DE STATU RELIGIONIS ET REIPUBLICAE CAROLO V. CAESARE...

Johannes Sleidanus, Justinus Göbler

Pomni ... [illegible]

Kral Girzi zapsal Vrozenemu panu panu Woytie-
mowi z Pernsteina a Na Habi(?) na zamku
[illegible] we [illegible] tisycych zlatych
[illegible] ... Actum w praze
w patek ante [illegible] Anno 1468

Pomnie ... [illegible]

Kral Wladislaw zastawil zamek [illegible]
Panu Hendrichowi z Plawna we osmi
tisycych [illegible] a dewieti [illegible]
zlatych [illegible] ... Dal
[illegible] ... panu [illegible]
[illegible] Anno 1483

Pan [illegible] z Pernsteina na [illegible]
[illegible] toho [illegible] Panu Hendrichowi
[illegible] z Plawna a na [illegible]
Dal [illegible] Anno 1483

Pomnie ... [illegible]

Pan Hendrich z Plawna zamek y toho
[illegible] [illegible] [illegible]
Panu [illegible] [illegible] z [illegible]
[illegible] Anno 1495

Pan [illegible] [illegible] zamek
a toho [illegible] [illegible] a [illegible]
[illegible] [illegible] letha 1509
[illegible] [illegible]

Iudicium Dei, a domo domini incipit

Iudicium Dei adomo domini incipit

Ex Libris Ant. Ioan. Bap. à Schütz

2 Lev 90

IOHANNIS SLEIDANI,

DE STATV RELIGIONIS ET REIPVBLICAE, CAROLO QVINTO CAESARE, COMMENTARII VARIA AC MVLTIPLICI RERVM VTILISSIMARVM COGNITIONE REFERTI, NVNC RECENS ACCVRATA DILIGENTIA, SVMMAQVE FIDE RECOGNITI, ET NOVIS SVMMARIIS SINGVLORVM LIBRORVM, PRO FACILIORI RERVM COGNITIONE, ET INVENTIONE, AVCTI, ET ILLVSTRATI.

Auctor
Iohannes Sleidanus ad Lectorem.

MVlti queruntur multa per hos libros,
Occulta rerum sparsa negotia,
Ornata nusquam gratia,
Omnia Vera, sed obticenda.
Plures queruntur, plurima suscipi,
Indigna, summo cum scelere & probro,
Ad supprimendam Veritatem
Religionis, & innocentes.
Vtrisq; causæ sunt querimoniæ:
Sed iustiores, pars habet altera.
Hæc Lector, ut ne te laterent,
Causam habet Autor, ut ista scribat.

ADIECTA EST ETIAM APPENDIX, SEV CONTINVATIO eorundem Commentariorum, Ab anno Christi M. D. LVI. quo Autor è Vita excessit, vsq; ad præsentem M. D. LXVIII. Annum, ex fide dignissimis historijs ad publicam vtilitatem collecta.

Auctore
Viro Clarissimo D. Iustino Goblero, Goarino, V. I. Doctore.

Cum Indice Rerum omnium locupletissimo.

FRANCOFVRTI AD MOENVM, PER PETRVM
Fabricium, impensis Hieronymi Feyrabend.
ANNO M. D. LXVIII.

ILLVSTRISSIMO PRINCIPI, AVGVSTO, ELECTORI, SAXONIAE DVCI, LANTGRAVIO TVRINGIAE, MARCHIONI Misniæ, Imperij Archimarescallo, Domino suo clementissimo, Iohannes Sleidanus.

S. P. D.

VLTOS & uarios rerum humanarum casus ac regnorum mutationes diuersi nobis Authores prodiderunt, illustrissime Princeps: Deus autem ista docere nos ipse, tanquam sua uoce uoluit, multò antequam acciderent. Et de summis quidem illis mundi quatuor Imperijs, eorúmque uicissitudine ac successione, per Danielem nos erudijt. Cuius prædictiones, magna sui parte, iam nobis expositæ sunt & obuiæ, suauissima quadam & consolationis plena cognitione. Religionis autem & doctrinæ tum immutationes tum certamina & idem uates prædixit, & secutus eum Paulus apertè quoque prænuntiat. Ea uerò cuiusmodi sint, non ab uno traditum est & literis explicatum: sed illa, quæ in nostrum hoc tempus incidit, omnium est maximè illustris uicissitudo. Romanum Imperium quod & fore postremum, & longè potentissimum, & diuisum iri Propheta dixit, ad summam tenuitatem, ex illa immensa uastáque mole redactum est, uti constat, & intra Germaniæ tantùm limites consistit, & uaria fuit eius ac dubia subinde fortuna, partim ob intestina mala, partim ob exterorum factiones. Tandem uerò Cæsarem nobis dedit Deus, quo non fuit à multis iam seculis potentior: nam ad hunc unum amplissima regna confluxerunt, & hæreditates, ut opulentissimæ, sic etiam ad res terra marique diuersis locis gerendas, imprimis oportunæ. Et sicut ipse reliquos omneis Germaniæ Cæsares, inde à Carolo Magno, potentia uincit, ita quoque propter ea, quæ in ipsius ætatem atque gubernationem inciderunt, maximè conspicuus est ac memorabilis. In his uerò primum locum obtinet religionis mutatio: quæ simul cum illius regni primordio sumpsit initium. Nam tunc, cùm Cæsar Maximilianus è uita migraret, non supra quatuordecim menses fuit hæc agitata causa. Cùm autem hic eligeretur à Septemuiris, eodem propè tempore lacessitus prodijt in palæstram Lutherus, & Lipsiæ palàm cum Eccio disceptauit, ac tunc primùm excitata fuerunt utrinque studia. Diligenter ergo considerandum est huius Imperium, & è superiorum temporum memoria iudicandum. Nam certi quidam ac præ cæ-

teris illustres fuerunt à Deo singulis temporibus excitati uiri principes, cùm aut religionis mutaretur aut Reipublicæ status. Eiusmodi sunt Cyrus, Alexander Macedo, C. Iulius Cæsar, Constantinus, Carolus magnus, Ottones quoque Saxones, & nunc is de quo loquimur, Carolus Quintus. Est autem eius generis hæc mutatio, de qua uerba facimus, ut sine stupore nemo de illa posśit, qui modo rem teneat, & admiratione summa cogitare. Nam & tenue fuit ac ferè contemptum initium, & totius orbis odium ac impetum unus tantûm homo sustinuit: & hic ipse tamen sopiri poterat atque sedari, si, quam principiò deferebat, accepta fuisset ab eius aduersarijs conditio. Silentium enim promittebat, modò idem illi facerent. Cùm autem id recusarent, ac reuocationem ei præscriberent, in eòque permanerent: ille uerò, nisi demonstrato prius errore non se posse mutare sententiam diceret: creuit dissidium, & ad Imperij conuentus delata res deinde fuit, & nunc in eam se diffudit, uti uidemus, amplitudinem. Quibus autem id rationibus effectum sit, quid Pontifices, quid academiæ, quid reges atque principes moliti sint, quomodo suam ipse causam, coram Cæsare principúmque concilio defenderit, quomodo multi doctrina præstantes uiri sese illi coniunxerint, quomodo res identidem agitata fuerit in comitijs, quomodo tentatæ conciliandi rationes, quomodo Cæsarem alióśque reges non semel Pontifices interpellarint, quomodo spem emendationis & concilij subinde fecerint, quæ sint excitatæ persecutiones atque supplicia, quæ facta fœdera & coniurationes, quomodo non per Germaniam tantum, sed alijs etiam in locis hæc fuerit propagata religio, quomodo nonnulli defecerint, alij uerò constantes permanserint, cuiusmodi natæ sint per hanc occasionem turbæ, simultates atque bella: hæc, inquam, tanta, támque uaria præterire silentio, neque literarum commendare monumentis, neminem esse puto, qui non piaculum esse iudicet. Ad hæc, cuiusmodi fuerit reipublicæ status hoc Cæsare, totos nunc Annos XXXVI. que gesserit ipse bella, qui fuerint interea motus atque turbæ, quæ regnorum atque prouinciarum fortunæ, minimè quoque prætereundum fuit. Tametsi, quæ sit in hoc argumento seruata ratio, pôst indicabitur. Etenim, ut latißimis finibus regnat hic Cæsar: ita quoque grauißimi sese illi opposuerunt aduersarij. Maxima sunt igitur atque summa, quæ nostra hæc uidit memoria, hoc rerum potiunte Cæsare. Porro, superioribus aliquot annis nonnulli magna uirtute & doctrina uiri, cum istarum rerum mentio nonnunquam fieret, cœperunt mihi esse monitores, ut quicquid in hæc tempora, præcipuè uerò causam religionis incidisset, literis mandarem: & hortabantur quidem, non quòd ipse hoc optimè præstare possem, aut quôd non alij multò magis essent idonei: sed quòd illa me uiderent exercitatione delectari cumprimis, ideóque fore putabant, ut naturæ quodam impellente stimulo,

mulo,

mulo, non malã operam, in eo fortasse nauarẽ. Ego sanè, qui non ignorarem, quantum esset mihi pelagus ingrediendũ, & quàm ea res alium posceret, ingenio maiori præditum & ubertate dicendi, licet propè desperarẽ illud à me posse confici, tamẽ authoritate uictus eorũ, qui tale de me iudicium facerent, statui rem tentare, & ab eo tempore, quo Lutherus indulgẽtias uenales oppugnare cœpit, initiũ sumens, & ad disputationẽ usq; Lipsicam, institutam à Georgio Principe, rem perducens, illud, quod ita composuissem, ueluti specimẽ aliquod, ijs, qui mihi fuerãt authores, Vuormaciam, ubi tum erat Imperij conuentus, ante annos decem, legendũ misi atq; cognoscendũ. Hi postea per literas, & corã etiã, magis, uti pergerẽ, instabant: sed incidit nõ multò pòst luctuosum Germaniæ tempus, exorto bello, quod ut paßim literarũ studijs et artibus impedimentũ intulit, ita mihi quoq; rationes meas & institutũ interuertit atq; tardauit. Nec enim progredi licebat, ut optabã, & subinde fuit interponenda mora. Sed ubi primùm ab illis incommodis respirare licuit, & præsertim his tribus proximis annis, omne ferè studiũ huc & operã contuli, neq; prius conquieui, quàm ad optatũ finẽ esset peruentũ. De religione quidẽ potißimùm & imprimis est institutũ opus: uerùm politica tamẽ etiam propter ordinẽ inserenda putaui. Iam ad narrationẽ totã quod attinet, ea cuiusmodi sit, legendo quisq; facilè deprehendet. Historiã nihil magis decet quàm ueritas atq; candor. Ego certè, ne quid in ea parte posset in me desiderari, diligenter incubui. Nec enim ex uano quicquã hausi, uel auditione leui, sed scribendi materiã mihi suppeditarũt acta, quæ studiosè collegi, de quorũ fide nemo dubitare poßit. Interuenit etiam uerè nobilis & præclari uiri, Iacobi Sturmij, subsidiũ & opera qui per annos amplius triginta uersatus in publicis & arduis negocijs, maxima cũ laude, cùm sua me nõ dedignaretur amicitia, quæ fuit ipsius humanitas, dubitantẽ & herentẽ aliquando in uadis atq; scopulis, peritus ipse gubernator, subinde reduxit in uiã æquabilẽ miniméq; salebrosam: & maiorẽ operis partẽ, ante morbũ, quo sublatus interijt, meo rogatu perlegit, & quorũ oportuit, diligenter admonuit. De reb. externis, præsertim Gallicis atq; Britannicis, multa quoq; fit mentio. sum autẽ & hic eandẽ secutus rationẽ, & nihil, quod nõ sit compertũ atq; testatũ, inserui: & Gallica quidẽ ipse magna sui parte spectaui: nouẽ ijs annis, quib. hospitiũ illa mihi præbuit. Nam pleraq; supplicia & incendia, quorũ fit mentio, multa deinde facta decreta, & in quosdã Ecclesiæ ministros à Theologis Parisinis actio instituta et aliquãdò pòst edita religionis dogmata, et factiones aulicæ, meũ illud in tempus, cũ ijs locis essem, incurrerũt. Bellicas autẽ res et quicquid est eiusmodi, nõ quidẽ omitto, neq; sanè potui: sed tamẽ ex ꝓfesso nõ sumpsi tractãdas. Nam, ut paulo suprà dixi, causæ regionis hic est potißimũ dedicatus labor. Itaq; Lectorẽ, cũ ad id genus loca perueniet, admonitum esse uolo, ne pro-

prolixiorem aliquam narrationem expectet: nec enim instituti mei fuit, & ex aliorum libris, qui sibi partem hanc scribendi sumpserunt, haurire licebit, quicquid in eo desiderabitur. Alterum, quod in historia seruandum esse dixi candor est, ne quid uidelicet tribuatur affectui: quod etsi difficile uidetur, quoniam à paucis præstatur, & quanquam me diligenter illud cauisse, non omnibus fortasse persuadebo, tamen, ne qua suspicione grauer ante tempus, etiam atque etiam obtestor. Opus hoc meum confectum est totum ex actis, ut dixi, magna diligentia collectis: quorum etiam bona pars typis iam antè pro cusa fuit, partim Latino, partim sermone populari, quædam Hetruscè, quædam etiam Gallicè. Habet autem orationes multas & postulata & responsa, complures etiam accusationes & refutationes: hæc omnia, nudè, simpliciter, & bona fide, prout quæq; res acta fuit, recito: nec enim de meo quicquam addo, nec ullum interpono iudicium, sed id lectori liberum relinquo. nulla etiã utor rethoricatione, nec in ullius hominis inuidiam aut gratiam aliquid scribo, stylum accommodo solùm, meisque uerbis utor ut perpetua & æquabilis ubique sit oratio, & in suum quæq; locum digero, sicut ordine consecuta sunt. Primis illis annis, Leo Pontifex & Adrianus acerbè multa dixerũt in Lutherum. Horum ego scriptis ut nihil detraho, sic etiam responsis Lutheri nihil addo: neq;, uel querimoniam illorum deteriorem, uel huius efficio meliorem defensionem. Qui secuti sunt Pontifices, Clemens atq; Paulus, & hic quidem imprimis, cùm iam longè lateq; esset Lutheri propagata doctrina, digressi ab eius persona, principes etiam uiros atq; ciuitates odiosissimè criminati sunt: hic eandem rationem sequor, & per totum adeò uolumen his insisto uestigijs. Itaq; Lectorem obtestor, ut præiudicium omne deponat, & rem ipsam prius cognoscat, & laborem hunc meum, qui sanè maximus fuit, fauore prosequatur & beneuolentia. Nam certè nisi quæ causæ me principiò mouerunt, uti scriberem, eædem uti pergerem & molestiam omnem exhaurirem, incitassent, iam pridem destitissem ab incœpto, cùm tanta sese uarietas ostenderet & amplitudo. Sed animus & robur accessit, primum, quòd cogitarem istud ad gloriam Dei pertinere, qui suam omnipotentiam & admirabile consilium hoc nostro tempore sic patefecit: deinde mouit me communis utilitas. Nam & per Germaniam pauci rem actam tenent, & exteræ gentes comperti nihil quicquam habent, & præiudicijs occupati multorum animi, secus quâm oportet, de plerisque pronuntiant. Ad hæc, posteritatis habui rationem: si tamen lucem ac diuturnitatem scripta mea ferre poterunt. Huc accedit, quòd eius generis pleraque neq; uerè neq; moderatè sunt ab alijs prodita literis: & extat cuiusdam, nostræ nationis, liber ante sextum annum editus Moguntiæ, criminationibus, calumnijs, nugis, conuicijs refertissimus: & his proximis annis editi sunt Florentiæ Tomi duo, quorum author

pro-

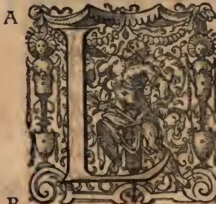
prolixè quidem & amplè suorum temporum historiam tractat, sed ubicunque de rebus Germanicis loquitur, presertim de religione, morbum animi prodit. Nam & incomperta ferè sunt & falsa & calumniosa quæcunq; scribit, ut luculenter demonstrari potest. Mitto tot orationes, Epistolas, præfationes, quæ typis euulgatæ, cùm res istas attingunt, non maleuolè tantùm & inuidiosè omnia tractant, sed à ueritate quoq; longißimè receptum. His inquam de causis progrediendum esse, neq; commitendum putaui, ut rei gestæ series uel ad hanc nostram uel ad futuram ætatem trasmitteretur mendosa. Quid enim in hoc genere turpius, quid minus ferendum, quàm ea, quæ peritiorem debent reddere lectorem, falsis narrationibus deprauari? Magistratus nimirum interest, prouidere, ne quid licenter in eo fiat. Habet autem hoc uitij nostra hæc ætas, ut eiusmodi scriptores pleriq; gratiam captent, & dum uni alicui placere student, atq; gratificari, de multis malè mereantur, & complures in errorem abducant. Ego sanè, quod sine ostentatione dictum esse uelim, ita sum affectus, ut si quid in hoc opere minus uere præscriptum esse scirem, dispuncturus illud sim, & lectorem ipse moniturus ultrò, ne fidem habeat. Sed planè confido, futurum, ut nulla mihi uanitas obijci posset. Quantum enim studium meum his aliquot annis & diligentia interuenerit, ut exactè singula cognoscerem, & multi uiri boni testari possunt, & res ipsa docebit, uti spero. Ceterùm, etsi complector ea, quæ in huius Cæsaris gubernationem uenerunt: licet ille superstit, & rempub. gerat, quanquam in eius ætatem incurrere possunt adhuc fortasse multa: tamẽ, quoniam anteacta primam & potißimam & maximam partem sibi uendicãt, diutius illa nolui desiderari, flagitantibus multis, non Germanis modò sed exteris etiam, uiris doctis, ut ipsis in eo gratificarer. Impendent haud dubie grauißimi motus & miræ uicißitudines: quod & Scriptura sacra non ambiguè nec obscurè prænuntiat, & præsens rerum status omnino significat, ita quidem, ut ijs, qui uolent huc animum applicare, non sit defutura scribendi materies: uerùm, quæ me causa mouit uti scriberem, publica nimirum utilitas, ea mihi nunc etiam persuadet, ut quæ scripta sunt, & his uigintiquinq; compræhensa libris, in manus hominũ exire patiar. Hunc uerò laborem meum, & quicquid est inpensum opere, tibi uolui, princeps illustrißime, consecrare totum, qui genus & originem ducis ex ea familia, quæ huic doctrinæ perfugium & hospitium prima dedit: cuius pater auidò complexus est illam, cuius frater ad educationẽ iuuentutis in literis atq; pietate maximas facultates contulit: cuius etiam socer præclarum nomen inter reges obtinet, propter hanc ipsam causam. Et quoniam his illorum uestigijs tu quoq; magna cum laude insistis, opus hoc, quod multis proderit, uti spero, non ingratum tibi futurum esse confido. Celsitudinem tuam Deus incolumem seruet. Dat. decimo Calend. April.

M. D. L V.

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & REIPUBLICÆ, CAROLO QUINTO CÆSARE.

ARGVMENTVM LIBRI I.

Martinus Lutherus venalibus diplomatis (vulgò indulgentias vocant) à Leone decimo Pontifice Romano sparsis animosè reluctatur, tum concionibus publicis, tum etiam capitibus aliquot in disceptationem propositis, & ad archiepiscopum Moguntinū missis. Oppugnant omnium primi Thecelius, Eccius, Siluester, Prierias, & Hogostratus, Dum hæc geruntur, Pontifex Caietanum mittit legatum ad Maximilianum Cæsarem. Citatur Lutherus vt Romam veniat. Friderici Saxoniæ principis opera Caietano respondet in conuentu Augustano. Caietanus minis & decretorum fulminibus authoritatem & tyrannidem Pontificis asserere conatur. Post abitum Lutheri Caietanus literis Fridericum frustrà solicitat. Pontifex nouo edicto sancit & promulgat indulgentias in Germania. Vt alliciat Fridericum aurea rosa donat. Interea Maximilianus moritur. De imperio obtinendo agitantur multa consilia. Tandem Carolus Austriacus Cæsar creatur: quod illi nunciatur in Hispania. Imperij leges & bulla aurea recitantur. Erasmi de Luthero testimonium. Quo tempore disputatur Lipsiæ, Vlrichus Zuinglius docet Tiguri: atque præconi cuidam indulgentiarum sese fortiter etiam opponit.

A LEO decimus, Pontifex Romanus, ex familia Medicea, Florentinus, pro sua, quam in omneis Christiani nominis Ecclesias habere se putabat, quadam vsurpatione maiorum, potestate, missis per omnia regna literis atq; diplomatis, omnium delictorum expiationem ac salutem æternam pollicebatur, interuentu pecuniæ, quam quisq; daret. Ad eamq; rem qui mittebantur, quæstores, ac huius tanti beneficij præcones, æraria passim per omneis prouincias constituerant: nec id modò, verumetiam æditis libellis, B dogmata sua defendebant, in Germania præsertim. Hanc verò condonationem peccatorum, suo quodam vocabulo, iam olim recepto, nominabant indulgentias. Ad hæc, ouis, lacte, caseo, carne vescendi facultatem diebus vetitis, pretio vendebant. Erat tum Vuittenbergæ, quod est ad Albim, oppidum Saxoniæ, Martinus Lutherus, theologus Augustinianus. Is concionibus illis & quæstorum libellis excitatus, cùm videret vulgò credi quod illi iactabant, cœpit monere homines, agerent prudenter, neq; merces illas tanti compararent: quod enim his rebus impenderent, multò posse collocari melius. Fuit hoc anno salutis humanæ supra M. D. XVII. Vt autem maiori cum fructu rem ageret, pridie Calendas Nouembris ad Archiepiscopum Moguntinum, C Albertum Brandeburgicum, datis literis, quid illi doceant, exponit, & populo sic esse persuasum queritur, quasi pecunia comparatis illis diplomatis, de salute nihil amplius dubitare debeant, quasi nullum possit admitti tantum scelus, quod eius rei beneficio non sit condonatum: quasi eorum animæ, qui crucientur igni purgatorio, simulac nummus in arculam sit iniectus, in cœlum è vestigio subuolent, solutæ pœnis: ostendit mandatum esse Christi, vt doceatur Euangelium, & Episcoporum esse proprium munus, vt rectè populum erudiant. Commonefacit igitur officij & orat, vt pro sua authoritate libellos æditos aboleri iubeat, & declamatoribus illis meliorem docendi rationem præcipiat, ne grauius aliquod ex eo dissidium oriatur, quod omninò futurum sit, nisi coerceantur. Causa cur ei scriberet, hæc erat, quòd ad ipsum propter Magdeburgensem Ecclesiam, cuius

Leo Pōtifex emittit indulgentias uenales.

Lutherus docet contra indulgentias.

1517.

Luther. scribit archiepiscopo Moguntino.

A erat

1518. erat etiam antistes, earum rerum omnium cura pertineret. Cum ijs literis vnà mittebat themata, quæ nuper disputandi causa Vuittembergæ promulgarat, numero XCV. ijs & de purgatorio & vera pœnitentia, & charitatis officio, deq; indulgentijs copiosè disputat, & quæstorum conciones immoderatas impugnat, sed indagandæ solùm veritatis causa, sicut dictum est. Nam & ad disputationem inuitabat omneis, qui vellent in medium aliquid adferre, & eos, quibus adesse coràm non vacaret, vt scripto sententiam suam ostenderent, orabat, & protestatus, nihil adfirmare, sed sanctę Ecclesię iudicio rem omnem submittere, veruntamen Thomæ Aquinatis, & id genus alia scripta non se recipere demonstrabat, nisi cum sacris literis & Patrum decretis consentiant. Moguntinus ad ea nihil respondit: & non multo post, Ioannes Tecelius Dominicanus, Francofurti, quod est ad Viadrum flumen, Brandeburgicæ ditionis oppidum, alia quędam themata, Lutheranis omninò contraria diuulgat, quibus & Pontificis potestatem, & fructum indulgentiarum, & eam, quę passim tunc erat in templis erecta iussu Pontificis, crucem ligneam vehementer pręadicabat, ita quidem, vt cum Leone X. Petrum Apostolum, & crucem, in qua pro nobis vitam Christus profudit, cum hac Pontificia componeret. Cùm autem ad disputationem Vuittembergæ propositam, resistendi causa nemo veniret, & quę diximus themata, summo cum applausu legerentur à multis, Lutherus explicationem eorum scribit valde prolixam: & primùm ad Hieronymum Episcopum Brandeburgicum, cuius erat ditioni subiectus, deinde ad Ioannem Staupicium Augustinianę familię vicarium mittit, rogans vt ad Pontificem curet perferri: sed & ipse Iunio mense datis ad Leonem literis, exponit, quàm temerariè quęstores illi doceant, & quàm agant auarè, freti ipsius vel abusi potius authoritate: non se dubitare quin sit grauiter delatus, verùm iniuriam sibi fieri: concionibus enim quęstorum & libris nimium ineptis coactum, ędidisse quędam disputandi solùm gratia, quę nunc apertius declaret: orare, ne criminationibus illis fidem habeat. Fridericum Saxonię principem Electorem, ea esse prudentia & integritate, & erga religionem obseruantia, vt, si vera essent quę delata sunt ab aduersarijs, non sit passurus prouinciam suam ad eum modum contaminari: sed & academię Vuitembergicæ consimilem esse voluntatem: breuiter, omnia sua scripta, vitam quoque & salutem, ipsius arbitrio atq; potestati sese permittere: quicquid ab ipso profectum fuerit, eo loco futurum apud se, ac si dimanasset à Christo, & tanquam ex oraculo aliquo dictum esset: neq; capitis recusare pœnam, si quidem ita videatur ipsi.

Lutherus scribit Episcopo Brandeburgico, & Leoni Pontifici.

Pręter alios qui ipsius themata & his adiunctam explicationem oppugnabant, Ioannes Eccius Theologus, aduersarium quoq; scriptum, Obeliscos edit. Huic respondet Lutherus, Nihil sacrę Scripturę, nihil è scriptis Patrum, sed sua quędam ipsum adferre modò somnia, iam olim praua consuetudine nimium in scholis recepta.

Eccius scribit contra Lutherum.

Post Eccium, Syluester etiam Prierias Dominicanus, palatij (quod vocant) sacri magister, contra scripsit, ędito dialogo cum præfatione ad Leonem, valde cōfidenter & animosè, dum ait velle se periculum facere, num ita sit ferreus & inuictus Lutherus, vt conuelli non posit aut superari: qui si respondeat, tum se daturum esse multò maiora & diligentius elaborata. Lutherum etiam compellat, & se, quanq; sit ætate grauis, iamq; longo tempore in eiusmodi palęstram non descenderit, pro pontificatu Roma. nihil non esse facturum demonstrat, & ipsum, vt ad sanitatem redeat, hortatur, & priusq; disputationem ingreditur, themata quędam adfert, veluti sententiæ suæ fundamentum, quibus & Pontificem Romanum, totius Ecclesię caput, & Ecclesiam Romanam omnium esse primam ac preci-

Syluester Prierias scribit in Luth.

A præcipuam, in ijsq; rebus affirmat errare non posse, quæ ad fidem atq; religionē 1518.
pertinent, sed ne concilium quidem, cui Pōtifex Romanus intersit: sacram quoque Scripturam accipere vim omnem & authoritatem ab Ecclesia & à Pontifice Romano, tanquam à regula fidei longè certissima. Qui contrà sentiat, aut Ecclesiæ Romanæ doctrinam non sequatur, aut eius eleuet potestatem, hunc esse dubio procul hæreticum. Eo posito fundamento, venit ad disceptationem. Huic scripto Lutherus deinde respondet, & ad Syluestrum præfatus, ipsius themata suspicere se magis, quàm intelligere dicit, deinde secutus illius exemplum, muniendi sui causa themata quoq; sibi sumit ipse, verùm è sacris petita literis, quibus

Lutherus respondet Syluestro.

B ostendit, non quibuslibet hominum doctrinis habendam esse fidem, sed omnia prudenter expendi oportere, & quod verbo Dei consentaneum sit, amplectendum: ne præter eam doctrinam, quæ sit à Prophetis & Apostolis relicta, non esse recipiendam aliam, quamlibet etiam sit speciosa. Qui proximè ad illā accesserint scriptores, admittendos, de cæteris verò faciundum esse iudicium. Ad indulgentias quod attinet, non licere quæstoribus aliquid in eo fingere noui, sed iuris pontificij præscriptum in eo sequendum esse. pòst obijcit, quòd scripturæ testimoniū nullum adducat, quòd Thomæ tantùm opiniones recitet, qui & ipse pleraq; omnia pro suo arbitratu sine scripturarum authoritate tractarit. Itaq; reijcit vtrunq;, & id non Pauli solùm iussu, verùm Augustini quoq; se facere cōfirmat exemplo.

C Iureconsultis admodum esse familiare, vt dicant non licere quicquam pronunciare, nisi ex præscripto legis: in rebus autem sacris multò minus debere tolerari, si quid absq; testimonio Scripturæ dicatur. Præceptum esse Pauli, vt qui populo erudiendo præsunt, instructi sint, non syllogismis aut varijs hominum decretis, verùm sana doctrina, diuinitus inspirata, nobisq; relicta. Quia verò præceptum hoc pleriq; sint aspernati, densas admodum tenebras incidisse, & inutilium quæstionum vim maximam inundasse. Cùm ad hunc modum sibi strauit viam, venit ad confutationem, & sub finem ait, nihil se moueri comminationibus ipsius atq; verbis ad ostentationem compositis: etiam si capitis pœna sibi subeunda sit, viuere tamen, & immortalem esse Christum, cui sit omnis tribuenda gloria. si posthac

D in aciem prodire velit, alijs vtendum esse telis: alioqui fore, vt cum Thoma non admodum excipiatur commodè. Syluester ad ea rescribit: Valde sibi placere, Romani Pontificis arbitrio se permittat: cupere etiam vt ex animo & verè dixerit. Ambitionem & assentationem ei Lutherus obiecerat, ea remouet à se, quantum potest: Thomam verò strenuè defendit, eiusq; doctrinam omnem, ab Ecclesia Rom. sic esse receptam dicit & approbatam, vt etiam quibuscunq; scriptis anteferatur: ipsum autem, qui de tanto viro parum sit locutus reuerenter, obiurgat, & honorificum sibi ducit, vocari Thomistam: sed tamen aliorum quoq; scripta sibi esse cognita, quod aliquando sit declaraturus. Huic præfationi libellum subiungit Epitomen: in eo Romani Pontificis potestatem mirificè commendat, ita

E quidem, vt concilijs & omnibus planè decretis eum præferat, & ab eius authoritate vim Scripturæ dependere omnem affirmet.

Thomas iste natus illustri genere, totum sese dedit literarum studijs, & Italia relicta, Coloniam primùm, deinde Lutetiam profectus, inter sui temporis viros doctos principem locum obtinuit, varijs æditis libellis, quibus & theologica tractat & philosophica. fuit ordinis Dominicani, discipulus Alberti Magni. Mortuum Ioannes xxij. Pontifex retulit in numerum diuorum, quinquagesimo circiter anno pòst, quàm è vita decesserat. Pontificiam dignitatem mirificè propugnauit. nam & principatum in omnes Episcopos & vniuersam Ecclesiam atq; reges, & iurisdictionem tàm ciuilem quàm sacram ei tribuit, & ad salutem esse necessarium, vt omnes ei subsint, eumq; plenam habere in Ecclesia potestatem,

1518. & ipsius esse congregare concilium, & in eo facta decreta confirmare: quinetiam A à Synodis ad ipsum rectè dicit appellari: breuiter, nihil ei non ascribit: hoc solùm adimit, quòd noua dogmata fidei, vel, vt vocant, articulos condere non possit, nec etiam eos abolere, qui sunt nobis per Apostolorum manus atque Patrum relicti. De indulgentijs quoque passim multa scripsit, in ijsque largiendis Pontificem planè Regem constituit, Mortuus esse dicitur ad annum salutis humanæ, M.CC.LXIIII. Vulgò Doctorem vocant Angelicum, ob acumen ingenij.

Syluestri scripto, Lutherus epistola solùm ad Lectorem respondet, & hunc eius libellum ita conflatum esse totum dicit ex mendacijs & horrendis nominis B Diuini contumelijs, vt Sathanam eius appareat authorem fuisse. Quòd si Pontifex & Cardinales idem sentiant, si Romæ quoque sic doceatur, iam non esse dubium, quin Roma sit ipsissima sedes Antichristi. felicem esse Græciam, felicem Bohemiam, & omneis, qui diuortium ab ea fecerint: miseros autem esse, qui cum ea commune quid habeant: nisi Pontifex illum coerceat, nisi cogat vt scripta reuocet, dissentire se ab eo profitetur, ac non modò non agnoscere Ecclesiam Romanam, sed habiturum esse deinceps illam, vt sentinam aliquam impurissimam, & locum impietati consecratum. excogitari quotidie noua & inaudita Pontificis Romani præconia, callidè nimirum & insidiosè, vt ne concilio legitimo possit esse locus: quandoquidem & ipsum adulatores anteferant concilio, C & ab eo, tanquam à certissimo Iudice, Scripturæ totius intelligentiam esse petendam confirment. Quòd si pergant ita furere, suisque præstigijs orbem terrarum ludificare, nihil aliud superesse remedij, quàm vt magistratus in ipsos animaduertat: fures, latrones & id genus alios maleficos pœna capitis plecti, sed multò esse æquius, vt hi longè nocentissimi Reipublicæ hostes, communi hominum studio & opera comprimantur. Pontificis enim eandem esse, quæ sit omnium hominum, sortem & conditionem, cumque non minus teneri præceptis diuinis, quàm quemuis etiam infimi gradus hominem. qui secus doceant, maximam eos iniuriam facere maiestati diuinæ. Tunc etiam acerbè scripsit in Lutherum Iacobus Hogostratus Dominicanus, Pontificem ad vim atque flammam exhortatus. D Et paucis admodum respondens Lutherus, animum exprobrat crudelem & sanguinarium, & hominis imperitiam salsè ridet ac monet vt ita pergat: hoc enim ad veram gloriam comparandam inprimis conferre, cùm quis ab indoctis & vitiosis improbatur: de Leone autem Pontifice meliora se sperare dicit. Dum hæc more scholastico scriptis vtrinque geruntur, Maximilianus Cæsar conuentus agit Augustæ Vindelicorum, quò & Leo decimus legatum deinde misit, Thomam Caietanum Cardinalem, & conuentui Septemuiri principes omnes aderant, qui propter ius creandi Cæsaris dicuntur Electores. De bello Turcico deliberatum hìc fuit. Nam Turcarum Cæsar Selymus, deuicto nuper Sultano, Syriam & Aegyptum in suam ditionem redegerat. Caietanus autem orationem habuit exhor- E tatoriam, & Pontificis nomine thesauros Ecclesiæ pollicitus in hoc bellum Maximilianum Cæsarem, vt Ecclesiæ defensorem, de auxilijs implorabat.

Profugi è Bohemia ob Euangelium.

Conuentus Augustæ sub Maximiliano.

Moguntinus cardinalis delectus.

Ad hoc tempus Leo X. Cardinalem creauit Archiepiscopum Moguntinum Albertum: & hoc in conuentu per Caietanum inaugurari iubet ceremonijs & sacris in ea re consuetis. Cæsar deinde nouum Cardinalem è templo domum reducit, ac munera mittit, Regiam lecticam, equos & stragulam vestem multam, valde prætiosam. Pontifex autem dono dabat pileum, auro, gemmis & margaritis intextum, & ensem deaurata vagina. Nam plerique omnes Episcopi Germaniæ, tàm ciuilem quàm Ecclesiasticam iurisdictionem obtinent. Hunc autem honorem ei detulisse Leo creditur, vt Ecclesia Romana defenso-

A defensorem haberet in Germania, nobilitate generis & dignitate conspicuum: 1518.
etenim licet Episcopi sint omnes fide & iureiurando deuincti Romano Pontifici, tamen hi, qui dicuntur Cardinales, multò sunt illi magis obligati: Deinde non ignorabat, quantum hic posset in rebus Imperij, qui principum electorum esset primus ac veluti consul perpetuus, antiqua consuetudine. Maximilianus, de controuersia Lutheri certior factus, Augusto Mense dat literas ad Leonem, Audire sese, quemadmodum Lutherus multa disputarit, & pro concione dixerit, in quibus pleraque videantur esse hæretica, hoc eò magis dolere sibi, quò pertinacius ille suam doctrinam defendat, & quò plures habere dicatur suorum er-

Maximiliani ad Pōtificem literæ.

B rorum approbatores, & in his quidem nonnullos magni nominis: hortatur, vt ipse pro sua, quam habeat, potestate summa, quæstiones omneis otiosas, & inutiles rescindat, omnem quoque sophisticen & contentiones verborum inhibeat. Qui enim his rebus operam dent, nocere plurimum Reipublicæ Christianæ, quandoquidem hoc solum spectent, vt quod ipsi didicerunt, hoc laudetur ab omnibus & recipiatur. Diligenter quidem esse cautum ætate superiori, vt idonei constituantur doctores, ac omnis fugiatur sophistica. præceptum autem hoc fuisse paulatim contemptum, ita quidem, vt mirum videri non debeat, si quos aliorum oportuit esse doctores, ij sæpius aberrarint. Hos nimirum esse in causa, quòd prisci illi scriptores, sacrarum literarum interpretes, multo iam tempore &

C neglecti iacuerint, & facti sint mendosiores. His etiam imputandum esse, quod multæ nostris temporibus exortę sint in re literaria turbę, & quòd hæc ipsa nunc sit nata de indulgentijs plena periculi disceptatio. Magnitudinem rei sanè postulare, vt nascenti malo medicinam faciat, priusquam longius euagetur atque serpat: nam esse moræ coniunctum periculum, quicquid ipse decreuerit, hoc se laudaturum, & vt per Imperij prouincias omneis locum habeat, curaturum esse. De scriptis aduersarijs Lutheri & Syluestri suprà diximus, cùm is & munus publicum Romæ haberet, ac causam exagitaret. Leo citat Lutherum, & denunciata pœna, Romam venire iubet: pòst, ad suum in Germania legatum Caietanum, dat literas Augusti mensis die vigesimo tertio, quia non in Academijs tantùm,

Leo citat Lutherum, ut Romam ueniat.

D sed ad populum etiam, ac æditis per Germaniam libris, Lutherum audiat tueri quasdam opiniones impias, & à sententia Ecclesiæ Romanæ alienas, quæ fidei sit & religionis magistra, se, qui paterno quodã effectu cuperet illius reprimere temeritatem, Hieronymo Episcopo Asculano, ad quem istud propriè pertineat, mandasse, Romam illum euocaret, vt & accusationibus responderet, & fidei suæ rationem redderet. Asculanum fecisse quidem imperata, sed illum non modò ad sanitatem non redisse, verumetiam in hæresi pertinacem, multò edidisse deteriora scripta, magno certè suo cum animi dolore ac perturbatione. Det igitur operam, vt Augustam perducatur, in eoque Germaniæ principum & Cæsaris opem imploret: & cùm adductus erit, custodias ei ponat, quò Romæ deinde sista-

E tur. Quòd si sponte resipiscat, & delicti culpam deprecetur, ignosci iuber, & Ecclesiæ restitui, quæ pœnitentes nunquam excludere soleat: sin minus, tum ei sacris interdicat. Mandat etiam vt huic edicto pareant omnes, qui secus fecerint, Ecclesiasticis quidem adimit omnia quæ possident bona, simul spem omnem & facultatem vlla consequendi deinceps tollit: alios verò, ciuilem functionem obtinentes, & esse infames, & ab honoribus remoueri, & sacra sepultura carere, & priuari omnibus, quæ vel ab se vel ab alijs etiam acceperint, beneficijs aut præfecturis iubet. Qui verò fidelem operam in eo præstiterint, ijs vel communem illam & plenam delictorum remissionem concedi, vel etiam munus aliquod largiri præcipit, & huic edicto subijcit omneis, vnum modò Cæsarem eximit, nec vllius vel immunitatem vel priuilegium vult aliquid contrà valere.

1518. Eodem quoque die, ad Fridericum Saxoniæ principem, qui tum erat Augustæ, A scribit. Inter alia Saxonicæ domus ornamenta, proprium hoc illi semper fuisse, quòd religionis esset obseruantissima: non esse igitur verisimile, quenquam eius familiæ sic à suis degenerasse maioribus, vt illum qui de religione Christiana minus benè sentiat, protegere velit & patrocinio suo iuuare: veruntamen, magno cum animi dolore complures audire se quotidie & graues de Luthero querimonias, homine perdito, qui sui ordinis & professionis oblitus, multa proterue, quę sint aduersus Ecclesiam Dei, faciat, magna quadam confidentia, dum iactat principis fauore & tutela munitum se, nullius authoritatem vereri: non se quidem dubitare, falsò istud ab eo spargi, sed tamen hæc pauca voluisse ad ipsum perscribere & admonere, vt sui suorumque maiorum dignitatis & splendoris perpetuò memor, non modò culpam, sed culpæ quoque suspicionem omnem fugiat: sibi certò constare, multa illum docere prorsus impia & hæretica: se, suique palatij magistrum, diligenter eius opiniones omneis habere notatas: hanc nimirum esse causam, cur & illum citarit, & legato suo Cardinali Caietano, quid in eo præterea fieri velit, iniunxerit: & quia religionis hoc sit negotium, & ad Ecclesiam Romanam hoc munus, de cuiusque fide cognoscendi, propriè pertineat, hortari se atque mandare, vt interpellatus à suo Legato, det operam & efficiat, vt in suam ille potestatem veniat, quod & Deo gratissimum obsequium, & ipsi totique familiæ priuatim futurum sit valde honorificum. Quod si Romæ habita quæstione, nihil in eo culpæ fuerit deprehensum, fore, vt saluus & incolumis domum reuertatur: sin autem crimen aliquod in eo resederit, tunc ipsum, qui nocentem hominem diutius ferre noluerit, extra culpam esse futurum, ea quoque se præditum esse clementia, vt nec sit oppressurus immerentem, nec resipiscentem à sua gratia repudiaturus. Ad hunc modum nihil intentatum relinquebat, vt illum opprimeret. Hoc etiam anno datis literis ad Gabrielem Venetum, ordinis Augustiniani promagistrum, hortatur, vt Lutherum, qui sit eius sodalitatis sacerdos, ac in Germania res nouas moliatur, ac noua dogmata tradat, ab incepto reuocet, ea authoritate, quam ipsi det præfectura, & diligenter solicitet, tum literis, tum per doctos internuncios. celeriter autem id esse faciundum: sic D enim fore non difficile, modò natam flammam extinguere, nam ea quæ iam primùm oriuntur atque surgunt, non sustinere paulò maiores impetus, verùm si differatur, donec malum sumpserit vires, verendum esse, ne possint incendio post adhiberi remedia: nam labem istam indies augescere, neque videri quicquam ita metuendum, atque moram. incumbat igitur huc omni studio, labore, cogitatione, diligentia, quandoquidem imperium in ipsum habeat.

Leonis ad Fridericum Saxonem literæ.

Leonis ad uicariū ordinis Augustiniani epistola.

Vbi citatum se Lutherus, & Romam euocatum esse vidit, multùm sollicitabat, vt de sua causa per Germaniam alicubi cognosceretur, idoneis constitutis iudicibus, in loco minimè opportuno iniuriæ. Cùm autem id impetrari non posset, academia Vuittembergica, missis ad Leonē literis XXV. die Septē E bris, egregium Luthero dabat & amplum vitæ ac eruditionis testimonium. Illum quidem ob themata quædam esse Romam euocatum, sed propter imbecillam valetudinem & viæ periculum ei non esse integrum, rogant, vt de ipso non secus atque de viro bono sentiat: disputandi solùm non definiendi causa, quædam ab eo fuisse proposita, quæ in deteriorem partem interpretati sint & admodum exacerbarint aduersarij: se quidem nihil aduersus Ecclesiam admissuros, & rogatos à Luthero non potuisse non testimonium hoc ei dare, cui vt fidem habeat, vehementer orant. Cum ijs literis alteras quoque mittunt ad Carolum Miltitium, Germanum, Leonis cubicularium: exponunt, quomodo Lutherus, nullo suo merito sit apud Pontificem in magnum adductus odium, ita

Vuittembergicæ academiæ pro Luthero literæ.

quidem

1518.

A quidem vt Romam citatus, impetrare adhuc non potuerit, quò de causa per Germaniam alicubi cognosceretur, se quidem ita esse non erga religionem modò, sed erga sanctam quoque Romanam Ecclesiam affectos, vt si quod in Luthero crimen hæreret, aut impius error, non sint eum toleraturi: sed illum ea esse tum eruditione, tum vitæ integritate, sic etiam esse de ipsis, deque Academia tota meritum, vt in hoc rerum statu deesse ipsi non possint. Fridericum quoque principem, pro sua, tum fide, tum prudentia, nisi bonum virum esse iudicaret, non fuisse illi diuturnam aliquam concessurum impunitatem. Apud Pontificem ergò pro sua gratia & familiaritate perficiat, vt ei non Romæ, sed in Germania decernantur iudi-
B ces non suspecti: nihil se dubitare, quin ille sit facturus homine Christiano & theologo dignum officium, & declaraturus, quàm nulla sit ab ipso quæsita temerè vel præter causam litigandi occasio. id autem eò se vehementius petere, quò maiorem spem habeant, ipsum, qui sit Germanus, commendatione quadam naturæ & communis patriæ, non esse defuturum in causa tam honesta, calumnijs propemodum oppresso & de salute periclitanti Germano. Præter hanc amicorum intercessionem, Fridericus etiam princeps Caietanum interpellat Augustæ: remque eò deducit, vt solutus necessitate proficiscendi Romam Lutherus, Augustam euocaretur, apud Caietanum dicturus causam. Quò cùm venisset, initio mensis Octobris, triduum ibi fuit antè, quàm Caietano loqueretur. Nam ij, qui-
C bus eum Fridericus commendarat (qui finitis comitijs domum redierat) vetabant, ne prius illum accederet, quàm ipsi publica fide cautum esset à Maximiliano Cæsare. Ea demùm impetrata, venit: & cùm humaniter excepisset, nolle se dicebat Caietanus, in disputationem cum eo venire, sed controuersiam amicè componere: simul duo quædam Pontificis mandato proponit: primū vt ad sanitatē redeat, & quos diuulgasset errores, reuocet: alterum, vt ab eiusmodi scriptis, quę trāquillitatē Ecclesię perturbarent, in posterum abstineat. Lutherus ad ea, se nullius erroris sibi conscium esse respondet, & si quid errarit, demonstrari petit. Ibi Caietanus obijcit, in thematis ipsum affirmare, Christi seruatoris merita, non esse thesaurum indulgentiarum, eam sententiam aduersari Clementis sexti decreto:
D deinde, accessuris ad Sacramentum, necessariam esse fidem, ita quidem, vt certò statuant peccata sibi condonari: ne hoc quidem esse verum. Lutherus, & lectum sibi decretum illud pontificium esse dicit, & quid de eo sentiret, ostendit, & Thomæ Aquinatis facta mentione, scripturæ sacræ authoritatem longè præferendam ei confirmat. Tum ille Pontificis dignitatem prædicans, omnibus eum scripturis atque concilijs anteponit, & concilij, quod diuersum statuisset, abrogationem recitat: Gersonem quoque Parisiensem, & alios eius sententiæ approbatores, damnat. Lutherus contrà, Pontificis maiorem esse, quàm sit concilij, authoritatem negat, suæque sententiæ laudatores, inter alios, nominat theologos Parisienses. A multa disceptatione, cùm ipsis non conueniret, Lutherus deliberandi spatium petit: po-
E stridie redit, & præsentibus aliquot testibus atque scriba, consiliarijs quoque Cæsaris quatuor adhibitis, Ecclesiam sanctam Romanam à se reuerenter coli profitetur & obseruari: si quid etiam alienum ab ea dixerit, nolle ratum habere: sed quia sit admonitus & iussus, vt errorem deponat & deinceps abstineat, ait existimare, nihil se pronuntiasse, quod vel à sacra scriptura, vel à Patrum sententijs, vel à Pontificum decretis, vel à recta quoque ratione discrepet. Non se quidem negare, quin labi possit atque falli: hoc enim esse humanum, ideoque deferre se cognitionem legitimæ & sanctę Ecclesię, totamque causam eius iudicio permittere, nec id modò, verumetiam quouis in loco suæ doctrinæ rationem esse redditurum: hoc si non placeat, scripto responsurum ipsius argumentis, quæ fortè adducet: neque recusare, quò minus academię Germanicę, sed & Parisiensis, iudicium suum interponant.

Luther. Augustā ad Caietanum euocatus.

Caietani cum Luthero colloquium.

Lutheri à Caietano prouocatio.

1518. Caietanus iterum vrgebat, vt pridie fecerat, illud Clementis decretum, quasi pro se faceret: tandem, vt scriptum exhibeat, permittit. eius autem hic erat sensus: Quo tempore themata sua promulgarit, & eorum post explicationem scripserit, lectum antea sibi fuisse decretum Clementis, verùm animo suo non satis fuisse factum: nam etsi cautum sit Pontificis Romani decreta non minus quàm Petri Apostoli vocem esse recipienda, tamen hoc ita debere accipi, modò cum sacris literis conueniant, nec à maiorum decretis aberrent. Petri quidem vocem esse sacrosanctam, sed tamen illum grauiter à Paulo repræhensum, neque doctrinam eius receptam fuisse prius, quàm Ecclesiæ, quæ tum erat Hierosolymæ, consensus interueniret: audiendas omnium esse voces, verùm ad Christi vocem, qui solus falli non possit, oportere cuncta referri: decretum illud pugnare cum plurimis sacræ scripturæ locis, & hanc fuisse causam, cur tunc temporis illud thema in medium adduceret, & postea commentarijs etiam vestire non dubitauerit. Ab eo quidem tempore propositum sibi fuisse, non mouere vllam grauiorem super eo disputationem, & aliorum potius audire sententiam: nunc verò, etsi malit, ab alijs erudiri, præsertim à Pontifice Romano, tamen, quoniam vrgeatur necessitate quadam defendendi sua, facturum se periculum, & daturum operam, si qua ratione decretum illud cum suis thematis conciliare possit. Hac vsus ad illum præfatione, rem ipsam aggreditur, & facta explicatione, decretum illud pro se facere demonstrat, verùm ita, ne vel Pontificis, vel etiam ipsius hoc ipso velit imminutam esse dignitatem. Pòst ad alterum accusationis caput accedit, & multis adductis ad suum institutum Scripturæ locis, fidem esse, quæ coram Deo nos faciat iustos, copiosè demonstrat. Itaque rogat, vt benignè secum agat & errorem doceat: nam eorum, quæ protulisset è sacris literis, tantam esse vim, vt sua credat niti veritate, quam deserere non possit, eò quod magis obediendum sit Deo, quàm hominibus. Illam ergò reuocandi conditionem præduram sibi remitti petit, & Pontificem reconciliari: non arrogantia, non vllius gloriæ cupiditate se in hanc palæstram venisse: nihil etiam optatius euenire sibi posse, quàm si veritas pateat, & si quid adferatur ab aliquo magis eruditum atque pium: orare se, ne suam ipse conscientiam vulnerare cogatur. Scriptum hoc Caietanus oblatum ab illo suscepit, & vbi legisset, leuiter æstimabat. pollicitus tamen illud mittere ad Pontificem, valde instabat vt reuocaret: nisi faciat, pœnas à Pontifice iam constitutas minatur: simul abire, nisi resipiscat, & in posterum à suo colloquio iubet abstinere. Lutherus tertio post hanc comminationem die, qui fuit dies Octobris 17. dat literas ad illum, officij plenas & beneuolentiæ. Caietanus enim, obiurgato Luthero, sicut diximus, & à se dimisso, priuatim egerat cum Ioanne Staupicio, familię Augustinianæ vicario, vt illum ad reuocationem spontaneam impelleret. In ijs ergò literis commemorat Lutherus, quid secum egerit Staupicius: nihil videlicet esset prætermissum ab eo, quod hominem fidelem & amicum præstare deceat: agit gratias pro ipsius erga se beneuolentia, quam è Staupicij sermone cognorit, quo quidem valde sit recreatus, & ita quidem, vt nemini malit quàm ipsi gratificari: fatetur nimis acrem se fuisse, & parum obseruantem dignitatis pontificiæ: verùm importunitati quæstorum hoc omne tribuendum esse: petit sibi condonari factum, & maiorem deinceps modestiam pollicetur, & pro concione quoque se Pontifici posthac satisfacturum confirmat. Ad indulgentias quantum pertinet, nullam se posthac mentionem esse facturum, si modò suis aduersarijs eadem lex feratur. Vt autem à se promulgatam & adhuc defensam sententiam reuocet, non se posse cum bona conscientia præstare, quamdiu sacræ Scripturæ testimonijs non demonstretur error. Petit ergò causæ cognitionem ad Pontificem deferri:

Lutheri modestia

Lutheri ad Caietanum literæ.

A B C D E

A deferri: nihil enim sibi fore iucundius, quàm super eiusmodi controuersiis audire vocem Ecclesiæ. Cùm ad eas literas Caietanus nihil responderet, biduo pòst, amicorum secutus consilia, præsertim, quia voces ille quasdam minaces emiserat, discedit, relicta quadam appellatione, quæ pòst affigeretur palàm: & sub tempus abitionis denuò scribit ad Caietanum, Nihil à se prætermissum officij: peditem, & tenui valetudine, longissimo confecto itinere, Augustam venisse, quò suam erga Pontificem declararet obseruantiam: nunc autem, quando & parum sit reliquum viatici, & hospiti suo, Carmelitarum domui, nolit diutius esse grauis, rediturum se esse domum, præsertim, cùm & ipse conspectum suum non ferat, & 1518. *Lutheri Augusta abitio.*

B colloquio interdixerit: ex amicis plerosque omneis consuluisse, vt ab ipso prouocet ad Pontificem: se quidem hoc sua sponte non fuisse facturum, quòd non admodum putet esse necessarium: sed tamen illum admonitiones non sibi fuisse integrum repudiare, vel ideò cumprimis, quòd existimet Fridericum quoque principem malle prouocationem hanc interponi, quàm temerè quicquam & inconsultò reuocari. Appellatio fuit certis verbis ad hunc ferè modum concepta: quęstionem illam de indulgentijs, variè tractatam à multis, nunquam fuisse certò definitam: in eiusmodi verò quæstionibus dubijs liberum esse, præsertim theologis, disputare: hoc etiam se fecisse tunc, cùm declamatores quidam non temerariè solùm & incircumspectè scriberent atque docerent, verumetiam miris arti- *Luther. prouocat ad Pontificem.*

C bus populum expilarent: & fecisse quidem non affirmandi, sed veritatis cognoscendæ causa: disceptationem quoque omnem & doctorum hominum iudicio & Leonis arbitratui permisisse: illos autem excogitasse varias contra se calumnias, & grauiter ad Pontificem accusasse, remque eò deduxisse tandem, vt Asculano & Syluestro Prieritati causa committeretur, ab ijs euocatum se fuisse Romam: sed quòd vterque suspectus, alter etiam ad eius rei iudicationem minus esset idoneus: deinde, quòd de præsentissimo periculo, si Romam iuisset, nemo quisquam dubitaret, quòd etiam à suo magistratu iuberetur manere, his de causis atque etiam metu omninò tali, qui in constantissimum quemque cadere possit, se orasse principem Fridericum, efficeret, vt causæ cognitio deferretur in Germa-

D nia viris aliquot peritis & idoneis, in loco non suspecto, nec ad iniuriam opportuno. Pontificem igitur legato suo, Cardinali Caietano, rem omnem mandasse, quòd haud dubiè factum sit aduersariorum suorum impulsu, qui de Caietani mente ac voluntate compertum haberent. Et quanquam hic ipse non iniuria suspectus videri poterat, se tamen obtemperasse: illum verò statim à primo congressu mandasse, vt sua reuocaret: se tum respondisse, facti sui rationem se redditurum, vel disputatione præsenti, vel scripto, & non academijs tantùm, sed etiam Ecclesiæ Romanæ iudicio velle rem totam subijcere. verùm his omnibus nihil emollitum mandasse perpetuò reuocationem, & quum extorquere non posset, comminatum esse graues pœnas, tum sibi, tum alijs etiam qui suæ essent senten-

E tiæ. Cùm ergò talibus præiudicijs valde se grauari sentiat, eam ob causam, à pontifice Romano minus edocto, quantum quidem ad hoc pertinet, prouocare se ad Pontificem rectius edocendum, atque hoc ita protestari palàm. Porrò, decretum illud Clementis extat in ea iuris pontificij parte, quam dicunt Extrauagantem. Ibi Clemens pontifex, tempus illud vti vocant, Iubileum, centesimo quoque anno præfinitum à Bonifacio octauo, redigit ad quinquagesimum, & de Christi seruatoris beneficio locutus, vna guttula sanguinis ipsius liberari potuisse genus humanũ demonstrat: cùm verò tantam sanguinis copiã profuderit, vt toto corpore nihil esset in eo sani, nihil aspectu miserabilius, omne illud quod superfluũ fuit, maximi thesauri loco reliquisse dicit, in vsum Ecclesię, ac D. Petro qui sit cœli clauiger, eiusque deinde successoribus mandasse, vt eum thesaurum in homines verè pœ- *Extrauagans Clementis.* *Indulgentiarum scaturigo.*

nitentes

1518. nitentes atq; peccata sua confessos diffundant, & tanquam œconomi distribuant, pœnamq; temporalem peccatis debitam eis remittant: huc etiam ait accedere Mariæ virginis, & omnium Sanctorum merita. sic, vt inexhausta sit condonandi materies atq; facultas. Ex hoc igitur decreto, Caietanus vim indulgentiarum asseuerabat. Lutherus autem Petro, & successoribus nihil esse commissum dicebat, præter claues ac verbi ministerium, quo Christus iubet, fiducia sui, delictorum annuntiari remissionem credentibus: hanc esse veram & genuinam Scripturæ sententiam: quòd si decretum Clementis idem sentiat, placere: sin minus, non se posse illud approbare. Quod præterea dicatur de Sanctorum meritis, repugnare totum sacris literis. homines enim, quicunq; tandem illi sint, non modò non facere plus quàm oporteat, sed ne illud quidem, quod debent, posse præstare, neq; suis meritis, verùm sola Dei misericordia fieri saluos: nam omnibus orandum esse quotidie, vt debita seu delicta nostra Deus pater nobis condonet, nec in iudicio contra nos consistat, ne condemnemur. De Pontificis potestate quod Caietanus adfert, sic habet. In concilij Constantiensis quarto & quinto consessu cautum fuit, vt etiam Pontifex Romanus obediret Synodi decretis. Idem deinde sancitum fuit, atq; repetitum in Basiliensis concilij consessu, tertio & duodeuigesimo: sed Eugenius quartus, cùm nollet ad Basiliense venire, quanquam sæpe præmonitus atq; citatus, irritum pronuntiauit illud: & alterum indixit Ferrariæ, quò Græcorum etiam Imperator penultimus, Ioannes Palæologus cum patriarcha Constantinopolitano Iosippo venit, & Episcoporum turba. Fuit hoc anno salutis, M.CCCC.XXXVIII. Ferraria deinde Florentiam iuerunt omnes, atq; ibi de consensu Græcorum fuit inter alia decretum, Ecclesiam Romanam habere principatum, Pontificemq; Romanum esse Petri principis Apostolorum successorem, & verum Christi vicarium, & totius Ecclesiæ caput, & Christianorum omnium patrem atq; doctorem, ipsiq; traditam esse à Christo plenam potestatem pascendi & gubernandi vniuersam Ecclesiam. Huic nunc inhæret decreto Caietanus, & Pontificem concilijs anteponit. Nam & ante annum sextum, quo tempore nondum erat Cardinalis, verùm ordinis Dominicani magister, orationem habuerat in altero consessu Lateranensis concilij, de quo postea dicetur, & in Cardinales aliquot, qui secessionem fecerant, multa locutus, Constantiense pariter & Basiliense concilium obliquè perstrinxerat, quòd patres eo tempore ius & authoritatem in Pontificem sibi vendicassent. Rectè factum igitur ab Eugenio, qui factionem illam repressit, neq; suam potestatem sit passus imminui. Eam orationem Iulius secundus pontifex, in cuius gratiam ista dicebantur, in acta referri deinde iussit. Caietanus autem, Leone pontifice Cardinalatum est consecutus. Gerson, de quo loquitur, theologus Parisiensis, magni nominis, varia scripsit: Interfuit autem cōcilio Constantiensi, & decretum ibi factum. quo cauetur, vt Pontifex concilio subsit, æditis libris valde celebrat, & dignum esse dicit, quod templis omnibus atq; locis publicis ad sempiternam memoriam inscribatur. Nam eos admodum esse perniciosos adulatores, qui tyrannidem hanc in Ecclesiam inuehunt, quasi neq; parere debeat concilio Pontifex, nec ab eo iudicari posſit, quasi concilium ab ipso vim omnem atq; dignitatem accipiat, quasi conuocari nō posſit, nisi de ipsius voluntate, quasi nullis legum teneatur vinculis, neq; factorum ab eo posſit exigi ratio: longè nimirū hæc esse repudianda monstra verborū, quæ cum legib. & cum æquitate pugnent, ipsaq; ratione. Penes conciliū enim esse potestatem omnē Ecclesiæ, & à pōtifice licere ad illud appellare, & eos qui rogāt, vtrū pontifex maior sit an Ecclesia, perinde facere, ac si quærant, nū parte sit maius totū. Etenim & creandi pontificis & iudicandi, & loco remouēdi facultatē atq; ius ad conciliū pertinere, acnu-

Margin: A (beside line 1), B (beside "ritis, repugnare…"), C (beside "& alterum indixit Ferrariæ…"), D (beside "verùm ordinis Dominicani…"), E (beside "æditis libris…").

Papa sub cōcilio.

Concilium Ferrariense sub Eugenio.

Caietanus in Basili. synodum declamat.

Gerson Parisiensis theologus.

A acnuper id demonstratum esse Constantiæ. Cùm enim super eo nonnulli dubitare viderentur, & Pontifici pluſculum tribuerent atque deferrent, definitam hanc ibi fuiſſe queſtionem prius, quàm Ioanni XXIII. magiſtratus abrogaretur. Hæc & id genus alia multa ſcribit in eam ſententiam Gerſon. Itaq; nunc à Caietano reijcitur. Mortuus eſt autem anno ſalutis, M.CCCC.XXIX. Cæterùm, ſchola Pariſienſis idem quod ille, ſentit, & immenſam illam Pontificum vſurpationem his veluti cancellis includit, & menſibus aliquot antè, quàm Lutherus de indulgentijs aliquid æderet, à Leone decimo prouocauit ad concilium, ob antiquatam legem, ſiue Sanctionem pragmaticam, quæ literarum ſtudioſis per Galliam admodum eſt vtilis, & ad honores etiam patefacit aditum. 1518. *Papa Io.23. magiſtratu abdicatus.*

B Poſt abitum Lutheri, Caietanus dat literas ad Fridericum principem, Octobris die 25. veniſſe Lutherum Auguſtam, ſed non prius locutum ſibi, quàm Cæſaris interueniſſet cautio, valde ſe mirari, tam exiguam ſibi fidem haberi. Poſt multam actionem ſe paterno quodam affectu monuiſſe hominem, vt ad ſanitatem rediret: & licet pertinacior eſſet, tamen cum Staupicio & alijs quibuſdam rationem iniſſe conciliationis: ita quidem, vt & Eccleſiæ Romanę ſua dignitas, & illi ſuus conſtaret honos. Cumq; iam bona quædam eſſent eius rei iacta fundamenta, Staupicium primò, pòſt etiam Lutherum abijſſe clanculum: quòd omninò ſibi præter expectationem acciderit. Illum præ ſe ferre quidem, quaſi diſputandi & cognoſcendi tantùm cauſa rem iſtam agat, in concionibus autem ad populum aſſeuerare omnia, quod minimè ſit tolerandum: quandoquidem & ab Eccleſia Romana diſcrepet eius doctrina, & valde ſit pernicioſa: quòd certò poſſit affirmari. Monet igitur vt exiſtimationi ſuæ conſulat & conſcientiæ, vt Lutherum aut Romam mittat, aut è ſuis finibus eijciat. fieri non poſſe, vt negotium hoc tam peſtiferum diu conſiſtat. neq; dubium eſſe, quin Romæ ſint peracturi iudicium: & ſe quidem, quod ſui ſit officij, rem omnem & cōmiſſam fraudem nunciaſſe Pontifici. Orat ne fidem illis habeat, qui de Lutheri ſcriptis videntur non peſſimè ſentire, neue maculam iſtam atq; labem honeſtiſſimæ familiæ ſuæ inurat, quemadmodum ſæpe ſit pollicitus. Ad eam epiſtolam, XIX. die Nouembris allatam, Fridericus princeps octaua die Decembris reſpondet. pollicitum ſe fuiſſe, curaturum vt Auguſtam Lutherus veniret: id quoniam factum ſit, nihil à ſe poſſe præſtari magis. ipſum verò inuicem promiſiſſe, fore vt Lutherum amicè dimitteret. Nunc verò quòd illum indicta cauſa voluerit ad reuocationem cogere, mirum hoc ſibi cumprimis videri. Plurimos enim eſſe, non ſuæ tantùm ditionis, verùm alijs in locis, viros eruditione & virtute præſtantes, qui doctrinam illius minimè damnent: eos autem qui ſe illi obiecerint, auaritia fuiſſe & odio, propter interuerſum emolumentum impulſos: quòd ſi demonſtraretur illius error, ſe, qui & gloriam Dei ſpectet, & conſcientiæ ſuæ conſultum eſſe cupiat, iampridem ſua ſponte fuiſſe facturum in eo Chriſtiani principis officium: prorſus igitur hoc ſibi præter opinionem eueniſſe, quòd ſcribat actionem in illum iri continuatum Romæ. Quod etiam à ſe petat, vt vel Romæ ſiſtatur, vel è finibus exterminetur, id ſibi non eſſe integrum: primò, quòd illius error nondum ſit commonſtratus: deinde, quòd maxima ſit iſtud futurum Academiæ Vuittembergenſis à ſe conſtitutæ iactura: quę & multis ornata ſit doctis atque ſtudioſis Hominibus, & Lutherum, vt hominem de ſe benè merentem, magna complectatur beneuolentia. Se quidem illi hanc ipſius Epiſtolam, vt legeret, miſiſſe: illum verò, quod & antea non ſemel ſit profeſſus, affirmare, ſe paratum eſſe, diſputationem in loco non ſuſpecto ſubire, & aliorum, qui rectius aliquid adferre poſſint, iudicia pati, vel etiam ſcripto reſpondere. Sibi certè videri æquum eſſe, vt hoc ei concedatur, *Caietanus ſcribit ad Fridericum.* C D *Friderici ad Caietanum literæ.* E

atq;

1518. atque etiam petere vt ita fiat, quò tandem videri possit, & quamobrem pro hæretico sit habendus ille, & quid sibi præcipuè sequendum sit. Quemadmodum enim sciens & intelligens, nullum errorem approbare, & sicut inuitus admodum ab Ecclesiæ Romanæ obseruantia discedere velit: ita quoque se non posse illum, nisi detecto primùm errore atque crimine, damnare. Caietani literas Fridericus ad Lutherum misit, vt paulò supra dictum est. Lutherus ergò Principi statim respondet. Quòd ad Caietanum, nisi prius impetrata cautione Cæsaris, non iuerit, amicorum id fuisse factum consilio: quæ de indulgentijs deque fide in Sacramentis necessaria scripserit, illum voluisse reuocari: se quidem de priori non admodum laborare, sed vt alterum diffiteatur, quoniam in eo salutis nostræ summa posita sit, non se posse facere. pòst demonstrat à pontificijs loca Scripturæ deprauari & aliò detorqueri, commemorat etiam, quid singulis diebus actum sit, & quomodo Caietanus tandem ad minas deuenerit. certè, nihil tàm optare se, quàm vt doceatur, quid erret: meliora docenti libenter obtemperaturum. quod si tantum operæ propter se tenuis conditionis hominem illi suscipere recusent, saltem vel ad ipsum Principem, vel ad Cæsarem, vel aliquem magni nominis Episcopum Germaniæ perscribant, aut disputationem liberam alicubi decernant: eos hæc omnia sibi adhuc denegasse. quòd si in eo perseuerent, facilè posse iudicari, suâne an aliorum interueniat culpa. Cùm igitur ad sæuitiam hortatur & immanitatem, non oportere ipsum his illorum vocibus permoueri: nam annotare, qui videbuntur, errores, & scripto compræhensos in Germaniam emittere, multò illis esse facilius, quàm sibi magno sumptu & præsenti vitæ periculo, Romam, vt de suis erroribus cognoscat, proficisci. Quòd ille demum faciet fore, vt in iudicio res peragatur Romæ, nisi vel eò se conferat, vel extra fines eijciatur, non se recusare exilium: satis enim sibi constare, quàm non possit vllo in loco esse tutus in his aduersariorum insidijs & maleuolentia: futurum quoque sibi longè grauissimum, siquidem sui causa quis in periculum incurrat. Itaque, ne quid illi moliantur, excessurum se finibus iam & tota regione, quocunque Deus duxerit. Proinde gratias agit, & salutem ei precatur, sibi verò gaudet atque gratulatur ipse, quòd pro nominis Christi gloria Deus aliquid se perferre voluerit. Post hæc academia Vuitembergica, nono calendas Decembris dat literas ad Fridericum principem. Ex Luthero se cognouisse de Caietani literis, quid & ille petat, & quid ipse inuicem Augustæ detulerit, cùm ergo Lutherus & errorem sibi demonstrari cupiat, & sanctæ Ecclesiæ Rom. sese permittat, orare, det operam, ne quid illi grauius in eum statuant, sed erranti viam è sacris literis commonstrent. Ipsum quidem de Leonis humanitate benè sperare, sed vereri plurimùm, ne transuersum rapiant adulatores aduersarij, & Ecclesiæ nomine abutantur. Fridericus, etsi pontificijs morem non gerebat, & ne qua Luthero vis inferretur, diligenter cauebat, vt ex ijs quæ commemorata sunt, satis apparet, tamen in eum vsque diem, Lutheri nec scriptum legerat vllum, nec audierat conciones, vt ipsemet in quadam fatetur epistola, quam Augustæ scripsit ad Raphaelem Riarium Cardinalem, à quo fuerat amicè pro veteri inter ipsos notitia commonefactus, ne Lutheri susciperet patrocinium. Interea dum hæc geruntur, Leo defectionem aliquam metuens in hoc rerum statu, quinto Idus Nouembris, nouo quodam edicto sancit indulgentias, eamque dicit esse Ecclesiæ Romanę, quę magistra sit reliquarum omnium, doctrinam, vt Petri successor, pontifex Romanus, & Christi vicarius, potestatem habeat hoc tantum beneficium largiendi, sic quidem, vt non viuis tantùm, sed & mortuis in purgatorio prosint: hanc esse recipiendam omnibus doctrinam, nisi ab Ecclesiæ consortio velint separari. Decretum igitur hoc ad Caietanum mittit, vt omnibus innotesceret. is mandatum secutus, Lincij,

Vuittembergica schola intercedit pro Luthero ad Fridericum Ducem.

Leo nonus mittit indulgentias in Germaniam.

quod

A quod est ad Danubium Austriæ oppidū, librarijs atque testibus adhibitis, edictum promulgat, & in exemplaria multa describi curat, eaque pòst mense Decembri per Germaniam mittit Episcopis, & nomine Leonis mandat, graui constituta pœna, vt è vestigio suis denuntient, & religiosè cōmendent atque præcipiant. Lutherus, quoniam è Caietani literis acceperat, fore, vt contra se Romæ iudicaretur, nouā interijcit appellationē, Nouembris die XXVIII. Initiò profitetur, nolle se Romani pontificis rectè sentientis authoritatem conuellere, multò minus ab Ecclesia dissentire: veruntamen, quia Pontifex pari sit cum reliquis mortalibus conditione, fieri posse vt erret & delinquat, nec illi hoc esse tribuendū, quasi ipse vnus falli non posit aut labi. docet hoc exemplo Petri, quem aberrantem in sana do- *Lutherus prouocat à Pontifice ad Concilium.*

B ctrina Paulus grauiter & apertè reprehenderit. Quòd si Pōtificis tantæ sint opes atque facultates, vt & quiduis imperet, nec vllius mandato cohiberi posit, iam ijs, qui sibi vim ab eò fieri putent, vnicum superesse remedium, appellationem. postea commemorat, quomodo Caietani Cardinalis nimia coactus asperitate, ad Pontificem prouocarit, cuius in humanitate præsidium aliquod sibi reliquū esse putaret, quum & æquissimas proponeret cōditiones, & omnia se facturum profiteretur, errore sublato. Iam verò, postquam hac appellatione cōtempta, reiectis etiam conditionibus, nihil opis aut salutis à Pontifice sperandum esse videat ex Caietani literis ad Fridericum principem datis, adductum extrema necessitate prouocare se à Pontifice ad futurum concilium, quod illi sit modis omnibus præ-

C ferendum. Posthæc, Leo Carolum Miltitium, de quo suprà diximus, in Germaniam mittit, & Fridericū aurea rosa donat, quæ multis cum ceremonijs atque pompa solet quotannis à Pontifice & consecrari, & singularis beneuolentiæ causa cuipiam donari. Datis etiam literis ad Degenartum Pheffingerum, ex Friderici cōsiliarijs, virum nobilem, rogat, vt in ijs, quæ suo nomine sit acturus cum Friderico Miltitius, bonam operam nauet, vt Lutherus, Satanæ filius, coerceatur, & ne qua labe Saxonica domus, honestissima semper habita, & religionis admodū obseruans, contaminetur. In eandē quoque sententiam scribit Georgio Spalatino, quoque magis persuadeat, ait se totum in hoc esse, vt noxias herbas ex agro Christi reuellat & extirpet. Ad eundem ferè modum procancellarius etiam illius ad Degen- *Leo mittit Miltitium ad Fridericū Ducem.*

D artum scribens orat, vt Fridericum ad maiorum imitationē hortetur, ne quid illorum memoria committat indignum.

Miltitius in Saxoniam vbi venit, exhibita rosa, negotium sibi cōmissum strenuè agebat. Eo cognito, Lutherus, Martij die tertia, dat literas ad Pontificem valdè quidem demissas. grauiter se delatum ad principem Fridericum, quasi proteruius in Ecclesiam Rom. egerit: non mediocriter autem eo se cōmoueri: nam ipsius ab se alienationem animi, valde sibi grauem esse, neque tamen interim apparere, quid, aut qua ratione sit agendū, vrgeri se perpetuò, vt sua reuocet: quòd si ex vsu & dignitate Ecclesiæ Romanæ posit aliquid hac ratione confici, non se recusaturum, sed esse complures in Germania præstanti ingenio & eruditione viros, qui 1519. *Lutherus scribit ad Leonem decimum.*

E de tota cōtrouersia rectè iudicare possint: itaque fore: vt, etiam si reuocet, hoc ipsum tamen ad Ecclesiæ Romanæ dedecus atque detrimentum magis quàm ad dignitatem pertineat. Iniuriam enim se nullam ipsi fecisse, verùm quæstores illos atque declamatores potiùs, qui auaritia ducti, fœda quædam & ignominiosa dixerint ad populum. ab ijs delatum se grauiter & accusatum esse præter omne suum meritū. Se quidem erga Romanam Ecclesiam & ipsum quoque sic esse affectū, vt nihil in eam moliri cogitet: tantam enim eius Ecclesiæ potestatem esse, vt præter vnum Christū in rebus humanis, nihil ea sit excellentius: orare, ne suis aduersarijs fidem habeat: de indulgentijs nullam se posthac mentionē esse facturum, modò suis inimicis inuicem mandetur silentium: pro concione quoque se velle commonefacere

1519. populum, vt de Ecclesia Romana piè sentiant & honorificè, nec alienam temeritatem aut auaritiam huic asscribant, nève suum imitentur exemplum, qui quodāmodò coactus ab aduersarijs parum reuerenter illā atq; dignè tractarit: breuiter, omnia se facturū pacis causa. Hoc vnum modò spectasse in omni actione, ne qua labes Ecclesiæ Romanæ per alienam improbitatem aspergeretur, nève populus impia doctrina falleretur: hanc solicitudinem atq; diligentiam nō posse in vllam adduci reprehensionem. de rebus medijs & non necessarijs nihil se magnopere laborare, modò in animis hominum nullus resideat error aut persuasio falsa. Priusquàm Miltitius in Germaniam venit, Maximilianus Cæsar è vita migrauit in Austria, die XII. Ianuarij. Erant tum electores, Albertus Moguntinus, Hermannus Coloniensis, Richardus Treuericus, archiepiscopi: Ludouicus Palatinus, Fridericus Saxoniæ dux, Ioachimus Brandeburgicus Marchio: Bohemiæ principatum obtinebat Ludouicus Vngariæ rex. Hi pro cōsuetudine Imperij à Moguntino conuocati, Iunio Mense, Francofurti, quod est ad Mœnum flumen, oppidum, conueniunt. Bohemiæ rex legatum eò misit Ladislaum Sternebergum. Initium sermonis facit Moguntinus, & de magnitudine rei multa locutus, ad cōcordiam eos hortatur, & multis in medium adductis exemplis, quantum malorum inuexerit in Germaniam, patrum memoria, Electorū dissensio, demonstrat: vt autem nunc omnes idem velint atq; sentiant, tantò magis requiri, quò grauius à Turca periculum immineat, & ab alijs, qui Germaniæ diuulsionem quærunt. Ambiebant Imperij dignitatem duo, Carolus Austriacus, qui ante annum tertium, Hispaniæ regi Ferdinando, auo materno successerat, & Frācìscus Galliæ rex, qui ante annum quartum deuictis Heluetijs ad Marignanum, Mediolanensem principatum tenebat. Et Caroli quidem legati sub hoc tempus Moguntiam vsq; venerunt, quòd Francofurto quinq; milliaribus abest: Gallici verò Confluentiæ substiterunt, quod est archiepiscopi Treuirensis oppidum, ad Rheni & Mosellæ confluentem. Vtriq; per literas & internuncios, principem quisq; suum Electoribus commendant, & quæcunq; possunt, adhibent argumenta, quibus persuadeant: Galli cumprimis, qui suam causam non tam esse gratiosam facilè intelligebāt, eò, quòd lingua, moribus, institutis à Germania differrent. Superatis Heluetijs, vt dixi, Galliæ rex Insubriam tenebat. sed quòd ad sui regni salutem propè necessariam esse duceret Heluetiorum amicitiam, magnis iacturis & pollicitationibus eam anno sequenti redemit. Nunc ergò cùm in hunc casum res deuenisset, à morte Maximiliani, missis ad ipsos legatis, quamobrem cupiat designari Cæsar, exponit, ac simul petit, vt suam causam apud Electores adiuuent. Illi, quo tempore amicitiam cum eo pepigissent, Ecclesiam Romanam & Imperium sese dicunt excepisse: ad Imperij verò maiestatem pertinere, vt sint Electorum liberrima suffragia: nō ergò sibi licere, libertatē hanc vlla significatione suæ voluntatis impedire. Sic, dimissis legatis, dant literas ad Septemuiros, & quid ille cupiat, quid etiam ipsi responderint, exponunt, & ne rationem eius habeant, sed Germanū aliquem principem eligant, hortantur, & de sua voluntate prolixè pollicentur. Sed & Leoni decimo scribunt, & quoniam sit ipsius inaugurare & confirmare designatum Cæsarē, petunt, eò totus incumbat, ne munus hoc ad externū aliquem principem deferatur. Ad hæc ille, audire se, quendam ad hunc honorē aspirare, cui per leges non liceat: nam reges Neapolitanos esse pontificis Romani beneficiarios, & fide data iam olim sic esse pactum, ne Romanum Imp. appetant, sed vt alterutro sint contenti: huius etiam rei se cōmonefecisse iam principes electores. Hac oratione designabat Carolum Austriacum. Post deuictos enim Heluetios ab Rege, quod fuit anno salutis humanæ, M. D. XV. Idib. Septemb. & abductum in Galliam Maximilianum Sfortiam principem, Leo pontifex, fortunā secutus, Decembri mense

Maximilianus Cæsar moritur.

Mogun. pro eligendo Cæsare oratio.

Ambiunt Imperiū Carolus Austriacus & Franciscus Galliæ rex.

Heluetiorum literæ ad Electores.

Heluetij deuicti à rege Gall. 1515.

A mense Bononiam venerat, & ibi cum Francisco rege victore, diu multumq; col- 1519.
locutus, amicitiã firmauerat: & hæc quidem causa fuit inter alias, quamobrem in ipsius partes magis iam inclinaret. Quòd autem de regno Neapolitano dicit, sic habet. Cùm Manfredus Friderici secundi Cæsaris filius, nothus, Ecclesiam Rom. vexaret armis, Clemens IIII. pontifex, qui præfuit anno salutis, M.CCC.LXV. vt illum reprimeret, fecit id, quod eius antecessor Vrbanus IIII. erat facturus, vti quidem memoriæ proditum est, & Carolum, prouinciæ, Galliæ ac Andegauiæ, comitem, quum in Italiam vocatus venisset, Siciliæ regẽ atq; Neapolis pronunti- *Regnum Neapolitanum vectigale Ecclesiæ Rom.*
at, ea conditione tamen: primùm, vt accepti beneficij nomine, quotannis Ecclesię Rom. persoluat aureorum millia XL. deinde, ne Romani Imperij dignitatem

B vllo tempore vel ambiat, vel oblatam vltrò suscipiat. Vbi ventum est ad deliberationem, Moguntinus, communicato prius consilio separatim cum Saxoniæ *Mogũtini oratio.* duce Friderico, cuius erat authoritas permagna, rem inchoat & de tribus omninò sententijs ait esse quæstionem. An Gallię rex Franciscus, an Hispanorum rex, Carolus, an verò Germanus quispiam sit eligendus. Ad Gallum quod attinet, legibus, inquit, nostris & iureiurando nos arbitror impediri: quibus cautum est, ne decus hoc Imperij transferatur ad exteros. quin autem peregrinus ille sit princeps, nulli dubium esse puto. Deinde, etiamsi natio non impediret, tamen e Republica non est, quia fines ac ditionem suam Gallus amplificare volet, & Carolo, quem odit, bellum faciet. imò, iam illud denuntiauit. Itaq; fiet, vt Germania

C maximis motibus implicetur. Nos autem prouidere decet, ne ciuile bellum excitemus. Ad Caroli ditionẽ pertinet Austria: si Gallus hanc oppugnet, vt omninò faciet, an eã prostituemus? Itàne de nobis & Imperio meritus est Maximilianus Cæsar? Illis autem regionibus oppressis, an incolumen diu nobis libertatem nostram fore putatis? Mediolanensem agrum suis finibus nuper adiecit: idem in Germania conabitur. Magnificis aũt illorũ promissis minimè nos oportet commoueri: nam cupiditas & ambitio plerunq; rapit homines transuersos, vt ab officio discedãt. Multi fuerunt olim in Gallia viri principes: nunc autem in angustũ redactus est eorum numerus: nam rex propè solus omnia tenet. Animi fortitudinem ei tribuunt: sed ad Monarchiã illa spectat: nobis autem in primis est Aristo-

D cratia retinenda. De bello Turcis inferendo grandia pollicentur: optabile quidẽ istud esset, ac in primis omnium maximè salutare: neq; nescio quanti sit momenti, Germaniæ cum Gallijs & Italia facta coniunctio: verùm ille potentiam atq; vires omnium primò volet in Caroli prouincias experiri: tentabit Belgium, aggredietur Neapolim, eamq;, velut sibi debitam & hæreditariã recuperare volet. Quidẽ an vt ista faciat, nos illum armabimus? Nec est, quòd de rebus incertis atque dubijs vaticinari me quis dicat: iam enim exercitum ille conscribit. Quoniam igitur & lege & iureiurando & charitate communis patriæ impedimur, equidem profiteor & censeo, minimè illum esse creandum. Nunc ad reliquas partes veniam: vt ne Carolus eligatur moueri nonnullos è vobis puto, quòd à nostris finibus re-

E mota sit Hispania, quodq; per illius absentiam non cõmodè sit habitura Germania, vel propter bellum Turcicum, vel ciuiles etiam dissensiones. Ego sanè, non solùm ista fateor: sed dum attentius cogito, moueor etiam & propè inhorresco: nam & hoc mihi venit in mentem, si quando Cæsar iratus veniat in Germaniam, & Hispanos adducat, libertati nostræ magnũ fore periculum: cogito etiam posse fieri, vt Imperij dignitatem hanc vix ægrè nobis aliquandò restituant Hispani, &, si virtute viribusq; suis Mediolanum recuperent, futurum, vt sibi retineant. Itaq; propè satius esse videtur, nostrę gentis aliquem creari, qui sit idoneus exemplo maiorum, qui sæpe præteritis externis, contenti fuerunt indigenis. Nõ equidem istud negare velim: sed alius tunc erat temporũ status, & ætas multò felicior.

1519. Nunc verò, si quis erit Cæsar infirmior, an, qui sunt ditionis Caroli, Belgas & Austriacos, dicto fore putatis audientes? Quòd si Gallus etiam arma sumet in Carolũ, vt omninò facturus est, vel in Belgio, vel Italia, num otiosus erit spectator, num patietur nouus hic noster Cæsar, vt Imperij bonam partẽ exteræ nationes diripiant? Imò, quæ nunc sunt tempora, credibile est fore, vt Imperatore suo contempto, Germaniæ principes, alij se coniungant Austriacis: alij Gallis. Friderico tertio, Cæsare, Carolus Burgundiæ dux, per Germaniã, Philippus autem Maria, dux Mediolani, per Italiam bellum circumtulit, impunè quidem, sed nobis id certè dedecori fuit: illud etiam turpius, in Austria circumcessum Cæsarem, imò finibus tunc fuisse pulsum ab Vngaris. Et tamen eo tempore Cæsari fuerunt coniuncti Bohemi. meus etiam auus Albertus Brandeburgicus & Saxoniæ dux eiusdem nominis. Id si tum accidit, quid hodie sit expectandum, videtis, cùm stipendijs erunt alij principes alijs addicti. Mitto, quàm multæ posśint incidere causæ, quamobrem obedientiã præstare principes atque ciuitates recusent. Nunc etiam de religione videntur imminere grauissimi motus. Etenim de indulgentijs, de potestate Pontificis, de legibus Ecclesiasticis natæ sunt disputationes, quæ nunc quidem sanabiles adhuc videntur, sed paulò pòst magnam secum trahent ruinam, & Ecclesiæ mutationem: nam & plerique subscribunt, & fortissimæ gentes causam hanc agunt, Saxones ac Heluetij: neque sanari malum istud poterit, nisi per concilium. Imbecillior autem Cæsar, quomodo concilium vel coget vel defendet, maximè, si cæteri reges aduersentur? Superest quoque Turcicum bellum, quod nobis planè non modò defendendum, sed inferendum est etiam, vt amissa recuperemus, & Græciã in primis libertati restituamus. Hoc autem vt fiat, opus est multarum nationum copijs: eas verò Cæsar, si potentiæ parum & authoritatis habeat, quomodo comparabit? His ergò de causis præpotentem aliquem creandum, & Carolum Austriacũ cæteris Germaniæ principibus anteferendum esse duco, & si quæ sunt incõmoda quæ deterrere posśint, ea longè esse puto illis minora, quæ sunt nascitura, si quidẽ ad alium quempiam rei summa deferatur. nam & origine est Germanus, & multas obtinet prouincias, Imperij beneficio, neque communem patriam aliqua volet opprimi seruitute, & de non transferendo Imperio, vel imminuendo iure ac libertate nostra, fidem nobis dabit per iusiurandum. Magnæ sunt nimirum, quas dixi, causæ: veruntamen, nec illæ me permouerent, nisi de ipsius indole compertum esset: nam & religionem & iustitiam & pudicitiam amat, & sæuitiam omnem odit, & ingenio certè valet. Hæ scilicet virtutes illum officij perpetuò commonefacient, vt rempublicam curet. Qui familiariter norunt, valde prædicant: & si patrem eius Philippum, si auum Maximilianum consideremus, dubitare non possumus. AEtate quidem est non magna, sed tamen idonea nunc & matura rebus gerendis, vtetur etiam aui sui consiliarijs, & Germaniæ principibus aliquot delectis. Dixi quidẽ antea, permagnum in eo fore incommodum, si quidem à Germania diutius illum abesse contingat: sed ea de re certis legibus cum ipso transigetur. Deinde, quoniã & ipse per amplas habet in Germania regiones, fieri non potest, quin eas aliquandò reuisat. Turca pellendus erit à Pannonijs: ab Italia verò, Galli: constituenda erit & emendanda Ecclesia: multis etiam alijs auxilia ferenda: quæ dum cogito, minus eo moueor, quod propter eius absentiã metuendũ esse videtur. Nam & insitus animi vigor, & patriæ charitas, & ipsa rerũ necesśitas, eum, vt subinde ad nos redeat, exuscitabunt.

Treuirẽsis archiepiscopi oratio.

Vbi dicendi finẽ Moguntinus fecit, hortatus, vt singuli dicerent: collegæ paucis collocuti, Treuirensem monent vt succedat: nã huius erat celebre nomẽ, propter singularem industriam vsumque rerum. Præfatus igitur nõnulla de quodam vate, qui Maximilianũ dixerat vltimum fore Cæsarem Germanum. Nunc, inquit, eò mihi

A mihi res propemodum spectare videtur, quandoquidem Moguntinus, qui sanè 1519.
prudenter multa dixit, omninò suadet, vt ad externũ deferatur Imperij summa. sed valde miror, cur Gallo præferat Hispanũ, Certè dolet mihi Germaniæ conditio. Quòd si maiorũ insisteremus vestigijs, nihil opus erat alieno præsidio. Nunc autem, quando peregrinos euocamus, quid aliud quàm seruitutem nobis cõparamus ipsi? Verùm hac omissa quærela, quẽ Moguntinus, eundem & ego sequar ordinẽ, deq; lege & iureiurando primùm dicam. Legis autem illius hanc opinor esse causam atq; fundamentum, ne, si quis eligeretur externus, & qui domicilium nõ habeat in Germania fixũ, Imperij decus hoc sensim ad alienigenas transferretur. Si quidẽ hęc est mens atq; sensus eius legis, non magis eligi potest Hispanus,
B quàm Gallus. Iam verò, si Carolus, quoniam habet ditionis Imperij prouincias, ideò creari potest, necesse est, vt idem in Francisco valeat, qui & Insubriã & Arelatense regnũ obtinet, quæ sunt reipublicæ nostrę partes. Duobus ergò propositis, videamus, vtrũ sit pręstabilius. Sanè, quo tempore Gallia fuit coniuncta Germaniæ, quod fuit Franconũ ætate, florentissimũ extitit hoc nostrũ Imperium: & quidẽ eius temporis recordatio non mediocriter me delectat, quoties in historiarum lectionẽ & res anteactas incido. Nunc aũt planè consimilis est oblata nobis occasio, quæ certè minimè prætermittenda videtur. Sentiunt idem exterę quoq; gentes, pontifex Romanus, Veneti, principes omnes, atq; ciuitates Italię. Gallica nimirum gens & origine nobis est coniuncta, & ijsdem propè legibus vtitur *Gallia olim coniuncta Germaniæ.*
C atq; moribus, & amorẽ omnem atq; beneuolentiã nostris hominibus prętat: deinde, propter vicinitatem valde nobis est ac Italis opportuna. Si quis orietur tumultus, erunt ilico parati exercitus, ad quos alendos Gallia subministrabit pecuniam: & si vel Pannoniã vel Italiam inuadet Turca, sicut planè facturum arbitror, pacata nunc videlicet Asia, nónne erit optatissimum habere tam propinquum & florentem Imperatorem, vtriusq; nationis viribus instructum? Hispani verò, licet prędicentur bellicosi, quid tamen vnquam prędare gesserunt in Italia, sine Germanorum auxilijs? Adhæc, quia longissimè à nobis absunt, non est quòd vllum ab eis auxiliũ in tempore expectemus: quòd etiamsi velint, tamen non multùm nobis poterunt cõmodare. Nam quia nauigationibus perpetuis exhauritur
D Hispania, nõ potest vllas maiores emittere domo copias. Huc accedit, quòd Gallos habebimus cõmilitones & laborum omnium socios. Hispani verò, si quid rectè gestum erit, omnem ad se gloriam traducent, & victorijs nostris fruentur, & prouincijs ipsi præerunt. Tunc demum seruitutem nostram serò deplorabimus. Verùm hac omissa collatione, veniam ad electionem. Si Galliæ rex assumetur, non erit vlla per Italiam belli causa: nam Mediolanum iam antè tenet: ne quid autem Neapoli moliatur, nos ei suasores erimus, & planè quidem persuadebimus. Idem est facturus de Belgio, modò & illi quiescant. Cur autem ad nos magnopere Belgium pertinere putemus, non video: sunt quidẽ nobis vicini, multo iam tempore, sed societatem nobiscum aut fœdus nullum habent, nec Imperij le- *Discrimen inferiorum Germanorum à superiorib.*
E ges ad se quicquam pertinere ducunt, nec ad publicos vsus quicquam contribuunt, non magis quàm Britanni vel Scoti. Cùm ergò maxima sit Galliæ regis potentia, cùm Insubriam habeat pacatam, cùm sit à rebus omnibus paratissimus, multò suscipiet ampliora, magisq; gloriosa: bellum videlicet in Turcam geret, & omnes eò vires conuertet, vt à Pannoniæ finibus & Italiæ pulso vastatore, tutam efficiat Germaniam. Si verò Carolum ei præferemus, Deum immortalem, quantos excitabimus in Italia motus? Volet ille recuperare Mediolanum, & erit bellum diuturnum, & interea dum sic conflictabitur omnium pulcherrima prouincia, Turcæ vires omnes in Vngariã expedient, his, obsecro, quis resistet? quis iustum opponet exercitum? Hæc sanè consideranda sunt paulò diligentius, neq;

1519. leuiter prætereunda. Iam Italici belli quis sit futurus exitus, incertum est. Gallus quidē victor, Neapolim affectabit: & fieri potest, vt Pontifex illius impulsu, nostram electionem rescindat: ex eo quanti sint orituri motus, nemo non intelligit. Contrà, si Carolus rerum potiatur, non est, quòd Italiam nobis redditum iri putemus. occupatam perpetuò sibi retinebunt Hispani: nec id modò, sed nec imperium quidē hoc nostrum è manibus facilè dimittent. Vt Neapolim sibi seruarent, in cuius possessionē quomodo venerint, satis notum est: quid nō pertulerunt? In Italiam igitur nequaquam sunt euocandi. Nunc de vtroque rege nōnulla dicam: placido & modesto ingenio Carolum esse, nō dubito: sic enim à multis prædicatur, sed cùm ætate sit adolescens, quomodo potest de illis virtutibus, quę in summo principe requiruntur, iudicium in eo fieri? Talem respublica desiderat, qui pręter alia constituat & emendet Ecclesiæ statū, quod Moguntinus etiā prudenter admonuit. Hoc sanè Frāciscus rex omnium rectissime poterit præstare: nā & ingenio valet & iudicio, & de religione subinde cū doctis hominibus cōferre solet, & legit ipse multorum scripta. deinde pręsens temporū status principem requirit atque ducem rei militaris peritum, diligentē, fortunatum. Cedò, quis hac in parte palmam eripiet Francisco? iam eius cognita est & explorata virtus: de Carolo nihil habemus cōperti, nisi quod indoles aliquid promittit: ille verò suos maiores omnes rerum gestarū magnitudine vincit. Heluetios enim, fortissimam, & inde à C. Cęsaris ætate propè inuictā gentem, prælio nuper superauit. nō est igitur tanto duci præferendus adolescens. Moguntinus incōmodum quidem esse dicit, siquidem Carolus à Germania diutius absit, sed tamen ocioso nos animo hic esse iubet: ego autē summi rem esse periculi puto, Cęsarē extra fines Imperij longinquius abesse. Quis enim Turcarum impetus, quis repentinos tumultus, quis offensiones atque motus ciuiles coercebit? orta tempestate, quis nauim gubernatore destitutā seruabit? Absens nihil propè certi de rebus nostratibus cognoscet: falsò multa deferentur ad ipsum: habebit in concilio nō Germanos, sed Hispanos tantùm: edicta subinde faciet & ad nos transmittet tempore alienissimo. Postea, si calumnijs & criminationibus aliquorū irritatus, in Germaniā aliquando venerit, adducto milite peregrino, qualē huius Imperij fortunā fore putatis? Quapropter si vobis ita videtur, & si fata volunt, vt in hoc tempore diadema nostrū capiti suo rex alienigena superimponat, equidem Gallum censeo pręponendum Hispano: si verò lex prohibet creare Gallū, valeat eadē in Hispano, neque subtili quadā interpretatione Carolum pro Germano ducamus: verùm aliquē ex omni principum numero circumspiciamus, qui nullum habeat nisi in Germania domicilium, qui sit origine, moribus, ingenio, lingua, Germanus. Incōmoda multa Moguntinus in contrarium adduxit, & propter infirmitatē tenuemque fortunā, contemptibilē fore putat eiusmodi Cæsarem. Atqui si deligamus idoneū, satis habet Germania neruorum atque potentiæ, qua sustineat hoc onus. Qui fuit vndecimus ante Maximilianum
Rudolphus Cesar Cæsar Rudolphus, non magnū quidē attulit robur, sed virtute pręstabat, & quod pertenue tunc erat, multisque bellis afflictum Imperiū, ita restituit, vt vicinis regibus metum adferret. Quàm præclarè senserint etiā exteri principes, ac in his Ludouicus XII. Gallię rex de Maximiliano Cæsare, solùm propter ingeniū atque virtutem, nō ignotum vobis esse puto. nimirū fuit semper illustre Germanię principum nomē & fama celebris: ea nondum est extincta, sed viget incolumis, & sunt inter alias, Germaniæ tres hodie præcipuæ familiæ, Bauarica, Saxonica, Brandeburgica: sunt in his etiam nōnulli præstantes viri. Si quem igitur ex illis rerū summę pręficiemus, & nostris copijs adiuuabimus, vt certè debemus, nō est quòd exteros metuamus. modò idē sentiamus & velimus omnes, in tuto res erit. Omissis ergò peregrinis, è medio nostrorum hominum cœtu, quempiam deligamus: non

A deerit successus, & sunt testimonia multa domestica nostrorũ virtutis: ex ijs vnũ recitabo. Pannoniæ rex Matthias, bellator potens ac fortunatus, bellũ aliquando parenti tuo, Friderice, denuntiauit: sed quum exercitũ sibi iustũ opponi videret, impetum & ardorem omnem facilè remisit. Sic etiam nunc rationẽ inueniri posse puto, quemadmodum nostræ gentis Cæsar aliquis designatus, & domi retineat, & foris authoritatem. Tertio loco verba facit Saxoniæ dux, Fridericus, & vbi Gallum excludi lege, Carolum verò Germanum esse principem, inq; Germania domicilium habere demonstrasset, opus esse reipublicæ aliquo præpotente dicebat: sed qui cum Carolo sit conferendus, neminem se talem nouisse. Placere ergò sibi, vt is renuntietur Cæsar, veruntamen certis legibus, vt & Germaniæ sua libertas constet, & ea, de quibus facta sit mentio, pericula vitentur. Hanc demum sententiam vbi reliqui comprobassent, Treuericus, Germaniæ fatum, inquit, & iam impendentem agnosco mutationem: sed tamen, quia vobis ita visum est, à vestro iudicio voluntatem meam non remouebo. Fuit hoc Iunij die XXVIII. Iam multa nox erat. itaq; disceditur & postridie rursus conuenitur. Ibi cœptum est agi, cuiusmodi conditiones Carolo sint ferendę, disceptata res fuit per aliquot dies: vbi demum cõuenisset, perscriptæ leges Moguntiam ad Caroli legatos mittuntur, cùm eas illi recepissent literas, referuntur singulorum suffragia, sicut fieri consueuit, & obsignantur. Ad Fridericum Saxonẽ pridie fuerat delatum Imperium, sed is ingenti animo recusabat, & suo suffragio Carolũ sicut diximus, designabat, & oblatam eo nomine magnam pecuniæ vim à legatis Caroli reiecit, & suis, ne vel teruntiũ acciperent, mandabat. Conuocata deinde nobilitate ac omni multitudine, Moguntinus in æde diui Bartholomæi, pro concione, Carolum, Austriæ principem & regem Hispaniarũ, in demortui locum Maximiliani, Romanorũ regẽ declarat, & quòd tanta cõsensione sit electus, Deo gratias agendas esse dicit, & vt illi fidem omnẽ ac officium præstent, hortatur, & in ipsius laudationem digressus, quamobrem ex omnibus vnum hunc elegerint, demonstrat. Eam orationẽ subsecutus est multitudinis & ordinum applausus & admurmuratio. Posthæc, legati, qui iam propius accesserant, & vno solùm aberant milliari, vocãtur. Hi erant, Matthæus Cardinalis Salisburgensis, Erardus episcopus Leodinus, Bernardus episcopus Tridentinus, Fridericus Palatinus, Casimirus Brandeburgicus, Henricus comes Nassouius, Maximilianus Sibeburgius, & alij quidam consiliarij. Cùm venissent, habita communi deliberatione de republica interim administranda, dum Carolus in Germaniam veniat, Casimiro principi negotium datur, vt cõductis copijs ac suo loco dispositis, prouideat, nequid accidat incommodi. Postea, datis ad Carolum literis, Electores, & missa legatione, rem omnẽ denuntiant. Legationis erat princeps, Fridericus Palatinus: verùm interea nonnulli priuatim in Hispaniam contendunt eius rei nuntij, quos inter vnus Francofurto dicitur nono die Barchinonem venisse. Palatinus ad exitum Nouembris appulit, & Septemuirorũ literas reddit. Earum hæc erat summa, vt delatũ Imperium accipiat, & omni postposita mora, quamprimum in Germaniam accidat. Carolus per Mercurinum Cattinarium liberaliter respondet. ac licet grauissimi videantur impendere motus, hinc à Gallis, illinc à Turcis, tamen non se posse, dicit, neq; velle deesse communi patriæ, præsertim, cùm tanti principes tale de se iudicium fecerint, & hoc ab se requirant. Itaq; delatum honorem atque munus habere gratum, & primo quoque tempore vela facturum, vt ad Imperij fines perueniat. In eadem propè verba rescribit Electoribus, atque ita Fridericum honorificè donatum ab se dimittit. Sic ergò factus est Cæsar, eius nominis quintus, vndeuiginti natus annos. Repulsam Galliæ rex eò grauius tulit, quò maius impendere suis rebus periculum ab illo sciebat. Nam cuiusis alij dignitatem hanc

1519.

Saxonis pro Carolo suffragium.

Carolus Austriacus creatur Cæsar

Fridericus Imperium recusat.

Legati Caroli Francofurtum veniunt.

Fridericus Palatinus mittitur in Hispaniam.

1519. deferri malebat quàm Carolo, cuius & iam antè suspectā habebat, & hac ratione A mirabiliter augeri videbat atque confirmari potentiam. Auri vim maximam, vt sui haberetur ratio, profuderat: idem à Belgis quoque factum esse dicitur: sed nihil hîc affirmare possum. Caroli verò progeniem paulò repetemus altius. Galliæ rex, Carolus quintus, cognomento prudens, fratri suo natu minimo Philippo, Burgundiæ principatum ad se delatum dedit. Philippus vxorem postea duxit Ludouici Flandriæ comitis filiam vnicam Margaritam, ex eaque filium procreauit Ioannem: huic natus est Philippus: fuit hic Caroli pater bellatoris, qui cæsus ante Nanceiū, filiam reliquit, amplissimarum regionum hæredem, Mariam: ea demum nupsit Friderici tertij Cæsaris filio Maximiliano, & Philippū edidit. Is in matrimonium duxit Ioannam, Ferdinandi Hispaniæ regis filiam, ex eaque suscepit Carolum ac B Ferdinandum. Grauida Ioanna Flandriam petijt, & Gandaui Carolum peperit anno salutis, M.D. Februarij die XXIIII. Hîc aliquid est per occasionem addendum de Ferdinando, Cæsaris auo materno. Is erat Arragoniæ rex atque Siciliæ, & in matrimonio habuit Elisabetham, Ioannis secundi regis Hispaniarum, filiam hæredem: pòst etiam adeptus regnum Neapolitanum. Liberos autem ex ea genuit Ioannem, Isabelam, Ioannam, Mariā, Catharinam. Ioanne mortuo & Isabela sine liberis, totius regni successio, legibus patrijs venit ad Ioannam natu proximā sororem. hac ratione, quicquid habuit Burgundiæ dux, longè certè potentissimus, quicquid Hispaniæ rex Ferdinandus, id vniuersum ad Carolum Ioannæ filium peruenit. nam Austriacæ domus possessiones, in hæreditatis diuisione, C Ferdinando cesserunt. Itaque multis à seculis potentiorem nullum habuit Germania Cæsarem, Patrem Carolus amisit sex annorū puer, auum verò Ferdinandum, sexdecim annorum adolescens, ab eiusque morte profectus in Hispanias, ibi permansit, donec Cęsar creatus, Germaniam peteret, vt infrà dicetur. Et quoniam ad hunc locum peruenimus, non erit alienum de modo creandi Cęsaris quędam explicare. Carolus Bohemię rex, Cęsar, eius nominis quartus, anno salutis, M. CCC.LVI. legem hac de re tulit, Bullam auream vulgò nominant: eius legis hęc inter alia sunt capita, Vt mortuo Cęsare, archiepiscopus Moguntinus, vbi primùm resciuit, cęteris Electoribus ilico denunciet & diem cōstituat, vt intra tertium mensem Francofurti præsto sint ipsi vel ipsorū legati, cū plenis mandatis, no- D ui Cæsaris aut Romanorum regis eligendi causa. Quòd si Moguntinus negligat, cæteri collegę nihilo secius intra tempus illud cōueniant, & comitatum habeant singuli nō supra ducentos equites, cùm oppidum ingredientur, & in his armatos ad quinquaginta. Qui nec ipse venit, neque legatū etiam mittit, aut ante cōfectum negotiū discedit, ius electionis, eo quidē tempore, amittat. magistratus Francofurtensis omnē fidem Electoribus præstet, ac durante comitio, neminem præter Electores ipsorumque familiam intromittat. vbi conuenerint omnes, in æde diui Bartholomęi sacrum fiat, quo sancti Spiritus imploretur gratia. deinde singuli iurent, verbis præeunte Moguntino, nihil se facturos in ea re vllius vel pacti, vel mercedis, vel largitionis, vel pollicitationis causa: pòst, ad actionem veniāt, neque E prius illinc discedant, quàm creato Cæsare. quòd si res vltrà diem tricesimum differatur, omnibus alijs detractis cibarijs, præter panem & aquam nihil eis detur. quem maior pars elegerit, hic eodem loco sit, acsi communibus omnium suffragijs, nemine repugnante creatus esset. ad hunc modum designatus Cæsar, omnium primò confirmet Electoribus omnia priuilegia, & quicquid ad ipsorū dignitatem, decus, libertatem ac immunitatem pertinet. præter hæc cauetur etiam atque statuitur, quemadmodum alter alteri per suos fines tutum iter præstare, quem quisque locum in consessibus obtinere debeant, quomodo sint exquirenda suffragia, quod cuique sit obeundum munus, quum Cæsar publicè quid agit aut prandet,

Caroli progenies.

Cęsaris natiuitas M. D.

Modus creandi Cęsaris.

A prandet. Adhæc, vt interregni tempore, penes Palatinum sit summa rerum per 1519
Sueuiam, Franconiam & oram Rhenanã, penes Saxonem verò, his in locis, quæ iure vtuntur Saxonico. vt Electori mortuo succedat natu maior filius aut frater consanguineus: vt Electoris locum, qui est infra octodecimum annum, expleat proximus agnatus, donec ille adoleuerit: vt Electores quotannis cõueniant, deq; republica deliberent: vt Francofurtũ sit sedes electionis, Aquæ verò Granenses, Belgię oppidum, primæ inaugurationis: vt Electorum filij, primis ab annis, Italicam, Latinam & Illyricam linguam addiscant, quò sermonem cum multis gentibus communicare possint. Dictũ est antea de legibus, quas Caroli legati, pręscriptas ab Electoribus, ratas habuerunt, interposita cautione, sicuti fieri consueuit,
B & illius nomine cõfectis ea de re literis. Conditiones autem sunt eiusmodi, Tueatur rempublicam Christianam, Pontificem & Ecclesiam Romanam, cuius sit aduocatus: ius æquabiliter administret, & paci consulat: leges omneis Imperij, præcipuè, quam auream vocant Bullam, non modò cõfirmet, sed de ipsorum cõsilio, quum res ita feret, amplificet etiã: Senatum in Imperio constituat, ex Germanis delectum, qui rempublicã gerat: iura, priuilegia, dignitatem principum & ordinum Imperij minimè cõuellat aut imminuat: Electoribus liceat, quum erit opus, inter se conuenire, deq; republica deliberare: nullũ autem ipse, quò minus id faciant, impedimentum eis inferat, nec in malam partem accipiat: multitudinis & nobilitatis fœdera vel societates initas aduersum principes, aboleat, & ne tales in
C posterum fiant, lege prohibeat: de rebus Imperij nullum fœdus aut pactum faciat cum externis, nisi de Septemuirorum assensu: facultates Imperij neq; distrahat, nec oppignoret, nec alio quouis modo deteriores faciat, & quæ sunt ab alijs nationibus occupata, vel ab Imperio diuulsa bona, primo quoq; tempore recuperet, sic tamẽ, ne quid fraudi sit illis, qui vel priuilegio vel iure nituntur. Si quid etiam vel ipse, vel ipsius familiæ quispiam possideat, quod sit Imperij, non acquisitum legitimè, reddat, interpellatus à Septemuiris: cum vicinis alijsq; regibus pacem & amicitiam colat, neq; pro rebus Imperij, nisi de ordinum omnium, præcipuè Septemuirorum, voluntate bellum suscipiat vllum intra vel extra fines Imperij: peregrinum quoq; militem nullum in Germaniam adducat, nisi consentienti-
D bus illis: quòd si autem bello petatur, ipse vel Imperium, liceat vti quibuscunque præsidijs: conuentum Imperij nullum edicat, neq; vectigal aut tributum imperet, nisi de consensu Electorum: conuentus etiam non agat extra fines Imperij: negotijs publicis præficiat non exteros, verùm Germanos, ex nobilitate delectos, & conficiantur literæ omnes Latino vel populari sermone: extra fines Imperij nullũ ordinem in ius vocet: quia Romæ multa fiunt aduersus pacta quondam inita cum Pontificibus: det operam apud Pontificem, ne qua fraus priuilegijs fiat & Imperij libertati: quomodo mercatorum monopolia valde perniciosa Germaniæ coerceri debeant, rationem ineat cum Electoribus, ac rem sæpe deliberatam ad exitum perducat: portorium nullum aut vectigal imponat, nisi as-
E sentiantur Electores: neque literis commendatitijs, Electorum, qui sunt ad Rhenum, vectigalia deteriora faciat. si quam habet actionem in aliquem ordinem, legibus experiatur, vim aũt nullam adhibeat ijs, qui se cognitioni legitimæ sistunt: neminem indicta causa proscribat, sed iuris ordinem in eo sequatur: Imperij bona, quæ fortè vacabunt, nemini conferat, sed ad publicum patrimonium referat: si quam alienam prouinciam auxilijs ordinum acquiret, Imperio coniungat: si publicum quid suis copijs atq; Marte recuperabit, reipublicæ restituat: quod interregni tempore Palatinus atq; Saxo publicè egerint, ratum habeat: consilium nullum ineat, quò dignitatem Imperij suæ familiæ peculiarem & hæreditariam faciat, sed liberam & integram permittat Septemuiris eligendi facultatem, iuxta

Caroli

1519. Caroli quarti legem & iuris pontificij præscriptũ: quod secus factum erit, irritum A habeatur: vbi primùm licebit, in Germaniam sese conferat, inaugurationis causa. Quum ista legati per iusiurandum probassent illius verbis atq; nomine, sicut dictum est, singulis Electoribus eius rei literas dederunt obsignatas. fuit hoc Iulij die tertio. De pontificio iure, quod dicunt, ad Innocentij tertij pontificis epistolam decretalem pertinet, quæ profitetur, Electores principes Germaniæ ius habere creandi Cæsaris liberum, & Imperij dignitatem non à successione pendere, sed ab electione. Vixit autem Innocentius anno salutis humanæ circiter millesimo ducentesimo. Nunc ad Lutherum reuertamur. Ad hoc ferè tempus, Erasmus Roterodamus, quum alijs de rebus Friderico Saxoniæ Duci scriberet Antuerpia, Lutheri quoque meminit, eiusq; libros magno cum applausu B dicit à viris bonis atq; doctis euolui. sed & vitam illius à nemine reprehendi, quòd absit ab omni suspitione tum auaritiæ tum ambitionis: theologos verò Louanienses, quòd audiant illum valde grauari authoritate cardinalis Caietani, triumphare nunc, & in concionibus atq; conuiuijs omnibus eum insectari, velut hæreticum & antichristum. Id sibi valde displicere, præsertim, quum ille disputandi causa quædam proposuerit, quum iudicio se submiserit omnium, quorum oportuit, & quorum non oportuit: ipsi verò, neq; monuerint hominem amicè, neq; docuerint, nec erroris adhuc conuicerint, sed turbulentis & seditiosis tantùm clamoribus rem agant: hunc autem agendi modum prorsus indignum esse Christianæ professionis hominibus, maximè verò theologis: nec enim hæreseos C temere quenquam insimulandum esse. In eadem prope verba scribit etiam ad Moguntinum & ad Campegium cardinalem, & sophistas theologos atq; monachos insectatur, qui linguarum & eloquentiæ studium ac puriorem omnem doctrinam ferre nõ possint. Luthero quoq; tum scribit Louanio valde amanter, & ipsius epistolam sibi redditam esse dicit, quæ & ingenij demonstret acumen & animum spiret Christianum: ipsius autem libris magnam ibi tragœdiam excitari, seq; grauem sustinere tum inuidiam tum suspitionem theologorum, nec excusando tamen quicquam proficere. per Angliam esse multos, & magni quidem nominis, qui de lucubrationibus ipsius optimè sentiant: se quoq; degustasse commentarios eius in Psalmos, & sperare magnam allaturos vtilitatem: sibi quidem D vehementer placere. sed vnum esse, cuius ipsum velit admonere, nempe, ciuili modestia plus posse profici, quàm impetu. detonandum potiùs in eos, qui Pontificum abutuntur authoritate, quàm in ipsos Pontifices: de rebus inueteratis, quæ subitò reuelli non possint, disputandum esse validis & confertis argumentis potiùs, quàm asseuerandum, & affectibus nihil hîc oportere tribui. Hæc autem admonere se, non vt faciat, sed vt in eo, quod facit, progrediatur. Rebus ad hunc modum exacerbatis, & multis in Lutherum excitatis aduersarijs, instituta fuit Lipsiæ disputatio, quod est Misniæ oppidum, Georgij Saxoniæ ducis, qui patruelis erat Friderici. Venit eò Lutherus, Philippo Melanchthone comitatus, qui superiori proximo anno Vuittembergam venerat, accersitus à Friderico, literas E Græcas docendi causa. Venit etiam eò Ioannes Eccius, theologus animosus & audax. Die præscripto, qui fuit dies quartus Iulij, disputationis factum est initium ab Eccio, qui propositis aliquot thematis, hoc voluit esse postremum, eos, qui Romanam Ecclesiã affirment ante Syluestri pontificis ætatem non fuisse primam & præcipuam omnium, errare: nã qui Petri principis Apostolorum sedem atq; fidem obtinuit, semper agnitum fuisse pro successore Petri, & Christi vicario in terris. Huic themati contrarium aliud promulgabat Lutherus, eos, qui Romanæ Ecclesiæ principatum tribuant, niti solùm frigidissimis Pontificum decretis, quæ facta sint annis ab hinc quadringentis: ea verò decreta esse contraria

Ius creandi imperatoris.

Erasmi iudicium de Luthero.

Lipsica disputatio

Disputatio Eccij cum Luthero.

& histo-

A & historijs omnibus, ante annos mille conscriptis, & sacris Literis, & Concilio 1519.
quoque Niceno, quod sit omnium maximè celebre. Ingressus ergò disputationem Eccius, illud suum thema postremum arripit, deque potestate Romani pontificis & primatu, disputationis initium esse voluit. Verùm Lutherus breui quadam vsus præfatione, demonstrat argumentum hoc. quia valde sit odiosum & nō necessarium, se maluisse præterire, & id quidem Pontificis gratia: dolere autem sibi, quòd ab Eccio sit eò pertractus, & cupere nunc suos adesse coràm aduersarios: grauiter quidem se ab illis accusatum: quòd autem cognitionem causæ nunc atque lucem defugiant, non rectè ab ipsis fieri. Eccius quoque præfatus, ait non se litem hanc excitasse atque turbam, sed Lutherum, qui, & in sua illa thematum explicatio-
B ne prima, negarit pontificem Romanum ante Syluestri tempora fuisse reliquis dignitate & ordine priorem: & apud Caietanum affirmauerit, Pelagium pontificem ad suum arbitrium detorsisse multa Scripturæ loca. Quod quū ita sit, omnem eius rei culpam in ipsum esse conferendam. Prima igitur concertatio fuit de Romani pontificis Monarchia, quam Eccius iure diuino dicebat institutam, & Lutherum dissentientem vocabat Bohemum, eò quòd eiusdem quoque sententiæ fuerat olim Ioannes Hussus. Hanc criminationem à se remouens Lutherus, ostendit Ecclesiam Christi longè lateque diffusam & propagatam fuisse viginti circiter annis antè, quàm Petrus Romæ constitueret Ecclesiam. Hanc igitur non esse primam omnium aut præcipuam iure diuino: pòst, aliud Lutheri thema de purgato-
C rio, tum illa de indulgentijs, de pœnitentia, de condonatione culpæ & pœnæ remissione, deque sacerdotum potestate, Eccius impugnat. Decimoquarto demum die disputationis fuit exitus, quæ quidē instituta fuerat non Lutheri, sed Andreæ Carolostadij & Eccij causa. Quum autem Lutherus Carolostadium comitatus eò venisset, audiendi gratia, pertractus ab Eccio, qui fidem ei publicam à Georgio principe impetrabat, ad congressum descendit. Alacer enim erat Eccius & confidens, ob argumenti conditionem, in quo certam sibi victoriam pollicebatur. Lutherus omnem postea disputationem edidit, & ex aduersariorum scriptis atque dictis, ingeniosa quadam animaduersione colligit varia doctrinæ capita, prorsus, vt inquit, hæretica, quò videlicet demonstret illos dum in gratiam Pontificis
D omnia loquuntur atque scribunt, & dum studio tuendæ causæ longius euagantur, admiscere plurima, quæ propius inspecta, multum sæpe cōtineant erroris & impietatis.

Docebat hoc tempore Tiguri, in Heluetijs Vlricus Zuinglius, qui sub initium huius anni venerat eò, vocatus, quum antea Glaronæ & in eremo, quem vocant Diuæ virginis, docuisset. Non multò pòst venit illuc, missu Pontificis, indulgentiarum, vt aiunt, præco, Samson Mediolanensis, Franciscanus, vt pecuniam emungeret. Ei sese fortiter opponit Zuinglius, ac impostorem esse docet. *Zuinglius docet Tiguri.*

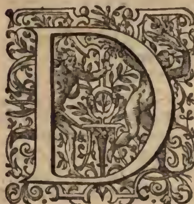

IOAN.

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RE-ligionis, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæſare.

ARGVMENTVM LIBRI II.

Caroli Miltitij monitu Lutherus ad Pontificem ſcribit, illiq́; defert librum à ſe recens conſcriptum de libertate Chriſtiana. Cæſar ab Hiſpanijs ſoluit, & traiecta Anglia, in Belgium venit. Libellum conſolationis plenum quem Teſſaradecadem vocat, conſcribit Lutherus libellum de ratione confitendi peccata. Item, de Votis libellũ emittit. Cœnam Domini ſub vtraq; ſpecie omnibus porrigendam quodam ſcripto profitetur. Decretum quoddam concilij Lateranenſis ſub Iulio ſecundo, obijcitur: atq; hic de rebus à Iulio tunc geſtis narratio inſeritur. interim Theologi Louanienſes ac Colonienſes libros eius facto decreto damnãt vt impios, & incendio dignos in eius reſponſo Ioannis Pici Mirandulani dogmata, queſtiones Occam, & controuerſia inter Reuchlinum & Theologaſtros recitantur. Quum videret ſe ita ab hoſtibus infeſtiſsimis impeti, ſcribit ad Cæſarem, ac non multò pòſt ad Archiepiſcopum Moguntinum, & ad Epiſcopum Merſeburgenſem. Fridericus quum intelligeret ſe ob Lutherum Romæ non eſſe gratum, nec benè audire, miſsis literis cauſam ſuam tuetur, quod etiam facit Lutherus. Pontifex tamen contra Lutherum fulminat, ac iterum à Decreto concilij Mantuæ habiti prouocat, libello de captiuitate Babylonica in lucem emiſſo. Cæſar inaugurationis ſuæ cauſa Aquiſgranum concedit, cuius ceremoniæ & ritus explicantur. Pontifex rurſum inſtigat Fridericum, quum nihil proficeret, Lutheri libros cremari iubet. Eo cognito Pontificis decretum Lutherus palàm incendit, & facti ſui rationem exponit. Ambroſio Catarino reſpondet, à quo impetitus fuerat.

E CAROLO Miltitio, quem Leo x. ad Fridericum principem miſerat, antè diximus. Is animaduertens cauſam indies magis atq; magis exacerbari, multa, quæ ad reconciliationem facerent, tentabat, & permiſſu Friderici, cum Luthero ſemel & iterũ collocutus, rationẽ inire cogitabat ſanandi vulneris. Quum autem occaſione diſputationis Lipſicæ, quam odioſè tractauerat Eccius, doctrinam ſuam Lutherus magis illuſtraret ac patefaceret, Miltitius primores aliquot ordinis Auguſtiniani conuocat. Communicato conſilio iudicabant omnes, ad componendũ diſsidium in primis fore idoneum, ſi quidem Lutherus datis ad Pontificem literis, honorificum ei teſtimonium præberet. Horum itaq; monitu ſcribit illi, ad ſextum Aprilis diem, Etſi ad cõcilium ab ipſo prouocarit, tamen interea ſuas preces ad Deum pro ſalute ipſius effudiſſe. magno ſibi dari crimini, quòd ipſius nomen atq; dignitatem læſiſſe dicatur: eam criminationem admodum ſibi dolere, & hanc eſſe cauſam, cur nũc ad ipſum denuò ſcribat. In reprehendendis erroríb. atq; vitijs acrem ſe quidem fuiſſe, de ipſo autem præclarè ſemper ſcripſiſſe, quod & libris ſuis demonſtrari poſsit. Quòd autem falſam doctrinam adeò liberè perſtringat, illud à ſe fieri tum Chriſti tum Prophetarũ & Apoſtolorum exemplo: ſed quò minus id genus reprehenſiones ac ſalutares admonitiones locum habeant, id adulatorum fieri nequitia, qui auribus hominum ſeruiant. ſpectare ſe gloriam Dei, & hoc ſolùm agere, vt veritas illuceſcat: hoc ſi poſsit obtinere, libenter in rebus alijs conceſſurum: vt autem à veri profeſsione diſcedat, fieri non poſſe. Ad aulam deinde Romanam trãſit, vti vocant, eamq; dicit eſſe magis, quàm fuit olim aut Babylon, aut Sodoma, corruptam atq; ſceleratam, & ad illius impietatem nihil adijci poſſe, ne ab ipſo quidẽ antichriſto: vehementer itaq; ſibi dolere, quòd ipſe, velut agnus inter

Margin notes: 1520. — A — B — *Lutherus iterum ſcribit ad Pontif.* — C — *Aula Romana.*

A inter lupos, ibi versetur: indignam esse Romam, cui vel ipse vel ipsius consimiles viri boni præsideant, multa se quidem scripsisse, quæ ad doctrinæ pertineant emendationem atque vitę, non quòd Romam sanari posse credat, verùm vt saltem aliquos ab illo vitiorum ergastulo liberaret. multò ipsi præstare, si vel tenui sacerdotio contentus, vel è suis copijs & patrimonij facultatibus vitam toleraret, remotissimus ab illis pestibus & assentatoribus, qui suis cupiditatibus & ambitioni nomen ipsius & authoritatem obducant. Bernardum deplorasse pontificis Eugenij conditionem, tunc, quum adhuc esset aliquantò Roma purior. nunc verò quando sit omnium locorum totius orbis terrarum fœdissima sentina & in-
B exhausta quædam colluuies, multò rectius ipsum, qui præsideat ibi, deplorari posse. Hanc esse causam, cur ita sit inuectus. pertinere hoc non ad ipsius vllam contumeliam, sed ad salutem potius: & optandum esse, vt qui sunt vbique viri prę-stantes ingenio & eruditione, vim omnem & neruos ad illius monstri conferant oppugnationem. Libellis aliquot æditis, cùm frustra se moliri videret, ab incœpto voluisse desistere, & ijs qui secum essent in eodem collegio, studium & operam omnem impendere cogitasse: verùm tunc fuisse excitatum Ioannem Eccium, qui placidas illas cogitationes & optatum ocium sibi prorsus euerterit: institutam ab illo disputationem contra se valde odiosam, & acrem, de Pontificis Romani principatu. Qua quidem re nihil ille profecerit aliud, quàm quòd
C vrbis Romanæ scelus atque turpitudinem magis patefecerit. Post hæc actionem illam cardinalis Caietani paucis commemorat, in illiusque tum potestate fuisse dicit, causam componere, si voluisset: huic ergò non sibi tribuendum esse, quicquid ab eo tempore sit natum turbæ. Venisse postea Carolum Miltitium, qui quum paci magnopere studeret, impeditus etiam fuerit importunis Eccij disputationibus, qui reuera sit ipsius hostis, & incendium hoc primus omnium inflammarit: quum verò sit à Miltitio suisque maioribus interpellatus, vt ad ipsum demissè & officiosè scribat, nihil voluisse, quod ad reconciliationem pertineat, omittere. Primùm igitur esse, vt suos aduersarios cohibeat, ne tam asperè contra se tumultuentur: deinde, ne scripta sua reuocare cogatur, nec ad præfinitum modum in-
D terpretandi Scripturam alligetur. Euangelij doctrinam, quæ libertatem animis hominum adferat, non posse certis astringi finibus: hæc si permittantur sibi, facturum se quiduis: contentionem omnem admodum sibi displicere. Veruntamen, si conuicijs, vt antehac semper, & iniurijs petatur, non se defuturum causæ. In ipsius iam esse potestate, vt litem componat, si videlicet cognitionem eius ad se recipiat, & vtrique parti silentium iniungat: in primis autem caueat ab adulatoribus, eorumque voces, tanquam Sirenum blanditias atque scopulos, aure surda prętern auiget, qui diuinitatem ipsi tribuunt, & totius orbis monarcham esse prędicant, & omnibus concilijs anteponunt: nihil enim esse perniciosius hoc genus parasitis. fidem potius illis habendam esse, qui suæ conditionis ipsum & officij
E commonefaciant: & quoniam in vitæ genere periculi pleno versetur, tanquam in medio mari, quod fluctibus varijsque procellis agitatur, ideò se liberè ad ipsum & sine adulatione perscribere, & hoc ipso veri amici præstare officium. Postremò, librum à se recens conscriptum, de libertate Christiana, illi defert, paucis eum commendans, quod veræ doctrinæ summam complectatur.

Veris initio Cæsar soluit ab Hispanijs, & in Agliam profectus, ab Henrico rege, qui materteram eius Catharinam habebat in matrimonio, liberalissimè tractatur. pòst in Belgium venit, maximis omnium congratulationibus exceptus. Ad hoc ferè tempus, Fridericus princeps grauiter ægrotabat. Lutherus ergò rogatu quorundam libellum ei conficit, consolationis plenum, Tessaradecadem vocat, & scriptis ad eum literis, mandatum esse Christi dicit, vt inter alia charitatis officia,

1520.

Roma, Lutheri iudicio, insanabilis.

Conditiones à Luthero Pontifici oblata.

Adulatores Pont. cauendi.

Veri amici officiū

Tessaradecades Lutheri.

1520. officia, quæ nos inuicem exhibere oportet, ægrotos quoque subleuemus. Itaque se qui & peculiariter sit ipsi deuotus, & non vno nomine deuinctus, hunc libellum in ipsius gratiam collegisse, quum aliud non possit aut habeat quod præstet. In rebus humanis sic esse comparatum, vt si malè sit affectum caput, reliqua membra condoleant, & ægritudinem illam ad se priuatim vnumquodque pertinere putent. nunc ergò, quum ipse decumbat, meritò populum esse in lachrymis atque luctu: nam & Germaniæ magnam partem, in ipsum, velut in singulare quoddam ornamentum suum atque præsidium, oculos & mentem habere defixam. Postea libellum ædit de ratione confitendi peccata, cuius hæc ferè sunt capita, Non esse nitendum fiducia confessionis, verùm promissione Dei condonantis peccata: omnium primò confitendum esse Deo, & oportere confitentem odisse peccatum, & cupere vitam emendare, peccatorum omnium enumerationem non esse necessariam, imò propter innumerabilem humani cordis prauitatem & immunditiam & securitatem, non posse præstari. discrimen etiam esse diligenter faciendum inter peccata commissa contra præceptum Dei, & contra leges humanas. Postremò, de votis, vt vulgò dicunt, aliquid adijcit, & carnificinam illam deplorat animorum, quam homines auari & indocti exerceant. sed de votis peculiarem deinde libellum emisit. Alio quodam in scripto dixerat vtile sibi videri, si quidem authoritate concilij permitteretur omnibus integra cœna Domini, vel, vt ipsi loquuntur, sub vtraque specie. Hoc illius dictum, eò quòd Lateranensis concilij nouissimi decreto contrarium esse dicerent, multi grauiter tulerunt, & in his Ioannes Episcopus Misenus, qui suæ ditionis ecclesiasticis omnibus interdicebat, vt eo suppresso libello populum docerent, sub vtralibet specie cœnam Domini repræsentari totam. Eo cognito respondet Lutherus, eiusque mandati culpam, nō in Episcopum, sed in paucos aliquot indoctos & quietis impatientes homines confert: & ad hos ipsos oratione conuersa, demonstrat, hoc suum votum, quòd optet à concilio fieri tale decretum, nullam mereri iustam reprehensionem, non magis quàm si dicat, optare se, vt decreto concilij sacerdotibus liceat vxores ducere. Pium secundum, Pontificem Romanum aliquando idem dixisse & optasse: non ergò sibi vertendum vitio, quòd idem optet: Lateranensis hoc esse concilij mandatum, non se diffiteri, sed tamen ineptum esse, velle sententiam hāc confirmare nouo concilij decreto, quòd cum vetustissimis concilijs & antiquissimo Ecclesiæ more pugnet. Bohemos percipere cœnam Domini totam, eoque à nobis vituperari, qui solùm retinemus dimidiam. Illos quidem vrgere Christi institutum & morem, inde ab Apostolis deductum & obseruatum ad nostra ferè tempora: nos autem, quod illis obijciamus, aut quò possit ipsorum error demonstrari, nihil afferre, præter illud Lateranense; quod valde sit friuolum argumentum atque leue. Cuiusmodi enim fuerit illud concilium, satis esse notum, nam etiam à Romanis ipsis derideri: & vt summæ sit authoritatis, tamen, quòd causam non possint antiquiori documento probare, perquam hoc esse ridiculum. Porrò, quod ad Lateranense concilium attinet, ita res habet: Iulius secundus, cùm esset creatus Pontifex, iureiurando promiserat inter alia, concilium se habiturum esse intra biennium. Fuit hoc anno salutis, M.D.III. Quum autem bellis Italiam turbaret, nunc Venetorum, nunc Galliæ regis, nunc Ferrariæ ducis, nunc Bentiuolorum Bononiensium hostis, Cardinales numero ad nouem, secessione facta, quum Mediolanum venissent, concilium indicunt, ad vrbem Pisanam. Inter hos erant præcipui Bernardinus Cruceius, Gulielmus Prænestinus, Franciscus Cossentinus, ijsque sese coniunxerant Maximiliani Cæsaris & Ludouici xij. Galliarum regis procuratores, qui idem agebant. Indictum verò fuit concilium anno salutis, M.D.XI. Maij die xix. vt Calendis deinde Septembris inchoaretur.

De peccatorum confessione.

De cœna sub vtraque specie sumenda.

Papæ Pij uotum.

Lateranense concilium.

Conciliū Pisanum

1520.

A Indicendi causam afferunt, quòd ille iusiurandum violarit, quòd tot annorum Pontifex concilij spem nullam præbeat: & quoniam grauissima sint crimina, de quibus ipsum accusare velint, non se potuisse diutius deesse Reipublicæ. Erat ipsorum consilij, remouere illum magistratu, quem per largitionem & ambitum acquisiſſet. Et quoniam hæ literæ tutò non poterant ad eum perferri, palàm eas affigunt Rhegij, Mutinæ, Parmæ, quæ tum erant pontificiæ ditionis oppida, & ipsum, vt sese ad præscriptum diem sistat, monent. Iulius ea re cognita, xv. Calendas Augusti respondet, se, Cardinalem nihil optasse magis quàm concilium: id regibus, id vniuerso collegio Cardinalium esse compertum: hac nimirum de causa

B Pontificem Alexandrum Sextum sibi fuisse vehementer infestum, eiusdem quoque nunc sese voluntatis esse: verùm Italiæ statum aliquot nunc annis admodum fuisse turbulentum, eiusque rei seminarium esse relictum ab Alexandro, neque potuisse cogi concilium in ea temporum difficultate. Postea refutat illorum indictionem, propter temporis angustiam & incommoditatem loci. Nam & Pisanam vrbem esse deformatam atque laceram superiorum annorum bellis, & omnem agrum circa deuastatum, neque tutò posse eò perueniri propter Florentinorum & Senensium simultatem: ad hæc, illos non habere conuocandi potestatem, & falsas esse conuocationis causas. Itaque grauissima denunciata pœna mandat, ne quis omnium illis pareat. Ipse verò concilium indicit in proximum annum, ad xix. Aprilis diem, inchoandum Romæ, in æde Lateranensi. subscripse- *Iulius clauum clauo trudit.*

C runt huic diplomati viginti vnus Cardinales. Hoc enim artis esse pontificiæ dicunt, quando concilium declinant, vt alterum alicui loco ipsis opportuno denuncient. Post hæc, aduersarios Cardinales monet, vt ab incœpto desistant, & impunitate proposita, Romā veniant: non obtemperantes, Octobris die xxiiij. proscribit, & nominatim treis illos, de quibus ante diximus, vt hæreticos, schismaticos & læsæ reos maiestatis: eiusque diplomatis exempla mittit ad Maximilianum, cæterosque Reges. Et quia Galliæ complures Episcopi erant adiuncti Cardinalibus, hos quoque proscribit, nisi desistant, & intra certum tempus sese purgent. Cardinales contrà, cùm aliquoties illum, vt ad concilium veniret, frustra

D citassent, editis literis in octauo consessu, ab omni tàm ciuili quàm sacra iurisdictione illum suspendunt, & omnibus in vniuersum mandant, ne deinceps ei pareant. Fuit hoc anno M.D.XII. mensis Aprilis die xxi. Cęterùm, etsi concilium Pisis translatum fuit Mediolanum nomen tamen retinuit, vt Pisanum dicatur. Erat tum Papię Iureconsultus magni nominis, Philippus Decius. Hic ędito scripto Cardinalium causam aduersus Pontificem defendebat. Maximilianus inito postea fœdere cum Iulio & Ferdinando Hispanię rege, discedit à societate Cardinalium: & Episcopum Gurcensem Matthęum Langum, mittit Romam, vt interſit concilio: hunc deinde creat cardinalem Iulius. Gallię verò regem Ludouicum xij. inhęrentem proposito, & nuper fusis ad Rauennam ipsius copijs vi- *Iulius exponit in prædam regnum Galliæ.*

E ctorem, fulmine suo percellit, eiusque regnum in prędam exponit: sed à quinto consessu, die xxi. Februarij mensis, anno M.D.XIII. mortem obijt, ac successorem habet Leonem decimum. Is deinde rem continuat, & quia tranquillior tum erat Reipublicę status, multę venerunt eò Regum atque Principum legationes: Cardinales etiam, quos diximus, morte Iulij remissiores facti, quum supplices condonari sibi culpam petijssent, in gratiam à Leone recepti, dignitatem atque bona recuperarunt, vt in quadam ad Maximilianum epistola Leo demonstrat. Exitus concilij fuit anno, M.D.XVII. Martij die xvi. quum è Morte Iulij, septem modò fuissent habiti consessus, toto quadriennio: nam vltra duodecimum non est peruentum. Iam, ad actionem quod attinet, varię fuerunt ibi recitatę orationes in laudem Iulij, ac deinde Leonis: de suscipiendo etiam in Turcas bello mul-

1520. ta dicebantur, deque reformandis Ecclesiæ morbus, item, de immortalitate animæ, quoniam id in dubiũ Romæ vocabatur, deque Bohemis ab errore reuocãdis in viã. Et hoc esse crediderim, quòd Lutherus ait in eo concilio fuisse de Eucharistia decretum. Nam ex Bohemis plerique cœnam Domini contendebant integram esse communicandam omnibus: alioqui decretum nullum ea de re speciatim ibi factum est, quod quidem extet: verùm in concilio Constantiensi sancitum de eo fuit in consessu decimo tertio, sicut infrà dicemus per occasionem. A

Romæ de animæ immortalitate dubitatum.

Dum ea quæ suprà diximus, in Saxonia geruntur, theologi Louanienses, ac Colonienses, Lutheri libros aliquot, nempe ad Syluestrem Prieriatem, conciones etiam de pœnitentia, de excommunicatione, de indulgentijs, de præparatione ad mortem, facto decreto damnant, vt impios & irreligiosos & incendio dignos, quorum etiam author sit ad reuocationem cogendus. His rebus cognitis, Lutherus ad singula suæ doctrinæ capita, quæ illi damnarant, respondet, in eiusque responsi præfatione conditionem atque sortem ipsorum deplorat. Quum superioribus aliquot annis Capnionem oppugnarent, se spem adhuc aliquam de ipsis retinuisse: nunc autem, quando claram Euangelij doctrinam delere studeant, & tempore deteriores euadant, Deum in ipsos haud dubiè grauiter concitatum esse. Quòd si ita pergant, & si hanc ipsorum licentiam nemo coerceat, fore, vt sublatis è medio sacris libris, pro suo arbitrio quiduis decernant. Ideóque sibi hæc omnia cogitanti, vel regnare nunc Antichristum, vel propediem esse regnaturum, videri. Magnopere sibi dolere, quòd ita se comparent: nam iræ Diuinæ magnitudinem ex eo satis intelligi posse: in omni ipsorum actione atque doctrina nihil esse firmi, nihil certi, sed fluctuare ipsos animis, & nunc hanc, nunc illam opinionem suscipere defendendam. Fuisse quondam ab Academia Parisiensi damnatum Gulielmum Occam, & tanquam impiè sentiret eiectum: nunc autem in scholas esse receptum & celebrari: quantum etiam Parisinis tribuatur dogmatis, vel ex eo satis apparere, quòd vix etiam domi recipiantur, foris quidem illa non habere locum ab Anglis enim prouerbio dici, Quòd mare non transeant, ab Italis quòd Alpes, à Germanis, quòd Rhenum non transmittant. B C D

Luth. libri damnati à Louaniẽsi.

Capnio.

Theologorum scholasticorũ mutabile iudicium.

Picus Mirandula.

Valla.

Ioannis Pici Mirandulani dogmata, magnis odijs & acerbitate damnata, nunc esse in summo pretio, nec sine præstantißimi ingenij admiratione legi. Laurentium quoque Vallam eodem fuisse modo tractatum, sed homines literatos & iudicio præditos, multò sentire aliter, in eiusque scriptis magno cum fructu versari. Litem illam aduersus Capnionem, sic ab ipsis exagitatam esse, vt suam & ignorantiam & obstinatam malitiam vix vllo tempore magis patefecerint. mirabilia videlicet esse consilia Dei. Iudæos olim fuisse peculiarem ei populum, sed quum Euangelij lucem fugerent, & Christi beneficium aspernarentur, repudiatos, locum dedisse gentib. ita quoque nunc fieri, vt qui sint & haberi velint pontifices atque Theologi, quique summam potestatem atque ius in Ecclesia sibi vendicant atque sumunt, reuera nihil præter inanem titulum habeant: alij verò procul ab hac ostentatione remoti, nomen illud atque titulum iure sibi poßint arrogare: breuiter, omnes omnium temporum viros bonos & eruditos ab ipsis perpetuò fuisse diuexatos, neque tamen vllum proferri posse documentum, quo demonstrent, solidis & veris argumentis esse pugnatum, ac non potius mera fraude, insidijs atque tyrannide: talem etiam fuisse actionem illam in Ioannem Hussum & Hieronymum Pragensem, cuius quidem rei memoria sit ad omnem duratura posteritatem. sed in primis admirari se temeritatem ipsorum, qui tot exemplis commonefacti non desistant, tum sibi, tum reliquis Academijs ignominiam & maculam inurere sempiternam. E

Vt

A Vt enim maximè firmo fundamento nitantur ipsorum actiones, & vt veræ sint atque legitimæ ipsorum sententiæ, quas huc vsque pronuntiarunt in multos insignes viros, tamen, quantum ad hanc suam causam & præsentem litem pertineat, inique factum ab ipsis & maleuolè, quòd ad hunc modum grassentur. Si quid peccarit, non debuisse statim in pessimam partem interpretari, sed cogitare secum, id esse proprium hominis: debuisse potius lenitatem & mansuetudinem afferre ad suorum dogmatum dijudicationem. Quòd autem veluti furore quodam agitati, promiscuè omnia damnent, in eo prodere ipsos animi sui morbum & odij virulentiam. Aristotelem ipsis in summo esse precio, & nihil ab eo dictum esse tam B absurdè vel alienè à nostra religione, quod non defendant, quod non aliqua interpretatione, quantumuis longè petita, circumuestiant, quò suus illi constet honos atque nominis existimatio. sibi verò non modò nullum tale beneficium aut adiumentum præstari: se non solùm, si qua parte sit nudus, ab ipsis non vestiri, verumetiam quibus in locis atque partib. optimè sit vestitus & armatus, magna cum iniuria denudari. Potuisse nimirum aliud adhiberi remedium, quod erat, si se commonuissent, vt sua scripta vel explicaret, vel emendaret, vel non pertinaciter defenderet: quòd si tum non obtemperasset, errore commonstrato, licuisse ipsis agere, quemadmodum Christus præcepit. Ad hæc, facere ipsos non leuem iniuriam Pontifici Romano, quòd libellum ei dicatum & inscriptum ad se rapiant, C & hac sua condemnatione, veluti præiudicio quodam videantur illi negligentiam & ignauiam exprobare. Quòd autem in Pontificem hoc admittant, non esse nouum aut mirum in ijs, qui Diuinas etiam leges audacissimè contemnant. 1520.

Aristot. theologorum.

Gulielmus Occam, de quo verba facit, Ludouico quarto Cæsare, floruit ad annum salutis, M.CCC.XX. & inter alia de summi Pontificis potestate scripsit. quo quidem in libro quæstiones octo variè tractat & multipliciter, An munus Pontificium simul & Cæsareum ab eodem administrari possit? an Cæsar à solo Deo, num etiam à Pontifice Romano potestatem acceperit? an authore Christo Pontifex & Ecclesia Romana facultatem habeant, vt Cæsar cæterisque regibus iurisdictionem committant exercendam? an Cæsar electus plenum habeat hoc i- D pso ius administrandi Rempublicam? an cæteri reges præter Cæsarem & Romanorum regem, eò quòd à sacerdotib. inaugurantur, aliquam ab eis accipiant potestatem? an eiusmodi reges vllo modo subiecti sint inaugurantibus? an, si nouum adhiberent sacrificium, aut diadema sibi sumerent ac imponerent ipsi, titulum atque potestatem regalem amittant? an Septemuiri principes electores tantũ iuris cõferant electo Cæsari, quantum cæteris regib. legitima successio. Multis in vtranque partem expositis argumentis atque rationibus, vt dixi, pro magistratu ciuili plerunque decidit & per eam occasionem meminit Ioannis xxij. pontificis, qui tum vixit, & leges fecerat, vti vocant Extrauagantes, insertas iuri põtificio. quas quidem omnes ait à multis reprehẽdi, tanquam hæreticas & omninò falsas. De- E inde recitat errores animaduersos ab alijs, in illius non modò libris, verumetiam sermonibus, & homines sanos mirari dicit, tantam illis haberi fidem: sed hoc nimirum esse tempus, de quo Paulus ad Timotheum scripsit, fore, vt homines vera neglecta doctrina, nouos quærant magistros, qui seruiant ipsorum auribus, & ad fabulas adducant. Hunc enim esse præsentis temporis statum, vt plerique omnes, non quæ Christi, quæ fuerit Apostolorum, quæ doctrina patrum, inquirant, sed quid Pontifex fieri velit atque iubeant, auscultent.

G. Occam scripta

Extrauagantes Io. 22.

2. Tim. 4.

De Capnione Reuchlino quod ait, ita res habet. Ioannes Phefercornus, Christianæ professionis Iudæus, Maximilianum Cæsarem diu multumque solicitauerat, vt libri Iudæorum abolerentur omnes, quòd essent impij plenique superstitionis, & impedirent, quò minus ad Christianismum illi conuerterentur: itaque

Capnionis historia.

 nihil

1520. nihil illis permittendum esse, præter Biblia. Maximilianus tandem Vrieli mandat, Archiepiscopo Moguntino, vt academijs aliquot & Iacobo Hogostrato inquisitori, & Ioanni Reuchlino det negotium exquirendi ac deliberandi, quid fieri conueniat, & an sit ex vsu nostræ religionis, vt Biblijs exceptis, reliqui omnes exurantur libri. Fuit hoc anno M. D. X. Reuchlinus, qui & Iureconsultus erat, & Hebraicæ linguæ peritissimus, acceptis à Moguntino literis, quid sui esset consilij, perscribit, & Hebræorum libros ait esse tripartitos, historicos, medicos, Thalmudicos: & hos quidem, non eiusdem esse generis omnes. In ijs autem etsi multa sint ridicula atque superstitiosa, tamen in hoc esse perutiles, quòd ad illorum refutandos errores atque deliria magnopere conducant. Hanc suam sententiam Archiepiscopo mittit obsignatam. Phefercornus autem vbi resciuit, magnam excitat Tragœdiam, & euulgato libro illum oppugnat, & tanquam Iudæorum vindicem atque fautorem traducit. Capnion, vt æstimationi suæ consuleret, contrario scripto respondet, eoque multas in se concitauit Academias, Coloniensem inprimis. Erant tum in ea præcipui nominis Iacobus Hogostratus, Arnoldus Tongrus. & hic quidem inuectiuam in eum emisit, conatus idem, quod Phefercornus, demonstrare, ac libellum inscribit Maximiliano Cæsari. Postea litem aduersus eum instituunt, & agitata res fuit apud Moguntinum, cuius ad iurisdictionem reus pertinebat. Actor erat Iacobus Hogostratus: eum Reuchlinus vt inimicum atque suspectum recusabat, & initio quidem per procuratorem: quum autem nonnulli intercederent, venit ipse Moguntiam, comitatus aliquot nobilitate generis & doctrina præstantibus viris, quos ei Dux Vuittembergicus Vlricus adiunxerat. Quum ibi frustra pacis nonnullæ rationes proponerentur, ille ad Pontificem Romanum prouocat. Is rem delegat Episcopo Spirensi, Georgio Palatino, simulque mandat, ne quis præterea de causa cognoscat. Colonienses autem nihil eo commoti, librum Capnionis damnant, citra contumeliam tamen, vt aiunt, authoris: & Februario deinde Mense, anni M. D. XIII. exurunt. Tulit hoc indignè Spirensis, & quoniam Actor more consueto per interualla citatus non comparuerat, secundum Capnionem pronuntiat, eiusque librum approbat, & Hogostratum damnat in sumptum litis resarciendum. Ille verò, vt sententiam hanc irritam faceret, Romam petit. Interim Theologi sodales Parisinam Academiam sollicitant, & per Leodiensem Episcopum, Erardum Marchianum, qui tunc erat Gallicarum partium, Ludouico Regi XII. causam commendant. Itaque Parisienses, à multa deliberatione librum & ipsi damnant, vt incendio dignum, & authorem ad reuocationem cogendum, & libros Thalmudicos rectè damnatos olim à Pontificibus, & à suis antecessoribus crematos esse iudicant. Fuit hoc eodem anno, postridie Calendas Augusti. Princeps Vuittembergicus intercesserat apud eos per literas: ipse quoque Reuchlinus amanter scripserat, quòd ipsorum fuisset aliquando discipulus, & vnà mittebat à Spirensi latam sententiam, sed id frustra fuit. Hogostratus Romam profectus, diligenter causam agit, sed erant Cardinales, qui propter insignem eruditionem amabant Reuchlinum. In his erat Adrianus, cuius extat de lingua Latina liber. Leo tandem delectis aliquot rem committit, & quum hi magis in Capnionem propenderent, Hogostratus, qui supra tertium annum ibi commoratus fuerat, nulla re perfecta domum reuertit. Incredibile autem est, quantum inuidiæ sibi conflarint hoc facto Colonienses theologi: nam quicunque erant viri docti per Germaniam, emissis in illos atque facetis libellis, Reuchlinum propugnabant, salsè deridentes illos, vt homines barbaros, linguarum & omnis literaturæ politioris hostes. commendabat etiam eum Cardinalibus, & quibus opus erat, Erasmus Roterodamus, & extant eius hac de re missæ Romam epistolæ.

Heb. libri tripartiti.

Reuchlinus uexatur à Theologis.

Capnionis liber exustus.

Hogostratus Romæ ludit operam.

Theolo-

A Theologi Louanienses, antequam euulgarent suam de Luthero sententiã, 1520.
cum Adriano cardinale Derthusensi, Batauo, qui fuerat ipsorum aliquando collegij & ordinis, ac tum erat in Hispanijs, rem omnem communicarant: & ab illo confirmati, censuram emittunt. Quum ergò tam graues atque multos haberet aduersarios Lutherus, epistolam scribit ad nuper creatum Cæsarem, Carolum quintum, & deprecatus veniam, quòd ad tantum principem, ipse tenuis conditionis homo, scribat, ait causam esse grauem, cur ita faciat, & omninò talem, quæ ad gloriam Christi pertineat: æditos ab se libellos aliquot, qui multorum sibi conciliarint offensionem, sed nullo suo merito. Nam inuitum ad hoc certamen à suis aduersarijs esse pertractum. Multò se maluisse latere, sed hoc suum esse præcipuum & vnicum studium, vt puram Euangelij doctrinam contra falsas hominum leges patefaciat. complures eruditione ac virtute præstantes viros eius rei posse testimonium dicere: hanc nimirum esse causam omnis odij & indignitatis & periculorum & contumeliæ & incommodorum, in quibus nunc ferè per triennium versetur. Vt autem res componeretur, nihil ab se prætermissum: sed quò sæpius ipse pacis proponat conditiones, eò magis aduersarios exacerbari. frequenter sese multumque ab ijs flagitasse, vt errore commonstrato meliora doceant: illos autem præter atroces iniurias & conuicia nihil prope respondere, & hoc spectare solùm, quomodo & se pariter & Euangelij doctrinam extinguant, his ergò de causis adhibere se nunc supremum remedium, & Athanasij exemplo confugere ad ipsum, velut ad aram præsidiumque legum: orare, vt doctrinæ Christianæ tutelam suscipiat, seque contra vim & iniuriam omnem defendat, quousque de causa cõstiterit: nullam se petere defensionem, si malam sustinere causam cõuictus fuerit, petere solùm, vt cognitio fiat, neque prius aliquid pronuntietur: hoc ad ipsius officium pertinere, & idcircò tributam ei potestatẽ hanc à Deo summam, vt ius reddat & seuerè conseruet, vtque tenues ac infirmos contra potentiorum iniurias defendat. In eandem ferè sententiam deinde scribit ad omnes ordines, ac paucis repetit, quemadmodum inuitus ad hanc contentionem descenderit, & quàm acerbis odijs agitetur, quum hoc solum spectet, vt veræ doctrinæ propagatione, homines à falsis & nimium inueteratis persuasionibus eripiat: inde, quàm multa fecerit pacis impetrandæ causa, commemorat, quomodo silentium non semel promiserit, ea conditione tamen, vt aduersarijs eadem quoque lex poneretur, petens meliora doceri, & bonorum virorum censuram atque iudicium subire paratus: verùm hæc sua postulata nullum habuisse locum adhuc, & aduersarios omne genus inuriarum & conuitiorum in se coniecisse: quod quum ita sit, orare ne criminationibus illorum fidem habeant: si quid autem à se scriptum sit nimis vel acerbè vel leuiter, hoc se propemodum fecisse coactum ineptissimis eorum & immodestissimis libellis in se conscriptis. postremò, quas antehac semper obtulit, componendi dissidij rationes, eas nunc etiam offert, de eoque contestatur.

Lutheri ad Cæsarem epistola.

Cæsar ara præsidiumque legum.

E Non multò pòst, ad Albertum archiepiscopum Moguntinum Cardinalem, valde scribit demissè, quod sit apud ipsum vocatus in odium, eò sibi magis dolere quòd ab illis hoc existimet fieri, qui sua scripta soleant & laudare & tueri; sed siue verè siue falsò illi criminentur, in vtroque tamen inesse peccatum. Nam si falsum deferant, hoc ad ipsum, qui tantum sustineat onus, quique tam multis præsit ecclesiis, magis quàm ad se pertinere. Dauidem ipsum ab adulatore Siba fuisse in fraudem inductum: vix igitur vllum esse principem, qui id genus hominum insidias euitare possit: sin autem vera sit ipsorum criminatio, iam sanè multò fuisse æquius, vt errorem sibi commonstrarent ac meliora docerent: quòd ipsum à suis aduersarijs crebrò quidem, sed frustra tamen, hucusque postularit, esse omninò genera hominum duo, qui sua scripta damnent, vnum eorum, qui nunquam legerint;

Lutherus ad Albertum Moguntinum.

1520. alterum, eorum qui legant quidem, sed animum afferant odij plenum & amarulentum, & ab his omnia sua, quantumuis recte & Christiane dicta, deprauari: quòd si tempus aliquod ipse dare velit ijs perlegendis, non dubitare se, quin secus atque illi sit iudicaturus. Orare igitur, ne calumnijs credat, & suspicionem omnem sinistram deponat, & rem totam exacte cognoscat: hoc enim ad ipsius & plurimorum, quos in suam curam acceperit, salutem pertinere. Nam quoniam & audiri postulet & à doctiorib. erudiri fore, si non impetret, vt veritas ipsa plurimum violetur. Et quia de ipsius ingenio ac humanitate bene speret, tum etiam, quòd in ea prouincia, quæ proprie ad ipsius curam ecclesiasticam pertineat, natus sis & educatus, non potuisse non ad ipsum hæc perscribere. Moguntinus ad ea respondet, valde gratum esse, quod promittat non obstinate sua velle defendere, sed meliora docentibus vltrò cessurum. Ad se quantum attinet, etsi religio sibi valde sit cordi, tamen ipsius legendi lucubrationes otium adhuc sibi defuisse. proinde nihil hoc quidem tempore de illis pronuntiare, & iudicium illis deferre, ad quos ea res proprie pertineat, quique iampridem susceperint eam expendendam: optare se nihilo secius, vt & ipse & quicunque alij sacrorum interpretes, reuerenter & modeste & religiose, absque contumelia, & inuidia rem omnem tractent: audire se magno cum animi dolore, summis contentionibus, & à magnis quibusdam hodie disputari de pontificis Romani primatu, de libero arbitrio, & id genus alijs friuolis opinionibus, quæstiunculis & nugamentis, quæ ad pietatem nihil magnopere conferant: vocari etiam hodie in dubiam à nonnullis ea, quæ pridem recepta sint & confirmata communi Ecclesiæ consensu & authoritate conciliorum. quale sit illud de cœna Domini & communione Sacramenti: & quoniam hæc etiam populariter fiant, nec ad vulgus dissimulentur, pessimas ex eo nasci & periculi plenas multarum rerum occasiones: non videre se, quomodo hæc vel ab ipso vel ab alijs cum fructu pietatis ad eum modum tractari possint: quòd si remotis omnibus docti priuatim de his rebus amice conferrent, posse tolerari. neque se reprehendere, quòd verum à se doceri dicat, modò id fiat absque amarulentia & authoritatis ecclesiasticę contemptu. Nam si pio affectu leniter ac modeste verum profiteatur, fore vt consistat: sin autem fastus aut maleuolentia quędam huc ipsum impellat, non posse firmum ac diuturnum esse. Nam si quis Dei beneficijs abutatur, eum haud dubie grauem in se vindictam accumulare. In eandem fere sententiam & eodem die, scribit etiam Lutherus ad Episcopum Merseburgensem. quod ad doctrinam attinet, bona se consciētia niti, nec aliud docere, quàm quod Christus & Apostoli docuerunt: sed quoniam suæ professionis mores atque vita non respondeant optare, vt à docendi remoueatur officio. Nullum se captare lucrum, nullam spectare gloriam, sed hoc solùm, vt æterna veritas omnibus innotescat. Qui sua damnent, eos vehementi quodam odio concitari, & suis affectibus falsò pontificis Romani nomen obducere. Multos exterarum gentium viros, eruditione & ingenio pręstantes, datis literis gratulari sibi de suis scriptis, & permagnas agere gratias: quò magis etiam credat sanam se doctrinam proposuisse. Rogat igitur, vt paterne secum agat, & erranti viam commonstret. Adhuc quidem impetrare se non potuisse, vt res cognosceretur, licet omnibus precibus flagitarit. nunc etiam longe sibi fore gratissimum, si quis errorem sibi eripiat, obstinate nihil se facturum esse. Episcopus ad ea rescribit, sollicitum se vehementer ac sępe de ipso fuisse, neque parum sibi dolere, quòd librum inter alios emiserit de cœna Domini, quò multi non leuiter sint offensi. populum etiam suæ curæ peculiariter cōmissum, eo dogmate valde commoueri, quod sibi cumprimis doleat. Ipsius deinde asperitatem scribendi reprehendit, atque vt exteris probetur ea ratio, se tamen probare non posse, verùm optare, vt ad actionem istam animum adferat Christianum,

Mogūtini ad Luther. responsio.

Sacra quomodo tractanda.

Lutherus ad Episcop. Merseburg.

Merseburgen. responsio.

A B C D E

A anum, & ab omni vacuũ perturbatione: minus reuerenter etiam ab ipso tractari 1520.
Pontificẽ Rom. quod & non deceat, & alioqui valde sit indignum. Itaque monet, vt illã ingenij dexteritatem accommodet ad alia, quæ plus in commune prosint, & vt contentionem omnem acriorem remittat. Quòd autẽ demonstrari sibi petat errorem, seque tractabilẽ esse futurum polliceatur, ait non se posse iã literis ad ea respondere, sed coràm aliquando prolixius acturum. Erat Friderico principi tunc temporis aliquid Romę negotij, quod Valentino Ditlebio cõmendàrat, homini Germano. Is nuntiabat, & hoc & quęcunque alia ipsius negotia Romę parum esset grata, propter Lutheri temeritatem & immodestiam: qui & contra Pontificẽ & B Ecclesiam Rom. & senatum Cardinalium odiosè multa scripserit & acerbè: quem quidem hominẽ ipse foueat & defendat, vt plerique omnes confirment. His acceptis literis, Fridericus respondet, nunquam sui fuisse propositi, vt suo patrocinio Lutheri doctrinam propugnaret, & ne nunc quidem eius esse animi, neque sibi iudiciũ sumere vllum eorum quæ doceat. Audire se quidem ipsius dogmata valde probari viris doctis & iudicio pręditis, verùm se nihil quicquam pronuntiare, & illi sua permittere defendenda. Duas autẽ ab eo conditiones oblatas esse iampridem, & adhuc deferri: primùm, si fide publica idoneè caueatur, coram legato põtificio (quicunque tandem ille sit) rationem se redditurum esse doctrinæ suæ: deinde, si demonstretur error, paratissimè discessurum à sententia, de eoque palàm C esse contestatum, & quanquam satis hoc ipso fecisse videri posit, tamen multò antè commonefactum à se, voluisse decedere finibus, nisi Carolus Miltitius aliud suasisset. Huic enim fuisse visum, vt in ijs locis maneret potius, quàm vt aliò se reciperet, vbi maiorem fortasse nactus libertatem, æditurus esset acriora multò quàm adhuc fecisset. Itaque nullam de se malè suspicandi causam idoneam adduci posse: sperare etiam nihil sibi fraudi futurum apud Pontificem. Grauiter enim molesteque sese laturum, si vulgò persuadeatur, errorem vllum suo tempore natum, ab se defendi & confirmari. Pòst, familiarius ipsum appellat ijsdem literis, propter communem patriam, & audire se dicit, in eam contentionis acerbitatem nunquam fuisse rem deuenturam, nisi Eccius & id genus alij quidam ex diuersis D locis, atque etiam ex vrbe Roma litem excitassent. Eorum scriptis admodum atrocibus impulsum ac propè coactum respondisse Lutherum, & occasione velut in manus atque sinum delata, patefecisse multa, quæ nisi lacessitus ad eum modum, non fuerit dicturus vnquam. Hoc ita sibi deferri à viris doctis, qui rem omnem teneant, & ipsum quoque non diffiteri Lutherum. In eos ergò totius turbæ conferendam esse culpam, qui dum Pontifici fortasse gratificari voluerunt, non mediocriter eum læserunt. Non eundem esse nunc, qui fuit olim Germaniæ statum: excitari videlicet ingenia præclara, literas omnes bonas & artes efflorescere, & in discendis linguis ad veram eruditionem necessarijs, complures vtilem operam nauare. breuiter, eam nunc esse temporum conditionem, vt etiam homines ple- E bei, magno quodam teneantur cognoscendæ Scripturæ desiderio. Quapropter multos ita putare, si conditiones à Luthero iamdudum propositæ reijciantur, & Ecclesiastica potestas vim suam in illum conuertat, indicta causa fore, vt multò magis omnia exasperentur, & pòst àd compositionẽ res difficillimè deduci possit. Illius.n. sic esse plurimorum animis infixam doctrinam, vt nisi legitimè tractetur & Scripturæ S. testimonijs ac solidis argumentis doceatur error, maximi sint per Germaniã & pleni discriminis orituri motus: vnde nec ad Pontificẽ nec ad quem uis aliũ vlla sit vtilitas reditura. Cùm hęc ille scripsisset ad Calen. Aprilis, Põtifex Iulij mensis die sexta, missis ad eum literis, quòd nihil habeat cum Luthero commune, homine prorsus impio, valde sibi gratum esse dicit. Antea se pręclarè semper de ipso propter virtutis opinionem sensisse, cùm autẽ viri graues hoc sibi con stanter

Fridericus Romanensibus inuisus.

Friderici purgatio.

Friderici liberiores literæ.

Germania torporem excussit.

Leo scribit Frid. Sax. Duci.

1520. ſtanter nunc affirment, non mediocriter auctam eſſe, qua ſit ante complexus eum, beneuolentiam. Nimirum hoc ita decere ipſum, eiuſq; totam familiam, quæ magnum ſemper honorem Eccleſiæ Romanæ detulerit: ſingularem quoq; prudentiam ipſius ex eo ſatis apparere, quòd intelligat, non illum à Chriſto, ſed ab humani generis hoſte Sathana in orbem terrarum immiſſum, qui ad inſaniam vſque ſit ambitioſus, qui & Vuicleui & Huſsi & Bohemorum hæreſes ante damnatas reſuſcitet, qui popularem auram captet, qui falſa Scripturæ interpretatione ſimplicibus occaſionem peccandi præbeat, qui continentiam profliget, qui delictorum confeſsionem & huic annexam pœnitentiam eneruet, qui Turcas fauore proſequatur, qui prophanis & impuris vocibus omnem Eccleſiæ diſciplinam euertat, qui pœnas hæreticorum deploret, breuiter: qui conetur ſumma miſcere profundis & ſacra prophanis: qui ſit eò ſuperbiæ progreſſus atq; dementiæ, vt conciliorum & pontificum Romanorum authoritate contempta, ſuam vnius opinionem audeat omnibus aliorum iudicijs anteferre. Prudenter itaq; factum eſſe, quòd homini tam peſtilenti non ſit familiaris, quòd nullum ipſius errorem approbet, quòd maiorum ſuorum moribus inſiſtat: cùm eius rei mentio ſit apud viros graues atque peritos, magnopere ipſius commendari virtutem ſe verè in primis agere magnas gratias Deo, quòd talem ei mentem dederit. Toleraſſe aliquandiu proteruiam illius ac temeritatem ea ſpe, fore, vt ad ſanitatem rediret. nunc autem, quando ſuis monitis atq; manſuetudine nihil profecerit, cogi ſe violentum adhibere remedium, quòd metuat, ne cõtagione ſua plures ille corrumpat. Conuocato igitur Cardinalium ſenatu, & cum doctiſsimis viris re communicata, poſt multam & grauem deliberationem, decretum ſe feciſſe, præmonſtratore ſpiritu illo ſacro, qui Eccleſiæ Romanæ nunquam deſit. Eo decreto recitari plurimos illius errores, ex infinitis collectos, quorum alij ſint palàm hæretici, & cum religione Chriſtiana pugnent, alij verò bonos mores deprauent, & vitæ honeſtatem omnem eneruent, & ad nullum non maleficij genus homines inducant. Eius autem decreti exemplar ſe ad ipſum mittere, vt videat, quàm prodigioſos errores ille Sathanæ miniſter defendat. Suam verò hanc eſſe mentem, primùm admoneat illum, vt omni depoſita ſuperbia, deſiſtat ab inſtituto, deponat errorem, ab eoq; palàm & ſolenniter diſcedat. Hoc ſi recuſet facere intra diem præfinitum, det operam, vt cuſtodiæ mandetur: ita fore, vt à ſua domo & à Germania quoq; labem omnem depellat, & magnam nominis gloriam ſibi comparet, qui naſcens illud incendium, patriæ futurum longè funeſtiſsimum extinxerit, facturum quoq; rem Deo cumprimis gratam. Decretum verò illud, ſanè quàm prolixum, fuit æditum ad xvij. Calendas Iulij. Primùm, adductis aliquot Scripturæ locis, & ad ſuum propoſitum accommodatis, Leo põtifex Chriſtum, deinde Petrum, Paulum reliquoſq; Diuos implorans, vt impendens Eccleſiæ periculum auertant, grauiſsimè quæritur nunc demum exoriri doctrinam, quæ & damnatas iam olim hæreſes, ac nouos etiam errores, & meram contineat impietatem. Hoc eò ſibi dolere vehementius, quòd ea peſtis ortum habeat in Germania, quæ non ſolùm magna ſemper obſeruantia fuerit in Eccleſiam Romanam, verùm pro huius quoq; dignitate vitam aliquando profuderit, & acerrimas ſuſceperit dimicationes. In recenti adhuc eſſe memoria, quantis animis & quo ardore Bohemos oppugnarint & Huſsitas: nuper etiam Academias aliquot priſtinæ virtutis atq; roboris præclarum ædidiſſe documentum: quia verò ſibi ſuæq; curæ ſit à Chriſto demandata totius orbis Chriſtiani multitudo, non ſe poſſe diutius ad tantam rem conniuere. Poſt, recitatis Lutheri dogmatis, aduerſari ea dicit charitati Chriſtianæ, & reuerentiæ, quam omnes Eccleſiæ Romanæ debeant. itaq; congregationem feciſſe Cardinalium ſenatus &

Leonis fulmen in Lutherum.

Bulla Leonis.

Germani pro Papa ſanguinẽ profuderunt.

A tus & aliorum, qui quidem à multa disceptatione pronuntiarint, ea minimè reci- 1520.
pi oportere, quòd & concilijs & patribus & Ecclesiæ fidem derogent. De illorum ergò consensu ac volũtate doctrinam hanc omnem damnat, & pro ea quam habere se dicit, potestate, mandat omnibus, vt eam defugiant, graui cõstituta pœna singulis, pro sua cuique dignitate & ordine ac vitæ genere. Mandat etiam magistratui, præsertim Germano, ne quid eius doctrinæ comprobent aut defendant: libros quoque Lutheri, quibus ista continentur, iubet exhiberi atque incendi: commemorat deinde, quàm egerit amanter atque paternè, vt illum ad sanitatem reuocaret: quomodo per legatos eum sit adhortatus, quomodo Romam euo-
B carit, quomodo de profectione cauerit, & viaticum promiserit. Illum verò contempta citatione, ad concilium à se prouocasse, contra Pij & Iulij secundi decretum, quo sit cautum, vt qui sic prouocant, pœnam subeant hæreticis constitutam: ideoque sibi tunc integrum fuisse quidem, aduersus illum agere pro ipsius merito: sed tamen pro sua mansuetudine longius quoddam tempus atque moram indulsisse, si forte tanquam filius prodigus, calamitate sua melior effectus, ad gremium Ecclesiæ redire vellet. Eius etiam animi erga illum adhuc quidem esse. Vehementer itaque per omnia sacra rogare, tàm ipsum quàm socios, vt desinant perturbare Ecclesiam. Id si faciant, multam eis beneuolentiam pollicetur. Luthero tamen mandat interim, vt à docendi munere discedat: deinde dies lx. præfinit, intra
C quos ad sanitatem redeat, & suos ipse libros aboleat, & doctrinam suam publicè detestetur. Nisi pareat, damnat & proscribit, vt hæreticum, & pœnam legibus constitutam iubet irrogari, & sacris interdicit, & mandat omnibus, vt aditum ipsius atque sermonem defugiant, nec vllam rem cum eo communicent: qui secus fecerint, ijsdem legibus pœnisque subijcit, & decretum hoc omnibus in templis, ac populi conuentibus, certis diebus recitari iubet.

Pij & Iulij secundi edictum.

De Pio quod dicit, deque Iulio Pontifice, sic habet. Ad annum salutis, M. CCCC.LIX. Pius II. Turcici belli causa præcipuè concilium habuit Mantuæ, atque ibi decretum fecit inter alia, ne quis à Pontifice ad concilium appellaret, eò quod supra Christi vicarium nihil reperiri posse diceret, in rerum natura maius. Dam-
D nabat igitur eos qui contrà facerent, & irritas pronuntiabat eiusmodi prouocationes. Neque multò pòst, Austriæ duci Sigismundo sacris interdixit propter captũ Nicolaum Cusanum cardinalem. Sigismundus autem ab eo prouocat ad concilium. Itaque Pontifex administrum eius rei Georgium Heimburgum iureconsultum proscribit, vt maiestatis violatorem & hæreticum, ac senatum Noribergicum per literas monet, vt illum & vrbe pellant & bonis omnibus exuant. Hoc eius decretum Iulius deinde secundus denuò sanxit, vt contra Cardinales, qui secessionem ab eo fecerant, contraque Reges ac Principes, adeoque scholam Parisiensem, qui hoc vtebantur perfugio sese tueretur. Pius autem pontifex, antea dictus Æneas Syluius, interfuit concilio Basiliensi, & rem omnem descripsit, &
E decreta ibi facta magnis laudibus extollit. sed ad summum dignitatis gradum euectus, mutata sententia, Pontifici concilium debere subesse voluit. Lutherus, vbi se damnatum Romæ cognouit, repetit appellationem illam superiorem, quando à pontifice prouocauit ad concilium: nunc verò, quia pontifex in tyrannide & impietate sua permaneat, eoque licentiæ procedat, vt se nec vocatum, nec auditum, nec erroris conuictum damnet: ait se rursus ad concilium ab eo prouocare, quatuor potissimum de causis: quòd videlicet non audita controuersia, non conuictum, pro sua libidine damnet, quòd fidem in Sacramentis necessariam à se iubeat abnegari, quòd suas opiniones & merè humana deliria sacris literis anteponat, quod concilio nullum relinquat locũ. Itaque temerarium vocat illum & præfractum & tyrannum, & superbum Ecclesiæ contemptorem, & antichristũ denique.

Nihil Papa maius in rerum natura, & ipsius decreto.

Aeneas Syluius.

Honores mutant & rarò in meliores.

Luthe. oppugnat censuram Leonis.

Hæc

1520. Hęc autem omnia, quandocunque suis maioribus visum fuerit, demonstraturum se dicit, eòque Cęsarem ac reliquos magistratus orat, vt glorię Dei, & libertatis concilij tuendę causa, prouocationem hanc suam admittant, vt illius tyrannidi frenos inijciant, vt decretum ab eo factum nihil ad se pertinere putent, nec aliquid moueant, donec legitimè causa fuerit disceptata. A

Luth. lib. de captiuitate Babylon.

Prius, quàm ad hunc modum prouocaret, quod fuit Nouembris die xvij. librum emiserat, de captiuitate Babylonica, & præfatus ait, In cognitione Scripturæ se indies magis magisqꝫ proficere: primis illis annis æditum à se libellum esse de indulgentijs pontificijs, & reuerenter quidem tunc scripsisse, quòd magna quadam religione teneretur & Romanæ tyrannidis obseruantia: nunc autem multò aliter iudicare, & aduersariorum stimulis excitatum didicisse, pontificatum Romanum nihil aliud esse, quàm regnum Babylonis, & robusti venatoris Nimrodi potentiam. Deinde, de Sacramentis Ecclesiæ disputat, & tria solùm esse contendit, Baptismum, Pœnitentiam & Cœnam Domini. Et de his quidem tractat, pòst etiam de reliquis, confirmatione, ordine, matrimonio, vnctione. sed his nomen atqꝫ titulum Sacramenti non tribuit, & Sacramenta propriè vocari dicit signa, quę sunt annexa promissis: cætera, quæ promissis alligata non sunt, nuda dicit esse signa, ideoqꝫ ne pœnitentiam quidem in hunc numerum recipi posse putat, si propriè velimus & exactè loqui, iuxta definitionem vocabuli, propterea quòd signo visibili & diuinitus instituto careat. Post acceptum ergò Pontificis decretum, Lutherus & appellationem, de qua suprà diximus, interponit, & simul scriptum ædit contrarium: & omnia sua dogmata, quæ Leo damnauerat, ordine confirmat & asseuerat. B C

Tria sacramenta Lutherus statuit.

Quæ propriè dicenda Sacramẽta.

Cæsar Aquisgrani inaugurandus.

Cęsar interim constitutis in Belgio rebus necessarijs, Octobris diem sextum designat Electoribus, vt inaugurationis causa sibi præstò sint Aquisgrani: sed per id tempus admodum sęuiebat ibi pestis. Itaqꝫ Principes, vbi Coloniam venissent, decem ab Aquisgrano milliaribus, & grassantis morbi fama quotidie cresceret, missis literis atqꝫ legatis, Cæsarem, qui tum erat Louanij, rogant, vt propter eam causam aliò se conferat. Oppidani verò, qui maximos iam sumptus fecissent in adornandis domicilijs & alimonia comparanda, per idoneum interpretem, morbi vim extenuantes, animum eius confirmant, ne dubitet venire. Perstitit igitur in sententia Cæsar, neqꝫ Caroli quarti legem, qui sic statuisset, temerè se posse mutare dicit. Octobris ergò die xxi. veniunt eò Moguntinus, Coloniensis, Treuericus, Saxoniæ ducis & Brandeburgensis Marchionis legati. Nam Saxo per causam valetudinis Coloniæ substitit. Postridie obuiam Cæsari contendunt, & appropinquantem honorificè, quum ex equis descendissent, excipiunt, verba faciente Moguntino: ipse, per Salisburgensem cardinalem beneuolè respondet. Coniunctis igitur agminibus vrbem petunt. Ante portam occurrit Palatinus. Equitatus erat omnis Electorum, circiter mille sexcenti, partim hastati, partim sagittarij: Cæsaris autem ad duo millia, splendidissimè omnes vestiti. Dux Cliuensis Ioannes, planè finitimus, equites adduxerat quadringentos, insigniter armatos. Iis contentio multa fuit cum Saxonicis, vtri præcederent: ita quidem, vt pompam istam, qua vix vllam Germania viderat illustriorem, nox interpellaret. Latus vtrunqꝫ Cęsaris claudebant Coloniensis & Moguntinus: ponè sequebatur Bohemię regis legatus, item Sedunensis & Salisburgensis & Croius, cardinales: Regum atqꝫ Principum oratores, Pontificius tantùm aberat & Anglicus. Quod eò fecisse putantur, ne postpositi Principibus Germanis, eorum à quibus erant missi, viderentur imminuere dignitatem. Cęsar in ędem diuę Virginis introductus, ibiqꝫ precatus, ac deinde separatim cum Electoribus collocutus, in domicilium suum diuertit. Altera die rursus in templo conuenitur: D E

tantus

A tantus autem erat hominum concursus, vt à stipatoribus armatis ægrè coerceri possent. In medio templi dependet corona quædam perampla: subtus erant stragulæ vestes multæ: hîc aliquandiu Cæsar pronus decumbit, interea dum Coloniensis quasdam precationes absoluit. Postea, sublatum Moguntinus atque Treuericus ad aram diuæ Virginis adducunt. Hîc iterum procumbit, & peractis precibus in solium auratum deducitur. Incipit sacrificare Coloniensis, & aliquousque progressus, latinis verbis rogat, an fidem Catholicam seruare, defendere Ecclesiam, administrare iustitiam, restaurare Imperium, tueri viduas, pupillos & id genus calamitosos homines, an honorem debitum Romano pontifici velit exhibere. Vbi annuit, ductus ad aram, conceptis verbis iurat: pòst ad solium regre- 1520.

Inaugurandi Cæsaris ceremonia.

B ditur. Principes, deinde Coloniensis interrogat, an fidem & obsequium ei præstare velint. Eo promisso, & rursus aliquot dictis precibus, in pectus & caput & brachiorum flexus & manuum palmas illum inungit: vnctum Moguntinus & Treuirensis in sacrarium abducunt, atque ibi Diaconi more vestitum, rursus in cathedra collocant: & post certas iterum preces, Archiepiscopis collegis adhibitis, ensem euaginatum ei Coloniensis tradit, ac Rempublicam commendat: & gladio in vaginam recondito, annulum inserit eius digito, postea pallium induit regale, sceptrum quoque porrigit atque pomum, quod orbis terrarum figuram repræsentat: diadema verò simul Archiepiscopi tres eius capiti superimponunt: inde ad aram adductus, iterum iurat facturum se boni principis officium: pòst, in sub-

C limiorem locum, comitantibus Archiepiscopis, ascendit, & in saxea sede collocatur. Ibi Moguntinus lingua populari verba facit, & multam ei salutem precatus, se suosque collegas & ordines omneis Imperij diligenter commendat. Idem deinde faciunt primarij templi sodales, quorum in collegium etiam allectus fuit, veteri consuetudine: posthæc, publicam lætitiam symphoniaci & tubicines excitabant. Harum rerum omnium spectatrix erat Margarita, Cæsaris amita, quæ Belgio toti præerat. Peracto sacro cùm Cœnam Domini Cæsar percepisset, in equestrem ordinem recipit volentes. Hic honos communicari solebat antiquitus ijs tantùm, qui strenuè pugnassent in hostem, eratque prӕmium fortitudinis: nunc autem recepta cõsuetudine, reges gladio stricto leniter feriunt humeros eorum,

D qui hunc ordinem affectant. Et hac sola cæremonia promiscuè multi hodie fiunt equites, non ex nobilitate tantùm, sed mercatores etiam & quicunque præ cæteris in honore esse volunt. E templo ventum est in palatium magnificentissimè comparatum. Ibi demum Cæsar prandium sumit, & Electores etiam singuli separatim, in eadem aula, dispositis mensis ad vtrunque latus mensæ Cæsaris, Treuirensi locum obtinente contra Cæsarem, iuxta formulam legis Carolinæ. Veteri consuetudine bos eo die torretur, farctus alijs animalibus. Ex eo pars aliqua defertur ad Cæsarem, reliquum est multitudinis: vinum etiam duabus fistulis ad eam rem comparatis toto die publicè profunditur. A prandio reuersus in diuersorium Cæsar, Imperij sigilla Moguntino tradit: postridie cœnam dat Electori-

E bus. Eo qui secutus est die, templum ingressus, finita Missa, Diuorum reliquias, vti vocant, veneratur, & in his, linteolum, quo Seruatorem nostrum in cunis vagientem, inuolutum fuisse confirmant. Ab eo Moguntinus profitetur, pontificem Romanum, approbata creatione, iubere, vt electi Cæsaris nomen in posterum Carolus vsurpet. Digressis Electoribus, ne diutius hærerent in loco pestilenti, Cæsar etiam iter suscipit: & cùm sub calendas Nouemb. Coloniam Agripinam venisset, dimissis per Germaniam literis, Imperij conuentum indicit, & vt Ianuarij mensis die sexta, Vuormaciæ sibi præstò sint omnes, iubet. Porrò, quòd Moguntinus de Pontificis approbatione dixit, moribus ita receptum est & inoleuit, conuerso rerum ordine. Nam olim Episcopi Romani solebant ab Impe-

Cæsar indicit cõuentum Imperij.

1520. ratoribus approbari, cùm essent tenuiores: amplificati verò non solùm arbitratu A suo regere cœperunt, verumetiam eò rem adduxerunt tandem, post acerrimas contentiones, vt eligendi quidem ius, Germaniæ Septemuiris permittant, confirmandi verò potestatem sibi propriam esse dicant. Et hac quidem authoritate sæpe sunt vsi per omnia propè regna, maximè per Italiam, Germaniam, Galliam: quando designatis regibus abrogato magistratu, substituerunt alios. Etenim, vt reliqua iuris Pontificij loca præteream, in Gregorij noni decretalibus epistolis, Innocentius tertius affirmat, ius eligendi Cæsaris beneficio Pontificum & Ecclesiæ Romanæ delatum esse à Græcis ad Germanos & ad Carolū Cæsarem, cognomento magnum, & ipsorum esse cognoscere ac iudicare, num sit idonea persona, nec eo contenti, fidem etiam exegerunt per iusiurandum à summo totius orbis B terrarum magistratu: quæ quidem res maximis offensionibus atque bellis causam sæpe dedit. Tandem verò, Clemens quintus, qui vixit ad annum salutis millesimum trecentesimum, legem hac de re tulit, insertam iuri pontificio. Cùm enim Henricus eius nominis septimus, è familia Lucemburgica Cæsar, nollet ad hunc modum obligari, quòd diceret noui rem esse exempli, nec vsurpatam ætate superiori, Clemens, vt in posterū caueret, copiosè rem explicat, & quid eo iureiurando contineatur, demonstrat: nimirum, vt Cæsar Ecclesiam Romanam defendat, vt hæreticos exterminet, neque cum impijs vllum habeat commercium, vt Pontificum dignitatem modis omnibus tueatur, vt priuilegia quondam Ecclesiæ Romanæ concessa, quocunque tempore conseruet, in primis ea, quæ profecta sunt C à Constantino, Carolo magno, Henrico, Ottone quarto, Friderico secundo, Rudolpho: ne quid iuris in vllas Ecclesię Romanæ facultates atque possessiones, quocunque titulo sibi vendicet: vt reliquas etiam vbiuis Ecclesias, earumque libertatem atque iura protegat. His rebus deuinctum sibi Cęsarem esse dicit, & Henricum etiam per internuncios hæc sibi promisisse confirmat, vtcunque postea dissimulauerit. Exijt autem hoc decretum, Henrico iam mortuo. Clemens hic est, qui primus omniū Roma Cardinales euocauit Lugdunū, & in Gallia cum illis consedit. Post eam ętatem, Cęsarum per Italiā authoritas atque robur indies magis magisque decreuit, & auctæ fuerunt Romanorum pontificum vires, ita quidem, vt huius & paulò superioris memorię Cęsares obedientiam hanc atque fidem omninò se D debere illis arbitrentur. Inter Pontifices autem, qui Cęsares nostrates vehementer exagitarunt, pręcipui fuerunt, Gregorius vij. Alexander iij. Innocentius iij. Gregorius ix. Innocentius iiij. Nicolaus iij. Bonifacius viij. Clemens v. Nunc ad institutum reuertamur.

Pontifex Rom. olim subditus Cæsari.

Clementis v. lex de iureiurando. Cæsar.

Cæsares Papæ benefici.

Rom. curia in Gallias translata.

Interea dum Cęsar est Colonię, Pontifex per Marinum Caracciolum & Hieronymum Aleandrum denuò cœpit solicitare Fridericum principem. Et illi quidem in ipsius atque etiam eius familię laudem nonnulla pręfati, & commemorato periculo, quod propter Lutheri scripta longè teterrima iam impendeat Germanię, duo tandem petebant: primùm, vt illius omneis iuberet exuri libros, deinde, vt ipsum vel capite plecteret, vel custodiæ datum, Pontifici sisteret. Aderant huic E actioni Petrus Bonomus, Tergestinus, & Bernardus Tridentinus, Episcopi. Cęsarem etiam & reliquos omneis Principes, appellatos hac de re, facere quæ Pontifex postulasset: & sibi dicebat Aleander atque Eccio Theologo, causæ cognitionem à Pontifice mandatam esse. Fridericus, quòd permagni momenti res erat, petito deliberandi spatio, quarta die Nouembris, per suos familiares, quoniam occupatus erat ipse, respondet, Tridentino præsente, Omninò sibi præter opinionem accidisse, quòd eiusmodi rem Pontifex ab se petat, qui semper hoc elaborarit, vt maiorum virtute atque splendore nihil committeret indignum, vtque fidelem operam, Imperio, & suam Ecclesiæ præstaret obsequentiam. Audire se, interea

dum ipse

Fridericus in Lutherum acuitur.

Friderici responsum.

A dum ipse domo absit in Reipub. negotijs occupatus, Eccium non Luthero tantùm, sed & alijs quibusdam suæ ditionis viris doctis voluisse, contra Pontificij decreti seriem atque modum creare periculum. Quàm sanè rem, pro eo ac decet, molestè ferre debeat: hominem videlicet priuatum, in aliena prouincia tantum sibi sumere. Quid Lutherus aut etiam alij, per suam absentiam, fecerint post allatum illud Pontificis decretum, non sibi constare, fieri enim posse, vt prouocationem eius plerique cõprobarint. Sibi quidem nihil vnquam fuisse cum illius causa commune, & ne nunc quidem esse: quòd si minus rectè doceat, magnopere sibi displicere. Ante biennium sua solicitudine & opera perfectũ, vt sermonem cum eo Caietanus Augustæ conferret: tunc quidem ipsis non potuisse conuenire, & 1520.

B Caietanum datis ad se literis grauiter fuisse conquestum: se verò tunc ita respondisse, vt satisfactum esse putet, imò suspicionis tollendæ causa, voluisse tum ab se dimittere Lutherum, nisi Miltitius obstitisset. Richardum quoque Treuirensem archiepiscopum ad eam rem à Pontifice delectum postea, & Lutherum quidem velle quocunque loco iussus fuerit, sistere sese, modò rectè caueatur: adeò quoque prolixè & amplè polliceri, vt nihil suprà. Viros bonos & eruditos ita sentire, non sua quadam sponte, sed incitatum ab aduersarijs illum eousque prodijsse: nondum à Cæsare nec ab alijs etiam auditum, scripta illius ita esse conuicta vel erroris vel impietatis, vt aboleri debeant: alioqui se pridem fuisse facturum boni principis officium. Petit igitur ne ad hunc modum agant, sed hoc potiùs efficiant, vt de-

C lectis aliquot viris literatis atque bonis, amanter & placidè de re tota conferatur: vt Luthero rectè caueatur, nec ipsius libri comburantur prius, quàm causam suam dixerit. Quòd si firmis Scripturę testimonijs & solidis argumentis fuerit conuictus, tum eius institutum minimè se probaturum: & vt inferior ille sit futurus, totaque causa cadat, sperare tamen Pontificem à se nihil, quod minus honestè facere queat, esse postulaturum. In cæteris rebus omnibus facturum se beneficio Dei, quod Imperij principem & obsequentẽ Ecclesiæ filium deceat. Eo dato responso, illi, habita deliberatione, cœperunt commemorare, quàm multa Pontifex fecisset ac tolerasset, quò Lutherus in viam aliquando rediret: illum verò nihil eorum quæ pollicitus erat, fecisse. Non esse iam Treuirensis Episcopi de eo cogno-

D scere, quandoquidem Pontifex ad se causam reuocarit, ad quem vnum pertineat de rebus eiusmodi iudicare. Exitus orationis erat, vt ex formula decreti Pontificis agendum sibi dicerent. Itaque Lutheri lucubrationes non multò pòst incendunt & exurunt. Aleander erat Italus, patria Mottensis, Hebraicæ linguæ peritissimus. Docuit aliquando bonas literas Lutetiæ: Romam profectus, paulatim creuit: factus deinde archiepiscopus Brundusinus, pòst etiam Cardinalis. Ad eundem dignitatis gradum peruenit quoque Caracciolus. Eo cognito, Lutherus, conuocata omni multitudine scolastica, Vuittembergæ, & magna doctorum hominum comitante turba, ius pontificium, & illud nuper euulgatum Pontificis decretum, palàm incendit, Decembris die decima: & postridie cùm doceret, ve- *Luth. libri exuruntur.* *Luth. exurit ius pontificium.*

E hementer admonuit, qui suæ saluti consultum esse vellent, vt à regno pontificio sibi cauerent. Edito deinde scripto, sui facti rationem exponit, suaque voluntate, consilio & operà, pontificios libros esse crematos profitetur, his nimirum de causis: primò, vetustum esse morem & singulis temporibus obseruatum, vt mali & perniciosi libri flammis aboleantur, eiusque rei testimonium in Actis Apostolorum extare: deinde, ad suum officium, qui sit in Christo baptisatus, qui sit sacrarum literarum professor & doctor publicus, pertinere, vt impiam doctrinam oppugnet, & salutarem hominibus proponat, & falsas opiniones hominum animis eripiat: idem officium ad complures etiam alios pertinere: & vt hi vel imperitia vel periculi metu impediti non faciant quod debent, se tamen idcirco excusari

1520. non posse, nisi bona fide munus suum faciat. Pontificem quoque & ipsius clientelam omnem sic esse deploratè miseros & obstinatos, vt non solùm rectas admonitiones non admittant, verumetiam Christi doctrinam & Apostolorum damnent, & homines ad manifestam impietatem cogant. Adhæc, existimare se, incendiarios illos non habere eius rei mandatum. Quòd enim Colonienses ac Louanienses Theologi, à Cæsare factam ipsis potestatem dicant exurendi suos libros, falsum id esse, liquidò sibi constare: postremò, quoniam crematis iam suis libris, eaque fama per omneis diuulgata prouincias, multi sint futuri infirmiores, & oritura sit vehemens quædam in plurimorum animis dubitatio, quasi neque temerè, neque sine graui causa sit hoc excitatum incendium: idcircò, se, cùm insanabiles videret aduersarios, ipsorum etiam cremasse libros, vt hominum animos erigeret, ac confirmaret. Itaque rogat omneis, vt magnificis illis titulis & inscriptionibus aduersariorum, ad ostentationem comparatis, nihil moueantur: sed rem ipsam intueantur propius, quàm videlicet impia sint ac perniciosa dogmata, quæ Pontificum libris continentur. Quod quidem ipsum vt rectius intelligi posit, ex infinitis, pauca quædam iuris Pontificij loca recenset, quæ ad contumeliam Dei, & ad magistratus iniuriam, & ad stabiliendam ipsorum tyrannidem propriè pertineant. Sunt autem ad XXX. circiter loca seu capita, quibus demonstrat, causam fuisse rectam & idoneam, ipsorum exurendi libros. Deinde lacessit eos, & cur suas lucubrationes incenderint, rationes demonstrari petit. Quòd autem adeò pauci vel nulli ferè, seculis anteactis, Antichristi tyrannidem oppugnarint, eò factum esse dicit, quòd Scriptura pronuntiarit fore, vt aduersarios ille suos trucidaret, ac reges haberet sibi coniunctos. Quum ergò Prophetæ & Apostoli tam horrenda prædixerint, cogitari facilè posse, quantam ipsius esse oporteat immanitatem. Ita nimirum in rebus humanis esse cõparatum, vt ex optimis principijs deterrima quæque tempore nascantur. Hoc vbi nõnullis exemplis probauit, ad vrbem quoque Romam accõmodat, quæ plurimis à Deo cumulata beneficijs & ornamentis, omninò degenerarit, & sua contagione magnam orbis terrarum partem infecerit. Pontificis hoc institutum esse contra leges, contra bonos mores, neque tolerari posse, quòd legitimam cognitionem defugiat, quòd se legibus omnibus atque iudicijs maiorem esse confirmet. Priori libro diximus Syluestrem Prieriatem in Lutherum scripsisse. Quum huic acriter esset responsum, Ambrosius Catarinus Italus defendendum suscipit, edito libro de pontificis Romani dignitate. Lutherus autem prolixè respondet, & loca quædam Danielis interpretatus, tyrannidem pontificiam ibi depictam esse docet, & quæ de Antichristi regno præsignificauit ille, prorsus ad pontificatum Romanum pertinere contendit. Catarinus deinde factus est Archiepiscopus Cossentinus.

Cur in Antichristum nullus mutire ausus fuerit.

Catarinus scribit in Lutherum.

IOAN.

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæſare.

ARGVMENTVM LIBRI III.

Solicitante Friderico principe, Cæſar dat literas ad Lutherum, quibus acceptis tanquam fide publica fretus Vuormaciam petit: illic coram Cæſare, ac frequenti Principum concilio rationem eorum quæ ſcripſerat, quæq; docuerat intrepidè exponit, atq; conſtanter perſeuerat, licet Pontifex magnis imprecationibus illum deuoueat, & execretur in eo diplomate, quod vulgò vocant Bullam cœnæ Domini: Cæſar exiliũ minitetur: Principes ſeorſum conentur à ſententia dimouere. Concilium Cõſtantienſe illi proponitur: vnde nactus occaſionem, de Vuicleuo, Ioanne Huſſo, & Ioanne Ziſcha Bohemo loquitur. Theologaſtri Pariſienſes, Lutheri libros damnant. Interim dum fœdus initur inter Galliæ regem, & Heluetios, ſuadet Zuinglius ne donum aut ſtipendium ab vllo Principe militandi cauſa accipiatur. Lutherus edicto publico à Cæſare proſcriptus, in locum ſecretiorem ſecedit. Britanniæ rex illum etiam oppugnat. Leoni mortuo ſuccedit Adrianus. Solymam in Hungaria res agit proſperè. In Hiſpania ſeditionibus obortis mederi conatur Cæſar, & paciſcitur cum Angliæ rege. Epiſcopus Conſtantienſis Zuinglium perſequitur. Vuitembergæ excitantur turbæ. Anabaptiſtæ prodeunt: vnde conuentus publicus Noribergæ peragitur. Eò pontifex Adrianus literas mittit, & legatum. Rhodon expugnat Solimannus. Zuinglium propoſitæ doctrinæ ſuæ capitibus, adoriuntur Papiſtæ: ſed tandem Euangelium à Tigurinis excipitur.

A RIDERICVS Princeps, interea dum Cæſarem, ad agendos Vuormaciæ conuentus euntem, comitatur, effecerat, vt Cæſar, velle ſe Lutherum euocare diceret, & coràm audire. Quod vbi Lutherus è Friderici literis cognouit, ſub exitum Ianuarij reſcribit, vehementer ſibi gratum eſſe, quòd Cæſar, huius cauſæ, quæ publica ſit, cognitionẽ ad ſe recipiat. Se quidem omnia, quæ ſalua conſcientia poſſit, & Euangelij doctrina, facturum. Orat ergò, det operam, vt contra vim omnem atq; periculum ſibi rectè caueatur, vt viri boni deligantur & eruditi, quibuſcum B agat, vt ne grauius aliquid contra ſe prius decernatur, quàm ſit erroris conuictus & impietatis: vt interim ab illa rabie deſiſtant aduerſarij, neq; ſuas lucubrationes exurant: & ſi quid poſthac pro gloria Dei, pro veritate ſuſcipiendum erit, vt hoc ſibi per Cæſarem liceat. Vbi Cæſar idoneè cauerit, venturum ſe Vuormaciam, & ibi coram æquis iudicibus ita ſuam cauſam eſſe acturum, vt omnes intelligant, nihil à ſe factũ eſſe proteruè, ſed pro Republica, maximè verò pro Germaniæ ſalute laborem hunc omnem ſibi ſuſceptum eſſe, nimirum, vt à multis grauiſsimis erroribus, ad ſanam & puram doctrinam homines reuocentur. Orat etiam, vt & Cæſar & ipſe ad immanem illam ſeruitutem & orbis Chriſtiani miſerrimum ſta-C tum, ſub pontificatu Romano, reſpiciant. Solicitante igitur Friderico, Cæſar, VI. die Martij dat literas ad Lutherum, Quoniam libri quidam ab eo ſint editi, ſe, cõmunicato cum principibus conſilio, velle cauſam ex ipſo coràm cognoſcere. Itaq; poteſtatem ei facere, ad ſe veniendi ac deinde redeundi domum. Vtq; hoc ei tutò liceat, publica ſe fide præſtiturum, vt ex eo ſcripto quod ſimul mittat, plenius videre liceat. Iubet igitur vt ſe ſtatim det itineri, & intra viceſimum primum diem adſit: nec eſſe, quòd vim aut iniuriam metuat: ſe curaturum, ne quid omninò ſit fraudi.

Cæſar euocat Lutherum Vuormaciam.

1521.

Cæſar ſcribit ad Lutherum.

1521. *Bulla execrationis in cœna Domini.* Romani pontifices die Iouis, qui Paschæ diem antecedit, antiqua consuetudine solent magnis imprecationibus deuouere, & execrari certa quædam hominum genera: primùm, hæreticos, deinde piratas, item, eos qui vel nouum instituunt, vel prohibitum vectigal exigunt, qui literas & diplomata Romanæ curiæ corrumpunt qui Sarracenis atque Turcis arma suppeditant, & id genus merces illicitas, qui impediunt quò minus annona perferatur Romam, qui sectatores aulę Romanæ violant, qui possesionibus & locis vicinis Ecclesiæ Romanæ vim faciunt, nimirum, vrbi Romæ, Siciliæ, Neapoli, Sardinię, Corsicę, Hetrurię, Spoleto, Sabinis, Anconę, Flaminię, Campanię, Bononię, Ferrarię, Beneuento, Perusię, Auenioni. Superiores quidem pontifices in hęreticis nominant Garasios, Pateronos, Pauperes Lugdunenses, Arnoldistas, Speronistas, Vuicleuistas, Hussitas, Fratricellos. Leo autem decimus, eo die, quem diximus huius anni qui tum erat quintus calendarum Aprilis, Lutherum nuper ab ipso damnatum, eiusque sectatores huic numero coniungit, & simul execratur, vulgò vocant Bullam cœnę Domini. Huius autem imprecationis formulam pòst adeptus Lutherus, populari sermone vertit & explicat, non sine scommatis multoque sale. Cęsaris vbi literas accepit Lutherus, Vuittemberga deductus ab ipsius caduceatore, Vuormatiam petit. Quumque propius iam accederet & paucis abesset milliaribus, plerique dehortabantur, eò quòd ipsius erant nuper exusti libri: quo quidem pręiudicio iam ipsum esse damnatum, & in summo futurum discrimine dicebant, illata mentione, quid accidisset ętate superiore Ioanni Husso. verùm ipse magno quodam animi robore periculum omne contempsit, & terrorem hunc atque metum à Satana sibi dicebat afferri, qui confessione veritatis, & quidem loco tam illustri, regnum suum labefactari videat. Itaque progressus, Vuormaciam venit ad XVI. Aprilis diem. Postridie, vocatus, vbi coram Cęsare ac frequenti Principum concilio constitit, Eccius iureconsultus mandato Cęsaris verba facit, & Duę sunt, ait, causę, cur Cęsar, de consensu Principum omnium & ordinum, te iussit accersiri, Martine Luthere, de quibus vt ex te cognoscam, mihi mandauit, primùm, an hos libros abs te cōscriptos esse fatearis & pro tuis agnoscas: alterum, an retractare quicquam in ijs, an verò, quę scripta sunt, velis tueri. Aderat Luthero iureconsultus Vuittembergicus, Hieronymus Schurfius, is librorum inscriptionē recitari iubet & edi. Quo facto, Lutherus, breuiter repetens quod propositum erat, Quantum ad libros, inquit, pertinet, meos esse profiteor & agnosco, sed an propugnare velim quæ scripsi, vt ad hoc legitimè respondeam, quandoquidem res maximi est momenti, & ne quid præcipitanter à me fiat, deliberandi spatium posco. Re cōmunicata, Quanquam, ait ille, de scripto Cęsaris facilè tibi fuit, causam, cur sis euocatus, intelligere, atque idcircò tibi non licebat moram vllā interponere, quo minus iam responderes: tamen Cæsar pro sua clementia diem vnum ad cogitandū tibi largitur, & vt cras, ad hoc ipsum tempus, denuò te sistas, & quid tui sit propositi, non scripto, sed oratione testatum facias, iubet. Quòd moram istam adhiberet, plerique putabant non fore constantem. Altera luce, cùm ad horam adesset, ei, quod secundum fuit, postulato, heri non respondebas, inquit Eccius, petito ad deliberandum spacio, quod iure quidem tibi denegari poterat: nam de fide quisque sua tam debet esse certus, vt cuiuis, etiam petenti, rationem statim reddere possit: tantùm abest, vt tu, tam peritus & exercitatus Theologus, dubitare debeas, aut responsum aliquod præmeditari. Sed vtcunque sit, age, quid adfers, num illa tua scripta vis tueri? Tum Lutherus, ad Cæsarem & concilium principum oratione conuersa, & magnopere illos obtestatus, vt ęquis animis & patienter audirent, Si quid à me peccabitur, inquit, potentissime Cæsar, illustrissimique Principes, vel verbis minus proprijs, neque tanto cōsessu dignis, vel

Luth. constantia.

Lutherus Vuormaciam venit.

Eccius interrogat Lutherum.

Lutherus causam suam agit coram Cæsare totoque Imperio.

A vel etiam moribus parum elegantibus atq; decoris, totum hoc mihi petô condo- 1521.
nari, propter vitæ genus, in quo nunc aliquã ætatis partem cõsumpsi. Nam certè de me nihil aliud polliceri possum aut testari, quàm quòd simpliciter hucusq; docui, quæ ad gloriam Dei & Hominum salutem pertinere credo. De libris meis hesterno die respondi. Et illos à me scriptos ac editos agnosco: quanquam si quid fortè sit adiectũ ab alijs, id minimè velim pro meo recipere: iam, vt ad alterum veniam, ad hunc modum res habet, vt dicam. Qui sunt à me cõscripti libri, non sunt eiusdem generis nec argumenti omnes: nam ex ijs aliqui solùm ad fidei & pietatis doctrinam pertinent, quibus etiam aduersarij mei præclarum dant testimonium. Quos quidem si abiurarẽ, officium viri boni neglexisse, iure queam incusari.
B Sunt alij, quibus pontificatũ Romanum & pontificiorum doctrinã reprehendo, qui maximis incõmodis rempublicam Christianam afflixerunt. Quis enim non videt, q̃ miserè hominum cõscientiæ legibus vexentur atq; decretis Pontificum? quis negare potest, quàm fraudulenter & insidiosè prouincias omneis, in primis verò Germaniam expilarint, & ne nunc quidem adhuc suæ rapacitatis finem aut modũ vllum faciant? Si nunc & hos libros aboleam, tyrannidem illam confirmauero: quod ipsum eò maioris erit præiudicij, quum audietur illud à me factum, Cæsaris & principum authoritate. Tertium genus est eorum, qui scripti sunt in quosdam priuatim, qui & Romanam illam nequitiam defendere volunt, & vbique calumniam mihi struunt, in ijsq; fateor me vehementiorem fuisse, quàm de-
C ceat, sed nullam sanctimoniam mihi arrogo, neq; de moribus aut mea vita, sed de vera doctrina professionem institui: & tamen in his ipsis nihil retractare velim: hoc enim ipso multorum insolentiæ fenestram patefacerem. Neq; tamen hæc ita velim accipi, quasi hoc mihi sumam, errare me non posse: verùm, quia proprium est hominis, falli & errare, ad causæ defensionem mihi sumo illud Seruatoris nostri dictum, qui de sua doctrina locutus, quum à satellite quodam cæderetur, Si *Ioan. 18.* malè sum, ait, locutus, testimonium perhibe de malo. Quòd si Christus, in quem omnis cadit perfectio, non recusauit audire contra se vilissimi seruuli testimonium, quantò magis ego, qui natura tota sum peccator, & nõ vno modo errare possum, sistere me debeo vocatus & audire, si quis contra doctrinã meã aliquid testi-
D ficari velit & afferre? Quapropter, per omnia sacra vehementer oro, si quis est omnium, qui aduersus doctrinam, quam profiteor, aliquid habeat, ne dissimulet, sed congrediatur, & Scripturæ testimonijs errorẽ doceat. Quod si fiat, adeò non sum futurus obstinatus, vt etiam primus omnium libros ipse meos in ignem sim abiecturus: & hęc quidẽ argumento esse possunt, me nõ temerè, nec animi quadã impotentia ferri, sed rei magnitudinẽ & istam perturbationẽ, quæ propter hanc doctrinã oritur, satis expendisse. Me quidem plurimum etiã delectat, dum video doctrinã meam his offensionibus atq; turbis occasionẽ præbere. Nam proprium hoc esse dicit Euangelij, Christus, vt vbicunq; doceatur, grauissimas cõtentiones excitet, etiam inter eos, qui naturæ vinculis & sanguine sunt coniunctissimi. Di-
E ligenter itaq; & grauiter diu multumq; cogitandum est vobis, amplissimi viri, quid statuere oporteat, & prouidendum, ne damnata doctrina, quæ nunc beneficio Dei vobis offertur, maximarum calamitatum causam Germaniæ toti concilietis ipsi. Danda est etiam opera, ne Cęsaris, qui hîc præsidet, adolescentis, Imperium nuper susceptum & initum, fiat inauspicatum & infelix, aliquo minus laudato & vtili ad posteritatem exemplo: plurimis enim sacræ Scripturæ locis probari potest, maximum Imperijs periculum tunc incubuisse, quum humanis tantùm consilijs atque prudentia ciuili Respublica fuit administrata. Verùm hæc non eò spectant, quasi vobis, clarissimi prudentissimiq; Principes, commonstrare velim aut præscribere, quid sit agendum, sed eò solùm dico, vt Germaniæ,

D iiij quæ

1521. quæ nobis ortum dedit omnibus, atq; etiam vita nostra charior esse debet, officium meum perpetuò præstem. Quod superest, vt contra vim aduersariorum in vestram fidem atq; tutelam me recipiatis, etiam atq; etiam obtestor. Facto dicendi fine, Eccius, asperiori vultu, Non respondes, inquit, ad rem, neq; tuum est, ea quæ conciliorum authoritate sunt olim definita, rursus in quæstionem aut dubium vocare, planum & simplex responsum abs te petitur, an tua scripta velis esse rata. Tum Lutherus, quoniam iubetis, ait, maxime Cæsar, illustrissimiq; Principes, vt planè respondeam, obtemperabo. Hæc igitur mea est sententia: quod nisi Scripturæ sacræ testimonijs vel euidenti ratione conuictus fuero, me non posse quicquam eorum, quæ scripsi vel docui, reuocare. Nam vt conscientiam ipse meam vulnerem, non committam: pontifici autem Romano & solis consilijs non credo, nec ipsorum authoritatem recipio. Nam & errarunt sæpius, & sibi ipsis pugnantia dixerunt, & errare possunt atq; falli. Hoc eius responsum vbi Principes in deliberationem vocassent: ille, Tu & immodestius, ait, quàm te deceat, & non satis ad rem, Luthere, respondes, & librorũ tuorum facis aliquod discrimen: verùm si reuocares eos, qui magnam errorum tuorum partem continent, Cæsar non esset permissurus, vt eis quæ rectè scripta sunt, vlla fieret iniuria. Concilio Constantiensi quamplurimi ex Germania interfuerunt virtute & doctrina præstantes viri: tu verò huius decreta contemnis, & errores ibi damnatos resuscitas, & sacra Scriptura vis conuinci. Nõ rectè facis, & vehementer in eo deliras. Nam quæ semel Ecclesia damnauit, de ijs nullam attinet instituere nouam disputationem: neq; permittendum est, vt de quacunq; re sibi rationem reddi quisq; postulet. Si enim hoc recipiatur, vt eum, qui Concilijs & Ecclesiæ contradicit, oporteat Scripturæ locis conuincere, nihil vnquam erit certum aut definitum. Hac igitur de causa Cæsar abs te postulat, vt quid statuas de libris tuis, apertè pronunties. Hic Lutherus, Obsecro vos, ait, vt per vos mihi liceat conscientiam tueri saluam & integram: respondi simpliciter, nec aliud habeo quod dicam: nisi enim veris & è Scriptura desumptis argumentis aduersarij me doceant & errorem eripiant, fieri non potest, vt animo sim tranquillo. Demonstrare enim possum, sępenumero ab illis & grauiter esse erratum: vt autem à sacris literis recedam, quæ & perspicua est regula ac sola falli non potest aut errare cumprimis impium fuerit. Ille paucis obmurmurabat, doceri nõ posse, concilium vllum aliquando errasse: Lutherus contrà profitebatur, se & posse & velle. Atq; ita tunc discessum fuit. Postridie Cæsar epistolam mittit in cõcilium principum, Maiores suos & Christianam religionem esse professos, & Ecclesiæ Romanæ semper obtemperasse. Quumq; Lutherus nunc eam oppugnet, ac sententiæ suæ pertinaciter insistat, officium suum postulare, vt antecessorum vestigijs insistat, & religionem Christianam tueatur, ac simul Ecclesiæ Romanæ ferat opem. Proscripturum igitur esse Lutherum atq; socios, & alijs vsurum se remedijs, ad incendium hoc restinguendum idoneis. Quam autem ipsi dedisset fidem, ea se seruaturum, vt saluus & incolumis domum reuertatur. Ea Cęsaris epistola diu multumq; fuit in senatu principum disceptata: neq; deerant, vti fertur, qui Constantiensis concilij decretum & vestigia secuti fidem ei minimè seruandam esse dicerent: sed huic sententiæ tum alios, tum Ludouicum Palatinum electorem restitisse vehementer aiunt, quòd ad Germanici nominis labem atq; dedecus sempiternum ea res pertineret. Quapropter, non modò seruandam ei fidem, sed neq; temerè dãmnandum esse plerig; censebant, eò quòd magni res esset futura momenti, quicquid demum Cęsar decreuisset, quem in hac ætate positum, à Pontificijs administris impelli videbant aduersus Lutherum & exacui. Diebus autem aliquot interiectis, episcopus Treuirensis, XXIIII. diem Aprilis Luthero constituit, vt ad se veniat. Aderant Brandeburgicus

Pontif. & cõcilia possunt errare.

Treuirensis, & alij Principes agunt cum Luthero.

A B C D E

A burgicus princeps elector Ioachimus, Saxoniæ princeps Georgius, Augustanus 1521.
Episcopus, & alij quidam proceres. Cumque Lutherus ab Episcopi sacrifico deductus & à Cæsaris caduceatore, venisset, ibi Væus iureconsultus Badēsis, Quòd huc euocatus es, ait, à Principibus, Martine Luthere, non eò factum est, vt vllam disceptationē ingrediantur, verùm vt amicè tecum agant, teque priuatim cōmonefaciant eorum, quæ videntur ad te ipsum in primis pertinere, vt enim hoc ipsis liceat, à Cæsare impetrarunt. Et primò quidem, quod ad concilia pertinet, fieri potest, vt diuersa docuerint aliquando, nō tamen cōtraria: & vt maximè errauerint, non tamen propterea sic corruit ipsorū authoritas, vt ea conuellere cuiuis liceat. Libri tui, nisi caueatur, magnos excitabunt motus, & quem edidisti de libertate
B Christiana, plerique omnes ad suum affectū interpretantur, quò licentius, quodlibet, faciant. Multò est autem hoc seculum, quàm fuerunt anteacta, deterius: quò cautius agendum est etiam. Sunt quædam tua scripta, quæ nō possint improbari: sed verendum est, ne Satanas hoc agat, vt alia quędam interim edas, à religione & pietate aliena, quò sic libri tui promiscuè damnentur omnes. Quos enim edidisti postremò, satis indicant, ex fructibus non autem ex flore cognoscendam esse arborem. Non te latet, quàm diligenter Scriptura commonefaciat, vt à dæmonio meridiano & à sagitta volante nobis caueamus: ille humani generis hostis non desinit insidiari nobis, & sub specie pulchri, sæpenumero nos illaqueat, & in errorem abducit. Cogitare igitur debes, tam de tua, quàm de aliorum salute, & pro-
C uidere decet, ne, quos ab æterna morte Christus morte sua redemit, tua culpa tuisque libris & concionibus ab Ecclesia seducti, rursus pereant. Cuius quidem Ecclesiæ dignitatem omnes reuerenter agnoscere debent. Nam in rebus humanis nihil est legum obseruantia præstabilius, & sicut respublica sine legibus consistere nulla potest, ita quoque nisi maiorum sanctissima decreta religiosè tueamur, nihil erit Ecclesiæ statu perturbatius, qui debebat omnium maximè esse tranquillus atque firmus. Qui coràm adsunt Principes, magna sanè virtute viri, singulari quadam erga rempublicam charitate, & priuatim tuæ quoque salutis gratia, de his rebus omnibus te voluerunt admonere: nam profectò si sententiam tuam pertinaciter vrgebis, deque proposito nihil remittes, futurum est, vt Cæsar, qui iam non
D obscurè, quid sui sit propositi, ostendit, extra fines Imperij te reijciat, nec in Germania sedem vllam tibi esse patiatur: quò tibi de tua fortuna cogitandum est diligentius. Ad ea Lutherus, Pro hac vestra erga me voluntate ac solicitudine, gratias, inquit, vobis ago maximas, viri Principes. Equidem tenuiori sum conditione, quàm vt vos tantos viros pro me laborē hunc deceat & molestiam subire. Porrò, quantum ad concilia pertinet, equidem non reprehendo simul omnia, sed in primis Constantiense: & cur id faciam, causam habeo magnam & inuincibilem. Definiuit Hussus Ecclesiā esse cœtum prædestinatorum. Hoc eius dogma,
E tum illud, quòd dixerat, se credere sanctam Ecclesiā, eius concilij proceres damnarunt, ipsi potiùs damnandi. Rectè enim & Christianè dixit vtrunque. Quiduis ergò sanè patiar, vitam quoque profundam potiùs, quàm vt à manifesto verbo Dei discedam: est enim Deo magis quàm hominibus obediendū. Et quod de scandalo mihi obijcitur, id neque possum, neque certè debeo præstare: differunt enim charitatis & fidei scandala, quorum illud in moribus & vita consistit, & omninò vitandum est: alterum autem inhæret verbo Dei, nec vlla debet eius haberi ratio: veritas enim & æterni Patris voluntas atque mandatum dissimulari non debent, etiamsi totus terrarum orbis offendatur. Christum ipsum Scriptura vocat petram scandali, & hoc ad omneis, qui docent Euangelium, æquè pertinet. Scio parendum esse legibus & magistratui: populum etiam ita semper docui, & scripta mea testantur abundè quantum dignitati legum tribuam. Ad Ecclesiastica verò decreta

Responsio Luth. ad Principes.

Scandalum fidei & morum.

1521. creta quod attinet, longè eſt alia ratio, Quòd ſi purè doceretur verbum Dei, ſi A
præfecti Eccleſiarum facerent ſuum munus, ita vt Chriſtus & Apoſtoli ſanxe-
runt, nihil opus erat iugum illud durum & intolerabile humanarum legum con-
ſcientijs & animis hominum imponere. Non me latet etiam, admonere Scriptu-
ram, cedendum eſſe proprio, quod aiunt, ſenſui. Verè quidem iſtud dicitur, & li-
benter etiam præſtabo, nec obſtinatè ſum aliquid facturus: tantummodo mihi li-
ceat Euangelij doctrinam profiteri. Quum hæc oraſſet, iuſſus eſt diuertere. Re
deliberata, Væus inter alia cœpit hortari, vt Cæſaris atq; Principum cognitioni
ſua ſcripta ſubijceret. Tum ille, Quid ni? inquit, nolo equidem videri, vnquam
defugiſſe vel Cæſaris vel ordinum Imperij, ſed ne aliorum quidem iudiciū, mo-
dò id Scriptura duce fiat, & verbo diuino, quod tam apertè pro me facit, vt, niſi B
hocipſum me redarguat erroris, non poſſim à ſententia diſcedere. Præcipit enim
Galat. 1. Paulus, ne angelo quidem è cœlo venienti & aliam afferenti doctrinam eſſe cre-
dendum. Itaq; vos oro magnoperè, ſaluam mihi liceat tueri conſcientiam, idq;
veſtra potiſsimùm ad Cæſarem interceſsione. Quod ſi obtineam, nihil non faci-
am. Tum Brandeburgicus, Num hoc, inquit, vis, te non ceſſurum, niſi côuictum
ſacra Scriptura? Plane, inquit, Lutherus, aut euidentiſsimis rationibus. Dimiſſo
igitur concilio, Treuirenſis, aliquot ſuis adhibitis familiaribus, denuò illum cœ-
pit admonere per Eccium iureconſultum: qui pro pontificatu Romano multa
locutus, nihil potuit proficere. Atq; ita tum diſceditur. Altera die Treuirenſis
iterum interpellat, vt Cæſari ac Principum ſenatui iudicium permittat abſq; con- C
ditione: ſed id fruſtrà fuit. A meridie, quum ad Treuirenſem denuò quidam ve-
niſſent vocati, poſtulant vt futuro ſaltem concilio ſua ſummittat. Aſſentitur ille,
modò Scripturæ res agatur authoritate. Poſthæc Treuirenſis, omnibus remotis,
priuatim cum eo collocutus, quomodo huic morbo tam graui tamq; periculoſo
Act. 5. ſit medendum, exquirit. Ille, quod Gamaliel quondam ſuaſiſſet Phariſæis atque
Scribis, optimum eſſe conſilium, neq; Deo repugnandū eſſe dicit. Tunc demum
Epiſcopus, quum nihil proficeret, benignè dimittit, ſeq; curaturum ait, vt publica
fide domum redeat. Non multò pòſt, Eccius iureconſultus, Epiſcopi mandatu
venit: &, Quoniam Cæſaris atq; Principum admonitiones repudiaſti, faciat, in-
quit, Cæſar deinceps, quod erit ipſius officij: & nunc quidem tibi mandat, vt hinc D
è veſtigio diſcedas, & in reditum dies viginti vnum tibi largitur: quā etiam fidem
tibi dedit, eam ſeruabit inuiolatam. Et hoc inſuper mandat, vt domū profectus,
Lutherus Vuormacia dimiſſus. neq; ſcripto neq; voce populum in via commoueas. Ad hunc ergò modum di-
miſſus, gloriam Deo tribuit, & ad vigeſimumſextum Aprilis diem diſcedit, co-
mitatus eodem, quo prius, caduceatore Cæſaris. Ex itinere ſcribit ad Cæſarem, &
actionem omnem paucis repetit: deinde, quoniam & antehac ſemper pacis con-
ditiones detulerit, & nunc etiam deferat, nec aliud petat quàm vt æquo iudicio
de lite cognoſcatur, interpoſita Scripturæ authoritate, flagitat vt contra vim ad-
uerſariorum ſe tueatur. Cauſam eſſe non ſuam priuatam, ſed publicam totius or-
bis terrarum, in primis autem Germaniæ, cuius ipſe ſalutem etiam vitæ ſuæ ante- E
ponat. In eandem ſententiā ad reliquos quoq; ſcribit principes ac ordines. Quan-
documq; Cæſari viſum fuerit & ipſis, venturum ſe fide publica, quò iuſſerint, cau-
ſamq; ſuam apud æquos & non ſuſpectos iudices velle diſceptare.

Quoniam Huſsi & concilij Conſtantienſis & Bohemorum non ſemel mentio
Ioānes Vuicleuus Anglus. fit hoc in opere, paucis rem explicabo. Vixit in Anglia Ioannes Vuicleuus, ad
annum ſalutis, M.CCC.XCIII. Is contra pontificatum Romanum multa ſcripſit,
quæ pòſt in Bohemiam delata fuerunt. Erat tum Pragæ nobilis academia, flo-
Ioannes Huſſus Bohemus. rebat etiam ibi Ioannes Huſſus, profeſsione Theologus. Hic Vuicleui doctri-
nam vti piam atq; ſalutarē, pro concione celebrabat, & longè lateq; propagabat.

Accuſatus

A Accuſatus autem ad pontificem Romanum Alexandrum quintum, citatur. Ille 1521. per procuratores, cur non veniat, oſtendit. Vuenceslaus etiam rex intercedit, ac in Bohemiā legatos mitti poſtulat, qui rem cognoſcant, ſed id fruſtrà fuit. Damnatus igitur Huſſus pro hæretico, ſcriptum edit, & à Pontifice ad Chriſtum iudicem prouocat. Erat tum Eccleſiæ Romanæ ſtatus valde turbulentus. Cardinales enim in contraria ſtudia diuiſi, treis elegerant pontifices, Gregorium XII. Benedictum XIII. Ioannem XXIII. Tulerunt hoc permoleſtè tum alij reges, tum Sigiſmundus Cæſar. Ab hoc demum ſolicitatus Ioannes pontifex, concilium indicit Conſtantiæ. Sigiſmundus verò, Vuencelai frater, Ioannem Huſſum eò vocat, & miſsis literis Octobri menſe, anno ſalutis, M.CCCC.XIIII. publica fide cauet.

Huſsi prouocatio à Pontifice.

Conſtantienſe concilium.

B Itaq; comitatus nōnullis ex nobilitate, qui deducerent, Conſtantiam venit Huſſus, Nouembris die tertio: tribus verò pòſt hebdomadis, quum ad colloquium priuatum Pontificis & Cardinalium veniſſet, captiuus detinetur. Aberat tum fortè Sigiſmundus, & certior factus, grauiter tulit, eoq; venit: ſed cùm Pontificij dicerent, non eſſe fidem ſeruandam hæreticis, non modò remiſit offenſionem, licet Bohemi frequenter intercederent, & fidem ſeruari peterent, ſed etiam primus omnium acerbè in eum pronuntiauit. Sexta demum Iulij die ſequentis anni, Synodus illum, vt hæreticum & ſeditioſum damnat, libros etiam ab eo ſcriptos iubet exuri, ſic damnatus ac Cæſari traditus, crematur: cineres verò diſsipantur in profluentem Rhenum, ne quæ ſupereſſent eius reliquiæ. Poſt eum ſi-

Ioannes Huſſus exuſtus & Hieronymus de Praga

C mili ſupplicio vitam finit ipſius auditor atq; diſcipulus Hieronymus Pragenſis. Erant hoc in concilio, præter Cæſarem multorū regum legati, tres Electores Imperij: Ludouicus Palatinus, Rudolphus Saxo, Fridericus Brandeburgicus: cæterorum verò principum ingens numerus. Patriarchæ tres, Aquileienſis, Antiochenus, Cōſtantinopolitanus, Cardinales XXVIII. Epiſcopi C.LV. Theologi & Iuriſperiti complures, Itali, Germani, Galli, Britanni, Pannonij, Poloni. Damnata fuit etiam hîc Vuicleui doctrina, & factum decretum, vt illius corpus effoſſum in Anglia, cremaretur. Sancitum præterea fuit, vt ſoli ſacrifici cœnam Domini percipiant integram, reliqui omnes vna ſint contenti ſpecie: quod Huſſus impugnauerat. Lex quoq; lata, ne ſeruetur fides hæreticis aut ſuſpectis de hæreſi,

D licet fide publica Cæſaris ad Synodum venerint, cognitionis cauſa. Poſtremò, magiſtratus fuit abrogatus tribus Pontificibus, & communi voluntate creatus Martinus, eius nominis quintus. Vbi per Bohemiam de Huſsi & Hieronymi ſupplicio cognitum eſt, ingens fuit excitata turba, pòſt etiam bellum, ductore Ioanne Ziſcha, valde cruentum & vehemens, ita quidem, vt Sigiſmundus Imperij cogeretur auxiliū implorare. Maximè verò ſæuitum fuit in ſacrificos, odio Pontificis, quem execrabantur, ipſius proiecta dominatione, & Huſsi recepto dogmate, cuius & memoriam conſecrabant.

Tres Pontifices abrogati.

Ad hoc ferè tempus, Theologi Pariſienſes Lutheri libros damnabant, & ex illo, qui eſt inſcriptus de captiuitate Babylonica, tum & ex alijs certa quædam ca-

Theologi Pariſienſes damnant Luth. libros.

E pita collegerant, de Sacramentis, de legibus Eccleſiæ, de operum æqualitate, de votis, de contritione, abſolutione, ſatisfactione, de purgatorio, de libero arbitrio, de immunitate Eccleſiaſticorum, de concilijs, de hæreticorum pœnis, de philoſophia, de theologia ſcholaſtica, deq; multis id genus alijs. Lectorem verò & omneis, qui Chriſti profitentur nomen, admonent, vt ab eiuſmodi pernicioſis dogmatis diligenter ſibi caueāt. Hæreticorū hunc eſſe morem, vt blanda quædā initiò proponant, quæ ſemel in animum admiſſa vix vnquā inde reuelli queant: ſub illis autem verborum illecebris latere virus præſentiſsimum: ordine poſtea multos enumerant ſingulorū temporū hæreticos, & in his Vuicleuum, Ioannem Huſſum, ac poſtremò Lutherum; quem, vt temerarium & arrogantē magnopere

vitupe-

1521. vituperant, quòd se vnum plus cæteris videre putet, quòd sanctorum Patrum & interpretum, quòd conciliorum & scholarum omnium iudicia contemnat, quòd Ecclesiæ morem atque consensum, tot seculis obseruatum, repudiet, quasi verò credibile sit, Christum interea voluisse sponsam suam vnicam in tantis errorum tenebris versari: sed hæreticis hoc esse proprium, vt Scripturas ad suum sensum detorqueant. Enumeratis deinde nonnullis ab eo compositis libris, ostendunt, quibus in dogmatis quos imitetur hæreticos: quum autem ad ipsorum professionem atque munus propriè pertineat, nascentes errores iugulare, quantùm quidem fieri possit, idcircò libros ipsius euoluisse diligenter, vt, quemadmodum sibi cauere quisque debeat ab illis, demonstrent. Post multam verò lectionem eorum quæ scripserit, reperire se, doctrinam illius esse perniciosam, & dignam, quę flammis vltricibus vindicetur, ipsum verò, vt eam detestetur atque reuocet, cogendum esse. Huic illorum decreto respondet, deinde Melanchthon, sed & Lutherus, verùm iocosè. Porrò, Theologi Parisienses primum totius Europæ locum in eo genere sibi vendicant. Duo habent præcipuè collegia, Sorbonam & Nauarram: eoque confluere solent ex omnibus propè gentibus, doctrinæ percipiendæ causa. Candidati huius professionis, qui vulgò dicuntur Baccalaurei, per totam æstatem multis exercentur disputationibus, & per horas duodecim argumentis omnium vt respondeant, oportet. Hîc miræ sunt digladiationes, ac plerunque de rebus aut friuolis, aut quæ captum humanum excedunt: magnis agitur clamoribus, & certamen ferè finitur auditorum strepitu, quum ex disputatoribus alter, vel ineptè vel prolixè nimiùm agit: foris per cancellos auscultant Theologi Doctores, qui Magistri nostri dicuntur. Hi sunt omnis doctrinæ censores, & planè regnum possident. Nam rei theologicæ nemo quicquam audet euulgare, nisi de ipsorum permissu, plerique verò sectantur otium, eoque videntur ad gradum illum aspirare, vt suauiter viuant & alijs imperent. Sunt quidem in ijs nonnulli præclaris ingenijs, verùm alio digni contubernio & meliori cultura.

Theologorum Parisiens. authoritas.

Leo pontifex iam antea fœdus inierat cum Heluetijs, vt si quando res ita posceret, ipsorum vteretur opera. Galliæ quoque rex, qui pacem antè cum illis firmauerat, sicuti libro primo dictum est, de fœdere solicitabat eos, deque milite sibi subministrando. Zuinglius autem pro concione vehementer dissuadebat, & quàm esset non modò turpis hęc militia, verumetiã impia, demonstrabat, & multis in medium adductis incõmodis, ad maiorum institutum atque frugalitatẽ, qui rem pecuariam & agriculturam exercuissent, & præclarè multa fecissent, eos adhortabatur, sed frustrà. Nam à multa solicitatione, donis & pollicitationibus expugnati proceres, multitudini persuadent. Itaque omnis Heluetiorum ciuitas hoc anno fœdus cum illo facit, & militem promittit. Soli verò Tigurini, Zuinglium secuti, recusant, & iureiurando confirmant, nullũ donum aut stipendiũ acciperre ab vllo Principe, militandi causa. Filius deinde natus est regi, Carolus, pro quo fideiubent in baptismo Heluetij, missis legatis. Porrò, tredecim hodie continentur pagis, vti vocant, Heluetij. Hi sunt Tigurini, Bernates, Lucernates, Vrani, Suitenses, Vnterualdij, Tugiani, Glareani, Basilienses, Solodurij, Friburgij, Schafusiani, Apecellenses. Hi sunt arctissimo fœdere coniuncti, per iusiurandum, & æquali vtuntur iure, ac veluti cõmunem rempublicã administrant. Ex ijs omnium primi fœdus inierunt Vrani, Suitenses, Vnterualdij, quum eiecta nobilitate, qua premebantur, in libertatem sese vindicarent. Fuit hoc anno salutis, M. CCC. XV. his deinde Lucernates, postea Tugiani, sexto loco Tigurini, & ab his, Bernates accesserunt. Basilea ferè postrema sese coniunxit. Eorum deinde sunt facti socij, sed non ijsdem legibus neque tanta necessitudine, Rhœti, Lepontij, Seduni, Veragri, Sangallij, Mullusiani, Rotuuillenses. Cæsar, qui tum æta-tis annum

Heluetij fœdus faciunt cum rege Gall.

Pagi xiij. Heluetiorum.

Libertas Heluetiorum vnde & quando.

A B C D E

A tis annum vigesimum primum excesserat, publico decreto Lutherum octaua die Maij proscribit. Exordium ducit à sua persona. Sui nimirum esse officij, non modò stabilire Imperium & amplificare, sed prouidere etiam, ne qua labes aut hæresis intra fines Imperij nascatur. Et maiores quidem suos in hanc curam diligenter incubuisse. Multò igitur esse æquius, vt ipse, cui tantam tamq; latè patentem ditionem Deus concessit, illorum vestigijs insistat: nam si recens in Germania natas hæreses non coerceat, fore, vt & conscientiam ipse suam lædat, & in hoc regni sui primordio maximam nominis indignitatem sibi cõciliet. Notum esse dubio procul omnibus, quàm impia dogmata Lutherus nunc aliquot annis diuulgarit. Ea

1521.

Luther. à Cæsare proscriptus.

B re permotum Pontificem maximum, Leonem decimum, ad quem eiusmodi cognitio propriè pertineat, nihil non tentasse, vt ad saniorem mentem illum reuocaret. Et principiò quidem lenissimis vsum fuisse remedijs: verùm, vbi nihil proficit, ad eas rationes, quæ legibus & maiorum decretis continentur, venisse, certumq; denuntiasse tempus, intra quod errorem deponeret, graui constituta pœna, nisi pareret. Illum verò non solùm non obtemperasse, verumetiam atrociores ædidisse libros. Cùm autem grauiter ipse à Pontifice vrgeretur, vt Ecclesiæ suum præstaret officium, ac hominem nocentem cohiberet, decretum illud euulgasse Pontificis. Verùm ne ita quidem illum esse factum meliorem, imò tunc primùm cœpisse furere, & æditis libris indignè ac contumeliosè multa scripsisse, nec aliud

C in ipsius libris quàm seditiones, bella, discordias, incendia, cædes atque rapinas contineri: patrum & conciliorum ab eo contemni authoritatem, & Constantiensi concilio magnam in primis fieri contumeliam, quæ quidem non solùm ad eius ætatis viros sanctissimos, verùm ad Sigismundum quoq; Cæsarem & ad senatum principum pertineat: immanitatem ipsius atq; rabiem nullius oratione satis explicari posse: non hominem esse qui sic agat, sed dæmonem potius, humana specie: his ergò de rebus cogitantem se magnopere perturbari: atq; dolere, pro suo erga Rempublicam & dignitatem pontificiam affectu. Ideoq;, ne vel maiorum suorum virtute, vel suo splendore atq; munere aliquid admittat indignum, congregationem fecisse omnium Imperij Principum ac ordinum, & com-

D municato consilio, rem omnem grauiter ac diligenter expendisse: & quanquam legibus cautum sit, ne manifestus hæreticus, toties damnatus & ab Ecclesiæ communione semotus, audiatur: tamen, ne quis illi calumniæ locus esse posset, datis literis & misso caduceatore ac publica interposita fide, illum accersiuisse, vt coram sui facti rationem explicaret: pòst, ordine cõmemorat quid sit actum Vuormaciæ, tum publicè, tum priuatim, vt suprà dictum est. Et quoniam errores ille suos pertinaciter defendat, decretum illud Pontificis laudat, eiusq; vindicem se fore profitetur. Itaque & ipse illum damnat & proscribit, vt authorem schismatis, vt manifestum ac pertinacem hæreticum: mandat etiam omnibus graui denuntiata pœna, vt pro tali agnoscant, & vt post xxi. dies, quos ad reditum ei con-

E cesserit, quisque det operam, vt illum capiat, & captum in suam potestatem perducat. Eos verò, qui quocunque modo faueant aut operam ei suam communicent, æquè proscribit. Libros etiam aboleri iubet: & librarijs in posterum grauem constituit pœnam: & hoc quidem suum decretum, quod communi principum & ordinum consilio factum esse dicit, sacrosanctam esse mandat. Aiunt edictum hoc à paucis aliquot fuisse conflatum: nam ex Electoribus nonnulli fatentur, non se fuisse conscios, vt suo loco de Coloniensi dicetur. Moguntinus, qui Cancellarius est Imperij, multum in hisce rebus potest. Vtcunque sit, ea lata sententia, permagnam Cæsar inijt gratiam, ita quidem, vt à Gallis abalienato prorsus animo fœdus cum eo Pontifex iniret, sicut paulò pòst dicemus.

Ab ea promulgatione, Fridericus princeps, è nobilitate nonnullis, de quorũ

1521. fide compertum habebat, negotium dabat, vt in locum quendam secretiorem & A
ab hominum frequentia remotum, deducerent Lutherum, vitādi causa periculi:
Lutherus extra periculum abductus. quod quidem summa diligentia fuit & taciturnitate administratum. In hac sua solitudine, varias epistolas ad amicos & libros etiam Lutherus emittit: de abroganda Missa priuata, quem suis fratribus Augustinianis inscribit: de votis monasticis, ad parentem suum Ioañem Lutherum, & aduersus Iacobū Latomū, theologum Louaniensem. *Luth. varia opuscula ex Eremo.* Augustinianos autē ad fortitudinem atq; constantiā hortatur, & in Friderico principe magnum ipsos habere præsidium dicit, quòd sit prudēs, & veritatis amans, & à iudicijs temerarijs alienißimus. Cœperant illi tūc omnium primi intermittere ritum Missarum, eoq; Lutherus confecit illis hunc, quem diximus, librū, vt & vacillantes erigeret, ac peritiores confirmaret, magnopere hortatus, vt in eo pposito perseuerarent. B
Quo cognito, Fridericus admodū solicitus, ne turbas ea res ac maiorem aliquem motum excitaret, totius academiæ sententiam exquiri, & ad se referri iubet. Academia quatuor ad eam rem deligit, *De abroganda Missa cōsultatio.* Iustum Ionam, Philippum Melanchthonem, Nicolaum Amstorffium, Ioannem Dulcium. Hi cum Augustinianis collocuti, quid ipsorum esset propositi renūtiant, & simul quanta cœnæ Domini fieret iniuria, demonstrant. Itaq; principem orant, vt tantam impietatem non vno solùm in templo, sed omnib. in locis aboleat, & verum vsum cœnę, iuxta Christi mandatum & morē Apostolorū instituat, & aduersariorum cōtumelias omnes fortiter contemnat: sic enim esse comparatum, vt qui veram Euangelij doctrinam suscipit propugnandam, hūc oporteat C
multa perpeti: magnopere ei prouidendum esse, vt hoc præsentissimum Dei donum, quo præcipuè sit ornatus, propter excitatam in ipsius populo Euangelij lucē, reuerēter agnoscat. Ad ea Fridericus, Nihil omninò se, quod ad pietatem pertineat, prętermissurum: sed quoniam res admodum sit ardua, sibi videri, non esse properandum, & per ipsos, qui pauci admodum sint, vix aliquid posse perfici. Quòd si Scripturę testimonijs causa nitatur, fore, vt complures accedant, & tunc mutationem illam, quæ pia videbitur, atq; necessaria, multò posse commodius fieri. Se, qui Scripturę sit imperitus, ignorare, quando ritus ille Missarum vsitatus, quem ipsi damnent, sit introductus, & quando ille, quem Apostoli dicuntur, obseruasse in desuetudinē venerit. Pleraq; omnia templa & ecclesiasticorū esse collegia propter Missas instituta, maximis ad eam rem collatis facultatibus. D
Quòd si nunc aboleatur Missa, fore, vt possessoribus auferantur ea bona, quę Missarū nomine donata sint olim. Quanta verò sit ex eo futura perturbatio, quemuis intelligere. Et quoniā ad se totam actionē reiecerint, suum esse consilium, vt cum reliquis academiæ viris bonis atq; doctis re communicata, negotium moderatè tractent, & rationes excogitent ad pietatē & tranquillitatem retinendam idoneas. Delecti habita rursus deliberatione respondent, & sicut antea, monēt, vt abrogari Missam iubeat: posse id fieri sine tumultu, & vt non poßit, tamen q rectum sit atq; piū, non idcircò prætermitti oportere. Quòd numero superentur, nihil esse E
noui: semper inde à condito mundo maiorem hominum partē restitisse veræ doctrinæ: fore etiā, vt hunc cœnę Domini rectum vsum ij solùm recipiant & approbent, quib. sit datū diuinitus: *Optima semper paucis placuerūt.* collegia quondam instituta, non pter Missas, verū vt iuuētus ad pietatē in ijs erudiretur, & possessiones illas fuisse donatas in eorū, qui docerent simul & discerent, & in pauperū etiam vsus. Et hunc quidē morem ad Bernardi ppè durasse tēpora: verùm annis ab hinc circiter quadringentis, natā esse Missarū illam nundinationē, quę sit omninò tollenda. Quòd etiamsi vetustiorē haberet originē ista profanatio, tamen idcircò non esse tolerandā: & si fortè motus ex ea mutatione nascantur, id non esse doctrinę, sed aduersariorū nequitię tribuendū, qui sui emolumēti causa veritatem contra conscientiam oppugnent.

Ad hoc

A Ad hoc verò genus incommoda non esse respiciendum, sed progrediendum cō-
stanter, quomodocunq; tandem tumultuetur mundus. Hæc enim omnia fuisse
iam olim à Christo prænuntiata.

Cæsaris frater Ferdinandus, Austriæ princeps, hoc anno ducit in matrimo-
nium Ludouici Vngariæ regis sororem, Annam.

In tanto numero aduersariorum Lutheri, Britanniæ Rex, Henricus octa-
uus, illum etiam oppugnat, & primo quidem iudicium illius de indulgentijs *Henricus Angliæ rex scribit in Lutherum.*
conuellit, & pontificatum defendit: pòst, omnem illam disputationem de sacra-
mentis Ecclesiæ reprehendit, sumpto scribendi argumento ex libro de captiuita-
te Babylonica. Lutherus vbi cognouit, acerrimè respondet, in eiusq; causæ de-
B fensione, nullius hominis dignitatem aut splendorem quicquam apud se valere
demonstrat. Leo pontifex honorificum regi cognomen idcirco tribuit, defenso-
rem appellans Ecclesiæ.

Quomodo Carolus Austriacus ad Imperij dignitatem ascitus fuerit, suprà
demonstrauimus. Quum deinde priuatæ quædam offensiones intercederent in- *Bellum Cæsaris cum Galliæ rege.*
ter ipsum Galliæq; regem, ventum est ad arma: & primò quidem in Hispaniæ fi-
nibus, inq; Belgio. Tenebant tum Galli Parmam & Placentiam. Id permolestè
grauiterq; Leo pontifex ferebat. Cumq; nuper etiam tentassent Rhegium Lepi-
di, prorsus animum ab illis auertit, & fœdus cum Cæsare fecit. Cuius hęc erant ca-
pita præcipua: vt Ecclesiæ Romanę dignitas defendatur, vt quæ Galli nuper illi
C ademerant, recuperentur, vt Franciscus Sfortia tum exul, in paternum solium re-
stituatur & principatum Mediolanensem. Coniunctis ergò viribus, Parmam &
Placentiam Gallis eripiunt, & Mediolanum vrbem capiunt, & hostem ex Insu-
bria, quam totos iam sex annos ille tenebat, depellunt, & Sfortiam deinde resti-
tuunt administrantibus bellū Prospero Columna, Ferdinando Daualo Piscario.

Non multò pòst eum allatum nuntium, Leo decessit è vita, non sine veneni
suspicione. Filius erat Laurentij Medices, ac proauum habuit Cosmum, qui præ- *Leo moritur.*
cipuum splendorem in hanc familiā intulit. Tredecim annorum adolescens Leo,
in Cardinalium ordinem fuit allectus. Innocentio octauo pontifice: non excessit
annum ætatis quadragesimumseptimum. Successorem habuit Adrianum sextū,
D Batauum, qui Cæsaris adolescētiæ formator fuerat. Eodem propè tempore, Soli- *Adrianus Leoni suffectus.*
mañus, nuper factus Turcarum princeps, Ludouico Bohemiæ regi & Vngariæ,
qui sororem Cæsaris Mariam habebat in matrimonio, bellum facit: & plurimis *Turca Belgradū capit.*
occupatis oppidis atq; castellis, Belgradum vrbem, Vngarię propugnaculum, ad
Danubij & Saui confluentem, capit, & opere præsidioq; munit. Dum verò Cęsar
in Germania moratur atq; Belgio, valde graues ortæ fuernnt per Hispaniam sedi-
tiones. Vt ergò nascenti malo tempestiuè occurreret, constituto prius iudicio & *Seditiones per Hispaniam.*
senatu, qui ius redderent, perq; suam absentiā, Imperij negotia procurarēt, classe
vectus, in Hispaniam redit: sed iam ante ipsius profectionem ordines Imperij cō- *Cæsar redit in Hispaniam.*
uentus agebant Noribergę, cùm alijs de rebus, tum inprimis de bello Turcico: et
E Cęsar, emisso diplomate sub exitu Martij, monet in primis ecclesiastico, vt pro rei
publicæ salute, pro peccatis hominum expiandis, Deo vota nuncupent & sacra *1522.*
faciant: Calendis deinde Maij decreta fuerunt auxilia Ludouico regi. Cæsar do-
mum rediens, Anglię regem iterum inuisit, & vt firmum haberet amicum in Gal-
liæ regem, aureorum millia centum triginta tria promittit ei dare quotannis. Tā-
tundem enim ex pacto Galliæ rex Anglo pendebat, eiusq; sorori Mariæ, quot-
annis. Itaq;, nisi de damno sibi caueretur, Anglus nihil in illum experiri volebat.
Actū inter ipsos hac de re fuit Iunij die xiij. Vindesorę, q; est ad Thamasim oppi-
dum & arx, supra Londinū. Maioris etiam necessitudinis causa conuenit, vt An-
gli filiam Mariā, tunc septem annorū puellam, Cęsar consobrinus in matrimoniū

1522. suo tempore duceret. Vter ab eo pacto discederet, alteri dependeret aureorum A millia quadringenta. Galliæ rex, vt amissa per Italiam recuperaret, omne robur eò conuertit.

Gall. rex belligeratur in Italia.

De Zuinglio suprà dictum est. Episcopus verò Constantiensis Hugo, cuius ad iurisdictionem ecclesiasticã Tigurini pertinēt, senatum interpellat, & cuiusmodi querelas audiat de Zuinglio, qui nouum doctrinæ genus inuexerit, ostendit. Ille suã causam ad senatum defendit, eiq́ꝫ satis facit. Episcopus deinde dat literas ad collegium canonicorum, in quibus etiam erat Zuinglius, & de nouis doctoribus, qui perturbent Ecclesiam, multa locutus, hortatur, vt ab illis diligenter sibi caueant. Et quia Leo pontifex, deinde Cæsar etiam illa dogmata grauissimis edictis damnauerint, monet, vt ijs pareant, nec aliquid mutent aut innouent, B donec illi, quorum interest, aliquid de communi consilio statuãt. Fuit hoc mense Maio. Cùm hęc esset in collegio recitata epistola, Zuinglius, ad quem ea pertineret, Episcopo rescribit, & intelligere se dicit, quorũ impulsu ista faciat: monet, ne sequatur eorum consilia: nam inuictam esse veritatem, nec ei posse resisti. Prolixiori postea scripto respondet illis, quo eius epistolæ putabat authores. Zuinglio deinde coniuncti quidam alij, per literas orant Episcopum, ne quid aduersus Euangelij doctrinam decernat, neq́ꝫ turpem illam & infamem vitam sacerdotũ amplius ferat: sed coniugium illis permittat. In eandē quoq́ꝫ sententiã scribit Zuinglius ad omnes Heluetios. Monet, ne verę doctrinæ cursum impediant, neq́ꝫ sacerdotibus maritis vllam faciant molestiam: cœlibatus enim præceptum authorē C habere Satanam. Nōnullis in ipsorum pagis hunc esse morem, cùm nouum quēpiam ecclesię ministrum recipiunt, vt iubeant eum habere concubinam, ne pudicitiam alienam tentet. Eam consuetudinem rideri quidem à multis, verùm prudenter esse receptam, vt quidem eo tempore, & in illis doctrinę tenebris atq́ꝫ deprauatione. Quod autem illi de concubinis tunc fecerint, idem nunc esse de legitimis vxorib. instituendũ vbiq́ꝫ. Lutherus interim, cùm per menses aliquot delituisset, vt suprà diximus, Vuittembergam reuertit: & quoniã à Friderico principe non erat reuocatus, ne in malam hoc ille partem acciperet veritus, mense Martio datis ad eum literis, ꝙ ipsius iniussu redierit nulla factũ esse dicit, vel maleuolētia vel contētu, Satis intelligere se, non defuturos esse, qui ad ipsius periculũ hoc pertinere dicant, eò ꝙ Pontificis atq́ꝫ Cæsaris grauissimo iudicio sit proscriptus, quorũ minimè sit contemnenda potentia. Se quidē hęc omnia diu multumq́ꝫ præcogitasse, verùm sui facti tres habere causas: primùm, ꝙ crebris ecclesię Vuittembergicę literis atq́ꝫ precibus sit interpellatus, vt redeat: eũ verò populũ à Deo peculiariter sibi concreditũ esse, neq́ꝫ negligi posse. Multos haud dubiè de hac emendatione doctrinæ loqui acerbè & odiosè: verùm certò sibi constare, professionē hãc suam esse Deo gratissimã: deinde per insidias diaboli, qui lucem hanc Euangelij ferre non possit, absente se, turbas in ecclesia sua concitatas esse, quæ nisi corã ipse doceat, componi nō possint. Eam verò causam esse tanti momenti, vt quibusuis eam rationibus anteferat, ideoq́ꝫ statim vbi cognouisset, omni remota deliberatione redisse: nihil enim sibi tam esse charum, atq́ꝫ populi salutē. Quòd si literis confici res potuisset, leuiter se Vuittembergę desiderium fuisse laturum. Postremò, valde se metuere, ac quodammodo pręuidere futuram in Germania longè maximam tempestatem, quę pręsens hoc Dei beneficium tam securè contemnat. Plerosq́ꝫ magno quidē studio complecti veram doctrinam: sed vita moribusq́ꝫ vehementer eã deformare, & quę spiritus esse debebat libertas, eã ad suas transferre cupiditates, vt qduis licere sibi putēt. Alios aũt in hoc esse totos, vt sanã doctrinam opprimant quocunq́ꝫ modo. Hoc aũt ad seditionē concitandam ꝓpriè pertinere. Tyrannidē ecclesiasticam nunc esse debilitatã, & hoc solũ initiò sui fuisse ꝓpositi:

Cœlibatus quem autorem habeat.

Luth. Vuittemberg. redit ex eremo.

D

E

Luth præuidet futuram in Germania tempestatem.

sed

A sed quia magistratus etiam hoc tantum donum non agnoscat, fore, vt hanc ingra- 1522.
titudinem & verbi sui contemptum Deus vlciscatur, & alia post aliam nascente
calamitate, sicut olim Hierosolymæ, funditus euertat omnes. Iam verò suum &
aliorum qui consulere in medium possint, officium esse, vt ad summam docendi
atq; monendi diligentiam nihil reliqui faciant. Et quanquam fortasse laborem
omnem ipse frustra sumat, & à multis etiam rideatur, idcircò tamen sibi desisten-
dum non esse. Nam operam suam placere Deo, & qualecunq; tandẽ sit futurum
conuentus Noribergici decretũ, iudicio tamen & sententię diuinę non posse prę
scribi. Esse quasdam alias præterea sui reditus causas, verùm tenuiores. Hanc ve-
rò quam demonstrarit, quæ videlicet ad asserendum Euangelium pertineat, sa-
B tis esse magnam & idoneam, cur humanis omnibus consilijs posthabitis, ad so-
lum Deum respiciat. Vt ergò boni consulat, quòd non iussus ab ipso neq; voca-
tus, eò se receperit, orare. Ipsum quidem principem in corpus atq; fortunas po-
puli sui habere potestatem, Christum verò in animas etiam: quarum procuratio
atq; cura, quoniam sibi demandata sit diuinitus: non se posse stationem deserere:
cumq; Christi negotium hoc sit omne, putare se, nihil ob hunc suum reditum ipsi
futurum esse periculi.

Quòd autem per suam absentiam ait excitatas in Ecclesia turbas, ad hunc
modum habet. Andreas Carolostadius, de quo suprà dictum est, interea dum *Carolostad. eijcit*
Lutherus abest, diuersa dogmata proposuit, & tumultuosè statuas è templis eie- *statuas Vuittem-*
C cerat, concitata plebe: Lutherus autem hac de causa potissimum reuocatus à suis, *berg.*
cùm redisset factum istud Carolostadij damnat, demonstrans nõ hoc ordine pro-
grediendum, sed imagines atq; statuas primùm esse remouendas ex animo po-
pulumq; docendum, sola fide nos placere Deo, statuis verò nihil profici: sublatis
illis ad hunc modum & rectè informatis animis, nullum esse periculum amplius,
ne quid noceant, & sponte collapsuras. Non se quidem repugnare, quò minus
tollantur, sed hoc à magistratu fieri debere, neq; permittendum, vt vulgò & pro-
miscuè fiat ab omnibus.

Gliscebat ad hoc tempus occultè secta quorundam, qui cum Deo sibi collo- *Anabaptistarum*
quium esse, & mandatum habere se dicebant, vt impijs omnibus interfectis, no- *origo.*
D uum constituerent mundum, in quo pij solùm & innocentes viuerent ac rerum
potirentur. Hi suas opiniones clanculum disseminabant, in illa potissimum Sa-
xoniæ parte quæ est ad Salam flumen, eorumq; sententiam laudabat etiam Caro-
lostadius, vt quidem Lutherus refert. Cumq; victus authoritate Lutheri nõ po-
tuit, quod vellet, Vuittembergæ perficere, deserta demum statione, transiit ad
illos. Ex hoc hominum genere atq; officina, prodijt Thomas Muncerus: quo
quidem authore per Thuringiam & Franconiam post nata est popularis in ma-
gistratum seditio, vt suo loco recitabitur.

Lutherus deinde certior factus, in conuentibus Bohemorum esse, qui Pon-
tificis & Ecclesiæ Romanæ suaderent authoritatem recipiendam, alioqui dissi-
E diorum & offensionum nullum esse futurum finem dat literas ad illos tertio Ca-
lendas Augusti, nomen Bohemorum sibi valde aliquando inuisum & odiosum *Luther. scribit ad*
fuisse, quandiu Pontificem Romanum ignorasset esse Antichristum: nunc verò, *Bohemos.*
cùm Euangelij lucem Deus mundo restituit, longè aliter iudicare, suisq; libris
hoc ipsum ita profiteri, vt Pontificem eiusq; clientelam omnem habeat sibi multò
magis, quàm ipsi, durum & implacatum: iactasse non semel aduersarios, in Bo-
hemiam se commigrasse, & se quidem aliquoties optasse eò proficisci: verùm, ne
fugę similem eam profectionem clamarent, mutasse propositum. Nunc autẽ eò
rem deductam, vt spes magna sit, Germanos atq; Bohemos Euãgelij doctrinam
& eandem religionem aliquando professuros. Quòd plerisq; doleat, ipsos inter

1522. se varijs diuidi sectis, meritò quidem illos angi, verùm si ad pontificatum deficiant, fore, vt non modò non tollantur sectæ, verumetiam augescant, & sese diffundant, nusquam enim esse plures, quàm in regno pontificio, sectas: vel solis Franciscanis hoc posse demonstrari, qui multipliciter inter se differant: & tamen hæc omnia fieri authore & defensore pontifice Romano: nam eius regnum aliquodammodo & confirmari dissidijs hominum. Hanc etiam esse causam, cur reges inter se committat, & offensionibus perpetuam materiam subministret. Prouidendum igitur ipsis diligenter, ne, dum sectas illas minores abolere student, in alias incidant longè deteriores, cuiusmodi sint omnes pontificiæ, prorsus insanabiles, è quibus, beneficio Dei nuper erepta sit Germania. Tollendis incommodis nullũ esse potius remedium, quàm vt Ecclesiarum præfecti purè ac simpliciter Euangelij doctrinam tradant. Quod si populum imbecillẽ in officio continere non possint, quò minus deficiat, hoc saltem elaborent, vt cœnam Domini retineant integram, vt Husi & Hieronymi Pragensis memoriam seruent inuiolatam: fore enim, vt hæc duo præcipuè conetur ipsis extorquere Pontifex. Quòd si ex ipsis aliqui relanguescant, & vtrunque tyranno concedant, non rectè ab ipsis fieri. Sed licet Bohemia tota deficiat, se tamen Husi doctrinam esse celebraturum ad omnẽ posteritatem. Itaque rogat & hortatur, vt in eo religionis instituto, quòd multo sanguine summaque fortitudine hucusque defenderint, perseuerent: nec efflorescẽti Euangelio sua defectione contumeliam faciant: etiam si non omnia sint apud ipsos rectè constituta, non defuturum tamẽ esse Deum, qui suo tempore fidelem aliquem ministrum & religionis emendatorem sit ipsis excitaturus, modò constanter agant & pontificatus Romani turpitudinem ac impietatem ab se longissimè repudient. Ad Bohemos quod attinet, sic habet. A morte Ioannis Husi, de quo suprà dictum est, in tres potissimum sectas diuisus est populus. Vna est eorum, qui pontificem Romanum, vt Ecclesię principem & Christi vicarium agnoscunt: altera eorum, qui cœnam Domini percipiunt integram, & in Missis nonnulla recitant lingua populari: cęteris autem in rebus à pontificijs nihil differunt. Tertia est eorum, qui dicuntur Picardi. Pontificem hi Romanum & clientelam eius omnem appellant Antichristum, & meretricem illam in Apocalypsi depictam: præter Biblica scripta nihil recipiunt, sacerdotes & Episcopos sibi deligunt ipsi, matrimonio nemini interdicunt, mortuis nullas faciunt exequias, dies festos & ceremonias habent perpaucas.

Sectæ uariæ in regno pontificio. A

B

C

Tres sectæ in Bohemia.

D

Post hæc, librum ędit Lutherus, aduersus falsò nominatum ordinem Episcoporum. Et quoniam in præfatione sibi titulum sumit Ecclesiastæ Vuittembergensis, ait, etiamsi rideatur ab ipsis propter eum titulum, hoc tamen sibi non esse mirum, nec etiam præter expectationem euenire, qui violentiam ipsorum sit expertus in rebus multò grauioribus. Quòd si opponant, nihil ipsos habere præter tyrannidẽ: se, paratum doctrinę suę rationem reddere, contemni ab ipsis ac repudiari: ipsos verò, quoties vrgeantur vt suam doctrinam comprobent ac verã esse demonstrent, obsurdescere. Turpe admodum esse & magna vituperatione dignũ, quòd tam multi tam magnificis & splendidis ornati titulis, qui se totius scripturę profiteantur magistros, ab vno se in ius & disceptationem vocati, non ausint legitimum subire iudicium: & quoniam superbè secum agant, se quoque nihil ipsis velle concedere, & cognomen hoc Ecclesiastę sibi imposuisse ipsum: nihil enim dubitare, quin eum titulũ multò rectius ac verius arrogare sibi possit, quàm ipsi, nomẽ Episcopi: quam enim profiteatur doctrinam, eam esse non suam, sed ipsius Christi: nec esse quòd vllum in tyrannide præsidium ponant: quantopere enim ipsi odio & iracundia ęstuent, tantopere se progressurum animosius, omni ipsorũ contempto furore. Quòd si etiã iuguletur ab ipsis, doctrinã tamen suam fore imortalem.

Luth. scribit aduersus falsò nominatum ordinem Episcoporum.

E

A lem. Viuere ac in sempiternum regnare Christū, qui insaniam ipsorū & sangui- 1523.
narios conatus aliquando sit cohibiturus. Romani Pontificis & Cęsaris edicto sibi nuper ablatum esse nomen, & characterē illum magnę bestię prorsus erasum: hoc adeò sibi non esse molestum, vt gratias agat quoq; Deo, qui se ab illo fœdissimorum errorū & impię doctrinę ergastulo liberatum, vera sui verbi cognitione illustrarit. Quod cùm ita sit, & quoniā à Deo sibi demandatū sit Euangelij docendi munus, ęquum esse, vt & ipse titulū sibi sumat: cùm falsi doctores eiusmodi fucis adeò sese venditent. Non ergò se posthac ipsorū iudicio submissurum sua scripta: nimiū se fuisse Vuormacię demissum, nunc autē de sua doctrina tam esse certū, vt ne vllius quidē Angeli iudicio velit eā subijcere: sed eius doctrinę testimo-
B nio iudicaturū se & ipsos omnes & angelos etiam, qui doctrinā hanc repudient, eos non posse consequi salutē ac vitam æternam, eò q; non ab homine, verùm ab immortali Deo sit ꝑfecta. Si longior vita sibi detur, nihil se reliqui facturū ad summam diligentiā, vt ad omnes vbiq; prouincias enuncietur Euangelium. Captari quidē ab ipsis otium & tranquillitatem & delicias, & de status perturbatione vehementer angi: se verò daturū operam, vt quā pacem tanto studio quęrunt, eam vt ne consequantur. Sin autē ab ipsis interficiatur, ne sic quidem extra tumultum & inquietudinē esse futuros: & quoquo tandē modo secum agant, fore tamen, vt Deus impetū in ipsos perpetuò faciat & continenter, donec victi ac prostrati vel pereant omninò, vel inuictissimo bellatori supplices facti, culpā agnoscāt, & ve-
C niā deprecentur. Optare se quidē inprimis, vt resipiscant & salutarib. consilijs maturè acquiescant. Hoc si nòn possit impetrari, bellum sibi cum ipsis ęternum & irreconciliabile futurum esse. Quòd etiam nonnulli criminentur suam in dicendo libertatem, quasi propemodum eò spectet, vt eiusmodi scriptionibus motum aliquem excitet, maximam sibi fieri iniuriam: nam posse plurimis Scripturę testimonijs ac exemplis ostendi, necessariam hanc esse rationem, cùm Ecclesiarum præfecti sunt & indocti & impij & obstinati, quando nec suum ipsi munus faciunt, nec alijs qui cupiunt & idoneè possent, permittunt vti faciant.

Episcopi otij & tranquillitatis amantes.

Suprà de Noribergę conuentu diximus. Huc etiam Ludouicus rex & Hungariæ proceres legationem miserunt amplissimam, & de Turcica immanitate
D miserabiliter conquesti, firma petebant auxilia & diuturna. Misit quoq; legatum eò pontifex Adrianus, & Octobris die quinto, per Hieronymum Rorarium, è suis cubicularijs vnum, qui ante legatum in Germaniam venit, ad Fridericum principem dat literas, Gratum sibi fuisse, cùm de conuentu Norībergæ audiret, gratissimum verò, cùm ipsum eò quoq; venturum accepisset: spem enim esse magnam, aliquid ibi decretum iri, quod ad Reipublicæ salutem ac dignitatem pertineat. Hanc etiam esse causam, cur de consilio senatus Cardinalium legationē in Germaniā decreuerit. Voluisse aūt interea dum legatus ille ad viam sese cōparet, hunc præmittere, cui mandarit, vt ipsum, quem valde semper dilexerit, adeat, sumq; erga Rempublicam studium ac voluntatem exponat, quemadmodum ex
E eo, qui subsequetur, legato, copiosius sit auditurus. Hortatur autem & petit, vt ipse, qui sit Imperij princeps, cuius quidem in Imperij tutela versetur Ecclesia Romana, diligenter elaboret, ac in medium ea consulat, quæ ad dignitatem Ecclesiæ Apostolicæ & ad publicam tranquillitatem pertinebunt, in eoq; maiorum vestigia sequatur: & quoniam in cæteris ab ipsorum virtute non degenerarit, sperare se, ne hic quidem esse futurum sui dissimilem. Hieronymo etiam mandasse de his rebus vt cum ipso loquatur, cui & fidem haberi petit.

Adrianus VI. scribit ad Frider.

Ferdinandus Austrię princeps, latā aduersus Lutherum anno superiori sententiā vehementer vrgebat, & in ducatu Vuittembergensi, quem tunc tenebat, grauissimum proposuit edictū, xxvi. die Nouembris, ac præmiū delatorib. con-

1522. stituit. & passim in suis prouincijs, grauiter in eos, qui Pontificis legibus non parerent, animaduertit. A

Reuchlinus moritur.

Hoc anno diem supremum clausit Ioannes Reuchlinus, ætate grauis. Mortuum celebrauit Erasmus Roterodamus pulcherrimo dialogo, dum & immortalitatem & trium linguarum cognitionis principatum ei tribuit.

Adrianus ad principes Germaniæ.

Sub exitum Nouembris, Adrianus dat literas ad reliquos ordines, Norimbergæ congregatos. Inde ab eo tempore quo sit ad Apostolatus officium delectus, nihil habuisse magis in votis, quàm vt boni pastoris partes modis omnibus impleret, nec vllam sui gregis ouiculam sineret longius aberrare, quantum quidem omnino sua vigilantia & solicitudine fieri posset: eiusq; studij sibi Deum esse testem, qui se nihil tale meritum, præter omnem suam expectationem ad hoc munus euexerit. B Vt autem facilius, quò cuperet, perueniri posset, vehementer hortatum esse Reges omnes atq; principes, vt à ciuilibus bellis abstineant, & si bellum sit omnino gerendum, vt vim omnem atq; robur aduersum hostes fidei conuertant: & quod alijs persuadere sit conatus, illud se præstitisse: & equitibus Rhodijs, quos Turcarum Cæsar dura nunc seruitute premat, magnam pecuniæ vim subministrasse: deinde, ab externis periculis reuocata cogitatione, cœpisse mala domestica circumspicere: & quidem magno cum animi dolore audire, Martinum Lutherum, qui sępenumero leniter & paternè monitus, tandem, cùm nullum superesset aliud remedium, damnatus sit atq; proscriptus à plurimis Academijs, à Leone pontifice, tum etiam à Cæsare, de communi ipsorum voluntate, nō C modò nō coerceri, verumetiam multò vehementius, quàm antea, grassari, & nouos quotidie libros ædere: quibus & religio Christiana & vitæ honestas omnis eneruetur. Hoc etiam eò sibi dolere magis, quòd ex nobilitate complures ei fauere, & nunc eousq; factam esse progresionem intelligat, vt ecclesiasticorum & dignitas per Germaniam imminuatur, & possesiones etiam in discrimen veniant, & ciuile sit excitatum bellum inter nōnullos. Verè quidem à Paulo dictum,

1. Cor. 11.

oportere existere hęreses: nunc autem eum esse rerum statum, vt importunisimè hoc malum acciderit. Diabolum in hoc esse totum, vt nos plurimis calamitatibus inuoluat. Ipso nimirum authore & Turcicum furorem in nos longè lateq; grassari, & simul hæresim istam Lutheri, in Germaniam, fortisimam gentem, inuectam esse. D De Turcæ potentia neminem esse qui nesciat, quanta ea sit, & vt fortasse debellari posit, nihilo tamen melius habituras res nostras, quamdiu domesticus ille hostis non sit expugnatus. Multa se, cùm esset in Hispania, de falsis Lutheri dogmatis audisse: & quanquam sibi doleret, malum illud in ea regione natum videri, vnde genus ipse duceret, duabus tamen rebus animum se confirmasse, primùm, quòd doctrinam illam adeò friuolam & impiam speraret à plerisque omnibus contemptum iri, deinde, quòd existimaret plantam illam pestiferam, aliunde allatam, non esse radices acturam in ea regione, quæ semper procreasset hęresium oppugnatores. Cùm autem longè diuersum acciderit, siue iusto Dei iudicio, siue negligentia quadam, & eorū qui maturè consulere debebant, incuria, E prouidendum ipsis esse magnopere, ne dum lentius adhuc & remisius agunt, videantur & obliti esse pristinæ virtutis, & hoc tantum facinus approbare. Vehementer autem esse indecorum, tam fortem & constantem populum, ab ea religione, quam Christus & Apostoli tradiderunt, quam tot martyres ac præclari viri, quam etiā maiores nostri tenuerunt, deficere, authore & impulsore fraterculo,

Lutherus fraterculus.

qui & ipse plurimis annis eam secutus sit atq; professus: quasi verò tot nunc sæculis erratum sit, quasi Christus, qui se nobis affuturum confirmarit in perpetuū, Ecclesiam suam in tantis doctrinæ tenebris immorari permiserit, quasi ipse vnus tantummodo sapiat, & in hoc sit excitatus à Deo, vt totius orbis errorem pate-

faciat,

A faciat. Non dubium esse, quin viris prudentibus hæc admodum ridicula videantur, sed tamen esse popularia & ventosa, quicq; nouis imperijs student, maximas inde occasiones audendi aliquid captare. An non videant quid illi spectent, & quorsum euadant? Hoc solùm agi, vt sub specie libertatis Christianę, ius & æquũ & leges omnes proficiant. Quomodo enim ciuilem magistratum agnoscant & obseruent, qui sanctissimorum Pontificum & conciliorum leges ignominiosè tractare, imò flammis abolere non dubitent? Certè, qui non sunt veriti sacrilegium facere, qui res Deo consecratas impuris & cruentis manibus diripiant, eos tandem ab aliorum etiam facultatibus temperaturos quis credat? qui sacerdotes non ferire tantùm, sed & trucidare audeant, eosdem haud dubiè cogitare, & paratos etiam esse, violare quęcunq; alium ordinem, fore tandem, vt in ipsos adeò Principes eorumq; liberos & vxores & familias & possessiones hæc tanta licentia scelerumq; impunitas aliquando desinat. Rogare igitur & hortari, sed & pro suo munere atq; potestate quam habeat, tanquam Petri successor & Christi vicarius postulare, vt omni deposita offensione & reconciliatis animis, incumbant diligenter, & ad commune illud atq; domesticum incendium restinguendum accurrant, vt Lutherum videlicet pijs rationibus ad sanitatem reducant: aut si non possint, vt tum secuti leges ac recens illud Cæsaris Imperijq; decretum, plectant. Hoc enim pertinere non solùm ad eluendam illam maculam, quæ nunc inhæreat Germaniæ, sed etiam ad plurimorum salutem, qui ex illius contagione multum accipiant incommodi. Se quidem & natura & moribus & vitæ quodam instituto, magis ad clementiam, quàm ad seueritatem vllam inclinare: sed quoniam hic morbus non possit lenibus medicamentis curari, veniendum esse necessariò ad vehementiora. Eius rei non vnum extare testimonium & exemplum in Scripturis, & maiores ipsorum in concilio Constantiensi rationem hanc secutos, in Ioannem Hussum & Hieronymum Pragensem, pro ipsorum merito vindicasse. Quòd si & ipsi hanc illorum imitentur virtutem, non defuturum esse Deum, & tunc etiam in maiorem spem nos venire posse, depellendi à nobis Turcarum immanitatem. Se quidem facultates omnes, ac vitam quoq;, pro salute sibi commissi gregis impensurum: cætera, quæ ad Lutherum pertineant, fore, vt ex legato suo Francisco Cheregato, episcopo Aprutiensi cognoscant, & orare, vt ei fidem habeant. 1522.

Quòd ciuile bellum inter aliquos excitatum esse dicit, ad Treuirensem archiepiscopum Richardum pertinet, cui tunc bellum faciebat Franciscus Sickingus, vir fortis, & Lutheri valde studiosus: verùm belli causa fuit, non religio, sed quòd Richardus duos quosdã suę ditionis homines, pro quibus ille fideiusserat, non sisteret iudicio. Sic enim habent literæ, quibus amicitiã ei Franciscus ad exitũ Augusti mensis renuntiat. Adrianus eiusdem propè sententię literas tunc etiã dabat ad quosdam priuatim: & ab Argentinensi quidem senatu, post multam doctrinæ Lutheri detestatiõem postulabat, ne quos illius aut sociorum libros euulgari permitterent, & iam excussos non modò supprimerent, verumetiam flãmis abolerent: audire.n. eius quidem generis libros ab ipsorum excudi typographis, contraria verò scripta repudiari. Nisi pareant, vindictam & iram Dei denuntiat, nã vt in antiqua religione maximè permaneant, tamẽ, nisi peccandi licentiã in alijs, & erroris occasionem tollant, non esse quòd impunitatem sibi promittant. *Bellũ Treuirense.* *Adrianus ab Argen.*

Cæterùm, quod ait, se, cùm esset in Hispanijs, audìsse de Luthero, sic habet. Erat Adrianus humili loco natus, ex vrbe Traiecto, quam vocant Vtricã, ad Batauorũ fines. Louanij dedit operã literis, & aliquot pòst annis, cùm eruditionis ac probitatis nomine commendaretur, Maximiliani Cæsaris è filio nepoti Carolo præficitur erudiendo. Cum autem is iam factus grandior ad equestre studium *Adriani natales.*

animum

animum adijceret, ad Ferdinandum Hispaniæ regem ille mittitur legatus, ab eô- A
que Derthusensem episcopatum est adeptus: & cùm è vita Rex migrasset, ad Ca-
rolum nepotem delata summa rerum, ex legato factus est consiliarius. Dissidebat id temporis Leo pontifex à Cardinalibns, qui coniurauerant in ipsius necē: ita quidem, vt exilio quibusdam, alijs autem teterrimo carcere mulctatis, triginta vnum crearet eodem tempore nouos Cardinales, partim sui muniendi, partim conflandæ pecuniæ causa. Fuit hoc anno salutis, M. D. XVII. In his etiam erat Adrianus. Venit pòst in Hispaniam Carolus, nuper aui Ferdinandi factus hæres atque successor. Mortuo deinde Maximiliano creatus Cæsar, & in Germaniam euocatus, Adrianum summæ rerum per suam absentiam præficit: neque multò post, ingens fuit orta per Hispaniam seditio. Leone mortuo, cùm Iulius Medices & B
Alexander Farnesius ambirent, pro se quisque, Iulius in primis, ecce Adrianus, & absens & incognitus, huius anni mensis Ianuarij die nona, renuntiatur Pontifex, iratissimis Romanis, qui delatum hoc tantū munus ad hominem externum nec antè visum, vehementer dolebant. Ille accepto sui pontificatus nuntio, quia præscriptum erat, fore, vt tres mitterentur ad ipsum in Hispaniam legati Cardinales, neque tamen hi venirent, datis, Victoria oppido, literis, ad collegium Cardinaliū, octaua die Martij, permagnas agit gratias, quòd tale de se iudicium fecissent: & quanquam initio fuerit perculsus ob oneris impositi magnitudinem: tamē, quòd hoc tempore tam exulcerato, diuinitus ad hoc sese vocatum esse putet, cōfirmasse mentem, ac de summa rei benè sperare. Porrò, quòd Cardinales, qui fuerant ad C
se venturi, nondum abijsse Roma, neque tam breui venturos audiat: & verò, nisi ratam ipse habeat electionem, non possit cum authoritate rempublicam procurare: deinde, quòd longinquum sit & periculosum iter subeundum legatis, ideò, se, qui cupiat illos ab ea molestia subleuare, simul quid suę sit mentis patefacere, conuocatis aliquot viris honestis & idoneis, dę sua volūtate coram illis esse testatum, & electionem approbasse. Petere igitur, vt hoc omnibus, per Italiam in primis, denuntient, & interea dent operam, vt ius administretur: se nunc in hoc esse totum, vt conducta classe, rebusque necessarijs paratis, Romam primo quoque tempore contendat. Ad senatum etiam populumque Romanum scribit, & omnem ab se beneuolentiam iubet expectare. Post aliquot deinde menses, idoneam nactus D
tempestatem, profectionem suscipit. Et quanquam eo ipso tempore, Cæsar ex Belgio, sedandi causa tumultus in Hispaniam redierat, ille tamen non salutato discedit, datis ad eum literis peramicis, & expositis causis, cur ita properaret. Itaque sub exitum Augusti venit Romam. Quo quidem tempore Turcarum Imperator Solimannus, in tertium mensem obsidebat Rhodum, ac denium septimo mense, cùm Equites eius loci fortissimè se defendissent, omni destituto auxilio, deditione cepit, die xxv. Decembris, maximo sanè non detrimento solùm, sed etiam dedecore nostro. Legatus autem pontificius, de quo dictum est, Cheregatus, ad hoc ipsum ferè tempus Norimbergam venit, & Calendis Ianuarij, literas Adriani, quas diximus, mittebat illinc ad senatum Argentinensem, professus ope- E
ram suam, si quid ei vellent respondere.

Dissidium Papæ Leonis cum Cardinal.

Adrianus quomodo pontifex.

Rhodus capitur à Turca.

1523.

Adriani pont. legatus Noriber.

Gliscente contra Zuinglium offensione, cùm tam in vrbe quàm foris, doctrinam eius, vt impiam & minus orthodoxam, pro concione multi traducerēt, in primis autem hi qui dicuntur Dominicani: ipse verò, cùm sacris literis eam cōgruere, & id velle se demonstrare diceret, senatus Tigurinus, ministris omnibus Ecclesiæ suæ ditionis mandat, vt ad xxix. Ianuarij diem, dissidij religionis causa, Tiguri conueniant: fore enim vt omnes ibi, quantum satis est, audiantur. Constantiensem quoque rogant Episcopum per literas amanter, vt aut ipse veniat, aut è suis aliquem eò mittat. Cùm igitur ad constitutum diem venissent frequentes,

Adriani literæ ad Argent.

Disputatio Tigur.

adesset

A adesset etiam Episcopi vicarius, Ioannes Faber, consul verba facit: & quoniam de doctrina sit ortum valde graue dissidium: idcircò decretum hunc esse conuentum, ait, vt si quis omnium sit, qui contra Zuinglij doctrinam aliquid habeat, liberè illud nunc proponat. Zuinglius iam antè certis locis atq; thematis doctrinam suam incluserat, numero ad lxvij. & vt instructi venirent omnes ad eum conuentum atq; disputationem euulgarat. Nunc ergò, cùm finem sermonis consul fecisset, rursus illa proponit, & ad congressum eos inuitat. Ibi Faber, posteaquam suæ missionis causam explicasset, conatur persuadere certamen hoc non esse huius loci, verùm ad concilij notionem pertinere, quod breui sit futurum. 1523. *Themata Zuinglij.*

B Vrgente autem Zuinglio & postulante si quid habeat, vt ne dissimulet, ille scripto se refutaturum ipsius dogmata profitetur. Post multa vtrinq; commutata verba, cùm ex omnibus nemo prodiret amplius in aciem, dimisso conuentu, senatus per suos fines edicit, vt traditionibus hominum omissis, Euangelium purè doceatur è veteris & noui Testamenti libris.

IOANNIS SLEIDANI

COMMENTARIORVM, DE STATV RE-ligionis, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

C

ARGVMENTVM LIBRI IIII.

Adrianus pontifex per legatum multa exponit, ac profitetur plurimis iam annis grauiter varijsq; modis peccatum esse Romæ. Principes Germaniæ illi respondent: & concilij leges conditionesq; proponunt. Rerum mutatio per Daniam. Christiernus rex profugit. De vectigalibus in Germania, de Annatis & Vacantijs agitur. De pallio Archiepiscoporum fit mentio. Duo Augustiniani Bruxellæ exuruntur. Lutherus interpretatur decretum Noribergæ factum. Libros aliquot in lucem emittit. De Luthero grauiter queritur rex Angliæ. Adrianus pontifex moritur, cui succedit Clemens. In Heluetia turbæ excitantur ob Zuinglij doctrinam, & D Argentorati ob sacerdotum coniugium. Campegius ad conuentum Noribergensem legatus mittitur à Clemente, vbi ad ducem Fridericum scribit, deinde oratione habita Principes hortatur: cui respondent, atq; iterum excipit ad eorum responsa. Heluetij expostulant cum Tigurinis, qui respondent legatis aliorum Pagorum. Constantiensis episcopi de imaginibus & statuis retinendis libellus: sed tamen abolentur flammis per totum agrum Tigurinum. Ad conuentum Noribergensem Cæsar legatum mittit. Senatus Argentinensis, & episcopus litem suam ad Campegium deferunt. Peracto conuentu, Ferdinandus & alij in Euangelium conspirant.

PRAETER eas literas, pontifex Adrianus, legato formulam dederat actionis, & primò quidē apud principes commemorari iubet, quantum sibi doleat, turbam istā atq; seditionem, à Luthero concitari: tum, quod ad animæ detrimentum & ad gregis, quem suæ fidei Christus commiserit, dissipationem ac interitum ea res pertineat: tum, quòd in ea gēte atq; populo istud acciderit, vnde genus & originem ipse ducat: qui quidem populus ab omni vel suspicione hæresis fuerit semper alienissimus. Itaq; se vehemēter cupere, primo quoq; tempore aliquod remedium adhiberi, ne longiori interposita mora, Germanis idē quod Bohemis eueniat. Se quidem nulli vel sumptui vel labori velle in ea re parcere: obsecrare autem, vt idem ipsi, pro suà quisq; facultate, faciant, cùm videlicet multæ sint & graues causæ, cur ita debeant: nimirū gloria nominis diuini, quę per istam hæresim inprimis violetur, ceremo- *Adriani pont. legatio ad German. principes, de Luthero profligādo.*

E

1523. ceremonijs omnibus & ritibus Ecclesiæ non solùm imminutis, verumetiam perturbatis & abolitis: charitas & amor proximi. Nam qui aberranti viam non commonstret, eum facti sui rationem esse redditurum: dedecus & ignominia gentis. Nam quæ religionis primam ferè laudem semper obtinuit, Germania, nunc eam ob defectionem in magnum venire contemptum ac vituperationem: nominis ipsorum æstimatio. Cùm enim facilimè & profligare Lutherum, & hæreses ab eo disseminatas iugulare possint, fore, nisi faciant, vt & parum esse constantes, & à suis degenerare maioribus dicantur, qui suę virtutis monumentum insigne Constantiæ reliquerint. An non grauissima sit iniuria, qua tum ipsos tum ipsorum illæ parentes afficiat? Cùm enim Ecclesiæ Catholicæ ac Romanæ religionem hi secuti sint, illius quidem iudicio, qui nunc eam religionem damnet, omneis æternam salutem amisisse. Respiciant & secum expendant quid sit ipsorum consilij, & quò tendant huius doctrinæ socij: nimirum, sub specie libertatis Euangelicę, conari leges omneis & obseruantiam magistratus è medio tollere. Et quanquam Lutherus initio visus sit ecclesiasticam solummodo potestatem, quasi tyrannicam & impiam, velle oppugnare, tamen eò tendere, vt posteaquam semel persuaserit, Christianos ad obediendum magistratui nullis legibus esse deuinctos, viam omnibus aperiat, pro sua libidine grassandi: ideoq; permagnum ipsis quoque periculum imminere. Adhuc quidem illos propositum suum astutè & insidiose occultare, & magistratui blandiri, vt impunè ipsis liceat odium suum in ecclesiasticos exercere: sed ijs oppressis, tentaturos reliquorum haud dubiè fortunas. Iam enim ipsos videre & experiri, cuiusmodi simultates, odia, turbę & offensiones inuaserint in rempublicam, per istam hæresim: quæ quidem incommoda, nisi tempestiuè reprimantur, verendum esse, ne Deus, qui gladij potestatem ipsis attribuit, hanc tantam negligentiam, publica Germaniæ, & priuata ipsorum calamitate, grauiter vlciscatur. Lutheri rationem esse non dissimilem à Mahometica secta, quæ permittat plures in matrimonium ducere vxores, ac postea repudiare: qua quidem lege, veterator ille & homo facinorosus dementarit homines, ac maiorem orbis terrarum partem ad se traduxerit. Lutherum autem non quidem hoc ipsum permittere, sed eos omneis, qui Deo votum fecerunt castitatis, legum vinculis omnibus liberare, & ad matrimonium cohortari, & cupiditatibus hominum frena laxare, vt suæ coniurationis, quam in perniciem Reipublicæ, ac præsertim Germaniæ molitur, quàm plurimos habeat adiutores atq; socios. Itaq; ipsorum esse Pontificium illud atq; etiam Cæsaris decretum diligenter exequi, vt gloriam Dei vindicent, & suæ gentis ignominiam ac præsentem à se pestem depellant. Qui tamen ex ipsis ad sanitatem redierint, in gratiam recipiendos: in eos verò, qui suos errores obstinatè defendunt, seuerè ac grauiter animaduertendum esse, vt exemplo reliqui perterriti consuescant in vera fide ac religione perseuerare. Porrò, si qui dicant Lutherum non audita causa damnatum, & æquum esse, vt prius, quàm irrogetur pœna, cognitio fiat, eos non rectè sentire: nam fidei regulam atq; religionis ab ipso Christo traditam esse: cuius authoritatem sequi nos oporteat, & de rebus fidei non esse disceptandum amplius, nec inquirendas etiam huius aut illius præcepti causas. Illum quidem audiendum esse, cùm interrogatus respondet, an hoc vel illud pro concione dixerit, an hunc aut illum librum euulgarit: sed vt ea defendat, quæ de fide, deque Sacramentis prodidit, minimè illi concedi oportere. Hîc enim Ecclesiæ morem atque doctrinam seruandam esse, nec ab ea deflectendum: & cùm ipsius dogmata ferè omnia iam olim damnata sint authoritate conciliorum, nullam esse ipsorum habendam rationem: maximam enim iniuriam Ecclesiasticis facere conuentibus, qui decreta illorum conuellit atque repudiat.

Luth. Mahometi collatus.

Luther. quo modo audiendus & quatenus.

Nullum

A Nullum etiam esse futurum finem contentionum, si quæ graui & multa delibera- 1523.
tione viri prudentes atq; docti constituerunt, cuique priuato liceat in dubium &
quæstionem deuocare. Vbicunq; sit aliquis hominum cœtus aggregatus, ibi certas
esse leges, quibus teneantur omnes, quantò magis id debere fieri, cùm publicè
quid in Ecclesia sancitũ est? Cùm autem isti decreta conciliorum & patrum non
reijciant modò, sed etiam exurant, certè tanquam publicæ pacis & otij perturbatores,
multandos esse. Interim tamen neq; hoc dissimulandum aut silentio prætereundum
esse, Deum videlicet, vindicem omnis iniquitatis, affligere ad hunc
modum Ecclesiam suam, propter populi, maximè verò, propter eorum peccata,
B qui præsunt Ecclesijs, cùm Scriptura dicat, à sacerdotibus iniquitatem populi di- *Origo iniquitatis à Sacerdotibus.*
manare. Nam certè plurimis nunc annis grauiter multisq; modis peccatum esse
Romæ, & inde à pontificio culmine malum hoc atq; luem ad inferiores omnes *Romana lues per orbem grassata.*
Ecclesiarum præfectos defluxisse. Neminem enim esse, qui suum faciat munus,
aberrasse omneis, & ne vnum quidem ex omni numero vacare culpa: proinde
soli Deo tribuendam esse omnem gloriam, & suppliciter ab eo petendam veniam.
Quod cùm ita sit, daturum se operam, vt respublica Romana, quæ tantis forsan
malis occasionem dedit, omniũ prima seuerè corrigatur, vt quę causam damni
dedit, medicinæ præbeat & salutis initium. Quod quidem eò magis faciundum
sibi videat, quò vehementius id à plerisque desideretur. Se videlicet inuitum &
C recusantem ad pontificatum venisse, & vitam priuatam multò sibi fuisse chariorem:
sed metu numinis diuini & præsenti rerum statu commotum, non potuisse
curam hanc & onus ab se demum reijcere. Dominandi sanè cupiditate nulla huc
impulsum fuisse, verùm solo desiderio consulendi in medium, & reipub. procurandi
salutem. Quòd autem errores atq; vitia, de quibus compertum habeat, non
statim emendet, hanc esse causam, quòd morbus iste, quem sanare cogitet, admodum
sit inueteratus & multiplex etiam. Itaq; pedetentim sibi agendum esse, ne
repentino quodam studio medendi, grauiorem excitet motum. Subitas enim
reipublicæ mutationes periculi esse plenas: deinde, notum esse vetus illud, quod
prouerbij loco dici soleat, Eum, qui nimium emungit, elicere sanguinem. Hoc
D scriptum Lutherus postea sermone populari conuertit, & additis in marginem *Luth. interpretatur Pont. legationem.*
annotatiunculis, illud, quod Pontifex ait pedetentim oportere procedi, sic accipiendum
esse dicit, vt singuli pedes atq; passus interuallum habeant aliquot seculorum.
Porrò, quod aulæ Romanæ corruptelam sic profiteretur, non bonam
apud Cardinales inijsse gratiam dicitur: tametsi Pontificum hanc ferunt esse technam,
quando concilium & notionem causæ tardare volunt & infringere, vt libe- *Modus disturbandi concilia.*
raliter & prolixè polliceantur, quò spacium intercedat comparandi regum gratias,
& tempore opportuno rem armis tentandi. Promissis enim animos hominum
in spem & expectationem erigunt, atq; interim rationes ineunt retinendæ
suæ dignitatis atq; potentiæ, quam in discrimen vocari sciunt per libera concilia.
E Interea dum Legatus hæc agit, principes querebantur, pacta, quæ cum Pontificibus
olim fecissent, non vno modo Romæ violari. Qua de re certior factus, Legati
literis Pontifex, nuntiabat, interprete Legato, quod à suis maioribus factum
sit, non se posse præstare: sed rationem illam vsitatam Romæ, sibi tunc etiam, cùm
adhuc esset priuatus, admodum displicuisse, & sui iamdudum esse propositi ac
voluntatis, etiamsi nullus interpellasset, emendare hæc omnia, neq; pati quenquam
affici vlla iniuria, multò minus ipsos, quibus propter communem patriam
in primis gratificari cupiat. Quod autem lites forenses Romæ inchoatas, in Germaniam
transferri petant: plerosque omneis iudices & aduocatos, propter sæuitiam
morbi grassantis, aliò commigrasse: simul atq; redierint, cognita causa facturum
se dicit, quod æquum videbitur. Legato mandarat etiam, vti responsum à

F principi-

1523. principibus flagitaret. Nam eò se scribere, primùm, vt ex ipsis rationem intelligat, qua putent hanc tam pestiferam sectam posse iugulari: deinde, vt quod ab se confici debeat atque præstari, tempestiuè procuret. His rebus ad concilium illatis, principes ac ordines dant responsum, & initiò quidem paucis repetunt omnia illius postulata, sibique pergratum esse dicunt, ipsum voluntate Dei præfectum esse Ecclesiæ, quæ hoc tempore tam acerbo, vehementer opus habeat tali curatore. Quòd etiam de sua erga rempublicam voluntate, de suscepto labore pro componendis regum dissidijs, de impensis factis ad reprimenda Turcarum arma, nunciarit, magna se cum voluptate audisse, & summas agere gratias. Nam certè ciuilibus istis bellis, & Imperij res omnes labefactari, & crudelissimi hostis, Turcarum Imperatoris, potentiā augeri, dum nullæ, quæ resistant copiæ illi opponuntur. Adesse Pannoniæ regis atque procerū legatos, qui non sine summa cōmiseratione recitarint, quàm crudelia sint passi, & quantis hodie sint expositi periculis. Orare itaque vehementer, vt ipse, qui sit pater atque pastor omnium, in hoc sanctissimo proposito perseueret, & elaboret, vt aut firma pax aut diuturnæ cōstituantur induciæ, quò rationes tandem iniri possint, & propellendi Turcarum impetum, & recuperandi amissas Imperij prouincias. Eam ad rem neque consilio nec opibus defuturos sese profitentur. Quantum ad Lutherum pertinet: si quid ex eius doctrina sit ortum incommodi per Germaniam, grauiter illud & molestè, pro eo ac decet, sese ferre, cupere etiam ei malo medicinam facere: nam vt ipsi atque Cæsari morem gerant, id agnoscere sui esse officij, nec in eo velle à suis degenerare maioribus. Quòd queratur, non esse de illo sumptam pœnam ex formula decreti Cæsaris, id non leui de causa prætermissum: omnes enim ordines grauissimè conqueri de curia Romana, & plerosque omnes Lutheri concionibus atque libris ita nunc esse eruditos, vt si decretum illud aduersus ipsum valere debeat, maxima sit inde dubio procul oritura seditio: & fore, vt plurimi sic interpretentur, quasi eò fiat, vt oppressa veritate & extincta Euangelij luce, manifesta vitia, quæ tolerari diutius aut dissimulari non possunt, defendantur: quæ quidem persuasio certissimam sit excitatura populi contra magistratum rebellionem. Negari enim non posse, ac ipsum quoque liberaliter fateri, multa perperam ac vitiosè Romæ fieri, cum maximo reliquarum gentium ac prouinciarum incommodo, nec absque detrimento religionis. Quòd ergò non dissimulet neque morbos excuset Romanæ curiæ, quòd emendationem quoque promittat, & omnibus ex æquo ius redditurum esse confirmet, summam id laudationem mereri, præsertim, si re ipsa, quod verbis & oratione pollicetur, præstet. Quod vt faciat, orare se plurimùm: alioquin enim nullam firmam aut diuturnam posse constitui pacem. Bellis alijsque multis impensis, ac tributis extraordinarijs, Germaniam esse magnopere attenuatam: ita quidem, vt necessarios ad rempublicam sumptus tolerare, & Pannonijs vicinisque populis auxilia subministrare in Turcam vix ægrè possit. Iam verò, quemadmodum Germani superioribus annis permiserint, vt Episcopi cæterique præfecti Ecclesiarum, ad certum tempus, pontifici Romano essent vectigales, hoc ipsi non esse incōpertum. Interuenisse tunc conditionem, vt ea omnis pecunia, cùm bellum esset gerendum aduersus Turcam, erogaretur: sed & iampridem exijsse tempus illud pactum & ipsius maiores, pontifices Romanos, collectam pecuniæ summam non eò contulisse, quò debebant: proinde, cùm per Imperij prouincias imperatur stipendium in bellum Turcicum, homines indignari & fremere, atque ita sentire, vim illam auri plurimis annis publicè collectam, in hos vsus atque seruatam, huc impendendam, neque subesse causam vllam iustam, cur ipsi præterea grauentur. Petere igitur, ne posthac eiusmodi censum exigat, sed in Imperij publicum ærarium redigi permittat. Sic demum reconciliari posse multas

Principes respondent legato Adriani.

Cur de Luth. non sumptum supplicium.

Candor Adriani, Romæ vitia fatentis.

Annatarū occisio

A B C D E

A multas per Germaniam offensiones, & fore, cùm opus erit, vt non desint faculta- 1523.
tes ad succurrendũ exteris nationibus, contra vim hostilem & impetum Turcarum. Quòd insuper cõsilium ab ipsis petat in hac religionis mutatione, si quid pro salute reipublicæ possint in medium consulere facturos id cùm libenter, tum ex officio. Nunc ergò, cùm non solùm de Lutheri dogmate sit agendũ, verumetiam de multis alijs grauissimis erroribus atq; vitijs, quæ longa consuetudine robur assumpserint, & deprauatis hominũ iudicijs atq; moribus iam excusentur, quod & ipse fateatur, videri sibi non aliam esse cõmodiorem viam hæc omnia sanandi, quàm per pium liberumq; concilium, quod ipse & Cæsar, præcipui orbis Christi-
B ani magistratus, facilè possint in aliqua Germaniæ ciuitate cogere, Moguntiæ videlicet, vel Argentorati, vel Meti, vel Coloniæ: fore etiã ex vtilitate reipublicæ, si primo quoq; tempore, & ad summum, intra annum eius fiat initium. Sed hac lege tamen & conditione, vt omnes pariter qui intererunt, cuiuscunque sint ordinis, data fide per iusiurandum promittant, quicquid ad gloriam Dei & ad salutarem reipublicæ constitutionem pertinere videbitur, vt id absq; dissimulatione & liberè pronuntient. Nam fore alioquin, vt concilium habeatur suspectum, & aliquanto plus afferat incommodi quàm boni. Quoq; magis id fiat, se daturos operam, vt Lutherus interim & alij nihil emittant librorum. In eoq; sperare se, Fridericum Saxoniæ principem, laudatissimum virum, ipsis velle gratificari. Cu-
Habendi liberi concilij formula.
C raturos etiam, vt concionatores nihil præter Euangelium doceant, idq; purè & modestè, iuxta probatas & ab Ecclesia receptas interpretationes: item, vt pro concione nihil dicant, quod populum vel aduersus magistratum excitare, vel in errorem vllum abducere possit: adhæc, vt controuersias grauiores neq; populo admodum necessarias prætereant, & ad concilij notionem reseruent. Ad eam autem rem cognoscendã oportere constitui ab Episcopis homines idoneos, qui leniter illos, cùm opus erit, & ita castigent, vt ne qua possit oriri suspicio, quasi conentur Euangelij cursum impedire. Qui verò admoniti non obtemperabunt, ijs hoc non fore impunè: postremò effecturos, ne quid noui deinceps typographi excudant, & vt certi homines, viri docti ac boni, quos singuli magistratus, in
Modus prædicandi euangelij.
D sua quisque ditione ad eam rem constituent, iudicium faciant, & quod ipsis improbabitur, diuendi prohibeant. Hæc sibi videri & ad reconciliationem animorum & ad emendationem esse idonea: nam etiam vt non omnia statim emendentur, tamen progressionem aliquam interea posse fieri, donec authoritate concilij reliqua definiantur. Quod ipsius legatus inter alia dixerit, de sacerdotibus & Ecclesiæ ministris, qui vxores in matrimonium ducunt: quoniam iure ciuili nulla sit ijs proposita pœna, videri ipsis non alienum, vt qui deliquerunt, ex præscripto iuris Pontificij multentur. Tandem orant, vt hanc suam de singulis rebus sententiam boni consulat: proficisci enim ab animo syncero & reipublicæ studioso, & Pontificiæ dignitatis obseruantissimo.

Hoc in tempore magna fuit rerum facta mutatio per Daniam. Sic autem res
E habet. Christiernus, eius nominis primus, Daniæ rex & Noruegiæ & Sueciæ, filios habuit duos, Ioannem & Fridericum. Mortuo successit Ioannes. Huic bella fuerunt cum Suecis rebellantibus: compositione tamen sedata res fuit. Natus est Ioanni filius Christiernus, qui sex annorum puer, viuo patre designatus rex, & post XXVI. annos ab illius morte confirmatus, regni possessionem adeptus est, anno salutis humanæ, M.D.XIIII. Eo regnante Sueci denuò rebellionem faciunt, & Stenonem Sturam summæ rei præficiunt. Christiernus autem omne robur in eos cõuertit, & post multos cõflictus, ac varias obsidiones vincit, ipsumq; Sturam in prælio interfectum atq; sepultum, effodi iubet & exuri. Fuit hoc anno salutis, M.D.XX. Suecos ita debellatos, ex nobilitate quidam Gustauus Erixo-
Mutatio status regni Daniæ.
Sueci rebelles Christierno regi.

F ij nius,

1523. nius, à Lubecensibus, vt creditur, instigatus & adiutus, iterum ad rebellionem incitat, & feliciter quidem. Simulabat initiò, se negotium agere filiorum Stenonis. Confirmatior autem factus, regni possessionem arripit, & sui muniendi causa Stenonis filiam in matrimonium ducit. Christiernus, amissa prouincia, domi quoque magnam sustinebat inuidiam. Impotenter enim gerebat rempublicam, & sæuitia sua cunctos ordines offendit. Itaque quum tandem metueret, ne magno sui capitis periculo hic æstus aliquando prorumperet, cumque Fridericus etiam patruus ac Lubecenses in ipsum arma sumerent, cum liberis & vxore Isabella, Caroli Cæsaris germana sorore, profugit hoc anno, cùm regnasset annis nouem, inque Zelandiam, Cæsaris prouinciam, primum appulit. E vestigio pòst, ordines regni coacto concilio, patruum eius Fridericum, Holsatiæ principem, ætate graui, creant regem, à Lubecensibus adiuti: & euulgatis deinde scriptis ad Cæsarem, ad Pontificem, ad reliquos Imperij principes, facti sui rationem reddunt: & illum grauissimorum criminum accusant, suoque merito exulare dicunt. Idem Fridericus quoque facit, & Lubecenses. Cuius quidem ciuitatis amplissima est authoritas atque potentia ijs locis. Christiernus autem, nactus idoneum scriptorem, Cornelium Sceperum, Flandrum, hominem in primis eruditum, criminationibus respondet: ac ordines imperij, Noribergæ congregatos, opem auxiliumque poscit. Liberos habuit, marem vnum, quem Cæsar auunculus ad se postea recepit: filias verò duas, Dorotheam & Christinam. Susceptum fuit eodem anno bellum ab eius propinquis, vt restitueretur, sed frustrà, præsertim cum bello Gallico Cæsar detineretur. A B C

Rex Daniæ profugus.

Ministri accusati.

Legatus pontificius accusauerat Ecclesiæ ministros Noribergæ, tanquam impia docerent, & vt in vincula conijcerentur, postulabat. Principes autem existimare se dicunt, falsò quædam ad ipsum esse delata: illos etiam in honore esse, ac placere populo: si quid in eos admittatur, fore, vt sic illud omnes accipiant, quasi consultò fiat, veritatis opprimendæ causa: quæ quidem res motum excitare queat. Se tamẽ delecturos esse, qui de re tota perquirant in posterum, & quod æquum est, statuant. Quum ad hunc modum postulatis omnibus respondissent, ipsi vicissim, quid à Pontifice, quid ab Episcopis per Germaniam præstari velint, demonstrant, & ea, quibus iniuriam sibi suisque fieri dicebant, in certa quædam capita redigunt, & descripta legato tradunt, & Pontificem orant, quandoquidem hæc nulla nitantur æquitate, neque diutius tolerari possint, vt quamprimum aboleat. Nam alioqui fore, vt ipsimet consilium sibi capiant, quemadmodum onus illud à se reijciant, & pristinam libertatem recuperent. Ad eundem modum quæsti fuerant in conuentu Vuormaciæ: & quum eadem capita Cęsari tunc exhibuissent, orabant, vt authoritatem suam interponeret. Neque verò tunc ad Episcopos etiam hæc dissimulauerant, à quibus quum nihil adhuc emẽdatum esset, Pontificem implorabãt, eò quòd prolixè ac liberaliter de sua voluntate & studio emendationis per legatum ipsis pollicitus erat, vt suprà diximus. Ea verò, quæ postulabant emendari & aboleri, sunt eius generis omnia, vt & principes in suo iure impediant, & Germaniam facultatibus exhauriant, & homines maxima seruitute constringant. De vectigali, quod dicunt ecclesiasticorum, si habet. Augescente indies Pontificum potentia, inter alias colligendę pecunię rationes hęc etiam inuenta fuit, ut Episcopi & id genus alij proceres, pro magnitudine ac modo annui prouentus, Romano Pontifici certam pecuniæ summam dependerent: vulgò vocant Annatas & vacantiarum reditus. Inuentum hoc alij tribuunt Ioanni xxij. alij Bonifacio nono. Titulus erat speciosus atque popularis, nimirum vt in bellum contra Saracenos atque Turcas semper esset paratus thesaurus. Et quoniam id temporis erat sacrosancta Pontificum authoritas, facilè persuasum fuit D E

Promissa Pontificis.

Annatarũ origo.

omni-

A omnibus. Angli soli, quantùm ad minora sacerdotia pertinet, recusabant. Porrò, valuit ea lex ad cōcilium vsq; Basiliense. Tunc enim, quum ex diuersis locis multæ deferrentur queremoniæ, decretum est factum, ne posthac aliquid exigeretur. Verùm Eugenius quartus irritum fecit concilium illud, vt suprà quoq; diximus. Et qui secuti sunt eum Pontifices, quū nihil sibi detrahi vellent, Episcopis ac reliquę turbæ non alio pacto sacerdotia confirmarunt, quàm si tributum illud persoluerent. Sic adeò res in hoc vsq; tempus continuatur, quanquam non sine crebris & magnis offensionibus. Nam & anno M.D. quo tempore Cæsar Maximilianus inter alia de bello Turcarum Imperij conuentus agebat Augustæ, decretum fuit, B mittendam esse legationem ad Pontificem Alexandrū sextum, vt rempublicam ope cōsilioq; iuuaret, & prouentus illos, hac potissimùm de causa cōcessos olim, in hunc vsum contribueret. Cæterùm, Archiepiscopis aut Metropolitanis, vti vocant, insigne quoddam honoris atq; dignitatis confert Pontifex, è lino confectum atq; lana: id vocant Pallium. Redimitur autem magna vi pecuniæ, & quidem intra spaciū trimestre, sicut ipsorum leges habent: neq; licet Archiepiscopis inaugurare aliquē episcopatui, nisi prius accepto pallio, cuius est præcipuus vsus in peragendis sacrificijs atq; Missis. Non traditur autem, nisi fidē & obedientiam quis promittat per iusiurandū. Annatæ verò, quas diximus, inde nomen habent, quòd qui recens in demortui locum successit, Episcopus aut Abbas, pontifici C Romano fructus integros vnius anni persoluere tenetur ex eo sacerdotio. Post omnem hanc actionē, Principes edito scripto paucis recitant ordine, quid actum sit, & quas ineundæ concordiæ rationes proposuerint, eas nimirum, quas antè paulò diximus. Itaq; mandant, vt hæc seruentur, proposita pœna, si secus fiat. Decretum hoc fuit editum ad sextum diem Martij, nomine ac titulo Cæsaris: nam is in Hispaniā rediturus, & senatum & iudicium constituerat, vt suprà dixi, penes quos erat reipublicæ procuratio. Cæsaris autem erat in eo conuentu legatus, Fridericus princeps Palatinus.

1523.

Palliū Romanum.

Annatæ vnde dictæ.

Capti fuerunt ad hoc tempus Bruxellæ, professionis Augustinianę monachi duo, Ioannes & Henricus. Quæstionem habuit Hogostratus Dominicanus, D inter alios. Rogati sunt primùm ecquid crederent. Illi, veteris & noui Testamenti libris, & Apostolorum symbolo, quod fidei capita continet, credere sese dicunt. Num decretis Conciliorum atq; Patrum credant. Iis, quæ cum sacra Scriptura consentiant. Puténtne peccatum esse mortale, si quis patrum & pontificis Romani decreta violet. Solis præceptis diuinis hoc esse tribuendum, vt absoluant aut condamnent. Quum in eo persisterent, damnati sunt capitis. Ipsi verò gratias agebant Deo, quòd pro sui nominis gloria perferendum aliquid esset. Quum producerentur, omnium oculos in se constantia sua conuertebant. Itaq; fuerunt exusti Calendis Iulij. Prius verò, quàm afficerentur supplicio, sacris fuerunt exauthorati. Degradationem vulgò vocant. Id autem ita fieri solet in E ijs, qui dicuntur sacerdotes. Hæreseos damnatus à iudice Ecclesiastici ordinis, induitur sacris vestibus, inq; manus ei traditur calix cum vino & aqua, sed & patella deaurata cum pane azymo. Sic in genua procumbenti vicarius Episcopi tollit & adimit ea quæ diximus: & simul mandat, ne posthac sacrum faciat pro viuis aut mortuis. Lamina deinde vitrea radit ei digitos, iniungens, ne rem vllam deinceps consacret. Posthæc reliquum apparatum omnem aufert, vsus ad singula certis quibusdam imprecationibus. Cùm iam exemptus est ille numero sacerdotum, reliquis etiam gradibus, per quos ad sacerdotij dignitatem veniri solet, exuitur. Sic denudatus, alijsq; vestibus, vti vocant, profanis indutus, traditur magistratui, deprecante interim Episcopi vicario, ne quid in ipsius vitam aut corpus etiam statuatur grauius. Hæc enim adhibetur cæremonia,

Augustinēses duo Bruxellæ exusti.

Degradationis cæremonia.

 ne scili-

1523. ne scilicet ipsi, qui sacra tractant, supplicij vel profusi sanguinis authores videantur extitisse. Quum decretum illud Imperij Noribergæ factum, alij aliter acciperent, plerique etiam contemnerent, Lutherus datis literis ad Principes, reuerenter & magna cum voluptate se legisse illud, & Ecclesiæ quoque Vuittembergensi proposuisse dicit. Verùm insidijs & arte diaboli fieri, vt authoritas ei derogetur. Nam ex prima etiam nobilitate quosdam esse qui & nolint obtemperare & varias interpretationes affingant. Hoc itaque scripto se voluisse declarare, quomodo ipse illud accipiat, & confidere suam opinionem esse congruentem ipsorum voluntati. Quòd Euangelium doceri iubeant secundum interpretationes ab Ecclesia receptas, à plerisque sic intelligi, docendum esse iuxta morem hucusque vsitatum, ex præscripto Thomæ, Scoti & aliorum, quos Romani pontifices approbarunt: se verò de vetustioribus illis accipere, Hilario, Cypriano, Augustino & horum similibus. Ac ne his quidem esse tantam tribuendam fidem, vt non longè præferantur Biblica scripta. Non dubitare se, quin & hęc sit ipsorum sententia: & argumento, esse, quòd nonnulli, qui veram Ecclesiæ emendationem ferre non possunt, recusarunt huic edicto subscribere, & ne nunc quidem illud suis proponi patiantur. Alterum, vt Episcopi deligant homines idoneos, qui concionibus adsint, & leniter admoneant si quid erit: rectè quidem esse decretū, sed illos, quibus mandatū sit, etiam vt velint, tamen non posse decreto satisfacere, quòd viris doctis careant, & illis vtantur, qui præter sophistica nihil vnquam didicerint. Quòd interdicant, ne quid librorum deinceps exeat, nisi prius viri docti ad eam rem delecti iudicium fecerint, non se recusare quidē, sed tamen sic illud accipere, vt ad sacræ Scripturæ libros nō pertineat. Quò minus enim hi prodeant in lucem non posse prohiberi. Quòd postremò statuerint de sacerdotibus, qui vel vxores ducunt, vel ordinem suum deserunt, iuxta leges pontificias multandis, nimis hoc esse durum: nam si purè docendum sit Euangelium, vt ipsimet fatentur, iam certè mitigandam esse legem illam pontificiam. Deplorat deinde nostri temporis miseriam ac pertinaciam, quòd in hac tam clara Euangelij luce non abrogetur lex illa durissima cœlibatus, quæ plurimorum & grauissimorū scelerum occasionem atque causam præbeat: ipsos tamen, qui pontificia pœna contenti sint, propter eam moderationem admodum esse laudandos. Illos verò, qui sacerdotes ob contractum matrimonium vel professionem desertam carcere vinculis & omni suppliciorum genere excarnificatos interficiunt, magnopere detestandos. Orat igitur Principes, quandoquidem aduersarij non pareant huic ipsorum decreto, sed magna quadam licentia & impunitate resistant, vt ijs etiam ignoscatur, qui naturæ quadam imbecillitate, ne conscientiam suam ipsi lædant, aut in manifesta vitia ruant, postremum hoc ipsorum decreti caput non exactè seruabunt: valde enim esse iniquum, vt illis præpotentibus impunè liceat ea violare, quæ facillimè seruare & possint & debeant: alijs verò tenuioribus pœnam infligi, ob violatam legem, quam vt seruent, non sit in ipsorum potestate. Nec enim omnibus esse datum continentiæ donum, & quæ fiunt de castitate vota, non solùm esse stulta, verumetiam contra bonos mores ac vitæ honestatem omnem. Posthæc, de instituendis Ecclesiæ ministris librum emittit, rogatu quorundam, ad senatum Pragensem, eique scriptum adiungit, quo demonstrat, Ecclesiam habere ius ac potestatem iudicandi de quauis doctrina, & constituendi ministros. Prius autem definit Ecclesiam: eamque dicit esse vbicunque purè docetur Euangelium: Episcopos autem & id genus alios proceres, ait esse statuas & capita sine cerebro. nec vllum esse in vlla gente vel populo, qui suum faciat munus, in Germania præsertim. Eodem propè tempore scripsit etiam de doctrinis hominum vitandis, ac præfatus ait, hoc scripto minimè se patrocinari illis, qui leges & traditiones hominum audacter

Lutherus interpretatur decretum conuentus Noriber.

Biblica scripta cæteris preferenda.

Cœlibatus.

Castitatis vota.

Luth. scribit ad senatum Pragens.

Luth. de vitandis hominū doctrinis

A audacter quidem contemnunt, sed interim, quod sit hominis vere Christiani, nihil agunt. Deinde formulam Missæ & communionis præscribit Ecclesiæ Vuitembergensi: & adhuc quidem se cunctanter egisse dicit, propter multorum infirmitatem, & doctrina sola contentum, eò spectasse, vt errores ac impias opiniones mentibus hominum eximeret: nunc verò confirmatis quamplurimis, esse tempus, vt quod impium sit, non toleretur amplius in Ecclesia, sed vt puram doctrinam comitetur etiam actio syncera, omni remoto fuco & simulatione. Ei scripto coniunxit aliud de pijs cæremonijs in cœtu Ecclesiæ seruandis, item, & illud, de abominatione Missæ priuatæ, quam vocant Canonem: in cuius quidem libelli præfatione commemorat, quòd editis libris, & pro concione sæpe sit cohortatus B homines ad abrogationem Missæ pontificiæ, propterea se vocari seditiosum, sed iniuriam sibi fieri: nec enim vnquam docuisse populum, vt impios cultus authoritate sua publicè abolerent, sed ne magistratui quidem hoc à se concessum, nisi fortè Ecclesiarum præfecti pertinaciter defendant errores: & quoniam horrenda sit ista cœnę Domini profanatio, sic vt doctiores nunc agnoscant, ideò se scriptionem hanc atque laborem suscepisse, vt populus etiam intelligat, & vt vsitata illa sacrificia Missarum non secus atque Satanam ipsum defugiant. Quòd vt doceat, ordine recitat eum quem appellant Canonem, & quibus ille sit refertus contumeliis in Deum, demonstrat. 1523.

Inter alios Germaniæ viros doctos, qui Luthero plurimùm fauebant, erat C Vlrichus Huttenus Francus, nobili genere natus. Is hoc anno, sub exitum Augusti mensis, in Tigurinorum finibus mortem obijt. Extant quędã eius opuscula, quæ magnam ingenij libertatem & acrimoniam ostendunt. *Vlrichi Hutteni mors & scripta.*

Libro superiori diximus, quemadmodum Lutherus Angliæ regi Henrico responderit. Hoc scriptũ Rex vbi legit, ad Saxoniæ principes, Fridericum eiusque fratrem Ioannem, & patruelem Georgiũ, dat literas, & de Luthero grauiter questus, quantum ab eius doctrina periculum ipsis immineat, totique Germaniæ, demonstrat: nec esse quod contemnant aut paruifaciant: nam & Turcicã illam immanitatem, quæ nunc tam latè grassetur ab vno atque altero homine perdito primam duxisse originem & vicinam Bohemiam ipsis documento esse, quanti refe- D rat nascenti malo statim occurrere. Monet etiam, ne Luthero permittant, vt Testamentum nouum lingua populari diuulget: sic enim iam esse notum artificem, vt dubium non sit, quin benè scripta, malè vertendo peruertat atque deprauet. Ei scripto Georgius princeps peramicè respondet, grauiter & ipse Lutherum incusans, eiusque libros quàm longissimè suis à finibus arcere se dicit, tanquam nocentissimos omnium hostes. Nam inde ab eo tempore, quo disputationem ei Lipsiæ permiserit, satis deprehendisse, quorsum exiret. Quòd etiam in ipsum tam acerbè scripserit, vehementer sibi dolere, perque suam ditionem omnem edixisse, ne quis aut diuendat aut legat: in librarium etiam, qui primum ad suos exemplar importasset, animaduertisse. *Henrici Angliæ regis ad princip. Sax. admonitio.* *Georgius Saxo Luthero infensus*

E In eo, quem diximus, conuentu Noribergico, præter causam religionis egerant etiam Principes de ratione firmandæ pacis & cõstituendi iuris, de pœna eorum qui legibus Imperij non obtemperarent, de perpetuis & continentibus auxilijs contra vim Turcicam. Et de his quidẽ duobus postremis nihil tunc decerni poterat, inque aliud tempus atque comitium reiecta fuit deliberatio. Et Imperij quidem ciuitates omnes, quoniam in eo conuentu promulgatum erat de nonnullis, quæ sibi detrimento fore videbant, communem mittebant ea de causa legationem ad Cæsarem, in Hispanias. Hi cùm Augusti mensis die sexta Valoletum venissent, suaque tertio pòst die proposuissent, Cæsar, aliquot post diebus, benignè quidẽ & liberaliter respõdit: sed Pontificem apud se questũ ait per literas, de Ar-

gentorato, Noriberga, Augusta, quasi doctrinæ Lutheri faueant. Se quidem ab illis expectare meliora, sed tamen silentio noluisse hoc præterire, quo videlicet & suis & pontificijs edictis obtemperent: quod quidem omninò putet ipsos esse facturos. Illi sese purgant, & nihil à suis prætermitti diligentiæ demonstrant, quò ipsius voluntati satisfiat. Interim Adrianus pontifex moritur Idibus Septembris. Et succedit Clemens VII. è familia Medices. Heluetiorum propè soli Tigurini sequebantur Zuinglij doctrinam, vt suprà demonstrauimus: ex reliquis verò plerique fremere ac indignari. Et quum Bernæ propterea conuenissent, erant qui Zuinglium grauiter accusarent, & inuidiæ concitandæ causa dicerent, illum pro concione dixisse non semel, ipsos, qui cum exteris inijssent fœdus, vendere sanguinem, & vesci carnibus humanis. Eo cognito, simulac legati Tigurini domum reuerterant, Zuinglius per epistolam sese purgat, neque sic esse locutum, sed in genere dixisse, docet, esse nonnullos, qui esum carnis, lege pontificia interdictum, abominentur vt impium. Quòd autem humanas carnes auro diuendant & ferro consumant, in eo nullum esse piaculum existiment: nominatim ab se nullam gentem esse notatam, neque se consueuisse suos in Heluetios ad hunc modum inuehi, quos propter communem patriam vehementer amet. Vitia quidem necessariò sese reprehendere, quæ nunc sanè plurimùm exundent: id autem ad bonos & innocentes minimè pertinere. Docebat inter alia Zuinglius, imagines è templis amouendas, & Missam, quòd impia sit, abrogandam esse. Propter hanc ergò causam, Senatus alterum in vrbe sua conuentum indicit: quò cùm frequentes, Octobri mense, conuenissent, tridui fuit habita disputatio. Senatus autem, ne quid præcipitanter fieret, Constantiensem Episcopum, qui neminem eò miserat, literis, orat, vt sententiam in eo suam & ipse ostendat.

Adrianus moritur. — *Zuinglius vocatur in inuidiam.* — *Esus carnium.* — *Tigurina disputatio.*

Sacerdotes fiunt mariti Argentinæ

1524.

Hoc ferè tempore cùm alijs in locis, tùm Argentorati quidam ordinis Ecclesiastici ducebant vxores: ea res magnam excitauit contentionem. Nam accusati, respondebant, nihil in eo se fecisse contra Dei mandatum, & omnibus esse concessum indifferenter matrimonium. Senatui quidem Argentinensi plurima fuit actio super ea re, cum eius vrbis Episcopo. Qui tandem vigesimo Ianuarij die, Tabernas oppidum, euocat reos, vt ad certum diem adsint, audituri contra se ferri sententiam ob contractum matrimonium. Qua quidem in re dicit eos & Ecclesiæ & sanctorum Patrum & Pontificum & Cæsaris etiam Imperijque violasse leges, & ordini summam fecisse iniuriam, & maiestatem læsisse diuinam. His acceptis literis atque citatione, illi supplicant Senatui, vt causam dicere, suique facti rationem ipsis reddere liceat, neque capitis recusant pœnam, si contra Dei præceptum fecisse quid comperiantur. Senatus ergò rursus interpellat Episcopum: & quandoquidem legitimam illi disceptationem minimè fugiant, neque sine graui motu quicquam in eos designari possit, præsertim, cùm alij, qui cum meretricibus palàm viuunt, non multentur, orant, vt saltem ad exitum vsque conuentus Imperij, qui tum erat Noribergæ, rem omnem differat: nec enim esse dubium, quin id genus actiones alijs etiam in locis natæ sint, & fore, sua quidem expectatione, vt in eo conuentu harum rerum omnium rationes expendantur. Hic est ille conuentus, qui nuper in aliud tempus reiectus, vt suprà dictum est, in hunc annum incidit. Eò Clemens quoque Pontifex legatum misit Laurentium Campegium Cardinalem, & datis ad Fridericum Saxoniæ Principem literis, amanter admodum scriptis, ad Idus Ianuarij, pergratum sibi fuisse dicit, cùm de hoc comitio, cui & ipse esset interfuturus, audiret: nam in eo maximam spem venire, posse aliquid in eo constitui, quod salutem afferat reipublicæ: eaque de causa mittere Campegium Cardinalem, magnæ virtutis virum, qui & de sua solicitudine ac voluntate erga rempublicam Principes edoceat,

Comitiæ Noribergæ. — *Clemens Pont. ad Saxon. Princ.*

A ceat, & priuatim cum ipso de rationibus pacis colloquatur: ad quam procurandam vt animum adijciat, & adiutor sit legato, magnopere ipsum hortatur. Nihil enim fieri posse, hoc quidem tempore, magis vel pium vel necessarium, ac pertinere hoc ad ipsorum omniũ, qui sint in Magistratu, salutem ac dignitatem. Valdè se studiosum ac amantem esse Germaniæ, ac sperare, illam non discessuram à prisca virtute. Sed compositis atq; sedatis offensionibus, adfuturam esse publicis incommodis depellendis. Itaq; rogat, vt beneuolentiam omnem & amorem legato suo præstet, à quo prolixius omnia sit auditurus. 1524.

Ad vigesimum sextum Ianuarij diem, Lucernæ fuit Heluetiorum conuentus. Ibi factum est decretum, ne quis verbum Dei, quod supra mille quadringentos annos nunc denuntiatum sit, nève Missam, in qua corpus Christi consecratur ad ipsius honorẽ, & viuorum atq; mortuorum solamen, derideat aut contemnat: qui cœnam Domini per ætatem percipiunt, delicta sua quadragesimæ tempore sacerdotibus confiteantur, & reliqua omnia more consueto faciant: Ecclesiæ ritus omnes atq; consuetudines seruentur: suo quisq; pastori pareat, ab eoq; Sacramenta percipiat, vti fieri solet, & quam debet annuam ei pecuniam, persoluat: sacerdotibus exhibeatur honos: diebus vetitis abstineatur ab esu carnium, & per quadragesimę tempus, ab ouis etiam atq; caseo Lutheri nihil priuatim aut publicè doceatur aduersus recœptum Ecclesiæ morem: in cauponis atq; conuiuijs, Lutheri vel nouæ cuiuspiam doctrinæ nulla fiat mentio: diuorum imagines atq; statuæ sint vbiuis inuiolatæ: ministri Ecclesiæ rationem suæ doctrinæ reddere non teneantur, nisi magistratui tantùm: tutela præstetur illis atq; patrocinium, si quis fortè motus ingruat: qui sancti Spiritus, Mariæ virginis, diui Antonij circumferunt reliquias, à nemine rideantur: quas Constantiensis episcopus tulit de religione leges, eæ seruentur: qui decretum hoc violarint, magistratui deferantur, & sint vbiq; tanquam inspectores eorum quæ fiunt. *Heluetiorum decretum, Lucernæ.* *Sanct. Spiritus reliquiæ.*

B

C

Vbi Noribergam venit Campegius, iam abierat dux Fridericus: quapropter scriptis ad eum literis pridie Calendas Martij, & simul missis illis, quas à Clemente acceperat, ait valde sibi importunè accidisse, quòd coràm non liceat colloqui: multa enim habere se, quæ Pontificis nomine cum ipso communicet, quod literis & nuntijs adeò commodè fieri nequeat, & negotium esse tale, quod moram vix vllam admittat. Sed quoniam corrigi non possit, initiò multam ei salutem & Pōtificis & suo nomine precatur: postea subdit, etsi frequens admodum sit rumor, nouis ipsum hæresibus fauere, iam nascentibus, tamen id neq; Pontifici neq; sibi posse adhuc persuaderi: nam à quo primùm tempore nouisset, multas in eo præclaras & eximias virtutes animaduertisse: in primis autem, quòd religionis & Ecclesiæ Apostolicæ esset obseruantissimus. Itaq; non habiturũ esse fidem aliorum iudicijs, & veterem opinionem de ipso nō prius depositurum quàm coràm ipse rem cognouerit. Germaniam quidẽ paucis ab hinc annis esse quodāmodo transformatã, & nouos induisse ritus: verùm intelligere se satis, quantùm vulgus à nobilitate differat, & à viris principibus, legũ præfectis, in quibus ipse primas facilè partes obtineat, tùm suo, tùm suorum maiorũ virtute atq; merito, qui Romanam Ecclesiam valdè semper cohonestarint. Pontificem ergò magnopere optare, vt his difficillimis temporibus, ipse, maiorũ exemplo, virtutem illam magis atq; magis illustrem faciat & declaret. Cùm enim seditiones ac periculosi motus, alij post alios oriantur, idcircò in primis necessariam esse fortitudinem animi, sic, vt populi licentiam non solùm molestè ferat magistratus, verumetiam masculè vlciscatur. Hanc autem disciplinæ seueritatem in ipsius prouincia cum primis exercendam esse, & eò quidem diligentius, quò maius oriri possit incendiũ, nisi maturè occurratur. Quid enim sit ipsis expectandum, si populi arbitrio sacrarum *Camp. card. scri. ad Frider. ducem.* *Campegij oratio ad Principes Noribergæ.*

D

E

legum

1524. legum atq; rituum permittatur emendatio, facilè quemuis intelligere: vicinas A regiones nimirum, Bohemiam & Pannoniam esse documento, quibus in locis ortæ quondam seditiones ob eiusmodi causas, ne nunc quidem satis adhuc sint compositæ: similem quoque statum esse futurum Germaniæ, nisi plebis non iam libertas, verùm audacia reprimatur atque temeritas, qui sacras leges & ordinem Ecclesiasticum magna quadam petulantia contemnunt, eos vim quoq; tandem esse facturos hauddubiè magistratui, quem alioquin oderint. Gratum esse nonnullis, videre præfectos Ecclesiarum & aulam Romanam ad hunc modum perturbari atq; despici. Verùm hos non animaduertere, quanto ipsi versentur in discrimine. Pontificem verò, qui tanq; gubernator nauis in specula sedeat intentus, præuidere tempestatem hanc imminentem, & idcircò sibi legationem hanc de- B creuisse, vt principes omneis ac ipsum in primis periculi commonefaciat, & ad depellendam calamitatem excitet, quæ non tam vrbem Romam, quàm ipsam sit oppressura Germaniam: hac etiam de causa literas sibi datas ab eo, & iniunctum esse, vt de ijs rebus omnibus cum ipso diligenter agat, quò tranquillitas videlicet otiumq; Germaniæ recuperentur. nam ideò se missum, vt lapsos erigat & resipiscentes in gratiam recipiat, & licet ad eam rem parum sit idoneus, tamen ipsius fretum humanitate nihil esse reliqui facturum ad summam diligentiam. Quum igitur hoc animo profectionem istam laboris & molestiæ plenam susceperit, orare, ne fauore auxilioq; sibi desit, & quid faciundum esse putet, proximè rescribat: se quidem ipsius gratia nihil non esse facturum. Pòst, in concilio Prin- C cipum, à sua persona captata beneuolentia, Romæ vix vllum potuisse reperiri dicebat, qui legationem hanc in Germaniam susciperet: tandem verò sibi, qui fortunam omnem suam Germanis acceptam ferat, hoc munus impositum esse, & habere in mandatis duo, de quibus potissimùm agat, de religione nimirum, deq; bello Turcico. Et primò quidem valde se mirari, tot tantosq; viros Principes, hanc doctrinæ mutationem ferre, & pati religionem illam, ritus atque cæremonias, in quibus nati sint & educati, atque etiam mortui ipsorum parentes atque maiores, ad hunc modum extingui & aboleri, paucorum quorundam arbitrio atq; suasu, neq; reputare secum, quò tendat hæc innouatio, quemq; sit exitum habitura. Nisi enim occurratur in tempore, nihil aliud expectandum inde profe- D ctò, quàm turbas longè maximas, & populi contra Magistratus rebellionem. Hæc omnia cogitantem ac metuentem Pontificem maximum sibi legationem hanc mandasse, vt rationem cum ipsis ineat, malum hoc sanandi: non quòd præscribere velit aliquid aut ab ipsis postulare, sed vt consilia conferat & medicinam faciat reipublicæ salutarem. Quòd si Pontificis autem respuatur in eo diligentia, qui, tanq; pius parens atq; pastor suis liberis & ouibus optimè consultum esse velit, iam nõ esse, quòd in eum vlla reijciatur culpa. Quòd ad Turcas attinet, non se negare collectam in hos vsus aliquando pecuniam, & Romam quoq; delatam, esse totam huc impensam: sed tamen idcircò non esse deferendam in hac temporum acerbitate rempublicam. Quantum damni dederit immanissimus hostis, E neminem esse qui ignoret, rem enim ipsam loqui & in omnium oculis defixam hærere. Nostra nimirum indiligentia & socordia, nuper illum cepisse Rhodum & Hungariæ præcipuum propugnaculum, & viam habere iam patefactam, vt quò velit, longius progredi possit. Rhodios quidem durissimè circuncessos multis mensibus & inopia rerum omnium adductos, quum auxilia nulla mitterentur, deditionem fecisse: consimilem etiam Vngariæ fuisse fortunam: qui si debellentur omninò, & in illius potestatem veniant, metum esse ne nobis fiant hostes multò, quàm sint Turcæ, grauiores. Verùm nisi dissidium hoc, natum ex noua doctrina, tollatur, nec istam quoque reipublicæ partem, sua quidem sententia,

Campegij legatio duo habet.

Rhodi coacta deditio.

A tentia, posse procurari. Principes ad ea respondent, quòd Germaniam ista complectatur beneuolentia, quod ipsi quoque legationem hanc demandarit Pontifex, valde sibi gratum esse: ex omni numero se velle quosdam deligere, quibuscum agat & sua communicet. Existimare autem modum ipsi præscriptum actionis atque formulam à Pontifice & Cardinalium senatu, qui de statu rerum omnium sciant. Proinde cupere, quid sit ipsius consilij, audire. Quid periculi sit & impendeat ab ista doctrinæ mutatione, satis intelligere se atque videre. Itaque anno superiori, quum alter adesset Legatus pontificius, rationem atque viam demonstrasse componendi negotij. Quid etiam à Pontifice fieri vellent atque requirerent, 1524. *Principum Germanorũ ad Campeg. responsio.*

B scripto comprehensum eidem Legato tradidisse, vt exhiberet Pontifici: quod & ille se facturum receperit. Si quid igitur eius rei habeat in mandatis, orare vt exponat, quò videlicet tantò rectius in medium consuli possit. De rebus Turcicis ita rem habere, quemadmodum dixerit, & se vehementer etiam hac solicitudine affici. Sed bellum istud longè maximum & difficillimum, pertinere non ad Imperium modò, sed ad reliquos etiam orbis Christiani Principes atque Reges. Nisi enim pacem hi colant inter se, suaque conferant auxilia, non posse quicquam ad diuturnitatem constitui: veruntamen, quia maximos Turca faciat terra marique bellicos apparatus, ideò se ipsius quoque sententiam in eo velle cognoscere. Legatus ad hæc, num ab ipsis vlla sit componendi dissidij religionis

C proposita ratio, vel etiam ad Pontificem & Cardinales delata, nihil sibi de eo constare dicebat: Pontificis quidem egregiam esse voluntatem, ab eoque se plenam agendi potestatem accepisse: verùm ipsis, qui personarum ac totius regionis morem & conditionem omnem teneant, viam esse reperiendam, quæ perducat ad optatum finem. In conuentu Vuormaciæ, Cæsaris extitisse mandatum eius rei, de communi ipsorum consilio promulgatum, quod etiam anno proximo repetitum fuerit: & placuisse tum, vt esset ratum per omnem Germaniam: & nonnullos quidem obtemperasse, quosdam verò minus. Ignorare autem se, quæ sit eius rei causa, quæ tanta per Imperium diuersitas & dissimilitudo. Sibi igitur videri, prius quàm aliquid decernatur, de modo executionis deliberandum esse. Non *Vuormaciense edictum.*

D eò se venisse, quò flammam aut dissensionem aliquam excitet, vt nonnulli dicant, verùm & Pontificis & suas quoque cogitationes omneis ad beneuolentiam, pacem atque concordiam spectare, quò videlicet ij, qui aberrarunt ac defecerunt, in viam redeant, vtque conciliorum decreta, & Cæsaris atque ordinum edicta seruentur. Quantum ad ipsorum postulata pertinet, an edicta sint vt Romam deferantur, omninò se nescire: tria solùm exemplaria fuisse perlata Romam, ad quosdam priuatim: ex ijs vnum sibi contigisse. Pontifici autem & Cardinalium senatui non posse persuaderi, hæc à Principibus ita fuisse decreta: sed existimare priuatos homines odio reipublicæ Romanæ in lucem emisisse. Nullum etiam eius rei se mandatum habere. Neque tamen hoc sic accipiendum esse, quasi de

E eo potestatem non habeat agendi: sed in his postulatis esse multa, quæ & Pontificis derogent authoritati, & hæresim redoleant, & à se tractari non possint: alia verò, quæ non aduersentur Pontifici, quæque nitantur æquitate, non se recusare, quò minus de ijs & cognoscat & agat: sed tamen sibi videri, moderatius multò posse proponi, si quid erga Pontificem habeant. Sic nuper esse factum ab Hispanis, qui Romam missa legatione, quid requirerent commoda sanè ratione demonstrarint. Quòd autem ista sint excussa typis & in vulgus edita, nimium hoc sibi videri: neque tamen dubium esse, quin Germaniæ causa sit quiduis facturus Pontifex. Quanta sit etiam Turcica potentia, quis hoc tempore belli apparatus, non nescire Pontificem, & vt Regum sint consentientes animi, iudicare prorsus esse necessarium: ideòque nihil non esse facturum, vt

concor-

1524. concordiam ipsis persuadeat. Habere quoque magnã pecuniæ summam paratam, A
& in hoc esse totum, vt multò maiorem conficiat, quàm sit omnem in hoc bellum erogaturus. Ipsorum autem esse, propter Hungariæ vicinitatem, regi adolescenti ferre opem, qui sit ipsis & sanguine coniunctus & affinitate. Pontificem quoque velle pecuniam ei subministrare, & inde à suscepto pontificatu dedisse operam, vt inter Cæsarem, Gallum & Anglum facta pace, totis viribus bellum in Turcas administraretur. Ipsum videlicet esse pastorem, & ad pacem omnia sua consilia referre. Quòd si pastoris vocem oues non sequantur, non esse quod præstet amplius. Eadem se quoque de causa missum in Germaniam: si iam frustrà laborem hunc sumat, tam Pontifici quàm sibi ferendum hoc esse patienter, & rem omnem B
Deo committendam.

Pontifex benè peculatus.

Heluetij expostulant cum Tigurinis ob religionẽ.

Per Heluetios augescebat indies magis atque magis de religione simultas: & reliqui pagi, missis legatis ad Tigurinos, dolorem suum testantur. Antiquitus omnia rectè pieque constituta, nec vllam doctrinæ fuisse contentionẽ: nunc autem à temerarijs aliquot hominibus pulcherrimum hoc otium, & quietem tum Ecclesiæ tum Reipublicæ turbari, & discordiæ semina spargi. Nimirum oportuisse iampridem crescenti malo medicinam facere, ac more maiorum vindicare Dei omnipotentis & Mariæ virginis & Diuorum gloriam atque nomen, in eoque facultates omneis, vitam atque sanguinem profundere. Nunc etiam in primis, vt ita fiat, tempus ipsum postulare. Nam alioqui futurum, vt ipsis omnibus perniciem C
& animæ quoque iacturam ea res adferat. Cuiusmodi sit enim huius quam Lutherus inuexit doctrinæ fructus nunc satis apparere: populum videlicet ac promiscuam multitudinem vix cohiberi iam posse; multa facere proteruè ac insolenter, sumere sibi magnos spiritus, & ad rebellionem omninò spectare, quinetiam eius rei nuper dedisse non obscuram significationem. Huius verò mali contagionem à Zuinglio esse profectam ad ipsos atque Leone Iuda: qui verbum Dei, quod pacem atque concordiam afferre debebat, sic doceant, proque suo arbitratu interpretentur, vt turbis atque dissidijs omneis aditus patefaciant. Et quanquam sibi non planè constet quid illi doceant, tamen quid ex eorum doctrina sequatur incommodi, quotidie sese in multis experiri: diebus ab Ecclesia vetitis edi nunc indiffe- D
renter carnes & oua, sacerdotes & Deo consecratos tum viros tum mulieres violata fide deserere professionem ac ordinem suum, & contrahere matrimonia, cultum omnem diuinum intermitti, nihil iam in templis cantari, nullas fieri preces, in contemptum venire sacerdotes, monachorum dissipari sodalitia, delictorum confessionem atque pœnitentiam negligi, sic quidem, vt ijs prætermissis percipere cœnam Domini quidam nihil vereantur. Missam proscindi conuicijs, virginem Mariam cęterosque Diuos affici contumelia, statuas & imagines reuelli, confringi & dissecari, Sacramentis Ecclesiæ nullum deferri honorẽ, & tantã nunc esse licentiam ac impunitatẽ, vt in manibus sacerdotis vix tuta sit hostia sacrosancta, panis videlicet azymus, Christi corpus repræsentans. Hæc omnia tanti esse momenti, E
vt meritò sint deploranda. Se quidem nõ illa posse ferre diutius, & nuper in proximo conuentu, quosdam è socijs, ordinis Ecclesiastici, cõmuni missa legatione, suam opem implorasse. Quæ quum ita sint, orare, discedant ab instituto, inque veteri maiorum religione permaneant. Si quid verò sit, in quo sese grauari putent à Pontifice ac ipsius clientela, Cardinalibus, Episcopis & id genus alijs, quando scilicet illi præfecturas Ecclesiarum inuadunt, permutant, vendunt, quando suis indulgentijs pecuniam regionis exhauriunt, quando nimiam sibi iurisdictionem vsurpant, & quæ solùm in rebus sacris exerceri debebat, eam ad res profanas atque ciuiles applicant potestatem. Hæc & eius generis alia permulta, si molesta sint ipsis atque grauia, non se recusare, quò minus corrigantur. Nam sibi quoque vehe-

Pauor pro hostia.

Pontificiorum nundinationes.

mentei

A menter illa displicere, & vnà cum ipsis velle deliberare, quemadmodum onus illud excutiant. Ad ea Senatus Tigurinus, Martij die vigesimo primo respondet. Suos Ecclesiæ ministros nunc in quintum annum docere sacra, & initiò quidem doctrinę genus hoc, nouum sibi fuisse visum, eò quòd nihil eiusmodi prius audissent. Cùm autem intelligerent ac viderent hunc eius esse scopum atque finem, vt Iesum Christum ostendat, aram præsidiumque salutis, qui pro mundi delictis vitam atque sanguinem profuderit, & solus ab æterna morte miseros liberarit, & sit vnicus apud Deum humani generis aduocatus, non se potuisse tam salutarem nuncium ardenti studio non complecti. Summam extitisse concordiam olim & B consensionem inter Apostolos & eos, qui post illorum ætatem Christi doctrinam complectebantur: idem sese sperare nunc quoque futurum inter illos, qui huc animum adijciunt, postpositis hominum traditionibus, alienis à verbo Dei. Quòd si Lutherus aut quiuis alius ita doceat, rectè fieri, neque tamen idcircò nomen eius obduci oportere, quasi propter ipsum dogmati fides habeatur: hoc enim & esse inuidiosum, & ad verbi Diuini contumeliam pertinere. Cæterùm, etsi Christum solum adorent, ad eumque confugiant, nullam tamen iniuriam idcircò facere vel virgini matri, vel cæteris etiam Diuis. Nam hos omnes, quum in terris agerent, per solius Christi nomen æternam salutem expectasse: nunc eam esse lucem excitatam in animis multorum, vt plerique omnes in sua ciuitate Biblica scripta diligenter euoluant: nec esse quòd Ecclesiæ ministri Scripturam detorqueant, quæ sic in manibus omnium versetur. Nullam ergò sectam sibi posse obijci: sed nomen istud in eos rectè quadrare, qui sui quæstus atque splendoris retinendi causa, verbum Dei, quò volunt, inflectunt. Errorem sibi attribui, neque tamen ab vllo demonstrari. Constantiensem, Basiliensem, Curiensem Episcopum, Academias etiam aliquot, & ipsos adeò non semel esse rogatos, vt id facerent, sed in hunc vsque diem nihil esse præstitum. Ad hæc in postremo suo conuentu neminem ab Episcopis, nec ab ipsis etiam adfuisse, præter Schafusianos & Sangallios. Qui verò tunc aderant, eos re tota diligentius considerata suam in sententiam venisse. Quòd Episcopi fortè dicant, non ipsis licere passim ita verbum Dei D tractare, id nulla ratione niti: quum enim sit illorum officij, cauere ne pereant oues, æquum esse profectò, vt aberrantes in viam reducant. Sed quoniam id non faciant, & ad Patres atque concilia rem omnem reijciant, velle se, non quid homines decernant, sed quid Christus velit atque iubeat, audire. Suos doctores atque ministros non dare causam vllam diuulsionis Reipublicę, verùm in illos hanc esse conferendam culpam, qui sui compendij & emolumenti causa, diuersum à verbo Dei docent. Nam ab ijs & seduci populum in errorē, & grauiter offendi Deum, qui varijs deinde calamitatibus audaciam istam vlciscatur. Dissidium hoc omne ex eorum cupiditate manare, qui metuunt, ne quid commodis ipsorum decedat: quòd si puram isti doctrinam sequerentur, & quæ sit non hominum, sed Dei vo- E luntas, inquirerent, non dubium esse, quin fastum, luxum & auaritiam omnem ab se remouerent, & concordiæ rationes inirent. Inundasse iam multa vitia, maioribus ipsorum incognita, quæ suæ ciuitatis doctores reprehendant & simul ad metum numinis Diuini cohortentur. Quòd autem concionibus illorum plerique non emendentur, neque fructum ea doctrina dignum proferant, id non seminis proiecti, sed ipsius fundi vitium esse. Certè suos intra fines non eum vulgò conspici luxum nec intemperantiam, quæ passim alibi regnet. Inprimis verò suæ ditionis homines non sectari militiam illam externam & mercenariam, vt olim, quæ certè multorum vitiorum materiam subministret. De carnium & ouorum esu, quanquam liber sit, minimeque prohibitus à Christo, legem se tulisse, qua temeritas & offendiculum prohibentur.

1524.

Tigurinorum responsio ad pagos Pontificios.

Christus ara & præsidiū salutis.

Non est aliud nōmen datum hom. &c. Act. 4.

Autores schismatum.

Vitiorum cataclysmus.

Heluetij venales & vitæ prodigi.

1524. Matrimonij Deum authorem esse, qui omnibus illud permiserit. Paulum A
etiam iubere, vt Ecclesiæ minister sit vnius vxoris maritus. Et quum Episcopi sacerdotibus accepta pecunia concubinas permittant, turpi nimirum exemplo neque fœminis illi carere, vel posint aut velint, non se posse Deo, qui coniugium instituit, reluctari. Eandem esse rationem, ad fœminas quod attinet, quæ castitatem vouisse dicuntur: nam putare se genus hoc obligationis atq; voti minus gratum esse Deo. Cumq; donum continentię non sit omnibus datum, præstare multò, sua quidem opinione, vt nubant, quàm vt in impuro viuant cœlibatu. Canonicorum & id genus alia collegia quondam esse instituta propter homines egenos: nunc autem eas facultates ab ijs plerunq; teneri qui satis alioquin habent ex B patrimonio. Neque rarò fieri, vt vnus aliquis posideat quantum ad multos alendos satis esse posset. Aequum ergò sibi videri, vt in pauperum vsus ea bona rursus accommodentur: qua tamen in re moderationem hanc adhibeant, vt vsumfructum possessoribus permittant, donec è vita decedant, ne quis videlicet quærimoniæ causam habeat. Templorum ornamenta non pertinere ad verum Dei cultum, sed hoc esse Deo vehementer gratum, quando miserorum subleuatur inopia. Christum adolescenti locupleti mandasse, non vt sua bona suspenderet in templo, sed vt vendita distribueret in pauperes. Ordinem Sacerdotum ab se minimè contemni, sed eos magnifieri, qui suum munus faciant, & rectè doceant: reliqua verò turba, quæ publicè nihil prodest, imò nocet, si paulatim & sine C offensione minuatur, eorumq; bona pios in vsus assumantur, non se dubitare, quin Deo sit illud officium longè gratisimum. An autem Deo sint acceptæ cantiones illorum atque preces, in dubium posse vocari. Nam ex ipsis plerosq; non intelligere quid dicant, deinde, mercede conductos illud facere. Confesio illa tacita, quæ delicta recenset & enumerat, quanti sit æstimanda in medio sese relinquere: sed illam, qua verè pœnitentes confugiunt ad Christum intercessorem arbitrari sese non vtilem modò, sed necessariam quoque peturbatis & mœrore peccati depresis conscientijs. Genus illud satisfactionis vsitatum & quæstuosum sacrificis, permultum habere tum erroris, tum impietatis. Hoc demum esse verè pœnitere & satisfacere, si quis vitam emendet. Monachorum ordines, D inuentum esse humanum, non institutum Dei. Sacramenta quæ Deum habeant authorem, summa veneratione sese prosequi, neque pati, vt quis ea contemnat: vtendum autem illis iuxta verbum atque præscriptum Diuinum, & cœnam Domini non eò transferendam esse, quasi vel oblatio sit aut sacrificium. Quòd si Clerus ille, qui nuper missa legatione querimoniam habuit, impedimentum ipsis allatum, vel errorem aliquem suum docere posit, non se recusare, quò minus illi satisfiat. Sin minus, tum æquum sibi videri, vt iubeantur officium facere: nimirum vt vera doceant, & ab aliorum abstineant contumelijs. Quòd Pontificiorum rapinas illas & expilationes & immoderatam potestatem aboleri cupiant, auditu sibi fuisse longè gratisimum: id autem nulla ratione E posse fieri melius, quàm si verbum Dei per omnia recipiatur. Nam quoad leges illorum atque mandata valebunt, non esse quòd liberationem aliquis expectet: sola verò prædicatione verbi Diuini dignitatem illorum omnem atq; potentiam labefactari. Quanta sit enim Euangelij vis atque veritatis, illos videre satis & intelligere, & quia suis viribus diffidant, Regum implorare subsidia.

Matrimoniũ indiscriminatim omnibus cõcessum.

In sacro quid facit aurum.

Marci 10.

Vera confeßio.

Vera pœnitentia & satisfactio.

Modus excutiendi iugum Põtific.

Si nunc igitur hac quidem in parte sacræ Scripturæ sit vtendum adminiculo, rem ipsam postulare, vt idem in alijs quoque rebus fiat, & vt ea, quibus offenditur Deus, abrogentur. Quemadmodum verò sit ijs omnibus medendum, ad hoc libenter sese non operam tantùm & consilium, sed fortunas etiam collaturos. Iam olim enim hoc oportuisse fieri. Quod cùm ita sit, orare, vt ista

A vt iſta boni conſulant, & diligenter ſecum expendant. Se quidem nihil expetere 1524.
vehementius, quàm vt pacem colant omnes: nihil quoq; facturos contra leges
atq; pacta fœderis. In hac veró cauſa, quæ ſempiternam ipſorum ſalutem contine-
at, non ſe poſſe aliter facere, niſi demonſtretur error. Itaque, ſicut nuper, ita nunc
quoq; vehementer ipſos orare, ſi doctrinam iſtam ſacris literis aduerſari putent,
vt hoc intra certum tempus, nimirum ante finem Maij, ſibi demonſtrent: nam
eouſque ſe reſponſum ab ipſis atq; etiam Epiſcopis & academia Baſilienſi velle
expectare.

Conſtantienſis Epiſcopus interim, habito concilio, reſpondet Tigurinis vti
B petierant, & conſcripto libello hæc potiſsimum agit. Cuiuſmodi fuerint olim i- *Conſtanti. Epiſcopi pro imaginibus libellus.*
dola & ſimulachra, quomodo prophanæ gentes illa coluerint atq; Iudæi, cur Ec-
cleſia receperit imagines atque ſtatuas, quo primùm tempore ſint introductæ,
quid aliarum Gentium atq; Iudæorum idola differant à ſtatuis hominum Chri-
ſtianæ profeſsionis. Exitus hic eſt, vt dicat, Scripturam, vbi ſtatuas & imagines
remoueri iubet, loqui ſolùm de Iudæorum atq; Gentium idolis: itaque retinen-
das eſſe receptas ab Eccleſia imagines. Ab hoc, Miſſam tractat, & multis adhibi-
tis Pontificum atq; conciliorum teſtimonijs, oblationem & ſacrificium eſſe con-
tendit. Hunc verò librum, ita conſcriptum, & ſic ſatis prolixum, mittit Senatui
ſub Calendas Iunias, & vel imagines auferant, vel Miſſam abrogent, néue po-
C pulum aliter doceri patiantur, multis grauibusq; verbis hortatur. Librum dein-
de typis euulgari iubet, & cùm ad alios tum ad canonicos etiam, vti vocant, Ti-
gurinos mittit. Et quanquam iſta Senatui ſint ſcripta priuatim, qui hoc ab ſe fla-
gitarit, tamen quòd alijs etiam in locis hac de re quęſtiones audiat atq; ſimultates
oriri, voluiſſe dicit, vna eademq; opera cæteris etiam conſulere. Sequantur ergò
receptam Eccleſiæ conſuetudinem: nec vllius oratione diuerſum perſuaderi ſibi
patiantur. Senatus ad ea reſpondet Auguſti Menſis die duodeuigeſimo. Librum
ſibi diligenter eſſe lectum atq; relectum: quòd autem in lucem illum emiſerit,
lætari ſeſe plurimùm: ſic enim futurum, vt vtri iuſtiorem cauſam defendant, ap-
pareat. Poſtea ſuorum hominum atq; doctorum ſententiam explicant, & è Scri-
D pturis contrarium demonſtrant. Sed prius quàm ei reſcriberent, iam in vrbe, & *Tigurini imaginibus patriam repurgant.*
quàm latè patet ipſorum ditio, ſtatuas omnes in vniuerſum Senatus auferri iuſ-
ſerat & flammis aboleri: veruntamen ſine turba. Fuit hoc Idibus Iunij. Men-
ſibus deinde pôſt aliquot hi, qui Canonici vocantur, certis legibus cum Senatu
tranſigunt, & quomodo collegij facultates atque bona debeant impendi, con-
ſtituitur.

Ad Norîbergæ conuentum, de quo dictum eſt, Cæſar miſit Ioannem Hau-
nartum, & queſtus edictum illud Vuormacienſe, quod communi ipſorum con-
ſilio ac voluntate factum ſit, eſſe violatum, maximo quidem Germaniæ detri-
mento, iubebat illud in poſterum magno ſtudio ſeruari. Principes ad ea reſpon-
E dent, ſe quantum eius præſtare poſsint, facturos. Tandem ad xvij. diem Aprilis
decretum fuit, vt de voluntate Cæſaris, Pontifex, in Germania primo quoque *Decretum Norib. comitiorū.*
tempore liberum concilium indicat, loco idoneo, vt ad Nouembris diem xi. Spi-
ræ conueniant ordines, deliberaturi quid ſequi oporteat, interea dum concilij fi-
at initium: vt Principes, in ſua quiſque prouincia, deligant viros doctos atque
bonos, qui ex Lutheri & aliorum libris colligant ea, de quibus putabunt poſſe
diſputari, quæ Principibus exhibeant in proximo conuentu, quò facilior ſit pro-
greſsio, cùm ad concilium erit deuentum: ad hæc, vt interuentu magiſtratus ac
diligentia purè doceatur Euangelium & modeſtè, iuxta ſenſum & interpretati-
onem Scriptorum, quos Eccleſia comprobarit: item, ne qui poſthac libelli & pi-
cturæ contumelioſæ prodeant: deniq;, vt ea, de quibus aulam Romanam & Ec-

1524. clesiasticum ordinem nuper incusarunt Principes, in proximo conuentu Spiræ, A notione facta, definiantur. De concilio recepit Campegius (qui cùm Principes egerant) nunciaturum se Pōtifici & diligenter quidē. Principes erant hoc in conuentu: Ludouicus Palatinus, Gulielmus & Ludouicus Bauari, Fridericus Palatinus, Casimirus Brandeburgicus, Treuirensis, Bambergicus, Vuirciburgensis, Tridētinus, Brixinensis, episcopi, & Albertus Brādeburgicus, Prussię magister.

Principes qui Norimbergicis comitijs aderant.

Suprà diximus, quid Senatus Argentinensis egerit cum vrbis Episcopo, qui Sacerdotes aliquot Tabernas euocarat. Cùm autem illi non venissent ad diem, Episcopus, datis ad Campegium literis, queritur impediri se à Senatu, quò minus exequi ius suum possit, & illos multare, qui sacris legibus contemptis facti essent mariti: deinde, sacerdotes in ordinem ciuium à Senatu contra Pontificias leges B adoptari. Profectus tum Argentorato fuerat Noribergam Thomas Murnerus, Theologus Franciscanus, qui Senatum grauiter ad Cardinalem detulerat: cùmque Reipublicæ legati, ad conuentum missi, purgandi sui causa venissent ad Cāpegium, & reliquo sermone confecto, de Episcopi querimonia cognouissent, Senatum dicebant Episcopo nullum hucusque impedimentum intulisse, & ne nunc quidem eius esse propositi: imò claris verbis illi nunciasse per literas, quicquid haberet actionis in sacerdotes maritos iuri Diuino consentaneum, per ipsos licere exequi, & adiumento quoque futuros in ea re. Senatum verò molestè ferre, quòd Episcopus à pacto discedat: nam ita conuenisse, cùm iure volet in aliquem Ecclesiastici gregis experiri, vt hoc apud iudicem suum vrbanum faciat. Verùm C ea conuentione neglecta, vocatos ab illo reos extra vrbem: cumque lege pactionis illi sese defenderent neque venirent, damnatos esse non audita neque cognita causa. Iam verò, si Senatus permissu grauius quid in eos fieret ad ius prouocantes, non dubium esse, quin populi sit ex eo fremitus atque tumultus exoriturus. Quòd autem Sacerdotes in ordinem ciuium allegerint, pro veteri more ciuitatis fieri. Senatum etiam non ita pridem ab Episcopo rogatum esse, vt ordinis Ecclesiastici tutelam susciperet: hoc autem, ea ratione consueuisse fieri, vt dictum sit. Ille contrà, perlectis literis & actione omni, quam Episcopus ad se miserit, ita se reperire dicebat, quòd extra vrbem euocati sint, non esse factum contra iuris ordinem, & eandem Episcopi esse, quæ sit ipsius vicarij, potestatem. Orare igitur, D vt in plectendis illis, Episcopo Senatus adesse velit. Post multum sermonem, quo contendebant in vrbe primaria reddendum esse ius, hoc præterea Legati dicebant, Ecclesiasticos Argentoratenses, magna sui parte turpiter viuere cum meretricibus, quas domi foueant, magna quidem cum offensione populi, pessimoque exemplo, sed tamen summa cum impunitate, nec eo nomine quenquam adhuc esse multatum ab Episcopo. Si nunc ergò Senatus ei permittat in istos animaduersionem, qui Pontificiam modò legem non seruarint, illis autem, qui Dei præceptum violant, impunè scortari, & turpissima vitæ exempla passim edere liceat, quis dubitet, quantò sit hoc ipsorum periculo futurum? Ille, quæ sint inter ipsos E pacta nescire se, facinus autem illorum esse compertum, nec opus esse multa disceptatione iuris: nam ipso facto iam esse proscriptos, & ab Ecclesiæ communione remotos. Opem ergò ferendam Episcopo, quòd autem alij scortentur, & inhonestè viuant non ideò scelus istorum expurgari. Non rectè facere qui sic viuant, Episcopum quoque negligere suum munus, qui hoc illis concedat: scire se, Germaniæ Episcoporum hunc esse morem, vt accepta pecunia scortationem suis permittant. Fore etiam, vt eius facti rationem aliquando reddant: sed tamen idcircò non istis licere matrimonium contrahere: & quòd Sacerdotes fiant mariti, multò esse grauius peccatum, quàm si plurimas domi meretrices alant: nam illos habere persuasum, quasi rectè faciant, hos autem scire & peccatum agnoscere: nec

Lis senatus Argētinensis cum vrbis Episcopo.

Murnerus Argēt. incusat.

Legati cōtra excusant.

Campegius agit causam Episcopi.

Impura sacerdotum vita.

Scortatio permissa Sacerdotibus.

Cāpegius in sanctum coniugium contumeliosus.

A nec enim omnes ea esse qua fuit Ioannes Baptista, continentia. Nusquam reperiri, neque documentum ullum extare, quòd cœlibatum ipsis relinquere liceat: ne Græcos quidem (qui ritus habeant à nobis diuersos) hoc suis permittere. Quapropter iterum orare, vt Episcopo suam operam communicent. Ad ea Legati, si quidem Episcopus omnium primò scortatores multet, tunc Senatum ei multò posse commodius adesse in ijs, quæ pòst legitimè sit facturus in alteros, dicebant. Ille autem instat rursus, vt Episcopo primùm adsint: nisi scortationem ille puniat, se venturum eò, pœnamque sumpturum esse, pro cuiusque merito. 1524.

A conuentu Noribergico, Ferdinandus, Campegius, Salisburgensis, Bauari B fratres, Tridentinus, Ratisbonensis episcopus, item Bambergici, Spirensis, Argentinensis, Augustani, Constantiensis, Basiliensis, Frisingensis, Passauiēsis, Brixinensis, Episcoporum legati, Ratisbonæ conueniunt, & in hanc sententiam, Iulij die sexto statuunt. Quia Cæsar, Leonis decimi iudicium secutus atque postulatum, edicto publico, Lutheri doctrinam, vt impiam, Vuormaciæ condemnarit, & in conuentu Noribergico, tam superiori quàm proximo, decretum sit, vt omnes ei pareant, quantum omninò fieri posit: ideò se, poscente Cardinali Campegio, qui plenam eius rei procurandæ potestatem habeat à Pontifice, velle atque iubere vt edictum illud, & nuper in comitijs facta decreta, per suos fines atque ditionem seruentur. Euangelium & alia sacra scripta doceantur in templis, iuxta veC terum interpretationem: qui vitæ puritate conspicui fuerunt, suamque doctrinam summa virtute per supplicia confirmarunt. Qui vel damnatas iam olim hæreses vel aliquid docent, quod sit in Christum eiusque matrem atque diuos contumeliosum, vel quod seditioni causam dare posit, iuxta formulam edicti plectātur. Ad docendi munus nemo recipiatur, nisi testimonium habeat & comprobationem Episcopi. Sed & illi qui iam docent, explorentur, nec occultis concionibus detur vspiam locus. Quas de communi consilio Cardinalis Campegius conscripsit leges ecclesiasticas, tollendis vitijs & emendationi morum accomodatas, hæ cùm euulgatæ fuerint, seruentur. In Sacramentis atque Missa, cæterisque rebus nihil mutetur, sed omnia fiant sicut à maioribus fieri consueuit. Qui delictorum omissa D confesione & absolutione, cœnam Domini percipiunt, qui diebus vetitis carnē & id genus aliam interdictam alimoniam edunt, item ordinis desertores monachi seu monachę, deinde sacerdotes, diaconi, subdiaconi mariti multentur. Typis nihil euulgetur, nisi de voluntate Magistratus. Lutheri cumprimis atque sociorum nihil quicquam exeat aut diuendatur. Qui Vuitembergæ dant literis operam, suę ditionis homines, intra tertium mensem, vbi de facto decreto resciuerint, domum reuertātur, aut aliò sese conferant, vbi Lutheranum illud virus locum non habet. Qui secus fecerint, beneficijs omnibus & hæreditate priuentur. Eius academiæ sectatoribus nullum conferatur sacerdotium, neque iuuentutis docendæ munus committatur. Et vt ista valeant, certi quidem homines ac idonei deligantur, qui studiosè omnia peruestigent, & locorum præfectos in eo adiuuent. SonE tes custodiæ mandentur, proque merito puniantur: ex ijs, qui releganturr, & in exilium ire iubentur, nullo prorsus loco perfugium habeant, quàm latè patēt ipsorum omnium fines atque ditio. Si quis fortè motus atque seditio, propter hoc decretum, in alicuius finibus nascetur, subsidio reliqui sint, opemque ferant alter alteri, sic tamen, vt quod quisque fœdus habet cum alijs, ei nihil hoc ipso derogetur. Porrò, quod è sacerdotum vitiosis moribus originem habere Lutheranam hæresim dicerent, ad emendandum Ecclesiæ statum, authore Campegio has ibi faciunt leges, Viuant honestè, vestiantur decorè, non negotientur, fugiant cauponas, non sint auari, neque pro sacrorum administratione pecuniam acerbè imperent, concubinarij remoueantur loco, feriarum numerus sit moderatus. Ea quæ diximus, in

Pontificiorum decretum in Euangelicos.

Academia Vuitemberg. Pōtifici inuisa.

Corycæi vel commissarij Papistici

Leges de uita & honestate Clericorum.

1524. Imperij comitio cupiebat sancire Campegius. cùm autem id perficere non posset, alienatis quorundam animis à Pontificatu, conuentum hunc separatim egit. A

Luth. querimõia. Lutherus vbi cognouit Cæsarem & plerosque Principes vrgere decretum Vuormaciense, statum Germaniæ deplorat, quæ toties admonita salutem suam negligat: ipsos etiam compellat Principes, quòd tam apertè & nefariè decepti à Pontificibus Romanis, dignitatem tamen illorum acerrimè propugnent, & in suam vnius perniciem (qui cupiat ipsis optimè consultum esse) moliantur. Itaque propter hanc & ingratitudinem summam & pertinaciam inexcusabilem, ait impendere Germaniæ horribilem aliquam tempestatem. Monet etiam non temerè suscipiendum esse bellum aut conferendam pecuniam aduersus Turcam, qui cõsilio & moderatione nostros Principes longè antecedat: his etiã moribus nullam nobis esse sperandam victoriam, valde ridiculum & absurdum esse, quòd Cæsar, qui nullum temporis momentum vitæ suæ posit adijcere, profiteatur se fidei & Ecclesiæ defensorem. Angliæ quoque Regis, qui eundem titulum sibi sumat, consimilem esse audaciam: orare se Deum, vt magistratum populo præficiat, ipsius gloriæ cupidum atque studiosum. B

Turca nostris principibus moderatior.

Aurea rosa Regi Angliæ mittitur. Auream illam rosam, nuper ab se consecratam, vti fieri consueuit tribus hebdomadis ante Pascha, Pontifex, velut insigne quoddam & indicium summæ beneuolentiæ, mittit Angliæ regi Henrico.

Erasf. diatribe de libero arbitrio. Sub hoc ipsum tempus exijt Erasmi Roterodami libellus, de libero arbitrio. Lutherus ei contrario deinde scripto respondet de seruo arbitrio. Vt argumentum illud tractaret Erasmus, authores ei fuerant Angliæ rex & Cardinalis Eboracensis, vt ipsemet in quadam ad Cardinalem epistola fatetur, quę typis est euulgata. His etiam diebus, Lotharingiæ dux Antonius, facto decreto, quoniam doctrina Lutheri damnata sit à Pontifice Romano & à Cæsare & à celeberrimis academijs, mandat suis, ne quis pro concione aliquid eius generis doceat. Item, qui libros habent vllos à Luthero scriptos, intra certum diem exhibeant: ijs qui non parebunt, pœnam constituit. C

Edictũ ducis Lotharingiæ aduersus doctrinã Lutheri.

Henricus Zutphan. exustus. Hoc anno, Henricus Zutphaniensis, propter Euangelij doctrinam, miserabili morte & magno cum cruciatu fuit interfectus apud Dietmarios, qui sunt ad Germaniæ fines. Eò se tandem contulerat, vocatus, cùm apud Bremenses per biennium circiter docuisset. D

Cæsar obiurgat principes per Epist. Antea diximus de conuentu, qui mense Nouembri futurus erat Spiræ: sed id mutatum fuit, & Cæsar vbi cognouit, datis ab Hispania literis, ad ordines Imperij, Idibus Iulij, grauiter eos incusat ob factum decretum. Etenim, cùm anteactis aliquot annis, in conuentu Vuormaciensi de communi omnium ordinum consilio, grauissimis verbis, Lutheri doctrinam, vt hæreticam atque pestilentem damnarit, cùm etiam eius libros à Pontifice legitima cognitione damnatos, incendi iusserit atque cremari: valde sibi mirum videri dicit, & dolere etiam, quòd ipsi contumeliosos tantùm libros atque picturas infames diuendi prohibeant: quasi verò edictum illud Vuormaciense non sit rectè nec ordine perscriptum: amplius etiam eò se commoueri, quòd & concilium in Germania velint haberi, & Campegium legatum appellarint, vt ad Pontificem ea de re scribat, quasi ea procuratio non magis ad Pontificem aut ad se, quàm ad ipsos pertineat. Nam si Germaniæ tanti interesse putabant cogi concilium, cur non ad se detulerint, quò videlicet à Pontifice hoc impetraret? Iam verò, licet intelligat, quantum & Pontificis & suæ etiam authoritati decedat & derogetur, hoc ipsorum decreto, tamen quòd inuicem cogitet ac secum expendat rationem hanc non inutilem Reipublicæ nec incommodã esse futuram, ideò se quoque concilium approbare, sic tamen, vt & Pontificis interueniat authoritas, & tempore etiam atque loco fiat idoneo, sic E

vt ipse

A vt ipse interesse posit, quod omnino constituerit. Quòd autem ad xi. Nouem- 1524.
bris diem, conuentum alium indixerint, quo quidem in conuentu rationem ini-
re velint constituendæ religionis, ad tempus vsque concilij: quòd etiam delectis a-
liquot viris doctis & sacrorum peritis, iudicium de summa doctrinæ permittant,
minimè omnium posse aut velle se concedere, sed pro suo munere, quandoqui-
dem sit Ecclesiæ Pontificiæ tutor atque patronus, modis omnibus decretum hoc *Cæsar Ecclesiæ*
improbare, ne videlicet tum Dei tum Pontificis iram aduersum se cōcitet. Quid *tutor.*
enim in Ecclesiam Christianam contumeliosius fieri posit, quàm si reuerentia
summæ potestati debita sic proijciatur? Si Germania, quæ primam semper habuit
B pietatis & obsequentię laudem, tantam rem sola moliatur, quam nulli principes,
ne Pontifex quidem ipse Romanus audeat subire? videlicet, vt eam religionem,
quæ tot sæculis valuit in orbe Christiano, repudient & aboleant: Qua quidem à
religione nemo vnquam defecerit, quem non pro scelere ipsius grauiter sit vltus
Deus immortalis. Vnum modò repertum esse hoc quidem tempore Lutherum,
qui sese opponat, & verborum illecebris in fraudem homines ac insidias per-
trahat, & existimationem vulgò sibi comparet: his etiam artibus vsum fuisse ali-
quando Mahometum, qui suo dogmate, Reipublicæ Christianæ plus damni de- *Lutherus Mahò-*
derit, quàm vlla vis potuisset armorum. Eiusmodi autem errores, vbi sub specie *meto collatus.*
veri semel in animos hominum irrepserint, non facilè posse deinde reuelli. Orare
C se Deum, vt Germaniam benignè respiciat, neque se viuo tantum malum patiatur
inundare. Pareant igitur edicto Vormaciensi, nisi pœnam subire velint, & actio-
nem omnem religionis differant, dum & summi Pontificis & suo etiam iussu cō-
cilium habeatur: qui sint ipsorum supremi magistratus. Ad eundem planè mo-
dum scribit etiam priuatim ad quosdam ordines, & in his ad Senatum Argenti-
nensem. Itaque decretum illud futuri conuentus, fuit antiquatum. Cæsar enim,
Gallico bello distentus, dabat operam, vt Pontificem sibi quacunque ratione de-
mereretur.

Per hanc æstatem, Carolus Borboniæ dux, Connestablius Galliæ, qui anno
superiori, partim sua sponte, partim à Cæsare solicitatus defecerat, Maßiliam ob- *Borbonius Maßi-*
D sidet, sed frustrà. Discedētem in Italiam, rex magna celeritate consequitur, & per *liam obsidet.*
Insubriam plerisque locis occupatis, ipsa etiā vrbe Mediolano capta, sub hyemem
obsidione cingit Papiam, ad Ticinum flumen oppidum.

Mense Nouembri cœperunt à suo domino, comite Lupsio Sueuo dissidere
homines rusticani, propter onera quibus grauari se nimiùm querebantur: idem *Rusticani belli o-*
& alij deinde vicini faciebāt, in suum quisque magistratum: ita quidem, vt Imperij *rigo in Germaniā*
senatus, de quo suprà diximus, qui per absentiam Cæsaris, rempublicam procu-
rabat, & tum erat Eslingæ, missis legatis controuersias aliquot sedaret. Verū hic
ęstus non conquieuit, vt postea dicemus: & hoc quidem fuit initium maximi pe-
riculosissimique motus, qui magnam deinde Germaniæ partem peruasit.

E Cùm Lutheri doctrina passim propagaretur. Ecclesiastici magno conatu re- *Ecclesiastici pro*
sistebant, veriti ne de suis bonis atque fortunis omnibus periclitarentur. Et Argē- *ventre pugnant,*
tinenses quidem nonnulli, grauiter ad Imperij præfectos querebantur, quòd i- *tanquam pro aris*
psorum immunitatem ac priuilegia Senatus non vno modo violaret, quòd sacer- *& focis.*
dotes monachos maritos, Capitonem, Bucerum & alios Ecclesiis præficerent, *Capita accusati o-*
quòd integram perciperent cœnam Domini, quòd statuas è templis tumultuo- *nis in Argent.*
sè eijcerent. His ergò de rebus, Imperij præfecti, qui tum erant Eslingæ, pri-
minominis, Fridericus Palatinus & Philippus Badensis, Ianuario mense da-
tis literis, monent Senatum, vt ab incœpto desistant & omnia suo loco resti- 1525.
tuant.

Ex Heluetijs nonnulli, Schafusiani cumprimis & Basilienses, vbi tum Io-

1525. annes Oecolampadius docebat, sensim remittebant aliquid de defensione: cæteri vero, præsertim Lucernates, Vrani, Suitenses, Vnterualdij, Tugiani, Friburgenses, nulla ratione poterant placari. Et cùm Turegiæ præfectus, quam ad regionem Tigurum pertinet, sacerdotem quendam de nocte comprehensum abduceret, ac ille concitato clamore fidem auxiliumque vicinorum imploraret, natus est repentinus tumultus, vti fieri consueuit, & dato signo per agros, ad arma discurrunt omnes. Factum hoc ad iniuriam suam pertinere Tigurini dicebant, eò quòd in ipsorum ditione captus esset ille. Cumque multis alioquin afficerentur probris, quarta Ianuarij die, datis literis ad omnes confœderatos atque socios, Christus inquiunt, vnam ferienti maxillam iubet alteram quoque præberi feriendam. Hanc eius doctrinam secuti, multa profectò tolerauimus, & patienter quidem: nunc autem quando nullus est iniuriarum finis aut modus, cogimur ad illud confugere, quod Christus vsurpauit, &, si malè quid egimus, doceri petimus illud atque demonstrari. Certè, quia tantam sustinemus inuidiam, & passim apud omnes traducimur, ipsa res postulat, & responsionem à nobis extorquet. Explicabimus igitur huius odij causam, & refutabimus criminationes, & quomodo simus erga patriam communem affecti, docebimus. Ac primò quidem, cùm Galliæ Rex Franciscus diu multumque de fœdere solicitasset, & vestram in eo consensionem obtinuisset: nos licet interpellati sæpius à vobis, recusauimus illud facere, cùm alijs de causis, tum inprimis, quòd ea ratio nobis minimè placeret, subministrare videlicet copias & militem nostrum alijs, vt mercede conducti, bello persequantur eos, à quibus nunquam læsi fuerunt, introducere mali rem exempli, & ad otium illos assuefacere: qui si militiæ perirent, vxores atque liberos in extremam essent coniecturi miseriam. Indignum enim esse putauimus, maximo nostro cum dispendio seruire cupiditati Regis, & nostræ ditionis homines illi propè mancipare. Libertatem igitur illam & corporis & fortunarum, quam nostri maiores virtute summa cruentisque manibus nobis pararunt, simili virtute constantiaque retinendam nobis esse iudicauimus. Hæc autem res, omnis offensionis causa nobis esse videtur & fons origo: nam si fœdus esset à nobis comprobatum, nullam fuisse putamus orituram simultatem. Etenim à vobis interpellati subinde, ne secessionem faceremus, quid esset nostræ mentis, ostendimus: nimirum, velle nos amicitiam colere cum Rege, iuxta formulam pacis iam antea constitutæ: deinde, seruaturos esse leges pactaque fœderis, inter nos iam initi, pro communis patriæ defensione atque salute. Et quoniam in eo permansimus, aliunde nobis est conflatum odium, post exortam enim Euangelij lucem, onus illud, quod nobis idiotis Pontifex ac ipsius clientela grauissimum imposuerat, excussimus, & errores manifestos antiquauimus. Hanc occasionem nonnulli vestrum nuper arripuerunt, & per legatos à nobis, vt ad sanitatem reuerteremur, postularunt. Nos autem ad illud, vt antea non semel, ita nunc quoque respondimus, agere nos ex præscripto verbi diuini: si quis errorem nobis vllum demonstrare posit, mutaturos propositum: sin minus, æquum esse profectò, vt Deo magis quàm hominibus obtemperetur. Ibi tum consurgens Eglius Lucernæ præfectus, nisi Lutheri sectam atque Zuinglij repudiemus, fore dicebat, vt Lucernates, Vrani, Suitenses, Vnterualdij, Tugiani, Friburgenses nolint in conuentib. assidere nobis deinceps. Neque multò post, quàm hoc inter se lege confirmassent, Turegiæ præfectus, verbi ministrum, Ioannem Oxlinum, noctu comprehensum domi suæ captiuum abduxit. Qua quidem in re duplex nobis est iniuria facta: primùm, quòd nostræ ditionis non homo tantùm, sed termini quoque violati sunt: deinde, quòd cùm ad clamorem illius vndique multi confluerent armati, & vt in eiusmodi turbis fieri consueuit, multa facerent insolenter, in nostros homines, quod promiscuè cum illis euolauerant, adeoque in nos omnis

Oecolampadius doctor Basiliēsis.

Tigurinorum ad Heluetios expostulatio.

Causa odij aduersus Tigurinos.

Turpis militia mercenaria.

Altera causa odij ob doctrinam Euangelij.

A omnis huius facti confertur inuidia. Iam altera illa criminatio, quæ nobis obijcitur, originem habet ex eo conuentu, quem Ferdinandus Austriæ princeps egit anno superiori Ratisbonæ, cùm suæ ditionis præfectis, item, Episcopis & id genus alijs, qui puram doctrinam ferre nō possunt. Quid autem illi iampridem moliantur & agant, non est obscurum: hoc videlicet, vt dissidium inter nos excitent, & alteros ab alteris diuellant. Quò magis etiam nobis dolet, quòd ijs fidem habetis: nam sunt in ipsis nonnulli, quos aliquando, velut homines nequam & improbos notastis, quos etiam nos, ipsorum intellectis dolis ac insidijs, e finibus nostris exire iussimus. Hi scilicet ipsi, quando suis technis occlusas inuenerunt nostras B aures, ad vos transierunt, & nos hodie criminantur, quasi cum Austriaca domo factum & susceptum aliquando fœdus, violatum sit à nobis. Aiunt nos Vualsutensibus vicinis contra Principem suum Ferdinandum auxilia dedisse: sed id falsum est. Cùm enim ob religionis professionem essent in discrimine Vualsutenses, nec ad dicendam causam admitterentur, è nostris aliquot sua sponte, nobis inscijs, eò transcurrerunt, vt vim & iniuriam ab insontibus depellerent: nos autem certiores de eo facti, statim eos reuocauimus. Iacet igitur illorum criminationis caput. Si verò præterea quid habet Ferdinandus princeps, quò fœdus illud violatum esse videri possit, adducat in medium. Sic enim respondebitur, vt vtra pars in officio permanserit, liquidum sit vnicuique futurum. Quòd igitur cum C Ferdinandicis priuatim egistis, à colloquio remotis nostris legatis, hoc sanè pro eo ac decet valde miramur. Etenim si de vetusto fœdere tractatum ibi fuit, æquum erat profectò nos etiam admitti: si verò de religione, cur non ijs conditionibus agitis nobiscum, quas iam subinde vobis obtulimus? Rumor increbuit coniurasse vos in perniciem sectæ Lutheranæ. Quod etiam si verum esset, tamen quia sumus tam illi, quàm vobis fœdere coniuncti: deinde, quia non Lutheri, sed sacræ Scripturæ vestigia sequimur, non oportuit nos in eo numero censeri. Sed quia nescimus quid sit inter vos actum, & verò delati sumus à maleuolis, quasi ciuitates aliquot vobis inscijs de conferendis auxilijs interpellatæ sint à nobis profitemur hanc esse meram calumniam. Eiusdem generis est illud, quod aiunt D dato signo velle nos ad arma suo tempore homines conuocare, Badenam & alia quædam inuadere. Nimirum hæc eò spectant & excogitantur ab illis, vt vos, ijs occupatis oppidis, præsidium aduersus nos imponatis. Quod si fieret, non dubitant, quin maior aliquis ex eo sit oriturus motus atque turba, quæ bellum inter nos domesticum inflammet atque ciuile. Multæ præterea sunt inter nos confictæ calumniæ, in quibus etiam hæc est vna, nos docere, quasi Maria Christi mater plures habuerit filios, quasi minor Iacobus Apostolus mortem pro nobis obierit, non ipse Christus. Hæc & id genus alia quædam eramus Lucernæ refutaturi: sed à vobis prohibiti fuerunt nostri homines, ne ad populum verba facerent. Cùm etiam Eccius nuntiaret, se velle Zuinglio suos errores demonstrare, gauisi profe-E ctò fuimus, & non ei tantùm, sed alijs etiam publica fide diligenter cauimus, hortari magnopere vt veniret, & omnem ei beneuolentiam polliciti. Magnam insuper offensionem nobis, vt quidem audimus, imaginum & statuarum abolitio: sed eius rei iam antè causam & rationem explicauimus. Cùm igitur aduersus pacta fœderisque leges nihil sit à nobis admissum, cùm pro communis patriæ salute nullum recusemus periculum, & vos omnes ea complectamur caritate, qua semper, modò per vos nobis liceat, cur patimur hanc inter nos fieri diuulsionem? Notum est, cuiusmodi fuerit maiorum aliquot nostrorum conditio, qui suis contenti finibus, & duro labore sibi familiæque victum parantes, indigna seruitute premebantur à nobilitate, sed benignè respexit illos Deus. Nam, profligatis tyrannis libertatem sibi compararunt, & aucti facultatibus eorum quos eiecerant,

1525.

Pontificiorũ technæ.

Vualsutenses periclitari ob doctrinã Euangelij.

Legati Tigurini exclusi à colloquio.

Calumniæ in Tigurinos conflatæ.

Eccius Papæ propugnator.

Heluetiorum egestas & seruitus.

Eorundem libertas & diuitiæ.

fœdere

1525. fœdere ſeſe munierunt, cuius præſidio vim omnem externam fortiter à ſuis finibus depulerunt, & de hoſtibus non ſemel triumpharunt: multi enim ſocietatem illam infringere conati ſunt atque diſſoluere, ſed fruſtrà. Quid autem à maioribus noſtris in ea temporum difficultate ſit collatum opis atque ſubſidij, memoria vos tenere nihil dubitamus. Et hoc quidem paucis dictum eſſe volumus de fœderis noſtri primordio. Quæ verò fuerit ab eo tempore diligentia, fides atque ſtudium noſtrum in amplificanda communis patriæ dignitate, non opus arbitramur eſſe commemorare. Certè, quæ fuit ad hoc vſque tempus, eadem nunc quoque nobis eſt mens atque voluntas. Quod cùm ita ſit, valde nobis dolet, vos aliorũ impulſu, qui ſua modò compendia quęrunt, ſic erga nos exacerbari. Cogitate potius in animis veſtris, quæ fuerit ſemper inter nos amicitia, quando diuerſis in locis, tàm domi, quàm foris, eandem belli fortunam ſubiuimus, & multa pręclarè fecimus. Profectò huius rei memoria non modò nos, verumetiam nepotes noſtros arctiſsima neceſsitudine copulare debet. Si cauſa religionis aut quoduis aliud noſtrum factum vos offendit, cur non amicè rem agimus inter nos atque diſceptamus, vt ſocios & confœderatos & fraterno quodam vinculo coniunctos decet? Non erimus vel moroſi vel intractabiles vel obſtinati: ſed meliora docenti libenter obtemperabimus, vt ſæpe à nobis auditum eſt. Quia verò puræ doctrinæ profeſsio, & fœderis Gallici repudiatio, & multa pręterea in nos excogitatæ calumniæ, veſtros à nobis animos alienarunt, & priſtinam voluntatem immutarunt, neceſſariò nobis hæc ſcribenda fuerunt, honoris & exiſtimationis noſtræ tuendæ cauſa. Niſi enim, quod iam ſæpe dictum eſt, ſacra Scriptura duce, nobis demonſtretur error, non poſſumus ab eis quę de religione fecimus, decretis abſcedere, quęcunque tandem vis eo nomine intentabitur.

Tigurinorum cõſtans animus.

Senatus Argentinenſis, ad præfectorum Imperij literas Idibus Feb. reſpondens, omnia diluit, & accuſatores numero tres, aliorum nomen atque ſocietatem falsò ait obducere: nec eſſe quenquam alium, his exceptis, qui litem moueat, eos autem eſſe homines irrequietæ mentis, qui pridem ab vrbe exceſſerint, vt turbas concitent. A ſe nihil eſſe factum, quod non iure liceat: & maioris in vrbe vitandi motus cauſa, non potuiſſe populo non permittere doctrinam Euangelij, quę nũc indies magis atque magis patefiat. Orare igitur ne delatoribus illis fidem habeant, & de ſe ita ſtatuant, vt æquum eſt de ijs, qui maiorum exemplo, ſuas cogitationes omnes ad concordiam & Imperij commoda referant. Concionatores etiam & Eccleſiæ miniſtri, quos illi detulerant, vt antè diximus, eodem tempore, oratione prolixa reſpondent, & doctrinæ factique ſui rationem ad eoſdem præfectos explicant, & quia iuri diuino nihil admiſerint contrarium, ne maleuolis credant, neue quid, niſi re tota cognita, ſtatuant, vehementer petunt.

Argentinenſes ad Senatum Imperij.

Apologia miniſtrorum Argent.

Ardebat tunc in Inſubria bellum Cæſaris cum Gallię rege Franciſco. Qui profectus eò, ſicut antè dixi, cùm per hyemem obſediſſet Papiam ſub exitum Februarij commiſſo pręlio captus fuit, & in Hiſpaniam ad Cęſarem abductus. Hoc in bello tandem Clemens põtifex occultè partium erat Gallicarum: ſed commutata fortuna, Cęſarianis ducibus magnam pecunię vim in ſtipendia militum dependit. Papiam defendebat, Antonius Leua, Germanorum ac Hiſpanorum pręſidio. Rex ingentes habebat còpias, ita quidem, vt Cęſariani, re propè deſperata per Inſubriam, de ſeruanda Neapoli, & illuc traducendo cogitarent exercitu: ſed Ferdinandi Dauali Piſcarij oratione confirmati, pręlio decernunt, & hoſte conciſo, potentiſsimoque Rege capto, glorioſam victoriam & optima ſpolia ſunt conſecuti. Summę rerum pręerat Carolus Lanoius Belga. Is cùm initiò prę ſe ferret, quaſi Neapolim eſſet abducturus Regem, profectus in altum, mutato curſu, contendit in Hiſpanias, vt tantò eſſet expeditior pacificandi ratio. Huius pręlij dies incidit

Galliæ rex capitur apud Papiã.

Clementis inconſtantia.

Cæſarianorum victoria.

A incidit in natalem Cæsaris, vigesimum quartum Februarij diem. M. D. XXV. 1525.

Paulò antè diximus de rusticorum seditione sedata. sed huius anni Vere primo, per Sueuiam atq; vicinam Germaniæ partem, quæ est ad Danubium, altera fuit exorta tempestas, ordinis plebeij, contra quosdam proceres Ecclesiasticos. Iamq; iureiurando ac fide data societatem coibant, obducta causa, quasi & Euangelij doctrinam tueri, & seruitutem ab se profligare vellent. Magistratus quidem cognoscere de querimonijs ipsorum, & quod iniquum esset emendare se velle dicebat: verùm illi perseuerabant & augescebant indies, neq; tamen in aciem prodibant: sed certis diebus, per occasionem nuptiarum & id genus conuiuorum subinde conueniebant. Et hoc ipso tempore fuerunt euulgata quædam B ipsorum postulata, numero ad duodecimum, de quibus à magistratu sibi fieri satis volebant, vt libro sequenti docebimus: ea mox alijs communicata, passim nouos incendebant motus.

Rusticorum altera seditio.

Rusticorum coitiones.

Postulatio rusticorum.

Dum hæc ita geruntur, Vlricus princeps Vuirtembergicus, quem annis aliquot antea finibus eiecerant Sueuicæ confœderationis socij, vt infrà suo loco dicetur, Heluetiorum aliquot millia cogit, vt sua recuperaret: & præter alia, Stutgardiæ suburbium capit, in eoq; castra ponit, vt oppidum etiam occuparet. Cùm autem Sueuici fœderis ordines, & Ferdinandi quoq; Regis præfecti, qui regionem illam tenebat, copias conscriberent, & occultè milites atque duces ad defectionem solicitarentur, pecunia quoq; non suppeteret, desertus, ab incœpto C destitit. Interea multùm creuerat rusticanorum exercitus, & Sueui, quos diximus, confœderati, repulso Vuirtembergico, receptisq; oppidis, quæ ille ceperat, Vlmam cum copijs tendunt in illos: qui tunc primùm & ipsi prodeunt in aciem tripartito exercitu. Vnum agmen consedit prope Biberacum, alterum in Algouia, tertium ad lacum Brigantinum seu Constantiēsem. Cùm autem intercessione Rauesburgensium & Campodunensium, ex rusticanis nonnulli duces Vlmā fide publica venissent, dierū aliquot pactæ fuerunt induciæ, verùm nō seruatæ. Cuius quidem rei culpam vtrinq; alij in alios conferebant. Itaq; cœptum est hostiliter agi. Senatus autem Imperij, cùm vulgò tumultum excitari videret, de D periculo solicitus, ad Sueuici fœderis consiliarios delectos, Vlmam legatos de pace mittit, Simonem Pistorium, qui Georgij Saxoniæ Principis loco, Iacobum Sturmium, virum nobilem, & patricium Argentinensem, qui suæ ciuitatis nomine tum eius erat Senatus, ac misso diplomate, titulo Cæsaris, vt ab armis abstineretur vtrinque, graui de more constituta pœna, denuntiat. Legati super inducijs agunt initiò, sed id frustrà fuit, quòd rusticanos illi dicerent, violatis inducijs gerendi belli causam dedisse. Veruntamen interuentu Sueuiæ ciuitatum aliquot, in quibus erant, Constantia, Meminga, Campodunum, Biberacum, ex rusticanis primi duces, Aprilis die secunda, rursus Vlmam veniunt. Iis legati senatus Imperij mandatum exhibent, & pacis causa tractandæ se venisse demonstrant. Illi quoniam de pace nihil agi possit atque constitui, nisi factis priE mùm inducijs, ideò se venisse dicunt, vt quæ sit aduersariæ partis in eo mens atq; voluntas, intelligant. Cùm autem impetrari non possent induciæ, & ad vim omnia spectarent, illi postridie ad castra reuertuntur: eodemq; die cohortes aliquot equitum & peditum Vlma profectæ Elchingum, quod est infra Vlmam ad Danubium, ex rusticanis quamplurimos interficiunt, multos etiam in vrbem captiuos adducunt. Deinde Sueuici fœderis Imperator, Georgius Truccesius Vualpurgus, cum suis copijs Lipennium profectus, quod est duobus infra Vlmam milliaribus oppidulum, proximè Danubium, vbi magno numero illi consederant, non expectatis peditum turmis neque tormentis, & equitum inuectus caterua, magnam eorum partem concidit, reliqui se in flumen præcipitauerunt, atq;

Vlrichus sua recuperare nititur.

Rustici prodeunt in aciem.

Violatæ induciæ.

Rusticorū prima cædes Sueuici fœderis imperato.

1525. atque ibi oppressi perierunt: oppidum deditione captum diripitur, & ex hostibus A
multi capite plectuntur. Ea parta victoria, cùm in reliquos contendere vellet
Altera clades rusticorum. Truccesius, pedites, quibus præerat Gulielmus Furstembergius, signa proferre
nolebant, & quasi prælio dimicassent, stipendium sibi dari postulabant. Ea re per
dies aliquot disceptata, cùm neque prælium illud fuisse, & in fugam illos abijsse prius, quàm ipsi venirent, diceretur, tandem fuit transactum. Hi quos antea dixi, Sueuiæ ciuitatum intercessores, de inducijs iterum agebant. Confœderati autem, cum illis, qui nuper eas violassent, nihil pacisci volebant: cum reliquis non detrectabant, qui per Algouiam erant vicinisque locis: hi verò parem esse volebant omnium conditionem. Itaque copias coniungunt. Induciarū ergò mentione reiecta, confœderati, senatus Imperij atque etiā ciuitatum legatis intercessoribus demonstrant, si quas haberent de summa rei, deque concilianda pace rationes, vt eas proponant. Re diu multumque agitata, cùm in sententia fœderati persisterent, & prælij committendi causa castra promouerent: illi partim fuga dilapsi, partim deditione facta, sese ipsorum voluntati permittunt ad Idus Aprilis, & signa tradūt. Interim, in diuersa parte Sueuiæ, circa Halam & per Franconiam, ingenti numero B

Alter rusticorum exercitus. alij confluxerant. Ii decimasexta die Aprilis, qui tum erat Paschæ dies, Vuinspergum oppidum occupant: nobiles aliquot præsidiarios in eo partim capiunt, partim cædunt: ex captiuis Ludouicum comitem Helfestenum & alios militari quidem, sed crudelissimo supplicij genere necant, & hastis vtrinque proiectis confodiunt. Qua quidem in re tantò plus erat sceleris & inhumanitatis, quod illius quoque coniugem, Maximiliani Cæsaris filiam notham, cum iniuria reijcerent: quæ paruulum infantem vlnis gestabat, & ad ipsorum proiecta pedes, lachrymarum vi maxima profusa, totiusque corporis habitu miserabili, maritum sibi, ac filiolo parentem donari petebat. Post hæc copias diuidunt: vnum agmen tendebat in agrum Vuirtembergicum, & ibi plerisque locis occupatis, Eslingam rectà petit. Senatus Imperij, cùm per Iacobum Sturmium & Mangoltum iureconsultum, legatos, frustrà cum ipsis egisset de pace, Vlmam deinde migrauit. Is autē, quem dixi, Sueuici fœderis Imperator, Truccesius, deditione receptis illis, qui per agrū Vlmensem & Algouiam & ad lacum Brigantinum consederant, vt antè docuimus, rectà contendit ad istos, & profligat, interfectis aliquot millibus. In captiuos etiam grauiter animaduertit, eos potissimùm, qui comitem Helfestenum trucidarant. Ex ijsque vnum cathena laxè religatum ad palum, vt discurreret, circumposito igni torret: ad eumque excitandum ignem ipsemet ligna comportat. Idem alij ex nobilitate faciunt. Pòst, oppidum Vuinspergum incendit, & ne rursus ædificaretur, edicit. Alterum agmen in Franconiam ibat, & incensis illic circiter ducentis arcibus, nobilium ædificijs & monasterijs, eoque amplius, Vuirciburgum vrbem capiunt, & arcem obsident. Truccesius autem ex agro Vuirtembergico superueniens, ad Engelstatum vicū eos concidit, & in fugam conijcit: pòst, Vuirciburgum recipit, arcem obsidione liberat, & multos capite plectit, adiutus à Ludouico principe Palatino, qui & ipse aderat.

Barbara rusticorum immanitas. C

Crudelißimum ignis supplicium. D

E

Bellum rusticorū in Lotharingia. Incendium hoc in vicinam quoque Lotharingiam ex Germania peruenit: & Antonius quidem eius regionis princeps, fratre suo Claudio Guisio inter alios comitatus, qui Gallici exercitus reliquias, pugna Papiensi, quando Rex captus fuit, dissipatas collegerat, Tabernas vsque progreditur: quo loco tam Lotharingici quàm Alsatici maximo numero conuenerant. Et cùm aliquot insuper rusticanorū millia his auxilio venirent, ille copijs aliquot equitum peditumque missis, prope vicum Lupfstenum ad mille quingentos occidit, reliquis fuga dilapsis: & postridie in eos, qui circa Tabernas erant, ingentem edit stragem: qua tamen in re fides desiderata fuit. Nam iussi deponere arma, & impunitate promissa, cùm per

medias

A medias equitum & peditum cohortes prodirent inermes, domum quisque suam redituri, leui quadam occasione concitata turba, cæsi fuerunt magna sui parte. Pòst à furente milite direptum est oppidum, & arx episcopi: ciues etiam & promiscuè omnes interfecti nullo discrimine. Ea facta strage, cùm Princeps domum rediret, alter rusticorum exercitus ad vallis Vuileræ fauces cõsederat, vt transitu ipsum prohiberent. Sed commisso prælio cæsi fuerunt supra millia quatuor. In eo conflictu Comitem Isseburgium desiderauit. Itaque maxima cum præda plurimisque captiuis domum reuertit. His tribus autem locis, vti diximus, ad XVIII. millia putantur esse cæsa. Fuit hoc mense Maio. Consimilis fuit passim aliorum etiam B exitus, & ad Petershemum agri Vuormaciensis oppidum, magno numero fuerunt à militibus occisi, quum facta deditione arma deposuissent. Aderant huic cædi princeps Palatinus, & archiepiscopus Treuirensis Richardus: quorum ille quidem magna vi conabatur furentem militem retinere: hic autem non solùm probasse, verumetiam multos ipse confodisse fertur. Quibusdam tamen in locis, dexteritate Magistratus & intercessorum, placidè res composita fuit. Et per Brisgoiam orta seditione, cùm præcipuum ijs locis oppidũ Friburgum occupassent, Ernestus Marchio Badensis, qui magnas ibi possessiones haberet, Argentoratũ profugit, & senatum orat, vt intercedant. Proinde legati mittuntur Iacobus Sturmius, Conradus Iohamus. Eorum hortatu atque sermone persuasi, cùm à Basilien- C sibus quoque legati venissent, & ab alijs quibusdam domum illi reuertuntur, cùm iam prope Laram, quatuor ab Argentorato milliaribus consedissent. Basileæ demum, à multa disceptatione XXV. Iulij die transactum fuit: sed non planè seruata fides, multis, vbi domum redissent, postea capite multatis. Exortam quoque rebellionem in Sontgauia, Ferdinandi regis & Austriacæ ditionis prouincia, vicini Heluetij magno studio sedabant, & quid vtrinque fieri æquum esset, tam à magistratu, quàm à plebe, demonstrabãt. Omnium autem vbiuis eadem erant propemodum postulata, quæ cùm à Sueuicis originem haberent, ad alios è vestigio dimanauerant, vt suprà diximus. Hoc igitur incendium, inde à Turingia & Saxoniæ finibus, vt infrà docebimus, ad alpes vsque penetrauit, per Salisburgensem D etiam agrum excitata demum seditione. Rebus autem per Franconiam & Sueuiam pacatis, exercitus quoque Sueuici fœderis eò contendit, multis oppressis atque proscriptis. Quo in numero fuit dux illorum Geismeierus, qui cum parte copiarum, per alpes & tramites inaccessos penetrauit ad Venetos, ab ijsque stipendio donatus annuo, Pataui tandem, vbi domicilium habebat, proditione fuit & ex insidijs interfectus. Et hic quidem est exitus belli rusticani, quod à paruis initijs ortum, in tantam se diffudit amplitudinem. Nam ad omneis ferè Germaniæ partes hæc contagio peruasit. Nec ruri tantùm, sed in ipsis etiam vrbibus multa seditiosè fiebant. Et Coloniæ quidem totum ferè mensem armati ciues quotidie tributim conueniebant, ne nocturno quidem intermisso tempore, deque opprimen- E do non solùm ordine Ecclesiastico, verumetiam Senatu consilia inibant. Sedata res tamen fuit absque sanguine: ac multis deinde pòst mensibus, vnius & alterius supplicio malum hoc fuit expiatũ. De numero cæsorum in hoc bello, quod æstate fuit vna confectum, non idem omnes iudicant: qui minimum, ad quinquaginta millia passim occubuisse ferunt. Sueuicũ illud fœdus, de quo subinde fit mentio, multò antè factum fuit, initiò quidem in annos octo, deinde treis; pòst duodecim, inde decem. Anno verò salutis humanæ supra millesimum quingentesimum vigesimo secundo, renouatum fuit in annos vndecim, paulò ante, quàm Cæsar in Hispaniam rediret. Huius autem fœderis erant, Cæsar, vt Austriæ princeps, pòst etiam Ferdinandus frater, nuper Vuirtembergici agri principatum adeptus, item, Moguntinus, Palatinus, Salisburgensis, Bambergicus, Vurciburgensis,

1525.

Rusticorũ strages

Archiepiscopi Treuirensis inhumanitas.

Belli rustici incendium longè lateque sparsum.

Geismeierus dux rusticorum.

Seditionis initia Coloniæ.

Sueuicum fœdus.

Adscripti Sueuico fœderi.

1525. gensis, Aistetensis, Augustanus, episcopi: Gulielmus & Ludouicus, fratres, Bauariæ principes, Otho, Henricus & Philippus Palatini, fratres: Georgius Brandeburgicus, & Albertus e fratre nepos, Philippus Hessiæ Lātgrauius, multi præterea viri nobiles & ecclesiastici: dein Sueuiæ ciuitates pleræque omnes, & in his etiam Noriberga. A

Missa Tiguri abrogata.

Sub idus Aprilis, Tiguri fuit in Heluetijs abrogata Missa, mandatu Senatus, tam in vrbe, quàm foris per ipsorū fines, in eiusq; locum fuit instituta cœna Domini: cæremonijs etiam omnibus antiquatis, lectio Prophetarum & precatio atq; doctrina verbi succedit, & promulgata lege, scortatio prohibetur & adulterium, & iudices constituuntur, qui de causis matrimonij cognoscant. B

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

ARGVMENTVM LIBRI V.

Thomas Muncerus proposito nouo quodam doctrinæ genere, bonorū omnium cōmunionem docens, maximam hominum multitudinem ex agris ad se perducit, adiuncto sibi Phifero consiliorū omnium socio. Mortuo Friderico principe, contra Muncerianos exercitum cōscribunt vicini principes: neq; sua concione turbulenta, & vanis pollicitationibus referta impedit, quò minus sodales cōtrucidentur, & ipse capite plectatur. Lutherus contra eum iam scripserat ad senatum Mulhusij. Atq; hic exponuntur quæ plebeij postulabant, quib. Lutherus etiam respondet: turbas ostendit, & magistratus hortatur ad pœnas de huiusmodi sceleratis exigendas. Cæsar cùm tantam rerum perturbationem, & motus intelligeret, cōuentum indicit Augustæ. Carolostadius Vuittemberga relicta, conatur se purgare edito libello. Lutherus monacham ducit vxorem. Marpurgum venit, vt cum Zuinglio de cœna colloquatur. Dum Galliæ rex captiuus detinetur, acceptis ab eius matre literis Clemens pontifex senatum Parisiensem, instigat contra Lutheranos. Faber Stapulensis deserta Gallia cogitur aliò migrare. Certior de eo rex factus, iubet ne doctis viris negotium facessant iudices. Prussiæ Magister dux salutatur, & Euangelij doctrinam suscipit. C

Muncerus Anabaptistarum coryphæus.

TANTO tamq; formidabili huic bello causam quoq; dederunt importuni quidam concionatores, in quibus erat primi nominis Thomas Mūcerus, de quo suprà diximus, qui tandem omissa Euangelij prædicatione nouum quoddā doctrinæ genus proposuit. Est oppidum Alstetum, ad fines Turingiæ, ditionis electoris Saxonię principis. Huc vbi cōmigrauit ille, cœpit docere primùm, non solùm aduersus pontificem Romanum, sed ipsum quoq; Lutherum, vtriusq; doctrinam esse vitiosam & impurā. Pontificē nimium duris legibus atq; vinculis alligasse hominum mentes: Lutherum soluisse quidem ea vincula, sed in partem contrariā peccare, nimiumq; indulgere, nec ea tradere quæ sint spiritus. Licere autem Pontificis decreta negligere, quòd ad salutem nihil conferant. Eam aūt vt consequamur, aiebat omnium primò fugienda esse manifesta flagitia, cædem, adulterium, contumeliā nominis Diuini, castigandū esse corpus & macerandū ieiunijs ac vestitu simplici, componendum esse vultum ad austeritatem, raro loquendum, & alendam barbam. Hæc & id genus alia vocabat crucem & carnis mortificationē atq; disciplinā. Ad hunc modum instructis atq; paratis, dicebat aliquò se migrandum extra turbam hominumq; frequentiam, ac sępius cogitandum de Deo, qui sit, an nostri curā aliquam gerat, an Christus mortem nostri causa pertulerit, an religio nostra sit præferenda D E

Muncerus Pontificē simul & Lutherum vellicat.

Salutis cōsequendæ ratio ex Munceri sententia.

Egregia mortificationis symbola.

Turci-

A Turcicæ. Postulandum etiam à Deo signum, quo testetur nos ipsi esse curæ, & religioni veræ insistere. Quòd si non è vestigio signum aliquod edat, nihilo tamen minus progrediendum, & instandum esse precibus: imò grauiter expostulandum, quasi minus rectè nobiscum agat. Cùm enim Scriptura promittat eum velle quæ petuntur largiri, non iustè fieri, quòd homini veram ipsius cognitionem petenti nullum exhibeat signum. Hanc expostulationem & iram aiebat vehementer gratam esse Deo, quòd animi nostri propensionem & ardorem ex eo perspiceret: neq; dubium esse, quin ad eum modum solicitatus, aliquo signo conspicuo sese declaret, animiq; sitim restinguat, & nobiscum agat, vt quondam cum Patribus. Hoc etiam docebat, patefacere Deum per somnia voluntatem suam, in ijsq; propositi sui fundamentum collocabat: & cuius fortè somnium explicari poterat, hunc magnis laudibus pro concione celebrabat. Cumq; hac ratione sibi multos conciliasset, paulatim ad illud, quod iampridem conabatur, accessit: & in eo, quod suprà diximus oppido, cœpit eorum nomina conscribere: qui facta societate per iusiurandum promittebant auxilia: quò videlicet impijs interfectis noui substituerentur principes ac magistratus. Nam à Deo sibi mandatum esse profitebatur, vt sublatis illis constitueret nouos. Quandiu de somnijs & id genus alijs rebus loqueretur, tolerauerat eum Saxoniæ Princeps Fridericus: præsertim cùm Lutherus etiam per literas intercederet. Verùm vbi seditiosè concionari cœpit, eiectus fuit è finibus, & menses aliquot delitescens, Noribergam venit: illinc etiam paulò pòst extrusus, Mulhusium sese contulit, oppidum Turingiæ. Nam Alsteti cùm esset, ciues aliquot Mulhusianos ad se pellexerat, quorum opera deinde consecutus est ibi docendi munus. Et quia senatui minus erat acceptus, effecit, vt tumultuante plebe nouus isti crearetur magistratus: fuit hoc initium turbæ. Posthæc oppidani monachos eijciunt, eorumq; domicilia inuadunt. Ex ijs præcipuum ac longè ditissimum obuenit Muncero, qui iam non solùm Ecclesiasten agebat, sed senatorem etiam. Ex reuelationibus enim Diuinis iudicandum esse dicebat, & ex Biblijs deq; rebus omnibus arbitratu suo pronuntiabat, & quicquid diceret, sacrosanctum illis erat. Bonorum quoq; communionem, & humanitati cumprimis esse consentaneum docebat, vt & dignitate sint omnes æquales, & conditione liberi, & promiscuè bonis omnibus vtantur. Quò factum est, vt vulgus ab operis atq; labore desisteret, & qua quisque re careret, eam ab alijs qui abundabant, etiam inuitis, acciperet. Hæc ille per menses aliquot agitabat: & quum iam per Sueuiam atq; Franconiam essent in armis homines plebei ac rusticani, ad XL. millia, & magnam nobilitatis partem profligassent, complures etiam arces atq; castella diripuissent ac incendissent, vt dictum est: cœpit & ipse manus admoliri: iamq; tempus idoneum adesse ducebat perficiundi negotij: & conflatis in æde Franciscanorum machinis bellicis, maximam hominum multitudinem ex agris ad se perduxit, opinione prædæ ac melioris fortunæ. Socius erat ei consiliorum omnium quidam insigni præditus audacia, Phiferus, qui somnijs nocturnisq; spectris plurimum tribuebat: ac inter alia tum fortè iactabat, per quietem se vidisse quodam in stabulo maximam vim copiamq; murium, quos fugasset omneis. Hoc sic accipiebat, à Deo sibi esse mandatum, vt sumptis armis & eductis copijs, nobilitatem omnem exturbaret. Muncerus autem, etsi vehementes habebat ad populum conciones, tamen erat aliquantò remissior, neque fortunam periclitari volebat antè, quàm omnes circumuicini essent in armis. Et quò facilius rem conficeret, dimissis literis ad opifices, qui metalla per agrum Mansfeldensem effodiunt, grauiter eos monebat, vt in Principes nullo discrimine facerent impetum: fore enim, vt qui per Franconiam essent iam expediti, propius ad Turingiam accederent. Interea Phiferus, qui molestè ferret omnem morã, egressus cum suis, vicinum agrum Isfeldium depopulatur:

1525.

Muncerus signũ peti vult à Deo.

Muncerus somnijs nititur.

Muncerus expulsus è Saxonia.

Mulhusij concionatur.

Docet bonorum communionem.

Conflat machinas

Phiferus Munceri socius.

Phiferi expeditio

1525. arces atq; templa diripit, ex nobilitate multos profligat, quosdam etiam in cathenas conijcit: post, domum reuertit magna cum præda. Quę quidem res, quoniam feliciter accidit, magnam excitauit alacritatem in animis vulgi, præsertim quum iam vicini quoq; sese cōmouerent, & in Mansfeldicum agrum inuaderent. Itaq; Muncerus, quod omneis vbiq; iam defecisse crederet, Mulhusio profectus cum trecentis, coniungit se Francusianis. A

Friderici laudatiss. Saxoniæ principis mors. Ad hoc ipsum tempus mortem obijt Fridericus Princeps, non relictis liberis. nam in cœlibatu vixerat, & successorem habuit Ioannem, fratrē germanum. Dum hæc geruntur, Albertus Comes Mansfeldius, celeriter collectis aliquot turmis equitum, & impetu in illos facto, ad ducentos interfecit. Ea re perterrefacti, neq; longius progressi, Francusium fuga petunt: ibiq; commorati maiores copias expectant. Hæc sola res impetum illorum tardauit, eaq; mora interposita, vicini principes equitatum conscribunt ad mille quingentos, & peditatum non magnum. Hi erant Saxoniæ Principes, elector Ioannes, eiusq; patruelis Georgius, Hessiæ Lantgrauius Philippus, & Brunsuici dux Henricus. Non longè à Francusio consederant rustici in monte, & contractis curribus muniendi sui causa, difficulter poterant adiri: sed neq; tormentis nec armis erant idoneè instructi, & plerique omnes rei militaris imperiti. Quapropter etiam Principes miseratione quadam impulsi, missis internuntijs hortabantur, vt traditis modò seditionis authoribus, ab armis discederent, & impunitate proposita, domum redirent. B

Principum copiæ in Muncerianos.

Munceri concio seditiosa & turbulenta. Muncerus autem de suo periculo solicitus, prodit in concionem, & ad magnam seueritatem vultu composito, Videtis, inquit, commilitones atque fratres, non procul à vobis tyrannos, qui licet in capita vitamq; nostram coniurarint, adeò tamen sunt animis deiecti, vt nihil aduersum nos audeant moliri. Conditiones autem deferunt ineptas & ridiculas, vt armis vos exuant. Iam verò constat vobis actionem hanc auspicatum esse me, non mea quadam authoritate priuata (nec enim vnquam his rebus operam dedi) sed iussu Diuino. Quod quum ita sit, meum est officium, & vestrum etiam, obtemperare, neq; stationem hanc deserere, in qua Deus ipse nos collocauit. Abrahamo quondam præcepit, vti filium suum immolaret: ille autem, etsi quis esset futurus euentus, ignorabat, tamen secutus imperium, nihil recusabat. Ideoq; & filium ei seruauit Deus, & ipsius fidem ingentibus ornauit beneficijs: nos etiam, qui planè sumus in eodem statu, perseuerare, & exitum Deo committere debemus. Non dubium est autem, quin ex animo cedant omnia. Videbitis ipsi manifestum auxilium Dei. Quicquid enim est hostium, vbique profligabimus. Non vno Scripturæ loco promisit Deus adfuturum se miseris, & oppressurum esse impios. Ea sanè vox propriè ad nos pertinet. Sumus enim tenues & adflicti, & quia cognitionem Dei retinere cupimus atq; propagare, de successu atq; victoria dubitari non potest. Hostium verò quæ sit conditio, vicissim consideremus. Principes quidem vocantur, sed reuera sunt tyranni: nec enim vestri curam vllam habent, sed omnium facultates exhauriunt, & nequissimis rationibus profundunt. In eo populo, quem sibi peculiariter olim delegerat, ita constituit Deus, ne sumptum inutilem reges facerent, imò iussit, vt volumen Legum, quas ipse tulisset, diligenter inspicerent: nostri verò tyranni quid agunt, aut rebus quibus occupantur? Rempublicam nihil ad se pertinere putant, de miserorum hominum causis non cognoscunt, iudicia negligunt, vias à latronibus obsideri patiuntur, non animaduertunt in prædones, non reliqua scelera coercent, pupillis atq; viduis nullū præstant officium, vt iuuentus rectè instituatur non prospiciunt, celebrationē nominis Diuini non modò prætermittunt ipsi, verumetiam impediunt, & in hoc solùm intenti sunt, vt omnium facultates ad se conuertant. Itaq; nouas quotidie rationes expilandæ pecuniæ reperiunt, nec ad alendam aut retinendam pacem consilia sua referunt, sed vt C D E

Abrahami fides beneficijs à Deo ornata.

Muncerus principes proscindit conuitijs.

Deut. 17.

Officia principū illis hodie neglecta.

Principes hirundini vel sanguisugæ similes.

A sed vt quàm maximè locupletati helluentur in omni genere luxus atque superbiæ. 1525.
Nimis enim notum est, quàm leuibus & ineptis de causis, quantas sæpenumero turbas excitent atque bella: quibus deinde, quod reliquum fuit miseris hominibus, totum perit & euertitur. Nimirum hæ sunt illæ præclaræ vestrorum Principum artes atque virtutes, in quibus exercentur. Non est igitur, vt quisquam existimet, Deum hæc esse laturum amplius, verùm certò statuendum est fore, vt sicut olim Cananæos deleuit, ita nunc etiam istos exturbet. Nam vt illa fortè, quæ recitauimus, tolerari possint, an impunè putatis hoc illis futurum, quòd summam istam & execrandam impietatem Ecclesiasticorum defendunt atque propugnant? Quis omnium ignorat, quantum flagitij sit in illa Missarum nundinatione? ne
B quid de reliquis dicam. Sanè, sicut è templo quondam Christus eiecit emptores ac venditores, ita nunc etiam sacrificulos eorumque patronos atque socios eliminabit. Fortes igitur estote, & Deo gratificaturi turbam hanc omnem inutilem contrucidate. Pacificandi certè ratio nulla nobis apparet vel honesta vel tuta vel firma satis. Nec enim à proposito desistent, neque libertatem nobis restituent, neque verum cultum Dei permittent. Atqui moriendum sit potiùs, quàm vt ipsorum nequitiam approbemus, & Euangelij doctrinam nobis eripi patiamur. Certissimè autem vobis confirmo, Deum nobis adfuturum, nostramque fore victoriam: nam ipsemet coram mihi promisit: ipsemet, inquã, qui fallere nõ potest aut mentiri, iussit, vt ad hunc modum rem aggrediar, multato Magistratu. Nimirum in
C hoc maximè fit illustris Dei potentia, cùm hostium ingens multitudo parua manu cæditur. Vt alia multa prætermittam, notum est vobis, quid Gedeon cum paucis quibusdam, quid Ionathas, vno tantùm seruulo comitatus, quid Dauid, qui solus ipse contra vasti corporis monstrum Goliath, sua mole & aspectu solo terribilem pugnaret, perfecerit. Dubium verò nullum est, quin hodiernus etiam dies, consimili spectaculo sit futurus insignis, & ad posteritatem omnem memorabilis. Nam etsi non satis instructi videmur armis, ac rebus necessarijs muniti, tamen superabimus hostem: & hæc cœli terræque machina potiùs immutabitur, quàm vt à Deo destituamur. Sic olim natura maris immutata fuit, vt Israelitæ persequente Pharaone periculum euaderent. Nihil autem vos moueat rationis
D vestræ iudicium, nihil perturbet obiecta quædam periculi species & vmbra: sed fortiter in hostem impium & consceleratum inuadite: neque vos perterrefaciant illorum machinæ bellicæ: pilas enim omneis quas illi tormentis in nos eijcient, veste mea sum excepturus. Ecce, videtisne quàm habemus propitium Deum? Aspicite, quæso, signum ac testimonium illius erga nos perpetuæ beneuolentiæ. Tollite oculos, & arcum cœlestem mihi cernite. Quum enim in vexillo nostro sit idem depictus arcus, clarè significat Deus hoc simulachro, quod è sublimi nobis ostentat, adfuturum se nobis in prælio: tyrannis autem nostris interitum & excidium hoc ipso denuntiat. Magnis igitur animis irruite, certissima cum spe Diuini auxilij: nec enim vult Deus pacem vllam vobis intercedere
E cum impijs aduersarijs. Facto dicendi fine, trepidabant nihilo secius plerique omnes, ob præsentis periculi magnitudinem. Sed agebantur omnia tumultuosè, nullo certo vel imperio vel ordine. Deinde erant in ipsis nonnulli profligatæ homines audaciæ, & ad quoduis facinus parati. Hi cùm sua sponte ad maleficium inclinarent, tum ea quam diximus concione magis accendebantur. Sed in primis excitabat eos ille, de quo dictum est, in cœlo consistens arcus: idque certissimum victoriæ signum esse iudicabant. Accessit, quòd copiæ erant non exiguæ, ad octo circiter hominum millia, & locus ad defensionem opportunus. Itaque hi, quos modò nominaui, clamore sublato monebant, vt arma sumerent omnes, & forti animo in hostem exirent: simul cantionem addebant, qua sancti Spiritus imploratur auxilium. Missus antea fuerat ad ipsos adolescens quidam

Ioan. 2.

Concionator sanguinarius canit classicum.

Dei potentia elucescit in infirmis hominibus.

Iudicum 7.

1. Sam. 14. & 17.

Iride abutitur Muncerus ad vulgus fallendũ.

Pauor in castris Munceri.

1525. *Legatus contra ius Gentium caesus.* *Hessorum principis ad suos exhortatio.* *Rom. 13.* *Beneficia quae à magistratu redeunt ad populum.* *Ferendi principes etiam impij.* *Muncerianorũ amentia.* *Horrenda Muncerianorũ strages.*

nobili genere natus. Hunc Muncerus, contra militiae morem, contraq; ius Gentium interfecerat. Eo facto magis exacerbati Principes, committendi praelij dant signum, & copias instruunt. Ibi tum Hessorum princeps Philippus, licet inter eos aetate minimus, obequitans huc illuc ad virtutem cohortabatur milites. Quòd etiamsi vera essent omnia, de quibus incusentur, tamen non licere plebeis in magistratum arma sumere: multis hoc posse Scripturae testimonijs doceri. Nolle autem se, vel sua vel aliorum quoq; principum excusare delicta. Fateri enim culpam, & agnoscere non esse nulla quae corrigi debeant & emendari. Quod etiamsi verum sit, à seditionibus tamen abstinendum esse. Diligenter enim praecepisse Deum, vt in honore sit magistratus. Quòd illi querantur se magnis oneribus grauari, non illud esse tanti, vt à fide atq; iureiurando ipsis propterea discedere liceat. Quanquam si verè quis rem aestimare velit non esse quod querantur. Dependere quidem ipsos annuum stipendium atque vectigal, sed ea de causa multis inuicem frui commoditatibus: habere domicilia cum liberis & familia, colere agros, exercere pecuariam, & multis alijs modis rem augere familiarem: idq; beneficio magistratus, in quorum sint patrocinio atque tutela. Quòd praeterea dicant non sibi permitti doctrinam Euangelij: ne hanc quidem satis esse iustam causam faciundae rebellionis. Cùm gladio feriret Petrus, grauiter fuisse monitum & reprehensum à Christo. Si qui Principes veram doctrinam persequantur, ferendos tamen, & supplicium potiùs subeundum, quàm armis resistendum. Obducere quidem ipsos Euangelij nomen: sed ipsa re nihil aliud moliri quàm latrocinia, rapinas, & id genus nefaria scelera: & tantò esse nequiores, quòd impia & sanguinaria sua consilia nihil ipsos pudeat tam specioso titulo commendare. Hoc nimirum esse ipsorum consilij, vt aliorum fortunas diripiant, vt magistratum omnem è medio tollãt, vt alienis vxoribus atq; liberis vim faciant, vt omnium flagitiorum summa sit impunitas. Et quoniam his tam turpibus factis, tam pulchri & sancti nominis praesidium quaerant, dubitari non posse, quin contumeliam hanc sit vlturus Deus. Itaq; fortiter in illos praeliandum esse, tanquam in latrones, vt publica tranquillitas retineri, & singulorum fortunae, coniuges atq; liberi vindicari posśint atq; defendi. Iustiśsimam esse belli causam: neque se fuisse venturum ad arma, nisi Deo gratum esse sciat hoc officium: qui magistratui gladium attribuerit, non quidem vt latrocinium exerceant, verùm vt iniustam vim omnem & latrocinia depellant. Ea habita oratione, fit impetus in hostem, & tormentis primùm res agitur. Ibi verò miseri homines, velut attoniti ac mente capti, neq; se defendebant neq; fuga salutem petebant, & carmen illud populare, quo sancti Spiritus petitur auxilium, cantabant. Plerique enim confisi pollicitationibus Munceri, coelestem opem expectabant. Emiśsis tormentis cùm iam in munitiones fieret impetus, ac multi paśsim interficerentur, ibi demum in fugam coniecti Francusium petunt. Alij quidam in diuersam montis partem sese recipiunt, & in proxima valle perpaucos equites aliquandiu sustinent ac demorantur, ex ijsq; vnum & alterum interficiunt. Quum enim magna sui parte fugerent, equites absque ordine vagabantur huc illuc dispersi ac diśsipati, & quam quisq; in partem venisset, ibi fugientes persequebantur. Sed nonnullis, vt antea dixi, desideratis, accensi ira studioq; vindictae, magis instabant, & ad quinq; circiter millia conciderunt. Mox à praelio fuit occupatum Francusium, in eoq; capti ad CCC. & capite multati. Profugerat in oppidum Muncerus, inq; domum non procul à porta sese abdiderat. Huc fortè nobilis quidam diuertit. Eius famulus cùm in superiorem aedium partem ascendisset, spectandi causa domicilij, reperit quempiam decumbentem in lecto. Rogat qui sit, an ex tumultu profugerit, an sit è seditiosis vnus. Inficiatur ille, seq; iampridem ait febricitare. Fortè iacebat ad lectum crumena: corripit eam alter, vt aliquid auferret praedae. Postquam aperuit,

A aperuit, literas offendit, quibus Muncerum admonebat Albertus Mansfeldius, 1525.
vt ab incœpto desisteret, nec ad seditionem vulgus inflammaret. Iis perlectis
literis, rogat num ad ipsum eæ sint datæ. Neganti vim intentat. Tum ille de-
precatur, seq́ Muncerum esse fatetur. Captus igitur, ad Georgium Saxoniæ *Muncerus inspe-*
Principem, atque Lantgrauium adducitur. Ab ijs rogatus, quid ita miseros ho- *rato proditus.*
mines in fraudem pertraxerit: nihil à se præter officium esse factum, & Magi- *Munceri respon-*
stratus, qui doctrinam Euangelij non ferant, eiusmodi rationibus esse coercen- *sum ferox.*
dos, respondit. Occurrit ei Lantgrauius, & Scripturæ testimonijs demonstrabat, *Reuincitur à Lantgrauio.*
in honore habendum esse Magistratum: seditionem omnem à Deo prohibitam,
neq́ Christianæ professionis hominibus licere priuatim vlcisci iniuriam. Ad ea
B conticuit, & quæstioni subiectus, cùm præ dolore exclamaret, Saxoniæ dux Ge-
orgius, Tu quidem nunc cruciaris, inquit, Muncere: sed inuicem cogita misero-
rum hominum cladem, qui per te nefarie circumuenti, hodierno die perierunt.
Tum ille, magno cum risu, Hoc voluerunt, ait. Postea deductus Helderungum, *Intempestiuus*
Mansfeldiſſæ ditionis oppidum, graui de ipso quæstione habita, quid sui fuisset *Munceri risus.*
propositi, & quos haberet socios coniurationis, fatebatur. Helderungo profecti
Mulhusium Principes, è seditiosis quamplurimos capite plectunt: & in his eum,
de quo suprà diximus, Phiferum. Huc etiam paulò pòst abducitur in castra Mun- *Munceri pusilla-*
cerus, qui tum in ijs angustijs admodum fuit animo perturbato atq; deiecto, neq́ *nimitas.*
suæ fidei rationem explicare poterat, vt in eo temporis articulo fieri solet: & ipsi-
C us cõfirmandi causa, Brunsuici dux Henricus, voce illi præibat. Moriturus autem *Munceri hora*
agnoscebat delictum & errorem, idq́ palàm profitebatur, & militum septus co- *mortis peccati*
rona, Principes hortabatur ad maiorem clementiã erga miseros homines. Ita fo- *pœnitet.*
re, vt nullum eiusmodi posthac sit ipsis extimescendum periculum. Simul mone-
bat, vt sacræ Scripturæ libros qui sunt scripti de regibus, diligenter euoluerent.
Eo cõfecto sermone, gladio percutitur, & exempli causa, caput eius adfixum ha-
stæ, medijs in campis collocatur. Quum eiectus è Saxoniæ finibus, vt antea dixi,
Muncerus oberraret, ac rumor increbuisset, eum cogitare Mulhusium: Lutherus *Luth. cauendum*
ea re cognita, datis ad Senatum literis, grauiter monet, ne recipiãt. Esse hominem *monet Muncerum.*
seditiosum, qui præter vim & latrocinia nihil cogitet. Notum esse quid Alsteti,
D quid Cygneæ sit machinatus. Habere illum suos emissarios, qui passim obrepant
hominum cœtibus. Non posse ab ijs hoc saltem impetrari, vt sese legitimæ cogni-
tioni sistant. Ipsorum doctrinam esse non modò seditiosam, verumetiam futilem,
ineptam & inscitiæ plenam. Diligenter ergò caueant, fore enim vt breui detega-
tur fucus. Quòd si minus id placeat, saltem ad tempus differant, donec quid de
ipsis oporteat sentire cognoscant. Hoc suum esse consilium, hominis amici, deq́
ipsorum salute soliciti. Quod si repudient, eoq́ pòst in calamitatem incidant, se
futurum extra culpam, qui tàm studiose præmoneat. Rectè facturum Senatum, si
roget ex illo, quis docendi munus ipsi commiserit, quis euocarit. Et si Deum no- *Muncerus quo-*
minet authorem, tum iubeant hanc suam vocationẽ aliquo euidenti signo com- *modo explorandus*
E probare. Quod si repræsentare non posit, vt tum repudietur. Hoc enim esse Deo
proprium atq́ familiare, quoties formulam consuetam & rationem ordinariam
velit immutari, vt tum voluntatem suam aliquo signo declaret.

Gliscente per Germaniam dissidio, quum ad turbam atq́ motum res incli- *Luth. deterret*
nare viderentur, nondum tamen arma sumpsissent plebei, Lutherus edito scripto *à seditionibus.*
monebat omnes, vt à seditione sibi temperarent. Etenim licet terrificus aliquis
tumultus & præsens periculum imminere videatur Ecclesiasticis: arbitrari tamen
se, vel nullum, vel non eiusmodi futurum, qui ditionem ipsorum omnem perua-
dat, aut potentiam euertat. Nam longè aliam ipsis impendere calamitatem, & fo- *2. Thess. 2.*
re quod post Danielem Paulus etiam prænuntiauit, vt ipsorum tyrannis nulla vi
humana, sed aduentu Christi seruatoris & Spiritu Dei corruat. Hoc suę sententię

1525. esse fundamentum. Hac etiam de causa nunquam se restitisse illis magnopere, A
qui rem armis aggrederentur. Certò enim sibi constare, frustra ipsos moliri. Etiamsi fortè pauci quidam ordinis Ecclesiastici trucidentur, non tamen ad omnes peruenturam hanc esse lanienam. Trepidare quidem illos nunc & concursare, seque in primis optare vt magis etiam trepident, si fortè scelerum ipsos pœniteat: sed accensam esse iram Dei, & illos de vitæ quidem periculo deque fortunis nunc angi: quomodo autem Deo reconcilientur, nullam suscipere cogitationem: imò securos omnium rerum, aspernari tam claras admonitiones, ac iræ Diuinæ significationem penè etiam ridere. Et quanquam ab armis nihil grauius metuendum sit ipsis, tamen cùm præsens rerum status explicationem aliquam consilij requirat, dicturum se liberè sententiam suam. Ac principio quidem magistratus esse, B
hoc operam dare, ne populus aliena culpa detrimenti quid accipiat, & prouidere, ne falsis dogmatis religio deformetur. Hoc ipsorum esse munus, & eam qua sint præditi potestatem ad gloriam Dei conuertendam esse omnem, & ad populi salutem. Quia verò longè diuersum faciant, seque inuicem impediant, nonnulli falsam quoque doctrinam tueantur, non laturos impunè. Non hoc suum esse consilium, vt armis oppugnentur Pontificij, verùm vt magistratus ad officium illos astringat: in eoque suam ditionem atque ius exerceat: neque sua vel lenitudine vel dissimulatione illorum audaciam & improbitatem confirmet. Ad vulgus autem & imperitam multitudinem quantùm pertinet, grauiter esse monendos, ne se commoueant, nisi de voluntate magistratus. Frustrà enim sumi laborem omnem, & C
Deum ipsum esse vindicaturum, neque tam leui pœna tantam nequitiam expiari posse. Quòd enim adeò lentè tamque remissè principes agant, quòd tantas indignitates perferant, & illis tam apertis iniurijs atque ludibrijs Ecclesiasticorũ non commoueãtur, id fieri permissu Diuino: nimirùm, vt vnus ipse rem vlciscatur, & iracundiam suam, omnem in illos effundat. Quòd etiamsi fortè res in tumultum exeat, & tam leni supplicio sibi satisfieri patiatur Deus: tamen omnem istum agendi modum esse non solùm illaudatum, sed inutilem quoque. Nihil enim esse rationis in seditione, & ferè fieri, vt innocentes præ cęteris luant. Neminem etiam qui turbas moueat, excusari posse, quantumuis habeat iustam causam. Populari verò seditione semel oborta, bonos & honestos homines vnà cum nocentibus & im- D
probis necessariò perire. Ad magistratum ergò respiciendum, & quandiu is non se commouet, nihil priuatim esse tentandum. Seditionem enim omnem pugnare cum præcepto Dei, qui controuersias omnes priuatorum legitimè disceptari iusserit. Cùm autem seditio nihil sit aliud quàm vindicta priuata, nemini dubium esse, quin Deus illam improbet ac detestetur. Eam verò, quæ nunc impendere videatur seditionem, excitari ab humani generis hoste diabolo: qui cùm veritatis lucem ferre non posśit, turbas excitet per homines Euangelicæ profesśionis, vt veram doctrinam, his aliquot annis beneficio Dei restitutam, in odium ac vituperium adducat; quasi nõ sit à Deo profecta, quæ tantis malis occasionem præbuisse videatur. Hoc ipsum nunc ab aduersarijs magna contentione iactari: sed E
eorum esse contemnenda iudicia. Se quidem illos planè despicere: nihil enim à se vel scriptum esse vel pronuntiatum, quod seditionẽ vllam posśit accendere. Iam verò, qui rogent & obijciant, quid agendum igitur, & quousque ferendæ sint indignitates illæ, conniuente ac dissimulante magistratu: illos hanc oportere formulam sequi. Primùm vt delicta sua recognoscant, quibus offensus, tyrãnidem illam Ecclesiasticã Deus permisit esse tam diuturnã, tamque latè grassari. Dominationem hanc adeò crudelem & impiam esse nostrorũ scelerum & improbitatis pręmium. Eam si velimus à nobis depelli, cumprimis oportere vt vitæ emendatione Deum reconciliemus. Deinde magnis precibus implorandum esse Diuinum auxilium aduersus regnum Pontificium, exemplo Dauidis, qui Deum sæpe rogarit, vt impiorum

Ibi trepidauerunt timore, vbi non erat timor.

Magistratus officium.

Cum Ponti. quomodo magistratus gerere se debeat.

Lento gradu ad vindictã sui Diuina procedit ira.

Authores turbarũ inexcusabiles.

Seditiõis definitio

Cur diabolus turbas excitet.

Quomodo depellenda impia dominatio.

A piorum potentiam atque superbiam infringeret. Postremò, celebrandam esse doctrinam Euangelij, & Pontificum imposturas orbi terrarum patefaciendas, vt detectis erroribus & agnita veritate homines pro nihilo ducant, & planè contemnant quicquid ab illis profectum fuerit. Hanc rationem esse longè omnium aptissimam ad minuendam illorum potentiam: viribus & armis nihil quicquam profici, & ferè fieri, vt belligerando magis illi confirmentur. Quòd si autem cum Pontificis persona, Christus, & cum eius doctrina componatur Euangelium, tunc demum apparere, quantum sit discrimen inter lumen solis atque tenebras, & quantum nobis beneficium Deus cótulerit, patefacto nobis ad sui cognitionem aditu, remotis omnibus obstaculis: tunc demum ruere atque collabi vim omnem B illorum & existimationem. Hoc suo posse doceri exemplo, qui Pontificium regnum grauius afflixerit, quàm vlla vis potuisset armorum. Nullam igitur aliam esse optandam seditionem. Hanc vnam, quæ nunc resuscitata sit authore Christo, prædicationem Euangelij, satis esse potentem & acrem ad obruendum Pontificatum. Huc esse defigendos oculos atque mentem, nec aliò respiciendum. Non suum hoc esse negotium, in quo versetur: tantam enim molem excedere vires atque modum humani ingenij. Quòd etiam eousque res deducta sit, omninò præter suam expectationẽ accidisse, ideoque nihil dubitare, quin idem ille, qui fundamenta iecit operis, qui dedit incrementum, ad finem quoque sit illud & exitum perducturus, omnibus licet hostibus inuitis ac resistentibus. Diabolũ multò antè præ- C sensisse mutationem hanc tam insignem, ideoque fuisse conatum impedire, & hęc tempora per quosdam prænuntiasse, scriptis aliquot editis atque vaticinijs, vt homines redderet alienos à salutari doctrina. Cùm autem frustrà se conatum esse videat, decurrere nunc ad nouum præsidium, & ad seditionem homines impellere, vt impediat quò minus à suo Pontificisque regno fiat defectio. Sed non perfecturum esse quod moliatur, & fore vt prædicatione veræ doctrinæ magis atque magis labefactetur: in ea doctrina perseuerandum esse omni studio ac diligentia, & demonstrandum, quàm nihil ad salutem conferant hominũ decreta. Monendos etiam homines, ne votis monasticis alligari sese patiantur, & qui iam alligati sunt, vt ea repudient. Item, ne quid pecuniæ cótribuant ad friuolos illos & iocu- D lares templorum vsus, ad cæreos, campanas, tabulas, vasa, signa, substructiones, ornamenta, & quicquid sit eius generis. Nam in hisce rebus non esse positam hominis Christiani vitam, sed in fide atque charitate. Hunc ad modum si doceatur populus, dubium non esse, quin Pontificum, eorumque clientelæ omnis authoritas atque regnum paucis annis concidat. Sin autem hæc doctrina postponatur, nec hominum animis eripiantur errores ac opiniones illæ falsæ, duraturum esse Pontificatum, etiamsi plurimę simul in eum fiant coniurationes. Inspiciant modò & secum cogitent, quantum ipse, quàm exiguo tempore, sola doctrina perfecerit. Vel ipsos aduersarios illud testari, quando suis emolumentis plurimùm decessisse queruntur. Ex eo facilè intelligi, quid sit futurum, si vel per solum adhuc E biennium hæc doctrina cursum suum retineat. Satanam ergò, qui rem omnem præsentiat, tumultuari nunc & institutum istud conari per seditiones impedire. Sed prudenter agendum, magnisque laudibus beneficium Dei celebrandum esse, qui nobis hanc suæ cognitionis lucem accenderit. Detectos esse Pontificiorum dolos, inscitiam, rapacitatem, tyrannidem, & totam illam sentinam præstigiarũ, quibus orbem terrarum ludificarunt, illos qui fuerunt antehac omnibus formidabiles, nunc eò redactos, nihil vt habeant præsidij, nisi tantùm in armis. Cùm autem nudi iam conspiciantur ab omnibus, & quantam occultarint immundiciem oculis omnium appareat, & ad vim confugere cogantur, fieri nó posse, vt sit diuturnus ipsorum status: & siquid fortè reliquum manserit ipsorũ potentiæ, quod hæc Euangelij doctrina nó infregerit, fore vt totũ illud aboleatur aduentu Christi. For-

1525.

Ratio minuendæ potentiæ Pontificiæ.

Lutherus effecit verbo quod armis fieri nequiuisset.

Apparet ex Brigittæ & aliorum prædictionibus.

Satanas luci tenebras nititur offundere.

Pontificiorũ statum non fore diuturnum.

1525. sti. Fortiter instandum igitur, & progrediendũ in eo curriculo: sed adhibendam A esse tamen certam rationem & ordinem. Pręposterè enim quosdam in eo versari, qui nulla instructi doctrina, simul atq; vnam & alteram audierint concionem, è vestigio sibi multum arrogent, seq; Lutheranos vocent, & alios nondum intelligentes acerbè reprehendant. Multum autem in eo peccari, neq; sic agendum esse: & orare se, ne quis omninò suum nomen obducat: sed elaborandum potiùs, vt cùm Christi nomen profiteamur, iure nobis illud vendicemus, vt Christiani cognominemur. Qui verò docet, ei videndum esse, cuiusmodi sint ij quibuscum agat: nam esse quosdam pertinacibus ingenijs, qui & sanam doctrinam aspernentur, & alios etiam in errorem abducant. Ab ijs planè temperandum, & iuxta præceptum Christi, non esse spargendas margaritas ante porcos. Cùm autem ijdem B non contenti sua vel ignoratione vel pertinacia, cæteros etiam à vera doctrina reuocant & auertunt, tum acriter ijs resistendum: non quidem ipsorum causa, verùm vt ex multitudine saltem aliqui conseruentur. Rursum esse alios minimè quidem repugnantes, verùm simplices & ignaros. Cum his agendum esse leniter, non tumultuosè nec immodestè, & ordine commonstrandum, in quo sit hominum posita salus: & ad ipsorum mediocritatem accommodandam orationem omnem, donec sensim augescant & confirmentur.

Concionatori adhibenda circumspectio.

Plebeiorum motus per Sueuiam.

Superiori libro diximus de plebeis, qui per Sueuiam erant in armis, antequàm Muncerus prodiret in aciem. Hi paulò moderatiùs rem gerebant initiò, & quid à Principibus atq; Magistratu fieri vellent, edito scripto demonstrabant, vt C suprà paucis attigimus, & si qua in re fallerentur ac errarent, non se fore pertinaces, verùm saniora velle sequi consilia, profitebantur. Ex ijs postulatis primum erat, vt ipsis liceret Ecclesię ministros eligere, qui verbum Dei purè doceant, nullis admixtis hominũ decretis. Alterum, nolle se posthac vllas dare decimas, præterquam frumenti, & has ipsas oportere distribui partim in Ecclesię ministros, arbitrio bonorũ virorũ, partim in homines egenos, partim in vsus publicos. Item, quòd hucusq; sint habiti velut conditione serui, rem esse indignã: quandoquidẽ Christi sanguine sint omnes facti liberi. Non se quidem recusare magistratum, & scire cõstitutum esse à Deo, velle etiam in rebus omnibus honestis parere: sed seruitutem illam deinceps nolle ferre, nisi Scripturę sacræ testimonio demonstretur D æquum esse vt ferant. Deinde, quòd ipsis interdictum sit capere feras, aues atq; pisces, nullam habere æquitatem: multò minus etiam quod plerisque in locis non ausint eijcere feras depascentes agros atq; segetes. A condito mundo Deum dedisse homini ius & imperium in omnes generis animantia. Non se quidem vlli quicquam auferre per vim, ijs qui vel flumen totum vel partem aliquã emerint: sed petere vt æquabilitas aliqua seruetur, in eoq; magis spectetur quid multitudini, quàm quid paucis vtile sit atq; commodum. Syluas etiam esse paucorum in potestate, non absq; magno dispendio plebis. Itaq; suam hanc esse voluntatem, vt eæ syluæ, quæ non sint emptæ priuatim ab aliquo, fiant multitudinis: vt ex ijs & ad quotidianum vsum & ad ædificationes etiam, cùm opus fuerit, quilibet E sibi sumat absq; pretio: sic tamen, vt eorum, qui deligentur ad eam rem procurandam, authoritas interueniat. Quòd si fortè nullæ sint, nisi priuatorum syluæ, tum amicè cum possessoribus transigendum. Adhæc, grauari se multis incommodis, quæ cumulentur indies magis atque magis. Cupere ergò, vt eam rem Principes moderentur ex æquitate & Euangelij præscripto: neq; plus oneris imponãt, quàm antiquitas fieri consueuit. Velle etiam, vt quæ quisque bona, fundos & agros teneat beneficio & concessu Principis aut Magistratus, eorum nomine non grauetur amplius quàm pactum sit initiò. Eiusdẽ esse generis, quòd ex ipsis multi pendant annuum tributum atque stipendium maius, quàm pro modo facultatum. Esse æquum, vt de eo principes aliquid remittant, vt qui colunt agros, aliquod

Postulata plebeiorum.

Venatio, aucupiũ, & piscatio vulgo interdicta.

Oneribus modum adhiberi petit plebecula.

Sic vos non vobis fertis aratra boues.

A aliquod saltem percipiant sui laboris emolumentũ, nec ad inopiam redigantur. 1525.
In multis etiam pecuniarijs requirere se maiorem æquitem. Nouas quotidie ferri leges, & pecuniam ab ipsis extorqueri sæpe, non emendationis causa: verùm in ea re plerunq; & odium & fauorem atq; gratiã interuenire. Petere ergò, vt iuxta formulas olim descriptas, non autẽ ex affectibus irrogetur pœna: sed & quosdam priuatim vsurpare sibi fundos atq; prata, quæ sint multitudinis. Quicquid sit eius generis, velle se vendicare: nisi fortè quis emerit. Postremò, quòd mortuo patrefamiliâs vsitatum sit, vt vxor atq; liberi de suis aliquid bonis dependant, id supra modum esse iniquum. Velle igitur, vt totum hoc magistratus aboleat. Huic illorum scripto promulgato, Lutherus, ad quẽ prouocauerant, respõdet, & ad ipsos orationẽ conuersa. Verum est, inquit, & fateor, principes viros, qui prędicationẽ Euangelij non admittunt, qui populum non vno modo grauant & opprimunt, dignos esse, quos è solio Deus præcipitet: nec enim vllam habent excusationẽ. Et quanquam hoc ita se habet, vobis tamen est prouidendum, vt conscientiam huc afferatis puram & inculpatam: alioqui corporis & animæ iacturam facietis. Neq; cõsiderare vos oportet, quantæ sint vestrę vires, quantumq; reprehendẽdi vestri aduersarij, sed quàm legitima sit atq; iusta, quã defenditis, causa. Diligenter itaq; prouidete, neq; concionibus omnium credite. Satanas enim sub Euangelij prætextu multos hoc tempore seditiosos & planè sanguinarios excitauit doctores.

Bonus lucri odor ex re qualibet.

Lutheri ad rusticos responsio.

B

C Equidem liberè vobis atq; syncerè consulam, vt debeo, vestrum est adijcere animum & auscultare recta monenti. Neq; verò, si pleriq; maledicent, & fortè conuicijs me petent, moueor: & satis est, modò saltem aliquos eripiam vltioni Diuinæ. Reliquam turbam nihil moror, & sicut me contemnunt, sic ego vicissim illos non metuo. Sed vt ad rem veniam: vsurpatis vos quidem nomen Diuinum, & Christianum, vos appellatis ipsi cœtum atq; multitudinẽ, & Legem à Deo præscriptam velle vos per omnia sequi iactatis. Atqui, constat vobis hauddubiè, nomen Dei non esse temerè vsurpandum, neq; falsò: nam pœnam comminatur Deus, quæ vos etiam manet, siquidem non rectè negotium hoc agitis. Qui totum orbem terrarum inundationibus obruit, qui Sodomam ignita pluuia totam absorpsit, idem vos etiam facilè deleuerit, quæcunq; sit tandem vestra potentia. Sed falsò vos obducere nomen Dei vestris actionibus, facilè demonstrari potest. Itaq; cuiusmodi sit futurus exitus, non obscurè diuinare licet. Nec enim fallit, qui dixit gladio perituros, qui gladium sibi vendicant ipsi: nimirùm, qui sua quadam audacia sibi potestatẽ arrogant animaduersionis: cùm Paulus tamen iubeat omnes in vniuersum obtemperare Magistratui reuerenter & cum timore. Quid ad hæc respondebitis, qui legis Diuinæ præscriptum velle vos insequi simulatis, & interim tamen gladium arripitis, ac Magistratui, quem Deus constituit, resistitis? an non istud est temerè vsurpare nomen Diuinum? Sed Magistratus ita se comparat, vt planè sit intolerabilis. Nam & Euangelij doctrinam nobis adimunt, & in cæteris rebus omnibus ita nos premunt, vt nihil suprà. Sit ita sanè: non tamen idcircò sunt excitandi motus atque seditiones. Nec enim cuiuslibet est coercere maleficia, sed hoc ad eum modò pertinet, cui tributum est ius atque potestas gladij, sicut apertè Scriptura docet. Deinde, non leges tantùm, sed & naturæ ius animis impressum ostendit, non licere cuiquam, vt suæ causæ cognitor sit atq; iudex ipse. Sumus enim omnes vitiosi, & amore nostri prorsus excæcati. Negari autem non potest, quin hic vester tumultus atq; seditio sit vindicta priuata: nam & cognitionem causæ vobis arrogatis, & quas vobis putatis esse factas iniurias, vlcisci paratis authoritate vestra. Sed hoc ipsum pugnat cum iure Diuino, cum naturali, cum ipsa demum æquitate. Quod cùm ita sit, non potestis vlla ratione facinus hoc defendere. vel si mandatum aliquod habetis à Deo vestri facti, necesse est

Tituli quibus se venditabant populares.

Genes. 7.

Genes. 19.

D

Matth. 26.

Rom. 13.

Diluit obiectiões plebeiorum.

E

Cæcutimus omnes in nostra causa.

hoc

1525. hoc ipsum à vobis aliquo illustri miraculo demonstrari. Sed hîc accidit, quod A
Matth. 7. Christus ait: nimirum, quid in alijs reprehendendum sit, clarè perspicitis; quantum verò sit impietatis in vestra causa, non adimaduertitis. Iniquè facit Magistratus: at multò vos iniquius, qui contempto Dei mandato, iurisdictionem inuaditis alienam, qui Magistratui nihil omninò relinquitis. Quid enim superest, cùm potestatem ei tollitis? Vos ipsos appello, qui magnam bonorũ partem cuipiam aufert, aliquid tamen relinquit, & qui bonis ablatis vitam etiam eripit, vter vobis
Iurisdictione constat Magist. fortuna. atrocior esse videtur? Magistratus adimit vobis possessiones; iniquum est; vos autem iurisdictionem adimitis: qua quidem in re consistit omnis ipsorum fortuna tam corporis quàm bonorum. Vos ergò nocentiores illis. Atqui vitã ipsorum B
atque fortunas non petimus, credat hoc qui volet, non ego. Qui præcipuam partem alicui tollit & aufert, non verebitur etiam reliquum, quod ab ea dependet, auferre. Verùm, sit ita sanè vt dicitis. Maneat illis quæ possident bona, vita quoque sit incolumis: illud verò quod iam perpetrastis, omnem mediocritatem excedit, quando potestate illis omni sublata, vultis ipsi rerũ esse domini. Perpendite rem
Magistrat. tam necessarius quàm Sol mundo. ipsi, quæso. Vestrum hoc institutum si laudari debeat atque valere, nulla sint futura iudicia, nullus Magistratus, & cuiuis liceat priuatim in quemuis experiri pro sua libidine & arbitratu: nec expectandum inde sit aliud, quàm mutuæ cædes, atque latrocinia. Nam vt quisque sibi factam ab aliquo putabit iniuriam, ita mox illam pro sua cupiditate volet vlcisci. Hoc ipsum verò, si & iniquum est, & in nulla persona tolerari potest, multò minus coactæ alicui hominum multitudini concedi C
debet, aut si conceditur, in singulis etiam ferendum erit. Quid? in hoc ipso vestro cœtu, si res eò licentiæ prolaberentur, vt causam quisque suam priuatim vlcisci vellet, cedò, quid faceretis? Cogeretur ille dubio procul stare iudicio publico per vos constituto: quid vos igitur excusat, qui iudicia conuellitis & Magistratum
Magistrat. iure naturali nititur. reijcitis, quem Deus ipse vobis præfecit? Hoc ipsum ius, de quo iam loquimur, omnium mentibus est impressum, & à barbarissimis etiam populis colitur: nam alioqui summa sit omnium rerum futura perturbatio. Quòd etiamsi diligenter illud seruaretis, nihilo tamen essetis hoc ipso meliores, quàm vel Turcæ vel id genus alij populi nostræ religionis ignari. Iudicia enim publica subire, & Magistra- D
tus authoritatem sequi, non hoc præstat vt quis fiat Christianus: nam ipsa demum necessitas cogit etiam inuitos, vt ita faciant. Vos ergò, cùm hoc ipsum ius, mentibus infixum & omnibus commune, reuellitis, multò estis prophanis gentibus deteriores: tantùm abest, vt nomine Christiano sitis digni. Quem quidẽ titulum quia vobis vsurpatis, & nomini Diuino facitis iniuriam, indigni videlicet appellatione Turcica, propter naturæ ius violatũ: quomodo tandem cõsistetis in aspectu Christi, cùm de nobis omnibus iudicium facturus est? Cuiusmodi sint ergò vestri doctores, etiam atque etiam prouidete. Vereor enim, ne sanguinarij quidam vobis obrepserint, qui suis concionibus huc vos impellant, quò tandẽ ipsi vestris auxilijs freti, dominationem & regnum inuadant, securi prorsus de vestris fortu- E
nis atque salute. Iubet Deus vindictã sibi omnem permitti. Scriptura iubet parere Magistratui, etiã improbo. Parendũ igitur erit: alioqui motũ quidem excitabitis, verùm is tandem in vestrum caput desinet: nec enim licentiã hanc vestram Deus impunitã dimittet. Dumque libertatem quæritis, vitæ, bonorũ & animæ dispendium vobis ipsi cõparabitis. Exardescit in vos ira Dei, & salutis omniũ hostis diabolus falsos in vestrum cœtum immisit doctores. Meum ergò secuti consilium,
Ius Christianum siue Euangelicũ. cauete ac resipiscite. Nunc de iure Christiano seu Euangelico verba faciam. Hoc enim quia vobis arrogatis cognomen, æquum est, vt cuiusmodi sit ius vestrum,
Matth. 5. exploretur. Et primò quidem, Christus iubet non esse resistendum malo, sed vnam ferienti maxillam iubet & alterã præberi: tunicam auferenti iubet pallium

quoque

A quoque tradi, iubet benè tum precari tum facere inimicis. In eandem sententiam multa sunt loca passim in sacris literis. Iam mihi videte, quomodo vestrum hoc institutum respondeat mandato Christi. Videte quò vos abduxerint vestri doctores. Christianorum sanè est, pati & subire crucem, non repugnare, non vlcisci, non gladio ferire: quid autem simile in vobis conspicitur? Ardua cumprimis est Christiani nominis professio, & vix paucissimi re præstant ipsa, quod debent. Quod vt plenius intelligi possit, exemplum vobis afferam huius, de quo loquimur, iuris. Vt Dominum ac magistrum suum Petrus defenderet, seruulum Pontificis ferijt: nonne iusta de causa? cùm illi non modò vitam Christi peterent, sed 1525.

Ardua Christianismi professio.

B eius quoque discipulis, Euangelij doctrinam, in qua salus erat ipsorum posita omnis, auferebant, sublato nimirum præceptore Christo. Talis verò tamque atrox iniuria vos nondum perculit: sed quid interea Christus? Iubet abstinere Petrum à defensione, graui lata sententia in eos qui gladio feriunt, hoc est, qui contempto magistratu vindictam priuatam exercent. Quid ipse, cùm affigitur cruci, cùm docendi munus à Deo patre mandatum exercere prohibetur? nimirum fert patienter, rem omnem Deo patri committit, eumque pro suis percussoribus deprecatur & orat. Hæc vestigia sunt imitanda vobis, aut deponendus est hic tam speciosus titulus. Quòd si Christi exemplo insisteretis, patefaceret se Dei potentia: & sicut post indignissimam filij sui mortem, longè lateque propagauit Euangelium, inuitissimis licet omnibus aduersarijs, ita quoque vos haud dubiè respiceret, & salutarē

C doctrinam abundè largiretur. Nunc verò, quandoquidem armis res administratur, nec obtinebitis quod vultis & arma vobis de manibus excutientur. De me ipse nunc etiam aliquid dicam. Oppugnauit me summis viribus totius orbis terrarum: & tamen quò fuit ipsorum omnium impetus vehementior, eò fecit maiores progressus mea doctrina. Quid ita? nihil egi violenter, nullum excitaui motum: non fui cupidus vindictæ: sed magistratum ciuilem reuerenter colui: scriptis etiam meis exornaui, quantum in me fuit: & quod præcipuum est, rem Deo cōmittens, in ipsius potentia totus acquieui. Sic adeò seruatus sum in hunc vsque diem: fremant licet Pontifex omnesque aduersarij: & simul mea doctrina multos ad

Veritas instar palmæ in aduersum nititur.

D populos dimanauit. Vos autem importunè iam irruitis, & dum promouere vos negotium putatis, quantum inferatis impedimenti, non animaduertitis. Hęc autem eò spectant, vt titulum illum & nomen Christianum à vobis ablegetis in ista causa: quam etiamsi defenderetis optimam, tamen, vt suprà docuimus, homini Christiano nec pugnare licet nec malo resistere. Hunc ergò titulū atque cognomen vobis non tribuam, non concedam. Neque tamen hoc ipso velim purgare magistratum: nam iniquè multa faciunt, & agnosco: sed nihilominus à Christiani nominis professione hæc vestra longè remota est actio. Quòd si verò nomen istud obstinatè retinebitis, & hoc veluti fuco vestram causam adumbrabitis, aduersarium me vobis profiteor, quia sub Euangelij prætextu planè diuersum à doctrina

E Christiana facitis. Itaque Deum precabor, vt vos benignè respiciat, & vestrum hoc institutum euertat. Nec enim obscurè hoc intelligo, diabolum id moliri, quandoquidem per pontificem Romanum hucusque opprimere me non potuit, vt per istos me conficiat atque iugulet sanguinarios concionatores. Ergò precibus instabo, sicut dixi, quanquam sanè malim ita vos comparetis, vt ne mihi sit necesse precibus aduersum vos agere. Nam etsi peccator sum, tamen & iustam esse precationis meæ causam, & exaudiri quoque meas preces, nihil dubito. Vult enim Deus nomen suum sanctificari, & nobis etiam sic orandum esse commonstrauit. Hortor itaque vos atque etiam oro, ne precationes meas & aliorum despiciatis: quid enim possint & efficiant, vestro certè maximo malo sentietis. Talem verò fiduciam ad precationem vos nullam afferre potestis. Nam & Scriptura & mens ipsa

Artes diaboli ad opprimendū Euangelium.

1525. male conscia vobis ostendunt, actionem hanc vestram esse prophanam & impiam. Ex vobis, oro, quotusquisque Deum implorauit in ista causa? Vix vllus, opinor: imò salutem omnem in copijs & armis positam esse putatis. Qui verè sunt Christiani, nihil agunt violenter, sed tolerant, precibusque Deum solicitant, vt omnium temporum viri sancti suo nobis exemplo demonstrant. Nam & salutaris est hæc vnica ratio, & menti summam tranquillitatem affert. Nunc ergò, quoniam hanc negligitis, quia neque preces ad Deum effunditis, neque patientiam vllam præstatis, & à vobis omnia petitis atque speratis ipsi: non est quòd vllum Dei beneficium expectetis. Fieri quidem potest, vt conniuente Deo sit aliquis vester successus: verùm id omne demum in vestram recidet perniciem. Ex ijs, quæ hucusque recitauimus, facilè est ad postulata vestra respondere: quæ etiam si niterentur æquitate & iuri naturæ essent consentanea, tamen præcipua sui parte non consistunt: quia Magistratui vultis ea per vim extorquere: quod ipsum cum æquitate & iure communi pugnat. Is autem, qui vobis ea conscripsit, non est vir bonus. Nam loca Scripturæ, quibus vos accendit & periculis obijcit, non integrè recitat, neque bona fide: & propius inspecta, nihil adeò pro vobis faciunt, vt etiam vehementer impugnent. Iactatur hoc à vobis præcipuè, doctrinam Euangelij vobis eripi: sed planè fieri non potest, vt ab Euangelio quis arceatur. Hæc enim doctrina non est vlli certo alligata loco, sed liberè per orbem terrarum vagatur & oberrat, sicut illa stella, quæ Magis ab oriente sole profectis, effulsit, & quo loco Christus esset natus atque recumberet, ostendit. In Magistratus quidem est potestate, ab eo loco, vbi docetur Euãgelium, aditu quẽ prohibere: sed in nobis etiã positum est, vertere solum, & alijs in locis doctrinam hanc prosequi. Locus ipse non est à vobis vi retinendus aut occupandus: verùm relinquendus magistratui seu domino, & commigrandum aliò, sicut Christus ipse docet. Quod est primum in vestris postulatis, de constituendis Ecclesiæ ministris: rectè quidem habet, si rectus accedat ordo. Nam si bona, quibus aluntur Ecclesiæ ministri, profecta sunt à Magistratu, iam populo non licet illa tribuere cuilibet: sed primùm rogandus est Magistratus, vt pastorem constituat. Si recuset, populus aliquem deliget, suisque alet impensis. Si ne hoc quidem feret Magistratus, tum qui delectus est è populo, fugiat, & vnà cum eo qui volet. Si secus fiat, non potest abesse scelus & iniuria. Quod ad decimas pertinet, iniquissimum est. Quid enim hoc est aliud, quàm Magistratum abrogare totum? Liberalitatem colite, sed de vestro, non alieno. Sic prorsus agitis, ac si dominia rerum essent in vestra manu. Qua quidem ex re facilè potest intelligi, quid vestræ sit mentis atque consilij: & seruitutem etiam tollitis omnem. Quid hoc? Nonne & Abrahamus & alij plerique viri sancti possederunt seruos? Paulum legite: is vos erudiet, de seruis quid statuendum sit. Hoc ergò postulatum, ad vim etiam atque rapinam pertinet, & cum Euangelio pugnat. Nam qui seruus est, potest nihilominus esse pius, & libertate Christiana frui, sicut is qui captiuus detinetur aut ægrotat. Vos eò spectatis, vt omnium sit eadem conditio, sint omnes æquales, hoc autem est absurdum & ineptum. Nam hæc vita ciuilis & administratio reipublicæ consistere non potest, nisi personarum sit discrimen, vt videlicet alij sint liberi, alij serui, alij præsint, alij pareant. Quæ reliqua sunt de feris, de pascuis, de syluis, de fluminibus, de tributis, & id genus alia, Iureconsultis relinquo disceptanda. Nec enim ad officium meum pertinent, quod in eo versatur, vt mentes hominum in rebus sacris instituam. Et hæc quidem est mea sententia consiliumque, viri fratres, quod à me flagitastis: nunc vestrum erit, quia Scripturæ testimonijs vos obtemperare velle scribitis, animum huc adijcere. Neque verò quum hæc ad vos perferentur, mox clamorem tollite, quasi Magistratui sim factus adulator, quasi non rectè doceam. Sed

Aduersus postulata plebeiorum.

Ab Euangelio nemo arceri potest, Matth. 2.

In cõstituendis Ecclesiæ ministris quomodo populus gerere se debeat.

Decimæ persoluendæ.

Christianismus nõ tollit seruitutem.

Seruitus libertati Christianæ non præiudicat.

Lutheri officiũ.

A Sed prius rem omnem, & cuiusmodi sint argumenta, quibus vtor, diligenter expendite. Nam certè vestra res agitur. In primis autem cauete ab ijs, qui vos extimulant, doctoribus. Noui totum hoc genus hominum: abducunt vos in præcipitium, vt honores ac facultates periculo vestro consequantur. Causa, cur falsum titulum, quo se venditabant, tantoperè illis obijcit, hęc erat, quòd in suis illi literis omnibus, cùm ad societatem alios inuitarent atque cogerent, ad arma se venisse iactabant præcepto diuino, & reipublicæ charitate quadam, vt Euangelij doctrina celebretur & augescat & retineatur, vt veritas & iustitia & vitæ honestas propagentur, & vt sibi suisque consulant, ne qua vi deinceps opprimantur. Cumque ad B hunc modum sui facti rationem explicassent, paucis verbis mandabant vicinis, vt statim è vestigio sumptis armis occurrerent, opemque ferrent: sin minus, tum se quamprimùm ad ipsos cum copijs omnibus esse venturos minabantur. Quum ad hunc modum ijs respondisset Lutherus, Principes etiam & nobilitatem scripto commonefaciens, Vobis, inquit, solis acceptum ferri debet quicquid est hodie turbarum. Vobis autem in primis, qui titulum habetis Ecclesiæ, qui ne hodie quidem adhuc desinitis Euangelij doctrinam persequi, & quidem contra conscientiam. Deinde vos qui ciuilem obtinetis Magistratum, hoc vnum agitis, vt quocunque modo compilata pecunia vobis suppetat ad omnem luxum atque superbiam: ita quidem, vt miserum vulgus hoc tantum onus tolerare amplius non C possit. Imminet sanè vobis longè grauissimum periculum, & quasi leniter suspensus gladius impendet ceruicibus vestris: & tamen sic estis interea securi, quasi nemo possit vos deturbare loco: sed hæc ipsa securitas vobis erit hauddubiè perniciosa. Contemptum aliquando Deus effundit in viros principes, vt est in Psalmis. Admonui vos non semel, vt ab eo malo diligenter caueretis: verùm vltrò procurritis ad interitum, nec vlla vos mouet admonitio. Redundabit igitur in vestrum caput ira Dei, ni vitam emendabitis. Quæ passim conspiciuntur & accidunt prodigia, nihil fausti denuntiant. Efferuescentem in nos iram Dei facilè possumus ex eo cognoscere, quòd falsis doctoribus tantùm in nos permittit: vt videlicet in errores atque tenebras abducti, meritò plectamur. Huc iam accedit D ista seditio popularis, quæ Germaniam funditus perdet, nisi precibus nostris Deus exoratus, medicinam afferat. Is autem est hodie rerum status, vt hunc vestrum dominatum homines nec possint nec velint, neque sanè debeant ferre diutius. Transformari vos oportet omninò, & verbo Dei cedere. Quòd si plebs in hoc tempore non perficiat, alij succedent. Ac licet plerique omnes à vobis interficiantur, tamen nouos excitabit Deus, qui negotium hoc agit, & bellum vobis facit, & impietatis vestræ pœnam exposcit. E vobis nonnulli iactarunt, omnem sese fortunam & facultates impensuros in hoc, vt doctrina Lutheri tollatur funditus? Quid autem? Nonne iam eò res deducta videtur? Absit ridiculum in hisce rebus. Dicebant olim Iudæi, nullum se regem habere: sed eò demum recidit ipso- E rum reipublicæ status, vt in perpetuum rege careant. Neque verò contenti superioribus delictis nonnulli vestrum, Euangelio nouam faciunt contumeliam, & quicquid hoc est turbarum, meæ doctrinę ferunt hunc esse fructum. Age, pergite ad hunc modum insectari, cuiusmodi sit mea doctrina, quæ vox Euangelij, non vultis cognoscere: quod est obstinati & maleuoli animi signum. Equidem inde semper ab initio docui modestè, & à seditionibus vehemẽter abhorrui, & populum magno studio sum hortatus ad obedientiam Magistratui præstandam: imò etiam, vt tyrannidem & impiam vestram dominationem tolerarent, admonui: eiusque rei testimoniũ vel ipsi dare vos potestis. Nõ est igitur à me ꝓfecta ista seditio: verùm sanguinarij illi prophetę, qui sunt mihi nõ minus quàm vobis inimici, pestẽ hanc inuexerunt, circũuenta plebe: perque triennium & amplius eò rẽ istam

1525.

Falsum titulum cur Lutherus rusticis obijcit.

Lutheri ad principes & nobiles commonefactio.

Psal. 107.

Hydra euãgelica.

Ob turbas malè audit Euangeliũ.

Turbarum autores.

1525. agunt: nec interea quisquam illis ita restitit, ac vnus ego. Si iam Deus, nequitiæ A vestræ causa, Satanæ permittit, vt per eiusmodi prophetas populi furorem in vos concitet, eoque res deueniat, vt facultas mihi tollatur impediendi malum hoc & tempestatem: quę, cedò, culpa vel in me vel in Euangelium transferri potest, cùm hęc ipsa, quam profiteor, doctrina, non modò sæuitiam vestram perferat hucusque, sed pro vobis etiam preces ad Deum effundat, vestrumque statum ad vulgus ornarit, semper & summis commendationibus defenderit? Quòd si iam cuperem vlcisci quas mihi fecistis iniurias: riderem in sinum, essem huius tragœdiæ spectator, aut coniungerem me furenti plebi, & quod dici solet, oleum adderem camino, & essem tanquam vnguis in vlcere. Magnopere ergò vos oro, viri principes, ne mea B vobis admonitio sordeat, neue seditio vobis hæc videatur leuis, non sanè quòd timeam ne vos illi opprimant, nec enim metuere vos istud velim: sed vt ira Dei sit vobis formidabilis. Nam si pro merito vos vlcisci cogitat, vt quidem metuo, non effugietis periculum, etiamsi minimæ sint hostium cohortes. Itaque si quis adhuc locus est consilijs, oro, cedite furori, & imminentem procellam sapienter depellite: & quoniam incertus est euentus, tum etiam quia quæ sit Dei voluntas ignoratur, omnia vos prius experiri decet, & cauendum ne suscitetur incendium, quo tota conflagraret Germania. Nam certè flagitia nostra, quibus aduersum nos iram Dei concitauimus, in conspectu posita sunt, ita quidem, vt ad leuissimum quenque strepitum sit nobis expauescendum: mitto, cùm tantus hostium numerus C coalescit, & vim intentat. Lenitas & clementia nullum vobis afferet dispendiũ & vt afferat, magno tamen cum fœnore post omnia restituet: vim autem si adhibebitis, de summa rerum forsan erit periclitandum. Et cùm alijs rationibus multò plus consequi liceat, cur aliam hanc atque discrimen subire vultis? Postulata proposuerunt ad xij. è quibus aliqua sunt ita rationi & æquitati consentanea, vt meritò vos pudere debeat: sed tamen ad suum emolumentum illi referunt omnia, neque satis rem demonstrant. & sunt alia multò maiora, quę vobis obijciantur, quę ad rempublicam Germaniæ pertinent. Ea quodam in libro diligenter explicauimus. Vos autem, quibus ea propriè conscripsimus, quoniam illa repudiastis, iam multò duriora sustinetis, & vestro quidem merito. Postulant in primis, vt legitimè constituantur Ecclesiæ ministri, qui verbum Dei doceant. Et quanquam hic D ad suum priuatum commodum spectant, quando sumptum volunt ex decimis alienis ad eam rem præberi: tamen denegari quod petunt, nulla ratione potest. Nec enim vlli Magistratui licet suos ab Euangelij doctrina submouere. Cætera quę pertinent ad seruitutes & id genus alia, nituntur & ipsa ratione. Magistratus enim est non affligere, non diuexare populum, sed fortunas illius atque commoda potius tueri & conseruare. Iam verò nullus est expilationum modus: quę sanè res diuturna esse qui potest? Quòd si homines rusticani, fructus annuos è suis prędijs atque fundis percipiant vberiores expectatione, Magistratus autem & dominus tantò plus exigant ab eis tributi, atque hæc omnia summo cum luxu profundant: quid, cedò, commodi redeat ad miseros, aut quantula ex parte sit illorum facta E melior conditio? Sanè coercenda est omnis hæc profusio, & resecanda luxuries, vt illis etiam, quo vitam tolerent, aliquid superesse possit. Quod reliquum est, ex ipsorum literis iã diuulgatis accepisse vos puto. Sic vtrisque sigillatim commonefactis, communem illis epistolam scribit, & quòd malam vtrique causam tueantur, monet vt ab armis discedant, & disceptatione causam finiãt. Magistratui quidem demonstrat, quàm tetri semper fuerint atque funesti tyrannorum, plebi verò, quàm infelices & calamitosi seditiosorum exitus, qui sumptis armis in magistratum proterui fuerunt. Vnũ in primis deplorat, quòd cũ vtrinque mala conscientia belligerentur; Principes quidem vt suam tyrannidem confirment, alij autem,

Sapientis est omnia experiri priusquam armis decernere.

Magistratus officium.

Ad generũ Cereris pauci tyranni sicca morte adeunt.

vt quòd

A vt quod cupiunt seditiosè perficiant: animæ iacturam faciant omnes, quicunq; hoc in bello cadunt. Deinde Germaniæ vicem deplorat, quæ ciuili hoc bello sit interitura prorsus: facilè quidem arma sumi, verùm non ita facilè, cùm volumus, deponi. Monet igitur vt abstineant, neq; tam perturbatum atq; cruentum Reipublicæ statum, posteritati relinquant: armis nihil ad diuturnitatem posse perfici, sed emendatione vitæ ac ratione plurimùm. Hortatur vt per viros bonos vtrinq; delectos causa disceptetur. Magistratus de summo iure aliquid remittat: plebei vicissim acquiescant recta monentibus, & à postulatis nonnullis etiam discedant. Hoc suum esse consilium, cui nisi pareant, se fore vtriusq; ruinæ spectatorem. B Nefas enim vtrinq; versari, & bellum esse plebi contra Principes, vt in oppressores ipsorum salutis atq; fortunæ. Magistratum inuicem conflictari cum plebeis, vt cum latronibus, & ijs, qui nomini Christiano contumeliam faciant. In hac ipsorum obstinata ferocia se rogaturum esse Deum, vt aut concordiæ viam ostendat, aut vtriusq; partis consilia retundat & conatus. Quanquam tot nunc editis prodigijs, valde se formidare, & in magna versari solicitudine, ne iam ira Dei mitigari possit atq; depelli: non magis, quàm tunc, quando per Ieremiam denuntiauit, offensionem & iram ne sanctissimorum quidem virorum precibus condonare se velle, quò minus populum Iudaicum affligeret: nihil ergò magis optare se, quàm vt resipiscant & Deum vereantur, quò saltem calamitas iam impendens diferri possit atq; mitigari. C Dum hac ratione tumultum sedare studet: illi per Franconiam alijsq; in locis subitò progressi, non Pontificijs modò, sed nobilitati quoq; bellum faciunt, & longè lateq; grassantur, vt diximus. Ibi tum Lutherus alio euulgato scripto hortatur, & instigat omnes, vt velut ad commune restinguendum incendium, sic ad istos conscelerátos & nefarios latrones ac patricidas trucidandos accurrant, qui fidem Magistratui datam turpissimè violarint, & alienas possessiones per vim occupent, & hanc tam horrẽdam impietatem atque nequitiam Christiani nominis tegumento circumuestiant. Quo quidem nihil indignius, nihil turpius excogitari possit. Illa etiam quibus vtuntur argumẽta paucis refellit, vt suprà copiosè docuimus. Deinde Magistratui demonstrat, D quàm nihil dubitare debeant aut vereri, quò minus hãc seditiosam colluuiem inuadant & opprimant: hoc enim ad ipsorum propriè officium pertinere. Nec enim ipsis modò, sed & cuiuis priuato licere, hominem seditiosum quocunq; tandem modo interficere, propterea quòd seditione nullum existere possit in Republica malum perniciosius. Et quò plures etiam isti pertrahant ac secum rapiant inuitos in suam societatem aut furorem potius, eò plus inesse sceleris, & tantò vehementiori opus esse animaduersione. Professos initiò, quasi & disceptationem causæ ferre possent, & admonitionem quoq;, si meliora quis afferret. Itaq; se non ausum fuisse tum illos condemnare, quamdiu intra hos fines ac veluti cancellos constiterent. Nunc autem, quando simulasse ipsos omnia res ipsa doceat, sibi quoque E vertendum fuisse stylum. Ideoq; classicum canit, & monet, vt in eos non secus ac in efferatas belluas impetus promiscuè fiat ab omnibus. Hunc eius libellum, vt nimis acrem & cruentum multi passim vituperabant. Ipse verò prolixè respondet, sententiamq; suam tuetur, & ne in illos quidem vtendum esse misericordia demonstrat, qui à reliqua multitudine coacti, seditiosè quid perpetrarint. Illis verò solis ignoscendum, quod & antea semper dixerit, qui admoniti deditionem fecerint.

1525.

Noe, Danielis & Iob.

Lutherus canit classicum contra grassantes rusticos.

Seditiõe nihil exitialius in Repub.

Lutheri nimia vehementia.

Diximus antea, quomodo Cæsar conuentum Imperij, futurum Spiræ mense Nouembri superioris anni, missis ab Hispania literis inhibuit. Cùm autem turbulẽtus admodum esset Germaniæ status, & à Turca etiam graue periculum impenderet, datis iterum Toleto literis, ad xxiiij. diem Maij, cur superiorem con-

Cæsar ex Hispania scribit ad principes Germanos.

 uentum

1525. uentum agi noluerit, repetit: neq; tamen hoc sic accipiendum esse dicit, quasi de A reliquis Imperij negotijs interim nulla deliberatio fieri debeat. Agnoscere enim suum esse munus, vt & religionem Christianam, & pios ritus atq; consuetudines à maioribus acceptas defendat: doctrinam verò perniciosam & religionis innouationem prohibeat. Itaque sui esse propositi, vt de consensu Pontificis maximi concilium publicum habeatur. Sed quoniam id forsan aliquanto tardius futurũ sit, atq; interim tamen multa per Germaniam fieri contra decretum Vuormaciense, motus etiam atq; seditiones oriri quasdam audiat contra Magistratum: deinde, quoniam & inter ipsos Principes ac ordines magnæ sint multæq; controuersiæ: tum etiam, quia Christiani nominis hostis perpetuus, Turca, nostris iam finibus impendeat, in iudicio quoq; publico & Senatu Imperij multa emẽdationem B desiderent: his de causis conuentum indicere se totius Imperij, vt ad Calendas Octobreis Augustæ sint omnes, deq; republica tractent, in primis autem de perpetuandis in Turcam auxilijs. Quòd si coràm ipse non possit interesse, daturum alijs negotium, qui suum locum expleãt. Hæ literæ serius redditæ fuerunt in Germania, nempe ad xiij Augusti diem. Quapropter de Ferdinandi principis, quem Cæsar sibi legauerat, & aliorum voluntate, productus fuit hic dies ad Martiniana, seu Nouembris diem xi. vt longinquiores etiam ad iter sese comparare possent.

Indictio cõuentus Augustiniani.

Ferdinandus Cæs. legatus.

Is de quo suprà dictum est, Carolostadius à Luthero dissentiens, Vuittemberga relicta, clandestinis illis doctoribus, qui visiones & colloquia cum Deo simulabant, vt antè diximus, multum erat familiaris. Hac potissimum de causa, C Saxoniæ princeps finibus illũ suis interdixerat: ipse verò libellis editis, Lutherum & collegas insectabatur, vt nouos Romani pontificis adulatores, quasi de Missa de delictorum confessione, de statuis & id genus alijs rebus malè docerent: illa etiam Christi verba, Hoc est corpus meum, sic interpretabatur, Hic sedet corpus meum. Deinde, nec à Principe quidem abstinens, fortunam & exilium suum odiosius exagitabat, eiusq; rei culpam in Lutherum conferebat. Ad ea Lutherus prolixè respondet, & dogmata sua defendit, & iustam subesse causam dicit, quãobrem Principes eum intra suos fines non patiatur. Postea verò, quàm illa seditio popularis oppressa fuit, & profligati rusticanorum exercitus, cùm passim ad D supplicia multi raperentur, Carolostadius in magnis positus angustijs libellum efficit, quo se diligenter ac solicitè purgat, & ab ijs, qui ipsum inter seditionis authores ponant, iniuriam sibi fieri demonstrat: & scriptis literis valde orat Lutherum, vt & hunc libellum edat, & suam innocentiam tueatur, ne indicta causa, vitæ ac bonorum discrimen sibi sit adeundum immerenti. Lutherus edita epistola, tametsi grauiter à se dissentiat ille, tamen quòd in his difficultatibus ad se confugiat potius quàm ad alios, qui ipsum in se concitarint, nolle se spem illius atq; fiduciam fallere dicit, præsertim cùm hoc etiam propriè sit hominis Christiani. Rogat igitur Magistratum, & in vniuersum omneis, quandoquidem & crimen intentatum à se remoueat, & notionem non recuset, & legitimo iudicio parere velit, vt hoc ipsi concedatur. Hoc enim esse plenum æquitatis & officij. Post hæc Carolostadius alterum mittit Luthero libellum, quo profitetur, ea quę de cœna Domini scripserit, non definiendi, sed disputandi & veritatis eruendæ causa scripsisse. Lutherus excusationem accipit: monet tamen homines, quoniam ipsemet dubitare se testetur, nec certum quid definiat, vt ab eius opinione sibi caueãt, aut, si forte & ipsi dubitent, eousq; differant, donec quid certò sequantur, appareat. Nam in ijs quæ nobis credenda sint, minimè hærendum aut vacillandum esse: verùm adeò certam cognitionem esse comparandam, vt potius quàm à sentẽtia discedam, millies mori non recusemus. Per hos ferè dies Lutherus quandam è sacris, vt E

Carolost. scribit contra Lutherũ.

Carolostad. orat Luth. vt suam tueatur innocentiã.

Persuasiõe certissima fidem niti decet.

cris, vt

A cris, vt aiunt, virginibus, in matrimonium duxit. Qua quidem re magis in se concitauit aduersariorum criminationes. Tunc enim planè ipsum furere, & Satanæ factum esse mancipium clamabant. 1525. *Luth. vestalem ducit in matrimonium.*

In hoc ipso tempore, Vlrichus Zuinglius, Ecclesiæ Tigurinæ minister, in rebus omnibus propè Luthero consentiens, de cœna Domini & ipse diuersum ab eo docebat. Nam illi Christi verba, Hoc est corpus meum, Lutherus intelligit simpliciter & nudè, nec aliam admittit interpretationem. Et corpus atque sanguinem Christi verè esse in pane ac vino, & sic etiam ore percipi dicit. Zuinglius autem contendit esse tropum, & id genus alios complures ait in Biblijs reperiri, & *Dissidium Lutheri & Zuinglij de cœna Domini.*
B ea quæ diximus verba sic exponit, Hoc significat corpus meum. Et subscripsit Ioannes OEcolampadius, Ecclesiæ Basiliensis minister, & sic interpretatur, Hoc est corporis mei signum. Vtrinque res magna contentione fuit multisque scriptis agitata. Lutheri sententiam probarunt Saxones, Heluetij verò Zuinglij. Secuti sunt alij, qui secus explicarunt: sed vna est horum omnium opinio, corpus & sanguinem Christi spiritualiter non corporaliter, nec ore sed corde sumi. Per triennium, & amplius eo durauit hoc dissidium, studijs hominum huc illuc inclinantibus. Marpurgi demum in collocutionem ventum est, authore potissimũ Lantgrauio, vt suo loco dicetur. *Marpurgi Lutherus & Zuinglius conueniunt.*

Erat per id tempus Augustæ Vindelicorum indictus à Ferdinando conuentus, vt paulò suprà docuimus. Quia verò perpauci eò venirent, ob eam, de
C qua dictum est, seditionem popularem, dilata res fuit in annum sequentem, ad Calendas vsque Maij, quod ad tempus, ipsum quoque Cæsarem ex Hispania affuturum esse, spem faciebat Ferdinandus. Ei conuentui designatur Spira. Decretum fuit tamen inter alia, Magistratui prouidendum interea esse diligenter, vt concionatores verbum Dei populo proponant & explicent iuxta sententiam doctorum, quos Ecclesia Christiana recepit, vtque doceant non seditiosè, verùm sic, vt nomen Dei celebretur & tranquillitas retineatur. *Comitiæ Augustæ.*

Dum Galliæ rex Franciscus in Hispania captiuus detinetur, eius mater Aloisia summam rerum administrabat, & retinendi Pontificis causa, cùm alijs de re-
D bus, tum, quo esset erga Romanam Ecclesiam animo, quaque obseruantia, literis & internuncijs illi significabat. Clemens ergò septimus, datis literis ad Senatum Parisiensem (vulgò Parlamentum vocant) ex illa se cognouisse dicit, quemadmodum & per Galliam serpere iam incipiant impiarum hæresum mala, & ipsi prudenter atque prouidè quosdam delegerint, qui dent operã, vt in eos qui fidem ac veterem religionem oppugnare conantur, animaduersio fiat. Hos ipsos ad eã rem delectos, authoritate sua se comprobare etiam. In hoc nimirum tanto tamque graui tumultu, quem Satanæ malitia & satellitum illius furor ac impietas excitarit, omnibus elaborandum esse, vt salus omnium communis conseruetur, quandoquidem hæc rabies non religionem modò, sed omnem principatum, nobili- *Clemens pontifex scribit ad Senatũ Parisiense contra Lutherum.*
E tatem, leges, ordinesque confundere ac permiscere cogitet. Se quidem nulli parcere nec labori neque curæ, vt medicinam huic malo faciat. Ipsos etiam, quorum virtus atque prudentia sit vbique memorabilis, debere in hoc esse totos, vt non solùm veritas & recta fides, verumetiam istius regni salus, & ipsorum ordinis dignitas, à domesticis periculis & calamitatibus custodiatur, quas hæc perniciosa & pestifera hæresis vbique disseminet. Ipsos quidem hortatione non indigere, qui suæ sapientiæ documenta iam ostenderint: sed tamen pro suo, quod obtineat, munere, proque ea qua complectatur ipsos, beneuolentia, voluisse hoc etiam addere. Nam & placere sibi vehementer quæ adhuc egerint, & hortari, vt in posterum simili animo atque virtute, pro gloria Dei & pro totius regni salute, contra impiam hanc Hæreticorum pestem, diligenter excubent. *Põtificis sedulitas*

1525. Hoc & Deo fore longè gratissimum, & apud homines etiam maximis laudibus celebratum iri: se quoque suam ipsis operam omnem in eo communicaturum esse. A
Hæ literæ, xx. die Maij Romæ scriptæ, Senatui redditæ sunt Lutetiæ, xvij. die Iunij. Per absentiam quoque Regis captiui, Parisienses theologi, Iacobum Fabrum Stapulensem, cuius & de philosophia multi extant libri, & de sacris etiam rebus, exagitabant: ita quidem, vt illa deserta Gallia migraret aliò. Certior autem de eo Rex factus, commendatione potissimùm suæ sororis, Margaritæ, quæ Fabrum propter virtutem amabat, dat literas ad Senatum Parisiensem: audire se litem esse motam apud ipsos Iacobo Fabro, & quibusdam alijs eruditione præstantibus viris, theologorum impulsu, qui Fabrum in primis valde oderint: nã & ante suam B ex Gallijs profectionem, ab eius ordinis nonnullis grauiter ad se delatum fuisse illum: sed immeritò & calumniosè. Tunc etiam magnis quibusdam & claris doctrina viris negotium se dedisse, qui de libris illius atque scriptis, quorum nomine fuisset accusatus, cognoscerent. Eos autem, rebus omnibus inuestigatis atque perpensis, amplum & honorificum illi testimonium apud se dedisse. Quod cùm ita sit, & quoniam illius magna sit apud Italos & Hispanos opinio virtutis atque doctrinæ, quod quidem interea resciuerit, idcircò graue sibi futurum, si qua creetur ei molestia vel periculum innocenti. Cumque seuerè & integrè per suum regnum ius administrari, si vnquam aliàs, nunc maximè velit, deinde, quia viris doctis omnem deinceps beneuolentiam præstare cogitet: ideò mandare, si qua sit post C abitionem suam instituta lis in illos & actio, vt ad matrem suam, quæ sit cum Imperio, referant: quò per eam certior ipse fiat, vtque suam in eo mentem atque sententiam expectent, neque longius progrediantur, & omninò supersedeant, donec vel ipse reuerterit, quod iam breui futurum speret, Dei beneficio, vel aliud in eo decretum ipse materue fecerit. Hæ literæ, datæ Madricij, oppido Hispaniæ, ad xij. Nouembris diem, senatui Lutetiæ redditæ sunt eiusdem mensis die xxviij. Est hoc omninò velut insitum superioris ętatis theologis, vt viros doctos exagitent. Huius autem rei causa est, quòd inscitiam suam vident esse despectam.

Fabrum insectantur Parisienses theologi.

Regis Galliæ pro Fabro ex Hispania literæ.

Rex Franciscus doctorum Mecænas.

Theologi quare viris doctis perpetuò infensi.

Hoc anno mutatus fuit Reipublicæ status per Prussiam, quæ est extrema Germaniæ prouincia, versus mare Balthicum. Repetemus autem rem paulò altius. Henrico VI. Friderici Barbarossæ filio, Cæsare, cùm pro recuperanda Hierosolyma Christiani bellum gererent, institutus est ordo militum, vt vocant, Marianorum Teutonicorum: qui quoniam pro religione pugnabant, crucem albam in vestibus ferebant, velut insigne quoddam atque notam suæ professionis. Fuit hoc ad annum salutis, M.C. nonagesimũ. Eius ordinis primus magister fuit electus, vti memorię proditum est, in castris ad vrbem Ptolemaida. Prussiam deinde sibi subegerunt illi, Friderico secundo, Cæsare: & cùm auctis viribus bella gessissent aliquandiu cum Poloniæ regibus, prælio victi, fidem per iusiurandum dederunt Casimiro Poloniæ regi, patri Sigismundi. A primo magistro vsque ad Albertum Marchionem Brandeburgicum intercesserunt triginta tres. Albertus autem electus fuit anno salutis, M.D.XI. per biennium graue bellum gessit cum Poloniæ rege Sigismundo. Et anno salutis, M.D.XXI. pactæ fuerunt in annos quatuor inducię. Interea subinde solicitat Cæsarem Albertus & ordines Imperij, de auxilijs, & ad comitia Noribergæ, de quibus antè diximus, ipse venit, & vt Imperij princeps, locum suum habuit in consessu. Nam belli causa erat, quòd in Poloni verba iurare nollet. Cùm autem & Cæsar esset bello Gallico impeditus, et Turca in Vngariam impetum faceret, & seditione rusticorum distineretur Germania, sic, vt auxilium inde nullum expectari posset, & iam exirent induciæ: pacem cum Polono facit, eique fidem dat, vt præcipuo suo magistratui, & Euangelij doctrinam suscipit, & mutato ordine, Prussiam sibi vendicat, & qui fuit antè magister D E

Prussiæ historia.

Ordo militũ Teutonicorum.

Bellum inter Albertum magistrũ Prussiæ & Polonum.

Prussiæ magister Euangelij doctrinam recipit.

gister

A gister, iam de voluntate regis, dux Prussiæ salutatur, & aliquantò pòst in matrimonium ducit Friderici Daniæ regis filiam Dorotheam, & academiam Conigspergi (Montem regium vocant) instituit. Eo facto vniuersum ordinem in se concitauit. Nam etsi Prussiam tenebat, ac Poloniæ regis præsidio nitebatur, tamen de communi consensu Vualtherus Cronbergus ei suffectus est, qui priscum nomen atque statum repræsentaret. Is deinde in omnibus comitijs grauiter eum accusabat, vt suo loco dicetur. Ille autem, edito scripto, sui facti rationem explicat, & quemadmodum extrema necessitate coactus, cùm ab Imperio destitueretur, in Poloni clientelam sese dederit, ostendit. Extant Leonis decimi pontificis B epistolæ ad Sigismundum & Albertum, quibus ad concordiam eos, vtque Legato suo, quem sit missurus, vel concilio Lateranensi causam permittant, hortatur: nam in primis conuenire, vt Regum disceptationes à concilio iudicentur.

1525.

Vualtherus Alberto suffectus.

IOANNIS SLEIDANI
COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

C

ARGVMENTVM LIBRI VI.

Scribit Lutherus ad regem Angliæ, & ad Georgium Saxoniæ ducem, vt in gratiam cum illis redeat. Sed vterque eum reijcit. Perpulsus autem fuerat vt hoc faceret à Christierno rege Daniæ. Aduersa valetudo regis Galliæ dum captiuus tenetur, in causa est, vt citius Madricij de rebus omnibus transigatur. Liberato Rege, duo eius filij relinquuntur obsides. Dum Germaniæ principes admodum frequentes conueniunt Spiræ, vt de religione Christiana aliquid decernant, Turcarum Imperator Vngariam rectà petit. Disputatio Badenæ instituitur. Pontifex & Veneti fœdus cum rege Galliæ faciunt. Cæsar & Rex mutuò queruntur alter de altero acerrimè. Capta à Borbonio Roma. Lautrechum Rex mittit in Italiam. Anabaptistarum errores grassari incipiunt. Bernæ decernitur disputatio de religione purganda. Ferdinandus rex & Vayuoda Transsyluanus inter se contendunt. Paccius Antuerpiæ pœnam capitis luit. Cæsar duelli formulam ad Regem mittit per præconem. D Lautrechus Neapolim obsidet: pestis in eius castris grassatur. Argentorati abrogatur Missa. Basileæ oritur dissidium religionis causa. Heluetij Papistæ cum Ferdinando fœdus ineunt. Spiræ conuentus aguntur: vnde & origo nominis Protestantium. Bellum ciuile inter Heluetios excitatur. Cameraci fœdus initur Viennam Solymanus obsidet. Nouum morbi genus Germaniam inuadit. Fœderis formulam concipiunt Protestantes. Erasmi libellus contra Euangelij professores. Sfortia cum Cæsare redit in gratiam.

DE SCRIPTIS aduersarijs Angliæ regis & Lutheri suprà diximus. Cùm autem interea quædam audisset Lutherus, quę ad Regis laudem atque commendationē pertinerent, exhilaratus ea fama: demisse admodū illi scribit. Non se dubitare, quin grauiter ipsum E offenderit, edito libello: sed id factū esse non tam sua sponte, quā aliorum impulsu. Quòd verò nunc ausit his literis interpellare, sūma ipsius humanitate fieri, quę valde prędicetur à multis: deinde, quod libelli contra se scripti, non ipsum esse autorē, & à sophistis hoc insidiose fuisse captatum intelligat. Hic autē per occasionē de Cardinali Eboracensi locutus, Anglię pestē nominat: audire etiam se magna sane cū voluptate, ipsum & fastidire genus illud perditorū hominum, & ad veri cognitionē animū adijcere. Quapropter orat, vt sibi factū illud condonet, vtque meminisse velit, cū sit mortalis, nō oportere inimicitias esse imortales. Quòd si iubeat, velle se peccatū hoc suum confiteri palàm, & ipsius virtutem alio celebrare scripto.

Lutherus reconciliationis causa ad Anglū scribit.

Pòst,

1525. Pòst, hortatur, vt calumniatorum voces defugiat, qui se vocent hæreticum nam A
doctrinę suę caput hoc esse, quemadmodum fide per Christum nos oporteat fieri
Caput doctrinæ Lutheri. saluos, qui nostrorum scelerum pœnam, collo, ceruicibus & corpore suo toto sustinuit, qui pro nobis mortuus ac resuscitatus, cum Patre in sempiternũ regnat. Hanc esse Prophetarum & Apostolorum omnium doctrinam. Eo positọ fundamento, docere se quæ sint caritatis officia, quid inuicem nos oporteat alterum alteri præstare, quomodo sit obediendum Magistratui, & Euangelij professioni omnis accommodanda vita. Si quid in ea doctrina sit impietatis & erroris, cur eum non demonstrent aduersarij? Cur se nec auditum neq; conuictum damnent atq; proscribant? Quòd pontificatum Romanum & ipsius omnem clientelam B
reprehendat, eò facere, quòd illi diuersum à Christo & ab Apostolis doceant,
Scopus doctrinæ Pontificiæ. quæstus & emolumenti causa: quò videlicet reliquis omnibus imperent, & in summis delicijs helluentur: hunc enim ad scopum cogitationes illorum omnes atq; facta dirigi. Hoc etiam vulgò sic esse notum atq; testatum, vt nec ipsi quidem negare possint. Quòd si mores emẽdarent, nec alieno cũ dispendio & iniuria vitã hanc ducerent ignauã atq; turpem, facilè posse dissidium sedari Germaniæ principibus ac ciuitatibus non paucis dogmata sua probari, qui beneficium hoc Dei reuerẽter agnoscant: cupere se plurimum, vt ipse in eo numero censeatur. Quòd
Psal. 2. verò Cæsar & quidam alij contra se moliantur, non esse nouum. Dauidem mul-
Non multos potẽtes elegit Dom. 1. Cor. 1. tis ante sæculis prænuntiasse, futurum vt Reges atq; populi contra Dominum & C
Christum varia meditentur, & imperium eius projciãt. Sibi quidem ad eiusmo-
Exeat aula qui vult esse pius. di Scripturæ loca respicienti, mirum etiam videri, vllum esse Principem, qui faueat Euangelij doctrinę. Postremo loco, responderi sibi benignè petit. Non mul-
Luth. ad Georgiũ Sax. ducem. tò pòst, ad Georgium quoq; Saxoniæ ducem scribit, & consueuisse Deum, ait, initiò quidem seuerè & acriter homines castigare pòst verò, leniter & amanter complecti: errorem tunc atq; metum intulisse Iudæis, cùm Legem ipsis per Mosen ferret, postea verò per Euangelij prædicationem summum denuntiasse gaudium. Se quoq; similem rationem secutum, asperius aliquanto tractasse nonnullos, & ipsum quoq: sed interim tamen alia quædam scripsisse, plena consolationis atq; fructus: ex quo facilè sit videre, nulla se maleuolentia, sed solo studio veritatis laborem hunc omnem sumere, vt prosit omnib. Audire autem se nihil ipsum D
de offensione contra se & iracundia remittere, sed exacerbari magis atq; magis. Hanc nimirum esse causam, cur nunc ad ipsum scribat. Orare vehementer, vt suam doctrinam oppugnare desistat: non quidem sui causa, cui præter vitam nihil auferri possit, sed ipsius potissimum gratia, cuius in eo vertatur salus. Cùm enim certò sciat doctrinam suam consentire Prophetarum & Apostolorum scriptis,
Georgius Saxo osor Euangelij. ideò se magnopere de ipso, qui tam acerbè illam oderit & persequatur, solicitum esse. Monet etiam, ne ad suæ personæ tenuitatem respiciat: non enim suum hoc esse negotium, sed omnipotentis Dei. Licet omnes fremant & indignentur, permansuram tamen eam esse doctrinam in sempiternum. Eoq; magis dolere sibi, quòd ipsum ita tumultuari videat & inpingere: stationem hanc non se posse de- E
serere: & quoniam ipsi alioqui gratificari cupiat, orare, vt sibi ignoscat, quòd durius quædam in ipsum dixerit: se vicissim precaturum esse Deum, vt ipsi culpam omnem contempti & afflicti Euangelij condonet: neq; dubitare, quin sit exoraturus, modò ipse desistat ab incœpto, neq; lumen illud orbi terrarum accensum beneficio Dei, conetur extinguere. Nã si pergat ita sæuire, imploraturum se gratiam & auxilium Dei contra ipsum, atq; ita fore, vt serò tandem intelligat, quid
Precationũ Luth. vis. sit, velle maiestatem Diuinam oppugnare, fidem enim habere se firmam & indubitatam promissionibus Diuinis, atq; ita sentire, suam orationem esse potentiorem omnibus artibus & insidijs Diaboli: ad eam quoq; se perpetuò confugere,

tanquam

A tanquam ad munitissimum propugnaculum & arcem. Angliæ rex, accepta Lutheri epistola, quam suprà recitauimus, acerbè respondet, inconstantiam & leuitatem illi obijciens: libellum quoq; suum defendit, & multis viris bonis atque doctis pergratum esse dicit. Quòd Cardinali Eboracensi, reuerendo patri conuitium fecerit, non in eo se mirari, qui nec à Diuórum nec ab hominum abstineat contumelia: sibi totiq; regno perquam esse vtilem ac salutarem Cardinalis operam: & cùm antehac illum valde semper dilexerit, nunc demum esse multò maiori beneuolentia complexurum, postquam ipse eum criminetur, nam illum inter alia hoc & iam vtiliter & magna cum fide atq; diligentia præstare, ne quid ipsius lepræ, contagionis & hæresis in suo regno disseminetur & adhærescat. Pòst, B exprobrat quòd incestum matrimonium contraxerit, quo vix vllum designari possit turpius flagitium. Cardinalis Eboracensis erat, Thomas Vulseus, obscuro loco natus, verùm summæ apud regem dignitatis. Georgius quoq; princeps Luthero sic respondet, vt quantò ipsius flagraret odio, facile posset animaduerti. 1525. *Angli ad Luthe. responsio.* *Cardinalis Eboracensis obscuri natales.*

Cùm in Hispaniam ex Gallijs missi de pace Legati, in quibus etiam erat Regis captiui germana soror, Margarita, vidua, nihil efficerent, Aloisia mater, quæ rei summam obtinebat, muniendi sui causa Britanniæ regem Henricum in suum fœdus & amicitiam abduxit. Fuit hoc sub Augusti Mensis exitum. Fœderis hoc primum est caput, vt & Turcarum impetus & pestifera secta Luthe- *Fœdus Galli cum Anglo.*
C rana profligetur, à qua non minus periculi sit, quàm à Turcis. Hoc fœdus, Angliæ Cardinalis, qui solus omnia tunc poterat, Regi persuasisse putatur. Nam Cæsari minus benè volebat, quòd per eum stetisse crederet, quo minus ipse post mortem Adriani crearetur Pontifex, vt quidam Cæsariani suis in libellis recitant.

Lutherus, vbi Regis Angliæ responsum typis euulgatum legit, & inconstantiam sibi vidit obijci, quasi de doctrina sententiam mutasset: quia non ad suam priuatam, sed ad Euangelij professionis iniuriam hoc pertinere iudicabat, plurimum sibi dolere ait, quòd amicis gratificatus, adeò scripserit ad illum demisse. Christiernum Daniæ regem & coràm & per literas non desiisse rogare & ad- *Luth. de rege Angliæ palinodia.*
D monere, vt amanter scriberet, & illius prædicata humanitate spem fecisse, fore, vt leniter tractatus, puram doctrinam reciperet. Nunc autem intelligere se quantum errauerit. Idem sibi accidisse in cardinali Caietano, in Georgio Saxoniæ duce, in Erasmo Roterodamo: quibus omnibus amanter aliorum hortatu scripserit, nec aliud sit consecutus tamen, quàm quòd ferociores ipsos effecerit. Stultè factum ab se, qui pietatem in aulis Principum inuenire se posse putet: qui Christum quærat vbi principatum Sathanas obtineat, qui Ioannem Baptistam inter purpuratos inuestiget. Cùm igitur placido & amico scribendi genere nihil proficiat, aliam se rationem initurum esse deinceps. *Pietas in aulis nō quærenda.*

Galliæ Rex, quòd pacis tractatio non successerat, acriori cogitatione ac so-
E licitudine perturbatus, in aduersam incidit valetudinem: sed recreatus colloquio Cæsaris, qui benè ipsum sperare iuberet, melius tandem cœpit habere. Cæsar etiam apud se reputans quàm esset amissurus magnam prædam, si quid illi cōtigisset humani, ad pacem indies magis atque magis animum adiecit. Itaq; xiiij. demum Ianuarij die, rebus omnibus, Madricij transactum fuit. In eoq; scripto, quod pacificationis formulam continet, hoc inter alia commemoratur, Cæsarem atque Regem eò potissimùm spectare, vt & Christianæ religionis hostes, & sectæ Lutheranæ extirpentur hæreses. Item, vt pace inter ipsos facta, rempublicam constituant, & in Turcas bellum suscipiant, & hæreticos ab Ecclesiæ communione alienos. Nam & hoc esse cumprimis necessarium, & Pontificem maximum sæpe monuisse, multumq; solicitasse, vt in hanc curam incumberent. Eius *Captiui Galliæ regis ægrotatio.* 1526. *Pacificatiōis Madricianæ formula.*

igitur

1526. igitur desiderio vt satisfaciant, decreuisse ipsum orare, vt ad certum diem loco idoneo regum omnium atque principum legatos conuenire iubeat, qui plenam habeant agendi potestatem, quæ videbuntur esse commoda, tum suscipiendo bello Turcico, tum profligandis hæreticis, hostibus Ecclesiæ. Deinde, vt ijs principibus qui negotium agent tam pium tamque sanctum, in sua cuique prouincia, rationem permittat colligendæ pecuniæ consuetam in hisce rebus & vsitatam: concedat etiam vt stipendium in eam rem Ecclesiasticis imperetur. Hac in pacificatiōe, soror germana Cæsaris Eleonora, quæ Lusitaniæ regi Emanueli nupta fuerat antea, despondetur Galliæ regi. Cæsar in dotem ei promittit aureorum millia ducenta, & quædam in Heduis loca, de quibus inter ipsum atque regem erat controuersia. Rex autem, vbi domum redierit, intra tempus bimestre Burgundiæ principatum, quem Galliæ reges inde à Caroli Burgundionis morte tenebant per annos iam ferè quinquaginta, Cæsari promittit reddere. Deinde, Neapoli, Mediolano, Genuæ, Astæ, Flandriæ renuntiat. Henrico regi Nauarræ, Carolo duci Geldriæ, Vlricho Vuirtembergico duci, Roberto Comiti Marchiano nullam feret opem: per Italiam nulla tractabit occulta consilia: quum in Italiam Cæsar ire volet, classem ei subsidio mittet triremium sexdecim, omnibus rebus, præterquam milite, instructam & ornatam, ac simul aureorum millia ducenta, vt armetur: quā Britanniæ regi Cæsar debet ex pacto pecuniam annuam, eam rex Anglo soluet: Borboniæ ducem Carolum atque socios in integrum restituet, suisque bonis vti frui permittet, sic vt illis, vbicunque velint, habitare liceat: quam de prouincia Massiliēsi Borbonius habet actionem, eius nomine rex iuri sese quouis tempore sistet. His conditionibus, cùm fidem Cæsari dedisset, liberatus, domum redit, & Hispaniæ finibus egrediens, filios duos, Franciscum & Henricum, valde paruulos, obsides ibi relinquit, vti conuenerat, & nisi pacta seruet, captiuum sese denuò sistere pollicetur.

Eleonora Francisco datur nuptū.

Liberi regis pro patre obsides.

Posthæc, Germaniæ principes admodum frequentes conueniunt Spiræ, vt constitutum erat, sicut libro superiori diximus. In his etiam fuit elector Saxoniæ, Ioannes, & Lantgrauius Hessiæ, Philippus. Cæsaris erant legati, Ferdinandus frater, episcopus Tridētinus, Bernardus, Casimirus Brandeburgicus, Philippus Badensis, Gulielmus Bauarus, Ericus Brunsuicensis. Hi xxv. Iunij die facto initio, cùm indicti conuentus à Cæsare causam exposuissent, hoc etiam addebant, Cæsarem in primis velle atque mandare, vt Ordines communi consilio decernant, quomodo religio Christiana & Ecclesiæ vetus atque per manus deducta consuetudo valeat apud omnes, & integra permaneat. Deinde, quomodo sint mulctandi qui contrà faciunt & coercendi, si fortè vim atque potentiam opponant: quomodo sint etiam communicanda inuicem auxilia, vt & Cæsaris edictum Vuormaciense, promulgatum ante annum quintum, & huius etiam conuentus decretum seruetur ab omnibus, & in executionem veniat. Cùm iam ex omni principum & ordinum numero certi quidam essent electi, qui de his rebus omnibus agerēt, & in his etiam Lantgrauius, Iacobus Sturmius Argentinensis, & Cressus Noribergicus: legati Cæsaris, Augusti die tertio rursus conuocant omnes ordines, ac intelligere sese dicunt, ab ipsis aliquem numerum esse delectum eorum, qui de rebus propositis inter se conferant: hos autem, sua quidem sententia, de religione fortè primùm esse deliberaturos: verùm, vt in eo Cæsaris voluntati mos geratur, vt ne quid ab illis tractetur, de quo statuendi facultatē ipsi nullam habeant. Deinde, ne temporis iactura fiat atque dispendium, & reliquis deliberationib. impedimentum inferatur: idcircò, quid à Cæsare habeant in mandatis, hac quidē in re, velle ipsis cōmunicare. Postea literas Cæsaris, datas Hispali, xxiiij. die Martij recitant earum literarum hæc erat summa, Se cogitare in Italiam atque Romam, inaugu-

Spirensis conuentus.

Cæsariani eludūt pacificationē religionis.

Cæsaris literæ.

A inaugurationis causa, tum etiam, vt de concilio cum Pontifice agat. Sed interea temporis velle atque mãdare, nequid Ordines in hoc conuentu statuant, quod vllo modo sit contra veterem Ecclesię morem, leges atque cæremonias, vtque suis in ditionibus omnia constituant secundum edicti Vuormaciensis formulam, quod ipsorum communi consilio factum sit & euulgatum. Hãc verò moram leniter ferant, donec ipse cum Pontifice maximo egerit de concilio quod omninò breui sit futurum. Nam illis priuatis actionibus non modò nihil profici, sed errores etiam atque licentiam vulgi magis confirmari. 1526.

Per hoc tempus, Turcarum Imperator, Belgrado profectus, cùm Danubium B atque Sauum transisset, Vngariam rectà petit. Itaque Ludouicus rex, missa rursus legatione Spiram, auxilia postulat. Ex Italia quoque certus tunc afferebatur nũtius, Clementem Pontificem ac Venetos, inito fœdere cum rege Galliæ, qui nuper ex Hispanijs domũ reuerterat, oppugnare Cæsarem, vt infrà dicetur. His, quas suprà dixi, literis Cæsaris recitatis, pleræque ciuitatis, præsertim superioris Germaniæ, quid ipsorum esset consilij, scripto, sicuti fieri solet, explicabant. Cupere se modis omnibus obtemperare Cæsari atque gratificari: sed religionis controuersiam indies augescere, maximè verò de cæremonijs & deprauationibus rituum. Antehac edictum Vuormaciense non potuisse, turbarum atque seditionis metu, seruari, nunc autem eius rei multò maiorem obijci difficultatem: hoc C etiam conuentu superiori disertis verbis legato pontificio fuisse demonstratum: ne Cæsarem quidem ipsum, si coràm adesset, ac de rerum statu doceretur, esse iudicaturum aliter. De concilio quidem suis in literis Cæsarem polliceri, sed quo tempore literas illas dedit, rectè ipsi cum pontifice conuenisse: nunc verò longè aliam esse rationem, quando Pontifex mutata voluntate, suas copias in Cæsarem eduxit: nimirum, quomodo in hoc rerum statu concilium coire possit, non apparere. Consultum ergo sibi videri, vt missa legatione, vel per literas, de re tota, deque Germaniæ statu Cæsar edoceatur: quamque graue sit & periculosum etiam, actioni religionis vllam interponere moram longiorem, & edictum vrgere Vuormaciense. Rogandum igitur, vt maioris vitandi motus cau- D sa, permittat prouinciæ Germaniæ concilium cogi, quò de rebus controuersis omnibus cognoscatur. Hanc enim rationem conuentu Noribergico probatam, & aliud idcircò tunc ad hanc vrbem designatum fuisse comitium, & multos Ordines eò suas deliberationes instituisse. Cùm autem interdicto pòst esset actio sublata, seditionibus atque turbis longè grauissimis ac bello ciuili patefactam esse viam, quæ quidem omnia caueri potuissent, si legitimè res tunc administrata fuisset. Quòd si Germaniæ concilium non probet, orandum vt edicti Vuormaciensis executionem ad concilium vsque differat. Nam alioqui fore, vt & nuper curatum vulnus recrudescat, & aliud multò nascatur deterius. In hac etiam discordia, & quandiu de suo quisque statu solicitus esse cogitur, per- E quam esse difficile & incommodum ad aliorum auxilia pecuniam vllam conferre. Præter hoc scriptum, Augusti die quarta principibus exhibitum, aliud etiam obtulerunt. Eo queruntur, homines egenos passim in ciuitatibus nimium grauari monachis, qui vulgò mendici vocantur. Quod enim illis ad tollerandam vitam præsidio esse debebat, hoc ab istis captari & interuerti. Nec id modò, sed hæreditates etiam & amplissima legata sæpe ad ipsos deferri, magno sanè cum detrimento plurimorum. Itaque sui esse consilij, ne liceat eis propagare sua sodalitia, neque mortuis alij summittantur, & vt volentibus vitæ genus aliud suscipere, detur annuum quid. Reliqua verò conferantur in ærarium pauperum. Adhæc non esse æquum, vt onerum ac rerum omnium habeant immunitatem ecclesiastici. Concessum hoc quidem illis priuilegium olim liberalitate regum: sed

Solymani Turcæ in Vngariam impetus.

Fœdus Pontificis & Venetor. cum rege.

Ciuitatum aliquot sententiæ Spiræ in commitijs.

Pseudopauperes monachi veris pauperibus graues.

Immunitatis eccl. abusus.

K tunc

1526. tunc cùm & numero essent pauci admodum, & re familiari non magna: nunc autem, cùm & multitudine & opibus in immensum creuerint, longè aliam esse rationem. Etenim sublata priuilegij causa, beneficium quoq; collatum non amplius habere locum. Nam illos æquè ac reliquos ciues, imò plus etiam vti frui commoditatibus illis omnibus, quarum causa conferri pecunia & tributum atq; vectigal pendi consueuit. Deinde, ferias etiam nimium frequentes damnum dare populo, quibus astricti sint magna proposita pœna: nam & operas non rarò necessarias prætermitti: & ijs ipsis ferè diebus, cùm otium sectantur homines, ac dies festos agunt, Deum non vno modo grauissimè offendi. Legem quoq; de ciborum delectu sibi videri antiquandam, & cæremonias cuiq; suas ad concilium vsq; liberè relinquendas, & doctrinæ Euangelij cursum nullo modo coercendum esse. Post illud Cæsaris, quod dixi, pronunciatum scriptum, Episcopi nolebant in actione religionis progredi, & in hoc Cæsaris atq; Pontificis tam graui dissidio differendum sibi putabant, donec gerendæ rei commodior esset oblata facultas. Cumq; super eo grauis admodum esset inter delectos, qui religionis erant diuersæ, nata simultas, abrupta protinus & omni conturbata deliberatione, Saxo & Lantgrauius domum cogitant, & suis, vt ad iter sese compararent, mandant. Eo cognito, Ferdinandus & Treuericus Richardus & alij, quòd viderent magni rem esse periculi, si tempore tam exulcerato, & plerisq; omnibus in huius conuentus expectationem erectis non solùm nullo facto decreto, sed etiam magna cum animorum offensione discederetur: rationem ineunt vulnus hoc sanandi. Cùm enim superioris anni seditionem, ex religionis atq; doctrinæ dissidio, magna ex parte natam, & eodem ex fonte manare quicquid hodie sit turbarum, multi iudicarēt, maturè videbant occurrendum esse. Demulsis ergò quorundam animis atq; placatis ita demum fuit decretum, ad constituendam religionis formam & retinendam tranquillitatem opus esse legitimo, vel Germaniæ, vel publico totius orbis concilio, cuius intra annum fiat initium: & ne qua mora vel impedimentum interueniat, legationem esse mittendam ad Cæsarem, oratum, vt miserum & tumultuosum Imperij statum respiciat, & quamprimùm in Germaniam accedat, & concilium procuret. Ad religionem & edictum Vuormaciense quod attinet, placuit, vt interea dum ex ijs concilijs alterum habeatur, ita sese gerant omnes, in sua quisq; prouincia, quò sui facti probabilem rationem Deo simul & Cæsari quoq; reddant. Prius quàm hoc fieret decretum, Saxoniæ princeps & Lantgrauius, legatos Argentinenses, Noribergicos, Augustanos ad se vocant, & quoniam ipsis charam esse videant Euangelij doctrinam, & verò, quid Episcopi moliantur atq; Pontificij, non sit obscurum, deliberare sese dicunt, num qua societas atq; fœdus iniri possit, vt si quem huius professionis causa periclitari contingat, mutua subministrentur auxilia. Deinde, quoniam de Francofurdijs ac Vlmensib. bonam quoq; spem habeant, non se recusare dicunt, quò minus & ipsi appellentur. Adhæc legati, nullum se quidem, eius rei mandatum habere, sed diligenter suis esse renunciaturos aiunt. Erant cum Saxone Georgius Spalatinus, Ioannes Islebius Agricola, theologi. Lantgrauius quoque suos adduxerat. Interpellabant autem reliqui Principes, ne docerent motus vitandi causa. Verùm id frustrà fuit. Ferdinandus etiam ante factum decretum, ciuitatum omnium legatis ad se vocatis, quum de sua suorumq; maiorum & Austriacæ domus in ipsos beneuolentia quædam dixisset, hortabatur vt Cæsari morem gererent, neq; se consilijs & persuasionibus quorundam abduci paterentur. Vngariæ quoque Regi decreta fuerunt auxilia: sed quo tempore dimissus est conuentus, quod erat sub exitum Augusti mensis, iam in Vngariam progressus, Turcarum Imperator, Ludouicum Regem prælio superauerat, qui & in fuga perijt.

Cessante causa, cessat effectus.

Festorum dierum frequentia incōmoda.

Dissidium principum & Episcoporū in comitijs.

Decretum Spiræ factum de relig.

Initium fœderis inter Euāgelicos.

Ludouici Vngariæ Regis mors.

A B C D E

Erant

A Erant hoc in comitio Spiræ principes electores omnes, prçter Brandeburgicum. 1526.

Hæc æstate Cæsar in matrimonium ducit Isabellam, Lusitaniç regis Emanuelis filiam, sororem Ioannis, qui patri successerat. *Cæsar ducit vxorem.*

Quo tempore conuentus erat ordinum Spiræ, duodecim Heluetiorum pagi disputationem instituerant Badenç. Venerunt eò primi nominis theologi pontificij, Faber, Eccius, Murnerus. Legatos verò mittebant Constantiensis, Basiliensis, Curiensis, Lausanus, Episcopi. Quorum illi sunt in ditione Ecclesiastica. Promulgata fuerunt ibi themata, quç confidēter admodum defendebat Eccius. Verum Christi corpus atq; sanguinem adesse in cœna Domini: pro viuis etiam atq; B mortuis verè offerri: virginem Mariam reliquosq; Diuos pro intercessoribus esse inuocandos: Diuorum imagines non esse tollendas: post hanc vitam ignem esse purgatorium. OEcolapamdius, & alij quidem hæc impugnabant. Zuinglius aberat, & cur eò non veniret, datis ad Heluetios literis explicabat: & Eccij dogmata scripto confutabat. Ioannes Faber, quem Constantiensis episcopus habebat in honore, cùm valde Zuinglium odisset, impulit Heluetios ad hoc certamen, vti fertur. Et primò quidem septem pagis persuadet: reliqui pòst etiam assentiuntur, præterquam Tigurini, quos deinde literis & internuncijs reliqui hortantur, vt ad constitutum diem & suos eò legatos, & Zuinglium in primis, qui sit ex præcipuis vnus, mittant, eiq; publica fide cauent. Ille verò, nonnullis adductis rationi- C bus, & in primis quòd Lucernatibus, Vranis, Suicijs, Vnterualdijs & Tugianis vitam suam credere non posset: deinde, quòd à Senatu prohiberetur illuc ire, locum disputationi designatum recusans, Tigurum, vel Bernā, vel Sangallum minimè repudiabat. Actionis hic erat exitus, ut in ea, quam hucusque seruassent, religione permaneant omnes, & consilij sequantur authoritatem, neque nouum vllum dogma suos intra fines admittant: fuit hoc sub finem Iunij. Constantiensis Episcopus iam antea sacerdotem quendam, Ioānem Hulgium, Merspurgi iusserat cremari, quòd Pontificum dogma non per omnia probaret. *Disputatio Badensis.* *Themata disputationis.* *Zuinglius caput suum hostibus nō vult committere.* *Sacerdos exustus.*

Ludouico Pannoniæ rege miserabiliter extincto, Ferdinandus regnum sibi deberi pacto, contendebat, sed aduersarium habuit Ioannem Sepusium Vayuodam, Transsyluanum. Quo quidem ex dissidio, cum nobilitas omnis & ordines D diuiderentur, bellum fuit exortum, Germanis ac finitimis populis funestum & exitiale. Nam Turcarum Imperator suam in fidem atque tutelam postea recepit Vayuodam, & tradita Buda regem constituit beneficiarium atq; clientem. *Dissidium ob regnum Vngariæ.*

Galliæ rex duobus filiolis, Francisco & Henrico datis obsidibus domum ex Hispania reuersus, vt antè diximus, quas pactus erat pacis cōditiones, iniquas esse dicebat, nec illis voluit teneri. Missis igitur vltro citroq; legatis, Pontifex & Veneti fœdus cum eò faciunt. Eius hæc erant capita, vt ad tutandam Italiæ quietem alatur exercitus, peditum millia triginta, grauis & leuis armaturç circiter sex equitum millia. Classis etiam comparetur trēmium duodetriginta cum nauibus E onerarijs. Hoste per insubriam & Italiā debellato, fiat impetus in regnum Neapolitanum, terra simul & mari. Expugnatum maneat in ecclesiæ Romanæ potestate sic tamen, vt Galliæ regi, qui ius in eo sibi vendicet, aureorū millia, lxxv. annua soluantur. Ea miliæ Mediceæ dignitas in republica Florentina conseruetur. Francisco Sfortiæ, quem Cæsariani circumsessum in arce Mediolani coegerant ad deditionem, Galliæ rex principatum Mediolanensem permittit, eiq; tam sua quàm Heluetiorum auxilia: sed & vxorem in Gallijs regia stirpe natam pollicetur, ea lege tamen vt ille aureorum millia quinquaginta quotannis ipsi dependant, & fratrem Maximilianum in Gallis captiuum alat. Paulò pòst Clemens pontifex datis literis ad Cæsarem, sua in ipsum beneficia commemorat: quòd oblatas à Galliæ rege conditiones, valde luculentas, in ipsius gratiam repu- *Fœdus Gall. Ponti. & Venet. in Cæsarem.* *Pontifex Cæsari sua beneficia exprobrat.*

diarit, quòd capto Rege, centum aureorum millia, præfectis militum ipsius certa conditione dependerit, quòd aduersariorum consilia non semel ei patefecerit, quòd tunc quum in arce Mediolani Sfortia Franciscus ab ipsius Ducibus obsideretur, & ad fœdus magni quidam se inuitarent, non illis auscultarit. Pro ijs autem omnibus pessimam sibi gratiam referri: nam ab ipsius milite permagnam tum sibi tum Ecclesiæ Romanæ contumeliam & calamitatem allatam esse: deinde, neque conditiones impleri, neque pecuniam eo nomine datam sibi restitui. Quàm etiam alieno sit erga se animo, vel inde satis apparere, quod, quibus conditionibus cum Galliæ Rege transegisset, occultum sibi esse voluerit, quòd suas pro Sfortia deprecationes & intercessiones obstinatè reijciat, quodque per Hispanias & Neapolim leges tulerit, Ecclesiæ Romanæ libertati suæque dignitati planè contrarias. Misso etiam ad obsidionem Massiliæ Borbonio, nouum ab eo bellum per Italiam excitatum esse. A B

His ergò de causis necessariò se fœdus iniisse cum nonnullis, qui & Italiæ quietem & Rempublicam ament. Quòd si pacem ipse quoque cupiat & amplecti velit, rectè: sin autem non, sibi defuturas esse vires & arma, quibus & Italiam & Romanam quoque Rempublicam defendat. Comprehensus in hoc fœdere fuit Angliæ rex, & vt eius esset protector, magnis pollicitationibus inuitabatur.

Cæsaris ad Pontificem responsio.

Ad hanc eius epistolam, Cæsar, Septembris die xviij. Granatæ respondens, sua in ipsum merita recenset: intercessione videlicet & auxilio suo factum ipsum esse Pontificem. Cùm esset renunciatus Cæsar, non se prius assensisse, quàm Leo decimus ratam haberet electionem, ac simul ius regni Neapolitani sibi permitteret. Ipsum verò pòst, & Albertum Carporum principem, Leonis mandatu, varia fuisse contra se molitos, & facto cum Gallis fœdere, totos huc incubuisse, vt sibi Neapolim atque Siciliam adimerent. Facta deinde temporũ commutatione, cùm Galli Rhegium Lepidi, Pontificiæ dignitatis oppidum, tentassent frustrà, se, copijs adiutum Leonis, bellum fecisse regi Galliæ. Quo quidem in bello, Leonis ipse fuerit legatus, & muneris loco pensionem annuam ab se tum acceperit ex archiepiscopatus Toletani prouentibus, aureorum millia decem. Profligatis ex Italia Gallis, ductore Borbonio, non se potuisse illi denegare, quò minus in Galliam arma ferret: vt ea, quæ rex ei defectionem ademerat, recuperaret. Obsidione verò soluta Massiliensi, Gallum ipsius impulsu, vt quidem plerique confirmant, bellum in Insubria renouasse. Regnum Neapolitanum in ipsius quidem esse clientela. Veruntamen si bellum, inquit, ijs locis fecisses, hoc eò pertinebat, vt ius eius omne amitteres. Etenim quibus de causis beneficium collatum cliens, ijsdem planè de causis patronus etiam dominium amittit. Antequam rex caperetur, de pace quidem intercessum abs te fuit: sed hoc agebatur, vt sub specie equestri & depositi, Mediolanensem agrum occupares. Ideoque Veneti & Florentini copias auxiliares, quas debebant ex fœdere, tuo nimirum impulsu, meis ducibus subtraxerunt. Nam & Galliæ rex profitetur palàm, quòd abs te solicitatus, antequam ex Hispanijs domum rediret, nouum fœdus inierit: & indicio cognoui, te soluisse illum à iusiurandi vinculo, quo mihi tenetur. Deinde bellum intulisti prius, quàm literæ, quibus illud denuntias, mihi essent redditæ: & eò spectasti, quemadmodum non solùm Italia tota me depelleres, verumetiam ab Imperij dignitate deijceres. Hęc enim Ferdinandi Dauali Piscarij literis docere possum, quę in hoc fœdus solicitasti, promisso regno Neapolitano. Principatum Mediolanensem nõ vna de causa mihi possum vendicare, sed tamen Italię quietis causa Sfortię possessionem eius permisi. Cumque grauiter ille decumberet ex morbo, Borbonium ei substituere volui, quòd hoc tibi cæterisque per Italiam gratum esse viderem. C D E

Clemens copiarũ Pontificis ductor.

Regnum Neapolitanum Pontificibus vectigale. Regula iuris.

Pontifex iusiurãdum regi Galliæ remittit.

Cur

A Cur autem in arce Mediolani circunsideretur Sfortia, causa fuit, quòd tecum inito fœdere, læsæ maiestatis crimen perpetrasset: quòd patefacta coniuratione, nec arcem Cremonę, neq; Mediolani meis præfectis reddere, neq; se purgare de criminibus, aut cognitioni sistere vellet. Tuum erat postulatum, vt prorsus ei condonarem omnia: sed id neq; potui, neq; certè debui, ne pessimo exemplo, beneficiarijs in patronos delinquendi fenestram aperirem. Si milites mei commeatum & reliqua necessaria sumpserunt à Parmensibus & Placentinis, mirum id videri non debet, quoniam vrbes illę sunt ditionis Mediolanensis, & minimè omnium ad Ecclesiam Romanam pertinent. De pace cum Galliæ rege facta tuos oratores 1526.

B nihil celaui: conditiones enim eiusmodi sunt, vt occultas esse nolim. Nam & ad publicam pacem & ad coercendum Christiani nominis hostes pertinent. Leges nonnullæ per Hispaniam latæ, solùm eò spectant, ne iura patronatus, quæ mihi pontifex Adrianus concessit, Romæ supprimantur. Sed vide, quanta sit rei indignitas. Meis è regnis atq; prouincijs plus emolumenti & annuæ pecuniæ Romam defertur, quàm ex reliquis omnibus populis. Id demonstrari potest ex illis Germaniæ principum postulatis, quando de curia Romana grauiter conquesti, remedium adhiberi volebant: ego autem, pro mea in Ecclesiam Romanam obseruantia, querimoniam illorum tunc posthabui. Quod cùm ita sit, & quoniam offensionis causam tibi nullam dedi, vehementer abs te peto, discedas ab armis. *Roma publicum orbis ærarium.*

C Idem ego faciam. Et cùm à Deo simus ambo constituti, veluti luminaria duo magna, demus operam vt per nos illustretur orbis terrarum, neq; per nostrum dissidium oriatur eclipsis. Cogitemus de vniuersa republica, de profligandis barbaris, de Lutheranorum sectis & erroribus comprimendis. Hoc nimirum ad gloriam Dei pertinet, & hinc est faciundum initium. Pòst, aliæ tractentur & audiantur controuersiæ: me quidem ad hæc omnia paratissimum habebis. Quòd si non impetrabo, & si bellator esse perges, ad concilium prouocare me testificor, vt in eo simultates definiantur, & primo quoq; tēpore illud conuocari postulo. Quod de luminaribus ait, in eo sequitur Innocentij tertij Pontificis verba, qui Deum ait condidisse duo luminaria magna, quorum vnum diei præesset, alterum nocti. *Papa & Imperator luminaria duo magna.* *Pōtifex bellator.* *Decretum Innocentij tertij.*

D Pòst, vsus accommodatione pontificiam & regiam dignitatem ait denotari per ista luminaria: sed illam, quæ res procurat Diuinas, multò esse digniorem altera, quæ politica solùm tractat: & quantum sit discrimen inter Solem atque Lunam, tantundem esse inter munus pontificium atq; regium. Extat decretum hoc sub titulo, qui est de maioritate, sicut aiunt, & obedientia. Cùm ad hunc modum Clementi Cæsar respondisset, Cardinalium quoque senatui scribit Octobris die vi. Magnum se dolorem animo percepisse, quando Clementem audiuit Galliæ regi confœderatum esse, bellum in se redintegranti. Literas illum ad se dedisse admodum hostiles. Arbitrari autem se factum hoc esse communi ipsorum voluntate atq; consilio. Quæ quidem res omninò sibi præter expectationem acciderit. Nec

E enim vllum esse regem, qui maiori studio, quàm ipse, Romanam Ecclesiam complectatur. Documento esse Parmam atq; Placentiā, quas vrbes, licet Imperij sint ditionis, & ab eo nuper auulsæ, restituerit Ecclesiæ, cùm tamen iure non teneretur. Germanię principes ac ordines omnes grauiter apud se questos Vuormacię, de multis iniurijs aulæ Romanæ, & satisfieri sibi tum postulasse: verùm quòd naturæ quadam propensione singulari, & vitæ quoq; instituto, Romanam Ecclesiam amet, surdis auribus illorum se præterijsse postulata. Cumq; maiores ex eo turbę postea nascerentur, ac multa per Germaniam tumultuosè fierent: ideoque principes alium designassent conuentum, se graui denunciata pœna mandasse, ne conuenirent: eò quòd Ecclesię Romanę atq; Pontifici dispendium allatura fuisset ea deliberatio. Vtq; tum illos demulceret, spem fecisse futuri concilij. Maxi- *Grauamina Germaniæ Cæsari neglecta.* *Concilium promissum ad demulcēdos Germanos.*

1526. mam igitur iniuriam sibi à Pontifice fieri, cuius in gratiam adeò multa fecerit, vt etiam Imperij proceres hoc ipso non parum ab se alienauerit. His de rebus omnibus diligenter ei se scripsisse, ac monuisse vt concilium publicum indicat. Petere igitur vt illum officij commonefaciant, & ad pacem potius quàm ad bellum hortentur. Sin autem recusarit, vel diutius quàm æquum sit, concilium extrahat, vt tum ipsi statim indicant. Etenim si vel propter non conuocatum concilium, vel nimis longam interpositam moram, respublica Christiana detrimenti quid accipiat, id sibi minimè tribui oportere. A

Spiræ nuper decretum fuit (vt diximus) legationem esse mittendam ad Cæsarem in Hispanias. Cùm autem non multò post Vngaricæ cladis esset allatus nuncius, properandum esse Principes videbant: & vt per compendium ad Cæsarem perueniri posset, à Galliæ rege petunt, vti per suos fines det iter tutum Legatis. Annuit ille, ac certum tempus definit, vt infrà dicetur: simul per hanc occasionem ad illos scribit Octobris die vi. Propter occupatam nuper à Turca Pannoniam, & Ludouicum Regem extinctũ, & propter Germaniæ periculum, magnũ se dolorem animo percepisse: non minus etiam sibi dolere, quòd ciuili bello respublica pereat. Per se quidem nõ stare quò minus orbi Christiano recuperetur otium. Cæsaris verò culpam hanc esse, qui pacis conditiones honestas & plenas æquitatis reijciat. Et quoniam ille neq; publicis calamitatibus, nec indignissima morte sui sororij Ludouici Regis, neque sororis germanæ, iam viduæ, miseranda sorte commoueatur, neque consideret quanto in discrimine versetur Austria: rectè facturos ipsos & ex officio, si quidem illum ad pacis consilia flectant, & hortentur vt cum vicinis regibus amicitiam colat, & immensam istam cupiditatem refrænet. Hoc enim ei multò futurum esse gloriosius, quàm si pergat aliorum euertere fortunas, & vnus omnia possidere velit. Suos maiores, Galliæ reges, multa sæpe bella gessisse cum hostibus nominis Christiani: nunc idem posse fieri coniunctis viribus, modò Cæsar velit. Hoc ergò si perficiant apud illum & impetrent, collaturum se in Bellum Turcicum omne suum robur, imò seipsum: sin minus, non esse quòd sibi vitio detur, siquidem armis conetur ea, quæ beneuolentia non possit, recuperare: nam illi sanè potius quærendam esse pacem, qui Turcico periculo sit multò quàm ipse propinquior. De his literis vbi Cæsar cognouit, Nouembris die xxix. scribit ad Principes, ac initiò commemorat quàm clementer & benignè Galliæ regem captiuum tractarit, quomodo liberum dimiserit, quomodo sororem suam natu maximam, & in successionis gradu secundam, in matrimonium ei dederit. Cùm autem ipse nuper pacatis rebus, vt quidem putabat, in Italiam iter adornaret, vt in Christianæ religionis perpetuos hostes impetum omnem conuerteret, illum violata fide & inito fœdere cum Clemente pontifice, cumque alijs nonnullis, & diuiso iam inter ipsos atque spe quadam præoccupato regno Neapolitano, longè maximum redintegrasse bellum. Itaque factum esse, quò minus à furore Turcico liberarit Vngariam, quòd sui regni fines defendere cogeretur. Quòd autem ille præ se ferat, quasi Ludouici regis interitus & Vngariæ calamitas ipsi doleat, esse planè simulatum, & eò fieri, vt illis aliquo modo silentium imponat, qui constanter affirmant interceptis literis, hortatu illius Turcam hoc sucepisse bellum. Quo tempore captiuus fuit, & deinde cùm liber factus domum reuertisset, datis literis illum sibi confirmasse pactorum obseruationem. Idem etiam sibi, cùm discederet ex Hispanijs coràm promisisse. Verùm, quòd in mediterraneis Europæ locis regnum obtineat, otioso prorsus animo conturbare Reipublicæ statum, & in suis triumphis etiam annumerare Turcarum in Pannonijs victoriam. Quò minus autem in Germaniam ipse veniat, illius culpa fieri: veruntamen se daturum operam vt primo B C D E

Galliæ regis ad principes Germanos literæ.

Epistolæ regis per Cæsarẽ refutatio.

Gallus extra teli iactũ constitutus.

quoque

A quoque tempore mittantur in Turcas auxilia. Postremò, non se dubitare quin 1526.
Gallorum artes habeant exploratas: nam hoc illis esse proprium & familiare, vt discordiarum semina passim spargant, & aliorum simultates ad suum traducant emolumentum. Præter superius illud scriptum publicè quoque prodijt in regis defensionē Apologia, causas explicans, quamobrē pacificationem Madricianam non seruet. Huic deinde scripto fuit opposita pro Cæsare valde prolixa & copiosa responsio. Quoniam occupata Buda cum bona Vngariæ parte, & miserabiliter afflictis ibi populis, maximum à Turca periculum imminebat, delecti principes aliquot, Eslingæ, vbi tum erat Imperij Senatus conueniunt. Re de-

Apologia pro rege Galliæ.

B liberata, placuit, omissa legatione nuper decreta, per literas orandum esse Cæsarem, vt propter periculi magnitudinem atque præsentiam, reditum suum in Germaniam acceleret. His literis ad xix. Decembris diem scriptis, commemorant, quemadmodum legationem ad ipsum decreuerint: & quia per Galliam iter faciundum erat, orasse Regem, vt illis publicè caueret. Hoc quidem fecisse illum, sed in quatuor solùm Menses. Iam autem vnum ex ijs exijsse, & prius quàm Legati conueniant, non multum esse futurum reliqui temporis. Quapropter, ne periculum eis creetur, mutato consilio, statuisse legationem hanc in proximum Imperij conuentum reijcere: fieri enim posse, vt interea vel occasio mittendi commodior accidat, vel ipse de causis legationis aliunde cognoscat.

Principum ad Cæsarem literæ.

C His rebus ita constitutis, comitium indicunt Ratisbonæ, ad sequentis anni Calendas Aprileis, belli Turcici causa. Quanquam Cæsar ad eum modum, vti diximus, Pontifici scripsit & collegio Cardinalium: nihil tamen ea re profectum fuit. Et confœderati, missis ad eum Legatis, vti conuenerat, petunt, vt discedat ab armis, quò publicè pacis rationes iniri posint, vt Franciscum Sfortiam, Mediolani principem restituat, vt accepta pecunia, regis Galliæ filiolos obsides dimittat, vt ab Angliæ rege mutuò sumptam pecuniam persoluat. Ad ea Cæsar, Februarij die duodecimo, Valoleti respondet, Non se posse ab armis ad breue tempus aliquod discedere: nec recusare tamen, quò minus induciæ fiant in annos treis aut amplius eò simul omnes vtrinque copiæ mittantur in commu-

Indictio comitij Ratisbonæ.

Postulata confœderatorum.

1527.

D nem Christiani nominis hostem, & interea pacis actio tractetur. Sfortiam esse clientem Imperij, & accusari læsæ maiestatis: non ergò posse restitui, nisi cognitione prius habita. Sistat sese iuri & respondeat accusationibus: ad eam rem daturum se iudices minimè suspectos. Vt Regi filios reddat accepta pecunia, non se posse facere, ac esse contra fidem Regis & iusiurandum. Quòd Angliæ regi pecuniam debitam persolui petant, videri sibi mirum, quandoquidem eius rei mandatum ab ipso nullum habeant: etenim amicitiam sibi cum Anglo esse tantam, vt propter rem nummariam minimè dissolui posit. Cùm igitur parum idonea sint postulata, petere, vt alia proferant. Se quidem nihil obstinatè facturum, & reipublicæ multa condonaturum esse. Sic ergò discedentibus legatis, infecta

E re bellum vtrinque magnis viribus instauratur.

His ferè diebus, Electoris Saxoniæ filius, Ioannes Fridericus, in matrimonium ducit Ioannis ducis Cleuensis filiam, Sibillam. Desponsa fuerat ei soror Cæsaris, Catharina, natu minima, confectis atque signatis ea de re literis. Cùm autem religionis hæc incidisset in Saxonia mutatio, discessum fuit à pactis, & Cæsaris legatus Haunartus, qui tunc per Germaniam erat, dicebat apertè non esse fidem seruandam hęreticis, Constantiensis, opinor, concilij vestigia secutus, vt quidem in scripto quodam Saxoniæ dux postea commemorat.

Saxoniæ ducis filius vxorē ducit.

Erat inter Cæsaris præfectos ac belli duces, Borboniorum princeps, Carolus, qui superioribus annis à Galliæ rege defecerat, vti diximus. Is cum aliquot copijs Neapolim profecturus, vrbem Romam, ex itinere, postridie quàm eò venisset, oppugna-

Romæ per Borbonium expugnatio Pōtifex obsessus.

1527. oppugnatione capit ac diripit, Maij die xi. Clemens pontifex & Cardinales ac re- A
liqui proceres, cùm in Adriani molem vix ægrè profugissent, obsidionē aliquan-
diu tolerabant, vndiq; circumuallati fossis: post septimum deinde mensem, man-
datu Cæsaris, liberati fuerunt. Quanta fuerit militum Germanorum ac Hispano-
rum atrocitas & insolentia Romæ, verbis explicari vix potest. Nam præter hor-
rendas lanienas, direptiones, libidines, deuastationes, contumeliæ ac ludibrij ge-
nus nullum in Pontificem, Cardinales, reliquamq; turbam, prætermissum fuit.
Cæsar factum hoc diligenter excusans, nullo suo mandato accidisse dicebat. In
primis autem ad Angliæ regem ea de re scribit: & quanquam istud certò credat
iusto Dei iudicio contigisse, qui vim & iniuriam sibi factam sit vltus, tamen ope- B
ram se daturū ait, vt hæc ipsa clades initium sit & occasio salutis reipublicæ. Cùm
in Hispaniam esset allatus eius rei nuntius, ilicò cessare Cæsar iussit ludos atque
spectacula, quæ propter recens natum ei filium Philippum edebantur. Ad literas
Anglus pontificis obseruantiss. illas Cæsaris Anglus nihil respondit. & iam capto Pontifice, cuius erat obseruan-
tissimus, & augescente potentia Cæsaris, animum adiecit ad bellum, in Galliam
misso Legato, Cardinali Eboracensi. Ad Ratisbonæ comitium nulli venerunt
principes, & Legatis tantùm missis eò, nihil actum fuit, nisi quòd scriptis ad Cæ-
sarem literis, Maij die decimo octauo, cur nihil actum sit, demonstrāt, & è repu-
blica futurum, si bella ciuilia componantur, ostendunt, & ipsius præsentiam in- C
primis esse necessariam dicunt.

Anabaptistarum errores. In hoc tempore vigebat nouum doctrinæ genus eorum, qui dicuntur Ana-
baptistæ. Paruulorum hi damnant Baptismū, & rebaptizantur ipsi, & bonorum
docent communionem. In hos & scripsit Lutherus & Zuinglius, & alij complu-
Anabaptistæ vesania. res, & passim animaduertit Magistratus. Iactant etiam visiones atq; somnia: &
Sangalli quidem, oppido Heluetiorum, quidam eius generis, fratri suo germano
ceruices atq; caput abscidit, præsente patre atq; matre, quibus persuaserat à Deo
sibi esse iniunctum vt id faceret: verùm à Magistratu comprehensus, eandem pœ-
nam & ipse luit. Quomodo deinde creuerint, & quantum excitarint in Germa-
nia motum infrà docebimus. Hoc anno Senatus Argentinensis decreuit, ne qui
deinceps in vrbe sepeliantur, & aliquot extra vrbem locos mortuorum sepultu- D
ræ constituit.

Lautrechus in Italiam mittitur. Galliç rex, vbi de capta Roma cognouit, inito fœdere cum Angliæ rege, va-
lidum mittit in Italiam exercitum, Lautrecho Aquitano duce, vt Pontificem li-
beraret. Is cùm in Insubriam venisset, adiutus à Venetis, Alexandriam, deinde
Papiam, partim compositione, partim vi capit, & furente milite propter captum
Sentētia Lutetiæ lata in Carolum Borbonium. ibi Regem, post ingentem oppidanorum stragem, diripit. Iulij die vigesimo se-
ptimo Borboniæ dux Carolus, in oppugnatione Romç nuper mortuus, Lutetiç
damnatur à Senatu, lçsç maiestatis: deuouetur eius nomen atq; memoria, reuel-
luntur insignia, publicantur bona. Sententiam tulit Antonius Pratensis, Cancel-
larius. Erat omninò Borbonius animo in regem infestissimo: & Massiliam obses- E
surus, vt libro quarto diximus, quoniam id temporis Angliç rex erat partiū Cç-
saris, literas dabat ad cardinalem Eboracensem, ac inter alia, nulli se labori suo vel
periculo parciturum esse demonstrat, vt Henricum regem, in recuperando iure
quod in Galliam habeat, adiuuare possit. Etenim Angli, ducentis ab hinc annis
Angli ius sibi in Gallia vendicant. & amplius eò, Galliam omnem sibi deberi contendunt, inprimis verò Normani-
am & Aquitaniam repetunt. His ergò literis Regem obliquè Borbonius exti-
mulat, vt ius ibi suū persequatur. Eas verò literas Galliç rex postea nactus, multò
grauius in illum concepit odium.

Leonardus Cæsar exustus ob Euangelium. Erat in Bauaria tum Leonardus cognomento Cçsar, Euangelij professor.
Is Passauiensis Episcopi mandato captus, hçc doctrinç capita defendebat, Solam
fidem

A fidem iustificare: duo tantùm esse Sacramenta, Baptismum & cœnam Domini: Missam non esse sacrificium, neque prodesse viuis aut mortuis: confessionem delictorum esse consilij, non præcepti: solum Christum satisfacere pro peccatis: votum castitatis non obligare: Scripturam non loqui de purgatorio: nullum esse discrimen dierum: mortuos non esse intercessores: in rebus Diuinis non esse liberum hominis arbitrium. Productus in iudicium, volebat hæc ad populum explicare copiosius, sed prohibitus fuit. Erat in consessu reliquorum Eccius: agebantur autem omnia Latinè, ne populus intelligeret: ipse verò lingua populari disserebat, nec ab eis impetrare potuit, vt idem facerent. Tandem Episcopi 1527.

B voce demnatus pro hæretico, mensis Augusti die decimo sexto, crematus est, iubente Bauaro principe Gulielmo: cuius iurisdictioni traditus fuit à condemnatione. Nam Episcopus, ne sacra scilicet pollueret, vel prophanus, &, vt aiunt, irregularis fieret, de vita illius atque sanguine non pronuntiabat. Cùm Ferdinandus, qui Cæsaris erat per Imperium legatus, à morte Ludouici, creatus esset Bohemiæ rex, & cum Vayuoda Transsyluano de Pannoniæ principatu contenderet, excitato bello, Philippus Badensis ei summissus, Imperij conuentum nomine Cæsaris indicit, & vt religionis ac belli Turcici causa Ratisbonam veniant ad initium Martij sequentis anni iubet.

Indictio conuentus Imperij Ratisbonæ.

Suprà dictum est de disputatione Badensi. Bernates autem, quorum est in

C Heluetijs præcipuum nomen atque potentia, cùm & disputationis illius acta non essent ipsis communicata, licet flagitassent, & dissidia religionis augescerent, nec eadem esset ministrorum Ecclesiæ doctrina, disputationem aliam sua in vrbe decernunt, edito scripto, Decembris die xvij. ad eamque finitimos conuocant Episcopos, Constantiensem, Basiliensem, Sedunum, Lausanum, & vt ipsi veniant, suosque secum adducant Theologos, monent: alioquin multam denuntiant earum possessionum, quas in suis finibus haberent. Deinde suæ ditionis homines Ecclesiasticos conscribunt, & vt in actione tota, veteris ac noui Testamenti Scriptura sola pondus & authoritatem habeat, edicunt, & omnibus vndecunque venturis eò fide publica cauent. Hanc quoque legem statuunt, vt modestè, sine con-

Bernatum potentia.

Disputatio Bernensis.

D uitijs & iniurijs omnia fiant, & liberè suam quisque sententiã dicant: & ita pronuntient, vt à Scribis excipi possint cuiusque dicta: quicquid ibi decretum fuerit, ratum atque firmum esse per suam ditionem omnem iubent. Et vt quibus de rebus agendum esset, constaret, eoque venirent omnes paratiores themata promulgant, numero decem, quæ ipsorum Ecclesiæ ministri, Franciscus Colbus, Bertholdus Hallerus profitebantur, & sacris literis confirmare se velle dicebant. Ea verò sunt eiusmodi, Veram Ecclesiam, cuius vnicum sit caput Christus, ex Dei verbo nasci, in eoque permanere, neque vocem alterius audire. Hanc ipsam Ecclesiam non condere vllas leges extra verbum Dei. Traditionibus igitur hominum, quæ titulum habeant Ecclesiæ, sic demum obligari nos atque teneri, si cum verbo Dei consen-

Leges disputationis.

Themata.

E tiant. Solum Christum pro totius mundi peccatis fecisse satis. Ergò si quis aliam salutis viam aut expiandi peccata rationem esse dicat, hunc abnegare Christum. Corpus & sanguinem Christi reuera & corporaliter sumi, testimonio Scripturæ probari non posse. Missæ ritum, vbi Christus Patri cœlesti pro viuis atque mortuis repræsentatur & offertur, aduersari Scripturæ, & contumeliam facere sacrificio quod Christus pro nobis impendit. Solum Christum, vt intercessorem & humani generis aduocatum ad Patrem, inuocandum esse. Quòd sit vllus ab hac vita locus, quo purgentur animæ, in sacris literis non reperiri. Precationes igitur & cæremonias illas omneis & exequias anniuersarias, quæ mortuis impenduntur, & cereos atque lampades, & id genus alia nihil omninò conferre. Statuam aut imaginem vllam proponi cultus causa, repugnare diuinis literis. Proin-

Iusta pro mortuis superuacanea.

1527. Proinde, si quidem eo animo sint in templis erectæ, tollendas esse. Matrimoniũ A
non esse vetitum vlli hominum ordini, sed fornicationis vitandæ causa, mandari cuilibet atq; permitti sacris literis: cùm scortator omnis verè sit & testimonio Scripturæ separatus ab Ecclesiæ communione, Sacerdotum ordini minimè omnium conuenire cœlibatum impurum atque turpem. Cùm his de rebus Bernates ad omneis Heluetios literas dedissent, hortati, vt & suos ipsi mitterent, & alijs, qui per ipsorum fines iter essent facturi, publicè cauerent, Lucernates, Vrani, Suicij, Vnteruualdij, Tugiani, Glareani, Friburgenses, Soloturnij, prolixo scripto grauissimisq; verbis hortantur vt ab instituto desistant. Commonefaciunt eos initi fœderis atque pacti. Repetunt quoque disputationem Badensem, cuius ipsi fuerint in primis & authores ac laudatores: neq; licere vlli populo, dicũt, aut prouinciæ, formam religionis atque doctrinæ mutare: sed hoc ad totius orbis pertinere concilium. Orant, ne tantum in se facinus recipiant, necà paucis aliquod externis in errorem abduci sese patiantur: sed in ea religione permaneant, quam ipsi, quam ipsorum parentes atque maiores obseruarint, in qua tantam nominis gloriam adepti sint, in qua suos fines ad eum modum amplificarint, in qua toties fuerint victores. AEquum esse vt hoc ab ipsis impetrent: sin minus, tum illud quod de tuto itinere petant, non se posse polliceri: sed vbi de personis cognouerint, iudicium atq; delectum esse facturos. illis quidẽ, qui nuper ad actionem Badensem, interposita fide vocati non venerint, & partim diffidentia, partim contemptu quodã emanserint, nolle se cauere deinceps. Adhæc, neque se quenquam eò mittere, neque suis, vt eò proficiscantur, velle concedere. Nihil his omnibus commoti Bernates, pergunt, & ad diem præscriptum, qui septimus erat Ianuarij dies, actionem inchoant. Episcoporum, quos antè diximus, nemo venit: Basilienses autem, & Schafusiãi, & Tigurini, & Abbecellẽses, & Sãgalij & Mullusiani, & Rhœti quoq; finitimi suos mittebant: itẽ Argentinenses, Vlmenses, Augustani, Lindauij, Cõstantienses, Isnenses. Ab ijs, quos dixi, Bernæ ciuitatis doctoribus, factum fuit initium actionis: eorum themata defendebat Zuinglius, OEcolampadius, Bucerus, Capito, Blaurerus, & alij complures, Oppugnabat autẽ inter alios, primi nominis Conradus Tregerus Augustinianus, qui tandem, cùm aliundè quàm è sacris Bibilijs, adiumenta sibi quæreret, neque præfecti disputationis permitterent, eò quòd lege vetitum erat, loco decessit. Exitus fuit disputationis ad XXVI. Ianuarij diem, & ea quæ diximus themata communi plurimorum assensu fuerunt approbata, & deinde non Bernæ tantùm, sed in aliquot finitimis etiam locis à Magistratu sancita, Missis, aris atque statuis vbique sublatis. Constantienses iam antè quædam mutauerant. & cùm scortationem, adulterium & suspecta vel parum honesta contubernia lege vetuissent, irati discesserãt ab eis hi qui dicuntur Canonici. Docebat ibi Ambrosius Blaurerus, honesta familia natus, qui monasticæ professionis antè fuerat Alperspaci. Cùm autẽ ingenio valeret, lectis Lutheri libris, alium animum induit, & post multam simultatẽ relicto sodalitio, reuertit ad parentes atque propinquos. Collegium autem illud est in finibus agri Vuirtembergici, quem quidem principatum Ferdinandus Austriacus tum possidebat. Abbas igitur per eius regionis præfectum interpellat senatum Constantiensem, vt illum ad ordinem suum redire cogãt. Blaurerus autem edito scripto rem omnem actam commemorat, & conditiones proponit, quibus redire vellet: sed hæ tales erant, vt eas repudiante Abbate, Constantiæ deinceps ille permaneret. Fuit hoc anno millesimo quingentisimo vigesimo tertio. Post disputationem verò Bernensem, imagines & aræ cæremonijs atque Missa Constantiæ fuerunt abolitæ. Geneuenses etiam Alobroges, in statuis remouendis atque cæremonijs, Bernatum sequebantur vestigia. Quapropter Episcopus atque clerus irati discesserunt ab vrbe

Heluetij Bernatũ conatum infringere molliuntur.

Zuinglius oblique perstringitur.

1528.

Perditionẽ Bern. & alibi repurgata religio

Canonici discedũt Constantia.

Ambrosius Blaurerus.

Geneuens. reformatio.

Margin letters: B, C, D, E

A ab vrbe. Mutata religione, Bernates Galliæ regi fœdus renuntiant, & mercenariam illam prohibent militiam, ea contenti pecunia, sicut etiam Tigurini, quam, pacis colendæ causa, singulis pagis Rex dependit annuam. Abolitæ verò religionis Pontificiæ diem & annum aureis literis in columnam inscribũt, vt testimonium apud posteros extaret sempiternum. 1528. *Trophæũ Euangelij.*

De Cardinali Eboracensi Anglo diximus, in Galliam profecto. Cùm inter eos iam conuenisset, legatos ambo Reges ad Cæsarem mittunt: & Galliæ quidem rex, vt accepta pecunia sibi reddat filios obsides: Anglus verò debitum sibi solui petit, & quidem triplex. Primùm ex mutuo, trecenta aureorum millia: *Galli & Angli ad Cæsarem legatio*
B deinde, quingenta millia propter non seruatum matrimonij pactum: postremò, quatuor annorum pensionem, quam ei Cæsar promiserat, vt libro tertio demonstrauimus. Cùm ad ea Cæsar, non ex ipsorum animi sententia responderet, bellum ei per præconem, etiam Anglus denuntiat, qui iam tum agitabat consilia quomodo relicta vxore Catharina, matertera Cæsaris alteram duceret. Quod postea fecit, vt suo loco dicetur. Cæsar ob non seruatam sibi fidem, passim ad alios Reges, grauissimis verbis Gallum incusabat. Gallicis quoque Legatis idem subinde dixerat. Rex igitur Lutetia datis ad eum literis, xxviij. die Martij, per publicum præconem (Heraldos vulgò nominant.) Ex eo sermone, quem ad meos, inquit, habuisti Legatos, intelligo te iactare nonnulla, quæ ad infamiam *Galliæ regis in Cæsarem inuectiua.*
C meam pertinent: quasi contra fidem datam è tuis manibus excesserim. Iam verò, quanquam is, cui post transactionem ponuntur custodes, ab obligatione soluitur, & licet hac ratione satis etiam sim excusatus: tamen honoris mei tuendi causa, breuiter hæc ad te scribere volui. Si ergo vel hoc meum factum & abitionem criminaris, vel aliquid vnquam à me gestum esse dicis contra viri principis officium clarè dico te mentiri. Nam honorem & existimationem meam ad extremũ vsque spiritum defendere constitui. Non igitur opus est pluribus verbis, & si quid in me requiris, non est quòd in posterum scribas: verùm designato locum, vbi duello decertemus. Etenim si congressum differas, atque interim non desinas me criminari, testificor totius rei turpitudinem ad te pertinere, nam duello dirime- *Cæsarem ad singulare certamen Gallus prouocat.*
D tur controuersia.

De Ferdinandi regis & Vayuodæ Transsyluani contentione suprà diximus. Cûm ea cruentum in bellum exijsset, ac Ferdinandus potentia superaret, Vayuoda, mense Aprili datis ad ordines Imperij literis, Post miserabilem, inquit Ludouici regis occasum, equidem communi voluntate procerum electus & inauguratus fui rex Pannoniæ: tribus tantùm exceptis, quos & paupertas & odiũ & spes melioris fortunę transuersos egit, vt patriæ salutis obliti, Ferdinando Bohemiæ regi subscriberent. Cumque totus in hoc essem, vt patriæ succurrerem, & amissa recuperarem, & vt vobis etiam hac ratione compararem otium: ecce, regnũ ille meum hostiliter inuadit, vrbes nonnullas occupat, & per illos, de quibus di- *Vayuodæ Vngari ad ordines Imperij querimonia.*
E xi, suæ factionis homines, Posonij rex creatur. Mirabar certè non parum, & dolebat mihi vehementer, nationẽ hanc satis iam antè miseram affligi, nunc ab eo, qui tueri cumprimis illam debebat. Facilè mihi tunc quidem erat, vim hostilem reprimere: sed nolebam quod ex tot naufragijs reliquum erat eius regni temerè periclitari, & ad Clementem vij. Franciscum Galliæ, Henricum Angliæ, Sigismundũ Poloniæ regẽ, habui querimoniam. Et Sigismundus quidem, per legatos, me nescio, Ferdinandũ solicitauit, ne tempore tam alieno, discordię ciuili, viam hosti patefaceret, quã nec ipse nec quiuis alius deinde posit obstruere: sed vt pacẽ mecum coleret, & coniunctis armis in publicum hostem prodiret. Cumque Ferdinãdus nihil ab se contra ius aut ęquũ fieri diceret, placuit vt ad certũ diem cõtrouersię minuendę causa mitterentur homines idonei. Conditionẽ accepi simul missis

ad vos

1528. ad vos legatis & arbitrio vestro me submittens, orabam, ne quid auxilij daretis A aduersario. Cùm autem in Ferdinandi fines peruenissent, captiui facti contra ius gentium atque detenti, mandata non potuerunt exequi. Nam à vobis ad Cæsarem erant profecturi. Quanquam verò grauis admodum hæc erat iniuria, tamen ad constitutum diem à Sigismundo misi quosdam, pacis & sua sponte & meo quoque mandato perquam studiosos. Sed Ferdinandicis iniquissima proponentibus, nulla re perfecta, discessum fuit. Dum hæc geruntur, nonnulli proceres, varijs artibus à Ferdinando solicitati, fidem mihi datam violant. Et quoniam omnis est mihi præclusus ad vos aditus, equidem literis tandem aliquando vobis explicare volui, quàm iniustum bellum gerat: fortassis vt amissam ætate superiori gloriam suorum maiorum, Friderici Cæsaris atque Maximiliani, recuperet. B Nam alterum iam planè triumphãtem, ac propè regem Vngariæ, patruus meus Emericus, totis finibus eiecit. Vtrunque verò parens meus Sthephanus Sepusiensis, Mathia rege sic eiecit, vt Viennam nostris finibus adiungeret. Sed & ego nondum egressus adolescentiam. Maximilianum in nos parantem arma cohibui: facturus idem in hunc etiam hostem, nisi dolis & astu magis quàm virtute mecũ certaret & armis. Adhuc quidem, vtcunq; potui, patienter hanc iniuriã toleraui. Sed cogitate in animis vestris, clarissimi Principes, quã sit acerbũ, è summo dignitatis atq; potentię gradu pręcipitatũ, in ordinem cogi. Vix vllum reperiri puto tam lenem atq; patientẽ, qui tot iniurijs affectus, nõ circumspiceret omnia vbiq; C præsidia. Cùm igitur inde à suscepta republica nullas recusauerim æquas cõditiones, cùm ne nunc quidem illas reijciã, & quiduis facere, quàm bellũ excitare malim ciuile, aduersarius aũt obstinatè pergat: profiteor equidem non debere mihi dari crimini, si muniendi mei quascunque rationes ineam. Etenim, si quid ex eo fortè detrimenti respublica capiet illud non mihi, qui pacis omnia concilia tentaui, sed hosti meo tribuatur, qui regnum alienum per summam iniuriam inuadit. Aditus quidem ille diligenter omneis atque vias obsedit, ne quid ad vos perferatur: sed tamen audisse vos puto, quomodo sororium suum Ludouicum regem deseruit. Nam sæpe solicitatus, & magnis quidem præcibus, neque copias, neque tormenta, nec vllum denique subsidium aduersus irruentem hostem ei misit. D Quid ita? Iam nimirum ad regni successionem oculum & animum adiecerat. Deinde, publicum Imperij subsidium, Vngariæ destinatum, fratri misit ad vexandam Italiam. Cùm interim ego circiter tria militum millia, fratre meo ductore, Ludouico regi, meis ex facultatibus atque copijs, auxilio mitterem, affuturus ipse prælio, nisi mandato regis in Transsyluania mihi commorandum fuisset: frater quidem meus eo in prælio fortiter occubuit. Iurauerat Ferdinandus, nisi Belgradum & quasdam arces præterea recuperasset, prius non se regni gubernacula suscepturum: sed fides in eo desiderata fuit. Nam Turcæ nostros in fines longissimè progressi, & deuastatis agris onusti præda domum reuerterunt, & Bosnæ munitissimam arcem Laijciam occuparunt. Hanc arcem & Mathias rex E magna suorum clade Turcis olim eripuit, & patruus meus Emericus, grauissimam deinde passus obsidionem, ab illis defendit, & maximo postea sumptu Reges exædificarunt. Sed hic noster Imperator scilicet, qui tam gloriosè multa promiserat, hoc tam præclarum suę virtutis tyrociniũ nobis edidit, & nũc inopia rerũ omniũ laborãs, fidem opemq; vestrã, opinor, implorabit, quasi Germanię salutis causa periclitetur: sed longè aliò spectant eius consilia. Nec enim in Turcas arma parat, quibus etiam tributum annum dare nõ recusat, missis eò nuper legatis verùm hoc agit, vt vestris copijs atq; pecunijs in Italia fratri succurrat, & me confecto, Pannoniam addicat seruituti. Quod cùm ita sit, maiorem in modum à vobis peto, prouideatis, ne priuata hæc iniuria, quæ mihi nũc infertur, in reipublicę detrimen-

Vayuodæ legati capti.

Cæsares ab Vngaris domiti.

Rex Vngariæ à Ferdinando derelictus.

A detrimentum cedat. Non multò pòst, in eandem propè sententiam scribit etiam ad Cæsarem, hortatus, vt fratrem cohibeat. Hæc ille quidem ad suæ causæ defensionem edebat. Ferdinandus autem rex nitebatur transactione, quam Cæsar Maximilianus, anno millesimo quadringentesimo nonagesimo primo, cum Vngaris & Ladislao fecerat. Qua cautum fuit, quòd si Ladislaus absque sobole mascula decederet, vt tum Maximilianus & ipsius hæredes, recta linea descendentes, regnum illud obtinerent. Cùm ergò Ladislai filius Ludouicus esset extinctus, non relictis liberis, vt suprà docuimus, Ferdinandus qui & Maximiliani nepos esset è filio, & Austriæ princeps, & præterea Ludouici sororem haberet in matrimonio, B iure sibi regnum illud deberi confirmabat.

1528.

Vnde ius Ferdinãdo in regnũ Vngaricum.

Hoc ipso tempore Lantgrauius Philippus & Elector Saxoniæ, conscriptis copijs ad bellum spectabant: eius autem rei hæc erat causa. Iureconsultus quidã, Otto Paccius, nobili genere natus, ex primis Georgij Saxoniæ principis consiliarius vnus, per occasionem colloquij Lantgrauium admonuit, vti suis rebus prouideret: nuper etiam Ferdinandum, Brandeburgicum, Georgium Saxonem, Gulielmum & Ludouicum Bauaros, Moguntinum, Salisburgensem, Bambergicum, Vuirciburgensem inijsse fœdus, ipsius & Saxoniæ principis Electoris, & opprimendæ causa religionis. Fidei verò faciendæ causa confœderationis exemplum exhibet, archetypum quoque pollicitus. Dum copias illi parant atque bellum, C intenti erant omnium animi, quorsum hoc exiret. Nam causæ vulgò ferebantur variæ, sicut fieri consueuit. Cùm verò iam ab omnibus rebus essent instructi, tunc primùm dimissis in omnes partes literis atque nuncijs, formulam ad se delati fœderis promulgant, & simul ijs qui fœdus inijsse dicebantur, scribunt, missis legatis, vt quid sit ipsorum propositi cognoscant. Sed hi omnes, pro se quisque separatim sese purgant, euulgatis literis, & figmentum esse, neque doceri posse confirmãt. Et Georgius quidem Saxoniæ princeps, Lantgrauij socer, vrgebat in primis vt authorem ederet. Nisi faciat, ab ipso confictum esse, motus excitandi & turbandæ Germaniæ causa sese arbitraturum. Primus impetus erat futurus in Episcopos vicinos: itaque se comparabant illi, conductis quas poterant in ea celeritate copijs. D Cùm autem archetypum Paccius exhibere non posset, vti promiserat, ibi Lantgrauius paulò cœpit agere cunctantius: intercessione demum Palatini ac Treuirẽsis Richardi, discessum fuit ab armis, ea lege, vt in belli sumtum, aureorũ millia centũ dependerent Episcopi. Lantgrauio, Moguntinus quidem, xl. Vuirciburgicus, totidem, Bambergicus, vicena. Cùm deinde ad certum diem legati principum, ad quos ea criminatio pertinebat, conuenissent, Paccius, quem Lãtgrauius ibi sistebat, falsi fuit conuictus: & dimissus tandem à Lantgrauio, cùm annis aliquot apud exteros oberrasset. Antuerpiæ pœnam capitis luit. Reb. ad hunc modum pacatis, vt dictum est, Sueuici confœderati, de quibus antè non semel dictũ est, Lantgrauium incusabant, quòd socijs vim & iniuriam fecisset. Cumque nouus E ex eo motus impenderet, sedata demum res Vuormaciæ fuit, sub exitum Decẽbris, interuentu Palatini principis. Sunt qui putant non fuisse nihil, quod ille de confœderatione dixerat: eamque suspicionem augebat ille, qui quatuor annis antea fuerat Ratisbonæ Principum aliquot conuentus, vt libro quarto diximus. Itaque conceptum quidem aliquid eius generis, non autem ad finem deductum neque planè decretum fuisse putatur: quod tamen nolim pro vero ponere, ac suum cuique iudicium hîc permitto. Diximus antea, comitium aliud Imperij fuisse Ratisbonæ designatum ad veris initium. In hoc autem apparatu bellico nullum fuit, Prolegato Cæsaris renuntiante, ne venirent.

Lantgrauius & Saxoniæ dux ad bellũ se cõparant.

Paccius falsi conuictus idem capitis damnatus.

Quas Galliæ rex ad exitum Martij scripsit literas, vt antè docuimus, eas Iunij die septimo primùm Cæsar accepit, ac deinde misso præcone, xxiiij. die Iunij

Cæsaris ad Galliæ regem responsio.

1529. Montisone respondens, Non cò te criminor, nec incuso, quòd sis domum profe- A
ctus, nam hoc meo permissu factum est: verùm, quòd non redieris in meam potestatem captiuus, quemadmodum fide data mihi, promiseras te facturum, nisi conditiones pacis impleres, vt quidem literarum monumentis tua manu scriptis doceri potest. Hoc nimirum si fecisses, viri boni fecisses ac laudati Principis officium. Nunc verò quando fidem in eo fefellisti, confirmo, & sine mendacio quidem, turpiter abs te factum esse ac sceleratè. Et quoniam duello petis constitui locum, equidem accipio conditionem, & ad flumen illud, quod inter Fonterabiam labitur & Andæam, tibi locum designo. Quem sanè minimè recusare debes: quia si tuam ac liberorum tuorum salutem ante biennium ei credidisti, quando B
liber factus ac domum rediens, illos mihi dabas obsides, nunc etiam ei te potes tutò committere. Ne verò longior interueniat mora, mittantur vtrinque viri nobiles earum rerum periti, qui & locum idoneum ibi despiciant, & de genere armorum deque certo die statuant. Quòd si intra diem quadragesimum, post hanc acceptam epistolam, mihi non responderis quid tui sit animi, dilationis in te culpa residebit atque turpitudo, & ad alterum illud non seruatæ fidei crimen hoc etiam accedet. Has literas præconi Cæsar tradit, & vt in Galliam profectus regi publicè recitet, aut si nolit audire, det ipsi legendas, mandat. Cùm tandem conuenisset præco, Rex pro concione sedens Lutetiæ, ac procerum turba stipatus, rogat an duelli formulam afferat. Ille & afferre, & habere se præterea quæ dicat, & iniunctum C
sibi vt coràm recitet, aut ipsi tradat. Petere igitur vt hoc sibi liceat. Rex autem, qui non nesciret quid in ipso Cæsar requireret, cùm ista publicè pronuntiari nollet, commutatis aliquot verbis cum præcone, consurgit, & neque loquentem amplius audire, neque literas ab eo recipere voluit, vt quidam Cæsariani scriptis editis affirmant.

Preco Lutetiam venit à Cæsare.

Calendis Augusti mensis, Cæsar, datis Valoleti literis, Imperij conuentum indicit Spiræ, ad initium Februarij, sequentis anni, religionis & Turcici belli causa. Quò minus autem ipse veniat, per occupationes excusat, simul constituit legatos, Ferdinandum fratrem, Fridericum Palatinum, Gulielmum Bauarum, Episcopum Tridentinum & Hildessenum. D

Conuentus Spirensis.

Lautrechus Gallus, post captam anno superiori Papiam & Alexandriam, vti diximus, Bononiæ substitit in hybernis, & sub primum deinde ver progressus, Neapolim obsedit, quam Alfonsus Daualus, Vgo Moncada, Ferdinandus Alarco, Philibertus Orengius, Ferrandus Gonzaga defendebant. Iulio autem mense, pestis admodum vehemens magnā exercitus partem absumpsit, & ipsum etiam Lautrechum, postridie Idus Augusti mensis, extinxit: cùm paulò antè sublatus esset Vaudemontius, Antonij Lotharingiæ ducis frater germanus, qui regi militabat, spe consequendi regni Neapolitani, quod Andegauensis familia, vnde genus & originem habent Lotharingi, sibi deberi confirmat.

Lautrechus Neapolim obsidet.

Pestis in castris, Lautre. mors & Vaudemontij.

Quemadmodum à disputatione Bernensi religio fuerit mutata, multis in E
locis dictum est. Proinde, cùm antea sæpe, tum hac etiam occasione, Argentinensis Ecclesiæ ministri, inter alios doctrinæ Pontificiæ errores, Missam quoque docebant esse cumprimis impiam, & ad summam nominis Diuini contumeliam pertinere. Quapropter & abrogandam, & rectum vsum cœnæ Domini restituendū esse. Nisi Scripturæ sacræ testimonijs hæc demonstrent, nullam pœnam recusant. Cùm autem Pontificij contrà docerent, exarsit contentio: quam Senatus, facta collatione sententiarum, & aliqua disputatione finiri volebat. Et cùm hoc impetrari non posset, edicit Pontificijs, quoniam alteros improbent, ac impia docere dicant, neque tamen causæ cognitionem admittant, ne posthac docendi munus vsurpent. Episcopus autem crebris interea literis ac internuntijs monet & orat Senatum,

Lis pro Missa Argentorati.

Pontifici. interdicta concio.

A natum, vt in veteri maiorum religione persistant, neq; doctoribus fidem habe- 1528.
ant, & quanti sit res periculi, demonstrat. Senatus inuicem orat, quod etiam an-
nis aliquot antè fecerat, det operam, vt quæ pertinent ad verum Dei cultum, in-
stituantur, cætera verò tollantur & antiquentur: hoc enim ipsius proprium esse
munus. Ille verò, tametsi conuentum atq; diem aliquando condixerat eius rei
causa, nihil tamen præstitit, & literis tantum ab instituto deterrebat, & precibus
nonnunquam intermiscebat comminationes. Cumq; iam propè desperaret, Se-
natum Imperij, qui tum erat Spiræ, de quo sæpe diximus, orat, vt suam authori-
tatem interponant. Hi missa legatione sub finem Decembris, admodum splendi- *Legatio senatus*
B da petunt, ne Missam abrogent: nam neq; Cæsaris nec ordinum esse, veterem & *Imperij ad Argēt.*
à maioribus acceptam religionem immutare, nisi vel per generale, vel totius na-
tionis concilium. Quod si nimis hoc esse longinquum videatur, differant saltem
vsq; ad Imperij conuentum, iam breui futurum, atq; ibi sua postulata proponant:
non se dubitare quin æquum sint laturi responsum. Legibus enim esse cautum,
ne priuato Magistratui liceat rescindere, quę communi totius orbis consensu de-
creta sunt. AEquum igitur esse, vt hoc ab ipsis impetretur. Quòd si verò pergant,
fore quia vis in eo sit, vt & Cęsar, summus Magistratus, & ipsius per Imperium le-
gatus rex Ferdinandus, grauiter hoc & permolestè ferant. Se quoq; pro suo mu-
nere atq; fide teneri, quicquid est eius rei, perscribere Cęsari, ac simul adhibere
C quę oporteret remedia, quod quidem inuiti admodum faciant. Itaq; rogare, vt di-
ligenter hęc secum expendant, & rectè monentibus auscultent: hoc & Cęsari fo-
re longè gratissimum, & ad ipsorum quoq; laudem atq; salutem pertinere. Se-
natus, vbi sui instituti rationem explicasset, legatos commodè abs se dimittit. Fu-
erat ibi paulò antè Hildessenus Episcopus, & nomine Cæsaris idem postulaue-
rat, hortatus vt morem gererent, præsertim cùm Cæsar etiam de nationis Ger-
maniæ concilio cogitet. Nam alioqui fore, vt concilium sibi Cæsar ac reliqui or-
dines capiant. Adhæc Episcopus Argentinensis aliquot senatores urbis, viros
nobiles, priuatim interpellat, suos beneficiarios: & missis literis ad singulos, quā-
doquidem fide sint ipsi & iureiurando deuincti, grauiter monet vt abrogationē
D Missæ totis viribus impediant, neq; comprobent. Senatus interim, cùm iam su-
pra biennium ea res ageretur, & Ecclesiæ ministri, quotidianis concionibus ve-
hementer instarent, ciues etiam supplicarent, conuocatis omnibus ex more, qui
rebus arduis adhiberi solent, numero trecenti, rem omnem ordine cōmemorant,
& in vtranque partem multis in mediū adductis, quòd si Missam aboleant, quid
à Cęsare sit periculi, si non faciant, quantopere Deus offendatur, explicant, & co-
gitandi spacium ipsis largiuntur: & vt tributim collecti deliberent, petunt, quò
deinde, cùm rursus conuenient, de communi voluntate atque concilio statuatur.
Cùm ergò venisset dies, eorum sententia qui Missam oppugnabant, superior ex-
titit. Itaq; fit decretum, Februarij die vigesimo, suspendi Missam oportere ac in- 1529.
E termitti, donec aduersarij demonstrent esse cultum Deo gratum. Hoc decretum
& in vrbe ac foris, quàm late patet ipsorum iurisdictio, Senatus valere iubet atq; *Missa Argent cō-*
seruari, & per literas deinde certiorem facit Episcopū: qui non absq; gemitu ma- *munib. suffragijs*
ximoq; dolore se illud accepisse, & cogi patienter ferre, & quod sui sit in eo mu- *abrogata.*
neris, facturum se rescribit. *Patientia Lombardica.*

Annis nūc aliquot, Basileæ quoq; magnum erat religionis causa dissidium, *Dissidium religi-*
& Senatus quidem decreuit tandem, vt eadem esset per totam vrbem doctrina, *onis Basilien.*
vtq; de Missis, quæ locis adhuc aliquot supererant, certo die palàm habita dispu-
tatione per suffragia decerneretur, quid in eo fieri oporteret. Pontificij autem ni-
hilo secius vrgebant suum institutum, & aliquantò etiam acerbius pro concione
notabant aduersarios. Et quoniam hoc illis erat impune, plerią; sic accipiebant,

1529. quasi primores illud non improbarent. Itaque delecti sunt è ciuibus, qui Senatui denuò supplicarent, & pacti memoriam renouarent. Hi post multam actionem petebant, vt ij Senatores, quorum hortatu Pontificij sic docerent, quoniam ea res non solùm ad decreti facti contemptum, sed ad turbam atque seditionem etiam pertineret, loco submouerentur. Cùm id Senatus omninò recusaret, ciues, huius anni mensis Februarij die octauo, in æde Franciscanorum conueniunt, & re deliberata, rursus idem à Senatu, sed non tam demissè, quàm antea, petũt: simul publica ciuitatis loca sibi capiunt & occupant, sine armis tamen. Sub eius diei vesperum, Senatus placere sibi respondet, vt ij, quos loco remoueri postulent, deinceps cùm de religione deliberabitur, non adsint, in cæteris verò locum & ordinem suum retineant. Eo dato responso, cùm appareret paucos aliquot vsurpare sibi summam rei, magis offensi fuerunt animi ciuium: quamobrem palàm testificantur, velle sibi capere consilium deinceps, non quidem religionis, verùm sui iuris vindicandi causa. Mox armati turres atque portas occupant, & idonea loca præsidijs firmant, & excubias agunt, non secus atque in castris, cùm ab hoste vicino periculum est, fieri solet. Postridie, Senatus deliberandi spatium petit, & ad eos, qui nuper fuerant intercessores, causam reijcit. Ciues illud non recusant, sed vt rei sint interea priuati, suoque sumptu litem prosequantur, volunt. Ipsi verò, qui reipub. causam & posteritatis agant, sumptu publico. Senatus etiam alia quędam leuiora illis largitur, quò sic offensionem mitigaret. Hoc ipso die, nonnulli ciues, quibus erat mandatum vt per vrbem circumirent, ac rebus omnibus prouiderent, in templum primarium ascendunt. Ex ijs quidam hasta sua statuam alicuius Diui reuellit, sic vt in terram delapsa, confringeretur. Hac autem occasione in plures deinde manus inijcitur: interuentu verò Sacrificorum, qui id ægrè ferebant, illi ne mandati fines præterirent, nullam mouent ampliorem rixam, & abeunt. Cùm eius rei nuntius esset ad ciues in forum delatus, & plenior multò, quàm res ipsa ferebat, ad templum è vestigio mittuntur armati tercentum, vt illis opem ferrent: nam esse in angustijs atque periculo dicebantur. Vbi ventum est eò, iam illi discesserant. Ne verò frustrà illuc itum esset, idola seu statuas ibi repertas demoliuntur, & progressi reliquis in templis idem faciunt. Ibi tum è Senatu quidam accurrunt, sedandi motus causa. Ciues autem ad illos, Quod vos totum iam triennium deliberatis, an fieri debeat illud, nos inquiunt, vna perficiemus hora, ne propter idola sit vllum posthac inter nos dissidium. Sic adeò Senatus eis omnia permittit, & loco moti fuerunt Senatores xij. absque ignominia tamen. In his erant Henricus Meltingerus, tum consul, Lucius Zieglerus, tribuum pręfectus. Decretum etiam est factum vt tam in vrbe quàm foris per ipsorum fines aboleatur Missa cum idolis omnibus. Adhæc, vt in ijs rebus deliberandis quæ ad gloriam Dei pertinent, & ad reipublicæ commodum, Senatus in posterum adhibeat tribules numero ad ducentos sexaginta, quorum vtatur consilio. Iis factis decretis, læti domum reuertuntur ciues, & in statuas tantùm omnis desijt iracundia. Tertia die, qui tum erat cinerum dies, vt Pontificij vocant, statuæ ligneæ distributæ fuerunt in homines tenuiores, vt ijs ad ignem vterentur: cùm autem illi super diuidunda præda rixarentur, ac pugnis etiam rem agerent, placuit exurendas esse. Nouem ergò componuntur strues ante primariam ædem, & inflammatæ cremantur. Ita nimirum casus tulit, vt quo die Pontificij solent frontibus hominum inuergere cinerem, quò sese puluerem atque cinerem esse recordentur, ille ipse dies, propter idola in cinerem redacta, ciuitati fuerit lætus atque iucundus. Februarij mensis die duodecimo, tribules illi, quos diximus, acta Senatus comprobant. Altera die, per singulas tribus denuo iuratur, & amicè disceditur. Tigurini, Bernates, Solodurij, cùm de turba esset ad ipsos

Ciues Basilienses arma capiunt.

Initium euersionis imaginum.

Missa Basileæ abrogata.

Rixa inter pauperes ob statuas. Exustæ imagines Basileæ.

Dies cinerũ imaginum cineribus sacer.

A ad ipsos perlatum, ilicò legatos mittunt intercessores. Cùm autem hi venirent, iam sedata res erat. 1529.

Paulò suprà diximus de conuentu Spirensi, quem ad initium Februarij Cæsar indixerat, sed nō est ante Idus Martij factum initiū. Principes ac ordines aderant admodū frequentes. Elector Saxoniæ Melanchthonē adduxerat. Principiò cœptum est agi de religione, & post multam actionem factum est decretum, vt infrà dicemus. Pontificij autem eò spectabant, vt Saxonem aliosq́ Principes à ciuitatibus dirimerent, ne qua esset inter ipsos consiliorum communicatio, neq́ voluntatis consensio, & quoniam de cœna Domini non eadem erat omnium ciB uitatum, quæ Principum, sententia, spem illi conceperant, se posse, quod cupiebant, perficere: sed id frustrà fuit, vt postea docebitur. Ferdinandus etiam & collegæ, ciuitatum aliquot legatos Aprilis die quinta separatim euòcant, & quòd præter Cæsaris edictum multa mutassent, grauiter incusant, ac demum hortantur, vt reliquorum ordinum sententiæ suam voluntatem atque studium accommodent, ne per ipsorum secessionem comitia dissoluantur. Illi mutationem factam non ad Cæsaris iniuriam vllam pertinere, seq́ in primis esse cupidos concordiæ, & omnia velle Cæsaris causa, neq́ legitimi concilij se recusare iudicium, demonstrant.

Spiren. cōuentus.

Cùm Heluetiorum ciuitates duæ, longè potentissimæ, Tigurum atq́ Berna, consentirent in religione (sicut diximus) Lucernates, Vrani, Suitenses, Vnterualdij, Tugiani, qui præ cæteris erant huic infesti doctrinæ, fœdus cum Ferdinando rege faciunt. Per Ioannem Thomasium Mirandulanum, Clemens Pontifex, Aprilis die xiij. Principes hortatur ad bellum Turcicum: ac licet permagnā ipse calamitatem his proximis annis acceperit, auxilia tamen & omnem operam promittit, vt Cæsare, Galliæq́ rege pacatis, concilium mox inchoetur, quò Germania rursus eandem cum alijs prouincijs religionem amplectatur. Is quem suprà diximus, Imperij senatus, Eslinga fuerat ante menses aliquot euocatus Spiram, cumq́ ciuitas Argētina suum eò misisset legatum, Danielem Miegium, qui cum reliquis ibi consiliarijs negotia publica de more tractaret, repudiatus à conD sessu fuit, propter abrogatam nuper Missam, & non expectatum huius conuentus exitū. Eo cognito, reliquæ ciuitates, quoniam ad ipsas etiam exemplum pertineret, intercedunt, & Imperij morem seruari petunt: etiamsi fortè quid illi fecerunt ab Ecclesiæ cæremonijs alienum atq́ ritu, non idcircò tamen in suo iure interpellandos esse, donec legitimo concilio sit dirempta controuersia: præsertim, cùm adhuc nihil eiusmodi sit tentatum, neq́ religionis causa cuiquam de suo iure quicquam sit in publicis conuentibus derogatum. Posthæc, Iacobus Sturmius nomine ciuitatis in eo conuentu legatus, quòd si præter Imperij morem atq́ legem, ad hunc modum loco remoueantur, non esse quòd vlla sumptuum ab ipsis expectetur deinceps communicatio, dicebat. Sed his omnibus nihil fuit profeE ctum: & intercessoribus Ferdinandus ipse respondens, quamlibet aliam ciuitatem, quæ modò Cæsaris edicta seruet, in eius locum summitti iubebat. Post multam de religione disceptationem, superioris comitij Spirensis actio paucis repetitur. In eo nimirum fuisse decretum, vt quantum ad Cæsaris edictum Vuormaciense pertinet, ita sese gerant omnes, quò sui facti rationē & Deo possint & Cæsari quoq́ reddere: sed multos eo prorsus abuti, & omnis ferè generis horrenda nouaq́ dogmata, sub hoc veluti prætextu, nunc & defendi & excusari. Nouum igitur fit decretum in hanc sententiam, Qui Cæsaris edictum illud adhuc seruarunt, deinceps quoq́ seruent, ad concilium vsq́, de quo Cæsar iam propè certam spem faciat, & populum etiam huc astringant: qui verò doctrinæ genus mutarunt, neq́ discedere iam ab eo possunt absq́ metu seditionis, vt hi sibi temperent

Fœdus Heluetiorum cum Ferdinando.

Legatus Argent. in consessum non admissus.

Edictum Spirensis conuentus.

 in po-

1529. in posterum, nec aliquid preterea innouent ad vsque concilij tempus. Deinde, ne doctrina eorum, qui de cœna Domini secus quàm Ecclesia docent, recipiatur, neue abrogetur Missa: nec ijs in locis, vbi nouum est doctrinę genus impedimentum fiat, quò minus ad Missam qui volent, accedant. Anabaptistis etiam, qui suum dogma pertinaciter defendunt, capitis pœna constituitur, & Ecclesiæ ministris iniungitur, vt iuxta probatam ab Ecclesia interpretationem doceant: alia verò dogmata, de quibus fortè disputari posit, non attingant, sed concilij decretũ expectent. Adhæc, vt pacem inter se colant omnes ordines, & religionis causa, nec damnum inuicem dent, nec alter alterius ditioni subditos in suam fidem aut tutelam recipiant. Qui secus fecerint, proscriptorum numero iubentur esse. Huic decreto sese opponunt Elector Saxoniæ, Georgius Brandeburgicus, Ernestus & Franciscus Luneburgici, Lantgrauius, Anhaldius: & Aprilis die xix. palàm cur non assentiantur, de scripto recitant. Et primò quidem superioris conuentus decretum repetunt, quo sua cuique religio permittitur adusque concilium: ab eo minimè discedendum. neque esse violanda, quę tunc pacis retinendæ causa, post multam deliberationem pacta fuerunt, & signis atque iureiurando confirmata. Se quidem exemplo suorum maiorum velle omnia Cæsaris causa: quantùm etiam facultatibus atque viribus possint, libenter ad eius vsum atque dignitatem collaturos: præsentem verò causam ad omnium salutem pertinere sempiternam. Quòd igitur ab ipsis in eo dissentiant, orare, ne molestè ferant: sicut enim superius decretũ de communi omnium voluntate factum sit, ita quoque, nisi pariter assentiantur omnes, rescindi non posse nec irritum fieri: quò minus ipsi, quam velint, religionis formam, suos intra fines constituant, non se repugnare, ac rogare Deum, vt suę cognitionis lumen in omnium mentibus accendat. Annis nunc aliquot, multam esse doctrinæ causa dissensionem ac simultatem: eius autẽ quæ sit origo, quis author, conuentu Noribergico fuisse quodammodo demonstratum, & ipsiusmet confessione Pontificis, & ipsorum quoque Principum ac Ordinum postulatis, quę numero ad lxxx. legato Pontificio tradita sint: quorum tamen nulla sit adhuc tacta emendatio. Deliberationem autem omnium hunc semper fuisse finem, tollendis videlicet controuersijs & corrigendis vitijs, nullam esse viam expeditiorẽ concilio. Quòd autem eo prætermisso, nunc decreuerint, vt qui doctrinæ genus mutarunt, neque sine turba iam illud relinquere possunt, nihil amplius innouent: id non se posse laudare neque recipere, nisi velint ei doctrinæ, quam vti piam atque veram hucusque profitentur, fidem ipsi derogare, ac fateri discedendum esse quidem ab ea doctrina, si modò sine tumultu atque seditione fieri posset. Quod ipsum quid esset aliud, quàm verbum Dei, quod purum habeant ac impollutum, abnegare? quo sanè nullum posit admitti grauius peccatum: nec enim sermone tantùm, sed ipsa quoque re confitendum esse. Quantam hæc etiam abnegatio ruinam secum traheret, & quàm esset futura perniciosa multis Euangelij cupidis, facilè posse cogitari. Quod ad Missam attinet, notum esse, quemadmodum suæ ditionis Ecclesiæ ministri, pontificiam Missam inuictis & firmis Scripturæ testimonijs expugnauerint, in eiusque locum instituerint cœnam Domini, iuxta præscriptum atque mandatum Christi, iuxtaque morem ab Apostolis obseruatum. Quare nec istam quoque decreti particulam admittere se, neque suis, vt adsint Missæ iam abrogatæ posse concedere. Nam vt maximè sincerus atque rectus esset vsus Missæ pontificiæ, tamen si duas ipsi Missas inter se contrarias in suis templis admittant, quàm id sit futurũ mali exempli, & quantæ sint ex eo simultates orituræ, neminẽ esse qui non videat. Quòd autem præscribant quid suis ipsi populis mandare, & quas in suis ditionibus ferre debeant leges, valde se mirari: præsertim cùm ipsi minimè sint passuri, si quis hoc inuicem apud eos tentaret. Quid de corporis atque sanguinis

Principes qui se decreto opponũt.

Author dissentionum.

A B C D E (margin letters)

sanguinis

A sanguinis Christi præsentia suis in Ecclesiis doceatur, omnibus constare, neque longiori opus esse explicatione: sed tamen, quod antea sæpe dixerint, nunc etiam sibi videri, nondum esse videlicet in illos, qui secus doceant eiusmodi faciundum decretum, eò quòd Cæsaris diploma nullam eius rei mentionem faciat: deinde, quòd eius doctrinæ defensores neque vocati sint nec auditi. Quàm autem non sit decorum nec æquum, in rebus tam arduis aliquid vllo tempore statui, non auditis ijs quorum interest, etiam atque etiam esse considerandum. Iam illud quod dicant, Euangelium esse docendum, iuxta receptas ab Ecclesia & probatas interpretationes, rectè quidem habere, sed in eo litem esse, quæ sit Ecclesia vera. Cùm autem nulla sit doctrina certior, quàm verbi Diuini: cúmque præter illud nihil doceri debeat, & quæ videntur obscuriora Scripturæ loca, non possint rectius quàm alijs eiusdem Scripturæ locis illustrioribus explicari: idcircò se permansuros in eo vestigio, & daturos operam, vt veteris atque noui Testamenti scripta purè ac perspicuè doceantur. Hanc enim vnicam esse rationem planè certam & indubitatam. Hominum verò traditiones nullo niti firmo fundamento. Postremi conuentus decretum, pacis atque concordiæ factum esse causa. Verùm si præsens hoc valere debeat, maximis turbis & offensionibus viam patefieri. Iam enim, licet adhuc quidem suspensum fuerit edictum illud Vuormaciense, Principes quosdam eò spectare, vt priuatorum aliquot suæ ditionis hominum fortunas auertant, & ad se transferant, ob non seruatum edictum: ex eoq; facilè intelligi quid sit futurum, si nunc edictum illud denuò sanciatur, & ex ipsis aliqui contra se vim expediant, & ad ea cogere velint, quæ salua conscientia præstari nequeant. Illud autem non rectè dici, postremi conuentus decretum, eiusmodi verbis esse conceptum, vt eo plerique abutantur, & interea dum concilium habeatur, licere sibi quiduis putent. Hęc nimirum ab ijs potissimùm spargi, qui supremi iudicij metu, cùm patefient omnia, parùm afficiuntur. Ad se verò quantùm attinet, non recusare quò minus ijs, qui violatum ab se dicant illud decretum, apud ęquos iudices respondeant. Quę cùm ita sint, non se assentiri huic ipsorum decreto, suiq; facti rationem esse reddituros & palàm omnibus, & ipsi quoque Cęsari: ac interea, dum inchoetur aut publicum totius orbis aut prouinciæ Germaniæ concilium, nihil se facturos quod iure possit improbari. Quod insuper de colenda pace, de non interuertendis aliorũ bonis, de Anabaptistis, deq; Typographis decretum sit, in eo quoq; se, quid sui sit officij, non ignorare. Huic Principum protestationi, communicato consilio, primi nominis ciuitates aliquot sese coniungunt, Argentina, Noriberga, Vlma, Constantia, Rutelinga, Vuinssemium, Meminga, Lindauia, Campodunum, Hailbrunum, Isna, Vuisseburgum, Norlinga, Sangallum. Et hæc quidem est origo nominis Protestantium, quod non solùm in Germania, sed apud exteras quoque gentes peruulgatum est atque celebre. Ferdinandus excesserat iam è concilio Principum antequàm hi protestarentur, tametsi, vt paululum modò differret, à Saxone fuerat rogatus atque socijs. Pòst, appellationis quoque formulam Protestantes concipiunt & edunt, in eaq; rem omnem ordine commemorant, ac demùm ab omni actione Spirensi & decreto ibi facto prouocant ad Cæsarem, ad futurum generale vel Germanicę nationis legitimum concilium: ad omnes denique non suspectos iudices, ac simul legationem ad Cęsarem decernunt.

1529.

Quomodo interpretāda Scriptura.

Edictum Vuormac. hami loco quibusdam.

Ciuitates iunctæ Principibus.

Origo nominis Protestantium.

Protest. prouocatio ad Cæsarem.

Non multò pòst, Tigurini & Bernates copias educunt in Quinq; pagicos, vti vocant, ipsorum hostes, de quibus paulò suprà diximus. Et Tigurini quidem, edito scripto, causam, cur ita faciant, exponunt, & multas illorũ recensent iniurias, in quibus etiam hæc est, quòd ipsorum ciues nonnullos, cùm pecuniam sibi

Bellum ciuile inter Heluetios.

1529. sibi debitã reposcerent, Suitenses verberibus affecerint: quòd Vnterualdij, ipsorum, atque etiam Bernæ & Basileæ & argentinæ ciuitatis insignia suspenderint ad patibulum: fœdus etiam ipsos omnes cum Ferdinando rege fecisse, vt religionem opprimant, in eoque pactum esse dicunt, vt quicquid ipsorum agri cis Rhenum, auxilio Ferdinandi capietur, id illis omne cedat. Qua quidem ex re facile est, inquiunt, videre, hoc ipsorum esse consilij, vt externis copijs adiuti, nos è finib. nostris eijciant. In quo sanè non modò ius naturæ, sed ipsa quoque pacta violant: quãdo videlicet in nostram perniciem, cum illo coniurant hoste, quo non alium habet nostra natio vel antiquiorem vel infestiorem: in quo debellando, tot nunc annis inde à primordio nostri fœderis, tanta consensione, vires & robur omne simul communicauimus. Productis vtrinque copijs, & positis castris, interuentu finitimorum & Argentinæ quoque ciuitatis composita res fuit, & discessum ab armis. A Ferdinando missa fuerunt illis auxilia, quæ ad Rhenum vsque peruenerãt. Inter alia pactum fuit, ne religionis causa bellum inter ipsos esset: vtque deinceps à maledictis abstineretur, graui constituta pœna. A B

Composita discordia Heluetiorum.

Gallo infeliciter cedunt omnia.

Galliæ rex, cùm & liberorum suorum statu, quos in Hispaniam miserat obsides, afficeretur, & per Italiam infeliciter bellum gereret, amisso nuper exercitu atque Imperatore Lautrecho, sicut diximus, amisso etiam Andræa Auria Genuate, rei maritimæ scientia clarissimo duce, qui sub idem ferè tempus, quo Lautrechus mortem obijt, ad Cæsarem defecerat, restituta patriæ libertate, ad pacem animum adiecit. Itaque Cameraci, oppido Belgicæ, conueniunt Margarita, Cæsaris amita, & regis mater Aloisia, multique alij proceres: ac in his, cardinalis Episcopus Leodiensis, Erardus Marchianus: & pacem Augusto mense faciunt, & illud ante triennium in Hispania factum de Lutheranis decretum, vt suprà docuimus, repetunt, ac denuò confirmant. Reliquæ conditiones, partim fuerunt mutatæ. Nam Burgundiam Cæsar Gallo permittit, si marem è sorore suscipiat. Rex verò pro liberatione filiorum Cæsari dependit aureorum millia vicies centena, & in his, debitum Anglicanum. Paulò pòst, ex Hispanijs Genuam Cæsar applicuit. Eodemque tempore Turcarum Imperator, Solimannus, à Ioanne Vayuoda solicitatus, per Hieronymum Lascum, Polonum, excellentis ingenij virum, innumero cum exercitu per Vngariam tendit in Austriam, & primariam eius regionis vrbem Viennam, ad Idus Septembris obsidet, & cuniculis rem agit, & qua parte mœnia subuertisset, manus acerrimè conserit: sed cùm milites præsidiarij Germani, quorum præcipuus dux erat Philippus Palatinus princeps, fortissimè stationem defenderent, postridie Idus Octobris, infecta re discedit, multis hominum millibus in reditu partim trucidatis, partim in miserabilem ac fœdam seruitutem adductis. Vayuodam autem abiens Budæ regem constituit. C D

Fœdus Cameracense.

Solimannus Turca Viennam obsidet.

Vienna à Germanis propugnata.

Morbi genus inusitatum.

Nouum etiam morbi genus hoc anno Germaniam inuasit. Sudore pestifero correpti homines, intra vigesimam quartam horam aut exhalabant animam, aut, si virus exudassent, valetudinem paulatim recuperabant, & prius quàm de remedio constaret, multa perierunt millia. Malum hoc, inde ab Oceano, per omnem propè Germaniam peruasit, breuissimo temporis spatio, & incredibili celeritate velut incendium aliquod longè lateque depascebat omnia. Vulgò dicitur morbus Anglicus. Nam Henrici septimi, Britanniæ regis, anno primo, qui fuit annus humanæ salutis, M.CCCC.LXXXVI. eadem lues Insulam illam inuasit: & quoniam in re noua remedium erat incognitum, ingentem hominum stragem edidit. Fuit insuper hoc tempore, frumenti ac vini tenuissimus prouentus: itaque illa, quæ Deus iratus eiaculari consueuit in populum ingratum, tela, morbi contagio, bellum, inedia, simul vno eodemque tempore in Germaniam incubuerunt. E

Tria Dei tela eiaculata hoc anno.

Captiui

A Captiui per id tempus tenebantur Coloniæ Agrippinæ, Petrus Fliſtedius, Adolphus Clarebachus, homines literati, quòd de cœna Domini, deque cæteris dogmatis diuerſum à Pontificijs ſentirent. Senatus eius vrbis habet ius, vt in carcerem ducat quos oportet: vitæ autem necisq́ poteſtatem ſolus habet Archiepiſcopus. Ac fieri poteſt, vt quos capitis damnauit Senatus, Archiepiſcopi prætor abſoluat. Illi verò per ſeſquiannum & amplius eò, cuſtodia detenti, nunc demum ab vtrisq́ damnati fuerunt, & exuſti, magno cum gemitu plurimorum & commiſeratione. Culpam eius rei plerią conferebant in Theologos concionatores, qui ſupplicijs impiorum placandam eſſe clamabant iram Dei, nouo morbi genere nos verberantis. Adolphus erat forma liberali, facundus & eruditus. Cumque ducerentur ad ſupplicium, fidei ſuæ rationem explicabant, & Scripturæ teſtimonijs inuicem ſeſe confirmabant, ita quidem vt omnium oculi menteſq́ in ijs hærerent defixi. B

1529. *Scholaſtici duo Coloniæ exuſti.*

Diximus antea de diſsidio Lutheri & Zuinglij, ſuper cœna Domini. Cùm illud iam ſupra triennium agitaretur, & grauis eſſet dimicatio, multi, quibus doleret hac vna ſimultate conſenſionem impediri doctrinæ, remedium adhiberi cũprimis optabant. Lantgrauius ergò cum ſocijs re communicata, ſolicitatis etiam Heluetijs, diem conſtituit, quo die Marpurgi conuenirent vtriusq́ partis viri docti, deq́ ſumma rei placidè conferrent. E Saxonia venerunt Lutherus, Melanchthon, Ionas: ab Heluetijs, OEcolampadius, Zuinglius. Argentorato, Bucerus, Hedio: Noriberga, Oſiander. Multi aderant præterea viri graues ac eruditi. Solus autem Lutherus atq́ Zuinglius cauſam diſceptabant. Sed cùm illud, quod dixi, morbi genus eò iam perueniſſet, abrupta demum actione iuſſu Lantgrauij ſic conuenit. Quandoquidem in præcipuis omnibus dogmatis idem ſentirent, abſtinendum eſſe deinceps ab omni contentione, & Deum orandum, vt in hac etiam controuerſia lumen accendat, & concordiæ viam oſtendat. Et ita quidem amicè diſceſſum fuit initio Octobris. Dictum eſt antè, quomodo Saxoniæ princeps & Lantgrauius, in conuentu qui Spiræ fuit ante triennium, fœderis ineundi mentionem fecerint. Ea res in deliberationem deinde non ſemel venit, & iam potiſsimum, hoc facto decreto, cœptum eſt de illo cogitari vehementius, & finito conuentu, concepta quędam Noribergę fuit eius rei formula, & pòſt amplius tractata. Cumq́ menſe Octobri Schuabachum legati principum acciuitatum veniſſent, Saxonis & Georgij Brandeburgici nomine propoſitum fuit, Quoniam religionis ac verę doctrinę defenſio ſit huius fundamentum fœderis atque cauſa, primùm oportere conſentientes omnium in eo eſſe voluntates. Itaque recitata fuit doctrinę ſumma, capitibus aliquot comprehenſa, quam approbarent omnes. Argentinenſes autem ac Vlmenſes legati, neque ſuperiori conuentu Rotacenſi factam eius rei mentionem eſſe, neque ſe quicquam in mandatis habere dicebant. De cœna Domini non erat eadem omnium ſententia, ſicut antè quoque diximus: & hic ſolus erat ſcrupulus. Quum ergò decerni propterea nihil poſſet, alter fuit Smalcaldię conuentus indictus ad Idus Decembris. C D E

Marpurgi colloquium inter Lutherum & Zuinglium.

Couentionis formula.

Formula fœderis inter Proteſtantes concepta.

Remora fœderis.

Vbi iam Cęſar in Italiam veniſſet, Eraſmus Roterodamus, qui Baſilea relicta, propter mutatam religionem, & vitandę ſuſpicionis cauſa, Friburgum ſeſe receperat, Ferdinandi regis oppidum, Nouembri menſe libellum edit, qui titulo quidem inſcriptus eſt contra quoſdam, qui ſeſe falſò iactant Euangelicos: reuera autem totum ordinem perſtringit. Nam inter alia multa, nullum ſe nouiſſe dicit ex illis, qui non ſeipſo videatur eſſe factus deterior. Huic deinde ſcripto reſpondent Argentinenſes theologi, quoniam de ipſis potiſsimùm & Baſilienſib. ille tractauerat, inprimis aũt de Bucero. Aduentante Bononiã Cęſare, Franciſcus Sfortia,

Eraſmi libellus contra profeſſores Euangel.

1529. Sfortia, qui Pontifici Galliæq; regi confœderatus antè fuerat, profectus ad eum, A
Sfortia cum Cæsare redit in gratiam. vbi suam causam ipse dixisset, intercessione Clementis septimi, Mediolanensem principatum à Cæsare tandem recuperat, inter alia pactus ei dare aureorum millia nongenta: dimidiam quidem partem hoc anno, reliquum autem intra decimum annum, æquis pensionibus: pignoris autem loco, Cæsar, Comum & arcem Mediolani sibi seruat, dum anni primi solutio fiat.

IOANNIS SLEIDANI
COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare. B

ARGVMENTVM LIBRI VII.

Protestantium Legati ad Cæsarem, accepto Placentiæ responso, prouocant: quos illic recentos cùm intelligerent Protestantes, Smalcaldiæ conuentum decernunt. Argentinenses cum tribus Heluetiorum pagis fœdus ineunt. Cæsar Bononiæ inauguratus à Pontifice, conuentum indicit omnium ordinum Augustæ, vbi Protestantes suæ doctrinæ confessiones exhibent, cui opponunt contrarium scriptum, & confutat onem aduersarij. C *Designantur qui placidè ea de re transigant, & concordiæ rationes ineant. Cæsar Protestantes solicitat, qui neq; exhortationibus, neq; vllis obiectionibus, nullis deniq; calumnijs, quibus premebantur dimoueri possint, quin constanter in sua confessione persistent: atq; dato vltimo responso discedunt. Romæ exundat Tiberis. Eccius & Faber ob scriptas confutationes contra Argentinenses, & alias ciuitates honorarium munus petunt & impetrant. Prussiæ transactio rescinditur. Decretum Augustanum recitatur. Melanchthonem ob decretum illud anxium solatur Lutherus, qui propius Augustam accesserat: ad quem Bucerus proficiscitur, vt cũ Zuinglio conciliet. De creando rege Romanorum Ferdinando agitur: cui Saxo & alij principes resistunt, atq; omninò intercedunt. Rex tamen creatur, & regno inauguratur.*

Legati Protestantium ad Cæsarem. DIXIMVS antea, Protestantes decreuisse legationem ad Cæsarem. Hi erant Ioannes Ehingerus, Alexius D Frauentrutus, Michael Cadenus Noribergensis, qui Genuam vsq; profecti, de Cæsaris ab Hispanijs aduentu cognoscunt, ac deinde Septembris die nono, Placentiæ, per Mercurinum Cattinarium, qui pridie factus erat Cardinalis, per Henricum Nassouium, Alexandrum Schueissium, Alfonsum Valdesium Hispanum, viam & aditum sibi faciunt. Cæsar xij. Septembris diem eis constituit, monet tamen vt sua postulata scripto complectantur, neque sermone vtantur prolixiori, propter varias & grauissimas occupationes. Cùm E ad diem venissent, rursus per interpretem monet vt paucis agant. Illi, sicut in mãdatis habebant, ordine repetunt decretum Imperij factum ante annum tertium, quod nuper alio decreto sublatum sit: quod quidem si valere debeat, maximæ sint ex eo turbæ nasciturae. Saxoniæ principem igitur Electorem, atque socios, & his adiunctas quoque Ciuitates, palàm tunc esse professos, non se huic assentiri decreto: rogare autem, ne grauiter hoc ipse ferat aut molestè, sed necessitati tribuat: illos enim interea, dum cogitur concilium, nihil esse admissuros, quod non & Deo sperent & ipsi quoque posse, probari: deinde, maiorum *Protest. obsequiũ omne Cæsari deferunt.* exemplo facturos esse quiduis pro salute ac dignitate, tum ipsius tum Imperij, seu bellum sit gerendum in Turcam, seu quoduis aliud sustinendum sit onus.

Obsecra-

A Obsecrare etiam si fortè res ad ipsum aliter delata sit, ne credat, sed huic narrationi fidem habeat: nec vllam concipiat in eos offensionem, nisi prius ipsorum audita purgatione: præsertim, cùm hoc semper deferant, si Scripturæ testimonio rectius edoceantur, nihil esse facturos obstinatè vel præter officium. Itaq; petere, vt illos in suam tutelam atq; patrocinium accipiat, & primo quoq; tempore, clementer ac benignè scripto respondeat. Et quoniam sermone res tota non possit explicari, quod etiam ipse iusserit, ideò se, quicquid omninò sit necessarium ad pleniorem cognitionem, scripto comprehensum ipsi tradere. Cæsar deinde, per interpretem, cuiusmodi sint ipsorum postulata, se accepisse, quam etiam suorum B Principum nomine deferant obsequentiam, habere pergratam: & communicato cum suis consilio, quod æquum videbitur, responsurum se dicit. Decimotertio demùm Octobris die responsum dedit scriptum, vt illi petierant. De actione tota Spirensi, deq; decreto facto, per fratrem Ferdinandum regem, eiusq; collegas antè se cognouisse, quàm ipsi aduenerint: & dissidium hoc, quod multis incommodis atque malis occasionem præbeat, vehementer sibi dolere. Cumq; sui sit officij hæc omnia præcauere, ne accidant, aut cùm acciderint, emendare: ideò se diu multumq; & grauiter de re tota cum suis familiaribus deliberasse, atque ita reperire, decretum illud eò factum esse, ne quid deinceps innouetur, nec vlli sectæ sit in posterum locus, cuiusmodi iam inuectæ sint complures & admodum C terræ: deinde, vt pax & concordia per Imperium statuatur. Ideoque Saxoniæ principem atque socios meritò debuisse his omnibus assentiri: nam & sibi & reliquis Principibus animæ suæ salutem & conscientiæ tranquillitatem, non minus esse curæ, quàm illis: nec etiam minus optare se concilium, quàm illi, constituendæ Reipublicæ causa. Quod tamen concilium videri possit non admodum esse necessarium, si modò, quæ communi voluntate decreta sunt atq; consensu valerent: si quoque illud omnium ordinum approbatione factum Vuormaciæ superioribus annis decretum, & huic à se coniunctum edictum seruaretur: sicut & ipsi fateantur eiusmodi decreta firma esse debere atque fixa. Quod cùm ita se habeat, & quia moribus receptum sit, vt quod maior pars ordinum D Imperij sanciuit, ne paucis quibusdam hoc rescindere liceat: ideò se datis literis ad Saxonem atque socios, mandasse, vt decretum factum habeant ratum, neque contrà faciant: sed obtemperent, pro ea fide, qua sibi deuincti sint & Imperio. Nam alioqui fore, vt authoritatis & exempli causa seuerè in ipsos animaduertat. Existimare autem, hoc suum scriptum iam illis esse redditum, aut propediem redditum iri, & facturos quod iusserit. Id sibi quidem fore longè gratissimum, præsertim in hoc tempore, cùm certò nuntietur Christiani nominis hostem, Turcam, progressum in Vngariam, cum omnibus copijs petere Germaniam. Hac nimirum de causa vehementer opus esse concordia domestica. Nam etiam vt in Turcicum bellum & in alios vsus Imperij, pecuniam & opem illi conferant: tamen nisi mutua sit animorum consensio, nisi pax inter omneis ordines atque beneuolentia constet, non posse quicquam aduersus tantum hostem vtiliter suscipi vel administrari. Nec enim agi de vna tantùm & altera prouincia, sed totum hunc orbem Reipublicæ Christianæ, præsertim verò Germaniam, neque coniuges tantùm & vxores atque fortunas vniuscuiusque, sed fidem, religionem, leges omneis, & quicquid omninò charum esse potest, in præsentissimum periculum deuocari. Resistendum igitur illi quàm primùm, coniunctis & animis & viribus, aut hæc tam horrenda, tam funesta, tam tetra, indubitanter expectanda. Quòd si nulla subesset alia, tamen hac pręcipuè de causa debere illos omne suum studium ad maioris partis ordinum Imperij voluntatem aggregare. Quę cùm ita sint, petere se rursus atque mandare, vt decreto facto morem gerant,

1529.

Cæsaris ad Protest. legatos resp.

Periculū à Turcâ.

1529. gerant, vti reliqui ordines qui nō minus, quàm ipsi, cupiant suam religionem atque vitam approbare Deo. Contentione quoq; omni deposita & dissidio, consulant in commune cum alijs atque decernant, quomodo fratri Ferdinando regi subministrentur auxilia, quomodo vis Turcica reprimi posit, ne longius euagetur. His etiam de rebus acturum se cum Pontifice coràm, quò videlicet & immanissimus hostis rejciatur, & religionis actio referatur omnis ad gloriam Dei, & ad communem omnium tranquillitatem. Compositis quoque rebus per Italiam, quod felix atq; faustum sit vniuersæ Reipublicæ, primo quoq; tempore, vim omnem atq; vires in Turcam velle se conuertere: quamobrem sperare, illos, periculi considerata magnitudine, facturos, quod alioquin ex officio debeāt. Eo dato responso, legati, cùm legissent appellationem, sicut erat concepta, tradunt Alexandro Schueissio, testibus ad eam rem adhibitis, vt fieri consueuit. Ille quidem initiò recusat, sed tandem accipit, & ad Cæsarem defert: eodemque die post meridiem redit: & reliquo sermone confecto, Cæsarem iubere dicit, ne pedem moueant è diuersorio: ne quid suis perscribant, ne suorum quem aliquò mittant, donec aliud renunciet, capitis atq; fortunarum denunciata pœna, si secus faciant. Dum hoc agitur, fortè aberat domo Michael Cadenus, & è vestigio certior factus per famulum, rem omnem senatui Noribergico perscribit, & literas magna celeritate perferri curat: nec enim fide tenebatur deuinctus, vt collegæ. Penultimo demùm Octobris die, Parmæ, quò iussi erant sequi. Nicolaus Granuellanus, qui Mercurini partes obibat ęgrotantis, nunciat eis. Etsi delatam sibi prouocationem Cæsar ęgrè ferat, tamen permittere vt domum ad suos reuertantur. Cadenum verò iubet manere, capitis pœnam comminatus, nisi pareat. Cuius quidem rei hæc erat causa. Lantgrauius dederat abituro libellum eleganter adornatum, qui doctrinæ Christianæ summam paucis complectabatur, vt Cæsari daret: is per occasionem, cùm ad sacrum iret Cæsar, porrigit. Cæsar inuicem episcopo cuidam Hispano, vt quid rei esset, cognosceret. Hic fortè in locum illū incidit, vbi Christus monet Apostolos, ne principatum affectent. Hoc enim ipsorum non esse professionis, & gentium reges vsurpare sibi talem potestatem. eum locum author inter alia tractauerat, demonstrans, cuiusmodi sit officium ministrorum Ecclesiæ: sed ille, cùm obiter legisset, percontanti Cæsari sic referebat, quasi magistratui Christiano ius gladij tolleret libellus, & gentibus duntaxat alienis à religione Christiana permitteret. Hac ergò de causa detinetur iste. Hoc etiam Granuellanus addebat, velle Cæsarem, vt idem scriptum exhibeat quoque Pontifici. Cùm autem ipse factum purgaret, neq; satis commodum responsum ferret, & è sermone Granuellani periculum suū intelligeret, silentio conscendit equum, & celeriter Ferrariam, inde Venetias profectus, domum reuertit. Senatus Noribergicus, acceptis literis Cadeni, de quibus antè dictum est, Saxonem, Lantgrauium atq; socios ilicò certiorem facit Octobris die xxiiij. Re deliberata placuit Smalcaldiæ fieri conuentum, sub finem Nouembris. Eò venerunt ad diem, Saxoniæ princeps, eiusque filius, Ioannes Fridericus, Ernestus & Franciscus Luneburgici, fratres, Lantgrauius Philippus, Georgij Brandeburgensis cōsiliarij, ciuitates etiam, Argentoratum, Vlma, Noriberga, Heilprunum, Rutelinga, Cōstantia, Meminga, Campodunum, Lindauia. Sub idem tempus venerunt ex Italia legati, cumque legationem renunciassent, vt suprà commemorauimus, visum fuit agendum esse omnium primò de religione, cuius nuper erant proposita capita. Rogantur itaq; Argentinenses ac Vlmenses, quid sit ipsorum in eo voluntatis atque propositi. Respondent in eandem vt nuper sententiam. Quo tempore primùm sit agi cœptum de fœdere, nullam eius rei mentionem esse factam: hoc vnum modò in deliberationem venisse, quomodo sint auxilia communicanda, si quem doctrinæ causa

Legatorū prouocatio.

Granuellanus Mercurini vicarius.

Catechismus Cæsari oblatus.

Episcopi candor & ingenium.

Cadenus subducit se periculo.

Smalcaldicus cōuentus.

Margin letters: A, B, C, D, E

A causa periclitari contingeret. Quid aduersarij moliantur ac in animo habeant, esse 1529.
non obscurũ. Inter illa verò doctrinæ capita, quæ sunt in medium adducta, quædam posse disputari. Quòd si de ijs non conueniat inter doctos, metum esse, ne dissidium oriatur, quod aduersarijs valde sit opportunum atq; commodum. Itaq; suum esse cõsilium, vt ad illud, quod initiò fuit de fœdere faciundo propositum, omnis referatur deliberatio. Saxo, & huic adiuncti Luneburgici fratres, & Brandeburgicus, solicitabant eos per Noribergicos, vt assentirentur: Lantgrauius verò medium sese gerens, conciliationi studebat. Cùm nihil proficeret, reliquarum etiam ciuitatum legati vocantur, & si quidem eam doctrinam per omnia probent, actionem fœderis institui posse cum ipsis, dicebatur. Illi nullum habere se
B eius rei mandatum, respondent, & primam vrgent actionem. Tandem ita disceditur, vt qui doctrinam hanc omnem profiteri velint atq; recipere, Noribergam veniant ad sextum Ianuarij diem anni sequentis, deliberandi causa, quid deinceps agendum sit.

Argentinenses interea, muniendi sui causa, quò vim iniustam à se suisq; depellerent, cum Tigurinis, Bernatibus, Basiliensibus, qui & vicini erant, & dogmate magis conueniebant, fœdus faciunt in hunc modum, Si doctrinę causa vim patiantur, hæ, quas dixi, ciuitates auxilia mittant atq; copias, quantas omninò res ipsa flagitabit: sic tamen vt in mille pedites, aureos bis mille menstruos dent Ar-
C gentinenses, loco subsidij: contrà, si vis ipsis inferatur, Argentina nullas quidem copias mittat: sed per belli tempus aureorum millia tria menstrua subministret. Item, cuius in ciuitatis finibus, alterutrius partis hostes deprehendentur, non ferant impunè, sed eo loco sint atq; numero, sicut belli ius atq; gentium præscribit. Si vis vlla fiat simul omnibus, tum singuli suo sumptu rem gerant, & hostẽ quàm longissimè depellant, Argentina, pulueris tormentarij libras decies mille, Tigurum, & frumenti modios totidem, Basileam, pacis tempore, cùm erit opportunũ, mittant: ex eo tamen nihil sumatur, nisi belli tempore, & vrgente inedia. Tunc illud in ciues liceat distribuere, facta æstimatione pretij, quantum ex æquo videbitur. Veruntamen, si auxilio proficiscantur Argentinensibus, puluere vtantur,
D quantum erit opus: in cõmuni autem bello dimidiam pretij partem persoluant. Decretum fuit hoc fœdus in annos quindecim, Ianuarij die V. Senatus Imperij, 1530.
cui tum præerat Fridericus Palatinus, vbi resciuit, datis literis ad exitũ eius mensis, peruulgatum esse dicit de fœdere, quod cum Heluetiorum pagis aliquot fecisse dicantur. Id sibi cumprimis esse mirum, eos videlicet, qui sunt Imperio deuincti, sine consensu Cæsaris & ordinum Imperij, fœdus vllum inire cum aliquibus. Et quanquam pleriq; omnes confirment, non tamen prius fidem habere se voluisse, quàm ab ipsis rem omnem cognoscant. Itaq; petere, vt sibi, qui Cæsaris locum obtineant, clarè perscribant, quid rei sit, & quibus cõditionibus pacti sint.

Ad conuentum illum, à Protestantibus designatum Noribergæ, venerunt
E Principum & perpaucarum ciuitatum legati. Consilium erat, mittendam esse legationem ad Cæsarem atq; Ferdinandum, sed ab eo discessum fuit. Et quia Cæsar Imperij conuentum primo vere putabatur indicturus, placuit interea deliberandum esse quid in eo proponi debeat, & quod singulis visum fuisset, intra tempus menstruum Saxoni renuntiandum, vt per eum cæteri quoq; cognoscant. Itaq; discessum fuit quarto Idus Ianuarij.

Cæsar interea, qui Nouembris die quinto Bononiam venerat, Ianuarij die XXI. dimissis in Germaniam literis, conuentum indicit omnium ordinum Augustæ, ad diem octauum Aprilis, religionis potissimùm & Turcici belli causa.

Vigesimoquarto deinde Februarij die, maximo cum apparatu atq; splendore fuit inauguratus à Pontifice, cùm verbis conceptis iurasset, Pontificiæ dignitatis per-

Fœdus Argentin. cum Heluetijs.

Senatus imperij ad Argen. literæ.

Protestantiũ conuentus Norib.

Comitia Augustæ indicta.

Imperator coronam imperij suscipit à Pontifice.

1530. tis perpetuum se futurum esse defensorem. Antè quàm Bononiam veniret, ad A ipsos fines ditionis Pontificię prę stò fuerant ei tres Cardinales, à Pontifice missi, fidem ab eo postulantes, ne quam Ecclesiasticę libertati vim vnquam afferret. Ille sic respondit, vt ostenderet se nihil velle sui iuris imminuere, Parmam atq; Placentiam tacitè designans, Mediolani ditionis vrbes, quas tum Ecclesia Romana possidebat. Bononia profectus, Fridericum Mantuanum ornat dignitate Ducali. Fuit olim Mantua, Imperij libera ciuitas: pòst autem, varijs agitati motibus atq; ciuilibus malis, ad Ludouicum Gonzagam, propter eiectam Passerini tyrannidem, rei summam deferunt, anno salutis, M. CCC. XXVII. huius abnepotem, Ioannem Franciscum, Sigismundũ Cæsar, creauit Marchionem, anno M. CCC. B XXXIIII. altera die Septembris. Et in hoc quidem gradu constiterunt vsque ad hoc tempus, vti diximus.

Theologi Protest. Augustam primus omnium venit elector Saxoniæ, cum Ioanne Friderico filio: in reliquo comitatu erant Philippus Melanchthon, Ioannes Islebius Agricola, Iustus Ionas, Georgius Spalatinus. Mittebant obuiam Cæsari gratulatum Vlmenses: cùm vix ægrè tandẽ essent admissi, Cęsar postulat vt à superioris anni protestatione discedant, seq; deinceps imperata facturos esse spondeant. Vrbis tuendæ causa, conscripserant Augustani ad octingentos pedites: hoc vbi Cæsar accepit, iubet eos dimitti, & alios ipse conscribit, inq; suam fidem adigit, & portam vnã vrbis tradi sibi postulat, diebus aliquot antè, quàm eò venisset, is, quem C suprà dixi, Cattinarius, nuper creatus Cardinalis, mortem obijt OEniponte, in eiusq; locum successit Granuellanus Vesontinus. Hoc ferè tempore venit in Galliam, ab Hispanijs, Eleonora, cum regijs liberis, Frãcisco & Henrico, qui iam totum quadriennium ibi fuerant obsides, loco parentis. *Eleonoræ in Galliam aduentus.*

P. Vergerius legatus Pontificius ad Ferdinandum. Non multò pòst inaugurationem Cæsaris, Pontifex ad Ferdinandum regem mittit legatum Petrum Paulum Vergerium, iureconsultũ, ampla cum potestate: sed in primis ei dedit in mandatis, omnem operã nauaret, ne prouinciæ Germaniæ concilium fiat, vtq; Ferdinandus omnẽ impediat eius generis actionem. Ille sibi cõmissum munus diligenter exequitur, & quacunq; ratione potest, Lutheranis incõmodat: & in Ioannem Fabrum, Eccium, Cochlęum, Nauseam, munificus D erat, vt fortiter agerẽt. Eccium quoq; Ratisbonæ creauit Canonicum, vt legatus Pontificis, quo præsente solet cessare ius eligendi. Augustam Cæsar venit Idibus Iunij, sub vesperum. Iam aderant plerîq; Principes, & obuiam omnes progressi, perhumaniter excipiunt aduentantem. Erat in eius comitatu Campegius Cardinalis, à Pontifice missus cum plenis mandatis: hunc inter & Ferdinandũ fratrem Cæsar cogitabat in vrbem ingredi medius: sed quia præter morem hoc erat Imperij, Moguntinus & Coloniensis proximè antecedebant, ponè sequebantur Ferdinandus atq; Campegius. Alter dies erat sacer, & corporis Christi memoriæ dicatus, vt vulgò dicunt. Itaq; Cæsar ad Diuorum templa supplicationẽ faciebat, missificante Moguntino. Principes aderant omnes maximo numero, præter Sa- E xonem, Lantgrauium, Luneburgicos fratres, Georgium Brandeburgicum, Anhaldiũ. Cæsar quidẽ eis nuntiauerat, vt & interessent, & suos abrogarent concionatores. Illi autem neq; venerunt, & quia conuentus hic eò sit indictus, vt omniũ audiantur sententię, non se posse suis imponere silentiũ ante cognitionem causę, dicebant. Biduò pòst fuit edictum, vt vtriusq; partis concionatores desistant, donec de religione decidatur. Cæsar tamen aliquos cõstitueret, qui sine cuiusquam contumelia doceant. Fuit hoc voce præconis denuntiatum, cõstituta pœna. Iunij die vigesimo factum est initium actionis, & Cæsar Missam aditurus de more, Saxonem adesse iubet, ac sibi præferre gladiũ. Nam id Saxonicę domus est officium in eiusmodi pompis. Ille, re deliberata, cùm Theologi dicerent licere adesse, quòd ad suum

Campegius Card. legatus ad Cæsarẽ

Principes qui Missæ interesse nolunt.

Saxonis est Cæsari præferre gladium.

A ad suum officiũ esset euocatus, non ad Missam, velut ad cultum Diuinũ, accessit, 1530.
Georgio Brandeburgico comitatus. Reliquorũ nemo venit. A sacro ventum est
in curiam. Ibi Fridericus Palatinus nõnulla præfatus moram Cæsaris excusat, &
simul causam indicti cõuentus repetit. Deinde recitata fuit oratio prolixa, de scri-
pto, sicut fieri consueuit, Scire ipsos, quemadmodũ simul atq; de cõmuni consilio
creatus esset Cæsar, ordinum omnium conuentus egerit Vuormaciæ: sed illo ipso
tempore illatũ sibi fuisse bellum: ita quidẽ, vt tametsi valde cuperet in Germania
permanere, coactus fuerit in Hispaniam redire: quod tamẽ fecerit & de ipsorum
voluntate, et non prius, quàm Imperij res legitimè procurasset, constituto nimirũ
B iudicio & Senatu, & fratre Ferdinãdo, velut altero se legato sibi designato per su-
am absentiã. Cumq; de illorum fide, diligentia, virtute, magnam haberet opinio- *Senatus Imperij*
nem, tranquilliori animo deseruisse Germaniã: & illos quidem ita Rempub. ad- *constitutus à Cæ-*
ministrasse, nihil vt amplius desiderari possit. Interea verò, dum in Hispanijs age- *sare.*
ret, audisse nõ solùm magnas esse per Germaniam simultates atq; dissidia religio-
nis, verumetiam Turcas in Vngariam & loca finitima vim atq; bellum inferre: &
amisso Belgrado, multisq; alijs propugnaculis & arcibus, Ludouicum regẽ atq;
proceres, missis legatis, opem Imperij solicitare: qua freti confiderent non solùm
vim omnem hostilem depellere, verumetiam sua se posse recuperare. Sin autem
ea destituerẽtur, fore, vt quæ nunc ipsis incumberet calamitas, ea non multò post
C ad reliquos omneis finitimos inundaret. His rebus cognitis, valde se fuisse cõmo-
tum, & idcirco vt celeriter auxilia mitterentur, eam pecuniã, quam sibi Romam
inaugurationis causa proficiscenti erant impensuri, iussisse omnem eò conuerti.
Sed cùm tardius hoc administraretur, hostem, vbi Rhodum, velut alteram arcem
orbis Christiani, cepisset, in Vngariã longius progressum, prelio superasse regem *Turcarũ victoriæ*
Ludouicũ, & quicquid est vrbium atq; locorũ inter Sauum atq; Drauũ flumina, *& incursiones.*
cepisse, diripuisse, incendisse multis hominũ millibus interfectis. Impetum dein-
de fecisse in Illyricum, & cùm supra modum omnem, ibi grassatus esset cædibus,
incendijs, rapinis, deuastationibus agrorũ, abduxisse illinc supra xxx. hominum
millia in miserabilem seruitutem, & eòs, qui cum impedimentis fortè sequi non
D poterant, cõtrucidasse, Deinde proximo superiori anno, in Austriam penetrasse
cum innumerabili exercitu, & ijs locis vrbem primariam obsedisse Viennam, & *Turcarũ horrẽ-*
longè lateq; populatũ esse agros, propè ad Lincium vsq;, nec vllum inhumanita- *da immanitas.*
tis genus prætermisisse, nulla nec ætatis neq; sexus habita ratione, dissectis pueris
infantibus, puellis atq; fœminis nefariè stupratis, & more pecudum abactis. Itaq;
planè tunc se constituisse, rebus omnibus alijs posthabitis, illò proficisci cùm copi-
is, & omne suum robur eò conuertere: datis etiã literis tum ad Ferdinandum re-
gem fratrem, tum ad proceres atq; belli duces, Viennæ circunsessos, vt suum ad-
uentum prorsus expectarent, ac fortiter agerent, hortatum esse. Cùm autem ille
pedem referret, mutasse cõsilium, & multis de causis optimum iudicasse, vt rebus
E per Italiam pacatis, cum Pontifice de summa Reipub. constituenda, deq; religio-
ne consilia conferret, & conuentum hunc indiceret. Potuisse quidem inaugurari
Romæ, sine vllo impedimento, & inde Neapolim proficisci, quod eius regni sta-
tus atq; conditio tunc in primis requirebat: sed tamen re priuata postposita, cogi-
tationem omnem ad Rempub. contulisse, vt videlicet primo quoq; tempore huic
adesset conuentui, Iam verò, licet Viennam hostis capere nõ potuit, tamẽ ingens
damnum esse datum toti prouinciæ, quod vix longo tempore sarciri possit. Et li-
cet exercitum ille reduxerit, presidia tamen atq; duces reliquisse ad fines, qui non
Vngariam modò, sed Austriam quoq; & Stiriam & loca finitima continenter ab
eo tempore deuastarint. Et quandoquidẽ fines nunc habeat multis in locis con-
iunctos nostris finibus, dubium non esse, quin ad proximam occasionẽ multò sit

1530. maiori cum manu reuersurus, vt ad internecionē omnia disperdat, in Germania A
Christian. innumeri à Turca caesi. praesertim. Atqui, post captam Constantinopolim, quàm multa nobis ademerit, quantumq; Christiani sanguinis hauserit, & quas in angustias orbē hunc nostrū redegerit, sic esse notū, vt deploratione potiùs & querimonia, quàm vlla sit opus explicatione prolixiori. Sanè tot tantisq; malis omnium animos vehementer affici, rerumq; praeteritarū exemplis debere cōmoueri, & certò statuere, quòd si iam rursus, vt antehac, remissè, lentè, cunctāter agetur, neq; maioribus, quàm hucusq; copijs atq; viribus, obuiam ibitur illius furori: non esse quòd deinceps vllam salutem sibi polliceātur: sed forè, vt alia post aliam amissa prouincia, tandem, & breui quidē, in ipsius ditionem atq; potestatem redigantur omnes. His quidē de rebus, B per suam absentiam crebros fuisse cōuentus ordinum, quibus etiā optauerit ipse coràm interesse: verùm id sibi per suos aduersarios atq; bella non fuisse integrum, sicut & literis & legationibus non semel demonstrarit. Sed tamē suas priuatas iniurias & offensiones, vbi primùm licuit, condonasse Reipublicae, ac pacem cum hoste fecisse, multaq; de suo iure largitum esse, publicę pacis atq; concordię causa: neq; suum in Germaniam reditum voluisse longius differre: & relictis Hispaniarum regnis florentissimis, nō absq; magno discrimine in Italiā traiecisse, & quod ibi reliquum erat hostiū, atq; adeò totam Italiā pacasse. Quae quidem res impedimento sibi fuerit, quò minus ad constitutū diem hîc adesset. Et quia subitarijs illis
Turcae scopus. & intercisis auxilijs nihil adhuc profectum sit, opus esse noua & ampliori delibe- C ratione: cùm enim eò spectet immanissimus hostis, vt in suam seruitutem omneis redigat, imò vt extra naturae fines exterminet: agendum esse nunc atq; cōsiderandum, quomodo perpetuentur auxilia, ne videlicet vllo tempore desit pecunia, copiae, vires: vt non modò defendi, verumetiā inferri bellū, nec amissa solùm recuperari, sed illis etiam sua possint eripi atq; auferri. Pontificē maximum liberaliter sibi pollicitum atq; prolixè. Se quoq;, tametsi pecuniam sibi promissam inaugurationis causa, totā in hunc vsum concesserit, licet sumptū in hac solenni coronatione solus omnē fecerit, etsi multam praeterea vim auri dependerit: tamen in hoc opere tam sancto tamq; necessario facturū esse, quod se suamq; personam deceat. Idem expectandum esse à fratre Ferdinādo rege, qui iam sit orbis Christiani, D Germaniae praesertim, veluti propugnaculū quoddam obiectum furori Turcico. Sed & alios reges atq; principes externos nō esse defuturos auxilio, quorū nonnullis iam eo nomine scripserit, alios etiā sit interpellaturus. Ad religionem verò quod attinet, inde statim à suscepta Imperij administratione, magno sanè cū animi dolore se audisse, dissidium hoc excitatum esse: ideoq;, vt in tempore medici-
Decretum Vuormaciense. nam faceret, habito Vuormaciae conuentu, decretū tunc fecisse, cōmuni ipsorum omnium assensu atq; voluntate. Cui si obtemperatum esset, nō fuisse tot malis & incōmodis patefactam viam, quae nunc aliquot annis Germaniā afflixerint. Quo quidem in numero popularis illa seditio, & Anabaptistarum secta principem locum obtineant. Cumq; varijs actionibus hucusq; nihil effectū esse videat, magni E fore momenti suam praesentiam, existimasse. Conuentū igitur hunc indixisse: vt in eo, quod quisq; vellet, proponat in medium, scripto cōprehensum: quò nimirum tantò cōmodius atq; celerius intelligi res possit atq; definiri. Se quidem & in hac, & in reliquis omnibus Imperij causis facturū esse quod sui sit officij, pro sua erga Rempub. atq; patriam charitate, & vt pro se quisq; consimilem huc voluntatem atq; studium afferant, postulare. Principes, habita deliberatione, iudicabant
Card. Campegij oratio. omnium primò agendum esse de religione. Quarto post die, Campegius in consessu Principum, Caesare pręsente, orationem habuit Latinam: hortatus eos, vt in causa religionis morē gerant Cęsari, collaudata ipsius virtute ac pietate. Se quoq; Pontificis nomine daturum operam, vt eandem fidem profiteantur omnes, & re-

conciliatio

A conciliatis animis bellum in Turcã suscipiatur. Ab eo legati Austriaci, quantam acceperint à Turca calamitatẽ, exponunt, opemq; petũt. Posthæc, Saxoniæ princeps elector, Georgius Brandeburgicus, Luneburgensis, Lantgrauius, orant Cæsarem, vt suæ doctrinæ confessionem, scripto cõprehensam, audiat. Ille iubet exhiberi scriptam atq; deponi. Rursus illi, quoniam ea res ad ipsorum existimationem, ad fortunas, ad sanguinẽ atq; vitam & animæ salutẽ pertineat, & quia secus ei fortè delatũ sit, quàm res habeat, instant, & audiri postulant. Cæsar, vt postridie domum suam veniant, iubet: sed scriptũ sibi iam tradi petit. Illi denuò, quàm possunt vehementissimè vrgent & obsecrãt: neq; putasse dicunt, hoc sibi denegatum 1530. *Austriacorum querimoniæ.* *Protestantium Augustana confessio.*

B iri, cùm alios, multò se humiliores, in rebus etiam leuioribus audiat. Cùm autem ille de proposito nihil mutaret, petunt vt scriptum sibi relinquat, donec sit recitatum. Eo permisso, veniunt altera die, atq; ibi in cœtu Principũ & omnium ordinum, auscultante Cæsare, recitant. Postea Latinè atq; Germanicè conscriptum ei tradunt, & si quid in eo desideretur, explicationẽ deferunt: & si fortè iam definiri causa non possit, non se recusare toties & promissum & decretum concilium demonstrãt. Cæsar, qui totam hyemem, inde à Nouembri vsq; in Martium mensem Bononię fuerat cum Pontifice in eodem palatio, totus eò spectabat, quemadmodum religionis dissidiũ absq; concilio pacaret. Nam hoc esse Clementi longè gratissimum sciebat. Cuius hic erat scopus, vt si leniter sopiri causa non posset, oppri- *Consuetudo Cæsaris cũ Pontifice.*

C meretur armis. Itaq; Iunij die XXVI. ciuitatum omnium legatos domum suam conuocat, & per Fridericum Palatinum exponit, in postremo conuentu Spirensi factum esse decretum, cui plerių; omnes obtemperarint, idq; sibi esse pergratum: alios verò quosdam illud repudiasse, quod sibi permolestè acciderit. Itaq; postulare, ne secessionem à reliquis faciant, aut verò facti sui rationem exponant, cur nõ obsequantur. Ad ea Protestantium ciuitatum legati respondent, inofficiosè nihil ab se factũ esse: nec enim se minus, quàm suos maiores, cupere ipsi omnem fidem ac obedientiam præstare. Cùm verò causam scire velit non admissi decreti, spacium sese petere deliberandi. Septimo deinde Iulij die, scripto respondent, in eam ferè sententiã, vt anno superiori fecerant, missa in Italiã ad ipsum legatione, sicut *Ciuitatũ Protest. ad Cæs. responsio.*

D diximus. Ad eam quoq; legationem & causas tunc expositas sese reijciunt. Biduo pòst, Cæsar iubet à Saxone socijsq; rogari, num quid præterea velint exhibere. Illi nihil aliud, nisi quòd confessionis iam traditæ summam paucis repetunt. Ciuitatum deinde legatis, quandoquidem conscientiæ causa non se posse parére dicant decreto Spirensi, mandat vt eorũ, quibus grauari sese putent capita, scripto complectantur. Saxonicam verò confessionem tradit reliquis Principibus, vt cognoscant. Hi deinde suis Theologis, in quibus facilè erant primi, Ioannes Faber & Eccius. Ii contrarium scriptum & confutationem opponunt. Quam vbi Principes recitari audissent, nimis acrem esse nonnulli iudicabant, & deligendos putabant, qui partis vtriusq; scripta reuoluerent atq; lenirent. Sed vicit eorum senten- *Confutatio confessionis Protest.*

E tia, qui sic reddendam esse Cæsari, ac rem omnem ei committendam dicerent. Interim Argentinenses, Constantienses, Memingi, Lindauij, doctrinæ suæ confessionem, scriptam & ipsi tradunt Cæsari. De cœna Domini non idem hi, quod Saxones atq; socij, sentiebant, vt suprà diximus. Re deliberata cum legato Pontificio, Cæsar decreuit responsum ad scriptum Saxonicum, & Principibus illud Calendis Augusti cõmunicat. Exitus erat vehemens atq; durus, proposita nimirum pœna proscriptionis, ijs qui non parerent: sed de Principum consilio mitigatum hoc fuit. Itaq; tertia die Augusti conuocat omneis ordines, ac per Fridericum Palatinum exponit, diu multumq; se deliberasse de doctrinę confessione Saxonica: mandasse quoq; viris aliquot honestis & eruditis, vt iudicium facerent, quid piè sit in ea, quid alienè dictum ab Ecclesiæ consensu. Fecisse hoc illos, & sententiam *Zuinglianorum confessio.*

1530. suam alio scripto demonstrasse, quod & ipse probet. Deinde recitata fuit confes- A
sionis confutatio, à Theologis aduersarijs conscripta: cuius hic erat ordo. Scriptū
Confeßionis Protestāt. duae partes. Saxonicum in duas partes diuiserant. Prior habet xxi. doctrinae capita. Ex ijs alia
receperant, alia reiecerant, quędā partim fuerunt admissa, partim repudiata, mul-
Reiecta ex confeßione. tis patrum & conciliorum adductis testimonijs. In reiectis hæc erant, opera bona
nihil mereri: iustificationē tribui soli fidei, non etiam operibus: Ecclesiam esse con-
gregationem piorum: non posse satisfieri pro peccatis: diuos non intercedere pro
Recepta. nobis. Alia receperant cum modo, de cæremonijs nimirum: item, verum corpus
atq; sanguinem Christi esse in Sacramento, sic vt sub qualibet specie sit Christus,
& vinum atq; panis omninò mutentur. Illud de confessione sic admittebāt, si po- B
pulus astringeretur, vt quotannis ad Pascha confiteantur, & delicta omnia dili-
genter enumerent, & cœnam Domini percipiant, & septem esse credant Eccle-
siæ Sacramenta. Cauebant etiam, ne quis erudiendo populo præficiatur, nisi de
voluntate & permissu Episcoporū. Adhæc, vt leges omnes & Ecclesiæ præcepta
seruentur, & quibus in locis abrogatæ sint, restituantur. Altera pars quinq; præ-
cipuè complectitur. Cōmunio cœnę Domini sub vtraq; specie, quod aiunt, reijci-
tur, & petebat Cæsar, vt in eo totius orbis Christiani consensum atq; morem se-
quantur. De coniugio sacerdotum, mirari se dicebat hoc ab ipsis peti, cum inde ab
Apostolorum ætate non fuerit in vsu. Prorsus igitur concedi non posse. Missa re-
cipitur ipsorum, modò cum ritu Ecclesiæ Romanæ conueniat: si verò mutata sit, C
Missam esse sacrificium. reijcitur, ac simul affirmatur Missam esse sacrificium pro viuis atq; mortuis, neq;
debere Missam priuatam abrogari. Danielem multò antè prænuntiasse, fore, cùm
Antichristus venerit, vt sacrificium aboleatur: hoc quidem nondum accidisse: ve-
Genuina Danielis expositio, si dijs placet. runtamen ijs in locis, vbi Missa iacet, altaria destruūtur, exuruntur statuæ, quibus
in templis nihil cantatur, nihil legitur, nulla lucent amplius luminaria, ibi nimirū
illud iam repræsentari Prophetæ vaticiniū. Itaq; cauendū esse diligēter omnibus,
ne causam præbeant aduentus Antichristi. Vota monastica niti tam noui quàm
Testamenti veteris authoritate. Plectendos igitur, qui suę professionis obliti, de-
seruerunt ordinem. Episcopos habere potestatem nō docendi tantùm, sed & ad-
ministrandi rempublicā, nec in suo iure impediēdos esse, quod liberalitate maio- D
rum sint consecuti. Non abstinere à carnibus tempore prohibito, nō ieiunare per
quadragesimæ tempus, non cōfiteri peccata, proteruiā esse, non libertatem Chri-
Confessores ingenui. stianam. His ita recitatis, fatentur non esse nulla, quæ requirant emendationē: vt
etiā hæc sanentur & Ecclesię status corrigatur, omnem suam operā Cęsar pollice-
tur, & omninò se sperare dicit, quandoquidē de multis inter ipsos cōueniat, fore,
vt ad Ecclesiæ sinū redeant Protestantes, eiq; sese permittant. Quod quidem si fa-
ciant, nihil esse quod ab ipso nō debeant expectare. Sin autem, tum sibi necessariò
faciendum esse, vt Ecclesię tutorem ac defensorē deceat. Ad ea Saxonię princeps,
& suo & sociorum nomine: quoniā professi sint initiò, siquidē de religionis aga-
tur conciliatione, se facturos esse, quicquid omninò salua conscientia posśint: de- E
inde, si quis ipsorum error doctrinæ, testimonio Scripturę cōmonstretur, non re-
pugnaturos: adhæc, si desideretur explicatio copiosior, daturos: & verò quia eius
doctrinæ, quā obtulerint, capita quædā sint admissa, quædā repudiata, opus esse,
vt amplius sua confirment atq; doceant. Itaq; orare, vt confutationis exemplū sibi
detur. Biduo pòst, Cæsar, cùm diu deliberasset, ait daturum se quidē, verùm ea le-
ge, ne quid eius euulgent aut typis procudant. Nolle etiam ampliorem vllam ad-
mittere disceptationē, & petere, vt ad suas partes aggregētur. Illi autem hac lege
non se posse recipere demonstrant. Postridie, qui sextus erat Augusti dies, Lant-
Lantgrauij è comitijs abitio. grauius, paucis aliquot comitatus, illinc discedit, relictis legatis. Molestè hoc Cæ-
sar tulit: & Senatui mandat, ne quem omnium per locum secretiorem vrbis, qui
noctu

A noctu solùm patefieri solet, emittant. Et altera die cùm Saxonem atque socios euocasset, offensionem minimè dissimulat, & petit vt ad exitum ipsi permaneant: se nimirum, quod ad concordiam faciat, nihil esse prætermissurū. Illi purgant Lantgrauium per vxoris valetudinem, & legatos reliquisse docent, neque se discessuros aiunt. Sed interim mirari, cur excubiæ sint atque stationes ad portas dispositæ: nec enim in Imperij conuentibus ita fieri consueuisse. Cæsar excusat, propter cædem factam, & Germanorum ac Hispanorum dissidia: si quid turbæ deinceps accidat, nihil eiusmodi se facturū, nisi ipsum, qui sit Imperij Marescallus, antè præmoneat. Saxo respondet, si quid accidat, in quo suum officium requiratur, præstò se futu-
B rum, vti decet. Itaque remotæ fuerunt à portis eodem die stationes. 1530.

Saxo Imperij Marescallus.

Circiter hoc tempus finem habuit bellum Florentinū: de quo pauca quędam obiter sunt explicanda. Quo tempore Roma capta fuit atque Pontifex, vt suprà diximus, Florentini familiā Medicam eiecerant, & Gallis auxilia deinde subministrarant, cùm Neapoli bellū gererent. Restitutus autem Pōtifex, vt se suosque gentiles vlcisceretur, missa in Hispaniā legatione, fœdus cum Cęsare facit, Imperij supremam inaugurationē ei pollicitus inter alia, siquidē in Florentinos, pro eo ac meriti essent, animaduerteret. Conditionē Cæsar accepit, neque multò pòst Genuā applicat. Eò venerunt ad ipsum à Florentinis legati deprecatū. Iis Cæsar, vbi grauiter incusasset, respondet, etsi magnam pœnā meriti sint, condonari tamen posse
C factū, modò Pontificem recipiant. Pręter hanc nullā esse aliam pacis rationē. Vbi cum his mandatis domū rediissent, diu multumque re disceptata, vicit vnius & alterius sententia, qui libertatē totis viribus propugnandā esse dicerent, illata mentione, non modò Clementem, sed & Cęsarem ipsum diuturnis exhaustū bellis, in magna esse rei nummariæ difficultate. Veruntamen, cùm Bononiā Cæsar venisset, alteram mittunt legationem: sed ea non fuit admissa, Pontifice nimirū ita suadente. Sic igitur à Cæsarianis atque Pontificiis copiis obsessi, cùm per anni ferè tempus bellum duxissent, quarto Idus Augusti, certis cōditionibus, cum Ferdinādo Gonzaga Cæsaris legato transigunt. Cæsar deinde missis eò literis amplissimis, Alexandrum Medices, cui filiam suam Margaritā notham in matrimonium pro-
D miserat, principem eis constituit. Is deinde maximę molis arcem ibi construxit: & hoc quidem est ipsorum seruitutis initium. Deditione recepta vrbe, Clemens primarios aliquot Senatores capite multauerat, & Reipub. formam aliquam instituit: certus interim, fore, vt Alexander summæ rei præficeretur. Hoc enim consilium Cæsari dedit ipse, cùm in Hispaniam ei mitteret legatos, vti dictum est.

Bellū Florentinū.

Fœdus Pontificis cum Cęsare.

Florentiæ deditio.

Libertas Florentinis adempta.

Nunc ad propositum reuertamur. Post multam actionem, Idibus Augusti delecti fuerunt vtrinque septeni, qui cōcordiæ rationes inirent. Ex Pontificiis erant, Episcopus Augustanus, Henricus Brunsuicensis: iurecōsulti duo, Coloniensis & Badēsis: theologi tres, Vuimpinus, Eccius, Cocleus. E Protestantibus erant, Georgius Brandeburgicus, Ioannes Fridericus Saxo, iurecōsulti duo, theologi tres,
E Melanchthon, Ioannes Brentius, Erardus Schnepfius. Inter hos de nōnullis conuenit: sed de Missa, de coniugio sacerdotū, de cœna Domini tota, de votis monasticis, de iurisdictione Episcoporum, præcipua erat cōtrouersia, maximè verò de Missa deque votis. Nam in eo nihil remittebant Pontificij: reliqua, licet etiam improbarent, tolerari tamē posse dicebant ad conciliū vsque. Sacerdotibus quoque permittebant coniugiū, iis tantùm, qui iam haberent vxores: reliquis nō item, & hæc quidē omnia maioris vitandi motus causa. Quantū ad illud pertinet de potestate & iurisdictione Episcoporū, Saxones aliquantò plus erant largiti: sed neque Lantgrauiani neque Luneburgici neque Noribergenses probabant. Visum deinde fuit, hunc numerum esse arctandum. Itaque terni sunt vtrinque delecti. Melanchthon cum duobus iureconsultis, & Eccius cum totidem: sed Philippo fuit iniunctum,

Delecti ad conciliandā religionē.

Saxones indulgentiores.

1530. ne quid amplius concederet. Cùm verò sententijs non cõuenirent, Pontificij volebant à pluribus rem denuò tractari. Protestantes autem, cùm hoc agi viderent, vt plures viæ conciliationis reperirentur, actionẽ illam detrectabant. Si verò de rationibus agere placeret constituendæ pacis, interea dum concilium fiat, non se recusare dicunt. Dum hęc ita geruntur, Cęsar Georgium Brandeburgicũ solicitat per Episcopum Moguntinũ & alios eiusdẽ familiæ. Saxonẽ verò per Fridericum Palatinum, per Nassouiũ, per Georgium Truccesium, vt ab incœpto desistãt. Saxonem quidem conatus est etiam ab alijs diuellere, tanquam pręcipuũ, & petenti suæ ditionis inaugurationem, pro more Imperij, denegabat, nisi prius cum Ecclesia Romana in gratiam rediret. Alteri verò denuntiabat, nisi pareret, fore, vt Alberti sui nepotis ex fratre Casimiro tutela ipsi adimatur. Lantgrauio conati sunt persuadere, si Cæsari morem gerat, Vlrichum principẽ Vuirtembergicum iri restitutum, & quam haberet cum Nassouio de Chattis cõtrouersiam, Cæsaris interuentu posse cõponi. Pontifex hoc in conuentu Ferdinando regi cõcesserat, vt totius Germanię templorum ornamenta & quicquid esset auri atque argenti sumeret in bellum Turcicũ, Ecclesiasticis quoque tributũ imperaret. Principes autem minimè assentiebantur, & Cæsarem, vt irritum faceret hoc decretum, interpellabant. A B

Protestant. solicitantur.

Erasmi ad Campegium literæ.

Augusti mensis die XVIII. Erasmus Roterodamus Friburgo dat literas ad Cardinalẽ Campegium, Magnã quidem esse potentiam Cæsaris, sed hoc nomen ab omnibus nõ agnosci: Germanos illud sic agnoscere, vt imperent verius quàm pareant: Lutheri doctrinam longè lateque per Germaniam esse disseminatam, ita quidem, vt inde ab Oceano, malorũ ista cathena pertingat ad Heluetiorum vsque fines. Quòd si Pontificis arbitratu Cæsar facturum se profiteatur omnia, periculũ esse, ne paucos habeat sui consilij approbatores. Impendere quoque summũ discrimen à Turca, cuius potentiæ, vix totius Europæ vires cõferri possint. Quid autẽ sit inuitó milite belligerari, non vno posse demonstrari exemplo. Cæsarẽ quidem ad pacem hauddubiè spectare, sed tamen fato quodam ad bella pertrahi. Plurimis nunc annis grauiter afflictam esse Galliã & Italiam. Hoc autem bellum longè futurum esse nocentissimũ, nisi caueatur. Vulgo sic esse persuasum, quasi Pontifice authore & consiliario hęc omnia fiant: metum esse, ne periculi pars magna redeat ad ipsum Cæsarem. Qui sectas ament, dignos esse quidem animaduersione, sed tamen ad Reipub. salutem potiùs respiciendũ esse. Calamitosum etiã olim fuisse statum Ecclesię, cùm Arriani, Pagani, Donatistę, Manichæi, sua dogmata spargerent, & barbaræ quoque nationes bella gererent, & tamen ex his omnibus malis emersisse tandem: ipsum videlicet tempus aliquando remedium afferre grauissimis etiam morbis. Tolerari Bohemos, licet Pontificẽ Romanum non agnoscant: si Lutheranis etiam idem concedatur, fore nõ inconsultum, sua quidẽ opinione: & licet graue sit hoc ipsum, bello tamen esse multò leuius malum. Septembris die septimo, Cæsar omneis Principes ac ordines Pontificios domum suam conuocat circa meridiem: duabus deinde pòst horis, Saxonem atque socios: & remotis omnibus alijs, adhibitoque Ferdinãdo fratre, episcopo Constantiensi, Hispalensi, Granuellano, Truccesio, per Fridericũ Palatinũ in hanc sententiã verba facit, Omninò sperasse futurum, vt tam amanter atque benignè à se cõmonefacti post exhibitam confessionem ad suas partes transirent: et quanquam id frustrà sperarit, tamẽ cùm intercederẽt Principes, assensisse vt ex omni numero quidã deligerentur, conciliationis causa, & rursus in nouam spem venisse futuræ concordiæ. Nunc aũt non sine graui molestia cognoscere, ipsos à reliquis dissentire in præcipuis dogmatis: quòd planè sibi præter expectationẽ acciderit. Nec enim existimasse, fore, vt ipsi, qui sint numero pauci, res nouas introducerent cõtra vetustũ & sacrosanctũ totius Ecclesiæ morẽ aut singulare aliquod doctrinæ genus vsurparent, à Pontificis, à suo, C D E

Turcæ potentia.

Calamitas Ecclesiæ ab hæreticis & gentibus.

Bohemi Pontif. non agnoscunt.

Cæsaris ad Prot. oratio.

Protest. nouationis arguuntur.

A à ſuo, à Ferdinandi regis, ab omniũ Imperij principum & ordinum, à totius orbis regum atq; maiorũ inſtituto alienum. Iam verò, quia & concilium cogi, & decretum hîc fieri pacificũ petant, ſe, qui pacẽ in primis optet, effecturum apud Pontificẽ & reliquos orbis Chriſtiani principes, vt vbi primùm cõuenerit de loco, concilium denuntietur. Hoc ſe recipere ipſis atq; cõfirmare: verùm ea lege tamen, vt interim eandem, quam ipſe, quam alij quoq; principes, religionẽ ſequantur. Nam vt concilium cogat, & nihilominus rem ita fluctuare ſinat, neq; nouationẽ iſtam coerceat, quis non videat, quàm id ſibi reliquisq; futurum ſit graue? Illi, cùm deliberaſſent, nullam ſe nouam ſectã inſtituiſſe, neq; ſeceſsionem ab Eccleſia Chriſtia- 1530. *Proteſt. reſpõſio.*

B na feciſſe dicunt. Quòd conciliũ non recuſet, agere permagnas gratias, & petere, vt primo quoq; tempore pium atq; liberum in Germania cogatur, vti proximo & ſuperiori conuentu Spiræ decretum ſit. Vt autem abolitos Eccleſiæ Romanæ ritus atq; dogmata recipiant, non ſe poſſe bona cũ conſcientia. Cæſar à multa conſultatione, per Trucceſiũ, actionẽ omnem ſibi lectã eſſe diligenter atq; perluſtratam, & reperire ait, permultũ ipſos ab Eccleſia Chriſtiana diſsidere. Mirari etiam delectorũ lenitatẽ, qui tam multa conceſſerint, ipſorum verò duritiẽ, qui nõ acceperint oblata. Quòd autem ex decretis Imperij conciliũ petant, non habere locũ, nec ipſis licere, qui poſtremũ illud Spirenſe decretũ repudiarint, cõtraq; ſint proteſtati, & ab eo prouocarint: quam tamen appellationem habeat pro nulla. Nam

C æquũ eſſe, vt minor pars accõmodet ſeſe maiori. Quantula verò ſint ipſi portio, ſi cum Pontifice maximo, ſi ſecũ, ſi cum reliquo Principum cœtu cõponantur? Itaq; petere, vt exponãt, num ampliorẽ actionẽ ferre poſsint: nec enim vlli ſuo labori vel moleſtiæ ſe velle parcere, quò tandẽ ad concordiã aditus fiat. Quòd ſi autẽ recuſent actionẽ, nec à propoſito recedãt, tum ſibi faciundum eſſe, quemadmodum Eccleſiæ protectorem deceat. Et quia multus iam ſit veſper: cogitandi ſpatium ſe ipſis largiri in diem craſtinum. Poſtridie, cùm ordines omnes ad horam conueniſſent, per Pontanum iureconſultum Saxo ſocijq; reſpondent, Si quidẽ Cæſar rem omnem, ſic vt eſt acta, ſciat, habiturũ eſſe fidem ſuæ narrationi ſuperiori: neq; dubitare, quin ſua doctrina, pij liberiq; concilij futuri teſtimonio, iudicetur eſſe con- *Optima ſemper paucis placuerũt.*

D ſentanea verbo Dei. Quò minus etiã eſſe mirum, quòd ea, quæ nuper oblata ſint atq; conceſſa, non receperint. Appellationem illam, neceſſarijs de cauſis, ea ſolùm parte interueniſſe, vbi decretum illud facit contra Euangelij doctrinã & veteris Eccleſiæ morem: in reliquis enim obtemperare ſeſe. Deinde, ſtatim in illius conuentus initio promiſſum fuiſſe concilium ab ipſius legatis, multò antè factum decretum: nec id modò, ſed in omnibus alijs Imperij conuentibus hanc fuiſſe vnam & perpetuam omnium ſententiam. Cùm ergo ad ipſum pariter & ad liberũ concilium prouocarint, ſperare futurum, vt huic appellationi nihil deroget, donec legitimè ſit pronuntiatum. An verò minor pars, hac quidem in controuerſia, cedere debeat maiori, non eſſe huius loci diſputare: ſibi nimirum, hac potiſsimùm *Grex Chriſti paruulus.*

E de cauſa, neceſſariò fuiſſe prouocandum, ſuiq; facti rationem, in concilio velle prolixius demonſtrare. Cùm itaq; ſuperiores cõuentus omnes concilium decreuerint ſine vlla cõditione aut modo, petere vehementer, ne reſcindat ea decreta, ſed voluntatem ſuam reliquorũ ordinũ ſtudijs accõmodet. Iam, quòd ad ampliorem actionẽ ſuũ quoq; laborẽ profiteatur, permagnas agere gratias: verùm ex ijs quę iã acta ſint, facilè apparere, quemadmodũ ad extremũ ſeſe demiſerint. Cumq; mirum ipſi videatur de Pontificijs, q adeò multa conceſſerint, non eſſe difficile ex eo colligere, quid ſit ipſius iudicij. Fruſtrà igitur vllã aliam actionẽ inſtitui: quoniam reliquis negotijs ea res impedimentum allatura ſit atq; morã. Sed vt de pace per Imperium colenda vſq; ad concilij tempus agatur, nõ ſe recuſare, quod initiò quoq; dixerint. Interea nihil ſe facturos, quod nõ & Deo putẽt et legitimo quoq; concilio,

1530. concilio, posse probari. Iussi diuertere, tandem reuocantur: & quoniam ardua sit A
deliberatio, consideraturũ se dicit Cæsar: & à Saxone petit, quòd esset præcipuus,
ne discedat. Georgius quidē Truccesius & Vehus iurecõsultus Badensis, conci-
liationis vias aliquot de Missa deq; votis, priuatim in medium adducebant: sed id
Delecti pro conscribēdo decreto.
frustrà fuit. Itaq; Cęsaris mandatu delecti sunt, qui de faciēdo decreto deliberent.
Hi erant, Moguntinus, Brandeburgicus elector, Salisburgius, Argentinensis,
Spirensis episcopi, Georgius Saxoniæ, Gulielmus Bauariæ princeps, Henricus
Brunsuicensis. Cùm ad XVIII. Septembris diem, Saxo domum cogitaret, Cæsar
petit, vt quatriduum solùm expectet. Interea Principes delecti formulam decreti
concipiunt, & XXII. Septembris die, Saxonē atq; socios domum suā Cæsar euo- B
cat, inq; pleno Senatu principum, illud quod ad religionē pertinebat, recitari iu-
Decreti tenor.
bet, Saxonē videlicet atq; socios, doctrinę suę confessionē exhibuisse, quæ postea
sit sacræ Scripturæ testimonijs confutata. Multo deinde labore tam suo quàm re-
liquorũ ordinum, eò rem esse deductā: vt illi quędā Ecclesię dogmata receperint,
quędam repudiarint. Quod cùm ita sit, ideò se, quò demonstret quā sit amans pa-
cis, quàm nihil impotēter aut cupidè faciat, singulari quadā benignitate ipsis lar-
giri deliberandi spatiũ, ad XV. vsq; diem Aprilis, vt interea reputent secum atq;
statuant, num in ijs dogmatis, quæ reliqua sunt, idem quod Pontifex, quod ipse,
quod vniuersus deniq; orbis Christianus, profiteri velint. Interea autem sese vel-
le, vt pacem per Imperium colant omnes, ne Saxo socijq; noui quid interea, de C
religione, suis in ditionibus procudi patiātur, ne quid etiam innouent, ne quem
ad suam religionem pelliceant aut cogant: ne suæ ditionis homines, qui veterem
religionem sequuntur, quò minus id faciant, vlla ratione impediant: ne monasti-
cis personis, quò minus & sacra sua peragant, & delictorum audiant confessionē,
& cœnam Domini suo more administrent, vllum facessant negocium, vt vnà se-
cum & cũ alijs ordinibus deliberent, quomodo coercendi sint Anabaptistæ, & ij
qui de cœna Domini secus, quàm Ecclesia, docēt. Postremò, quia multo iam tem-
pore nullum sit habitum conciliũ, & verò, tam in hoc ciuili, quàm in Ecclesiastico
statu multa requirant emendationē, se daturum operā apud Pontificem aliosq;
reges, vt intra semestre tempus denuntietur conciliũ, & anno deinde pòst incho- D
Concilium promittitur.
etur. Ad ea Saxo socijq;, re deliberata, per Pontanũ respondent, Quòd in decreto
Scriptura sacra doctrinarũ omnium lapis Lydius.
sit perscriptum, doctrinam suā authoritate sacrarum literarũ esse confutatā, non se
fateri nec agnoscere: imò ita sentire, sic illā niti Scripturæ sacræ consensu, vt quod
impium sit, nihil in ea reperiri posit. Et si quidē lectæ confutationis exemplũ im-
petrassent, liquidò se potuisse hoc demõstrare. Ne tamē silentio pręteriretur con-
futatio, contrariũ se scriptum inchoasse, statim vt audissent eam recitari, quantum
quidem inter legendum memoria cõplecti potuerint: quod ipsum scriptũ nunc
tandē, post multas occupationes, perfectũ sit. Et quanq; ad omnia responderi nõ
posit propter enumeratā causam, tamen, si Cæsar hoc suum scriptũ recognoscat,
non dubitare, quin exhibitam confesionem, firmam adhuc, nec vllis concussam E
Apologia oblata, nec recepta.
machinis, reperiat. Cùm hucusq; peruentum esset, Pontanus apologiā Cæsari de-
fert. Eam vbi Fridericus Palatinus accepit, subnuente Cæsare, cui Ferdinandus
aliquid ad aurē insusurrauerat, reddit. Pontanus deinde pergit: quod decretũ sit,
ne quid innouēt interea, neq; typis euulgent, in superiori cõuentu se ita de eo re-
spondisse, vt satisfactum esse putent. Eiusdem nunc quoq; se voluntatis esse, neq;
facturos quod iure posit exprobrari. Nihil etiā sibi cõmune esse cũ sectis: & licet
vera sit, quā profiteantur, doctrina, se tamen neminem ad illā adegisse, neq; dein-
ceps velle. Ad Anabaptistas verò quod attinet, & eos qui Sacramentum altaris
contemnunt, suos intra fines nunq; se tolerasse id genus homines: verùm contra-
rias illis cõciones opposuisse semper. In Anabaptistas etiā vindicasse, ita quidem,
vt eius-

1530.

A vt eiusmodi sectæ nō modò radices agere nullas, verùm ne consistere quidē apud se vel pedem figere possint. Cùm autem grauissima sit ista causa, quæ nimirum ad animæ vel salutem vel dispendium & iacturam pertineat sempiternā, & multam requirat deliberationem, absentium quoque sociorū legati necesse habeant ad suos omnia referre, vehementer orare, vt decreti sibi permittatur exemplū, quò considerent atque statuant interea de summa rei, quid ad diē sit respondendū. Postridie Cęsar per electorem Brandeburgicum refert. Quòd adeò confidenter affirment, suam doctrinā esse piam atque syncerā, nō se mirari satis posse, cùm non solùm confutata iā sit authoritate Scripturæ, verùm etiā superioribus cōcilijs, & ante multā

Cæsar ad Protest.

B ætatem condemnata. Quò magis etiam mirari, quòd sibi reliquisque Principibus errorem & falsam religionē attribuant: etenim si vera sint quæ dicant, iam & suos & reliquorum etiam Principum & ipsiusmet Saxonis parentes atque maiores, qui religionem illam seruarint & propagarint, habendos esse pro hæreticis. Itaque sibi persuaderi non posse, nec etiam fateri se quod dicant, ipsorū videlicet doctrinam insistere testimonio verbi Diuini. Cùm autem singulari quadam clementia studioque pacis, decretum iusserit ad hunc modum conscribi, in eoque plus æquo sese demiserit, idcircò postulare, vt sicut reliqui Principes, ita ipsi quoque illud recipiāt, & secum perpendant, quantis malis occasionem sint præbituri, nisi faciant: cuius quidem rei culpam Deo sint aliquando reddituri. Nullis etiam scriptis hoc esse

C proditū, vt spoliare quem liceat, & postea sic excusare, quasi fas non sit, eum qui damno est affectus, restituere. Quòd ad scriptum attinet, oppositū confutationi, iā antea demonstrasse, nullā se disputationē ampliorē religionis velle permittere, quandoquidē hoc, neque liceat, neque sui sit officij: hac nimirum de causa illud repudiasse. Nisi enim decretum hoc admittant & ratū habeant capiendum sibi esse consiliū ex tempore, & faciundū in eo, quod suam personam atque munus deceat. Brandeburgicus hoc etiā addebat, scire ipsos, quanta reliquorū Principū & ordinū diligentia, fides ac solicitudo interuenerit, vt dissidium hoc placidè cōponeretur. Nunc aūt orare, secum expendāt, quanti priuatim ipsorū intersit, quanti etiā reipub. vt Cæsari morem gerant & decretū admittant. Nisi enim pareant, fore, vt

Mixtæ minis preces.

D reliqui ordines omnia Cæsari causa velint atque faciant. Iam enim data fide promisisse, fortunas omnes ei se cōmunicaturos, & sanguinem ipsum atque vitam, vt negotio finem imponat: illum inuicem omne robur atque potentiā huc esse collaturū, ac promisisse, non prius iturum extra fines Imperij, quàm ad exitum res deducta sit. Et hæc quidē ita se ipsis denuntiare, Principū atque ordinum omniū mandatu. Illi contra, doctrinę suę confessionem cum verbo Dei consentire, cui ne inferorū quidē portę queant resistere: & hoc ipsum alio scripto, quod nuper oblatū sit amplius doceri posse, quantū quidē ex recitata confutatione retinere licuit. Decretū verò factū salua cōscientia nō se posse probare: ideoque petere, vt & totius actionis exemplum, & deliberandi spatiū sibi detur, ad constitutū vsque diē. Nihil enim fa-

Pontificiorū conspiratio contra Protest.

E cturos obstinatè, sed quantū omninò permissu verbi Diuini possint, largituros, et quid suę sit mentis, liquidò responsuros ad diem. In cęteris etiā rebus omnib. non recusare fortunas, atque vitā, ipsius quidem causa profundere. Quod aūt Principes ac ordines ad hunc modum sese deuinxerint Cęsari, valde sibi mirum videri. Nec enim eius rei causam vllam alicui vnquam dedisse, & nihil esse, quod non & ipsi, maiorum exemplo, ipsius causa velint, & cùm res ita poscet, nō futuros in postremis. Quod etiam dictum sit, neminem esse re sua spoliandum, idem se quoque fateri, sed & culpa omni vacare: quantùm enim ad monachorum domicilia pertinet, non semel esse professos, ita se rem gesturos interea, dum fiat concilium, vt certò videri possit & intelligi, nullum à se priuatum emolumentum atque compendium captari. Cęsar ad hęc, post multam deliberationē, rursus per Brandeburgicū, non

Protestant. neminem spoliasse.

se fateri

1530. se fateri neque concedere, quod de sua religione iactent: se quoque de sua salute & A conscientia solicitum esse, et à veteri perque manus tradita religione, multò minus, quàm ipsi, discessurum. In decreto autem iam facto nihil posse mutari: si quidem illud admittant, rectè: si minus, causam sibi præberi, vt cum reliquis aliud faciat decretum, & rationem ineat, quemadmodum & hæ sectæ nuper natæ funditus extirpentur, & pax Germaniæ concilietur, & vetus Ecclesiæ religio, fides atque ritus valeant: quæ quidem res ad suam curam officiumque propriè pertineat. Nisi enim obtemperent, nunciaturum se omnia Pontifici maximo cæterisque regibus, & illorum in ea re vsurum esse tùm consilio tùm adiumento. Ad illud quòd nemini se dedisse causam offensionis dicant, non esse nihil quod obijci possit. Nam B & ipsorum Ecclesiæ ministros magnum attulisse momentum ad seditionem atque bellum illud horribile rusticorum, quo propè ad centum hominum millia perierint, & in Pontificis atque sui & reliquorum ordinum contumeliam, ludibrium atque contemptum, multa per ipsorum fines atque ditionem esse facta. Non igitur ipsos tam vacare culpa, quàm præ se ferant. Principes etiam & ordines, nulla priuata cupiditate, verùm ex officio suam operam sibi deuouisse, præsertim, cùm ipsi nullam concordiæ viam admittant. Quàm autem hæc defectio sit honesta, quàmque deceat illos, qui decretum Vuormaciense laudarunt olim & approbarunt, non esse obscurum. Postremò, velle etiam atque mandare, vt abbates, monachos & alios ordinis Ecclesiastici, quos eiecerint, in integrum restituant. Nam audire se C quotidianos illorum gemitus, & de restitutione quotidie solicitari. Pòst interpositam cogitationem illi respondent, Quoniam decreti exemplum, deque re tota deliberandi spatiũ impetrari nequeat, non esse quòd amplius interpellent: ideoque se rem omnem Deo committere, in quo primam spem salutis positam habeant. Quod prætereà sit adiectum de seditione rusticana, prorsus nullam in eo culpam sibi posse attribui, & optima se conscientia niti. Quid enim tunc temporis præstiterint, quàm nulli suo vel periculo vel sumptui vel labori pepercerint, esse peruulgatum ac manifestum. Quæ fuerit etiam eius origo seditionis, quæ causa, demonstratum esse ante annos quatuor in conuentu Spirensi: tunc quoque decretum fuisse legationem ad ipsum in Hispanias, ex qua res omnis ordine cognosci po- D tuisset, nisi de mittendis legatis consilium fuisset immutatum. Non rectè igitur inuidiam huius facti in se detorqueri, ac iniuriam sibi fieri. Si quis etiam sit omnium, qui vel hac ipsa, vel quauis alia de causa, iure secum atque legibus velit experiri, non se recusare iudicium. Itaque petere, ne grauiorem vllam in se concipiat offensionem, nec ad iracundiam aut odium sese patiatur accendi. Sua enim omnia, non minùs quàm reliquorum ordinũ, ad ipsius vsum atque dignitatem esse destinata. Cùm hæc orassent, petita dimissione, discedunt, relictis ibi cõsiliarijs legatis. Verùm antequam abirent, Moguntinus & Treuirensis & Palatinus per internuntios exponunt apud Saxonem & Lantgrauianos, quod Brandeburgicus elector de subministrandis auxilijs & cõmunicandis fortunis ad propugnationem reli- E gionis esset locutus, iniussu suo factum. Hoc etiam ad Cæsarem minimè se dissimulasse, & quàm habeant nullam aduersum ipsos inimicitiæ causam, ostendisse. Quare, si quam de se conceperint opinionem minus commodam, orare, vt illam deponant. Purgationem Saxoniæ princeps accipit, & ab se vicissim beneuolentiam omnẽ expectari iubet. Postridie quàm abijssent, Cæsar omnes ordines conuocat, & primò ciuitatum legatis per Truccesium mandat, ne ante comitiorum exitum discedant: deinde, quid cum Saxone cumque socijs actum esset, exponit: & quoniam Argentinenses, Constantienses, Memingi, Lindauij suum quoddam singulare scriptum exhibuissent, acturum se quoque cum ipsis ostendit. Pòst, alia tractantur Imperij negotia, præcipuè de bello Turcico.

Protestant. seditionis insimulantur

Fuci in aluearium recondi iubentur.

Quorundam ad Protest. excusatio

Romæ

A Romæ tunc temporis exundauit Tiberis, maximo cum terrore ciuitatis, reflantibus ventis, & fluminis decurrentis impetum, à mari retrò pellentibus. Itaque plurimum fuit acceptum damni. Consimilis planè calamitas & atrocior multò peruasit Batauos, ijsq; finitimos populos, cùm per aggeres, quibus constringitur ijs locis, mare perrupisset, ac omnia secum longè lateq; inuolueret. Decimo tertio demum Octobris die, cùm omnes ordines, præterquam Protestantes, in curiam vocati venissent, ciuitatum legatis recitatur decretum, & petentibus exemplar, denegatum fuit, repetita semel atq; iterum prælectione. Cùm plerią; omnes approbarent, Augustani, Vlmenses, Francofurdij, Hallenses, deliberandi tempus petunt. Octauo pòst die, Saxonis atq; sociorum legati, Moguntino, cuius inter Principes primæ sunt partes, demonstrant, quòd si religioni pax detur adusq; concilium, se quoq; pecuniam & opē in bellum Turcicum esse collaturos. Cùm ergò postridie in curiam essent vocati, recitata fuit formula pacis, in qua hi solùm erant comprehensi, qui decretum factum approbassent. De quò cùm esset orta disceptatio, & Legati non ad se pertinere illud, aut si pertineat, clarioribus verbis vtendum esse dicerent, ne qua pòst incidat ambiguitas: illi se relaturos ad Cæsarem aiunt. Biduò pòst, Cæsar domum suam euocat Argentinenses atque socios, & in ordinum consessu recitari iubet ipsorum doctrinæ confutationem, scriptum valde prolixum & acerbum, ea parte potissimum, vbi de cœna Domini tractatur. Eius erant artifices Ioannes Faber & Eccius. Nā quòd inuidiosum esset argumentum, criminationis nullum genus prætermiserant, vt Cæsarem atque Principes accenderent. Exitus hic erat: quandoquidem in religione diuersam à reliquis omnibus opinionem profiteantur, & grauissimum illum errorem de Sacramento Eucharistiæ probent, statuas etiam è templis eiecerint, & Missam abrogarint, & collegia Cæsarum atque Regum liberalitate olim constructa, subuerterint, & varias quoque sectas foueant, inq; vulgus per Germaniam disseminent, editis libellis, qui passim circunferantur: idcircò ab ipsis denuò se postulare, vt ad sanitatem redeant, & priscam religionem recipiant: alioqui non se prætermissurum esse, quod sui muneris ratio postulet. Illi paulò respondent, In hac confutatione multa recitari secus quàm ipsorum habeat scriptum. Atrocibus etiam verbis quędam exagitari, quæ sanè non reprehensionem modò, sed & animaduersionem mereantur, verùm ea sibi non rectè tribui. Suis enim in ciuitatibus nihil eiusmodi fieri, neq; fore cuiquam impunè, siquidem eò licentiæ quis progrederetur. Cùm ergò benè sibi conscij sint, & verò causa sit grauis, & scriptum benè longum, neque responderi posśit, nisi primùm ad suos referant: idcircò petere, primùm vt exemplum sibi communicetur: deinde ne fides habeatur huic criminationi, prius, quàm ipsorum audita sit atque cognita purgatio: cæteris in rebus omnibus nihil non se facturos ipsius causa. Cæsar consideraturum se dicit: & quinto demum pòst die per Brandeburgicum respondet, exemplar ipsis dari non posse. Nam & Saxonię Principi grauibus de causis hoc denegatum, & omnem de fide disputationem esse prohibitam: si verò conciliationi studeant, & cum Ecclesia redire velint in gratiam, non recusare, quòminus repetatur semel atque iterum confutationis recitatio. Mandare autem, vt idem doctrinę genus, quod reliqui omnes Principes ac ordines, profiteantur, & aduersus Turcam auxilia conferant. Nisi enim à sua proteruia desistant, acturum se de consilio Pontificis & aliorum Regum, vt se deceat. Impetrato deliberandi spacio, cùm adessent omnes Ordines, habere se dicunt in mandatis, vt quod ad suam fortè confesśionem obijcietur, eius exemplum petant, domumq; mittant. Hoc autem fieri, sua quidem opinione, non amplioris causa disputationis: verùm si fortè diuersæ partis viri docti, suum scriptum, secus

1530. Cataclysmus Romæ & apud Batauos.

Confutatio doctrinæ Zuinglianorum.

Zuinglianorum responsio.

N quàm

1530. quàm oportet interpretentur, aut si qui quod ipsis crimē offeratur, vt sit in promptu quod responderi possit & excusari. Cùm autem ex recitatione confutationis intelligant (quantum quidem eius retineri potuit audiendo) suam confessionē aliò trahi, præter suam suiq; Magistratus mentem atq; sententiam secus etiam interpretari, quàm ipsa verba loquuntur: deinde, quoniam horrenda quędam enumerantur, quæ minimè omnium sibi possint ascribi, quod antea quoq; dixerint: idcircò rursus petere & obsecrare, vt confutationis exemplum sibi detur, quò dilui possint obiecta. Cùm etiam ad suæ confessionis exitum orarint Cæsarem, vt dissidium hoc religionis legitimo Germanię concilio disceptari velit, & cùm hęc ratio sola semper visa sit omnibus longè commodissima, cumq; sui nullum errorem, scientes quidem, approbare velint, nec aliquid proteruè facere cogitent, iterum atq; iterum orare, vt per concilium pium atq; liberū causa definiatur: quod in eo decretum fuerit, & Scripturæ sacræ testimonio comprobatum, non se recusaturos. Interea, quantum & viribus & facultatibus possint, omnia Cæsaris causa facturos esse. De subsidio in bellum Turcicum & ope conferenda, proximis aliquot diebus ad ciuitatum legatos, quid suę sit voluntatis, explicasse: nimirum, si pax communis per Imperium fiat, & securitas præstetur adusque concilium, libenter collaturos, quantum ex æquo debeant. Nam & anno superiori, liberaliter ac ferè plus quàm tenerentur contulisse. Quod cùm ita sit, & quia responsum adhuc nullum acceperint, orare iterum, & vehementer quidem, vt religioni pax detur: nam alioquin, etiamsi maximè velint, nō se posse quicq̄ contribuere. Brandeburgicus ait se renunciaturum Cæsari. Post meridiem delecti quidam recitant ipsis formulam pacis, in qua solùm erant comprehensi, qui decretum reciperent, vt suprà de Saxone diximus atq; socijs. Hi respondent, neq; decreti sibi traditum esse exemplum, neq; se comprehendi etiam. Itaque non esse quod suorum nomine promittant: & cùm in dubio res adhuc sit, expectare se, quæ Cæsaris in eo sit voluntas, quemadmodum Electori quoque Brandeburgico demonstarint. Reipublicæ Argentinensis erant in hoc conuentu Legati, Iacobus Sturmius, Matthias Pharrerus, & ille quidem, tam sui Senatus, quàm sociorum nomine, causam apud Cæsarem atque Principes orabat. Dum hæc aguntur, Vlmenses, Augustani, Francofurtenses, Hallenses, decretum factum de religione declinant, & concilium vrgent. Faber autem & Eccius honorarium munus à Principibus petunt & impetrant, ob scriptas confutationes: operam quoque suam deinceps Pontificiæ religionis defensioni pollicentur. Nam hi, sicut alij plerię, cogitabant crescere de Luthero. Et Faber quidem postea Viennensem Episcopatum est adeptus à Rege Ferdinando. Hinc illud Erasmi Roterodami facetum, quo dicere solebat, Pauperem ac tenuem Lutherum locupletare multos. Interea Saxones atque Sociorum Legati Cæsarem interpellant per libellum supplicem, & orant, vt pacem communem per Imperium constituat, neue religionis causa cuiquam vlla creetur, vel molestia vel periculum. Cæsar vndecimo deinde Nouembris die per Fridericum Palatinum respondet, Quia decretum repudient, ideò se cum reliquis fecisse pactum, non quidem offendendi, sed muniendi sui causa, si qua fortè vis intentabitur ijs, qui vnà secum eandem profitentur religionem. Quod autem petant, ne fisco liceat aduersum ipsos experiri, non esse ęquum: hoc enim propriè ad suum pertinere munus, vt ius omnibus administretur: ideòque nolle sibi quicquam in eo prescribi vel derogari. Cùm aliud obtineri non posset, scribunt Epistolam ad omnes Ordines, & quid actum sit, paucis commemorant, ac petunt, ne sub exitum Decreti suorum Principum nomina reliquis inserantur: & quoniam de pace frustrà planè solicitauerint, ad auxilia belli Turcici nihil à se posse contribui docent.

Legati Argentin.

Faber & Eccius operæ pretium accipiunt.

Lutherus pauper multos ditat.

Pactum Cæsaris cum pontificijs.

Deinde,

A Deinde, quia decreto cautum sit, vt ij solùm habeant locum in Imperij iudicio atque Camera, qui decretum factum admiserint, mutari hoc petunt atque corrigi: nam alioqui nihil se posse conferre sumptuum, quos Camera requirit. Cùm hęc ita denuntiassent Nouembris die vigesimo primo, postridie discedunt. 1530.

Libro quinto diximus, quemadmodum Albertus Brandeburgicus in regis Poloniæ fidem & clientelam sese dedit. Solicitatus autem Cæsar à Vualtero Crombergo, transactionem illam velut in detrimentum Imperij factam rescindit, & nullius esse momenti, decimo quarto die Nouembris pronuntiat. Quinto pòst die, præsente Cæsare, decretum recitatur in omnium Ordinum cœtu, & Decretum Augustanum.
B post multam enumerationem totius actionis, Cæsar statuit, ne tolerentur, qui de cœna Domini, secus quàm hucusque seruatum sit, docent: ne quid in Missa vel communi vel priuata mutetur: vt chrismate pueri confirmentur, & ægrotantes oleo consecrato inungantur: imagines atque statuæ minimè remoueantur, & quibus in locis ablatæ sunt, ibi restituantur: eorum opinio, qui liberum esse negant hominis arbitrium, nequaquam recipiatur, quòd & pecuina sit & in Deum etiā contumeliosa: nihil omninò doceatur, quod vlla ratione Magistratus imminuere posit dignitatem: dogma illud de sola fide iustificante, locum non habeat: Ecclesiæ Sacramenta sint eo loco & numero, quo antiquitus: cæremoniæ omnes Ecclesiæ, ritus, exequiæ mortuorum, & id genus alia seruentur, sacerdotia quæ
C vacant, conferantur idoneis: qui ante hoc tempus facti sunt mariti, sacerdotes vel Ecclesiastici, priuentur beneficijs, quæ statim ab hoc conuentu conferantur alijs, qui tamen relictis vxoribus ad pristinum institutum redire & absolui cupiunt, eos de voluntate Pontificis, cùm hoc ei legatus nuntiarit, Episcopi restituant: cæteri verò nullum vsquam habeant perfugium, sed exulent, aut etiam meritam pœnam luant: sacerdotum vita sit omnis honesta, vestitus etiam decorus, & vitetur omnis offensio: si quibus in locis Ecclesiastici redacti sint ad aliquā iniquam conditionem atque pactum, si quid etiam bonorum sacrorum iniqua ratione venditum sit aut in alium vsum prophanum applicatum, id omne sit irritum: ad docendi munus nemo recipiatur, nisi qui doctrinæ simul & vitæ pro-
D batum habeat ab Episcopo testimonium. In docendo sequantur omnes hanc pręsentem formulam, nec illud pro concione dicant vsitatum, quasi hoc nonnulli agant, vt opprimatur Euangelij doctrina: temperent etiam à scommatis atque contumelijs: hortentur populum, vt Missam audiat, vt diligenter oret, vt virginem Mariam cæterosque Diuos imploret, vt dies festos peragat, vt ieiunet, vt à cibis vetitis abstineat, vt subueniat egenis: monachis autem demonstrent, non licere profeßionem ac ordinem deserere: breuiter, in ijs quæ pertinent ad fidem atque Dei cultum, nihil quicquam immutetur. Qui contra fecerint, corporis atque vitæ seu bonorum discrimen subeant. Quicquid ablatum est Ecclesiasticis, restituatur. Quibus in locis domicilia monachorum & id genus alia ædificia sacra di-
E ruta sunt, reædificentur, in ijsque cæremonię fiant atque ritus vsitati: qui sunt in aduersarię partis finibus, antiquæ religionis atque fidei sectatores, & hoc decretum approbant, in Imperij tutelam recipientur, eisque licebit, quò volent, emigrare, nullo cum detrimento: de concilio Pontifex appellabitur, vt intra sextum mensem illud ad locum aliquem idoneum indicat, vt deinde primo quoque tempore, & ad summū intra spacium anni fiat eius initium. Hęc omnia rata sint atque firma: & si quę sunt opposité vel opponentur etiam exceptiones aut appellationes, locum nullum habeant: vt verò decretum hoc valeat & seruetur, quantum quidem ad fidem atque religionem pertinet, quicquid omnino virium atque facultatis concesit Deus id omne, vita etiam atque sanguis huc impendetur. Si quis autem vim alicui intentet, Camera, simul ac interpellata fuerit, ei, qui vim vel arma parat, de-

1530. nunciet, vt ab incœpto desistat, & legibus agat. Si non obtemperabit, fiscus litem A
in eum instituat, & proscriptionem vrgeat, eaq́ promulgata, vicinos Principes atq; ciuitates moneat, vt ei, qui vim metuit, ilico succurrant. In Cameræ verò iudicium nemo recipiatur, nisi qui decretum hoc de religione factum approbarit: alioqui remoueatur loco. Hoc durante comitio, Lutherus erat Coburgi, ad Franconiæ fines, mandatu sui Principis, vt tantò vicinior esset Augustæ, si qua fortè res ipsius consilium postularet. Vt autem absens etiam aliquid in commune conferret, librum ad Episcopos & id genus alios proceres in eo conuentu conscribit: & cuiusmodi fuerit sub Pontificatu Romano status Ecclesiæ, quàm densæ tenebræ, quàm impia doctrina, quàm fœdi errores, demonstrat: & ipsos officij commonefacit grauissimis verbis: & crudelitatem animumq́ sanguinarium exprobrat, & ne iam sanandi mali prætermittant occasionem hortatur, & suam doctrinam esse Prophetarum ac Apostolorum scriptis consentaneam, ostendit: & aduersus Deum frustrà iniri omnia consilia docet. In hoc Cæsaris & Pontificorum fremitu atq; comminationibus, Melanchthon animo erat admodum solicito & anxio, non quidem sui, sed ipsius exitus & posteritatis causa, seq́ mœrori, suspirijs atq; lachrymis totum dabat. Lutherus autem vbi cognouit, crebris literis illum erigit & consolatur. Et quia non hominum, sed omnipotentis Dei sit hoc negotium, monet, vt omni deposita solicitudine ac grauiori cogitatione, totam molem in illum rejciat. Et cur, inquit, ad hunc modum te crucias & affligis ipse? C
Si filium suũ Deus pro nobis impendit, quid trepidamus, quid metuimus, quid angimur atque tristamur? An Sathanas est illo potentior? an qui tantum nobis beneficium contulit, in rebus leuioribus nos deseret? Cur mundum à Christo debellatum reformidamus? Si malam causam defendimus, cur non mutamus propositum? si piam atque iustam, cur Dei promissis non confidimus? Præter vitam certè nihil Sathanas eripere nobis potest. At viuit tamen & in sempiternum regnat Christus, in cuius tutela consistit veritas. Is non desinet esse nobiscum ante consummationem seculi. Si nobiscum non est, obsecro, vbinam reperietur? Si nos ad Ecclesiam non pertinemus, an Pontificem & reliquos aduersarios pertinere putas? Peccatores quidem sumus, non vno modo, sed tamen D
Christus idcircò non est mendax, cuius causam agimus. Fremant Reges atq; populi, quantum volent: qui cœlos inhabitat, deridebit eos. Causam hanc Deus absque consilio nostro gubernauit ad hoc vsq; tempus & protexit: idem quoq; deinceps ad optatum finem perducet. De legibus & traditionibus hominum quod scribis, non est difficilis responsio. Nemini enim licet nouum aliquod opus instituere vel deligere tanquam cultum Dei. Nam & primum Decalogi præceptum & omnes Prophetæ damnant eiusmodi opera. Corporis quidem exercitium esse possunt: sed si cultus accedat opinio, statim fiunt idolatrica. Quod ad conciliationem attinet, frustrà speratur: nec enim nos Pontificem loco deturbare possumus, neq; vera doctrina, saluo pontificatu incolumis esse potest. Quòd cœ- E
nam Domini vultis integrè communicari, nec aduersarijs in eo conceditis, qui contendunt esse indifferens, rectè pieq; facitis. Nec enim est arbitrij nostri, statuere vel tolerare aliquid in Ecclesia, quod verbo Dei defendi non potest. Clamãt illi, totã Ecclesiam à nobis damnari: nos verò dicimus, Ecclesiam inuitã fuisse captã & oppressam tyrãnide dimidiatæ Eucharistiæ: atq; ideò excusandã esse, quemadmodũ vniuersa synagoga fuit excusata, quòd in Babylone captiua, Legẽ Mosi cæterosq́ ritus non seruarit. Etenim vi prohibita fuit ne faceret. Episcopis verò ne nimiam iurisdictionem tribuatis, etiam atq; etiam prouidete, ne maior ex eo pòst turba nascatur. Mihi quidẽ omnis hæc actio de doctrinæ concordia displicet: nam frustrà labor hic sumitur, nisi regnum suum Pontifex aboleri totum velit.

Lutheri liber ad episcopos & alios proceres.

Lutherus Melãchthonem solatur.

De traditionibus hominum Lutheri sententia.

Ecclesia tyrãnide oppressa excusatur.

Sino-

A Si nostra damnant, quid conciliationem quęrimus? si probant, cur veteres retinentur errores? sed damnant apertè. Fucus igitur est atque mendacium, quicquid agunt. De cęremonijs multum, vt videtur, laborant: sed restituant antè fidei doctrinam & operum: permittant Ecclesiæ suos ministros, qui faciant officia necessaria. Monachos in possessionem reduci postulant: ipsi contrà restituant nobis tot innocentes ac pios homines ab se trucidatos, restituant tot animas, impia doctrina perditas, restituant amplissimas illas facultates, fraude partas atque nequitia summa: restituant denique gloriam Dei tot contumelijs affectam. De his rebus vbi satisfecerint, agemus cum ipsis, ad vtros bonorum sacrorum possessio pertineat. 1530.

Pontificij postulantur repetundarum.

B Cùm de cœna Domini potissimum, ac ferè sola esset inter Lutherū & quosdam alios dimicatio, sicut suprà nō semel diximus, & cùm id Pontificijs esset pergratum, reliquis autem valde doleret, Bucerus, de voluntate Saxonis Electoris & sui magistratus, Augusta proficiscitur ad Lutherum, conciliationis causa: & responsum tulit non incommodum, ita quidem, vt illinc ad Zuinglium & Heluetios iret, quò propius iungerentur animis atque sententia. Cùm hic esset rerum status, & offensionibus omnia paterent, Lantgrauius fœdere sex annorum sibi coniungit Tigurinos, Basilienses, Argentinenses, vt si cui vis fiat religionis causa, mutuum prębeatur auxilium. Nouembri mense factum fuit hoc fœdus. Eodem tempore, Cæsar, datis literis, iubet Saxonem Electorem adesse Colonię ad C xxi. Decembris diem, propter ardua quędam Reipublicæ negotia. Cum eas accepisset ille Nouembris die xxviij. venerunt ad ipsum eodem die nuntij atque literæ Moguntini, quibus hoc erat perscriptum, Cęsarem à se petijsse, vt principes Electores conuocaret, creandi causa Romanorum regis. Itaque citabat illum, vt ad xxix. Decembris diem adesset Coloniæ. Nam Moguntini sunt in eo primę partes, vt suprà quoque dictum est. Ea re cognita, Saxo, dimissis ilicò literis huc, illuc, Lantgrauium reliquosque Principes ac ciuitates Protestantes orat & hortatur, vt ad xxij. Decembris diem Smalcaldiæ conueniant. Sed interea filium suum Ioannem Fridericum, & cum eo quosdam è suis familiaribus Coloniam celeriter dimittit, vt ad diem à Cæsare constitutum adsint. Per eos demonstrat ci- D tationem Moguntini non esse rectè nec ordine factam, & hac ipsa creatione Regis, violari cumprimis Imperij ius atque libertatem, & illud Caroli quarti Cæsaris edictum: ideoque non se ratam habere actionem hanc neque probare. Vbi Smalcaldiam omnes venerunt, fœderis concipiunt formulam, non quidem offendendi quenquam, sed sui defendendi causa. Subscripserunt huic continuò principes: item Albertus & Gebartus Mansfeldici, Magdeburgum etiam atque Brema: sed Argentoratum, Vlma, Constantia, Lindauia, Meminga, Campodunum, Heilbrunum, Rutelinga, Biberacum, Isna, sic recipiunt, vt ad suos referant, & intra sextam hebdomadam disertè nuntient, quid velint. Georgium verò Brandeburgicum, & Noribergam placuit per literas interpellari: quandoquidem i- E psorum legati nullam habebant agendi super eo facultatem. Fuit & hoc decretum, Daniæ regem & Pomeranum, item Megelburgium principem, Hamburgum, Embecum, Northemium, Francofurtum, Brunsuicum, Gottingam, Mindam, Hānobriam, Hildessenum, Lubecam, Stetinum, aliasque ciuitates maritimas per legationem esse solicitandas.

Bucerus conciliationi de cœna Domini studet.

Lantgrauij fœdus cum tribus pagis.

Saxo citatur à Moguntino.

Fœdus Smalcaldiæ inter Protestantes.

Pontifex, vbi quis comitiorum Imperij fuisset exitus, accepit, missis tum ad alios, tum ad Poloniæ regem literis, omninò se sperasse dicit, fore, vt Cæsaris authoritas atque præsentia Lutheranam hæresim vel extingueret, vel aliqua ratione sedaret. Hanc enim spem sibi fuisse factam, quò primùm tempore Cæsar in Italiam venit, eaque de causa præcipuè Bononiam se venisse, vt illum, tametsi sponte sua satis animatum, amplius vrgeret. Hoc enim si perfectum fuisset, & religionis,

Querela Papæ ad Polonum.

& plurimorum saluti, qui nunc per istam hæresim periclitentur, cõsuli, & aduersus Turcicum furorem inueniri potuisse remedia. Cùm autem è Cæsaris atq; etiam legati sui literis intelligat, non solùm ad sanitatem illos adduci non posse, verumetiam magis atq; magis obfirmari: se, qui voluntate Dei, nauiculam Petri tam turbulento tempore gubernet, ac solicitudinis omnis maximam partem sustineat, cum Cardinalibus re communicata, nullum reperire tutius remedium, quàm illud, quo sint ipsius vsi maiores: nempe concilium publicum. Itaque monere, cùm deducta res eò fuerit, vt vel ipse coràm, vel per legatos causam adeò sanctam adiuuet. Se nimirum, vbi primùm fieri poßit, ad aliquem Italiæ locum, qui sit commodus, illud indicturum esse. Datæ fuerunt hæ literæ Calendis Decembris. A B

Nauarchus Pontifex.

Confœderati Principes, quos dixi Smalcaldia dant literas ad Cæsarem, die xxiiij. Decembris, audire se, & peruulgatum esse, quasi fratrem suum Ferdinandum, qui valde solicitet & ambiat, creari velit Romanorum regem. Iam verò, quæ sit Principum Electorum in eo potestas, & quid iuris habeant ex formula legis Carolinæ, cum mortuo Cæsare, totius Imperij nomine creandus est alter, notum esse omnibus. Veruntamen ipso incolumi atq; superstite, cùm in eum casum res nondum reciderit, à Moguntino Coloniam euocatos esse Principes Electores, ad exitum huius mensis, omninò contra præscriptum legis contraq; morem Imperij. Audire etiam, venturos eò reliquos Electores, ipsius rogatu, & fore, vt ambiente ac prehensante Ferdinando, velut ex pacto & pollicitatione res conficiatur. Hanc enim famam longè lateq; iam esse disseminatam. Quod cum ita sit, voluisse de quibusdam ipsum admonere. Et quanquam abstinere malint ab hoc genus oratione, tamen quod & ipsum & patriam, ament, eiusq; libertatem in primis, inde à maioribus acceptam: deinde, quia nunc in hac mundi senectute multa captiosè fiant & astutè, non se posse aliter facere. Primùm igitur, scire ipsum, quàm accuratè, quàm sanctè, quibus verbis atque pactis. Imperio se deuinxerit & obligarit: quomodo fide data per iusiurandum promiserit seruare legem Carolinam, ex qua sanè libertas Imperij potißimum dependeat: quomodo spoponderit, neque se quicquam esse contrà facturum, nec alijs etiam, vt faciant, permissurum. Hæc nimirum pacta violari non posse neque rescindi aut mutari, nisi de communi omnium ordinum consilio ac voluntate. Nunc autem, siquidem ipso viuo & superstite, Romanorum rex creetur, & quidem frater germanus, ambiens atque rogans, videre ipsum, quemadmodum id planè fiat contra legem, contra ius atque libertatem Imperij contraq; sponsionem atq; pactum, & eam, qua sit Reipublicæ deuinctus, fidem: quàm etiam ipsi non sit commodum, quàm sibi quoque futurum graue, totiq; Imperio, duos habere eodem tempore Dominos, quibus sit obtemperandum. Et quia molestè sint laturi, si quidem aut ipsi tale quid, ob non seruatam fidem, exprobetur, aut etiam sibi, propter socordiam, & malè defensam Rempublicam, obijciatur: ideò se petere maiorem in modum, vt hoc suum scriptum, & ipsius atq; patriæ charitati, & conditioni temporum attribuat, & res anteactas in memoriam reuocet, & eiusmodi creationem noui regis, pro suo munere & authoritate prohibeat: & secum diligenter expendat, quantis ea res malis & incommodis occasionem sit in posterum præbitura, nisi caueatur. His etiam de rebus dare se literas ad reliquos Electores, atq; sperare facturos esse, quod sit ex vsu Reipublicæ, & daturos operam, ne qua fiat ordinum Imperij diuulsio. Quod reliquum est, omnia se velle ipsius causa, quantum facultatibus omninò poßint. C D E

Smalcaldicorum ad Cæsarē literæ contra Ferdinandum.

Saxo deinde solus dat literas ad Principes collegas: quandoquidem à Moguntino sit euocatus Coloniam, ideò se filium suum & consiliarios aliquot eò misisse,

Saxonis ad Principes literæ.

A esse, qui suo nomine, quod opus erit, proponant & agant. Iamq́, sua quidem opinione, ipsos partem aliquam ex illis audisse, reliquum etiam ad xxix. Decembris diem audituros esse. Rogare autem, vt ab instituto desistant, & secum perpendant, quantum haec actio sit allatura praeiudicij, quantum incommodi, tum ipsis omnibus, tum posteritati, propter violatum ius, decus atque libertatem Imperij. Petere etiam, vt in ijs, quae filius atq; consiliarij sui cum ipsis agent, ita sese gerant, quò videri posit & intelligi, Rempublicam atq; patriam ipsis esse charã. Luneburgicus autem & Lantgrauius & Anhaldius & Mansfeldici prolixè scribunt eodem tempore ad Electores, in eandem sententiam, grauiterq; monent, 1530.

B ne tantam iniuriam legibus atque patriae faciant, & peruulgatum esse dicunt, pollicitationes atq; largitiones interuenisse: quod quidem etiam apertè sit contra legem Carolinam. Pòst, vltimo Decembris die, tam Principes quàm ciuitates, quas antè memorauimus, comuni nomine dant literas ad Caesarem. In ijs repetunt Actionem Augustanam, quomodo de pace diu multumq; solicitarint, quid ipse demum responderit, praesertim de Imperij fisco, cuiusmodi sit etiam postea factum decretum. Et licet illud Brandeburgici Electoris dictum ipse mitigarit, & non offendendi cuiusquam, sed muniendi sui atque defendendi causa, pactum se fuisse dixerit cum reliquis Principibus: tamen si fisco permittatur ea potestas agendi, quàm decretum habet, cui dubium esse posit, quin ad offen- *Principum & ciuitatum ad Caesarem literae.*

C sionem atque vim ea res pertineat? Cùm autem & maiorum suorum, & sua etiam extent optimae voluntatis & officiorum erga ipsum ipsiusq; maiores praeclara testimonia, petere, vt quandoquidem illud Brandeburgicum verbo mitigauit, hoc etiam fiscale re ipsa leniat atque tollat, quò certi esse posint, adusque pij liberiq; concilij decretum & exitum, vim nullam sibi pertimescendam esse: & si quidem hoc impetrent, collaturos deinceps, vt antehac semper, facultates & auxilia, tum in bellum Turcicum, tum in alios Reipublicae vsus. Causas creandi Romanorum regis has in medium Caesar adduxit in primo congressu Principum Electorum Coloniae. Quia diuersis ipse regnis atque populis imperaret, neque posset continenter esse in Germania: quia turbulentus admodum esset & *Causae creãdi Romanorum regis.*

D periculosus orbis Christiani, praecipuè verò Germaniae status, propter dissidium religionis, propter vim atq; potentiam Turcarum, propter nuper excitatam seditionem atque bellum rusticanum: & quia per Imperium multa inofficiosè fierent, ac minus obsequenter. Etenim, tametsi de ipsorum omnium voluntate atque consilio senatus fuerit institutus Imperij, superioribus annis: tamen non fuisse praestitam illis, quae debuit, obedientiam. Itaq; sibi videri prorsus necessarium & ex vsu Reipublicae, vt secundum se creetur aliquis Romanorum rex, velut alterum Imperij caput, per suam absentiam, qui sit & ingenio praeditus & vigilans, & industrius, & potens, & amans pacis atq; concordię, & rerum Imperij non imperitus, & omninò talis, cui fidere, & in quo posit ipse totus acquiescere. Qui sit

E autem magis ad eam prouinciam idoneus fratre suo Ferdinando, Bohemiae Vngariaeq; rege, nullum se nouisse alium: huius etiam fines atq; regna iam esse veluti murum aliquem, pro salute totius Germaniae oppositum immanitati Turcicae. Principes Electores à deliberatione, Caesarem orant, ne Germaniam deserat, sed in ea sibi domicilium atq; sedem collocet. Cùm autem in sentẽtia persisteret, collatis consilijs, quinta Ianuarij die Ferdinandum renuntiant Romanorum regem. 1531. Saxo, quod vnum poterat: creationem hanc esse vitiosam, explicatis causis, neq; sibi probari per filiũ disertè protestatur. Multò antè, quàm Augusta discederetur, disseminatus erat rumor, fore vt Ferdinãdus eũ consequeretur dignitatis gradũ. Colonia pòst, omẽs, pfecti sunt Aquas. Ibi Ferdinãdus inauguratus regno fuit, xi. Ian. die, & continuò dimissis huc, illuc, in Germaniam literis, hoc ipsum denũtiat. *Ferdinandus renunciatur Romanorum rex.*

1531. Cæsar etiam publicis literis edicit, vt ipsum pro Romanorum rege omnes agno- A scant: & separatim ad Protestantes hoc ipsum perscribit. Interea dum est Coloniæ Cæsar, redditæ sunt ei Protestantium literæ, quibus ab actione fiscali sese liberari petunt, vt suprà diximus. Ad eas, Aquis, per Fridericum Palatinum, Idibus Ianuarij, respondet legatis, Non esse quod responsi causa longius progrediantur aut expectent: nondum enim deliberasse, & consideraturum suo tempore, quid sit renuntiandum. Eo facto, Brabantiam, Galliæ Belgicę prouinciam petit.

IOANNIS SLEIDANI B

COMMENTARIORVM, DE STATV RE- ligionis, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

ARGVMENTVM LIBRI VIII.

Qui in conuentu Smalcaldiæ sunt principes ad Galliæ & Angliæ regem dant literas, quibus falsos esse rumores tam sparsos exponunt. Daniæ regem, maritimasq; ciuitates de fœdere solicitant, vbi hoc sibi licere in- C telligunt. Ad huius fœderis societatem Heluetij non admittuntur. Protestantium literis rex Galliæ respondet. Idem quoq; facit rex Angliæ. Quid legati ciuitatum de Romanorum regis creatione sentiant Francofurti, exponunt vbi etiam controuersia episcopi Bambergensis cum Georgio Brandeburgico agitatur. Cæsar Spiræ conuentum indicit: quò venire princeps Saxoniæ recusat. Quibus legibus se venturos Protestantes recipiant, exponitur. Ciuile bellum exoritur inter Tigurinos & quinq; pagicos, in quo Zuinglius interficitur. Paulò pòst OEcolampadius è vita decedit. De pace cum Protestantibus ineunda vsq; ad concilij tempus agitur. Christiernus Daniæ rex capitur. Turca Solymannus impetit Austriam, ex qua propellitur. Saxoniæ princeps moritur. Pontifex legatum in Germaniam mittit, qui leges concilij futuri proponat. Saxo paucis pòst diebus, re diligentius expensa, copiose ad singula capita respondet.

IN SVPERIORI conuentu Smalcaldiæ, hoc etiam inter alia placuit, Quoniam aduersarij causam atq; D professionem Euangelij multis calumnijs grauarent, & passim in summum odium adducerent, scribendum esse cumprimis & Galliæ & Angliæ regi, ne sibi persuaderi patiantur. Itaq; xvi. Februarij die, Saxo, Brandeburgicus, Luneburgensis, Lantgrauius, Argentoratum, Noriberga, Magdeburgum, Vlma, tam suo, quàm sociorum Principũ atq; ciuitatum nomine, dant literas ad vtrunq; separatim, eiusdem sententię, Scire ipsos hauddubie, veterem esse multorum querimoniam de vitijs ecclesiasticis, quæ multi sæpe viri E præstantes, & recenti fere memoria, per Galliam, Ioannes Gerson, per Angliam, Ioannes Coletus, grauiter notarint atq; reprehenderint. Idem his proximis annis accidisse Germanię. Cùm enim expiationes illas, quæ vulgò dicuntur indulgentiæ, monachi quidam ibi circumferrent, & magna cum contumelia Christi, summoq; discrimine salutis hominum, illas celebrarent, & infamem ex ea re quęstum vbiq; facerent: admonitos fuisse leniter à viris aliquot eruditis atq; bonis, ne sic agerent. Illos verò non solùm non abstinuisse, verumetiam atrociter damnasse monitores: ita quidem, vt hi veritatis tutelam atq; patrocinium suscipere cogerentur. Per eam occasionem alia multa necessariò fuisse reprehensa. Verùm aduersarios, qui causam dederant offensioni, impudenti sua nundinatione, nõ prius con-

Protestant. ad Galliæ & Angl. reges literæ.

Gerson & Coletus traditionum reprehensores.

A us conquieuisse, quàm hæc doctrina, ipsorum opposita nugis & imposturæ, sine legitima cognitione damnaretur vt impia: quoq; totam opprimerent, in summum odium adduxisse apud Cæsarem aliosq; reges. Veruntamen effulgescente veritatis, tanquam solis radio, cùm essent in omnium aspectu multa, neque negari possent, quæ deprauatis iudicijs obrepserant in Ecclesiam, ordines Imperij, in eo conuentu, quem primùm Cæsar egit Vuormaciæ, plurima illi edidisse grauissimaq; postulata, quorum emendationem dicerent esse necessariam. In alijs deinde conuentibus Imperij, cùm diu multumq; res inter Ordines ac Cæsaris legatos agitata fuisset, componendi dissidij nullam esse viam expeditiorem aut 1531.

B meliorem, quàm per liberum orbis Christiani concilium, vna omnium voce iudicatum fuisse. Cæsari quoque rationem hanc, vbi cognouit, placuisse: deq; concilij tum loco tum tempore deinceps deliberatum esse: quemadmodum decretis tunc factis doceri possit. Cùm autem ex Hispanijs Cæsar per Italiam venisset in Germaniam, ad Augustæ comitia, totum in hoc fuisse, vt sine concilio res componeretur: quod quidem bono ipsum animo fecisse putent. Itaq; se doctrinæ suæ confessionem in eo conuentu palàm tunc recitasse, & illi exhibuisse, & si maiori opus esset explicatione, detulisse. Contrarium deinde scriptum suæ confessioni fuisse recitatum. Eius vbi petijssent exemplum à Cæsare, non impetrasse, propter adiectam conditionem, quæ sibi periculo futura erat atque fraudi. Pòst, ex omni *Augustana confessio protestant.*

C numero quosdam esse delectos vtrinq; velut arbitros & conciliatores. Verùm ne sic quidem conuenisse, licet ipsi profiterentur, quicquid omninò salua conscientia possent, sese facturos. Cęsarem deinde proposuisse nonnulla, quę seruarent interea dum fiat concilium: sed eius generis, vt si recepissent, & conscientiam suam ipsi læderent, & Deum grauissime offenderent. Cùm autem edictum posthac Cæsar faceret valde durum, se necessariò prouocasse ad concilium pium atque liberum. Et quanquam ita res habeat, licet iste sit rerum status, etsi nihil ipsi magis optent, quàm vt legitimè de causa cognoscatur, tamen audire suos aduersarios in hoc esse totos, vt Cæsarem aliosq; Reges contra se varijs calumnijs accendant. Dogmata quædam circumferri, quæ sibi falsò tribuantur. Nec enim esse tantùm *Delecti pro conciliāda religione.* Interim. *Protestantiū prouocatio ad concilium.*

D à sacris literis aliena, verumetiam abhorrere à sensu communi. Si quis etiam ad hunc modum suos intra fines doceret, non illi futurum impunè. Quantis autem ipsi versentur in periculis, ob huius doctrinæ professionem, neminem esse qui non videat. Quæ sanè discrimina minimè subire velint, nisi certò scirent, hanc ipsam doctrinam esse consentaneam verbo Dei, & propter gloriam nominis diuini retinendam. Illud etiam spargi ab aduersarijs apud exteros, quasi doctrinæ genus hoc receperint, non quidem vlla pietate, sed vt per eam occasionem inuaderent in bona sacra. Sed hanc calumniam & anteactis conuentibus esse refutatam, & fore, vt in totius orbis concilio magis confutetur. Homines etiam prudentes atq; iudicio prędit os, comparatione facta periculorum atq; commodorū, *Aduersus Protestantes calumnia.*

E facilè videre, non minus absurdam & ineptam hanc esse, quàm acerbam & odiosam criminationem. An enim vllę suis in finibus tantę queant esse facultates Ecclesiarum, vt existimationem, famam, dignitatem, coniuges, liberos, deniq; fortunas omneis atque vitam ipsam, in præsentissimum periculum idcircò deuocare velint? An vlla commoda sibi tam arridere, & chara esse possint, vt non & Cæsaris, & ipsorum laudatissimorum videlicet Regum beneuolentiam atque gratiam, his omnibus longè præponant? Suos nimirum maiores atque parentes, cùm ex ijs bonis nihil attingerent, & domi cum dignitate vixisse, & sumptus etiam publicos tolerasse: nec id modò, sed Ecclesias etiam partim instituisse nouas, collatis eò magnis vectigalibus, partim locupletasse veteres ac magis exornauisse. Suæ quidem ditionis Ecclesiarum opes esse mediocres,

ac licet

1531. ac licet necessariæ sint Ministris, qui populo præsunt erudiendo quorũ sanè prouentus annui sint admodum accisi: nõ se tamen recusare, quò minus in pios vsus, arbitratu concilij conferantur: modò conciliũ illud tale sit, in quo præiudicijs, & affectui non sit locus. In calumnijs etiam hanc esse primam, hoc nomine se deferri potissimum & accusari, quasi doctrina, quam profiteantur, improbet: Magistratum & legum dignitatem eneruet, sed scriptum suum recitatum & exhibitum Augustæ, respondere huic criminationi. Hoc quoq; verè posse dici, huius temporis viros doctos ornasse Magistratus atq; legum dignitatem, magis quàm vlla superior ætas fecerit. Sic enim prorsus erudijsse mentes, vt & Magistratus intelligat certoq; sciat, suum vitæ genus atq; statum esse Deo pergratum, & populus inuicem agnoscat, honorem & obsequentiam se debere Magistratui, propter mandatum Dei, qui potestatis ordinariæ contemptum non dimittat impunitum. Præterea, cùm ipsi beneficio Dei præsint etiam alijs, cuius hoc esset dementiæ, tolerare doctrinam, quæ frena laxaret hominibus, & obedientiam dissolueret, & populum in se concitaret? Quid etiam de præfectis Ecclesiarum sentiant, in suo illo scripto luculenter explicasse. Nam & Ecclesiastici status administrationem legitimam sibi probari, & ministerium verbi seu potestatem clauium summo se studio venerari. Iam verò, cùm hæc & id genus alia crimina in se conferri audiant, & verò publicè multùm referre putent, vt ipsi, tanta prudentia & authoritate reges, causam ordinè & rectè intelligant: ideò se, purgandi sui causa, voluisse hæc ad ipsos perscribere, & orare plurimùm, ne calumnijs illis fidem habeant, neq; sinistram vllam de se concipiant opinionem: sed integrum seruent iudiciũ, donec publicè purgandi sui locus detur, quod in primis cupiant. Orare etiam, Cæsarem hortentur, vt propter causæ magnitudinem & Ecclesiæ totius vtilitatem, concilium pium atque liberum in Germania, primo quoq; tempore, cogat: neq; grauius quid contra se statuat, donec legitimè disceptata res fuerit atq; definita. Nam & hucusq; semper officium se præstitisse suum reipublicæ Imperij, & nunc doctrinam istam profiteri, eoq; nomine in discrimen vocari, nulla certè cupiditate vel proteruia, sed propter mandatum atq; gloriam Dei. Quò magis etiam sperare, non ipsos esse defuturos suis precibus. Nam in summa laude ponendum, si quidem hoc authoritate sua perficiant, & intercessione, ne ferro decidantur & armis hæ controuersiæ, sed rectum fiat iudicium, & sanentur morbi, & Ecclesiæ concilientur, & vis nulla fiat hominum conscientijs: postremò, si de ipsorũ erga se voluntate per literas cognoscant, longè id sibi fore gratissimum.

Magistratus & leges à doctis ornata hoc tẽpore.

A B C D

Februario mense, Saxoniæ princeps elector, socios omnes conscribit, vt ad xxix. Martij diem adsint Smalcaldię, deliberaturi de suscipienda defensione contra vim hostilem, si qua fortè fiat. Hi erant principes ac ciuitates, quas antea sæpe diximus. Veruntamen Saxo valetudine detentus, filium eò misit, Ioannem Fridericum. Superiori conuentu placuit, Danię regem Fridericum & Saxonicas maritimasq; ciuitates de fœdere solicitandas esse. Nũc igitur, cùm denuò conuenissent, quid actum interea sit cum illis, & quid singuli responderint, commemoratur. Et Danus quidem, amare se doctrinam Euangelij, sed multos esse per suum regnum Episcopos valde potentes, tam opibus quàm clientelis & coniunctione nobilitatis: nec sibi integrum esse dicebat, fœdus hoc inire, tanquam Regem. Ad alias verò suas prouincias quod attinet, quę sint ditionis Imperij, non recusare. Megelburgensis Henricus excusabat, quòd ipsius legati decreto subscripserant Augustano. Veruntamen nihil se facturum in ipsos inimicè. Pomeranię princeps Berninus, non se quidem abhorrere, sed penes fratrem, natu maiorem, summam rerum adhuc esse propè totam. Lubecenses non detrectabant: sed quòd magnos belli sumptus tolerassent, eius quoq; rationem haberi, & si fortè Danię

Episcopi per Daniam obstant doctrinæ Euangelij.

E

rex

A rex Christiernus, regno pulsus, vim ipsis afferat, quid inuicem expectare debeant præsidij, scire cupiebant. Luneburgenses, quod ipsorum principi Ernesto placeret, idem se quoque facturos esse prædicabant. Deliberatum deinde fuit de suffragijs exquirendis, de subitarijs auxilijs, de contribuenda pecunia, de perpetuandis auxilijs, de deligendis ducibus, de recipiendis illis, qui velint huius esse fœderis, postea de constituendis procuratoribus & aduocatis, qui suo nomine respondeant in iudicio, si fortè fiscus, aut mandatu Cęsaris, aut aliorum rogatu litem moueret, & huic quidem defensionis parti sese coniungunt Georgius Brandeburgicus, Noriberga, Campodunum, Heilprunum: fœdus autem repudiabant. 1531.

B Decretum etiam fuit, manifesta flagitia seuerè per suam cuiq; ditionem esse punienda. Prius quàm fœdus iniretur, in consilium adhibiti fuerunt, non iureconsulti modò, sed theologi quoq;. Lutherus autem semper docuerat, Magistratui non esse resistendum, & extabat eius hac de re libellus. Cùm autem in hac deliberatione periti iuris docerent, legibus esse permissum resistere nonnunquam: & nunc in eum casum, de quo leges inter alia mentionem faciant, rem esse deductam ostenderent, Lutherus ingenuè profitetur, se nesciuisse hoc licere: & quia leges politicas Euangelium non impugnet aut aboleat, vti semper docuerit: deinde, quoniam hoc tempore tam dubio tamq; formiduloso multa possint accidere, sic vt non modò ius ipsum, sed conscientiæ quoq; vis atque necessitas arma

Licet quandoq; minori Magistratui superiori resistere.

Lutheri ingenua confessio.

C nobis porrigat, defensionis causa fœdus iniri posse dicit, siue Cæsar ipse, siue quis alius fortè bellū eius nomine faciat. Edito quoq; scripto primùm explicat, quàm fuerint in Augustæ comitijs obstinati Pontificij: deinde monet in vniuersum omneis, ne Magistratui ad eiusmodi bellum imperanti militiam, obtemperent. Doctrinæ verò pontificiæ complures & grauissimos quidem recensent errores, quos ait ab illis propugnatum iri, qui se castris illis adiungunt. Quia quidem in re summum nefas inesse dicit: quanta sit etiam lux illata mentibus hominum hoc tempore, per Euangelij cognitionem, demonstrat, & à tam impij belli societate temperandum esse docet. De Tigurinis, Bernatibus, Basiliensibus egerant aliquot ciuitates, quòd si indefinitè, sine vllius dogmatis exceptione reciperentur,

D non esse recusaturos fœdus. Ioannes autem Fridericus ad parentem se relaturum dicebat. Quod de paranda defensione propositum fuit, ciuitates ita recipiunt, vt in proximo conuentu Francofurtensi planè respondeant, quid in eo velint. De creatione Romanorum regis idem Principes, quod anteà statuunt, neque se parituros esse dicunt: & quia Cęsar datis ad ipsos literis mādauerat, vt pro Romanorū rege Ferdinandum agnoscerent, placuit vt Saxoniæ princeps interea formulā responsi concipiat, & Frācofurti in medium proponat. Ciuitates etiā, quid de Ferdinandi regis creatione statuant, tum explicent. Conuentui futuro dictus est dies Francofurti, ad quartum Iunij diem. Interea dum Smalcaldiæ sunt, allatæ fuerunt eis literæ Cæsaris, in quibus hoc erat perscriptum: ex omnibus locis nun-

E tiari de Turca: quemadmodū ingenti cum exercitu constituerit in Germaniam inuadere. Mandabat igitur, vt sine exceptione conferrent auxilia. Illi, maiorum exemplo non se recusare dicunt vllum onus aut officium, quod Reipublicę prçstari debeat: sed scire ipsum, in quam sententiam Augustę verba fecerit Elector Brandeburgicus, quod tamen ipse postea mitigarit, quid etiam de fisco decretum sit in eo conuentu. Se quidem & tunc orasse plurimùm, vt actionem omnē fiscalem, quę religionis nomine moueri possit, authoritate sua tolleret. Et cùm nihil impetrassent, nuper ante menses aliquot, missis literis atq; Legatis idem denuò flagitasse: nullum verò tulisse responsum, nisi quòd ipsorum Legatis Fridericus Palatinus demum dixit, non esse quòd longius progrediantur aut expectent: nam suo tempore ipsum, quid oporteat responderi, cōsideraturum. Id sibi quidē

De aduentu Turcæ nuntius.

omninò

1531. omninò præter expectationem tunc accidisse, & nihilominus putasse, fore, vt aliquando tandem responderetur aliquid. Cùm autem de conferendis in Turcam auxilijs nunc solicitentur, neque tamen pacem adhuc impetrent, facilè cogitari posse, quàm sit ipsis incommodum, quàm non consultum, vt in hoc dubio rerum suarum statu, cùm & proscriptiones & vim hostilem expectare coguntur, præsidia sibi detrahant, ac veluti neruos incidant ipsi. Nam si fisco permittatur aduersum se actio, religionis causa, cui dubium sit, quin ad vim ea res pertineat? Quapropter iterum atque iterum obsecrare, vt tandem aliquid statuat, & fisco actione omni interdicat, adusque concilij tempus, & pacem atque securitatem sibi præstet. Se facturos inuicem pro sua virili parte, non in Turcico solùm bello, sed in omnibus alijs Reipublicæ negotijs, quod fuisit officij. Petere autem vt per hos legatos, quid sit ipsius propositi, renuntiet. Martio mense decessit è vita Richardus Archiepiscopus Treuirensis. Magna fuerat eius inter Electores authoritas, propter vsum rerum & studium libertatis. Veneni suspicio fuit, & ex domesticis quidam tormentis ideò subiectus, fortitudine & constantia sua periculum euasit. Cùm Vlmenses hoc ab Argentinensi Senatu flagitassent, Bucerus eò profectus ipsorum ditionis Ecclesias constituit, & religionis formulam conscribit, adiutus ab OEcolampadio & Ambrosio Blaurero. Sub hoc tempus in Belgium venit Maria, soror germana Cæsaris, quæ Ludouicum Vngariæ regem habuit in matrimonio, sicut antè diximus. Hanc Cæsar, amitæ suæ Margaritæ, quæ nuper è vita decesserat, substituit, & regionibus illis omnibus præficit. Clementi septimo lis erat cum Alfonso duce Ferrariensi, de Rhegio & Mutina. tandem facto compromisso, Cæsarem deligunt arbitrum. Is in Belgio cùm esset per hos ferè dies, pro Ferrariensi pronuntiat.

Richardi Treuirensis mors.

Bucerus Vlmæ Ecclesias constituit.

Regina Vngariæ Belgio præfecta.

Cæsar arbiter inter Pontif. & Ferrar.

Ad Principum atque ciuitatum literas, Galliæ rex, Aprilis die xxi. respondet, Nihil optare se vehementius quàm totius Europæ concordiam, & pergratum esse, quòd ipsi etiam eò propendeant, quodque concilium fieri cupiant. Hoc enim sibi non vtile modò, sed & necessarium videri: & quoties de sananda republica sermo incidit, ita semper iudicare, nullum esse firmius fundamentum, quàm si veri monstrator & almus ille Spiritus primas in ea re partes obtineat. Quòd si cæteri etiam idem statuant, & si concilio deligatur locus ab omni periculo vacuus atque suspicione, quo quidem in loco suam cuique sententiam liberè pronuntiare liceat, nec affectibus aliquid detur: tunc nimirum optimè sperandum esse de summa rei. Quòd autem soliciti sint, ne criminationibus aduersariorum alienior sit factus ab ipsis, non esse quod vereantur: suo enim quodam instituto atque disciplina non se consueuisse, ne de inimicorum quidem fama temerè statuere. Cùm verò tanta sit, tamque vetus inter Galliæ reges ac Imperij principes necessitudo, cuiusnam hoc esset inhumanitatis, de propinquis & amicis vllam sinistram concipere opinionem, indicta videlicet causa? quantum enim ipse tribuat huic amicitiæ iam olim initæ, vel ex eo posse videri, quòd etiam tunc, quando fortè bellum geritur cum Cæsare, Germanis tamen & ciuibus Imperij tutus in Galliam accessus & exitus illinc pateat, vt non secus, quàm si domi essent, negotiari ipsis liceat: ita quidem, vt Germaniæ Principum atque ciuium domicilium Gallia rectè nominari possit. Hæc quidem esse nota & peruulgata, sed tamen non adeò magna, quin ipsorum causa, quandocunque res ita dabit, multò sit facturus maiora. Præsertim, si, quod profitentur, pij liberique Concilij decreta non repudient. Vt enim disceptatione potius quàm ferro dirimatur controuersia, quod quidem ipsi petant, idem sibi quoque videri, esse tum honestum magis, tum Reipublicæ salutare, quæ tritissimam subitura sit fortunam, si res ad arma veniat. Illud de Germaniæ Galliæque necessitudine, quod dicit, sic habet.

Regis Galliæ ad Protest. responsio.

Regis Galliæ ingenium.

Amicitia inter Gallos & Germanos.

Franco-

1531.

A Franconcs Germani, Sueuis finitimi, facta quondã irruptione, & Treuiris, Menapijs, Morinis, Neruijs, Ambiãis, Bellouacis, Suessionibus oppressis, in ea parte Galliæ consederunt, quæ nomen ad hoc vsq; tempus ab illis retinet, & Francia dicitur: cuius quidem regionis caput est Lutetia Parisiorum. Et cùm ordine multi reges ipsorum ibi dominarentur, suosq; fines amplificarent, tandẽ ad Pipinum etiam eiusq; filium Carolũ, rei summa peruenit: qui pòst ob rerum gestarum amplitudinem dictus est Magnus: & vbi quartò Romã venisset, à Leone III. Pontifice, & ab omni populo salutatus est Imperator Augustus, & Germaniam, Italiam atq; Galliam possedit. Huius deinde filius Ludouicus, & qui venerunt ab eo nepotes, Galliæ reges fuerunt. Huc ergò suam originem rex Franciscus refert, & è Franconũ stirpe procreatum sese dicit. Eodem fuit etiam vsus adminiculo, superioribus annis, cùm à morte Maximiliani Cæsaris, dignitatem affectaret Imperij. Cùm enim exteris populis ad hunc gradũ sciret esse lege iam inueterata præclusum aditũ, voluit demonstrare se quoq; Germanũ esse. Verum enimuerò, postremus è Caroli magni stirpe masculina Galliç rex, fuit Ludouicus quintus, qui non relictis liberis vitam finijt, anno salutis nongentesimo octogesimo octauo: cùm in ea familia regni possessio fuisset per annos ducentos triginta octo. Post eius mortem successio iure quidem veniebat ad Carolum, Lotharingiæ ducem, Ludouici patruum: sed Hugo Capetus, Lutetiç Comes, vti tradunt, cuius mater, ordine longissimo suum genus referebat ad Carolum magnum, profligato captoq; Lotharingiæ duce, regnum inuasit, & ad filium Robertũ transmisit, cuius deinde masculina progenies ad Franciscum vsq; regem continuata fuit. Sunt, qui Capetum obscuro humiliq; loco natum esse dicunt: sed Annalium scriptores plerique negant, & hanc eius, quam dixi, recensent originem.

Vnde necessitudo inter Germanos & Gallos.

Carolus magnus Imperator salutatus.

B

Ludouicus quintus postremus è stirpe Caroli.

Hugo Capetus regnum inuadit.

C

Britanniæ rex, Henricus octauus. Maij die tertio rescribit, Magna se cum voluptate legisse, quòd eò spectent, vt salua permanente religione, & inuiolata pace, morbi sanantur in Ecclesijs, & emendentur quæ vel hominum nequitia vel ignoratione deprauata sint atq; corrupta. Quòd etiam suis literis totã actionem commemorent, valde sibi esse iucundum. Excitatam quidẽ fuisse famam de ipsis non valde commodam, quasi defenderent homines quosdam dementes, qui studeant omnia perturbare & summa miscere profundis. Verùm non se fidem habuisse, primùm, quòd Christiana charitas ita poscat, deinde, quòd id genus crimina iudicaret nõ posse cadere in tanti splendoris, nobilitatis atq; prudentiæ viros. Et quanquam eorum quæ ferebantur, nihil vnquam crediturus erat prius, quàm certò comperisset, tamen quòd ad hunc modum sese purgarint, perquam sibi fuisse gratum: vel eò maximè, quòd iudicio & opinione non aberrauerit. Quòd igitur emendari vitia petant, in eo suam & omnium bonorũ voluntatem cum ipsorum studio planè congruere. Nam rerum humanarum hanc esse conditionem, vt tanquam in corpore, sic etiam in republica & omni administratione, continentibus ferè sit opus remedijs. Magnam igitur laudem mereri, qui medicinã faciunt, & vulnus atq; morbum ita curant, vt nihil exasperent. Non dubitare autem, quin eò tendat etiam ipsorum conatus. Cauendum esse tamen diligenter ab illo genere hominum, qui res nouas appetunt, & ordinũ æqualitatem prædicant, & Magistratum efficiunt contemptibilem. Eius enim sectæ quosdam intra sui regni fines aliquando fuisse, & inde ex Germania eò penetrasse. Et quoniam de reuerentia magistratus mentionem suis in literis faciant, ideò se paucis voluisse cõmonefacere, ne cui licentiæ fenestram aperiant. Hoc enim si caueant & emendationi studeant, optimam operã esse nauaturos reipublicæ. Concilium quidem publicum in primis etiam optare se, Deumq; precari, vt Principum animos in hanc curam accendat. De ipsis autem omnia se rectè sperare, nec esse quicquam, quod ipsorum

Angliæ regis ad Protest. responsio.

D

Assiduis remedijs opus est in Republica.

E

O causa

1531. causa non velit. Intercessurum etiam apud Cæsarem diligenter, vt concordiæ rationes inueniantur, in eoq; se facturum, quod ipsimet singulis temporibus optimum esse iudicabunt. A

Ciuitatum sententia de Rom. rege.

Cùm ad diem ventum esset Francofurtum, legati ciuitatum, sicut constitutum erat, quid de Romanorū regis creatione sentiꝛent, exponunt. Post multam deliberationem ita se reperire, vt propter titulum Ferdinando regi tribuendum, litem vllam non necessariam subeant, aut periculum sibi creent ipsi, non videri consultū. Quandiu enim Cæsar aut vita superfit, aut sit intra fines Imperij, omnem esse penes ipsum potestate. Absente autem illo, rei summam ad Ferdinandum quidem venire, sed tanquam nomine & loco Cæsaris. Iam aliquoties omnia sua se detulisse Cæsari, quantùm quidem facultatibus omninò possint. Quòd si nunc autem creationi regis obsistant, fore, vt vanam fuisse pollicitationē illam plerique dicant, & idcircò fiant alieniores, & suam operam aduersum se multi profiteantur qui quidem contra religionis atq; doctrinæ causam nihil erant alioqui facturi. Metum etiam esse, ne fortè alij, qui sese aggregare huic fœderi cogitabant, hoc ipso iam deterreantur. His igitur de causis non sibi esse integrum, in ea quidem re, Ferdinando resistere: sed electionem, cuiusmodi sit, in medio sese relinquere. Quòd si Ferdinandus autem aliquid mandet verbo Dei contrarium non se parituros. Quòd si vim faciat, tum facturos ex formula fœderis, & ad defensionem omnia sua collaturos esse. Principes autem ad Cæsarem & ad Ferdinandum scribunt, Quòd contra morem ac libertatem sit actum Imperij, non se posse illud approbare, nec ipsi titulum tribuere Romanorum regis. Hoc etiam in literis ad Cæsarem addebat Saxo, Quòd si legitimè res tractetur, non se dissimilem futurum à suis maioribus. De Heluetijs in fœdus recipiendis, quod ciuitates valde cupiebant, Saxo per legatos respondet: quoniam de cœna Domini diuersum sequantur dogma, non sibi licere societatem cum ipsis vllam coire. Quanti sit ipsorum coniunctio, propter vires atq; potentiam, non se quidem latere: sed eò sibi minimè respiciendum esse, ne tristis inde sequatur exitus: quod ijs accidisse Scriptura testetur, qui muniendi sui causa, cuiusq; modi præsidijs vsi fuissent. Eo durante conuentu, literæ fuerunt allatæ Saxonis atq; Lantgrauij, ad reliquorum Principum atq; ciuitatum legatos, quibus hoc perscriptum erat, Moguntinum archiepiscopum & Palatinum principem Ludouicum, permissu Cæsaris velle intercedere de pace, & datis ad se literis petere, vt idem ipsi quoque permittant. Tunc enim diem esse dicturos conuentui. Re deliberata, legati placere sibi respondent. Cùm igitur Lantgrauius atq; Saxo renuntiassent, actionem sibi non improbari, si modò fiscus interea quiescat: illi cùm hoc impetrassent à Cæsare, diem constituunt, penultimum Augusti mensis diem. Legatos habebant hoc in conuentu ciuitates, Argentoratum, Vlma, Lubeca, Noriberga, Constantia, Rutelinga, Meminga, Lindauia, Biberacum, Isna, Campodunum, Heilprunū, Magdeburgum, Brema, Brunsuicum, Gotinga. B C D E

Saxonis scrupulus de Zuinglianis.

Moguntinus & Palatinus intercessores.

Lis Episcopi Bambergi cum Georgio Brandeb.

Bambergensis Episcopus Vuigandus, aliquot annis antè, querimoniam habuerat ad socios Sueuici fœderis, de Georgio Brandeburgico, quòd suum ille ius Ecclesiasticum interpellaret, quòd vectigalia sibi faceret deteriora, quòd facultates sacras aliò conferret, quòd sacerdotes ad nouum istud atq; falsum doctrinæ genus cogeret, aut si non parērent, eijceret: & quoniam in eo Romani Pontificis atq; Cæsaris edicta, sed & leges & æquitatem ipsam violet, summamq; sibi faciat iniuriam, petebat, vt vel gratia & authoritate sua illum ad officium adducant, aut opem illam sibi præstent, quàm ex fœdere debeant, quò sua deinceps tueri possit, & amissa recuperare. Cùm autem post variam disceptationem, eius rei causa dies esset dictus hoc anno, Norlingæ, mense Iulio, venerunt eò, rogatu Brandeburgici,

A gici, Protestantiũ legati. Cum Bambergensi erant Augustanus, Vuirciburgensis & Aistetensis, episcopi, tanquam adiutores & cõsiliarij. Proponit actor, & quantum acceperit iniuriæ, quantumq; damni, cõmemorat: & licet socij fœderis, proposita pœna, reo mandarint iam olim, vt ab incœpto desistat, ipsumq; restituat in integrum: nihil tamen adhuc effectum esse docet. Itaq; petit, vt iuxta formulam fœderis agatur. Reus, ea quidem parte, quæ propriè ad religionem & iurisdictionem Ecclesiasticam pertinebat, interponit appellationem, & ab illorum edictis atq; iudicio prouocat ad concilium. Illi verò, diebus aliquot interiectis, quòd ad hunc modum prouocarit, valde se mirari dicunt. Nam esse & inusitatum & con-

1531.

Brandeb. appellatio.

B tra præscriptum fœderis, quo cautum sit, vt actor & reus in omni controuersia sequantur arbitrium delectorum iudicum. Adhæc, ita conuenisse, vt Ecclesiasticorum libertatem omnes defendant. Huius ergò litis cognitionem ad se propriè pertinere: cùm etiam hucusque iudicium hoc agnouerit in hac ipsa causa, sine exceptione, nõ esse quòd iam recuset. Deinde, concilium sibi præiudicare non posse, nec esse præferendum, hac quidem in parte. His itaq; de causis non se recipere prouocationem, sed edicta superiora confirmare. Nisi autem obtemperetur, ex pacto sibi faciundum esse demonstrant. Reus contrà, quantum ad sacram iurisdictionem pertinet, in appellatione permanere, neq; iam latam sententiam admittere sese protestatur. Causam hanc agebat Brandeburgicus tam suo, quàm ex fra-

C tre Casimiro nepotis Alberti nomine, cuius erat tutor. Interea Cæsar, componendi dissidij religionis causa, conuentum indicit Imperij, Spiræ, ad Idus Septembris. Sed vndecimo calendas Septembris ad Saxonem veniunt Gulielmus Nassouius & Nuenarius, Comites, magnæ propter virtutem authoritatis viri: ac permissu Cæsaris de conciliatione agunt, & quinque omninò proponunt: de cœna Domini, de ritibus Ecclesiæ, de bonis sacris, de auxilijs in Turcam, de Ferdinandi regis electione. Cùm autem ex ipsorum verbis appareret, Cæsari persuasum esse, quasi Zuinglij doctrinã & Anabaptistarum ipse probaret, respondet, cuiusmodi sit doctrinæ suæ genus, & quid suæ ditionis Ecclesiæ ministri doceant, ex Augustana cõfessione satis esse notũ: sed & hoc cõstare, cùm esset in comitijs Augustæ,

Conuentus Spiræ indictus.

Intercessores ad Saxonem.

D nullum sibi fuisse cum ijs, qui Zuingliani vulgò putantur, commercium: sed ne postea quidem, donec sententiam illi suam explanassent. Eiusdem se nunc etiam esse propositi, & quam sit Augustæ professus doctrinã, in ea se beneficio Dei permansurum esse, ad extremum vsq; spiritum, & orare, vt ad Cæsarem hoc nomine sese purgent. Illi, iam antea se nouisse, rem ita habere, sed tamen explicaturos Cæsari dicebant, neq; dubitare, quin ei sit auditu futurum valde iucundum atq; gratum. Ad reliqua postulata quod attinet, placuit in proximum Imperij cõuentum ea differri. Petebant autem illi, vt ad eum conuentum aut ipse veniret, aut filium eò suum mitteret. Ille, cupere se quidem omnibus modis gratificari Cęsari, sed ętate iam esse grauẽ, & ad profectiones inhabilem, & subesse dicebat causas non

E leues, cur nec ipse veniat, nec filium quoq; mittat. Nam & Spirę & Augustę sibi quędam accidisse non boni exempli, sic quidem, vt nisi fide publica Cęsar sibi socijsq; caueat, adesse non posint. Deinde, vbicunq; sit futurus, non posse carere doctrina & prędicatione verbi Diuini, nec etiam pati, vt ciborum & alimonię discrimen vllũ sibi pręscribatur. Iam verò si de religione futura sit actio, rem ipsam postulare, vt Lutherũ & alios eò secum adducat, quibus etiam idoneè cauendum sit: adhęc, se sępenumero rogasse Cęsarẽ, de suę ditionis inauguratione, pro more Imperij, deq; rebus alijs, neq; tamen quicquam impetrasse, licet magnę pollicitationes interuenerint: imò Fridericum Palatinum in proximis Augustę comitijs, ita sibi ad ea respondisse illius mandatu, vt facilè videret iratum sibi esse Cęsarem, tametsi nullo suo merito. His igitur de causis non sibi esse integrum eò venire.

Quibus conditionibus Saxo venire velit ad comitia.

1531. Quòd si autem ipsorum intercessione Cæsar ante conuentū ea sibi concedat, non A esse defuturum. Cùm sub exitum Augusti mensis, Moguntini ac Palatini principis legati Smalcaldiam venissent, Protestantium legatis exponunt de suorum Principū erga rempublicam atq; patriam charitate. Cùm enim infecta re sit Augusta discessum, ipsos considerata periculi magnitudine, quod ex eo dissidio sit oriturum, non prius conquieuisse, quàm Cæsar ipsis intercedendi, deq; pace tractandi facultatem permitteret. Optimum ergò sibi videri, vt quæ conciliari non potuerunt Augustæ, nunc denuo tractentur: & qui tunc illius fuit exitus, idem sit huius initium actionis. Adhæc isti, suos ignorasse, quid proponeretur, ideoq; nullam certam aut definitam agendi rationem sibi dedisse. Verùm, vt postulata B scripto cōprehensa domū referant, mandasse. Itaq; licere, proponant quod videbitur: se deinde quod in mandatis habeant, esse facturos. Rursus illi de præclara suorum Principum erga patriam voluntate prolixè commemorant, & cùm illud fiscale sit impetratum, existimasse pleniorem ipsos agendi potestatem habituros esse, præsertim de illis, quæ decidi non potuerunt Augustæ. Iam verò, si quidem in eo permaneant, nec amplius proferant mandatū, fore, vt & Cæsari hoc & suis quoq; permolestè accidat. Hi contrà, non esse quòd incusentur eo nomine: nam intercessores nullum prodidisse genus actionis, verùm in genere locutos esse de pace. Non igitur alia sibi potuisse dari in mandatis. Deinde, ad earum rerū tractationē opus esse theologis atq; viris doctis, quorum hoc propriè sit munus. Cùm C igitur cuiusmodi esset actio futura nesciuerint, orare, ne secus interpretentur, & ad Cæsarem quoq;, si sit opus, excusent: vt etiam concordiæ rationes proponant, admodum sese cupere. Tum illi, ex literis Saxonē atq; Lantgrauium datis, fuisse non difficile futuram actionē colligere. Deinde, non hoc sui esse propositi, vt de dogmatis agant: sed quia pacē ipsi flagitent ad usq; cōcilij tempus, ideò se voluisse conferre sermonem, quid interea de dogmatis illis, adhuc quidē indefinitis, statuendum sit. His nimirum de rebus habere se mandatum vt agant, & inuestigēt, quomodo vel pax coire possit vel induciæ. Sed id confici non posse, nisi prius de rebus controuersis aliquid definiatur. Quòd si per mandatum ipsis forte non liceat ista tractare, demonstrent tamen, quę potissimùm ratio componendi dissidij videatur omnium esse cōmodissima. Respondent hi, nihil esse in literis, quod D vllam conditionem actionis futuræ significet: quòd autem scire cupiant, quid interea, dum fiat concilium, de dogmatis nondum definitis agendum sit, non se videre quomodo statui aliquid in eo possit, nisi Scriptura duce planū fiat, quid verum sit atq; pium, quid mendosum & impium. Vt autem hoc fiat, non esse huius loci. Nam scriptum illud suum, exhibitum Augustæ, & confutationē huic oppositam, esse mediocriter magnā, & multa cōplecti, & ad istam tractationē adhibendos esse viros rerum sacrarum peritos. Vt aūt ipsi viam cōciliationis & rationem aliquam ostendant, non hoc sui esse muneris, qui litis alteram partē sustineant. In comitijs Augustę sępe rogatum esse Cęsarem de pace. Pòst etiam, semel & iterum E per literas atq; legatos: idem nunc quoq; sese flagitare. Referunt isti, rationē illā, de qua prius dixerint, sibi visam fuisse percōmodam: sed quia mandatum eius rei nullum habere sese dicant, nolle amplius vrgere. Veruntamen, vt ad hunc modū discedatur, non sibi videri consultum. Et quia Cæsar, intercessione suorum Principum inducias concessit, existimare futurum non inutile, si dies aliquis cōstituatur, quem ad diem ipsi Principes & ciuitatum legati conueniant, cumq; sit Imperij conuentus proximè futurus Spiræ, quò Cæsar hauddubiè ac reliqui ordines accedent, constituendum esse tempus, quo & ipsi prius eò veniant. Quod si fiat, sperare se, fore, vt in longius aliquod tempus induciæ proferantur. Sed tamen omninò videri necesse, vt inprimis illud tractetur, quid vnumquemq; Magistratum

Legati Mogunt. & Palatini ad Protestant.

Verba vltrò citroq; cōmutata inter legatos & Protestant.

tum

A tum interea facere conueniat erga suos atque etiam alienę ditionis homines. Quòd si autem, nisi fide data publica, recusent eò venire, licet nihil opus esse putent, tamen nō dubitare, quin intercessores facilè hoc apud Cæsarem perficiant. Hi, quid habeant in mandatis, iam antea se demonstrasse: nempe vt postulata, quæcunque futura sint, literis consignata domum referant: ideoque nec de illis, quæ desiderent, agere, nec vllam aliam cōcordiæ viam ostendere sibi licere dicunt. Suos nimirum Principes & amare pacem, & omnia sua consilia eò referre, quod superioris temporis actionibus facilè doceri possit. Eiusdē se quoque voluntatis esse, & quicquid ad salutarem reipublicæ constitutionem pertineat, vt in eo elaborent, agnoscere 1531.
B sui hoc esse officij. Cùm aliud agi non posset, tandem placuit, Spiræ conueniendū esse ad diem, qui videbitur intercessoribus, vbi primùm de Saxonis atque Lantgrauij voluntate cognorint: qui nimirū, quid suæ sit in eo mentis, primo quoque tempore, suo sociorumque nomine renuntiare debeant. Decretum hoc fuit altera die Septembris. Initio autem mensis Octobris Moguntino ac Palatino Principi Saxo & Lantgrauius rescribunt: & actione repetita superiori, de rebus propositis nihil agi posse cum fructu sine Theologis, demonstrant. Se nimirum in ea, quem sint Augustę professi, religione, permanere: cumque in omnibus propè comitijs, & absente Cæsare, & nuper etiam præsente, concilium sit promissum: & ita quidem promissum, vt non multò post exitum comitiorum indiceretur & inchoaretur, *Saxonis & Lantgrauij ad intercessores literæ.*
C sperare se, futurum vt Cæsar illud quamprimum in Germania procuret. In eo se videlicet sociosque doctrinam suam copiosius explicaturos, & quod ad piam conciliationem faciat, nihil prętcrituros esse. Verùm, ne quid interea tumultuosè per Imperium fiat, orare se rursus, & vehementer quidem, efficiant apud Cæsarem, vt eos, qui doctrinam Euangelij vel iam profitentur, vel in posterum etiam profiteri volent, sinat vti pace, donec legitimi concilij decretum & authoritas interueniat. Quòd si autem ipsis tractandum videbitur & agendū de formula pacis, eoque nomine diem cōstituent, missuros eò se legatos. In doctrina verò sua, quam exhibuerunt Augustæ, si quis errorem adhuc aliquem residere putet, idque demonstrare velit, aut si docere non possit, sacrę Scripturæ testimonio se submittat, pergratum
D id sibi socijsque futurum: & si Cæsar eo nomine diem præfiniat Spiræ, si sibi socijsque & Luthero, quem eò secum adducturi sint inter alios Ecclesiæ ministros, idoneè caueat, si liberas & publicas verbi Diuini conciones, & vsum cœnæ Domini, iuxta mandatum Christi permittat, si ciborum discrimen nullum indicat, fore, vt vel ipsi veniant eò, vel mittant legatos cum necessarijs mandatis, & sui dogmatis rationem omnibus explanent. Quòd si tum in eo congressu, doctrinæ suæ confessio sacris literis refelli non possit, sperare Cæsarem nihil amplius moturum, quò minus in ea religione permaneant. Et quoniam ad cōcilium legitimum prouocarint, neque repertū adhuc sit in sua doctrina, quod verbo Dei repugnet, cùm etiam ex præscripto iuris atque legum, appellatione pendente, nihil in prouocato-
E rem grauius decerni debeat, omninò se confidere, futurū, vt Cæsar, ipsorum quidem interuentu potissimùm, pacem in Germania componat. Diximus antea de conuentu Imperij futuro Spiræ ad Idus Septembris. Cęsar autem, cùm de apparatu Turcico multorum literis atque nuntijs doceretur, in mensem Ianuarium anni sequentis, diem producit, & Ratisbonæ locum indicit, vt Austrię tantò esset vicinior, vbi bellum esse futurum videbat.

Quomodo bellum illud, quod ante biennium, Tigurini & Bernates erant facturi Quinquepagicis, aliarum ciuitatum interuentu pacatū fuerit, libro sexto docuimus. Hoc autē anno recruduit vulnus, & vrbes illæ duæ, locis omnibus occupatis atque claustris viarū, ne quid ad illos deueheretur alimoniæ, prohibebant. Fuit hoc ad solstitium æstiuum. Et cùm res ad magnum aliquem motum specta- *Dissidium inter Heluetios.*

1531. ret, Galliæ rex, item Glareani, Friburgij, Soloturij, Appecellenses intercedunt, & A
Conditiones pacis inter Heluetios. à multa disceptatione has proponunt leges: vt conuitiorum aboleatur memoria, in posterum temperetur, & maledicis ignoscatur: vt exules, religionis causa, restituantur: vt Quinquepagici in religione quidem sua permaneant. Sed tamen veteris & noui Testamenti lectione suis non interdicant: vt Tigurinorum & Bernatū socijs nulla molestia fiat: vt mutua subministrentur auxilia. Cùm hæc *Annona Quinquepagicis interclusa* frustrà fierent, Tigurini & Bernates, euulgato scripto, quemadmodum maximis illorum & varijs iniurijs coacti, cōmeatu ipsos interclusérint, exponunt: & quoniam pacis rationes ab intercessoribus propositas illi repudiēt, nec obscurā hostilis animi significationē ostendant, & superiorum annorū pacta violent, quando B cautum fuit, ne religionis causa cuiquam sit fraudi: licere sibi dicunt illis denegare annonam. Si quis ergò nascetur ex eo motus, hoc illis, qui præter dissidia nihil ex- *Ciuile bellum inter Tigurinos & Quinquepagicos.* petant, tribui oportere. Fuit hoc Septembris die nona. Cùm autem Quinquepagici maxima rerum necessariarum inopia premerentur, silentio conductis copijs, Octobris mensis die nono signa proferūt, & opinione citius ad Tigurinorū fines perueniunt. Quibus in finibus erat iam antè dispositum à Tigurinis præsidium circiter mille militum & amplius. Et hi quidem suos monent, crebris in oppidum dimissis nuntijs, vt mox aduolent. Sed tanta fuit hostium celeritas, vt hi vix ægrè subsidio venire possent. Et cùm iam superassent montē, quà faciundum erat iter, laborare suos in proxima valle, & in præsenti periculo versari cōspiciunt. Ibi tum C ad virtutem sese cohortati, promiscuè decurrunt ex monte, cuius hæc erat natura, vt singularibus eundum esset. Ea res in causa fuit, cùm vniuersi non possent in *Tigurinorum clades.* acie consistere, vt multitudine superati, plurimos è suis desiderarent, ac terga verterent. Fuit hoc vndecimo die Octobris. In cæsorum numero fuit Zuinglius. Nā *Zuinglij mors.* Tigurinorum ita fert consuetudo, cùm in hostem exitur, vt Ecclesiæ minister primarius vnà prodeat. Zuinglius etiam vir fortis alioquin & animosus, cùm secum reputaret, quod si domi resideret, ac prælium fortè fieret aduersum, fore vt magnam ipse sustineret inuidiam, quasi concionibus quidem accenderet hominū animos, in ipso autem discrimine remollesceret: voluit omninò communem subire Mar- *Ferina sæuities in cadauer Zuinglij.* tem. In corpus autem exanime valde sæuitum fuit, & vix etiā illius morte potuit D odij acerbitas exaturari. Natus erat annos quadraginta quatuor, minor Luthero quatuor annis. Per totum ferè mensem Augustum, visus antea fuerat cometa, & illis ipsis diebus mortē obijt Galliæ regis mater Ludouica, Sabaudiæ ducis Caroli soror consanguinea. Bernates, qui finitimis Vnderualdijs erant facturi bellū, vbi resciuerūt, iubent Tigurinos bono esse animo, & auxilia pollicentur, & suis omnibus cum copijs breui sese adfuturos nuntiant, & hostis vlciscendi prouinciam sibi deposcunt. Vbi demū conuenissent omnes, quod fuit octauo circiter die post factum præliū, & Bernates aliquantò remissius agerent. Tigurini, quibus auxilia miserāt Basilienses, Schafusiani & Sangallij, & Mullusiani, deligunt aliquot signa ex omni numero, qui de nocte profecti, quiescebant in monte, propè Mencingū, E vt ad primū lunæ splendorē impetu facto, propinquum oppidū Tugium ex improuiso caperent. Hostes verò, qui non procul inde consederant, cùm id per indicium accepissent, celeriter arreptis armis ante lucem procedunt, & illos quiescentes inuadunt Octobris die vigesima quarta, magno sublato clamore & vlulatu, *Altera Tigurinorum cædes.* quò plus terroris inferrent. Vtrinque multi ceciderunt: & quanquam superiores extiterūt Quinquepagici, de religionis tamē studio nihil remittebant Tigurini. Pace demum facta per intercessionem, hoc etiam fuit additū, quod nuper cum Argentinensibus atque Lantgrauio fecissent fœdus Tigurini, Bernates, Basilienses, vt ab eo discedant: idem de Ferdinando faciant Quinquepagici. Itaque redditis literis, quibus inuicem tenebantur, dissoluta fuit hæc vtrobique confœderatio. Sub finem Nouem-

A Nouembris OEcolampadius è vita decessit. Ex interitu Zuinglij maximum animo perceperat dolorem, eaq́ res morbum etiam auxisse putatur: erant enim coniunctissimi. Natus fuit annos quadraginta nouem. Extant eius in Prophetas aliquot lucubrationes, quæ valde probantur doctis. Ad xix. Decembris diem legati Protestantium Francofurti rursus cōueniunt, & quod reliquū erat de paranda defensione, statuunt. Hoc in conuentu Goslarienses & Embecenses in fœdus recepti sunt, paulò antè etiam Eslingenses. Aberant aūt Georgius Brandeburgicus & Noribergenses & Campodunenses & Heilprunenses. Nam hi licet doctrinā profitebantur eandē, sicut antè diximus, à fœdere tamen erant alieni. Cæsar, initio *OEcolampadij obitus.*

B mensis Ianuarij, relicto Belgio, Ratisbonā petebat, conuentus agendi causa, sicut antè diximus. In itinere, cùm Moguntiam venisset ad Calen. Februarij, Moguntinus archiepiscopus & Palatinus princeps iterū de pace intercedunt: & actionē permittente Cæsare, Saxonem atq; Lantgrauium monent, vt idem faciant. Itaq; missis vltrò citroq; literis, Schuinfurti, quod est ad Mœnum flumen, oppidum Imperij, fit cōuentus ad initium Aprilis. Ibi cœptum est agi de pace ad concilium vsq; seruanda. Principes intercessores ipsi aderant, & de præscripto Cæsaris hæc illis mandata proponunt, Vt præter scriptū illud exhibitum Augustæ de religione, nihil innouent, nihil doceant, nihil euulgent: & intra hos fines permaneant adusq; cōcilij tempus: ita tamen, vt cum Zuinglianis & Anabaptistis nihil habe- *1532. Conuentus Ratisbonensis. Leges pacificationis inter Cæsarem & Protestan.*

C ant cōmune: ne per occasionem religionis, alterius ditionis homines ad se pertrahant, aut in suam tutelam recipiant: ne quem suorum extra suæ ditionis fines docere patiantur: vt ab omni temperetur contumelia: ne iurisdictionē, ritus atq; cæremonias Ecclesiasticas interpellent: vt opem aduersus Turcā ferant, & decretis obtemperent, quæ ad rempub. & administrationem Imperij pertinent: vt Cæsari ac Roman. regi pareant, & si quod fœdus contra Cæsarem, regem, aut diuersæ religionis ordines fecerint, aboleāt. Hoc si faciant, sperare se, fore, vt Cęsar atq; Rex omnem superioris temporis offensionem deponāt. Saxo filium eò miserat, Ioannem Fridericum, ipse valetudine detentus: aderant etiam Franciscus Luneburgensis & Anhaldius: deinde reliquorū Principum atq; ciuitatum legati: quibus

D interim accesserant Nortusiani & Sueui Hallenses. Post multam disceptationem, intercessores, rem omnem ad Cæsarem, qui conuentus agebat Ratisbonæ, perscribunt, vt quid ipsius esset voluntatis, cognoscerent. Ad illud postulatū, quod erat, vt Saxo socijq; Roman. regi pareant: illi, quid in eo desiderent, & quid à Cæsare requirant, scripto consignant, & intercessoribus Aprilis die xvij. tradunt, & vt Ferdinandus rex ab instituto desistat, neq; pro Romanorum rege sese gerat, petunt. Si verò Cæsari videbitur opus esse aliquo tanquam coadiutore, vt tum de voluntate consilioq; Principum electorum legem Carolinam interpretetur, & edicto sanciat in perpetuum, vt quidem iure fieri debeat, in hunc modum, Ne videlicet posthac vnquam viuo Cæsare creetur Roman. rex, nisi primùm Electo- *Conditiones pro creando Romanorum rege.*

E res, & his adiuncti sex alij Principes Imperij, iudicent ita fieri oportere: et cùm apparebit ex vsu esse reipublicæ, vt tum Moguntinus collegas & sex reliquos Principes ad locum idoneum amplius deliberandi causa, conscribat: & vbi rem omnē diligenter expedierint, tum soli principes Electores, & his adiunctus Bohemiæ rex, creandi Regis potestatē habeant. Romanorum rex, viuo Cęsare creatus, non suo, sed Cæsaris tantùm nomine rempub. administret, nec vllam sibi potestatem aut imperium arroget. Principes ac ordines Imperij nō teneantur ei vlla fide vel iureiurando, nisi post mortē Cæsaris. Cùm creabitur nouus rex, non aliter quàm ex formula legis Carolinæ iuretur, neq; sit in Electorum potestate, formulam hanc immutare. Qui contra iusiurandum illud fecisse cōuictus fuerit, aut alioqui in grauem suspicionem venerit, neque se purgauerit, is omni iure electoratus in

1532. perpetuum careat. Posthac ex eadem Principum familia tres Reges ordine non A
creentur, vitandę causa pręscriptionis. Nullus creetur Roman. rex, qui non sit ex
aliqua Germaniæ Principum familia progenitus. Quæ lex Carolina sanciuit de
creatione Regis, ea neq; Cæsar, neq; Roman. rex mutet. Cùm Electoribus apparebit creandum esse Regem, necesse non habeant hoc antea denuntiare Cæsari,
neq; Cęsari in eo casu liceat Episcopo Moguntino mandare, vt Electores conuocet: sed cùm iustis de causis videbitur, quibus oportet, Cæsare superstite Regem
esse creandum, Moguntinus Francofurtum collegas ad certum diem conuocet:
neq; sit in ipsius potestate conuentum alio in loco indicere, nisi collegæ grauibus
de causis permittant. Coronam, sceptrum & alia Imperij ornamenta Moguntinus à Noribergicis minimè petat, nisi assentiantur collegæ. Trimestre illud spatium, quod à denuntiatione Principibus datur vt conueniant, non diminuat. Imperij enim & reipublicæ plurimùm referre, si fortè vnus & item alter, tempore
exclusi, non adsint. Interea dum Francofurti deliberant Electores, omnes alij excludantur. Si quid harum rerum violetur, tum Electores nō teneantur vel eò venire, vel permanere, & quicquid actum ibi fuerit, irritum habeatur. Neq; Cæsar,
neq; Romanorū rex in Italia, Gallia, cæterisve locis Electorum insignia pręferri,
nec officia sinat exerceri, nisi per Electores aut ipsorum legatos. Inaugurationem
supremam Roman. rex non accipiat, nisi vel Electores vel ipsorum adsint legati:
neq; Cæsar neq; Roman. rex impediat, quò minus exterorum regum atq; principum legati veniant ad Imperij conuentus, atq; ibi sua proponant: hoc enim & ad C
ius gentium pertinere, & alioqui plenum esse humanitatis & officij. Nec Cæsar
nec Romanorum rex, in causis principum Imperij, singularem aliquam potestatem sibi sumat decernendi, sed legitimè sinat illas, quo loco oportet, iudicari. Quę
ad principum & Imperij decus, honorem atq; salutem pertinent, quæq; data fide
seruaturum se promisit Cæsar, ea tueatur, & si quid contrà factum sit, emendet, &
lege caueat, vt quicunq; Romanorum rex erit, eadem seruet. Ad hunc modum si
Cæsar legem Carolinam explanet atq; confirmet, Saxoniæ principem non esse
defuturum officio, cùm respublica deliberationem eiusmodi postulabit: sin autem hæc intercessores à Cęsare non impetrent, non se defugere legitimam cognitionem, sic tamē, vt rex Ferdinandus interea nullam sibi sumat aut vsurpet administrationem rerum Imperij, nec authoritatem, in ipsos præsertim & Gulielmum D
atq; Ludouicum, fratres, Bauariæ principes. Quòd si ne hoc quidem impetretur,
petere, vt tum Cæsar palàm ipsos in cœtu principū & reliquorū ordinum audiat.
Ibi se demonstraturos, quàm grauibus & iustis de causis hanc electionē non probent. Et verò, cùm ob hanc recusationē intelligant se nō solùm apud Cæsarē, sed
apud exteros etiā reges atq; populos in suspicionē adduci rebellionis, idcircò rogare plurimum, ne Cęsar molestè ferat, si per Germaniā & extra fines etiā Imperij
facti sui rationem hominibus demonstrēt: hoc enim sibi necessariò faciundū esse.
Quod inter alia dicitur, vt Electores iurent ex formula legis Carolinæ, sic habet. E
Cùm Francofurtum illi venerunt, peracto sacro, procedunt ad aram, & librū, vti
vocant, sacratum ibi manibus contingunt, & verbis cōceptis religiosè iurant per
Formula iuramēti septem Elector. eā, qua Deo sint & Imperio deuincti, fidē, se creaturos esse reipublicæ Christianæ
nouum atq; summum Magistratū, quem eo munere dignum & imprimis idoneum ac salutarem esse putent, quantū quidem iudicio possint & ingenio cōsequi,
nullo interueniēte pacto, neq; largitione, neq; pręmio, neq; pollicitatione. Quòd
Bauaros principes fratres in suo numero ponunt, hanc rationē habet. Hi Ferdi-
Bauari Ferdinandi electionem non probant. nandi regis electionē improbabant etiā, & cōmunicatis consilijs, cū Saxone, cum
Lantgrauio, Galliæq; rege fœdus inierant, Germaniæ libertatis tuendæ causa: &
Gallíæ quidem rex, aureorum millia centena deposuit apud Bauaros, vt essent in
promptu,

A promptu, si res ita ferret. Principes intercessores, ad illa, quæ recitauimus, Aprilis 1532.
die xx. respondent: pacis & concordiæ causa tractare se negotium hoc, neque putasse, fore, vt hæc ab eis proponerentur. Quòd autē Cæsare superstite Romanum regem crearint, habere se grauissimas causas, quæ tunc Ioanni Friderico parentis legato sint explicatæ, & si res ita postulet, copiosius explanari posint. Cùm autē non ad se tantùm, sed ad Cæsarem etiam atque regem cæterosque Principes collegas ea res pertineat, nolle se prolixius de eo disceptare, sed in medio relinquere, quò facilius ad reliquam conciliationem perueniri posit: cuius quidem causa sit hîc indictus conuentus. Veruntamen, si res eò spectet, & hoc agatur, vt sibi omninò
B sit atque suis reddenda sui facti ratio, non se recusare iudicium, & ita suam causam esse probaturos, vt iure nihil exprobrari posit. Iam verò, si quidē hęc ad Cæsarem deferantur, metuere se cumprimis, vt non modò nullum habeant locum, sed reliquam etiam pacis tractationem impediant atque tollant. Vt igitur induciæ fiant & conciliatio tam religionis quàm electionis nomine, neque separentur alterum ab altero, plurimùm orare se tum patrem tum hæredem filium, Saxoniæ principes, vt ipsorum habeant in eo rationem, & à sententia desistant. Sic enim sperare futurum, vt Cæsar atque Rex idoneè & abundè caueant, electionem illam nec ipsis nec hæredibus vnquam fore detrimento. Non dubitare etiam, quin offensionem omnem deponant, & mutuam ipsis omnibus beneuolentiam declarent, Saxoni
C præsertim, in ijs quæ solicitet negotijs, & in ipsa quoque religionis causa, quantùm quidē omninò fieri posit. Nam vt religioni pax detur, & electionis causa maneat indefinita, valde se vereri, vt hoc posit impetrari. Se nimirum hæc amanter ita consulere, vt orare, & in eam partem accipiāt, & ita sese gerant, vt suam cōmendationem habuisse pondus, & diligentiam bene collocatā esse videant. Ioannes Fridericus princeps adhæc, quarto pòst die: non se tale ab ipsis respōsum expectasse. *Saxonis ad intercessores respōsio.*
Cùm enim inter alia nuper dixerint, pro salute ac dignitate Imperij creatum esse Romanorū regē, necessariò sibi respondendū ad hoc fuisse, tum sui parentis tum sociorū nomine, quibus hoc sit persuasum, electionē hanc esse vitiosam & minimè salutarē Imperio. Cumque iam ipsi personam sustineāt intercessorum, omninò
D se sperasse futurū, vt causam hanc nō defenderent, sed vt dubiam atque controuersam in medio relinquerent. Nam ea quæ prius ab se dicta sit, non ad ipsos, qui iam intercedunt, pertinere, sed ad illud tempus referri oportere, cùm hæc in communem deliberationem venient. Coloniæ quidē, quando fratrem suum Ferdinandū, ad Imperij societatē Cęsar cooptari petebat, propositas fuisse rationes, cur id fieret: verùm eas non sibi visas esse tantas, vt idcircò lex Carolina & Imperij ius atque libertas violaretur. Se quoque tunc, & reliquos sui parentis legatos ipsis respondisse, quamobrem ita fieri non oporteret. Quod igitur postremò dictum sit, idem se nunc quoque repetere: si videlicet hæc sua postulata Cæsar non admittat, vt tum legitimo iudicio causa disceptetur, & suæ recusationis causæ cognoscantur:
E cumque ex æquo & bono agant, existimasse futurū, vt ipsi, qui de reliquis intercedunt, in hac etiam controuersia viam aliquam & rationē honestam ac vtilem Imperio cōmonstrarent. Sed cùm id non fiat, nolle amplius vrgere. Parentem verò suum atque socios hauddubiè demonstraturos esse, nullius tamē cum iniuria, quomodo sit in leges atque libertatem Imperij cōmissum, & si quid ex eo nascetur incōmodi, quàm nihil ipsis culpæ sit attribuendū. Sperare etiam, cùm ad reipublicæ decus atque salutem ista pertineant, fore, vt Cæsar non inclementer accipiat. In reliquis postulatis, illud, quod primum est, ea parte, quæ est de Zuinglianis, eò spectabat, vt Principes à plerisque ciuitatibus diuellerētur: & in disceptatione sic illud intercessores explanabant, quòd si Zuingliani faterentur errorē atque desisterent, comprehendi etiam in hac pace: sin minus, tum deserendos, nec auxilij quicquam *Pontificiorum techne.*

eis

1532. eis communicandum, neque fœdus vllum cum ipsis faciundum esse. Verùm anno A superiori Smalcaldiæ conuenerat inter Protestantes: & cùm Argentinenses ac Sueuiæ ciuitates aliquot, dogma suum de cœna Domini, propositum in comitijs Augustæ, copiosius tunc explicassent, recepta fuit à Saxonicis ipsorum interpretatio. Coniunctis igitur animis idem nunc respondent omnes ad quæque postulata, & has conciliandæ pacis rationes demum proponunt. Ipsi, qui doctrinæ confessionem, & eiusdē apologiam exhibuerunt Augustæ, quive postea doctrinam hanc recipient, intra hos limites consistant, neque præterea quid innouent, ad conciliū vsque, toties promissum atque decretū: ijs, qui de cœna Domini, deque Baptismo secus docent, quàm ipsorum habet scriptum, exhibitum Augustę, minimè se con- B iungant, quantum quidem ad doctrinā attinet: alienę ditionis homines non pertrahant ad se, neque defendant, occasione religionis: verùm, si quibus, aut lege vel conditione liberum sit proficisci quò velint, vt hi, cùm suis dominis hoc antea denuntiarint, aliò migrent, si velint, atque recipiantur: extra suos fines non emittant concionatores, qui doceant, nisi forte Magistratus eius loci cupiat vel permittat, cùm ibi conuentus aliquis erit. Nam si recuset, tum domi faciant, licebit: quòd si autem intersint comitijs Imperij, vel si copias mittant aduersus Turcam, vtantur suis doctoribus, atque etiam de cœna Domini iuxta mandatū Christi: temperetur à contumelijs: veruntamen Ecclesiæ ministri, pro suo munere moderatè reprehendant errores atque vitia quodque rectū est demonstrent. Qui suæ sunt religionis, nō C excludātur ab Imperij camera: iurisdictio Ecclesiastica maneat quo nunc est loco, neque liceat Episcopis, ob huius doctrinæ professionē alicui creare periculum aut molestiam. Sententiæ latæ de religione, de iurisdictione, de cęremonijs, de bonis sacris, quæ quidem in executionem nondum venerunt, ad concilium vsque prorogentur: bonis Ecclesiæ vtantur, fruantur ij, qui permanserint ijs in locis, quò propriè bona illa pertinēt, neque per vim cuiquam eripiatur aliquid, & annui prouentus ad ea loca, quo solent antiquitus, deferantur, donec concilium aliter statuat: in rebus omnibus politicis, quod sui est officij quisque faciat, & rempub. omnes procurent, ac mutuā fidē beneuolentiamque præstent. Cùm vtrinque ventū esset ad extremū, neque propius coniungi possent, intercessores pergendū esse tamen in acti- D one ducebant, & quò celerius ad Cæsarem omnia perferrentur, Noribergæ conuentum alterū indicunt ad tertiū Iunij diem. Ibi tandē, licet summa rei conciliari non posset: tamē, quòd irruente in Austriā Turca, necesse erat omnes vndecunque vires contrahere, Cęsar pacem publicam totius Germaniæ sancit, & ne religionis causa cuiquam vlla molestia creetur, edicit, adusque concilij tempus: aut si nullum fiat, tantisper, donec per ordines Imperij alia fuerit inuenta ratio dissidium hoc sanandi. Qui contrà fecerint, ijs grauem constituit pœnam, & omnem operam se daturum ait, vt intra sextum mensem cōcilium denuntietur, & anno pòst inchoetur: aut, si hoc impetrari nōn posit, vt tum in Imperij comitijs de summa rei tractetur. Itaque mandat, vt interim actiones omnes forenses, religionis causa iam in- E tentatæ, suspendātur, neque posthac in Protestantes vllæ moueātur, & si quid fortè contrà fiet, irritū esse iubet. Protestantes inuicem, qui tum septem erant Principes et ciuitates vigintiquatuor, obsequentiā et officiū illi deferunt, et auxilia pollicentur aduersus Turcā. Hanc pacis formulā intercessores decreuerunt Iulij die vigesima tertia. Cęsar autem, quē per literas atque nuntios interpellabant, Augusti mensis die secundo ratam habuit, & edicto publico deinde sanxit, & Cameræ cæterisque iudicibus mandabat, vti pareant. Dum hæc geruntur, Cęsar cōuentus agit Ratisbonę, sicut antè diximus, & inter alia cōmemorat, se iampridem de concilio misisse legationem ad Pontificem & collegium Cardinaliū, ac responsum tulisse, quod postea cum Galliæ rege cōmunicarit: qui necessarium quidē esse concilium iudicet.

Concordia inter Zuinglianos & Lutheranos.

Rationes conciliandæ pacis.

Cæsar necessariò pacem dat Germaniæ.

Protestantium numerus.

Comitia Ratisbonæ

A iudicet. Verùm in eo, quod de modo, præcipuè verò de concilij loco Pontifex rescripsit, permagnam esse difficultatem, neq; statui quicquam adhuc potuisse. Sed tamen cùm dissidium hoc religionis augescat indies, & magnum ab eo sit periculum, se daturum operam, vt intra constitutum antea tempus Pontifex illud indicet ad locum idoneum, & sperare, non illum esse defuturum reipublicæ nec officio suo. Sin minus, tum in alio Imperij conuentu, quem ideò sit indicturus, rationem ineundã esse remedij. In Augustæ conuentu decretum etiam fuerat, vt Cameræ, quam vocant, iudicium reformaretur. Ad eam rem Cæsar suo nomine binos attribuit, & insuper Moguntinum delegit atq; Palatinum, Electores: item B Spirensem episcopũ, Ioannem Palatinum Simmerium, Gulielmum episcopum Argentinensem. Philippum Marchionem Badensem. Horum legati singuli, cùm ad Calendas Martij postea Spirã venissent, leges faciunt, quæ partim ad iudices, partim ad aduocatos, partim ad litigatores pertinent. Huius autem emendationis formulam illi hoc in conuentu Cæsari exhibent. Qui communicato cum reliquis consilio, sibi placere illam affirmat, & paucula quædam adijcit. 1532.

Delecti Camerales.

Hoc anno Christiernus Daniæ rex, in decimum nunc annum exul, vt suprà diximus, comparata classe, cogitabat amissa recuperare: sed captus mari, custodiæ traditus fuit. Eodemq; ferè tempore filius eius adolescens, quem Cæsar auunculus educabat, mortem obijt.

Christiernus Daniæ rex capitur.

C Libro superiori diximus, quomodo Cæsar transactionem Alberti Prussiæ ducis, cum Poloniæ rege Sigismundo, rescidit. Cùm autem Albertus in proposito maneret, proscriptus hoc tempore fuit à Camera, solicitante Vualthero Crombergo. Qua re cognita, Poloniæ rex, per legatum hoc in conuentu docet Prussiam esse antiquitus in fide & clientela sui regni. Petit igitur proscriptionem illam aboleri totam. Crombergus autem oratione prolixa demonstrat Iunij die tertio, Prussiam esse ditionis Imperij, nec ad Poloniæ reges pertinere quicquam: & licet sui maiores, bello deuicti, fidem dare coacti sint Casimiro Sigismundi patri, tamen id omninò fuisse contra superioris temporis pacta. Quod autem ita res habeat, id vel ipsius Alberti testimonio posse doceri, qui ante annum octauum, in D comitijs Noribergæ sit illud professus. Itaq; petit, vt Poloniæ regis postulato repudiato, sententia in Albertum lata mandetur executioni. Præcipua fuit in his comitijs belli Turcici deliberatio. Cumq; literis quotidianis atq; nuntijs adferretur, Turcam præmisisse iam multas equitum copias, propter Danubium, legati etiam Austriaci & finitimarum Gentium, quanto ipsi essent in discrimine, docerent: decreta fuerunt auxilia, sic vt omnes Imperij ordines, nõ pecuniam, sed militem in hoc bellum subministrarẽt. Itaq; xxvij. Iulij die finem habuit hic conuentus, & ad bellum sese comparabant omnes. Ad Idus Augusti, Saxoniæ princeps Elector diem supremum claudit: ei succedit Ioannes Fridericus filius.

Albertus Prussiæ dux proscriptus.

Turcæ impetus in Austriam.

Saxoniæ principis obitus.

Cùm Solymannus Belgradum venisset, deflectit ad læuam, & Giuntium E oppidum arcemq; frustrà tentat, fortiter illud propugnãte Nicolao Iurixio. Deinde prædatum emittit ad quindecim equitum millia, duce Casono. Is Lincium vsq; supra Viennam excurrit, & longè lateq; deuastatis agris, nullum immanitatis genus prætermittit. Cùm verò pedem referret, in nostros equites, qui fuerant emissi, vt rapinis ac populationibus illum prohiberent, incidit, & diuersis locis ad internecionem propè concisus, tandem & ipse occumbit. Solymannus, magis atq; magis ad læuam tendens, Gratium petit, oppidũ Stiriæ. Quo cognito, Cæsar, qui tum erat Lincij, deliberat quid facto sit opus. Tandem ea sententia vicit, vt castris omnibus ad Viennam positis hostem expectaret. Sic tandẽ Solymannus, nulla re memorabili perfecta discedit.

Turcæ equites ad internecionem concisi.

Galliæ regem Cęsar de auxilijs appellauerat: verùm is respondit, vt quidem

Cæsar

1532. *Gallus præsidia mittere in Turcam recusat.* Cæsar tum referebat, Germaniā esse potentem satis, quæ sola Turcæ resistat. Angliæ rex cunctanter etiam neque satis apertè rescripsit. Clemens Pontifex opem tulit, & summę rerum præfecerat Hippolytum Medices cardinalem. Heluetij, licet à Cæsare solicitati, non se cōmouerunt. Per Septembrem & Octobrem visus hoc tempore Cometa fuit ante solis ortum. Cùm pedem Turca retulisset, Cæsar eorū reiecta sententia, qui persequendū hostem esse dicerēt, exercitum dimittit, quòd hyems iam suberat, & Vienna contendit in Italiam. *Cesar è Germania discedit in Italiam.* Mantuæ cùm esset, decima Nouembris die datis literis ad ordines Imperij, fratrem suum Romanorū regem ait per suam absentiam esse gubernaturum Rempub. se, grauibus de causis è Germania profectum esse in Italiā, & ibi cum Pontifice velle agere de concilio, sicut Ratisbonæ decretum sit. Pacem ergò colant omnes, quam nuper edicto sanxerit, & fratri non secus atque sibi ipsi pareant. Inde Bononiam profectus, cum Clemente septimo venit in colloquium, deque religione & cōcilio inter alia deliberat. Fœdus etiam cum eo facit & cū cæteris Italiæ dynastis, aut potiùs renouat in sesquiannum, verbo quidē, pro tuenda Italiæ pace, sed reuera, ne Gallis pateret aditus. *Clemens subseruit scenæ.* Reclamabant fortiter Galliæ regis legati. Clemens autem monebat vt remissius agerent, tacitè significans, non fore diuturnum. Adduxerat enim Cæsar magnas Hispanorum copias, à quibus Italiam liberari Pontifex cupiebat. Itaque fœdus hoc probabat, obsecutus tempori.

1533. Cæsar pòst in Hispaniam nauigat mense Martio: neque multò pòst, legatum Pontifex in Germaniam mittit Hungonem Rangonum, Episcopum Rheginū. Is, vbi demum ad Saxonem venit, comitatus legato Cæsaris, in hanc sententiam verba facit. *Oratio legati Pōtificis ad Saxonē.* Cùm ante menses aliquot Pontifex atque Cæsar multis grauibusque de rebus consilia Bononiæ cōferrent, causam religionis etiam tractasse. Visum itaque tandem fuisse Pontifici, mittendam esse legationē in Germaniam. Et quanquam rei magnitudo posceret aliquem maiori præditum ingenio, & experientia, sibi tamen, quantumuis etiam deprecanti, munus hoc iniunctum fuisse. Per hanc igitur occasionē ad ipsum quoque venisse iam, vt quæ sit Pontificis mens atque voluntas, proponat, Cæsaris autē hæc omnia fieri voluntate & approbatione, Clementem ergò septimum, inde à sui Pontificatus initio, cumprimis hoc optasse, vt nata per Germaniam dissidia religionis componerentur, quo videlicet Ecclesiam ipse ac rempublicam tranquillè posset administrare. Hac etiam de causa multos non semel in Germaniam amandasse viros eruditione pręstantes, qui hoc perficerent: sed adhuc quidem frustrà sumptum esse laborem omnem. Cùm autem ex Hispania demùm Cæsar in Italiam venisset, abiturus illinc in Germaniam, in maxima spe fuisse Pontificem, fore, vt ille pro sua gratia & authoritate, dissidium hoc facilè sedaret. Et Cæsarem quidem, vt pristinæ religioni patriam restitueret, nihil ad summam diligentiam fecisse reliqui: & comitijs aliquot habitis nihil tamen potuisse perficere, pręsertim, cùm Christiani nominis hostis, Turca, pulcherrimos ipsius conatus impediret atque tardaret. Cùm verò iam iterum in Italiam Cæsar venisset, post multam Pontificis cum eo collocutionē, visum ei fuisse, remedium nullum adhiberi posse cōmodius vel efficacius, quàm per concilium publicum, cuius Germani quoque Principes vehementer sint cupidi Rationem autem hanc placuisse quoque Pontifici, tum reipublicæ, tum etiam causa Cæsaris, cui gratificari cupiat. Hanc nimirum suæ legationis esse causam, & habere se in mandatis, vt hoc ipsi nomine Pontificis denuntiet. Sed quia res ipsa postulet, vt de concilij futuri modo, deque tempore & loco prius deliberetur habere se capita quædam à Pontifice notata, quæ formulam eius rei complectantur, quorum nonnulla pertineant ad modum & ordinem, nimirum, vt sit liberum atque commune concilium, & omninò tale, sicut patres habere consueuerunt, quorum mentes gubernarit hauddubiè *Stratagemata Pontificis.*

Spiritus

1533.

A Spiritus Diuinus: deinde qui sunt interfuturi concilio, vt illius decreta se seruaturos esse spondeant. Nisi enim id caueatur, frustrà sumi laborem omnem. Quid enim prosit condere leges, quas nemo seruet, quas impunè quisq; violare possit? Adhæc, qui coràm ipsi non poterunt adesse, vt suos eò mittant legatos: item, vt interim omnia suo loco maneant & ordine, nec vlla fiat ante concilij decretum innouatio. De loco diu multumq; cogitasse Pontificem. Nam in primis eiusmodi locum esse deligendum, qui sit & fructuosus, & ad supportandum commeatū idoneus, & salubris etiam. Itaq; videri Pontifici Placentiam aut Bononiam fore non incommodam, aut certè Mantuam, quæ sit Imperij ciuitas, & Germaniæ vicina, & pulcherrimo loco sita, & rebus necessarijs abundans. Vt autem ex his tribus vnam sibi deligant, licere. Si qui verò Principes ad eiusmodi concilium fortè non venient, nec legatos etiam mittent, Pontificem nihilo minus in actione progressurum esse. Quòd si deinde concilij decretis parère aliqui recusent, & à Pontifice deficiant, proximum esse, vt Cæsar alijq; reges atq; principes ipsum & Ecclesiam defendant, ne quid accipiant detrimenti. Quò minus autem in hoc ipso tempore concilium denuntietur hanc esse causam, quòd circunstantias omneis diligenter prius considerare oporteat: & cùm toties futuri concilij spem Cæsar fecerit, ipsi placuisse, vt Germaniæ principibus de voluntate quoq; Pontificis nuntietur. Iam verò, si quidem ad hæc postulata Romanorum rex & cæteri Germaniæ principes commodè respondeant, fore, vt Pontifex, re deliberata, cum alijs etiam regibus, intra sextum mensem concilium indicat, anno deinde pòst inchoandum, vt interea victus & res necessariæ comportentur, & ad profectionē sese comparent omnes, præsertim longinquiores. Cùm hæc orasset, ea quæ diximus, capita scripto comprehensa tradit Electori. Postea legatus Cæsaris verba facit: quia superioribus omnibus comitijs, & adhuc quidem frustrà sit tentata religionis compositio, & per concilum posse rem componi, iudicatum sit, Cæsarem illud nuper apud Pontificem impetrasse: nempe, vt ad eum modum, eoq; tempore & loco: sicut ipsius exposuit legatus, habeatur. Ideoq; se missum à Cæsare, vt Pontifici placere concilium testificetur. Et quoniam ille de re tota sit abundè locutus, non esse quòd ipse pluribus agat. Petere autem, vt narrationi fidem habeat & beneuolè respondeat. Saxo, quia magni sit res momenti, consideraturum se dicit, & vt interim aliquam paruam moram leniter ferant, petit. Ad hæc legatus Pontificius: rectè ipsum facere, quòd deliberationem interponat, & meritò spacium hoc ei concedi: nam esse rem inprimis arduam. Fuit hoc Vinariæ. Paucis pòst diebus respondet Saxo. Quòd concilium Cæsar atq; Pontifex decreuerint, vehementer sese lætari: nam reipublicæ statum hoc in primis flagitare, vt habeatur quale Cæsar sæpenumero Germanis promisit: in quo nimirum legitimè res tractetur, iuxta præscriptum verbi Diuini. Quod si fiat, non se dubitare, quin rectè procedant omnia. Se quidem & orare Deum, vt id largiatur, & suę quoq; ditionis populum, vt idem faciat, moniturum esse, Studium etiam suum eò se conferre totum, & socijs, vt eandem curam suscipiant, authorem esse velle. Cupere se quidem ipsis iamiam respondere, sed esse multos alios eiusdem religionis qui cū parente suo Ioanne, doctrinam hanc in comitijs Augustę professi sint apud Cęsarem: vt autem his inconsultis respondeat, neq; priuatim sibi licere, nec etiam vtile esse causę. Multò enim pręstare, vt idem communi nomine respondeatur. Et quia Cęsar atq; Pontifex, hyeme superiori, datis Bononia literis ad ordines Imperij, legationis & concilij futuri spem fecerint, ideò se sociosq; diem constituisse, vigesimum quartum Iunij diem: quo conueniant Smalcaldię, de re tota deliberaturi. Quapropter orare, ne procrastinationem hanc moleste ferant. Simulac socij conuenerint ad diem, fore, vt communicatis consilijs, vel per legatos vel e-

Marginal notes: *De loco concilij Papæ hæsitatio.* — *Legati Cæsaris ad Saxonem oratio.* — *Saxonis responsio ad legatos.*

(Section letters in margin: B, C, D, E)

P pistolam

1533. pistolam ipsis breui respondeatur. Se quidem sic acturum esse, Dei beneficio, vt A non solùm hæc ætas, verùm etiam posteri videant, omnium rerum se nihil magis optasse, quàm vt pura doctrina religioq; & pax non Germaniæ tantùm, sed totius reipublicæ Christianæ floreat, & Cæsari supremo Magistratui, suus honos atque dignitas constet. Cùm deinde socij venissent, re deliberata, communi nomine per literas responsum fuit vltima die Iunij, Permagnas agere se gratias Cæsari, qui pro gloria Dei & salute Reipublicæ laborem hunc susceperit: nec enim dubitare, quin ex animo concilium optet. Itaq; se precari Deum, vt ipsius mentem confirmet, eoq; dirigat, vt veritas celebretur, & falsa doctrina, vitiosi cultus atq; ritus tollantur, & animis hominum eripiantur errores, & purus Dei cultus, aliæque piæ virtutes rursus excitentur. Nam in primis optare se concilium, in quo B causa controuersa rectè & ordinè definiatur. Cæsarem etiam eiusmodi concilium iam olim promisisse, & in multis Imperij comitijs, à graui deliberatione decretũ fuisse, vt in Germania cogeretur. Hanc enim dissensionem ex eo fonte manasse, quòd nimis impudenter quidam prædicarent eas, quas vulgò vocant Indulgentias. Quo sanè tempore magni quidam errores, qui dissimulari non poterant, patefacti sint atq; demonstrati. Et quanquam Leo Pontifex doctrinam istam, quæ detexit errores, damnauit, se tamen condemnationem illam adhuc oppugnasse Prophetarum & Apostolorum testimonijs. Itaq; summè necessarium semper visum fuisse concilium, in quo rursus de causa cognosceretur: quò videlicet planũ C fieri posset, quid verum sit, quid falsum: & ita quidem non se modò, verumetiam reliquos omneis iudicasse principes ac ordines, quòd viderent & faterentur irrepsisse in religionem multa, quæ tolli debeant & emendari, quodq; scirent quid homines cuperent & quid Respublica flagitaret. Cùm verò doctrinã hanc Pontifex condemnasset, in conuentibus Imperij fuisse decretum, his verbis, Vt vel omnium populorum, vel prouinciæ Germaniæ concilium fieret liberum atque Christianum. Ideò nimirum his verbis, ne vel illa sentẽtia Pontificis, vel cuiusuis alterius vis atq; potentia causæ præiudicaret. Deinde, ne secundum leges pontificias & scholarum opiniones, verùm iuxta sacram Scripturam in hac tota causa iudicium fieret. Nam si cuius potẽtia plus valere debeat, quàm sacræ literæ, quàm D legitima cognitio, quis dubitet aduersus Pontificem frustrà laborem omnem & actionem suscipi? Satis enim esse notum, quid anteactis aliquot concilijs profectum sit. Emendationem tunc quidem institutam: sed interpellatione Pontificũ fuisse totam sublatam. Grauissimis igitur de causis decretum esse factum, vt in Germania fieret concilium. Hoc etiam Cæsari sic placuisse. Verum ista pontificis postulata pugnare omninò cum Imperij decretis, quæ principum atque Cæsaris sint obsignata signis. Etenim, etsi de libero concilio loquitur, tamen aliò ipsum hauddubie spectare, quando videlicet hoc agit, vt sibi reges atque principes obstringat. Nam si liberum esse vellet, quorsum attineret hæc obligatio? Nunc verò cùm huc totus incumbat, hoc nimirum ipsius esse propositi, vt nomine concilij suam dominationem atq; potentiam defendat, neue quis errores atq; vitia re- E prehendat, aut si quis hoc moliatur, non ferat impunè. Quid alij facturi sint, non sibi constare: sed hoc illius postulatum eius esse generis, & ita conscriptum, vt à concilio magis absterreat, quàm ad illud inuitet. Quis enim ad hunc modum sese deuinciat, præsertim, cùm nondum appareat, qui sit concilij futurus ordo, qui modus, quæ forma: cùm ignoretur, an suam ibi pontifex atq; suæ clientelæ præcipuã esse velit, atq; summam authoritatẽ, vtrum de controuersia cognosci velit iuxta sacras literas, an verò secundum traditiones atq; leges, nullo Scripturæ testimonio confirmatas? Concilij quoq; libertatem impediri, dum ait, illud peragendum esse more veteri & iam olim recepto. Se quidem superioris ætatis conciliorum

Protestantium ad Pontificem & Cæsarem responsio.

Dissidium religionis vnde ortum.

Væ qui dicitis bonum malum.

Concilium liberũ & Christian. quomodo intelligendum.

Frustrà tenditur rete ante oculos pennatorum.

1533.

A ciliorum decreta, sacris literis consentanea, minimè recusare: sed nostræ ac paulò vetustioris memoriæ concilia, quæ decretis hominum & Pontifici plus æquo tribuerunt, à priscis illis plurimùm differre. Quòd igitur illud futurum esse dicat iuxta veterem morem, captiosè fieri, ne videlicet ea sit sententiarum libertas, qualem & ipsi petant, & causa quoq; postulet: sed vt secundum ipsius leges atq; potestatem, quam sibi sumit & arrogat, iudicetur, sicut in postremis aliquot concilijs factum esse constet. Eiusmodi autem actione non pacificari Ecclesias, neque dubias & afflictas conscientias expediri: sed amplius inuolui tenebris, & maiori seruitute constringi. Cùm igitur postulato ac desiderio tum Cæsaris, tum ordinũ

Concilia à prisca puritate degenerasse.

B Imperij Pontifex nondum satisfaciat, orare se plurimùm, vt Cæsar, considerata causæ magnitudine, quæ vniuersam rempublicam & omneis nationes complectitur, det operam, vt legitimè res agatur. Nam hoc ipsius esse officium, eiq; licere legibus, quando videlicet Pontifex veritatem impugnat. Prouidendum enim esse, ne sit & actor ille vel reus, & simul iudex. Omneis videlicet populos erectos esse in spem huius concilij, & summis votis atq; precibus flagitare, vt tandem dubitatione & angore afflictę conscientię liberentur, & via salutis commonstretur. A multis enim seculis non fuisse talem de tantis rebus dimicationem, vt in hoc tempore. Certamen autem istud esse natum ex varijs erroribus atque vitijs, quæ multò ante nostram ætatem inundarint. Quòd si autem ea fallat expectatio, neq;

Cæsaris interest religionem tueri.

Pontif. reus & actor iudex.

C tale concilium, vti iam olim promissum est, habeatur, quantum ea res mœrorem atq; cruciatum allatura sit mentibus hominum, facilè posse cogitari. Deinde, si legitimam cognitionem Pontifex defugiat, metum esse, ne respublica & Ecclesia maioribus agitentur fluctibus, quàm antehac vnquam. Sed cùm Imperij ordines omnes in omnibus conuentibus rectum concilium decreuerint, non dubitare se, quin in eo quoq; permaneant, & laqueum illum atq; vincula, quæ Pontifex ipsis inducere cogitat, longissimè repudient. Idem à cæteris quoq; sese Regibus expectare. Quam enim ille molitur obligationem, esse plenam captionis & insidiarũ, neq; verum posse fieri iudicium, nisi liberæ sint & expeditæ omnium mentes. Si verò pergat, & concilium habeat suo arbitratu, rem omnem se commissuros esse

Pontif. laqueus et vincula.

D Deo, qui suam ipse causam atq; doctrinam hauddubiè sit vindicaturus. Verumenim verò, si res eò recidant, vt hoc Pontifici permittatur, quod tamẽ minimè credant, consideraturos amplius, quid facto sit opus: & si fortè citentur, atque videant se posse aliquid pro gloria nominis Dei facere, venturos eò fide publica, cùm idoneè cautum fuerit, aut missis legatis, quicquid suæ necessitas ratioq; postulabit, in medium esse propositúros: ea lege tamen, vt interim illa Pontificis postulata minimè recipiant, nec etiam vllum concilium, quod sit ab Imperij decretis alienum, admittant. Etenim non videre se, quomodo Pontificis hoc institutum ad diuturnam Ecclesiæ vel Reipublicæ pacem pertinere possit: ipsi quoq;, si modò veri pastoris officium facere velit, non esse decorum, vt ad hunc modum agat.

E Nam proprium eius esse munus, vt hominibus consulat, veræq; doctrinæ pabulum proponat. Quod cùm ita sit, orare se plurimum, vt hoc suum responsum ad Cæsarem atque Pontificem referant, néue Cęsar, quem, vti summum magistratum à Deo constitutum, reuerenter agnoscant, in malam partem istud accipiat: sed in hoc elaboret, vt secundum Imperij decreta concilium fiat, & per homines pios miniméque suspectos controuersia tota disceptetur. Hoc nimirum ad ipsius laudem atque salutem pertinere, vt potentiam omnem & authoritatem ad veræ doctrinę conferat amplificationem, non ad confirmandam eorum crudelitatem, qui multis nunc annis in homines innocentes acerbè vindicant, ob Euangelij solùm atque doctrinæ salutaris professionem. Quod reliquum est, omnia sua se deferre Cæsari, nec esse quicquam cæterarum rerum, quod non ipsius causa velint.

Legati pontificis tradunt mutuas operas,

Pontifex conciliū fugitat.

1533. lint. Erat tum apud Ferdinandum regem Pontificis legatus Petrus Paulus Vergerius, de quo superiori libro diximus. Et quia Rheginus Episcopus ætate iam erat prouectus, & valetudine minus firma, Clemens Vergerio mandabat, si quidem illi quid accideret impedimenti, vt ipse legationem subiret. In primis verò monebat, vt in memoria semper habeat, quæ sua sit de concilio mens atque voluntas. Mandatis igitur atque formulæ præscriptæ diligenter insistat, neque latum vnguem ab ea discedat, nec in angustias ipsum atque necessitatem peragendi concilij conijciat, etiam si fortè rex Ferdinandus maximè vrgeat & instet. A

B

IOANNIS SLEIDANI

COMMENTARIORVM, DE STATV REligionis, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

C

ARGVMENTVM LIBRI IX.

Georgij Saxonis malitia in deprehendendis Euangelicæ doctrinæ veris professoribus exponitur. Lutherum accusat apud patruelem suum Electorem Saxoniæ. Clemens pontifex, Massiliæ neptem suam in matrimonium dat Henrico regis filio principi Aureliano. Dux Vuirtembergicus ditione sua eijcitur. Henricus Angliæ rex vxorem suam repudiat, & à pontifice Romano deficit. Franciscanorum Aurelianensium tragœdia exprimitur. Lantgrauius ditionem principis Vuirtembergici recuperat. Ferdinandus & princeps Saxoniæ pacem ineunt. Capita pacis inter illos explicantur. Clementi mortuo succedit Paulus Farnesius. In Gallia nouus exoritur motus propter chartas multis in locis affixas, in quibus de religione agebatur: ac multi propterea viui cremantur. Hoc factum rex excusat apud Germanos. Cæsar Timetem vrbem & Goletam arcem capit. Morus & Roffensis capite multantur in Anglia. Paulus pontifex, nuntio Paulo Vergerio, concilium indicit Mantuæ, Cùm eo tempore conuenissent Smalcaldiæ Protestantes, habita deliberatione, per literas respondent. Eò Langæus legatus à rege Galliæ missus, illos ad fœdus ineundum hortatur, & de multis capitibus agit, quibus respondent Protestantes. Eò quoque legationem mittit rex Angliæ, vt admoneat quisnam concilij exitus sit expectandus, Smalcaldicū fœdus renouatur, in quod multi principes ac ciuitates denuò recipiuntur. D

V M ad hunc modum respondissent, facto decreto placuit, Theologis & Iureconsultis dandum esse negotium deliberandi de futura concilij actione: responsum quoque Pontifici datum, euulgandum, & exteris Regibus atque populis communicandū esse, mittendos etiam Legatos ad iudices Cameræ, E qui præter edictum Cæsaris litem nonnullis mouebant religionis causa: deinde iudicium illorum esse recusandum, nisi desistant. Ad Moguntinum simul & Palatinum principem, intercessores, mittendam legationem, & ad Cęsarem postea rem omnem perscribendam. De Georgio Saxonię principe non semel diximus, quomodo & Lutherum priuatim, & publicè totam ipsius doctrinam odisset. Cùm autem è suis esse multos intelligeret, qui cœnam Domini percipiendam esse dicerent iuxta Christi mandatum, Ecclesiarum ministris iniunxit, vt ijs, qui tempore Paschali, de more veteri peccata sua confiterentur, & cœnam Domini iuxta Pontificum

A decreta sumerent, symbola quædam ac veluti tesseras darent, quas illi pòst reddderent Senatui: quò sciri posset, quinam Pontificium, qui verò Lutheri dogma sequerentur, Itaque Lipsiæ, quod est eius regionis primarium oppidum, deprehensi fuerunt ad lxx. sine symbolis. Hi Lutherum antea consuluerant, quid facto esset opus. Ille per Epistolam respondit, vt qui certò crederent integram sumendam esse cœnam, nihil agant contra conscientiam, & capitis discrimen potius adeant. Sic ergò confirmati perseuerant, & citanti à Principe, cùm eis propè bimestre tempus concederetur ad deliberandum, neque propositum mutarent, tametsi priuatim singuli solicitarentur, eiecti sunt oppido. Lutherus in ea, quam B diximus, epistola, Georgium Sathanæ vocabat Apostolum. Ea res magnam excitauit turbam. Et Georgius quidem datis ad patruelem Electorem Saxoniæ literis, accusabat illum, quòd non modò conuicium sibi faceret & contumeliam, sed suæ quoque ditionis homines ad rebellionem inflammaret. Elector ea de rè Luthero scribit, & inter alia, nisi de oblato crimine sese purget, necessariò sibi in ipsum esse vindicandum ait. Hac igitur occasione Lutherus, edito libello criminationem illam refellit, & se consuluisse dicit illis, non vt Principi resisterent impia mandanti, sed vt exilium paterentur potius. Hoc autem ad nullam pertinere rebellionem. Nam eos, qui viribus & armis resistendum esse magistratui docent, hoc nomine censeri. Quòd autem suæ ditionis populum Georgius iureiurando C deuincit & astringit, vt doctrinam hanc persequantur, id quale sit, omnibus iudicio præditis, æstimandum sese relinquere. Sanè, si princeps Elector tale quid aduersus ipsum à suis præstari vellet, non se dubitare, quin ille, quo est ingenio, statim vt seditiosum sit interpretaturus. Atqui, dignitatem magistratus atque legũ ita se scriptis illustrasse suis, vt amplius non posit à quoquam: Etenim sub pontificatu Romano iacuisse prorsus in magnis illis tenebris hanc etiam de Magistratu doctrinam, & vulgò persuasum fuisse, quasi vitæ genus illud non esset Deo gratum. Eos autem qui sic docent, esse reuera seditiosos, & extare Petri Apostoli de ipsis vaticinium. Sed hoc esse proprium Euangelij professionis, vt tanquam seditiosa condemnetur. Christum ipsum hoc nomine atque titulo raptum esse ad D mortem omnium indignissimam, quasi Iudæorum Rex esse vellet, & populum, vt à Cæsare deficerent, incitaret. Huic deinde libello subiunxit epistolam, qua ciues Lipsenses exules consolatur, & monet vt præsentem fortunam moderatè ferant, & simul Deo gratias agant, qui vim istam mentis atque constantiam sit ipsis largitus. Non fore perpetuum hoc neque solidum gaudium aduersarijs Euangelij, sed omnium opinione citius interiturum. Et adhuc quidem omnes illorum conatus irritos fuisse, ac singulari Dei beneficio concidisse, demonstrat.

1533. *Georgij Saxonis ars ad deprehendos Lutheranos.* *Lutherus ad Lipsenses consiliũ.* *Lipsenses 170. missi in exilium.* *Lutheri purgatio* *Magistratus dignitas à Luthero illustrata.* *Christus seditiõis damnatus.* *Consolatio exulũ*

Suprà diximus de Cæsaris & Clementis septimi colloquio. Cùm autem in Hispaniam Cæsar rediisset, Clemens rogatu Galliæ regis, per mare Ligusticum venit Massiliam, Autumni tempore, & arctioris necessitudinis causa, neptem E suam Catharinam Medices in matrimonium dat Hẽrico regis filio, principi Aureliano, xv. annorum adolescenti. De familia Medicea, quoniam res ita fert, nonnihil hoc loco dicemus. In primis numerantur Syluester Auerardus, Ioannes: qui patricij Florentini fuerunt. Cosmus verò splendorem ei familiæ primus omnium dedit, non suæ tantùm ciuitatis, verùm Italiæ quoque totius lõge ditissimus. Huius filius Petrus genuit Laurentium & Iulianum. Huic natus est filius posthumus, Iulius, qui deinde fuit Clemens septimus: tametsi de natalibus eius non est eadem fama. Laurentio nati sunt, Petrus, Iulianus, Ioãnes. Hic demum factus est Pontifex Leo decimus. Iulianus non reliquit liberos. Petrus eiectus Florẽtia, & tempestate demum submersus in ostio Liris, filium habuit Laurentium. Is in matrimonium duxit, è familia Bolonica, Gallam, ex eaque suscepit hanc, de qua lo-

Clemens Põtifex venit Massiliam. *Catalogus familiæ Medicea.* *Nam multi existimant, cum fuisse spurium.*

quimur, Catharinam. Commoratus Masſiliæ Clemens per menſem & amplius eò, prius, quàm domum rediret, in gratiam regis atq; procerum, quos regi charos eſſe videbat, Cardinales quatuor creauit Gallos, Odetum Caſtilionæum, Philippum Bolonicum, Claudium Giurium, Ioannem Venerium, Epiſcopum Lexonienſem. Quin ad ſtatus Italiæ mutationem hæc affinitas pertineret, nemo ferè dubitabat: & mirabantur pleriq; diſparitatem coniugij: ſed & Clementem ſubdubitaſſe, neq; prius crediciſſe ferunt rem agi ſeriò, quàm in complexus illi veniſſent. A

Cardinalium creatio.

Cõiugium diſpar.

Menſibus aliquot pòſt, Lantgrauius ad Galliæ regem Franciſcum proficiſcitur. Eius autem rei hęc cauſa fuit. Anno ſalutis decimonono ſupra mille quingẽtos, Vlrichus princeps Vuirtembergicus ditione ſua pulſus fuit & eiectus à Sueuici fœderis ſocijs, cùm Rutelingam, oppidum Imperij, confœderatum ipſis, nuper cepiſſet. Eam deinde prouinciã Cęſar ab illis, pòſt, Ferdinandus frater à Cęſare, cùm hęreditas diuideretur, eſt conſecutus. In Auguſtę verò comitijs principes quidam intercedebant, vt Vlrichus, qui iam in vndecimum annum exulabat, reſtitueretur. Sed id fruſtrà fuit. Et Cæſar, repetitis ab initio cauſis, quamobrem fuiſſet profligatus, ornamenta ſolennia principatus fratri ſuo tum publicè conferebat. Lantgrauius ergò, qui magna neceſsitudine & propinquitate coniunctus erat Vlricho, cogitabat illo ipſo tempore aliquid moliri, ſed à nonnullis, qui ſuam operam erant polliciti, deſtitutus, ad commodiorem occaſionem rem diſtulit: & nunc, per abſentiam Cæſaris, cùm etiam hoc ipſo tempore, Sueuicum fœdus, in annos vndecim antea factum, diſſolueretur, Galliam petit, & agrum Mompelicartum, regi, pro certa pecuniæ ſumma, nomine Vlrichi principis, oppignorat: ea lege, niſi intra tertium annum ille luat, vt tum ſit regni Gallię hęreditarius: pręter eam pecuniam rex quoq; mutuò ſe daturum promiſit alteram ſummam, facta ſpe non repetitum iri. B C

Lantgrauij ad Galliæ regẽ profectio.

Vlrichus ditione deturbatus.

1534. *Lantgrauius mutuam ſumit pecuniam à rege.*

Hoc tempore, maxima rerum eſt facta per Angliam immutatio, quod ſic accidit. Angliæ rex Henricus vij. duos habuit filios, Arturum & Henricũ. Arturus in matrimonium duxit Hiſpaniæ regis Ferdinandi filiam Catharinam: mortuus non relictis liberis. Henricus pater, qui cuperet neceſsitudinem hanc perpetuari cum Hiſpanis, Iulij II. pontificis permiſſu, Catharinam alteri filio tradi curat, quẽ deinde regni ſucceſſorem habuit, mortuus anno ſalutis humanæ M.D.IX. Henricus igitur, eius nominis octauus cùm à morte parentis eam duxiſſet, poſt complures annos, in regno iam ſatis confirmatus, epiſcopis aliquot animi ſui ſcrupulum proponit, & in deliberationem adducit, an legitimum ſit cum ea, quæ fratris fuiſſet vxor, matrimonium: & multos menſes à congreſſu vxoris abſtinuiſſe dicitur. Epiſcopi priuatim agunt ipſius mandatu cum regina, & Pontificis diploma non eſſe idoneum atq; ſyncerum dicunt. Illa nũc ſerò cognoſci de diplomate, reſpondet, quod olim approbarint. Cumq; res tenderet ad iurgium, imploratum eſt Romani Pontificis Clementis auxilium. Abortierat aliquoties illa, neq; fœtũ vllum edidit diu vitalem, præter vnam puellam, Mariam. Pontifex cauſam delegat duobus Cardinalibus, Campegio, quem in Angliã miſit, & Eboracenſi. Poſt multam diſceptationem, cùm regi facta ſpes eſſet ex vrbe Roma, fore, vt ſecundũ ſe iudicaretur, Campegius, in ipſo propè veſtigio futurę iam iudicatiõis, monitu Pontificis, tergiuerſari cœpit & procraſtinare. Cuius quidem rei cauſam fuiſſe dicunt, quod per interitum Lautrechi ducis & extincti circa Neapolim exercitus, & propter Andreę Aurię defectionem, quę in illud tempus incidit, Pontifex exiſtimaret, Cæſarem Catharinæ nepotem è ſorore, cui per Italiam omnia fœliciter euenirent, non eſſe temerè offendendum. Itaque Campegius nulla re perfecta, non ſine maxima regis offenſione tandẽ diſcedit. Rex autem, ne quid temerè videretur D E

Inſignis per Angliam mutatio.

Henricus vxorem repudiare molitur.

Clemẽs ad quamlibet fortunæ auram mutabilis.

A deretur agere, missis internuntijs, per Galliam, Italiam, Germaniam exquirit theologorum sententias: & Parisienses quidem videbantur approbare, non sine largitionis opinione, sicut alij pleriq;. Cęterùm, erat in gynecæo reginæ virgo quædam eximia pulchritudine, Anna Bolenia. Hanc rex adamare cœpit, nec obscurè significabat se illam expetere sibi coniugem. Hoc vbi cardinalis Eboracensis animaduertit, regi familiarissimus, quem autorem fuisse diuortij dicunt, mutat propositum, & datis ad Pontificem literis, monet, ne diuortium approbet: nam alioqui futurũ, vt Catharinæ succedat altera, quæ Lutheri sit infecta dogmate. Quod vbi rex, per legatum suũ, qui tũc Romę erat, accepit, magnopere fuit offensus, & B aliquanto pòst, Eboracẽsi, qui & regni Cãcellarius erat, & tres obtinebat Episcopatus, primò magistratum abrogat, deinde binos episcopatus adimit. Et tandem, cùm ille priuatam vitam agens, domi suę, voces quasdã emitteret insolentiores, ac vindictę studium prę se ferentes, mandat, vt dimissa familia, non magno cum comitatu ad se veniat. Sic ille, cùm aliter nõ posset, in viam sese dat. Sed in itinere prius, quàm ad regem perueniret, cùm ex animi ęgritudine in morbum peracutũ incidisset, vitam finit. Pontifex autem, vt discedendi causam aliquam Campegius haberet, litem ad se reuocarat: & quòd Annę coniugium sibi perniciosum esse futurum videret, regem subinde monet, ac minis etiam territat, vt ab instituto desistat. Cũ nihil proficeret, in gratiam Cęsaris secundum Catharinam pronuntiat, C huius anni mensis Martij die xxiij. cùm rex ante annum, Catharina repudiata, & Maria filia pronuntiata illegitima, duxisset alteram. Vbi sententiam contra se latam esse cognouit, grauissimum odium in Pontificem concipit: & continuò decretum facit, quo se per Angliã, Ecclesię caput, proximum à Christo, pronuntiat: & pontificatum planè proijcit, & capitis pœnam constituit, si quis episcopo Romano supremam potestatem ascribat. Tributum etiam annuum, Romani pontificis quęstori dari solitũ, denegat, & ne qua pecunia Romam deinceps deferatur, grauissimis verbis edicit. Et hæc quidem omnia, de Senatus ordinũ regni, quod Parlamentũ vocant, assensu. Gallię rex Franciscus, putatur non minimũ attulisse momẽtum ad hoc diuortiũ, vt sic illum ab amicitia Cęsaris totũ auerteret. Quod D de tributo diximus, sic habet. Inas, Britannię rex, ad annum salutis, D. CC. XL. opinione religionis ac pietatis regnum suum pontifici Romano vectigale fecit, vt quidem memoriæ proditum, & in singulas domos imposuit singulos numos argenteos. Itaq; pontifices deinde suos habebant ibi quæstores, qui stipendiũ hoc quotannis colligerent: vulgò vocabant diui Petri denarios. Cumq; inde ab eo tẽpore, ad hanc ætatem vsq;, Britannia Romanis Episcopis eam pecuniam dependisset, Henricus omnium primus inhibuit amplius eam persolui.

1534.
Theologi Parisienses pecunia expugnati.
Anna Bolonia Euangelij amans.
Henrici in Card. Eboracensem indignatio.
Card. ferox moritur.
Angliæ regis in pontificem odiũ.
Anglus se caput ecclesiæ inscribit.
Angliæ regnum Papæ vectigale.

Quomodo scriptis aduersarijs egerint Lutherus & Erasmus de libero arbitrio, dictum est libro quarto: sed hoc anno recruduit simultas. Et Lutherus per occasionem epistolę cuiusdam amici, grauiter incusat Erasmum, quasi religionem E Christianam in dubium vocet, rideat & contemnat: adductis etiam aliquot ipsius lucubrationum locis, demonstrare illud conatur, & in scribendo flexiloquum esse docet, & eloquentia sua tyrannidem quandam exercere dicit. Et quoniam in rebus diuinis ad eum modum ludat verbis ambiguis, cùm apertius loqui possit atque debeat, aduersus ipsum interpretanda esse omnia contendit. Huic deinde scripto respondet Erasmus, & asperè quidem. Nam omnium rerum maximè timebat, ne gratiam & authoritatem amitterent sua scripta.

Contentio inter Lutherum & Erasmum.
Erasmus flexiloquus.

His ferè diebus Monachi Franciscani cruentum ac funestum ediderunt ludum in Gallijs, Aureliæ. Res verò sic habet. Prætoris vxor eius vrbis, testamento cauerat, vt sine pompa sepeliretur atque strepitu. Cùm enim è vita quis excessit in Gallijs, præcones funebres ad hoc conducti, per Vrbis loca frequentiora

Tragœdia Franciscanorum Aurelianensium.

1534. circumeunt,& cymbalis excitato sono multitudinem conuocant: deinde nomen A
eius qui decessit atque titulos edunt, & hortati populum, vt pro mortuo Deum
Pompæ funebres in Gallia. precentur, quando sit & vbi sepeliendus, pronuntiant. Cùm autem funus defertur, adhiberi solent plerunque Monachi mendicantes, & multa præferuntur luminaria. Certatim ista fiunt, & æmulatione quadam, & quò magnificentior est apparatus, eò maior est populi concursus & admiratio. Sed ea, quam dixi, fœmina nihil earum rerum sibi fieri voluit. Maritus ergò, qui coniugis memoriam diligeret, morem ei gessit, & Franciscanis, quorum in templo sepulta fuit iuxta patrem & auum, muneris loco dabat sex tantùm aureos, cùm illi multò sperassent maiorem prædam. Et cùm deinde syluam cæderet atque diuenderet, petentibus illis ligna sibi dari gratis, denegabat. Tulerũt hoc valde grauiter, & cùm antea minus illum probarent, vlciscendi rationem hanc excogitabant, vt dicerent ipsius vxorem in sempiternum esse damnatam. Architecti erant huius tragœdiæ Colimanus & Stephanus Atrebatensis, ambo Theologi doctores. Et ille quidem erat
Theologi impostores. exorcista, totumque suum apparatum, in eiusmodi rebus adhiberi solitum, habebat in promptu. Rem verò sic administrant. Nouicium quendam adolescentem supra testudinem templi collocant. Is intempesta nocte, cùm ad demurmurandas preces illi more consueto venirent, magnum excitat strepitum. Adhibentur adiurationes & exorcismi: sed nihil ille proloquitur. Iussus edere signum, quo de-
Spiritus mutus Franciscanorum. claret, num sit mutus spiritus, denuò tumultuatur & perstrepit: id erat loco signi. C
Eo iacto fundamento, ciues aliquot & celebres quidem ac ipsorum studiosos adeunt: narrant: sibi triste quiddam accidisse domi, neque tamen quid rei sit, exponũt: sed rogant, ne grauentur adesse nocturnis precibus. Cùm hi venissent, & precationum esset factum initium, ille de superiori loco turbam excitat. Rogatus quid vellet, & quis esset, significat non sibi licere loqui. Iubetur ergò per signa respondere ad interrogata. Foramen autem erat factum, per quod, admotis auribus, exorcistæ vocem haurire poterat & intelligere. Deinde tabulam habebat ad manũ, quam interrogatus feriebat, sic vt infrà posset exaudiri. Primùm itaque rogatur, nũ sit ex eorum numero, qui sint ibi sepulti, postea multis ordine recitatis nominatim, quorum erant ibi corpora condita, venitur tandem ad vxorem Prætoris. Ibi D
Variæ interrogationes ad personatum spiritum. dato signo, se spiritum eius esse demonstrat. An sit damnatus, & quoniam suo merito seu delicto: num propter auaritiam aut libidinem, aut superbiam, aut nõ præstitam charitatem, an verò propter nuper natam hæresim, & Lutheranismũ: deinde, quid sibi velit illo strepitu & inquietudine: num corpus loco sacro sepultum effodiatur alioque transportetur: Ad hæc omnia, sic vt iussus erat, per signa respondet, quibus aliquid vel affirmabat vel negabat, pro vt bis aut ter tabulam feriret. Cùm autem & suæ damnationis causam esse Lutheranam hæresim, & effodiendum esse corpus significaret, Monachi petunt à ciuibus, quos adhibuerant, vt ijs, quæ coràm vidissent, dent testimonium, & actis, quæ iam erant confecta superioribus diebus, subscribant. Hi re deliberata, ne Prætorem offende- E
rent, aut molestiam sibi crearent, id facere recusant. Illi nihilominus panem azymum, quem vocant hostiam & corpus Domini, cum reliquis omnibus Diuorũ, aliò transferunt, & Missas ibi suas peragunt. Quod lege Pontificia fieri solet, cùm locus aliquis propter infamiam & profanationem est expiãdus. Nam certa quędam eius rei capita sunt ipsorum comprehensa libris. Episcopi autem vicarius iudex, Officialem vocant, ea re cognita, vt propius omnia cognosceret, venit eò, comitatus honestis aliquot viris: & exorcismos fieri se præsente iubet, ac deligi nonnullos petit, qui supra testudinem ascendant, & videant num spectrum aliquod appareat. Ibi Stephanus Atrebatensis admodum repugnat, & valde dehortatus ne fieret, aiebat non esse turbandum spiritum. Et quanquam is, quem dixi,

vicarius

1534.

A vicarius multum inſtabat vt adiurationes fierent, tamen impetrare nihil potuit. Interea Prætor, vbi reliquos iudices vrbanos, quid fieri vellet, docuiſſet, ad regem profectus, rem omnem commemorat. Et quia ſuis priuilegijs ac immunitatibus freti, iudicium Monachi declinabant, Rex è ſenatu Pariſino deligit, qui de cauſa cognoſcant, ijsq́ plenam poteſtatem attribuit. Facit idem cancellarius, Antonius Pratenſis, cardinalis & legatus per Galliam pontificius. Itaque, cùm nullam haberent exceptionem rei, traducti Lutetiam, coacti ſunt reſpondere: ſed nulla potuit ab eis exprimi confeſsio. Poſitæ ſingulis erant cuſtodiæ ſeparatim: & nouicius quidem tenebatur in ædibus Fumæi ſenatoris: ac ſæpe ſolicitatus nihil

Tragœdiæ actores Lutetiã ducti.

B voluit fateri, metuens ne pòſt interficeretur ab illis, ob inuſtam ordini maculam & factam ignominiam. Sed cùm iudices & impunitatem ei promitterent, & fore dicerent, vt in ipſorum poteſtatem minimè rediret, totam actionem ordinè recenſet: & adductus ad illos, idem affirmat. Illi, quanquam erant conuicti, & in ipſo prope maleficio, deprehenſi, recuſabant tamen iudices, ac priuilegia ſua iactabant. Verùm id fruſtrà fuit, & de communi conſilio lata ſententia damnati ſunt, vt Aureliam reducti & in carcerem conditi, publicè deinde producerentur ad primarium templum, & ad eum vrbis locum, vbi ſupplicia ſumuntur de maleficis: atque ibi ſuum ſcelus ipſi profiterentur. Sed hiſipſis ferè diebus incidit in Lutheranos perſecutio, ſicut infrà dicemus: quæ res in cauſa fuit, quò minus

Sententia aduerſus Franciſcanos.

Perſecutio in Lutheranos Franciſcanis vtilis.

C ea ſententia, licet admodum lenis pro tanto flagitio, veniret in executionem. Nã quia Lutheranorum nomen erat odioſiſsimum, metus erat, ne ſi quid grauius fieret, non tam illis debita perſoluta pœna, quàm ordini facta putaretur iniuria: & quicquid eis accideret, Lutheranis id iucundiſsimum fore ſpectaculum plerique iudicabant. Franciſcanorum autem ordo magnam habet ad vulgus opinionem ſanctimoniæ, & cùm illi iam damnati Lutetia deportarentur Aureliam, fœminæ quædam, impulſu miſericordia, multis cum lachrymis atq; ſuſpirijs, ad portam eos vſque ſequebantur. Vbi veniſſent Aureliam, in ſingulos carceres abducti, rurſus immunitatem ac priuilegia ſua iactabant. Et tandem poſt diuturnam cuſtodiam, nulla grauiori pœna multati, ac ſoluti vinculis euaſerunt. Dum eſ-

Muliercularũ in ſceleſtos Franciſcanos cõmiſeratio.

D ſent captiui, nihil eis deerat, & tam ad victum, quàm ad comparandum patrocinium atq; gratiam, abundè ſubminiſtratum eis fuit, à fœminis præſertim. Niſi perſecutiones illæ, quas attigimus, & incendia rem impediuiſſent, conſtituerat Rex, vt quidem ferebatur, ædificium illorum omne diruere ac æquare ſolo. Cæterùm in regno Pontificio creberrima ſolebant eſſe ſpectra. Nam demortuorum ſpiritus, vt credebatur, tumultuantes à funere: quamobrem vel eſſent damnati, vel ad tempus, igni purgatorio, ſicut vocant, affligerentur, exponebant, & proximos, agnatos vel amicos, vt miſeris opem ferrent, ſolicitabant. Frequens autem erat, vt aut vota, quæ Diuis feciſſent, perſolui, vel pro ſui liberatione, Miſſarum aliquem certum numerum atque ſacrificia fieri poſtularent. Ea res & opini-

Crebræ antehac ſpirituũ apparitiones.

E onem purgatorij mirabiliter auxit, & Miſsis authoritatem ſummam conciliauit, & ſacrificis erat ſupra modum quæſtuoſa. Sed poſtquam innotuit & aliquid roboris aſſumpſit Lutheri doctrina, paulatim euanuerunt eiuſmodi ſpectra. Docet enim Lutherus è ſacris literis, mortuorum animas quieſcere, & iudicij diem ſupremum expectare: turbas autem illas atque ſtrepitus formidoloſos & phantaſmata, per Satanam excitari dicit, qui nullam prætermittat occaſionem, vt impios cultus & falſas opiniones in animis hominum confirmet, & Chriſti Seruatoris noſtri beneficium extinguat.

Spectra euanuerunt ad prædicationem Euãgelij.

De ſpiritibus quid Lutherus ſentiat.

Lantgrauius, vbi cum Galliæ rege pepigiſſet, primo vere copias conſcribit, & tunc demum datis ad Ferdinandum regem literis, quibus facti ſui rationẽ explicabant ambo, cùm Ferdinandus interim ad iuris atq; legũ diſceptationem cau-

Lantgrauij expeditio.

1534. sam reijceret, exercitum educunt: & Maij die xiij. cùm in copias hostiles, quæ erant ad duodecim millia peditum incidissent, emissis tormentis, in fugam illos conijciunt, prope Laufernum oppidum agri Vuirtembergici. Ferdinandicis præerat Philippus princeps Palatinus, qui machina vulneratus in eo conflictu, calcẽ pedis amisit. In fuga, quamplurimi, cùm in Neccarum flumen sese præcipitassent, perierunt. Eo facto, plerique omnes, per agrum Vuirtembergicum, in Vlrichi principis potestatem redeunt. Aspergum, altissimo & singulari monte superimpositum: item, Vrachum, Tubinga, Nipha, loci natura munitæ arces, tandem & ipsæ deditionem faciunt. Calendis Maij Ferdinandus euulgato scripto mandauerat, ne quis illorum factioni sese coniungeret, sed vt omnes, pro sua quisque virili resisterent, & Protestantibus ea de re sigillatim scripserat. Cæsar etiam in eandem sententiam aliquot antè diebus edixerat. Et publicè quidem nemò suppetias illis tulit, & erecti erant omnium animi, quorsum hic motus tandem exiret. Sub huius belli tempus, Archiepiscopus Moguntinus & Saxoniæ princeps Georgius, Lantgrauij socer, agebant de reconciliatione Ferdinandi regis & Saxonis Electoris. Et Cadami demum, quod est oppidum Bohemiæ, Iunij die penultimo pacem faciunt his conditionibus, religionis causa vis nulla fiat, neque lis vlla forensis moueatur, & ea pax, quam Cæsar fecit, seruetur. Ferdinandus efficiat loco Cæsaris, vt Cameræ iudicium ab omni supersedeat actione contra Protestantes. In quibus tamen nec Anabaptistæ, nec Sacramentarij, nec id genus aliæ Sectæ sint comprehensi. Saxoniæ princeps atque socij Ferdinandum agnoscant pro Romanorum Rege titulumq; tribuant. Ferdinandus inuicem hoc apud Cæsarem & reliquos Electores efficiat intra certum tempus, vt decretum eiusmodi fiat. Cùm tempus olim incidet creandi Romanorum regis, viuo Cæsare, vt tum principes Electores antè conueniant, & deliberent num iustæ sint & idoneæ causæ. Et si appareat, tum demum ex formula legis Carolinæ pergant, quod secus factum fuerit, irritum sit. Hoc verò decretum nisi fiat intra decimum mensem, Saxo socijq; non teneantur pacto: successionem quoq; Saxonis in bonis paternis & auitis, intra tempus illud, Cæsar confirmet. Ferdinandus etiam det operam, vt quæ Saxoni sunt cum principe Cliuensi pacta matrimonij, Cæsar approbet. Dum his de rebus agunt, simul alteram quoq; pacificationem tractant. Et Saxo quidẽ Lantgrauij atq; Vuirtembergici nomine spondet, tanquam mandatarius, ratum habituros quicquid conuenisset. Post multam actionẽ, recuperato iã omni agro Vuirtembergico, sic pactum fuit, Vlrichus princeps & ipsius hæredes masculi, sint Ferdinandi regis, tanquam Austriæ principis, beneficiarij, & agri Vuirtembergici possessionem ei ferant acceptum. Extincta fortè familia Vuirtembergica, nec extantibus masculis, Austriaci principes eam regionem obtineant Imperij beneficio & authoritate, cui & hoc nomine teneantur. Vlrichus Ferdinandum agnoscat pro Romanorum rege, neque fœdus vllum aduersus eum faciat: occupata per hoc bellum bona, Lantgrauius & Vlrichus restituant dominis: ad mutandam religionem neminem cogant: Ecclesiasticis liberam permittant bonorum possessionem: qui vel metu vel pudore cesserunt, ijs liceat redire domũ: qui volent, his liberum sit saluis bonis quò velint proficisci: tormenta bellica, quibus munitum fuit Aspergum, Ferdinando cedant: æs alienum, quod Ferdinandus conflauit, & in rem suam vertit, persoluat ipse: quod ad regionis autem impẽsum est vtilitatẽ, eo teneatur Vlrichus: in agro Vuirtembergico quæ bona dependent à Bohemiæ Regum beneficio ac tutela, eorum nomine Vlrichus eiusque hæredes, Ferdinando hæredibúsque Bohemiæ Regibus teneantur: Philippus Palatinus reliquiq; captiui dimittantur absque pretio: Lantgrauius & Vlrichus intra certum tempus veniam petant à Ferdinando Rege supplices, aut ipsimet

Lantgrauij victoria in Ferdinandicos.

Capita pacis inter Ferdinandum & Saxonem.

Pacta inter Ferdinandũ & Vuirtembergicum.

A ipſimet aut ipſorum legati: tunc quoque plenum ius poſſeſsionis à Ferdinando Vlrichus accipiat: Ferdinandus intercedat, vt etiam Cæſar ipſis condonet: pro ſumptu belli nihil vtrobiq; poſtuletur: ex ijs copijs quas habent Lantgrauius & Vlrichus, Ferdinando ſuppeditent equites quingentos, peditũ verò millia tria, qui ſumptu ipſorum è veſtigio ad Monaſterij obſidionem profecti, Ferdinando fidem per iuſiurandum præſtent, & ſi fortè ſit opus, in tres menſes militent: Vlrichi coniunx Sabina, vtatur fruatur ijs bonis, quæ nomine dotis ei conſtituta fuerunt: hanc verò tranſactionem habeat ratam populus omnis atq; nobilitas. Circunſeſſa fuit per id tempus Monaſterium vrbs Vueſtphaliæ, quam occupauerãt 1534.

B Anabaptiſtæ, vt infrà ſuo loco dicemus. Hanc igitur ad oppugnationem Ferdinandus auxilia petebat ab illis. Recuperata iam omni propè ditione Vuirtembergica, pecuniæ pars, quam Galliæ rex pactus erat in pignus, allata demum fuit: id autem non culpa Regis acciderat, verùm adminiſtri ſeu quæſtoris, qui cùm in literis obligationis aliquid deſideraret, longiorem interpoſuerat moram. Facta verò pace, ac dimiſsis iam copijs, altera quoque pars allata fuit, quam mutuò Rex dare promiſit. Vlrichus autem intra finem anni vertentis pecuniam rependit, & Mompelicarti poſſeſsionem recuperat: mutuatam verò pecuniam, cuius erat non exigua ſumma, Rex ei dono dabat. Pacificationem hanc permoleſtè tulit pontificius legatus, Petrus Paulus Vergerius: & cum Ferdinando rege nomi-

Serum ſubſidium.

Regis Galliæ liberalitas.

C ne Clementis expoſtulabat, quòd principes Lutheranos in amicitiam recepiſſet. Ille verò, maioris vitandi motus atq; turbarum cauſa, temporibus hoc ſe tribuiſſe, reſpondit. Cùm Vlrichus pelleretur, filius eius Chriſtophorus erat circiter quatuor annorum puer: & initio quidem ab auunculo Bauariæ principe Gulielmo, tutore, fuit educatus: deinde traductus OEnipõtem, Ferdinandicæ ditionis oppidum. Cumq; Cæſar, domum reuertente Turca, ſicut antè diximus, in Italiam rediret: ille iam antè ſolicitatus & edoctus à ſuis propinquis atq; neceſſarijs, diuertit ex comitatu Cæſaris, inq; vicinam Bauariam peruenit. Nam cùm ſolus eſſet hęres, hoc fuiſſe conſilium putatur, vt ad exteros abductus, fieret ordinis Eccleſiaſtici. Sed reſtituto parente, profectus in Galliam, regis clientelæ ſeſe de-

Chriſtophorus Vlrichi filius.

D dit. Rebus pacatis, Lantgrauius xxi. die Iulij dat literas ad Cæſarem, in Hiſpaniã miſſo tabellario, & factę pacis conditiones perſcribit, & ſibi atq; Vlricho principi condonari petit, & omnem in poſterum obſequentiam ipſi ac Ferdinando regi, tum ſuò, tùm Vuirtembergici nomine pollicetur. Ad ea Cæſar Calend. Septembris, Valentiæ, per epiſtolam reſpondet. De re tota ſe iam antè ex fratre Ferdinãdo cognouiſſe: quid etiam ſuæ ſit mentis, ad illum ſcripſiſſe: & iam quoque miſſo legato nuntiare. Futurum igitur, vt ex eo, de ſua clementia ſtudioq; pacis intelligat. Deindè monet, vt quæ verbis pollicetur, ipſa re declaret, & obſequentem ſeſe præbeat, & à turbulentis omnibus abſtineat conſilijs.

Lantgrauij ad Cæſarem literæ.

Cæſaris ad Lantgrauiũ reſponſio.

Bello durante Vuirtembergico, Mediolani princeps Sfortia ij. in matrimo-

E nium ducit Chriſtinam, Daniæ regis captiui Chriſtierni filiam, Cæſaris è ſorore neptem. Galliæ rex bellum ei facturus erat: ſed mors Clementis ſeptimi, qui cum fœdus antè fecerat, vti diximus, moram & impedimentum intuliſſe putatur. Nã is diuturno ſtomachi vitio ſublatus, cùm victus rationem ſuaſore medico Curtio mutaſſet, iam ſenex, ad exitum ferè Septembris deceſsit, & ſucceſſorem habuit Paulum tertium, Farneſium. Qui non multò pòſt, Alexandrum, ex filio notho Petro Aloiſio, valde adoleſcentem, & Aſcanium, ex filia notha Conſtantia nepotem, creat Cardinales. Vergerium deinde vocat ex Germania, deque ſtatu religionis cognoſcit, & cum Cardinalibus deliberat, quomodo ſit impediendum nationis concilium interea, dum occultis concilijs ad arma Cæſar alijque Reges excitentur. Placuit tandem in Germaniam eſſe remittendum Vergerium, qui

Sfortia ducit neptem Cæſaris.

Mors Clementis.

Paulus Põtifex 3.

1534. qui generale, sicuti vocant, concilium promitteret, idq; daret operam, ne quid a- A
Paulus Clemente astutior. stute vel captiose fieri putaretur, quod Clementi nimirum acciderat: vtq; profectus ad omnes Principes, Mantuæ futurum concilium, ac ibi de conditionibus agendum esse, diceret. Imprimis autem attenderet, quã vellent actionis esse formam, Protestantes, vt ea perspecta, modum eis deinde præscriberet atque leges, quibus minimè venturos esse sciret. Mandauerat etiam, vt Principum animos in Angliæ regem accenderet: cuius ditionem omnem in prædam dare cogitabat occupanti. Videret præterea, num qua ratione possent Lutherus atq; Melanch-
Lutherus, Melan. solicitati. thon ab instituto dimoueri. Delecti quoq; fuerunt Cardinales aliquot & Episcopi, numero ad nouem, qui formulam aliquam emendationis Ecclesiasticæ con- B
scriberent. Ea tandem exijt in manus hominum, vt suo loco dicetur. Ferdinãdus rex author fuerat Paulo, remittendi Vergerij, quòd eum in primis idoneum esse diceret, ad munus illud fœliciter obeundum.

Andreas Grittus. Erat hoc tempore Venetæ Reipublicæ dux, Andreas Grittus, maximæ vir dignitatis, ob eximiam prudentiam vsumq; rerum. Huic, quo tempore Byzantij
Ludouicus Gritti filius. vixit, natus est filius nothus, Ludouicus: qui teneris ab annis educatus ibi, cùm ingenio valeret, ac industria singulari summas parasset opes, & liberalitate sibi multos adiungeret: aulicis primùm, deinde per Ibraimũ, virum prętorium, qui tunc solus omnia poterat, Solymanno sic innotuit, vt ad priuatum etiam admitteretur colloquium. Hac vsus tempestate secunda, de voluntate beneficioq; So- C
lymanni, maximo cum apparatu atq; splendore venit in Vngariam, vt Illyrici partem illam, quæ Venetorum est proxima finibus, teneret. Vngariæ verò partẽ inferiorem, cuius est caput Belgradum, Turcarum Cęsari custodiret. Erat ei filius Antonius Episcopus Quinqueecclesiensis. Eum Clemens pontifex, in patris auiq; gratiam cogitabat adiungere numero Cardinalium. Sed ecce, dum regnum
Mira fortunæ reuolutio. sibi Ludouicus pollicetur, & in summa est omnium expectatione: pater etiã hoc tanto filij successu plurimùm gauderet, per occasionem simultatis atq; factionis, in eum excitatę, comprehensus ab aduersarijs & capite multatus fuit, eo ferè tempore, quo Clementi successit Paulus.

Persecutio in Gallia. Interea per Galliam nouus oritur motus in eos, qui de Lutheranismo erant D
quoquo modo suspecti: cuius quidem rei hęc erat occasio. Lutetiæ Parisiorum, et alijs quibusdam in locis, & in ipso Regis palatio, ferè eodem tẽpore, noctu char-
Chartæ Lutetiæ affixæ. tæ quędam fuerunt affixę, in quibus de religione, deq; Missa cumprimis, multa erant perscripta. Mox inquiri cœptum est ac inuestigari, & per indicium nõnulli quidam verò per suspicionẽ comprehensi, habita quęstione, viui cremantur, hor-
Piorum supplicia. ribili sanè spectaculo. Nam ad machinam alligati, & in altum sublati, deinde in ignem è sublimi demissi, & rursus abducti, carnifice demum obscindente funem, in subiectam flammam corruebant. Iis etiam qui paulò videbantur eruditiores, antequàm producerentur, lingua resecta fuit, ne vel supplicij causam, vel suę doctrinę summam ad populum explicarent. Erat autem huius rei perquã idoneus E
Morini exquisita crudelitas. administer, Ioañes Morinus, proprętor. Etenim vt sagacissimè nouerat eos odorari & peruestigare, de quibus erat aliquid suspicionis: ita etiam, cùm deprehendisset, in irrogandis pœnis atq; supplicijs omnem propè sensum humanitatis exuebat.

Mercatorum libellus. Prodijt nihilominus hoc tempore libellus authoris incerti, Gallica lingua conscriptus in Pontificios mercatores atq; caupones: facetus quidem, sed serius & grauitate conditus. Ac primò quidem, inquit ille, mercatura, vitæ genus est & exercitium, non illiberale nec inutile reipub. modò fraus absit & auaritia. Nam
Mercaturæ definitio. Christus ab hoc hominum genere similitudinem sumpsit, quando iussit exerceri talentum acceptum, vt fieret fructuosum. Qui quidem locus est intelligendus mysticè.

A mysticè. Pastores enim & Ecclesiæ ministros nihil minus decet, quàm vel vlla 1534.
suspicio sordidi quæstus. Veruntamen Deus hominum sceleribus offensus, in
Ecclesiam suam inuadere permisit atq; grassari, non solùm mercatores prædiuites
& amplos, verumetiam fures. Quis enim non furem esse dicat eum, qui vel alie-
nam vel adulterinam mercem, pro sua, procq; syncera diuendit? an non emptor
pulchrè decipitur? Sed hoc nobis iam olim accidit. Nam loco pastorum insinua-
runt se lupi supra modum rapaces. Et quanquam nullius ingenium aut lingua sa-
tis explicare posit illorum artes omnes, tamen nonnullas attingam. Negociato- *Artes mercatorũ*
res igitur hi, de quibus loquimur, callidi sunt suprà modum, suamq; mercaturam *spiritualium.*
B sic amplificarunt, vt nullus omninò sit locus, vel angulus, quem non suis repleue-
rint tabernis: & hæc quidem omnia, specie quadam simulata sanctimoniæ. Vesti-
tu verò differunt à reliquis, & sunt plerię raso vertice: nec enim vlli, qui non ma-
gnæ illius bestiæ characterem habeat & insigne, mercaturam exercere cõceditur,
Hi soli vendunt, reuendunt, permutant, & quidem omni tempore. Nam cæteri
mercatores, diebus festis, præsertim celebrioribus, planè cessant: deinde, plerięq;
sectantur & exercent vnum aliquod mercaturæ genus. Aut enim lanam, aut se- *Sedulitas & in-*
ricum, aut frumentum, aut vinum, aut pecora vel metalla distrahunt: hi verò nul- *dustria.*
lum anni tempus intermittũt, & omnis generis merces tractant, nihilq; est, quod
ipsorum manus effugiat, non viri, non mulieres, non infantes, tam nati, quàm
C nasciturі. Quæstum enim faciunt ex omnibus rebus in vniuersum. Seruit ipsorũ
cupiditati cœlum, infernus, terra, tempus ipsum & omnes planè creaturæ, tum
animatæ tum inanimes, vinum, panis, oleum, linum, lac, butyrum, caseus, aqua,
sal, ignis, fumigationes. Ex his, inquam, rebus omnibus norunt elicere aurum & *Mira metamor-*
argentum, incredibili sanè cum populi dispendio, tum fortunarum, tum animæ *phosis.*
cumprimis, vitiata nimirum & prorsus extincta vera de Deo doctrina. Quid?
estne subtilis cuiusdam artis, vendere aliquid, & carè quidem, vnde nihil ad em-
ptorem perueniat, præter solum aspectum rei venditæ? Mercatores alij, quando
suas merces exponunt, prouerbio dicere solent, Exhibitæ rei conspectum esse
gratuitum, & omnibus communem: hi verò nostri longè secus faciunt. Decedit
D quispiam è vita: mox tibi præstò sunt, rogant, velisne mortui corpus ad sepul-
turam deferri, stragula honestiori contectum, an sordidiore vel mediocri? velisne
crucem elegantem, an verò minus pulchram antè ferri? Nam prout delegeris,
dandum erit pretium. Obsecro te, quid habes, quid aufers præter intuitum?
nam mercem ostentatam reponunt, & postridie alteri tantidem vendunt. Eiusdẽ
est artificij, quod ex mercatoris etiam vestitu pretium augetur. Quam enim Ab- *Pretium Missæ*
bas decantat aut Episcopus, multò constat maioris, quàm alicuius monachi seu *augetur secun-*
vicarij Missa. Qua quidem in re nihil differunt à meretricibus. Nam hæ, quò sunt *dum personas.*
ornatiori cultu, eò carius turpitudinem suam vendunt. Huc pertinet, quòd ean-
dem rem, eodem temporis puncto, pluribus diuendunt in solidum, & quidem
E inscijs emptoribus, præsertim ijs locis, vbi maior est hominum frequentia. Venit
ex nobilitate quispiam in ædem Dominicanorum, & Missam deposcit, annuit
monachus. Mox alius idem petit, & item tertius, eoq; plures. Prodit tandem ille
personatus, & Missa peracta, pecuniam à singulis accipit integram. Hoccine tu
nihil esse putas? Ingenio certè res ista non caret: ac ferè videas, non illis ad faciun-
dum quæstum aliqua maiori opus esse materia. Nam vel ceræ particulam sibi fru- *Quæstus ex re*
ctuosam faciunt. Fortè in templum ingreditur muliercula quæpiam, & cereum *qualibet.*
ante diuum aliquem affigit. Adest è vestigio meus hic venditor: corripit cereum,
extinguit, & compluribus deinde alijs ordinè vendit. Ceram autẽ plerięq; omnes *Cera maximo est*
exercent, tenuiores quidem, sic vt iam diximus, maiores autem in literis atq; di- *vsui nundinatori-*
plomatis: cuiusmodi sunt qui vulgò dicuntur Officiales, copistæ, sigilliferi, data- *bus.*

1534. rij, & id genus alij. Magnificus autem ille, qui cæteris omnibus præstat, & sanctissimi nomen sibi sumit, non quidem vtitur cera, sed mirabili quodã artificio plumbum conuertit in aurũ. Deinde pileos maximò vendit, præsertim purpureos quibus amplificati emptores, passim in hominum cœtu sese ostentant, & alacres per omnia loca volitant, regumq́ ferè sectantur aulas, & maximis fruuntur prerogatiuis. Obtinent enim quotlibet sacerdotia, & sine sumptu quidem atq; dispendio: deinde sunt eius ordinis, vnde proximus est ascensus ad summũ dignitatis gradũ atq; sedem. Horum exemplo, Sorbonistæ Lutetiani suos etiam pileos diuendunt theologiæ candidatis, eorumq́ sumptu epulãtur splendidissime. Sed hic scire velim, quandoquidẽ Ioannem eius nominis octauum, fuisse fœminã, & tertio Pontificatus anno filium peperisse tradunt, scire, inquam, velim, primùm, an Spiritus sancti numine fuerit electa. Deinde, num eius acta debeant haberi rata: quando videlicet aut cardinalatus aut episcopatus aut abbatias vendidit. Postremò, quid sentiendum sit de charactere sacerdotali, quo fuit insignita. Sed ad institutum redeo, quod eò pertinet, vt ostendã, hoc negociatorum genere nihil esse magis astutum aut captiosum in orbe terrarũ. An nõ videmus, quemadmodum Imperia, regna, prouincias, vrbes ac possessiones amplissimas ad se traduxerint? An nõ sępe reges principesq́ viros redegerunt in ordinẽ, & spoliatos rebus omnibus in summas coniecerunt angustias? Nunc aũt eò potentiæ deuenerunt, vt hæc omnia vi possideant, & cœlũ terræ misceri potiùs velint, quàm pati sibi quicquã auferri. O lupos insatiabiles: quàm accuratè vos depinxerunt multis ante seculis, tum Prophetæ, tum Apostoli, Paulus inprimis atq; Petrus. Negociatores reliqui neminẽ adigunt ad suarũ mercium emptionẽ: hi verò cogunt inuitos, vt emant: & si quis recuset, hæreticũ esse clamitant. Moritur quispiã re valde tenui, relictis liberis & vxore: lamentabilis nimirũ casus: & vidua mulier liberalitate aliqua meritò subleuanda. Quid autẽ isti? Non modò nõ miserentur, sed mox ad prędã oculos adijciunt, & demurmuratis cãtionibus atq; Missis, epulũ ac pecuniã deposcunt. Quid autẽ est iniquius, quàm vendere rem non suã, imò vendere ijs, ad quos ea propriè pertinet, & quidẽ compluribus rem vnã? Cedò, campanas quis fieri curauit atq; conflari? Solum & area templi ad quẽ, obsecro, pertinet? Num illorũ est patrimonium? minimè. Cur igitur sonitum campanę, cur solum alienũ tam carè, tamq́ sępè diuendunt. Dicent, opinor, hoc esse ius Ecclesiæ. Fateor: sed nõ eius, quã Christus lauit, instituit, sanctificauit, verùm eius, in qua versantur ipsi, quę furtis, rapinis, & omnis generis est accumulata flagitijs. Nã Christus iubet hęc omnia cõferri gratis. Periucundũ est aũt & elegans valde spectaculũ, videre decertantes inter se vultures de cadauere. Cùm enim aliquis re lauta decessit è viuis, mox illi conuolant, & in prædã pro se quisq; totis viribus incumbunt: hi pręcipuè, qui vulgò nomẽ habent à mendicitate, monachi. Nã Franciscani cum Dominicanis, Carmelitę verò cum Augustinensibus non rarò digladiantur, cõdendi corporis atq; sepulturę causa. Genus hominũ videlicet ignauum, iners, & non inutile modò, sed etiã graue cumprimis, & meritò pellendũ è republica. Hęc quę dico, negari non possunt, & palàm conspiciuntur: & tamẽ sic infatuati sunt miseri mortales, vt quo ducãtur illi spiritu, nõ intelligant. Cùm sacerdotiũ aliquod vacat aut præfectura, Deus bone, quæ solicitatio, qui concursus, quàm diligens inquisitio de prouentibus annuis, quid absenti, quid pręsenti cõducat: quantũ ex infantium Baptismis, ex matrimonijs, ex diuorum, quas vocant, reliquijs, ab anniuersarijs exequijs, è sepulturis, ex legatis atq; testamentis corradi possit. Optimum verò est aucupiũ ex diuis illis, qui propter opinionẽ alicuius potentiæ sunt formidabiles, & tanquam Veioues conciliantur donis atq; votis. Quid ad ista tam nefaria & impia cõniuetis, viri Principes? Cur tantã indignitatẽ, tam patienter, tam longo tempore dissimulatis?

Mercatorum coryphæus.

Lapis philosophicus.

Ioannes octauus fœmina.

O negociatores industrios.

Furta negociatorum.

Rixa inter mendicãtes ob prædã.

Sacerdotiorum venatio.

Numinã bona siue Veioues.

A mulatis? Recusant illi quidem vestram cognitionem: sed tamen habetis in ipsos reuera, velint, nolint, imperium. Vobis enim à Deo traditus est gladius, & coercendi potestas. Quin eam exercetis igitur, & in raptorum genus hoc immanissimum vindicatis? Requirit hoc à vobis officium Deus, & neglectum nō dimittet impunitū. Vtinam in eius celebranda gloria tam sitis vigilantes et excitati, quàm sunt hi suis in negocijs tractādis. Nec enim vllam prætermittunt occasionē. Stant in perpetuis excubijs vigiles & erecti, nec minus oculati, quàm Ianus pater aut Argus. Quod si campanæ sonitus alicubi exauditur, mox illuc accurrunt: si quis locupletior ægrotet, ingerunt sese, neq; discedunt nisi ablata prēda: si nuptiæ per-
B agantur, adsunt, & super thoro geniali suas preces expediunt. Casti scilicet homines ac inprimis temperātes, qui in turpissimo cœlibatu viuunt, vt eò licentius in omni nequitia bacchentur. Cęterùm, quod de istis diximus, ad mercatrices quoq; pertinet, quarum non vnus est ordo: moniales & nonnæ vulgò dicuntur. Omnis autem ista colluuies, dici non potest, quantam & quàm fœdam inuexerit idololatriam. Exurge tandem Deus, & nominis tui gloriam, in cuius societatem nemo venire debet, ipse vindica. *Vestales negociatrices.*

Cùm eius, quam dixi, lanienæ factum esset initium, Nouembri mense, Lutetiam Rex Ianuario pòst venit, & placandi numinis Diuini causa, supplicationem facit ad templa diuorum, incredibili hominum studio atq; concursu. Colitur Lu- 1535.
C tetiæ Genouefa virgo, propè supra omneis alios diuos. Huius quoq; simulachrū in illa pompa gestatum fuit. Quod non nisi durissimo tempore fieri consueuit, cùm vel expiatur vltio Diuina, vel summis copijs pręliandum est, vel cùm sterilitas & inopia metuitur. Tunc enim ad hanc, velut ad supremā anchoram, & portum vnicum salutis confugitur: et vulgò persuasum est, frustra nunquam eius auxilium implorari. Gestatur autem à lanijs, veteri cōsuetudine: qui dies aliquot antè, ieiunijs atq; precibus ad eam rem sese cōparant: & præsto sunt apparitores atq; ministri publici, qui vix magno molimine viam patefaciunt. Nam summa religione concurritur ad simulachrum, quando circūfertur, & bene secum agi putant, qui vel extremo digito, vel pileo, vel linteo possunt illud contingere. Peracta *Genouefa Parisinorum tutelaris Dea.*
D Missa, cùm in vicina Episcopi domo rex prandisset, præsentibus liberis exterisq; legatis, & omni circūfusa nobilitate, orationem habuit plenā affectibus, dolorem suum, quem ex impiorum hominum audacia cepisset & improbitate, testificatus: deinde, cùm de sua in Ecclesiam obseruantia prolixè disseruisset, hortatus omnes, vt ab hac tam pestifera secta sibi cauerent. Nec enim vlli fore impune, si quid deprehendat: & si quam sui corporis partem ista contagione sciret infectam, reuulsurum illam esse dicebat, ne longius serperet. Expiationis verò causa producti fuerunt eo die sex, qui machinis illigati, sicut ante dictum est, diuersis locis qua regi domum redeunti faciundum erat iter, exusti fuerunt, illo ipso temporis puncto cùm rex præterueheretur igni succenso, & ipsis misericordiam illius atq; gratiam *Regis oratio post supplicationem à prandio.* *Catharmata siue piaculares hostiæ.*
E implorantibus. Galliæ fert consuetudo, vt post meridiem sumantur supplicia, de quibus oportet. Ibi tum facto silentio, recitātur animaduersionis causæ. Cùm autem ob Lutheranismum, sicut ipsi vocant, in aliquem vindicatur, si videlicet de iustificatione fidei non operum, de nō inuocandis diuis, de Christo solo Pontifice & aduocato generis humani, verba quis fecit: aut si quis fortè diebus vetitis carnem edit, nihil eiusmodi pronuntiatur: sed generatim & vniuersè maiestatem læsisse Diuinam, & in Mariam virginem reliquosq; diuos fuisse contumeliosus, & Ecclesiæ, communis omnium parentis, decreta violasse dicitur. Itaque vulgò creditur id genus hominibus in orbe terrarum nihil esse nocentius, nihil scelerosius: & ferè fit, cùm iam flammis illi torrentur, vt populus etiam fremat, & in medijs cruciatibus, velut impios & aspectu solis indignos, execretur. Cùm autem hoc *Modus sumendi supplicium in Gallia.* *Lutherani hominibus supra modū inuisi.*

1535. hoc ipso tempore Turcici legati essent in Gallijs, eoq; nomine Rex in odium atque suspicionem vocari sese per Germaniam audiret, illa quoque supplicia, quæ diximus, multos offenderent, Calendis Februarij dat literas ad Imperij principes omnes & ordines: ac illud de Turca primùm excusat, & tacito nomine, quosdam ait, annis iam aliquot, ad Turcā subinde misisse legatos, & ab illo inuicem accepisse, non consultis ijs, quorum intererat scire quid agerent. Illos nimirū non recusasse stipendium atque vectigal annuum dependere Turcæ, quò peruenirent ad eum, quem animo iampridem conceperunt, dominatum. Sibi verò, si quiescere velit à bello, maximas à Turca proponi conditiones: verùm eas adhuc quidem se repudiare semper, & velle vt cæteri quoque Reges atque Principes in ea pace cōprehendantur. Id autem quò minus fiat, in causa esse illorum ambitionem, de qua Turcarum Imperator cōpertum habeat, neque ferre possit ipsorum sic augescere potentiam, quæ pòst ipsi futura sit inuidiosa. Quòd si autem certus esse queat, suos intra fines quemque manere, nec aliena cum iniuria suam ditionem amplificare velle: nō dubium esse, quin ille remotis armis à nostris finibus, in diuersos & longinquiores populos impetum sit facturus omnem. In nobis igitur esse positum, vt tam potentē hostem sine cæde & sanguine remoueamus, & sibi quidē optimum hoc videri consilium, vt pacis & induciarum ineantur cum eo rationes: hoc presertim tempore, quando multis & peruersis in religionē inuectis opinionibus, respublica valde sit dilacerata. Quòd si Clementi vij. Deus vsuram lucis magis diuturnam dedisset, dissidium hoc omne religionis potuisse cōponi. Multum enim sibi cum illo super ea re sermonē fuisse, nec aliud quicquā tunc obstitisse, quò minus concilium indiceretur, quàm quòd Cæsari promiserat in Italia illud habere: cùm ipse contra sentiret, & quandoquidē pacata nō esset Italia, Cæsar etiam atque ille copias ibi haberent, neque dum sublata esset armorū causa, vt in Germania conciliū cogeretur, cōtenderet. Nam neque sibi propter belli suspicionem, neque Germanis omnibus propter diuersam religionis professionē, tutum esse in Italiam armatam accedere. Veruntamen, quod Clemente Pontifice fieri non potuit, vt id Paulo III. ductore benè succedat, optare se plurimùm. In huius deinde commendationem atque laudem ingressus, ait nullum in ipsius creatione vitium, nullā interuenisse largitionem: nec esse cur ea metuat ille, quæ nonnullis metum adferre solent, quò minus legitimæ sese cognitioni sistant. Et quanquam fuerit non difficile, suæ gentis aliquem eò promouere dignitatis, tamen suasisse Cardinalibus, qui suam tunc sequebantur authoritatem, vt hunc deligerent: & cùm deinde creatus esset, rogasse per literas atque legatos, vt loco tuto & idoneo concilium primò statim tempore conscriberet. Vt itaque bono sint animo, neque de conciliatione religionis animum despondeant, hortatur: nec enim vlli se labori suo parciturum esse. Declarant ipsi modò, quid se velint apud Pontificē perficere. Post, alterum criminationis caput diluit, & vel contra suum institutū atque naturā, seuerum se fuisse dicit in homines quosdam audaces atque facinorosos, qui sub religionis prætextu, reipublicæ moliebantur excidium. Itaque ne longius hæc contagio serperet, grauiter in illos vindicasse more maiorū. Iam verò, si quis in eo numero fuisset deprehensus homo Germanus, eodem loco se habiturum fuisse illum, quo cæteros. Etenim, si qui suæ ditionis atque gentis in ipsorum finibus aliquid simile perpetrassent, non se recusare, quò minus in ipsos acerrimè vindicetur. Sed neminem esse repertum Germanicæ nationis, affinem huic impiæ societati: quod sibi periucundum acciderit. Itaque suum regnum atque domicilium ipsum patere Germanis, non minus quàm Gallis. Huius autem obtrectationis authores id agere solùm vt Galliam à Germania diuellant, astuto nimirū & insidioso concilio, vt per dissidium illud, & in his offensionibus, ad optatum ipsi finem perueniant, & vtrisque dominentur.

Regis literæ ad Germanos.

In Cæsaris ambitionem.

Pauli Pontificis laudes.

Suppliciorum de pijs excusatio.

Vere

A Vere primo, Lantgrauius ad Ferdinandum regem proficiscitur, vt anno superiori conuenerat, integrę reconciliationis causa. Erat tum apud Ferdinandum, Roma nuper à Pontifice reuersus Petrus Paulus Vergerius, & per hanc occasionem mandata sua de cōcilio, sicut antè diximus, Lantgrauio exponit. Ille sumpto ad deliberandum spatio, nihil tum aliud respondit. Vergerius deinde, sicut iussus erat, ad reliquos Principes profectus, negotiū suum agebat. Aliquot verò mensibus post Lantgrauium, Vlrichus etiam princeps ad Ferdinandum regem ibat. Quod constitutum fuit, vt supplices veniam ab ipso peterent, id Ferdinandus, cùm singuli diuerso tempore venissent, remisit. Vlrichus autem, illud, quo cautū B erat, vt esset Austriacæ domus beneficiarius, indignissimè ferebat, eoq; nomine tum Lantgrauio, tum intercessori Saxoni grauiter erat offensus, & diu multumq; deliberauerat, an factam pacem ratam haberet, an minus. Tandem persuasus ab amicis, ad Ferdinandum ex pacto sese contulit. 1535. *Lantgrauius ad Ferdinandum proficiscitur.*

Cæsar Aprili mense Barchinone soluit, & in Aphricam cum exercitu profectus, cùm Tunetem vrbem & arcem Goletam cepisset, regē eius loci Muleassem, Mahometanæ religionis, quem Turcicus legatus Barbarossa finibus eiecerat, restituit, sibiq; vectigalem facit, arce communita valido præsidio: pòst in Siciliam nauigat. Ad hoc bellum Paulus Pontifex ei misit auxilio triremes aliquot instructas, Virginio Vrsino ductore, simul, vt ordini Ecclesiastico per Hispaniā imperaret decumas, permisit. Barbarossa, nostrorum incuria & errore dilapsus, Hipponam, inde Argieram confugit, classemq; reparauit, ac Byzantium discessit. *Aphricana Cæsaris expeditio.* C *Barbarossa effugit manus Cæsaris*

Erant in Anglia Ioannes Fischerus, Episcopus Roffensis, & Thomas Morus, vterq; celebris & eruditione clarus: & illius quidem multi sunt aduersus Lutherum editi libri. Morus etiam, dum regni fuit Cancellarius, qui præcipuus est ibi Magistratus, in suspectos de Lutheranismo grauiter animaduerterat. Hi neq; diuortium regis probabant, & multò minus decretum illud, quo, Pontificis abrogata dignitate, profitebatur se caput esse totius per Angliā Ecclesiæ. Capti igitur, cùm in sententia permanerēt, huius anni mense Iulio, capite multati sunt. Captiuum Roffensem Pontifex creauit Cardinalem, eaq; res odium regis amplius ac-D cendisse creditur. *Roffensis & Morus capite multati*

Sub finem deinde mensis Octobris, Mediolani princeps Franciscus Sfortia decedit è vita, non relictis liberis. Ea res noui belli dedit occasionem, vt infrà dicemus. Interea Cęsar è Sicilia Neapolim venit, & literis inde datis vltima die Nouembris ad Protestantes, pacem Noribergicā seruaturū quidē, sed audire se dicit, ipsos inuadere & occupare Pontificiorū bona, & cùm in iudiciū idcirco vocētur, obducere pacē illā atq; transactionē Noribergæ factā, nec illos restituere. Quod sibi & minus æquum videatur, & non possit nō esse molestum atq; graue. Adhoc ferè tempus Elector Saxonię princeps ad Ferdinandū regem iuit in Austriam, & rebus ibi cōfectis, quarum rerum causa profectus erat, cùm Pragam venisset, vr-E bem Bohemię primariā, domum rediturus, interpellatus fuit à Petro Paulo Vergerio, quem Pontifex Paulus concilij causa miserat in Germaniā, vt suprà docuimus. Is mandata sua refert. Hoc nimirum esse tempus illud toties optatum futuri concilij. Hunc enim Pontificem, Cæsarem atq; regem Ferdinandū, ista cogitatione & solicitudine cumprimis affici, quemadmodum ad Christi gloriam & ad hominum salutem omnia conferantur: eandem etiam cæterorum principum esse voluntatem. Pontificem quoq; suos huc illuc emittere iam legatos, non quidem ad speciē, sed seriò & reuera: nec illos imitari, qui magna sæpe polliciti, diuersum ab eo, quod profiterentur, egerint. Ipsius autem hoc esse præcipuum & vnicum propè studiū, vt ad rem et actionē quamprimùm veniatur, vt concilium sit pium, liberū, ad quod omnes populi conueniant. Quod ad locū attinet, Pontifici graui- *Roffensis Cardin. in carcere.* *Vergerius ad ducem Saxoniæ.* *Attende veteratorem.*

bus de causis Mantuam solã placere. De forma & modo futuræ actionis non esse A iam, sed in ipso conuentu disputandum. Ipsos iam antea semper desiderasse legitimum concilium, & placere sibi quod ea de re scriptum ediderunt. Eiusmodi verò concilium à Pontifice nunc repræsentari. Cæsarẽ etiam atq; regẽ nihil esse reliqui facturos ad summã in eo diligentiã. Quòd si iam ipse vnus recuset, fore, vt pleriq; omnes putent ei nullam actionem placere: Clementem vij. aliquot proposuisse conditiones, hunc verò, nullas. Itaq; pauciores nunc esse recusandi causas. Quæ sit reliquorum principum in eo mens atq; voluntas, liquidò sibi constare: nam sollicitasse omnes. Pontificem sanè sic ardere totum, vt nisi perficiat, vita sit illi futura non iucunda. Et sua quidem opinione iam esse in itinere nuntios ab illo, qui con- B cilium indicant. Nunc ergò tempus ipsum postulare, vt, quantopere gloriam nominis Diuini & rempublicam amet, ostendat. Si enim assentiatur, fore, vt tanto maiori cum fructu negotiũ tractetur. Sin autem recuset, nihilo tamen secius concilium inchoatũ iri. Præsentem igitur occasionẽ minimè omnium esse negligendam, quã vix vllo deinde tempore sit recuperaturus. Veruntamen, etiamsi nihil agat ipse, neq; conciliũ adiuuet, ipsum tamen Christum non esse defuturũ. Quòd si ampliorem etiam desideret explicationẽ, nõ se recusare. Ad ea, Saxo, re cum socijs cõmunicata, se responsurum ait, simul reliquo sermone confecto, petit, vt quę dixisset, literis cõplectatur, sibiq; tradat. Ille igitur Calendis Decembris exhibito scripto, quædã prolixius & alıter declarat. Pontificem misisse diuersos legatos ad C omneis reges, concilij causa, se verò missum ad Roman. regem Ferdinandum & ad Germaniæ principes. Et Cæsari quidẽ atq; Regi placere cõcilij locum, Mantuam, nec in eo quicquam esse noui. Nam & ante biennium ita fuisse visum Cæsari, suamq; voluntatem misso in Germaniã legato declarasse: nec esse cur sententiam mutet: imò, cur in ea permaneat, non vnã subesse causam. Hanc verò potissimùm, quòd Sacramentarijs, Anabaptistis, & id genus alijs sectis Germania redundet, neq; sit tutum exteris nationibus eò proficisci. Nã illos magna sui parte insanire, nec rationem vllã adhibere. Quanti sit autẽ res periculi, eo venire nullo cum præsidio, & ipsorũ ibi condemnare furorẽ & immanitatẽ, quis non videat? Eos verò, qui Pontificẽ existiment à suo iure, quod longo iam tempore sit confirmatũ, velle D discedere, plurimum falli: qui Cæsarẽ quoq; credant, inuito Pontifice, prouinciæ Germaniæ conciliũ habiturũ esse, frustrà sperare. Nam ad concordiã nõ esse viam aliam expeditiorẽ, quàm vt publicum fiat & omniũ populorum cõmune concilium. Quod quidem etiam si nõnulli recusent, Pontificẽ tamen esse progressurum, omni reiecta in Christum fiducia, cuius ibi negotium agat. Neq; verò defuturos illi reges atq; principes, de quorũ erga tam pium opus voluntate cõpertum habeat. Et quia re cum socijs cõmunicata se responsurũ dixerit, orare, vt id quamprimùm faciat: se nunc ad Ferdinandum regem proficisci, atq; ibi responsum ab ipsis expectare velle. Quod etiã de cautione & fide publica rogarit, & si fortè sit in Italiam eundum, nõ literis modò cauendum, sed obsides quoq; dandos esse dixerit, E nõ sibi causam apparere, cur ita fieri oporteat. Nam esse Mantuã, Imperij ditionis vrbem, vicinã Germaniæ, propinquã & Cæsaris & Venetorũ finibus. Itaq; nihil esse periculi: sed tamen petentibus neq; Cæsarem neq; sanè Pontificem, quantum quidẽ ipse posit atq; soleat, hoc esse denegaturum. Paulò suprà diximus, quemadmodũ à Pontifice fuerit in Germaniã remissus Vergerius. Cùm in ea legatione Lutherũ quoq; Vuittembergæ cõuenisset, ac è Saxonia rediret ad Ferdinandum regẽ, in itinere Saxonẽ, ab illo reuertentem, offendit. Erat iam antea dies dictus, Decembris dies vi. quo Smalcaldiæ cõuenirent Protestantes, alijs de causis. Cùm autẽ hæc interim legatio superuenisset, habita deliberatione, Decembris die xxi. per literas respondent. Quid Pragæ sit actum, ab Electore principe se cognouisse: & licet

Artes curtisanicæ

Saxo ad legatum Pontificis.

Qui tenet teneat possessio valet.

Vergerius Lutherum conuenit.

Protestant. respõsio ad Vergerium.

A &licet non omnes habeant in mandatis vt agant, nec enim omnibus denuntiari potuisse tam breui tempore, suum tamen hoc esse ad ipsius postulata responsum, non quidẽ tam exactũ, quam res ipsa postulet, sed nudũ & apertũ, præcipuè, cùm ipse quamprimùm sibi responderi cupiat. Et primò quidẽ, quid sit ipsorũ de cõcilio voluntatis, iam antea se declarasse non vnis comitijs, & ante bienniũ, Cæsaris atq; Clementis vij. legatis exposuisse. Nam se quoq; reipub. & cõmunis omnium salutis causa, legitimum optare conciliũ, & cum reliquis principibus hoc à Cęsare flagitasse, qui & ipse iudicarit hoc esse necessariũ. Non dubitare etiã, quin omnes pij tale conciliũ requirant, quod reipub. mederi posit atq; prodesse: multis enim

B viris bonis dolere plurimum, iniusta quorundam crudelitate veram atq; salutarẽ doctrinã opprimi passim, & Ecclesiæ membra dilacerari, & manifesta vitia cõfirmari. Talem verò sæuitiam non illos decere, qui præfecti sint regendis Ecclesijs: futurum etiam, nisi caueatur, vt hac agendi ratione prorsus deuastentur Ecclesiæ. Quapropter, si vnquã aliàs, nunc maximè opus esse concilio, vt inueterata vitia tollantur, & iniusta vis atq; crudelitas coerceatur, & in posterum Ecclesiæ rectè constituantur. Nõ ergò se defuturos reipublicæ: & libenter ad eiusmodi conciliũ esse venturos, vt in Imperij comitijs nõ semel decretũ sit. Precari quoq; Deum, vt ad ipsius gloriam & ad hominum salutẽ omnes cõferantur actiones. Quòd verò Mantuã Pontifex delegit, omninò se sperare, Cæsarẽ in eo nõ esse discessurum ab

Sæuities indigna præfectis Ecclesiarum.

C Imperij decretis, nec à suis etiã promisis, quando cautũ fuit, in Germania cogendum esse concilium. Nam quòd periculosum esse in Germaniã venire, neq; liberè posse ibi pronuntiari dixerit, hanc ipsam nimirũ esse causam, cur inprimis ibi conueniri oporteat, quò videlicet rectè & ordinè disceptentur controuersiæ, & libera sint iudicia, neq; per vim aut factiones absterreantur viri boni, quò minus liberè sententiã dicant. Quid autem esse queat in Germania periculi, vbi Principes omnes atq; ciuitates vni Cæsari parent? vbi ciuitates ita sunt cõstitutæ, vt exteros ab omni iniuria defendant, & magno studio cõseruent? Quòd Pontificem dicat, more consueto, & quantum ipse posit, venturis ad concilium esse prospecturũ, ignorare se quomodo sit hoc intelligendũ, præsertim cùm ad superioris ætatis fa-

Antistrephon.

D cta respiciunt. Rempublicam Christianam opus habere pio liberoq; concilio, seq; ad eiusmodi conuentum prouocasse. Iam verò cùm ipse dicat, non esse de modo seu forma tractandũ actionis, nec obscurè præ se ferat, ad Pontificis hoc pertinere potestatem, non se videre, quæ sit ibi futura libertas. Ante biennium à Clemente septimo promissum fuisse concilium, additis conditionibus valde captiosis: nunc autem id quod pręcipuum est, quod concilij libertatem & cognitionis modũ atq; formam complectitur, partim insidiosè prætermitti, partim ad Pontificem referri, cuius esse dicat denuntiare & peragere concilia. Pontificem verò, qui doctrinã ipsorum atq; religionem toties damnarit, esse manifestum aduersarium. At si iudicium permittatur aduersario, iam sanè concilium non posse esse liberum, in quo

Pontif. detectæ insidiæ.

E videlicet de voluntate Cęsaris, regum atq; principum, ex omni numero deligendi sint homines idonei, qui iuxta verbum Dei causam cognoscant atq; definiant. Concilia enim esse non Pontificis modò, sed aliorum etiam ordinum Ecclesię tribunal atq; iudicium. Nam & sacris literis & veteris Ecclesiæ demonstrari posse exemplis, adhibitos fuisse concilijs atq; cognitioni viros principes olim & alios ordines. Quòd autem Ecclesiæ totius authoritati, Pontificis nonnulli præferant potestatem, iniquum esse & tyrannidis plenum. Cæsaris enim esse & reliquorum ordinum, interponere suum ius in cõcilijs, & deligere viros peritos, præsertim in hisce causis, vbi errores impugnantur Pontificij, falsa doctrina nimirũ & impius cultus. Hoc enim & iuris Pontificij licere tèstimonio. Cumq; sit communis hæc omnium causa, & ad vniuersam rempublicã pertineat, Cęsaris atq; principũ esse

Concilia Christianorum sunt tribunalia.

Cæsar. interest instituere cõcilium.

Q iiij prouidere,

1535. *Pont:f. à Cæsare & populo loco moti.* prouidere, vt rectum fiat iudicium: nam & quosdam Episcopos, à suis populis & A Pontifices, à Cæsare simul & Ecclesia, propter errores atque pertinaciam olim fuisse condemnatos. Hac autem ætate de multis & arduis rebus acrem esse dimicationem, quas Pontifex non verbo tantùm, sed impijs etiã & crudelibus edictis defendat, & in eos, qui non obtemperant, acerbissimè vindicet. Cùm ergò sit aduersarius, & alteram litis partẽ sustineat, rem ipsam flagitare, vt Ecclesia tota Cæsar, alijque reges interueniant, & actionis futuræ modum præfiniant. Quod igitur adhuc semper fecerint, idem nunc etiam orare, vt instituatur actio syncera. Nam & æquum, & sacris literis atque etiã Ecclesiæ veteris hoc esse cõsentaneum exemplis: & si res ad eum modum agatur, non se defuturos, ac sperare fore, vt & veritas pa- B tefiat & gloria Christi celebretur, & Ecclesiæ sua restituatur tranquillitas. Quòd si secus fiat, non dubium esse, quin multò sint orituri grauiores motus. Se quidem non esse neglecturos vllo tempore cõmunem rempublicã: & sicut à vera doctrina recedere non possint, ita etiã alijs in rebus omnia facturos esse cõcordiæ causa.

Langæi Galliæ legati oratio Smalcaldiæ. Galliæ rex, qui iam planè constituerat in Italia belligerari, legatum misit Gulielmum Belaium Langæum ad hunc Smalcaldiæ conuentum. Is xix. die Decembris orationẽ habuit, & primò de supplicijs Regẽ excusat. Illum animaduertisse quidem in suæ ditionis quosdam: sed hoc ad ipsorum iniuriã nullam pertinere: tametsi maleuoli dicant, cùm illo è medio sustulit, ipsorum quoque causam veluti præiudicio quodam condemnasse. Rogat autem ne tam ineptis calumnijs mo- C ueantur, & rem omnem diligenter secum expendant. Etenim in Germania multos ab ipsorum doctrina prorsus abhorrere, quosdam non omninò subscribere: sed & ipsos, qui sint eiusdẽ doctrinæ, nõ semper idem sensisse. Quòd nunc autem idem profiteantur, pergratum esse Regi. Non se dubitare tantam ipsorum esse modestiam & humanitatem, vt nemini velint præscribere, neque hoc sibi sumant aut arrogent, vt ad suam religionem etiam inuitos adigant. Regem solere de ipsis amanter & perhumaniter loqui, & ab ipsis agnoscere quædã esse sanctissimè de- *Rex fatetur multos esse in Ecclesia errores.* clarata: sed moderatius quędã fieri voluisse. Videre quidem illũ, & longinquitate temporis & hominũ indiligentia, & superstitione, cæremonias in Ecclesiam ob- *Ceremoniæ ancillantur religioni.* repsisse quasdam inutiles atque superfluas: verùm vt omnes idcircò promiscuè tol- D lantur absque decreto publico, minus ei placere. Cęremonias enim esse velut adiutrices atque pedissequas religionis, & singulis fuisse temporibus, & in eos, qui violassent, grauiter atque seuerè semper esse vindicatum. Et cùm rusticorum seditionem ipsi totis viribus oppresserint, cùm Anabaptistas coerceant, cùm sine causa nihil facere videri velint, cur nõ idem de Rege amico statuant? cur non cogitent, graues omninò fuisse causas & summã necessitatẽ, quamobrem in suos animaduerterit, etiam si fortè quidã minus fuerint nocentes? Cuiusmodi enim sint illorum flagitia, non esse huius loci cõmemorare. Quædam enim plerunque fieri, quæ, ne cùm facta quidẽ sunt, sciri ab omnibus expediat, cur ita facta sint: & pro temporis conditione remitti, nonnunquam etiam augeri pœnam. Ipsi quidem Regi, E cuius tam latè pateat Imperium, non ad præsens modò tempus, sed ad futurum etiam respiciendum, & prouidendũ fuisse, ne sua lenitate plurimorũ improbitati fenestrã patefaceret. Cumque natura sit & educatione mansuetus & perhumanus necessitate coactum vicisse naturã, et aliam ad tempus induisse personam. Et sicut differentes de quaque re libenter audiat, sic etiam illis offendi, qui temerè quid moliuntur, nec ad eos referunt, quorum est definiendi potestas. Illos verò, de quibus pœnam sumpsit, non idem quod ipsi, verùm longè sensisse diuersa. Iam, quod ad ipsorum attinet doctrinã, Regem existimare, quicquid eius rei fecerint, cõmuni factum esse consilio: cuiusmodi verò sint ipsorum dogmata, in medio relinquere. Nam in rebus tam arduis nolle sibi iudicis personã præ cæteris arrogare, & vtro-

bique

A biq̃ue esse aliquid, quod & probari posit & improbari. Nimirum sic esse cõparatum, si penes eundem sit & asseuerandi & iudicandi potestas, vt falli quis & errare posit. Beneuolentiã deinde captat, et illos refellit, qui Germanis dicebant esse cauendũ ab exteris legationibus: nam ad ipsorum hoc pertinere detrimentũ atq; seruitutem demonstrat. Etenim nullius populi tantas esse vires, vt diu stare posit atq; florere, nisi finitimorum sit amicitia munitus & societate. Sed perantiquam esse Galliæ regum & Imperij principum coniunctionem, & vtriusq; gentis eandem esse stirpem & originem, & propter situm atq; propinquitatem, nõ vsui tantùm atq; præsidio, sed & ornamento inuicem esse posse. Regem igitur, cùm Germanis inter se minus cõuenire audit, dolere plurimùm, & quantùm quidem ipse posit, conciliationi studere. Non semel etiam esse veritum, ne dissidium hoc religionis luctuosum aliquem haberet exitum. Et quia conuenisse iam ipsos, tuendæ suę dignitatis causa, nec etiam eos qui sint diuersæ religionis, ab ipsorum acceperit excludi contubernio: spem habere illum permagnam, fore, vt ea res ad opinionũ atq; doctrinæ conciliationem aditum faciat. His itaq; de rebus admonitũ, voluisse per legationem, quid sui sit consilij demonstrare: nimirum, quia temporum hic sit status, vt commune liberumq; concilium adhuc quidem cogi non posit, optimum Regi videri, si Germani conueniant interim omnes, & collatis sententijs rationem ineant concordiæ: quæ facilè sarciri posit, modò nihil obstinatę fiat, & errore deprehenso nõ pigeat mutare sententiam, & cedere meliora docenti. Siquidem hoc fiat, Regem ipsis in eo futurum esse socium & adiutorem. Nam & Paulum tertium Pontificem interpellatum à Rege super eo, fateri, non sic esse traditionibus humanis insistendum, vt non pro conditione temporis, & publicæ quietis causa, mutari posint. Et si rectè atq; ordine omnia fiant, profiteri multa se temporibus, multa communi concordiæ permissurum esse. Quòd si ipsis etiam placeat, vt delecti aliquot Gallię viri docti & periti rerum sacrarum intersint huic actioni, vel si quos ipsi de suis in Galliam mittere velint ea de causa, longè hoc illi fore gratissimũ, & ipsorum hoc arbitrio totũ permittere. Quod superest, hortari, vt pacem inter se colant, seseq; muniant coniunctis animis. Id enim ad externam quoq; pacem pertinere. Et regem quidẽ ipsorum hostibus vnquam nec ope neq; consilio adfuturum esse, modò, quod adhuc fecerunt, in eadem erga illum voluntate permaneant.

Gallorũ & Germanorum stirps eadem. [B] [C] *[illegible]* *Traditiones pro tempore mutãdæ.* *Rex Theologos Protest. cum suis vult cõmittere.* 1535. [D]

Initiò huius libri diximus de Cameræ iudicibus, qui, præter edictum Cæsaris, litem protestantibus mouebant: sic autẽ res habet. Hi, quos dixi, iudices, erant plerìq; omnes religionis Pontificiæ, & cùm post bellum Austriacum in Italiam Cæsar redisset, ab Ecclesiasticis interpellati, qui de Protestantibus querimoniam haberent, in ius illos vocabant. Et licet Protestantes exciperent, & affinem esse religioni controuersiam, edictoq; Cęsaris comprehendi, testificarentur, qui litem omnem & actionem ex religione natam suspenderat: illi tamen, his omnibus reiectis, pergebant nihilominus. Itaq; Protestantes datis in Italiam ad Cęsarem literis, de sua molestia queruntur, & alterũ impetrant ab eo mandatũ. Illi verò Cæsari rescribunt, nescire se, quemadmodũ agi debeat, aut quomodo sit ipsius parendũ mandatis. Litigatores enim inter se non raro disceptare, quę sint religionis causę, quę minus. Quid igitur ipsius in eo sit voluntatis, renũtiari sibi petunt. Ad ea Cęsar respõdet, ijsq; potestatẽ facit, vt, cuiusmodi sint causę, cognoscant, vtrũ ad religionẽ, an aliò pertineant. Hanc adepti facultatẽ, pergunt alacriter, non solùm in mixtis, verumetiã in merè religiosis causis, & nõ modò, si quid ablatũ esset Ecclesiasticis, reddi, verumetiã Missas & omnem alium ritum atq; cultum Pontificium restitui iubent. Cùm autẽ elector Saxoniæ princeps alijs de causis Cadamum venisset per id tempus ad Ferdinandum regem, queritur quid sibi quid socijs accidat. Et

Camerales Protest. facessunt negotiũ [E] *Cæsaris ad Camerales mandatum.*

1535. dat. Et cùm de cæteris rebus inter ipsos conuenisset, vt suprà diximus, Ferdinandus edictum Cæsaris confirmat, & factã pacem obtinere iubet, & Cameræ mandat, vt ab omni supersedeant actione. Sed illi nihil eo cõmoti, procedunt. Protestantes igitur explicatis causis, illos, vti suspectos et aduersarios, more solenni recusant, & arbitros designant Henricum Megelburgium, Robertum Bauarum, Christiernum Holsatię principẽ, Georgium Vuirtembergicũ, Augustanum atque Vuormaciensem Senatum, aut quosuis alios, homines æquos, qui de causis recusationis cognoscant, vtrum legitimę sint, an minus. Nam ipsorũ procuratores, offensionibus atque metu deterriti, mussabãt, neque causam, vt erat necesse, defendere audebant. Illi autem, interposito decreto, recusationẽ hanc, vt iuri scripto & legibus Imperij contrariã, reijciunt, & irritam pronuntiãt. Venit deinde Saxo Viennam, ad Ferdinandũ regem, vt antè diximus, & nouũ rursus mandatũ impetrat. Sed hoc frustrà fuit, vt infrà dicetur. Et quia pacem Cæsar adusque concilij tempus modò largitus erat, aut ad proximum vsque conuentum Imperij, Saxo rogauerat Ferdinandum, vt posterius hoc omitteretur: deinde petierat, qui nõ essent pacis Noribergicæ socij, & tamẽ eandem cum ipsis doctrinam celebrarent, vt eiusdem essent conditionis qua reliqui, neque lis vlla forensis in ipsos moueretur. Ad hæc Ferdinandus, nisi de voluntate Cæsaris, nihil in eo se mutare posse respondet. Saxo contrà, periniquum esse dicebat, aduersarijs licere, quo velint tempore, à pace discedere, sibi verò socijsque facultatem hanc eripi: nec enim suis rebus esse consultum, vt obscura spe & cæca expectatione suspensi pendeant, & incerti. Futurum etiam, vbi primùm denuntiabitur Imperij conuentus, vt hoc veluti signum non seruandę pacis, & classicum esse putetur futuri motus: qua quidem ex re multum oriri possit incommodi. Quòd si etiam doctrinæ socij non habeant pacis illius beneficium, & fortè proscribantur aut alioqui grauentur, sibi reliquisque durum esse futurum, ad ea cõniuere, & deserere periclitantes. Eo sermone nihil amplius profecit: hoc solum addebat ex primis Ferdinandi consiliarijs quidã, longum adhuc superesse tempus ad Imperij conuentum, nisi fortè grauior incidat aliqua deliberatio. Cumque in eum casum res adduceretur, vt sint habenda comitia, fore, vt id de ipsius atque etiam de Lantgrauij consilio fiat. Sic ergò quieuit ille. Cùm pacis confirmationem peteret, Ferdinandus respondit, se quidem anno superiori, sicut Cadami pactum erat, Cameræ iudicibus mandasse, vt desisterent: illos verò dicere, causis religionis admisceri quasdam alias & merè profanas actiones atque ciuiles, quæ sint omninò ipsorum iurisdictionis: nec enim ad fidem seu religionem eas pertinere, sed ad vectigalia & prouentus annuos. Huic Saxo respondet, has esse illas ipsas actiones atque causas, quamobrem inducias atque pacem tantopere flagitarint: & licet ad bona pertineant siue possesiones, manare tamen illas ex religione. Per intercessores etiam principes, Moguntinum atque Palatinum posse doceri, de huius generis causis, cùm ageretur de pace, mentionem esse factam. Cæteras enim causas, quæ propriè ad fidem atque conscientiam pertinent, nullo vnquam tempore fuisse iurisdictionis Cameræ, neque sibi socijsque fuisse necesse interpellare Cæsarem, vt hoc nomine silentium illis imponeret. Deinde Cameram multò ante pacificationem Cadamicam contendisse, causas eiusmodi non esse affines religioni, atque idcircò tunc inter alia Cadami fuisse cautum, vt ipsius regis interueniret authoritas. His ita tractatis, rex tandem assensit atque promisit, effecturum se, vt in omnibus causis, quas ipse atque socij pacis Noribergicæ, tanquam religionis causas defendant, supersedeatur.

Camerales recusantur à Protest.

Ferdinan. cum Saxone disceptatio.

Ad ea, quæ legatus Gallicus dixerat, vt suprà recitauimus, responsum fuit. Etsi de supplicijs illis varij sint rumores, tamen quia seditionem illos excitare voluisse dicat, nõ esse, quod regis institutum ipsi reprehendant, qui neque suis in finibus id genus

Protestant. ad legatum Galliæ responsio.

A genus homines patiantur. Veruntamen, cum de receptis dogmatis atq; ritibus 1535.
non idem omnes vbiq; sentiant, orare se regem, det operam, ne promiscuè sæuiatur in omnes, & vt illi seruentur, qui demonstratis erroribus atq; vitijs, puram Euangelij doctrinā, quam in Augustæ comitijs ipsis professi sint, amplectuntur. Negari enim nullo modo posse, multas in Ecclesiam opiniones falsas & impias inuasisse, quas homines indocti atq; maleuoli magna crudelitate defendant, quæstus atq; potentiæ retinendæ causa. Nimirum hos ipsos artificio quodam singulari multa sæpe crimina confingere in homines innocentes atq; pios, vt regum animos exacuant. Sed cùm propriè sit hoc regum atq; principum munus, vt gloriam *Principū officiū.*
B Dei quærant, vt Ecclesiam ab erroribus repurgent, vt iniustam crudelitatem reprimant, orare se vehementer, vt in istam curam potentissimus rex totus incumbat. Hoc enim si faciat, existimaturos amico ipsum atq; beneuolo in se esse animo: quòd tum sibi, tum Ecclesiæ felix atq; faustum esse cupiant. De vetusta Galliæ regum atq; perpetua cum Imperij principibus amicitia, periucundum sibi sermonē ipsius omnem fuisse: daturos quoq; operam, vt ista necessitudo mutuaq; beneuolentia deinceps confirmetur. Quòd regem de nōnullis rebus purgatum esse velit, facilè hoc ab se impetrari, & cupere in primis, vt concordiā publicam Deus largiatur, & multo sanguine partā olim Germaniæ libertatē tueatur atq; propugnet. Illud verò, quod de cōciliatione dogmatum dixerit, paucis verbis explicari non
C posse. Regem tamen, pro sua prudentia facilè videre atq; intelligere, dissidiū hoc omne natum esse ex aduersariorū obstinatione, qui doctrinā hanc omnē acerbissimè cōdemnarint. Se quidem plurimis nunc annis nihil aliud flagitare, quàm vt de re tota legitimo concilio disceptetur: sed Pontificem eiusq; clientelā totis viribus hoc impedire. Futuri concilij conditiones aliquot à Clemente vij. fuisse propositas: verùm eius generis, vt satis appareret, eum non posse ferre liberā cognitionē. Hunc verò Pontificē, etsi concilium promittat, tamen de forma, deq; modo *Indicendi concilij* nolle tractari: deinde, indicere illud extra fines Imperij. Qua quidem ex re facilè *scopus.* videri possit, dolum subesse ac imposturā, & hoc solùm agi, vt sub nomine cōcilij vera doctrina deleatur. Cùm autem non sit solius Episcopi Romani, denuntiare
D conciliū, sed ad reges etiā atq; principes ea res æquè pertineat, obsecrare se regē, efficiat, ne violentum aliquod cogatur concilium in loco suspecto & periculoso: verùm vt de rebus tam arduis, quæ totius Ecclesię salutem atq; pacem continent, quęq; priuatim ad singulos pertinent, liberè cognoscatur. Hoc videlicet nomine, non hanc ætatem modò, sed omnem quoq; posteritatē ei plurimùm deuinctam fore, & gratias habituram immortales ob tantum acceptum beneficium. Quod autem de cōmunicatione doctorum hominū in medium adduxerit, opus magna habere deliberatione. Plerosq; etiam, vt in re improuisa, nullum à suis habere eius rei mandatū. Vbi primùm ergò constitutum aliquid in eo fuerit, per epistolā esse renūtiaturos regi. Nihil enim desiderare magis, quàm vt doctrina salutaris quàm
E longissimè propagetur. Postremum illud, vbi regem nihil opis in ipsos laturum esse dixit, magna se cum voluptate audisse. Quamobrem se quoq; in ijs rebus omnibus, quæ ad Cæsarē & Imperium nihil attinent, nulli daturos in ipsum auxilia. Legatus idē egerat priuatim cum Pontano, cum Melanchthone, cum Lantgrauianis, & Iacobo Sturmio, de multis dogmatis, et quę regis esset de singulis opinio, quæ Theologorū sententia per Galliā, Lutetiæ pręsertim, explicabat, de primatu *Regis Galliæ de* Pontificis, de cœna Domini, de Missa, de mortuorū inuocatione, de statuis, de li- *controuersis dog-* bero arbitrio, de purgatorio, de iustificatiōe, de votis monasticis, de cœlibatu Sa- *matis opinio.* cerdotū. In plerisq; dicebat regem esse non alienū à libro Philippi, quo locos ille *Loci communes* tractat communes theologicos. De Pontifice verò placere dicebat regi, non esse *Melanchthonis.* primum neq; præcipuum iure Diuino, sed humano, sicut Philippus affirmet: sed

Anglia

1535. Angliæ regem vtrunque negare: & sanè Pontificem arrogare sibi nimiam potestatem, dum reges atque Cæsares in ordinem pro suo arbitratu redigit, Quod quidem exemplum nunc etiam in Britanniæ regem statuere cogitet, quantumuis & rex & plerique Cardinales intercedant. Theologos quidem affirmare, caput illum esse Ecclesiæ, iure Diuino: sed tamen poscenti Regi non illud potuisse demonstrare. Vulgatam quoque de purgatorio igni opinionem ab eis defendi: nam ex eo fonte manare Missam, exequias, anniuersarias, legata, & quicquid est nundinationis. Missa verò sublata, rationem ipsis omnem auferri tuendæ potentiæ suæ, ac veluti neruos incidi sanguinis atque vitæ. Cumque rex illis aliquot esset largitus menses, intra quos de purgatorio sententiam Scriptura docerent, hoc demum respondisse, aduersarijs non esse porrigenda tela, quæ pòst retorqueant. Ad vota monastica quod attinet, regem putare, posse hoc à Pontifice impetrari, ne qui iuuenes ante maturam ætatem illi vitæ generi deuinciantur, vtque liceat illis, cùm videbitur, ab eo discedere, & contrahere matrimonium. Vt autem eiusmodi collegia diruantur, regi non videri consultum, sed educandam esse potiùs ibi iuuentutem ad literas atque pietatem. Theologos etiam vrgere cœlibatum sacerdotum, sed regem hanc veluti mediam inuenisse viam, vt qui iam sunt in matrimonio, permaneant: reliquis autem non liceat vxorem ducere, vel si duxerint, abstineant ab Ecclesiæ ministerio. Nam ad illud, quod de Paphnutio solet adferri, qui patribus concilij Niceni sacerdotum persuasit matrimonium, Theologos ita respondere, probari non posse, vllo tempore sacerdotes contraxisse matrimonium: sed antequam in ordinem sacerdotum allegerentur, vxores habuisse, non ipsos diffiteri. De cœna Domini integra percipienda, vel (quod aiunt) sub vtraque specie, sermonem fuisse regi cum Clemente vij. sperare etiam ab hoc impetrari posse Pontifice, vt facto decreto liberum permittat vsum eius rei, pro cuiusque conscientia. Regem hoc præterea dicere, patrum memoria distributam fuisse per Galliam quibuslibet integram cœnam, non quidem in medio templo, sed in sacellis: hoc illum à nonnullis accepisse grandi ætate, qui ritum istum in Gallijs fuisse confirment ante centum & viginti annos. Deinde Galliæ regibus administrari totam. Et cùm inter disputandum, Theologis hoc ipsum rex obijcit, illos respondere, vnctos esse reges æquè ac sacerdotes, & Scripturam loqui de sacerdotio regali. Quod autem regibus liceat, non item esse permittendum alijs. In precationibus etiam illis quotidianis & familiaribus ordini sacerdotum, agnoscere regem, multa posse resecari, quædam etiam esse prorsus tollenda. Clementem quoque vij. eius rei curam demandasse Cardinali Cruceio Hispano, cuius nunc extet liber: quem theologi Parisienses, vt hęreticum damnarint, Nam esse genus hominum, quod non modò Germanos, vt impios & malè sentientes de religione cōdemnet, sed ipsos quoque Cardinales atque Pontificem, si res ita ferat. Cùm verò negotium hoc omne sit cum primis arduum, regem in hoc esse totum, vt Ecclesię pax & concordia restituatur. Se quoque cum Bauarię principibus ea de re sermonem contulisse, qui sibi multò sint visi duriores theologis Parisinis: tametsi quidam illorum consiliarius postea dixerit factos esse mitiores, quod ipsum etiam Iulius Pflugius de Georgio Saxoniæ principe deque Moguntino sibi confirmarit. Regem itaque sic existimare, conferenda esse omninò consilia. Pergratum autem ei futurum, si prius quàm conueniatur, aliquot è præcipuis ipsorum theologis pauci tamen, in Galliam mittantur, qui cum Lutetianis conferant. Ad eiusmodi colloquium regem esse delecturum aliquot præfractos & acres, & his additurum esse quosdam non alienos à puriori doctrina, quò per hanc rationem veritas patefieri posit & elici. Eo finito sermone, hortabatur, ne quem concilij locum Protestantes recipiant, nisi de sui atque etiā Angliæ regis consilio, qui sint inuicem idem facturi. Ludouicum Gallię regem superio-

Pontificis nimia potestas. *Fons vtilis.* *Subtilis doctorū excusatio.* *De votis monasticis.* *De sacerdotum matrimonio.* *De cœna Domini integra.* *Cœna integra per Galliam administrata.* *Breuiaria decurtanda.* *Supercilium theologicum.* *Theologos Protestant. rex ad se mitti postulat.*

1535.

A superioribus annis contendisse, Iulio Pontifici non licere concilium indicere, nisi de voluntate Cæsaris atq; regum: huius quoq; sententię tum fuisse regem Nauarrę. Cumq; Iulius vtrunq; proscriberet, Ferdinandum Hispaniæ regem hoc titulo Nauarram occupasse. Regem etiam huius esse mentis atq; sententię, neq; probare concilium vllum, nisi loco tuto fiat, minimeq; suspecto, vel ad iniuriam opportuno, quo quidem in loco liberè pronūtiare quiduis liceat. Præter ea quę diximus, magno studio solicitabat illos de fœdere cum rege ineundo, & hæc quidem erat potißima legationis causa. Cùm autem ipsi Cæsarem exciperent, aduersus quem nihil sibi faciundum esse demonstrabant: infecta re discessit, & priuatim ad quosB dam, mirari se, quòd tantum regem negligerent: & tempus aliquando fore dicebat, cùm illius coniunctionem magno redemptam cuperent. Angliæ quoq; rex, Henricus octauus, legationem eò misit, cuius erat princeps, Eduardus Foxus episcopus Herfurtensis. Hic initio commemorat, Cùm magna sit inter Britanniæ reges & Saxoniæ principes agnatio, sanguinisq; propinquitas, regem optimè erga ipsum atq; socios affectum esse, præsertim cùm hoc eos in primis agere videat, vt pura Dei cognitio propagetur etiam ad alios. Et quanquam multæ sint ipsis hoc nomine factæ contumeliæ, tamen idcircò nihil eum abhorrere, neq; de ipsis aliter sentire, quàm de viris bonis, qui pręter officium ac sine ratione nihil facturi sint, & hoc solum spectent, vt per veram Euangelij prędicationem gloria Dei ceC lebretur. Idem quoq; regis esse studium: idq; satis declarare illam, quæ iam sit per Angliam facta, mutationem. Etenim regis mandatu iam abolitam esse magnam partem errorum, & de communi omnium assensu, pontificatum Romanum ac illius imposturas omneis è regni finibus exterminatas esse, non secus atq; per Saxoniam. Cumq; sit idem vtrobiq; studium atq; voluntas, regem singulari quadā in ipsos accendi beneuolentia, & rogare, vt ita pergant, & eandem planè doctrinam profiteantur omnes: hoc enim esse perpetuæ pacis firmamentum. Et quanti sint exorti motus ex opinionum varietate, regem habere compertum, & Anabaptistas exemplo suo demonstrasse. Præ se ferre nunc Pontificem, quasi de concilio cogitet: ac sanè, si qua sit adhuc reliqua dissensio, neq; de dogmatis omnibus
D conueniat, incommodum hoc ipsis futurum, vbi ventum fuerit ad concilium. Qua tamen in re theologis minimè culpam attribuat: nec enim vnquam Ecclesię statum ita fuisse tranquillum, vt non aliquod fuerit aliquando dissidium. Hoc etiam Petri & Barnabæ atq; Pauli demonstrari posse exemplo. Cogitādum igitur esse de pace, quæ firmo Scripturæ fundamento nitatur: Pontificem autem hoc agere totis viribus, vt eiusmodi pacem atq; concordiam impediat & euertat. Itaq; regem sic existimare, quoad illius imperium, tyrannis atq; sæuitia durabit, ad cōciliationem perueniri non posse. Propter eiectam nuper ex Anglia seruitutem omnium fœdißimam, & recuperatam à rege libertatem, idolū illud & Antichristum planè furere, & cùm apertè nihil poßit, moliri fraudem & insidias, & falsis
E criminationibus concitare reges. Nam etsi potentiæ suæ retinendę causa quiduis faciat, tamen hoc etiam eius esse consilij, vt inflammatis animis vtrinque, bellum exardescat. Hæc autem ideò regem ipsis exponi voluisse, non quod Pontificem metuat: sic enim esse paratum à rebus omnibus, vt neq; de illo, nec de ipsius omni clientela sit solicitus: verùm vt ipsi, quid moliatur Antichristus, liquidò perspiciant, hoc præsertim tempore, quando concilium ille se procurare simulat, cùm interim longè diuersum habeat in animo. Regem agnoscere quidem atq; fateri legitimam disceptationem fore cumprimis vtilem & Reipublicæ salutarem: sed tamen, ne concilium fiat, in quo de stabilienda solùm dominatione Pontificis tractetur, omnibus modis prouidendum. Itaq; petere & admonere, ne quod cōcilium approbent prius, quàm publica pax orbis Christiani constituta sit. Cupere

Rex Galliæ & Nauarræ à Iulio excommunicati.

Protest. cùm rege Galliæ fœdus inire nolunt.

Anglica legatio ad Protestantes.

Religionis per Angliā mutatio.

Ecclesiæ status perpetuò turbulentus.

Hinc illæ lachrymæ.

etiam, vt verus Dei cultus restituatur, ad eámque rem perficiendam & tuendam, A
1535. non recusare, sese ipsis coniungere. Et hæc quidem esse quæ habeant in mandatis: rogare autem, vt in posterum sibi liceat amplius de his rebus priuatim cum delectis aliquot conferre. Sic enim affectum esse regem erga religionem & ipsos, vt suas fortunas omneis atque seipsum eò sit impensurus. Ad hæc illi respondent, & collaudata regis voluntate, cupere se demonstrant in primis, vt longè latéque disseminetur Euangelij doctrina. Quicquid etiam eius rei faciant, ex officio fieri. Et quanquam summis eo nomine sint adfecti contumelijs & iniurijs, tametsi grauissimas in se concitarint offensiones, licet fremitum atque minas plurimorum sæpe sint experti: non tamen idcirco remisisse studium rei sanctissimæ propagandæ. B Huius autem odij tam vehementis & acerbi hanc solam esse causam, quòd impios errores & falsa dogmata repudiarint. Iam, quod suam operam in eo rex amplissimis verbis polliceatur, quòd etiam è suis finibus Episcopi Romani tyrannidem, à quo sanè tanquam à fonte dimanarit quicquid est impij falsíque cultus, proiecerit & eliminarit, id sibi periucũdam auditu fuisse, Deumq́ue precari, vti pergat. Quòd etiam moneat, cauendum esse, ne quid incommodi pariat dissensio doctrinæ permagnam habere se gratiam: sed nihil esse reuera dissidij, & in ea se permansuros esse doctrina, quam sint Augustæ testificati. Nam ad Anabaptistas quod attinet, vindicare se grauiter in eos, nisi ad sanitatem redeant. Illos etiam ibi potissimum regnare, quibus in locis prohibita sit Euangelij doctrina. De concilio déque Pontificis astu sermonem illum omnem sibi pergratum etiam esse. Iam autem in Germania versari legatum Pontificis, & polliceri concilium, Mantuæ cogendum. Egisse quoque de hac re cum electore Saxone. Quid autem ipsi, communicatis consilijs, ad illius postulata responderint, scripto comprehensum esse, quod ei sint daturi, perferendum ad regem: vt quid suæ sit in eo mentis, intelligat. Legatum illum pontificium præ se ferre, quasi solius sit Pontificis indicere & habere concilia: se verò existimare, cæteros reges & ordines reipublicæ non hoc ei concessuros, vt ipsis inconsultis ita faciat, in hac præsertim religionis atque fidei causa, quæ legitimam disceptationem postulet. Iam de coniunctione Regis quod dixerit, agere summas ei gratias: vt etiam hæc tam salutaris doctrina cursum suum retineat, nulli D se labori suo vel periculo parcituros esse: neque dubitare, quin Deus hanc omnem actionem, regat, quantumuis etiam inuitis & reluctantibus aduersarijs: & quia priuatim cupiat de hisce rebus conferre prolixius, delectos esse quosdam ad eam rem, quibuscum sua communicet. Rogare autem, vt regi ista renunciet, suúmque studium illi commendet. Cùm ad xij. Decembris diem à Ferdinando rege Smalcaldiam Saxo venisset, peridie Natalis Christi facto decreto, fœdus, quod annum adhuc vnum durabat, renouatur in annos decem, & de reliquo apparatu cõstituitur, & recipiendos esse placet in hoc fœdus, qui velint atque cupiant, modò doctrinam Augustæ propositam in comitijs profiteantur, & sortem communem subeant. In his erant Pomeraniæ principes, Vlrichus Vuirtembergicus, Robertus E Bauarus Bipontinus, Augusta, Francofurtum, Campodunum, Hamburgum, Hannobria: quorum nonnulli iam tum petebant admitti, reliqui spem faciebant. De Camera sic visum fuit: quandoquidem pacis, quam Cæsar facit, confirmationem, rex Ferdinãdus in se recepisset, eo singulis vtendum esse præsidio, quos Camera fortè citabit. Quòd si nihilominus illi pergant, & proscriptionibus agant, & sententiam exequi velint, tum euulgato scripto communi rogandos atque monendos esse Imperij ordines, ne moueantur hac illorum iniustitia, sed vt Cæsaris atque regis iudicium sequantur, & eiusmodi sententias habeant pro nullis, neque vim vllam faciant. Nam alioqui rationem sibi ineundam esse, quomodo iniuriam depellant, & se suósque tueantur. Deinde, cum in pace Noribergica sit cautum, ne cui

Protestant. ad legatos Angliæ responsio.

Semen Euangelij emergit inter spinas.

Fœdus Smalcaldicum renouatur.

A ne cui suæ facultates eripiantur, hoc quoque diligenter esse præstandum, sed tamē in iurisdictione ecclesiastica, in cæremonijs & id genus alijs emendandum esse quicquid sit vitij, placuit. Eodem tempore Gulielmus Comes Nassouius in fœdus fuit admissus. Et quanquam Lantgrauius, propter cōtrouersiam inter ipsos, de ditione Chattorum, non assentiebatur, tamen, si qua vis illi fieret ob Euangelij professionem non se defuturum dicebat auxilia petenti. Hoc etiam anno senatus Augustanus, omni demum sublata dissensione, doctrinam Euangelij recipit, & datis ad Lutherum literis, orat, vt fideles Ecclesiæ ministros, & in his, Vrbanum Regium mittat. 1535.

Comes Nassouius fœderis Protest.

Euangelium Augustæ receptum.

B

IOANNIS SLEIDANI
COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

C

ARGVMENTVM LIBRI X.

Vrbs monasterium Bernardi Rotmanni opera, & concionibus Euangelium recipit, quo fit, vt Pontificij cum suo Episcopo irati discedant, ac nihilominus per Lantgrauium reconciliatis animis vtrinque pax initur. Eò venit Ioannes Leidensis Hollandus Anabaptista vehemens, qui multis in suam opinionem attractis, adeoque Rotmanno ipso, sic totam vrbem veneno suo infecit, vt eius sectatores viribus iam superiores in vrbem inueherent bonorum communionem, atque polygamiam. Mortuo Ioanne Leidensi, primus propheta Ioannes Mattheus constituitur: & paulò pòst etiam rex summus habetur, cuius potestas cruenta, & ornatus similis describitur. Dum ea vrbs obsidetur, conuentus indicitur confluentiæ ad decernenda auxilia subitaria. Anabaptistæ literas ad Lantgrauium mittunt, & librum, quo eorum doctrina explicabatur: quem Lutherus iam oppugnauerat. Tandem ciuitas ingrauescente annona, expugnatur. Conuentus ea de re Vuormaciæ habetur. Rex, & eius socij capiuntur, quorum interitus deinde narratur. Dux Sabaudiæ cùm bellum Geneuensibus intulisset, D *expellitur. Rex Galliæ partem ditionis eius inuadit, quò facilius principatum Mediolanensem recuperet, atque hic ex occasione disputatur de iure, quo rex ad se pertinere contendit. Id cùm intelligeret Cæsar Romam venit, & regem incusat coram Pontifice, ac vrget vt concilium indicat. Protestantes fœdus ineunt cum Anglo. Pontifex concilium indicit Mantuæ. Bellum inter Cæsarem & regem exoritur. Perona obsidetur. Archiepiscopus Coloniensis Ecclesiam emendat. Erasmus moritur. Regis Galliæ filia Scotiæ regi datur in matrimonium. Dux Florentiæ per insidias interficitur. Heluetij legatos ad regem mittunt, qui pro vinctis ob religionem orent. Hesdinum oppidum & arx obsidione capitur. Polus Anglus cardinalis ad regem legatus mittitur.*

NVNC ad obsidionem Monasterij, quæ est primi nominis vrbs Vuestphaliæ, veniendum. Sed paulò sunt quędam altius repetenda, inde ab initio vsque ad illud tempus, quo capta demum vrbe, de authoribus fuit E sumptum supplicium. De Thoma Mūcero diximus libro V. quemadmodum seditionem multitudinis concitarit, cuiusmodi fuerit ipsius doctrina, quis etiam vitæ finis. Ex huius officina prodijt genus hominum, qui propter actionem & ipsum dogma vocantur Anabaptistæ, de quibus etiam suprà nonnihil dictum est. Nam & paruulos arcent à Baptismo, & rebaptizantur ipsi, & ita faciundum esse omnibus affirmant, & vim omnem priori baptizationi detrahunt. Sanctimoniam quandam externam præ se ferunt, docēt non licere Christianis in foro contendere, non gerere magistratum, non iusiurā-

Monasteriū vrbs Vuestphaliæ.

Anabaptistarum origo, doctrina et mores.

1535. dum dicere, non habere quid proprium, sed omnia debere omnibus esse communia. Et hæc quidem illi principio, sed multò deinde grauiora proposuerunt, vt postea sum dicturus. Cumq; per Germaniam longè lateq; serperent, Lutherus autem & pleriq; omnes viri docti reclamarent, magistratus etiam animaduerteret, ita quidem, vt maiori aliquo numero vix possent coalescere, tandem in ea, quam diximus, vrbe, valde quidem munita, locum atq; sedem occuparunt. Id autem sic accidit. Est non procul ab vrbe Monasterio, diui Mauricij templum: in eo docebat Euangelium anno salutis nostræ M. D. XXXII. Bernardus Rotmannus, frequenti ciuium auditorio: cumq; de illo in vrbem recipiendo cogitarent, Pontificij, vt hoc impedirent, mediocrem pecuniæ summam ei dant, quò scilicet exercẽdi sui causa proficiscatur aliò. Discedit ille, & locis aliquot perlustratis vbi fructum aliquem & culturam ingenij percipere posset, redit post aliquot menses. Illi verò, qui reditum ipsius molestè ferrent, conantur eum à concionibus remouere: sed id frustrà fuit, applaudente nimirum populo.

Rotmannus Euangelij præco.

Mox quidam è ciuibus præstantiores, in vrbem hominem recipiunt. Cumque à templis excluderetur, foris in porticu suggestum ei collocant. Augescente verò indies numero ciuium & auditorum, postulatur à Pontificijs, vt templum ei patefaciant: sin minus, vi patefactum iri. Non multò pòst, ille, de consilio delectorum populi, missis literis in vicinam Hessiam, Lantgrauianæ ditionis, petit viros aliquot bonos atq; doctos ad se mitti, qui vnà secum Euangelij sementem ibi faciant. Itaq; Marpurgi bini mittuntur. Cùm eò ventum est, deliberant numero sex, quomodo Pontificatum inde primo quoq; tempore profligent, vt Euangelium maiori cum fructu doceri possit. Ad eam rem hæc est visa ratio commodissima. Pontificios errores conscribunt, & in xxx. circiter capita referunt, eaq; senatui tradunt, sic interim animo parati, vt nisi demonstrent è sacris literis, hæc omnia cum verbo Dei pugnare, nullam pœnam recusent. Senatus in curiam venire iubet Pontificios, & ea quæ diximus errorum capita proponit: & quia semper præ se tulissent, doctrinam suam esse puram, & niti verbo Diuino, concionatores autem hoc ipsum pernegent, idq; demonstrare velint etiam sui capitis periculo: rogat ex illis, an ea quæ obijciantur, sacris literis confutare velint. Ad hunc modum interpellati, cùm magnopere senatui rem esse cordi viderent, paucis respondent, nihil habere se quo sua defendant: quòd autem hucusque dixerint, suum institutum esse probum atq; rectum, id opinione esse factum & ignoratione. Tum senatus, quandoquidem erroris & falsæ doctrinæ conuicti, nihil habeant quod opponant, & suam ipsi nequitiam agnoscant, iubet, vt in posterum à docendi munere abstineant: nouis autem doctoribus, qui detexissent ipsorum imposturas, locum in templis omnibus permittant. Post, de voluntate senatus atq; populi, templa singulis attribuuntur, vbi doceant. Eam rem perquam molestè tulerunt Pontificij, sed in primis ij, qui primarium templum obtinent, plerique omnes genere nobiles. Hi, cùm aliud non possent, irati discedant, & ad eius vrbis Episcopum abeunt: & inito consilio statuunt, occupandas esse vias omneis & aditus, ne quid in vrbem importari possit annonæ. Aliquantò pòst, omnibus iam vndiq; vijs obsessis, episcopus, & ij quos diximus, amplioris ineundi consilij causa, Telgetum veniunt, quod est ab vrbe oppidulum, ad milliare vnũ. Illinc tabellarius ad senatum mittitur cum literis, in hæc verba. Desistant ab instituto, pristinumq; statũ restituant: sin minus, hostiũ numero futuros. Episcopus erat comes Frãciscus Vualdecus. Proximè ante ipsum fuerat archiepiscopi Coloniensis frater germanus Fridericus. Verũ is, velq; ijs locis parũ vteretur firma valetudine, vel q aliquid esset odoratus, nõ ita pridẽ sponte loco decesserat, & priuata vita contentus in patriã reuerterat. Monasterienses, re deliberata, nuntiũ detinẽt, & de

Rotmannus pro foribus templorũ concionatur.

Pontificij suã inscitiam fatentur.

Pontificij Monasterij abeunt.

Frid. episcopatũ monast. cedit.

A & de nocte profecti, quæ diem natalem Christi præcedit, circiter nongenti, cùm ex improuiso venissent, oppidulum capiunt, & occupatis portis, ne quis euaderet, omneis comprehendunt. Episcopus fortè pridie discesserat. Mox in vrbem captiuos adducunt. In his erant primi nominis Pontificij, & ex reliqua nobilitate nonnulli. Rogat ex ijs senatus, quid sit ipsorum voluntatis, & an Euangelij prædicationem cogitent posthac impedire? Liberaliter illi respondent, se daturos operam, vt ea doctrina vigeat. Itaque fit pactio cuius exemplum senatus Lantgrauio mittit, & simul orat, vt Euangelij ac Reipublicæ causa velit non deesse negotio. Mittit ille quosdam de suis. Istorum interuentu pactum fuit, vt reconciliatis animis & offensione sublata pacem vtrinque colant. In sex templis Euangelium doceatur. Quicquid sit impiæ religionis & superstitiosæ, tollatur. In primario templo nihil mutetur, neque ciuitas illud quicquam ad se pertinere putet. Hæc pacis formula fuit obsignata Lantgrauij & Episcopi & ipsius clientelę & nobilitatis & totius populi signis, Februarij die xiiij. salutis anno, M. D. XXIII. Hunc ad modum rebus pacatis, venit Monasterium sarcinator quispiam Hollandus, Ioannes Leidensis, Anabaptista vehemens. Is priuatim rogat ex Euangelij doctoribus initio, cùm in eorum sermonem se familiariter insinuasset, num arbitrentur paruulos rectè baptizari? Cùm affirmaret, ille qui totus esset deditus opinioni contrariæ, cœpit ridere & contemnere. Qua re intellecta, Bernardus Rotmannus, de quo suprà diximus, pro concione populum hortatur ad precationem, vt purā ipsis doctrinam seruare liceat, & à fanaticis hominibus incorruptam defendere, in primis autem ab Anabaptistis, qui nunc etiam latenter apud ipsos obrepant, & hominum cœtibus aggregentur: quorum opinio si vincat, miserum esse futurum, non Reipublicæ modò statum, sed & religionis. Eodem ferè tempore venit eò Hermannus Stapreda, qui Rotmanni factus collega, publicè in paruulorum Baptismum inuehebatur. Præceptorem iste habuit Henricum Rollium, dę quo Traiectenses paulò antè supplicium sumpserant ob Anabaptismum. Et hic quidem fuit alter veluti gradus ad nouum istud doctrinæ genus. Iamque res eò processit, vt de Anabaptistis plurimus esset per vrbem sermo, tametsi priuatim adhuc & occultè res ageretur. Nemo enim qui non esset ipsorum sectæ, admittebatur: deinde, non profitebantur ista palàm authores, neque docebant nisi de nocte, & quando somnum reliqui caperent, tunc demùm sua peragebant mysteria. Sed re patefacta, cùm plerique ciues fremerent, & indignum esse clamarent, nouum dogma clanculum & noctu disseminari: fit senatusconsultum, quo iubentur authores ab vrbe proficisci, verùm egresſi, redibant alia via, & mandatum à Deo sibi iactabant, vti permanerent, causamque suam grauiter & seriò perficerent. Mouit ea res Senatum, & nonnihil etiam perculit admiratione quadam: itaque maioris vitandi motus & periculi causa, iubentur in curiam venire tam Anabaptismi quàm Euangelij doctores, & cum his aliquot homines eruditi. Tum Rotmañus, quod eousque occultauerat, ingenium suum prodit, & paruulorum baptismum, vt impium & execrandum damnat. Sed Hermannus Buschius in primis, ita coram Senatu diuersam sententiam defendit, vt illi decreto publico iuberentur vrbe quāprimum excedere. Cùm autem per Episcopi fines non sibi licere tutò proficisci dicerēt, senatus & fidem eis publicam impetrabat, & viaticum vnà dabat. Ipsi verò, qui multò antè constituissent nusquam aliò proficisci, clam ad suæ doctrinæ sectatores digresſi, latitabant aliquandiu. Senatus interea, priusquam è suis illi latibulis denuò prodirent, omnia templa claudit, vno solùm aperto. Nam metus erat, ne Anabaptistæ, quorum indies augescebat numerus, comitati suis doctoribus, Euāgelij pręcones è templis exturbarent. Mense deinde Nouembri, Lantgrauius, rogatu senatus, mittit eò duos, docendi causa, Theodoricum Fabritium,

1535.

Monasterienses opprimunt Pontificios.

Pacis tractatus inter Monasterienses.

Io. Leidensis Anabapt. antesignanus.

Hermannus Stapreda.

Anabaptistæ vrbe pulsi.

Rotmannus in Anabaptismum lapsus.

1535. Ioannem Melsingerum. Et hic quidem cognita rerum perturbatione, periculo etiam commotus, domum redit. Alter autem strenuè monebat ciues, vt ab Anabaptistica doctrina diligenter cauerēt: & in hoc quidem stadio decurrit atq; permansit, donec Anabaptistæ, superiores facti, reliquos vrbe pellerent, vt postea recitabitur. Et ne quid omninò desiderari posset, certam doctrinæ & administrationis ecclesiasticæ formulam conscribit, senatu populoq; comprobante. Permissu deinde senatus, incipit rursus docere Petrus Vuirtemius. Sed vix paucis habitis concionibus, impulsu Rotmanni ab Anabaptistis eijcitur, qui iam ferociores facti, Fabritium, & alios ad disputationem prouocabant. Assentiente senatu, placuit, vt è sacris tantùm literis alijsq; scriptis horum similibus res ageretur, adhibitis aliquot viris literatis atq; bonis, velut arbitris, qui partis vtriusq; sententijs et argumentis probè cognitis & inuestigatis decernerent: quod ij statuissent, ratum fore, quò sublatis tandem dissidijs pax restitueretur Ecclesiæ. Sed conditionem hanc Rotmannus atq; socij repudiabant. Cùm ergò cognitionem subterfugerēt, cœperunt vulgò contemni. Hanc verò maculā vt eluerent, aliam rationem inueniūt magis compendiosam. Ex ipsis quidā velut afflatus numine, per vrbem discurrit, & pœnitentiam, inquit, agite, & rebaptizamini: sin minus, iam ira Dei vos obruet. Hic cœptum est vulgò tumultuari, & quicunq; rebaptizarentur, eadem quæ ille, eodemq; modo declamabant. Multi, quòd iram Dei metuerent, quam isti tantopere iactabant, simplicitate circumuenti homines alioqui non mali, morem ijs gerebant. Alij etiam, quò suas fortunas conseruarent. Aduersarios enim Anabaptistæ malè multatos, possessionibus deijciebant. Fuit hoc ad exitum Decembris. Et iam illi rursum è suis latebris exierant, de quibus antea diximus, & ad forum facto concursu, clamorem tollunt, & omneis non baptizatos iubent interfici, tanquam paganos & impios: deinde tormenta publica & curiam inuadunt, & multis vim faciunt. Alij autem, vt se suosq; ab iniuria defenderent, aliū quendam vrbis locum natura munitum occupant, & complures ex ipsis capiūt. Ea dimicatio in Anabaptistas, qui forum tenebant & vndequaq; munierant, eousq; durauit, donec vtrinq; datis obsidibus ventum est ad compositionem: qua cautum fuit, vt suam quisq; religionem sequerentur, vt domum redeant & pacem colant. Rotmannus interim & Bernardus Cnipperdolingus, facilè primus eius factionis, etsi compositionem hanc laudarant, tamen occultè missis literis in oppida vicina sui generis homines monebant, vti fortunis omnibus relictis, ad se quamprimùm aduolarent. Quicquid reliquissent, fore, vt cum vsura decupli recipiant. His tam magnificis & amplis excitati promissis, maximo numero commigrant, viri pariter ac mulieres, & certissima spe consequendi maiora præsertim tenuiores, & qui domi stare non poterant, Monasterium petunt. Oppidani autem, ij præsertim, qui erant re lauta, cùm viderent externis hominibus vrbem compleri, subducunt se quàm possunt commodissimè, relictis Anabaptistis & promiscua plebe. Fuit hoc sub Bacchanalia, mense Februario, M. D. XXXIIII. Ad hunc modum debilitatis alterius partis viribus, Anabaptistæ nouum deligunt Senatum, suæ factionis omneis. Creant quoq; consules, & in his Cnipperdolingum, pauloq; pòst, ædem diui Mauricij, sub vrbem, inuadunt, & cum vicinis omnibus ædificijs incendunt. Deinde templa omnia diripiunt, & primariam ædem intus labefactant. Mox per omneis vias confertim discurrunt, & primò quidem, Pœnitentiam, inquiunt, agite: mox verò, Migrate hinc è vestigio impij, nisi vitæ discrimen vobis propositum est. Simul armati concurrunt, & quicunq; non essent ipsorum Sectæ, statim ex vrbe propellunt, nulla nec ætatis habita ratione, neq; sexus, ita quidem, vt in his turbis atq; fuga præcipiti, fœminæ aliquot grauidæ abortum facerent. Continuò pòst, eorū, quos eiecissent, bona occupant. Et quanquam istud accidit pridie, quàm vrbem Episcopus obsideret, tamen

Fabritij constātia.

Insania Anabaptistarum.

Bellum ciuile inter Monasterienses.

Cnipperdolingus turbas concitat.

cùm

A cùm ex iſta profugientium turba, quidam in epiſcopi manus incidiſſent, habiti ſunt hoſtium loco, ex ijſque nonnulli capitis adierunt diſcrimen, & in his vnus & alter Euangelij doctor. Ille, de quo ſuprà diximus, Petrus Vuirtemius, cum & ipſe periclitaretur, interuentu Lantgrauij ſeruatus eſt. Ea re permoti reliqui oppidani, homines boni, qui videlicet, etiamſi vrbem desererent, præſens tamen imminere ſibi foris periculum videbant, coacti propemodum & inuiti remanſerunt. Ad hoc tempus, primi nominis apud ipſos propheta, nam hoc ſibi nomen vſurpant, Ioannes Matthæus mandabat, vt quod quiſque haberet auri, argenti, rei mobilis, id omne deferret in medium, capitis propoſita pœna: & in hũc vſum B publica fuit conſtituta domus. Hac edicti ſeueritate populus valde attonitus, obtemperabat: nec integrum erat cuiquam fallere, aut partem aliquam defraudare: nam puellæ quædam duæ vaticinantes, quod commiſſum eſſet fraudis, denuntiabant. Neque verò ſua tantùm illi conferebant, ſed eorum etiam, quos eiecerant, facultates, in ſuos vſus aſſumebant. Poſthæc, idem propheta mandabat, ne quis vllum deinceps librum haberet aut ſibi ſeruaret, præter ſacra Biblia: reliquos omneis in publicum deferri iuſsit & aboleri: hoc ſe mandatum diuinitus accepiſſe dicebat. Itaque magno numero libri comportati, flamma fuerunt omnes abſumpti. Fortè per id tempus faber quiſpiam, Hubertus Trutelingus, ridiculum quid in eos dixerat, qui ſe prophetas ipſi vocabant. Eo cognito, multi- C tudinem illi conuocant, & armatos iubent adeſſe. Mox hominem accuſant, capitiſq; damnant. Perculit ea re populum vehementer. Primus autem ex ijs propheta, quem ſuprà nominauimus, corripit miſerum, & humi proſtrato impigit haſtam, abſque vulnere mortifero tamen, vtcunque magno proſilijſſet, in eum impetu. Pòſt, illinc amotum aliò tranſportari iubet. Tum arrepta, quam vicinus adoleſcens gerebat, machina, iacentem pila tranſuerberat. Ne ſic quidem illo ſtatim extincto, cœlitus patefactum ſibi dicebat, nondum veniſſe tempus, quo mori ipſum oporteret, ac Deum ſuam ei gratiam impertiuiſſe. Verùm ille paucis pòſt diebus vitam finijt. Ea re cognita, prælongam haſtam corripit Propheta, & incitato impetu per orbem procurrens, Deum patrem ſibi mandaſſe clamabat, D vt hoſtem ab vrbe reijceret. Vbi propius ad caſtra venit, exceptus à milite quopiam, confoditur. Et quanquam ipſius prædictionem detectus iam iterum fuit error, tamen ſocij Prophetæ ſic homines infatuauerant, & rem ſic ornabant ad vulgus, vt etiam magnum eius deſiderium excitarent, & calamitatem ipſis aliquam impendere dicerent, viro tam præſtanti ſublato. Proximus autem ab illo vates, Ioannes Leidenſis, iubet eos eſſe animo præſenti multò enim antè ſibi reuelatum, illum eſſe talem habiturum vitæ finem, & quam reliquiſſet vxorem, eam in matrimonium ſe ducturum. Biduo ante Paſcha decurrunt in templa, & ſimul omneis vbique campanas impellunt: aliquot pòſt diebus vaticinatur Cniperdolingus, fore, vt in ſummo gradu collocati, deturbentur, alij autem è ſordibus & E infirmi emergant ſubſellijs. Deinde, iubet omnia templa deſtrui, grauiter aſſeruans, à Deo profectum hoc eſſe mandatum. Itaque mos ei geritur, & quod è cælo veniſſe dicebat edictum, magno ſtudio perficitur. His ipſis ferè diebus, Ioannes Leidenſis gladium tradit Cnipperdolingo, carnificémque eum conſtituit. Sic enim viſum eſſe Deo, vt qui ſummum antea magiſtratum geſſerit & conſul fuerit, nunc infimum locum obtineat, & ſit carnifex. Ille minimè recuſans, gratum etiam habuit delatum munus. Cùm iam epiſcopus, aliquot menſibus, omnem belli ſumptum ſolus feciſſet: Colonienſis archiepiſcopus, Hermannus, & Cliuenſis princeps, Ioannes, auxilio miſerunt pecuniam, tormenta, peditum & equitum cohortes aliquot. Colonienſis etiam in caſtra fuit profectus, communicandi cauſa concilij: neque multò pòſt vrbs fuit aliquot locis oppugnata.

1535.

Propheta bonorum communionem edicit.

Puellæ diuinatrices.

Facetia morte punita.

Propheta furore afflatus.

Cnipperdolingi vaticinium.

Ab equis ad aſinos.

Monaſterij obſidio.

1535. Cùm autem eius per vim capiundæ ſpes nulla ſupereſſet, ſeptem fuerunt extructa circùm caſtella ſeu propugnacula, tollendi cauſa commeatus, cum ſingulis peditum ſignis & cohortibus aliquot equitum, qui ibi eſſent in hybernis. Continuandæ verò cauſa obſeſsionis atque belli, quod ad omneis æque pertineret, monaſterienſis epiſcopus, ab ijs principibus, atque ciuitatibus, quæ ſunt Rhenanæ prouinciæ, tanquam à vicinioribus, auxilia petit. Eius rei gratia conuentus indicitur Confluentiæ, ad xiij. Decembris diem, M. D. XXXIIII. A

Germaniæ partitio. Germania eſt enim omnis in ſex deſcripta prouincias, in Franconiam, Bauariam, Sueuiam, Saxoniam, Rheni tractum, & Burgundiam. His finibus omnes vbique principes ac ciuitates, in imperij comitijs, antiquo more cenſentur. Hodie verò Saxonia diuiditur in ſuperiorem ac inferiorem, deinde adijcitur inferior Germania & Vueſtphalia, & Auſtria. Itaque decem regionibus imperium nunc circunſcribitur. *Prouinciæ Imperij.* *Leidenſis impoſtura.* Poſt fruſtrà tentatam oppugnationem, Ioannes Leidenſis ad quietem ſeſe componit, & totum triduum ſomniat: expergefactus, nullum verbũ facit, ſed chartam poſcit. *Duodecim iudices.* In eáque duodecim viros deſcribit, & in his aliquot nobili genere natos, qui ſummæ rerum præeſſent, & tanquam in Iſraele, cuncta gubernarent. hanc enim Patris cæleſtis voluntatem eſſe dicebat. Cúmque hac ratione per duodecim viros, ad regnum via parata iam eſſet, dogmata quædam proponit concionatoribus, eáque poſtulat Scripturæ teſtimonio ſibi confutari. Quòd ſi non poſsit, ad multitudinem ſe relaturum, vt approbentur & ſanciantur. *Paradoxa Ioannis Leidenſis.* Eorum hæc erat ſumma, Virum nõ eſſe deuinctum vni coniugi, & licere quantumuis multas in matrimonium ducere. Sed cùm ſententiam hãc doctores impugnarent, conuocat eos in curiam, adhibitis duodecim viris. Eò cùm veniſſent omnes, pallium ſibi detrahit, & in terram abijcit, vnà cum libro noui Teſtamenti. Per ea veluti ſymbola teſtatur & iurat, quod promulgaſſet dogma, cælitus eſſe patefactum ſibi. Grauiſsimis itaque verbis comminatur eis, quaſi Deum non ſint habituri propitium, niſi conſentiant. Tandem opinionibus conueniunt, & de matrimonio totum triduum doctores pro concione loquuntur. Mox ille ternas ducit vxores, quarum vna fuerat eius, de quo diximus antea, magni Prophetæ, Ioannis Matthæi, coniunx. *Polygamia Leidenſis.* Hoc deinde exemplum alij quoque ſequuntur, ita quidem, vt etiam in laude poneretur frequens matrimonij repetitio. Ciues autem nonnulli, *Seditio inter Monaſterienſes.* quibus hoc inſtitutum valde diſpliceret, dato ſigno per vrbem, eos omnes, qui doctrinam Euangelij amarent, in forum conuocant, deinde prophetam & Cnipperdolingum & doctores omnes comprehendunt. Quod vbi vulgus accepit, ad arma procurrunt, captiuos illis extorquent, & ad quinquaginta circiter magno cum cruciatu interficiunt. Nam religatos ad arbores atque palos tormentis traijciebant, acclamante propheta primario, vt qui rem gratam Deo facere vellent, primum telum emitterent. Alij alio modo necabantur. Ad octauum Calendas Iulias oritur propheta nouus, aurifex. Is conuocata in forum multitudine, commemorat Patris cæleſtis hoc eſſe mandatum & voluntatem vt imperium totius orbis terrarum Ioannes Leidenſis obtineat, *Leidenſis fraude regnum inuadit.* vt cum validiſsimis copijs egreſſus, reges atque principes omneis promiſcuè interficiat, & multitudini ſolùm parcat, ijs videlicet, qui iuſtitiam ament: vtque ſedem patris ſui Dauid poſsideat, donec regnum pater ab ipſo repetat. Oppreſsis enim impijs, regnaturos eſſe pios in hac ipſa vita. His rebus palã pronuntiatis, continuò Ioannes Leidenſis in genua procumbit, & ſublatis ad cælum manibus. Per multos, inquit, dies hæc mihi res comperta fuit, viri fratres: neque tamen eam diuulgare volui: nam fidei faciendæ cauſa Pater alio eſt vſus adminiſtro. *Nouus rex Anabaptiſtarum.* Sic ergo rex factus, ilico xij. viros abrogat, & pro cõſuetudine regum deligit ſibi proceres, coronas etiam duas, & vaginam, & torquem, & ſceptrum, & alia id genus ornamẽta ſibi parari iubet ex auro lectiſsimo: deinde

A deinde certos constituit dies quibus palàm audiret omneis, qui quaque de re vellent ad ipsum aliquid deferre. Quoties in publicum prodiret, comitatus erat suis officiarijs & proceribus domesticis: proximè eum sequebantur adolescentuli bini, equites, dexter coronam & Biblia gestabat, alter euaginatum ensem. Eadem erat pompa primariæ vxoris. Nam plures habebat eodem tempore. In foro paratum erat ei solium sublime, panno vestitum aureo. Quæ deferebantur ad ipsum actiones & querimoniæ, plerunque ad coniuges pertinebant atque diuortia, quibus nihil erat frequentius, ita quidem, vt nonnulli, qui per multum ætatem vnà vixissent, tunc primùm dirimerentur. Accidit autem, cùm in foro staret populus

1535.

Pompa regia.

B audiendi causa, condensatus & arctus, ecce Cnipperdolingus exilit, & manibus pedibúsque reptans per homines confertim stantes, in sublimi discurrit, & in os illis inhalans, Pater, inquit ad singulos, te sanctificauit: accipe Spiritum sanctum. Alio quodam die choream ducens coram rege, Sic solebam, ait, aliquando cum mea meretricula. Nunc autem pater mandauit, vt in aspectu regis ita faciam. Cùmque nimius esset, neque desisteret, rex offensus, abit. Tum illi conscendit in solium, & pro rege se gerebat. Interueniens autem rex deturbat hominem, perque triduum in carcere detinet. Durante obsidione, librum conscribunt & edunt Restitutionem ipsi vocant. Hoc in libro tradunt inter alia, regnum Christi futurum esse eiusmodi ante supremum iudicij diem, vt pij & electi regnent, impijs o-

Cnipperdolingi vesania.

Liber Restitutionis.

Chiliastarum opinio.

C mninò deletis vbique. Tradunt etiam licere populo, Magistratum abrogare. Item, etsi nullum habuerunt Apostoli mandatum vsurpandæ iurisdictionis, tamen eos, qui nunc sint, Ecclesiæ ministros, debere sibi sumere ius gladij, perque vim constituere nouam rempublicam. Adhæc, neminem, qui non reuera sit Christianus, in Ecclesia tollerandum esse: tum & illud, non posse quemquam fieri saluum, nisi facultates omneis in cõmune deferat, nihilque proprium possideat: Lutherum etiam & Pontificem Romanum aiunt esse falsos prophetas, Lutherum tamen altero deteriorem: sed & matrimonium eorum qui vera fide non sunt illustrati, pollutum & impurum, ac pro scortatione vel adulterio potius habendum esse dicunt. Hæc illorum dogmata cumprimis oppugnabant Melan-

Qui contra Anabaptistas scripserunt.

D chthon, Iustus Menius, Vrbanus Regius, quorum extant ea de re scripta, valde luculenta & copiosa. Paucis deinde pòst hebdomadis, propheta nouus, quem antea diximus, tuba canit per omneis vias, & edicit, vt ad primarij templi vestibulum armati conueniant: nam ab vrbe profligandum esse hostem. Cùm eò ventum est, Cœnam reperiunt paratam. Iussi discumbunt ad millia quatuor: deinde Cœnant etiam ij qui interea fuerant in excubijs circiter mille. Rex & regina cum suis domesticis ministrant. Sumpto cibo, iámque ferè peracta Cœna, rex ipse panem singulis porrigit, his verbis, Accipite, comedite, annuntiate mortem Domini. Regina verò poculum porrigens, Bibite, inquit, & annuntiate mortem Domini. Pòst, ille, quem diximus, propheta, conscendit in suggestum, & ro-

Cœna Monasteriensium.

E gat an verbo Dei velint obtemperare? Cùm affirmarent omnes: Patris, inquit, mandatum est, doctores verbi esse emittendos, circiter xxviij, qui ad quatuor mundi plagas profecti, doctrinam, quæ hac in vrbe celebratur, denuntient. Nominatim deinde recenset eos, & quò quemque proficisci oporteret, demonstrat. Osembrugum itaque missi fuerunt, vi. Vuarendorfum totidem. Susatim viij. Cosfeldiam totidem. Postea rex & regina cœnant cum reliquis ministris, & illis, ad profectionem designatis. Inter cœnãdum rex consurgit, ait sibi quidpiam esse negotij, quod pater mandarit. Fortè captus erat miles quidã. Hunc proditionis, vt alterũ Iudam, rex insimulat, & decollat ipse. Pòst redit ad cœnã, & facinus illud suum facere commemorat. Cœnati dimittuntur ij, quos diximus xxviij sub noctem & præter viaticum singulis datur nummus aureus, quem ijs in locis, quæ do-

Apostoli Monasteriensium.

Regis homicidiũ.

1535. ctrinam ipsorum non admittant, relinquere iubentur, testimonium scilicet futuri A ipsorum interitus & exitij sempiterni, ob repudiatam pacem & doctrinam adeò salutarem. Hi, cùm egreßi ad locum quisque suum venissent, excitato per oppida clamore, vt pœnitentiã agant homines, alioqui perituros breui, coràm Magistratu vestem humi tendunt, & quos acceperant numos aureos superinijciunt, & se missos à patre cõfirmant, vt pacem ipsis deferant. Eam si recipiant, iubent omneis fortunas communicare: sin autem repudient, tum hac velut arra sese contestari hoc ipsorum facinus & ingratitudinem. Hoc enim esse tempus, quod prænuntiarint omnes Prophetæ, quo tempore per vniuersum orbem terrarum Deus velit coli iustitiam. Et cùm officio suo rex perfunctus eò rem deduxerit, vt vbique iu- B stitia regnet, tum fore, vt Patri suo Christus regnum tradat. Sic locuti, capiuntur, & primùm amicè, deinde per tormenta rogati de sua fide atque vita, déque vrbis munitione, respondent, se solos habere veram doctrinam, idque sui capitis periculo velle contestari. Nam inde ab Apostolorum ætate, neque rectè denuntiatum verbum Dei, nec vllam fuisse iustitiam. Esse quatuor omninò Prophetas, quorum duo sint iusti, Dauid & Ioannes Leidensis. Duo autem iniusti, Pontifex atque Lutherus, & hic quidem illo deterior. Interrogati, cur homines innocentes præter fidem datam ex vrbe profligarint, ipsorum occupatis bonis, vxoribus atque liberis, & quo Scripturæ loco suam hanc iustitiam probare velint atque defendere: iam tempus illud adesse dicunt, quo fore Christus dixerit, vt mites terram C poßideant. Sic AEgyptiorũ bona Deum Israelitis olim dedisse. Postea de copijs & annona ciuitatis locuti plerósque dicunt habere supra quinque vxores: adhæc expectati copias è Frisia & Hollãdia. Simul ac isti venerint, regem omni cum exercitu proditurum, vt mundum sibi subijciat, interfectis regibus ob non administratam iustitiam. Post habitam quæstionem, cùm in proposito manerent, nec vllum agnoscerent Magistratum, præter suum regem, capitis pœna multati sunt. Ex ijs tamen vnus euasit. Iam autem erat vrbs adeò grauiter & angustè circumfessa, nullus vt cuiquam patéret exitus. Itaque ciues inediam veriti, déque suo periculo soliciti, cogitabant comprehẽdere regem, & vinctum tradere Episcopo. Rex autem, qui per indicium rem cognouisset, ex omni multitudini deligit sibi, duode- D cim, quos maximè fideles sibi esse putabat, eósque vocabat duces: & singulis attribuit partem aliquam vrbis tuendam, & satellites, vt ne quis populi motus exoriri posset. Deinde, toti multitudini promittit, fore, vt ad Pascha liberentur ab obsidione simul & inopia. Quos verò delegerat duces, ijs ampliora multò pollicetur, & rerum dominos ait futuros. Nominatim etiam, quam cuique prouinciam, quas arces atque prædia daturus esset, exponit. Vni tantùm Lantgrauio parcendum esse dicebat, quòd hunc suarum partium aliquando futurum esse speraret.

Apostoli Monast. turbas cient.

Quæstio de Anabaptistis habita.

Pertinacia Anabaptistarum.

Rex sibi cauet ne comprehendatur.

Suprà diximus conuentum fuisse indictum Confluentiæ ad mensem Decembrem, eorum ordinum, qui sunt prouinciæ Rhenanæ. His etiam Saxoniæ E princeps elector, Ioannes Fridericus, vltrò se coniunxit. Eo in conuentu re deliberata, decernuntur Episcopo auxilia subitaria, equites CCC. peditum millia tria in sex menses. His copijs totique bello præficitur Vlrichus Comes Oberstenius. Hoc etiam decernitur, reliquos omnes ordines Imperij solicitandos de auxilijs, & quoniam Cæsar esset in Hispanijs, Ferdinandum regem orandum, vt in Aprilem mensem, eius rei causa, conuentum publicum indicat. Mißis deinde literis, grauiter monent obsessos, vt à proposito desistant: quod adeò sit inhonestũ & impium, vt nihil suprà. Nisi pareant, seséque legitimo suo Magistratui dédant, profitentur, Episcopo qui nunc ipsos obsideat, non esse defutura Imperij totius auxilia, Fuit hoc sub finem Decembris. Illi rescribunt Idibus Ianuarij, anno salutis,

Conuentus Confluentiæ.

Monaste. ut se dedant, inuitantur.

MD.

A M.D.XXXV.multis quidem verbis,verùm alienæ, sic tamen,vt institutum suum laudarent atque defenderent. Ad illud verò,quod ipsis obiectum erat de creato rege,nihil quicquam respondent: sed in literis priuatim ad Lantgrauium scriptis conantur excusare, multa locuti de clade & internecione omnium impiorum,de liberatione & regno piorum in hac vita. Simul ei mittunt eum, de quo suprà diximus,librum de restitutione,& monent vt resipiscat,neque reliquorum principum more, qui sunt impij, bellum ipsis inferat, hominibus innoxijs & populo Dei. Lantgrauius, lectis illorum literis atque libro, quid in eo vituperaret, annotat,suisque mandat, vti respondeant. Et quoniam illi, paucissimis verbis atque subobscuris, regem, non tam ab ipsis quàm à Deo constitutum scripserant, rogat, cur non ea Scripturæ loca, quibus id sibi licuisse putent, euulgarint, & signis atque prodigijs antea comprobarint? Nam de Christi aduentu Deum per Prophetas omnes multò antè prænuntiasse, ita quidem euidenter, vt non solùm de familia seu stirpe,sed etiam quando nasciturus esset & vbi,certò constaret. Causæ quoque fieri cognitionem illi postulauerant. Ad hoc Lantgrauius, non istud iam habere locum, quandoquidem & gladij potestatem sibi sumpserint, & tantæ calamitatis extiterint authores. Nam omnes videre,quorsum exeant,nimirum, vt leges omnes atque respublicas euertant. Et sicut ipsorum institutum planè sit impium atque sceleratum,sic etiam,quòd nunc de causa cognosci petant, fictum esse ac simulatum. C Se quidem ipsis Ecclesię ministros misisse fideles,à quibus hauddubiè rectè sint instituti. Quod autem eorum proiecta doctrina,deficiant à Magistratu, quod aliorum facultates occupent, quod plures habeant vxores,quòd nouum sibi Regem delegerint, quòd ex Maria virgine Christum negent assumpsisse naturam humanam, quod liberum esse dicant hominis arbitrium, quòd ad bonorum communicationem homines adigant,quòd lapso peccatori denegent absolutionem: hæc omnia tum sacris tum humanis etiam legibus aduersari. Cùm hoc ad eos esset allatum responsum, denuo scribunt, & librum vnà mittunt, lingua populari compositum de Scripturæ mysterijs. Per epistolam denuò suam causam exornant & dogmata defendunt:in libro autem, quem diximus,totius mundi tempus atque D cursum omnem in treis partes diuidunt, & primum quidem mundum, inde ab Adamo vsque ad Noam inundatione perijsse: alterum,in quo nos hodie versamur, igni periturum:tertium planè nouum esse futurum dicunt,in quo iustitia regnet. Prius verò, quàm hic postremus illucescat, eum, qui nunc sit, oportere per ignem expurgari,sed id non antè futurum,quàm sit reuelatus Antichristus, & illius oppressa planè potentia. Tunc demum fore,vt collapsa sedes Dauidis erigatur, & Christus regnum suum in terris obtineat, & Prophetarum omnia scripta compleantur: præsentem verò mundum esse velut ætatem Esau. Nam & in eo silere iustitiam,& pios affligi. Sed,vt à captiuitate Babylonica,sic etiam nunc à tantis ærumnis adesse tempus deliberationis ac restitutionis, & futurum, vt impijs E cumulatè rependantur ipsorum scelera,sicut in Apocalypsi denuntiatum sit. Hāc autem restitutionem antecedere futurum seculum, vt impijs omnibus oppressis, iustitiæ veluti domicilium atque sedes adornetur. Eo perlecto libro, Lantgrauius negotium dat suis aliquot Ecclesiæ ministris, vt contrarium scriptum opponant. Decretum illud Vuormaciæ factum,ciuitates quædam perpaucæ,quę tum interfuerant,minimè comprobant,ac domum se renuntiaturos dicunt. Postea reliquę omnes Imperij ciuitate conueniunt Eslingę,& ibi demum statuunt,eos qui Confluentię conuenissent antea,non habere ius vllum onus ipsis imponendi. Nam in eo Cęsaris & omniū ordinum debere cōsensum & authoritatem interuenire. Decretū itaque factum repudiant, & inuicem auxilia promittunt,si quem hoc nomine periclitari contingat. Quod autem in publicis Imperij conuentib. legitimè pro republica

1535.

Lantgrau. ad Monasterienses.

Monasteriensium errores & scelera.

Liber de Scripturæ mysterijs.

Temporis mundi in tria partitio.

Præsens ætas collata Esau.

publica fuerit decretum, in eo se facturos officium demonstrant. Ingrauescente A vero annona per vrbem, Februario mense, sic vt nonnullis etiam fame ac rerum inopia pereundum esset, quæpiam ex reginis miserata vicem populi, fortè ad alias dixit. nō putare se, Deum hoc velle, vt ad hunc modum homines inedia consumantur. Rex, qui penum haberet instructam domi, non ad vsum modò necessarium, sed ad luxum etiam, vbi resciuit, in forum illam producit, & vnà reliquas omnes, & ingenua considere iussam, capite plectit, & mortuam ignominia notat, vti scortum. Eo facto, reliquæ concinnunt, & Patri cælesti gratias agunt. Deinde choream rex ducit. Multitudinem etiam, cui præter panem atque salem nihil iam erat reliqui, ad saltationem atque lætitiam cohortatur. Cùm venisset Pascha, neque B liberatio apparet vlla, rex, qui magnificè promiserat, vt ad excusationem aliquid inueniret, per sex dies ægritudinem simulat: pòst, in forum prodit, & asino cæco se insedisse, totiusque multitudinis peccata sibi Patrem imposuisse dicebat. Nunc igitur ipsos planè esse mundos, & ab omni piaculo solutos. Hanc illam esse, quam promiserit, liberationem, qua quidem debeant esse contenti. Lutherus inter alia, quæ populari sermone per hoc tempus emisit, Ah, quid, inquit, aut quomodo querar, ac perditos illos homines deplorem? Ipsa nimirum res loquitur, cacodæmones ibi confertim habitare: sed tamen immensam Dei misericordiam celebrare nos meritò decet. Nam etsi propter Euangelij contemptum, ac nominis Diuini cōtumeliam & piorum hominum profusum cruorem, digna sit Germania, quam C Deus grauiter affligat, Satanę tamen impetum adhuc & violentiam coercet, neque laxis habenis illum grassari permittit, sed clementer nos admonet, & per tragœdiam hanc Monasteriensem minimè artificiosam, ad vitæ vocat emendationem. Etenim, nisi Deus illum frenaret atque retraheret, nihil dubito, quin subtilissimus ille spiritus & tantus artifex, longè secus rem fuerit acturus. Nunc verò, quando securim ei Deus iniecit, non quantum cupit atque vult, sed quātum ei permittitur, furit & tumultuatur. Nam qui fidem Christianam conatur euertere genius malus non hāc viam ingreditur, vt polygamiam introducat. Cùm enim nefas & rei turpitudo sit in omnium aspectu, satis intelligit homines abhorrere. Politia quidem & ciuilis gubernatio potest hac ratione turbari, sed Christi regnum alijs est oppugnandum telis atque machinis. Qui vult in fraudem homines ac insidias pellicere, D non est quod regnum aut dominatum affectet, ac tyrannum agat. Hoc enim omnes improbant, & quò tendant illius consilia, vident: sed occultis rationibus, tanquam semitis, eò perueniendum est. Obsoletè ac inusitatè vestiri, vultum ad austeritatem componere, caput in terram deijcere, ieiunare, non attingere pecuniam, non vesci carnibus, abhorrere à matrimonio, functionem ciuilem seu Magistratū habere pro re prophana, recusare dominatum, ac animi demissionem singularem profiteri: hæc inquam est methodus atque ratio, quæ sapientes etiam circumuenire possit, quæque dissimulanter & occultè viam ad regnum auditùmque patefacit. Verùm, impudentia summa regnum sibi vendicare, próque libidine quotlibet E vxores ducere, non hæc est alicuius exercitati, sed rudis etiamnum cacodæmonis techna, vel si est exercitati, iam sanè Deus illum ita reuinxit catenis, vel subtilius insidiari non possit. Quod eò facit hauddubiè, vt ipsius numen reuereamur, & ad pœnitentiam excitemur priùs, quàm frena laxet illi perito, qui certè multò nos acrius est adoriturus. Nam si tantam turbam grāmatistes ille potest excitare, quid futurum est, vbi plenis velis in nos inuehitur ille maiori præditus cognitione Satanas, leguleius nimirum atque Theologus? Itaque nihil ab hoc tam inuenusto genio magnopere metuendum est: opinor etiam non omnibus in vrbe ludum hunc atque fabulam probari, sed plerisque vehementer dolere, qui non absque suspirijs ac lachrymis à Deo liberationem expectent, vt superioribus annis in seditione

Fames Saguntina Monasterij.

Rex reginæ caput sua manu amputat.

Irritum regis uaticinium & promißio.

Lutherus de Monasteriensibus scriptum.

Satanæ furorem Deus frenat.

Quibus artibus imponitur hominibus.

1535.

Tironis cacodæmonis techna.

1535.

A ditione quoq; rusticorum accidit. Atq; vtinam nullus in orbe terrarum sit diabolus astutior hoc Monasteriensi: modò verbum suum Deus non eripiat nobis: equidem perpaucas fore crediderim, quiddã tam crasso magistro minimeq; sobrio sint habituri fidem. Quanquam sanè, cùm exardescit ira Dei, nullus est error tam absurdus & inconditus, quem non Satanas persuadeat, vt in Mahometi dogmate videmus accidisse. Nam etsi totum est ineptum, tamen extincta luce verbi Diuini robur assumpsit, & in tantam sese diffudit amplitudinem atque potentiam, vt videmus. Quòd nisi Munceri consilium & conatum represisset Deus, idem erat in Germania futurum. Quantumuis enim exiguam scintillam, permittente

Irato Deo nullus error non persuadibilis.

B Deo, Satanas in immensum inflammare potest, nec incendij melior est via restinguendi, quàm per verbum Dei: cùm enim hostis armatura sit omnis incorporea, non potest aut equitum turmis aut machinis vllis debellari. Nostri verò Principes ac Episcopi diuersum agunt. Euangelij doctrinam impediunt, qua sola mentes hominum atq; corda sanari possunt. Interim supplicijs grassantur, vt corpus eripiant diabolo, sed potiorem hominis partem, cor ipsum & animam ei relinquunt. Ea res nimirum illis ita cedet, vt Iudæis olim, qui cruce volebant atque supplicio Christum extinguere. Iam verò, quantum ad ea pertinet, quæ de Monasteriensibus diuulgata sunt atque scribuntur, equidem sic rem habere puto, fidem que mihi facit illud nuper ab ipsis editum scriptum, quo suum ipsi furorem pul-

Quibus armis debellãdus Satanas.

C chrè depingunt. Primùm enim de fide vehementer absurda docent, deque Christo, quasi non sit ex Maria satus, vt ipsi loquuntur, tametsi de semine Dauidis venisse fatentur: sed non satis rem explicant, & Satanas hauddubiè monstri aliquid alit: hoc quidem non obscurè significat, & innuit, Mariæ semen aut carnem non posse nos liberare. Sed frustrà nititur. Nam ex Maria virgine natum esse Christum Scriptura dicit: quæ quidem vox in omnibus linguis ad fœtum refertur, qui de carne matris ac sanguine conceptus atq; formatus in lucem editur. Deinde, quòd Baptismum superioris temporis, vti prophanum damnant, inscienter quoq; faciunt: nec enim illum, veluti rem institutam à Deo, sed tanquam opus humanum, censent & æstimant. Quòd si autem planè contemni debet atq; pro-

Monast. errores de fide.

De Baptismo.

D ijci, quicquid impij dant aut habent, miror sanè, cur aurum, argentum, ac cæteras facultates, ereptas impijs, non etiam aspernentur, & nouam materiam fingant. Nam vt ista, sic etiam Baptismus est opus & creatura Dei. Cùm impius iurat, abutitur vero nomine Dei: si non sit ei verum Dei nomen, non delinquit: qui latrocinatur, furatur, aut prædam facit, mandatum Dei violat: si non sit ei verum Dei mandatum, nihil peccat. Sic etiam, si prior Baptismus nihil sit, iam illi, qui sunt eo tincti, nihil errarunt. Cur igitur eiusmodi Baptismum execrantur isti, velut rem impiam, cùm tamen nihil sit, vt ipsi confirmant? Si matrimonia superioris ætatis habenda sunt pro scortatione ac adulterio, sicut ipsi dicunt, quandoquidem ab ijs contracta sunt, qui fide carebant, vt aiunt, quæso, nónne meretricum sese filios

De matrimonio.

E esse fatentur? Iam, si spurij sunt & illegitimi, cedò, cur suæ ciuitatis atq; maiorum possessiones obtinent? AEquum erat profectò, quoniam eiusmodi sunt, ne quam hæreditatem adirent, sed in hoc suo nouo matrimonij genere sibi nouas compararent facultates ac opes, quæ titulum haberent honestiorem. Nec enim istos tam sanctos & religiosos videlicet homines decet, vt meretricijs illis ac illegitimis bonis vitam tolerent, aut alijs illa per vim & latrocinium adimant. Ad ipsorum illud ridiculum regnum quod attinet, adeò multa sunt & aperta quidẽ in hac vna re flagitia, nihil vt sermone prolixiori sit opus: ac sanè hæc ipsa quæ dicimus & nimis multa, neq; magnopere videri possunt necessaria, præsertim, cùm ab alijs abundè satis tractata sint & explicata. In Imperij conuentu, quem rex Ferdinandus, rogatu principum, Aprili mense, Vuormaciæ per legatos agebat, ci-

Conuentus Imperij Vuormaciæ.

S uitates

1535. uitates quæ nihil adhuc dederant pecuniæ, protestantur initio, se ad eum diem adesse, non propter decretum Confluentiæ factum, sed vt Cæsari ac Ferdinando regi morem gerant. Post magna fuit ipsis, de contributione, cum principibus, altercatio. Tandem fuit decretum auxilium in menses quinque, nempe ad viginti aureorum millia menstrua. Item, vt expugnata vel capta vrbe, parceretur innocenti turbæ, & vt viris bonis, qui vel essent obsessi, vel aliò migrassent, bona restituerentur. Eo facto decreto, Monasteriensis Episcopus exercitum tradit Oberstenio. Sed cùm negligenter admodum, & propè serò conficeretur pecunia publica, nihil potuit prȩclarè administrari: tum & ipsi duces, ob difficultatem rei nūmariæ, non semel in magno fuerunt vitæ discrimine, tumultuante milite. Cùm intra vrbem iam res in eū esset deducta casum, vt fame complures quotidie morerentur, multi etiam aliò discederent, ac forâs prodirent adeò tenues & adflicti, vt etiam hostis vteretur in eos misericordia: belli duces monebant oppidanos, quòd si Regem & paucos præterea quosdam traderent, ipsis nihil futurum esse fraudi. Ciues, etsi vehementer optabant, seueritate tamen & vigilantia regis deterriti, nihil audebant. Tam enim erat rex obstinatus, vt quandiu superesset, quod ipse cum paucis ederet, non esset facturus deditionem. Itaque duces rescribunt, & iubent, ne posthac vllos emittant, ne pueros quidem aut mulieres. Fuit hoc Calendis Iunij. Postridie respondent illi, queruntur non admitti ad cognitionē legitimam, & præter omne suum meritum grauissimè adfligi. Quòd si quis errorem ipsis demonstret, non se defuturos officio. Deinde, locum quendam Danielis explicant, de quarta bestia, longè omnium sæuissima. Exitus erat literarum, se beneficio Dei in hac veritatis confessione perseueraturos. Hæc autem omnia de voluntate regis ita scripta fuerunt. Rebus autem ad extremum in vrbe adductis, duo quidam profugiunt. Ex ijs vnus capitur à militibus, alter, interposita fide, ad Episcopum venit: & vterque potiundæ vrbis rationem ostendit. Oberstenius & Episcopus, audito perfugarum sermone, & re deliberata, Iunij die vigesima secunda monent per colloquium oppidanos, vt sese dedant, & multitudinem conseruent, quæ fame contabescat. Illi, præsente rege, per Rotmannum respondent, sic tamen vt à proposito nollent discedere. Biduo pòst, noctu sub horam vndecimam, copiæ silentio ad vrbem cedunt, & industria perfugæ, milites aliquot delecti, per fossam in vallum perueniunt, interfectis excubitorib. Hos alij subsecuti portam minorem offendūt patentem, & circiter quingenti cum ducibus aliquot atque signis in vrbem inuadunt. Ibi tum oppidani, facto concursu, reliquos conantes irrumpere morantur, atque vix tandem reijciunt, & occlusa porta, mox in eos, qui fuerant ingressi, facto impetu, multos interficiunt: cumque per vnam & alterā horam esset acriter dimicatum, qui erant inclusi milites, proximam portam, quæ minimo tenebatur prȩsidio, vi refringunt, & socijs aditum faciunt. Qui statim ingenti agmine sese inferunt. Cumque initiò resisterent oppidani, & occupato foro sese communiuissent, re desperata, multisque cæsis impetu primo, misericordiam implorant & impetrant. Rex autem & Cnipperdolingus in hoc ipso tempore capiuntur. Rotmannus, abiecta spe salutis, cùm in consertam hostiū turbam incurrisset, confoditur, ne viuus in illorum veniret potestatem. Vrbe capta, Episcopus dimidiam prȩdam & tormenta sibi sumpsit: postea dimissis copijs, duo tantùm signa sibi seruat prȩsidij causa. Secutus est deinde alter Imperij cōuentus Vuormaciȩ, ad Idus Iulias. In eo Ferdinandus rex per legatos proponit & rogat, occupata nunc vrbe, nū prȩterea sit agendū de delendis in vniuersum Anabaptistis. Monet etiā, vt Pontificem Romanum de concilio principes interpellent. Illi, quid de Anabaptistis fieri cōueniat, esse iam antea cautum aliquot edictis: de concilio Pontificem esse non semel solicitatum à Cȩsare neque se posse aliquid prȩterea, dicebāt.

Monaster. de deditiōe rursus appellati.

Querela Monasteriensium.

Duo profugi vrbem produnt.

Monasterij expugnatio.

Rex capitur.

Rotmannus ferociter occumbit.

Eodem

A Eodem in conuentu, Monasteriensis Episcopus petit impensas atque damnum sibi sarciri, & pactam pecuniam nondum esse persolutam queritur. Cùm nihil amplius decerni posset, perpauci etiam ordines adessent, indictus est alter ibi conuentus, ad Calendas Nouembris, in quo de rationibus & sumptu belli cognosceretur, & quæ reipublicæ forma sit instituenda posthac Monasterij, decerneretur. Vbi venisset dies, Ferdinandi regis legatus paucis repetit causas indicti conuentus, vt videlicet inter alia deliberetur etiam, quomodo ciuitas nuper occupata, deinceps in veteri permaneat religione. Posthæc, Episcopi legatus exponit, quantos ille toto belli tempore sumptus fecerit, quàm magnum æs alienum
B conflauerit, quomodo capta vrbe, motus & periculi vitandi causa, necesse habuerit bina extruere in vrbe castella, præsidijsque munire, quarum rerum omnium rationem haberi petebat. Ad ea responsum est, Episcopum & prædæ maiorem partem & tormenta omnia, & ciuium etiam bona cepisse, quæ quidem omnia sint reipub. Imperij. AEquum esse, vt æstimatione facta, cum sumptibus hæc communicentur: quod amplius desideratum fuerit, eius quoque rationem habendam esse. Postea decernitur, vt episcopatus Monasteriensis Imperio subsit, pro more antiquo, nobilitas omnis restituatur, & ciues etiam, qui migrarint aliò, modò ne sint Anabaptistæ. De religione agat Episcopus secundum Imperij decreta, primo Vere sequentis anni, principum legati, Monasterium profecti, de statu ciuium co-
C gnoscant, innoxios conseruent, munitiones omnes ab Anabaptistis excitatas, demoliantur, & Episcopus etiam ab se ædificata castella in vrbe, diruat: Regem autem & Cnipperdolingum & Crechtingum captiuos, primo quoque tempore, pro ipsorum merito plectat, neque amplius detineat. Ad illud quod de religione decretum esse diximus, palàm testati sunt, non se assentiri, Saxo, Lantgrauius, Vuirtembergicus & Anhaldius. Idem profitebantur etiam ciuitates, sed neque veteres vrbis munitiones dirui volebant: de nouis non repugnabant. Rex & socij duo captiui, ducebantur huc illuc ad Principes, spectaculi & ludibrij causa. Per hanc occasionem, Lantgrauij concionatores cum rege sermonem conferunt, & disputationem ineunt de his potissimùm dogmatis, de regno Christi, de Magi-
D stratu, de iustificatione, de Baptismo, de cœna Domini, de incarnatione Christi, de coniugio: & Scripturæ testimonijs eò proficiunt, vt illum, quantumuis reluctantem suaque defendentem, etsi non mutarent totum, flecterent tamē atque labefactarent, sicut pleraque tandem concederet, quod tamen vitæ seruandæ causa fecisse putatur. Cùm enim secundò redissent ad ipsum, promittebat, impunitate proposita, se facturum, vt qui per Hollandiam, Brabantiam, Angliam, Frisiam essent maximo numero Anabaptistæ, silerent, & per omnia Magistratui obtemperarent. Cum ipsius deinde socijs ijdem & coràm & scripto disputarunt, de mortificatione, de Baptismo paruulorum, de communione bonorū, de regno Christi. Cùm essent adducti Telgetum, rex ab episcopo rogatus, qua fretus authoritate,
E tantam sibi licentiam arrogasset in suam ciuitatem atque populum, rogat inuicem, quis ipsi ius & Imperium in eam ciuitatem dedisset. Cumque responderet Episcopus, de collegij populique voluntate sibi ditionem hanc obuenisse: refert ille, & se Diuinitus eò vocatum. Decimotertio deinde Calendas Februarij, Monasterium reducuntur, & singulis attribuitur custodia separatim. Eodem etiam die venit illuc Episcopus, & cum eo Coloniensis archiepiscopi & principis Cliuensis legati. Quod secutum est biduum, pijs admonitionibus datum est, vt ab errore deducerentur. Et rex quidem agnouit peccatum, ac precibus ad Christum confugit: reliqui duo nec vllum fatebantur delictum, & obstinatè sua defendebant. Postridie rex in locum editiorem productus, alligatur palo. Aderant bini carnifices ac forcipes igniti. Ad treis primos morsus conticuit: deinde misericordiam Dei cō-

Episcopus Monasteriensis sumptus petit sibi restitui.

Rex & captiui circunducuntur.

Disputatio cum rege habita.

Regis ad Episcopum audax responsum.

1536.

Supplicium atrox de rege sumitur.

1536. tinenter implorans, cùm horam & amplius ad hunc modum laceratus esset, transacto demum per pectus mucrone, decessit: idem supplicium & socios eius perculit. Extincti, caueis ferreis illigantur singuli, & ad summam turrim vrbis exponuntur pensiles, rex quidē medius, & quanta est homini statura, sublimius illis. A

Catharinæ Anglicæ obitus.

Huius anni mense Ianuario mortem obijt Catharina, quam ante annum iij. Henricus Angliæ rex repudiauerat, vt suprà docuimus.

Libro quarto diximus, quomodo Holsatiæ dux Fridericus ope Lubecensium fuit creatus Daniæ rex. Cùm is mortem obijsset, natum est bellum inter eius filium, Christianum, regni successorem, & Lubecenses, admodum graue: sed cùm Saxo, Lantgrauius, Ernestus, Luneburgius, Bremenses, Hamburgij, Magdeburgici, Brunsuigij, Luneburgenses & Hildesiemij intercederent, huius demum anni mense Februario pacificatum fuit. B

Bellum Geneuensium cum duce Sabaudiæ. Bernates bonam Sabaudiæ partem occupant.

Bellum tunc Geneuensibus aliquandiu fecerat Sabaudię princeps Carolus, adiutus ab eius vrbis Episcopo, vel potius instigatus, partim, ob Euangelij professionem, partim alijs de causis. Erant autem Geneuenses Bernatum Heluetiorum socij: & tandem ab illis adiuti summis copijs, vim hostilem reijciunt, & Bernates progressi, quicquid ipsorum finibus erat opportunum, occupāt, ad Lemanum vsque lacum. Faciebant idem etiam reliqui Heluetij, quorum ad fines Allobroges pertingunt.

Rex Galliæ bellū mouet duci Sabaudiæ.

Dum hæc geruntur, Galliæ rex, qui multò antè constituerat in Italia belligerari, maximè verò post mortem Francisci Sfortię, de quo diximus, Vere primo conscriptis copijs, bellū & ipse principi Subaudię facit, auunculo suo propter cōtrouersiam hæreditatis, quam sibi deberi dicebat, ab illo possessam & occupatam. Sabaudus iam antea debilitatus, vt dictum est, & impar hosti tam valido, breui tempore ferè totis finibus eiectus fuit. Rex enim superatis alpibus, Pedemontanam quoque regionem inuadit, & inter alia præcipuum ijs locis oppidum Taurinum capit, & opere præsidioque munit, ductore Philippo Scaboto Amiralio. Habebat in matrimonio Sabaudus Emanuelis Lusitaniæ regis filiam, Beatricem, Cæsar autem huius sororem Isabellam. Et superioribus quidem annis neutri sese dederat ille. Cùm autem nunc ad Cæsarem inclinare videretur, regem è sorore consanguinea Ludouica nepotem in se concitauit. Sunt qui dicant, Clementem pontificem, quo tempore Massiliæ fuit, vt superiori libro diximus, Regi consilium hoc dedisse, vt si Mediolanum aliquando recuperare vellet, vicinam Sabaudiam atque Taurinos primùm occuparet. Vtcunque sit Rex, anno sequenti, noua quadam consuetudine, per sui regni prouincias instituit milites legionarios, ad quadraginta circiter millia, qui sese armis exercerent, & cùm tempus ita posceret, essent expediti. Cùm enim antiquitus Galliæ reges plurimum valeant equitatu, quem alunt perpetuum, iste peditatum etiam voluit habere delectum, ne semper opus esset externo milite. Erat autem propositi Regis, producere exercitum, & bellum in Insubria vicina facere, quò principatum Mediolanensem recuperaret, quem antea toto sexennio possessum, ad se suosque liberos pertinere contendebat, per Valentinam, Philippi Vicecomitis, postremi Mediolani principis ex ea familia, sororem, proauiam suam. Ita res autem habet. Vicecomitum familia per Insubriam illustre nomen obtinet. In ijs primo loco refertur Otho, Mediolanensis archiepiscopus, qui Rudolpho Cęsare, Turrianos nobilem & insignem familiam, eiecit. Hunc sequitur ex fratre Theobaldo nepos Matthæus: inde Galeacius, Actius, Luchinus, Ioannes, Matthęus II. Galeacius II. Barnabas, Ioannes Galeacius, quem Vuenceslaus Cęsar primum Mediolani ducem creauit. Huic erant filij duo, Ioanes, Philippus, qui sine liberis decesserunt, & Valentina. Philippi filiā notham Frācíscus Sfortia, vir militaris, Iacobi filius nothus in matrimoniū ducit, C D E

Clementis consilium de occupanda Sabaudia. Legionarij milites in Gallia instituti.

Vnde ius regibus Galliæ in ducatū Mediolanensem. De Vicecomitum familia.

& per

A &c per eam occasionem principatum Mediolanensem inuadit, exclusa Valentina, Philippi sorore, quam in matrimonio habebat Caroli sexti Galliæ regis frater, Ludouicus, dux Aureliæ. Sfortiæ nati sunt liberi, Galeacius, Ludouicus, Ascanius: ex ijs Ludouicus dominatum inuasit, &c filios procreauit Maximilianum, Franciscum. Ex Valentina liberos habuit Aureliç dux, Carolum, Philippum, Ioannem. Carolus, pater fuit Ludouici ducis Aureliç, qui pòst factus est Galliç rex, eius nominis duodecimus. Philippus absq; sobole decessit. Ioannes Engolismorum princeps filium suscepit Carolum, patrem Francisci regis, qui Maximiliano Sfortia capto, suam in potestatem redegit Insubriam. Sed Leo X. &c Cæsar, ipso 1536.

B profligato, Franciscum Sfortiam exulem restituerunt. Quo nunc demũ extincto, rex Franciscus, repetendi sui iuris, vt ait, &c vindicandi causa, bellum denuò mouet, quia post interitũ Sfortiç, Cęsar Insubriam suæ ditionis fecerat per Antoniũ Læuam, quem nauigaturus in Aphricam, vt suprà diximus, legatum &c custodẽ ibi reliquerat. Vbi primùm ergò de conatu Regis intellexit, illicò per Germaniã, alijsq; in locis, quantum omninò potest, conscribit exercitum, &c in Italiam euocat, &c cùm Neapoli Romam venisset initiò mensis Aprilis, aliquot pòst diebus, Senatum sibi dari petit, &c in frequenti cœtu Cardinalium, præsente Pontifice &c exterorum regum legatis, orationem habet grauem ac vehementem in Galliç regem, qui rupto fœdere &c inueterato quodam odio, pulcherrimos ipsius &c sanctissimos conatus impediret ac euerteret. Exitus orationis erat, vt diceret se paratum esse cum illo dimicare singulari certamine, quò videlicet alterutrius priuato potius, quàm publico totius orbis incommodo, belli finis aliquando fiat. Prius quàm Neapoli discederet, fœdus cum eo Veneti fecerunt in Turcam, eoq; magis, quòd fore sperarent, vt Mediolani possessionem alicui traderet. Nã cùm reliqui per Italiam dynastæ, tum inprimis ipsi, neq; Gallos neq; Cæsarem volebant amplissimo principatu locupletari, &c superioribus annis eò sæpe conspirauerant, nunc in Gallum, nunc in Cæsarem, vt Franciscus Sfortia restitueretur, quòd ab eo sibi minus esse periculi putarent. Etenim eius fœderis, quod ante annum decimum Clemens atq; Veneti contra Cæsarem inierant, hæc fuit causa, quòd illum,

Cęsar coram põtifice & Car. Galliæ regẽ incusat.

C

Venetorũ fœdus cum Cęsare.

D profligato Sfortia, totam Insubriam velle sibi putarent vendicare. Quod quidem certissimo suo cum detrimento coniunctum esse iudicabant. Et cùm ante annum sextum, Clementis pontificis interuentu Sfortiam Bononiæ restitueret, incredibilem sibi conciliauit beneuolentiam. Neapoli quoq; Cæsar nuptias peregit filiæ suæ nothæ cum Alexandro Medices, quem Florentiæ ducem constituerat, vti libro VII. diximus. Alexander hic erat filius nothus Laurentij Medices, qui patrẽ habuit Petrum, quem superiori libro diximus in ostio Liris obrutum fluctibus interijsse.

Dux Florentiæ vxorem ducit filiã notham Cęsaris.

De Vergerio dictum est libro superiori, quare fuerit amandatus in Germaniam. Cùm autem Cæsar Neapolim veniret, Pontifex illum reuocat. Vbi magna

E celeritate Romam venisset, legationem renuntiat. Protestantes concilium postulare liberum &c Christianũ, &c quidem intra fines imperij, loco opportuno, quod Cæsar sit ipsis pollicitus. De Luthero cæterisq; nullam esse spem, nisi opprimantur. Ad illud de rege Britanniæ Protestantes minimè assentiri, cæteros verò principes admodum frigere. Georgium autem Saxoniç ducem affirmare, maximum esse periculum à Lutheranis: quod sanè non alia ratione depelli posit aut euitari, quàm si bellum Cęsar illis atq; Põtifex quamprimùm faciant. Ea re cognita, Vergerium pontifex, vt Neapolim celeriter ad Cęsarem transcurrat, &c hęc illi commemoret, præsertim illud de capiendis armis in Lutheranos, dimittit. Cùm deinde Romã Cæsar venisset, quod fuit Aprili mense, sicut antè docuimus, indictionẽ concilij multùm vrgebat, eiusq; rei diploma secũ asportare cupiebat. Põtifex au-

Lutheri constantia inuicta.

Vergerius amandatur ad Cęsarẽ.

1536. tem, non quidē recusare, sed aliquam vrbē Italiæ deligere, & conditiones velle se A
præscribere dicebat, ecclesiæ Romanę necessarias. Tū Cęsar, modò peragere illud velle, non se reliqua morari. Nā Germaniæ potissimam partē, vt in eo ipsum sequantur, adductrū. Sic ergò nouem ex eo numero deligit pontifex, qui diploma conscribant. Hi erant Cāpegius, Cesius, Simoneta, Ginucius, Cōtarenus, Polus, cardinales: archiepiscopus Brundusinus, episcopus Rhegiensis, Vergerius, tunc primùm factus episcopus Modrusiensis, ac non multò pòst, Iustinopolitanus: hi simul omnes, primùm Pontifice præsente, postea separatim formulam indictionis conscribunt, vt infrà dicetur.

Scriptores diplomatis concilij.

Suprà dictum est de legatione Britannica: cum ijs actum fuit Smalcaldię certis conditionibus, vt puram Euangelij doctrinam Augustæ propositam, & pòst explicatam, rex propaget: & in legitimo concilio, si quod erit, vnà cū ipsis defendat: ne concilij, vel indictionē vel locum alterutri recipiāt, nisi de cōmuni voluntate. Quòd si tamen certis & indubitatis argumentis appareat, eiusmodi futurum esse conciliū, quale pontificio legato Paulo Petro Vergerio sit demonstratum, ne repudietur. Quòd si pontifex nihilominus pergat, vt tum eius institutū impediatur, & testificatione publica recusetur: sicut ipsorū doctrinę sese rex adiunxit, ita quoq; fœderi cōiungat, eiusq; dicatur patronus atq; defensor. Illa vulgaris de primatu pontificis opinio reijciatur in sempiternum: si quod bellū nomine religiōis aut quauis alia de causa fiat in alterutros, ne quid auxilij detur ei qui vim facit. Ad fœderis defensionem rex dependat aureorū millia centena: cuius quidē pecuniæ partem dimidiam confœderati, cùm opus erit, impendant, reliquum verò sumtū ex ea, quam ipsi contribuerunt, pecunia, faciant. Quòd si autē diuturnum sit bellū, & vis hostilis ita cogat, tum ad ducenta millia rex annumeret: quandoquidem ipsi, cùm in eum casum res deuenerit, nō facultates modò, sed vitam etiā atq; sanguinem profundere pacto teneantur: eius quoq; summę sit eadem ratio quæ superioris, nec in alium vsum quàm ad defensionem erogetur, & quod reliquū erit, confecto bello reddatur, hæc ad regem legati perscribant, & cùm de ipsius mente cognorint, Saxoni, Lantgrauioq; renuntient, quò communis deinde mittatur ad illum legatio. Cùm ad regem hęc postulata legati misissent, Vuittembergam profecti, reliquam hyemem ibi transigunt, & interea cum theologis ibi disserunt de dogmatis. & potissima erat eis cōtrouersia de cœlibatu sacerdotum, de cœna Domini, de Missa pontificia, de votis monasticis: in primis autem solicitabant, vt diuortium regis theologi probarent. Sed hi non se posse per Scripturam dicebant. Cumq; illi multa deinde persuadēdi causa in medium adducerent, hoc in primis Clementem pontificem sententijs variasse, & ad Galliæ regē, colloquio priuato, quid sentiret explicasse: theologi respondebant, siquidem ita sit, magnas regē habuisse causas. Vrgentibus autem illis, vt iustissimas fuisse causas dicerēt, denegabant. Cùm aūt ex Anglia venissent iam literæ, quibus animum suum rex atq; sententiam explanabat, legati certiorem de eo faciunt electorem, & xij. die Martij, de regis optima voluntate prolixè locuti Vuittembergæ, quò tū princeps venerat, postulata pleraq; illi placere demonstrant, si pauca quædā emendentur. Et quanquam omnia sint per Britanniā pacata, neq; subsit causa, quamobrem ab vllo sibi rex metuat, &, si qua fortè causa fuit, ea nunc vxoris repudiatę sit interitu sublata: recuperandæ tamen atq; retinendę veræ doctrinę gratia, non illum recusare, quā flagitent pecuniæ summā dependere, si fœdus coeat. Hac etiam de re velle prolixius agere coràm cum ipsorum legatis. Quòd autem honorem hunc ei deferant, vt sit fœderis defensor atq; patronus, permagnā habere gratiam, & ipsorū agnoscere beneuolentiam: ac licet intelligat, quanta sit hoc cum inuidia coniunctum & offensione Reip. tamen causā non detrectare, si de primo atq; secundo postulato conuene-

Capita fœderis inter Anglum & Protestan. B

Rex Angliæ, patronus fœderis Protestan. C

Legati Angliæ Vuittembergæ hyemant. D

Regis Angliæ ad Protest. literæ. E

1536.

A conuenerit. Nisi enim doctrinæ sit concordia, putare, prouinciam hanc non satis honorificam sibi futuram. Cupere autem in primis, vt suæ atque ipsorum ditionis viri docti prorsus idem sentiant: & cùm id fieri non posse videat, nisi quædam ipsorum doctrinæ confessionis & apologiæ loca priuatis colloquijs præmolliantur, ideò rogare plurimùm, vt legatos mittant, & in his aliquem insigniter doctum, qui cum suis de doctrina tota, deque cæremonijs conferant atque statuant. Cumque tam liberalem sese præbeat, inuicem ab ipsis petere, primùm, si quis ei bellum faciat, vt aut quingentos equites, aut naues decem instructas & ornatas, suppeditent in menses quatuor: deinde, vt sumptu ipsius equitum millia duo, peditum verò quinque procurent. Postremò, quam sententiam de diuortio facto theologi Vuirtembergici pronuntiassent, vt eam ipsi quoque laudent, & in futuro concilio propugnent. Saxo, quoniam ad socios ea res omnis pertineat, communicaturum se consilia respondet. Aprilis deinde dies xxiiij. constituitur, quod die Francofurti conueniant omnes, cùm hac ipsa tum alijs de rebus. Cùm eò ventum est legatis responsum fuit: etsi iam primùm in fœdus nonnulli sint recepti, quidam etiam propter itineris interuallum, quòd ad suos referre non possint, definiendi mandatum nullum habeant, fore tamen, vt in hoc ipso conuentu, quemadmodum sit ad regem mittenda legatio, statuatur, & qui iam statuere non possunt, intra mensem vnum Saxoni Lantgrauioque suam voluntatem declarent, quod ipsis ilicò pòst, eo quem designauerint loco, renuntietur, neque dubitare, quin & hi maioris partis, quæ iam legationem approbarit, sententiam probent. Concepta deinde fuit actionis instituendæ formula, quam in Angliam mittendi legati sequantur. In ea cautum fuit inter alia, cùm eò venerint, & de fœdere fortè decreuerint, vt in rebus omnibus Imperium atque Cęsarem, cui fide sint atque iureiurando deuincti, claris verbis excipiant. Ciuitatũ nomine fuit ad legationem designatus Iacobus Sturmius: theologi verò Melanchthon, Bucerus, Georgius Draco. Recepti sunt in fœdus, hoc in conuentu, Vuirtẽbergicus princeps Vlrichus, Berninus & Philippus fratres, Pomeraniæ principes, Georgius et Ioachimus Anhaldij, fratres, item Augusta, Francofurtum, Campodunum, Hamburgum, Hannobria. De cæteris quoque rebus, ad fœdus atque defensionem pertinentibus, deque iudicio Camerę tractatum fuit. Hoc etiam decretum, mittendos ad Cęsarem esse nuntios atque literas, quibus ad ipsius epistolam, Neapoli datam, vt superiori libro diximus, respondeatur.

Anglus colloquium virorum doctorum petit.

B *Anglus vult approbari suum cũ vxore diuortium.*

C *Recepti in fœdus Protestantium.*

D De Georgio Saxoniæ principe iam sæpe diximus, quomodo Lutheri doctrinam inde ab initio vehementer odisset. Cùm ergo per hanc occasionem variæ lites inter ipsum atque Saxonem electorem patruelem, huius parentem, nascerentur, ita demùm transacta res fuit, ne quod religionis causa dissidium sit, verùm in eo sese gerant vterque, quemadmodum id putent Deo se posse probare. Deinde, vt & alterutrius & vtriusque pariter beneficiarij seu clientes, cuiuslibet

Pacta inter ducem Geor. & electorem Saxoniæ.

E religionis, eodem sint iure quo prius. Nam habent vterque princeps permixta dominia, Quod quidem pacis retinendę gratia consultò maiores ita constituerunt, vt vter eorum vellet mouere bellum, suis ipse finibus atque populis damnũ dare cogeretur. Georgius autẽ, ea postposita transactione, quibusdã Ecclesiasticis ditionis Electoris. annuos prouentus, quos in ipsius agris haberẽt, non multò pòst, eò quòd Lutheri doctrinam sequerentur, denegabat. Eadem etiam de causa, cõmunes vtriusque clientes, ab vsitato moribusque recepto possessionis beneficio repudiabat. Mortuo verò Saxone, Ioannes Fridericus filius cœpit per legatos & per literas eum admonere pacti: sed ille minus amicè demùm rescribens, veluti per contumeliã obiecit inter alia defectionẽ ab Ecclesia & à Pontifice atque Cęsare. Cumque post multam actionem hoc demùm anno frustrà rursum esset tentata conciliatio,

1536. per legatos elector hoc in conuentum rem omnem socijs ordine commemorat. A
& ope consilioq; iuuari sese petit, si quam ille fortè cum suis vim paret. Ad x. deinde Maij diem dimittitur conuentus.

Angliæ regina capite plexa. Initio autem Iunij mensis, Angliæ rex coniugem suam Annam Bolemiam, adulterij damnatam & incestus, capite plectit, cùm filiam ex ea procreasset Isabelam. Ea res legationem, de qua diximus, Anglicanam sustulit.

Diploma Pauli Pontificis pro indicendo concilio. Inflammato iam bello Cęsaris cum Gallię rege, Paulus tertius Iunij die ij. scriptum edit, Posteaquam ad hanc dignitatem beneficio Dei peruenit, nihil magis optasse, quàm vt Ecclesia, quæ suæ curę sit à Deo commissa, sancti Spiritus auxilio, suaq; vigilantia repurgetur ab hęresibus & erroribus, qui iampridem in B
ea nati sint & aucti, tum etiam, vt emendatis moribus atq; disciplina, restituatur in pristinum statum. Nam & ciuilibus bellis & impiorum etiam machinis illam dilacerari: quòd sibi cum primis doleat. Cogitanti verò magna cum solicitudine, quemadmodum hisce malis remedium adhiberet, nullam occurrisse viam commodiorem, quàm illam ipsam, qua consimilibus in rebus Ecclesia semper sit vsa, concilium videlicet publicum. Hanc nimirum rationem & antea sibi semper esse probatam, & nunc etiam, simul atq; peruenit ad hunc dignitatis gradum, probari: de eoq; literas ad Cęsarem aliosq; reges dedisse non semel & iam planè rem constituisse, & omninò sperare futurum, vt per hanc veluti medicinam, non solùm ex agro Domini reuellantur hęreses, verumetiam vt compositis regum C
dissidijs & confirmata pace, bellum inferatur hostibus fidei: quò scilicet nostra recuperentur, & ex ergastulis illis atq; miserabili seruitute captiui liberentur, & homines profani nostrę fiant religionis, & in vnum velut ouile congregentur omnes. Quod cùm ita sit, pro ea quam obtineat potestate, deq; fratrum suorum cardinalium assensu, concilium indicere se totius orbis Christiani publicum, vt ad vigesimum tertium Maij diem anni sequentis, Mantuam veniant omnes, locum fructuosum & opportunum, quò concilij tunc fiat initium. Itaq; mandare in vniuersum omnibus Ecclesię pręfectis, vbicunq; terrarum viuant, vt per eam, qua sint deuincti, fidem, illo veniant ipsi: nisi pœnam legibus constitutam subire velint. Cæsarem autem, reges, principes & alios quibus vel iure vel consuetu- D
dine licet interesse concilijs, monere atq; rogare per Christum, vt ipsi quoque reipublicæ causa veniant, aut si non possint, legationes eò mittant honorificas & amplas. Cúmque ad omnium ordinum salutem hoc pertineat, vt ipsimet coram intersint, sperare se, Cęsarem in primis atque Gallię regem non esse defuturos: & Cæsarem quidem religionis amore, tum suo tum Ferdinandi fratris & Imperij principum nomine, non semel de concilio solicitasse Clementem vij. Quia verò bellis & alijs incommodis, maximè verò Clementis morte res impedita sit, ab initio statim sui Pontificatus, quid suæ voluntatis esset, Cæsari sese nunciasse: cui pergratum etiam illud fuerit. Scripsisse quoque Gallorum regi, qui liberaliter & amicè responderit, cùm antea quoque datis ad Clementem atque E
senatum cardinalium literis admodum pijs, mentem atque sententiam ille suam ea de re demonstrasset. Veruntamen, si fortè non veniant ipsi, rogare tamen, vt suæ ditionis homines, quibus interesse licet, eò venire iubeant ipsos, aut si iustis illi de causis non possint, cuius quidem rei fidem facere debeant, legatos mittant, qui ad exitum vsque Mantuæ permaneant: vt videlicet in eo conuentu decreta fiant, quomodo & Ecclesia reformetur, pristinúmque splendorem recuperet, & funditus tollantur hęreses, & in hostes religionis bellum moueatur. Et verò quia scriptum hoc ad quosdam pertineat, quibus absque periculo res denuntiari non possit, deinde, ne quis ignorantiæ causam aliquam obducat, placere, vt in æde diui Petri & Lateranensi palàm recitetur illud, & pòst in vrbe,

Mantuæ indictũ concilium.

Causæ indicendi concilij.

quibus

A quibus oporteat atque fieri consueuit locis, affigatur. Subscripserunt huic diplomati cardinales xxvi.

Ad septimum Iunij diem, Ferdinandus rex, OEniponte misso legato ad Heluetios, Iacobo Sturcelio, Iureconsulto, Galliç regem solicitasse, vos, inquit, de auxilijs, neque tamen impetrasse quicquam audio. Quod quidem summa cum voluptate accepi, & ad Cæsarem perscripsi. Nam certè per se æquum est, vt ita fiat. Etenim huius belli causam Cęsar nullam dedit, & omninò constituerat hac æstate cum barbaris & nostrę religionis hostibus dimicare. Gallus autem ilicò post Francisci Sfortię Mediolani ducis interitum, etsi nihil in eo principatu B iuris habet, quanquam superioribus annis de re tota transegerat, cœpit inire belli consilia, & violatis pactis Insubriam sibi restitui postulabat, addita comminatione, nisi impetraret: simúlque eodem tempore conductis vndique copijs transcendit Alpes, & Sabaudiæ ducem, Imperij principem aggressus est: eo videlicet cõsilio, vt illa patefacta via & subiugata prouincia, longius progrederetur. Itaque Cæsar, vt regionem illam defenderet, necesse habuit exercitum & ipse conscribere. Et quanquam non solùm inde ab initio, sed pòst etiam cùm iam sui muniendi atque tuendi causa maximos fecisset sumptus, pacem vehementer expetiuit, neque detrectauit quò minus Insubriam ille certis conditionibus acciperet, vt quidem & Pontifici coràm & cardinalium senatui & multorum regum legatis Romæ nu- C per ipse demonstrauit. Gallus tamen, ijs omnibus repudiatis, in sententia permansit. Nunc autem ad me defertur, illum rursus instare continenter apud vos & vrgere auxilia, & præ se ferre, tanquam ex lege fœderis illa sibi debeantur, eò quòd in suis ipse finibus bello petatur, & Cæsar ipsum retrò cedentem vltrò persequatur. Longè verò res aliter habet. Nam vt suprà dictum est, non Cæsar, sed ille huius belli fecit initium, & Cæsarem inuitum ad arma pertraxit. Ac licet nunc propter oppositam Cęsaris aciem retrò cedat, & Cæsar instet discedenti, non propterea belli Cæsar est dicendus author: sed rectè facere videri debet, qui consectatur hostem, vt & de damno dato sibi satisfiat, & ocium publicum recuperetur. Non habet ergo locum illud, quod tantopere iactat & vrget, confœde- D rationis caput. Quod cùm ita sit, & quoniam violata fide bellum rursus excitauit, peto, vt ne quas ad illum copias transire patiamini. Hoc & Cæsari mihique pergratum erit, & ad reipublicæ vestrę tranquillitatem in primis pertinebit.

Ferd. legatus ad Heluetios.

Criminatio in regem Galliæ.

Interea Protestantes legationem mittunt ad Cęsarem in Italiam, & illud de occupatis Ecclesiasticorum bonis, qua quidem de re Cæsar cum ipsis per literas expostulauerat, vt superiori libro diximus, excusant, & de Cameræ iudicio queruntur. Sed antequam legati peruenissent eò, Cęsar, Iulij die vij. Sauilia oppido literas dederat ad Protestantes, Etsi frequenter antehac tum literis tum per legatos ipsis nuntiarit, eò se spectare totum, vt pacem in Germania constituat, & quicquid est dissidiorum, præsertim verò religionis, placidè componat, nec eo E nomine cuiquam fiat vlla molestia: licet ipsa quoque re præstiterit adhuc quod scripsit, tamen, quia Galliæ rex, cui nunc obuiam ire cum exercitu cogatur iniqua molienti, falsò suggerat ipsis, quasi nactus occasionem, sit violaturus inducias atque pacem, ideò se rursum his literis ipsos voluisse commonefacere, ne quid eius rei credant: sed hoc certo persuasum habeant, seruaturum se pacta, neque religionis causam cuiquam facturum bellum, nec vllum in Germania motum excitaturum esse: nam hunc apparatum bellicum fieri totum, iuris & authoritatis vindicandæ suæ causa. Sint igitur animo tranquillo, nec ad vllum motum excitari sese patiantur. Hoc & sibi pergratum, & ipsis quoque futurum esse perutile.

Protestan. ad Cæsarem legatio.

Cæsaris ad Protestant. literæ.

Collectis iam viribus, & per mediam Italiam facto itinere, valido cum exercitu Cæsar in Prouinciam Galliam inuadit. Rex ad Auenionem castra posuit,

inter

1536. inter Rhodanum & Druentiam flumina, & deuastatis agris, qua parte Cæsarem A
Cæsar in prouinciam Galliam inuadit. esse descensurum videbat, cùm pugnandi potestatem non faceret, in summas illum difficultates coniecit. Nam inopia rerum omnium Cæsar adductus, & multis hominum millibus ex inedia & contagione desideratis, Antonio quoque Læua sublato, cùm reliquas copias dimisisset, Genuam redit. Alter eius exercitus, per eam æstatem, in Veromanduis bellum faciens, oppidum Peronam obsedit, Henrico Nassouio ductore. *Peronæ obsessio.* Verùm infecta re, per idem ferè tempus, quò Cæsar ex prouincia, discessit: & vtriusque rei nuntius allatus Lutetiam eodem die, magna lætitia ciuitatem affecit. Nam valde trepidatum fuit, & graues habebantur ad populum in Cæsarem conciones, & vallis atque fossis vrbem munire cœperant legati regis, & ad portas erant dispositæ stationes. B Militabat hoc in bello Galliæ regi, Gulielmus Furstembergius Germanus. Sub huius initium belli vitam finijt Galliæ regis filius natu maximus, Franciscus xviij. annorum adolescens. *Francisci Delphini mors.* Veneno perijsse fama fuit, & Italus quidam Sebastianus Moncucullanus in suspicionem vocatus, habita quæstione, diuersis equis Lugduni fuit distractus: & rex datis postea literis ad Germaniæ principes, inter alia grauem ea de re querimoniam habuit, in Antonium Læuam & Ferrandum Gonzagam, Cæsaris administros, omnem inuidiam facti conferens.

Coloniensis reformatio Pontificia. Archiepiscopus Coloniensis Hermannus, cùm iam olim emendationem C Ecclesiæ cogitaret, hortatu suorum, prouinciæ suæ concilium cogit in hoc tempore, vocatis eò reliquis, vti fieri solet, suæ ditionis episcopis, Leodino, Traiectensi, Monasteriensi, Osnabrugensi, Mindensi. Facta sunt ibi decreta de cæremonijs atque doctrina: pòst etiam eius rei liber fuit editus, quem Ioannes Gropperus, iuris pontificij professor, composuit: in quo pleraque omnia dogmata pontificia, nouis interpretationibus & veluti coloribus vestiuntur. Hoc ipsum verò scriptum neque tum satisfaciebat, licet ederetur, & aliquot pòst annis, episcopo minùs placuit, vt suo loco dicemus. Ad hoc etiam tempus, Iulio mense, decessit è vita Erasmus Roterodamus, septuaginta circiter annorum senex, Basileæ sepultus, quò remigrauerat Friburgo relicto. *Erasmi obitus.* Quantus & quàm eloquens vir D fuerit, quantumque ei res omnis literaria debeat, testificantur ipsius monumenta. Per occasionem profligati pontificatus, & repudiatæ filiæ Mariæ, quam vulgò diligebant, & suppliciorum, quibus nonnulli fuerant affecti, quòd regijs edictis non obtemperassent, nata fuit grauis per Angliam seditio: quæ breui tempore sic exarsit, vt rex conductis copijs obuiam illis procederet. Cùm autem castris vtrinque positis in colloquium esset ventum, demulsis quorundam animis, reliqua turba discessit ab armis. Et cùm iam æstus ille deferbuisset, capite plerique multati fuerunt, eius motus authores.

Protestāt. ad Cæsarem responsio. Quas Iulio mense Cæsar dedit literas, vt dictum est, ijs Protestantes nona die Septembris respondent, & quòd adeò benignè liberaliterque scripserit, permagnam animo cepisse voluptatem atque lætitiam ostendunt. E Nam licet ipsius verbis atque promissis fidem haberent, tamen quòd essent ad se varij rumores allati de ipsius offensione, deinde, quòd Cameræ & plerique alij iudices, non habita ratione pacis, contra se multis modis experirentur, causam sibi dubitationis atque solicitudinis iniectam fuisse. Nunc verò, postquam rursus adeò beneuolè, & apertè scripserit, nihil amplius dubitare, quin & illa præstet. & maleuolorum calumnias excludat: idem se facturos inuicem nec ijs, qui secus de ipso persuadere velint, habituros esse fidem: in cæteris etiam rebus omnibus acturos quod sui sit officij. Et quanquam nunc diuulgatum sit de concilio, quod ipso solicitante, vt quidem scriptum habet, Pontifex ad xxiij. Maij diem anni sequentis, Mantuam conuocarit, ex quo sanè scripto, cuiusmodi sit futura conditio, qui

modus

A modus concilij, videri non posit: tamen cùm & ipsi pium liberumque concilium 1537.
in Germania cogendum, semper flagitarint, cùm & in Imperij comitijs & pacificatione quoque Noribergica sic decretum sit, & cùm ante annum tertium ipsius atque etiam Clementis Pontificis legato, claris verbis hoc ipsum & abunde satis demonstrarint omninò confidere futurum, vt legitimè rem instituat.

Pontifex Rom. Augiæ stabulum vult repurgare.

Hoc ipso mense Pontifex aliud scriptum euulgat, & interea dum fiat concilium, velle se dicit sanctam ciuitatem Romam, totius orbis Christiani caput, & doctrinæ, morum atque disciplinæ magistram, emendare, & ab omnibus eluere sordibus atque vitijs, vt sua nimirum domo rectè purgata, reliquas eò facilius B etiam purgare liceat. Et verò, quia sit imbecillis hominum natura, nec ipse rem tantam obire solus, & simul alia quoque reipublicæ negotia procurare posit, ideò se cardinales aliquot delegisse, quos sibi Deus immortalis, officij sui & solicitudinis tanquam adiutores atque socios adiunxerit, qui rem istam adeo necessariam, atque salutarem administrent, Ostiensem, Senseuerinum, Ginutium, Simonetam, & cum his episcopum Cassanensem, Nuuosicum, Aquensem. His iubet omneis parêre, graui constituta pœna, qui secus fecerint. Cæsar Octobri mense Genua soluit, & in Hispaniam redit. Galliæ rex Lutetiam deinde venit, & Calendis Ianuarij filiam natu maximam Magdalenam, in matrimonium ibi dat Iacobo V. Scotiæ regi, qui superiori autumno venerat in Galliam. Ad hoc C ipsum ferè tempus, Laurentius Medices, gentilem & propinquum suum Alexandrum Medices, Florentinum principem, noctu per insidias interficit cùm in suas ædes eum traduxisset, iniecta spe potiundæ cuiusdam matronæ nobilis, vicinæ suæ, quæ forma & pudicitiæ laude cæteris anteibat. Eo sublato, summa rei peruenit ad Cosmum medices, qui de voluntate Cæsaris in matrimonium postea duxit Petri Toletani pro regis Neapolitani filiam Eleonoram.

Scoti cum regis filia matrimonium.

Dux Florentiæ à suo propinquo trucidatus.

Heluetij intercedunt apud regem pro Euang. causa afflictis.

Idibus deinde Ianuarij, Galliæ rex, Lutetiæ Parisiorum venit in curiam forensem, quod raro fieri consueuit, & frequenti admodum senatu, grauem habet de Cæsare querimoniam & causas explicat, cur Flandria & Artesia prouinciæ, quas regum Gallorum beneficio atque tutela Cæsar teneat, sicut ipsius etiam maio- D res, ad Galliæ patrimonium reuocari debeant. Verba faciebat aduocatus regius Capellus, neque Cæsarem, sed Carolum Austriacum appellat.

Interim Tigurini, Bernates, Basilienses, Argentinenses, ad Galliæ regem intercedunt pro ijs, qui propter religionem erant in vinculis, & vt exules restituerentur, orabant. Rex iam antea redeundi facultatem dederat profugis, & libertatem concesserat captiuis, ea lege si quidem ad episcopos eorumque vicarios crimen intentatum abiurarent, & in posterum rectè cauerent. Hanc verò conditionem legati cupiebant omninò remitti: & rex nonnihil quidem laxauit, sed desiderio tamen illorum non satisfecit, & die xxiiij. Februarij, per Annam Momorantium, curiæ magistratum, respondit. De quo suspicio deinde fuit, quòd ipsius E impulsu rex minus liberaliter egisset. Vsi fuerunt opera reginæ Nauarræ legati, quæ soror erat germana regis, lectißima mulier, & veræ doctrinæ perquàm studiosa. Conscriptis interea copijs, Rex, initiò Martij progressus in Atrebates, oppidum & arcem Hesdinum valde munitam obsidet, ac intra mensem deditione capit. Ad hoc ipsum tempus venit ad regem legatus à Pontifice, Reginaldus Polus Anglus, nuper factus cardinalis, amplißimo genere natus. Legationis causa fuisse putatur, vt aduersus Angliæ regem aliquid cuderetur. Sub illud tẽpus, quo Galliæ regis filiam Scotiæ rex ducebat, Põtifex ei dono miserat ensem fabrefactum multique pretij, & in Angliæ regem ipsum excitabat. Solem autem Põtifices, in nocte natalis Christi, certis quibusdam ceremonijs, vt alia multa, sic etiam ensem cõsecrare, sicuti vocãt, quem deinde honoris et beneuolẽtię causa tradunt

Regina Nauarræ mulier lectißima.

Hesdinum deditum.

Polus legatus Pontificis ad regem Galliæ.

Ensis sacratus à Pontifice.

aut

1537. aut etiam absenti mittunt, cui videtur. Sixtus quartus hunc morem imprimis A

Poli liber contra regem Angliæ.

vsurpasse dicitur, vt quidem ipsorum habet cæremoniarum liber. Polus librum posteà conscripsit, cui titulum dedit, pro Ecclesiasticæ vnitatis defensione. Regem autem Henricum affatur, grauitérque reprehendit, quòd sese caput Ecclesiæ constituat: nam ad solum Pontificem Romanum id munus pertinere, qui sit Christi vicarius & successor Petri, quem Christus Apostolorum principem designarit. Hunc enim esse, qui solus responderit, Christum esse filium Dei: super hunc, veluti petram, Christum ædificasse Ecclesiam suam: pro eius fide Christum orasse, vt ipse conuersus fratres quoque suos conuerteret. Ioannem à morte Christi semper obsecutum esse Petro. Cùmque ad sepulchrum Christi simul B ambo properarent, noluisse priorem ingredi, sed honorem hunc illi detulisse: curam pascendi oues illi fuisse demandatam à Christo præcipuè: sed & rete plenum piscibus, quod à multis trahi non poterat, ab vno Petro fuisse pertractum in littus. Ad causam diuortij pòst accedit, Regem non conscientiæ terrore neque metu numinis Diuini, sicut præ se ferat, sed libidine & cæco quodam amore concitatum, deseruisse Catharinam vxorem, quam Arturus frater xiiij. annorum adolescens, & imbecillus, virginem reliquisset. Annam Boleniam non ei licuisse ducere, cuius antea sororem habuerit concubinam. Virginem autem fuisse Catharinam, ipsummet esse professum tum alijs, tum Cæsari. Vehementer etiam exagitat, quòd dimissis literis ad omneis Academias, de primo suo matrimonio C rex consilium exquisierit, & sua sit ipse lætatus turpitudine, cùm illud incestum fuisse nonnulli pronuntiarent: valde autem esse pudendum, quòd scorti filiam legitimæ filiæ, & probatissimæ quidem virgini præferat. Pòst, de supplicio Roffensis episcopi & Thomæ Mori multum sermonem habet, detestatus crudelitatem. Adhæc, quomodo rex omneis ordines adflixerit, in quantam miseriam florentissimum regnum adduxerit, quantum ei periculum immineat à Cæsare, propter repudiatam materteram ac profligatam religionem, & quam nullum possit aut debeat à suis vel etiam externis auxilium expectare, qui tam sit malè meritus de republica, demonstrat: & ad Cæsarem oratione conuersa, plurimis eum verbis, vt familiæ suæ contumeliam tam insignem vlciscatur, exacuit, & Turcicum D semen per Angliam atque Germaniam dissipatum esse dicit, doctrinam Pontifici contrariam designans. Post multam deinde criminationem & acerrimam reprehensionem, ad pœnitentiam inuitat, nec vllum superesse dicit aliud remedium, quàm vt ad Ecclesiæ gremium reuertatur, quam aliquando libris editis defenderit, gloriosissimo nimirum exemplo. Scriptum hoc excusum Romæ, non addito tempore, diu latuit, & post multos demùm annos, ad vnum & alterum in Germaniam emanuit. Scribendi verò causam hanc esse dicit, quòd rex id aliquando petierit: & quanquam nonnulli per Angliam viri docti, qui idem fecissent, vitam profuderunt: se tamen, qui plurimùm ipsi debeat, quid sui sit consilij, non potuisse dissimulare. Neque verò maledicentiæ tribuendum istud esse: E natura enim & vitæ quodam instituto plurimùm ab eo morbo sese abhorrere: sed quoniam adulatorum vocibus deceptum, & toto cælo, quod dici solet, errantem, in viam reuocet, maximum ei sese dare beneficium. Henricus rex in literis eum institui curauit adolescentem, & benignè multa in eum fecit. Cùm autem ea, quam diximus, mutatio per Angliam fieret, nec ille probaret, Paulus tertius monitu & commendatione Contareni, cardinalem ipsum creat & Romam accersit. Qui familiariter hominem norunt, Euangelij doctrinam ei probè cognitam esse dicunt: quòd autem in Henricum regem ita scripserit, causam esse putant, vt suspicionem euitaret Lutheranismi. Librum verò sumptu suo curauit Romæ procudi, sicuti ferunt, & ad se receptis omnibus exemplaribus, Pontifici

Argumenta frigida pro primatu Papæ.

Polus Cæsarem in Anglum acuit.

Poli in Angliæ regem ingratitudo.

Hypocrisis & perfidia.

tantùm

A tantùm atq; Cardinalibus & intimis amicis legendum dabat. Nam & illis probare sese volebat, & simul verebatur, vt est credibile, ne si vulgò legeretur, in eorum reprehensionem incurreret, qui longè diuersum ab ipso non semel audiuissent. 1537.

IOANNIS SLEIDANI

COMMENTARIORVM, DE STATV RE-
B ligionis, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

ARGVMENTVM LIBRI XI.

Protestantium legatis ad Cæsarem, apud quem agunt de tribus, quæ potißimum habebant in mandatis, Heldus Cæsaris legatus Smalcaldiæ respondet longa satis oratione, cui simul respondent omnes confœderati, ac præsertim concilium exagitant, quò fuerant vocati. quibus è vestigio respondet Heldus. Dum hæc fiunt Pōtifex episcopum Aquensem in Germaniam emittit. Protestantes causas exponunt, cur tale concilium reijciāt, & ea de re ad regem Galliæ scribunt. Scotiæ regina moritur. Angliæ rex & suo, & regni procerum nomine C *scriptum euulgat contra illud pontificis concilium. Sanpaulum oppidum & arx in Atrebatibus capitur. Terouenna frustrà obsidetur à Cæsarianis.*

DE Augustanis locuti sumus libro IX. Cùm hi demum religionem mutassent, & ecclesiastici pleriq; genere nobiles, hanc ob causam irati deseruissent vrbem, senatus ad Cæsarem, Ferdinandum regem, & omnes Imperij ordines edito scripto, facti sui rationem explicat, & quàm amicè cum illis egerit, quàm multa pertulerit, quàm autem illi sese gesserint odi- *Augustanorum scriptum in Ecclesiasticos.*
D osè, & quomodo seditionem aliquoties in vrbe conati sint excitare, cõmemorat. Huic deinde scripto, non multò post, tum suo, tum suorum nomine respondet episcopus Christophorus, & à multa criminatione, Cæsarem atq; principes hortatur, quandoquidem ad ipsos non minus quàm ad se periculum pertineat, vt in medium consulant.

De legatione Protestantium in Italiam ad Cæsarem missa, dictum est libro superiori. Hi erant Ioachimus Pappenhemus, Ludouicus Bambachus, Claudius Peutingerus iureconsultus: & tria potissimum habebant in mandatis, de quibus agerent: vt famam illam excitatam, quasi cum Galliæ & Angliæ rege fœdus ipsi *Legati protest. ad Cæsarem.*
E fecissent, refutarent, vt Cameræ iudicium Cæsar cohiberet, vt qui post pacificationem Noribergicam in fœdus venissent, eius quoq; pacis beneficio fruerentur. Ea postulata Cæsar audiuit quidem, sed rebus bellicis occupatus, in Germaniã se missurũ esse legatum ait, qui respondeat. Cũ ergò Genua rediturus esset in Hispaniã, vt antè diximus, Matthiã Heldum procancellariũ in Germaniam amandat. *Heldus Cæsaris in Germaniam legatus.* Protestantes, cùm id ex legatis domum reuersis audissent, vij. Februarij diem cõstituunt, quo die Smalcaldiæ conueniant omnes: & quia concilij dies instabat, neq; dubium erat, quin Cæsaris orator ea de re quoq; dicturus esset, placuit theologos etiam, & primi quidem nominis, adduci oportere. Veniunt igitur ad constitutum diem, præter principes atq; ciuitatum legatos, Lutherus, Melanchthon, Bucerus, Osiander, alijq; multi. Heldus, Ianuario mense Vienna digressus à Fer-

1537. dinando Romanorum rege, & in itinere certior factus per Saxonem atque Lantgrauium de ipsorum conuentu, cùm Smalcaldiam venisset, Februarij die xv. in omnium consessu verba facit. Iniunctum sibi esse à Cæsare, vt Saxoni tantùm atque Lantgrauio sua mandata referat: sed quoniam hi putarint socijs esse communicanda quoque, voluisse morem eis gerere. Non sibi quidem esse notos confœderatorum legatos omneis: ideoque si qui sint in eo numero, ad quos responsum hoc Cæsaris nihil pertineat, non esse quòd hi secum aliquid actum arbitrentur. Inprimis autem Augustani, qui & in Italia Cæsarem & in Hispania priuatim de religione sæpe solicitarint, & nuper etiam Genuæ per legatum, cui tum Cæsar dixerit, fore, vt per aliquem è suis in Germania det ipsis responsum. Illos autem aduentu suo minimè expectato, mutasse statum religionis, non absque Cæsaris & contemptu & ludibrio. Itaque se mutata necessariò consilij sui ratione, cùm Augustam venisset, nihil quicquam egisse cum illis, & rem omnem ad Cæsarem bona fide scripsisse. Cùm deinde suæ legationis exhibuisset testimonium, pergit, & Cæsaris nomine dicta salute, quòd de fœdere Gallico & Britannico tam diligenter sese purgarint, auditu fuisse pergratum Cæsari, qui & fidem ipsis habeat, & virtutem quoque collaudet, quòd à Gallicis artibus, insidiarum plenis, prudenter sibi caueant: pòst, de bello Sabaudico, deque Galliæ rege multa locutus, illum non Cęsari modò impedimentum inferre, quò minus omne robur in Turcam expediat, sed consilia quoque communicare cum Turcis, & illos in rempublicam Christianam excitare, dicebat: hoc etiam eius esse perpetuum studium, vt diuulsis & exacerbatis animis bellum ciuile per Germaniam accendat: & in hoc nunc esse totum, vt ipsis persuadeatur, quasi pacta Cæsar non sit seruaturus. Petere autem, ne tam fraudulentis consilijs fidem habeant. Cæsarem enim ea esse virtute, vt à pactis minimè sit discessurus, & eius quidem rei non vnum ipsos habere documentum. Ad illud de iudicio Cameræ quod attinet, mandasse Cæsarem, vt à causis religionis abstinerent. Illos autem, datis postea literis ad Cæsarem, exposuisse, controuersiam oriri sæpenumero, quæ sint religionis causæ, quæ minus. Itaque iussisse Cæsarem, vt quas causas à religione separatas esse putarent, de ijs indifferēter cognoscerent: perquam enim illis fuisse graue, iuris administrationē retardari. Quāta etiam in eo fuerit difficultas, in actione Noribergica satis potuisse videri. Sed ab eo tempore multas incidisse causas, de quibus cùm Cameræ iudices agere vellent, ab ipsis & recusati sint, & asperioribus etiam verbis compellati, & eius rei querimonias ad Cæsarem esse delatas à litigatoribus, qui suum iure consequi non se posse dicant. Quæ sanè res permolesta sit Cæsari, præsertim cùm plerique omnes iudices delecti sint ex Imperij prouincijs, nec in suspicionem temerè vocari possint. Cęsarem ipsum quoque re tota diligenter peruestigata, quas ad religionem ipsi causas aliquot rescribant, existimare, non eò referri oportere: verùm ita sentire, cùm lis oritur, quo in numero collocari causa debeat, à iudicibus petendum hoc esse, non ab ipsis litigatorib. Nam vt à causis religionis abstineatur, satis ipsis esse debere. Quòd si verò iudices præter Cæsaris edictum egerint, non laturos impunè, & fore, vt iuxta legem Ratisbonæ latam mulctentur. Sed Cæsarem ipsos inuicem monere, ne priuatim à nonnullis instigati, temerè quid faciāt, néue Cameræ præscribant. Hoc enim neque licere, & esse turbulentum, & ad Cæsareæ iurisdictionis contemptum pertinere cumprimis, & in ipsos quoque iudices contumeliosum esse, qui sint partim illustribus nati familijs, partim eruditione & virtute pręstantes. Petere igitur, ne ius ipsum impediant. Quod est è postulatis tertium, vt etiam illi, qui pace Noribergica non sunt comprehensi, fruantur eius pacis cōmodo: Cęsarem, quo tempore, ipsorum essent in castris legati, per occupationes bellicas ea de re non potuisse cognoscere: & licet religionem à nonnullis mutatā intel-

Heldi oratio Smalcaldiæ.

Galli insidiarum nomine traducti.

Cameræ iudices.

A intellexerit tamen, quòd in fœdus præterea recepti sint alij, nihil audiisse. Quòd si iam ea sit ipsorum mens atque postulatum, vt reliquis omnibus per Imperium, qui longè secus antehac promiserunt, qui decreta comitiorum laudarunt, qui pactis etiam antiquæ religioni sese deuinxerunt, liceat posthabitis promissis, pactis & obligationibus, à veteri religione deficere, & suo arbitratu nouam constituere, seque ipsis adiungere: quàm id Cæsari non sit integrum, & quantopere conscientiā eius grauet, per se voluisse testificari. Quòd si etiam Cæsar concedat, aut si sponte sua reliqui ordines faciant, & Cæsar habeat ratum, videre tamen ipsos, quàm id non sit pacificationi Noribergicæ congruum. Etenim si cuilibet à promisso discedere, & quam velit religionem sequi liceat, quid aliud inde sit expectandum, quā vt fundamentum actionis Noribergicę, nimirum pax ipsa, violetur? Cæsarem ergò, cùm de reliquorum instituto certius cognouerit, facturum esse, quod æquum videbitur. Sed interim postulare, vt & inducias ipsi seruent, & ne violentur ab alijs, dent operam. Quod quidem ipsos planè facturos esse confidat, præsertim, cū iam cōcilij tempus appropinquet, quo controuersias omnes compositum iri sperare liceat. Ipsos nimirum ad Cęsarem de concilio quoque scripsisse, & quartum hoc esse caput, de quo mandatum habeat cum ipsis agendi, vt videlicet cognita Cæsaris in eo voluntate, facilius decernant. Et primò quidē, scire ipsos, quemadmodū Cęsar & præsens & absens per legatos, multis in Imperij comitijs, de componēda religione, diu multumque deliberarit, facto demum decreto, concilium esse peragēdum: non prius autem conquieuisse Cæsarem, quàm illud indiceretur, & hoc eius fuisse propositi, vt ex Aphrica reuersus, intra fines Imperij maneret, donec interuentu concilij dissidium esset omne sublatum. Quòd autem hyeme superiori nauigandum fuit in Hispanias, non paruam ei molestiā attulisse. Veruntamen constituisse iam Vere primo in Italiam redire atque interesse concilio. Nec in eo quicquam ei fore impedimento, nisi maior aliqua belli tempestas oriatur, cui sit totis viribus resistendum: & vt impediatur bello, quò minus ipse coràm adsit, daturū esse tamen operam, ne quid hac in parte desiderari ab ipso possit. Ac licet Galliæ rex, omni violata fide, gerendi belli necessitatē ipsi imposuerit, tamen, quò minus D pax cum eo fiat, nihil esse, quod ęquum sit, prętermissurum: & cùm ipsi concordię semper sint visi perquam esse cupidi, nec alia quàm per concilium appareat via commodior, ad quod etiam ipsi prouocarint, putare Cęsarem, non esse defuturos reipublicæ, nec aliorum persuasu mutaturos propositum, aut maiori dissipationi causam daturos esse, pręsertim, cùm aliæ quoque gentes huc suas cogitationes atque studia referant, & spes magna sit fore, vt non modò dissidia tollantur, verumetiā Ecclesię rectè constituantur & emendentur. Quid autem ipsorum in eo sit volūtatis, cupere Cęsarem clarè cognoscere: nam si recusent & excipiant & procrastinent, arbitrari Cęsarem, futurum, vt & res pulcherrima, tanquam in medio cursu tardetur, & exteri quoque suspicionem de ipsis concipiant, quasi perturbationem E Reipub. magis quàm pacem & otium ament. Cumque Cæsar eò solùm spectet, vt gloria Dei celebretur & hominum saluti consulatur, hortari atque petere vehemēter, vt & ipsius & reipub. desiderio satisfaciant. Habere quoque se in mandatis, si quid incidet hac in re disceptationis, vt id omne diluat & componat. Suū igitur in eo paratum esse studium atque voluntatem. Si quid etiam sui sermonis amplius ad se velint explicari, non se recusare. Postridie, quàm hęc dixisset, priuatim egit cum electore Saxonię principe. Cęsarem ei cumprimis optimè velle: quò minus autem illud adhuc quidem declararit, impedimento fuisse dissidium religionis. Cùm verò spes magna sit, indicto iam concilio, rem omnem posse componi, flagitare, vt adsit concilio, suosque mittat legatos, quò nimirum omni sublata discordia, suam ei beneuolentiam demonstrare possit. Nam si recuset & exceptionibus

1537.

De concilio.

Cęsar non alienus à pace.

Heldi cum Saxone colloquium.

1537. vtatur, quid ex eo sit nasciturum incommodi, facilè ipsum videre: deinde, quia A maximos hoc tempore Turca faciat apparatus bellicos, vt Germaniam inuadat, petere, vt auxilia decreta Ratisbonæ, contra vim Turcicam, mittat: aut si fortè Turca non promoueat castra, neq; Germaniam adoriatur, vt tum eadem auxilia subministret aduersus Galliæ regem, qui prouinciam Imperij Sabaudiam occuparit: postremò, quia per tempus iam aliquod Cæsar in Cameræ iudicium solus omnem sumptum fecerit, & verò maximam vim auri bellis absumpserit, postulare, vt pro veteri more Imperij, pecuniam eò contribuat, quod principes etiam reliqui promiserint. Saxo, quoniam non ad se tantùm hæc, sed ad socios quoque pertineant, deliberaturum sese dicit. Vigesimoquarto deinde Februarij die re- B spondent simul omnes confœderati, & multam inuicem precati salutem Cæsari, quantum ad Augustanos attinet, rem omnem ex ipsorum audisse legatis, nec illos ab se posse dicunt segregare: de bello Cæsaris cum Galliæ rege, dolere sibi non mediocriter, quòd hostibus Imperij Turcis peropportunũ id esse videant: quòd ipsorum Cæsar satisfactionem acceperit, & factam Noribergæ pacem seruare cogitet, lætari plurimùm, & agere gratias. De Cameræ iudicio quod dixerit, & quã fuerit graue Cæsari, iuris administrationem retardari: difficultatem quidem in eo fuisse docent, quo tempore Moguntinus atq; Palatinus intercedebant: sed tamẽ à multa deliberatione, nullam apparuisse firmiorem viam constituendæ reipublicæ, quàm si religioni, & omnibus in vniuersum causis religioni coniunctis pax C daretur, adusq; vel publicum Europæ, vel Germaniæ prouinciæ concilium. Nisi enim ita fieret, & nisi quæcunq; profluunt à religione causæ comprehenderentur vnà, quàm facili momẽto turbis esset futurus locus, & tunc fuisse animaduersum, & nunc etiam intelligi posse. Verba quoq; Cæsaris edicti, quod tunc ea de re proposuit, satis hoc demonstrare. Sui verò consilij fuisse nunquam, vt vllam aliam, quàm religionis causam obducerent, neq; Cameræ iudices, opinione quidem sua contrarium posse docere. Iam verò, quòd Cęsarem dicat illis, vt de qualitate causarum cognoscerent, potestatem fecisse, perquàm hoc sibi molestum esse. Nam omnes illas actiones habere se pro religiosis, & esse re vera tales, quæ videlicet decidi non posint, nisi controuersia primùm religionis legitimo sit definita conci- D lio. Quod ipsum & Cęsari & Ferdinando regi subinde per literas atque legatos nuntiarint. Hanc enim de religione quęstionem esse pręiudicialem, & concilio debere definiri prius, quàm de reliquis, quę dependent ab ea, cognoscatur. Cùm autem propter meritum & officium conferantur beneficia, non se posse illis, qui per suam ditionem, diuersam à sua doctrina religionem sequuntur, permittere, vt Ecclesię bonis vtantur fruantur, quę nullo ipsis iure debeantur, quandoquidem officium prestare vel nolunt vel nesciunt. Et quoniam ad animi conscientiam ea res pertineat, nullum esse locum iuri possessionis aut restitutionis: cùm etiam Noribergę transigeretur, se nominatim consignasse lites omneis atq; causas, quę tum in Camera & passim in alijs iudicijs pendebant, easq;, tanquam causas E religionis, intercessoribus repręsentasse, qui tum receperint se daturos operam, vt Cęsar eas omneis iudicijs eximeret: idem quoque Ferdinandum Regem in conuentu Cadamico recepisse, & illis edicti verbis, vbi Cęsar omnem actionem rescindit, facultatem de statu causarum cognoscendi, Camerę iudicibus omnem ablatam atque pręcisam esse. Et quanquam in illos nihil grauius dicere velint, multos tamen, quòd alacritatem in ipsis quandam contra se decernendi viderent, esse factos audentiores, vt lites mouerent: idque non vna re posse demonstrari. Suos enim Homines, cùm quid in iudicio petunt, non modò non admitti, sed contumeliosis etiam verbis repudiari: nuper etiam Hamburgenses ab illis esse iussos, vt suæ Ciuitatis Ecclesiasticos, non facultatibus tantùm

Protestant. ad Heldũ responsio.

Beneficium datur propter officium.

Cameralium in Hamburgẽses iniustitia.

A tantùm atq; bonis, verumetiam religioni pristinæ & omni iurisdictioni restituant. Et cùm id facere bona conscientia non possent, in magnam auri vim esse cōdemnatos. Quid sit igitur ipsorum mentis atq; propositi, Cæsarem ex hoc vno facto posse videre. Nam aut hanc esse religionis causam, aut certè nullam aliam. Si verò liceat ad hunc modum agere, iam sanè frustra fuisse pactas inducias: & si quidem hac ratione cæremoniæ ritusq; mutati restitui debeant, nihil opus fore concilio, cuius tamen ad cognitionem hæc omnia Cæsar ipse pertinere dicat. Iustis ergò & necessarijs de causis illud se recusasse iudicium, cum varijs exceptionibus nihil proficerent. Iam verò, quantum ad personas Cameræ pertinet, vix vnū B & alterum suæ religionis in eo reperiri consessu: cuiusmodi sit etiam Ratisbonæ factum decretum, esse non ignotum. Etenim quò quisq; vehementius ipsorum doctrinam oppugnet, hoc esse gratiorem ibi. Sed & ipso etiam ex vultu, quomodo sint animati, quando causas tractant, posse nō obscurè perspici. Quod cùm ita sit, sperare, Cæsarem, illis, vt omninò desistant, mandaturum esse: de multa deq; lege lata Ratisbonæ quod dixerit, ad nullum suum pertinere compendium: has enim causas, non item vt ciuiles atq; forenses vel æstimari posse vel sarciri. Quòd si autem Cæsar vllam aliam ab se causam prophanam admisceri putet, non se recusare, quò minus de eo cognoscatur, sic tamen, vt interim Cameræ iudicium quiescat. Iam ad eos, qui post pacificationem Noribergicam ad suam religionem ac- C cesserunt, quod attinet: superioribus annis, intercessores quidē hoc ab se Schuinfurti contendisse, ne quem in suum præterea numerum atq; fœdus reciperent: se verò tum illud recusasse, & cùm Noribergam deinde ventum esset, in eadem sententia perseuerasse. Quòd autem interuenisse multorum pollicitationes affirmet atque pacta, ne religionem mutarent, hos ita respondere, quosdam ex ipsis nihil promisisse, quosdam priuatis transactionibus, vt hoc sibi liceret, excepisse: quosdam verò promisisse quidem, sed ea fiducia, quòd Cæsar spem faceret, intra sextum mensem indictum iri concilium, anno pòst inchoandum. & verò cùm longior in ea mora interueniret, atq; ipsi interea, beneficio Dei, veram doctrinam rectius intelligerent, non potuisse differre longius, & sui muneris existimasse, quod D verum atq; pium esse scirent, profiteri. Nam & ius Pontificium ita docere, si quis etiam iuratus astrinxerit se facturum aliquid, quod impium sit, nullo vinculo teneri. Deinde, sicut aduersarij non sint repudiaturi, si quis è suo numero tra sceat ad ipsos, ita quoq; sibi non licere, cùm quis ab ipsis in sua castra transit, impedire, quò minus id faciat. Orare itaq; vehementer, vt Cæsar & iudices reprimat, & non se tantùm, sed alios etiam, qui pòst accesserunt, eius pacis beneficio sinat vtifrui. Nam si secus fiat, & si qua vis intentetur, non se posse vel fœderis, vel etiam doctrinę socios in ea necessitate deserere. Quod ipsum Viennę sit etiam Ferdinando regi demonstratum. Nam illorum causam, non minus atq; suam, ad concilij notionem pertinere: quam si Camerales anteuertant & ad se rapiant, quis dubi- E tet, quin vis in eo sit & iniustitia, contra quam ipsi, iure naturę, sese defendere cogantur? In eo verò, quantum sit incommodi, quis etiam eius rei futurus exitus, Cęsarem pro sua prudentia videre. Se quidem exoptare pacem, & cupere modis omnibus gratificari Cęsari, sic tamen, vt ad veram doctrinam aditus pateat omnibus. Et si quidem hoc obtineant, paratiores in eo se futuros, quod de Turca deq; Camera Cęsar atque Ferdinandus Rex flagitarint. Ad concilium quod attinet, quò Cęsar ipsos inuitet: quas ea de re literas Paulus tertius euulgauit, earum se legisse exemplum, & deprehendere non eandem illius esse, quę Cęsaris mentem atque sententiam. Etenim, etsi Adrianus sextus, in comitijs Noribergę, per Legatum suum profiteretur, pleraq; omnia Romæ esse vehementer corrupta, polliceretur etiam operam suam, vt in primis emendarentur hæc omnia, succes-

1537.

Cameralium in Protest. odium plus quàm Vatinianum.

Iuramenta impia minimè seruāda.

Adrianus Romæ vitiositatē fassus.

T iij sorem

1537. sorem tamen illius, Clementem septimum, biennio pôst, in Germaniam ad altera comitia misso Legato, longè diuersam instituisse rationem, ita quidem, vt Cæsaris tum Legati cæteriq́ Principes, facto ibi decreto, concilium liberum in Germania cogendum esse statuerent, quo nimirum in concilio, quicquid in Ecclesiam erroris atque vitij sese insinuasset, tolleretur. Hoc postea decretum à Cæsare fuisse probatum, intercessoribus Moguntino, ac Palatino Principe. Clementem verò pontificem, anno pôst, concilium proposuisse longè diuersum ab Imperij decretis, & locum in Italia designasse, quod tum ipsi recusarint. Idem postea fecisse Paulum tertium, misso Legato, cui responderint etiam, eadem secuti vestigia, quæ prius. Nunc autem illo suo diplomate Pontificem idem moliri, licet occultè, quod Clemens aliquando claris verbis præ se tulerit. Iam enim illum præ iudicio quodam condēmare doctrinam, quam ipsi profiteantur, dum de nuper natis loquitur hæresibus. Quòd enim de hac doctrina sentiat, eamq́ conetur extirpare funditus, id testificari pœnas atq́ supplicia, quibus homines innocentes afficit propter huius doctrinæ professionem: atque interim tamen illum, impudenti quadam simulatione præ se ferre, tanquam Ecclesiæ suæ tetros illos errores atque vitia, de quibus per tot annos, tam multi viri boni & docti grauissimam habent querimoniam, emendare cogitet: & Cæsarem hoc illius astu persuasum, ipsos ad concilium euocare. Quod minimè sit facturus, si fraudem illius & insidias haberet exploratas. His etiam artibus illum vti, quando per Legatos solicitat Reges atque Principes, tum ipsos quoque, concilium admittant, quò videlicet impij sui propositi laudatores habeat atque defensores, & vt approbatione concilij suam ipsi doctrinam condemnent. Qua quidem arte Iulianus olim apostata milites Christianos circumuenerit. Ac licet aduersarij personam Pontifex gerat, arrogare tamen sibi potestatem iudicis, omninò præter fas & æquum, in eoque consentientes habere reliquos omneis, qui iure iurando sint ipsi multisq́ modis deuincti. Quàm id autem non liceat, aut, quàm eis concedit non possit, Cæsarem hauddubiè, cæterosq́ reges, opinione quidem sua, posse iudicare. Quòd enim errores in Ecclesiam Pontifex, & doctrinam, non solùm verbo Dei, sed vetustis etiam concilijs atque doctoribus contrariam, inuexerit atque defendat, quòd leges etiam tulerit quamplurimas, præter mandatum Dei, quibus uera cognitio sit oppressa penitus & obscurata, illud nimirum suos theologos abundè beneficio Dei demōstrasse: ideoq́ se cogitare, de his tantis rebus, in legitimo quouis conuentu, Pontificem atque socios & accusare, & intentati quoque criminis conuincere. Quemadmodum etiam malis artibus & inhonestis rationibus, per vim atque dolum, ad eiusmodi præfecturas perueniant, quàm turpem uitam agant, quàm illaudatis exemplis præluceant, quàm nihil sui muneris faciant, quomodo suæ fidei commissos homines negligant, & in omni vitæ nequitia bacchentur, id uulgò sic esse notum atque testatum vt explicatione prolixiori nihil sit opus. His etiam de causis Pontifici non licere, vel suimet iuris testimonio, indicere concilium, multò minus in eo præsidere. Sed neque socijs illius iuratis licere, iudicis personam usurpare, cùm legitimi concilij ne pars quidem esse posśint. Adhæc, in Italia constitutam esse concilij sedem, planè contra Cæsaris & ordinum Imperij decreta, quæ contemptim ille negligat. Nondum etiam sibi constare, an cæteri orbis Christiani Principes eum locum approbent, & subesse graues causas, quamobrem eò uenire sibi suisq́ sit periculosum. Nam etiamsi rectè caueatur, tamen, quia suas ibi passim clientelas habeat Pontifex, qui doctrinam hanc oderint acerbisśimè, magnū esse discrimen ab insidijs & occultis consilijs, quæ locis ille magnopere sint metuenda. Deinde, cùm hæc sit omniū longè grauisśima causa nec alia

Domi suæ quisque tutior.

Iuliani apostatæ dolus.

Pontificis errores.

Protestan. Pontificem in ius trahere uolunt.

Non licere Pontifici indicere concilium.

De loco concilij.

Italia Protestan. malè tuta.

A nec alia sub hoc sole posit oriri maior, quæ nimirum ad sempiternam vel salutem vel condemnationem pertineat: & cùm rei magnitudo postulet, vt ipsi magno numero cum suis Ecclesiæ ministris atque doctoribus intersint, neque solis legatis rem tantam aut procuratoribus committant, perquàm sibi graue futurum, excedere finibus Imperij, & in Italiam abire, suosque fines atque populos, in hac animorū offensione per Germaniam, sine præsidio, & Ecclesias absque ministris aliquantò diutius relinquere. Quapropter orare etiam atque etiam, vt hæc omnia Cęsar diligenter secum expendat, & cùm sit præcipuus Magistratus, ad quem imprimis veræ doctrinæ propugnatio pertineat, totus in hoc incumbat, vt vera Dei cognitio legitimè propagetur & augescat, nec enim vllum se doctrinæ genus impium amplecti, nec aliud quàm nominis Diuini gloriam spectare. Hoc de concilio responsum approbabant etiam Georgij Brandeburgensis & Noribergensium & Hallensium & Hailbrunensiū legati: reliquis non se admiscebant, quia non erant confœderati. Cùm ad hunc modum essent locuti Protestantes, Heldus è vestigio respondet, & de pręclara Cęsaris voluntate, deque Galliæ rege, qui cum Turcis in rempubl. perniciem conspirarit, multa denuò locutus, ad illud de Cameræ iudicio venit, et religionis quidem causis pacem esse datam, nec id quenquam negare, sed in eo versari litem dicebat, quæ debeant hoc nomine censeri, quæ minus: & cùm ipsi pro religiosis habeant causis, quas alij ciuiles atque prophanas dicant per iniquum esse, nolle rem disceptari, nec alterius partis rationes & argumenta cognosci. Noribergæ quidem ipsos intercessoribus, fortè nominasse causas aliquot, quas in eum ordinem referrent: Cęsarem verò non ita recepisse, quòd non plenè sciret earum conditionem. & posse fieri, vt ne ipsi quidem Principes tunc exactè sciuerint, aut nunc etiam sciant, cuiusmodi sint causæ, nisi quantum ij commemorant, ad quos ea res pertinet, qui suum haud dubiè sequantur in eo compendium. Atqui legibus & æquitati & sacris Literis esse congruum, vt in omni controuersia, litigatores ambo, quantum satis est, audiantur, neque secundū alterutrius narrationem, etiamsi vera sit, quicquā pronuntietur. Cæsarem ergo, qui litem hanc ad tribunal atque iudices reiecerit omninò, quod sui sit officij facere, et sic existimare, quò grauiores ipsi propositi sui rationes habeant, eò magis in lucem illas proferre debere. Sic enim liquidò posse constare, quæ sint præiudiciales, & ad concilium referendæ causæ, quæ minus: item, an illi, quibus ademptæ sunt facultates atque bona, sint restituendi, necne. Putare quoque Cęsarem, iudices in eo nihil esse facturos præter officium & datam fidem: illos etiam ita confirmare Cæsari per literas, quasi nulla religionis causam attigerint: idem ad se quoque perscribere, & nominatim de Hamburgensibus hoc dicere, inde ab initio litis, quam cum Ecclesiasticis habent, ad exitum vsque, ne verbulo quidem illos meminisse religionis, lata verò sententia, cùm iam ad executionem res tenderet, tunc primùm eius intulisse mentionem: iudices præterea sui facti paratos esse rationem reddere, quod quidem satis esse debeat ipsis, præsertim cùm ex se nuper etiam audierint, quomodo satisfacere Cæsar ipsis cogitet, si quid illos deliquisse constabit. Etenim, non dispendium modò sarcire, sed causas illas omneis, de quibus illegitimè pronuntiatum esse parebit, in pristinum statum restituere, & actionem omnem præteritam velle rescindere irritamque facere. Sibi profectò, quid Cæsar amplius præstare possit aut debeat, non apparere. Quòd autem dicant, eos qui religionem ipsorum proijciunt, non oportere restitui bonis, id minus ęquum sibi videri. Nam absque legitima cognitione, & nisi litigatoribus auditis, nihil esse pronuntiandum: scire enim ipsos nullo iure licere, quenquam, religionis vel alia quauis de causa, spoliare: itaque non se posse rationem hanc atque modum agendi, in vllo, quicunque sit, probare. Nam, vt ne quid eiusmodi fieret, idcircò Norbergę transactum fuisse

(Side margin: 1537. — *Heldi ad Protestant. responsio.*)

(Section letters B, C, D, E in left margin.)

1537. certis conditionibus, & edicto deinde Cæsaris denuntiatam atque sancitam esse A publicam per Imperium pacem: ac sanè, de religione multò posse facilius conuenire, sua quidem opinione, si non occupandis bonis ad eum modum incumberetur. Quæ quidem bona non tanti esse debeant in hoc toto negotio, præsertim, cùm Euangelij doctrina longè diuersam viam nobis commonstret, & vt cogitationes nostras atque studium aliò referamus, hortetur. Quòd Hamburgensem illam causam ad religionem pertinere dicant, aut nullam aliam, mirari se plurimùm: nam esse multas alias, de quibus ex præscripto legum & eius edicti, quod Cęsar Vuormaciæ fecit, Camera iure posit cognoscere: verùm eas omneis, quadam singulari Cæsaris benignitate suspensas manere. Cùm ergo Cęsar aduersus B pacta nihil sit facturus, & idem ab ipsis expectet, petere sibi claris verbis de eo renuntiari: personas autem Cameræ, quod nuper etiam dixerit, ex medijs Imperij prouincijs esse desumptas. Et quanquam ipsorum societatis pauci admodum fortè sint in eo consessu, tamen non esse probabile, rem idcircò minus æquè administrari, quando quidem illi non suo quodam arbitratu, verùm ex legitimis rationibus, iuxtaq; leges & secundum Imperij consuetudinem pronuntiare, fide data, teneantur. Hanc sanè rationem, quo tempore iudicum ipse fuit in numero, diligenter obseruatam fuisse. Verùm, vtcunque se res habeat, si quod illorum sit delictum, non futurum impunè, neque se defendendam illorum suscipere causam vel excusandam. Illos etiam hoc ab se non requirere, & quò minus de re to- C ta cognoscatur, non recusare. Nunc autem ad illos quod attinet, qui pòst, ad doctrinæ fœderisq; societatem accesserunt: nuper se commemorasse, quemadmodum ad Cæsarem eius rei nihil exactè delatum sit hucusque, & Cæsarem sic arbitrari, qui pace Noribergica non sunt comprehensi nominatim, eos omneis teneri publicis Imperij decretis, & authoritatem debere concilij expectare, quòd verò quosdam nihil promisisse, quosdam priuatis transactionibus hanc sibi facultatem integram seruasse, quosdam promisisse quidem dicant, sed fiducia futuri breui tempore concilij: quicquid eius rei sit, in medio sese relinquere. Sed tamen, quantùm ad eos pertinet, qui priuatas obijciunt transactiones, non se detrectare, si quod eius rei documentum proferatur, Cæsaris nomine respondere. Nam D quòd Cæsaris interuenerit vlla priuata cum aliquo super ea re transactio, pręter illam Noribergicam, non se posse credere: sibi etiam vtile videri, qui sui facti causam hanc adducunt, vt exhibeant documenta, quæ sit ilico missurus ad Cæsarem, aut ipse forsan delaturus. Et quia Cęsaris animus ad quietem atq; concordiam omninò tendat, petere rursus vt in bellum Turcicum, & ad Cameræ necessitates, opem atq; pecuniam conferant: quorum vtrunq; pertineat imprimis ad reipublicę Germanię salutem: &, si fortè Turca non se commoueat, vt tum in menses aliquot idem subsidium dent Cęsari contra Gallię regem. Id si faciat, fore, vt huius officij minimè ipsos pœniteat. Cupere autem. quid ipsorum sit in eo voluntatis, cognoscere, quò mox ad Cęsarem perscribat. De cócilio scire ipsos, quantus E labor atq; solicitudo Cęsaris interuenerit, vt id aliquando cogeretur. Hoc autem eius esse mentis, vt in eo dissidium religionis placidè componatur, & reipublicæ status, ad gloriam Dei, hominumq; salutem emendetur. Cumq; nunc eo sit deducta res tandem, vt ad concilij diem non ita longum sit interuallum, minimè omnium putasse Cęsarem, fore, vt ipsi contrà exciperent: & si quidem in eo proposito maneant, longè futurum hoc ei grauissimum, & cùm sit maximi res momēti, habere se in mandatis, vt hoc apud ipsos planè conficiat, Itaque vehementer obsecrare, vt Cæsari gratificentur, neque secessionem ab alijs faciant. Nec enim vnquam fuisse propositi Cæsaris, vt vllam rem impiam, & verbo Dei contrariam, & turpem, quæq; mali sit exempli, vel contra bonos mores, in concilio defendat

vel

De ijs qui ad fœdus nuper accesserunt.

Heldus petit au[illegible]lium contra [illegible]am aut re[illegible] Galliæ.

[illegible]tur vt con[illegible] admittāt.

A vel excuset: sed curaturum imprimis, ne quid vlli tribuatur affectui. Cumque sit æquitati consentaneum, vt sacræ Literæ & receptæ Scripturarum explanationes primum obtineant locum, non videre Cæsarem, quid obstet, quò minus ad concilium aut ipsi veniant, aut suos mittant legatos. Nam exclusis malis artibus atque dolo, quod quidem Cæsar in se recipiat, concilium sanè pro suspecto haberi non posse: quas igitur adduxerint causas, non satis esse graues, & posse non apud Cæsarem modò, sed apud reliquas etiam gentes in suspicionem venire. Quæ verò de Pontificis animo dixerint, acrioribus paulò verbis, ea profectò, si quidem vera sint, à nemine posse laudari. Cæsarem planè de eo nihil quicquam scire, sed ne B suspicari quidem, imò non dubitare, quin Pontifex, vt præcipuum ordinis Ecclesiastici caput, pro sui muneris ratione, Christianè sese gerat. Veruntamen, si quas habeant aduersus illum & reliquos eius ordinis querimonias, licere proferant eas in concilio, & sine odio atque inuidia modestè tractent. De forma etiam & modo concilij, & quicquid est cæterarum rerum, quod desiderent, licere vtibi proponant. Nam vt cæteris ipsi populis, modum quo res quæque tractanda sit & expedienda, præscribant, id sanè minus æquum esse, nec etiam laudari posse. Nam ne Cæsari quidem ipsi & reliquis ordinibus hoc licere, neque paucorum esse, de rebus illis decernere, sed vniuersi cœtus. Venturos enim eò plurimos eruditione & virtute præstantes viros. Neque sic putandum esse, tanquam ipsorum modò theo- C logi sint afflati numine Diuino, & rerum sacrarum periti. Nam & alicubi reperiri, in quibus nec doctrina nec vitæ sanctimonia desiderari possit. Iam ad concilij sedem, Mantuam, quod attinet, Imperij quidem principes, & ipsos imprimis, flagitasse locum in Germania cōstitui, neque Cæsarem id impediuisse, quò minus fieret: sed cogitandum esse tamen interim, quid reliquis etiam nationibus commodum sit & opportunum, & cur eam vrbem Pontifex præ cæteris delegerit, nempe, suo quidem iudicio, propterea, quòd sit Germaniæ vicina, & copiosa, & eo loco posita, quò commeatus facilè supportari possit, deinde, salubritate cæli commendata, & ditionis Imperij, sic, vt nullum ibi Pontifex compendium habere possit. Nam eius vrbis principem esse beneficiarum atque clientem Imperij. Sed tamen, D si fortasse minus fidant & discrimen vllum subesse putent, Cæsarem, qui maximè sit cupidus concilij, curaturum, vt ipsis idoneè caueatur. Itaque, si opus esse putent, licere vt ea de re ipsum interpellent: non se dubitare, quin æquissimum ferant responsum. Petere autē, vt amplius super eo deliberent, & clarè de sua voluntate respondeant, ac Cæsari morem gerant, quod ipsis & vtile cumprimis & honestum sit futurum, & Deo quoque gratissimum. Cùm sic orasset, petebat eorum nomina sibi dari, qui post pacificationem Noribergicam accesserant. In eo perscriptū erat, Georgium Brandeburgicum, Noribergam, Vueissemburgum, Hailbrunum, Vuinsemium, Halam, esse quidem eiusdem religionis, nō autem fœderis. Rogabat igitur sibi nomine Cæsaris explicari, cuiusmodi esset ipsorum fœdus, & qui- E bus initum conditionibus. Eodem, quo sunt hæc acta, die, venit eò legatus Pontificius, Episcopus Aquensis, cum literis ad electorem Saxoniæ, quibus eum Pontifex ad concilium hortabatur. Cùm enim anno superiori Vergerius legationem Germanicam renuntiasset, vt libro præcedenti diximus. Pontifex, cui minimè illa placerent, Aquensem in Germaniam emittit, vt nouus videlicet legatus aliquid impetraret. Sed & iste lusit operam, neque magna fuit eius habita ratio: & certo die, cùm Lantgrauij colloquium expetiuisset, ille non sibi vacare dixit, & eodem ferè momento Lutherum inuisit, grauiter ex calculo tunc ibi decumbentem. Quod quidem è suo diuersorio legatus videre poterat. Aquensem, Vergerius, abiturum, Germaniæ statum, & quomodo quisque prensandus esset & appellandus, mandatu Pontificis docuerat. Quarto

pòst

1537.

Cæsar benè sentit de Pontifice.

In theologos Protest.

De loco concilij.

Heldus petit conditiones fœderis.

Legatus Pontificis contemptui habitus.

Lantgrau. Lutherum inuisit.

1537. pòst die, qui fuit vltimus Februarij dies, respondent Heldo Protestantes, De A
Protest. ad Heldum. Cæsare nunquam se dubitasse, quin pacem factam seruaret, quod quidem literis tam publicis quàm priuatis non semel promiserit: sed & Cameram, & ipsum iam oratione sua talem affingere interpretationem, vt non in dubium modò vocetur ea pax, verumetiam planè videatur tolli, nec vllius esse vsus: nam ipsius sermonem eò spectare, quasi pro causis religionis habeat illas modò, quæ profluunt, ex edicto Vuormaciensi & alijs quibusdam Imperij decretis, non etiam illas, quæ postea natæ sunt, & quæ priuatas ad personas pertinent, de quibus nominatim sit actum Noribergæ cum intercessoribus: longè verò aliam huius tractationis causam fuisse. Nam etsi Leonis decimi Pontificis impulsu, Cæsar edictum illud B Vuormaciense fortè promulgauit, tunc, cùm veram doctrinam perpauci adhuc intelligerent, postea tamen illud alijs Imperij decretis, quantum ad se quidem attinet, suspensum fuisse, præsertim in comitio Spirensi, ante annum vndecimum, vbi controuersiam omnem placuit ad concilium referri, & hoc insuper additum fuit, vt inter ea Magistratus omnes, in sua quisque ditione, rem ita gerant, quò factum suum & Deo possint & Cæsari quoque probare: nimirum ex eo satis intelligi, suspensum illud edictum, neque sibi Noribergæ opus fuisse, de noua solicitare suspensione. Cur enim ad legitimum cõcilium delata sit omnis actio, si Vuormaciense valere semper oportuit edictum, aut si ipsorum habita semper est religio pro condemnata? multum videlicet inter se differre illud edictum & pacem Noribergicam. Illud enim ad executionẽ spectasse tantùm, & hoc solùm in quęstionem venisse tunc temporis, an quis edictum violasset. Eo cognito, licuisse tum forte Cameræ, nisi comitij Spirensis decretum interuenisset, iurisdictionem exercere, tanquam in re ciuili. Verùm eas causas, propter quas Noribergæ conuentũ & transactum fuit, ad fidem atque religionem pertinere, quod claris etiam verbis in suo diplomate Cęsar testificatur. Nam etsi Cameræ non licebat alioqui de hisce rebus cognoscere, tamen motus vitandi causa, Noribergæ fuisse cautũ amplius, vt ab ijs abstineretur. Ex diplomatis quoque Cæsarẹi verbis liquidò constare, cautum ibi fuisse non de ijs modò controuersijs, quæ tota sui natura sunt religionis, verùm de illis etiam, quę propter mutationem rituum atque cęremoniarum & id genus alia nascuntur: deinde, pactiones omneis intelligendas esse pro qualitate D rei siue causę, propter quam natalis fuit atque controuersia. Iam verò, inde post illud Spirense decretum ad pacem vsque Noribergicam, è suis nemini, quod quidẽ ipsi sciunt, vllam fuisse litem motam à fisco vel factam molestiam. Cameram quidem vsurpasse sibi cognoscendi potestatem, & in iudicium vocasse nonnullos, propter mutatam religionem, cęremonias, ritus, & propter facultates atque bona: cumque de his rebus esset dissidium, se nominatim illas intercessoribus detulisse. Transactionem igitur illam non de ijs tantùm rebus, quæ descendunt ab edicto Vuormaciensi, verùm de illis etiam intelligi debere, quæ tunc temporis, quando conuentum fuit, erant controuersę. Nam cur alioqui tantum laboris & molestiæ E sumpsissent, cur sumptus fecissent in re, quę iamdudum esset Imperij sublata decreto, & vnde nihil erat metuendum incommodi? Cùm autem metus esset, ne Camera suis actionibus turbam excitaret, de inducijs fuisse pactum: quę sanè non aliò referri possint, quàm ad eas causas, de quibus tunc potissimùm lis erat, et quę tunc intercessoribus explicatæ fuerunt. Quòd autem ignorasse Cæsarem ait, quò propriè pertinerent illæ causæ, non videri probabile, cùm propter eas & indictus esset ille conuentus, & nisi componerentur, motus impenderet. Neque verò credibile esse, vel intercessores ad Cæsarem hęc non scripsisse, vel Cęsarem, si quid improbasset, dissimulare voluisse: quinetiam ista Cęsari pro sua potestate liceant, pacis retinendę causa, nullum esse dubium: & quàm pax consistere non

Decretum Spirense.

1537.

A non posset, nisi hæ causæ comprehenderentur, nuper se docuisse. Cúmque lege sit cautum Imperij, ne quis alteri suum eripiat, se tum intercessoribus explicasse Noribergæ suam sententiam, & si quidem Camera sibi litem moueret, propter adempta suis monachis atque sacrificulis bona, qui veram religionem atque cultum reijcerent, habituros illud se pro vi & iniuria, declarasse. Quòd autem iniquum esse putet, nolle pati, vt Camera cognoscat, quæ sint causæ religionis, quæ minus: quòd etiam dicat, quò plures habeant sui propositi rationes, eò magis in publicum illas esse proferendas: ad ea satis iam esse responsum, neque putasse futurum, vt hoc obijceretur. Nam, etsi minimè lucem defugiant, imò vehementer cupiant coram æquo iudicio causam omnem disceptari: tamen, vt ab ea formula, quam Cæsar interposuit discedant, non sibi esse integrum. Nec enim ad Cameram sese reiectos, verùm actionem omnem interdicto sublatam, & illud insuper additum esse, si quid contra fiat, vt ad Cæsarem hoc ipsiúsue legatum renuntietur. Nam de Camera facilè sibi fuisse respondere, cur eam non admitterent, ideo nimirum, quòd in eo consessu, plerique sint omnes religionis Pontificiæ, & iureiurando teneantur, non minus ex præscripto iuris Pontificij, quàm ex legibus Imperatorum iudicare: quodꝙ non sibi tantùm, sed multis alijs per Germaniam notæ sint ipsorum rationes & modus agendi. Quòd autem iureiurando sint astricti, non illos idcircò suspicione liberari: nihilominus enim recusari posse, quod sibi quoꝗ necessariò faciundum fuerit. Quid enim ab ijs expectent, qui contrariam profitentur religionem, quique suam doctrinam vt impiam condemnant? Nihil etiam ad rem facere, quòd nomine Cæsaris perpauci, complures autem ex Imperij prouincijs in eo sint consessu. Vim enim totam in hoc esse positam, cui sint addicti religioni. Quales autem eos esse oporteat, ex decreto comitij Ratisbonensis apparere. Pleró͂sque etiam omneis ab Episcopis & id genus alijs eò destinari. Cúmque suas ipsi causas Ecclesiastici, quæ ad cæremonias atque ritus, ad docendi munus atque bona pertinent, religiosas nominent, cur non ad hunc numerum eas omneis Camera rescribat, quæ sunt eiusdem generis? Verum igitur esse quod prius quoque dixerint, si quidem Cameræ se iudicio submittant, nihil opus fore concilio, cuius ad cognitionem illa propriè pertineant: nam illos indifferenter, quæcunꝗ sint adhuc ad ipsos delatæ causæ, iudicare, & non bona tantùm, sed impias quoque cæremonias voluisse restitui: quod ipsum si valere debeat, omnem suam doctrinam iri condemnatum. Procuratores quoque suos non audere metu periculi causas defendere, multò minus recusare iudices: illos enim etiamsi recusentur, pergere nihilominus, & remisisse nuper Hamburgensibus literas recusationis. De monachis & id genus alijs ideò se illud exemplum posuisse, vt ostenderent, non ad eos, verùm ad Ecclesiæ ministros & alios pios vsus ea pertinere bona. Quod igitur de bonis occupatis deꝗ spoliatione dixerit, ad iniuriam suam pertinere, neque sibi tale quid, non solùm ab vllo suæ conditionis, verùm ne à Cæsare quidem obiectum adhuc esse. Mirari autem, cur vim esse dicat in eo, quòd monachis atꝗ sacrificis, qui veram religionem aspernantur, & manifestos errores obstinatè defendunt, Ecclesiæ facultates adimant: illos enim in his ipsis bonis, quæ sui maiores magna ex parte contulerint, aliud nihil habere iuris, quàm quòd Ecclesiæ fuerunt aliquando suis in ditionibus ministri: postea verò, quàm illuxit veræ doctrinæ cognitio, deprehẽsos errores non se potuisse bona conscientia tollerare diutius. Verùm necessario sustulisse, & illis, qui religionis emendationẽ præfractè recusarent, bonorum vsum fructum minimè permisisse. Quòd si qui fortè putẽt, illos nihilominus in sua religione tolerandos fuisse, nõ rectè sentire: nam id sibi non licere, ne culpæ fiant affines. Non verbis enim tantùm, sed ipso quoꝗ facto Christum atꝗ veritatẽ abnegari.

Veritas non quærit latebras.

Causa reijciendi Cameram.

Cameralium iniustitia.

Crimina-

1537. Criminationem igitur hanc sibi præter meritum offerri: cuius enim hoc esset imprudentiæ, propter tantula bona, tam inuidiosa, in discrimen vocare fortunas omneis, existimationem, vitam ipsam, coniuges, liberos, & quicquid omninò charum esse potest, Aliena bona, quæque suæ non sint ditionis, non affectare sese. Iure quoque Pontificio demonstrari posse, non illis ea bona competere, quia falsam doctrinam proponunt atque defendũt. Nec enim emolumentum hîc spectari, sed hoc solum & imprimis agi, ne qua fiat per ipsorum ditionem nomini Diuino contumelia. Nam illis, qui sanam doctrinam amplectuntur, nihil auferri quicquam: neque dubitare, quin de hisce bonis multò sint ipsi meliorem Deo reddituri rationem, quàm illi, qui titulum Ecclesiæ sibi sumunt, eaque bona nullo iure possident atque profundunt. Et si fortè ius possessionis in medium adducant, nihil ad rem facere. Cùm enim veritas illucesit, omnem & possessionem & præscriptionem & consuetudinem euanescere, velut vmbram, etiam iuris Pontificij testimonio. Non ergò pugnare cum legibus aut æquitate suum hoc institutum, sed esse tum honestum, tum pium & sacris literis consentaneum, Illud etiam, quod ait non se probare, quando per vim aliquis à bonis deijcitur, in aduersarios rectè quadrare, quorum ex grege si quis ad veram doctrinam sese conuertit, huic non facultates eripit tantùm, sed vitam quoque. Scire enim ipsum, quanta sæuitia, quantum sanguinis profusum sit, hanc vnam ob causam: exilium quidem & totius familiæ calamitatem illis esse mitisimam pœnam. Quòd præterea dicat, facilem fore concordiæ viam, nisi de bonis ageretur: verum esse quidem, ad aduersarios quantùm attinet. Nisi enim hi suas opes, honores, delicias, mollem illam & voluptariam, & turpem vitam longè præferrent studio veritatis, nulla difficultate posse rem omnem transigi. Licet enim sciant iniquam hanc esse profusionem, tamen emendationem eos ferre non posse, quæ cumprimis necessaria sit. Iam quòd Camerales dicant, nihil se præter officium fecisse: quàm id sibi constet, è superioribus intelligi posse: nam & cognitionem legitimam exoptare se vehementer, & iam olim petijsse, quò de causis recusationis arbitri decernerent. Vt autem in integrum restituantur à Cæsare causæ, de quibus Camera non rectè pronuntiarit, admodum fore difficile, nec actores etiam, secundum quos latæ fuerunt sententiæ, permissuros. Quòd igitur scire cupiat, quid ipsorum sit in eo voluntatis: & pace nihil sibi antiquius esse, & contra pacis rationes nihil fecisse, & causas, cur illos recusent iudices, explanasse. Iam verò, si quidem illi præter hæc omnia suo more pergant, non se parere decretis, & si qua vis fiat, iure naturæ, quod defensionem omnibus permittat, socios periclitantes deserere non posse, cùm sciant illis oppresis, eundem casum sibi quoque breui subeundum esse. Quantum ad reliquos attinet, qui post ad fœdus atque doctrinam accesserunt, dolere sibi, Cæsarem de eo nihil habere comperti: se quidem suis in Italiam legatis eorum nomina dedisse perscripta, vt, si rogarentur, exhiberent. Quod autem pacto licere quibusdam dixerint liberam habere religionem, id de transactione Cadamica intelligendum esse, deque principe Vuirtembergico, cui sit hoc permissum: & quoniam id Cæsari constare posit, non opus esse documento: reliquos autem, agnita veritate, dum longius extraheretur concilium, iudicasse conscientiam obligationi ciuili longè præferendam esse. Quod de Cæsaris animo dixerit, non dubitare se, quin ita res habeat: veruntamen audire se, longè aliud aduersarios moliri, & Cęsarem in se concitare: cuius quidem rei fidem inter alia faciant Camerales. Itaque rogare, vt & sui ratio habeatur, & ea pax detur, in qua posint acquiescere: quod si fiat, non se defuturos eius postulatis de Turca deque Camera. Postremum illud de fœdere, mirari se cur petat: nam Cæsarem id non ignorare, & per intercessores ab se contendisse Noribergæ, vt ab eo discederent: se verò tum ita respondisse, vt nihil amplius vrgeret: abad-

Ecclesia titulo tenus.

Veritatis vis.

Ius naturæ omnibus defensionem permittit.

Principi Vuirtēbergico permissum, liberam habere religionem.

A ab aduersarijs autem huius rei causam sibi datam esse. Cuiusmodi enim hi consilia multis nunc annis tractent atque cudant, non esse ignotum. Hoc verò suum fœdus non ad vim, sed ad defensionem esse comparatum, & ijs conditionibus initum, vt si sit opus, non Cæsari tantùm, sed omnibus etiam indifferẽter exhiberi possit absque pudore. De concilio, deque Cæsaris erga rempublicam animo, quæ dixerit, periucunda sibi fuisse, credere etiam, incognitum esse Cæsari Pontificis animum, & hac de causa concilium tantopere solicitare. Qualem verò de Pontifice habeat opinionem Cæsar, in medio sese relinquere: sed cùm eius diploma sit planè diuersum à voluntate Cæsaris, & omninò captiosum, non se posse, quid de eo sentiant, B dissimulare. Nam antequam concilij fiat initium, doctrinam suam ab illo iam esse, non verbo tantùm, sed ipsa re quoque condemnatam. Notum etiam esse, quemadmodum in omnibus conuentibus, vbi de religione tractatur, etiam si Scripturam illi sacram videant contra se facere, ius definiẽdi sibi sumant & arrogent ipsi. Et quanquam sui sit propositi, Pontificem atque socios, in legitimo conuentu, falsæ doctrinæ & hæreseos, & impietatis accusare, non dubium esse tamen, quin ille suo more cognitor esse velit simul & iudex. Quòd enim eò spectet, ipsum testificari diploma, quòd si semel approbent, ne quicquam postea de actionis modo verba se facturos esse. An autem hoc sit eiusmodi concilium, quale Cæsar & Ordines Imperij non vnis comitijs decreuerunt, cuiusuis non iniqui iudicis arbitrio C sese relinquere. Nam illa verba, liberum & Christianum concilium, prudenter & consultò semper addita fuisse: & illud quidem non sic accipiendum esse, vt suam cuique sententiam ibi proferre tantùm liceat: sed ne Pontifex etiam atque socij, qui fide sunt inuicem & vinculis astricti, de suis ipsi causis pronuntient. Alterum verò non ita interpretari oportere, quasi Turcis & id genus alijs in concilio non sit locus: verùm, vt iuxta sacras Literas, doctrinæ partes omnes explorentur & definiantur. Scire etiam se, non vna solùm regione, sed passim per orbem terrarum esse dispersos homines pios atque doctos: & hanc ipsam cognitionem sibi perquã esse iucundam, quòd sperent, si Pontificis hæc immoderata potestas refringeretur, nec ab vnius Imperio simul omnia penderent, futurũ, vt non sui tantùm theo- D logi, verùm alij complures è diuersis nationibus, viri boni, qui nunc illius oppressi tyrannide mussant atque latent, ad Ecclesiarum emendationem omne studium & operam conferrent. Iam, ad concilij sedem quod attinet, non videre se, quis potior locus, quàm Germania sit deligendus: nam licet ad alias quoque gentes concilium pertineat, tamen ad Germanos & ad se cumprimis illud spectare, quibus eò sit ipsis veniẽdum vnà cum Ecclesiæ ministris, cùm interim alij reges atque principes externi per legatos rem obire possint atque conficere, pro vetusto & iam olim recepto more. Cuiusmodi sit etiam vrbis Mantuæ situs & opportunitas, nolle se disputare: sed esse iam in Italia bellum, & vt nullum sit, tamen, cur sibi locus ille suspectus esse debeat, nuper explicasse. Mantuæ dux quomodo sit affectus, E non se disputare, sed ipsius fratrem germanum esse primi nominis Cardinalem, quod ipsum ad augendam quoque suspicionem faciat. Itaque, si reliquæ gentes de suis rationibus audiant, quamobrem & locum recusent & agendi modum, non dubitare, quin & probent: & si secus fieret, tunc demum sinistram de se concepturi sint opinionem. Cæsarem quoque scire, per Germaniam esse multas ciuitates, nõ minus, quàm est Mantua, commodas, & quod præcipuum haberi debet, æquitatis & iustitiæ nomine commendatas. Nam illa clandestina & occulta consilia tollendi homines è medio, non sic esse nota nec vsitata Germaniæ, sicut alijs quibusdam locis. Quòd autem Imperij decretis ad hunc modum insistant, nec ab illis diuelli sese patiantur, non debere Cæsari videri mirum neque nouum: nam olim etiã Liberium episcopum Romanum, Athanasij fautorem & amicum, à Constantino

1537.

Põtificis diploma captiosum.

Liberum & Christianum conciliũ.

Pontificis immoderata potestas.

Mantuæ situs & opportunitas ad concilij sedem.

Liberius Episcopus Rom. Athanasij fautor.

1537. Cæsare petijsse, vt concilium indiceret Alexandriæ, vbi reus & actores habitarent: & licet illis, qui sunt ad solem Occidentem, locus ille minus erat commodus, etsi totius orbis iudicio condemnatum Athanasium, eiusque socijs igni et aqua interdictum esse Cęsar diceret, quanquam Liberium esse vnum ex omnibus contenderet, qui publicam pacem perturbaret, nihil tamen hunc de suo studio remisisse, cúmque deinde Cæsar id pernegaret, longo pòst tempore, errorem illum Arrij regnasse, tandem verò victricem Athanasij fuisse doctrinam, & in sempiternum valere. Quis autem enumerare posit, quàm multum, eius dogmatis causa, sit profusum sanguinis eandem quoque suæ religionis futuram esse conditionem, siue locus detur idoneus, siue non. Consimili de causa, qui concilio interfuerunt Basiliensi, recusasse Ferrariam, quò Pontifex Eugenius aliud indixerat concilium Henrico septimo Cæsari grauem fuisse cum Roberto Siciliæ rege controuersiam, & citasse illum Pisas. Id autem iniquum fuisse visum Clementi quinto Pontifici, qui & regem tuebatur, & quamobrem eò venire non teneretur, causas explicabat, multò sanè leuiores, quàm sint hæ suæ. Quòd igitur eiusmodi concilium recusent, nō sibi sed Pontifici culpam eius rei tribui debere: quoties enim ad concilium ipsi causam suam reiecerunt, de tali sensisse concilio, quale Cæsar & ordines Imperij decreuerant. Nec enim ignorasse, quod si Pontificibus permitteretur summa rei, futurum, vt ad suum illi referrent omnia compendium, & oppressa vera doctrina suam impietatem confirmarent. Atque interim tamen Paulum tertium ita rem ornare verbis ad Cæsarem, quasi candidè prorsus agat & syncerè, cùm longè diuersum cogitet. Adhæc, cuiusmodi concilium ipsi requirant, non Clementis modò, sed ipsius etiam Pauli tertij legato Petro Paulo Vergerio sese declarasse scripto. Cumque Cęsaris hanc esse mentem ipse dicat, vt emendentur errores atque vitia, ne minimam quidem eius rei significationem in Pontificis apparere diplomate. Nam si veram & necessariam cogitaret emendationem, non fuisse condemnaturum ipsorum doctrinam, indicta causa. Et quanquam de Cæsaris æquitate nihil dubitent, eoque magis doleant, quòd ei gratificari non posint: tamen hac illius beneuolentia, & sedulitate minimè sibi consultum iri. Nam etiamsi concilio Cæsar intersit ipse, notum esse tamen, quantulum facultatis vel ei vel cæteris etiam regibus, in eiusmodi causis, Pontifices concedant. Etenim, vt multum largiantur, adhibere quidem illos, fortè deliberationibus, decernendi verò potestatem nullam facere, sed eam sibi seruare solis: vt, si fortè Cæsar & ciuilis Magistratus aliquantò longius progrediantur, eo tanquam retinaculo atque freno ipsos cohibeāt, & pro suo demum statuant arbitratu. Quòd igitur has Pontificis insidias declinent, orare, ne Cæsar molestè ferat: brutis enim animantibus hoc insitum esse natura, vt quo loco positum sibi sciunt esse laqueum, eum locum vti fugiant. Quid etiam in concilio Constantiensi cum Sigismundo Cæsare sit actum, esse peruulgatum: nam licet is Ioanni Husso fide publica rectè cauerat, patres tamen eius imminuisse potestatem, cùm dicerent nec ipsi nec alij cuiquam licere in eo sibi præscribere. Victum itaque Cæsarem, illorum authoritati, quam sibi vendicabant, cessisse non absque gemitu, sua quidem opinione, sed tamen miserabili cum interitu illius, qui fidem publicam secutus, in eam deuenerat calamitatem. Qua quidem ex re liquidò videri, quantum Cæsar, etiamsi maximè cupiat & velit, subuenire posit ijs, quos illi semel induerint, laqueis, & velut in caueam incluserint. Prouidè ergo sibi agendum, atque interim tamen, ne quid sibi tribuatur, non paratos esse modò iustam subire cognitionem, sed orare quoque Cæsarem vehementer, vt has tam graues causas diligenter expendat, & legitimum in Germania concilium indicat, in quo iudicandi partes ad Pontificem atque socios minimè pertineant. Quòd si autem Pontifex

Henrici 7. Cæsaris controuersia cum Roberto Siciliæ rege.

Pauli tertij astutia & insidiæ.

Pontifices nullam regibus decernēdi potestatem faciunt.

Ioannes Hussus.

A sex in ea re Cęsarem impediat, & syncerum in Germania concilium cogi nolit, testificari se palàm, per se non stetisse quò minus initæ sint concordiæ rationes: quicquid etiam ex eo natum fuerit incommodi, totum hoc esse tribuendum Pontifici. Quod reliquum est, orare, vt hęc ad Cęsarem ita referat, suumq́ studium ei commendet. Cùm ad hunc modum esset inter ipsos actum, & Heldus omnia se renuntiaturum Cęsari dixisset, Protestantes de cæteris etiam rebus decernunt, de alendis Ecclesię ministris, de ludis literarum aperiendis, vt Ecclesię simul & reipublicæ semper suppetant homines idonei: postea de ijs quę ad fœdus atque defensionem pertinent. De Turca responsum Heldo fuit, vt supra diximus: & 1537. *Protestant. de alendis ministris decernunt*

B alioqui timor increbuit, Ferdinandum regem parare bellum aduersus Ioannem Vayuodam, ideoq́ solicitare de auxilijs. In hac autem dubitatione, ne fortè reipublicę deessent, decretum fuit absente iam Heldo, vt dimissis nuntijs communi sumptu, Saxo & Lantgrauius, quid rerum agatur, cognoscant: & si Germaniam fortè Turca petat, vt tum rursus conueniant, deliberaturi, quid ex officio quemq́ facere oporteat. Adhæc, vt omnibus facti sui ratio, causaq́ recusati concilij constaret, placuit scripto rem omnem esse cōplectendam. Id pòst euulgant, typis excusum, & exteros reges atq́ populos in hanc sententiam affati, Paulus tertius, inquiunt, diploma nuper edidit, quo conciliū indicit Mantuæ, iam ad Maij diem vigesimum tertium inchoandum, additis aliquot eius rei causis: legatos *Rationes cur Protestant. Pontificis concilium recusent.*

C præterea dimisit ad reges atque principes tum Germanos tum alios, qui concilium denuntient, & hortentur, vt eò vel ipsi veniant, vel suos mittant. Cumq́ nos etiam hac de re per legatum interpellauerit, & Cæsar idem fecerit, res ipsa postulat, vt demonstremus, ad quantum periculum atq́ detrimentum pertineat non modò nostrum, sed etiam totius reipublicæ Christianę, si quidem illi mos in eo geratur. Et quanquam iusta sit causa nostri propositi, non dubium est tamen quin aduersarij, quo sunt ingenio, criminentur factum, & in pessimam partem interpretentur. Nam vt nos totamq́ causam in odium adducant, affirmabunt hauddubiè, nullam pati nos posse cognitionem, nullumq́ iudicem, & reliquas contemnere nationes, è quibus multi sæpe viri præstantes eruditione prodierint.

D Hoc etiam dicent, impium esse, concilij recusare decreta, quod sit Ecclesiæ supremum tribunal, cui iure teneantur omnes parere. Fingent præterea, quasi nos iam huius doctrinæ pudeat, quasi lucem defugiamus, aut alioqui dissidia captemus, non necessaria, neque publicum otium ferre possimus. Iam sanè, si quidem verè de nobis hoc diceretur, esset non impium modò, sed auditu etiam horrendum. Itaque necessariò nobis est explicanda facti nostri ratio: & speramus futurum, vt quicunque sunt viri boni per Germaniam, & alijs in locis, non modò nihil tale de nobis credant, verumetiam in hoc incumbant, vt hæc omnium grauissima causa rectè tractetur, neque Pontifici liceat sub ficto & adumbrato nomine concilij, manifestam veritatem tyrannide quadam opprimere. Docebimus enim, non

E modò puram nos profiteri doctrinam, sed etiam aliud spectare nihil quàm gloriam Dei & reipublicæ salutem, nec vllam nobis aut pertinaciam aut morositatem obijci posse. Et primò quidem quàm aliarum nationum & Ecclesiæ iudicium non aspernemur, ex eo satis apparet, quò hoc agimus, ne Pontifex atque socij iudicandi prouinciam sibi sumant, verùm vt per homines idoneos minimeq́ suspectos omnia tractentur. Quod ipsum à pijs omnibus desiderari nihil dubitamus. Cùm enim nonnullis in prouincijs extent vetusta quædam scripta & querimoniæ de falsa doctrina, de vitijs & impio cultu, quæ tum in Ecclesiam, obrepserant, non dubitamus, quin ijs ipsis in locis, hodierno quoque die sint, aliqui viri pij & eruditi, qui sanam doctrinam intelligunt, etiamsi tyrannide Pontificis oppressi tacere coguntur. Hi sanè meritò debent adhiberi concilijs,

1537. vt liberè dicant. Nec enim pro legitimo debet haberi concilio, quod Pontifex, atque socij regunt, qui falsa dogmata per vim atque potentiam defendunt, & pro veteri consuetudine decreta faciunt verbo Dei contraria. Christus enim, quando summum tribunal constituit, iussit ad Ecclesiam referri quicquid emendationem requireret: quibus ipsis verbis tyrannidem omnem atque dominatum excludit & infringit. Calumniosum etiam est, quod fortè dicunt, nos defugere publicum aspectum, neque posse ferre lucem. Nam in Augustæ comitijs, doctrinam nostram sumus professi palàm, in Cæsaris & omnium ordinum Imperij consessu. Deinde celebratur hæc ipsa doctrina publicè nostris in ditionibus, & extant ea de re nostrorum hominum libri, qui testificantur eam, & ex aduersarijs multi fatentur, pleraque dogmata nostrorum scriptis in lucem esse reuocata, quæ densissimis antea tenebris oppressa iacebant. Nunc enim vera doctrina denuò lucet, de pœnitentia, de fide in Christum, de remissione peccatorum, de bonis operibus, de vero cultu, de sacramentorum vsu, de potestate clauium, de magistratu, de traditionibus hominum, & id genus alijs rebus. Neque verò nos Euangelij pudet, vt ait Paulus, sed imprimis optamus, vt in omnium aspectu liceat de ijs rebus explicare sententiam. Quod etiam nostris obijcitur, quasi damnatas iam olim hæreses rursus excitarint, neque sit opus idcircò disputatione vel ampliori cognitione, falsum est, & ad eos, qui nostræ doctrinæ confessionem eique coniunctam legerunt defensionem, facilè potest excusari. Quam enim profitemur, non est noua doctrina, sed planè veteris Ecclesiæ consensus, vt liquidò demonstrari potest. Nec vllam hæresim admisimus aut impium dogma, sed veterum doctrinam multis locis nostri homines reuocarunt, oppressam à Pontificibus atque monachis. Falsum est etiam quod de nobis dicitur, quasi dissidijs lætemur: nam ex animo nobis dolet, ita diuidi rempublicam Christianam, & concordiæ causa iustum flagitamus concilium. Quia verò Pontifex atque socij veram & necessariam doctrinam condemnant, eiusque professores affligunt & persequuntur, & alios, vt idem faciant, hortantur, non possumus non hanc illorum reprehendere crudelitatem & audaciam. Confessione enim vult celebrari Deus, & impium est, associare se tyrannidi Pontificis ita sæuientis. Deinde, constat nos omnia reipublicæ munera subire, & onera sustinere, sicut reliqui faciunt ordines. Ex quo videri potest, in religione quoque nos libenter esse consensuros alijs, modò liceret. Intelligimus præterea, quantum ex eo nobis immineat periculi. Pontifices enim multis nunc annis non obscurè præ se ferunt, quid moliantur, & quomodo regum animos in nos incendant. Hæc tanta discrimina subire sine causa, & tantos in eam rem sumptus facere, an non extremæ esset dementiæ? Sed scimus officium hoc debere nos Deo nec quicquam esse, quod non eius mandato postponi debeat, & testamur Deum, nihil à nobis aliud captari. Confutatis iam illorum criminationibus, ad alterum veniemus. Apud exteros plerique fortè putant, nos aliqua curiositate leuiora quædam impugnasse vitia, quæ pacis retinendæ causa, dissimulari poterant: præsertim, cùm ea sit humanarum rerum conditio, vt in republica semper aliqua sint atque remaneant, ad quæ conniuere oporteat. Sed longè res aliter habet: Nam primò quidem, errores atque falsa dogmata non sunt dissimulanda. Iubet enim Christus à falsis doctoribus cauere: deinde, certamen est non de leuibus erratis, verùm de doctrina fidei, déque vera DEI cognitione, quod est vitæ Christianæ & synceri cultus præcipuum caput, quod silentio præteriri non debet, sed purè conseruandum est, & diligenter in Ecclesia docendum. Negari autem non potest extinctum hoc omninò dogma fuisse, nouámque doctrinam inuectam, magna certè cum Christi contumelia. Multos præterea reprehendimus errores, impiósque cultus, quos etiam

Qui concilijs adhiberi debeant.

Euangelici scriptores pleraque dogmata pia in lucem reuocarũt.

Falsum est Euangel. damnatas hæreses rursus excitasse.

Pontifices regum animos incendũt.

Falsa dogmata nõ dissimulanda.

alij

A alij quidem multò ante hanc ætatem viderunt, eoq; concilium desiderarunt, vt emendatis vitijs, concordia retineretur. Hac autem ętate multò magis est opus concilio, quandoquidē & plurimis in locis eadem vitia manent, & nata sunt dissidia, & in vitę discrimen idcircò multi vocantur, homines innocentes. His ergo de causis tam arduis, non modò nos, verūetiam Cęsar & cęteri ordines & episcopi decreuerunt, Ecclesię cumprimis esse necessarium conciliū, in quo pura doctrina conseruetur. Nisi enim tale fieret, maiorem dissipationē excitatum iri videbāt. Sed ecce, dum eiusmodi concilium expectamus, prodit diploma Pontificis, Imperij decretis planè contrarium. Et quia non nostra solùm refert, sed totius etiam 1537.

Homines innocentes cur in vitæ discrimen vocatis.

B interest Reipublicę Christianę, necesse putauimus hoc publico scripto testificari, & demonstrare, quamobrem concilium istud improbemus. Nam iudicandi potestas non ad solum Pontificem & episcopos, verùm ad Ecclesiam pertinet. Quo quidem in numero sunt etiam reges ac cæteri ordines. Quapropter, etiamsi Pontifex in hac causa non sustineret alteram partem litis, tamen non sit ei concedendum, vt solus ipse cum suis iudicaret, exclusis alijs Ecclesiæ ministris: cùm autem manifestè sit ex litigatoribus alter, multò minus id ei concedi oportet, quia cum iure Diuino & naturali pugnat. Accusamus verò Pontificem non leuibus de causis, nec de illius dominatione tantùm disputamus atq; luxu, sed ipsius & doctrinam & leges & impium cultum reprehendimus, hoc est, reum agimus illum de

Iudicandi potestas ad Ecclesiam pertinet.

Pontifex de idolatria & hæresi accusatur.

C idololatria & hæresi, quæ quidem crimina cùm obijciuntur, non Pontificem, sed Ecclesiam oportet iudicium interponere, sicut veteres Pontificum leges ipsæ testantur. Adhæc, Pontifex non solùm est alter litigatorum, sed quia doctrinam nostram multò ante condemnauit, hoc ipso maiorem in se cumulauit suspicionem. Quod cùm ita sit, quis dubitet cuiusmodi sit in ipsius concilio futurum de nostra doctrina iudicium? Nec enim putandum est, fore, vt definiendi potestatem vlli permittat contra vetus institutum: & cùm de modo tractationis nihil in eo diplomate dicat, meritò suspecta sunt nobis omnia. Nam eos tantùm euocat et conscribit, qui sunt ipsi multis modis obligati, & de quorum voluntate compertum habet: indicti quoque concilij causam hanc esse profitetur, vt nuper natæ

Similes habent labra lactucas.

D hæreses extirpentur. Et quanquam id latè patet, tamen dubium nullum est, quin de nostra sentiat doctrina. Nec enim de suis ipsum erroribus loqui, credibile est: imò pòst aliud emisit diploma de Romanæ curiæ reformatione, in quo claris verbis profitetur, eò conuocari concilium, vt hæresis pestifera Lutherana tollatur. Itaque principio quidem animum suum callidè texit, vt aliquam haberet speciem diploma, sed pòst aperuit. Dubium ergo non est eò solùm spectare illum, vt doctrinam nostram excindat. Cuius autem esset insaniæ, institutum hoc illius approbare? Hoc enim agit, vt qui diploma recipiunt, doctrinam nostram fateantur impiam & hæreticam esse: deinde, vt reges atque principes, eo recepto, teneantur studium & opem conferre. Cùm igitur intersit Reipublicæ, rogamus

Callidus Pontificis animus.

E vt hunc illius astum & insidias diligenter omnes considerent. Nam licet mirari, cur his verbis diploma conceperit: & dubium est, vtrum eò fecerit, vt nos à concilio deterreat, an vt approbatione diplomatis irretitos habeat. Apud nos profectò dubium nullum est, Cęsaris hanc esse mentem, vt reipublicæ consulatur, neque formam hanc diplomatis ei probari putamus. Pontifex autem non tam concilium indixit, quàm sententiam aduersum nos promulgauit. Neque verò permittet, vt Scripturis res agatur: sed volet è suis legibus & consuetudine & recentioribus aliquot concilijs pronuntiari. Verùm hoc imprimis nos contendimus & affirmamus, hominum traditiones verbo Dei contrarias, esse repudiandas. Nam Ecclesiæ doctrinam recipimus: Pontificis autem errores atque tyrannidem non oportet Ecclesiæ titulo exornare. Vetus Ecclesia neque recepit

Hominum traditiones verbo Dei contrariæ sunt repudiandæ.

1537. vllam legem aduersariam Scripturæ, nec immensam illam potestatem attribuit Pontifici, quam nunc sibi sumit ipse. Deinde cœtus ille hominum, qui doctrinam Euangelij damnant & affligunt, non sunt Ecclesia, sed parricidæ, Caini progenies atque posteritas. Et priscis quidem temporibus, pij episcopi sæpe recusarunt concilia, cùm non veritatis propugnandæ, sed vel impiæ doctrinæ, vel aliquorum potentiæ constituendę causa viderent illa conuocari. Cęsar Constantinus indixerat concilium Antiochię: Maximus autem episcopus Hierosolymitanus, tametsi non longum esset interuallum, eò non venit, propterea quod & Cęsaris animum, & quid Arriani molirentur episcopi, sciret. Athanasius, etsi Tyrum venit in concilium, tamen non diu substitit, quòd primores concilij videret accusandi simul & iudicandi partes vsurpare, & quòd summissos contra se quosdam intelligeret esse accusatores. Sirmij, oppido Pannoniæ, magnum fuit olim concilium aduersus Photinum, res enim erat ardua: & quanquam Cęsar episcopis, eò vt venirent, mandabat, Occidentales tamen non obtemperarunt, cùm Arrianorum turbam ibi creuisse animaduerterent, & fore suspicarentur, vt falsum ibi dogma decerneretur. Erat tunc magni nominis Osius, episcopus Cordubensis: hunc Cæsar, Arrianorum hortatu, iussit ex Hispanijs eò quoque venire. Cùm venisset, ratum habuit captiosum illud Symbolum Sirmiense, quod ingentem pòst Ecclesiæ dissipationem excitauit, & reprehenditur Osius hanc ob causam ab Hilario, qui non interfuit. Cyrillus episcopus Hierosolymitanus, ad eorum conuentus, qui Christum eiusdem esse cum Patre substantiæ negabant, nunquam venit, & fertur omnium primus à cōcilijs appellasse scripto. Mediolani fuit inchoatum concilium, eoque conuocati per Cæsarem episcopi. Cùm verò Paulinus episcopus Treuirensis & alij quidam pauci viderent Auxentium episcopum Mediolanensem atque socios moliri quædam sinistra, discessione facta concilium illud dissiparunt. Hunc igitur ad modum magni illi viri conuentus omneis defugerunt suspectos, ne culpæ fierent affines. Cùm verò Pontifex non obscurè significet, concilium hoc confirmandæ potentiæ suæ causa institutum esse, rogamus omneis ne crimini nobis dent hanc nostram recusationem. Sed & concilij locus grauibus de causis non probatur nobis: est enim opportunus ad iniuriam, & omninò talis, qui dicendi libertatem impediat: deinde, magna sunt excitata contra nos odia plurimorum apud exteros, calumnijs aduersariorum, quasi profligata sit apud nos religio & vitæ honestas omnis. Hæc autem persuasio, cùm sic præoccupati sunt hominum animi, magnum in se periculum habet. Esset igitur vel eò solùm imprimis vtile, concilium in Germania peragi, quò videlicet exteri, nostrarum ecclesiarum atque ciuitatum viderent instituta moremque, nec impediti calumnijs veram doctrinam odissent. Causæ quoque magnitudo poscit, vt ex nobis plerique veniant ad concilium ipsi, verùm, vt nostros fines deseramus, planè nobis est incommodum: & quia grauissimis de causis in Imperij comitijs decretum est, in Germania cogendum esse concilium, non videmus, quamobrem ab eo sit discedendum. Cùm igitur ad totius orbis Christiani salutem hæc causa pertineat, obsecramus omneis reges atque principes, ne nostris aduersarijs fidem habeant, sed in hoc potius incumbant, vt vera Dei cognitio recuperetur, hoc enim gloriosius nihil facere possunt. Pontifex quidem eò tendit, vt ad iniustam crudelitatē ipsos impellat: sed ab ea debēt imprimis abhorrere: nam ideò sunt in isto constituti gradu dignitatis, vt nomen Dei celebrent, & exemplo suo reliquis prælucēat, et homines innocentes ab iniuria defendant. Quòd si vllo vnquam tempore legitimū erit concilium, tunc ita causam nostram ibi tuebimur, vt omnes intelligāt, studia nostra cum salute reipublicæ semper fuisse coniuncta. Fuerunt hoc in conuentu Saxo, Ernestus & Franciscus Luneburgici, fratres, Vlrichus Vuirtembergicus, Lant-

Caini progenies atque posteritas.

Mediolanense cōcilium dißipatū.

Pontif. ad crudelitatem principes impellit.

A Lantgrauius, Philippus Pomeraniæ princeps, Anhaldij tres, & Albertus Mansfeldicus. Deinde ciuitatum nomine legati quamplurimi cum amplissimis mandatis. Nam erant præmoniti, quibus de rebus agendum esset. Priusquam discederent, quod fuit Martij die sexto, literas dant ad Galliæ regem. Iis primùm excusant, quòd ipsius legato, superiori conuentu non satisfecerint: causam etiam addunt, cur ne nunc quidem legationem ei mittant: deinde rogant, vt in amicitia permaneat: & cùm ad concordiam religionis omnes ipsi patefaciant aditus. nec tamen quicquam proficiant, vt hoc suum studium fauore ac beneuolentia prosequatur, postremò, quæ sit ipsorum de concilio voluntas, exponunt: & quid ipse B constituerit in eo, scire cupiunt. Rex deinde decimo Calendas Iunij respondet, & satisfactionem accipit, & de sua erga ipsos perpetua amicitia prolixè pollicetur, & suorum aduersariorum calumnias, edito scripto, quod vnà mittebat, refellit: & de concilio suam esse, quæ fuit antea semper, hanc dicit sententiam, vt, nisi legitimum sit, & in loco tuto, nunquam sit illud approbaturus: neque dubium esse, quin Scotiæ rex, gener, in ipsius quoque sit futurus potestate. Is paucis antè diebus ad initium Maij, cum vxore domum reuerterat, quæ deinde circa solstitium æstiuum vitam ibi finijt. 1537. *Protestan. ad regem Galliæ.* *Scotiæ regina moritur.*

Pontifex interea concilium ad Calendas vsque Nouembris producit, eiusque rei causam esse dicit, quòd Mantuæ princeps Fridericus militum præsidio muniri C vrbem, & sumptus in eam rem fieri velit: quod sibi præter expectationem euenerit: & vereri plurimùm, ne iam plerique suum edictum secuti, Mantuam venerint, & exclusi fortè domum redire sint coacti: dolere sibi quidem istud magnopere, sed tamen eò moderatius ferre, quòd nulla sua, sed aliena culpa interueniat. Non multò pòst, Angliæ rex, & suo & regni procerum nomine scriptum euulgat, concilium à Pontifice conuocatum esse, cuius ille rei potestatem non habeat, & conuocatum esse: quo tempore bellum ardeat Cæsaris cum rege Galliæ: & Mantuæ designatum esse locum, quò non omnibus venire tutum sit neque commodum: siquidem ex animo cupere concilium Christianum, sed ad Pontificium minimè venturum esse, neque legatos etiam missurum. Nam hoc illis D esse proprium, vt sui emolumenti causa, Christum & veritatem in eiusmodi conuentibus opprimãt. Nihil verò sibi cum episcopo Romano esse commune, nec illius edicta magis ad se pertinere, quàm cuiusuis alterius episcopi. De Cæsaris atque regum authoritate conuocari solita esse concilia: hunc sanè morem esse recuperandum, hoc præsertim tempore, quando tam graues habeat accusatores Pontifex, neque tamen absque vitæ periculo reprehendi possit & accusari coram, nisi legitimũ habeatur concilium. Non etiam sibi suisque cautum esse fide publica: & vt cautum sit, tamen obstare manifesta pericula, cur non veniat. Etenim vt fidem fallant, & innocentũ cruore sese respergant atque polluant, non esse Pontificibus inusitatum. Et vt alijs eò venire sit integrum, sibi tamen grauissimis de causis non E esse, cui Pontifex tendat insidias, quem oderit acerbissimè, & in summum odium apud alios reges adducere conetur, non alia profectò de causa, quàm quòd ipsius profligata sit è suo regno tyrannis, & annui census ablati. Quam sanè rem indignissimè ferat, eoque magis, quòd metuat, ne cæteri reges exemplo suo moniti, idem aliquando faciant. Nunc etiam ad Calendas vsque Nouembris prorogatũ scilicet esse concilium, neque tamen adscribi, quo loco sit habendum, & in Mantuæ principem conferri culpam. An non hoc sit orbem terrarum ludificare? Mantuanum certè nihil peccare, qui suam vrbem tantæ hominum multitudini nolit absque præsidio committere: sed in ipsum vnum esse reijciendam omnem culpam, qui nihil agat syncerè, sed omnia fraudulenter et captiosè. Quòd si iam aliam fortè cõcilij sedem constituet, futurum, vt aut alicuius principis, qui sit ipsi deuinctus, *Angliæ rex Pontificium concilium recusat.*

1537. aut suæ ditionis vrbem aliquam designet. Peramplam enim habere ditionem,& tenere pulcherrimas vrbes, quas & ipsius maiores per vim atque dolum occuparint, & ipse mala fide possideat. Cùm autem de vero concilio plerique omnes iudicio præditi desperent, optimum sibi videri, si quidem in suo quisque populo magistratus religionem emendet. Quòd si consuetudinem fortè Pontifex obijciat, id nullum habere locum. Nam & Cypriani testimonio, consuetudinem quæ veritate nulla nititur, aliud nihil esse, quàm errorem inueteratum. Suum igitur hoc esse consilium, vt antea dixerit, eamque sibi videri commodissimam rationem, qua si quis aliam habeat meliorem, non se recusaturum. A

Cypriani scitè dictum.

Cæsar totum hunc annum in Hispania permansit: exercitus autem eius Belgicus, Floro Burensi ductore, Sampaulum oppidum & arcem in Atrebatibus, Iunio mense vi capit, præsidiarijs omnibus necatis. Inde profectus in Morinos, Terouennam oppidum obsidet, frustrà tamen. Ibi demum induciæ factæ sunt decem mensium, in ea solùm regione. Nam in Gallia subalpina seu Pedemontio vigebat bellum nihilo secius, & Cherium oppidum, vi receptum fuit à Cæsarianis, & ingens edita strages militum atque ciuium. Et cùm deinde Taurini premerentur inopia milites, obsessis omnibus vijs & intercluso commeatu, Galliæ rex, autumni tempore conscriptis copijs, filium natu maiorem Henricum & Annam Mommorancium eò mittit, qui ferro patefacta via, præsentem inediam subleuarunt. B

Terouēna frustrà obsessa à Cæsarianis.

Octobri mense Ferdinandi regis exercitus, in quo & Saxones erant equites, & Misnij, & Francones, & Austriaci, & Carinthij, & Bohemi, & Pannonij, quos Germani vocant Hussaros, Exechium oppidum ad Drauum flumen obsidebat: quod valido tenebatur à Turcis præsidio. Cumque tempus tererent, & inedia coacti discederent, intercepti fuerunt ab hoste circunfuso, qui syluas & aditus omneis præoccuparat. In his angustijs, aliquot primùm centuriones militumque præfecti & Pannonij, pòst etiam regis ipse legatus Cacianerus profugit: reliqui verò, qui fugæ turpitudinem hanc detestabantur, ad virtutem sese cohortati, præsertim equites Germani impetum hostilem sustinuerunt, sed multitudine superati, magna ex parte concisi fuerunt omnes, & è ducibus multi in hostium potestatem venerunt, abducti Byzantium in miseram seruitutem. C D

Ferdinandi exercitus clades à Turcis.

Quarto Idus Octobris Angliæ regi natus est filius Eduardus, ex Ioanna Semera, quam ab Anna Bolenia duxerat in matrimonium. Interea Pontifex, quia per Belgium erant induciæ, totus in hoc erat, vt per Italiam & reliquis etiam in locis belli conquiesceret administratio, quo per hanc occasionem de summa rei transigi posset. Itaque primùm in aliquod tempus: id cùm exisset, in aliud deinde producta res fuit, donec componeretur, vt postea sum dicturus. Pontificis consilium fuisse dicitur, vt illos iam pacatos, aduersus Britanniæ regem, cui erat infestissimus, atque Lutheranos excitaret. Ad hoc etiam tempus Christina Danica, Cæsaris è sorore neptis, vidua Mediolanensis, Italia relicta, per Germaniam reuertit in Belgium, & agebatur de ipsius atque Guilielmi principis Cliuēsis, matrimonio, sed frustrà. Per Geldriam quoque populus tunc cœpit rebellare suo principi Carolo Egmondano, qui per omnem vitam fuerat partium Gallicarum, Burgundionibus admodum infestus: & tunc eò spectare dicebatur, vt Gallorum ditionis, prouinciam suam faceret. Exclusus autem à populo passim tumultuante, vix vnum aut alterum retinuit oppidum, quò perfugeret. Doctrinam Pōtificiam magno semper studio defendit, nec à supplicijs abstinuit etiam. E

Eduardus 6. Angliæ rex nascitur.

Pont. Angliæ regi infestissimus.

Geldrenses principi suo rebellāt.

Paulus tertius initio sui pontificatus, in Cardinalium numerum allegerat suos nepotes, vt suprà diximus. Cùm autem hoc nomine minus benè audiret, alios quosdam nobilitate ac doctrina præstantes viros hoc etiam est honore dignatus, partim,

Cur malè audiuerit Paulus tertius.

A partim, vt inuidiam & offensionem leniret, partim, vt idoneos haberet propugnatores, qui scriptis & eloquentia valerent. In his erat Caspar Contarenus, Reginaldus Polus, Ioannes Bellaius, Fridericus Fregosus: quibus deinde per interualla temporis adiunxit Sadoletum, Aleandrum, Bembum. Sed & de Erasmo cogitauit, vt quidem in epistola quadam ad amicum Erasmus ipse refert, extant etiam Sadoleti quædam ad Erasmum literæ, vbi de Pontificis egregia voluntate multa locutus, fore dicit, & breui quidem, vt ipsum ad summam dignitatem perducat. Contarenus erat patricius & senator Venetus, magni nominis, propter doctrinam & præter omnem expectationem dicitur, cùm nihil ambiuisset, ad B hunc fuisse gradum euectus. 1537.

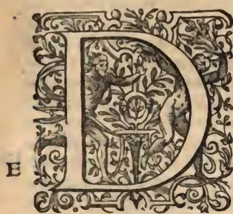
Pontif. Erasmum Cardinalem creare cogitat.

IOANNIS SLEIDANI
COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

C ### ARGVMENTVM LIBRI XII.

Paulus pontifex delectis à se grauiter mandat, vt infinitos Ecclesiæ morbos accuratè circunspiciant, & his remedium adhibeant. Erasmi colloquia vetantur. Protestantes Brunsuici conueniunt, & ad fœdus accipiunt Daniæ regem. Persecutio Lutheranismi per Galliam recrudescit. Pontifex Niceam proficiscitur: eò Cæsar & Galliæ rex veniunt. Pontifici dextrum pedem rex cum aliquot proceribus osculatur. Argentorati Ecclesia ex Gallis constituitur. Rex Angliæ reliquias corporis Thomæ Cantuariensis incendit Brandeburgicus princeps. Elector Saxonem Electorem admonet de bellico Turcarum apparatu. Secta eorum qui dicuntur Antinomi prodit. Heldi conspiratio, & consilia ducis Brunsuicensis reteguntur, idq; interceptis à Lantgrauio eius literis. Francofurti conuentus habetur, vbi demum transigitur de habendo colloquio, vt consulatur Protestantium paci, quam vt impediat & turbet. Henricus Brunsuicensis milites conscribit. Georgio Saxoniæ principi infestißimo veritatis hosti mortuo succedit Henricus eius frater. Angliæ rex alterum euulgat scriptum de synodo Vicentina, & quædam statuit quæ ad religionem pertinent. Oritur Gandaui seditio. Cæsar vt medeatur, eò per Galliã contendit. Veneti pacem ineunt cum Turca, qui decretum senatus iam antè per iudiciũ acceperat.

E concilio in Calendas vsq; Nouembres prorogato, suprà diximus, verùm id frustrà fuit: Pontifex tamẽ, vt hominum spem aleret, ac aliquid facere videretur, ex omni suorum numero iam antè quosdã delegerat, ijsq; grauiter mandarat, vt Ecclesiæ morbos & accuratè circumspicerent, & adulatione omni remota sibi demonstrarent: simul iusiurandum ipsis remiserat, vt liberè pronuntiarent, & vt magno silentio rem omnẽ agerent, iusserat. Delecti fuerunt, Caspar Contarenus, Petrus Theatinus, Iacobus Sadoletus, Reginaldus Polus Cardinales: Fridericus archiepiscopus Salernitanus, Hieronymus Aleander archiepiscopus Brundusinus, Ioannes Matthæus Episcopus Veronensis, Gregorius Venetus Abbas, & Thomas Palatij sacri magister. Hi demum habita deliberatione scripto rem omnem complectuntur, & ad ipsum oratione conuersa, magnis eum laudibus extollunt ob studium veritatis, cui clausę fuerint antehac quorundam Pontificũ aures, adulatorũ maximè culpa, qui nimiã illis potestatem attribuerint, quãdo ipsos & omniũ planè rerũ esse dominos, & quiduis agendi potestatẽ habere confirmarunt: ex hoc .n. fonte, tanq̃ ex equo Troiano, tã multa in Ecclesiã inundasse mala, quibus

1537. quibus nunc illa grauissime sit adflicta. Magnam igitur ipsius esse prudentiam A
atque virtutem, qui remedium illinc petendum esse videat, vnde morbi sit profectum initium atque causa: qui diui Pauli doctrinam secutus minister esse velit & oeconomus, nō dominus. Et quia munus hoc ipsis demandarit, voluisse morem gerere, & pro ingenij sui mediocritate collegisse certa quædam capita rerum, quæ propriè ad ipsum & ad Episcopos & Ecclesiam pertineant. Cùm enim duplicem ipse personam sustineat, & sit non modò totius Ecclesiæ Christianæ Episcopus, verumetiam multarum regionum atque ciuitatum princeps, ea solùm attingere se, quæ sunt administrationis ecclesiasticæ: ciuilem enim rempublicam ab eo summa cum laude & sapientia gubernari. Et primò quidem, inquiunt, sanctissime pater, B sicut Aristoteles præcipit, non temerè leges oportere mutari, sic nobis quoque videtur, leges ecclesiasticas diligenter omninò seruandas, neque remittendas esse, nisi grauissima de causa. Nec enim vlla maior pestis in rempublicam inuadere potest, quàm cùm legum soluitur & eneruatur potestas, quam propè diuinam & sacrosanctam esse maiores nostri voluerunt. Huic proximum est, ne Pontifex Romanus, Christi vicarius, cùm pro sua potestate quam habet à Christo, largitur aliquid & indulget, pecuniam aut precium vllum accipiat. Cùm enim gratis hæc omnia sint collata, Christus quoque gratis ea vult alijs communicari. Hoc veluti fundamento posito, prouidendum est, vt quamplurimos habeas Ecclesiæ ministros idoneos, qui præsint hominum saluti, quo quidem in numero primum obtinent locum Episcopi. C Sed hîc valde peccatur, quòd promiscuè & nullo ferè discrimine recipiuntur in hunc ordinem quilibet, nulla nec eruditione nec honestate vitæ commendati, plerique etiam multùm adolescentes. Hinc multæ nascuntur offensiones, hinc ille sacrorum contemptus & irreuerentia. Consultum ergò nobis videtur, vt primùm in vrbe Roma quosdam constituas, habendi causa delectus eorum, qui sacris inaugurari petunt. Deinde, vt Episcopis, per suam cuique ditionem idem præcipias, neque sinas vllum recipi, nisi de consensu delectorū aut Episcopi: præficiatur etiam iuuentuti, iam destinatæ sacris, magister aliquis, & literarum atque morum formator. In conferendis autem sacerdotiis & præfecturis ecclesiasticis multum peccatur, in ijs præsertim, quæ ad salutis hominum procurationem spectant. D Nam hoc propè solùm agitur, vt soli beneficiario benè sit, gregis omni postposita cura. Cùm ergò tale munus confertur, in primis autem episcopale, danda est opera, vt sint viri boni & eruditi, qui possint ac velint Ecclesiis ipsi preesse, vt iure tenentur. Non est ergò dandum Italo sacerdotium in Hispania vel Britannia, nec Hispanis aut Britannis in Italia. Multum est etiam in eo fraudis, cùm à sacerdotio quis decedit alijque tradit, & annuam pensionem, nonnunquam etiam totum vsumfructum ex eo sibi reseruat. Nec enim vlla pensio retineri potest, nisi ad pauperum & id genus alios vsus verè pios: quia sacerdotio sunt annexi fructus, neque separari debent ab eo, non magis, quàm corpus ab anima: quique illud tenet, debet ijs facultatibus vti frui honestè, & quantum satis est: E reliquum verò totum est in eos, vt dictum est, vsus erogandum. Pontifici tamen interim licebit, si fortè res ita poscat, imponere beneficiario seruitutē hanc vt certum quid annuum dependat alicui egeno, maximè autem Ecclesiastico, vt vitam eò possit honestius atque commodius tolerare. Vitiosum igitur est, cùm quis integrum vsumfructum sibi seruat, aut cùm annua pensio datur illis, qui non opus habent. In permutationibus quoque valde peccatur: nam ad quæstum referuntur omnia: & quanquam testamento beneficia dare non licet, inuenta est tamen ab hominibus ingeniosis ratio quædam subtilis, qua legi fraudem faciunt, & beneficia cedunt alteri, sic tamen, vt ad illa regressum habeant cum pleno vsufructu & omni administratione. Itaque fit, vt Episcopi nomen gerat ille, qui nihil habet iuris aut potesta-

Pontifex duplicē personā sustinet.

Vnde sacrorum contemptus.

Cui conferri debeat episcopale munus.

Testamēto beneficia dare non licet.

A poteſtatis, ille autem, qui reuera & ipſa ditione eſt epiſcopus, nomen ipſum non 1537.
habeat: hoc verò quid aliud eſt, quàm hæredem ſibi facere? Eiuſdem generis eſt,
quòd Epiſcopi ſibi coadiutores flagitant atq; ſumunt, & perſæpe quidem, multo
minus, quàm ipſi ſunt, idoneos. Clemens Pontifex legem illam antiquam reno-
uauit, qua cauetur, ne ſacerdotum filij parentum obtineant beneficia. Sed tamen *Sacerdotum filij,*
hîc etiam indulgetur, malo certè exemplo: negari enim non poteſt, magnã offen- *parẽtum nec ob-*
ſionum partem ex eo manaſſe, quòd eccleſiæ facultates ad hunc modum in priua- *tineant beneficia.*
tos vſus auertuntur. Adhuc quidem eius rei emendationem plerîq; expectarunt,
nunc autem planè deſperant, & peſsimè de nobis loquuntur atq; ſentiunt. Huc
B accedit & illa ratio, cùm in ſpem & futurum euentum beneficia conferuntur: qua
quidem in re certè votum eſt & expectatio mortis alienæ. Deinde alijs, qui for-
tè magis id merentur, via præcluditur & aditus, & multarum litium prębetur ve-
luti materia. Quid verò dicemus de ijs beneficijs, quæ quoniam in vna perſona
conſiſtere non poſſunt, incompatibilia vulgò dicuntur? Qua quidem voce nos *Beneficia incom-*
admonuerunt maiores, non eſſe vni alicui ſimul conferenda: ſed & hîc vetus di- *patibilia.*
ſciplina iacet, & plures etiam epiſcopatus vni permittuntur. Quod omninò cor-
rigendum nobis eſſe videtur. Huc pertinent illę quę dicuntur vniones, cùm plu-
ra ſimul beneficia, tanquam partes atq; membra coagmentantur, vt vnum modò
corpus repreſentent. Quid? an non hoc eſt ludificare leges? Iam & ille morbus in-
C ualuit, quòd Cardinalibus dantur etiã epiſcopatus, & plures quidem vni. Quod
ſanè magni momenti nobis eſſe videtur, & imprimis emendandum. Nam diſtin-
cta ſunt & diuerſa Cardinalium & Epiſcoporum officia, nec in vnam perſonam
cadunt. Etenim Cardinales eò ſunt inſtituti, vt tecum ſint, ſanctiſsime pater, nec *Cur inſtituti Car-*
à latere tuo diſcedant, & vniuerſam Eccleſiam vnà tecũ gubernent: ad Epiſcopos *dinales.*
autem pertinet, vt gregem ſibi commiſſum à Deo paſcant. Quod quidem fieri nõ
poteſt, niſi coràm illis adſint, vt paſtores adeſſe videmus ouibus, Deinde nocet
hæc ipſa res exemplo ſuo. Nam qua fronte, quo tandem ore ſanabimus aliorum
vitia, quæ noſtro in cœtu maximè omnium apparent & conſpiciũtur? Neq; verò,
quia dignitatis hunc gradum obtinent, ideò ſibi plus licere putẽt, imò ſciant mo- *Auaritia & cupi-*
D derationem ab ipſis maximè requiri, quoniam vita moribuſq; debent alijs prælu- *ditas concilia im-*
cere. Nec enim ſunt imitandi Phariſęi, qui leges ferebant, quarum ipſi nullam ſer- *pediunt.*
uabant, verùm Chriſtus, qui ſermone ſimul & opere pollebat. Hæc etiam indul-
gentia magnum adfert impedimentum rectis concilijs, quando cupiditate & a-
uaritia præoccupatus eſt animus. Ad hæc, Cardinales plerîq; ſectantur curias
regum, vt epiſcopatus conſequantur, eiuſq; rei gratia ſic illis addicti ſunt, vt libe-
rè pronuntiare nihil auſint. Atq; vtinam inhiberetur iſta ratio, & Cardinalibus a-
liunde proſpiceretur, vt honeſtè ſe ſuamq; familiam alerent, & ęqualitas in eo ſer-
uaretur, vt pares omnium eſſent prouentus annui. Quod quidem factu nobis vi-
detur non difficile: ſi quidem omni abdicata cupiditate, Chriſti veſtigia ſequere-
E mur. His emendatis vitijs, & conſtitutis Eccleſiæ miniſtris idoneis, videndum eſt
imprimis, vt Epiſcopi & id genus alij ſuis ipſi populis cohabitent, ſunt enim Ec-
cleſiæ ſponſi. Quòd verò ſpectaculum triſtius exhiberi poſsit, quàm videre paſ-
ſim Eccleſias derelictas, & greges à paſtoribus deſertos in manibus eſſe mercede
conductorum? Grauiter itaq; multandi ſunt, qui ſuos ita deſtituũt, neq; cenſuris
tantùm & proſcriptionibus agendũ eſt, verùm annui quoq; fructus & penſiones
adimendæ ſunt illis, niſi fortè veniam abs te, modicum ad tempus, impetrarint.
Cautum eſt enim legibus antiquis, ne ſupra treis hebdomadas Epiſcopo liceat ab
Eccleſia ſuoq; abeſſe populo. Videmus etiam Cardinales plurimos abeſſe Roma,
nec earum rerum quicq; facere, quæ propriè ſunt ipſorũ officij. Fatemur quidem,
eſſe non inconſultũ, vt ex ipſis nonnulli ſuis in prouincijs habitẽt: per ipſos enim,
veluti

1537. veluti per arborum radices atque ramos, longè latéque diffusos in orbem Christianum, retinentur homines in officio, & huius nostræ reipublicæ obseruantia: sed tamen præstaret maiorem partem huius ordinis abs te reuocari Romam: sic enim & illi suum facerent munus, & esset eorum præsentia curiæ Romanæ tum honorifica tum vtilis. In irrogandis etiam pœnis atque mulctis magna desideratur disciplinæ seueritas. Nam qui deliquerunt & pœnam meriti sunt, rationem inueniũt, qua se iurisdictioni sui vel Episcopi vel Præsidis ordinarij subducunt: aut si hoc non licet, ad pœnitentiæ præfectum confugiunt, ab eoque numinis impunitatem redimunt. Id autem in primis faciunt inaugurati sacris. Quæ sanè res ad multorũ pertinet offensionem. Itaque per sanguinem Christi, quo suam Ecclesiam redemit, lauit & sanctificauit, obsecramus, vt hæc tanta licentia prorsus abrogetur. Cùm enim respublica nulla diu consistere posit, nisi coerceãtur maleficia, quantò magis id nobis in Ecclesia cauendum erit? Vitæ quoque monasticæ plurima sunt & illaudata exempla. Quamobrem abolenda nobis videntur eorum, qui Conuentuales appellantur, collegia, non subito quidem vi, sed ita, ne quis in eum ordinẽ posthac recipiatur. Sic enim paulatim interibunt, & alios deinde licebit honestiores illis summittere. Sed in præsentia quidem putamus adolescentes omneis, qui facto voto nondum religionem sunt professi, statim illinc submouẽdos esse. Curandum est etiam, vt sint idonei, qui confessionibus audiendis præficiuntur, in eoque debet Episcoporum interuenire vigilantia, cumprimis verò, ne quid pecuniæ causa fiat. Quod enim suprà diximus de gratuita communicatione, non ad te modò pertinet, sed ad omneis alios tuæ ditionis beneficiarios. In Virginum quoque sacrarum & mulierum collegijs, quæ reguntur à monachis, multa cõmittuntur & manifesta quidem flagitia, turpissimo sanè cum exemplo. Videndum est igitur, vt à monachis ablata procuratio transferatur ad alios, vnde periculi vel suspicionis nihil esse posit. Iam, quòd multis in locis, & per Italiam in primis, impia quædam dogmata disputantur, non in academijs tantùm, sed in templis etiã, magnam meretur vituperationem. Episcopis ergò mandandum esse videtur, vt quibus in locis gymnasia sunt & ludi literarij, doctores moneant, ne quid earum rerum amplius proponant, sed iuuentutem ad pietatem atque metum diuini numinis instituãt & assuefaciant, neque de rebus theologicis palàm, sed intra parietes priuatim inter se conferant. Eadem est adhibenda cura, quãtum ad typographos atque librarios attinet, & monendi Principes atque magistratus, ne cuiusque modi libros exire patiantur. Vulgò receptus est in scholas, & iuuentuti prælegitur colloquiorum Erasmi Roterodami liber, in quo sanè permulta sunt, quæ teneris & imperitis animis impietatem inculcare, quæque lubricam ætatem & incertam deprauare posint. Hic igitur & id genus alij libri longè sunt à scholis arcẽdi. Quod etiam monachis indulgetur, voto religionem professis, vt vestitum ipsis peculiarem exuant aliumque sumant, non rectè nobis fieri videtur. Vestis enim est veluti symbolum voti monastici: quod si deserant, à beneficijs & administratione submoueantur ecclesiastica. Sed & illi, qui diui Antonij circunferunt idque genus alias reliquias, abrogandi nobis esse videntur. Innumeris enim superstitionibus imperitum vulgus in errorem abducunt & planè circumueniunt. Permittitur quoque sæpe matrimonium ijs, qui iam sunt inaugurati sacris: hoc autẽ nemini prorsus concedi debet, nisi grauibus de causis, cùm videlicet in vno aliquo stirps tota & regionis tutela recumbit. Et quia Lutherani permitti coniugium sine discrimine omnibus volunt, eò fortius hìc nobis est reluctandum. Inter eos autem, qui sanguinis propinquitate vel affinitate sunt in altero gradu coniuncti, non est indulgendum connubium, nisi grauissimæ subsint causæ. Qui verò sunt paulò remotiores, laxius haberi debent: & hæc quidem omnia sine pretio, nisi fortè iam in comple-

Vitæ monasticæ plurima exempla illaudata.

Vestis non facit monachum.

A complexum venerint coniuges. Tunc enim illos multare licebit, imperata pecunia, quæ statim in bonos vsus conuerti debet. Iam illud vitium, quod à Simone mago nomen habet, sic inualuit, & in Ecclesia planè dominatur, vt plerosq; nihil pudeat: nam & audacissimè peccant, & data pecunia quærunt expiationem, & quæ per scelus acquisiuerunt beneficia, retinent nihilominus. Non negamus equidem, quin tibi liceat pœnam illis condonare, quam sunt meriti: sed vt peccandi tollatur occasio, seuerè putamus agendum, neq; remittendam esse pœnã. Quid enim turpius, quid perniciosius hac ipsa nundinatione? Cauendum est, ne quid ecclesiastici bonorum Ecclesiæ cuiquam dent testamento, nisi magnis de causis, 1537. Simonia in Ecclesiam inundauit.

B ne cum dispendio pauperum alijs fortè suppetat, vnde ad voluptatem atq; luxum ædificent. Datur etiam facultas deligendi, quem quisq; velit sacrificum, & peragendi sacri in ædibus priuatis. Hoc autem non temerè concedi debet, ne in contemptum sacra veniant, maximè verò, præcipuum omnium sacramentum. Illæ, quæ dicuntur indulgentiæ, seu delictorum condonationes, non frequenter, sed semel tantùm, anni tempore, magnis in ciuitatibus communicandæ sunt. Vota non sunt leuiter mutanda, nec in aliud opus vertenda, nisi quod voto respondeat. Mutari solet aliquando suprema testatorum voluntas, qui fortè pijs vsibus aliquam pecuniæ summam legarunt: idq; fieri solet ob inopiam hæredum vel legatariorum: sed adhibenda erit cautio, neq; permittendum, nisi paupertas inciderit

C à morte testatoris, ita quidem, vt verisimile sit, ipsum, si vita superesset, voluntatẽ esse mutaturum. Nam alioquin impium est illud, quod quis omnium postremò voluit immutare. Explicatis iam illis, quæ ad vniuersam Ecclesiã pertinent, quãtum quidem in mentem nobis venire potuit, adijciemus nonnulla, quæ ad Pontificem & episcopum Romanum propriè spectant. Cùm hæc vrbs & ecclesia Romana sit omnium Ecclesiarum parens atq; magistra, decet inprimis, vt religione cæteris antecellat & honestate vitæ. Sed versantur in æde diui Petri complures indocti & sordidi sacerdotes, adeò vilibus induti vestimentis, tam suis quàm sacris, vt etiam in obsoletis & priuatis domibus ita conspici, valde esset indecorum: atq; ita vestiti sacra peragunt, magna certè cum offensione spectatorum. Archi-

D presbytero mandandum est igitur vel pœnitẽtiario, vt in hac vrbe primùm, pòst alijs etiam in locis, eiusmodi sordes ab hominum oculis amoueant. Quid autem dicemus de mulieribus impudicis atq; scortis, quæ vestitu & omni apparatu nihil in hac vrbe differunt à reliquis matronis, & vectæ mulis per mediam vrbem, sectatores habent etiam media luce, primi nominis Cardinalium familiares & id genus alios? Eiusmodi certè luxum & intemperantiam nulla videmus alia in vrbe, quàm in ea, quæ totius orbis terrarum veluti speculum & exemplar esse debebat. Magnificas etiam illæ domus inhabitant, maximo sanè cum probro. Sunt in hac vrbe quoq; passim magnę simultates atq; factiones: tuum est autem hęc omnia sanare, & rectè erit, si cardinalibus aliquot idoneis negotium des, vt compositis offensionibus animi ciuium reconcilientur. Pauperum etiam & viduarum Scorta Romæ maximo in honore.

E procuratio peculiariter ad te pertinet. Et hæc quidem sunt, sanctissime pater, quę putauimus emendanda: & licet huic prouinciæ simus impares, tamen quod in nobis fuit, præstitimus, & recti conscientia nitimur, & in maximam spem ingredimur, fore, vt sub te principe puram & elegantem & tranquillam conspiciamus Ecclesiam, cum perpetua tui nominis & immortali gloria. Sumpsisti tibi nomen Pauli: speramus itaq; futurum, vt illius exemplo, vehementi quodam ardore cõplectaris Ecclesiã. Paulum Deus ad hoc elegit, velut singulare quoddam instrumentum, vt regnum cœleste gentibus annuntiaret: sic etiam te speramus esse delectum, vt Christi nomen à gentibus obscuratum, in lucem reuoces, & publicis morbis medicinam facias, & Christi gregem in vnum ouile reducas, & iram Dei,

quæ nostris flagitijs debita, iam nobis incumbit, auertas. Emendatio hæc, verbis A
quidem concepta, sed repræsentata minimè fuit, nec in publicum educta. Pontifex demum à Calendis Nouembris, ad Calendas vsque Maias anni sequentis concilium extrahit, & Vicentiæ locum designat, quæ Venetorum ditionis est vrbs
Præsides concilij. ampla & copiosa, eoque treis mittit cardinales, Campegium, Simonetam, Brundusinum, qui & initium facerent actionis, & aduenientes exciperent. Volebat Pontifex negotium reformationis esse arcanum, sicut antè dictum est, verùm non diu latuit: & cùm in Germaniam emanasset, ex vrbe Roma, Lutherus, lingua popu-
1538. lari, Ioannes Sturmius autem Latinè respondet, ad emendatores ipsos oratione conuersa. Lutheri libello præfixa pictura statim denotat argumentum. Nam Pon- B
tificem in sublimi solio sedentem circumsistūt aliquot cardinales, qui caudis vulpinis, ad longurios alligatis, veluti scopis, omnia sursum deorsum repurgant.
Capuanus cardin. emendationis impatiens. Erat in cardinalium cœtu, Nicolaus archiepiscopus Capuanus, omnis emendationis impatiens. Hic à Paulo summissus, vt certò creditur, magna contentione reclamabat, ne quid omninò reformaretur, ac inter alia dicebat, fore alioquin, vt Lutherani iactent, quasi ab ipsis propemodum adacti illud fecerint. Itaque sibi sunt passi persuaderi patres atque Pontifex, ne quid mutaretur. Et tamen hic ipse, qui impediuit, clanculum in Germaniam ad amicum quendam emisisse libellum dicitur, quod plerique sic accipiunt, quasi Pontificem voluerit atque reformatores illos præbere deridendos. Alij putant, non nescio Pontifice exijsse libellū, vt sic ipsius C
aliquod studium appareret emendationis, & id homines intelligerent aliunde, tanquam ipse fuerit daturus grauiora, si quidem aliquid eiusmodi putasset euul-
Erasmi colloquia. gandum. Porrò, de colloquijs Erasmi, quod dicunt, sic habet. Inter alias complures lucubrationes, quibus literarum studia mirificè promouit Erasmus, libellum quoque iuuentuti confecit ex dialogis, eumque subinde locupletauit, cū auidissimè legeretur. Et vt erat ingenij præstantissimi, summæque vir eloquentiæ, varijs in eo lusit argumentis, ex media rerum natura desumptis, hominumque vita, & mirabili quadā dexteritate, suauissimoque dicendi genere morum ac pietatis præcepta tradit, & simul errores inueteratos atque vitia per occasionem demonstrat. Hinc illa de ipso querimonia. D

Anna Momorancius magister equitum creatus. Februario mense, Galliæ rex, Annam Momoranciū, curiæ præfectum, creat Magistrum equitum, ipsi Connestablium vocant, qui summus est ibi gradus honoris. Vacauerat autem hoc munus inde à Carolo Borboniorū duce, per annos ferè quindecim. Nam huius defectione Rex vehementer offensus, nemini illud ad hoc vsque tempus communicauerat. Et non vni Magistratus hic infœliciter alioqui cessit, quando summa potestate abusi, vel reges ipsos vel optimates in se cōcitarunt.

Christiānus Daniæ rex Euangelium recepit. Interea Protestantes ad exitum ferè Martij conueniunt Brunsuici, & de rebus ad fœdus pertinentibus agunt, & Daniæ regem Christianum in fœdus accipiunt. Is erat Friderici filius, & Euangelij doctrinam receperat, & instituendis E
Ecclesiis Ioannem Pomeranum, Vuirtemberga vocatum, præfecerat, ab eoque fuit inauguratus regno. Ioannes etiam Marchio Brandeburgicus, electoris Ioachimi frater, vt in fœdus admitteretur, per Saxoniæ principem petebat. Huic itaque fuit iniunctum, vt certis cum eo conditionibus ageret, domum reuersus, & com-
Albertus Prussiæ princeps proscriptus. muni nomine reciperet. Petebat idem Prussiæ princeps Albertus. Hunc ante sextum annum Camera proscripserat: eaque causa fuit potissima, cur in hanc societatē non reciperetur: fauorē tamen atque beneuolentiam ei promittebant omnes. Hūc ad conuentum proficiscenti Saxoni, Lantgrauio, socijsque, Brunsuicensis Hēricus cauere fide publica recusabat, cùm per ipsius fines eundum esset. Iā enim agitabat belli consilia, sicut postea dicemus. In comitatu Saxonis erat Mauricius Georgij

Saxoniæ

A Saxoniæ principis, ex Henrico fratre nepos, septemdecim annorum adolescens. 1538.
Hēricus erat religionis Protestantium, ideoq; Saxo filium eius Mauricium, propinquum suum ad se receperat. Daniæ quoq; rex Brunsuicum ipse venit.

Libro nono diximus de persecutionibus Lutheranismi per Galliam: longum esset autē omnia referre, sed hoc anno, sub Idus Aprileis, qui tum nonus erat dies ante Pascha, Tolosanus quidam adolescēs nobilis, & literarum studiosus, viginti circiter annorum, Lutetiæ fuit exustus propter esum carnis, non viuus quidem, sed ita tamen, vt laqueo fracta gula, pendulus ignem succensum persentisceret. Quod pro loci consuetudine, magni beneficij loco datum ei fuit, eò quòd in carcere, priusquàm educeretur, asidentis atq; minitantis iudicis Morini voce perterritus, impiè se fecisse testificatus erat & irreligiosè. Nam pœnitentiæ quidem hactenus tantùm est ibi locus, vt minori cum cruciatu tollantur: in eos verò, qui constantes permanent, seuerissimè vindicatur, vt suprà demonstrauimus. Consimili erant in periculo tres quidam Germani Belgę, propter eandem causam, sed admoniti per senatorem quendam, virum imprimis doctum & acri iudicio præditum, fuga sibi salutem quærebant. *Tolosanus adolescens Lutetiæ cōbustus.*

Maio mense Pontifex Niceam proficiscitur, oppidum Liguriæ maritimū. Eò Cæsar & Galliæ rex etiam venerunt, ipsius rogatu potissimùm, ille quidem classe profectus ab Hispanijs, hic autem per loca Mediterranea, comitatus inter alios Germanorum copijs, quibus præerat Gulielmus Furstembergius. Post multā actionem, etsi de summa rei non conueniret, induciæ tamen factæ fuerunt, Iunio mense, in annos x. Pontificis autem è filio nepoti, Octauio, pacta fuit hic in matrimonium Cæsaris filia notha, Margarita, quam Florentiæ princeps Cosmus ambiuerat post necē Alexandri Medicei. Reges hoc in loco nō fuerunt ipsi congressi, quantumuis id Pontifex optaret: sed aliquot pòst diebus, quàm ille discesserat, ad Aquas mortuas conuenerunt, quod est Galliç Narbonensis oppidum, ad ostium Rhodani: Fossam Marianam veteres appellant. Eò Cæsar, in Hispaniā rediturus, ad Idus Iulij cum classe descendit. Rex obuiam ei miserat Velium legatū & triremes quæ deducerent: cùm autē Aquis appropinquaret Cęsar, aderat Galliç Conestablius orans, vt classem in portum subduceret, fore, vt Rex intra secundā horam adsit, & ad ipsum in triremem veniat. Cęsar, vbi reliquæ naues, quæ per superioris diei nebulā aberrauerant, conuenissent, in portum inuehitur: neque multò pòst venit etiam Rex, & comitatus inter alios Antonio Lotharingię duce, eiusq; fratre Cardinali, contendit ad classem. Cæsar ad scalam vsq; triremis obuiam progressus, eum excipit. Dici verò non potest, qui fuerunt ibi cōplexus, quę gratulationes, vbi consedissent in puppi, qui cum Cæsare tū erant proceres, demissè regē & officiosè admodum salutant. Ibi Cęsar Andream Auriam, classis prçfectū, principem Melphitanū, qui ante annum decimum à rege defecerat, vti libro sexto dictum est, per Granuellanum accersit, salutandi causa Regis. Vbi venit, Rex, Quia Cæsaris, inquit, es familiaris & administer, Andrea princeps, eiq; visum est, vt te conueniam, gratificari sanè ipsi volui, quem loco fratris habeo. Collocuti deinde familiariter & amicè per horam circiter, Rex discedit. Postridie, prima luce Cæsar per omneis triremes voce prçconis denuntiat, ne quis in continentem exeat: ipse verò stipatus aliquot optimatibus enauigat, cum Rege pransurus. Vbi terrā tetigit, Rex atq; regina cum duobus filijs illū humanissimè complectuntur, & in palatiū abducunt. Sub vesperum, Andreæ Auriæ, qui ad classem remanserat, Cæsar nuntiat, rogatu Regis atq; reginę sororis in oppido sese pernoctaturum, & altera luce post prandium esse rediturum ad triremem. Hoc aūt eò faciebat, ne quid illi sinistrę suspicionis in mentē veniret. Itaq; postridie Cæsar à Rege, totaq; procerū turba deductus redit ad mare: cumq; rursus in ipsa puppi compotatum esset, amicissimè

Cæsar, rex Galliæ & Pontifex Niceæ conueniunt.

Reges ad Aquas mortuas conueniunt.

Andreas Auria.

Cæsaris & Regis congressus.

B C D E

1538. cissimè disceditur, ea re cognita Lutetiæ ac reliquis in locis, factæ sunt ad templa Diuorum, vti fieri consueuit, supplicationes, & publicè excitati ignes. Pontifex ab ijs Niceæ contenderat, vt facta iam pace, Vicentiam ipsi venirent ad cōcilium, & quos haberent in suo comitatu proceres Ecclesiasticos, eò mitterent, absentes etiam euocarent: cùm autem illi de vtroque sese excusassent, & qui Vicentiam erāt ab eo missi Cardinales legati, nuntiarent magnam esse ibi solitudinem, cōcilij diē rursus ad Pascha producit anni sequentis, diuulgatis ea de re literis, quarto Calēdas Iulij, cùm esset Genuæ, domum rediturus. In primo congressu Rex ei dextrū pedem osculatus fuit, in cathedra sedenti, pòst etiam reliqui proceres: veruntamē erant in comitatu Regis, qui licet admoneret Connestablius, id facere recusabāt, Christophorus dux Vuirtēbergicus, Guilielmus comes Furstēbergius Germani, Marescallus Marchianus, Gallus, & Daniæ regis legatus, Georgius Gluchius.

Pontificis dextrū pedē Rex osculatur.

In hoc ipso tempore decessit è vita Carolus Egmōdanus, Geldriæ princeps, quemadmodum finibus propè totis eiectus fuerit, libro superiori diximus. In his autem angustijs positus, cùm iam ægrotus decumberet, egit cum Gulielmo principe Cliuensi, propinquo suo, qui de ipsius & nobilitatis atque populi voluntate, rei summam totam ad se deinde transtulit, maxima cum Cæsaris offensione, sicut suo loco dicetur. Mortuus etiam fuit paulò antè Erardus Marchianus, Cardinalis, Episcopus Leodinus, quo vix alius doctrinæ causa plures afflixit. Sepulchrū iste sibi multis annis antè fieri curauerat, in æde primaria Leodina, sumptuosissimum & exequias anniuersarias, non secus atque mortuis Pontificij solent. Etenim viuo magis profutura sibi iudicabat hæc sacrificorum opera, quibus ipsi meritum attribuunt, & æternæ vitæ præmium deberi putant. Qui propius hominem nouerant, ostentatione quadam hoc eum facere dicebant, quod esset gloriæ cupidissimus, & voluptatem ex ea pompa quæreret.

Leodinus episcopus sepulchrum sibi fodit ante obitum.

Excudebantur hoc tempore Lutetiæ Biblia, sermone Anglico, vt per Britanniam distribuerentur in templa, iussu Regis, sed vbi rescitum est, interdictum fuit, nec erat in nullo discrimine typographus. In Gallijs vulgò non extat lingua populari Scriptura sacra: neque suspicione caret, si quis fortè nouum Testamentum aut simile quid Gallicè legat: sed neque sacras literas tractare licet, nisi professione theologis ac id genus alijs: promiscua verò multitudo nihil prorsus nouit: & mulieres vrbanæ, Missam audituræ, libellos in templa deferunt, qui Latinas habent precationes: eas vtcunque demúrmurant, cùm planè nihil intelligant, & persuasum est eis, multò gratius hoc esse Deo, quàm si patrio vtantur sermone. Hoc nimirū agunt sacrifici, quibus est hominum ignorantia quæstuosa.

Lutetiæ Biblia sermone Anglico excuduntur.

Hominum ignorantia sacrificis quæstuosa.

Domum reuertentem Pontificem, quod fuit Augusti mensis initio, Romani maximo triumpho & honore suscipiunt, tensis & adornatis vbique vijs, & passim descriptis elogijs, quibus eum, ob restitutam orbi pacem & conciliatos monarchas, mirificè celebrabant.

Hoc anno collegium est institutum Argentorati, seu schola iuuentutis, authore potissimùm Iacobo Sturmio, senatore primario: & breui tempore sic effloruit, diligentia doctorum, vt non solùm extremi Germani, sed exteræ quoque nationes eò confluerent. Instituendæ verò iuuentutis, & tanquam in classes distribuendæ rationem, ac vniuersam docendi viam, Ioannes Sturmius & senatui primus ostendit, & pòst, edito libro copiosius explicauit. Et cùm religionis atque doctrinæ causa multis esset emigrandum è Gallijs atque Belgio, senatus Argentinensis templum illis aperuit, vt Ecclesiam constituerent. Huic primis aliquot annis præfuit Ioannes Caluinus, Nouiodunensis, deinde Petrus Brulius, de cuius exitu sum infrà dicturus.

Collegium Argētinæ institutum à Ioanne Sturmio.

Io. Caluinus Argentin. Gallorum Ecclesiæ minister.

Cæterùm fuit apud Britannos aliquot sæculis in summa veneratione Thomas

A mas Cantuariensis, eiusque corpus inclusum erat thecę, gemmis & auro supra modum exornatæ. Rex autem Henricus illum exemit hoc anno, reliquiasque corporis incendit. Thomas hic, cognomento Bequetus fuit olim Archiepiscopus Cantuariensis: & cùm ordinis Ecclesiastici immunitatem acrius defenderet, Henricū Angliæ regem, eius nominis secundum, grauiter offendit, & exulare iussus confugit ad Alexandrum iij. Pontificem, qui tunc, ob inimicitiam Friderici Barbarossę Cęsaris, in Gallis erat. Huius demum atque etiam Ludouici vij. Gallię regis intercessione, reconciliatus domum rediit, anno vij. Cùm autem Episcopis nonnullis, qui Regis erant secuti partes, molestiam deinde faceret, ac sacris interdiceret, Rex iterum offensus, miserum sese clamabat, cui per vnicum sacerdotem non liceret viuere pacatè: deplorabat etiam è suis esse neminem, qui se liberaret ab ea molestia. Qua quidem voce nonnulli concitati, & cùm putarent non ingratum Regi fore, Cantuariam profecti, Thomam interficiunt, direptis illius fortunis. Rex autem magnum præ se tulit dolorem, & missis Romam legatis, purgandi sui causa, tandem exorauit Pontificem, vt cognitores, qui de facta cæde quæstionem haberent, in Angliam mitteret. Cumque tandem duo essent à Pontifice missi Cardinales, neque de causa cædis liquidò constaret, Rex iureiurando sese purgat: & quia propter anteactum odium ac emissas voces nonnihil in eo suspicionis atque culpæ residebat, hac tādem lege reconciliatus est, vt & Ecclesiasticis omnem deinceps beneuolentiam præstaret, & intra tertium annū contra Sarracenos ipse militaret, inque Syriam proficisceretur. Fuit hæc facta cædes anno salutis humanæ, M.C.LXXI. neque multò pòst inclaruit memoria Thomæ, per miracula, quæ dicebatur edere. Qua de re cùm audisset Pontifex renuntiantibus legatis, retulit eū in numerum Diuorum.

1538.

Thomas Bequetus Cantuariensis Episcopus.

Thomas Bequetus à Pontifice in numerum Diuorum relatus.

Quo tempore Niceæ conuentum est, Ioachimus Brandeburgicus princeps Elector, Ioachimi filius, Iunij mensis initio legatum mittit Eustachium Schlebiū, ad Saxonem electorem cum his mandatis, Poloniæ regem Sigismundum, & Ioannem Vayuodam Vngariæ regem sibi nuntiasse, quemadmodum Turca maximos faciat apparatus, vt occupata Buda, prẹsidioque & opere munita, Germaniam rursus inuadat: & ipsum adeò Turcarum Cæsarē hoc significasse Vayuodæ, cùm autem suo parenti publicè mandatum aliquando sit in Imperij comitijs, vt quicquid de rebus Turcicis cognouisset, reliquos ordines de eo cōmonefaceret, ideò se quoque non posse non munus hoc reipublicæ præstare, & vehementer quidem eo nuntio commoueri, propter communis patriæ sortem & calamitatem. Itaque tum hac tum alijs de causis nuper ad Ferdinandum regem in Lusatiam fuisse profectum: hunc verò de ijsdem rebus, & ante suum aduentum, & tunc, cùm ibi esset, accepisse literas atque nuntios. Quod si iam illius impetus non tardetur, dubium non esse, quin ipsi, qui sint planè finitimi, suos intra limites breui sint conspecturi crudelissimum hostem. Nam inde à Buda, per omnem illum tractum, ad suos vsque terminos, nullam arcem, nullum esse oppidum munitum, quod quidem vim tantam sustinere possit, nullum flumen, nullum iter montuosum, angustias nullas, aut viarum claustra, quę cursum illius impediant, vna tantùm excepta vrbe Vratislauia & oppido Lignicio. Cuiusmodi enim sit Morauię situs atque Silesię, & quàm sit patens atque fructuosa regio, scire ipsum, nec opus esse commemorare. Et quanquā petenti regi Ferdinando promiserit auxilia, propter commune periculum, tamen videre se, quàm id genus auxilijs nihil effici possit: nam rei magnitudinem postulare totius Imperij coniunctas vires & opem. Sed quoniam id obtineri fortè nō possit, nisi publicis in comitijs, & nisi tota pacata Germania, & verò periculi prẹsentia longiorem morā nō ferat, ideò se per colloquium solicitasse Regē, eò totus incumbat, vt de firma pace rectè caueatur. Ad ea Ferdinandum regē,

Nuntius de Turcarū irruptione.

1538. qui sanè & rempublicã amet, & ab ipso non sit alienus, respondisse liberaliter, & operam suam promisisse, & causam velle commendare Cęsari, modò sciat, quid amplius ipse atque socij desiderent. Quod cùm ita sit, orare, vt huc animum adijciat, & rationes pacis, de quibus agendum esse putet, bona fide sibi patefaciat: se curaturum, & suo quidem nomine, vt Ferdinandus ad Cęsarẽ intercedat, & omninò sperare, futurum, vt hęc actio sit Reip. salutaris. Hoc etiam tempore multò esse facilius quàm antea, reprimere Turcarum impetus, quandoquidem Ferdinãdo sit reconciliatus Vayuoda, quod ipse Rex arcanè sibi dixerit: nolle enim hanc dissipari famam, ne Turca resciscat. Anteactis annis & hucusque magnam Vngarię partem ab orbe Christiano fuisse diuulsam bello ciuili, placatis autẽ animis & offensione iã sublata, pulcherrimam rei gerendæ datam occasionẽ esse: maiorem igitur in modum rursus obsecrare, vt communem reipublicæ causam adiuuet. Habebat Ioachimus in matrimonio Sigismundi Poloniæ regis filiam, & Vayuodę Ioannis è sorore neptem. Hinc illa necessitudo inter ipsos & familiaritas. Religionẽ quoque Saxonicam ille iam susceperat, eiusque rei librum emisit, à fœdere autem abstinuit, & Cæsari atque Ferdinando regi totus erat alioquin addictus, & plusculum retinuit cæremoniarum, & offensionibus mederi studebat. Saxo, datis ad Lantgrauium literis, rem omnem exponit, & xij. deinde Iunij die simul ad Brandeburgicum scribunt, Etsi magni sit res momenti, & omninò talis, quàm socijs oporteat communicari, tamen videre se dicunt, quid incommodi secũ trahat mora, præsertim, cùm & Turca de suo ardore nihil remittat, & quemadmodum Germania pacata, totis illi viribus obuiam eatur, nimis iam diu deliberetur. Etenim, quod sibi per legatum nuntiarit de suscipienda in crudelissimum hostem defensione, verum esse & fateri, rempublicam id flagitare: verùm suas inuicem rationes esse tales, vt imprimis opus habeant pace, quæ sit honesta, vera, firma & minimè ambigua. Nam vt facultates suas in bellum Turcicum impendant, atque interim vicinos habeant implacatos, videre ipsum, quàm id sibi non sit integrum neque consultum: se quidem pacis esse percupidos, eam verò si impetrare non possint, ideoque suspectis rebus, de suis ipsi copijs nihil detrahant, atque interim detrimẽti quid accipiat respublica, nullam sanè culpam eius rei sibi posse tribui, sed illis omninò, qui pacis consilia repudiarint. Adhæc, sibi videri, Ferdinandi regis & aliorum, qui sunt finitimi Turcis, rationes postulare, vt hęc ad omneis referantur ordines. Quod etiam hucusque nulla sint Imperij comitia, non esse ex vsu reipublicæ: nam vt fortè tempus non patiatur subitarium aliquod auxilium publicè decerni, & sit necesse priuatim aliquos de subsidijs implorare, Turcæ tamen eam esse potentiam, vt in multos etiam annos continuare bellum possit, neque finem prius faciat, quàm aut voti sit factus compos, aut accepta clade, belli cogatur administrationem intermittere. Conuentum igitur Imperij planè sibi videri necessarium, vt in eo & pax Germanię constituatur, & de bello Turcico deliberetur. Et hoc quidem posterius tanti esse momenti, vt, etiamsi pacata essent omnia per Germaniam, nihilo tamen secius publico sit opus conuentu. Neque verò referre, si fortè regi Ferdinando non liceat adesse nomine Cæsaris, modò Legati mittantur idonei cum plenis mandatis: quod quidem si perficere ipse possit, futurum id & Cæsari & vniuersæ Germaniæ perquam salutare. Veruntamen, ne qua parte reipublicæ desint, aut illius ipsi commoda retardent, velle se, quantum pro sua virili parte contribuere solent atque debent in hunc vsum, habere in promptu, cùm opus erit: neque dubitare, quin socijs sint idem facturi: sed ea lege, vt rex Ferdinandus è vestigio pacẽ ipsis apud Cęsarem impetret, firmam & indubitatam, & quã reliqui principes Imperij, religionis Pontificię, ratam habeant. Eo facto, & sublatis actionibus Camerę, sua mox parata fore subsidia. Quòd si verò Cæsar exclusus tẽpore non

Ioachimus Bran. religionis Saxonicæ.

Turcæ potentia

A B C D E

1538.

A non posſit huic omneis principes permouere, ſaltem hos in ſuam ſententiam adducat, Gulielmum et Ludouicum Bauaros, Georgium Saxonem, Mogũtinum, Colonienſem, Treuirenſem, Salisburgenſem, Magdeburgicum, Bremenſem, Bambergicum, Vuirciburgenſem, Monaſterienſem, Auguſtanum & Aiſtetenſem Epiſcopos. Quòd ſine his quidem perſuaderi poſsit, vt tum Cæſar & Ferdinandus, pro ſe ſuæq; ditionis vniuerſæ populo eam pacem confirment, et operam ſe daturos promittant, vt etiam reliqui principes aſſentiantur: & ſi fortè recuſent, ipſi tamen à pacto nunquam diſcedant, & primo quoq; tẽpore, tum hac tum alijs de cauſis imperij conuentum habeant: quod ſi fiat, ſperare ſe, ſocios quoq; collaturos eſſe auxilia, ſicut ipſi quidẽ facere conſtituerint, ſi modò ſocijs idem videatur, & ſi pacis beneficio frui liceat tam illis, qui poſt tranſactionem Noribergicam acceſſerunt, quàm, qui poſthac ſeſe volent aggregare: deinde, ſi non ad Imperij ſolùm principes, verùm ad Daniæ quoq; regem ea pax pertineat. Et quò ſuum ſtudium appareat ac deſiderium pacis, quandoquidem Imperij comitia non tam ſubitò cogi poſsint, conuentum ſe velle decernere ſociorum, vt ad xxiiij. Iulij diem preſto ſint Iſenaci, cum ampliſsimis mandatis: rectè facturum igitur, ſi quidem id operam det, vt Cęſar & rex Ferdinãdus, ipſe quoq; & Palatinus princeps eò ſuos mittant legatos. Cùm ad hunc modum reſpondiſſent, datis literis ad ſocios, vt ad eum diem, Iſenaci, quod eſt oppidum Turingię, conueniant, hortantur. Brandeburgicus per legatum nuntiauerat. Quod ſi placeret ipſis actio, ſe curaturum, vt Palatinus Elector, qui rempublicam etiam amet, operam in eo ſuam cõmunicet. Cum literis ad Brandeburgicũ vna mittebant omnẽ, quæ cum Heldo fuit, actionem, vt cauſam liquidò perſpiceret. Eo accepto reſponſo, Brandeburgicus Ferdinandum orat, vt ilicò rem iſtam curet apud Cæſarẽ, prius quàm ex Italia redeat in Hiſpaniam: deinde Palatinum rogat, vt vnà ſecum actionem hanc ſuſcipiat. Is reſpondet, Etſi de eo non ſit à Proteſtantibus interpellatus, nõ defugere tamen: ſed abijſſe iam ſuos homines, quorũ opera ſit aliàs vſus in eadem cauſa. Monet autem, vt ſuos ipſe mittat omninò conſiliarios, quòd ſi deinde ſua ſit opus pręſentia, non ſe defuturũ. Cùm ergo veniſſet dies, Brãdeburgicus hęc omnia, Saxoni primùm, deinde Lantgrauio per legatos exponit, pòſt etiã reliquis omnibus, Iſenaci. Nam principes nõ eò venerant ipſi, petebat autẽ, vt Palatinum rogarent, quò laborem hunc ſubeat, & vt alius deſignetur dies, quo rurſus conueniant: interea rem apud Cęſarem poſſe confici, vt ipſius etiam interueniat aſſenſus atq; mandatũ. Ad hæc, rogabat, vt ſeſe cõmodos prębeant, & quantũ omninò ſalua conſcientia fieri poſſit, concedant. Ferdinandum enim nihil eſſe pretermiſſurũ diligentię, neq; dubitare, quin ad pacẽ Cęſar etiam vehementer inclinet. Ad ea Proteſtantes Iſenaci v. die Aug. reſpondent, Vt de concordiæ rationib⁹ agatur, admodum ſeſe cupere, ſicut tamẽ, vt Cęſaris in eo mandatum interueniat: deinde, tametſi nihil opus eſſe putent ab ſe rogari Palatinum, qui & eò ſua ſponte ꝓpendeat, &, ſi Cęſar iubeat, minimè ſit recuſaturus, literas tamẽ ſe daturos ad illum, et cùm Cęſaris erit allatũ mandatum, diem ſe dicturos eſſe de conſilio Palatini et Brand. quem ad diem omnes conueniant, actionis futuræ cauſa. Hoc in conuentu recepta fuit in fœdus Lantg. ſoror Eliſabetha, vidua: petebant etiã admitti Hallẽſes et Hailbrunenſes. Eaq; res Auguſtanis et Vlmenſibus demãdata fuit. Cognitum etiam eſt ibi de cuiuſq; querimonijs, maximè verò de Goslarienſium cauſa, quos Henricus Brunſuicenſis valde premebat. Itaq; decretum fuit, Brandeburgicum eſſe rogandũ, vt inter alia, Cæſaris quoq; mãdatum in eo rex Ferdinandus impetret, quò videlicet Brunſuicenſis actioni ſiſtere ſeſe cogatur. Nam alioqui talem eſſe tamq; duram & iniquam Goslarienſium conditionẽ, vt eos in his anguſtijs deſerere non poſsint. De pacificatione Cęſaris et Gallię regis huc etiam allatum fuit: Finem habuit hic conuentus Auguſti menſis die nono.

Eliſabetha Lantgrauij ſoror in fœdus recepta.

1538. Hoc anno secta prodijt eorum, qui dicuntur Antinomi. Hi pœnitentiam ex decalogo non esse docendam dicunt, & illos impugnãt, qui docent, non esse prędicandum Euangelium, nisi primùm quassatis animis atque fractis per explicationem Legis: ipsi verò statuunt, quæcunque tandem sit hominis vita, & quantumuis impura, iustificari tamen eũ, si modò promissionibus Euangelij credat. In his erat facilè primus, Ioannes Islebius Agricola. Lutherus autẽ ista copiosè refutat, et docet, Legẽ non eò datam esse, vt iustificet, sed vt peccatũ ostendat, et conscientiam terreat: ideoque primùm omniũ esse docendã, deinde Euangelium, quod nobis filium Dei propitiatorem & aduocatum humani generis demonstret. Islebius tandẽ à Luthero cõmonefactus priuatim, & facta Scripturę collatione, rectius institutus, in sententiam eius accedit, idque publico deinde scripto testatur, confessus errorem. A B

Antinomorum secta.

Ioan. Islebius Agricola.

Superiori libro diximus de Heldo, quem Cæsar miserat legatum in Germaniam. Cùm is non tulisset à Protestantibus quale voluit respõsum, adijt plerosque omneis principes, & obducta criminatione, quasi Protestantes nullum ius atque cognitionem ferre possent, & æquissimas pacis conditiones ab se propositas repudiarent, cœpit eos de fœdere solicitare, cuius & Cæsarem & Ferdinandum regem profitebatur authores: nec prius conquieuit, quàm id apud quosdam perficeret. Hi erant Moguntinus & Salisburgensis, Archiepiscopi, Gulielmus & Ludouicus Bauari, Saxo Georgius, Ericus & Henricus Brunsuicenses. Huius rei causa conuentum est Noribergæ, & hoc titulo fuit initum fœdus, vt si religionis Pontificiæ causa, quam veterem ipsi vocant, vlla fieret alicui molestia, paratum esset auxilium. Itaque sanctum vocabant, quasi pro gloria Dei susceptum & Ecclesiæ tutela. Decretum verò fuit in annos xi. C

Fœdus Pontificiorum in Protestantes.

Gallię rex, Nicea domum reuersus, in colloquium venit cum sorore Cęsaris Maria, Compendij, quod est in Suessionibus oppidum. Hoc ab illa fuisse captatum aliqui putabant, vt per occasionem factæ nuper pacis & amicę congressionis ad Aquas mortuas, à principe Cliuensi Gulielmo, qui Geldriam tenebat, animũ Regis auerteret, & amicitiæ Regis opinione terrorem illi atque metum adferret.

De Cameræ iudicio sæpe diximus. Hi perpetuò sui similes, de consuetis actionibus nihil remittebant, & ciuitatem Mindensem nuper in omnium aspectu, sub aperto cælo, sicut ipsorum habet cæremonia, proscripserant, ob litem, quę illis erat cum suæ vrbis Ecclesiasticis. Ea re cognita, Saxo & Lantgrauius, tum suo tum sociorum nomine, scriptum euulgant ad Idus Nouembreis. In eo rem omnem ordine commemorant, quid cum Camera sit actum aliquot nunc annis, vti locis aliquot suprà demonstrauimus. Et verò quia sint quietis impatientes, & iustissimis de causis recusati, nihilo secus obstinatè pergant, & confœderatos Mindenses ad hunc modum proscripserint, monent atque rogant omneis principes & ordines, vt sententiam latam habeant pro iniusta, neque se patiantur ad vim vllam excitari: nam si secus fiat, & si qua sententiæ illius futura sit executio, non se posse sociorum iniurias negligere. D

Mindensis ciuitas à Cameralibus proscripta.

Cæsar interea per Ferdinandum regem interpellatus, vt suprà dictum est, missis in Germaniam literis, de sua in rempublicam voluntate, & quomodo religionis hoc dissidium pacare cupiat, exponit: consimile quoque Galliæ regis dicit esse studium: nam egisse nuper cum eo de tota republica. Et quia paucis antè diebus ad se delatum sit, Protestantes etiam à pacis consilijs non abhorrere, & actionem flagitare, modò suum in eo mandatum & cõsensus interueniat: ideò, se, cui publica tranquillitate nihil sit antiquius, hanc ipsam rationem comprobare, et Archiepiscopum Londensem atque Mathiam Heldum constituere sibi legatos, aut ex ijs alterum, ijsque plenã facere potestatem, vt vnà cum sui fratris Ferdinandi regis consiliarijs et alijs Principibus intercessoribus rem istam omnem tractent atque E

decer-

A decernant:quicquid egerint, ratum habiturum esse. Datæ fuerunt hæ literæ Toleti,Nouembris die xxv. & cùm in Germania deinde redditæ essent, constitutus fuit Februarij dies xij. quem ad diem Francofurti conuenirent omnes. 1538.

Diximus antea de fœdere facto Noribergæ:huius erant primi duces Ludouicus Bauarus, Henricus Brunsuicensis, qui totus ad rumpendum ocium publicum spectabat, & in hoc incumbebat, vt belli fieret initium aduersus Protestantes. Et cùm illis ferè diebus literas accepisset ab Archiepiscopo Moguntino, postridie natalis Christi paucis ei respondet,cætera scribæ committit,Stephano Fabro,quem ad ipsum mittebat cum mandatis. Accidit autem penultima die Decembris,non procul ab oppido Cassello,cùm ad venatum fortè Lantgrauius iret, vt in hunc incideret comitatum adolescente Moguntino, qui literas pertulerat. Ibi Lantgrauius,pro more Germaniæ, rogat ab adolescēte, qui consultò prior occurrebat, ecquis esset. Sum, inquit ille,Brandeburgici electoris famulus. Ecquis alter? Et ille quoq;. Cùm iam Stephanus appropinquaret, ex ipsomet rogat,qui sit:respōdet vt ille:quònam tendat? Spiram,ecquid princeps valeat? rectè. Postea rogatus,num hæc ita bona fide cōfirmet: maximè,ait,itaq; dimittitur. Paululum deinde progresso Lantgrauio,quidam ex famulis renuntiat,esse scribam Henrici Brunsuicensis. Quod cùm ab alio deinde, qui scire potuit, confirmaretur,Lantgrauius mittit,qui retrahant hominem, & Cassellum abducant,dum à venatu redeat ipse. Stephanus interea,dum est in hypocausto,sacculū coriaceum è sinu depromit,& quasdam ex eo literas corripit,et foràs ire properat. Animaduertit hoc quispiam ex famulis domesticis, & curiæ præfectum, qui fortè tum aderat,& in subiectam aream ex hypocausti fenestra despiciebat, submonet. Rogatus igitur ille de literis,educit eas è sinu,præfectus ad se recipit,et reuerso Lātgrauio tradit. Erant autem binæ literæ,vnæ ad Moguntinum,alteræ ad Mathiam Heldum scriptæ: ijs erant adiunctæ tabulæ seu commentarij, in quibus capita rerum perscripserat, de quibus habebat in mandatis. Cùm ergo res per se vehementer esset suspecta,magis etiam hæc augeretur suspicio,propter ea quę in tabulis erant annotata Lantgrauius vtranq; resignat epistolam. Eius, quę fuit ad Moguntinū hæc erat sententia,Sibi redditas ipsius esse literas:lętari verò plurimū,quòd sui memoriam constantem retineat:se quidem ipsi totum esse deuinctum,et mittere Stephanum scribam,hominem fidelem,vt ex eo rem omnem,& quid è Bauaria sit allatum cognoscat, orare vt ei fidem habeat. Postea sibi socijsq; benè precatur, aduersarios autem Satanæ commendat. Eodem ferè exemplo scripserat Heldo,mittere se denuò Stephanum cum mandatis & orare vt beneuolè audiat, neque minus ei credat quàm si coràm ipse loqueretur: quoad vixerit,partium se futurum esse Cæsaris, quocunq; tandem res euadat: neq; dubitare, quin rectè Cæsar omnia sit procuraturus. In tabulis ad Moguntinum hoc erat, Lantgrauium esse prorsus irrequietum, neq; somnum capere,& sic addictum esse venationibus, vt ad amentiā propè spectet: hoc magis opportunè rem posse geri, & iam partem aliquam eius esse confectam:quid autem Lantgrauius moliatur, Bauaris esse non ignotum, & certò confirmari, vel ipsi vel sibi facturum esse bellum: itaq; socijs collegij persuadendum esse, vt in fœdus accedant:ipsum quoq; rectè facturum,si totus huic fœderi sese tradat, nec ad illos respiciat,à quibus aliquando desertus, magnam acceperit calamitatem:fore,vt Bauarus & ipse colloquantur, & cōmunicatis consilijs aliquid statuant: Sueuicos etiam ordines de fœdere solicitari, & iam propè rem esse perductam ad exitum. In ijs ad Heldum hæc inerant, Sperare se, Cæsarem ab Hispanijs venturū esse breui, qui si constans in proposito maneat, rectè omnia processura:tunc enim alios quoq; reges,qui nondū sese declararint,spe quidē,& opinione sua,nō futuros alienos ab hoc instituto. Quòd si cōfœderati omnes ea sint volun-

Brunsuicēsis belli cupidus.

Lantg. Henrici Brunsuicensis literas intercipit.

1539. voluntate ac studio, quo ipse, nihil esse desiderandum: sed vtcunque sese gerant illi, se quidem & constantem esse futurum, & Cæsari semper obsequentem. Videri autem sibi consultum, vt Camera Lantgrauio mandet, quò discedat ab armis: interea se quoque & Bauarum fore expeditos: & si quidem ille non pareat, vt tum Camera sibi & Bauaro mandet, dent operam, ne quid accipiatur detrimẽti, simul alijs quoque Principibus iniungat, vt ex formula decreti publici conferant auxilia. His rebus ita cognitis, quia maximum suberat periculum, & belli quærebatur ab illis occasio, Lantgrauius è vestigio dat literas ad socerum suum Georgium Saxonem, & explicata re tota, sicut acta fuit, iniuriam sibi fieri, nec vllum parare sese bellum demonstrat. Ad hoc ipsum tempus Mathias Heldus magna celeritate per Galliam in Hispaniam ad Cæsarem contendit. Lantgrauius deinde ad Ferdinandum regem eiusque sororem Mariam Belgij præfectam, ad Principes electores atque Bauaros, eodem modo, sicut ad socerum Georgiũ, scribit, seseque purgat. Brunsuicensis, vbi rem esse patefactam, & de Lantgrauij scriptis cognouit, respondet, & non ab illo tantùm, capto iam scriba, sed à Saxone quoque sibi factam esse dicit iniuriam, anno superiori, cùm iussu Ferdinandi regis, nomine verò Cæsaris, ad Georgium Saxonem esset profectus, deinde cùm Noribergæ facto fœdere domum rediret: nam illum sibi tunc esse insidiatum. Ad ea Saxo respondet: quandoquidem ille sibi socijsque, cùm irent Brunsuicum, fidem publicam denegarit, contra legem atque morem Imperij, non aliter de ipso, quàm de inimico sentire potuisse: sæpe quidem illum antea paucis comitatum, & veste famulari, ne agnosceretur, per suos atque sui fratris fines clàm esse profectum, nec à se tamen qui sciret ista, fuisse interpellatum: postea verò, quam sibi socijsque voluit aditum esse præclusum, cur plus licere sibi putet in alios, quàm illis ipse concesserit? Per hanc igitur occasionem cœptum est agi scriptis aduersarijs, quæ non multò pòst in omnium acerbissimas inuectiuas desierunt. Cuius quidem rei factum fuit initium à Brunsuicensi, qui nouo quodam inter viros Principes exemplo, nullum prætermisit criminationis aut contumeliæ genus, vt libri typis excussi demonstrant.

Inuectiuæ Principibus indignæ.

Ioannes princeps Cliuensis moritur.

Dum hæc geruntur, Ioannes princeps Cliuensis moritur, Gulielmo filio herede relicto, quem ab ineunte ætate Conradus Heresbachius bonis literis atque moribus informauerat. Cùm Februario mense ventum esset Francofurtum, vt erat constitutum, post multam variamque disceptationem & acrem, Aprilis die xix. demum transactum est his conditionibus, Cæsar, vt colloquium haberi possit doctorum, de religione, largitur socijs Augustanæ confessionis, qui nunc in eo sunt numero, xv. mensium inducias, & ne quid eis interea, religionis causa, molestiæ fiat, edicit: pacificatio Noribergensis & Cæsaris edictum Ratisbonense iubentur interim esse rata. Quòd si per tempus induciarum, de religione non conueniat, pax tamen illa valebit, adusque proximum Imperij conuentum. Et si fortè ante finem induciarum conuentus fiat, locum habebit nihilominus ea pax vsque ad altera comitia: forenses omnes actiones, intentatas Protestantibus, & Mindensem quoque proscriptionem, Cæsar, interea, dum erunt induciæ, suspendit, & si quid contrà fiat, irritum esse iubet. Quod ipsis obijci solet, quasi propter hanc religionis professionem in iudicio consistere non possint, amplius locum non habebit, sed ius & æquum illis communicabitur sine exceptione. Protestantes inuicem nullam interea molestiam vlli facient, & dum induciæ sunt, in fœdus neminem admittent, sic tamẽ, vt ipsorum religionis causa nemini vis fiat: ne quis etiam in aduersarium fœdus interea recipiatur, Cæsar efficiet: Ecclesiasticis, vbicunque demũ habitent, census annuos, quos illi adhuc obtinent, Protestantes permittent: de voluntate Cęsaris constituetur dies Calendę Aug. mensis, quem ad diem Noribergę conueniant Pontifici et Protestantes, viri boni cupidique pacis et

minimè

A minimè contentiosi vel pertinaces. Hi certum numerum deligent Theologorum, qui placidè & amicè de religione conferant: ijs etiam alij quidam erunt adiuncti, non quidem professione Theologi, sed tamen homines periti atq; sedati. Cæsar etiam & rex Ferdinandus in hoc colloquio suos adhibebunt, si velint, legatos: et quicquid ibi decretum fuerit, vtrobiq; referetur ad ordines absentes, quibus approbantibus, orator quoq; Cæsaris ratum habebit, aut verò Cæsar in proximis Imperij comitijs, vbi cōfirmauerit, fixum & inuiolatum esse iubebit: vtrinque discedetur ab apparatu bellico, & qui videbitur aliquid moliri, quamobrem id faciat, causam dicere cogetur, sic tamen, vt defensio necessaria nulli denegetur:

B in cæteris rebus omnibus, Imperij ius vtrobiq; seruabitur. In his inducijs nō comprehenduntur Anabaptistæ nec alij, qui aduersam ab Augustana confessione doctrinam profitentur. Auxilia in bellum Turcicum Protestantes habebunt in promptu, ne qua sit mora, cumq; Electores & alij quidam præcipui Principes atq; ordines, mandatu Cæsaris Vuormaciam suos mittent legatos, ad xviij. Maij diem, Protestantes quoq; suos mittent, vt de subitarijs auxilijs in Turcam deliberetur, & quicquid ibi de maioris partis consensu decretum fuerit, huic ipsi quoq; subscribent: & si dum induciæ durant, bellum fortè Turca faciat, vnà cum reliquis eum oppugnabūt: & hæc quidem omnia sic erunt rata, si Cæsar intra sextum mensem ea comprobet, à Calendis Maijs initio facto, & interea, quòd pactum est

C de inducijs, deq; non amplificando fœdere, valebit. Si verò Cæsar animum suum intra tempus illud non declaret, valebit tamen pacificatio Noribergica deinceps, vt antea. Cæsaris erat hîc legatus Ioannes archiepiscopus Londensis. Nam Heldus in Hispaniam abierat, vt suprà diximus. Ferdinandus quoq; rex eò suos miserat. Protestantes aderant frequentes, & Saxo quidem ipse atq; Lantgrauius, adductis aliquot Theologis. Palatinus & Brandeburgicus intercedebant. Hoc etiam inter alia Saxo tum testificabatur, non se tribuere Ferdinando titulum regis Romanorum, sed stare pactis Cadamicis & Viennensibus. Is, quem dixi, Londensis archiepiscopus, erat patria Germanus, & Christierni Daniæ regis cōsiliarius, eoq; fugato, factus exul, & amissa ditione, redijt in Germaniam, & ad

Saxo non tribuit Ferdinando titulum regis Romanorum.

D Cæsarem applicuit, postea factus Episcopus Constantiensis.

Interea dum de conciliatione Francofurti agitur, copiæ aliquot militum per Saxoniam confluunt, & in agrum reipublicæ Bremensis, Luneburgici principis & aliorum eius religionis, ire iubentur à præfectis, & expectare, dum castra moueantur. Cuius id fieret auspicio, valde quidem initio fuit occultum, sed tandem certò cognitum est, ab Henrico Brunsuicensi & eius fratre Christophoro archiepiscopo Bremensi esse conscriptos. Cameram quidem interpellabant ij, quibus damnum illi dabant: sed id frustra fuit. Protestantes autem easdem deinde copias, ne plus damni darent, industria quadam ad se traduxerunt, quibus tamen ad nullius iniuriam vtebantur. Intercessorum Principum rogatu, Stephanus

E Faber, de quo dictum est, dimissus à Lantgrauio fuit, cùm idoneè cauisset. Vltrò dixerat non se rediturum ad suum Principem, quòd ei non amplius fideret: sed liberatus, recta contendit ad ipsum. Hoc in conuentu Gulielmus princeps Cliuensis per legatos exhibuit scriptum Protestantibus, in quo explicabat, quo iure Geldriam possideret: simul orabat, vt ad Cæsarem intercederent, causam quoq; suam Cæsaris ibi legato commendarent.

Galliæ rex, Vlricho duci Vuirtembergico, per legatum nuntiauerat, audire se, ipsum, impulsu confœderatorum decreuisse bellum facere nonnullis per Germaniam Episcopis: hoc verò consilium non se probare, proq; sua in ipsum beneuolentia monere, ne faciat. Nam alioqui futurum, vt Cæsarem ac Ferdinandum regem, quibuscum superioribus annis transegerit, offendat, suasq; fortunas

Galliæ rex ducem Vuirtembergensem Vlrichum admonet.

omne-

1539. omneis in magnum discrimen adducat. Vlrichus princeps, actis gratijs propter A
commonitionem, iniuriam sibi fieri, seque putare dicit, profectum hoc esse à Bauariç ducibus, qui consimilem de se rumorem per Germaniam falsò disseminarint. Orare, ne fidem habeat: nam neque sui neque sociorum esse propositi, vllam excitare turbam, aut armis aliquid tentare, nisi cogantur: non dubitare etiam, quin illi, cùm audierint, sese purgent. Cùm ergo Francofurtum socijs hæc enuntiasset, Saxo & Lantgrauius, Aprilis die xix. communi nomine dant literas ad Regem, & quid sit delatum ad ipsum, ex Vlricho principe se cognouisse dicunt: sed esse calumniam, ab aduersarijs atque maleuolis excogitatam: nec enim vllum ab se parari bellum, & quantopere pacem expetant, testificari posse Principes intercessores. B
Nam etsi non vno modo sint lacessiti, quanquam socia ciuitas proscripta sit, & initum fœdus à nonnullis, vt iniusta decreta defendantur, licet conductę sint ab illis copię magno & inusitato stipendio, quæ nunc in sociorum agris hostiliter agant: se tamen interea quiescere, neque mouere quicquam: amare enim patriam, & iniurias omneis condonare reipublicę: verùm aduersarios impotenti quodam odio ferri, nec vlla sequi moderata consilia, neque legitimam admittere disceptationem, sed eò solùm spectare, vt ciuili sanguine Germania redundet. Quòd cùm ita sit, rogare, ne falsis criminationibus fidem habeat, sed operam det, vt pijs rationibus consulatur Ecclesię. Nam hoc propriè regum esse officium, vt veritati pręsidio sint & innocentię: quòd causam religionis tueantur, id nulla fieri praua cupiditate, sed pio quodam officio: nec enim dubitare, quin ea, quam profiteantur, doctrina, cum Dei verbo consentiat, quod omninò deserere non possint. C

Saxonis & Lätg. literæ ad Regem.

Ad exitum huius conuentus, Aprilis die xxiiij. moritur Saxonię princeps Georgius, non relictis liberis. Nam eius filij duo iam antè decesserant absque sobole, cùm ex ijs vnus Lantgrauij sororem Elisabetham, alter Mansfeldicam in matrimonio habuisset. Georgius itaque fratrem Henricum, eiusque filios Mauricium & Augustum testamento facit hæredes, ea lege, ne formam religionis mutent: nisi pareant, Cæsari & Ferdinando regi ditionem omnem attribuit, donec aut ille, vel filij, vel ex ea familia proximus agnatus, conditionem impleant. Hoc suum testamentum ita confectum, nobilitati prius & populo communicat, senex D
iam & valetudine minus firma, petitque vt ratum habeant, & data fide iurent, ab eo sese non discessuros. Illi verò, quòd metuerent, ne bellum ea res inter agnatos excitaret, orant, vt patiatur ad Henricum fratrem mitti legationē: sperare enim, illum assensurum, vt in religione nihil immutetur. Itaque missi legati cùm varijs vterentur argumentis, persuadendi causa, præcipuè autem hoc dicerent, multum esse paratæ pecuniæ, multum exquisitæ supellectilis & argenti plurimum, quæ sit consecuturus omnia, modò voluntati fratris morem gerat: ille mox è vestigio, Sanè vestra hæc, inquit, legatio planè mihi repræsentat illud, de quo proditum est in sacris Literis, cùm Satanas Christo polliceretur totius mundi regna, modò procumbens ad pedes, ipsum adoraret. An verò tanti esse apud me putatis vllas E
opes, vt earum causa velim ab agnita veritate puraque religione discedere? multùm certè vos expectatio vestra fallit. Cùm igitur hoc accepto responso, nullaque re perfecta illi discederent, antequam domum redissent, iam è vita decesserat Georgius. Henricus frater ilicò Dresdam & ad reliqua profectus oppida, suam in fidem populum adigit. Hoc autem eò procliuius erat, quòd fœdere nitebatur Smalcaldico Saxoniæ quoque dux elector, cùm de testamento Georgij cæterisque consilijs illius non nesciret, vbi de eius morte in itinere cognouit, domum è vestigio properat, vt si opus esset, Henrico subueniret.

Georgius Saxoniæ princeps moritur.

Legati ad Henricum Saxonem.

Hac tanta spe Pontificij principes deiecti, tantaque iam ad Protestantes accessione facta valde doluerunt, Moguntinus pręsertim, et Henricus Brunsuicensis, vt po-

A vt postea dicemus. Itaqꝫ successorem habuit Georgius & hæredem, omninò præter voluntatem suam. Et is, quem omnium hominum acerbissimè per omnem vitam oderat, nimirum Lutherus, Lipsiam accersitus à nouo principe, conciones aliquot habuit & religionis fecit initium. Apparuit hoc tempore, quod erat Maio mense, cometa, & illis ipsis ferè diebus moritur Caroli Cæsaris vxor, Isabela, cui deinde Galliæ rex, vbi primùm audiuit, Lutetiæ facit exequias atque funus, quæ Regum est consuetudo. Suprà diximus de concilio Vicentino, quod Pontifex adusqꝫ Pascha huius anni prorogarat. Cùm autem ne tunc quidem vlli venirent, ille, x. die Iunij literis euulgatis, concilium non quidem amplius producit, 1539.

B sed ad suum atqꝫ senatus Cardinalium arbitrium suspendit. Angliæ rex, aliquot antè mensibus alterum euulgarat scriptum de synodo Vicentina, & quomodo Pontifex orbi terrarum illudat, exponit. Quod enim per Mantuæ principem sese purget, esse ridiculum: etenim cùm tantam sibi potestatem arroget, cur non illũ cogat? si non possit, cur ad locum incertum, & quem in sua potestate non habet, homines venire iubeat? nunc etsi Vicentiam delegerit ad eam rem, non dubium esse tamen, quin Veneti, tanta prudentia viri, non magis, quàm Mantuanus vrbẽ suam tanta hominum multitudine velint absqꝫ militum præsidio compleri, & futurum, vt eadem sit ibi, quæ Mantuæ, solitudo. Ludibrium igitur esse quicquid agit, neque tam effrenem licentiam ei diutius concedendam. Legitimis quidem

C concilijs nihil esse melius, nihil salutare magis: cùm autem ad priuatum emolumentum atqꝫ commodum ad confirmationem aliquorum potentiæ referuntur, incredibilem illa reipublicæ calamitatem adferre. Cùm tam frequens esset in omnium ore concilij nomen & Ecclesiæ, Lutherus de vtroqꝫ librum edit lingua populari, & primò quidem tractat de conuentu Apostolorum, Hierosolymę, cuius mentio fit Actorum capite xv. contrarias deinde doctorũ sententias, Augustini præsertim & Cypriani, de Baptismo recenset, & per eam occasionem meminit earum legum, quæ vulgò dicuntur Apostolorum canones, & indubitatis argumentis demonstrat, adulterinas esse, quiqꝫ talem eis titulum affingunt, rei capitalis esse damnandos. Ordine postea recitat quatuor illa concilia, quorum pręcipua *Canones vulgò dicti Apostolorum sunt adulterini.*

D est authoritas, Nicenum, Constantinopolitanum, Ephesinum, Chalcedonense, & quibus de causis conuentum ibi sit, quidqꝫ decretum explicat. Pòst, ad primariam quæstionem venit, & quæ sit concilij potestas ostendit. Itaqꝫ non licere concilio dicit vllum nouum dogma condere, nec nouum aliquod opus mandare, ne cæremonijs nouis hominum mentes alligare, neqꝫ ciuili gubernationi sese immiscere, neqꝫ decreta facere, quæ paucorum potentiæ conducant: sed illius esse officium, vt noua dogmata Scripturæ sacræ dissentanea, nouasqꝫ cæremonias vel superstitiosas vel inutiles Ecclesiæ tollat & condemnet, & quę veniunt in controuersiam, ex pręscripto verbi diuini cognoscat & dijudicet. Ecclesiam deinde definit, & quibus ex notis ea debeat cognosci demonstrat, & collatione facta, quid

E Christus & Apostoli doceant, Pontificem, qui longè diuersam doctrinam in Ecclesiam inuexerit, & orbem terrarum nefarijs rationibus expilarit, condemnandum, & ad restitutionem esse cogendum dicit. Inter alia multa, quibus ostendit in eo libro, quàm densę fuerint sub pontificatu Romano tenebrę, quàm impura fœdaqꝫ religio, huc fuisse deuentum ait, vt etiam vestis monachorum ad ęternam salutem non parum conferre putaretur, & plerique, non modò mediocres, verum etiam optimates ita sepeliri vellent. Id quidem posteritas fortè non credet, sed tamen verum est, & in Italia potissimùm fieri solebat, & nostra memoria, Mantuę Marchio Franciscus eius nominis secundus, testamento cauit, vt in ordinis Franciscani, vel vt vocant Seraphici, veste sepeliretur: fecit idem Albertus pius, Carporum princeps, Lutetię, & Christophorus Longolius, Belga, Patauij sepultus, *Vestis Monachorũ diabolo metuenda.* *Marchionis Mantuani stupiditas.*

1539. vir cumprimis eruditus, & Ciceronis admirator vehemens, cuius etiam extat in A
Longolij oratio aduersus Lutheranos. Lutheranos oratio, sicut Alberti quædam in Erasmum Roterodamum. A morte Georgij Saxonis, Henricus Brunsuicensis ilicò per Galliam ad Cæsarem in Hispaniam contendit.

His ferè diebus ordinum regni conuentus agit Britanniæ rex Henricus: & inter alia, de religione decreta facit, Sub forma panis atque vini verum esse & naturale corpus atque sanguinem Christi, & à consecratione non amplius manere substantiam panis atque vini: præceptionem integræ cœnæ Domini non esse necessariam ad salutem, & sub vtralibet specie contineri totum Christum: Sacerdotibus non licere contrahere matrimonium: vota castitatis esse præstanda: Missas priuatas retinendas: auricularem & arcanam confessionem delictorum esse vtilem & necessariam. Iis qui contrà docerent atque facerent, pœnam constituit vt hæreticis. Et hoc ipso tempore in matrimonium petebat principis Cliuensis Gulielmi sororem Annam, eleganti forma virginem, quæ cùm esset ei pacta, mẽsibus aliquot pòst, in Angliam traiecit. Vt de dogmatis illis ita rex statuerat, nonnulli dicebãt ab Episcopis impulsum fuisse, quò per eam occasionem Thomæ Cramero archiepiscopo Cantuariensi, & Thomæ Cromelio, qui religionis erant cupidi, detraheretur omnis authoritas. B

Castelnouum à Barbarossa captũ Huius anni mense Augusto, Turcicus legatus Barbarossa, Castelnouum, Illyrici oppidum, in sinu Ambracio, capit obsidione, & præsidiarijs omnibus interfectis, in seruitutem nonnullos abducit. Ante annum, Octobri mense, Cæsar & Veneti confœderati cœperant illud, & Cæsar quidem tunc præsidium imposuit, ad quatuor Hispanorum millia, duce Francisco Sarmiento. Venetis hoc prẹter opinionem accidit, quòd in illa ora positum oppidum, sibi potius deberi dicerent, Itaque non multò pòst, cùm ad eam societatem minus probarent, ac sibi cumprimis fore periculosam viderent, inducias à Turca petunt & impetrant. C

Gandauensis seditio. Orta fuit hoc ipso ferè tempore, Gãdaui seditio. Viribus & authoritate plurimùm ea ciuitas valet ijs locis, & pro libertate vehementer sæpe dimicauit cum Flandriæ dominis, quorum est in ditione. Cæsar, eo cognito, cùm per Italiam prius cogitasset in Germaniam venire, mutato consilio, per Galliam iter facere constituit, cùm rex illud ab eo vehementer contenderet, ac liberaliter omnia promitteret. D
Cæsaris in Galliã aduentus.

Palatinus interim & Brandeburgensis, intercessores, missis ad Cẹsarem literis de pacificatione Francofurtensi, rogauerant, vt colloquium doctorum Noribergæ permitteret, ille verò, quò minus ijs rebus vacare posset, morte suæ coniugis & alijs quibusdam de causis fieri dicebat. Cùm earum literarum exemplum intercessores ad Saxonem atque Lantgrauium misissent, neque tamen significarent, an illas quindecim mensium inducias Cæsar approbasset, conuentus indicitur ad xix. Nouembris diem, Arnsteti, quod est oppidum Turingiæ. Hìc deliberatum fuit de augendo fœdere, deque defensione necessaria, si fortè Cæsar transactionem Francofurticam non admittat, de rectè dispensandis bonis ecclesiasticis, de mittenda in Angliam legatione, propter decreta religionis nuper facta, deque mitigando regis animo, de solicitando Galliæ rege, ne doctrinæ causa homines innocentes affligantur, de mittendis etiam ad Cæsarem legatis, vbi primùm in Belgium aduenisse constiterit. Nam eius rei fama tunc increbuit. Et quoniam ex confœderatis quidam aberant, alij verò quidam de rebus aliquot decernendi mandatum non habebant, alter fuit Smalcaldiæ constitutus dies, ad Calendas Martias, quo de reliquis etiam decerneretur. In fœdus hìc recepti fuerunt Rigenses, Liuoniæ ciuitas, quibus cũ archiepiscopo suo lis erat, vt plerisque alijs per Germaniam. Nec alia lege recepti fuerunt, quàm vt per communes procuratores in Camera E

mera

A mera defenderentur, eoq́ nomine confœderatis depēdebant aureos mille quingentos. Saxoniæ princeps Henricus Georgij frater, ante biennium fuerat cum filio Mauricio receptus in fœdus, nullo cum onere, quia tenuioris erat fortunæ: sed ea lege tamen, si quando locupletior fieret, vt eandem cum reliquis conditionem subiret. Cùm igitur hæreditate luculentissima iam esset auctus, hoc in conuentu super ea re cum ipso fuit actum, qui quidem conuentus finem habuit ad decimum Decembris diem. Principes non intererant ipsi, verùm miserant Legatos. Et Saxo quidem Ioannem Dulcium, Franciscum Burcartum procancellariũ mittebat in Britanniam, mense Nouembri, qui suo nomine nuptijs adessent Re-
B gis & Annę Cliuensis. Nam huius ille sororem Sibillam habebat in matrimonio, sicut libro vi. docuimus. Itaq; per hanc ipsam occasionem iniunctum eis Arnsteti fuit, vt confœderatorum nomine agerent cum Rege, sicut paulò suprà diximus.

Cæsar, accepta fide publica paruo cum comitatu ingressus iter mense Nouembri, cùm ad Galliæ fines Hispaniæ propinquos venisset, regis filios duos Hẽricum atq; Carolum, qui dispositis equis contenderant, & Connestablium, qui multò antè, magna cum nobilitate præcesserat, offendit: ab ijs receptus, ac deinde per mediam Galliam & amplissimas vrbes deductus, cùm Locham, in Biturigibus, venisset, obuium habuit Regem ipsum, ex recenti morbo tunc vix recreatum. Facto deinde per Aureliam itinere, Calendis Ianuarij Lutetiam est ingres- 1540.
C sus, medius inter regios liberos, gladium prægestante Connestablio. Nec enim vllum aut festæ lætitiæ genus aut honoris, quo mens hominis capi possit, prætermissum fuit. Legatus autem eò venit à Pontifice, Alexander Farnesius cardinalis, & vnà cum cardinali Bellaio, ciuitatis episcopo, & in æde primaria Lutetię Cæsarem excipit. Commoratus ibi Cæsar in septimum vsq; diem, discedit, comitante rege in Veromanduos, filijs autem Valencenam vsq; deducentibus, oppidum Hannoniæ. Rex in magnam ac propè certam spem venerat, recuperandi Mediolani, sed longè secus accidit, vt infrà dicemus. Quo tempore Cæsar erat cum rege Galliæ, splendidissimam miserunt ambo legationem ad Venetos, Cæsar quidem, Alfonsum Daualum, Insubrię, Gallus verò, Claudium Hanebaldum,
D Pedemontij præfectum. Hi multo sermone patres monebant, vt in hac potentissimorum regum amicitia, suum quoq; studium adiungerent, & ad Turcarum oppugnationem omnia conferrent. Illi verò, cùm legatos demum honorificè dimisissent, re tota diligentius exquisita, Turcam, quicum inducias habebant, omninò sibi reconciliandum esse iudicabant. Itaq; transactione demũ facta, cùm Naupliam & Epidaurum ei tradidissent, pacem ab eo redimunt. Sunt qui dicant, Gallos, etsi palàm eos hortati fuerant in eam sententiam, vti Cæsaris legatus fecerat, occultè tamen eis insusurrasse, vt suis rebus prospicerent, neq; tantum in se periculum, cui essent ipsi cumprimis expositi, reciperent. Ipse quidem rex, in quadam deinde contra Cæsarem apologia, rempublicam Venetorum, ab illo perditam,
E opera sua subleuatam, & intercessione recuperatam esse dicit. Venetorum legatus, Aloisius Baduarius, de pace missus ad Turcam, omnes alias conditiones deferre prius, & duas illas vrbes ad extremam necessitatem reseruare iussus erat. Sed Turca qui decretum senatus iam antè per indicium acceperat, expostulans cum eo, quòd mandata sua non satis explicaret, non nisi traditis illis locis pacisci voluit. Obstupefactus ille, cùm arcana reipublicę prodita esse videret, illud, quod alioqui tandem facturus erat, quantumuis inuitus atq; dolens permittit. Vbi domum reuersus rem omnem exposuisset, attoniti patres, post diligentissimam peruestigationem quosdam comprehendunt, & criminis cõuictos capite plectunt. Ex ijs quidam in Gallici legati, episcopi Monspessulani, diuersorium, velut in asylum perfugerat. Mittuntur ergò satellites, qui totam domum perquirant: sed

Cæsar Lutetiam venit.

Cæsaris & regis ad Venetos legatio.

Venetorum ad Turcam legat.

Arcana Veneti senatus Turcæ prodita.

Proditorum supplicium.

1540. cùm aditu prohiberentur, senatus ex armentario iubet educi machinas ad euertendam domum. Itaq; Galli, cùm periculum suum viderent, illum exhibent. Senatus deinde, quamobrem ita fecisset, ad regem perscribit, ne legato factam putaret iniuriam. A

Cæsaris aduentus in Belgium. *Protest. legati ad Cæsarem.*

Aduentante Cæsare in Belgium, Ferdinandus rex ab Austria profectus, eò quoq; venit: deinde, Protestantium legati, sicut Arnsteti conuenerat. Hi multam initio precati salutem Cæsari, & ob reditum in Germaniam gratulati, de criminationibus aduersariorum audire sese dicunt, qui pertinaciam, & supremi magistratus odium, & inquietudinem animi, studiumq; turbandæ reipublicæ sibi tribuant. Sæpe quidem optasse de his rebus, coram sese purgare, & nunc propter oblatam occasionem gaudere plurimùm. Ac primò quidem, cùm hoc tempore Deus Euangelij sui cognitionem excitarit, non se potuisse non illam complecti: non quidem vel ipsius vel vllius mortalium offendendi, sed salutis & perpetuæ fœlicitatis consequendæ causa. Nam cæteris in rebus omnibus obedientiam ipsi præstitisse, & nunc eiusdem esse voluntatis: idq; Francofordiana posse doceri actione postrema. Cùm autem ante annum & amplius eò scriba Henrici Brunsuicensis, prope Cassellum in Lantgrauium incidisset, & ob grauem suspicionem esset detentus, patefacta fuisse quorundam consilia, qui nimirum eò spectabant, vt cum alijs persuasissent à Protestantibus parari bellum, ad arma quoq; illos inflammarent. Hæc etiam ad ipsum haud dubiè delata, causam dedisse, cur fœdus aduersarium fieri permiserit. Post initum etiam fœdus, conscriptum ab illis fuisse militem, & ab se quoq; postea defendendi sui causa, & magni rem periculi fuisse, nisi scribam intercipi contigisset, & nisi Palatini principis atq; Brandeburgici summa fides atq; studium interuenisset. Cùm verò eius rei crimen & inuidia præter omne meritum in se conferatur, & editis libellis eiusmodi calumniæ sint abundè refutatæ, putare se, non ipsum in eius fœderis, de quo nunc increbuit, societatem fuisse venturum, si quidem de re tota verè compertum habuisset. Itaq; rogare plurimùm, ne delationibus illis fidem habeat, & si quid in posterum deferetur, vt sibi renunciet, quò respondere possint. Orare etiam, vt de cōsilijs & actionibus Henrici Brunsuicensis inquirat, operamq; det, ne quid eiusmodi posthac sibi sit metuendum. Quòd etiam ipsis tribuatur, quasi de religione & recta emendatione minimè sint soliciti, calumniam esse. Nam & hanc suam esse præcipuam curam, nec vnquam defugisse veram cognitionem: quod quidem plurimis documentis, & actione vltima Francofurtensi, & Lantgrauij literis, ad Ferdinandum Regem à conuentu Francofurtico scriptis, demonstrari posit. Iis literis eum rogari, vt doctorum hominum curet institui colloquium. Idem nunc etiam orare se plurimū, & petere, ne secus de se statuat, quàm de ijs, qui & religionis concordiam & reipublicæ salutem vehementer expetant, & ipsius quoq; causa, quantum fas & æquum sit, omnia velint. Ante annum quartum videlicet, ipsum ab Italia misis literis, ad componenda disidia religionis, non vim & arma, sed rationem atq; veritatem adhibiturum se nuntiasse. Nuper etiam eiusdem sententiæ literas ab Hispanijs ad Palatinum & Brandeburgicum dedisse, causis, quamobrem negotio religionis vacare tunc non posset, explicatis: quod sibi quidem auditu fuerit pergratum, & precari Deum, vt hanc ipsi mentem confirmet: Francofurti verò transactum esse de multis rebus, & pactas inducias, ea lege, si quidem intra sextum mēsem eas ipse probaret. Id quidem nondum esse factum, & iampridem exisse tempus illud semestre, & Cameræ iudices aduersum se pronuntiare in causis merè religiosis, & proscriptionem etiam vrgere Mindensiū, planè contra ipsius atq; etiā Ferdinandi regis mandatum. Quanto autem istud fiat Imperij dispendio, ipsum intelligere atq; videre. Quapropter orare, vt authoritatem suam interponat: nam B C D E

Scriba Brunsuicēsis interceptus. *Cæsaris ad Protestan. literæ:*

alioqui

A alioqui nec deliberationem de bello Turcico, nec illud doctorum hominum toties optatum colloquium institui posse. Nam vt respublica rectè constituatur, imprimis opus esse firma & perpetua pace, quam omnes ordines Imperij probent. Hoc & ad ipsius pertinere gloriã, qui iam pacifici Cæsaris nomen sit consecutus, & Germaniæ futurum esse perquam salutare. Cùm ad xxiiij. Februarij diem Cæsar ipsos audiuisset Gandaui, pręsente Granuellano, re deliberata se responsurum dixit. Eodem ferè tempore, quo legationem ad Cęsarem mittebant, Gallię quoq; regi scripserunt, Annis aliquot proximis, eum & literis & legatis multam ipsis declarasse beneuolentiam, & de cõcilio quoq; rectè sensisse, veritate nimirum ac *Protestan. ad regẽ Galliæ literæ.*
B ratione potius agendum esse, quàm armis atq; manu. Periucundam certè voluntatem hanc ipsius atq; iudicium sibi fuisse, quod ęquitatis ab eo studium atq; tutelam suscipi viderent. Itaq; se vicissim, quantum omninò facere licuit, operam dedisse, ne parum esse grati viderentur atque ciuiles: quamobrem putare, quæ fuit ipsius antehac, eandem nunc etiam esse mentem & affectum. Porrò quòd ipsorũ magistratui summo, Cæsari, sit amicitia coniunctus, lætari sese plurimùm, & reipublicæ gratulari, cùm alijs de causis, tum eò maximè, quòd ad pacandam Ecclesiam sperent maximi futurum hoc esse momẽti. Morte coniugis tardatum adhuc fuisse Cæsarem & impeditum, quò minus, quod anno superiori decretum Francofurti fuit, repræsentaret. In hac autem animorum consensione facilè rem posse,
C iudicio quidem suo, promoueri, si quidem ipse conatum in eo Cæsaris adiuuet, ac veluti manum porrigat. Quod imprimis eum facere cupiant, vt videlicet ea ratione, quæ Francofurti fuit inita consulatur Ecclesiæ. De Cęsaris quidem egregia voluntate nihil se dubitare, legationem quoq; ad illum misisse, de qua benè sperent. Sed aduersarios excogitare subinde noua consilia, quibus institutum hoc impediant & euertant. Cùm enim causæ diffidant, non eos posse rectam vllam veram disceptationem ferre. Quòd autem illam expetant ipsi, nullo certè fieri metu, quasi potentiam illorum extimescant, si quando fortè coacti vim iniustã se iustis armis depellent. Sicut enim nemini nocere cogitent, ita etiam, si qua vis intentabitur & iniuria, satis habere se virium atq; neruorum, Dei beneficio, vt se *Aduersarij Protest. cognitionem causæ refugiunt.* *Protestan. potentia.*
D suaq; defendant. Deinde, præsidium & opem ab eo se expectare, cuius nomine periclitentur. Causam enim hanc tam esse piam & honestam, vt nullum sit recusandum discrimen. Sed moueri se reipublicæ periculo. Nam etsi digni sint quos Deus verberet, tamen quia sit incredibilis oritura Germaniæ vastitas bello ciuili, nihil optare se vehementius, quàm vt placidè res tota componatur, vtq; suæ voluntatis atq; cõsilij testimonium illustre supersit ad omnem posteritatem. Aduersarios autem ingenti quodam odio flagrare, nec ad æquitatem adduci posse, nec alium huius conflictationis apparere finem aut exitũ, quàm vt Imperij vires, quibus erat oppugnandus publicus omnium hostis, Turca, mutuis lanienis atterantur & omninò concidant. Id verò minimè sibi oportere tribui: & quocunque
E tandẽ modo res cadat, fore tamẽ, vt quæ nunc illi pertinaciter recusant, aliquando recipere cogantur, Deo nimirum sui nominis gloriam vindicante.

Ad Calendas Martias, principum & ciuitatum Protestantium legati Smalcaldiam veniunt, vt erat constitutum: vnà quoq; venerunt theologi, Ionas, Pomeranus, Melanchthon, Cruciger, Bucerus, eisq; fuit iniunctum, vt formulam conscriberent, qua putarent cum aduersarijs agendum esse de conciliatione doctrinæ. Hoc in conuentu deliberatum fuit, de ijs rebus, quæ nuper indefinitæ remanserant Arnsteti, sicut suprà dictum est. Interea Dulcius & Burcartus, quos in Angliam iuisse diximus, redierant, & vij. die Martij, Smalcaldiæ referunt de statu religionis per Angliam. Propter anni superioris decreta, non quidem admodum animaduerti, sed tamen Hugonem Latimerum & Salisbergensem, epi- *Protestan. conuẽtus Smalcaldiæ.* *Duo episcopi in Anglia ob Euang. capti.*

 scopos

1540. ſcopos, religionis cauſa captiuos, nondum eſſe dimiſſos, & Cromelium, qui ſummo ſit loco, inflectere regis animum atque mitigare. Sed & regem ipſum in familiari colloquio ſuam aperuiſſe mentem, & ſic exiſtimare, Proteſtantium theologos non rectè ſentire de coniugio ſacerdotum, de cœna Domini quam vocant vtraque ſpecie, deque Miſſa priuata: & petere, vt de his alijsque rebus neceſſarijs ad ſe copioſè ſcribant, ſuæque ſententię cauſas adducant. Se curaturum inuicem, vt ſui regni viri docti reſcribant, quò ſic ad veri cognitionem aditus fiat. Cromelio etiam & alijs nonnullis videri conſultum, vt ſplendida mittatur ad Regem legatio, & cum his vnà Melanchthon. Nam ſi mediocris aliqua fieri poſſet doctrinæ conciliatio, Regem eſſe magnam vim pecuniæ collaturum in fœdus, quod cum ipſis facere cogitet, non de religione tantùm, ſed in vniuerſum. Valde enim Regem mirari, cur religionis tantum nomine ſint confœderati. Futurum enim, vt bellum ipſis inferatur, longè alio titulo. Paucis interiectis diebus, theologi ſcriptum exhibent, cuius hæc erat ſumma: non eſſe diſcedendum à veſtigijs Auguſtanę confeſsionis, et huic adiunctæ pòſt apologiæ. Sententiam hanc omnes alij theologi abſentes deinde comprobarunt, miſsis eò literis. Ad hoc tempus Henricus Brunſuicenſis Gandauum venit. Pridie Idus Martij, Cæſar Proteſtantium legatis per Corneliũ Schepperum reſpondet, benignè quidem ſic ſatis, verùm ita tamen, vt an pacem præſtare vellet, intelligi non poſſet. Legati ergò permiſſu Cæſaris paulులum diuertunt: mox redeunt, & vt actione interdicat Camerę, pacemque concedat, orant. Ad ea Cæſar, quod in hoc tempore reſpondeat, nihil habere ſe præterea dicit, deliberaturum autem amplius. Hoc reſponſum Smalcaldiæ recitatum fuit decimo pòſt die. Poſtridie deinde Paſchatis, qui tum erat Martij dies xxix. venerunt eò Principes ipſi. Gliſcebat id temporis inter Granuellanum & Heldum æmulatio quædam atque ſimultas, quæ tandem hunc exitum habuit, vt Heldus loco ſummotus curia decederet, ac vitam priuatam ageret. Nam ille præſtabat authoritate, & Heldum in crimen odiumque vocabat, quòd in concilijs & actione nimium eſſet vehemens, quòd Cęſarem nihil tale cogitantem & inuitum propemodum in bellum pertraxiſſet. Cumque nõ obſcuram ſuæ voluntatis daret ſignificationẽ Granuellanus, quaſi concordiam & otium publicum amaret, interpellatus à Proteſtantibus ad pacis conſilia Cæſarem inflexit. Et ipſe quidem initio, tanquam ſuo nomine, Smalcaldiam mittit interceſſores atque legatos, Theodoricum Manderſchittum, Gulielmum Nuenarium, Comites, magni conſilij ac dignitatis viros: quanquam ille graui valetudine detentus in via reſtitit. Poſtulata quidem erant ſatis moderata, ſed tamen illud ſignificabant, propè perſuaſum eſſe Cæſari, quaſi religionem minimè ſpectent, neque pacem ex animo petant, ſed bonis & facultatibus Eccleſiarum ad ſe transferendis tantùm incumbant, & diſsidijs lætentur, & auerſa ſint ab eo voluntate, magiſque propendeãt in partes eorum, qui ſimultates cum ipſo manifeſtas & inimicitias exercerent. Hæc autem ad Cæſarem delata fuerunt, partim ab aduerſarijs, partim à Gallis, vt quidem pro certo dicitur. Nã quo tempore per Galliam Cæſar ibat, & ad ſummam arctiſsimamque neceſsitudinem omnia ſpectare videbantur, patefacta quædam ei fuiſſe dicuntur, & exhibitę Smalcaldicorum ad Regem literę. Quidam hoc ipſi Regi tribuunt, alij autem Conneſtablio, cuius erat præcipua tunc authoritas, & ſummum in pacificandis regibus ſtudium, & non optimus in Proteſtantes, ob religionem, animus.

Scriptum theologorum Proteſtãt.

Cæſaris ad Proteſtant. reſponſio.

Æmulatio inter Heldum & Gãruellanum.

Falſa Cæſaris perſuaſio.

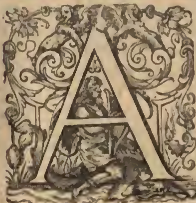
IOAN-

A IOANNIS SLEIDANI 1540.

COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

ARGVMENTVM LIBRI XIII.

B *Protestantes respondent ad postulata Cæsaris, atq; multis argumentis probant se potius rationem habere pietatis & religionis, quàm incumbere transferendis ad se Ecclesiarum bonis & facultatibus. Confutant etiam argumenta regis Angliæ. Cæsar cùm animaduertisset in Gandauenses, dat literas, quibus conuentum indicit protestantibus, ad quas respondent. Pontifex mittit legatum Farnesium illum, qui Lutetia profectus cum Cæsare fuerat in Belgiū. Hic longa oratione in illos inuehitur. Interim rex Galliæ in amicitiam admittit principem Cliuiæ, cui neptem è sorore dat in matrimonium. Pontifex hoc tempore bellum faciebat Perusinis. Angliæ rex Annam Cliuensis principis sororem repudiat. In conuentu Haganoæ de quibusdam religioni capitibus transigitur: reliqua differuntur in conuentum, quem Ferdinandus indicit Vuormaciæ, quò Granuellanus cùm nauium præmisisset, venit, et orationem habet. Sequutus est Campegius legatus pontificius, qui orationem ipse quoq; habet, colloquium abrumpitur, & tota actio ad Ratisbonæ comitia reijcitur Lutherus acerrimè respondet libello Henrici Brunsuicensis: vbi fit mentio pallij carißimi, quod vendit Romanus Pontifex. Inchoatur C actio Ratisbonæ. Cæsar in Aphricam traijcit. Granuellanus librum qui Interim inscribitur, collocutoribus exhibet: Princeps Cliuensis filiam regis Nauarræ in vxorem ducit.*

AD ea Protestantes Aprilis die vndecimo prolixè respondent: & Primò quidem permagnas, inquiunt gratias agimus Granuellano, qui Cæsari semper author fuit, vt ratione causam hanc explicaret. Quæ sanè virtus maximam laudem meretur. Deum quoque precamur, vt hanc tam præstantem voluntatem in eo confirmet. Quid enim gloriosius, quàm publicas offensiones moderatis consilijs et prudētia componere, D sine cæde & sanguine? Rogamus autem in vniuersum, ne quis arbitretur nos delectari simultatibus & dissensionibus Ecclesiarum, aut emolumentum aliquod captare priuatum, aut proteruia quadam à cæteris gentibus, contra multorum seculorum inueteratam consuetudinem, defecisse. Tantū enim & tam acerbum odium aduersariorum, tātos labores atq; molestias, tantos sumptus atq; dispendia, tot tantaq; multorum annorum pericula, non imprudenter, nec inconsultò, neq; temerè suscepimus. Verùm, vbi de doctrina fuit in Ecclesijs nata dissensio, quod olim non semel accidit non licuit nobis, hominum gratię consequendę causa, veritati resistere, multò minus illorum facta probare, qui magna crudeli- E tate grassantur in homines innocentes. His nimirum tantis & tam grauibus de causis, tamq; pijs & veris, cogimur nos illis opponere, & secessionem facere. Notum est enim atq; manifestum, magnos & intollerabiles errores, ab eis non verbo solùm, sed etiam armata violentia propugnari. Magistratus est autem officium vt ab iniusta vi suos defendat. Et quoniam in crimen atq; suspicionem vocari nos audimus, quasi non gloriam Dei nec emendationem Ecclesiæ, sed commoda solùm nostra spectemus, Granuellanū oramus, vt de eo nos ad Cęsarem purget. Scimus equidem id genus calumnias ab aduersarijs longè lateq; disseminari, quò veram religionem & nos in odium adducant. Sed in Senatu Cęsaris, quem in hoc tam sublimi fastigio Deus collocauit, indagari veritas & locum habere sola debet, falsis omnibus exclusis delationibus. Nam quia causam illi tuentur

Responsum Protest. ad Granuellanum.

1540. iniustam & infirmam, quia suos errores passim ab omnibus impugnari vident ac A
reprehendi, quia doctrinam Euangelij refutare non possunt, ideò sibi aliunde colorem asciscunt, & ista nos criminatione premunt, ac vulgò traducunt. Sed prҿter officium est & valde indecorum Episcopis, quò de bonis ita Cҿsarem solicitant et vrgent, quasi in eò summa sit posita reipublicҿ Christianæ: nec interim de tollendis tot tantisq; vitijs & erroribus, quos ne ipsi quidem dissimulare possunt, verbum vllum faciunt. Prima sanè cura debebat illis esse de religione, deq; pura doctrina conseruanda in Ecclesijs. Nunc autem eo tendunt ipsorum cogitationes omnes, quomodo suas opes, potentiam, luxum atq; splendorem defendāt. Sciunt ipsi, non de bonis Ecclesiarum esse litem, sciunt etiam illa non à nobis expeti: sed suis impijs consilijs et oppugnationi veritatis, hoc velut vmbraculum et tegumētum obducunt, vt in huius doctrinæ perniciem animos regum incendant. Nostri enim ordinis nemo quicquam occupauit bonorum Ecclesiæ, quod sit alieni iuris atq; ditionis, nemo quicquam ademit vlli Episcopo: sed ipsimet Episcopi iurisdictionem suam proiecerunt, postquam illa cœpit minus esse quæstuosa. Sed neq; ritè norunt illam administrare. Deinde, quæ dicuntur canonicorum collegia, planè suum obtinent. Ipsi verò contrà, multas Ecclesiarum nostrarum facultates occuparunt, & suis interdicunt, ne census annuos nobis persoluant, & quum olim de facultatibus decidere quid annuum et conferre soliti sint in Ecclesiæ ministros ac ludimagistros, nunc adeò nihil contribuunt, vt ciuitatibus in huncvsum sumptus sit omnis faciendus. Quæ quidem ciuitates, cùm & onera multa subeant, & in magnis versentur periculis, verisimile profectò non est, auaritia quadam impulsos causam hanc tueri. Sed inimici nostri, præsertim ij, qui præfecturas venantur Ecclesiarum, odiosè nos apud Cæsarem ita deferunt. Nobis autem esset optabile cumprimis, vt de cœnobijs [illegible] m omnem Cæsar exactè cognosceret, et causam sciret mutati status monastici, & quemadmodū ea bona, partim in Ecclesiҿ ministros populiq; doctores, partim alios consimiles in vsus pios erogantur. Intelligere quoq; Cҿsarem vellemus, quomodo aduersarij rapiunt ad se, quicquid est bonorum, quomodo nō cœnobia tantùm, sed alias etiam Ecclesias planè spoliant et exuunt, ita quidem, vt intra fines ipsorum, Ecclesiæ complures et desertҿ iaceant, & in paganismum prorsus degenerent. Prius verò, quàm plura de eo dicamus, obtestamur Granuellanum, vt pro ingenij sui præstantia secum ista perpendat. Nam etiamsi nostrum hic esset aliquod compēdium, facilè tamen cogitari potest, non hanc, sed longè aliam et multò grauiorem esse controuersiҿ causam. Neq; nos propter tam exigua bona velle tantam acerbitatem odij, tantum laborem, curam atq; periculum subire. Deinde, si periculis omnibus omissis, cōferantur sumptus quotidiani, quos in hanc causam facimus, cum illis cœnobiorum prouentibus, mox apparebit, quātò sint hi minores illis. Et hos quidem sumptus iam suprà xv. annum sustinemus, & crescunt indies cum sumptibus pericula. Cum etiam ad conatus & indefessum odium aduersariorum respicitur, quis est omnium Principum tam imprudens, tam incogitans, qui suas fortunas omneis, in tantum discrimen, ob tantula bona deuocare velit? Itaq; Cæsarem obsecramus, ne quid tale suspicetur. Ipsius enim amicitiam, & otium reipublicæ longè præferimus rebus omnibus humanis. Ex aduersarijs etiam ij, qui nostræ ditionis & rerum statum habent exploratum, hac suspicione dubio procul ipsi nos liberant. Nam ex ijs bonis minimum quid ad nos redire sciunt. Quòd autem tanto cum onere & discrimine doctrinam hanc profitemur, vna solùm est & præcipua causa, nimirū quia Deus hoc à nobis requirit, vt Filij sui nomen et Euangelium profiteamur. Iubet enim, vt falsum et impium cultum defugiamus, et grauissimè vetat, ne sҿuitiam illorū probemus, qui veram doctrinam persequuntur. Nunc de cœnobiorum possessionibus

Episcoporū pro ollis studium. (line 4, beside "officium est")

Pontific. rapinæ. Ecclesiæ status miserabilis.

Sumptus Protestan. pro religione.

Marginal letters: B, C, D, E.

A nibus loquemur, & aduersariorum querimonijs respondebimus, & cur mutata sint collegia monachorum, explicabimus. Exorta per Germaniam Euangelij luce, vitijsque detectis & reprehensis, multi, praesertim doctiores, vitae genus illud Pharisaicum sua sponte deseruerunt, et ex ijs nonnulli, quò literarum studijs operam darent, & aliud vitae genus non impium sectarentur, pecuniarium aliquod subsidium flagitabant. Cùm igitur non solùm in nostris, verùm in aduersariorum quoque coenobijs haec incidisset mutatio, passim ijs in locis, vbi monachi superarent, viros bonos constituimus, qui falsam doctrinam atque cultum reprehenderent. Iis etiam, qui mallent ibi manere quàm emigrare, satis de victu necessario B prospeximus, imprimis autem & diligenter cauimus, ne qui vel aetate vel valetudine essent affecta, rem vllam desiderarent: & huiusmodi quidem coenobia sunt etiam hodie nonnulla nostris in finibus. Fuit hoc sanè nostri officij, tanquam Magistratus, agnita veritate falsam religionem abolere, & prouidere ne dissiparentur ea bona, praesertim cùm & monachi passim dilaberentur, & ex ipsis nonnulli cogitarent ea priuatos in vsus auertere. Deinde, nulli erant in coenobijs ad procurandam vel agriculturam vel rem domesticam idonei. Sic igitur mutatus est illorum status. Nec enim aliunde voluimus accersere monachos, & illis summittere, ne Ecclesiae nostrae turbarentur. Ideoque bonam prouentuum partem, ad Ecclesiae ministeria conuertimus, & in vsus eorum, qui vel egestate vel aduersa vale- C tudine premuntur, & in ludos quoque literarum. Et his quidem rationibus annui coenobiorum census non nihil sunt accisi. Quicquid autem ex ijs bonis reliquum est, asseruatur, vt sit, quod in tenuiores Ecclesias, in Sacerdotes egenos, & adolescentes rei literariae deditos erogari possit. Nam is nunc est temporum status, vt cogitandum sit omninò de rationibus alendae iuuentutis, quò suppetant Ecclesijs olim & reipublicae homines idonei. Quae verò sunt reliqua bona, non recusamus ad pios & salutares vsus reipublicae concedere, pro legitimi concilij, si quod erit, aut Imperij conuentus arbitrio. Huc enim propriè pertinet Ecclesiae facultates, vt & sacrae literę testantur, & veteres leges atque concilia. Quod cùm ita sit, petimus inuicem, vt aduersarij quoque sinant illa bona consimiles in vsus applicari. Iam D enim in plerisque ciuitatibus nulli prope sunt aut admodum exigui paroeciarum census: atque interim tamen Episcopi caeterique proceres, qui possessiones illas tenent, nullum munus aut in templis aut in scholis obeunt. Itaque literarum ludi maximo cum reipublicae detrimento paulatim intereunt. Sunt igitur, vt antè diximus, inueniendae rationes vulnus hoc sanandi. Deus enim ideò genus humanum condidit, & Magistratum in hoc constituit, vt in eiusmodi coetibus veram ipsius cognitionem homines addiscerent. Ideoque regum est atque Principum, prouidere, vt haec officia tam necessaria cumprimis administrentur. Nos quidem etiam paratissimus, idoneè cauere de legitimo vsu possessionum illarum, nostris in finibus, modò idem faciāt aduersarij. Videmus enim palàm homines parum fru- E gi, parumque temperantes & reipublicę prorsus inutiles imò graues, in istis bonis helluari totos. Atque vtinam Cęsar de nostris aduersarijs rem omnem sciat. Iis nimirum locis ipsorum ditionis, vbi census habent annuos Ecclesię nostrę, illi sibi sumunt eos atque seruant. Quumque nos nostra repetimus, & quos ipsorū Ecclesię nostris in finibus habent prouentus, illis, vt inuicem tollant, permittimus: ecce cōditionem repudiant, ad eamque rem Camera facem admouet. Aequalitas, vt prouerbio dicitur, est altrix et nutricia pacis. Quod si iam illis otiū et Germanię tranquillitas esset cordi, sanè non ad hunc modum agerent. Verùm ne suis quidē ipsi parcunt Ecclesijs, et nouā subinde pecuniam atque stipendiū illis imperant. Et quoniā pios doctores finibus eijciunt, desertę manent et solitarię cōplures paroecię et dissipantur bona, deinde cęnobia si prorsus exugunt, vt quibusdā in locis monachi prouerbia dicant,

1540.

Cur mutata monachorum collegia.

Bona monasterio in quos vsus expensa.

Alenda iuuentus in spem ministerij.

Paroeciarum census exigui.

In quem vsum genus humanum sit conditum.

Sacrorum helluones.

Aequalitas pacis altrix.

Facetum monachorum prouerbium.

1540. dicant, prȩter campanarum sonitum & chori cantum nihil ipsis omninò relinqui. A
Hoc ipsum verò magnam vulgo licẽtiam facit, et periculum est, ne religioni summam adferat aliquando perniciem. Esset profectò nobis valde gratum, si de re tota Cȩsar diligenter inuestigaret, & percunctaretur, quibus in locis Ecclesiæ ministri benignius & honestius tractentur, Ecclesiæ & ludi literarum melius constituantur, Ecclesiȩ ministeria decentius peragantur, vtrum nostris in ditionibus, an apud aduersarios. Hunc laborem si Cȩsar et cogitationem susciperet, non foret opus vllo nostro sermone vel defensione facti. Nimirum res ipsa pro nobis verba faceret, eumq; permoueret ad instituendam veram emendationẽ status Ecclesiȩ. Nunc verò, quando crudelitas exercetur, quum sacerdotes innoxij necantur, quũ B
sæuitiæ nullus adhibetur modus, futurum est, vt sublatis hominibus idoneis, magna sequatur, & ad posteritatem propagetur barbaries. Clarum est igitur, nullam interuenire nostram cupiditatem, quando sanè prȩter molestiã & pericula nihil ad nos redit. Quum interim aduersarij, minimè soliciti de Pontifice, quem tantopere iactare solent, quantam omninò lubet, prȩdam agant ex Ecclesiȩ possessionibus, & prȩterea magnis remunerentur prȩmijs atq; beneficijs, vt verã doctrinam obstinatè persequantur. Quòd etiam arbitrio concilij reliqua bona summittimus, vt ante dictũ est, id speramus bonis omnibus ad nostri defensionẽ satis futurum esse. Quòd autem aduersarij nobis attribuunt, quasi fictum sit & simulatum, quoties de conciliatione verba facimus, & quasi eo solùm hoc tendat, vt Cȩsaris con- C
cilia demoremur, causamq; trahamus, et legitimam impediamus cognitionem: id sanè perquam nobis est auditu graue atq; molestũ. Quid enim turpius quid magis impium, quàm in re sacra & religiosa fucum hunc & speciem simulatam obducere? Petimus igitur, quia grauis admodũ est ista criminatio, vt Cȩsar ea, quȩ purgandi nostri causa dicturi sumus, patiẽter & attentè cognoscat. Cùm ante annum decimum, in Augustanis comitijs, aduersarij nostri multam haberent ad Cȩsarem querimoniam de nostris Ecclesijs et nobis iniunctum esset, vt nostrȩ doctrinȩ, religionis atq; ceremoniarum rationem explicaremus nihil egimus astutè, nihil occultè, sed doctrinã nostram omnem claris verbis palàm professi sumus, vt omnibus constare posset, illam esse consentientem Apostolorũ doctrinȩ. Neq; dubita- D
mus, quin multos ea res nostrȩ religioni conciliarit. Quando videlicet nihil contra veteris Ecclesiȩ formulam docere, sed errores, qui se in Ecclesiam insinuassent, demonstrare nos atq; patefacere viderunt. Negari enim nõ potest, obrepsisse plurimos & grauissimos errores. De pœnitentia docebatur frigidè & perplexè: de gratia per Christũ accepta, de condonatione peccatorum, ne verbum quidem. Cȩna Domini prorsus erat & horrendum in modum per missam pontificiam contaminata. Notum est enim, missam priuatam esse rem nouam, & inuectam partim ignoratione, partim auaritia: ꝓpter ablatum sacerdotibus coniugiũ redundabant omnia turpissimis exemplis: doctrina de clauibus & Ecclesiȩ potestate tota iacebat, eamq; sibi potestatẽ Pontifex ad sui tantùm dominatus confirmationem ven- E
dicabat, & infinitis propè legibus atq; prȩceptis hominum mentes onerabat, idq; subinde viri docti & iudicio prȩditi deplorabant. Vt autẽ Ecclesijs præficerentur homines idonei, nulla prorsus erat cura. De his tantis tamq; necessarijs rebus, quȩ esset nostra sententia, coram Cȩsare testificati sumus Augustȩ, & extãt in publica luce nostrorum hominum ea de re libri. Complures etiam aliarum nationum viri docti fatentur, ex his ipsis libris puram se doctrinam hausisse. Non ergo defugimus lucem. Et cùm Augustæ tentaretur conciliatio, nihil egimus insidiosè, nihil callidè, sed concordiæ nos esse cupidos, & siquidem aduersarij præcipua dogmata reciperent, de rebus medijs non admodum nos fore contentiosos, demonstrauimus. Et quanquam moderatæ fuerunt à nobis tunc propositæ rationes, minus amicè

Premia veræ doctrinæ persecutorum.

Impium est fucum facere in re sacra.

Augustana confeßio.

Origo Missæ. Exempla turpissima ex cœlibatu Sacerdotum.

A amicè tamen & æquè nobiſcum agebatur. Atq; vtinam Cæſari conſtet, quomodo tum ſeſe geſſerint aduerſarij delecti. Nimirum frequenter ad initium actionis hoc dicebant, nolle ſe vel tantillum de ſua opinione & doctrina decedere, ſed quicquid facerent, eò fieri, vt in ſuam ſententiam nos adducerent. Itaq; cœperunt loqui de dogmatis, de Diuorum inuocatione, de Miſſa priuata, de ſatisfactione, & nihil in his erroris ineſſe dicebant. Non igitur colloquium iſtud erat, in quo ſolidis argumentis & Scripturę teſtimonijs, quid verum eſſet, inueſtigaretur: ſed erat faſtuoſa quędam actio, quę manifeſtos errores cõfirmaret. Et quoniam ipſis tunc non fuimus aſſenſi, nunc illud ſic interpretantur, quaſi tantùm ad ſpeciem ſit à no B bis actum de conciliatione, non ſyncerè neq; reuera, ſed diſtinendi Cæſaris et eludendæ cognitionis cauſa. Nam conciliationis verbum ſic accipiunt, vt deſerta veritate cauſam ipſorum approbemus. Ab Auguſtano autẽ conuentu nulla fuit de his rebus inſtituta diſputatio: quod tamen per nos minimè ſtetit. Imprimis enim optamus, vt viris bonis atq; doctis liceat de his rebus omnibus conferre & liberè pronuntiare. Quapropter oramus, ne quis huic illorũ criminationi fidem habeat. Nam ſi defugeremus lucem, vel ſi nos puderet cauſæ, non eſſet difficile ab ea diſcedere, & magnam apud illos inire gratiam. Sed cùm certò ſciamus, omnium hanc eſſe maximè piam & imprimis neceſſariam cauſam, ideò laborem hunc & diſpendia & pericula ſubimus, & Chriſti doctrinã profitemur, eamq; cupimus C & retinere & propagare, & Eccleſiæ tùm emendationem tùm pacem atq; concordiam optamus, & quod Francofurti ſumus ante annum conteſtati, nunc etiam ꝓfitemur, non defuturos eſſe nos colloquio & actioni conciliationis. Quam quidem vocem, ne quis erret, ſic accipimus, vt, videlicet Scriptura duce, quid verũ ſit exquiratur, & errores antiquentur, & vera doctrina locum in Eccleſijs obtineat, nam alioqui fruſtrà ſumitur omnis labor. Chriſtus Dei filius, è ſinu Patris, voluntatem ſuam atq; doctrinam nobis patefecit. Hic audiendus eſt, & pro iudice ſolus agnoſci debet. Quòd autẽ rectè negotium hoc et ordine diſceptari debeat, Cęſaris etiam literæ omnes atq; ſcripta ſatis oſtendunt. Et quomodo res acta ſit ab aduerſarijs, in Auguſtę comitijs, non ei patefactum eſſe putamus. Iam verò, quid ſit no- D ſtrę voluntatis, & quibus inſiſtamus veſtigijs, exhibita palàm, & deinde typis excuſa doctrinę noſtrę cõfeſsio, demonſtrat. Quam ſacris literis conſentire certò ſcimus, ideoq; deſerere nõ poſſumus. Pręter hanc ipſam doctrinã, quę prima & pręcipua eſt atq; ſummè neceſſaria, ſunt alię res quędam veluti medię, de ceremonijs, de Sacerdotum ordinatione, de iurisdictione, de viſitatoribus, de bonis Eccleſiarum, de cauſis matrimonij. Quicquid in his eſt controuerſum conciliari, noſtra quidem opinione, poterit, ſi prius de neceſſarijs illis dogmatis conueniat. Nam quoad pręcipuas res impugnant ãduerſarij, & crudeliter agunt, diſsidium tolli non poteſt. Quòd verò Cęſari nonnulli perſuadere conantur, permixtam eſſe doctrinę noſtræ multam hæreſim et errores, iniuriam nobis faciunt. Si quid autem E eſt quod nobis opponant, licebit id publicè faciant: ferent à nobis reſponſum. In apologia quoq; noſtra ſi quid fortè dictũ ſit vel breuius vel minus apertè, explicabimus. Deinde, ſi quid editum ſit et typis euulgatum, ꝙ mutari conueniat, nihil agetur obſtinatè, cùm detectum erit vitiũ. Scimus etiam imperitiores et infirmos offendi, quòd non eædem ſint in Eccleſijs noſtris vbiq; leges. Et quanquam nihil opus eſt eandem vbiq; formam retineri, modò de doctrina conueniat, tamen, quò minus hoc etiam in aliquo conuentu tractetur, non recuſamus. Cùm ergò, quid ſit conſilij noſtri, patefecimus, obſecramus Granuellanum, Cęſari ſit author atq; ſuaſor emendationis atq; pacis Eccleſiæ. Nam etiamſi manifeſta vitia & errores vi defendantur atq; potentia, ſemper tamen excitabit Deus, qui illos impugnent ac reprehendant. Quàm etiam ſit iniquum, & contra ius naturæ veram doctri-

1540.

Pontificiorum pertinacia.

Proteſt. non quærere Latebras.

Chriſtus ſolus audiendus.

Ceremonias ubiq; eaſdem eſſe nihil opus.

Errorum impugnatores perpetuò erunt.

1541. doctrinam velle vi & armis opprimere, & quam id politiæ Christianæ non conueniat, facilè potest intelligi. Cæsar Constantinus bis voluit Donatistas audiri palàm, etsi manifestè falsa docerent. Tertiæ verò cognitioni interfuit ipsemet, ne quod in illos decretum antè fieret, quàm exactè rem omnem percepisset, pulcherrimo nimirùm exemplo, quod nos moderationis & mansuetudinis commonefacit. Et quoniam hoc quoque tempore de multis grauissimis rebus est controuersia, Cęsarem speramus indicta causa nihil esse tentaturum armis. Ideoque petimus, vt quod Francofurti nobis per suum legatum promisit, colloquium, instituat. Nam ad ipsius hoc propriè pertinet officium, vt hominum saluti consulat, præsertim cùm Pontifices inflammati sint acerbissimo quodam odio, nec aliò spectent, quàm vt accensis Regum animis, homines innocentes ad lanienam rapiantur. Magnam etiam laudem Cæsar meretur, quam posteri quoque celebrabunt, quòd sanguinarijs illis consilijs hucusque non assenserit. Vult enim Deus, & mandat, Ecclesiæ suæ ministris beneuolentiam omnem & patrocinium præstari. Iam illud quod spargitur, inclinare nos ad hostes Cæsaris, eiusdem est generis, quo calumniæ superiores. Nam probari potest, belli tempore Cæsaris ducibus nos & artifices & puluerem tormentarium subministrasse, & nostros, vt quacunque ratione possent, illis gratificarentur, monuisse. Conditiones quidem oblatæ nobis fuerunt id temporis, nec mediocres, nec incómodæ: sed eas repudiauimus omneis, nulla certè alia de causa, quàm vt Cæsari fidem atque studium nostrum approbaremus. Quod si quis etiam nominatim hac de re sit delatus, & id palàm fiat, eius purgatione Cæsarem fore contentum arbitramur. Hæc autem omnia petimus, vt Granuellanus & secum expendat, & Cęsari recitet, nostrumque studium et operam & publicam ei conciliationem commendet. Nisi enim ab illa cessetur persecutione piorum hominum & immensa crudelitate, sequetur dubio procul horrenda quædam omnium Ecclesiarum vastitas. Pontifices enim & Episcopi malint omnem religionem aboleri potius, quàm emendationem admittere. Petimus etiam, vt querimoniam nostram de Camera Cæsari commemoret. Nam plerique socij nostri premuntur ab illis iniquissimè, contra leges & Cæsaris edicta, & minimis de causis excitantur ab illis grauissimæ lites, vt ex actione Mindensi liquidò constat. Lis enim est de lx. solùm aureis, quos in vsus parœciæ Senatus applicauit, quò reuera pertinent, & antiquitus conferri solebant. Sed aduersarij malunt hos ipsos prouentus ab hominibus otiosissimis turpiter consumi. Et quanquam eius vrbis Ecclesiastici diuitijs abundant, tamen hoc tantulum pecuniæ sibi auferri, & ad veræ Ecclesiæ ministerium impendi nolunt. Et hac tam leui de causa Camerales ad extremum persecuti sunt Mindẽses, eosque proscripserunt. Hanc verò tantam illorum insolentiam petimus in vniuersum cohiberi, & lites illas omneis aboleri, sicut Francofurti cum intercessoribus actum est. Hoc enim imprimis est necesse, vt fiat, si modò Cæsar pacatam vult videre Germaniam. Nam illorum sententiæ & condemnationes eiusmodi, quid aliud sunt quàm classica, quibus bellum nobis denuntiatur? Cui quidem vt resistamus, ipsa naturæ lex nobis commonstrat. Etenim, si fortè Cæsare eos non reprimat, & interim alij fortè copias conducant: quid aliud existimemus, quàm eas aduersum nos comparari? Qua quidem occasione facilè possit oriri magnum incendium, nobis etiam inuitissimis. Granuellanum ergo precamur, nostro nomine Cæsarem oret, vt illam toties à nobis quæsitam & flagitatam pacem concedat. Cùm ita respondissent, Idibus Aprilis finem actioni faciunt, & Theologis iniungunt, vt argumenta regis Angliæ de dogmatis illis quæ diximus, confutent, & is deinde libellus eò mittatur. Cui si fortè respondeant Anglicani theologi, & spes aliqua sit futuræ consensionis, placuit non esse recusandum colloquium. Vt autem fœdus cum eo fieret

Cõstantinus Donatistas audire voluit.

Pontificum scopus.

Protestan. à partibus Cæsaris stetisse.

Pontifices reformationis impatientes.

Actio Mindensis de lana caprina.

Cameralium sententiæ sunt classica.

A B C D E

fieret

A fieret extra causam religionis, nemini visum fuit. Vt etiam pro ijs ad Regem intercedatur, qui doctrinæ causa per Galliam paterentur, decretum fuit: sed ita, vt de statu Galliæ prius cognoscatur deq; voluntate regis, & an locum habitura putetur intercessio. Postea de bonis Ecclesiasticis & de singulorum querimonijs decreta fiunt, & Heilbrunensibus consulitur, vt Missam Pontificiam è certis templis, quod nondum fecerant, exterminent, promissis auxilijs ad eam rem, si quid forte periculi contingat. Postremò, quid sit opus facto, constituunt, si forte Cæsar aut pacem repudiet, aut ambigue respondeat, aut Camera suo more pergat, aut copiæ conscribantur occulte.

1540.

Protestant. ad regem Galliæ intercessio.

B Dum hæc geruntur, Cæsar animaduertit in Gandauenses, & seditionis authores capite plectit, & ablatis armis, cùm priuilegia & beneficia omnia ipsis ademisset, arcem ibi construit, & præsidium in capite ac ceruicibus illorum collocat. Frequens autē est ei ciuitati, suis vt principibus resistat, vt suprà quoq; diximus. Fecit hoc in Carolo Burgundo, Cæsaris proauo, in Philippo abauo, in Ludouico Flandriæ Comite Philippi proauo materno, quos omnes hic Cæsar vltus esse videtur. Nec enim vnquam ita repressi fuerūt, vt in hoc tempore. Decimo octauo deinde Aprilis die, Cæsar dat literas ad Saxonem atq; Lantgrauium, cum Ferdinando fratre, Romanorum rege, se collocutum esse inter alia de statu Germaniæ, maxime verò de dissidio religionis, quod compositum esse cupiat. Etenim, sicut C antehac nihil in eo prætermiserit, ita nunc etiam eiusdem esse voluntatis, modò suum hoc studium ipsi agnoscant, nec eo abutantur, & quòd verbis atq; promissis iam olim præ se ferunt, pacis desiderium, re ipsa nunc tandem repræsentent. Multas quidem suas interuenisse plurimis nunc annis & lenes admodum actiones, verùm ijs nihil adhuc esse profectū, & eò nunc omnia spectare, vt nisi quamprimum succurratur, ingens quędam futura sit reipublicæ dissipatio, maximiq; motus omnium ordinum. Ac licet ita sit, tamen pro sua benignitate, se rursum ipsis alium indicere conuentum, vt ad sextum Iunij diem Spiræ sint, aut si forte lues & morbi contagio non permittat, eo loco, quem frater Ferdinandus constituerit, agendi causa videlicet de rationibus, quemadmodum hoc tantum peri-D culum, quod Germaniæ prorsus incumbat, auerti possit atq; tolli. Sperare autem hanc suam lenitatem ipsis atq; socijs aliquantò plus futurā esse cordi, quàm adhuc quidem fuerit, & fore, vt ita se gerant in actione, quò tùm ipse tùm Ferdinandus frater & reliqui Principes obsequentes, aperte videant, magis ipsos ad pacem & otium, quàm ad discordiam atq; turbam inclinare. Veniant igitur ipsimet ad eum locum, die cōstituto, nec impediri se patiantur vlla re, nisi valetudine, suosq; tum mittant intimos consiliarios, qui sint & pacis amantes, & ad agendum idonei, & ipsorum voluntatis plane conscij. Denuntient hoc idem socijs, quò & illi ad diem adsint. Venturum autem eò fratrem Ferdinandum, qui de sua mente atque voluntate, deq; ipsorum ad se missa legatione, copiosius exponat. Sic igitur se E comparent, tùm suæ ipsorum, tùm patriæ salutis causa, vt dissensionis omni sublata materia, de reliquis Imperij negotijs tantò rectius deliberari possit. Non esse autem quòd vllum vereantur periculum. Nam fidem se interponere suam, & pacis Noribergicæ beneficium ipsis largiri, neque passurum, vt contrà quis faciat: sic tamen, vt inuicem ipsi neminem offendant. Ad eas literas illi nona die Maij respondent. Quòd pacis cōsilia sequatur, magnam se gratiam habere. Quòd autem moneat, vt suum hoc studium agnoscant, nec abutantur eo, non esse dicunt, quod aliud de se sorijsque cogitet: nihil enim sibi charius esse pace. Quò minus autem hucúsque res conciliata sit, non sibi, sed causæ magnitudini & aduersarijs oportere tribui, qui dogmatis nullam admiserint explicationem. Iam verò quòd ad constitutum diem ipsos adesse velit, libenter quidem obtemperaturos:

Gandauenses à Cæsare puniti.

Cæsaris ad Protestantes literæ.

Protest. ad Cæsaris literas responsio.

1540. turos: sed quia Regem frustrà defatigari nolint, quid suæ sit sententiæ, velle perscribere. Nempe, scire ipsum, inde ab initio huius dissidij, post multam deliberationem, in comitijs Imperij hanc solam rationem idoneam fuisse visam omnibus, vt legitimum haberetur concilium, aut prouinciæ Germaniæ conuentus. Cùm autem alijs ob temporis angustiam ea ratio deinde parum commoda videretur, Francofurti sermonem habitum fuisse de forma futuri colloquij, de eoq́ factum esse decretum. Cùm autem arduum sit negotium hoc, & in quo salus hominum consistat, non posse breui tempore explicari, si modò cum fructu aliquo sit agendum, ideoq́ tum Ferdinando regi, tum sibi socijsq́ & alijs graue futurum non habito colloquio, nec aditu prius facto, his rebus ipsos operam dare. Quod igitur Francofurti placuit omnibus, idem nunc sibi quoque videri commodissimum, vt, si Germaniæ conuentus haberi non possit, colloquium instituatur. Existimare enim, se nullam inueniri posse viam ista meliorem, quod ipsum nuper etiam Comiti Nuenario demonstrarint. Vt autem ipsi non consultis nec assentientibus socijs eò veniant, non sibi licere. Deinde, sic esse breue temporis interuallum, ad illum vsq́ diem, vt conuocari socij, deq́ responso deliberari vix possit. Longinquiores quidem, vt ad diem adsint, vix ægrè posse fieri. Hæc eò se nuntiare, vt de sua voluntate cognoscat. Et licet ita sit, tamen quia Ferdinandum regem venturum esse dicat, missuros eò se legatos, & socijs, vt idem faciant, scripturos, ea lege tamen, si fortè nihil actum fuerit, vt tum aliæ, de quibus ante dictum sit, agendi rationes integræ sibi maneant. Nec enim ab illis, nisi de sociorum assensu, posse discedere. Daturos etiam suis hoc in mandatis, vt ad conciliationem omnia sua consilia conferant, quantum quidem propitio Deo & salua conscientia possint, & integræ concordiæ viam aditumq́ faciant. Sperare autem futurū, vt ipsius mandatu Scriptura sacra summum & præcipuum locum in actione obtineat, & quum ab ea discedent aduersarij, reuocentur in viam. Cùm autem ad actionem ventum fuerit, & spes aliqua dabitur vllius fructus, non se defuturos esse conuentui. Quam verò promisit fidem publicam, orare, vt eam non legatis tantùm, sed Theologis etiam communicet: quandoquidem illorum primæ sint partes in hac tota causa, quid in eo decreuerit, renuntiari sibi petunt.

De Cardinali Farnesio suprà diximus. Is Lutetia Parisiorum profectus cum Cæsare fuit in Belgium, adolescentiæ vix egressus annos, & Cæsarem indignè tulisse ferunt, quòd non aliquem ætate consilioq́ grauem Pontifex misisset. Cùm igitur de religione deq́ bello Turcico incidisset deliberatio, & Granuellanus verba fecisset, Farnesius tandem, præsente Cæsare atque Ferdinando rege, sententiam dicit. Pontificem valde cupere pacem & consensionem Germaniæ: sed talem, quæ Deo sit non ingrata. Cupere etiam, vt omne robur expediatur in Turcam. Sed ad religionem & Protestantes quod attinet, non semel cum illis actum esse de concordia, præsertim in Augustæ comitijs, & exhibitam ab illis tum fuisse doctrinę suæ confessionem. Quod sanè scriptum licet multos habet errores, ab ipsis tamen interea sit violatum. Itaq́ cùm nihil certi sequantur atq́ statuant, & sint tanquam anguillę lubricę, nihil cum ipsis agendum esse pręterea. Superiori etiam anno, regem hortatu Brandeburgici principis, alteram instituisse cum ipsis actionem, sed in ipso limine, quod dici solet, illos impegisse, nec obscurè demonstrasse, quàm sint animo à concordia prorsus alieno: cùm enim ab officio semel & à disciplina recesserint, eò nunc esse progressos, vt Pontificem non emendatum, sed extinctum, & vitia non sublata, sed ipsam Apostolicam sedem velint extirpatam, vt omnis deinde iurisdictio corruat Ecclesiastica. Cumq́ id ausi fuerint ante annum proximum, Europæ statu paulò tranquilliori, quid nunc credibile sit eos esse facturos, pace nondum constituta cum Galliæ rege, & Turca rursum imminen-

Farnesij Cardinalis in Protest. oratio.

A imminentem Pannonijs? Nimirum, in hac temporum calamitate multò futuros 1540.
esse proteruiores: nec esse quòd putentur ab instituto posse dimoueri. Nec enim pauca quædam in controuersiam venire, sed de plurimis dogmatis disceptari. Deinde, prope incertum esse cuiusmodi sit ineunda concordia, cùm inter se dissideant ipsi: nam aliam esse Lutheri, aliam verò Zuinglij doctrinam, ne quid interim de reliquis dicatur sectis: & vt concordiæ spes aliqua sit, illos tamen non esse parituros Ecclesiæ Romanæ, nisi multa ipsis inuicem permittantur, nimirum, integra cœnæ Domini perceptio, coniugium Sacerdotum, & id genus alia: quæ quidem sine publico decreto non sint immutanda. Iam, si quis dicat, hæc illis, otij
B communis & tranquillitatis causa concedi, & consensum pòst impetrari posse vel summi Pontificis, vel etiam concilij: non malè quidem istud dici, sed fore, vt illi mox eam facultatem arripiant, non expectata confirmatione publica. Quòd si fiat, omnem eos esse proiecturos concilij curam: qua quidem ex re magna sit oritura diuisio per orbem Christianum, quando videlicet à Germaniæ ritibus Gallia & Hispania & Italia & reliquæ prouinciæ planè dissidebunt. Quòd si deinde concilium fortè mutationem factam & ad tempus concessam improbet, & contrarium quoque statuat, nullam fore spem amplius in viam reuocandæ Germaniæ, suis in opinionibus iam confirmatæ, & periculum esse, ne Protestantes, quod vnum imprimis moliantur, reliquos etiam ordines ad defectionem impel-
C lant. Cæsarem ipsum non ignorare, quemadmodum anteactis annis, illi de cogendo concilio decretum fecerint in Imperij comitijs, authoritate sua quadam, ipso non consulto. Ne quid ergo simile posthac fiat, esse prouidendum. Hæc autem ideò sese referre, quò videant vterque, quid sperandum sit ex priuatis illis actionibus atque colloquijs. De pace cum illis actum esse Schuinfurti, & pòst, Norbergæ fuisse pactas inducias, constituta pœna: sed illos, non habitatione tanti beneficij, violasse pacta, suumque fœdus auxisse nouis multarum ciuitatum atque *Auctum fœdus*
principum accessionibus, imprimis autem Daniæ Regis & Vuirtembergici, *Protestantium.*
multisque in locis formam religionis immutasse præter fidem & iusiurandum. Facilè igitur apparere, quæ sit reliqua spes de illis, qui varijs rationibus, & partim
D gratia, partim vi sua in castra homines traducant. Deferbuisse enim & planè tepefactam esse religionem, & homines alioquin in hoc esse procliues, vt seueriori deserta disciplina, sese tradant molliori magisque liberæ. Sed ne his quidem finibus illos contineri, neque satis illis esse, quòd homines in errorem abducant, nisi etiam sacra diripiant, Episcopos eijciant, & religionem omnem prophanent, & impunè quidem. Imò nunc eò licentiæ progressos, vt etiam integerrimum Cameræ iudicium subuertant, quò nimirum eo sublato, Cæsaris in Germania ruat authoritas, & ipsi, nullo prohibente, in omnium facultatibus atque vitam pro sua libidine grassari possint. Ex priuatis igitur illis actionibus nullam esse sperandam aut firmam aut diuturnam pacem: & si qua fortè fiat, non dubium esse, quin ea di-
E gnitatem omnem sedis Apostolicæ & politiam Ecclesiasticam eneruet. Posse quidem alia multa referri hoc loco, sed ea se breuitatis causa prætermittere. Nunc autem proximum, vt quomodo salua religione sit bello Turcico prouidendum, inuestigetur. Commodissimam quidem esse rationem, si Protestantes simul & reliqui ordines auxilia contribuant. Sed quoniam id obtineri fortè non possit, nisi pacata religione: & verò tractatio religionis non ad singulares conuentus, verùm ad concilium publicum pertineat, rectè futurum, si concilium habeatur primo quoque tempore, & ad illud causa tota religionis reijciatur. Sic enim fore, vt *Fulgurè vitro.*
& reliquis omnibus satisfiat, & Protestantibus inferatur metus atque terror. Qui cùm seriò rem agi videbunt, multò futuri sint obsequentiores, magisque tractabiles, quòd ad sanitatem sibi reuertendum esse, & id nunc agi videant, ne diutius

1540. in Germania tolerentur hæreſes. Etenim, cùm ad omneis homines in vniuerſum religio Chriſtiana pertineat, nihil in ea mutandum aut emendandum eſſe, niſi de communi omnium conſilio. Nec ad vnam modò Germaniam, ſed ad Galliam & Hiſpaniam & Italiam & reliquos etiam populos reſpiciendum eſſe. Nam ſi quid his inconſultis in Germania mutetur, futurum, vt id in plurimorum cadat reprehenſionem, & perniciosum præbeat exemplum: monſtri quoque ſimile futurum, ſi quidem Eccleſiæ membra non omninò reſpondeant ſuo corpori. Vetuſtum etiam eſſe morem, & inde ab Apoſtolis memoriæ proditum, vt authoritate concilij controuerſię omnes finiantur. Et quoniam omnes pij continuis precibus atque votis concilium expetant: nuper etiam Polonię rex, Sigiſmundus, ea de re miſſo legato, Pontificem interpellarit, fore non difficile, illud inchoare, pręſertim, quum ipſi quoque nuper inito fœdere per iuſiurandum promiſerint, operam ſe daturos omnem, vt concilium habeatur. Ipſum videlicet tempus hoc eſſe cumprimis opportunum, quando cum Gallię rege fit actio de pace, & mutuę beneuolentię non vnum ſignum appareat, & ipſorum ditionis Epiſcopis hac ratione tutò liceat eò proficiſci. Deinde, pertinere hoc etiam ad ipſorum tranquillitatem animi, ſi cuncta referantur ad concilium, neq; priuatis actionibus decreta fiant, quibus offendatur Deus: ſic enim nullam ipſis præſtandam eſſe culpam. Adhæc, vtile quoque futurum ipſis, quandoquidem in concilium omni reiecta cura, cæteris rebus, quæ videbuntur, liberè vacare poterunt, & fœdus interim amplificare, quod eò conducet, vt Proteſtantes aut decreto concilij ſe ſubmittant, aut à confœderatis catholicis ad officium adducantur. Et hæc quidem hactenus. Iam, ad Turcam quod attinet, hortari ſe cumprimis et orare, quod antea quoque ſæpe fecerit, vt pax fiat cum Galliæ rege. Nam eam pacem eſſe reipublicæ Chriſtianæ ſalutarem, & niſi coeat, dubium eſſe, an potentiæ Turcarum reſiſti poſsit. Quanta verò ſint eius pacis commoda, non ſemel antea ſe demonſtraſſe, nec opus eſſe nunc illa repetere. Cæteros etiam ordines Imperij de auxilijs interea poſſe ſolicitari: & ſi quidem aucto fœdere & inchoato concilio, Proteſtantibus perſuaderi poſſet, idonea præſtita cautione, vt ad concilium veniant, fore non difficile, ab ipſis etiam impetrare contra Turcam auxilia. Quòd ſi autem non niſi malis & religioni pernicioſis conditionibus id obtineri poſsit, videndum eſſe, ex duobus malis vtrum ſit eligendum, & an præſtet, religione prodita, Deum offendere, an verò, vnius prouinciæ carere ſubſidijs aduerſus Turcam. Etenim non facile poſſe diſcerni, vtri magis Chriſtum oppugnent, Proteſtantes an Turcæ. Nam hos quidem in corpora tantùm ſæuire, ſed ab illis etiam animas in ſempiternum exitium trahi. Concilium ergo ſibi videri quamprimùm eſſe conuocandum, eiusq; faciundum initium hoc anno, nec in Germaniæ conuentibus de religione tractandum aliquid, ſed augendum eſſe fœdus, vt vel hac ratione Proteſtantes ad concordiam magis inuitentur. Pacem quoque faciendam cum Galliæ rege, & interim vndecunq; colligenda ſubſidia contra vim Turcicam, vt anno ſequenti totis viribus in illum fiat impetus. Erat attributus Farneſio Marcellus Ceruinus, Epiſcopus Nicaſtri, conſiliorum ipſius moderator, in hac ipſa legatione factus cardinalis. Hoc Farneſij conſilium, vbi menſibus aliquot pòſt emanaſſet, Ioannes Caluinus excuſum typis commentariolo veſtiuit, ne quis illud ſecus, quàm oporteret, acciperet.

Timet Cardinalis ne Principes religioni prouideát.

Proteſtan. Turcis æquantur.

Pædagogus Card. Farneſij.

Ad hoc tempus, Cliuię princeps, Geldriæ poſſeſſor, ad Cæſarem venit: tranſactionis cauſa, verùm id fruſtrà fuit, & domum reuerſus, cum Galliæ rege cœpit communicare conſilia. Nam is, cùm recuperandi Mediolani ſpe tota decidiſſet, oblatis à Cæſare conditionibus, quas minimè putarat, animum ab eius amicitia totum auertit, licet diſsimulanter, ſeq; falſum eſſe querebatur, & à Conneſtablio,

Tacita regis offenſio in Cæſarē.

A stablio, qui transitus Cæsaris author fuisset, & ipsum ingenti spe totum implesset, alienior esse cœpit, cùm antea nihil ei non tribuisset. Cùm igitur & ipse rationes omnes occultè circumspiceret, quomodo Cęsari molestiam exhiberet, & Cliuensis tantam litem ac offensionem sustinere solus non posset, cœptum est cogitari de mutuis amicitiæ vinculis. Erat Galliæ regi, è sorore Margarita, regina Nauarræ, neptis Ioanna, circiter vndecim annorum puella, longè omnium totius Galliæ ditissima, & forma cumprimis eleganti, & optimis formata moribus. Vt autem hæc in matrimonium Cliuensi daretur, ilicò parentes et imprimis reginam sororem rex solicitabat: ac demùm perfecit, vt suo loco sum dicturus. 1540.

Cliuēsis princeps sese regi coniungit.

Filia regis Nauarræ.

B Bellum hoc tempore Pontifex faciebat Perusinis, cùm illi salis & aliarum rerum vectigal, auctum ab illo, pendere recusarent: ciuitatem verò suæ ditionis fecit, & Ascanium Calumnam, virum præpotentem, consimili de causa, finibus omnibus eiecit. Cardinalis Farnesius, expositis mandatis, cùm de pace Cæsaris & Galliæ regis non succederet; dies etiam esset, clàm ipso, constitutus Haganoæ Protestantibus ad futuram actionem, discedit, et sub Idus Maias Lutetiam venit, & Antonio, cardinali Medonio, Stampianæ dominæ, quam rex in delitijs habebat, auunculo, galerum purpureum, Roma nuper allatum in vrbis æde primaria, die Pentecostes, imponit, inaugurationis causa: & in itinere salutato rege, celeriter Romam contendit. Ferdinandus deinde rex, Belgio relicto, in viam sese dabat, conuentus Haganoici causa, nam propter morbi contagionem Spiræ non licuit. ad eum conuentum Gallię quoque rex legatum mittebat, Lazarum Baysium, monitu Cæsaris. Nam offensionem dissimulabant vterque, & blandis adhuc verbis res agebatur: & Calendis Iunij rex edictum proposuit admodum graue contra disseminatores hæresis & falsæ doctrinæ Lutheri atque sociorum. Id Lutetiæ duodecimo pòst die fuit euulgatum & typis excusum, vti fieri solet.

Pontificis bellum in Perusinos.

C *Conuentus Haganoicus.*

His ferè diebus, Angliæ rex Thomam Cromelium, quem ex infimo loco perduxerat ad summam dignitatem, capite plectit, & Annam Cliuensem repudiat, & Catharinam Hauardam, Norfolciæ ducis è fratre neptem, in matrimonium ducit. Cromelius fuerat suasor connubij Cliuensis. Cùm autem rex Hauardam post adamaret, impulsus ab ea fuisse putatur, vt Cromelius, quem suis illa rebus obstare iudicabat, è medio tolleretur. Nobilitati quoque non multùm erat acceptus. & in suspicionem venerat, quasi Pontificis moliretur exitium. Henricus Brunsuicensis interea tum reliquos Protestantes tum Henricum Saxonię principem grauiter ad Cæsarem accusabat, quòd pręter voluntatem Georgij fratris, & conditionem ascriptam in testamento, religionem mutasset, quòd Episcopi Merseburgensis atque Miseni iurisdictionem interpellaret, quòd pecuniam in vsum fœderis à fratre relictam, aureorum millia lx. sibi seruaret. Monebat itaque Cæsarem, vt illum ad officium adducat, & recusantem à successione fratris depellat, iuxta formulam testamenti. Non solus autem hoc agebat, tametsi præcipuè, sed ex confœderatis etiam alij quidam.

Cromelius capite plectitur.

Angliæ rex Hauardam ducit.

D *Accusationes Henrici in Protestan.*

E Nunc de conuentu Haganoæ dicam. Huius factum est initium xxv. die Iunij, cùm Ferdinandus rex ante mensem eò venisset. Protestantes, aliquot diebus ante actionem, interpellauerant electorem Palatinum, Coloniensem, Treuericum, Ericum Brunsuicensem, episcopum Augustanum & Spirensem, domi suæ quemque priuatim, vt pacis essent consiliarij. Ferdinandus igitur, eo quem diximus die, Protestantibus, ad se vocatis, causam indicti conuentus exponit: & quia principes non venerint ipsi, quod Cęsar omninò facturos putarit, exhiberi sibi petit ab ipsis mandatum & agendi facultatem. Deinde nominat intercessores, Ludouicum Palatinum, Ioannem archiepiscopum Treuericum, Ludouicum Bauarum, Gulielmum episcopum Argentinensem. Cùm hos illi recepissent, cœptum

Acta conuentus Haganoici.

1540. ptum est agi. Venerunt etiam eò theologi Protestantium, magno numero, Iu- A
stus Menius, Pistorius, Vrbanus regius, Bucerus, Brentius, Blaurerus, Osiander,
Schnepfius, & alij multi. Melanchthon graui valetudine detentus in itinere sub-
stitit. Hi, domi quisque suæ, conciones habebant ad suos, vti fieri consueuit, tunc
imprimis, cùm deliberandi causa simul omnes conuenissent legati. Ferdinandus
Interdictæ conciones. autem vbi resciuit, interdixit, Legati contrà, non publicè, sed priuatim doceri tan-
tùm demonstrant, nec esse quod ægrè ferat. Inchoato colloquio, venturus erat
Lantgrauius atque Saxo, iamque suos ad fines expectabant, vt eius rei accepto nun-
tio, mox essent expediti. Intercessores deinde petunt à Protestantibus, vt capita
doctrinæ controuersa, paucis comprehensa, sibi tradant. Illi, exhibitam esse ante B
annum decimum, Augustæ, doctrinæ suæ confessionem & apologiam dicunt: in
qua prorsus acquiescant, parati rationem reddere, si quis aliquid in ea desideret.
Et quoniam ignorent, quid in eo libro potissimùm reprehendant aduersarij, non
habere se quod exhibeant, sed ab illis hoc potius exquirendum, vt demonstrent,
quæ dogmata putent esse verbo Dei contraria. Quod si faciant, & ad colloqui-
um res deueniat, vt quidem Francofurti visum fuit, non se defuturos concordiæ.
Referunt hi post aliquot dies, quoniam in confessione exhibita permaneant, in-
terea se libellum illum & actionem omnem Augustanam legisse, et reperire quę-
dam ibi dogmata fuisse conciliata, quædam verò minus. Vt autem hæc etiam
concilientur, omnem se daturos operam, & rogare, vt suam in eo mentem ape- C
riant. Ad hæc illi, Sermonem quidem fuisse de dogmatis aliquot Augustæ, sed
nihil definitum, nec vllam ibi factam esse conciliationem. Ad hunc modum vl-
trò citróque re disceptata cùm Protestantes colloquium vrgerent, illi verò sibi
mandatum à Cæsare atque rege dicerent, vt ad modum actionis Augustanæ per-
Ferdinãdi postulatum Haganoæ. gerent: Ferdinandus rex, Iulij die xvi. conuocatis omnibus, quandoquidem
ita se res habeat, vt iam definiri nihil possit, imprimis autem propter absentiam
Saxonis atque Lantgrauij, constituendum dicit alterum esse diem: quo die vtri-
usque partis legati & viri docti, pari numero conueniant, & de dogmatis Augu-
stanæ confessionis inter se conferant, sic tamen, vt Augustano Imperij decreto
nihil idcirco decedat, & Pontifici quoque sit integrum, si velit, suos eò mittere le- D
gatos. Deinde, cùm nonnulli querantur, sibi facultates suas à Protestanti-
bus eripi, rationi sanè congruum esse, vt interea, dum de religione lis pendet, spo-
liati vel restituantur bonis Ecclesiæ, vel iure suum repetant. Adhæc, vitandi mo-
tus causa, paciscendas esse longiores inducias, in quibus hi modò sint comprehen-
si, qui fuerint Augustanæ confessionis, ante transactionem Noribergicam: ita
quidem, vt eos qui pòst accesserint, nihil ad se pertinere putent Protestantes, nec
Protestant. responsio. alios quoque deinceps recipiant. Quinto pòst die, Protestantes, quid in eo po-
stulato requirant, ostendunt: colloquium sibi valde probari, & cupere, ipsum
quoque Cæsarem, non etiam illius tantùm legatos, interesse. Verùm, vt Pontifex
quoque suos mittat, non se quidem in eo posse Cæsari legem vllam præscribere, E
sed tamen primatum ei nullum vel authoritatem hoc ipso tribuere. De restitutio-
ne bonorum Ecclesiæ, deque iudicio Cameræ prolixè respondent, vt suprà non se-
mel commemorauimus, & doctrinæ controuersiam imprimis definiendam esse
dicunt. Vt autem illos excludant, qui post pacem Noribergicam sese ipsis aggre-
garunt, néue deinceps alios recipiant, non sibi esse integrum, nec etiam eius rei
mandatum habere. Ferdinandus et intercessores contra bonorum restitutionem
vrgent, aut saltem, vt ad definitionem vsque litis ea bona sequestrentur: vt autem
plures in suam societatem perducant, non se posse concedere Ferdinandus ait:
ideoque monebat, vt ad suas cōditiones accederent. Nam etiamsi recusent, se tamen
nihilominus mandatu Cęsaris decretū esset facturum. Simul proximo conuentui
locum

A locum deſignat Vuormaciam, ad xxviij. diem Octobris. Illi, collocutionis diem 1540.
atq; locum ſibi placere, ſed neminem ab ſe ſpoliatum, & hanc ipſam quæſtionem *Vuormacia deſignatus cõuentus.*
ad colloquium & futuram actionem pertinere, nec ſequeſtrationem fieri poſſe
dicunt abſq; magna ſuæ ditionis eccleſiaſticæ politiæ diſsipatione, ſcholarum eti-
am atq; pauperum incommodo. Et quia non longum ſit tempus ad colloquij di-
em, vt eò res omnis differatur, petunt. Ibi ſe demonſtraturos, quantò plus labo-
rant atq; ſoliciti ſint de gloria Dei, deq; Eccleſiarum emendatione, quàm de poſ-
ſeſsionibus atq; bonis. Ac licet docere iam poſsint, quomodo nonnulli diuerſæ
partis er genus facultates ad ſeſe rapiant velle tamen eouſq; differre. Cumq; tunc
B eius rei ſermo fiet, liquidum eſſe futurum, vtri poſſeſsiones illas in ſuum emolu-
mentum priuatum magis, quàm ad honorem Dei cõuertant, & quid obſtet, quò
minus in meliores vſus applicentur. De ſocijs idem quod antea reſpondent, & ad
futurum etiam colloquium iſta reijci petunt, & vt interea pax ſeruetur, orant.
Ferdinandus ergò Iulij die xxviij. decretum facit, & actione tota commemorata, *Decretum Hagenoicum.*
Vuormaciæ diem colloquio dicit, vt ſuprà docuimus, ea lege, ſi quidem Cæſari
placeat. Principes electores, item Magdeburgicus, Salisburgenſis & Argenti-
nenſis epiſcopi, Gulielmus & Ludouicus Bauari, & Cliuenſis, iubentur eò ſuos
mittere conſiliarios, & Proteſtantes quoq; ſuos, ita vt vtrinq; ſint vndeni. Scri-
bas etiam adeſſe, pari numero, qui ſingula diligenter excipiant, & de dogmatis
C Auguſtæ propoſitis collocutionem fieri placuit, & rogandum Cæſarem, vt Im-
perij conuentum indicet. Interea verò pacem ab omnibus coli, & à vi iubet abſti-
neri, graui denuntiata pœna, mandatu Cæſaris. Quòd autem Proteſtantes affir-
ment, Cameræ iudicio non licere de pace Norbergica pronuntiare, hoc ad Cæſa-
ris notionem ſeſe referre dicit. Eo recitato decreto, Proteſtantes exemplum ſibi
communicari petunt. Et quia Cæſar, datis ad ſe literis Bruxella, Idibus Iunij, quid
de Camera ſentiat, ipſum dicat explicaturum, ſcire cupiunt, quid rei ſit: quoniam
in decreto nullum ſit factum ea de re verbum, ita quidem, vt neſciant, an actione
ſit Cameralibus interdictum, an minus. Ad ea Ferdinandus habere ſe quidem à
Cæſare in mandatis, vt ſententiam eius ipſis exponat, ſed ea conditione, ſi quidē
D bona ſacra reſtituantur aut ſequeſtro permittantur: tunc enim actionem omnem
ſublatum iri. Cùm autem vtrunq; recuſent, non habere ſe quod dicat aliud, & rem
omnem Cæſari velle renuntiare. Præter eos quos dixi principes, aderat etiam e-
piſcopus Tridentinus, Chriſtophorus Madrucius, & Henric. Brunſuicenſis. Ve-
rū is ante finem conuentus abijt, domum profectus. Ad pacem nō paruum attu-
lerunt hîc momentum Colonienſis & Palatinus, electores, Auguſtanus etiā epi-
ſcopus. Reliqui verò longè diuerſa cudebant conſilia, & decretum Auguſtanum
vrgebant, neq; diſceptandum colloquio, ſed quomodo Proteſtantium infringi
poſſet conatus atq; cohiberi, deliberandum eſſe dicebant. Eo durante conuentu,
mortuus eſt Ioannes Vayuoda, rex Vngariæ, relicto filiolo Stephano, quem rè- *Vayuodæ regis*
E cens ei peperit Iſabela, Sigiſmundi Poloniæ regis filia. Fuit hæc etiam cauſa, cur *Vngar. mors.*
Ferdinandus rex, cùm id ſuorum literis cognouiſſet, domum properaret.

Sub hoc quoq; tempus orta ſunt varijs in locis incendia per Saxoniam & lo- *Incendia per Saxoniam.*
ca finitima, ditionis ferè Proteſtantium, exuſtis aliquot oppidis atq; vicis. Hoc
tantum ſcelus, authore Brunſuicenſi factum eſſe ferebatur, vt infrà dicetur. Se-
cundo Calendas Iulij crematus eſt Londini Robertus Barnus, Doctor theolo-
gus. Hic aliquandiu profugus ex Anglia, propter Euangelij doctrinam, cùm re- *Barnus doctor*
gem Henricum intelligeret animum adijcere ad pietatem & veri cognitionem, *Lōdini crematus.*
domum reuertit: ac deinde fuit in ea legatione, quæ Vuittembergæ cū theologis
egit inter alia de diuortio regis, vt libro decimo docuimus. Cùm aūt à propoſito
rex diſcederet, & in pleriſq; omnibus doctrinam pontificiam retineret, iſte, qui

1541. constantiam præstabat, eo quem diximus die raptus est ad necem, postea quàm fidem suam esset palàm in loco supplicij professus. Fuerunt simul exusti duo quidam alij, eiusdem religionis. Deinde cremati sunt eodem die tres, qui & Romani pontificis primatum, & Catharinæ Hispanæ coniugium approbabant. A

Exusti Pontificij cum Euangelicis.

Budæi mors.

Augusto mense vitam finijt Lutetiæ Gulielmus Budæus, libellorum supplicum magister, summæ vir eruditionis, & meritò celebrandus ad omnem posteritatem, vel eò solùm quòd vnà cum Cardinali Ballaio, Episcopo Parisino, facti longè pulcherrimi Francisco regi fuit author & consiliarius, nimirum vt Lutetiæ linguarum professoribus & artium, honesta constituerentur præmia. Nam ex hoc fonte nemo credat, quàm vberes & copiosi fluuij non solùm in Galliam, sed in alias quoque prouincias exundarint. Voluit autem absq; pompa sepeliri Budæus. B

Annus calidiss.

Hic annus ob grauissimum æstum atq; siccitates fuit memorabilis: vinum quoq; tunc prouenit longè præstantissimum. Galliæ rex interea, sub autumni tempus dimissis huc illuc literis ad Episcopos, iubet supplicationes ad templa deorum fieri. Nam etsi pacem cum Cæsare colat, neq; temerè velit ab ea discedere, vereri tamen plurimum, ne vetus ille generis humani, & osor pacis, materiam belli per homines idoneos paulatim accendat. Cæsar, Ferdinandi fratris & intercessorum literis edoctus de re tota confirmat decretum Haganoicum, & datis Vtricæ literis, Idibus Augusti, Protestantes hortatur, vt ad constitutum diem suos habeant Vuormaciæ legatos atque theologos. Iis etiam omnibus publica fide cauet. C
Et quia per occupationes non sibi liceat interesse, missurum eò se dicit è suis aliquem præcipui nominis: non etiam dubitare, quin Pontifex eò mittat, componendi causa dissidij. Conuentum quoque pollicetur Imperij, quò sit venturus ipse: quem ad conuentum etiam referri debeat huius colloquij summa. Sub Idus deinde Octobris, alijs literis Bruxellæ datis, Granuellano potestatem facit agendi, sibiq; Legatum instituit illum ad futurum colloquium. Erat id temporis Vesontione Granuellanus, quod est in Sequanis oppidum, vnde genus & originem ducebat. Cumq; distentus occupationibus, ad diem adesse non posset, scriptis literis ad Moguntinum reliquosq; Principes colloquio designatos, altera die Nouembris, Ioannem Nauium Lucemburgium præmittit, qui moram excuset, & desiderium ipsis leniat. D

Nauius Heldo suffectus.

Postquam etiam nata simultate, sicut ante diximus, Matthiam Heldum eliserat, hunc, velut magis obsequentem suis moribus, asciuit, in eiusq; locum substituit. Interea Cæsar Imperij conuentum indicit, vt Ianuario mense Ratisbonæ præsto sint omnes. Cùm deinde Vuormaciam Granuellanus ipse venisset, Atrebatensi episcopo, filio comitatus, & theologis Hispanis, Muscosa, Maluenda, Carobello, exhibitis in consessu mandatis & epistola Cæsaris orationem habet xxv. die Nouembris, & excusans cur neq; Cæsar neque rex Ferdinandus adessent, præclaram Cæsaris erga remp. & verè paternum animum exponit, qui nihil ardentius optet, quàm vt diuturnum istud & inueteratũ dissidium tollatur, quo non Ecclesia tantùm, sed & respublica valde sit adflicta: nec enim dubitare se, quin & præsentem calamitatem ipsimet videant, & Ecclesiarum emendationem esse necessariam iudicent. Nihil ergò magis ad ipsorum officium pertinere, quàm vt pijs consilijs occurratur huic malo, ne longius euagetur. Etenim, sicut incẽdio fortè nato, ciuium sit illud restinguere, sic etiam ipsis omninò faciundum hîc esse, quò pax & concordia recuperentur. E

Oratio Granuellani Vuormaciæ.

Mala ex dissensione religionis.

Cogitent porrò secum ipsi, & ponant ob oculos, quantum ex hac dissensione malorum in Germaniam inundarit. Vt cædes atq; funera mittantur, profligatam esse religionem, extinctam in animis hominum charitatem, veteris atq; catholicę Ecclesię decus omne sublatum. Deniq;, nullus eloquentia satis explicari posse calamitatis magnitudinẽ. Floruisse Germania olim & studio religionis & omni virtutum genere:

nunc

A nunc autem degenerasse plurimum, & incommodorum totius reipublicę caput & authorem haberi. Nisi autem medicina fiat huic morbo, futurum, vt in peius omnia ruant: & quia Cęsar hoc instituerit colloquium, vt & veritas inuestigetur, & gloria Dei celebretur, animum huc afferendum esse non ambitiosum, non cupidum, sed pium & moderatum, inq; solum Christum esse respiciendum, qui nũc diductis brachijs hoc ipsum ab omnibus petat. Hoc etiam summi Pontificis & augustissimi Cęsaris & Ferdinandi regis pręcipuum esse votum. Itaq; per mortẽ Christi, perq; omnia sacra vehementer obtestari, vt tunicam Domini, nulla non parte laceram atq; dissutã resarciant, memores videlicet nominis Christiani, quod B in sacrosancto Baptismo sint consecuti, memores etiam inclytæ prouinciæ Germaniæ, communis omnium parentis. Nisi enim reconcilientur, ipsis attribuendũ esse, quicquid in posterum nascetur malorum ex ista mentis obstinatione. Si verò modestè atq; sobriè rem tantam tractabunt, & Deo futurum hoc longè gratissimum, & Cæsarem id etiam vel maximi beneficij loco habiturum esse: qui daturus deinde sit operam, vt in proximis Imperij comitijs res tota perficiatur.

A morte Vayuodæ, tutores reliquiq; proceres, legatione missa, puerum Turcæ commendabant. Ille patrocinium ei pollicetur, & simul dona mittit. Ferdinandus etiam, vbi cognouit, Hieronymum Lascum, qui superioribus annis à Vayuoda desciuerat, Haganoa mittit Byzantium, vt per hominem idoneum C sibi Turcam placaret. Domum deinde reuersus, bellum sibi gerendum iudicabat prius, quàm Regina vidua & tutores infantis essent instructi. Quo cognito, Solymannus in vincula conijcit Lascum, quasi consiliorum Ferdinandi maximè conscium, simul auxilia mittit, quæ tamen impedita hyeme, paulò serius aduenerunt. Postridie, quàm Granuellanus orasset, cœptum est agi de notarijs atque Scribis: & vtrinq; delecti sunt bini, qui singula diligenter exciperent atque seruarent. A Protestantibus designati sunt Casparus Cruciger, Vuolfgangus Musculus, theologi. Octaua deinde Decembris die, Thomas Campegius, Episcopus Feltrensis, legatus Pontificius, orationem habet, ac de pace nonnulla præfatus, quæ tantopere sit nobis à Christo commendata, Germaniæ quoque vicem D miseratus, Pontifices nunc aliquot & Paulum tertium imprimis, nihil non fecisse dicit, quò calamitatem hanc ab ea depelleret, ideoq; nuper concilium indixisse Vicentiæ. Cùm autem exactis aliquot mensibus nemo veniret, in aliud tempus necessariò reiecisse. Cæsarem verò, qui sit Ecclesiæ Romanæ primogenitus, & obsequens filius, protector etiam & aduocatus, hoc instituisse colloquium, vt esset veluti præludium quoddam actionis futuri conuentus Ratisbonensis. De illius autem voluntate & assensu, deq; Pontificis mandatu sese adesse, & rogare vehementer, vt ad concordiam omnia consilia referant. Pontificem in eo sanè facturum esse, quicquid omninò salua pietate posit. Huius conuentus præsides hanc legem initiò ferebant, ne cui, nisi qui sit ad congressum designatus, com- E municentur acta colloquij, nec euulgentur etiam, nisi prius ad Cæsarem sint omnia relata. Deinde petebant, vt Protestantes ea doctrinæ capita, quibus omninò decreuissent immorari, scripto complecterentur & exhiberent. His de rebus atque etiam de formula iurisiurandi, deq; numero collocutorum, & suffragiorum modo, prolixa fuit inter eos altercatio. Cùm enim Pontificij animaduerterent, Palatini & Brandeburgensis Electoris atque etiam Ducis Cliuensis consiliarios, in Protestantium partes inclinare, veriti ne suffragijs vincerentur, consultò diem ex die ducunt, donec aliud à Cæsare nuntiaretur, vt postea dicemus. Et altera quidem Ianuarij die, nouas & alienas conditiones proponunt. Nimirũ, vt ex omni numero deligantur duo Theologi, qui de causa disserant: vt hęc à scribis excepta deferãtur ad pręsides: ne minor pars teneatur maioris partis opinio-

Vayuodæ filius Turcæ commendatus.

Lascus missus in vincula.

Tergiuersantur Pontificij.

1541.

1541. opinionem sequi, nisi ita faciundum esse Cæsar & ordines Imperij decreuerint: ne collocutorum sermones omnes, verùm nudæ sententiæ, siue conciliatæ, siue controuersæ, describantur à notarijs: Augustanum & id genus alia decreta nihilominus valeant. Protestantes verò contrà, cùm vtrinque sint ad colloquium designati xxij. petunt, vt singulis pronuntiare liceat, neque nudæ solùm sententiæ, verùm argumenta etiam & rationes & harum explicationes literis mandentur: iniquum etiam esse demonstrant, in hac omnium sanctissima causa, partis vllius opinionem, & non potius verbi Diuini præscriptum sequi, aut quenquam, vt contrà sentiat & profiteatur, velle cogere. Dum ad hunc modum tempus extrahitur, Protestantes de eo sæpe queruntur, & vt in medium proposita doctrinæ confessione, Augustę exhibita, secundum Haganoici decreti formulam, actio quamprimum inchoetur, petunt: præsertim cùm sit amicum & minimè captiosum futurum colloquium, quo tanquam aditus quidam fiat ad concordiam. Flagitabãt idem etiam theologi, qui frequentes aderant, Melanchthon, Capito, Bucerus, Osiander, Brentius, Caluinus, Alesius Scotus, à Brandeburgico missus & alij cõplures, ac his adiuncti, Simon Grynæus, Ioannes Sturmius. Sub Idus demum Ianuarij mensis, Pontificij deligunt Ioannem Eccium, alteri verò, Philippum Melanchthonem, qui disserant. Et primò quidem, vt ordinè fieret progressus, de peccato, quod vocant, originis, verba faciunt, alternis, in consessu publico: sed ecce, post tertium colloquij diem, Cæsaris adferuntur ad Granuellanum literæ, cæterosque legatos, quibus literis & actionem omnem ad Ratisbonæ comitia reijcit, & Protestantes imprimis eò venire iubet, & Granuellanum ad se quamprimùm reuocat. Iis recitatis literis in consessu, quod fuit xviij. Ianuarij die, Granuellanus hortatur, vt Cæsari morem gerant, & Ratisbonam veniant. Nam illum esse percupidum pacis: & si quid ipse per occasionem colloquij durius fortè dixerit, vt ne malè accipiant, deprecatur, & studium suum erga rempublicam pollicetur. Ad ea Protestantes, dolere sibi plurimum, quòd non multò antè fuerit inchoatum colloquium, & quòd ne nunc quidem in eo progredi liceat. Sed quia Cæsar ita iubeat, parendum esse. Nunc itaque domum sese redituros, vt suis omnia renuntient, neque dubitare, quin illi sint gratificaturi Cęsari. Veruntamẽ, si fortè paulò tardius eò veniãt legatósue mittant, id propter temporis angustiam excusari oportere. Erat etiam hoc in conuentu Petrus Paulus Vergerius, episcopus Iustinopolitanus, verbo quidem, tanquam Galliæ regis causa, sed reuera missus à Pontifice, qui suis rebus illum inseruire magis posse putabat, si quidem alieno nomine ibi versaretur. Orationem hic de vnitate & pace Ecclesiæ composuit, & typis procusam ibi distribuit: in qua potissimum id agit, vt doceat non esse de nationis cõcilio cogitandum. Etenim conuentus ille speciem aliquam eius rei prę se ferebat, & viam præmunire videbatur. Pontifex autem nihil minus ferre poterat, eiusque sensum probè callebat Vergerius. Per hunc igitur & id genus alios illius administros impedita res fuit & dissoluta tandem. Ducendo enim tempus, & nectendo moram, diuerticula sibi quærunt & effugia. Cæsar, initio mensis Ianuarij, profectus è Belgio, Metim venit, Mediomatricum vrbem primariam, inde per Spiram contendit Ratisbonam, & ex itinere, quas dixi literas, ad Granuellanum mittebat. Noriberga tunc iter fecit, quam vrbem antea non viderat, & magnificentissimo fuit exceptus apparatu.

Disputatio inter Eccium & Melanchthonem.

Disputatio interrumpitur.

Oratio Vergerij de vnitate Ecclesiæ.

Februarij mensis die vndecima Philippus Schabotus, Galliæ, quem vocant, Amiralius, vir summæ dignitatis, in suspicionem vocatus apud Regem, ob non benè administratum bellum Sabaudicum, de quo suprà diximus, cùm diu multumque esset in ipsius vitam inquisitum, damnatus fuit repetundarum, & læsæ maiestatis, & priuatus honoribus, quos habebat amplissimos, ablata quoque spe restitutionis

Amiralius Gall. damnatus.

1541.

A tutionis in carcerem ductus est Vicennium, non procul à Lutetia. Tulit hāc sententiam Meloduni Gulielmus Poietus, Galliæ Cancellarius, euocatis ad hoc iudicium totius Galliæ viris primarijs & senatoribus iureconsultis. Et quanquam firmissimæ solent esse, quæ sic feruntur, sententiæ, & prorsus inuiolabiles, tamen authoritate regis nō multò pòst fuit absolutus, vt sum infrà dicturus. Ad hoc etiā tempus, Henrici Saxoniæ principis filius Mauricius, in matrimonium ducit Agnetem, Lantgrauij filiam. Mense Martio plerique principes ac ordines Ratisbonam veniunt, cùm aliquandiu Cæsar eos expectasset. Venit etiam Lantgrauius, prope sub exitum Martij, magno cum comitatu, & postridie satellitio stipatus ad B Cæsarem iuit, à quo fuit acceptus perhumaniter. Saxo legationem eò misit amplissimam atque theologos, & in his Melanchthonem. A Pontifice quoque venit Caspar Contarenus, magni nominis Cardinalis. Aderant autem Brādeburgicus elector, Fridericus & Otto Henricus, Palatini, Gulielmus & Ludouicus Bauari, Henricus Brunsuicensis, Carolus Sabaudiæ princeps, Georgius Brandeburgicus, Philippus Pomeraniæ dux, item Moguntinus, Salisburgicus, Bremensis, Bambergicus, Spirensis, Augustanus, Eistetensis, Constantiensis, Heldessemius, Brixienlis, Passauiensis, episcopi. Sub hoc tempus exijt & Ratisbonam allatus est Martini Lutheri liber admodum vehemens, lingua populari scriptus in Henricum Brunsuicensem. Libro superiori de scriptis Henrici diximus inuectiuis in C Saxonem atque Lantgrauium: cumque nuper emisso libello Saxonem ille nominasset hæreticum seditiosum, Cainum, monstrum, AEsopum, nulla nec corporis nec animi virtute præditum: quem ipse quoque Lutherus, licet eius idolum ac velut alter Deus, rideret atque contemneret: Lutherus, qui suam ad existimationem hoc pertinere ducebat, acerrimè respondet, & calumniam esse dicit. Et quoniam Ecclesiæ titulum aduersarij sibi vendicent, plurimis adductis argumentis, ab Ecclesia vera demonstrat eos defecisse, & facta collatione, pōtificatum Romanum, qui puram de Christo doctrinam omninò defœdarit atque corruperit, Antichristum esse docet, quē tot antè seculis & Daniel & Apostoli prænuntiarint. Quod cùm ita sit, non ipsorum esse facultates Ecclesiæ, & restitutionem ab ipsis improD bè postulari, confirmat. Deinde obijcit, quod lucem defugiant. Et cur, inquit, cōciliū modò flagitatis, modò promittitis, modò suspēditis, modò recusatis? Quòd si sancta est Ecclesia vestra, quid ita sibi metuit à concilio? Quid opus habet emēdatione? Quòd si opus habet, quomodo sanctam dicitis? num sanctimoniā quoque vestram vultis emendari? Nos quidem, vt Ecclesiæ nostræ reformentur, nūquam postulauimus concilium. Nam verbo suo Deus iampridem sanctificauit eas, & sordes omneis pontificias expurgauit, & veram doctrinam nobis restituit. Vita quidem huic professioni nostræ non respondet, neque tantum re præstamus ipsa, quantum & debemus & optamus. Sed & Prophetarum & Apostolorum hęc etiam fuit, dū viuerent, querimonia, & ea felicitas tunc demum nobis contin-E get, cū ab hoc vitioso corpore, tanq̄ è carcere liberati, parem cum angelis conditionē obtinebimus. Concilium aūt eò petimus, vt Ecclesiæ nostræ palā audiantur, et vt doctrina vestra, Christi doctrinę cōtraria, dānetur, & ab ea reuocati homines verū Dei cultū cognoscant atque sequantur. Iam, quòd seditionis & inobedientiæ crimen nobis obijcitis, falsum est, vel ipsorū ordinū Imperij testimonio. Principes enim nostri, & obsequentes omninò Cęsari, & ad Imperij cōuentus aut ad malitiā vocati, pręstò semper fuerunt. Si verò conuiciū hoc eò nobis facitis, quòd Cęsaris edictis, quę doctrinā nostram damnant, non obtemperamus, lętamur etiā & Deo gratias agimus, ob non pręstitā obedientiam. Quod enim soli Deo debetur, non est largiendū Cęsari, qui Dei beneficiarius esse debet. Prouincijs quidē atque regnis pręfecit eū Deus, ecclesiā verò solus ipse vult regere suo verbo, nec in istius hono-ris so-

Conuentus Ratisbonensis frequēs.

Luth. liber in Hēricum Brunsuicensem.

Concilium quare petant Protestan.

Cęsar Dei beneficiarius.

1541. ris societatem vllum admittit. Quod agat, satis habet, superque Cæsar, administrationem videlicet reipublicæ. Nimirum, hoc ei præscripsit officium Deus, & hos veluti limites posuit. Quòd si autem ille tendat vlterius, iam in Dei iurisdictionē inuadit. Scripserat inter alia Brunsuicensis Henricus in suis inuectiuis, Lutherū excitasse tragœdiam hanc religionis impulsu Friderici principis, qui Magdeburgensem episcopatum inuidisset Alberto Moguntino. Lutherus igitur ad hoc respondens, Hāc, ait, calumniam Henrico suggessit Moguntinus, & quia scire dissimulat quod optimè nouit, causam & originem huius motus exponam. Anno salutis xvij. supra millesimum quingentesimum, Ioannes Tecelius, Dominicanus Indulgentias circumferebat venales per Germaniam. Hunc verò Tecelium Cæsar Maximilianus aliquando damnauerat capitis, & OEniponte iusserat in flumen præcipitari: sed Friderici ducis intercessione, qui tum ijs fortè locis erat, periculum euasit. Is inquam, inter alia docebat, se tantam habere potestatem à Pontifice, vt etiam si quis virginem matrem vitiasset, ac grauidam fecisset, condonare crimen ipse posset, interuentu pecuniæ. Deinde, non modò iam commissa, verumetiam futura peccata condonabat. Neque multò pòst exijt libellus, cum insignibus Alberti episcopi, quo mandabatur quæstoribus, vt vim Indulgentiarum populo diligentissimè commendarent. Itaque cognitum fuit, Tecelium esse ad eiusmodi declamationes ab Alberto conductum. Nam Moguntię creatus nuper erat Archiepiscopus, Albertus, ea lege, vt suo sumptu Romæ palliū redimeret. Tres enim eius vrbis Episcopi, non ita longo decesserant temporis interuallo, Bertoldus, Iacobus, Vrielus, & graue tum erat collegio, tantos facere sumptus, & toties. Pallium enim illud constare dicitur triginta ferè millibus aureorum, antequā domum perfertur. Tanti scilicet nouit Pontifex vendere suum linum. Pecuniam hanc autem mercatores Augustani dependerant. Vt igitur solueret eis Albertus, rationem hanc quæstus excogitauit, eamque Pontifex ei permisit, sic tamen, vt dimidium perferretur Romam, ad extructionem basilicę diui Petri. Sed hęc omnia tunc temporis ignorabam. Itaque scripsi Moguntino demissè admodum, hortatus, vt præcones illos cohiberet: ipse verò nihil quicquam respōdit. Brandeburgicus etiam interpellatus episcopus, monebat vt desisterem, neque periculum mihi crearem ipse. Pòst, emisi themata quædam Tecelianis contraria, quæ paucos intra dies Germaniam omnem percurrebant, & auidè legebantur à plerisque: nam communis erat omnium querimonia de Indulgentijs, maximè verò de ijs quæ Tecelius docebat. Et quoniam ex Episcopis nemo erat, neque ex doctoribus etiam qui resisteret, eò quòd Tecelius metum atque terrorem Pontificij fulminis adferebat, cœptum est nomen meum celebrari, tandem videlicet inuentum esse aliquem in orbe terrarum, qui sese opponeret: sed ea gloriola mihi sanè minus erat grata: nec enim satis tum intelligebam, quid sibi vellet Indulgentiarum nomē. Hęc est origo prima causaque motus, quē non Fridericus princeps, verùm Moguntinus per suū emissarium & peculatorem Tecelium excitauit. Quapropter, si quid est, quod nunc ipsum mordeat, sibi totum hoc asscribat. Alteram turbæ causam dedit sanctissimus pater, Leo decimus, cùm me deuoueret atque proscriberet, & multi passim de me triumphare vellent, nec esset quisquam tam indoctus, qui non in meū caput atque famam stylum acueret. Ego certè principio fore putabam, vt me Pontifex absolueret, Tecelium verò condemnaret, eò quòd ius Pontificium pro me faceret, quod clarè docet Indulgentijs animas è purgatorio non liberari: sed ecce, dum sententiam ex vrbe latam expecto, fulmine percutior, & velut omnium hominum maximè nefarius, damnor. Ibi tum cœpi mea defendere, multis editis libris, ita quidem, vt ad Imperij comitia res deinde fuerit introducta. Sic adeo litis causam præbuit filum lineum, vnde pallium constat, & illud quidem ita nunc est

Quid Lutherum mouerit vt scriberet in Pontificios.

Tecelij blasphemiæ.

Pallium carißimū

Ratio faciendi pecuniam per indulgentias.

Lutherus Leone proscriptus.

conden-

1541.

A condensatum, ac tale robur assumpsit, vt ab eo periculum sit Pontifici, ne stranguletur. Quod cùm ita sit, sibi culpam attribuant ipsi, qui tam impudenter & immodestè rem egerint. Ego quidem in sinum rideo. Nam perculit eos qui cœlum inhabitat, neq; tantam voluit grassari diutius impietatem, & populum suum è tenebris illis ÆEgyptijs in clarissimam lucem ac solis aspectum iucundissimum eduxit. Atqui, pallium istud, de quo semel & iterum est facta mentio, tribuitur tantùm Archiepiscopis, & singulari quodam beneficio, paucis aliquot Episcopis, ac in his Bambergensi Germano. Sic autem conficitur, vt ipsorum habet cæremonia. In die Agnetis virginis, qui est Ianuarij dies xxi. in templo diuæ Agnetis, Ro-

Laqueus è filo lineo Pontifici textus.

B mæ, cùm in Missa imploratur agnus Dei, super altare ponuntur agni duo candidi. Postea traduntur basilicæ diui Petri subdiaconis. Hi mittunt illos in pascua, suoq; tempore tondent, ex eaq; lana, permixtæ reliquæ lanæ, cùm in filum diducta fuerit, parantur pallia. Latitudine sunt ad treis digitos: ab humeris propendēt in pectus atq; renes: ad extremum sunt laminæ plumbeæ tenues, eiusdem latitudinis. Ad hunc modum contexta deferuntur ad corpora diui Petri atq; Pauli, ac certis ibi precibus expeditis, relinquuntur per noctem vnam. Altera die subdiaconi recipiunt, & honesto loco diligenter asseruant, donec qui opus habet Archiepiscopus, aut eius procurator, sibi dari petit. Traditur autem multis cum cæremonijs, & deferentibus mandatur, ne supra noctem vnam, si modò fieri possit, in

Modus & cæremoniæ quo palliū conficitur.

C eodem loco subsistant aut commorentur. Hanc adeò nec operosam neq; sanè preciosam mercem. Archiepiscopi maxima vi pecuniæ redimunt à Pontifice. Neq; verò licet antecessoris vti pallio, sed quisq; sibi tenetur illud Romæ comparare. Deinde, qui fortè vel permutatione, vel quauis alia ratione fit alterius Ecclesiæ patriarcha seu metropolitanus, licet antea sibi parauit illud, necesse tamen habet vt iterum emat. De hoc genus expilationibus permagnæ sæpe fuerunt in omnibus populis querimoniæ, sicut libro quarto dictum est, imprimis verò per Germaniam. & cùm anno salutis, M.D.XVIII. Leo pontifex, in comitijs Augustæ, per Cardinalem Caietanum hortaretur Maximilianum atq; Principes ad bellum Turcicum, & id ageret, vt omnes ordines contribuerent, & Ecclesiastici quidem

Querimoniæ & grauamina Germaniæ.

D decumas: responsum ei fuit, vt ab ordine Sacerdotum illud impetretur, vix posse sperari. Nam curiæ Romanæ varijs ac subinde nouis artificijs illorum facultates atq; iura vehementer impediri. Populum verò, si quid imperetur, clamare, toties iam hoc nomine datam esse pecuniam & demirari, quomodo sit profusa, quóue census ille peruenerit, è solis annatis per Germaniam collectus.

Diximus antea de varijs incendijs, per Saxoniam excitatis. E maleficis autem deprehensi complures atq; capti, diuersis locis, habita quæstione, pleriq; testificabantur ad extremum vsq; spiritū, à præfectis & familiaribus Henrici Brunsuicensis, accepta pecunia, se fuisse conductos atq; summissos, vt id facerent. Hoc igitur nomine, sed & alijs de rebus, Lantgrauius & legati Saxonici, Ratisbonæ,

Incendiarij à Brūsuicensi submißi.

E Brunsuicensem apud Cæsarem accusant, & quid incendiarij singuli profiterētur, scripto comprehensum exhibent. His coniunxerat se Gulielmus Brunsuicensis, qui & ipse fratrem germanum Henricum, à quo multis annis fuerat detentus in carcere, grauiter accusabat. Cùm iam pleriq; cōuenissent omnes, inchoatur actio, die quinta mensis Aprilis, & nomine Cæsaris de more proponitur, Ipsis constare quantum interuenerit semper studium suum atq; labor, vt respublica benè constitueretur. Cùm autem ex dissidio religionis, maximam Imperij fieri diuulsionē, & per hanc occasionem in nostra prope viscera iam penetrasse Turcam animaduerteret, maximum animo se concepisse dolorem, & multis nunc annis, de ipsorum quidem voluntate, rationem tentasse pacificationis, & longè commodissimam semper esse visam omnibus, cōcilij publici medicinam: hoc etiam in postre-

Acta conuentus Ratisbonæ.

1541. mis Ratisbonæ comitijs ita placuisse. Sed cùm per idipsum tempus in Vngariam A
& in Austriam deinde totis viribus irrueret, Germaniam deinceps adoriturus, exercitum illi sese tum suum tum Ferdinandi fratris & Imperij totius opposuisse: nec id modò, sed & classem non mediocrem in illum tunc emisisse, quæ versus Constantinopolim prouecta longius, aditus illi quosdam & oppida & arces ademerit, vt sic illius refringeretur impetus: vbi verò pedem ille retulit, domum reuersus, in Italiam sese profectum egisse magna diligentia cum Clemente pontifice, de concilio, & Italiam pacasse, ne quid esset impedimenti. Pòst, in Hispaniam redisse, quo constitutis etiam ibi rebus necessarijs interesset ipse concilio. Cur autem non successerit de concilio, quod anno pòst inchoandum pontifex promiserat, non ipsos latere, sua quidem opinione. B Quia verò non multò pòst legatum suum Barbarossam in Africam Turca misisset, Tunetano rege profligato, se, depellendi publici periculi causa, in Africam traiecisse, Deiq; beneficio parta victoria, totis illum finibus expulisse: pòst, in Siciliam & Neapolim, inde quoq; Romã venisse, & cum Paulo tertio pontifice de cõcilio tractasse. Qui quidem totus huc inclinarit. Tunc nimirum sui fuisse propositi, propius ad Germaniam accedere, procurandæ reipublicę causa: verùm illo ipso tempore, affini suo & Imperij beneficiario Sabaudiæ principi bellum fuisse factum, & magnam ditionis partem armis ablatam. Ideoq; se, tanquam ex officio, defensionem illius tunc suscepisse. Cumq; bellum illud ad hyemem vsq; duceretur, neq; concilij spes magna superesset, in Hispaniam sese reuersum, aliquot ad pacem idoneas conditiones proposuisse. C Pòst in Liguriam reuertisse, quò Pontifex etiam atq; Galliæ rex accesserit: atq; ibi factis inducijs, cum classe profectum ad Aquas mortuas, collocutum esse cum Galliæ rege, sicut etiam antè cum Pontifice, de sananda republica, deq; bello Turcico. Cùm autem in Hispaniam inde redisset, diu multumq; de pacanda religione, deq; impedimentis concilij cogitasse, ac deinde cùm per Italiam constituisset in Germaniam redire, solicitatum atq; rogatum à Rege, per Galliam iter fecisse, confirmandæ prorsus amicitiæ causa. Venisse pòst in Belgium, atq; ibi statũ regionis offendisse turbulentum, cui tamen incommodo medicinam ipse adhibuerit. Et quanquam sibi tum per occupationes non liceret in Germaniam proficisci, D conuentum tamen ad Haganoam indixisse, cur Ferdinandus frater interfuerit. Quid autem in eo congressu, pòst etiam Vuormaciæ sit effectum, in recenti omnium esse memoria. Et hæc quidem eò se commemorare, quò suũ erga rempublicam studium atq; voluntatem perspiciant, & causas etiam, cur citius in Germaniam non venerit, intelligant. Quanto autem labore & modestia, quantisq; sumptibus, Imperij tutela sibi constet, id suo tempore ita se demonstraturum, vt omnes videant, Germaniæ salute nihil sibi quicquam esse charius. Quantas etiam faciat impensas quotidianas in classem, ad reprimendum arma Turcarum, nolle iam se commemorare. venisse autem & festinãter quidem ad hęc comitia, tametsi valetudine, & nonnullis etiam rebus impediretur. Adhæc, solicitasse Pontificem, E vt iuxta decretum Haganoicum legatum huc mitteret: & venisse quidem ab illo Casparum Contarenum cardinalem, magnæ virtutis virum, & pacis amãtem. Cùm ergò religionis constituendæ causa potissimum sit hic indictus conuentus, & adhuc quidem indefinita res permanserit, & magnum subsit periculũ, nisi pacificetur: ideò cupere se maiorem in modum, vt conciliatio fiat. Quicquid eò possit ipse conferre, libenter esse facturum: idem quoq; studium ab ipsis expectare. Quamobrem petere atq; flagitare, vt de ratione componendæ controuersiæ, & quomodo sit agendum, deliberent: & quò videant, quantopere concordiam amet, sui esse consilij, si modò nullam ipsi viam expeditiorem habeant, vt ex omni numero pauci quidã viri boni & docti pacisq; cupidi, homines Germani, deligan-

Cæsaris in Africã traiectio.

Religionis pacificandæ ratio.

1541.

A deligantur, qui de rebus controuersis amicè conferant, & quemadmodum conciliari possint, ad se suosque ordines referant, vt inter ipsos deinde re deliberata, & cum legato Pontificio communicata, decerni possit. Hanc enim rationem & Augustæ quondam, & nuper etiam Vuormaciæ visam fuisse commodissimam, sic tamen, ne quid Augustano decreto decedat. Ad ea Protestantes, Aprilis die nono, respondent, & ipsius collaudata virtute, colloquium Vuormaciense continuari petunt, quod illinc huc translatum sit. quòd autem nunc deligendos esse quosdam dicat, ad hoc se responsuros aiunt, vbi de personis ex ipso cognouerint. Cæteri verò principes ac ordines, dato responso die Aprilis duodecimo, consilium B illius per omnia probant, & imprimis illud cauent, vt integra sit Augustani decreti authoritas. Posthæc Cęsar ab vtrisque petit, imprimis autem à Protestantibus, vt deligendi personas facultatem sibi permittant: in eoque sibi confidant, qui nihil sit facturus, quod non ad patriæ salutem pertineat. Id cùm obtinuisset, Aprilis die decimotertio, per Fridericum Palatinum principem ad colloquium designat Iulium Pflugium, Ioannem Eccium, Ioãnem Gropperum, Philippum Melanchthonem, Martinum Bucerum, Ioannem Pistorium, vt dogmata controuersa tractent, & pòst ad se principesque referant. Vigesimo secundo deinde Aprilis die vocat eos ad se multisque verbis grauiter monet, vt in huius causæ tractatione nihil tribuant affectibus, verùm ad gloriam Dei solùm respiciant. Illi verecundè sese excusant, & vt alij magis idonei constituantur, petunt omnes, præter Eccium. C Is enim paratum sese dicebat & instructum. Sed cùm Cæsar vrgeret, accipiunt illi conditionem, & simul orant, vt quosdam adiungat, qui partim actioni præsideant, partim, vt testes & auscultatores adsint. Itaque Fridericum Palatinum & Grãuellanum præsidere iubet. Theodoricum verò comitem Manderschittum, Eberhartum Rudenum, Henricum Hasium, Franciscum Burcartum, Ioannem Figiũ, Iacobum Sturmium, testimonij causa voluit adesse. Cùm autem Aprilis die xxvij conuenissent omnes, Fridericus Palatinus verba facit, & collocutores monet, vt seriò rem aggrediantur & amicè conferant. Granuellanus deinde librum descriptum illis exhibet, quem Cæsari, dicebat esse traditum à quibusdam viris bonis D atque doctis, velut idoneum ad futurum conciliationem. Velle itaque Cæsarem, quò videlicet legitimum argumentum habeant, ac velut agendi materiam, vt eum librum pariter euoluant & expendant, & quod in eo simul omnibus probabitur, laudent, quod verò minus, id corrigant. Liber iste doctrinæ capita hæc continebat. De creatiõe hominis, & ante lapsum naturę integritate, de libero arbitrio, de causa peccati, de originali peccato, de iustificatione hominis, de Ecclesia & illius signis & authoritate, de nota verbi, de pœnitentia post lapsum, de authoritate Ecclesiæ in discernenda & interpretanda Scriptura, de Sacramentis, de ordine, Baptismo, confirmatione, cœna Domini, pœnitentia & absolutione, matrimonio, vnctione, de vinculo charitatis, de Ecclesiæ ordine hierarchico, & in constituenE da politia authoritate, de statuis, de Missa, de administratione Sacramentorum, de disciplina Ecclesiæ, ministrorum, & populi.

A Cæsare delecti ad colloquium. *Eccij temeritas.* *Liber oblatus collocutoribus.* *Libri capita.*

Maio mense, Protestantium ordines, ad Franciæ regem missis Ratisbona literis, pro ijs, qui per prouinciam Galliam, ob doctrinæ professionem partim erãt in vinculis, partim in exilio, partim in latibulis ęrumnosam vitam agebant, intercedunt. Et quia nonnulli recipiebantur in gratiam, si doctrinam abiurarent, hanc eius conditionem remitti petunt, & quàm graue sit, vulnerare conscientiam, ostendunt. Huic persecutioni causam dedit, in Merindolanos, prouinciæ vicum, anno superiori lata sententia, pręside Bartholomæo Chassaneo iureconsulto, quę cùm esset horrenda supra modum & atrox, ingentem terrorem attulit miseris hominibus. Veruntamen eius executio plena in aliud tempus dilata fuit, & huius

Literæ Protest. ad Regem pro Prouincialibus. *Arrestum in Merindolanos.*

1541. anni persecutio ludus est, præ illa, quæ quarto pòst anno secuta fuit, vt suo loco dicetur. A

Dum hæc Ratisbonæ geruntur, Gulielmus princeps Cliuensis, cùm implacatum haberet Cæsarem, ob Geldriæ possessionem, sicut diximus, clàm in Galliã proficiscitur, & ijs, quos vnà secum esse voluit, locum atq; diem constituit, quò diuersis vijs profecti, ad ipsum tandem venirent. Cùm igitur sub exitum Aprilis Lutetiam Parisiorum venisset, exceptus à regijs ministris, & per Aureliam deductus, Maij die sexta venit ad Regem, qui tum erat Ambosæ, quod est ad Ligerim flumen, in Turonibus oppidum. Is non secus atq; filium parens complexus, ilicò regi Nauarræ & sorori suæ nuntiat, vt adducta filia quamprimum ad se veniant: nam erant id temporis in Aquitania. Cùm deinde venissent, cœptum est agi de coniugio. Et quanquam parentes tunc non admodum probabant, licet etiam alienior esset puella, non tam suo quodam iudicio, vel illius contemptu, quàm susurrationibus & impulsu quorundam, qui Germaniam, vt agrestem atque duram, præ Galliæ delitijs & amœnitate summa, despiciebant: tamen victi Regis authoritate, qui sibi percommodam esse iudicabat hanc affinitatem, cessêrunt. Itaq; sub Idus Iunij mensis peraguntur nuptiæ, Rege sponsam è sorore neptem in templum deducente, Tornonio autem cardinale missificante. Rex epulum dabat splendidissimum: aderant Pontificius, Anglicus, Lusitanus, Venetus & Saxonicus, legati: nam Cæsareus excusauerat. Aliquot pòst diebus, domum Cliuensis redijt, in Gallijs relicta coniuge sponsa, quam apud se remanere mater voluit, donec esset tempestiua viro. Prius quàm in Galliam veniret Cliuensis Amiralium, de quo suprà diximus, Rex liberari, domumq; proficisci, Maio deinde mense iubet ad se venire, & perhumaniter acceptum pristinæ dignitati restituit, & tanquam ab inferis in lucem reuocauit, & nouo prorsus ac inaudito propemodum exemplo, sententiam à lectissimis latam & summis quidem iudicibus, irritam fecit, partim odio Connestablij, sicut creditur, partim intercessione Stampianæ dominæ, quæ recenti fuit Amiralio coniuncta necessitudine per affinitatẽ.

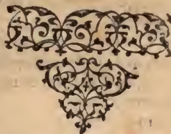
Aduentus Cliuensis in Galliam. B

Nuptiæ ducis Cliuensis & filiæ regis Nauarræ. C

Amiralius restitutus.

Connestablius ergò Momorancius qui & Amiralium non amabat, æqualem suum, & Regem habebat minus propitium, ob transitum Cæsaris, vt antea dictum est, cùm alioqui totus iaceret, & despiceretur, domum sese recepit, & incerta conditione priuatam vitam egit, totum antea Regem solus possedisset. D

Momorãcius aula pulsus.

E

IOAN-

A
IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RElígionis, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæſare.

1541.

ARGVMENTVM LIBRI XIIII.

B *In colloquio Ratiſbonæ agitur de emendando ſtatu Eccleſiaſtico, & rationes quibus id efficiatur, in medium proponuntur: variæ ſententiæ, atq; reſponſa hic referuntur. Eccius librum à Proteſtantibus oblatum faſtidiens, collegas ſuos inſimulat. Cæſar audito Turcæ aduentu colloquium illud ad concilium differri iubet. Fregoſus & Rinco legati à rege Galliæ ad Turcam miſsi capiuntur, ac trucidantur: ideoq; Maximiliani filius nothus Lugduni comprehenſus, in carcerem abducitur. Turca Budam ingreditur. Cæſar Argieram venit. Peſtis graſſatur in Germania. Auſtria duris calamitatibus premitur. Auſtriaci proceres doctrinam Euangelij ſibi cõcedi poſtulant: quos Ferdinandus eludit. Accepta per Vngariam clade conuentum Cæſar indicit ordinum, Spiræ: vbi Oliuerius legationis regis Galliæ princeps orationem ſatis longam habet, Angliæ rex vxorem capite plectit, qua ſublata ſextam ducit. Moronus Pontificis legatus Spiram miſſus, Tridenti concilium indicit. Lutherus libellum emittit, concionem militarem, ſeu caſtrenſem, in quo Papatum cum Turcis confert. Redintegrato inter Regem & Cæſarem bello, Longeuallus & Martinus in Brabantiam inuadunt. Parpinianum obſidetur.*
C *Edicta promulgantur Lutetiæ in Lutheranos. Farellus Meti docet. Locuſtæ Germaniam & Italiam volando peruadunt. Noribergæ habetur conuentus imperij. Poictus de nocte captus in carcerem ducitur. Otto Palatinus amplectitur Euangelij doctrinam.*

SVB finem Aprilis inchoatum fuit colloquium, vt ſuprà demonſtrauimus. Eccius autem erat impatiens atq; moroſus. Nam & librum faſtidiebat, & ſocios collegas minimè probabat, & aliquantò pòſt in febrim incidit, ita quidem vt intereſſe nõ poſſet. Adibant eum tamen ſocij, deq; rebus omnibus cõferebant. Exhibiti verò libri loca quædam, de com-
D muni conſenſu per colloquium fuerunt emendata, de quibuſdam conuenire non potuit, de Eccleſia eiusq; poteſtate, de Sacramento corporis & ſanguinis Chriſti, de peccatorum enumeratione, de ſatiſfactione, de vnitate & ordine miniſtrorum Eccleſiæ, de Sanctis, de Miſſa, de vſu integri ſacramenti, de cœlibatu. Redditus itaq; Cæſari fuit liber, ſic vt erat emendatus, & ſimul Proteſtantium theologorum ſententia, ſcripta ſuper ijs, quæ iam enumerata ſunt dogmatis controuerſis. Fuit hoc vltima die Maij. Cęſar & ſtudiũ illorum laudat & gratum habet, & ſi fortè res deinceps ita poſcat, vt conſimilem diligentiam atq; voluntatem adferant, hortatur. Octaua deinde Iunij die, in con-
E ſeſſu principum & ordinum refert, quid actum, & quouſq; facta ſit progreſsio. Collocutores egiſſe rem diligenter, & conciliaſſe multa, nec illa quidem leuia doctrinæ capita: de cæteris verò, quæ nondum conciliata ſint, Proteſtantium theologos, quid ſentiant, aperuiſſe. Pòſt, vtrunq; ſcriptum illis exhibet, & vt quamprimum deliberent, mentemq; ſuam in vtroq; demonſtrent: adhæc, vt diſpiciant quomodo ſtatus reipublicę tam ciuilis quàm Eccleſiaſticus emendari debeat, petit. Se quidem nihil in eo præteriturum, neq; dubitare, quin legatus etiam Pontificius eò propendeat. Senatus principum magna ſui parte conſtat ex epiſcopis. Itaque vicit eorum numerus, qui & librum à Cæſare propoſitum, & actionem omnem colloquij reijciebant, eiusq; rei ſententia ſcripto comprehenſa fuit, aliquantò durius. Cùm autem Electores & alij nonnulli principes Reipublicæ ſtudioſi,

Doctorum colloquium Ratiſbonæ.

Peior pars vincit numero.

1541. diosi, nō assentirentur, conceptum fuit aliud scriptum, & altera die Iulij oblatum Cæsari, quem in eo monent, vt tanquam aduocatus atq; defensor Ecclesiæ, rem omnem cum legato Pontificio communicet, iuxta decretum Haganoicum, illa præsertim capita de quibus inter collocutores conuenisset: vtq; diligenter expēdatur, an in ijs aliquid sit, quod vel sententia vel verbis pugnet cum doctrina sanctorum interpretum, aut etiam cum Ecclesiæ consuetudine. Deinde, si quid obscurius dictum sit, vt explicetur, vtq; suam postea mentem, & quid consilij sui sit, ad ordines ipse referat, & cum Protestantibus agat, vt in reliquis dogmatis controuersis erudiri sese patiantur: vel si hoc impetrari non posit, vt tum vel publici, vel prouinciæ Germanię concilij authoritas interueniat. Erant inter ordines, qui religionis emendationem impedirent: & his quidem impulsoribus factum esse putatur, vt ad legatum Pontificium referretur omnis actio. Cæsar ad ea Iulij die septima respondet, putasse futurum, vt suam opinionem aliquanto clarius & copiosius explicarent, præsertim, cùm per multos dies liber in ipsorum manibus fuerit. Sed quoniam in eo persistant, facturum se quod suaserint, & quæ sit legati pontificij mens de re tota, velle cognoscere, ne quid negligat videlicet, quod quidem sui sit officij. Protestantes etiam, quid ipsi sentiant, exhibito scripto, Cæsari demonstrant, & conciliata dogmata plenius explicant, & quàm non sit difficile, reliqua etiam conciliare, docent, & Augustanæ confesioni sese immorari dicūt. Deinde, quod est tertium in postulatis Cæsaris, de politico reipublicæ statu emēdando, leges illas ante annum vndecimum Augustæ latas, in vsum aiunt esse reuocandas. Ad sacram verò politiam quod attinet, eam posse restitui docent, si purè doceatur Euangelium: si iuxta leges antiquas deligantur Ecclesiarum ministri, de consensu populi: si ciuilem administrationem episcopi retineant: & quoniam ipsi more iam inueterato neq; volunt neq; possunt, alios constituant ad obeundū munus Ecclesiasticum, & è suis facultatibus alant: si ministris Ecclesiæ liberum permittatur coniugium, si turpis illa nundinatio, quæ multiplex est, & à Simone mago nomen habet, omninò tollatur: si facultates distribuantur, ita vt leges iam olim proditæ commonstrant, si puerilis ætas ad pietatem erudiatur, & primis annis doctrinæ Christianæ fundamenta percipiat: si manifestè facinorosi pellantur ab Ecclesiæ communione, donec ad sanitatem redeant, in eoq; magistratus officium suum faciat, & falsum Dei cultū aboleat, si iudicia fiant Ecclesiastica, & veluti cēsores constituantur, qui de ministris, de plebe, deq; morbis atq; vitijs quorunq; diligēter inquirant. Cęsar, vt suprà diximus, ab legato pontificio rem omnem cōmunicat, & vt reipublicæ status, imprimis autem Ecclesiæ, reformetur, instat. Legatus ad ea respondet: quandoquidem Protestantes in dogmatis aliquot à communis Ecclesiæ consensu discedant, & tamen spes interea sit, futurum, vt in viam aliquando redeant, sibi, post diligentem totius causæ peruestigationem, videri consultum, ne de cæteris rebus omnibus quicquam decernatur amplius, verùm vt ad Pontificem omnis referatur actio, qui sanè per concilium publicum vel quamuis aliam rationem tempori accommodatam, sit facturus in hac controuersia, quod toti Reipublicæ, cumprimis autem Germaniæ prosit. Deinde, quò reformationis etiam videretur cupidus, episcopos omnes ad se domum euocat, & ita se comparent, hortatur, ne vel minimam suspicionem vllius cupiditatis aut ambitionis præbeant, vt omnem luxum & quicquid omninò mali sit exempli, defugiant, vt familiam benè regant, & ad modestiam atque temperantiam assuefaciant, vt populi sibi commisi curam gerant, & habitent locis frequentioribus, & prouideant, ne morbus ille qui iam per Germaniam grassatur, sensim obrepat, seseque insinuet, vtq; nascenti fortè malo medicinam faciant. Vtile quoque fore dicit, si, quibus in locis Episcopi non habitant ipsi, fideles habeant ibi ministros

Sacram politiam restituendi ratio.

Tollenda simonia

Pontif. legati responsio.

Pontificia reformatio per legatū.

Legati consilium ad excludendum Euangelium.

A ministros & emissarios, è quibus omnia cognoscant: & si fortè Sathanas alicubi conetur irrumpere, mox illi resistant & occurrant. Monet etiam, vt suam quisque prouinciam subinde perlustrent atque reuisant, belli duces imitati, cùm locus aliquis ab hoste circumsidetur aut alioqui premitur. Ad hæc, vt cultum Diuinum rectè peragant, & beneficia conferant viris idoneis: Ecclesiæ quoque facultates in pauperum vsus ait esse distribuendas, non in luxum aliquem atque superfluum & immoderatum splendorem. Item, præficiendos esse populo docendo viros bonos atque doctos, qui & minimè sint contentiosi, & aduersarios ita reprehendat, vt non odisse, verùm salutis ipsorum videantur esse cupidi. Nam 1541.

B illos asperitate nimia criminationum fieri multò pertinaciores. Operam etiam esse dandam, vt in linguis & bonis artibus rectè iuuentus erudiatur. Qua quidem in re Protestantes nihil prætermittant diligentiæ. Nam in hoc esse totos vt suis in gymnasijs viri doceant eruditione præstantes: atque ita fieri, vt adolescentes plerique omnes ad ipsos concurrant: imprimis autem genere nobiles, qui cum literis vna religionem etiam illorum imbibant, eaq; corrupti cæteros deinde contagione sua lædant atque contaminent. Instituendos igitur esse ludos literarum, & honestis præmijs inuitandos doctores benè de religione sentientes. Episcoporum etiam esse, commonefacere parentes, ne suos liberos discendi gratia mittant illuc, vbi periculum sit ab impia doctrina. Nimirum hæc esse,

Protestant. sedulitas in erudiendis pueris.

C quæ sibi Pontifex dederit in mandatis, vt ipsis explicaret. Hanc orationem postea scripto comprehensam petentibus episcopis dedit, atque etiam Cæsari: qui duodecimo deinde Iulij die refert ad omnes ordines, & quid ille responderit, exponit. Et quia nihil amplius hoc in comitio statui posse de religione videatur, deinde, quia Turca maximos iam terra marique faciat apparatus, vt rempublicam Christianam inuadat, sibi necesse videri cumprimis, vt ad exitum actio ducatur, & de religione deque pace & subitarijs atque continuis auxilijs in Turcam decreta fiant. Optasse quidem, vt de his omnibus consilium suum patefacerent: cùm verò nihil adhuc responderunt, neque tamen res longiorem moram ferat, & defensione sit interim opus aduersus Turcarum impetus, hanc sibi

D rationem, vt idoneam summæ deliberationis, in mentem venisse, quam ad ipsos referat. Itaque rogare, putentne esse consultum, vt ea, de quibus inter collocutores conuenit, recipiantur adusque generale concilium, aut alterum Imperij conuentum, quò videlicet controuersia religionis, propter quam tot nunc annis tantopere sudatum est, aliqua sui parte minuatur, & reliqua nondum conciliata deinceps eò facilius tractentur. Nam ad Pontificem rectà se profecturum esse, quò certò cognoscat, quid sperandum sit, ac deinde quamprimùm licebit, in Germaniam esse rediturum, vt rempublicam curet. Et hæc quidem omnia sic accipi oportere, ne quid interim decreto decedat Augustano. Theologi Protestantes, vbi Contareni scripta duo, quæ suprà recitauimus, legerunt,

Theologorũ Protestan. responsio ad Contar. scripta.

E de communi concilio respondent, & iniuriam sibi fieri docent, & propter eruditionem hominis longè meliora sibi de illo promisisse dicunt. Quòd etiam ad animaduersionem atque sæuitiam principes hortetur, valde in ipso reprehendunt, nec esse demonstrant, quod putet futurum, vt quos nunc damnant errores, vnquam ipsi probent, aut ad Ecclesiam illam, quæ tam manifesta vitia defendit, aliquando reuertantur. Contarenus interea, cùm responsum illud suum, de quo dictum est, audiret accipi non vno modo, suasu quorundam tertium scriptum mittit ad Ordines, & vt dogmata quædam pro conciliatis recipiantur, & ad concilium vsque tolerentur, minimè se assentiri: sed ad summum Pontificem omnia promiscuè referre dicit. Postridie Idus Iulij, principes Electores, ad illud, de quo Cæsar consuluit, respondent, & vt quæ conciliata sunt, ad concilij

Electorum ad Cæsarem responsio.

1541. tempus vsque recipiantur, placere sibi dicunt. Nam hoc & ad vitandam deinceps maiorem offensionem, & ad ampliorem conciliationem imprimis cõferre. Quòd si etiam spes aliqua sit, reliqua posse iam hoc in comitio conciliari, petunt, vt in eo sese beneuolum exhibeat. Si verò temporis ratio non ferat, vt tum, quòd vltrò quidem iam promiserit, agat cum Pontifice, cæterisq; regibus, vt in Germania, loco idoneo, quamprimùm inchoetur publicum, aut Pontificis permissu cogatur nationis concilium, eoq; suum ille mittat legatum: & si ne hoc quidem impetrari possit, quod minimè sperent, vt in Germaniam ipse redeat, eamq; fidem, quam hucusque præstitit, in posterum quoque patriæ declaret, & pacem constituat. Protestantes verò Cæsarem orant, vt definita iam doctrinæ capita sanciat & doceri iubeat. Sic enim magis atq; magis patefactum iri veritatem, & hunc velut aditum esse futurum ad sanandos Ecclesiæ morbos. Decretum etiam Augustanum, velut ad concordiam inutile tollat & aboleat, aut saltem in suspenso relinquat. De concilio quid sentiant, & cuiusmodi esse debeat, & quomodo iudicandi potestatem neq; Pontifici nec ipsius clientelæ tribuant, demonstrasse iampridem, & in ea sese permanere sententia. Quòd si fortè concilium eiusmodi non possit cogi, & conuentus aliquis ordinum, ipsius mandátu, per Germaniam fiat, in eo se doctrinam suam explicaturos esse. Cæteri postea principes, in quibus facilè primum locum obtinebant episcopi, & his adiuncti Bauari fratres, & Henricus Brunsuicensis, quid ipsorum sit consilij, Cęsari separatim ostendunt: nimirum, adeò multa vitia, sectas, hęreses atq; dissidia, non modò per Germaniam, sed alijs etiam in locis, & propè per totum orbem Christianum inundasse, vt nisi per concilium tolli vel emendari non possint. Vt autem iam vlla fiat mutatio religionis atq; rituum, qui tot seculis valuerunt, aut olim instituti sunt, non sibi licere assentiri, præsertim, cùm & per legatum suum Pontifex concilium promittat, & ipse quoq; sit coram solicitaturus Pontificem. Orare autem vehemẽter, vt in eam curam Pontifex incumbat, quò tandem extirpatis erroribus, ira Dei mitigetur, & hominum saluti consulatur. Quòd si generale non possit obtineri, ad nationis, aut ordinum imperij conuentum esse confugiendum. Se verò constituisse, insistere veteri religioni, concilijs, doctrinæ patrum inde ab Apostolis ad hanc ætatem vsq; deductæ, mandatis etiam atq; decretis Imperij, præcipuè autem Augustano. Sperare quoque futurum, vt illi, qui decretum Augustæ factum laudarunt, minimè ab illo discedunt, præsertim, cùm & nuper Haganoæ conuenerit, deliberandum esse de defensione, si quid contra fieret, & ipse quoq; semper illud ab omnibus actionibus exceperit. Vt autem conciliata dogmata recipiantur ad tempus, non sibi probari. Nam ex ijs quædam esse superflua, neq; controuersa, primùm videlicet, secundum atq; tertium, & illud, de peccato originis, Vuormaciæ tractatum esse diuerso modo. Deinde, rem ipsam postulare, vt nouum instituatur colloquium. Nam in scriptis vsurpata quędam esse verba, præter communem vsum Ecclesię atq; patrum. Sententias etiam esse quasdam admixtas, quę mitigari debeant atq; corrigi: postremò, quę conciliata sunt, esse non ita magni momenti, Sed quia de pręcipuis rebus non conuenerit, de cœna Domini, de sacri panis adoratione, de transsubstantiatione, de Missa, de coniugio Sacerdotum, de vtraq; sacramenti specie, de confessione, pœnitentia, satisfactione, & id genus alijs, eaq; sic Protestantes oppugnent, vt concordię spes nulla sit: adhæc, quia collocutores catholici paulò sint progressi lõgius, & ipsorum sententię censura quadam opus habeant: deinde, quoniam ad Pontificis, ad ipsius & reliquorum ordinum contemptum istud pertineat, his de causis videri sibi cõsultissimum, vt actio tota religionis ad concilium differatur, pręsertim, cùm legatus Pontificius idem sentiat. Reliquę ciuitates, quę nõ erant de numero Protestantiũ, Colonia, Metia, Spira,

Pontificiorũ principum sententia.

A Spira, Vuormacia, Tullum, Haganoa, Ratisbona, Schuinfurtum, Colmaria, Gemunda, Roteburgum & aliæ multæ, cùm excluderentur à deliberatione, neque principes illis exemplum responsi communicarent, queruntur ad Cęsarem ea de re, sicut antea non semel, & ne suo in iure impediantur, orant, & quò minus conciliata recipiantur, ex ipsis pleræque non recusant. Cæsar auditis omnium sententijs, iterum proponit, & ordine commemoratis omnibus, quia definiri causa tota non posit, & verò præsens immineat à Turca periculum non vno loco, multumque iam tempus elapsum sit, actionem ad cōcilium velle se referre dicit: de quo & legatus Pontificius indubitatam spem sibi fecerit, & ipse quoque sit Pontificem B interpellaturus. Reditum quoque suum in Germaniam pollicetur, & à Protestantibus petit, vt interim nihil tentent præter ea, quæ sint à theologis conciliata. Deinde monet episcopos & proceres ecclesiasticos, vt rationes ineant, quibus Ecclesiam quisque suam reformēt, quò videlicet aditus fiat ad publicam emendationem. Hanc Cæsaris mentem laudant plerique omnes, & vt episcopi suas emendent Ecclesias atque repurgent, legatum quoque Pontificium ipsis debere grauiter ac seriò mandare, censent. Protestantes autem, ad conciliata & ad reliqua omnia quod attinet, in eo se facturos, quod sui sit officij, dicunt, & vt cæteris principibus liberum sit, conciliata dogmata suis in Ecclesijs proponere, petunt. Quemadmodum Eccius & librum exhibitum à Cæsare, & collocutores etiam fastidiret, suprà diximus: C cùm ergo post colloquium liber esset redditus Cęsari, sicut docuimus, & in concilio principum res disceptaretur, ille febri detentus, epistolam mittit ad principes, in hanc sententiam, Sibi nunquam placuisse librum illum insulsum, in quo tam multos deprehendisset errores. Itaque non esse recipiendum. Nam omissa patrum & Ecclesiæ consuetudine, Melanchthonis in eo vestigia modumque loquendi pasim animaduerti. Deinde, non sibi visum esse dicit librum, à collegis emendatum, & postea Cęsari redditum, sed dogmata quædam Lutheranorum sibi decumbenti fuisse tantùm recitata. Multò minus approbasse scriptum illud, quod Cæsari sit oblatum vnà cum libro, nec enim illud vnquam vidisse. Eo cognito, Iulius Pflugius & Ioannes Gropperus, qui suam ad existimationem hoc pertinere D iudicabant, colloquij præsides & auscultatores orant, veluti totius actionis testes, vt honorem suum aduersus Eccij calumnias defendant. Hi de re tota Cæsarem docent. Qui deinde publico scripto præclarum & honorificum vtrique testimonium dat, & quod viros bonos deceat, fecisse dicit. Antea diximus, religionis causam esse reiectam ad generale vel prouinciæ Germaniæ concilium. Contarenus autem vbi cognouit, xxvi. Iulij die mittit epistolam ad omneis ordines, & illud posterius induci petit & obliterari. Nam religionis controuersiam per eiusmodi concilia non debere definiri, & ad vniuersam Ecclesiam istud pertinere: quicquid etiam ab vno aliquo populo priuatim in eiusmodi rebus decernitur, nullius esse momenti. Rem ergo facturos esse valde gratam Pontifici, E qui sit Ecclesiæ caput & conciliorum, si quidem illud omittant. Permolestum autem ei futurum atque graue, nisi morem gerant. Etenim multò maiores offensiones ex eo nascituras esse tum in alijs prouincijs, tum in Germania præsertim. Et hoc quidem esse, de quo velit ipsos admonere & mandatu Pontificis, & pro sui quoque muneris ratione. Principes eodem die respondent, vt ne quid offensionis atque turbæ nascatur, Pontificem posse cauere, si concilium indicat, tot nunc annis promissum. Quòd si fortè non coeat, & primo quidem tempore, iam eum esse Germaniæ statum, vt omninò sit opus aliam rationem inire sanandæ reipublicæ: quæ sanè in hoc nimium inueterato iam disidio, salua diutius esse non posit. Itaque rogare plurimùm, vt remedium Pontifex adhibeat, & ipse quoque pro suo candore & prudentia rem adiuuet. Theologi quoque Protestantes illas

Conta-

1541.

Reformatio iniuncta Ecclesiasticis.

Eccij supercilium.

Eccius suos collegas infamat.

1541. Contareni literas atque rationes prolixo scripto refutant, et ad singulas prouincias A pertinere demonstrant, instituere verum Dei cultum atque religionem. His rebus actis, Cæsar decretum facit, ac recitari iubet Iulij die xxviij. Colloquium doctorum & actionem omnem refert ad concilium, ad conuentum vel Germaniæ totius, vel ordinum Imperij: sua in profectione per Italiam, de concilio promittit acturum se diligenter cum Pontifice, & si neque generale, neque prouinciale posit obtineri, conuentum Imperij se denuntiaturum ait intra xviij. mensem, religionis componendæ causa, & daturum operam, vt eò quoque Pontifex legatum aliquem mittat. Protestantibus mandat, ne quid præter conciliata dogmata noui suscipiant, episcopis autem, vt suas Ecclesias à vitijs repurgent. Erant in decreto B capita quædam alia, de non diruendis monachorum templis, de non interuertendis bonis sacris, de non solicitandis alijs ad diuersam religionem, de iurisdictione & personis Cameræ. Cùm autem Protestantes ea minus probarent, Cæsar eis priuato quodam scripto, quid suæ mentis esset in eo, separatim declarat: in dogmatis nondum conciliatis nullum se modum ipsis præscribere: monachorum collegia non diruenda quidem: sed tamen illos ad piam emendationem esse reuocandos: Ecclesiasticis vtrobique prouentus cuique suos annuos esse permittendos, non habita ratione diuersæ religionis: neminem alterius ditionis ad ipsorum religionem oportere pellici, multò minus hoc nomine defendi: sed tamen licere, vt recipiant, si quis vltrò velit ad ipsos transire. Prǽterea decretum Augustanum, C quod ad religionem pertinet, & lites omneis, de quibus ambigitur, an sint religionis necne, sed & proscriptiones, nominatim verò Goslariensem, publicæ quietis causa, donec aliquo vel concilio vel conuentu res cognoscatur, suspendit, & à Camera neminem repudiari propter diuersam religionem, & æquabile ius omnibus reddi iubet. Cùm sic ipsius cautum esset literis atque signo Cæsaris, auxilia promittunt aduersus Turcam, de cuius aduentu iam indies magis atque magis percrebuit, & aderant tum Vngari tum Austriaci legati, qui magnis precibus opem implorabant. Itaque subitarium auxilium Germanorum mittitur in Vngariam, ductore Friderico Furstembergio. Hoc in conuentu, Cæsar in omnium ordinum consessu, tertia Iulij die grauem habet querimoniam de Gulielmo D principe Cliuensi, propter occupatam Geldriam. Simul librum eis exhibet, quo suum ius in eam prouinciā docet. Et illum quidem huc ab se vocatum, sed longè diuersum iter ingressum dicit, tacitè designans Galliam, vt antè diximus. Aderant legati Cliuenses, qui principem excusabant, & cùm in suo iure explicando pergerent, Cæsar consurgit & abit. Iulij die xxi. principes ac ordines omnes ad Cæsarem veniunt, & pro Cliuensi deprecantur, & vt eum in Imperij tutelam accipiat, & amicæ tractationi litem permittat, petunt, in eoque suam operam profitentur: & si fortè componi non posit, vt iure suum repetat, obtestantur. Cæsar ad ea per Ioannem Nauium: cùm sit hic indictus conuentus reipublicæ causa, quò sublatis nimirum disidijs, Germaniæ pax restituatur, in eoque plurimum sit con- E sumptum temporis, neque statui tamen aliquid posit, ob animorum diuulsionem, magna quidem sua cum molestia, neque sine dispendio rerum suarum, valde sibi mirum videri dicit, quòd in hac vna causa, quæ propriè sua sit, ita consentiant. Sic illos dimittit, non sine offensione. Postridie, Galliæ regis legatus, Raymundus, oratione prolixa de scripto recitat causam eliminari Sabaudiæ principis, Caroli, qui superioribus aliquot diebus, ad Cæsarem & ordines, regem accusauerat.

Protestan. Contareni literas refutant.

Cæsaris literæ priuatim datæ in gratiam Protestan.

Cæsaris de principe Cliuensi querimonia.

Principum & ordinum pro Cliuensi deprecatio.

Galliæ rex, hoc durante conuentu, Cæsarem Fregosum Genuatem, Antonium Rinconem Hispanum, exulem, mittit ad Turcarum Imperatorem. Hi cum Padum nauigarent, ituri Venetias, capti sunt & trucidati, sub Calen. Iulij mensis.

Legati Gal. ad Turcam à Cæsarianis intercepti.

Erat

1541.

A Erat tum in Pedemontio, regis legatus, Gulielmus Bellaius Langæus, qui certior ea de re factus, vt erat miræ sagacitatis & industriæ, continuò regi nuntiat, & simul Alfonso Daualo Marchioni, Cæsaris per Insubriam præfecto, quinta Iulij die, Taurino scribit, det operam, vt captiui regis legati restituantur, quos ab ipsius hominibus interceptos esse constaret. Nam alioqui pactas ante triennium inducias intercessione Pontificis, hoc ipso violatum iri. Petebat autem eos restitui, quòd initiò vel nesciret vel scire se dissimularet, quid illis accidisset. Marchio suspicionem omnem ab se lōgissimè remouet, tanquam ignarus omnium rerum, & purgandi sui causa legatum mittit ad regem, Comitem Franciscum Ladroni-B um. Langæus in epistola, quam xi. Iulij die dabat ad Alfonsum, Equidem in totius orbis concilio non dubitarem, inquit, loqui de rebus Diuinis, & hercle non minus aptè, quàm tuus olim propinquus atque gentilis, Thomas Aquinas, modò rei theologicæ tantùm scirem, quantū de facta cæde familiares tui quidem sciunt. Nam Alfonsi paternus auus, Indicus, Rodorico patre natus Hispano, prædiuitem quandam ex Aquinatum familia duxit in matrimonium. Erat autem Alfonsus, Ferdinandi Dauali Piscarij, præstantissimi ducis, patruelis. Rex xx. Iulij die, Linerij, oppido Biturigum, respondet Alfonso per literas, & vt honoris atque famæ rationem habeat, monet, & iniuriam suorum, nisi restituantur, non se posse negligere, demonstrat. Multis inter Langæum & Marchionem literis Gallicis,

Langæi ad Alfonsum litera.

C magna celeritate transmissis vltrò citroque, nihil est actum præterea, cùm Dauales à diligenti peruestigatione, nihil se potuisse reperire diceret, in eoque permaneret. Per legatum quoque suum Ratisbonæ rex ad Cæsarem queritur. Cùmque non ferret quale voluit responsum, satis præ se tulit, bellum ex eo nasciturum esse. Forte veniebat tum ex Hispanijs Georgius Austriacus, Maximiliani Cæsaris filius nothus, archiepiscopus Valentinus, in Belgium rediturus: is Lugduni comprehensus, in carcerem abducitur, vindicandi Rinconis & Fregosi causa. His ferè diebus, Antonij Lotharingiæ principis filius Franciscus, in matrimonium ducit Daniæ regis Christierni filiam Christinam, viduam. Tulit hoc molestè Galliæ rex, eoque magis, quòd anno superiori filia Lotharingi nupserat Auraicæ principi

Valentinus archiep. Lugduni comprehensus.

D Renato. qui totus à Cęsare pendebat.

Quo tempore Cęsar conuentus agebat Ratisbonæ, Ferdinandus rex Budam obsidet & oppugnat, in qua tum erat Vayuodæ Ioannis vxor vidua cum filiolo Stephano. Tutores autem infantis & regni proceres Turcicum auxilium implorauerant. Legatum ergo Turca mittit cum copijs, quę mense Iulio Budam venerunt. Ipse deinde cum reliquo exercitu non multò pòst eò venit. Itaque Ferdinandici reiecti, Germani, Bohemi, Moraui, relicta obsidione, & ingenti accepta clade, Pesto etiam amisso, quod est oppidum contra Budam, reliqui fuga salutem sibi quęrunt. Turca sub exitum Augusti munera mittit infanti Stephano, vestes auro textas & equos valde speciosos, ac matri nuntiat, cupere se puerum vi-

Ferd. exercitus Budam obsidet.

Ferdinandicorum clades.

E dere. Petit vt in castra sibi mittat. Mulier perterrefacta, cùm aliud non posset, hortatu procerum mittit vnà cum nutrice, comitatum turba nobiliū. Ille perhumaniter excipit, ac deinde per suos: reginæ consiliarijs ostendit, velle sibi Budam tradi. Nam ipsos non illam posse ab hoste defendere, & sibi subinde redeundū huc esse cum exercitu: quod valde sit & molestum & sumptuosum. Itaque multò pręstare, vt ipse teneat. Hi de suo periculo soliciti, mussant. E vestigio Ianizarorum præfecto negotium datur vrbis occupandæ: neque prius ad matrem reginam missus est filius, quàm re perfecta. Cùm iam vrbem tenerent & ciues omneis exarmassent, arcem quoque sibi tradi postulant, in qua regina tum erat. Eam Turca iubet interim per inter nuntios animo esse præsenti, & Transsyluaniam ei atque filiolo concedit. Cùm igitur omni conquisita supellectile, tumultuariè abijsset, à præfe-

Turca Budam ingreditur.

1541. præfectis & à milite barbaro deducta Budam Turca cum duobus filijs venit, Septembris die ij. & templum ingressus expiatum, actisq; gratijs Deo suo, propter rem bene gestam, in castra reuertit: & relictis Budæ Pestiq; præsidijs, reliquum exercitum domum reducit, & in itinere Lascum dimittit, quem propter Fregosum & Rinconem interceptos, Belgradi captiuum reliquerat, Budam proficiscens. Nam Galliæ rex, vehementer irritatus eo facto, per Polinum, Solymanno rem omnem enuntiauerat. A

Peractis Ratisbonæ comitijs, Cæsar mox in Italiam contendit, & Lucæ cum Pontifice colloquitur interea, dum in naues imponitur exercitus, quem ex Germanis, Italis, Hispanis iam antè collegerat. Quia verò iam suberat hyems, deterrebat eum Pontifex à nauigatione: sed ipse, licet de clade Pannonica iam acceperat, quò Turcas in diuersa parte destineret, omnino sibi proficiscendum esse duxit, & sublatis anchoris soluit è portu Veneris, & per Corsicam atq; Baleares insulas facto itinere, ad xxiij. Octobris diem, Argieram appulit, vrbem Africæ maritimam. Peditatus erat omnis ad xxij. millia, equites paulò supra mille. Primam aciem Hispanorum ducebat Ferrandus Gonzaga, Siciliæ prorex, alteram Germanorum, Cæsar: tertiam Italorum et equitum Rhodiorum, Camillus Columna. Quo die classem Cæsar applicuit, & postridie, cælum erat serenum, & placidum mare: tertio verò die coorta vehementior tempestas & imbres effusissimi, cùm non remitterent, administrationem belli totam impediuerunt, ita quidem, vt Cæsar amissis quamplurimis nauibus & tormentis & reliquo omni apparatu, & millibus aliquot militum desideratis, infecta re discedere cogeretur, in Hispaniam demum reuersus, quod fuit mense Nouembri. Sic adeò res nostræ terra mariq; tam in Aphrica quàm in Europa calamitosum habuerunt exitum. Hic etiam annus Germaniæ funestus fuit contagione morbi, præsertim ad Rheni tractum, extincti sunt inter alios, Argentinæ quidem, Capito, Basileæ verò Simon Grynæus, vterq; summæ vir eruditionis, ille, professione theologus, hic verò, philosophus, & simul rerum sacrarum studiosissimus. Cæsar è Germania discedens, Friderico Palatino negotium dabat, vt per Principes Electores ageret cum Cliuensi de restituenda Geldria. Mittunt hi legatos, eumq; tùm sui priuati periculi, tùm publicæ perturbationis admonent. Ille, & legitimum hæredem, & absque vitio possessionem esse nactum, & causam totam disceptationi iuris permittere sese dicit, & ne vim sibi fieri patiantur, sed ad æquitatem Cæsaris animum inflectant, obtestatur. Ex Italia Cæsar proficiscens, Granuellanum ibi reliquit, vt & Pontificem de concilio solicitaret, & Senensem rempub. æstuantem seditionibus componeret. Cladis Aphricanæ nuntius in Galliam delatus mense Decembri non obscuram excitauit lætitiam. Fremebant enim plerique propter casum Rinconis atq; Fregosi iamq; tempus adesse dicebant illos vlciscendi.

Cæsar in Africam cum exercitu traijcit. B

Tempestas Cæsaris classem affligit & dißipat. C

Pestis in Germ. ad tractum Rheni.

D

Gaudium in Gallia ex damno Cæsaris.

Rebus male gestis, & amissa Buda, Ferdinandus rex ordinum suorum agit conuentus, Pragæ, Bohemorum vrbe præcipua. Ibi demum inter alia, proceres Austriaci, Decembris die xiij. supplicem libellum Regi tradunt. Initiò captant beneuolentiam, suaq; omnia pro ipsius & dignitate & salute tuenda deferunt. Pòst, infœlicem reipublicæ statum, & suam propriè conditionem deplorant, qui tam vicinum habeant crudelissimum hostem Turcam, et eum quidem victorem. Itaq; de remedijs cogitandum esse dicunt, imprimis autem, vt ira Dei mitigetur, qui peccatis hominum offensus, hanc tantam calamitatem immittat. Nam in toto reipublicæ corpore, nihil esse puri, nihil sani. Proiectam esse disciplinā omnem & publicam & priuatam. Hunc nimirum esse fontem omnis mali, sed tamen verbi Diuini contemptum, præcipuam esse causam, cur ita nos Deus verberet & affligat. Etenim, & sacris, inquiunt, & profanis historijs doceri potest, non propter E

Austriaci doctrinam Euangelij concedi sibi postulant.

illa

A illa leuiora nobisq; congenita vitia, sed propter falsum cultum & contemptum sui verbi, Deum grauiter sæpenumero multasse florentissima regna. Populus Iudaicus in Assyriam & Babylonem abductus fuit propter contemptos Prophetas, & nouam religionem atq; cultum, quem sibi finxerant ipsi. Tandem ad internecionem fuit deletus, excisa Hierosolyma, propter crucifixum Dei filium. Illa mundi florentissima quondam Imperia, Babylonicum, Persicum, Græcum, à Turcis oppressa, religionem, leges, rempublicam & dignitatem omnem sic amiserunt eisdem de causis, nullum vt propè supersit hodie vestigium. Et quum Dei beneficia partim repudiarent, partim fastidirent, in horribiles inciderunt tenebras & seruitutem longè fœdissimam. Neq; verò subita fuit hæc mutatio. Nam sexcentis annis & amplius eò, bella Turcæ gesserunt, antequam Græciam perdomarent. Quod tunc demum accidit, cùm illi toties inuitati & admoniti, nihilo fierent meliores, & peccata peccatis accumularent. Iam, si quis illa regna, quorum tanta fuit potentia, tantusq; splendor, in quibus tam præclara fulserunt ingenia, conferat cum ista Turcarum planè barbara & beluina republica, comperiet inde ab orbis diluuio nullam accidisse cladem grauiorem. Quòd si autem illi tam potentes populi, tam infirmæ genti, qualis initio fuit Turcica, resistere non potuerunt, Deo sic vlciscente peccata populi, quid nobis expectandum est, qui sumus quidem in eadem culpa, sed ideò longè deteriori conditione, quia rem habemus cum hoste supra modum potente? Videmus, vt nos Deus affligat, his præsertim locis, bello, inedia, pestilentia. Sedem regni, Budam vrbem, sæuissimus hostis nuper occupauit: per Bohemiam grassata sunt incendia, & quid non malorum totos iam sexdecim annos patimur, quantum est effusum sanguinis? quàm multa hominum millia in tristissimam seruitutem abducti? Nimirum eò nunc Turcarum potentia creuit, vt supra cæteros omneis Reges caput exerat. Et quia continentes prope victorias contra nos obtinet, intelligit se flagellum esse Dei, nec vltioni suæ quenquam eripi posse. Cùm ergò grauissima sint delicta nostra, quid nobis pollicebimur, aut quomodo nos aduersus eum tuebimur? Vnicum certè remedium est, In manu Dei posita sunt omnia. Deus est qui dat & adimit Imperia, qui D verberat & sanat, qui nos ad pœnitentiam inuitat, oblata sui verbi cognitione. Quod quidem semper facit prius, quàm affligit. Sic Niniuitis antè misit Ionam prophetam, & condonauit ob pœnitentiam. sic Assyriorum regem Nabuchodonosor benignè respexit, obtemperantem Danieli. Sanè rationem aliam aut medicinam nullam nouimus, potentissime Rex, quàm vt verbum Dei purè doceatur, & ad emendationem vitæ populus incitetur, vt hac fiducia pleni, vim Turcicam à se depellant. Est enim in eo posita salus, vt rectè Deum colamus. Complures autem obrepserunt, & negari non potest, in Ecclesiam errores, qui nostro hoc tempore patefacti magnum excitarunt dissidium. Sed nuper in Imperij comitijs pleraq; doctrinæ capita conciliata sunt, & ad certum vsq; tempus pax est data religioni. Deinde, mandatum est Episcopis, vt Ecclesiarum vitia corrigant. Quòd si iam ea conciliatio nobis denegetur, aut si quis ea doctrinæ capita, de quibus cõuenit, sequatur, eoq; periclitetur, quàm id sit futurum graue, non est difficile cogitare. Quapropter obsecramus, vt tuo mãdatu doceatur Euangelium, imprimis autem illud doctrinæ caput, quod est de Iustificatione, nempe, quòd peccata nobis condonantur propter solum Christum. Deinde, vt ad præstandam charitatẽ homines excitentur, & ad bona opera, qui sunt tanquam veri fructus & indices fidei: deterreantur etiam à peccatis, & Deo gratias agere consuescant, quòd ipsius misericordia, per Christum filium liberati sumus à peccato, morte, inferno, & facti cohæredes regni cœlestis. Item, vt ijs qui cupiunt, cœna Domini detur iuxta veteris Ecclesiæ morem. Episcopis etiam mandetur, vt iuxta decretum Imperij

(Margin: 1541. — Regna propter falsum cultũ destructa. — Dei flagella per Austriam & Germaniam. — Turca Dei flagellum. — Deus verbum offert antequã affligat. — Doctrinæ caput præcipuũ de Iustificatione.)

(Margin letters: B at "bras & seruitutem"; C at "cum hoste supra"; E at "ligioni. Deinde")

1541. nuper factum, Ecclesię morbos emendent atque tollant, vt erudiēdo populo præficiant idoneos ministros, neque sanos doctores eijciāt, vt antehac semper. Et quāquam hæc reformatio, propter inueteratum morbum, non ita subito fieri potest, locum tamen habere debet in Ecclesiis, doctrina & Sacramentorum administratio pura, quoniam in eo salus nostra vertitur, & ita fieri necesse est, vt populus nimirum, qui nulla iam disciplina continetur, & vix tenuem Dei notitiam habet, ad sanitatem redeat. Sunt enim Ecclesiæ complures omninò desertæ. Quò fit, vt vulgus hominum prorsus degeneret in paganismum, ita quidem, vt vix ægrè cohiberi possit. Quod sanè maximo cum animi dolore commemoramus, ideoque precamur, vt in re tam pia tamque necessaria nobis deesse nolis. Neque verò putes hoc à nobis ideò solicitari, quò maiorem aliquam libertatem nobis captemus, aut res nouas moliamur. Nam salutem nostram omnem in vno Christo positam agnoscimus, & Euangelij cognitionem ornandam esse pietate vitę, & tibi fatemur obedientiam omnem esse præstandam, quantum & facultatibus & ipsa vita possumus. Quod cùm ita sit, obtestamur, vt decreti nuper facti beneficiū nobis permittatur, & vt ijs, qui formam religionis à nobis antè recitatam, sequentur, nulla fiat molestia. Sic enim & Ecclesiis inuenientur ministri, & maioribus animis in hostem atrocissimum arma sumētur: cui propter nostram ingratitudinem & impietatem tot victorias Deus atque triumphos huc vsque largitur. Qui ad hunc modū supplicarunt, Austriacæ nobilitatis & ordinum nomine, fuerunt ad xxiiij. proceres, ciuitates autem x. & in his, Vienna, deinde finitimi Stirij & Carni. Ferdinandus ad ea respondet: Dolere sibi vehementer quas recitauerint calamitates, neque dubitare quin delictorum ac scelerum hæ sint pœnæ, atque ideò ministris Ecclesiæ non semel mandasse, vt ad emendationem vitæ populum diligenter incitarent. Quòd autem adeò tenui cum fructu factum sit istud, augere sibi dolorem. Itaque nuper antequam Lincio discederet, eadem mandata renouasse, quod quidē ipsis constet. Nunquam etiam se repugnasse, quò minus verbum Dei rectè doceretur iuxta traditionem Apostolorum & interpretum, quos Ecclesia recepit & approbauit. Eiusdem nunc etiam esse mentis: nec in vllum vindicasse, quod quidem sibi constet, qui formulam hanc sit secutus. Nunc etiam Ecclesiasticis velle se mandare, vt iuxta postremum Imperij decretum, sublatis vitijs, Ecclesias reforment, & populo præficiant doctores idoneos. Videlicet scire ipsos, quantus labor suus atque studium interuenerit, vt religionis hoc dissidium tolleretur: idem nunc etiam optare se cumprimis, & omninò sperare futurum, vt vel publico totius orbis, vel nationis Germaniæ concilio, vel Imperij conuentu res tota definiatur. Quamobrem ita sibi de ipsis inuicem polliceri, fore, vt conciliationem istam publicam obedienter expectent, nec aliquid mutent aut innouent, sed in religione colenda cæterisque præstandis officijs, patrum suorum sequantur vestigia, neque decretum Ratisbonense quicquam ad se pertinere putent, cuius nimirum ea sit sententia tantùm, vt Catholici quidem in veteri, Protestantes autem in ea religione, quam conciliationis illius tempore sequebantur, permaneāt vsque ad alterutrum cōcilium, aut Imperij conuentum intra xviij. menses indicendum. Quod cùm ita sit, non sibi licere, suis, vt contrà quid agant, permittere. Illi rursus in eandem propè sententiam, paucis tamen supplicant, & vt purus Dei cultus instituatur, neque veris Ecclesiæ ministris periculum creetur, orant. Nā alioqui non esse, quòd vllam sibi de Turca victoriam aut fortunam polliceantur.

Ferd. eludit Austriacorum postulationem.

Austriaci postulatum iterant.

Paulò sub hoc tempus mortem obijt Episcopus Numburgicus, in eiusque locum à collegio fuit cooptatus Iulius Pflugius, de quo diximus: Elector autē Saxoniæ princeps, non hoc licere collegio, nisi de suo consensu, contendebat, & reiecto Pflugio, Nicolaum Amstorffium, ex nobilitate theologum Vuittembergicum in-

Lis pro episcopatu Numburgensi.

A cùm instituit, inaugurante Luthero, mẽse Ianuario: qui pòst eius rei librum edit, lingua populari, & Pflugio, tanquam hosti puræ doctrinæ, gregem Domini minimè committendum esse docet. Pflugius ad hunc modum repudiatus, emissis libellis ad ordines Imperij ius suum demonstrat, & de iniuria queritur. Princeps inuicem respondet, & prolixè de suo Saxonicæq; domus iure locutus, & multis ex vetustate repetitis, inter alias causas, cur eum non ferre posit Episcopum, hãc etiam adducit, quòd Augustanæ confessioni palàm aduersetur. 1542.

Accepta per Vngariam clade, sicut diximus, conuentum Cæsar indicit ordinum, Spiræ, per Ferdinandum regem, & initium fieri mense Ianuario, & Ferdi- *Conuentus Spiræ*
B nandum fratrem suo loco præsidere iubet, eiq; Hugonem Mõfurtum, Ioannem *indictus.*
Nauium attribuit. Principes aderant, Elector Brandeburgicus, Fridericus Palatinus, Albertus Megelburgius, Ernestus Badensis, Moguntinus, Vuormaciensis, Spirensis, Constantiensis, Hildessemensis, Episcopi: reliqui miserant legatos. Vbi conuentum est, quod fuit die ix. mensis Februarij, Ferdinandus rex de more proponit. Quanta fuerit hucusq; diligentia Cæsaris, vt & religio componeretur, & reliquæ partes reipublicæ constituerentur, omnibus constare: cùm verò dissidium hoc, superiori conuentu non posset integrè conciliari, grauissimis de causis è Germania Cæsarem esse profectum in Italiam, & de concilio, deq; Turcico bello cum Pontifice collocutum eò rem deduxisse tandem, vt Pontifex ad hunc
C Imperij conuentum legationem se missurum diceret. In Aphricam esse deinde cum classe profectum, vt Argiera vrbe capta, quam hostes tenebant, & vnde plurimum impendebat Hispaniæ cæterisq; prouincijs incommodi, iustum auxilium posset à suis aduersus Turcam, sublato periculo nimirum, & ora maritima pacata, consequi. Sed cum tempestate detentus, quod voluit, perficere non posset, in Hispaniam reuertisse, vt ad bellum Turcicum, terra mariq; gerendum, denuò sese compararet. Et quia primariam vrbem Pãnoniæ, Budam, & huic oppositum oppidum Pestum Turca nuper occuparit, prçsidijsq; muniuerit, hunc indixisse conuentum, vt de summa rei deliberetur. Turcam enim ijs locis omnia reliquisse tormenta, quæ vel adduxerat ipse, vel nostris ademerat: neq; dubium esse, quin per
D æstatẽ sit rediturus, vt non solùm in q Vngaria reliquum est, capiat, verumetiam vt Germaniç finitimas prouincias omneis inuadat. Etenim capta Buda, cæterisq; viarum claustris patefactis, nihil esse iã quod ipsum remoretur aut distineat. His igitur tantis tamq; necessarijs de rebus conferenda nunc esse consilia, quibus ipse quidem Cæsar interesse vellet: cùm autem exclusus tempore non posit, munus hoc sibi delegasse: & licet suæ religionis status præsentiam suam imprimis requirat, noluisse tamen deesse reipublicç. His ita commemoratis, quid Austriaci, quid Vngari, quid Bohemi & ijs adiuncti populi, quid etiam suæ ditionis Ecclesiastici collaturi sint in hoc bellum, exponit: & vt idem ipsi faciant, hortaturatq; petit. Nã in omnium oculis versari periculum, & eam nunc esse rerum conditionem, vt aut
E reijciendus & ex Vngaria sit expellendus hostis, aut extrema sit omnibus expectanda, pauloq; pòst subeunda calamitas. A conuentu Ratisbonensi, Ioannes Gropperus, Archiepiscopi Coloniensis legatus, domum reuersus, Bucerum mirificè commendabat, & inter omneis idoneum esse dicebat, cui religionis emendatio rectè committi posset. Nam esse cumprimis doctum & pacis amantem, & integræ vitæ. Episcopus ergò, qui iã antè nouisset Bucerum, & ipsius opera cogitaret vti, significat cupere se cum ipso loqui. Profectus eò Bucerus, huius anni mẽse Februario perhumaniter fuit exceptus, imprimis à Groppero, qui precibus ab eo contenderat, vt Bonna Coloniam ad se veniret. Itaq;, tum ita dimittitur ab Episcopo, vt suo tempore vocatus, eò rediret, vti pòst dicetur. His etiam diebus Angliæ rex vxorem Catharinam Hauardam, capite plectit, quòd cùm eam pro

Gropperus Bucerum commendat.

Bucerus Coloniã proficiscitur.

Altera Angliæ regina capite plexa

1542. virgine duxisset, antea fuisse corruptam atque vitiatam comperisset. Qui vitiarat, A in Hiberniam abierat, ibique publici quid muneris habebat. Reuocatus autem ab illa, iam regina, & in familiam ascriptus, capite multatus fuit post eam, vt alij quidam, partim ob idem flagitium, partim ob reticentiam. Ea sublata, sextam rex ducit, Catharinam Parram.

Sextum regis Angliæ matrimoniũ.

Oratio legati Gallici in conuentu Spirensi.

Ad Spiræ conuentum, legationem Galliæ rex misit, cuius erat princeps Franciscus Oliuerius, Cancellarius Alenconius. Is in omnium ordinum consessu, cùm de bello Turcico deliberaretur, Februarij die decimo quarto verba facit, Beneuolentiam nolle se captare solicitè, quòd Regis animum in Germaniæ commoda propensissimum satis agnoscant omnes. Eam etiam esse causæ magnitudinem, vt B hauddubiè libenter sint Regis consilium & sententiam audituri: nimirum, quo tempore de religionis componendo dissidio Ratisbonæ conuentus agebatur allatum fuisse nuntium in Galliam, maximis copijs Turcam aduentare in Vngariam. Regem igitur legatos ad illum è vestigio misisse, quo bellum ab Vngaria, propter vicinam Germaniam auerteret, si posset. Verùm in Italia legatos fuisse captos à Cæsariano milite: neque satis adhuc esse compertum, necati sint an verò supersint. Qua quidem re violatæ sint, nō induciæ modò, sed & ius gentium. Quòd autem eam ob causam amandati fuerint, id Regem ipsis literis declaraturum atque notulis, quas etiam Cæsariani tum interceperint. Falsò deinde iactatum à maleuolis rumorem, quasi Turcam Rex euocarit, cùm tamen publicè constet, eos qui C Budæ premebantur obsidione, Turcicũ auxilium implorasse: non multò pòst captos legatos increbuisse famam de clade Vngarica. Quo quidem nuntio valde Rex fuerit perturbatus, & cũ accepisset in his comitijs deliberandum esse de subsidijs in Vngariam mittendis, & reprimendo furore Turcico, non potuisse non animi sui sensum in hac tāta re declarare. Quamobrem, si fortè prolixior sit sermo futurus, orare, patienter audiant. Nec enim posse breuius rem omnem, quæ venit in hanc causam, quantumuis eloquenti & docta oratione comprehendi. Et primum quidem deliberationis esse caput, an vtile sit non Germaniæ tantùm, sed etiam reipublicæ, vt bello Turcam lacessant. Hoc autem vt melius intelligi possit, explicaturum se rationes eorum, qui bellum suadent: illos videlicet hæc ferè di- D cere, Germanos & semper fuisse & habitos esse strenuos non suæ tantùm, sed & vicinorum suorum libertatis propugnatores. Itaque non esse ferendum, vt Turca, crudelis & barbarus & nominis Christiani communis idemque pepetuus hostis, dulci ebrius fortuna, vicinum regnum, & illud quidem florentissimum, Vngariam, Germaniæ propugnaculum, teneat: sed magnis virib. & animis mouendum ei bellum, neque dubitandum de victoria, quòd summo scelere & turpitudine, nō etiam legitima successione vel iure peruenerit ad hanc tantam Imperij molem. Et licet amplissimè regnet, tamen expugnari posse, nec esse tam inuictum, vt plerique putent. Idque satis apparere tum ex ijs, quæ fœliciter in ipsum gesserint, & Ioannes Huniades & Mathias Vngariæ rex, & Scanderbegus Epiri dominus, & E Tamberlanes Scytharum Imperator, tum etiam ex ijs, quæ proximis annis ipsimet gesserint, quo tempore Viennam ab eo defenderunt. Alias enim esse Turcarum, alias Germanorum in bello rationes. Nam illos & latrocinari, & fugiendo vastare agros, quacunque vadant. Germanos autem fortiter præliando vel hostem profligare, vel per honesta vulnera mortem oppetere: cùm ergò sit iam hostis in ipso Germaniæ limine, bellum necessariò suscipiendum, neque diutius differendũ esse. Hæc quidem & id genus alia quædam ab ijs adferri, qui bellum suadeant: sed eos non satis expendere, qui sit Germaniæ status, & ita loqui, totaque de re disserere, quasi pacata sit Germania. Cùm interim simultatibus & odijs omnia flagrent, quasi nullæ sint principum inimicitiæ, nulla dissidia. Considerandum autem esse

Rationes bellum in Turcam suadentium.

Turcam esse expugnabilem.

Germanorũ belli gerendi ratio.

Germaniæ,

A Germaniæ, quantum ferre possit, quantum sit hoc futurum bellum, & quàm periculi plenum, aduersus eum hostem, quo non sit alius in orbe terrarum potentior, nec rebus omnibus bellicis instructior: etenim non vno vel altero prælio posse finiri bellum hoc, sed nouo semper & recenti milite opus fore, & perpetuis maximisque sumptibus. Ingentes quidem esse Germaniæ vires & robur quoddam incredibile, sed non temerè profundendas eiusmodi facultates atque copias: quin potius meliorem expectandam occasionem, & differendum, quoad orbis Christiani potentia, reconciliatis principum animis, amplificata sit & maioribus firmata præsidijs. Ne quid etiam imprudenter suscipiatur, documento nobis esse debe- 1542.

B re prælium illud Sigismundi Cæsaris ad Nicopolim, & alias deinde clades ad hoc vsque tempus acceptas. Nullum enim bellum, quo quidem bello sit ille lacessitus, fœliciter adhuc accidisse. Budam atque Pestum sic esse dubio procul rebus omnib. munitas necessarijs, vt nisi fame deditionem facere cogantur milites præsidiarij, vix vlla sit spes ea recuperandi. Hanc ipsam verò spem esse incertã. Deinde, Turcam posse nouum semper exercitum & copias recẽtes adducere, quibus militem Germanum, longa fessum & debilitatum obsidione, magis fatiget atque frangat, & annonam obsessis inferat. Quòd si iam prælio & summis copijs decernatur, & ille superior euadat, maximam fore Germanis difficultatem restaurandi exercitus: neque tam subitò hoc posse fieri, quin iam in interiorem Germaniam ille penetrarit, & omnia pro suo gerat arbitratu. Germaniam quoque crebris bellis exhau- *Sigismundus Cæsar ad Nicopolim victus.*

C stam milite, cumprimis habere opus otio, sui reficiendi causa. Quantum verò sit tribuendum Vngaris, neminem esse qui nesciat: quid enim illis inconstantius atque leuius? qui subinde dominos mutent, & in Germanos adeò sint infestis animis, vt Turcicum imperium longè præferant? Multò igitur præstare, vt quę sunt inter Vngariam & Austriam arces & oppida, tum opere tum præsidijs continuò muniantur. Idem apud Bohemos & vbicunque sit opus, fieri debere. Satius enim hoc esse, quàm nullo satis valido post tergum relicto præsidio bellum inferre, & conari quas Turca tenet vrbes, & arces illi eripere. Qua quidem in re quod minimum possit esse peccatum, maximo sit futurum exitio reipublicæ Christianę. Sin *Vngarorum inconstantia.*

D autem ille Germanię bellum faciat, iam explicandas esse vires omnes. Hanc enim esse veterem & propriam Germanorum laudem, vt sicut aliena cum iniuria suos fines minimè solent amplificare, sic etiam fortiter depellant periculum, & pro libertate pugnent acerrimè. Hanc omninò laudem esse transmittendam ad posteros, & animosè resistendum hosti bellum inferenti: neque temerè credendum ei, si fortè, postquam belli signum dederit, pacis offerat conditiones. Hanc enim esse naturam eorum, qui dominatum sibi propositum habent, vt ambitioni modum statuere nesciant. Cùm ergò videbitur ad vim spectare, diligenter esse comparanda, quæ sunt ad defensionem necessaria. Sic enim futurum, vt aut abstineat, aut, si pergat, intelligere possit incommodo suo, quantò sit & honestius & facilius, li- *Vetus Germanorum laus.*

E bertatem suam tueri, quàm alienam ditionem cum iniuria velle sibi vendicare. Quia verò difficile sit ipsis, tantum sustinere hostem, siue bellum inferãt, siue defendant, rem ipsam flagitare, vt ciuiles Germanię simultates atque dissidia componantur. Nuper adeò Ratisbonæ ipsis conuenisse de primis dogmatis, de iustificatione, de fide & operibus. Ea nimirum esse præcipua religionis capita. Sequendã igitur hanc esse doctrinam, & amicè viuendum, nec vlla deinceps mouenda iurgia. Relictum esse nobis ab Apostolis, & pòst à cõcilio Niceno, fidei symbolum, quod omnes profiteantur. Et cùm ita sit, non oportere locum esse dissensionibus, nec alterum ab altero debere vel contemni vel conuitijs affici. Nec enim omnibus idem à Deo datum esse donum. Absque concordia certè res Imperij non posse firmas esse vel diuturnas, præsertim imminente Turca. Romanos euasisse domi- *Romanorum artes in constituendo Imperio.*

1542. nos rerum, non tam viribus & armis, quàm astu quodam & calliditate, quando A
id operam dabant, vt quam gentem imperio suo subijcere cogitabant, eam ciuili dissidio & offensione diuiderent, & alterius factionis partes ad tempus defenderent, donec simul vtrosque opprimerent. Hac ratione circumuentos fuisse Carthaginenses, & Asiaticos, & Gallos, & Græciam natura facilem atque mobilem. Sic etiam ludificatos à Tiberio fuisse Germanos, quo tempore bellum in Italia moliebantur. Solam Britanniam euitasse iugum hoc, quòd artes illorum intelligerent, & odium omne domesticum, in communi periculo in hostem effunderent. Hac ipsa ratione concidisse tandem Romanos. Philippum quoque Macedonum regem hac arte Græciam expugnasse commissis Atheniensibus, Corinthijs, Thessalis: B
Ottomannum, huius Turcicæ gentis primum Imperatorum, cœpisse Bythiniam, dissidentibus inter se Christiani nominis principibus. Ea tandem occasione Turcam penetrasse in Europã, oppugnasse Thraciam, Græciam omnem & Peloponnesum. Imò Turcas trecentis abhinc annis rerum esse potitos, nostra vel discordia vel proditione. Quo tempore Byzantium vrbs capta fuit, seditionibus omnem Italiam redundasse, dum hi Guelphi, illi verò Gibellini dicerentur, Cæsareæ & Pontificiæ factionis nomina. Quid Rhodo nunc acciderit, quid Vngariæ, et per quam occasionem, non opus esse recitare. Sic adeò Turcas, tenuem, obscuram & barbaram nationem, è Scythiæ latebris prorepentem, nostris creuisse dissidijs, & hanc Imperij molem exædificasse, dum vel Græci patefacerent eis portam Europæ, vel Genuates, fide Ligustica per Hellespontum eos traijcerent, vel fratres Peloponnesi principes, accensi mutuis odijs, eos accerserent, alter in alterius perniciem, vel Epeirotæ subsidium eis ferrent, vel Mysij sua cum ipsis consilia communicarent, vel Pannonij sponte ipsos inuitarent. Communis ergo libertatis vindicandæ causa, rationes ineundas esse concordiæ, neque cogitandum, fore, vt ipsis vel cessantibus vel factione diuisis, exteræ nationes in hanc curam incumbant. Hanc regis esse mentem atque consilium, et rogare, vt in optimam partem accipiant, et ab ipso firmam amicitiam atque cõiunctionem expectent. Pontifex legatum eò miserat Ioannem Moronum, Episcopum Mutinẽsem. Is de sententia Pontificis rogatus à Ferdinãdo rege Cæsarisque legatis, vigesimo tertio die Martij verba facit, Cæsarem, anno superiori, cùm in Aphricã iret, facto per Italiam itinere, tractasse cum Pontifice de bello Turcico, deque concilio. Sed cùm & ardua res esset atque grauis, et Cæsar festinaret, nihil fuisse decretum, & remansisse in Italia Granuellanum, qui cum amplius deinde sit actum negotium. Ac Pontificem quidem semper optasse bellum Turcicum, eiusque rei causa dedisse operam, vt pacem omnes colerẽt: nunc etiam in hoc esse totum, vt quæ ipsius potissimùm intercessione pactæ sunt intèr Cæsarem et Galliæ regem induciæ seruentur. Cùm autem varia de apparatu Turcico disseminentur, neque certò constare possit, quorsum euadat, suppeditaturum esse millia quinque peditum, si Cæsar ipse militiæ præsit: sin autem, eius summæ dimidium. Atque ita quidem egisse cum Granuellano, nisi fortè rerum priuatarum E
status in eas redigatur angustias, vt ab ipsis auxiliũ ei sit implorandum. Nam alioqui facturum esse quantum omninò possit: in hunc enim vsum omnia sua destinasse. De concilio, quæ semper antè fuit, eandem illius esse mentem atque sententiam, vt aliquando peragatur. Adhuc quidem illud suspendisse de Cæsaris & Ferdinandi quoque regis assensu, quòd ad concordiam aditus aliquis in Germania patefieri posse interea crederetur. Cùm autem id frustrà susceptum sit, ad prius institutum redire. Sed vt in Germania cogatur, nec ipsius ætatem ferre, qui velit et debeat interesse, viæ quoque lõginquitatem obstare cælique mutationem. Deinde, non omnibus populis Germaniam videri commodam, & metum esse, ne turbulenta sit actio futura. Magis igitur ei probari Mantuam, aut Ferrariam, aut Bononiam,
aut

Britanni passi nõ sunt se disiungi.

Turcæ quomodo rerum potiti.

Guelphi & Gibellini.

Legati Pontificij sententia. D

Germania Pontifici suspecta.

A aut Placentiam, quę sint omnes amplæ ciuitates ac peropportunæ. Veruntamen, si minus hæ placeant, non illum recusare, quin Tridenti fiat, quod sit ad Germaniæ fines oppidum. Voluisse quidem initium fieri ad Pentecosten: sed propter angustiam temporis, ad Idus Augusti producere, & orare, vt depositis offensionibus, in hanc curam omnes incumbant. Ferdinandus rex & cæteri Principes Pontificij & legati Cæsaris agunt gratias, & si quidem locus in Germania magis idoneus haberi non possit, Ratisbona scilicet aut Colonia, placere sibi Tridentũ, affirmant, Protestantes verò, neq; concilium Pontificis, neq; locum neq; quòd in decreto sit eius facta mentio, probant, & palàm contra sentiunt. Galliæ regis, legati, cùm nihil proficerent, & ordines in bellum Turcicum inclinarent, suamq; præsentiam et ingratam esse viderent atq; suspectam Cęsarianis, ante finem comitiorum abeunt subitati. Tridentum est in alpibus, ad Athesim flumen, Ferdinandicæ ditionis oppidum, à Venetijs iter tridui, Verona, non bidui. 1542.

Tridenti vbi locorum sit.

Vbi domum reuertisset Alenconius, Rex ilicò belli suscepit consilium: & quanquam ipsa re iam antè restituerat Amiralium, sibiq; familiarem habebat, vt suprà diximus: tamen, ne quid ei vel ipsius liberis aliquando fraudi esset, scripto rem omnem comprehendi iubet & bonis, honoribus atq; famæ ipsum restituit, neq; vel læsæ maiestatis vel proditionis crimen ab eo commissum esse profitetur, eiq; multam aureorum ad septingenta millia, remittit atq; largitur, & has literas, C tum Lutetiæ, tum alijs in locis, in acta publica referri iubet. Fuit hoc Martij die xij. Cùm hoc tempore Lutetiam esset Galliæ rex in arce Vincennia, nuntius ei noctu venit de subito tumultu, quasi Veromanduorum finibus in Picardia iam imminerent hostes è ditione Cæsaris. Itaq; subitò, qui tum aderant fortè Principes, eò mittuntur, Vendomius, Guisius, Aumalius, Niuernus, & alij complures maxima cum nobilitate. Postquam eò ventum est mera solitudo, merum silentium. Hunc autem rumorem eò fuisse nonnulli dicebãt excitatum, vt populo persuaderetur, à Cęsarianis captari bellum, cuius ipse Rex nolebat author videri, cùm iam prorsus illud decreuisset, vt infrà dicetur. Quoniam is erat Germaniæ status, vt suprà docuimus, auxilia decreta fuerũt, & exercitus comparari iussus, qui Fer-D dinandicis copijs adiutus & auctus, vim Turcicam sustinere posset, ac amissa recuperare. Summæ rerum præficitur de communi consilio, deq; Cæsaris etiam voluntate, Ioachimus Brandeburgicus, Elector: qui Spira statim profectus, ad viam sese parat. Huius autem belli causa, viritim fuit collecta pecunia per omnem Germaniam, & Magistratui permissum, vt suis hoc nomine tributum imperarent. Solicitandos etiam Heluetios, aliosq; reges, Danum imprimis & Italos, de auxilijs, placuit. Adhæc, vt pacem omnes colant, nec vllum intra fines Imperij motum excitent, decretum fuit. Finem habuit conuentus Aprilis die vndecimo.

Timor Panicus in aula Regis.

Exercitus in Turcam.

Ad idem ferè tempus, orta fuit magna per Saxoniam simultas, inter electorem Principem & Mauricium, qui patri nuper mortuo successerat Henrico. Lis E erat de finibus & oppido quodam: et Pflugij causam non obscurè probabat etiam Mauricius commendantibus eum propinquis. Ad ciuile bellum res omninò spectabat. Nam ad arma cõuocabant vterq; suos. Verùm interuẽtu Lantgrauij composita quieuit. Initium fuit hoc offensionis inter ipsos, quæ pòst aucta tempore, grauissimum Germaniæ vulnus inflixit, vt suo loco dicetur. Et Mauricium quidem multi mirabantur eò vehementiæ progressum, vt cui tum ipse tum parens omnem prope fortunam deberent, in eum tam acerba cogitaret. Huc autem non parum attulisse momenti putantur ex cõsiliarijs nonnulli, qui cum Georgio principi fuissent admodum familiares, nec religionẽ amabant, nec Electorem etiam.

Simultas inter Saxonem electorem & Mauricium.

Decreto iam bello, cùm arma pararẽt omnes, Lutherus lingua populari libellum emittit, Concionem militarem seu castrensem. Paulò rem, autem repetemus altius.

Lutheri castrensis concio.

1542. altius. Primis annis inter alia scripserat, Belligerari cum Turca nihil aliud esse, A quàm repugnare Deo, qui nos eo tanquam flagello verberet. Hoc eius thema, Leo decimus vnà cum reliquis damnabat: aduersarij etiam reliqui clamabãt, eum dissuadere bellum Turcicum. Itaq; postea tùm sua sponte, tum aliorum hortatu tractandum hoc suscepit argumentum, & anno salutis, M. D. XXVIII. edito libello, quem inscripsit Lantgrauio Philippo, sui thematis rationem, & quamobrem tunc temporis ita scripserit, exponit. Nam tunc, inquit, in illis doctrinę tenebris nemo de ciuili Magistratu rectè docebat, quam haberet originem, aut quod eius esset officium. Pleriq; omnes & docti quidem etiam, habebant functionem illam, vti prophanam, & conscientiæ quoque periculosam. Hoc ipsius adeò regibus atque Principibus erat persuasum à sacrificis atque monachis: ideoq; salutis B noua subsidia sibi comparabant, in quibus facilè primum ac potissimum hoc erat: vt Missas non solùm audirent, verumetiam largitionibus in perpetuum stabilirent. Cùm enim suum vitæ genus Deo minus gratum esse putarent, ista quærebant adminicula. Testificari possunt hoc ipsum, qui tunc vixerunt Principes. Etenim, vt alios omittam, cum esset editus à me libellus de Magistratu, Fridericus princeps valde fuit exhilaratus, & in delitijs illum habuit, quòd de suo statu certi aliquid ex eo cognosceret. Solus enim Pontifex cum suis regnum vbique tenebat, eratq; veluti numen aliquod in terris: Magistratus autem iacebat in tenebris neglectus, & quàm haberet illustre testimonium atque promissum Dei, prorsus C erat ignotum. Volebat haberi pro Christiano Pontifex, & interim suadebat bellum Turcicum. Ibi tum nata fuit inter eos controuersia. Nam ego totus in hoc eram, vt cuiusmodi esset hominis Christiani officium docerem. Et quia de functione ciuili nihil erat à me tum adhuc proditum literis, adulari me Pontificij clamabant Magistratui. Nunc verò, postquam illud etiam argumentum explicaui, seditiosum esse iactant, cùm tamen eam rem, inde ab Apostolorum ætate, præter vnum Augustinum fortasse, nemo vel perspicuè magis vel copiosè tractarit. Inter alia verò, quæ tum docebam, illud etiam Christi dictum, quod est de tunica relinquenda cum pallio, deq; perferendis iniurijs, explicabam. Quem quidem locum Pontifex ac ipsius tota schola plane deprauarant, & consilij esse, D non præcepti, vulgo persuaserant, errore nimirum longè pessimo. Cùm ergo Christianum cognomen sibi sumerent, & quidem imprimis, ac nihilo secius in Turcam præliari vellent, omnis impatientes iniuriæ: ego contrà nitebar, & illud Christi dictum secutus, hominem Christianum non resistere malo, sed omnia pati debere, demonstrabam: & illud, quod à Leone diximus esse damnatum thema, tunc inter alia prodebam, eòque magis id faciebam, vt Romanæ curiæ nequitiam atque dolos detegerem. Nec enim seriò Pontifices agebant de bello, sed hoc vtebantur colore, quoties pecunia vellent exhaurire Germaniam. Itaque meum illud thema damnabant, non eò quòd bellum dissuaderet, sed quòd nummis nostris & opibus, ne Romam perferrentur, viam intercluderet. E Deinde, nec illud tum probabam, quòd nostros illi principes ad bellum semper extimulabant, cùm interim nulla vitæ apud nos appareret emendatio: potissimum verò, quòd militiam hanc vocabant Christianam, tanquam in Turcas, vt in Christi aduersarios, nostri pugnarent. Quod ipsum tamen à Christi tum doctrina tum nomine discrepat. A doctrina quidem, eò quòd ille nos resistere malo, vel iniuriam vlcisci vetat: à nomine verò, quòd in tantis copijs vix quinque fortasse reperire liceat verè Christianos, & quòd Turcis plerique sint deteriores: cum tamen interim sibi nomen illud omnes vsurpent. Quæ sanè res ad iniuriam Christi pertinet, quando nimirum ipsius nomen ad hunc modum deformatur. Quop tunc imprimis fieret, si bello Pontifex Rom. etiam interesset

Doctrina de Magistratu olim sepulta.

Precepta deprauata in consilia.

Bellum Turcicũ ad colligendas pecunias idoneum.

A tereffet & Epifcopi. Cùm enim ipforum fit peculiare munus, verbo Dei Sathanam & precationibus oppugnare, minimè decet, vt ea neglecta statione, machinis & armis rem gerant. Ad ciuilem verò Magistratum ea cura pertinet, & distincta sunt officia. Sed iam olim Pontifices illa conturbarunt, tametsi legibus maiorum prohibeantur. Quàm infœliciter autem adhuc sint administrata bella, propter falso vsurpatum nomen Christi, res ipsa docet. Amissa Rhodo, & Vngariæ parte potissima, vicinum planè Turcam habemus. Quàm sit etiam infausta Pontificiorum in bello societas, pugna Varnensis demonstrat, & Ladislai regis calamitas, cui Iulianus cardinalis committendi prælij fuerat author. Docet etiam re- 1542.

Episcoporum munus.

Pugna Varnensis Vngaris luctuosa.

B cens & ante secundum annum accepta clades, quando Ludouicus rex miserabiliter interijt. Ista præfatus, ad rem ipsam venit, et Deum imprimis reconciliandum esse dicit, & Ecclesiæ ministris, vt ad pœnitentiam homines hortentur, præscribit. Postea Turcarum religionem ac impietatem explicat, & Cæsaris propriè munus esse dicit, nullum belligerari, non quidem vindictæ, vel gloriæ, vel emolumēti causa, verum ex officio, nimirùm vt ab iniuria suos defendat. Neq; verò Cæsarem his verbis ad bellum excitandum esse, tanquam sit orbis Christiani caput, Ecclesiæ protector, fideiq; defensor. Nam eiusmodi titulos esse falsos atq; ventosos, & ad iniuriam Christi pertinere, qui solus Ecclesiam suam defendat. Eoq; maiorem hanc esse iniuriam, quòd pleriq; reges ac Principes veræ doctrinæ sint ho-

C stes acerbissimi. Non ergo propter diuersam religionem, sed quia latrocinijs grassatur, & iniustissimum bellum gerit, & turpissima vitæ secum inuehit exempla. Turcam oppugnandum esse vimque propulsandam. Collatione deinde facta, pontificatum Romanum nihilo meliorem esse Turca, demonstrat, & vt ille per suum Alcoranum, ita Pontificem per suas Decretales, Euangelij doctrinam extinxisse: quod ille per vim, hoc Pontificem agere per suam illam excommunicationem. Vtrumq; verò contumeliam facere matrimonio, & contemptæ legis Diuinæ, quæ coniugium instituit, dare pœnas dicit, quando prorsus à Deo reiecti fœdissimis amoribus exardescunt, & ordinem naturæ sceleratissimè perturbant. Postremò, de Turcarū potentia locutus, monet ne securè bellum gerant, sed cum

Pontifex cum Turca collatio.

D hoste sibi rem esse sciant omnium acerrimo. Hæc, inquam, & id genus alia tractat in eo, quem diximus, libro. Nunc autem, quando Cæsaris & Ferdinandi regis hortatu, bellum ordines Imperij decreuerunt, alterum scriptum edit, militarem sicut dixi, concionem, vt, qui castra sequebantur Ecclesiæ ministri, sicuti fieri solet, formulam aliquam haberent & docendi & exhortandi. Primum est igitur, inquit, vt homines intelligant, quid de Turca sentiendum sit. Nam Scriptura vaticinatur de duobus immanibus tyrannis, qui Christianum orbem vastaturi sint ante supremum iudicij diem. Vnus quidem falsa doctrina, de quo Daniel, & post eum Paulus. Hic nimirum est pontificatus Romanus: alter verò, copijs & armis, Turca videlicet, de quo Daniel capite septimo. Qui volēt igitur esse Chri-

Duo immanes tyranni.

E stiani, confirment animos, nec vllam pacem aut iucundiorem vitam & otium in posterum expectent. Nam tempus illud ærumnosum, quòd ille pronuntiauit, iam adest. Consolemur autem nos aduentu Christi, & futura liberatione, quæ statim post adflictiones illas apparebit, & certò sciamus omnem rabiem ac iracundiam Satanæ per Turcam in nos effundi totis viribus. Nec enim vllus vnquam tyrannus ad hunc modum sæuijt, vt iste. Danielis deinde caput septimum, quod est de quatuor bestijs è mari prodeuntibus, explicat, & Turcicum regnum ibi describi demonstrat. Nam hoc esse paruulum illud cornu, quod inter illa decem cornua quartæ bestiæ natum sit. Ac licet in immensum creuerit, fieri tamen non posse, vt ad Imperij Romani potentiam accedat. Prophetam enim designare quatuor solùm Imperia; quæ sint ordine successura. Postremum ex ijs esse Roma-

Otium aut vita iucundior non expectanda.

1542. Romanum. Itaque nullum esse futurum aliud, quod sua magnitudine Romano A comparari possit. Et quoniam tria tantùm cornua, Daniel ei tribuat, quæ sit ex illis decem reuulsurus, non esse longius aliquò deinceps progressurum ipsius impetum. Hæc enim tria cornua iampridem esse reuulsa, Græciam, Asiam, AEgyptum. Quas quidem Imperij prouincias longè maximas Turca possideat: hos intra fines atque cancellos eum includi à Propheta. Spem igitur esse, futurum, vt Imperij prouinciam nullam deinceps occupet. Quòd verò per Pannoniam tumultuetur, & Germaniæ nunc etiam immineat, postremum hunc actum fore tragœdiæ. Fieri quidem posse, vt in eas regiones impresionem faciat, sed vt pacatas habeat & tranquillè possideat, sicut Asiam, Græciam, AEgyptum, non sese putare. Nam vaticinium illud esse clarum ac perspicuū. Posthæc, reliquas partes omnes tractat, & ad pœnitentiam imprimis inuitat, & vt Magistratui militiam aduersus Turcam imperanti, prçstò sint omnes, ac non modò fortunas, verumetiam seipsos impendant, hortatur. Captiuos etiam, qui vel iam sunt in Turcarum potestate, vel in seruitutem ab illis rapientur olim, multis argumentis consolatur, & vt à speciosa illa Turcarum atque fucata religione sibi diligenter caueant, commonefacit. Nam audire se, multos Christianæ professionis homines vltrò deficere ad ipsorum religionem, eò quòd probitatis atque sanctimoniæ speciem aliquam habeat. Patienter autem ferant seruitutem, suisque dominis, licet prophanis & impijs fideliter inseruiant, nec ab illis profugiant, aut seipsos interficiant impatientia tædioque conditionis: verùm illud, quod Petrus atque Paulus de seruorum officio scribunt, in memoria semper habeant. Cùm autem aduersum Christianos bellum mouetur, vitæ periculum potius adeant, quàm illis militent. Nam esse latrones, ac bellum facere Sanctis, vt Daniel inquit, & sanguinem innoxium profundere. Cauendum igitur imprimis à tanti sceleris atque flagitij societate. Huic scripto subiungit rationem precandi contra furorem Turcicum, & sub finem expatiatus in nostri temporis vitia, quæ per omneis ordines regnent, Germaniam, quæ tam sit corrupta prorsus & impura, non posse diuturnam nec incolumen esse docet. Precationis verò formulam hanc præscribit: AEterne Pater, nos quidem meriti sumus, vt affligamur: sed tu nos ipse plecte, pro tua, non offensione & ira, sed misericordia. Multò nobis enim præstat, in tuas incidere, quàm in hominum hostiumque manus. Tua enim est immensa & infinita misericordia. Tibi certè peccauimus, tuaque sumus transgresi mandata: sed nosti, Pater cælestis, diabolum, Pontificem atque Turcam, vt nos affligant, nullum habere ius atque causam. Nihil enim in eos commisimus. Tu autem illis, veluti flagello quodam vteris in nos, qui te non vno modo per omnem vitam aduersum nos excitauimus: illi inquam contra nos causam nullam habent, sed vellent potius, vt ipsorum exemplo grauissimè te semper offenderemus, vt impio cultu falsaque doctrina, mendacijs, imposturis, latrocinijs, furtis, rapinis, adulterijs, fornicatione, veneficijs, tui nominis maiestatem læderemus: hoc illis esset optatissimum. Quod autem te Deum patrem, tuúmque filium Iesum Christum, Dominum nostrum, & Spiritum sanctum, vnicum ac sempiternum Deum profitemur & celebramus, hoc illud est flagitium nostrum atque scelus, propter quod ita nos oderunt & persequuntur. Si fidem hanc proijceremus, facta defectione, tum nihil esset ab ijs expectandum incommodi. Respice nos igitur Deus Pater, & remedium adhibe: sunt enim tui magis aduersarij quàm nostri. Cùm nos verberant, teipsum verberant. Quam enim annuntiamus, tua est, non nostra, doctrina. Sathanas autem hanc ferre non potest, & tuo loco vult adorari, tuóque remoto verbo mendacia nobis conatur obtrudere: sed & in filij tui Iesu Christi locum Turca suum vult collocare Mahometum. Iam, si peccatum est

Turca non est æquaturus Rom. potentiam.

Turcæ postremus actus.

Captiuorū apud Turcas consolatio.

Lutheri precatio aduersus Turcā.

1542.

A est illud, quod te patrem, tuumque Filium ac Spiritum sanctum profitemur esse verum & vnicum Deum, certè tu es ipse peccator, qui nos ita doces, & hoc à nobis officium requiris, & illi, cùm hac de causa nos persequuntur, teipsum oderunt & affligunt. Expergiscere ergo mi Deus, & nomen tuum sacrosanctum, quod illi polluunt atque deformant, ipse vindica, nec iniuriam hanc ab illis patere, qui non delicta vitiaque nostra plectunt, sed verbum tuum in nobis delere conantur, eoque tendunt, ne tu regnes omninò néue populum vllum habeas, qui te colat & reueatur. Porrò, de Turcarum origine & incremento, quia multi scripserunt, nihil attinet hîc aliquid annotare. Creuerunt à paruis initijs in immensum. Primus au- *De Turcarum origine.*
B tem illorum Imperator ponitur Othomannus, ad annum salutis humanæ circiter millesimum trecentesimum. Huic deinde succedit Orchanes, Amurathes, qui primus per Hellespontum in Europam copias transmisit, & Thraciam inuasit, Baiazethes, Cyriscelebes, Moses, Mahomethes, Amurathes, Mahomethes, Baiazethes, Selymus, Solymannus.

Per hos ferè dies, Alfonsus Daualus, de quo dictum est, ad Germaniæ Principes emisso libello, Galliæ regem incusat, qui reipublicæ tempore tam afflicto res nouas moliatur, vt Cæsaris & ordinum omnium honestissimos conatus impediat. Causam verò leuem atque futilem obducere, propter Anthonium Rinconem & Cæsarem Fregosum scilicet interceptos: quibus sanè quid acciderit, non *Daualus Galliæ regem incusat.*
C se potuisse, licet diligentiæ nihil prætermiserit, inuestigare. Galliæ rex, eo cognito, longè maximam sibi factam iniuriam esse demonstrat, violatis magna cum atrocitate legatis. Ea de re non semel questum esse grauiter ad Pontificem atque Cæsarem, & vt sibi satisfieret, postulasse: verùm frustrà. Cùm autem rei tanta sit indignitas, non se posse illam, nisi maxima cum turpitudine & nominis infamia, negligere. Maij deinde mensis die secunda, literis datis ad senatum Parisiensem, vt corda nostra, suo numine Deus, inquit, illustret, ac fidei constantiam largiatur, & errantes in viam salutis reducat, si qui sunt, & pacem nobis tribuat, per satisfactionem iniuriarum, quæ mihi propter occupatum ius nostrum & violatos nuntios atque legatos factæ sunt: aut, si pace desperata mihi sit ad arma ve- *Galliæ regis purgatio.*
D nire necesse, victoriam concedat: equidem peto, vt ad templa deorum supplicationes fiant, & per concionatorem idoneum huius rei causa populo recitetur: deinde, si quis fortè minus rectè de fide, deque religione nostra sentiat, nec emendationem promittat, vt sui delicti publicæ det pœnas, mando. Non multò pòst ad Principem Cliuensem mittit Longeuallum, qui sub æstatem collectis ibi copijs, ductore Martino Rossemo, rei gerendæ occasionem expectabat.

Interea Pontifex Calendis Iunij concilium indicit, & quemadmodum non semel indictum ab se concilium postremò suspenderit ad idoneum vsque tempus, prolixè commemorat. Itaque culpam omnem à se remouet, & licet nunc quoque sit anceps reipublicæ status, noluisse tamen ait differre longius. Indicit autem illud, *Concilij per Pontificem indictio Tridenti.*
E Tridenti, ad Calendas Nouembris, eóque venire iubet Patriarchas, Episcopos, Abbates, & id genus alios, quibus iure vel priuilegio concilijs interesse licet, ac sententiam dicere permissum est. Cæsarem etiam & Galliæ Regem imprimis hortatur, vt aut ipsi veniant, aut legatos mittant, & suis Episcopis eò proficisci mandent, Germanos autem Episcopos ante omnes inuitat, ideò quòd ipsorum causa potissimum & rogatu labor hic suscipiatur omnis. Iulio mense Galliæ rex atrocissimis verbis bellum Cæsari denuntiat, & edito libello, suis liberum facit, vt quacumque ratione possint, terra marique prouincias illius deuastent. Paulò antè Longeuallus & Rossemus in Brabantiam inuaserant, magnumque terrorem inferebant imparatis & proximum erat, vt Antuerpiam caperent atque Louanium. *Gal. Cæsari bellum indicit.* *Longeualli & Rossemi per Brabantiam incursio.*

Sed

1542. Sed destituti rebus ad tormenta necessarijs, non poterant oppugnare: & progressi, quacunque vaderent, omnia populantur, & pecuniam extorquent, & vi patefacta via, filio regis, Aureliano Principi, Carolo, qui Lucemburgicæ regioni bellum tunc faciebat, mense Augusto sese coniungunt. In his copijs erant à Daniæ rege missi equites, ad CCCC. Præter Danuillerum, Virtonum, Iuœum, capta fuit etiam vrbs primaria, Luceburgum. Rex ipse diuersa parte bellum mouet, & valido cum exercitu profectus, Parpinianum, quod est ad Pyræneos montes oppidum agri Ruscinonensis, obsidet: sed & per Pedemontium arma iubet expediri, ductore Gulielmo Langæo, & in Atrebates atque Morinos impetum facit, Vendomio Principe rem administrante. Sic adeò quinque diuersis locis hostem inuadit, & multorum iudicio præstabat vnam aliquam prouinciam summis copijs oppugnare, quod exitus etiam docuit. Nam & Parpinianum frustra tentauit, & Aureliano domum reuerso, Cæsariani præter Iuœum pleraque recuperant. Per hanc occasionem Antuerpia cœpta fuit muniri, quæ prius facilem habebat aditum. Bellum Rex facturus, Polinum remisit ad Turcam, oratum, vt in Prouinciam Galliam sibi classem mitteret: cùm autem serius aliquantò Polinus aduenisset, Solymannus rem in annum sequentem reijcit. Eo flagrante bello, Rex edicta proponit in Lutheranos. Parisiensis etiam Senatus, parlamentum vocant, graui constituta pœna, denuntiat librarijs, ne quos libros damnatos atque suspectos excudant, diuendant, & nominatim Ioannis Caluini librum, qui est de Institutione religionis Christianæ. Deinde, rogatu inquisitoris fidei, quem vocant, septimo Iulij die decernit, vt pro concione populus admoneatur, officium suum Ecclesiæ præstent, & si quem Lutheranum, aut de religione malè sentientem norint, deferant: hoc enim esse Deo gratissimum opus. Ecclesiæ verò ministris præscripta fuit formula, quam in explorando sequerētur. Iubebantur enim à delatoribus percontari, num aliquem nouissent, qui dicat non esse purgatorium, hominem extinctum, aut saluum esse iam aut damnatum: obseruatione mandatorum Dei hominem non iustificari: solum Deum implorandum esse, non Diuos: venerationem imaginum esse idololatricam. Sanctos non edere miracula: ceremonias Ecclesiæ nihil prodesse: leges Ecclesiæ non obligare quenquam: omnibus promiscuè necessariam esse cognitionem Euangelij: sacram Scripturam lingua populari legendam esse omnibus: ineptum esse, vulgus hominum precari Deum sermone Latino: Sacerdotem non condonare peccata per sacramentum pœnitentiæ, sed esse ministrum, & beneficium Dei condonantis peccata denuntiare tantùm, Ecclesiæ non licere quenquam astringere peccato mortali: licere quouis tempore vesci carnibus. Hæc formula perquirendi data fuit priuatim atque mandata, sicut diximus, Ecclesiæ ministris. Publicè verò propositum fuit edictum, quo deferri iubentur & accusari, qui ritus atque leges Ecclesiæ negligunt, qui libros habent alienos à fide Christiana, vel eos alijs dant legendos, aut sponte per vias abijciunt inter eundum, vt spargantur: qui priuatis in ædibus & hortis conueniunt, & consilia cudunt aduersa legibus Ecclesiæ, qui suas in domos & hortos id genus homines recipiunt. Qui sint harum rerum conscij, iubentur intra sextum diem deferre Theologis doctoribus, ab inquisitore delectis, Henrico Geruasio, Nicolao Clerico, Petro Richardo, Roberto Buccino, Ioanni Benoto, Francisco Picardo, Ioanni Morino, nisi faciant, excommunicantur. Librarijs etiam mandatur, si quid habeant excusum aut manu scriptum, quod aliquo modo suspectum sit, aut ab Ecclesiæ consuetudine alienum, vt intra sextum diem ad illos deferant. Pòst, non fore purgationi locum. Quo die diuulgatum est hoc edictum, supplicatio facta fuit ad templa Diuorum, et regni salutis et conseruandæ causa religionis, & circumgestata fuit Geneuefa, tutelaris ipsorum dea,

Parpiniani obsessio.

Edicta Lutetiæ in Lutheranos.

Gallus quinque locis impetū facit.

Formula pro deprehendēdis Lutheranis.

Delecti theologastri.

1542.

A dea, sicut libro nono diximus: & his ipsis ferè diebus exusti quidam fuerunt, propter dogma. Docebat per id tempus Lutetiæ populum, in æde sanctæ Crucis, Franciscus Landrus, & purè quidem. Neque missificabat, quòd vinum non biberet: naturáne vel instituto, me latet. In hunc ordo theologorum ingens odium concepit. Quumque per emissarios quædam illius dicta notassent, hæc demum capita doctrinæ proponunt, Sacrificium Missæ institutum esse à Christo, & prodesse tum viuis tum mortuis: orandos esse Diuos, vt sint nobis ad Christum intercessores & aduocati: panis atque vini substantiam in consecratione mutari: Sacerdotibus tantùm licere consecrare panem & vinum, & ad eos modò pertinere B cœnam Domini totam: vota monastica seruanda: confirmatione & vnctione, Sacramentis, conferri Spiritum sanctum: oratione, ieiunio & bonis operibus animas è purgatorio liberari: leges Ecclesiæ de ieiunio & ciborum delectu obligare conscientiam: vnum esse summum Ecclesiæ præsulem atque Pontificem, cui iure Diuino teneantur omnes obedire: multa esse credenda & necessariò recipienda, quę non sunt prodita Scripturis: indulgentijs Pontificijs condonare pœnam purgatorij: Sacerdotes, etiam impuros & vitiosos, consecrare corpus Domini: peccata omnia mortalia esse reuelanda Sacerdoti, & sacramentalem absolutionem ab eo recipiendam: homini esse liberum arbitrium, quo poßit agere benè vel malè, & resurgere à peccato per pœnitentiam: non sola fide, sed per caritatem & veram C pœnitentiam acquiri peccatorum remißionem: Ecclesiam & concilia legitimè congregata non posse errare, & eis esse parendum: ad Ecclesiam pertinere iudicium & interpretationem Scripturæ, si quid sit controuersum. Hæc eum approbare, & sigillo suo confirmare volebant. Ille, diebus aliquot interiectis, generatim respondet, pium & sanctum esse, quicquid de his rebus Ecclesia sancta & catholica tradat. Sed eo responso minimè contenti, grauiora in ipsum moliebantur, vt infrà dicemus.

Capita doctrinæ Sorbonicæ.

In hoc etiam tempore Meti docebant Euangelium, vnus et alter ordinis Dominicani: quumque Sacerdotum turba non obscurum odium præ se ferret, plerique ciues vehementer orabant Senatum, ne docentes impediret, omnem obsequen- D tiam professi. Venit etiam eò Gulielmus Farellus, qui primò quidem in vrbe priuatim, pòst, in castello quodam foris, docebat. Cùm autem Cæsaris essent ad Senatum allatæ literæ, quibus mandabat, ne quid in religione mutarent, & vt insontes vindicarent, interdictum ciuibus fuit, ne cuius interessent concioni, qui non Episcopi & tredecim virorum mandatu doceret.

Meti duo Dominicani docent Euangelium.

G. Farellus Meti docet.

Hac æstate, locustarum infinita turba Germaniam & Italiam citeriorem volando peruasit. Erant autem inusitata magnitudine, & vbicunque sese demitterēt, agros depascebant.

Locustæ in Ger. et Italia.

De Henrico Brunsuicensi, de grauißimis illius in Saxonem atque Lantgrauium inuectiuis, deque incendijs excitatis non semel diximus. Cùm autem Imperij E ciuitates, Goslariam & Brunsuicum, Smalcaldici fœderis perpetuis excursionibus atque rapinis vexaret, neque Cæsaris & Ferdinandi regis parēret edictis, qui rogatu Protestantium, vt ab omni vi temperaret, mandauerant, bellum ei Saxo faciunt & Lantgrauius, communi sociorum nomine, & breui tempore suam in ditionem ipsius agrum omnem perducunt, & arcem, non procul ab vrbe Brunsuico positam, Vuolfebutelum, in qua spem omnem collocauerat, deditione capiunt. Ipse, non diu commoratus, aduentante iam hoste, fuga sibi salutem petit, & ad Bauaros cum natu maximo filio Carolo Victore contendit. In ea quam diximus arce complures repertæ sunt literæ, quibus liquidò doceri potest, quid ipse, quid Bauari, quid Moguntinus, quid Heldus & alij nonnulli conati sint. Id autem pòst suo loco referemus. Protestantes, edito scripto, sui facti causas prolixè

Saxonis & Lantgrauij bellum in Brunsuicensem.

Henricus Brunsu. fuga sibi consulit.

c comme-

1542. commemorant,& non intulisse, verùm necessariò defendisse bellum socijs illatū, A
demonstrant. In superiori conuentu Spirēsi, Ferdinandum regem solicitauerant, vt & Cæsaris & suo nomine iuberet eum à Goslariensibus abstinere. Gessit morem Ferdinandus, qui tum aduersus Turcam ipsorum opus haberet auxilijs, & missis legatis acriter hominem monebat. Sed ille contemptim & fastuosè respondit, neq; destitit, eoq; subsequuta fuit illa, quam dixi, defensio. Nam Spiræ Ferdinando regi demonstrauerant, nisi ille pareret edictis, non se neglecturos sociorum iniurias. Ad Idus Iulias fuit alter Imperij conuentus, Noribergæ: sic enim decretum fuerat Spiræ propter bellum Vngaricum. Aderat rex Ferdinandus, legati verò Cæsaris erant, Fridericus Palatinus, episcopus Augustanus, Fridericus B
Furstembergius. Hugo Monfortus, Ioannes Nauius. Proponit Ferdinandus, Quod exercitum in Vngariam miserint, pergratum esse Cæsari, qui & ipse decreuerit adesse huic bello suis copijs, eoq; conuentus ordinum indixerit per Hispaniam: sed in ea deliberatione in grauem incidisse valetudinem, & conuentus illos in aliud tempus necessariò reiecisse. Cumq; iam de summa rei, deq; præmittendis ab Italia & Burgundia copijs omninò statuisset, tunc primùm ipsius hostium conatus erupisse: ita quidem, vt non in Italia solùm, sed in Belgio quoq; periculum ipsi metuendum esset: cuius tamen rei causam ipse nullam dederit, qui publicam tranquillitatem imprimis amet. Scire autem ipsos, quemadmodum hostes, inde à conuentu Spirensi nihil non tentarint, vt Heluetijs & Germanis militibus ad C
se traductis, belli fieret initium. Sic adeò Cæsarem omninò præter animi sententiam impeditum & retardatum esse, quò minus aut ipse veniret, aut etiam auxilia mitteret, quibus ad sui defensionem opus habeat: veruntamen in hoc totum esse futurum, vt ante finem anni vertentis in Germaniam redeat, & animo destinatum bellum perficiat. Classem etiam habiturum esse mari plenam & instructam, vt Turca duplici bello distentus, non possit vires omneis in Vngariam conuertere. Cùm in Germaniam quoq; venerit, nihil esse præteriturum, quod ad piam & tolerabilem religionis conciliationem pertineat. Cæterùm, incommodo reipublicæ maximo fieri, quòd postremi conuentus decreto non omnes pareant. Quosdam enim ordines nullum misisse militem, alios misisse quidem, sed nō plenè. Rursus esse qui miserint, sed absq; pecunia: machinas etiam desiderari cum instrumento, quas nonnulli dare promiserint: hanc nimirum esse causam, cur belli administratio consistat, & exercitus omnis, non sine summo Imperij detrimento quiescat. Belli duces ea de re grauem habere querimoniam, & seipsum hęc omnia vidisse coràm, & quia res magni sit periculi, venisse hunc ad conuentum, non absque graui suo dispendio. Petere igitur maiorem in modum, ne tempore tam necessario, reipublicæ desint. Prius, quàm Vienna discederet Ferdinandus, Noribergam iturus ad conuentum, de bello Brunsuicensi certior factus, per internuntium fuerat dehortatus illos ab instituto. Nunc autem, vbi Noribergam venisset, de communi consilio missi fuerunt legati, quorum hæc erat orationis summa: ne E
copijs & armis rem gerant, hoc præsertim tempore: nam alioqui metum esse, ne Turcicum bellum impediatur, & ciuile per Germaniam excitetur. Ad ea Saxo & Lantgrauius, Augusti die vndecimo respondent è castris ante Vuolfebutelum arcem, & susceptæ defensionis causas prolixè commemorant, nec alia via rem potuisse geri demonstrant. Et quanquam necessario bellum istud gerant, magnosq; sumptus faciant, tamen in Turcicum bellum bona fide se subministrasse nihilominus quę debebant auxilia, neq; deinceps etiam esse defuturos. Quòd si cæteri omnes idem facerent, non esse quòd dissipationem exercitus aliquis vereatur. Sed quid in plerisq; desideretur, id multorum literis atq; nuntijs perferri. Quòd cùm ita sit, & quia Brunsuigius alia ratione coerceri non possit, aspernatus videlicet

Comitia Noribergæ.

Legati ad Lantg. & Saxonem.

tum

A tum Cæsaris, tum Ferdinandi regis edicta, Imperijq; decreta: orare, ne secus hoc suum factum interpretentur. Nam illum vnum hoc bello peti, neq; se recusare, pacatis rebus, omneis copias ad Vngariæ subsidium traducere, quantum quidem ipsi possint. Exitus comitij fuit ad vigesimum sextum Augusti diem. Pœna decernitur in eos, qui comitij Spirensis decreto non obtemperant, simul alia quædam gerendo bello necessaria statuuntur. Principes nulli aderant, præterquam Prussiæ magister Vualtherus, Bambergensis, Eistetensis, & Tridentinus, episcopi, tum illi, quos dixi, Cæsaris vicarij. 1542.

Contarenus inuisus collegio purpuratorum.

Dictum est antea de cardinali Contareno. Is legatione sua non bonam gra-
B tiam inijt apud Pontificem atq; collegium, quasi non satis acriter sese Lutheranis opposuisset, & quasi rempublicam Romanam prope in discrimen adduxisset. Cùm absentem pleriq; grauiter incusarent, ab vno Fregoso cardinali fuit defensus. In Italiam reuersus e Germania, Lucam venit, vbi tum Cæsarem Pontifex Paulus expectabat, iturum in Aphricam. Romam deinde cum Paulo profectus, non multò pòst creatus est legatus Bononiæ: vbi demùm hoc anno, sub exitum Augusti mortuus est, non sine veneni suspicione, cùm paulò antè Fregosus quoq; mortem obijsset. Qui familiariter illum nouerunt, de iustificatione hominis, rectè sensisse dicunt. Fuit vir cumprimis doctus, & extat eius, de magistratibus atq; republica Venetorum liber.

Frego. Contarenum excusat.

Poietus in vincula coniectus.

C Hoc ipso mense, Galliæ Cancellarius, Gulielmus Poietus, mandatu regis, qui tum Parpinianum ibat, captus de nocte, dum cubaret, in carcerem ducitur. Cùm ea fama Lutetiam venisset, incredibilis fuit omnium lætitia. Nam quatuor illis annis, quibus hoc munus administrauit, offenderat omneis ordines: & è gynecæo regis hæc illi nata fuit calamitas. Inuidiam auxit etiam Amiralij condemnatio, sicut antè dictum est. Magnam verò spem ac prope certam animo conceperat, consequendi cardinalatus, ideoq; mensibus aliquot antè, sacris inaugurari voluit. Quod tamen pleriq; factum ab eo dicebant, vt quoniam in odiò plurimorũ erat, sustinere se posset, ac vitæ periculo subducere, si quando æstus ille prorumperet ac efferuesceret. Tertium hoc erat fortunæ ludibrium, in Gallijs, paucos in-
D tra menses exhibitũ. Cùm enim summum dignitatis gradum obtinerent hi, quos diximus, Amiralius, Connestablius, Cancellarius, mutuis inuidiæ conflagrarunt incendijs, & quàm sint fallaces, incertæ, lubricæq; res humanæ, suo demonstrarũt exemplo. Ad hoc tempus Otto Henricus Palatinus Euangelij doctrinam amplectitur: idem faciunt Hildessemenses.

Fortunæ ludibria in Gallijs.

Otto Palatinus Euang. amplectitur.

Cæsaris ad Ponti. literæ.

De concilio suprà diximus. Pontifex eius rei literas atq; diploma statim ad Cęsarem in Hispaniam mittit. Cęsar ad ea xxv. die Augusti respondet. Initiò laudat eius conatum atq; studium erga rempublicam: sed Galliæ regem sibi conferri, dolet. Hunc enim prodigum esse filium, se verò, qui nunquam ab officio deflexerit, multò arctius complectendum esse dicit. Nullum enim laborem, nullum se re-
E cusasse periculum atq; sumptum, vt aliquando concilium haberetur, vt respublica tota pacata, vires omnes in Turcam expedirentur. Illum contrà, longè semper aliò spectasse. Non ergò nihil esse, quod in ipsius literis desideret. Consueuisse illum iactare, quasi cardinales habeat in sua manu. Quapropter dubitare se, num verum illud sit. Sed vtcunq; res habeat, niti sese conscientia recti, & actiones vtriusq; notas esse publicè. Nimium sanè ipsum esse lenem in illum, nimiumq; indulgere. Nam frustrà multis nunc annis omnem suscipi laborem. Admonitum esse frequenter officij, remissas illi sæpe grauissimas iniurias, renouata subinde cum eo fœdera, sed his omnibus factum esse deteriorem, & sua lenitate atq; patientia prorsus abuti. Quis belli causam dederit, quis pacta violarit, explicatum ab se fuisse Romæ. Quid acciderit interea, nunc etiam dicturum. Nempe, quàm fuerit a-

1542. mans ipse cupidusq; pacis ex eo facilè posse demonstrari, quòd post inducias Nicenas, cum illo venerit in colloquium ad Aquas mortuas, eiq; sese permiserit, & anno sequenti per Galliam iter fecerit, magna cum hominum admiratione, neq; sine reprehensione multorum. Etenim cùm non semel fidem ille violarit, & sit in consilijs omnibus valde mobilis ac inconstans, magni certè rem fuisse periculi, quòd eius fidei sese committeret: Compertum etiam habere se, deliberatam tunc de se retinendo. Quòd autem nonnulli dicant, propter motum Gandauensem necessariò sibi fuisse faciundum illàc iter, id nihil esse. Nam eum motum à paucis quibusdam, & quidem infimi generis hominibus excitatum, & prouinciam omnem in fide permansisse, & sororem suam reginam ijs rebus potuisse mederi. Consilij verò sui tunc fuisse, per Italiam reuerti in Germaniam, sed illius precibus adductum mutasse propositum, perq; Galliam iter suscepisse: quod quidem & illius, & liberorum eius, & procerum quoq; literis docere posit. Etenim illum hoc ita vehementer ab se flagitasse, vt honorem suum lædi putaret, si quidem aliò, quàm per Galliam, iter fieret. Cumq; iam esset in Gallijs, illum non semel affirmasse, pactas inducias velle seruare. Postea verò cœpisse queri non sibi reddi Mediolanum ex promisso, cùm tamen ei promisso hęc fuisset adiuncta conditio, si quidem Sabaudiæ principem auunculum suum restitueret, & alia quædã faceret. Ab eo videlicet tempore, diuersis locis illum contra se machinatum esse, per Germaniam, per Italiam, apud Turcam, apud Vayuodam Ioannem, eiusq; coniugem viduam, & quosdam Vngariæ proceres, quorum opera Budam Turca sit consecutus. Et tamen interea pulchrè dissimulasse maleuolentiam, & multa sibi prolixè de amicitia confirmasse, captiosè nimirum, vt tempus duceret, & inopinantem adoriretur. Occasionem autem arripuisse tunc primùm, quando Fregosus atq; Rinconus fuerunt amissi. Qua quidem de re quomodo illi satisfacere voluerit, ipsum esse testem, qui fuerit arbiter delectus atq; disceptator. Hanc igitur illum obduxisse causam noui motus & perturbationis reipublicæ, cùm tamẽ multò antè id facere cogitasset. Quid verò conati sint Fregosus atq; Rinconus, illius mandatu, per Italiam atq; Turciam, & quam operam ei sæpe præstiterint, satis esse notum. Voluisse enim rempublicam Christianam proditione in summum adducere discrimen. Non ergò pacis Nicenæ beneficio potuisse frui, qui pacem publicam ipsi violassent. Deinde, furtim & occultè transcurrisse per Insubriam cum exulum comitatu, quod ipsum capitale sit, eius regionis consuetudine. Marchionem Daualum ab eo grauiter insimulari, sed hunc sistere se voluisse iudicio. Cur autem illud recusarit, & alias etiam repudiarit satisfactiones, non esse obscurum. Se quidem, cùm illi satisfactum iri crederet, traiecisse in Aphricam, & misso legato publicam ei commendasse pacem. At licet amplè promitteret, varia tamen aduersum se tentasse per Germaniam & Daniam, alijsq; in locis: cogitasse etiam inuadere Nauarram. In comitijs deinde Spiræ totum in hoc fuisse per legatos, vt dissidium religionis aleret, dum vtriusq; separatim amicitiam atq; fauorem promitteret. Conatum esse Imperij ordines à bello Turcico deterrere, solicitasse Turcam, in Italiam misisse copias, per Martinum Rossemum, in Germania inferiori, per Aurelianum verò principem, filium, in agro Lucemburgico sibi bellum intulisse, prius, quàm illud denuntiasset. Reliquas deinde vires omneis ad Hispaniæ fines conuertisse: hunc scilicet esse fructum ipsius diligentiæ, qui tantum illi sit largitus, & toties ad pacem adhortatus: quòd etiam archiepiscopum Valentinum ab eo detineri captiuum, & Hispanis aliquot nobilibus atrocem iniuriam à Gallis Auenione fieri sit passus, nimiam hercle tolerantiam esse. Num ergò defensionem sibi necessariò subeundam, quo tempore minimum ab illo sibi metuerit, propter amplissima illius promissa, quo tempore etiam in bellum Turcicum

Seditionem Gandauensem Cæsar eleuat.

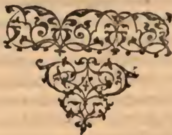
Fregosi atq; Rinconi conatus.

1542.

A cum sese compararit, & in Germaniam idcircò redire constituerit. Iniuriam quidem esse magnam, & cladem non mediocrem, quam ille sibi suisq; finibus intulit, sed his omnibus non tam moueri, quàm reipublicæ calamitate. Nam ad sua priuata quātum attinet, quoniam ille subinde discedit à pactis, multò sibi præstare bellum apertum gerere, quàm inducijs aut conditionibus insistere, quas ad primam quanq; occasionem ille rescindat: pacem enim insidiosam esse plerunq;. Nam illū interea struere noua consilia, perniciosa reipublicæ, alere factiones, & in hoc versari totum, vt dispendijs atq; sumptibus defatigato sibi difficultatem obijciat resistendi Turcis: & cùm eo sit ingenio præditus, liberos etiam ad eandem disciplinā B instituere. Iam autem eius ambitionem & immensam cupiditatem ita creuisse, vt occultari non posit. Illius maiores occupasse prouinciam Galliam, quæ sit ditionis Imperij. Sic illum tenere nunc Sabaudiam & Pedemontij partem, atq; ita cōmunire, vt facilè appareat, non constituisse reddere. Fuisse autem illius propositi, non Insubriam modò, sed Parmam quoq; & Placentiam, ac deinde Lucam atque Senas, pòst etiam Ecclesiæ Romanæ ditionem inuolare, quò sic patefactum haberet iter ad Neapolim atq; Siciliam. Quin eò tendat, non esse dubium & ex ijs, quæ per Italiam molitur atq; tentat, facilè posse deprehendi. Breuiter cupiditatē eius nō certis vllis finibus contineri, sed esse vagam & infinitam. Neq; verò esse, quod pacta seruaturus vnquam putetur, quandiu supererit quod alijs eripiat & C ad se transferat: hoc enim animi morbo, vitioq; mentis, velut æstu quodam ita rapi transuersum, vt omnis etiam pietatis atq; religionis oblitus, cum Turca fœdus inierit, & cum hoste reipublicæ non consilia modò, sed fortunas etiam communicet: & nūc quoq; magnificè iactet, fore, vt nostros in fines Barbarossa cum classe veniat. An hæc ad sanandam rempublicam, ad inchoandum concilium faciant, ipsum debere pro sua prudentia cogitare. Semper illum hoc egisse, ne quando coiret concilium, quòd ita suis priuatis rebus vtile esse arbitretur. Ideò se, cùm hoc animaduertisset, aliam instituisse rationem conciliandi per Germaniam dissidij religionis, in eoq; solùm spectasse gloriam Dei & Ecclesiæ dignitatem. Quò minus ergò concilium habeatur, illi tribuendum esse, qui semper impediuit, non D sibi, qui tantum eo nomine susceperit laboris atq; molestiæ. Quòd si igitur afflictam rempublicam iuuare velit, debere ipsum ex officio se profiteri illius hostē, qui totius perturbationis & calamitatis est author, qui Turcam in rempublicam Christianam inuitat & elicit, qui nihil intentatum relinquit, vt ambitionem & animum vindictę cupidissimum exatiare posit. Cùm enim ad ipsum orbis Christiani præcipua cura pertineat ex officio pastorali, rem ipsam profectò postulare, ne diutius illum ita tumultuari permittat, sed inimicum ei sese declaret. Quod si faciat, & bonis omnibus longè gratissimum, & ad cæteros quoq; reges in officio continendos futurum id esse perutile: nam cogendi concilij, & recuperandæ pacis & reipublicæ constituE endæ hanc vnam esse viam: qua quidem in re si suum ipse faciat officium, non etiam se defuturum esse.

Vt patrem sequatur sua proles.

Gal. rex ambitionis incusatur.

1542.

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & REIPUBLICÆ, CAROLO QUINTO CÆSARE. A

ARGVMENTVM LIBRI XV.

Pontifex frustrà tentat Cæsarem & regem inter se conciliare vt pacem ineant. Bellum inter Anglos atque Scotos exardet. Seditionem Rupellæ natam rex componit. In conuentu Noribergico Granuellanus Cæsaris nomine auxilium petit contra regem Galliæ, qui scripto valde prolixo respondet ad Cæsaris literas. Langæus moritur. Franciscus Landrus & Depensius palinodiam canunt publicè. Maroti mentio fit obiter. Bucerus Bonnæ docet. Pontifex ducatum Mediolanensem vult emere. Philippus rex Hispaniæ designatur. Cæsar & Angliæ rex fœdus faciunt aduersus Galliæ regem. Pontifex collegis primarij templi Coloniæ scribit, & eos animat. Landresium oppidulum rex Cæsari adimit. Conuentus Spiræ habetur, vbi tam grauiter accusatur rex Galliæ, vt eius fœcialis asperrimis verbis dimittatur. Illic Protestantes Brunsuicensem Henricum grauißimorum criminum accusant. Illic etiam dux Sabaudiæ iterum accusat regem per legatos. Oratio quam legati Galliæ habituri fuerant Spiræ in consessu omnium ordinum, typis excusa emittitur. In eodem quoque conuentu transigunt inter se Cæsar, Ferdinandus, & dux Saxoniæ. Ordines Imperij pecuniam Cæsari decernunt aduersus Galliæ regem. Bolonia obsidetur ab Anglis. Sandesirium oppidum capitur. Incredibilis oritur Lutetiæ trepidatio. Cæsar cum Galliæ rege pacem facit apud Suessiones, ac pacis conditiones narrantur. B C

Pacificatores cardinales missi ad principes.

V M iam vndiq; bellum ferueret, Pontifex, Augusti die xxvi. legatos mittit cardinales pacificatores, Michaelem Visensem Lusitanum, ad Cæsarem, Iacobum Sadoletum, ad Galliæ regem, orans, vt priuatas iniurias reipublicæ condonent, & ad pacis consilia sese referant. Legatos quoq; Tridentum mittit in synodum, cardinales Parisium, Polũ, Moronum. Cæsar & legato Visensi respondet, & Pontifici scribit in eandem prope sententiam, vt superioribus literis demonstrauimus. D Frustrà pacem fieri cũ eo, qui pacta non seruet. Itaq; rursus monet, vt illius hostem sese profiteatur. Nã sæpe confirmasse, grauiter in eum esse vindicaturum, qui violasset inducias, aut fœdus cum Turca fecisset. Hanc vnam modò rationem esse firmam & idoneam ad constituendam rempublicam. Cum his literis legatum dimittit ad xviij. diem Octobris. Quia Longeuallus & Martinus Rossemus, per ditionem ducis Cliuensis exercitum collegerant, vt suprà dictum est, Cæsariani, ductore principe Auraico, Iuliacensem agrũ inuadunt, & incendijs longè lateq; vastant, & Duram, ijs locis præcipuum oppidum, deditione capiunt. Nã ad Cliuensem Iuliacus & Montensis etiam principatus à matre peruenerant. E Hoc quoque tempore exercitus Imperij, nulla re per Vngariã perfecta, cùm Pestam oppidũ frustrà tentasset oppugnatione, domũ redit, & è contagione multa hominum millia desiderata sunt. Saxoniæ dux Mauricius hoc in bello voluntariè militabat, circiter xxi. annorũ iuuenis, & è castris quodam die progressus, vno solùm comitante satellite, cùm in Turcas aliquot incidisset, manus conserit, & equo confosso in terrã effunditur. Ibi famulus, quẽ dixi, genere nobilis, corpore toto superincũbens, iacentẽ protegit, & tantisper illos demoratur atque sustinet, donec equites superueniunt, qui principẽ eriperent. Itaq; vitã ei seruauit: ipse verò, multis acceptis vulnerib. in castra relatus, non multò pòst interijt. Hunc finem habuit bellũ Pannoniũ. Pontifex ad tria millia peditum auxilio miserat, Alexandro Vitellio ductore.

Præsides Tridentini concilij.

Dura deditione capta.

Exercitus in Hũgaria peste absumptus.

Mauricij periculum.

Exarsit

A Exarsit & hoc tempore bellum inter Anglos atque Scotos, cuius hæc fuerat ante annum occasio, quòd Scotus, cùm ad auunculum Angliæ regem, transigendi de finibus causa, venturum se constituisset Eboracum, dehortante matre & multis ex nobilitate, non venit. Accidit autem, vt Scoti sub initium Decembris, hoc anno, prælium aduersum facerent. Eo in prælio capti fuerunt complures genere nobiles, ac sponte quidem, quod ducem contemnerent, humili loco natum: & illum sibi præpositum esse grauiter molesteque ferrent. Eo facto vehementer indoluit rex, domumque reuersus, paulò pòst mortem obijt. Fuit hoc pridie Iduum Decembris, cùm ante diem viij. vxor ei filiam peperisset Mariam. Quæ res dolo-
B rem etiam auxit, cùm hærede masculo careret. Nam anno superiori filiolos duos intra xxiiij. horas, diuersis locis amiserat. Vxorem autem habebat Mariam, Claudij Guisij principis, è familia Lotharingica, filiam. Laborantibus ad hunc modum Scotis, Galliæ rex auxilio mittit pecuniam & tormenta. Mortuo rege, summa rei permissa fuit Arraniæ Comiti Iacobo Hameltonio, qui regis erat consobrinus magnus. Proximum ab eo locũ tenebat cardinalis Andreanus, Galliæ regi deditissimus. Diximus antea de Saxoniæ principe Henrico, qui pro se filioque Mauricio, fœderi Protestantium nomen dederat. Ab eius verò morte solicitatus Mauricius, non se teneri vinculo patris, nec ab illo potuisse obligari, dicebat.

Bellum inter Anglos & Scotos.

Scoti victi.

Scotiæ regis mors.

Profligatus, vt suprà dictum est. Henricus Brunsuicensis, accusat Saxonem,
C Lantgrauium atque socios ad Cameram. Qui deinde citati tribunal illud atque iudicium in omnibus planè causis, mense Decembri, recusant: & missis eò legatis, hoc eis denuntiant, ac simul testificantur, non se quidem recusare legitimam aut ordinariam iurisdictionem, sed ipsos repudiare iudices, qui sint diuersæ religionis, qui decretum Augustanum factum ante annum xij. laudet, et data fide comprobent, qui propter hoc ipsum grauiter ab se dissideant, & magnum odium circumferant, qui se pro hæreticis habeant, neque sibi ius communicandum esse putent, qui multis non obscuris præiudicijs hoc suum odium sæpe prodiderint. In conuentu Ratisbonæ decretum erat, vt huius anni mense Ianuario Camera reformaretur. Hoc Protestantes ita ratum habebant, si modò suæ quoque religionis
D homines in eum consessum admitterentur. Itaque Cæsar hoc eis tribuit, vt suprà diximus, & Ferdinandus quoque pòst in comitio Spirensi renouauit, & Iunium mensem huic emendationi constituit, & hac ratione subsidium ab illis in bellum Turcicum impetrauit. Etenim si secus fieret, palàm tunc illi fuerant professi, non modò sumptũ nullum se facturos esse deinceps in Cameram, sed ipsorum etiam edictis nolle obtemperare. Cùm igitur hucusque nihil esset præstitum, illi, sicut dictum est, missis legatis iudicium recusant. Camerales autem edito postea scripto recusationem hanc reijciunt. Nuper in comitio Noribergico placuit, vt belli Turcici causa rursus ibi conuenirent ordines ad decimum quartum Nouembris diem sed dilata res fuit: & brumæ tempore asperrimo, dux Cliuensis, Duram circun-
E sidet ac recipit.

Saxo & Lantgrauius iudicium Cameræ recusans.

Cameræ decreta reformatio.

Cliuensis Duram recipit.

Cùm Parpinianum Galliæ rex obsideret, seditio fuit nata Rupellæ, quod est in Xantonibus oppidum maritimum, celebre cumprimis & opportuno loco positum. Ab Anglis aliquando possessum fuit, sed à Galliæ ditione redijt, Carolo quinto, rege, qui patri Ioanni successerat. Causa motus fuit propter impositum ab rege prẹsidium, ductore Iarnaco, Amiralij cognato. Vicinis etiam in locis tumultuosè res agebatur, ob salinarum vectigal, regis administris et quẹstoribus, qui eò venerãt, repulsis. Vbi primùm rex accepit, nouum eò prẹsidium mittit equitum atque peditum. Iarnacus etiam tormenta illis omnia tollit & arma, & occupatis 1543.
portis, excubias, atque stationes ibi collocat. Vltima deinde Decembris die rex eò venit, & postridie, pro tribunali sedens, cùm & oppidani et vicini supplices, adque

Seditio Rupellæ.

1543. pedes ipsius proiecti, misericordiam implorassent, Etsi, quo tempore grauissimis A
Regis expostulatio ad Rupellenses. inquit, eram distentus & occupatus negotijs vnà cum liberis meis, pro regni totius & vestra omnium tutela, immemores officij, quod mihi debetis, rebellionem fecistis, excitata turba, sic quidem, vt optimo iure in vos animaduertere possem, ac pro meæ personæ conditione, proq; delicti vestri magnitudine satisfactionem exigere: tamen, quòd in suum populum vti misericordia, non minus pulchrum & decorum esse putem viro principi, quàm ipsi populo est honestum in officio permanere: deinde, quòd præsens hoc vestrum studium & animi promptitudinem seueritati iuris anteponam: equidem constitui obliuisci iniuriæ, quam mihi fecistis, & rationem habere non tam erroris factiq; vestri, quàm consuetę meæ facilitatis, ea fiducia nimirum, ne quid eiusmodi designetis in posterum. Nam alioqui clementis & benigni principis loco sitis habituri seuerum iustitiæ vindicem, idq; moribus ac vestra sanè culpa: quæ profectò nō debet haberi minor quàm ea, quæ proximis annis grauiter vindicata fuit in Gandauensibus, quando non supplicijs tantùm affecti fuerunt, sed libertatem etiam in perpetuum amiserūt. Quod quidem exemplum licet absq; reprehensione poteram imitari, quia nec minorem iniuriam accepi, nec vlla re sum inferior illo, qui sic dolorē suum vltus est: tamen, quoniam amore, fidelitate, beneuolentiaq; meorum crescere magis cogito, quàm bonis illorum atq; facultatibus locupletari, planè vobis cōdono factum, et priori vos conditioni restituo. Quæ tamen vestra sponte mihi liberaliter donastis, ea retineo: quicquid etiam est ablatum vobis per hūc tumultum, vt vobis restituatur, volo. Cùm hanc regis orationem secutus esset auditorum applausus et admurmuratio, statim audita fuit symphonia cātorum suauissima, qui in turri primarij templi Bartholomæani, lętitiam publicam significabant. Regi deinde cœnam splendidissimā Senatus dedit. Altera die, rex, iam abiturus, ad populi delectos, Equidem in diuersam, ait, regni mei partē nunc discedo, defensurus eam ab hoste. Vos hanc defendite, quemadmodum vobis planè confido. Si quid est etiam, quod ad ciuitatis ornamentum ac vtilitatem pertineat, non sum petentibus denegaturus.

Francisci regis humanitas.

Conuentus Noribergen. Ianuarij die xvij. Ferdinandus rex cum duobus filijs Noribergam venit comitij causa: post viij. deinde diem venit etiam eò Granuellanus ab Hispanijs, qui D per Tridentum iter faciens cum episcopo Atrebatensi filio, legatos Pōtificios ad progressionem fuerat hortatus. Hoc in conuentu Cæsar sibi legauerat Fridericum Palatinum, episcopum Augustanum, Ioannem Nauium. Secundo Calend. Februarij rex Ferdinandus proponit, et quia superioribus aliquot comitijs decreta sint aduersus Turcam auxilia continua, monet ac petit, vt in eam cogitationem omnes iam incūbant, ne quid rei necessariæ desideretur. Nuntiari enim ab omnibus, illum hoc anno maximis viribus in Vngariam esse rediturum, et vt ita faciat, à nonnullis incitari Christiani nominis principibus. Ac licet exhaustæ sint prouinciæ suæ continentibus propè bellis, tamen nō etiam se defuturum esse. Quanti verò sit momenti, defendere Vngariam & Austriam & Morauiam, & finitima E loca, neminem esse ferè qui nesciat. Persuadendi causa recitatæ fuerunt variæ literæ, diuersis locis ad Ferdinandum regem aliosq; scriptæ, quæ prope omnes hoc nuntiabant, Turcam instruere nouum exercitum atq; classem, vt terra mariq; bellum gerat. Aderant etiam reginæ Mariæ, quæ pro Cæsare Belgium gubernabat, legati, Vuirichus Criechingus, Viglius Zuichemus iurecōsultus. Hi principem Cliuensem oratione prolixa grauiter accusabant, quòd ipsius ope consilioq;, rex Galliæ, Martino Rossemo ductore, bellum ijs locis fecisset. Itaq; petebant, vt illum ad officium adducerēt, quò videlicet à Geldriæ possessione decedat, & damnum datum resartiat. Quinta deinde Februarij die, Granuellanus, quid in mandatis haberet, exponit. Quę sit Cęsaris erga rempublicam voluntas, non opus esse commemo-

Acta conuentus Noribergici.

A commemorare. Permagnam autem eius fuisse lætitiam, anno superiori cùm ipsos coniunctis viribus in Turcam ire nuntiaretur. Voluisse quidem & ipsum interesse bello, & ad profectionem tunc omnia comparasse: verum ex improuiso bellum ei fuisse motum à Galliæ rege & duce Cliuensi. Quę sanè res omnem eius cogitationem antè susceptā euerterit. Quas enim vires explicaturus fuerat in Christiani nominis hostem perpetuum, eas tunc fuisse coactum ad sui defensionem accommodare: præsertim cùm etiam de Turcica classe multa iactarent hostes, in eaq; magnum sibi dicerent esse paratum subsidium. Sed tamen illum in ea, quam semper præ se tulit & ostendit, voluntate, permanere, et non facultates modò, sed 1543.

B & vitam ipsam atq; sanguinem in bellum Turcicum impendere decreuisse, modò ipsi vicissim ei ferant opem in oppugnando Galliæ rege ac duce Cliuensi. Quam sanè rem & illius in rempublicam propensa voluntas, & temporum quoq; status ipsis persuadere debeat. Quomodo Sabaudiæ ducem Galliæ rex finibus eiecerit, omnibus esse notum. Idem de cæteris illum etiam cogitare, modò tempus & occasio detur: & quia Cæsar illius impetum atq; conatus refringat, hanc istius odij vehementis causam esse. Nuper ipsos audisse, recitatis literis, quid ille moliatur apud Turcam, quid etiam in Germania, & quomodo bellum Turcicum impedire studeat. Quia verò dux Cliuensis fœdere sit illi coniunctus, & conatus quoque Cæsaris honestissimos retardet, & Germaniæ salutem impediat, decernenda esse in vtrunque auxilia, vt eorum insolentia reprimatur, atque temeritas.

C Protestantes interea Ferdinando regi Cæsarisq; legatis libellum supplicem tradunt. In eo prolixè commemorant, quid multis nunc annis actum sit in religione, quomodo pax data Noribergæ, quomodo Camerales eam infregerint, quomodo Cæsar ante biennium ipsis rectè cauerit, suamq; mentem explicarit Ratisbonæ, quomodo sit ibi factum decretum de emendatione Cameræ, & rectè constituendo iudicio: quid etiam ipsi tum sint contestati palàm, nisi decreto satisfieret. Cùm autem hucusq; nihil sit emendatum, & verò Camerales pergant more suo esse molesti, primum, ob defensionem in Brunsuicensem Henricum susceptam, deinde, propter non soluta stipendia Cameræ, recusasse propterea se iurisdictionem illorum omnem: quod quidem se facturos esse iam antè palam in comitio sint professi. Nunc ergo, si fortè res aliter sit ad ipsos delata, petunt, ne fidem habeant. Necessitate enim coactos ita fecisse, et vsos remedio legitimo, quod & ius ipsum & æquitas vnicuiq; permittat. Nam si pergant ad eum modum & iudicandi potestatem vsurpent, & proscriptiones aliasq; pœnas contra se decernant, futurum hoc non sibi tantùm, sed et reipublicæ perniciosum. Excitatis enim inter ordines offensionibus, & exacerbatis animis cùm in ciuile bellum erunt facultates omnes profusæ, quàm id sit futurum vtile Turcis, quàm opportunum, quis omnium dubitet aut ignoret? Quàm enim sit difficile, postquam exasperata sunt odia, rem componere, multis exemplis posse doceri: sibi quidem nihil esse

Protestant. libellus supplex.

D (margin letter at "dictionem illorum omnem")

Turcæ augentur Christianorum detrimentis.

E magis in votis, quàm vt firma pax, & æquabile ius, & otium in Germania constituantur: nimirum, à dissidio religionis omnem hanc simultatem atq; diffidentiam oriri. Dissidium autem illud ex eo fonte manare, quòd Euangelij doctrina & purus Dei cultus impediuntur, quòd errores ac manifesta vitia non modò non tolluntur et emendantur, sed ambitionis et emolumēti causa, defendūtur etiam. Hac igitur ingratitudine Deum offensum ac irritatum, affligere nos magnis calamitatibus, neq; facturum esse finem, quoad in eo permanebimus. Orare igitur, vt huc suas cogitationes referant, & saltem in hoc elaborent, vt religionis causa nihil turbæ moueatur, & ius omnibus ex æquo communicetur. Sed quoniam id fieri non possit, & quidem nunc est Cameræ status, rogare, vt iuxta veteres Imperij leges, et Cęsaris declarationem, iudicium illud emendetur, et alij constituantur iudices,

1543. iudices: & lites omnes eo loco sint, quo fuerunt ante recusationem, & iudicibus A mandetur, vt emendationis futuræ formulam exactè seruent, & contra superiorum annorum pacificationes nihil moueant. Nisi enim ita res instituatur, & idoneè sibi de pace caueatur, non se posse Turcici belli consilium vllum habere, cùm alioqui pro republica nihil non facere cupiant. Re diu multumq; disceptata, cùm & Ferdinandus rex, & Cæsaris legati, iam indictum esse Tridenti concilium & Cęsarem quoq; venturum, & absq; causæ cognitione non posse remoueri Cameræ iudices, & eius emendationem iam esse decretam, & propediem institutũ iri, & Henrico Brunsuicensi, qui sit eiectus, repetẽti sua non posse ius denegari, neq; sibi licere plura largiri dicererent: Protestantes, neq; concilium illud approbare B se, neq; venturos eò, neq; de cęteris etiam rebus sibi satisfieri, nec idoneè caueri, nec deliberationem vllam aliam habere se posse demõstrant. Ferdinandus autem & reliqui ordines decretum nihilominus faciunt de muniendis locis finitimis Turcarum ditioni, de contribuendis in eam rem sumptibus & emendationi Cameræ Iulij mensis diem tertium designant, et corrigendam statuunt iuxta formulam Ratisbonæ pręscriptam ante annum vndecimum. Eos etiam qui recusarint auxilia conferre, fiscali iurisdictioni subijciunt. Protestantes verò cõtrà profitentur, non assentiri se huic decreto, quia factum sit nõ communicato cum ipsis consilio, quia de pace ac iure nihil certi constitutum sit, & quia contributionis magna sit inæqualitas. Cùm propter Cęsaris aduentum, ad multò grauius bellum res ten- C deret inter ipsum atq; Cliuensem: principes Electores & alij ordines per legatos intercedunt, & vix demùm inducias impetrant à Granuellano, nõ quidem certas ac definitas, verùm tales, vt esset in arbitrio Cęsaris, vbi primum Germaniam tetigisset, illas vel habere ratas, vel repudiare: atq; interim oppidum Sittardũ, quod est ad fines agri Iuliacensis valde munitum, in potestate Cęsaris futurum erat, donec ille, qui suæ mentis esset, explicaret. Intercessores hoc etiam promittebant, obuiam se missuros legationem ad Cæsarem, deprecandi causa. Et Granuellanus quidem magnam spem faciebat, fore, vt benignum ab eo responsum ferrent. Pactionem hanc legati Cliuenses, quorum erat primus Ioannes Vllatenus, genere nobilis & vir doctus, probabant, & intercessoribus agebant gratias ob nauatam D operam. Sed interea fuit commissum pręlium, ad oppidum Sittardum, Martij die vigesimo quarto. Cumq; superior esset in eo Cliuẽsis, partim ob hanc victoriam, partim impulsu Gallię regis pecuniam subministrantis, animum obfirmabat, repudiatis inducijs, cùm legati domum redijssent. Prœlij secundi nuntius, magna celeritate perlatus in Galliam, excitauit ingẽtem lętitiam, & iussu regis decreta fuit Lutetiæ supplicatio. Bauari fratres in comitio per legatos intercedunt apud Protestantes: et inter alias, hanc etiam proponunt conditionem, vt Henrici Brunsuicensis ager omnis, interea dum causæ fiat cognitio, Cęsaris aut aliquot Germanię principum fidei permittatur, sed de eo nihil tum potuit decerni. Hoc in conuentu mortuus est apoplexia Christophorus Augustanus Episcopus, cùm in poste- E rum diem instituisset conuiuium. Erat è familia Stadionum, homo literatus, & à studio pacis non alienus. Ei succesit Otto Truccesius. Decretum hîc factum neq; relatum fuit in commentarios, vti fieri consueuit, nec authoritatem habuit.

Decretum Noribergicum.

Cliuen. inducias recusat.

Augustã. Episcopi mors.

Galliæ regis ad literas Cæsaris responsio.

Galliæ rex aliquantò serius accepit literas Cęsaris ad Pontificem datas, de quibus libro superiori diximus: ideoq; nunc tãdem scripto valde prolixo respondet, Quòd sibi præferri Cæsar velit, quasi de Ecclesia Romana præclarè sit meritus, esse ridiculum atque leue. Nam nec illius maiores cum suis, nec ipsum etiam debere secum, hac quidem in parte, componi. Scilicet egregium esse filium, & prima laude dignum, cuius exercitus patremfamiliâs Clementem septimum obsedit, vexauit, cepit, & primam orbis terrarum vrbem diripuit, et templa deorum immor-

A immortalium non vno modo polluit, nec vllum ibi flagitij genus atq; libidinis 1543.
& crudelitatis prætermiſit, qui ludibrium etiam adiunxit ipſe huic tantæ immanitati, quando vota nuncupauit in Hiſpanijs, & ſupplicationes decreuit pro liberatione parentis, quem ipſe domi captum arctiſsimè detineret. Suos verò maiores, Galliæ reges, inde à Carolis, Martellis, Pipinis, Ludouicis, omnia ſemper feciſſe, tum amplificandi cauſa tum ornandi Pontifices Romanos. Multis verbis illum prædicare ſuam diligentiam atq; ſtudium erga rempublicam: ſed longè rem aliter habere, ſi rectè iudicetur: nam illius auſpicijs atq; ductu maximas copias eſſe conciſas à barbaris non ita pridem, in Vngaria ſemel & iterum, in ſinu Ambracio
B ad Caſtellum nouum, in Aphrica pòſt, ad Argieram. Quò ſibi neceſſariò tum proficiſcendum eſſe dixerit, cùm reuera fugeret, ac Germaniam hoſti iam aduentanti relinqueret. Illius culpa, Vayuodæ Ioannis filiū infantem, & fratrem ipſum Ferdinandum, & Vngariam in hanc incidiſſe calamitatem. Iactare illum, quaſi confirmandæ cauſa pacis, ad Aquas mortuas venerit: in eo autem ſi quid eſſe poteſt laudis, hoc ſibi potius deberi, qui prior ad ipſum in triremem aſcenderit, ac liberos quoq; ſuos eò poſtea miſerit, cùm ſanè magnum eſſet periculum, & ab eo, qui nihil cuiquam fidat, et ab Auria claſsis præfecto, verſipellis ingenij viro. Pòſt, iter illum feciſſe per Galliam, rogatu quidem ſuo, ſed, cùm prius ipſe per legatum & literis & internuntijs hoc ab ſe petijſſet, & Mediolanum offerret. Obducere
C quidem illum nūc alias cauſas, verùm neceſsitate coactum propter motum Gandauenſem, illàc tranſiſſe. Quod deliberatum fuiſſe dicat, vt retineretur, falſum eſſe, nec in mentem ſibi veniſſe vnquam. Sabaudiæ duci nullam ab ſe factam iniuriam, ſed cùm ille & dotem & hæreditatem maternam ſibi denegaret, & Niceam ab ſe redimi non pateretur, & legatos militesq; ſuos violarit, armis atque vi ſeſe repetiuiſſe, quæ iure conſequi non poſſet: præſertim, cùm ille pleraque omnia Cæſaris impulſu faceret. Cui nimirum hoc ſit familiare atque proprium, vt ad defectionem homines alienæ ditionis impellat, & pòſt in calamitatem adducat. Exemplo eſſe Borbonium & Sabaudum, & Salaſsiorum principem, & Brunſuicenſem Henricum. Sed & propinquis & agnatis illum eſſe grauem atque damno-
D ſum, Chriſtierno regi Daniæ, & Ferdinando fratri, & ſibi cumprimis, qui ſororem eius habeat in matrimonio natu maximam. Quòd Vngariam Turca nuper inuaſerit, occupata vrbe primaria, non ſibi, ſed illi atq; fratri tribuendum eſſe, qui Vayuodæ filiolo hæredi ſint inſidiati, bellumq; fecerint. In comitio Ratiſbonæ ſolicitatos fuiſſe omnes ordines, vt conferrent auxilia, verbo quidem in Turcam, ſed reuera in miſerum infantem, quem illi fortunis omnibus euertere cogitabant. Quoties in Germaniam legatos miſit, nihil ſe feciſſe callidè, nihil inſidioſè. Falſo etiam ſibi tribui, quaſi factiones alat, & vtrique religioni ſe fauere ſimulet. Nam Germaniæ ſalute & concordia ſuam quoque ſalutem contineri, quæ ſua ſit etiam religio, neminem latere: miſiſſe verò nuper eò legatos, & grauiſsi-
E mis de cauſis bellum Turcicum diſſuaſiſſe. Quàm autem ſalutare ſuum fuerit conſilium, eius belli iam hoc teſtificari longè calamitoſiſsimum euentum, illius autem eò ſpectare omnia conſilia, vt Germaniam in perpetua diſſenſione diſtineat, quò magis opportuna ſit & idonea ſeruituti. Iam verò, quanta ſibi ſit ab illo facta iniuria, violatis Rincone & Fregoſo legatis, notum eſſe omnibus: & tamen facinus hoc ab illo ſic defendi, vt iure quoq; cæſos affirmet. Quæ fuerit ipſorum cauſa legationis, demonſtrari poſſe tabulis interceptis: reipublicæ nimirum, præcipuè verò Pannoniæ & Germaniæ ſalutis cauſa fuiſſe amandatos ad Turcam. Nam illum ab ſe crebrò ſolicitari, vt cum Chriſtianis pacem colat: ipſum verò ſemper ad ea reſpondere, non ſibi cum gente Chriſtiana, ſed cum Carolo & Ferdinando rem eſſe, à quibus iniuria ſit affectus, & quorum infinita cupiditatem

Galliæ reges Ro. Pontifici deditiſſimi.

Sabaudiæ dux Cæſari addictus.

Ambitio etiam ambitioſo intolerabilis.

ferre

1543. ferre non posit, Cùm ergo proditionem illis intentat Cæsar iniuriam conduplicari, de qua nunquam sibi satisfacere cogitarit, & per ludibrium ferè semper responderit. Itaque se nunquam dissimulasse conceptam offensionem, & satis præ se tulisse, nî sibi satisfieret, non se neglecturum esse contumeliam, Prius autem omnia se tentasse, quàm ad arma veniret, & archiepiscopum Valentinum eò retinuisse, vt vel hac ratione suos recuperaret, quos tum adhuc viuere putasset. Frustra verò consumptis omnibus consilijs, ad extremum venisse remedium, & bellum, cuius ille fuisset author, defendisse. Turcarum societatem ab illo sibi dari crimini, quam ipse, cum sepius ambiret, consequi non potuerit, & vt consequeretur, annuum illi dare stipendium non recusarit. Suam autem istam cum Turcis amicitiam, non ad vllum reipublicæ detrimentum, sed ad vtilitatem summam spectare, si modò non obstaret, summa illius ambitio. Suis nempe maioribus hoc esse tributum cognomen, vt Christianissimi, dicantur. In eo quoque vestigio se permansurum esse, Dei beneficio, neque commissurum vllo tempore, quo minus ea dignus appellatione videatur. Atrocem igitur esse iniuriam, dum in omneis populos hanc de se calumniam ille spargit, cuius enim hoc esset, non dementiæ, sed furoris, adiuuare conatus illius, & augere potentiam, qui paulò pòst sibi sit exitium allaturus ipsi, Tridentinum etiam concilium ab se minimè tardari vel impediri: nullum enim ex eo compendium ad se redire, & à suorum maiorum exemplis atque more hoc esse perquam alienum, qui concilijs omnem & operam & fidem sæpe præstiterint. Illum verò sic rapi transuersum odio sui, vt nullum non criminationis genus attingat. Hoc etiam eius esse ingenium, vt & imperare velit omnibus & eripere libertatem: atque interim tamen hanc suam cupiditatem sic illum occultare verbis ad speciem compositis, vt etiam pietatis primam laudem sibi deberi putet. Quæ cùm ita sint orare, ne calumnijs fidem habeat, & ita de se statuat, nihil esse, quod non & reipublicæ, & ipsius, & Ecclesiæ Romanæ causa velit. A B C

Cæsaris ingenium.

Bellaij Langæi obitus & laus.

Paulò ante hoc tempus, mortem obijt Gulielmus Bellaius Langæus, de quo non semel est facta mentio, summæ vir dignitatis atque virtutis, & præcipuum Gallicæ nobilitatis ornamentum, ob insignem doctrinam, eloquentiam, vsum rerum, & singularem in omni functione dexteritatem: longè nimirum dissimilis à plerisq; Regum sectatoribus, qui suas modò facultates amplificare student. Ipse autem, ingenio præditus heroico, solùm eò spectabat, vt solida virtute sibi veram gloriam compararet, & fidelem operam, suo Principi, vel cum rerum suarum dispendio, nauaret. D

Landrus in carcerem missus.

Landri coram Rege pusillanimitas.

Eiusdem palinodia.

Suprà dictum est de concionatore Parisino, Francisco Landro. Cùm is ad doctrinæ capita proposita responderet ambiguè, et docendo pergeret, diebus aliquot ante Pascha iussus est in carcerem ire: Theologorum hoc fuit factum impulsu, qui illum ad Proprętorem accusarāt. Diebus aliquot postea rex venit Sangermanum, quod est infra Lutetiam quinq; milliaribus, oppidulum et arx ad Sequanam: & certior factus de re tota, Landrum euocat. Ille, cùm eò venisset, perterrefactus quorundam vocibus, qui regem vehementer exacerbatū esse dicerent, non pręstitit eam constantiam, quam ab eo complures expectabāt, et redire iussus Lutetiam aprilis die vigesimo nono, cogitur ea quæ prius docuisset, detestari sua voce. Nam eo die conuenerunt in ęde primaria Senatores, qui parlamenti nomine censentur, item Magistratus omnis & Prętor vrbanus, et Theologi, maximo numero. Deinde templū fuit occlusum & septum apparitoribus armatis, qui populū illinc arcerent. Vbi consederūt omnes, recitantur ipsius dogmata: et rogatus de singulis quid sentiat, ex illorū arbitrio respondet, et erratū ab se fuisse pronuntiat, et obsequētiam in posterū pollicetur, et ea doctrinę capita, quę primùm theologi E

pòst

A pòst etiam consiliarij Regis ipsi proposuerant, pro veris atque pijs agnoscit. Eodem modo fuit actum paulò pòst, licet non ita solenniter, cum altero quodam populi doctore, Depensio: qui cùm primò non vsque adeò clarè sua retractasset, alio quodam die coactus est in concione ad populum explicare singula distinctè & apertè, donec Theologis, qui aderant, satisfactum esset. Vixit in Gallijs Clemens Marotus, qui non superioris modò, quæ paulò fuit incultior, verùm suæ etiam ætatis Poëtas omnes, populari sermone longè superabat. Latinæ quidem linguæ non ita magnum habebat vsum, sed doctorum hominum consuetudine multùm profecit: nec erat ferè quicquam in poëtarum libris, quod ipsum fugeret: ita quidem, vt ex illorum scriptis pleraque traduceret ad suum institutum. Sic B ex Tibullo, Propertio, Nasone quædam transtulit in suas elegias, dissimulanter tamen: ex Catullo autem epithalamium sumpsit Herculis Ferrariæ ducis, & Renatæ Armoricæ, Ludouici xij. Galliarum regis filiæ. Vertit etiam primum metamorphoseôn Ouidij librum elegantissimè. Postremis autem annis hanc scribendi facultatem ad sacras literas contulit, eiúsque consilij fuit, rhythmo Gallico psalterium omne Dauidis exprimere. Sed morbo sublatus, ad quinquaginta tantùm Psalmos absoluit, qui nunc extant, & non sine summi ingenij admiratione leguntur. Nihil enim est illius oratione suauius, nil purius, nihil illustrius, nihil magis proprium & concinnum. Edidit autem illos hoc anno Geneuæ, quò sese receperat, cùm in Gallijs propter Lutheranismi suspicionem parum esset tutus. C Triginta quidem Psalmos ediderat ante biennium, Lutetiæ: sed magna cum molestia. Nec enim prius hoc ei licuit, quàm Theologi Sorbonistæ pronuntiassent, nihil in eo contineri libello, fidei Christianæ contrarium. Istud fortasse non vsque adeò nostrum ad institutum pertinet: sed tam excellentis artificis nomen exteris etiam populis commendandum esse putaui: nam in Gallijs viuit ad omnem posteritatem, & plerique sic iudicant, non temerè futurum, qui virtutes illius in hoc genere possit adæquare, & quod de C. Cæsare dicit Tullius, à scribendo sanos homines deterret. Tractarunt idem argumentum alij, & quidem illo doctiores: verùm ad eam venustatem minimè accedunt.

1543.

Depensius ad palinodiam adactus.

Clementis Maroti encomium

Psalmi à Maroto versi.

Libro decimo dictum est de archiepiscopo Coloniensi, quomodo suam Ecclesiam D cuperet emendari, neque suæ prouinciæ synodum illam probaret, vtcunque liber ipsius nomine hac de re prodijsset. Cùm autem in comitio Ratisbonæ decretum esset factum, & iniunctum Episcopis, tum à Cæsare, tum à legato Pontificis, vt in suis quisque finibus piam emendationem instituerent: ille suorum ordinum agit conuentus. hi sunt clerus primarij templi, Comites, nobilitas, & ciuitatum legati. Re deliberata, placuit omnibus, inchoandum esse tam pium opus atque salutare. Negotium ergò dat quibusdam, vt rationem aliquam futuræ reformationis scripto concipiant, & de viris bonis Ecclesiæ ministris circumspiciant. Scriptum illud theologis Coloniensibus mittit, & vt è sacris literis iudicium faciant, sententiamque suam ostendant, petit. Sed cùm eius desiderio non satisfieret, E nec essent quos populo rectè præficeret, Martinum Bucerum ad se vocat Argentorato, quem & Ioannes Gropperus magnopere semper ei commendauerat, & ipse quoque per colloquia satis exploratum habebat. Is, cùm anni superioris mense Decembri venisset: huius anni principio, mandatu Principis, Bonnæ cœpit docere, quod est ad Rhenum, circiter quinque supra Coloniam milliaribus, oppidũ. Ad Idus deinde Martij nouos agit conuentus ordinum Episcopus, Bonnæ, & vt de pia reformatione deliberetur, petit. Cùm autẽ clerus neminẽ ad hoc designaret, reliqui ordines ab Archiepiscopo contendunt, vt pro suo iudicio deligat homines ad eam rem idoneos. Bucero munus hoc igitur committit, vt doctrinæ Christianæ capita conscribat: & quò rectius omnia fierent, Saxoniæ Principem electorem orat, vt Philippum Melanchthonem adiungat. Cùm is venisset, & à

Coloniensis suorũ ordinum agit conuentus.

Bucerus Bonnæ docet.

Reformationis Coloniensis liber

1543. Lantgrauio, Ioannes Pistorius, ac perfectum esset opus, Archiepiscopus illud A primarij templi Coloniensis ecclesiasticis mittit, qui sunt omnes illustribus nati familijs: & vt eius libri dogmata diligenter expendant, petit. Deinde ad xxij. Iunij diem, alterum indicit conuentum, & reformationis librũ illis exhibens, orat, vt singuli ordines deligant nõnullos, qui cum suis eum librum euoluant, quò tolerabilis aliqua fieri demùm posit & pia conciliatio. Sed hi, quos diximus, Ecclesiastici, pertinaciter hoc vrgebant, vt Bucerus inprimis & alij quidam nuper instituti doctores populi, loco submoueantur. Pòst, amplius deliberandi spatiũ de libro postulant, & cum reliquis conferre consilia recusant. Ille, quanquam videbat, quo consilio moram interponerent, tamen, ne quid desiderarent, deliberandi tempus concedit. Quod autẽ de Bucero submouendo dixerant, eiusq; collegis, nõ recusabat, si vel falsæ doctrinæ, vel impuræ vitæ quispiam eos cõuinceret: eiusq; rei probandæ facultatem eis non semel detulit, paratus illos exhibere legitimæ cognitioni, Cùm igitur in eo res permaneret illi librũ aduersarium parant, & antididagma, vocant. In eius libri præfatione, post magnã vim conuiciorum in Lutheranos, claris verbis affirmant, sub imperio Turcarũ malle se viuere, quàm sub Magistratu, qui reformationẽ illam sequatur atq; defendat. Huius autem libri fuit author, vt aiunt, & architectus, Gropperus. Nam is, etsi Bucero fuerat admodũ familiaris ante biennium in comitio Ratisbonæ, quanquam inde domum reuersus, vehementer eum non Archiepiscopo tantùm, sed pasim apud omnes prædicauerat, licet crebras ad eum dedisset & amicisimas literas: tamen, C cùm res in eum esset deducta casum, ab eius amicitia se totum auertit, & principe relicto, cui fortunam omnem debebat, in aduersariorum castra transijt. Idem fecit Bernardus Hagius, Cancellarius, ambo Sacerdotijs multis opimi. Bucerum vehementer oppugnabant theologi Colonienses, & grauisimis lacerabant conuitijs. Ille verò disceptationẽ fieri petebat, & doctrinã hanc velle se contra ipsos tueri profitebatur in omnibus conuentibus. Ad eius quoq; defensionem Melanchthon libellum tunc emisit, & ad modestiam illos hortatus atq; studium veritatis, quàm tetros defendant errores, ostendit.

Melanchthon & Pistorius Coloniam veniunt.

Antididagma Ecclesiasticorũ Coloniensium.

Gropperus ab Euãgelio deficit.

Saxoniæ dux Mauricius leges aliquot condit ad hoc tempus, quæ per ipsius ditionem seruentur. Ac initio quidẽ populi doctores & Ecclesiæ ministros hor- D tatur, vt officium diligenter faciant, purè doceant Euangeliũ, præluceant honestis vitæ exemplis, hortentur homines ad precationem & mutuã charitatem, vitia reprehendãt acriter, & pręfractos ab Ecclesiæ cõmunione separent, assentiente Magistratu, donec resipiscant: eos verò, qui ne sic quidem emendantur, Magistratui deferant. Deinde, quoniam iuuentus est veluti seminarium tam Ecclesiæ quàm reipublicæ, tres literarum ludos instituit, Misenæ, Merseburgi, Portæ: singulisq; locis certum numerũ attribuit adolescentum. His omnibus victum præbet atq; vestitum: magistris etiam annua stipendia soluit, & in hunc vsum applicat eorum collegiorum prouentus, in quibus aliquando monachi vixerant & id genus alij: studiosis concedit sex annos vt ibi doceantur. Ex ijsdem quoq; bonis E academiam Lipsensem auget & amplificat duobus aureorum millibus annuis, & modijs aliquot frumenti. Mendicationem quoq; prohibet, & vt subueniatur familijs egenis, pecuniam annuam certis locis designat. Post hęc, ijs qui puellas deuirginant, nec in matrimonium ducunt, hanc pœnam statuit, vt etiamsi pòst illas elocent ac nuptui tradant, in carcerem tamen ducantur: Adulteros autem gladio feriri iubet. Viros nobiles, qui ducunt vxores, illas, quibuscũ antea cõsueuerunt, ita multat, vt ipsorum liberis, qui nati sunt ante nuptias, bonorum, quæ pendent ab ipsius beneficio, possessionem atq; fruitionem adimat.

Leges Mauricij ducis Saxoniæ. De Ministris Ecclesiæ.

Tres scholæ institutæ.

Lipsensis academia aucta.

Lex in virginum stupratores & in adulteros.

Cęsar interim ab Hispanijs cum classe Genuã appellit, & Maij die xxvi. datis illinc literis ad Saxonẽ, Lantgrauiũ atq; socios: quoniã ipsis de pace publica sit iam

antea

A antea satis cautũ suis edictis: deinde, quia breui futura sit etiã emendatio Cameræ hortatur, ne recusent aduersus Turcam auxilia conferre, de cuius non solùm apparatu longè maximo, sed aduentu quoq;, certis literis atq; nuntijs cõstet. Ex Nauio, qui profectus ad eum fuit, rem omnem de comitijs acceperat. Eodem etiam tempore conuentum indicit Imperij ad vltimum Nouembris diem, Spiræ Genua deinde profectus, in colloquium venit cum Pontifice, Busseti, quod est inter Placentiam atq; Cremonam, ad Tari fluminis ripam, oppidum. Ibi rursus ab eo petit, sicut ante per literas, vt Galliæ regi se profiteatur inimicum. Sed ille nõ hoc expedire reipublicæ docebat, in eoq; permansit. Filio suo Petro Aloisio Pontifex nuper attribuerat Parmam atq; Placentiam, quas à Cardinalium Senatu, facta permutatione, consequutus erat: & quia ducum Mediolani fuerunt hæ ciuitates aliquando, petebat, vt Cæsar authoritate sua filio possessionem confirmaret, & insignia principatus more solenni conferret: id verò Cæsar, qui Mediolanũ obtineret, ac sui iuris nihil imminuere vellet, recusabat. Pontificis etiam hoc fuisse cõsilium aiunt, vt Cæsar, accepta pecunia, nepotem Octauium crearet Mediolani ducem. Cæsar, abrupto colloquio, ne diutius impediretur, cùm Florentiæ duci Cosmo Mediceo, Florentinam arcem atq; Liburni, quas ad hoc vsq; tempus habebat in sua potestate, tradidisset, acceptis ab eo ducentis aureorum millibus, & amplius eo, progreditur. Prius autem, quàm ex Hispanijs decederet, filium Philippum designauit regem, & in matrimonium ei dedit Ioannis Lusitaniæ regis filiam, Mariam. 1543. *Conuentus Spiræ indictus.* *Pont. Mediolanensem ducatũ empturit.* *Philip. rex Hisp. designatus.*

Hoc etiam anno, Sigismundus, Poloniæ regis Sigismundi filius, in matrimonium ducit Ferdinandi Romanorum regis filiam Elisabetham. Henricus Brunsuicensis, ad Cæsarẽ in Italiã profectus, Cremonæ grauiter accusat Protestantes. Aduentante iã ex Italia Cæsare cum copijs, Protestantes, qui literas eius, Genuæ datas, nuper acceperant, ad xxiiij. Iunij diem, Smalcaldiæ conueniunt, & de legatione ad illum mittenda, de rebus ad agri Brunsuicensis tutelam atq; fœdus pertinentibus, de Mauricio principe solicitando, de Succiæ rege, de Ottone Henrico, de Vuolfgango principe Bipontino, de Monasteriensi episcopo, qui quidem omnes cupiebant in fœdus recipi, deliberant. Finẽ habuit hic conuentus xxi. die Iulij. Paulò sub hoc tempus, Cæsar & Angliæ rex fœdus faciunt aduersus Galliæ regem, qui Scotis opem ferebat, vt suprà dictum est. Hanc verò societatem grauiter tulit Pontifex, ideoq; Gallicam amicitiam sibi ducebat esse necessariam. *Fœdus Cæsaris cum Anglo in Gallum.*

Cùm sub exitum Iulij, Spiram Cæsar venisset, Protestantes eò mittunt legatos, Franciscum Burcartum, Georgium Bemelbergum, Christophorũ Veningerum, Iacobũ Sturmium. Admissi die ij, mensis Augusti, prope in eandem sententiam verba faciunt, vt ad Ferdinandum regem suprà fecisse demonstrauimus. Exitus orationis erat, vt dicerent, si quidem idoneè sibi caueatur de pace, si Cameræ iudicium emendetur, vti Ratisbonæ nuper decretũ sit, si contributionum tollatur inæqualitas, non se defuturos esse publicis necessitatibus: quod ad Henricum Brunsuicensem attinet, senatum sibi dari, causamq; cognosci petunt, & illum qui prior vim fecisset Goslariensibus & Brunsuicis, iure pulsum ac profligatum esse liquidò se demonstraturos aiunt. Cæsar ad ea, per Nauium, præsente Granuellano, biduo pòst, non esse quod amplius requirant: satis enim ipsis esse de pace cautum superioribus decretis: Cameræ iudices, indicta causa, remoueri non posse: iam Octobri mense futurum, vt de ipsis inquiratur, nec impune fore, si quid in eis culpæ residebit: contributionum moderationem, nisi de communi omnium ordinum voluntate ac consilio, fieri nõ posse. Respiciant ad præsentem reipub. statũ, & quia maximi sit res periculi, nisi subueniatur quamprimùm, auxilia conferant aduersus Turcam, reliquorum ordinum exemplo. Sibi nunc esse totis viribus eundum in Galliæ regem ac ducem Cliuensem, quò suos ab iniuria *Protestant. ad Cæsarem legati.*

 defendat.

1543. defendat. Henricum Brunsuicensem vehementer vrgere restitutionē. Itaq;, quid in eo sit ipsorum voluntatis, ostendāt. Illi responsum hoc in literas referri, sibiq; dari petunt, vt diligentius expendāt: annuit Cæsar, & postridie Spira profectus, Moguntiā contendit. Eousq; secuti legati, cùm scriptum illud accepissent, Granuellano simul & Nauio referunt, quamobrem sibi de pace non sit satisfactum, & Cæsaris declarationem Ratisbonensem, de qua superiori libro diximus, vrgent, & prorsus eadem petunt, &, quia de causa Brunsuicensi cupiant audiri, nullum amplius habere se mandatum in eo demonstrant. Illi verò, Cæsarem aliter facere nō posse dicunt, & superiora repetunt, & Brunsuicensem, nisi restituatur, ipsum hauddubiè rationes initurū esse docent, quomodo sua recuperet. Cùm igitur in eo permaneretur, legati discedunt, vt suis renuntient. Spiram venit ad Cæsarem archiepiscopus Coloniensis, & pro Cliuensi intercedit: sed id frustrà fuit. Nisi enim à Geldriæ possessione prius ille discederet, nullam pacis mentionem Cæsar audiebat. Et cùm Saxonicus legatus, mandatu sui Principis, Granuellanum Moguntiæ pro Cliuensi deprecaretur, ac persuadendi causa, reipublicæ diceret priuatam iniuriam esse condonandam, præsertim iam imminente Turca: non esse discessurum à proposito Cæsarem, ille respondet, quæcunque tandem sit futura Turcarum impresio.

Cæsaris ad Cliuēses expeditio.

Hildessemensium accusatio ad Cæsarem.

Diximus antea, quemadmodum Hildessemenses, proiecta religione pontificia, venerint in fœdus Protestantium. Episcopus autē eius ciuitatis, Valentinus, grauiter eos & ad Camerā & ad Ferdinandum regem, & nunc etiam ad Cæsarem accusabat, quòd veterem religionem & Ecclesię ritus mutassent, quòd nouos instituissent populi doctores, quòd Missam abrogassent, quòd antiquæ religionis sectatores multarent, quòd nō aras tantùm & baptisteria, sed templa quoq; diruerent, quòd ecclesiasticorum bona mobilia, supellectilem omnem & ornamenta partim amouissent, partim ad se receptis clauibus detinerent, quòd nuper editis ludis, virginē Mariam, reliquosq; Diuos per ludibrium vulgò traduxerint, quòd ipsius iurisdictioni se subtrahere cogitarent, quòd in Protestantium fœdus atq; clientelam sese dedissent, quòd monachos & id genus alios ad suæ religionis obseruationem vi cogerent, & eos, qui non essent obsequuti, palàm afficerent contumelijs, & finibus etiam exterminarent. Hac audita criminatione, Cęsar, Augusti die sexto, Vuormacia dat literas ad illos, & grauissimè cōminatus mandat, vt & religionem & quęcunq; alia in pristinum statum restituant, donec publicè decretum aliquid fuerit. Triduo pòst, Moguntia dat literas ad Senatum Coloniensem: audire se, concionatores quosdam in hoc esse totos, vt ipsos ab antiqua religione dimoueant, quibus tamen ipsi fortiter adhuc restiterint. Id autē permagnę sibi voluptati esse, & monere, vt in eo permaneant, & ciues in officio contineant. Hoc sibi longè fore gratissimum, & ipsa quoq; re, suo tempore declaraturum. In eandem prope sententiam Pontifex quoq; tum Senatui scripserat. Itaq; conuocato populo Senatus mandat, vt his edictis pareant. Calendis Iunij Pontifex collegis primarij templi Coloniæ scribit, in hac animi solicitudine & dolore, quem percipiat ex Archiepiscopi vesania, valde se recreari fortitudine ipsorum atque pietate, quæ nō ipsis tantùm, sed & vicinis omnibus perquàm sit salutaris. Quòd enim & amplissima ciuitas & prouincia tota sit incolumis, post Deum immortalem ipsis acceptum esse ferendum. Itaq; permagnas ipsis agere gratias, ob tam strenuè nauatam operam eiusq; rei perpetuam apud se futuram esse memoriam. Licet enim officium fecerint, tamen propter rem & exemplum fateri plurimùm seipsis debere. Veruntamen opus esse constantia, vel eò maximè, ne si relanguescant, Archiepiscopus, cùm fortè superior euadet, grauiter in eos vindicet. Sint ergò fortes in defensione nominis Diuini & catholicæ religionis, & suæ ipsorum libertatis atque salutis, quàm impius hæresiarcha studeat euertere totam & labefa-

Cæsaris ad Colonienses literæ.

Pont. ad Colonienses literæ.

1543.

A labefactare. Non quidem ipsis opus esse monitore, sed tamē hoc etiam veluti calcar addere se voluisse currentibus, & rogare plurimùm, dent operam, ne ille, qui sit indignus nomine Archiepiscopi, nobilissimam ciuitatem contagione sua lædat: neq; pro pastore illum habeant, sed pro hoste. Se quidem neq; consilio, nec ipsa re defuturum ipsis. Has literas Ioannes Poggius, Pontificis apud Cæsarem legatus, Moguntia mittebat illis Augusti mensis die xxv.

Paulò ante hoc tempus, Galliæ rex in Veromanduos cū exercitu profectus, oppidulū Landresium Cæsari adimit, & opere præsidioq; munit. His ipsis quoq; diebus, Barbarossa, Turcicus legatus, ductore Polino Gallo, magna cum classe Tollonum applicuit, quod est Prouinciæ Galliæ oppidū atq; portus inter Mas-

B siliam atq; Niceam. Eius de aduentu rex vbi cognouit, Angianum Vendomensem cum copijs & triremibus illi mittit auxilio. Postea simul ambo Niceam versus contendunt, & cùm oppidum atq; portum, Augusti mensis die vigesimo, cepissent, arcem obsident.

Landresium à Gallo munitum.

Turcicæ classis in Prouinciam aduentus.

Alter Turcarum exercitus in Pannoniam irruit, Quinqueecclesiā oppidum, & vrbem arcemq; Strigoniam capit, Albam autem regalem expugnat. Miserat auxilia Pontifex, Baptista Sabello, Iulio Vrsino, ducibus: verùm ij paulò serius aduenerunt.

Arx Nicea obsidetur.

Theologi Parisienses, vbi de Landro & Depensio triumphassent ad eum modum, sicut diximus, doctrinæ capita promulgant, illa nimirum, quæ suprà docu-

C imus cōcionatori Landro fuisse priuatim ab illis proposita. Sunt autem numero ad xxv. Res acta fuit Lutetiæ Calendis Augusti, & per præconē tuba conuocato de more populo, recitata fuerunt dogmata, pòst etiam typis excusa mandatu regis, qui & illa sanciebat, & graui denuntiata pœna, ne quis omniū contrà faceret aut doceret, edixit, addito etiam decreto de peruestigandis Lutheranis. Theologi præterea nouicijs ipsorum professionis, & ijs qui nomen habent à lauri bacca, cæterisq; mandant, vt hanc formulam sequantur, alioqui contubernio ipsis interdicunt. His illorum dogmatis aduersarium deinde scriptum edit Caluinus, & Antidotum vocat, eosq; multo sale perfricat: & eodem ferè tempore libellum emittit, lingua Gallica scriptum, de Sanctorum reliquijs, vt & hæc ætas & poste-

Baccalaurei.

Antidotum Caluini aduersus Sorbonistas.

D ritas videat, quò fuerit delapsa religio. Sed ea solùm, quæ sunt ipsi nota, recenset, & optat in alijs quoq; prouincijs idem fieri. Sunt autem in eo numero, præsepe, cunæ, lintea, præputium, sanguis Christi, partim purus, partim aqua dilutus, hydriæ nuptiarum in Cana Galileæ, vinum quod tunc ex aqua Christus fecit, supellex vltimæ Cœnæ, quam habuit cum Apostolis, manna populi Israelitici, crux, calamus, claui, spongia, lancea, corona spinea, vestis, calcei, sudarium, lachrymæ Christi: lac, interula, capilli, cingulum, crepida, pectines, annulus Mariæ virginis: pugio & clypeus archangeli Michaelis: occiput, mandibula, cerebrum, digitus Ioannis Baptistę: cathedra, pedum, missaria vestis, cerebellum Petri: deinde, corpora Diuorum, & quidem varijs in locis eadem. Ostendit autem

Liber de reliquijs.

E quanta veneratione populus hæc omnia sit prosecutus, cùm ea sacrifici non sine precio illis exhiberent, & è longinquo spectanda proponerent, rem videlicet nihili, friuolam, ab ipsis propter quæstum excogitatam, & quæ propius inspecta, nihil habeat præter fucum & vmbram. Cæterùm, in Belgica duæ sunt vrbes potissimùm, hoc nomine celebres, Treuirensis & Aquensis. Huc enim, visendi causa reliquias, vt aiunt, confluere solebant homines, etiam ex Pannonijs & Illyrico, cùm septimo quoq; anno, vt maior esset authoritas & admiratio, suas merces negotiatores illi proferrent.

Duæ vrbes celebres ob reliquias

Cæsar Moguntia Bonnam venit secundo flumine. Docebat ibi tum Bucerus, vt antè diximus, & Caspar Hedio quoq;, Argentina nuper accersitus ab Archiepiscopo, vir & ingenij valde sedati, & ad docendū populum inprimis idoneus.

1543. Erant vterque non in nullo discrimine, maximè præsentibus Hispanis. Cæsar A etiam, vt eos dimitteret, ab Archiepiscopo per legatos contendit. Melanchthon iam antè discesserat. Illi etiam non multò post, impetrata dimissione, & constitutis Ecclesijs atq; ministris, domum reuerterunt. Inde Duram Cæsar petit, & cùm ad Augusti diem vigesimum secundum eò venisset, postridie misso præcone, deditionem sibi fieri postulat: nisi faciant, bellum denuntiat. Milites præsidiarij contemptim respondent, neq; sibi periculum esse dicunt ab illo, qui iampridem sit factus esca piscium. Nam rumor increbuerat, Cæsarem, cùm post cladem Argieranam ex Aphrica domum rediret, facto naufragio perijsse. Et hæc opinio sic insederat animis populi Cliuensis, vt etiam illis, qui se non vidisse modò Cæsarem, sed conuenisse quoque dicebant, vix crederent. Principi quoque fuit idem B persuasum, fatali quadam crudelitate. Huius autem figmenti putantur authores fuisse Galli, ne Cliuenses remollescerent, ac Cęsaris potentiam veriti, paciscerentur. Eo dato responso, Cæsar communitis castris, & rebus omnibus instructis, Augusti die vigesima quarta, prima luce tormentis oppidum oppugnat, postea militem immittit, Hispanos maximè, quorum erat ingens alacritas. Ii sæpe repulsi, cùm plurimos è suis desiderassent, non prius conquieuerunt, quàm vi caperent. Oppidanorum ea fortuna fuit, quæ solet esse, cùm ferro via fit & aditus. Porrò, caput hic ostentari solebat Annæ, quæ mater fuit Mariæ virginis, eoq; veniebat quotannis magna hominum multitudo, ad xxvi. Iulij diem, qui consecratus est illi Diuæ. Sed Hispani victores, caput illud, inclusum auro, magna C cum pompa religiosè deferebāt in ædem Franciscanorum, ne in illa ruina & templi conflagratione periret. Oppido direpto & incenso, Cæsar progressus, Iuliacum, ac deinde Ruremundam, quod est ad Rure fluminis & Mosæ confluentem, oppidum Geldriæ munitum, deditione capit. Nam Duræ calamitas inopinata, magnam omnibus trepidationem atque terrorem attulit. Ruremunda Venlonum petit. Eò tandem ad ipsum in castra venit dux Cliuensis comitatus Henrico Brunsuicensi, & legatis archiepiscopi Coloniensis Hermanni. Cumq; supplex deprecaretur, Brunsuicensis etiam & legati vehementer intercederent, Cæsar tandem consurgit, & Auraicæ principi ac Granuellano dat negotium, vt leges illi præscribant. His ergò conditionibus, in gratiam, Septembris die septi- D mo, receptus est. Ab Ecclesiæ catholicæ religione non discedat: si quid mutauit, restituat: fidem & obedientiam Cæsari, Ferdinando regi & Imperio promittat: fœderi Gallico & Danico renuntiet: fœdus nullum faciat, in quo non & Cæsar & Ferdinandus & ipsorum excipiantur hæredes: à totius Geldriæ possessione decedat, & iusiurandum populo remittat, ad recuperandam Geldriam, si quæ fortè loca deditionem facere recusent, auxilia Cæsari subministret: Cæsar inuicem illi prouinciam Iuliacensem, bello nuper acquisitam, reddit, duobus exceptis oppidis, Heinsbergo & Sittardo. Quæ sibi retinet ad tempus, donec de ipsius fide compertum habeat & obseruantia. Dùm in Cliuensem Cæsar vadit, Galliæ rex per Campaniam petit agrum Luceburgicum, & sororis filiam Ioan- E nam, Cliuensi desponsam & publicè traditam ante biennium, vti suprà diximus, accersit, traducturus eam ad maritum. Ibat illa quidem inuitissima, sicut antè quoque demonstrauimus: veruntamen auunculo regi morem gerebat. Additus autem ei fuit à rege Cardinalis Bellaius, Episcopus Parisiensis, tanquam vnus omnium maximè idoneus, qui & animum ipsius flecteret, & totius itineris esset comes. Cumq; iam peruenisset in Suessiones, inde petitura regem, ecce nuntius adfertur de subiugato Cliuensi. Qua quidem re vehementer exhilarata, non sibi verendum amplius, & quorsum ea res pertineret, satis videbat. Nec aberrauit: nam eo cognito, Galliæ rex admodum fuit perturbatus. Itaque domum illa reuertit. Ipse verò progressus nihilo secius, Luceburgum

Falsus rumor de morte Cæsaris.

Dux Cliuensis veniam petit à Cæsare.

Conditiones duci impositæ.

Filia Nauarræ ducitur ad Cliuens. ducem.

A burgum vrbem rursus occupat sub finem Septembris, & habita deliberatione, munit. Hoc etiam tempore, Britanniæ rex Henricus, fœdere nuper associatus Cæsari, copias aliquot militum transmittit in Belgium, qui Cęsarianis coniuncti Landresium obsident. Interea venit Metim, initio mensis Octobris missu Cæsaris, Carolus Bosetus iureconsultus, & primis aliquot diebus, communicato cum Senatu, cum monachis & ecclesiasticis consilio, cùm ex concionatoribus alterum ad se vocatum acriter obiurgasset, mãdat, vt ante triduum excedat vrbe, neque sermonem deinceps cum vllo ciue conferat, capitis denuntiata pœna si secus faciat. Pòst ad Idus Octobris recitatur edictum Cæsaris quo Senatui mandat, nequid noui dogmatis admittant, & in sontes animaduertant. Itaque Senatus B edicit ciuibus, vt antiquam religionem colant, & suspectos & improbatos libros intra septimum diem proferant in medium, vt Ecclesiæ legibus pareant, vt diebus vetitis ab esu carnium abstineant, vt ordinis ecclesiastici viros reuerenter habeant, vt qui propter diuersam religionem sese dederunt in clientelam atque fidem Protestantium, intra certum tempus ei renuntient: qui secus fecerint, ijs & multam, & exilium, & alias pœnas, pro cuiusque merito, constituit. Barbarossa cùm arcem Nicenam frustrà circumsideret, copiæ etiam Cæsaris ex Insubria superuenirent, Daualo ductore, maturius paulò quàm tempus anni postulabat, exercitum in hyberna Tollonum deduxit. Hoc enim oppidum ei rex attribuerat, iussis illinc emigrare ciuibus & incolis.

1543.

Landresij obsidio.

Preco Euangelij Meti extrusus

Barb. Nicenæ arcis obsidionem soluit.

C Vigebant hoc anno seditiones atque turbæ per Scotiam, diuisis procerum animis. Nobiles enim illi, quos in Anglia captos fuisse diximus liberaliter à rege dimissi, rebus eius vehementer studebant. Cardinalis autem Scotus, qui magnos haberet in Gallia census annuos è sacerdotijs, & regina Guisij filia, regis Galliæ partes tuebantur. A morte Scotiæ regis, Henricus octauus in hoc erat totus, vt Eduardo filio suo reginula Scotiæ nuper nata despõderetur. In ea re bonam operam nobiles illi quos diximus, ei nauauerãt: & cùm Iacobo Halmeltonio gubernatori persuasissent, cardinalem Andreanum capiunt, & reginam in arce quadam obsident, & confectis literis, matrimonium illud ratum habent. Cùm autem Galliæ rex consilium hoc turbaret, nobilitas etiam reginæ sortem indignè ferret, & D Hameltonius in alteram partem transiret, discessum fuit à pactis. Itaque bellum rursus incruduit inter ipsos & Anglos, vt infrà dicetur. Bellum etiam erat Danię regi cum Cæsarianis Belgis propter Christiernum regem captiuum. Et ille quidem Protestantes de auxilijs interpellabat: sed hi causam hanc ad fœdus nihil pertinere dicunt. Nam cautum erat, si religionis nomine bellum ei fieret, vt tunc cõmunibus auxilijs defenderetur.

Seditiones per Scotiam.

Reginula Scotiæ Eduardo despondetur.

Bellum Danorũ in Cęsarianos.

Cliuensis, facta cum Cæsare pace, legatum mittit ad Gallię regem eiusque fœderi renuntiat, & vxorem sibi mitti petit, pro cuius transitu fidem publicam Cæsaris impetrasset. Rex legato respondet: quò minus ei sit & vxor tradita & missus etiam exercitus, per se non stetisse: verùm ipsius factum esse culpa, qui nun- E tiarit, neque patere viam per ea loca, nec alimoniam subministrari posse. Quicquid promiserit, liberaliter se præstitisse, & aliquantò plus etiam quàm deberet. Ipsum verò minus rectè fecisse, qui sui generis & conditionis oblitus, in talem seruitutem sese coniecerit. Ad neptem quod attinet, licere vt de parentum atque etiam illius voluntate cognoscat: se quidem ipsi nulla re deuinctum amplius esse. Cæsar, compositis rebus per Geldriam, Octobri mense Landresium venit, ingenti cum exercitu. Venit etiam eò Galliæ rex, totis viribus: & omninò res ad prælium spectabat. Sed cùm annonam intulissent Galli, silentio noctis illinc discedunt, nec deprehensum hoc ab hoste fuit prius, quàm illuxisset. Tunc demum insecuti, postremum agmen morantur, & complures interficiunt. Et quia iam suberat hyems, Cæsar nihil amplius tentandum existimans,

Cliuensis fœderi Galliæ renũtiat.

Gallorum abitio insalutato Cæsare.

Maur. voluntariè Cæsar. militat.

cùm ad obsidionem Luceburgi copias aliquot misisset, reliquum exercitum dimittit. Landresij militabat Cæsari voluntariè Mauritius. Qua quidem magnam sibi beneuolentiam & aditum ad illius amicitiam comparauit. Per hyemen, Lotharingiæ dux & alij quidam de pace intercedunt, sed id frustra fuit. Cæsar Landresio domum reuersus, Ferrandum Gonzagam, proregē Siciliæ, mittit ad Angliæ regem, vt eum aduersus Gallum amplius excitaret. A

Comes Gul. defecit à rege.

De Gulielmo Furstembergio diximus non semel: is factus alienior à rege Galliæ, per Granuellanum sibi viam facit ad Cæsaris gratiam: vtque fidem suam approbaret, collectis in agro suo copijs aliquot peditum, media bruma Luceburgum petit, & Cæsaris copijs sese coniungit. Sed cùm Galli, ductore Longeuallo commeatum intulissent, nulla re perfecta discedit multis ex frigore desideratis & inedia. B

Suprà dictum est, Imperij conuentum à Cæsare fuisse indictum ad vltimum Nouembris diem. Protestantes ergo Francofurti prius conueniunt, & de rebus ab se tractandis in comitio, deliberant: & cùm propter bellum Gallicum res extraheretur, Saxo & Lantgrauius, datis ad Cæsarem Nouembris mense literis, ad comitia se venturos dicunt, si quidem ipse veniat, & sibi socijsq; publica fide caueat. Cæsar ad ea Bruxellæ, Decembris die decimo, sese venturum, & Ianuario quidem mense, respondet, ac simul cautionis formulam mittit. Illos verò qui suis hostibus fide vel pactione sint addicti, excludit, Galliæ regis designans emissarios occultos. Initio deinde Ianuarij mensis è Belgio profectus, Spiram venit. C

1544.

Eclipsis solis insolita.

Huius mensis die vigesima quarta fuit magna solis eclipsis, interdiu, sic vt ab omnibus non sine admiratione conspiceret. Lunæ quoque tres hoc anno fuerunt eclipses plenæ. Res nimirum prodigiosa, & quam à Caroli magni tempore non accidisse physici dicunt. Cardinalis Farnesius Alexander itinere facto per Galliam, Cæsarem euntem ad comitia conuenit, ab eoq; Vvormaciæ dimittitur. Legationis causa fuisse putatur, intercesio de pace. Frequens ad modum fuit hic Spiræ conuentus. Nam & Ferdinandus rex, & Electores omnes, quod rarò fieri solet, & plerique omnes principes aderant, & in his etiam Cliuensis. Aduenienti Saxoni, quod fuit xviij. die Februarij mensis, obuiam profecti sunt Lantgrauius archiepiscopus Coloniensis, Fridericus Palatinus, & Siciliæ prorex. Biduo pòst fit initium, & proponit Cæsar. D Quibus de causis, Hispania relicta, rursus in Germaniam iter susceperit, & conuentum hunc indixerit literis suis Genuæ datis explicasse: nec opus esse repetere seu commemorare, quantopere salutem reipublicæ semper amarit, quò videlicet domi compositis rebus omnibus, in Christiani nominis hostem arma sumerentur: ideoq; superiore comitio Ratisbonæ diligenter egisse de comparandis copijs & auxilijs: & cùm anno sequenti bellum aduersus illum susceptum, minus fœlicem haberet exitum, in postremis deliberationibus placuisse, finitima loca præsidijs tantùm & opere, hoc quidam in tempore, esse communienda. Iam licet ipse tum vehementer optarit adesse bello, pro sui muneris ratione, tamen, quibus rebus, & per quem sit impeditus adhuc atque tardatus, notum esse publicè. E Nam impulsu stipendióque Galliæ regis, anno superiori, Turcicam venisse classem in mare Ligusticum, & in Sabaudiæ ducis, Imperij principis agrum inuasisse, & capta Nicea cum portu, magnis viribus arcem ijs locis obsedisse, & tormentis acriter oppugnasse. Ac licet suis copijs aduentantibus obsidionem soluere coacti sint, tamen in alia tum Imperij, tum Hispanicę ditionis loca circumtulisse bellum, & in hoc nunc esse totos, vt omnia disperdant. In summum ergo periculum & extremum ferè casum rem esse deductam, ac nisi coniunctis animis & viribus occurratur, futurum vt serò nimis calamitatem suam Germania deploret & agnoscat. Sequidem ijs malis optasse non semel mederi, sed inferente sibi bellum Galliæ rege, diuersis

Conuentus Spiræ frequens.

locis,

A locis, nec in Germaniam redire, neque sua cum ipsis auxilia coniungere potuisse. 1544.
Cur autem Germaniam Turca tam confidenter petat atque tentet, cur etiam in illum suscepta bella tam infœliciter adhuc administrata sint, hanc esse causam primùm, quòd de dissidio religionis, de publicis & priuatis ordinum offensionibus, de statu rerum & ijs quę geruntur in Imperio, singulis temporibus, per Galliæ regem ille cognoscat, ad quem ista perferantur. Deinde, quòd in Galliæ rege fauorem & auxilia sibi parata esse videat, vt proximis comitijs explicatum testimonijs atque literis, nunc etiam ipsa re demonstratum sit. Et quanquam vtile reipublicæ fuisset, hos Galliæ regis conatus opprimere statim & resecare, ne longius vagarentur, tamen placere sibi, quod in proximo Noribergæ conuentu B responsum ea de re dederunt. Quia verò ille communem omnium & immanissimum hostem in rempublicam Christianam excitat & armat, existimare se, fore, vt hoc bellum, quod ipse iam in illum necessariò suscipit, non secus habeat, quàm si in Turcam ipsum suscipiatur. Fore etiam vt non solùm actiones illius atque consilia damnent, sed opem quoque sibi ferant, quò nimirùm ab hoste domestico liberatus, vim omnem aduersus Turcam explicare possit. Cæterùm audire se, non absque molestia, quæ decreta sint auxilia comitijs anteactis, non esse collata sicut oportuit, & serius multò, quàm expediat reipublicæ. Cùm enim in ijs Ferdinandus rex frater spem ferè totam collocasset, & superiorum annorum sumptibus exhaustus, non ita multùm ipse præstare posset, Turcam hoc anno proximo rur- C sus alia quædam ademisse nobis oppida & arces: quæ sanè clades potuisset euitari, si quidem auxilia decreta, suo tempore subministrata fuissent. Cùm is ergo sit rerum status, cùm in hoc Turca totus elaboret, vt expugnata Vngaria, tanquam propugnaculo, & multis iam patefactis vijs, Germaniam debellet: cùm res ipsa postulet, vt Pannonij liberentur, ne videlicet destituti, Turcicum imperium subire cogantur, & ex amicis fiant hostes: petere, vt de re tanta deque perpetuis & continentibus auxilijs deliberent, non defendendi tantùm, sed & inferendi belli causa: quò videlicet ab vxoribus & liberis & à communi patria pestis hæc omnium nocentissima profligetur. Ad illa verò quod attinet, quæ magnum hucusque publicis actionibus impedimentum intulerunt, cupere se, quantùm D omninò possit, remedium adhibere: & de religione quidem scire ipsos, quantus labor suus interuenerit & solicitudo, multis adhinc annis, ac nuper etiam Ratisbonæ: sed cùm ibi non posset iniri concordia, reiectam fuisse causam ad concilium aliósque conuentus: ac deinde solicitatum ab se Pontificem, concilium indixisse, cui sanè decreuerit ipsemet interesse, nisi Galliæ rex bellum sibi mouisset. Interea quid actum sit, è suis hoc ipsos legatis hauddubiè cognouisse. Nunc verò, cùm idem adhuc maneat dissidium, reipublicæ sanè vehementer incommodum petere, dispiciant ac secum ipsi cogitent, qua potissimùm via tolli possit & emendari, sibique rationem illam, quæ videbitur ipsis optima demonstrent: vt etiam Cameræ iudicium, publicæ paci vinculum & firmamentum, le- E gitimè constituatur, & iam antea se prouidisse, & deinceps quoque nihil in eo prætermissurum. Eodem die Ferdinandus rex, per legatos, de Turcarum excursionibus multa locutus, auxilia petit. Statim post hæc, Saxo, Lantgrauius atque socij, ad Cæsarem oratione conuersa, Scis, inquiunt, inuictissime Cæsar, quemadmodum inde ab initio testificati sumus, velle nos in hoc amplissimo cōsessu causam explicare, susceptæ defensionis aduersus Henricum Brunsuicēsem. Eiusdem nunc quoque sumus voluntatis atque consilij: neque dubitamus, quin audita re tota, causæ vobis apparebunt graues atque iustæ, quamobrem & ea defensio nobis necessariò suscipienda fuerit, & illi non liceat interesse concilio principū. Sed quia videmus illum ingerere seipsum huic consessui, nobis minimè cōprobantibus: quod vnū possumus atque licet, ne videlicet deliberationes publicę tardentur

Causæ felicitatis Turcicæ.

Gall. rex cōparatus Turcæ.

Protestan. ad Cæsarem oratio.

1544. aut impediantur, profitemur nos illum non habere nec agnoscere pro principe A
Imperij, nec etiam velle ius aliquot nostrum per ipsius præsentiã nobis diminui.

Brunsuicensis in Protestan. recriminatio.

Brunsuicensis ad ea, mox è vestigio, per cancellarium. Saxo, inquit, Lantgrauius atque socij, violato iure Diuino & humano, perruptis Imperij legibus & fracta fide publica, per vim & summam iniustitiam, prouincia mea me spoliarunt. Quo quidem nomine ipsos ad Cameræ tribunal accusaui. Quod cùm ita sit, nec locum in imperij senatu habere possunt: & si quem habuerunt, eum hoc admisso facinore, iam amiserunt, & digni sunt, quorum consuetudinem omnes defugiant. Si verò res ita ferat, vt in publicis deliberationibus mihi sit ipsis asidendum, profiteor, me nec hunc eis locum tribuere, nec actioni meę quicquam velle propterea derogatum esse. Protestantes iam tum cupiebant facti sui rationem, & rem omnem commemorare de scripto, ne videlicet illius criminatio vera putaretur, aut in animis hominum defixa maneret: sed per Fridericum Palatinum atque Nauium Cęsar petebat ab ijs, quia multus iam esset dies, vt differrent. Simul affirmabat se velle diem ipsis designare, quo sua proponant. Itaque morem illi gerunt. Et quoniam in consessu principum, Lantgrauius tunc fortè proximum habebat à Brunsuicensi locum, Ioannes Palatinus princeps, Simerius, vitandæ simultatis causa consurgit, & medius inter vtrunq; sedet, professus antea ne sibi suęq; familiæ fraudi sit istud aut præiudicet. Monitu Cæsaris id fecisse putatur. Pridie Saxo & Lantgrauius Fridericum Platinum atq; Nauium orauerant, efficerent per Cæsarem, ne Brunsuicensis in communem cœtum veniret. Id autem impetrari non potuit, cùm Cæsar illum excludi non posse diceret, nisi causis primùm explicatis.

Galliæ regis ad Spiræ comitia legatio.

Galliæ rex, qui facilè poterat scire, Cæsarem de se grauem habiturum querimoniam ad principes; legationem decernit amplisimam, Ioannem Bellaium cardinalem, Franciscum Oliuerium, Alenconium, Aphricanum Malleuium, prætorem Diuionensem. Hi cùm Ianuario mense venissent Nanceium, oppidum Lotharingiæ, subsistunt, & cautionem Cæsaris expectant. Fœcialem enim rex premiserat Spiram, eius rei causa, cum literis ad Cæsarem, & priuatim etiam ad principes Electores, quibus literis petebat suis legatis publica fide caueri. Cùm autem ferè sub exitum Februarij, Fœcialis eò venisset, indutus veste solenni, sicut fieri consueuit, sistitur à Granuellano, cui & literas reddit sui regis ad Cæsarẽ scriptas cùm aliter non posset, & sui causam aduentus explicat, & legatis qui non ita procul absint, iure gentium caueri petit. Iussus manere domi, & diligenter obseruatus, ne quis ad ipsum colloquendi causa veniret, quarto post die dimittitur,

Fœcialis Gallicus Spiræ malè acceptus.

asperrimis verbis imprudenter ipsum fecisse, & magnum adijsse capitis periculum, qui sit ausus eò venire. nam regem, qui sit hostis Germaniæ, non habere quod agat intra fines Imperij, neque ius gentium illi communicandum esse. Redeat ergo domum, & hęc regi suo renuntiet. Non esse verò, quod posthac aut ipse vel quiuis alius accedat: & nunc quidem ipsi condonari factum atque remitti, clementia quadam Cæsaris magis, quàm pro ipsius merito. Sed caueat in posterum: alioqui non laturum impunè. Nam fecisse contra leges fœciales, nec in Cæsaris domicilium ei licuisse venire, nisi de illius permissu. Quod ad literas attinet, habere se dicat, ita regem esse de republica Christiana, & imprimis de Germania meritum, vt in hoc rerum statu Cæsar neque velit neque debeat, eas recipere: ne per illius vsitatum scribendi genus atque promissa, vel ipse vel etiam alij decipiantur. Hoc responsum Gallicè perscriptum ei datur. Sic ergo remittitur cum literis regis ad Cęsarem scriptis atque principes, & additi fuerunt equites nonnulli, qui Nanceium vsque perducerent. Huius autem rei nihil fuit communicatum principibus, ac plerisque videbatur hoc ab Imperij consuetudine esse alienum. Ea re cognita, legati magnis erant in angustijs, valde soliciti quomodo sine periculo domum redirent. Collato autem consilio cũ Lotharingię

principe

A principe Antonio, noctu clanculum discedunt, inque Galliam propinquam reuertuntur. Dum adhuc Nancei commorantur, venit Spiram principis Antonij nurus, vt quod ipse non potuit, nec alij quidam, hoc ista, quæ Cæsaris esset è sorore neptis, & precib. & lachrymis & cõmendatione quędam sexus impetraret. Sed & hoc frustrà fuit. Cæsar enim animo prorsus obfirmato bellum cogitabat, & ita faciundum dicebant consiliarij, retinendæ causa dignitatis & existimationis. Lotharingię verò dux, etsi neutri erat addictus, & quanquam iam olim cũ vtroqꝫ pactus erat, vt id sibi liceret: tamen, cùm ad suos fines bellum esse gerendum, nec id sine graui suo dispẽdio fieri posse videret, de pace multùm erat solicitus. Februarij die ix. principes quidam hortatu Cęsaris, Spira dant literas ad Pontificem Ro-

1544.

Legati clam se in Galliam recipiunt.

Principum literæ ad Pontificem.

B manum. Cùm anno superiori audissent, Cæsaris copijs & ipsius etiam auxilijs, Turcas atque socios ab arcis Nicenæ obsidione depulsos, fuga sibi salutem quæsiuisse: magnam animo se percepisse voluptatem atque lætitiam, eóque magis, quòd intelligerent, illo capto propugnaculo, non ecclesiæ modò Romanæ prouincijs, verùm & Italiæ & vniuersæ reipublicæ magnam imminere discrimen. Sed cùm in hoc tempore ex fide dignis audiant, illos restaurare. Toloni classem atque copias, vt arcem illam in suam potestatem redigant angi non mediocriter, ob commune non periculum modò, sed dedecus etiam: & hanc esse causam quamobrem pro sua in ipsum obseruantia & amore scribant ad ipsum, qui sit reipublicæ parens. Itaque rogare plurimùm, vt Sabaudiæ principi Carolo

C suum & consilium & opem communicet, & pro singulari sua prudentia secum ipse cogitet, quanto satius & reipublicæ sit vtilius, primo statim vestigio depellere hostem, quàm differre longius, & post amissam arcem omnium opportunissimam, ad arma velle concurrere. Rationem etiam ineat, quomodo tam barbarus hostis, non ab ea tantùm arce, verùm ab ijs etiam locis, vbi portum atqꝫ receptum habet, profligetur. Nam si Turcam atque socios ducat hostium loco, quod quidem omninò facturum putent, pro ipsius in rempublicam charitate, & summi quoque pastoris officio, si vires huc omneis & Ecclesiæ facultates impendat, non dubitare se quin populum suum Deus è manibus inimicorum eripiat. Et cùm in arce illa magnum salutis momentum esse collocatum videat, obsecrare

Gallus obliquè perstringitur.

D iterum, det operam, ne veniat in alienam ditionem: hoc & Deo longè gratissimum, & toti reipublicæ futurum esse perquam salutare. Pontifex ad ea xxvi. Februarij die respondet, Vt arx Nicena consistat, daturum se deinceps operam, sic, vt adhuc quidem fecerit: pergratam sibi esse ipsorum erga se beneuolentiam, & sperare, quemdmodum de Nicea soliciti sint, futurum, vt pro republica non minorem quoque curam suspiciant. Hoc enim ipsos imprimis decere. Quo semper ipse fuerit animo in communem hostem, inde à suæ administrationis initio palàm esse notum. Etenim aduersus illum auxilia se perpetuò tulisse, belliqꝫ subministrasse duces atque classem, in Pannonijs & in Aphrica. Nihil denique non fecisse, quò tam sæuum & importunum hostem ab orbis Christiani ceruice

Pontif. ad principes responsio.

E depelleret. Itaque continentibus ac prope quotidianis impensis exhaustum esse per hoc decennium, quo reipublicæ præsit: & hos quidem sumptus fecisse in maximis angustijs ærarij, quando videlicet defectione multorum valde sint illius accisæ facultates & imminutæ. Quid? an illum suum desiderari possit officium, qui non modò crebras miserit legationes, verùm ipse quoque profectiones multas reipublicæ causa susceperit? Ante biennium ab se fuisse indictum concilium, Tridenti, Germanicæ ditionis oppido, nimirum vt pax Germaniæ restitueretur, emendarentur vitia, componerentur dissidia regum, & belli Turcici rationes inirentur. Sed nihil adhuc labore & solicitudine sua profectum esse. Nam remanere cõmunis morbi causam, & rempublicam veluti tabe quadam indies magis atque magis interire. Quòd autem arcis Nicenæ tuitionem sibi

Accisæ facultates Pontificis.

1544. tantopere commendent, esse pergratum, & omni ratione deinceps curaturum, vt non vni tantùm loco benè sit, verùm ne cæteras quoque prouincias contagio lędat, & vt à Turcis ac id genus impijs hominibus respublica liberetur. Sui enim esse muneris, in vniuersum prouidere membris omnibus, & languenti corpori medicinam facere. Sicut ergò Niceam sibi commendent, ita se vicissim reipublicæ salutem ipsis commendare, quæ valde sit afflicta & debilitata. Sanandi verò rationem esse primam & vnicam, vt regum animi concilientur. Nam ab eo fonte manare quicquid sit incommodi. Dissidijs autem illis sublatis, pristinum nitorem esse rediturum. Etenim ante simultatem hanc & offensionem, nec hæreses in Germania, neque per Pannonias aut Italiam extitisse Turcas. Vbi primùm verò discordiæ ciuili patefactus fuit aditus, è vestigio natas esse hæreses & factiones, & odia tum publica tum priuata: sed & concilium, quò minus cogeretur, impeditum adhuc atque tardatum esse. Stabiliendam igitur pacem, quæ prius fuit, & medicorum imitatione tollendum esse morbi principium: nam pace fugari bellum atque Turcam. Concilio autem, quod pace recuperata peragi possit, hæreses omnes, & quicquid est vitiosum, profligatum iri. Si secus fiat, non esse, quod vel Niceam ab hoste defendi, vel vllam orbis Christiani partem à periculo vacuam esse posse putent. Imò futurum, vt omnes eadem inuoluat calamitas atque ruina. Martio mense decessit è vita Ludouicus Palatinus elector, eique succedit Fridericus frater. Electores ac reliqui ordines omnes, monitu Cæsaris, Aprilis die secundo dant literas ad Heluetios. Qua de causa bellum decreuerint aduersus Turcam ante biennium, id ipsos tunc ex Ferdinandi regis atque etiam è suis accepisse legatis: & dolere sibi, quòd non liberalius tunc ad ea responderint. Cæsarem tunc quidem constituisse huic interesse bello: sed impeditum à Galliæ rege fuisse, qui non modò diuersis locis bellum ei fecerit, sed Turcarum etiam auxilia solicitarit: & anno proximo, Turcicam classem, illius auspicio atque ductu, ingressam in mare Ligusticum, intulisse bellum Sabaudiæ principi, capta Nicea. Classem autem istam habere nunc quoque suam adhuc stationem in Gallijs, & in hoc intentam esse, quomodo rebus Imperij Cæsarisque quamplurmùm noceant. Hoc sanè facinus regis, tam horrendam & inauditum, eo magis esse detestādum quòd ad impiæ gentis amplificationem, ad reipublicæ verò periculum longè maximum pertineat. Itaque sibi cumprimis videri mirum quòd ipsi, quibus non minus quam cæteris Germanis, à Turca sit metuendum, Galliæ regi copias in illud bellum auxilio miserint, qui Turcam habeat socium & adiutorem: nam sine ipsorum auxilijs non temere illum fuisse bellum hoc ciuile suscepturum. Nunc etiam ad se deferri, denuò solicitari ipsos de nouis mittendis copijs. Cùm autem ad omnes æquè pertineat, non modò Turcicam vim reprimere, sed illorum quoque socijs auxilia quæcunque detrahere, seruandæ causa reipublicæ, orare se plurimum ne Galliæ regi, qui propter impium fœdus haberi debeat pro communi hoste, suos deinceps militare patiantur, & eos qui iam fortè profecti sint, reuocent, & ita se gerant, vt publicam salutem ipsos noluisse negligere, videri possit.

Sanādæ reipublicæ ratio.

Principum literæ ad Heluetios.

Dum de rebus à Cæsare propositis deliberatur, Saxo, Lantgrauius atque socij, Brunsuicensem Henricum Aprilis die quinta, coram Cæsare, Ferdinando rege, & totius Imperij cōsessu, de scripto grauissimorum criminum accusant, & ordine commemorant etiam, quid damni dederit Brunsuico ciuitati & Goslariæ socijs & confederatis, quorum salutis defendendæ causa coacti sint ipsi vim illam iniustam propulsare. Postea recitant, quemadmodum annis nunc aliquot totus in hoc fuerit, vt bellum ipsis per occasionē inferret: idque literam testimonijs demonstrant, quas illo finibus eiecto, & arce primaria capta repertas fuisse, suprà diximus. Iis in literis, quas prope omnes ad Moguntinum, ad Bauarū & ad Heldum scripserat prius, quàm eijceretur, Cæsaris aduentum ab Hispanijs frequēter optat,

Protest. Brunsuicum accusant.

Tenor literarū Brunsuicensis.

1544.

A optat, & cùm aliquid esset spei, iactat & minatur: & vbi iã Cæsar venisset, ac lentius ageret, de illius cunctatione queritur atque mora, neque sibi socijsque satisfieri, & fœdus Noribergæ factũ negligi deplorat, & in Granuellanum, qui sit pecunia corruptus à Protestantib. omnem huius rei culpam confert, eique conuicium facit, & mortem ignominiosam pro ipsius merito, precatur, & Cæsarem dormire, nec excitari posse, & illius nomen obducere se frequenter, ait, ad speciem solùm atque terrorem, sicut aucupes aliquando soleant ostentare mortuum accipitrem, territandi causa. Hæ & id genus aliæ multæ literæ, quibus affectum & voluntatẽ suam prodit, recitatæ fuerunt. In eandem ferè sententiam & Bauarus & Heldus ad ipsum inuicem scripserant. Et quia Georgij Saxonis frater Henricus, ad Pro-
B testantium fœdus accesserat, mutata, sicut diximus religione, literis & internuntijs Cæsarem, vt illi facultates omnes adimeret, solicitauerat Brunsuicensis, fore sperans, vt in eius regionis possessionem ipse mitteretur. Huius quoque rei literæ sunt recitatæ. Posthæc, impium esse, ac pontificiam quoque religionem, cuius defensor videri velit, ab eo contemni & ludificari, dicunt, idque testimonio luculentissimo docent. Habebat Brunsuicensis in matrimonio, Vuirtembergici ducis Vlrichi sororem, Mariam. Huius erat in gynecæo puella quædam eleganti forma, genere nobilis, Eua Trottina. Cœpit hanc ille deperire, & cùm persuasisset, proles aliquot ex ea procreauit. Deinde, quò minus res deprehenderetur, & vt eius frueretur consuetudine diutius, consilium ei dat, vt domum ad parentes vel-
C le redire simulet. Currum, equos, & quicquid esset ad profectionẽ necessarium ipse subministrat. Abit illa, cumque domum ire putaretur, in quandam illius arcẽ abducitur. Huius arcis præfectus iam antè doctus erat ab eo, quid fieri oporteret. Adhibentur etiam vna & altera muliercula, quibus ipse maximè fideret. Eua, paucis pòst diebus, quàm eò venisset, in lectulum sese componit, & morbum simulat. Ille iam antè curauerat fieri simulachrum ligneum, quod hominis mortui caput, ceruicem atque pectus repræsentaret: reliquæ corporis partes erant expressæ linteo quodam. Id effarciebant mulierculæ cinere vel terra, sic vt solidum videretur. Pòst, ligneum caput atque pectus ei linteo sic effarcto super imponunt & accommodant. Linteum verò sic erat formatum, vt etiam obduceretur capiti.
D Compositum ergò corpus ad hunc modum & obuolutum, humi reponitur, vt in mortuis fieri consueuit. Statim ex mulierculis altera venit ante cœnaculum præfecti, nuntiat Euam esse mortuam: mox ille iubet parari thecam ad reponendum corpus. Deterrendi verò causa, ne quis propius accederet, fingunt interijsse pestilentia, & iuniperi granis alijsque rebus odoratis faciunt suffitũ. Postea funus effertur, & cum pompa deducitur ad Franciscanos. Ii, cùm humo conditum esset honorificè, suis vsitatis precibus atque sacrificijs illud prosequuntur & Deo commendant, & totum annum deinceps pro concione populum hortantur, vt pro mortua Deum deprecentur. Mandatu quoque Brunsuicensis funus ei fit in eius arcis, vbi mortua esse ferebatur, sacello, conuocatis illuc ex agro vicino sacrificis.
E Idem fit in arce primaria, Vuolfebutelo, quæ non procul abest vrbe Brunsuico. Nam & huc ille mortem eius nuntiauerat. His autem exequijs aderat ipsius vxor cum pedissequis & cœtu virginũ, omnes cultu lugubri. Venerant eò vocati multi sacrifici, quibus deinde datum fuit epulum, & singulis aliquid loco mercedis, pro veteri & inter Pontificios vsitata consuetudine. Interim Eua, cuius mortem adeò multi deplorauerant, rectè valet in arce Stauffeburgo, vbi subinde reuisit ipsam Henricus, ab eoque tempore proles ex ea sustulit ad vij. Vxori quoque persuadet, vt Euæ parentibus atque propinquis mortem illius nuntiet. Cùm autem illam superesse, & Stauffeburgi detineri, fama deinde spargeretur. Vxor, ad quam etiam istud emanauit, vehementem suspicionem concipit, & è seruulis, quid esset rei, percontatur. Sed ille, ne quis omniũ ad ipsam veniret, ex quo posset aliquid

Brunsuic. suæ religionis contemptor.

Brunsu. ridicula fabula.

Statua humo cõdita loco Euæ.

1544. cognosci, vetabat. Hanc verò suspicionem, illa, quoad viueret, in animo defixam habuit, & subinde datis ad eum literis, miseriam suam deplorabat. Hoc eius factum inter alia fuit etiam in eo consessu recitatum, vt quid de sua sentiret ipse religione, notum fieret omnibus. Accusationis hic erat exitus, vt docerent, quàm iustis de causis & necessarijs arma sumpserint in illum, qui contemptis & Cæsaris & Ferdinandi regis edictis, pacem publicam turbasset, ac nihil non iniuriarum socijs fecisset atque confœderatis. Huic actioni Brunsuicensis non aderat, ita volente Cæsare. Nam Protestantes optabant illum adesse corám, de eoque Cæsarem interpellauerant. A

Gallorum ad Carignanum victoria. Postridie Paschæ, qui tum erat Aprilis dies xiiij. Cæsariani milites, Alphonso Daualo ductore, confligunt in Pedemontio cum Gallis, ad Carignanum oppidum, & superantur, multis millibus desideratis. Gallorum dux erat Angianus Vendomensis, de quo suprà diximus. Ea nuntiata clade, Cæsarem multi putabant non recusaturum actionem pacis, verùm obfirmatè bellum parabat. Brunsuicensis, accusationi Protestantium, Aprilis die xxiij. respondet, & vim magnam conuiciorum passim effundit, & coniurationem, rebellionem, perfidiam, rapinam, Gallicam & Turcicam societatem illis obijcit, & de literis in arce repertis, vtcunque potest, excusat: & si quidem ipsorum excutiantur arculæ, multò posse reperiri deteriora, dicit. Illud autem, quod de Eua diximus, non multis attingit. Huic recriminationi Protestantes iterum respondent: & cùm publicè nihil amplius in eo Cæsar fieri vellet, scriptum exhibent. Idem postea facit Brunsuicensis. B C

Sabaudiæ ducis in Gallum accusatio. Aprilis die xxvij. Sabaudiæ dux Carolus, Galliæ regem in senatu principum, per legatos iterum accusat, & præter superiorum annorum vim ac iniuriam, excitatum ab eo dicit Turcicum legatum Barbarossam, qui Gallorum copijs adiutus, Niceam oppidum suum deditione ceperit, contraque fidem datam diripuerit, & plurimis in seruitutem abductis, incenderit. Petit igitur, vt sibi vehementer adflicto subueniant, præsertim, cùm ad arcis obsidionem omninò redituri videantur hostes. Pontificem ab se rogatum de auxilijs, illud solum vectigal sibi largitum esse, quod ei quotannis dependere soleant ecclesiastici. Sed illud esse vehementer exiguum in hac sua tenuitate, quando vix decimam suæ ditionis partem obtineat. Quò minus etiam ad comitium ipse venerit, per ætatem, & interuallum itineris, & imminens ab hoste periculum, excusat. Sed neque sumptum tolerare se posse dicit, qui vix habeat, quo se, filium atque familiam alat. D

Heluetiorum ad principes responsio. Sub finem Aprilis, Heluetij, qui tunc Badenæ conuentus agebant, ordinum Imperij literis respondent. Suos duces ac militum præfectos ab se rogatos, affirmare, nullum se vidisse Turcicum auxilium in castris Gallorum, nec de eo quicquam audisse. Nam alioqui non fuisse militaturos. Galliæ quoque regem ab ipsis interpellatum, queri, cùm hyeme superiori legationem misisset, repudiatam esse. Quæ si fuisset audita, calumniam illam facilè potuisse refutari. Quòd si pacem Cæsar non abnuat, illum & Bohemis, qui Februario mense scripserint etiam, & Germanis aduersus Turcam auxilia sua polliceri. Iam, ad ipsos quod attinet, quosdam esse deuinctos Galliæ regi, & pacto teneri, vt militent: alios verò quosdam multis abhinc annis amicitiam cum eo colere, quorum ex ditione si qui transcurrant in Galliam, ipsis & inuitis & nescientibus hoc fieri, sicut etiam alijs in locis per Germaniam accidat. Sibi autem videri consultum, vt regis audiantur legati, & pax constituatur. Qua quidem in re si quid ipsi possint adferre momenti, perlibenter esse facturos. E

Classis Angliæ inuadit Scotiã. Ad hoc tempus, Angliæ rex ingentem classem mittit in Scotiam. Hi secundam nacti tempestatem, cùm appulissent Letham, nobilem portum, pòst, Edinburgum, primariam vrbem Scotiæ, capiunt: & cùm arx ibi defenderetur, neque capi posset, incendunt. Fuit hoc initio Maij mensis. Hoc in comitio Cæsar

Vuolf-

A Vuolfgangum, Prussiæ magistrum, cæremonia solenni palàm inaugurabat, eiq; Prussiæ magistratus insignia conferebat: in quo multis iam annis erat Albertus Brandeburgicus, Casimiri & Georgij frater, & vxore ducta sibi illum vsurpabat, eoq; nomine proscriptus fuit à Camera, ante annum xij. vt suprà docuimus. Poloniæ autem rex Sigismundus, veluti beneficiarium suum atq; clientem defendebat. Et iam, cùm alter esset inauguratus, vti diximus, regis legatus palàm profitebatur hanc inaugurationem esse vitiosam, neq; suo regi, cuius in fide ac tutela contineretur Prussia, derogari quicquam posse. Legati Vngari, cùm superioris anni cladem recitassent, opem implorabant Imperij. Iam enim ad extremum casum rem esse deductam, & si destituantur, facturos omninò se, quod rebus despe- 1544.
B ratis fieri soleat, & quod à nemine reprehendi possit. Subituros esse quantumuis iniquas conditiones, & seruitutem ipsam potius, quàm, vt reliquis otiosis, & inspectantibus, in exitium voluntarium ruant.

Quemadmodum regis Galliæ fœcialis infecta re dimissus fuerit Spira, diximus antè. Cùm ergò domum rediissent legati, quam habituri fuerant in consessu omnium ordinum orationem, eam typis excusam, emittunt. Initio captant beneuolentiam, & vtriusq; gentis eandem originem esse, neq; Germaniæ quicquam accidere posse, dicunt, quod non ad Galliam quoq; pertineat. Deinde, criminationes aduersariorum, quasi rex altero iam bello rempublicam perturbet, & fœdus cum Turca fecerit, diluunt, vsi præfatione quadam, deliniendi Cæsaris cau- *Oratio legatorum Galliæ excusa.*
C sa: & prius quidem bellum excitatum esse docent, quòd à Sabaudiæ duce rex hæreditatem maternam consequi non posset: hoc verò posterius, propter trucidatos contra ius gentium regis legatos. Cum Turca nullum esse regi fœdus, nullam societatem, nisi commerciorum, & quietis publicæ causa, cuiusmodi sit Venetis, Polonis, & alijs nonnullis: quanquam, si fœdus vllum esset, non posse in crimen vocari: propterea quòd idem aliquando fecerint, & Abrahamus, & Dauid, & Salomon, & Phineas, & liberi Tobiæ, & Machabæi duces, pòst etiam, Honorius, Constantinus, Theodosius iunior, Iustinianus II. Palæologus, Leo, Fridericus primus & secundus, Cæsares, vsi diuersæ religionis gentium auxilijs. Et Fridericum quidem II. Saracenorum humeris in Italiam, vnde Pontifices ipsum *Fœdus Sanctis cum diuersæ religionis hominibus.*
D eiecerant, esse reportatum. Scire ipsos, quantas copias & auxilia nõ semel in bellum Turcicum rex promiserit. Eius quoq; rei Pontificem esse & senatum cardinalium testes locupletissimos. In Vngariam verò Turcam irruisse, cùm esset ibi natum dissidium de Principatu. Magis deinde fuisse lacessitum bello Aphricano, post captam Tunetem. Quòd in mare Ligusticum Turcica classis nuper venerit, non esse tribuendum regi: nec ad rem facere, quòd in ea classe fuerit regius minister Polinus. Etenim Barbarossæ fuisse consilium, vt Andræam Auriam inuestigaret & opprimeret. Cùm id non posset, arcem obsedisse Nicenam, idq; sua sponte. Regem videlicet inducias habere cum Turca, quod aliàs etiam ipsis nuntiarit, honestas, & nemini perniciosas. Id autem ei non posse dari crimini,
E cùm eas maximi sæpe viri non adeò nuper expetiuerint etiam. Afflictum esse reipublicæ statum, idq; regi vehementer dolere. Pacem autem hac vna ratione posse recuperari, si quidem ea quæ sunt regis optimo iure, Cæsar ei restituat: hoc si possit efficere, futurum, vt ad vim omnem externam à Germania depellendam rex nulli suo vel labori vel sumptui vel periculo parcat. Superioribus libris diximus, quomodo Saxoniæ dux, pro Romanorum rege Ferdinandum non agnosceret: hoc autem in conuentu, Maio mense transacta res fuit, & obseruantiam Saxo promisit. Cæsar inuicem pactionem dotalem Saxonis atq; Cliuensis confirmat, quod antehac perpetuò recusauerat, & si Cliuensem mori contingat absq; liberis masculis, vt ei Saxo sororibus liberiq; mares omninò succedant, permittit, ea tamen conditione, si quidem ante hunc casum de religione conuenerit. *Transactio inter Cæsarem Ferdinandum & Saxonem.*

1544. Arctioris etiam vinculi causa, Ferdinandus approbante Cæsare, filiam suam Eleonoram, Saxonis filio natu maximo despondet: si conciliatio fiat religionis, antè quàm illa sit matura viro. Posterius hoc valde fuit arcanum, & magno silentio tegebatur vtrinque, sic vt ne Lantgrauius quidem atque socij quicquam de eo scirent. Nam acta res fuit à paucis consiliarijs, & Cæsar Granuellanum, Ferdinandus Hofmannum, Saxo Pontanum, atque Burcartum adhibuit. Daniæ quoque rex, missis legatis, omninò transegit cum Cæsare, cùm ad illud vsque tempus, per totam hyemem, copias militum aluisset in futurum euentum. A Galliæ regis amicitia videbatur discedere, propter societatis Turcicæ famam. Nam hoc propè significabant legati, cùm familiarius ad socios loquerentur. Nunc ad postulata Cæsaris atque Ferdinandi reuertemur. Diu multumque re deliberata, Iunij mensis die decimo finem habuit conuentus. Ordines Imperij, licet ipsis esset graue duplicatum auxilium dare, tamen, quia felicius multò bellum Turcicum geri posse putabant, si domesticus primùm hostis ad officium esset adductus, pecuniam Cæsari decernunt semestrem, aduersus Galliæ regem, in equitum millia quatuor, peditum xxiiij. eius verò pecuniæ partem aliquam Cæsar communicat Ferdinando fratri, quo loca finitima. Turcis muniat: in futurum bellum Turcicum colligi placet pecuniam viritim per omnem Germaniam, pro cuiusque facultatibus atque censu, nec immunitas vlli datur. Ne quis exteris militet, Galliæ regi præsertim, grauissimis pœnis edicitur, & magistratui permittitur, vt in eos vindicet, qui deprehensi fuerint. Quia dissidium religionis in his bellicis occupationibus tractari non potuit, ad proximum cōuentum, inque mensem Decembrem reijcitur. Interea Cæsar negotium se daturum ait viris bonis atque doctis, qui piam aliquam emendationis formulam conscribant. Vt idem quoque principes faciant, hortatur, quò pòst in futuris comitijs, facta collatione, de cōmuni consensu statuatur aliquid, quod ad publicum orbis concilium vsque seruetur, in Germania peragendum, aut ad conuentum vsque nationis Germaniæ. Pacem interea colant omnes, neque turbæ quicquam ob diuersam religionem excitetur, & Ecclesiæ, cuiuscunque sint religionis, vtrobique facultates suas obtineant, ex ijsque bonis decidatur Ecclesiæ ministris, scholis & egestate pressis. Cameræ iudices locum suum retineant, vsque ad tempus eis præfixum. Cùm id exierit, tunc in eum consessum recipiantur omnes promiscuè, non habita ratione religionis. Edictum Augustanū & lites omnes motæ Protestantibus, doctrinæ & professionis causa, Goslariensis etiam & Mindensis proscriptio suspensa maneat ad proximè futuram vsque transactionem. Anabaptistæ pœnam subeant iam olim decretam. Magistratus tamen viros doctos atque pios adhibeat, qui commonstrato errore ad sanitatem ipsos reuocent. Decretum hoc minimè laudabant Pontificij, totisque viribus impugnabant: sed cùm Coloniensis & Monasteriensis episcopi starent à Protestantibus, Cliuensis etiam & Badensis arbitrio Cæsaris omnia permitterent, qui viam hanc, veluti mediam & vtriusque tolerabilē, post multam disceptationem ostenderat: illi bona sui parte diminuti, non se quidem assentiri, sed neque Cæsari modum in eo præscribere, nec ipsius derogare potestati, sed tolerare velle, dicunt. Palatinus elector Fridericus & Brandeburgicus intercesserant, vt ita decerneretur. Litem quoque Brunsuicensem in eo decreto cōprehendi petebant Smalcaldici: sed hoc impetrari non potuit, & vrgebat Cæsar, vt aut eum restituerent, aut captam prouinciam sibi per sequestrum permitterent, donec de causa liqueret. Hac de re cum Lantgrauio & Saxone, cùm adessent, & post eorum discessum, die multumque cum legatis egerat. Auxilia belli Gallici ciuitates initio recusabant, propter mercaturam & cōmeatum. Sed cùm principes assensissent, & plena esset odij Galliæ regis causa, subscripserunt & ipsæ, quantumuis inuitæ, præsertim hæ, quæ sunt Galliæ viciniores. Luneburgenses & Vuirtembergici legati

Gallus omnibus exosus propter societatem Turcicam.

Ordines decernunt subsidia aduersus Galliū.

Decretum de religione.

De Camera.

A B C D E

A legati recusabant etiam, sed admoniti priuatim sunt & verbis castigati, ne reliquorum voluntatem soli tardarent. Cùm Lantgrauius domum rediturus ad Cæsarem venisset, salutandi causa, perbenignè fuit acceptus: & Cæsar, quo minus iam ipsius vteretur opera contra Galliæ regem, consultò fieri dicebat, ne grauaret ipsum odio. Sed eo confecto bello, profecturum se statim in Turcā, & ipsum velle sibi legare, totiq; administrationi bellicæ præficere. Cumq; ille verecundè se excusaret atque demitteret, velut impar tantæ prouinciæ: Cæsar, Tibi, inquit, & alijs aliquando rectè belligeratus es: non dubito, quin & mihi bonam operam præstare posśis. Atque his verbis amicisśimè dimittit. Ille, spe bona plenus, & hilaris, qui tam haberet propicium Cæsarem, cùm hoc ipsum nonnullis familia-

1544. *Comitas Cæsaris in Lantgrauiū.*

B riter exposuisset, domum reuertit. De sequestri ratione, post variam & multam actionem, ita demùm placuit, vt Cæsari, tanquam summo magistratui permittatur omnis ager Brunsuicensis, donec vel amicè, vel iure ac legibus disceptata lis fuerit atque definita. Prouinciæ verò administrationem Cæsar committat, vel Palatino, vel Electori Brandeburgico, item Mauricio, vel Cliuensi principi. Pœnam violatæ pacis publicæ luant, qui non parebunt. Henrico Brunsuicensi denuntiet Cæsar, vt pareat, sin minus, legibus in ipsum vindicet. Has demùm cōditiones Cæsar proposuit, in eoq; permansit: eas deinde ratas habuerunt Protestantes, vt infrà dicemus. Finito conuentu, Cæsar Spira proficiscitur Metim. Iam omnis illius exercitus ad Galliæ fines in Lotharingia conuenerat, & sub fi-

Ager Brunsuicensis Cæsari permissus.

Cæsaris in Galliam expeditio.

C nem Maij, Luceburgum vrbem deditione recuperat. Militabāt Cæsari Saxoniæ dux Mauricius, Albertus Brandeburgicus, cum singulis equitum millibus, item Gulielmus Furstembergius, peditum præfectus, & Sebastianus Schertelinus, Protestantium religionis omnes.

Dum Cæsar est Meti, captus in Lotharingia fuit Hubertus Comes Bichlingus, Germanus, qui Galliæ regi merebat. Adductus Metim, damnatur capitis. Vxor, cùm eò venisset, ad pedes proiecta Cæsaris, nihil egit, & iam erant ad supplicium instructa omnia. Tandem summittitur Ferdinandi filius Maximilianus, quem Cæsar ad se nuper receperat. Is demùm exorat, & vitam ei seruat.

Interim Barbarossa, vel quòd res ipsius ita ferrent, vel persuasus à rege, vel

Barbarossæ incursiones.

D quòd metueret, ne Galliæ rex cum Cæsare pacificaret, domum redit, & quæcunq; loca maritima vel Cæsaris essent vel Imperij, vexat incursionibus. A Pontificis autem ditione temperat, Galliæ regis, vt est credibile, commendatione. Cæsaris exercitus progressus, Linæum oppidum & arcem, tribus à Barra milliaribus, capit. Inde Sandesirium petit, quod est Gallicæ ditionis oppidum, ad Matronam flumen. Tenebatur autem firmo præsidio militum, quibus præerat Landræus, ille qui Landresium à Cæsare & ab Anglis ante annum fortiter defenderat.

Dum hæc ita geruntur, mortem obit Antonius Lotharingiæ dux, non tam ætate grauis, quàm solicitudine confectus, ob vicinum ac penè domesticum bellum. Ei succedit filius Franciscus, qui Cæsaris è sorore neptem habebat in matri-

Antonij Lotharingiæ ducis mors.

E monio, sicut antè diximus.

Ad hoc tempus Angliæ rex ingenti cum exercitu traiecto mari, Caletum venit: pòst, obsidet Monstrelum, eiq; de voluntate Cæsaris militabat Burensis Comes Maximilianus. Illinc Boloniam profectus, oppidum maritimum, obsidet. Ei rex præfecerat quendam genere nobilem Veruinum. Sandesirium Cæsar, vbi circunsedit, oppugnat, immisso milite, ad Idus Iulij: sed desideratis circiter quingentis, quum oppidani fortisśimè sese defenderent, nihil actum est, & secundo demùm mense, cùm & Landræus ruina domus oppressus interijsset, & puluis tormentarius deesset, deditione capitur. Ea durante obsidione, Renatus Auraicæ princeps, tormento percussus, altero pòst die, cùm Gulielmi Nassouij filium patruelem suum fecisset hæredem, vitam finit, non sine mœrore Cæsaris. Erant

Anglus Boloniam obsidet.

1544. tunc in Lotharingia legati Protestantium, vt sequestrationis pacta, nuper à Cæsare proposita, cõfirmarent. Meti primùm, postea Tulli substiterunt: & datis frequenter literis ad Cæsarē atque Granuellanū, quamobrem venissent, explicabant. Cæsar verò tandem per occupationes bellicas excusans, domum ipsos redire iubet, & rem omnem ad proximum Imperij conuentum, aut in aliud tempus commodius reijcit. Capto Sandesirio, Cæsar Augusti die xxv. pergit, & Catalauno relicto, quod est oppidum Campaniæ, castra ponit ad Matronam, cuius ad fluminis alteram ripam excubabant aliquot equitum Gallorū cohortes. Ibi Gulielmus Furstembergius, qui Galliæ situm & aditus omnes nouisset: vno tantùm seruulo comitatus, de nocte procedit è castris, vt quo loco flumen vado transiri posset, & exercitus traduci, cognosceret. Vbi iam ductore quodam homine rustico vadum reperit, & in alteram ripam euasit, interceptus ab equitibus Gallis, & in castra perductus magno cum ludibrio, nec sine conuicijs, quòd ipsorū partes antea secutus, magnam auri vim è Gallis exportasset, Lutetiam pertrahitur. Ea res omninò Cæsari præter expectationem accidit, & suspensum aliquandiu tenuit. Galliæ rex, quòd Heluetij nondū aduenerant, prælium declinabat, & Cæsar promotis castris, iuxta flumen Matronam progreditur. Est ijs locis oppidum Epernæum, vbi multum erat alimoniæ & supellectilis militaris: ea ne veniret in hostium manus, flumine secundo tumultuariè deuehitur: quod auferri non potuit, igni corrumpitur, ipsismet oppidum incendentibus Gallis. Itaque Cæsar nemine resistente, Castroteræum venit, castellum Theodorici vulgò vocant, ad idem flumen, ab vrbe Lutetia, nō bidui via positum oppidum. Et quanquā erant in castris Cæsaris, legati regis Galliæ de pace missi, Cæsar tamē progrediebatur nihilominus, & cùm iam hucusque peruenisset, incredibilis fuit orta Lutetiæ trepidatio. Fugiebant omnes, qui paulò essent lautiori fortuna, nec regis edictis fugā prohibentis contineri poterant, & fex modò hominum manebat. Itaque periculum erat, ne ab his ipsis vrbs omnium longè maxima & inprimis opulenta diriperetur. Eorum qui dant operā literis, ingens est ibi numerus, ex omni ferè Europa: hi quoque fugiebant, & alioqui rex edixerat, vt omnes externi confestim discederent, capitis denuntiata pœna. Fuit hoc initio Septembris. Aliquot pòst diebus, Boloniam Angliæ rex, tormentis validè cōcussam, deditione capit: quod nec ipsius parens, nec superioris ætatis reges potuerunt. Vigesima quarta demùm Septembris die Cæsar cum Galliæ rege pacem facit, cùm Castroteræo venisset in Suesiones. Pacificatores erant legati, Cæsaris quidem nomine, Gonzaga Siciliæ prorex, & Granuellanus: regis autem loco, Claudius Anebaldus Amiralius, Carolus Nullæus, Gilbertus Baiardus. Hæ verò sunt conditiones, Quicquid ab induciis Nicenis vtrinque captum est, redditur: Astenæum oppidum, Galliæ rex, Lotharingiæ duci, quoniam est in clientela Luceburgicæ prouinciæ, restituit: vt vetus religio restituatur & Ecclesiæ concordia, mutuam operam & auxilium alter alteri præstabunt, eoque totis viribus incumbent. Galliæ rex in bellum Turcicū pollicetur equites cataphractos sexcentos & peditum millia decem: renuntiat iuri & petitioni Arragonicæ, Neapolitanæ, Flandricæ, Atrebatensi, Geldricæ. Cæsar inuicem renuntiat ditioni Boloniensi, Peronæ, & alijs ad Somam flumen positis oppidis: ad hæc, Burgundiæ inferiori & agro Matisconensi: deinde, filio regis Aureliano duci, Carolo, filiam suā natu maiorē, Mariam, aut verò Ferdinandi fratris filiam, in matrimonium spondet, & vtram dare velit, intra quartū mensem exponet: si filiam dederit, Brabantiam, Geldriam, Luceburgum, Limburgum, Flandriam, Bataujam, Hannoniam, Atrebates, Namurcum, Frisiam, Vtricam, & quicquid est ibi regionum, item Burgundiam superiorē in dotem promittit, vt ab ipsius morte vtātur fruantur. Hoc si fiat, rex iuri Mediolanensi pro se suisque renunciat liberis. Quòd si non relictis liberis filia Cæsaris decedat è vita, iam

Gulielmus comes capitur.

Epernæum inceditur.

Parisiensium metus & fuga.

Bolonia deditur Anglo.

Pax inter Cæsarem & Gallum apud Suesiones.

Pacis cōditiones.

Margin letters: A, B, C, D, E

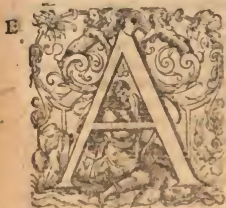
Aurelia-

A Aurelianus ab omni illa possessione discedit, & integrum ei manet ius Mediolanense, Cæsar verò Burgundicum: si Ferdinandi filiam dederit, principatum Mediolanensem in dotem largitur. Vtruncunque erit matrimonium, intra spacium anni perficietur, & Sabaudiæ ducem rex integrè restituet: Hesdinum regi permittitur: vt inter Galliæ regem & Anglum pax quoque fiat, Cæsar omnem operam pollicetur. Ad ducem Cliuensem quod attinet, quia rex atq; regina Nauarrę confirmabant, filiam suam ei matrimonio nunquam assensisse, imò, contrà testificatam esse more solenni atque recepto, Galliæ rex testificationem intra sextam hebdomadam Cęsari mittet, vt aliquid statui possit. Hæc in pace comprehenduntur, Pontifex, Ferdinandus rex, Lusitanus, Polonus, Danus, Veneti, Heluetij, B Sabaudus, Lotharingus, Genua, Florentia, Ferrariensis, Mantuanus, Vrbinas, Luca, Senæ, principes Electores ac ordines omnes Imperij, qui sunt obsequentes Cæsari. Ea facta pace, Cæsar è Suessionibus domum redit, dimissis copijs. Accidit ea pacificatio plerisque omnibus, præter opinionem. Nam qui Cęsari familiares erant, certissimam sibi promiserant victoriam, priusquam in bellum iretur, & intra menses aliquot, ipsorum ditionis Galliam futuram, aut regem imperata facturum esse iactabant, cui potentissimi tres hostes imminerēt, Cæsar, Imperium, Britannus. 1544. *Tres regis Galliæ hostes potentissimi.*

C IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

ARGVMENTVM LIBRI XVI.

Pontifex dat literas ad Cæsarem, quibus eum admonet, cum eo expostulat, adeoq; primogenito suo acrius minatur ac nouorum cardinalium turbam hoc ipso anno procreat. Concilium rursus denuntiatur. Clerus & D Academia Coloniensis totis viribus archiepiscopo iterum resistunt. Petrus Brulius ob prædicatum Euangelium Tornaci igni non magno viuus exuritur. Theologi Parisienses Melodumi conueniunt. Dum Vuormaciæ habetur conuentus (in quo multa agitantur) Merindolani & Cabrierenses, vulgo dicti Valdenses, miseris direptionibus vexantur, & tandem fortunis omnibus euertuntur. Pontifex etsi concilium indixerat, totus ardet cupiditate belli inferendi Protestantibus. Lutherus edito libello suis coloribus eum depingit. Grinianus mittitur legatus ad Protestantes, quibus suadeat, vt concilium approbent. Archiepiscopum citat Cæsar, vt ad se veniat. Bellum Galliæ regis cum Anglo ardet. Dux Aurelianus moritur. Bellum oritur inter Henricum Brunsuicensem & Lantgrauium, in quo hic victor euadit. Palatinus Elector Euangelium amplectitur. Rumor belli in Protestantes spargitur. Ratisbonæ colloquium instituitur, in quo de religione agitur. Eo abrupto edicitur concilium Tridenti, & incipiunt consessus. interea Lutherus è vita decedit.

E RDENTE bello Pontifex octauo Calendas Septembris dat literas ad Cæsarem, Cuiusmodi decreta Spiræ nuper fecerit, ad se relatum esse. Quid verò de illis sentiat, non se posse pro suo munere & charitate in ipsum, dissimulare, & vt ita faciat, exemplo moueri sacerdotis Heli, quem Deus grauissimè mulctarit ob nimiam erga filios indulgentiam: ad eundem planè modum, quandoquidem ea decreta pertineant ad ipsius animæ periculum, & ad maximam Ecclesiæ perturbationem, necessariò sibi ipsum esse commonefaciendum. Primum igitur hoc esse, ne ab Ecclesiæ consensu vel consuetudine maiorum discedat, sed eandem disci- *Pontificis ad Cæsar. literæ.*

1544. plinam, ordinem, instituta sequatur & obseruet. Hunc autem ordinem esse salutarē, vt quoties de religione disceptatur iudiciū omne referri debeat ad ecclesiam Romanam. Ipsum verò nuper, quando de generali & nationis concilio & Imperij conuentu statuit, nullam habuisse rationem eius, qui solus iure Diuino & humano, cogendi concilia, & decernendi de rebus sacris potestatem obtineat. Neque verò hoc solùm in reprehensionem venire, sed illud etiam, quòd non idiotis modò, sed & damnatarum hæresium assertoribus permittat de religione iudicare, quòd de bonis sacris, eorumq; cōtrouersijs decernat, quòd eos, qui sunt extra communionem Ecclesiæ, & ipsiusmet edictis iam olim damnati, pristinis honoribus atque loco restituat, non assentientibus ijs, qui veterem & religiosam obedientiam præstant. An hæc cum sacris legibus & institutis conueniant? an non omnem disciplinam & ordinem tollant? Existimare verò se, non ex ipsius hæc esse profecta sinu, sed maleuolorum esse consilio factum, qui pro suo in ecclesiam Romanam odio, solicitauerint ipsum, vt aliquam abalienati animi significationem daret. Quòd autem illis acquieuerit & morem gesserit, eò sibi vehementius dolere, quò maiori videat hoc esse cum ipsius & Ecclesiæ detrimento coniunctum, nisi resipiscat. Hunc etiam metum sibi crescere & augeri considerāti, quibuscū amicitiam inierit: prauis nimirum colloquijs corrumpi bonos mores, sic etiam magnum esse periculum, quando cum prauis & vitiosis hominibus fœdera fiunt. Non dubitare se, quin honestos illi titulos obducant: nullum enim esse prope tam malum consilium, quòd non aliquo specioso nomine commendetur. Sed reuera, perscrutāti Scripturam occurrere multa & illustria exempla, quibus ira Dei docetur in eos & vindicta, qui summi Sacerdotis munera sibi vendicarunt. Ab aduersarijs in odium atque crimen vocari Sacerdotum negligētiam, & hoc eos vti tanquam stimulo, dum ad procurationem religionis principes viros exhortantur: hoc quidem & pulchrum & laude dignum videri, sed nulla ratione subsistere. Priuatis in ædibus patremfamilias vnicuique distribuere quod agat, neque pati, si quis alienum opus faciat, ne conturbetur ordo. Sic etiam in Ecclesia, quæ sit domus Dei, suum cuique munus esse distributum, quod obeat, neque decere, vt superiorum officijs fungātur inferiores, idque tantò magis obseruandum esse, quantò sit Ecclesia maior & illustrior quauis alia domo. Cùm ergo supremum Ecclesiæ munus commendatum sit à Deo Sacerdotibus, magnam esse iniuriam, cùm horum partes & honorem ipse sibi sumit. Notum esse quid acciderit Ozæ, sustinenti currum, quo vehebatur arca Dei, iam propensum ad ruinam. Neminem quidem esse, cui non rectè fecisse videatur ille, quòd absentibus Leuitis, cùm ruinę periculū impēderet, admota manu currum inclinatū subleuarit: sed tamen illū, vlciscente Deo, sublatū è vita, documento nobis esse, quàm nō oporteat alienum officium vsurpare. Caueat igitur, ne persuasus ab illis, qui emēdationem Ecclesię semper habent in ore, temerè manus admoueat ijs reb. quę peculiariter ad Sacerdotes pertineāt. Similem etiā & atrociorem exitum fuisse Dathan, Abironis & Core, cum authoritatem vellent Mosi & Aaroni fratrib. derogare. Pręclarū fuisse regē Oziam, & tamen, quòd incēsum ad altare vellet adolere factum esse leprosum, arrogationem alieni muneris vlciscēte Deo: procurationē Ecclesiarum officium esse quidē Deo gratissimū, sed ad ipsum non pertinere, verùm ad Sacerdotes, & imprimis ad se, cui ligandi potestatem atq; soluendi Deus fecerit. Neq; verò ad rem pertinere, quòd dicat has leges non esse perpetuas, verùm tēporarias, & ad conciliū modò duraturas. Nam etiamsi pium esset, tamē ratione personæ impium fieri. Deum esse, qui sit rationem postulaturus à malis Sacerdotibus: in illo conquiescendum esse, nec aliquid præterea tentādum. Etenim eos, qui principem Ecclesiarum, sedē Romanam adiutarunt, qui fidē & amorem ordini Sacerdotum præstiterūt, maximis à Deo semper amplificatos esse beneficijs at-

Margin notes: Meticulosus Papa. — Perscrutator Scripturarum Papa. — 2.Sam.6. — Num.16. — 2.Par.26.

Margin letters: A, B, C, D, E

1544.

A ciјs atq; donis, vt in Constantino magno, in Theodosiis, in Carolo magna videre liceat: eos verò, qui contrà fecissent, grauissimis pœnis afflictos: neque iam de Nerone, Domitiano & id genus aliјs, qui nascentem Ecclesiam conati sint extinguere, sed de ijs velle se loqui, qui confirmata Petri cathedra, cùm adultior esset facta, restiterunt. In hoc esse numero Anastasium primum, Cæsarē, deinde Mauricium, Constantem secundum, Philippum, Leonem & alios complures, qui rebus atq; fortunis omnib. dispoliati, turpiter & ignominiosè vitam finierint. Henricum quartum, quòd indignè tractaret eum, quem loco parentis vereri debebat, à filio suo captū Leodij, dignas luisse pœnas. Fridericum secundum ecclesię Romanę grauem aduersarium, à filio suo trucidatum occubuisse. Neq; tamē semper B affligi rebelles, & aliquando in summa rerū copia florere: quod nimirum eò fieri patres dicāt, ne si omnes hîc impij plecterētur, nullū aliud superesse tribunal Dei putetur. Peccatū quidem nullū impunitum dimitti, sed hanc omnium esse grauissimam irā Dei, cùm qui peccāt, impunè se id facere arbitrantur. Hos enim esse deploratos ac verè miseros, quòd peccata semper accumulent. Ad hunc verò modū nō singulos tantùm homines, verùm prouincias etiā multari, quę vel Christū ab se repudiant, vel eius parére vicario recusant. Duos autē esse populos imprimis, qui sua calamitate nobis id clarè demonstrent, Iudæos atq; Gręcos, quorum illi, Christum Dei filium occiderint, hi vicariū eius nō vno modò sint aspernati. Iam si Deus irā suam in illos declarauit propter eiusmodi conatus atq; scelera, multò C sanè plus ipsi esse verendū, si quid tale designet, cuius origo sit ab ijs Imperatorib. qui nō plus honoris ecclesię Romanę detulerint, quàm ab ea receperint. Hęc autem non eò spectare, quòd tale quid ipsum cogitare putet, aut quòd controuersiā non maximè cupiat ipse cōponi, sed quòd de ipsius periculo sit solicitus. Constātino magno Sacerdotes olim detulisse cognitionem suarū litium, sed illū reiecisse neq; de ijs iudicare voluisse, qui de cunctis iudicandi potestatem haberet. Huius nimirum esse vestigia sequenda: quòd res controuersas conciliari, quòd Ecclesię fieri cupiat emēdationem, imprimis esse laudandum, petere etiā, vt in eo suam operam sibi prębeat, cui ministerium hoc atq; curam Deus cōmiserit. Adiutorē se quidem ipsum posse ferre, sed rectorē atq; caput, non posse. Percupidum sese pu- D blicę reformationis esse, quod non semel declararit indictis concilijs, quandocūque vel minima spes affulsit, ea posse coire. Ac licet frustrà quidem adhuc istud egerit, tamen, quod suarum esset partium, nihil voluisse præterire. Cōcilium enim optare se, tum reipublicæ tum Germanię causa potissimum, quę variè sit lacerata dissensionibus. Dolere autem sibi, quòd eorum vtatur consilijs, qui iam olim dānati sint, etiam ipsius voce, Nec eò dolere tamen, quòd ab ipsius amicitia semper eos velit esse remotos, verùm, quòd hac ipsius indulgentia fiant insolentiores & magis temerarij. Cùm autē vnica sit ratio curandi mali, concilium videlicet, ideò ad illud esse cōfugiendum, Sternat igitur viā, vt cogi possit, & tantopere desideratam pacem populo Christi reddat, aut saltē arma cohibeat interim, dum de re- E publica deliberabitur. Nam disceptatione potius vtēdum esse, quàm vi & armis. Iis depositis, omnia rectè casura. Iampridem enim denuntiatum esse conciliū, etsi bellorū causa dilatum sit in cōmodius tempus: vt idem cæteri quoq; principes faciant, daturum se opera imprimis autē apud eum, qui cum ipse iam bellum gerat. Obtemperet ergo suis monitis, & cùm sit, primogeniti filij loco, parētem salutaria cōsulentem amplectatur, & maiorum suorum vestigijs insistat, nec à via regia deflectat, nec in sacris tractandis vllum ius vel authoritatē sibi vendicet, & disceptationes omneis religionis ab Imperij conuentib. excludat, & ad suum reijciat tribunal. De bonis etiam ecclesiasticis nihil statuat, sed positis armis paci studeat, aut si pax aliter coire non possit, controuersiā omnem & belli causas cōcilij disceptationi submittat. Postremò, quę nimia quadam lenitudine, rebellib. illis atque

Cæsares Pontifi. amici.

Cæsares ecclesiæ Rom. inimici.

Rectorem Papa ferre nō potest.

Cæsar Papæ primogenitus.

Roma

1544. Romanę sedis aduersarijs concessit, ea rescindat & omninò tollat. Nā alioqui futurum, vt, nisi muneri suo deesse velit, maximo quidem Ecclesiæ cum detrimento seueri ius agere cum ipso cogatur, quàm vel consuetudo sua, vel natura, vel etiā voluntas ferat. Vt autem officium suum neglexisse videri posit non se cōmissurum. Nam oculis obuersari semper illud Diuinæ seueritatis in Heli Sacerdotem exemplum. Adhuc quidem se clemētia patris vsum esse, verùm, si nihil iam proficiat, aliā sibi rationem ineundam. Consideret ergo, quid ipsum deceat, & vtrum ipsius tum honori tum reb. magis conducat, an vt in recuperanda Ecclesiæ tranquillitate, senectuti suę manū prębeat adiutricem, an vt illis faueat potius, qui nihil aliud quàm Ecclesiæ dilacerationem quærunt. Vt ad hunc modū ei scriberet, Galliæ quoq; regis impulsu fiduciaq; factū esse putatur. Nam is, vt est credibile, fœdus Anglicanum odiosè admodum exagitabat, vt Pōtificem acueret. Hinc illud, quod de malorum hominum societate scribitur, vt dictum est. Amicitiam enim illius vterq; solicitè per legatos atq; literas ambire solent, belli præsertim tēpore, & pro se quisq; dant operam vt ei sint quàm gratissimi. Stephanus, Vintoniensis episcopus, Britannus, libellum ad hoc tempus emisit in Bucerum, valde contumeliosum & acerbum, eoq; cœlibatū inter alia defendit. Cardinales hoc anno creauit Pontifex, Christophorū Madrucium Tridentinum, Ottonē Truccesium, episcopum Augustanum, Germanos. Georgium Arminiacum, Iacobū Annebaldum, Amiralij cognatum, Gallos: Franciscum Mendozam, Bartholomæum Cueuam, Hispanos: nimirum in Cæsaris, Ferdinandi, Galliæq; regis gratiam. Eodem quoq; tempore, concilium, quod bellis antehac impeditū fuit, rursus denuntiat in Idus Martias anni sequentis: & quia pacati iam erant Cæsar Galliæq; rex magnam præ se fert lætitiam, & diplomatis, quo cōcilium restaurat, initium facit ab eo Scripturę loco: Letare Ierusalem. Prodijt etiam hisce diebus Lutheri libellus de cœna Domini, quo veterem cōtrosiam renouat, & in Zuinglium eiusq; doctrinę socios multa dicit. Ei postea respōdēt Tigurini, & quidē acriter.

Amicitia Papæ ambitur à monachis.

Cardinales creati in gratiā principum.

Concilium iterū indicitur.

Renouat lis de cœna.

Colonienses ad archiepis.

De clero & academia Coloniensi suprà diximus, quomodo totis virib. Archiepiscopo, propter institutam reformationē restiterint. Cùm autem ipse pergeret, illi, missis iterum legatis atq; literis, actionem superiorem repetunt, & duo se flagitasse pridem ab ipso dicunt, Primùm, vt ab instituto desisteret & cōcilij decretū expectaret: deinde, vt nouos cōcionatores abrogaret. Ipsum verò progredi neque suis precib. acquiescere, quod sanè toti prouincię futurum sit valde calamitosum. Itaq; per omnia sacra rursus obsecrare, vt sui muneris fideiq; memor, qua sit Ecclesię Coloniensi, Pontifici Romano, Cęsariq; deuinctus, concionatores illos remoueat, & rem omnem ad publicā vsq; notionem differat. Nisi enim faciat, implorandum sibi esse magistratū superiorem, & inuenienda remedia, quomodo & conscientiæ suæ consulant, & iram Dei procul auertant. Inuitos quidem eò descēdere, sed tamen si pergat, omninò faciundū esse. Cùm ne sic quidem aliquid efficerent, Octobris die nona conueniunt in æde primaria Colonię, & de scripto recitant inter alia, quid ante annum xxiij. sit actum Vuormaciæ, quando Lutherus de consensu principum omniū damnatus fuit à Cæsare, quid Augustæ, quid Ratisbonę, quid Spirę nuper decretum. His autem omnib. neglectis, archiepiscopū Hermanum iniisse dicunt nouam rationem & euocasse Bucerum, hominem monasticæ professionis desertorem, & bis incestis nuptijs pollutū & doctrinę sacramentariæ defensorē eiq; munus Ecclesiasticum demandasse, & nouos instituisse passim populi doctores, homines profligatos atq; perditos. Illis etiam authorib. conscriptā esse reformationis formulā, & mādatu principis editam. Se reclamasse quidē his omnib. vehementer, & Archiepiscopum, vt concilij tēpus expectaret. aut salutē ad Imperij conuentum vsq; differret, sępe quidē, sed frustrà tamen orasse. Cùm autem sit lamentabilis prouinciæ status, & ad summam perturbationem

Conspiratio Eccles. Coloniens.

A omnia spectent, nec ille sese flecti patiatur, necessariò sese cōfugere ad extremum remedium, & prouocare ad Pontificem maximum, & ad Cæsarem, Ecclesiæ Dei summum aduocatum & protectorem: eorumq́ tutelę se suaq́ omnia commitere. Pręsidebat huic cœtui Georgius Brunsuicensis, Henrici frater, eius collegij prępositus. Ea re cognita, Archiepiscopus, edito scripto, nullā esse causam ait appellationis. Nihil enim ab se factū esse pręter officium. Itaq́ se reijcere prouocationē atq́ spem habere, futurū, vt ab incœpto illi desistant. Sin autem, progressurum se nihilominus in ijs quę ad gloriā Dei & ad Ecclesiarum emendationē pertineant. Alio deinde scripto criminationes eorum refutat. Neq́ cum Luthero, neq́ cum Bucero sibi quicquam esse negotij priuati: sed eorum doctrinā, quæ sacris literis B consentiat, habere se pro verè Apostolica, & planè digna doctrina, quā omnes recipiant. Damnatum quidē esse Lutherū ab ecclesia Romana, sed indicta causa, violenter & tyrannicè. De edicto Vuormaciensi, quo Lutherum fuisse condemnatū dicant, nihil vnquam sibi fuisse compertum, prius, quàm in vulgus exijsset, typis excusum. Quod ergo de consensu principium esse factū affirment, ad se minimè pertinere, cui nihil vnquā eius rei fuerit cōmunicatum. Decretum Augustanum, de religione factum, sibi nunquā placuisse. Cumq́ nonnulli principes multa Cæsari tum pollicerentur, & pro religione Pontificia tuenda, fortunas omnes deferrent, se mandasse tum suis consiliarijs, ne quid eiusmodi promitterent, imò, vt claris verbis contrà testificarentur. Illos autē non hoc fecisse quod habebant in man- C datis, & reticentiæ causam nonnullis esse notam, qui nunc inter aduersarios primum locum obtineant. Quod cùm ita sit, edicto illo minimè se obligari, atq́, vt deuinctus aliquando fuerit, tamen agnita veritate, non amplius teneri. Nullum enim pactum aut iusiurādum, quo Dei violetur honos, vim vllam habere. Ratisbonensi autem decreto sibi & quibusuis alijs episcopis nō modò permissum, sed iniunctum etiam esse munus emendationis ecclesiasticæ. Quòd Bucerum ad hoc opus accersiuerit, factum esse cōprimis impulsu Gropperi, qui sibi vehementer illum pręedicarit & coràm & per literas, vt doceri posset. Se quidem in Bucero nihil deprehendisse, quod sit alienum vel indignum viro bono. Permagni etiam esse momenti, quòd Ratisbonensi colloquio Cæsar illum vt hominem pium, do- D ctum, & pacis amantem adhibuit. Idem suum esse iudicium de cæteris etiam Ecclesiæ ministris, ab se constitutis. Ad xviij. deinde Nouembris diem, clerus Coloniensis reliquos ordines in vrbem euocat, & vt appellationi subscribant, petit. Idem etiam à reliquis per totam prouinciam Ecclesijs & episcopis & academijs aliquot, etiam externis contendunt, & è suis, qui recusarent, loco submouēt & Archiepiscopum ad Cæsarem atq́ Pontificem grauiter accusant, vt postea dicemus. 1544.

Ecclesiæ prouocatio.

Decretum Vuormaciæ paucis sibi factum.

Pacta & iuramēta contra Deum, non seruanda.

A pacificatione Suessionensi, Cæsar Atrebatensem episcopum, Granuellani filium, Galliæ rex, cardinalem Bellaiū ad Angliæ regem vnà mittunt, transactionis causa. Verùm id frustrà fuit, Anglo recusante Bolonię restitutionem. Per hos etiam dies, princeps Aurelianus & cardinalis Tornonius, & gynecæum regis ad E Cæsarem in Belgium proficiscuntur, mutuæ congratulationis causa. Cæsar Hispanorum copias in Lotharingiam & agrum vicinum mittit in hyberna.

Ad Anglum legatio.

Per Cęsaris prouincias & per Belgium multi passim erant valde cupidi cognitionis Euangelij, sed occultè, propter edicta Cæsaris atque supplicia. Est autem ijs locis oppidum Tornacum, facilè primum in Neruijs. Eò vocatus fuit ab istis, Argentorato, concionator quidam Gallus, Petrus Brulius, de quo diximus libro xij. Cùm eò venisset, quòd fuit mense Septembri, perhumaniter acceptus ab ijs, qui vocauerant, cœpit eos erudire priuatim: & pòst. Insulas profectus eadem de causa, quod est oppidum Flandriæ, sub exitum Octobris redijt Tornacum. Sed iam enunciata res fuit, & cœptum est inquiri de illo per totam vrbem, occlusis portis. Cùm ergo præsens ei hoc periculum immineret, nec occul-

Petrus Brulius cōcionator Euangelicus.

Brulius è muro demissus. occultari posset amplius, altera Nouembris die, nocturno tempore, per vrbis A
mœnia, fune demittitur ab amicis. Vbi terram tetigit, & humi consedit, quidam
ex ijs qui demiserant, procumbens ex muro salutem ei summissa voce precatur, &
dum sic innititur, saxum quòd fortè resoluta calce non bene cohærebat, impellit.
Impulsum illi aduoluitur, & sedenti crus perfringit. Itaque partim dolore casus,
partim frigore afflictatus, miseriam & infortunium suum querulis vocibus & lamentando
deplorat. Id exaudiunt vigiles & suspicati quod erat, accurrunt, & comprehensum
in carcerem condunt. Eius rei fama cùm in Germaniam venisset, senatus
Argentinensis missis literis intercedit, pòst etiā legati Protestantium, qui
1545. tum erant Vuormaciæ. Sed id fuit aliquantò serius: & priusquam hæ literæ per-
Brul. Tornaci exustus. ferrentur, Saxonis atq; Lantgrauij nomine missæ, iam erat sublatus è medio. Fuit B
hoc ad xix. Februarij diem. Supplicij genus erat vehemens. Nam igni nō magno
fuit exustus, vt tantò maior esset cruciatus. Doctrinam suam constanter ad extremum
vsque spiritum profitebatur, & discipulos, qui passim erant in catenas coniecti,
per literas consolatus è vinculis, ad constantiam hortabatur. Lata sententia
fuit, eò sumi de ipso supplicium, quòd in Cæsaris mandata peccasset. Nam inde à
multis annis, edicta grauissima Cæsar, per inferiorem Germaniam atq; Belgium
De quibus Brul. interrogatus. suæ ditionis, proposuerat in Lutheranos & quotannis ea bis recitantur ijs locis,
vt ne quis ignorantię causam obducat. Cùm ex vinculis causam ille diceret, theologi
monachi rogāt ex eo, præsente magistratu quid sentiat de sacramento, quod
vocant altaris, de Missa, de consecratione, de adoratione hostię, de loco purgato- C
rij, de sanctorum veneratione, de libero arbitrio, de bonis operibus, de iustificatione,
de statuis, de baptismo, de votis, de peccatorum confessione, de virginitate
Mariæ matris. Ad hæc ille, Verum ibi corpus & sanguinem Christi sumi, non
quidem ore, sed spiritu per fidem, neque panis atque vini substantiam mutari: sed
cùm ex instituto Christi cœna distribuitur Ecclesię, sermone populari, sic vt omnes
vsum atq; fructum eius intelligant, tunc verè consecrari illa, nimirum ex verbis
Christi. Nam tacitum illud & summissum murmur, quo sacrifici panem atq;
vinum tractāt & assantur, ad sortilegos & veneficos magis, quàm ad Christianos
pertinere. Missam pontificiam nihil habere commune cum cœna Domini, sed esse
cultum ab hominibus inuentum ad contumeliam & iniuriam Christi: adora- D
tionem consecrati panis esse idololatriā: nam creaturam ibi loco Creatoris adorari.
Purgatorium se nullum aliud scire, nec etiam inuestigare, præter sanguinem
Christi, qui non culpam modò, sed & pœnam, peccatis debitam, nobis cōdonet.
Itaq; Missam & alias precationes, quę mortuis impenduntur, esse non solùm nullius
vsus, verum etiam impias, quòd præter verbum Dei sint institutæ. Diuos nō
posse rectius coli, quàm si fidem & virtutes ipsorum imitemur. Si quid accedat
præterea, esse impium, & ipsos, dum viuerent, longè ab se repudiasse cultum omnem.
Non igitur esse implorandos pro intercessoribus, quòd ad solum Christum
hæc gloria pertineat. Per peccatum Adæ, naturam hominis esse prorsus corruptam,
& arbitrium impeditum, sic vt absque gratia Dei nihil boni pręstare possit: E
hominem autem regeneratum, impulsore Deo, velut bonam arborem, bonos
proferre fructus. Fidem esse, quę salutem nobis adferat, nempe, quando promissionibus
Diuinis confidimus, & propter Christum filium certò statuimus, condonari
nobis peccata: traditiones, quibus alligantur mentes, non esse recipiendas:
vt imagines atque statuæ sint in templis, periculi plenum esse, propter idololatriam:
Baptismum esse signum fœderis, quod nobiscum fecit Deus, quo testatur
se nobis condonare peccata: esse quoque signum perpetuæ mortificationis &
nouæ vitæ, quæ Baptismum comitari debeat: hoc sacramentum esse omnib. percipiendum,
nec arcēdos ab eo paruulos, qui sint & ipsi promissionis Diuinæ participes:
votum nullum esse faciendum, quod sit vel extra verbum Dei, vel ab ho-
mine

A mine præstari non possit: debere quenque sua delicta confiteri Deo quotidie, eiusque misericordiam implorare: si quis etiam scrupulus conscientiam vrgeat, consulendum esse ministrum Ecclesiæ, consolationis percipiendæ causa: verùm auricularem illam peccatorum enumerationem, neque testimonium habere Scripturæ, neque posse præstari, sed esse carnificinã mentis valde periculosam: de perpetua Mariæ matris virginitate nullum sibi dubium esse. De his rebus omnibus, aliquot diebus antè, quàm produceretur, ad vxorẽ suam & reliquos amicos, qui hoc ab eo flagitarant, scripsit, vsus ministerio sororis: & damnatus capitis, alteris literis, vxori, quo genere supplicij vitã esset postridie finiturus, exponit, ac simul illam consolatur, demonstrans, nõ oportere discipuli potiorem esse, quàm ipsius B magistri, conditionem. Vitæ quoque præcepta quædam ei tradit. 1545.

Theologi Parisini decreta religionis fecerant ante biennium, vti diximus: hoc autem tempore, iussu regis, Meloduni conueniunt, quod est decem supra Lutetiam milliaribus oppidum, in Insula Sequanæ positum. Rex erat in arce vicina Fotemblica, & illos conuenire iusserat, vt quia pace iam facta concilium esset futurum, habita deliberatione statuerent omninò de dogmatis Ecclesiæ necessarijs, quæ putarent in cõcilio, & publico totius orbis Christiani theatro posse defendi. Huius deliberationis hic fuit exitus, vt, licet multum esset inter eos altercationis, tamen in ijs, quæ iam antè promulgauerant Lutetiæ, sicut dictum est, nihil mutarent. Parisiensium exemplo theologi quoque Louanienses dogmata C conscribunt, & pòst, de voluntate Cæsaris edunt. Sunt autem ad xxxij. prorsus eiusdem generis, vt Lutetiana, quæ suprà recitauimus. Ea Cæsar edictò confirmat & sancit, euulgatis literis pridie Idus Martias. Theologi scribunt, eò se libentius hunc subijsse laborem, quòd id Cæsari pergratum esse certò cognoscerent, qui iam olim aliquid eiusmodi flagitarit. In pacificatione Suessionensi conuenit, vt veterem, sicut ipsi vocant, religionem, Cæsar atque rex, pro sua virili recuperarent, sicut diximus. Hæc autem, quæ iam commemorauimus, eò spectare videntur, & cardinalis Tornonius, qui cum Aureliano fuerat in Belgio, nõ paruum ad eam rem attulisse momentum putatur. Lutherus autem per cõtraria themata Louaniensibus respondet, & hęreticos atque sanguinarios appellat, qui cùm D impia doceant, & ratione, sua non possint atque Scriptura defendere, vim adhibeant, & igni grassentur atque ferro. Nam illi, sicut etiã Parisienses, nuda solùm axiomata proponunt, & quid sequendum sit, pręscribunt: locum verò nullum è sacris Literis adducunt, & magistratum ad animaduersionem inflammant.

Theologorum conuentus Meloduni.

Louaniens. articuli magistrales.

Lutherus ad Louanienses responsio.

Erat tum Imperij conuentus Vuormaciæ. Cæsar, cùm sæpe constituisset, impeditus articulari morbo, seriùs eò venit. Legatos habebat ibi cardinalem Augustanum, Fridericum Furstembergium. Vigesimo quarto die Martij Ferdinãdus rex, per absentiam Cæsaris proponit, Quamobrem hîc sit indictus cõuentus, notum ipsis esse, nimirum constituendæ religionis & iuris & pacis, & Turcici belli causa. Cæsarem optasse quidẽ his actionibus interesse, vt Spiræ decretũ sit, & ad E diem constitutum huc venire, sed detentum valetudine non potuisse, ideoque rem omnem, primùm, ad alterã Ianuarij diem, pòst ad Calendas Februarias reiecisse. Cùm autẽ expectatione diuturnior esset morbus, mutasse cõsilium, & ne deliberationes publicas longius impediret, Turcicã inprimis, ab se cõtendisse, vt prouinciã hanc subiret. Quod quidẽ ipse, in reipub. gratiam, nõ sine magno suo dispendio fecerit: deliberandum igitur esse de rebus cõmunibus, vt cùm Cæsar ipse venerit, decerni aliquid atque statui posit. Etenim de ipsius valetudine non mala, quotidianis literis atque nuntijs iam adferri, neque dubium esse, quin breui sit venturus, vt reipublicæ consulat. Hac etiam de causa pacem cum Galliæ rege fecisse, affini suo, in eoque rempublicam suis priuatis cõmodis antepòsuisse, quò videlicet rebus vndique pacatis, religio componi posit & emendari, & pòst, omne robur

Conuentus Vuormaciæ.

1545. atq; studium in Turcam expediri. Huius autem pacis beneficium, ad vniuersam Germaniam, & inprimis ad ordines Imperij pertinere. Galliæ quoq; regem auxilia in bellum Turcicum promisisse, & per legatos, qui cum plenis mandatis in Belgio fuerint, approbasse concilium Tridentinum, & eò constituisse ipsum venire, vel amplissimam mittere legationem. Apud Pontificem quoq; Cæsarem id effecisse, vt, quod antea prorogauerat concilium, rursus denuntiaret: itaq; diem illi designatum esse ad Idus Martias iam præteritas, & missos à Cæsare iam eò legatos, & ab se quoq;: solicitatum etiam à Cæsare Pontificem, vt pro sui loci & ordinis dignitate conferret in Turcam auxilia, respondisse, quid in eo facere velit, in his comitijs per legatum esse declaraturum. Quantus etiam labor Cæsaris interuenerit, vt concilium haberetur, ipsos non ignorare: nam ea de re cum Clemente vij. Bononiæ, postea cum Paulo III. Romæ, Genuæ, Niceæ, Lucæ, nuper etiam Busseti diligenter ipsum egisse. Et quanquam à postremo conuentu Spirensi Cæsar maximis rebus fuerit distentus, non neglexisse tamen, quod Spiræ decretum fuit, & viris aliquot bonis atq; doctis negotium dedisse conscribendæ reformationis, quam etiam ab ijs acceperit. Cùm autem hæc ipsa causa valde sit grauis, multamq; deliberationem requirat, & verò cõcilium iam proximè sit inchoandum, & propter irruentem Turcam non sit huius temporis hæc de reformatione deliberatio, videri Cæsari consultum, vt ea nunc omissa, qui sit concilij futurus progressus, expectetur. Et si quidem appareat nullũ esse futurum, vt tum ante finem huius comitij, nouus designetur Imperij conuentus hac ipsa de causa. Quod ad pacem atq; ius attinet, existimare Cæsarem, non esse, quod quisquam in decretis publicis ea de re factis aliquid desideret. Arbitrari quoq;, si cui vis aliqua fiat, à Camera petendum esse remedium: orare etiam, vt & de contribuendis in Cameram stipendijs, & de constituendis ibi iudicibus quamprimum aliquid statuant: & si fortè de hoc posteriori non conueniat, vt tum ipsius fidei munus hoc committant, ne, si nulla sit iurisdictio, respublica detrimentum accipiat. De bello Turcico Cæsarem perpetuò cogitare, nec vllum ætate nostra fuisse bellum cum ea gente, cui non optarit ipse interesse. Nimirum in Aphricam semel & iterum traiecisse, & Viennam vsq;, gerendi belli causa, superioribus annis venisse: quod etiam Spirę promisit in hoc bellum, pro tutela Germaniæ, nõ recusare, modò ipsi vicissim auxilia decreta conferant. Itaq; petere, vt in eam cogitationem prorsus incumbant, & quia non ita multum supersit idonei temporis, decernant. Crebris enim literis atq; nuntijs adferri, Turcam ipsum maioribus, quàm vnquam antea viribus, in Vngariam aduentare, quò Germaniã pòst inuadat. Deliberent igitur atq; statuant, an inferendũ ei sit bellum, an verò defendendum, & quid ipsorũ sit sententiæ, Cæsari renuntient, qui Pontificem etiã & Galliæ regem, ad huius belli societatẽ perduxerit, & alios quoq; non defuturos arbitretur. Et si fortè propter temporis angustiam & anni sterilitatem non esse inferendum ei bellum hoc anno putabunt, de defensione statuant, & pecuniam cõtribuant, vt & illi maturè possit occurri, & Cæsar ipsorum alacritate cõmotus atq; studio, bellum hoc ipse gerat, quod quidẽ iam olim se facturum promiserit. De inferendo autẽ bello, vt scilicet amissa recuperentur, deq; religione, proximis in comitijs agi oportere: verùm in præsenti deliberatione opus esse celeritate. Nã si longius differatur, futurum, vt cùm per Vngariam & alijs in locis, fines & aditus omneis hostis occuparit, disiectis atq; dissipatis equitib. leuis armaturæ, quorũ maxima sit exercitatio per Vngariã, & intercluso cõmeatu, populus in extremã desperationẽ adductus, à nobis deficiat, inq; ditionẽ illorum perueniat. Qua quidẽ in re quantum insit periculi, quantũ dispendij, quantus etiã faciendus deinde sumptus, vt ea recuperentur, neminem esse qui non videat. Ad ea Protestantes & his adiuncti Coloniensis archiepiscopus & Palatinus elector, Aprilis die iij. respondent, hunc indictũ esse conuentum,

Reformatio iussu Cæsaris conscripta.

Equites Vngari exercitatissimi.

A uentum, religionis cauſa potiſsimum. Superioribus aliquot colloquijs aditũ eſſe 1545.
factum ad conciliationẽ, eoq; magis nunc eſſe ſperandum de rei ſumma. Pergratum ergò ſibi futurũ, ſi quidẽ hoc omnium primò tractetur. Germaniæ quidem intereſſe plurimùm, vt ita fiat, & ſi metus Diuini numinis accedat, nõ ſe dubitare de ſucceſſu: quòd ſi autẽ vel rei magnitudo, vel breuitas temporis, vel imminens à Turca periculũ non ferat, opus eſſe tamẽ, vt illud decreti caput, quod eſt de pace, declaretur amplius. Religioni datã quidem eſſe pacẽ, adusq; conſilium: ſe verò non agnoſcere conciliũ hoc Tridentinũ pro legitimo, quale ſit in Imperij comitijs promiſſum: & cur non agnoſcant, iam antea ſæpe demonſtraſſe. Pacem igitur ſibi neceſſariam eſſe, quæ nõ ſit aſtricta concilio Pontificio, ſed quæ locũ habeat, *Trident. concilium illegitimum.*
B donec de re tota piè fuerit & Chriſtianè tranſactũ: & quia pax vel cõſtitui vel eſſe firma non poſsit, niſi iuris adminiſtratio ſit æquabilis, & verò Spirenſi conuentu proximo decretũ ſit, quid in eo fieri oporteat, non ſe defuturos, quò minus ei decreto ſatisfiat. Hæc ergo duo capita ſi decidantur, nõ ſe recuſare belli Turcici deliberationẽ. Reliqui principes ac ordines, & in his Moguntinus atq; Treuirenſis archiepiſcopi, ſtatuũt, religionis cauſam ad concilium iam indictũ referri, & Cameram ex antiquis Imperij legibus cõſtitui, & ſecundũ ius ſcriptum iudicari, & ex omni numero deligi oportere, qui de bello Turcico conſilia cõferant. Stipendiorum Cameræ partem dimidiã pollicentur in annum vi. & vt reliquũ Cæſar perſoluat, petunt. Ad illud Proteſtantium, Ferdinandus rex Cæſarisq; legati reſpon- *Ordinum Pontificiorum deliberatio.*
C dent, Decretũ Spiræ factum de pace, placuiſſe tum ipſis, nec vllam interueniſſe aliam cautionẽ, vel exceptionẽ, cùm & antè fuiſſet indictum conciliũ, & aliquantò pòſt iterum denuntiaretur: in Cameræ quoq; conſeſſum fore vt recipiãtur homines idonei, iuxta decretum Spiræ factũ: quòd cùm ita ſit, æquum eſſe, ne quid amplius in eo requirant, & cum reliquis de bello Turcarũ ſtatuant. Ad hæc illi, Quoniam ob temporis anguſtiam & imminentem hoſtẽ religionis cauſa minimè tractari iam poſsit, & à concilio Pontificio nihil boni ſit expectandum, orare, vt ante finẽ huius comitij Cæſar alterum conuentũ indicat, vbi conciliationis viæ perueſtigentur amicè. Decretum eſſe Spiræ, primùm, ne quid moueatur turbæ propter religionem, deinde, vt pia & amica diſceptatione diſsidium hoc omninò
D concilietur. Huic nempe fundamento Germaniæ pacem inſiſtere, neq; ſe fuiſſe quicquã deſideraturos amplius, modò res in eo permanſiſſet. Nunc verò quando Pontifex, vt conciliationẽ hanc diſturbet & impediat, conciliũ indixit, in quo ſolus ipſe cum ſuis definiendi poteſtatẽ obtineat: cuius etiã decreto pacificationem ſuperiorem finiri pleriq; omnes dicant, neceſſariam ſibi eſſe cautionem ampliorem. Neq; verò nouũ eſſe quod requirant, ſed illud ipſum, quod Spirenſi decreto continetur. Cur enim Pontificis cognitionem atq; concilia recuſent, editis libellis iampridem ſe demonſtraſſe, & ante annum tertiũ, quando Pontifex, miſſo Spiram legato, conciliũ promittebat, contrà teſtificatos eſſe, vt publicis commentarijs doceri poſsit. Breuiter, quoties concilij Põtificij facta ſit mentio, ſem-
E per illud repudiaſſe, & ſolenniter quidẽ, in omnium ordinum cõſeſſu. Iam, etiam vt Spiræ nihil ea de re ſit exceptum, tamen, ſi bellum ſit gerendum in Turcam, opus eſſe, vt prius pacata ſint omnia domi. Nam in bellum iſtud pecuniam imperari populo. Sed quo iure vel qua fronte pecuniam quis exigat à ſuis, niſi certam ſpem illis faciat, fore, vt in ſua religione cum liberis & vxorib. tutò permaneant? Nimirum eò ſuſcipi bellum in Turcam, & vt cuiuſq; facultates, & reſpublica & vera religio cõſeruentur. Belligerari verò cum Turca, & interim domi expoſitũ eſſe periculo, quantulũ hæc inter ſe differant? Grauem igitur ſubeſſe cauſam, cur amplius caueri ſibi petant: de Camera placere ſibi quod dicant, ex præſcripto decreti Spirenſis conſtituendã eſſe. De ſtipendijs autẽ eò conferendis, velle ſe cum reliquis deliberare. His de rebus, per totũ menſem Aprilẽ, ad vij. vſq; diem Maij

1545. disceptatum fuit: tunc demùm, quandoquidem Cæsar iam erat in via, Ferdinandus ad illius aduentum ea differri iubet, ac simul ab ijs petit, vt interea cum cæteris Turcicum negotium agant. Principes nõ aderant ipsi, ne Pontificij quidem, præter vnum Augustanum. Galliæ rex legatum eò misit Grinianum, prouinciæ Galliæ præfectum. Per huius absentiam orta fuit ijs locis ingens persecutio. A

Grinianus Galliæ regis legatus.

Valdenses.

Sunt in prouincia Gallia qui dicuntur Valdenses: hi vetusta consuetudine neq; Pontificem Romanum agnoscunt: & aliquantò puriorem habuere semper doctrinam, & postquam Lutherus innotuit, ampliorem cognitionem auidè sibi cõpararunt. Ad regem verò sæpe fuerant hoc nomine delati, quasi magistratum contemnerent, ac rebellionem facerent. Hac enim criminatione plerique nunc vtuntur, inuidiosa magis, quàm vera. Continentur autem aliquot oppidis atque vicis, inter quos est Merindolum. In hos ante annum quintum lata sententia fuerat Aquis, quod est prouinciæ summũ tribunal, vt opprimerentur omnes promiscuè, vt dirutis ædificijs æquaretur vicus ille solo, resecarentur etiam arbores omnes, & locus redderetur desertus omninò, sicut libro xiij. attigimus. Porrò, quanquam sic erat pronunciatum, non tamen ea vis tunc adhibita fuit, regem admonentibus nonnullis, & in his, Gulielmo Bellaio Langæo, qui tum prorex erat in Taurinis, vt de causa tota prius cognosceret. Sed hoc demum anno, iudicij atq; senatus Aquensis præfectus, Ioannes Minerius, Aprilis die xij. senatu conuocato, recitat literas regis, quibus executio mandabatur latæ sententiæ. Has autem literas, Tornonij Cardinalis commendatione dicitur impetrasse Minerius, per idoneum solicitatorem, Philippum Cortinum. Cùm igitur eas mense Ianuario accepisset, non statim protulit, sed in tempus rei gerendæ commodum seruabat. Iis recitatis literis, delecti sunt è senatu, qui rem exequantur. His adiutorem sese profitebatur Minerius, eò quòd absente Griniano prouinciæ præfecto, rempublicam gerebat. Iam antè verò mandatu regis passim conduxerat copias, Anglici belli causa. Verùm his ad suum hoc institutum est vsus. Adhæc, Massiliæ, Aquis, Arelatæ, cæterisq; in locis frequentioribus militiam omnibus imperauerat, qui possent arma ferre, graui denuntiata pœna. Deinde ex Aueniónensis agri finibus, ditionis Pontificiæ, missa quoq; fuerunt auxilia. Primus igitur impetus factus est, non in Merindolanos, verùm in agrum oppido Pertusio vicinum. Idibus autem Aprilis, Minerius, turba procerum atq; ducum stipatus, Cadenetum venit. Sed interea centuriones aliquot, in vnum & alterum vicum, ad Druentiam flumen, irruunt, & cædibus, direptionibus, incendijs grassati, magnam vim pecoris abigunt. Idem fit alijs etiam in locis, eodem tempore. Merindolani, cùm ardere omnia circùm aspicerent, relictis sedibus in syluas confugiunt, & ad vicum Sanfalesum maxima cum formidine pernoctant. Huius autem loci incolæ iam & ipsi fugam parabant. Cauallonensis enim episcopus, pontificij legati vicarius, negotium dederat nonnullis ducibus, ipsos contrucidandi. Postridie, paulò progrediuntur longius, tecti syluis. Nam vndiq; periculum erat, & Minerius, capite sanxerat, ne quis eos vlla re iuuaret, sed vt promiscuè cæderentur omnes, quocunque loco deprehensi. Valebat idem edictum in locis finitimis Pontificiæ ditionis, & episcopi quidam eius regionis ferebantur alere magnam copiarum partem. Ibant ergò difficili & molesto itinere, gestantes pueros in humeris & brachijs, inq; cunis: & quidem mulieres aliquot grauidæ. Cumq; ad constitutum locum venirent, iam eò confluxerant multi, qui rebus perditis fuga salutem quæsiuerant. Non multò pòst nunciatur, Minerium aggregare simul omnes copias, vt ipsos inuadat. Fuit hoc sub vesperum. Itaque re deliberata, consilium ex tempore capiunt: & quoniam iter faciundum erat per loca impedita & aspera, mulieres, puellas & infantes ibi relinquunt, paucis quibusdam adhibitis, & in his, Ecclesiæ ministro. Cæteri, sicut constitutum erat, oppidum

Merindolum.

Crudelis sententia senatus Aquensis.

Minerius summus præses Aquensis.

Copiæ in Valdenses à Minerio coactæ.

Merindolani in syluis oberrant.

B C D E

A oppidum Mussium petunt. Hoc autē ea spe faciebant, fore, vt hostis in imbellem turbam & omni præsidio destitutā vteretur misericordia. Quis ibi fuerit excitatus gemitus, qui cōplexus, quæ lamentatio, facilè quiuis intelligit. Vbi totā noctem iuissent, superato monte Leberone, multos ardere vicos atque prædia cōspiciunt. Minerius deinde bipartito agmine rem aggreditur: & quia per indiciū acceperat, in quam partē Merindolani sese recepissent, ipse Merindolum petit, reliquas verò copias ad illos inuestigandos mittit. Antè quàm hi peruenirent in syluam, ex militibus quidā impulsus cōmiseratione, præcurrit, & è summo cacumine rupis, qua parte suspicabatur profugos consedisse, duo saxa deijcit, deinde per interuallum ijs acclamat, licet eos nō conspiceret, vt fuga sibi statim consulant: & B in hoc ipso temporis puncto, ex ijs, qui Mussiū iuerant, duo quidā interueniunt, & hostiū aduentu nuntiato, ministrū Ecclesiæ, cæterosque custodes, qui pauci numero fœminis erant relicti, sicut diximus, abire cogunt, via quadā ardua cōmonstrata per syluam, qua fugientes, periculum euaderent. Vix hi discesserant, cùm ecce milites adsunt, pleni furoris, & eductis gladijs ad cædē omnia poscunt, magno cum vlulatu. Veruntamē à cæde tum sibi temperant, & cùm insolenter multa fecissent, omni argento & alimonia spoliatas abducunt. Erat ipsorum propositi fœdius illas tractare: sed à centurione quodam equite interpellati, qui fortè superueniens pœnam eis minabatur, & ad Minerium rectà contendere iubebat, ab incœpto desistunt, ijsque relictis, prædā & pecus abigunt. Erant mulieres numero C circiter quingentæ. Minerius interim venit Merindolū, & cùm vacuum habitatoribus reperisset, dirripit ac incendit, edito prius exemplo valde crudeli. Nam adolescentē vnicum ibi nactus, religari iubet ad oleam, & tormentis occidi: pòst, Cabrieram oppidū petit, & machinis cōcutit, & administrante Polino duce, persuadet oppidanis, vt portam patefaciant, pollicitus impunitatē: verùm intromisso milite post aliquā moram, cōcisi fuerunt omneis, neque vel ætatis vel sexus vlla fuit habita ratio. Multi ad ædem sacrā, alij aliò, quidā in cellam vinariā arcis confugerant. Sed producti foras in pratum, vestibusque nudati, trucidantur ad vnum ferè omnes nō viri tantùm, sed & mulieres, pleræque grauidæ. Minerius etiam ad quadraginta circiter fœminas in horreum straminis atque fœni plenum includit, D pòst ignem subijcit & incendit: cumque illæ vestibus exutis conarentur flammam nascentem restinguere, neque possent, ad maiorē fenestrā, qua fœnum recondi solet in horreum, aduolant, vt sese eijciant. Sed ibi repulsæ telis & hastis, conflagrarunt omnes. fuit hoc Aprilis die xx. Posthæc Minerius partē copiarū mittit, qui Costam oppidū oppugnent. Iis iam ingressis iter, deprehendūtur illi, quos paulò antè in cellam vinariā arcis cōfugisse diximus. Excitato igitur clamore, quasi laterent insidiæ, reuocantur milites, & ad internecionē illos interficiunt. Cæsorum numerus repertus est tam in oppido, quàm foris, numero ad octingentos. Qui superstites erant infantes ab eo furore, plerique rebaptisati fuerunt ab hoste. Rebus ad Cabrierā expeditis, copiæ mittuntur Costā. Eius oppidi dominus iam an- E tè cum ciuibus egerat, vt in arcē arma sua cōferrent, & quatuor diuersis locis murum disijcerent. Id si facerent, se pro sua gratia facilè perfecturū apud Minerium pollicebatur, vt à maleficio temperetur. Persuasi, morē gerunt, pòst ille discedit, quasi deprecaturus, & nō longè progressus, obuium habet militē. Hi cùm nihilo secius procederēt, & impetu primo nihil efficerent, altera luce vehementius oppugnant, & incensis circùm ædificijs omnibus suburbanis, facili manu capiunt, eò quod superiori nocte plerique deserta statione profugerant, delapsi funibus. Post editam ergò cędem & oppidū direptum, decurrunt in hortum castello vicinum, & mulieres atque puellas, quæ trepidantes eò confugerant, promiscuè constuprant: & cùm diem vnum atque noctem inclusas detinuissent, adeò tractarunt inhumaniter, vt illæ quæ gerebant vterum, & natu minores puellæ, non multò

1545.

Lamentabilis diuulsio.

Miles pius præmonet profugos.

Centurio arcet vim à mulieribus

Minerij immane facinus.

Cabrieræ deditio.

Crudelitatis horribile exemplum.

1545. pòst extinguerentur. Interea Merindolani & his adiuncti complures alij, qui per A syluas atque rupes oberrabant, intercepti, vel ad triremes mittebantur, vel confodiebantur, multi etiam inedia perierunt. Deinde, non procul ab oppido Mussio, quod antè diximus, quidam ingressi cauernam, sub rupe latitabant, numero ad viginti quinque, sed proditi, fumo fuerunt omnes & igni enecati. Sic adeò nullum sæuitiæ genus fuit prætermissum. Nonnulli tamen, qui lanienam hanc effugerant, Geneuam & ad loca vicina peruenerunt. Huius ergò rei fama cùm in Germaniam emanasset, plurimorum animos offendit: & Heluetij quidem, qui non sunt Pontificiæ religionis, intercedebant ad regem, vt in eos qui profugissent, vteretur misericordia. Rex autem, & iustas esse causas, cur ita fecerit, & quid suis in finibus agat, aut quomodo in sontes animaduertat, non magis illos oportere solicitos esse de eo, dicit, quam sit ipse de illorum negotijs. Anno superiori miserant Valdenses regi doctrinæ suæ confessionem, scripto comprehensam, quò suam docerent innocentiam. Eius doctrinæ capita sunt, de Deo patre, creatore omnium rerum: de Filio, intercessore & aduocato generis humani: de Spiritu sancto, consolatore, & commonstratore veritatis: de Ecclesia, quam aiunt esse cœtum omnium Electorum, & caput habere Iesum Christum: de ministris Ecclesiæ, quos loco remouendos esse dicunt, nisi faciant officium: de Magistratu, quem institutum à Deo fatentur, vt bonos defendat, sontes verò puniat: deinde non honorem modò, sed tributum etiam illis & vectigalia deberi, nec vllum ordinem hîc excipi oportere, nimirum exemplo Christi, qui vectigal ipse soluit: de Baptismo, quem signum esse visibile dicunt & externum, quod nobis & renouationem spiritus, & mortificationem membrorum repræsentet: de cœna Domini, quam aiunt esse gratiarum actionem, & beneficij per Christum accepti commemorationem: de matrimonio, quod cùm sanctum sit, & institutum à Deo, nemini prohibendum esse iudicant: de bonis operibus, quæ nobis esse colenda docet & exercenda, sicut sacræ literæ demonstrent: de falsis dogmatis, quæ quoniam à vero cultu nos abducunt, vitanda esse pronuntiant. In summa, fidei suæ normam & regulam esse dicunt, vetus & nouum Testamentum, seque credere profitentur ijs omnibus, quæ in Apostolorum symbolo continentur. Postremò, regem orant, vt narrationi fidem habeat. Etenim, si quid fortè sit delatum aliter, id falsum esse, velle se demonstrare, dicunt, si modò audiantur. Bello tum rex erat implicatus, itaque côquieuit actio. Sed facta pace recruduit, & instigantibus nonnullis, in hanc tantam exarsit immanitatem.

Heluetij pro Merindolanis intercedunt. *Ferox regis responsum.* *Confessio Valdensium.*

B C D

De Hispanis, quos per Lotharingiam Cæsar in hyberna collocauerat, antè dictum est. Hi cùm plurimum damni dedissent ijs locis, mandatu Cæsaris, Aprili mense discedunt, & proximè ad Argentoratũ facto itinere, cùm Rhenũ ibi transissent, per Sueuiam proficiscuntur in Austriam, ad tria circiter millia peditũ. Ad hoc tempus è vita decessit Ludouicus Bauarus, Gulielmi frater, nõ relictis liberis. Nam ita conuenerat, ne duceret vxorem, hæreditatis coagmentandæ causa. Magnus ei fuit vsus & amicitia cũ Henrico Brunsuicensi. Nã & fœderis contra E Protestantes initi, duces erãt, vt diximus, & Brunsuicensis ditione sua pulsus, ad hunc inprimis confugit. Vuormaciã deinde Cæsar venit Maij die xvi. postridie cardinalis Farnesius. Huius quæ fuerit aduentus causa, non quidẽ affirmare possum, sed excitandi belli causa in Lutheranos venisse, certò putatur. Publicè quidẽ nihil egit, neque per fines Vuirtembergici principis iuit, Roma veniẽs, sed Dillingæ cõmoratus aliquandiu, quod est ad Danubiũ Augustani cardinalis oppidum, aliò deflexit. Ferdinandus rex Vuirtembergico scripserat, vt in sui gratiã ei tutũ iter daret, & beneuolentiã præstaret. Ille quoduis aliud iter susciperet, malle se respondet: veruntamen, si per suos fines transire velit, ipsius quidem gratia, non se recusare. Sed ille, sicut diximus, diuertit, & altero post Cæsarẽ die, Vuormaciam perue-

Ludouici Bauari mors.

Farnesij cardinalis Vuormaciam aduentus.

A peruenit. Cæsar facta pace cum Galliæ rege, solicitabat etiam reliquos dynastas, vt concilium indictum adiuuarent: & per hanc occasionem ad Poloniæ regem missus ab eo legatus, demonstrat, Cæsarem plurimis nunc annis hoc vnum agere cumprimis, vt totius orbis Christianis commune bellum suscipiatur in Turcam, & omniũ propè voluntates iam huc inclinare: sed solam religionis controuersiã illi esse impedimento. Hæc autem vt componatur, & vt Protestantium desiderio satisfiat, qui concilium semper postulẽt, maximo Cęsaris labore & industria, Tridenti iam indictum esse concilium. Itaque rogare, vt suos eò mittat legatos, qui & sua præsentia solennem illam actionem condecorent, & quæ fient ibi de rebus sacris decretã, confirmẽt. Quia verò Cęsar existimet, Protestantes, qui semper fue-
B rint contumaces, nec ab Augustana confessione discessuros, nec publicis etiam decretis obtemperaturos esse: rem ipsam postulare, vt reges atq; principes interueniant, & in illos, nisi pareant, tanquam in reipublicę, & sacrorum omnium perturbatores vindicent. Cùm autem ipse pij & Christiani regis laudem inter alios obtineat, orare Cæsarem, vt & de Turcico bello cogitet, & concilio Tridentino subscribat, & si Protestãtes ad sanitatem nõ redeãt, ope consilioq; ipsum adiuuet, quod alij quoque reges promiserint. Polonus ad ea, percupere se diem illum videre, quo reges ac principes Christiani, positis armis, & sedato bello ciuili, robur omne simul in Turcam conuertant: nec enim se futurum in postremis. Ad concilium & Protestantes quod attinet, omnia se factum, quæcunque & reipublicæ
C & Ecclesiæ tranquillitati conducent, neque, si sit opus in summo periculo defuturum esse Cæsari amico & affini.

1545.

Cæsaris legatus ad regem Poloniæ.

Poloni ad Cæsarem responsio.

Perscriptum id temporis Roma fuit, pontificem, & si concilium indixerat, suosq; iam Tridentum miserat legatos, adeò tamen belli fuisse Lutherani cupidũ, vt auxilia promitteret, peditum millia duodecim, equites quingẽtos: clam etiã ab eo fuisse conductos centuriones atq; duces. Cùm autem ei renuntiatum esset, nõ ita multum idonei superesse temporis ad rem gerendam, & aliam expectandam, occasionem, continuò ducibus illud communicasse, & anni futuri spem fecisse. Altera post Pentecosten die, monachus quidam Franciscanus, Italus, concionẽ habet ad Cæsarem, Ferdinandum regem, cardinalem Farnesium episcopum Au-
D gustanum, Granuellanum, Et sermone digressus ad Lutheranos, cùm atrociter in eos multa dixisset, Tempus est, inquit, potentissime Cæsar, vt tandem officiũ tuum facias. Nimis hercle diu cessatum est. Iampridem oportuit rem esse confectam. Ornauit te Deus ingentibus beneficijs, teq; constituit Ecclesiæ defensorem. Quapropter exere vires tuas, & pestiferum illud genus hominum tollas è medio. Nefas enim est, eos diutius intueri solem, qui sic omnia polluunt atq; cõfundunt. Neq; verò dicas te facturum: iam enim, iam inquam, fieri debet, nec interponi moram vllam oportet. Quot autem hominum millia die salute perpetua periclitari quotidie putas, per istorum vesaniam, quos omneis abs te sanè Deus reposcet, nisi remedium adhibeas? Eo classico fertur offensus fuisse Granuella-
E nus, vel quòd ita simularet, vel quòd Protestantibus hoc esse videret cautionis loco. Non multis ab ea concione diebus, Farnesius, de nocte clanculum discedit, & Romam magna celeritate reuolat.

Pontifex belli appetentissimus.

Franciscanus Cæsarem ad bellum acuit.

His ferè diebus prodijt Lutheri liber, populari lingua scriptus, cui titulus est: Aduersus pontificatum Romanũ, à Satana constitutum. Eo libro primùm respõdet epistolæ Pontificis, qua Cæsarẽ grauib. verbis dehortatur à procuranda religione, sicut antè docuimus. Post, ea Scripturæ loca, quæ Pontifex vsurpat ad sui primatus confirmationem, copiosissimè refutat, & in ipsum retorquet. Libro picturam præfixit, quæ statim indicat argumenti summã. Sedet in sublimi cathedra Pontifex, iunctis & protensis manibus ornatu solenni, sed aures habet asininas. Circà verò plurimi sunt cacodęmones, varijs figuris, quorum alij super imponũt

Lutheri liber aduersus Pontificẽ.

1545. eius capiti diadema triplex, oleto fastigiatum: alij funibus eum demittunt in medium infernum, horribili specie subiectum. Alij titiones & ligna comportant: alij tanquam officiosi, pedes ei subleuant, vt rectà molliterq; descendat. Non multò pòst, themata quædam eius prodierunt, quæ disputauerat aliquando, de tribus Hierarchijs, ecclesiastica, politica, œconomica: quas Deum ait instituisse contra furorem diaboli. Pontificem verò prorsus ab ijs omnibus excludit, quòd Euangelium damnet, & opprimat, quòd leges omneis iusq; ciuile sibi subijciat, quòd matrimonium prohibeat quibus ipsi videtur. Itaque beluam illam esse dicit, quæ per Germaniam ab vrso simul & lupo nomē habet. Ea nihil est, inquit, efferacius nihil truculentius. Quapropter, vbi signum datur, aut rumor increbuit, mox omnes ad arma discurrunt, vt illam conficiant, Quòd si fortè cauea vel septo teneretur inclusa, loci verò præfectus aut iudex eam eximeret vel etiā defenderet, esset persequenda nihilominus, & qui persequentes impedirēt, impunè violari possent. Eodem planè modo, Pontifici, si vim & arma paret, si bellum faciat, resistēdum est, tanquam immani rabidæq; beluæ, quibuscunq; sit tandem munitus auxilijs. Nam qui latroni militant aut opem ferunt, expectare debent eius rei præmium quod merentur. Alteram quoq; tunc emisit, ridiculam quidem, sed futuri prænuntiam picturam. Sui Pontifex insidet, ornatus, amplę & mammosæ, quam calcaribus fodit. Dextrę digitis duobus, pollici proximis, de more protensis, bene precatur ijs, qui forte occurrunt. Sinistra tenet oletum recens atq; fumans. Ad eius nidorem porca suspicit, & rictu naribusq; prædam captat. Ille verò per ludibrium, & acerbè bestiam increpans, Vt me sessorem, inquit, habeas, & calcaria mea perferas, oportet, quantumuis id inuita facias. De concilo mihi satis iandiu molestiam exhibes, quò me traducas, & liberè criminari possis. En illud, quod tantopere petis concilium. Per porcam designat Germaniam. Hæc illius ludicra plerique taxabant, vt parum ipso digna, neque satis verecunda. Sed suas ipse rationes habebat, quamobrem ita faceret, & longius prospicere credebatur, & extant alioquin in illius libris passim vaticinia multa, de rebus grauissimis, quorū nonnulla iam comprobauit euentus, reliqua sunt adhuc in manu Dei posita. Cæsar interea per Granuellanum & Nauium, de concilio deq; Turcarum bello cum Protestantib. agit. Hi Franciscum Burcartum, Gunterotum, cācellarium Hessicum, Christophorum Veningerum, Iacobum Sturmium ad eam rem deligunt: qui superiorem actionem omnem paucis repetunt, & ita sibi de pace caueri petūt ne decreto concilij tollatur. Adhæc, vt iuxta Spirense decretū Camera constituatur. Id si fiat, de republica se cum reliquis deliberaturos. Tum illi, Postulata hæc à Cęsare pręstari non posse, videlicet vt ipsos eximat concilij decretis, & eiusmodi pacem tribuat, ne teneantur parere concilio, cuius authoritati subiecti sint omnes. Quomodo enim ad cæteros reges atque principes hoc Cęsar excuset? Aut quem in vsum habeatur concilium, si quidem soli Germaniæ, cuius causa potissimum sit indictum, liceat illi parere, vel minus? Legati contrà, quibus de causis illud non habeant pro legitimo, docent. Extare quoque suas ea de re testificationes publicas. Quòd si contribuenda sint aduersus Turcā auxilia, opus esse cautione, quò certi esse posint, nullam sibi vim factum iri, quæcunque tandem futura sint concilij decreta. Rursus illi, Veniant in concilium, & causas, cur suspectū habeāt, demonstrent. Fore, vt & audiantur, neque Pontifici potestas omnis tribuatur. Quòd si tum iniqua videbitur actio, posse recusari. Sed nunc ipsos loqui de rebus futuris, & iudicium facere dę ijs, quæ nondum apparent. Id sanè præproperè nimium ab ipsis fieri. Ad ea legati, Pontificem ac ipsius clientelam omnem iam olim & damnasse religionem hanc, & in eius professores acerbè vindicare. Quamobrem non esse quòd eò ipsi veniant, aut ibi recusationis causas explicent: pacari verò Germaniam hac sola posse ratione, si placidè collatis sententijs & amicè veritas

Lutheri themata de tribus Hierarchijs.

Belua efferata.

Lutheri pictura in Pontificem.

Lutherus spiritu prophetico præditus.

Postulata Protestantium.

ritas

A ritas inuestigetur. Nam à concilio, quod Pontifex regat, nihil non incommodorum expectandum esse. Galliæ regis legatus, Grinianus, quòd Latinę linguę nullum haberet vsum, mandata sua scripto complexus, per interpretem in medium exponit, Iunij die xx. Rediisse regem, beneficio Dei cum Cęsare in gratiam, & factam esse pacem, quæ toti reipublicæ futura sit vtilis. Regi verò, pro sua in Germaniam charitate & antiquo fœdere, pergratum fore, si quidem ipsis etiam de religione conueniat. Nam ex ea dissensione multum calamitatis in orbem Christianum inundasse, & indies magis atque magis augescere. Cùm autem hæc omnia sanandi nulla sit ratio melior, quàm per concilium, & illud iam sit indictum ac inchoatum ferè Tridenti, Cæsarem atque regem decreuisse operam dare, vt legi- B timè ac ordine peragantur omnia, & sublatis offensionibus concordia recuperetur, & optatum otium Germaniæ restituatur. Itaque regem obsecrare, vt & ipsi concilium approbent, cæterorum regum atque principum exemplo. Hoc enim ad ipsorum omnium salutem pertinere. Grinianus erat necessitudine coniunctus cardinali Tornonio, qui & huius legationis author fuisse putatur. Nam in Belgio fuerat, vt supra diximus, deq; rebus ad concilium pertinentibus egerat: ac tũ ita conuenerat, regem quoque, misso legato, debere illos ad concilium hortari, quod Cæsar & ipse iam approbassent. Hoc enim ad terrorem Protestantibus inferendum pertinere putabatur.

1545. *Griniani Latinè nescientis oratio.*

Ad hoc tempus moritur Lotharingiæ dux Franciscus, relicto filiolo Carolo, C duorum annorum puero. Erat ei frater, Nicolaus, episcopus Metensis, Hunc inter & pueri matrem Christinam Cæsaris neptem, orta fuit contentio de tutela. Nobilitas omnis in illum magis inclinabat, imperium muliebre fastidiẽs: verùm intercessione Cæsaris, administrationi pręfecti sunt ambo sic tamen, vt matris esset authoritas præcipua. Moritur etiam per hosce dies, Ferdinandi regis filia, quã Sigismundi Polonię regis filius ante biennium in matrimonium duxerat. Ex Hispanijs autẽ lætus fuit allatus nuntius, de Carolo nepote nato Cæsari, ex filio Philippo, cuius quidem rei gratia, magna fuit ab Hispanis excitata Vuormaciæ lætitia. Sed interiectis aliquot diebus nuntiatum est de morte nurus Cæsaris. Vuormaciam venit ad Cęsarem Alfonsus Daualus, adductis aliquot primi nominis ex D vrbe Mediolano. Putatur constituisse tum Cæsar in matrimonium dare principi Aureliano, Ferdinandi regis filiam, & hos ideò vocasse, quò de statu rerum per Insubriam cognosceret, quam in dotem illi pactus erat, vt supra diximus.

Franc. dux Lotharingiæ moritur.

Caroli nepotis Cæsaris natiuitas.

Dum Cæsar hos conuentus agit, Brunsuicensis ad Galliæ regem proficiscitur. Colligebat tum copias peditum, ad Saxoniæ fines, pro rege Britanniæ, Fridericus Rifebergus. Eam speculatus occasionem Brunsuicẽsis regi promittit ac persuadet, si pecunia subministretur, facilè se dissipaturum illos. Itaque aureorũ aliquot millia consequitur ab eo: sed neque Rifebergum impediuit, & acceptam pecuniam in bellum aduersus Protestantes deinde conuertit, vt infra dicemus. Ad conuentum istum principes nulli venerunt, vt antè dictum est, ne Pontificij E quidem, præter Augustanum. Sed cùm Cæsar iam adesset, venit etiam Palatinus elector, & rogatu Protestantium, intercedit. Cùm autem in bellum Turcicum nihil ab eis contribui Cæsar videret, nisi illud de concilio & Camera impetrarent, legatum mittit ad Turcam, de inducijs, Gerardum Veltuuichum, hominem cũprimis doctum, & linguarum valde peritum. Hoc durante cõuentu, senatus Metensis inquirit, in eos, qui pro consuetudine pontificiorum, nuper ad Pascha non percepissent cœnam Domini, Deprehensos iubet vrbe excedere.

Brunsu. argento emungit regem Galliæ.

Induciæ Cæsaris cum Turca.

Suprà diximus, quomodo clerus & academia Coloniensis ad Cæsarem atque Pontificem prouocarint, vt hac ratione conatus Archiepiscopi tardarent. Cùm autem ille pergeret, neque ministros Ecclesiæ remoueret, quod ipsi cumprimis volebant, Cæsarem rursus implorant, graui de ipso habita querimonia.

Coloniensium actio in Archiepiscopum.

Sub fi-

1545. Sub finem igitur Iunij, diuulgatis Vuormaciæ literis, in patrocinium suum Cæsar A
eos recipit, & proscriptionis denuntiata pœna mandat, ne quis omnium illos vel in religione sua, vel in possessione bonorũ & vectigalib. & iure impediat. Alteris deinde literis Archiepiscopũ citat, vt intra diem xxx. ad se veniat, aut mittat procuratorem, & accusationib. respondeat. Interim verò iubet, ne quid moueat aut innouet, & si quid innouatum sit, pristino loco restituat. Idem etiam mandat oppidanis Andernaci, Bonnæ, Lincij, Campenæ. Nam in his locis Archiepiscopus constituerat imprimis qui populum docerent. Iulij deinde die xviij. Paulus iij. illum eodem modo citat, vt intra diem sexagesimum Romæ sibi pręstò sit. Citat etiam Henricum Stolbergum, primarij templi Coloniensis decanum, eiusq; collegas, omneis illustri genere natos, Iacobum Ringrauium, Fridericum Vuendenem, Christophorum Oldeburgum, Richardum Bauarum, Philippum Oberstenum Hi enim & Archiepiscopum amabant, neq; reliquorum actionẽ probabãt. Erat omninò Pontifex ab aliquot annis malè in Archiepiscopum animatus. Quã quidem ad rem non paruum attulerat momentum Vergerius episcopus Iustinopolitanus. Qui cùm legationem obiens in Germania, sicut antè non semel diximus, Coloniam venisset, ac illum audiret ad Ecclesiæ suæ reformationẽ spectare, grauiter eum & acerbè, tum literis, tum oratione, domum reuersus incusarat.

Archiep. coram Cæsare citatus. B

Pontif. in Archi. maleuolentia.

Cùm de concilio, de pace, de Camera, deq; bello Turcico diu multumq; disceptatũ esset, vti suprà docuimus, Cæsar Augusti die quarto finem actioni facit, & quòd pleraq; nisi principes adesset ipsi, potuisse tractari, deinde, quòd legatos aliquot nõ habuisse in omnib. agendi plena mãdata, diceret, comitium & actionẽ omnem in mensem Ianuarium anni sequentis prorogat, & Ratisbonã principes omneis venire iubet, nisi valetudine detineantur. Se quoq; venturũ eò dicit. Religionis pacificationẽ optare se quidẽ imprimis, verùm ipsis omnib. ait constare, cur hoc in conuentu nihil in eo suscipi potuerit. Vt autem aliquando concilietur dissidium aliud doctorum hominum colloquium, & vtrinq; quaternos instituit collocutores, & binos auditores, eosq; sub Calẽdas Decembreis adesse Ratisbonæ, & ante comitia rem inchoare, iubet. Deinde superiorum annorum edicta pacis renouat & confirmat, & ne quid contrà fiat, edicit. Pecuniam in bellum Turcarum, ex anni superioris decreto collectam asseruari, donec de suscipiendo bello deliberatum fuerit, & quibus in locis nondum collecta sit, conferri statim iubet & aggregari. Cameræ reformationem in proximum conuentum reijcit. Interea iurisdictionem illis permittit atq; prorogat. Huius decreti caput illud, quod est de colloquio doctorum, Pontificij recusant, nec in eo Cæsari volunt assentiri: cætera nõ impugnant. Protestantes verò superiorem actionẽ repetunt, & per se nõ stetisse dicunt, quò minus tractatum de religione sit, & quod supra de concilij recusatione dixerunt atq; Cameræ, rursus adducunt, & Spirense decretum anni superioris vrgent, neq; Cęsaris hoc decretum, quibus locis ab illo dissidet admittere se profitentur. Quomodo Protestãtium legati, propter sequestrũ secuti sint castra Cæsaris ante annum, & quomodo Cæsar actionẽ in aliud tempus reiecerit, suprà diximus. Hoc igitur in cõuentu definita res omninò fuit, & ijs cõditionib. quas ante recitauimus, Brunsuicensis ager omnis Cæsari permittitur, qui confestim Henrico mãdat, vt legib. rem agat, & ab armis abstineat. Ille verò minimè assentitur, de eoq; protestatur, & cũ Cæsar ei denuò grauissimis verbis ac proscriptionis denuntiata pœna mandaret, vti pareret, nõ modò non obtemperat, verũ etiam acerbè rescribit, eiusq; cõsiliarios, Granuellanum imprimis atq; Nauium, odiosè criminatur. Nec eo contentus, occultè cœpit cogere manus, vt amissa recuperaret, sicut paulò pòst dicemus. Vuormaciæ Cæsar secundo flumine Rheno Coloniam venit, inde domũ redit. Coloniẽsis episcopus, quia citatus erat, vt vbicunque Cæsar esset, eò veniret aut mitteret intra xxx. diem, etsi pro veteri Germaniæ

Decretum Augustanum. C D E

Brunsuic. ager Cæsari permissus

Brunsuic. proteruia.

maniæ

A maniæ consuetudine & Electorum priuilegio non tenebatur esse præstò Cæsari, 1545.
extra fines Imperij, tamen procuratorem eò misit qui se defenderet.

Ardebat tunc bellum Galliæ regis cum Anglo, & gerebatur res tam mari quàm terra, & arcem Galliæ rex in littore maris prope Boloniam nuper amissam ædificabat, vt commeatu illos intercluderet. Et ne quod impedimentum ei structuræ fieret, neue Britanni longios euagarentur, exercitum habebat in propinquo. Dolebat autem Protestantibus, hos reges ad eum modum inter se conflictari, qui tot annis pacem coluissent. Itaque, cùm id vtrique non ingratum fore cognoscerent, legatos de pace mittunt, in Galliam quidē, Christophorum Veninegerum, Ioannem Brunonem Nidepontanum, Ioannem Sturmium: in Angliam, B Ludouicum Bambacum, Ioannem Sleidanum. Hi cum Septembris die x. venissent Ambianum, de morte ducis Aureliani, qui pridie decesserat, cognoscunt. Is erat Cæsari futurus aut gener, aut affinis, vt suprà docuimus, & perpetuę amicitię veluti firmissimum quoddam vinculum. Sed ecce, quo ferè tempore nuptiæ erāt peragendæ, paucorum dierum morbo perit, circiter xxiij. annorum iuuenis.

Bellum Anglici & Gallo ad Boloniam.

Legati Protestā. ad Gallum & Anglum.

Ducis Aureliani mors.

In hoc ipso tempore, Henricus Brunsuicensis, instructus auro Gallico, sicut diximus, militum manus conducit, quàm potest occultissimè. Quæ cùm in agro Verdensi conuenissent, equites circiter mille quingenti, pedites ad octo millia. Roteburgum, agri Bremensis oppidum, petit, vt sui fratris archiepiscopi Bremēsis tormenta bellica suis coniungeret. Verùm id frustrà fuit. Bremensis enim se- C natus eò præmiserat, qui locum defenderent. Itaque facto itinere per agrum Luneburgensem, non sine maleficio, suam in prouinciam ingreditur, & Stembruccum arcem deditione capit, postea in agris multum damni dat, incensis ædificijs: & vicinis ciuitatibus, Brunsuico, Hanobriæ, Mindę, Bremę, Hamburgo denuntiat, vt sibi de iniurijs satisfaciāt, & à coniuratione Smalcaldica, sic enim vocabat, discedant. Sin autem, dira minatur, Aliæ quædam illius copię, circiter octingenti equites, & peditum millia tria, cùm Deckleburgio Comiti, socio Protestantiū incendijs atque rapinis multum damni dedissent, Visurgim flumen transmittunt & illi sese coniungunt: Itaque primariam suę ditionis arcem, Vuolfebutelum, obsidet, & passim in suam fidem iureiurando populum adigit. Interim Lantgrauius D mandatu sociorum, cogit in suis finibus ad septem hominum millia, & tria signa peditum, & equites circiter mille sexcentos, cum ea manu, & xxiij. tormentis Northemum proficiscitur. Eo venit ad ipsum Ernestus Brunsuicensis, Philippi filius, missus ab electore Saxoniæ cum equitibus mille, tribus millibus peditum, & sex millibus eorum, qui per ipsius fines & agrum erant collecti, cumq; tormētis xij. Venit etiam auxilio, Lantgrauij gener, Mauricius, adductis equitibus ad mille, & circiter quinque millibus peditum & tormentis aliquot. Ea re cognita, Brunsuicensis, arcis obsidione relicta, quam præsidiarij milites fortiter defendebant, aliò deflectit, & collecta, quam potuit, pecunia, militi iam dilabenti soluit, ac deinde progressus, prope Calfeldum castra facit, qui vicus à Lantgrauij castris E aberat milliare vnum. In hoc rerum statu, Ericus Brunsuicensis, eiusq; mater vidua, Ioannes Brandeburgicus, Henrici gener, & alij quidam intercedunt de pace. Lantgrauius autem atque Saxones nihil in eo sibi licere dicunt, nisi de sociorum voluntate. Mauricium igitur illi summittunt, & orant, vt Lantgrauio socero persuadeat. Gerit ille morem, & cùm in castra venisset, quod fuit Octobris die xxi. rem omnem exponit, & actionem sibi permitti petit. Lantgrauius autem eodem modo, sicut antè diximus, excusat. Postridie Brunsuicensis equitum cohortes aliquot proprius ad Northemum accedunt, & cum Lantgrauianis dimicant, sed repulsi tormentis, redeunt in castra. Sub vesperum eius diei, Mauricius iterum vrget Lantgrauium: & quia suam hanc operā Henrico illiusq; necessarijs promiserit, petit proponi conditiones, vt si recuset Henricus, cōmodè ipse possit

Henrici Brunsui. copia.

Lantgrauij expēditio in Brunsui.

Mauricius prō pace intercedit.

1545. posit ab actione recedere. Fert conditiones Lantgrauius, & eius quidem generis, vt dubium non esset, eas repudiatum iri. Mauricius ad eam rem legat Christophorum Eblebum, Comerstatum iureconsultum, qui ad illum referant. Interea nunciatur aduentare Brunsuicensis cum omnibus copiis, vt montem Lantgrauij castris vicinum occupet. Lantgrauius autem prior eò peruenit, & tribus equitũ turmis ac signis aliquot peditum relictis defensioni castrorum, exercitum omnẽ in eum montem perducit: non multò pôst cœptum est vtrinque leuibus prælijs decertari. Dum hæc geruntur, redeunt legati Mauriciani, nuntiant Henricum respondisse liberaliter, seq́ꝫ totum permittere Mauricio, neque deinceps velle religionẽ oppugnare. Commutatis vltrò citroq́ꝫ verbis, cùm Mauricius admodum instaret, Lantgrauius hanc vnam esse pacis rationem dicit, vt de religione caueat, in Mauricij potestatem sese dedat, prouinciam suam omnem ipsi tradat, & quod de belli sumptu, de damno dato, deq́ꝫ controuersia Goslariensi pronuntiatum à Mauricio fuerit, ratum habeat. Has conditiones vt ipse velut intercessor proponat, Mauricio Lantgrauius permittit, & si quidem eas ille recipiat, communicato prius cum Saxone, & vicinis ciuitatibus consilio, statuendum esse dicit. Cum his mandatis Mauricius iterum legatos mittit. Hi cùm rediissent, aiunt bonam esse spem, verùm in hoc strepitu militari, dum vtrinque res armis geritur nihil rectè posse fieri, & opus esse inducijs ad eam actionem. Iam nox suberat. Itaq́ꝫ fiunt induciæ, permittente Lantgrauio, in eum diem & in sequẽtis diei vesperum. Mauricius interim in colloquium cum Henrico venit, vt persuadeat: ille verò propositas conditiones omneis reijcit, & alias adfert longè diuersas ab illis & per colloquium, ad quosdam Mauricij consiliarios, Intra tertiam inquit, horam apparebit, vtrum Lantgrauius, an ego sim orbis dominus, vt ad Scipionem Hannibal dicebat: sed & pactas inducias Henricus violauit, facto impetu in pabulatores Lantgrauicos. Vbi ergo de conditionibus ab Henrico propositis Lantgrauius agnouit, actionem omnem abrumpit, & Mauricio de intercessione gratias agit. Octobris die xx. Henricus per suos consiliarios rursus tentat Mauricium, & vt idoneo loco inter vtraque castra conueniatur, petit: sed Lantgrauius abnuit. Itaq́ꝫ Mauricius quoque bellum Henrico denuntiat: quod facturum se, nisi de pace conuenire. ei prædixerat, Mullusio missis ad eum literis. Intempesta deinde nocte, Lãtgrauius octo cohortes equitũ, & peditum millia circiter duodecim cum tormentis, ductore Conrado Hanstæno præmittit: ipse cum reliquis copijs, cum Mauricio & Ernesto subsequitur. Albescente die primum agmen, ad aditum quendam, editiori loco positum, non longè ab Henrici castris peruenit: pôst etiam Lantgrauius cum reliquo exercitu. Hic acriter pugnatum est, & propter angustiam loci, quia solùm vna parte transiri poterat, anceps fuit aliquandiu dimicatio: sed in eo temporis vestigio, Lantgrauius emissis tormentis hostem repellit. Pôst, re deliberata, cùm iam alijs in locis per eum aditum esset patefacta via, Lantgrauius aliquam exercitus partem traducit, & maioribus tormentis in hostem eiaculatur. Ibi Brunsuicẽsis mittit præconem ad Mauricium, & colloquium petit. Lantgrauius autem nihil respondens, omnem prius exercitum traducit, & aciem instruit, & tormentis in illos fulminat. Tunc rursus ab Henrico veniunt internuntij duo, & idem flagitant. Ad eos Lantgrauius, Non est, inquit alia pacis conditio quàm vt Henricus eiusq́ꝫ natu maximus filius in potestatem meam sese dedant. Hoc si faciant, rectè habet: sin autem, experiar quid possim. Hoc illi renuntiate, & paucis decernite. Hic iterum Mauricius ad socerum, Exercitus, ait, est traductus omnis, quid autem spei de pace? tum ille. Volo, inquit, vt Henricus eiusq́ꝫ filius meæ potestati sese permittant: si recusent, prælio decernam. Eo dato responso. Mauricius Henricum adit & colloquitur. Lantgrauius autem nihilo secius bellũ administrat, emissis tormentis, & propius ad hostem accedit, & circiter quingentos

Velitationes inter Brunsuic. & Lantgra.

Brunsuic. minitat.

Pugna inter Brũsui. & Lantgr.

A B C D E

A gentos ab eo passus consistit, & Mauricio per Conradum Hanstænum nuntiat, non se posse quiescere, quòd metuat, ne per occasionem colloquij, Henricus euadat. Mauricius ait expectandum esse donec cum illo sit collocutus, & rogat, vt tantisper abstineat. Paulò pòst redit & Henricum, magna vi lachrymarum profusa, miseriam suam deplorare, & velle sese dedere cum filio, renuntiat, & ne verbis in eum sit asperior, orat. Vbi iam Henricus venit cum filio Carolo Victore, Lantgrauius, Quòd si tuæ potestatis, inquit, essem factus, non diu mihi lucis vsuram concederes. Ego verò tecum agam liberalius, quàm pro tuo merito. Quid autem in mentem tibi venit, quòd Cæsari non obtemperasti, repudiata sequestratione? nimirum hac via tibi tuisque rectè consuluisses. Ad hunc modum locutus, custodias vtrique ponit. Sed interim exercitus Lantgrauij propè manus conferebat cũ hoste, & nisi Lantgrauius atque Mauricius magna celeritate interuenissent, ingens fuisset edita strages. Henrici copiæ cogitabant vno agmine discedere, sed quia periculum erat, ne rursus per occasionem aliquid mouerent, Lantgrauius eos consequitur, & in planicie quadam deprehensos cogit, vt signis direptis fidem darent, intra sextum mensem non se militaturos in ipsum atque socios. Machinas deinde bellicas omneis ipsis adimit, ad xviij. cum omni instrumento, & progressus arcem Stembruccum recuperat, & populum in suam fidem rursus adigit, & gratias agere iubet Deo, pro victoria, & Ioannem Schamburgum, Ottonem Ritbergum, comites, quòd ei subministrassent auxilia, multat: inde, copijs dimissis, domum redit. In hoc tempore moritur Albertus cardinalis Moguntinus, ei succedit Sebastianus Husestenus: Magdeburgensem autem episcopatum adeptus est Ioannes Albertus patruelis, qui coadiutor ei fuerat attributus antea. De Mauricio fuit pòst dissipata fama, quasi captiosis & fraudulentis verbis Henricum in eas angustias perduxisset. Eo cognito, scriptum ille diuulgat, & quamobrem à Saxone atque Lantgrauio rogatus, deesse ipsis non potuerit, ostendit, & rem omnem ordine commemorat, & iniuriam sibi fieri demõstrat: & nihilo secius, vt ille liberetur, intercedit. Lutherus autem edito libello principes hortatur, ne captiuũ dimittant. Victoriam enim istam minimè cruentam diuinitus contigisse. His ferè diebus Gulielmus Furstembergius, cùm hucusque Lutetiæ captiuus fuisset, depensis aureorum millibus triginta, dimittitur, & per Belgium profectus, vbi Cæsari suum infortunium exposuit, domum redit. Cæsar, vt rationes circunspiciat, quibus damnum acceptum resarciri possit, hortatur, in eoque multam ei beneuolentiam promittit. Henrico Brunsuicensi, filioque capto, statim Cæsari rem omnem perscribunt Saxo atque Lantgrauius: & quoniã ille, contemptis omnibus edictis, nouo bello Germaniam turbasset, petunt, vt tum ipse, tum socij, propter violatã pacem publicam, proscribantur, iuxta formulam & sequestri conditiones iam antè pactas. Vltima deinde Octobris die, Cæsari Lantgrauius, Ritbergum oppugnans, denuò scribit, & superioris epistolæ facta mentione, cùm idem petijsset, profligato Brunsuicensi, captoque, sese varias literas & quidem grauissimis de rebus atque technis occultis, in castris illius reperisse, dicit, quæ satis ostendant, eum aliquid magni fuisse molitum aduersus ipsum aut Ferdinandum regem. Nam inter alias, epistolam vnam esse, qua princeps quidam elector ei rescribat, nõ se posse ijs conditionibus in eam societatem atque fœdus venire: sed sui magis esse officij, vt consilium eiusmodi patefaciat. Quòd nisi silentij fidem ei promisisset, omninò se facturum illud fuisse. Non interpellet ergò posthac, alioqui non fore tacitum. Hæc & id genus alia quædam esse in manibus. Quòd si iam sua interesse aliquid putet, licere, vt è suis familiaribus aliquem mittat. Ei se literas illas exhibiturum, & vt exemplum etiam ex archetypo describat, permissurum esse. Cæsar, qui tum Brugis erat, vrbe Flandriæ, Nouembris die sexta, Nicolaum Coricium ad Lantgrauium

Margin notes: 1545. — *Henricus dedit se cum filio.* — B — C — *Alberti Moguntini obitus.* — D — *Comes Gulielmus liberatur è carcere.* — *Lãtgrauij ad Cæsarem literæ.* — E — *Cæsar ad Lantgr.*

grauium mittit cum his mandatis, audire se quemadmodum Henricus Brunsuigius cum filio in ipsius potestatem venerit:& quanquam vellet eum sequestri cōditionem accepisse, tamen cùm in eum statum res deuenerit, existimare, non esse opus, vt illi violatæ pacis publicæ pœna iam irrogetur. Confidere etiam ipsum ita moderatè vsurum esse hac victoria, vt nemini sit ab eo vis vlla metuenda. Monere autem, vt pro veteri principum consuetudine, captiuos liberaliter ac honestè tractet, nec ad vllam iniquam aut ipsis indignam conditionem adigat, sed amicę vel legitimę disceptationi rem permittat. Qua quidem in re nihil sit ipse, pro suo munere atq; loco, prætermissurus. Et quia nullum sit ei vel socijs metuendū amplius periculum, petere vt copias dimittat pacemq; colat, & si quam habeat de vllo querimoniam, ob belli societatem aut subministratum auxilium, legibus experiatur. Se quidem in eo facturum quod æquum fuerit. Cùm ista Nouembris die xviij. Conricius exposuisset, Lantgrauius eodem die, Casselij respōdet, Quia Cæsaris Imperijq; mandata non vno modo Brunsuicensis violarit atq; socij, sperare se, futurum, vt Cæsar apertè demonstret, quàm grauiter molesteq; factum illud ferat. Inter socios illius primo loco esse Ottonem comitem Ritbergum, clientem ac beneficiarium suum, quem hoc nomine multarit. Esse quosdam etiam alios, in quos meritò vindicari possit. Verùm, vt Cæsar & omnes planè videant, quantopere sint à turbis ipse atq; socij alieni, non se quicquam in illos mouisse, ac militem exauthorasse. Quod cum ita sit, & quia necessariam defensionem susceperint, orare plurimùm, vt & Henricum Cæsar & socios proscribat. Nam etsi captus ille sit, tamen auxiliares nihilo secius esse plectendos, à quibus etiam nihil nisi hostile sit expectandum: captiuos haberi sic satis liberaliter. De cæteris ad Saxonem sociosq; relaturum. A B C

Legat. Angliæ & Galliæ regum.

Legati, quos suprà diximus in Galliam atq; Britanniam esse missos à Protestantibus, mandata quidem sua peragunt, sed eodem tempore Cæsar etiam pacificationi studebat, & Brugis diem constituit vtriusq; regis legatis. A Gallo missus eò fuit Claudius Annebaldus Amiralius, ab Anglo, Stephanus Vintoniensis episcopus. Verùm infecta re disceditur. Interim verò Protestantium legatorum opera factum fuit, vt ampliorem actionem ambo reges minimè recusarent. Itaq; legatos mittunt, Gallus quidem, Ardeam, Anglus verò, Caletum & Guinam. Hi medijs in campis, æquo ferè spatio, inter vtrunq; oppidum, Nouembris die xxvi. sub tabernaculis conueniunt. Et cùm à legatis Protestantium essent pacis propositæ quædam rationes, diu multumq; rem inter se disceptant. Galli Boloniæ restitutionem, & vt Scoti comprehenderentur, imprimis vrgebant. Id autem Angli planè recusabant. Internuncijs deinde atq; literis res agebatur apud vtrunque regem. Sed post multam actionem nihil effectum fuit. Itaq; Ianuarij die vi. regum atq; Protestantium legati discedunt, domumq; reuertuntur. Postridie annonam Galli inferebant in arcem, quam in littore maris rex ædificarat, vt suprà diximus. Id cùm Angli prohibere vellent, dimicatum est, ac multis vtrinq; desideratis illata fuit alimonia. Cùm essent in Anglia hi, quos dixi, Protestantium legati, Rex per occasionem colloquij dicebat, imminere ipsis longè grauissimum bellum: id sibi certò constare. Monebat etiam, vt ad suos perscriberent. Ex ipsius autem consiliarijs quidam præcipuæ tunc authoritatis, alteri legato pòst idem explicabat, nominatis aliquot excursoribus & emissarijs, quorum id opera potissimum fieret. Quòd etiam cum Galliæ rege pacem anno superiori Cæsar fecisset, molestè rex ferre videbatur, eoq; magis, quòd illius impulsu bellum se fecisse diceret Galliæ, propter societatem Turcicam. D E

Pacis tractatio inter Gall. & Anglum.

1546.

Angliæ rex periculi Protestantiū admonet.

Ianuario mense conuentus erat Protestantium Frācofurti. Deliberatum ibi fuit de concilio Tridentino, de prorogando fœdere, de sumptibus belli Brunsuicensis,

A censis, de non deserendo Coloniensi, de solicitando Cæsare in comitijs, vt pacem religioni det, & Cameram rectè constituat. Hoc in conuentu archiepiscopi Coloniensis Legati queruntur de iniurijs cleri, deq; mandatis & citationibus tum Cæsaris tum Pontificis. 1546.

Interea Palatinus elector instituit passim Ecclesiæ ministros & Euangelij doctores, integram quoq; cœnam Domini & coniugium sacerdotum permittit, & x. die Ianuarij, loco Missæ pontificiæ, peractum fuit in primario templo Hedelbergæ sacrum, lingua populari. Protestantes igitur, missa legatione, gratulantur ei, & gratias agunt, quòd Coloniensis archiepiscopi legatis liberaliter responderit. Hortantur etiam vt pergat, & Augustanæ confessionis doctrinam profiteatur, & in proximis Ratisbonæ comitijs operam det, vt pax & ius constituantur. Adhæc ille, Pacis perpetuò se fuisse studiosum, & fore etiam, quoad vixerit. De Coloniensi dolere sibi plurimùm, quòd ad hunc modum exagitetur, in hac præsertim ætate. Cùm igitur ipsi mittent ad Cæsarem & ad clerum atq; senatum Coloniensem, deprecandi causa, se quoq; suos vnà missurum. In religione se multis nunc annis conciliationem aliquam sperasse: quia verò differri periculosè rem videat, neq; spes magna subsit, non se potuisse populi sui votum & expectationem remorari diutius. Itaq; doctrinæ, & rituum instituisse emendationem, quam & vrgere deinceps cogitet, & profiteri palàm. Ad xvij. Ianuarij diem, Vesaliæ conueniebant Electorū legati, eorum, qui Rhenani dicuntur. Hi sunt, Moguntinus, Coloniensis, Treuericus, Palatinus. Nam eorum ditiones ad Rhenum pertingūt. Palatinus vrgebat hic Moguntinum & Treuirensem, vt vnà secum, & cum Brādeburgico, missis legatis, intercederent pro Coloniensi. Sed illi, quod offensionē metuerent, recusabant.

Palatinus Ecclesias instituit.

B

C

Hoc tempore cœpit spargi rumor Cæsarem occultè moliri bellum. Lantgrauius igitur datis ad Granuellanum literis, Ianuarij die xxiiij. non ex Germania tantùm, sed ex Italia quoq; nuntiari dicit, alijsq; locis, Cæsarem atq; Pontificem parare bellum in Lutheranos, & velle tueri concilium, & primo Vere facturos initium: & fore, vt in Coloniensem archiepiscopum, ex inferiori Germania, in Saxoniam autem ex Bohemia, & in superiorem Germaniam ab Italia fiat impetus. Habiturum quoq; Cæsarem ad decem millia peditum, & equitum cohortes aliquot custodiæ loco, qui Ratisbonam ipsum deducant. Hunc rumorem non vulgò tantùm spargi, sed ab ipsis quoq; tribunis & centurionibus ac belli ducibus, quorum nonnulli iactent, à Cæsare sibi iam esse numeratam pecuniam. Cùm autē Galliæ regem Cæsar habeat pacatum, inducias quoq; sit pactus cum Turca sicut pleriq; confirment, mirū videri multis, in quem vsum copias conducat. Sibi quidem atq; socijs, dum ad pacificationem, primùm Noribergę factam, postea Ratisbonæ, Spiræ, & alijs in locis confirmatam respiciunt, non facilè posse persuaderi, vt id credant esse verū: præsertim, cùm & Cæsari & Ferdinando regi contra Turcam & alios etiam hostes bonam operam nauarint. Veruntamen hęc ipsi voluisse familiariter explicare, quæ crebris literis atq; nuntijs ad se sociosq; perferantur. Posse enim fieri, vt ad Cæsarem, de se socijsq; consimilia dicantur à maleuolis, quę causam diffidentiæ motumq; suscitent, & vtrisq; sumptum augeant. Non dubitare autem, quin sibi sit ad ea responsurus. Et quia pacis consiliarius adhuc quidē fuit, orare, vt deinceps quoq; Cęsarem eò flectat. Granuellanus ad hæc Februarij die vij. rescribit, Cæsarem, neq; pactum vllum habere cum Pontifice, neq; militē conscribere, nec vlli duci pecuniam numerasse. Quanquam si manum aliquam militum cogeret, nō id cuiquam debere videri mirum in hoc tempore, tamq; dubio rerum statu, quando vicini circùm reges atq; principes copias conscribunt. Quis enim hoc in illo reprehendat, si det operam, ne quid prouinciæ suæ detrimenti

Fama belli in Protestantes.

D

E

Granuellani ad Lantg. responsio.

 menti

1546. menti accipiant? Mirari verò se tã impudentes homines reperiri, qui talia de Cæsare spargant, cuius animus quàm sit pacis & otij cupidus, nemini non perspectũ esse posit. Ipsum adeò scire, quantopere semper elaborauerit, vt firma pace frueretur Germania. Hoc etiam nunc ipsius esse voluntatis atq; propositi, eaq; de causa colloquium esse Ratisbonæ institutum: illud de decem millib. peditum, quos Ratisbonam sit adducturus ad comitia, nimis esse vanum. Quanquam si faceret, neq; exemplo carere, quòd Augustam Vindelicorum olim ita venerit, nec etiam ratione, quandoquidem ad ipsum varia de rebus atq; statu Germaniæ nuncientur. Sed esse falsum rumorem: iam enim Cæsarem esse paratum ad iter in Germaniam, & minimo cum comitatu proficisci, quòd existimet, animum suum esse perspectum omnibus, & fore, vt nemo causam ipsi det, cur secus faciat. Archiepiscopum Coloniensem ipsum esse testem, quàm benignè Cæsar & clementer egerit, quàm amanter ipsum in viam reuocarit. Licet enim grauiter sit accusatus, nihil tamen Cęsarē in ipsum statuisse, quãtum quidem salua licuit existimatione. Nuper etiam per Nauium admonuisse, vt desistat, & comitij Ratisbonẽsis decretum expectet. Nam certè nec æquum esse illius institutum, neq; Cæsarem decere, vt hæc in eo ferat, de quibus ipsum humanissimè iam commonefecerit. Se quidem vniuersæ reipublicæ, sed imprimis Germaniæ, salua & prospera omnia precari. A B

Sub exitum Ianuarij mensis, Francofurti conueniunt Lantgrauius & Palatinus elector Fridericus. Augustam, multis ex locis, de Cæsaris & Pontificis apparatu bellico certiores facti, Sebastianum Schertelinum, hominem militarem & ipsis addictũ, miserant ad Palatinum atq; Lantgrauium, qui de his rebus ipsos arcanè doceret. Is igitur, cùm vtrunq; separatim conuenisset, effecit, vt deliberandi causa huc venirent ambo: & Palatinus quidem, Ottone Henrico patruele comitatus. Paucis diebus pòst, veniunt etiam eò legati Protestantium ex Gallia & Britannia, & Lantgrauio socijsq; legationem renunciant. Postridie qui fuit iiij. Februarij dies, Lantgrauius discedit, & ad Archiepiscopum Moguntinũ, nuper creatum, qui milliare vnum illinc aberat, proficiscitur, & inter alia rogat, vt in comitio Ratisbonensi consilia sua referat ad Germaniæ tranquillitatem. Non multò pòst dimittitur Francofurti conuentus, & facto decreto, Protestantes, missis legatis ad Cæsarem & ad clerum Coloniensem, intercedunt pro Archiepiscopo. Saxonię dux Mauricius, etsi non erat eius fœderis, legatum habebat Francofurti, Christophorum Carlebicium, ex nobilitate virum egregiè doctum, qui dimisso conuentu, statim ad Cæsarem proficiscitur. Erat tum in Geldria Cæsar, ad eumq; delatum antea fuerat, quasi Smalcaldici aduersus ipsum Francofurti cõiurassent: neq; deerant, qui, sicut dici solet, oleum adderent camino, & hos ordinum principumq; conuentus ad ipsius contemptum pertinere dicerent. Nauius à Cæsare missus fuit ad Coloniensem episcopum, vti dictum est: inde ad Moguntinum atque Palatinum venit, & in itinere cum Renardo comite Solmensi, homine militari & industrio, fortè loquitur de præsenti rerum statu, déque rebus ad Cæsarem delatis. Et cùm Solmensis inuicem diceret, cuiusmodi de Cæsare fama per Germaniam spargeretur, ille pernegat, neq; Cæsari vnquam in mentem venisse dicit. Sic enim esse pacis amantem, vt etiam suis postpositis rebus, ad Imperij conuentum iam sit iturus, neq; se dubitare, quòd si Lantgrauius ad ipsum veniat, quin amicè tractetur, & omninò videri sibi cõsultum, vt veniat. Sic enim fore, quia fortè Ratisbonam non sit iturus, vt se suosq; purget, & de Cæsaris animo coràm cognoscat, & de republica sermonem conferat. Futurum etiam, vt omnis & suspitio tollatur & diffidentia, quæ nata sit ex delationibus vtrinq;: quòd si colloquium expetat, rectè facturum, si paucis comitatus, bona fide veniat, & hoc ipso declaret, quantùm Cæsari tribuat atque fidat. Vbi Lantgrauius hæc è Solmensi C D E

Seb. Schertelinus.

Protest. coniurationis insimulati.

cognouit,

A cognouit, vigesimo Februarij die dat literas ad Nauium, & auertendæ suspitionis causa quid Francofurti sit actum, partim exponit, deinde famam dicit excitatam fuisse de Cæsare, quasi bellum pararet, & inter alios duces Alberto Marchioni Brandeburgico mandarit, vt circiter equites mille conducat, Solmensem autem, ipsius relatu, confirmare, vanum esse rumorem hunc: & quia Granuellanus etiam idem scribat, ipsis habiturum se potius fidem, quàm ijs, quæ vulgò dissemi- nentur. Etenim se sociosque sperare, futurum vt à pactis & à decreto Spirensi Cæsar minimè recedat, præsertim cùm causa, quamobrem aliter faciat, nulla subsit. Ad colloquium quod attinet, de quo Solmensis etiam ipsius verbis dixerit, non B se recusare, sed cum socijs rem esse prius communicandam, è quibus etiam nonnullos adesse velit, perpaucos tamen. Antè diximus, quomodo Cæsar colloquiũ doctorum instituerit Ratisbonæ, & sub initium Decembris omneis adesse iusserit: diem autem hunc pòst in Idus Decembris prorogauit. A Cæsare missi venerunt Petrus Maluenda, Hispanus, Eberardus Billicus carmelita, Ioannes Hofmesterus, Augustinensis, Ioannes Coclęus, theologi: Georgius Loxanus, Caspar Caltentalus, Georgius Ilsingerus, Bartholomæus Latomus, auditores. Quorum Cæsar auxerat numerum: nam antea bini tantùm erant designati, sicut diximus. A Protestantibus venerunt, Bucerus, Brẽtius, Georgius Maior, Erardus Schnepfius, theologi: Volratus comes Vualdeccus, Balthasar Gultlingus, Laurentius C Zochus iureconsultus, Georgius Vuolchæmerus, auditores. Ambrosius Pelargus Dominicanus aderat pontificijs extra ordinem, Ioannes Pistorius autem & Martinus Frechtus & Vitus Theodorus, Protestantibus. Ad Calendas Ianuarij venit alter colloquij præses, à Cæsare constitutus, Mauricius Episcopus Eiltetẽsis, & aliquot pòst diebus, Fridericus comes Furstembergius collega. xxviij. demum Ianuarij die fit initium, & præsides nonnulla præfati de suis personis, de onere sibi imposito, deque mora, Theologos hortãtur, vt in re tam graui, tamque sancta, nihil affectibus tribuant, sed agant syncerè, Deumque vereantur, & concordiam spectent. Suam deinde pollicentur operam, fidem & æquitatem. Postea recitant Cæsaris esse mandatum, vt Protestantium Augustæ quondam exhibita cõ- D fessio, tractetur hoc in colloquio, tribus primis omissis dogmatis, de Trinitate, de verbi incarnatione, de peccato originis. Nam illa duo nõ habere controuersiã. Hoc verò postremum iam antè satis esse disceptatum. Reliqua verò doctrinæ capita tractentur ordinè, de iustificatione, de remissione peccatorum, de legis impletione, de fide, de bonis operibus, de merito, de sacramentis, de purgatorio, de suffragijs mortuorum, de veneratione & inuocatione Diuorum, de reliquijs, de statuis, de votis monasticis, de cœlibatu sacerdotum, de delectu ciborum, de ferijs, de traditionib. Ecclesiasticis, de Ecclesia, de potestate clauium, de ordine hierarchico, de Romani pontificis, episcoporum & conciliorum authoritate. His rebus expositis, Protestantes, qui viderent quibuscum aduersarijs essent commissi, E collocutionem omnem & acta describi petunt à tabellionibus, vt Cęsar atque principes rem totam, & cuiusque partis argumenta & probationes intelligant. Præsides contrà, nimis id fore prolixum, & satis esse, modò capita rerum annotentur pręcipua. Deinde, nihil eorum quæ agerentur efferendum esse dicunt, & tempus antemeridianũ colloquio designant. A multa disceptatiõe conuenit, vt vtrinque bini sermonẽ omnem scripto mandent, vt acta reponantur in cistam, nec vlli cõmunicentur, nisi reliquis præsentib. & silentio tegantur. Hęc ita pręsides permittunt modò Cæsari placeat, à quo nullum eius rei mandatum habere se dicebant. Protestantes etiam eadem conditione recipiunt, sic tamen, vt ad suos principes renuntiare sibi liceat, quæ scire ipsorum intersit, & quæ sibi perscribi illi postularint. Eo cõstituto, Petrus Maluenda, theologus Parisiensis, incipit, & die quinto

g iij Februarij

1546. *Lãtgrauij ad Nauium literæ.*

Colloquium doctorũ Ratisbonæ.

1546. Februarij mensis multa præfatus in laudem Cæsaris, doctrinæ caput quod est de iustificatione, prolixè admodum & more scholastico tractat. Bucerus autem interpellans dicebat id esse contra colloquij legem, & Cæsaris præscriptum. In medio positam esse doctrinę ipsorum confessionem Augustanam: sumat ex eo libro caput de iustificatione, & si quid habeat, ordine refutet aut obijciat. Ille nihilominus pergit, & ita concludit, vt & libero arbitrio plurimum tribueret, & non fide tantùm, sed & spe & charitate quoque diceret hominem iustificari. Postridie Bucerus ante annum quintum in colloquio Ratisbonę, dogma de iustificatione conciliatum fuisse demonstrat, & quid Cęsar, quid reliqui principes ac ordines de eo tum statuerint, exponit, & hoc ipsum in acta referri petit. Deinde secutus ordinem à Cęsare pręscriptum, idem dogma repetit, & in quatuor capita diuidit, Hominem non iustificari coram Deo suis operibus aut meritis, gratis verò iustificari propter Christum, per fidem, cùm & in gratiam se recipi, & peccata propter Christum sibi remitti credit: Christum sua morte pro peccatis nostris satisfecisse. Deum imputare fidem pro iustitia. Hęc Scripturę testimonijs confirmat & explicat, & quid sibi cum Maluenda conueniat, quid minus, ostendit, & illius argumenta refellit. Maluendę successit carmelita Billicus, & cùm alia quędam à Bucero dicta, tum illud de iustificatione refutat, & conciliatum aliquando fuisse negat. Decimo tertio Februarij die, Maluenda Bucero respondet, & hæc tria concludit, Opera disponere ac præparare ad iustificationem: charitatem esse formam iustitiæ: iustificatorum opera consummare iustificationem, & mereri vitam ęternam. Cùm de his rebus ageretur, ecce, decimo quinto Februarij die Cæsaris adferuntur literæ. Iis mandat, vt inter præsides recipiatur Iulius Pflugius, Episcopus Nũburgicus, vt ne collocutorum & auditorum numerus augeatur extraordinarijs, vt non alij, quàm quos præsides delegissent, tabelliones, acta describant, vt omnes iureiurando silentium promittant, nec vlli mortalium aliquid enuntient de rebus colloquij, prius quàm ad Cæsarem & Ordines Imperij relatum sit: vt ea de quibus conuenit, subscribantur ab vtrisque: controuersa verò, paucissimis verbis, & summis tantùm sententijs vtriusque partis recitatis annotentur, & tabellionibus tradita seruentur. His ita commemoratis, Protestantes deliberandi spacium postulant, & altera die Martij, dato responso, de tertio præside non sibi displicere dicunt, modò sui principes etiam probent: deinde, sua responsa nondum absoluta, sibi licere prosequi, & illud de conciliatione Ratisbonensi superiori, in commentarios referri, & Ioannem Pistorium pro tabellione manere, & non multas quæstiones, inter disputandum, vno tempore confundi, sed aliam post aliam ordine tractari petunt. Illud autem de silentio tam arcto non se posse præstare dicunt, quod in mandatis habeant, vt suos de statu colloquij subinde certiores faciant. Hisce de rebus diu multumque disceptatum fuit, cùm & Cæsaris mandata sibi sequenda præsides, & à suorum principum iussis non se posse discedere, Protestantes inuicem dicerent. Itaque præsides quid illi peterent, ad Cæsarem tandem perscribunt. Interim verò Saxoniæ dux, qui conditiones colloquij non probaret, postquam de illis accepit, reuocat suos, vt rem omnem cognoscat. Illis ergò discedentibus, Bucerus etiam, vt acta Lantgrauio referret, die xx. Martij mensis abit. Tulerunt hoc impatienter admodum præsides, & cùm antea præsentes monuissent, vti manerent, iam nonnullis profectis, reliquos qui supererant, per epistolam, vt Cæsaris rescriptum expectent, grauissimis verbis hortantur. Sed hi, quoniã collegę pręcipui discesserint, non esse quòd maneant, & si continuandum sit colloquiũ, non se defuturos in posterũ esse docent. Põtificij pòst, editis libellis, acerbè criminantur eos, hanc ob causam: verùm ijs copiosè postea Bucerus respõdet, & simul, quicquid de iustificatione hominis dici potest, amplissimè tractat.

Maluenda tractat caput de iustificatione.
Buceri responsio.
Pflugius inter præsides admissus
Colloquium dissoluitur.

Prote-

A Protestantibus, deprecandi causa pro archiepiscopo Coloniensi missis ad Cæsarem adiunxerant se Palatini principis & Brandeburgensis electoris legati. Petitionis hęc erat summa, vt ad cęteras religionis causas, hanc etiam Cęsar referat, & institutam à clero actionem rescindat. Etenim, si qua vis ei fiat, non se posse illum negligere, significabant. Cùm xxvi. die Feb. Cæsar eos audisset Traiecti, per Nauium altera die Martij respondet, Omnem se beneuolentiam ad hoc vsq; tempus illi declarasse, & corā, deinde per legatos etiam admonuisse, vt erga clerum et reliquos ordines archiepiscopatus commodè sese gereret ac tolerabiliter. Hoc enim alioquin ipsius esse officij. Sed illum, etsi spem magnam faceret, ac liberaliter promitteret, his omnibus neglectis, ita rem gessisse violenter, vt & totius prouinciæ tuendę, & suæ etiam existimationis retinēdę causa, necessariò sibi fuerit adhibendum remediū, lene quidem illud atq; legitimum, quo nō sit vsus etiam, nisi tunc, cùm frustrà consumptis omnibus alijs consilijs, ille ne ad futurum quidem proximè conuentum vsq; Ratisbonensem differre vellet, sed suis posthabitis mādatis, contemptim pergeret, fretus appellatione quadā friuola, quę neq; sit à quoquam admissa, neque locum vllum habere posit. Etenim si huius adminiculo velit vti, ęquum esse, vt interea quiescat, & suam atq; ordinū Imperij cognitionē expectet. Cùm autem id facere recusarit, occurrēdum fuisse, & cur ita fecerit, causas habere se graues atq; iustas: & si rem omnem sciant, nō dubitare, quin idem sentiant, præsertim, cùm ipsis constet, quàm leniter atq; mansuetè semper egerit in communibus Imperij causis, & quanta sua interuenerit pro republica solicitudo. Veruntamen, boni sese cōsulere legationem hanc, quòd ad pacē atq; conciliationē religionis eam pertinere putet. Itaq; si desistat archiepiscopus, et suis pareat mādatis, nō esse q; in se quisquā requirat, & proximis comitijs vsurum in eo se principū & ordinum consilio. Petere autē vt principes eò veniant, omni remota excusatione. Se quoq; iam ad iter esse paratū, et licet impediatur valetudine, tamē vt finis aliquando controuersię fiat, nullū recusare laborē atq; molestiam. Per hos ferè dies mortem obijt Alfonsus Daualus, Cęsaris per Insubriā pręfectus, in eiusq; locum succedit Ferdinandus Gonzaga, Mantuanus, qui Siciliæ prorex antea fuerat.

1546. *Legati ad Cęsarē pro Coloniensi.*

Gonzaga Insubriæ præfectus.

D Concilium suprà diximus ad Idus Martias anni superioris indictum fuisse, Tridenti. Legatos eò Pontifex misit Ioannem Mariam Montanum, Marcellum Ceruinum, Reginaldum Polum Britannum, cardinales. Venit etiam eò, sed non ad constitutum diem, missus à Cæsare, Iacobus Mendoza, Hispanus: & cùm in laudem Cæsaris, deq; illius erga concilium & ecclesiam Romanam præclara voluntate multa dixisset, absentiam illius excusat, & operam suam atque studium ipsius nomine profitetur: & quòd ab Hispanijs nondum venerint episcopi, quos Cęsar euocarit, itineris tum interuallo tum difficultati tribuendum esse dicit. Fuit hoc durante comitio Vuormaciensi, de quo diximus. Legati cardinales ad hæc respondent, Etsi de pietate Cæsaris nunquam dubitarint, pergratam sibi fuisse tamen ipsius orationem: & cum Pontifex, verus Christi vicarius, & Apostolorum principis Petri successor, communicata re cum Cæsare, concilium hoc indixerit, sanandæ causa reipublicæ, Germaniæ præsertim, sperare se, Cæsarem daturū operam, ne quid Vuormaciæ statuatur de religione, sed vt ad concilium omnia referantur. Hoc enim ad ipsius gloriam & conscientiæ quoq; tranquillitatem imprimis pertinere. Si verò secus fiat, non Ecclesiæ modò consuetudinem vetustam, sed ius quoq; diuinum & humanum violari. Pessimum etiam exemplum introduci, & concilij dignitatem conuelli totam. Quod ad ipsum pertineat, gratam eius esse præsentiam atque personam. Cùm ergo serius pleriq; venirent, nihil eo fuit actum anno, nisi quòd mense Decembri, quem vulgò dicunt Aduentum, eò quòd Christi diem natalem antecedit, monachi quidam orationes habebant ad

Legati Pontificis in concilio Tridentino.

1546. patres, vt fieri consueuit. Pontifex etiam euulgato diplomate, bullam vocant indulgentiarum ad Idus Decembris, eam huius esse temporis calamitatem dicit, propter inundantes hæreses, vt quantumuis etiam operæ, laboris atque solicitudinis pro republica sumat, vix tamen sibi satisfaciat ipse. Concilium ergo se denuntiasse, vt Ecclesiæ vulnera sanentur, ab impijs hæreticis inflicta. Quia verò salus omnium in eo posita sit, deinde, vt concilij patres, aliorum precibus adiuti, Deo sint commendatiores, hortatur in vniuersum omnes, vt è vestigio sese comparent ad pœnitentiam, delicta sua Sacerdoti confiteantur, ternis per hebdomadam diebus ieiunio corpus macerent, & ijsdem diebus adsint sacris supplicationibus, aut si per valetudinem non possint, in pauperes aliquid erogent, tenuiores autem precationem Dominicam subinde recitent, ac deinde cœnam Domini percipiant. Obtemperantibus peccatorum veniam ac remissionem largitur, & episcopis omnibus, vt hæc populo denuntient, mandat. Septima deinde Ianuarij die, huius anni, cùm auctior esset episcoporum numerus, fit initium concilij. Cumque in primarium templum venissent omnes, peracto sacro, legati cardinales, quos diximus, orationem habent de scripto ad patres, & tribus de causis agi concilium dicunt, vt hæreses extirpentur, vt Ecclesiæ disciplina restituatur, vt pax recuperetur. Præsentis autem calamitatis culpam in ordinem Ecclesiasticum debere transferri dicunt. Neminem enim esse qui suum faciat officium, & qui agrum Domini colat. Itaque natas esse hæreses, tanquam vepres: ac licet nullam ipsi hæresim excitarint, tamen, quòd non excoluerint agrum, quòd non semina iecerint, quòd enascentem zizaniam non euulserint, in eadem esse culpa circumspiciant ipsi, & suam quisque conscientiam consulat, an munus suum fecerit. Certè, quòd proiecta sit omnis Ecclesiæ disciplina, totum ipsis tribui oportere. Tertium malum esse, bellum. Hanc verò plagam à Deo suscitari & immitti propter neglectam religionem & disciplinam. Armis autem affligi rempublicam & Ecclesiam, non modò Turcicis & externis, verumetiam ciuilibus atque domesticis, dum vel ipsi reges belligerantur, vel illi, qui ab obedientia suorum pastorum defecerunt, ordinem omnem perturbant, & Ecclesiæ bona diripiunt. His autem malis occasionem sese dedisse, quando per auariciam & ambitionem, pessima vitæ exempla introduxerunt. Iustum igitur esse Dei iudicium, qui nunc ipsos ad hunc modum verberet: sed tamen multò mitiorem esse pœnam, quàm pro merito suo. Beatos quidem esse, qui propter iustitiam patiuntur: se verò nihil eiusmodi posse prædicare, qui multò sint digni grauiori vindicta. Suum ergo quisque delictum agnoscant, & iram Dei mitigare studeant. Nisi enim agnoscant, emendationi nullum esse locum, & frustrà concilium haberi, frustrà quoque sancti Spiritus gratiam implorari. Magnum videlicet esse Dei beneficium, quòd occasionem dedit inchoandi concilij, quo, sicut olim Hierosolyma, post diuturnam captiuitatem, sic Ecclesia, post longum & vehemens naufragium, in portum delata, restauretur. Esdram, Nehemiam, cæterosque duces, vbi domum reuertissent, grauiter admonuisse populũ Israeliticum, vt sua suorumque maiorum peccata professi, misericordiam Dei solicitarent. Hoc etiam ipsis imitandum esse exemplum. Extitisse tum temporis, qui restaurantes Hierosolymam Iudæos impedirent ac deriderent. Hac etiam ætate non defuturos, qui conentur idem, atque faciant. Sed constanter esse pergendum fiducia Christi, cuius mandatum & opus hîc agant. Et quia iudicis personam sustineant, prouidendum esse, ne quid dent affectibus, verùm, vt ab ira, odio, amicitia vacui sint, nec in vllius hominis gratiam aliquid decernant, nullius etiam auribus atque cupiditati seruiant, sed soli Deo gloriam omnem ascribant. Omnes enim ordines à via deflexisse, nec esse quenquam ex omnibus, qui rectè faciat. Deum ipsum & Angelos

Monachi declamatores.

Bulla indulgentiarum.

Legatorum Pontificis oratio.

Initium concilij Tridentini.

Esdræ & Nehemiæ admonitio.

A Angelos intueri hunc cœtum, nec vllius cogitationem occultam esse posse. Agant ergò syncerè, & qui sunt à regibus atque principibus missi Episcopi, mandata quidem illorum procurent, sed tamen Deum imprimis reuereantur, nec odio vel fauori quicquam tribuant. Cùm enim pacis causa cōuentum sit, omnem oportere contentionem atque factionem abesse procul. Post hanc orationem recitatur decretum synodi, per Ioannem Fonsecam, episcopum Castrimarinum, Hispanum. Eò monentur omnes Christiani nominis vt vitam emendent, Deum metuant, sæpe confiteantur delicta, frequenter adeant templa diuorum, & de pace publica Deum orent: episcopi autem & reliqua sacerdotes intenti sint B precibus, & saltem septimo quoque die, qui Domino sacratus est, Missam peragant, & preces effundant pro Pontifice, pro Cæsare, totaq; republica, ieiunent etiam, & egenis benefaciant: in primario templo sacrum fiat singulis hebdomadis, die Iouis, in honorem sancti Spiritus, & sacrificij tempore sint omnes in Sacerdotem intenti, & à confabulationibus abstineant: sobriè quoque viuant episcopi, neque luxum vllum mensis adhibeant, & sermones omneis otiosos, atq; leues defugiant, & ad eandem disciplinam suos assuefaciant, vt & sermone & vestitu & omni actione præ se ferant honestatem. Et quia synodus hoc potissimùm spectet, vt depulsis errorum tenebris & hæresum, quæ tot annos iam terris incubuerunt, veritatis lumen effulgeat, monentur omnes, docti cumprimis, C vt diligenter secum ipsi considerent, qua potissimùm via possit istud confici: in dicendis autem sententijs decretum concilij Toletani sequantur: agant modestè, non clamosè, non sint contentiosi nec obstinati, sed suauiter omnia & sedatè pronuntient. Alter consessus fuit die iiij. Februarij mensis. Nihil hîc actum est, nisi quòd simbolum fidei profitentur, et tertio cōsessui dies dicitur, ad octauum Aprilis diem. Nam plures aduentare, & esse iam in via dicebantur. Eos ergo putabant expectandos, vt tantò maior esset decretorum authoritas.

1546.

Decretum synodi Tridentinæ.

Secundus consessus synodi.

Dum hæc tridenti geruntur, Lutherus ad Comites Mansfeldios proficiscitur, vocatus ab ijs, componendi causa dissidij, quod inter ipsos erat de finibus & hæreditate. Non solebat ille quidem eiusmodi negotia tractare, & per omnem D vitam suis tantùm studijs vacauerat: sed quia natus erat Islebij, quod est Mansfeldiorum ditionis oppidum, non potuit hunc laborem & operam illis atq; patriæ non præstare. Prius quàm Islebium perueniret, quod erat sub exitum Ianuarij, valetudine vtebatur tenuiori, sed tamen & causam agebat, propter quam erat vocatus, et aliquoties in templo docebat, percepta quoq; cœna Domini. Decimo septimo verò Februarij die cœpit ægrotare grauius ex pectore. Erant cum eo filij tres, Ioannes, Martinus, Paulus, & alij quidam familiares. In his etiam Iustus Ionas, Hallensis Ecclesiæ minister: & quanquam erat imbecillior, prandit tamen cum reliquis atq; cœnauit. Inter cœnandum varijs de rebus locutus, hoc etiam inter alia rogabat, Num in illa sempiterna vita simus alter alterum recognituri? E Cumq; illi auerēt ex ipso scire, Quid, inquit, accidit Adamo? Nunquam ille viderat Euam, sed cùm eam formaret Deus, altissima quiete sopitus dormiebat. Expergefactus autem, cùm illam videret, non rogat quæ sit, aut vnde veniat, sed carnem esse de sua carne dicit, & os de suis ossibus. Qui verò sciebat istud? nimirum Spiritu sancto plenus, & vera Dei cognitione præditus, ita pronūtiabat. Ad eundem modum, nos etiam in altera vita renouabimur per Christum, & parētes, vxores, liberos, et quicquid est, multò perfectius agnoscemus, quàm tunc Euam Adamus cognouit. A cœna, cùm diuertisset precādi causa, sicuti consueuit, cœpit augeri dolor pectoris. Ibi monitu quorundam vsus est cornu monocerotis ex vino, pòst in minori lectulo hypocausti per vnam & alterā horam suauiter dormit. Cùm euigilasset, in cubiculum ingreditur, et ad quietem iterum sese componit, et

Lutherus pacificator delectus.

Lutherus ægrotat.

An in altera vita futura sit mutua cognitio.

1546. salutatis amicis qui aderant, Orate, inquit, Deum, vt Euangelij doctrinam nobis conseruet. Pontifex enim & concilium Tridentinum dira moliuntur. Hæc vbi dixit, facto silentio dormit aliquandiu, sed vrgente vi morbi post mediam noctem excitatus queritur de pectoris angustia, & præsentiens iam instare vitæ finem, his omnino verbis Deum implorat: Pater mi cælestis, Deus, Pater Domini nostri Iesu Christi, Deus omnis consolationis, ago tibi gratias, quòd Filium tuum Iesum Christum mihi reuelasti: cui credidi, quem sum professus, quem amaui, quem celebraui, quem Pontifex Romanus & reliqua impiorum turba persequitur & afficit contumelia. Rogo te mi Domine Iesu Christe, suscipe animulam meam. Mi Pater cælestis, etiamsi diuellor ex hac vita, licet corpus hoc mihi sit iam deponendum, certò tamen scio, me tecum esse permansurum in sempiternum, neque posse me tuis ex manibus, à quoquam auelli. Non multò pòst eam precationem, vbi spiritum suum in manus Dei semel & iterum commendasset, tanquam dormiturus, paulatim è vita decedit, nullo cum corporis qui quidem animaduerti posset, cruciatu. Sic ergo mortuus est in patria sua, quàm à multis annis non viderat, Februarij die xviij. maximo cùm gemitu plurimorum. Mansfeldij quidem cupiebant illum suis in finibus, quòd illinc originem haberet, sepeliri: sed iussu principis Electoris, Vuittembergam honorificè delatus, quinto pòst die reconditur. Erat annorum circiter lxiij. Natus enim fuit anno salutis M. CCCC. LXXXIII. Nouembris die x. parentibus honestis atque laudatis, Ioanne & Margarita. Domi primas literas didicit, inde Magdeburgum missus & Isenacum, æquales omnes facilè superabat. Pòst, Erfordiam venit, totumque se dialecticæ dabat, atque philosophiæ: & cùm ibi fuisset aliquandiu, non conscijs parentibus atque propinquis, in Augustinense collegium sese dedit, & omne studium ad sacras literas applicabat, iuris atque legum relicta tractatione, quam antè susceperat. Porrò, Vuittembergæ recens erat instituta academia. Stupicius igitur, de quo libro primo diximus, cùm eius rei curam haberet, Lutherum eò traducit, vt Theologica doceret. Romam deinde missus fuit Lutherus, à sui ordinis sodalitio, vt litem, quæ tum ibi pendebat, procuraret. Fuit hoc anno salutis, M. D. X. Domum reuersus, impulsu amicorũ, insignia doctoratus accepit, subministrante sumptum Friderico duce. Quanta fuerit in eo vis, & copia dicendi, testantur librorum monumenta. Germanicam certè linguam & exornauit plurimùm, & locupletauit, & primam in ea laudem obtinet, & ea vertit è Latino sermone, quæ verti non posse putabantur: & significantissimis vtitur verbis, maximeque proprijs, & vnica voce rem nonnunquam ob oculos ponit. De Pontifice quodam in loco scribit, quemadmodum cœnam Domini profanauerit & Missam applicari iusserit etiam pro mortuis: ait eum penetrasse cum sua Missa, non modo per omnes angulos totius orbis Christiani, verumetiam in purgatorium ipsum. Sed vtitur voce Germanica, quæ tibi strepitum illum repræsentat, qualis excitari posset, si mortuorum ossa, certis locis & distinctè composita, subito quis & magna vi concutiat ac impellat, aut globum in illa contorqueat. Animo fuit prorsus inuicto. Quo primùm tempore cœpit docere de indulgentijs ignorabat, quò res ea pertineret, vt ipsemet fatetur, & hoc vnum agebat: ideoque demissè tum admodum ad Pontificem aliosque scribebat. Cùm autem in Scripturæ cognitione magis indies magisque proficeret, suamque doctrinam cum verbo Dei congruere iudicaret, omnem aduersariorum impetum & totius orbis odium fortissimo pectore sustinuit, & tanquam murus aheneus constitit immotus, omni contempto periculo. Cùm à Clemente Cæsar inauguratus Vindelicorum Augustæ conuentus ageret, horrenda quædam videbatur imminere tempestas, vt libro septimo demonstrauimus. Ipse autem & amicos priuatim & publicè consola-

Postrema Lutheri precatio.

Lutheri placidus obitus.

Natales Lutheri.

Lutherus Romã missus.

Facundia Lutheri in lingua Germanica.

Lutheri constantia inuincibilis.

A consolabatur omneis, & Psalmum 46. huc accommodans, Firma nobis est, inquit, arx & propugnaculum, Deus. Ille vetus humani generis hostis, remotis nunc viribus agit, & omnis generis machinas adhibet. Nostra quidem est exigua potentia, neque tantum impetum diu sustinere possumus. Atqui pro nobis arma sumpsit & præliatur heros ille, quem sibi Deus ipse delegit. Si rogas, quis ille sit, scias esse Christum Iesum, penes quem vt victoria sit atque triumphus, oportet. Quòd etiamsi diabolis hæc tota mundi fabrica redundaret, tamen non expauescimus, & certissima fiducia lætum expectamus exitum. Quamlibet enim fremat & grassetur Satanas, nihil tamen in nos efficiet: nam iudicatus est, ac solo *Verbi victoria & triumphus.*
B verbo conciditomnis illius armatura. Verbum hoc aduersarij nobis non eripient, sed quantumuis inuiti relinquent. Versatur enim in castris acieque nostra Deus, qui suo Spiritu nos atque donis protegit. Si vitam, si bona, si liberos & vxorem auferant, patienter feras. Nam ipsis propterea nihil accedit, nobis autem est regnum paratum immortale. Psalmum hunc, ad tempus illud, mœroris & angustiæ plenum accommodans, vt dixi, cùm sermone populari vertisset, inflexa non nihil sententia, numeros etiam addidit & modulos, argumento valde conuenientes, & ad excitandum animum idoneos. Itaque nunc ab eo tempore frequens inter alios etiam Psalmos ille decantatur. Quòd autem eiusmodi factum sit Augustæ decretum eius rei culpam omnem, edito postea libro, transfert in Clemen-
C tem septimum, eiusque legatum Campegium. Cæsaris autem honorificam facit & præclaram mentionem, cuius illi nomen & authoritatem obducant, ac innocentiam ei tribuit.

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

D

ARGVMENTVM LIBRI XVII.

Diazius cum Bucero profectus ad colloquium Ratisbonense fratri sui Alfonsi opera trucidatur. Lantgrauius à Cæsare in colloquium admissus, quódnam Protestantes flagitauerint. Concilium exponit, & cùm excusasset se non posse conuentui adesse, peramicè discedit. Pontifex lata sententia contra Coloniensem archiepiscopum fulminat. Fama spargitur maximos fieri à Cæsare, Ferdinando, & Pontifice bellicos apparatus contra Germaniam. Decreta fiunt à Tridentinis patribus. In eo consessu Petrus Danesius Galliæ regis legatus orationem habet. Cæsar astutè ciuitates Germaniæ, adeoque Heluetios sollicitat. Protestantes audito eius responso, armantur. Pacta fœderis inter Cæsarem & Pontificem exponuntur: ille sic inflammatur ab isto velut flabello, vt relicto Turca impetum faciente, totus in Protestantes abripiatur. Capta arce Erebergo, & Danauerdis oppido, Cæsar publicis literis Saxonem, atque Lantgrauium proscribit. Pontificis exercitus in subsidium
E *Cæsari venit.*

E colloquio Ratisbonensi pauló suprà dictum est. Profectus eò fuit cum Bucero, permissu senatus Argentinensis Ioannes Diazius, Hispanus. Is multis annis Lutetiæ Parisiorum dederat operam literis & Theologiæ Sorbonicæ: cùm autem Lutheri libros & aliorum legisset, & indefesso studio sacram Scripturam euolueret, cœpit ei doctrina illa sordére magis atque magis: & tandem, vt maiori cum fructu rem ageret, relicta Lutetia, venit Geneuam, vbi Caluinus erat Ecclesiæ minister. Ibi commoratus aliquandiu, petit *Ioannes Diazius Hispanus.*

1546. diu, petit Argentinam: & quia magnam in eo doctrinam ac studium indefatigatum Bucerus animaduertit, aliquot pòst mensibus, colloquij causa Ratisbonam iturus, author Senatui fuit, vt eum sibi comitem darent sociumque laboris. Vbi Ratisbonam ergo mense Decembri venit, Petrum Maluendam, de quo diximus, quem Lutetiæ nouerat, adit. Is velut obstupefactus, deplorat & queritur, quod ijs locis ipsum videret, & quidem in comitatu Protestantium, qui de vno Hispano, in ipsorum sententiam adducto magis sint triumphaturi, quàm de millibus aliquot Germanorum. Itaque cœpit admonere, vt sui nominis rationem habeat: neque tam fœdam maculam sibi suæque genti & familiæ inurat. Diazius ad hæc modestè respondet, commendata Protestantium doctrina, & tunc quidem ita discedit. Cumque post aliquot dies redijsset, vti cōuenerat, Maluenda machinas omnes admouet, vt eum absterreat: deque Pontificis Romani potestate multa locutus, quàm sit res grauis, illius excommunicatio, prolixè commemorat. Deinde, quia Cæsar breui sit venturus, monet, ne illius expectet aduentum, qui fortè sit ei futurus periculosus, verùm obuiam proficiscatur, & ad sacrifici Cæsarei pedes proiectus, veniam admissi criminis petat. In eo se fore ipsi adiutorem profitetur. Ad hæc Diazius masculè & copiosè respondet, et doctrinam Protestantium esse Prophetarum ac Apostolorum doctrinæ consentaneam dicit, & Hispaniæ patriæ suæ miseriam deplorat, quæ tantis in tenebris versetur, & ipsum Maluendam atque socios, qui manifestam veritatem oppugnent, & Cæsari malorum consiliorum sint authores, reprehendit, grauiterque monet, vt desistat: & ipsius consilium repudiat, et salutarem hanc doctrinam professurum se, beneficio Dei, neque capitis vllum recusare periculum, demonstrat. Maluenda vbi confirmatum vidit, Huc, inquit, frustrà venisti: nihil enim hîc statuetur. Quòd si publicè prodesse volebas, vt quidem iactas, Tridentum ire oportuit. Post hunc congressum Diazius in posterum ab illo abstinet. Maluenda interim datis literis ad sacrificum Cæsaris rem omnem exponit, & grauissimis verbis monet, vt nascenti malo statim occurrat. Cum hæ literæ redderentur, aderat Hispanus quidam Marquina, qui Roma nuper venerat. Is intellecta criminatione cœpit excusare Diazium, quem familiariter nouisset. Paucis deinde pòst diebus domum redit, & Diazij fratri Alfonso iureconsulto Romæ quid è sacrifico Cæsaris audisset, recitat. Interim Diazius Ratisbona proficiscitur Nuburgum, quod est Ottonis Hērici Palatini principis oppidum, ad Danubium, xij. supra Ratisbonam milliaribus. Causa profectionis erat, vt cuiusdam libri, quem typographo Nuburgensi miserat excudendum Bucerus, emēdationi præesset. Alfonsus frater, excitatus oratione Marquinæ, fortè etiam literis quorundam, statim accingitur ad iter, et celeri cursu, primùm Augustam, deinde Ratisbonam venit: & vbi, quibus locis esset Diazius, cognouit, eò contendit, & admiranti causam aduentus tam subiti tamque insperati commemorat. Pòst, eisdem propè rationibus & argumentis vtitur, quibus antè Maluenda, quem Ratisbonæ conuenerat. Cùm id frustrà faceret, pollicetur annuos census è sacerdotijs, modò secum eat Romam. Cùm ne id quidem succederet, interpositis aliquot diebus, victum se fatetur, & amare doctrinam Euangelij simulat, & illum, vt relicta Germania, quę viris doctis abūdet, & ipsius opera non indigeat, secum in Italiam proficiscatur, vbi multis prodesse queat, hortatur. Venturus primò Tridentum: ibi multos esse magna eruditione viros & iudicio pręditos, quibus gratissima sit ipsius futura consuetudo: pòst, ituros Romam, Neapolim. Atque ita fore, cùm ab ipso passim per Italiam multi rectius erunt instituti, per eam occasionem hæc doctrina in Hispaniam quoque propagetur. Itaque rogat et obtestatur, vt in eo sibi morem gerat. Sumptum omnem et quicquid sit necessarium, ipse pollicetur. Diazius, magna perfusus lætitia, tum sibi tum illi gratula-

Maluendam adit Diazius.

Rari Hispani adhærent Euāgelio.

Marquina excusat Diazium.

Alfonsus Diazij frater venit in Germ.

Alfonsi proditorius animus.

A gratulatur, & missis Ratisbonam literis ad Bucerum & alios, consilium illorum exquirit. Ii rescribunt, & ne comitetur eum, monent. Alfonsus ergo deiectus ea spe rogat, vt saltem Augustam vsque Vindelicorum secum eat. Dum hoc agitur, venit Nuburgum Bucerus, domum rediturus, vt suprà diximus, & ne pedem illinc efferat, hortatur. Neque prius illinc ipse discedit, quàm Alfonsus abijsset, quod fuit Martij die xxv. Sed pridie, quàm abiret Alfonsus, fratrem humanissimè compellat, hortatur ad constantiam, et se beatum esse prædicat, qui paucis diebus, ex ipsius colloquio tantùm profecerit in vera Dei cognitione. Rogat, vt subinde sibi scribat, beneuolentiam omnem promittit, & recusanti, xiiij. aureos obB trudit: atque ita, profusis vtrinque lachrymis, discedit, et curru vectus, Augustam venit, sex à Nuburgo milliaribus. Postridie, blandis verbis & largitione remoratus aurigam, vt ipsum anteuerteret, idem iter, vnde venerat, ingreditur, & in itinere comparata securi, quam à fabro lignario fortè emerat, xxvij. die Martij prima luce Nuburgum venit, & equis ante portam relictis apud nuntium Augustanum, quem secum adduxerat in oppidum, ingreditur, famulo sicario comitatus, & ad diuersorium fratris accedit. Famulus, ne statim agnosceretur, tabellarij vestem pileumque sumpserat, & præcedens ostium pulsat, deque Diazio rogat, ad quem literas habeat. Intromissus, ascendit: Alfonsus autem ad infimos gradus manet, obseruans, ne quis conatum impediret. Diazius è somno experrectus [pergefactus], cùm à fratre nunC tius adesse diceretur, prosilijt è cubili, & pallio solùm tectus atque pileo nocturno, in proximum cœnaculum egreditur. Mox adest ille cum literis, casque reddit. Vix dum illuxerat. Literarum hæc erat sententia, Valde se solicitum esse de ipsius periculo. Caueat sibi diligenter à Maluenda & id genus alijs hostibus Euangelij. Dum ista legit Diazius, carnifex à tergo stans, occultatam sub veste securim totis viribus illi in capitis partem dexteram infligit adusque manubrium, sic, vt ille, subitò perruptis omnibus organis cerebri, nullam ederet vocem. Percussor securim in vulnere defixam relinquit, & ilicò descẽdens, cum hero parricida statim ex oppido properat. Ibi conscensis equis ante portam, cùm incredibili celeritate Bothmæum venissent, quod est inter Nuburgum & Augustam medio ferè itinere, opD pidulum acceptis equis recentibus, quos ibi reliquerat, Augustam petunt. Cubabat in eodem cubiculo, cum Diazio, Claudius Senarclæus, adolescens nobilis, Sabaudus. Cædes autem adeò fuit tacitè facta, vt is nihil sentiret, nisi tunc primùm, quando sicarius per gradus descendens edebat strepitum calcaribus. Ibi consurgens ille, cùm in cœnaculum venisset, miserum & acerbum offendit spectaculum. Huius tam horrendi sceleris & inauditi fama statim Nuburgi diuulgata fuit: & ex aulicis ministris nonnulli, qui Diazium amauerant, arreptis equis illos insequuntur: & cùm Augustam venissent, neque reperirent, domum redire statuunt, re desperatâ. Sed ex ipsis quidam, ætate viribusque præstantior, Michael Herfferus, maxima celeritate pergit, & cùm illi quodam in vico somnum caperE rent, ex itinere defatigati, præuertit, ac citius quàm ipsi, venit OEnipontem, & rem omnem magistratui recitat. Cumque non multò post etiam illi venissent, comprehẽsos cędis atque parricidij accusat, et ad principem suum Ottonem Henricum datis literis, omnia perscribit, Princeps ea re cognita, binos è suis consiliarios, Nuburgo iubet OEnipontem ire, qui causam agant. Hi Calend. Aprilis eò veniunt, vsi celeribus equis, & ne quis esset dubitationi locus, pileum nocturnum Diazij, securim adhuc cruentam ac sanguine respersam, & literas ad eum fratris adferunt Sed prius quàm hi venissent, concessum Alfonso fuerat, vt nonnullis de suo statu scriberet. Aprilis die secundo, legati Nuburgici, cùm adijssent magistratum, & rem omnem docuissent, vt supplicium sumatur de illis, aut si factum negent, vt subijciantur quęstioni, petunt. Ab ijs reijciuntur ad alios iudices. Cùm eò ventum

Alfonsus fratrem trucidaturus Nuburgum.

Alfonsi carnifex Diazium mactat.

Claud. Senarclæus Diazij amicus.

1546.

1546. est, reis dantur aduocati: per hos de die in diem res ducitur: tandem actores iubentur accusationem exhibere Latinè & Hispanicè: postea Cæsaris dicuntur super venisse literæ, Ratisbonam euntis, quibus mandatum sit, vt ab actione desistant. Nam in comitijs velle ipsum, quid rei sit, cum fratre cognoscere. Cùm aliud impetrari non posset, Otto Henricus & Palatinus elector ab senatu OEnipontano postulant, vt reos Nuburgum certa cautione mittant, vbi sit admissum parricidium: illi verò per literas Cæsaris excusant. Quo tempore cædes facta fuit, Cæsar Spiram venit, Ratisbonam iturus, cùm in itinere Bipontij fuisset, quod est Vuolfgangi Palatini principis oppidum: eius vxor, Lantgrauij filia, tum erat puerpera. Cæsar autem inuisit, & benignissimè collocutus, in gynecæum illius dona distribuit. Ipsi verò dominæ, quòd ea dignum munus non haberet ad manum, Spirâ deinde mittit, quò sub exitum Martij venerat.

Cæsaris pro parricidis literæ.

Cæsar inuisit filiam Lantgrauij.

Lantgrauius erat monitus, vti suprà diximus, per Nauium, vt in via, cum Cæsare, Ratisbonam eunte, congrederetur: idem ei Granuellanus, Februario mense nuntiauerat, cùm esset Traiecti Cæsar ad Mosam. Acceptis ergo fidei publicæ literis à Cęsare, venit Spiram: venit etiam Palatinus elector, et Vuirtembergici principis legatus, Gulielmus Masbachus. Fuit hoc Martij die xxviij. Lantgrauius itaque Cæsarem adit, & priuatim cum eo per suum cancellarium locutus, vbi sui causam aduentus & occasionem exposuit, Non ex vno loco, necè Germania tantùm, sed ab exteris etiam nuntiatur, ait, potentissime Cæsar, te, impulsu Pontificis, in socios Augustanæ confessionis malè animatum esse: Rumor etiam spargitur, quasi Galliæ regi persuaseris in actione pacis, vt in ijs multandis opem tibi ferat. Ad hæc Turcam abs te solicitari de inducijs, vt eo commodius, quod propositum habes, perficias. Ideoque concilium indictum & inchoatum à Pontifice dicunt, vt factis ilicò decretis, executioni res mãdetur: huic autem famæ propè fidem facit, & nos vehementer mouet instituta lis aduersus episcopum Coloniensem, & mandatum illud graue, solicitantibus aduersarijs in ipsum editum. Et sanè, quoniam in Galliæ regem atque Turcam auxilia tibi tam liberaliter dedimus, maiora quoque facturi, sicut Spiræ demonstratum fuit, quia plus etiam contulimus, quàm maiores nostri facere consueuerunt, quia de pace, deque iure, tum Ratisbonæ, tum Spiræ, prolixè nobis cauisti: omninò præter expectationem ista nobis accidunt. Speramus tamen, fore, priusquam ex Imperij finibus excedas, vt religionẽ ex verbi Diuini præscripto, per nationis Germaniæ concilium definiri facias. Et si fortè componi dissidium non possit, tamen, quæ Spiræ promissa nobis pax fuit, vt eam integrè seruare iubeas: ita quidem, vt nullius vel concilij vel Imperij conuentus decretò mutari possit aut etiam tolli. Cæsar ad ea, per Nauium, Varios quidem ad se rumores allatos de ipsis, quasi molirentur aliquid, sed non habuisse fidem, præsertim, cùm ipsius ad Nauium literas audisset recitari: multò minus nunc etiam illud credere. Quod de Galliæ rege dixerit, eius nullum adferri posse documẽtum. Pacem intercedere sibi cum illo tantùm, nec aliud quicquam. Esse morem illius gentis, vt, temerè multa sæpe iactent: de inducijs Turcam ab se interpellatum, Germaniæ causa potissimùm. Cùm enim in plerisque comitijs de sumptus magnitudine querantur & populi tenuitate, viam hanc sibi visam esse cumprimis idoneam, vt per tempus induciarum, de belli ratione in illum suscipiendi, deque religionis compositione tractari possit. Nihil tamen adhuc esse definitum, et fore, vt cũ fratre sermonem de eo conferat: concilium, quod multis nunc annis ab se flagitarint, maximo suo labore iam esse congregatum. Quicquid eius rei fecerit, optimo in rempublicam animo fecisse. Quòd autem secus nonnulli forsan illud interpretẽtur, non rectè fieri. Coloniensem amãter ab se tractatum esse, verùm ne minimã quidem moram actioni suæ voluisse interponere.

Lantgrauius venit ad Cæsarem.

Qui

A Qui suus sit apparatus aut cogitatio belli, coràm ipsum videre. Præter familiares atque domesticos in suo neminem esse comitatu, nullas etiam ab se cogi manus. Cur ipsum autem accersiuerit causam esse, quòd pacis eum esse studiosum existimet. Ideóque petere, vt quomodo religionem pacari, vel, quid à socijs obtineri posse putet, ostendat. Quòd si iam in præsentia nolit, daturum se consiliarios, quibuscum ea de re colloquatur. Ibi Lantgrauius ipse verba faciens, Ad Germaniæ salutem, inquit, & ad retinendam inter te, Cæsar, ac ordines omneis amicitiam, si quid conferre possem, nulli certè labori meo sim parciturus & hac imprimis de causa huc veni. Cuperem sanè plures adesse socios, verùm id propter 1546. *Lantgrauius ad Cæsarem.*

B temporis angustiam fieri non potuit. Saxoniæ quidem elector longius abest, & Iacobus Sturmius valetudine impeditur. Credo equidem varia tibi esse delata: sed profectò sic res habet, vt ad Nauium scripsi. Nullum enim est à nobis Francofurti contra te susceptum consilium, & id solùm egimus, quomodo & in religione nostra permanere, & vim iniustam depellere possimus. De Galliæ rege delatum ad nos fuit, quasi per Aureliani ducis affinitatem auxilia tibi rex aduersum nos promiserit. Quòd de inducijs Turcam solicitares, mirati sunt homines prudentes, neque leuem subesse causam putabant, præsertim cùm Galliæ regem haberes pacatum. Nunc verò, quia reipublicæ causa istud fieri dicis, equidem non habeo quod opponam. Iampridem enim opus habet, vt à sumptibus Ger-

C mania recreetur. Concilium flagitauimus quidem, sed liberum, pium, inq; Germania. Cur autem Tridentinum istud eo loco non habeamus, Vuormaciæ tibi demonstrauimus abundè: nam exclusis idiotis, vti nos omneis vocant, episcopi & alij, qui sunt Pontifici iureiurando deuincti, decernendi potestatem ibi soli obtinent. Vt religionis componendæ rationem aliquam ostendam, mihi sanè non est integrum, absq; sociorum interuentu, & vtrinque malam mihi gratiam esse paratam video: quò minus autem inter tuos atque me sermocinatio aliqua fiat, sine præiudicio tamen, non recuso. Equidem in concilio non multum habeo positum spei, sed prouinciæ Germaniæ conuentum arbitror futurum non inutilem, Nam sententijs atq; dogmate nimiùm adhuc à nobis reliqui populi dissident. *Quale concilium flagitarint Protestan.*

D In Germania verò sic est comparatum, eoq; res deuenit, vt mutari non possit. Nihil ergo potius est aut præstabilius, quàm vt liberam permittas in ea religionem, sic tamen, vt pacem omnes colant. Colloquium opinor optimo consilio institutum abs te Ratisbonæ: sed ab ijs qui interfuerunt, accipio, monachos ibi quosdam esse virulentos, qui dogmata superioribus annis eodem loco conciliata, rursus in disputationem adducant, & vita quoq; tam sint impuri, prorsus vt nihil ab ijs expectari possit. Coloniensis archiepiscopus hauddubiè vir bonus est, & quicquid huius rei facit, ex officio sese facere arbitratur, præsertim cùm Ratisbonensis comitij decretum Ecclesiæ reformationem ei mandet. Eam verò quàm fieri potuit, moderatissimè conscribi iussit, & necessaria tantùm sustulit, & in sacris bonis mi- *Pacis disturbatores monachi.*

E nimum immutauit. Liber autem ille cum sacra Scriptura congruit, & habet veterum doctorum testimonia, Tertulliani, Augustini, Ambrosij, & aliorum qui proximiores ætati fuerunt Apostolorum. Si qua vis igitur ei propter hanc causam intentetur, id cautionis loco futurum sit alijs, qui multò plura mutarũt. Tum Cęsar, Actionem Francofurtensem suo se loco relinquere: nõ se fidem ijs habuisse quę delata sint, neq; sanè causam dedisse quamobrem ita fiat. Nũc ipsius etiam sermone sibi amplius satisfieri. Concilium eò se procurasse, vt & reipublicæ prodesset, & qui sunt ibi patres, vltrò sese reformarent ipsi. Neq; sui esse propositi, vt si quid ibi decretum sit, cõfessionis Augustanę socijs idcircò vis vlla fiat. Hac etiam ipsa de causa Ratisbonæ colloquium institutum esse, cuius initium quidem fuerit egregium modò esset facta progressio. Coloniensem, etsi promiserat velle su- *Liber reformationis Colonien.*

 persedere

1546. persedere atque differre, progredi nihilominus, & cogere homines ad suum institutum. Ratisbonæ factum esse decretum, vt suas Ecclesias Episcopi reforment, non autem illis permissum, vt nouam fidem atque religionem introducant. Deinde & hoc additum vt emendationis formulam concipiant, et pòst in altero Imperij conuentu cognoscendam exhibeant. Illum Etiam Ecclesię ministris atque pastoribus ordinarijs remotis, instituisse nouos: adhæc, impedire canonicorum facultates atque vectigalia, sibique partem aliquam ex ijs velle decidi, & acerbis edictis rem agere, sic quidem, vt patrocinium & opem suam implorante clero, necesse habuerit, pro suo munere, quod gerat, contrarijs mandatis illum coercere. Vt autem colloquium inter ipsum atque cõsiliarios, minimè sit captiosum, sibi placere, Lantgrauius ad ea, Quòd ita sis in Germaniam meosque socios affectus, periucundum, inquit, est mihi, Cæsar amplissime, Deumque precor, vt in eo perseueres, Ac sanè, si qua vales ingenij præstantia rem omnem bene consideres, ac tecum perpendas ipse, quantas tibi tuisque regnis atque prouincijs commoditates adferat Germania: reperies nihil esse potius, quàm vt te, suo præcipuo magistratu, lætentur omnes ordines, & tu vicissim illis vtare beneuolis & officiosis. Nam certè, si Germaniam debilitari contingat, tuo sit hoc imprimis incommodo maximo futurum. Quæ tua sit etiam de concilij decretis mens atque voluntas, percupidè audiui. Sed vt illa sua reforment ipsi, vereor vt id sperari possit. Etenim & Pontifici deuincti sunt, & soli decernunt: & quanquam emendatione cumprimis opus habent, tamen illam sibi minus vtilem, & prouentibus annuis detrimentosam esse vident. In colloquio Ratisbonæ vereor vt rectè ac ordine res geratur: nam & actionis exempla denegantur, & initio non fuerunt permissi nostris tabelliones atque scribæ. De Coloniensi res habet, vt antè dixi, quia pastor est, cupit bonum atque salutare pabulum suis ouibus proponi: putat hoc sui officij Conscribi iussit igitur eius rei formulam: & qui tunc sunt eius aduersarij, fuerunt initio reformationis auidi, Gropperus imprimis. Nunc, postquam eò ventum est recusant & tergiuersantur. Hic Cæsar interpellans, Ah, quid reformet, inquit, bonus ille vir. Latina vix tenuiter attigit. Per omnem vitam treis tantùm Missas peregit, quarum ipse duas audiui: non tenet initia. Sed diligenter euoluit libros Germanicos, ait ille, & quòd certò noui, religionem intelligit. Cæsar inuicem, reformare, non est aliam inuehere fidem aut religionem. Nec ille fatetur, ait Lantgrauius, nouam ab se religionem esse receptam, sed veterem, illam, à Christo nobis relictam & Apostolis, redintegrari. Quòd nonnullis Ecclesiæ pastoribus remotis, præfecit alios ad ipsius curam istud pertinet. Nam si minister sit vel impurę vitę vel indoctus, episcopi certè est, illi summittere qui sit idoneus. Passim in ditionibus Episcoporum multæ vacant Ecclesiæ quod possum affirmare, destitutæ pastoribus, vbi populus nulla neque doctrina pascitur, neque regitur disciplina, sed pecudum more vitam agit & barbaram & dissolutam. Quòd cleri facultates interpellat, hanc rationem habet, quoniam in bellum Turcicum & Gallicum auri vim maximam impendit. Est autem Imperij moris, vt magistratus hoc nominè suis pecuniam imperent. Nullam ergo reprehensionem istud meretur. Quòd àutem religionis hoc eum causa facere vulgò fertur, id ad ipsius inuidiam excogitarunt aduersarij. Postridie, apud Palatinum Electorem conueniunt Lantgrauius, Granuellanus, Nauius, Masbachus. Ibi Nauius initium sermonis facit, & hesterni colloquij cum Cæsare partem aliquam recitat, et quamobrem iam conuentum sit, exponit, & quàm sit concordiæ Cæsar cupidus, ostendit, & cùm eo nomine colloquium esset institutum Ratisbonæ, Theologos illinc abijsse dicit. Tum Lantgrauius de illorum ambitione sibi nihil adhuc constare: sed ad Saxonem atque se perscriptum esse, quam incommodę sint ipsis propositæ condi-

Vt se res habent in Ecclesia nulla speranda reformatio.

Gropperus refuga.

Colonien. inscitiæ traducitur.

Pop. barbaries ex doctrinæ defectu.

Lantgra. & aliorum colloquium.

A conditiones, quando nec initio scribas adesse, nec actionis exemplum exhiberi, 1546.
neq; domum aliquid enunciari præsides voluerunt. Audire etiam quàm agant
immodestè monachi collocutores, qui & dogmata pridem ibi conciliata rescin- *Monachi vita & doctrina spurci.*
dant, & concordiæ spem omnem adimant, & illaudatis vitæ exemplis homines
offendant. An idcircò sui discesserint, re desperata, nondum sibi esse compertum.
Se quidem illos non reuocasse. Hunc sermonem Granuellanus excipit, & de Cę-
saris pręclara voluntate studioq; pacis nonnulla pręfatus, illud de colloquij con-
ditionibus partim excusat: quòd autem vetiti sint domum aliquid nuntiare, Cæ-
saris iniussu factum esse dicit. Ibi Lantgrauius vt ijs omissis ad rem pręsentem ve-
B niatur, hortatus illud, ante annum secundum Spiræ factum de pace, deq; iure di-
cendo decretũ, laudat, & pacificandæ religioni prouinciæ Germaniæ concilium
imprimis aptum esse docet: & quoniam Itali, Hispani, Galli, tantopere à Germa-
norum dogmate dissideant, generalis, vel, vt vocant, œcumenici cõcilij non ma-
gnum vsum esse futurum censet. Verùm vtcunq; res cadat, & vt conciliatio nulla
fieri possit, colendam tamen esse pacem, et Spirense decretum minime tolli opor-
tere, demonstrat. Religionis enim eum nunc esse statum per Germaniam, vt si
quis eam opprimere conetur infinita sint hominum trucidanda millia. Quod &
maximo cum Cæsaris detrimento, quem Germaniæ vires auxerint, & aliarum
gentium, quæ nobis infestæ sunt, Turcarum imprimis, lętitia summa futurum sit
C atq; compendio. Spirense decretum, tempore fuit accommodatum, ait, Granuel-
lanus, neq; per Cæsarem stetit, quò minus valere. Quis autem contrà fecerit, non
est obscurum: in priuatis nationum concilijs vitiorum est facta semper atq; mo-
rum emendatio tantùm, de fide autem atq; religione, verbum nullum. Iam verò
plena sunt omnia dissidijs atq; sectis, quando de fide non idem sentiunt omnes.
Ad discrepationem igitur hanc non Germani tantùm, sed reliqui etiam omnes
populi Christiani nominis pertinent: theologi plerique sunt homines morosi, dif-
ficiles, obstinati, quibuscum expediri causa non possit. Adhibendi sunt igitur vi- *Theologi morosi & obstinati.*
ri principes & optimates, & media quędam est dogmatum inuenienda ratio. Ne
vos quidem ipsi liberam permittitis religionem: nam qui diuersum sentiunt à vo-
D bis, carcere multantur atq; pecunia. Cùm verò concordiam Cæsar imprimis ex-
petat, non ei licet, quod impium sit, largiri. Nam si promiscuè multitudini per-
mittantur omnia, ne magistratus quidem in tuto sit futurus. Imprudenter facio,
quòd de tantis rebus, ait Lantgrauius, absentibus socijs verba facio. Verunta-
men quia res non agitur captiosè, pergam. Bono equidem animo Spiræ factum
illud à Cæsare decretum arbitror, & cùm aduersarij velle se tolerare illud tunc
promiserint, non est quòd iam reclament. Deinde, quia Cęsari firma dedimus in
Galliæ regem auxilia, fore speramus, vt quod tunc & comprobatum fuit & sigil-
lis obsignatum, minimè violetur. Porro nationis concilium nihil est quod remo-
rari debeat. Nam eandem, quam Apostoli, quam concilium Nicenum, quam
E Athanasius, fidem profitemur, & de summis atq; pręcipuis dogmatis conuenit
nostris theologis. De cœna Domini fuit quidem inter eos contentio: verùm ea
nunc est consopita. Nemo enim est, qui non fateatur ibi corpus atq; sanguinem
Christi verè percipi. Sunt Anabaptistæ, sunt Dauidici, & nescio qui pręterea: sed
in hos animaduertimus. Non igitur opus est, vt exteræ gentes etiam adsint, cùm
hęc definientur. Quanquam, si veritatis cognitioni sese darent, optabile cumpri-
mis esset: vt media quędam dogmata statuantur, & quidem à magnatibus, non
admodum repugno: sed absque theologis illud vix posse fieri puto. Quòd si pu-
ra Euangelij prędicatio, & integra cœna Domini, & ministris Ecclesię permitta-
tur coniugium, vt Paphnutius olim in concilio suasit, stabiliri posse concordiam
arbitror. Ad religionem nostram vbi vi cogantur homines, locum nullum scio:

1546. diuersam quidem aut variam in eodem loco doctrinam non patimur, vim autem A
nemini facimus, nec occidimus quenquam, neque spoliamus bonis. Quòd si vestris in finibus nostræ religionis homines essent inuiolati, suaque templa separatim haberent, egò sanè, vt pro me tantùm loquar, idem vestris per meam ditionem atque fines permitterem. Sed quoniam id à vobis minimè conceditur nos etiam æquabilem & eandem esse cupimus vbique doctrinam. Quod ergo de Spirensi decreto, deque Germaniæ concilio dixi prius, idem nunc etiam optimum esse duco. Si quis omnium est, inquit Granuellanus, qui religionem amet, is profectò Cæsar est, inque gratiam Pontificis ne tantillum quidem ab æquitate deflectet. Spirense quoque decretum, magna cum alterius partis, nec sine Pontificis etiam B
offensione, seruauit. Sed & Nauius & ego non mediocrem hoc nomine sustinemus inuidiam. In concilio nationis equidem nescio quis sit futurus iudex: nec enim eodem modo Scripturam intelligunt omnes. Et quoniam in colloquio parum videtur esse spei, rationes aliæ profectò sunt inueniendæ. Conciliata quidem aliqua sunt dogmata, sed rursus multa sunt adhuc controuersa: deinde conciliata plenius & amplius interpretatur Bucerus, quàm res ipsa patitur. Quòd si iam in eo permaneatur, qui sit tandem Imperij status futurus, facilè iudicari potest. Pergratum est, ait Lantgrauius, quòd Cæsarem à Pontifice minimè pendere dicis: atque vtinam ille Pontificem ad officium adducat. Episcopi Cæsarem olim pro magistratu summo colebant: nunc autem illi iureiurando sunt deuincti Cæsares. In omni disceptatione, iudicij summa meritò defertur verbo Dei, quod minimè est obscurum, modò sese mens hominum accommodet. Nam & peccatum nobis ostendit, & ad pœnitentiam vitæque nos emendationem inuitat, & Christum nobis proponit, qui mundi peccata sustulit, in cuius etiam nomine Deus est inuocandus, vt Spiritum suum sanctum nobis largiatur. Hæc nimirùm fides atque doctrina semper extitit, & in Ecclesia Dei permansit, vti precatio Dominica & Symbolum Apostolorum, & multæ præterea cantiones, in Ecclesijs vsitatæ, de beneficio Christi, demonstrant. Neque verò considerandum hic est, quid maxima pars opinetur, sed quid verum sit. Nam & Hierosolymæ, cùm ex Apostolis atque discipulis plerique vellent gentes profanas, quibus erat annuntiatum Euangelium, circumcidi: Petrus tantùm, & Paulus, & Iacobus atque Barnabas, contrà senserunt, & errore commonstrato iugum illud legis abrogarunt. Quo quidem tempore, maxima pars eius conuentus, paucorum iudicio, quod rectum erat, cessit & obtemperauit. Nos quidem alijs populis minimè præscribimus, verùm id modò cupimus, vt Germanis inter se conueniat. De medijs rationibus vt agatur, ferre quidem possum, sic tamen, vt à Spirensi decreto non recedatur, quantum ad pacis atque iuris constitutionem pertinet: in cæteris autem videndum est, quid per verbum Dei statuere liceat, quid non: sed Palatinum etiam velim, propinquum & necessarium meum, quoniam is & plurimis interfuit comitijs, & res anteactas nouit, in medium aliquid afferre. Tum ille de Cæsaris optima voluntate locutus, Ratisbonæ colloquium rectè fuisse inchoatum, & si repetatur, quæque conciliata sunt dogmata, non disputētur amplius, putare se dicit de reliquis posse tolerabiliter conuenire. Concordiam, inquit Granuellanus, valde Cæsar expetit, vt antea non semel dictum est: ea nisi constituatur, incommodo certè reipublicæ fiet. Et quanquam ex Imperio ne tantillum quidem habet emolumenti Cæsar, etsi valetudine quoque sit minus firma, tamen Germaniæ causa, profectionem hanc suscepit. Cum Galliæ rege vel cum alijs nihil habet occulti consilij, neque venit auxilia petiturus, verùm vt in commune consulat omnibus. Cogent manus atque copias tum Gallus tum Britannus, quod valde suspectum est: deinde, propter mortem nurus habet quod in Hispanijs agat

Pontifex à Cæsare adduci debet ad officium. (C)

Diuini verbi scopus.

Optima semper paucis placuerunt. (D)

Palatini sententia. (E)

Cæsar:

A Cæsar, verum his omnibus postpositis, ad comitia tendit. Quòd si nulli veniant eò principes, quid solus efficiat? Clamatur subinde & imploratur eius intercessio, neque tamen ad locum deliberationi constitutum venitur. Rectè igitur erit, si tu Palatine, tuque Lantgrauie, qui facilè estis primi, vos eò conferatis. Etiamsi fortè non ita multum, ait Lantgrauius, ad Cæsarem ex Imperio redit, tamen quòd & in Turcam & Galliæ regem & in alios ei dantur auxilia, quòd Imperij dignitas hæc authoritatem ei summam ad cæteros reges conciliat, quòd copias perpetuò conscribere, & exercitus maximos in Germania conficere potest, cùm id cæteris non liceat, quanti id esse putabitur? Aduersarij multò magis quàm nos clamant, B neque tamen sanis consilijs acquiescunt. Nos enim & decretum Spirense probauimus, & ante annum quintum Ratisbonæ conciliata dogmata postulauimus in acta referri: colloquij etiam postremi rationes omneis æquas admisimus. Illi contrà, nihil horum receperunt, nec ad vllas conditiones accedunt: imò, Vuormaciæ, publica testificatione colloquium recusarunt. Iam, vt ego Ratisbonam me conferam, fieri certè non potest, propter sumptuum magnitudinem: est etiam litis aliquid electori Saxoniæ cum Mauricio: quod cùm ab vtriusque consiliarijs componi non possit, ad me reiectum est, & vt componatur, permagni refert: legatos tamen ad comitium amplis cum mandatis mittam. Sic dimisso conuentu, Nauius, aliquot pòst horis redit ad Lantgrauium: ait, Cæsari placere colloquium hodiernum, & vt Ratisbonam ipse veniat, iterum vrget, simul exquirit, an Cæsarem eo die sub vesperum denuo conuenire velit. Non abnuit ille: cumque venisset per Nauium Cæsar ei gratias agit, primùm quòd eò venerit, deinde, quòd ipsum atque Palatinum videat esse cupidos concordiæ. Cæterùm, collocutores existimare se Ratisbonam esse redituros. Id si non fiat, se rursum illos velle conscribere: sed interim petere vt ad comitium ipse veniat, si non initio, saltem ad exitum: se videlicet rebus omnibus posthabitis, in Germania totum nunc versari triennium, vt eã pacare possit. Ad ea Lantgrauius, De collocutorum abitu nihil sibi constitisse prius, & hodie primùm audisse: causas etiam, cur id factum esse putet, recitasse: quòd si iam ipse petat, suisque socijs visum fuerit, vt diuersæ partis ijdem theologi D reuertantur, suos etiam non emansuros. Vt autem ipse contendat eò, non sibi esse integrum, quòd magnos in Brunsuicensi bello sumptus fecerit, quòd filiam nuper elocarit, quòd inter Saxoniæ duces arbiter esse debeat, quòd non nisi magno cum comitatu proficiscendum sit, quòd à Brunsuicensis captiui socijs periculum suis finibus, per suam absentiam, incumbat. Tum Cæsar, Sui minimè esse consilij, vt ipsum vllo non necessario sumptu grauet, sed petere imprimis vt veniat, quòd ipsius præsentiam actioni toti valde profuturam, & fore putet, vt & Saxones & alij sic excitentur, neque verò esse, quod ab Henrici socijs aliquid metuat: nec enim tantas illorum esse vires, & vt aliquid conentur, se tamen interuenturum, nec vt quietem publicam & otium aliquis interturbet, permissurum esse. Lantgrauius, E repetitis iterum causis nihil se polliceri posse, legatos tamen ait missurum, qui paci studeant. Quòd si autem per omnia morem ei gerere vel gratificari non possint, orare ne molestè ferat, sed cogitet, nulla id obstinatione vel malitia fieri, verũ metu numinis diuini: nam & perbreuem ac incertam esse huius lucis vsuram, & de perpetuitate cogitandum esse. Cæsar iterum de suo studio locutus, negotium illud Saxonicum differri posse. Veniat igitur, nec vlla re sese patiatur impediri: fore, vt præsens ipse consultor sit & author socijs, quò sese tractabiles præbeant, & vt commodum fiat actionis initium. Post hæc Lantgrauius conquestus de nõnullis, quorũ opera sit vsus Henricus Brunsuicensis, rem omnẽ actam, & vt sit ille captus, breuiter exponit, & ab illis iniuriã sibi fieri Mauricioque dicit. Esse videlicet homines leues, & natos excitãdis turbis: in his Frid. Spedium heri sibi nuntiasse,

1546.

Vtilitas ad Cæsarem ex Germania

Lantgrauius arbiter inter Saxoniæ duces.

Lantgrauio Cæsar agit gratias.

1546. quòd si vellet audire, patefacturum, quæ nunc agitentur occulta quædam & artificiosa consilia. Sed quòd homini minimè fidat, eius repudiato colloquio, nuntiasse, vt quæ coràm esset dicturus, præscripta sibi mittat. Cùm hoc Lantgrauius diceret, admodū Spedio Cęsar succensuit. His ergò cōmutatis inter eos verbis, Lantgrauius, peramicè dimissus à Cęsare, discedit, Hedelbergā profectus, inde domū. Cæsar autem rectà contendit Ratisbonam: & illis ipsis ferè diebus, nimirum ad Calendas Apriles, legati Protestantium Vuormaciæ conueniunt, de summa rei consulturi. Quia verò benignè Cæsar Lantgrauium ab se dimiserat, illi acceptis à Lantgrauio literis, qui rem actam interea cum Saxone communicauerat, Aprilis die xxiiij. discedunt, vt Ratisbonæ, quò proficiscendum erat alioquin ad comitia, de hisipsis rebus deliberent. Hoc in conuentu Rauesburgenses in Protestantium fœdus venerunt.

Spedij futilitas.

Lantgrauius vale dicit Cæsari.

Aprilis die viij. tertius fit Tridenti consessus patrum. Ibi veteris atque noui Testamenti libri recitantur, & sacrosancti esse iubētur, nulla ipsorum omissa particula: vetus autem & illa vulgata Bibliorum versio sola iubetur in templis atq; scholis obtinere locum. Statuitur etiam ne quis ad suum captum atq; sensum interpretetur sacrā Scripturam: sed vt Ecclesię consensum atq; patrum in eo sequantur omnes. Adhęc librarijs, ne quid excudant aut distrahant, nisi de consensu pręsulis ordinarij, mandatur. Deinde, ne quis ad ludicra, fabulosa, vana, vel ad superstitionem atq; veneficia seu famosos etiam libellos vtatur sacræ Scripturæ sententijs atq; locis edicitur, & futuro consessui dies ad xvij. Iunij diem designatur. Aderat tum Cæsaris legatus, Franciscus Toletanus, & cùm in Cæsaris laudem multa dixisset, explicasset etiam, quàm fuerit iucundus ille dies Cæsari, quo concilium Pontifex inchoauit, Didaco Mendociæ, qui febri correptus Venetias ad pristinam legationem redierit, se datum esse collegam, demonstrat, & operam suam professus, Deum esse rogandum dicit, vt hanc Pontificis atq; Cæsaris consensionem, tam piam, tamq; salutarem reipublicæ perpetuam esse velit, quò videlicet emendatis vitijs, & noxijs herbis reuulsis, pristinam suam culturam ager Domini recipiat. Ad vndecimum Aprilis diem, Pontifex, per Hieronymum Franchum, quem tunc in Heluetios remittebat, dat literas ad Sedunensem & Curiensem episcopos, & quosdam ijs locis abbates: totius orbis Christiani proceres Ecclesiasticos ad concilium generale Tridentinum ab se vocatos: æquum autem esse, vt ipsi, qui Ecclesiam Helueticam repræsentant, imprimis eò veniant. Nam eius nationis populum valde sibi præ cæteris esse charum, quòd sint tanquam peculiares filij sedis Apostolicæ, & libertatis Ecclesiasticæ defensores. Venisse iam Tridentum valde frequentes Episcopos, ex Italia, Gallijs, Hispania, & augescere quotidie numerum. Itaque non esse decorum ipsis qui sint vicini, longinquiores præuertisse. Gentem ipsorum esse non parua sui parte contaminatam hæresibus, eoq; magis indigere concilio. Tarditatem igitur istam diligentia nunc resarciant, & mox eò se conferant, omni postposita mora, nisi pœnam legibus præscriptam, & neglecti officij neq; præstitæ obedientiæ crimen incurrere velint: quam quidē obedientiam per iusiurandum sibi promiserint. Cætera dicturum esse legatum, & orare, vt ei fidem habeant.

Tertius consessus synodi Tridētinæ.

Cæsaris legati in synodo oratio.

Pontificis ad Curiensem & Sedunensem literæ.

Clerus & academia Coloniensis litem suam aduersus Archiepiscopum magno studio Romæ exercebant. Itaq; Pontifex, Aprilis die xvi. lata sententia, illū, quod suæ salutis immemor, contra regulas & doctrinam Ecclesiasticam, & Apostolorum traditiones, contra Christianæ religionis consuetos in Ecclesia ritus atque cæremonias, contra Leonis decimi censuram, aduersus Lutherum atq; socios editam, non vno modo peccarit, ab Ecclesiæ communione submouet, & Archiepiscopatu cæterisq; sacerdotijs omnibus & priuilegijs & facultatibus priuat, & ipsius

Coloniēsis archiepiscopi à Papa excōmunicatus.

A ipsius ditionis populo mandat in vniuersum, ne deinceps ei pareant: iusiurandũ etiam, quo sint ei deuincti, remittit, eiq; silentium imponit, & vt sumptum litis aduersæ parti restituat, edicit. Erant adiuncti Coloniensibus, Leodinus & Vtricensis episcopus, & academia Louaniensis. Ea sententia Romæ pòst excusa fuit typis, Augusto mense. 1546.

Cæsar, vbi Ratisbonam venit, & è præsidum colloquij sermone cognouit de re tota, molestissimè tulit theologorum abitionem, & dimissis in Germaniam literis, admodum de eo queritur, & principes, vt ipsi veniant, grauissimis verbis hortatur. A Protestantibus legati solùm venerunt: aderant autem Mauricius, E- *Cæsaris Ratisbonam aduentus.*
B ricus Brunsuicensis, Ioannes & Albertus Brandeburgicus, Tridentinus, Augustanus, Bambergicus, Vuirciburgensis, Passauiensis, Hildelsemius, episcopi. Sub exitum Maij Ferdinandus quoq; rex eò venit. Altera die Iunij Protestantes adeunt Cæsarem, quæruntur de cæde Diazij, & de parricida, supplicium sumi postulant. Cæsar cum fratre deliberaturum sese. Ferdinandus etiam interpellatus, eodem modo respondet. Protestantibus aderant Palatini, Colonienses, Monasterienses, Noribergici, Ratisbonenses ac Norlingenses legati. Tertio pòst die Cæsar conuocat omneis ordines & indicti causam conuentus exponit, Ipsis constare, quemadmodum Imperij causæ, longè sanè grauissimæ, comitio superiori Vuormaciæ, propter plurimorum absentiam expediri non potuerint. Ad hunc itaque *Cædes Diazij inulta manet.*
C conuentum rem fuisse dilatam. Quò minus autem ad constitutum diem, Nonas Januarij mensis, ipse venerit, factum esse partim ob infirmam valetudinem, partim quòd colloquium esset inchoatum opinione tardius. Habuisse quoq; rationem temporis & hyemis asperrimæ, nec ipsos vllo non necessario sumptu voluisse grauare. Et quanquam domi satis esset quod ageret, tamen ingressum iter, omnium primùm huc venisse. Quod sanè præter expectationem sibi prorsus acciderit: nam exemplo suo debuisse reliquos etiam priuatis negotijs antetulisse rempublicam. Confidere autem, fore, vt qui valetudine non sunt impediti, veniant etiamnum, reliqui verò legatos mittant cum plenis mandatis. Porrò, Vuormaciæ fuisse designatum colloquium doctorum, cuius quidem sit factum initium,
D & omninò putasse futurum, vt postquam ipse cæteriq; Principes huc venissent, & collocutores reperirent huic rei vacantes, & quid inter ipsos actum esset, cognoscerent. Nunc autem scire ipsos, atq; videre, quemadmodum absque fructu sit dissolutum & abruptum colloquium. Cùm autem ipse vehementer cupiat pacare Germaniam, dissidio sublato religionis, petere, vt quid amplius in eo faciundum esse putent, sibi communicent, vt pro suo munere officioq; statuere demum aliquid vtiliter possit. Ad hæc, quoniam Imperij summa necessitas postulet, vt Cameræ iudicium restituatur, & verò, quemadmodum id fieri debeat, legibus iam antea cautum sit, postulare, vt qui eius rei ius habeant, exhibeant ac repræsentent assessores, & impensam omnem faciant: neq; se, qui maximum Impe-
E rij causa sumptum sustineat, præterea grauent. Nam vt legibus atq; iudicio careat Germania, rem esse & illaudati exempli, nec vllo modo posse excusari. Deliberationem etiam de inferendo Turcis bello, in hoc tempus esse reiectam: sed anno superiori Galliæ regem sibi nuntiasse, de inducijs impetrandis esse spem, ad eamque rem procurandam suum studium & operam esse pollicitum. Et quia non ita pridem auxilia sibi dederint ordines, annona quoq; multis in locis non respondeat expectationi, visum sibi fuisse, Germaniam esse nonnihil recreandam, vt cũ opus erit, tolerare sumptum possit: itaq; per intercessionem Galliæ regis egisse cum Turca, & vnius anni pactas esse inducias. Cùm autẽ illæ iam ad finem Octobris exeant, & alioqui nõ vno modo violentur, sicut à Ferdinando rege fratre accipiat, & qui sit futurus euentus, non constet, omninò se arbitrari, futurũ, vt cũ res ita

1546. ita posceret, illud quod de auxilijs antea polliciti sunt, præstent. Se vicissim, quod ad tuendum Imperium pertineat, nihil non esse collaturum & opis & consilij. A

Diuisio inter Electores. Solent Electores communicare consilia: sed hoc tempore Moguntini & Treuirenses legati secessionem faciunt à Coloniensibus, Palatinis Saxonicis, Brandeburgicis, & ad Pontificios transeunt, & re deliberata, concilium Tridentinum approbant, & Cæsarem, vt illud tueatur, & Protestantibus persuadeat, hortantur, quò nimirum & eò veniant, & synodis decretis atque cognitioni se submittant. Protestantes verò Cæsarem orant, vt firmam pacem & æquabile ius constituat, vt religionem legitimo Germaniæ concilio vel Imperij conuentui, vel colloquio doctorum, certis legibus instituendo permittat. Tridentinum etiam hoc concilium non illud esse, quod in Imperij conuentibus decretum sit atque promissum, demonstrant. Dum his de rebus deliberatur, ecce, fama spargitur, à Cæsare & Ferdinando & Pontifice maximos fieri bellicos apparatus. Nam quia pacem Galliæ rex cum Cæsare colebat, & inducias in huncannum Turca largitus erat, idoneum hoc videbatur esse rei gerendæ tempus. Episcopi quidem & sacrificus Cæsaris magnum inter alios huc attulisse momentum dicuntur, à Pontifice nimirum subornati. Cùm ergò belligerari Cæsar omninò constituisset, nona die Iunij Tridentinum cardinalem celerrimo cursu Romam mittit cum mandatis ad Pontificem, auxilia promissa conquirendi causa. Biduo pòst, centuriones omneis, tribunos atque duces cum pecunia dimittit, vt è vestigio delectus habeant. Burensi comiti Maximiliano iam antè mandauerat, vt quantas omninò posset equitum peditúmque copias, per inferiorem Germaniam conduceret. Albertum etiam & Ioãnem Brandeburgicum & ordinis Germanici magistrum, Vuolfgangum, iubet conscribere equitatum. Nam duo illi, quanquam erant religionis, & Ioannes quidem etiam fœderis Protestantium, tamen, quòd Cæsar, non propter religionem, sed quorundam rebellionis vlciscendæ causa bellum suscipi diceret, suam illi operam addixerant: & erat Ioannes Henrici Brunsuicensis captiui gener, vt sæpe diximus. His rebus commoti, deque communi Germaniæ periculo soliciti Protestantium legati, reliquos Imperij ordines, vt Cæsarem vnà secum adeant, belli deprecandi causa, rogant: verùm id frustrà fuit: imprimis autem Moguntini recusabant & Treuirenses. Lantgrauius, qui diligentissimè peruestigaret omnia, subinde missis Ratisbonam literis, quid comperisset, & quid diuersis ex locis ad se delatũ esset, nuntiabat, & vt equitum cohortes aliquot, iam antè propter belli suspicionem conductæ, retinerentur amplius, & nouæ conscriberentur, monebat. Illi verò, quòd Cæsaris postulata nihil hostile, sed summam lenitatem studiumque pacis præ se ferrent, nullum eo quidem anno bellum esse futurum putabant. Cùm autem ipsa res declararet non esse vanum rumorem, cùm iam non in Germania tantùm, sed per Italiam manus cogerentur, Hispanorum etiam aduentarent copiæ, Iunij die xvi. Cæsarem adeunt, & quia plena sint omnia motibus bellicis, num ipsius hæc fiant imperio, sciscitantur: cùm enim nec in Turcam, nec in externum vllum principem aliquid ipsum moliri fama sit, mirari quorsum iste pertineat apparatus. Aderant eis Coloniensis ac Palatini legati. Cæsar ad ea per Nauium, Qua charitate sit Germaniã complexus, inde ab initio magistratu, & quàm fuerit perpetuò studiosus pacis, nihil opus esse recitare: nunc etiam eiusdem se voluntatis esse, nec aliud habere sibi propositum quàm vt concilientur ordines, & pax atque ius per Imperium valeant. In eo qui sibi paruerint, eos omnem ad se beneuolentiam expectare iubet, qui secus facient, in hos pro iure & authoritate sua sibi agendum esse dicit. Postridie datis literis ad plerasque ciuitates fœderis Protestantium, inprimis ad Argentinenses, Noribergicos, Augustanos, Vlmenses, Non dubito, quin vobis, inquit, abundè constet, quàm chara mihi semper fuerit Germania, communis

Margin notes: B (beside "doctorum, certis legibus…"); *Fama belli in Protestantes.* (beside "dinando & Pontifice…"); C (beside "atque duces…"); *Lantgrauij sagacitas.* and D (beside "candi causa… & Treuirenses"); E (beside "ipsius hæc fiant imperio…"); *Cæsaris literæ ad ciuitates Protest.* (beside "dum esse dicit. Postridie…").

1546.

A communis omnium patria, quantos etiam subierim labores, & sumptus fecerim, non absq; regnorum meorum maximo dispendio, vt graue illud & periculosum religionis dissidium componeretur. Qua quidem in re nullum meum captaui priuatum emolumentum, sed id semper operam dedi, vt sublatis offensionibus, pace Germania frueretur. Hoc enim decreta testificantur, à me subinde renouatæ tametsi quidam secus hæc interpretantur, & falsò mihi diuersum attribuunt. In hac etiam ea reipublicæ administratione, ciuitatum salus mihi semper curæ fuit, ne videlicet à quibusdam opprimerentur, qui datam occasionem atq; facultatem eius rei perficiendæ non erant neglecturi. Quod etiam vos ex rebus anteactis, B pro vestra prudentia non semel animaduertisse puto. Iam licet à quibusdam varia sæpe tentata sint in vestrum & reliquorum ordinum & meum quoq; detrimentum: tamen, quòd ea sine maiori aliquo motu colligere non possem, toleraui spe quadam bona, fore, vt huius meæ lenitudinis fructum aliquando perciperem, vtilem reipublicæ. Quod sane futurum erat, nisi quidam occultis & miris artibus conciliationem impediuissent: non eò certè, quòd religionem ament aut gloriam Dei spectent, sed vt obducta quadam specie pietatis, qua suam nequitiam tegũt, reliquos ordines opprimant, eorumq; facultates in suam potestatem redigant. Nam & quorundam bona iam occuparunt, & per vim adhuc detinent, magna certè cũ iniuria plurimorum. Et cùm eò rem deduxerint, vt sublatis iudicijs, nihil C amplius metuant, nunc etiam hunc meum, quo fungor, magistratum non vno modo petunt, & temerariè conuellunt, eo consilio nimirum, vt ordines Imperij, maximè verò ciuitates, partim vi, partim insidiosis rationib. subigant. Cuius quidem rei fidem mihi faciunt sermones ipsorum, quando iactant, vt quidem ad me defertur à fide dignis, & minimè etiam, se mihi vim facturos atq; bellum. Testantur idem tot illorum ficti, seditiosi, famosi libelli atq; picturæ, quas edunt, vt turbas excitent, & in me populum accendant. Itaq; spem nullam habere possum, fore, vt patientia & lenitate mea victi redeant ad sanitatem aliquando, & ab insolentia sua desistant. Nam adhuc quidem adeò nihil hac ratione profeci, tot nunc annis, vt non solùm non facti sint meliores, verumetiam seipsis deteriores & ob- D stinati magis, magisq; rebelles ac temerarij. Quæ sanè res ad interitum reipublicæ pertinet, ac nisi remedium adhibeatur, futurum est, vt è sua prisca libertate Germania grauissimam in seruitutem atq; tyrannidem adducatur. Id verò tolerare diutius atque pati, nec mihi licet, nec vllo modo, si ferrem, excusari posset. Vt ergò dignitas mihi mea conseruetur, vt pax atq; ius in suo gradu consistant, vt imminens periculum ab Imperio depellatur & à vestro capite, reipublicæ perturbatores illos ad officium adducere, & Germaniam suo nitori atq; libertati restituere constitui. Quod quidem institutum meum vobis putaui denuntiandum, vt ne fidem habeatis ijs qui fortè spargent aliud esse mei consilij. Nam sanctè vobis confirmo, non aliud me spectare quàm hòc ipsum, quod iam exposui. Quapro- E pter etiam confido vos mihi non esse defuturos, vt & illorum reprimatur audacia, & vestra vobis dignitas recuperetur. Id si feceritis, omnem à me beneuolentiam vos expectare iubeo. Quod quidem amplius declarabo, si quis à vobis ad me veniat eius rei legatus. In eandem ferè sententiam ad Vuirtembergicum quoque principem scripsit. Eodem die, quo fuerunt hæc perscripta, Granuellanus atque Nauius ad se vocant earum quas dixi, ciuitatum legatos, & ad singulos separatim in eundem propè modum locuti, bellum hoc non aduersum ciuitates, verùm in quosdam parari dicunt, rebelles, qui læsæ maiestatis crimen admiserint, qui Cæsaris authoritatem violarint, qui principum aliquot & episcoporum facultates occuparint, qui per occasionem ne ciuitatibus quidem sint parcituri. Fidem igitur & officiũ Cæsari præstent, nec aduersarijs opem ferant, vt ne Cæsar causam

Artes Cæsaris.

habeat

1546. habeat offensionis in ipsos, quibus bene velit. Scribant autem hæc suis quamprimùm, & hortentur vt in officio permaneant. Cæsarem quoque scripturum illis & missurum etiam legatos. A

Statutum Tridētinum. Eodem die Tridenti statuitur vt in eorum, qui vulgò Canonici dicuntur, & Monachorum collegijs, theologica prælectio cuipiam demandetur, ad eamque rem sacerdotium aliquod loco stipendij designetur. Ad legendi verò munus nemo recipiatur, nisi de cuius eruditione, moribus atque vita compertum habeat Episcopus aut Abbas. Et quoniam Euangelij prædicatio non minus necessaria sit, quàm ipsa lectio, iubentur Episcopi & quicunque alij proceres Ecclesiarum docere populum, aut si legitimè impediantur, substituere qui faciant. Archipresbyteris B etiam atque populi pastoribus mandatur, vt saltem septimo quoque die, qui Domino sacratus est, denuntient hominibus, quæ cognitu necessaria sunt ad salutem, hortentur eos ad virtutem, & à vitijs deterreant: negligentibus constituitur pœna: simul admonentur Episcopi, diligenter cognoscant, quid quisque doceat: & si fortè disseminentur hæreses ac opiniones absurdæ, remedium legibus præscriptum adhibeant. Pòst, fiunt decreta de peccato, quod vocant originis, & culpam

Decretum synodi de peccato originis. eius omnem tolli dicunt per Baptismum: manere quidem in baptisatis fomitem peccati, seu concupiscentiam, & licet hanc Paulus aliquando peccatum vocet, hoc tamen eò fieri, non quòd reuera sit & propriè peccatum, sed quòd ad peccatū inclinet. Hoc autem decreto non comprehendi virginem Mariam, & obseruandum esse, quod in eo quondam statuit Sixtus Pontifex eius nominis quartus. C Proximo deinde consessui dies dicitur ad xix. Iulij diem. Porrò, Sixtus quartus anno sui pontificatus xiij. decretum fecit, quo sacris interdicit illis, tanquam hæreticis, qui virginem Mariam in peccato fuisse conceptam originali, quod vocant, & eius conceptionis memoriæ consecratum diem ab ecclesia Romana, non esse celebrandum, docent. Decretum hoc extat in ea iuris Pontificij parte, quam dicunt Extrauagantem. In hoc, quem diximus, consessu, Galliæ regis legatus, Pe-

Danesij oratio in synodo. trus Danesius, orationem habet, & de Galliæ regum in ecclesiam Romanam meritis atque pietate multa locutus, inde à Clodoueo rege ducto initio, Franciscum regem ab his maioribus profectum, nullo genere officij inferiorem illis esse docet, qui perpetua quadam amicitia coniunctus fuerit Leoni, Adriano, Clementi, D & iam Paulo iij. Pontifici maximo, qui in ista religionis iactatione atque tempestate diligenter cauerit, ne qua fieret suos intra fines mutatio, propterea quòd penes Ecclesiam totius rei iudicium esse vellet. Etenim, etsi natura sit clementissimus, tamen grauissimas pœnas ijs denuntiasse, qui priuata quadam temeritate, statum auderent Ecclesiæ conuellere: qua quidem diligentia & seueritate sit hoc consecutus, vt Galliam totam ipsis iam tradat pacatam. Nihil enim in ea nouum esse, nihil alienum, nihil quod non ex veteri more ac disciplina sit introductum: & cū imprimis vtile reipublicæ semper existimarit, esse vnum in ecclesia Pontificem Romanum, vt Petri successorem, ad quem cæteri, velut ad caput, omnia sua referant, semper illi fuisse curæ, vt hic magistratus principem locum obtineret. Ac li- E

De Angliæ rege intelligit. cet magnis sæpe propositis conditionibus solicitatus sit, vt diuersum ageret, vt editum ab altero quodam exemplum sequeretur, nunquam tamen ab instituto potuisse dimoueri: & indicto nuper concilio, cùm Patres aliquot eò conuenisse audiret, ilicò suis aliquot delectis Episcopis, vt huc contenderent, mandasse. Cūque deinde consessibus aliquot habitis, decreta quædam essent facta, inque Galliā perlata, sibi & collegis dedisse negotium, vt huc profecti, quid sit ipsius volunta-

Regis Galliæ postulata. tis, exponerent. Primum igitur hoc esse postulatum, vt semel in vniuersum constituant, quid in religione sequendum sit atque credendū. Deinde vt personis Ecclesiasticis vitę morumque disciplinā acerrimā pręscribant. Quicquid decreuerint, fore, vt

A fore, vt illius mandatu per omnem Galliam obferuetur. Adhæc, quia Galliæ regum maxima fint in Ecclefiam Romanam merita, ne patiantur quicquam eorum imminui vel mutari, quorum poffefsionem Galliæ reges habuerunt inde à Ludouico pio Caroli magni filio. Poftremò, vt Gallicanis omnibus Ecclefijs, quarum ipfe tutelam habeat, à maioribus relictam atq; cõmendatam, fua iura omnia, priuilegia & immunitates confirment. Cum ijs literis, quas paulò fuprà recitauimus, & amplioribus mandatis, Argentoratum venit à Cæfare, Lazarus Schuendius, Iunij die xxiiij. cùm ex itinere cæteros, de quibus antè dixi, conueniffet. Senatus autem, eo dimiffo, Cæfari non multò pòft refcribit, & quòd Lazaro non ftatim refponderint, factum effe dicunt rei propofitæ difficultate, quæ non ad fe B tantùm, fed ad alios quoq; pertineat: iam, quod de fua in Germaniam voluntate dicat, habere fe permagnam gratiam, & orare, vt in ea permaneat, nec ad ciuile bellum incitari fe patiatur. Quòd præterea queratur de nonnullis, qui fuum non faciunt officium, neq; fidem & obedientiam præftant, magno fe cum dolore legiffe: fperare tamen fuæ religionis neminem effe tanti criminis affinem. Neque enim per nos, inquiunt, ftetit quò minus conciliata fit religio: & ante annum quintum, in comitio Ratisbonæ, cum de quibufdam dogmatis cõueniffet, tuq;, Cæfar, ad ordines retuliffes, placerétne decretum fieri de recipiendis illis atque fanciendis, meminifti, quemadmodum & nos & alij complures tum affenfi fuimus. Quod fanè conciliationis optimum erat futurum initium: fed alij quidam, C monitu atq; fuafu Pontificis, recufarunt, & Romam omnia reiecerunt. In alijs deinde comitijs nihilo plus actum eft, impedientibus aduerfarijs, qui quidem & ante annum, Vuormaciæ, non modò non approbarunt colloquium abs te inftitutum, fed fingula quoq; verba decreti, quæ huc pertinerent, difpunxerunt. Impediti verò poftremi colloquij caufam, noftramq; fimul excufationem, è fcriptis noftris, hoc in conuentu exhibitis, cognouiffe te putamus. Quàm etiam fuerint concordiæ cupidi, quos tu conftitueras, collocutores, vel ex eo fatis apparet, quòd dogma iuftificationis, abhinc annos quinq; conciliatum, magnis viribus impugnarunt, neq; pro conciliato habere voluerunt. Quæ noftra fint vota, & quantopere cõcordiam optemus, nouit Deus, quem noftris in templis, hoc no-D mine quotidianis precibus folicitamus. Aduerfarij autem, à fuperiori conuentu Ratisbonenfi, nullam admiferunt actionem & ad Pontificem, cuius in clientela funt, atq; concilium, rem omnem reiecerunt. Atqui graues illos errores, de quibus in Ecclefia natum eft hoc difsidium. Pontifex vi quidam atq; potentia retinere cogitat, & prorfus ita rem gerit, vt eius iudicio cõmittere caufam non pofsimus. Ex quo fatis intelligi poteft, iniuriam nobis fieri, fi quis non cõpofiti difsidij culpam in nos confert. Quod autem illis tribuitur, quafi conentur Ecclefiarum facultates ad fe transferre, fub nomine religionis, parum hoc fit amicè. Cur enim huius profefsionis focij, monafticam illam vitam, quę nimium herclè degenerauerat, in fuis ditionibus ferre diutius non potuerint, & fimul cur illa ipfa bo-E na in meliores vfus conuerterint, nofti, Cæfar, è fuperiorum annorum actionibus, & caufam non femel audifti. Sed aduerfarij, cùm Ecclefiæ bonis fruantur, ita nullam habent eius curã, vt multis in locis ipforum ditionis, aut nulli fint miniftri, vel qui funt, nullam ad rem fint minus idonei, fiue quis eruditionem, fiue vitam atq; mores infpiciat: quomodo etiam literarum ludos procurent, quomodo profpiciant egenis, notum eft. Adhæc, quibus rationibus diuerfas Ecclefiarum facultates ad fe pertrahãt, & in vnum veluti corpus redigant, ne quid ad omnem luxum eis defit, nihil attinet commemorare. Quapropter, etiamfi fortè noftræ profefsionis aliqui non rectè per omnia difpenfent Ecclefiæ bona, tamen id nullo modo conferri pofsit cum ijs, quæ multis iam fęculis illi committunt. Itaq; res ipfa pofcit remedium, videlicet, vt ex præfcripto facrarum literarũ, & fecundum

1546.

Argentinenfium ad Cæfarem refponfio.

Pontifex tyrannus.

Ecclefiafticorũ bonorum apud Põtificios abufus

i veteris

1546. veteris Ecclesiæ decreta distribuantur ea bona. Quam quidem ad rem perlibenter sumus operam nostram cõmunicaturi. Deinde, & Ratisbonę, & nuper Spiræ decreta fecisti, quemadmodum otij publici causa de ijs bonis agere oporteat. Iam si quis est omnium, qui modum in eo non seruauit, non dubitamus, quin idem, si cognitioni sistatur, & inuicem audiatur, æquum iudicium subire, neque causam dare velit, vt propterea bello Germania vastetur. Obijcitur nostris quasi iuris administrationem euerterint: sed non te latet, maxime Cæsar, quamobrem de personis Cameræ questi sint, & quantopere emendationem iudicij flagitarint, quæ licet sæpe sit promissa, tamen in rem præsentem nunquam venit. Itaq; pacis conseruandæ causa, Spiræ nuper illos exauthorasti, & quemadmodum deinceps institui Camera debeat, modum perfinijsti. Quam quidem formulam ipsi probauimus, & in altero conuentu Vuormaciæ, iurisdictioni nos illorum velle parere, demonstrauimus. Aduersarij verò quod tibi sanè constat, perpetuò recusarunt. Ac potiùs nullum esse iudicium voluerunt. In hos nimirum eius rei culpa est omnis conferenda. Quòd si vel nunc etiam res ad eum modum, vt tu præscripseras, institueretur, id quod inprimis optamus, & de quo nostris in hoc Ratisbonę conuentu legatis mandata dedimus, non dubium est, quin illi qui nostros in Ratisbonense ac Spirense decretum, deliquisse putant, iure suum consequi possent. Eam ad rem operam nostram profitemur: nec enim vllum, qui sit inofficiosus, fauore vel auxilio prosequi velimus. Nunquã etiam deprehendimus aliquẽ ex nostris affectare Magistratũ hunc tuum, aut aliorũ oppresionem moliri, vel iactare minas, quasi vim facere cogitet. Ac sanè credimus, à Pontifice & ipsius administris hæc tibi frequenter decantari, pro eo, quod in religionẽ circunferunt, odio. Studium autem erga te nostrum putamus te non semel ex ijs bellis, quæ gessisti cum exteris, deprehendisse. Atq; vtinam ille, qui te iam aduersum nos accendit, eo semper in te fuisset, quo nos sumus, animo. Quædam certè bella vel omninò non suscepta, vel multò citius pacata fuissent. Iam, in seditionibus illis atq; bellis, quæ per Germaniã te Cæsare, nata sunt, quomodo sese gesserint erga te, deinde, quàm liberaliter aduersus Turcã sua subsidia nostri cõtribuerint, publicè notum est, inprimis verò tuis Austriacis prouincijs. Cùm ergò non dubitemus hos ordines ab ijs criminibus, quæ tibi delata sunt, esse alienos, & si cognitioni sistatur, posse tibi, Cæsar, & quibusuis alijs innocentiam suam approbare, vehementer etiam atq; etiã te rogamus, mitissimum Cæsarem, & patriæ parentẽ, ac per omnia sacra, perq; Germaniæ salutem obsecramus, vt hunc tantum apparatũ deponas, & illos qui tam grauiter tibi delati sunt, iudicio sistas, more nimirum à tuis maioribus vsurpato, quem neq; te prætermissurum speramus. Id si facias, fore confidimus vt & iniuriam illis factam, & præclaram ipsorum esse voluntatem erga te cognoscas. In hac verò deliberatione respicias, quęsumus, Germaniæ statũ, miserabilem certè, tum propter diuturnam rerum omnium caritatem, tum propter formidabilem & perpetuum hostẽ Imperij, Turcã: consideres, quam fidẽ horum ordinũ parentes tuis maioribus, quam ipsi tibi ac Ferdinando fratri semper præstiterint, quando & in Turcã & in alios vestri nominis hostes, auxilia vobis, amplius etiam, quàm reliqui, subministrarunt, quæ ne nunc quidem recusant etiam: expendas tecum atq; reputes, quàm sit hoc futurum bellum exitiosum, quantum calamitatis atq; malorum ex eo redundabit ad innoxiã multitudinem pueros, infantes, mulieres, & id genus alios: neq; illorum impulsu, qui sui dominatus atq; potentiæ retinendæ causa, nostris aduersantur, eò rem deducas, vt inclyta Germania, vel pars eius aliqua, tibi certè deuotissima, suis exhausta viribus, & prorsus afflicta, vim Turcicam sustinere amplius & demorari non possit. Vt ergò nostris precibus acquiescas, maiorem in modum oramus. Habebimus id summi loco beneficij: & si quis erit, qui pòst factam cognitionem tibi parẽre præter ius &

Protestant. erga Cæsarem studiũ.

Ilias malorũ ex ciuili bello.

A ius & æquum recusarit, eum non modò non probabimus, verùm etiam tibi, summo principi ac Magistratui, diuinitus dato, quantùm in nobis erit, auxiliabimur, ac fidem omnem semper præstabimus. 1546.

Mauricius, qui vigesimo quinto die Maij Ratisbonam venerat, Iunij die vigesimo discedit, vbi Cæsar priuatim cum eo diu multúmque sermocinatus fuit. Eius verò quæ fuerit summa colloquij, res ipsa pòst declarabit. Protestantium legati, cùm ad vim & arma spectarent omnia, neque sine periculo de rebus necessarijs vel deliberare possent, vel ad suos etiam perscribere, discedunt alij post alios, domumq; redeunt. Ad Idus Iunij Cæsar legatum mittit ad Heluetios, Ioannem Muschetum, superioris Burgundiæ quæstorem, & initiò præfatus de sua in ipsos B beneuolentia de charitate erga rempublicam, maximè verò Germaniam, studioq; pacis, Germaniæ quosdam ait esse principes, qui sub Euangelij prætextu multa seditiosè faciant, leges omneis euertant, vt sublatis iudicijs nihil sit amplius quod metuant. Eorum audaciam eò nunc progressam, vt contra suum honorem & Magistratum nitantur, & vim atque bella minentur, nec obscurè præ se ferant, quasi per suam absentiam inuadere cogitent & opprimere communem patriam. His ergò rebus coactum, arma sumere, vt pro sui muneris atque loci dignitate, periculum à republica depellat, & illos coerceat: neque dubitare, quin hunc suum conatum Deus approbet. Existimare etiam fore, vt cæteri ordines, quorum hic salus vertitur, ope consilioq; sese iuuent. Rogare igitur, ne ab adC uersarijs, qui odiosè multa & acerbè contra se spargant, aliud sibi persuaderi patiantur, nec ab illis impulsi aliquid faciant, aut in suis finibus permittant, quo suum hoc institutum tardari posit aut impediri. Bellum enim hoc pro totius Germaniæ salute suscipi, nec vllam aliam subesse causam. Acquiescant igitur in veteri amicitia & fœdere, quod sit inter ipsos. Nihil enim se facturum contrà, neq; suis permissurum vti faciant, & per occasionem præstiturum ipsis esse fidem omnem & amorem, vt adhuc quidem fecerit. Id cùm ex rebus alijs multis, tum ex eo potissimùm intelligi posse, quòd cum alijs regibus atque dynastis nullam vnquam pacem fecerit, in qua non & ipsi comprehenderentur.

Arcanum Maurícij cum Cæsare colloquium.

Legatio Cæsaris ad Heluetios.

Superioris Germaniæ ciuitates & dux Vuirtembergicus, audito Cæsaris D responso, quod per Nauium dedit, vt suprà docuimus, continuò datis literis ad Saxonem atq; Lantgrauium, fœderis duces, quid agatur, ostendunt, & omnem fidem opemq; polliciti, quantas omnino possunt, peditum copias conscribunt, & omninò primi fuerunt in armis. Exercitus autem erat bipartitus. Vnum agmen erat Vlrichi principis, ad viginti quatuor signa peditum, & in his ex nobilitate complures, Alterum erat à ciuitatibus conductum. Hi cùm Vlmæ conuenissent omnes Iulij die vigesimo primo Gunspergum petunt & altera luce producti, dispartiti consistunt. Duces erant Ioannes Hedeccus, Schertelinus, Balthasar Gultlingus, Sebastianus Bessererus, Mathæus Langemantelus, Ioannes Harderus, Iodocus Rosebergus. Hi ciuitatum copias primùm, certis condiE tionibus, per iusiurandum, vt fieri solet, astringunt, & vt Schertelino pareant, ac dicto sint audientes, mandant, donec Principes ipsi, fœderis duces, venerint. Pòst ad Vuirtembergicos digresi, cùm idem egissent, Hedeccum illis eadem ratione ducem constituunt. Eo facto Balthasar Gultlingus, genere nobilis, & Vuirtembergici ducis consiliarius, de reliquorum voluntate verba faciens ad sui principis militem, Satanæ vicarius, inquit Pontifex Romanus, incendium excitare denuò cogitat, commilitones charissimi, quo Germania, quæ nobis ortum dedit omnibus, conflagret, & funditus intereat. Huc nimirum impellit eum, & illud, quo veram religionem persequitur, odium acerbissimum, & vindictæ quoque studium, ob acceptam superioribus annis calamitatem à Germanis, quando Roma capta fuit atque direpta. Carolum itaque Cæsarem potentis-

Vuirtemb. & ciuitates arma capiunt.

Balthasaris ad milites oratio.

1546. simum excitauit, vt in principes nostros & ordines, qui pio fœdere coniuncti A
sunt, arma sumat, fore sperans, vt per vim & summam crudelitatem illos cogat ad impiæ suæ religionis ac diabolicæ cultum & obseruantiam. Etenim pro certo nuntiatur, superbum illud & nefarium Satanæ mancipium, habere iam coactas tam equitum quàm peditum lectissimorum copias non mediocres, quas ad Cæsarem mittat. De Hispanis quoque iam increbuit aduentantibus. Quid verò malorum, ab externo milite, communi patriæ, quantaq; pestis incumbat, nemo non intelligit. Nostri principes igitur ac ordines, quia sui muneris esse sciunt, vt non modò vim omnem & iniuriam à suæ ditionis populo depellant, verumetiam elaborent & prouideant, ne falsa religione decipiantur, & salutis æternæ discrimen adeant, omninò constituerunt bellum istud, quod præter omnem expectatio- B
nem, imò præter pactum atque promissum ipsis infertur, beneficio Dei defendere. Ideoq; vos & vestri ordinis alios, quantùm quidem in hac celeritate fieri potuit, conduxerunt. Quia verò fœderis duces adhuc absunt, venturi tamen paucos intra dies, illustrissimus princeps Vuirtembergicus, Vlrichus, vt interea res omnis ordinè administretur, nec hosti præbeatur vlla nocendi nobis facultas, loco sui, ducem vobis constituit amplo & illustri loco natum Ioannem Hedeccum. Huic ergò fide data parebitis, & ita vos geretis in vniuersum, vt nomen illud præclarum & illustre, quod maiores nostri, varijs olim gestis bellis cum exteris nationibus atq; populis, virtute summa multoq; sanguine sibi compararunt, ad nepotes etiam nostros propagetur. Cætera Deo cõmittemus omni- C
potenti, qui sine dubio rationes expediet in hac tam iusta causa, piaq; defensione, prout ipsius maiestati videbitur, nobis esse cõmodum atq; salutare. De Smalcaldicorum legatis antea dictum est, quemadmodũ Ratisbona discesserint, cùm deliberationi nullus esset ibi locus. Conductis autem copijs, vt iam demonstrauimus, Vlmæ congregantur, vt in commune consulant. Itaq; Iunij die xxi. duci ac senatui Veneto scribunt, & de Pontificis iniuria questi, rogant ne illius copijs dent iter per suos fines, & si Pontificis vires augeantur, quid ipsis & alijs per Italiam populis expectandum sit, superioris ætatis exemplis demonstrant. Scribunt etiam passim ad nobilitatem Germaniæ, ac monent, ne militem ad se proficiscentem impediant. Deinde, quia Rhœtos atq; Tirolenses acceperant multùm D
angi propter externi militis aduentum, vltima die Iunij per literas hortantur, vt transitu illos prohibeāt, ad eamq; rem auxilia pollicentur. A Noribergicis quoq; petunt opem: sed illi non se posse dicunt, quod ad suorum finium defensionem vix ipsi satis habeant. Adhæc, Schertelino secunda die Iulij mandant, vt hostes, qui prope radices alpium delectus habendi causa confluebant, inuadat. Simul ad Heluetios legationem decernunt.

Protestant. ad Venetos literæ.

De cardinali Tridentino diximus antè, qui Romam celeriter transcurrit, missu Cæsaris. Illo igitur solicitante, fœdus, quod iam antea conceptum erat & informatum, Iunij die vigesimo sexto decernitur his pactis, Quoniam per multos nunc annos, in magnis perseuerauit erroribus Germania, sicvt ingens ex eo E
sit metuendum periculum, cuius quidem auertendi causa sit indictum Tridenti concilium, & mense Decembri anni superioris inchoatum: & verò Smalcaldici repudient illud, nec ad se pertinere dicant: ideò Pontificem atq; Cæsarem, pro gloria Dei, & pro reipublicæ maximè verò Germaniæ, salute, certis legibus inter se transegisse. Et primò quidem, vt Cæsar exercitum & quicquid est ad bellum necessarium proximo mense Iunio comparet, & sit rebus omnibus instructus: & eos qui concilium recusant, & errores illos defendunt, viribus & armis ad priscam religionem & sanctæ sedis obedientiam reducat. Sed interim omnem operam det & experiatur an sine bello possit hoc perficere: pacem aut transactionem nullam cum ijs faciat, quæ sit Ecclesiæ & religioni noxia. Pontifex, præter illa

Fœdus inter Pontif. & Cæsarem.

A illa centum aureorum millia, quæ iam deposuit, tantundem Venetijs quoque deponat, quæ pòst ipsius legati nullum in alium, quàm in belli, vsum, expendant: & si nullum erit bellum, eam pecuniam ad se recipiat: adhæc, subministret in hoc bellum & alat peditũ Italorum millia duodecim, & leuis armaturæ equites quingentos, per semestre tempus, & his copijs præficiat legatum, duces atque centuriones. Quòd si bellum ante sextum mensem finiatur, ipsius hoc fiat cõmodo. Cæsari liceat hoc anno, permissu Pontificis, dimidiam partem bonorum Ecclesiæ, per Hispaniam sumere, liceat quoque ex annuis prouentibus monasteriorum Hispaniæ diuendere, donec ad aureorum millia quingenta confecerit: & hæc quidem omnia belli tantùm huius gerendi gratia: verùm ea lege tamẽ, vt de suis bo- 1546.

Bona Ecclesiarũ per Hispaniã in bellum collata.

B nis tantundem illis inuicem oppignoret, & quia res noui sit exempli, ex arbitrio Pontificis, hoc nomine rectè caueat. Si quis hoc ipsorum institutũ impedire vellit, coniunctis viribus ei resistant, & auxilium alter alteri ferant, idque facere teneantur ambo, quandiu bellum durabit, & sex præterea mensibus à finito bello: integrum sit cuique sese adiungere huic fœderi, & partẽ subire tum oneris tum emolumenti: pactionem hanc confirmet etiam senatus cardinalium, & quod de Iunio dictum est, accipiatur de huius anni mense Iunio, quo fœderi iam antè concepto subscripserint vterque. Huius confœderationis exemplũ, legatus Pontificis, Hieronymus Franchus, Heluetijs pòst exhibuit, vt infrà dicetur.

Ad hoc ferè tempus pacem Galliæ rex facit cum Anglo, & Boloniam ei per- C mittit, donec pecuniam debitam persoluat: & cùm his ipsis diebus Galliæ regis filio Henrico nata esset filia Isabela, rex Angliæ confirmandæ amicitiæ causa rogatur, vt in sacro Baptismate pro illa fide iubeat. Tunc etiam Scotiæ cardinalis Andræanus, in sua quadam arce, sub prandij tempus cõfoditur à nobili quodam, cuius ille fratrem ob Lutheranismum durius tractauerat. Facta cæde, percussor in Angliam profugit. Iulij die iij. Pontifex dat literas ad Heluetios, & captata beneuolentia, propter suam & suorum antecessorũ cum ipsis coniunctionẽ, deplorat, quosdam ex ipsis, per insidias diaboli, & perturbatores legum, auulsos esse ab Apostolica religione, & ab se, tanquã charissimos filios è sinu & cõplexu amantissimi parentis. Veruntamen magnum esse Dei beneficium, quod ex ipsis multi

Pax regis Galliæ cum Anglo.

Cardinalis Scotiæ trucidatur.

Pontif. ad Heluetios literæ.

Crocodili lachrymæ.

D permanserint constantes in fide erga Deum & Ecclesiam: quo videlicet alij, qui sermonibus improborum decepti sunt, exemplum habeant positum ob oculos, & ad maiorum suorum religionem aliquando reuertantur. Nam Diuinæ bonitatis magnum hoc esse argumentũ, quòd in isto dissidio religionis, pacem inter se colant, cùm alijs in locis per hanc occasionẽ grauissimi sint excitati motus: quos vt componeret, nullum non adhibuisse remedium statim ab initio sui Pontificatus, & magna semper vsum esse lenitate. Nuper etiam ad extremum confugisse, denuntiato concilio generali, cui locum atque sedem delegerit Tridenti oppido Germaniæ, cuius intra fines hæc hæreticorum vitiosa seges maximè creuerit. Quod quidem ad oppidum tutò venire possent, & suas ibi partes tueri, si vellent.

E Sperasse enim, in tam augusto conuentu, cui semper Christiani reges atque populi plurimùm detulissent, & in cœtu tot episcoporum, qui Spiritu sancto ductore religionem tractarent, neminem fore tam impium, qui non tantæ se submitteret authoritati, qui non impijs continuò dogmatis reiectis, Ecclesiæ catholicæ iudicium amplecteretur. Hanc etiã nunc opinionẽ retinere se de ipsis & propter concordiam domesticã sperare futurũ, vt ex ipsis, qui fideles atque cõstantes permanserunt, obtemperent cõcilio: cæteri verò, qui non consultò, sed quadã crudelitate in errorem adducti sunt, authoritatem synodi non aspernentur. Quod vt faciant, & ad concilium veniant, tanquam ad cœleste aliquem senatũ, cui Deus ipse præsit, hortari se plurimùm, vt antè quoque fecerit. Magno autem dolori sibi fuisse, quòd in Germania nõ pauci sint, etiã de numero eorum, qui principes habentur,

1546. qui concilium non modò superbè & insolenter, cōtemnunt, sed maledictis etiam A
& conuicijs insectantur, neq; se decretis illius parituros esse dicunt. Ideò verò doluisse cumprimis, quòd ista perditorum hominum contumacia & obstinatione, necessitatem sibi videret imponi, rem armis tentandi. Nam neq; tot animarum iacturam, quæ per hæreses quotidie perirent, neq; Christiani nominis oppressionem hanc diutius perferre se potuisse: quorū illud ad pastorale suum officium, hoc autem ad sui gradus atq; loci dignitatem pertineat. Dumq; de remedio sæpe cogitaret, ac Deum precaretur, vt viam ostenderet, peropportunè accidisse, vt Cæsar, maximæ pietatis princeps, eisdem ferè, quibus ipse, sceleribus impiorum offensus, armis vindicandam sibi religionem iudicaret. Cùm enim ipsius intercessione & opera, Germaniæ datum esset ab se concilium, visum ei fuisse, quòd B
qui illud recusarent atq; contemnerent, ipsius quoq; factum & authoritatem despicerent. Hanc igitur occasionem diuinitus oblatam se libenter arripuisse, & præclaram istam Cæsaris voluntatem adiuuare constituisse omnibus tam suis quàm Ecclesiæ Romanæ facultatibus. Etenim si secus faciat, si negligenter agat & remissè, non dubium esse, quin tot filiorum animas, hæreticorum perfidia corruptas, ab se Deus, tanquam à parente, requirat. Hoc autem suum cōsilium atq; mentem ideò se patefacere ipsis, vt & qua prematur solicitudine, videant, & sua vota secum, hoc est cum Deo & religione, cōiungant. Multa quidem ipsorū extitere præclara facta, sed nullum esse præclarius, quàm hoc, si cum Deo veterem amicitiam, exemplo maiorum colant, si Ecclesiæ Romanæ, quæ semper ipsis benefecerit, pristinam fidem & amorem præstent, si iam in hac tam pia causa subministrent auxilia. Quod vt faciant, orare plurimùm. C

Pontifex armis rem tentat.

Legati Protest. ad Heluetios.

Protestantium superioris Germaniæ legati, quinta die Iulij Badenam Vlma veniunt ad conuentus Heluetiorum, & expositis mandatis, in mensem Augustum reijciuntur. Postulata erant, ne militi externo dent iter per suos fines, & vt suos militare ipsis permittant, si res ita postulet. His etiam diebus, Brunsuicenses, Goslarienses, Hildessemij, Hanobrij, mandatu Saxonis atq; Lantgrauij, demoliuntur Henrici Brunsuigij primariam arcem Vuolfebutelum, quam ad hoc vsque tempus, imposito præsidio muniuerant. Palatinus elector, in his motibus interpellat Cæsarem, Ratisbonæ, per legatum Vuolfflium Affestenum, equitem, D
& quæ sit belli causa, in quem fiat apparatus, scire cupit. Deprecatur etiam, & vt sibi liceat intercedere, obsecrat. Diebus aliquot interiectis, per Granuellanum atque Nauium Cæsar respondet, Non illi esse difficile, vtrunque scire, & quæ sit causa, & qui petantur bello. Pòst, eadem ferè, quæ suprà, in literis ad ciuitates, criminatur, quòd sibi non obtemperent, quòd non in Germania tantùm, sed apud exteros etiam multa sint aduersum se quidam machinati, specie religionis, quòd nullis legibus velint astringi, quòd alienas possessiones inuaserint, sacras inprimis, easq; pro sua dispensent tyrannide, non alio certè consilio, quàm vt in suos liberos atque nepotes, hæreditario quodam iure, transferant episcopatus & id genus alias præfecturas. An credibile sit, eos, qui talia committunt, ferre E
posse legitimam vllam cognitionem, ac non potiùs eò spectare, quemadmodum excitatis turbis atque dissidijs, iudicium & censuram defugiant? Emendationis quidem nullā esse spem, & scire ipsum, quàm leniter egerit, quàm multas offensiones illis condonarit. Qua tamen re nihil sit consecutus aliud, quàm quòd insolentiores facti, reliquos etiam ordines pertentent, & ad rebellionem solicitent. Quibus artibus id fiat non sibi constare: quàm autem sit indignum, & meritò sibi dolendū, facilè quemuis intelligere: cùm etiam ipsi, iure omni sublato, tyrannicè & violenter agant, & Imperij decreta proijciant, non esse quòd alia via, quàm ea, quæ sit ipsis vsitata & familiaris, hoc est, armata manu, res tentetur. Itaq; sui esse propositi, vt hoc bello non religionem modò, sed & reliquas offensiones componat,

Palatinus belli causam sciscitatur.

Prætextus mouendi belli in Protestant.

A ponat, & Germaniæ pacem atque libertatem restituat, & eos qui facient officium, patrocinio suo defendat: in perturbatores autem otij communijs & oppressores libertatis, pro eo ac meriti sunt grauiter atque seuerè vindicet. Hoc Cęsaris respõsum, Palatinus, Iulij die x. cùm pridie esset allatum, Saxoni, Lantgrauio & Vuirtembergico mittit, & explicato communi periculo, quod incumbat Germaniæ, præsertim ab externo milite, si bellum incrudescat, obtestatur, vt quantùm omnino possint, largiantur atque concedant. Etenim licet tristis & aspera sit rerum facies, tamen existimare se quòd si erga Cæsarem se submittant, & nonnullis in reb. morem ei gerant, fore, vt ad conciliationem ea res maximum adferat momentũ. Hæc autem esse, quibus mitigari posse Cæsarem intelligat: primùm, si condonari B sibi petant offensionem: deinde, si quid minus æquè factum sit ab aliquo, corrigatur: postremò, si quid alieni possideant, vt id Cæsari vel cuipiam alij, prout videbitur, permittant: in eo si quid ipse possit amplius, fidem operámque suam pollicetur. Saxo interim atque Lantgrauius, quibus omninò præter expectationem hic tam repentinus motus accidit, præsertim, quòd amicissimè Cæsar Spira nuper discesserat, certiores facti de re tota, magno studio copias & ipsi conducũt & ad socios datis literis, vt idem faciant, neue callidis quorundam consilijs diuelli sese patiatur, monent. Et cùm deliberandi causa conuenissent, Iulij die quarto datis ad Cæsarem literis, E legatis inquiunt, nostris, tuo mandatu Ratisbonam missis, clementissime Cæsar, accepimus, quomodo, cùm de belli audissent apparatu, C nostræ confessionis atque fœderis socij, diligenter te solicitarint, dares operam, ne quid acciperet Germania detrimenti. Et quanquam tum ita respondebas, vt iure nobis oboriri suspicio posset, tamen in bona quadam spe fuimus, eo bello neque nos nec vllum Imperij ordinem peti: propterea, quòd ad conuentum illum abs te vocati, legatos eò misimus cum plenis mandatis, qui & de postulatis tuis deliberarunt, & quid sui esset consilij, demonstrarunt: ita quidem vt nullius offensionis in mentem nobis venerit: deinde, responsum illud tuum non ad præterita, sed ad futura pertinet, dum ais velle te constituere rempublicam, & in eos, qui non sint dicto audientes, pro tua authoritate vindicare. Quamobrem minimè cogitandum nobis erat, fore, vt prius, quàm & postulata tua promulgares, D & à nobis responsum esset, bellum parares. Vbi verò tandem ex multis coniecturis, imprimis autem ex tuis ad principes aliquot atque ciuitates literis, tum etiam ex Granuellani verbis atque Nauij sermone cognouimus tui esse propositi principes quosdam minus obedientes multare, iámque rumor vbique percrebuit, in nos belli molem omnem conuerti, molestè sanè grauitérque, pro eo ac decet, istud tulimus, & hanc ad te mittendam epistolam duximus, purgandi nostri causa. Et primò quidem, verè possumus hoc affirmare, nos atque socios onera publica nobis imposita subijsse semper præ cæteris, cùm nonnullis etiam daretur immunitas. Deinde, quæ in proximo conuentu Spiræ petebas auxilia, dedimus operam vt impetrares, & nos illa cõtulimus ipsi. Quòd autem nunc ijs omnibus E exhibitis officijs in crimen vocamur non præstitæ obedientiæ, non modò nobis dolet, sed vehementer etiam est molestum & acerbum. Fuisset autem optabile nobis, & quidem æquum erat etiam, accusari nos, & audiri prius, quàm ad arma veniretur, & hæc nostri criminatio spargeretur. Sic enim & nostram eramus innocentiam facilè probaturi, & eorum refutaturi calumniam, qui nos tibi ad hunc modum detulerunt. Quàm amanter cum vtroque transegeris & Spiræ nuper & ante annum quintum Ratisbonæ, notum est, ita quidẽ, vt nulla nobis obijci possit vel rebellio vel facinus illaudatum: vt interim omittamus, quòd agri Brũsuicensis possessionem, tuo rogatu, sequestro permisimus ante annum, & in summũ ferè discrimen fortunarum omnium idcircò deuenimus. Non te latet etiam quomodo tunc, cùm Frãcofurti creatus fuisti Cæsar, Imperio, te deuinxeris, quid per

1546.

Palatinus Protestant. reconciliare cupit Cæsari.

Saxo & Lantgrau. arma parant.

Eorum ad Cæsarem literæ.

1546. sanctissimum iusiurandum premiseris, & quomodo sit ex Imperij legibus agendum, quando crimen eiusmodi, quale tu nobis iam obijcis, aliquis commisisse dicitur. Quòd autem indicta causa vim nobis adferre cogitas, id Deo commendabimus, & vbi, quibus de rebus nos incusas, acceperimus, ita respondebimus, vt quiuis intelligat, & iniuriam nobis fieri, & te Romani antichristi ac impij concilij Tridentini impulsu, bellum hoc suscipere, vt & Euangelij doctrina, & Germaniæ libertas opprimatur, nec vllam aliam subesse causam docebimus: rerum nostrarum status, vt hoc ita tibi nunciemus, postulat. In hanc ergo partem accipies. Nam multò nobis esset iucūdius, tibi gratificari, studiumque nostrum approbare.

Belli in Prot. suā. authores.

Cæsar, Iulij die vij. datis ad archiepiscopum Coloniensem literis, Germaniæ salutis, inquit, causa, nimirum vt otium publicum & ius & æquum, & huius nostri loci dignitas, Imperijque libertas reciperentur (quæ quidem omnia seditiosi quidam ex republica propemodum sustulerunt, & nisi coerceantur, tollent omninò) cogor arma sumere, vt illos ad officium adducam. Et quoniam in hoc esse totos accipio, vt te simul & alios in societatem suam pertrahant, mando, primùm, vt per omnem tuam prouinciam edicas, & des operam, ne quis militet, nisi mihi meisque ducibus, qui mandatum habebunt, eiusque rei fidem facient. Deinde, vt eos qui fortè iam in militiam profecti sunt, ilicò reuoces, & domi manere iubeas, & nostrum expectare iussum. In eos verò, qui non parebunt, seuerè vindices, atque ita te geras, vt intelligere possim, Germaniæ quietem tibi esse charam. Ni facias, magno tuo cum periculo & bonorum omnium dispendio futurum scias. Eas literas Archiepiscopus vt accepit, passim promulgat, & edicit vt pareatur: deinde preces fieri iubet in Ecclesijs, vt imminens Germaniæ periculum Deus auertat. Eodem fere tempore, Protestantes ad Galliæ & Angliæ regem, nuper reconciliatos, vt dictum est, mittunt legatos, qui de auxilijs vtrunque solicitent. Cùm Saxo & Lantgrauius ad Cæsarem priuatim ita scripsissent, vti diximus, publicum etiam scriptum edunt Idibus Iulij, quo demonstrant, religionis causa bellum hoc suscipi, & hoc esse consilij Cæsaris, vt obducta specie quadam rebellionis, & tanquam in paucos aliquot vindicare velit, socios fœderis diuellat, alios ab alijs, & tantò facilius paulatim pòst omneis euertat. Eius rei probationes multas adducunt, & quid Ferdinandus rex, quid Granuellanus, quid Nauius & alij quidam Ratisbonæ priuatim dixerint, referunt, nimirum concilij contemptum huius esse causam belli. Rauesburgijs etiam qui nuper Euangelij doctrinam admiserint, mandasse Cæsarem aiunt, missis literis, vt paucos intra dies ab instituto discederent, alioqui futurum, vt sectionem vrbis & agri militibus permitteret. Sed ex itinere cum literis reuocatum esse nuntium, vt ne palàm fieret, hoc bello religionem peti. Quòd etiam archiepiscopum Coloniensem, Pontifex, ob emendationem doctrinæ, lata sententia, loco & dignitate sua priuauit, quod idem prope Cæsar facit atque minatur, an belli causam id non satis declaret? Rumorem enim esse non obscurum, id agi, vt cardinalis Augustanus, qui facem his turbis admoueat, per vim illi surrogetur. Hoc etiam spargi, fore, vt ipsis oppressis, militum copiæ passim per Germaniam distribuantur, qui concilij decreta de religione facta, Cæsaris nomine defendant & exequantur. Adhæc, multorum literis perscribi, Toletanum archiepiscopum imprimis, & reliquos id genus Hispaniæ proceres, ingentem pecuniæ vim in hoc bellum conferre. Quod quidem minimè sint facturi, si profana esset belli causa. Notum esse præterea, cuiusmodi sit factum Augustæ decretum ante annum xvi. quando Cæsar profitebatur, non se posse ferre sectam hanc atque doctrinam Lutheri, sed vt eam funditus extirpet, omne suum robur, vitam etiam atque sanguinem velle cum suis impendere. Siquidem ipsi opprimantur, quod Deus auertat, tunc statim appariturum, an huic religioni parcant, ac non potius Ecclesiæ ministris trucidatis, & ipsorum

Cæsaris ad Coloniensem literæ.

Stratagema Cæsaris.

Fax belli episcopus Augustanus.

A & ipsorum stupratis vxoribus atque liberis, monachos & id genus reliquam colluuiem restituant. Cęsari verò non licere vim vllam facere vlli ordini, nec indicta causa proscribere quenquam, neque militem externum intra Germaniæ fines adducere, vel ius aliquod hæreditarium atque successionem Imperij sibi vendicare. Nimirum his legibus eum esse deuinctum, & eas per iusiurandum approbasse. Nam si fas ei sit secus agere, non posse diuturnum esse reipublicæ statum. Quam autem habeat offensionis causam, non se videre. Nam ad me quod attinet, ait Saxonię dux, quicquid inter illum, Ferdinandum fratrem, atque me fuit dissidij, totum est abolitum ante biennium, Spiræ, & artioris necessitudinis causa, Ferdinandi filia Eleonora, filio meo natu maximo desponsa fuit vltrò, si modò de reli-
B gione conueniret. Id Cæsar tum probauit, & cùm domum illinc essem è comitijs rediturus, in diuersorium meum misit Granuellanum atque Nauium, & amplissimis verbis omnem beneuolentiam mihi meisq; liberis ac toti prouinciæ deferebat. Ab eo tempore quódnam tantum scelus commisi, quamobrem in me tam dira moliatur? Sed reuera sic res habet, vt antè diximus. Quia concilium Pontificium recusamus, in odium incurrimus. AEquum autem erat, illum nón sic agere, nec aduersus familiam Saxonicam ista cogitare. Nouit enim, quomodo patruus meus Fridericus, post Maximiliani mortem, hanc Imperij dignitatem sibi delatam, ad ipsum voce atq; suffragio suo detulerit, vt interim omittam alia multa Saxonicę domus in Austriacam familiam collata beneficia. Quòd si fortè pro-
C pter submotum ab episcopatu Numburgico Iulium Pflugium offensus est, equidem & ius meum editis libellis explicaui, &, si Cęsar arbitros non suspectos daret eorum cognitioni rem permisi. Iam quod ad me pertinet, inquit Lãtgrauius, ante annum quintum planè fui reconciliatus ei, Ratisbonæ, & quòd annis aliquot superioribus bellum in episcopos mouere constitui, quòd deinde propinquo meo duci Vuirtembergico suppetias tuli, quò sua recuperaret, totum hoc, & si quid etiam contra ius scriptum & Imperatorum leges, palàm aut occultè fecissim, condonatum mihi fuit, conscriptis ea de re literis atque signatis. Quæ sit igitur alienationis causa, planè non possum recordari: deinde, cùm nuper ipsum Spiræ cõuenirem, adeò fuit erga me benignus & vultu & sermone, vt vestigium nullum
D offensionis deprehenderem. Ratisbonæ conuenerat ante annum quintum, si quid aduersus Clinensem ipse tentaret aliquando, ne me prorsus immiscerem. Mouit illi postea bellum, & quod promiseram, seruaui. Cumq; deinde Cliuensem in gratiam reciperet, quod fuit ante Venlonum, omnibus qui militassent ei vel opem tulissent, ignouit. At qui, si fortè nostram absentiam, & quòd Ratisbonam ipsi non venimus, ægrè fert, excusauimus vterque: Saxo quidem, per legatos, ego verò coràm in colloquio Spiræ. Sed quænam sit ista Germaniæ libertas, aut reipublicæ forma, si propterea bellum suscipi debeat, cùm & in superioribus aliquot, & in his ipsis Ratisbonæ comitijs, alij multi principes absint? Bellum verò Brunsuicense non potest nobis dari crimini. Nam vt vim ab se depel-
E lat, cuique permissum est. Rogauimus frequenter in comitijs & obtestati sumus, vt illius comprimeretur audacia: præter literas autem atque verba nihil consecuti sumus. Et tamen ijs literis, quas Ferdinandus rex ad Henricum ea de re publicè dedit nostro rogatu, priuatim erant aliæ adiunctæ literæ, è quibus facilè videbat Henricus, non sibi obtemperandum esse. Hæ literæ Vuolffebuteli repertę sunt, subscriptę manu regis, & in medium adferri possunt, si sit opus. Quòd si ea seueritate fuisset actum in Brunsuicensem, vt iam Cæsar in nos, licet immerentes, agit, nullum erat futurum bellum. Sed quia nos, qui propter Euangelij professionem odia maxima sustinemus, oppugnabat, conniuebatur ad ipsius omnia facinora. Nouit autẽ Cæsar, quomodo & captã prouinciam sequestro permisimus, & propter susceptã in illũ defensionẽ, corã arbitris ab ipso datis, iuri nos sistere

Fridericus Saxo electus Imperator.

Vim ui repellere licet Magistratui.

sistere

1546. sistere volumus. Hanc rationem si secutus ille fuisset, neq; repudiata sequestratione & posthabitis Cæsaris edictis, nouum excitasset motum, sed iure nobiscum & legibus contendisset, facilis erat via. Nam si iudicio victi non paruissemus, iam exequendi iuris causam Cæsar habiturus erat grauem atque legitimam: nunc verò, cur ita rem gerat, nullam habet. Adde, quòd à quo tempore captus est Henricus cum filio, Cæsar nihil vnquam à nobis eo nomine postulauit. Non est igitur, quòd officij neglecti possimus incusari. Si fortè nobis impingitur, quasi iurisdictionem impediamus, iniuria nobis fit longè maxima. Nam quòd multis nunc annis in Cameræ tribunal atque consessum ij solùm reciperentur, qui nostram religionem oderunt acerbissimè, quòd hi ipsi, posthabitis transactionibus, contra nos atque socios in causis religionis pronuntiarent, quòd in causis etiam ciuilibus nullum ius nobis communicarent, fecimus quod iure nobis facere licebat, eosq; legitimè & necessariò recusauimus, vti suspectos & aduersarios, professi recusationis causas amplius nos velle demonstrare coràm delectis arbitris. Nihil igitur hîc nobis obijci potest: deinde Spiræ decretum fuit ante annos duos, vt æquabiliter Camera constitueretur. Quò minus autem id factum sit, nobis atque socijs tribui non potest. Et nouit Cæsar, ante annum in conuentu Vuormaciensi, neminem huic ipsius decreto fortius reclamasse, quàm illos ipsos, qui volunt obsequentes & officiosi videri principes, eò nimirum, vt cùm sint aduersarij, iudices etiam esse possint. Audimus insuper, hoc quoque veluti crimen nobis intentari, quòd ex nobilitate quosdam ad nos conamur traducere: sed mirum est, cur hoc in nobis reprehendatur: nam ex rerum Imperij commentarijs doceri potest, hunc morem etiam patrum memoria semper extitisse, vt suæ ditionis non nobiles tantùm, sed episcopos etiam sibi coniungerent: & vt aliquid sit in eo culpæ, non ideò bellum indicta causa nobis mouere licet. Iam, etsi in illo fœdere hæreditario, quod est inter Saxonicam, Brandeburgicam & Hessicam domum, Cæsar exceptus est, tamen hoc sic accipi debet, modò potestate sua non abutatur. Albertus igitur & Ioannes Brandeburgici, cognati, qui suam operam Cæsari contra nos addixerunt, diligenter secum expendant, quid agant, & sint memores iurisiurandi, quo tenentur: hoc ipsis denuntiatum volumus, & ijs etiam, qui cùm sint beneficiarij nostri, stipendia sub ipsis merent hoc in bello. Neque verò excusantur, si fortè dicant Cæsarem habere in animo multare quosdam principes, ob nō præstitam obedientiam, sciunt enim ipsi, nihil eiusmodi iure nobis obijci posse. Quòd si de crimine Cæsar nos accusasset, vt æquum erat, neque nos illud refellere potuissemus, nihil opus fuisset his artibus vti, & ad defectionem solicitare socios. Nam demonstrato crimine, sponte sua plerique nos deseruissent, & in causa non bona pauci nobiscum erant commune subituri periculum. Adhæc ante annum secundum, quando contra Galliæ regem auxilia Cæsari decreuimus cum alijs, promittebat, eo finito bello se profecturum esse ipsum in Vngariam aduersus Turcam: nunc autem in Vngariam & loca finitima, Turcæ maximis cum copijs irrunt, vt quidem à multis nuntiatur, & sunt alioquin ijs locis Budæ atque Pestæ magna Turcarum præsidia: sed postponitur miserorum hominum salus eius regionis, qui nunc hosti crudelissimo velut in prædam obijciuntur, & hoc agitur interim, vt in Germania cædes fiat, & eorum, qui Christum profitentur, cruore omnia redundent. Quod cùm ita sit, fore speramus, vt hanc nostram vicem plerique omnes doleant & miserantur, & aduersarijs, qui solùm eò tendunt, vt apud nos extincta Euangelij doctrina, sicut alijs in locis ipsorum ditionis fieri videmus, extrema seruitus nobis imponatur, minimè sese coniungant, sed tolerabili stipendio nostra potius quàm illa castra sequantur: in quibus versatur Antichristus Romanus & ipsius clientes quorum hoc est præcipuum studium, vt vel cum internecione Germaniæ, doctrinam suam & impiam &

Cameræ ex Pontificijs conflata.

Fœdus inter tres familias.

Clientum Romā. scopus.

A B C D E

A pſam & impuram denuò ſtabiliant atque confirment. Et quia poſt multam belli deprecationem, nullius adhuc criminis conuicti, cogimur vim iniuſtam à nobis depellere, confidimus adfuturum eſſe Deum veritati contra mendacium, & in hac ſua cauſa, belli ſummum Imperatorem atque ſigniferum eſſe futurum aduerſus nefaria conſilia Pontificis. Ei videlicet rem omnem commendamus, & vt ſanguinariorum conſilia retundat, ac nominis ſui maieſtatem magis atque magis illuſtrem faciat, precamur. Eodem die ſcribunt ad Ioannem Marchionem Brandeburgicum: & quia ſit fœderis Proteſtantium, vt quidem ipſis literis doceri poſsit, deinde, quia priuatim ſit iam olim ipſorum confœderatus, monent ne ferat arma contra ſe, verùm vt ex pactis & pro ratione fœderis agat. Nam alioqui B fore, vt rem omnem euulgent & quàm non ſuum faciat officium, publicè demõſtrent. Ad hæc ille, Se militare Cæſari, neque negare quandoquidem ſibi cauerit, non peti religionem: ſe quidem eſſe fœderis Smalcaldici, verum Auguſtanæ tantùm confeſsionis ratione. Quod ad priuatum fœdus attinet, in eo Cæſarem excipi claris verbis. Id cùm ita ſit, non eſſe, cur hanc ſuam militiam ægrè ferant, aut aliquid ab ſe contra fidem datam factum eſſe dicant. Eo dato reſponſo, illi publicum ſcriptum edunt, & inter alia, quod de Auguſtana confeſsione dixerat, refutant, & ipſius literis docent, eum ſibi ſocijſque teneri opem ferre, ſi res in eum caſum deueniat, & ſi quis aliam contra ſe belli cauſam obducat atque ſimulet, vti nunc Cæſar facit. Itaque diligenter monent omnes, præſertim tribunos, centuriones atq; milites, ne ſuam operam illi, qui fidem violarit, addicant. 1546. *Proteſt. literæ ad Brandeburgicũ.*

C Idibus Iulij, Pontifex, euulgato ſcripto, multa locutus de ſua ſolicitudine & affectu erga rempublicam, hominumq; ſalutem, de concilio iam inchoato, de pertinacia hæreticorum, qui contemnant illud atque recuſent, & pijs omnibus nefarium bellum indixerint: hortatur in vniuerſum omnes, vt ieiunijs atque precibus Deum ſolicitent, delicta ſua confiteantur, & ſacerdotem ſibi quiſque diligat quem velit, deinde cœnam Domini percipiant: quò videlicet Deus exoratus bene vertat hoc bellum, quod Cæſar & ipſe neceſſariò ſuſceperint ad extirpandum hæreſes & reſtituendam Eccleſiæ pacem. *Bulla Papæ in Proteſtan.*

Porrò, quanquam Cęſaris hoc erat conſilium, vt conductis vndique copijs, D quàm poſſet occultiſsimè, Smalcaldicos adoriretur prius, quàm eſſent inſtructi, tanta tamen erat illorum diligentia, tantus hominum ardor & ad defendendum hoc bellum alacritas, vt ad xvi. Iulij diem Lantgrauius ſuas copias educeret in hoſtem, tametſi per inferiorem Germaniam Burenſis Maximilianus exercitum iam prope totum haberet inſtructum, nec in quem primum eſſet facturus impetum, conſtaret. Filium natu maximum Gulielmum, ad xvi. annorum adoleſcentem, Lantgrauius, ante quàm è ſuis finibus exiret, Argentoratum miſit, vrbem præ ceteris valde munitam. Abituro nuntiabat Henricus Brunſuicenſis è carcere, ſiquidem audire vellet, patefacturum ſe ipſi, quo tempore, & cuiuſmodi eſſent huius belli fabricata conſilia. Lantgrauius autem, qui callidè hoc ab ipſo E fieri putaret, offenſionis minuendę, vel conſequendę cauſa libertatis, reſpuit colloquium. At ille, nemini præterquàm ipſi vni, rem volebat explicare. Primus impetus, à ſuperioribus Germanis, qui iam erant expediti, factus eſt in hoſtem, ex Vindelicis. Cùm enim enim crebris nuntijs adferretur, Pontificis copias, iam ſuperatis ferè alpibus, imminere Germaniæ, præuertendum illis eſſe iudicabant. Sic autẽ res habet. Ex Italia venientib. per Tridentum eſt iter OEnipõtem, Ferdinandi ditionis oppidum. Inde duabus omnino vijs in bauariam itur, vbi tum Cæſar erat, vel ſecundo flumine OEno per Copſtænum, vel ad lęuam per medias alpes. Prope ad exitum alpium habet arcem Erebergum, editiſsimo loco poſitam rex Ferdinãdus, & ea eſt natura loci, propter anguſtias & crepidines viarũ, & pręcipitem deſpectũ, vt qui hunc aditum teneat, quantumuis magnas copias trãſitu prohi- *Lantg. filium mittit Argentoratum.* *Primus Proteſtã. impetus.* *Ferdinandi arx.*

1546. prohibere posit. Contendit igitur eò cùm mediocri manu, Iulio mēse, Sebastianus Schertelinus, mandatu legatorum, qui Vlmæ conuenerant, vt antè diximus: & ex itinere capta Fiessa, oppido episcopi Augustani, quod est ad Lǽchum flumē, aditum etiam illum & arcem, decima die Iulij, deditione facta per milites præsidiarios, occupat. Erat eius consilij, continuato itinere per alpes, OEnipontem etiam capere & firmo præsidio munire: sic enim vtranque tenuisset viam, qua venitur in Germaniam ex Italia, & milite Cæsarem atque commeatu, ijs quidem locis, interclusisset: sed in hoc tumultu, cùm iussu Ferdinandi repente ad arma vocati essent omnes per agrum Tirolensem, magnæ manus conueniunt OEnipontem, ductore Francisco Castelako, Tridenti præfecto: & ad oppidi defensionem relicto præsidio, vias & aditus occupant. Itaque Schertelinus, imposito in arcem Erebergum, & oppidum Fiessam, milite, retrocedit, & cum suis deinde copijs ad eum exercitum, qui per superiorem Germaniam collectus, ad Danubium erat, proficiscitur. Hic exercitus, cui præerat Hedeccus, Dillingam, Episcopi Augustani oppidum & arcem, deditione capit, & in fidem suam adigit, Iulij die xxiij. Sub idem tempus, Eistetensis episcopus Mauricius legatos mittit ad belli duces, & vt sibi suisque parcant, orat: iter etiam per suos fines & commeatum pacto pollicetur. Infra Dillingam est oppidum Donauerda. Hi de deditione sollicitati, recusarant. Missis autem eò copijs, cùm vis adhiberetur, in Smalcaldicorum potestatem veniunt. Interim Saxo & Lantgrauius cum suis copijs procedunt, & per Franconiam profecti, cùm Vuirciburgensis Episcopus ipsis idoneè de non impediendo commeatu cauisset, ad socios cōtendunt. Erant tum in ipsorum castris, electoris Brandeburgensis & Mauricij ducis legati, de permittenda intercessione missi. Cùm autem illi rem ad socios reijcerent, nihil actum fuit. Qui commorantur Augustæ, prædiuites mercatores Fuggeri, & id genus alij, collectis rebus, vrbe iampridem excesserant. Et quia rumor erat, eos mutuò dare pecuniam Cæsari, hi qui tum erant Vlmæ legati, datis ad Senatum Augustanum literis & missis internuncijs, quàm hoc sit indignum, demonstrant, grauiterq́ monent, dent operam ne quid in posterum tale fiat. Senatus, illos iam antè, suo more pecuniam fortè mutuò dedisse respondet, ne esset otiosa, quòd belli consilia nescirent; nunc autem existimare, neminem esse qui id faciat: nec enim impunè cuiquam futurū, si resciscāt. Erat id temporis Ratisbonæ Cæsar, & præter Hispanos ad millia tria, peditum Germanorum millia circiter quinque, & ad septingentos equites, nullæ adhuc ad ipsum copiæ tunc conuenerant. Hispanos ex Pannonijs euocauerat: & erant illi quos à pacificatione Suessionensi, in Lotharingia hyemasse, ac deinde prope argentinam facto itinere, ante añum in Vngariam iuisse, libro superiori diximus. Facta nuper pace inter Galliæ regem & Anglum, opportunè Protestātib. accidit, quòd milites Germani, quorum opera Galliæ rex vsus fuerat, dimissi transierunt ad ipsos, ductore Bichlingo Comite, & Georgio Recrodo, qui Lantgrauij erat beneficiarius.

Schertelinus retrocedit.

Donauerda capitur.

Cæsaris copiæ.

Saxonem atque Lantgrauium Cęsar, xx. die Iulij, publicis literis proscribit. Initio valde prolixè commemorat, quātos huiusq́ sumpserit labores, vt Germaniam in vniuersum pacaret, cuiusmodi fecerit eius rei decreta, quibus cautum sit, ne qua vis cuiquam fiat, quacunque de causa, verùm vt legibus atque moribus agatur: deinde, quomodo sibi deuincti sint, & quam fidem pręstare debeant ordines Imperij, docet. Sed his inquit, omnibus neglectis, Ioānes Fridericus elector Saxoniæ & Philippus Hessiæ Lantgrauius, temerario quodam ausu, studium atque laborem nostrum omnem, pro república susceptum, singulis temporibus, quantùm in ipsis fuit, impediuerunt neque dicto fuerunt audientes, & non modò sese mihi opposuerunt, sed alios etiam ordines, vt idem facerent, & illicitas cū ipsis inirent coniurationes, impulerunt. Et Lantgrauius quidem superioribus

Saxo & Lantgrauius à Cæsare proscripti.

aliquot

A aliquot annis, obducta qua nescio causa, bellum instituit in quosdam primi nominis Imperij ordines, & in ipsorum fines progressus, pecuniæ vim magnam extorsit, Deinde, ambo simul, quendam Imperij principem, indicta causa, bello petitum, finibus expulerunt, occupata prouincia. Sed & Episcopatus aliquot & præfecturas tam sacras quàm ciuiles, quarum domini veteri consuetudine sunt ditionis Imperij, & onera publica sustinent, & in ordinum consessu locum obtinent, in suam ditionem perduxerunt: & adhuc quidem illos, cùm sæpe meam fidem in comitijs implorarint, in ea seruitute detinent. Multos quoque suis facultatibus atque prouentibus annuis spoliarunt, & alienæ ditionis homines in suam clientelam receperunt. Nuper etiam audacia quadam singulari solicitarunt quosB dam ordines, ne ad ista venirent comitia, videlicet vt actionem omnem impedirent, meiq; contemptionem excitarent. Et hæc quidem omnia tantò faciunt securius atque licentius, quòd iudicia contemnunt, nec Magistratum agnoscunt aut verentur. Nam ipsorum culpa summum Imperij tribunal est sublatum, tacent leges, & multo iam tempore ius nullum dicitur, magno sanè cum dispendio plurimorum, & nouo prorsus atque inaudito exemplo. Quodq; omnium est grauissimum, agunt hæc omnia specioso illo & dulci nomine religionis, pacis atque libertatis. His enim vtuntur tanquam pallijs atque vestibus, vt suas illas tegant actiones, cùm interim nihil minus quàm religionis conciliationem aut Germaniæ pacem atque libertatem expetant. Certè nullo scripturæ loco docere pos- 1546.

Protestant. perduellionis insimulantur.

C sunt, ipsis licere, vt summo Magistratui sese quocunque modo pertinaciter opponant. Diuersum verò doceri potest, tùm sacris literis tùm probatis historijs, nempe priscos illos doctrinæ Christianæ professores, qui suam fidem non verbis tantùm, sed factis etiam atque morte comprobarunt, prophanis quoque regibus obtemperasse. Quò certè minus licet istis officium mihi suum denegare, specie religionis. Et cùm denegant, apertè declarant, ipsorum esse consilij, vt diadema, sceptrum, atque potestatem omnem mihi adimant, & sibi vsurpent, & conturbatis omnibus, religionem, ius, pacem atque libertatem opprimant, & amplificati nouis honoribus atque facultatibus, in suam tyrannidem omnes cogant. Hoc enim ipsorum verba testantur, plena minarum, libelli etiam atque picturæ famoD sæ, disseminatæ passim & in vulgus emissæ, magno cum nostri nominis ludibrio atque contemptu. Præterea, non solùm fœdera pacti sunt aduersum me, suis illis in conuenticulis, verumetiam exteros reges in odium mei concitarunt, & clanculum ope consilioq; iuuerunt. Non desunt etiam, qui recitare possint, quid moliti sint, vt Turcam in Germaniam excitarent. Quod eò magis credi potest, quoniam ad ipsorum institutum ea res perquàm fuisset opportuna. His ergò factis, & fidem datam violant, qua mihi deuincti sunt, & muneris nostri dignitatem conuellunt, & decreta omnia labefactant, quæ certè non secus accipiunt, quàm si ideò facta sint, vt alijs vim ab se depellere non liceat, ipsis verò solis permissum sit, vim cuique facere. Quamobrem, in grauissimum illud læsæ maiestatis criE men, & in pœnas eo crimine dignas, legibusq; præscriptas, inciderunt. Et quia nota sunt ipsorum facinora, nihil attinet ea demonstrare. Cæterùm, etsi pro authoritate, qua fungor, multò antè mihi licuit in eos, pro merito ipsorum vindicare, tamen, studio pacis, & motus vitandi causa, plurimùm illis indulsi: multa sæpe concessi, magis etiam quàm deceret, in eoq; & conscientiam meam non semel ipse læsi, & authoritatem mihi minui, & alijs parum bene consului. Sic ante annum quintum, Ratisbonę cum Lantgrauio, ante biennium verò, Spiræ cum Saxone egi clementissimè: nimirum ea spe, futurum, vt hac immodica mea lenitate victi & tolerantia, desisterent tandem aliquando á suis illis illaudatis consilijs, nec opus esset violentius aliquod remedium adhibere. Cùm autem ipsa re nihil esse profectum, & illos verba mihi solùm dedisse, comperiam, eò quòd meis &

1546. Imperij decretis contemptis, & violatis pactis, obstinatè pergunt, & effreni quadam dominandi cupiditate facultates aliorum diripiunt, neque legibus teneri volunt, sed eò tendunt, vt omnem reipublicæ statum euertant: & verò, nisi coerceantur, non modò non religio conciliari, sed nec reliquæ etiam reipublicæ partes constitui possint atque sanari, cogor aduersus ipsos vti ea, qua sum præditus, potestate. Et quia de rebellione constat, ita quidem vt ipsi negare non possint: deinde, quia violenter agunt, neque iudicium vllum subire volunt, equidem illos, vti perfidos, rebelles, seditiosos, læsæ maiestatis reos, & communis otij perturbatores, proscribo, & statutum habeo in illos, vt meriti sunt, animaduertere, quò per ipsos mihi deinde liceat rempublicam constituere, & ea facere, quæ propriè sunt mei muneris. Itaq; mando, ne quis opem illis ferat quocunque modo, neque se causæ ipsorum adiungat: qui secus fecerint, & fortunarum & vitæ discrimen adibunt. Quicq; iam fortè profecti sunt vt illis militent, redeant quamprimùm. Mihi verò subministrent omnes auxilia, neque fœdere vel pactionibus priuatis impediri se patiantur. Nam hæc omnia rescindo. Deinde nobilitati atque populo ditionis ipsorum, fidem atque iusiurandum quo sunt eis deuincti, remitto, & publica fide caueo, si morem gerant: qui recusant, eodem modo, quo illi, plectentur. Iulij die vigesimo secundo, Gerardus Velduuichus, Ratisbona remittitur Constantinopolim, cùm nuper inde venisset. Cæsar, cùm hic nihil decerni posset, in Calendas Februarias anni sequentis, Imperij conuentum transfert. De literis Pontificis, missis ad Heluetios, antea diximus. Has vbi legatus pontificius, Hieronymus Franchus accepit, Luceria transmittit, & simul ipse vigesimo quinto Iulij die scribit, Ante triduum sibi redditas esse Pontificis & senatus cardinalium literas: & quanquam eiusdem prope sint sententiæ cum superioribus aliquot illius epistolis, tamen, quòd aliquid habeant præterea, celeriter ad ipsos mittere iam exemplum & in proximo conuentu velle archetypum exhibere. Ac quoniam in eo fœdere, quod nuper ad exitum Iunij Pontifex atque Cæsar inierunt, locus etiam sit relictus alijs, qui velint in eam societatem venire, deinde, quia conuenit, vt Cæsar prius experiatur, num absq; bello possint ipsius & Romanæ sedis aduersarij ad sanitatem & officium reduci, Pontificem admodum ab ipsis flagitare, vt claris verbis pronuntient, an huius esse fœderis, & an Tridentini concilij decretis obtemperare velint. Cumq; diem sibi constituerint, ad proximum Badenæ conuentum, quo die ad superiora postulata sibi respondeant, ideò se nunc etiam hæc ad ipsos perscribere, vt interea deliberent. Orare igitur, per sanguinem Christi seruatoris, vt diligenter secum expendant: quàm sit hoc futurum gloriosum, quàm salutare tùm ipsis tùm ipsorum liberis, si & incendium hoc per Germaniam vnà restinguant, & concilij decreta laudent. Quòd fœderis causam Pontifex enuntiarit, callidè factum esse nonnulli putant, vt hac ratione Cæsarem summis difficultatibus obijceret: molestè quidem ipsum tulisse, quòd Cæsar aliam belli causam præ se ferret, certum est, vt infrà dicetur. In hoc tempore, Bauariæ ducis filius Albertus, Ferdinandi regis filiam, Annam, alteram verò, Mariam, Gulielmus dux Cliuensis, in matrimonium ducit. Cùm enim Nauarricam Cliuensis frustrà speraret ex Gallijs, vt antè diximus, indultu Pontificis, vt aliam duceret, permissum ei fuit. Hanc ergò duxit, & fuerunt vtriusque nuptiæ peractæ Ratisbonæ, medijs in turbis atque motibus bellorum. Vtrunq; matrimonium ad nouum necessitudinis vinculum pertinebat.

Pontif. ad Heluetios literæ.

Pontifex Cæsarē in odiū adducit.

Hymenæi inter Martis fremitus.

Consessui patrum, Tridenti dictus fuit dies, vt suprà docuimus, ad exitum Iulij, sed dilata res fuit in anni sequentis initium, vt suo loco dicetur. Erant autem Tridenti, præter cardinales, Pontificis legatos, & Tridentinum atq; Pacheecum Hispanū, archiepiscopi quatuor, episcopi triginta tres, & in his duo Galli, quinq; Hispani, Illyricus vnus, reliqui omnes Itali. Theologi doctores, monachi, xxxv. ex alijs

Numerus patrū Tridentinorum.

A ex a'ijs verò non monasticæ professionis, duodecim, plerique omnes Hispani. 1546.
Cæterum, in quatuor illis archiepiscopis erant duo, velut personati, Olaus Magnus, Vpsalensis, Robertus Venantius, Scotus. Id autem sic accidit. Cùm Sueciæ rex Gustauus, Daniæ finitimus, religionem mutaret, quod fuit anno circiter M.D.XXXVII. Ioannes Magnus, archiepiscopus Vpsalensis, qui mutationem illam improbaret, relicta patria, Romam confugit, eoque venit mediocri cum comitatu. Venetias profectus deinde, factus est eius ciuitatis patriarchæ vicarius, & vt vulgò dicunt, suffraganeus. Eam verò conditionem postea pertæsus, Romam reuertit, & in angustias redactus, cùm diuenditis equis familiam ferè totam dimisisset, à Paulo pontifice collocatur in hospitali domo, quam vocant, sancti B spiritus, in eaque tenuis atque pauper vitam finijt. Erat cum eo frater Olaus. Huic Pontifex archiepiscopatum illum Gothicum, licet extra commercium Ecclesiæ Romanæ positum, confert, & concilio interesse iubet, & ad victum quotidianum aureos dat menstruos quindecim. Alter ille Scotus, cùm archiepiscopatum Armacanensem esse in Hibernia Pontifici demonstrasset, titulum eius fuit ab illo consecutus. Erat autem cæcus, & tamen non solùm missificabat, verumetiam per celeres equos currebat. Hos ergò duos Pontifex in cœtu patrū esse voluit, ostentationis causa tantùm, quasi duo isti populi tam longinqui, Gothi & Hiberni, potestatem ipsius agnoscerent, cùm illi reuera, præter vmbram & nudum titulum, nihil haberent.

Archiepiscopi personati.

Sueciæ rex, Euangelio dat nomen.

Archiepiscopus mendicabulum.

C De Mauricio suprà diximus, quemadmodum post priuatum cum Cæsare colloquium, Ratisbona discesserit. Vbi domum reuertit, subsequente paulò pòst Ferdinando rege, Pragam ad illum proficiscitur. Augusti deinde mensis die primo, Cæsar, proscriptionis, quam suprà diximus, exemplum Mauricio Ratisbona mittit, & datis ad ipsum atque populum communibus literis, eadem ferè, quæ proscriptionis tabula continentur, commemorat: & quia proscriptis agnatione sit & necessitudine coniunctus, ita quidem, vt in illorum possessiones atque bona, ius aliquod sibi fortè vendicare possit, grauissimis verbis mandat, vt sibi in occupandis illorum prouincijs adsit totis viribus, imò, vt ipse quamprimùm occupet omnia, & sui iuris tuendi causa detineat, Nam alioqui fore, vt occupantis omnia D fiant, quicunque sit ille, nec quicquam ei prosit ius agnationis atque pactorum. Deinde, propter contemptum imperium, eandem subiturum esse pœnam, quam illi. Nobilitati autem atque populo mandat, vt edicto pareant, & fidelem operam principi nauent, eadem constituta pœna. Quas Mauricio scripsit, Augusto etiam fratri communes erant literæ.

Cæsaris ad Mauricium literæ.

Smalcaldicorum exercitus iam omnis ad Danubium peruenerat. Ibi Saxo, Lantgrauius atque belli cōsiliarij dant literas ad Gulielmum Bauariæ ducem, Augusti die tertio, Vt de Cæsaris apparatu bellico multa dicant, nihil opus esse. Scire enim ipsum rem omnem: & quanquā nullum officij genus erga Cæsarem prætermiserint, nec offensionis vllam subesse causam existimarint, tamen ex illius re- E sponso & aliorū sermone multò antè accepisse, illum cogitare sibi facere bellum, quasi minus fuerint obedientes, cùm interim neque sint vllius conuicti criminis, neque vim cuipiam fecerint. Et vt maximè verum sit quod ille crimen intentat, non tamen ei licere, nisi cognita prius causa, rem armis experiri. Sed hoc illius institutum esse contra ius & leges Imperij, contra pactionem, contraque morem superioris ætatis. Nam si quid haberent Cæsares aduersus aliquem ordinē, id semper ad publicam cognitionem deferre consueuisse. Scire ipsum, à multis nunc annis inita fuisse varia consilia, quò Germaniæ sua libertas eriperetur. Neque dubium esse, quin hoc etiam bellum eò spectet. Iam verò licet studium retinendæ, communis libertatis, adhuc quidem semper in ipso animaduerterint, & quanquā nuper admodum de sua erga ipsos voluntate multa pollicitus, nuntiarit non se

Protest. ad ducem Bauariæ.

1546. permissurum iter externo militi, tamen ad se deferri, iam ipsum & dedisse iter, & A
alimoniam etiam atque tormenta subministrasse, & hostium copias in oppida sua recepisse. Id sanè dolere sibi non mediocriter, & existimare falsis criminationibus ei persuasum esse, vt ita faciat. Cùm autem suis libellis nuper editis abundè demonstretur, quàm iniquè Cæsar agat, & quàm multæ pactiones tum publicæ tum priuatæ hac vna re violentur, confidere se, tuendæ causa libertatis, ipsum ope consilioque sibi non defuturum, præsertim, cùm eius rei spem nuper fecerit per internuntium, Cæsaris ergò milites è suis oppidis Ræno & Ingolstadio migrare iubeat, aut sibi tantundem præsidium ijs locis imponere permittat: det iter tutum per suos fines atque commeatum, de eoque sibi caueat per literas. Et licet non denegaturum putent, petere tamen, vt intra diem quintum respondeat. Etenim B
si secus faciat, capiendum sibi esse consilium ex tempore.

Fulgur Mechliniæ. Ad septimum Augusti diem, Mechliniæ, quod est Cæsaris ditionis oppidum Brabantiæ pulcherrimum, puluis tormentarius in turri quadam in mœnibus dispositus, à fulmine correptus & incensus, ipsam turrim primùm à fundamentis euertit, proxima deinde ædificia, intra & extra vrbem, ad quingentos amplius passus in circuitu inuasit. Ex ijs pleraque incendit, plurima euertit, diruit ac disiecit, nonnulla concussit ac disrupit, atque ex his lapides ingentes correptos, plerosque ad sexcentos passus, longè abiecit, atque ita corruptis tectis ac denudatis, vitreis fenestris per omnes vias concussis atque fractis, totam propemodum vrbem deformauit, arbores radicitus euertit & ambussit. Perierunt in ea calamitate C
homines plus minus ducenti, partim incendio absumpti, partim ruinis ædificiorum ac lapidibus & tegulis obruti, præter eos, qui grauiter vulnerati mortem effugerant, quorum ingens erat numerus. Ex his complures biduo ac triduo, nonnulli quatriduo pòst, è cellis subterraneis, in quas confugerant, plerique mortui, qui vel fame vel spiritu præcluso extincti erant, pars viui qui penu ibi condito inuento vitam tolerauerant, reperti atque extracti sunt. Præterea ingens numerus iumentorum atque pecorum cum stabulis deflagrauit. Murus autem, qua parte turris steterat, ad ducentos amplius passus dirutus ac solo fuit æquatus.

Heluetiorum ad Prot. responsio. Heluetij, ad nonum Augusti diem, iterum Badenæ conueniunt, & Protestantium legatis, quos tunc adesse iusserant, vt suprà diximus, quarto pòst die re- D
spondent, non quidem omnes, verùm illi, qui sunt religionis Pontificiæ, Dolere sibi plurimùm istud inter ipsos atque Cæsarem excitatum bellum, neque esse, quod potiùs velint aut magis optent quàm pacem. Ideoque nolle prorsus immiscere se huic bello, nec in alterutram inclinare partem, sed arcere à suis finibus militem externum & transitu prohibere, & suos continere domi, quantùm quidem possint: ideoque iam edixisse grauiter, ne quis militet, sed vt omnes imperium magistratus expectent, & ad patriæ defensionem intenti sint. Nihilo tamen secius abijsse multos in militiam, quos ipsi conduxerint. Id sibi esse permolestum: itaque rogare, vt & illos dimittant, & domum redire patiantur. Præter superiora, Protestantes hoc etiam tunc postulauerant ab illis, ne venirent in fœdus illud Cæsa- E
ris atque Pontificis, nève militem vllum eis auxilio mitterent, quod Pontifex inprimis solicitabat: sed vt sibi, qui bellum iniustum defendere, & ab se propulsare cogantur, opem ferrent. Et multa locuti de Pontificis iniquitate, qui & præsidere concilio, & simul iudex esse velit, & illud habeat in loco ad iniuriam opportuno, per occasionem referunt de nece Ioannis Diazij, & facinus illud tam horrendum non modò non vindicari in hunc vsque diem, sed etiam à multis ita laudari, quasi præmio dignum sit, ostendunt. Eam rem esse indicio, quàm non sit ipsis consultum atque tutum ad ea loca venire, vbi summam rerum obtinent aduersarij, & in his Episcopus Tridentinus, nuper factus Cardinalis, & Pontifici non vno modo deuinctus.

Nex Diazij laudata.

Quia

A Quia Protestantes iam cum omnibus copijs erant ad Danubium, sicut diximus, Cæsar, qui nondum esset instructus, Augusti mensis initio, relicta Ratisbona cum præsidio, Landishutum petit, Bauariæ ducis oppidum, ad Isaram flumẽ, & pro mœnibus castra ponit. Donauerda, Saxo, Lantgrauius atque socij, missis literis, Augusti die vndecima, quo sint in ipsum animo, iuxta belli morem atque legem, denuntiant. Et superiori, inquiunt, mense, per epistolam nos apud te purgauimus, Carole Cæsar, de ijs, quorum incusamur: ac licet æquum erat, vt aut bellicum apparatum intermitteres, aut saltem belli causam explicares, & nobis inuicem auditis, pro more Imperij, proq; data fide abs te per iusiurandum, ageres: tamen, quia nihilominus pergis, coacti sumus & ipsi venire ad arma, vim B istam iniustam tuaq; persona indignam depellendi causa. Quod enim Euangelij doctrinam simul & Imperij libertatem petas, varijs tuis actionibus demonstrari potest. Scis enim ipse cuiusmodi consilia multis nunc annis, cum Antichristo Romano & cum exteris regibus tractaris, vt eos vel tibi coniungeres, vel in nos excitares. Deinde, non consulto senatu principum & ordinum, inducias fecisti cum Turca, planè contra promissum. Etenim, cùm auxilia tibi daret in Galliæ regem, ante annum secundum, Germania, cõfirmabas, eo finito bello, teipsum esse cum exercitu profecturum aduersus Turcam. Sed nunc pactus es cum illo, nimirùm vt eò commodius, quod constitueras aduersum nos, perficeres. Et iam in his Ratisbonæ comitijs, nouum huic rei colorem atq; speciem induxisti, prolixè C multa locutus de tuo erga Germaniam & cõmunem patriam studio atq; voluntate, deq; contumacia quorundam. Quod eò videlicet faciebas, vt nos, qui religionis nomine confœderati sumus, alios ab alijs diuelleres. Nam neglecti à nobis officij crimen nullum docere potes, & causæ diffidens, non citasti reos, vt sese cognitioni senatus Imperij sisterent: imò, ne nominasti quidẽ illos. Atq; interim tamen datis literis ad diuersos principes atq; ciuitates, callidè simulabas, quasi non religionis, sed contumaces quosdam coercendi, causa, bellum parares. Religionem autem abs te peti, vel ex eo satis apparet, quòd concilium apud Pontificem solicitasti, in quo præter clientes atq; beneficiarios illius, nemo locum habet. Fuerunt in eo consessu pauci quidam, aliquantò liberiores in dicendo, sed inD uenta ratio fuit, vt ijs reuocatis atq; submotis alij summitterentur nequiores. Cuiusmodi etiam decreta Tridentini patres, aliquot iam cõsessibus fecerint, notum est omnibus. Nõ est igitur hoc illud cõcilium toties promissum in comitijs vt ante annũ Vuormaciæ tibi demõstrauimus. Et quæ tunc à nobis dicta fuerũt, iam repetita volumus. Quòd etiã tui sit ꝓpositi, cogere nos, vt concilium approbemus, doceri potest literis Pontificis nuper missis ad Heluetios, quibus valde queritur de multis per Germaniam, qui concilij dignitatem proijciant, & hanc dicit esse causam cur armis rem experiri velit. Et quoniã eadem de causa tu quoq; belligerari constituisses, peropportunè sibi dicit hoc accidisse, atque ideò velle tum suas tum Ecclesiæ Romanæ vires omnes atque facultates huc impendere. E Cùm ergò propositum illud tuum, quod alia quæsita specie tegere volebas, Pontifex patefecerit, quis amplius dubitet, religionem peti? Nos quidem nullius facti nobis conscij sumus, quod vel publicè cognosci recusemus, vel non possimus excusare: sed erat tui muneris, exemplo maiorum, sistere nos senatui principum, & rationes nostras inuicem audire: neque decebat, vt ad hunc modum nobiscum ageres, vocares ad comitia, proponeres de republica, concilium nostrum exquireres, atque interim belli rationes contra nos inires. Quid enim hoc rei est, dimisso Turca belli furorem omnem in nos conuertere, quasi multò simus illo deteriores? Atqui confidimus omnino fore, vt hoc tam indignum facinus impediat Deus atq; retardet. Etenim si qua fuit inter te, Ferdinandũ fratrem atq; nos offensio vel simultas, ea fuit tota sublata Cadami, Viennæ, Ratisbonæ, Spiræ.

1546.

Protest. Cesari bellum indicunt.

Cesaris calliditas.

Parrhesia à concilio profligata.

1546. Pingas ergò licet & ornes, quantùm voles, hoc tamē certò scimus, nullam aliam A
subesse causam, nisi vt oppressa vera doctrina, libertatē amittat Germania. Scribis tu quidē ad diuersos, & conaris persuadere, quasi valde cupias Euangelij doctrinam propagari: sed academiæ Louaniensis dogmata, tuo iudicio confirmata, deinde piorum hominum supplicia, tuis in ditionibus, & ista cum Antichristo Romano facta confœderatio, demonstrant satis atque loquuntur, quid tui sit animi, nimirùm hoc ipsum, vt vniuersum Pontificatum recuperes atque confirmes, extincta vera doctrina, quam sumus Augustæ professi. Quod cùm ita sit, & quia fœdus eò fecimus, vt in hac religione permanere nobis liceat, & vt eam coniunctis animis tueamur, etiamsi quis aliam offensionis causam aduersus aliquem ex nobis obducat, necessariò nobis hæc suscipienda fuit defensio, quam & Diuinum & naturæ quoque ius nobis concedit atque tribuit. Et quanquam, propter hoc B
tuum institutum nullo tibi sumus astricti vinculo, nec opus idcircò fuit, vt quid nostræ sit voluntatis, tibi denuntiaremus, tamen amplioris cautionis loco renuntiamus eam tibi, qua deuincti fuimus, fidem & officium, non quidem vt Imperij ius atque commoda diminuamus, verùm vt ea conseruemus potiùs. Hoc ergò profitemur palàm & more solenni, sic animo parati, vt tuum hoc atque sociorum bellum à nobis depellere cogitemus. Etenim in causa tam pia, tamque honesta nullum debemus recusare periculum. Hanc epistolam per adolescentem quendam nobilem atque tubicinem, vti fieri solet, ad Cęsarem mittunt in castra prope Landishutum. Ille autem non modò non accipit, verumetiam iubet capitis de- C
nuntiata pœna, vt eam suis referant. Hoc insuper addit, si quis in posterum ab illis ad se veniat, fore, vt loco muneris atque torquis aurei, laqueum ab se ferat. Deinde, proscriptionis tabulam de qua dictum est, illis tradit, & grauissimis verbis mandat, vt suis eam reddant. Prius quàm hanc epistolam mitterent, disputatum fuit, quomodo Cæsar esset affandus. Et Saxo quidem non ei tribuendum esse Cæsaris cognomen, alioqui cum eo belligerari non licere. Lantgrauius verò contrà sentiebat: & habebant vterque sui dicti comprobatores. Tandem hæc fuit inuenta ratio media, vt illum appellarent velut eum, qui sese pro Cæsare gerat. Postea, quò sit eundum, deliberatur. Erant qui Landishutum dicerent, vbi Cæsar erat. Cùm autem periti regionis docerent interesse paludes, ita qui- D
dem, vt angustis admodum vijs, per vnum & alterum subinde milliare singulis eundum esset equitibus, mutato consilio, Ratisbonam ire statuunt, vbi Cæsar & præsidium reliquisset & tormenta. Nam & castris ibi deligi locum idoneum, & si Cæsar obsessis opem ferat, de summa rei posse cum eo dimicari. Promotis ergò castris, pergunt, sed lentè admodum: & sub illud ferè tempus, quod fuit ad Idus Augusti, Landishutum veniunt Itali seu Pontificij milites, maxima cum Cæsaris expectatione: qui de Smalcaldicorum progressu certior factus dimissis nuntijs, illos vt accelerarent, hortatus fuerat. Peditum erant millia decem, equites leuis armaturæ, quingenti. His omnibus copijs, nepotem suum ex filio, Octauium Farnesium, Pontifex præfecerat. Ei militabant magni nominis duces, Alexan- E
der Vitellius, Ioannes Baptista Sabellus, Sfortia Palauicinus, Fridericus Sabellus, Paulus Vitellius, Iulius Vrsinus, Alexius Lascaris, Hieronymus Pisanus, Ioannes Maria Paduanus. Nicolaus Plumbinus, Nicolaus Petilianus. Cum hac manu, Florentiæ dux Cosmus Medices vnà mittebat equites ducentos, Rudolpho Balione, & Ferrarię dux Hercules, centum, Alfonso fratre notho, ductore. Octauio Pontifex fratrem adiunxerat cardinalem Farnesium Alexandrum, velut inspectorem consiliorum Cæsaris, & impulsorem atque flabellum etiam. Discedens ex Italia Farnesius, dixisse fertur, se tantā esse daturum stragem per Germaniam, vt in Lutheranorum cruore vel natare posset ipsius equus. Non multò pòst, aduenerunt etiam Hispani, quos ab Insubria & Neapoli Cæsar euocauerat, circiter

Dogmata Louaniensis academiæ.

Cæsar Protest. literas accipere recusat.

Proscriptionis tabula.

Pontif. copiæ ad Cæsarē veniunt.

Duces exercitus Pontificij.

A circiter millia sex, veterani omnes. His præerant Philippus Lanoius, princeps Sulmonensis, Aluatus Sandæus, Alfonsus Viues, Iacobus Arzius Cæsaris erat legatus Ferdinandus Toletanus, dux Albæ: post hunc, proximum locum habebat Ioannes Baptista Castaldus. Cardinali Augustano demandata fuit annonæ præfectura. Militabant etiam Cæsari Maximilianus Austriacus, Emanuel Philibertus, Sabaudiæ ducis filius, Ericus dux Brunsuicensis, & Henrici captiui filius Philippus, Georgius dux Megelburgicus, Georgius dux Brunsuicensis, Henrici frater, vir ordinis ecclesiastici, Fridericus Furstembergius, Renardus Solmēsis, & alij complures. In Protestantium castris erant Ioannes Ernestus, electoris Saxoniæ frater, Ioannes Fridericus, Electoris filius, Philippus dux Brunsuicen-

1546.

Duces exercitus Cæsaris.

Principes in Protestan. castris.

B sis cum quatuor filijs, Ernesto, Alberto, Ioanne, Vuolfgango, Franciscus dux Luneburgensis, Vuolfgangus princeps Anhaldus, Christophorus Hennebergius, Georgius Vuirtembergicus, Albertus Mansfeldius cum duobus filijs Ioāne & Volrato, Ludouicus Oetingensis cum filio, eiusdem nominis, Gulielmus Furstembergius, Christophorus Oldemburgius, Hubertus Bichlingus, Hedeccus, Comites omnes: Recrodus, Rifebergius: item, Heluetiorū octo signa. Cùm igitur omnes iam cōuenissent copiæ, prẹterquam eę, quas ab inferiori Germania Burensis ducebat, Cæsar, illinc profectus, Ratisbonam petit. Eo cognito, statim oborta fuit suspicio nonnullis, quasi in Misniam atq; Saxoniam cogitaret: confectis ergo pōtib. in alteram Danubij ripam Smalcaldicorum trāsportatur exerci-

C tus. Progressus aliquantulum versus Norgouiam, nuntius adfertur, Ratisbona Cæsarem cōtendere Ingolstadium. Ibi conuersa ratione, per loca salebrosa & aspera, Danubium repetūt, ne Nuburgum, quod est supra Ingolstadium trib. milliaribus, & Donauerdam Cæsar occuparet, inq; Vuirtembergicum agrum iter haberet expeditū. Vbi Nassefelsum venissent, Lātgrauius postridie non magno cum comitatu progreditur, vt Ingolstadium contemplaretur, ignarus ibi Cęsaris esse copias. Nam de paucis tātùm Hispanis ibi præsidiarijs acceperat, eosq; volebat ad pugnā prolectare: sed dum pergit, Sulmonensis principis equites aliquot prodeunt. Impetu facto, desiderati sunt vtrinq; nonnulli, vulnerati verò plures. E captiuis cognitum est, Cęsarem eo die castra facturū esse ad Ingolstadium. Lātgra-

Lantgrauius in speculatum.

D uij factum hoc elector Saxoniæ molestè grauiterq; tulit, & si quid eiusmodi posthac ipso faciat incōsulto, discessurum se profitetur. Copijs deinde productis omnib. in aciem & instructis, quasi prẹlio dimicandum esset, in castra militem reducunt. Nocte sequenti, per primam quietem, in Hedecci castra, qui Saxoni fuerat attributus, irruunt Hispani, & pedites ad cētum interficiunt: ex ipsis quoq; nonnulli desiderati sunt. Itaq; magna fuit in omnibus castris excitata turba, quę tenebris etiam augebatur. Postridie, qui vigesimus nonus erat Augusti dies, aliquot emittuntur centuriones atq; duces, qui situm castrorum hostilium cognoscant. In hos eruptionem ex improuiso faciūt equites Itali. Cumq; multi cecidissent vtrinq;, illi nulla re perfecta, redeunt in castra. Lātgrauius igitur altera luce, paucis

Hispanorum in castra Protest. irruptio.

E aliquot comitatus, ex omni numero delectis, vt aliquid certi cognosceret, exit: & vado reperto, quod nullum esse dixerant ante ipsum emissi speculatores equites, redit ad Saxonem, & equitatum traduci posse renuntiat. Pridie Calendarum igitur Septembris, prima luce pergendum, & occupādum locum editiorem, vbi specula fuit Ingolstadiorum aliquando, & tormētis agendum esse, placuit, si forte Cæsar ad prælium elici posset. Multa iam nocte, Saxo, per interuallum bis Lātgrauio nuntiat, abijsse Cæsarem, & fumare castra: sed ille, cùm fidem ei rumori non haberet, quinque cohortes equitum suorum emittit, ductore Gulielmo Schachto, qui vadum occupent, & traducendis tormentis atque peditatui pontes efficiant. Aliquanto pòst ipse cum reliquis copijs omnibus atque tormentis magna celeritate sequitur. Vbi ventum est ad flumē, Schachtus ei nuntiat, Cæsa-

1546. rem non ſe commouiſſe loco: cùm id ad Saxonem deferri curaſſet, progreſſus, A
collem illum, de quo dictum eſt, occupat, & tormentorum ibi partem collocat: copias etiam ad leuam atq; dexteram diſtribuit: idem deinde Saxo facit, vbi cum ſuis eò veniſſet.

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæſare. B

ARGVMENTVM LIBRI XVIII.

Concilium Lantgrauij de adoriendo hoſte non probatur. Heluetij nolunt ſe huic bello adiungere. Itaque Lantgrauius atq; Saxo Bohemos ſolicitant, & copioſè reſpondent criminationibus Cæſaris. Mouent caſtra, ut Burenſem tranſitu prohibeant. Petrus Stroza fidem illis datam de numeranda mutuò pecunia turpiter fallit. Donauerda Cæſari deditur. Interea Mauricius ſuæ ditionis ordines omnes conuocat aduerſus Saxoniæ ducem: illis reſpondet Lantgrauius. Bohemi et Vngari in ditionem Saxonis irruunt, et cædibus, direptionibus incendijs, atq; libidinibus graſſantur. Mauricius pleraq; eius oppida deditione capit. Meldæ xiiij. ob Euangelij doctrinã exuruntur. C *Proteſtantes cùm caſtra mouiſſent hoſtis inſequitur. Vuirtembergicus princeps, & aliquot ciuitates Cæſari reconciliantur. Tridentini Patres de iuſtificatione hominis ſtatuunt. Saxo Lipſiam præſidio munit, ac Mauricium ſuis oppidis exuit. Mortuum Angliæ regem Henricum ſecuta eſt deinde religionis immutatio. Albertus Brandeburgicus ab Electore Saxone capitur.*

Burenſis cum exercitu ad Cæſ. profectio.

DE Maximiliano Burenſi dictum eſt antea. Is omni confecto exercitu, qui erant, equitum ad quatuor, peditum ad decem millia, & in his aliquot Hiſpanorum atq; Italorum cohortes, qui Britanniæ regi contra Gallum militauerant, Auguſto menſe progreſſus è Belgio, ſupra & infra Moguntiam, & vbicunq; D
nauium eſſet facultas, Rhenum tranſmittit, licet ad alteram ripam eſſent à Smalcaldicis copiæ diſpoſitæ, Chriſtophoro Oldeburgo & Riſebergo ductorib. qui tranſitu illos prohiberẽt. Archiepiſcopus Moguntinus non minimum huc attuliſſe momentum putatur. Vbi iam Smalcaldicorum exercitus omnis conueniſſet, eo, quem diximus, loco, cœptum eſt omnibus tormentis in caſtra Cæſaris fulminari, & vehementiſsimè quidem. Ibi tum Lantgrauius conuocatis ad Saxonem belli conſiliarijs atq; ducib. Quòd ſi penes me ſolum, inquit, eſſet adminiſtratio, ſicut tũc erat, quando Vuirtembergicum reſtitui, duab. equidem cum legionib. hoſtem adori- E
ri primò velim, & foſſorib. adductis, munitiones illorũ diſturbarem, & ſumis deinde copijs impreſsionem facerem. Variantib. ibi ſententijs, cùm alij diſſuaderẽt vt rem ſummi diſcriminis: alij non improbarẽt: quidem, modò vt ab Ingolſtadijs, qui tormentis abundabant, nihil periculi ſit metuendum, & equitatus etiam adhibeatur ſtatim initio pugnæ: nihil actum fuit. Quod quidem ita reprehenditur à multis, vt hic error, & ipſorum calamitatis, & victoriæ Cæſaris initium atq; cauſa fuiſſe putetur. Nam & equitatu longè ſperabant, & humili tantùm foſſa, Cæſaris tum erant munita caſtra: cùm autem eius diei fulmẽ & impetum Cæſar ſuſtinuiſſet, nocte ſequenti caſtra ſic communiuit, vt maiori deinde fiducia rem ageret, ac tempeſtatem omnem multo commodius ferret. Incredibilem verò Cæſaris aiunt

Lantgrauij animoſum & utile conſilium.

Initium calamitatis Proteſtan.

fuiſſe

A fuiſſe fortitudinem in hoc tanto diſcrimine, cùm non modò timoris nullam daret ſignificationem, ſed ſuis etiam animum adderet, eandem ſubire paratus, quàm illi, fortunam. 1546.

Metus in caſtris Cæſaris.

Quomodo Cęſar, per ſuum in Burgundia quęſtorem ſolicitarit Heluetios, libro ſuperiori diximus. Ad ea poſtulata reſponſum fuit in eo conuentu, quem Auguſto menſe Badenæ fuiſſe docuimus, non ſe diſceſſuros ab eo fœdere, quod ſit ipſis cum Auſtriaca & Burgundica domo: deinde qui ſint ex ipſis iam in militiam profecti, reuocare, ac niſi pareant, velle multare pro eo ac decet. Hunc ad modum reſponderunt nouem pagi, qui pontificiæ ſunt, vti diximus, religionis. Tigurini verò & Bernates & Baſilienſes & Schafuſiani, quia literæ Cæſaris atque B Pontificis non eandem belli cauſam referant, deinde, quia Cæſaris, atque Pontificis confœderationis exemplum, ipſis à legato Pontificis exhibitum, clarè dicat, religionis Proteſtantium extirpandæ cauſa bellum ſuſceptum eſſe, legato Cæſaris dicebant, velle ſe deliberare quid reſpondeant, & expectare donec à Cæſare fiant certiores, an religionem ipſis integram & ſaluam permittat. Hoc vbi Cæſar accepit, Auguſti die xxvij. dat literas ad eos, è caſtris ante Ingolſtadium. Quòd non idem cum alijs reſponderint, non videre ſe cauſam, & aduerſariorum dolis hoc eſſe factum, exiſtimare. Nam audire ſe, quemadmodum in ſuperiori conuentu Badenæ conati ſint ipſis perſuadere, quaſi non multandi cauſa principes rebelles, verùm aduerſus aliquot ciuitates bellum hoc ſuſceptum ſit, quò ſcilicet C ope Pontificis, Euangelij doctrina ſimul & Germaniæ libertas opprimantur. Audire etiam, quomodo ſolicitauerint ipſos, non ſolùm de auxilijs contra ſe, verumetiam de fœdere, cuius & ſpem eſſe factam intelligat, & fore, vt eis in proximo conuentu planè reſpondeatur. Iam verò, quæ ſit cauſa belli, quoniam hoc ſuis è literis, & priuatim ad eos ſcriptis, & palàm editis intellexerint, non eſſe quòd hîc repetat. Quòd enim religionis nomine moleſtiam vlli fecerit, aut rebellionis cauſam dederit, non poſſe doceri: ſed ſtatim ab initio, cùm bellum pararet, amanter egiſſe atque benignè cum pleriſque magis etiam, quàm vel ſuam perſonam, vel illorum conditionem atque gradum deceret. Nec eſſe, quòd rebellionem ſuam purgent, eò quòd Pontifex opem ſibi ferat. Etenim non Italiæ mo- D dò, ſed Germaniæ quoque principes aliquot, & ex nobilitate complures, honeſtiſsimis familijs procreatos, & quidem in ijs nonnullos, Auguſtanæ confeſsioni coniunctos, auxilia ſibi dare, & vitam atque ſanguinem in hoc bellum impendere. Quod certè minimè ſint facturi, ſi quidem res ad hunc modum haberet vt ſeditioſi falſò dicant. Quòd autem illi ſemper eò ſpectarint, vt religionis obducta ſpecie, ſupremum magiſtratum conuellant, & oppreſſa religione ac libertate Germaniæ reliquos ordines in ſeruitutem redigant, id plurimis ipſorum actionibus ita iam eſſe notum, vt ampliori demonſtratione nihil ſit opus. Nimirum, ſub dulci nomine religionis, in ſuum fœdus pellexiſſe potiſsimas Germaniæ ciuitates, & earum copijs atque facultatibus inſtructos, aliorum occupaſſe E ditiones atque bona. Quomodo etiam nunc graſſentur, & alienæ ditionis homines in ſuas partes cogant, & multos in ſua religione impediant, & ad aliud vitę genus cogant, in carcerem etiam & vincula conijciant, & grauiſsimè comminentur, & templa diſpolient, rem ipſam loqui. Hanc videlicet eſſe cauſam cur ipſos de fœdere ſolicitent, vt hac ratione amplificati, commodius, quod animo deſtinatum habent, perficiant: non autem dubitare ſe, quin & hæc ipſi videant, & quid commodi vel incommodi ſit ab illorum expectandum ſocietate, ſatis intelligant. Quod cùm ita ſit, & quoniam de ſua voluntate, déque belli cauſis compertum habeant, confidere ſe futurum, vt & fœdus illorum repudient, & militem domi contineant, & eos qui iam in militiam abierunt, denuntiata pœna domum reuocent, & in antiqua fœdera nihil committant, ſe reliquorum exemplo, pacem &

Ad Cæſarem Heluetiorum reſpõſio.

Cæſar ad Hel. religionis Euangel.

Proteſt. inter ſe ſe commiſſ.

Vis non adhibenda religioni.

1546. pacem & amicitiam colant: hoc & ad ipsorum pertinere laudem, & sibi quoq; futurum esse pergratum. Ad eas literas illi eodem ferè modo, vt suprà legato respōdisse diximus, rescribunt, & vt interpositam moram boni consulat, orant, & quia neque religionem neque patriæ libertatem hoc bello peti confirment, se quoque dicunt inuicem facturos quod se deceat. Etenim, si qui suis è finibus in militiam abierunt, id nullo suo permissu factum, sed clanculum illos esse profectos, vt antea non semel: suæ autem esse consuetudinis, non quidem illo reuocare, qui se nescientibus & inuitis abierunt, sed vbi domum reuerterint, multare. Sicut Heluetios, ita quoque Bohemos Lantgrauius atque Saxo solicitabant. Hi verò sic respondebant, vt facilè appareret, ipsorum animos esse iam criminatione Ferdinādi regis præoccupatos. Id cùm ex eorum literis illi cognouissent, sub exitum Augusti rescribunt, & religionem hoc peti demonstrant, & libellos ab se nuper editos ea de re mittunt, & ne quid hostile contra se faciant, petunt, & quid sit ipsorum voluntatis nunciari sibi flagitant. Sub idem etiam tempus edunt scriptum, & à fide dignis ad se deferri dicunt. Pontificem antichristum Romanum, organum Satanæ, huius authorem belli, qui superioribus aliquot annis per incendiarios conductos igni Saxoniam grauiter afflixerit, nunc emisisse veneficos, qui puteos, & aquas stagnantes corrumpant, vt quod ferro supererit & armis, hoc isti veneno perdant. Itaque monent in, vniuersum omneis præsertim suæ ditionis homines, dent operam, vt emissarij illi comprehendantur, & subiecti tormentis, cùm de scelere constabit, pœnam luant. Aliquot deinde pòst diebus, Electoris filius, Ioannes Gulielmus, euulgatis literis, monet suos, vt sibi diligenter caueāt. Nuper enim non procul à Vinaria, oppido Turingiæ, comprehensum esse quendam ex suspicione, Italum, qui sibi & nōnullis alijs Romæ datam esse pecuniā, fateatur, nomine Pontificis, vt incendijs atq; veneno, quantùm omnino possent, per Germaniam damni darent.

Protest. ad Bohemos.

Incendiarij à Papa emissi & conducti.

De proscriptione, & quomodo Cæsar eius formulam siue tabulas ad Saxonem atque Lantgrauium miserit, suprà diximus. Hanc igitur vt acceperunt, è castris ad Ingolstadium, altera die Septembris, honoris & existimationis tuendæ causa respondent, edito scripto valde prolixo, Quòd suum ille studium atque voluntatem erga Germaniam tantopere commendet, simulatum esse. Nam inde ab inito magistratu semper eò spectasse, quomodo illam in seruitutem adduceret: hanc nimirum esse causam, cur Hispania cæterisq; relictis prouincijs in Germaniam sæpe redierit, tantosq; sumptus fecerit. Eiusdem esse generis, quod de religione dicat: hoc enim semper eius fuisse cōsilij, vt nactus occasionem temporis, puram doctrinam òpprimeret. Quoties enim, inquiunt, pacem nobis atque religioni dedit, hoc astutè fecit, solùm ad tempus, donec in publicos vsus atque necessitates Imperij, pecunia esset à nobis contributa. Pòst in dubium atque quæstionem decreta facta vocauit, & in suspenso rem tenuit, vt interim cum Galliæ rege, pacem, cum Turca verò faceret inducias, & speculati tempus idoneum, ipse atque Pontifex, Tridentinum illud concilium indicerent, ac fœdus inirent. Eius autem rei quædam adferemus documenta: Ratisbonæ ante annum quintum de religione statuit: & cùm nobis decretum illud, in plerisque non probaretur, mentem suam declarauit amplius, concepta formula, qua nobis rectè cauebat. Eam pòst in alteris comitijs, ipsius legati & Ferdinandus rex confirmarunt. Sed ante annum secundum, in conuentu Spirensi, cùm eius rei mentio fieret, non sibi venire in mentem aiebat eius declarationis. In superioris anni conuentu, Vuormacię, Hildessemensis episcopus palam in consessu principum pontificijs illum promisisse dicebat, decretum Spirense non habiturum esse locum à bello Gallico. Paucos ante menses cum Ratisbonam iret ad comitia, Granuellanus mihi dicebat, inquit Lantgrauius, pręsente Palatino, meisq; consiliarijs & legato Vuir-

Responsum Protestant. ad proscriptionis tabulam.

Cæsaris in Protestantes astutia.

gato Vuir-

A gato Vuirtembergico, decretum illud Spirense, tempori fuisse accommodatum: nunc verò, Cæsarem illud ad reliquos ordines non posse tueri. Ante annum sextum, in conuentu Haganoæ, Ferdinandus rex, cùm ad pontificios ordines mandata sua referret, nulla dicebat nobis esse decreta seruāda: nam illa metu belli Turcici fuisse facta, cùm nostris esset opus auxilijs. Quid? pulchráne videtur hæc esse causa circumueniendi nos atque socios? Fatentur ipsi technam, qua pecuniam à nobis emunxerunt. Planum igitur est, quòd & religionis excidiū semper sit molitus, vt quidem fœdus nuper initium demonstrat, & quòd tempus solum ad eam rem oportunū captauit. Vt autem legitimè res agi videretur, semper à nobis contendit, vt concilio nos pontificio summitteremus. Id verò cur nobis facere nō esset integrum, satis abundè scriptis in lucem emißis demonstrauimus. Fuit autem eius propositi, decreta concilij tueri & exequi, ad eamque rem perficiendam multò antè principes aliquot exteros solicitauit. Sed cùm metus esset, ne hac ratione aduersum se cōcitaret omneis religioni cōiunctos, aliā obduxit causam, & rebellionem finxit, vt socios diuelleret, & præcipuis oppreßis, reliquos deinde cogeret imperata facere. Et quanquā ipse atque frater hoc suum tam vafrum & insidiosum consilium magno studio tegere cogitabant, singulari tamen Dei beneficio factū est, vt indies magis atque magis patefieret. Nam & belli causam & fœderis exemplum pontifex ipse per legatum Heluetijs exposuit. Ex quo perspicuum est, non sibi tantùm, sed & omnibus, qui doctrinam hanc profitentur, imminere discrimē & hoc agi vt pontificatus omnino restituatur. Iudicent igitur omnes, quàm pulchrè sit actum ab illis, quando nuper in conuentu Ratisbonæ conati sunt persuadere, quando cōfirmarunt, ad componendam religionem velle se legitimis & trāquillis vti remedijs. Nuper, ait Lantgrauius, Spiræ mihi dicebat ipse, nullum sibi esse fœdus cum Pontifice: dicebat item Granuellanus. Hic est scilicet ille paternus animus, hoc studiū illud & amor pacis, de quo toties & tam multa prædicant. Ecquis vnquam eiusmodi quid audiuit, velle persuadere Principib. diuersum ab eo, quod iam olim in animo defixum fuit. Quid Cæsari debeant principes, quid inuicē ipse pręstare debeat, abundè nobis cōstat: vt nos illi, sic ipse vicißim nobis est obligatus. Quod autem indicta causa nos proscribit, & poßeßionib. omnib. deijcere conatur, in eo iuris vinculū dissoluit, quo clienti seu beneficiario deuinctus est inuicem patronus. Iam quod rebellionem nobis obijcit, nihil est, & scit ipse, nobis iniuriam fieri. Nam mihi nuper, inquit Lantgrauius, hoc nomine gratias egit Spiræ, quòd ad componendam religionem nihil diligētiæ prætermisissem. Quòd autem parasse bellum, & pecunia quosdam ordines multasse me dicit, non diffiteor equidem, & causæ fuerunt graues, cur apparatum facerem; sed publicè constat, Ludouici Palatini principis & Richardi Treuirensis intercesione rem omnem fuisse consopitam. Ipse quoque datis literis, etsi factum hoc indignè tulisset, tamen, quòd arma deposuissem, nihil amplius desiderare se nuntiabat. Deindè cùm annis adhinc sexdecim Augustam venisset, & hoc nomine me compellaret, equidem, Ferdinando rege, Friderico Palatino, & nonnullis alijs præsentibus, ita me purgabam, vt ei satisfieret. Non est igitur quòd ex eo causam aliquam assumat ad hoc bellum. Quòd Vlricho Vuirtēbergico Principi meam operam præstiti, eo nomine, cùm Saxoniæ dux Georgius & Moguntinus intercederent, reconciliatus fui per transactionem, quam ipse ratam habuit: & postea Ratisbonæ, quicquid esset offensionis, interposita fide & cautione sustulit totum & oboleuit. Nunc etiam de bello Brunsuicensi loquitur. Eius verò causam edito scripto demonstrauimus, & ante biennium in frequentißimo Imperij conseßu, præsente ipso copiosius explicauimus. Respondit tunc quidem Henricus, verùm nostras refutationes audire Cæsar recusabat, Cur autem non exactè rem omnem cognouit, & de consilio reliquorum principum in eo statuit? nimirùm, quia in bellum

1546.

Decreta Cæsaris metu extorta.

Cæsaris dißimulatio.

B C D E (marginal section letters)

1546. bellum Gallicum atque Turcicum auxilia petebat, consultò rem suppressit, & sequestrum introduxit, in eocp illi Vuormaciæ sumus assensi, tametsi, non teneremur & vtrincp placuit, vt captā prouinciā Fridericus Palatinus & eius patruelis Ioannes Simmerius tenerent & administrarent, donec de causa legitimè pronuntiatum esset. Eo facto, nobis confirmabat, fore, vt Brunsuicensis etiam assentiretur, ad eumcp missis literis grauiter mandabat, vti pareret: ille verò contemptis ijs mandatis bellum in nos excitauit, in eocp captus est, vt ex meo & Mauricij scripto constat. Hoc igitur in bello nihil egimus inofficiosè, nihil aduersum leges: & ad æquum iudicium prouocamus. Verùm ex hoc ipso, quæ sit eius in religionem voluntas, videri potest. Nam licet illius mandata contempserit Henricus audacissimè, quanquam, cùm de sequestratione nuntiaretur ei, grauissimis verbis ipsum atque contumelijs affecit: tamen, quòd nostræ religionis esset acerrimus osor, impunè omnia fecit. Quòd à nobis ait quosdam esse perductos in nostram ditionem, longè secus habet, & iam antè non semel ad ea respondimus. Hoc autem de ipso verè dici potest, qui nonnullas Imperij prouincias, & Episcopatus in suā ditionem redegit, & sub huius belli tempus nobilium conuentus passim habuit, vt illos in nostram perniciem ad se traduceret. Hoc quidem fatemur, nos in fidem nostram atque clientelam recepisse nonnullos, vt si propter Euangelij doctrinā periclitarentur, illos tueremur: id autem officij nostri esse putamus. Nam subuenire Deus iubet afflictis: defensione autem, multis nunc annis, hoc tempore potissimùm, nulli magis opus habent, quàm qui pro Lutheranis habentur. In cæteris autem rebus, extra religionem positis, nullum eis patrocinium dedimus, imò sumus hortati semper, vt ius suum Magistratui tribuāt. Obijcit nobis etiam quasi dehortati simus alios, ne ad comitia venirent. Id autem valde est absurdum. Etenim, cùm nuper ad Calendas Aprilis legati nostri Vuormaciæ conuenissent, & ipse Ratisbonam peteret, iussimus, vt rebus omnibus omissis, ad eum conuentū & ipsi proficiscerētur. Ad reliquos omneis Imperij conuentus, aut ipsi venimus, aut semper legatos eò nostros misimus. De Camera quod dicit & perturbato iudicio, iam ante sæpe refutatum est, Mentionem quocp facit ethnici Magistratus, vt ostendat non licere sibi resisti. Atqui nō officium modò nostrum fecimus, verùm amplius etiam, quam vel oportebat, vel maiores nostri facere, consueuerunt ei pręstitimus, non sine maximo nostro dispendio: & quam nullam habeat querimoniæ causam, ex eo videre licet quod dicemus. Quidā Galliæ regis legatus nuper ad eum missus, per occasionem incidit in huius belli mentionem: ait permagnum esse quod moliatur: cogitet secum ipse, quanta sit Germaniæ potentia, & quanti res periculi. Quòd si vnus & alter fortè deliquerint, iniri posse rationem quomodo sine bello res componatur. Ad ea fertur ille respondisse, Nihil opus esse compositione: velle se domare Germaniam, aut de fortunis omnibus periclitari. Nam illius vires non posse iam esse tantas, vt sibi magnopere sint extimescēdæ. Iam enim amplius annos viginti fundamenta sciecisse huic rei. Sępe illos auxilia sibi tulisse, multis bellis, nuper etiam contra regem ipsum: fecisse maximos sumptus in crebris comitijs: militum, etiam manus atque robur amisisse diuersis bellis: & hæc quidem eò se fecisse, vt viribus Germania destitueretur. Hoc igitur esse peridoneum rei gerendæ tempus. Qui hunc eius sermonem ex ore legati accepit, vir honestus ac fide dignus, nobis recitauit. Cur ergo belli causam in nos deriuat, cùm illud tam longo antè tempore sit molitus? quando nos & priuari vidimus, & eramus adhuc in religionis pontificiæ sentina demersi? Quòd si pactis stetisset atque decretis, nos etiam nostrum eramus officium facturi: sed quoniam ea violauit, & verò præcipua Deo debetur obedientia, sibi culpam ipse tribuat. Etenim, quia religioni molitur exitium atque libertati, causam prębet, cur ipsum oppugnemus bona conscientia. Cùm enim in eum casum res deuenit, licet resistere,

Henricus Protestan. osor acerrimus.

Legatus Gallicus Cæsarem à bello in Protestā. dehortatur.

Cæsar domare cupit Germaniā.

1546.

A stere, sicut & sacris & prophanis historijs demonstrari potest. Nam iniusta vis minimè Deum habet authorem, nec alia ratione sumus ei deuincti, quàm si conditiones, quibus est creatus Cæsar, impleat. Priuatim se transegisse nobiscum fatetur: id nobis est auditu sanè pergratum: cur igitur ob eas causas, de quibus bona fide semel transactum est, bellum exuscitat? Nam rebellionem vllam nos fecisse, vel antè, vel post eas transactiones doceri non potest. Sed ita res habet. Ante annos xxv. decretum Vuormaciæ fecit, & edictum promulgauit aduersus Lutherum & eius doctrinæ sectatores, grauissimasque pœnas constituit: edictum autem illud hoc nimirum bello iam exequi cogitat. Sceptrum illius atque diadema nunquam B appetiuimus: facultatibus enim nostris contenti sumus, Deumque precamur, vt piè nobis eas conseruare liceat. Si verum est quod dicit, cur illi toties auxilia dedimus, etiam nuper ante annum secundum, aduersus Galliæ regem? cuius quidem beneficij ac meriti causa deponere debebat quicquid erat offensionis, etiamsi nulla fuisset antè facta transactio. Intemperàter in eum nihil vnquam diximus, imò propter opinionem virtutis valde semper prædicauimus. Libelli famosi & picturæ in ipsum contumeliosæ, nullæ sunt à nostris Theologis aut alijs etiam editæ: imò, theologi nostri ac viri docti semper illum magnis laudibus celebrarũt, & pro concione populum hortati sunt, vt idem facerent, ac Deũ pro salute ipsius deprecarentur. Ediderunt fortè quædam in pontificatum: id verò cur illis inhi- C beremus, causa nulla fuit. Quàm petulanter autem & ignominiosè nos, nostrosque socios & theologos insectati sint Cochlæus, Hadamarus, Carmelita Coloniensis, etiam tunc cùm Ratisbonæ dissidij componendi causa conuentum esset, satis est apertum. Conspirationes & conuenticula nobis obijcit, in eoque permagnam facit iniuriam, vt in cęteris omnibus. Nati enim sumus & ęditi sanguine Germano, remoti & alieni plurimum ab eiusmodi technis, cuiusmodi plurimis abhinc annis, in nos fabricatæ nunc primùm sese produnt. Vt autem nos contra vim iniustam tueamur, fœdus iniuimus, neque diffitemur: idque fecimus, muniendi solùm nostri, non autem cuiusquam offendendi causa, & quamobrem fecerimus, iam altero scripto demonstrauimus. Et ante annum quintum, in comitio Ratisbonæ, quan- D do cum Cæsare, inquit Lantgrauius, transegi, Granuellanus mihi meoque tũ Cancellario confirmabat, illum eo fœdere minimè offendi, imò posse ferre, vt quamplurimos in nostram partem traduceremus. Posthæc, obscuris verbis aliquid dicit, quasi Turca sit per nos in Germaniam excitatus: hoc autem ipsa re confutari potest. Nam & auxilia semper dedimus in bellum Turcicum, amplius etiã quàm nostri maiores: & dedimus, cùm id minimè teneremur facere, propter non impletas conditiones, & cùm alij nonnulli, qui dare promiserant, nihil præstarent. Sed iampridem auditum est, quomodo ipse & frater hoc egerint apud Turcam, vt impetu facto nos tantùm atque socios opprimeret. Decreto publico nuper data sunt ei contra Galliæ regem auxilia. Promisit tunc, eo finito bello, se mox iturum E in Turcam. Fecit deinde pacem cum hoste nõ consultis ijs, quorum pecunia bellum gesserat: & ecce, nunc omnem impetum in nos conuertit. Estne pulchrum spectaculum, ex Austria subuehi tormenta in hoc bellum, atque interim ab hoste truculentissimo vicinam Pannoniã deuastari? Quę nobis impingit crimina, seditiones, coniurationes, læsæ maiestatis, nulla sunt, nec est alia belli causa, quàm ea, de qua iam sæpe diximus. Ait se plura nobis esse largitum, quàm se deceat, & ad multa conniuisse, non sine conscientiæ animique dolore. Simulatum etiam hoc est. Iampridem enim concupiuit, sed temporibus impeditus non potuit, nobis inferre bellum, & hucusque necessariò distulit, donec Cliuensem principem & Gallię regem & Turcam haberet pacatos. Quid enim eius fuerit voluntatis, declarant grauissima illa, per ipsius prouincias, piorum & innocẽtum hominum supplicia.

Deus non est author vis iniustæ.

Rabulæ Pontificij

Bellum in Protest. à Cæsare præmeditatum.

1546. Quod etiam antehac nobiscum transegit, nunc primum videmus eò fuisse factũ, A
vt interea reliquis negotijs expeditus, vnum hoc bellum administraret. De quo suspicari profectò nihil equidem potui, inquit Lantgrauius, propter summam illam, qua Spiræ nuper vsus est in me, beneuolentiam & humanitatem. Quo quidem tempore Nauius hoc etiam apud Cancellarium meum egit, vt colloquium istud silentio tegeretur. Scopus autem illius criminationis hic est, vt socios à nobis disiungat. Itaq; tyrannidem & rapinam & ordinis politici conturbationem nobis obijcit: sed immeritò. Nam in rapinas & latrocinia nostris in finibus acerbè vindicamus, & hoc nomine non parum odij nobis conflauimus. Atqui nefario, & post natos homines inaudito latrocinio sublatus est nuper è medio & trucidatus vir innocentissimus, Ioannes Diazius: comprehensus frater parricida & accusatus. Principes obtestati sunt, vt tam immane scelus vindicaretur. Quid autẽ consecutum sit res ipsa loquitur. Offensionum atq; turbarum causam in nos transfert: sed ipsius edictum illud Vuormaciense motus omneis excitauit. Nam sæpe ac vehementer à nobis solicitatus, nunquam illud antiquare voluit, eiq; tanquam firmamento semper incubuerunt aduersarij, & imprimis Henricus Brunsuicensis, qui fœdus inijt cum nonnullis, ante conuentum Augustanum: cuius quidem conuentus qui fuerit exitus, quale decretum, publicè notum est. Illa sanè verborum atrocitas tunc pronuntiata, causam nobis dedit ineundæ postea societatis atq; fœderis hodierni. Passim in omnibus comitijs molesti nobis fuerunt pontificij, & ad delectum ciborum atque ferias ab ipsis excogitatas, cogere nos voluerunt. Augustæ etiam Cæsari permisimus, cùm amplè polliceretur, vt populi doctores constitueret: sed notum est, quàm impios & imperitos homines ei rei præfecerit. Vetus est Imperij consuetudo, cùm Princeps aliquis ex comitijs domum redire cogitat, vt id pace Cæsaris ei liceat: meus autem parens, inquit Saxo, cùm esset Augustæ, dimissionem ab illo impetrare non potuit, & non semel per indicium accepit, fore, si pararet abitionem, vt retineretur inuitus. Et quanquam præclarè meritus est de illo patruus meus Fridericus, tamen parenti meo, quoad vixit, principatus insignia conferre recusauit, edicti solùm Vuormaciensis & religionis causa. Deinde, cum cæteris principibus tractauit Augustæ consilia de substituendo fratre Ferdinando in Imperium, patre meo summoto prorsus ab ea deliberatione. Quod sanè factum, quia vehementer erat indignum, & ad summam familiæ nostræ spectabat iniuriam, minimè potuit à nobis dissimulari. Et quanquam iustis de causis integrum nobis erat, abesse deinceps à publicis conuentibus præsertim illis, in quibus Ferdinandus pro Romanorum rege sese gerebat: reipublicæ defuisse videremur, aut semper ipsi venimus, aut legatos eò misimus. Cùm ergò de belli causa constet, obtestamur omneis, ne diuersæ narrationi fidem habeant, & communem patriam vnà nobiscum defendant. De populo quidem & beneficiarijs nostris, quibus ille fidem, qua nobis tenentur, remittit, non dubitamus, quin officium suum nobis illi præstabunt.

Vuormaciense edictum belli classicum.

Imperij cõsuetudo in comitijs.

Dimissa pugnandi occasione ad Ingolstadium, sicut dixi, per triduum adhuc ibi commorati Smalcaldici, cùm Cæsar interea sese diligenter vallis atq; fossis muniisset, quarto Septembris die discedunt, vt Burensem transitu prohibeant: licet hoc aliqui dissuaderent, neq; longius quærendum hostem esse dicerent, qui sub ipsorum oculis & aspectu versaretur. Secundis castris, Nuburgum, quod iam antè præsidio firmauerant, biduo pòst, Donauerdam veniunt. Decima Septembris die, prope Vendingã, OEtingici comitis oppidum, castra ponunt, emissis exploratoribus, qui de Burensi cognoscant. Id Cæsarem non latuit, & ab illo certior factus Burensis, ab itinere deflectit, & Noriberga Ratisbonã profectus ad Ingolstadiũ Cæsari sese cõiungit incolumis. Hac igitur expectatione illi deiecti, Donauerdam

Protestantes castra mouent.

(B, C, D, E margin letters)

A dam iij. pòst die redeunt. Huc ad ipsos veniunt Christophorus Oldeburgius Fridericus Rifebergus cum duabus legionibus, & Comes Bichlingus cum quinque signis peditum. Interea Cæsar promotis castris, Nuburgum petit: & cùm nulla venirent auxilia, præsidiarij deditionem faciunt. Iis omnibus Cæsar ignouit, accepta fide, ne posthac in ipsum arma ferrent. Fama deinde fuit, Cæsarem cogitare Augustam. Itaq; Smalcaldici Danubium transmittunt, vt eius iter impedirent. Cùm autem disposito Nuburgi præsidio, Marxæmum peteret, illi priora in castra reuertuntur. In Galliam atq; Britanniam legatos ab illis fuisse missos de auxilijs antè diximus: verùm id frustra fuit. Et Galliæ quidem rex, eò quòd pace cum Cæ-

1546.

Nubur. Cæsari deditur.

Gallus auxilia dare Protest. renuit.

B sare facta, non sibi licere diceret, excusabat. Veruntamen, quòd illius augeri potentiã nollet, Petrum Strozam Florentinum, hominem militarem atq; prædiuitem hortatus fuit, vt illis ad trecenta aureorum millia mutuò daret, & quò commodius id fieret, magnam pecuniæ summam, quam ei debebat, persoluit. Non recusat ille, quoniã Argentinenses, Augustani & Vlmenses fidem interponebant, & ad principes in castra, quæ tum erant Donauerdæ, proficiscitur cum Ioanne Sturmio, qui missus in Galliam fuerat. Cùm eò venit, magnificè fuit exceptus, & sic discedit, quasi certò depensurus pecuniam. Vbi verò tempus venit, quo id fieri oporteret, nusquam in Gallijs comparet. Id autem astu cardinalis Tornonij factum fuisse, multi putant. Nam is, odio religionis, aduersa quæq; Smalcaldicis o-

Protest. à Stroza decepti.

C ptabat, & erat præcipuæ tum apud regem authoritatis.

Sub finem Septembris, denuò Smalcaldici scribunt ad Tigurinos, Bernates, Basilienses, Schafusianos, & quid in animo Cæsar habeat, & quid ipsis ab eo sit periculi, si rerum potiatur, ostendunt: & considerare iubent, sitne consultum rebus ipsorum, vt Cæsari atq; Pontifici sese profiteantur hostes, ac deinde Cæsarem in finitimis locis adoriantur. Quod si faciant, fidem omnem & auxilium ipsis pollicentur. Ad hæc illi pòst respondent, Non sibi tantùm, sed & reliquis Heluetijs hæreditarium esse fœdus cum Austriaca simul & Burgundica domo: quæ quidem regiones ipsis omnibus & vinum & frumenta subministrent. Itaq;, si temerè fœdus illud ipsi rescindant, fore, vt socij Heluetij, qui sunt diuersæ religionis &

Protest. ad Heluetios Euangelicos.

Heluetiorum responsum.

D commeatum sibi nolunt intercludi, causam habeant, cur Cæsari atq; Ferdinando ferant opem & in alpibus claustra viarum, magno suo labore conclusa, patefaciant, & in illorum societatem veniant. Deinde subesse iam hyemem, sic vt etiamsi maximè velint, nihil tamen magnopere possint: & si finibus egrediantur, periculum esse, ne alij locum interim occupent. Multò igitur præstare, vt domi maneant: sic enim fore, vt & socij non se commoueant. Optimo se quidem in ipsos esse animo, & fausta omnia precari, quod etiam ipsa re iam antè declararint: sed vt tantum in se discrimen recipiant, minimè sibi consultum videri. Quapropter orare, vt in bonam partem interpretentur.

Cæsar Marxæmo Donauerdam contendit: sed cùm castris idoneum locum

E non reperiret, deflectit ad dextram, & Octobris die tertia Monhæmum petit. Erat tum fortè nebula, & à Smalcaldicis emissi speculatores, qui de illius itinere cognoscerent, non idem renuntiabant. Vbi tandem Comes OEtingensis Ludouicus, illum magna cum exercitus parte iam transisse Vuernizam flumen, adferret, continuò sequuntur, duabus circiter horis post meridiem, & sub noctem, à Cæsare non supra dimidium milliare castra ponunt. Huc ad ipsos venerunt à Norlingensibus internuntij, qui in ea propinquitate Cæsaris auxilia petebant. Iis liberaliter responsum fuit. Postridie rursus est oborta nebula. Primam aciem, Saxo, mediam Lantgrauius, postremam Georgius Malspurgus & Rifebergus ducebant. Saxo progressus cum quinq; legionibus & multis equitum turmis, ad hostem propius accedit, & excursionibus vtrinq; facti res agitur. Dissipata nebula,

Castra Cæsaris castris Protest. vicina.

1546. Cæsar cùm primum agmen via Norlingica procedere videret, postremum verò nondum appareret, omnem conducit exercitum, quasi collaturus signa Lantgrauius ergò, qui medius erat, cùm ad ipsum acies hostilis obuerteretur, consilium exquirit. Erant qui Saxonem insequendum esse dicerent. Quia verò postremum agmen longius adhuc aberat, quod suo discessu, præsenti videbat expositum iri periculo, non sibi discedendum esse putabat: verùm dimissis nuntijs, qui & illos properare iuberent, & Saxonem reuocarent, constitit immotus in ijs, quos occupauerat, collibus. Erat medius inter vtrunque exercitum Egra fluuius, tenuis quidem, sed difficili transitu, Cæsari præsertim si prælio decertare vellet. Hoc ad flumen vsque Burensis iam cum suis copijs peruenerat: & cùm ad prælium res omninò spectare videretur, Cæsar illum reuocat, & grauiter, ne longius progrediatur, edicit. Sic vtrinque reditum est in castra, & Smalcaldici quidem prope Norlingā. Altera luce, Cæsaris aliquot cohortes propius ad hostē adequitant & manus acerrimè conserunt. Hoc in conflictu per aduersum os vulneratur Albertus Brunsuicensis, Philippi filius, cùm à compotatione tumultuariè prodijsset. Norlingā relatus, non multò pòst interijt. Cæsar ibi per dies aliquot commoratus, Octauium Farnesium interea mittit, adiunctu peditatu Germano cum tormentis, vt Donauerdam occupet. Probauit hominis consilium fortuna. Cumque de nocte profectus eò prima luce venisset, admotis scalis, oppidani sese dedunt: præsidiarij fuga sibi salutem quærunt. Eo facto, Cæsar Donauerdam petit. Smalcaldicorum fuerat cōsilium, illius adoriri castra verùm discessu mutata res fuit, & per indicium illud Cæsar accepisse putatur. His ipsis diebus, Lantgrauio nuntiabat dux Albanus, quid ita montes atque colles insideat? cur non in planiciem descendat & prælio cōtendat? Lantgrauius inuicem, se sociosque fuisse per dies quinque medijs in campis ante Ingolstadium, & expetiuisse prælium: cur non conflixerit? Cur idem iam ad Norlingam non fecerit, vbi totum ipse diem substiterit?

Albertus Brunsu. vulneratur.

Donauerdæ deditio.

Albertus Lantgrauio insultat.

Dum hæc in Sueuia geruntur, magna fit rerum per Saxoniam immutatio. Quemadmodum Cæsar cum Mauricio duce, Ratisbonæ, Ferdinandus autem Pragæ consilia tractarint, quomodo deinde Cæsar ei mandarit, vt Ioannis Friderici atque Lantgrauij prouincias occuparet, suprà diximus. Porrò, Mauricius, principio belli Ratisbona domum reuersus, suæ ditionis ordines omnes conuocat, & Chemnici, quid facto sit opus, consultat. Illi suadent, vt è Cæsare planè cognoscat, an religionem velit esse saluam, deinde, vt ipse & Brandeburgicus elector intercedant: quòd si religioni caueatur, & intercessio locum non habeat, hortantur, quandoquidem extra causam religionis teneatur in omnibus parére Cæsari, vt quiescat, & ad prouinciæ defensionem copias conducat: ad eam rem auxilia promittunt, simul ex omni numero sex illi attribuunt, quorum vtatur in rebus omnibus consilio. Cùm autem ea quæ diximus, ad ipsum essent allata Cæsaris mandata, Ferdinandus etiam ex Vngaria militem euocaret, & in Bohemia manus cogeret Fribergum rursus conuocat ordines, Octobris die viij. Repetit actionem superiorem, deque ipsorum consilio se vnà cum Brandeburgico solicitasse dicit Saxonem atque Lantgrauium, vt intercessionem sibi permittant, grauiter etiam illos vt quanti sit res periculi, secum expendant, commonuisse: verùm adhuc nullum esse datum ab his responsum idoneum, & editis libellis ad arma rem deuenisse, & leuioribus aliquot prælijs iam esse dimicatum. Et quanquam illi non semel ab se flagitarint opem, tamen, quia Cæsar de religione sibi rectè cauerit, ideò se, quemadmodum ipsi suaserint, nihil mouisse, verùm ad suę regionis tutelam, in hoc vsque tempus aluisse militē, & cum delectis cōmunicasse consilia. Nunc verò tā dubium & periculosum esse statum temporis, vt delecti non se posse tantū sustinere onus, dicant.

Rerum per Saxoniam mutatio.

Mauricij consilia in Protestantes.

1546.

A dicant. Illorum ergò rogatu conuentum hunc esse indictum. Etenim Cæsaris ad se peruenisse mandata, quæ sit ipsis exhibiturus, grauia quidem illa, maximiq; momenti, & eius generis, vt, si negligantur, toti prouinciæ summum ex eo periculum immineat. Adhæc, Bohemos, eorumq; socios parare bellum, & iam exijsse finibus, vt Ioannis Friderici prouinciam inuadant. Et licet per literas primùm, deinde mißis legatis, pòst, ipse quoque suscepto itinere, Ferdinandum regem sit deprecatus, tamen nihil impetrasse: cùm etiam Cæsaris hoc mandatu fieri putet, non sibi licere, neq; sanè in sua esse potestate, vt resistat. Optare se quidem vehementer, vt composito bello ciuili, Turcarum impetus tardetur: sed scire ipsos, B quæ sit vtriusq; ditionis neceßitudo & succeßionis expectatio, & quomodo argentifodinas habeat cum Electore patruele communes. Pati autem hæc omnia diuelli à domo Saxonica, & in alienas deuenire manus, id sibi fore longè grauißimum. Deinde totam regionem sic esse permixtam inuicem, vt si patruelis agrũ externi milites inuadant, periculum sit, ne sua quoq; prouincia maximam calamitatem accipiat. Videre etiam ipsos quàm non sit consultum, peregrinas nationes ijs locis inueterascere. Quòd cùm ita sit petere tam suo, quàm Augusti fratris nomine, vt rem omnem diligenter expendant, & ope consilioq; iuuent: se vicißim, quod sui sit in ipsos officij, nihil esse prætermissurum. Re consultata, Saxoni & Lantgrauio nuntiandum esse placuit continuò, de Cæsaris mandatis, atque C Ferdinandi regis apparatu: & vtrunq; rogandum, vt cladis vitandæ causa, suas prouincias à Mauricio patiantur occupari. Hoc enim & ad honestatem & ad cautionem videri satis. Octobris igitur die vndecimo scribunt ad vtrunq; separatim. Rem omnem enumerant, de consilio, quod sub initium belli dederint, de mandatis Cæsaris, de Bohemorum & Ferdinandi regis apparatu, de Mauricij apud Ferdinandum intercesione: & quia nunc ad Saxoniæ fines externi milites peruenerint, in maximo rem esse discrimine. Vehementer quidem sibi dolere casum, sed quia Cæsaris hæc omnia fieri mandatu intelligant, qui de religione ipsis cauerit, non esse quòd ei resistant, qui sit præcipuus omnium magistratus. Cùm verò tanta sit inter ipsos coniunctio, nullum vt dari damnum vni poßit, quod non & D alteri noceat: ideò post multam cogitationem, nullam apparere sibi viam expeditiorem, quàm si Mauricio suas posseßiones permittant. Sic enim fore, vt & bellũ externum à finibus remoueatur, & religio conseruetur, & rebus aliquando pacatis, multò sit facilius, ab eo rursus illa consequi, quàm ab alijs. Ponderent ergò secum rem omnem, & huic consilio acquiescant, quo nõ aliud inueniri poßit, hoc quidem in tempore, magis salutare. Lantgrauium in literis orabant etiam, vt rationem hanc Electori persuaderet. Mauricius vnà quoq; scribit ad socerum Lãtgrauium, in eandem prope sententiam: & quia miles externus iam instet, necessariò sibi prouidendum esse dicit, ne Saxonia deuastetur. Multam deinde beneuolentiam ei pollicetur, nec ipsius quicquam appetere se, demonstrat. Poloniæ quo- E que regem ait velle ad Cæsarem intercedere, idq; sibi per legatum nuntiasse. Gerat ergò morẽm, neq; se patiatur vllis verbis exasperari, & Saxoni idem persuadeat, neq; recuset demittere se erga Cæsarem. Hunc enim prope solum esse aditũ ad reconciliationem, neq; se defuturum etiam studio pacis. Ad Fribergi conuẽtum, Saxonis electoris filius, Ioannes Gulielmus, cùm de Ferdinandi regis audisset apparatu, mißis legatis, à Mauricio petit, vt pro ratione fœderis hæreditarij coniungat arma, & à communi patria periculum depellat. Mauricius, nulli se labori suo pepercisse, quò res componeretur: cùm autem id frustrà fecerit, & nunc sint in armis vicini, non sibi licere quicquam facere contra summum magistratũ ait, quem fœdus etiam illud antiquum exceperit.

Argẽtifodinæ ducibus Saxoniæ cõmunes.

Mauricianorum inciuilis postulatio.

De Cæsaris profectione, Donauerdam euntis, vt dictum est antè, serò tandẽ

1546. acceperunt Smalcaldici. Postridie, Laugingam, quod est oppidum supra Donauerdam tribus milliaribus, ad Danubium, ire constituunt, & de nocte quidem. Cùm autem incertum esse, num sit progressus Cęsar, & si Laugingam ipsi petant, ac Cæsar interim sit à tergo, periculum esse nonnulli dicerent, ne Norlingam occupet, ac deinde per vallem Remsiam in agrum Vuirtembergicum inuadat, mutato consilio, diem vnum ibi subsistunt. Tulit hoc molestè Schertelinus. vt alia quædam, & Augustam proficiscens, à qua ciuitate missus fuerat in bellum, quod erat Laugingæ præsidium, abducit, neque pòst in castra rediit. Cæsar interim Donauerda progressus, Dillingam & Hochstetum, pauloque pòst, Laugingam, & Gundelfingam, ad Brentam flumen, deditione capit. Itaque Danubij possessionem adeptus, permagnas habebat rei gerendæ commoditates, & Laugingæ relicto præsidio, cùm Brentam traiecisset, prope Sonthæmum vicum, castra statuit, Vlmam petiturus, tribus ab eo loco milliaribus. Octobris die xiij. Smalcaldici, promotis demum castris, cùm allatum esset, Cæsarem tenere iter Vlmense. Giengam postridie veniunt, quod est ad idem flumen, oppidum, non longè supra Sonthæmũ, sic vt inter vtrunque exercitum medius laberetur amnis. Cùm ibi consisterent, nõdum tensis tabernaculis, equites aliquot in monte vicino conspiciunt. In his erat Cæsar ipse, qui cum Albano processerat, speculandi causa. Ducebat eo die primũ agmen Saxo, celeriterque contendit ad hostem, & Lantgrauio, vt confestim sequatur, nuntiat: cùm verò pedem referrent hostes, cunctanter agit, & in monte Lantgrauium operitur. Amissa tunc fuisse putatur pulcerrima rei benè gerendæ occasio. Nam neque vado transiri flumen poterat, & vnus modò pons erat ijs locis. Ea vt fortè per eum Cæsar euasisset, præcipui tamen duces in magnis erant angustijs futuri, quod ipsimet postea feruntur non dissimulasse. Cæsar Vlmensi intermissa profectione, ne post tergum hoste relicto, Danubij commeatum amitteret, aliam rationem iniit, & Idibus Octobris in propinquam syluam collocat insidias, ad tria tormentariorum millia. Cumque Sulmonensis princeps armatura leui proluderet, & facto concursu fugam simulans, ad syluam eos pellexisset, illi mox irruunt ex insidijs & vrgent. Id conspicatus Lantgrauius, ilicò suis laborantibus, qui erant equitum cohortes quatuor, auxilio venit. Itaque dimicatum est acriter adusque noctem, & maioribus etiam tormentis acta res fuit. Saxo interim ad exercitum mansit, vt si fortè Cæsar in his turbis castra vellet atque munitiones adoriri, propulsaret impetum. Cùm hoc non succederet, nocturnas insidias instituit Cæsar, & ex omni numero deligit pedites Germanos & Hispanos, & lineas interulas iubet superinducere armis: equitatum etiam addit, & Albana duce, prima vigilia noctis emittit, vt silentio profecti, ad hostem contendant: ipse cum reliquis copijs expeditis, ilicò subsequitur. Cùm eò prope ventum est, Albanus & excubitorum numerum auctum, & in armis illos esse cognoscit. Itaque frustrà fuit hic conatus, cùm illi paucis horis antè, rem per indicium accepissent. Propter pabuli autem & commeatus inopiam, & anni tempus, & assiduos imbres, contagio & lues inuasit castra Cæsaris, & ad hoc ferè tempus domum ex castris proficiscitur cardinalis Farnesius, & Italorum aliquot cum eo cohortes. Cæsar etiam eadem de causa mutare locum, & in vetera prope Laugingam castra reuerti coactus est, pridie Calendarum Nouembris.

Schertelinus discedit è castris Protest.

Cæsar Danubio potitur.

Cæsaris capiundi occasio elapsa Protestant.

Stratagema Cæsaris.

Alterum stratagema.

Pestis in castris Cæsaris.

Ad nobilitatis & ordinum Mauricij literas, Fribergo missas Octobris die xi sicut diximus, Lantgrauius, eiusdem mensis die xx. respondet, Dolere sibi vehementer, bellum ijs regionibus inferri, multò magis autem, in communi periculo non consociari arma, more & exemplo maiorum. Quod autem non animaduertant hoc bello peti religionẽ, id sibi cumprimis videri mirabile, cùm & Pontificis ad Heluetios literæ, & fœdus inter ipsum atque Cæsarem initum, & mandatu

Lantgrauij ad Mauricij ordines responsio.

Pontifi-

A Pontificis exhibitum Heluetijs, apertè hoc testificentur & planum faciant. Etenim, post initum fœdus, à Pontifice magnas ad Cæsarem venisse copias, & ex Italis, qui fortè capiuntur, omnes hoc affirmare, ideò se missos, vt bellum Lutheranis facerent. Deinde, socios religionis valde crudeliter hoc bello præ cæteris affligi direptionibus, incendijs, latrocinijs: fœminas atque virgines nefariè constuprari, pueris ipsis et infantibus resecari manus atque pedes, nimirũ odio doctrinæ. Quòd Cęsar ipsis de religione cauerit, id esse fictum: nam si rogetur ex eo, velit ne religionem, quæ Lutherana dicitur, cõcilij Pontificij decretis et authoritati subijci, non dubium esse, qnin techna statim deprehendatur. Non esse igitur, quòd 1546.

B illi promisso fidant. Adhæc, quòd Cæsaris illa proscriptione moueantur, valde se mirari, cùm sciant, non hoc ei licere, nisi primùm rei citati sint, & iudicio conuicti. Sed dolendum esse cumprimis, nobilissimam familiam & populum Saxonicum ita diuidi. Nam si vires coniungerent, & eadem esset omnium voluntas in defendenda patria, periculum hoc omne, quod nunc metuitur, facilè posse profligari. Se quidem contulisse consilia cum Electore: sed illum ab ea ratione, quam ipsi demonstrent, prorsus alienum esse. Nam si quid ipse tale, commutata fortuna, peteret à Mauricio, non dubitare, quin & ille recuset, & ipsi quoque dissuadeant. Quod cùm ita sit, non sibi consilium ipsorum probari, eoque magis, quòd Mauricius non ita pridem datis ad vtrunque literis, dolere sibi valde diceret quorundam

C sermones, qui iactarent ipsum captare prouinciam sui patruelis. Nam iniuriam sibi fieri, & orare, ne fidem habeant. Iis redditis literis, excusationem se illius accepisse, neque solicitos fuisse amplius. Quòd si nunc autem illius agrum occupet, videre ipsos, quæ sint hominum futura iudicia. Petere igitur, vt impediant, ne fiat. Nam alioqui non externum modò, sed & ciuile bellum ex eo nasciturum. Cùm enim propter euulgatam proscriptionem vis ei fiat, neque se neque socios ei posse, qui sint in eadem causa, deesse. Quis autem eius rei sit futurus exitus, non esse difficile prouidere. Dent igitur operam, ne Saxonica domus & Hessica diuellantur, sed vt Mauricius opem sibi socijsque ferat. Hoc illi fore cumprimis & gloriosum & salutare. In eandem fere sententiam eodem die scribit ad Mauricium,

D um, & monet, ne Cæsaris edictis, atque proscriptione moueatur, sed in memoriam reuocet Electoris atque sua in ipsum & parentem ipsius merita. Cùm enim Georgius patruus testamento cauisset, vt suam prouinciam omnem Cæsar teneret, donec frater à Protestantium religione discederet, scire ipsum, quid tum acceperint ab vtroque beneficij. Deinde, cùm annuam pecuniam, ipsius parenti Georgius daret, ac metus esset, ne odio religionis eam denegaret: Protestantes ei tum promisisse, quòd si res in eum casum deueniret, se liberaliter ei tantundem annuè daturos. Desistat igitur ab incœpto, nec inuito Saxone quicquam in illius prouincia tentet. Nam alioqui non ei defutura sociorum auxilia. Polonicam legationem fuisse quidem in castris apud Cæsarem, & quid egerint, ad Saxonem atque se

Protestan. in patrem Mauricij beneficia.

E scripsisse. Conditiones autem eius esse generis, vt ad pacem minimè faciant. Ad eundem prope modum belli consiliarij scribunt ad Mauricium & ipsius ordines, ac si vis vlla fiat Saxoni, non se neglecturos illius iniuriam profitentur. Ipse quidem Elector nihil tum illis respondit, vt infrà dicetur amplius. Eodem die Lantgrauius & consiliarij scribunt etiam ad Magdeburgicos, Brunsuicenses, Bremenses, Hamburgios, Goslarienses, Hildessemios, Gotingenses, Hanobrios, Embecenses, Mindenses, ad Pomeraniæ Ducem, ad Luneburgios & Anhaldium: docent, quantum immineat Saxoniæ periculum, imprimis autem Electori, cuius ad fines iam hostis peruenerit. Initium esse factum ab Rege Ferdinando, qui Bohemos ad hoc bellum pertraxerit. Deinde, Mauricium ille sese coniungere, & causam obduci, quòd Cæsar eum proscripserit: se

Protestan. ad ciuitates literæ.

 verò

1546. verò nuntiasse Mauricio, desistat ab armis, alioqui non defutura Saxoni auxilia. Cùm autem in præsenti discrimine omnis illa regio posita sit, & elector opem ab se flagitet, non se posse non illum adiuuare: & fuisse quidem suę voluntatis, illi tradere partem exercitus, quem habeant. Sed quia non procul ab se consederit hostis, & spes bona sit, fore, vt breui summis copijs decertetur: qua quidem in re posita sit ipsorum omnium salus, non esse consultum, vt in hoc tempore sese debilitent aut infirmiores reddant ipsi. Nam hoc ab hoste captari, vt alijs in locis bello distenti, non possint omne robur in ipsum expedire. Quòd cùm ita sit, petere, vt communi nomine copias peditum ei subsidio quamprimùm mittant Vuirtembergam & Vinariam, ac simul quod reliquum ex fœdere debent pecuniæ, totum hoc electoris filio & consiliarijs persoluant. Nam agi communem omnium causam, & socijs afflictis, futurum, vt ad ipsos idem causas recidat.

Bohemi inuiti in Saxonem arma ferunt.

De Bohemis antè diximus. Hi militabant quidem Ferdinando regi, sed admodum inuiti, propter antiquum fœdus, quo domui Saxonicæ coniuncti sunt. Deinde, quòd non necessarium bellum esse dicerent, & quòd Electori plerięque putarent iniuriam fieri. Ferdinandus autem peruicit, et ex Pannonijs atque Silesia militem euocauit, vt illos vel nolentes cogitet. Equites Pannonij vulgò dicuntur Hussari, genus hominum valde rapax & immitte. Conductis ergo copijs, cùm iam finibus egrederentur, Sebastianus Vueittemulus, ductor exercitus, ad xx. Octobris diem, missis literis, bellum Saxoniæ ducis populo denuntiat, quòd superioribus annis ipsorum princeps collegium Dobrilugum occuparit, quòd Cęsari nuper atque socijs fidem renuntiarit, violato fœdere, quòd cum domo Saxonica Bohemis intercedat: & quanquam nihil opus fuerit vlla denuntiatione, propterea quòd ille sit à Cæsare proscriptus: tamen ne quid prætermissum esse videatur, voluisse hoc pro sui muneris ratione significare. Per hosce dies legati Smalcaldicorum Vlmæ conueniunt, vt in commune consulerent: cùm autem è Saxonia crebri venirent nuntij de statu rerum, Elector, datis literis xxvij. die Octobris, mandat suis, qui erant Vlmæ, rem omnem socijs exponant, & sui rationem haberi postulent, quoniam ipse nulli suo periculo atque labori pepercerit, vt à Germania superiori tempestatem hanc profligaret: belli consiliarios, paucis antè diebus nuntiasse quidem ciuitatibus & alijs per Saxoniam, vt sibi ferant opem: sed incertum esse, quid illi sint facturi, & vt faciant, tamen vereri se plurimùm, ne sint impares tantæ multitudini hostium, & periculum esse, ne prius quàm sint instructi, iam hostis in suum agrum inuaserit. Hæc igitur petant à sociorum legatis, primùm, quia sibi graue sit & incommodum in hac rerum asperitate, coniugem, liberos & populum deserere diutius, vt sibi dent in eo consilium: deinde, vt ampliora sibi decernant auxilia: cuius quidem rei spem Lantgrauius & belli consiliarij iam fecerint. Postremò, ne cum hoste pacem faciant, nisi prius ipse recuperarit amissa. Legati liberaliter ad ea respondent, & imprimis orant, vt ad exercitum maneat, donec in hyberna Cæsar militem deduxerit, & quanti sit res periculi, si discedat, ostendunt. Quòd si Ferdinandus atque Mauricius vllam vim ei faciant, auxilia pollicentur, neque dubium esse dicunt, quin socij principes ac ordines omnem ei fidem ex fœdere præstent, neque pacem antè faciant, quàm ipse sua recuperarit. Si quidem ipsi videatur, se quoque, sicut Lantgrauius & belli conciliarij fecerint, hoc ipsum velle denuntiare Mauricio. Confidere etiam omnino, fore, vt qui sunt per Saxoniam ordines confœderati, suum in eo faciant officium. Eo, quem diximus, Octobris die xxvij. Mauricius Dresda dat literas ad Electorem, Quid Cæsar sibi mandarit, & quanto sit res in discrimine, nuper ipsum è suæ ditionis ordinum literis accepisse. Iam verò, cùm sibi suoque populo Cæsar de religione cauerit, ideò se, de consilio suorum, constituisse, quò videlicet Cæsari satisfiat,

Hussari.

Ferdinandi legatus bellum indicit Saxonicis.

Saxonis postulata à socijs.

Mauricij ad Electorem literæ.

A satisfiat, et suum quoque ius integrum sibi permaneat, inire rationem, ne ipsius ager atque prouincia in alienas manus deueniant: atque istud quidem ita se, tum suo tum fratris Augusti nomine, ipsi denunciare. Quod si tempus olim erit, quo Caesari ac regi Ferdinando reconciliabitur, non se recusare, si quidem illi patiantur, quò omnes suae ditionis ordines, inter vtrunque de summa rei tractent. In eadem planè verba scribit Electoris filio Ioanni Gulielmo, & vt literas ad parentem scriptas curet perferri, monet. Bohemi interea & Hussari, in finitimum Electoris agrum, Voetlandiam, irruunt: caedibus, direptionibus, incendijs atque libidinibus grassantur. Sed non diu commorati Bohemi, quoniam inuiti, sicut diximus, militabant, ad xi. Nouemb. diem discedunt à signis, & dilapsi, domum recurrunt. Vngari verò, & quos mercede Ferdinandus conduxerat, Mauricio sese coniungunt, qui Zuiccauiam deinde & Schnebergum & Aldeburgum, & pleraque omnia electoris oppida deditione capit, inque suam fidem illos adigit, praeter Gotham, Isenachum, Vuittembergam. Eius rei nuntius in castra Caesaris perlatus, magnam excitauit laetitiam, quam & tormentorum tonitru Caesar significabat, vti fieri consueuit. Hisce ferè diebus Caesar iterum castra mutat, eadem de causa, qua prius, & locum magis commodum atque siccum deligit, vt militem vehementer afflictum reficeret, & commeatus difficultatem subleuaret. Plerique omnes in hyberna ducendum esse militem suaserant: sed vnus ipse, qui loca prius explorauerat, continendum esse statuit exercitum, & alendum bellum. Mauricij factum plerique omnes admodum reprehendebant, quòd illi, quem loco parentis colere debebat, qui fortunarum ipsius omnium prope solus author erat, tam indignam referret gratiam: & prodibant in illius inuidiam atque vituperium libelli & carmina multùm amarulenta, quae & violatae fidei, & proditae religionis, & summae ingratitudinis ipsum insimulabant, eoque magis, quòd nec vxoris neque soceri precibus quicquam in eo tribuisset. Ea re cognita, scriptum edit, purgandi sui causa, & cuiusmodi sit in suis finibus religio, quid ipse populo promiserit, & quomodo iuuandae religionis causa literarum ludos instituerit, ostendit. Postea, Caesarem sibi suoque populo, nec sibi tantùm, sed alijs etiam principibus cauisse dicit de religione, deque libertate Germaniae conseruanda, nec illius esse voluntatis, vt violenter aliquid in eo fiat, sed vt legitimè causa componatur ex multis iam factis Imperij decretis. Itaque se fidem illius habere promissis atque literis, eorum principum exemplo, qui nunc ei militent, & non domi tantùm, sed in castris etiam, & militiae, religionem hanc profiteantur. Hos enim qui sint ei familiares, & in ipsius aspectu quotidie versentur, animum eius facilè posse perspicere, & si quid eiusmodi deprehenderent, dubio procul non esse cum eo permansuros. Quòd autem Caesari Pontifex opem ferat, id eò fieri, quòd bellum ijs infertur, quos erroribus atque potentiae suae videt imprimis aduersari: sed considerandum esse, non quid illum moueat, sed quae sit Caesaris, qui bellum administrat, voluntas. Quòd etiam suis in prouincijs religionem pontificiam Caesar retineat, non augere suspicionem. Hoc enim in illius esse positum arbitrio, neque modum ei posse in eo praescribi: neque certè vllum esse principem aut Magistratum, qui sibi aliquid in eò praefiniri ab alijs patiatur. Cùm ergo religioni cautum sit, nullam se videre causam, cur in caeteris omnibus Caesari non obtemperet. Christi enim esse mandatum, vt Deo pariter atque Caesari, quod suum est, cuique tribuatur. Quae sua solicitudo, qui labor interuenerit, vt hoc tantum incendium restingueretur, hoc & Caesari, & Ferdinando regi, & multis alijs esse non ignotum. Neque sanè per se stetisse, quò minus ad compositionem ventum sit. Etenim vt nulla fuerit alia causa, tamen hanc vnam sibi fuisse praecipuam cur pacem optaret, quòd bello ciuili, Turcae potentia simul & animus augescat, cuius rei vel sola Graecia documentum esse possit.

Cùm

1546.

Irruptio in Electoris Saxonis prouincias.

Bohemo. discessus.

Mauricij excusationes

1546. Cùm verò sublata mentione pacis, grauissima Cæsaris ad se perferrentur edicta, de Ioannis Friderici bonis occupandis, Ferdinandus etiam illius iam immineret finibus, non Bohemis tantùm, sed Austriacis etiam et Vngaris ad hoc bellum excitatis, non sibi fuisse integrum, resistere Magistratui, quem omnia fœdera semper excipiant. Quòd autem de se nonnulli dicant, quasi sui patruelis agrum omnem appetat, iniuriam sibi fieri: seq; iampridem illud ad socerum Lantgrauium atque Saxonem per literas excusasse. Atq; vtinam ille sit rerum status, qui tunc erat cùm ea scriberet, nec essent, qui possessiones illius, ad se transferre conentur. Cùm autem nunc longè sit alia conditio temporis, & Ferdinandus flecti non posit, & exercitum immittat, & iam argenti fodinas aliquot, sibi cum patruele communes, occuparint illius ex Bohemia profectæ copiæ, necessariò sibi prouidendum fuisse, ne reliquas etiam inuaderent, néue longius progrederentur. Quid autem sui esset consilij & Lantgrauio, & patrueli eiusq; filio prius denuntiasse. Quod cùm ita sit, orare, ne quis aliorsum istud accipiat, nec ijs, quæ de se fortè spargentur, fides habeatur. Nam & in tuenda religione se fore constantem, & non aliò spectare quàm ne Saxonicæ domus facultates & ornamenta in peregrinas manus deueniant.

Meldensis persecutio.

Per hoc tempus recruduerunt in Gallijs persecutiones. Est ijs locis Melda, decem à Parisiorum Lutetia milliaribus. Eius oppidi superioribus annis fuerat episcopus, Gulielmus Brissonnetus: qui cùm doctrinæ purioris admodum esset studiosus, idoneos etiam doctores populo præfecit, exclusis monachis. Cùm autem hoc nomine periculum ei crearent theologi Sorbonistæ, non præstitit constantiam, & ab incœpto destitit. Veruntamen remanserunt in animis multorum eius doctrinæ reliquiæ & hoc demùm anno, circiter sexaginta oppidani, re deliberata, verbi ministrum sibi deligunt, & in ædibus priuatis collecti, finita concione, certis diebus, cœnam Domini, iuxta prescriptum Euangelij & institutum Christi percipiunt. Ea res non diu potuit esse occulta, præsertim, cùm ex agris etiam nonnulli sese coniungerent. Itaque capti, cùm simul essent omnes, in carcerem conduntur, & habita quæstione, carris impositi, Lutetiam pertrahuntur. Ibi damnati capitis, domumq; reportati, quatuordecim ex illis alligati, singulis palis, eodem tempore viui cremantur, reliqui partim virgis & fustuario, partim exilio fuerunt multati. Cùm Lutetia domum reducerentur, in via quidam illis occurrit è proximo vico, & ad perseuerantiam hortatur. Itaque comprehensus, idem quod illi, supplicium adijt. Antequam cremarentur, subiecti fuerunt tormentis, vt doctrinæ socios atq; sectatores proderent, verùm nihil ab eis potuit extorqueri. Nonnulli consultò istud fieri putabant, impulsu quorundam, ad disturbandam Smalcaldicorum cum rege coniunctionem, de qua tunc agebatur. Mauricij literę, quibus amicitiam Saxoni renuntiabat, redditæ fuerunt in castris ad sextum Nouembris diem.

Colonien. archiepis. à Papa prouocatio.

Libro superiori diximus, quomodo Pontifex lata sententia, mensis Aprilis die decimosexto Coloniensem archiepiscopum proscripserit. Cùm hoc ille, quarta die Nouembris primùm certò accepisset, vt ipse commemorat, aliquot pòst diebus edito scripto, & causis explicatis, quamobrem pro iudice Pontificem non agnoscat, qui sit iampridem & hæresis accusatus & idolatriæ, prouocat ab ea sententia, ad legitimum Germaniæ concilium: & vbi primùm id inchoatum fuerit, prosequuturum se litem contra Pontificem, affirmat. Smalcaldicorum legati, quos sub exitum Octobris Vlmæ conuenisse diximus, cùm sententijs non conuenirent, mense Nouembri Giengam ad castra profecti fuerunt, vt facilior esset deliberatio. Ibi proponitur, Quia socij religionis nulla dent auxilia, & ex confœderatis

A deratis Luneburgenses & Pomerani & alij quidam nihil omnino, reliqui verò per Saxoniam ordines atq; ciuitates non ita multùm conferant, & ex Gallijs nihil adferatur, & dilabente quotidie milite, propter anni tempus & alia incommoda, diminuatur exercitus: è tribus vnum esse deligendum, vt aut prælio contendant, aut discedant, præsidijs in hyberna dispositis: aut pacem induciasq; faciant. Re deliberata, pacis mentionem posse fieri placuit, & adhibetur Adamus Trottus, qui per causam electoris Brandeburgensis, aditum habebat ad eius fratrem Ioannem Marchionem. Cùm autem Cæsar, qui rationes illorum omneis & incommoda, per indicium ex propinquo cognouit, & nuper è Saxonia lætum B acceperat nuntium, duras admodum conditiones proponeret, decernitur, vt reliquis omnibus adductis copijs in Saxoniam, equites mille, & ad octo millia peditum relinquantur in hybernis, ad eamq; rem sumptum faciant dux Vuirtembergicus, & Germaniæ superioris ciuitates. Ad vigesimum tertium deinde Nouembris diem discedunt, facto prius decreto, vt in Galliam & Angliam altera legatio mittatur, & ad duodecimum Ianuarij diem Francofurti denuò conueniatur. Sic ergo parum fœliciter fuit administratum bellum. Cuius quidem mali præcipua fuisse causa putatur, quòd non ex vnius arbitrio res ageretur. Cùm enim æquali essent potestate præditi Saxo & Lantgrauius, non semel accidit, vt in disceptando, peropportunæ dilaberentur occasiones. Quod etiam de distribuen- C do præsidio decretum fuerat, non successit, cùm nonnulli contribuere, quid amplius recusarent. Vbi de illorum discessu Cæsar comperit, equites continuò dimittit, qui de itinere cognoscant. Paulò pòst, Albanum & Burensem sequi iubet: sed & ipse deinde cum æquitatu Germanico procedit, peditatu relicto & iusso expectare. Smalcaldici iam erant in castris plerique, vbi pernoctandum erat: Lantgrauius autem, etsi primum agmen eo die ducebat, substitit tamen apud Saxonem, & habebant vterque decem equitum vexilla tantùm ac tormentarios circiter quingentos. Cum his in monte consistunt, adductis, quas reliquas habebant, machinis. Atq; ita commorati, cùm sub noctem Cæsar suos reuocasset, ipsi quoq; silentio progresi, veniunt in castra, prope Heidenæmum, quod est Vuir- D tembergicæ ditionis, periculo vitato præsentissimo. Nam si Cæsar impetum fecisset, illi qui numero longè superabantur, aut capti fuissent omnes, aut interfecti, Quod nec ipsi postea dissimularunt. Cæsar autem, qui de copijs ipsorum nesciret, ac multò crederet esse maiores, agebat remissius, & eadem nocte peditatum progredi, seq; subsequi iubet, eo consilio nimirum, vt postridie illos inuaderet. Verùm illi, sicut diximus, de nocte profecti, iam erant ad exercitum. Itaque Cæsar in castra reuertit, in ijsque biduò permansit, militis reficiendi causa. Deinde, quòd illos per Franconiam hyemare velle putaret, copiosam & locupletem prouinciam, anteuertendum esse statuit, Cùm Bophingam igitur, Norlingam, OEtingensem agrum & Dingelspulum deditione cepisset, Rotemburgum, quod E est ad Duberum flumen, oppidum Imperij, magna celeritate contendit. Lantgrauius ad Vuirtembergicum profectus, cùm Saxoni suos attribuisset, domum repetit, & Calendis Decembris Francofurtum venit. Saxoniæ verò dux, etsi neruo belli destitutus erat, tamen ingressus iter cum copijs, Gemundam, oppidum Sueuiæ, tormentis oppugnat, deditione capit: à senatu deinde pecuniam exigit, quæ viritim collecta fuit, Pòst, xij. Decembris die Francofurtum venit, & ab ijsq; nouem aureorum millia consequitur. Moguntino autem. ad quadraginta millia imperat. Progressus deinde, Fuldensem abbatem prædiuitem & alios quosdam Pontificiæ religionis, eodem modo tractat. Lantgrauius, domum reuersus, dat literas ad Mauricium generum, seq; venturum scribit ad ipsum, modò sibi publica fide caueatur. Nam de pace inter illum atq; Saxonem agere volebat. Mauricius

cauet

1546.

Infœlix exitus belli Protestantium.

Omnis potestas impatiens consortis.

Periculum Protestant.

Saxo pecuniam à Pontificijs exigit.

1546. cauet illi quidem, eiusque rei literas mittit, sed conditiones erant scriptæ complures, & eius generis, vt ille non sibi proficiscendum ratus, mitteret legatos, Hermannum Hundelsusium, Henricum Lersnerum. Ac licet hi diligenter solicitarent, nihil tamen confici potuit: cùm & Mauricius non sibi licere, nisi de Cæsaris voluntate, pacisci diceret, & Saxo, qui copias haberet instructas, quò minus ei bellum faceret, moram nullam vellet interponere. Desperata igitur pace, Lantgrauiani milites domum redeunt. Recrodus autem, qui peditatum Germanicum è Gallijs adduxerat, vt suprà docuimus, cum Saxone permansit. Roteburgi Cæsar cùm esset, Burensem ab se dimittit, & vt rationem ineat occupandi Francofurti mandat. Postea, sub Idus Decembris datis illinc literis ad Vuirtembergicum principem Vlrichum, Etsi propter bellum, inquit, abs te susceptum atque Lantgrauio, superioribus annis, in fratrem Ferdinandum regem, & occupatum agrum Vuirtembergensem, æquum erat, vt grauius in illum atque te statuerem exemplum: tamen iniuriam omnem & pœnam tibi condonaui, & beneuolentiam omnem exhibui: & nuper, sub initium huius belli, tametsi longè aliter esses meritus, eò quòd tyrannidem non in populum modò, sed in vicinos etiam Imperij ordines atque ciuitates exerces, neque legibus aut iudicio vis vllo teneri: quendam genere nobilem ad te misi legatum, qui suscepti belli causam tibi demonstraret, ac simul peteret, vti quiesceres ac omnem de me beneuolentiam expectares. Verùm his omnibus neglectis, nec habita ratione fidei, qua mihi deuinctus es, coniunxisti te proscriptis eorumque socijs, & in idem, quod illi, crimen incidisti, rebellionis. Ac primùm Ferdinandi fratris & aliorum ordinum, pòst etiam aliquot meæ ditionis & Imperij oppida, ex improuiso, cum tuæ factionis hominibus occupasti. Nec eo contentus, cùm hæc perpetrasses, bellum mihi scilicet denuntiasti, singulari quadam audacia, meamque famam & existimationem grauissimis verbis læsisti, & hunc dignitatis gradum atque splendorem mihi detrahere conatus es, & fidem mihi renuntiasti, & è vestigio cum tuis coniuratis exercitum ausus es educere, mihique opponere, violatis quamplurimis & Ferdinandi fratris & meis beneficiarijs. Itaque in pœnam, quæ perfidiosis & proscriptis, & læsæ maiestatis condamnatis debetur, incidisti. Quod cùm ita sit, & licet causam habeo grauem atque iustam, vt in te pro tuo merito seuerissimè vindicem, tamen, pro mea clementia, & vt misera multitudo conseruetur, edico, vt statim, his redditis literis, te tuasque fortunas omneis, totamque prouinciam, & quicquid omnino tuum est, sine conditione mihi dedas, vt pro meo arbitratu statuam: nisi enim pareas, te simul & tuos igni ferroque persequar. Etenim, quas ante diem quartum, purgandi tui causa dedisti ad me literas, eæ mihi non satisfaciunt, neque sunt idoneæ, quæ tuum hoc facinus excusent atque subleuent. Earum literarum exemplum, ad eius ditionis populum vnà mittit, & ne deinceps ei pareant, edicit, sed missis ad se legatis audiant, quid imperet. Fidem etiam & iusiurandum, quo sint ei deuincti remittit. Id si faciant, curaturum se dicit, vt æquiore conditione postea viuant: sin autem, eandem quam illi, pœnam ipsis comminatur. Cùm hæc Cæsar scriberet, iam ipsius copiæ, Albano duce, erant ad fines agri Vuirtembergensis. Vlrichus verò princeps, in arcem Tuelam, extra regionem, altissimo & prærupto monte positam, sese recipit, & ex itinere, cùm Cæsaris ei redditæ essent literæ, vigesimo die Decembris illi suppliciter & demissè admodum scribit, Quòd in tantum sit odium eius adductus vehementissimè sibi dolere, nec enim grauius quicquam sibi potuisse accidere: cùm autem pro se quidem intercesserint, ipse quoque culpam sibi condonari flagitarit, bonam se spem habuisse, mitigatum iri offensionem: eam verò spem sese adhuc retinere, quòd ipsius habeat exploratam clementiam, qua soleat in supplices vti. Nimirum eius rei non vnum extare documentum, & quidem

Literæ Cæsaris ad Vuirtemberg.

Vuirtembergici ad Cæsa. supplices literæ.

1546.

A demante paucos annos editum in quosdam ex ordine principum, qui fortè non paulò maiorem, quàm ipse, causam offensionis ei præbuerint. Quòd si suos etiam audisset legatos, non se dubitare, quin lenius multò fuerit scripturus. Itaque se misericordiam, eius implorare, ac petere, vt propter CHRISTVM sibi condonet, neque grauius quid in se, miserum sanè principem, suósque statuat. Per hosce dies venerunt ad Cæsarem equites cataphratti Neapolitani circiter quingenti, Ioanne Baptista Spinello, ductore. Post hæc, Cæsar Halam, oppidum Sueuiæ, nuper ei reconciliatum, proficiscitur. Eò venit ad ipsum elector Palatinus Fridericus. Is quadringentos equites auxilio miserat Smalcaldicis, cùm essent ad Ingolstadium. *Frid. Palatinus delicti veniam petit à Cæsare.*

B Itaque Cæsarem adit, & non ipsius oppugnandi causa, verùm, quòd ex fœdere priuatò teneretur Vuirtembergico duci, factum hoc esse demonstrat. Cæsar eum acribus verbis excipit, & enumeratis, quæ contulisset in ipsum, beneficijs, grauiter incusat: veruntamen ignoscit, & vt errorem hunc atque culpam, in posterum accuratiore fide compenset, hortatur. Sub initium belli, Palatinus, cùm de constituendis Ecclesijs cogitaret, Paulum Fagium, hominem facundum atque doctum, Argentorato vocauerat Hedelbergam, vt Euangelij doctrina cæteris præiret ac viam commonstrarent. In hac autem Cæsaris fortuna, quod inchoatum ibi fuit, totum intercidit. Aliquot pòst diebus, veniunt ad Cæsarem legati Vlmenses, & cùm supplices facti culpam agnoscerent ac deprecarentur, reconciliati fue- *Paulus Fagius à Palatino euocatus.* *Vlm. Cæsari reconciliati.*

C runt. Huius ciuitatis præcipua est per Sueuiam authoritas atque potentia. Permagni erat igitur hæc ipsorum à socijs diuulsio: sed illa datis ad amicos literis sub exitum Decembris, cur ita fecerint causam esse docent, quòd Cæsar iamiam erat vrbem circunsessurus, ipsi verò miserè essent à socijs deserti, nec vllum appareret humanum præsidium, quo se contra tantam potentiam defenderent. Deinde, quòd ex socijs nonnulli primi ordinis, Cæsarem priuatim de reconciliatione solicitarent. Cæsar eos multat centum millibus aureorum, tormentis xij. & decem signa peditum illis imponit. Burensis interea Lantgrauij ditionem, quæ supra Francofurtum est, ingressus, oppidum Darmstatum partim vi, partim deditione capit, arcem incendit, & multitudini parcit. Defendebant enim illud ciues tantùm & *Darm. expugnatur.*

D ex agris collecta turba. Pòst, præter Francofurtum tendit: & cùm eius per vim capiundi, præsertim, malè affecto milite, & eò anni tempore spem nullam haberet, copiarum partem Rhenum transmittit, & ad Moguntiam se iubet expectare. Cumque nihil minus ipse cogitaret, & domum iam esset rediturus, ecce, Francofurtenses missis legatis, deditionem faciunt, et imperata se facturos demonstrant. Ille nihil cunctatus iter arripit, & cum exercitu oppidum ingressus, in Cæsaris potestatem illos redigit: & vt erat ingenij aperti, cùm epulum ei senatus daret, iocatus in illos esse dicitur, ob tam leuiter atque timidè factam deditionem: Darmstanos nimirum esse dignos, qui Francofurtũ inhabitent, ipsos verò Darmstatum esse deducendos. Est enim oppidum illud, si cum Francofurto componatur, pro- *Francofurtenses sese dedunt Burensi.*

E pe vicus. Cur autem ita facerent, causa fuit inter alia, quòd Vlmenses & Vuirtembergenses cum viderent iam reconciliatum iri. Deinde, quòd metuerent, ne mercatus ab ipsis aliò transferretur. Nam facultas est omnis ipsorum in eo collocata. Neque nesciebant Moguntinum et Vuormacienses, pro se quenque interpellare Cæsarem, vt id obtinerent. Legatis deinde missis ad Cæsarem in gratiam recipiuntur, depensis aureorum millibus octoginta.

Saxoniæ dux, vbi iam ad suos fines cum exercitu peruenit, Decembris die xxij. missis literis ad ordines Mauricianos, Quòd ad vestram, inquit, epistolam, vndecimo die Octobris ad me datam, nihil rescripsi, consultò feci, & euentum expectare volui. Quid autem interea sit actum, publicè constat. Atqui, pro ea, quæ est inter nos, agnatione & necessitudine & confœderatione, proque meis *Electoris Saxonis literæ ad ordines Mauricij.*

1546. in principem vestrum meritis, nihil equidem tale vel ab illo vel à vobis etiam expectabam: nec vnquam mihi venit in mentem, fore, vt ad hunc modum ille in me meumq; populum ageret: multò minus, vt eius consilij, quod ad totius regionis & ad vestrum etiam detrimentum pertinet, vos illi essetis authores atq; duces. Verùm hoc vobis esse puto visum tempus idoneum, quo sese proderent insidiosa quorundam vestri ordinis, & multis nunc annis fabricata, sed à Deo semper repressa consilia. Nam expendite vobiscum ipsi quale fuerit hoc vestrum factum, quando Georgio duci fuistis consultores, vt fratrem suum & fratris filios exhæredaret propter diuersam religionem, & hæredes institueret Cæsarem atq; Ferdinandum regem, nisi pontificiam illi religionem profiterentur ac restituerent. Quòd autem eius testamenti nulla habita ratione, ad Henricum fratrem hæreditas omnis delata fuit, & Euangelij doctrina retenta, id sanè mea & sociorum opera cumprimis factum est. Et quanquam ille nostram religionem professus in fœdus etiam venit, confectis ea de re literis & obsignatis, tam suo quàm filiorum nomine: vos tamen, quoniam spes illa prior vobis excidit, illum vt à pacto discederet, impulistis. Cumq; mortem obijsset, filij quoque parentis vestigia sequuti sunt, hauddubiè vestro consilio. Et sicut bonorum illa possessio, vobis inuitis, ad Henricum eiusq; filios peruenit, ita etiam illa, quæ mihi cum Henrico fuit, amicitia, non mediocriter vobis doluit, vt ea dissueretur, non semel estis moliti. Neq; sanè frustrà fuit omnino conatus vester, & quod illo viuo perficere non potuistis, id apud filios tandem estis consequuti, præsertim apud Mauricium, de quo maximam virtutis & coniunctionis opinionem atque spem in animo conceperam. Etenim ante annum ferè quintum, non multò pòst quàm magistratum iniisset, illum aduersum me, nihil tale meritum, excitastis, & ita quidem, vt magni res esset periculi. Et quanquam tempestas illa tum intercessore Lantgrauio sedata fuit: & addita cautio, ne quid in posterum tale fieret, sed vt ex antiquo fœdere res ageretur vtrinq;, vos tamen illi & Augusto fratri consilium dedistis, vt absente me, prouinciam meam occuparet. Quæ sanè res eò magis mihi dolet, quòd ille per amicis ad me datis & inuicem acceptis literis, nihil eiusmodi significauit: deinde, quod Lantgrauij & sociorum deprecationi nihil in eo tribuit. Mouit me, & vehementer quidem, innoxiæ multitudinis meiq; populi calamitas, quem ille peregrino & crudeli & barbaro milite adducto, rapinis, latrocinijs, direptionibus afflixit: mouet etiam, quòd eiecti sunt & profligati passim Ecclesiæ ministri, violatæ virgines atque matronæ. Cuius quidem atrocitatis Deum aliquando fore vindicem, nihil dubito. Sed multò me vehementius mouet atque perturbat illius actio tam infida, tam hostilis & inopinata, vobis authoribus proculdubio suscepta, qui pretio & largitione, Iudæ proditoris exemplo, estis ad hoc comparati. Cur in meas ille possessiones inuadat, obducitur causa, quòd Carolus ita iusserit, & Ferdinandus vrgeat. Sed horum edictis longè debebat præferri propinquitas & sanguinis coniunctio, & ipsum denique fœdus atque pacta, quæ sunt vtriq; familiæ communia. De rebus enim omnibus, extra religionem positis, iampridem inter Carolum, Ferdinandū atq; me conuenit, & quæ nobis tribuuntur crimina, falsa sunt, & religionis causa tantùm affligimur. Si vos commouit illius mandatum, cur non magis commouit ipsa rei indignitas? Cur non expendistis, an mandatum tam iniquum & nulla ratione munitum principi vestro liceret exequi? Sed in consilium attulistis animum iam olim, affectibus deprauatum atque corruptum, & vobis principiq; vestro magis adlubuit prouincia mea, quàm æquitas ipsa, quàm verum iudicium. Nam alioqui ratio vobis commonstrasset, quoniam indicta causa condamnati sumus, proscriptionem ipsam pugnare cum Legibus, cum pactis atque iure, quibus ille tenetur, Imperio deuin-

Saxoniæ calamitas.

Margin letters: A, B, C, D, E

A deuinctus. Mauricius quoq; facilè vidisset, non sibi licere, tam impio & violento 1547.
parère mandato, & patriæ salutem potius spectasse. Verùm maluit insistere vestigijs nefarij Doegi, & ficta quadam officij necessitate facinus illud suum tegit atq; circumuestit. Neq; verò ad rem facit, quòd illum nihil tale fuisse facturum dicitis, nisi Ferdinandus cum copijs in meos fines aduentasset. Nam longè secus res habet: & à fide dignis ad me defertur, primum vos ipsos atq; Mauricium hæc omnia callidis & occultis consilijs apud Cæsarem atq; Ferdinandum, Ratisbonæ simul & Pragæ solicitasse, vt ipsum tempus olim patefaciet. Deinde, non omnium hoc esse factum assensu, verùm à paucis aliquot ex omni numero delectis
B hoc tam sceleratum facinus fuisse conflatum. Nunc ergo, postea quàm meos fines, Dei beneficio rursus attigi cum exercitu, planè constitui vestro principi parem referre gratiam, & ea omnia tentare, quæ sunt ad defensionem & ad prouinciæ meæ recuperationem necessaria. Qua quidem in re vos etiam, præsertim authores tam flagitiosi consilij, pro scelere eorum sic vlciscar, vt quàm sit atrox, quæ mihi facta est iniuria, prorsus intelligant. Dolet mihi quidem eò rem esse deductam, & communis patriæ moueor incommodis: sed cùm à vobis factum sit initium, & res ipsa postulet, vt vim & iniuriam à meis depellam, profiteor, quicquid ex eo deinceps nascetur malorum, non esse mihi tribuendum. Si qui vestrum etiam sunt ab hoc facinore alieni, qui suam innocentiam mihi velint pro-
C bare, licebit vt id faciant. Humaniter eos accipiam atque benignè. Daniæ rex, etsi confœderatus erat, tamen nullam opem Smalcaldicis tulit. Cæsar Hala profectus Hailbrunum, et oppidanis in gratiam receptis, Albanum immittit in agrum Vuirtembergicum, vt suprà diximus. Is deditione captis aliquot locis, multum damni dabat. Solicitante verò Palatino principe, Vuirtembergicus Ianuarij die tertio reconciliatur his conditionibus, Quoniam ipse per valetudinem non possit, mittat legatos, qui supplices facti, Cæsaris misericordiam implorent, idem ipse faciat intra sextam hebdomadam: decreta Cæsaris de republica seruet. Saxoni & Hesso nulla det auxilia, sed Cæsari ferat opem, vt in executionem veniat aduersum ipsos euulgata proscriptio: nulla suis in finibus commercia permittat
D Cæsaris aduersarijs: nullum fœdus omnino faciat, in quo non & Cæsar & Ferdinandus & Austriaca domus comprehendantur. Si qui suæ ditionis aduersus Cæsarem, Ferdinandum regem, Austriacamq; domum militabunt, in eos grauissimè vindicet: nobilitatem etiam, ne quis ex ipsis militet, per iusiurandum adigat: Cæsari, quoties visum fuerit, det iter per suos fines, & aditum ad omnia patefaciat: tormenta sociorum, relicta suis in finibus, cum omni instrumento tradat: in sumptum belli dependat aureorum millia trecenta, dimidiam quidem partem, è vestigio, reliquum autem, intra diem xxv. cautionis loco tradat Aspergum, Kirchenum, Schorendorffum, vt ijs præsidia Cæsar imponat pro suo arbitratu: cum ijs, quibus hoc in bello damnum dedit, transigat, si non possit, stet iu-
E dicio Cæsaris: consuetudinem fori Burgundiæ superioris sequatur tum ipse tum filius, cùm ijs locis iudicio contendent: in suæ ditionis homines, qui Cæsari ditionem fecerint, minimè vindicet: Ferdinando regi suum ius integrum maneat: intra sextam hebdomadam filius eius Christophorus & populus ista confirment, & habeant rata: frater eius Georgius huius pacis beneficio minimè fruatur. Cùm hæc Ianuarij die iij. sicut diximus, essent concepta literis, Vlrichi principis legati, Balthasar Gultlingus, Ludouicus Frauembergus, Ioannes Feslerus iureconsultus, quinto pòst die veniunt Hailbrunum: & ad Cæsaris proiecti pedes, principem, quò minus ipse veniat, impediri valetudine, & sibi negotium dedisse dicunt, vt excusent. Illum verò culpam profiteri palàm, & dolere vehementer ob admissum facinus, & orare per omnia sacra, vt in gratiam recipiatur, & ne quid

Daniæ rex nulla ope Protestan. subleuat.

Conditiones quibus dux Vuirtẽberg. Cæsari reconciliatur.

1547. in se suumq; populum statuatur acerbius. Nam & ratas habere pacis conditiones, & vbi primum per valetudinem licebit, ipsum, deprecandi causa venturum, neq; tanti beneficij memoriam vnquam esse depositurum. Ad ea Cæsar per Nauium, Quòd delictum agnoscat & deprecetur, accipere se satisfactionem, & pro sua clementia velle conseruare multitudinem, ait, & illi ignoscere, modò pacta seruet, et in posterum, quod sui sit officij, non prætermittat. Post eos veniunt Memingi, Bibraci, Rauesburgij, Campodunenses, Isnenses legati, supplicesq; facti pœnam deprecantur, & quod in ipsum deliquerint, partim errore suo, partim aliorum culpa factum esse dicunt. Se verò confugere nunc ad ipsum, velut ad fontem misericordiæ, & obsecrare vt ignoscat & pristino loco restituat, neq; de suis priuilegijs & immunitatibus quicquam deminuat. Cæsar deinde per iusiurandum eos adigit, vt sibi sint in posterum fideles, vt ijsdem teneantur legibus, quibus reliqui ordines, vt à fœdere Saxonis atq; Lantgrauij discedāt, nec vlla re ipsos adiuuent, neq; fœdus vllum contra se deinceps faciant. Pòst, recipit eos in gratiam, & Memingenses quidem multat aureorum millibus quinquaginta. Prius, quàm in Cæsaris conspectum venirent, de non mutanda religione sibi caueri petebant. Nauius autem, quo Cęsar tum vtebatur his in rebus interprete præcipuo, solicitè monebat, ne quam eius rei mentionem facerent. Nam alioqui futurum, vt Cæsar hoc ipsorum erga se diffidentiæ tribueret. Etenim initio belli satis illum declarasse voluntatem in eo suam. Acquiescant igitur, nec amplius sibi caueri postulent. Hoc autem eò factum esset creditur, ne, si denegatum esset, aliud agi putaretur, quàm quod Cæsar euulgatis literis erat professus. Quòd si autem claris verbis concederetur, ad Pontificis hoc offensionem pertineret, cuius hic erat scopus, vt isto bello, Protestantium extingueretur omnino doctrina.

Ciuitates Protestant. ad Cæsarem legatos mittunt.

Cæsar nō vult religionis mentionem fieri.

Seditio Genuæ in familiam Auriensem.

Per hosce dies Genuæ fuit nata seditio, in familiam Auriensem, cuius tum erat princeps, Andreas, rei naualis peritiā longè omnium clarissimus, eiusq; reipublicæ facilè primus, beneficio Cæsaris. Huius verò turbæ dux erat & signifer Comes Fliscanus: in eaq; fuit trucidatus inter alios Andreæ gentilis atq; propinquus, Ioanninus Auria, vir magnæ virtutis. Quòd nisi Fliscanus fortè dilapsus in mare perijsset, in maximo discrimine res futura fuisse creditur. Sed illo sublato socij facinoris diffugiunt, eamq; tempestatem ilicò sequuta fuit magna tranquillitas. Authores huius consilij Cæsar fuisse dicit Farnesios, imprimis Petrum Aloisium, Placentiæ ducem, vt infrà suo loco dicetur.

Decretum concilij Tridentini de iustificatione.

Qui sub exitum Iulij, superioris anni, futurus erat Tridenti patrum consessus, in hoc vsq; tempus fuit prorogatus, & Ianuarij die xiij. cùm in primarium templum patres de more cōuenissent, statuitur de iustificatione hominis, & damnantur, qui post peccatum Adæ, nō esse liberum hominis arbitrium, qui sola fide & imputatione iustitiæ Christi, hominem iustificari, qui iustificationē nihil aliud esse, quàm fiduciam diuinæ misericordiæ, peccata remittentis per Christum, qui necessarium esse, vt certò quis credat, neq; dubitet sibi remitti peccata seq; esse ex numero prædestinatorum, qui præcepta Dei non posse ab homine etiam iustificato præstari, qui iustitiam acceptam non conseruari atq; etiam augeri per bona opera, qui post Baptismum amissam iustitiam recuperari sola fide, sine Sacramento pœnitentiæ, qui peccatori pœnitenti culpam omnino remitti, neq; pœnam vllam restare luendam vel in hac vel in futura vita, per purgatorium, qui decreta ista gloriæ Dei & merito Christi derogare, dicunt.

Saxo Lipsiam obsidet.

Aduentante cum exercitu Saxoniæ duce Mauricius Lipsiam presidio munit, & suburbia incendit. Eodem tempore veniunt illuc equites Pannonij supra mille. Ianua. die xiij. fit oppugnationis initium: sed oppidanis fortissimè sese defendentibus, infecta re disceditur sub eius mensis exitum. Crebris autem tormentorum

A torum ictibus ac veluti grandine quadam, oppidum vehementer dilaceratum 1547.
fuit & planè deformatum. Illinc Saxo profectus, non solùm amissa deinde recuperat per Turingiam & Misniam, sed Mauricium quoque suis oppidis exuit, incolumi tantùm Lipsia & Dresda: Magdeburgicum etiam & Halberstatensem, episcopatum ad se traducit, facta cum episcopo Ioanne Alberto transactione. Pridie, quàm Lipsiam oppugnaret, Ferdinandus rex Bohemis mandat, vt sumptis armis auxilio proficiscantur Mauricio. Parebant quidem illi, sed iniussi postea domum redierunt. Itaque Ferdinandus ad finem Ianuarij rursus idem mandat. Ibi populus Pragensis, cuius est ijs locis authoritas praecipua senatum rogat, dent operam, vt rex mandatum aboleat, quod cum ipsorum libertate pugnet, & cui non possint honestè parére: nullam enim subesse causam, cur in Saxonem electorem arma ferant, & multis in rebus eandem ipsorum esse religionem, quae sit illius. Egregiam quoque semper fuisse voluntatem atque studium in reprimendis Turcarum armis. Ad ea Ferdinandus inter alia, Non ei religionis causa bellum inferri, sed rebellionis: & quòd de collatis in Turcam auxilijs dicant, longè rem aliter habere. Nam illum missis internuntijs ante menses aliquot, solicitasse Turcam, ait, vt Vngariae atque Bohemiae bellum faceret, nec ampliores inducias largiretur, & quas pepigisset, rescinderet: & vt commodè res ageretur, se non defuturum, & ex diuersa parte facturum esse impetum. Vbi de statu Saxoniae Caesar cognouit, & crebris Mauricij literis solicitaretur, equitum peditumque copias ei mittit auxilio, Alberto Brandeburgico ductore, ac deinde subsequi iubet Hispanorum & Italorum manus, Sandaeo & Marignano ducibus. Albertus, Ianuarij die nono, cum sua manu discedit Hailbruno. Caesar illinc etiam profectus, Vlmam petit. In itinere Lindauienses & Eslingenses ei reconciliantur.

Mauricius suis oppidis exuitur.

Bohemi in Saxonem arma ferre renuunt.

Albertus auxilio missus Mauricio.

B (margin letter at "ram, vt rex mandatum")
C (margin letter at "& crebris Mauricij")

De Pontifice dictum est antea, quemadmodum lata sententia Coloniensem archiepiscopatu priuarit & omni functione. Cùm id faceret, omne ius & authoritatem simul attribuit Adolpho Schauenburgo Comiti, quem superioribus aliquot annis Archiepiscopus inter omnes vnum sibi delegerat coadiutorem. Itaque misso diplomate, Pontifex monet totius regionis ordines, vt eum pro suo D praesule recipiant & agnoscant: adhaec, Caesarem vrget, vt sententiam exequatur. Cùm autem admonitus aliquoties Archiepiscopus, vt ab incoepto desistat, non sibi licere pacata conscientia diceret, Caesar, iam propè victor, legatos Coloniam mittit Philippum Lalaengum, Geldriae praefectum, & Viglium Zuichemum iureconsultum. Per eos interpellat prouinciae totius ordines, quos ad certum diem eò venire iusserat, vt archiepiscopo relicto Hermanno transeant ad eum, qui coadiutor antè fuisset, eique fidem omnem & obsequentiam, vt antistiti suo, praestent. Ab Ecclesiasticis quidem difficile non erat istud impetrare. Nam huius ipsi motus erant authores. Verùm nobilitas, & in his complures illustri loco nati, deinde ciuitatum legati, non sibi esse integrum demonstrant, ab eo, cui tam E longo tempore paruissent, quo sint vsi tot annis non poenitendo principe, cui fide sint per iusiurandum astricti, deficere. Hac obiecta difficultate, dux Cliuensis, planè finitimus, grauioris turbae vitandae causa, consiliarios eò mittit intercessores. Qui post multam & diligentem actionem ab Ecclesiasticis obtinent, vt quiescant, interea dum caeteri ordines Archiepiscopo rem omnem exponant. Missi fuerunt ergo Theodoricus Manderschitus, Gulielmus Nuenarius, Comite, totius nobilitatis facilè primi. Hi pro sua dexteritate, atque gratia persuadent illi, vt misericordia populi, ne bello vastetur tota prouincia, cedat. Cùm fidem igitur & iusiurandum remisisset omnibus, ille, quem diximus, coadiutor, quem fratris loco semper dilexerat, succedit. Fuit hoc Ianuarij die xxv. Erat Archiepiscopi frater, Fridericus, quem Episcopum fuisse Monasteriensem libro decimo

Adolphus in Hermanni locum sufficitur.

Hermannus cedit archiepiscopatui Colon.

 diximus,

1547. diximus, Ecclesiæ Bonnensis præpositus, vti vocant. Priuatus autem ea præfe- A
Gropperus indutus Friderici spolijs. ctura fuit, eiusq́ tulit exuuias Gropperus. Idem accidit Stolbergio Comiti, Coloniensis Ecclesiæ decano, qui constanter Archiepiscopum defenderat. Mox per totam regionem, Archiepiscopi noui mandatu, religionis facta fuit immutatio, & quicquid Bucerus instituisset, aboletur.

Smalcaldicorum legati, cùm Galliæ regem adijssent, Britanniam petunt, vt idem apud vtrunq; perficerent. Sed iam tum grauiter rex Henricus ægrotabat, *Henrici Angliæ regis obitus.* & inualescente morbo, sui regni anno xxxviij. sub finem Ianuarij decedit è vita, cùm testamento filium Eduardum, nouem annorum adolescentē fecisset hæreditatem, eiq́ filiam Mariam, ex prima, et Isabelam, ex altera coniuge, substituisset. B Verùm antequam mortem obiret, Thomam ducem Norfolcium, cuius magna semper fuerat authoritas, perpetuis vinculis addicit: eius verò filium, Comitem Surriæ, capite plectit, ob emissas aliquot voces, nimium suspectas ægrotanti. Eius *Henricus Pontificem non Pontificatum abegerat.* interitum secuta fuit deinde religionis immutatio, sicut infrà dicemus. Nam etsi Pontificis authoritatem omnem suis è finibus eiecerat, licet esset capitale, si quis illum, vt præcipuum Ecclesiæ caput, agnosceret, quanquam in publicis Ecclesiæ precibus, illum vti pestem & Antichristum auersabatur, tamen doctrinam retinebat pontificiam, vt suprà demonstratum est. Filium ab ineunte ætate rectè curauerat erudiri, & moriturus ei constituit tutores, ad xvi. & in his, Eduardum Comitem Herfordensem, adolescentis auunculum. Huic, deinde, quòd maximè C fidelis ei futurus crederetur, præcipua pars tutelæ demandata fuit à contutoribus, & attributum cognomen honorificum, vt regis atq; regni protector diceretur. Accessit etiam ducis cognomen, cum ei Somersetensem principatum rex tribuisset. Is & Euangelij doctrinam amabat, & vt ea reciperetur, operam dabat, *Thomas Cranmerus Angliæ primas.* & eius amplectendæ regi alumno suo fuit author, in eoq́ socium & adiutorem habebat imprimis Thomam Cranmerum, archiepiscopum Cantuariensem, insigni doctrina præditum, & Angliæ primatem. Moritur etiam hisce diebus Ferdinandi regis vxor, Anna, multorum liberorum mater. Ei Cæsar funus facit Vlmæ. *Augustani cum Cæsare transigunt.* Interim Augustani, sociorum exemplo & suo periculo commoti, cùm idoneos haberent intercessores, & in his Antonium Fuggerum, redeunt cum Cæsare in gratiam, multati centum quinquaginta millibus aureorum, tormentis xij. D instructis, & præsidio militum, signis decem. Erat in vrbe Schertelinus, & mul- *Schertelinus Cæsari odiosissimus.* tis nunc annis illorum stipendijs merebat. Hunc Cæsar & Ferdinandus rex imprimis oderant, ob occupatam arcem Erebergum. Itaq;, tametsi vehementer senatus deprecaretur, tamen, cùm Cæsar obstinatè recusaret, nec aliter pacisci vellet, vertere solum coactus fuit, & cum omni familia Constantiam sese recepit, quod est proximè ad Heluetiorum fines oppidum.

Lipsiæ durante obsidione, Brandeburgicus Elector intercedit, & missis ad vtrunq; legatis, actionem sibi permitti flagitat: elector quidem non abnuit. Mauricius autem grauiter incusans illum, quòd tam acerbum bellum gereret, sexto E demum die, paulò respondet alienius, cùm frustrà videret oppidum oppugnari. *Brandebur. ad Lantgra.* Brandeburgicus igitur hoc statim Lantgrauio perscribit, orans, vt Mauricio persuadeat: & quia bellum hoc ciuile per Saxoniam componi vix possit, nisi publicum illud Cæsaris compositum sit etiam, rogat vt animum huc adijciat. Persuadendi verò causa, quanto versetur in periculo, demonstrat Socios enim ferè omnes iam esse Cæsari reconciliatos, & Vuirtembergicum grauissimis transegisse conditionibus: Cæsarem nouas parare copias; & quoniam tantæ potentiæ solus ipse diu resistere non possit, monet, ne grauetur sese demittere, & ijs paciscì legibus, quas ipse conceperit, & per legatos vnà mittat. Etenim, quia multis de causis valde sit exacerbatus Cæsaris animus; rem ipsam postulare, vt supplici

quadam

A quadam demiſsione ſibi condonari petat. Reſpiciat ergò ſe ſuosq; liberos & promiſcuam multitudinem, nec in extremum periculum rem deducat. In eandem ſententiam Electori quoq; ſcribit. Cæſar, paulò antequàm Smalcaldici menſe Nouembri diſcederent, negotium dedit quibuſdam, vt ilicò nouis conſcriptis copijs, bellum ijs finitimis Saxoniæ locis facerent, ne qui ſunt ijs locis ordines atq; ciuitates, Lantgrauio vel Saxoni poſſent opem vllam ferre. His copijs omnibus, quæ erant peditum ſigna xxi. equites mille ducenti, præficit Iodocum Grunningum, Selandiæ præſidem. Hi Conradum comitem Deckeburgium, Smalcaldici fœderis ſocium, & Oſnabrugum, & Mindam oppidum, & comitem Lippenſem & alios quoſdam ijs locis, imperata facere cogunt, & Ritbergum arcem occupant: inde Bremam petunt. Fuit hoc menſe Februario. Militabant hîc Cæſari Philippus Eberſtëius comes, Chriſtophorus Vrisbergerus Fridericus Spedius. Elector Saxoniæ, cùm de ſucceſſu Cæſaris audiſſet, datis ad ſenatum Argentinenſem literis, Februarij die xiij. quomodo ſua recuperarit, & Mauricio pleraq; per Turingiam & Miſniam ademerit, eiusq; nobilitatem in ſuam fidem adegerit, & Magdeburgenſem epiſcopatum ſibi coniunxerit, exponit. Quòd autem Vlrichus Vuirtembergicus & pleræq; omnes Germaniæ ſuperioris ciuitates, iniquiſsimis conditionibus tranſegerint, & religionis omiſſa mentione, contra ſe reliquosq; ſocios auxilia Cæſari promiſerint, id ſibi planè præter expectationem accidiſſe, & omninò B C fieri contra rationes fœderis. De ipſis audire ſe, quòd conſtanter agant: id ſibi fuiſſe periucundum. Pergant igitur, neq; remolleſcant, & faciant vti fœderatos decet. ac ſi res ita poſtulet, Heluetiorum atq; Galliæ regis auxilio ſeſe tueantur atq; ſuſtentent. Se quidem cupere ipſis omnem fidem & amorem præſtare, ſed impediri bello domeſtico, cui ſi Deus finem fecerit, ſuo commodo, non ſe defuturum ipſis. Magdeburgi conueniſſe iam Saxonicorum ordinum atq; ciuitatū legatos. Cum his agere ſe de ijs rebus, propter quas Francofurti fuerat indictus conuentus, & ſperare futurum, vt officium præſtent, ciuitates imprimis, nec à ſocietate ſeſe diuelli patiantur. Ad Idus Februarij venit Argentoratum à Galliæ rege, Mēdoza Hiſpanus, exul, & prolixè pollicetur: ſed iam tum ſenatus mittendam eſſe D legationem ad Cæſarem de pace, decreuerat: ſic ille re nulla perfecta diſcedit. Legati ad Cæſarem erant Iacobus Sturmius, Matthias Pharrerus, Marcus Hagius. Legationis cauſa fuit, vt Vlmam profecti, quibus conditionibus Cæſar omninò paciſci vellet, cognoſcerent. Habebat tum in conſilio Cæſar Atrebatenſem epiſcopum Anthonium. Granuellanus enim pater Veſontionem erat profectus, & Nauius hoc ipſo tempore vitam morte commutauit. Cuius in locum deinde ſucceſsit Georgius Seldus iureconſultus, eiq; fuerunt adiuncti, propter multitudinem negotiorum Germaniæ, Ioannes Marcardus Badenſis, & Henricus Haſius, qui Palatini fuerat antè, & nuper admodum Bipontini principis conſiliarius, rerum Germaniæ valde peritus. Ferdinandus rex, vt Bohemos excitaret, detrectātes E militiam, ſicut diximus, Februarij die ſexto, cum filio Ferdinando progreditur, & Lętmericiam venit, quod eſt ad Bohemię fines oppidum. Ibi cùm vnum & alterum diem regni proceres ac ordines expectaſſet, prolixam habet orationem: & quia Mauricius fidem ſuam imploret, hortatur, vt arma capiant, tum propter fœdus antiquum vtriusq; gentis, tum quòd ſunt beneficiarij Cæſaris: & quoniam hoc ipſo nōnulli dicant libertatem ſuam imminui, cautionem promittit, ne quid ipſis in poſterum ſit fraudi. Qui tunc aderant ordines, non ſibi licere dicunt ſtatuere, niſi de reliquorum aſſenſu. petunt igitur, vt quamprimùm agat conuentus: alij quidam obſequium & operam ſuam profitentur. Hi erant oppidorum præfecti, quibus deinde gratias rex agit: illis verò prolixè demonſtrat, non hoc eſſe quæſtionis tempus, & rem ipſam flagitare præſens auxilium aduerſus hoſtē.

1547.

Nouæ Cæſaris copiæ in Saxonem.

Saxonis ad Argētinenſes literæ.

Medoza legatus à Gallo ad Argentinenſes.

Mors Nauij.

Ferdinandi poſtulata à Bohemis.

1547. Ea confecta militia, non se recusare conuentum, neque velle quicquam ipsorum adimere libertati. Gerant igitur morem & secum pergant. Illi tandem offensionē veriti, cùm rex paulò acrius esset locutus, assentiuntur, & nisi militent ipsi, stipendia promittunt. Sub Idus Februarij, nobilitas, & Pragenses, missis ad regē literis, orant, quia mandatis insistat, nouo quodam exemplo, vt ad xx. Martij diem, ordines omnes iubeat adesse Pragæ, quòd si non possit, & ipsi tum fortè conueniant atque decernāt, petunt, ne molestè ferat. Ille, quid Lętmericię sit actum exponit, & ad xviij. Aprilis diem conuentum promittit, & ne quid interim ipsi tentent, neue congregentur, vetàt. Quarto pôst die, quàm illa scripserant, fœdus faciunt tuendæ libertatis causa. Posteaquàm in Saxoniā Albertus Marchio peruenit, Mauricius oppidum Rochliciam illi attribuit: cuius vsumfructum habebat Lantgrauij soror vidua, Georgij Saxonię ducis nurus. Eo cognito, Ioannes Fridericus elector, qui tum Aldeburgi erat, tribus ab illo milliarib. Calendis Martijs Ernestum Luneburgicū, Vuolratum Mansfeldium, cū aliquot equitum turmis; ac deinde Recrodum cum sua legatione peditum de nocte, præmittit: ipse cum reliquis copijs subsequitur. Postridie, antequàm luceret, pauci quidam equites pręmissi, excubitores inuadunt. Ex ijs nonnulli capti fuerunt, reliqui fuga petunt oppidum. Erāt in suburbio signa peditū quatuor. His comitati aliquot equites Albertini, & prima luce egressi, manus cōserunt. Repulsi, in suburbium sese referunt. Cùm autē Elector, qui secundam aciem ducebat, venisset, & ex monte vicino, tormentis in oppidū fulminaret, pedites etiam impetu facto suburbium incenderent: illa, quæ diximus, peditū signa quatuor, per pontem, equites verò per Muldam flumen, in fugam abeunt. Pedites ergò, qui iā suburbium tenebāt, magnis animis progressi, oppidum inuadunt, diripiunt, & hosti tormenta tollunt. Dum hæc ita geruntur, Albertus fugam circumspicit, & flumen petit: sed ab Ernesto Luneburgico interceptus, ad electorem deducitur, In oppido præsidium erat, peditum signa sex. Hi sese consociant cum reliquis equitibus, & defensionem parant, sed victi multitudine deditionem faciunt omnes, & armis exuti, non se militaturos in Saxonem atque socios intra sextum mensem pollicentur: atque ita dimittuntur. Equites consectati quatuor illa signa peditum, quos trans pontem fuisse diximus, magnam eorum partem concidunt. In ijs erant complures Itali & Hispani. Habebat Albertus tam à Ferdinando rege, quàm à Cæsare circiter mille quingentos equites, peditū signa decem, machinas verò bellicas xiiij. A prima luce pugnatum est vsque ad meridiem. Elector non multos è suis desiderauit, & in his magnæ virtutis virum, Vuolffium Theodoricum Phirtensem, qui tormento percussus, aliquot pôst diebus è vita migrauit. Cęsorum numerus in oppido repertus fuit ad mille, foris autem, & in ipso flumine trecenti. Post conflictum elector cum Alberto captiuo redit Aldeburgum, ac deinde rem omnem in Bohemiā enunciat, neque se contra fœdus facturum aliquid esse demonstrat, & eos, qui in suæ ditionis homines igni grassati sint atque ferro, multari petit.

Fœdus Bohemorū

Rochliciæ expugnatio.
Albertus Brand. capitur.

Vuirtembergicus princeps erat pactus, vbi primùm per valetudinem liceret, supplicem se futurum Cæsari. Venit igitur Vlmam, mense Martio, quantūuis affecto corpore, & sedens in sella, promissu Cæsaris, quoniam sese commouere non poterat vel inflectere, per consiliarios supplices condonari sibi factum petit, omnem obsequentiam in posterum pollicitus. Vbi liberaliter ad ea Cæsar respondit, è vestigio discedit, & belli Saxonici causa Norlingam contendit. Dum Vuirtembergicus ad hunc modum deprecatur, hominum erat ingens circunfusa corona, qui præmoniti ad spectaculum confluxerant. In tribus illis locis, quæ suprà diximus, agri Vuirtembergici, Cæsar iam antè præsidia collocauerat, Hispanos potissimùm.

Vuirtemberg. veniā petit à Cæsare

IOAN-

A

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & REIPUBLICÆ, CAROLO QUINTO CÆSARE. 1547.

ARGVMENTVM LIBRI XIX.

B *Tridenti septimus fit patrum consessus. Cæsar cùm reconciliati essent Argentinenses, & cum eo transegissent, exercitum suum progredi iubet. Galliæ rex Franciscus paulò pòst mortem regis Angliæ vitam finit. Qui Tridenti erant patres Bononiam eunt. Saxoniæ princeps in prælio captus ac licet capitis damnatus. Inuictissimo animo purā religionem retinet. Vuirtemberga deditione capta, scholæ dißipantur. Mauricius & Brādeburgicus pro Lantgrauio diligenter intercedunt. Hic cùm venisset ad Cæsarem, captiuus detinetur. Ferdinādus mißis literis diem dicit Pragensibus. Grauis seditio Neapoli oritur ob inquisitionem quam vocant Hispanicam. Inauguratur Henricus rex Galliæ & inaugurationis mos describitur. Cæsar Magdeburgicos euulgatis literis proscribit. Heluetios de nouo fœdere solicitat. Augustæ conuentus habetur. Petrus Aloisius Pontificis filius domi suæ confoditur. Angli maximo prælio Scotos deuincunt. Protestantes Electores eliciuntur, & vrbes territantur. De captiuitate Lantgrauij oritur contentio. De reuocandis Tridentum patribus agitur: sed qui Bononiam concesserant, pertinaciter in sua opinione defixi manent, vt in concilio Tridentino turbarum* C *plena sint omnia.*

MARTII die tertio, Tridenti fit septimus Patrum consessus. In eo damnantur, qui vel pauciora quàm septē Ecclesiæ sacramenta, vel non omnia dicunt à Christo esse instituta: qui negant aliud alio esse dignius, qui signa quædam illa solùm externa dicunt esse gratiæ vel iustitiæ per Christum atque fidem acceptæ, qui negant eorum perceptione cōferri gratiam, qui Baptismo, confirmatione & ordine non imprimi characterem in anima, vel signum spirituale & indelebile, qui D administrandi potestatem omnibus esse communē, qui receptos Ecclesiæ ritus in eorū administratione prætermitti, vel mutari posse, qui Ecclesiæ Romanæ, parentis omnium atque magistrę, doctrinam de Baptismo, non esse synceram, qui facta post Baptismum vota, nullius esse momenti, & derogare fidei quam sint professi, qui confirmationē, otiosam esse cęremoniam, & olim aliud nihil, quàm adolescentulorum institutionem fuisse dicunt, qui Spiritus sancti virtutem & afflatum, adesse confirmationi negant, qui non solis episcopis, verùm cuiuis sacerdoti promiscuè cōfirmationis ministerium tribuunt. Posthæc, decreta faciunt de beneficijs Ecclesiasticis: vt episcopi cæterique proceres Ecclesiarum sint legitimè procreati, sint & ætate & mori- E bus & eruditione spectabiles, ne quis omnium plures episcopatus quocunque titulo possideat, & vt illi qui plures possident, ex ijs retineant quem velint, reliquos intra annum abdicent: quibus est populi pascendi demandata cura, sint ipsi præsentes, nec alios in locum substituant, nisi ad tempus, & ita, se cur adesse non possint, causam docuerint, & id Episcopo probatum fuerit, cuius erit prouidere, ne populus negligatur, & vt Sacerdotum delicta puniantur, & quæ sunt apud ipsos vitiosa, corrigantur. Alteri deinde consessui dies dicitur xxi. Aprilis.

Septimus Tridenti consessus de sacramentis.

De beneficijs Ecclesiasticis.

Ferdinandus rex, vbi Dresdam peruenit ad Mauricium, octauo die Martij scribit Bohemis, Ioannem Fridericum constituisse ipsos inuadere. Prouideant ergò suis rebus, & Sebastiano Vueitemullo, quem sibi per absentiam suam legauerit, obtemperent.

Argen-

1547. Argentinenses legati, quos Vlmæ fuisse diximus, domum reuersi, cùm à Cæsare præscriptas conditiones, senatus non improbaret, denuò mittuntur, vt omninò transigant. Ingresi iter, Cæsarem Norlingæ reperiunt, ex podagra malè tūc affectum, & vigesimo primo Martij die deprecati, reconciliantur. Conditiones erant tolerabiles. Nam neq; præsidium Cæsar illis imposuit, & aureorum millib. triginta fuit contentus, neq; supra duodecim exegit tormenta. Brandeburgicus elector solicitè quidem agebat pro Lantgrauio, & ad Ferdinandum quoque rem detulit: sed durissimæ ferebantur conditiones. Hæ erant, vt futura decreta senatus Imperij, sine omni exceptione, probet: vt è suis filijs alterum det obsidem: vt Henricū Brunsuicensem atq; filium dimittat, & Cęsaris cognitionē in eo subeat: vt aduersus electorem Saxonē atq; socios auxilio Cæsari mittat equitum centurias aliquot, octo signa peditum in eosq; per tempus semestre sumptum ipse faciat: vt Cæsari supplex fiat, & crimina sua palàm profiteatur. Has verò conditiones ille respuit, & nisi mitigentur, quoniam illis honestè non possit assentiri, quamuis fortunam sibi subeundam potius, datis ad amicos literis, ostendit. Cæsar, quo die cum Argentinensibus transegit, Norlinga discedit Noribergam versus: & postridie missis ex itinere literis ad ordines Mauricianos, Quoniam Ioannes Fridericus, ait, proscriptus ille, ex fuga domum reuersus, non solùm ea recuperauit, quæ Mauricius princeps Elector illi meo mandatu ademerat, sed illa etiam, quæ Ferdinandus frater ijs locis occupauerat, quòd essent sub clientela Bohemiæ: equidem ad reprimendam illius audaciam atque rebellionem suum ingressus iter. Quamobrem à vobis postulo, primùm, detis operam, vt ijs locis, quà sum transiturus cum exercitu, nihil desit rerum necessariarum, & vt benignè milites accipiantur: deinde, vt contemptis illius criminationibus, principi vestro fidem omnem præstetis & amorem, vt adhuc quidem fecistis. Nam eò militiam hanc suscepi, vt illius oppressa ferocia, pax & ocium vobis recuperetur. Eodem etiam die Pragæ consiliarijs scribit atque præfectis, In Ioannem Fridericum se constituisse pro ipsius merito vindicare. Prouideant igitur, vt in sua castra sit commeatus ex ipsorum agro. Martij die xxiiij. Bohemiæ proceres atque ciuitates, illi qui fœdus nuper fecerant, vti diximus, vbi Pragæ conuenissent, sicut antè constituerant, leges condunt militares, & ad gerendum bellum, si res ita poscat, necessarias, & summæ rerum præficiunt Casparum Phlugium. Sub hoc tempus Rex Ferdinandus & Mauricius & Augustus frater cum suis copijs Pricciam veniunt. Tulerunt id grauiter Bohemi, quòd in suos fines illi iam essent ingresi. Per literas itaque Ferdinandum orant, ne patiatur exteras nationes introduci. Nam & noui & periculosi rem esse exempli. Sed & ipsi Mauricio & Augusto fratri scribunt, vt è suis finibus quamprimùm excedant absque maleficio: nam alioqui se consilium esse capturos ex tempore. Ferdinandus ad ea rescribit vigesimo sexto Martij die, non esse quod vereantur. Nam eò solùm ad hæc loca venisse, vt Cæsari iam appropinquanti sese coniungant. Pragensibus deinde scribit, ne sumptum vllum non necessarium faciant. Saxonem enim cessisse retrò. Legatum Saxo miserat in Bohemiam, Nicolaum Minquitium, renouandi causa fœderis antiqui. Sed is valetudine detentus in via, cùm Pragam venire non posset, datis literis petebat, vt quosdam ad se mitterent homines fideles quibuscum rem transigat. His acceptis literis, Praga Saxoni scribunt proceres, vigesimo octauo die Martij, & quid Minquitius flagitarit, exponunt. Cupere se quidem vehementer ei gratificari, & agnoscere æquum esse, vt ita fiat: sed impediri difficultate temporis & præsentibus turbis. Mauricium enim atq; fratrem, conductis copijs conari damnum dare finibus ipsorum, idq; Ferdinandi regis impulsu. rogare autem, ne sic istud accipiat, quasi fœdus renouare nolint. Etenim velle

Argentinensium cū Cæsare compositio.

Cōditiones Lantgrauio propositæ.

Caspar Phlugius dux Bohemici exercitus.

Legatus Saxonis ad Bohemos.

A velle se illud seruare & in veteri amicitia persistere, non minus, quàm si iam renouatum esset. Daturos etiam operam, vt primo quoque tempore denuò confirmetur: nam ideò cogi manus, & vim contra se parari, quòd à fœdere non discedant, & ipsi bellum facere recusent. Petere igitur, si fortè Mauricius ita pergat, vt opem ipsis ferat. Id si faciat, nullum esse tantum discrimen, quod non pro ipsius salute subire velint. Ferdinandum nunc esse Priccia, & inde cum copijs profecturum in vallem Ioachimicam, vt quidem fama ferat. Hoc si fiat, se constituisse paucis pòst diebus mouere castra, & cum exercitu omni progredi in eam partem, vbi necesse videbitur, & res ipsa feret. Penultima die Martij scribunt ad Morauiæ proceres, hortati, vt pro mutui fœderis ratione, sumtis armis, quamprimùm ad se veniant, vt ab impio illo & Sodomitico genere hominū, Hispanis & Hussaris, quos Cæsar & Ferdinandus ant, communis patria defendi possit. 1547.

B *Bohemorum ad Morauos literæ.*

Galliæ rex Franciscus, cùm regnasset annis xxxij. Ramboleti, quod abest Lutetia iter diei, vitam finit vltimâ die Martij. Successorem habuit Henricum filium, circiter viginti octo annorum iuuenem. Is è vestigio Connestablium, Annam Momorancium, qui iam totos ferè sex annos priuatus viuebat, vt suprà docuimus, reuocat, & loco pristino restituit, & in summo honore habet. Deinde, qui præcipuo loco fuerant antè, partim vilescunt, partim submouentur, & in vincula conjciuntur. Hi erant cardinalis Tornonius, Anebaldus, Amiralius, Grinianus prouinciæ Galliæ præfectus, Longeuallus, Bayardus, Polinus, & imprimis illa, quam in delicijs rex habuerat, Stampiana. Francisci regis interitus valde incommodè accidit viris literatis atque studiosis. Nam artes omnes liberales nemo vehementius amauit, aut liberalius est prosecutus. Multa iam consuetudine variam sibi cognitionem comparauerat. Nam prandens atque cœnans ferè loquebatur de literis, & auidissimè quidem, vsus ad eam rem per multos annos Iacobo Colino, homine docto, & in lingua populari mirabiliter facundo. Post hunc successit Petrus Castellanus. Ab ijs, quicquid est in poetarum, historicorum, Cosmographorum libris hauserat: quicquid de plantis, herbis, animalibus, metallis, gemmis prodiderunt Aristoteles, Theophrastus, Plinius, & id genus alij, multò, sicut dictum est, vsu & quotidiana recitatione cognitum habebat & exploratum. De mathematicis etiam & rebus diuinis frequens erat collocutio. Circumsistebant mensam omnis ordinis viri magnifici: & quoniam de varijs argumentis inferebatur sermo, vix erat, vt non ex ijs aliqui semper in medium aliquid adducerent: & id quidem vnicuique licebat, qui modò esset paulò notior. Exemplum etiam istud studiumque Regis, multos, vt cum laude coram eo disserere possent, ad maiorem diligentiam exacuit. In sua lingua semper habitus est imprimis eloquens atque grauis. Per Italiam atque Græciam habebat, qui veterum authorum scripta conquirerent atque describerent: & Bibliothecam instituit amplissimam, quæ libros aliquot insignes postea dedit. Eius erat custos Castellanus. Paulò antè quàm è vita decederet, Saxoni atque Lantgrauio miserat in subsidium belli, singulis aureorum millia centena, & tunc, cùm obiret mortem, vix dum erat ea perlata pecunia. Sub idem quoque tempus è Britannia redeunt in Galliam legati Protestantium, vt reliqua conficerent: & sicut ibi regem Henricum, posteaquàm eò venissent, ita nunc Franciscum, simulac eò reuerterant, extremè ægrotantem offendunt. Itaque hoc etiam ad reliquam Cæsaris fortunam accessit, quòd reges duo potentissimi, quibus nec opportunitas, nec, vt plerique tum putabant, voluntas etiā deerat illius & impediendi & retardandi consilia, mortui sunt eodem propè tempore. Cæsaris illæ copiæ, quas nobilibus aliquot oppressis, & capta Minda, Bremā iuisse diximus, ad exitū huius mensis, mediocrem cladem acceperunt, amisso belli duce præcipuo, Selandiæ præfecto Gronsigo. Cumque Bremensiū vires cre-

Francisci, Galliæ regis mors.

Mutatio rerum in aula Gallica.

C

Franciscus literarum patronus & doctorum mæcenas.

Regis Francisci eruditio.

D

Insignis regis Francisci bibliotheca.

E

Mors duorum regū Cæsari opportuna.

Clades exercitus Cæsaris.

1547. uissent accessione Hamburgensium, Vrisbergerus, ad quem illius morte summa rerum peruenerat, mutatis castris, & longa facta circuitione, propter interiectas paludes, vrbem alio loco cœpit obsidere. Non multò pòst eò venit etiam Ericus Brunsuicensis, quem Cæsar ad Idus Martij, Norlingæ ab se dimiserat, vt nouum equitatum ac peditatum conscriberet, in eaq; loca deduceret. Cæsar Norlinga profectus Noribergam inde petit Egram, proximè ad Bohemorum fines, oppidum ditionis Ferdinandicæ. Mandauerat rex Pragensibus aliquoties, vt discederent ab armis. Per eos reliqui ordines facti certiores, quarta die Aprilis illi rescribunt, Quòd arma sumpserint & cum copijs progressi sint, eò fieri, vt ab se suisq; finibus vim iniustam depellant, præsertim per ipsius absentiam. Rogare autem, vt ad Cæsarem intercedat, ne Saxoni bellum faciat, sed amicæ disceptationi rem permittat. Conuentū etiam haberi petunt, vti promiserit. Hisce ferè diebus Egram Cæsar venit: & Aprilis die vij. cùm pridie Ferdinandus & Mauricius eò venissent, scribit ad omnes ordines Bohemiæ, & paucis repetit, quæ superiori mense scripserat, vti diximus, & Saxonem tantùm ab se peti demonstrat: commeatum igitur expediant, & annonam subministrent, & domum reuertantur: nam alioqui futurum, vt id sibi & Ferdin. fratri grauiter accidat. De religione nō esse quod vereantur. Nam toto hoc bello nemini se religionis causa fuisse grauē.

Cæsar ad ordines Bohemiæ.

Eodem tempore, delecti, qui Pragæ erant, rursum dimissis literis in omnes partes, monent ordines grauiss. verbis, vt arreptis armis quamprimùm accelerent, patriæ tuendæ causa. Nam ad extremum discrimen rem esse deductam. Ferdinādus illorum postremis literis, vndecimo die Aprilis, Egra respondet, in eandem prope sententiam, vti Cæsar. Desistant igitur ab incœpto: nisi faciant, initurum se rationem, quò temeritas ista coerceatur. Quòd pro Saxone intercedant, videri sibi cumprimis mirum. Nam neq; de Cæsare, neq; de se, neq; certè de Bohemia sic illum esse meritum. De conuentu quod petant, facturum in eo se quod deceat. Interea Saxo progressus, Fribergum & Misenum oppidum ad Albim, Mauricio adimit.

Ferdinandus ad Bohemos.

Et sub hoc tempus, qui Tridenti erant patres, Bononiam eunt: neq; post illum consessum, in quo de Sacramentis egerunt, sicut antè diximus, vlla fecerunt decreta. Discedendi causa ferebatur, quòd aer huius loci minus esset salubris, ita dictante Hieronymo Fracastorio, Veronensi, qui Patrum concilij medicus erat, & à Pontifice menstruos habebat aureos ad sexaginta. Tulit hoc indignissimè Cæsar, & suæ ditionis Episcopis atq; Theologis mandabat, ne pedem illinc mouerent. Itaq; concilij pars Tridenti, pars altera Bononiæ fuit.

Concilij Tridentini pars Bononiā migrat.

Cùm Norlinga Cæsar Noribergam peteret, Burensis Maximilianus, qui cum peditum signis duodecim, equitibus autem circiter quadringentis Francofurtum tenebat, eò venit, accersitus: & cùm deinde Francofurtum redisset, Aprilis die duodecimo supplicium sumit de duobus, quorum vnus, Gulielmus Verdensis, erat oppidanus, alter verò Ioannes Gellusius, ditionis Lātgrauij. Causa supplicij fuit, quòd à Lantgrauio summissi dicebantur, vt vnius portæ claues à fabro compararent, vt quatuor diuersis locis oppidum incenderent, vt infixis clauis ferreis, tormentorum vsum adimerent, vt excitatis incendijs, Burensem eiusq; familiares & consulem atque senatum auxilio sociorum trucidarent, vt puteos oppidi veneno corrumperent, illum imprimis, qui culinæ Burensis aquam dabat, & alterum qui est in ipsa curia. Pòst exijt scriptum, quod coniurationem hanc illos esse confessos in carcere, & cùm ad supplicium ducerentur in eo perstitisse dicit.

Supplicium de duobus Francofurti sumptum.

Lantgrauius autem sese purgat, & à quo tempore Francofurtum in Cæsaris potestatem venit, nihil ab se tentatum esse confirmat, & obiecta crimina multis grauibúsque verbis amolitur. Ioanni Gellusio se mandasse quidem aliquoties, vt quā Cæsar atq;

Lantgrauij purgatio.

1547.

A atque Burensis iter facerent cum copijs, cognosceret, & id quidem solùm. Quòd si autem acerbitate quæstionis & doloris magnitudine victi, falsa dixerunt, & non alijs tantùm, sed sibi quoque iniuriam ipsi fecerunt, orare, ne suam hoc ad inuidiam & odium transferatur: torturam enim omnem & quæstionem, quæ modum excedat, esse rem incertam & periculi plenam. Eius rei documentum esse, quòd hi ipsi, quos antea socios coniurationis nominauerant, eos deinde, cùm ad pœnam raperentur, innocentes pronuntiarunt. Aprilis die decimo tertio, delecti Pragenses denuò scribunt ad ordines regni, grauiterque monent, vt fœderi, quod sit ipsis cum domo Saxonica, satisfaciant. Queruntur etiam à nonnullis iam illud esse violatum, Itaque mandant, ne quis deinceps in illud committat: eodemque die B dant literas ad Ferdinandum, & ne militiam hanc suam ægrè ferant vel ipse vel Cæsar: adhęc, ne Saxonem electorem oppugnet, orant: primùm, propter fœdus, deinde, quòd ille de causa cognosci cupiat. Hoc ipso die, Ferdinandus Ioannem episcopum Olmucensem & quosdam alios consiliarios Pragam mittit ad conuentum, qui ad decimum octauum Aprilis diem institutus erat. Per eos, quò minus ipse venerit, excusat. Deinde, vt fœdus nuper initum rescindant, & discedant ab armis, petit. Nam alioqui non posse liberum agi conuentum. Id si denegetur, iam in mandatis habebant legati, ne quid agerent præterea. Si verò mos geratur, vt tum agant ex præscripto: nihil autem decernant, sed ad ipsum referant omnia. Cæsar eodem die discedit Egra cum omni exercitu, comitatus Ferdinan- C do fratre, qui grauis armaturæ equites habebat sexcentos. Hussaros autem ad mille, & peditum signa decem. Aderant quoque Mauricius & Augustus frater cum totidem copijs. Decimo tandem die, cùm continenter iuisset, prope Misenum, vbi Saxo tum erat, Aprilis die xxij. peruenit. Eo cognito, Ioannes Fridericus, oppido relicto, cùm pontem sublicium incendisset, prope Mulbergum ad Albim, castra ponit. Cæsar autem veritus ne Vuittembergam se reciperet, opere presidioque munitum, & primarium eius ditionis oppidum, accelerandum sibi videbat. Iussis ergò progredi copijs, cùm diem vnum quieuissent, Aprilis die xxiiij. mane venit ad Albim. Erant ad alteram ripam dispositæ stationes à Saxone cum tormentis, vt Cæsarem impedirent, quò minus aut effecto ponte, vel va- D do reperto flumen transmitteret, tum etiam, vt eum pontem, quem è scaphis atque lintribus ipsi confectum habebant, defenderent. Cùm autem adesse Cæsarem omni cum exercitu viderent, & Hispanorũ agmen vnum, circiter mille, magno impetu proruerent in flumen, sic vt brachijs tantùm extarent, & confertim eiacularentur, illi flammam in scaphas conijciunt, quæ partim exustæ fuerunt, & à ripis paulatim discedunt. Ibi pedites aliquot Hispani, nudi & gladios transuersos ore deferentes, in flumen sese conijciunt, & cùm natando peruenissent in vlteriorem ripam, nauigia illa, quæ secundo flumine deuecta, Saxones à reliqua parte pontis auulserant, sistunt, & licet multis peterentur telis, abducunt. Ex ijs nauigijs, & illis, quæ Cæsar plaustris adduxerat, effecto ponte, fluuius deinde fuit E constratus, vt pedites & impedimenta transirent. In hoc rerum statu, Saxo, qui tunc sacram concionem audiebat, præmissis impedimentis, ipse postea subsequitur, & Vuittembergam iter habet. Cæsar autem, qui in celeritate momentum omne positum esse videret, vado reperto, primùm Hussaros & leuiorem omnem equitatum transire flumen iubet. Pòst ipse quoque cum grauiori armatura transit incolumis, neque cunctandum ratus, donec impedimenta simul & peditatus adessent, progreditur, & tribus trans Albim milliaribus, ad syluam Lochanam, Saxonem offendit. Ibi suos ad virtutem cohortatus, initium prælij facit. Exercitus omnis equestris erat bipartitus. In prima acie erant Albanus, Lanoius, Antonius Toletanus, Baptista Spinellus, Mauricius: alterum agmen Cæsar & Ferdinandus cum duobus filijs & Sabaudiæ ducis filio ducebant. Poterat Saxo vim tan-

Tortura immoderata res periculi plena.

Legati Ferdin. ad conuentum Bohemorum.

Cæsaris in Saxonem expeditio.

Cæsaris celeritas in assequendo Saxone.

Prælium Cæsaris cum Saxone.

1547. tam sustinere & fortè profligare etiam, si quidem exercitum omnem habuisset A coniunctum. Nam & Vuittembergæ & passim erant in præsidio relictæ magnæ manus, & Gulielmus Thumsernus, cum suis copijs aberat, nec in tanta celeritate Cæsaris conduci potuerunt omnes. Itaque numero victus & multitudine, cùm ad noctem vsque pugnatum esset: ipse, per sinistram maxillam accepto vulnere aduerso, cùm fortiter sese defenderet, capitur, & ad Albanum adductus, Cæsari deinde sistitur. In cuius aspectum vbi venit, Equidem me tibi captiuum, inquit statuo, clementissime Cæsar, & vt custodiam mihi ponas, principe dignam, oro. Tum ille, Nunc ergò sum tibi Cæsar? ait, accipiam te pro merito. Ferdinandus paulò acrius illum adortus est verbis, & quòd ipsum atque liberos omnibus fortunis euertere tentasset, incusat. Captus cum eo fuit Ernestus Brunsuicensis, Philippi filius. Natu verò maximus filius Electoris, accepto vulnere, Vuittembergam peruenit. Captiuorū ingens erat numerus: qui ex fuga superstites fuerunt, circiter CCCC. Vuittembergam contendunt. In his erant Bichlingus & Recrodus. Equites consectati fugientes, magnam faciunt prædam, & tormenta omnia, quæ Saxo præmiserat, vti diximus, intercipiunt. Albanus deinde Saxonem & Ernestum Alfonso Viui custodiendum tradit. Quo tempore Cæsar prope Misenum accessit, quod fuit Aprilis die vigesimo secundo, deinde postridie, & eo die, quo flumine transmisso pugnauit, & aliquot pòst diebus, solis aspectus valde fuit tristis, obscurus, pallidus, & veluti caligine quadam circundatus, ita quidem, vt plerique longissimè à Saxonia remoti, & ignari quid ageretur, iudicarent magni aliquid portendi. Nec enim in Germania solùm, sed per Galliā etiam & Britanniam id fuit obseruatum, & ita rem habere multa hominum millia testificari possunt.

Saxo capitur in prælio.

Prodigium in Sole.

De regis Ferdinandi legatis, Pragam missis ad conuentum, antè diximus. Regni proceres, auditis eorum postulatis, quòd fœdus fecerint & arma sumpserint, nec iniquum, neque contra Bohemiæ consuetudinem esse dicunt. Deinde legationem ad Ferdinandum inuicem decernunt, qui eadem exponant, & simul illum orent, vti pro Saxone ad Cæsarem intercedat. Sed prius quàm hi dimitterentur legati, nuntius à Ferdinando venit de victoria Cæsaris & capto Saxone. Ibi commutata sententia, commeatum & annonam pollicentur, & Ferdinandum D orant, det operam apud Cæsarem, vt exercitus ille omnis in Vngariam deducatur aduersus Turcam, de cuius aduentu nunc crebrò nuntietur. Alij quoque reges ad huius belli societatem inuitentur: quod si fiat, non se futuros in postremis. Capto Saxone Cæsar Vuittembergam petit, eoque cum exercitu, Maij die quarta, peruenit, & triduò pòst, Ioannem Fridericum ob rebellionem, vt ait, capitis damnat. Ille verò, cùm audisset, animi consternati significationem nullam dedit, sed existimare se respondit, Cæsarem non ita secum esse acturum. Veruntamen, si fixum hoc ei sit atque decretum, petere, vt certò sibi renuntietur, quò de rebus ad vxorem atque liberos pertinentibus cōstituat. Brandeburgicus autem elector, vbi de facto prælio cognouit, statim iter arripuit, & ad Maij diem sextū in castra E venit, & Cæsaris animum mitigat, vt Saxone conseruato sententiam mutaret. Conditiones ergò Cæsar proponit, quas vbi Saxo ratas habuit Maij die decimo octauo, vitam redemit. Inter alias hæc etiam perscripta fuerat, vt quicquid concilium aut Cæsar de religione decernerent, approbaret. Cùm autem ille minimè assentiretur, in eoque permaneret, nec illius periculi rationem in eo haberet, Cæsar eam particulam induci iussit & obliterari. Cæteræ verò conditiones sunt eiusmodi, Dignitati Septemuirali, tam suo quàm liberorum nomine renuntiat, & Cæsari, vt pro suo statuat arbitratu, permittit. Vuittembergam & Gotham, alterum regionis propugnaculum, Cæsari tradit, sic tamen, vt supellectilem omnem & annonam auferat, præterquam tormenta & tertiam alimoniæ partem:

Elector Saxoniæ capitis dānatus à Cæsare.

Conditiones quibus Saxo vitam redemit.

A militi præsidiario Cæsar abitionem permittit, absque signis tamen. Albertum Brandeburgicum Saxo liberum sine mulcta dimittit Ernestum Brunsuicensem, accepta prius ab eo fide: quæ Mansfeldijs & Prussiæ magistro & Solmensibus per hoc bellum adempta sunt, Saxo reddit: iuri Magdeburgico, Halberstatensi, Hallensi renuntiat: Cameræ Imperij, quàm Cæsar constituet, parere, & sumptus in eã subministrare, promittit, vt Henricus Brunsuicensis atq; filius liberi fiant, assentitur, nec vllam in eos actionem mouebit: discedit ab omni fœdere contra Cæsarem atq; Ferdinandum regem inito, nec vllum deinceps faciet, in quo non ipsi cum suis prouincijs atq; socijs comprehendantur: bona illius omnia Cæsar publicat, eaq; donat Ferdinando fratri & Mauricio, sic tamen, vt ei liberisq; au- 1547.
B reorum millia quinquaginta annua Mauricius dependat: si Cæsari videbitur, Saxo permittente Mauricio, Gotham oppidum & arcem retinebit cum omni fructu: veruntamen arcis munitionem demolietur, nec oppidum firmabit: quia magnam vim æris alieni Saxo conflauit, Mauricius, vt ea debita, quæ contracta sunt ante fœdus Smalcaldicum, persoluantur, subsidio dabit illius liberis ad centum aureorum millia. Deinde, reliqua debita, quæ publicatis, & ipsi à Cæsare donatis bonis inhærent, persoluet, eaq; ratione quæ sunt inter vtrosq; lites & controuersiæ finem habebunt: in illos qui Cæsari militarunt, nihil Saxo mouebit, sed nec in Daniæ regem: decreta Cæsaris & ordinum Imperij seruabit: quia supplicium & pœna corporis ei remittitur, erit deinceps in custodia Cæsaris aut ipsius filij,
C Hispaniarum principis: ijs bonis, vt suprà dictum est, vtentur fruentur ipsius liberi, modò pacis conditiones habeant ratas, ipsi pariter atq; populus. Ab hac pace excluduntur Albertus Mansfeldius, eiusq; liberi, Bichlingus, Ringrauius, Recrodus, Thumsernus: quanquam hic, si copias intra mensem dimittat, comprehendetur. Antequam hæc constituerentur, Cæsar è castris ante Vuitembergam sexta die Maij conscribit ordines Imperij, vt sub Idus Iunij Vlmæ conueniant fœderis ineundi causa: legatos eò mittit cardinalem Augustanum, Ioannem Brandeburgicum, Liranum, Henricum Hasium. Idem quoq; facit rex Ferdinandus. *Comitia Imperij Vlmæ.*

Ad illud, quod delecti Pragenses nuper dixerant de facto fœdere, quasi nihil in eo noui vel contra morem regionis fecissent, Ferdinandus, è castris ante Vuittembergam, Idibus Maij respondet, Prorsus esse noui rem exempli, quæq; ad suam iniuriam pertineat. Deinde, quid per suam absentiam fecerint, quàm multis modis rebellarint, ostendit, & plurimis coaceruatis argumentis hoc agit, vt fœdus illud in Cæsarem atq; se factum esse demonstret. Vt igitur illud aboleant & rescindant, & sigillum cuique suum reddant, & fœderis formulam suis tradant legatis, mandat: nisi pareant, capturum sibi esse consilium. Etsi cum Saxone Cæsar transegerat, vti diximus, tamen qui Vuittembergam defendebant milites præsidiarij, ad tria circiter millia, & ciues etiam recusabant facere deditionem, nisi princeps ipse mandaret. Oppidanos enim terrebat inprimis licentia militaris, cùm ex ipsis prope mœnibus atque vallis conspicerent, quantum damni darent per agros, Hispani præsertim & Vngari. Saxo igitur Maij die xxi. cùm frater & filius & consiliarij quidam prodissent ex oppido, militiæ sacramentum eis remittit, & vt ante diem tertium illinc discedant, iubet. Eo accepto mandato, Cæsarem oppidani rogant, ne militem peregrinum introducat. Promisit ille & seruauit, eisq; potestatem fecit, vt eos omneis, qui non suo mandatu sese ingererent, eiusq; rei fidem facerent, repellant. Facta deditione, Saxonis vxor, Sibilla Cliuensis, egressa cum filio & fratre mariti venit in castra, & supplex facta Cæsarem multis cum lachrymis deprecatur pro coniuge, Cæsar eam perhumaniter accipit & confirmat, deinde Saxoni permittit, vt oppidum ingressus, per dies octo cum vxore & liberis commoretur. Quo die milites egressi fuerunt, man-

Ferdinandi ad Bohemos literæ.

Vuittembergæ deditio.

1547. datu Saxonis, quod erat xxiij. die Maij, Cæsar pedites Germanos immittit, Nicolao Madrucio ductore. Biduo pòst, rex Ferdinandus cum filijs, cum Electore Brandeburgico & Mauricio venit in oppidum, spectandi solùm causa, neque diu moratus redit in castra. Post meridiem Cæsar etiam ingreditur, & cùm in arcem venisset, vxorem Saxonis captiui salutat, & iterū consolatus, bono esse animo iubet. De Francisco rege Galliæ mortuo suprà diximus. Is xxiij. primùm die Maij sepultus fuit in æde diui Dionysij, consecrata regibus, & vnà cum eo filij duo, Franciscus & Carolus, quorum ille, ante annum vndecimum, hic autem ante biennium è vita decesserat. Nam ad hoc vsque tempus extabant. Interea dum Francisco regi funus paratur, effigies illius per dies aliquot exornata pulcherrimis vestibus, diademate, sceptro & reliquis insignibus lecto superimponitur, ad eamque certis horis prandium atque cœna defertur, ijsdem planè cæremonijs, vt viuo fieri consueuit. Iis deinde remotis vestibus, lugubres inducuntur. Aderant perpetuò monachi quadraginta octo, & ex ijs qui vulgò dicuntur mendicantes. Hi continenter decantabant Missas & varij generis preces: circa corpus exanime positi erant cerei magni quatuordecim, & è regione, altaria duo, in quibus inde à prima luce sacra fiebant ad meridiem vsque: sacellum etiam erat in propinquo, cum infinitis cereis atque luminaribus: circa currum, in quo corpus ferebatur, erant monachi viginti quatuor cum totidem cereis. Antecedebant autem homines egeni, quingenti, lugubri veste, cum singulis facibus. Inter alios proceres aderant cardinales vndecim. Orationem funebrem habuit Petrus Castellanus, episcopus Matisconensis, de quo suprà diximus. Hic inter alia multa regem constituisse prædicat exædificare collegium, in quo docerentur omnes artes atque linguæ, & ad studia literarum alerentur sexcenti: ad eamque rem designasse dicit aureorum millia quinquaginta annua. A B C

Francisci regis exequiæ.

De Erico Brunsuicensi diximus antea. Is, vt agrum suum ab iniuria defenderet. Maij die xxij. discedit ab obsidione Bremæ: idem facit Vrisbergerus, qui alteram exercitus partem ducebat, & inter eos de loco conuenit, vbi suas copias iterum coniungerent. Ericus autem incidit in hostem. Hi erant Hamburgenses, qui Bremensibus auxilio venerant. Pugnatum est acriter in ipsam vsque noctem, & Ericus tandem profligatus, ac in Visurgim flumen compulsus cum equitatu, multos è suis desiderauit. Ipse tamen tormentis omnibus amissis euasit incolumis, & pòst ad Cæsarem profectus, culpam omnem in Vrisbergerum contulit, qui sibi non tulisset opem. Erant cum Bremensibus eorumque socijs Albertus Mansfeldius, Hedeccus, Thumsernus, Conradus Phenningus, & alij complures. Vbi verò cum Cæsare Saxo transegisset, dilapsæ fuerunt omnes istæ copiæ. D

Ericus Brunsuicensis profligatus.

Dum hæc geruntur, Mauricius & Brandeburgicus pro Lantgrauio diligenter intercedunt: & quo commodius res ageretur, Lipsiam illum euocant. Sed cùm Cæsar omninò vellet, vt absque conditione sese dederet, arces etiam omneis atque tormenta traderet, infecta re domum redit, eoque die Vueissefelsum vsque proficiscitur, quatuor à Lipsia milliaribus. Postridie, cùm inter equitandum, de propositis conditionibus, deque sua fortuna sermonem cum Christophoro Eblebo conferret, Quod si scirem, inquit, fore, vt Cæsar exorari sese, meque domum redire patiatur, & ex propugnaculis vnum mihi permittat, instructum tormentis, equidem, publicæ pacis causa reliquas arces demoliri, & tormenta omnia tradere, non recusarem. Tum Eblebus, Hunc, ait, sermonem ad Mauricium referam: paucos intra dies vel rursus adero, vel certi quid renuntiabo per epistolam, & vt interim ab alijs consilijs quiescas, oro. Profectus igitur ad Mauricium, non multò pòst redit, & literas ad illum à Mauricio simul & Brandeburgico perfert, quarta Iunij die scriptas in hanc sententiā, è castris ante Vuittembergā, Simulac de ipsius voluntate per Eblebum amplius accepissent, ad Cæsarem denuò se rem detulisse, E

Mauricius & Brandebur. pro Lantgrauio diligenter intercedunt.

Maurícij ad Lantgrauium literæ.

A detulisse. Quid autem impetrarint, hoc ipsam docere formulam, & capita pacis, 1547.
quæ nunc Eblebus ei ferat: & quia sint conditiones tolerabiles, non dubitare se, quin sit eas admissurus, præsertim cùm videat quanto versetur in discrimine: non recuset igitur illas, & Cæsari sese permittat absq; conditione. Nec enim esse, quod vereatur, ne grauiora Cæsar imponat, aut ipsum detineat captiuũ. Eius rei nomine fidem se suam interponere, & si quid ipsi præter eam formulã, quam nunc per Eblebum sit accepturus, accidat, aut si detineatur, non se recusare, quin eandem subeant fortunam, & ab ipsius interpellati filijs, ad satisfaciendum sese sistant. De religione, futurum, vt ipsi caueatur eodem modo, quo sibi iam cautum sit & Ioanni fratri. Quod cum ita sit, & quoniam ista transactio non ipsi modò priuatim,
B sed reipub. quoq; sit vtilis futura, petere se maiorem in modum, vt quamprimùm accedat, & Henricum Brunsuicensem atq; filium adducat, & conditiones recipiat, suamq; fidem sequatur: nec esse quod metuat, ne fortè per vim ipsi Brunsuicensis eripiatur in via: periculũ enim omne sese velle præstare, & cùm erit ingressus iter, fore, vt obuios habeat equites, qui ipsum deducant incolumem. Formula pacis hæc erat, Vt se suamq; prouinciam Cæsari nulla conditione dedat: ad Cæsarem ipse veniat, & supplex condonari sibi petat: erga Cæsarem obsequenter sese deinceps gerat & officiosè: quæ Cæsar pro salute reipub. faciet decreta, seruet: Cameræ iudicio, quod Cæsar constituet, pareat & sumptum pro virili parte sustineat: aduersus Turcam auxilia, singulis temporibus, vt cæteri principes, cõferat:
C ab omni fœdere, maximè autem Smalcaldico discedat, & eius generis literas omneis Cæsari tradat: nullum fœdus nunquam faciat, in quo nõ Cæsar & Ferdinandus rex comprehendantur: hostibus Cæsaris omni sua prouincia interdicat: si quam Cæsar multare velit, eum minimè defendendũ suscipiat: Cæsari det iter per suos fines, cùm res ita feret: in suę ditionis homines, qui contra Cæsarẽ aut Ferdinandum militabunt, grauiter animaduertat: eos verò qui iam militãt, reuocet, vt intra diem xiiij. discedant à signis, & nisi pareant, bonis omnib. multet, quæ Cæsari deinde cedant: in sumptum belli Cæsari dependat intra quartum mensem aureorũ millia centum quinquaginta: quas habet arces atq; propugnacula, præter Zegenhemũ aut Cassellũ, ad solum vsq; demoliatur, & quos in ea disponet præ-
D sidiarios atq; duces, in Cæsaris fidem adigat: nihil in posterũ, nisi de Cæsaris voluntate, muniat: machinas omneis bellicas cum omni instrumento Cæsari statim tradat: ex ijs verò Cæsar ei largiatur, quantũ satis esse videbitur ad eius loci, quem ei concedet, tutelam: Henricum Brunsuicensem, eiusq; filium, liberos dimittat, & Henrico suam prouinciam reddat, eiusq; ditionis populo iusiurandum remittat, deq; damno dato cum illo transigat: quæ Prusiæ magistro cæterisq; per vim eripuit, restituat: in Daniæ regem vel quosuis alios nihil moueat, quòd vel opem ei non tulerint, vel quòd Cæsaris sequuti sint partes: captiuos omneis, qui Cæsari militarunt, absq; mulcta dimittat: ijs qui iure cum ipso quaque de re volent experiri, sese sistat: has leges ipsius liberi ratas habeant, idem faciant nobilitas atque
E populus, & si quidem ille pacta non seruet, comprehensum Cæsari tradant, pro his rebus omnibus Brãdeburgicus & Mauricius & Vuolfgangus Palatinus generi fideiubent, & nisi pareat, vires omneis in ipsum expedire spõdent, vt ad seruanda pacta cogant. Hęc vbi fuissent allata, de cõmuni suorum ordinum consilio & assensu Lantgrauius ea recipit, sic tamen, vt amplius nõnulla sibi peteret declarari. Sexta die Iunij Cæsar iam moturus castra, milites præsidiarios, Vuittemberga rursus euocat: confestim Mauricius suos immittit, & cùm eodem die consules atq; senatum vocasset in arcem, de priuilegijs ipsorum atq; libertate nihil se velle diminuere dicit, ac simul in suã fidem illos per iusiurandũ adigit. Est enim Vuittemberga, septemuiralis ditionis oppidũ primarium, qua Cæsar Mauricium nuper donauerat, publicatis Ioannis Friderici bonis, vti diximus. Oppidani pos & nobili-

Generi Lantgrauij.

Vuittemberga septemuirale oppidum.

1547. nobilitas orant Mauricium, vti scholam in hoc tumultu bellico dilapsam restauret. Hoc ille promittit & simul homines rusticanos, qui profugerant, reuocari iubet & ad ædificandum, materiam, ad sementem verò faciendam & tolerandam vitam, frumentum illis dare pollicetur, tenuioribus quidē gratis, alijs autem mutuò. Deinde Iulium Pflugium mittit in possessionem episcopatus Numburgensis, & Nicolaum Amstorffium institutum à Ioanne Friderico, sicut lib. xiiij. diximus, deijcit. A Cæsare quoque missus fuit Lazarus Schuendius cum præsidio militum, vt & Gotham arcem dirueret, & Albertum Brandeburgicum ibi captiuum liberaret. Hyeme superiori, Magdeburgicus archiepiscopus, cum Ioanne Friderico transegerat, sicut diximus, eicq; ditionem cesserat: cõmutata verò fortuna, cùm & Cæsar & clerus hoc ipsum indignè ferrent, coadiutor ei datus est electoris Brandeburgici filius Fridericus.

Schola Vuittembergica dilapsa.

A B

E castris Vuittembergicis in Bohemiam reuersus Ferdinandus rex, Lætmericiæ, quod est ad fines oppidum, subsistit. Illinc initio Iunij dat literas ad omneis ordines Bohemiæ. Queritur denuò de fœdere, & illud cõtra se factum esse dicit. Itaq; mandat, vt ab eo discedant, & singuli quid suæ sit in eo voluntatis, nominatim sibi perscribant. Scire enim se, multos esse lapsos per imprudentiam, quibus ignoscere velit, neq; moturum esse quicquam, nisi tantùm in eos, qui suum istum Magistratum violariut. Cùm Vlmam venissent ordines, legati Cæsaris, quos diximus, prolixè commemorant, quantopere Cæsar & Ferdinandus paci Germaniæ semper consuluerint tam in publicis quàm priuatis actionibus. Verùm eius rei nulla habita ratione, Saxonem & Hessum, non ipsos modò rebellasse, verùm alios etiam, vt idem facerent, impulisse, & violatis legibus atq; iure, omnia conturbasse per Germaniam. Itaq; Cæsarem, pro sui Magistratus dignitate arma necessariò sumpsisse, maximo & vitæ cum periculo & fortunarum dispendio. Quid autem damni dederint rebelles illi atq; proscripti per hoc bellum, ditioni Moguntinæ, Magdeburgicę, Halberstatensi, Eistetensi, Augustanæ, Fuldensi, Stolbergijs, Mansfeldijs & Gemundæ ciuitati, satis hoc esse notum. Et quia Cæsaris cogitationes omnes eò tendant, vt Germania pace fruatur, inprimis ei videri consultum, vt fœdus aliquod eius rei causa fiat: eiusdem quoq; sententiæ Ferdinandum regem esse, & vtrunque in eam societatem esse venturum, vt & præsens hic tumultus, & si quis alius nascetur aliquando, facili momento coerceri possit. Nam vt communi patriæ bene sit, nihil esse reliqui facturos ad summam diligentiam atq; fidem: idem inuicem ab ipsis illos expectare. Hanc ipsorum deliberationem pestilentiæ vis interpellauit. Augustam ergò sese tandem recipiunt, quo in loco Cæsar magnos Imperij conuentus agere instituit, vt infrà dicemus. Cæsar deinde rebus ad Vuittembergam constitutis, Halam Saxoniæ proficiscitur, quod est ad Salam flumen, oppidum, inde petiturus Hessiam, nisi Lantgrauius transigeret. Cùm autem in his esset angustijs Lantgrauius, nec aliter posset, Mauricij fidem atq; Brandeburgici secutus, iter ingreditur: & xviij. die Iunij Halam venit sub vesperum, medius inter Mauricium & Brandeburgicũ, qui obuiam ei Numburgũ vsq; processerãt. Horam vnã pòst, venit etiã eò Brunsuicensis Henricus cũ filio Carolo victore, qui captiuus fuerat, & altero filio Philippo, & Erico Brunsuicensi, qui nuper post aduersum factũ prælium, vti diximus, eò venerat. Postero die mane, Christophorus Carlebicius ad Lantgrauiũ veniens, pacis formulam exhibet, vti subscribat. In ea fuit additum, Cæsaris esse interpretari singula eius capita. Lantgrauius ergò, quoniam id in illa, quam Brandeburgicus & Mauricius antè miserant, perscriptum nõ erat, Episcopo Atrebatensi renunciat nõ sibi esse integrũ subscribere. Is per scribã esse neglectũ ait, & rursus idem vrget. Sic ille morē gerit. Amplius deinde petit Atrebatensis, quia de religione sibi velit caueri, sicut Mauricio cautum sit atq; Brãdeburgico, vt ipse vicissim caueat

Acta conuentus Vlmensis.

C D

Lantgrauius Halam venit ad Cæsarem.

E

& Cæ-

1547.

A & Cæsari promittat velle parere concilij Tridentini decretis. Ille cōtrà, nec antea quenquam apud se, nec pacis quoq; formulam eius rei meminisse: cariturum potius illa cautione Cęsaris, vt ipsi quoq; non sit necesse cauere. Cumq; diu super eo disceptatum esset, minæ quoq; fuerunt adhibitæ: consedisse iam in aula Cæsarē & ipsum operiri, molesteq; ferre dilationem: maturet ergo, ne quid ille fortasse grauius in ipsum statuat. Tandem in hæc verba subscribit Lantgrauius, Liberi, pij & generalis concilij decretis, quoquidem in concilio non minus reformetur caput quàm reliqua mēbra, velle se parere, sicut Mauricius & Brandeburgicus facerēt. Hi enim ab Augustana confeßione non se discessuros ei promiserāt. Eo facto sub horam quintā, post meridiē, vbi Cæsar in solio, domi suę consedit, Electores duo,

B quos dixi, Lantgrauiū adducūt, qui cùm ad Cæsarem proprius venisset, in genua subsedit, & proximè illum Cancellarius Guntherodus, qui de scripto recitans, Quòd Lantgrauius, inquit, anteacto bello, grauiter te offendit, potētißime Cæsar, sic vt iure in eum vindicare poßis, hoc ei sūmopere dolet, eoq;, sicut antè promisit, tuæ volūtati sese permittit, ac simul per omnia sacra rogat, vt & pro tua clementia factum ignoscas, & proscriptionem, quā cōmisit, aboleas, & pristino loco ipsum restituas, & in tuam fidē ipsius omnia recipias: hoc ille sūmi beneficij loco habebit, ac deinceps omne tibi obsequium & obedientiam præstabit. Cęsar ad ea per Georgium Seldum, vbi deliberasset. Etsi grauißimā pœnā sit meritus, vt & publicè constet, & ipse fateatur, se tamē ait & pro sua liberalitate, & quoniā prin-

Lantgrauius Cæsari fit supplex.

Cęsaris ad Lant. per Cancellariū responsio.

C cipes aliquot intercesserint, nō recusare, quin & à proscriptione liberetur, & neq; supplicio, quod sit commeritus, neq; carcere perpetuo, neq; bonis etiam multetur amplius, quàm sit in formula pacis definitum: ipsius etiam nobilitati atq; populo sese ignoscere, modò pacta seruēt, & suum hoc tantum beneficium deinceps agnoscāt. Huius actionis erant spectatores, Maximilianus Austriacus, Philibertus Sabaudus, Albanus Prußiæ magister, Atrebatensis, Numburgicus, Hildesſemius. Episcopi, Henricus, Ericus, Carolus & Philippus Brunsuicenses, Romani Pontificis, Bohomi, Daniæ regis, Cliuenses, & maritimarum aliquot ciuitatum legati, deinde ex nobilitate complures. Lantgrauius, qui salua putaret omnia Cæsari gratias agit, & cùm diutius eum Cæsar insidere genib. pateretur, iniusD sus consurgit. Pòst aliquantò Brandeburgicus accedit, & ipsum atq; Mauricium vnà secum apud Albanum ducem esse cœnaturos dicit. Ille ne tum quidē aliquid odorari potuit. Cùm ad Albanū venissent, cœnatur. A cœna Mauricius & Brādeburgicus cū Albano & Atrebatensi colloquuntur: interim fallendi tēporis causa Lantgrauius ludit alea. Multa iam nocte, Mauricius & Brandeburgicus illū ad se vocant, & per Eustachiū Schlebium ostendunt, se per omnē vitam vt viros Principes deceat, egisse fideliter, & si quid essent polliciti, seruasse diligenter: eandē fidem ab alijs etiam expectasse: nunc verò ducem Albanū & Atrebatensem dicere, ipsi pernoctādum ibi esse, custodib. admotis. Ea re nihil vnquam sibi grauius accidisse nec acerbius: velle autem cum ipso Cęsare colloqui, & sperare non detentū

Lantg. quasi fera inscius ... ses compe...

Lantgr. captiuitas.

E iri. Tum ille, Se quiduis potius expectasse, quàm vt id fieret: ipsorum fidem secutum eò venisse: scire ipsos, quomodo sibi liberisque deuincti sint. Satisfaciant igitur ei promisso & obligationi. Cùm verò manendum esset, Mauricius, & ex Brandeburgici consiliarijs nonnulli cum eo per noctem illam commorantur. Postridie Cæsarem adeunt, & grauem habent querimoniam, & quanti existimationis ipsorum intersit, demonstrant. Etenim, si qua fuisset eius rei vel minima suscipio, nec illi sese cōsulturos, vt eò veniret: nec illum, vbi libertatem esset amissurus, vnquam fuisse venturum. Habeat igitur ipsorū, qui intercesserint, rationē, cumq; missum faciat: quod quidē ipsi per interpositā fidem ei promiserint. Cæsar cauisse quidem illi, dicit, non quod omnino nō esset detinendus, sed quòd no perpetuò

1547. petuò, nec aliud suæ fuisse voluntatis ostendit. Ad consiliarios deinde transeunt, imprimis ad Atrebatēsem. Ii post multam & acrem disceptationem, Lantgrauio nuntiant, licere vti discedat. Ille, perlibenter, ait, modò vt incolumis domum deducat. Hìc iterum duo illi intercedunt, sed frustrà. Biduo pòst, ei nūtiatur, vt Cęsarem comitetur. Hoc ille recusat omnino, neq; se profecturū dicit, nisi vi pertrahatur. Ibi tum Mauricius & Brandeburgicus multùm orant & obtestantur ne recuset. Quoq; magis faciat, dextra data pręsentib. aliquot ex nobilitate, non se discessuros promittunt, ab aula Cæsaris antè, quàm sit liberatus. Profecti cū eo Nūburgum, ad Cæsarem pòst abeunt, vt ipsius causam agāt. Triduo pòst, quòd erat Iunij die vigesimo sexto, Carlebicium ei mittunt, & quòd Cæsarem nō sequantur longius, orant, ne molestè ferat. Nam illum omnino vetuisse, ne faciant. Alioqui futurum, vt in Hispaniam ablegetur. Veruntamē, si centum illa & quinquaginta aureorum millia persoluat, si de reliquis etiam seruādis conditionib. fidem faciat, intelligere se, futurum, vt intra decimum quartum diem postea liberetur. Augustam sese profecturos esse breui ad comitia, nec vllum studium, fidem atq; diligētiam prætermissuros. Ille, qui casum hunc imoderatissimè ferret, de pecunia, deq; diruendis arcib. velle se curare dicit, & confidere, cuius rei spem faciāt, fore, vt ea præstetur. Postea Turingiæ finib. egressus cum Hispanis, vbi Greuetallū venisset, Albano fidei publicæ literas & obligationis formulā exhibet. Is nihil, nisi de perpetuo carcere, promisisse Cęsarē ait intercessorib. Et quis igitur eius captiuitatis, ait Lantgrauius, erit modus aut terminus, quóue tēporis interuallo circūscribetur? Etiamsi per xiiij. aut eò plures annos, inquit Albanus, te detineat, nihil tamen contra promissum Cęsar fecerit. Ille, quò libertatē quāprimùm recuperaret, pecuniā nō multò pòst, omnē dependit, arces demolitur, et machinas tradit. Porro tormentorū quæ partim ab illo, partim à Saxone & Vuirtēbergico & à ciuitatib. est cōsecutus Cęsar, ingēs erat numerus, & vt aiunt, ad quingenta. Quorū deinde nonnulla, Mediolanū, alia, Neapolim, alia in Hispaniā misit, reliqua per Belgiū distribuit, tanquā victoriæ trophæa & momenta. Lantgrauij captiuitatē acerbissimè tulit is, quem internūtium fuisse diximus, Eblebus, genere nobilis: & aliquantò pòst è vita decessit, dum eius rei cogitatione vehementius afficeretur, vt plerique putant. Cęsar constituerat bellum facere Magdeburgicis, qui sunt infra Vuittembergā ad Albim, iter bidui. Nam hi prope soli minus ei satisfaciebāt: sed in hoc ipso tempore Gallię rex Henricus militē in Germania conducit per Sebastianū Vogelsbergium, ad signa decē. Id erat Cæsari suspectū. Itaq;, tum propter hāc causam, vti creditur, tum quòd illos alia via possę coerceri putaret, Hala profectus, iter suum in Germaniam superiorem cōuertit, & Iunij die vigesimo septimo Marchionem Marignanum Ferdinando fratri mittit auxilio cum signis octo peditum Germanorum. Erat tum Ferdinādus Lętmericiæ, occasionē expectans rei gerendę. Cúmque de successu Cæsaris audisset, & capto Lantgrauio, Calendis Iulij missis literis ad Pragenses, mandat, vt ad sextum Iulij diem sibi pręstò sint in arce Pragensi, seséque cognitioni sistant. Posteaquam eò venit cum copijs, in publico consessu rem omnem anteactam, & quot modis in ipsum deliquissent, exponit, & læsæ maiestatis crimen admisisse dicit, & vt ad singula respondeant, iubet. Ibi tum illi facti supplices, ipsius voluntati sese permittunt, & ne iure secum experiatur, flagitant. Itaque rex, cùm & Ferdinandus filius & Augustus Mauricij frater, & alij quidam proceres intercederent, has eis cōditiones decima die Iulij proponit, In proximo conuentu fœdus initium prorsus aboleant, conuulsis omnibus sigillis: libertatis & priuilegiorum suorum literas omneis atque documenta sibi tradant, quo nonnulla corrigat, & quæ videbuntur, ipsis denuò largiatur & confirmet: tradant etiam literas omneis, quibus iura tribuum atq; societatem continentur, eò quòd ex ijs nonnulla turbis occasionem atque materiā submi-

Numerus tormētorum ereptorū Protestan.

Eblebus mœrore uitam cum morte commutat.

Ferdinandus cū copijs Pragam uenit.

Bohemi à Ferdinando domiti.

A subministrent: arces quoque tradant & iurisdictionem omnem atque vectigalia: 1547.
deinde literas omneis fœderis, & eius quod cum cæteris ipsi fecerũt, & quod initium est cũ Ioãne Friderico: ceruisię vectigal illud promissum in annos treis perpetuò pependant: tormenta & bellicum instrumentũ omne, deducant in arcem, & quę priuatim quisque habet arma, conferant in curiam. Hęc si faciant, multitudinem se conseruaturũ, ait, exceptis nonnullis, quos ad pœnã, vt meriti sint, & in cõmodum reipublicæ captiuos detinere velit. Ad populũ re delata, cùm ex captiuis ad quinquaginta dimisisset, trãsáctũ est. Ex nobilitatequidã citati, cùm ad diã non venissent, lata sententia, in famã, fortunas omneis atque vitam cõmisisse pronuntiantur. Aliæ quædam ciuitates atq; nobiles, ad eum modum, vti Pragenses,
B bsque conditione sese dedunt. Caspar verò Pflugius, quem rei sumæ confœderati præfecerant, vti diximus, læsę maiestatis damnatur, & in eius caput pręmium cõstituitur, aureorum millia quinq;. In comitijs deinde cùm abolito fœdere sigilla conscidissent, rex, ea quæ postulauerat, omnia propemodum ab illis impetrauit.

Dum in Germania Cęsar triumphat, grauis orta fuit Nepoli seditio: cuius hęc erat causa, quòd prorex, Petrus Toletanus, pro more Hispaniæ vellet de cuiusq; fide & religione inquirere. Tulerunt hoc impatienter ciues, alioquin etiam pertæsi Hispanorũ imperium, & post multas vtrinq; lanienas in vrbe, Hispani superiores extiterũt, vt qui propugnacula tenerent & arces. Itaq; multatis aliquot, reliqui iubentur exulare. Cęterùm inquisitio Hispanica, quę tam est hodie celebris
C instituta fuit olim ijs locis, à Ferdinando & Elisabetha, regib. in Iudæos qui post Baptismum suos ritus atque leges retinerent. Nunc autem quando Lutheri nomen est inuulgatum, in omneis promiscuè, qui vel minimùm suspecti sunt, exercetur, & aspere quidem atq; subito. His ipsis diebus, Galliæ cardinales ad septem, regis mandatu, Romam petunt, & ibi commorari iubentur, donec aliud nuntietur. Id eò factum esse putatur, vt & horum opera Põtifex omnino se ad regis amicitiam applicaret: & si mortem obiret, quia iam ætatis annum octogesimum agebat, vt alius crearetur non alienus à rege. Neq; verò deerant, qui Connestablij factum hoc esse consilio dicerent, vt per illorum absentiam solus ipse regem possideret. Nam illi prope omnes, regem, quocunq; iret, sectabantur. Legatum Pon-
D tifex paulò ante miserat in Galliam Hieronymum Romanum, cardinalem, cùm amplissima potestate largiẽdi multa, quæ sunt & legibus & concilij quoq; decretis interdicta. Cardinalẽ etiam hoc tempore creauit Carolum Guisium, Claudij filium, archiepiscopum Rhenorum, quem regi periucundum esse sciebat. Galliæ rex contrà, filiolam suam notham, circiter nouẽ annorũ puellam. Oratio Farnesio, pontificis ex filio nepoti, spondet maioris necessitudinis ineundæ causa.

Seditio Neapoli ob inquisitionẽ Hispanicam.

Cardinales Galli ci Romam amandati.

Filia Regis notha.

Oratio Farnesij de sponsa.

Cæsar, Hala digressus, Bãbergam venit, vt in ea propinquitate magis terreret Bohemos, & fratri tanq̃ neruos adderet. Hic cùm esset, tertia Iulij die cõuentum denuntiat Imperij, & vt ad Calendas Septẽbris Augustæ cõueniant omnes principes quidem ipsi, reliqui verò legati, cũ plenis mandatis, edicit, seq; bellis fuisse
E tardatum ait, quo minus ad anteactas Februarij Calẽdas egerit cõuentus, vti Ratisbonę decreuisset. Turbis verò sedatis, & quia motuũ authores in sua nunc habeat potestate, nõ ampliùs differre se voluisse, quo nimirum reipublicę partes vitiosæ sanari possint. Deliberationem autem fore de ijs rebus, quæ Vuormaciæ & ante annum Ratisbonæ tractari debebant. Vlmæ futurus erat hic cõuentus, verũ ob pestilentię contagionẽ mutatus est locus, vt suprà quoq; diximus. Bamberga, deinde petit Noribergã. Ibi cùm esset, aliquot Saxoniæ ciuitates in gratiã recipit & xvij. Iulij die literis euulgatis, quid cum Lantgrauio sit actum, & quibus ei pactis ignouerit, exponit: & quoniam illa sit solicitus, ne forte pleriq; per imprudẽtiam, ipsius bonis atque populo vim faciant, ideò se rogatu illius mandare, vt omnes abstineant, & si quam habent in eum actionem, vt legibus experiantur.

Hoc

1547. Hoc ipso tempore Mauricius, Melanchthonem, Pomeranum, Crucigerum A
Mauricius theologos Vuirtembergenses liberaliter excipit. theologos Vuirtembergicos, perhumaniter accipit Lipsiæ, quò illos euocauerat & de sua in religionem voluntate multa loquutus, Ecclesię simul & scholæ ministerium illis commendat: & vt pro sua consuetudine pergant, hortatur, & stipendia cōstituit, & vt ipsimet scribunt, donis ornatos dimittit. Nam edito pòst libello, Pomeranus hanc illius humanitatem & munificentiam prædicat.

Inaugurãdi Galliæ regis mos. Galliæ rex, qui Calendis Aprilis parenti successerat, Iulij die xxvi. pòst meridiem, ad vrbem Rhenorum venit, inaugurationis causa, & ante primariam ædem sacram exceptus à tribus cardinalibus, deducitur ad aram, & osculatus ibi diuorum reliquias, auro inclusas, & reliquis peractis precibus, ad cœnam abit. Cœnatus redit, & denuò precatus, cùm sua delicta sacrifico recitasset, ad quietem sese confert. B Postridie mittit quosdam ex nobilitate, qui diui Remigij abbatem orent, vt pyxidem olei sacri, quam cælitus venisse dicunt, adferat. Pòst, in templo conueniunt hi qui dicuntur Pares Franciæ, numero duodecim, Rhemensis, *Pares Franciæ duodecim.* Laudunensis, Lingonensis, Bellouacus, Noulodunus, Calaunus: Episcopi deinde, rex Nauaræ, Vendomensis, Guisius, Niuernus, Monpenserius, Aumalius. Hi repræsentabant Burgundiæ, Normanniæ, Aquitaniæ duces, item, Tholosæ, Flandriæ & Campaniæ comites. Ex episcopis delecti fuerunt, Lingonensis & Bellouacus, item, cardinales duo qui regem adducerent. Cùm in cubiculum hi venissent, recitatis aliquot precibus, regem lecto decumbentem, vti fert cæremonia, subleuant, & comitati reliqua turba sacrificiorum, deducunt in ædem sacram, prægestante districtum ensem Connestablio. C Rex, cùm ad aram esset precatus, ab episcopis in suam sedem deducitur, & interea dum pyxis illa venit, archiepiscopus Remensis, vbi preces, quæ libro cæremoniarum continentur, absoluit, aqua consecrata regem & cæteros omnes aspergit. *Ampulla sancta cœlitus (si dijs placet) demissa.* Cumq́ iam pyxis aduentare diceretur, quàm absentis abbatis vicarius monachus ferebat, insidens equo gradario albo, & sui ordinis monachis comitatus atque nobilibus illis, quos antè diximus à rege fuisse missos, archiepiscopus obuiam ei procedit cum episcopis aliquot, vsque ad vestibulum templi, præeunte crucigero, atque ibi pyxidem ab illo recipit, interposita cautione de restituendo. Et cùm rursus ad aram veniret, rex è sede consurgens, honorem ei defert. Pòst, in sacrarium templi sese confert, archiepiscopus, atque ibi more solenni vestitus egreditur, & iusiurandum ab eo petit atque fidem, qua pro veteri consuetudine reges dicuntur esse deuincti Ecclesiæ. D Ab episcopis deinde duobus rex ad aram adducitur. Ibi sumptis alijs vestibus, in genua procumbit, & gladio, quem ille multis precibus, consecrauit, vt aiunt, cingitur. Post hæc, archiepiscopus oleum ritè parat, & interea dum reliqui sacrifici suas cantiones expediunt, tacitè cum rege precatur, vterque pronus in terram. Deinde caput regis & pectus & vtrunque humerum, & vtriusque brachij iuncturam inungit, additis precationibus vsitatis. Eo facto, *Rex diaconi more induitur.* rex nouis vestibus, tanquam Ecclesiæ minister, induitur, & in vtriusque manus palmam inũgitur. Manus deinde componit ad pectus, & chirothecis induit consecratis, vti vocant. E Archiepiscopus verò annulum ei in digitum inserit, & dextræ sceptrum tradit, & in hoc ipso momento Cancellarius euocat eos, qui dicuntur Pares. Iis præsentibus, archiepiscopus ab altari sumit Caroli magni coronam & cùm eam tetigerunt Pares, capiti regis imponit, & in solium, editiori loco constructum, regem deducit, comitante procerum turba, & finitis ibi precibus, osculatur. Idem faciunt proceres, & acclamatione facta, multam ei salutem precantur omnes, & clangore tubarum excitatur publica congratulatio. Pòst, in promiscuam multitudinem dispergitur aurum & argentum. Inde Missam archiepiscopus orditur, & decantatis Euangelij verbis, rex nummos aliquot aureos & panem argenteum & vinum ad aram defert, & peracto sacro, cœnam

Domini

A Domini more ipsorũ percipit, postea prãdetur. In hunc vsum, & ne qua res hunc actum interturbaret, rex volebat videri militem cõduxisse Germanum, ductore Vogelsbergio, sicut antè diximus. 1547.

Interea Cæsar reliquos Imperij ordines pecuniam poscit, ob sumptus belli, quod ipsorum causa potissimum, & pro salute Germaniæ susceptum esse dicebat. Nobilitas etiam omnis, & ij qui Smalcaldicis militauerant, tota passim Germania multantur. Eius verò pecuniæ, quam à principibus atque ciuitatibus tum Pontificijs, tum Lutheranis consequutus est Cæsar, summa censetur supra decies sexties centena aureorum millia, vt quidem ex rationibus editis apparet. Quosdam etiam Cæsar, vti rebelles, à sua gratia planè repudiabat, In his erant Georgius B Vuirtembergicus, Albertus Mansfeldius, Ioannes Hedeceus, Ludouicus comes OEtingensiũ, pater atque filius. Hunc enim sic multabat, vt ipsius possessiones omnes, alteris filijs, quorum erga se fidem atque studium probabat, Friderico & Vuolfgango, prorsus attribueret. Itaque ille cum vxore cæterisque liberis profugus, & omni fortuna dispoliatus, Argentoratum venit, ac deinde multis annis passim oberrauit: donec temporis facta commutatione, Cæsar illis ignosceret, vt infrà dicemus. Madeburgicos etiam Cæsar euulgatis literis proscribit. Sed & Ferdinandus rex, propter suis finibus illatum bellum, à Smalcaldicis, præsertim à ciuitatibus pecuniam exigit, & ab Augustanis quidem ac Vlmensibus ingentem summam consequitur: deinde Vlricho Vuirtembergico, quasi fidem C & superiorum annorum pacta violasset, litem de tota prouincia facit, neque quicquam illi profuit, quòd grauissimis conditionibus nuper à Cæsare pacem redemerat. Adhæc, cardinalis Augustanus maximam auri vim à ciuitate etiam extorquet. Sed & Tridentinus pecuniam eos poposcit, quòd Ferdinando regi militẽ auxilio semisisse diceret, ad recuperãdum in alpibus aditum illum, à Schertelino sicut diximus, occupatum. Heluetios quoque Cæsar de nouo fœdere solicitat. Basileam tamẽ & Tigurum & Schafusium & quosdam alios eximit, quòd ad Imperium eos pertinere diceret. Illi de communi consilio respondent, Cum Austriaca cumque Burgundica domo, sibi fœdus esse, cui firmiter insistant, nec esse quod aliam societatem ineant. Idem se vicissim ab ipso etiam expectare. Sub fi- D nem Iulij mensis, Augustam Cæsar venit cum Saxone captiuo. Lantgrauium verò Donauerdæ reliquit, custodibus Hispanis, qui multa quotidie in eius contemptum atque ludibrium faciebant. Armata fuerunt hæc comitia, nam præsidium erat in vrbe iam antè, decem signa peditum: in agris verò circùm erant Hispanorum & Italorum copiæ: à quibus vt essent immunes Memingenses, triginta, Campodunenses autem viginti aureorum millia pendebant. Adhæc ab inferiori Germania venerunt equites circiter sexcenti, quos per agrum vicinum Cæsar distribuit. Hispanorum signa duodecim, cùm apud Biberacum aliquandiu hyemassent, in oram illam, quę est ad lacum Brigantinum, deducti fuerunt. Vuisseburgi, oppido Nortgouiæ, erant in hybernis equites, Neapolitani septingenti.

Cæsar argento emungit Germaniam.

Madeburgici proscripti.

Heluetios de fœdere Cæsar solicitat.

Armata comitia.

E Gerardus Veltuichus, quem ad Turcam iuisse libro xvij. diximus, Augusti mensis die xij. redit ad Cæsarem, pactis inducijs in annos quinque. Augustam Cæsar vbi venit, primarium templum & alia quædam sibi sumit: reliqua senatui permittit atque populo. Sacrifici verò prius quàm aliquid in suis templis agerent, adhibitis cæremonijs illa tanquam Lutheranismo polluta, repurgant & expiant. Docendi muneri Cæsar in primo templo Michaelem Sidonisi præficit, Moguntini vicarium episcopum. Is inter alia multas habuit de sacrificio Missæ, quod vocant conciones, quæ postea fuerunt ab ipso typis euulgatæ. Cùm autem in ipsorum templis magna esset ciuium solitudo, Pontificij passim oblata pecunia, tenuiores vt interesse vellent, solicitasse dicuntur. Frequentissimus fuit hic conuentus: aderant Electores omnes, & in his Adolphus Coloniensis, & Mauricius. Venit etiam

Templorum expiatio.

Michael Sidonius Missæ propugnator.

1546. etiam eò rex Ferdinandus & cardinalis Tridentinus, & Henricus Brunsuicensis, A
& Cliuensis, & soror Cæsaris Maria, & neptis, Lotharingiæ vidua. Calendis Septembris fit initium. Ibi cùm Maximilanus Austriacus, nomine Cæsaris pauca quædam esset præfatus, de scripto Cæsar, per scribam, vti fieri solet, proponit, & de sua in communem patriam voluntate locutus, ante biennium se conuentus egisse dicit Vuormaciæ, vt simultatem omnem componeret. Cùm verò pauci quidam adessent, actionem omnem transtulisse Ratisbonam, quò & ipse primus omnium venerit, licet valetudine tum vteretur admodum tenui. Cumque cæterorũ aduentum expectaret, quibus ea de re scripsisset, vix paucos tamẽ sibi præsto fuisse, quorum nonnulli deinde se minimè conscio discesserint. Eo cognito, se reliquis etiam abeundi fecisse potestatem. Sic adeò conuentum illum fuisse, nullo cũ B
fructu neque sine ludibrio, dissolutum, & cùm astu quorundam atque detrectationibus id factum esse cognosceret, necessariò sibi adhibẽdum fuisse remedium: Ideoque missis literis, quid sui esset propositi, & quomodo religionis hoc dissidiũ legitimè componi vellet, multò antè significasse. Postea verò, quàm fœlicem euentum sui consilij Deus dedit, comitia se denuntiasse statim, vt de communi ipsorum voluntate atque suffragio decernat quod sit ex vsu reipublicæ. Sed quia dissidium religionis, causa sit omnis perturbationis Germaniæ, & nisi componatur, pax omnino constitui non possit: & verò sua potissimum opera, cùm id sæpe ab se flagitassent, indictum sit & inchoatum Tridenti concilium: ideò se primam & potissimam velle huius rei deliberationem esse. Quemadmodum verò pacem C
omnes colere debeant, id esse iam ante decretum. Veruntamen si quid in eo putent esse corrigendum aut amplius declarandum, libenter auditurum rationes ipsorum. Vt etiam ius administretur, imprimis esse curandum. Nam ad infamiam & detrimentum Germaniæ pertinere, quòd iam per aliquod tempus nullum ius dicitur. Decretum quidem antè fuisse, quomodo sit constituenda Camera, sed quò minus id factum sit, incidisse quædam. Nuper autem principes aliquot atque ciuitates fidem dedisse, iudicio, quod ipse daret, se parituros esse, & sumptum etiam in eo facturos itaque petere, vt huius rei procurationem suæ fidei permittãt, & sumptum, pro sua quisque virili parte conferant. Daturum enim operam, vt in eum consessum homines idonei recipiantur, qui data fide per iusiurandum, æquabile ius omnibus dicant. Et quia propter intermissum aliquandiu iudicium, causarum & litium numerus valde sit auctus, videri sibi consultum, vt loco supplementi decem præterea iudices, ad consuetum numerum extra ordinem adijciantur. De querimonijs autem ecclesiasticorum, propter ereptam ipsis iurisdictionem atque bona, velle se cognoscere, & offensionem omnem tollere, si possit. De Turcicis auxilijs placere sibi actionem differri, donec Ferdinandus rex frater venerit, qui & de pactis inducijs, & quid in posterum fieri oporteat, sit explicaturus: postremò, priuatas quorundam deliberationes atque congressus non sibi probari. Nam ijs impediri publicas actiones, ac sæpe fieri, vt persuasionib. à sententia concepta multi reuocentur: id autem in publicis Imperij conuentibus non E
esse decorum neque ferendum. Quid enim quisque sentiat palàm debere in consessu & liberè pronuntiari. Hæc esse, de quibus ad ipsos referre voluerit, & petere, vt de ijs quamprimum agant, & quid sit ipsorum voluntatis demonstrent.

Initium conuentus Augustani.

Huius mensis die x. Petrus Aloisius, Pauli tertij filius, placentiæ, domi suæ confoditur, & paulò pòst, Ferdinandus Gonzaga, Cæsaris per Insubriam præfectus, vrbem occupat. Eius rei nuntius intra paucos dies peruenit Augustam, & ex eo, quod Cæsari nuntiatum esse dicebant, communicata principibus fuit rei gestæ historia, scripto comprehensa. Narratio tota pertinet ad infamiam & vituperationem Petri Aloisij. Sic autem res habet, vt quidem in eo scripto recitatur. Cùm facta permutatione, factus esset Placentiæ dux atque Parmæ Petrus Aloïsius,

Petrus Aloisius Papæ filius Placentiæ trucidatus.

multa

A multa fecit contra ius & æquum, & asperitate sua nullum non ordinem offendit, & inter alios, Hieronymum Palauicinum spoliauit bonis: & cùm is vitandi periculi causa, Cremam sese recepisset, Venetorum ditionis oppidum, vxorem eius atque liberos in carcerem coniecit. Cùm ea res ad maiorem aliquem motum spectaret, cardinalis Tridentinus, qui Farnesiorum familiæ benè vellet datis literis intercedit, sed Aloisius alienè respondet. Venit postea Tridentum Octauius è castris Cæsaris, domum rediturus. Ei cardinalis rem omnem exponit: rogat vt ad patrem intercedat. Gerit ille morem, & postea renuntiat, fore, vt Hieronymus in gratiam recipiatur, modò veniat ipse, & supplex condonari sibi petat. Cùm autem esset metus, ne violata fide grauius quid in eum fieret, cardinalis non ma-
B gno cum comitatu Cremam proficiscitur, & Hieronymum accersit. Is veritus insidias, non prius accessit, quàm de cardinali certò sciret. Vbi sermonem & consilia contulissent, & suam operam cardinalis prolixè deferret, iter ambo suscipiunt. Cardinalis autem è suis vnum & alterum præmittit ad Aloisium, qui de suo & Hieronymi aduentu docerent. Ibi tum ille diuersum ab eo, quod Octauius filius antè significauerat, renuntiat, neque se posse illum restituere, demonstrat. Et quanquam legati, viri graues atque prudentes, multa dicerent hominis mitigandi causa, ille tamen in eo perstitit. Itaque Tridentinus, vbi Palauicinum Cremam reduxisset, domum reuertit. Iam antea verò quidam ex nobilitate, qui Aloisium etiam oderant, in ipsius caput atque vitam coniurarant. Hi conductis aliquot sicarijs, oc-
C casionem expectant, & eo stipati satellitio subinde prodeunt separatim in publicum, & pro se quisque propter inimicitias priuatas istud fieri præ se ferunt atque interim è suis priuatim singuli percontantur, an in vlciscenda iniuria fidelem operam ipsis nauare velint, quam ab aulæ præfecto Aloisij sibi factam esse dicebant. Illi suam operam non in eo tantùm, sed in ipso quoque domino trucidando pollicentur. Sub hoc ipsum tempus Aloisio scribit Paulus tertius pater, vt à decima Septembris die sibi caueat. Astra enim ei prænuntiare cladem aliquam insignem. Erat enim Paulus Pontifex non astrologiæ modò, sed & necromantiæ, sicuti pro certo confirmatur, admodum studiosus. Iis acceptis literis, Aloisius erat in metu & solicitudine. Cumque dies ille venisset, magno cum comitatu, lecti-
D ca deportatus, arcem egreditur, vt vrbis munitionem, quam instituerat, videret. Aderant etiam coniurati: sed cùm ibi non possent, quod vellent, exequi, subsistunt, & cùm ille domum rediret, comitantur, & tanquam officij causa, præcedunt, numero xxxvi. & vbi iam in arcem cum lectica peruenisset, è vestigio pontem pensilem ad se reducunt, ne quis præterea subsequi posset. Ibi continuò strictis mucronibus illum petunt, & acerbè tyrannum increpantes, in lectica confodiunt, & vnà sacrificum quendã & stabuli præfectum & satellites quinque Germanos trucidant. Postea per arcem discurrunt & omnia diripiunt, maxima vi pecuniæ reperta, quam ille munitioni vrbis designauèrat. Interea fit ciuium concursus ad arcem, & quid rei sit, quæritur, cùm fremitus atque clamor intus exaudi-
E retur. Illi de sublimi respondent, se occidisse tyrannum, & ciuitati pristinam recuperasse libertatem. Cùm autem eius rei vix ægrè fidem facerent, interposita cautione ciuium, & impunitate promissa, corpus exanime, cathena religatum ex muro suspendunt, & agitatum aliquandiu præcipitant in fossam. Accurrit populus, & pugionibus atque pedibus illum petunt. Tanta erat acerbitas odij. Pòst, re deliberata, per celeres equos, Ferdinando Gonzagæ, quid actum sit, enuntiant, & Cæsaris clientelæ sese dedunt, & auxilia sibi quamprimùm mitti postulant. Ille statim præsidium eò mittit, & occupata vrbe, in Cæsaris fidem per iusiurandum illos adigit. Pòst, ad Cæsarẽ omnia perscribit, & quid sit ipsius voluntatis, rogat. Parmenses etiam, vt Cæsari sese permitterent, solicitati fuerunt. Sed hi missis ad Pontificem literis, in eius fide velle permanere, neque se recusare dicunt, quò minus in-

1547.

Hieronymus Palauicinus.

Coniuratio in Petrum Aloisiũ.

Paulus Papa astrologus & necromanticus.

Ciuium odium in Petrum Aloisium.

1547. nus interfecto parente, filium Octauium pro principe agnoscant. Hęc est eorum A
summa, quæ Cæsari nuntiata fuisse dicebant ipsius familiares, & quæ spargebant inter ordines. Alij verò longè secus commemorant, & consultò rem actam esse, & paucissimis horis à facta cæde, Gonzagã ad portas vrbis adfuisse cum præsidio, dicunt. Sed affirmare nihil possum. Vtcunque sit, impium & sceleratum inprimis hominem fuisse Petrum Aloisium, fatentur omnes: & extant Italorum libelli, qui nefarias illius libidines enumerant, in quibus hoc est omniũ inprimis memorabile, quòd Cosmum Cherium, episcopum Fanensem, per vim stuprasse dicitur, vsus opera suorum, qui illum distinerent. Quod quidem facinus misero illi sic doluisse ferunt, vt præ mœrore & indignitate rei postea sit extinctus. Neque desunt, qui venenum ei datum ab illo fuisse putant, ne flagitium illud ad Cæsarem deferret. Paulus nihilo secius impensè filium amabat, & ad ipsius amplificationem omne studium conuertit. Et cùm de flagitijs nonnunquam audiret, non admodum ægrè tulisse, & hoc solùm fertur cõsueuisse dicere, hæc illum vitia non se commonstratore didicisse. B

Prodigiosæ Aloisij libidines.

Concilium Tridentinum bipartitum.

Quomodo concilij patres, Tridento relicto Bononiam migrarint, suprà diximus. Illud verò Cæsar grauissimè tulit, & iam cùm Augustam venisset, author senatui principum fuit, vt de eo Pontificem interpellarent. Itaq; xiiij. die Septembris, episcopi, datis ad eum literis, Germaniæ statum atque periculum exponunt, & illud auerti potuisse dicunt, si maturè fuisset adhibitum nascenti morbo remedium, concilium videlicet publicum, de quo Cæsarem non semel interpellarint, vt intra Germaniæ fines illud procuraret: quò nimirum eius regionis episcopi, quorum inprimis intersit, adesse possent. Cùm enim ipsorum sit ampla iurisdictio, non esse commodum, hoc præsertim tempore, longius à suis abesse finibus. Diligentia tandem Cæsaris, cùm Mantuam & Vicentiam nemo venisset, indictum quidem esse concilium & inchoatum, sed extra fines Germaniæ, Tridenti scilicet, quòd ad Italiam magis pertineat. Hac etiam de causa perpaucos eò venisse Germanos: neq; sanè potuisse, præsertim belli tempore, omnibus vndiq; vijs obsessis & interclusis. Nunc autem ea depulsa tempestate, cùm in ipsum ferè portum esset peruentum, & bona quædã spes animos omnium teneret, præter omnem expectationem aliò transferri, vel diuidi potiùs concilium, in quo salus fuisset tota collocata reipublicæ, vehementer hoc sibi dolere propter impendens periculum. Iam enim totos xxvij. annos conflictari Germaniam cum nouis & perniciosis dogmatis atq; sectis, & episcoporum authoritatem prope omnem iacere, & in hac vastitate rerum atq; confusione infinita hominum millia de salute periclitari: breuiter, hoc tam pestilenti malo vitiatum & corruptum esse, quicquid antea syncerum fuit, & diuulsos inuicem ordines Imperij, nullam inter se colere amicitiam. In his tot tantisq; malis vnicum habere se perfugium ad Ecclesiam Apostolicam. Orare igitur maiorem in modum, & per Germaniæ salutem, vt consilium restituat. Id si faciat, nihil esse, quod non ab ipsis debeat expectare. Sin autem non sibi apparere, vnde petant auxilium: nam vndiq; ventos atq; procellas imminere, quibus depellendis Ecclesiam Romanam Deus constituerit, veluti propugnaculum aliquod & rupem firmissimam. Habeat igitur eorum, quæ postulent, rationem, & cogitet posse fieri, nisi prouideat, vt aliæ rationes ineantur atq; consilia, causam hanc expediendi. Quod superest, orare, vt hæc boni consulat. Nam vt ita scribant, & officio & temporis conditione sese cogi. C D E

Anglorũ in Scotos victoria.

His etiam diebus Angli maximo prælio Scotos deuincunt, ductore Somerseto regis auunculo. Belli causa fuit eadem quæ prius Henrico rege, nempe quòd Scoti pactam Eduardo regi sponsam nõ darent. Post eam victoriam Angli progressi, multa per Scotiam occupant, & suos fines longinquè proferunt.

De postulatis Cæsaris non idem sentiebant omnes. Nam è septemuiris, qui sunt

1547.

A sunt ecclesiastici, concilium Tridentinum vrgebant sine omni conditione. Palatinus autem & Mauricius, & Brandeburgenses legati non illud recusabant, modò liberum esset atque pium, in quo Pontifex minimè præsideat, & episcopis remittat iusiurandum, & ipsorum quoque theologi decidendi facultatem habeant, & decreta iam facta retractentur. Cæteri verò principes ac ordines instabant, vt concilium cōtinuetur, vt Protestantes accepta fide publica, audiantur, & decretis parere cogantur. Eorū omnium sententijs cognitis, Cæsar Octobris die xviij. respondet, & vt omnes concilio se submittant, petit, & cum Palatino atque Mauricio priuatim agit, vt assentiantur. Et Palatinus quidem territatus fuit etiam, nisi morem gereret, ob recentem anni superioris offensionem, vti diximus, cùm vix B ea cicatrix coaluisset. Mauricius, qui & socerum Lantgrauium cuperet liberari, & nuper admodum esset auctus à Cæsare, faciundum aliquid sibi videbat. Itaque cùm Cæsareis prolixè de sua voluntate per internuntios promitteret, & vt ipsius fidei rem permitterent, flagitaret, illi demùm Octobris die xxiiij. assentiuntur. Reliquæ solùm erant ciuitates, quæ magni rem esse periculi videbāt, submittere se concilij decretis indifferenter. Cum ijs Granuellanus & Hasius diu multumque agebant: atque interim fama per vrbem diuulgata fuit, illos esse præfractos, qui recusarent id quod iam principes omnes comprobassent. Auditæ quoque fuerunt comminationes, futurum, vt acrius multò, quàm nuper, plectantur. Tandem fuit inuenta ratio, vt & Cæsari satisfieret, & ipsis etiam esset cautum. Etenim vocati C ad Cæsarem, vt ipsi responsa principum corrigant non suum esse dicunt, & simul scriptum ei tradunt, quo testificantur, quibus ipsi conditionibus concilium probent. Cæsar, eorum audito sermone, per Seldium respondet, Sibi pergratum esse, quòd reliquorum exemplo rem sibi permittant, & cæteris cōsentiant. Ita plus eis tribuebat, quàm ipsi vellent. Nec enim consenserant alijs, verùm inuidiæ declinandæ causa nolebant principum sententiam conuellere. Et tamen, ne quid in posterum esset fraudi, quomodo concilium ipsis placeret, scripto explicabant, vt aliquando suæ voluntatis extaret documentum. Fuit hoc sub exitum Octobris, & eodem tempore Ferdinandus rex, pòst etiam Brandeburgicus elector eò venit. Cæsar ergò mox cardinalem Tridentinum, initio Nouembris Romam celeD riter mittit, vt Pontificem, de synodo reuocanda Tridentum, interpellaret.

Protestant. illecti aut territi.

Nouembri mense, vxor Lantgrauij, Christina, & filij, & delecti quidam consiliarij, missis literis ad omneis principes ac ordines Imperij, qua ratione sit ille captus, cùm fide publica venisset Halam, exponunt: & quia conditiones omnes à Cæsare præscriptæ, quæ quidem præstari iam possint atque debeant, sint impletæ, depensa pecunia, liberatus Henricus Brunsuicensis cum filio, confœderatorum literæ omnes exhibitæ, iusiurandum nobilitatis & fideiussorum interposita cautio, tormenta omnia tradita, diruta propugnacula: deinde, quia parati sint neque recusent ipsimet esse obsides, donec reliquis etiam satisfiat, magno se cum animi dolore & cruciatu hanc illius tam indignam sortem & captiuitatem aspiceE re. Nam prius quàm Halam iret, non sic afflictas fuisse res ipsius, quin ad tempus potuerit arces contra vim hostilem defendere. Hoc etiam Cæsaris legatos, qui pòst ijs locis fuerunt, posse testificari. Verùm misericordia populi, bello pacem antetulisse. Quapropter orare vehementer, intercedant apud Cæsarem, & omne studium eò conuertant, vt quamprimùm libertati restitutus, domum redeat. Nam si diutius detineatur, futurum id ipsius maximo cum valetudinis detrimento. Rei verò conficiendæ causa, Lantgrauij coniunx venit Augustam, & tum ipsa, tum per Mauricium & Brandeburgicum solicitat principes, vt interueniant. Eo cognito, Cæsar, prius quàm intercederetur, Nouembris die vigesimo quinto refert ad ordines, Audire se, quibus de rebus ad ipsos delatum sit: & quia varij sint hominum sermones, velle se rem omnem recitare simpliciter. Et primò

Literæ pro Lantgrauio in Cæsarem.

Cæsaris excusatio ad ordines.

1547. quidem, inquit, anno superiori, cùm Smalcaldici prope Giengam castra posuissent, Lantgrauius, per Adamum Trottum, interueniente Ioanne Marchione Brandeburgico, pacem solicitabat. Sed responsum à me tulit, hanc solã esse conditionem, vt se mihi sisteret, ac sine pactione omni dederet. Domum deinde reuersus ab illa fuga, subinde per Mauricium ducem, diuersis locis, Hailbrunæ, Vlmæ, Norlingæ, Egræ, pro se tantùm idem egit, nulla neq; Ioannis Friderici, neq; sociorum facta mentione. Sed & cùm in Saxoniam irem, idipsum vrgere nõ destitit. Ad ea respondi Mauricio, quòd tam grauiter & toties in me deliquisset Lantgrauius nulla cautione mihi satisfieri posse, nisi se mihi sisteret, & arces omneis meæ potestati permitteret. Capto autem Saxone, cùm videret omnem belli molem in se conuersum iri Lipsiam venit, & incommodas aliquot conditiones proponit. Intercedebant Mauricius & Brandeburgicus, neq; recusabant se mihi sistere pro illo, donec impleisset conditiones. Ego verò, qui iudicarem valde esse indignum & iniquum, vt ij, quorum esset in me spectata fides atq; voluntas, alienum periculum in se reciperent, sponsionem illam reieci, & ipsum vnum poscebam. Non multò pòst, bello confecto Saxonico, & dedita Vuittemberga, cùm transmisso rursus Albi, tenerem iter in Hessiam: ille, digressus Lipsia, quendam ex nobilitate misit in castra, & per Mauricium atq; Brandeburgicum has leges proponit: velle sese mihi dedere, sine conditione, demoliri arces, & tormenta omnia tradere: solùm petebat, vt ex propugnaculis alterum sibi permitteretur, Zigenhemum aut Cassellum. Deinde, ex tormentis etiam, quantùm ad vnius loci præsidium satis esset. Ibi Mauricius & Brandeburgicus quærebant scire, si quidem ita sese dederet, quónam illud pertineret, & quousq; esset accipiendum. Responsum illis bona fide fuit, fore, vt neq; corporis pœnam vllam lueret, neq; perpetuò carcere detineretur, neq; bonis multaretur amplius, quàm pacis formula præscriberet. Hoc etiam adiectum fuit, non oportere huius rei conscium esse Lantgrauium. Et hæc quidem ratio, præsentibus illis comprehensa scripto, nec vlla spes alia fuit ostensa, quod ipsos etiam puto posse testificari. Sic igitur Halam venit, & cùm supplex mihi factus esset, Brandeburgicus rogabat vellemne affari illum, & præbere dextram, sicut alijs, quos in gratiam antè recepissem. Respondi vix esse decorum, vt id facerem prius, quàm sit omninò factus liber. Albano duci postea mandabam, vt in arcem deduceret, & custodias ei poneret. Is Mauricio & Brandeburgico & Lantgrauio dat cœnam, & cùm illum deinde sisteret, orta fuit disceptatio, & varij iactati sermones. Qua re cognita, primam eius rei quæstionẽ esse volui, Iurène viderer an iniuria detinere captiuum. Hoc etiam clarè dicebam, potiùs quàm in suspicionem aliquam venire dicta mea patiar, concessurum esse, vt actione omni rescisa domum redeat Lantgrauius, quò mihi meum institutum persequi liceret. Tum Mauricius atq; Brandeburgicus fatebantur ipsi, nihil à me factum esse iniquè, & ad omneis velle excusare, si qui fortè secus loquantur. Hoc solùm rogabant & deprecabantur, ne diuturnior eius esset captiuitas. Huic ipsorum postulato respondi, velle me considerare prius & videre, ecquid ille pactis atque promisis satisfaciat. Iam verò, licet fore putabam, vt conditiones impleret, tamen non est nihil quod in eo requiram. Nam neque literas & arcana Smalcaldici fœderis exhibuit, vti promiserat, nec, arces etiam est demolitus, vt oportuit, & non ita pridem solicitauit custodes, vt præter datam mihi fidem, ei morem gererent. Hæc vobis explicare volui nudè & simpliciter, vt res tota & æquitas causæ vobis planè constaret. Hanc Cæsaris narrationem ordines eodem die Mauricio & Brandeburgico renuntiant. Hi postridie respondent, Et antea semper, & nunc etiam sese fateri, non esse quod Cæsarem hac in re criminentur aut incusent. Veruntamen & cum Ferdinando rege, prius quàm è castris ante Vuirtembergam domum rediret, & cum Cæsaris consiliarijs,

Conditiones quibus se dedidit Lantgrauius.

Mauricij & Brandeburgici responsum.

1547.

A filiatijs, paucis quidem illis, variam & arcanam actionem sibi fuisse: ac fieri posse vt ex imperitia linguæ sit aliquid admissum erroris: neq; se multùm super eo velle disceptare. Nam vtcunq; res habeat, se quidem, vt & innoxiæ multitudini parceretur, & Germaniæ restitueretur optatum ocium, authores fuisse Lantgrauio, cùm de captiuitate & custodia nihil suspicarentur, vt Halam profectus veniam exposceret, & pacis conditiones non repudiaret. Quòd autem amissa libertate, captiuus adhuc quidem detineatur, non sine magno valetudinis periculo, quàm hoc sit cum honoris & existimationis ipsorum dispendio coniunctum neminem esse qui non videat. Itaq; petere maiorem in modum, vt vnà secum ad Cæsarem intercedant, & deprecentur, vt ipsorum qui fidelem operam Imperio nauarint, B potiùs, quàm Lantgrauij rationem habeat: neq; sibi grauius aliquid accidere patiatur, sed illum libertati restituat, præsertim, cùm & conditiones ferè sint omnes impletæ, & amplissimis cautionibus in omnem partem Cæsari sit prospectum. Sic ergò communi nomine intercedimur: & Lantgrauij quidem vxor, Mariam sororem Cæsaris adhibuit adiutricem. Sed nihil profectum fuit. Et quia Mauricius atq; Brandeburgicus, Lantgrauij filijs per interpositam fidem sese dicebant obligatos esse, quandiu ille detineretur, Ioannem Liranum Cęsar mittit ad Lantgrauium, qui tum erat Norlingæ, nuper eò traductus ab Hispanis. Per eum literas omneis repetit, etiam illas, quibus ei publicè cauerant. Ipse, non ab se, verùm à filijs eas asseruari dicit atq; consiliarijs. Etiamsi scribat, frustrà tamen id fieri: nam C abeunti dixisse, non se reddituros, nisi prius ipso liberato. Veruntamen, si de suæ liberationis tempore certi quid à Cæsare cognoscat, omnem operam esse daturũ, vt reddant. Eo responso minimè Cæsar contentus, pauló pòst, remotis ab eo familiaribus, vnum & alterum ei tantùm relinquit.

Cæsar literas omnes à Lantgrauio repetit.

Sub exitum Nouembris, Petrus Martyr Florentinus, Argentorato, vbi iam per annos quinq; magna cum laude docuerat, permittente senatu, proficiscitur in Angliam, vocatus ab Archiepiscopo Cantuariensi, de voluntate regis, & sacris literis interpretandis, Oxoniæ præficitur. Erat ei socius itineris Bernardinus Ochinus Senensis: qui cùm summæ fuisset apud Italos authoritatis ob eloquentiã & opinionem virtutis, relicto vitæ genere monastico, ad puriorem do-D ctrinam sese cõuerterat, & principio Geneuã, inde profectus Augustam, conciones aliquot suas euulgauerat. Ad hoc ferè tempus, Henrici regis de religione decreta, de quibus lib. xij. diximus, edicto publico per Angliã abolentur, & è templis remouentur imagines atq; statuæ. Fuit hoc Ecclesiarũ emendationis initiũ.

Petrus Martyr in Angliam nauigat.

Initium reformationis Ecclesiarũ in Anglia.

Cardinalis Tridentinus nona die Decembris in frequentissimo Senatu cardinalium, præsente Pontifice, rem proponit, vt erat iussus, & quantos labores atq; pericula Cæsar concilij causa susceperit, multis grauibusq; verbis exponit, & nunc eò rem esse deductam ait illius diligentia & authoritate, vt omnes ordines concilio parere velint. Rogat igitur per omnia sacra, Cæsaris & Ferdinandi regis & totius Imperij nomine, primùm vt Patres qui Bononiæ sint, Tridentum E reuerti iubeat, ad perficiendum opus inchoatum, & reipublicæ perquàm necessarium: deinde, legatum vnum aut alterum mittat in Germaniam, vt de ipsorum consilio modus aliquis rectè viuendi constituatur, ad exitum vsq; concilij, & vt emendatio fiat ordinis Ecclesiastici. Postremò, consideret etiam atque statuat, si concilij tempore Pontificem decedere contingat, vtrum eligendi potestas penes concilij patres, an verò cardinales esse debeat: ne cùm in eum casum res fortè deueniet, noui motus excitentur. Quinto pòst die, quàm Tridentinus orasset, Iacobus Mendoza, Cæsaris mandatu, eodem in auditorio loquitur in eandem sententiam: & si vel dilationem vel excusationem aliquam Pontifex interponeret, in mandatis se habere dicit, vt cæterorum regum atque principum legatis adhibitis, palàm de vitio synodi profiteatur. Hoc ipso die, qui Decembris erat dies

Card. Trident. oratio.

1547. decimus quartus, Rhemorum archiepiscopus, quem æstate superiori cardinalem A creatum esse diximus, Galliæ regis nomine Romam profectus, ad Pontificem atque cardinales orationem habet. Initio regem Franciscum, vita defunctum laudat, inter alia, quòd reliquorum etiam principum iuris ac libertatis ita fuerit amans, vt nullum vnquam discrimen atque sumptum recusarit: ab eius autem moribus & ingenio, filium Henricum regem minimè degenerare: qui simulac Magistratum iniisset, ac funus parenti fecisset, nihil potius neque prius habuerit, quàm vt suam erga sedem Romanam voluntatem & obseruantiam declararet: nimirum Galliæ regum tam esse multa & illustria in pontifices Romanos officia, vt facilè primum locum obtineant, & cæterarum nationum studijs antecedant: & cùm hodierno die magna sit multorum proteruitas, qui huius loci maiesta- B tem quotidie maledictis incessant & oppugnent, maximi sanè rem esse momenti, quòd in hoc ipso tempore, potentissimus rex, vt primogenitum Ecclesiæ filium & antesignanum nationis Christianæ decet, se suaque omnia submittat Ecclesiæ, suasque facultates omneis, pro illius dignitate conseruanda polliceatur. Optare quidem illum inprimis, hæc omnia coràm exponere, & ipsius os atque vultum Augustissimum intueri: sed varijs negotijs occupatum, atque distentum, nec ipsum adesse, neque citius per alium hoc efficere potuisse, perpendant igitur ista secum, & ita se comparent, vt rex amari se ab ipsis intelligat. Cùm enim respublica præmio contineatur atque pœna, curandum ipsis esse, vt pios atque iustos principes benignitate in officio retineant: quos autem vel ipsorum immi- C nuere maiestatem apertè, vel cuniculis euertere cognoscunt, eorum insaniam & audaciam sic reprimant, vt quem diuinitus acceperunt gladium, non esse retusum aut hebetem, sentiri possit. Neque tamen illud sic accipiendum esse, quasi de ipsorum & seueritate & prudentia dubitet, aut aliquam ipsis de aliquo suspicionẽ cõmouere velit: sed vt ex contentione rectè factorum eluceat regis in ipsos beneuolentia. Sacris legibus esse cautum, vt statim atque summum hoc sacerdotium iniuerint Pontifices Romani, legatos in Galliam mittant, amicitiæ firmandæ causa. Regem igitur, inito nuper magistratu, voluisse eodem officij genere sanctissimam hanc sedem cohonestare. Quod ergò felix atque faustum sit, regem Christianissimum in Ecclesiæ gremium pontifex admittat, & omnem ab ipso fi- D dem ac amicitiam expectet, & quod reliquum est, operam det, ne quid accipiat Ecclesia detrimenti. Scire enim ipsum, quàm paruis initijs olim exarserint factiones, cùm nemo se conatibus improborum opponeret. Eius rei documentum esse in Ioanne xiij. in Gregorio vij. in Paschali iij. multisque alijs, qui in maximas calamitates inciderint, donec qui secuti sunt illos Pontifices, Galliæ regum auxilijs dignitatem amissam recuperarunt, & in his Alexander tertius, qui Fridericum Sueuum Cæsarem ad æquam pacem adegerit, & ereptam Ecclesiæ libertatem, ac designandi pontificis iura vindicauit. Galliæ rex, quòd interfecto Petro Aloisio, Pontificis animum esse vehementer exulceratũ sciret, & propter translatum Tridento concilium, offensionem augeri videret, tempus hoc idoneum E esse, iudicabat, quo suum ad vsum atque compendium istud traduceret: itaque missis crebrò legatis ad Pontificem, & suam operam professus, vti iam dictum est, animum illius augebat & confirmabat.

Rhemorum archiepiscopi ad Pontif. oratio.

Rex Galliæ cum Cæsare de primogenitura cõtendit.

Duobus cõtinetur respublica.

Pontificum cum Galliæ regibus necessitudo.

Occasionẽ Gallus aucupatur.

Pontifex vbi postulata Tridentini & Mendozæ cognouit, velle se dicit cum patribus, qui Bononiæ sint, deliberare, & ad cæteros etiam orbis Christiani principes rem deferre. Tridentinus ergò, cùm aliud responsum impetrari non posset, domum reuertit, relicto ibi Mendoza, cui Cæsar vt reliqua perficeret, mandauerat. Pontifex autem Decembris die decimo sexto, datis literis ad suum in concilio legatum primarium, Ioannem Mariam Montanum cardinalem, Tridentinus, ait, his proximis diebus, nomine Cæsaris mihi retulit, quemadmodum cuncta Ger-

Pontificis ad suũ legatum literæ.

A ęta Germania concilio se submiserit. Itaque & illius & Ferdinandi regis & Imperij totius nomine petijt, darem operam, vt Tridenti concilium continuetur. Idem deinde petijt Iacobus Mendoza, conuocatis aliorum quoque principum legatis, & ne qua fieret mora, flagitauit. Ego autem cum cardinalibus re communicata, concilij patres consulendos esse duxi, ne quid temere fieret, & vt decreta iam facta, tam illud de transferendo concilio, quàm reliqua permanerent inuiolata. Cùm ergo de Germaniæ salute valde sim solicitus, neque Cæsaris causa velim interponi moram, iubeo, vt implorato numine Spiritus sancti, Patribus rem omnem exponas, & quid respondendum Cæsari esse putetis, quamprimùm ad me perscribas. Montanus, vt erat præceptum, in consilium rem adducit, postea Legati ad Pontificem responsio.
B Pontifici rescribit, Quanquam Tridento sit Bononiam legitimè translatum cōcilium: etsi palàm in consessu patrum quo die de transferendo concilio decretum factum fuit, admoniti sint omnes, vt Bononiam peterent: licet ipse cæteriq́ patres Bononia deinde missis literis Tridentum, amanter cohortati sint ad suscipiēdum iter, aliquos tamen ad hunc vsque diem ibi permanere: quæ sanè res ad concilij contemptum pertineat, & multos offendat. Patres ergo non videre, quomodo salua dignitate & existimatione synodi, de reditu deliberari possit, nisi qui sunt Tridenti, Bononiam prius accedant, & sese reliquis coniungant, & concilij potestatem agnoscant. Deinde, opus esse, vt patribus antè caueatur, forè videlicet, vt Cautiones quib. patres pacisci volunt. concilio sese Germania summittat, eiúsque decreta comprobet, quæ vel iam facta
C sunt, vel in posterū fient, sic vt à nullo retractentur. Adhæc quia rumor increbuit, populare futurum esse cōcilium cupere sibi patres, hoc etiam nomine prius caueri. Nam si locum illud habere debeat, ordinem omnem conciliorum atque modum inde ab Apostolis ad hanc ætatem vsque deductum, immutatum iri. Cupere etiam scire, quomodo ipsis cauebitur, vt tutò liberéque possint ibi singuli commorari, & cùm videbitur, illinc discedere, nemine prorsus impediente. Postremò, & hanc esse necessariam cautionem, vt cùm certis de causis maiori parti visum fuerit, liceat patribus aliò deflectere, & concilium deducere. Item cùm apparebit ijs causis, ob quas indictum fuit concilium, satisfactum esse, liberum sit patribus finem imponere atque cessare. Hæc esse, quæ patres, à multa delibe-
D ratione, cùm sancti Spiritus numen inuocassent, ad ipsius postulata responderint & orare, vt boni consulat. His redditis literis, Pontifex, Decembris die vigesimo septimo, peracta Missa, legatum Cæsaris, Mendozam, in cœtum cardinalium accersit, & quid synodus Bononiensis responderit, exponit, eámque Pontifex ad Cæsaris legatum. sententiam sibi & cardinalibus non improbari, demonstrat, vt iuri consentaneam. Ad se quod attinet, nihil esse quod non Germaniæ causa velit: hoc ipsum adeò Cæsarem testificari posse. Nihil enim, quod ad boni pastoris & amantissimi parentis officium pertineat, ab se prætermissum. Videre se quidem, quid Cæsar, quid Ferdinandus rex & imperij ordines petant: sed existimare hoc ab illis ita flagitari, modò sit cum reliquarum nationum pace commodóque coniun-
E ctum, & cum Ecclesiæ libertate Mendoza, cùm videret Pontificem habere cœtum illum Bononiæ, pro concilio, statuit omnino protestari contrà mox è vestigio. Sed intercedente collegij Decano & nonnullis cardinalibus, placuit responsum hoc Cæsari renuntiandum, & eius expectandas esse literas, & in vigesimum vsque diem protestationem differri oportere. Cùm ergò tunc Cæsari Mendoza rem omnem perscriberet, Pontifex etiam ad episcoporum Germaniæ literas, de quibus antè diximus, Calendis Ianuarij respondet & ipsorum laudata Pontifex ad Germaniæ episcopos pietate quod de republica soliciti sint in his hæreticorum & seditiosorum hominum motibus, causam ait subesse grauem atque legitimam. Nam & se vehementer angi solicitudine ista: & quoniam hoc ad suum pastorale munus propriè pertineat, nullum sibi tempus abire, quo non de remedio cogitet. Hac etiam de causa 1548.

1548. statim à suscepto Pontificatu decurrisse ad illud, cuius & ipsi mentionem faciant, A perfugium, & sua sponte concilium indixisse, Mantuę primùm, deinde Vicentię. Sed cùm id frustrà fieret, Tridētum ad eam rem delegisse, oppidum in ipsis Germaniæ finibus positum quò sine periculo veniri posset. Cúmque sub illud ipsum tempus bellum exortum impediret aditum, se, qui legatos eò misisset, necessariò distulisse rem in aliud tempus, ac deinde facta pace rursus denuntiasse conuētum, dimisis in omneis partes literis: & quanquam inter illud tempus atque bellum postremum annus & eo amplius intercesit, ex ipsis tamen eò neminem venisse, neque sanè misisse legatos, præter vnum aut alterum. Nam vt metu finitimorum hæreticorum ipsis fortè non fuerit integrum, longius à suis abesse finibus, licuisse tamen per procuratores adesse: cuius ipse rei potestatem per literas fecisset. B Tridentum verò non solùm ex Italia, sed ex longinquioribus etiam prouincijs magnum venisse numerum episcoporum & aliorum procerum, & summa illorum consensione multa ibi esse facta decreta, tum religionis tum disciplinæ: quibus non minima pars impiorum dogmatum, quæ defenduntur ab huius temporis hæreticis, refutata sint atque damnata. Quæ sanè res & magnæ sibi voluptati fuerit, & causam dederit, cur eius loci minimè ipsum pœniteret, in quo tam salutaris esset orbi Christiano senatus. Quòd autem postea sit illinc migratum, hoc, nescio se, factum esse, & nuntium hunc prius ad se fuisse delatum, quàm id fore suspicaretur. Sed non esse dubium, quin eius rei potestatem habeat ipsa synodus. Ideóque se putare legitimam subesse causam, cur ita fecerint, nisi rem aliter se habere, planè cognoscat. Et licet pauci quidem ab eo discesserint, tamen non idcirco diuisum esse concilium, quid enim parti maiori placeat, considerari oportere. C Deinde non esse translatum in eam vrbem, quæ vel Tridento nimis longè distet, vel parum tuta sit & opportuna. Nam neque nimis longum esse interuallum, & tum aëris salubritate, tum rerum omnium copia, tum magnitudine & hospitalitate cumprimis eum locum esse celebrem & commendatum. Quòd autem sub Ecclesiæ tutela sit ea ciuitas, ideò non debere minus tutam videri Germaniæ, quę non solùm fidem & religionem Christianam, ab Ecclesia, sed alia quoque multa liberalitatis monumenta quondam acceperit. Huc etiam pertinere, quòd finitimi circùm principes atque populi sint in fide & clientela Cæsaris. Et quanquam hęc D ita sint, tamen, vt ibi potissimum habeatur concilium, non se magnopere laborare, neque id sua permultùm referre. Quapropter si quis alius locus de communi Patrum assensu delectus fuerit, non se recusare, modò ne inuiti sint ibi futuri Patres. Cur ipsi Tridentum rediri velint & cupiant, hanc adduci causam, vt eò libentius accedant Germani. Laudare se quidem ipsorum desiderium atque conatum, neque dubitare, quantùm ad ipsos pertinet, quin de loco non multùm sint anxij. Cuiusmodi verò sint impedimenta, licere vt ex Patrum literis, qui sunt Boneniæ, cognoscant. Quòd autem aliquantò tardius ipsis respondeat hanc esse causam, quòd non multò pòst ipsorum allatas literas, cardinalis Tridentinus ad se venerit, missu Cæsaris: & cùm illius atque etiam Iacobi Mendozæ postulata E planè congruerent cum ipsorum literis, non se prius ipsis, quàm Cæsari voluisse respondere. Cùm autem illi non priuatim modò secum, sed palàm etiam in senatu cardinalium rem istam sæpius egerint, se misso cleri nuntio, consuluisse Patres, Bononiæ congregatos, & eorum deinde responsum recitasse Mendozæ, cum Tridentinus iam abijsset. Cuius quidem responsi nunc mittat ipsis exemplum, vt videant, quid fieri oporteat prius, quàm de reditu deliberetur. Quapropter hortari, vt Ecclesiæ tranquilitati consulant, & cum cæteris Bononiam aut ipsi veniant, aut suos eò mittant legatos, & concilium ibi prosequantur: vel si locus fuerit visus minus idoneus, hoc ipsum vnà cum reliquis Patribus ibi deliberent atque disceptent: quòd autem extremis literis perscribant, metuendum esse

Pontifex omnium inscius.

ne cessan-

A ne cessante ipso, rationes aliç suscipiantur, non eò se commoueri, propterea quòd nullum sit ab se prætermissum officium, quem Deus in hac sede dignitatis, velut in specula, collocarit, vt totius gregis, præcipuè tamen eorum qui diuerterint ab alijs, curam habeat. Quàm autem nihil in se desiderari possit, & quanto studio sit complexus Germaniam, id esse publicè notum. Eòque se minus timere casum aliquem aduersum, quò magis optimæ voluntatis in hac causa, laboris atque studij sibi sit conscius. De ipsis verò, deque Cæsare, quorum sit explorata constantia & integritas, ita se sentire, vt nihil inconsultò facturos existimet. Quòd si autem aliud agetur, & contra Romanç sedis authoritatem noua suscipientur consilia, non se quidem prohibere posse, quò minus id fiat & tentetur. Nam ipsum 1547. *Papa speculator.*

B architectum Christum, quando ecclesiæ Romanç fundamenta iecit, futuras prçnuntiasse tempestates: verùm vt conatus fœliciter succedat, & ventorum vlla vis ædificium hoc à Christo constructum euertat, minimè se vereri, eò quòd in firmissima petra consistat. Non semel hoc ab alijs olim fuisse tentatum, sed fractis eorum conatibus, Deum in illis exemplum statuisse, quod omnes intueantur, vt quidem tam recentibus quàm antiquis historijs demonstrari possit. Si qui futuri sint igitur hodie, quos illorum ob oculos positæ clades atque pœnæ nihil moueant atque deterreant, eorum sanè vicem dolere sibi comprimis ob imminentem calamitatem. Vt autem in ea pietate atque fide, quam semper præstiterunt, ipsi permaneant, nec ab Ecclesiæ dignitate remota consilia locum vllum *Romanæ ecclesiæ firmitas.*

C habere suis in conuentibus patiantur, hortati se cumprimis, & ab ipsis etiam flagitare. Cùm ergo Pontifex & Bononiæ congregata synodus in sententia persisterent: Cæsaris legati, Bononiam ea de causa missi, Franciscus Vargas & Martinus Velascus, Ianuarij die xvi. cùm senatum sibi dari postulassent, veniunt in consessum. Aderat cardinalis Montanus & circiter quadraginta quatuor, tam episcopi quàm eius ordinis alij proceres. Ibi Vargas, diploma, quo potestatem ei Cæsar agendi faciebat & collegæ, cùm nuper illud exhibuisset, repetit, & verba facturus interpellatur à præside concilij cardinali Montano. Iis in literis atque diplomate Cæsar, non concilium, sed conuentum Bononiensem vocat Montanus ergo præfatus, Quanquam, ait, hic cœtus non tenetur vllam orationem ve- *Leg. Cæsaris missi Bononiam ad concilium.*

D stram audire, propterea quòd mandatum à vobis exhibitum non pertinet ad hanc sanctam synodum, tamen ne quis vllam habeat querimoniæ causam, non recusamus audire vos, ea cautione tamen, ne vel uobis aliquid dispendij, vobis autem emolumenti quid actio ista pariat, & vt nobis liberum sit nihilominus continuare concilium, & progredi, & in quoscunque contumaces atque rebelles pœnam decernere, sacris legibus definitam. Post hæc, Cæsaris orator Vargas, in acta publica referri petit hoc ipsum, quòd impeditus esset, quò minus ipse prior loqueretur. Deinde, postquam literas, ait, Cæsaris fiduciarias vidistis, qui mandatis habeamus, nunc explicabo. Comparemus autem apud vos acturi de re longè maxima, & non modò nos, verumetiam respublica tota Christiana summis precibus à *Legatus Papæ ad Cæsaris legatum oratio.* *Leg. Cæsaris ad Patres oratio.*

E vobis flagitat & poscit, vt in ea præstetis æquitatem. Sic enim omnes iudicant, siquidem obstinatè perseuerabitis in sententia, quam non satis prouidè semel estis amplexi, futurum id maxima calamitate publica. Si verò desistetis & Cæsari morem geretis, omnia feliciter euentura. Quod melius intelligi possit ab omnibus, rem totam paulò repetemus altius. Nam ita planum fiet, & quàm perniciosè errabitis, nisi propositum mutetis, & quàm sit egregia Cæsaris in rempublicam voluntas: in eoq; nihil ipsi de nostro, ne verbum quidem, addemus, verùm accepti mandati vestigijs immorabimur. Ibi denuò Cardinalis Montanus, Adsum & ego, inquit, huius sacrosancti concilij præses atque legatus, à Paulo tertio Pontifice, Petri successore, & in terris Christi vicario cõstitutus: adsunt & hi sanctissimi patres, vt concilium Tridento legitimè translatum, inprimis ad gloriam *Montani procacitas.*

Dei ho-

1547. Dei hominumque salutem prosequamur. Itaque Cæsarem oramus, vt sententiam mutet, & nobis hac in re ferat opē, & concilij perturbatores coerceat. Non nescit enim, qui sacris concilijs impedimentum aliquot inferunt, quicunque tandem illi sint, grauissimas committere pœnas ex præscripto legum: sed vt vt res cadat, & quicunque demum adferantur terrores, non sumus tamen libertati & honori vel Ecclesiæ vel concilij, nec etiam nostro defuturi. Cùm deinde Vargas mandati literas palàm recitasset, ipsius collega protestationis formulam legit. Initio commemoratur, quomodo Cęsar à Leone, ab Adriano, à Clemente, & demum à Paulo tertio concilium sæpe flagitarit, cùm id Germani vehementer vrgerent. Quomodo deinde Paulus tertius Mantuæ primùm, deinde Vicentiæ, postremò, cùm ijs locis haberi non posset, Tridenti illud indixerit de Cæsaris & reliquorum ordinum assensu, propterea quòd is locus, & Italis & Hispanis & Gallis & Germanis esset peropportunus, & rebus necessarijs minimè careret: cùm igitur hęc esset synodo delecta sedes, legatos, inquit, Pontifex eò misit, cardinales, Parisium, Moronum, polum. Cæsaris etiam nomine venerunt episcopus Atrebatensis, eiusque parens Granuellanus, & Iacobus Mendoza. Sed cùm nec illud tēpus Pontifici satis videretur idoneum, actione dilata, rursus noui legati Roma venerunt, cardinales, Montanus, Cruccius, Polus à Cæsare autem idem Mendoza & Franciscus Toletanus. Aliorum quoque principum legati venerunt, & omnes vndique magno numero Tridentum confluebant. Eodem verò tempore bellum Cæsar in Germania gerebat, tuendæ potissimùm & amplificandæ religionis causa, vt quos ratione flectere non poterat, armis cogeret. Cùmque magna ex parte fœliciter administrato bello, in viam reuocasset eos, qui concilium antè contempserant, ecce vos, qui Romanæ sedis legatorum nomen vobis vsurpatis, repentè inconsulto Pontifice, sicut quidem ipsi dicitis, conficta qua nescio causa, de transferendo concilio proponitis, & vix dato cogitandi spacio tumultuosè Tridento disceditis, cùm multi præstantes & egregia virtute patres minimè assentirentur, & iniustam esse migrationem dicerent, seque Tridenti mansuros profiterentur. Interea Cæsar in Saxoniam profectus, hostem ad Albim superat, vtrunque belli ducem prelio & deditione capit, & nihilo minus ante & post confectum bellum, sæpe per literas & internuntios Pontificem rogauit, iuberet patres Bononia redire Tridentum: esse enim magni periculi, si secus fieret. Postea, conuentum indixit Augustæ, in quo, petente Cæsare, principes omnes ac ordines, magno consensu, concilium Tridentinum approbarunt, eique se velle parère sine vlla conditione, promiserunt. Cùm id obtinuisset, cardinalem Tridentinum illicò Romam misit, qui Pontifici & senatui cardinalium ista explicaret, ac totius Imperij nomine, concilij Tridentini continuationem flagitaret. Idem etiam Iacobo Mendozæ mandauit. Pontifex autem deliberandi moram interposuit, & vos prius consulendos esse duxit, & responsum à vobis tulit varium, subdolum & captiosum: deinde Cæsari minus aptè respondit, & tergiuersando satis ostendit, quàm nō sit de republica solicitus: nam ad probandam migrationis causam opus erat testibus fide dignis. Cæsar, Ferdinandus rex & principes, missis literis & legato amplissimo, quæ sit omnium ordinum de concilio voluntas, docuerunt. Sed horum omisso testimonio, fidem potius habere Pontifex voluit abiectis & plebeis hominibus, Concilij causa, quàm difficiles & molestiæ plenas profectiones Cæsar non semel suscepit? quantos verò fecit sumptus? hæc omnia scilicet perierint? Grauissimis & maximè necessarijs de causis, postulante Cæsare, petentibus Germanis, reliquis assentientibus principibus Christianis, Tridenti concilium & indictum fuit & inchoatum: itaque, nisi publica rursus omnium ordinum authoritas interueniat, aliò transferri non potest. Etenim translationis causa nulla fuit, & inuentum fuit aliquid ad excusandum, febriculæ quædam &

Protestationis à concilio literæ.

Cæsaris pro concilio solicitudo.

Translationis cōcilij authores.

A dam & aeris vitium scilicet: eamq́ rem summissi fuerunt medici quidam, imprimis autem ancillæ atque coci: quàm autem futilis ea fuerit causa, res ipsa docuit & euentus. Dicitis inconsulto & inscio Pontifice vos abijsse. Verùm eius ad vos 1547.
perscriptæ literæ, & datum Cæsari, responsum, longè diuersum significant. Certè discedendum non erat, neque mutandus locus, nisi de consensu Cæsaris, cui conciliorum omnium est demandata tutela. Verùm ita celeriter abijstis, vt eos, qui Cæsarem atque Pontificem esse prius consulendos dicebant, reijceretis. Quòd si migrandum erat omnino, seruanda certè erant sacrorum conciliorum decreta, & manendum intra fines Germaniæ, vt de quorum causa præcipuè agebatur, Germani tutò possent ad concilium venire. Nunc verò Bononiam delegistis, in me-
B dio Italiæ collocatam vrbem, & ecclesię Romanę subditam Imperio, quò certum est minimè venturos esse Germanos: & ideo delegistis, vt summo reipublicæ detrimento & dedecore concilium aut dissoluatur, aut ad vestrum peragatur arbitrium. Rogat ergo Cæsar, & maximopere quidem, vt qui locus antè placuit omnibus, ad eum vt redeatur, præsertim, cùm omnia sint tuta, pacata, neque timoris vlla subsit amplius causa. Quòd si autem recusabitis, equidem nomine & mãdatu Cæsaris, concilij translationem hanc friuolam & illegitimam, & actionem omnẽ nullius esse momenti, profiteor. Vestrum etiam illud responsum, ineptum esse testificor & plenum figmentis, & quę sequentur deinceps incommoda reipublicę, non Cæsaris, sed vobis esse tribuenda, sed neque vos potestatem habere concilij
C transferendi affirmo. Et quia publica salus per vos negligitur, Cæsar, vt Ecclesiæ protector, eius curam suscipiet, quantùm & iure licet, & sanctorum patrum legibus est concessum. Cùm hæc ille recitasset, scriptam protestationis formulam exhibet, & in acta referri petit. Ibi cardinalis Montanus, de volũtate patrum grauiter loquutus, iniuriam sibi fieri demonstrat, & Deum testificatur, seq́ paratos esse dicit mortem oppetere potius, quàm pati tale exemplum in Ecclesiam introduci, vt videlicet magistratus ciuilis pro suo arbitratu concilium cogat. Cæsarem esse quidem Ecclesię filium, sed non dominum aut magistrum: se verò, suosq́ collegas esse Romanæ sedis legatos, neque iam recusare, quò minus & Deo primùm & deinde Pontifici suæ legationis rationem reddant. Quòd reliquum est, fore, vt
D paucos intra dies ipsorum protestationi respõdeatur. In eandem sententiam, eodem ferè tempore, Mendoza, cùm à Cæsare venissent literæ, quibus mandabat vti pergeret, Romæ contestatus est ad Pontificem atque cardinales, exterorum regum atque principum adhibitis legatis, vti iussus erat.

Montanus æstro percitus.

E

IOAN-

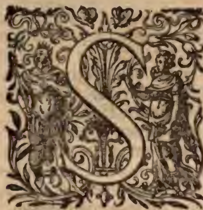
1547. A

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELigionis, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

ARGVMENTVM LIBRI XX.

Initio disputatur acriter an Prußia ad ditionem regis Poloniæ, an verò propriè ad Imperium pertineat. Pontifex copiosè respondit orationi, quam prius habuit Mendoza. Cæsar hoc audito, cùm perexiguam spem cõcilij esse videret, librum illum qui Interim inscribitur, fabricari iubet. Angliæ protector scripto valde prolixo Scotos ad pacem hortatur, ac reginam deposcit. Vogelsbergus capite plectitur. Cæsar cùm Vuirtembergam obsideret, iamq; electoris Mauricio contulisset, illum velut in possessionem mittit. Bucerus libro Interim, non subscribit: in eum quoq; Pontifex ipse animaduersiones edit: quod idem multi ex electoribus ac principibus faciũt alij autem recusant, licet à Cæsare iam esset evulgatus. Saxo captiuus summa animi magnitudine repudiat. Lantgrauius peruulgatis & quæ ex aula Cæsaris emanauerant literis videtur cõsensu suo probare, ut ex vinculis liberetur. Dum Missa per Angliam publico decreto abrogatur, Germaniæ ciuitates solicitantur ad Interim illud suscipiendum, ac præsertim Argentina, quæ minis etiam urgetur. B

C

SVPERIORIBVS libris ostẽdimus, quemadmodum Albertus Brandeburgicus in Poloniæ regis fidem sese dedit, & Prußicæ reipublicæ formam mutauit, & à Camera sit proscriptus: deinde, quomodo Polonus in comitijs Imperij, Cæsarẽ & reliquos ordines nõ semel solicitarit, vt, quoniã ille in sua esset clientela, proscriptionem abolerent. Cùm autem in hũc vsque diem nihil impetratum esset, & in hac Cęsaris victoria periculum aliquod grauius impendere videretur, Polonus hunc ad conuentum legationem D mittit, cuius erat princeps Stanislaus Lascus. Is orationem scripto comprehensam, Cęsari, & senatui principum, Ianuario mense tradit. Eius hæc erat sententia, Causam Prußicam esse iam aliquoties actam: sed quia semper in alios reiecta sit conuentus, habere se in mandatis, vt rursus illam explicet. Regem verò sperare, quoniã & liberaliter ei sæpe responderint, & æquitate causa nitatur, futurum, vt ipsius rationem habeant, non quidem vt iudices, verùm vt principes omni honore & obseruantia digni. Et primò quidem, inquit de ordine Prutenico sum nõnulla dicturus, vt res plana fiat. Prußiæ bonam partem huic ordini, quem vulgò Teutonicum vocant, Poloniæ reges ea lege concesserunt, vt in Christiani nominis hostes, eorum vterentur opera: sed illa magna E quadam ingratitudine, violatis pactis, in suos dominos arma conuerterunt. Itaq; sępe pugnatũ est, sępe renouata pacta, quę propter vetustatẽ nihil attinet cõmemorare: sed illud, quod nostra ferè memoria cõtigit, referã. Casimirus rex Sigismundi pater, ingenti prælio superatos, ad pacis cõditiones adegit. Tũc inter alia pactũ fuit, vt Polonię reges in posterum, pro suo magistratu, per fidem & iusiurandum agnoscerent. Verùm extiterunt postea quidam eius ordinis magistri, qui discederent à pactis, & in tutelam alienam sese darent. In his fuit Albertus Brãdeburgicus, qui cùm ex pacto teneretur regi auunculo dare fidem intra semestre, recusauit. Itaque rex, quantumuis amans pacis, arma necessariò sumpsit. Et licet summis copijs nunquam sit dimicatum, populationibus tamen & incendijs & leuioribus

Legati regis Poloniæ oratio.

Teutonici ordinis initia.

Casimiri in equites Teutones victoria.

1548.

A ribus prælijs & direptionibus multum damni datum fuit, sic vt Albertus, cùm es-
set inferior, induciarum causa veniret ad regem. In hoc ipso verò tempore, auxilio
illi venerunt Germanorum copiæ. Quapropter infecta re discessit, & bellum re-
dintegrare cœpit. Sed non multò pòst, desertus ab illis, quod antea simulauerat,
tunc seriò coactus fuit agere, vt pacem impetraret. Ea demum constituta fuit, in-
tercessione quorundam, his legibus, vt regi per iusiurandum fidem daret, & ea fa-
ceret omnia, quæ fidelem beneficiarium atq; clientem decent. Certum est igitur,
Prussiam, post hominum memoriam, & inde ab eo tempore, quo religione Chri-
stiana primùm imbuti fuerunt, & iure belli & pactionibus multis ad Poloniam
B pertinuisse. Nam si qui alij, iuris aliquid in eam sibi vendicarunt, id magistrorum
ordinis insolentia factum est & iniuria, qui cùm essent, nostrorum quidem regũ
permissu, origine Germani, sæpe conati sunt Prussiam ad alienos transferre. Quę
sanè res, & multarum offensionum inter Germanos atq; Polonos causa fuit, &
decretum etiam hoc excitauit, quo proscriptus est Albertus. Sed quid iuris habẽt
ij qui proscripserunt in clientem alienum? Etenim quòd in iudicium non venit
citatus à non suis iudicibus, id regis mandatu fecit, in quem omnis est deriuanda
culpa, si qua tamen esse potest: sin autem ideò proscriptus est, quia pro magistra-
tu regem agnoscit, id sanè cumprimis est iniquum, pœnas videlicet aliquem eò
dare, quòd officium fecerit. Vt ergò proscriptionis decretum illud iniustum &
C illegitimum aboleatur, rex à vobis flagitat, inuictissime Cęsar & ordines amplis-
simi. Neq; verò est, vt ambitione quadam & augescendi cupiditate regem quis e-
stimet velle Prussiam suæ ditionis facere. Nam qui prouincias amplissimas vltrò
sibi delatas recusarit, quomodo in huius rei suspicionem veniat? Certè, non est ei
tanti hæc regio, quin facilè sit eam, si posset honestè, neglecturus. Cùm autem ad
ipsius ditionem propriè pertineat, vt sæpe iam demonstratum est, non potest ali-
ter facere. Nam quòd turbæ frequenter & contentiones ea de re sunt obortæ, ma-
gistrorum id semper factum esse culpa diximus: & Deus quidem in illorum au-
daciam ac improbitatem subinde vindicauit. Sciuit ista tuus, Cæsar atq; Ferdinã-
de rex, auus Maximilianus, qui memor iniuriarum, quas tum ipse, tum Frideri-
D cus pater ab illis acceperat, sanctè promisit Sigismundo regi, quo tempore Vien-
næ conuenerunt, & promisit quidem tam suo quàm vestro etiam nomine, nullũ
se daturum auxilium huic ordini. Fecit autem hoc Maximilianus, nõ nouo quo-
dam exemplo, sed maiorum sequutus vestigia. Nam & Sigismundus Cæsar, cum
Ladislao rege, mei principis auo, congressus, non idem modò, sed auxilia quoq;
in illos promisit, & proauus vester, Fridericus Cæsar, cum Casimiro, Sigismundi
regis parente, vires & arma coniunxit in Vngariæ regem Mathiam & hunc, de
quo loquimur, ordinem, confœderatos. Et quanquam Casimirus, huius ordinis
bello tardatus & impeditus, Friderico Cæsari non posset copias auxiliares mitte-
re, pecuniam tamen suppeditauit, quantam debebat ex pacto. Sic ergò planum
E sit, ordinem istum hostili semper animo fuisse in familiam Austriacam, quæ Po-
lonię semper & fœderum & affinitatum vinculis coniunctissima fuit. Cuius qui-
dem rei Sigismundus rex haberi rationem à vobis petit. Etenim si qui sunt eius
ordinis, qui se putant astrictos, vt fidem & religionem Christianam propugnent,
ij sanè, quod agant in Prussia, nihil habent. Nam finitimi circum omnes, religionẽ
Christi profitentur. Alia sunt igitur petenda loca, vbi sese exerceant: nimirum ali-
quot iam seculis Hierosolyma tenetur ab hoste barbaro, cuius quidem ad loci de-
fensionem hic ordo dicitur antiquitus esse institutus. Tenetur etiam ab eadem
gente Constantinopolis. Hoc opus, hic labor est: aut si nimis id vetustum atq; lõ-
ginquum esse putatur, capta sunt non ita pridem & expugnata multa reipublicæ
Christianæ & firmissima propugnacula. Quin eò potius hic ordo proficiscitur, vt

Albertus in clientelam Poloni receptus.

Prussiam ad Poloniæ Reges pertinere.

Bella Imperatorũ & regum Poloniæ in fratres Teutones.

p vel

1548. vel amissa recuperet, vel ab hoste reliqua defendat? Quòd si bello ciuili magis A delectantur, iam quiuis iudicare potest, quàm non sint eo cognomēto digni. Sed ita res habet: in hoc ordine semper est desideratus ordo. Quanquam etiam non è Prussia tantùm, sed è Bohemia quoque cētum ab hinc annis & penè quinquaginta fuerunt eiecti. Neque tamen ea Bohemiæ loca, vnde pulsi sunt, vti publica & vacātia quisquam adhuc sibi concedi postulauit: sed sola Polonia visa est idonea, cui molestia fieret, cùm tamen imprimis ei parcendum esset. Nā etsi multos ordo ille offendit, Poloniæ tamen maximas omnium fecit iniurias. Etenim, præter paucos aliquot, & hos quidem primos, vix vlli eius ordinis magistri suum fecerunt officium, imò plerique Barbaris neglectis, in magistratum suum, Poloniæ reges, arma B conuerterunt, nec id modò, sed Tartaros etiam, genus hominum crudele, & nomini Christiano vehementer infestū, solicitarunt in fœdus, vt de Michaele Cochmestero memoriæ proditū est. Itaque si quis rationem ineat & consideret labores, pericula, sumptus, bella, turbas, prælia, cædes, deuastationes, quibus hic ordo præ ceteris causam dedit, vix illum esse tanti reperiet. Vt autem malorū finis aliquādo fiat, rex imprimis optat. Nā si quis Alberto Prussiæ duci bellum faciat, non potest omninò rex illius iniuriam negligere, quoniam & auunculus est & patronus. Iactantur, & ad regem perferūtur comminationes aliquorum. Id ei sanè perquàm est auditu molestum. Amat enim pacem & otium, maximè verò concordiam orbis Christiani: verùm si quis vim faciat, inuitus quidem ad arma petrahetur, sed C ea tamen arripiet, vt se suosque defendat. Amicitiam ille cùm omnium principum, tum vestram imprimis, potentissime Cęsar & Ferdinande rex, appetit eamque perpetuā esse cupit, antehac sæpe vos orauit per literas & internuntios, vt in Albertum principem decreta proscriptio toleretur. Id quò minus adhuc factum sit, non tam vobis, quàm temporum difficultati tribuit. Nunc verò cùm explicatę sint vobis rationes omnes, & impedimenta sublata, putat potestatem habere vos eius conficiendi, quod aliquando liberaliter promisistis, quando non vnis literis voluntate magis quàm facultate vos esse paratos ei gratificari, significastis. Quòd si fortè nolit ordo quiescere, sed turbas atque bellum excitabit, planè vos maiorum vestrorum Maximiliani & Friderici Cæsaris, pacta seruaturos esse confidit. Alte- D rum, quod in mandatis habeo, pertinet ad Dantiscum & Eluingam vrbes. Hæ quanquā sunt ditionis Poloniæ, tamē ad Imperij conuentus euocātur. Petit ergò rex, ne quid in posterū eiusmodi fiat, et cùm præter ipsum nemo quicquam habet iuris in illos, vt suis legibus vti permittantur. Cæsar, vbi de postulatis cognouit, ad ordines imperij refert, & Vuolfgango Prussiæ magistro dat orationis exemplum. Is Ianuarij die xxiij. lingua populari respondet, & nonnulla præfatus, In hoc, inquit, tota rei controuersia consistit, vtrum ditionis Poloniæ Prussia sit, an Imperij. Si posterius hoc demonstrauero, facilis erit dijudicatio. Sic autem res habet, inuictissime Cæsar, potentissime rex, amplissimi principes ac ordines, vt dicam. Annis abhinc ferè quadringentis, cùm in Barbaros, qui nostræ religionis E homines per Asiam & Aphricam vehementer affligebant, publicum susciperetur bellum, institutus hic fuit ordo, de quo loquimur, quem & Cæsares munificè locupletarunt, & Pontifices confirmarunt. Eius ordinis milites, aliquot annis difficillima bella deinde gesserunt ijs locis, pro republica Christiana, sed ingenti accepta calamitate, diuersa per loca dissipati fuerunt atque disiecti. Per idem verò tempus, Mazouię dux Conradus, grauiter afflictus à Prussijs, qui tum Christi religionis erāt hostes, cùm sese tueri diutius & ab illis defendere non posset, primò Romanum pōtificem implorabat, vt cœlesti & immortali proposito præmio homines ad arma, sicut fieri solet, vocaret: deinde, secum hunc ordinem sibi coniunxit, & Culmesem agrum omnem, Prussiæ finitimum: atque, vt magis excitaret,

Equitū inordinatus ordo.

Prussiæ magistri ad legatum Poloniæ oratio.

Origo ordinis Teutonicorum.

Mazouiæ dux Conradus.

Prussiam

A Prussiam omnem dedit occupādam. Eam donationem Fridericus secundus Cæsar confirmauit, & ei, qui tum erat, ordinis magistro, Hermanno Salcio permisit, vt Prussijs bellum faceret, & si debellaret, in perpetuum ea regione potiretur. Fuit hoc anno salutis, M.CC.XVI. Sic adeò meus ordo, Cæsaris & pontificum & Imperij principum auxilijs, continuato bello per annos ferè liij. in suam demū potestatem subegit Prussiam, & ad religionem Christianam deduxit, & episcopatibus aliquot atq; collegijs decorauit. Arces etiam & vrbes in ea construxit, vt esset ijs locis veluti murus atq; propugnaculum Imperij, & nobilitatis Germanicæ perfugium. Et ita quidem pars eius regionis in nostra potestate permansit ad B annum vsq; salutis, M.CCCC.L. Altera verò pars ad Albertum vsq; Brandeburgicum. Cum deinde Lituani Tartaris coniuncti bellum facerent Polonis atque Mazouijs, nostri milites professionis & instituti sui memores, sumptis armis, longè lateq; profligarunt Lituanos in ipsorum ingressi fines. Itaq; diuturna pax & amicitia nobis fuit cum Polonis, donec Lituaniæ quidam princeps, Poloniæ rex fuit creatus. Is, vt suæ gentis cladem atq; dedecus vlcisceretur, bellum nobis repentè fecit, & adiutus à Barbaris, maximum damnum dedit. Sed repulsus à nostris, & exutus bona suæ ditionis parte, non lætum eius belli finem habuit, ita quidem vt ad concilium Constantiense querimoniam deferret. Interuenit postea decretum, vt quam belli iure nostri tenebant partem Poloniæ, redderent. Ad C hunc modum auctus iterum, accepti beneficij memoriam deposuit, & bellum redintegrauit, & quasdam ordinis nostri prouincias, Poloniæ ditionis esse contendebat. Et quanquam intercessione duorum regum, Vngariæ atq; Bohemiæ, transactum fuit, recruduit tamen vulnus, & demum ad Sigismundum Cæsarem delata causa fuit: qui priorem transactionem regum arbitrio factam, comprobabat. Sed ne sic quidem Polonus conquieuit, & bellum rursus excitauit, quod vigesimo quarto pòst anno Tornij compositum fuit, Ladislao rege. Qua quidem in pacificatione, ille ab omni lite discedit, neq; se Prussiæ dominum aut hæredem vocat, & successores omnes obligat, vt intra anni tempus, ab inito magistratu, iurent se ratam habituros hanc pacem, & ad idem iusiurandum, episcopos ac re- D gni cæteros ordines adigant, & vt decimo quoque anno iusiurandum hoc renouetur. Hoc etiam tunc pactum fuit, si quis Poloniæ rex deinceps Prussiæ magistro bellum moueat, ne populus ei parere teneatur vel auxiliari, sed vt pacem perpetuam vtriq; colant. Et hæc quidem transactio circiter ducentis fuit obsignata sigillis, vt demonstrari potest. Verùm non amplius xiiij. annis ea pax durauit. Nam anno salutis, M. CCCC. L. populus facta rebellione coniurauit aduersus magistrum. Et licet Pontifex atq; Cæsar eos proscriberent, Fridericus tertius, etsi cognitionem ille fieri petebat, tamen adeò non destiterunt, vt lxx. circiter oppida & arces vno die deficerent. Huic illorum coniurationi Poloniæ rex Casimirus, Sigismundi pater, sese coniunxit, & nos in eas redegit angustias, vt qui E tum erat ordinis magister, Ludouicus Erlinsusius, præsentis periculi metu coactus, qui vel in constantissimum virum cadat, vt & prouinciam retineret, & saluus ipse in prouincia esse posset, iniquissimis conditionibus cum eo transegerit, nulla vel Pontificis vel Cæsaris vel Imperij ordinum interueniente authoritate. Huius autem pacis hæ sunt leges inter alia, vt Prussiæ magistri deinceps, intra sextum mensem ab inito magistratu, Poloniæ regem adeant, & per iusiurandum pro domino agnoscant, eiq; ferant opem in quoscunq;, Polonos quoq; recipiant in ordinem, non minus quàm Germanos, & ad præfecturas etiam admittant, & quas deinceps acquirent facultates, eas ad Poloniæ regum clientelam deferant. Hæ videlicet conditiones non solùm ad priuatum ordinis mei, sed ad publicum etiam Imperij & nobilitatis Germanicæ detrimentum atq; dedecus pertinent.

Marginalia: 1548. — *Lituāiæ princeps Polon. rex factus.* — *Pacificatio inter Polonum & equites Teutones.* — *Populus deficit à magistro ordinis.* — *Pacis leges inter Polonum & equites.*

1548. Itaque fuerunt ab eo tempore magistri, qui perspecta rei iniquitate graues ea de re querimonias habuerunt ad pontifices atque Cæsares. Veruntamen coacti iurarũt. Et Prussia quidem in Imperij clientela permansit ad Fridericum vsque Saxonem & Albertum Brandeburgicum ordinis magistros. Nam ij fidem Poloniæ regibus dare noluerunt, eò quòd neque Pontifex neque Cæsar transactionem illam Casimiri comprobassent, & quòd anno M. D. Maximilianus Cæsar in comitijs Augustę, facto decreto, iusserat fidem Imperio tantùm præstari. Cumque deinde minuendæ controuersiæ causa, diem Maximilianus indixisset Passauij, quod fuit anno M. D.X. missis eò legatis, nihil omninò confici potuit: vnde postremum illud est insecutum bellum. Sed & Albertus ipse Norbergæ fuit in comitijs ante annum vigesimum quartum, & vt Imperij princeps locum habuit inter alios, & decretũ ibi factum obsignauit. Planum igitur est, neque Poloniæ regem habere quicquam iuris in Prussiam, nec Alberto licuisse, in illius sese dare fidem atque clientelam. Iam verò, quòd ordinem meum legatus insectatur ob ingratitudinem & violata pacta, facit in eo nobis iniuriam, & literarum monumentis doceri potest, vix vnquam à regibus Poloniæ nobis seruatam esse fidem. An vllæ sunt vnquam visæ literæ, pluribus obsignatæ sigillis, quàm illæ, quibus cum rege Ladislao transactum fuit, an vlla potuisset amplior interuenire cautio? Et tamen perruptis literis atque sigillis redintegratum in nos fuit bellum. Hanc scilicet gratiam nobis retulerunt ob restitutam ipsis Sarmatiam & bonam Lituaniæ partem. Superioris memoriæ Cæsares aliquot nominat, & offensos ordini meo fuisse dicit. Sed longè res aliter habet. Nam Sigismundus, non modò litem diremit, & secundum nos iudicauit, vt paulò suprà dictum est, verumetiam auxilia nobis in hostem subministrauit. Deinde, Fridericus, quo tempore populus rebellionem fecit, vt antè recitauimus, & amorem nobis omnem præstitit, & coniuratores proscripsit, & Imperij conuentus hanc ob causam egit Norbergæ. Quibus in comitijs auxilia quoque nobis decreta fuerunt. Maximiliani consimilis fuit voluntas atque studium. Nam neque iurare nos Polono voluit, & tum suo, tum Imperij nomine crebras idcircò literas ad Sigismundum regem dedit, & decretum tunc fecit, nobis honorificum. Pergit orator & facetè nobis etiam illudit, & cur Hierosolymam, idque genus alia loca non recuperemus, interrogat. Equidem nõ sum ita rerum imperitus, quin multa possim in eum retorquere; sed propter hunc amplissimum consessum mihi temperabo, & hoc solùm inuicem ex eo quæram, primùm, cur Poloniæ rex non recuperet ea, quæ Moscouiæ princeps illi superioribus aliquot annis ademit? quæ sanè magnitudine sua totam ferè Prussiam adæquant: deinde, cur in hac tanta fortuna non defendat suos fines ab illis quotidianis Tartarorum incursionibus? Nimirum hæ sunt violatæ fidei pœnæ. Nostros ait tota Bohemia quondam esse pulsos. Id cur dicat, non video, nisi vt per exemplum ostendat, ipsis quoque licere spoliare nos bonis, & exere possessionibus. Nam eius temporis clades non solùm ad nostrum ordinem peruenit, sed omnem quoque Bohemiam peruasit, & in eos potissimum, qui priscam religionem sequerentur, exundauit, quando videlicet ob Hussicum dogma graues ibi fuerunt excitati motus. Bella quidem gessit meus ordo cum Poloniæ regibus, fateor. Quòd verò causam vllius belli dederit, constanter nego: nec enim vnquam arma sumpsit, nisi iuris vel defendendi vel repetendi sui causa. Cum Tartaris ait nos iniuisse fœdus: in ipsos verè dici potest. Constat enim, quomodo sint auxilijs illorum vsi contra Christianæ professionis homines. Deinde, situs ipse regionis facilè docere potest vtrum nobis an ipsis opportuni sint magis atque finitimi Tartari. Quod postremo loco dicit de Dantisco & Eluinga, prorsus nulla ratione nititur. Nam vtraque ciuitas est nostræ ditionis, & ad Imperium Germanicum pertinent, nec aliud ibi ius habet Polonus, quàm quod ciuium defectione atque perfidia consecutus est, sicut

Prussiam esse Imperij.

Motus in Bohemia ob Hussicum dogma.

A sicut multis documentis ostendi potest. Quæ cùm ita sint inuictissime Cæsar, potentissime rex, amplissimi ordines, vt quæ iampridem est lata sententia, in executionem veniat, obtestor. Hoc enim à vobis impetrare debent, & æquitas causæ, & Imperij dignitas, & status religionis, & Germanicæ nobilitatis bonos pariter ac emolumentum. Poloniæ legatus aduersarium quidem scriptum parauit, sed non exhibuit: nam vtriusq; rationibus auditis, delecti fuerunt ex omni numero qui cognoscerent. Horum summa deliberationis erat, sententiam in Albertum pronuntiatam, esse tuendam: sed tamen, quoniam executionis permagnam esse difficultatem videbant, ad Cæsarem omnia reijciunt. Sigismundus rex, aliB quantò pòst mortem obijt, ętate grauis, cùm regnasset annos, xlij. patre fuit natus Casimiro, sicut dictum est. Fratres habuit treis, Ex ijs Ladislaus, Vngariæ rex fuit atq; Bohemiæ, pater Ludouici regis & Annæ: Ioannes Albertus, & Alexander, cùm ordine regnassent à patre Casimiro, non relictis liberis, ad natu minimum fratrem Sigismundum rei summam transmiserunt. Huic successit eiusdem nominis filius, Ferdinandi Romanorum regis gener. 1548. *Sigismundi Poloniæ regis mors.*

De Mendoza diximus libro superiori, quemadmodum Romæ sit de concilio protestatus. Ad hæc Pontifex, Calendis deinde Februarij, coacto senatu Cardinalium illi respondens, Cùm iniunctum tibi diceres à Cæsare, vt de concilio protestationem interponeres, magnum inquit, dolorem nobis omnib. attulisti, C Mendoza. postea verò quàm mandati literas diligentius expendimus, denuò recreati sumus. Et primò quidem, de causa mœroris dicam. Nimirum, protestandi genus illud est mali res exempli, & ab ijs potissimùm vsurpata, qui vel prorsus ab obedientia discesserunt, vel in ea cœperunt vacillare. Doluit ergò mihi cumprimis, qui paterno semper amore Cęsarem sum prosecutus, & vt Ecclesiæ pastorem decet, concordiæ semper studui. Tantò magis autem & mihi & collegio cardinalium doluit, quò minus in hoc tempore aliquid eiusmodi fuit expectatum. Bellum enim Cæsar gesit cum suis & Ecclesiæ hostibus, & gesit meis adiutus copijs. Et quanquam tu leuiter hoc æstimare Mendoza videris, tamen summi beneficij loco debet haberi. Nam & permagna fuerunt auxilia, quę dedi, sic vt etiam D ærarij sacri facultates atq; vires excesserint, & opportunissimo tempore collata fuerunt. Quid igitur minus expectari potuit, quàm vt parta victoria, & recenti quidem, talem fructum pietatis atq; beneuolentiæ Cęsar mihi redderet? Nempe, vt eius belli finis, initium esset aduersus me protestandi. Planè mihi vsu venit, quod Propheta queritur, vt collecturus vuas, inueniam labruscas. Inde à suscepto pontificatu, Cæsarem, veluti nobilissimam aliquam plantam, summo studio colui, vt copiosam aliquando vindemiam facerem: sed hoc eius institutum, omnē prope spem fructus mihi tollit. Habes causam mœroris: nunc accipe, quomodo simus eo leuati. Tu, quasi facultas tibi data esset contra me & sacrum hoc collegium protestandi, sic vsus es illa, nec honorifica nobis, neq; sanè digna Cæsare: sed E in literis mandati, nullum est verbum, quod Cæsaris eam fuisse voluntatem ostendat, vt ad hunc modum ageres: nullum, inquam, est verbum, vt melius intelligas, quod eius rei potestatem tibi faciat. Suis Bononię procuratoribus mandat Cęsar, vt coram nostris ibi legatis, qui concilij locum mutarunt, ita protestentur: id vbi tu factum esse comperisti, prorsus eadem hîc apud nos vti voluisti, protestandi formula: sed in eo fines prætergressus es mandati. Si quidem hoc antè non deprehendisti, Mendoza, nunc tandem admonitus recognosce. Mandat enim Cęsar, non, vt aduersum nos, verùm, vt coram hoc nostro cœtu, contra legatos, migrationis authores, contesteris. Itaq; modestissimi principis officium in eo fecit, qui intra fines illos atq; cancellos constitit, & coram me testificationem illam fieri voluit, quem totius negotij legitimum & vnicum iudicem esse nouit. Ete-

Pontificis ad legatum Cæsaris responsio.

Bellū in Protest. Pontificis copijs confectum.

1548. nim si cognitionem suscipere recusassem, tunc demum erat futurus ei protestationis locus. Tu verò, non eam, quam oportuit, rationem ingressus, vt de causa cognoscerem, minimè petijsti: sed præiudicio quodam vsus, vt decretum de transferendo concilio factum rescinderem, & vt Patrum maximam partem cedere iuberem paucis aliquot, qui Tridenti manserunt, postulasti. Qua quidem re quid magis authoritatem omnem eneruare concilij possit? An non multò fuisset æquius, vt qui non magno sunt numero Tridenti, si quem habebant de reliquis, qui Bononiæ sunt, Patribus, querimoniæ causam, eam ad me deferrent? Equidem nec illorum tunc postulata repudiassem, & ne nunc quidem reijcere velim. Cùm ergò Cæsaris voluntatem minimè cum tuo facto congruere certum sit, est quod Deo gratias agamus, qui mentem illius ad hunc modum regit: est quod nobis gratulemur, est quod ipse principis tui causa tibi gaudeas. Et quãquam hoc ipso, quod iam explicauimus, actionis tuæ fundamentum corruit, ita quidem, vt ad contestationem tuam nihil sit opus respondere: tamen, ne silentio videar agnoscere tuas criminationes, eaq; re multos offendam, imperitiores præsertim, refutabo singula. Et primò quidem, hunc tibi scopum proposuisse videris, vt me negligentẽ esse, & tergiuersari, & afferre moram, ne concilium habeatur: Cæsarem verò de republica solicitum, & vigilantem & diligentem, & in hoc totum esse, vt concilium cogatur, demonstres. Equidem laudibus Cæsaris nec inuideo, neq; sanè debeo: & si quidem in eo constitisses, non erat quod responderem: sed quia sic illum extollis, vt me deprimas, ita celebras, vt me quodammodo contemptibilem facias, dum illum non à me tantùm, sed à maioribus etiam meis, pontificib. Romanis concilium flagitasse dicis: ipsa res postulat, vt ad ea tibi respondeam. Itaq; si Cæsaris ea semper mens fuit & hoc desiderium, vt peragetur concilium, fuit hoc mihi cum eo commune. Deinde, sicut ætate præcedo, sic etiam ante ipsum hoc expetiui, quod amplissimi cardinales docere possunt illi, qui tum erant huius collegij. Creatus verò Pontifex, in eadem voluntate permansi, & vel minimam adeptus occasionem, concilium indixi, Mantuæ primùm, postea Vicentiæ: sed illuc prope nulli, huc pauci quidem venerunt: & legati, quos miseram, per semestre tempus ibi reliquos expectarunt episcopos à me conuocatos, literis atq; nuntijs in omneis partes dimissis. Eas autem vrbes minimè aptas fuisse dicis, quò diuersarum nationum homines conuenirent, & Tridentum esse dicis idoneum. Atqui nemo est, qui nesciat non posse cum illis conferri Tridentum, siue magnitudo, siue rerum omnium spectetur copia. Non igitur incommoditas loci fuit impedimento, sed bella principum. Iam mihi vide, vter hac in parte fuerit ardẽtior: ipsene Cæsar, qui bellicis motibus concilium impediuit, an verò Pontifex qui semper pacis author fuit & consiliarius, qui nulli principi suam operam addixit, præterquam vni Cæsari, & quidem eo in bello, quod peragendo concilio viam munire videbatur? An coactus bella Cæsar gesserit, & inuitus eò sit pertractus, non disputo: sed bellis constat retardatum fuisse concilij progressum. Non libenter ad hanc comparationem descendo, quia de laude pietatis est contentio. Quæ quidẽ omnis est tribuenda Deo, sed tu causam dedisti, Mendoza. Nõ agam autem pluribus, & te solum monebo, vt singulos mei pontificatus annos tecum exigas, & quæ nostra solicitudo, quod studiũ interuenerit, animaduertas. Nimirũ hæc duo semper mihi proposita fuerunt, vt principes pacificarem & conciliũ cogerem, in eoq; nulli sumptus, nulli meo labori peperci, quantumuis ætate grauis. Sed neq; tu quicquam eorum reprehendis, quæ concilium antecesserunt, & legatos tantũ incusas, quòd me nescio Bononiam commigrarint. Deinde & illud te offendit, quòd patrum congregationem Bononiæ, conciliũ voco, & illis qui sunt Tridẽti, putas hoc ipso fieri iniuriam. Sed quid in eo est mali? sic enim omnes loquuntur, concili-

Laudes Cæsaris ... runt Pontificẽ.

Duo scopi pontificis.

1548.

A concilium esse Tridento translatum Bononiam. Quare, si iusti iudicis officium facere velim, non possum non ita vocare, donec aliter mihi constiterit per contrarias probationes: præsertim, cùm maxima pars episcoporum vnà cum legatis nostris eò se contulerit. Nec enim minor pars, vt tu confirmas, sed maior in re dubia debet haberi sanior. Et certum est, in potestate esse concilij, vt aliò migret. Sed an legitimè translatum sit, quod quidem in controuersiam venit, eius rei iudicium ad me delatum, mihi reseruo, atque interim concilij nomen illi cœtui tribuo. Sed eos, qui migrationis fuerunt authores, mihi esse deuinctos ais. Túne hoc reprehensione dignum putas? Laudas igitur eos, qui Tridenti manserunt, quòd à me *Sic volo, sic iubeo.*
B sint alieni. Quid autem in eo sit periculi, considera. Nam solent ex ea re nasci dissidia & simultates, Ecclesiæ valde perniciosæ, cùm à Pontificis obseruantia se subducunt episcopi. Quòd si per addictos vis intelligi factiosos, qui meas partes quo iure quáue iniuria defendant: equidem tales non agnosco. Nec enim vllæ meæ sunt priuatæ partes aliæ, quàm quæ sunt patris erga filios, & pastoris erga gregem. Neque verò accidit adhuc in concilio talis controuersia, vt eiusmodi deuotis & addictis opus haberem: sed ab episcopis hoc imprimis requiro, vt conscientiæ libertati consulant, & discedentibus à me legatis ad synodum, inter alia diligenter hoc etiam atque etiam iniunxi, darent operam, ne patres vllam haberent causam, de adempta sibi libertate in dicendis sententijs, conquerendi. Crimini das
C etiam, quòd nullis neque Cæsaris neque regis nec ordinum Imperij precibus mihi persuaderi patiar, vt patres Tridentum redeant, ex eoque colligis, Germaniæ salutem mihi nequaquam esse curæ: præsertim, cùm Cæsar maximo labore ac molestia perfecerit, vt qui iampridem ab Ecclesia discesserant concilij decreta non recusent, modò Tridenti continuetur. Equidem definitis verbis nunquam recusaui, quo minus Tridentum redeatur, modò id legitimè fiat, & sine reliquarum nationum offensione. Quàm verò sim cupidus Germaniæ salutis, ex eo perspicuum est, quòd iam bis eò concilium conuocaui, bis misi legatos, qui cùm in prima legatione, per septem menses, Germanorum aduentum imprimis expectassent, Parisius, Moronus, Polus, cardinales, scis ipse tu, nullos tunc venisse. Cæsa- *Tridentum bis conuocati Patres.*
D ris quidem nomine venit eo Granuellanus, & episcopus Atrebatensis, & tute Mendoza, et testificari potestis, quanta fuerit nostrorum hominum in expectando patientia. Quis autem fuit exitus? ne vos quidem ipsi mansistis: & quanquam legati mei vos orabant, vt saltem è tribus remaneret vnus, quòd ad exemplum ea res pertineret, tamen illa quadam excusatione, non multos post dies abijstis. Biennio deinde post, tempore videlicet commodiori, rursus ibi conuentum est, & à nobis missi legati, Montanus, Cruceius, Polus, cardinales. Eò tu quoque venisti, & Franciscus Toletanus. Recordaris autem, quàm longa fuerit expectatio, quot menses penè frustra consumpti sint, antequam actionis fieret initium. Vbi verò iam ad rem ventum esset, ac multa fierent, eaque salutaria decreta, scis, quàm
E pauci venerint eorum, qui medicina cumprimis indigebant. Ex episcopis quidem nulli venerunt: pauci quidam mittebant procuratores: breuiter, nulla prorsus apparebant signa, quæ spem facerent, fore, vt medicinam admitterent. Et cùm ex Hispanijs, Gallijs, Italia, & remotioribus prouincijs multi confluerent, è sola Germania, quæ prorsus est finitima, vix vllus accessit. Sed alium nunc esse statum temporis, & Cęsarem, cuius aucta nunc potentia sit & authoritas, hoc in se recipere, dicis, vt si Tridentum redeatur, Germani omnes cōcilij decreta sequantur. Cedò, Mendoza, si verùm est quod ais, & si Germani sunt eius voluntatis, cur non simpliciter concilio se submittunt, vbicunque sit illud? Nolim autem istud sic accipi, quasi magnopere laborem, quo loco peragatur synodus. Verùm tu Tridento sic inhæres, vt nisi quo loco inchoatum est, eò perficiatur, etiam de salute

1548. Germaniæ actum esse dicas. Vide autem quid agas. Nam dum ad vnius oppidi mœnia nos astringis, iniuriam Spiritui sancto facis. Hierosolymam Deus olim constituit, veluti locum peculiarem, in quo coleretur: sic tunc ei visum fuit. Sublatis autem cæremonijs & vmbra legis, posteaquam iusticiæ sol effulsit, seruator noster Christus, omnibus in locis voluit adorari. Seruitutem ergo nouam introducis, quando locum tantopere vrges. Atqui cùm Germania sananda sit, opus est, vt in ea conuentus fiat. Quid ergo, si Dani, si Gothi, si Britanni tenentur ijsdem morbis? an singulis generale concilium intra fines ipsorum dabitur? non ita res habet: & in cogendis concilijs, non eorum, quibus præscribuntur leges, habetur ratio, sed eorum, qui decreta faciunt et præscribunt. Hi verò sunt episcopi, cæterique patres, quorum commoditati maximè consulitur. Multis enim documentis ostendi potest, extra prouincias, vbi natæ fuerant hæreses, habita sæpe fuisse concilia. Quid? valdéne sit iniquum, si Germani hoc sibi sumant, vt quo velint ipsi loco, publicè conueniatur, & reliquis populis eripiatur eligendi ius atque libertas? Hæc eò pertinent, vt illa tam acri protestatione nihil opus fuisse videas: sed nunc ad cætera decurro. Responsum, quod Cæsari dedimus, ais esse illegitimum et plenum figmentis, nec vlla ratione vel iure subsistere. Parum quidem ista modeste, & iniuriam facis: & quià rationem nullam adfers, non possum tibi distinctè respondere. Veruntamen, suspicor tibi esse molestum, quòd postulamus, vt rata sint decreta, vt idoneè caueatur venturis ad synodum, vt ijs agendi modus & ordo retineatur, qui iam inde ab Apostolorum ætate ad hoc vsque tempus in Ecclesia permansit, vt denique commeatus sit expeditus. In his autem postulatis nihil est noui, nihil iniqui, & solent ista non tam Pontificum, quàm Cæsarum legibus caueri. Iam quòd ais, fore, vt quicquid deinceps incommodi nascetur, id mihi Cæsar attribuat, & simul in hac mea negligentia, curam Ecclesiȩ suscipiat: equidem, quantum per Dei gratiam licebit, non committam, vt in rebus Ecclesiæ negligens meritò videri possim. Veruntamen, si ita contingat, quȩ hominum est imbecillitas, non ægrè feram, si mea negligentia, Cæsaris excitare possit & acuere diligentiam, vt Ecclesiæ subueniat, modò tamen intra eos cancellos consistat, quos tu illi circumdas, nimirum, vt iuris formulam & sanctorum patrum leges & orbis consensum in eo sequatur. Quod si faciat, nihil dubito, quin vtriusque functio, licet diuersa & distincta, sit Ecclesiæ futura salutaris. Postremò, quod ad illud tuæ protestationis caput attinet, vbi migrationem concilij illegitimam esse contendis: quoniam in eo summa controuersiæ pendet, cognitionem eius, pro ea potestate qua fungor, mihi vendico, eamque viris amplissimis, Parisio, Burgensi, Polo, Crescentio, cardinalibus, committo: & interea dum illi cognoscunt, ne quis omnium in contrarium aliquid moliatur, edico. Simul patribus, tam ijs, qui Bononiæ, quàm qui sunt Tridenti, mando, vt si quid hac de re velint in medium adferre, faciant hoc intra mensem. Et ne vlla ex parte videar deesse Germaniæ, legatos committere nos recuso, qui eorum populorum infirmitati medeantur, si quidem hoc ipsis atque Cæsari non ingratum esse cognouero. Præterea, si finito iudicio parebit, non rectè migratum esse Bononiam, omni ratione curabo, vt Tridenti continuetur synodus: et vt pacis dicam, nihil non faciam, quò tandem Germaniæ pristina religio restituatur.

Videndum in concilijs vt bene sit patribus.

Pontifex potest esse imbecillus & negligens.

Cardinalis Tridentinus iam antè redierat Augustam, vt diximus. Cùm ergò Cæsar eius audito sermone, & Mendozæ quoque literis acceptis, Romæ datis, ad exitum Decembris, concilij spem exiguam esse videret, xiiij. Ianuarij die rem ad ordines defert, & quomodo se res habeat, exponit, seque legato suo Mendozæ nuntiasse dicit, vt de concilij translatione Romȩ contestetur. Id vbi factum erit, se daturum ipsis exemplum, vt exscribant. Et quanquam concilij spes non planè

sit abij

A sit abijcienda, tamen, quoniam aliquantò longior mora interponatur, videri sibi necesse cumprimis, vt interim ratio quępiam inueniatur, quę ad Germanię pacem conferat. Sibi quidem esse ab ipsis curam huius rei permissam, sed vtile sibi videri, vt ex omni numero pauci quidam deligantur viri boni & docti, qui negotium tractent. Se quoque daturum esse nonnullos, qui simul consulant. Petere igitur, vt huc incumbant, & omni deposito affectu cogitent, quanti & reipublicę & cuiusque priuatim intersit, aliquam fieri conciliationem. Cogitent, ante dissidium hoc, Germaniam fuisse regionem omnium longè florentissimam, & velut exemplar, in quod omnes populi respicerent. Cogitent pręterea, quòd B tantum ipse laboris atque molestię sumpserit, vt Tridenti concilium continuetur, id officij causa & singulari charitate in patriam esse factum. Delecti sunt igitur nonnulli, qui rem agerent: sed cùm inter hos minimè conueniret, Cęsari causa tota permittitur. Itaque negotium fuit datum nonnullis, vt & doctrinę & cęremoniarum & emendationis Ecclesiasticę capita conscriberent. Hi erant Iulius Pflugius, episcopus Numburgicus, Michael Sidonius, Ioannes Islebius Agricola, qui ante annos duodeuiginti, Saxonicę doctrinę confessionem vnà cum Melanchthone & Brentio defenderat, sicut libro vij. diximus. Hi ergo de dogmatis librum conscribunt, sed admodum arcanè, & cùm diu multumque tractassent, & crebro sub incudem reuocassent, Cæsari demum exhibent, vt postea dicemus. 1548.

Authores libri Interim.

Islebius Agricola perfuga.

C Elector Brandeburgicus, Ioachimus, qui conciliationi valde studebat, communicato concilio cum Iacobo Sturmio, & datis ad senatum Argentinensem literis, orabat, vti religionis gratia Bucerum ad se mitterent. Nam detrectante concilium Pontifice, Cęsarem aliam instituisse rationem, et magnam esse spem emendationis. Mittitur itaque Bucerus, qui sub exitum Ianuarij silentio profectus, non procul ab Augusta substitit, donec princeps accerseret.

Bucerus Argentorato missus.

Quomodo Britanni maximo prælio Scotos deuicerint libro superiori diximus: cùm autem de proposito nihil Scoti remitterent, & Galliæ regis pollicitationibus niterentur, Angliæ protector Somersetus, & reliqui consiliarij, scripto valde prolixo, quinta die Februarij, ad pacem illos hortati, Quanquam, aiunt, D res ipsa postulabat, vt à vobis, qui & causa & defensione estis inferiores, initium fieret: etsi vestris in finibus & agris longè lateque rerum potimur, committere tamen non possumus, quin vestræ salutis vos commoneamus. Ante prælium anni superioris, ad pacem & amicitiam vos inuitauimus, & quid nostræ voluntatis esset, ostendimus, sed fuit illud scriptum à vestris ducibus & regni præfecto suppressum, neque vobis redditum. Nam hi, modò bene sit ipsis, minimè soliciti sunt quid vobis fiat. Itaque si nunc eadem vtentur arte, neque vos de voluntate consilioque nostro doceri patientur, palàm hoc scripto profitemur, nihil à nobis esse prætermissum officij. Multa sæpe bella gesserunt Angli cum Scotis, & asperrima quidem: neque dubium est, qui legunt historias, vel de rebus gestis audiunt, quin valde E mirentur, eiusdem regionis & linguæ populos, tam atrociter inter se dissidere, & optatissimum esse ducant, si qua ratione insula tota coalescat, & vno regatur Imperio. Sed eius rei nullam inueniri posse viam expeditiorem, quàm per matrimonium, fatentur omnes. Hanc verò viam, Deus, vestri misertus, vobis ostendit: & pulcherrimam occasionem velut in sinum dedit. Rex vester, cùm violata fide prælium aduersum fecisset, paulò pòst è vita decessit, seu mœrore, seu quauis alia de causa. Tres huic erant liberi, duo mares atque filia. Et illi quidem, quò minus coagmentatio fieret inter nos, poterant obstare: sed vtrunque sustulit Deus eodem fere die, cùm essent infantes, & hæredem vnicam vobis reliquit filiolam, natam paulò ante mortem parentis: nobis verò summæ regem expectationis dedit, Eduardũ Henrici filium ac hęredem. Quid, an non paratum videtis

Anglorum ad Scotos scriptum.

Ciuile bellum inter Anglos & Scotos.

1548. videtis perpetuæ & immortalis inter nos amicitiæ vinculum? sæpe quidem optata fuit, sed octingentis ab hinc annis nulla sese talis obtulit occasio. Nec illi quidem, qui pacem apud vos impediunt, hoc inficiari possunt. Sed hac ratione velle nos aiunt comparare nobis dominatum, vobis autem seruitutem. Id autem ante annum missis ad vos literis abundè refutauimus, & nunc Deum testificamur regis hanc esse mentem, vt arctissima fiat inter nos necessitudo. Si recusabitis, & nos ad arma rursus excitabitis vestra pertinacia, cedò, in quem communium malorum causa conferetur? Hæredem regni vestri puellam, regi nostro spopondistis, frequentissimo senatu: sunt eius rei rei confecta literarum monumenta, publico regni sigillo confirmata: interuenerunt plurimæ grauissimæque cautiones, & placuit esse dandos obsides, donec ad iustam ætatem ambo peruenissent. Hæ vestræ literæ sunt in nostris manibus, & testimonium perpetuum dicunt. Hisce rebus omnibus non interfuit modò, sed præfuit etiam Arraniæ Comes Hameltonius, regni vestri gubernator. Sed idem, posteaquam cardinalis Andreanus & alij quidam ecclesiastici proceres terrorem illi atque metum adferrent, & spem magnam ostenderent, discessit à pactis, fidemque violauit. In hunc sanè quicquid interea vobis accidit malorum omnis est deriuãda culpa. Quòd tam multæ sunt ablatæ vobis arces atque castella, quòd commisso prælio tot millia desideratis, quòd eo vsque sumus in vestrum agrum progressi, huic est imprimis tribuẽdum. Sed quem finem demum expectatis huius et obstinationis & perfidiæ? Victores pacem vobis deferimus: bonam regni vestri partem tenemus, & Angliam vobis communicamus. Id quod victis ignominiæ loco solet imponi, vt cùm inseruntur populo victori, suæ nationis nomen abijciant & amittant, id nos vltrò vobis largimur, nec antiquum illud recusamus & vtriusque commune nomen Britannorum recipere. Quid est, per Deum immortalem, quod amplius à nobis præstari possit? Nónne sic iudicabunt omnes, iustam nobis esse causam armorum, vbi tam liberales, tam æquas & honestas conditiones nullum apud vos locum habuisse cognoscent? Patefacimus vobis omneis aditus ad nostram amicitiam, & reginam vestram non regno pellimus, sed Angliæ volumus illam cum filia præficere. Deinde, non cogitamus antiquare vestras leges: nam & Anglia & Gallia, & Cæsaris quoque prouinciæ diuersis vtuntur legibus. Qui pacem impedire student, eiusmodi vobis terrores adferunt: sed hi suis tantùm commodis & cupiditati consulunt, non vestræ saluti. Vos autem oculos & animum ab illis auertite, & reipublicæ vestræ statum ipsi perpendite. Puellam habetis, hęredem regni, huic certè nubendum erit aliquando. Nubet igitur aut alicui vestrę gentis, aut externo cuipiam principi. Si domi, nihilo tamen secius integrum nobis ius nostrum manet, & ciuiles turbas ac inuidiam ea res excitabit. Si foris aliquem assumetis, & nos habebitis hostes perpetuos, & alienę nationi miserrimam seruietis seruitutem. Erunt vobis è longinquo petenda auxilia, & quę mittentur copię, dici non potest, quantum vobis damni dabunt, & quàm superbè vobiscum & insolenter agent. Hoc enim erit eis persuasum, ipsorum præsidio atque tutela vestram salutem omnem contineri. Quid? reginam ipsam & principem vobis eripient, & quò volent transportabũt: & si bellum ipsis alicunde moueatur, quod fieri potest, in hoc erunt toti, vt se suaque defendant: vos autem negligent, & nobis in prædam relinquent. Quòd si fortè non militem, sed duces tantùm mittant, hi vobis pręscribent & imperabunt: & si quid rectè geretur, omnem sunt habituri gloriam: si qua verò clades accipiatur, in vos omnis exundabit tempestas, qui vitam & sanguinem profunditis. Quid etiam periculi sit, externis auxilijs vti, domesticum exemplum docere vos potest. Huius insulæ populi, Britanni, quondam euocarunt Saxones in auxilium, & post ab ijsdem sunt pulsi patria, & in montes atque paludes reiecti.

Reginula Scotiæ Angliæ regi desponsata.

Scotiæ regens fœdifragus.

Quam miserum reginam extraneo nubere.

Periculosum esse vti externis auxilijs.

Fuerunt

A Fuerunt aliquando medij inter Anglos atque Scotos, Picti, genus hominum acre & bellicosum. Hos, cùm aliquandiu Scoti defendissent ab hoste, sic tandem oppresserunt, vt ne nomen quidem hodie supersit. An non idem accidit Gallis, cùm Francorum, Græcis, non ita pridem & Pannonijs, hac nostra memoria, cùm Turcarum vterentur auxilijs? Nónne Gothi quondam hac ratione Italiam, & Langobardi totam occuparunt Insubriam? Ne vobis adlubeat, si sapitis, experiri militis peregrini fastum & insolentiam, sed infinitam illam malorum turbam nuptijs & affinitate & honorifica pace componite, & finitimarum gentium morem atque exempla vobis in eo proponite. Carolus quintus Cæsar Hispaniam & Bur- B gundiam hac ratione tenet, Britanniam minorem Galliæ rex hoc modo sibi comparauit. Idem aliæ quoque gentes faciunt. Nam duæ sunt omnino viæ, quibus bella finiuntur, per vim scilicet atque victoriam, aut per connubia. Si vim odistis, cur alterum non admittitis, quod vobis offertur, & quod estis aliquando pacti? Non est nobis incompertum, qui vos à sanis consilijs abducant. Hoc nimirum agunt ecclesiastici quidam, & ipse regni gubernator, sed videte, ne qui toties fidem violarunt, libertatem vobis omnem perdant, ne largitionibus corrupti tanquam mercede proditionis, arces vestras et propugnacula tradant externis. Quod cùm facient, verbo quidem fieri simulabunt, vt has illi defendant à nobis, sed reuera, vt illorum præsidio tui, frenum ipsi vobis inijciant. Quæ sit interim vestra, quæ C regni futura conditio, quis non videt? O miseram & calamitosam pertinaciam Oceano claudimur vndique, tanquam mœnibus atque vallo firmissimo: si modò coniunctio esset inter nos animorum, nihil ad summam fœlicitatem deesset, & monarchiam possemus constituere florentissimam. Quòd si hæc ratio vos nihil mouet, saltem moueat & accepta pridem & iam imminens vobis calamitas, moueat numinis Diuini metus. Nam violatæ fidei & pactorum vindex est Deus, & belli cupiditatem omnem detestatur, grauibusque pœnis affligit. Reginam vestram nobis pactam expetimus, & quam Deus pro infinita bonitate sua pacis viam nobis ostendit, eam sequimur, & vt vos etiam in ijsdem hæreatis vestigijs, petimus: & si nihil impetramus, necessariò nobis bellum esse gerendum profite- D mur, & auspice Deo, cuius verbum atque vocem vos contemnitis, ius nostrum ferro persequemur & igni. Quamobrem qui sunt ex vobis viri boni, quibus patriæ calamitas dolet, qui fidem seruandam esse putant, licebit vt ad nos transeant, quicunque demum illi sint: omnem eis fidem & amorem præstabimus. Vt commercia quoque sint inter nos mutua, rex non ita pridem edicto cauit, quò suæ erga vos beneuolentiæ documentum aliquod extaret. Et si rectè collocatum beneficium hoc esse videbit: ampliora statuit in vos conferre, & hæc omnia suo nomine vobis nuntiari iussit.

1548. *Angli à Saxonibus Picti à Scotis pulsi.* *Prouinciæ matrimonijs quæsitæ.* *Duæ viæ finiendi bella.*

Proximè superiori libro diximus de Sebastiano Vogelsbergo, qui decem signa peditum ad Galliæ regem è Germania duxerat. Is Autumni tempore do- E mum redierat, dimissis copijs. Quòd Gallo militasset, grauiter & acerbè Cæsar tulit, & occasionem expectans, Lazaro Schuendio, dat negotium eius comprehendendi. Venit is Vuisseburgum, vbi domicilium ille habebat, & comprehensum Augustā abducit. Mox habetur quęstio per tormenta, & nonnullis qui iam antè venerant in suspicionem societatis Gallicę, interrogatur. Et quanquam magno quodam robore corporis ac animi per cruciatum nihil dixerat, tamen, quòd in societate rebellium fuisse, quòd Cęsaris edicta violasse, quòd insidiosa tractasse consilia diceretur, capitis damnatur, & cum eo centuriones duo, Iacobus Mantellus, Vuolffius Thomas. Itaque productus fuit in forum, Februarij die septimo, cùm ante quatriduum eò venisset. Erant in armis aliquot signa peditum, & ingens hominum circunfusa turba. Cùm in supplicij locum editiorem venisset, animo præsenti

Vogelsbergus domi cōprehensus. *Vogelsbergi in morte constantia.*

1548. præsenti & intrepido circunspiciens, quoniam ex fenestris & ædibus vndiq; spectabant omnis ordinis viri magnifici, honorificè illos affatur, & de suo vitæ genere loquutus, quomodo Cæsari iam antea militarit, exponit: & nullam suæ necis causam esse dicit aliam, quàm quòd ante annũ Galliæ regi copias adduxerit, cùm ille regni diadema de more susciperet. Erat Vogelsbergus egregia forma & statura: cumq; adeò nullam daret significationem horroris atq; metus, omnium oculos in se conuertit. Post eum capite multati sunt hi, quos diximus, centuriones. Sententiam tulerunt iudices duo, qui Cęsaris aulam atq; castra sequuntur, Hispanus vnus, Biruiesca, Germanus alter, Nicolaus Zinnerus, ambo iureconsulti. Schuendium ille criminatus fuerat, quasi circunuentus ab eo fuisset. Hi verò scriptum euulgant, et quamobrem in illos vindicatum sit, ostẽdunt, et Schuendium purgant, & præter mandata Cæsaris nihil egisse dicunt, & falsam esse criminationem profitentur. A B

Persecutio in Gallia. Hoc tempore, per Galliam, imprimis verò Lutetiæ, propter Lutheranismum rursus excitantur incendia et persecutiones, cùm interim in Anglia de Missa Pontificia prorsus abroganda deliberaretur.

Mauricio, Cæsar, honorem septemuiratus, & Ioannis Friderici prouinciæ maximam partem, iam antè, sicut diximus attribuerat in castris ante Vuirtembergam: sed hoc in conuentu, publica & solenni cæremonia, tanquam in possessionem illum mittit, & in suam Imperijq; fidem accipit, quod tum ei promiserat. Fuit hoc Februarij die xxiiij. qui quidem dies est Cæsari natalis. Ea verò cęremonia sic habet. In foro tabernaculum erat extructum è materia, patulum, in quod per gradus ascendebatur. Eò Cæsar à meridie venit sub horam tertiam, comitatus Electoribus. Pòst illinc in vicinam domum transit, & vestem solennem induit, tum ipse, tum electores. Inde rursus prodit & in solio considet: idem illi faciunt, suo quisq; loco. A tergo, supra Cæsarem erant quodam in pegmate collocati tubicines. Ibi primum agmen Maurícij procedit, & incitatis equis tabernaculum petit, vti fieri consueuit. Interim Mauricius cum altero agmine consistit è regione, comitatus turba procerum, & proximè ante ipsum erant tubicines duodecim. Mox prodeunt ex illa caterua Henricus Brunsuicensis, Vuolfgangus, Electoris Palatini frater, Albertus Bauarus: & vbi cursu peruenissent ad locum, descendunt ex equis, & Cæsarem adeunt, ac demissè rogant, vt Mauricio publicum Imperij beneficium & insignia principatus cõferat. Cæsar, cum Electoribus re communicata, per Moguntinum respondet, Placere sibi, modò ille veniat ipse, & idem petat. Eo accepto responso, Mauricius cum toto agmine procurrit. Præferebantur ei vexilla decem cum totidem insignibus regionum, pro quibus inaugurationem petebat. Vbi conscendisset, in genua subsidet ante Cæsarem, & idem rogat. Missus erat ab Augusto fratre Comes Mansfeldius Hoierus, qui flagitaret idem. Itaq; Cæsar per Moguntinum respondet, Quoniam vterq; fidelem operam sibi nauarint, velle se Mauricio eiusq; liberis masculis, aut si nulli sint, Augusto fratri eiusq; liberis Electoratum Saxonię & Ioannis Friderici possessiones omneis conferre, nisi quantum illius liberis iam antè sit concessum. Moguntinus deinde, iusiurandum, quo tenentur Electores, recitat, & vbi Mauricius, illo pręeunte, verbis iurasset, Cęsar ensem ei tradit, & hac cęremonia velut in possessionem mittit. Ille gratias agit, & omnem fidem obsequentiamq; pollicetur. Pòst illa quę diximus vexilla, cùm ea Mauricius accepisset à Cęsare, deijciuntur in promiscuam multitudinem, vti fieri solet. Hęc omnia poterat Ioannes Fridericus, ex ędibus vbi diuersabatur, spectare: & quidem spectauit, nam erant in eodem foro. C D E

Cæremonia qua Mauricius Elector est inauguratus.

Bucerus, de quo diximus antè, vocatus demum Augustam venit, & ad Electorem

A ctorem Brandeburgicum diuertit. Iam confectus erat ille, quem supra diximus institutum fuisse, de religione liber. Eum, sicut erat scriptus, Bucero tradit Brandeburgicus, & vti subscribat, petit. Ille, cùm euoluisset, quòd Pontificiam doctrinam in eo constitui videret, non se posse probare dicit. Tulit hoc iniquè Brandeburgicus, & grauiter ei succensuit, & esse scriptum moderatum iudicabat. Sic enim ei persuaserat Islebius. Vrgebat quoque Bucerum Granuellanus per internuntios, & si probaret, amplissima dona promittebat: cùm autem pollicitationibus nihil efficeret, cœpit comminari. Sic ille non absque discrimine domum reuertit. Nam per agrum Vuittembergicum erant passim Hispanorum prȩsidia, sicut B antè dictum est. 1548

Brandeburgicus succẽset Bucero.

Bucerus vndique oppugnatur.

Aprilis mense, Coloniensis archiepiscopus, nuper factus sacerdos, primam, vti vocant, Missam peragit. Aderant Cæsar & Ferdinandus rex & reliqui principes, maximo numero. Pòst, epulum dat longè magnificentissimum.

His etiam diebus Augustam venit, rex Tunetȩ, Muleasses, quem Cȩsar ante annum decimum tertiũ regno restituerat, eiecto Barbarossa, sicut lib. ix. diximus. Hũc filius natu maximus exoculauerat, occupato regno. Profugus igitur et miser ad Cȩsarem ex Aphrica sese contulit: neque multò pòst eò venit etiam alter filius.

Rex Tuneta Augustam venit.

Liber ille de religione conscriptus, primò tractat de conditione hominis ante lapsum & post lapsum, de redemptione per Christum, de charitate & bonis C operibus, de fiducia remissionis peccatorum, de Ecclesia, de votis, de potestate, de ministris Ecclesiæ, de summo Pontifice, de Sacramentis, de sacrificio Missæ, de memoria, inuocatione & intercessione Sanctorum, de memoria eorum qui piè mortui sunt, de communione cum sacrificio iungenda, de cæremonijs & vsu Sacramentorum. Hæc autem inter alia docentur: opera illa quæ præter mandatum Dei piè vel honestè suscipiuntur, & quæ vulgò dicuntur opera superrogationis esse commendanda: non posse hominem sine dubitatione suæ imbecillitatis credere peccata sibi esse remissa: Ecclesiam habere potestatem interpretandi Scripturas, ex ijs eliciendi & explanandi dogmata, potestatem iuris dicendi, de rebus dubijs iudicandi per synodum & condendi leges: vnum esse, qui cȩteris omnibus D prȩsit, summum Pontificem, ob prȩrogatiuã Petro concessam: huic vniuersæ Ecclesiȩ gubernationem esse demãdatam à Christo, sic tamen, vt cȩteri etiam episcopi partem solicitudinis habeant in sua quisque Ecclesia: confirmatione et chrismate accipi Spiritum sanctum, vt insidijs diaboli carnis atque mundi resistatur, & huius Sacramenti ministrum esse duntaxat episcopum: sacerdoti enumeranda esse peccata, quæ veniunt in mentẽ: satisfactione, quȩ in pœnitentiȩ fructibus consistit, maximè in ieiunio, eleemosyna, precatione, peccatorum causas excindi, et temporalem pœnam vel tolli vel mitigari: vnctionem sacram inde ab Apostolorum ætate nobis esse traditam, vt vel corpori subueniat, vel mentem ipsam aduersus ignita tela diaboli muniat: adhibendam igitur esse tunc, cùm vitæ finis imminere E videtur: matrimonium sine parentum assensu contractum, debere esse ratum: sed liberos tamen pro concione monendos, vt parentes in conciliũ adhibeant: Christum in vltima cœna sacramentum instituisse sui corporis atque sanguinis: primùm vt à fidelibus illud sumeretur, veluti cibus animæ salutaris: deinde, vt in ipsius mortis memoriã offerretur: nam duo esse omnino sacrificia Christi, vnum, in cruce cruentum, alterum, quo sub specie panis atque vini, corpus et sanguinem suum ipse Patri obtulit, & pòst Apostolis eorumque successoribus illud in sui memoriã peragendum ad finem vsque seculi, commendauit: illo quidem genus humanum fuisse reconciliatum Patri, sed hoc non cruento, sisti Deo Patri & repræsentari Christum, non vt denuò peccatorum remissionem mereamur, sed vt morte Christi paratam reconciliationem fide nobis applicemus: in hoc sacrificio, quo mortem

Capita libri Interim.

Opera supererogationis.

Duo Christi sacrificia secundum Interimistas.

1548. Christi recolimus, memoriam esse celebrandam Sanctorum, vt ad Deum Patrem pro nobis intercedant, suisque nos meritis adiuuent, complectendos etiam esse mortuos, Deoque commendandos. Postea praecipitur, vt caeremoniae veteres, quae Baptismo solent adhiberi, retineantur omnes, exorcismus, abrenuntiatio, fidei professio, chrisma: item, vt in caeremonijs quae Missae adhibentur, nihil mutetur: in singulis oppidis atque templis quotidie duae Missae ad minimum peragantur, ruri autem & in vicis, vna, praesertim diebus festis: in canone Missae prorsus nihil immutetur, & reliqua omnia seruentur iuxta vetus praescriptum: si quid tamen irrepsit, quod superstitioni causam dare possit, tollatur, vestes, ornamenta, vasa, cruces, altaria, candelae & imagines, veluti monumenta quaedam retineantur: preces ordinariae & pia illa psalmodia minime tollantur, & vbi sublata sunt, restituantur, mortuorum exequiae, de more veteris Ecclesiae, peragantur, Diuorum quoque dies festi, sed & illi, quibus decretae sunt supplicationes, colantur: pridie Paschatis & Pentecostes, aqua Baptismi praeparetur consecratione solenni: luxus frenandi & animi ad officia pietatis excitandi causa, certis diebus ab esu carnium abstineatur, & ieiunetur: postremo, licet optandum sit, plurimos inueniri ministros Ecclesiae, qui caste viuant, tamen, quod multi passim vxores habeant, quas nolint repudiare, neque sine graui turba mutari nunc istud possit, expectandum esse concilij decretum. Idem quoque placere de ijs, qui coenam Domini sub vtraque specie percipiunt, sic tamen, ne reprehendant eos, qui diuersum faciant, nam sub vtralibet specie, Christi corpus atque sanguinem contineri totum. Ad hunc modum promulgatus quidem fuit liber, vt postea dicemus, sed non ita conscriptus initio. Non semel enim, vt antea dictum est, sub incudem reuocatus, & Bucero fuit exhibitus aliquanto purior. Cum ergo diu multumque iactatus esset inter ordines priuatim, Romam quoque mittitur. Nam etsi totus fere Papismus in eo stabilitur, tamen, quod aduersarijs essent concessa nonnulla, Pontificem prius esse consulendum placuit. Is deinde Caesari per cardinalem Sfondratum has animaduersiones aperit, Vt presbyter ordinatus ducat vxorem, & sacrum officium administret, esse inauditum: consuetudinem illam sumendi coenam Domini sub vtraque specie, esse obrogatam, & in his duobus indulgendi facultatem nulli competere, praeterquam Pontifici Romano & concilio religionis antiquae sectatores non esse his dogmatis alligandos. Verum, si qui Lutherani velint ab incoepto desistere, non esse repudiandos. Illud de duabus missis, intelligi debere solum de Lutheranis, psalmodia oportere vbique restitui: diebus festis celebrandam esse cuiusque Ecclesiae patroni memoriam: ijs, qui iam sunt sacerdotes, aut postea fient, abstinendum esse a coniugio: sacrorum bonorum & iurisdictionis oportere fieri promptam restitutionem: constare enim de spolio, nec vtendum in eo forma iuris ordinaria, sed de plano cognoscendum & manu regia conficiendum esse negotium. Hac illata censura, Moguntinus, Treuirensis, Coloniensis, quibus ea communicata fuit, eodem plane modo Caesari respondent, & restitutionem imprimis vrgent, eamque pernecessariam esse docent, si quidem religio Christiana conseruari, & quibus in locis abolita est, recuperari debeat: pace quoque non aliter posse consuli. Prouidendum igitur imprimis, vt templa & monachorum collegia plene restituantur, & quoniam de vi spolioque constet, agendum esse paucis, vt cultus diuinus quamprimum recuperetur. Orare autem, vt in bonam partem haec accipiat, et ecclesiae membra suo patrocinio defendat. Reliqui tres Electores, non quidem eius erant sententiae, Palatinus imprimis & Mauricius: verum, vterque causas habebant, cur Caesari non admodum reclamarent. Caeteri principes, qui maxima parte sunt Episcopi, eodem modo sicut Moguntinus atque collegae, respondent: ciuitatum non ita magna fuit habita ratio,

Vxores ministris Ecclesiae relinquit Interim.

Male tornatus liber incudi saepe redditus.

Animaduersiones Interim per Pontificem.

Electores sententijs variant.

A ratio. Cæſar igitur Idibus Maij conuocat omneis ordines, & de ſua in Germani- 1548.
am charitate præfatus, perſpicuis, inquit, argumentis & ipſa re manifeſtè depre-
hendi, neq; pacem conſtitui neq; ius exerceri poſſe, niſi compoſita prius contro-
uerſia religionis, quæ multis nunc annis complures in Imperio ſimultates, offen-
ſiones, odia, diſcordias atq; bella ſuſcitauit. Hæc nimirum cauſa fuit, quamobrem
crebris conuentibus & per colloquia ſæpe medicinam quæſiui: ſed interea non
modò per Germaniam, ſed per alios etiam nominis Chriſtiani populos, iſta labes
atq; contagio peruaſit: ita quidem, vt præſentius nullum remedium appareret,
quàm concilium publicum. Id demum, vobis flagitantibus, vt Tridenti cogere-
B tur effeci, & ſimul vobis author fui ſub initium huius conuentus, vt eius autho-
ritati vos ſummitteretis, & mihi cura permitteretur excogitandi rationes pias,
quibus interea tranquillè per Germaniam viueretur. Quæ quidem obſequen-
tia fiduciaq; veſtra & tunc mihi fuit & nunc etiam eſt pergrata. Cùm ergo totus
in hanc ſolicitudinem incumberem, & ſententias à vobis exquirerem, non ſine
magno animi dolore cognoui, diſcordiam religionis & anteactis malis omni-
bus dediſſe cauſam, & niſi prouideatur, in poſterum eſſe daturam. Itaque ſic iu-
dicabam, non eſſe rem in eo ſtatu ac perturbatione relinquendam, aduſq; conci-
lij decretum, ſed ad moderationem aliquam oportere deduci, præſertim cùm ſub-
inde nouæ ſectæ naſcerentur. Hæc molienti mihi, quidam magni nominis atq;
C loci, cupidi pacis & amantes reipublicæ, quæ ipſorum eſſet de religione ſenten-
tia, ſcripto comprehenſum exhibent, & obſeruantiam pollicentur. Equidem, vbi
ſcriptum illud accepi, theologis quibuſdam, viris bonis atq; doctis, vt ſecum di-
ligenter expenderent omnia, commiſi. Hi deinde referebant, modò rectè intel-
ligatur, non illud repugnare catholicæ religioni neq; doctrinæ, legibus & inſti-
tutis Eccleſiæ, duobus tantùm exceptis dogmatis, quorum vnum eſt de coniu-
gio ſacerdotum, alterum, de cœna Domini: ſed & accommodatum eſſe dicebant
ad concordiam Germaniæ ſtabiliendam: id quod mihi ſanè futurum ſit longè
optatiſſimum. Quid enim iucundius accidere poſſit, quàm omneis ordines vi-
dere conſentientes animis, eandem ſequi formam religionis? Quod cùm ita ſit,
D ab illis, qui Eccleſiæ catholicæ leges atque morem adhuc magna cum laude ſer-
uarunt, peto vt in eo permaneant, neque dimoueri ſeſe patiantur, nec aliquid im-
mutent. Quod quidem antea mihi ſe facturos eſſe receperunt. Ab ijs autem, qui
religionem innouarunt, contendo, vt vel ad reliquos ordines tranſeant, & ean-
dem cum ipſis religionem profiteantur, vel ſuam doctrinam ad huius libri præ-
ſcriptum moderentur, & hæc omnino veſtigia ſequantur, nec prætereà quic-
quam inſtituant, ſed intra hos limites atque fines conſiſtant, neque vel ſcripto vel
concionibus contrà quid faciant, & concilij decretum obſequenter expectent.
Quod quidem vt primo quoq; tempore cogatur, omnem ſum daturus operam,
nunc quidem etiam in hoc ſum totus, vt formula concipiatur emendationis Ec-
E cleſiaſticæ. Cùm ſic per ſcribam eſſet locutus, vti fieri ſolet, librum recitari iubet.
Ibi Moguntinus, qui primum inter electores locum obtinet, non exquiſitis ordi- *Moguntini aſtus*
num ſententijs, conſurgit, ac veluti publico nomine, Cæſari, pro tanto labore, ſtu- *approbando in-*
dio, cura, diligentia, charitate patriæ, maximas agit gratias: & quoniam antehac *terim.*
ipſius fidei rem permiſerint, ac nunc in eo ſit elaboratum, æquum eſſe dicit, vt gra-
tiſsimis animis hoc ipſum agnoſcant, & decreto pareant. Hanc gratiarum actio-
nem Cæſar habuit pro communi aſſenſu & approbatione, nec vllam pòſt excuſa-
tionem admiſit, vt poſtea dicemus, et librum typis euulgari iubet Latino ſimul &
populari ſermone. Quarto pòſt die refert ad ordines, & quanto ſuo labore quan-
toq; ſumptu pax comparata ſit Germaniæ demonſtrat, et quia res ipſa poſtulet, vt
in futurum etiam caueatur, perutile ſibi videri dicit atq; neceſſarium, vt magna

1548. quæpiam pecuniæ vis conferatur, & certis locis in ærario publico conseruetur, vt A
si quis forte motus intra vel extra Imperij fines aliquando nascetur, paratum sit
Ferdinandus pecunias petit ab ordinibus: præsidium. Paucis deinde diebus interiectis, Ferdinandus rex commemorat, se grauibus de causis, quas & ipsi satis intelligant, et explicare nihil attineat, missa legatione, cum Turca fecisse inducias annorum quinque, & ante annum esse factum initium: & quanquam ille suis mandarit, ne quid contra faciant, tamen petere, vt nihilo secius auxilia iam ante promissa contribuant, vt si forsan ille discedat à pactis, facile resisti posit, Deinde, quoniam ille loca finitima validis præsidijs muniat, sibi quoque nihil hic esse negligendum. Itaque passim instituisse munitiones locorum, & alere præsidia. Sed propter superiorum annorum sumptus bellicos longe B maximos, non se posse tantum onus diu sustinere. Orare igitur, vt in hos vsus pecuniam annuam dependant, donec induciæ durabunt. Hoc enim ad ipsorum omnium pertinere quietem atque salutem.

Maximi. consobrinam ducit. Interea Ferdinandi filius, Maximilianus, Augusta profectus, in Hispaniam contendit, vt natu maiorem Cæsaris filiam Mariam, consobrinam suam, in matrimonium ducat. Attributus ei fuit cardinalis Tridentinus, & mensibus aliquot antea præcesserat dux Albanus. Ad exitum Maij mensis, equites Neapolitani, qui per Norgouiam ante fuerant, in agrum Argentorato vicinum veniunt, & fere per trimestre tempus commorantur, & dici vix potest, quàm egerint insolenter. Veniebant in vrbem subinde, neque magna suspicione res caruit. Mauricius C
Brandeb. Interim non admittit. non multò pòst editum à Cæsare decretum, abit. Ioannes verò Brandeburgicus, electoris Ioachimi frater, Cæsarem adit, & Ferdinando rege præsente, petit, vt in eo sibi parcat, & de suis in ipsum officijs quædam locutus, hac potissimùm fiducia se militasse ipsi proximo bello dicit, quòd de religione sibi cauisset. Cæsar, ordinum Imperij consensum hunc esse, nec ab eo recedi oportere dicebat. Ille contrà, non omneis assensisse, neque se bona conscientia decretum hoc laudare posse respondit, & pactum atque promissum vrgebat. Cùm nihil Cæsar proficeret, iubet eum discedere. Quòd ideo factum esse putatur, ne suo vel exemplo vel sermone aliorum animos ille confirmaret. Itaque sub vesperum eodem die domum versus proficiscitur, neque per suam ditionem quicquam immutauit. Frater eius elector, qui semper id operam dedit, vt Cæsari placeret, minime restitit: sed neque D Palatinus, cùm Cæsarem alioqui non admodum haberet tunc propitium. Legati ciuitatum hi qui sunt Augustæ confessionis, cùm vrgerentur, orabant, vt sibi liceret ad suos referre, quò post ex eorum sententia respondeant. Permissum
Bipontini principis constantia. hoc eis fuit. Vuolfgangum Bipontinum principem ex familia Palatina, qui legatos ibi habebat, Cæsar iubet ipsum adesse. Cùmque venisset, instat, vt ratum habeat decretum. Ille religionem nullam aliam se nouisse dicit, præter eam in qua sit natus & ad hoc vsque tempus educatus. Itaque, vt sui rationem habeat petit, & se facturum in eo dicit, quantùm omnino posit salua conscientia. Cæsar tunc quidem illum sic dimittit: sed postea per literas & internuntios acriter vrgebat, E
Musculus Augusta Bernam concedit. vt suo loco dicemus. Augustano senatu consultante, Cæsar militum stationes per vrbem disponit. Erat ibi primi nominis Ecclesiæ minister Vuolfgangus Musculus. Is nutantibus rebus, cùm timide Senatum agere videret, neque librum approbare posset, discedit, Bernam Heluetiorum profectus. Halæ Sueuorum
Brentij labores et pericula. erat Ioannes Brentius. Hic & ante annum secundum in magno fuerat discrimine, cùm Smalcaldicis domum reuersis, Halam Cæsar aduentaret, & nunc in multò versabatur maiori. Tunc enim, paulò ante quàm Cæsar accederet, quod fuit initio Decembris, quidam Hispani satellites, cùm in oppidum venissent, ad illius ædes rectà contendunt, & intromitti postulant, alioqui minantur atrocia. Recepti, proterue multa faciunt & insolenter. Vxorem igitur atque

fami-

A familiam iubet, cùm alibi locus non esset, in ciuitatis domum hospitalem sese recipere, pauloque pòst ipse sequitur, domi relicto qui victum illis & necessaria subministraret. Postridie verò, quidam ex optimatibus, Hispanus ordinis Ecclesiastici, pulsis illis, domum totam occupat, & ingressus bibliothecam, omnia perquirit. Ibi cùm literas aliquot reperisset amicorum, datas ad Brentium & familiariter scripta de communium temporum perturbatione, magnam ei conatur inuidiam conflare, cùm eas apud suos diuulgasset. Amicorum igitur secutus ille consilium, intempesta rigidaque nocte diuertit in viciniam, ne sua præsentia ciuibus incommodaret. Vbi verò Cæsar Halam venisset, & clementer ageret, neque

B propter doctrinæ genus ibi celebratum, offensionis vllam daret significationem, Brentius eò demum reuertit, suamque functionem obijt, ad hoc vsque tempus, quando de religione factum decretum Cæsar ab omnibus recipi volebat. Iussus enim ille, sicut alij plerique per Germaniam, viri docti, quid eo de libello sentiret, explicare: licet periculum suum intelligeret, tamen, vt Ecclesiæ suum præstaret officium à sacris literis illud dissentire pronuntiat, idque scripto demonmonstrat. Quod cùm in Pontificiorum manus venisset, legatis Halensibus mandat Granuellanus nomine Cæsaris, vt quidem aiebat, darent operam, vt Augustam ille pertraheretur vinctus. Admonitus autem ab amicis, in vicinum agrum secedit. Neque multò pòst Halam venit Hispanorum turma, quorum præfectus

Brentij candor et pietas.

C ilicò Brentij domum inuadit, & diligenter omnia peruestigat, si quid posset auferri prędę: sed supellectilis potissima pars iam erat ab amicis atque propinquis aliò translata. Sic igitur ille, cùm annos ibi viginti sex docuisset, profligatur. Vxor eius autem, etsi graui detineretur morbo, quo paulò pòst etiam extincta fuit, exulare iubetur. Itaque misera cum sex liberis vagatur sedibus incertis, & quò se recipiat, vix vllum habet perfugium, Hispanorum formidine concussis omnium & occupatis animis: eumque dolorem & ægrimoniam augebat etiam, quòd interea, quæ mariti esset fortuna, nesciret. Vbi verò de Brentij calamitate dux Vuittembergicus Vlrichus accepit, quanquam magnis ipse versabatur in periculis, tamen hospitium occultum ei præbuit atque familiæ. Porrò, Sueuiæ ciuitates pleræque o-

Vxor Brētij exulat cum liberis.

D mnes, authoritatem secutę Cęsaris, imperata se facturos promittebant. Itaque doctores passim multis ex locis migrabant, ne quid sua professione committerent indignum. Andreas Osiander Noribergam ideo reliquit, inque Prussiam sese recepit: Spiræ & Vuormaciæ singuli tantùm erant, qui & ipsi fuga salutem petebant. Gulielmus Comes Nassouius Erasmum Sarcerium idcirco discedere patiebatur. Vuirtembergicus etiam princeps, cuius in agro passim erant Hispanorum pręsidia, sicut dictum est, cùm à Cæsare mandatum venisset, librum iam editum pro concione recitari iubet, & ne quis contrà faciat, edicit: & si quis in posterum missificare velit, potestatem facit, & suis, ne quem sacrificum prohibeant, mandat, & Ecclesiæ ministros, non approbantes decretum, ab se dimittit. In his erat Erardus

Doctores pij solum vertunt.

Sarcerius à Nassouio dimissus.

Vuirtembergici pusillanimitas.

E Schnepffius. Per Granuellanum & Atrebatensem episcopum Cęsar Saxonię ducem captiuum vrgebat, vt decreto pareret, & editi libri doctrinam sequeretur. Et quanquam pollicitationibus animum eius tentabant, & spem aliquam libertatis ostendebant, constans ille tamen in sententia permansit, & superiori, inquit, anno, quando conditiones mihi Cęsar tulit, hæc etiam perscripta fuit, vt & ipsius & concilij de religione decreta futura probarē. Cùm autē intelligeret, me nullius periculi terrore vel metu posse induci, vt assentirer, conditionē illam remisit, neque de religione quicquam deinde mecū egit. Quod maximi certè beneficij loco tunc habui, & hoc velut onere grauissimo subleuatus, reliquas omnes cōditiones, quibus de mea persona, deque fortunis omnibus pro suo arbitrio Cęsar statuebat, eò facilius & æquiori animo tuli, sperans futurum, vt religio mihi mea deinceps

Saxoniæ ducis captiui constantia.

1548. permitteretur libera. Nunc autem, quando rursus vrget ac mandat, vt decreto facto subscribam, equidem profiteor me iam inde ab adolescentia sic institutum, ac deinde sacrorum librorum lectione sic esse confirmatum, vt hanc doctrinam planè conuenire cum Prophetarum & Apostolorum scriptis, nec vllius erroris conuinci posse iudicem. Hac nimirum de causa & parens meus & ego, nonnulliꝗ alij principes eius doctrinæ confessionem scripto comprehensam exhibuimus olim, & legitimo permisimus concilio. Cùm ergo hac sui verbi cognitione me Deus illustrarit, non mihi licet ab agnita veritate discedere, nisi sempiternum exitium mihi conciliare velim. Itaꝗ si decretum hoc reciperem, quoniam multis in locis, & grauissimis quidem illud à sacra Scriptura dissidet, damnarem, quam sum hucusꝗ professus, Iesu Christi doctrinam, & verbis atque sermone probarem, quod uitiosum & impium esse scio. Hoc ipsum verò quid aliud sit, quàm pictis atꝗ fucatis verbis ludificare Diuinam maiestatem simul & Cæsarem? Qua quidem re quid fieri possit flagitiosius? Nam hoc illud est, de quo Christus tam diligenter nos admonet, peccatum in Spiritum sanctum, quod nullo vnquam tempore condonatur. Quod cùm ita sit, & quoniam his vinculis est alligata conscientia mea, maiorem in modum, & per misericordiam Dei, quam humano generi per Filij sui immolationem impertiuit, oro & obsecro, ne Cæsar hoc meum factum implacatè ferat. Quòd enim Augustanæ confessionis doctrinam retineo, salutis meæ causa facio, et rebus omnibus posthabitis, quomodo post hanc ærumnosam vitam, sempiternæ vitæ letitiæꝗ particeps fiam cogito. Ad Cæsarem etiam à nonnullis audito deferri, quasi non religionem, sed gloriolam aliquam, & nescio quid aliud in eo spectem. Obsecro, quid omnium rerum humanarum optatius euenire mihi possit, præsertim mole corporis grauato, quàm libertas, quàm reditus ad vxorem & liberos, quàm otium & quies domestica? Testificor autem Deum, & tunc, cùm à nobis omnibus factorum rationem ille poscet, testificabor, me nihil aliud spectasse, quàm vt verò ipsius cultu, regni cælestis hæreditatem consequar. Quod vt Cæsar certò credat, sibiꝗ de me persuadeat, vehementer oro. Cæteris in rebus omnibus prompta semper mea fuit in illum voluntas, & erit in perpetuum, & quam ei dedi fidem, eam vti virum bonum & illustri genere natum decet, præstabo. Quod superest, vt offensionem omnem remittat, meꝗ tandem ab hac diuturna captiuitate liberet, obsecro: ne videlicet ego sim primus omnium principum, qui suam ætatem captiuus apud ipsum transegisse dicatur. Cùm in eo firmus & immotus persisteret, durius aliquantò tractari cœpit, & adempti fuerunt ei libri sacri, & iniunctum, vt diebus vetitis abstineret à carnibus. Ille etiam, quo fuerat vsus ad hoc vsꝗ tempus, permissu Cæsaris, Euangelij doctor, cùm præsens imminere sibi periculum videret, mutata veste, clanculum se subducit. Peruulgatæ tum fuerant, & ex aula Cæsaris emanarunt literæ, quas Lantgrauius ad Cæsarem scripsisse ferebatur. Iis in literis, vxori se mandasse dicit & consiliarijs, vt conditiones reliquas omnes impleant, vt ijs, qui propter anteactum bellum querimoniam habent, satisfaciant. Deinde librum de religione conscriptum sibi lectum esse dicit: & quanquam in eo sint nonnulla, quæ non satis intelligat, & quæ sacris literis confirmare non possit, tamen, quòd vetustate nitantur & sanctorum Patrum authoritate, non se plus velle sapere quàm illos, & ratum habere scriptum illud, & curaturum etiam, vt à suis obseruetur. Post hęc, fidem & operam suam ei defert, siue cum Turca, vel Pontifice Romano, vel quibuscunꝗ regibus, vel Heluetijs bellum gerat, siue per Germaniam ipso velit vti. Sed orare per Christum & omnes diuos, vt offensionem omnem deponat, seꝗ liberum faciat: iam enim captiuum detineri per annum totum et satis duram luisse pœnam, & in extremas redactum esse angustias. Porrò, maioris cautio-

Qui facit contra conscientiam, parat sibi gehennã.

Peccatum in Spiritum sanctum.

Saxonis pietas et sana conscientia.

Sęuities in ducẽ Saxoniæ captiuũ.

Lantgrauij literæ fortè cõfictæ.

A cautionis loco daturum se filios duos obsides, donec ei plenè sit satisfactum, & quamcunque rationem ipse pręscripserit, ea se paratum esse cauere. Nihil autem his precibus effecit, & subinde custodibus Hispanis aliò traductus fuit, Donauerda primùm Norlingam, deinde Hailbrunum, pòst Halam Sueuicam. 1548.

Dum hæc in Germania Cęsar molitur, publico decreto Missa per Angliam abrogatur, neque multò pòst captus fuit Stephanus episcopus Vintoniensis, qui contendebat, decreta quę fierent in hac ętate regis adolescentuli, nullius esse momenti. Iussus fuerat anno superiori continere sese domi, & abstinere à publico. Nuper autem dimissus, cùm sententiam mutasse putaretur, concionem habuit ad B regem cæterosque proceres, & cùm in ea, quid suæ mentis esset, explicasset, custodiæ mandatur. *Missa per Germ. triumphans, occidit in Anglia.* *Episcopi Vintoniensis obstinatus animus.*

Conscriptam reformationis, vti vocant, formulam, Cæsar Iunij die xiiij. recitari iubet ecclesiasticis. In ea continentur hæc capita, de ordinatione, de ordinũ Ecclesiæ officijs, de monasterijs, de scholis, de locis hospitalibus, de dispensatione verbi Dei, de administratione Sacramentorum, de Missæ cæremonijs, de cæremonijs ecclesiasticis, de disciplina Cleri & populi, de multitudine beneficiorum, de visitatione, de synodis, de excommunicatione. Hæc autem inter alia traduntur, vt qui sacros ordines petunt, diligenter examinentur de fide, de moribus, déque scientia, maximè verò de hæresibus, hoc potissimùm tempore iactatis, & an C idem credant, quod Romana, catholica & Apostolica credit Ecclesia: de moribus inquisitio fieri iubetur, iuxta præscriptum Pauli; quod est capite tertio primæ Epistolæ ad Timotheum: sed illud, quod Paulus inter alia monet, vt Ecclesiæ minister sit vnius vxoris maritus, qui domui suæ benè præsit, & liberos habeat obsequentes, omittitur: ad episcopatum nemo recipiatur, nisi sit sacerdos, aut primo quoque tempore reliquos gradus recipiat: Episcopi curam habeant suarum ouium, easque doctrina pascant & sacramentis: Ecclesias quoque subinde visitent, dentque operam, vt reliqui ministri suum munus faciant, ne lupi gregem inuadãt: monastica vita rursus instituatur, ijs locis, vbi desiit: in scholis nihil doceatur, nisi quod cum Ecclesia catholica congruit: in administrandis Sacramentis & cære- D monijs retineatur sermo Latinus, ne vilescant, si populus intelligat: is, qui vulgò dicitur canon Missæ, maneat integer, & silentio pronuntietur, vt tremendis illis mysterijs sua conseruetur dignitas: in cęremonijs vsitatis nihil mutetur: sal, aqua, herbæ, agnus paschalis, noui fructus: item, templa, calices, altaria, pallæ, vestes atque vasa consecrentur per orationem aduersus insidias diaboli & veneficia: cęrei quoque inflammentur, & adoleantur suffitus atque thura: supplicationes etiam fiant ad templa diuorum: clerus temperanter & sobriè viuat, scortationem fugiant, concubinas ab se dimittant, aut multentur: magistratus ciuilis opem Episcopis ferat, vt morum & disciplinę fiat emendatio, & vt Ecclesiarum libertas integra conseruetur: synodi diocœsanę reuocentur in vsum, & bis quotannis peragan- E tur, in ijsque de singulorum moribus atque vitijs inquiratur: qui alia ratione sanari non possunt, ab Ecclesię communione pellantur: eorum aditum atque sermonem omnes defugiant, neque prius illi recipiantur in gratiam, quàm supplices deprecentur, & emendationem promittant. Hanc formulam, eo, quem diximus, die recitatam, Episcopi cùm deliberassent, comprobant, & non multò pòst, quàm domum redierint, synodos velle se conuocare dicunt. In nonnullis autẽ rebus Pontificem solicitari petunt, vt assentiatur. Fuit & hic liber pòst euulgatus typis. De ciuitatum legatis antea diximus, quomodo decretum factum suis renunciarint: cùm aũt Argentinenses, qui facilè erant primi, serius aliquantò responderent, Cęsar illos per Granuellanũ vrget. Is Iunij die xxviij. legatos, in quib. primum locũ habebat Iacobus Sturmius, accersit, & per Henr. Hasiũ, quo vtebatur interprete, *Tremẽda mysteria Missæ.* *Excommunicatio* *Admoti arietes Argent. ad suscipiendum Interim.* *Ecclesiastica Cæsaris reformatio.*

1548. ſcire ipſos dicit, quemadmodum ordines à Cæſare flagitarint, eiusq; fidei permiſerint, vt rationem aliquam conſtitueret, quæ ſeruetur aduſq; concilium. Id illum feciſſe, & formulam eſſe conſcriptam à viris doctis atq; bonis, quam principes omnes, paucis quibuſdam exceptis, & præcipuæ ciuitates approbarint. Cùm autem ipſi & quidam alij Cęſarem orarint, vt ſuis hoc renunciare liceret, aſſenſiſſe illum, atq; interea expectaſſe. Verùm, quòd nihil adhuc reſponderint, eſſe nonnihil ei moleſtum, ideoq; ſibi dediſſe negotium, vt quæ ſit ipſorum voluntas, cognoſcat. Illi, cùm ſilentij cauſam expoſuiſſent, epiſtolam exhibent, de ſententia ſenatus inſcriptam Cæſari, Nihil ſibi magis eſſe in votis, quàm vt in omnibus ei gratificari liceat: ſed ſibi ſuisq; ciuibus ita eſſe perſuaſum, quòd ſi decretum hoc omninò recipiant, fore, vt & conſcientiã ſuã ipſi lędant, & Deum grauiter offendant, & ſuæ ſaluti peſsimè conſulant. Cùm autem ipſe pro ſua prudentia ſatis intelligat, quàm ſit iſtud graue, petere ſe per Chriſtum, vt in re tam ardua, quæ non ad facultates atq; bona, ſed ad animæ ſalutem & ad vitam ſempiternam pertinet, ſui rationem habeat, & ſicut alijs diuerſæ partis, ita ſibi quoque religionem permittat Auguſtanæ confeſsionis, aduſq; concilij decretum, vti ſæpe conſtitutum ſit in comitijs: neq; cogat, vt ſecus quàm ſentiunt, ore profiteantur. Se viciſsim omni ratione curaturos, ne quid in ſua ciuitate turbulenter aut irreligioſè fiat, neue praua dogmata locum habeant, & ne qua vicinis querimoniæ cauſa detur. Has literas vbi Granuellanus audiuit, Cæſarem præclarè ſemper de ipſorum ciuitate ſenſiſſe dicit: & quoniam pleriq; omnes decretum factum laudent ac ratũ habeant, non eſſe quòd putent ipſos exemptum iri. Nam habere ſe in mandatis, ne quod huius generis reſponſum admittant. Itaq; fruſtrà ſupplicari. Planè igitur reſpondeant, quæ ſit ſenatus voluntas. Ad hæc illi, Quòd Cæſaris fidei commiſſa res fuerit, id ſe cæterosq; legatos de rebus politicis, non autem de religione ſemper accepiſſe, quòd hanc ad concilium eſſe reiectam putarent, vt ibi partibus auditis fieret cognitio. Sed hoc in libro definita eſſe omnia propè doctrinæ capita controuerſa. Quòd ſi nunc illa recipiant, nulla prius habita cognitione, neq; ſuarum partium viris doctis auditis, fore, vt non ſint amplius controuerſa, neq; concilij authoritate indigeant. Quòd verò pleriq; principes ac ordines decretum factum approbent, nõ eſſe mirum: nam ipſorum hoc fieri commodo. Illis enim omnia permitti ſalua & integra, ſibi verò modum præſcribi religionis, & mandari vt ab ijs dogmatis, quæ ſemper controuerſiam habuerunt, diſcedant non auditi: cùm tamen in comitijs omnibus ad concilium cauſa tota ſit relegata. Nimirum, cogere aliquem vt aduerſus conſcientiam aliquid faciat, etiamſi verſetur in errore, vehementer eſſe graue, niſi primùm ſit demonſtratus error: exiſtimare ſe, multos vtrinq; viros eſſe bonos, qui tamen opinione & ſententijs inter ſe diſsideant. Iis profectò vim nullam adhibendam, ſed ratione & veritate & argumentis agẽdum eſſe. Cùm ergò cæteris in rebus omnibus, extra religionem poſitis, omnia ſua Cæſari deferant, orare, vt ei ſenatus hæc poſtulata commendet. Scire ſe, quanta ſit Cæſaris potentia, quantumq; periculum in ſe recipiant, ſi viribus ille rem experiri velit. Niſi ergò perſuaſum haberent, hac illius decreti approbatione Deum grauiter offendi, maximam fore dementiam, ſi non ei morem gerant. Ibi Grãuellanus, cùm antè dicta repetiſſet, ipſos, quo tempore Cæſari fuerunt reconciliati, promiſiſſe ait obſeruantiam eorum, quæ pro Imperij ſalute ſtatueret. Huius autem generis eſſe decretum hoc, de doctorum hominum conſilio factum, & à maiori parte comprobatum. Non ergò poſſe recuſari, quoniam cum Eccleſia cõſentiat. An ſibi tantùm arrogent, vt plus videre ſe putent, quàm vniuerſam Eccleſiam, vt ſeceſsionem à reliquis faciant? Non ipſis licuiſſe religionem mutare, niſi de communi totius orbis conſenſu. Quamobrẽ ſi nullum habeant aliud mandatum,

Argentinenſium reſponſio.

Ratione & veritate non vi perſuadenda religio.

Margin letters: A, B, C, D, E

1548.

A datum, cognoscant è senatu, velint ne obtemperare, an minus. Quòd se tantum de rebus politicis accepisse dicant, cùm Cæsari causa permitteretur, non referre quomodo ipsi acceperint, sed quomodo maxima pars ordinum. Illi contrà, se suiq; ordinis reliquos legatos prope ab omni deliberatione remotos & exclusos, neque tunc etiam, cùm ad Cæsarem causa reijceretur, fuisse consultos. Itaq; non aliter accepisse, quàm dictum sit: sed & principes aliquot sic illud accepisse. Quo tempore cum Cæsare pacificarint, non se recepisse obseruantiam, eò quòd metuerent, ne ad religionem illud aliquando pertraheretur: hoc ipsius filio notum esse, Episcopo Atrebatensi, qui tunc etiam nomine Cæsaris promiserit, fore, vt re-
B ligionis causa tota concilio legitimo permitteretur. Quòd verò decretum hoc, veluti publicum Imperij senatusconsultum recipiendum esse dicat, non se recusare vllum onus Reipublicæ, sed præsentem hanc causam ad animæ salutem & vitam æternam pertinere. Deinde decreti molem omnem recumbere in homines pios: nam reliquam turbam, quæ religionem contemnat, minimè solicitam esse quid statuatur: ad amplectendam verò fidem neminem esse cogendum: de Cæsare non se dubitare, quin pacem & concordiam amet. Sed tamen, si hæc via retineatur, & homines præter animi sententiam loqui cogantur atq; sentire, valde metuendum esse, ne talis tamq; subita mutatio magnos excitet motus. Librum illum esse compositum à viris aliquot doctis, è quibus aliqui veritatis
C habeant cognitionem. Id enim satis apparere. Sed quosdam alios admiscuisse multa, quæ cum sacris literis & Patrum doctrina minimè congruant, vt quidem demonstrari possit, modò dicendi locus detur. Secessionem nullam se fecisse à reliquis, verùm in præcipuis dogmatis conuenire sibi cum vera Ecclesia. Petere ergò rursus, vt Cęsari detur epistola, quò senatui renuntient: nā aliud nihil habere se in mandatis. Tum ille cœpit aliquantò loqui stomachosius, & decretum vrgebat, & ad alia quædam diuertit, & in Gallijs iactari dicebat à magnatibus, fore, vt Argentinenses decretum non admittant. Eum rumorem ad Cæsarem esse delatum, neq; nullum excitare suspicionem. Exitus erat, vt diceret Cæsarem expetere clarum & apertum responsum: neminem quidem esse cogendum, vt fidem ali-
D quam profiteatur. Sed id oportere accipi de his, qui non sunt nominis Christiani. Nam eos, qui fidem semel acceptam abnegant, igni posse cogi. Ad ea Legati, Quid Galli spargant, non sibi constare, sed à Senatu nullum adhuc factum decretum, nec aliud actum esse, quàm hoc ipsum, de quo nunc agant & solicitent. Cùm ergò nolit ad Cæsarem ista referre, non esse quòd amplius instent, & relaturos ad Senatum. Igni quidem posse aliquem è medio tolli, sed vt aliter quis credat, cogi non posse: & hic quidem fuit exitus orationis. Cum cæterarum ciuitatum legatis in eandem prope sententiam sigillatim actum antea fuit, & comminationes etiam additæ, & designatus dies, intra quem responderent: & iussi manere, donec à suis esset allatum responsum. Argentinensibus verò nihil tale præ-
E scriptum fuit. Quòd in futuros vsus pecuniam conferri Cæsar postulauit, ordines, etsi graue sibi esse dicerent, approbarunt: Ferdinando quoq; regi in singulos induciarum annos aureorum millia centena promittunt: sed à Cæsare petunt inuicem, vt præsidia deducat, & copias militum huc illuc dispositas, quæ passim per agros & oppida plurimum damni dēt, rebus iam pacatis dimittat, & miseros homines, quorū magnę sint querimonię, reficiat. Cæsar causas ait subesse graues, cur in hoc tempore militē exauthorare non possit: ad damnum verò datum quod attinet, illud, se quidem conscio, minimè fieri. Cùm n. illis persoluat, æquū esse, ne cui faciant iniuriā, & hoc suę esse voluntatis. Iā antea quoq; delatū aliquid eius generis ad se fuisse, verū inquisitione facta, prope nihil esse compertū, veruntamē nihil se prætermissurū, vt certò cognoscat: nec. n. vlli futurū impunè, si quid deliquerit.

Nemo ad fidem cogendus.

Currēte rota vrceus exit.

Egregia definitio

Cæsar præsidia nō vult deducere.

Vt Ca-

1548. Vt Cameram Cęſar hoc tempore pro ſuo arbitratu conſtituat, & ſupplementi loco iudices adiungat, ordines ei permittunt, & ſumptum ipſi pollicentur. Eius actionis, quam de fœdere inſtitutam fuiſſe diximus, hic fuit exitus, vt Cæſaris prouinciæ omnes, quas per Germaniam & Belgium habet, ſint in tutela & patrocinio Imperij, & contribuant in vſus publicos, ita tamen vt ſuis vtantur legibus atque iuriſdictione: Germania viciſsim à Cæſaris prouincijs idem auxilium atque defenſionem expectet. A

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæſare. B

ARGVMENTVM LIBRI XXI.

Authores libri nomine Interim inſcripti dona accipiunt à Cæſare: multi tamen illum impugnant & ea de cauſa dux Saxoniæ accuſatur. Conſtantienſes vrgentur vt eum librum iam euulgatum recipiant. Ciuitati tendantur inſidiæ, quibus deprehendatur: ac tandem cogitur recipere. Argentinenſes ad Cæſarem dant literas, quibus de libro Interim agunt: & tandem admittunt. Seditio Burdegalæ oritur. Franciſci Spiræ deſperatio narratur: & Vergerij ad Euangelium mirabilis conuerſio. Scotiæ regina abducitur in Galliam. Magdeburgenſes in prædam omnibus obijcit Cæſar. Angliæ ſtatus turbulentus eſſe incipit. Regni protector capitis damnatus ſecuri percutitur. Argentinenſes cum Epiſcopo contendunt. Vuittembergici à quibuſdam incuſantur quaſi diſſimulanter agant, & per adiaphora impietati Papiſticæ viam aperiant. Illis reſpondet Melanchthon. Diſputatur in Anglia de cœna Domini. Rex Lutetiæ excipitur. Verninus capite plectitur. Cæſar in Magdeburgicos edictis agit. Paulus tertius pontifex moritur, & horrendæ quædam ab eo res geſtæ narrantur. Conclaue Romanum quod vocant, deſcribitur, & ratio creandi Pontificis. Miſſa rurſus Argentinæ inchoatur. Edictum regis Galliæ in Lutheranos prodit. Iulius pontifex creatus Innocentium adoleſcentem, quem in delitijs habuerat, in Cardinalium collegium adoptat. C D

VLTIMA die Iunij fit comitiorum finis. Libro decimo nono diximus, quemadmodum Cæſar omnibus perſuaſerit, vt concilio ſe ſubmitterent, idq; ſua fiducia, qui daturus eſſet operam, vt legitima ſit actio. Nunc ergò fit decretum, Tridenti continuandum eſſe concilium, ſeq; curaturum Cæſar promittit, vt quamprimũ ibi redintegretur. Quòd cùm factum erit, vt omnes, eccleſiaſtici pręſertim, & confeſsionis Auguſtanę ſocij, publica fide, quam ſit ei præſtiturus, eò veniant. Futurum enim, vt piè & Chriſtianè, iuxta ſacras literas & Patrum doctrinam, res agatur omnis & definiatur depoſitis affectibus: & vt ipſi, quantùm ſatis eſt, audiantur. Pòſt, alia recitantur decreta, ſicut fieri ſolet, imprimis illud de religione, grauibusq; verbis mandatur, vt omnes obtemperent, ſicut Idibus Maij pronunciatum fuiſſe diximus. Authores libri treis antea nominauimus, ex ijs Ioannes Islebius, liberale donum à Cæſare ſimul & Ferdinando rege tulit, ob nauatam operam. Michael verò Sidonius epiſcopatum Merſeburgenſem in Saxonia deinde eſt conſequutus. Hinc iocus illorum, qui chriſma dicebant ab eis & oleum pontificium inter alia defendi, veluti rem ſacram, & ſaluti neceſſariam, vt ipſi nimirum diſcederent vnctiores. Non multò pòſt, ad principes abſentes, eos imprimis, vbi maximè opus eſſe videba-

Concilij legitimi repetita promiſſio. E

Is'ebius donatus à Cæſare.

A videbatur, dat literas Cæsar, & mandat vt huic decreto statim obtemperent. & decimo quinto die Iulij scribit ad Argentinensem episcopum Erasmum, det operam, vt illud, quod labore suo maximo perfectum sit, in executionem veniat, & si desit tuatur hominibus idoneis, aliunde sumat.

Facti decreti fama longè latèq; mox disseminata fuit, & Veneti quidem decimo nono die Iunij edicto cauent, vt qui libros habent, in quibus aliquid sit perscriptum contra fidem catholicam, intra diem octauum perferant ad certos homines: nam postea, fore, vt inquiratur, & in eos, qui meriti sint, vindicetur: delatoribus verò silentium & donum pollicentur. Habet perpetuos ibi legatos Pontifex, vt in regum aulis etiam. Hi multorum oculis & auribus vident & audiunt, & sæpe sunt authores, vt eiusmodi decreta fiant. Sed tamen hac vtitur cautione senatus Venetus, vt Episcopis aut inquisitoribus Pontificijs minimè permittat iudicium, sed adhibeat semper locorum præfectos & iureconsultos, qui testimonia cognoscant, & prouideant, ne quid improbè vel auarè committatur in suæ ditionis homines. Legem hanc tulerunt anno millesimo quingentesimo vigesimo primo, cùm in agro Brixiano quæsitores illi valde sæuirent in miseros homines, quasi veneficos, & cum Satana commercium habentes. Nunc autem, postquam longè latèq; radices egit Lutheri doctrina, valet eadem lex, vtcunq; Pontifices fremant, eamq; velint abrogari. *Edictũ Venetorũ.* B *Venetorũ in negotio religionis prudentia.*

C Hoc ferè tempore Galliæ rex copias auxiliares in Scotiam mittit aduersum Anglos, & in his Germanos, ductore Ringrauio. Cæsar verò Comitem Bichlingum Hubertum & Sebastianum Schertelinum ijsdem tabulis proscribit, neque multò pòst, Ringrauium, Hedeccum, Recrodum, Risebergium, & simul exteros omneis principes orat, ne tutelam illorum suscipiant: sed in eo sibi gratificentur, & cùm res ita fieret, idem ab se iubet expectari. Nauarræ regis filiam, Ioannam, quæ Cliuensi fuerat ante annum septimum desponsa & tradita, sicuti diximus, in matrimonium ducit Vendomensis, regiæ familiæ princeps. Eleonora, Cæsaris germana soror, vidua, relictis Gallijs, in Belgium sese confert. Guisij principis filius, Aumalius, cùm Cæsaris è sorore neptem, Lotharingiæ dominam, multùm D ambijsset, vxorem ducit, Herculis Ferrariæ ducis filiam. Belli Germanici historiam, quod Cæsar gessit, in lucem ad hoc tempus emisit Ludouicus Auila, Hispanus, lingua populari conscriptam. Quo loco de Marchionis Alberti captiuitate loquitur, illecebris muliebribus detentum fuisse dicit, quò minus bene rem egerit ad Rochliciam. Idem liber pòst exijt Italicè, Latinè, Gallicè conscriptus. Quanquam Cæsar acerrimis verbis edixerat, ne quis editum de religione librum vllo modo impugnaret, varia tamen exierunt scripta, quę totam eius doctrinam damnabant, & homines, vt ab eo, tanquam à præsentissima peste sibi cauerent, admonebant. In his erat Caspar Aquila, Salueldensis Ecclesiæ minister in Turingia. Scribendi causam huic dederat Islebius, qui domum rediens Augusta, de libro E valde gloriatus erat in itinere, & aureum nunc instare seculum, & Aquilam quoque dixerat assentiri. Hoc vbi resciuit iste, vehementissimè respondet, & mendacij eum insimulat, & falsis dogmatis refertum esse librum affirmat. In Gallijs autem Robertus Abrincensis episcopus contrà scripsit, verùm diuersa ratione, & librum imprimis reijcit, quòd sacerdotibus coniugium, & cœnam Domini totam vulgo permittat, & per occasionem atrocissimis verbis in Bucerum debacchatur, ob alteram ductam vxorem. Romæ etiam ordinis Dominicani generalis, vti vocant, Romæus, in eandem sententiam contrà scripsit. In reprehensionem itaq; libellus incurrit vtrobiq;. *Proscripti à Cæsare.* *Nauarræ filia nubit Vendomensi.* *Ludouicus Auila de bello Germ.* *Impugnatores Interim.* *Abrincensis contra interim.*

Legatum Cęsar ad Noribergenses & quosdam alios miserat, qui decretum factum eis persuaderet. Cùm is in ea profectione, venisset ad Saxonię ducis captiui

filios,

1548. filios, idem egit: sed illi constanter negabant: ad Cæsarem ergò reuersus, rem om- A
nem exponit. Itaq; captiuum principem Cæsar denuò solicitat, deq; filijs ipsius queritur, quòd & decretum nuper factum repudient, & illud oppugnari tum scriptis tum concionibus permittant. Petit igitur agat cum illis, vt de vtroq; sibi satisfaciant. Ad hæc ille. Quamobrem editi libri doctrinam ipse non probet, nuper se demonstrasse Granuellano & Atrebatensi. Quod cùm ita sit, non se posse filijs esse authorem, vt quod ipse pacata conscientia facere nequeat, hoc illi faciant. Orare se plurimùm, vt boni consulat, & se suosq; liberos tueatur. Hæc illius constantia, & in rebus aduersis animi fortitudo singularis, magnum ei conciliauit amorem passim apud omneis. B

Filiorum captiui ducis constans pietas.

Dux captiuus omnibus amabilis.

Quemadmodum in Saxonia Bremenses & Magdeburgici, sic in Germania superiori, soli Constantienses, Heluetijs vicini, nondum erant reconciliati Cæsari: sed publica tandem accepta fide, legatos Augustam mittunt, pacificandi causa. Cæsar leges fert admodum duras, & in his etiam, vt librum euulgatum recipiant, ex eoq; religionem constituant. Legati conditiones sibi mitigari petunt: sed id frustrà fuit, & intra certum diem iubentur respondere. Senatus, eo cognito, Iulij die decimo tertio datis literis admodum demissis, orant ne quid contra conscientiam & animæ salutem facere cogantur. Videre se periculum suum, & in maximis angustijs versari. Nisi enim pareant, omneis suas fortunas atq; vitam in discrimen vocari. Quòd si morem gerant, Dei vindictam atq; iudicium sibi subeundum esse. Parcat igitur, nec in calamitosos atq; desertos grauius aliquid statuat, præsertim, cùm ipsi non magis quàm alij deliquerint, & Imperij ac domus Austriacæ causa, maximas olim sint perpessi calamitates, & ne nunc quidem vllum onus, quod ab ipsis præstari possit atq; debeat, recusent. Ac licet pertenue sit ipsorum ærarium & facultates exiguæ, tamen in multam esse daturos aureorum millia octo, & tormenta magna quatuor. Sed petere, vt religionem, in qua nunc annos viginti permanserint, sibi permittat ad decretum vsq; legitimi concilij, neque grauiora ciuitati, quàm ferre possit, imponat. Ipsorum Episcopus Ioannes Vesalius, qui & archiepiscopi Londensis nomen obtinebat, vt libro duodecimo dictum est, grauiter eis fuerat comminatus Augustæ, pòst euulgatum à Cæsare librum: sed paucis à diebus, eodem morbo, quem illis erat imprecatus, interijt, apoplexia nimirum. Quòd Austriacæ domus causa multum accepisse detrimenti sese dicunt, sic habet. Cæsar Maximilianus, auxilio Sueuici fœderis, de quo diximus libro quarto, bellum gessit cum Heluetijs. Itaq; Constantienses, qui tum eius erant fœderis planè finitimi, multis fuerunt affecti damnis. Opem ferebant Heluetijs Rhœti, Seduni, Veragri, nuper ipsorum facti socij: sed & Galliæ rex Ludouicus xij. Intercessione demum Ludouici Sfortiæ, Mediolani ducis composita res fuit, sub annum salutis millesimum quingentesimum. Sfortiæ sororem Mariam Blancam, Maximilianus habebat in matrimonio.

Constantiensium ad Cæsarē literæ. C D

Bellum Maximiliani in Heluetios.

Augusti mensis die tertio, Cæsar, consules & omnem senatum Augustanū, & è præcipuis ciuibus nonnullos ad se vocat, & per Seldum iureconsultum de sua suorumq; maiorum erga ipsos voluntate atq; studio multa locutus, turbulenter & seditiosè plurimis nunc annis administratam ipsorum rempublicam, eiusq; rei causam esse dicit, quòd in Senatum allecti fuerint de media plebe homines imperiti & opifices, nullam ad rem minus quàm ad gubernationem idonei. Se verò qui ciuitati benè consultum velit, vt huic malo medicina fiat, exauthorare ipsos omneis, non quidem ignominiæ, sed communis vtilitatis causa. De scripto postea recitari iubet eorum nomina, quos in Senatū allegebat, in his erant Vuelseri, Relingeri, Bumgartneri, Fuggeri, Peutingeri. Eos deinde iureiurando deuincit, & suam cuiq; functionem atque munus distribuit, grauiterque monet, E

Cæsar quos vult in senatum Augu. elegit.

vt rem-

A vt rempublicam ament, & decreto religionis pareant: & obsequentiam ipsi præstent. Tribus etiam simul abrogat, & capite sancit, ne qua ciuium deinceps conuenticula fiant atque societates: & literas omneis, quibus tribuum iura continentur atque priuilegia nouo Senatui mox adhiberi, & hanc reipublicæ formam, voce præconis publicè pronuntiari iubet, & ne quis eam impugnet, vitæ periculo denuntiat. Senatus gratias agit, & officium omne pollicetur. Interea dum ista fiunt, clausæ erant omnes portæ, & militum dispositæ stationes. 1548. *Abrogatæ tribus.*

Lis erat multis ab hinc annis, Lantgrauio & Gulielmo Comiti Nassouio, de ditione Chattorum. Eam nunc demum Cæsar his ipsis diebus decidit, aduersus Lantgrauium lata sententia. Legatis Constantiensium Cæsar huius mensis die B quinta primùm respondet per Atrebatensem episcopum, & infecta re dimittit, & quia de pace non magnopere solicitos esse videat, rationem aliquam initurum se dicit. Eodem die, Hispani, quos in oram illam commigrasse diximus, ad tria millia peditum, Constantiam petunt, & Vberlinga de nocte profecti, pars per syluam iter faciunt, vt prima luce, quo tempore concionem in templis haberi sciebant, vrbem inuaderent, pars in sylua remansit, occasionem expectans. Accidit autem, vt tres quidam excubitores, oppidani, cùm in vicina sylua fremitum exaudissent progreßi longius speculandi causa, in ipsorum manus venirent. Hos illi comprehendunt, & necem minati, si quod signum darent vnà secum abducunt. Deinde quodam in fundo prope lacum, magno silentio sese componunt. *Hispani clam petunt Constantiam.*

C Sed non fuit occultum, & excubitores, qui tunc erant in suburbio trans Rhenum, præfecto suo renuntiant, aliquid esse insidiarum. Is è vestigio refert ad consulem. Fuit hoc post mediam noctem hora secunda, Consul ilicò Senatum conuocat. Et ad arma conclamat, tametsi nemo, quid esset rei, compertum haberet. Albescente verò die, paulatim sese produnt Hispani, pauci tamen, vt de numero excubitorum cognoscerent. Ibi denuò præfectus vigilum consuli nuntiat, vt maturè prouideat: nam subesse periculum. Itaque re deliberata, sub horam quartam emittuntur ex vrbe circiter ducenti ciues in suburbium. Hi, postquam egreßi nihil ferè deprehenderent, aliquantò remißius agunt. Sed ecce cùm iam luceret, Hispani, pariete constructũ ex materia, qui mediam fossam diuidebat, machinis D prosternunt, & per fossam tunc prope siccã, in oppidanos excubitores cõfertim irruunt. Mox etiam illi, quos in sylua remansisse diximus, accurrunt, & vi magna portã vnã refringunt. Sed fortißimè ciues dimicabant, & tormentis rem agunt, interfecto duce, Alfonso Viue, statim in primo congressu. Cùm verò, tantę multitudinis impetum vix ægrè sustinerent, paulatim retrocedunt, & in ponte Rheni diu multumque confligunt, & vix tandem in vrbem recepti, cùm hostes portam validè concuterent, tormentis maioribus eos petunt ex mœnibus atque portis, & multos interficiunt. Hos illi statim ex ponte in Rhenum pręcipitant, & cùm frustrà sese moliri conspicerent, fuga suburbium petunt, & pontem extremum incendunt, ne quam oppidani facerent eruptionem. Deinde, cùm libidinosè multa E fecissent, cadauera sociorum accumulant, & vnà cum suburbio exurunt, vt ne de numero cæsorum constaret. Ex oppidanis desiderati sunt ad centum. Cùm hostile signum daretur Constantiæ, sicuti fieri solet, Heluetij vicini sumptis armis accurrebant: sed præfectus regionis, qui tum erat Lucernensis, maxima denuntiata pœna reuocabat eos, nimirum odio religionis. *Constantiæ expugnatio.*

De legatis Argentinensibus antè diximus, quid egerint cum Granuellano: finitis comitijs domum reuersi, rem omnem ad Senatum referunt. A deliberatione, senatus, datis literis ad Cæsarem, Gallicè scriptis, quoniam ea lingua magis afficitur, Legati inquiunt, nostri, nuper è comitijs ad nos reuersi, quid actum sit, exposuerunt, & iam antea librum de religione conscriptum ad nos miserant. Cupiebant illi quidem, prius quàm Augusta discederent, per epistolam tibi suppli- *Cæsar Gallica lingua magis afficitur.*

1548. care potentissime Cæsar: sed eam Granuellanus non recepit. Hac igitur de causa A nunc ad te scribimus. Et primò quidem, nihil omnium rerum magis optamus, quàm tibi per omnia gratificari: sed ad decretum religionis quod attinet, ita res habet. Conuocatis & adhibitis nostræ ciuitatis theologis, totum diligenter expendimus, & quanquam in eo sunt, quæ non omninò dissident à sacris literis, tamen quoniam ita conscripta sunt, vt in plerisque sit opus explicatione maiori, perdifficile nobis est atque graue, sic illa recipere. Nam persuasissimum nobis est, doctrinam nostram atque cæremonias congruere cum verbo Dei, neque posse à nobis, nisi cum offensione Dei, & vulnere conscientiæ, vel deseri, vel immutari prius, quàm facta sit cognitio, & nostri etiam homines auditi. Hæc enim consuetudo semper fuit inde à prima ætate Ecclesiæ, vt legitimis conuentibus dubia & B contouersia definirentur. Hæc quoque ratio semper omnium optima visa fuit in Imperij comitijs, vt pio concilio res tota permitteretur. Itaque per omnia sacra, perque sanguinem Christi rogamus, pro nobis effusum, vt in eo valeant Imperij decreta, nobisque religionem hanc tueri liceat, donec legitimi concilij authoritas interuenerit. Etenim neque melior, nec ad constituendam pacem vtilior inueniri via posit, neque sanè diuturnior. Sin autem postulatum hoc nostrum reijcis, & à nobis obsequentiam requiris, etiamatque etiam rogamus, vt nostri theologi primum audiantur, quò demonstrent, quibus in locis decretum illud existimemus pugnare cum sacra Scriptura. Quod si fiat, omninò fore speramus, vt & nostræ causæ intelligas æquitatem, & decretum etiam illud mitiges. Malignè C profectò vel obstinatè nihil facimus, verùm salutis nostræ ratio & metus Diuini numinis impellit, vt ad hunc modum deprecemur. Nam in cæteris rebus omnibus ita nos cōparabimus, vt quanti sit apud nos tui nominis maiestas atque splendor videre posis. Cum his literis alijsque mandatis ad Cæsarem missus fuit Ludouicus Grempius iureconsultus. Cæsar autem eodem modo quo cæteris respondet, nec aliud decerni posse, neque iam esse quæstionis tempus, & fore dicit, vt in concilio quantùm satis est, audiantur. Itaque mandat, vt intra mensem apertè, quid sit ipsorum voluntatis exponant. Postquam illa via, quam diximus, non successit, Cæsar diuulgatis literis Constantienses proscribit. Ibi cœptum est agi tumultuosius in vrbe. Nam & recentis periculi memoria, & futuræ calamitatis D expectatio vehementer eos angebant, præsertim cùm nihil humani præsidij vel opis appareret. Erant in numero ciuium nonnulli, qui vocibus odiosis hæc omnia exagitabant. Senatus igitur horum importunitate coactus, principes aliquot & Heluetios quoque per literas orat, vt ad Cæsarem intercedant. Heluetij statim agunt conuentus, & assentiuntur. Sed qui sunt Pontificiæ religionis, ea lege promittunt, si quidem illi decretum Imperij de religione nuper factum recipiant, & clerum in vrbem rursus admittant. Cùm ergò ciues vrgerent, senatus decretum illud promulgat. Suffragijs deinde res agitur, & vicit eorum sententia, qui recipiendum esse dicebant. Nam de suis omninò fortunis actum esse clamabant, si quidem in eo rerum statu sit ipsis permanendum diutius. Ingentem ac propè inexhaustam esse Cæsaris potentiam, cui minimè resistere ipsi E posint. Eo facto plebiscito, senatus, quid actum sit, Heluetijs renuntiat. Hi missa legatione, de Cæsaris animo perquirunt, ferrène posit intercesionem: simul orant, vt clementer eos tractet. Cæsar autem sic illis respondet, vt facilè viderent, non ei gratum fore. Nam, quòd in proscriptorum gratiam aliquid facere velint, valde sibi mirum esse dicebat. Itaque multi, qui religionis immutationem non probabant, aliò sese conferunt. In his erat Ambrosius Blaurerus, Ecclesiæ præcipuus ibi minister. Lindauienses, qui sunt contra Constantiam, ad alteram partem lacus, masculè quidem antea Cæsari responderant: nunc autem vicino territi exemplo, decretum & ipsi recipiunt.

Argent. ad Cæsarem literæ.

Constantienses proscripti.

Ambrosius Blaurerus solum vertit.

Cùm

A Cùm Augusta domum reuersus, legatus Argentinensis, mandatum Cæsaris renunciaret, cogitur magnus, vti vocant, reipublicæ senatus. Quod non nisi rebus difficillimis & maximi momenti fieri consueuit. Hi sunt treccnti, è singulis tribubus, viginti numero, delecti quidem. Suffragijs exquisitis, plerique decretum minimè recipiendum, & fortiter agendum esse ducebant: interiectis aliquot diebus, rursus deliberatur. Ibi remißiores aliquantò sententiæ dictæ fuerunt, & delectis aliquot è senatu permissum, vt in commune consulant. Erant non procul ab vrbe, sicut antè diximus, equites Neapolitani: & cùm Cæsar illo ipso tempore Augusta discederet, omninò putabatur venturus Argentoratum, & terrorem multis adferebat, quod Constantiæ nuper euenerat. Itaque ex nobilitate complu-
B res, & mercatores, & alij nonnulli, quòd suis fortunis metuerent, neque Cæsarem vellent offendere, cùm ius ciuitatis in senatu renuntiassent, aliò migrant, non sine tacita multorum reprehensione. Cæsar Augusta profectus, relicto ibi præsidio, reipublicæ & mutatæ causa religionis, cum reliquis copijs Vlmam petit. Eò cùm venisset, senatum abrogat, & nouum instituit, & Ecclesiæ ministros, in quibus erat Martinus Frechtus, eò quòd religionis decretum repudiarent, custodiæ mandari iubet. Senatus, per omnia Cæsari deuotus, decretum recipit. Durante comitio, rogatu Granuellani, petierant à Frechto, vt Augustam profectus, negotium religionis adiuuaret, & ad Pflugium aut Sidonium aut Islebium diuerteret. Ille, quòd & suspectam rem haberet, & quòd è reliquis ciuitatibus ne-
C mo sui ordinis ibi esset, recusat. Iussus deinde, quid de facto decreto sentiat, & quousque probet, scripto complectitur. Vbi verò Cæsar Vlmam venit, senatus illum ac cæteros Ecclesiæ ministros euocat, & per homines delectos eorum sententiam exquirit. Respondent vt antea, & quid in decreto probent, quid improbent, ostendunt. Rogati cùm Augustani doctores illud receperint per iusiurandum, ac nihilò secius Euangelium doceant, cur non idem ipsi faciant, non sibi constare dicunt, quid illi fecerint, neque suum esse, alieni facti rationem reddere. Se quidem initiò, cùm ad Ecclesiæ ministerium adhiberentur, fide ipsis data promisisse, doctrinam Euangelij purè ac incorruptè annuntiare, sine traditionibus hominum, si nunc senatus eam rationem non probet, pete-
D re, vt iusiurandum sibi remittat. Iussi domum abire, post meridiem reuocantur. Ibi delecti quidam senatus, Captiuos, inquiunt, hodie vos Cæsar sistit, ad eiúsque iam traducemini palatium: Deus vos spiritu suo gubernet. Illi, quoniam ita sit visum Deo, non se recusare dicunt vllum periculum, & ipsis inuicem bene precantur. Sic egreßi, statim per apparitores ad prætorium deducuntur, fore putantes, vt sisterentur Cæsari. Post multam expectationem, confluente iam illuc multitudine, traducuntur in Georgij Bessereri domum, viri Consularis, in qua Granuellanus & Atrebatensis diuersabantur. Tandem intromißi, post multam disceptationem, cùm Granuellanus vrgeret, vti Cæsaris edicto parerent: illi verò, quamobrem non possent, explicarent: acerbis fuerunt ac-
E cepti conuicijs. Deinde reliquis egredi iußis, & paululum diuertere, Frechtum humanioribus verbis pertentant. Et quum is in sententia persisteret, reliquos etiam singillatim appellant. Ex ijs quatuor fuere constantes, duo desciuerunt. Granuellano & Atrebatensi aderant Hasius, & Seldius. Mox impediti catenis, in carcerem publicum ducuntur, Hispanorum & Germanorum præsidio, quibus præerat Ioannes Comes Nassouius: cumque domum Frechti præterirent, frater eius Georgius fortè prospicit è fenestra: & appellatus ab eo, vt vxorem & familiam curaret, salutem ei socijsque precatur, ac simul bono animo esse iubet. Ob hanc vocem & ipse ducitur in carcerem. Fuit hoc Augusti die xvi. detenti per quatriduum in vrbe, quinto die cùm Cæsar illinc abiret reuincti catenis, vti diximus, & impositi currui, deuehuntur Kirchenum, stipati circiter ducentis Hi-

1548.

Argentinenses consultant de interim.

Vlmæ senatus mutatus.

Frechtus in vincula coniectus.

Vlmensium ministrorum constantia.

Duo ministri desciscunt.

Ministri pij catenis vincti.

1548. spanis. Ibi cùm ad dies octo fuissent in potestate Germanorum ducis Altestegij, A
dati sunt in custodiam, Hispanorum centurioni Madronio. Vlma Spiram Cæsar venit, ad exitum Augusti mensis. Ibi cùm esset, venit Argentoratum ab eo, qui xij. illa tormenta, quæ dare promiserant anno superiori, abduceret. Pridie Calendas Septembris, Pontifex, rogatu Cęsaris, treis episcopos in Germaniam amandat, Fanensem, Veronensem, Ferentinum: horum quæ fuerint mandata, suo loco dicemus. Cæsar non diu Spiræ commoratus, cùm Moguntiam venisset, secundo flumine Rheno descendit in inferiorem Germaniam, & Saxonem atque Lantgrauium, qui Hala Sueuorum nuper abductus erat, cùm eius vxor denuò esset deprecata, captiuos abducit, diuersis nauibus impositos. Est ad Rhenum Lantgrauij quoddam oppidum, Sanguerum, & arx superimposita monti prærupto. Cùm huc Cæsar venisset, impeditus nocte, substitit in anchoris, & excubitoribus tantùm expositis, in nauibus commorari iubet omneis. Senatus Argentinensis erat iussus, vti paulò suprà diximus, intra mensem respondere. Cùm ergò Spiram Cæsar venisset, legati mittuntur ad eum, altera die Septembris, Iacobus Sturmius, Matthæus Gigerus, Ludouicus Grempius. Hi, cùm Spiræ non reperirent, Moguntiam vsque sequuntur. Cumque de sua præsentia Cæsari nuntiassent, abessent verò consiliarij Germani, quorum opera Cæsar vti consueuit, Coloniam Agrippinam vsque sequi iubentur. Interim episcopus Argentinensis, ad clerum in vrbe commorantem datis literis, quarta die Septembris, postulat, vt Imperij decreto pareant, & ad præscriptam formulam rem instituant: simul mittit literas ea de re Cæsaris, quas decima die Iulij scriptas fuisse diximus: adhæc, senatui quoque scribit, ne illis impedimentum inferant. Legati Argentinenses, vbi Coloniam venerunt, octaua die Septembris, alteram epistolam Gallicè conscriptam, Cæsari, nomine senatus tradunt, in hanc sententiam. Licet quo tempore tibi reconciliati fuimus, inuictissime Cæsar, non promisimus obseruantiam eorum quæ decernerentur: etsi non sumus vnquam assensi, vt ad eum modum de causa religionis ageretur, tamen, quantùm omninò fieri potest, parati sumus tibi gratificari non solùm in ciuilibus, verumetiam in rebus sacris. Intelligimus quidem satis, te cæterosque principes nolle nostras actiones considerare, & æquum esse, vt nos tua vestigia obseruemus. Veruntamen oramus inuicem, vt cogites, quoniam sui facti rationem oportet vnumquemque Deo reddere, meritò nos de salute nostra solicitos esse, & prouidere, ne quid contra conscientiam à nobis fiat. Quæ causa fuit etiam, quòd in spem venimus, fore, vt nostris theologis auditis, decretum mitigares. Quia verò nos ad concilium reijcis, & fore dicis, vt ibi res iuxta sacras literas tractetur, conditionem accipimus: & ne videamur esse contentiosi vel obstinati, quò minus nostræ ciuitatis Episcopus, formulam illam tuam, certis in templis apud nos, per sui ordinis homines instituat, non recusamus. De templis cum eo transigemus, nec vllum inferemus impedimentum, neque ciues ab illis arcebimus, & cuique liberum erit, quam volet, & quam rectam esse putabit, religionem sectari. Sed ea lege tamen, vt nobis inuicem habere liceat aliquot templa, in quibus verbũ Dei purè doceatur, & administrentur Sacramenta, sicut decet, & lingua populari. Curabimus etiã, vt populus in disciplina contineatur, & ne quid præter decorum fiat: deinde dies festos, & quod reliquum est de ieiunijs & interdicto esu carnium, obseruari mandabimus, neque patiemur, vt pro concione vel alijs in locis aliquid fiat, quod offensioni causam præbere possit. Et quoniam hæc doctrina multis nunc annis ita radices egit in animis hominum, vt nisi cum vulnere cõscientiæ, tam subitò tolli non possit: deinde, quoniã hac ratione, quam ostendimus, decretum tuum, Cæsar, locum apud nos habebit: oramus, quàm possumus vehementer, vt nostris precibus acquiescas, & adusque concilij tempus religionem hanc nobis permittas. Hoc & Deo gratissimum erit officium,

Saxo & Lantgrauius captiui abducti.

Argentinens. ad Cæsarẽ epistola.

Argentinens. Interim admittũt.

B C D E

A officium, & ad ciuitatis nostræ totiusq; prouinciæ pacem inprimis pertinebit. 1548.
Hanc epistolam vbi Cæsar audiuit, & simul ea quæ Iacobus Sturmius, pro sua facundia copiosius explicabat: per Seldium de sua in Germaniam voluntate multa loquutus, sic tandem eos dimittit post multam actionem, vt cum episcopo transigant, ea lege tamen, vt si non conueniat, penes ipsum sit arbitrium.

Cùm in Belgium Cæsar venisset, Saxonem quidem secum esse voluit, Lantgrauium verò misit Audenardum, Flandriæ oppidum. Ad Brabantiæ fines, copias omneis, quas Augusta secum adduxerat, dimittit. De Cameræ iudicio suprà diximus, quemadmodum Cæsari permiserint ordines, vt illud constitueret: ad Calendas igitur Octobres, vt decretum antè fuit, inchoatur, & aduocati treis, ob *Cameræ reformatio.*
B suspicionem Lutheranismi remouentur, cæteris autem omnibus inter alias leges præscribitur, vt Ecclesiæ catholicæ dogmatis insistant, aut loco submoueantur. Ibi Smalcaldicis litem mouere cœpit Henricus Brunsuicensis: ob anteactū bellum, quando pulsus fuit. Pactus quidem erat, cùm è carcere dimitteretur, etiam iuratus, nihil se tentaturum esse: verùm ab ea transactione discesit, & nō ipse modò, sed & Moguntinus, & Prussiæ magister, & Nassouius, & Renardus Solmensis, & alij litem aduersus Lantgrauium instituebant.

Constantienses, nuper proscripti, cùm in magnis essent angustijs, neq; salutis viam vllam viderent, ad extremū perfugium decurrunt, & Austriacæ domui sese dedunt in perpetuum. Ferdinandus igitur in suam tutelam eos recipit, & mox *Constantienses Austriacæ domui se dedunt.*
C præfectum eò mittit ex nobilitate quendam. Is Idibus Octobris has eis conditiones proponit, Ferdinandum eiusq; liberos & hæredes, pro suis dominis in posterum agnoscant, eisq; fidem omnem & obedientiam præstent, nec ab eis vllo tempore deficiant, neq; fœdus vllum ineant: decretis, quæ Ferdinandus eiusq; præfecti de religione cęterisq; rebus facturi sunt, omninò pareant: in bellicis alijsq; negotijs, Ferdinando eiusq; liberis & hæredibus præstò sint, & imperata faciant, sicut reliqui prouinciales. Eas deinde conditiones per iusiurandum accipiunt. Biduo pòst præfectus conuocat senatū, ab ijsq; postulat, vt quantæ sint ærarij facultates, profiteantur, vt tormenta cum omni instrumento referantur in rationes: mandat etiam, ne quis oppidanus longiorem ensem ferat, ne quis ad mu-
D nitiones & vigilias accedat, vt eorum nomina qui durante bello, periculi ciuitatem admonuerunt, edantur: vt absentium & eorū bona, qui migrarunt, scribantur in libellis & detineantur: vt literæ omnes publicæ exhibeantur, & quò quæq; pertineant, per aliquem eius rei peritum demonstretur. Posthæc, ministris Ecclesiæ mandatur omnibus, vt intra octauum diem vrbe excedant.

Hoc mense, Mauricij Saxoniæ ducis frater Augustus in matrimonium ducit Christiani Daniæ regis filiam, Annam. In pactis dotalibus conuenit, ne quid bonorum Ioannis Friderici, verùm ex patrijs bonis, Mauricius hæreditatē ei daret. *Augustus vxorem ducit.*

Erat id temporis magna seditio per Aquitaniam, propter salinas & vectigalia. Totius autem regionis principatum obtinet Burdegala, vrbs ampla & copi- *Seditio Burdegaliæ.*
E osa & maritima, quæ ditionis Anglorum aliquando fuit. Hi cumprimis etiam rebellabant, & præfectum regium trucidauerant. Cùm igitur ad exemplum & magnum periculum ea res pertineret, Galliæ rex, Connestablio & Aumalio ductoribus, copias eò mittit, peditum signa xxxi. & in his Germanorum signa xi. & equitatum mediocrem. Eo cognito, Burdegalenses Connestablium solicitant, neq; se recusare dicunt, quò minus ingrediatur armatus: verùm, ne Germanum militem ingredi patiatur, orant. Ille, non esse quòd sibi præscribant ait. Germanos æquè vt cæteros militare regi: facturū in eo se pro suo iudicio. Quod etiamsi non patefaciant vrbem, habere se tamen claues, quibus eam reserare posit. Sic igitur ingressus est Octobris die xix. & copijs huc illuc dispositis in ordinem, tormentis etiam suo loco collocatis, primùm arma ciuium & machinas omneis

1548. iubet comportari & in arcem deferri, sic biduum est consumptum. Tertio die A
Laniena quam Burde. Conest. exercuit. cœptum est inquiri per singulas ædes, & comprehenduntur seditiosi, magno numero. Pòst ad horrendam lanienam ventum est: nec enim vno supplicij genere sublati fuerunt. Ex nobilitate quoq; producuntur xiiij. laqueis obuincti colla: ex ijs vnus & alter capite multantur: pro cæteris Germani duces intercedunt, & Cônestablium exorat. Huic tam tristi tamq; funesto spectaculo dati dies sunt xij. Præter eos, qui capitis pœnam subierunt, ad triremes etiam plurimi damnantur. Ademptæ quoque sunt illis omnes campanæ, non in vrbe tantùm, sed per agros etiam, ne quod excitandi motus, vt antea, signum dari posset. Deinde, literæ, quibus reipublicæ immunitates atque priuilegia continebantur, exustæ sunt omnes, ipsimet ignem inflammantibus. Et quia regium præfectum interfecerant, Connestablius eos adigit, vt terram, qua tectus erat & humatus, nullo cum B instrumento, sed vnguibus atque digitis reuellerent. Sic inuentum ac restitutum cadauer, maxima deinde pompa monachorum & sacrificorum terræ mandatur. Ponè sequebantur ciues omnes, ad quinque circiter millia cum singulis cereis: & cùm ad Connestablij diuersorium venissent, sistitur funus per interualla passuum aliquot. Ibi tum illi in genua prolapsi, lamentabili clamore misericordiam implorant, & suum ipsi delictum execrantur, & regi, quòd non atrocius in se vindicarit, gratias agunt. His omnibus peractis, Nouembris die nono disceditur illinc, relicto præsidio.

Francisci Spieræ desperatio. Per Italiam hoc tempore mirabile quiddam accidit. Est in agro Patauino C Venetorum ditionis oppidum, Citadella. Hic erat ciuis quidam, homo forensis & causidicus valde exercitatus, Franciscus Spiera. Is incredibili quodam ardore cœpit complecti puriorem doctrinam: & cùm in dies magis atq; magis proficeret, non domi tantùm apud amicos, quid sentiret de singulis dogmatis, verùm etiã passim apud omnes explicabat. Ea res non diu potuit esse occulta, & tandem ad legatum Põtificium, qui tum erat Venetijs, Ioannem Casum, archiepiscopum Beneuentanum, delata fuit. Vbi hoc Spiera cognouit, facilè suum intellexit periculum. Cùm ergò diu multumq; in omnem partem deliberasset, tandem statuit vocatus conuenire legatum. Itaque profectus Venetias, & errorem suum, vti putabat, vel metus causa dicebat, confessus, veniam poscit, & obsequentiam in posterum pollicetur. Legatus, tametsi propter spontaneam confessionem gaudebat, tamen exempli causa iubet, vt domum reuersus, antè dicta publicè reuocet. D
Spieræ palinodia. Accipit ille conditionem: & licet iam tum inciperet ipsum pœnitere facti, tamen vrgentibus amicis, qui non ipsius modò, sed coniugis etiam & liberorum & facultatum ipsius spem totam in eo positam esse dicerent, obtemperauit. Verùm non multò pòst in ægritudinem incidit tum animi tum corporis, deq; misericordia Dei cœpit desperare. De consilio agitur amicorum Citadella defertur Patauium, vt & medicorum operam, & doctorum hominum haberet paratam consolationem. Medici, Ioannes Paulus Grassus, Bellacata, Frisimelega, statim vbi vidissent, ex vehementiori cogitatione natum morbum, nec vllum esse remedium E præstantius iudicabant, quàm animi consolationes. Frequentes igitur ad ipsum quotidie veniebant homines docti, & sacræ Scripturę testimonijs, quæ summam
Spiera consolationes omnes reijcit. Dei misericordiã nobis explicant, mentem illius sanare studebant: ipse verò non inficiari quidem ista, sed ad se nihil pertinere, & quòd agnitam veritatem abiurasset metu periculi, destinatũ se cruciatibus æternis, & illos iam animo sese persentiscere atq; videre, neq; Deum amare posse, verùm horribiliter odisse dicebat: in eoq; perstitit. Neq; iã cibũ amplius capere volebat, & cùm per vim ingereretur, subinde respuit. Longum esse omnia referre, quæ vel ipse dixit, vel alij, vt ei desperationem eriperẽt, in medium attulerunt, è sacris petita literis. Cùm ergò frustrà consumerentur omnia consilia, & ipsius tum infirmitas corporis tum angor

mentis,

A mentis, indies magis atque magis augesceret, domum relatus fuit, atque ibi miser in eo statu ac desperatione vitam finijt. Decumbenti Pataurj, frequens assedit consolator inter alios Petrus Paulus Vergerius, episcopus Iustinopolitanus, quod est in Istria Venetorum ditionis oppidum. 1549.

Quomodo Clemens atque Paulus Pontifices opera Vergerij sint vsi per Germaniam, superioribus libris demonstratum est. Ferdinando quidem regi valde charus fuit, dum in Pānonijs ageret, cui cùm esset nata filia Catharina, Vergerius, vnà cum Georgio Marchione Brandeburgico & Ioanne archiepiscopo Lundensi, in Baptismo pro ea fide iussit. Verùm à pontificatu Romano postea defecit, mirabili quadam occasione. Cùm à colloquio Vuormaciensi, quod fuit

B initio anni M.D.XLI. sicut diximus, Romam vocatus redijsset, Pontifex creaturus nouos cardinales, ipsum quoque designabat inter alios. Erant autem qui clanculum insusurrarent, illum multa iam consuetudine Germanorum esse factū Lutheranum. Hoc vbi Vergerius ex cardinali Ginucio, cui Pontifex dixerat, audisset, valde fuit attonitus: & vt sese purgaret, in patriam secedit, atque librum orditur, cui titulum dedit: Aduersus apostatas Germaniæ. Dum autem confutandi causa, libros aduersariorum diligenter excutit, & attentè considerat argumenta, captum sese victùmque sentit, & abiecta spe cardinalatus, ad fratrem suum Germanum, Ioannem Baptistam, Polæ ciuitatis episcopum abit, & re tota commemorata consilium exquirit. Frater, initio territus, conditionem hominis deplorat.

Vergerij mirabilis conuersio.

Vergerius vi ueritatis uictus.

C Sed cùm illius precibus inductus ad Scripturæ peruestigationem sese applicuisset, imprimis autem illud doctrinæ caput, quod est de iustificatione diligenter expendisset, facta sententiarum collatione, cedit, & falsam esse Pontificiam doctrinam iudicat. Itaque mutuò sibi gratulantes, quod proprium est episcoporum munus, populum erudire cœperunt per Istriam, & Christi beneficium humano generi collatum diligenter inculcant, & cuiusmodi opera Deus à nobis requirat, ostendunt, vt ad purum cultum homines reuocarent. Sed exorti sunt aduersarij multi, monachi præsertim, hi qui dicuntur Obseruantes, qui rem ad inquisitores deferebant, in quibus facilè primus erat Annibal Grisonius, & huic adiunctis Hieronymus Mutius: qui & Vergerianam scripsit inuectiuam,

D postea, nec id modò, sed euulgato quoque libello, Germaniam, odio religionis, maledicentissimè traducit. Grisonius vbi Polam ac Iustinopolim venisset, in ciuium ædes irruit, & si quos haberent libros prohibitos, inuestigabat. Deinde, cùm pro concione multa dixisset, Pontificium fulmen emisit in eos, qui de Lutheranismo suspectos non accusarent. Iis tamen qui redirent ad sanitatem, & vltrò veniam ab ipso peterent, leuiorem pœnam promittebat. Qui verò non sponte patefacto crimine, pòst ab alijs accusarentur, in eos igni sese vindicaturum affirmabat, & singulas domos ingressus, territabat omnes. Itaque reperti sunt nonnulli, qui se accusarent ipsi, ac pleni formidinis nihil detrectarent. Ex ijs, qui lautiores erant, priuatim, humiliores autem publicè coacti

Inquisitores fidei cōtra Vergeriū.

E sunt errorem suum testificari. Qui nouum Testamentum, lingua populari scriptum, ab se lectum esse fatebantur, eos grauissimis verbis, vt in posterum abstinerent, deterrebat. Deinde promiscua multitudo, timore perculsis animis, deferebant quosque certatim, nulla neque propinquitatis neque necessitudinis aut beneficiorum habita ratione: non parenti filius, non vxor marito, non cliens patrono parcebat. Delationes autem erant plerumque de rebus friuolis, vt quisque fortè aliquid ob superstitionem in aliquo reprehenderat. Hisce rebus addebantur conciones, Vergerij dogmatis aduersariæ: certoque die, cùm in æde primaria populus admodum frequens Iustinopoli conuenisset, Grisonius, qui tum cōsultò missificabat, splendidè exornatus, inter alia, vt aculeum defigeret, Hoc, inquit, tempore, & hisce aliquot annis multæ vos præmiunt calamitates, quæ

1549. nunc oleas, nunc segetes, modò vineas, modò pecudes, aliasq́ facultates grauiter affligunt. His verò malis causam præbet episcopus vester & hæreticorum turba reliqua: nec est quòd leuationem vllam speretis, nisi coerceantur: proximum autem est, vt impetu facto lapidentur. Hac illorum violentia coactus Vergerius, Mantuam diuertit ad cardinalem Gonzagam Herculem: cui notus erat familiariter. Cùm autem & Romæ quidem, & pōtificis ad Venetos legatus, Ioannes Casus, Gonzagam per literas & internuntios vrgerent, ne talem hominem foueret amplius ille Tridentum, vbi tum agebatur cōcilium purgandi sui causa proficiscitur. Pontifex, vbi resciuit, etsi captiuum fieri maluisset, tamen, ne qua suspicio nasceretur, in Germania præsertim, quasi minus esse liberum concilium, suis ibi legatis rescribit, ne locum ei tribuant in consessu, verùm aliò discedere iubeant. Ad hunc modum eliminatus, Venetias iuit. Hic ille, quem dixi, Casus legatus, eum, vti Romam peteret, modis omnibus hortatur. Ille verò, qui periculū suum intelligeret, recusat. Tum alter, post aliquot dies nomine Pontificis ei mandat, ne Iustinopolim reuertatur. Itaque Patauium sese confert. Ibi cùm esset, spectator fuit huius tam miserabilis exempli, quod diximus. Eo permotus, cùm iram Dei, qua miser ille perculsus fuit propter abnegatā veritatem, coram ipse vidisset, magisq́ confirmari cœpit, & tunc planè constituit, relicta patria, posthabitisq́ rebus omnibus, in voluntarium exilium abire potius, & eò proficisci, vbi Christum liberè profiteri posset. Quod paucos deinde post mēses fecit, & ex agro Bergomati profectus ad vicinos Rhœtos peruenit. Et cùm ibi atque etiam in valle Telina quæ proximè spectat Italiam, annis aliquot docuisset Euāgelium, à Vuirtembergico principe Christophoro Tubingam fuit accersitus. Antequam ex Italia decederet, iam erat mortuus eius frater episcopus Polæ, suspicioq́ fuit veneno sublatum esse. Multi præterea Spiram in eo statu viderunt magni nominis viri, & in his Matthæus Gribaldus, iureconsultus Patauinus, qui & rem omnem, quam ipse coràm vidit & audiuit, scripto cōplexus, in lucem edidit, vti Vergerius etiā, & Sigismundus Gelous, Polonus, & Hēricus Scotus. Ille, quem diximus, archiepiscopus Beneuentanus, libellū conscripsit, planè cinędum, & quo nihil fœdius excogitari posśit. Nec enim puduit eum, scelus omnium longè turpisśimum, sed per Italiam nimis notum atque Græciam celebrare laudibus.

Vergerius Mantuam diuertit.

Vergerius concilio exclusus.

Vergerius apud Rhœtos Euangelium prædicat.

Archiepiscopi execranda fœditas.

A B C D

Interim archiepiscopi Germani, Moguntinus imprimis & Coloniensis & Treuericus, per suam quisque diocœsim, vti vocant, conuentus agunt, vt ad formulam à Cæsare præscriptam, Ecclesias emendarent. Nam hoc ei promiserant. Perditionem Coloniensem Bucerus antè docuerat, vt libro xv. diximus, & erant Ecclesię ministri nonnulli, qui duxerant vxores. Quanquam verò Cęsaris decreto permissum erat sacerdotibus maritis coniugium, donec concilium de eo statueret, Coloniensis tamen hoc ad Lutheranos tātùm pertinere dicebat, non autē ad ecclesiæ Romanæ sectatores Itaq́ facto decreto matrimonia contracta rescindit, & incesta pronuntiat, & liberos ex ijs procreatos, illegitimos esse iubet. Treuirensis non ita magnam obtinet prouinciam, & treis tantùm habet suæ ditionis episcopos, Metensem, Tulensem, Virodunum. Ibi nihil opus erat eiusmodi lege: nam qui sunt ijs locis ecclesiastici, concubinas habere malunt quàm vxores. Per archiepiscopatum autem vbi periculi plus esse videbatur, idem sanxit quod collegæ. Moguntini ditio longisśimè patet. Nam duodecim ei subsunt episcopi, & Hessia quoque ferè tota ad ipsius iurisdictionem ecclesiasticam pertinet. Cœpit igitur vrgere & instare, vt Cæsaris decreto parērent, & doctrinam libro comprehensam sequerentur. Idem agebat Treuericus, qui & ipse aliquid ibi iuris habet. Sed filij Lantgrauij cæterique præfecti & consiliarij surdis auribus hæc accipiebant. Francofurtum quoque Moguntinus vicarium suum episcopum Michaelem Sidonium misit. Is expiatis primùm ibi templis, more suo concionatur

Sacerdotes mariti diuulsi ab vxoribus.

E

cionatur

A cionatur atque docet. Episcopus Augustanus, sacrificos aliquot minus constantes vt doctrinam suam abiurarent, adegit.

De Gallis antè diximus, qui per æstatem. Scotis auxilio profecti fuerunt. Hi tandem mortui regis filiolam Mariam vnicam hæredem, sex annorum puellã, in Galliam abducunt, vt eius consequendæ spem omnem Anglis adimerent, cardinalem hoc anno creauit Pontifex Carolum Vendomensem, Gallum. *Heres Scotiæ in Galliã abducta.*

Posteaquam in Hispaniam venit Maximilianus Austriacus in matrimonium ducta Cæsaris filia, Maria, Philippus Cæsaris filius tunc xxi. annorum iuuenis, euocatus à patre, ad iter sese comparat, & relicto ibi patruele sororio, qui per suam absentiam reipublicæ præesset, cùm ventis vela dedisset, Nouembris die *Cæs. filij in Belgium nauigatio.*
B vigesimo quinto, cum triremibus quinquaginta, totidémque ferè nauibus onerarijs, Andrea Auria, qui Maximilianum trãsportauerat, ductore Genuam appellit, magna comitatus procerum turba, & in his, Albano duce & cardinali Tridentino. Primis aliquot diebus, extra muros commoratur in ædibus Auriæ præfecti clasis, interea dum & naues exonerantur, & apparatus in vrbe perficitur. Altera die Decembris ingressus, magnificentissimè excipitur, & tum pecunia tum rebus alijs ad profectionem terrestrem necessarijs & idoneis cohonestatus, octauo pòst discedit, & per Alexandriam atque Papiam facto ittinere, Mediolanum petit. Erant Papæ tormenta, quæ Cæsar erepta Saxoniæ duci Ioanni Friderico: sicut diximus, eò miserat. Hæc etiam spectauit. Mediolani, quo decimo nono Decem- *Mediolani excipitur Philippus.*
C bris die venit, passim erant ei positi triumphales arcus atque statuæ, cum honorificis inscriptionibus. Ingredienti præstò fuerunt Sabaudiæ dux, Veneti, Florentini, Ferrarienses, Senenses legati. Sub hoc tempus è vita decessit Bruxellę, vbi tum Cæsar erat, Comes Burensis, Maximilianus, mortuus angina, cùm, ipsam propè mortis horam, vt aiunt, medicus ei prædixisset, vbi vidit, Andreas Vesalius.

De Mauricio diximus, quemadmodum post recitatum religionis decretũ, Augusta discessit. Vbi domum redijt, nobilitatem & reliquos ordines conscribit, & Miseni rem omnem proponit, & quæ sit Cæsaris voluntas, ostendit. Illi promissum & Cæsaris & ipsius etiam vrgent, & vt Augustanæ confessionis reli-
D gio ipsis permittatur, instant. Placuit pòst, vt theologi Vuittembergici simul & Lipsenses adhiberentur. Itaque conuentum est, primùm Begæ, deinde Cellæ, pòst Iuterboci. Venit huc etiam à Brandeburgico missus Electore, Ioannes Islebius. Hîc fuit decretum de rebus medijs, & ijs quæ dicũtur adiaphora. Postremus erat cõuentus Lipsiæ: conscripta fuit hîc formula religionis, quam per Mauricij fines sequerẽtur omnes. Hic verò libellus maximas deinde peperit offensiones, vt suo loco dicetur. Interea filius Cæsaris progreditur, & per Mantuam atque Tridentum facto itinere, Augustam, deinde Spiram venit, postea per Luceburgicum agrum ad Cæsarem parentem contendit, cardinali Tridentino comitatus inter alios. Aduentanti Cæsar obuiam misit insignem equitatum in Germaniam vsque *Theologorum in Saxonia conuentus.* 1549.
E ductore Arescoto principe. Mauricius obuiam ei profectus Tridentum vsque Mantuam & Venetias, visendi causa, paruo cum comitatu excurrit, & honorificentissimè fuit habitus à senatu. Pro Lantgrauio socero diligenter Philippum orabat, vt ad parentem intercedat, idque pòst ei nuntiat, & quod liberaliter ille sibi promisisset, bene sperare iubet, monens tamen, vt dissimulet, neque significationẽ vllam ostendat.

Hoc tempore motus fuerunt per Aphricam. Nam Zeriphius quidam, à patris, vt aiunt, initijs auctus, & regnum adeptus, vicinum regem Ecsanum, finibus expulit, qui pòst ad Cæsarem venit Augustam, de sua fortuna conquerens, & opem implorãs. Episcopus Metensis, Nicolaus, Antonij Lotharingiæ ducis filius & nepotis ex fratre tutor, vt libro xvi. diximus, ordine ecclesiastico abdicato, in *Motus in Aphrica.*

1549. matrimonium ducit quandam Ecmondanæ familiæ, quę per Brabantiam possessiones habet. Sic episcopatus ad Lotharingiæ cardinalem reddit. A

Quid Argentinenses legati Coloniæ tractarint cum Cæsare, supra dictum est: vbi domum reuertissent, aliquantò pòst cœptum est agi cum episcopo: qui conuocata nobilitate, quid Cæsar fieri velit, ostendit, & mandat omnibus, vti pareant: clerum etiam Argentinensem obtemperare iubet. Cumque duriora proponeret, senatus xij. die Februarij misso legato, Henrico Copo iureconsulto, & datis ad Cæsarem literis, diligenter quidem egisse cum episcopo, sed tales ait ab eo proponi conditiones, vt si recipiant, retinere non posſint ea, quæ decretum nuper Augustæ factum ipsis largitur atque concedit. Post multam enim actionem, ostendimus, inquiunt, ei velle, nos mandare ciuibus, vt dies festos colant, vt certis diebus abstineant à carnibus: adhæc, cum Ecclesiæ ministris egimus, & ex ijs quosdam vltrò discessuros à munere docendi putamus. Per nos igitur ei licet & est integrum, vt iuxta formulam Augustæ præscriptam, instituat religionem: nec enim vllum dabimus impedimentum, & ciuibus etiam, ne quid contrà faciant, mandabimus. Quod cùm ita sit, petimus inuictissime Cæsar, vt Ecclesiæ ministros nobis permittas, etiam eos qui sunt mariti, nec ad grauiora cogas præsertim cùm & modestiam omnem simus pręstituri, nec offensionis vllam daturi causam. B

Argentinensium ad Cæsarē literæ

De Magdeburgicis antè diximus, quomodo Cæsar eos proscripserit: cùm autem decretum religionis nuper euulgatum repudiarent, aucta fuit offensio. Sic ergo nouis edictis Cæsar in eos agit, & in prædam omnibus obijcit, & vicinos principes ac ordines grauiter monet, vt bellum eis faciant, & quacunque ratione posſint, noceant. Dictum est antea, quomodo Cæsar concionatores Vlmenses comprehendi iusſit. Hi septimo tandem mense, Martij die tertio liberi facti sunt atque dimisſi, cùm pro victu soluissent. C

Magdebur. prædæ ob p etatem expositi.

Angliæ status in hoc tempore, cœpit esse turbulentus, Is, quem diximus, regis auunculus & regni protector, Eduardus Somersetus, fratrem habebat Germanum, Amiralium, de quo suspicionem concepit aut sibi persuaderi passus est, quasi regnum affectaret, & regem vellet in suam redigere potestatem. Itaque comprehendi iubet, & habita quæstione, capitis ille damnatur, & Martij die vigesimo securi percutitur. Habebat in matrimonio regis Henrici viduam vxorem, Catharinam Parram, idque suspicionem nonnihil etiam auxit: sed æmulatio muliebris & inuidia plurimum huc attulisse momenti putatur. D

Tumultus in Anglia.

Episcopus Argentinensis iterum monet clerum, vt edicto Cæsaris pareant. Est ibi diui Thomæ templum. Eius annui prouentus conferuntur omnes, de volūtate senatus, in Ecclesiæ ministros & viros doctos, qui docendæ iuuentuti præsunt. Hos imprimis vrgebat, & intra quod tempus decreto Cæsaris & expectationi satisfacere velint, deinde, quos haberent ad institutum illud idoneos homines, & cuiusmodi superessent adhuc ornamenta sibi nuntiari petebat. Illi spatium deliberandi sumunt. Archiepiscopus Cantuariensis, Thomas Cranmerus, Anglię primas, vir excellenti doctrina, totus in hoc erat, vt studia literarum atque pietatis excitaret. Cùm ergo statum Germaniæ & doctorum hominum ibi periculū videret, crebris literis Bucerum imprimis & Paulum Fagium, Hebraicæ linguæ peritisſimum solicitabat, vt in Aglium venirent, omnem amorem atque fidem eis pollicitus. Itaque, de assensu & voluntate senatus, Calendis Aprilis, iter ingrediuntur, vt ibi sementem puræ doctrinæ facerent. Aduentus eorum & regi fuit & toti propè nobilitati atque populo gratisſimus. Et cùm apud Cantuariensem aliquandiu substitissent, Cantabrigiam mittuntur ambo docendi causa. E

Cranmeri in promouenda pietate sedulitas.

Buceri & Fagij in Angliam aduentus.

Calendis Aprilis Philippus Austriacus, amplisſima cum pompa Bruxellam, vbi pater erat, ingreditur. Aderant Mauriciani & Brandeburgici legati, de intercesſione misſi ad Philippum & cardinalem Tridentinū, quo Mauricius vtebatur

amico

A amico. Et licet hi Lantgrauio, qui tum erat Audenardæ, bonam spem facerent, nihil tamen effectum fuit, & pauló pòst, cùm Lantgrauius, per causam valetudinis vellet vesci carnibus, die quodam vetito custodiæ præfectus interueniens, allatum cibum in terram effundit & disijcit. Ad hoc ipsum tempus, Episcopus Argentinensis, octauo demum anno, sacris, vti vocant, inauguratur & missificat, & vniuersi cleri conuentus agit Tabernis, & decreta facit, ad ipsorum institutum accommodata. Deinde per internuntios à senatu Argentinensi postulat, vt reædificent aras, vt Ecclesiæ ministros constituendi facultatem sibi reddãt vt clero iusiurandum remittant, & immunitatem omnem restituant, vt ædium sacrarum ornamenta redhibeant, Thomensibus verò mandat, vt apertè respondeant, parére B ne velint edicto Cęsaris, an minus. Illi, primò de sua in Cęsarem obseruantia, pòst, de suis officijs atque functione prolixè locuti, quid quisque doceat & agat, ostendunt: theologi nimirum & philosophi & dialectici & rhetores, ac id genus alij, tum Ecclesiæ tum scholæ seu iuuẽtuti non vtiles tantùm omnes, verumetiam necessarij. Deinde, per quos in collegium adoptati sint, approbante senatu, demonstrant: & post multam explicationem demissè admodum & amanter orant, ne rationem hanc tam bene constitutam perturbet, nec ipsos alijs rebus minus necessarijs occupari velit. Legati contra: collegium istud ob id genus officia scholastica non institutũ esse, neq; rationem antiquam oportere mutari. Si qui sint inter ipsos, qui grauari sese, neq; bona conscientia morem gerere posse putent, episcopum certè non eum esse, qui velit ipsis inuitis aliquid persuadere, sed ijs, vt loco C decedant licere, & sicut prouerbio dici solet: Aut bibant aut abeant. Etenim, si literarum & artium professores in vrbe senatus habere velit, æquum esse, vt non ex collegij fructib. qui sint antiquitus aliò destinati, sed ex ærario publico sumptus fiat, episcopum & eius antecessorem, multis nunc annis impeditos in suo iure fuisse: verùm diutius hoc tolerari non posse. Multis inter eos commutatis verbis, infecta re disceditur: & senatus vbi cognouit, ad episcopum intercedit, amantissimisq; literis eum orat & obsecrat, vt saltem iuuentutis rationem habeat: quæ magnam ingenij culturam ex ea schola seu literarum ludo percipiat. Ad hunc modum, scriptis & internuntijs variè res & diu multumq; fuit agitata, donec per D intercessores tandem componeretur, vt infrà dicemus. Episcopus, qui semper habitus est ingenio leni & otij cupido, non tam sua sponte putatur hoc fecisse, quàm suorum impulsu, qui & occasionem hanc recuperandæ iurisdictionis, minimè negligendam, & nisi vrgeat, Cæsaris quoque metuendam dicebant offensionem. In his autem actionibus vsus est administro potissimum Christophoro Vuelsingero iureconsulto, qui literis aliquando dedit operam Vuittembergæ: Clerus primarij templi Argentinensis Ioannem Thischelium iurisperitum adhibebat.

1549.

Episcopus Argẽ. missificat.

Professorũ Argent. actio cum episcopo.

De principe Vuolfgango Bipontino, superiori libro diximus, quomodo post promulgatum decretum religionis, Augustam fuerit accersitus, hunc Cæ- E sar non vnis literis vrgebat, vt decreto pareret: & quoniam ille rem ad episcopos reiecerat, Cæsar ex eo rogat, num & ipse decretum habeat ratum: & an velit Ecclesiæ ministros, qui non parebunt, remouere loco. Datis igitur ad Cæsarem literis, Gallica linguà conscriptis, quid Augustæ sit actum, æstate superiori, paucis repetit. Cumq; domum reuersus esset, illam decreti partem, quæ pertinet ad dies festos & esum carnium, populo se proposuisse dicit, & obseruari mandasse. Decretum etiam religionis non semel, & diligenter quidem legisse totum, & fateri, multa esse in eo, quę cum sua fide per quam salutem expectet æternam, consentiãt: multa etiam esse, quæ discrepẽt. Veruntamen Ecclesię ministris mandasse, vt singula diligenter expendant, sibiq; postea renuntient, quomodo rem institui posse putent. Cùm autem vno simul ore confirment omnes, non se posse illud pacata

Bipontino ob religionem exhibetur negotium.

conscien-

1549. conscientia probare per omnia, non sibi fuisse, integrum, illos adigere vt secus facerent. Episcopos ergo rogasse, vt ipsi rationem aliquam inirent. Illi verò quid responderint, iam antea se nuntiasse, bona quadā spe futurum vt nihil ab se requireretur amplius. Nunc autem, quoniam apertè tibi vis, inquit, responderi potentissime Cæsar, quæ mea sit sententia, dicam. Et primò quidem, quòd ad religionē ad ritus atque cæremonias attinet, quæ nunc annis aliquot per meam ditionem seruantur, equidem sum natus in illis & educatus, vt antehac quoque tibi demonstraui Cæsar, ad hoc vsque tempus, nec aliud vnquam doctrinæ genus audiui: simul studium & operam aliquam in eo collocaui, & quantum ingenio percipere potui, planè mihi videtur consentire verbo Dei, Nam hoc mihi profitendum est quandoquidem interrogor, ne cōscientiam ipse meam vulnerem, néue saluti meæ pessimè consulam. Hęc etiam est ratio, cur decretum approbare non possim alioqui paratissimus, more & exemplo maiorum, tui causa nihil nō facere. Tibi verò Cæsar, qui summus es Magistratus, licet in eo statuere, quod videbitur. Equidem non sum is, qui possim aut velim aut debeam repugnare. Tuo sit hoc totum in arbitrio. Solùm deprecor, ne quid ipse cogar præter animi sententiam facere, néue populus meæ ditionis etiam. Ad Ecclesiæ ministros quod attinet, proximis literis orabam, vt tuo permissu liceret ijs manere, baptisandi pueros & ægrotos visendi causa potissimum, donec essent eis alij summissi. Verùm si iubes vt ilicò discedant, & solum vertant, non expectatis alijs, & si magno futurum est illud populi cum dolore & detrimento, tamen obtemperabitur. Nam & iam ex ipsis multi abierunt, & in ijs quæ præstari possunt atque debent, omnem obsequentiam tibi præstandam esse scio.

Ingenua Bipontini confessio.

Cùm per fines Mauricij, res ad mutationem videretur spectare religionis, Lubecenses, Luneburgenses, Hamburgenses Ecclesię ministri euulgato scripto, librum & decretum Augustanum, prolixè confutant. Eius verò scripti potissimus erat author, Ioannes Epinus. Deinde doctores Magdeburgici, Nicolaus Amstorffius, & imprimis Matthias Flaccius Illyricus, Albona vrbe natus, & Nicolaus Gallus, grauiter sese Vuittembergicis atque Lipsensibus opponunt, & multis editis libellis eos incusant, quasi dissimulanter agant, & per adiaphora, seu res medias pontificiæ religioni viam aperiant. Hanc denique regulam ponunt. Omneis ceremonias atque ritus, quantumuis natura sint indifferentes, non amplius esse adiaphora, cùm vis & opinio cultus, & necessitas accedit, & cùm impietatis datur occasio. Illyricus aliquot annis fuerat auditor atque discipulus Melanchthonis: verùm in actione ista Magdeburgum se receperat, edito pòst libello, quo sui facti rationem explicat. Hamburgici præterea datis literis ad Vuittembergenses, imprimis ad Philippum, quid ipsi vocent adiaphora seu res medias, enumerant, & cuiusmodi possint admitti demonstrant, simul rogant, vt ipsi vicissim apertè scribant, quid eo nomine comprehēdi velint, vt videlicet certi quid habeant homines, quod sequantur, nec animis fluctuent, néue nomen illud adiaphoricum, multis alijs erroribus qui sensim insinuare sese possint, occasionem præbeat. Ad eam epistolam Melanchthon respondet, & inter alia seruitutem aliquam ferendam esse dicit, non coniunctam cum impietate.

Confutatio Interim per Lubecēses & cæteros.

Adiaphora.

Melanchthon pro adiaphoris

Archiepiscopus Mogūtinus initio Maij synodum habet prouincialem: eius decreta pòst euulgat, edito libro. Faciunt idem Treuericus & Coloniensis, qui & ipse latè dominatur. Liber ille sancit inter alia de confessione, ne quis ad cœnā Domini recipiatur, nisi confessus peccata: de consecratione salis, aquæ & aliarum rerum, quæ per exorcismos & precationes ad vsum fideliū præparantur, vt aiunt: de reliquijs, de inuocatione & veneratione diuorum, de peregrinationibus, de precibus pro vita defunctis, de purgatorio, de ieiunio & delectu ciborum, de horis, vti vocant, Cononicis, de tremendis Missæ mysterijs. Hanc ad synodū venit episco-

A episcopus Eistetensis Mauricius, reliqui miserant vicarios. Porrò, quod de consecrationibus & exorcismis constituit, latè patet. Septimo quoque die sacro, quem vocamus Dominicum, vbi populus in templum frequens conuenit, sacrificus, multis precationibus primò salem, dehinc aqua exorcizat, vti vocant. Cumque deinde salem immisit in aquam, populum ea conspergit. Hæc autem aspersio creditur ad mentis atque corporis conferre sanitatem, & insidias abigere diaboli, & expurgare non solùm homines, verumetiam res inanimes. Nam in solum atque saxa & mortuorum sepulchra conijcitur, & sacrificus Deum precatur, vt hanc ei vim & efficaciam indat. Eodem quoque modo sal tractatur in Baptismo, & consecratum sacrificus in os infantis imponit, & Satanam emigrare iubet, & in aquam B ter immergit infantem, & oleo, cui pollicem intingit, pectus & humeros illius illinit. Mulieres etiam, à puerperio, cùm ad templum redeunt in primo statim aditu lustrantur hac aqua. Denique multiplex est illius vsus, maximè verò, cùm aduersus nocturna spectra dimicatur, & agitur exorcismis. Consecratur autem certis precibus, quicquid ad apparatum pertinet sacrificorum: ad hæc aqua Baptismi, cærei, palmæ, paschalis, vti vocant, agnus è cera confectus, oua, carnes, caseus, lardum, flores, herbæ, fructus arborum: & his omnibus adhibetur ea, quam diximus, aqua. Cùm est extruendum templum, episcopus aut vicarius primum lapidem fundamenti collocat, & aqua salsa respergit. Extructum verò, ter obit, & primò quidem, superiores inde medios & inferiores parietes aspergit, & baculo C suo pastorali formam crucis designat ad superiores valuas, ne Satanas appropinquet. Postea templum ingressus, & cantionibus aliquot expeditis, minister cinerem dispergit ad similitudinē crucis. Eo facto, Græcas literas baculo suo describit, episcopus, in cinerem, ad sinistram crucis alam, Latinas autem ad dextram, & alteram pòst adhibet aquam, è sale, vino, cinereque cōfectam, qua templum denuò conspergit, & populum ad munificentiam atque liberalitatem hortatur. Consimili ratione tractantur campanæ: & primò quidem sic eas pendere oportet, vt circùm ire posit episcopus. Qui cùm psalmos aliquot demurmurauit, aquam & salem consecrat, simulque miscet, eaque foris & intus campanam diligenter lauat, pòst extergit, & oleo sacro formam crucis in ea describit, Deumque precatur, vt cùm im- D pellitur & insonat campana, fides & charitas in animis hominum augeatur, facessant omnes insidiæ diaboli, grando, fulmina, venti, tempestates, & omnis intemperies mitigetur. Vbi crucem illam oleatam linteo detersit, septem alias cruces in ea format, intus verò solùm vnam: postea psalmos aliquot recitans, campanæ thuribulum subdit, & suffitum facit, eique bene precatur. Plerisque in locis epulum dari cōsueuit & peragi conuiuium, non secus atque in nuptijs. Aras autem ita consecrant. Adhibetur oleum, chrisma, thuris libra vna, sartago cum igni, sal, aqua, vinum, cinis, hyssopus, lintheum vnum cannabinum, ad extergendum: alterum verò mollius, ad tegendum, quinque cruces è cera factæ, calix, cementum, binæ faces, postremò, quicquid ad ornatum altaris pertinet, Interim episco- E pus vnà cum sacrificis, aliquot psalmos & precationes expedit, & quinque diuersis locis aram respergit, sic distribuens aquam, vt crucis formam repræsentet: inde septies aram obit, & aquam vino temperatam & hyssopo & cinere, in illam conijcit: ab hoc cementum aqua miscet, & quod reliquum est, circùm aram diffundit: mox, non sine pompa deferuntur reliquiæ diuorum, & adhibito thymiamate, suo loco reponuntur: aram postea ter circumlustrat thuribulo, quod sacrifico deinde tradit, qui suffitum continenter faciat, donec peracta sit consecratio. Vbi verò crucibus ex oleo, diuersis locis aram signauit, oleum effundit & inuergit, & thuris particulas quinque, totidemque cruces è cera formatas, huc illuc disponit, easque pòst incendit: cineres inde collecti sacris in rebus habentur. Postremò quatuor margines altaris & frontem inungit, & Missam decantat. Oleum autem atque

1549.

Aquæ lustralis vis mirabilis.

Effectus varij aquæ cōsecratæ.

Dedicandi templi ceremonia.

Campanarum consecratio.

Altaris consecrandi ceremonia.

1549. chrisma, quod vocant, conficitur vbiq; die Iouis, qui Paschæ diem antecedit. Ista A magno quondam in honore fuerunt apud omneis & admiratione. Cùm autem Lutherus, & post eum alij docerent omneis planè creaturas voce Dei consecratas esse, quo tempore terrarum orbem condidit, in contemptum atq; ludibrium venit omnis hic apparatus, tanquam præstigiosus & iocularis. Nunc ergò secundam nacti tempestatem episcopi Germani, restituunt, ac veluti postliminiò domum illa reducunt. De aqua sale conspergenda, sicut ipsi loquuntur, in iure pontificio decretum extat, quod Alexandro Pontifici, quinto post Petrum attribuunt, vt vetustatis opinio fidem & authoritatem addat.

Lutherus adduxit in contemptũ cæremonias Papisticas.

Legati Pontificis ad Cæsarem.

De Pontifice qui treis episcopos in Germaniam amandauerat, suprà dictum est. Hi cùm ad Cæsarem in Belgium venissent, Maij die xxv. sua mandata primùm exponunt. Initio Pontifex commemorat, in quanta solicitudine versetur, B propter eos qui tunicam Domini dilacerant: duo tamen inprimis adferre sibi consolationem: primùm, quòd Christus ipse fore prædixit, vt Satanas Ecclesiam oppugnet, sed frustrà: deinde, quòd concilio generali facilè posśint omnia tolli, quæ perperam irrepserint: & quoniam concilij fructus iam ad reliquas nationes peruenerit, apud Germanos autem, ob varias ibi de religione dissensiones, nihil sit adhuc profectum, idcircò se, partim sua sponte & ex officio pastorali, partim etiam rogatu Cæsaris, de voluntate senatus cardinalium, emisisse quosdam episcopos, qui potestatem habeant, eos, qui ad gremium Ecclesiæ redire volent, in gratiam recipiendi, & ipsis omnia læta pollicendi de sua clementia & benignitate, modò leges accipiant, non autem præscribant. Hoc videlicet tantum benefici- C um impertiri se omnibus in vniuersum, nullo prorsus ordine, nullo etiam eius generis excepto crimine, per quamlibet multos annos continuato: sic tamen, vt qui sunt eiusmodi, suos errores atq; delicta sacerdoti cuipiam orthodoxo confiteantur, & mandatam eo nomine pœnitentiæ formulam sequantur. Publicam verò confesśionem, abiurationem & satisfactionem, legibus præfinitã, sese ipsis omninò remittere atq; condonare. Potestatem se quoq; fecisse legatis episcopis, vt eos, qui pacto vel fide & iureiurando sunt obstricti Lutheranis, liberent ab ijs vinculis, vt monachos in hæresim lapsos, & extra domicilia sua vagantes absoluant, eisq; permittant, mutato genere vestitus, aliam Ecclesię obire functionem: D vt esum lactis, casei, butyri, carnium & ouorũ concedant, habita ratione locorum & hominum: vt cœnam Domini totam permittant illis, qui cæteris omnibus erroribus depositis, concilij Constantiensis decretum probauerint, qui sub vna specie tantum sumi, quantum sub vtraq;, qui Ecclesiam non errasse, propter factũ de vna solùm specie decretum, palàm profesśi fuerint. Hoc autẽ illis concedi posse, certum ad tempus, prout visum fuerit, sic tamen, vt illi ipsi faciant hoc separatim alio tempore & loco, neq; tunc, cùm reliquis cõmunicatur cœna sub vna tantùm specie. Potestatem etiam illos habere, vt de fructibus perceptis atq; cõsumptis transigant cum possessoribus bonorum sacrorum, modò à reliqua possesśione discedatur: item vt censuris ecclesiasticis obstinatos coerceant, & auxilia ma- E gistratus implorent: ad hæc, vt per Germaniam delegent & substituant episcopos, qui rem executioni mandent. Hoc secuti mandatum, ij, quos diximus, legati Romani, quibus locis maximè opus esse intelligebant, episcopos subdelegant. In his erat etiam Argentinensis, eiq; mandant, vt ea quæ cõmemorata sunt, exequatur, vt ecclesiasticæ profesśionis homines ita demum recipiat in gratiam, si prius ab se reijciant & expellant vxores. Aiunt autem ad Cæsarem se fuisse profectos, vt de ratione modoq; executionis cum eo consilia cõferrent. Postea verò, quàm intellexerint, fieri non posse, vt loca omnia, quæ remedijs indigent, ipsimet accedant, necessariò summisisse alios. Hanc Pontificis largitionem vel indultum, vt ipsi vocant, Cæsar ilicò mittit ad episcopos Germanos, & vt leniter atq; placidè

Potestas edendi carnes datur à Pontifice.

rem

A rem agant, vtque blanditijs, exhortationibus, precibus omnia prius quàm execrationibus atque minis, experiantur, pro se quemque separatim omneis monet. Moguntinus ergò, cùm ad alios, tum ad Lantgrauianos præfectos & consiliarios dat literas, & de sua solicitudine pastorali, deque Cæsaris fide & diligentia multa loquutus, petit, vt Ecclesiæ ministris formulā istam, à Pontifice missam exhibeant, eique iubeant parere. Concionatores, interpellati, doctrinam suam cum Prophetarum & Apostolorum doctrina conuenire: vitam quidem ipsam non respondere professioni, sed tamen doctrinæ nullum se dicunt errorem agnoscere. Quamobrem nihil opus habere indultu Pontificis. Coniugium sese prætulisse impuro cœlibatui, iuxta verbum Dei, neque posse liberos & vxores deserere, quos Christus ipse B iubeat omni amore, fide ac beneuolentia cōplecti. Quòd ipsorum Ecclesiæ cœnam Domini percipiant integram, id fieri iuxta Christi mandatum & veteris Ecclesiæ morem: nec esse, quod in eo mutationem vllam admittant.

1549.

Mogunt. ad Lantgrauianos.

Concionatorū piū responsum.

Maio mense disputarunt Oxoniæ palàm, Petrus Martyr, & eius academiæ theologi, de cœna Domini, deque præsentia corporis Christi. Martyr hæc themata proposuit & defendit. Non mutari substantiam panis & vini: corpus & sanguinem Christi non esse carnaliter seu corporaliter in pane & vino, sed ijs vniri sacramentaliter. Pòst, editus fuit eius rei liber, in quo præfecti disputationis, mandatū regis adhibiti, non obscurè significant, Martyrem in eo certamine superiorem extitisse.

Disputatio de cœna in Anglia per Petrū Martyr.

C Iunij mensis die x. Galliæ regina diademate insignitur, Sandenisij oppido, sicuti fieri consueuit, administrantibus Bolonico, Guisio, Castilioneo, Vendomensi, Borbonio, cardinalibus. Nam cæteri erant Romæ. Sexto pòst die, rex incredibili cum apparatu atque splendore, Lutetiam Parisiorum, regni primariam vrbem, vbi nondum visus erat publicè, post mortem patris, ingreditur, & biduo post eum regina. Dum ibi cōmoratur, ad supplicia nōnulli rapiuntur ob Lutheranismum, & spectator ipse fuisse dicitur. Deinde iiij. die Iunij supplicationes facit ad templa diuorum. Postridie scriptum euulgat, typis excusum, & supplicationis causam fuisse dicit, vt Deo gratias ageret, pro tam multis in se collatis beneficijs, vt pro sua suæque coniugis & liberorum & totius regni salute, proque repub. D Deum oraret, & piorum animas ei commendaret, inprimis autem Galliæ reges, maiores suos, & nuper vita defunctum parentem, cuius ad exemplum statuisset omninò, suscipere fidei catholicæ, religionis, authoritatis & libertatis Apostolicæ, & ministrorum Ecclesiæ patrocinium atque tutelam. Inter causas, hanc etiam esse præcipuam, vt publicè constaret, quantopere detestetur eos, qui contra præscriptum Christi, contra formulam & traditiones Apostolorum, contra totius antiquitatis cōsensum negant præsentiam corporis & sanguinis Christi, qui Baptismo & pœnitentiæ & bonis operibus, & sacramentis vim omnem detrahunt, qui authoritatem ecclesiasticam & ordinem hierarchicum planè contemnunt, qui cultum & venerationem & reliquias diuorum reijciunt: deinde per eam sup- E plicationem testificari se voluisse, quæ sua sit sententia, quæ voluntas, nimirum, quòd exemplo maiorum, & imitatione quadam hæreditaria, de dogmatis omnibus ita sentiat & credat, sicut Ecclesia catholica, symbolum Apostolorum, concilium primum Nicenum, & alia multa concilia patrum: item, quòd hæreses, iam olim damnatas, hoc verò tempore partim resuscitatas, partim inuentas à Luthero, Carolostadio, Zuinglio, OEcolampadio, Melanchthone, Bucero, Caluino, & id genus alijs hæresiarchis, hominibus monstrosis & pestiferis, planè decreuerit è suis finibus exterminare, & in eos qui meriti sint, grauissimè vindicare. Hoc scriptum, lingua populari compositum, per totam Galliam dimittit, & vt facta supplicatione, populo denuntietur, mandat. Aliquanto pòst capitis supplicium sumit de Veruino, quòd arcis & oppidi Boloniæ deditionem fecisset, vt lib. xv.

Rex excipitur Lutetiæ.

Supplicationes ad omnia puluinaria.

Veruinus decollatus.

1549. dictum est: eius verò socerum, Vbianum, grandi ætate virum, qui totius oræ A
Boloniensis præfectus, & è quatuor Galliæ Marescallis, vti vocant, vnus erat,
perpetuis vinculis addicit. Multis iam mensibus, de fœdere solicitauerat Helue-
tios, quod cum ipsius fecerant parente, renouando. Et quanquam Cæsar literis
ac internuntijs admodum dehortabatur, illi tamen, quòd suis rebus ita magis
conuenire putarent, assentiuntur, primò quidem, qui sunt Pontificiæ religionis,
& Lepontij & Valesij, post etiam, Basilienses & Schafusiani, non sine multorum
admiratione, propter illa quæ diximus, edicta & supplicia. Plerique enim sic exi-
stimabant, cum eo, qui puram religionem tam infestè persequeretur, & ipsorum
Ecclesias atque doctores nominatim damnaret, nullam debere societatem iniri.
Bernates autem atque Tigurini, sicuti monita Zuinglij, sicut libro iij. demonstra- B
uimus, atque sexto, fœdus hoc recusarunt.

Lipsensis conuentus. De conuentu Lipsensi dictum est antea. Cùm verò Pontificiam religionem
nonnulli dicerent & quærerentur paulatim instaurari, Mauricius, quarta die Iu-
Mauricij ad suos literæ. lij datis literis ad suos præfectos, Audire se dicit, esse multos, qui partim nimia
quadam solicitudine, partim ab alijs ita persuasi, metuant, ne veteres errores
pedetentim restituantur. Ab hac autem criminatione non esse prorsus alienos
aliquot Ecclesiæ ministros, & quosdam alios, rerum nouarum cupidos, & irre-
quietæ mentis homines. Se quidem antehac non semel, quid suæ sit voluntatis
atque consilij, publicis declarasse literis: nunc verò propter calumnias illas idem
repetere, vt ostendat religionem sibi cumprimis esse curæ. Petere igitur ab ijs, C
qui vel credulitate quadam, vel aliorum persuasu mutationem verentur, vt me-
tum deponant omnem, & his suis literis atque testimonio fidem habeant. Ad eos
verò, qui talia spargunt, quòd attinet, non esse, quòd hi sibi promittant impuni-
tatem, si quidem ita pergant. Cæterùm, ex decreto nuper facto Lipsiæ, contracta
quædam esse capita suo iussu, quæ doceantur. Cognoscant igitur & inquirant,
vtrum Ecclesiæ ministri formulam hanc sequantur, an verò pro concione re-
prehendant. Quicquid erit, sibi referri, & si qua nascentur dubia, theologos
Vuittembergicos atque Lipsenses adiri, & hæc populo denuntiari iubet. Hisce
diebus è vita decedit vxor Lantgrauij captiui, socrus Mauricij, multis afflicta
curis atque mœrore. D

Seditio in Anglia. Per Angliam hoc tempore fuit orta duplici nomine seditio, popularis. Vna,
propter rem agrariam. Querebantur enim vulgò, nobilitatē occupasse magnam
agrorum partem, qui promiscuæ multitudinis antea fuissent, & ad ferarum sal-
tus accommodasse priuatos. Alteri, per Deuoniam idem petebant: sed inprimis
offensi mutatione religionis, volebant sex illa regis Henrici de religione decre-
ta, de quibus lib. xij. diximus, restitui. Cùm igitur ad arma concurrerent, & ma-
gni res esset periculi, nec admonitiones locum haberent vllum, rex & consiliarij,
licet inuitissimi, copias in illos emittunt, & diuersis locis profligāt, millibus ali-
Galliæ rex Anglis quædam eripit. quot trucidatis. Hanc speculatus occasionem Galliæ rex, qui iampridem inhia-
bat amissæ Boloniæ, castella quædam & arces, ad oram illam maritimā inter Bo- E
loniā, atque Caletum, partim vi, partim deditione capit, eaque ratione milites præsi-
diarios Boloniæ, in maximas difficultates & angustias conijcit. Grauissimè tule-
runt hunc casum Angliæ proceres: & quia summam rerum obtinebat protector,
regis auunculus, in ipsum deriuata fuit omnis culpa, quòd non in tempore mu-
nisset loca rebus necessarijs. Hac indies augescente criminatione & inuidia, pro-
tector initio mensis Octobris, de cōmuni consilio procerū, Vindesoræ captus,
vbi tum rex erat, Londinū in carcerem abducitur. Proceres deinde populo cau-
sas recitant, & male administratæ reipub. accusant, & scriptum eius rei typis ex-
cusum euulgant, eique nomen quisque suum, testimonij loco subiungunt; in his
erat facilè primus Ioannes Comes Beruicensis.

Interea

A Interea dum Gallus hæc molitur in Anglos, Cæsar per Flandriam & Hanoniam & Atrebates filium circumducit, in eiúsque fidem populum adigit per iusiurandum. Pòst, Antuerpiam simul ambo redeunt sub Idus Septembris. Ibi magnificentissimo apparatu filius Cæsaris, non ab oppidanis modò, sed ab exteris etiam mercatoribus, Hispanis, Italis, Germanis, Anglis excipitur. Pòst, amita Maria comitante, reliquas etiam prouincias adit, ab iísque fidem accipit. 1549. *Cæs. Belgas filio dare fidē cogit.*

De senatu Argentinensi diximus antea, quomodo legatum miserint ad Cæsarem, controuersiæ causa minuendæ cum Episcopo. Permittente ergò Cæsare, deliguntur singuli arbitri, qui intercedant. Cùm Octobri mense conuentum esset, à multa disceptatione, senatus episcopo tria templa permittit, vt in ijs, iuxta decretum nuper factum, religionē instituat. Deinde, clerum omnem in suam fidem atque tutelam recipit. Episcopus inuicem in vsum scholæ, Thomense collegium, & senatui reliqua templa concedit. Clerus etiam annuum vectigal atque pecuniam senatui dependit, in reliquis immunitatem obtinet. Cæsar in Magdeburgicos agebat edictis, vt antè docuimus, & de auxilijs per Saxoniam sollicitabat ordines. Plerique non recusabant, modò reliqui etiam, non Saxoniæ tantùm, sed Imperij quoque ordines idem facerent. Lubecenses autem & Luneburgici, permissu legatorum Cæsaris, Magdeburgum profecti, tentabant conciliationem, sed frustrà. Publicè quidem nemo tum illos oppugnabat: sed quoniā erant proscripti, versabantur in quotidianis periculis, neque sine vitæ & fortunarum discrimine poterant vrbe excedere. Nam vnicuique licebat fortunam in eos experiri. Senatus igitur, quum antea publicis literis de vi & iniuria vicinorum esset conquestus, nunc alterum scriptum edit ad omneis in vniuersum, maximè autem ad finitimos, & criminationes de se spargi dicit, quasi in Cæsarem & Imperium pertinaciter ac superbè agant, & pacem repudient, & contumeliosè multa scribant, sed iniuriam sibi fieri. Carolum enim Cæsarem habere se pro summo magistratu, & edixisse palàm, ne quid in ipsum aut vllum ordinem grauius dicatur: offensionis quoque nullam subesse causam aliam, quàm quòd Euangelium Dei profiteantur: reliquas autem calumnias ab inimicis iactari. Quantopere sint ipsi cupidi pacis, ijs esse non ignotum, qui conuentibus iam aliquot interfuerunt. Etenim intelligere se non solùm, sed etiam experiri, quàm sit dulce nomen pacis, & res ipsa salutaris: contrà quid malorum adferat bellum: graue quoque sibi futurum & acerbum, siquidem sui causa vicini periclitentur & detrimentum accipiant: agnoscere præterea, neque sibi licere, neque sanè in suis esse viribus, vt obstinatè Cæsari & Imperio resistant. Verùm necessitate summa coactos, vt ab iniuria se suosque defenderent, ædificia quædam diruisse, castella verò & oppidula & vicos aliquot belli tempore occupasse, non quidem vt ea sibi seruarent, sed ne in potestatem exterarum gentium venirent. Neque verò recusare, quò minus illa reddant, si modò finitimi nihil moueant. Duas autem esse causas potissimùm, cur pacem impetrare non possint: primùm, quòd Euangelij doctrinam retineant, & Pontificium idolum recusent. Deinde, quòd reliquæ conditiones propositæ, non modò sibi sint graues, verumetiam intolerabiles, & omninò tales, quæ præstari non possint. Nam vt libertatem suam prodant, qua donati sunt olim ab Ottone magno Cæsare, eius nominis primo, quamque per manus acceptam à maioribus, ad hoc vsque tempus deduxerint, nulla ratione posse defendi, vel ad posteros excusari. Nunc etiam apparere, & manifestè conspici, quid spectarint, & quorsum exierint authores libri Augustani. Nam conatos esse præcipuum doctrinæ iustificationis caput hominibus eripere, nempe firmamentum ipsum salutis. In dubium quoque vocare vsum cœnæ Domini, & cōiugium sacerdotum. Ad hæc, docere inuocationem hominum mortuorum, & quicquid ab ea dependet:

Argentinenses cum episcopo transigunt.

Magdeburgicorum pericula & metus.

Purgatio ad obiecta crimina.

Cur Magdeburgici pacem non impetrent.

Scopus libri Interim.

1549. breuiter, vniuersum recuperare pontificatum, vt à multis excellenti doctrina viris demonstratum sit. Certè, hanc tantam impietatē minimè dissimulandam, aut silentio prætereundam, & magnis precibus solicitandum esse Deum, ne sui nominis gloriam ita pollui sinat. Triste nimirum & luctuosum esse spectaculū, homines ad falsam religionem & idôla violenter cogi, ministros Ecclesiarū in vincula conijci, cum vxoribus atque liberis in exilium extrudi, quosdam etiam trucidari. Sed vehementer acerbum esse, quanquā hæc palàm cōspiciantur, præsertim in Germania superiori, tamen reperiri qui audeant dicere, non peti religionem. Veruntamen, non esse noui rem exempli: nam inde ab orbe condito, piorum & innocentum hominum hanc fuisse conditionem, vt affligerentur. Deinde, multa extare Testamenti tum veteris tum noui documenta, quæ piorum hominum constantiam ostendant, qua sint vsi, cùm reges atque principes edicta proponerent verbo Dei contraria. Nam ibi semper illud valuisse, quod est in sacris literis: Deo plus obediendum esse, quàm hominibus: hoc non docuisse modò, Chrysostomum, Augustinū, Ambrosium & alios, verùm ipsa quoque re præstitisse, cùm quid aduersus præcepta Dei Cæsares mandarent. Consimilem nunc suam esse fortunam, videre se periculum, in quo versentur, neque tamen aliter posse facere. Nam quiduis potiùs ferendum sibi quàm vt manifestos errores laudent atque recipiant. Memoriæ proditum esse de Gordio martyre, qui rogatus ab amicis, cùm duceretur ad supplicium, vt vitæ seruandæ causa desisteret à sententia, respondit, Non oportere linguam, in contumeliam eius qui creasset eam, aliquid pronuntiare. Hoc videlicet ad omneis pariter homines pertinere. Nam & veterē Ecclesiam & primos aliquot Pontifices ita sentire, veritatem prodi non ab ijs tantùm, qui falsa docent, verumetiam qui veritatem agnitam non audent profiteri palàm atque defendere. Committendam igitur esse Deo rem omnem, nec in gratiam vllius hominis aut metu periculi deflectendum à veri professione, sed ob oculos ponendum esse Danielis exemplum qui contra Darij regis edictum, apertis vndique fenestris Deum adorabat. Potuisse quidē illum idem facere priuatim atque tacitè, nullo cum periculo: sed quòd ad fidei suæ confessionem ea res pertineret & ad nominis Diuini gloriam, magno & constanti animo palàm inuocasse Deum, nec vllius habuisse rationem periculi: quod ei conflatum ab aduersarijs, in ipsorum postea caput reciderit. Quamobrem orare, ne contra se, qui sint veræ Ecclesiæ membra, vim & arma parent, in eoque sequantur vestigia Christianorum militum superioris ætatis, qui minimè dicto fuerint audientes, cùm Cæsares ipsorum operam in bellis aduersum Christianæ professionis homines requirerent, sicut exemplo diui Maurícij martyris doceri posſit. Quàm grauiter etiam fuerit offensus Deus Israelitis, quòd territi multitudine hostium, socijs infirmioribus opem non tulerint, in libris iudicum extare, vt sit omnibus documento, non solùm non esse deserendos in necessitate fratres atque socios religionis, verumetiam ope subleuandos. De viris bonis nihil se dubitare, quin his rebus moueantur: etenim viuere & immortalem esse Deum, qui suæ dextræ potentiam & sæpe demonstrarit olim, & nunc quoque demonstrare posſit. Orare autem vehementer, vt hæc ad Cæsarem, ad Ferdinandum regem aliosque principes ac ordines perferri curent, & simul intercedant, ne quid contra se decernatur grauius. Nihil enim se recusare, quod modò piè præstari posſit & honestè. Petere etiam, vt se precibus suis Deo commendent, quò videlicet exemplo Niniuitarum, totis animi viribus peccata sua deplorent, & ad Deum ingemiscant, & hanc Euangelij doctrinam, nunc totos annos triginta celebratam, intrepidè profiteantur, & vitæ pietate conuestiant, & charitatis officia præstent omnibus, inprimis autem Ecclesiæ ministris iam profugis & eiectis, eorúmque liberis, vxoribus, & id genus alijs hominibus calamitosis: vtque doctrinam hanc saluta-

Gordij martyris pia responsio.

Veritatem produnt etiam qui tacent.

Danielis zelus & constantia.

rem

A rem retinere liceat puram & saluam à technis illorum, qui nunc, dum cæremonias restaurare videri volunt, colluuiem totam doctrinę Pontificiæ rursus introducunt. 1549.

Octobri mense, Franciscus Mantuæ dux, Friderici filius, in matrimonium ducit Catharinam Ferdinandi Romanorum regis filiam. Decima pòst die Nouembris è vita decedit Paulus tertius Pontifex, cùm ageret annum lxxxij. Pridie quàm obiret mortem, aboleuit vectigalia, quę salinis & plerisque rebus alijs imposuerat, non sine gemitu populi. Mensibus aliquot antè solicitauerat Cæsarem de restitutione Placentiæ: sed id frustrà fuit, & si longior vita contigisset, omninò putatur in Gallię regis partes fuisse transiturus. Nam inde à cede filij Petri Aloisij B vindictam animo creditur agitasse. Corpus in sacellum Sixti Pontificis delatum, in tertium vsque diem ibi permansit. Populus eò frequens accurrit, eiusque pedes, qui per cancellos ferreos expositi erant, vti fieri solet, deosculantur. Prius quàm decederet, libellus exijt Italicus, vehemens in illum atque grauis, titulo quidem Bernardini Ochini, sed ab alijs, vti creditur, compositus, cum præfatione ad Ascanium Columnam, quem ille profligarat. Libellus hic, inter alia multa, quæ nimis longum esse recitare, sermonem ad eum conuertit, & Antichristum appellans, Innocentio Pontifice coniectus, inquit, in vincula fuisti, præsul iniquissime propter homicidia duo, & commissum parricidium, matre nimirum & nepote tuo quodam veneno sublatis, vt omnis ad te conflueret hæreditas. Cumque deinC de liber factus, non dubitares ambire galerum purpureum, & ter esses repudiatus, germana tua soror, Iulia Farnesia, tandem peruicit. Cùm enim copiam sui nō se facturam esse deinceps minaretur, Alexander sextus Pontifex, offensionem veritus & iram illius, in cardinalium te cœtum allegit. Alteram deinde sororem tuam, pro familiæ tuæ consuetudine pàrum pudicam, interemisti quoque veneno. Per Anconitanam prouinciam cùm esses legatus, Iulio secundo Pontifice puellam eius ciuitatis nefariè circumuenisti, quando dissimulans quis esses, téque pro nobili quopiam gerens ex legati familiaribus, illam vitiasti: quod quidem facinus, puellæ patruus, cardinalis Anconitanus, Vrbe capta, coram Clemente Pontifice captiuo, tibi grauissimis verbis obiecit. Nicolaus Quercæus, D cum Laura Farnesia, tua nepote, coniuge sua te congredientem deprehendit, & pugione tibi vulnus incussit, cuius etiámnum cicatrix apparet. De filia tua Constantia, qua cum toties rem habuisti, quid dicam? Etenim, vt ea liberius potiri posses, maritum eius Bosium Sfortiam sustulisti veneno. Qui cùm nequitiam vestram adnimaduertisset, incredibilem animo dolorem concepit, nec vnquam postea visus est hilaris. Libidine profectò Commodum & Heliogabalum longè superas: idque tot spurijs tuis doceri potest. Filias suas Loth vitiauit, ignarus, & ebrius: tu verò sobrius, non modò cum nepte, sed etiam cum sorore congressus es atque filia. Iam illud, quod in Fanensem episcopum admisit sceleratus ille tuus filius Petrus Aloisius, quàm est dictu fœdum & horrendum facinus? Cùm in AE driani mole captiuus detineretur Clemens pontifex, téque legaret ad Cæsarem, libertatis recuperandæ causa, non prius iter volebas ingredi, quàm ille parmensem episcopatum, nepoti tuo Farnesio, tunc decem annorum adolescenti permitteret. Eo facto, ludificasti nihilominus illum, & Genuam vbi peruenisses, morbo te detineri simulabas. Quam verò nundinationem in sacris bonis non exercuisti cardinalis? & postquam factus es Pontifex, Deum immortalem, quàm turpiter Ecclesiæ Romanæ facultates dilapidasti? Non te pudet, summam præfecturam atque munus cōtulisse nefario tuo filio, cum aureorū millib. añuis quadraginta, totidemque fere nepoti Octauio? ne quid interim dicā, quę quātaque bona profuderis in tuæ familiæ fœminas omneis & Sanflorinas neptes. Turcarū postea mentionē audes inferre, qui miseræ iam incumbant Italię. Quod eò facis, vt expilādi populi

Pauli tertij Pontificis mors.

Libellus in Paulum Pontificem.

Soror meretrix Paulum cardinalem fecit.

Portentosæ Pauli libidines.

Pauli rapacitas.

1549. causam aliquam habeas & occasionem, qui sub te domino grauissimum onus & intolerabile profectò sustinet. Duci Ferrariensi Mutinam atque Rhegium vendidisti. Parmam & Placentiam, quas Ecclesiæ Romanæ minimè acquisieras, alienasti, quod Clementem certè Pontificem facere puduit. Vt familiam domumque tuã locupletares, præter fas & æquum alios exagitasti, & eos qui seruitutẽ illam ferre non poterant aut recusabant, bello es persequutus. Id Perusini docent inter alios & Ascanius Columna. Qui subsidij loco suis imperat quotannis extra ordinem aureorum millia trecenta, qui nouum subinde vectigal imponit, modò salis, modò cæterarum rerum, qui nunc decumas, nũc dimidiam fructuum partem exigit, ille sanè pro Christiani sanguinis hoste, meritò debet haberi. Turcica classis, te Pontifice per ecclesiæ Romanæ fines nauigauit incolumis, non ita pridem, quando Barbarossa mare nostrũ fuit ingressus. Occultum igitur illud, quod cum barbaris literis habes commercium, ansam tibi præscindit, quò minus Turcici belli nomen in posterum obducas. Atque interim tamen ausus es, Galliæ regem taxare, quòd cum Protestantibus, Cæsarem verò, quòd cum Angliæ rege coleret amicitiam. An non turpissimum est, te pendere totum ab astrologis & necromanticis? Negari factum non potest: nam & honoribus illos & facultatibus atque docis amplificasti, Cecium, Marcellum Gauricum Lusitanum, & alios. Quæ sanè res impietatis te manifestè redarguit, & satis est grauis, quamobrem à Pontificatu debeas remoueri. Multa id genus alia continentur in eo, quem diximus, libello qui typis procusus extat. Nunc ad mortuum reuertamur. Nono pòst die cœptum est fieri funus per dies nouem continuos. Interea cardinales absentes vndique ad vrbem conuolant, Tridentinus, Saluiatus, Mantuanus, Cibo, Montanus, Augustanus, Auria, Vrbinas: & hi quidem exequijs interfuerunt. Primus autem omnium eò venit Tridentinus. Nam is tum erat Mantuæ, in ijs, quas dixi, nuptijs, cùm de morte Pontificis adferretur nuntius. Sumptus funeris æstimatur ad aureorum millia quinquaginta. Nouembris die xxviij. peracta Missa, itum est in conclaue, quod vocant, noui Pontificis creandi causa. Decembris die quarta, Paciecus cardinalis Hispanus, Tridento, duodecima, Bellaius, Vendomensis, Castilioneus, Guisius, Turnonius & ad exitum eius mensis, Bolonicus, Ambosius, Lotharingus, post etiam Borbonius, ætate grauis, eò venerunt, Galli omnes, & iam antè nonnulli, erant Romæ, quos ante biennium rex eò miserat, vti libro decimo nono diximus. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non erit alienum, explicare nonnulla. Romæ palatium est in monte Vaticano, quod templo diui Petri coniunctum Pontifices inhabitant, in eoque senatum habent Cardinalium, cùm res ita poscit. Hoc in Palatio sunt inter alias structuras aulæ quinque & deambulacrum longum, passus ad septuaginta, & sacella duo. Hæc simul efficiunt illud, quod dicitur conclaue. Alterum sacellum est designatum peragendæ Missæ & colligendis suffragijs: alterum quod Sixti vocatur sacellum, & hæ, quas diximus, aulæ, domicilium prębẽt cardinalib. Et hoc quidem tempore post mortem Pauli, quoniã cardinales erãt numero quinquaginta quatuor, cubicula fuerunt constructa totidem. Habuit aliquando conclaue plures portas: nunc autem obstructis omnib. vnicus tãtùm est aditus. Fenestrę quoque vitreæ nullæ sunt præterquã in sacellis, & hæ quidem eius altitudinis, vt attingi non possint. Itaque nullus aer, nullum lumen eo penetrat, & dies atque noctes vruntur cerei. Iam illa, quæ diximus cubicula, sunt lata pedes quatuordecim, longa sexdecim, alta duodecim, structa non ex laterib. aut saxis aut materia, sed ex panno violacei coloris aut viridis. Et quoniam alia sunt alijs commodiora, sorte res agitur, offensionis & inuidiæ causa vitandæ. Singulę aulę binos habent cubiculorũ ordines. Eo spacio & his finib. oportet vt sese contineant cardinales, cum familia & supellectile. Habẽt autẽ singuli quaternos apud se ministros, qui dormiũt intus, & semper comitãtur

Paulus astrologiæ & necromãtiæ addictus.

Conuentus cardinalium pro subrogãdo Põtifice.

interea

1549.

A intereadum reliqui lectos parāt & cætera procurant. Deinde sunt in vniuersum designati duodecim, vulgò scoparios vocant, qui totius conclauis immundiciem atq; sordes repurgant, & ad certum locū deferunt. Qui sunt intus coguntur manere, nisi forsan ęgrotent, & vbi semel excesserint, non recipiūtur nisi cardinales. Cùm in conclaue ventū est electionis causa statim deliguntur cardinales tres aut quatuor, qui res omneis necessarias procurent, qui regū atq; principum legatis respondeāt. Hi clauē vnam habēt, eius quā diximus portæ, alterā habet nobilitas Romana, tertiam, episcopi, quartā, cæremoniarum magistri. Nō reseratur ea porta, posteaquā semel in cōclaue ventum est, nisi cùm cardinales aliqui superueniūt. Est autem ostiolum in ea porta, cuius habent clauē magistri cæremoniarū, & prādij atq; cœnæ tempore solùm aperitur. Tunc enim per illud infertur cib. ex culi-

B nis, quæ sunt foris, & adsunt episcopi quidā ad eam rem delecti, qui cibum omnē diligenter perquirunt, ne quid fortè literarū lateat. Ab ijs accepta fercula magistri cæremoniarū tradunt famulis cardinalium, per illud ostiolum: nec enim vllis alijs licet appropinquare. Cibus defertur in patinis fictilib. vinum in lagenis vitreis, & quotidie inferuntur noua. Nā quę vasa semel illata sunt, antiqua consuetudine cedunt cæremoniarū magistris, qui diligenter ea colligunt. Sunt enim exquisita, tam opere quàm materia, & carè venduntur. Foris excubabant hoc tēpore, prope portā palatij, pedites quingenti, Itali, ductore Comite Petiliano, deinde, satellites Heluetij, quibus erat vsus Paulus tertius, & equites leuis armaturæ. Postea, nobi-

Magistri cæremoniarum.

C litas Romana, deinde, regum & principum legati, postremò & proximè ad portam, hi quos diximus, episcopi alimoniæ præfecti. Ad vrbis pręsidium erant disposita peditum millia quatuor, Oratio Farnesio ductore: deinde priuatim in ędibus cardinalium atque nobilium erant homines armati. Nunc de suffragijs dicemus. Quanquam antiquitùs decimo die post decessum Pontificis, in conclaue solitum est iri, nunc tamen à morte Pauli dilata res fuit in diem decimum nonum. Fuit is vigesimus nonus dies Nouembris, vt suprà docuimus. Eo die sub vesperum ingresſi conclaue cardinales, nobilitatem Romanam, & duces atque centuriones, ad tutelam vrbis designatos, iureiurando sibi deuinciunt. Pòst, in suum quisque cubiculum sese conferunt cum familia, reliquis omnibus exire iussis è

Conclauis custodia.

D conclaui. Cardinales alij sunt episcopi, alij presbiteri, alij diaconi. Priusquam suffragia perquiruntur, quædam recitantur leges, quas ipsi pro temporis conditione condunt. Hæ pertinent ad cardinalium immunitates atq; priuilegia. Primùm ergo singuli iurant, si fortè res in eum casum deueniat, vt pontificatum obtineāt, exactè omnia seruare: deinde, quem Ecclesiæ putabunt imprimis & reipublicæ fore salutarem, velle eligere. Pòst, ad actionem venitur. Fuit hoc altera die Decembris. Ibi cæremoniarum magister, tribus circiter horis ante meridiem, campanula dat signum per conclaue, & ad Missam illos conuocat. Ea peracta, defertur ad singulos cardinales pulpitum, in eoq; charta, quæ cardinalium omnium nomina continet. Pòst, ante aram sacelli collocatur mensa, panno purpureo te-

Iuramenta cardinalium.

Modus eligendi Papam.

E cta, huic superimponitur calix & campanula argentea, & circa mensam, chartulam, scabella sex. Cardinales autem singuli suffragia sua scribunt in & postea sic complicant & obsignant, vt ipsorum nomina tantùm, qui eliguntur extent. Inde suo quisque ordine consurgunt, & incuruatis genibus ad aram precati, chartulam demittunt in calicem, suoq; rursus loco consident. Eo facto, bini episcopi, totidemq; presbiteri & diaconi totidem, in sex illi scamnis locum occupant. Episcoporum primus, chartulas omneis ordine sumit ex calice, & primo diacono tradit. Is explicat, & clara voce recitat nomen electi, nomē etiam electoris. Ibi mox cardinales, qui singuli chartas habent, vt diximus, quibus descripta sunt omniū nomina numerū suffragiorum, ad cuiusq; nomen quod exijt ac recitatum fuit, ponunt. Collectis ad hunc modum calculis, primus presbyter, qui &

ipse

ipse chartam habet cùm nominibus cardinalium pronuntiat, quot habeat quisque suffragia. Si non sit numerus, qualis requiritur, chartulæ reijciuntur in calicem: deinde ex diaconis alter, nola dat signum. Mox adest cæremoniarũ magister qui foris expectat, & ingressus cum igni, quem in sartagine secum defert, carthulas illas omneis exurit. Licet autẽ singulis cardinalib. eodem tempore, quatuor diuersis dare suffragia, sed id rarò contingit. Et hęc quidẽ est eligendi ratio: nunc ad institutum reuertamur. Cardinales ad hunc modum inclusi, altera die Decembris, vti diximus, rẽ inchoarunt: sed aliquãtò remissius agebatur, quòd Galli cardinales dicerentur aduentare. Plerique fore putabant, vt ante Christi diem natalem, nouum haberet Roma Pontificẽ: sed vana fuit expectatio. Erãt omninò tres factiones cardinaliũ, vna Cæsaris, altera regis Galliæ, tertia, Farnesiorum. Galli, Tra- B nensem, Saluiatum, Rudolphum, Lotharingum, Theatinũ: Cæsariani verò, Polum, Burgensem, Carpum, Cruceium, Moronum, Sfondratum poscebant. Et de Polo quidem atque Saluiato frequens fuit per vrbem excitata fama. Nã etsi magno silentio rẽ tegi volebant, vt suprà diximus, tamẽ quia subinde multi prodibant è conclaui, per causam aut simulationẽ ęgritudinis, non potuit esse et clã, & ad Cęsarem atque Gallię regẽ enuntiatũ fuisse dicitur, quicquid ageretur. Quò minus verò Polus rem obtineret, Theatinum cardinalẽ obstitisse ferunt, quòd diceret eũ dolere Lutheranismum. Nã de vera doctrina rectè illũ sensisse, multi per Italiam, & alij quoque testantur, vt lib. x. dictum est. Erant id temporis plurimi Romæ, peregrini qui diuersis ex locis, atque nationibus eò venerant, vt ad noui anni principiũ, C qui tunc erat, vt vulgò nominant, Iubilęus, delictorum expiationem atque veniam consequerentur. Hi omnes pridie natalis Christi, sub vesperum, maximo numero confluxerunt in porticum Basilicæ diui Petri, fore sperantes, vt illa, quæ dicitur, aurea porta, per nouum Pontificem aperiretur. Et quanquam grauis erat illis diuturnior mora, tamen minimè sibi discedendũ esse putabant. Res autem sic habet. Bonifacius octauus, Põtifex Romanus, año salutis humanę M. CC. XCV. Iubilæum annum instituit omnium primus, & centesimo quoque anno renouari iussit, & illis qui Romam venirent, & suas ibi preces effunderent ad diui Petri atque Pauli sepulchra peccatorum omnium plenam condonationem promisit. Ab eius morte, cùm nimis longum hoc esse temporis interuallum videretur, Clemẽs D sextus ad annos quinquaginta redegit. Huius etiam extat edictum: quo mandat Angelis, vt eos qui peregrinationis huius tempore moriuntur, in regnum cæleste transportent. Sixtus verò quartus, vt xxv. quoque anno beneficium hoc hominibus conferretur, sanxit. Cùm ergo supra millesimum quingentesimum humanæ salutis annum, quinquagesimus nunc instaret, Paulus tertius mensibus aliquot antè diuulgatis literis ad omneis populos, hortatus fuerat maiorẽ in modum, ne tam pręclaram occasionem exonerandi peccata & cõsequendi regni coelorum prætermitterent. Ipse quoque magna fuit affectus lætitia, quòd eousque perduxisset ætatem, & iucundissimum sibi diem illum fore dicebat, quo de genere humano tam bene meriturus esset. Sed non fuit ei solidum hoc gaudium. Nam E hebdomadis aliquot ante diem illum, quem tanto desiderio expectabat, è vita decessit, vti docuimus. Paulus Fagius, qui cum Bucero fuerat profectus in Angliã, sub finem Nouembris quartana febri petijt Cantabrigis.

Tres factiones cardinalium.

Lutheranismi opinio impedit Polũ à Põtificatu.

Iubilæi per Bonifaciũ institutio.

Clemens vi. Angelis imperat.

Paulus Pontifex sua spe excidit.

Quomodo per arbitros fuerit transactum inter episcopum Argentinensem atque senatum, suprà diximus: decreuerat quidem episcopus rem inchoare suis in templis ad Christi diem natalem, & rationem clero præscripserat, quam sequerentur. Sed quia non satis erant instructi, distulit vsque in Calendas Februarij. Tũc in tribus illis templis, quæ senatus ei per transactionem concesserat, sacrifici can-
1550. tiones suas atque preces vespertinas, & postridie Missam rursus inchoant, totos iam xxi. annos intermissam. Ingens autem erat hominum concursus, maximè iuuentutis.

A uentutis. Nam his omnibus nouum erat spectaculum & inauditum, multos ibi, raso vertice, nouo genere vestitus, cantare simul quæ nemo intelligat, cereos atque lampades ardere in ipsa, quod dicitur meridie, fumigationes atque suffitus excitari thuribulis, sacrificum astare cum ministris ad aram, pronuntiare omnia sermone peregrino, varijs vti geniculationibus atque gestibus, clinari strictis manibus, modò distendere, modò reducere brachia, subinde sese conuertere, nunc esse clamosum, nunc magno silentio quædam demurmurare, suspicere in altum, esse pronum, consistere in vno loco, nunc in dextram, nunc in læuam partem altaris commigrare, micare digitis, inhalare in calicem, eumque tollere in sublime, postea reponere, certis locis nominare, nunc viuos, nunc mortuos, panem azy-B mum frangere & in calicem immittere, pectus ferire pugno, suspirare, clausis oculis repræsentare somnum, rursus expergisci, manducare partem vnam panis, alteram haurire cum vino totam, ne qua guttula remaneat, abluere manus, patelā deauratam, auersum, extenso brachio, demonstrare populo, admouere eandem fronti atque pectori, deosculari nunc altare, nunc imagunculam, materię vel metallo inclusam hęc inquam, & id genus alia, iuuentus non sine admiratione & stupore, neque sanè sine risu spectabat, & vix cohiberi potuit. Post meridiem, sacrificus quidam, accersitus aliunde, concionem habet in ęde primaria, non ita frequēti auditorio, tametsi nonnulli, velut in re noua, conuenerant. Ibi strepitum nescio quem adolescens aliquis excitabat, hunc ex apparitoribus quidam obiurgat, & C quasi comprehensurus, instat. Mox tota iuuētus accurrit, & vt fieri solet, subitus oritur fremitus atque tumultus, dum quid rei sit omnes inquirunt, & huc illuc per templum discurrunt. Concionator autem, qui seditionem ortam esse putaret, de suo periculo solicitus, magna trepidatione, subitò descēdit è cathedra, & in interiorem templi partem, ferreis ianuis munitā, à socijs recipitur. Nam aderant plerique omnes, & in his aliquot eius templi proceres, illustribus nati familijs, qui de superiori loco auscultabant, & mox introrsum sese recipiunt, ignari quis esset futurus exitus. Res omnis è vestigio defertur ad consulem atque prætorem, qui cū reliquo senatu, sacras conciones alijs in templis tum audiebant. Hi statim accurrunt, sedandi causa motus: verùm ille iam conquieuerat. Nam præter adolescen-D tes aliquot nemo sese cōmouit. Itaque senatus Iacobum Sturmium inter alios mittit ad eos, de quibus dixi, proceres, & dolere sibi turbā hanc ostendit, & quæ fuerit eius occasio, demonstrat, & ciuem nullum in ea fuisse docet: & quoniam se minimè cōscijs factum sit, orat, ne molestè ferant, seque daturos operam, ne quid eiusmodi posthac fiat, pollicetur. Illi verò satisfactionem hanc minimè recipiunt, neque se vitam suam velle deinceps exponere tanto periculo dicunt, & irati postridie discedunt, & opus inchoatum intermittunt, & ad episcopum profecti Tabernas, quæ sit ipsorum fortuna, queruntur. Sic ergo per aliquot menses deinde cessatum fuit. interea res ad Cæsarem defertur, vt suo loco dicemus. Multi putant illos tacitè fuisse gauisos, quòd hæc ipsis in sinum esset delata cessationis causa. E Quamdiu enim senatus interdicto fuit sublata Missa, liberrimè vixerant, & nulla cum molestia prouentus annuos perceperant, integros. Nunc verò, cùm rursus ad laborem aliquem astringebantur, si tamen labor hic est dicendus: non illis ingrata fuisse putatur occasio, iugum hoc excutiendi. Præsertim cùm suas actiones vulgò rideri & contemni, seque digitis commonstrari, & vehementer inuisos esse multitudini viderent. Senatus inquisitione facta nihil culpæ vllo in ciue deprehendit.

1550.

Spectaculum nouum & inauditum.

Tumultus in æde Argentinensi.

Sub initium Februarij mensis, Anglici Gallicique legati conueniunt pacis tractandæ causa. Nam amißis aliquod castellis vt antè diximus, Angli erant in angustias coniecti. Per hos etiam dies è carcere liberatus fuit regis auunculus protector, cùm id regi pergratum esse viderent consiliarij: & quoniā Beruicensis

Protector Angliæ carcere liberatur.

Comitis

1550. Comitis impulsu potissimum captus fuerat, initia fuit hæc ratio, vt per affinitatē A
inter eos redintegraretur amicitia. Protectoris itaque filiam, Comitis Beruicensis filius in matrimonium ducit: deinde Beruicēsis à rege donatus est ducatu Northumbriæ. Sed non fuit hæc diuturna necessitudo, sicut infrà dicetur.

Factiones Romæ pro eligendo Pōtifice. Romæ interim feruebant omnia studijs diuersis atque factionibus, vt antē docuimus. Farnesij imprimis toti in hoc erant, vt suarum patium aliquis crearetur: & initio quidem, Cęsarianis cardinalibus, vt aiunt, sese coniunxit Alexander Pauli nepos, eiusq; clientes aliquot cardinales, Pauli Pontificis beneficiarij. Cùm autem Gallicani sua suffragia darent Saluiato Florentino: veritus ille, ne proximis comitijs renuntiaretur Saluiatus Pontifex, ad ipsorum partes accessit: primùm stipulatus ab eis, quemadmodum pro certo dicitur, vt Saluiatum præterirent. B

Mōtanus electus Pontifex. Hac demum ratione, Ioannes Maria Montanus, quem Tridenti atque Boniæ præfectum fuisse concilio diximus, Februarij die vij. creatur Pontifex. Is autem semper & Gallicarum partium, & Farnesiæ domus fuerat habitus studiosissimus. Causa, quamobrem Saluiato minus bene vellet Farnesius, hęc esse ferebatur, quòd metueret, ne ille, Pontificatum adeptus, ipsi, fratribus atque propinquis, qui maximas opes per fas atque nefas cumulassent, neruos incideret, & iniuriam à Farnesijs atque Paulo Pontifice factam ipsius familiæ, vindicaret. Montano autem, quem Paulus tertius ad cardinalatum perduxerat, de sua suorumq; voluntate nō antè promisisse dicitur Farnesius, quàm is fidem daret, se liberè permissurum esse Parmam Octauio fratri. Pontifex, pro veteri consuetudine, muta- C
Iulius tertius Pōtifex. to nomine, Iulium se vocabat, eius nominis tertium.

Eodem tempore Galliæ regis prodijt edictum in Lutheranos: pœna quoq; decernitur in iudices, qui remissius in illos inquirerent ac vindicarent. Prius quā
Edicta regis Galliæ in Lutheranos. Pontifex crearetur, decesserant è vita Verulanus & Rudolphus cardinales. Itaq; supererant in conclaui lij. & in his, Galli xiiij. Germani ij. Hispani iiij. Lusitani ij. Anglus i. reliqui omnes, Itali, & Romani quidem, xi. Februarij die xxij. Iulius inauguratur à cardinali Cibone. Biduo pòst, auream, vti vocant, portam aperit, ad quam infinita erat hominum turba, consequēdæ, peccatorum remissionis causa,
Patefactio portæ aureæ. sicut antè diximus. Malleolo Pontifex aureo portam ferit, sic enim habet cęremonia: quē deinde honoris causa largiri solet alicui. Sunt enim qui se beatos hoc D
nomine putant. Et hoc quidem tempore cardinalis Augustanus precibus eum obtinuit, & secum in Germaniam detulit. Dum portam Pontifex malleo percutit, opifices illam vectibus effringunt. Ibi populus, qui certatim irrumpit, eius ruinę calcem atque rudera studiosè colligit, & in rebus charissimis habet. In illud
Iocus in cardinalem Augustanū. Augustani cardinalis factum, nōnulli, cùm audissent, sic iocabantur, vt hoc malleo dicerent eum cogitare Lutheranis contundere capita. Venerunt deinde Romam salutandi & officij causa, dux Vrbinas, Ferrariæ dux, legati Veneti, Sabaudiæ, Florentinæ ducis, Genuates, Senenses, Scotiæ, Galliæ regis: post etiam Cęsaris. Farnesio Octauio Pontifex non modò parmam restituit, sed summam etiā attribuit præfecturam, Confalonierum ipsi vocant: Ascanium quoque Columnam restituit, profligatum à Paulo. Nouus pontifex, galerum suum cardinalitiū, E
Adonis siue Hilas Iulij Pontif. cui vult largitur antiqua consuetudine. Iulius autem, quo tempore Bononiæ fuerat legatus, in delitijs habuerat adolescentem quendam Innocentium. Hunc, tametsi reliqui minus probarent, imò reclamarent, in cardinalium adoptauit collegium, & in domesticam consuetudinem rursus admisit, eiq; cognomen suum & insignia quoque attribuit. Romę fama erat, & libellis quoque perscriptum fuit, à Ioue Ganymedem foueri, licet deformem. Sed nec ipse Pontifex hoc ad reliquos cardinales dissimulare, & per iocum aliquando commemorare, quàm sit lasciuus
E cōclaui literæ obscœnissimæ. adolescens & importunus. Dum in conclaui res agitur, interceptę fuerunt literę, quas ex cardinalis Mantuani familiaribus quidam, Camillus Oliuus, ad quendā

suum

A suum Annibalem Continum, Ianuarij die xxvi. scripsisse ferebatur, & simul carmen lingua populari scriptum, vbi de sua loquutus affectione, & absentis desiderio, tam pudendis vtitur verbis, vt sine flagitio vix ea recitare liceat. Hinc iocus illorum, qui Pontificem dicebant aliquem obscœnum pronuntiari, qui proditurus esset ex eo conclaui, quòd eiusmodi literas daret.

Martij die xiij. Cæsar scribit ad ordines Imperij, post Augustana comitia se redisse in Belgium, vt filio suo, quem ab Hispanijs idcircò vocasset, suæ ditionis populum deuinciret: fuisse quidem suæ voluntatis, ea re confecta, statim in Germaniam redire: sed quia non semper idonea sit ad nauigandum tempestas, & quia *Cæsaris literæ ad ordines Imperij.*
B longissimum sit interuallum, aliquantò longiorem interuenisse moram prius, quàm ab Hispanijs ille veniret. Ab eius autem aduentu, totam æstatem & bonam autumni partem fuisse consumptam, rebus necessarijs peragendis: ac licet hyems tunc suberat, se tamen omninò constituisse in Germaniam proficisci. Verùm illo ipso tempore in morbum articularem incidisse, neque multò pòst allatum fuisse nuntium de Pauli Pontificis morte. Mutasse ergò propositum, & noui Pontificis electionem expectasse. Iulium deinde III. & de sua creatione sibi nuntiasse, & liberaliter admodum atque prolixè, de sua in rempublicam atque religionem voluntate pollicitum esse. Eo cognito sibi visum fuisse, tantam & tam optatam rei gerendæ occasionem non esse prætermittendam, præsertim, cùm in eo salus tota
C Germaniæ consistat. Ineundam igitur esse rationem, vt ea, quæ superiori comitio decreta sunt & inchoata, perficiantur. Deinde prouidendum esse, vt & dissidiorum causæ tollantur, & obstinati quidam atque rebelles coerceantur. His adeò de causis velle se conuentus agere ordinum Imperij. Quamobrem mandare, vt ad xxv. Iunij diem, Augustæ Vindelicorum sibi præstò sint omnes, nec vlla re, quò minus ipsi veniant, impediri se patiantur, nisi valetudine, cuius tamen rei fidem facere debeant iurati. Legatos verò mittant cum plenis & amplis mandatis agendi de rebus omnibus, quæ ad rempublicam pertinebunt, vt ne qua mora deliberationibus vel impedimentum inferatur.

D

E

1550.

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & REIPUBLICÆ, CAROLO QUINTO CÆSARE. A

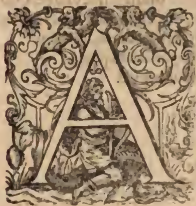

ARGVMENTVM LIBRI XXII. B

Galli & Angli pacem faciunt. Magdeburgici obiecta sibi crimina refutant & calumnias esse docent aduersariorum. Cæsaris edictum in Lutheranos promulgatur, quo pleriq; vehementer attoniti redduntur. Dum Augustæ conuentus habetur de prosequendo concilio Tridentino, Granuellanus è vita decedit. Aphricam vrbem Aphricæ expugnat Cæsar. Georgius Megelburgius per Magdeburgicum agrum cædibus, rapinis, incendijs grassatur. Mauricius & aliquot etiam alij contra Magdeburgicos iam accisos arma sumunt. Iulius Pontifex conscripto diplomate concilium decernit. Mauricius in Magdeburgicos rei summæ præfectus, pacis cōditiones illis proponit. Clerus etiam in eos scriptum edit valde odiosum, cui respondent satis copiose, & obiecta crimina diluunt. Osiander nouum dogma de hominis iustificatione obtrudit, decretum Augustæ facit Cæsar, vt tutò, liberè, ac fide publica concilium adire liceat. Bucerus moritur. Per Saxoniam terni Soles, totidemq; Lunæ conspiciuntur. Pontifex edito scripto Farnesium Octauium grauiter incusat, in eum quoq; literas Cæsar promulgat. Interim Galliæ rex apud Pontificem id totum excusat. Dux Saxoniæ captiuus iuuat & solatur ministros à Cæsare proscriptos. Concilium Tridentinum instauratur, quæ sit formula, & quis ordo publici huius consessus explicatur. Ratio condendi articulos fidei perscribitur. Rex Galliæ scriptum in Pontificem edit. Belli Parmensis commemoratur origo. C

Pax inter Anglos & Gallos.

Bolonia restituitur.

AD hoc tempus Anglici Gallicíq; legati, cùm diu rem disceptassent, pacem faciunt. Id autem eò procliuius quòd vtrique viderent, non esse nullos, quibus hæc ipsorum simultas aliquando foret vtilis atq; compēdiosa. Boloniam igitur Angli totos ferè sex annos iam occupatam, Gallis restituunt, nō sine plurimorum admiratione, Galli verò pecuniam illis dependunt. In ea pace comprehensi fuerunt etiam Scoti. Misis deinde legatis vtrobiq;, noua necesitudine pacem ambo reges confirmant. Gallus enim Anglici ordinis factus est eques, Anglus contrà, Gallici. Quod quidem est inter viros principes arctissimæ coniunctionis veluti symbolum. D

Aliud Magdebur. scriptum.

Magdeburgici, cùm crebris edictis peterentur à Cæsare, Martij die xxiiij. rursus aliud scriptum, ad vicinos potissimùm, euulgant. Primò docent, neq; diuino nec humano iure se posse conuinci rebellionis: postea demonstrant, eos, qui contrà se sumunt arma, bellum ipsi Christo facere: tertio loco refutant obiecta crimina, & calumnias esse docent aduersariorum. Et licet horum, inquiunt, impulsu, Cæsar nos proscripsit, tamen verè possumus affirmare, nullam nos æquam adhuc repudiasse conditionē, modò Augustanæ confessionis doctrina simul & libertas à maiorib. relicta, nobis permittatur. Huius etiam nunc sumus propositi, nec vllum officij genus, quod Cæsari vel Imperio præstari debeat, recusamus, & Deum testificamur, nulli bello siue turbæ causam à nobis esse datam, sed cupere nos imprimis pacem colere cum omnibus, & veri cultus atq; religionis adminiculo vitam consequi sempiternam. Et hæc quidem est totius odij, quod in nos concitatur causa. Iam verò, legibus ipsis cauetur, ne magistratus inferior interpellet ius superi- E

A superioris: deinde, si fortè magistratus excedat suæ potestatis terminos, & impiũ
quid præcipiat, vt non solùm ei non obtemperetur, verumetiam vim facienti re-
sistatur. Quin autem summa rerum omnium ab vno Deo pendeat, neminem ne-
gare putamus. Hunc contra si quod prodeat edictum, si qua fiant decreta, dubita-
ri non potest, quin ea reijci debeant atq; postponi. Sed eius est generis decretum,
de religione factum Augustæ. Non ergò possumus ijs obtemperare, qui nobis
illud obtrudunt, & Euangelij lucem eripiunt, & idôlum Pontificium proponũt,
vt in sempiternum exitium pertrahant. Quòd cùm ita sit, nulla nobis rebellio iu-
re potest obijci. Deinde, facilè quiuis intelligit, quàm non liceat vim nobis infer-
B re. Nec enim nos tantùm petimur, sed id agitur, vt veræ doctrinæ professores de-
leantur funditus, vt per nostrum latus ipse Christus vulneretur & omnes pij. Su-
mus enim omnes membra Christi. Quapropter, qui se tam impio facinore conta-
minant, quid aliud quàm vltionem diuinam expectent? De castellis & vicis ali-
quot occupatis, anteriori scripto diximus, nec opus est ea repetere. Nam vbi pri-
mùm de pace nobis erit cautum, restituemus illa quibus oportet. Quòd etiam ad-
uersarij spargunt, quasi promiscuæ sint apud nos & vagæ libidines, impudentis-
simum est mendacium. Itaq; per omnia sacra petimus, ne vos innocenti sanguine
polluatis, & Deum oretis, vt impiorum consilia sanguinaria retundat, & si fortè
bellum nascetur, ne vestra nobis denegetis auxilia. Pòst, Ecclesiæ ministri, Aprili *Ministrorũ Magdebur. sua cõfessio.*
C mense scriptum edunt. In eo doctrinæ suæ confessionem recitant, & magistratui
licere demonstrant inferiori defendere se contra superiorem, cogentem discede-
re à veritate. Atq; hic Cæsarem interpellant & obtestantur, ne fidem habeat ijs,
qui ipsum ad iniustam & impiam crudelitatem exercendam inflammant, sed vt
verè causam totam & exactè prius cognoscat. Postremò vim & arma deprecan-
tur, & si res ita ferat, à finitimis auxilia quoq; petunt.

De turba nuper excitata, sicut diximus, Argentinæ, in æde primaria, queri-
moniam episcopus ad Cæsarem detulit. Senatus autem misso legato, nullam in se
residere culpam demonstrat. Itaq; Cæsar datis ad episcopum literis, mandat, vt in-
termissum opus restauret, vtq; pergat. Episcopus verò prius à senatu stipulatur,
D ne qua vis fiat, aut impedimentum inferatur actioni. Sic demum clerus ad Pen-
tecosten, qui tum erat Maij dies xxiiij. denuò rem inchoat. Primis aliquot diebus *Clerus Argent. repetit sua mysteria.*
aderant consules ac senatores aliquot, in diuersa parte templi primarij, ne quis
motus excitaretur. Clerus autem eius templi partem illam, qua peractis sacris in-
grediuntur in vestiarium, ferreis cancellis obsepserant, ne quis prius accederet.

Ad exitum Maij Cęsar vna cum filio, Bruxella discedit, & Augustam ad co-
mitia contendit, adducto secum Saxoniæ duce captiuo, Lantgrauio autem reli-
cto Mechliniæ. Non multò post eius abitionem, populari & Gallico sermone *Cæsaris in Lutheranos edictum.*
promulgatur edictum in Lutheranos, quod Aprilis die penultimo conscriptum
fuerat. Illud autem sic habet. Quanquam, inquit Cæsar, id operam dedi semper,
E vt meos intra fines antiqua & vera religio seruaretur, etsi totus in hoc semper fui,
vt qui multis nunc annis per orbem Christianum disseminati sunt errores, hære-
ses atq; sectæ, funditus tollerentur, licet hoc nomine varia subinde proposui edi-
cta grauissimasq; poenas: tamen magno cum animi dolore accepi, non meæ so-
lùm ditionis homines, verùm exteros etiam, qui nostris in prouincijs habitant at-
que negotiantur, huius mali contagionem longè lateq; in promiscuam multitu-
dinem diffundere: sic vt planè sit opus, acrem aliquam adhibere medicinam, & in
sontes diligenter inquirere, vt ea pestis extirpetur radicitus, quemadmodum in
postremis conuentibus prouinciarum præfectos & ordines admonui, vt pro se
quisque, diligenter in hanc curam incumberent, & in veteri atque Catholica re-
ligione permanerent. Præsertim, cùm sit omnium oculis expositum, quas turbas

1550. atque seditiones in vicinis populis excitarit ea labes, vt interim de salutis & animarum dispendio nihil dicam. Itaque de consilio charissimæ sororis germanæ & reliquorum procerum, nouam hanc legem fero, & simul edico, primùm, ne quis omnium, quicunque sit ille demum, habeat, emat, aut distribuat Lutheri, OEcolampadij, Zuinglij, Buceri, Caluini, & quoscunque tandem libros, editos annis abhinc triginta, incertis authoribus, vt amplius in theologorum Louaniensium catalogo continetur: item, ne quis vllam habeat picturam aut imaginem fictam in ludibrium atque contumeliam diuæ virginis atque Sanctorum, néue disiiciat aut infringat vllam imaginem, in honorem alicuius diui depictam: ne quis domum suam conuentibus occultis aperiat, in quibus & disseminari solent errores, & homines rebaptisari, & conspirationes in Ecclesiam atque rempublicam fieri: ne quis de sacra Scriptura, maximè, de rebus dubijs atque difficilibus, priuatim aut publicè disputet, aut eius interpretationem sibi sumat nisi sit theologus, qui probatæ alicuius academię testimonium habeat: qui secus fecerint, punientur vt seditiosi & publicæ tranquillitatis perturbatores, ac viri quidem, gladio ferientur, fœminæ autem in terram defodientur, si quidem ab errore desistent: si verò pertinaces erunt, exurentur, publicatis ipsorum bonis, vtruncunque luant supplicium. Ad hæc testamenti faciendi potestatem nullam habebunt, & quicquid eius rei fecerint, à quo primùm tempore legem hanc nostram violare cœperunt, irritum esse iubeo. Pręterea, ne quis hospitium prębeat aut vlla re subueniat ijs, quos de hæresi nouit suspectos, mando, verùm denunciet statim inquisitori vel loci præfecto, subiturus pœnam, nisi faciat. Qui non malitia nec obstinatione, sed per infirmitatem lapsi fuerint in hæresim & errorem, neque tamen in hanc nostram legem commiserint, nec seditiosè quid fecerint, & sponte redierint ad sanitatem, & abiuratione facta recepti fuerint in gratiam, nullum posthac sermonem inter se conferant de rebus ad fidem atque religionem pertinentibus: alioqui plectentur, vt in crimen relapsi. Qui, non conuictus quidem, sed admodum suspectus de hæresi, damnatus fuerit, vt vel abiuret vel publicè satisfaciat, & idem pòst accusetur hæresis, multabitur vt in crimen relapsus. Iis, qui sunt hæreseos & id genus criminum macula polluti, licet in gratiam recepti fuerint, nullus honos, nullum munus publicum, nulla dignitas communicabitur. Nisi testimonium quis adferat ab Ecclesiæ ministro eius loci, vbi postremo vixit, non permittatur ei domicilium vel habitatio. Nam eiusmodi pro suspectis haberi debent. Præfecti locorum & reliqui nostri beneficiarij per suam quisque prouinciam, diligenter inquirant, in eos, qui legem hanc violabunt, sed & inquisitoribus & iudicibus ecclesiasticis opem ferant, vt in quibus culpa residebit comprehensi pœnam luant iuxta formulam, quam inquisitoribus præscripsi: nisi faciant, arbitrio nostro luent: procurator etiam publicus cognoscat, an suum illi munus faciant, & si negligentiam in eis deprehendet, in iudicium venire iubeat, & si deliquisse apparebit, aut magistratus illis abrogetur, aut alia, quæ videbitur, pœna constituatur. Episcopi præterea & archidiaconi & abbates & id genus alij proceres inuestigent omni studio, si quis ordinis ecclesiastici sit infectus eo morbo, & seuerè vindicent. Qui contaminatum aliquem hac peste norunt, vel, quibus in locis commorentur & delitescant hæretici, compertum habent, ilicò deferant, nisi faciant, eandem quam illi pœnam luant. Delator, si modò non vana fuerit accusatio, dimidiam partem bonorum illius consequetur. Quæ quidem bona sexcentos aureos non excedent. Nam quicquid erit supra hanc summam, eius decima pars illi decidetur. Qui conuentus occultos inquisitori deteget, etiamsi consilia cum illis contulit, non plectetur, modò & de religione bene sentiat, & in posterũ abstineat. Sed qui remotus ab eorum societate deferet, præmiũ consequetur, vt suprà dictũ est. Pœnę, quas constituimus, irrogẽtur omni-

Theologorum Louaniensium catalogus.

Sermo de fide vetitus.

A omninò tales, neq; sit in vllius potestate, illas vel mutare vel mitigare, quod sępe 1550.
factum esse intelligo. Nam qui iudices in eo delinquent, non ferent impunè. Qui de hæresi accusati & in ius vocati profugerunt, ac postea proscripti sunt, vbi de socijs criminum iam mortuis acceperunt, supplicare solent vt ad purgationem admittantur, quandoquidem probari crimen amplius non posse putant, eoq; fit, & reuersi falsam doctrinam & errores iterum diffundant: id verò ne fiat, publicè interest. Itaq; mando, ne locus vllus detur ipsorum postulatis, verùm vt omnes, qui citati non comparuerunt, sed fuga salutem quæsierunt, habeantur pro conuictis atq; damnatis. Qui pro suspectis & fugitiuis & proscriptis, & Anabaptistis
B intercedunt, habeantur pro fautoribus hæreticorum. Iudices autem atq; præfecti neminem ex illis in gratiam recipiant, nisi vel meo vel sororis Germanæ permissu. Qui secus agent, ijs abrogabitur præfectura. Librarij nihil excudant, nihil diuendant aut distrahant rei sacræ, nisi de voluntate & consensu eorum, quibus hæc erit demandata cura: si quid etiam ipsorum operæ in eo deliquerint, ipsi pręstabunt. Et quia catalogus extat librorum, quos academia Louaniensis reiecit, librarij suis in tabernis eum habeant suspensum, & ob oculos positum, ne pòst, ignorantiam obducant vel ipsi vel emptores: deinde alterum habeant omnium suorum librorum catalogum. Qui non parebit, centum aureis multetur. Pueros etiam erudiendos nemo suscipiat, nisi permissu magistratus & præcipui Ecclesiæ
C ministri: nihil autem doceat aut iuuentuti proponat, nisi iuxta formulam à theologis Louaniensibus conscriptam. Eo decreto promulgato, vehementer attoniti fuerunt pleriq;, Germani præsertim & Angli mercatores, qui per Cæsaris prouincias & vrbes, Antuerpiæ potissimùm, maximo numero negotiantur. Itaque sic illi iudicabant, aut illud esse mitigandum, aut aliò commigrandum, imò clausis tabernis multi cogitabant abire, vitandi causa periculi. Senatus etiam Antuerpianus, & priuatim ciues, qui maximo & incredibili suo dispendio futurum hoc esse viderent, magnis erant in angustijs: & cùm eò venissent qui inquisitionem instituerent, omni studio & contentione repugnabant, & ad Mariam reginam profecti, quanti non ipsorum modò, sed totius quoque regionis intersit, ne fiat,
D demonstrant. Itaque res, ea quidem in ciuitate, cuius causa præcipuè factum erat decretum, ob diuersas ibi nationes atque populos, tunc conquieuit. Hoc edictum postea sermone Germanico redditum, Illyricus euulgat, & Islebium ac adiaphoristas, vt ipse vocat, grauissimè taxat, qui populo persuadere studeant, quasi religio non oppugnetur. Cæterùm, inquisitionis formula, quam vocant instructionem, amplissimam continet potestatem. Permittitur enim illis, non plebeios tantùm, sed magistratum etiam ad se conuocare, perq; iusiurandum adigere, vt ad interrogata respondeant, & comperta deferant. Quæstiones autem ad religionem pertinentes, de quibus interrogantur delati vel suspecti, numero sunt ad triginta octo, & in his, an credant sacrificium altaris, Missam, prodesse mortuis,
E vt è pœnis purgatorij liberentur: an credant diuum Petrum fuisse principem Apostolorum, Christiq; vicarium, & ecclesiæ Romanæ summum Pontificem, & pro talibus etiam habendos, qui legitimè succedunt in eius cathedram: an à Pontificis obedientia discedi posse credant, modò ne sit hæreticus aut schismaticus: an matrimonium occultè contractum, credant esse legitimum: an Lutheranos, Buceranos, & id genus alios, credant esse Ecclesiam.

Edictum pro librarijs.

Antuerpiani ob decretum Cæsareum attoniti.

Illyricus contra adiaphoristas.

Inquisitorũ potestas.

Galli cardinales Romæ commorati sunt aliquantò pòst, quàm electus fuit Iulius: domum deinde reuertuntur. In itinere verò, cùm in Galliam venisset, priusquàm regem adiret, vitam finijt Lotharingiæ cardinalis, Ioannes, qui Francisco regi per omnem vitam suauissimus fuerat conuiua. Per hanc occasionem Robertus Lenocurtus cardinalis, episcopatum Metensem est consequutus. Qui de-

Card. Lotharingus Francisci regis congerro.

1550. inde non minimum attulisse momentum putatur, quòd vrbs Metensis, Imperij ditionis in Galliæ regis Henrici potestatem venit, vt infrà dicetur. In vltimo cõsessu Tridentino decretum inter alia fuit, vt qui plures haberent episcopatus, retinerent ex ijs quem vellent, cęteros abdicarent, vt libro decimo nono dictum est. Veruntamen, quoad vixit Paulus, minimè res in executionem venit. Hoc autẽ Pontifice per Galliam cardinales parebant quidem in speciem, sed nullo suo cum dispendio. Cùm enim ex ipsis plerique binos aut ternos haberent episcopatus, cõplures autem alij ad dignitatem hanc aspirarent, permutatione facta permittebãt istis alterum, & vnius episcopatus loco, quem deserebant, multas inuicem abbatias aut id genus alias præfecturas ab ijsdem consequebantur. A

Sacerdotiorum nundinatio.

B

Coloniensis ingressus in vrbem. Iulio mense, Coloniensis episcopus Adolfus, trãsactione facta cum senatu, Coloniam vrbem, maxima pompa & splendore ingreditur, omnibus vndique beneficiarijs & propinquis & agnatis conquisitis, qui honoris causa ipsi præstò essent ad eum diem. Comitatus fuisse dicitur duobus equitum millibus, & amplius eo. Et Cliuensis quidem princeps insignem equitatum illi adduxerat. Huic erat nuper nata filiola è coniuge Maria, Ferdinandi regis filia. Pro ea fideiusserant in Baptismo sorores ambæ Cæsaris, Eleonora & Maria, & Coloniensis. Verùm aliquantò pòst ortum est inter eos graue dissidium, ob iurisdictionem ecclesiasticam.

Conuentus Imperij Augustæ. Iulij die vigesimo sexto, Cæsar Augustæ facit initium Imperij conuentus. In eo proponit de prosequẽdo consilio, de seruando religionis decreto, nuper Augustæ facto, de multandis rebellibus, de restitutione iurisdictionis & bonorum sacrorum. Erant & hæc armata comitia, tametsi tranquillior esset aliquantò rerum status. Principes aderant, Moguntinus & Treuirensis. Electores reliqui miserũt legatos. Aderant præterea Vuolfgangus Prussiæ magister, Vuirciburgicus, Eistetensis, Constantiensis, Augustanus, Tridentinus, Cameracensis, Merseburgẽsis, episcopi. Cæterorum principum nemo præter Bauarum & tandem etiam, Henricum Brunsuicensem. Re deliberata, maiori parti placuit, prosequendum esse concilium. Mauricius verò per legatos non aliter se probare illud ostendit, nisi vt res omnis ab initio tractetur, & Augustanæ confessionis theologi non solùm audiantur, sed decidendi quoque potestatem habeant, vt Pontifex concilio se submittat, neque præsidis locum obtineat, et iusiurandũ episcopis remittat, quò liberè sententiam dicant. Hãc eius contestationem publicè recitatam, legatus pòst in acta referri voluit, sicut fieri consueuit, sed denegatum hoc ei fuit. Huius autẽ rei facultas est penes archiepiscopum Moguntinum, Imperij, quod aiunt, cancellarium. Cæsar deinde Pontificem de concilio interpellat. Augusti die vij. cardinalis Augustanus pro concione grauiter admodum insectatus est Lutheranos: & aliquot pòst diebus, Hispani quidam in ludibrium atque contemptum ciuium, qui concioni tum intererant Euangelicæ, quædam in templo faciebant, ita quidem, vt ad magnum aliquem motum res omninò spectare videretur. Sed interueniente prætore ciuitatis, dexteritate quadam singulari sopita res fuit atque sedata. Sub exitum Augusti mensis, Granuellanus, qui Vesontione, Sequanorum oppido, nuper venerat Augustam, è vita decedit, non sine magno Cæsaris mœrore, sicuti ferunt. Mercurino Catinario Cardinali successerat, vti libro vij. diximus, & totos nunc annos viginti summum dignitatis locum obtinuerat, & solus ferè cõsiliorum Cæsaris & arcanæ mentis erat conscius. In ipsius locum atque functionem successit Antonius filius episcopus Atrebatensis, magnæ vir eruditionis, qui iam antè, per absentiam patris, rempublicam gerere consueuit, Cæsari valde familiaris. Henricus Brunsuicensis interea Brunsuicum vrbem, cui propter religionem & alia quædam, multis nunc annis admodum erat infestus, obsidet; & cùm ipsorum

Contestatio Mauricij aduersus cõcilium. C D

Hispanorum procacitas. E

Grãuellani mors.

Henricus Brunsuicum obsidet.

A rum agris multum damni dedisset incendijs atq; direptionibus, neq; tamen vrbē expugnare posset, interuentu quorundam Cæsar vtrisq; mandat, vt discedant ab armis, & apud se causam dicant. Fuit hoc Septembri mense. 1550.

Cæsaris exercitus obsidebat tum Aphricam, vrbem Aphricæ: Leptim aliqui esse putant, tametsi Liuius etiam meminit vrbis Aphrorum. Eam vrbem tenebat Dragutus, archipirata nobilis, qui Turcæ nuper sese coniunxerat. Summæ rerum Cæsar præfecerat Siciliæ proregem. Is, cùm tormentis aliquandiu fulminasset, certior factus, imminere Dragutum, & adducere nouas copias accelerandum sibi esse videbat. Itaq; Septembris die decima, terra mariq; militem immittit, & aliquot horarum spatio vi capit. Equites Rhodij, qui rem mari gerebant, bonam operam eo die Cæsari nauarunt: sed ad Hispanos, qui terra præliabantur, & numero præstabant, vrbe capta, prædæ pars magna peruenit. Captiuorum ingens erat numerus, ad octo circiter millia. Hi nauibus impositi, in Siciliam, Sardiniam & alia loca fuerunt abducti. Situs vrbis dicitur esse peramœnus, ob vicina prata & colles, oleis atq; palmis consitos, & fontium scaturigines. Non procul inde fertur esse regio cumprimis frumentaria, quæ maximo cum fœnore reddat aratoribus quod accepit. Militem Cæsari subministrauit hoc in bello Florentiæ dux, Cosmus, Iordano Vrsino, & Astore Balione ductoribus. Quid iam superat hyems, neq; commeatus poterat expediri, prorex, Hispanorum relicto ibi præsidio, in Siciliam reducit exercitum: Dragutus ad Turcam confugit, Byzantium profectus. Ea res noui belli dedit occasionem, quod Turca non in Cæsarem modò, sed in Ferdinandum quoq; regem deinde suscepit.

Aphricæ vrbis expugnatio.

Cùm Cæsar Henrico duci & senatui Brunsuicensi mandasset, vt arma deponerent, dimissæ fuerunt vtrinq; copiæ: sed has omneis ad se postea traducit Georgius dux Megelburgius, Alberti filius, adolescens, qui Henrico militarat. Clerus Magdeburgicus, & primarij templi proceres, pleriq; genere nobiles, qui ciuitati cumprimis erant infesti, magnis præmijs & pollicitationibus eum conduxisse feruntur, vt ipso ductore sese vlciscerentur: sed hoc ipsi negant, vt infrà dicetur. Nuper autem è vita decesserat ipsorum archiepiscopus, Ioannes Albertus: quare totius prouinciæ dominium ei fuisse pacti, si quidem occuparet, & treis quasdam arces per literas oppignorasse dicuntur. Sic ille, primò per agrum Halberstatensem profectus, in Magdeburgicum postea peruenit, & cædibus, rapinis, incendijs grassatus, Vuancelebum oppidum inuadit, capit, diripit, incendit: & cùm arcem ibi positam frustrà tentasset, nonnullis desideratis, progreditur, & quacunq; iret, plurimum damni dat. Quare promiscua multitudo per agros & oppidula, cùm sua ferri videret & agi, senatus Magdeburgici fidem & opem implorant, neq; se periculum vllum atq; sumptum in eo recusare demonstrant. Senatus ergò diem illis constituit, quo sibi præstò sint omnes. Is erat Septembris dies xxi. Tunc egreßi Magdeburgo simul agricolis coniuncti ciues atque milites præsidiarij, cum tribus equitum turmis, cum tormētis & reliquo apparatu, duobus ab vrbe milliaribus pernoctant. Postridie antequam luceret, promotis castris, ad hostem recta contendunt, & cùm in eius conspectum venissent, aciem instruunt. Primo loco stabant ciues atq; milites, qua parte maius fore periculum putabatur: post eos erat collocata reliqua turba. Megelburgius autem ea ratione perspecta, repentè conuersus ordinibus, agricolas, genus hominum neq; satis armatū, & minus expeditum, à tergo repentè circumuenit, & adoritur prius quàm alij sese cum impedimentis obuertere, vel opem ferre possent. Sic igitur illi proiectis armis in fugam abeunt præcipites, & sociorum ordines perturbant, & ad victoriam etiam hosti viam patefaciunt. Ex ipsis plerique omnes, & hoc facto

Dux Megelburg. Magdeburgicum agrum deuastat.

Magdeburgicorū clades.

1550. impetu,& pòst in fuga concisi fuerunt: ciuium atque militum non ita multi sunt A desiderati, plurimi verò capti. Tormenta, currus, & quicquid erat instrumenti militaris, in hostium potestatem venit. Cęsar interea multum instat, vt vtrumque decretum Augustę factum seruetur, & de Magdebur. atque Bremensibus grauem habet querimoniam. Nam hi soli restabāt omnium ciuitatum, tametsi Bremenses non erant proscripti, Principes autem intercedunt, & actionem sibi permitti flagitant. Cumque Cæsar esset assensus, ad vtramque ciuitatem dant literas vigesimo secundo die Septembris, eosque citant, vt ad alterum diem Nouembris, Augustæ sibi præstò sint, & fide publica sese actioni sistant, suosque mittant legatos cum plenis mandatis & decernendi facultate.

Principum literæ ad Magdeburg. & Bremen.

Mulier quæpiam erat Augustæ, ciuis, quæ B prætereunte forte sacrifico, & ad ægrotum quempiam deferente Panem azymum, quem hostiam appellant, accensis de more cæreis, percontando mirabatur, quid ille claro die lucernam adhiberet. Propter hoc dictum capta fuit, & in magno versabatur periculo, sed multis fœminarum precibus, ac demùm intercessione sororis Cæsaris seruata relegatur. Venerat autem eò regina Maria, cum alijs, tum hac etiam de causa, vt edictum illud nuper in Belgio promulgatum mitigaretur. Nisi enim ita fieret, fore dicebat, vt quæ nunc sit totius orbis frequentissimum emporium, Antuerpia, splendorem suum amittat. Seditionis quoque passim permagnum esse periculum, si quidem in executionem res venire debeat. Cæsar vix ægrè tandem assensit, & mutatis ijs, quæ pertinent ad exteros negotiatores, nomen inquisitionis, inuisum omnibus tollit, cætera suo loco manere iubet atque seruari. C Dum ad Bremenses atque Magdeburgicos perferuntur literæ, principes ac ordines è Cæsare perquirunt, quibus conditionibus velit cum eis pacisci. Bremensibus igitur has proponit: vt ipsius potestati sese permittant, supplices deprecentur, ab omni fœdere discedant, nullum quoque fœdus faciant, in quo non ipse cum familia tota comprehendatur. Cameræ pareant, & sumptus in eam pro virili parte contribuant: cum archiepiscopo suo transigant, si non possint, delectorum, quos ipse dabit, arbitrio rem permittant: cum vniuerso etiam clero paciscantur: tormenta erepta duci Erico restituant, & de damno dato illi satisfaciant: ipsorum ditionis nemo contra se militet: centum D quinquaginta aureorum millia dependant, viginti quatuor tormenta tradant instructa: pareant decreto superioris conuentus, & ijs quæ iam decernētur. Magdeburgicis autem easdem prope leges imponit: hoc erat additum insuper, vt sese iudicio sistant omnibus, & sententiæ pareant: à tempore factæ rebellionis nullam habeant actionem in quenquam: munitiones atque propugnacula demoliantur, se suosque legatos, quocunque tempore, cum quantisuis copijs, nulla cum pactione in vrbem recipiant, aureorum millia ducenta pendant; bonorum publicationes ratæ sint, neque turbentur possessores.

Mulier ob leue verbum periclitata.

Edicta de religione mitigata.

Prælij Magdeburgici fama, statim longè lateque disseminata, & ad Cæsarem E quidem intra diem sextum perlata fuit: & cùm plerique de illis propè nunc actum esse putarent, ecce, scriptum euulgant Calendis Octobris. In eo rem omnem commemorant, & suorum ciuium atque militum non suprà ducentos occubuisse dicunt, & qui videbantur indigere consolationis, alios ipsi confirmant. Nam Deus, inquiunt, hac ratione voluit pertentare nostram constantiam: de illius autem erga nos immensa bonitate nihil quicquam dubitamus. Quòd etiamsi fortè volet nos interire totos & opprimi, nihil tamen esse potest in eo mali. Quantò enim satius est, extremum adire periculum, quàm à veri professione deficere ad Antichristum Romanum? Etenim, qui vel metu, vel cupiditate quadam & ambitione remollescunt, seque Tridentino concilio subijciunt, & impium illud decretum, Augustæ

Magdeburgicorũ infractus animus.

1550.

A Augustæ factum recipiunt, atque laudant, dubium non est, quin hi, tum in hac, tum in illa sempiterna vita grauissimas daturi sint pœnas, nisi redeant ad sanitatem: aduersarijs etiam nostris metam atque limitem esse positum à Deo scimus, quem non excedent. Oramus igitur omneis, vt suas preces nostris coniungant, nec in nos arma capiant. Nobis enim oppressis, eadem omnino calamitas, in vniuersam Germaniam, nullo discrimine redundabit. Quod cùm ita sit, ipsa profectò pietas & communis patriæ salus, hoc à vobis flagitant, vt nobis, qui propter Euangelij doctrinam affligimur, vestra cõsocietis auxilia. Re bene gesta in Magdeburgicos, continuò multi sese comparant ad militiam: in his erant Mauricius, Copia in Magdeburgicos.

B & Elector Brandeburgicus cum Alberto patruele, & Henricus Brunsuicensis. Deinde nobilitas etiam omnis appellatur, vt equitatum adducant. Plerique copias eò conscribi putabant, vt Megelburgius eijceretur è finibus. Et principiò quidem nonnulli volebant videri eò sumpsisse arma, ne longius ille vagaretur: sed vbi conuenissent omnes, Octobris die quarta progressi, non procul ab vrbe castra faciunt, & sexto pòst die, noctu, magno cum clamore procurrunt vsque ad fossas atque portas experiundi causa, quid oppidani vel possent vel auderent: sed reiecti tormentis, multos è suis desiderarunt: & cùm in castra pedem referrent irati, leprosorum hominum domicilium in itinere inflammant, planè contra militiæ leges atque disciplinam. Postridie rursus dimicatum est leuiori prælio, cùm oppidani fecissent eruptionem. Erant enim alacres, & cùm alij multi,

C tum ex nobilitate complures, odio Brunsuicensis Henrici confluxerant eò, viri militares, & in armis multùm exercitati. Octobris die xij. pactæ fuerunt induciæ, & in vrbe nonnulli venerunt legati de pace. Verùm id frustrà fuit. Dum hæc geruntur, ordines Archiepiscopatus Magdeburgici, quos inter facilè primum locum obtinebat clerus, Halæ conueniunt, & Octobris die xv. legationem ad Cæsarem ac principes Imperij decernunt. Hi cùm Augustam venissent Legatio contra Magdeburg. decimo pòst die, senatum populumque Magdeburgicum grauissimis verbis accusant: et quandoquidem Megelburgij ducis copias ad se traduxerit Mauricius, ipsi quoque supplementum ei miserint, neque sit in ipsorum facultate tantos sumptus

D tolerare diu, petunt, vt ad commune hoc restinguendum incendium, rationem ineant principes, & primo quidem tempore, quemadmodum & milites alantur, & facinorosi illi atque proscripti multentur prius, quàm ex recenti clade vires & animum recipiant. Nam alioqui futurum, vt ad hostem transeant milites: quod non ipsorum modò, qui sint vicini, sed omnium etiam ordinum præsentissimo sit futurum periculo. Illos enim nihil aliud moliri, quàm summi magistratus internecionem, & in hoc esse totos, vt seditionem popularem per vniuersum Imperium excitent. In subsidium verò petebant millia peditũ octo, mille ducentos equites. Eodem die Bremensium & Magdeburgensium fuerunt recitata scripta, quibus principum ad se missis literis, vt antè diximus, respondent. Ac Brem. quidem

E primò, quantopere pacẽ et Cęsaris amicitiam semper expetiuerint, demonstrant, et quomodo non per internuntios modò, sed per Danię regẽ atque ciuitates etiam maritimas, de pace nõ semel solicitarint, et quàm durę sint propositę conditiones, exponunt: et tamen, quò videri possit, quanti sit ipsis authoritas Cęsaris, nõ se recusare dicunt mittere legatos, et si religio ipsis atque libertas permittatur, nihil non facere pollicentur. Magdeburgici autem, in Imperij conuentu superiori magnis Magdeburgicorũ responsio. precibus interpellasse Cęsarem de pace, verùm intolerabiles fuisse latas conditiones, ab eoque tempore magnum se detrimẽtum accepisse dicũt. Et cùm nullus esset iniuriarum finis atque modus, vim ab se depulisse, moderatè tamen. Totius autem odij causam esse quòd veram doctrinam retinere cupiant & idola fugiant. Quòd ad pręscriptum diem attinet, quia cum plenis mandatis mittere legatos iubeantur

non

1550. non se posse reperire, qui hac ratione proficisci velint. Adhæc, Georgium ducem Megelburgium nuper ipsis ex improuiso bellum intulisse, & profiteri palàm, Cęsaris hoc & Imperij mandatu fieri. Nunc etiam proximè ad vrbem esse copias hostiles. Hæ si remoueantur, & si legatis ipsorum idoneè caueatur, & ad se referre postulata liceat non recusare, quò minus aliqui mittantur. Sub initium Nouembris mortem obijt Vlrichus dux Vuirtembergicus, pendente lite, quam habebat cum Ferdinando rege, sicut antè dictum est. Ei succesit filius Christophorus. Cæsar postquam responsa duarum ciuitatum accepit, de Bremensibus quidem ait, expectandos esse, quia se venturos dicant: ad Magdeburgicos verò quòd attinet: quoniam longè secus res habeat, quàm dicant, & quoniam alienè ac propè contemptim, responderint, petit, vt deliberare pergant, quid statuendum sit in illos. Imprimis autem, vt episcopatus ordinum postulata diligenter expendant, in eoq; faciant quod sit ex vsu simul & Imperij dignitate, monet. Videbant facilè principes ac ordines, fore, vt his legibus nunquam pacificaretur. Itaq; mitiora proponi rogabant. Cæsar autem institutum vrgebat. Sic illi demùm, tametsi pleriq; grauatè, ciuitates imprimis, assentiuntur, & auxilia pollicentur. Sed Cęsarem inuicem orant, primùm, vt ipse contribuat, deinde, si fortè huic bello præesse non posit, vt aliquem summæ rerum præficiat. Eam prouinciam deferunt Mauricio, siquidem ipsi videatur, & in bellū hoc sumptus esse faciendos dicunt ex ea pecunia, quæ iam antè sit in futuros vsus reipublicæ collecta. Cæsar inuicem, quantas ipse bello superiori fecerit impensas, vt Germaniæ pacem restitueret, exponit, vtq; rationem eius habeant, poscit. De Mauricio sibi placere, nec vllum se nouisse dicit, hoc quidem in tempore, qui magis ad eam prouinciam sit idoneus, idq; varijs de causis. Vt autem ex ærario publico pecunia sumatur, ita probat & permittit, vt quod inde sumptum fuerit intra certum tempus reponatur: nec enim in hunc vsum eam fuisse conflatam pecuniam. Monet autem totis viribus huc incumbant, vt illi meritas pœnas luant. Quod ita fieri posse demonstrat, si castellis ad vrbem extructis perpetuetur obsidio, donec sint perdomiti: sed opus esse celeritate, propter anni tempus & rei gerendæ occasionem. Nisi enim effrenis illa comprimatur & obstinata rebellio, facilè ipsos videre, quanto sit hoc Imperij cum periculo futurum atq; dedecore. Sic ergo Mauricius, qui iam antè sese huic rei, sicut diximus, immiscuerat, traductis ad se copijs, publico nomine belli summæ præficitur. In bellum verò decernuntur aureorum millia lx. menstrua, proq; sumptibus iam factis persolui iubentur millia centum. De concilio Cæsar principibus confirmat, fore, vt ante Pascha rursus continuetur Tridenti: nam ita sibi polliceri Pontificem. Interea tamen vrget decretum Augustanum, & causas demonstrari sibi iubet, quamobrem illæ & de religione & ordinis Ecclesiastici emendatione conscriptæ ante biennium formulæ non seruentur. Electores archiepiscopi, neque prætermisisse quicquam, & etiamnum in hoc sese totos esse: quò minus autem plenè satisfiat, obstare quorundam exemptiones atque priuilegia dicunt. Absentium Electorum legati, diligentem ab se nauatam operam, sed obesse temporis longinquitatem aiunt. Nec enim ita subitò religionem hanc ex animis hominum posse reuelli, & opus esse informatione, vt paulatim homines assuescāt, quibus persuasum omnino sit decretum illud discrepare multùm à sacris literis. Violenter quidem nihil posse mutari sine turba & seditione. Quod si concionatores etiam aliquis huc adigat, fore solitudinem in templis. Vix enim reperiri, qui se demittant eò, propter cœlibatus illam & cœnę Domini conditionem. Reliqui principes ac ordines pontificię religionis, has adferunt causas, gymnasium seu literarum ludos, in quibus non rectè iuuentus instituatur: Ecclesiæ ministros, qui populum absterreant ab eo decreto: sacerdotum penuriam: Magistratus

Ducis Vlrichi mors.

Decretum atrox in Magdeburgicos.

Mauricius dux belli in Magdeburgicos.

Causæ non seruati decreti.

A gistratus negligentiam: obesse quoq; plurimùm aiunt, quòd ordinis Ecclesiastici 1550.
nonnulli viuant impurè. Deinde quòd decretum factum impunè multi contu-
meliosis libellis petant & insectentur. Iulius Pontifex, crebrò solicitatus à Cæsare,
sub Idus Nouembris conscripto diplomate, bullam ipsi vocant, concilium decer- *Indictio concilij*
nit, suum esse confirmans, indicere & dirigere concilia: cupere etiam se Germa- *per Pontificem.*
niæ tranquillitati consulere, quæ Romanæ Ecclesiæ & Pontificũ, qui Christi sint
in terris vicarij, semper fuerit obseruantissima. Tridentum igitur ad Calendas *Contemptũ Tri-*
Maij veniant omneis, qui iure vel consuetudine sua quadam aut priuilegio de- *dẽtum repetitur.*
beant interesse, & quos Paulus tertius antè vocarit, cùm eodem in loco synodum
B indiceret. Nam eo die continuatum iri concilium: & si vel per ætatem aut valetu-
dinem aut occupationes reipublicæ, non possit ipse coràm, per legatos tamen in
eo se velle præsidere. Scriptum hoc ad Cæsarem deinde mittit.

Mauricius rei summæ præfectus, magnis viribus rem agit, & constructis ali- *Mauric. in Mag-*
quot castellis, vt in ijs milites hyemarent, sub exitum Nouembris vrbem aggre- *deburgico.*
ditur. Est autem vrbs tripartita: eius vnam partẽ, quæ noua dicitur, noctu magno
silentio conscensis mœnibus atq; portis, occupat: neq; prius hostile signum dedit,
quàm militem introduxisset. Excitati clamore ciues, quicunq; reperti sunt in ar-
mis, trucidantur: reliqui capti atq; direpti pelluntur. Magdeburgenses igitur, vt
hosti commoditatem hanc eriperent, emisso milite locum incendunt, ea parte,
C quæ ad ipsos pertinebat: alteram deinde partem, quæ Sudeburgum dicitur, exu-
runt etiam, receptis in vrbem oppidanis. His ferè diebus in castra Mauricij venit
Lazarus Schuendius, vt nomine Cæsaris in communè consuleret. Erat id tempo-
ris in Saxonia Hedecus, quem ante biennium Cæsar proscripserat, vti suprà dixi-
mus. Is & Albertus Mansfeldius, apud vicinas ciuitates, quæ maritimæ dicuntur *Mansfeldius &*
copias conscribunt, vt Magdeburgicis essent auxilio: Mauricius ergo, Decembri *Hedecus à Mau-*
mense, cum parte exercitus illos petit, & dissipat, ex ijsq; signa quatuor ad se tra- *ricio profligati.*
ducit, pòst etiam Hedecum, vt infrà dicetur. Postridie Iduum Decembris, edicto *Diploma Cæsaris*
valde prolixo, Cæsar, grauibusq; verbis insectatur Magdeburgicos, & ne quis *in Magdebur.*
opem ipsis ferat, iubet, et militibus atq; ducibus, qui sunt in vrbe, mandat, vt infrà
D diem decimum quartum, post allatas literas, vrbe excedãt eiusq; rei fidem faciant
Mauricio, vel per eius absentiam Lazaro Schuendio. Si pareant, impunitatem
proponit: sin autem, pœnam atrocem constituit. Erat in vrbe Albertus Comes
Mansfeldius, non quidem à Cæsare proscriptus, verùm exutus facultatibus, cùm
in Ioannis Friderici Saxoniæ ducis fide permansisset & amicitia.

Quomodo Lantgrauium Cæsar Mechliniæ reliquerit, Augustam profi-
ciscens è Belgio, dictum est antè. Mauricius quidem & Brandeburgicus, vt di-
mitteretur, instabant: sed responsum fuit, non illum modò, sed filios etiam &
consiliarios ita se gerere, vt nondum liberari possit. Custodes quoque dicebant
E ei, fore, vt in Hispaniam abduceretur. A filijs igitur opem implorat, & fidelita- *Filij Lantgrauij*
tis, quam sibi debeant, commonefacit, & Mauricium atque Brandeburgicum *instant pro parte.*
citari iubet, vt se sistant iuxta formulam obligationis, & promissum impleant.
Filij morem gerunt, & per legatos, grauissimis verbis non semel illos monent
atque citant. Illi verò, modò simul, modò pro se quisque separatim, aliquandò
per internuntios, aliquando coràm excusant, & quàm nec ipsis nec etiam pa-
renti sit consultum, vt ita fiat, ostendunt, & subinde nouas adducunt rationes,
quibus confidant eum sine vllo periculo posse liberari. Deprecantur ergo &
dilationem aliquam petunt. Cæsar autem, qui per Litanum solicitauerat antea
Lantgrauium de reddendis literis obligationis, vt suprà diximus, Cùm amplius
interpellaretur, Lazarum Schuendium ad eius filios mittit atque consiliarios,
mandans,

1550. mandans, vt non modò non citent & vrgeant Mauricium atque Brandeburgicum deinceps, verùm, vt eius generis literas etiam omneis ad se mittant, & actioni renuntient. Nisi pareant, maximas pœnas comminatur. Sed id frustrà fuit. Obligatos quoque principes per epistolam absoluit, & liberos à nexu pronuntiat. Cùm ergò spem nullam videret Lantgrauius, constituit omnino profugere, si posset, & cum suis, quos euocauerat ex Hessia, partim genere nobiles, varias rationes init. Verùm hi periculo deterriti, remissius agebant. Duobus tandem persuadet, Conrado Bredesteno, Ioanni Rommelio. Hi per totum iter, inde ab ipsius finibus Mechliniam vsque, celeres disponunt equos, quibus conscensis effugeret. Sed per quendam ipsius famulum hoc tempore res emanauit, qui familiariter cuidam dixerat Mechliniæ, futurum, vt intra paucas horas liber esset. Cùm id, veluti per manus traditum, ad custodiæ præfectum, in ipso propè fugæ momento & articulo delatum esset, omnis illa ratio concidit, & ex ipsius ministris duo fuerunt subitò confossi, quidam comprehensi & capite multati. Ipse verò deductus in arctiorem custodiam. Cæsar, vbi resciuit, molestissimè tulit, & ad Mauricium atque Brandeburgicum datis literis, facinus hoc tam audax, ad suam, & suæ ditionis iniuriam pertinere, seque grauiter vindicaturum in illos dicit, qui vel opem vel consilium in eo communicassent. Earum literarum exemplum illi filio Lantgrauij Gulielmo mittunt, & inter alia, quòd si prætereа quid eiusmodi fiat, nullo se dicunt ipsis vinculo teneri. Mauricius tamen separatim illos consolatus, ad liberandum parentem, non fortunas modò, sed vitam atque sanguinem etiam pollicetur, & vt se sistat, tunc demum fore tempus idoneum dicit, cùm is fuerit status rerum, vt minus metuendæ sint quorundam offensiones. Decembris xix. pedites ac equites Magdeburgici omnes, qui non erant destinati vigilijs, post mediam noctem vrbe excedunt, vt equitatum hostilem, quodam in vico, non procul, opprimerent. Magni quidem res erat periculi, quòd inter hostium castra faciundum erat iter. Sed tamen fœliciter cessit. Nam prius quàm hostis armari posset, vicum occupant, & diuersis locis incendunt. Armis omnes superinduxerant lineas interulas. Hostium quicunque resisterent, interfecti fuerunt, plerique genere nobiles: multi pugnabant ex ædibus, verùm ijs inflammatis, conflagrarunt. Ex nobilitate plurimi capti, statim in vrbem adducti fuerunt, vna cum equis circiter ducentis lx. Postridie prima luce domum illi repetunt, & turmam equestrem habent obuiam, ductore Georgio Megelburgio, qui tandem conserta manu, cùm à fronte premerent equites, à tergo pedites instarent, captus & in vrbem adductus fuit, ille ipse, qui belli fecerat initium.

Consilium Lantgrauij.

Fugæ consilium deiectum.

Magdeburg. eruptio & victoria.

Megelburgij captiuitas.

Maximiliani Austriaci aduentus.

His etiam diebus ex Hispanijs Augustam venit Maximilianus Austriacus, gener Cæsaris, Bohemiæ rex designatus per absentiam, reuocatus à patre Ferdinando rege, quem inter atque Cæsarem actio tunc erat ardua, de Imperij successione, cuius etiam rei causa Mariam sororem, quæ Ianuario mense illuc redijt, Cæsar euocasse dicebatur, vt interueniret, cum superiori Septembri illinc abijsset. Cæsar enim, qui sciret, quanti esset momenti, Germaniæ coniunctio, filium hæredem, qui tam latis & diuersis finibus esset regnaturus, hoc veluti firmamento stabiliri cupiebat. Ferdinandus autem rex, qui spectaret idem, neque suam, neque sanè filiorum expectationem atque commoda deminui oportere iudicabat. Porrò, Maximilianus: qui egregiam indolem præ se ferret, & multas calleret linguas, Germanicam imprimis, & morum elegantia polleret, admodum erat gratiosus atque popularis.

Lis de Imperio inter Cæsarem & Ferdinandum.

Quæ in literis Pontificis multos offenderunt.

Literas illas quibus concilium denuntiatur, vt antè diximus, Pontifex ad exitum Decembris Romæ promulgat. Sunt in ijs, quæ multorum possent animos offendere, cuiusmodi est, quòd suum esse dicit gubernare concilia, quòd se

Christi

A Christi vicarium vocat, quòd continuari vult actionem, non autem ab initio repeti, quòd præsidis locum & authoritatem sibi vendicat, quòd sui tantùm ordinis homines eò vocare videtur. Hæc etiam Cæsar, cùm ei literæ redderentur, animaduertisse, & ab illo contendisse dicitur, vt quæ paulò erant asperiora, mutarentur. Veritus enim fuisse putatur, ne his tanquam scopulis deterriti Germani, vel repudiarent denuntiationem, vel morem & impedimentum aliquod inferrent huic operi, quod ipso tanto labore perfecisset. Nolim istud quidem pro vero ponere, & solent eiusmodi consilia tegi: sed si verum est, nihil eum impetrasse constat. Nam illam, de qua dixi, formulam, Pontifex euulgauit, nullo immutatò
B verbò. Neque desunt, qui consultò hoc illum fecisse putant, vt à concilio Germanos absterreret, ne venirent, aut si venirent, præiudicijs teneret illaqueatos. Paulus quidem tertius hanc artem adhibuisse fertur, sicut libro ix. diximus, vt, posteaquam per suos emissarios acceperat, quid ferre possent, quid recusarent Protestantes, indicto deinde concilio, illa ipsa, quibus offendi sciret eorum animos, imprimis vrgeret atque proponeret, sicut in hoc etiam Iulij diplomate videre licet, quod est ad Paulinum illud confirmatum. Per hosce dies Mauricius & Brandeburgicus elector pacis conditiones Magdeburgicis proponunt, & vt se dedant fidemque præstent ipsis & Archiepiscopo, petunt. Id si faciant, fore, vt religio & Augustæ quondam exhibita doctrina ipsis permittatur, vt de ipsorum priuile- *Magdebur. solicitantur ad deditionem.*
C gijs, iure ac libertate nihil decedat, munitiones etiam vrbis atque facultates permaneant saluæ, nulla cuiquam vis intentetur. Adhæc, intercessionem promittunt, vt proscriptionem Cæsar aboleat, his nimirum conditionibus, vt sicut alij principes atque ciuitates, ita ipsi quoque supplices deprecentur, eique tradant tormenta sexdecim, & aureorum millia centum, quò nimirùm ipsis relinquantur bona iam publicata. Eam verò pecuniæ summam ipsis velle se prærogare dicunt: clero suas facultates reddant, de damno vtrinque dato, deque habitatione cleri & cæremonijs primarij templi se facturos esse iudicium: & quò facilius Cæsari persuaderi possit, in vrbem esse recipiendum præsidium, donec transactionem Cæsar habeat ratam, & reliquæ conditiones etiam fuerint impletæ. Ne verò præsidiarij
D milites vllam iniuriam ipsis faciant, se curaturos. Quòd si Cæsar ista repudiet, tum se quamprimùm eductores esse præsidium, et vrbem ipsis velle restituere saluam, & omninò qualem acceperint. Senatus verò deditionem facere, & præsidium recusabat admittere. Decembri mense, ordines episcopatus Magdeburgici, maximè verò clerus, lingua populari scriptum edunt in senatum populumque Magdeburgensem, eosque dicunt, antiquitus & iure, ad suam & archiepiscopi ditionem pertinere idque doceri posse literis Ottonis primi, Cæsaris. Et multa quidem, inquiunt, insolenter ac proterue sæpe fecerunt, cumprimis in Burcartum & Guntherum Archiepiscopos: verùm ad officium reducti, pœnam luerunt, sicut historijs demonstrari potest. Ernesto autem Saxone, ac deinde Alberto Brande- *Cleri Magdebur. scriptum in ciues.*
E burgico, episcopis, transactum fuit de controuersijs. Verùm illi non steterunt pactis: & quoties episcopi de communi consilio reliquorum ordinum, aliquid ad vsum reipublicę statuerunt, detrectarunt semper, ac eò spectarunt, quẽadmodum ipsi reliquis imperarẽt. Et cùm Alberto cardinali esse adiunctus coadiutor, Ioannes Albertus, patruelis, non modò non approbarunt, verumetiam cognomen & honorem ei debitum detraxerunt, licet eo nomine non semel essent appellati. Cumque deinde Alberto vita defuncto successerat, nec pro Episcopo recipere, neque fidem ei dare voluerunt, in eoque permanserunt, quoad ille vixit, tametsi magni sæpe viri intercesserint. Hoc autem eo consilio fecerunt, vt summam ipsi rerum occuparent. Quod facilè cuiuis apparebit, ipsorum actiones consideranti. Et quanquam scriptis in lucem editis, excitandi causa tumultus, populo persuadere

1550. conantur, quasi nihil deliquerint, quasi planè sint innoxij, quasi veritatis tantùm atque religionis causa periclitentur, tamen longè res aliter habet. Nec enim ipsorum est vllum illatum impedimentum religioni, tametsi nostræ ditionis templa tenerent. Et quoniam in legitimo concilio se responsuros aiebant, patienter omnia tulimus. Verùm eo non contenti, facta coniuratione, et fœdere inito, quod ipsum tamen eis, nisi de nostro & archiepiscopi consensu, per pacta non licuit, ad suam religionem nos cogere voluerunt. Ex quo satis apparet, non religionem, sed Ecclesiarum bona fuisse ab illis quæsita, et hoc esse actum quomodo suam perfidiam atque rebellionem aliqua honesti specie regerent atque vestirent. Multa quidem illi contra Cæsarem & ordines Imperij seditiosè fecerunt, neque commemorari possunt omnia, sed percurremus ea quę propriè ad nos pertinent. Et primò quidem ante annum quartum violatis pactis atque fide, qua sunt deuincti, renuntiarunt nobis amicitiam, et occupatis nostris bonis atque domicilijs, nos profligarunt: quosdam etiam in vincula coniecerunt, ex ijsque nonnulli detinentur adhuc captiui, quidam excesserunt è vita. Deinde domos nostras ad solum vsque sunt demoliri: nostræ ditionis oppida, facultates atque præfecturas in suam potestatem perduxerunt, & instituta vrbis munitione, quò tutius rebellarent, menstruam pecuniam & alia quædam onera multitudini imperarunt, templa passim & monachorum collegia partim diruerunt, partim labefactarunt, campanas è turribus deiectas conuerterunt in tormenta, mortuorum corpora, non modò sacerdotum atque monachorum, verumetiam nobilium, effossa et concussa, in aggeres atque valla sua congesserunt: statuas, aras, & sepulchrorũ saxa coaptarunt in suos muros: in templis, quæ permanserunt integra, cultum omnem Diuinũ extinxerunt. Quicquid esset ornatus et res preciosę, quicquid literarum atque monumentorum in templis, dispoliarunt, sacerdotes ac reliquos ecclesiæ ministros, pugnis et verberibus mulctatos, ex ædibus sacris & ab ipsis altaribus eiecerunt. Vectigalia noua diuersis locis imposuerunt, planè contra regionis morem: sed & Ottonis magni Cæsaris, authoris nostri, sepulchrum, tumultuosè refregerunt. Et hæc quidem sunt domestica, sed eo minimè contenti, proruperunt in episcopatum Halberstatensem, & ibi direpto collegio Hamerslebio, sacerdotes iam sacrificantes, ab ipsis aris depulsos, partim vulnerarunt, partim occiderunt, & sacris omnibus pollutis, panem azymum consecratum pedibus conculcarunt. Deinde, monachorum induti vestibus, cùm proteruè & per ludibrium multa fecissent, exuuijs atque spolijs onusti domum redierunt: Aggerem verò quendam eius regionis, maximo sumptu constructum, & perutilem ijs locis, nulla de causa disiecerunt, exustis pontibus atque rescissis, ne cui transitus pateret. Vitæ quoque nostræ sunt insidiati. Quod etiam nunc faciunt, ita quidem, vt ne in ædibus quidem nostris, nec apud amicos absque periculo versemur. Et quos nobis præbere hospitium suspicabantur, eorum domos noctu sunt aggressi, & direptis bonis, ex nobilitate multos abduxerunt captiuos, quosdam etiam subiecerunt tormentis. Matronas autem nobiles atque virgines, omni spoliatos ornatu & male multatas, in mortis adduxerunt periculum: sed nec à pueris etiam abstinuerunt manus. Breuiter, vix apud Turcas extare simile putamus exemplum immanitatis. Et si quis æstimet tam ea, quæ consequuti sunt ex nostris bonis, quàm damnum datum, reperiet ad minimum supra octies centena aureorum millia, ne quid interim dicamus de contumelijs, conuicijs, libellis famosis atque picturis, qua euulgarunt in Cæsaris & ordinum Imperij contemptum atque ludibrium, de iniurijs etiam, quas nunc totos ferè viginti septem annos patimur. Nam & lapides, & sordes viarum in nos coniecerunt, & euntes per vrbem, insano clamore sæpe sunt adorti, & per diuersa loca fugarunt, ędes etiam nostras atque portas, de nocte frequenter inflammarunt, et saxis perfregerunt

Ciuium in clerum Magdeburgẽsem facinora.

gerunt

A gerunt fenestras vitreas. Deniq; nullum est ab eis prætermissum insolentiæ genus. Ante annum verò quartum, Iulij die xxvi. cùm rogatu consulum conuenissemus in collegio nostro, postulabant à nobis, primùm vt eandem, quam ipsi, religionem profiteremur: deinde vt ad bellicum apparatum ipsis intra diem octauum dependeremus aureorum millia viginti. Pòst, in templum ingressi, confluentibus eò ciuibus, per tumultum sacerdotes eijciunt, & templa claudunt, & inferioris ordinis sacrificos magnam pecuniæ summam poscunt, & cùm persoluere non possent, vrbe pulsos in exilium ire cogunt. Eodem planè modo reliquos etiam tractarunt ecclesiasticos, occupatis ipsorum bonis & facultatibus omnibus. 1550.

B Qua quidem re, non modò leges atq; ius omne tam Diuinum quàm humanum, sed trãsactiones etiam & fidem datam violarunt. Sumus enim ipsorum magistratus, & fortunam suam omnẽ atq; facultatum amplificationem nobis potissimùm debent. Cùm autem nuper Georgius dux Megelburgius, copias illas, quæ Brunsuicum vrbem defenderant simul & oppugnauerant, ad se traduxisset, ad tria circiter millia, & nobis inscijs per agrum Magdeburgicum & Halberstatensem iter susciperet: illi magna quadam arrogantia sunt vrbem egressi, eo consilio, vt hoste profligato, belli molem totam & impetum in nos omnem conuerterent, imò, vt nos è medio tollerent. Nam & vasa duo, plena laqueis, & carnifices aliquot cum gladijs conduxerant, vt alijs gulam frangerent, alijs verò ceruices ferirent: sed be- *Cædes Magdeburgicorum.*

C neficio Dei longè secus accidit. Cùm enim essent ad octo circiter hominum millia, profligati sunt, & cæsi suprà duo millia, & in his multi homines innoxij, quos illi partim vi, partim blanditijs ad se perduxerant, capta signa octo, & machinæ omnes cum instrumento. Causam quidem eius belli conantur in nos deriuare, et impulsu nostro Megelburgium ad arma venisse dicunt: sed id falsum est. Nam & antea sæpe, & pòst factum prælium, de pace legatos misimus, & ne hoc quidem tempore aliud optamus, quàm vt reconciliati Cæsari, pristinam tranquillitatem nobis restituant. Quia verò pacis consilia repudiant & arces nostras, vicos & oppida, per vim ac iniuriam detinent, cogimur rationem inire, quemadmodum ea recuperentur. Iam illa quæ sui purgandi causa in medium adferunt, conficta sunt

D omnia, sicut vulgò constat. Nam & ipsorum religioni nullum dedimus impedimentum: & cùm nuper illustrissimi principes Mauricius atq; Brandeburgicus Ioachimus, æquas conditiones proponerent, superbè reiecerunt, & per inducias eruptione facta, nocturno tempore, ex nobilitate quendam, ætate grandi, cùm nihil intercederet offensionis, domi suæ cubantem, adorti sunt: & cùm ille vix ægrè seminudus euasisset, direptis bonis atque disperditis, vxorem atque liberos omni vestitu spoliarunt, & mortem sæpe minati, nudos reliquerunt, ita quidem, vt ex nobilitate quispiam fortè superueniens, mulierem veste sua cõtegeret. Certè, quantus ipsorum fuerit ea nocte furor, paucis explicari non potest. Non obscurè iactarunt etiam, frustrà nos restitutionem expectare. Nostris enim aucti fa-

E cultatibus atq; copijs, lautiori vitæ iam assueuerunt, neq; facilè possunt adduci, vt aliena reddant. Quod cum ita sit, & quia superiorum annorum iniurijs contemptum etiam addunt, & prorsus in nostram perniciem incumbunt, non potuimus ipsorum illa præclara facinora non commemorare, licet breuiter. Itaque, si nunc rationes ineuntur, quemadmodum reducantur ad officium, nemini debet hoc videri mirum. Etenim quicunq; ciuilem hanc & communem hominum societatem amant, non possunt non alieno in ipsos esse animo: tantùm abest, vt fauere quis illis debeat & auxiliari. Ad eundem modum illos accusauerant paulò antè, Torgam missis legatis, vbi tunc huius libelli causa conuentus agebat Mauricius. Non multis verò pòst diebus, eodem mense, respondet senatus, edito scripto. Putare se, non omnes ordineis episcopatus hanc de se querimoniam habere:

1550. sed à clero totum istud emanasse. Nam his, inquiunt, vehementer dolet, quod A apud nos purè docetur Euangelium, quòd ipsorum est detecta nequitia & labefactata dignitas. Hoc omnis est odij caput. His agitati stimulis falsò nos detulerunt ad Cæsarem, vt ab illo proscripti, tantò essemus opportuniores iniuriæ. Cæsarem profectò nulla re violauimus, & incolumi religione atq; libertate, nihil est quod à nobis non expectare posit. Archiepiscopis huius vrbis deuincti quidem sumus, verum certis legibus, ne videlicet in nostro iure nos impediant. In has leges nihil commisimus: aduersarij verò Ioanni Alberto antistiti fuerunt authores, vt noua quædam & inusitata postularet. Itaq; recusauimus ei dare fidem: nec est quòd hunc magnopere obducant: nec enim fideles ei fuerunt, & doluit ipsis, cùm B ad episcopatum ei superioribus annis reditum esse patefactum videret. Nam excludi maluissent. Ipsis verò minimè subiecti sumus, nec vllo vinculo tenemur. Quoad superioris ætatis pacta seruata sunt, nullum officij genus recusauimus. Posteaquam autem ab illis recessum fuit, restitimus, ex eoq; non semel natæ sunt offensiones. Et his quidem proximis annis, cùm nouæ subinde rationes inuenirentur exigendæ pecuniæ per hanc prouinciam, in publicis conuentibus reclamauimus, & ab episcopis anterioris temporis non hoc vsurpatum fuisse demonstrauimus, tametsi frustrà. Nam inter ordines nonnulli, maximè verò clerus, non minimam eius prædæ partem auferebant. Hæc est illa, quam nobis obijciunt, pervicacia. Migrarunt ex vrbe, sed sponte sua & superbia quadam incitati, cùm Sa- C xoniæ ducem atq; Lantgrauium viderent esse debellatos. Cogitabant enim venisse iam tempus, quo possent animum explere, & inuadere dominatum, & impurum illud suum vitæ genus recuperare. Nos quidem illos minimè profligauimus; & quanquam Ecclesiæ ministri nonnunquam eos ob vitæ turpitudinē pro concione reprehenderunt, tamen multis annis apud nos tutò commorati sunt, & non ita nuper quidam ex ipsis vrbem inhabitarunt. Quòd si vim illis facere, nobis libitum fuisset, erat id factu non difficile. Sed nihil tentauimus: & cùm is esset rerum nostrarū status, vt vim hostilem metuere cogeremur, primi templi collegas conuocauimus, & quoniam Euangelij lux esset patefacta, Deus etiam professionem illius requireret, diligenter eos rogauimus, quod antea sæpe factum erat, vt D peritum aliquem theologorum ipsi deligerent, qui verbum Dei doceret in æde primaria. Hoc enim & per se cumprimis esse pium, et ad mutuam beneuolentiam inter ipsos atq; ciues plurimum conferre. Cùm autem illi recusarent, ipsi rem procurauimus, & quòd hostis impenderet, inq; fines nostros iam esset ingressus, postulauimus ab eis, vt certam pecuniæ summam nobis dependerent, nihil ex vrbe literarum darent, manerent nobiscum, & suis vterentur fruerentur possessionibus. Illi verò non longo pòst tempore migrarunt, & à nobis deinde solicitati, vt ad certum diem Salsij suos haberent legatos, quibuscum ageremus, contemptim reiecerunt colloquium. Itaq; cum odium et animum hostilem in nos ad hunc modum proderent, coacti sumus & ipsi referre paria. Quòd si nobiscum permansis- E sent, omnis hæc potuisset euitari turba: sed ardebant odio nostri, & in perniciem nostram noua subinde cudebant consilia, sic necessariò nobis ad arma veniendum fuit atque defensionem. Nisi enim ipsorum occupassemus vicos & oppida, locus ibi fuisset hosti relictus atq; perfugium. Et cùm facultates illæ sint ecclesię Magdeburgicæ, non eorum, qui persequuntur Ecclesiam, rectè possunt ad religionis tutelam accommodari contra falsam doctrinam & idololatriam: neque res etiam caret superiorum temporum exemplis. Proscripti quidem sumus à Cæsare, sed nullo nostro merito, sicut antehac nō semel docuimus. Hæc autē fortuna seu conditio nobis est communis cum Prophetis, cum Apostolis, cum ipso deniq; Christo, qui propter veritatis professionē afflicti fuerunt, tanquam seditiosi, rebelles, & omni-

Causæ migrationis cleri. (margin, beside "uicacia. Migrarunt ex vrbe")

Pij omnes afflicti ob veritatis professionem. (margin, beside "nullo nostro merito")

A & omnium hominum nocentissimi. De religione deq; libertate nostra Cæsarem orauimus, vt ea nobis permitteret: sed frustrà in hunc vsq; diem agimus, & quò spectent omnia consilia, satis est à nobis explicatum superioribus scriptis. Nimirùm ipsa res loquitur, hoc agi solùm, vt impius pontificatus restituatur. Ad colloquium introducta quidem controuersia non semel fuit, & conuentus aliquot habiti sunt hac de causa: verùm de rebus præcipuis non fuit nobis satisfactum, quandoquidem legati non se potestatem eius rei habere dicebant. Dolet certè nobis, & vehementer sanè, si quis nostri causa detrimentum vllum accipiat. Sed tamen qui sunt homines pij, non dubitamus quin ij nobiscum sentiant, & omnia ducant 1550.

Omnia ob veritatem perferenda.

B esse perferenda potius, quàm deserendam veri confessionem: Cùm enim Christus & incommoda, quæ professionem hanc sequuntur, tanto antè tempore prænuntiarit, & simul æterna præmia constituerit illis, qui liberos, vxores atq; possessiones propter ipsum reliquerunt, cur his tam certis & amplis promissionibus non confidamus? Profectò, qui sui periculi causa remollescunt, et offensiones defugiunt, hi sempiternum exitium sibi conciliant ipsi, nisi resipiscant. Quod nobis obijciunt aduersarij, verè potest in ipsos retorqueri. Nam & turpem & infamem et planè pecuniam vitam agunt, & quibus in locis dominantur, ibi vix ęgrè suarum coniugum atq; filiarum pudicitiam ciues ab illis tueri possunt. Pecuniam vulgò modicam imperauimus, nec ea seueritate, sicut illi fingunt. Ad illud quod

C de vectigali dicunt, responderi poterat, si clarius loquuti fuissent. Aggerem illum, cuius mentionem faciunt, qui tamen ad ipsos minimè pertinet, publici commodi causa rescidimus. Nam illo veluti compendio sæpe damnum est datum nostris finibus, et facta præda raptores illac euadere, seq; in tutum recipere solebant. Nobilitatem vicinam hostiliter à nobis tractatam esse clamant. Quicquid autem eius rei fecimus, coacti fecimus, cùm per annum & amplius eo, multorum essemus iniuriam perpessi. De mulieribus atque puellis quod aiunt, inficiamur. Ex nobilibus, qui capti fuerunt, absq; multa sunt à nobis dimissi cum famulis, & transactione res inter nos est consopita. Damni accepti rationes admodum amplificant, & octingenta millia ponunt. Quid si nos inuicem ostenderemus,

D in quantam nos coniecerint calamitatem? Picturæ & id genus alia, clanculum non vno ex loco prodierunt, & in nos omnis deriuatur inuidia. Sed certè grauiter ediximus, palàm affixis literis, ne quis in Cæsarē aut quenuis alium principem aliquid proteruè faceret. In nonnullos etiam est idcirco vindicatum. Editi sunt autem apud nos alij quidam libri, neq; diffitemur, quibus & oppugnatur idololatria & multorum eriguntur conscientiæ. Cladem nos accepisse fatemur, ita volente nimirùm Deo, non vt perdat, sed vt ad vitæ nos trahat emendationem. Occubuerunt illi videlicet honestè ac piè, pro gloria nominis Diuini, proq; salute patriæ: neq; dubitamus, quin suo tempore Deus & benignè nos respiciet, & in aduersarios etiam animaduerteret. Non autem fortuitò istud accidit, vti præ

Deus vulnerat & sanat.

E se ferunt. Nam donis et pollicitationibus Megelburgium ducem Georgium huc inuitarunt: atq; interim singulari quadam astutia, reliquos ordines episcopatus conuocabant Stasfurtum, quasi deliberaturi, quemadmodum latrones illos, vt ipsi eum eos vocabant, è finibus profligare possent. Nam quòd militem conduxerint, ipsorum quoq; literis doceri potest, imò gloriantur se non magnopere moueri publicis incommodis. Nam etiam vt dispendium aliquod faciant atq; iacturam, agros tamen atq; fundos ipsorum permanere ditionis aiunt. Cùm igitur ad nos perlatus esset nuntius, Vuanslebum oppidum ab eis ex improuiso captum, direptum et incensum esse, vicos etiam magno numero vastatos, ac simul ex agris ad nos confluerent homines rusticani, mulieres atq; virgines, multis cum lachrymis opem à nobis flagitantes, non illis deesse profectò potuimus. Et quanquam

1550. minus fœliciter res acta fuit, tamen gratum nos officium fecisse Deo, nihil dubitamus. Iam verò, quòd gratiæ cõparandæ causa dicunt, nostri fuisse consilij nobilitatem atque socios huius episcopatus opprimere, vanissimum est, neque doceri potest. Nã in honore semper à nobis habita fuit nobilitas. Illos verò, qui nostris huc illuc commeantib. vim fecerunt, si fortè violauimus, quis tam est iniquus, qui nobis id crimini dare posit? De gladijs quod aiunt, repertis à prælio, confictum est. De funibus non diffitemur atque laqueis. Nam ad currus & impedimenta reliqua necessarius est horum vsus, vti constat. Pacis leges, à Mauricio simul & Brandeburgensi propositas, grauissimis de causis non admisimus. Etenim facta deditione ac recepto præsidio, facilè est intelligere, quis & religionis & reipublicæ nostræ status fuerit futurus. Euangelij sui cognitionem Deus pro immensa misericordia sua nobis patefecit. Eum precamur, vt hoc tantum beneficium nobis velit esse perpetuum. Qui verò patrocinium nobis in eo promittunt, quomodò credibile est, illos hoc posse vel etiam velle præstare, cùm ipsimet in religione fluctuẽt animis, vt placere studeant hominibus? Vt bona sua recuperent aduersarij, & damnum vtrobique datum, ex æquo toleretur, non recusamus: verùm vt in vrbem illi redeant, & idololatriam suis rursus instituant, id minimè omnium ferre possumus. Aiunt se nullum nobis intulisse religionis impedimentum: sed per ipsos hercle non stetit. Quo minus autem, quod vellent, perfecerint, est quòd immortali Deo gratias agamus. Mortuorum corpora nõ sunt ad eum modum, vt aiunt, tractata: sed cùm ad defensionem nostri, templa quædam vrbi vicina demoliremur, quæcunque reperta sunt corpora, nondum planè consumpta, translata fuerunt aliò, profundiusque defossa: deinde permissum fuit omnibus, vt suos quicunque propinquos ibi repertos, quò vellent, transportarent. Illud de Ottone primo, Cæsare falsissimum est, & impudenter ab eis excogitatum mendacium: nec enim nescimus, quis honos huic omnium principi magistratui debeatur, imprimis autem ei, de quo loquuntur, Ottoni Cæsari, qui & præclarè multa fecit, & libertatis Germanicæ defensor fuit atque vindex acerrimus. Cultus ille, quem sacrum & diuinum ipsi vocant, quem suis in templis queruntur à nobis esse turbatum, nihil minus est quàm sacer, verùm ad summam Dei contumeliam pertinet. Vestes, calices, & ornamenta reliqua sunt ab ipsis multò antè extra vrbem asportata: literę verò & monumenta publica seruantur à nobis, neque sunt abolita, sicuti falsò criminantur. Sacrifici quoque non sunt affecti verberibus, verùm ipsimet templa dispoliarunt, & prædam aliò contulerunt. Collegium Hamerslebium, quod tamen ad ipsos minimè pertinet, ideò sumus aggressi tandem, quòd hostes in eo perfugium haberent, & nobis atque socijs ereptam prædam ibi diuiderent. Quod insuper addunt, nostros ibi multa fecisse proteruè ac insolenter, id à monachis est confictum. Ad iniurias illas quod attinet, quas in vrbe sibi factas esse dicunt, ita res habet. Ante annos circiter viginti quinque, cùm illi die octauo ante Pascha, qui palmarum dies dicitur, suas illas ioculares atque ridiculas cæremonias tractarent, confluente illuc multitudine, derisi fuerunt ab illis. Quorum verò temeritas & audacia longius processit, & qui fenestras perfregerunt, hi sanè multati sunt à nobis atque relegati. Cæteras iniurias nec agnoscimus, nec eas vnquam ad nos illi detulerunt. Nihil ergo præter fidem datam aut transactiones egimus, neque causam vllam belli dedimus aduersarijs. Quod cùm ita sit, precamur omnes, ne calumnijs illorum fidem habeant, & nostram vicem doleant, qui bellum illatũ defendere cogimur, vt & puram Euãgelij doctrinam, & libertatẽ à maioribus acceptam nobis conseruare liceat: pro quibus & superiorum temporum pij reges atque magistratus, & Machabæi fortissimi viri nullum non sibi duxerunt subeundum esse discrimen. Pacem omnium rerum maximè optamus: verùm ea nobis denegatur.

Ottonis primi laudes.

Ioculares & ridiculæ cæremoniæ.

Itaque

A Itaque finitimorum incursionibus diu multumque vexari, non possumus vim iniustam à nobis non propulsare. Quò magis etiam confidimus futurum, vt qui nulla sunt à nobis iniuria lacessiti, bellum hoc nihil ad se pertinere ducant, & Deum, iniustitiæ vindicem, reuereantur. Etenim, quæ causa turbam hanc aduersum nos excitauit, eadem summis difficultatibus atque periculis inuoluet non multò pòst etiam ipsos, quicunque puram doctrinam retinere volent atque tueri.

Literas, quibus concilium Pontifex indicit, Cæsar, Ianuarij die quinto recitari iubet in senatu principum & ordinum, eosque monet, vt sese comparent. Eodem die Ferdinandus rex ad ordines refert, quomodo per inducias, Turcæ in 1551.
B Vngaria res nouas moliantur, & suis in finibus arcem ædificent, & Zolnocum, suæ ditionis arcem conati sint occupare, præsidioque munire, quomodo etiam in Transsyluaniam impetum fecerint. Se quidem eius rei causam dedisse nullam, & in hoc esse totum, vt pactæ seruentur induciæ: verùm, si Turca recuset, auxilia sibi dare petit. De Stephano Vintoniensi episcopo diximus libro vigesimo, quamobrem captus in Anglia fuerit: cùm autem in sententia persisteret, neque decreta iam facta, quæque deinceps fierent in hac ætate regis, de religione, vellet approbare. Episcopatu fuit exutus huius anni mense Ianuario, & in carcerem reductus. Andreas Osiander, quem in Prussiam iuisse diximus, nouum hoc tempore dogma proponit, & hominem iustificari, non fide, sed iustitia Christi in nobis inha-
C bitantis, affirmat, suæque sententiæ Lutherum etiam fuisse dicit. Reliqui verò theologi collegæ fortiter oppugnant, deque Luthero falsum esse dicunt, qui non ita multis mensibus ante mortem, de libro Philippi Melanchthonis, quo sacræ Scripturæ loci tractantur communes, præclarum & amplum reliquisset in primi tomi præfatione, testimonium. Cùm ergò Philippum inuadat, Lutherum quoque sibi facere aduersarium, quòd idem ambo sentiant. Deinde, facta collatione, planè diuersum ab ipso, Lutherum hac de re docuisse, demonstrant, et pestiferum aiunt ipsius esse dogma, qui dicat in Christi sanguine atque morte non consistere iustitiam fidei, qua redempti sumus atque iustificati. Res autem acta fuit summa contentione. Præ se ferebat ille quidem, vt diximus, quasi Lutherus idem quod ipse sen-
D sisset: verùm interim apud suos iactabat, vti scribitur, illum & Melanchthonem confecisse theologiam quãdam Aristotelicã, quæ carnem potius quàm spiritum redoleat. Albertus princeps, initio, per intercessores componi causam cupiebat: sed persuasus ab Osiandro, post multam actionem, in sententiam eius accedit, & aduersarios è suis finibus exire iubet. In his erat Ioachimus Merlinus, cui migrandum etiam fuit, licet non modò ciues, verumetiam mulieres atque pueri, ne tali pastore destituerentur, principi supplicarent. Porrò docuit Osiander Noribergæ multis annis & cum laude quidem, nec aliquid mouit, & per omnia sequi visus est Lutheri doctrinam, quoad ille vixit. Cùm autem post edictum Cæsaris de religione, Noriberga relicta, Prussiam adijsset, quæstionem hanc excitauit: quòd
E viuo Luthero plerique putant non temere fuisse facturum. Vuirtembergicos maximè lacessit, vt ista refutent, si possint, & se defensurum sua dicit, quicunque tandem oppugnent, & Philippum acerbè perstringit. Sententiam eius plerique viri docti, per Saxoniam imprimis, reprehendebant editis libris: & quòd alienissimo tempore turbaret Ecclesiam, taxabant. Quòd verò Melanchthonem, tantæ mansuetudinis atque doctrinæ virum, tam indignè tractaret, id fremebant omneis. Alio quodam libello contendit, etiamsi per Adami peccatum non fuisset perditum genus humanum, tamen nasciturum fuisse Christum.

Osiandri nouum dogma.

Albertus Prussiæ princeps Osiandro addictus.

Osiander doctrinæ nouator.

Melanchthon doctis. iuxta ac mãsuetis.

Idibus Februarij dimittitur Imperij conuentus. Ibi decretum Cæsar facit, & quia religionis, inquit, hoc tam graue dissidiũ, nulla ratione melius, quàm per generale, pium, liberũque concilium sedari potest: deinde, quia superiori in cõuentu

Decretum Augustani conuentus.

1550. concilio se submiserunt ordines, in eoq; permanent, fixum hoc erit atque ratum. A Quod etiam ipse tum promisi, studio & diligentia omni curabo, vt ordine & recte omnia fiant. Et cùm ad omneis orbis Christiani prouincias et pontificium hoc diploma pertineat, equidem futurum arbitror, vt omneis reges atq; dynastæ, sui memores officij, morem gerant, proq; sua virile parte tam pium opus adiuuent. Quicquid etiam in eo me facere conuenit, & vt Ecclesiæ aduocatum & conciliorum defensorem, id præstabo: & quicunq; venturi sunt ad concilium, siue religionem mutarint, siue non, ijs eorumq; legatis publica fide cauebo, vt ibi commorari, et quicquid ad eorum conscientiæ quietem pertinere putabunt, in medium adducere, ac deinde tutò ipsis domum redire comitatu publico liceat. Adhæc, operam dabo, vt res tota, piè & Christianè semotis affectibus, iuxta sacra Scripturam B & patrum doctrinam tractetur & definiatur, vt tam politicus quàm ecclesiasticus ordo reformetur, sublatis erroribus atque falsis dogmatis. Intra fines etiam Imperij, vel in propinquo saltem permanere, & tueri concilium cogito, vt ad optatum finem decurrat, eiusq; fructus ad omneis perueniat, & sit imprimis Germaniæ salutaris. Principes igitur omneis & ordines, præcipuè tamen Ecclesiasticos, & eos qui religionem mutarunt, quiq; coniuncti sunt Augustanæ confessioni, deposco & adhortor, vt pontificium diploma secuti sese comparent, & instructi veniant, ne pòst aut acceleratione nimia circunuentos, aut ad suæ causæ iustam explicationem non se fuisse querantur admissos. Nam vt dixi, fidem eis præstabo, vt quantum satis est, audiantur, efficiam. Porrò quia diuersas rationes addu- C xerunt ordines, quamobrem superioris Augustani conuentus de religione & reformatione facta decreta non seruentur, totum hoc ad meam solicitudinem reuoco, & separatim è singulis, quid impedimenti sit cognoscam. Dent igitur operam, pro se quisque, vt in actionem res deducatur. Decretum fuit etiam, vt ad Calendas Aprileis Noribergæ conueniant Electorum & sex reliquorum principum legati, qui deliberent, quemadmodum ei pecunia, quæ ex ærario publico sumpta fuerit in bellum Magdeburgicum, debeat reponi. Quicquid hi statuerint, ratum esse iubetur, non minus, quàm si frequentibus in comitijs decretum esset: & quoniam ad vniuersæ Germaniæ salutem, bellum hoc pertineret, magi- D stratui permittitur, vt suo quisque populo tributum hoc nomine imponat. Deinde, si fortè quis vel Imperij ciuis vel externus auxilia Magdeburgicis ferat, sumptum quoque tunc Cæsar pollicetur. Ad iurisdictionem & bona sacra quòd attinet, curaturum se dicit Cæsar, vt appellatus ab ijs, quorum interest, ius ipsis dicat, quò suum quisque recuperet & consequatur. Ferdinando regi decernuntur in Turcam auxilia, tametsi grauatè, quæ superiori conuentu fuerunt ei promissa. Postremò, quia Mansfeldius, & Hedecus, hyeme superiori, conductis copijs constituerant Magdeburgicis opem ferre, sicut dictum est, Cæsar edicit, si posthac in aliqua Germaniæ parte milites confluant, vt è vestigio vicini principes ac ordines, consocietatis viribus illos opprimant, & incendium illud, prius E quàm vires accipiat, restinguant.

Pecunia in bellum Magdebur.

Hoc ipso tempore, Galliæ rex Henricus in suam fidem atq; clientelam accepit Octauium Farnesium, qui & priuatim erat inimicissimus Ferrando Gonzagæ, Cæsaris per Insubriam præfecto, propter cædem patris, et in ea vicinitate Placentiæ, quam Cæsar tenebat, veritus, vt Parmam suis ipse viribus retinere posset, opem aliundè petiuit, & Gallicum præsidium vrbi imposuit. Eam rem permolestè Cæsar tulit, & Iulius imprimis, vt infrà dicetur.

Octa. Farnesius cliens regis Galliæ.

Sententiam Cęsar his diebus tulit in Lantgrauium, de Comitatu seu ditione Diecia. Nam fuit damnatus contumaciæ, quòd non responderet. Ille verò non sibi esse integrum respondere dixit, eò quòd liberè cum suis consiliarijs colloqui non

non

A non posset, obseruantibus ipsum & auscultantibus ijs, quorum esset in custodia. Nam post patefacta nuper fugæ consilia, sicut diximus, nemo illum adire, nemo sermonem conferre potuit, sine teste. Februarij die penultimo, Bucerus, Cantabrigiæ vitam finit, honorificè admodum sepultus, & doctorum hominum celebratus epitaphijs, inter quos etiam erant adolescentes duo fratres, è familia Suffolcia, quorum mater & antea semper, & ægrotanti Bucero fidem omnem & beneuolentiam præstitit, fœmina religionis amantissima. Per hos dies episcopus Argentinensis grauem habet querimoniam per literas ad senatum, de concionatoribus, quasi populum accendant, & clerum magnis obijciant periculis, vt igi- B tur ista corrigantur, petit: alioqui se captorum ex tempore consilium. Martij die decimo, Ferdinandus rex & filius Maximilianus abeunt Augusta. Nam ad hoc vsque tempus actio fuit eis cum Cæsare & sorore Maria. Bremenses quoque legati re infecta tandem discedunt. Ad Magdeburgum res agebatur leuioribus prælijs, & crebris emptionibus: & cùm Albis exundasset, oppidani, fabricatis nauibus, aduerso & secundo flumine commeatum importabant. Varia subinde conspiciebantur id temporis prodigia, per Saxoniam, & in his terni Soles, totidemque Lunæ, modò pallidi, modò sanguinei coloris. Magdeburgici de auxilijs appellabant vrbes maritimas per Vuolratum & Ioannem Mansfeldium, Alberti comitis filios: verùm id frustra fuit. Castella deinde constituunt hostes ad Albim, infra & C supra vrbem, ac dispositis vtrinque nauigijs, impositisque præsidijs, nauigandi facultatem oppidanis eripiunt. Sæpe etiam dimicatum fuit, cùm pecus illi vellent abigere, quod oppidani quotidie in pascua circum vrbem emittebant.

1551.

Buceri obitus.

Querimonia Argent. episcopi.

Prodigia per Saxoniam.

Tertio Idus Aprileis, Pontifex edito scripto, Farnesium Octauium grauiter incusat, & quo tempore, Parmam, inquit, à me simul & summam præfecturam accepit, fide data promisit nulli principi suam operam addicere, nec alienum præsidium Parmæ velle imponere, nisi meo permissu. Cùm autem ad noua consilia spectare videretur, amicè non semel per internuntios, perque fratrem Alexandrũ cardinalem, officij illum admonui: & quia paulò tum respondebat alienius, missis literis, grauissimas ei pœnas denuntiabam, si secus faceret. Certior deinde fa- D ctus, illum non stare pactis, valde sanè pro eo ac decet, commotus fui, talem iniuriam ab eo mihi fieri, quem tantis honoribus locupletassem & beneficijs. Nunc ergò, quanquam in re tam aperta statim decernere mihi liceat, tamen, vt humanitatem nostram intelligat, edico, vt intra diem trigesimum sese Romæ sistat, & accusationibus respondeat, & idoneè nobis in posterum caueat. Nam si negligat, iam ipsum & læsæ maiestatis & perfidiæ, & grauissimorum criminum damnatum esse volo. simul quicquid habet bonorum, publicum esse iubeo, & Cæsaris fidem, vt in eo plectendo mihi ferat opem, imploro, & ne quis omnium vlla re ipsum iuuet, mando. Cùm Calendæ Maij venissent, inchoata quidem fuit actio concilij: sed quia perpauci tum adhuc aderant, & Parmense bellum interuenerat, in Ca- E lendas vsque Septembris producta res fuit. Qui Noribergæ conuenerant principum legati, mense Aprili, statuerunt in obsidionem Magdeburgicam rursus esse contribuendam pecuniam. Et quanquam Cæsar edicto pòst idem mandabat, permagna tamen fuit in eo difficultas, & inuiti omnes conferebant, quòd diuturnior esset obsidio, neque finis appareret. Quapropter etiam de pace Mauricius crebrò cum oppidanis agebat, & quinta die Maij, cùm illi fide publica venissent in castra, diu multumque disceptata res fuit, ipso præsente. Superioribus aliquot mensibus in suam familiam Mauricius ascripserat Hedeccum, à Cæsare proscriptum, & Lipsiæ præfecerat. Is propter religionem, & odio Cæsaris benè cupiebat Magdeburgicis, & pacis erat consiliarius, vt eo confecto bello, Mauricius tentaret maiora. Iam tum enim inita fuerunt eius belli consilia, quòd in Cæsarem

Pontificis in Farnesium literæ.

Friget Tridenti concilium.

Hedeccus Magdebur. amicus.

postea

1550. postea susceptum est, vt suo loco dicetur. Veruntamen de pace tum conuenire A non potuit, quòd duriora proponerentur, idq; studio sicut multi putant, dum tempus duceret Mauricius, & occasionem expectaret, agendi, quæ tunc data fuit, postquam Galliæ rex bellum Cæsari fecit, vt infrà dicetur. Atq; interim in castris ante vrbem grauis fuit orta seditio propter non soluta mensium aliquot stipendia.

Seditio in castris Mauricij.

Farnesius neq; Romam venit citatus, & Galliæ regis confirmatus præsidijs, Parmam suscipit defendendam. Itaq; Cæsar, Maij die xiij. literis editis, Quia pro meo, inquit, erga Pontificem ad ecclesiam Romanam officio & voluntate, cupio ea præstare quæ debeo, & prouidere, ne per hanc occasionem, maiores in Italia B motus, & pòst alijs in locis, oriantur: deinde, dum considero, quàm iustis de causis Pontifex moueatur, & quàm nihil ab eo sit prætermissum, vt Octauius in officio permaneret, Ferdinandum Gonzagam ad hanc prouinciam delegi, quoniam ipse coràm adesse non possum, vt Pontifici meo nomine ferat opem. Quapropter mando, qui sunt nostræ ditionis per Insubriam, vt dicto sint illi audientes hoc in bello, non secus atque mihi ipsi, dentque operam, vt hosti quamprimùm noceatur. Sic igitur Gonzaga, belli facit initium, & populatus agros, Parmam, Pontifex verò Mirandulam obsidet. Nam & Gallicarum erat partium Mirandulanus, & nisi distineretur, Octauio plurimùm poterat & Parmensibus commodare.

Bellum Parmense inter Cæsarem & regem.

Ad Maij xxij. Heluetijs Pontifex amanter admodum scribit, Sicut Iulij se- C cundi, qui magna charitate sit ipsos complexus, nomen sibi sumpserit, ita etiam in ipsis diligendis exemplum illius atque vestigia sibi ad imitandum proposuisse. Adhuc quidem varijs atque grauissimis reipublicæ distento negotijs non sibi licuisse studium animi sui declarare: Sed tamen ipsorum retinuisse memoriam constantem: idq; duabus potissimùm rebus apparere. Primùm, quòd ad sui corporis custodiã ex ea gente satellitium in vrbe delegerit, deinde quòd idem quoque fecerit Bononiæ, confisus ipsorum & industriæ & fidelitati. Nunc autem, quando sit indictum, & nuper ad Maij Calẽdas inchoatum Tridenti concilium, scribendi datam ad ipsos occasionem esse. Cùm igitur ad tam pium opus atq; necessarium adiuuãdum, magni sit ipsorum futura momenti coniunctio: plurimùm D hortari, vt qui sunt per ipsorum fines atq; ditionem proceres ecclesiastici, ne desint, sed ad alterum ibi consessum, Calendis Septembris adsint. Reliqua fore, vt ex Hieronymo Francho, equite, legato suo, cuius & fides & diligentia sit ipsis à multis nunc annis explorata, cognoscant. Deinde, quia sibi negotium hoc magnopere sit cordi, non multo pòst tempore se missurum aliquem è suis intimis episcopis, qui de concilio cum ipsis agat prolixius.

Sub exitum Maij, Cæsaris filius, Augusta discedens, per Italiam redit in Hispaniam. Cum eo proficiscitur Maximilianus patruelis & sororius, vt vxorem educeret, duorum liberorum matrem. Galliæ rex interim, leniendi Pontificis & cardinalium senatus causa, per oratorem suum, Paulum Thermum, Romæ de- E monstrat, quòd Octauium in suam fidem acceperit, nullam reprehensionem mereri. Nam hoc esse propriè regem, vt subueniant afflictis. Deinde, nullum se quæsiuisse priuatum in ea re compẽdium: sed quicquid fecerit, ecclesiæ Romanæ causa fecisse, maiorum exemplo, qui & facultatibus illam præ cæteris amplificarint, & armis quoq; non semel protexerint. Cùm enim Ecclesiæ sit patrimonium, Parma, se hoc vnum solicitè voluisse cauere, ne in manus veniret alienas, eoq; nomine sumptus facere quotidianos, ac sustinere maximos. Orare itaq;, & vehementer quidem, vt in eam partem interpretetur, et quam de se conceperit opinionem, deponat. Id enim summo cum reipublicæ commodo futurum. Si verò satisfactione repudiata, paci bellum prę̈ferat, videre ipsum, quanto id fiat et Italiæ totius &

Galliæ regis ad Pontificem excusatio.

Europæ

A Europæ detrimento atq; periculo, quàm etiam de religione nulla possit actio firma institui vel diuturna. Quòd ergò grauissimus nascetur ex eo motus, quòd cõcilium iam indictum coire non poterit, aut si coeat, necessariò dissipabitur, quòd in eo rerum statu neminem ipse possit episcoporum sui regni Tridentum mittere, harum rerum culpam in se nullam esse transferendam, qui pacis conditiones velit non ferre tantùm, sed etiam accipere, & hoc quidem ita se contestari palàm. Iulius autem ope Cæsaris confisus & pollicitationibus, nihilo fuit ea legatione factus mitior. 1550.

Iulij ferox animus.

Iulij mensis die xvij. Mauricius fide publica rursus cauet Magdeburgicis, vt

B de pace legatos ad se mittant. Profecti, & ab Alberto Brandeburgico deducti, Pirnæ, quod est oppidum Misniæ, Mauricium offendunt. Nam domum redierat, & remissius agere videbatur. Vbi venissent, nomine Cæsaris has proponit conditiones: dedant sese, nulla conditione, ac supplices deprecentur: fœdus nullum in Cæsarem, Ferdinandum regem, Austriam, Belgium faciant: Imperij decreta omnia seruent: iuri se sistant, & clero de damno dato satisfaciant, munitiones atque valla demoliantur, præsidium mille ducentorum militum admittant, Cæsarem, Ferdinandum, ipsiusq; legatos, cum quantisuis copijs, quocunq; tempore recipiant, duodecim magna tormenta tradant, centum aureorum millia dependant, has conditiones omnes iureiurando confirment. Ista, quanquam ab eis præ-

C stari non poterent, tamen non fuerunt prorsus repudiata, & intercedente Hedecco, sensim aliquid remittebatur. Cæsar antea missis in Germaniam literis, præsertim ad Augustanæ confessionis ordines, idoneè ipsis cauerat, hortatus, vt ad Calendas Maias adessent Tridenti: sed quia propter bellum Parmense reiectus fuit concilij dies ad initium Septembris, vt antè docuimus, iterum monet, vt omninò veniant, æquitatem omnem atq; fidem pollicitus. Quanquam verò plurimi erant eius professionis, tamen quod imprimis erat necesse, non communicabant inter se consilia vel quòd de summa rei desperarent, vel quòd Cæsaris metuerent offensionem, vel quòd in ipso iam velut aditu periculi remollescerent. E ciuitatibus autem soli Argentinenses, quid vicini, quid etiam longinquiores in eo face-

D re constituissent, missis internuntijs exquirebant. Et Mauricius quidem, Philippo Melanchthoni mandauerat, vt doctrinæ capita conscriberet, quæ pòst exhiberentur publicè. Eo confecto libro, cùm ad octauum Iulij diem Lipsiæ conuenissent omnes theologi & Ecclesiæ ministri, iussu principis, recitatur scriptum, & omnium assensu comprobatur. Eandem quoque rationem princeps Christophorus Vuirtembergicus instituit, & authore Brentio, conscribitur eiusdem generis libellus. Et licet eadem erat vtriusq; scripti sententia, separatim tamen suũ volebat exhiberi Mauricius, ne, si plures idem communi nomine simul proposuissent, Cæsar, factæ cuiusdam societatis conciperet suspicionem. Veruntamen, missis vtrobiq; libellis, & Saxonicum Vuirtembergenses, & Vuirtembergicum

Maurici per Melanchthonem cõfessio.

E Saxones, & vtrunq; pariter Argentinenses theologi, cùm legissent, approbarũt: atq; ita conuenit, vt suo tempore mitterentur in concilium, qui hæc proponerẽt atq; defenderent. Dux Vuirtembergicus, patris exemplo, Ioannem Brentium, ob insignem eruditionem fouit, ad piæ doctrinæ restaurationem vsus illius opera: pòst etiã Ecclesiæ ministerio restituit atq; præfecit Stutgardiæ. Iulij die xxv. Brandeburgicus Albertus, absente Mauricio, per præconẽ reijcit ea, quæ Magdeburgici responderant ad pacis conditiones, Pirnæ propositas à Mauricio. Pridie eius diei mediocrem cladem acceperat. Nam vtrinq; maioribus, quàm vnquam antea, viribus, dimicatum fuerat. Ad Idus Augusti, parum à seditione res abfuit in vrbe. Nam ad milites delatæ fuerunt literæ, quibus hoc inerat, esse in senatu, qui vellent vrbem hosti prodere, & in his quidem, Henricus Almanus. Quare facto

Vuirtembergici humanitas in Brentium.

concursu

1550. concursu milites illum deposcunt. Vbi venit, iniuriam sibi fieri, neque recusare pœnam, si demonstretur, & ab hoste confictum esse dicit, vt quod viribus & aperto Marte non possint, insidijs & astu perficiant. Cùm deinde senatus vniuersus fidem pro eo dedisset, sedata res fuit, & è ciuibus atque milite delecti fuerunt nonnulli, qui cognoscerent, cuiusmodi literæ deinceps vltrò citroque mitterentur.

Mauricij ad Cæsa. literæ. Octauo pòst die, Mauricius, datis ad Cæsarem literis, nuntiat, se quidem ea fide, quam dedisset, fore contentum, neque magnopere quicquam in eo desiderare: sed audire concilio Constantiensi decretum esse factum, vt in hæreticos aut alioqui suspectos inquisitio fieret, si fortè ad concilium vocati venissent, deque ipsorum crimine pronuntiaretur, etiamsi Cęsar ipsis idoneè cauisset. Hoc decretum in publicis extare monumentis, & quòd ita statuissent, ipsa re comprobasse, necato Ioanne Husso, qui Sigismūdi Cæsaris fidem secutus eò venisset. Quod cùm ita sit, non se posse quenquam è suis mittere Tridentum, nisi qui sunt ibi proceres ecclesiastici, fidem quoque suam, cōmuni concilij nomine interponāt, sicut in concilio quondam Basiliēsi factum sit, quod proximum ab illo fuerit. *Bohemi idē fapiunt.* Bohemos enim, exemplo superiori commotos, noluisse tum eò venire, nisi prius accepta fide publica totius concilij. Petere igitur, vt ipse pro sua vel authoritate vel gratia hoc apud illos efficiat. Nisi enim ad eandem formam, vt olim Basileę, caueatur, non debere sibi vel etiam alijs eiusdem professionis esse fraudi, si neminem è suis eò proficisci patiantur. Cæterum, de Bohemis et Ioanne Husso Constantiæ cremato deque bello quod inde secutū est, libro iij. diximus. Et quoniam Constantię factū erat decretum, vt proximum ab eo concilium haberetur, post annum quintum, alterum post annos septem, et deinceps decimo quoque anno, Basileę rursus cōueniunt patres. Et quia nondum erant reconciliati Bohemi, res acta fuit inter eos literis et internuntijs, et Egræ oppido concepta fuit fidei publicę formula, quam si patres admitterēt, non se recusare dicebant Bohemi, quò minus venirent. Vbi legationem, qui fuerant missi, renuntiassent, patres approbant, et formulam illam sigillis obsignatam mittunt, et datis ad eos literis amicissimis, hortantur, vt sese comparent, vt cùm Sigismundi quoque Cęsaris allata cautio fuerit, iter ingrediātur. Fuit hoc in quarto consessu, anno salutis, M. CCCC. XXXII. Cuiusmodi verò sit illa patrum cautio, sequenti libro docebitur. Mauricius ergò cùm hac de re monitus esset à suis interpellat Cęsarem, & pręscriptum vrget Basiliense, veluti postremum, & huic ætati maximè conueniens. Nam & Protestantes erant ea ferè conditione, qua Bohemi quondam, & ijsdem propè de causis erat indictum Tridenti concilium, quibus olim Basileę, nimirum, vt extirparentur hęreses, vt reipublicę pax & otium restitueretur, vt Ecclesia sublatis vitijs, emendaretur. Augusti die xxvi. mane, post concionem, Ecclesiæ Augustanę doctores atque ministri, numero decem, accersiti fuerunt in ædes Atrebatensis episcopi, pro se quisque. Cùm eò venissent, alij post alios, ignari quid esset, iubentur consistere separatim, neque colloqui. Pòst, in aulam, vbi cum Hasio, Seldo, Maluenda & quibusdam alijs consederat Atrebatensis, vocātur ordine singuli. Verba facit Seldus & iussus quæstiones proponit, An in cœna Domini, tantùm sub vna specie, quantùm sub vtraque contineri: deinde, *Interrogatio ad ministros August.* quàm multa credant esse sacramenta: postremò, cur non doceant iuxta formulam ante annum tertium à Cæsare præscriptam, cùm tamen id se facturos receperint, non minus quàm senatus ipse ac vniuersi ordines. Respondent, pro se quisque separatim: Christum instituisse cœnam integram, & sequendum illius esse præscriptum: in sacris literis duo tantùm reperiri sacramenta, Baptismum atque cœnam Domini: formulam illam doctrinæ minimè se recepisse, quòd à sacra Scriptura dissentiat. Hic Atrebatensis admodum stomachosè: Putatis ergò non licere Cæsari, sicut de politicis, ita quoque de rebus sacris ferre leges, ac certam ratio-

A rationem præscribere? Quid Cæsari liceat, non iam disputamus, aiunt illi, sed vti iam diximus, formulam istam neque recipimus, neque sanè possumus approbare. Tum ille magis etiam excanduit, & ira feruidus, eos acri conuicio reijcit. Cùm etiam de sacramentis illud dicerent, Seldus iureconsultus, tanquam interpres, eos increpabat. Sic ab illis dimissi, foris expectare iubentur, & per satellitem deducti, suo quisque loco, constituuntur, ne congredi possent. Mox è præcipuo senatu reipublicæ nonnulli vocantur. Cùm hi venissent, illi, simul omnes introducuntur, ijsque mandatur, vt intra diem tertium, ante solis occasum, ex vrbe decedant: ne posthac intra fines Imperij, & quàm latè Cæsaris patet iurisdictio, concionem vllam habeant: ne quem ex propinquis aut amicis conueniant, neque sui dis-

1551. *Ministrorum constantia.*

Ministri Augusta pulsi.

B cessus causam vlli dicant, ne cui post in vrbe scribant, aut quid cum ipsis actum sit, exponant. Hæc, sublatis digitis, vt habet cæremonia, per iusiurandum polliceri, quantumuis inuiti, coguntur. Senatui deinde mandatur, vt quibus in templis religio Lutherana doceretur, cessatio fiat, donec Cæsar aliud iniungat. Ad eundem modum fuit actum etiam deinde cum ludimagistris, cumque Memingensibus, & alijs per Sueuiam, qui & ipsi vocati eò venerant. Etenim & docendi munere & reditu ad suos illis interdicitur. Cumque ex ipsis quidam partui iam esse vicinam vxorem suam diceret, ideoque maiorem in modum oraret, vt eam sibi reuisere tantùm liceret: Atrebatensis, ad suos conuersus, Vxorem, inquit, vocat, quæ scortum est. Sic ergò discedere coacti, magnum in vrbe luctum excitarunt. Ci-

C ues autem quo poterant officij genere prosequebantur illos, & donis atque liberalitate. Saxoniæ quoque dux captiuus, vbi cognouit, per internuntios & consolatus est, & pecunia quoque iuuit discedentes. Cur ad hunc modum Cæsar ageret, causa fuisse putatur, primùm, quòd à nonnullis incitaretur: deinde, quòd inquisitione facta reperit, concionatores obstare, quò minus decretum ipsius de religione valeret: postremò, quòd de Saxonum & Sueuorum & Argentinensium theologorum consensu, per indicium acceperat. Expeditissima autem visa creditur esse ratio, si pellerentur, vt Tridentinis patribus tantò esset actio facilior, & paratior victoria, si quidem aduersarij, quos mitterent, vix essent vllos habituri. Pulsi & eiecti, partim ad Heluetios, partim aliò confugerunt. Eius rei fama cùm in-

D crebuisset, multos perterrefecit. Nam quod ibi contigisset, quin idem alijs etiam in locis fieret, nemo dubitabat. Sed ecce, dum in eo metu sunt omnes, bellum Cæsari Galliæ rex facit, & simul naues aliquot Belgicas inuadit, captasque trahit in portum, & diripit, & per Pedemontium atque Taurinos oppida multa capit, & in his Cherium atque Sandamianum, ductore Brissaco. De nauibus interceptis, edito scripto, Cæsariani ferunt, cùm nihil minus quàm bellum Cæsar expectaret, ac suis, vt essent pacati, mandasset, Gallicum ducem Polinum in has incidisse, & quasi reginam Scotiæ veheret, nuntiasse illis, vt honoris causa: pro more antiquo atque recepto, ponerent antennas, vela demitterent, eamque tormentorum tonitru salutarent: id cùm fecissent, inermes fuisse per fraudem circunuen-

Bellum regis in Cæsarem.

E tas & abductas. Mirum plerisque visum fuit, regem in hac tanta fortuna Cæsaris atque splendore, ausum fuisse amicitiam ei renuntiare: sed & Cæsaris præter opinionem accidisse fertur. Nam etsi Farnesium oppugnabat, Gallorum tamen, quibuscum pacem ante septimum annum fecisset, hostis idcircò videri nolebat. Rex autem, quòd per latus Octauij se quoque vulnerari diceret, quòd de Turcis iam mare nauigantibus compertum haberet, deinde, quòd de Maurícij voluntate per internuntios accepisset, & quòd in ea corporis imbecillitate, ac subinde recurrente morbo, non diu posse Cæsar viuere putaretur, magno rem animo fuit aggressus.

Eodem propè tempore, Turcica classis, cùm arcem Melitæ frustrà tentasset, Tripolim Aphricæ capit. Eius autem rei culpam Cæsar in Galliæ regem confe-

1551. rens, ipsius dolo factum hoc esse dicebat, ad Germaniæ principes atque ciuitates A missa legatione. Rex verò simul ac resciuit, excusat, & Turcici belli causam esse dicit, quòd Aphricam vrbem Cæsar ipsis non restituat ex promisso, quòd Zolnocum arcem, ad Vngariæ fines positam, Turcicæ ditionis, Ferdinandus rex occuparit & muniat, quòd tributum annuum ei persoluere recuset, ac per Transsyluaniam res nouas moliatur. Deinde narrationē Cæsaris qua demonstratur, quomodò Gallici legati Aremontij perfidia sit amissa Tripolis, contraria narratione refutat, eamq; Turcarum Cæsaris epistola confirmat.

Contraria scripta Regis & Cæsaris.

Dum hæc geruntur, venit concilij dies, Calendæ Septembris. Eum ad diem præsto fuerunt præter Italos & Hispanos episcopos, Moguntinus & Treuirensis, magna omnium, vt quidem apparebat, lætitia & congratulatione, neq; multò B pòst, etiam Coloniensis. Nam & coràm in Augustæ comitijs, & deinde literis atq; nuntijs valde solicitauerat eos Cæsar, vt adessent. Dignitate enim atq; splendore & potentia cæteros antecedunt, & ipsorum ditione plerique Germaniæ continentur episcopi. Cùm ergò diutius permanendum sibi putarent, paucis tantùm seruatis, reliquos omneis vendebant equos, & in longum tempus rei domesticæ prouidebant. Venit etiam eò Argentinensis & Viennensis & Constantiensis & Curiensis & Numburgicus: alij, vel occupationibus. vel ætate, vel valetudine detenti, cùm veniam impetrassent, vicarios mittebant. Pontificis nomine præerat. Cardinalis Crescentius: huic erant adiuncti archiepiscopus Sipontinus, episcopus Veronensis. Cæsar eò miserat Franciscum Toletanum, Hugo- C nem Comitem Monfortum, Gulielmum Pictauium, Ferdinandi quoq; regis & Vngariæ loco nonnulli aderant. Facto igitur in æde primaria conuentu, Sessionem ipsi vocant, prima die Septembris, & peracta Missa, reliquisq; cæremonijs, quæ solent initio fieri, confectis, aderat ex improuiso Galliæ regis orator, abbas Bellosanus, cum literis, quæ ad conuentum Tridentinum erant inscriptæ. Eas vbi reddidit legato Pontificis, inscriptione lecta, cœptum est disceptari, cur conuentum potiùs quàm cōcilium appellet: non esse recipiendas eas literas, neq; legendas, nisi mandatum habere se demonstret. Cumq; tumultuosus admodum esset excitatus clamor, ab Hispanis præsertim episcopis, àc ille diceret, literis comprehendi mandatum, legatus Pontificius consurgit, & in sacrarium templi D seuocat patres. Re disputata, quòd in bonam partem accipi posset inscriptio, placuit illum esse audiendum. Lectis itaq; literis priuatim, quibus & dolorem suum rex, & iniuriam sibi factam breuiter significabat, & fidem haberi legato postulabat, denuò consederunt omnes, & tum palàm recitatis literis, respondent, Quòd conuentus nomine, concilium denotet rex, in bonam ab ipsis accipi partem: neq; velle sinistri quicquam de tanto rege, qui Christianissimi cognomen obtineat, suspicari: sin autem alia sit ipsius mens atq; voluntas, tum literas illas habere se pro non scriptis. Deinde iussus est exponere mandata. Tum ille prolixam orationem de scripto recitat, & principiò, quid per oratorem suū Paulum Thermum egerit cum Pontifice & cardinalium senatu, rex cōmemorat. Iis rebus omnibus, E cùm tamen ad pacem aditus omneis aperuisset, nihil quicquam profecisse: & Iulium Pontificem, qui maiorum exemplo controuersias principum minuere debebat, longè maximum excitasse dicit incendium, quò minimè omnium oportuit tempore, quando videlicet reipub. Christianæ status vehementer sit afflictus. Quod cùm ita sit, & quoniam ille tam asperè tamq; implacatè secum agat, qui sit natu maximus Ecclesiæ filius, protestatur, sicut Romæ quoq; factum esse dicit, primùm, ob grauissimos bellorum motus non sibi licere nec integrum esse, suæ ditionis episcopos mittere Tridentum: deinde, non habere se concilium hoc pro publico seu generali, sed magis pro conuentu quodam priuato, qui sit non reipublicæ, sed paucorum aliquot compendij & vtilitatis causa institutus. Deniq;

Restauratio Tridentini concilij.

Literis regis ad concilium.

decretis,

A decretis illius, neq; se, neq; sui regni quenquam posse teneri: quinetiam adhibiturum ea se remedia demonstrat, si res ita ferat, quibus in consimili causa, sui maiores vti consueuerint. Animo quidem se futurum semper erga religionem & Ecclesiam Romanam integro atq; syncero, neq; commissurum aliquid iusta reprehensione dignum: sed quoniam iniurijs & odio quorundam, nullo suo merito grauetur, non posse aliud in hoc tempore præstare. Contestationem igitur hanc boni consulant, & huius actionis documentum sibi communicent, quò reliquos orbis Christiani principes atq; populos de re tota certiores faciat. Porrò, quòd ille remedijs vsurum se dicit esse maiorum suorum, sic habet. Sicut per omneis alias prouincias, ita per Galliam quoq;, si quis vacaret episcopatus aut abba- 1551.

B tia, quam vocant, eligendi liberam habebant facultatem hi dicuntur canonici & monachi, minora verò sacerdotia, quæ non sunt electiua, sicut aiunt, episcopi conferebant & patroni. Deinde, lites omnes de rebus sacris aut beneficijs, in sua quæque prouincia, disceptabantur. Pontifices autem Romani crescente cupiditate, cœperunt electiones illas euertere, & per reseruationes, atque gratias expectatiuas, vti vocant, emolumentum omne Romam & ad se deriuabant, & lites omneis, etiam primæ, sicut loquuntur, instantiæ, Romam euocabant. Huius verò mutationis factum est initium in Gallijs, Ludouico ix. rege. Verùm is animosè restitit, & anno salutis humanæ, M. CC. LXVII. legem tulit, vt mos antiquus retineretur, nec vllum eo nomine tributum Romano pontifici persolueretur. Ista *Gratiæ expectatiuæ.*

C quidem lex multis annis valuit, sed peruicit tandem vis Pontificum, & quàm latè nomen Christianū patet, suas illas, de quibus dixi, gratias & reseruationes euulgabant, & omnibus erant vehementer graues: donec synodus Basiliensis aucupium istud & expilandi rationem sustulit, veteresq; leges de collationibus & electionibus restituit, & annatas exigi prohibuit. Decretum hoc cōcilij, rex Galliæ, Carolus vij. re cum suis deliberata, ratum habuit, & anno M. CCCC. XXXVIII. confirmauit edicto, quod vulgò pragmaticam vocant sanctionem. Eugenius verò quartus concilium hoc irritum pronunciauit, vti libro primo diximus, & qui sequuti sunt eum Pontifices, decretū istud repudiarunt, & schismaticum esse dixerunt. Et Pius quidem secundus Ludouicum vndecimū Caroli vij. filium, mis- *Pragmatica sanctio.*

D so legato, magnopere solicitabat, vt sanctionem illam aboleret. Rex autem, à senatu Parisiensi, totius Galliæ celeberrimo, qui totus ferè constat è iureconsultis, consiliū exquirit. Hi multis ex vetustate repetitis, quid superiorū temporū Pontifices, quid synodi, quid ipsius deniq; maiores, Clodoueus, Carolus magnus, Philippus Deodatus, Ludouicus nonus, Philippus Pulcher, Ludouicus Hutinus, Ioannes primus, quid ipsius deniq; pater & auus in eo statuerint, quàm florens eo tempore Gallia fuerit, & quàm nunc sic adflicta, demonstrāt: & nisi leges antiquæ seruentur, futurum est, inquiunt, vt ecclesiasticus ordo conturbetur totus, vt & infrequentior sit Gallia, plerisq; Romam transcurrentibus, & facultatibus exhauriatur, vt templa & id genus alia sumptuosissima plurimaq; per Galli-

E am ædificia, negligantur & corruant. Et ad rem nummariam quod attinet, nisi patris tui sanctio valeat, efferentur è Gallijs Romam, aureorum millia decies centena quotannis. Etenim, vt reliqua taceamus, Pio secundo, iam Pontifice, vacarunt episcopatus, ad minimum viginti, qui singuli tam pro annatis quàm pro reliquo sumptu dependerunt millia sena: vacarūt abbatiæ circiter lx. singulæq; soluerunt millia bina: vacarunt ex reliquis beneficijs plus quàm ducenta, quæ singula numerarunt aureos quingentos. Deinde, sunt in tuo regno parœciarum millia centum & amplius, è quibus infinita vis auri, per inuentum illud pontificium conflata fuit. Patris igitur insiste vestigijs, nec à Basiliensi decreto discedas. Hoc quidem erat senatus cōsilium: sed rex Pontificis vel authoritate vel arte victus, aboleri sanctionem voluit, eiusq; rei fuit administer cardinalis Baluensis, regi mul- *Vis pecuniæ quæ Romam defertur è Gallia.* *Ludouicus secundus pragmaticam sanctionē aboleri patitur.*

1551. tùm familiaris, quem sibi Pontifex deuinxerat, verùm & procurator regius & A
Prouocatio schola Parisiensis, à Pontifice. schola Parisina, cuius permultum intererat, magnis animis obsistebāt, & à Pontifice prouocabant ad consilium. Ludouicus deinde duodecimus graues exercuit hoc nomine cum Iulio secundo inimicitias, & in Lateranense concilium illata res fuit, & qui successit Ludouico Franciscus primus, cum Leone x. certis demùm transegit conditionibus, Bononiæ, post captam Insubriā: nimirum, vt episcopatu vacante vel abbatia, non quidem eligendi facultatem haberent collegia, sed regis tamen esset intra sextum mensem nominare quempiam Romano Pontifici, quem eo munere dignum esse putaret. Hoc igitur illud est inter alia, quod rex Henricus iam per suum legatum eis de remedio significabat. Nam reges hoc veluti freno coercent Pontifices, cùm dissident ab illis, & pragmaticam sanctionem vrgent, hoc præsertim tempore, quando fulmen Romanū, non sic, vt olim, metuitur. Et quoniam est amplissima simulq; locupletissima Gallia, non absque summo dispendio Roma copijs illius carere potest. Quod autem se facturum hic significat, id non multò pòst fecit, vt infrà dicetur. Eodem etiam remedio quon- B
Bonifacij viij. arrogantia in regem Galliæ. dam est vsus Galliæ rex, Philippus Pulcher, aduersus Bonifacium viij. Etenim, cùm is militiam imperaret ei transmarinam, contra Saracenos, & excusatione repudiata mandaret, ne quam in suo regno pecuniam ab Ecclesijs exigeret, quod belli necessitate coactus rex fecerat, & nisi pareat, sacris interdiceret. Ille proceres omneis ac ordines Lutetiam Parisiorum conuocat, & Bonifacij commemoratis iniurijs, cùm & episcopi & principes omnes atq; nobilitas interrogati, facultates omneis ipsius beneficio & liberalitate sese tenere profiterentur, mandat, ne qua deinceps pecunia Romam efferatur, simul aditus omneis atq; vias diligenter obseruari iubet. Cæterùm, vbi rationē subducit senatus Parisinus, quantum episcopatus & abbatiæ vacantes persoluant, vt antè dictum est, hoc intelligendum esse dicunt de superiori tempore: nunc enim duplicatum esse censum, & excedere prouentus annuos, ita quidem, vt nōnulli beneficiarij, propter nimiam C
Duodecim episcopatus in Gallijs. exactionem relinquant diplomata mensarijs. Sunt autem in Gallijs archiepiscopatus xij. Aquensis, Viennensis, Lugdunensis, Narbonensis, Tholosanus, Burdegalicus, Auxitanus, Bituricensis, Turonicus, Rothomagensis, Rhemēsis, Senonensis: episcopatus autem circiter nonaginta sex, è quorum vacantijs vti vo- D
cant, Romam perfertur ingens auri vis, & ex archiepiscopatibus quidem circiter aureorum millia sexaginta, trecenti, quemadmodum Ludouici duodecimi tempore subducta ratio fuit. His literis perlectis, patres fore dicunt, vt in proximo concessu respondeatur, si quidem concilium esse Tridenti rex agnoscet. Quæ verò nunc acta sint, non admittere se, nisi quantum iure liceat: ideoq; ne testimonium quidem aut documentum vllum huius actionis ei cōmunicari posse. Cùm deinde proximo consessui dies constitutus esset, Octobris dies vndecimus, domum quisq; redit, quod fuit sub horā secundam à meridie. Hic autem explican-
Ordo publici concessus in concilio. dum uidetur, quæ sit formula, quis ordo publici consessus. Vbi dies ille uenit, patres, ut ipsi loquuntur, in ædibus legati pontificij conueniunt: & inde à templo E
primario vsque ad eius domicilium stant bipartitò milites, circiter quadringenta, & equites quinquaginta, uel eo plures. Ad horam nonā prodit legatus præeunte crucifero: sinistrum latus ei claudit cardinalis Tridentinus: pòst eius collegæ sequuntur, & electores archiepiscopi: tum Cæsaris ac Ferdinandi regis oratores vnà permixti: deinde, reliqui episcopi, suo quisq; ordine. Cùm ex his postremi ad ædem sacram venerunt, milites è uestigio sua tormenta displodunt, excitato tonitru: postea forum occupant, & ibi circaq; templum in statione consistunt, donec dimittitur conuentus. Hi omnes magna ex parte conuocantur ex agris, ut præstò sint ad eum diem & expediti: sed & ipsum oppidum multos etiam subministrat. Vbi uentum est in templum, fit sacrum. Eo finito recitātur concilij decreta,

A decreta, & simul proximè futuro concessui dies dicitur. Tum etiam si qui legati volunt aliquid in medium proponere, audiuntur. Propter varias autem & multiplices & operosas admodū cæremonias quæ singulis rebus adhibentur, in multum ferè diem extrahitur actio: qua tandem finita, legatus eadem pompa domum reducitur. In consessu primum locum obtinet legatus pontificius. ab eo Tridentinus, inde legati collegæ pòst archiepiscopi electores: ad leuam sunt Cæsaris & aliorum principum oratores. Intermedia scamna tenent archiepiscopi, episcopi, reliquiq; proceres, vt quisque suscepti ordinis tempore præcedit. Altera die Septembris data sunt theologis themata, quæ discutiant, & suam quisq; sententiam de singulis dicant, vt in futuro consessu definiantur. In pronunciandis autem sen- 1551.

Themata data theologis.

B tentijs hic fuit præscriptus modus, vt sacræ Scripturæ, traditionibus Apostolorum, receptis & approbatis concilijs, & sanctorum patrum authoritatibus insistant, vt breuitatem adhibeant, vt à superfluis & inutilibus abstineant quæstionibus, vt proteruiam & contentionem omnem fugiant. Ad ordinem verò quantùm pertinet, placuit, vt primo loco, dicerent, quos Pontifex Romanus misit, theologi, deinde, quos Cæsar, atq; ita deinceps. Legatus quoq; pontificius, indagandæ veritatis, & vt aiunt, falsas opiniones cōfutandi causa, permisit, vt cuiusq; modi libros euoluerent. Aderant autem magno numero theologi, Hispani, Itali, Germani, quos & Pontifex & Cæsar, eiusq; soror Maria, miserant, quos etiam Coloniensis & Treuirensis, & Hispani atq; Itali episcopi secum adduxerant. Ad

C hos deferebatur summa cognitionis, nec alijs, qui non essent eius professionis, & qui titulum, vt aiunt, doctoris non haberent, pronuntiare quicquam licebat. In gratiam tamen Coloniensis & Treuirensis episcopi fuit admissus Ioannes Gropperus iureconsultus, & Ioannes Delphius, theologus quidem, sed gradu doctoris inferior. Et quia superioribus aliquot concessibus anni M. D. XLVI. & sequentis, de peccato originis, de iustificatione, de libero arbitrio, de septem Sacramentis nouæ legis, vt vocant, in genere, sed & de Baptismo & Confirmatione speciatim definitum erat: placuit, vt illis omnibus, decreti vim obtinentibus, ad alia fieret progressus: & primò quidē, ad Eucharistiæ sacramentum. Proinde, themata quædam theologis tradita fuerunt, his omnino verbis, vt dispice-

D rent & inuestigarent, an sint hæretica, & per sacram synodum damnanda. Ex Lutheri autem & Zuinglij & Buceri & aliorum libris ea themata collegerant.

Theologi autem ita rem agunt. In ædes legati pontificij conueniunt omnes quotidie, multis horis, & eo, quem diximus, ordine seruato, singuli, de quibusq; thematis, nulla cum interpellatione disserunt, sic tamen, vt Ecclesiæ Romanæ iudicio sua submittant omnia. nam Protestantium nulli aderant. Locus hic patet omnibus promiscuè. Legatus autē pontificius & reliqui patres omnes plerunq; adsunt: soli verò theologi loquuntur, & à scribis excipiuntur dicta sententiæq; singulorum. Vbi disseruerunt omnes, quod tunc ad summum triginta dierum spatio fieri consueuit: episcopi ad legatum pontificium congregantur, & theolo-

Modus condendi articulos fidei.

E gorum sententias, à scribis annotatas, exquirunt. Deinde, ex omni numero, singulisq; nationibus, quæ tunc adsunt, quidā deliguntur, qui peruestigatis omnium sententijs, dogmata conficere videntur: doctrinam ipsi vocant: quid de quaq; re statuendum sit & credendum. Postea, contrariam doctrinam & errores, vt ipsi dicunt, graui censura, non multis tamen verbis, damnant. Hæc omnia demùm ad vniuersum cœtum referuntur. vbi planè consentiunt, fit concessus publicus, vti suprà diximus, & palàm recitantur decreta. Eo facto, rogantur episcopi, num approbent. Ii placere sibi singuli respondent. Atq; ita theologi quidem, quid sit ipsorum sententiæ de singulis rebus demonstrant: episcopi verò soli, cumq; his pauci quidam alij mitrati, definiendi potestatem obtinent. Quod ita decretum, sacrosanctum esse iubent, & canones vocant. Hæc ita quidem publicè fiunt: sed

Conficiendorum canonū modus.

1551. qui res Romanas familiarius nouerunt, aiunt omnia dogmata Romæ iam antè conscripta iussu Pontificis, ad legatum suo tempore mitti, vt præscriptum illud atque formulam, in disserendo theologi sequantur. Nam ex ijs complures, ac episcopos quoque multos alit ibi Pontifex, & ridiculo prouerbio dici solet: Spiritum sanctum Roma subinde Tridentum venire inclusum manticæ, propterea nimirum, quòd crebrò Pontifex & celeribus equis, quid fieri velit, per literas atque mandata suis ibi legatis nuntiat. Septembris die quarta, Magdeburgum venit Hedeccus: per eum Mauricius antea propositas conditiones ita mitigabat, vt illi pergendum esse in actione statuerent. Interim erant induciæ, quæ pòst etiam in plures dies extractæ fuerunt, vt infrà dicemus. A

Spiritus sanctus in manu Pontificis.

Scriptum regis Galliæ in Pontificem.

Galliæ rex alienato ab se Pontifice, scriptum edit, & de iniuria sibi ab illo facta, deque causa belli Parmensis, & cur Octauium in suam fidem susceperit, multa locutus, edicit, graui constituta pœna, ne qua pecunia Romam deinceps deferatur. Cùm enim gerendi belli neruus in pecunia consistat, cuius hoc sit dementiæ, suis atque suorum copijs, aduersarij vires alere ac potentiam confirmare? Pontificum esse proprium munus, vt regum dissidia componant. Hoc adeò fecisse Paulum tertium, qui iam propè confectus ætate, Niceam Liguriæ venerit sui parentis atque Cæsaris conciliandi causa. Iulium verò longè aliam rationem sequi, & indicto nuper concilio, valde quidem reipublicæ necessariò, bellum in se concitasse, nimirum consultò, vt Gallicanam Ecclesiam, quæ sit ex præcipuis vna, totam excludat, ne videlicet concilium haberi possit legitimum, in quo tum procerum tum administrorum Ecclesiæ corrigantur errores, ac emendentur vitia. Fuit hoc regis edictũ publicè recitatum Lutetiæ, septima die Septembris: cùm paucis antè diebus aliud fuisset illius euulgatum in Lutheranos decretum, longè grauissimum, quod superiorum annorum eius generis decreta partim cõfirmat, partim, vbi non satis accuratè scripta videntur, exacuit, & ad summam seueritatem nihil reliqui facit: & qui denuntiarint aliquid, magnis propositis præmijs atque pollicitationibus inuitat. Quod quidem eo concilio rex fecisse putatur, vt ijs, qui per Galliam, doctrinæ cupiunt fieri mutationem, veluti frenum inijceret, ne propter suum hoc cum Pontifice dissidium, liberius agerent. Deinde, ne qui Romanam Ecclesiam venerantur, vllam de se conciperent opinionem mutati erga religionem animi: postremò, vt tum Pontifex tum cardinalium senatus viderent, ad suam amicitiam habere ipsos, cùm vellent, receptum. Ex aula deinde Cæsaris prodijt scriptum, quo belli Parmensis commemoratur origo, quamque iustam habeat Pontifex causam offensionis in Octauium & Mirandulæ dominum, quamque sit irrequieta mente Galliæ rex, qui omnes vndequaque captet occasiones, eoque totis viribus incumbat, vt Cæsaris honestissimos conatus impediat & euertat: Cæsarem verò, nihil his rebus omnibus permotum, eò fortius & animosius esse progressurum. Octauius præ se ferebat, quasi necessariò venisset in fidem atque clientelam Galliæ regis, ob iniurias simul & insidias Ferdinandi Gonzagæ: sed hoc scripto refutatur illud. Nam si qua metus causa fuit, occasionem esse datam ab ipso, qui vitæ capitique Gonzagæ sit non semel insidiatus, Postea recitatur, quomodo in Cæsaris potestatẽ Placentiæ venerit. Pontificis, nempe filium spurium, Petrum Aloisium, vbi Parmam adeptus fuit atque Placentiam, crudeliter administrasse rempub. & Neronicè, ac nõ in fœminas tantùm, sed in mares etiam exercuisse nefarias libidines, prò sua consuetudine. Domi ergò confossum & trucidatum à ciuibus esse, qui tantã immanitatẽ diutius ferre nõ possent. Oppidanos deinde, quòd præsens periculum sibi paratum esse viderent, siquidẽ in Pontificis & Ecclesiæ Romanę ditionẽ redirent, vnicum hoc habuisse perfugium salutis vt Cæsari sese darent: præsertim cùm ölim etiam Imperij fuissent municipes. Itaque solicitasse Gonzagam, & orasse, vt in Cæsaris fidem reciperentur, Nam alioqui B C D E

Edicta regis atrocia in Lutheranos.

Nefariæ Petri Aloisij libidines.

futurum,

1551.

A futurum, vt aliunde sibi præsidium ac patrocinium pararent. Vanum igitur esse, quòd metum ille sibi fingat: in Farnesios enim plurima Cęsarem contulisse beneficia. Generum sibi delegisse Octauium, eiusq; parẽtem Aloisium vrbe Nouaria in perpetuum donasse, & Marchionis cohonestasse dignitate. Sed illorum fuisse permagnam ingratitudinem: & cùm aliàs, tum eo ipso tempore, quo per simulationem amicitiæ opem ei ferebant, oppugnandi quosdam Germaniæ rebelles, in hoc fuisse totos, vt & Insubriam & Genuam ipsi eriperent. Nimirum in eo tumultu nefariè trucidatum fuisse inter alios, maxima & singulari virtute virum, Ioaninum Auriam, dum & Cæsari fidelem operã præstaret, & à patria periculum depelleret.

B Galliæ regis nomine postea responsum ad ista prodit. In eo commemoratur, quomodo Cæsar, vt Paulum tertium sibi coniungeret, ipsius filio Petro Aloisio, Marchionis cognomen atque gradum attribuerit, quomodo Petri filium Octauium sibi generum assumpserit, quomodo alterum filium Alexandrum Ecclesię præfecturis multis amplificarit, quomodo deinde fœdus cum Põtifice fecerit, in quo cautum fuisse dicitur, vt decretũ senatus cardinaliũ, de factũ principatu Parmæ & Placentiæ, Farnesiorum familiæ Cæsar confirmaret. Cùm autem Cæsar bellum in Germania gereret, ac præ se ferret, quasi non propter religionem, sed rebellionis quorundam vindicandæ causa venisset ad arma, Pontifici permolestũ hoc fuisse commentum, quòd videret, illum hac ratione suum agere priuatum ne-

C gotium, & dominatum sibi comparare: neq; sanè falsum eius fuisse iudicium. Etenim confecto iam ferè bello, cùm Farnesiorum opera, Cæsar non admodum egeret, non obscurè suam erga Põtificem alienationem declarasse. Iam tum enim eius per Italiam præfectos, ad occupandam Placentiam animum & oculum adiecisse, neq; multò pòst fuisse quosdam summissos percussores, qui Petrum Aloisium in cubiculo trucidarint, & priusquam de cęde facta ciues audirẽt, introductum fuisse militem, qui nomine Cæsaris arcem occuparint. Quòd si huius facti Cæsar cõscius non fuit, ęquum sanè fuisse, vt à morte Pauli Pontificis, vrbem Ecclesię Romanæ restitueret. Sed non modò non reddidisse, verumetiam genero suo conatum esse Parmam eripere, & tum etiam, cùm Paulus adhuc viueret eius rei tra-

D ctasse consilia, sic quidem, vt Paulus, cùm ea cogitatione vehementius perturbaretur, è vita decesserit. Postea comprehensos fuisse Parmæ sicarios, qui sponte dixerint, à Ferdinando Gonzaga datum ipsis fuisse negotium Octauij trucidandi. Cùm igitur his in angustijs ille positus esset, cùm ab ijs, vnde salutem expectabat, & à socero quoque, non fortunis modò, sed vitæ quoque suæ videret insidias fieri, fidem opemq; suam implorasse, quam ei non potuerit denegare supplicanti.

Regis Galliæ purgatio ad obiecta.

Causa dißidij inter Põtif. et Cæs.

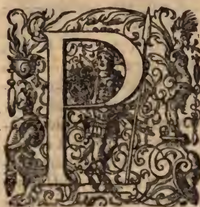

1551. # IOANNIS SLEIDANI A
COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæſare.

ARGVMENTVM LIBRI XXIII.

Tridentini patres conueniunt, fit conſeſſus, ac formulã publicæ fidei, qua liceat ad conciliũ accedere, cõſcribunt. Galliæ rex minimè conſentit: imò perſuadet Heluetijs, ne quem eò mittant. Cum Magdeburgicis planè tranſigitur. Pacis conditiones recitantur. Ciuitates aliquot Germaniæ ad conciliũ legatos mittunt. Vuirtembergici ducis legati deluduntur. Mauricius cũ ſuos legaſſet ad Cæſarẽ pro Lãtgrauio, nec quicquã cõſequeretur, niſi quòd extrahebatur tẽpus, ſtatim ad bellum gerendum animũ addicit. Epiſcopus, Varadienſis nuper factus cardinalis, quo adiutore Ferdinandus totã pene Tranſyluaniam occupauerat è medio tollitur domi ſuæ confoſſus. Cæſar literis illis quas mittit ad placendos electores archiepiſcopos, nihil niſi præclarũ expectare ſe dicit à Mauricio, qui ut melius cepta tegat, et ſimulet, legatos quoq; ad conciliũ mittat, quibus alij ſe adiungunt: ac poſtulãt ut fide publica ſuis theologis caueatur: præſertim uerò ne quis ex aduerſa parte iudex in concilio ſedeat. Re infecta diſcedũt, cùm rumor ſpargeretur, parari bellum ab eorum principe Mauricio. Tridentini patres inter ſe diſsident: paulò pòſt, allato nuntio de Auguſta deditione capta, profugiũt. Creſcentius legatus ſpectro perterrefactus, ægrotare ſimulq; de uita deſperare incipit, quantumuis etiã familiares atq; medici conſolentur. B C

ACIFICATIONIS cauſa, ſuę ditionis ordines conſcribit Mauricius, & ſub finem Septembris Vuittẽbergam venire iubet. Eò quoq; legatos, vti cõuenerat, Magdeburgici mittunt, qui decimo poſt die domũ redeunt, ab Alberto Brãdeburgico deducti. Suprà diximus, quemadmodũ Mauricius, datis ad Cæſarẽ literis flagitarit, vt nomine cõcilij theologis idoneè caueretur. Cæſar itaq; ſuis oratoribus mandat, vt rẽ ad patres deferãt et perficiant. Cùm ergo dies Octobris vndecimus veniſſet, fit cõſeſſus. In eo primùm recitata fuit explicatio doctrinæ, de corporali præſentia Chriſti in ſacramento Euchariſtię, de ratione inſtitutionis, de Tranſſubſtãtiatione, quã vocant, de cultu & veneratione huius ſacramenti, de aſſeruanda hoſtia & ad ægrotos deferenda, de præparatione, vt dignè quis eam percipiat. Pòſt, omnibus Chriſtiani nominis interdicitur, ne ſecus aut credãt aut doceant, quàm hîc decretum ſit. Deinde recitati fuerunt canones. Iis omnia themata damnantur quæ ſuprà diximus ex Lutheri libris & aliorum excerpta fuiſſe. Veruntamen, vt Cæſari morem gerant, ex ijs quatuor relinquunt indefinita, Sit ne ad ſalutem neceſſarium, & iure Diuino præceptum, vt ſpeciem vtranq; ſacramenti omne percipiãt: an qui ſolùm alteram percipit, minus eo ſumat, quàm qui ſimul vtranq;: an errauerit Eccleſia, cùm inſtituit, vt ſoli ſacerdotes vtranq; ſumant, reliqui non itẽ an paruulis quoq; ſit Euchariſtia communicanda. De his thematis aiebant Proteſtantes cupere, prius quàm ſynodus aliquid definiat, audiri & publica fide ſibi caueri. Cùm igitur ipſorum aduentum hucuſque vehementer expetiuerint, & in ſpem veniant, fore, vt ad priſtinam Eccleſiæ concordiam illi redeant, largiri ipſis tutum itum & reditum, & eorum thematum definitionem in vigeſimum quintũ Ianuarij diem producere, vt ante eum diem adeſſe, ac ſua in medium proferre poſſint. Tunc etiã de ſacrificio Miſſę, propter vtriuſq; argumẽti connexionem ac affinitatem agendũ eſſe. Hæc illi quidem ita publicè recitarunt, quaſi de his tantùm D E

Decretum Tridentinum de cœna Domini.

rebus

A rebus auditi vellent ipsorum aduersarij: cùm eius rei nihil vnquam illi cogitassent. Præter Mauricium enim nemo Cæsarem interpellauit: atque idipsum fecit in eam, vt suprà docui, sententiam, & erant multò maiora, quæ proponerentur ab illis. Quónam autem consilio sic pronuntiatum fuerit, coniecturam quidem facere licet, nihil autem affirmari potest. Quanquam, vt ex duobus alterum sit, oportet. Aut enim frigidè fuit, & perperam ad eos delatum Maurícij postulatum, aut ipsi callidè sunt & negligenter in eò versati. Cuius quidem rei maiorem fidem facit ea, quam dederunt, publicę fidei formula. Cùm enim Mauricius eodem planè modo suis vellet caueri, quo Bohemis olim cautum fuisset: hi paucissimis verbis, & admodum neglectè formulam conscripserunt, nullo adhibito signo vel te- 1551.

Publicæ fidei formula Patrũ Tridentinorum.

B stimonio publico: Licere videlicet omnibus Germanis indifferenter, vt ad concilium accedant, deq; rebus ibi tractandis, aut in pleno conuentu, vel cum delectis aliquot, liberè, quę videbuntur, vel sermone, vel scripto, sine cõuitijs & contumelijs proponant, conferant, agant: ac deinde, cùm volent discedãt, domumq; reuertantur. Hoc nomine synodum ipsis cauere fide publica, quantùm quidem ad ipsam pertinet, licere etiam, vt & pro commissis & committendis delictis, etiã si grauissima sint & hęresim redoleant, pro suo arbitratu sibi iudices deligãt ipsi. Eodem, quem diximus, Octobris die vndecimo, leges aliquot tulerunt, titulo reformationis, quæ ad iurisdictionem ipsorum pertinent. Postea decretus fuit alter concessus ad vigesimum quintum Nouembris diem, quo de pœnitentia & ex-

C trema vnctione tractetur. Brandeburgicus etiam elector, Ioachimus misso legato, Christophoro Strasio, iureconsulto, suum officium & obsequentiam tunc deferebat. Et legatus quidem de præclara illius voluntate prolixè commemorabat. Illi, magna se cum voluptate sermonem ipsius omnem audisse respondent, præsertim illud, quod synodo se princeps omnino submittat, eiusq; decreta seruaturũ se dicat, Sperare autem, quod coràm ipse iam dixerit, hoc illum ipsa re præstiturum. A morte Ioannis Alberti, qui Magdeburgensem archiepiscopatum habuit, locupletem & amplum, sicut diximus, rei summa deferebatur ad electoris Brandeburgici filium Fridericum, quem collegium postulauerat. Res autem erat impedita, neq; Romæ poterat confici, & quòd Saxonicæ religionis antea fuisset e-

Brandebur. adulatur Triaentinis patribus.

D lector Ioachimus, vti publicè constabat, magno erat impedimento. Suspicionis ergo tollendæ causa, legatus, quem dixi, missus fuit, qui prensando proceres, ad summam diligentiam nihil reliqui faciebat.

Vuittembergæ transactum de bello fuit: & quanquam non statim soluebatur obsidio, tamen amici fuerunt inter eos congressus, Octobris die xij. Et hoc ipso tempore, Mauricius, Hessicæ ditionis populum, Chattos, ante annum tertium Lantgrauio captiuo sententia Cæsaris ademptum, vti suprà docuimus, in suam fidem per iusiurandum adigit, de voluntate filiorum Lantgrauij ratione fœderis, vt ait, quod Hessicę familiæ cum Saxonica intercedit hæreditarium: ita quidem, vt si nulli sint mares, altera domus inuicem alteri succedat. Quin hoc ad Cę-

Mauricius Hessos in suam fidẽ adigit.

E saris iniuriam, qui sentẽtiam tulisset, & ad nouum aliquem motum spectaret, nemo dubitabat, & mirabantur omnes, quorsum exiret: sed in aula Cæsaris nihil propè iactatum de eo fuit, & summa dissimulatione res agebatur.

In hoc tempore Semersetus, Angliæ regis auunculus, denuò capitur, & cum eo Pagetus atq; Greius & alij quidam. Erat tunc summa rerum penes Northumbriæ ducem Ioannem. Cur caperetur, causam fuisse dicunt, quòd Northumbrius illũ vitæ suæ dicebat insidiatum esse: nam hoc lege nuper lata capitale ipsis erat.

Somersetus iterum captus.

Sub Idus Octobreis cardinalem creat Pontifex, Georgium Martinusium Dalmatam, episcopum Vardiensem, maximę per Vngariam authoritatis: monachum vulgò nominabant, quòd esset ordinis Pauli, primi eremitæ.

Quomodo Gallicus legatus fuerit iussus ad vndecimum Octobris diem adesse,

1551. esse, responsi ferendi causa, modò concilium rex agnosceret: suprà diximus. Ille A
Cōcilij scriptum ad regem Gall. quidem non venit, sed tamen concilij nomine fuit euulgatum scriptum ad regē. Initio commemorant amplissima se quæque de ipso sperasse, varijs de causis: verùm eius aduentu nuntij, & recitatis literis, magnum cepisse dolorem, quòd expectatione sua caderēt: & tamen, quòd rectè sibi conscij sint, nec offensionis causam vllam dederint, spem de ipso pristinam nōdum deposuisse. Quam ergo conceperit opinionem, quasi paucorum vtilitatis causa priuatæ, sit hoc indictum cōcilium, minimè omnium habere locum in tanto consessu. Causas enim indicti cōcilij, non ab hoc modò Pontifice, verùm à Paulo quoque tertio fuisse propositas, nimirum vt extirpentur hæreses, vt emendetur disciplina, vt Ecclesiæ pax restituatur. An non satis apertum hoc? an magis pium aut Christianum quid fieri possit? Vagari nunc hæreses, nō modò per Germaniam, sed per omneis ferè prouincias. Huic tantæ calamitati concilium velle mederi. Hanc esse causam, hunc quoque finem omnis actionis, & eò cuncta referri. Permittat ergo suæ ditionis episcopis, vt hoc tam sanctum opus adiuuent: nec esse quod vereatur, vt quod sentiunt, liberè ipsis pronuntiare nō liceat. Attentè nimirum & patienter ipsius nuper auditum fuisse nuntium, etsi minus iucunda referret. Cumque sit auditus ea lenitate homo priuatus, cur hoc publicis personis, & ijs quidem tali dignitate præditis, denegari quis credat? Veruntamen, etiamsi neminem mittat, concilio tamē nihilo secius constare suam tum dignitatem tum authoritatem, quòd & legitimè sit indictum, & iustis de causis iam restitutum. Quòd autem significarit, vsurum se remedijs, quibus antea sint ipsius vsi maiores, existimare se, non eò progressurum vnquam, vt quæ magno Galliæ regum emolumento sublata sint & abrogata quondam, reuocare velit. Cumque tantis à Deo sit ornatus & amplificatus beneficijs, omnino sperare se, nihil esse facturum, quo vel in Deum vel in communem omnium parētem Ecclesiam, videatur esse ingratus. Respiciat solùm ad maiores, ad suum illud Christianissimi regis cognomen, ad parentem denique Franciscum, qui superiorem synodum, missis & episcopis & legatis, viris doctissimis cohonestarit. Huic insistendum vestigio recenti & domestico, & hoc imitandum exemplum, ac priuatas offensiones, reipublicæ condonandas esse.

Causæ indicti cōcilij. B C

Cæsar & Pontifex hortati fuerant Heluetios, vt interessent concilio: sed id D frustrà fuit. Et Pontifex quidem per Hieronymum Francum agebat, sicut antè dictum est: verùm Galliæ rex, legato quem habebat ijs locis, Morleto mandabat daret operam, eisque persuaderet omnibus, ne quem eò mittant. Morletus cùm difficultatem in eo reperiret, Vergerium, in eiusmodi rebus exercitatum, è Rhœtis accersit, & consilium exquirit. Is & argumenta subministrat, & aliquantò pòst libellum emittit, de fugiendo cōcilio. Sic instructus Morletus, ad conuentum Badensem venit, & adductis in medium rationibus, non ijs modò, qui Pontificatum iam olim repudiarant, sed reliquis etiam pagis omnibus, quod voluit, persuadet. Itaque nemo quisquam ab illis Tridentum venit. Ex Rhœtis eò venerat, iussu Pontificis, Thomas Planta, Curiensium episcopus. Cùm autem intelligerent E Rhœti monitu Vergerij, quid Pōtifex moliretur, & quomodo per illum, authoritatem apud ipsos recuperare vellet, reuocatus fuit.

Rex Heluetios à concilio deterret.

Hispani, qui per agrum Vuirtembergicum erant, sub hoc tempus euocati sunt à Cæsare, ac in Italiam missi, belli Parmensis causa. Eorum discessu prouincia tota liberata fuit à durissima seruitute, qua totos iam ferè quinque anno fuerat oppressa: solùm Aspergum arcem, imposito Germanorum præsidio, Cæsar sibi seruabat. His etiam diebus, Henricus Hasius, mandatu Cæsaris per Sueuiam profectus, passim reipublicę statum mutat, & nouos instituit senatores, vt ante annum tertium Augustę factum fuisse docuimus, Cōcionatores etiam & ludimagistros, nisi decreto religionis parerent, abrogat, vt nuper Augustæ.

Vuirtemb. ager Hispanis liberatus.

Quomodo

1551.

A Quomodo Mauricius & Vuirtembergicus, doctrinæ capita iusserint conscribi, quæ pôst exhiberentur: quemadmodum etiam senatus argentinensis huic eorum instituto sese coniunxerit, dictum est antea. Vuirtembergicus ergo, missis duobus legatis, Ioanne Theodorico Pleningero, Ioanne Heclino, mandabat, vt & illam doctrinæ confessionem, scripto comprehensam, publicè exhiberent, & venturos dicerent theologos, qui copiosius omnia tractent atque defendant, modò iuxta Basiliensis decreti formulam ipsis caueatur. Hi simul ac Tridentum venerunt, quod fuit ad exitum ferè Octobris, Monfortum Comitem adeunt, suæq; legationis fidem, exhibito diplomate faciunt, ac sui principis nomine velle quædam in concilio proponere demõstrant. Ille per colloquium eò spectabat, vt B legatum Pontificium putaret conueniendum. Ipsi verò, si quid cum eo communicassent, eò pertinere videbant, quasi cognoscendi ius & authoritatem ei præcipuam tribuerent, in quo præiudicium atque dispendium inesse videbant. Abstinent igitur, & datis ad principem literis, quid in eo fieri vellet, expectant. Interea theologi, propositis, vt suprà dixi thematis, de pœnitentia & vnctione, suo more disserunt. Nouembris die iij. Hedecus, à Mauricio missus, venit Magdeburgum, & eductis militum præfectis in vicinum castellum, planè transigit. Confectis & obsignatis ea de re literis. Et militi quidem fide publica fuit cautum, vt tutò liceat abire. Fuit hoc eius mensis die viij. Sed mox, cùm essent exauthorati, tacitè retenti fuerunt & rursus conducti, Megelburgio ductore per pacificationem C iam dimisso. Mauricius enim consultò nomen suum obduci nolebat. Pacis autem hæ ferebantur conditiones: vt supplices deprecentur Cæsarem: ne quid in Austriacam & Burgundicam familiam faciant: Cameræ se submittant: Augustano decreto postremo pareant: iuri sese sistant omnibus: vrbis munitiones ad Cæsaris arbitrium diruant: Cæsaris præsidia quouis tempore admittant, eiq; patefaciant vrbem: aureorum millia quinquaginta dependant in vsum fisci: pro belli sumptu tormenta maiora duodecim Cæsari tradant: Megelburgium ducem & captiuos alios dimittant. Egressis eodem die militibus pręsidiarijs, qui erant ad duo millia peditum equites ad centum, triginta, Mauricius quinque signa peditum in introire iubet, & postridie obuiam eunte senatu, vrbem ingreditur cum vniuersis co- D pijs, & in Cęsaris, Imperij, suamq; fidem, qui dux belli fuisset, omneis adigit: pôst: relicto præsidio, cæteros educit. Concionatores deinde conuocari iubet, ac per cõsiliarios, Faccium, Carlebicium, Mortisium de iniuria sibi facta queritur, propter editos ab ipsis libellos atque picturas, quasi desciuerit ab Euangelij doctrina quasi bellum ciuitati fecerit, ob constantem veræ doctrinæ professionem. Itaque iustam habere se quidem offensionis causam, si velit affectibus indulgere, sed hęc omnia condonare se reipublicæ, & petere, vt populum deinceps ad vitę emendationem & ad magistratus obseruantiam hortentur. Preces quoque publicè fieri mandat pro Cæsare, pro se, pro reliquo omni magistratu: sed & concilium Tridenti iam haberi dicit, in quo piæ doctrinę confessionem, tam suo quàm aliorum E principum & ordinum nomine sit exhibiturus. Orent igitur Deum, vt actionẽ concilij fortunet ac bene vertat, neq; conuicijs illud exagitent, vt facere cõsueuerint. Illi, re deliberata, picturas illas non se quidem euulgasse, verùm nec reprehẽsione dignas iudicare: quin ab Euangelij pura doctrina quidam per ipsius fines, hoc triennio desciuerint, negari non posse. Nam extare libros atq; monumenta. Quòd Euangelij causa fuerit vrbs obsessa, facilè posse demonstrari, si quis ad belli tantùm respiciat authores. In admonendo populo nihil esse prætermissum, idem quoq; facturos in posterum. Pro concilio, quod delendæ causa veritatis conuenerit, in quo Romanus Antichristus principem locum obtineat, non aliter orare sibi licere, quã vt illorum conatus atq; consilia Deus retūdat, frangat & dissipet: nihil enim ab ipsis esse non expectandum incõmodi. Leges quidẽ pacis eiusmodi dissemi-

Vuirtẽbergici legati ad conciliũ.

Magdeburgica pacificatio.

Pacis cõditones.

1551. disseminatæ fuerunt, certum est autem, illis & de libertate & religione diligenter A fuisse cautum. Maluit quoque sibi Mauricius vrbem parere quàm Cæsari, quod ipse pòst euentus docuit. Ad hunc modum liberati Magdeburgici, præter multorum expectationem, summam nominis gloriam adepti sunt apud exteras nationes, quòd propè soli per omnem Germaniam exemplo suo docuissent quid possit constantia. Porrò, qui fuit illis ærumnarum finis, hic belli fuit aditus atque principium in eos ipsos, quorum ope consilioque fuerant adflicti, sicut postea dicetur. Per eos dies, quibus erat in vrbe Mauricius, non obscurè significabat, quid sui esset animi, velle se nimirum etiam sui capitis periculo, liberare socerum: nec id postridie simulauit, interpellatus à quodam. Legatos iam antea miserat ad Cæsarem, Lantgrauij causa liberandi. Daniæ quoque regem & multos Germaniæ princi- B pes in eo sibi coniunxerat, sicut infrà dicemus: & nisi impetraret, planè constituerat rem tentare viribus, déque eo cum Galliæ rege pactus iam erat: qui Baionensem episcopum, Ioannem Fraxineum, ei miserat occultè, hominem iam antea diu versatum in Germania, nec imperitum linguæ. Cæsar autem his omnibus nihil commoueri videbatur, & in Parmense bellum ac Tridentinam actionem totus erat intentus.

Magdeb. constantia & insigne nomen.

Mira rerum uicißitudo.

Maur. bellum in Cæsarē molitur.

His fere diebus, ab Hispanis Genuam appulit cum liberis & vxore, Maximilianus gener Cæsaris. Galli, Massilia profecti, & quasdam eius naues adorti, prædam fecerunt. Cuius rei causa ferebatur, quòd equites illi, quos Ferdinandus rex miserat, in Italiam, vt filium ex Hispania redeuntem exciperent, ac deducerēt, C Ferdinādo Gonzagæ, quadam in expeditione militari suam operā cōmodassent. Verùm antea quoque Galli, per simulationem amicitiæ, in Barcinonæ portum vsque prouecti, triremem vnam & sex naues onerarias, rebus omnib. instructas, in vsum & nauigationem Maximiliani, abduxerant, vt quidem Cæsariani quadā in inuectiua recitant, de Gallorum iniurijs & violata pace conquesti.

In Augustæ conuentu Cæsarem orauerant principes, vt si non adesse coràm saltem non procul à loco vellet abesse concilij. Quod quidem eis cōfirmauit, seque mansurum ad fines Imperij dixerat, vt suprà docuimus. Proinde digressus Augusta, Nouembris initio venit Oenipontem, quod tridui via Tridento distat. Hoc & concilij & belli Parmensis causa fecisse putatur, vt in ea sua propinquita- D te diligentius administrarentur omnia. Paulò pòst, ad vigesimum primum Nouembris diem, Tridentum venit Argentinensium legatus, Ioannes Sleidanus, cum Mauricianis & Vuirtembergicis commnnem causam ageret. Huic autem ciuitati sese coniunxerant Eslinga, Rauesburgum, Rutelinga, Biberacum, Lindauia, & vt ipsorum nomine simul ageretur, potestatem fecerant. Francofurtenses autem, & Noribergici cumprimis, quamobrem nō miserint, dubitari potest. Vlmenses, religionem ad præscriptum Cæsaris iam antea mutauerant. Augustanis erant & alijs quibusdam nuper adempti doctores omnes, vt suprà diximus. Itaque facultas erat eis ablata mittendi. Quanquam etiam senatus alioqui nihil in eo, nisi de voluntate Cæsaris, erat facturus. Nouembri mense Pontifex, vno eo- E demque die tredecim creat cardinales, Italos omneis. Hæc enim veluti præsidia sibi, muniendi sui causa, comparare solent. Cum xxv. Nouembris dies venisset, facto de more consessu publico, recitantur decreta, Pœnitentiam esse institutum à Christo sacramentum, & necessarium, ijs qui post Baptismum in peccata recidūt: esse etiam diuersum à Baptismo sacramentum, & velut alteram tabulam salutis post factum naufragium. Illa Christi verba, quibus dat Spiritum sanctum Apostolis, intelligi debere de potestate remittendi peccata per hoc sacramentum: vt peccata condonentur, tria requiri, contritionem, confessionem, satisfactionem: & contritionem quidem, esse verum ac vtilem dolorem, qui præparet hominem ad gratiam: confessionem aut morem secretò recitandi peccata sacerdoti, iure diuino

Ioan. Sleidanus. Argent. legatus ad concilium.

Tredecim cardinales eadem opera creati.

Decretum concilij de Pœnitētia

A uino institutum, & ad salutem esse necessarium: peccata omnia, quæ quidem in mentem veniāt, eorumq; circumstantias enumerandas: annuam debere esse confessionem ad minimum, idq; potissimùm eo, quod Quadragesimam vocāt, tempore: absolutionem non esse nudum ministerium, quo peccatorum remissio denuntietur, sed actum iudicialem: solos sacerdotes, quantumuis etiam impuros, habere potestatem absoluendi: quòd episcopi certos casus atq; delicta sibi reseruent, de quibus reliqui sacerdotes absoluere non possint, rectè fieri: etiamsi culpa remittitur, non tamen idcircò pœnam remitti, & in opere, non autem in fide positam esse satisfactionem: pœnis illis, quas vel Deus infligit, vel sacerdos iniungit, vel ipsi spontè nobis deligimus, expiari peccata, quantum quidem ad pœ- 1551.
B nam temporalem: satisfactiones, quibus peccata redimuntur, esse cultum Dei: sacerdotem habere potestatem ligandi & soluendi, atq; ideò pœnam posse confitenti peccata, imponere. Et hæc quidem de pœnitentia. Supremam vnctionem decernunt esse institutum à Christo sacramentum, quod & gratiam conferat, & peccata remittat, & recreet ægrotantem: vsum huius sacramenti esse eundem, de quo Iacobus Apostolus dixerit: presbyteros etiam, quorum ille mentionem faciat, non esse ætate seniores, verùm sacerdotes, & eos quidem solos, huius videlicet sacramenti ministros. Hanc doctrinam celebrari iubent ac retineri: qui secus doceant aut credant, vti pestilentes atq; nefarios pronuntiant & execrantur. Altero post consessum die, literæ sunt allatæ Vuirtembergici principis ad suos. Iis
C mandabat, vti pergant, & in consessu, ad xxv. diem Nouembris, descriptam doctrinæ confessionem exhibeant. Cùm ergò tantulo tempore serius hæ venissent literæ, & longum superesset interuallum ad alterum consessum, abesset etiam Monfortus, cardinalem Tridentinum adeunt, & habere se dicunt, quæ sui principis nomine in concilio proponant. Id proximo iam consessu debuisse fieri: verùm tardius allatis literis prætermisisse nunc occasionem. Orare igitur, vt ipse qui sit homo Germanus, & patriæ charitate quadam, & principis quoq; causa, quem nouisset, ipsis in eo non desit, hocq; efficiat, vt patribus conuocatis mandata sua in medium adducant. Ille multam beneuolentiam verbis amplissimis pollicetur, Velle se rem ad pontificium legatum referre: sed inter patres ita conuenisse, ne *Disciplina inter patres conscripta.*
D cui publicè quid proponere liceat, nisi cuiusmodi sit illud, prius constet: ei decreto causam dedisse Gallicum oratorem, cùm excitatus nuper esset in publico motus indecorus, & clamor valde turbulentus. Proinde, quæ sit ipsorum summa petitionis, inquirit. Illi studio promouendi negotij, literas exhibent mandati. Cùm ex ijs literis deprehenderet, doctrinæ scriptum aliquod ab ipsis oblatum iri, sic eos dimittit, vt spem faceret, paucos intra dies rem posse confici. Postridie reuocat, deq; re tota cōmunicasse cum Legato dicit, literas etiā exhibuisse mandati, fidei faciendæ causa. Ipsum verò indignari quòd scriptum offerre cogitent, atq; ita sentire, eos, qui doctrinæ regulam atq; modum reuerenter accipere, & obtemperare debeant, suis maioribus velle præscribere, perquàm hoc esse tum
E absurdum, tum indecorum. Aliud quidem in hoc tempore non potuisse impetrare, sed velle tamē iterum vrgere: simul iubet eos bono esse animo. Diebus aliquot interiectis, cùm iam Maximilianus Austriacus aduentaret, cardinalis obuiam ei profecturus Mantuā vsq;, monet Vuirtembergicos, quia sibi necessariò sit abeundum, vt Cæsaris oratorem, Toletanum adeant. Hunc & pro suo munere & authoritate plurimùm eis cōmodare posse, ac libenter quidem facturū, vel sui gratia, qui negotium ei cōmendarit. Hoc sequuti consilium hominem cōpellant. Is benignè multa pollicitus, eos à se dimittit. Cùm autem secundò redissent, cœpit excusare, propter futuras iam theologorum disputationes, quibus interesse patres oporteret: ijs finitis, non se neglecturum occasionem. Verisimile est, eum ab legato consimile tulisse responsum, vti cardinalis antea. Sed, ne spem tolleret *Vuirtembergici legati deluduntur.*

1551. omnem actionis futuræ caussam hanc obduxisse, præsertim cùm & Cæsarem vrgere concilium, & publico Imperij decreto permissum esse sciret, vt quibus de rebus quisque vellent, liberè proponerent. Interim argentinensis oratorem Cæsaris adit, Gulielmum Pictauium, absente Monforto. Et quoniam eadem erant omnes conditione pariq; facultate præditi, suæ legationis fidem ei facit, vti fieri consueuit, seq; missum eo dicebat, vt vnà cum reliquis Augustanæ confessionis socijs ea caperet atq; tractaret consilia, quibus hoc religionis atq; doctrinæ dissidium rectè componi, & publica tranquillitas constitui posset. Ille, sumpto eius diplomatis exemplo, quod Cæsari se missurum dicebat, & de doctrina, deq; concilij dignitate multa loquutus, vt est vir doctus atq; forensis, operam studiumq; suum deferebat. Fuit hoc vltima die Nouembris. Et hoc quidem tempore data fuerunt theologis themata de sacrificio, quod aiunt, Missæ, quò suam ex more sententiam dicerent, vt suprà demonstrauimus. Quomodo suos ad Cæsarem legarit dux Mauricius, pro Lantgrauio, dictum est paulò suprà. Iis autem erant coniuncti Brandeburgensis electoris legati. Sub initium igitur Decembris admissi cùm suorum principum nomine multam ei salutem essent precati, Scis, inquiunt, clementissime Cæsar, quibus in difficultatibus versentur, ob Lantgrauij detentionem, illustrissimi principes electores, Mauricius atq; Brandeburgicus: in quas coniecti sunt præter omnem expectationem: dum singulari quodam studio facilem tibi victoriam & illustrem comparare, belliq; sumptum deminuere, & cōmuni patriæ quietem ac otium recuperare voluerunt. Quæ fuit etiam caussa, quamobrem, cùm per legatos, tum ipsi coram, te sæpe rogarint, vt sui rationem haberes, illumq; missum faceres. Quo quidem tempore hoc etiam addebāt, quòd si fortè præter fideiussionem, qua tibi sunt ambo deuincti cum Vuolfgango Palatino, cumq; totius Hessiæ populo, cautionem ampliorem requireres, non se recusare. Ad hęc ipsorum postulata, Christophoro Carlebicio, Iacobo Schillingo, quos ad te postremos miserunt, respondebas, vt illum antè dimittas, quàm appareat, cuiusmodi sit comitiorum Imperij quæ tunc imminebant, actio futura, non tibi esse integrum. Deinde, nihil amplius te promisisse quàm fore, vt si pacta seruet non detineatur perpetuò captiuus. Cùm autem rebus alijs occupati, non ipsi possent ad comitia venire, per consiliarios & epistolas denuò te solicitarunt Augustæ. Tu verò, quamobrem in eum esses cōmotior, neq; liberare posses, rescribens, à nexu, quo captiui filijs deuincti sint, liberos pronuntiasti. Quapropter denuò te statuerunt interpellandum: & erant quidem ipsimet venturi: sed nosti, quemadmodum vterq; bello Magdeburgico fuerit, & Brandeburgicus quidem etiam valetudine detentus. Itaq; per nos illud confici voluerunt. Et primò quidē, cùm velles, vt sine cōditione sese tibi permitteret Lantgrauius, illi per Atrebatensem episcopū, quid tuæ esset mentis, acceperunt, hoc nimirum, vt conditiones abs te propositas, & ipsis cōmunicatas reciperet atq; seruaret. Iam, si persuadendum erat, vt ad hunc modū sese dederet, necesse profectò fuit illi ostendere, futurum, vt neq; sisteretur captiuus, nec amplius, quàm in pacis formula perscriptum erat, grauaretur. Sic igitur ei cauerunt principes. Quod etiam cōsiliarij tui satis intellexerunt: & cùm ille quædam eius formulæ capita sibi declarari, simulq; ne supra diem sextum retineretur in eo negotio, peteret, & ad Atrebatensem hoc esset perlatum, non ei denegatum fuit: & in cæteris etiam, principes magna ex parte, quod volebant, impetrarunt. Et quanquam in hac ipsa tractatione non eodem modo res intellecta fuit: ita quidē, vt ille, cùm venisset, præter fidem ab ipsis datam, custodiæ traderetur: te tamen Cæsar nunquā illi hoc nomine incusarunt, neq; super eo tecum etiam disceptarunt, eò quòd cum tuis cōsiliarijs tantùm egerant, tecum verò nihil, nisi tunc, cùm Lantgrauius aduentaret, & ipsis, vt Numburgum ad se venirent, nuntiasset. Tunc enim te conuenerunt ipsum & propositas con-

Legati Mauricij & Brandeb. ad Cæsarem.

Legatorum oratio.

1551.

A tas conditiones ei persuasisse, iamque illum abesse non procul, seque obuiam ituros ei, si modò ferre posses, dicebant. Et quoniam ipsorum sequutus fidem eò veniret, ne præter formulam transactionis vllo modo grauaretur, orabāt. Quod quidem cùm ipse tu liberaliter eis reciperes, profecti, Halam illum adduxerunt. In actione verò postrema, detentionis atque custodiæ nulla fuit facta mentio. Quod tuos etiam homines posse testificari putant, nimirùm, Atrebatensem episcopū, qui cum solo res ipsis fuit, & Seldum, quem ille nōnunquam adhibuit. Etenim, post admissas conditiones, & supplicem deprecationem, omninò fore credebant principes, vt statim ille dimitteretur, idque multis de causis ita putabant. Primùm, quia detentionis, quod est præcipuum eius formulæ caput, & à Lantgrauio diligenter hauddubiè præ cæteris animaduersum atque ponderatum, consiliarij tui non meminerunt: deinde, quod in formula pacis multa continentur, quæ non possint à principe captiuo, sed à libero solùm præstari: postea, quòd cùm factus esset supplex, culpam ei condonabas, & proscriptionem abolitūrum, ac reconciliationis diploma te daturum ei promittebas. Ad hæc, quòd fideiussionem illorum habebas ratam, qua cautum est, vt si pacta non seruet, populus eum tibi captiuum sistat, & fideiussores armis ad officium cogant. Hæc omnia certè nullius erant vsus, & omninò superflua, si quidem corpore suo daturū illum esse pœnam existimassent. Cùm autem eius rei nulla ipsis incideret cogitatio, nec tui etiam consiliarij meminissent, hac fiducia illū accersiuerunt, & si quid ei præterea contingeret, sistere se filijs ipsius, & eandem velle subire, quam ipse, fortunam, spondebant. Hæc ipsorum fuit mens atque sententia, quæ confirmata fuit etiam, cùm post deprecationem dux Albanus ipsos atque Lantgrauium ad cœnam inuitaret. Hanc nimirum inuitationem & hospitalitatem, illi, pro more principum & Germaniæ consuetudine, non sic interpretari potuerunt, vt ille in ædes Albani, tanquàm in carcerem iret, ipsi verò comitarentur eum illuc atque deducerēt. Etenim, si vel minima fuisset eius rei suspicio, quis credat hoc fuisse facturos? Cùm enim sint Imperij principes, & quidem electores, honestissimis procreati familijs, minimè suam operam huc erant cōmodaturi, videlicet, vt illustri loco natum principem, eumque cognatum ac necessarium suum, in eiusmodi prolectarent angustias, & ipsimet veluti captiuum sisterent. Sed neque resciuerunt ea de re quicquam, nisi post cœnam. Tunc primùm enim dicebat eis Albanus, in arce, tanquam in custodia, illi manendum esse. Verùm vtcunque sit, optimo animo rem egerunt, vt initiò quoque diximus. Et quia fidem ei suam obstrinxerunt, intelligis facilè, si quidem post crebram interpellationem, adhibitamque cautionem diutius ille detineatur, quàm hoc sit ipsis & eorum quoque liberis atque propinquis graue futurum & incommodum. Vides etiam potentissime Cæsar, cùm sis editus Germano sanguine, quia captiui principis filij suum ius vrgent, & illis, vt se sistant iuxta formulam obligationis, instant, quid ipsos honoris & existimationis tuendæ causa facere conueniat, pro vetusto & recepto Germanicæ nobilitatis more, quanque nullam sint ad reliquos principes habituri excusationem, etiamsi vel citandi facultas, ijs, vel obligationis diploma, quod habent, eripiatur. Quòd si fortè Lantgrauius, qui neque pacto neque fide data, sed ea, quam diximus, occasione captiuus detinetur, tædio quodam & impatientia tam diuturnæ custodiæ rationem aliquam consequendæ libertatis inijt, & si quid eius administri fortè tentarunt in custodes, orant principes, ne sit hoc ipsis fraudi: verùm, quia propter obligationem in summis positi sunt angustijs, e quibus tu solus, post immortalem Deum, ipsos eripere potes, quia tibi constat, quomodo in hos scopulos impegerint, quia de ipsorum erga te studio, fidelitate atque officio cōpertum habes, quando nimirum rebus tuis aduersis, fortunas omneis, vitam atque sanguinem pro tuis cōmodis impenderunt, maiorum secuti vestigia, summopere & vehementer ob-

Lantgrauius præter fœdus in custodia habitus.

Lantgrauius specie conuiuij indutus vinculis.

Y ij testantur,

1551. testantur, vt ipsis, dimisso captiuo, subuenias, in eoq; non tam ad Lantgrauij factum, quàm ad ipsos, qui te maximopere colunt, respicias: præsertim, cùm ex eorum familijs non pauci, pro tuis maioribus, & Austriaca Burgundicaq; domo, nulli suo vel sumptui vel periculo pepercerint. Et si fortè metuis, ne liber factus à conuentione discedat, non te latet Cæsar, cùm in eum casum res deuenerit, quid nobilitas & populus Hessicus, per iusiurandum, quid principes tibi per fideiussionem promiserint. Quòd si verò cautionem ampliorem requiris, & iam antea tibi non semel eam detulerunt, & nunc quoq; deferunt, & nobis agendi super eo potestatē fecerunt. In conditionibus etiam, quæ quidē impleri statim potuerunt, nihil esse putant quod desideretur: quò minus autem arces nō ita repentè dirutæ sint, si causam rectè scias, non dubitant, quin hoc nomine captiui filios sis habiturus purgatos. Deinde, si quid præterea desit, operam omnem daturi sunt, vt tibi satisfiat. Quapropter si quid vnquam vel ipsi vel patres ipsorum & aui fecerunt, quod vel tibi, vel Maximiliano Cæsari, cæterisq; tuis maioribus gratum fuit, aut si quid in posterū ab illis effici posse putas atq; præstari, quod tibi gratum sit atq; iucundum, etiam atq; etiam orant, vt eius rei fructum aliquē, ipsos iam percipere patiaris, & spem illam atq; pollicitationē, quæ primùm Halæ, postea Numburgi, tandem etiam Augustæ illis abs te facta fuit, apparere facias, quò te videlicet tanto maiori studio deinceps & alacritate colant, suamq; fidem & operam, quam tibi impenderunt, bene collocatam & amplè remuneratam esse, gloriari posśint. Etenim, si secus fiat, & si iam nihil impetrēt, æstimare potes maxime Cæsar, quæ secutura sint incommoda, cùm illi sistere se, suamq; demonstrare cogentur innocentiam. Sed omninò sperant futurum, vt suis precibus locum relinquas. Id certè pro summo sunt habituri beneficio, & tum ipsi tum Lantgrauius vnà cum filijs & propinquis omnibus, vt gratiam tibi referre posśint semper elaborabunt. Et quoniam ad eorum existimationem ea res tantopere pertinet, alios quoq; principes, vt vnà secum intercedant, solicitarunt, quorum hîc vides legatos. Hoc autem eò fecerunt, vt quod ipsi nondum apud te precibus, internuntijs atq; scriptis efficere potuerunt, hoc isti sua quadam commendatione atq; gratia perficerent, & vt in eam partem accipias, orant. Cùm hæc essent locuti, Ferdinandi Romanorum regis, Alberti Bauariæ ducis, & Luneburgensium fratrum literas, pro Lantgrauio scriptas, ei tradunt. Qui verò per legatos intercedebant, hi erant principes, Fridericus Palatinus elector, Vuolfgangus Bipōtinus, Ioannes Marchio Brandeburgicus, Henricus & Ioannes Albertus, Megelburgij duces, Ernestus Marchio Badensis, Christophorus dux Vuirtembergicus. Horum legati statim ab ea, quam recitauimus, oratione, cùm suæ misśionis exhibuissent testimonium, Mauricius, inquiunt & Brandeburgicus electores, cùm propter Lantgrauij detentionem, in magnis esse difficultatibus, & pro illo sese tibi velle supplicare, dicerent, clementisśime Cæsar, principes nostros orarunt, vt vnà secum intercederent, quò plus & commendationis & ponderis haberet actio. Quod quidem officium, illis in re tam æqua propter summam inter ipsos necesśitudinem atq; coniunctionem, non potuerunt denegare. Cùm ergò sic res habeat, vt ex vtriusq; legatis abundè satis iam auditum est: & quia si diutius ille detineatur, summo sit hoc ipsorum, qui fidem ei suam interposuerunt, incommodo futurum & obtrectatione. Principes, à quibus legati sumus, vt hæc omnia diligenter expendas, orant & obsecrant. Etenim, vt illorum dignitas, honos, fama denique conseruetur, sua quoq; plurimum interesse putant: neq; grauius quid eis accidere posśit, quàm illorum existimationi maculam aliquam aspergi. Quod quidem omninò futurum est, nisi captiuus liberetur. Vt igitur hæ preces ac intercesśiones apud te valeant, & ille quamprimùm dimittatur, vehementer orant, præsertim cùm & culpam agnouerit, & supplex etiam sit deprecatus, & multo iam tempore

Principum prò Lantgr. intercedentiū nomina.

Legatorū Germanorum principum oratio ad Cæsarem.

A pore captiuus detineatur, inprimis verò, quia duorum electorum summa necessitas ita postulat. Qui cùm optima fide rem agerent, tibiq; gratificari vellent, in has deuenerunt angustias. Quòd etiam si fortè in ipsa tractatione commissus est aliquis error, neque rectè quædam intellecta fuerunt, tuæ tamen clementiæ congruum est atq; decorum, vt æquitatem summo iuri præferas, neq; tam ad captiuum, quàm ad electorum ineuitabilem necessitatem respicias, & liberaliter cum ipsis agas, maiorum tuorum exemplo, quibus principum Imperij dignitas curæ semper magnopere fuit. Hoc videlicet & tibi gloriosum erit apud omneis, & ipsos etiam, vt summam fidem & amorem tibi præstent, & omnia tui causa velint, magis excitabit. Daniæ quoq; rex, missis legatis, in eandem ferè sententiam in- 1551.

B tercedit. Cæsar, interiectis aliquot diebus respondet: quia negotium sit arduum, & deliberationem postulet, deq; Mauricio sit interim apud se facta mentio, quasi grauibus alijs de causis breui sit ad se venturus, ita quidē, vt datis ad eum literis, illum indies expectet, ideò se, quòd illo præsente rem cōmodissimè tractari posse putet eousq; velle differre: ad ipsos verò quod attinet, licere domum, & ad suos reuertantur principes, eisq; suo nomine dicant, intercessionis futurum sese memorem, & ita rem acturum vt intelligere possint, ipsorum cōmendationem non paruum apud se pondus habuisse. Non multò pòst, venit ad Mauricium, Lantgrauij filius natu maximus, Gulielmus: & quoniam intercessionis futuræ spem sibi fecerit, & verò menses nunc aliquot exierint, postquā legati sint iter ingressi, *Cæsaris ad legatos responsio.* *Lantgrauij filij ad Maur. aduentus.*

C quid actum sit, exquirit. Ille, quòd legati Danici paulò serius, & tunc primùm aduenerint, cùm Augusta Cæsar OEniponte̅ peteret, moram interuenisse: deinde, quid Cæsar responderit, ostendit: & quia colloquium suū expetat, eoq; rem differat, etsi graue sibi sit excedere finibus hoc in tempore, tamen, quòd ista causa vehementer & inprimis afficiatur, constituisse proficisci dicit, acceptis primùm ab eo literis. Tum alter, incertum ac dubium esse responsum: neq; se videre, quid sit expectandū. Parentis interea miserabilē esse fortunam, qui mœrore contabescat, & squalore carceris. Ei nulla se posse ratione deesse, tum ex officio, tum etiā promisso. Det igitur operam, & efficiat, vt intra definitum tempus & breue quidem, apertè respondeatur. Id si nō fiat, non esse quòd vel ipse vel Brandeburgicus mo-

D lestè ferant, si citentur, & sistere sese iubeantur. Quòd de sua profectione dixerit, velle se cogitare amplius: nec enim scire, quàm sit ei consultum. Agebantur hæc autem ad speciem, consiliarijs nōnullis adhibitis, quos instituti consilijq; sui minimè conscios esse volebat Mauricius. Nam à quo primùm tempore cum Hedecco rem tractare cœpit, quod fuit cùm eius copiarum partem aliquam ad se traduceret, sicut libro superiori docuimus, vix illi suorum aliquid eius rei cōmunicabat. Ita quidē, vt quid Gallicus legatus Fraxineus eò venisset, aut ageret, ex ipsis nemo compertum haberet. Hoc igitur Cæsaris accepto responso, statim ad gerendum bellum animum adiecit, & anni solùm tempus expectabat idoneum.

De thematis illis cœptum est disputari Decembris die septimo. Maximilia-

E nus verò sexta pòst die, qui solstitij dies erat hyberni, Tridentum ingressus cum vxore ac liberis, à legato Pontificio, ab Hispanis, Italis, ac nonnullis etiam Germanis episcopis, non tamen electoribus, excipitur. Elephantum adducebat ex Hispanijs, Indicum, Lusitaniæ regis donum, animal, non sæpe visum in Germania. Postridie quàm venit, fortè disserebat is, quem suprà dixi, Ioannes Gropperus, & cùm incaluisset, grauiter in Melanchthonem atq; Bucerū, licet mortuum, inuectus acerbissimum vtriq; conuicium fecit, homo videlicet Germanus, cùm Hispani multò essent & Itali temperantiores. Quod ipsum contra decretum erat Imperij, contraq; legem ab ipsismet latam, vt videlicet omni semoto affectu, & sine conuicio res ageretur. Proinde, diebus aliquot pòst, Argentinensis, per occasionem colloquij meminit eius apud Pictauium, & tantùm illis licere atq; per- *Maximilianus Tridentum ingreditur.* *Gropperi maledicentia.*

mitti queritur. Ille, inuitissimis ipsis atque patribus ea fieri, grauissimeque moni- A
tos esse dicebat, vt abstineant: & quanquam aduersariorum exemplo lacessiti
forsan istud faciant, qui multis nunc annis in hoc genere dominentur, se tamen
daturos operam, ne post hac fiat: Cæsarem etiam nolle cuiquam offensionis vl-
lam præberi causam: idem quoque iudicium atque voluntatem esse patrum.

Ad decimum octauum Decembris diem, episcopus Varadiensis, Dalmata, nuper factus cardinalis, è medio tollitur, ob suspicionem societatis Turcicæ, domi suæ cōfossus. Eius cædis author fuit Ioannes Baptista Castaldus, Italus, quem Cæsar iam antè in Vngariam miserat, vt Ferdinandum regem ope consilioque iuuaret. Aderat quoque Sfortia Palauicinus. Vbi de cæde Pontifex accepit, negotium dat nonnullis, qui rem cognoscant, simul ijs, quos dixi, sacris interdicit. B Vxor vidua Ioannis Vayuodæ, cùm Transsyluaniam ægrè se posse tueri videret, pacta cum Ferdinando rege, summam administrationis ei permiserat, & traditis ornamentis insignibusque regni, in Poloniam redierat. Hac ergò ratione totam penè Transsyluaniam Ferdinandus occupat, adiutore Varadiensi. Sed quia pòst ille noua consilia moliri visus est, & dominatum affectare, capitis adijt discrimen.

Cardinalis Dalmata domi confossus.

De ministris Ecclesiæ pulsis Augusta, libro superiori diximus. Erant ergò pleraque templa deserta, non absque magna ciuium offensione, qui senatum eius rei putabant authorem fuisse Cæsari. Cùm ergò metus esset, ne quando prorumperet hic æstus, tandem vbi diu multumque perquisiuissent, inuentus est Caspar C Huberinus, qui doctrinæ formulam, à Cæsare præscriptam profiteretur. Huius extant aliquot de religione libelli, valde quidem probati semper, & à Luthero etiam commendati. Cur autem mutata voluntate deflexerit, affirmare non possum. Is cùm venisset Augustam, non quidem statim cœpit docere, quod populi fremitum metueret: sed ad natalē Christi deinde fecit initium, obstupescentibus multis, qui libros eius antè legerant.

Milites, tam illi, qui Magdeburgū oppugnarant, quàm qui defenderant, hyemabant per Turingiam & loca vicina, multumque damni dabant, præsertim ecclesiasticis, & in his quoque Moguntino, cuius fines ad ea loca pertingunt. Eo commoti Moguntinus, Treuirensis, Coloniensis: & ille quidem, ob acceptum detrimen- D tum, hi verò, quòd eum causam ad se quoque recidere posse videbant, statuerunt redire domum, missis ad Cæsarem ea de re literis & internuntijs. Cæsar autem, qui magnopere vellet continuari concilium, Ianuarij die iij. respondens, Vestræ, inquit, literæ, scriptæ xxi. die Decembris, redditæ mihi sunt: & quia Francisco Toletano mandaueram, vt ijs de rebus, quas ad me perscribitis, vobiscum ageret, deinde, quòd Atrebatensis episcopus vestro hìc procuratori quædam eius generis meo nomine explicasset, satisfactum vobis esse putabam. Sed quoniam te Moguntine, audio, teque Treuerice, propter excitatum rumorem minus iucundum, cōstituisse redire domum, scripto vos commonendos esse duxi, ne per omnia fidē habeatis ijs, quæ fortè nuntiantur. Nam etsi de nouis & occultis con- E silijs per Hessiam, rumor iam aliquandiu fuit, quasi verendum sit, ne quis ibi fiat militū concursus: tamen ad me defertur, si quid sit, paucorum hunc esse conatum, quem maior etiam pars improbet. Quò magis credendum est fore, vt illi ipsi sint memores nō iureiurandi solùm atque fidei, qua sunt mihi deuincti, verumetiā officij, quòd tum mihi tum reipub. debent, neque rebus incertis confisi, tantum in se periculum recipiant. Adhæc, missis internuntijs ad finitimos omnes principes, ordines atque ciuitates, diligenter inuestigaui quid rei sit, & quid singuli moliantur: sed officiosos omnes & obsequentes reperi. Nam sanè causam nullā offensionis cuiquam dedi. De Mauricio quidem multa fuit etiam fama nunc aliquandiu, quæ fortassis originem inde habet, quòd earum copiarum, quæ pòst deditionem Magde-

Cæsaris ad electores ecclesiast. literæ.

1552.

A Magdeburgicam collectæ, damnum alicubi dederunt, dux ipse fuerit antea. Sed ille, missis ad me literis non ita pridem & legatis etiam, omne studium pollicetur & hoc ipso tempore, duo quidam eius legati cras hinc Tridentum ibunt, concilij causa. Nuntiauit præter, se grauibus & necessarijs quibusdam de rebus ad me venturum & certis indicijs cognoui, fore, vt hodie vel cras ad summum Magdeburgo profectus, iter suscipiat. Denique, tam prolixè & amplè de suis officijs mihi pollicetur, vt nihil ab eo, nisi præclarum expectare debeam, si modò fides vlla superest adhuc in rebus humanis. Et cum genere sit atque origine Germanus, adduci non possum, vt tam sinistra eum agitare consilia credam. Ad copias autem illas quod attinet delatæ mihi sunt quidem multorum querimoniæ, ac 1551

Sic ars deluditur arte.

B solliciti sunt ordines quidam, ne promotis castris maiorem ille calamitatem faciāt: sed postea quàm intellexi, propter non soluta stipendia cōcursum atque vim ab illis fieri, missis legatis atque præfectis mandaui, darent operam vt quocunque modo conflata pecunia, illis persolueretur. Nec id modò, sed ad Mauricium quoque datis literis, pro ea pecunia, quæ deberetur, fidem ei meam obstrinxi, modò miles dimitteretur. Et id quidem feci, non quòd tenerer, sed quia Germaniæ tranquillitatem imprimis amo. Nunc igitur singulis ferè momentis expecto, dum id fiat, & planè futurum puto, vt sine cuiusquam detrimento dilapsis illis, motus hic atque turba sedetur. Si verò, solutione facta, copiæ non dimittentur, tum facilè intelligi poterit, aliud subesse consilium. Tunc etiam aliæ nobis erunt ineundæ rationes,

C de quibus & hoc tempore cogito. Iam, ad cæteros rumores quod attinet, qui crebri quidem, sed dubij tamen & penè contrarij ad me deferuntur, eos magna sui parte ab aduersarijs nostris fingi, & pro ipsorum antiqua consuetudine atque leuitate disseminari puto, concilij & pacis Germaniæ turbandæ causa. Sed beneficio Dei futurum esse confido, vt hæc clandestina consilia tandem & patefiant, & eum habeant, quem merentur, exitum. Etenim, post deditum Magdeburgum pacata sunt omnia per Germaniam, & ita beneuolè sese gerunt ac obsequenter erga me principes omnes ac ordines, vt planè non reperiam quæ possit aut debeat vllius noui motus exigitari vel obduci causa. Non sum equidem ignarus, vigilādum, & hoc præsertim tempore, atque in his exterarum gentium motibus, nullā

D esse, vel minimi periculi suspicionem negligendam. Deinde, non sum ita vel incogitans vel indiligens, vt aure surda prætermittām ea quæ deferuntur. Nam omnibus penè locis habeo, qui de singulis rebus inquirant, in eòque nulli neque sumptui neque labori parco. Veruntamen, vt ad leuem quanque auditionem de summa rei statim decernatur, intelligitis ipsi pro vestra prudentia, quàm id non sit consultū. Vt autē cōcilium deseratis, minimè omniū cōmitendum videtur. Cum enim in vestra præsentia permagnum sit positum momētum, metus est, ne vestra discessione non modò dissipetur concilium, sed ipsa quoque religio prorsus intereat, in qua nimirum & communis hominum salus, & vestra priuatim est omnis collocata fortuna. Quòd cum ita sit, abs te Moguntine atque etiam Treuerice, ma-

An nescis longas regibus esse manus?

E iorem in modum peto, vt mutato consilio nondum suscipiatis iter. Te verò, Coloniensis archiepiscope, qui profectionem non sic vrges, vt in eo permaneas, etiam atque etiam moneo. Communiter autem vos adhortor omnes, vt qui præcipuum inter ordines Imperij locum obtinetis, ope consilioque iuuetis alter alterum, & fraternum inuicem amorem atque beneuolentiam præstetis. Interim ego pro republica diligenter excubabo, & quantum ingenio possum atque facultatibus, conabor, quòd erit forte natum incendium, tempestiuè restinguere, vt eiuslibus malis oppressis, & auctis virib. externum bellum eò facilius defendi possit, vtque vobis liceat, finibus vestris pacatis, & recuperata tranquillitate, reipublicæ Christianæ negotijs omnino vacare. Nihilo secius tamen author vobis esse velim, vt quos domi reliquistis, consiliarij atque præfecti, rebus omnibus prouideant,

1552. deant, ne quid prxter expectationem accidat, vtq; cũ finitimis, de quorũ fide non A
dubitabunt, consilia conferant. In eo, si quid etiam ego vobis commodare possim, libenter faciam: vt si quis forte motus erit, quod minime tamen arbitror, tantò sitis in omnem casum paratiores. Et quia non ita longum est inter nos interuallum erit pergratum, si, quibus de rebus ad vos in posterum deferetur, eas res mihi perscripseritis. Idem ego faciam, & quicquid ad vos atque rempublicam pertinere putabo, vobis impertiar, & quod sæpe sum aliàs pollicitus, omnem tutelam atque patrocinium prǫstabo. Paucis antè diebus, Tridentum redierat Mõfortus. Adeunt igitur eum Vuirtembergici, & quemadmodum per cardinalem atque Toletanum nihil adhuc effecerint, demonstrant: & quoniam ipse cum col- B
legis vicem ibi Cæsaris ferat, sui principis postulata petunt audiri. Cùm autem ne tunc qui satis commodè responderetur, illi, re propè desperata, domum cogitabant. Quod quidem princeps nuper iusserat, si fortè longius ducerentur. Argentinensis quoque Monforto suę legationis causam exposuit, vt antea Pictauio atque is etiam diplomatis exemplum sibi sumpsit. Iam autem desierant theologorum disputationes, & conueniebant quotidie patres, vt peruestigatis omnium sententijs, decreta conficerent, sicut ante docuimus. Et nationis quidem Germanicæ tres ad eam rem delecti fuerunt, Coloniensis, Viennensis, Numburgicus: is est Iulius Pflugius. Dumq; his illi rebus occupãtur, & ad futurum consessum omnia comparãt, septimo Ianuarij die veniũt eò legati Mauriciani, de quib. paulò an- C
tè Cęsar perscripserat, Vuolfius Colerus, Leonardus Badehornus, iurecõsultus. Eorum aduectu recreati fuerunt ij, quos diximus, episcopi, & Cęsaris oratores imprimis, quòd iam de Mauricio, qui pacis consilia sequeretur, nihil amplius dubitandum crederent. Tertio die, pòst, quàm venerunt, apud Cæsaris oratores mandata sua proponunt. Initiò commemorant, quemadmodum theologis venturis non satis idoneè cautum sit à concilio, & hanc esse causam, cur princeps nemine miserit. Optimè quidem ipsum erga rempublicam affici, & cupere vehementer aliquam iniri concordiæ rationem: itaque decreuisse omnino mittere de suis viros bonos & pacis amantes, neque dubitare, quin alij plerique sint idem facturi. Verùm, vt id fiat, hæc ipsius esse postulata. Primùm, vt ad formulam decreti Basiliensis caueatur ijs, qui sint venturi, sicut Bohemis cautum sit olim: vt ab actio- D
ne cessetur interea dum illi veniant: vt, cùm venerint, anteacta omnia retractentur, & dies consessui designatus prorogetur, vt concilium habeatur, in quo nationes omnes atque populi conueniant: vt ne præsidis authoritatem sibi sumat Pontifex, verùm, concilio se summittat, & iusiurandum episcopis omnibus remittat, quò liberæ sint omnium in concilio voces, & minimè præpedita iudicia. Hęc etiam se, cùm visum fuerit, in cœtu patrum velle copiosius explicare, ac petere, vt primo quoq; tempore aliquid conficiatur. Iam enim esse in via, & ad quadraginta circiter milliaria processisse theologos, & expectare modò, dum vocentur. Fuit hoc Ianuarij die x. Illi, & de ipsorum aduentu lætari plurimum, & ad patres omnia se relaturos dicebant. Cæsari quoque rem totam nuntiabant, qui de- E
mulcendi causa Mauricij, patribus author fuit atque suasor, vt ad eius postulata leniter & amicè responderent. Vuirtembergicus etiam princeps, cùm antea certi nihil accepisset, vbi Mauricium eò misisse mandabat suis, vt ad proximũ vsq; cõsessum permanerent, in eoq; scriptum exhiberent, Simul aliud quoddam scriptum, sed breue tamen mittebat, eius propè sententiæ, cuius erat postulatum Mauricianum, vt infrà recitabimus. Hoc etiam vnà cum doctrinæ confessione pariter exhiberi volebat. Argentinensis erat iussus expectare, donec aut Mauriciani venirent, aut nõ esse venturos, planè constaret. Cùm ergo venissent, suæ legationis causam cõmunicat, & quis esset rerũ status demõstrat, & ab ipsis inuicẽ, quid haberent mandati cognoscit. Idem faciunt Vuirtembergici, & communis erat

Mauriciani legati ad concilium veniunt.

Mauricius Cęsari metuendus.

A erat omnium actio: quam tamen illi, quòd serò venissent, cumprimis vrgebant: 1552.
ideoq; tres archiepiscopos electores & cardinalem Tridentinum, Mauricio valde familiarem, & Cæsaris oratores diligenter orabant, vti reipublicæ causa & beneuolos in eo sese præberent, & reliquis etiam patribus persuaderent. Nam ex legatis nemo Crescentium aut eius adiꝛt collegas, ne quid eis tribuere viderentur sed, quoniam vt Cęsari mos gereretur, & Imperij decreto satisfieret, missi fuerāt, idcirco ipsius oratoribus, qui summus esset ac præcipuus magistratus, vt intercessoribus, vtebantur. Et hoc quidem tempore nuntius adferebatur paucis à diebus ad Cæsarem esse venturum Mauricium: quò magis omnium erat erecta spes ac propensa voluntas.

B Is, quem supra diximus Angliæ regis auunculus hoc mense, Londini fuit securi percussus, & cum eo quidam familiares. Quin hoc Northumbriæ ducis impulsu fieret, nemo dubitabat. Qui erant prudentiores, iam tunc incipiebant metuere optimo regi, quem sublatis propinquis, periculo magis expositum, & insidijs esse videbant. Nam extincto Somerseto, Northumbrius nouos regi dabat cubicularios, & in his quidem suos liberos atque propinquos. *Somersetus securi percussus.*

Cùm iam futuri consessus immineret dies, Cæsaris oratores, vocatis ad se Mauricij legatis, exponunt, quid in ipsorum causa cum patribus egerint. Impetrasse qualem optarint fidei publicæ cautionem: intermitti quoque actionem, & extractum iri, dum illi veniant & adesse possint. Quòd non omnes eò nationes

C atque populi conueniant, id à patribus non posse præstari: concilium esse legitimè indictum: etiamsi non omnes veniant, nihilo tamen minus dignitatem ei suā constare. Vt decreta facta retractentur, cōsiderent ipsi, quàm id non deceat. Pertinere enim ad dedecus & infamiam tanti conuentus. Veniant modò theologi, fore, vt & de rebus omnibus audiantur, & humanissimè tractentur. Si quid autē offendat aut iniquius fiat, si prægrauari sese videant, habere ipsos liberam discedendi, cùm volent, facultatem. Petere se maiorem in modum, vt temporibus aliquid tribuant, nec omnia sibi velint hoc vno momento cōcedi. Cùm ad actionem ventum fuerit, tunc pleraque posse per occasionem obtineri, quæ nunc duriora videantur. Patres admodum esse cupidos emendationis, neque defuturos etiam

D officio, & admodum expetere theologorum aduentum, quibus omnem beneuolentiam atq; fidem sint præstituri: & habere quæ proponant, magni quidem momēti, & cupere ab illis initiū fieri, quò per hanc occasionē & ipsi prodeant. Quòd etiam de submissione Pontificis petant, orare, vt sint in eo remissiores: videre ac intelligere patres, non esse nihil, quod in eo fastigio & reprehendi possit & corrigi debeat: sed tamen subtili quadam ratione progrediendum. Cæsaris hanc esse mentem ac voluntatem, vt omnia ritè fiant atque legitimè: quàm molliter autem quanq; dissimulanter cum Pontificis legatis agendum sit, experiri sese quotidie. Nimirum dexteritatem in eo singularem adhibendam, & arte tractādos. Acquiescant igitur ijs, quæ modò concedantur, quæ, sanè magno suo labore sint impe-

E trata, dentq; operam, vt theologi accelerent, se tum publico tum priuato nomine nihil prætermissuros officij, simul tradunt eis, cùm hucusq; peruentum erat, cautionis publicæ formulam: iubent legi, posteaq; remitti. Fuit hoc Ianuarij die xxij. manè. Cumq; sic illos dimiterent, eodem propè vestigio Vuirtembergicos euocant, & primò quidem, de superiori tempore excusant, propter grauissimas patrum occupationes: iam verò si quid habeant, suam eis operam esse paratam. Illi iam pridem habere se quæ proponant, & cupere quamprimum admitti, dicebant. Iis dimissis, Argentinensem accersunt, & in eandem ferè sententiam agunt. Is quamobrem esset missus, breuiter explicabat, propter Toletanum, cui nondū erat loquutus: in præsentia quidem nihil habere se quod proponat amplius, & à suis expectare literas. Nam statim atque Mauriciani venissent, cuiusmodi ipsorum *Mauriciani legati dimissi.*

1552. ipsorum esset mandatum, rescribere, & quid prȩterea senatus fieri vellet, iussus erat expectare. Sed interim orabat, quibus de rebus ad ipsos retulissent Mauriciani, in ijs ita sese gerant, vt statim ad actionem publicam deueniatur. Illi, cum Mauricianis, cumq; Vuirtembergicis tractare se quædam dicebant: vbi quid perfectum fuerit, communicaturos, vt suis denuntiet. Se quidem vehementer optare concordiam: Cæsaris etiam cogitationes omnes atque studium eò referri. Cupere admodum vt instituatur actio, neque dubitare, quin honestißimo conatui sit adfuturus Deus. His ita confectis, Mauriciani simul & Vuirtembergici, & Argentinensis, communicato consilio, eius, quam acceperant, cautionis formulam simul expēdunt. Et quia Basiliensis decreti singula capita iam antè descripserant, vt essent in conspectu, ea præsertim, in quibus momenta rerum posita sunt, non erat eis difficile, quibus locis hoc ab illo dissideret, mox animadnertere. Cùm ergo percurrissent, ilicò deprehendunt præcipua loca partim esse mutata, partim omissa. Nam in ea, quæ Bohemis olim data fuit, cautione, hæc insunt inter alia: vt decidendi quoque facultatem habeant: vt Sacra Scriptura, & veteris Ecclesiæ praxis & concilia, interpretes, cum Scriptura sacra consentientes, in omni controuersia sint loco iudicis: vt ipsis domi liceat sua sacra perficere: ne quid in ipsorum doctrinæ contemptum aut vituperationem fiat. Ex ijs, primum tertium atque postremum erant omissa: quod secundo loco est & præcipuum quidem, planè fuit mutatum. His animaduersis, nouam ipsi formulam conscribunt, Basiliensis decreti vestigia sequuti: sed interea chartam semel & iterum Toletanus per famulum reperiebat, veritus, vt quidem apparebat, paulò maiorem diligentiam. Illi verò nihilo secius pergunt, & re demùm perfecta, Mauriciani ad Toletanum redeunt, & collatione facta, quid in eo desiderent, ostendunt. Ibi tum ille cœpit molestè ferre & stomachari. Cur enim eo non sint contenti, quod summa ipsorum diligentia sit magnoq; labore confectum. Iis qui venturi sint, abundè prospectum esse in omnem partem. Hoc enim esse primum, in quo tutus itus atque reditus contineatur: cætera nihil eò conferre, sed ad agendi modum pertinere tantùm. Id autem præsentibus theologis multò melius, quam nunc, posse constitui. Respondent illi, non sibi licere fines excedere mandati, quod sit eiusmodi, ne diuersam à Basiliensi formulam accipiant. Biduo pòst, patres in domo legati Pōtificij, mane conueniunt omnes, vnaq; Cæsaris oratores. Hi Vuirtembergicos eò vocant, quod se facturos pridie dixerant. Introducti iubentur exponere mandata. Cumq; suæ legationis fidem, exhibito diplomate fecissent, præfati quædā, doctrinæ confeßionem descriptam in medium proferunt, & scribæ concilij tradunt, vti fieri solet. Venturos etiam à suo principe theologos dicebant, qui copiosius omnia tractent: verùm his conditionibus. Primùm, vt de partis vtriusq; voluntate iudices idonei deligantur, qui theologorum actionem audiant, déque rebus controuersis legitimè cognoscant. Cùm enim suorum theologorum doctrinȩ maximam partem pugnare princeps intelligat cùm doctrina Romani Pōtificis & episcoporum, qui sint omnes Pontifici multis modis deuincti, periniquum ei videri, contráque ius, eos, qui vel actoris vel rei personam sustinent, iudicandi potestatem sibi vendicare: deinde, in conuentibus Augustæ sic esse decretum, vt continuetur concilium, & omnia piè rectéque fiant. Hoc autem ita semper accepisse principem, quæ superioribus annis facta sint in concilio, non debere vim legis obtinere, sed inde ab initio repetenda esse omnia. Cuius enim hoc esset iuris aut ordinis, cùm duo litigant, quod altero, legitima de causa nimirùm absente decretum sit, hoc velle firmum ac sacrosanctum esse? Præterea, cùm non solùm in superiori, verumetiam in hoc ipso concilio multa sint facta decreta, sacris literis contraria, multi etiam veteres confirmati errores quemadmodum demonstrari poßit: petere principem, ne qua sit eorum authoritas,

Cautionis formula interuersa.

A B C D E

vtq;

A vtque legitimæ cognitioni omnia deferantur. Ea ipsa capita, scripto comprehensa, 1552.
cum doctrinæ confessione simul exhibebant. His ita peractis, respondetur, Suo tempore, patres, quid sentiant, demonstraturos, atque ita illi dimittuntur. Eodem die sub vesperum vocati sunt ab ijs eundem in locum, Mauriciani. Cùm venissent oratione prolixa sui principis postulata recensent, in eundem modum, vt nuper ad Cæsaris oratores: nisi quòd exitus erat neruosior. Vbi hoc etiam dicebatur, eũ qui vulgò sit in pontificiorum, templis, cultum & agendi modum, non esse verã religionem, sed fucum & vmbram religionis. Facto dicendi fine, hanc ipsam orationem, literis consignatam, ei quem suprà dixi, scribæ permittunt. Respõsum fuit ijsdem verbis, vt antea Vuirtembergicis. Inter alia vehementer eos vrebat,

Mauricianorum ad patres oratio libera.

B quòd ipsorum religio tam vili & despecto nomine circunscriberetur. Id postea cognitum est. Constituerant legati publico in consessu mandata sua proferre. Hoc autem ne fieret, vt omnino futurum illi sciebant, priuatim fuerunt auditi. Nam aut hoc erat necessariò faciundum, aut publicę totum actioni permittendũ. Doctrinæ confessione à Melanchthone conscriptam, vt antè docuimus, attulerant illi quidem: sed cùm eius rei mandatum nullum haberent, qua nescio de causa, non exhibuerunt. Postridie, qui sunt Ianuarij xxv. dies, fit consessus publicus & ea, quam diximus, pompa, legatus Pontificius in templum deducitur. Auctior tunc erat numerus militum, & hominum etiam turba frequentior ex diuersis locis, quòd valde celebrem eius diei futuram putabant actionem. Finitis omnibus

C cæremonijs atque sacris, de suggestu recitatum fuit, Protestantium causa rem omnem differri, ad xix. vsque diem Martij: quem quidem ante diem tempestiuè sint adfuturi, quò sua proponant. Amanter hoc eis concedi, & confidere synodum, fore, vt non fidei catholicę pertinaciter oppugnandę, sed veritatis cognoscendæ studio veniant, & Ecclesiæ decretis atque disciplinæ demum acquiescant atque pareãt. Ampliori quoque formula cautum esse illis, ne quid omnino desiderari posit. Ad hæc, in proximo consessu, de matrimonij sacramento tractandum esse. Tertio pòst die cùm nihil prodiret, Mauriciani atque socij petebant à Toletano, qui cum fortè prandebant, eius, quæ fuisset pronuntiata, cautionis exemplum. Benignè quidem ille: sed cùm alterum iam triduum exisset, Argentinen-

D sis, reliquorum hortatu Pictauium adit: queritur hunc sextum esse diem, quo nihil accipiant: longiorem prius interuenisse moram, quòd non satis idoneè cautũ esset, nunc denuò tempus extrahi: theologos autem non antè vẽturos esse, quàm ipsorum magistratui de cautione satisfactum sit. Ille, nulla sua culpa fieri dicebat, & mirari, quid Toletanus ita cunctetur, qui principem inter ipsos locum obtineat. Se iam iturum ad hominẽ, neque dubitare, quin eo die res conficiatur: quod ex eo cognouerit, renuntiaturum. Et simul egressus, illum adit. Fuit hoc Ianuarij die penultima. Horis aliquot pòst legati omnes iubentur in ædes Toletani venire: aderat etiam Mõfortus. Incipit Pictauius: & primo quidem interpositam moram excusat, de ipsorum deinde studio, deque Cęsaris prçclara voluntate multa lo-

E quutus, monet, vt primo quoque tẽpore theologi veniant. Quod quidem omnino futurum putent, accepta cautione. Cumque hæc diceret, consurgit Toletanus, & cautionis exemplũ, à scribis concilij subnotatũ, singulis tradit. Illi secedunt, perlegunt, & quę prius ante consessum emendauerãt loca, deprehẽdunt nõ esse mutata. Redeunt igitur ad illos, deque eo queruntur, & quid in singulis requirant, ostendunt. Mauriciani etiam, quid patres ad ipsorum postulata respondeant, scire cupiunt. Item Vuirtembergici faciunt. Incipit denuò Pictauius, & ad cautionem quòd attinet, respondet. Quòd decidendi facultatem suis concedi postulent, prçmaturè ab ipsis fieri. Præsentibus theologis, & in opere ipso multa fortè per occasionem posse tribui, qui iam recusentur: quòd sacram Scripturam solam velint esse iudicem omnis controuersiæ, neminem quidem repugnare, sed cùm de Scri-

Legati Protest. delusi.

pturæ

1552. pturæ interpretatione lis oritur, cui potiùs credendum sit quàm concilio? Scri- A
Quāti habeatur Scriptura Pontificijs. pturam esse rem inanimem atque mutam, sicut etiam sint reliquæ leges politicæ. Iudicis autem accommodandam ei vocem, vt rectè percipiatur. Eam sanè concilij esse vocem, & hunc morem inde ab Apostolorum ætate semper obseruatum, rebus dubijs exortis. Quòd domi sua velint tractare sacra, non quidem ipsis palàm concedi, sed tamen etiam non prohiberi. Ne quid in ipsorum religionem atque doctrinam proteruius fiat, non esse quod vereantur, & seuerè prohibitum iri. Nā & Cęsarem ita velle, & patres etiam verborū immodestiam omnem odisse. Cúmque pacis causa conueniatur, nulli fore suam impunitatem proteruiam & intemperantiam. Ad ipsorum postulata eodem ferè modo respondent, vt nuper ante consessum, sicut suprà diximus, actionem videlicet ipsorum gratia intermitti, & B in aliud tempus produci. Vt autem decreta facta repetantur, orare, ne velint hāc tantam maculam inurere tot viris præstantibus. Fidem se interponere suam & spondere, cùm illi venerint, de rebus omnibus auditum iri. Quòd Pontificem in ordinem cogi, & iusiurandum remitti velint, quoniam hoc ad ipsum propriè pertineat, nihil à patribus decerni posse prius, quàm ad illum referatur. De Vuirtēbergicis postulatis, quoniam sint eiusdem propè generis eandem quoque patrum esse sententiam. Obsecrare igitur, ne tantulis rebus impediri patiantur atque tolli tam optatam rei sanctissimæ gerendæ occasionem: cuius hauddubiè fructum Europæ sint omnes percepturæ prouinciæ. Sed dent operā, & suis omninò persuadeant, quo theologi quamprimùm veniant, non posse maius in hoc tempore C beneficium ipsos reipublicæ præstare. Multis inuicem commutatis verbis, cùm hoc legati potissimùm vrgerent, eos, qui litis alteram partem sustinēt, de re controuersia velle iudicare, periniquum esse, tandem ita discedunt, cautionis exemplum non alia se lege suscipere, quàm vt ad magistratum quisque suum mittant, quod magna celeritate sint ilicò facturi, neque se defuturos negotio, quantum quidem ipsi possint, neque de illorum etiam aduentu desperare. Mauriciani formulam è vestigio mittunt & principi & theologis, quos tum Augustam peruenisse putabant: idem facit Argentinensis, Vuirtembergici suum exemplar ipsi deferunt, domum profecti Calendis Februarij, permissu principis, qui non multò pòst, alios summisit, vt infrà dicemus. Paulò antè hoc tempus, Noribergam à Mauricio D
Theologi Noribergam veniūt. venerāt theologi, & in his Melanchthon, iussi expectare, dum fidei publicæ formulam Tridento mitterent legati. Paucis verò pòst diebus, quam eò venissent, iubentur, ne allata quidem formula progredi, verùm expectare, quid princeps egerit cum Cæsare, ad quem iturus dicebatur. Promulgatis in consessu decretis, themata solent tradi theologis, futuræ disputationis, vt suprà docuimus: verùm à proximo consessu planè fuit cessatum, cuius quidem rei non vna ferebatur causa. Peruulgatum tamen fuit, Protestantiū causa fieri. Nam initio Februarij, cùm ex Mauricianis legatis alter, & Argentinensis, in vicinam Italiam atque Venetias essent expatiati per otium, alter interea, qui prius Italiam viderat, per Cęsaris oratores egit, quoniam breui venturos putaret theologos, qui iam Vindelicorum E
Pelargi in Protestan. amarulētia. Augustam, opinione quidem sua, venissent, vt eousque differretur omnis actio, & tantulam moram patres leniter ferrent. Erat cum archiepiscopo Treuirensi theologus Dominicanus, Ambrosius Pelargus. Is die quodam festo, qui tum erat septimus Februarij dies, Euangelij locum illum explicans, qui est de zizania tritico permixta, tollendam esse zizaniam dicebat inter alia, quocunque modo, si tamen absque tritici detrimento fieri possit, accommodans orationem omnem ad hæreticos, qui zizaniæ verbo notarentur. Ad Mauricianum verò delatum fuit, acerbè illum in hæreticos inuectum, hoc etiam dixisse, non esse fidem illis seruādam, quæ fortè data sit. Hic ergo, cum diligentius inquisisset, cardinalem Tridentinum, qui erat ibi cum Imperio, & Cæsaris oratores adit, deque eo, quod audisset,

queritur

A querítur. Euocatus, ille, de hæreticis loquutum se quidem in genere profitetur, 1552.
eosq; tollendos igni, ferro, laqueo, & quacunq; demum ratione, si quidem absq; maiori aliquo dispendio fieri possit atque tumultu: de fide autem eis non seruanda, nullum fecisse verbum, & si fecisset, capitis incurrisse pœnam ob violatum concilij decretum. Posthæc, Mauricianum vocant, & illius recitata purgatione, iubent, à patribus nihil nisi fidem atque candorem expectari. Si quid etiam leuius effutiatur, quod tamen grauiter sit interdictum, non oportere eo commoueri. Num ei facta sit iniuria, nihil habeo comperti: nám ex auditoribus quidam interrogati, non idem dicebant. His ferè diebus literæ fuerunt allatæ Mauricij, datæ vltima Ianuarij die. Iis literis nuntiabat suis legatis, vt ea quæ nondum à Patribus *Mauricij literæ ad suos legatos.*
B impetrassent, vrgerent: se iam in hoc esse totum, vt propediem ad Cæsarem contendat: tunc inter alia de his quoq; rebus cum illo coràm esse acturum: fore etiam, vt vnà cum suis, aliquot præterea principum & ciuitatum legati atque theologi veniant. In his nominabat Pomeraniæ duces patrueles. Earum literarum exemplum, alter legatus, quoniam à profectione nondum redierat collega, Brixnam mittit ad cardinalem Tridentinum, qui nuper eò se receperat. Nam is, quòd & Cæsaris esset obseruantissimus, & Mauricium quoque plurimum, ob vitæ consuetudinem diligeret, & concilij progressum inprimis optaret, dissidium hoc gliscens, de quo multus erat sermo, grauiter ferebat. Eaq; fuerat legato causa mittendi literas, quibus ipsum recreari sciebat. Et ille quidem, ijs acceptis literis,
C cùm antea dubitaret, nunc demùm respirare se, ac bene incipere sperare, & vbi primùm OEnipontem Mauricius venerit, eò se quam primùm, aut etiam multò longinquius ad ipsum esse profecturum, legato rescripsit. Nam pro ea, quæ esset inter ipsos, amicitia & necessitudine, pacis consilia persuadere se illi posse credebat. Erant autem literæ Mauricij manu subscriptæ, ijsq; coniunctum erat etiam mandati diploma, quod exhiberent, si res ita ferret. Nam id antea neglectum fuerat. Non multò pòst, ad xvi. Februarij diem, Treuirensis, reficiendi sui causa, Tridento discedit, domum reuersus. Quod ei Cæsarem ita permisisse ferebant, vti quàmprimum per valetudinem posset, eò rediret. Pelargum tamen reliquit, vt actionibus interesset. Abeuntem Moguntinus & Coloniensis per vnum &
D alterum milliare deducebant. Deflexit autem ad læuam, neq; per OEnipontem, vbi Cæsar erat iter fecit. Paulò pòst, plerique cœperunt mussare, concilium iri prorogatum, & Mauricium, facto cum Galliæ rege fœdere, bellum in Cæsarem parare. Subobscurus quidem erat hic rumor initiò, sed inualescebat indies, ac silentio missus fuit ad Cæsarem Tridento, qui de ipsius voluntate cognosceret. Pòst etiam à Cæsare quidam huius rei causa venit eò: sed tegebantur omnia singulari studio. Altera die Martij, qui tum erat cinerum dies, vt vulgò dicunt, legatus pontificius, ad valuas templorum adfixis chartis peccatorum remissionem, indulgentias ipsi vocant, largitur omnibus in vniuersum, præsertim episcopis, oratoribus, theologis, qui vel confessi peccata, vel statuto tempore confessuri *Belli rumor in Cæsarem.* *Peccatorum condonatio.*
E certa templa Tridenti, præscriptis diebus adirent, & recitata quinquies precatione Dominica, & salutatione, quam vocant Angelica, reliquisq; precibus effusis pro concordia principum pro consensu Ecclesiæ, & felici concilij progressu Deum orarent. Hoc tantum beneficium, à Iulio tertio Pontifice, qui de salute sit animarum solicitus, conferri, vt non minus Tridenti, quàm Romæ liceat illud cōsequi. Frequentes ergò quotidie ad templa discurrunt episcopi & cæteri, præcipue Hispani, dierum obseruato discrimine. Nam aliquando plus, aliquando minus temporis huic religioni dabant. In hoc tanto silentio, vt suprà dictum est, Pictauius, per colloquium rogatus ab Argentinensi, de rerum statu, vanum esse rumorem illum de prorogando concilio, & Cæsarem omninò velle progressionem fieri dicebat, & actionem continuari: quod etiam pluskulis iam diebus nihil

1552. actum sit, ipsorum gratia fieri, qui de theologorum aduentu spem fecissent. Erat A hoc initio ferè Martij, cùm sub exitum Februarij theologos Noriberga reuocasset Mauricius,, qui sui ad Cæsarem aduentus excitata iampridem fama, cùm iter ingressus aliquousque processerat, domum reuertit, & delectum habere militum instituit, vt proximo libro dicemus. His rebus cognitis, cùm crebri superuenirent alij post alios nuntij, neque iam vlla resideret amplius dubitatio, Moguntinus & Coloniensis, ad quē ex inferiori Germania multum erat nuper aduectum alimoniæ, magna celeritate comparatis equis, vndecima die Martij, prima luce discedunt, cùm legatus pontificius, reliquis comitatus episcopis Italis & Hispanis, pridie salutandi causa, sub vesperum ad ipsos venisset. Hoc ipso die venerunt à Vuirtembergico principe, Tridentum, noui legati, Vuernerus Munchingus, B Hieronymus Gerardus, iureconsultus. Hi postridie Cæsaris oratores adeunt, & exhibito mandati diplomate, responderi sibi petunt ad postulata sui principis, exhibita patribus xxiiij. die Ianuarij. Theologos quoque paucis à diebus adfuturos dicunt, qui doctrinę confessionem nuper oblatam consessui, copiosius exponant. Mirum hoc illis videbatur, qua nescio de causa, nisi quòd ex ipsis quidam ad iter habuisse omnia parata, domumq; cogitasse dicebatur, cui tunc necessariò manendum fuit, non absq; fastidio. Responsum fuit, patribus rem esse communicandam, quod ab ijs acceperint, renuntiaturos. Interea legati Mauriciani magnis erant in angustijs & solicitudine. Nam & callidè rem egisse, & sui principis consiliorum esse conscij, & omnia simulasse putabantur. Cùm interim ipsi, neque C scire se quicquā eorum quæ domi gererentur, nec vllas etiam literas adferri confirmarent, & qua via domum redirent absque periculo, nescirent. Et quoniam augeri discrimen interposita mora videbant, xiij. die Martij, magno silentio cùm iam dilucesceret, abeunt, & Brixnam celeriter profecti, Tridentinum cardinalem, quid facto sit opus, cōsulunt. Tandem ex legatis alter, qui prius, quàm Tridentum veniret, diu commoratus fuerat OEniponte, & sui principis nomine, cum reliquis, apud Cæsarem, pro Lantgrauio intercesserat, accepta nisi fallor, fide publica, venit OEnipontem, & ad Cæsaris familiares sese purgat, neque rerum belli conscium fuisse docet, ita quidem vt fidem eis faceret. Inde domum contendit: alter verò per Carniam ingressus iter, ad suos reuertit. Moguntinus & D Coloniensis, cùm OEniponti iam appropinquarent, excepti honorificè fuerunt ab ijs, quos Cæsar obuiam eis miserat. In his fuit Atrebatensis episcopus. Cum Cæsare deinde diu multumq; soli collocuti, prosequuntur iter. Nam celeritatem res postulabat. Sexto pòst die, quàm Tridento Mauriciani discesserant, venerunt eò theologi, Vuirtembergici quatuor, in ijsq; Brentius, & Argentinenses duo. Monfortum ergò mox adeunt legati, & illos iam adesse dicunt nominatim, & orant, vt cum collegis dent operam, quò patres ad postulata respondeant, & vt inchoetur actio. Postridie, qui fuit Martij dies xix. & consessui publico designatus, vt suprà dictum est, patres in pontificij legati domo conueniunt. Aderat Lusitaniæ regis orator, qui nuper eò venerat: & cùm suæ functionis fidem fecisset, E more solenni receptus est à patribus & admissus. Postea concessus publicus in Calendas Maij dilatus fuit, nec aliud actum est: & hæc quidem omnia priuatim.

Theologi Vuirtembergici.

Ducis Vuirtembergici cōfeßio.

Vuirtembergicus princeps, doctrinæ confessionem, à suis exhibitam, typis interim excudi iusserat, eiusq; legati, quos dixi, pòst etiam theologi pauca quædam attulerant exemplaria, quæ nonnullis communicata, desiderabantur à multis. Legatus enim pontificius oblatum publicè scriptum Ianuarij die xxiiij. vt suprà diximus, ad se receperat, & vix paucis legendū permiserat. Quod tum primùm innotuit, ita quidem, vt iam, cùm esset euulgatum, episcopi quidam Itali & Hispani ac theologi studiosè requirerent: quanquam fortasse non omnes eodem consilio. Legatus autem Crescentius, id ægrè ferens, Tridentinus quendam, hominem

A minem doctum, professione medicum, increpabat, quod id genus libellos disseminasset. Monfortus etiam ad Vuirtembergicos nihil dissimulās, ita ferè loquebatur, quasi contra fidei publicæ leges commissum esset: & quibus publicè de periculo caueretur, eis etiam offensionem omnem fugiendam esse dicebat. Biduo post priuatam illam actionem in domo legati pontificij, Pictauius nuntiat Argentinensi, de nocte, cùm horis aliquot antea multus fuisset inter eos de inchoanda demùm actione sermo, si quid per ipsum atque collegas vellent proponi patribus, in eo se non defuturos, ac simul horam constituit. Itaque postridie, qui fuit Martij dies vigesimus secundus, legati Vuirtembergici & Argentinensis, in ædes Toletani veniunt. Vbi dicendi factum fuit initium à Pictauio, Vuirtem- 1552.
B bergici, quod à suo statim aduentu petijssent, idem nunc etiam flagitare se dicebant, nimirum, vt ad postulata iampridem exhibita respondeatur. Eo facto, commodius ad reliqua posse fieri progressionem. Cumque multis inuicem commutatis verbis facilè appareret, si in eo permaneretur, actionem impediri totam: legati, sic vt erant iussi, commemorant. Et si quæ postularunt antea, nō impetrent, tamen, vt constare posit atque videri, quantopere sit cupidus pacis atque concordiæ magistratus ipsorū, deinde, ne causæ tractatio longius proferatur, item, vt Cæsari mos geratur, & Imperij decreto satisfiat, admittere se theologos ad actionem publicam & exhibere sui magistratus nomine: verùm ea lege tamen, vt sui iuris nihil hoc ipso concedant, & omnia suisque salua velint & integra, quæ le-
C gibus & moribus & conuentus Augustani decretis consentiant. Eam protestationis formulam vbi pronuntiarunt, scripto comprehensam illis tradunt, pòst diuertunt. Vbi vocati redissent, illi factum collaudant, & agnoscere se dicunt, ipsos ad concordiam omninò spectare. quòd cùm ita sit, proximam esse dicunt deliberationem de suscipiendæ tractationis modo: rogant, quæ sit ipsorum in eo sententia. Legati secedunt, & re deliberata, duas reperire se vias demonstrant. Nimirum, vt aut theologi super omnibus doctrinæ decretis in concilio factis audiantur, aut vt in medio ponatur exhibita patribus, & nunc etiam euulgata typis, doctrinæ confessio, eiusque capita singula tractentur ordine. Suos enim ideò venisse theologos, vt doctrinam eo libello comprehensam copiosius explicent
D atque demonstrent, & ijs qui velint oppugnare, respondeant. Hanc ipsis videri maximè compendiosam rationem, neque scire commodiorem. Tunc etiam Argentinensis, magistratum suum legisse Vuirtembergicæ doctrinæ scriptum, & approbare, & profiteri dicebat, & theologos eò misisse, qui huic confessioni sese coniungant, & vnà cum Vuirtembergicis eam defendant. Hoc sui magistratus & sociorum nomine se ipsis referre, & iussum esse confirmare. Ad ea responsum fuit. Quòd eò vsque progrederentur, & tam apertè ac syncerè agerent, quòd etiā Argentinensis respublica, & huic adiunctæ ciuitates ei sese doctrinæ coniungerent, lætari sese plurimùm, & agere gratias, & renuntiaturos quamprimùm Cæsari, neque dubitare, quin cupidè sit auditurus. Ad theologicam verò tractatio-
E nem & agendi modum ab ipsis demonstratum quod attinet, breui relaturos, quæ sit patrum in eo sententia. Interpositis aliquot diebus, cùm illi silerent, & episcopus Numburgicus abiret, reliqui etiam episcopi Germani, qui duo tantùm superant, ad iter comparare sese dicerentur, legati Monfortum adeunt, si quid respondissent patres, audituri. Ille, quod diceret, hoc solùm habebat, nihil adhuc esse responsum à patribus: & cùm discessus episcoporum mentio fieret, Numburgicum non longius quàm ad Cæsarem proficisci dicebat. Nam è Saxonia quosdam delectos eò venturos: pacis cum Mauricio tractandæ causa. Cumque sit eiusdem ille regionis, & quidem ex præcipuis vnus, rogatum, hoc illis non potuisse denegare: de cæteris non sibi constare dicebat. Etenim quia Cæsar concilij progressum valde cupiebat, ipsi quoque sua dicta omnia factaque referebant eò, ne

1552. de summa rei desperaretur. Altero die, qui fuit Martij dies vigesimus septimus, A Argentinensis adit Pictauium, & suarum rerum conditionem ita ferre dicebat, vt domum sibi redeundum esset: eoq; scire cupiebat, de actione theologica quid sibi renuntiandum sit domi. Per hanc occasionem fit iterum sermo de futuræ tractationis modo. Et ille quidem, vt ad eam formam, sicut nuper ostendissent, procederetur, non posse commodè fieri dicebat. Iam enim in manibus esse, quod proximè definiendum sit Missæ negotium. Hoc sibi videri primò disceptandum, pòst, ad reliqua omnia veniendum esse. Veruntamen hoc ita sese loqui priuatim, non quod collegæ præceperint. Argentinensis contrà: quemadmodum ipsorum theologi inde à primis fundamentis et ordine disseruissent, de creatione, de lapsu hominis, de peccato quod vocant, originis, de iustificatione, de fide, de operibus, ac demùm de sacramentis: ita quoque suis eundem esse permittendum ordinem: quo etiam die cautionem publicam dedissent ad exitum Ianuarij, pollicitos, fore, vt de rebus omnibus audirentur. In eo manendum, nec interuertendam esse rerum naturam. Nisi enim rectè superiora definiantur, inutilem esse de postremis, quæ pendeant à primis illis, omnem disceptationem. Cùm autem inter ipsos de eo non conueniret, ad illud de profectione respondet, non hoc ei posse concedi. Cæsarem enim mandasse, ne quem abire patiantur. Post multum sermonem, cùm ille diceret, non habere se quod agat amplius, quicquid etiam superesset, à theologis tractatum iri, qui eius rei mandatum haberent literis consignatum: iubet adire Monfortum, & mandati literas exhibere. Pòst amanter admodum dimittit, felicem ad suos reditum precatus. Vbi diploma vidit Monfortus, velle se quidē ait, si res ipsius ita ferrent vt diutius moretur: sed quia tempori parendum sit, non se repugnare: simul amicè dimittit. Postridie, cùm ad viam ille iam esset paratus, ab oratoribus vocatur: incipit Pictauius. Quanquam heri sit inter ipsos actum de profectione, tamen, re deliberata, diligentius, & communicatis consilijs, non se posse facultatem ei dare discedendi: iam enim eò rem adductam, vt elapsi temporis fructus expectetur, & instituatur actio. quòd nisi tenuiori esset valetudine legatus pontificius, hoc ipso die potuisse aliquid decerni, manendum igitur esse. Quòd si in hoc temporis articulo discedat, offensum iri patres, qui menses nunc aliquot eum adfuisse sciant. Cæsaris etiam hoc esse mandatum, ne quis omninò recedat: si verò iussu magistratus abeat, faceret eius rei fidem, exhibitis literis, quibus reuocetur, vt ad Cæsarem excusare possint. Tum ille, non mandatu senatus, verùm, quòd suæ res ita ferrent abire sese. Causis etiam aliquot recitatis, nisi hæ subessent, non se moturum inde pedem dicebat: quòd & senatus authoritas, qui se cuperent manere diutius, & ipsorum dignitas, qui hoc ab se contenderent, & ipsa etiam causa, quam amet, meritò hoc ab se debeant impetrare. Theologorum autem aduentu se iam posse multo commodius abesse, præsertim, cùm hoc solùm restet, vt ad actionem admittantur: adesse quoq; theologis legatos Vuirtembergicos, qui nuper venerint, & causam esse communem, vt nuper demonstratum sit. Quòd si seriò res etiam agatur & constanter, posse fieri, vt sibi summittat senatus, cui iam proximè de suo discessu nuntiarit. Ibi rursus ille, Saltem eousque maneat, donec inchoata sit actio, quod propediem futurum sit: & si fortè legatus Crescentius non conualescat, daturos tamen operam, vt eius collegæ rem administrent. Cùm excusando nihil & deprecando proficeretur, ad extremum ille remedium decurrit, quod illousque consultò reseruarat: & tum sibi tum alijs omnibus Augustanæ confessioni coniunctis, cautione dicebat & fide publica licere, quouis tempore illinc abire. Tunc demùm Toletanus, licere quidem inquit, neq; se repugnare etiam aut prohibere posse, quò minus abeat: sed tamen quid Cæsar mandarit, quid etiam ipsi fieri vellent, non potuisse non explicare. Sic ergò discedens, causam atq; theologos eis commendat.

Legatus Argentinensis retinetur.

B C D E

A Dissidebant tum inter se patres, nec eodem spectabant omnes. Hispani enim & Neapolitani & Siculi, & quicunque partium erant Cæsaris, maximè tamen Hispani, & cum his, oratores, vrgebant inprimis actionem continuari. Pontificij autem, quòd Hispanos emendationem aulæ Romanæ moliri crederent, impedimentum aliquod inferri cupiebant: & quoniam episcopi præcipui Germani iam abierant ob ciuiles motus, eandem occasionem & ipsi expectabant, eoq; magis, quòd Mauricium & confœderatos iam esse in armis, quotidianis literis atque nuntijs perferebatur. Galliæ quoque rex, per cardinalem Tornonium de pace diligenter agebat cum Pontifice: quæ si fieret, quoniam tunc in armis erat Gallus aduersus Cæsarem, nemini dubium erat, quin eius quoque gratia concilium dis-

1552.

B soluerctur, Oratores ergò Cæsaris, qui hæc omnia scirent atque metuerent, hoc inprimis laborabant, vt, quod ipsi cupiebant, per Protestantium legatos efficerent. Id obscurè quidem tunc, sed postea certò cognitum est. Ad exitum Martij Franciscanus quidam Pauli ad Romanos explicabat epistolam, frequenti auditorio, & subinde per occasionem acerbo conuitio Lutherum sociosq; notabat, eoq; fuit progressus, vt diceret eos, qui Christi cognitionem nullam habuissent, & alioqui vitam egissent honestè, salutem esse consecutos: hanc etiam esse genuinam Pauli sententiam, in eius quam diximus, epistolæ capite secundo. Cùm hæc protestantium theologi quidam ex ipso coràm audissent, re deliberata, de communi consensu dant literas ad Cæsaris oratores, vltima die Martij, & quo consi-

Franciscani blasphemia.

Postulata theologorũ Protest.

C lio sint missi, declarant, nimirum, vt exhibitam doctrinæ confessionem explicent atque defendant. Actionem autem nullam institui queruntur, & decreta concilij iam facta, propè nihil aliud habere, quàm eius doctrinæ, quam ipsi profiteantur, acerbam vituperationem ac destationem. His etiam diebus, monachum Francistanum non solùm dixisse multa palàm absurda, & à consensu Ecclesiæ veterumq; doctorum explicatione aliena, verumetiam in ipsorum doctrinam & Ecclesias, conuiciorum vim magnam effudisse: & quanquam nonnulli dicant inuitis patribus hæc ab eo fieri, tamen videre se quanto cum assensu doceat & audiatur. Si quidem hæc vna sit causa, cur huc euocati venerint, vt videlicet spectaculo sint alijs atque ludibrio, suæq; doctrinæ quotidianas iniurias & contumelias

D audire cogantur, nihil sanè opus fuisse professionẽ hanc suscipere, & hæc omnia literis atque scripto potuisse denuntiari. Quapropter admodum orare, pro suo munere ac authoritate efficiant, vt & patres, quid in exhibita confessione desiderent, tandem exponant, & ipsi vicissim de singulis rebus palàm audiantur. Eas literas oratores benignè recipiunt, & gaudere etiam dicunt, oblatam esse occasionem vrgendi negotij, quò videlicet, si fortè Crescentius legatus recuset, cum ipsius collegis atq; patribus agant. Tunc quoq; desijt Franciscanus ille docere, per valetudinem excusans.

Calendis Aprilis, Mauricius atq; socij, Vindelicorum Augustam obsident, & tertio die deditione capiunt, vt sequenti libro dicetur. Aprilis die quinta, le-

Mauricius Augustam deditione capit.

E gati Vuirtembergici, vocati in ædes Toletani, veniunt adiunctis theologis duobus, vt erant iussi, Brentio, & Ioanne Marpachio, Argentinensi. Pictauius incipit: & primò quidem de suo studio ac voluntate, deinde de Crescentij valetudine, & quemadmodũ, nisi illo præsente, nihil agere collegæ voluissent atq; etiam patres, demonstrat. Postremò, per se non stare, quò minus fiat progressio, & in posterum quoque nihil se prætermissuros diligentiæ, docet, de eoq; protestatur. Illi cùm deliberassent, agnoscere se studium ipsorum atque diligentiam aiunt, veruntamen longè aliud expectasse, magisq; certum ad sua postulata responsum, quod suis renuntiarent. Nunc verò cùm ita res habeat, capiendum sibi esse consilium ex tempore. Tum ille rursus, non eò rem spectare, neque sic accipiendum esse, quasi nulla sit reliqua spes actionis. Quòd suis renuntient, & quo loco sint

1552. omnia, demonstrent, rectè hoc ipsos & ex officio facere: neque se dubitare, quin illi cùm audient, moram istam atque cessationem & mirentur & aliorsum accipiant. Sed tamen orare, vt paucorum aliquot dierum fastidium leniter ferant: interea se daturos operam, vt planè respondeatur. Huic illi sese libenter, ipsorum quidem gratia dicunt assentiri. Postridie, maxima celeritate nuntij & literæ venerunt, captam esse Augustam, & principes rectà contendere ad alpes, vt aditus omneis & claustra viarum occupent. Itaque mox fuit per agrum omnem Tirolensem imperata militia, & copiæ conductæ militum, & iussi omnes OEnipontem conuenire. Iam autem omnes abierant episcopi Germani: solùm restabant Spirensis & Monasteriensis vicarij. Eo allato nuntio, statim episcopi Itali profugiunt, Athesi flumine secundo deuectis impedimentis. His ergò rebus commoti Vuirtembergici, cùm iam vltrò concilium dilaberetur, oratores Cæsaris adeunt, & quamobrem ipsi quoque domum cogitent vnà cum theologis, ostendunt. Illi magnopere quidem initiò resistunt, neque se posse dicunt assentiri, nisi de Cæsaris voluntate. Sed cùm nihil proficerent, causas abitionis consignatas literis tradi sibi petunt, vt ad Cæsarem atque patres excusent. Pictauius hoc etiam rogabat, si fortè post ipsorum abitionem patres in actione pergant, ecquid dicturi sint theologi? Ad ea legati, re cum theologis consultata, se responsuros dicunt, & Aprilis die octauo mane scriptum illis tradunt. In eo commemorant, quando sit exhibita doctrinæ confessio: quamobrem theologi venerint: quomodo frustrà solicitarint hucusque, vt ad sui principis postulata respondeatur: quemadmodum in eum vsque diem nulla spes appareat actionis futuræ. Nunc etiam ortum esse bellum, sic, vt non Germani solùm episcopi, verùm Itali quoque discedant, & ordines omneis ita nunc implicari turbis, vt in præsentia quidem nihil sperare liceat. Absentibus etiam episcopis Germanis, non fore consultum fortasse, progressionem aliquam fieri. Quòd si deinceps vllum incidat tempus, quo rectè & ordine negotium hoc tractetur, existimare se, magistratum suum non esse defuturum: theologos autem ita sentire, multa esse facta decreta, tum in hoc, tum in superiori concilio, quæ non possint non reprehendi, siquidem legitima sit futura cognitio. Quòd si iam patres progrediantur, credibile esse, non fore dissimilem rationem. Veruntamen, si fortè vel decreta iam facta emendentur, vel ea posthac decernantur, quæ sacræ Scripturæ sint consentanea, non dubitare, quin obsequentissimis animis ea recipiantur. Sibi quidem hoc longè futurum esse gratissimum, sicut locis aliquot exhibitæ confessionis demonstratum sit: quod quidem scriptum & pium esse iudicent, & copiosius etiam explicare velint, cùm res ita feret. Orare igitur, vt suam abitionem boni consulant. Licere sibi quidem ex formula publicæ cautionis, quo velint tempore illinc abire, neque teneri se facti sui rationem vlli reddere, sed quòd humanitatem ipsorum non semel experti sint, noluisse quicquid hoc est officij, prætermittere. Sic ergò dimissi, meridie discedunt, & horis aliquot pòst, cardinalis Tridentinus illis occurrit, qui Brixna celeribus equis Tridentum petebat: & cùm Vuirtembergicos esse audiret, de Brentio percontatus, humanissimis verbis compellat. Biduo pòst, occurrunt eis Ferdinandi regis filiæ, quæ per OEnipontem petebant Brunecum, quod est ad Venetorum fines in alpibus oppidum. De patribus antea diximus, quomodo non eodem spectarent. Hispani quidem episcopi videbantur præ cæteris esse diligentiores: ex Germanis quoque nonnulli præ se ferebant, opus esse multa reformatione. Sed eorum, qui omnium optimè sentiebant, hæc erat mens, vt Ecclesiæ disciplina & mores emendarentur, vt luxus, ambitio, & parum honesta vitæ exempla tollerentur, vt suam quisque procuraret Ecclesiam, & singuli quidem singulas obtinerent, neque plures vni permitterentur. Adhæc, cogitabant etiam, vt quidem apparebat, Pontificis Romani potestatem intra certos fines includere,

Fuga patrum Tridentinorum.

Legatorum Protest. responsio.

Diuersa studia in Tridentino concilio.

A B C D E

A dere, nec illius aulæ tantùm facultatis in omneis prouincias attribuere. Hæc & id genus alia quædam, reformationis vocabulo comprehendunt, & ea quidē fatentur ad se propriè pertinere, ac emendationem postulare. Sed quantùm ad doctrinam pertinet, nec errorem agnoscebant vllum, nec errare posse concilia statuebant, & aduersarios in sua demum castra transituros, concilioque parituros putabant, vt ex epistola Galliæ regi scripta, & ex cautionis publicæ formula minimè obscurum est. Hanc etiam spem & opinionem augebat, quòd eius doctrinæ professores non ita multos superesse iudicabant, plerisque vel mortuis, vel relegatis, vt de Sueuia diximus. Hoc quoque peruulgatum ibi fuit, quicquid ad dogmata pertineret, paucos intra menses definitum iri. Nam ex præcipuis duo tantùm B supererant, de cœna Domini, deque matrimonio: reliqua omnia doctrinæ capita iam erant definita. Qui Basileæ fuerunt patres, iudicium omne sacræ Scripturæ deferebant, alijsque scriptis, quæ cum ea consentirent. Hi verò, suum esse volebāt interpretari Scripturam, neque locum illum decreti Basiliensis, restitutum à legatis admittebant, vti suprà docuimus, & mutatis decreti verbis, Apostolorū quoque traditiones, in quaque re controuersa & dubia sequendas esse statuebant, & vbicunque Scripturæ testimonio destituerentur, inde ab Apostolis ita per manus traditum esse iactabant, vt in theologorum disputationibus non semel obseruatū est. Quę fuit etiā causa legatis, quando penultima Ianuarij die cautionem publicā ab oratoribus acceperunt, vt per Apostolorum traditiones, ea solùm intelligere C se scripta testarentur, quæ bibliorum alteri parti, nouo testamento, seu quatuor Euangelistarum historiæ sunt adiuncta. Suprà diximus, ad Calendas Maij designatum fuisse diem consessui. Re verò desperata, qui supererant patres, conueniūt & propter regum principumque discordias in biennij tempus cōcilium extrahūt, & amplius eò, si forte dissidia non componantur. Fuit hoc Aprilis die xxix. & iam cum Galliæ rege Pontifex transegerat. Paucis deinde lapsis diebus Cæsaris etiam oratores abeunt. Crescentius verò legatus, valetudine detentus hærebat. Is nocturno spectro perterrefactus, vt aiunt, & ægrotare, simulque vitę cœpit desperare, quantumuis etiam familiares atque medici consolarentur. Neque falsum erat eius iudicium. Nam inualescente morbo, Veronę decessit. Atque hic quidem est D exitus concilij, quod magnis animis instauratum, doctrinam pontificiam omnino recuperare, ac breui constituere cogitabat. Aderant pręter legatos Pontificis, & cardinalem Tridentinū, episcopi sexaginta duo, & in his, Germani octo, Hispani viginti quinque, Sardi duo, Siculi quatuor, Vngarus vnus, Agriensis, reliqui omnes Itali: theologi verò quadraginta duo, & in his, vndeuiginti Hispani, Germani & Belgæ duodecim. Qua cœperit occasione Crescētius legatus ægrotare, constitueram silentio præterire, quòd suspicio erat in eius inuidiam esse cōfictum: sed quoniam ipsius amici ac familiares, qui decumbentem aliquando cōsolati sunt, ita referunt, addendum esse putaui. Martij die vigesimo quinto scribendis literis ad Pontificem valde fuerat occupatus, & laborem ad noctem vsque E continuauit. Ibi surgens, vt sese reficeret, ecce, visus est illi canis quidam ater, inusitata magnitudine, flammantibus oculis, auribus ad terram prope demissis, ingredi, & ad ipsum rectà contendere, deinde, sub mensam dilabi. Perculsus & obstupefactus, vbi demum sese collegit, famulos inclamat, qui erant in anteriori cubiculo: iubet adferri lumen, & inuestigari canem: cùm autem nusquam appareret, ne in vicino quidem conclaui, grauem suscepit cogitationem, & in morbum incidit, vt antè dixi. Moribundus etiam, subinde suis acclamasse fertur, vt canem, qui lectum conscenderet, arcerent.

1552.

Reformatio Pōtificiorum.

Ecclesia non potest errare.

Basiliense cōcilium Tridentino purius.

Postremus concilij consessus.

Pax Galli cum Pontifice.

Mors legati Pontificij.

Conciliū Tridentinū dissoluitur.

Causa ægrotationis Crescentij.

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare.

A

ARGVMENTVM LIBRI XXIIII.

Mauricius euulgatis ad omnes Imperij ordines literis hortatur, ne quis suum institutum impediat, sed ut omnes adiuuent, idq; profiteantur, & rectè super eo caueant. In eandem propè sententiam scriptum edit Albertus Marchio Brandeburgicus. Galliæ quoque rex editis literis se libertatis Germaniæ, & principum captiuorum uindicem professus, Lotharingiam petit, Metim occupat. Deinde Argentoratum usque progreditur: & promotis castris Haganoam uenit: quò multi legati ad eum ueniunt postulant, ut ab agrorum uastatione abstineat, & sistat exercitum. Rex castra mouet, ac relicta Germania, Lotharingiam denuo petit. Mauricius cum socijs Alpium angustias occupant, Cæsarem profugere cogit, qui paulò antè Saxoniæ ducem captiuum dimiserat. Principes promulgatis Augustæ literis ministros Ecclesiæ loco restituunt. Dum Mauricius tractandæ pacis causa Passauij agit, Albertus Brandeburgicus crudeliter sæuit in Noribergenses, & ad pacem ineundam cogit. Principibus qui de percutiendo fœdere agunt, multa tum per literas, tum per legatos exponuntur, & explicantur, ac certis conditionibus omnia mitigantur. Senenses à Cæsare deficiunt: hic Argentoratum petit, ut Metim oppugnet. B C

1552. QVEMADMODVM in postremo Germaniæ conuentu belli Magdeburgensis administratio, communi cõsilio Cæsaris & reliquorum ordinum permissa fuerit Mauricio, suprà diximus. Eo durãte bello, quod fuit annuũ: ille, qui copias haberet in sua manu, rationem inire cœpit liberandi Lantgrauij soceri, cùm eousq; Cæsarem hac de re frustrà non semel interpellasset. Chattis igitur per iusiurandum in suam fidẽ adactis, & facta pace cum Magdeburgicis, & OEnipontem missa legatione, sicut lib. superiori docuimus, Galliæ regem fœdere sibi coniungit, & datis obsidibus vtrinque cauetur, & scriptis editis belli causam explicãdam esse placet, vt sibi multorum animos adiungerent. Albertus etiam Brandeburgicus, clàm in Galliam profectus ad regem, huic negotio totum sese dabat. Interea milites, tam ij, qui Magdeburgum propugnauerant, quàm qui circumsederant, Mullusij, vicinisq; in locis hyemabant, multumq; damni dabant Nortusianis & Erfurdẽsibus. Eius rei causam cùm Cæsar ex Mauricio, qui totius belli dux fuerat, perquireret, responsum tulit, ob non soluta stipẽdia tumultum fieri. Hanc enim subiecit causam, cùm ei reuera militarent, & tacitè sacramento deuincti essent. Quoq; magis persuaderet: hoc ipso tempore, per OEnipontem legatos mittit Tridentum, qui fidem publicam venturis theologis impetrarent, & alia quædam in consessu proponerent: deinde subsequi iussit theologos, qui Noribergam vsque profecti, literas ab ijs quos dixi legatis expectabant, vt libro præcedenti, demonstrauimus. Alios quoque præmisit ad Cæsarem legatos, Christophorum Carlebicium, Vlrichum Mortisium, qui suum aduentum ad Bauariæ fines præstolarentur, quorum opera & consilio in actione vteretur: hospitium præterea sibi iussit OEniponte parari, & ipsemet ingressus iter, vbi dierũ aliquot viam processerat, missis Oenipontẽ ex itinere literis amicis, & illata quadã ad excusationem causa, domũ reuertit, & ad hunc modum extracto tempore, cùm diem ex die duceret, primo statim

Maurici Pro Lãtgrauio cura. D E

vere,

A vere, suis opportunè reuocatis militum cœpit habere delectus quos magno silentio per hyemem collegerat, & ad omneis Imperij ordines euulgatis literis, In rebus humanis nihil sibi tam esse charum dicit, atque concordiam: sed imprimis optare se religionis fieri cōciliationem, iuxta Prophetarum & Apostolorum doctrinam: cuius quidem rei spem aduersarij sępe fecerint, tum priuatim, tum publicis quoque decretis: sed nihil esse præstitum, & illos non modò secus interpretari iam pollicitationes illas atque decreta, verùetiam tollere in vniuersum atque rescindere. Hoc etiam dixisse nonnullis, nisi mos ipsis geratur, non esse, quòd superioribus promissis magnopere quis fidat aut innitatur. Etenim tunc, cùm illa promiserint, aliam fuisse temporis conditionem: nunc autem obtemperandum

1551.

Mauricij ad ordines literæ.

B esse futurum alioqui, vt in eos, qui recusent, animaduertatur. His autem vocibus minimè contentos, quib. tamen hostilem animum profiteantur, excitasse quoque reges externos in se suique ordinis & professionis alios principes, & diuersas odij conflandi causas excogitasse, dum vel religionem vel alia quædam criminarentur cùm tamen res ipsa declaret, de religione minimè solicitos esse, verùm, eò semper spectasse, quemadmodum occasione dissidij religionis, ad dominatum peruenirent. Iam enim in omnium oculis versari technam, qua sint vsi, vt veram religionem, superioribus annis propositam & explicatam Augustæ totam euellant & aboleant. Nam huc pertinere, quòd concionatores & Ecclesiæ ministros, extra fines Imperij passim eijciunt, & non solùm legitimi, sed ne Pontificij quidem cō-

Tyrannis aduersariorum Euangelij.

C cilij decretum expectant, & ab ipsa statim executione rem ordiuntur. Quapropter etiam si mentis & conscientiæ seruitutem hanc armis ab se suisque depelleret, non sibi posse dari crimini. Sed quòd ad Dei gloriam istud pertineat, qui verbum suum & amplificare solus & tueri possit, rem omnem illi committere, Deúmque precari, vt in vera sui cognitione constantiam sibi largiatur ad extremum vsque vitæ spiritum. Alterum, de quo sermonem instituerit, ad socerem Lantgrauium spectare: nimirum, ante annum quintum sibi & electori Brandeburgico Ioahimo, spem fuisse factam nomine Cæsaris, quòd si Lantgrauio persuaderi posset, vt Cæsarem supplex deprecaretur, futurum, vt præter formulam pacis tunc conceptam, nihil ab eo Cæsar postularet, sed benignè dimitteret. Itaque se datis literis

Secunda belli causa.

D illum euocasse, fide data filijs, quòd si quid parenti grauius accideret, eandem se subituros esse fortunam. Sic igitur illum bona fide venisse Halam, & supplicem factum esse Cæsari, deinde cœnasse cum duce Albano, in multam vsque noctem, satis hilariter, & cùm in diuersorium redire vellet, præter omnium expectationē fuisse retentum & in custodiam abductum, in qua iam totos ferè quinque annos permanserit, non sine maxima miseria. Et licet transactionem illius filij, nobilitas atque populus ratam haberent, quanquam ipse, Brandeburgicus, & Vuolfgangus Palatinus, interposita fide sponsionem fecerint, ni pacta seruaret, fore, vt illum in ipsius potestatem darent, tametsi iuxta pactionis formulam persoluta sit multa pecuniaria, tradita tormenta bellica cum omni instrumento, deiectæ sunt

Lātgrauius præter fidem detentus.

E arces atque propugnacula, liber factus cum filio Henricus Brunsuicensis, exhibitæ literæ confœderationis, ita quidem, vt nihil desiderari possit amplius, tamen neque suas neque Brandeburgici, nec vxoris, quæ dolore confecta perierit, neque populi, nec aliorum principum, in hunc vsque diem quicquam valuisse preces & intercessionem. Nam subinde interpellasse Cæsarem & quòd plerique sinistrè de se iudicarent, orasse maiorem in modum, vt honoris & existimationis suæ rationem haberet, vt parentum suorum erga ipsius maiores, & suis etiam in ipsum atque Ferdinandum regem meritis hoc tribueret, illumque missum faceret. Sed his omnibus nihil ipsum fuisse permotum: imò coegisse captiuū vt ad lites forenses è carcere responderet, causámque diceret è vinculis. Quod quidem nullo iure subsistat, præsertim in rebus tam arduis: vt interim omittatur,

quàm

1552. quam suspectè quámque præcipitanter rem egerit, nouo prorsus & inaudito per Germaniam exemplo, vt videlicet hoc prætextu iuris, illum atque liberos, omni possessione paulatim exutos, in eas redigeret angustias, quò locum suum atque dignitatem deinceps tueri non possent. Quod vt ne fiat, sua plurimum interesse propter eam, quę sibi intercedat cum Hessica domo, necessitudinem & spem successionis. Istud videri quidē posse mirum, nisi iam id genus artes omnium essent oculis expositę, quę videlicet eò spectent, vt illa tot nunc annis fabricata monarchia constituatur aliquando. Tertium, & præcipuum quidem illud, ad omneis, & ad communem omnium parentem Germaniam pertinere, cuius hercle miserrima sit conditio. Nam cōtra leges atque pacta militem externum adductum esse intra fines Imperij, qui multis nunc annis inueterauerit, & passim & in agris & oppidis, aliorum fortunas exhauriat, & omne genus libidinis exerceat. Adhæc, inueniri subinde nouas rationes exigendæ pecunię, & priscam libertatem non vno modo labefactari, nec vlli ordini, ne septemuiris quidem electoribus, in eo parci: Legatos autem exterorum regum, quibus & ista dolent, & chara est Germaniæ salus, longè prohiberi à publicis conuentibus, planè contra morem Imperij. Denique id prorsus agi, vt in fœdam & ignominiosam seruitutem adducantur omnes. Quo quidem nomine posteritas & nepotes habituri sint iustissimas causas, ignauiam huius temporis atque socordiam detestandi, quo pulcherrimum illud ornamentum, patriæ nimirum libertas, occubuit. Cùm igitur ita res habeat expergefactum tandem aliquando se, & Gulielmum Lantgrauium, Philippi filium, quem iustus paternę calamitatis dolor excitet, facto cum Gallię rege fœdere, quem hostis etiam fortunis omnibus euertere studeat, decreuisse, liberandi soceri & Saxoniæ ducis, & honoris sui vindicandi, & recuperandę libertatis omniū causa, rem armis tentare. Ne quis verò suum hoc institutum impediat, sed vt omnes adiuuent, idque profiteantur, & rectè super eo caueant, hortari. Nā si secus fiat, & si quis aduersarijs quacunque ratione ferat opem, hostis loco sibi futurū esse. Subscripsit etiam his literis Ioanes Albertus, dux Megelburgius, ob religionis pręcipuè cōseruationem, cùm eius quoque rei causa Mauricius arma sese capere dixisset. Albertus autem Marchio Brandeburgicus, in eandem propè sententiam scriptū edit, & opprimi queritur Germaniæ libertatem ab ijs ipsis, qui tueri illam ex officio debebant, & amplificare. Concilium haberi iam ait, quò pauci quidam conuenerint euertendę causa veritatis: multos etiam agi conuentus Imperij, quorum hic ferè sit exitus, vt per quosdā pretio corruptos & pollicitatione, pecunia, subtili quadam ratione corrogetur, incisis Germaniæ neruis. Idque fieri potissimum per ecclesiasticos, qui suffragiorum numero vincant in Imperij consessu. Iamque rē eò esse deductam, vt summa cōsiliorum propè pendeat ab vnius arbitrio, qui neque sit genere nobilis, nec origine Germanus, nec Imperio coniunctus maximo certè Germanorum omnium & dedecore & detrimēto. Quòd si autem is debeat esse reipublicæ status, multò præstare, vt nulli sint Imperij conuentus, verùm vt liberaliter & spontè detur, quoties imperatur atque petitur pecunia. Sic enim & temporis nullam fore iacturam, & magnis præterea sumptibus parcitum iri. His etiam artib. in alienas deuenisse manus Imperij sigillum, quo nunc homines peregrini, suum ad arbitrium, in Germaniæ detrimentū abutātur, nec esse quenquam ex omnib. qui deplorare istud audeat, nisi magnam subire velit offensionē. Neque tamen interim expediri Germanorū negotia, sed longissimè differri, sic quidā vt magna sit plurimorum de eo querimonia. Nam eum esse statū, vt Germanis propè sint aliæ discendæ linguæ, siquidem ibi cum aliquo fructu velint atque compendio versari. Eiusdem esse generis, quòd præter vetustam Imperij libertatem edicitur, ne quis externis militet: quòd Protestantes reconciliati, supra mulctas longè grauissimas, coacti sunt alias quoque minus dignus admittere conditiones, quòd

Tertia causa.

Seruitus Germaniæ.

Alberti Brandeburgici in Cæsarem literæ.

Grauamina Germaniæ.

1552.

A quod ipsorum beneficiarijs, propter nauatam operam militiæ, magna est extorta pecuniæ vis. Hoc etiam onus in alios incubuisse principes ac ordines, qui nihil deliquerant, & quasi bellum illud pro republica gestum fuisset, pecuniam eis imperatam esse, belli sumptus resarciendi causa: nimirum eo consilio, ne quid omnino superesset in Germania neruorum atque roboris. Ad hunc ordinem pertinere, quòd controuersiæ ciuiles de rebus maximis, nō ad publicum Imperij iudicium, sed ad paucos aliquot delectos referuntur, vel in eorū sit potestate vel constituere vel loco deijcere viros principes. Deinde, quòd edicitur, ne quis princeps effigiem suam in moneta procudat, quòd passim per Imperij ciuitates noui constituuntur senatores, quòd hæc seruitus iam imponitur omnibus propè Ger-
B manis, vt externum militem ferre cogātur suis in finibus, qui & plurimum damni dant per agros, & cōplures ad inopiam redigunt, & omne genus insolentiæ & inauditæ libidinis exercent. Nam ne suis quidem finib. parcitum esse, tametsi meliora sibi polliceretur, propter fidem & operam præstitam Cæsari: sed tunc, cùm bello Magdeburgico detētus abesset reipublicæ causa, militē in suum agrum fuisse deductum, licet officiarij sui admodū deprecarentur: & certè, tum sibi tum alijs principib. qui superiori proximo bello in Protestantes, pro salute illius atq; dignitate, suas fortunas omneis, vitam atq; sanguinem, in summum periculum deuocarunt, pulchram scilicet esse relatam gratiam in eo scripto quod Ludouicus Auila, de rebus eo bello gestis emisit, homo nimirum impurus atq; mendax: dū
C de tota Germania tam frigidè, tam contemptim & alienè loquitur, ac si barbarus quispiam esset populus & obscurus, de cuius origine vix vlli constaret. Eius autē rei tantò esse maiorem indignitatem quòd libellus ille singulari quodam Cæsaris priuilegio sit typis excusus & euulgatus. Excusari nunc quidem multa, dimissis per Germaniam literis, verùm eandem esse cantilenam, quæ nunc annis aliquot decantata sit, & huc omnia spectare, vt dicant pro conditione temporis mutanda decreta, & præsentibus consilijs parendum, aut subeundam esse pœnam. Cùm autem huius ignominæ & seruitutis depellendæ causa, principes aliquot arma sumpserint, se quoque fidem illis omnem & operam, imò vitam ipsam addixisse. Hoc ita se profiteri palàm, & petere, ne quis aduersarijs opem ferat, sed vt hunc
D suum atque sociorum conatum omnes adiuuent, & communem causam defendant. Nam etiamsi fortè nonnulli diuersa castra sequentur, tamen non esse, quòd ab aduersario, victore, meliora sibi polliceantur. Communem enim tunc omniū Germanorum futuram esse conditionem atq; sortem. Quòd si autem arma quis contra se ferat atque socios, eum se ferro persequuturum & igni. Rumorem de se socijsq; spargi, quasi nationes exteras, & ipsum adeò Turcam velint in Germaniam introducere: sed falsam hanc esse criminationem & absurdam. Cuius enim hoc esset dementiæ, tantum periculum sibi patriæq; conciliare? Falsum etiam esse, quod de se nonnulli dicant, quasi locupletandi sui causa bellum hoc suscipiat. Annis nunc aliquot se militasse Cæsari & Ferdinando regi, nec vllum in ea
E re compendium, sed laudem potius atque gloriam spectasse, non sine rei suæ familiaris magno dispendio. Non semel etiam oblatas sibi fuisse conditiones amplas atque splendidas, verùm ijs repudiatis, ad hoc bellum, quo patriæ sua libertas & pristinum decus restituatur, animum adiecisse. Quo quidem in bello si forsan ecclesiasticorum, nimia illa & sacris literis interdicta potentia refringetur atque debilitabitur, non oportere sibi vitio dari. Nam sanè præcipuos Imperij episcopos his malis omnibus causam dedisse: neque tamen sui esse propositi, vt illa collegia, quæ sunt nobilitatis causa potissimum instituta, conuellantur: sed vt sublatis vitijs, & emendatis ijs, quæ tolerari non possunt, in suo gradu permaneant & augescant etiam ad eamq; rem se futurum ipsis adiutorem modò velint, neque diuersum sibi patiantur ab aduersarijs persuaderi. Galliæ

Historia Ludoui Auilæ de bello Protestant.

quoq;

1552. quoque rex, editis literis, hoc potissimum se spectare dicit, vt constituta religione, prosit reipublicæ, maximè autem amicis, ideoq; statim à morte parentis, restituisse Scotiam pristinæ dignitati, remouasse fœdus cum Heluetijs, recuperasse Boloniam, reduxisse colonos atque ciues huc illuc dissipatos, in suos agros & possessiones, cum Angliæ quoque rege fecisse pacem & arctam inijsse necessitudinem. Dum autem his ipse rebus vacaret, Cæsarem clandestinis consilijs multa esse molitum in suam perniciem, & belli causam non semel dedisse: verùm & reipublicæ & priuatim etiam populi sui reficiẽdi causa, nihil se voluisse mouere, sed dissimulatis iniurijs, animum applicuisse totum ad regni constitutionẽ. Hoc verò suum otium, pòst, ab aduersarijs attributum esse timiditati cuidam atq; socordiæ: sed interim graues ad se delatas fuisse querimonias multorũ Germaniæ principum & ordinum, qui partim religionis, partim Turcici belli, & puniendæ rebellionis occasione quæsita, seruitutem sibi parari, & callidis consilijs alì dissidiũ atq; factiones, & exhauriri Germaniam dicerent, sic vt amplius dubitari nõ posset, qui monarchiam ille sibi & Austriacæ familiæ constituat. Ex eo sanè magnum se percepisse dolorem, & propter communem vtriusq; gentis originem, & propter veterem coniunctionem atq; amicitiam, quæ firma semper & inuiolata permanserit, quandiu per Cæsaris astum atq; versutiam licuit. Etenim, si status mutatio fiat, & Germaniæ sua libertas auferatur, intelligere se quanto sit hoc suo cũ detrimento futurum atq; discrimine. Nam esse Germaniam non Galliæ tantùm, sed etiam totius reipublicæ Christianæ propugnaculum ideoq; se magnis precibus atque votis optasse frequenter, vt coniunctis viribus vterq; populus ita se compararent, ne quid ab vllo metuẽdum esset periculi. Cùm autem eius rei nulla spes affulgeret, atq; interim multi suam operam solicitarent, diuersis tamen rationib. non sibi viam apparuisse, quemadmodum Imperio dissipato & conuulso subueniret. In hac autem tam graui deliberatione, Deum, qui sit iustus iudex, ostendisse rationem peropportunam. Octauium enim Farnesium, Placentiæ ducem atq; Parmæ, cui Cæsar & Iulius Pontifex tendebant insidias, auxilium ab se flagitasse, & iniurijs omnibus expositis, vt patrocinium ipsius atq; Mirandulani susciperet impulisse. Pòst, hæc interuenisse Germaniæ quoq; principum querimonias illas qui fœdus inire secum postularint, quòd ea sola ratione rempublicam posse restitui dicerent. Quàm sint autem graues atque iustæ causæ, quamobrem principes ad arma veniant, nolle se commemorare, quòd ex ipsorum scriptis hoc intelligi possit. Sed tamen perpendat quisque secum, an nõ iustissimo dolori causam præbeat hæc aduersariorum inexhausta cupiditas, qui rebus Imperij pessundatis, in suum ærarium atque fiscum omnia conuertant? an non satis hoc declaret Vtricensis, Leodina, Cameracensis prouinciæ? num Geldria, num Cõstantia, & aliæ multæ ciuitates oppressæ? Burgundiones iminere iam Treuiris & Menapijs & Vuirtembergicis, ac in ipsorum fines imprimere sua vestigia, & Lantgrauij ditionẽ nõ vno modo dilacerare. Huius esse generis, quòd suos legatos ab Imperij cõuentibus Cæsar excludit, quòd edicit, ne quis externis militet, quòd egregios & militiæ laudæ claros atque præstãtes viros e medio tollit, & in his Vogelspergium, cuius ipse fuerit supplicij spectator Augustæ, quò videlicet animum expleret. An non pessimi sit exempli, quòd ingentibus præmijs homines inuitat atque conducit ad cædem eorum, qui sibi militant? Certè paucis explicari non posset, quibus artibus vtantur aduersarij. Nam & in illud Cameræ tribunal, & in Imperij concessum ab ipsis adhiberi atque summitti, quorum opera perficiant, & cõsequantur quod volunt: nimirum, in hoc genus homines, præsertim autem in camerales, omnium malorum transferendam esse culpam. His adeò de causis non se potuisse petentibus Germanis auxilium denegare. Fœdus ergo fecisse cum illis, nec id modò, verùm etiam omne robur & seipsum impendere huic bello constituisse.

Galliæ regis literæ. *Germania Christianorum propugnaculum.* *Prouinciæ à Cæsare oppressæ.*

Neque

1552.

A Neq; verò priuatum vllum compendium atq; fructum in eo spectare, sed hoc solum agere, vt restituta Germania, liberato Saxoniæ duce, Ioanne Friderico & Lantgrauio, quos diuturna & indigna captiuitate constrictos ille detineat, laudē atq; gloriam immortalem consequatur, vt olim Flaminius propter vindicatam à seruitute Græciam. Nec esse quòd vim vllam quisquam metuat: cùm enim libertatis causa bellum hoc suscipiat, omnem operam se daturum esse, ne cui noceatur immerenti. Credant igitur huic promisso, quod sanctè ipsis confirmet, neq; fidem habeant aduersarijs, qui sui consilij esse dicant, vt ecclesiasticorum ordinem affligat. Etenim non modò nihil eiusmodi se cogitare, sed illos etiam omnes in suam B recipere tutelam atq; patrocinium, modò sibi socijsq; rectè caueant. Nàm recuperanda libertate, magnam sibi spem fieri multorum literis, futurum, vt Ecclesiæ quoq; sarciatur concordia, legitimis rationibus, omni submota procul ambitione & cupiditate priuata. Quicquid etiam ipse possit eò conferre, libenter facturum. Hæc esse, de quibus ipsos putarit admonendos, vt quid suæ sit voluntatis atque consilij intelligat. Itaq; petere ne quis in tam iusto bello, quod Germaniæ salutis causa necessariò susceptum sit, vel sibi vel socijs vllum inferat impedimentum. Nā alioqui, si quis erit adeò remotus ab omni pietate & officio quod patriæ debetur, vt resistendum esse putet, eum se ferro vastaturum & igni. Et quanquam inuitus ita faciat, tamen si quis erit talis, eum vt vitiosum & morbidum aliquod membrū, C à reliquo corpore resecandum esse, ne contagione sua lædat, & ita coercendum, ne quid damni præterea dare posit: cætera licere, vt ex legato suo Ioanne Fraxineo, Baionensi episcopo, quem ad ipsos miserit cum amplioribus mandatis, cognoscant, & orare, vt ei fidem habeant. Hoc scriptum, typis excusum, & editum lingua populari, præferebat in fronte pileum inter duos pugiones, idq; symbolum esse libertatis, ascriptum erat. Deinde suberat titulus regis, qui se libertatis Germaniæ & principum captiuorum vindicem nominabat. Hoc symbolum nōnulli repertum in vetustis numismatis, & à percussoribus C. Cæsaris vsurpatum fuisse dicunt. Quòd Cæsarem ait designasse præmium illis qui suos aliquot militum tribunos trucidassent, ita res habet. Cæsar, edicto nuper proposito, grauissi- *Libertatis symbolum.* D mis verbis denuò proscripserat Ringrauium, Recrodum, Risebergum, Schertelinum, qui quidem omnes Galliæ regi militabant, vt antè diximus, & ad quatuor aureorum millia, præmium ei constituerat, qui ex his quempiam aut viuum ipsi repræsentasset aut mortuum. Nam hi causam plurimum adiuuabant, & inito fœdere, quod diximus, in Germaniam profecti, militem conductum in Galliam adducebant. Et Schertelinus quidem cùm annis aliquot suprà solicitasset, nec vllius hominis intercessione Cęsari posset aut Ferdinando: reconciliari, coactus propemodum ad Gallię regem transierat. Hę principum & regis literę per Germaniam dissеminatæ, spem in alijs, in multis verò solicitudinem atq; timorem excitarunt. Mauricius, qui dissimulanter ageret omnia, Calendis Martij cōuentus agit ordi- E nū suæ ditionis, & inter alia proponit, quia citetur à Lantgrauij filijs vt se sistat, nō sibi licere tergiuersari diutius, aut illorū expectationē fallere: discessurum igitur ad illos, fidei seruandæ causa. Pareant autē interea moremq; gerant Augusto fratri, quem sibi per suam absentiam legauerit, & ad finium defensionem copias cogant, ne quid imparatis accidat. Huic aderat actioni Brandeburgicus elector, quòd ei dictus erat dies. Cùm autem à Lantgrauij filijs ei permitteretur vt proxi- *Mauricius ad bellum accingitur.* mè citatus fidem liberet, seq; sistat, domum reuerti. Mauricius autem rebus domi constitutis, & consiliarijs aliquot adiunctis Augusto fratri, paruo cum comitatu contendit ad illas quas per Turingiam habebat, vt antè diximus, copias, & progressus, Lantgrauij filium operitur. Prius quàm domo discederet Misniæ Burggrauius, vti vocant, Henricus, ex illustri Plauiorū familia, Bohemię cancellarius,

1552. Ferdinandi regis nomine, cum illo de conciliatione diligenter egerat. Lantgrauij filius, productis copijs, cùm decimo octauo die Martij venisset Erlebachum, adesset etiam orator Gallicus Fraxineus, à Francofurdijs inter alia petunt vterque per literas, ne Cæsaris vllum admittant præsidium. Et quanquam illi non satis apertè nec idoneè respondebant, tamen quia progrediendum erat, nihil est actum aliud. Sexto pòst die, Mauricio sese coniungit. Cumque deinde triduo pòst, omni cum exercitu Schuinfurtum venissent, Mauricius ei demonstrat Ferdinandum regem velle intercedere, perque literas & legatos non obscurè significare, quasi à Cęsare potestatem habeat agendi, de ipsius quoque parentis liberatione. Ille igitur, adhibito Galliæ regis legato, quò minus Ferdinandi regis conditiones audiantur atque postulata, non recusat. Eo constituto per Roteburgum, Dingelspœlum, Norlingam, magna celeritate petunt Donauerdam, Roteburgi sese coniungit ipsis Albertus Marchio Brandeburgicus, cum suis tum equitum tũ peditũ copijs. Quacũque transirent, suam in potestatẽ redigunt oppidanos, & ijs, quos antea Cęsar delegerat, abrogatis, nouũ instituunt magistratum: simul pecuniam illis imperant atque tormenta. Et quia præsidio non magno tenebatur Augusta: deinde, quòd ijs ipsis ferè diebus, muri pars quædam atque valli collapsa fuit. maximis itineribus, & vltima die Martij, ne nocturno quidem intermisso tempore pergunt, & Calendis Aprilis ad meridiem eò perueniunt, & factis decursionibus hostile signum edunt. Erant in vrbe, missu Cæsaris, ad quatuor signa peditum: sed cùm oppidani quartò pòst die deditionem facerent, discedendi fuit illis facta potestas. Germaniæ deinde superioris ciuitates, & in his quoque Noribergam conscribunt, & vt Augustæ sibi præstò sint ad exitum Aprilis, mandant, simul Vlmenses, qui nouem tantùm milliaribus absunt ab Augusta, vt ipsos rebus omnibus adiuuẽt, inque societatem veniant, vrgent,

Augusta principibus deditur.

His ferè diebus princeps Salernitanus, per occasionem dissidij, cum prorege Neapolitano, deficit à Cæsare, Galliamque petit. Dum hæc in Germania geruntur, Galliæ rex ingenti cum exercitu progressus Tullum & Virodunum, ad Galliæ fines oppida Imperij capit: deinde Lotharingiam petit, & principem puerum in Galliam mittit, circiter nouem annorum, quantumuis deprecãte matre vidua, suamque filiam in matrimonium ei spondet. Dumque his rebus ipse detinetur, legatus eius Connestablius, Annas Momorantius, qui primã aciem ducebat, Metim, vrbem Imperij celebrem, occupat, Aprilis die decimo, cùm & modicum esset intus præsidium, & Galli multa pollicerentur, & ipsorum libertatis retinendæ causa, regem arma sumpsisse dicerent. Cum enim Galliæ finib. rex egrederetur, quod fuit ad Idus Martij, datis ad illos literis & missis internuntijs, commeatum sibi tantùm expediri petebat, vt per ipsorum fines traduceret exercitum, pollicitus omnem beneuolentiam. Vtebatur autem administro cardinali Lenoncurto, vrbis episcopo, qui studium ipsius atque voluntatem senatui commendabat. Connestablius quoque scripserat eis amicissimè. Verùm vbi propius ad vrbem cũ copijs venisset, intromitti petebat, & obtinuit. Postridie portas & munitiones omnes in suam potestatem redegit. Venit etiam eò pòst ipse rex, ad decimum octauum Aprilis diem: & quatriduò commoratus, inque suam fidem adacto senatu & populo, præfectum eis constituit, Gonnorium, & arma tradi, inque locum vnum cõportari, & vrbem communiri iubet. Idem facit in ijs, quæ dixi, perque Lotharingiam: ac præmissis nuntijs Argentoratum, Haganoam, adque loca finitima, & ad episcopum Argentinensem, frumento sese iuuari petebat & commeatu. Capta, vt diximus, Augusta, & veteri restituto senatu, quem Cæsar aboleuerat, iure quoque suffragiorum reddito tribubus, confœderati principes, Vlmam recusantem ipsorum fœdus, contendunt. Quò cùm Aprilis die x. venissent, vrbẽ obequitant.

Salernitanus deficit à Cæsare.

Gallus Lotharingiam in suam potestatem redigit.

Lenoncurtus regis administer.

Principes Vlmam obsident.

Cumque

A Cumq; tormentis peterentur, iniuriarum sibi satisfieri, & aureorum millia trecẽta eo nomine postulant, ijsq; denegatis, hostiliter agunt. Mauricius autem illinc profectus, Lincium petit, Austriæ oppidum, vt de pacis conditionibus ex Ferdinando cognosceret. Is enim, de voluntate Cæsaris, vti diximus, intercedebat. Deinde Cæsar præcipuos Germaniæ principes literis erat hortatus, darent operam, vt incendium hoc restingueretur, & pacis inirentur rationes, cui minimè sit ipse defuturus. Cumq; nonnulli fidem eius implorarent, quòd contra tantam vim nihil ipsi possent, confirmatis eorum animis, respondit, actionem pacis institutã, sua quidem spe fœlicem habituram exitum: sin minus, tum se nec ipsis, neq; rei- 1552.

B publicæ defuturum. Vlma, per sex dies obsessa, principes Aprilis die xix. Stocachum, oppidum Hegouiæ petunt. Ibi Galliæ regis nomine depensa fuit, eis pecunia trimestris, vti conuenerat, & exhibitus obses Gallicus, Iamæus Marchianus. Nam alter, Nantulleius, in via mortuus erat. Principum erant obsides, quos regi dabant, Christophorus dux Megelburgius, & Lantgrauij filius, Philippus. Aprilis vltimo die principes ad Danubium reuertuntur, milliaribus aliquot infra Vlmam. Interea Brandeburgicus Albertus Vlmensium vicos & oppida vastat incendijs, & pecuniam extorquet, & ipsorum arcem Helfestęnum, excelso locò positam, capit, eiq; præsidium imponit, & propinquum oppidum Gislingam, quod Vlma tribus abest milliaribus, cum proximis aliquot vicis xviij. millibus aureo- *Obsides Galliæ & Germaniæ.*

C rum multat. Vbi Lincium venit Mauricius, de liberando socero Lantgrauio, de religionis atq; doctrinæ componendo dissidio, de rectè constituenda republica, de pace cum Galliæ rege, socio & confœderato, facienda, de proscriptis in gratiam recipiendis, proponit. Hi erant Ringrauius, & alij, quos paulò suprà nominauimus, & in his etiam Hedeccus, qui superioribus annis in Mauricij clientelam sese dederat, vt antè dictum est. In eius verò caput Cæsar nullum constituerat præmium, ne Mauricium offenderet, vt est credibile. Ad ea postulata Ferdinandus, quicum erant Maximilianus filius, & gener Albertus Bauariæ dux, & Cæsaris item legati, respondet, Non recusare Cæsarem, quò minus liberetur Lãtgrauius, sic tamen vt statim discedatur ab armis. De religione, deq; republica, *Conditiones pacis à Mauricio propositæ.*

D placere, vt in proximo Germaniæ conuentu cognoscatur. Vt autem Galliæ quoque regis habeatur ratio, perquàm esse graue Cæsari: licere tamen vt ex eo Mauricius resciscat, quemadmodu velit pacisci. Proscriptos etiam posse in gratiam redire, modò conditioni, quàm Cæsar tulerit, obtemperent. Adhæc, petebat Ferdinandus, vt facta pace, Mauricius operam suam ipsi præstet in Vngaria, néue milites ad Gallię regem dilabantur. Cùm autem ad ea Mauricius respondisset, absque sociorum assensu non sibi licere quicquam statuere diceret, ita fuit discessum, vt ad Maij diem vigesimum sextum rursus conueniatur Passauij, quod est inter Ratisbonam atq; Lincium, ad Danubij, & OEni confluentem, oppidum. Venirent etiam eò principis intercessores, eorumq; legati. Calendis Maij, Lant-

E grauius filius & Ioannes Albertus Megelburgius Gundelfingam traducunt copias, & totos ibi dies octo Mauricium ab Austria reuertentem expectant. Qui cùm venisset, postridie recensetur exercitus ad Laugingam, Ottonis Henrici Palatini oppidum. Nam & huius prouinciam recupauerant, à Cęsare possessam, & episcopum Augustanum finibus eiecerant. Et Palatinus quidem Otto fœderi sese coniunxit illorum. Inde conuerso itinere petunt Alpes. Accidit autem, vt ad hoc tempus inducias ab ijs impetraret rex Ferdinandus, quę xxvi. Maij die inchoatę, ad viij. Iunij diem exirent. Colligebat interea Cęsar copias ad Alpium radices, quę Rutę oppido conueniebant. In his motibus episcopus Augustanus cardinalis, qui & alioqui non abundabat, & damni plurimum acceperat, vti diximus, Romam petit, vt à Pontifice nouas facultates acquireret atq; sacerdotia, *Ottonis Palatini recuperata prouincia.*

1552. quibus lacunas illas iterum expleret. Deinde, Cameræ iudices profugiunt Spira. A

Cameralium fuga è Spira.

Nam & Galliæ rex & principes in suis illis, quæ dixi, scriptis, offensionem non obscurè significabant, & in ipsos omnis propè perturbationis culpam transferebant. Galliæ rex, per Lotharingiæ fines cum exercitu venit Tabernas, Maij die iij. quatuor ab Argentorato milliaribus, oppidum ditionis Episcopi. Postulauerat ab Argentinensibus antea, vti rebus necessarijs exercitui subuenirent. Ea de causa missi fuerunt ad eum legati, Sarburgum, septem ab vrbe milliaribus, qui certum frumenti modum atque vini deferrent, Petrus Sturmius, Fridericus Godessemus, Ioannes Sleidanus: sed Connestablius ferè pro nihilo ducebat quod erat oblatum. Et quanquam legati sic ab eo discesserant, vt referrent ad senatum, B ac postea renuntiarent: ille tamen postridie missis ex nobilitate duobus, vrgebat responsum, multa commemorans de regis in Germaniam studio, & voluntate præclara, tum etiam quo consilio Rex arma sumpsisset, videlicet, vt oppressam Germaniæ libertatem vindicaret. Alterum erat postulatum, quandoquidem plerisque rebus haberent opus milites, vt ea sibi in vrbe comparare ipsis liceret, vtque permitteretur opificibus in castra deferre suas merces, ac venum exponere. Senatus ad ea respondet, In eiusmodi rebus, quæ tanti sint momenti, nihil consueuisse decerni, nisi de totius reipublicæ senatus voluntate. Re deliberata, quid suæ sit sententiæ, missis iterum legatis, demonstraturos. Ad eum modum illis dimissis, altera die fuerunt ijdem in castra remissi legati, quæ tum erant Tabernis. Eorum C audito sermone, cùm aliquantò plus, quàm antea, deferrent, & simul, cur milites in vrbem admitti non oporteret, exposuissent: Connestablius cœpit loqui stomachosius, & collatione facta, quàm essent iniqui iudices & beneficiorum regis, & iniuriarum Cæsaris, acriores paulò voces addebat. Exitus orationis erat, vt diceret fore, vt postridie Rex ipsis loquatur, qui sit eadem, quæ iam ipse dixisset, confirmaturus. Altera die legati ad regem accersiti, qui cum erant Lotharingiæ cardinalis, princeps Vendomensis, & Connestablius, quid cum Connestablio, binis iam esset actum colloquijs, commemorant, & tantundem auenæ, quantum antea frumenti, deinde aliquantò etiam plus vini deferunt, obsecrantes regem vt & pro veteri amicitia, quæ Galliæ regibus esset cum Argentinensi republica, D proque sua etiam humanitate boni consulat quod esset oblatum. Magnas esse militum copias in vrbe, maximam quoque vim hominum ex agris eò confugisse, neque posse ciuitatem ea, quam haberet, annona carere. Rex, habito cum suis colloquio, cœpit ipse referre, qua de causa venisset in Germaniam, prorsus in eandem sententiam, vt pridie Connestablius: alimoniam esse planè necessariam, nec vlli, qui non sit hostis, denegandam, offerenti pretium. Ea si destituantur milites, rationem ipsos inire, quomodo sibi illam comparent. In eo autem quãtum sit incommodi, facilè quenuis intelligere. Quod erat oblatum, rex quidem non repudiabat, sed panem sibi dari volebat. Legati contrà, frumentum, de quo cùm non conueniret, infecta re discessum fuit. Legatis domum reuersis, senatus decreuit, Quoniã eius E frumenti, quod esset in vrbe, nihil dari posset, vt in vicinis circum locis, quantum liceret panis conficeretur. Nam & Connestablio & regi dixerant legati, ciuitatis eum esse statum, & temporis quoque conditionem eiusmodi, nihil vt ex vrbe sit expectandum: apud finitimos autem si quid fortè colligi posset, non grauatè cõmunicaturos. Hoc autem eò senatus decreuit, ne quid in aratores ac homines rusticanos eorumque fortunas grauius admitteretur. Atque ita, quod subitò per vicos & oppida comparari potuit, in castra fuit deuectum, sed hoc ipsum perquam erat exiguum. Occupata Lotharingia, & vrbe Meti, Argentinenses è vestigio cõscripserant ad quinque circiter militum millia, præsidij causa: deinde multa tum publica tum priuata ædificia circum vrbem, & hortos, & arbores, & quicquid

Connestablius Argent. obiurgat.

A quid omninò vel prospectum impediebat, vel hosti poterat commodare, demo-liebantur: & qua parte cumprimis erat necesse, nouam vrbis munitionem instituebant. Id permoleste Gallis accidit, & in colloquio posteriori Connestablius hoc ipsum ad legatos minimè dissimulabat. Creditur enim, spem illos propè certam concepisse, vt quemadmodum amicitię quadam ostentatione, Metim ingressi fuerant, sic etiam ab Argentorato non excluderentur. Cùm autem scirent munitissimam esse vrbem, & tanto præterea studio viderent ad defensionem omnia parari, mutato, vt est credibile, consilio deflexerunt, & Maij die vij. promotis castris, Haganoam, inde Vuisseburgum petebant. Huc ad regem venerunt legati, 1552.

B à Palatino principe, à Moguntino atque Treuirensi, collegis, à Cliuensi ac Vuirtembergico, qui reipublicæ causa Vuormaciæ nuper conuenerant. Eorum hoc erat postulatum, vt ab agrorum vastatione rex abstineat, & miseræ multitudini parcat: & quandoquidem libertatis Germaniæ causa belligerari se profiteatur, vt sistat exercitum. Nam si longius procedat, futurum hoc maximo cum Imperij detrimento. Petere autem, vt ad consilia pacis animum adijciat: eius rei mentionem ad Cæsarem & iam se fecisse, & deinceps quoque facturos, ac omninò benè sperare. Quòd de fœdere ineundo scribat, orare, vt in eo sui honoris & existimationis rationem habeat. Etenim pro ea, qua sint Imperio deuincti, fide, non hoc ab se posse præstari, sed tamen omnem daturos operam, vt publica pax constitu- *Postulata principum ad regem.*

C atur. Adhæc, plurimum obsecrare, vt Argentinensium finibus parcat, qui sint Imperij libera ciuitas, & vt ipsius intercessione Vuirciburgicum episcopum Albertus Brandeburgensis tractet humanius. Eodem ipso tempore, quod fuit vndecimo die Maij, literæ fuerunt ad regem allatæ Mauricij, quibus perscriptum erat, quid esset actum Lincij: simul petebat Mauricius, vt i rex, quem ipse quoque comprehendi voluisset in actione pacis, explicaret, quibus conditionibus vellet cum Cæsare pacisci. His acceptis literis, Rex, cui præter spem hoc accidisse putatur, biduò pòst, castra mouet, & relicta Germania Lotharingiam denuò petit. Sed ante discessum, ijs, quos dixi, principum legatis respondet. Se iam illud, cuius rei causa cum exercitu venisset in Germaniam, esse consequutum. Principes enim capti- *Mauricij ad regē literæ.* *Regis ad principes responsio.*

D uos liberatum iri: causam hāc fuisse belli. Satis itaque glorię sibi partum esse. Quòd si deinceps vllum tempus incidat, quo suam operam Germania requirat, nulli se vel labori vel sumptui vel periculo parciturum: & nunc quidem reductis copijs domum se redire, præsertim cùm Galliam inuaserint hostes. Quòd ad miserorum hominum querimonias attinet, dolere sibi non mediocriter: sed nullam posse tātam esse vllo in exercitu disciplinam, vt non aliquid detrimenti secum adferat licentia militaris. Ab se verò diligentissimè caueri vt & quàm minimùm damni detur, & flagitia seuerissimè puniantur. De Cæsare, deque pace quod scribant, omninò se hoc ab ipsis expectare: suo iam labore, studio atque virtute respirasse Germaniam ab illis ęrumnis, quibus oppressa iacebat. Ipsis autem esse prouidendum im-

E primis, ne restitutam opera sua libertatem, turpiter amittant. De Argentinensibus quod petant, non se posse ipsis denegare: tametsi, quo tempore cum exercitu erat ad ipsorum fines, magna fuerit militum eius vrbis proteruitas in suos & insolentia.

In Germaniam rege profecto, Cæsaris copiæ Belgicæ, Martino Rossemo ductore, Campaniæ Gallicæ fines longè lateque vastabant incendijs, & Astenæum oppidum, Mosæ uicinum, Lotharingicæ ditionis, nuper à Gallis occupatum, ceperant. Hæc putatur vna fuisse causa, cur exercitum rex abduxerit. Altera, quòd Mauricij factum minus probaret: deinde, quòd de Argentorato spes fefellisset. Motis Vuisseburgo castris, venerunt ad regem ab omnibus Heluetiorum pagis missi legati. Ferdinandus rex finitimam habet Heluetijs regionem, Sontgo- *Rossemus Campaniam vastat.*

1552. *Heluetiorum ad regē intercesßio.* uiam. Eius agri primum locum obtinent Ensemenses. Hi de suo periculo soliciti, Heluetios orauerant, vt pro ea, quam ad regem haberent, authoritate atque gratia, intercederent. Ipsorum itaque rogatu atque sumptu profecti, vicinas etiam ciuitates, Colmariam, Selestadium, & Argentoratum, regi commendabant: quòd diceret hanc regionem omnem ipsis arcta necessitudine coniunctam, ob vicinitatem, & frumentum imprimis abundè subministrare, cùm sit opus, ita quidem, vt nullum eis dari possit damnum, quod non ipsi quoque sentiant. His prope Bipontium rex, Maij die vigesimo respondet, Ensemensib. condonare se, modò quos in vinculis habeant è suis milites dimittant. Ad alios verò, pro quibus verba fecerint, quòd attinet, se nihil vnquam in eos cogitasse grauius: & quanquam Argentinensium milites aliquantò durius exceperint suos ante portas, & reiecerint, qui fortè mercandi gratia eò venissent, tamen non ideò se discessurum ab amicitia, vel ipsorum qui deprecentur & interueniant, causa. Nunc, quando Lotharingiam teneat, vicinitatem sibi cum illis intercedere, contra cuius rationem nihil sit ipse facturus. Eandem se quoque voluntatem & officium ab ijs inuicem expectare. Fuerant antea Tabernis, à senatu Basiliensi ad regem eadem propè de causa missi legati, quibus etiam liberaliter responsum fuit.

De Mauricio suprà diximus, quemadmodum Lincio discessit. Ferdinandus etiam peracto conuentu statim ad Cæsarem contendit OEnipontem, explicandi causa negotij. Reuersus autem in castra Mauricius, alpes vnà cum socijs petit, vt antea diximus: & cùm propius eò venisset, Gallici oratoris hortatu statuit eos adoriri milites, quos ijs locis Cæsar conscribi iusserat. Cumque Maij die xvij. non procul abesset à Fiessa, quod est in alpium aditu positum oppidum ad Lœchum flumen, exploratores emittit, qui de hoste cognoscant. Hi propè omnes, claustra montium illos & angustias tenere, seque ita communiuisse renuntiant, vt eis noceri omninò non possit. Itaque delectos aliquot ex omni numero principes emittunt, qui cùm propè ad illorum castra excurrissent, nonnullos intercipiunt, & ad suos abducunt: ex ijs multa cognoscunt, & postridie cum peditatu progressi, ducentis tantùm adhibitis equitib. Fiessam contendunt: & cùm Ruta non procul abessent, ad viarum angustias deueniunt, occupatas à milite Cæsariano, circiter octingentis, cum duabus machinis, quas appellant campestres. Impressione autem facta, cùm in eas angustias penetrassent, loco deijciunt hostem, qui fuga dilapsus, ijs qui propter Rutam castra fecerāt, timorem ac trepidationem adfert. Principes è vestigio sequuti, impetum in illos quoque faciunt, ac demum profligant. Ex ijs ad mille partim capti sunt, partim interfecti, partim in Lœchum præcipitati: signum quoque fuit eis vnum ereptum. Altera luce pergunt ad eam, de qua non semel diximus, arcem, Erebergum: & cùm approbante fortuna, sub arce positum propugnaculum, & aditum ipsum atque claustra viarum occupassent, captis etiam tormentis magnis instructis, per montem aduersum atque præruptum ad arcem euadunt, etsi multis peterentur telis, eamque deditione facta capiunt. Erant ibi præsidio peditum signa tredecim: ex ijs capta sunt nouem, quatuor autem elapsa, & in his tria, Germanorum, vnum autem Italorum. Capti sunt autem ad tria circiter millia, cùm illi paucos è suis desiderarent. Mauricius deinde magno fuit in discrimine. Cùm enim progredi vellet, milites illi, quibus præerat Rifebergus, recusabant, nisi stipendium ipsis extraordinarium, ob captam arcem penderetur. Id autem iniquum esse dicebat Mauricius, & simul è seditiosis vnum, qui præ cæteris fortiter clamabat, comprehendi iubet. Ibi verò cæteri omnes, non hastis modò, sed tormentis etiam manuarijs emissis illum petunt, ita quidem, vt celerrima fuga vix ægrè vitam seruaret. Maij die xxi. duæ legiones mittuntur per Alpem OEnipontem, quod illinc bidui via distat. Equitatus erat omnis cum

Principum velitationes in Cæsarianos. *Erebergum iterū capitur.* *Seditio in castris Mauricij.* *Mauricius penè à suis trucidatus.*

A cum legione vna circum Fiessam atque Rutam, aditus defendendi causa. Mauricius ac socij principes insequuti postridie, Zirlæ, quod duobus non magnis milliaribus abest ab OEniponte, peditatui sese coniungunt. Cæsar autem, vbi de capto Erebergo cognouit, noctu, maxima celeritate tumultuariè discedens OEniponte, cum Ferdinando fratre, qui persuadendæ pacis causa nuper eò venerat, vt antè diximus, & per alpes, quà Tridentum itur, ad læuam deflectens, Villacum, quod est in Carnis oppidum, ad Drauum flumen, sese recipit, cùm Saxoniæ ducem, Ioannem Fridericum, toto iam quinquennio captiuum paulò antè dimisisset, ne videlicet hostis ad suam gloriam istud referret: quod quidè ipse captiuus B etiam minimè volebat. Liber factus, nihilominus Cæsarem, quocunque iret, comitatur. In hoc ipso tempore, soror Cęsaris, Maria conuentus agebat Aquis, oppido Belgicæ, fœderis ineundi causa cum vicinis. Et Cliuensis quidem princeps, per legatos excusat: Coloniensis autem archiepiscopus, Adolfus, eò profectus, in Burgundicæ domus venit societatem. Idem facit Leodinus etiam Episcopus, Georgius Austriacus. Vbi venit OEnipontem Mauricius, quicquid ibi repertum est rerum Cæsaris & Hispanorum, & cardinalis Augustani, direptum fuit. Ferdinandi regis autem atque ciuium bonis nihil est datum damni et quia triduum solum erat reliquum ad inducias, quæ futuræ tractationis causa constitutæ fuerant, vt antè docuimus, Mauricius illinc Passauium petit. Socij verò principes, C idem, quà venerant iter ingressi, Maij die xxviij. Fiessam reuertuntur, ac deinde per internuntios tam suo, quàm Mauricij, nomine literas euulgant Augustæ. Et quandoquidem in superioribus nostris, inquiunt, scriptis affirmamus, tuendæ religionis atque libertatis Germaniæ causa potissimùm, ad arma nos venisse, res ipsa flagitat, & officium requirit, vt Ecclesijs & iuuentuti præficiantur idonei doctores. Iam verò, quemadmodum hostes veritatis id semper egerint, vt pijs doctoribus oppressis, idolum restitueretur pontificium, & iuuentus in erroribus illis atque falsis dogmatis educata sensim adolesceret, id adeò manifestum est, vt ampliori non egeat demonstratione. Nam etiam eo tempore, cùm non dubitarent profiteri, minimè peti religionem, totis viribus huc incubuerunt, vt pura doctri- D na funditus extirparetur. Nec enim pios modò doctores in vincula coniecerunt: verùm in hac etiam vrbe per iusiurandum adegerunt eos repente ac magna quadam inhumanitate, vt extra fines Imperij decederent. Et quanquam iusiurandum illud cumprimis impium est, ideoque nullo iure vel ęquitate nititur, tamen ne quis calumniæ locus esset, illos ipsos Ecclesiæ ministros atque ludimagistros ab aduersarijs eiectos reuocauimus: quoniam id officij nostri esse putamus. Itaque illos omneis, quicunque sunt ad hunc modum exterminati, sicut diximus, ab eo, cui per vim contra leges astricti fuerunt, iusiurandi vinculo prorsus expedimus, ac libertati restituimus, & iniungimus, vt non solùm in hac vrbe, verùm alijs etiam in locis, prout ipsorum est vocatio, verbum Dei purè iuxtaque confessionem hîc olim E exhibitam, doceant, & rectè pieque iuuentutem in literis erudiant, nostro consilio patrocinio atque tutela. Mandamus autem, ne quis illos, quasi contra fidem datam faciant, vllo verbo vel iniuria perstringat. Cùm enim, nullo suo meritò, solùm propter veritatis professionem, multis iam mensibus in exilio vixerint, non dubitamus, quin vicem illorum viri boni doleant, & omni fauore studioque persequendos esse ducant. Et quoniam ij, qui per illorum absentiam in hac vrbe docuerunt, suspecti sunt & inconstantes, ita quidem, vt propter diuersam docendi rationem, cum his, quos reuocauimus, commodè esse non possint, à senatu petimus, vt illos à concionibus amoueant, & ita sese gerant, vt huic edicto nostro sua constet authoritas. Cùm hæc Iunij die vij. principes promulgassent, v. pòst die, ministros Ecclesiæ loco restituunt, & concionibus denuò præficiunt, summa

1552. *Cęsaris fuga.* *Saxoniæ dux libertati restitutus.* *Res Cęsaris direptæ.* *Inhumanitas in pios doctores.* *Principes ministros restituunt.*

1552. cum populi voluntate atq; lætitia. Prius, quàm Mauricius rediret Lincio, Brandeburgicus Albertus, digressus cum suis copijs, Vuolfgango, Teutonici, quem vocant, ordinis magistro, direptionibus & incendijs plurimùm damni dat, & cùm ab eo pecuniam exegisset, in Noribergensium fines transit, & arcem quandam illorum ditionis, Lichtenauum, quinq; milliaribus ab vrbe positam, & simul adiunctum oppidum, quinta die Maij deditione capit. Exercitus eius erat, equitum ad duo millia, peditum signa vndeuiginti. Postridie, datis ad senatum literis, Quanquam Galliæ rex, inquit, & confœderati principes, euulgato scripto, quid de republica sentirent, & quomodo Germaniæ libertatem recuperare, simulq; religionem constituere vellent, prolixè demonstrarunt, ea fiducia nimirum, vt hoc illorum institutum non modò gratis animis viri boni complecterentur omnes, verumetiam totis viribus adiuuarent, quod quidem à nonnullis etiam factum est: vos tamen, ne quid vestræ sit voluntatis atq; consilij, declarastis, nec ad indictum etiam Augustę conuentum, legatos, vt audio misistis: verùm ad defensionem comparastis omnia tormentis huc illuc per mœnia dispositis atq; propugnacula, & conductis copijs, ad extremum vsq; velle vos perseuerare iactatis, qt quidem ad me defertur, eiusq; rei fidem facit, quòd nullos adhuc legatos mihi de pace misistis. Quod tamen alij quidam & viri principes & ciuitates longinquiores fecerunt. Cùm ergo scriptum illud regis atq; principum confœderatorum apertè profiteatur, eos qui conatum hunc ipsorum vel impugnabunt, vel non adiuuabunt, in hostium numero habendos: deinde, cùm huic ego sim adiunctus militiæ, vt eos, quorum fines attigero, cogam ad officium, neque locum vllum munitum, vnde vis aliqua vel eruptio metuenda sit, à tergo relinquam: hac de causa, vobis, qui nondum satis fecistis expectationi, Lichthenauum arcem, quæ castris meis multùm incommodabat, ademi, conseruatis præsidiarijs, in quos tamen durius agere mihi licuisset. Et quia præcipuum adhuc restat, equidem & Galliæ regis & sociorum nomine à vobis peto, vt quid pro tuenda Germaniæ libertate, proq; constituenda religione facere constitueritis, clarè profiteamini, mihiq; die crastino denuntietis, vt quid à vobis expectandum sit, quóue numero vos oporteat habere, possit intelligi. Cæterùm quo tempore Schuinfurti Mauricius atq; socij conuenerunt, quod fuit Martij die xxvi. sicut antea dictum est fidem & societatem & instrumentum militare, & commeatum & maximam auri vim, à Noribergicis per internuntios petebant. Sed post multam actionem, cæteris omissis conditionibus, cùm illi centum aureorum millia dependissent, pacem eis tam suo quàm sociorum nomine, per literas, amplis verbis promittebant. Cùm ergo nunc ipsis immineret Albertus ad illos querimoniam defenderunt: & quia Lincio nondum redierat Mauricius, Maij die iij. Lantgrauij filius Gundelfinga rescribens, bene sperare iubet. Quinta verò pòst die, cùm iam reuertisset Mauricius, ambo scribunt, & pacta seruare promittunt, & Alberti factum hoc sibi prorsus inopinatum esse, neq; probari: sed & omnem operam daturos, vt sua recuperent, quas etiam ei suppeditauerint ipsi copias, continuò velle se reuocare dicunt. Acceptis Alberti literis, Noribergenses eodem die rescribunt, & quid Mauricius atq; principes per transactionem ipsis promiserint, ostendunt, eamq; fuisse causam dicunt, quò minus ei miserint legatos. Itaq; magnopere orant et obsecrant, vt arcem ademptam plenè restituat, in eoq; socijs gratificetur. Ille vicissim, triduo post: quia sibi non constet, quomodo transegerint cum ijs, & verò Gallię regis plurimùm intersit, cui sit non minus quàm illis addictus, petit, vt è suis familiaribus homini certo, quem sit in vrbem missurus, publicè caueant, & transactionis exhibeant documenta. Gerunt illi morē, et exhibent: sed ipse nihilo secius, tametsi Mauricius atq; socij diligenter intercederent & deprecaren-

Alberti Brandebur. exercitus.

A B C D E

A precarentur, vndecima die Maij, rursum illis per epistolium denuntiat, & Galliæ regis nomine cumprimis, vt intra paucas horas clarè sibi respondeant, an imperata facere velint, postulat. Cumq; responsum, quale voluit, non ferret, arcē Lichtenauum & adiunctum oppidum diripit, incendit, funditus euertit, æquatq; solo: & cùm oppidanis pecuniam imperasset, in suam & Georgij Friderici patruelis ditionem, illos per iusiurandum adigit, & vrbem obsidet. Itaq; Lantgrauij filius, equitum duas cohortes, quas in Vuolfgangum, ordinis Teutonici magistrum ei attribuerat, ilicò reuocat, et ad se redire iubet, maxima cum illius offensione. Truculentum ergo bellum orditur, & vicos illorum ditionis ad centum, castella verò B ciuiumq; villas ad septuaginta, simulq; templa, cùm ea dispoliasset, syluam insuper, quam habeant amplissimam, quęq; non ipsis modò, sed et finitimis materiem atq; ligna subministrat, incendit, & ad ter mille iugera exurit. Vicinis autem, ex nobilitate, & alijs iam antè, nisi parerent, bellum denuntiauerat, imprimis autem episcopo Bambergensi & Vuirciburgico, quos etiam in hoc rerum statu ad grauissimas conditiones adegit. Et Bambergensis quidem, vt se suamq; prouinciam periculo iam imminēti subduceret, pacem ab eo maximis iacturis redemit. Nam suæ ditionis oppida & præfecturas ad viginti coactus fuit ei dare, confectis ea de re literis, Maij die vnde vigesimo, simulq; clientelas & beneficiarios omneis ei permittit. Vuirciburgicus autem aureorum millia ducenta viginti dependit, & C simul eius debita, quorum erat summa, circiter trecenta, quinquaginta numum, aureorum millia, in se recipit, & persoluere pollicetur, Noribergensium hanc tam indignam & lamentabilem fortunam miseratæ Sueuiæ ciuitates, quæ nuper ad imperatum Augustæ conuenerant, vt suprà diximus, numero ad viginti sex, per legatos ex omni numero delectos intercedunt, Augustani cumprimis: & vbi Noribergam fide publica venissent, multis in medium adductis, ad pacem eos hortantur, deq; captis alpium claustris, Erebergo dicunt, & eum Italiæ Pannoniæq; statum esse demonstrant, vt auxilium nullum atque subsidium ab vllo sperari possit. Conditiones deinde ab Alberto propositas exhibent. Illi, pro suscepto labore studioq; gratias agunt, & quàm nullam habeat Albertus armorum D causam in ipsos, & quid cum Mauricio sit actum atque socijs, ostendunt: & quia conditiones oblatæ sint eius generis, vt partim ab se non præstari, partim ad Cæsarem atque Ferdinandum regem excusari nullo modo possint, extrema sese pati, remq; Deo velle commendare dicunt: sic enim sibi conscios esse, vt non Cæsarem modò, sed omnes quoque principes, & ipsius quidem Alberti propinquos, etiam atque necessarios ferre possint arbitros. Cùm hæc intercessores, oportunè, commodisq; verbis ad Albertum detulissent, & ille non solùm non mitesceret, verumetiam atrocissima quæq; minaretur, Iunij die iiij. per literas illis demonstrant, implacabilem eius esse animum, neque se potuisse illum ad æquiores adducere conditiones. Albertus autem vehementiori, quàm prius impetu, rursus in vrbem tormentis fulminat, & ignem in diuersa loca conijcit, & nocte qua- E dam oppugnat, quoq; plures terroris adferret, suburbium vnum incendit. Ad hoc ipsum verò tempus in illius castra venerunt à Mauricio simul & Lantgrauij filio missi de pace legati, Georgius Thannebergus, Gulielmus Schachthus. Hi ciuitatū adhibitis legatis, qui re desperata discessuri fuerant alioqui, post multam & laboriosam actionē, vtrisq; demum persuadent, & pacē constituunt. Nam & nouis copijs nuper erat auctus Albertus, Iobo Dalbeco, Christophoro Oldeburgo, ductoribus, & Mauricius, datis ad senatū literis, Alberti factum hoc sese molestissimè ferre neq; tamē mederi iam posse nuntiabat. Pacis hæ fuerunt leges: aureorum millia ducenta dependant: tormenta magna sex, instructa rebus omnib. tradant: principes confœderatos, vt Augustani, fauore prosequātur: ipse vicissim

1552.

Alberti in Noribergicos truculentia.

Bambergensis pacem magno redimit.

Noribergenses pacisc untur cum Alberto.

illis

1552. illis ablata restituat. Itaque sub vigesimum Iunij diem, vrbis obsidio, totius prope A
Germaniæ celeberrimæ potentissimæque & rebus omnibus instructissimæ, sed & imprimis munitæ, soluitur. Hoc tam egregio successu factus alacrior, Iunij die xx. dat literas ad Vlmenses, è castris. In ijs perscriptum erat, Noribergicos, maximo ipsorum cum detrimento, domitos ab se, pacis accepisse conditiones, & facturos, quod ipse atque socij præscripserint. Nunc ergo se constituisse & ipsos obsidere, sed longè secus & arctius multò, quàm nuper. Quòd si consilium suum fortuna comprobet, nulli se masculo, qui septimum sit annum egressus, parciturum, nisi ad sanitatem redeant, et missis quamprimùm legatis omnino sibi socijsque satisfaciant, & nuper quoque factæ rebellionis culpam eluant. In eo autem quid B
facere velint, per ipsum, cui literas dedisset, apertè nuntiari iubet. Ad eas literas paucis illi respondent, incolumes quidem, & quandiu vita suppetat, nihil se facturos eorum quæ postulet. Galliæ rex, Germaniæ finibus egressus, tripartito demum exercitu Vualderfingam venit, quod est ad Saram flumen, Lotharingicæ ditionis oppidulum. Ibi consociatis copijs, xxv. die Maij progressus, & traiecto Mosella flumine, cùm in Luceburgicum agrum venisset, populationibus & incendijs omnia vastat, exemplo Rossemi prouocatus, vt quidem ipsi ferebant, & Astenæum oppidum recipit, à defensoribus vacuum. Rossemus enim domum reuerterat: castris deinde positis, Danuillerium oppidum deditione capit, pòst etiam Iuœum, ex præcipuis sibi propugnaculis vnum. Eo in oppido erat C
Mansfeldius Comes Ernestus, totius regionis præfectus, cum flore iuuentutis. Hi omnes in hostium potestatem venerunt. Oppidum deinde, tumultuante milite, præter voluntatem regis, vt aiunt, direptum fuit. Nunc ad Mauricium reuertemur. Is, tractandæ pacis causa, Passauium se contulerat, vti diximus. Ibi actione repetita Linziana, Calen. Iunij, copiosius omnia proponit & explicat. Aderant legati Cæsaris, Ferdinandus rex, Bauariæ dux Albertus, Salisburgensis, Eistetensis, Episcopi: principum Electorum omnium, Cliuenses etiam & Vuirtembergici, multique præterea legati, Queritur Imperij rempublicam, quæ cumprimis libera esse debeat, ab exteris administrari, principum Electorum autoritatem imminui, multaque fieri non consultis ipsis. Quædam etiam ab Impe- D
rio diuelli & alienari, rationes iniri quomodo ius creandi Cæsaris illis auferatur, in comitijs Electorum sententias ferè postponi, priuatos Electorum conuentus formidine quadam intermitti: iurisdictionem eorum minui, dum illos, qui prouocant ab ipsis, contra morem antiquum Camera recipit: ordinum Imperij controuersias augeri consultò neque prius componi, quàm vtrobique sit acceptum incommodum: in aula Cæsaris difficulter impetrari audientiam, neque rem exactè cognosci, ferè propter imperitiam linguæ, neque sumptus modò, sed & temporis ibi magnam fieri iacturam: in comitijs agi parum amanter, & si quid adferatur ab aliquo pro republica, malam in partem accipi: crebris illis conuentibus atque diuturnis exhauriri Germaniam, & domi multa sæpe negligi, ne- E
que tamen publicum statum effici meliorem, imò deteriorem aliquantò, magisque perplexum: grauibus edictis mandari, ne quis militet externis, eos, qui reconcilliantur, astringi ne contra Cæsaris prouincias militent. Itaque ab Imperio diuelli: qui suis dominis bello Smalcaldico militarunt ex officio, mulctatos esse pecunia: qui eodem bello in Cæsaris amicitia permanserunt, ijs quoque pecuniam esse imperatam: & sub auctione quidem, nisi mox darent, eorumque legatis, quòd non statim assentirent, capitis periculo, ne iniussi discederent ab aula, mandatum esse: militem externum in Germaniam introductum esse non semel, & finito superiori bello distributum huc illuc in prouincias, intemperanter atque libidinosè multa fecisse, deque subacta Germania gloriatum, fore dixisse, vt patrimonio

Albertus ad Vlmenses.

Rex Galliæ prouincijs Cæsaris damnum dat.

Passauiensis conuentus.

Querelæ Electorum Germaniæ.

1552.

A Cæsaris coniungatur, & in primarijs vrbibus exædificentur arces atque propugnacula: tormentorum vim magnam & instrumenti militaris, veluti per ludibrium esse deuecta ex Germaniæ finibus ad exteras gentes, nonnullos, ambitione quadam tormentis, quæ sibi fieri curassent, insignia principum Germanorum imposuisse, tanquam hæc illis eripuissent, euulgari libellos, & quidem priuilegio Cæsaris, ad Germaniæ summum dedecus ac infamiam, quasi domita sit, inque seruitutem redacta: publicis in comitijs, nomine prouinciarum Cæsaris admisceri quosdam in principum ordinumque cœtum, & occultis hoc agi consilijs, vt adaucto numero, suffragijs illi vincant: ante annum quartum institutum esse Ca-
B meræ iudiciũ, & à paucis quibusdam fuisse conscriptas leges, quæ pòst euulgatæ sint, non sine multorum dispendio, præsertim eorum qui sunt religionis Augustanæ: nam eos omnes à concessu prorsus excludi. Rem igitur ipsam postulare, vt leges illæ proximo in conuentu recognoscantur. Hæc & id genus alia proponit, & cùm ad Cæsarem imprimis pertineant, petit vt iam emendentur, Imperioque sua restituatur dignitas, nec alijs, vt eam ludificent atque despiciant permittatur. Intercessores communicatis consilijs, ea postulata nihil habere iudicabant iniqui: sed tamen vt Cæsari & suus constaret honos, & eò facilius persuaderi posset, nonnulla, quæ publici status emendationem attingunt, ad communem Imperij conuentum posse referri censent. Aderat Gallicus legatus, Fraxineus. *Lega. Gallici oratio.*
C Is lunij die tertio in consessu principum orationem habet. Inter Gallos & Germanos, iam olim, & prius quàm nomen Franconum innotuisset, adeò fuisse magnam vitæ morumque similitudinem, vt Germani sint hi populi quondam à Romanis appellati, quasi fratres Gallorum. Vbi verò sedem in Gallia sibi Francones constituerunt, vtramque nationem fuisse coagmentatam, sic vt idem esset Imperium, idem princeps, eædémque leges: commutatione deinde facta temporum, cùm esset ad Germanos delatum imperium, Saxones, aliósque Cæsares, quòd è Francorum regibus originem haberent, perpetuam coluisse cum Gallis amicitiam: ita quidem vt Franciæ rex, Philippus Augustus, antiquum illud fœdus, quod vetustate propemodum erat obsoletum aureis describi literis, & sanD ctiori loco reponi iuberet: nec immeritò quidem. Nam ea durante coniunctione, florentem imprimis vtriusque populi fuisse rempublicam & Germaniæ quidem tantum extitisse robur, vt non modò Pannonijs, Bohemis, Polonis atque Danis, verùm Italis etiam leges præscriberet. Franciæ reges autem, vt religioni consulerent, in Christiani nominis hostem, Saracenos atque Turcas, non semel arma sumpsisse per Asiam, Africam, Europam, & gloriosissimas reportasse victorias. Incidisse verò postea tempus quoddam infœlicius, cùm nonnulli Cæsares, veluti insititij, minimeque Germani, nec ea digni functione, Galliæ regum necessitudinem illam desererent, & reipublicæ maximas inueherent calamitates. Atqui plagam hanc, Dei beneficio fuisse curatam per illustrem Luceburgiorum *Gallorum cum Germ. affinitas.*
E principum familiam, è qua Cæsares aliquot prodierint, magna virtute viri, Galliæque regibus coniunctissimi. Nam Caroli quarti parentem, pro Galliæ rege pugnantem occubuisse: consimilem quoque principum Austriacorum fuisse voluntatem, & in his Albertum primum, neque pollicitatione neque comminatione Pontificum, vt Galliam oppugnaret, impelli potuisse. Hæc autem eò se recitare, vt videat, quàm non bene reipublicæ consulant potentissimi Cæsaris Caroli quinti familiares quidam & administri, dum non solùm id agunt, vt has duas præstantissimas nationes, alteram ab altera diuellant, sed id etiam suis technis & astu iam antè perfecerunt, vt optimus princeps, Franciscus rex, indicta causa iudicaretur hostis. Hęc quidem illos facere priuato suo cum emolumento, sed maximo cum dispendio publico, Quàm enim eis difficile fuerit, ea manente duarum nationum amicitia,

1552. amicitia, libertatem infringere Germaniæ, suumque regnum illud exædificare, vel ex eo satis apparere, quòd Gallicis nunc armis territi, remissius agant, nec Hispanicum illud iugum sic vrgeant. Hos nimirum illos esse, qui precibus atque tributis impetrata pace Turcica, per causam vel religionis vel obedientiæ, simultates in Germaniam atque factiones inuexerint, qui Germanorum adiuti copijs bellum Germaniæ fecerint, qui pecuniam omnibus imperarint, & miserabilem Imperij conditionem effecerint, dispositis huc illuc Hispanorum præsidijs, exarmatis armamentarijs, & cognitioni fiscali patefacta via. Nam eò rem esse deductam, vt & Imperij sigillum, & Cameræ iudicium, & comitiorum ius atque libertas ab vnius pendeant Atrebatensis arbitrio. Cuius enim hoc sit vel exempli, vel æquitatis, eos qui tolerandæ vitæ causa militant externis, mulctare supplicio, proscribere, magnis propositis præmijs obijcere trucidandos? vt interim tot cædes, libidines, direptiones & oppidorum deuastationes mittantur, & imprimis non vno modo, sed pro temporis conditione variè tractata religio. Certè quicquid huius rei factum sit, multis nunc annis, eò pertinere solùm, vt conturbatis Imperij legibus, Ferdinando rege vel coacto, vel pollicitationibus illecto, principibus autem formidine quadam atque territatione subactis, Hispaniarum princeps designetur Cęsar. An non mors exoptanda sit potius viris fortibus, quàm vt in talibus ærumnis lumen hoc solis intueantur? Neminem profectò posse fingi tam vecordem atque barbarum, quem non ista commoueant. Non ergò debere cuiquam videri mirum, si tandem extiterint viri principes, & in his quidem Saxonię dux elector Mauricius, qui vel sui capitis periculo recuperandam esse communis patrię libertatem existimarunt. Eos verò cùm viribus essent inferiores, neque tantam soli prouinciam sustinere possent. Gallię regis implorasse fidem & auxilium: & hùc quidem superiorum annorum offensione deposita, non modò fortunas omnes cum ijs communicasse, verùm se quoque tantę rei totum impendisse, facto cum illis fœdere, quo sit inter alia cautum, ne cum hoste pacisci, nisi de regis voluntate liceat. porrò Mauricium, quanquam eo vinculo teneatur, tamen vt patrię consulat, & Ferdinando regi petenti morem gerat, à Christianissimo rege petijsse nuper, vt quomodo pacem ferre possit, ostendat. Id quidem ei pręter expectationem nonnihil accidisse, quòd, cùm eiusmodi sit ipsius, tamque magnum beneficium, de rebus ad ipsum pertinentibus, non ex longinquo, sed coràm esse putaret agendum. Sed tamen, quia suis commodis publica longè pręferat, non voluisse confœderato principi quicquam denegare. Proinde, si reipublicę vulnera sanentur, vt oportet, & in posterum idoneè caueatur, ne recrudescant, si principes captiui dimittantur ijs, quę sunt in fœdere perscriptę, conditionibus, adhęc, si vetusta Gallię cum Imperio, sed & istud nuper cum principibus initũ fœdus ita confirmetur, vt in sempiternum valeat, hęc, inquam, si procurentur, illum erga rempublicam sic animatum esse, non modò libenter vt sit assensurus actioni pacis, verumetiam Deo permagnas acturus gratias, quòd ipsius in eo consilium interuenerit & adiumentũ. Ad priuata quod attinet, quia per vim Cęsar multa detineat, neque iusta de causa bellum fecerit, regem putare ęquum esse, vt qui causam iniurię dedit, satisfactionis quoque viam primus ostendat. Illum certè, licet viribus atque causę minimè diffidat, ita se comparaturum, vt quantopere sit & amans pacis, & ipsis omnibus atque Mauricio gratificari cupiat, intelligi possit. Principes ad ea respondent, illam ex vetustate repetitam & superiori memoria de Germanię coniunctione Gallięque narrationem, valde sibi iucundam, neque minus gratam fuisse, quòd priuatis commodis rempublicam rex anteferat, & quò minus confœderati principes cũ Cęsare pacem constituant, non recuset. Nam vt ita fiat, non vnius modò nationis, verùm Europę totius interesse, quę ciuilibus iactata malis, ad interitum spectet:

Libertas Germaniæ Gallorũ ope restituta.

Via patefacta filio Cæsaris ad Im.

Ad regij legati orationem principum responsio.

quas

A quas verò pacis conditiones rex interuenire velit, non se dubitare, quin id obtineri posit. Nam & antea Cæsarem, & nunc in his motibus bene de republica sentire, neque Germaniæ velle deminui libertatem. Amplam quoque spem esse, futurum, vt principes captiuos breui dimittat: vt autem antiqua fœdera renouentur, & noua confirmentur, intelligere pro sua prudentia regem, in hoc ipso conuentu rem tantam non posse confici. Veruntamen, quæ semper fuit inter vtrunque populum, eam optare se firmam & inuiolatam permanere necessitudinem. Quæ sint ei cum Cæsare priuatæ lites, vt hæ componantur, & cupere se cumprimis, neque laborem etiam vllum atque studium in eo recusare. Cùm autem occupare Cæsarem nonnulla rex, quæ sua sint, affirmet, & quod ab eo repetat, habere se B non obscurè significet, videri sibi non iniquum, vt cuiusmodi sit illud ostendat. Nam ad Cæsarem referre controuersiam, & intercedere sese constituisse: rogare verò primùm, vt in bonam partem ista rex interpretetur. Porrò, quæ sit inter Gallos atque Germanos propinquitas, octauo libro diximus. De Luceburgiorum autem familia, quod Gallicus orator ait, sic habet. Luceburgij Comes Henricus filium habuit Henricum, qui postea Cæsar fuit, eius nominis septimus. Huic erat filius Ioannes, qui per matrimonium factus est Bohemiæ rex. Hic Philippo Valesio, Galliæ regi tulit opem aduersus Angliæ regem Eduardum tertium, ipse profectus in bellum, & commisso prælio, cùm Angli vincerent, occubuit, ac inter alios, filium reliquit, natu maximum, Carolum, qui postea factus est C Cæsar, eius nominis quartus, pater Vuenceslai & Sigismundi, qui Cæsares ambo deinde fuerunt, & hic quidem etiam Vngariæ rex atque Bohemiæ, Constantiensis concilij solicitator. Albertus Austriacus, de quo loquitur, Rudolphi Cæsaris filius, Cæsar, cum Philippo pulchro Galliæ rege firmam coluit amicitiam, etsi Bonifacius octauus Pontifex, vehementer eum ad bellum incitaret. Mauricius, præter Lantgrauij liberationem, duo potissimùm vrgebat: vnum, vt ijs de rebus, quæ Germaniæ libertati nocerent, & quas ipse nominatim recitauerat, Ferdinandus rex, Maximilianus filius, & intercessores ipsi iamiam cognoscerēt, & ex legibus atque more antiquo Germaniæ de ijs pronuntiarent: alterum vt religioni pax daretur, nec vlla cuiquam eo nomine fieret molestia, dum integrè sit D controuersia tota conciliata. Rationem hanc non improbabant intercessores: at Cæsar, per legatos, quid in eo requireret, ostendit: & ijs, qui fideles ipsi fuissent, inque maximas idcircò calamitates incidissent, de damno satisfieri, æquum esse putabat. Post variam disceptationem, cùm essent nonnulla mitigata, placuit tandem, vt ad tertium Iulij diem planè Cæsar responderet, ac interea belli conquiesceret administratio. Datis ergò literis, Iunij die decimo sexto, Cæsarem intercessores ad pacem hortantur.

1552.

De Luceburgiorum familia.

Albertus Austriacus.

Erebergo capto, direptoque pòst OEniponte, diximus, quemadmodum socij principes, itinere conuerso, per alpes, ad exitum Maij, redierint Fiessam. Inde profecti, Iulij die vndeuigesimo, cum copijs omnibus ad Eistetū castra ponunt, E quod est Bauariæ finitimum oppidum episcopale, magnoque desiderio, neque sine solicitudine Mauricium expectant. Qui cùm tandem eò venisset, quo loco res versaretur, ostendit, & vltima Iunij die per dispositos equos illinc Passauium reuolat, vt ad constitutum diem adesset. Socij verò principes, motis postridie castris, quarto pòst die, Roteburgum, quod est ad Duberum flumen, Franconiæ vicinum oppidum, perueniunt. Albertus autem Marchio suum institutum nihilo secius vrgebat, & ad pacem adacta Noriberga, nobilitatem etiam & ordines ijs locis imperata facere cogebat. Nā etsi cōmunem causam agebat initiò, sicut edito scripto facturum se professus fuerat, tamen non erat eius fœderis, & soluta Vlmæ obsidione, cœpit quodammodo suum priuatum agere negotiū, vel quòd vni sibi vellet acquirere, quicquid belli dedisset fortuna, vel quòd Maurici facitū improbaret,

Albertus sibi militat.

1552. baret, vel quòd à Galliæ rege solicitatus, aliò spectaret. Sed tamen quos in suam A fidem adigeret, socijs quoque fidem eandem præstare iubebat. Deinde in archiepiscopi Moguntini fines progressus ad Mœnum flumen, plurimum damni dat, incendijs atque rapinis, & ingentem pecuniæ vim ab eo postulat. Cumque nonnulli intercederent, neque tamen de summa conueniret, Moguntinus, in Rhenum antea demersis maioribus tormentis, quinta Iulij die discedens, fuga salutem petit. Eodem etiam tempore, Albertus, qui nihil intentatum relinqueret, ab archiepiscopo Treuirensi petit, vt præcipuã ipsius ditionis arcem sibi tradat. Ea est ad Rheni atque Mosellæ confluentem, loco excelso, & natura munito, & cumprimis opportuno. Galliæ autem regis nomine hoc ab se postulari dicebat. Ille, cum suis re deliberata, non se posse morem ei gerere demonstrat. Quia principes intercessores B extrema parte sui responsi, quod oratori Gallico dederant, vt antè diximus, æquum sibi videri dicebant, vt quid à Cæsare rex postulet, ostenderet: legatus à rege certior factus, cùm esset ad exercitum prope Eistetum, Iulij die xxix. rescribit illis, non alia de causa, quàm vt toti reipublicæ, cumprimis autem adflictæ Germaniæ libertati consuleret, bellum hoc suscepisse regem: cùm id ab eo principes aliquot diu multumque flagitassent. Priuatum certè compendium suum in eo captasse nullum, & rem ipsam hoc testificari. Nihil enim omninò per Germaniam occupasse, cùm id ei non esset difficile. Socijs quoque liberam fecisse gerendi belli potestatem. Ac licet interea, dum ad Rhenum ipse cum copijs excubaret, domi grassaretur hostis, non tamen se commouisse prius, quàm è Mauricio duce C cognouisset, pacatis rationibus ea impetrari posse, quorum gratia bellum fuerat susceptum. Eo cognito, non mediocriter lætatum fuisse, cùm ex animi voto rem procedere videret. Nam hoc eius fuisse consilij, primùm, ne principes hanc tam pulchram occasionem negligerent, nève sibi deessent ipsi, vel verba dari paterentur, vt antea. Deinde, quoniã suæ voluntatis atque fidei tam insigne documentum ipse daret, vt firma constitueretur vtriusque gentis amicitia, quò videlicet ipse pòst alijs reipub. commodis expeditè vacare posset. Quia verò dux Mauricius ab eo rogarit, quomodo pacisci velit, hanc ipsius esse mentẽ, vt dicat bellum ei nulla iusta de causa Cæsarem fecisse. Galliæ reges autem non consueuisse pacem ab hoste petere, præsertim eo, cui neque viribus nec alia re sint vlla dispares. Iam vt ali- D quid proponat, nisi spes propè certa sit impetrandi, causam ei nullam apparere. De ipsis verò sic existimare, futurũ, vt nihil ab se requirant, quod non cum ipsius dignitate coniunctum sit: illum inuicem sic eos amare, tantique facere, vt si communem totius orbis pacem ab eis tractari videat, multa, sit ipsorum quidem gratia de suo iure concessurus. Quò minus etiam de ipsius postulatis cognoscant atque statuant, modò conditionem eandem Cæsar subeat, non recusare, & vt eius rei causa conuentus aliquis habeatur primo quoque tempore, cumprimis optare. Quod si fiat, intellecturos omnes, quantum & rempub. amet, & quàm sint à veritate remota, quæ de Turcica societate disseminantur ab aduersarijs. Quòd si verò nullum ista locum habeant, & in ipsius mòdò perniciem omnia, conferan- E tur consilia, nec illa, quam à Germanis meritò sperauit, ineatur amicitia, non ipsi tribuendum esse culpam, si qui maiores fortè nascentur motus. Hæc epistola, Calendis Iulij fuit in cœtu principum recitata.

Galliæ regis ad intercessores responsio.

Passauium vbi venit Mauricius ad diem, Cæsaris fuit allatum postridie responsum ad Ferdinandũ regem. Is deinde, facto concessu, Cæsarem quidem ait, quid suæ sit sententiæ, scripsisse, verùm in plerisque non assentire. Quod cùm ita sit, nihil opus esse, quid ad singula responderit, nominatim explicare. Sed tamen quò videri possit, quantopere pacem ipse cupiat, & quàm bene consultum esse velit Germaniæ, profecturum se magna celeritate ad Cæsarẽ, neque dubitare, quin ei persuadeat. Orare autem inprimis, vt eius temporis, quod itineri dandum sit,

octo

A octo videlicet dierum moram, leniter ferat Mauricius. Quod cùm ille mox recusaret, Ferdinandus admodum instat & vrget: verùm id frustrà fuit, & Mauricius, conuocato principum atque legatorum cœtu, quàm nihil reliqui fecisset ad summum studium atque laborem componendæ pacis, ipsos, qui iam totum mensem rebus omnibus interfuerint, optimè scire dicit: neque dubitare, quin huius rei præclarum sibi testimonium dare possint. Itaque petere, vt animo sint erga se beneuolo, & communem Germaniæ causam adiuuent. Nihil enim amplius ab se posse concedi, & propter assiduitatem actionis propè in suspicionem apud socios venisse. Illi, cùm liberaliter ad ea respondissent, ipsius collaudato studio, à Ferdinando rege petunt, vti Cæsaris nomine planè decernat. Existimare enim,

1552.

Mauricius moræ pertæsus.

B quicquid ipse fecerit, futurum vt ille ratum habeat. Ferdinandus adhæc, nullam talem à fratre potestatem habere se dicebat: alioqui laborem hunc profectionis atque molestiam non suscepturum. Etenim, extra limites ab illo circunscriptos, non sibi licere deflectere. Quemadmodum intercessores, xvi. die Iunij Cæsarem hortati sint literis ad pacem, suprà diximus. Ad eas literas, vltima Iunij die Cæsar Villaco rescribit, inde ab inito magistratu se perpetuò studuisse paci, & ne nunc quidem aliud optare. Non esse igitur, cur eam sibi tantopere commendent: sed ad eos, qui sint horum motuum authores, hoc genus oratione potiùs vtendum esse. Quod vt faciant, postulare per eam, qua sibi deuincti sint & Imperio, fidem. Ad sua priuata quòd attinet, ipsorum quidem gratia se concessurum esse multa,

Epistola Cæsaris ad intercessores.

C modò sic instituatur actio, vt authoritas Imperij salua maneat, neque maioris turbæ relinquatur materia. De summa verò pacificationis quæ sua sit sententia, scripsisse ad Ferdinandum regem fratrem, ex quo sint audituri singula. His literis illi, quinta Iulij die, cùm rex Ferdinandus ad Cæsarem reuerteretur, rescribunt. Ipsius hortatu monituque se venisse ad hanc actionem, eoque magis quòd reipublicæ causa facturum se quiduis diceret. Maximo autem suo labore, solicitudine, diligentia viam esse pacis inuentam. Itaque rursus obsecrare, & vehementer quidem, vt communem patriam respiciat. Multos & præcipuos ordines Imperij, qui sint eius fidem sequuti, plurimùm accepisse iam calamitatis, eamque nunc esse rerum conditionem, adeoque breuem consulendi occasionem, vt reliqui princi-

Intercessorum ad Cæsarem literæ.

D pes ac ordines, præsertim, qui sint incendio vicini, quantumuis etiam velint ei fidem & amorem omnem præstare, tamen non possint, imò necesse habeant ea inire consilia, quibus imminentem iam calamitatem & exitium primo quoque tempore declinent. Quòd si repudiata pace, rem armis tentare velit, fore, vt grauissimæ perturbationes ac plenæ periculi mutationes per Germaniam ex eo suscitentur, quæ pòst ad ipsius etiam prouincias redundent. Nihil igitur esse potiùs quàm vt pacis conditionibus, quas ipsi tanto studio conquisierunt, acquiescat: præsertim, cum Lincij præcipuæ fuerint approbatæ, cuius quidem actionis formulam atque vestigia sequuti sint ipsi. Deinde, quoniam ea quæ propriè ad ipsius pertinent dignitatem atque magistratum, consultò reiecta sint ad Imperij conuen-

E tum, vt ibi commodius leniusque tractentur. Eodem, quo sunt hæc acta, die, Mauricius abit, & cùm xi. die Iulij venisset ad socios, qui tum Mergethemi castra habebant, quid actum sit, exponit, & Ferdinandum regem iuisse celeriter ad Cæsarem, & putare dicit, futurum, vt breui consiliarios mittat, qui plenum & definitum responsum adferant. In hoc autem dubio rerum statu, ne nihil agerent, & quia Cæsaris erat Francofurti præsidium, septemdecim signa peditum, equites ad mille, Conrado Hansteno ductore, sic vt Hessiæ vicinæ non paruum discrimen immineret, eò contendendum esse placuit. Cùm ergò Prussiæ magistro Vuolfgango, cuius in finibus tum erant, incendijs, atque direptionibus plurimum damni dedissent, progressi per agrum archiepiscopi Moguntini, xvij. Iulij die Francofurtum veniunt. Principes autem intercessores atque legati, continuò

Mauricius redit ad socios.

1552. pòst ad Mauricium atq; socios in castra mittunt legatos, qui mulceant animos, & A
pacem vrgeant. Ea durante obsidione, Georgius, Megelburgiæ dux, Mauricio coniunctus, ille qui Magdeburgicis omnium primus bellum fecerat, tormento fuit interfectus. Quo primùm tempore cœptum est obsideri Francofurtum, confœderati principes magnam vim tormentorum ab electore Palatino petunt. Recusat ille semel & iterum. Sed cùm aliter nō posset, & illi cum exercitu se venturos nuntiarent, ex omni numero dedit octo præcipua, cum omni instrumento. Ferdinandus rex, qui fuit Iulij dies xiij Passauium reuersus, quæ Cæsaris esset in singulis rebus voluntas, intercessoribus ostendit: nimirum, vt de rebus Imperij, quas proposuisse Mauricium suprà diximus, non à delectis aliquot separatim, sed ab vniuersis in conuentu Germaniæ cognoscatur. Deinde, vt religionis causa pacata maneat ad proximum vsque conuentum Imperij: quo quidem in conuentu, quod agendum in eo deinceps de communi ordinum consilio videbitur, id ratum sit atque firmum. Intercessoribus quoque Cæsar, ad postremam epistolam, vndecima Iulij die respondet, Sicut ipsi per literas, ita Ferdinandum regem fratrem, perquam diligenter secum egisse de suscipiendis conditionibus: & se quidem vtrisque libenter voluisse gratificari, sed multis de causis impediri, quas fratri demonstrarit. Nec enim vt indifferenter omnia probet habeatq; rata, sibi esse integrum. Quod autem huius occasione motus, nonnulli, præter omne meritum in calamitatem inciderint, id sibi vehementer, si cuiquam alij, dolere. Neq; tamen id sui contigisse fiducia, qui talem spem nemini fecerit, in qua prorsus esset acquiescendum. Nam etsi præcipuos aliquot principes, vt nascenti malo mederentur, initio motus interpellarit, omne suum studium pollicitus, non tamen hanc ideò suam fuisse mentē, vt quicquid proponeretur, id approbaret. Etenim, quæ totum ad Imperium pertinent, vt ad publicos ea conuentus referantur, æquum sibi videri. Quo quidem tempore si quis vllam adferet iustam de se querimoniam, minimè se defuturum officio, quod adhuc quidem non prætermiserit. Cùm enim hactenus nullum sit eius generis delatum ad se postulatum, quod tamen priusquam ad arma veniretur, fieri conueniebat, non se potuisse, quid ab se peteretur, diuinare, multò minus docere suos. Passauium missos legatos, quid ad singula respondendum esset. Quod quidem, pro sui muneris atque personæ dignitate, coràm ipse facere cogitet. Quòd ergò non omnia probet, quæ nonnulli fortè conantur ipsis persuadere, non esse, cur hoc in se quisquam reprehendat: sed ipsos, qui sint intercessores, ad æquas atque moderatas rationes debere potiùs inflectere illos atque cohortari, præsertim, cùm vix tandem, & non nisi necessitate coactum arma se comparasse videant, quæ ne nunc quidem exercere cogitet, si modò liceat, & si per ipsos ęquabilis ac idonea via pacis expediatur. Quod cùm ita sit, confidere, futurum, vt sibi, summo magistratui, fidem omnē præstent potiùs, quàm vt ijs, qui cum suis hostibus, præter officium, fœdus fecerūt, & turbas excitarunt, auscultent. Intelligere se, nec ignorare, quid malorum impendeat, armis vtrinque productis in aciem, & reipublicæ detrimentis commoueri plurimùm, inprimis autem innoxiæ multitudinis: ideoq; cogitare pacem, vt antea semper, nec vllam æquam recusare conditionem. Sibi verò minimè tribuendum esse, quòd interea, dum de conditionibus, bis ad se delatis diuerso tempore, deliberauit, ordines nonnulli damnis affecti sint. Nam intercessionis toto tempore fuisse inducias. Quòd autem per hoc ipsum tempus Albertus Marchio quosdam adflixit, non se posse præstare. Nam illum ab actione pacis inde à principio fuisse alienum. In respondendo quoque nullam suam interuenisse moram: & si permansum fuisset in ea ratione, quæ ab ipsis initiò proposita, pòst autem immutata fuit, multò responderi citius atque planius: imò si ab actione Linciana, cuius & ipsi mentionem faciant, discessum nō fuisset, iampridem omnia potuisse concilia-

Georgius Megelburgicus occiditur.

Conditiones pacis à Cæsare propositæ.

A conciliari. Cùm ergò suam erga rempublicam voluntatem videant, petere maiorem in modum, vt vnà cum Ferdinando rege fratre, cui se totum explicarit, ad æquas conditiones illos adducant, & Imperij tùm salutis tùm dignitatis in eo rationem habeant. Se nimirum, quam adhuc quidem adhibuit, eadem vsurum esse deinceps lenitate studioq; pacis, quòd à bello ciuili vehementer abhorreat: si verò pax istis conditionibus constitui non posit, omnem ab ipsis, qui sibi deuincti sint, fidem expectare. Per Ferdinandum quoq; tunc respondet ad oratoris Gallici literas, nuper in consessu recitatas, vt suprà diximus, cum Galliæ rege sibi fuisse pacem, quam diligenter seruarit: ac licet insolenter atq; superbè quædam ab illo fierent, publici tamen ocij causa dissimulasse. Illum verò, quanquam per 1552.

Cæsaris ad Gallici legati literas responsio.

B oratorem ampla polliceretur, nec aliquid eiusmodi præ se ferret, bellum sibi terra mariq; fecisse prius, quàm aliquid denuntiasset. Porrò, iam antea se conditionem hanc detulisse, quòd si Mauricius elector, illius nomine pacis adferret rationes non iniquas, & rebus anteactis accommodatas, futurum, vt eas ipse minimè recuset. Verùm certi vel definiti nihil quicquam esse propositum, & huc illum spectare, vt cùm violatæ pacis culpam in se transtulit, concordiæ quoq; viam ab se dicat aperiendam. Deinde, hoc agere, vt illud de societate Turcica purget, tanquam ipsi fiat iniuria: sed totum hoc esse fictum. Nam, si res ita postulet, in medium adduci posse ac demonstrari commentarios oratoris Gallici Aremontij, memoriæ causa Constantinopoli scriptos, & per centurionem quendam Coltum,

Commentarij legati deprehensi.

C ad regem missos. Adduci quoq; posse ac exhiberi Turcici per Vngariam præfecti literas ad confœderatos hoc tempore principes aliosq; datas, verùm interceptas. Ex ijs autem liquidò videri, superioris anni cladis, quam Turcica classis dedit, ipsum authorem, & vt idem hoc anno fieret impulsorem fuisse, quodq; non plus damni datum sit, vehementer ei dolere. Breuiter, hoc illius esse consilium atq; Turcarum Imperatoris, vt se, fratremq; Ferdinandum funditus euertant: quò totam deinde rempublicam, inprimis verò Germaniam, in summum redigant discrimen & angustias. Quàm pulchrè autem ista cum illius cõueniant promissis, & quàm sit ei curæ, Germaniæ salus, facilè quenuis intelligere. Nam rem ipsam, quo sit animo, testificari. Quòd enim præcipui ordines Imperij, præter

D omne meritũ, hoc anno vexati sint & afflicti, penitusq; deuastati: quòd alij multi summis obiecti periculis, quòd ope Germanorum, qui se coniunxerunt ei, quædam Imperij loca redacta sint in tyrannicam illius potestatem, & nunc etiam ab eo muniantur, in ipsum vnum esse conferendam omnem culpam. Cùm sic ergò res habeat, non apparere sibi, quid ipsius oratoris epistolæ, fictæ, prorsus atq; simulatæ tribui posit. Et suo quidẽ iudicio præstitisse multò, reijcere illam, quàm id genus responsum admittere. Quòd si rem omnem diligenter etiam considerent, non dubitare quin videat, quid ille per suum oratorem struat ac moliatur: & quoniam ad præsentem actionem scriptum illud minimè faciat, non sibi necesse videri, quicquã amplius ad illud respondere. Idibus Iulij, Ferdinandus rex,

E Henricum, ex illustri Plauiorum familia, Misniæ, sicut vocant, Burgrauium, Bohemiæq; cancellarium, in castra mittit. Qui cùm ad Mauricium, Iulij die xxiiij. venisset, rebus aliquandiu disceptatis, pacem ei demum persuadet. Itaq; pridie Calendas Augusti, præter multorum expectationem, de summa rei transactum est, vt infrà recitabitur. In reliquis, ad persuadendum comparatis argumentis, hoc etiam erat, cogitet secum, nisi conditiones admittat, quantum ei periculum incumbat & à Cæsare, qui firmissimum iam habeat exercitum, & ab eius patrueli Ioanne Friderico quem libertati restitutum, Cæsar propediem sit remissurus domum. Cogitet quoque Lantgrauij filius, in quantum discrimen sit & parentem captiuum & omnem prouinciam adducturus. Electoris Palatini tormenta quæ

Mauricius pacem admittit.

1552. ſubminiſtrare coactus fuit, vt antè docuimus, facta pace, recepta fuerunt in oppidum, ne in Alberti manus peruenirent. A

Iulio menſe, Galliæ rex, captis aliquot Luceburgicæ ditionis oppidis, vt ſuprà demonſtrauimus, exercitum in Atrebates adduxit, ſed nulla re memorabili perfecta, quò militem ex labore & contagione reficeret, copias dimiſit, ac domum ipſe reuertit, ijs locis, quæ cepiſſet, præſidio munitis & opere. Quibus demùm rebus omnibus Guiſium præfecit, magnæ per Galliam authoritatis principem. Lotharingiæ verò dominam viduam, Cæſaris è ſorore neptem, iuſsit excedere finibus. Hæc xij. Iulij die venit Argentoratum, & pluſculis diebus ibi commorata fuit vnà cum ſorore mariti, quæ & ipſa fuit à Galliæ rege iuſſa migrare. Venit etiam Argentoratum, finibus eiectus, is, quem diximus, equitum ordinis Germanici magiſter, Vuolfgangus, qui proximum in Imperij conſeſſu locum ab archiepiſcopis obtinet. Albertus Marchio, qui Francofurtum ſocijs aduentantibus, in via ſeſe coniunxerat, relictis illis ad obſidionem, Rhenum petit, & Vuormaciam atque Spiram in ſuam redigit poteſtatem, imperata pecunia ſimul & tormentis. Quocunque veniret, ſacrifici vel iam antè profugerãt, vel mutata veſte, profeſsionem & ordinem ſuum diſsimulabant. Et cùm per Franconiam aduentaret exercitus. Epiſcopi vicini ac reliqui eius ordinis præfecti fuga ſibi ſalutem petebant: & Moguntinus quidem, qui metu Marchionis Alberti iam antea diſceſſerat, vti ſuprà dictum eſt, Iulij die xxv. venit Argentoratum profugus, & noctem vnam ibi commoratus, abit trans Rhenum. Spirenſis admodum ſenex Tabernas cõfugit, non multò pòſt ibi mortuus. Vuormacienſis, interuentu Palatini domum redijt, depenſis aureorum millibus duodecim. Occupatis ijs, quas dixi ciuitatibus, Albertus, Iulij die xxviij. datis ad ſenatum Argentinenſem literis, vrbem ſibi ſocijsque parêre quouis tempore, præſidiumque recipi, cùm opus erit, & fidem præſtari petit, tam ſuo quàm Galliæ regis nomine. Nam totius Germaniæ vindicandæ cauſa bellum hoc adminiſtrari: nec ipſis, vt huic inſtituto deſint, vel honeſtum vel vtile futurum eſſe. Nam vt id perficiant, ideò ſe ſociosque denuò iam copias omnes coniunxiſſe. Senatus ad ea biduo pòſt reſcribit, Multis nunc annis nihil ſe magis optaſſe, quàm vt vera Chriſti religio ſimul & priſca libertas per omnem Germaniam florerent, eoque non ſolùm inſtituiſſe ſuas actiones atque conſilia, verumetiam opes atque facultates cõtuliſſe ſemper, & eius nunc etiam eſſe propoſiti, nec vnquam defuturos communis patriæ tum ſaluti tum dignitati, quantum quidem ſingulis temporibus ipſi præſtare poſsint. Agnoſcere etiam, hoc ſui eſſe officij, propter illud, quo ſint Imperio deuincti, iuſiurandum atque fidem. Quod cùm ita ſit, non opus eſſe ampliori declaratione ſuæ voluntatis. Galliæ quoque regem, quo tempore nuper in Alſatia fuit, nihil eiuſmodi poſtulaſſe. Deinde, ſcriptum illud, cuius mentionem faciat, à confœderatis editum de cauſa belli, non ſibi miſſum aut exhibitum eſſe. Quapropter orare, vt ſatisfactionem accipiat, neque ſibi ſuisque finibus vim vllam faciat. In hoc autem ipſo temporis puncto certior factus Albertus, ad pacem ſpectare Mauricium relicto Spiræ præſidio, Francofurtum redijt cum copijs, & obſidionem, à qua Mauricius, facta iam pace diſceſſerat, vrget, poſitis caſtris ad diuerſam oppidi partem, cis Mœnum flumen, loco paululum editiori, vnde tormentis, cõmodiſsimè res agi poterat. Pacificationem autem hanc indigniſsimè tulit, deque Mauricio loquebatur admodum odioſè, neque voluit cõprehendi. Pacis hæ ſunt conditiones, Confœderati principes ante duodecimum Augusti diem diſcedent ab armis, & copias ita dimittent, vt Ferdinando regi militent, ſi velit, neque vel Cæſari vel Germaniæ noceant. Ad eum quoque diem, Lantgrauius, liber factus in ſua, quam habet ad Rhenum arce, Rinfelſio, ſiſtetur, interpoſita prius cautione, de ſeruandis con-

Gallus reducit exercitum.

Albertus presbyteromastix.

Alberti postulata ab Argentinensibus.

Argentinensium responsio.

(Margin letters: B, C, D, E)

A dis conditionibus. Halæ Saxonum à Cæsare latis. Qui tum etiam eius nomine fide iusserunt, Mauricius Brandeburgicus elector, Vuolfgangus Bipontinus renouata sponsione, sese rursus obligant: quæ Lantgrauio est cum Nassouio Comite, de ditione Chattorum, controuersia, recognoscetur per principes electores, & ab ijs etiam, quos eam ad rem designabũt tum reus tum actor: ex ijs deinde Cæsar deliget sex, qui summam rei tractent, sic tamẽ, vt biennio causa definiatur. Intra sextum mensem Cæsar aget Imperij conuentus, ac tum, qua potissimum ratione dissidium religionis componi debeat, deliberabitur. Pacem interea colent omnes, & propter religionem nullam cuiquam exhibebitur molestia. Quod autem de pacandæ religionis modo, communi ordinum consilio, & interueniente

1552. *Cõditiones pacis.*

B Cæsaris authoritate, decretũ fuerit, nimirum, vt placidis & pijs & equis rationib. cõponatur dissidium, id erit firmum atq; ratum. Ad Imperialis iudicij consessum siue Cameram admittentur etiam ij qui sunt Augustanæ confessionis. Reliqua omnia, quæ propriè pertinent ad Germaniæ decus atq; libertatem, in Imperij cõuentu tractari debent. Ottoni Henrico Palatino, suæ regionis dominium atque possessio libera permittitur. Hoc durãte bello, qui fide principibus confœderatis data, sese deuinxerunt illis, omni soluti vinculo, sui iuris erunt, vt antea. Quib. datum est damnum hoc in tumultu bellico, nullam eo nomine litem mouebunt, ijs qui dederunt. Cęsaris tamen & ordinũ erit, in proximis comitijs rationem aliquam inire quomodo sarciatur ijs quod acceperunt detrimentum. Ad Galliæ re-

C gem quòd attinet, quoniam Imperij res ad ipsum nihil pertinent, licebit, vt quas cum Cæsare priuatim habet actiones, eas exponat Mauricio, vt pòst ad Cæsarem omnia referantur. Proscripti recipiantur in gratiam, modò nihil posthac in Cæsarem ac reliquos ordines faciant, modò etiam ijs, qui Galliæ regi militant, intra tempus trimestre redeant in Germaniam, illo deserto. Brandeburgicus Albertus comprehenditur in hac pace, modò discedat ab armis, & ante duodecimum Augusti diem copias dimittat. Hanc pacem qui violauerit, hostis iudicabitur. His omnibus, qui præsentes erant principes, primi ordinis, cęterorũ verò legati scripserunt. Passauij enim fuit hæc conscripta formula, quam & Cæsar obsignauit. Pace facta, Galliæ regis legatus, Fraxineus, domum redit. Molestè quidem rex

D trãsactionem tulit: sed cùm Lantgrauio magnum esse periculum audiret, nisi pactio fieret, assensit, & obsides in Germaniam saluos remisit. Augusti die iij. Mauricius & Lantgrauij filius, Francofurto profecti, diuersas in partes abeunt: & hic quidem in Hessiam, ille verò suas copias Donauerdam traducit, & secundo Danubio mittit in Vngariam, aduersus irruentem Turcam. Illa verò legio, cui Risebergus præerat, traiecto Mœno flumine, transit ad Albertum Brandeburgicũ, non sine magna principum solicitudine, quòd metuerent, ne Cęsar causam hanc arriperet non dimittendi Lantgrauij. Commoratus ante Francofurtum Albertus, cùm pacem factam reijceret, Augusti die nona discedit, & Rheno transmisso, prope Moguntiam castra ponit, ciuibus in suam fidem adactis. Ad exitum Iu-

Albertus renuit discedere ab armis.

E lij Villaco Cæsar reuersus Oenipontem, & vij. pòst die digressus, per Bauariam facto itinere, cum Germanis, Bohemis, Italis, Hispanis, qui sub initium Iulij Genuam appullerant, Albano ductore, xx. mensis Augusti die venit Augustam. Moguntinus archiepiscopus, cùm per Sueuiam diebus aliquot profugus oberrasset, vbi primùm de Cæsaris aduentu cognouit, profectionem eò suscipit.

In hoc tempore, Senenses, Galliæ regis impulsu & auxilio, præsidium Hispanorum eijciunt, & arcem ibi cœptam ædificari mandatu Cæsaris, diruunt, & in libertatem sese vindicant. Albertus interea maximam pecuniæ vim ecclesiasticis imperat, Moguntinis præsertim atq; Spirensibus. Cùm ea dari non posset, plerisq; fuga dilapsis, vtriusque vrbis templa dispoliat, tectum quoque plumbeum templi primarij Spirensis demoliri cœpit, deprecante verò Senatu, destitit,

1552. Moguntiæ autem, & arcem episcopi Rheno propinquam, hospitium suum, & quinque templa, deinde naues omneis, etiam eas, quæ vino essent onustæ atque frumento, incendit. Facit idem Spiræ, quò Cæsari difficiliorē relinqueret transitum, suisq; reuocatis, quos ibi præsidio habebat, in fines Treuirorū proficiscitur. A

Hermannus pius archiep. f. moritur. *Hermanni uotū.* Idibus Augusti, Coloniensis archiepiscopus Hermannus, iam ætate grauis in patria vitam clausit, & qualem expetiuit, finē habuit. Nam aut Euangelij propagare doctrinam, & rectè constituere suæ ditionis Ecclesias, aut priuato sibi viuere licere, non semel optauerat, & ab amicis aliquando monitus, quantum inuidiæ sibi conflaret ex ista religionis mutatione, respondere solebat, nihil esse quod inopinanti posset accidere, seq; iampridem in omnem casum obfirmasse mētem. Genus ducebat ex illustri Comitum Vuedensium familia. B

Lantgrauius è custodia dimissus, vti conuenerat, & domum proficiscens, vbi Traiectum venit, Mosæ vicinum oppidum, Mariæ reginæ mandatu, quæ tū aderat, denuò sistitur, & Hispanis datur in custodiam, ijs, qui totum iam quinquennium ipsius fuerant custodes. Eius autem rei causa fuit, quod Rifebergus, qui Lantgrauij filio militauerat, cum suis copijs omnibus ad Albertum transisset vt antè diximus. Qua quidem re pacem esse violatam regina dicebat: ideoq; non sibi licere ipsum dimittere, donec, quæ Cæsaris in eo sit volūtas, cognoscat. Mauricius, ad Danubium, sicut dixi, progressus, Augusti die xxij. copias præmittit, pedites quidem, secundo flumine, equitem autem per continentem: ipse rei priuatæ causa domum recurrit, pòst ad eos rediturus. C

Alb. Treuirim recipit. Cùm ad Treuiros Albertus aduentaret, Georgius Holius, è Cæsarianis ducibus vnus, militum signa decem adduxerat, vrbis defendendæ causa. Verùm ab oppidanis exclusus, qui præsidium recusarent, Luceburgum copias reducit. Albertus autem Augusti die xxvij. deditionem sibi fieri postulat: altero die receptus militem per vrbem & loca vicina distribuit. Episcopus interim erat in arce, quam diximus esse ad Rheni & Mosellæ confluentem: reliquorum etiam procerum eius ordinis nemo aderat. *Augustana resp. tert. ò cōmutata.* Cæsar dies aliquot Augustæ commoratus, eum, quem principes confœderati nuper cōstituerant, senatum, & vnà tribus omneis abrogat, & priorem reipublicæ formam, & senatum ab se constitutū restituit, & è ministris Ecclesiæ treis remouet, alijs autem, vt iuxta confessionis Augustanæ formulā doceant & agant, permittit. Ea res pro cōcione recitata, magnam excitauit lætitiam. Fuit hoc Augusti mensis die xxv. cùm ante an̄ aum, eodem propè die in exilium eiecti fuissent, vt libro xxij. narrauimus. Calendis deinde Septembris illinc digressus, & ex peditum signis præsidio relictis, biduò pòst venit Vlmam. Exercitus autem aliò deflexit, donec ad Vuirtembergensum fines peruenit. Quod Vlmensium causa fiebat, ne ipsorum ager, qui summam fidem Cæsari *Saxoniæ dux domum dimittitur.* præstitissent, nouum acciperet detrimentum. Quo die Cæsar Augusta discessit, humanissimis verbis, & prolixè de sua beneuolentia pollicitus, Ioannem Fridericum Saxoniæ ducem ab se dimittit, qui & postridie domum versus proficiscitur. Lantgrauius etiam, iiij. Septembris die dimissus, domum vi. pòst die reuertit. D E

Eodem tempore quartus operum Lutheri tomus exijt. In hunc præfatus Melanchthon, amplissimis verbis gratulatur Saxoni, & constantiam, qua sit vsus tēpore durissimo, valde celebrat. Interea dum Albertus erat Treueri, clausa fuerunt omnia templa. Commoratus ibi per dies octo, & monachorum collegijs aliquot incensis, & arce quadam episcopi non procul ab vrbe, præsidium ibi relinquit, signa duodecim. Postea Sircum profectus, quod est inter Metim atque Treuirim, pari interuallo, Lotharingicę ditionis oppidum decimo tertio Septēbris, Mosellam ibi traijcit, & Luceburgicum agrum, deinde rursus Lotharingiā ingreditur, & passim multum damni dat, expectans, cuiusmodi conditionem

Galliæ

1552.

A Galliæ rex deferat. Quomodo Francones episcopos grauiter multarit, suprà diximus. Cæsar autem cùm aduentaret, solicitatus ab episcopis, pactiones illas rescindit, ijsq; mandat, ne ratas habeant, vtq; sua recuperent. Idem quoque Noribergicis permittit, & pòst illos hortatur, regionis tuendæ causa, fœdus faciant. Idem scribit ad Sueuos, ad Rhenanos & alios, tam principes quàm ciuitates. Itaque fœdere sese deinde muniunt, hi quos diximus episcopi simul & Norribergẽses: & cùm Albertus, aduentante Cæsare, Lotharingiam peteret, Bambergensis ad exitum Augusti mensis, & per Septembrem, Forchemum oppidum & alia pleraq; recuperat.

Cæsar, Vuirtembergensis agri fines egressus, tenebat iter Spirense: verùm B vbi Bretam venit, quòd est oppidum Palatini principis, mutato consilio, deflectens ad læuam, Argentoratum petebat. Eius aduentu, sex ab vrbe milliaribus, venerunt ad eum legati, Iacobus Sturmius, Fridericus Gottessemus, Ludouicus Grempius, deprecatũ, vt ipsorum finibus parceret, alioq; traduceret partem exercitus, neue cum maioribus ipse copijs in vrbem ingredi vellet, nec in republica quicquam mutaret. Ille cum perhumaniter excepisset, scire se dicit & intelligere, quàm præclarè fortiterq; sese gesserit nuper ea ciuitas, quantumq; sibi beneficiũ & Imperio toti dederit. Eius rei perpetuam apud se fore memoriam, & ipsa re declaraturum per occasionem, quantum eis hoc nomine debeat. Postea repentinũ suum aduentum diligenter excusat, propter incensas ab Alberto naues, propter C allatum nuntium, de Gallorum in Alsatiam incursu, tum etiam propter anni tẽpus, quod celeritatem postulet, vt quamprimum ad hostem perueniri posset. Exercitum ergo se traditurum præter vrbem quam sit ipse cum suis tantùm domesticis ingressurus, & sumpto prandio ne pernoctaturus quidẽ ibi. Cùm igitur decimo quinto Septembris die, quendam in vicum milliare vnum ab vrbe venisset copijs omnibus per agros huc illuc circumfusis, in diem quintum ibi permansit: tunc demum impedimentis iam omnibus Rheno transmissis, in quo permagna fuerat difficultas, & prima luce iusso progredi exercitu, ipse non magno cum comitatu, sub meridiem venit in vrbem, nunquam antè visam, amanter & honorificè exceptus à senatu. Fortè prætereundum erat templum primarium: eò D cùm venit, descendit, & à sacrificis introductus, paululumq; moratus, rectà contendit ad prandium. Senatus deinde munus ad eum defert, pro more ciuitatis, orans vt boni consulat. Ille, & pergratum sibi esse respondet, & quod anteactis diebus, de sua erga ipsos voluntate dixerat, ob fortiter administratam dubio & planè formidoloso tempore rempublicam repetit, & quòd oppidanis damnum esset datum extra vrbem à milite, per ipsorum hortos atque prędia, dolere sibi dicit. Quia verò non omnibus incommodis occurri possit in tanta multitudine, rogat vt patienter ferant, præsertim, cùm hoc ipsum bellum Imperij causa geratur. Deinde, sub vesperum, Haganoicam viam ingressus, in proximũ vicum diuertit, ac ibi pernoctauit. Ad Argentinam cùm esset, Metim iturus, exterorum E principum oratores, qui sequebantur eius aulam, iubet diuertere Spiram, & ibi commorari. Britanniæ regis Eduardi sexti legatus tunc erat Richardus Morosinus, cuius est inter homines doctos nomen illustre: Venetæ autem reipublicæ, Marcus Antonius Amulius & eleganter ipse literis excultus, & ingeniorum fautor eximius.

Cæsar petit Lotharingiam cum exercitu.

Legati Argentinenses ad Cæsarem.

Cæsar Argentoratum ingreditur.

Legati Principũ ad Cæs.

Paucis ijs diebus, quibus ad vrbem Cæsar substitit nemo credat, quantum damni dederint milites in agris, & admodum erat triste spectaculum, videre miseros agricolas, eorumq; liberos atque coniuges, in vrbem accurrentes, rebus omnibus dispoliatos. Delata quidem res fuit ad ducem Albanum, à senatu: & quãquam is dolere sibi magnopere diceret, & curaturum, ne quid eiusmodi fieret in posterum, tamen nihil profici potuit, & quacunque irent, more suo diripiebant omnia

Militares rapinæ.

1552. omnia. Summæ totius belli præfectus erat Albanus, & cuiusque modi querimo- A
niæ deferebantur ad ipsum, neque Cæsaris conueniendi potestas vlli fiebat, qui eius generis aliquid dicturus putabatur.

Galli interim ductore Guisio, Metim & Nanceium imprimis muniunt: frumentum etiam omne atque pabulum ex agris eò conuehunt. Militabant Cæsari Ioannes Marchio Brandeburgicus, Alfonsus Holsatiæ dux, Daniæ regis frater, Philibertus Sabaudiæ ducis filius. Proscripti, quos antè diximus, repudiata pacis conditione, manserunt in Gallijs. Lotharingiæ domina vidua, finibus expulsa, Cæsarem auunculum ad Argentoratum conuenit, in Belgium deinde profecta, Mensis Octobris die decimo septimo, Caspar Hedio, præcipuus tunc Argētinensis Ecclesiæ minister, mortem obit. Eodem quoq; die, Conigspergij, quod B
est Prusiæ oppidum maritimum, è vita decedit Andreas Osiander. Cæsar Haganoa Landauium petit, & ibi supra dies sexdecim commoratus, pulcherrimo cœlo non sine multorum admiratione, tandem iter ingreditur Metense, & ad vigesimum secundum diem Octobris vrbem obsidet. Plerique ac senatores, permissu Gallorum, discedunt, alij in Lotharingiam, alij verò Argentoratum. Erat tum in Lotharingiæ finibus, ad oppidum Pontamossum, Albertus Brandeburgicus, cum quinquaginta signis peditum, & equitatu non paruo. Cumq; de stipendijs tam præteriti quàm futuri temporis inter ipsum Galliæq; regem non cōueniret, interuentu quorundam reconciliatur Cæsari, qui & culpam omnem ei condonat, & actionem in eum institui belli causa, vetat, & transactionem cum e- C
piscopo Bambergensi factam atque Vuirciburgensi, confirmat, & militiam Vngaricam ei remittit, in eiusq; gratiam ignoscit OEtingensi comiti, patri atque filio, de quorum fortuna dictum est suprà: item Alberto Mansfeldio filijsq;. Eo cognito, Guisij principis frater Aumalius, qui magno cum equitatu missus erat in Lotharingiam à rege, ne quid Albertus, de quo dubitabant, damni daret, statuit eum adoriri. Iam enim occultis consilijs Galli detraxerant ei legionem vnam peditum, cui præerat Risebergus. Nam is ad regem transijt: deinde, reliquum etiam exercitum solicitabant, & ipsorum consilij erat, vt denudatum ac destitutum à suis, ob difficultatem rei nummariæ, cum ignominia profligarēt. Habebat Aumalius in consilio Ioannem Fraxineum, episcopum Baionensem: D
cùm & huius accederet cohortatio, totis viribus in illum inuehitur. Pedites pugnam detrectabant ob non soluta stipendia. Salus ergo toto pendebat ab equitatu, quos amicè compellans Albertus, & ad virtutem cohortatus, impetum in eos facit. Probabat hominis consilium fortuna: perrumpens enim per mediam aciem, disijcit illos & in fugam dat præcipites, tametsi numero longè superarent, plurimis & quidem ex nobilitate, interfectis. Fraxineus fuga dilapsus fuit. Aumalius, tribus acceptis vulneribus, capitur. Fuit hoc die quarta Nouembris. Ea parta victoria, venit ante Metim Albertus cum Aumalio captiuo, castraq; ponit ad Mosellam flumen, ac deinde curatum ex vulnere captiuum, in Germaniā mittit custodiendum. Erat ei legatus, vt Protestantium quoq; bello, Georgius ex il- E
lustri Lichtebergēsium familia, Bambergico pòst nuntiat de confirmatis à Cæsare pactis, & monet, vt fidem seruet, & oppida sibi restituat. Suis etiam præfectis nisi morem ille gerat, vt armis recuperent, mandat.

Cæs. Metim obsidet.

Albertus transit in partes Cæs.

Albertus Gall. uincit.

Aumalius capitur.

Hoc ipso tempore Cęsaris exercitus Belgicus populatur Galliam, & arcem ijs locis munitissimam, Hesdinum capit, quam aliquot post tempus Galliæ rex deinde recuperat, & missis in Germaniam literis acerbè Cæsarem perstringit, & vt secum amicitiam colant, accepti beneficij memores, ac restitutæ sua nimirum opera libertatis hortatur. His ferè diebus. Cameræ iudices, de quorum fuga diximus antè, Spiram redeunt. Cæsar qui Dedehouij cōmoratus adhuc erat, quod est ad Mosellam oppidum, quatuor infra Metim milliarib. xx. Nouembris die venit in ca-

Metis oppugnatio.

A in castra. Tunc imprimis validè fuit vrbs concussa tormentis, quorum tanta vis erat, vt non Argentorati solùm, sed trans Rhenum etiam ad milliaria quatuor exaudiretur fragor atque tonitru. Abest autem Argentoratum à Meti, milliaribus magnis duodeuiginti. Mauricius, quem in Vngariam fuisse cum exercitu diximus pro Ferdinando rege, sub hoc tempus domum reuertit. Faciebat tunc bellum Henrico Brunsuicensi, Volratus Mansfeldius, Alberti filius, eumque totis propè finibus eiecit. Henricus ergo Metim in castra venit ad Cæsarem, déque sua fortuna conquestus, opem implorat: sed id fuit alieno tempore. Mansfeldius Marchionis Alberti militabat auspicijs cùm is Gallicarum adhuc esse partium. 1552.

Henricus Brunsuicensis iterum suis finibus eiectus.

B Dum metim Cæsar obsidet, Vuolfgangus, equitum ordinis Germanici magister Eluangum oppidum capit. Est ibi præfectura valde locuples, ecclesiastica, quam ille multis iam mensibus ambiebat. Qui sunt eius collegij, potestatem habent eligendi præfecti: vulgò Prępositum vocant. Cùm ergo quendam elegissent, genere nobilem, ille, qui se præteritum esse doleret, ex improuiso locum occupat. Eo cognito, princeps Vuirtembergicus, quem eius collegij sodales, vt sui iuris defensorem implorabant, ilicò suos conscribit, & brumæ tempore profectus, facili momēto recuperat, & illi prętere a vnum & alterum oppidum eripit, donec sumptus in militem factus resarciatur. Galli, circunsessi crebras faciunt eruptiones, præsertim in Alberti castra, & inter alios grauiter vulneratus fuit, is quem dixi, Lichtebergus. Erat autem hyems asperrima & niuosa: & quanquam ingentem C habebat exercitum Cæsar, ab oppugnatione tamen abstinuit, & cuniculis demū rem tentabat: sed id frustrà fuit, cùm & anni tempus impediret, & hostis per indicium id accepisset. Defendebant vrbem lectissimi duces, illustribus nati familijs, rei verò summæ præerat Guisius. Cum Alberti Marchionis præfecti copias conducerent illius mandatu, Bambergicus apud Cameram ea de re questus, Decembris die vigesimo mono literas obtinet, quibus mādatur Albertinis, vt ab armis abstineant. Vlmenses, arcem Helfestęnum, quā recuperauerant, deiecto prędidio, quod Albertus ibi reliquerat, demoliūtur totam. Hyemis intemperie Cæsar coactus, re desperata, sub exitum Decēbris obsidionem soluit, & Dedehouiū profectus, ac inde reuersus in Belgium, legiones aliquot in Treuiris hyemare iu- D bet. In his etiam fuit Albertus. Ex contagione autem atque frigore desiderata fuit propè tertia pars exercitus. Galli, xxij. Ianuarij die supplicationes Meti faciunt ad templa Diuorum, ob rem bene gestam. Postridie conquiruntur libri Lutherani per ciuium domos, & à carnifice palàm exuruntur. Guisius deinde, relicto ibi legato, redit in Galliam. Hoc ipso mense, Bambergico multa rursus eripiunt Albertini præfecti: & cùm obsidione soluta Metensi, Albertus aliquandiu in Treuiris hyemasset, ac persolutis à Cæsare stipendijs, Februario mense, Germaniam peteret, Bambergensis episcopus, Februarij die decimo septimo nouas iterum literas obtinet à Camera, quarum vnis idem denuò mandatur, quod prius: alteris autem iniungitur nobilitati per Frāconiam, & Noribergicis, item Palatino prin- E cipi, Ioanni Friderico Saxoni, tanquam finitimis, vt opem ei ferant. Ad exitum Februarij mensis, Galliæ rex, cui iam creuerat animus ob defensam Metim scriptum euulgat, typis excusum, ad Imperij ordines omneis, aculeatum imprimis, & infestum Cæsari. Nam & in odium conatur illum & contemptum etiam adducere. Non esse videlicet metuendum amplius, cuius iam sit fracta potentia, & detectæ multorum annorum technæ, qui valetudine sit tam afflicta tamque perdita, vix vt animam trahat. Se quidem eodem semper in ipsos animo futurum, hoc est amico & liberali: & licet nonnulli magnis ab se beneficijs affecti, non admodum grati fuerint non tamen idcircò discessurū à reliquorum amicitia. Vbi de Camerę mādatis Albertus accepit, crebras dat literas ad Atrebatēsem, ad Albanū, ad Cæsarē ipsum, & quid episcopi moliantur, quomodo pacta violent, ostendit: & quia transactio-

1553.

Gall. regis scriptum in Cæsarē.

1553. transactionem cum illis factam sibi confirmarit, pœnam eius denũtiari petit, nisi A pareant. Deinde Spiram misso ad Cameram internuntio, non modò pacta, sed Cæsaris quoque mandatum ab episcopis violari docet. Itaque petit, ne litem vllam sibi moueant, & literas ab aduersarijs impetratas aboleant. Ad hæc illi, sui esse muneris, vt ius cuique dicant: id etiam episcopis non se potuisse denegare petentibus. Ipse contrà, post multam refutationem, idem quod antea, petit. Nam alioqui, si damnum sibi detur, fore, vt cur ab ipsis illud sibi præstari postulet atque sarciri, causam habeat. Ad Alberti literas Martij die xiij. Cæsar rescribit: pactionẽ illam ab se confirmatam esse, neque negare: stipendia quoque se liberaliter ipsi persoluisse, magno sanè cum suo dispendio, cùm reliquis nihil daretur. Pergratum B verò sibi fuisse futurum, si quidem episcopi nihil amplius mouissent, eoque nomine se misisse legatum ad ipsos qui persuaderet. Cùm autem illi recusarint, & ad se principes item electores atque Cameram prouocarint, videre ipsum, quàm non possit hoc eis denegari, præsertim cum ordines nonnulli suspicionem de se conceperint, & varios iactent rumores. Etenim, si nunc ipsius precibus acquiescat, & illos pacta seruare iubeat, fore vt & iniquè facere dicatur, & suspiciones illas augeat. Sui nimirum esse muneris, vt ius æquabiliter omnib. administret, & vim fieri prohibeat. Vnicam igitur hanc esse rationem, vt amicè res componatur, neque se dubitare, quin ipsemet, si rem totam prudenter secum expendat, hanc viam sit ingressus. Vt autem facilius, & maiori cum fructu res peragatur daturum se negotium ipsius cognatis, Bauariæ principi & Vuirtembergico, vt intercedant. C Episcopos quidem, datis ad se crebris literis, grauiter esse conquestos, veruntamen confidere se non esse repudiaturos actionem. Eius, quod est inter Henricum Brunsuicensem eiúsque nobilitatem, dissidij componendi negotium Ioanni Marchioni Brandeburgico se demandasse. Bauarum etiam & Vuirtembergicum ducem constituisse, vt inter Oetingẽses Comites, patrem atque filios, transigant.

Cæs. ad Albertũ literæ.

Hoc fere tempore & dilapsus fuit exercitus Mansfeldicus: & Ioannis Friderici atque Mauricij principis legati conueniunt vt ipsos concilient. Nam ille suis in literis atque moneta, quam cuderet, electoris nomẽ & gladios binos transuersos, quod est electoratus insigne, sibi vsurpabat, & Gotham arcem, permittente Cæsare, rursus muniebat. D Id autem grauiter tulit Mauricius, & ad suos ordines de eo querimoniam habuit. Horum omnium sententia, rationes ineundas esse pacis. Itaque missi fuerunt legati, sicut diximus, verùm frustrà. Per hos etiam dies episcopus Metensis Robertus cardinales Lenoncurtus, Galliæ regi deditissimus, Metim venit, & iurisdictionem omnem sibi vẽdicat, & ad se pertinere dicit, qui sit Imperij princeps, & nouum instituit senatum, in eumque nonnullos adoptat ordinis ecclesiastici, & Marsæum oppidulum, ad Germaniæ fines positum, opere & Gallorum præsidijs munit. Huius iam antea fuerant interceptę literæ, quibus à rege petebat, vt sibi iurisdictionem permitteret, quam sui maiores habuissent episcopi. Nam sui esse poposití, nouum constituere senatum, nec vllum recipere, qui non sit ipsis totus addictus. E Alioqui futurum, vt qui sunt partium Cæsaris, ibi remaneant, alij verò, discedant, quod quidem ipsius maximo sit futurum incommodo. Nisi enim suspecti remoueantur omnes, non esse quò trãquillam eius vrbis possessionem sibi promittat. Cupere autẽ suum studium atque voluntatem ipsi probare. Nam ideò cumprimis in hæc loca sese commigrasse, & episcopatum hunc suscepisse, vt illustrem aliquam operam ei posset & officium præstare. Erat tum Albertus Hedelbergæ cum electore Palatino, & literas illinc ad Cameræ iudices miserat, de quibus dictum est. Hedelbergam tunc quoque venerunt Bauarus, Vuirtembergicus, mandatu Cæsaris, pontificandi causa. Venit etiam dux Cliuensis. Re diu disceptata, cùm episcopi magnam pecuniæ vim offerrent,

Electoratus insigne.

Cardinalis Lenõcurti ambitio.

1553.

A offerrent, Bambergicus inprimis, vt oppida sibi relinquerentur pacata, probarent etiam hanc conditionem intercessores. Albertus, qui pacta sibi seruari vellet, quæ Cæsar etiam confirmasset, cùm hoc ipso tempore per suos in Saxonia cogeret equitatum, & iam de quorundam auxilijs compertum haberet, infecta re discedit, offensis intercessoribus, & mox ad arma sese conuertit, ac edito scripto Martij die vigesimo septimo rem omnem ordine commemorat, déque aduersarijs ob violatam fidem grauissimè queritur, & argumentum illud refutat, quo dicebant episcopi, non sibi licere quicquam de bonis ecclesiasticis alienare, & necessariò sibi suum ius armis defendendum esse docet. Vuirciburgicus aderat ipse, Bambergensis miserat legatos. Quæ Vuirtembergico duci lis erat, & simultas cum ordinis Germanici magistro, principum intercessione composita B fuit. Cùm hic, vt oppida recuperaret, aureorum millia triginta dependeret. Ad secundum Aprilis diem, qui tum erat Paschæ dies, Mauricius quoque venit Hedelbergam ad principes, vsus magna celeritate. Triduo pòst, domum recurrit. Hi, quos diximus, principes intercessores, vt ab iniuria sese defenderent, fœdus faciunt, in eóque sunt etiam Moguntinus & Treuericus. Cùm reiectis conditionibus Hedelberga profectus Albertus cogeret exercitũ, Bambergicus & Vuirciburgensis alteras obtinent à Camera literas. Iis & Moguntino & Palatino & Mauricio, & Prussiæ magistro, & Ioanni Friderico & Vuirtembergico & Lantgrauio & Noribergicis atque vicinis omnibus mandatur, vt opem illis ferant.
C Fuit hoc Maij die secunda. Mauricius, qui alioqui suspectum haberet Albertum, & hoc bello se quoque crederet obliquè peti, muniendi sui causa, fœdus cum Brunsuicensi facit, & episcopis atque Noribergicis opem promittit. Interim Albertus, conductis copijs progreditur, & per episcoporum atque Noribergensium fines omnia vastat incendijs atque direptionibus & Bambergam, oppidum regionis primarium capit, & nobilitati Franconicæ bellum indicit, nisi morem ipsi gerant, & Schuinfurtum, Imperij oppidum occupat, præsidióque munit. Noribergici, quoniam oppida quædam & castella tenent beneficio regni Bohemiæ, Ferdinandum regem orauerant, vt ad ea loca tuenda liceret ipsis equitatum cogere per eius fines. Annuit rex, & vt ad quingentos conscriberent, permittit.

Alberti direptiones & incẽdia.

D Hos verò proficiscentes Albertus intercipit, & simul ex ijs, quæ diximus, castellis ac oppidis quædam occupat. E diuerso, Henricus Brunsuicensis, qui magnam exercitus Mansfeldici partem ad se traduxerat, per Philippum filium vicinis bellum infert, grassatus per episcopi Monasteriensis, Mindensis, Erici principis agnati sui, & Bremensium fines, ab ijsque vim pecuniæ permagnam extorquet. Per hosce dies, controuersia, quæ principi Cliuensi erat cum archiepiscopo Coloniensi, iurisdictionis causa, Palatini principis atque Treuirensis interuentu, qui Bucheraci conuenerant, sedata fuit. Paulò pòst, ad initium Iunij mensis, Palatinus, Moguntinus, Bauariæ ducis atque Vuirtembergensis legati, mandatu Cæsaris, Francofurti conueniunt, belli Franconici causa. Legatos ibi Cæsar
E habebat, Ludouicum Comitem Conigstenum, Renardum Solmensem, Henricum Hasium: aderant etiam Ferdinandi regis nonnulli. Cúmque Cæsaris abolitionem episcopi vrgerent, Albertus verò confirmationem, electores monent legatos Cæsaris, vt hæc ei perscribant, quò renuntiet, vtrum valere velit. Cæsar decimo septimo die Iunij respondet, Cùm anno superiori de Alberti & episcoporum audisset transactione, rogatu quorundam rescidisse illam, & episcopis mandasse, ne seruarent, propterea quòd esset mali res exempli, cogere aliquem imperata facere, propter officium sibi præstitum & Imperio. Sed cùm Albertus deinde secum non aliter pacisci vellet, nisi pactiones illæ iuberentur esse firmæ, se maioris incommodi vitandi causa, quòd toti Germaniæ tum imminebat, obsecundasse tempori, & quòd expeditum ille haberet exercitum, Mansfeldius etiam

1553. illius auſpicio, per Saxoniam nouas manus cogeret, & ipſe bello Gallico impeditus, non poſſet eum coërcere, nec eſſet in Germania, qui vel diem vnum potuiſſet eius impetum ſuſtinere: feciſſe cum illo pacem, ea fiducia nimirum, vt eum poſtea placaret, præſertim, ſi cognati principes intercederent: & ſanè, ſi felicem euentum ſibi Deus ante Metim dediſſet, paratas fuiſſe rationes, quibus illi ſatisfactum eſſet. Nam egregiam ſibi nauaſſe operam eo bello, ſic vt ei gratificari cupiat: poſtea verò, quàm non ſucceſsit obſidio, per ipſos Hedelbergæ tentaſſe concordiam. Quòd autem conditiones ibi propoſitas ille repudiarit, & rurſus arma ſumpſerit, perquam ſibi fuiſſe moleſtum: & idcircò Francofurti hunc alterum indixiſſe conuentum. Nunc autem ad ſe deferri, non epiſcopis modò, ſed alijs etiam ab ipſo bellum inferri quod & vehementer ſibi doleat, & contra pactiones etiam fiat. Nam illum, quo tempore fuit in gratiam receptus, & ſibi fidelem operam in poſterum & Imperio promiſiſſe. Quòd ſi vel nunc ſaltem obtemperaret, depoſiturum ſe præteritorum memoriam. Quòd autem in ſuſpicionem apud quoſdam ipſe venerit, iniquè fieri. Totis ergò viribus in pacificationem incumbant, nec ampliorem ab ſe declarationem requirant. Id ſibi fore gratiſsimum, & in rebus ad Imperium pertinentibus nihil ſe deinceps, niſi de ipſorum conſilio facturum. Francofurto demùm infecta re diſceſſum fuit. His ipſis ferè diebus, Laugingæ, iuſſu Cæſaris, conueniunt Bauarus & Vuirtembergicus vna cum alijs, vt OEtingenſes Comites, parentem atque filios pacarent. Nam inde à bello Smalcaldico, Ludouicus pater, & filius eiuſdem nominis, ad obſidionem vſq; Metenſem, incertis vagabantur ſedibus, quòd contra Cæſarem militaſſent. Poſſeſsiones autem omneis tenebant permiſsu Cæſaris, Fridericus atque Vuolfgangus filij, diuerſæ religionis ab illo. Cùm ad actionem ventum eſſet, pater, ſummæ ingratitudinis illos accuſat: & licet diligenter elaborarent principes, nihil tamen potuit conſtitui.

A B C

Pater cum filijs litigat ob poſſeſsiones.

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæſare.

D

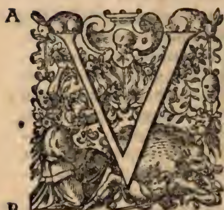

ARGVMENTVM LIBRI XXV.

E

Dum bellum geritur in Pedemontio, & Hetruria, Mauricius & Albertus antè denuntiato vtrinq; bello, prælium cōmittunt, in quo Mauricius tormento manuario, traiectus ad ilia, biduo pòſt vitam finit, cui ſuccedit Auguſtus frater: à quo Ioannes Fridericus ſua repetit. Lugduni nouem Chriſti teſtes ad ſupplicium rapiuntur. Extincto Angliæ rege Eduardo, Ioanna pronuntiatur regina. Sed tandem Maria eligitur. Epiſcopi Pontificij loco reſtituuntur. Diruto Heſdino, rex Cameracum excurſionibus factis tentat Albertus prælio victus ab Henrico Brunſuicenſi Hoſium ſe recipit, ac tandem proſcribitur. Ioanna quæ prius regina fuerat pronuntiata, capite mulctatur: atq; in Anglia multæ & magnæ cædes fiunt. Ioannes Fridericus Saxoniæ dux, & vxor eius è vita feliciter decedunt. Albertus denuò proſcriptus crudeliter ſæuit. Maria Angliæ regina Philippo Cæſaris filio nubit. Polus Anglos abſoluit. Auguſtæ conuentus habetur. Multi præſtantes viri exuruntur in Anglia quaſi poſtliminio Pontifici reſtituta. Initium actionis Auguſtanæ recitatur.

Vt his

A T his turbis atque moribus Germaniæ, remedium aliquod adhiberetur, Imperij conuentum Cæsar, Maio mense indicit ad Idus Augusti: & cùm inde ab exitu mensis Aprilis, Terouennam obsedisset, Morinorum oppidum, Gallicæ ditionis, xx. Iunij die, oppugnatione capit, diripit, incendit, diruit. Captus in eo fuit Cõnestablij filius. Angli, missa legatione splendida, pacẽ aliquot iam mensibus solicitabant. Idem faciebat Pontifex: verùm id frustrà fuit. 1553. *Terouenna solo æquata.*

Maio mense, dux Northumbriæ, Ioannes, qui B post mortem protectoris, auunculi regis, primum locum obtinebat, vt suprà diximus, è filijs vnum dat in matrimonium Ioannæ Suffolciæ, quæ proneptis erat Henrici regis, è sorore. Grauiter tum rex Eduardus ægrotabat. Bellum gerebatur etiam tunc in Pedemontio & Hetruria. Cæsar enim cogitabat recuperare Senas, Neapoli missis eò copijs, ductore prorege, Petro Toletano: cùm autem is mortem obijsset, & Turcica classis, cui se coniunxerat princeps Salernitanus, è Gallia profectus, mare Ionium & Tirrhenum nauigaret, domum redijt miles, vt vicinum atque domesticum periculum depellerent. *Bellum in Pedemontio.*

Belligerante per Franconiam Alberto, Mauricius atque socij exercitum eò mittunt. Albertus igitur, relicto Schuinfurti & alijs in locis præsidio, cùm passim C extorsisset pecuniam, multis è Noribergica ditione simul & Bamberga secum adductis captiuis obsidibus, in Saxoniam magna celeritate cõtendit. Cùm Arnstetum venisset, aderant Saxoniæ ducis Ioannis Friderici legati, orantes, ne ipsorum finibus damnum daret. Promisit liberaliter & seruauit. Pòst in Erfurdensium agrum progressus, vicos ibi complures diripuit. Eius aduentu tam repentino commotus Mauricius, qui copias in Franconiam miserat, vti diximus, nobilitatem omnem, pòst etiam reliquos ordines ad arma vocat, & quas potest manus conducit. Albertus autem per illius fines absque maleficio profectus, cùm Halberstatum venisset, portas occupat, & ecclesiasticis ibi magnam pecuniæ vim imperat. Pòst, Henrici Brunsuicensis agrum incendijs deuastat, adiutus ab Erico D & nobilitate Brunsuicensi. Copiæ Henrici Brunsuigij, quas in Franconiam esse profectas antè diximus, ductore Philippo filio, cùm Schuinfurtum frustrà tentassent, ac domi periculum esse viderent, Saxoniam repetunt. Idem faciunt Mauriciani, quibus præerat Hedeccus, & prope Northusiũ Mauricio sese coniungunt. Et quoniã Albertus in agrum Mindensem deflexerat, Mauricius, quòd putaret illum per Hessiam iturum, & in Franconiam denuò facturum esse impetum, Northusio petit Embecũ, vt illi præuerteret. Tandem omnibus coniunctis copijs, in agro Hildessemensi castra ponit, ad Osterodum, & calendis Iulij, non ipse modò, sed & Bohemiæ cancellarius, Henricus Plauius, Ferdinandi regis nomine bellum ei denuntiant, ac missis literis, De communi principum & ordi- E num cõsilio, superioribus annis, inquiunt, Cæsar pacem per Imperium sanciuit, & quam quisque haberet actionem, vt eam legibus persequatur, neque vim vllam, intentet, mandauit: & certè Germaniæ status, per annos iam aliquot vehementer afflictus bello ciuili, pacem & ocium inprimis flagitat. Itaque, cùm nuper intra fines Imperij natum esset bellum, rex Ferdinandus, adiuuantibus alijs, id operam dedit & elaborauit, vt discederetur ab armis, in eoque consentientes tandem habuit principes, belli duces, ac demum, permissu Cæsaris, pacem constituit. Qua cautum est inter alia, non solùm, vt nihil contrà fiat, sed vt ijs etiam, qui periclitantur, auxilia subministrentur. Eam verò tu non modò recusasti, verumetiam ad præcipui nominis principes aliquot ausus es apertè scribere, ad Germaniæ summum dedecus atque detrimentũ illam pertinere, ac proditionem potiùs appellan- *Albertus bellum transfert in Saxoniam.* *Ferdinandus Alberto bellum indicit.*

1553. dam esse. Quibus nimirum verbis, quo sis in communem patriam animo, satis declaras. Post deuastatam deinde direptionibus & incendijs oram Rhenanam, cùm in Gallia tibi res nō succederet, & instructum Cæsar haberet exercitum, per intercessionem ei fuisti reconciliatus, eò videlicet spectans, vt Bambergensis & Vuirciburgica transactio tibi confirmaretur. Sed ista Cæsaris approbatione, qui vim nullam tibi permisit, statim abusus, vtrunque præsulem, grauissimis cōminationibus, per tuos homines non semel territasti, fore dictitans, vt eos, per copias Mansfeldicas & Oldeburgicas, ad seruanda pacta cogeres, quemadmodum literis tuorū doceri potest. Hoc etiam vt efficeres, militem illum, quem obsidione soluta Metensi dimiseras, ad te sub calendas Aprileis residere iussisti. Et quanquam illi Cæsaris & Ferdinandi regis & principum arbitrio, vel Cameræ iudicio legibusq; controuersiam permitterent, & Hedelbergæ potissimùm eiusmodi deferrent conditiones, vt non intercessores modò principes, verumetiam Cæsar eas per epistolam probaret: tu tamen, ijs omnibus repudiatis, in illorum prouincias impetum fecisti, & locis nonnullis occupatis, ne fœminis quidem ex nobilitate pepercisti, direptionibusq; grassatus & exactionibus pecuniæ, non ipsorum modò, sed & Noribergensium, qui & publica Imperij lege & nuper inito fœdere opem illis ferebant, complures arces, oppida, vicos, nec ædificia tantùm, sed in ijs etiam homines alicubi crudeliter incendisti. Pòst, ex diuersis locis, oppidanos atq; ciues, iam ætate graues, velut obsides imperatæ pecuniæ, cùm ea persolui non posset, tecum in inferiorem vsque Saxoniam abstractos, inhumaniter & tyrannicè, quancunque in partem haberes iter, circunduxisti. Nobilitati quoq; Franconicæ bellum nullo iure denuntiasti, & oppidum Imperij Schuinfurtum occupasti, præsidioq; vinxisti. Quibus profectò rebus maximam vbiq; perturbationem & terrorem excitasti, ac plane nouum & inauditum in Germania statuisti exemplum. Adhæc, ne à Ferdinando quidem Romanorum rege temperasti: ac licet clientela sis ei deuinctus & hæreditario fœdere, tamen singulari quadam temeritate non solùm in Bohemiæ fines excurristi, verumetiam eius regni possessiones, Noribergensibus olim pacto concessas, grauiter adflixisti, multos etiam eius ditionis homines, & lautos quidem, partim trucidasti, partim in extremam perduxisti pauperiem, & eas cohortes, quas ad suorum finium defensionem, non ad vllius iniuriam, rex Noribergensibus permiserat, vti colligerent, inuadens, in tuam redegisti potestatem, & spoliatos armis domum redire compulisti. Præterea perduelles aliquot, & ob rebellionem proscriptos à rege, foues, & verba quoq; iactas, vti fertur, in regem atq; Bohemos plena minarum. Cuius tamen rei causam tibi rex nullam dedit, imò tua commoda semper, quibus potuit rationibus promouit. Et licet ante annum ipsius fines hostiliter attigisti, tamen non te latet, quàm amicè tunc tibi scripserit, vt & admissum corrigeres, ac in posterum caueres. Iam, ad me quòd attinet, ait Mauricius, etsi per omnem vitam offensionis tibi causam dedi nullam, imò beneficia potiùs in te multa contuli, tamen anno superiori, cùm facta pace, Francofurto discedens, reipublicæ & Ferdinandi regis causa priuatim, copias in Vngariam deducerem aduersus Turcam, meminisse potes, & quibus rationibus mihi tum sis conatus detrahere militem, & quàm in me contumeliosa verba tuos ad milites ac passim apud alios effuderis, quando de concordia Passauiensi loquutus, Germaniæ proditionem appellabas, me videlicet, ac necessarium meum, Henricum Plauium designans. Non me latet etiam, quid hyeme superiori, cùm essem in Vngaria, meam in perniciem, meæq; ditionis tentatum sit apud exercitum Mansfeldicum, qui tum erat in agro Brunsuicensi. Reconciliatus verò Cæsari, cuiusmodi voces, & quàm non solùm aculeatas atque probrosas, verumetiam minaces in me meamq; prouinciam, non semel, per obsidionem Metensem, emiseris, norunt, qui tum in eisdem fuere

Direptiones Alberti.

Querelæ Mauricij de Alberto.

A fuere castris. Cumque soluta tandem obsidione domum redisses, per literas rogatus à me super ea re, deque animo erga me tuo, superbè renuntiabas, quicquid de me dixisses aut alijs, neque te latere, nec etiam inficiari, sed ad alterum ita responsum abs te fuit, vt certi nihil statuere possem. Hedelberga quidem pòst ad me scribens, & prius illud postulatum meum dissimulans, de magnatibus quædam adferebas, eò fortasse consilio, vt suspicionem mihi de illis commoueres, ac diffidentiam excitares. Ego autem, cùm illa non admodum morarer, & literis & internuntijs, vt pacem coleres, hortator & consiliarius tibi fui: simul, quid abs te mihi esset expectandum, scire cupiebã. Tu verò, datis deinde literis ad electorem Brandeburgicum, etsi de me quædam satis moderatè, tamen, quo loco de pacifi- 1553.
B catione Passauiensi loqueris, quomodo esses animatus erga me, non obscurè significabas, neque multò pòst etiam declarasti. Nã in postremis tuis epistolis aliquot, vt meas copias quæ per Franconiam erant in confœderatorũ castris, reuocarem, petebas, ideò nimirum, vt, nisi facerẽ, aduersum me causam haberes armorum. Deinde paulò pòst, per meos, & fratris Augusti fines, exercitum traduxisti, cùm nihil antea nobis denuntiasses, planè contra vetustum atque receptũ Germaniæ morem. Iactas, tu quidẽ, sine maleficio te profectum esse: verùm longè secus ad me defertur à meis: & vt ita sit, tamen non tam istud voluntati tuæ, quàm necessitati tribuo. Cõstat enim, quàm properanter ieris, & quam fuerint defessi milites: neque te latebat, quàm esset mihi non difficile, si vim fecisses, & tibi tuisque co-
C pijs ex itinere defatigatis atque languidis, resistere, & eos, qui per Franconiã tunc erant, reuocare. Sed tui consilij nimirum erat impetum in me redeundo facere, neque tui milites hoc dissimularunt. Adhæc, iter faciens per Turingiam, ciuitatis Erfurdensis, quæ nostra tutela continetur, vicos aliquot diripuisti, quod & ipse tuis ad me literis, Brunsuico datis, non negas. In fratris quoque mei finibus tui milites trucidarunt nõnullos, & propè Bichlingum, duos ex nobilitate, cùm ad me proclamassent, verberibus mulctatos in vincula coniecerunt. His tamen rebus omnibus nondum adduci poteram, vt arma sumerem: sed per literas idem ferè quod antea, petebam, & hortatus ad pacem, de qua Francofurti per intercessionem tunc agendũ erat, animũ erga me sociosque tuum percontabar. Quàm autem
D amarè mihi responderis atque stomachosè, doceri potest epistola tua. Nã nec animum tuum declarare volebas, & actionem Francofurtensem, vti suspectam, incusabas. Itaque nihil aliud inde colligere potui, quàm te constituisse & bellum vrgere Franconicum, & per occasionem ne mihi quidem atque socijs velle parcere. Quod ipsum etiam Erfurdensibus denuntiasti, & continuò pòst in alijs ostendisti. Nam & episcopatui Halberstatensi, cuius est à Cæsare mihi demandata tutela, sicut nosti, præter alia multa detrimenta, magnam imperasti pecuniæ vim, & illorum collegia, quæ sunt per agros, diripuisti nihilominus. Idem fecisti per archiepiscopatum Magdeburgicum, qui & ipse meo patrocinio nititur, & à Northusijs exegisti pecuniam atque Mullusijs. Henricum verò Brunsuicensem, qui *Fœdus Mauricij*
E cum habeo fœdus, honestum quidem illud, & actioni Passauiensi minimè repugnans, ferro persequutus es & igni, simul atque de fœdere tibi per literas, deque reliquis socijs nuntiassem. Hæc sanè tuis aliquot epistolis, ad me datis antea, minimè respondent. Nunc ergò, licet Ferdinandus rex, ego, socijque, pacem, inprimis verò Germaniæ, vehementer optamus, & inde post transactionem Passauiensem id operã damus, vt tranquilla sint omnia, præsertim his locis. Quod etiam ex nobilitate Brunsuicensi complures, qui nunc tua castra sequuntur, testificari possunt: tamen, quia bellum in hanc regionem transtulisti, nec occultè demonstras, cùm socios nostros inuadis, quid tui sit propositi: deinde, quia rumor est, te multò conducere maiores copias, licet alieno nomine, quas alere profectò non possis, nisi direptionem, prædam & omnem licentiam ei permittas: ita quidem, *cum Henrico.*

1553. vt non Franconiæ tantùm, sed alijs etiam prouincijs indubitatum abs te pericu- A
lum immineat, quod & ipse non dissimulas, dum effecturum te prædicas, ne sit aliorum potior, quàm tua conditio. His, inquam, de causis, & quia cōcordiæ nullum locum relinquis, Ferdinandus rex, ego, socijq́, cùm simus incendio planè vicini, cogimur ad propulsandam à nobis vim & iniuriā, arma sumere, quò communem patriam liberemus & otium publicum recuperemus. Nam hoc nobis & Imperij leges non modò permittunt, sed iniungunt etiam, & Cameræ summum iudicium, vt Franconicis finitimis opem feramus, mandat. Et quanquā hoc tempore, dum copias conscribis nomen Cæsaris obducis, certò tamen scimus illud esse fictum atq́ simulatum. Nam ille, quid suæ sit voluntatis, non tibi modò, sed & nobis & alijs ostendit, & breui, quid sentiat, cognosces amplius. Porrò, cùm B
hoc nostrum institutum pro repub. suscipiatur, & idcircò nihil opus erat aliqua significatione nostrę voluntatis: tamen ne sis nescius, profitemur ambo, facturos nos in posterum, quod res ipsa postulabit, vt hæc tua tam effrenis & plus quàm tyrannica reprimatur crudelitas. Hoc adeò tam nostro, quàm sociorum nomine tibi tuisq́ denuntiatum volumus, & omnis calamitatis, quæ per hoc bellum orietur, culpam, in te, qui nullam ad æquam conditionem accedis, transferendam esse, testificamur. Neq́ dubitamus etiam, quin illis, qui patriæ salutem quærunt, potiùs, quàm ei, qui pro sua libidine grassatur, & patriæ bellum infert, sit adfuturus Deus immortalis. Cùm hæc epistola redderetur, erant in Alberti castris,

Alberti ad Mauricium respōsio. electoris Brandeburgensis legati, de pace missi. Perlectis literis, ipse rem cum C
suis communicat, & an secum velint periclitari fortunam, rogat. Confirmantibus illis, adolescentem nobilem, qui literas attulerat, accersit, & ad eum sermone conuerso, Princeps, ait, tuus, iam antè fidem ter violauit, & scelerate egit, & hoc quartum est facinus eiusdem generis. Veniat, experiar quid posſit: hoc illi meo nomine renuntia. Sic loquutus, aureos aliquot ei dono dat, vti fieri consueuit, & dimittit. Ibi legati intercessores, Nihil igitur nos, inquiunt, agimus? Nihil, ait ille, & domum reuerti licet. Cùm ergò belli grauitatem videret, Ericum Brunsuicensem, tertia die Iulij mittit ad Cæsarem, eiq́ nuntiat, astu quorundam multos

Albertus mittit ad Cæsarem. in se concitatos aduersarios, qui hoc agant, vt non solùm non seruentur sibi pacta, sed vt totis etiam finibus, & omni posseſsione pellatur. Quòd si consilium D
ipsorum fortuna comprobet, non dubium esse, quin futuri sint Gallicani. Iam enim illis oblatas esse magnas cōditiones, nouæ coniurationis causa, idq́ se posse demonstrare. Quosdam etiam electores, ac primi nominis principes, conspirasse iam de nouo creando Cæsare. Quòd autem episcopi sic aduersum se moliantur, in causa esse Camerales. Orare igitur, ne moleste ferat, si quid in ipsos tentabit. Aduersarios etiam, vt inuidiam sibi conflent, & in societatem belli plures pertrahant, hunc de se disseminasse rumorem, quasi cum ipso coniurarit ad apprimendam Germaniæ libertatem. Hoc adeò sibi quosdam principes obiecisse, & per Germaniam spargi literas, tanquam ab Atrebatensi datas, ideò se videlicet conducere copias, vt ipsius exequatur voluntatem. Futurum enim, vt eius fili- E
um, Hispaniarum principem, dux Albanus in Germaniam adducat ad proxima comitia, quò designetur Imperij successor: hoc nimirum ita esse Ferdinando regi persuasum, vt inito fœdere cum suis hostibus, bellum sibi denuntiarit. Se quidē hoc ad multos excusasse diligenter, verùm suscipionem illam indies augeri. Magnis itaq́ se periculis, atq́ difficultatibus obiectum esse, propè solum, eo quòd ab ipsius amicitia non discedat. Orare igitur maiorem in modum, vt & pactiones illas velit esse ratas episcoporum, & se suosq́ defendat. Id si faciat, adducturum

Alberti ditio ab episcopis inuaditur. se ipsi, cùm de eo conuenerit, ad nouem equitum millia, peditum verò signa circiter centum. Noribergenses interim & episcopi, per absentiam Alberti, in ditionem eius inuadunt. Ille, diuulgatis literis, acerbè criminatus erat Noribergicos,

A gicos, quasi fidem atque pacta violassent, & inito fœdere cum perfidiosis episcopis, Pontificiam doctrinam rursus amplecterentur. Adhæc illi pòst, edito libro respondent, & ordine rem omnem, inde ab anno superiori commemorãt, quàm crudele bellum gesserit, quomodo sint cum eo pacti, quomodo deinde permissu ac voluntate Cæsaris, cum vicinis episcopis fœdus fecerint, quomodo æquissimas conditiones ab episcopis oblatas recusarit, & bellum eis denuò fecerit, quomodo, cùm & propter fœdus & Cameræ mandata socijs opem ferrent, suos iterum fines nuper inuaserit. Inter alia illius facinora, hoc veluti singulare quoddã inauditę crudelitatis exemplũ recitant, quod cùm ipsorum ditionis oppida duo, Altorfum atq; Laufum nuper occupasset, non oppidanos modò, sed ex agris etiã B coactos homines atq; pecudes incluserit, & diuersis deinde locis incenderit pręcipuè autem ad portas, eò planè consilio, vt omnes exureret. Hoc autem incendio, pueros, & mulieres aliquot grauidas, & cõplures ægrotos, qui perruptis & effractis muris euadere non possent, miserabiliter ibi conflagrasse dicunt. Quod autem de mutata religione dixerit, vanum esse demonstrãt. Initum enim esse fœdus, eò solum, vt vim ab se suisq; depellant. Quàm autem ipse nullam religionem curet, id compluribus esse notum, & habere se multa quæ dicant hoc loco: sed propter familiæ splẽdorem, vnde genus ducat, & principes aliquot, eius propinquos, velle sibi temperare. *Alberti immanis crudelitas.* 1553.

Ad quintum Iulij diem, Sigismundus Poloniæ rex in matrimonium ducit C Catharinam, Ferdinandi regis filiam, quæ fuerat vxor Mantuani principis, cùm ante annum decimum sororem illius duxisset, vt libro decimo quinto diximus.

Eduardus sextus, Angliæ rex, indubitatæ & summæ spei princeps, Iulij die sexto, vt quidem in vulgus editum fuit, è vita decedit, morbo tabifico, circiter annorum sexdecim adolescens, maximo certè piorum hominum dolore. Nam eius interitum est maxima secuta rerum Anglię commutatio, sicut infrà dicetur. Diuulgata fama fuit, interijsse veneno. Certè tantę regem expectationis. Europa seculis nunc aliquot, nullum habuit. Inde à teneris annis optimè formatus & institutus ad pietatem atq; literas, non Latinam modò, sed Gręcam & Gallicã quo- D que linguam mouerat, & Euangelij doctrinam vehementer amabat & doctis omnib. hospitium dabat atq; patrocinium Germanis, Italis, Gallis, Scotis, Hispanis, Polonis. *Eduardus Angliæ rex optimus moritur.* *Eduardi uirtutes.*

Cùm iam non longè dissiderent ambo exercitus per Saxoniam, & Albertus Visurgim flumen, transisset, nona die Iulij post meridiem summis copijs pręlium committitur. A multa dimicatione, penes Mauricium, qui vinceret equitatu, fuit eius diei victoria. Sed ipse tormento manuario, traiectus ad ilia, biduò pòst, vitam finit. Albertus Hanobriã peruenit incolumis. Desiderata sunt ad quatuor circiter millia, plerịq; omnes equites: captiuorum ingẽs fuit numerus. Henricus Brunsuicensis eo in cõflictu duos amisit filios, Carolum & Philippum. Postridie E venerunt à Ferdinando rege missi ad Mauricium equites Bohemi quingenti. Lantgrauius etiam auxilio miserat Mauricio circiter septingentos. Itaq; tum in ijsdem erant castris, mirabili quadam vicissitudine rerum, Lantgrauius & Hẽricus Brunsuicẽsis & episcopi, cùm interim Albertum adiuuaret Ericus Brunsuigius, Mauricij sororius. Multorum tunc erat opinio, sicut Albertum rex Ferdinandus oppugnabat, sic aduersus Mauricium Alberto subministrari vires & animum à Cæsare: sed literæ Cæsaris, quas paulò infrà recitabo, nihil eiusmodi pręse ferunt. Galliæ rex, noua tunc agitasse consilia cum Mauricio déque illius interitu non parum indoluisse fertur. In castra delatus Mauricius, de nocte dat literas ad episcopum Vuirciburgensem belli socium. Is rem omnem exponit, suámque esse victoriam, sed grauiter se vulneratum dicit. Arbitrari enim Albertum *Conflictus exercitus Alberti & Mauricij.* *Mauri. uictor occumbit.*

1553. esse in fuga, Monet igitur, vt certis locis iubeat obsideri vias, quò fugientem intercipiat, & transitu prohibeat. Quæcunque sit futura sua cōditio vel exitus, bona se conscientia niti. Bellum enim hoc suscepisse, vt vastatorem illum reprimeret: ac otium Germaniæ recuperaret. Sepultus est Fribergi, oppido Misniæ, decimo quarto die post prœliū, iuxta parentem Henricum & filiolum Albertū. Excesserat annū trigesimum secūdum. Ipsius pręsentia magnum attulisse momentū, alioquin Alberti futura fuisse putatur victoria. Nā ex ipsius equitatu multi profugerāt. Signa militaria sunt hostib. erepta, & ad ipsum ex prælio relata pedestria quidem, quinquaginta quatuor, equestria verò, quatuordecim. Mauricius ergò, vitam quidem ipse profudit, sed Alberti tamē vires atq; robur admodum fregit. Nam ab eo prœlio vix vnquam ille potuit vel mediocres recolligere copias. Cùm per Lipsiam duceretur funus, orationem habuit Ioachimus Camerarius, & in illius laudem multa locutus, prodigia, quæ mortem eius antecesserunt, enumerat: sanguineas guttas in folijs arborum hærentes, canum importunißimos latratus, & mutuas dilaniationes, equorum veluti fremitus & concursationes armorū, & alia quædam terroris plena: deinde tabernaculum eius turbine disiectum, cęteris intactis, & quasdā ipsius voces, veluti præsagas futuræ mortis atq; prænuntias. Et sanè quantùm ad guttas illas cruentas pertinet, multis in locis vulgò cōspectæ sunt, & Argentinæ quidem, sub initium Iunij, cùm super herbas, frondes, tegulas atq; saxa decidissent. Volitabat tunc ingens turba papilionum, neq; deerant, qui cruorem hunc ab ijs emanare dicerent: alij contrà, portēdi aliquid atq; significari iudicabant. Inter Mauricium & Albertū, cùm essent æquales, maxima semper fuerat necessitudo, sic vt nihil esset illis cōiunctius. Tribus enim bellis ambo simul Cæsari militarunt, Gallico, Smalcaldico, Magdeburgico: deinde, quartum atq; postremum hoc in Cæsarem susceperunt. Sed natis offensionibus, vt dictum est, hūc tam funestum habuit exitum ipsorum amicitia. Quo tempore Mauricius eius occubuit, frater eius Augustus erat in Dania cum vxore, apud regem socerum. Itaq; nobilitas & ordines partem exercitus retinent, prouinciæ tuendę causa, circiter duodecim signa peditum, equitum verò cohortes quinque: reliqui dimittuntur, & plerique cum funere domum redeunt. A B C

Alberti fractæ vires. *Prodigia ante mortē Mauricij.* *Necessitudo inter Albertum & Mauricium.*

Ad decimumoctauum verò Iulij diem, Albertus dat literas ad nobilitatem & populum Mauricianum: cùm nuper per ipsorum fines peteret Saxoniam, sine maleficio se transisse, propterea quòd hostile nihil habere in animo. Mauricium verò non modò suæ ditionis homines lęsisse, verumetiam vt sceleratis aliquot & perfidiosis episcopis gratificaretur, antiquo illi fœderi, quod suæ familiæ sit cum domo Saxonica, nulla propè de causa nouo prorsus exemplo renuntiasse, ac bellum sibi fecisse. Quod cùm ita sit, & quoniam ipsi conatum eius adiuuerint, omnino præter mandata Cæsaris, qui pacta sibi confirmarit, ideò sibi quoq; videndum esse quomodo damnum acceptum resarciat. Itaque se confœderationem & amicitiam ipsis inuicem renuntiare. D

Alberti literæ ad Mauricianos.

Cæsaris exercitus, Terouenna diruta, progressus è Morinis in Atrebates, arcem Hesdinum, Iulio mense vi capit. Interfectus ibi fuit Oratius Farnesius, Gallię regis gener: ex nobilitate multi capti fuerunt, & inter hos primi nominis, Galliæ Marescallus Marchianus, Arduennæ syluæ incola. E

Oratij Farnesij mors.

Prælij Saxonici nuntius intra paucos admodum dies ad Cæsarem allatus fuit. Qui deinde vigesimo secundo Iulij die, Erico Brunsuicensi, quem Albertus miserat, vti diximus, respondet. Quòd eousque simultas exarserit, dolere sibi non mediocriter: multò enim maluisse dissidium hoc omne componi, & nisi componatur, vereri, vt non Imperio tantùm, sed & Alberto malè cedat: præsertim, cùm adeò multi, & hi quidem præcipui ordines, huic rei sese immisceant, facta societate. Suum igitur esse consilium atque postulatum etiam, vt quamprimum disce-

datur

A datur ab armis, & concordiæ rationes ineantur. Id si placeat Alberto, se curaturum, vt aduersa quoque pars acquiescat, neq; dubitare quin illis persuadeat. Petere autem maiorem in modum ne recuset: nam alioquin eo manente rerum statu, non se posse ipsius vti opera, ne suspicionem iam excitatam augeant. quod quidem sibi, qui nihil charius habeat otio & tranquillitate Imperij, valdè sit futurum molestum atque graue. 1553.

Sub initium Augusti mensis, domum è Dania reuersus Augustus, Mauricij frater, aliquot pòst diebus, re deliberata cum suis, in fidem suam adigit omnem populum, & in his, Vuirtembergenses, vt sibi suisq; liberis masculis addicti sint: & si nulli supersint, in Ioannis Friderici & liberorum eius ditionē redeant: si quidem Cæsari pareat ille, & superiorum annorum pacta seruet: sin minus, vt tum Lantgrauio sint fideles. Eo facto, salutatur princeps elector, & ordinum suorum conuentus indicit, vt ad vigesimum Augusti diem præsto sint. Eius mensis die decimo septimo, Misenæ oppido, maximus fuit terræmotus. Vbi conuenerunt omnes Lipsiam, ad diem valde frequentes in deliberationem Augustus adducit, primùm, an adiungere se debeat recenti fœderi Ferdinandi regis, principum & episcoporum, & prosequi bellum fratris in Albertum: deinde, si deserendum sit fœdus, quomodo debeat vlcisci mortem fratris: demum, quánam ratione possit cum Ioanne Friderico transigere. Nam is, per eius absentiam, missis legatis ad optimates, electoriam dignitatem & possessiones ablatas omnino sibi restitui postulauerat. Deliberationis & consilij summa fuit, vt cum vtrisque pacem coleret, & ad pacificandum adhiberetur Brandeburgicus elector: & id quidem fuit decretum, licet per Bohemiæ cancellarinm Henricum Plauium, rex Ferdinandus, Augustum de fœdere diligenter solicitaret. Hoc in conuentu, Ioannes Fridericus, altera missa legatione, denuo sua repetit, & acriter quidem verbis. Idem faciebant ipsius ditionis ordines: verùm id frustrà fuit, neq; se teneri, vt id faceret Augustus, & pactis illis atq; legibus, quas Cæsar tulisset, quando captus ipse fuit, inhærere, veruntamen non omnem actionem repudiare se dicebat. Eo durante conuentu Henricus Brunsuicensis opem implorat Augusti ducis aduersus Albertum, qui nouas militum manus conduceret. A morte Mauricij, Ioannes Fridericus ex filijs alterum, Ioannem Gulielmum misit ad Cæsarem, in Belgium vt sua recuperaret. Eodem ferè tempore mittebant etiam eo legatos, per absentiam Augusti nobilitas & reliqui ordines, vt ipsorum principem Cæsar haberet commendatum. Ad Ferdinandum etiam & Daniæ regem, Ioannes Fridericus, eisdem propè de causis miserat legatos. Interea Vuirciburgensis episcopus obsidet Schuinfurtum, quod Alberti præsidio tenebatur, vt suprà dictum est. Bambergicus autem & Noribergenses, cùm aliquandiu Collebacum circumsedissent, abductis copijs, comiti Plauio oppugnanti oppidum Hofium ditionis Alberti, sese coniungunt.

Augustus Maurici fraer & heres.

Io. Frid. sua repetit.

Hisce mensibus rapti sunt ad supplicium Lugduni, nouem, cùm ex ijs nonnulli per annum, & amplius eò fuissent captiui. Quæstiones proponebantur singulis de præsentia corporis Christi in cœna Domini de purgatorio, de Missa, de confessione priuata, vel auriculari, de ceremonijs, de Mariæ virginis & mortuorum inuocatione, de primatu Romani Pontificis, de libero arbitrio, de iustificatione operum, de Ecclesiæ episcoporum potestate, de votis monasticis, de delectu ciborū, de vnctione & confirmatione, de statuis. Constanter autem eodemq; modo respondebant ad singula, separatim, vsi scripturæ testimonijs. Interea dū captiui detinentur, literis non sese tantùm inuicem, sed amicos etiam aliasq; cōsolabantur Ecclesias, & rem omnem actā perscribebant. Cùm ex captiuis Ludouicus Marsacus, homo militaris, è sacris literis multa recitaret, qui aderant inquisitores rogabant, num ipsius esset legere sacros libros, & qui sciret hæc esse Euāgelica:

Nouem Lugduni exusti.

Ludouicus Marsacus.

1553. gelica? præfectus etiam regius duos esse tantùm aiebat Euangelistas, Matthæum A

Præfecti blasphemia. & Ioannem, Reliquos enim duos, & Paulum etiam veluti centones quosdam cõsuisse: quòd nisi Ecclesiæ doctores eam Paulo tribuerent authoritatẽ, se non pluris facturum eius epistolas, quàm Aesopi fabellas. Cumq; Marsacus inuicem diceret, de pauli vocatione atq; munere præclara existere testimonia, præsertim in eius epistola, quam scripsit ad Galat. cap. 1. Nihil, inquit ille, ad rem istud facit. Nam sibi testimonium ipse dicit. Iis, qui simul plectebantur, laqueum carnifex induerat, vti fieri solet. Marsacus verò, quem iudices non reuincto collo duci iusserant, eò quòd regi militasset, conuersus ad prætorem, An horum inquit, potior est quàm sit mea causa? quin simili torque me quoq; donas? Cur non huius tam illustris atq; præstantis ordinis me quoq; facis equitem? alludens ad morẽ vsitatũ B regibus, qui cùm amicos cohonestare volũt & amplificare, in sui ordinis, vti vocant, numerum ascribunt, eisq; torquem aureum, velut honoris insigne tribuũt.

Quinq; Lausanẽses scholastici. Ex ijs quinq;, literis nauarant operam Lausanæ, natione quidem Galli, sed sumptu Bernatum atque liberalitate, quorum est ditionis Lausana. Cùm ergo captos audirent, & ipsorum intelligerent periculum, diligenter ad regem intercedunt, eosq; sibi donari petunt. Sed id frustrà fuit, cùm id sibi per leges non esse integrũ rex diceret. Cardinalis Tornonius, flabellum hîc fuisse putatur.

De morte nobilissimi principis, Angliæ regis, Eduardi sexti, paulò suprà diximus. Inuaserat eum phtisis, & Ianuario mẽse cœperat ægrotare. Cùmq; morbus inualesceret, solicitus de regno & religione, cum suis familiaribus rem communicat, & exquirit, cui potissimum sit committẽda rerum summa. Nam etsi pater Henricus moriens testamento substituerat ei Mariam & Elisabetham, vt suprà docuimus: tamen, quoniam ipse iam factus erat pubes, arbitrij sui esse ducebat, constituere sibi successorem præsertim, cùm de sororum natalib. plerique omnes dubitarent, & Maria Pontificiam religionem coleret: quæ si rei summam teneret, periculum esse videbat, ne & præsens religio subuerteretur, & Imperio locus externo patefieret. Itaq; re deliberata, placuit, Ioannam Suffolciam eligi,

Ioanna suffecta regi Eduardo. regis Henrici proneptem è sorore. Cùm id reliqui consiliarij, & Londinensis etiã consul & optimates probassent: Angliæ primas, archiepiscopus Cantuariensis, in aulam accersitur, vt subscribat. Ille verò nisi regẽ sit affatus antea, recusat. Admissus igitur, vbi familiariter cum eo iam decumbente rem disceptauit, assensit, cùm hoc ille admodum vrgeret. Extincto autem rege, quod fuit Iulij die sexta, sicut antè dictum est, quarto pòst die, Ioãna pronuntiatur regina, simulq; de scripto recitatur, quemadmodum Eduardus, de consensu procerum grauissimis de causis, Mariam & Elisabetham sorores exheredarit, & regni successionẽ ad Ioannam transmiserit. Tulit hoc indignissimè populus, & omnis nobilitas, non tam studio Mariæ, quàm odio Northumbrij ducis, cùm nemo ferè dubitaret, quin huius esset author ipse consilij, nimirum, vt hac via regnum tanquam in suam domum deriuaret. Dum hæc geruntur, Maria confugit in Norfolciam, ad castellum Framingam, & opem implorans, pro regina sese gerit. Eo cognito, Nor- E thumbrius cogit copias, & Londino profectus, de reliquorum assensu: illã petit, vt comprehendat. Sed interim, qui erant in vrbe cõsiliarij, cùm offensionẽ ordinum non ignorarent, & per Norfolciam magnæ manus ad Mariam confluerent,

Maria declaratur regina Angliæ. mutata voluntate, Mariam eligunt reginam, & Ioannã asseruant custodia. Quòd vbi peruenit in castra, plerìq; omnes, quoniam inuiti militabãt, & illum alioquin oderant, deficiunt, & allatis Londino literis atq; mandatis, Cantabrigiæ captum Northumbrium, die xxv. Iulij mensis in vrbem adducunt. Incredibile est, quib. conuicijs atq; probris eum populus acceperit, dum alij proditorem, alij parricidam & regis innocentissimi carnificem vocant. Etenim, quia nurum suam ad dignitatem regalem perduxisse credebatur, suspicio nata fuit iampridem hæc illum

A illum tractasse consilia, & vitæ regis insidiatum esse. Capti fuerunt pòst ipsius liberi, & frater, & alij quidam proceres, & regius præceptor, Ioannes Checus, vir magnę virtutis ac eruditionis: hic tamen dimissus deinde fuit, facultatibus penè omnib. exutus. Postea Londinum regina Maria venit, & arcem ingressa, quam Turrim ipsi vocant, Norfolciæ ducem, iam propè septem annis captiuum, & Vintoniensem, & Dunelmensem Tonstallum, & quosdam alios pontificiæ religionis, ab episcopali functione remotos, è carcere liberat, & loco restituit. Et Vintoniensis quidē, licet editis libellis factum illud regis Henrici, quando Mariæ matrem Catharinam ab se repudiauerat, vt libro ix. diximus, defenderat, tamen Cancellarij locum iam obtinuit, qui summus est ibi dignitatis gradus. Cùm 1553 *Vintoniensis factus Cācellarius.*
B enim Catharina Iulij secundi pontificis vrgeret diploma, qui matrimonium illud approbasset, rex contra vitiosum esse dicebat, eoq; vintoniensem, nondū id temporis episcopum, Romam mittebat, vt Clemens illud pronuntiaret irritum, qui cū Februario mense anni xxix. eò venisset, acriter instabat. Pontifex, qui lupū, vt dici solet, aurib. teneret, cùm & regi gratificari cuperet, & Cæsaris metueret offēsionem, respondit, se scriptum Cæsari, vt verum diploma proferatur. Assentit ille quidem, sed in eam rem bimestre solùm tempus cōstitui petit: cùm id exierit, pro falso haberi diploma postulat. Id autem & inusitatum & minus æquum esse putabat Pontifex, & commodis verbis regi satisfacere cupiebat. Orator autem si non impetretur, quod rex petat, magno futurum id sedis Romanæ detrimento iacta-
C bat. Cæsar inuicem, & rex Ferdinandus, Aprilis die xxvij. per legatos dolorem suum ostendunt, & cum Pontifice, quòd regi plus nimio faueret, & iudicium in Anglia fieri vellet, expostulant: simul procuratores cum amplis & idoneis mandatis constituunt, qui causam ipsorum nomine, Romæ tractent & prosequantur. Itaque Pontifex, domum iusso tandem redire Campegio, litem ad se reuocat, eòque magis, quod per Eboracensem de nouo regis audisset amore, sicut libro ix. diximus. Augusti mensis die xxij. Northumbrius, læsæ maiestatis damnatus, capite multatur, & productus in publicum, orationem habet, ac inter alia populum hortatur, vt in ea religione, quam à maioribus veluti per manus accepissent, permaneant: omnis enim calamitatis, quæ iam olim, maximè verò post *Northumbrius capite damnatus*
D mortem Henrici regis Britanniam peruaserit, vnicam hanc sibi videri causam, quòd à reliquo Christianismi corpore diuortium fecerint. Aliquot nūc annis diuersum ille senserat, vt quidem præ se tulit, & doctrinam pontificiam planè proiecerat. Quòd autē nunc ita sit loquutus, causam fuisse dicunt, quòd spes ei quędam facta fuerat impunitatis. Et quanquam reliquo sermone cōfecto, sese ex animo loqui dicebat: sunt tamen, qui pœnituisse ipsum facti confirmant, cùm circūspiciens, nullum perfugium, & verba sibi data esse videret. Alius quidam eodem tempore securi percussus, vir equestris ordinis, Thomas Palmerus, Euangelij doctrinam maxima constantia profitebatur. Damnatus autē fuit Northumbrius læsæ maiestatis atque rebellionis, vti diximus: & quanquam graues erant suspi- *Norhtumbrij in morte inconstās perfidia.* *Thomas palmerus.*
E ciones, venenum ab ipso datum esse regi, tamen quæstionem eius rei propè nullam esse factam aiunt. In sententia quidem nihil de eo pronuntiatum fuit. De Petro Martyre, Florentino, suprà dictum est, qui ante annum sextum, accersitu regis in Angliam profectus, Oxonij sacrarum literarum erat interpres. Hunc multi propter insignem eruditionem atq; virtutem colebant: sed non deerant etiam maleuoli. Itaque mortuo nunc rege, denuntiatum ei fuit, ne iniussu magistratus pedem illinc moueret, neue quid suarum rerum asportaret, graui denuntiato periculo, si secus faceret. Paruit ille quidem, sed cùm moram interponi videret, consiliarijs regni de suo statu scribit, & si quid admiserit, accusatorem sisti, & ab ipsis de causa cognosci petit. Illorum itaque permissu, cùm descendendi potestas ei facta esset, Londinum venit. Ibi Cantuariensem archiepiscopum reperit

patro-

1553. *Archiepiscopi Cantuariensis constantia.*

patronum & amicum suum, de quo per concionatores episcopi Pontificij tunc A inuulgarant, quasi vacillaret, quasi Cantuariæ esset ipsius mandatu restituta Missa, quasi Missam ipse dicturus fuerit in Eduardi regis funere, quasi hoc ipsum esset pollicitus reginæ. Simul de futura disputatione iactabant. Hoc vbi resciuit ille, statim edito scripto sese purgat, & sacrificum quendam, se minimè conscio, Missam Cantuariæ peregisse dicit: alterum etiam illud inficiatur, imò, si per reginam sibi liceat, Eduardi regis, de Cœna Domini, déque cæteris rebus atque dogmatis facta decreta, sacris literis esse congrua, pontificiam verò Missam ab instituto Christi planè dissidere, demonstraturum se profitetur: ad eamque rem docendam, non maiorem aliquem numerum, sed paucos aliquot, & in his, Petrum Martyrem, sibi dari socios & adiutores, petit. Et quoniam aduersarij vetustatis B commendatione suam religionem ornabant, & supra mille quingentos annos eam stetisse dicebant, minimè posse hoc ab ipsis probari, se verò docere velle cõfirmat, eam, quæ fuit Eduardo rege constituta, quæque nunc per Angliam adhunc seruetur, esse verè natiuam illam & veterem, inde ab ipso Christo & Apostolis traditam religionem. Cùm hoc scriptum ad quintum circiter diem Septẽbris euulgasset Londini, Petrus Martyr eodem tempore venit illuc Oxonio, sicut diximus, & certior ab eo factus de re tota, factum collaudat, neque laborem aut periculum vllum se velle subterfugere demonstrat. Sed ecce, dum in ea sunt expectatione, Cantuariensis in carcerem ducitur, & archiepiscopus alter Eboracẽsis, item Londinensis Ridlæus, Vigorniensis, & alij quidam episcopi, propter C Euangelij professionem, & conciones in Mariam habitas, iussu consiliariorum, prius quàm regnum obtinuisset. Capitur etiam Hugo Latimerus, quem rex Eduardus à patre captum propter doctrinam, è vinculis exemerat. Petrus Martyr interim, etsi periculum suum intelligebat, tamen quòd in leges regni commiserat, innocentia sua fretus, non sibi discedendum putauit, nisi impetrata dimissione. Cùm igitur id obtinuisset, literis publicis acceptis, manu reginæ subscriptis, Antuerpiam, inde Coloniam, pòst, Argentoratum, vnde profectus in Angliam fuerat, saluus peruenit, & paulò ante eum, Bernardinus Ochinus. Perscriptum alquando fuit & nuntiatum in Germaniam, Cæsarem consobrinæ Mariæ dedisse consilium, vt regeret clemẽter, neque religionem mutaret, néue nuberet extra re- D gnum. Quid enim in eo sit periculi, si religionem innouet, sibi omnium optimè constare. Num ita res habeat, affirmare non possum: ipse quidem euentus longè diuersum ostendit. Nam exteris propter Euangelij doctrinam abire iussis, indigenis verò coniectis in vincula, religio pontificia planè restituta fuit, vt infrà dicetur. Ad Calendas Octobris Maria deinde inauguratur regno: neque multò pòst, inchoatum Londini fuit comitium.

Episcopi in carcerem abducti.

Religio pontificia in Anglia restituta.

Imperij verò conuentus, quem ad Idus Augusti Cæsar indixerat, vt initio libri docuimus, in Calendas Octobris, & ab his deinde prorogatur in mẽsem vsque Ianuarium. Post prælium illud, quo Mauricius fuit sublatus, Henricus Brũsuicensis & Albertus, pro se quisque, sese colligunt, & copias restaurant. Henrico E pecuniam subministrabant Episcopi & Noribergenses: de Alberto plerique omnes mirabantur, vnde illi tantum neruorum. Itaque peruulgatum fuit, à sorore Cæsaris Maria numos ei venire: sed id Cæsariani pernegabant, ac mirum eis videbatur, esse homines tam imperitos, qui crederent. Cùm autem ad Henricũ aliquantò serius adferrentur numi, maximo res erat in discrimine. Nam Albertus, vbi resciuit, ad defectionem solicitabat illius militem, qui moram hanc impatientissimè ferebat. Sed peropportunè, ac in ipso temporis articulo, cùm æstus ille atque fremitus propè iam exundaret, decima die Septembris allatum est remedium, & tẽpestas omnis cõquieuit. Henricus verò, muniendi sui causa, cum Erico agnato, quem hostem habuit antè, transegit. Daniæ rex iam antè suos miserat in Saxo-

Bellum inter Brunsuicensem & Albertum.

A in Saxoniam legatos, vt Augusti generi sui rebus consulerent. Hi demùm, adiuti Brandeburgensis electoris legatis, reconciliant Augustum Alberto. Conditiones erant, vt Augustus neque bellum fratris persequatur, nec hostibus Alberti ferat opem: idem faciat Albertus, et si fortè copias propè ad fines Augusti traducet, absque maleficio proficiscatur. Augustus caueat, ne cùm suas manus dimittet, ad hostes Alberti perueniant. Postremò, quod est inter Saxonicam & Brandeburgicam domum fœdus hæreditarium, primo quoque tempore renouetur. Postridie, qui duodecimus erat Septembris dies, Albertus Brunsuico suas educit copias: & cùm in hostem incidisset, quod fuit non procul ab vrbe, manus conserit, sed nu- 1553. *Albertus Augusto reconciliatur.*

B mero victus, præsertim, cùm ipse nullum, Henricus autem ad viginti signa peditum haberet, in fugam conijcitur ac profligatur, tametsi cruentam hosti victoriam reliquit. A prælio Brunsuicum redit. Interea magnis erant in angustijs ij, quos Hosij circunsederat Plauius atque socij. Nam cùm & oppidum esset valde concussum tormentis, & Albertus infœliciter pugnasset, neque subsidium veniret, inopia rerum omnium adducti, deditionem faciunt. Et oppidanos quidem Plauius in sua atque liberorum suorum fidem per iusiurandum adigit, & præsidio relinquit signum vnum peditum & maiora tormenta.

De Turcica classe diximus antè: huic se coniunxerant Galli duces aliquot, Massilia profecti, & his ferè diebus Corsicam insulam, quæ Genuatum est ditio- *Corsica insula capitur à classe Turcica.*

C nis, capiunt, oppidis aliquot exceptis.

Quomodo Cæsar Hesdinum arcem vi ceperit, antea dictum est: eam verò demolitur, vt antea Terouennam. Galliæ rex interim apud Ambianos exercitum colligit, & expectat, dum Heluetij quos euocauerat, veniant. Vbi iam dirutum esse Hesdinum, Cæsar ad exitum Augusti cogitabat tentare Dorlanum: sed vbi Connestablius id per indicium accepit, magnum equitatum & peditatus partem aliquam celeriter educit, & opinione citius illos aggreditur, inque fugam conijcit, plurimis interfectis atque captis. Et cùm sub initium Septembris Heluetij venissent, ad decem millia peditum, rex aduerso flumine Somia, cuius ad ripam est Ambianum, progreditur, & Corbiam peruenit. Inde missis aliquot equitum

D turmis, circa Bapamum oppidum, tanquam illud obsessurus, excurrit. Septembris verò die vij. misso fœciali Cameracum, quo sint erga se animo ciues, nuntiari sibi petit. Oppidum illud est peramplum, episcopale, & antiquitus Imperij ditionis, & per ea bella, quæ Cæsar cum Galliæ rege gessit, æquo iure semper fuit inter vtrunque: sed hoc tempore magis erat partium Cæsaris. Rex igitur eis nuntiat, nihil se facturum aduersus pacta, modò idem ipsi faciant, & sibi, qui sit Imperij protector, vrbem patefaciant, & in cæteris rebus omnibus præstò sint, non minus quàm Cæsari. Cùm autem loci præfectus rem ad Cæsarem detulisset, responsum tulit, quia direptionibus & incendijs Galli deuastassent agrum illum omnem, vt hostiliter in eos agat. Sed antequam hic nuntius à Cæsare veniret, iam excursio- *Cameracum à rege tentatur.*

E nibus factis vrbem rex tentare cœpit per aliquot dies. Vbi verò nihil proficeret, Idibus Septembris castra promouet, & duobus milliaribus à castris Cæsaris consedit, quæ tum erant ad Valencenam oppidum Hannoniæ, Scaldi fluuio propinquum: deinde propius accedit, et videbatur omnino res ad prælium spectare, sed hic fuit exitus, vt rex, quoniam proximè ad Cæsaris munitiones venerat, plurimis desideratis, xviij. die Septembris exercitum reduceret. Discedens longè lateque omnia vastabat incendijs. Perscripta deinde res fuit priuatim ad amicos, vti fieri solet, & Galli quidem Cæsarem aiunt defugisse prælium. Cæsariani verò negant. Rex domum reuersus, Heluetios dimittit. Hoc ipso mense dimittuntur, qui totum annum Augustæ fuerant mandatu Cæsaris, milites præsidiarij, signa sex vt libro superiori diximus. Conueniunt etiam his diebus Hailbrunæ,

1554. Palatinus, Moguntinus, Bauarus, Vuirtembergicus: à Treuiro & Cliuensi venerant legati. Ferdinandi regis nomine aderat episcopus Passauiensis. A

Magna seneschalli apud regem authoritas.

Per hanc æstatem pestilentiæ vis magnam edidit stragem Lutetiæ, atq; interim propter Lutheranismum multi fuerunt exusti. Rex in delitijs quandam habebat, cuius maritus olim fuerat Normanniæ præfectus: eius mulieris viduæ generi erant Aumalius & Marescallus Marchianus, ambo captiui sicut diximus: & ab Aumalio quidem Albertus poscebat aureorum millia centum, sed id erat supra illius facultates. Itaq; fama percrebuit, illam quæ nihil non posset apud regem, vt sine suo dispendio pecuniam conficeret, & generos liberaret, impetrasse, vt rex ei largiretur eorum possessiones atq; bona, qui propter Lutheranismum essent damnati capitis. Nam Galliæ fert consuetudo, vt non vitam modò, sed facultates etiam rex auferat condemnatis. Cùm igitur hęc esset obiecta præda, multis aiunt fuisse creatum periculum. Equidem hoc affirmare nolim, sed vsu venit nonnunquam in Gallijs, & alijs in locis, vt hominum innocentium sanguis non modò voluptati, sed etiam quæstui sit nonnullis. B

Albertus à prælio, quod aduersum fecit, Brunsuicum redit, vt paulò suprà diximus: vbi verò per indicium accepit, fore, vt Henricus vrbem obsideret, non diu moratus, quos potuit equites colligit, & in Turingia suum aduentum expectare iubet, & propinquos agnatosq; de auxilijs interpellans, cum adiutus esset, in Turingiam contendit, & Octobris die quinto, præter omnium expectationem, magna celeritate vsus, Vinariam venit, vbi à Ioanne Friderico perhumaniter fuit exceptus, & duas noctes ibi commoratus, vt militem per agros diffusum ex labore reficeret, Franconiam petit. Circunsidebant tum quoddam eius oppidum Biruthum, Comes Plauius atq; socij: sed eius cognito aduentu, Bambergam, obsidione relicta, sese conferunt. Ille verò, non magna comitatus equitum turma, vndecimo die Octob. egreditur speculandi causa, quid ad Hofium nuper amissum oppidum ageretur. Milites præsidiarij fortè tum incautius erant ante portas, animi causa rerum omnium securi. Nactus igitur hanc occasionem, et suos cohortatus, incitatis equis celeriter illos inuadit, & in fugam datos insequitur, & simul irruptione facta, cùm ipsius præsentia & aspectu recreati oppidani concurrerent, plerosq; omneis trucidauit. Tormenta reperit ibi magna quædam, et alia, quę campestria vulgò vocant, sine instrumento tamen. Nam apparatum omnem hostes ad Biruti oppugnationem asportarant. Relicto ibi signo peditum Blasseburgum petit præcipuam arcem. Postquam ipse Brunsuico discesit, Henricus vrbem obsidere cœpit, ac tormentis validè cõcutit: episcopi verò & Noribergenses, qui copias illas omneis alerent, ei renuntiant, vt sibi pręstò sit: petebat Henricus ab oppidanis aureorum millia circiter octoginta. Cùm hoc isti recusarent, ac milites, nisi persolutis stipendijs, nollent ferre signa, soliciti de suo periculo illi, tantundem dare spondent. Tunc demum obsidione soluta, cùm futuræ solutionis diem militi constituisset, per Turingiam iter instituit. Eo cognito, Saxoniæ dux, Ioannes Fridericus, quòd cum eo nondum redisset in gratiam, vnà cum tribus filijs Gotham sese confert, vxore relicta Vinariæ, quòd esset valetudine minus firma. Henricus iam instructus ad iter, datis ad eum literis, Etsi causam, inquit, habui iustam, & occasionem etiam non incommodam, his aliquot annis vlciscendi superioris temporis iniurias, abs te mihi factas, tamen, quòd esses in custodia Cæsaris, nihil quicquam in tuę ditionis populum atq; liberos tentaui, sed legibus rem iudicioq; permisi. Tu verò minimè contentus anteactis iniurijs, nuper etiam Albertum Brandeburgicum, Germaniæ vastatorem, & meum imprimis hostem, ope consilioq; iuuisti: quod compertum habeo, quantumuis id feceris occultè. Quamobrem, si meus exercitus iam tuis finibus damni quid dederit,

C

D

Brunsuicum obsidetur.

E

Brunsuicensis ad Ioan. Fridericum literæ.

A dederit, non est quòd vllam habeas de eo querimoniam. Initium enim abs te factum est. Constituerat Henricus in Albertū et Volratum Mãsfeldios agere prorsus hostiliter, propter anni superioris bellū, vti diximus: verùm intercessione ducis Augusti, cuius illi fidem implorauerant, composita res fuit. Ioannes Fridericus, acceptis Henrici literis, per legatos agere cœpit, & animum eius mitigare: sic quidem, vt ille cum duabus turmis equitum & peditum signis quinq; Vinariam veniret, reliquo per vicinum agrum exercitu distributo. Huc ad eum à principe venit Minquicius cancellarius, & expositis mandatis ad beneuolentiam omnino flexit. Et cùm antea magnam pecuniæ vim Hẽricus postulasset, eam nunc B partem remisit, & sine maleficio commoratus ibi per biduum, amicè discedit. 1553. *Brunsui. duci Saxoniæ reconciliatur.*

Ad xviij. diem Octobris instituta fuit Londini, iussu reginæ, disputatio, de præsentia Christi in sacramẽto, quod vocant, altaris. Agitata res fuit per sex dies, non sine contumelijs, cùm è Põtificijs quidam, cuius erant præcipuæ partes, theologus Vuestonus, parum ageret temperanter. Quid super eò decretum, & cuiusmodi fuerit exitus comitij, dicemus infrà. *Disputatio in Anglia.*

Sub finem Octobris, Geneuæ sumptum est de Michaele Serueto Hispano supplicium. Is multis ab hinc annis varios ædiderat libellos, inter alia, de Trinitate, prorsus alienos à sententia totius Ecclesiæ. Cumq; hoc demum anno Geneuam venisset, senatus de illo certior factus, comprehendi iubet, ac deinde Calui- C no, qui iam antea scriptis eum oppugnauerat, & cæteris Ecclesiæ ministris iniungit, vt sermonem cum eo conferant. Itaq; multa fuit inter eos & acerba disceptatio, cùm ille sæpenumero mendacij Caluinum insimularet, admodum immodestè. Senatus verò, ne quid in causa tam graui temerè fieret, doctores de ijs dogmatis consulit, Bernates, Tigurinos, Basilienses, Schafusianos. Hi respondent omnes, ad summam Dei contumeliam illa pertinere. Cum autem non modò de sententia non decederet, sed conuicijs & maledictis etiam sua propugnaret, damnatus est capitis. Vt ad locum supplicij venit, hortante Gulielmo Farello, Christum, æternum Dei filium inuocare noluit, & cùm pœnitentiæ signum nullum daret, causam tamen ad populum minimè defendit. Necis inuidiam plerįq; con- D flabant in Caluinum. Is autem, edito libro, doctrinam eius, et rem omnem actam commemorat, & in hæreticos gladio vindicandum esse docet. *Seruetus Geneuæ exustus.*

Octobris die penultimo, Iacobus Sturmius, vir longè & prudentissimus & integerrimus, ac planè decus nobilitatis Germanicæ, propter eximias animi dotes & doctrinam insignem, è vita decedit Argentorati, cùm ex febri quartana per tempus bimestre decubuisset. Aetatis annum excesserat tertium et sexagesimum. *Iacobi Sturmij obitus.*

His ferè diebus, Reginaldus Polus, Anglus, cardinalis, per Germaniam ad Cæsarem contendit, Roma profectus. Cumq; iam ad fines Palatini principis venisset, accepto nuntio à Cæsare, qui Iacobum Mendozam ei miserat, Dillingam, quod est ad Danubium, episcopi Augustani oppidum, redit, & expectat, dum E Cæsar renuntiet. Henricus Brunsuicensis, Vinaria digressus, Nouembris die vij. venit in sociorum castra quę tum erant ad Lichtefelsum, oppidum ditionis Bambergicæ. In eo tenebãtur inclusi milites Alberti, ad nouem signa peditum, illi ipsi, qui paulò antè fuerant Biruthi. Circumsederat autem eos comes Plauius cum sociorum auxilijs: & cùm Noriberga venissent maiora tormenta, quibus oppidum concuteretur, illi deditione facta, Nouembris die decima, voluntati sese hostis permittunt. Captis ergo ducibus aliquot, reliqui dimittuntur inermes, absq; signis. Ea re perfecta Colembachum petunt, Alberti ditionis oppidum & tormentis acriter oppugnant. Oppidani verò, cùm illud ab hoste non se posse defendere viderent, quicquid erat supellectilis atq; bonorum in arcem Blasseburgum transportant, & pòst, incensis ædificijs, in illam & ipsi confugiunt. Sic de-

1553. mùm hostis irruit, et trucidatis nonnullis, qui fortè deprehensi fuerunt, ignem restinguit, & reliqua diripit. Plauius deinde, cùm Lichtebergum arcem, & Hofium & Biruthum oppidula deditione cepisset ac muris denudasset, Blasieburgum obsidet, præcipuũ Alberti propugnaculum, & magno præsidio munitum. A

Vercellæ à Gallis direptæ.

Ad hoc tempus, Galli, ex Pedemontio clàm profecti, Vercellas, Taurinorum oppidum, quod Hispani tenebant, ex improuiso, per insidias capiunt: sed quòd in ea propinquitate agri Mediolanensis ęgrè illud posse defendi crederent, aduentaret etiam cum copijs Gonzaga, Cæsaris legatus, direptione facta, domum opportunè sese referunt, onusti præda.

Solymanus filium suum strangulat.

Non multò pòst, & Venetijs & aliunde nuntiatum fuit atq; perscriptum, de Turcarum Imperatore Solymano, qui filium suum natu maximum, Mustapham, propter suspicionem proditionis & violatæ fidei strangulasset ipse. Ferunt secundæ vxoris impulsu, quę filium suum augeri cuperet atq; parenti succedere, factam esse cædem. B

Cantuariensis capite damnatus.

De archiepiscopo Angliæ Cantuariensi dictum est antea. Is, & Ioanna regina, cum tribus filijs Northumbrij ducis producti in publicum Nouembri mense, damnati sunt capitis, ob intentatum lęsæ maiestatis crimen: sed pro regionis consuetudine reducti sunt in carcerem, & deprecantibus nonnullis, asseruati.

Albertus à Camera proscriptus.

Sebastianus Schertelinus, de quo non semel est facta mentio, cuius in caput atq; vitam Cæsar præmium constituerat, vti libro superiori diximus, reconciliatus in hoc tempore fuit & Cæsari & Ferdinando regi, suasq; facultates recuperauit omneis. Solicitantibus episcopis atq; socijs, Albertum Brandeburgicum Cameræ iudices, cæremonia solenni, Calendis Decembris proscribunt, vt publicæ quietis & Imperij perturbatorē, dimissis huc illuc literis & affixis palàm, ipsiusq; vitam & fortunas, omnium prædæ permittunt. Henricus Brunsuicensis, ad oppugnationem Blasseburgi relicto Plauio, sexta die Decembris, cum suis copijs contendit Schuinfurtum, quod quidem oppidum in ripa Mœni positum, Albertus valido præsidio tenebat. Accesserat Henrico supplementũ aliquod militum, qui Noriberga venerant & Forchemo: sed Albertus, cùm id fore suspicatus esset, primùm, quicquid erat alimoniæ, vicinis in locis, in oppidum inuexerat, pòst, omnia circum ædificia incenderat, vt obsidendi eo anni tempore facultatem hosti adimeret. Itaq;, nulla ibi re perfecta, desideratis etiã nonnullis, cùm Albertus eruptione facta dimicasset, Henricus, non magno cum comitatu, per agrum Ioannis Friderici profectus absq; maleficio domum redit. Albertus, vbi se proscriptum accepit, Cæsarem interpellat, vt sententiam aboleat. Is autem, vt iuris administrationem impediat, non sibi licere dicit. Sic ille iudicium, vti largitione corruptum atq; redemptum recusat, & protestationem interponit, edito scripto. Camerales autem finitimis Imperij prouincijs executionem mandant. C D

Eduardi regis edicta irrita fiunt.

Per Angliam agebantur hoc tempore conuentus omnium ordinum: et quoniam Eduardo, rege, facta fuerant decreta de cœna Domini, de cæremoijs, & sacramentorum administratione, de coniugio sacerdotũ, de episcoporum electione, de constituendis Ecclesię ministris, de formula precationum, & id genus alijs rebus, cautum hoc in conuentu fuit, nequid ea decreta valerent, sed vt eam sequerentur omnes religionem, quæ fuisset ab Henrico rege moriente relicta. deinde, ne sacrificis & Ecclesiæ ministris, qui deinceps constituentur, vlla fiat molestia diuortium quoq; Catherinæ, quæ Mariæ mater fuerat, illicitum fuisse pronuntiatur. E

Regina Angliæ despondetur filio Cæsaris.

Ad hæc. de matrimonio reginæ fuit agitatum inter optimates aliquos, ac placuit eam desponderi filio Cæsaris Philippo. De quo fama fuerat antè, quasi consobrinam suam, Lusitaniæ regis Emanuelis & Eleonoræ filiam, esset ducturus. Eo constituto, cardinalem Polum Cęsar accersit: quòd in Germania illum

subsiste-

A subsistere voluit, vti diximus. Eo factum esse nonnulli putabant, ne cùm esset re-
giæ stirpis & gratiosus apud suos, coniugij rationes forsan impediret. His quos
antè diximus in carcerem esse conditos, episcopis, alij suffecti sunt in hoc tempo-
re. Confirmandi causa matrimonij Cæsar amplissimam legationem mittit in An-
gliam, qui Mariam absenti Philippo prorsus abdicant. Eius erat princeps, Ec-
mondanus. Hi, cùm sub initium Ianuarij Londinum venissent, post aliquot die-
rum tractationem, rem conficiunt, Tulit hoc indignissimè populus, & ex nobili- 1554.
tate complures, et communicatis inter se cõsilijs, rebellionem faciunt. Huius erat
dux præcipuus & author. Thomas Viatus. Is per Cantium excitata seditione, *Seditio in Anglia.*
B graues habebat conciones & acerbas in reginam atq; consiliarios, quòd externis
nuptijs perpetuam & miserrimam seruitutem Angliæ compararet, deinde, quòd
extincta vera religione, pontificiam denuò stabilirent. Est autem Cantium, regio
maritima, Galliæ proxima, nobilis vrbe Cantuaria. Huius motus fama Londi-
num allata fuit Ianuarij die xxv. neq; multò post auditum est de Henrico Suffol-
cio duce, qui per Deuoniam homines ad arma vocaret. Itaq; regina, quas potuit,
manus facit, ijsq; Norfolciæ ducem Thomam, nuper carcere liberatum præpo-
nit. Qui cùm sub exitum eius mensis in hostem incidisset prope pontem Roffen-
sem, desertus à milite, fuga salutem quærit, & vix ægrè Londinum peruenit. In
his ergo turbis, legati Cæsaris, minuendæ seditionis & sui periculi causa Calen-
C dis Februarij conscensis nauibus discedunt. Eodemq; die regina venit Londi- *Oratio reginæ ad Anglos.*
num & oratione habita valde criminosa in Viatum, quid illius consilij sit, osten-
dit, & suam in ipsos charitatem exponit, & de matrimonio nihil se statuisse dicit,
nisi de consilio procerum: se videlicet bonam nunc ætatis partem exegisse virgi-
nem, neq; sic nupturire, quin eo in vitæ genere permanere velit, si quidem ordi-
nes ita iudicent fieri oportere. Nam vt sui connubij causa regnum periclitetur &
cædibus omnia vastentur, id sibi longè futurum acerbissimum. Permaneant igi-
tur in officio, & in sceleratorum hominum vlciscenda perfidia sibi ferant opem.
Hoc enim ipsorum esse muneris, qui se legitimam patris, hæredem, de communi
consilio reginam esse iusserint. Cùm ad hunc modum eos placasset, vrbis defen-
D sioni quosdam constituit, & comitem Penbruccum designat, qui fortis rem ad-
ministret. Iam antè Viatus erat voce præconis denuntiatus hostis & regni pro-
ditor, & maioris inuidiæ concitandæ causa, recitata fuerunt eius ad reginam mis-
sa postulata, quorum illud ferebatur esse primum, vt in custodiam sese regina tra-
dat, vt de nuptijs illius, & consiliarijs vel retinendis vel mulctandis, ipsi statuere
liceat. Tertio pòst die, promiscuæ multitudini proponitur impunitas, modò se-
ditionis authores deferant & ei, qui Viatum fecisset captiuum, ingens constitui-
tur præmium. Suffolcius quoq; iubetur in perduellium haberi numero. Et cùm
eodem die coniurati propius ad vrbem accederent, regina pontem, quo Thame-
sis est constratus, rescindit, ne quis ad ipsos transiret. Postridie, suburbium illi oc-
E cupant, fore putantes, vt oppidani sese ipsis coniungerent. Verùm hi præsidio
continebantur. Interea Suffolcius in diuersa regni parte capitur, ductore Hun-
tingtonio, quem eò regina cum equitatu miserat. Biduo ad vrbem consumpto,
coniurati, cùm ea parte frustrà molirentur, conuerso itinere, milliaribus aliquot
supra Londinum, Thamesim traijciunt, & vrbem recta petunt Ibi tandem via-
tus, ab ijs copijs, quas ductore Penbrucho regina emiserat, interceptus cum socijs
in carcerem abducitur, Altera die, qui septimus erat eius mensis dies, edicitur, *Viatus captus in vincula cõijcitur.*
capitis denuntiata pœna, vt qui de seditiosorum numero quempiam domo rece-
pissent, ilicò producant & exhibeant. Paucis interiectis diebus, Londinum Suf-
folcius adducitur captiuus. Die verò Februarij duodecimo. Northumbrij filius, *Ioanna capite plectitur.*
Guilfordus Dudlæus, & ipsius vxor Ioanna, Suffolcij ducis filia, quam Eduardo

1554. regi summissam fuisse reginam diximus, capite mulctantur, quòd contra legitimam successionem ad regnum aspirassent. Ioannæ sortem plerique omnes miserabantur, quòd innocentissima puella, & liberaliter educata, literisque culta, tantam in calamitatem incidisset, non sanè alia de causa, quàm quòd regnum oblatum non repudiarat. Orationem habuit ad populum valde piam ac modestam, et Dei misericordiam implorans, per Iesum Christum, puellis pedissequis administrantibus, linteolo sibi tegit, & obuincit oculos, carnifici deinde ceruicem præbet feriendam. Hoc ipso die, Cortenæus, Deuoniæ comes, quem ex multorum annorum captiuitate, regina, superioribus aliquot mensibus liberauerat, denuò capitur ob suspicionem initæ coniurationis. Posthæc, Londini et Vuestmonsteri, vbi regina tum erat, plurimi rapiuntur ad supplicium, & quidem ex nobilitate non pauci. Quidam etiam elapsi, & in his primi nominis, Petrus Carrus, ad Galliæ regem confugiunt. Dux quoque Suffolcius, Februarij die vigesimo primo capitis pœnam luit, cùm ante diem quartum fuisset damnatus.

Dux Suffolcius capitis pœnam luit.

Dum hæc in Anglia geruntur, Sibilla Cliuensis, Ioannis Friderici Saxoniæ ducis coniunx, eo, quem diximus, Februarij die vigesimo primo moritur Vinariæ & vndecimo post eam die princeps ipse, cùm aliquandiu decubuisset ægrotus. Decesserunt vterque in vera Dei cognitione: & ipse quidem, dum vxori sepulchrum in æde sacra paratur, iusserat sibi locum aliquem ad latus illius reseruari, quòd breui secuturus esset: neque fefellit eum opinio. Nam Martij die tertio, sub horam decimam ante meridiem, cùm ex lectulo concionem audisset implorata numinis Diuini misericordia, suumque spiritum Deo commendans, ex hac ærumnosa vita, cœlestem in patriam emigrauit. Iam verò transactum erat inter eum & Augustum ducem. Cùm enim Daniæ rex missis legatis, vt suprà docuimus, intercederet, post multam & variam ac propè semestram disceptationem, hoc primùm tempore, composita res fuit, his conditionibus. Ioannes Fridericus discedit ab electoratu, Misnia & oppidis metallicis. Augusto sine liberis maribus extincto, ad Saxonem eiusque liberos mares hæc omnia redeunt. Interim Saxoni licet vsurpare sibi nomen electoris & insignia, tam in obsignandis literis, quàm in procudenda moneta: præfecturas etiam & oppida quędam Augustus ei liberisque largitur, & pro superiorum aliquot annorum residuis debitis, quæ Mauricius non dependerat ipsius liberis, persoluit ad centum aureorum millia. Sed & arcem oppidumque Conigspergum, in Franconia positum, & episcopo Vuirciburgensi oppignoratum in aureorum millia quadraginta, luit, & Saxoni liberisque restituit. Postremò, fœdus hæreditarium Saxonicæ domus, violatum superioribus annis, renouatur, ac denuò sancitur. Eam transactionem Ioannes Fridericus, decumbens, non multò ante vitæ finem, scriptura & signo suo confirmauit, & vt idem filij facerent, iussit. Itaque forti animo superatis omnibus malis & ærumnis, in quas erat coniectus, non in carcere, neque militis externi custodia, cui destinatus erat, verùm illustri Dei beneficio liber factus, & domum ad vxorem, ad liberos & sacra sua reuersus, extremum diem placidissimè clausit, & filijs populoque suo pacem ac otium reliquit. Vxor etiam voti facta compos, terrestre domicilium hoc deseruit. Nam sæpenumero dixerat, æquissimo se morituram animo, si modò coniugem sibi videre prius liceret liberum & incolumem. Atque id ab immortali Deo sæpissimè precata fuit multis cum lachrymis atque suspirijs. Quo die vitam illa finijt, natus est Augusto duci filius Alexander.

Io. Friderici & eius vxoris mors.

Transactio inter Io. Fridericum & Augustum.

Vxoris ducis Saxo. pietas.

His ferè diebus, qui reliqui per Angliam erant, externi, sed et indigenę multi, relicta patria, propter mutatam religionem & edicta reginæ in Germaniã sese conferunt, & Vesaliæ quidã, alij Francofurti, complures etiam Argentorati subsistunt. Ioannes Lascus, Polonus, genere nobilis, Hieronymi frater, vir insigniter doctus,

Io. à Lasco incertis sedibus vagatur.

A doctus, ante hyemem profectus erat illinc cum nonnullis in Daniam: ſed cùm ibi parum amicè reciperetur, ob diuerſam de cœna Domini ſententiam, & per inferiorem Saxoniam eadem de cauſa denegaretur ei ſedes, Emdam, oppidum Friſiæ, tandem peruenit, ibiq́ conſedit. Martij die quarto, regina leges promulgat eccleſiaſticas, quibus mandat epiſcopis eorumq́ vicarijs, vt ne quem de hereſi ſuſpectum in ordinem ſacrum recipiant, hæreſes funditus extirpent, noxios & peſtiferos libros aboleant, ludimagiſtris & populi doctoribus præſcribant, & non obtemperantibus docendi munus abrogent, ſacerdotibus maritis vxores & facultates auferant, & pœnas ipſorum ſcelere dignas conſtituant, ſic tamen, vt eos, 1554.

Leges Eccleſiaſt. in Anglia.

B qui de conſenſu coniugis profitentur ſe velle facere diuortium & in poſterum abſtinere, lenius tractent, ac reſipiſcentes etiam loco reſtituant: adhæc, preces omnes in ſupplicationibus publicis, & Latina lingua, & more vetuſto recitentur, dies omnes feſti celebrentur, ſuperioris ætatis cęremoniæ reſtituantur, pueri adultiores, antè baptiſati, ab epiſcopis confirmentur, & in ſcholis erudiantur, quemadmodum ſacrifico miſſam peragenti miniſtrare debeant ad aram. Quo tēpore pontificatum Romanum Angliæ rex Henricus octauus exterminauit, vti libro nono diximus, legem hanc tulit inter alias, ne quis ad vllum munus aut dignitatem reciperetur eccleſiaſticam, niſi prius fide data per iuſiurandum, profiteretur, ipſum ac ſucceſſores etiam, eſſe caput eccleſiæ ſupremum Anglicanæ: pon-

C tificem verò nihil habere iuris in illam, nec aliud eſſe, quàm epiſcopum vrbis Romæ, qui cum nihil velint habere commune. hoc autem iuſiurandum regina nunc etiam, cùm hæc euulgaret, remittit, & epiſcopis mandat, ne poſthac exigatur ab vllo, tacitè quodammodo primatum Romano pontifici reſtituens. Quod de publicis precibus ait, ſic habet. Henrici regis mandatu preces dicebantur, lingua populari: in ijsq́ rogabatur Deus inter alia, vt ipſos ab Epiſcopi Romani ſeditione, conſpiratione, tyrannide liberaret: hanc ergò formulam, typis excuſam, regina nunc antiquari iubet. Non multò pòſt in cuſtodiam data fuit reginæ ſoror, Eliſabetha, literis exculta puella, quòd anteactæ ſeditionis conſcia putaretur.

Eliſabetha in carcerem conijcitur.

Ad exitum Martij, hoſtes Alberti Marchionis ad obſidionem Schuinfurti

D redeunt. Aprili menſe venerunt in Germaniam, ex Anglia, magnæ doctrinæ viri, Richardus Moriſinus, de cuius legatione, ſuperiori libro diximus, Antonius Cocus, Ioannes Checus, ambo regij præceptores: & hi quidem in Italiam deinde ſeſe contulerunt: venit etiam Ioannes Ponetus, epiſcopus Vintonienſis, qui per hanc religionis mutationem, loco remotus fuit, vt alij multi.

Per hoſce dies, cùm Florentiæ ducis & pontificis copiæ Senas obſiderent, Petrus Stroza, qui Galliæ Regis nomine tuebatur vrbem, ex inſidijs illos adortus, vbi per indicium quædam accepiſſet, magnum eorum numerum concidit: illi tamen redintegratis viribus obſidionem continuarunt. Itaq́ Galliæ rex Heluetiorum tria circiter millia conduci iubet, vt obſeſsis opem ferant. Pontificis nepoti

Senarum obſeßio

E Aſcanio Florentię dux filiam ſuam deſponderat, & initę fuerunt rationes, illius per hoc cōnubium amplificandi. Per hoſce dies, Inſubrię præfectus Ferdinandus Gonzaga venit ad Cęſarem in Belgium vocatus: venit etiam Baptiſta Caſtaldus, quem ſuperioribus annis in Vngariam diximus à Cæſare miſſum.

Ad Idus Apurileis, Londini, ſupplicio capitis fuit affectus Viatus: ante quàm produceretur, Eliſabetham & Cortinęum diligenter excuſans, aiebat non eſſe affines coniurationi. Tunc etiam Cantuarienſis & Londinenſis epiſcopus & Hugo Latimerus, primùm Vindeſoram, pòſt, Oxoniam abducti, habita diſputatiōe cum eius atq́ etiam Cantabrigienſis academiæ theologis, quum in ſententia permanerent, dantur in cuſtodiam. Hoc ipſo tempore conuentus erant omnium ordinum Anglię, in ijs duo potiſsimùm propoſuit regina; de ſuo connubio deq́

Conuentus ordinum in Anglia.

 reſtituen-

1554. restituendo Pontifici primatu: quorum illud certis legibus obtinuit, hoc autem, A
resistente cumprimis nobilitate, non potuit persuadere. Cardinalis Polus, vbi cũ Cæsare fuisset aliquandiu, Galliæ regem petit, & pacis erat vtriꝗ consiliarius: verùm nihil profecit. Ad finem Aprilis, Albertus Brandeburgicus, acceptis aureorum millibus sexaginta, captiuum Aumalium dimittit, cùm paulò antè, suæ ditionis alterum propugnaculum, Holanspergum amisisset. Non multò pòst, Cæsar Bruxellæ datis literis, illum, hyeme superiori proscriptum Spiræ, sicut diximus, denuò proscribit, & questus eum sic impunè grassari, verbis grauissimis mandat, vt principes ac ordines omnes, maximè autem finitimi, sententiam latam exequantur. Iam antea Roteburgi ad Duberum flumen bis conuentum fuerat, pacificandi causa: cunꝗ nihil esset actum, Cæsar hoc in eum decreuit, & passim fuerunt affixæ literæ, eoꝗ nomine Vuormaciæ pòst conuenerunt ordines, qui ad prouinciam Rhenanam pertinent. De comitijs Imperij futuris Augustæ, non semel antè diximus: & quia Cæsar, tum valetudine tum bellis impeditus adesse nõ poterat, Ferdinandus rex, illius rogatu, prouinciam hanc in se recipit, ab eoꝗ solicitati principes vt venirent, propter turbulentum Germaniæ statum excusabant. Cæsar iam eò miserat è suis consiliarijs nonnullos, Augustanum quoꝗ cardinalem ad hoc delegerat: sed cùm ob eam, quam dixi, causam, nemo veniret, in aliud magis idoneum tempus reiecta res fuit. B

Comitia Augustæ.

Albertus odiosè quædam & acerbè scripserat in Noribergicos, quasi bello superiori Galliæ regem atꝗ socios occultè iuuerint, & pecuniam dependerint, quasi de Cæsare grauem habuerint suspitionem, tum ipsi tum episcopi socij, multaꝗ dixerint contumeliosè, quasi Galliæ regi magis quàm Cæsari faueant, quasi bellum hoc ipsi conflarint, quasi totis viribus id egerint, ne pacta seruarent Episcopi, quasi priores bellum fecerint & ad defensionem ipsum adegerint, quasi nobilitatem omnem profligare studeant, quasi fidem datam & literis obsignatam violarint, quasi nefarium & crudele bellum gesserint in suæ ditionis homines, quasi iudicium Cameræ precio redemerint. patriæ quoꝗ proditores vocabat, dissеminatis per Germaniam libellis. Eo cognito, Noribergici, quum Holanspergo capto quędam eius generis reperissent, Maij die decimo octauo, prolixè respondẽt, ac ordines omneis euulgato scripto, & ordine singula refutant, & in ipsum plæraꝗ retorquent, & qua conditione Mauricio pecuniam dederint atꝗ socijs, commemorant, & quis belli sit author, ostendunt. Nam etiam eo tempore, quo conuenerant Hedelbergæ principes intercessores, ille per suos emissarios, inquiunt, occultè cogebat in Saxonia quàm potuit maximas copias, idꝗ demonstrari potest tum alijs, tum ijs literis, quas ipsius excursorum vnus, Gulielmus Grumpachus, ad eum vigesimo nono die Martij dedit. Quòd nisi tum rex Ferdinandus, dux Mauricius, & Brunsuicenses, omne robur, vitam etiam atꝗ sanguinem patriæ impendissent, horribilem ille vastitatem per omnem Germaniam excitaturus erat. Episcopos Franconiæ coegerat ad iniquissimas conditiones: eam verò transactionem Cæsar irritam fecit, & illis, vt sua recuperarent, permisit. Bambergensis igitur oppida quædam atꝗ præfecturas amissas recepit, multò antè quàm in gratiam ille cum Cæsare rediret, & tunc, quum propter perduellionis crimen non facultates ei tantùm, sed vita quoꝗ iure poterat auferri. Mandatu postea Cęsaris, ad nostri defensionem ac prouinciarum tutelam fœdus iniuimus, vt quidã alij. Reconciliatus deinde Cæsari fuit, & transactionis obtinuit ab eo confirmationem, sed ea lege tamen, vt esset ipsi fidelis ac Imperio: verùm ille, tametsi vim ei nullam Cæsar permiserat, per obsidionem Metensem domum ad suos rescripsit, vt Episcopos territarent, & nisi restituant ablata, vim facerent. Sic illi, Ianuario deinde mense, facto impetu plæraꝗ recuperarunt armis. Itaꝗ Bambergicus, vt opem C D E

Noribergicorum scriptum in Albertum.

A opem sibi ferrent ex pacto, socios admonuit: nos tamen, ne quid præcipitanter fieret, non semel per literas & internuntios ad pacem hortati sumus Albertum: ipse verò contemptim & contumeliosè respondens, quò plures haberet hostes, eò sibi maiorem esse paratam gloriam, inter alia dicebat. Fuit hoc initio Martij, neq; multò pòst actio fuit Hedelbergæ instituta. cumq; luculentas ibi propositas conditiones reijceret, hortantibus eum ad pacem propinquis & agnatis intercessoribus, & domum illinc profectus exercitum conficeret, interpellati rursus ab Episcopis atq; solicitati, tunc demùm ei nos profitebamur aduersarios: fuit hoc anno superiori ad calendas Apríleis. Et quum truculentissimum ipse bellum gesserit, nouo prorsus & inaudito per Germaniam exemplo, nobis crimen illud impingere conatur. sed profectò falsum est, nec eius generis quicquam ad nos vnquam delatum fuit. Ipsius verò milites nullum sœuitię genus prætermiserunt, & aratores fortè ruri deprehensos, patres aliquando simul & filios, in aspectu propè nostro suspenderunt: fœminas autem non viuas modò constuprarunt, sed mortuas etiam effoderunt. Anni superioris Maio mense, quidam ex nobilitate Franconia, Nicolaus Eglofstenus, castelli sui Conruti deditionem facere coactus fuit: ipse verò non solùm illud exussit, verumetiam ad quadraginta circiter homines rusticanos ibi repertos, & cum his Ecclesiæ ministrum, in horto prope castellum strangulari iussit, & vxorem illius atq; matrem captiuas abduxit. Excusare quidem istud conatus est per literas, ad nobilitatem Frãconicam, sed parum idoneè. Quomodo captiuos etiam tractarit, docere possunt in Saxoniam ab illo pertracti nostrates ac Bambergenses obsides, & qui passim in illius detenti fuerunt ergastulis. Nam & immensam eos pecuniam poposcit, & tormentis acerbissimè subiecit, & inedia quoq; confecit atq; gelu, sic, vt nonnullis extinctis, reliqui frigore necata membra sibi rescindi curarent atq; tolli. cumq; ex ipsis nonnulli, quo se vel redimerent, vel vitam tolerarent, non haberent, alimoniam eis dari vetuit. Ac nisi milites præsidiarij, lamentationibus illorum & miserabili clamore victi, fragmenta panis abiecissent illis aliquando, præ vetustate iam arida prorsus atq; mucida, quæ ne pecudes quidem & animantia bruta, nisi per extremam famem, attingere voluissent, inedia fuisset omnibus pereundum. Et licet nonnulli pecuniam per amicos conficerent, vix tamen aquam atq; stramen consequi potuerũt. itaq; fame sitiq; fuerunt extincti quidam in horribili carceris nõ squalore, sed fœtore, medias inter sordes atq; vermes & reptilia, cumq; sic interijssent, non fuerũt extracta nec illinc remota cadauera, sed apud superstites & eos qui miserè trahebant adhuc animam, relicta. Quàm verò leniter à nobis tractati sint ipsius captiui, duces aliquot & centuriones, etiam ij, qui pessimè de nobis meriti nulla conditione sese dediderant, id vel ipsorum testimonio cognoscere licebit. A pace verò quàm sit alienus, duabus illis actionibus Roteburgicis doceri potest, vti vobis constat, illustrissimi principes, qui vel interfuistis ipsi, vel eò misistis legatos. Nã licet grauissimam ab eo calamitatem accepimus, & quanquam euulgata iam erat eius proscriptio, tamen hæc fuit à nobis in priori conuentu delata conditio: quòd si discederet ab armis, & in posterum rectè caueret, ac legibus rem agere vellet, nos etiam arma deposituros, & principum intercessorum arbitrio, vel Cæsaris & ordinum iudicio causam esse permissuros: idem Episcopi deferebant, de consilio & voluntate legatorum Ferdinandi regis: principum autem autem intercessorũ consiliarij hoc etiã studio pacis addebant, quòd si confœderati ordines Frãconici, prouinciã ei suã, cuiusmodi tunc erat, restituere pollicerẽtur, vtrinq; recedẽdum ab armis, & de postero cauendũ, & proscriptionẽ, ea quidẽ parte, fore irritam, & amicę vel legitimę tractationi controuersiam totam esse permittendã. Sed ille per contemptũ atq; ludibrium, intercessores vocabat hostium suorum procuratores,

B, C, D, E (margin letters)

1554.

Alberti immania facinora.

Alberti arrogãtia

neq;

1554. neque se passurum tales in angustias redigi, neque cupere proscriptionem adhuc aboleri, quodque reliquum haberet facultatum, velle dicebat periclitari, multaque id genus alia, leuiter & contumeliose & minaciter, de summis, mediocribus, infimis iactabat, vt ijs, quæ sunt Holanspergi typis excusæ, literis demonstrari potest. In altero deinde conuentu licet ampliora deferrentur à nobis, tamen nihilo magis ad pacem spectauit, imò technas adhibuit & insidias, parum quidem laudatas, neque viro principe dignas. Nam intercessorum rogatu totam causam Cæsari simul & principibus aliquot permittens, arma deponere pollicebatur, idque compromissum, Cæsar, datis Bruxellæ literis, Aprilis die quarto, ratum habuit, & Franconiæ confœderatos ordines, vt ab armis & ipsi discederent, eiusque fidei ac diligentiæ rem committerent, monebat. Hoc autem eo consilio faciebat Albertus astutè, sicut ex ijs quæ consecuta sunt, apparet, vt & Cæsarem tardaret, ne proscriptionis executionē certis Imperij mandaret prouincijs, & vt ipse spacium haberet conficiendi, quem tunc passim cogebat exercitus, quò nos opprimeret inopinātes: verùm beneficio Dei detecta res fuit, ipsius interceptis eodem tēpore literis, quas ad suos huc illuc tribunos mittebat, & centuriones, in quibus hoc erat: actionem Roteburgicam ab se permissam, eò solùm, vt interea sese comparet ac hostē adoriri posit: quòd si iam intercessores ab eis fortè postulent, vt discedant à signis, non esse quòd morem gerant, sed maneant coniuncti, neque diuulsionem fieri patiantur: ad excusandum verò causam hanc adferant, quòd multorum mensiū ipsis debeantur stipendia, neque possint, nisi persolutis illis, abscedere, sed absque maleficio tamen ijs locis velle permanere dicant, donec sit ipsis depensa pecunia. Huc etiā pertinent ipsius literæ, quibus mandat suis præfectis, vt sine mora quosuis adoriantur promiscuè. patefactis igitur his insidijs, & quum ab ipsius legatis, Roteburgum missis, nostri homines, an compromisso stare vellet, interrogarēt, neque certum responsum ferre possent: de Ferdinandi regis legatorum consilio coacti sumus Deo simul & Cæsari ac Imperio rem committere, sicut nostræ tum ad Cæsarem missæ literæ declarant. Quod cum ita sit, & quoniam ex ijs, quæ verè cōmemorauimus, facilè quiuis intelligit, eò nos vrgeri tantis & conuicijs & contumelijs & incommodis, quòd ad illius depellendam vim atque furorem, Imperio summi magistratus obtemperauimus, idcircò maiorem in modum oramus omneis, qui virtutem ac probitatem amant, vim autem & iniuriam oderunt, vt diligenter considerent, nisi lata sententia mandetur executioni, & hæc illius reprimatur audacia, quantum immineat non nobis tantùm, sed ipsis etiam discrimen. Nullum ergò subsidium aut opem ei ferāt, neque perfugium aut receptum patefaciant, sed vt viros principes decet & amantes patriæ, non solùm non impediant executionem mandati, sed ipsi quoque totis viribus huc incumbant, & ita sese gerant, vt exemplo reliqui deterreantur: ne libellis etiam famosis & criminationibus illius in nos profusis fidem habeant, & si quid ille rursus in nos molietur, ope consilioque iuuent, etiam atque etiam obsecramus. Acceptis ab Aumalio nummis, vt suprà dictum est. Albertus in Saxoniam contendit, & Maio mense conductis ibi copijs, occultè Schuinfurtum petit, & Iunij die decimo cum equitibus octingētis, peditum signis ad septem, prima luce, qua parte non erat obsessum, ingreditur oppidum. Et quia rerum omnium premebātur inopia, tertio pòst die, quum oppidum diripuisset, præsidiarios omneis, de nocte, tam equites quàm pedites, ad octodecim signa, cum tormētis educit, nullis relictis ad portarum custodiam stationibus, & Kitzingum iter habet, oppidum infrà positum ad Mœnum. Cùm iā dilucesceret, & portas nudatas præsidijs hostes animaduerterent, dato signo per castra, sese parant ad iter, & illum insequuntur: sed complures, ac Brunsuicenses quidem imprimis, ab Henrico duce missi milites, in oppidum irruunt, & quod reliquum

Albertus Schuinfurtum petit.

1554.

A reliquum erat diripiunt atque deuastant. proceres igitur & belli duces, ne reliquorum mora spacium nactus Albertus euaderet, diuersis aliquot locis oppidum incendunt: sic illi discedere coacti redeunt ad exercitum. ac licet horis aliquot praecederet Albertus, tamen, quòd tormentis impeditus atque tardatus accelerare non posset, ab agmine primo sistitur, cum ijsque manus conserit: aduentante autem reliquo exercitu, quum tantae multitudini se videret imparem, suos cohortatus, vt qua quisque ratione posset, sibi consulerent, ipse paucis comitatus equitibus, è conspectu celeriter abit, & per flumen, ad Kitzingum tranando euadit, impedimentis omnibus amissis. Octauo pòst die, praecipuum eius propugnaculum, Blasse- *Alberti fuga.*

B burgum, deditione capitur, & in Ferdinandi regis potestatem peruenit, cùm nō multò antè Bohemiae cancellarius Henricus Plauius, qui continenter illud obsederat, mortem obijsset. Sic igitur omni ditione pulsus fuit & eiectus Albertus. Dum haec in Franconia geruntur, Henricus Brunsuicensis, per inferiorem Saxoniam, plaerosque tam principes quàm ciuitates, & ex nobilitate complures, pecuniam poscit, & imperata facere cogit, Megelburgium, Luneburgenses, Anhaldios, Mansfeldicos: alterae etiam illius & episcoporum copiae, profligato Alberto, captoque Schuinfurto, sicut diximus, Roteburgum, oppidum Imperij, & Hennebergium comitem inter alios malè mulctabant, eoque tendebant, vt nisi belli, quod ad omneis pertinere iactabant, impensas recuperarent, vim facturi viderentur: sed intercessione composita res fuit, & discessum ab armis.

C Ad hoc ferè tempus, Sabaudiae dux, Carolus, magnae suae ditionis parte spoliatus, vt libro decimo docuimus, è vita decedit, haerede relicto filio Philiberto, qui Caesari multis nunc annis militabat. Ferdinandus rex, nuper edicto promulgato, suis mandarat, ne quid in eucharistiae sacramento mutaretur, vtque pro veteri consuetudine, qui coenam Domini perciperent, altera, quam vocant, essent cōtenti specie: sed optimates atque nobilitas & ciuitates, cùm antea non semel illum interpellassent, nunc denuò per epistolam admodum demissè rogant, multis in medium adductis argumentis, vt iuxta Christi mandatum, & institutum, ac veteris Ecclesiae morem eis concedatur integra coenae perceptio. His illorum literis, *Sabaudiae ducis mors.*

D Iunij die vigesimo tertio rex Viennae respondens, minimè futurum, inquit, putabam, vt edictum illud meum à vobis in disputationem vocaretur, & cauillationem subiret. nam eò spectaui solùm, vt meae ditionis populus in antiqua veraque religione, & Ecclesiae catholicae permaneret obedientia, cuius extra commerciū nemo salutem consequi potest, vtque sacramentum hoc, omnium maximè praecipuum, iuxta legem Ecclesiȩ moremque perciperent, neque vel deprauatis quorundam opinionibus, vel curiositate quadam aut etiam superbia deflecterent ab eo, quod & Ecclesiȩ simul & Magistratui debent, officio. Hȩc nimirum illius est edicti mens atque sententia: neque nouum est quod mandaui, sed vetus institutū, quod & ad maiores meos, Imperatores, reges, & Austriȩ duces, veluti per manus delatū *Ferdinandi ad suos literae de coena Domini.*

E est, & ad me quoque, cùm rempublicam gerere coepi, deductum, & ad hoc vsque tempus, diligenter, vti Christianum principem decet, à me seruatum, meisque populis non semel, vt in eo persisterent iniunctum. Itaque minimè fore putabam, vt in edictum hoc meum aliquid tentaretur à vobis, qui caeteris in rebus omnibus, ne qua mutatio fiat, vtque leges ac iura vestra vobis integra maneant, non tenditis. Nam certè nouum est quod agitis, & à vobis non ita pridem opinione quadam susceptum, & nunc etiam prolixè disputatum, quasi verò de meis mandatis, qui sum prȩcipuus vester & summus magistratus, iudicare vobis liceat, aut quasi iure vobis illud permitti debeat, quod annis nūc aliquot, nonnulli vestrum, sua quadam sponte, praeter Ecclesiae legem meamque voluntatem, sibi priuatim sumpserunt & vsurparunt. Quia verò grauis est & ardua quȩstio, sicut ipsi quoque dicitis, equidem

1554. equidem amplius de illa cogitabo, suoq́ue tempore sic respondebo, vt populi mei A
salutem mihi cumprimis esse curæ, possit intelligi: sed interim obsequentiam à
vobis omnem expecto, nec aduersus edictum aliquid facturos esse confido. Ad
hæc ordines deinde scripto vicissim respondent, & quod de Christi seruatoris
mandato non semel à nobis antea dictum est, aiunt, serenissime rex, idem nunc
repetimus. Nam claris atq; perspicuis verbis ille suam cœnam instituit, vt ad eũ
modum, sicut ipse præscribit, ab omnibus perciperetur, illius autem institutum
atq; præscriptum nemini mortalium immutare licet: hunc etiam veteris ecclesiæ
fuisse morem, & eum, qui nunc est, paulatim obrepsisse, demonstrari potest. nam
& Constantiense concilium, à Christo sic illud institutum esse fatetur. Cùm igi- B
tur ad nostram hoc salutem pertineat, nulla certè vel curiositas vel superbia nos
impulit. quò magis etiam speramus futurum, vt deliberationem tuam ad Christi
mandatum simul & apostolorum & Ecclesiæ veteris consensum referas, & con-
scientiam nostram minimè grauari velis. quod vt facias, per omnia sacra, per glo-
riam Dei, nostramq́ue te salutem oramus. Te quidem summum & à Deo nobis
datum magistratum agnoscimus, & libentissimè quidem, ac nihil est omnium re-
rum, quod non possis aut debeas à nobis expectare, sed in hac vna re propitium
te nobis esse flagitamus.

Ordinum ad Ferdinandum responsio.

In Vuirciburgensis episcopi ditione monachorum est collegium, Nusta-
tum. eius abbas Ioannes Frisius. cùm in suspitionem Lutheranismi venisset, quin- C
ta die Maij citatur, vt sexto pòst die veniat Vuirciburgum, & ad interrogata re-
spondeat. Quæstiones autem erant istæ. num liceat iurare, num iureiurando quis
obligetur, num castimoniæ, paupertatis, obedientiæ votum facere liceat, an obli-
gent eiusmodi vota, num Ecclesiæ ministris magis conueniat cœlibatus quàm
matrimonium, an vna sit Ecclesia vera & apostolica, num hæc, veluti sponsa Chri-
sti, perpetuò gubernetur à Spiritu sancto, num vera semper & salutaria decernat,
an propter vitia quorundam & errores deserenda sit, an hæc ipsa, propter caput,
Christi vicarium, Romana rectè vocetur, an omnes vtriusq; testamẽti libri, quos
canon habet, legitimi sint veri, num sacra Scriptura sit iuxta sanctorum patrum,
Ecclesiæ doctorum & conciliorum, non autem Lutheri sententiam & id genus D
aliorum interpretanda, num prætér sacram Scripturam opus etiam fuerit alijs tra-
ditionibus, cuiusmodi sunt Apostolorum & id genus aliæ, num ijsdem traditi-
onibus eadem debeatur fides, authoritas & obedientia, quæ sacræ Scripturæ,
num magistratui ciuili sit in politicis, in sacris obtemperandum ecclesiastico, nũ
septem Ecclesiæ sint sacramenta, sint ne baptisandi pueri, num ad baptismum ad-
hiberi debeat lingua Latina, sal, oleum, aqua, characteres, exorcismi, num bapti-
smo deleatur omninò peccatum originis, ita quidem, vt concupiscentia, quæ re-
manet, eius peccati nomen amittat, an panis in corpus, & vinum in sanguinem
Christi, virtute verborum, quæ sacerdos enunciat, mutetur & consecretur, & an
ita remaneat, etiamsi non statim percipiatur, an eo modo consecrata eucharistia E
sit veneranda, siue circumferatur ad honorem Christi, siue deferatur ad ægrotos,
aut etiam inclusa reseruetur, an sub specie panis & vini sit adorandus Christus,
an sub vtralibet specie sit totus Christus, an delictorum confessio præparet homi-
nem ad dignè percipiendam eucharistiã, an Missa sit verum & perenne sacrificiũ,
an vterq; Missæ canon sit retinendus, an sacramentum confirmationis sit exer-
cendum, an pœnitentiæ sint tres partes, contritio, confessio, satisfactio, num sa-
cerdos condonare peccata possit ei qui nõ sit antè confessus illa, num soli sacerdo-
tes habeant potestatem clauium, an animæ piorum charitate nos persequãtur, an
pro nobis ad Deum intercedant, num sint inuocandi diui, num dies festi conse-
crati diuis rectè celebrentur, an diuorum sint venerandæ reliquiæ, num animæ
piorum

Abbas Lutheranismi insimulatus.

Interrogationes abbati propositæ.

A piorum nondum expiatæ subleuentur Missis, precationibus, ieiunijs, eleemosynis, an sit locus purgatorius, an quadragesimæ tempus & alia per Ecclesiam indicta ieiunia seruari debeant, an diebus ab Ecclesia vetitis abstinendum sit ab esu carnium, an ceremonijs ad religionem sit incitandus populus, quæ ceremoniæ sint piæ, quæ minus? Adhæc ille, Maij die vigesimo septimo prolixè respondet: ac licet non modò sacræ Scripturæ, sed patrum quoque testimonijs dicta sua confirmaret, tamen Iunij die vigesimo quinto damnatus est, & ab omni functione remotus. 1554.

Ad exitum Iunij, Galliæ rex, cum exercitu Campaniæ finibus egressus, ad B Mosam flumen iter habet, & in Cæsaris prouinciam, extremis Neruijs coniunctã inuadens, Bouinum oppidum & Dinantum inter alia multa capit, diripit, arces ibi demolitur, & Marieburgum captum opere præsidioque munit. Cæsar autem Bruxella digressus cum suis copijs, Namurcum venit, quod est ad Sabin flumen, infra Dinantum, quinque milliaribus oppidum. Rex videbatur ad prælium spectare: cumque duceretur tempus in Hannoniam deflectit, & Binsium oppidum, arcemque, reginæ Mariæ delitias, deditione capit, diripit, incendit, & longè lateque rapinis ac incendijs omnem illam regionem deuastat. In Atrebatum deinde finibus Rentium oppidum obsidet: aduentante autem Cæsare, cuius iam erant omnes collectæ copiæ, ab obsidione discedit, factis vtrinque leuioribus prælijs.

Regis in prouinciam Cæsaris expeditio.

Marieburgũ capitur.

C Fuit hoc Augusto mense, quum eodem ferè tempore Regis exercitus per Hetruriam, cui Petrus Stroza præerat, interceptus à Cæsariano milite, cuius erat ductor Marchio Marignanus, magnam cladem accepisset. Ex Heluetijs desiderati sunt complures, quos eò missos à rege, suprà diximus. Interea Cæsaris filius Philippus, ad decimum nonum Iulij diem, ex Hispanijs cum classe in Angliam appellit, & quarto pòst die, Vintoniam, vbi regina eum expectabat, sub vesperũ venit, & ad primarium vsque templum progressus, omni præeunte nobilitate, ab episcopo Vintoniensi & quibusdam alijs excipitur. In reliqua turba procerum aderat ei dux Albanus. postridie reginam adit, & familiariter diu multumque collocutus, altero die, qui diuo Iacobo sacer est, Hispaniarum patrono, peractæ sunt D nuptiæ: & aderat à Cæsare legatus, qui regnum Neapolitanum ab illo concessum esse filio matrimonij causa, palàm dicebat. Pòst illinc digressi, deducente regina, tandem honorifico splendore & comitatu Londinum ingressus est, vrbem primariam. Augusto mense rursus Vuormaciæ conueniunt ordines aliquot Imperij, cùm executionem Cæsar in Albertum vrgeret: qui finibus eiectus, vt suprà dictũ est, primùm in Lotharingiam, inde se receperat in Galliam, cùm hospitium ei rex non denegaret. Et quia metus erat, ne quid ille moueret, ne vel in Alsatiam aut loca vicina faceret eruptionem: ab ijs, qui sunt Rhenanę prouinciæ, sub finem Septembris, aliquot missæ fuerunt cohortes equitum, in Lotharingiæ fines, qui seruarent aditus. verùm hi tandem, nulla re perfecta, cùm nemo se commoueret, do- E mum redeunt, non sine dispendio illorum, ad quos diuerterant. Octobri mense rursus conuenitur Francofurti, cùm hac, tum alijs de causis. Ad eum conuentum allatæ sunt Alberti literæ, quibus de illa queritur militia, deque Atrebatensi multa locutus, Treuirensem & Argentinensem episcopum & Lantgrauium inter alios odiosè perstringit, & sanguinarios vocat equites illos, qui suæ vitæ sint insidiati. Gallię quoque regis nomine fuerunt ibi recitatę literę, Germanica lingua scriptæ calendis Octobris. De vetusta Germanię Galliæque necessitudine locutus, aduersarij toti sunt in hoc, inquit, vt eam dissoluant: & superioribus quidem annis hoc effecerunt, vt parens meus iudicaretur hostis: verùm ego nihilominus, cùm ante annum secundum, Imperij status esset miserabilis ac planè deformis, præteritarũ offensionum deposita memoria, quo sim erga vos animo, luculenter demonstra-

Philippi in Angliam aduentus.

Conuentus Vuormaciæ.

Galliæ regis ad ordines literæ.

Ee ui, secu-

1554. ui,secutus maiorũ vestigia, quibus & dignitas vestra curę semper fuit & amplificatio. Quòd enim iniuriam vobis vnquam illi fecerint, doceri non potest: aduersarij verò multis modis & libertatẽ vobis omnem & fortunas eripere conati sunt, quando nõ solùm exigendę pecunię varias artes excogitarunt, sed factiones etiã in illustrib. familijs inflamarunt, vti vobis abundè satis constat. Et licet ita res habeat, tamen illorum impulsu, quosdã ordines, & quidem mihi vicinos, à quib. hercle nihil tale expectabã, arma in me sumsisse audio, cùm nihil antea denuntiarint. quod sanè cumprimis mihi videtur mirũ, eoq; magis, quòd nulla mihi vobiscum intercedat offensio. Nã in eo, quod de Alberto Marchione vulgò fertur, quasi cõtra vos opem ei feram, iniuria mihi fit. quòd enim fauore prosequar illum, facio tũ B propter eã, quam dixi, veterem inter nos coniunctionem, tum quòd Gallię regũ ea semper cõsuetudo fuit & hospitalitas, vt afflicti principes, Germani pręsertim, tutũ haberent apud ipsos perfugium atq; receptum. Esset mihi sanè multò iucundius, illũ videre florentem apud suos, rebus integris, quàm profligatum, eiectum atq; desertum: cuperem etiam illum in hanc calamitatem non incidisse, vel nunc saltẽ ęquis conciliari posse conditionib. Cùm autẽ aduersarij mei culpa sit in eam coniectus difficultatẽ, qui rem eandem & irritam pronuntiauit, & postea ratã habuit, cur in suspitionem vocor, si me fortunę ipsius miseret? Vt aũt aduersus Imperium ei darem auxilia, ne in mentẽ quidem mihi venit: neq; sum facturus etiam, quod omninò vobis persuadere debetis, modò vos inuicem aduersus amicitiæ leges C nihil admiseritis. Et cùm à me nihil nisi pacatum atq; beneuolũ expectare vos oporteat, inuicẽ à vobis peto, ne technis eorũ, qui non mihi tantùm, sed vobis etiã pessimè volunt, circumuenti, vel arma sumatis ipsi, vel subsidium illis atq; pecuniã in me contribuatis, nã eò tendunt, vt priuata sua negotia publica faciant. quin potius amicitiã colite, & quam defero conditionem, accipite. Quid autẽ vestri sit in eo propositi, per eũ, qui has vobis reddit, apertè mihi renunciari: ad hæc, vt iuxta morem antiquũ & transactionem Passauiensem, legatis meis, qui sunt ad proximũ Imperij conuentum ituri, caueatur idoneè, peto. Respõsum ad ea fuit. quòd ad Lotharingię fines ac loca vicina sint missi equites, non ad ipsius vllam iniuriã pertinere, sed eò fuisse factũ, vt si quam Albertus Marchio faceret eruptionẽ, eius D impediretur conatus: de legatis deq; publica pace quod petat, quia nullum eius rei mandatũ habeant, ad suos velle se referre, neq; dubitare, quin illi, quod æquũ erit, in eo sint facturi. Sub finẽ Octobris, filio suo Philippo, Cęsar, principatus Mediolanensis possessionẽ tradi iubet per internuncios, adhibitis, quæ fieri solent, ceremonijs. Gallię rex, obsidione soluta Rentini, sicut diximus, non multo pòst, dimissis Heluetijs, reliquum militem in pręsidia distribuit. Cęsar autem non procul ab Hesdino, quod anno superiori captum demolitus erat, vt dictum est, idoneũ speculatus locũ, nouam ibi munitionem & oppidum instituit, & quò perfici posset, exercitũ alit, qui Nouembri mense rapinis & incendijs omnis longè lateq; deuastat in Morinis & Ambianis. itaq; belli tota moles ac impetus in miseram & imbellẽ vtrobiq; multitudinem redundabat. E Cæteris deinde dimissis copijs, vnã & alteram legionem Cęsar sibi retinebat. Eodẽ tempore, Galliæ rex nouas mittit in Italiã copias, & in his Germanos, vt Senenses recrearet, quos Florentini ducis & Cęsariani milites acriter obsidebant. Ad xij. Nouemb. diẽ inchoata sunt Londini publica totius Anglię comitia. Cardinalis ergò Polus, è Brabantia profectus, cũ ad eũ ex Anglia legati venissent, qui deducerent, & in his Pagetus, ad xxiij Nouemb. diẽ Londinum peruenit, honorificentissimè, quacunq; fecisset iter, exceptus, & mox loco pristino, suæq; stirpi & familię & hęreditati fuit de cõmuni voluntate restitutus, vnde rex Henricus eum deiecerat. Quinto pòst die venit in cõcilium, & rege Philippo pręsente atq; regina, quum suæ legationis causam exposuisset,

Principatus Mediolanensis Philippo traditus.

Poli aduentus in Angliam.

1554.

A fuisset, hortatur, vt ad ecclesię cõmunionem redeāt, & sanctissimo patri, pontifici Rom. debitam autoritatem restituant. qui summam velit ipsis impertire clementiā ac benignitatē: monet etiam, vt Deo gratias agant, qui talem ipsis regē dederit atque reginā: postremò, quòd ipsum hęreditati familiæque suæ reddiderint, maximi loco beneficij habere, tantoque plus obligari se dicit, vt ipsos inuicem cœlesti patrię curiæque restituat, quod quidem omnium rerum inprimis optet. In hanc sententiā locutus, digreditur. Ibi Vintoniensis episcopus, cācellarius, illius oratione repetita, multisque verbis ad vnionem & concordiā eos hortatus, permagnas Deo gratias agendas esse dicit, qui pro sua immensa misericordia prophetam eis ex ipsorū

B semine suscitarit, amplissimū videlicet Cardinalem, qui totus in ipsorum salutem incumbat. Postridie, cùm orationem & postulata Poli probassent ordines, concepta fuit petitionis formula qua regi supplicant atque reginę, vt ad illū intercedant. eius hæc erat sententia. pœnitere se vehementer schismatis, quòd obedientiā sedi apostolicę denegarint, & quòd decretis factis aduersus illam assenserint: in posterum verò se futuros in ipsius atque reginæ potestate, & facturos quicquid omninò possint, vt eiusmodi leges omnes atque decreta his comitijs abrogentur: maiorem igitur in modum orare, vt interueniant, & efficiant, vt à delictis atque censuris absoluti, quas iuxta leges ecclesiasticas cōmiserint, in ecclesię Christi gremium, tanquam filij pœnitentes recipiantur, vt deinceps in Romanæ sedis & pontificū obedientia

Angli ad vomitū reuersi.

C seruire Deo possint, ad ipsius nominis gloriam, & suæ salutis incrementū. Altera die, cùm iterū adessent rex, regina, Polus, consurgit cancellarius, & quid super legati pontificij postulato decreuerint ordines, clarè pronunciat: deinde supplicem petitionem ordinum, scripto comprehensam & obsignatam, regi tradit atque reginæ, petens, vt accipiant. Hi, cū aperuissent, cancellario reddunt, vt pronuntietur: tum ille rogat ab vniuerso cœtu, num ratam habeant: illis affirmantib. rex atque regina consurgunt, eamque Polo tradunt. Is cùm legisset, diploma suę legationis illis exhibet: mox illud recitatur, vt ipsos absoluendi potestatem ei factam à Pōtifice, omnes intelligerent. Pòst, orationem habet, & quàm sit grata Deo pœnitentia, quantumque de peccatore pœnitente gaudeant angeli, demōstrat, & multis in me

D dium adductis exemplis, Deo gratias agit, qui mentem hanc emendationis cupidam ipsis inspirarit. Eo facto, consurgit: idem rex atque regina faciunt, & in genua subsidunt. Ibi tū ille Dei numen atque misericordiam implorans, obtestatur, vt populum benignè respiciat, & culpam ignoscat: seque legatum à pontifice, Christi vicario dicens, vt illos absoluat, digitis de more sublatis atque protensis bene precatur toti multitudini, simul eos absoluit. Ad sacellum deinde ventum est: hîc Deo sunt actæ gratiæ, symphonia cantorū, & festæ lætitiæ fuit editum signum, vti fieri consueuit. Qui Polum antea nouerant ex colloquijs, vitæque consuetudine, valde sunt hoc illius factum admirati, longeque diuersum sibi de illo promiserant. Decēbris die xviij. Cęsar, Bruxellę datis literis ad omnes principes ac ordines Imperij,

Absoluūtur Angli à Polo cardinali.

E quàm grauib. ait, de causis, Albertus Brandeb. antè annum sit à Cameræ iudicio proscriptus, & perduellionis condemnatus, ex ijs, quæ tunc palàm fuerūt affixę, quæque pòst à nobis etiam emanarunt, literis atque mandatis, apertè vobis constat. Quia verò suis illis turbulētis consilijs atque seditiosis pertinaciter insistit, & res nouas hauddubiè molitur, vt cōmunem omnium parentem Germaniam denuo vexet & affligat: deinde, quoniam sua passim habet apud nonnullos diuerticula, receptum atque perfugia, sicut ad me defertur, equidem, vt patriæ consulā, edicta superiora putaui necessariò renouanda, præsertim, cùm ex vobis neminē esse credā, qui non & patriā amet, & sibi suisque finibus atque populo consultum, & illius atque sociorū conatus impediri velit atque tardari. Quapropter, ijsdem, quæ iampridem sunt à me propositę, pœnis, iterū edico, ne quis illum atque socios vlla re iuuet, non

Cęsaris in Albertum literæ.

ope, non consilio, non hospitio, non pecunia, non annona, non tormentis: vt etiã ipse vel socij manus vllas faciant aut militem cogant in alicuius finib. nemo illis permittat, & si quid eiusmodi moliãtur, modis omnibus, pro se quisq; prohibeat, suæq; ditionis homines, ne transcurrant ad eũ, coherceat, sontes aũt & qui dicto non sunt audientes, plectat. Hæ literę passim promulgatę fuerunt, excusæ typis. A

Ad xxix. Decembris diem, Ferdinandus rex, comitiorũ causa, de quibus non semel antea diximus, Augustam venit: & cùm neminem ibi reperisset, biduò pòst, missis tum literis tum internuntijs, hortatur principes, vt quia de grauissimis Imperij negotijs agendum sit, quamprimùm accedant: se licet magno suo dispendio & incõmodo, suis relictis finibus, eò venisse, vt vnà cum ipsis in commune consulat, & rationes ineat, afflictæ Germaniæ salutares atq; necessarias. Veniant igitur ipsi, neq; per legatos rẽ agant: sic enim causę magnitudinem postulare: sibi nimirũ à fratre Cæsare plenã agendi factam esse potestatem, neq; se longius, quàm oportet, ipsos rem oraturum. B

Augustana comitia.

1555. Ad Idus Ianuarij dimissus est Londini cõuentus ordinũ Anglię. Inter alia multa, de Poli restitutiõe literis comprehensa res fuit & monumentis inserta: superioris etiã ętatis regum edicta de puniendis hæreticis, & Episcoporũ potestate, renouata sunt: imprimis autem restitutus est in integrum pontificatus Romanus, & quæ totis illis annis xx. fuerunt aduersus Romanam sedẽ, vti vocant, facta decreta, damnantur & abolentur. Pleriq; fore putabant, vt his comitijs Philippo regni diadema traderetur: sed nihil actũ est. Initio Februarij quinque sunt damnati capitis, Lõdini, quòd ad religionem pontificiam redire nollẽt, egregia doctrina viri. Ioannes Hopperus episcopus Glocestrensis, Ioãnes Bradfordus, Laurentius Sanderus, Rolandus Tailerus, iureconsultus, Ioannes Rogerus: & hic quidẽ Londini, vbi sacra docuerat, exustus est, illi verò domum quisq; suam deportati, Glocestriam, Lancastriam, Conuentriam, Hadlæam eodem supplicio vitam finierunt, constanter omnes. Paulò pòst, Dauidẽsis etiam episcopus damnatus est, & domum, vt è medio tolleretur, missus. Perscriptum tunc ex Anglia fuit regni totius nomine profecturos Romã esse legatos, qui Pontifici & gratias agerent pro summa clementia, qua sit vsus in ipsos, & obsequentiam omnem atq; fidem in posterum pollicerentur. C

Quinq; ob Euangelium in Anglia vstulati.

Februarij die v. Ferdinandus rex, & si perpauci Principes aderant, actionis facit initium Augustę: scire ipsos, quàm grauib. ac necessarijs de causis hunc conuentum Cęsar primùm ad Vlmam, pòst autem ad hanc vrbem, vt sub idus Nouembris inchoaretur indixerit: se quidem rogatu monituq; fratris, eum ad diem optasse rem auspicari, sed constituendis domi rebus vt per suam absentiam rectè omnia fierent, & hosti vicino posset occurri, si quid moliretur, impeditum fuisse atq; tardatum. Veruntamen ad vigesimum nonum Decembris diem huc tandem aduenisse, vt in commune consuleret. Quod etiam Cæsar imprimis cupiat, nimirum, vt quicquid ad gloriam Dei pertinet, ac imperij tranquillitatem, id de communi ipsorum omnium consilio statuatur: etenim quanta Cæsaris diligentia, studium, labor, solicitudo, semper interuenerit, pro summa ipsius in communem patriam charitate, vt & otium publicum, & sublatis offensionibus religio constitueretur, id esse notum atque testatum, cùm ex omnibus alijs, tum ex ijs, quæ postremis duobus conuentibus facta sint, decretis. Quicquid etiam tum in se recepit ille, facturúmque promisit, ipsa re præstitisse: cuiusmodi verò, quámque perniciosi motus tam intestini, quàm externi, præter omnem expectationem pòst inciderint, quibus omnia illa tam salutaria decreta, non impedita solùm atque turbata sint, verumetiam sublata, maximo quidem Reipublicæ cum detrimento, id omnibus ita constare, nihil vt attineat commemorare longius. In eo autem Cæsaris nullam interuenire culpam, qui nec offensionis causam vlli dederit, & honestè semper egerit D E

Initium actionis Augustanæ.

atq;

A atq; constanter, & quæcunq; tandem sit aduersariorum criminatio, publicam im- 1555
primis vtilitatem spectarit. Neq; se dubitare, quin & idem ipsi sentiant, & eum
hoc nomine purgatum habeant. Cùm igitur, vt his incommodis medicina fieret,
conuentum hunc Cæsar indixerit, statuisse quidem ipsum actioni toti interesse,
verùm & valetudine detentum & alijs negotijs: non posse: neq; tamen diutius
rem differri, sed quamprimùm inchoari voluisse, quò videlicet, & malum ingra-
uescens coarceretur, & patriæ, qua nihil illi sit antiquius, officium suum ipse præ-
staret. Itaq; se constituisse vicarium, & plenam agendi sibi fecisse potestatem, vt
rationes vnà cum ipsis ineat, reipublicæ tum honestas, tum vtiles, ad eamq; rem
B certos homines delegasse ac sibi attribuisse, qui simul idem agant. De religione
verò primam esse futuram & præcipuam actionem. Hoc enim dissidium, tam di-
uturnũ, omnis perturbationis & calamitatis esse fontem atq; caput, & quòd plu-
rimis nunc annis, tot hominum millia, non vitæ solùm, sed animæ quoq; iacturã
fecerint, & æternæ salutis, huc esse referendum. Id autem ita constare palàm, vt
ampliori nihil sit opus explicatione. Lamentabile nimirum esse spectaculum &
luctuosum, eos, qui sunt eiusdem Baptismi, nominis, Imperij, linguæ, diuelli ad
hunc modum, in eius fidei professione, quam tot seculis, veluti per manus tradi-
tam à maioribus acceperunt. Multò autem esse grauius, quòd non vna solùm or-
ta est & altera, sed plures quotidie sectæ nascuntur, dum suam quisq; vult opinio-
C nem tueri. Quæ sanè res & ad Dei contumeliam spectet, & charitatis vinculum
dissoluat, & mentes hominum perturbet, sic vt promiscua multitudo, quid statu-
ere debeat atq; credere, prorsus ignoret. Omnium autem esse grauissimum, quòd
in his tantis erroribus pleriq; sensim adolescunt, & tam ex prima nobilitate, quã
ex alijs fortasse reperiuntur, qui rerum omnium securi nihil planè credunt neque
spectant quid ratio, quid honestas, quid conscientia deniq; præscribat. Hoc autem
iuuentutis innoxiæ summo fieri tum incommodo, tum periculo: & certè, cumpri-
mis fore deplorandum, siquidem Germania, quæ iam seculis aliquot primam ha-
buit virtutis & pietatis laudem, ideoq; florentissima fuit, nunc eò recidat, & sic
degeneret, vt cum prophanis etiam olim gentibus comparari non possit, & ne
D Turcis quidẽ etiam atq; barbaris hodie populis hac parte præferri debeat, & cen-
seri melior. Quòd autem huius mali nulla sit adhuc emendatio facta, licet crebri
fuerint conuentus, quòd paucis ea res curæ fuerit, quòd illi quos imprimis dece-
bat mederi, partim frustra conniuerunt, partim obsecundantes tempori, suum in
eo priuatum emolumentum spectarunt, hac de causa Deum immortalem, multo
iam tempore Germaniam omnem, & quosdam ordines priuatim adfligere varijs
calamitatibus, ita quidem, vt quæ regio populi frequentia, viribus atque robore
præstabat olim, & vim omnem ab se facilè profligare poterat, ea nunc varijs dila-
cerata simultatibus, bellis atq; turbis tam ciuilibus quàm externis, in summo di-
scrimine versetur, & ad interitũ spectet, nisi illam Deus mirabiliter seruet. Opus
E igitur esse, pro se quisq; Magistratus det operam, vt suum hìc faciat officium, & re
ligionis negotium, quo & Dei continetur honos & omnis vitæ honestas, impri-
mis commendatum habeat. Porrò, componendæ religionis non vnam antehac
initam esse rationem: sed vt œcumenicum, liberum & pium concilium interueni-
ret, non Cæsari tantùm atq; sibi, verumetiam ipsis omnibus optimam semper in-
de ab initio visam esse viam: propterea, quòd cùm sit fidei causa, non ad vnum mo
dò populum, sed ad reliquas etiam omneis Christiani nominis gentes pertineat.
Quæ nimirum huc etiam adhibendæ sint, vt quicquid est vbiq; vitiorum, emen-
detur atq; tollatur. Itaq; Cæsarem & pro suo munere, & ipsorum rogatu totis huc
incubuisse viribus, & id perfecisse demum, vt eiusmodi concilium non semel &
indictum sit, & aliquoties etiam inchoatum: quid autem impedimenti singulis

1555. temporibus interuenerit, & cur eius rei fructus ad rempublicam nullus redierit, A id suo se loco relinquere, neque dubitare, quin ex ipsis complures, qui vel interfuerunt concilio, vel suos ibi legatos habuerunt, causam teneant. Iam verò si nihilominus ipsis placeat, vt eadem concilij ratio quamprimùm repetatur, & locum obtineat, quod ipsum videlicet ab immortali Deo sit ante omnia precādum, se profectò non assensurum modò libenter, sed omni studio, fide, diligentia, rem curaturum: & tunc quidem hoc solùm esse deliberandum, quomodo illa, quæ prius impedimentum attulerunt, auferri debeant atque tolli. Quod si verò propter belli motus & reipublicæ tempestatem in aliud tempus magis tranquillum esse differendum videbitur, placere sibi, vt aliæ piæ rationes atque tolerabiles tractentur, vt B interea populus & ordines omnes pacatè viuant, & honesta disciplina contineatur, incolumi semper & gloria Dei & conscientia. Superioribus quidem annis nō semel mentionem esse factam concilij nationis, tanquā illud huc maximè sit accōmodatum: sed quoniam illius & nomen & modus atque forma nostris temporib. non admodum, opinione quidem sua, cognita sit & vsitata, se nihil, hoc quidem in tempore, statuere de eo posse. Tertiam verò viam & rationem esse per colloquia non semel tentatam: ac licet nullam ad frugem ea peruenerint, tamen hoc deprehendi, non pauca potuisse, & præcipua quidem, conciliari, si quidem affectu verè pio res acta, neque commodi fortasse priuati fuisset vtrobique habita ratio. Quod tamen nullius ad iniuriam dictum esse velit: hac ergò de ratione cogitan- C dum esse etiam. Ac licet Cæsaris ea de re consilium ac institutum, fidele prorsus, multò sit aliter acceptum superioribus annis, & vtrisque propè fuerit ingratum: se tamen, si nunc ipsis ita denuò videbitur, non illud improbare. Si quoque partes agant syncerè, si depositis affectibus & obstinatione remota, Dei gloriam tantùm & communem salutem sibi proponant, omnem in eo fidem ac diligentiam esse præstiturum: aliam sibi nullam, hoc tempore, quæ sit idonea viam apparére. Si quid autem ipsi magis aptum habeant & expeditum, licere vt in medium adducant. Alterum deliberationis caput esse de pace, ac superioribus quidem annis, cùm eius rei sancirentur leges, bene consultum esse communi otio, Cæsarem atque se putasse. Nunc autem ipsum euentum docere non satis fuisse cautum, eò D quòd rebelles atque seditiosos condemnare non licuit atque proscribere, nisi citati primùm essent, & obseruatis omnibus iudiciorum formulis conuicti, cùm interim illi spatium nacti multos præter omne meritum affligerent. Cautum fuisse quoque superioribus edictis, vt ei, qui vim pateretur, finitimi subuenirent. Ipsis autem constare, cuiusmodi interuenerint impedimenta. Deliberent igitur & secū diligenter expendant, quomodo hæc duo capita legis corrigenda sint, vt & quietis impatientes homines deterreantur, & qui fideles Imperio sunt, non sibi defutura contra vim auxilia, certò sciant: id autem eò nō posse fieri commodius, quòd & Vuormaciæ nuper & Francofurti sint eius rei iacta fundamenta. Rectè facturos ergò, si deliberationem ibi susceptam prosequantur, & ad exitum perducāt. E Hortari etiam vt de constituendo iudicio, de contributione publica, de moneta, deque rebus ad politiam pertinentibus consultent, & huc suas cogitationes omnes referant, quemadmodum hæc intestina mala, simultates, turbæ, seditiones atque vis tollenda sint & extirpanda funditus: in eoque statum Imperij considerent imprimis, & respiciant in quanto versetur Germania periculo, non solùm ob vastatorem Turcam, verumetiam propter alios hostes, qui non secus atque Turca, moliantur in Imperij perniciem. Cogitent ergò, quantas illi commoditates percipiant ex his offensionibus, atque ciuilibus malis, quæ nimirum ipsi callidè suscitarint atque foueant, vt in hac ordinum diuulsione suam cupiditatem expleant, & per occasionem impetu facto, suam in potestatem atque seruitutem omneis

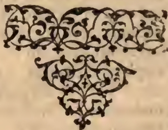
redigant.

A redigant. Etenim, alios populos, qui sic ab illis expugnati sint & circumuenti, 1554.
documento ipsis esse debere, quò sibi caueant, & ea consilia suscipiant, quibus & immineñs patriæ tempestas atque ruina propulsetur, & Imperio sua constet ac permaneat authoritas atque robur, & vis omnis externa, sicut olim, ita nunc etiam fortiter atque masculè reijciatur, Quicquid autem eò Cæsar & ipse conferre possint & opis & consilij, facturos esse perlibenter, & ita quidem, vt quanta charitate patriam complectantur, omnes intelligere possint: hoc videlicet ipsos debere sibi certò persuadere. Cùm hæc Ferdinandi regis oratio per Germaniam emanaret, perscriptum eodem tempore fuit ex diuersis locis, illum ex Bohemia iussisse mi-
B grare circiter ducentos Ecclesiæ ministros: nuntiatum quoque fuit, Roma venturum ad Imperij comitia cardinalem Moronum, qui per Germaniam experiatur idem, quod in Britannia Polus iam perfecisset. Nam ob recuperatam Angliam, Pontifex & ipsius omnis clientela spem ingentem animo creditur concepisse. Quòd enim res ita successerit, ideo se propitium habere Deum & iustissimam defendere causam, nec vllius erroris ecclesiam suam posse conuinci, si vnquam aliàs, nunc maximè, putant, aut certè præ se ferunt. Et cùm legatos in Germaniam emittunt, hoc eò faciunt, non vt delictum aliquod suum agnoscant, sed vt hominum infirmitati, sicut aiunt, medeantur.

Profugi è Bohemia ob Euangelium.

Sub exitum Februarij, Ioannes Albertus, dux Megelburgius, quem con-
C fœderatum fuisse Mauricio diximus, quemque Brunsuicensis Henricus, anno superiori, cùm per Saxoniam bellum circunferret, non mediocriter adflixerat, Alberti Prussiæ ducis filiam in matrimonium ducit.

Cùm hucusque peruentum esset, nuntiatum ab Anglia fuit ex illis quinque, de quibus paulò suprà diximus, Bradfordum licet condemnatum, asseruari captiuum, & multorum animos constantia reliquorum, qui vitam profudissent, vehementer obstupefactos esse & attonitos.

IOANNIS SLEIDANI COMMENTARIORVM, DE STATV RELIGIONIS, & Reipublicæ, Carolo quinto Cæsare. A

ARGVMENTVM LIBRI XXVI.

Anglia rursus ad Romanam Ecclesiam reducitur. Arx Blasseburgum vastatur & solo æquatur. Augustus elector Saxoniæ se purgat quòd non venerit ad Comitia. Princeps Saxoniæ Cæsari scribit. Polus Cardinalis studet pacem facere inter Cæsarem & Gallum, Regina Angliæ locum pacificationis destinat. Cæsar scribit ad ordines Imperij. Turca obsidet Plumbinum oppidum. Lucernenses flagitant ab Heluetijs sibi Euangelij doctrinam permitti. Vlpinum oppidum à Gallis captum et vastatũ. Parisinus Senatus respondet ad edictum regis de Lutheranis. Controuersia super ditione Chattorum. Carolus Cæsar filio suo administrationem tradit. Pontificiorum literæ ad postulata sociorum Augustanæ Confeßionis. Episcopi religionem mutantes ab officio remouentur. Conuentus ordinum Angliæ. Libelli contra Hispanos Londini sparsi. Ioannes Gropperus Cardinalis creatur. Legati prouinciarum Austriacarum à rege Ferdinando petunt religionem veram sibi permitti. Responsio Ferdinandi ad postulata eorum. Prußiæ dux confeßionem Augustanam publico scripto profitetur. Cantuariensis Episcopus propter religionem comburitur. Bauari suum principem sollicitant de religione. Induciæ inter Cæsarem & Galliæ regem. Cardinalis Augustani studium aduersus Germanos, præcipuè in ducem Vuirtenbergicum. Motus excitatur in Anglia propter suspitionem coniurationis. Carolus Marchio Badensis recipit Euangelij doctrinam. Comitia Ratisbonæ inchoantur. Transsyluania à rege Ferdinando deficit. Zegestus à Turca oppugnatur. Legati ad Turcam de pace à Ferdinando missi. Cæsar cum sorore in Hispaniam commisso Imperij freno fratri Ferdinando, proficiscitur. Ioannes Sleidanus è vita discedit. B C

1555.
Lætitia Romæ propter Angliam ad Romanam Ecclesiã reductam.

QVEMADMODVM Anglia Pontifici Romano sese denuo subiecerit, dictum est libro superiori. Quum is nuncius incredibili celeritate Romam esset allatus, ingens fuit excitata lętitia per vrbem, & ad templa deorum factę supplicationes. Deinde, pridie natalis Christi scriptum Pontifex emittit: &, postquam nuper audissem, ait, Angliam, quę multis nunc annis ab Ecclesię corpore separata fuit & auulsa, per immensam Dei misericordiam, ad eiusdem Ecclesię communionem, & Romanę sedis obedientiam esse reductam singulari quadam Philippi regis & Marię coniugis, & Reginaldi Cardinalis diligẽtia, fide, studio et opera: summam animo voluptatem percepi, simul, vt ęquum erat, gratias egi Deo quàm potui maximas, nec quicquam reliquum feci, quò minus ad vniuersam ciuitatem huius meę lętitię fructus & vtilitas dimanaret. Verùm, sicut parens ille, cuius Euangelium meminit, recuperato filio perdito, non solùm vehementer exultat, sibiq; priuatim gaudet, verùmetiam alios ad epulum & conuiuium inuitat, vt vnà cum ipso lętentur & exhilarescant: sic etiam ego nimirum, vt quanta sit mea lætitia, totus terrarum orbis intelligat, gratiarum actiones volo fieri publicas, & precationes. Itaq;, pro ea, quam obtineo, potestate, permitto singulis in vniuersum, vt quem sibi quisq; volet, sacerdotem eligat, cui delicta sua rectè confiteatur: eiq; sacerdoti tribuo facultatem, vt omnis generis peccata, quantùmuis atrocia sint, etiam illa, quæ ad meam vnius facultatem pertinent, et nominatim solent excipi, condonet: vt confessis non modò culpam, sed & pœnam peccatis debitam remittat, vt qualem oportet satisfactionem imponat, & vota laxet omnia, præterquam castitatis D E

Indulgentiæ à põtifice concessæ propter Angliam conuersam.

& religio-

A & religionis, ita quidem, vt alio persoluantur opere: sed & Dei misericordia confisus ac intercesione diuorum Petri atque Pauli, plenam omnium delictorum remissionem, quae solum quinquagesimo quoque anno dari solet alioquin, ijs omnibus concedo, qui demisso corde sese ad Dominum conuertent, & integrè peccata sua confessi, quum hoc à vobis diploma resciuerint editũ, bis terue per hebdomadam, ieiunijs, elemosynis, alijsque pijs exercitijs Deum solicitabunt, & post, eucharistię sacramẽtum percipient, adiunctis gratiarum actionibus & precibus ad Deum, vt illos qui ambulant in tenebris errorum, lumine suis vultus illustret, vt pacem tribuat, & regum animos ad concordiam inflectat. Hoc verò tantũ benefici-
B um ijs etiam largior, qui vel ętate vel valetudine detinẽtur, quò minus ea quę dicta sunt, peragant. Vt aũt hę literę passim innotescant, Patriarchis archiepiscopis & id genus alijs omnibus mando, simul ac earum exemplũ acceperint, vt statim, per suam quisque prouinciam, illud diuulgent, & quum sit gratuitum donum, nullo interueniente quęstu, proponant. Priori libro diximus, quemadmodum Alberti Marchionis arx praecipua Blasseburgum, in qua totius regionis posita spes erat, deditione capta fuit: hoc verò tempore, ne fortasse recuperata quandoque maioribus incommodis occasionem daret, funditus illam aduersarij subuertũt et excidunt, non absque magna Brandeburgicae domus & propinquorum offensione. Romanorum rex Ferdinãdus, & antequam è suis finibus iret, & tunc, quum Au- 1555.

Blasseburgũ arx funditus diruta.

C gustam, comitiorum causa venisset, per internũtios atque literas hortabatur principes vt accelerarent, eoque venirent ipsi, sicut libro superiori dictum est. Imprimis autẽ solicitauerat Saxoniae ducem electorem, Augustum: is & antea sese purgauerat quò minus venire posset, nimirum propter Saxoniae statum non satis tranquillum, & nunc missis ad comitia legatis, iterum excusat, & per occasionem delapsus in mentionem Turcae, quanto versetur in discrimine Germania, demonstrat, quae potens olim atque formidabilis alijs, nunc propè sit exhausta viribus & effoeta, tot videlicet acceptis incommodis atque plagis: hoc verò malum tantò esse grauius, quò maior sit inter ordines, animorum alienatio & diffidentia: Cęsarem quidem & ipsum, vt medicinam aliquam huic morbo faceret, nihil ad summã di-

Augusti electoris Saxoniae purgatio quod non ad comitia veniat.

D ligentiam fecisse reliqui: verùm adhuc frustrà sumptum esse laborem omnem: sic enim acerbatas esse mentes hominum, & offensionibus ita patefactos esse omnes aditus, vt vix vlla sit speranda mitigatio: superioribus aliquot annis fratrem suum Mauricium instituisse vt ceremoniae quaedam & res mediae per suam prouinciam retinerentur in templis: id verò non modò non valuisse mandatum, sed multorum etiam libellis & acerbis exagitatum fuisse conuitijs: ita quidem vt in sua deinde potestate non fuerit illud sancire, nisi periculum sibi creare vellet: itaque multos deterreri, quò minus aliquid in eo tentent aut moliantur: iam ex diuerso, qui sunt alterius partis, & Augustanae cõfessionis doctrinam oppugnant, quàm non cogitent vllam instituere piam & legitimam emendationem, id satis esse notum
E è superioris temporis actionibus, quandò vel per colloquia vel concilia res tentata fuit. Cùm igitur post tantos tot annorum labores & suscepta consilia, concordię via reperiri non possit, ita fortasse volẽte & vlciscẽte peccata nostra Deo, rogare, se vehementer, nec librum illum, qui doctrinae Christianae summam continet & Augustae fuit olim exhibitus, habeat ꝓ malo vel impio libro, sed certò sciat esse purum & pium scriptum, quod filium Dei salutis authorem nobis ostendat, quod in doctrina planè consentiat cũ ecclesia veteri, cumque pręcipuis illis quatuor concilijs, quod opera verè Christiana cõmendet et doceat, populumque cohortetur ad obedientiam magistratui pręstandam. Itaque si iam firma certaque pax in his comitijs constituatur, non dubium esse, quin Cęsar et ipse maxima sibi possint per Germaniam auxilia in Turcam cõparare, quum alioquin etiam hi qui sunt Augustanae confessionis, et quidẽ plerique nati & educati in eà religione constanter sunt in illa

ipsa

1555. ipſa permanſuri: niſi enim eiuſmodi pax detur quæ religionem & ſacra quoq; bo- A
na comprehendat, & ſi res in aliud comitium, vt iam ſæpe factum eſt, rejciatur,
deq; die ducatur in diem, & populus in illo ſuarum rerum dubio ſtatu relinqua-
tur, incertum eſſe, quàm id ſint omnes laturi patiẽter: etenim vt ipſe cęteriq; prin-
cipes tranquilli ſint, ſuumq; faciant officium & obedientiam præſtent, fieri poſſe
tamen, vt etiam tenuis conditionis et obſcuri loci homines turbam aliquam exci-
tent, & hanc ſtatus incertitudinem, periculiq; metum propter religionem obdu-
cant, ijs præſertim in locis, quæ commoditatem ad eiuſmodi res moliendas præ-
bent: cum igitur ea ſit Imperij fortuna, rogare ſe plurimum vt publicæ tranquilli-
tati conſulat, quandóquidem agendi plenam habeat à Cæſare poteſtatem. Cæte- B
rum proximis his annis, à fratre ſuo Mauricio Paſſauij conditionem hanc fuiſſe
propoſitam, ſi fortaſſe diſsidium religionis conciliari non poſſet, vt nihilo minus
pax conſiſteret inuiolata, donec integrè res componeretur: & licet eam conditio-
nem tum nõ admitteret Cęſar, quòd ad vniuerſos Imperij ordines illam pertine-
re diceret, tamen quòd ipſe tùm illam non improbarit, & tranſactioni diſertis
verbis adiecerit, curaturum ſe diligenter vt æquabiliter in comitio res ageretur,
neq; de religione ſuffragijs ineſſet vlla captio, cõfidere ſe propter hanc ipſam cau-
ſam, futurum, vt non ſolùm eos, qui tum Paſſauij fuerint, ſed alios etiam ordines,
inde ſtatim ab initio conuentus, hoc nomine ſolicitet, ac pacem eis perſuadeat.
Quum in hanc ſententiam, Februarij die quarto legati verba feciſſent, poſtridie C
rex in eum modum, vt priori libro diximus, ad ordines refert. Eccleſiæ miniſtros,
ex Bohemiæ finibus eiectos, vt ſuprà dictum eſt, qui per Miſniam erant & Vuit-
tembergæ, viri doctrina præſtantes, & in his Melanchthon, per epiſtolam conſo-
lantur, & aduerſæ partis calliditatem oſtendunt, qui ſe tueri ordinem in Eccleſia
neceſſarium, & illos, qui vel non eſſent initiati ſacris per epiſcopos, vel qui habe-
rent vxores, non poſſe diſtribuere ſacramẽta dicebant. Hanc enim illi cauſam fin-
gebant expulſionis, ne veram doctrinam velle opprimere viderentur: hi verò de-
monſtrant, meram eſſe tyrannidem, quòd à functione ſacra repellantur miniſtri
mariti: nam authore Sathana prohibitum eſſe cõiugium, vt à ſacris literis abundè
conſtet: ab epiſcopis autem, qui palam Euangelij ſint hoſtes & idola defendant, D
non eſſe petendam ordinationẽ, ſed ab eo cœtu, qui puram doctrinam, ideoq; cla-
ues habet regni cœlorum: valde enim abſurdum & periculoſum, fore, ſiquidem à
lupis petantur paſtores: eccleſiam ſemper habuiſſe ius, vt idoneos deligeret mini-
ſtros, atq; ita Niceæ fuiſſe decretum, qui verò ſic eſſent electi & explorati, confir-
matos ab ijs fuiſſe, qui prijs eccleſijs pręerãt: hunc etiam nunc ſeruari morẽ, ideoq;
calumniam eſſe cum dicitur ab ipſis ordinem perturbari. Quum igitur ita ſe res
habeant, & quia propter veræ doctrinæ profeſsionem eijciantur, debere ipſos ca-
lamitatem hanc eò moderatius ferre: nec enim defuturum eſſe Deum ſuo tem-
pore: ſeq; paratos eſſe cum vicinis eccleſijs omnem ipſis hoſpitalitatem & amo-
rem præſtare. Galli quum ad Idus Decembris anni ſuperioris, Eporediam op- E
pidum alpinum ad Duriam flumen, ductore Briſſaco, cepiſſent: hoc anno Mar-
tij die tertia Caſale oppidum Pado vicinum, in quo præſidium erat Hiſpanorum
& Germanorum ex inſidijs capiunt, & aliquot pòſt diebus arcem quoq;: deinde
alia multa ſuæ ditionis faciunt, & in his Valentium ac Saluadorum diruunt &
complanant. Martij die 6. Saxoniæ dux Auguſtus, Marchio Brandeburgicus Io-
achimus, electores: item Ioannis Friderici filij, Lantgrauius & alij quidam eius re-
gionis principes, Numburgi conueniunt, ad Salam flumen, ibiq; fœdus hæredi-
tarium, quod eſt inter Saxonicam, Brandeburgicam & Heſsicam familiam, vti
libro xxiiij. diximus, renouant, & ſimul decernunt, velle conſtanter inhærere
confeſsionis Auguſtanæ veſtigijs: & ne qua ſuſpitio naſceretur vllius noui vel
occulti

Philippus Melanchthon per epiſtolam conſolatur miniſtros Bohemicos.

Conuentus principum Saxoniæ Numburgi.

Caſale oppidum à Gallis captum.

A occulti consilij, quintò post die quam eo venissent, causam conuentus ad Cæsarem perscribunt. Anno superiori, quum inter Augustum & Ioannem Fridericum transigeretur, hoc etiam fuisse pactum, vt fœdus antiquum & gentilitium renouaretur: nimirum fœdus illud ante centum annos & amplius initum, et postea lege redintegratum fuisse: nunc igitur ipsos ea de causa conuenisse, & sicut suis maioribus illud salutare fuit totiq; populo, sic etiam sperare futurum, vt ipsis quoq; fœliciter cedat: quum nihil aliud quàm pacem et tranquillitatem spectent, nec ad vllius offensionem istud faciant: deinde more maiorum excepisse ipsum & fratrem Romanorum regem: & sicut priuatim amicitiam inter se colere velint, ita quoq; publicè facturos quod ipsorum officij sit, & quod obedientes Imperij principes deceat: & in religione quidem non esse progressuros vltra terminum ac præscriptum Augustanæ confessionis, verùm quod in ea Christianæ doctrinæ capita contineantur, nec impium vllum aut seditiosum dogma reperiatur, beneficio Dei mansuros in ea ipsa doctrina: Germaniæ quoq; saluti sese, non defuturos esse quantum opera, consilio, facultatibus fieri possit. Et quoniam hoc tempore non satis pacato, maioris incommodi vitandi causa, suis in finibus maneant, legatos ad Imperij conuentum misisse, quibus mandatum sit, vt ad pacem omnia sua consilia referant & actiones, ne videlicet propter religionem vel causam aliquam ciuilem, vlla sit extimescenda vis aut periculum. Nam ea constituta pace futurum, vt reliquæ controuersiæ multò rectius concilientur: ipsum certè reipublicæ statum nunc esse talem vt planè sit opus coniungere vires omnes & animos, ne Turcis amplior aditus ad nos penetrandi patefiat: scire se quantopere ipse cupiat, vt primo quoq; tempore iustæ magnitudinis exercitus comparetur, ad reprimendum impetum hostilem: quòd si tam eiusmodi pax conficiatur, non dubium esse, quin ordines Imperij suas facultates in illud bellum libenter sint impensuri, quòd quidem hucusq; propter varios motus & intestina mala sit prætermissum: se quidem præstò futuros, & suis legatis, vt hæc suo nomine deferant in comitijs, mandasse. Eodem die scribunt ad Ferdinandum regem, & in eandem propè sententiam, sicut Augustum fecisse per legatos anteà diximus. Nam & illud Passauiensis transactionis caput vrgent, et quàm sint cupidi pacis ostendunt, & Augustanæ confessionis doctrinam prædicant, & ad confirmandam pacem hortantur, & ne fidem ijs habeat, orant, qui Germaniæ quietem fortasse perturbare studet. Ad Idus Martias decessit è vita Moguntinus Archiepiscopus, quem interfuisse concilio Tridentino, posteaq; fugatum ab Alberto Marchione diximus: ei successit Daniel Brendelus. Octauo post Moguntinū die, qui Martij dies erat xxiij. mortem obijt Iulius III. Pontifex. Veterno dicitur interijsse. Quia tam facili momento preter opinionem recuperauerat Angliam, vt suprà dictum est, ingentem de Germania quoq; spem concepisse creditur: ideoq; cardinalem Moronum amandauerat, qui postridie quam ipse mortuus esset, Augustam ad comitia venit: sed intra diem octauū accepto eius rei nuncio, Martij die postrema rursus illinc discedit, et vnà cum cardinale Augustano Truccesio Romam electionis causa contendit. Qui Romę erant cardinales, non expectatis alijs accelerabant, et aprilis die 9. Papam renuntiant Marcellū, eius nominis secundum. Is est, qui cum cardinale Farnesio legatus fuerat missus ad Cęsarē à Paulo III. sicut lib. xiij. docuimus. Augustanus cardinalis diebus aliquot antè, quam Romā iret per epistolam, in senatum principum atq; legatorum missam, cupere se quidem omnibus modis pacem ostendit: sed vt consilium vllum suscipiat quo sedis Apostolicæ dignitas & vetus religio violetur, non se commissurum. Interea Senēses, qui iam per menses Octo, nimirum inde ab eo tempore, quo Petrus Strozza cladem acceperat, vt priori libro diximus, obsidebantur, à Cæsaris & Cosmi ducis Florentini copijs,

1555. *Literæ principum Saxoniæ ad Cæsarem.*

Moguntinus archiepiscopus moritur.

Daniel Brendelus episcopus Moguntinus.

Iulius III. Pontifex moritur.

Marcellus secundus pontifex eligitur.

Senenses se dedūt Cæsari.

rerum

1555. rerum omnium inopia coacti, quum auxilij nihil appareret, Aprilis die vigesima A
prima Cæsari sese dedunt, & præsidio militum cohercentur. Cæsaris exercitui præerat Marchio Marignanus, vir belli scientia præclarus. Ante annum tertium, quando Galliæ regis auxilio, profligatis Hispanis, arcem demoliti fuerant missis legatis, quàm potuerunt amplissimis verbis regi gratias egerant Senenses, & in posterum ei suas fortunas omnes commendarant. Qui nuper fuit creatus papa Marcellus II. die vigesimo secundo sui pontificatus, ea nocte, quæ Calendas Maij præcedit, vitam morte commutauit. Paulò ante venerant ad vrbem, officij & salutandi causa, sicut fieri consueuit, Ferrarię dux Hercules, & Vrbini dux Guido Vbaldus. Nam hi pręuerterāt alijs, qui venturi erant alioquin. Cardinales in conclaue collecti, Maij die xxiij. Cardinalem Theatinum proclamant pontificem. B
Is erat Ioannes Petrus Neapolitanus, collegij Decanus, ex illustri Caraffica familia natus, vir ætate grauis & insigniter doctus. Mutato nomine Paulum quartum sese vocabat. Paulus tertius eum allegerat in numerum Cardinalium. Est autem ille ipse, qui nouam quandam sectam instituit eorum qui Iesuitæ vocantur, & non in Italia modò, verumetiam in Germaniæ locis aliquot nidificarunt. Non multò pòst, propinquum suum, fratris filium, Cardinalem creat. Is erat homo militaris ac belli dux, Gallorum castra ferè secutus. De Cardinali Polo, Britanno, superiori libro diximus: quomodo profectus ad Cęsarem Galliæq́ regem, de pace vehementer eos vrgeret ac solicitaret. Agebat autem rem tum verbo tum scripto: & inter alia, quæ persuadendi causa in medium adferebat. Dum vos, ait, ciuile bellum exercetis, Turca suos fines permultum extendit, & terra mariq́ duobus captis propugnaculis, Belgrado, Rhodoq́, viam sibi patefecit ad vsq; Budam, & Danubij possessionem obtinet: quod nisi Deus aduersarium ei suscitasset, Persarum regem, credibile est illum potuisse iampridem quicquid est Christiani nominis prouinciarum, in suam potestatem redigere. Per hanc ipsam occasionem ita creuerunt quoq; mali Christiani diuersis locis, tanta cum deprauatione & corruptela totius disciplinæ tàm ecclesiasticæ quàm ciuilis, vt potentia vestra iam non sit magna satis ad cohercendum illos: hoc enim satis demonstrant & tot rebelliones quæ passim excitantur, & neglecta religionis officia, & hæreses D
atq; schismata, quæ nascuntur interim & augescunt. Alio deinde loco, considerandum est, inquit, vos esse Christianæ religionis principes: ac licet Sathanæ, malorum omnium authori, qui totus in eo fuit vt cribraret Ecclesiam, veluti triticum, Deus permisit excitare bellum inter vos, qui duo estis ecclesię membra pręcipua & maximè nobilia, tamen passus non est nequitiam illius progredi longius, quàm ad res prophanas atq; ciuiles. Etenim in religione vos conseruauit integros, idemq́ sentientes, & coagmentatos cum ecclesiæ corpore: nam alioqui vix vlla ratione posset inter vos concordia sarciri: cumq́ tam multi alij principes ab Ecclesia defecerint, tanq; varia sit molitus hostis ille generis humani, vos tamen benignissimè Deus respexit, & diaboli conatus fecit irritos, qua quidem re, veluti certissimo quodam symbolo suæ bonitatis erga vos & clementiæ, demonstrat se velle tādem vti vestra opera, cumq́ suo in terris vicario simul ambos coniungere, quò nimirum illa tam perniciosa dissidia tollantur, et tam in ordine ciuili quàm sacro pax omnibus recuperetur. Multa id genus alia Polus adducebat comminatus etiam grauiter iram et vindictam Dei, nisi desistant et afflictissimam populi fortunam subleuent. Ac licet nihil tum proficeret, tamen quum in Anglia res procederet, pergit: eoq; res deducta demum fuit, vt ad actionem pacis tum Cæsar tum Galliæ rex legatos mittere non recusarent. Cæterum, Angliæ regina, quæ sese mediam in ista causa gerebat, inter Caletum, Ardeam & Grauelinum, Anglicæ, Gallicæ, Burgundicæ ditionis oppida, velut in triangulo posita, locum idoneum

Marcellus II. pōtifex moritur.

Paulus IIII. pontifex eligitur.

Iesuitarum secta.

Poli Cardinalis studium pacis faciendæ inter Cæsarem & Galliū.

Pacificationis locus à regina Angliæ delectus.

A idoneum & siccum, in media planicie deligi iubet, & excauatis circum fossis, quatuor ibi domicilia construit, temporanea quidem, sed expolita tamen & accommodata. Hunc igitur ad locum, Maij die vigesimo tertio, legati hoc anno conueniunt, à Cæsare quidem inter alios Atrebatensis episcopus: à Galliæ autem rege Lotharingiæ Cardinalis & Connestablius. Ab Anglia pacificatores aderant Polus, Comes Arondellus, Pagetus. Rumor hic longè latèque disseminatus, varias expectationes hominum & iudicia suscitabat, apud eos præsertim, quibus erant non ignotæ controuersiæ. Nam in litem veniebant Mediolani principatus Burgundia, Sabaudia, Pedemontium, Corsica, Nauarra, Lotharingia, Luceburgicus 1555.
B ager, Tullum, Virodunum, Metia, ciuitates. Re diu multumque disceptata, quum inter alia tandem intercessores Angli quasdam ex ijs controuersiis ad notionem consilij referendas esse dicerent, nulla re perfecta discessum fuit. Ferdinandus rex & ordines Imperij, quarto Idus Iunij datis Augusta literis ad Cæsarem, orauerant vt in actione pacis, eorum quæ Galliæ rex ademisset Imperio, rationem haberet. Cùm igitur nihil actum esset, Cæsar decimo quinto pòst die rescribens ad ordines, Pergratum, inquit, est officium mihi, vos ad hunc modum affici calamitatibus eorum, quos meus & Imperij publicus hostis afflixit. eorum certè causa magnopere mihi cordi fuit, vt pristino loco restituerentur: & antequam epistola mihi vestra redderetur, legatis meis & consiliarijs præcipuis ad pacifican-

Cæsaris literæ ad Imperij ordines.

C dum missis iniunxeram, vt hoc ipsum inter alia diligentissimè tractarent, nec in eo quicquam remitterent. Et quanquam omnibus à me concordiæ rationibus patefactis, fore putaram, vt ille, publicæ tanquillitatis causa non ageret præfractè, tamen hoc in tempore nullo cum fructu discessum est. Veruntamen vt orbi Christiano consulatur, non recuso pacem, si quæ tolerabiles rationes adhuc proponentur. & cùm res ita feret, totus incumbam, vt illa Imperio reddantur, & in posterum meliori sint conditione. Cæsar Albæ ducem paulò antè miserat in Insubriam, vt ibi bellum administraret, quum Ferdinandus Gonzaga munere illo se abdicasset, & è Belgio domum reuersus viueret priuatus. Multis iam mensibus fama fuerat, & constantissima quidem, hoc verò tempore cumprimis, Angliæ

Albæ dux in Insubriam missus.

D reginam esse grauidam, & partui vicinam: sed vana fuit expectatio. Recrudeuerunt tunc etiam incendia per Angliam, & is, de quo sub XXV. libri finem diximus, Bratfordus, ante menses aliquot condemnatus, inque carcerem reductus, tũ demum inter alios fuit exustus. Ad exitum Maij mensis, Ioannes Fridericus Ioannis Friderici filius natu maximus, in matrimonium ducit Lantgrauij filiam, Agneten, quæ ducis Mauricij fuerat vxor. Conuenerunt eò multi principes, qui per hanc etiam occasionem Numburgi rursus de suis rebus consultabant. Ad hoc ferè tempus è vita migrauit mater Cæsaris Ioanna: funus ei rex Ferdinandus Augustæ faciebat. Geneuæ tum fuit excitatus tumultus quidam nocturnus, à quibusdam ordinis Senatorij, qui rei summam ad se traducere cogitabant, suamque

Bratfordus in Anglia exustus.

Ioãnes Fridericus electoris filius vxorem ducit.

Cæsaris mater moritur.

Tumultus Geneuæ excitatus.

E factionem. Inprimis autem Caluinum oderant: & illos, qui propter persecutiones è Gallijs eò migrauerant, conabantur eijcere: quumque noctu concursaretur, diuersis locis, veluti signo dato, clamabant Gallos in armis, & vrbem esse proditam: sed cùm illi domo sese continerent, sopita res demum fuit, & postea quidam sunt affecti supplicio: nõnulli fuga salutem petebant. Causa, quamobrem Gallos eijci vellent conuenas & hospites, hæc erat inter alias, quòd ex ijs multi nuper fuerant in ordinem ciuium allecti: qua quidem re suas illi vires minui videbant, alterius partis adaucto numero. Turcica classis, vt superioribus aliquot annis, ita nunc etiam per mare Tyrrhenum adnauigans imminebat Hetruriæ. Priusquàm ergò longius procederet, & Gallorũ sese copijs adiungeret, Cæsariani præfectus exercitus March. Marignanus portum Herc. quẽ Galli tenebant, inuadit, & virtute

Herculis portus à Cæsarianis occupatur.

1555. tute militũ arcem occupat, interfectis præsidiarijs. Fuit hoc ad Idus Iunij. Turcæ A postea Plumbinum oppidum obsident: & cùm accepta clade non succederet, Iulam Florentini ducis Insulam tentant, sed frustrà quoque. Leges quædam politicæ tum editæ fuerunt Meti, qua quidem in vrbe Galliæ rex & præsidium & gubernatorem habebat, & iustitiæ, quem vocant, præsidem. Inter alia perscriptum fuit, si quis frater, aut soror, aut auunculus, aut tutor vel curator leno sit alicuius virginis vel mulieris, vt annulo ferreo collum habeat insertum, & quum palàm ita prostiterit omnium expositus iniurijs atque probris, cædatur virgis & in exilium eijciatur. Si verò pater aut mater idem fecerint, capitis afficiantur supplicio. Nonnulli mirabantur ista perscribi, quòd non tam prohiberi, quàm iudicari viderentur, non sic vsitata, nec vbique vulgata vitia. sed quanta sit nostri temporis corruptela, facilè potest inde colligi. De controuersia illa, quæ plurimis nunc annis est inter Lantgrauium & comitem Nassouium Gulielmum, super ditione Chattorum, non semel antea dictum est. Vt igitur finis imponeretur aliquando, néue grauius aliquod malum inde nasceretur. Principes aliquot intercedunt, & tanquam arbitri honorarij ad Calend. Iulias Vuormaciæ diem constituunt. Hi erant Palatinus elector, Christophorus dux Vuirtembergicus, Gulielmus dux Cliuensis. à Lantgrauio fuit missus natu maximus filius, Gulielmus. Propositæ ibi conditiones, & aliquandiu disceptatę, tandem ampliori deliberationi permittuntur, ad eamque rem certum tempus constituitur. Interea Galli quò commeatum haberent expeditum, multa per agrum Monferratensem castella diruunt, ne si hostis illa teneret, Casale redigeretur in angustias. Est ijs locis Vulpianum oppidum, maximi momenti: tenebant illud Hispani: cumque recenti Albani ducis aduentu magnæ essent collectæ copiæ, illata fuit annona. Tunc etiam in Marieburgũ, anno superiori captum in Belgio, & ereptum Cæsari, Galli alimoniam important. Galliæ rex à suis familiaribus incitatus, edictum scribi iusserat, quo suis præfectis omnibus mandabat, vt quos ecclesiastici iudices ac inquisitores fidei damnassent, pro delicti magnitudine statim absque mora, nec vllius appellationis habita ratione, punirent. Hoc edictum Lotharingiæ cardinalis Parisino senatui proponit, vt pro veteri consuetudine, comprobatum ab illis & diuulgatum, publicis actis insereretur. Illi verò, rei nouitate commoti, quòd prouocationis auxilium tolleretur, deliberandi spacium petunt, ac missis deinde legatis regi, quid ipsorum sententię sit, exponunt, vt suo loco dicetur. Est oppidum in Rhœtis, proximè Italiã, Lucarna, quod ad cõmunem Heluetiorum ciuitatem pertinet. Eius oppidi ciues, Euangelij doctrinã sibi permitti postulabant ab Heluetijs: hi verò, quia diuersam sectantur religionem sententijs variabant, quum alij concedendum eis quod peterent, alij minimè oportere permitti iudicarent. Et quidem videbatur intestinũ aliquod malum ex eo nasciturum: sed ea sentẽtia demum vicit, qua decretum fuit, vt in maiorum religione permanerent, & vt ijs qui nollent, liberum esset aliò commigrare. Sic inuenti sunt quamplurimi, qui sedibus relictis, Tigurũ sese conferebant: quæ quidem ciuitas & hospitio illos & liberalitate iuuit. His ferè dieb. Roma domũ reuertuntur qui fuerant ad pontificem missi publico nomine legati Anglici, sicut ad exitũ libri prioris dictum est. Pontifex reliqua quidem satis probabat, quod ad sanitatem redijssent & veniam exposcerent: quòd autem ecclesiæ bona non restituerentur, minimè ferendum esse dicebat. Inter legatos erat episcopus Eliensis. Danię rex classem id temporis habebat. quæ nauigans ad Septentriones varios hominum sermones excitabat. Nam alij Cęsaris consilio fieri dicebãt, qui regis filium aut fratrem in Scotiæ possessionẽ mittere cogitaret: alij ad Galliæ regis vsum destinatam, alij comparatam in hoc esse dicebant, vt si fortè Cæsar aut filius Philippus, quorum iam esset ingens potentia propter accessionem Anglię, longius

Plumbinum oppidum à Turcis obsessum.

Controuersia super ditione Chattorum.

Vulpianum oppidum.

Regis Galliæ edictum cõtra damnatos ab inquisitoribus fidei.

Lucernenses postulant ab Heluetijs Euangelij doctrinam sibi permitti.

Regis Daniæ classis.

1555.

A longius euagarentur, cohiberi possent, ideoq; maritimæ ciuitates etiam sumptus in eam classem subministrare putabantur. Post multam & diuturnam expectationem, euanuit omnis hic rumor, & in piratas aiebat hunc fuisse factum apparatũ. Turbulentus tum erat status Romæ. Pontifex enim de magnatibus aliquot concepta suspitione præsidia sibi comparabat, & militum stationibus huc illuc in vrbe dispositis, Cardinalem Sanflorianum Sfortiadem, & Camillum Columnam in carcerem duci iubet. Et quoniam hi partium erant Cæsaris, plærique maius aliquid eum moliri cogitabant: eaq; fuit aucta suspitio, quum ingentem pecuniæ vim, à duce Florentino Cæsaris beneficiario repeteret, quam & Alexandro Medicæo, B Clemens VII. & nuper Iulius III. ei mutuo dedisset, oppugnanti Senas. Captiui tandem, interposita cautione per fideiussionem, dimittuntur. Ventitabat tum ex Hispanijs in Belgium classis, omnis generis mercibus onusta cumq; venisset in oram Normanniæ, Galli, qui multò antè præsciuerant, magnis virib. eã inuadunt. horribilis aũt fuit conflictus, depressis & incensis vtrinq; nauibus, & quamplurimis desideratis, quorum alij ferro, alij incendio, multi fluctibus absorpti periêrũt. Galli naues aliquot expugnatas, in portum Depensem, vnde profecti fuerant, abducunt. Fuit hoc Augusto mense, quum sub finem eius mensis, Philippus Austriacus ex Anglia deuectus in Belgium, ad Cæsarem parentem veniret Bruxellam, magno cum procerum Anglorum comitatu. Proximis aliquot annis, Car- C dinalis Augustanus, Truccesius, Dillingæ, oppido ad Danubium posito, instituerat Academiam, voluntate ac permissu Iulij tertij Papæ, qui diploma publicum & peramplas immunitates atq; priuilegia fuerat in hoc largitus, vt scriptum typis excusum demonstrat. Huc igitur commigrabat inter alios ille, quo Cęsar multis annis fuerat vsus pœnitentiario, sicut vocant, Petrus Asotus, Hispanus, Dominicanus. Is libellum illum, qui doctrinæ Christianæ summam continet, quem dux Vuirtembergicus Christophorus concilij Tridentini patribus per legatos obtulit, vt suprà dictum est, hoc anno cœpit oppuguare contrario scripto, quod etiam Christophoro duci dedicare non verebatur. Ioannes Brentius autem hoc circiter tempore copiosè respondet, eiusq; sophismata refutat. Hunc Brentij li- D bellum Vergerius deinde vertit Italicè, quò suæ nationis homines intelligerent, quid in controuersiam veniat, & vtri scripturam purius incorruptiusq; tractent. Sub idus Septembris, Vuirtembergici ducis patruus. Georgius Monpelicardi Comes, in matrimonium ducit Lantgrauij filiam Barbaram. Pòst Albani principis aduentum in Insubriam, Galliæ quoque Rex noua mittit eò præsidia, multosq; bello præstantes Duces, qui sese Brissaco iungebant periculorum & fortunæ socios. Est oppidum ibi de quo suprà diximus, Vulpianum, quod Hispanorum præsidio munitum, rebus Gallorum vehementer incommodabat, quum ex eo subinde fierent excursiones vsque Taurinum, & eò longinquius. Vt igitur obstaculum istud, vnicum ferè, tollerent, & commeatum expedirent, sub Au- E gusti finem Galli totis viribus illud circumsident & oppugnant, multis & illatis & acceptis incommodis: tandem ad xxij. Septembris diem deditione capiunt, & tam oppidi quàm arcis mœnia demoliuntur, inq; vici formam omnia redigũt. Aliquot deinde post dies Moncalnum etiam oppidum & arcem inter Astam & Casale, per deditionem occupant. Dissidium illud, quod totos nunc annos triginta fuit inter homines doctos de cœna Domini, deq; præsentia corporis Christi, rursus incruduit ad hoc tempus, & à Bremensibus ac Hamburgensibus Ecclesiæ ministris libelli prodierunt, nominatim aduersus Caluinum, & Ioannem Lascium. Caluinus deinde respondet acriter, causamq; defendit, idem facit Bullingerus, & Lascus etiam. Nam edito libello ad Poloniæ regem, causæ cognitionẽ nullam fieri per colloquia seu collationem sententiarum, sed præiuditio solùm

Sanflorianus & Camillus cardinales in carcerem ducti.

Classis Hispanica à Gallis intercepta.

Philippus Caroli filius ex Anglia Bruxellam venit.

Academia Dillingæ instituta.

Petri Asoti libellus contra confessionem ducis Vuirtembergici.

Georgius comes Monpelicardi ducit filiam Lantgr.

Vulpianum oppidũ à Gallis captũ & demolitum.

Moncalnum oppidũ à Gallis captũ.

Controuersia de cœna Domini à Bremensibus renouatur.

1555. damnari dogma queritur & deplorat, more nimirum, vt ait, pontificiorum, qui A
& ipsi non argumentis atq; scriptura, sed vi tantùm agant & imperio. Sub exitū Septembris, Augusto Saxoniæ duci, natus est alter filius, Magnus, pro eo fideiubent ad sacrum fontem inter alios, Henricus Brunsuicensis, & Ioannes Fridericus Lantgrauij gener.

Augusto electori nascitur filius.

De Cantuariensi archiepiscopo & Londiensi Ridlæo & Hugone Latimero dictum est suprà, quemadmodum Oxoniam abducti, cumq; theologis ibi congressi, damnati fuerint ab eis. Ad hoc igitur vsq; tempus in carcere detenti, nunc demum Octobri mense fuerunt exusti Ridlæus & Latimerus valde senex. Productus quidem est etiam Cantuariensis, & vnà cum ijs in loco supplicij palàm implorauit Dei misericordiam, sed reductus in carcerē fuit. B Hoc ipso mense Romam profecti sunt Lotharingius & Tornonius, cardinales.

Ridlæus & Latimerus in Anglia exusti.

Tunc etiam senatus Parisinus, Parlamentum vocant, regi respondens, ad illud de quo Cardinalis Lotharingiæ cum ipsis egerat, vt antè meminimus. Per illud tuum edictum, ait, quod ante quartum annum prodijt, potentissime Rex, tibi tuisq; iudicibus integram seruasti cognitionem & animaduersionem hæresis Lutheranæ: nec fuit in eo quicquam exceptum, nisi cùm aut declarationem aliquam hæresis requireret, aut pronunciandum esset de ijs qui sunt initiati sacris: hoc verò tuum edictum, de quo nunc agitur, planè contrarium statuit. Nam tuæ ditionis populum ecclesiastico iudicio subijcit & inquisitorib. eaq; ratione dignitatem, qua præstas omnibus, imminuit, & populo iustam præbet doloris causam, quum abs te C planè destituti, potestati subijciantur alienæ. sed multò plus erit incommodi, cùm ipsorum omnes fortunæ, vita, salus & honos in illorum erit arbitrio, prouocationis adempto subsidio. Nam sanè perfugium est & asylum innocentiæ, prouocatio: tu verò tutor es atq; defensor tum appellationis tum innocentium, imò præter te nemo quicquam iuris habet in populum. Quòd si iam inquisitoribus & officiarijs Episcoporum ius detur atque potestas iudicandi, prouocatione sublata, certè, fenestram hoc sit aperire & patefacere viam, vt etiam innocentes damnentur, & corporis atq; bonorum iacturam faciant. Nam illi tanta potestate præditi, regia nimirum, obliuiscentur officij, neq; modum seruabunt, quando sibi nullum non ordinem esse subiectum, inq; sua manu versari videbunt non plebeios mo- D dò, sed principes etiam viros. Hanc autem rationem velut mediam, adhibere possis: nimirum, vt tui iudices de causa cognoscant & pronuntient: & si quod sit obscurius dogma, definiatur ab ecclesiasticis. Initiati quoque sacris iudicentur à suis. Ad appellationes quod attinet, impetretur à Pontifice rescriptum, quo tuis iudicibus hoc permittatur: cunq; in eum casum res deuenerit, vt de ijs qui prouocarunt, iudicandum sit, adhibeantur ex ordine sacro delecti quidam tui consiliarij, vel si desint, alij viri spectati & idonei. In inquisitione hoc seruetur, vt pōtificius Inquisitor sibi sub deleget atq; submittat in prouincijs homines integræ, famæ & viros bonos, vtq; sumptum omnem faciat Episcopus, non autem rei, sic tamen, vt causa definita, sumptus repetatur à quibus oportet. Ista videlicet eò per- E tinent, vt intra certos fines atq; limites astringantur id genus lites. Cæterùm, quoniam apparet hæreticorum supplicijs, etsi necessaria sunt, adhuc quidem hoc fuisse perfectum magis, vt facinus esset detestabile, quam vt illi emendarentur: deinde quia multò præstat occurrere venienti morbo, quàm spacium illi dare dum augescat, & pòst adhibere medicinam, licebit mitissime rex, vt in eo priscæ & veteris ecclesiæ morem atq; vestigia sequaris: nam ea neq; ferro nec igni stabilita fuit, sed his ipsis restitit semper antistitum diligentia, dum & frequenter illi verbum Dei docerent, & honestis vitæ prælucerent exemplis. Quum igitur hac ratione sit olim confirmata, nunc etiam eadem retineri posset & conseruari si tu modò velis illud exequi, quod in tua solius manu positum est. Hoc nimirū, vt Antistites, pastores

Parisini senatus responsum ad edictum regis de Lutheranis.

A pastores ouium, suas ipsi coràm Ecclesias gubernent: idem faciant inferiores quoque ministri: piè viuant & verbum Dei doceant, aut per homines idoneos doceri faciant: deinde, vt in posterum ij præficiantur, qui possint docere populum ipsi, neq; vicarios in locum substituant. Hæc est radix, quam excolere oportet, huic est in ædificandum fundamento: sic enim sperare liceat futurum vt hæreses paulatim euanescant: sin autem hæc via negligitur, metus est, ne magis atque magis augescant. quæcunq; demum edicta fiant vel adhibeantur remedia. fuit hoc ad xvi. Octobris diem, quum ista per legatos atq; literas regi nunciarent. Tunc etiã principes pacificatores, propter litem deditione Chattorum, denuò sicut constitutum erat, conueniunt: primùm Bacheraci, deinde propter Palatini principis valetudinem Vuormaciæ. Transacta quidem res fuit, & definita certa pecuniæ summa, quam Nassouio dependeret Lantgrauius, inq; possesione maneret: cùm autẽ Nassouius, nisi pecunia certo tempore persolueretur, irritam esse transactionem hanc, & integram sibi vellet suam actionem permanere. Lantgrauius autem qui filium eò miserat, vt antea, conditionem hanc reijceret, infecta re discedit. Hoc ipso mense Cæsar totius Belgij proceres omnium ordinum euocat Bruxellam, deq; sua valetudine loquutus inter alias profecturum se demonstrat in Hispaniã, & administrationem deponit, filioq; Philippo ius atq; potestatem omnẽ confert, & illos ad officium hortatur. Ea fama per omnem Europam longè lateq; dissemi- 1555.

Principum quorundam cõuentus propter controuersiam super ditione Chattorum.

Carolus Cæsar filio suo administrationem confert.

C nata fuit, & erat parata clasis, ac profectioni constitutus dies ad Idus Nouemb. paulatim verò deferbuit is rumor, & quia suberat hyems, in æstatem aiebant reiectam esse nauigationem. Nunc ad Imperij comitia veniendum est. Quibus de rebus oporteret agi, rex Ferdinandus v. die Februarij proposuerat, vt sub finem libri superioris dictum est: quum verò tardius plærique venirent, non ante nonas Martij factum fuit initium. Tunc tandem principum electorum legati, qua de re primùm esset agendum, deliberant: ac licet nonnulli reclamarent, tamen vt de religione cumprimis tractetur, omnes tandem consenserunt. Idem etiam in reliquorum principum atq; ciuitatum Senatu visum fuit. Post multam disceptationem placuit religioni dandam esse pacem: sed hoc potissimum in controuersiam

Religioni vtrum pax concedenda sit necne.

D veniebat, quod confessionis Augustanæ socij volebant omnibus indifferenter licere doctrinam ipsorum sequi, & pacis beneficium illis esse communicandum. Aduersarij verò magna contentione resistebant, & neq; ciuitatibus, quæ decretũ Augustanum ante septimum annum de religione factum recepissent, nec ordini toti ecclesiastico dicebant hoc esse permittendum. Et si quis episcopus aut Abbas religionem mutaret, loco remoueri volebant, & alium substitui. Disceptatum ergò fuit acriter, & illi quidem sui propositi causam hanc adferebant, quòd promissiones Dei, tam veteris quàm noui Testamenti, quæ salutem nostram continent, ad omneis homines in vniuersum pertinere dicerent: itaq; non ipsis licere certis finibus illas includere, vel in angustias redigere, ne simul & alios & seipsos à re-

E gno cœlorum excludant: nullum esse Iudæum aut Turcam paulò magis affectũ, qui non velit omnes ab se posse in suam religionem pertrahi: quantò magis igitur oportere nos idem facere, quibus hoc à Deo sit grauissimis verbis mandatum? Libertatem igitur omnibus hac in parte concedi oportere: se quidem è sacris literis & decretis patrum atq; conciliorum posse docere, quemadmodum hi qui veteris & catholicæ religionis titulum sibi sumant, non absq; magna Dei contumelia, religionem tractent, & bonis ecclesiarum abutantur: veruntamen pacis causa constituendæ permittere, vt & suas leges, ritus atq; ceremonias illi retineant, & bonis omnibus, possessionibus, vectigalibus, iure, priuilegiis, vtantur fruantur, quoad religionis componatur dissidium: non ergò sese posse probare, quòd Episcopis eam conditionem præscribant: sic enim futurum, vt suæ religionis appro-

1555. batores atque socios oppugnare teneantur, & magna cum infamia totam suam causam ipsi damnent. Nam hoc, inquiunt, esset fateri, doctrinam ac religionem nostram, non esse dignam sacris bonis, & hucusque perperam ea bona fuisse nostris ecclesiis ministerijsque applicata: fateremur quoque doctrinam ipsorum impiã ac ministerium niti verbo diuino, simul bona sacra esse huic ipsorum impuræ vitæ, legibus atque ceremonijs consecrata. Quantam verò påreret ea res offensionẽ si causam eorum & facultates tueremur, qui nullum Ecclesiæ præstant vtile vel necessarium officium. Illos autem proderemus, qui propter eandem religionem nobis esse commendatissimi debebant? Aduersarij hoc inter alia dicebant, si quidem ecclesiasticis religionem mutare concedatur, futurum, vt episcopatus & id genus alia collegia prophanentur & ab ecclesiis auulsa paulatim in manus principum deueniant ijsque fiant hæreditaria. Sed illi, nunquam hoc sui fuisse consilij: verùm eò spectare dicunt, vt ad priscam institutionem reuocata, veris vsibus accommodentur, & in perpetuum ea bona sint ijs Ecclesiis annexa: quoque dubitationi nullus relinquatur locus, idoneè cauere promittunt, fore vt quibus in episcopatibus & collegijs religio mutabitur, ex bonis illorum nihil alienetur, vtque post Episcopi vel antistitis mortem aut resignationem, libera permittatur collegijs tum electio tum administratio. Cùm autem post variam actionem inter eos conuenire non posset, Ferdinando regi suas rationes vtrobique scripto comprehensas exhibent, & vt ipse viam aliquam ostendat, petunt. fuit hoc post Idus Iunij. Nam lentè admodum agebatur, eiusque rei causam esse nonnulli putabant, quòd pacificationis inter Cæsarem Galliæque regem euentus expectabatur: quòd is in vtranque partem non paruum allaturus esse momentum putaretur. Pontificij verò scriptum quoddam velut extraordinarium conflabant, vehemens & acerbum, vt suam causam magis commendarent. Et principio confessionis Augustanæ socij, quinque conditiones, inquiunt, in medium proposuerunt. Primùm, vt doctrinam illam catholici probent, quæ multis antè sæculis, & hoc etiam nostro tempore, statim ab initio, quum emanasset, ab ordinario magistratu condemnata semper fuit: deinde, vt ab ipsis perpetrata sacrilegia totos nunc annos triginta, rata sint & approbentur, neque vel iure, vel alijs pijs & à natura concessis rationibus liceat ecclesiis ea bona recuperare: sed & pacem fieri secum volunt, quum tamen omni communione sit illorum interdictum. Adhæc vt ipsis in Archiepiscoporum & cæterorum antistitum collegijs atque templis instituere ministros impios, annunciare doctrinam nefariam & condemnatam, abolere verum Ecclesiæ ministerium & ceremonias, ijsque substituere nouas ac impias, & falsos illos concionatores è sacris bonis alere liceat, planè contra veteres Ecclesiarum leges atque morem. Præterea vt omnibus tam sacri quàm ciuilis ordinis, qui catholicam religionem adhuc sequuntur, liberum sit à sua vera religione deficere, & ad ipsorum castra transire. Postremò, quum ex principibus vel Episcopis ad ipsorum partes aliqui deficiunt, vt hoc non ad personam illam solummodò, sed ad populum etiam illius imperio subiectum, & ad bona, totamque administrationem, & iurisdictionem quoque sacram pertineat. Iam licet ista cum iure diuino pugnent & humano, quanquam & Cæsaris & Regis & antistitum omnium iureiurando contraria sunt, ita quidem, vt catholici non commodè possint ea recipere, nisi fidem & promissum violare velint, tamen quoniam illi suo proposito pertinaciter inhærent, & vim quoque minantur, catholici tandem acquieuerunt, quantum quidem per transactionem Passauiensem facere debent, idque in senatu Imperij satis explicarunt, demonstrantes non se posse libertatem illam mutandæ religionis promiscuè omnibus concedere. Nam alioqui futurum vt Imperium dissipetur, & honoris illud fastigium à Germanis auferatur. Nam Archiepiscoporum & alio-

Pontificiorũ scriptum ad postulata sociorum Augustanæ confeßionis.

Margin letters: A, B, C, D, E

A & aliorum antiſtitum eſt officium, vt damnatam vllam religionem, non modò non permittant, ſed vt epiſcopos etiam & id genus alios, imò idiotas ad defectionem inclinantes, placidè commoueant et detereant, aut immorantes errori catholicæ deferant & Romanæ Eccleſiæ. Nam hic mos inde ab Apoſtolorum ætate ſeruatus eſt, vt multis conciliorum teſtimonijs, maximè verò Chalcedonenſis doceri poteſt. Nec eſt quòd aliquis exiſtimet, eos qui deficiũt, ſuæ conſcientiæ relinquendos eſſe. nam in ijs quę pertinent ad fidem, nõ ſua cuiq; debet libera permitti conſcientia: ſed cùm quis à communi Eccleſiæ conſenſu diſcedit, plecti debet & coherceri, quòd niſi pareat, excommunicandus eſt, exemplo quatuor con- 1555. Archiepiſcoporũ officium.

B ciliorum, quæ præcipua numerantur, quæ Arrium, Macedonium, Neſtorium, Eutychen condemnarunt: & Chalcedonenſe quidem etiam Eutychis defenſorem Dioſcoridem epiſcopatu remouit. Quod enim dicitur, ſuum cuiq; ſenſum ac iudicium eſſe liberè permittẽdum: neq; Chriſtum vel Apoſtolos vnquam adegiſſe quempiam vti crederet, imò, quum à Chriſto multi diſcederent, inuitum neminem fuiſſe retentum, iſtud certè nullo fundamẽto nititur: et ab Auguſtino copioſè refutatur epiſtola ducenteſima quarta. Quòd ſi liberum ſit epiſcopis, religione catholica deſerta, deficere ad alteram, minimè relinquent epiſcopatum, quoniam in pacata conſcientia non ſe poſſe facere dicturi ſunt, ſed confeſsionis Auguſtanæ ſocios implorabunt, vt in tuendo ſtatu, populoq; in ipſorum religio-

C ne conſeruando ſibi ferant opem. Hoc ſi fiat, non dubium eſt, quin iſti patrocinium eorum ſuſcipiant, idq; ſe facere dicant ex officio, quò nimirum illis & adminiſtratio ſalua ſit & bonorum quoq; poſſeſsio. Quòd verò teneri ſe dicunt iſti, ſocios religionis admittere, neq; regno cœlorum quenquam excludere: non ipſos excuſat. Nam vnica ſolùm eſt fides, quam omnes Chriſtiani nominis profiteri debent atq; ſeruare. Hanc fidem & Cæſares & reges olim, & omnes Imperij principes atq; præfecti, ſimul & populus iureiurando comprobabant. Hæc nimirum catholica fides eſt illa ipſa, quam inde ab initio ad hoc vſq; tempus Germani ſumus ſecuti, ijs exceptis qui defecerunt ab ea. Nihil igitur innouandum eſt, verùm ad hanc fidem omnia referri debent, & ſubigendus eſt animus, vt Eccleſiæ catho-

D licæ pareat. qui ſecus facit et peculiarem aliquam religionem ſibi ſumit, is niſi monitis obtemperet, ab antiſtite ſacrorum excommunicari debet, & ab omni functione remoueri. eius quoque bona per magiſtratum ciuilem publicanda ſunt, nec intra fines Imperij tolerandus eſt. Num libertatem illam ſeu licentiam religionis, vt diſsipationem aliquam fidei ſemper patres reiecerunt, eamq; legem ſanxerunt, vt quæ ſemel definita ſunt à concilijs in ratione fidei, non diſputentur amplius nec in dubium vocentur, ſic vt in contrarium aliquid ſtatuere vel proponere nullis liceat. Etenim hiſtoriæ docent, quum omnis generis ſectas Valentinianus Cæſar admitteret, quantum turbarum ſit natum ex eo. Deinde ſi hoc recipiatur vt qui diuerſum à fide catholica ſentit, per conſcientiam ſuam debeat ex-

E cuſatus eſſe: tum & Anabaptiſtæ & Zuingliani & Schuenckfeldici & id genus alij ſunt etiam excuſandi & in hac pace comprehendendi. Dicunt illi promiſsiones Dei, quibus vitam æternam nobis promittit, ad omneis in vniuerſum pertinere, nec ab ipſis reſtringi oportere: quaſi verò promiſsiones illæ ſolùm ad eos pertineant, qui ſunt ipſorum profeſsionis. Atqui longè ſecus res habet. cùm enim ab eccleſię cõmunione diſceſſerint, de regno cœlorum excluſi ſunt, vel ipſorummet iudicio: cumq; nulla ſit ſalus extra Eccleſiam, quomodo regnũ cœlorum ad eos pertineat, qui eccleſiæ ſacramenta reijciunt, & ſacerdotum, quibus ligandi ſoluendiq; poteſtatem Chriſtus tribuit, ordinationem contemnunt? Quòd ſi nulla ſacerdotes cõſecrantur apud eos, quomodo peccatorum remiſsionem conſequuntur? niſi verò peccata remittãtur, quomodo regni cœleſtis fient participes.

1555. Non igitur ad ipsos tantum illæ promissiones pertinent: imò censendi sunt potius inter eorum numerum, quos incognitos sibi Christus esse dicit. Iactant ab se posse doceri, quemadmodum Catholici multis modis & religione et sacris bonis abutantur: Videamus autem quid in eo sit culpandum. Iuxta sacram scripturam, & leges conciliorum atque patrum, bona sacra distribui debent in episcopos et ecclesiarum ministros, in pauperes, in fabricam, & si res ita ferat, in liberationem eorum qui detinentur à Barbaris captiui. nimirum annis ab hinc mille trecentis hic mos durauit, vt in pios ministros & vsus accommodarentur ea bona: cuiusmodi sunt, peragere Missam, annunciare verbum Dei, sarcire & ędificare templa, nutrire homines egenos, item monachos atque monachas. Illi verò quid agunt? Episcopis aliquot profligatis alios instituunt, veluti prophanos et ciuiles prę̨fectos, quibus annuam portionem decidunt quàm possunt minimam: huic attribuunt alios ministros, qui miseram multitudinē in errorem abducunt, dum & sanam doctrinam contemnunt, & eucharistiæ sacramentum, integrum, & quidem non consecratum panem populo porrigūt, creaturam videlicet loco creatoris, & sub specie veri cultus idolatriam exercent. Bona sacra non se deinceps alijs rebus quam ad scholarum vsum applicare, nec ad se quicquam ex ijs velle transferre dicunt: esto sanè ita: sed per hunc vsum religio catholica prophanaretur et opprimeretur omninò, multoque sit hic vsus deterior futurus, quàm si rebus prophanis ea bona designarentur. His igitur de causis, conditionē illam, sicut est perscripta, catholicis nō est integrū approbare. Scriptū hoc, priuatim et extra ordinem, vt dixi, cōpositum fuit. Certiores de eo facti confessionis Augustanæ socij, contrà scribunt, et primò, quę sit vera doctrina demonstrant, ea nimirum, quæ Prophetarum cōtinetur & Apostolorum scriptis: deinde quàm cum ea pugnet doctrina pontificiorum, ostendunt, qui cœnam Domini tot modis prophanauerint, qui tam fœdos inuexerint errores de purgatorio, de mortuorum inuocatione, qui peccatorū remissionem tollant & abnegent, dum de gratia Dei perpetuò dubitandum esse dicunt: qui matrimonium afficiant summa contumelia, sancitum à Deo, qui nefarijs & horrendis flagitijs contaminati sint in hoc suo cœlibatu nimirum illis ipsis quæ Paulus cōmemorat. Ex his liquidò videri, quinam à vera religione defecerint: quod cum ita sit, Ecclesiasticos, qui puram doctrinam vel nunc sequuntur, vel in posterum amplectentur, ab se non posse negligi: quantum ad sacra bona pertinet, mirum in modum etiam omnia esse conspurcata: beneficium dari quidem propter officium, sed videndum esse cuiusmodi sit episcopale vel sacerdotale munus, quo carere non possit Ecclesia: scholarum quoque rationem habendam esse: nam inde prophetarum ætate, morem hunc extitisse semper: nunc autem ecclesiarum proceres hoc agere cumprimis, vt quæ ministris ecclesiæ, quæ doctoribus atque discipulis & scholis, quæ locis hospitalibus & Xenodochijs debentur, ad suos vsus accommodent, vt in omni luxu viuant: idem eos facere de monachorum collegijs: an non Satrapam aliquem repræsentet episcopus, qui suæ ditionis possessionem primùm suscipiens, cum duobus equitum millibus vrbem ingreditur? Et hæc quidem ab illis fieri, cùm nemo sit omnium qui suum munus faciat: quænam ibi mens, quæ conscientia? num sacrilegium & rapinam alijs obijciant isti? doctrinam quidem suam à monarchis esse condemnatam: sed eorum nequitia, qui persuadent illis ne legant ipsorum scripta. Quod autem Pontifex & reliqua turba condemnent eam atque proijciant, non esse mirum: nam eodem planè modo Christum eiusque doctrinam fuisse tractatum ab Anna, Caypha, totoque Pharisæorum et pontificum senatu. De concilijs & Ecclesia multam eos mentionem facere: sed in conciliorum & Ecclesiæ potestate non esse, nouam vllam doctrinam proponere, seu mandare præter eam quæ nobis est à Prophetis, à Christo & Apostolis relicta.

Responsio protestantiū ad scriptum pontificiorum.

A relicta. Quod de consecratione ministrorum dicant, esse ridiculum: nihil enim ad rem facere iocularem illam & histrionicam vnctionem. Postremò conuitijs et iniurijs esse refertum ipsorum scriptum, sed hoc sese committere Deo, & paucis tantummodò rem voluisse delineare. Quum hic esset rerum status, rex Ferdinandus, quem vtrique rogauerant, vt viam aliquam ostenderet, sicut suprà dictum est, circa principium Augusti legatos mittit ad electores et quosdam alios principes, cum his mandatis, vt Cæsari fratri morem gereret, & reip. consuleret, Augustam se venisse tertio Cal. Ian. non sine dispendio rerum suarum & incômodo: deinde quum eò venisset, expectandû fuisse diu, quòd ferè nulli adessent, priusquàm aliquid proponeret: nam ad Nonas vsque Febr. rem esse dilatam. Tunc primum ab se causas indicti conuentus explicatas fuisse: verùm in deliberationibus longissimâ interuenisse moram, & non ante decimû Calen. Iulias responsum sibi esse datum, & quidem de vno solùm capite de liberationis, nimirû de pace religionis: et illud ipsum responsum, non eiusdem sententiæ, sed dissidens et contrariû: se quidê cum hoc multò antè metueret, eos admonuisse diligêter, vt interessent ipsi consilijs: in eò si morem gessissent, ad optatum finem, opinione sua, rem potuisse perduci: super altero capite, quod publicam pacem côtinet, nunc quidem haberi consilium, sed quia sit credibile, non expediri posse breui tempore: deinde, quià prouinciarum status præsentiam suam requirat, eò quòd Turcæ noua moliri videantur, & grauia comminentur, tametsi de pace cum illis agat. Præterea, quòd vtiliter nihil agi possit atque decerni, si non ipsi coràm adsint, ideò sibi videri consultû, vt in aliud tempus prorogetur comitium, & nunc decretum fiat in hunc modùm. Quia per absentiam principum nihil decerni possit, placere vt in alterum conuentû differatur omnis actio, cuius initium Ratisbonæ fieri debeat circiter Cal. Mar. anni sequentis: ibi principes ipsos adfuturos, vt vnà cum Cæsare vel secû decernant et statuant ea de quibus & nunc sit deliberatum, & quæ pòst in deliberationê venient: interea transactionem Passauiensem in integro mansuram: et quoniam hoc etiam illa continet, primû, vt in Imperij comitijs tractetur, an per generale vel nationis Germanicæ côcilium, an verò per colloquium causa religionis côponi debeat: deinde vt cômuni ordinum omniû consilio res agatur et ordinaria Cæsaris authoritas interueniat: ideò se, qui pacê et concordiam amet, constituisse librû quendam in proximis comitijs exhibere, conscriptum de conciliandis ijs, quæ sunt controuersa: nullâ autem in ea re captionê esse futuram, et eò fieri solùm, ne quid exacerbetur amplius, & vt offensiones mitigentur, adhæc, vt eò cômodius ipsi statuant, an per illam in libro demonstratam rationem dissidium tolli possit, an alia sit inuestiganda via. Petere igitur, vt & hanc prorogationem approbent, & ad proximum comitium ipsi veniant, exemplo suo, qui reipublicæ causa tam longum tempus iam abfuerit à suis prouincijs: Ratisbonæ verò se delegisse locum, quòd propter impendens à Turca periculum, suis à finibus discedere longius non possit. Renuncient igitur quid in eo facere velint, quò certus esse possit, rem non iri tardatum, ne videlicet inani expectatione, potior pars têporis effluat, vt antea nô semel. His postulatis auditis, plerique principes non esse consultum aiebant, vt ante confirmatâ pacem discedatur: totam enim Germaniam in magna esse huius rei expectatione: quumque sententijs vtrobique magis iam conueniant, quàm ante hoc tempus vnquam, orare vt finem ante suam abitionem imponat: quò videlicet de rebus Turcicis & alijs, quæ supererunt, in altero conuentu tantò possit expeditius decerni: quantum ad librum attinet, quem sit exhibiturus, fore nonnulli dicebant ex ipsis, vt idem huic accidat, quod ante septimum annum accidit ei qui tum etiam de religione conscriptus fuit & euulgatus. Nam esse in recenti memoria, quibus ille conuitijs fuerit exagitatus: quum enim concordiæ causa propo-

1555.

Ferdinandi ad principes scriptum.

1555. propositus esset, ac lege sancitus à Cæsare, maximarum offensionum & dissidiorum occasiones inde fuisse natas. Quum hęc Ferdinandus circiter octauum Calend. Septemb. ex legatis audisset, pridie Calen. eius mensis, quę sua sententia sit de scriptis vtriusque partis ad ipsum delatis, vt suprà dictum est, explicat, & inter alia præcipuum illud quod ad Episcopos pertinet, vt si religionem mutent, ab administratione simul et bonis decedant, placere sibi dicit, & confessionis Augustanæ socios vt assentiantur, multis verbis hortatur. Nam hæc, ait, conditio, nihil quicquam vobis detrahit, sed hoc solum agit, vt quum antistes aliquis ordinem suum deserit, & à religione veteri discedit, beneficia seu præfecturæ sacræ nihilominus in eo statu permaneant, quo fuerunt institutæ, quod ipsum & iuri consentaneum est, & Imperij legibus & transactioni Passauiensi: quæ claris verbis dicit, eos qui veterem religionem sequuntur ordinis tam ecclesiastici quàm politici, non esse turbandos in sua religione, ceremonijs, bonis, possessionibus, iure, priuilegijs, verùm his omnibus eos debere vti frui pacatè, sine cuiusquam interpellatione. Non igitur video, cur hæc eis conditio denegari possit, quæ pertinet ad eum, quem diximus, finem, hoc est, vt quietè suis rebus vtatur fruantur, quod quidem minimè futurum sit, si conditionem hanc remittant: sic enim fieret, vt qui sacrum ordinem ac veterem religionem fortè deserent, nihilo secius vellent et administrationem & bonorũ retinere possessionem, neque collegis tamen liceret interim suis vti legibus in illos & experiri: sed & hoc accederet incõmodi, quod inter antistitem & illos non magna sit futura beneuolentia. Cùm autem ęquũ sit vt iuxta leges institutionis, idoneæ personę regant et administrent sacras pręfecturas, & si contra leges illas faciant, aut ab ordine deficiant, vt tunc illos collegę loco remoueant, & operam dent, vt ei tantùm vni doceat ea defectio: certè non debet eorum postulatum repudiari, Quapropter vos etiam atque etiam hortor, ne repugnetis amplius in eo. nam inter alia cogitare vos decet, illos non præscribere vobis qui modus aut ratio seruanda sit in administrandis præfecturis, collegijs ac beneficijs, quę vobis vsurpastis, nec etiam quomodo sit agendũ cum vestrę ditionis ecclesiarum ministris, qui leges à vobis pręscriptas violant et officium negligunt. Etenim, sicut vobis esse futurum molestum atque graue, siquidem illi vellent eiusmodi ministros, qui religionem vestram desererent & impugnarent, à vobis retineri: sic etiam eis multò grauius esset futurum, siquidem administratio & bonorum possessio sit illis relinquenda, qui religionem ipsorum & proijcerent & oppugnarent. Quid enim aliud ex eo sit expectandum, quàm lites, offensiones atque dissidia: fundamẽtum igitur eius, quod nunc agitur, nimirum ipsa pax, ea ratione prorsus tolleretur. Octauo die pòst, illi respondent. Non hoc sui esse propositi, vt ecclesiasticis in eo præscribãt, multò minus vt præfecturę sacrę dissipentur, aut mutata natura fiant ciuiles atque prophanæ. Constat enim nobis, aiunt, aliquã Imperij partem his rebus atque possessionibus initi, quas non imminui seu labefactari, sed modis omnibus conseruari cupimus. Nobis quidem pergratum fuisset, quæstionem hanc non excitari, sed superiorum annorum decretis insistere. Noribergico, Ratisbonensi, Spirensi, quæ socios omneis Augustanæ confessionis paci includunt: et initiò quidem archiepiscoporum trium electorum legati prudenter hoc expenderunt etiam: cùm autem pòst ab alijs dubium hoc agitari cœpisset, ad illorũ partes transierunt. Qui primi quęstionem hanc mouerant, aliquam fortasse consilij sui causam habebant, sed quid ex eo consecutum sit, apparet. nisi enim hoc interuenisset impedimentum, iam ad optatum finem, opinione quidem nostra, res omnis esset perducta. Quo minus verò conditionem illam reciperemus, piæ fuerunt & graues causæ. Nam facilè quiuis intelligit, quanto religionis nostræ contemptu fiat, & detrimento, si permittamus, vt qui complectuntur eam

Episcopi qui religionem mutant, etiam ab administratione remoueantur.

A B C D E

loco

A loco remoueantur, omni dignitate priuentur, & in numero sint hæreticorum. Cuiusmodi fuerint primę collegiorum institutiones, & quæ vitia paulatim irrepserint, iam silentio prętenbimus: verùntamen multas ex illis arbitramur religioni nostrę minimè repugnare. Deinde, assentiri ne quis ordinis ecclesiastici sit eius religionis, quam vti veram & Christianam profitemur, non est ꝑfectò leue delictum. Nam hoc ipso damnaremus eam, vt impiam, & indignam ordine sacerdotum, qui religionem inprimis procurare debent. Quòd cùm ita sit, potentissime rex petimus vt hęc tecũ expendas, et pro ea potestate quam obtines à Cęsare, particulam illam omitti patiaris. Ille verò nihil amplius posse tribui respondet, & ea B dicit nunc eis concedi quę tot annis impetrari nunquam potuerint: habeant igitur eius rationem: nam alioqui futurum vt nulla re perfecta discedatur: quod si fiat, & aliquid ex eo nascatur incommodi, non esse quòd vel in Cæsarem vel in se quoq; culpa conferatur, qui tam leniter & patienter causam hanc tractarit, & huc vsq; permanserit: non sibi esse integrum differre diutius, itaq; decem dies ipsis largiri, vt interea domum hæc ad suos principes enuncient, & simul clarè sibi respondeant. Vbi dies ille venit, isti quòd & diligentiæ nihil prætermisissent, vt reliquis omnibus de religione consuleretur, & Cæsari vel regi modum aliquem in eo præscribere non ipsis liceret, assentiuntur, præsertim quum rex etiam nonnulla remitteret, vt infrà dicetur. Itaq; septimo Calend. Octobris decretum factum C recitatur palàm, vti fieri solet, in hanc sententiam. Propter Augustanæ confessionis doctrinam, religionem atq; fidẽ, Cęsar, Ferdinandus rex, cęteriq; principes ac ordines, neminem totius Imperij quocunq; modo violẽt, nec ad deserendam religionem suam, ceremonias atq; leges, quas in sua ditione vel iam instituerũt, vel posthac instituent confessionis Augustanę socij, mandatis aut alia quauis ratione cogant, neue contemnant etiam, sed hanc religionem illis liberam permittant, simulq; bona, facultates, vectigalia, possessiones atq; iura, sic vt pacatè possint eis vti frui: dissidium quoq; religionis non alijs quàm pijs, amicis et tranquillis rationibus componatur. Eodem modo qui sunt confessionis Augustanæ sese gerent erga Cęsarẽ, Ferdinandum regẽ, cęterosq; principes ac ordines antiquę religioni D coniunctos, tam sacros quàm ciuiles, erga cęteros omneis ecclesiastici status eorumq; collegia, quocunq; tandem illi migrarint habitandi causa, modò vt rectè procurentur ministeria, sicut infrà dicetur. his omnibus et religionem suam & ceremonias, & leges & possessiones & vectigalia, cęteraq; iura liberè permittãt, nec vlla ratione impediant, quo minus illis pacatè vtantur fruantur, & quicquid erit offensionis atq; litis, more ac legibus Imperij definiatur vtrobiq;. Qui nõ sunt alterutrius religionis, hac in pace non cõprehendantur. Si quis archiep. episcopus, antistes, aut alius ordinis ecclesiastici à religione veteri deficiet, is continuò decedat ab episcopatu suo pręfectura, beneficio, simul omnibus etiam fructibus, quos inde percepit: quod ipsum tamen ad nullam eius infamiam pertinebit: et collegio E siue ijs, ad quos ea res iure vel cõsuetudine pertinet, liceat et integrũ sit in eius locum eligere seu constituere alium, qui sit veteris religionis, quò nimirum institutionis, electionis, pręsentationis, confirmationis, & id genus alia iura simul cum tranquilla possessione bonorũ integra illis permaneant: sic tamẽ, vt futurę conciliationi religionis, de qua dictũ est, nihil hoc ipso detrahatur. Et quia nonnulli ordines Imperij, eorũq; maiores quasdam pręfecturas ecclesiasticas, collegia monachorum & id genus alia bona sacra sibi sumpserunt, eaq; ministerijs ecclesię, scholis et alijs bonis vsibus accõmodarunt, non interpellentur hoc nomine, nec in ius ꝑpterea vocentur, sed eiusmodi bona, nimirũ ea quę nõ pertinent ad ordines Imperij, vel alios Imperio planè subiectos, et quorũ possessionẽ tempore transactionis Passauiensis, & pòst etiam, Ecclesiastici non habuerunt, suo loco permaneant, & hac

1555.

Ferdinandi reꝑsũm ad postulata principum.

Decretum quo religio libera omnibus permittitur.

Ecclesiasticus qui religionẽ mutat, beneficio mulctetur.

De bonis Ecclesiasticis omnes cõtrouersiæ tolluntur.

1555. & hac in pace comprehendantur: neque Cameræ iudicibus, propter hæc ab illis vsurpata & alienata bona, iure quicquam aduersus illos experiri seu decernere, liceat. Iurisdictio sacra non exerceatur neque locum habeat aduersum Augustanæ confessionis religionem, fidem, ritus, leges, ministerium ecclesiasticum: sed suspensa maneat & sistatur, nec vllum impedimentum illis inferat, quoad integrè sublatum erit dissidium: in cæteris autem rebus, extra religionem, cæremonias, leges ac ministerium positis valeat & exerceatur pro veteri more atque iure: deinde toti ordini ecclesiastico suæ facultates, vectigalia, iura nihilo minus integra maneant, sic tamen, vt ij, quorum in ditione sunt eiusmodi bona, sui iuris politici quod antè dissidium hoc religionis habuerunt, nihil amittant: adhæc, vt ex ijs ipsis bonis, necessaria ecclesiæ ministeria, parœcie, scholæ, eleemosynæ, loca hospitalia pauperum & afflictorum, sicut olim constituta fuerunt, ita nunc etiam constituantur & foueantur, non habita ratione, vtrius illi sint religionis, quorum in vsus hoc subsidium & alimonia confertur. Quòd si propter hanc alimoniam eiusque modum lis oriatur & disceptatio, de consensu partium arbitri deligantur, qui facta notione intra semestre tempus decernant & statuant, quantum in eiusmodi vsus & ministeria decidi, & conferri debeat: interea dum lis pendet, ij, quorum est conferre subsidium in eos vsus, non impediantur in sua possessione, verùntamen, quod antiquitùs dare solebant et conferre, nunc etiam conferant, dum lis expediatur. Per Octobrem atque Nouembrem erat conuentus ordinum Angliæ: plærique fore putabant, vt de Philippi regis ageretur coronatione, sed nihil propositum fuit. Solicitabat autem regina de bonis Ecclesiarum restituendis, quoniam id pontifex vrgebat: sed tenent ea nonnulli principes & ex nobilitate complures: quare nihil effici potuit: ipsa quidem regina, quod vnum potuit, primos, vti vocant, sacrorum beneficiorum fructus atque decimas restituit ecclesiasticis. Eo durante comitio libelli quidam acres Londini disseminati fuerunt, in quibus erant alia quæ multitudinem acuere in Hispanos, alia verò quæ mentem reginæ poterant à Philippo reddere alienam. Inquisitione facta deprehendi nihil potuit. Ante comitij finem, hydrope mortem obijt Vintoniensis episcopus Cancellarius: tūc demum locum obtinuit Thomas Hethus, archiepiscopus Eboracensis, qui cum Cantuariensi fuerat aliquando in Germania, deque pura doctrina rectè senserat. Circa Nonas Nouemb. moritur Ioannis Friderici coniunx, Lantgrauij filia, de cuius nuptijs dictum est suprà. Venetorum dux, Franciscus Venerius, quòd in re frumentaria malè versatus esset, & priuato suo commodo publicum posthabuisset, loco remotus fuit. Quum Cæsar omni sese potestate seu Belgij administratione abdicasset, Philippus filius legatos mittit ad præcipuos Germaniæ principes atque ciuitates, & hoc ipsum illis denuntiat, simulque beneuolentiam suam & amicitiam defert. Eodem quoque tempore Ferdinandi regis legati solicitabant principes Germaniæ, quoniam à Turca periculum immineret præsentissimum, qui Transsyluaniam omnino sibi dari postularet, natura munitissimam regionem & fertilissimam, & inprimis equestrem, vt ad constitutum diem Imperij comitijs interessent ipsi & in commune consulerent. Conuentum etiam egit suorum hac ipsa de causa, quo quidem in conuentu, inferiores Austriaci, religionem sibi liberam permitti postulabant: rex autem illos ad Imperij comitia, Ratisbonæ futura reiecit, simul ad Idus Ianuarias anni sequentis constituit, vt tunc iterum essent ei præstò Viennæ. Marchione Marignano Mediolani mortuo, Cardinalis Tridentinus à Cæsare seu Philippo filio mittitur in Insubriam, vt ibi summæ rerum præesset: Neapoli verò præficitur Dux Albæ. Circa diem natalem Christi, Papa, suo more, nouos creat Cardinales, & in his Ioannem Gropperum, Coloniensis archiepiscopi consiliarium cuius non semel est facta mentio superiori-

Iurisdictio sacra nulla exercenda contra Augustanæ confessionis religionem.

Conuentus ordinum Angliæ.

Libelli contra Hispanos Londini sparsi.

Episcopus Vintoniensis moritur.

Ioannis Friderici vxor moritur.

Franciscus Venerius remouetur loco.

Legati Ferdinandi ad principes.

Conuentus in Austria.

Ioan. Gropperus Cardinalis creatur.

A periorıbus libris. Tunc etiam Reginaldus Polus, quum ex Cardinale diacono factus esset presbyter, vti vocant, incipit missificare. Nam hoc diaconis lege Papali non licet. Ianuarij mensis initio, per Saxoniam, Misniam, Bohemiam horrendæ fuerunt tempestates, tonitrua, fulgura, fulmina, quæ passim non mediocre damnum dederunt, præsertim in templis. Eodem mense, Vitoduri, quod est in Heluetijs, à Tiguro duobus milliaribus, oppidum, noctu, sub cœnam, ignis ex altera turri templi promicans ita crepitabat, vt restinguendi causa, omnes accurrerent: cùm eò ventum est, nihil erat flammæ. Bis illud accidit per interuallum, quarta die nimirum eius mensis & decimaquarta. Quidam ex pagis Helueticis. 1556.

B à Papa solicitati, Romam pòst eunt, non sine magna multorum suspitione. Philippus rex nouam auspicatus gubernationem, acceptum à patre, solenni quadam pompa & splendore principem eius regionis vrbem Antuerpiam, Ian. die xviij. Interea vigent per Angliam persecutiones & incendia. Sub Idus Ianuarias, Austriacarum prouinciarum legati, Viennam, vti mandatum erat, conueniunt. Ibi rex, oratione graui & prolixa, quãto sint omnes in discrimine, propter imminentem Turcam, ostendit, ideoq; monet, vt quamprimùm auxilia conferant & pecuniam, vt eius reprimi possit immanitas atque sæuitia. Tum illi, qui inferioris Austriæ nomine censentur, in mandatis habere se dicunt à suis, vt de religione primùm agant. Itaq; quid in hac ipsa causa, totos nunc annos quatuordecim

Philippus Caroli filius ingreditur Antuerpiam.

Legati prouinciarum Austriacarũ à rege Ferdinando petunt veram religionẽ sibi permitti.

C egerint, quoties interpellarint et supplicarint hoc nomine, cuiusmodi autem ipse mandata promulgarit, omnino præter ipsorum expectationem, recensent: deinde, quoniam hucusque frustrà sunt, inquiunt, aduersus Turcam omnia suscepta consilia, & non solùm adhuc non reprimi potuit, verumetiam eò progressus est illius impetus, vt per Vngariam atque Sclauoniam plurimis occupatis oppidis, castellis ac propugnaculis, omninò iam nobis immineat, certò statuendum est, vindictam hanc esse Dei manifestam, qui nos propter peccata verberat, quódque vitam non emendamus, affligit, & ita quidem affligit, vt nisi verbum ipsius recipiatur ac vitæ sequatur emendatio, non modò corporis & fortunarum, sed æternæ quoque salutis detrimentum incumbat. Nam etiámsi totus

D terrarum orbis arma sumat in eum hostem, tamen, quoad in eo vitæ statu permanebitur, nulla est speranda victoria, sed excidium potius & internecio, sicut florentissimis aliquando regnis accidisse constat. Egimus hac de re in postremo etiam conuentu, & ne quid aduersus conscientiam facere cogeremur, orauimus: tu verò causam ad Ratisbonæ comitia referebas. Cogitare potes autem, serenissime rex, quàm graue sit ijs, qui salutem animæ sitiunt, ad incertum tempus reijci. Nam interim & mens in angore versatur, & in hoc angore ac dubitatione permulta hominum millia vitam finiunt, Certè verbum Dei quod nobis per Iesum Christum seruatorem nostrum est patefactum, vnica debet esse regula, quam Ecclesia sequatur: & si quid irrepsit verbo Dei contrarium, quantumuis id longa

E vetustate nitatur, abijciendum est: vult enim adorari Deus atque coli, sicut ipse præscribit & mandat, non vt homines opinantur atque fingunt. Sui verò mandati neglectum, & humanarum constitutionum obseruantiam, quàm horrendis grauibusq; pœnis vlciscatur, & superioris ætatis imperia demonstrant, & recentes atque domesticæ finitimorum calamitates loquuntur. Post diligentissimam ergò peruestigationem nullum apparet nobis aliud remedium, quàm vt abiectis illis manifestis erroribus atque deprauationibus, olim in Ecclesiam introductis, pura doctrina recipiatur, libereq; celebretur, vnà cum Sacramentorum administratione tali, qualem Christus instituit ipse. Nam à Dei verbo tam aperto, tam claro discedere nobis atque deflectere non licet, vt sæpe aliàs ostendimus. Inprimis enim regnum Dei quærendum est: quòd cum fit, spiritu suo

1556. nobis adest Deus, & actiones atque consilia nostra gubernat. Vt igitur ex his A tantis periculis nos eripiat, vt ipse belli sit consiliarius atque signifer, vt in acie pro nobis consistat & vim hostilem depellat, per mortem Christi, per salutem nostram, per futurum de nobis omnibus iudicium, quàm possumus vehementissimè, supplices te rogamus, quoniam hæc res ad tuam, tuorumque liberorum & totius regionis perpetuam fœlicitatem pertinet, vt nobis, qui nulla sumus contaminati secta, tuo permissu liceat vsque ad liberum ac generale concilium in pura religione permanere, liceat eodem frui beneficio pacis, quam in postremo Imperij conuentu cum socijs Augustanæ confessionis fecisti. Quum enim in Christo simus omnes Baptisati, rogamus, ne sit nostra quàm illorum deterior B conditio, neue nobis denegare velis, quod alijs nonnullis tuis prouincijs & largitus, verùm vt illa tua de religione prodita mandata cohibeas, & ab ista qua constringuntur solicitudine nos liberes: adhæc, edicto caueas precamur, ne ministris Ecclesiæ, qui iuxta Prophetarum & Apostolorum scripta docent, & ad eum modum, vt suprà dictum est, sacramenta distribuunt, vlla fiat molestia, neque ludimagistris etiam: neue carcere vel exilio mulctentur, nisi causam prius apud legitimum iudicem dixerint. Hoc si facias, vti planè confidimus facturum in hoc extremo discrimine, non dubium est, quin & Deus amplissimè sit illud remuneraturus, & ordines etiam Imperij, maiora collaturi subsidia, quàm hucusque. Nos quoque nulli sumus officio defuturi, sed libentissimis animis, quic- C quid ad communem patriæ defensionem atque salutem pertinet, conferemus, & tuis omninò postulatis, quantum erit in nostra facultate, satisfaciemus. Conuenerant hoc ipso tempore Cæsaris Galliæque regis legati: quumque pace finiri dissidium non posset, quinta die Februarij mensis, annorum quinque paciscuntur inducias terra marique, tam in Belgio quàm per Italiam & alia. Possessionem quisque retinet eorum, quæ per belli tempus occupauit: exules Neapolitanos atque Siculos excludit Cæsar: Papam primo loco comprehendit sicut etiam Galliæ rex, & suos deinde quisque necessarios atque propinquos, vti fieri solet. Eas inducias non multò pòst rex & per Galliam & Meti quoque, Cæsar autem aliquantò serius diuulgari suis in prouincijs mandat. Rumor erat Papam indignè D tulisse factas inducias et Galliæ regi pòst vt eas violaret conatum esse persuadere: alij contrà putabant, ipsius hortatu potissimùm esse pactas, quòd bellum in Lutheranos moliretur. De captiuis nihil transigi potuit his inducijs, inter quos erant præcipui nominis dux Arescotus Belga, & Connestablij filius Momorancius natu maximus, ante annum tertium Terouennæ captus. Quum ad eum modum, sicut diximus, Austriaci pridie Calendas Februarij, Ferdinando regi scripto supplicassent, rex octauo pòst die respondet, & de suo in rempublicam animo, deque communi calamitate & perturbatione temporum & ira Dei præfatus, dum conditionem, inquit, meam atque locum diligenter expendo, dum cogito me iam inde ab eunte ætate secutum esse Christianæ & catholicæ Eccle- E siæ præcepta, more maiorum, à quibus hanc & religionem & disciplinam accepi per manus traditam, equidem reperio, non mihi licere, vobis in eo quod petitis, assentiri. Non quidem eò quòd populo meo gratificari nolim, sed quòd videam non esse fas vt Ecclesiæ Christianæ præiudicem, eiusque leges immutem, & salutaria decreta, meo quodam arbitratu, quum illa mihi potius audienda sit, vt Christus ait. Verùntamen quia iam olim habeo compertum, quantis malis occasionem præbeat hoc in religione dissidium tam acerbum, equidem vnà cum fratre Cæsare multis nunc annis in hoc fui totus, vt ad compositionem veniretur: ideoque crebris comitijs & colloquijs aliquot tentata res fuit, & interuentu

Induciæ inter Cæsarem & regem Galliæ.

Ferdinandi regis responsum ad postulata legatorũ domus Austriacæ.

nostro

A nostrò semel & iterum est inchoatum Tridenti concilium: quod verò nullam ad frugem actio peruenerit, id nobis profectò minimè tribui potest, nec obscurum est, quibus consilijs & artibus tum impedita res fuerit. Iam quòd puram doctrinam, & pacis nuper factæ super religione, beneficium vobis concedi petitis: equidem vt antehac neminem à vera religione depuli, sit in posterum quoque minimè sum facturus: deinde non minus estis quàm aliorum principum populi, in ea pace comprehensi. Nam eius decreti hæc est sententia, vt sui principis religionem populus sequatur. Principibus autem non ecclesiasticis permissum est eligere quam velint ex alterutra religionem, eò quòd principis delectu populus debet B esse contentus, verùm ita tamē, vt ij, quibus ea religio quam princeps elegit, non probatur, liberam habeant vendendi suas facultates, & aliò commigrandi potestatem, nullo cum ipsorum existimationis detrimento. quod cùm ita sit, vestrum est officium in veteri et catholica religione, quem ego profiteor, permanere. Quo minus Euangelium purè doceretur iuxta sanctorū Apostolorum, martyrum et patrum, quos Ecclesia recepit interpretationem, nunquam obstiti. Cœna Domini licet integra fuit instituta, tamen in prisca etiam ecclesia sub altera specie distributa fuit, sicut prolixè demonstrari posit. non ergò Constantiensis concilij tempore primùm mutata res fuit, sed multis antè sæculis ea consuetudo durauit: itaque facile vobis est cogitare, quàm mihi non sit integrum, receptam illam & à conci-C lijs approbatam legē authoritate mea priuata mutare vel abolere, præsertim hoc tempore, quando & religioni pax est data nuper, & in futuris proximis comitijs de conciliatione tractandum est amplius: qua quidem in actione totis viribus incumbam, vt dissidium omninò tollatur: sin autem id fieri non posit, tum eas inibo rationes, quæ vestris tum fortunis tum saluti quoque conducent. Et vt animi mei propensionem atque clementiam in vos agnoscatis, equidem illam edicti mei partem, quæ ad Cœnam Domini pertinet, sistam & cohibebo, sed ea lege tamen, vt omni secta repudiata, nihil immutetis in Ecclesiæ legibus atque ceremonijs, & futuri comitij decretum expectetis. Ecclesiæ ministris & ludimagistris, modò formulam hanc sequantur, nulla fiet etiam molestia, sicut & ante hoc tempus D nemini præter ius vim vllam inferri sum passus. Cùm ergo sim ad hunc modum in vos animatus, fore confido, vt nihil amplius desideretis, & quoniam publica necessitas vrget, in commune consulere vos decet & conferre quod oportet. Ad hæc illi duodecima Februarij die respondent, & quod in causa longè omnium grauissima, quæ perpetuam fœlicitatem continet, & ad ipsius etiam ac liberorum salutem inprimis pertinet, adeò nihil impetrent, vehementissimè sibi dolere ostendunt, & quòd hanc vsitatam, aiunt, Cœnæ Domini distributionem, olim fuisse receptam ab ecclesia dicis, potentissime rex, id sacris literis copiosè refutari, simul eorum error patefieri posit, qui hoc tibi persuadent. Quod autem nuper Augustæ facti decreti sententiam hanc esse dicis, vt sui principis religioni sese E populus accommodet: certè quia superioribus aliquot annis & multò ante hoc decretum de communi consensu pro religione tibi supplicauimus, integrum nobis esset etiam, si quidem in eo responso permaneatur, diuenditis bonis aliò cum vxoribus ac liberis commigrare: quid autem in eo sit incommodi, deinde quàm sit istud futurum ipsi populo luctuosum et triste nuncium, quis non videt? quandò nimirum audient, ipsis qui more maiorum, sanguinem atque vitam pro domus Austriacæ salute ac dignitate semper profuderunt, deserendam esse dulcissimam patriam, tot sæculis habitatam & excultam à suis maioribus? Itaque responsum illud, hac quidem in parte, non recipimus nec ratum habemus, verùm vt antea sæpe, per omnia sacra precamur, vt incomparabilem illum verbi diuini thesaurum nobis permittas, nec vllum in ea re nobis impedimentum inferri sinas.

1556.

Legatorum responsio ad Ferdinandum.

1556. Quod si ea esset causæ conditio, vt tibi vni sit omnis præstanda culpa, certè, sicut in alijs, ita in hoc etiam libenter morem gereremus. Cùm autem vnicuique sit facti sui reddenda ratio, quum personarum discrimen nullum sit apud Deum, & quia singulis momentis vitæ finis instat, nec est lucis vsura quicquam incertius, non possumus non istud abs te summo studio et contentione flagitare: quamobrem, vt nobis in eo satis caueatur, oramus. Rex ad ea, quarto pòst die, nullam, ait, iustam subesse causam puto, quamobrem superiori vobis responso non satisfiat. Permitto vt sicut Apostoli tradiderunt, sicut martyres atque patres ab Ecclesia recepti docuerunt, & scripturam interpretati sunt, ita quoque nunc doceatur. cedò, quid amplius in eo requiritis? cùm enim Ecclesiæ suæ spiritum sanctum Deus promiserit, non est alibi quærenda salus. Dicitis, nulla secta vos esse contaminatos, cuiusmodi nunc sanè permultæ sunt, Anabaptistæ, Sacramentarij, Zuingliani, Schuenckfeldiani & id genus alij: rectè quidem istud: sed si doctrina promiscuè permittatur, neque cancellis illis includatur, vt suprà dictum est, quousque putatis eam permansuram esse puram? quando pro se quisque verbum Dei iactabit, idque nulli creaturæ, sed soli Deo subiectum esse dicet, nec vllius volet admittere censuram, vt multis in locis accidere videmus, vbi turbarum plena sunt omnia, dum suam quisque mordicus opinionem tuetur Ecclesiæ contempta prorsus authoritate. Et quoniam Imperij decretum postremum aliquanto secius quàm oportet, priori vestro scripto recitatis, ideò quemadmodum sit accipiendum, explicaui: non quòd aliò vos migrare velim: deinde quò solicitudinem vobis eximerem, illam edicti partem de Cœna Domini suppresi, omnem operam in posterum promittens, vt conciliatio fieret. Quibus de causis ab Ecclesiæ legibus atque ceremonijs deficere non possem, ostendi. Nam & Ecclesiam Christus audiendam esse dicit, & res ipsa docet ætatem superiorem, quæ nihil innouans, in religione maiorum permanebat, multò fuisse tranquilliorem ac beatiorem in rebus omnibus, quàm sit ista nunc, quum sectis atque dissidijs omnia turbantur, & plærique quouis doctrinæ vento rapiantur huc illuc & agitantur. quò magis etiam fore putabam, vt non ad eum modum responderetis. Iam verò, quanquam huic responso vestro copiosè posset occurri, tamen, quia de subsidijs & contributione tractandum est, & primo quidem tempore decernendum, nisi calamitatem extremam perferre vobis constitutum sit, equidem non agam prolixius, & facturos in eo vos confido, quod & res ipsa postulat, & officij quoque ratio requirit. Illi denuò idem vrgent, neque se posse desistere dicunt: & si nihil impetrent, fore aiunt, vt illa deferendis auxilijs deliberatio planè tardetur & impediatur: quòd nullum ipsi mandatum habeant vt aliquid in eo promittant, nisi de religione ipsis & Ecclesiæ ministris ac ludimagistris idoneè prius caueatur, ac libera fiat docendi potestas. Februario mense dux Brunsuicensis Henricus vxorem ducit Sigismundi regis Poloniæ sororem. His diebus moritur Treuirensis Episcopus, Ioannes Isemburgius, & successorem habet Ioannem Leium. Ad xxvi. quoque diem eius mensis mortem obit Alzemi Fridericus Palatinus Elector, ætate grauis: ei successit fratris filius Otto Henricus, qui iam olim Euangelij doctrinam susceperat, periclitatus etiam hoc nomine de suis omnibus fortunis. In fidem adacto per iusiurandum populo, mox edicit, ne quis omnium per suam ditionem missificet, aut alias exerceat ceremonias. De turbis per Prussiam excitatis ab Osiandro, qui nouam de iustificatione doctrinam inuexerat, libro xvij. dictum est: quum autem illud dogma plærique omnes docti reprehenderent, Prussiæ dux Albertus publico scripto profitetur velle se confessionis Augustanæ doctrinam sequi: mandat igitur Ecclesiæ ministris, vt secundum illam doceant, & impunitatem promittit, si pareant.

Ferdinandi regis responsum.

Henricus dux Brunsuicensis vxorem ducit.

Episcopus Treuirensis moritur.

Fridericus Palatinus elector moritur.

Prussiæ dux confessionem Augustanã publico scripto profitetur.

Vt au-

A Vt autem plane res componeretur, neq; facilè recrudeſceret vulnus, Ioannes Albertus dux Megelburgius, Pruſsiæ ducis gener, eleganter doctus princeps profectus illuc, & adhibitis viris literatis, Ioannem Funccium, qui primus erat inter Oſiandricos, eò redigit, vt & errorem ſuum agnoſceret, & id profiteri palàm, inq; poſterum iuxta confeſsionem Auguſtanam velle ſe docere confirmaret. Quum idem alij facerent, reditum eſt in gratiam cum cæteris theologis, & pacatus fuit eccleſię ſtatus. Quarta die Martij cometa fulgere cœpit, & conſpectus eſt per dies duodecim. Hoc menſe, principum ac ciuitatum legati Ratiſbonæ conueniunt, cauſamq; tractant Alberti Marchionis Brandeburgici. Nam aduerſarij per comi-
B tia ſuperioris anni rurſus implorauerant auxilia principum aduerſus illum, ſed ſolicitantibus propinquis decretum fuit, vt & Alberto publica fide caueretur, & per interceſsionem de cauſa cognoſceretur. Quum igitur ille huius anni menſe Februario rediiſſet ex Gallijs in Germaniam, cœptum eſt agi, dilatis Imperij negocijs in Aprilem vſq; menſem. Cantuarienſis archiepiſcopus, iampridem condemnatus et poſt Ridlæi mortem atq; Latimeri reductus in carcerem, vt ſuprà dictum eſt, huius menſis die xxi. comburitur Oxoniæ. Dies aliquot antè, quum vitæ ſpes quædam ei facta fuiſſet, vrgentibus nonnullis reuocauerat plæraq; doctrinæ capita, neq; conſtantiam præſtitit: quum autem ſibi moriendum eſſe videderet, orationem habet ad populum, & de morum emendatione vitæq; multa
C locutus, vt attentum haberet auditorium, tandem, quantopere Deum offendiſſet abnegatione veritatis, demonſtrat, & præcipua doctrinę capita receſens, quid ſentiret, breuiter explicat, & papatum antichriſti regnum eſſe confirmat. Vix illa dixerat, quum acerbiſsimis exagitatus contumelijs ad ſupplicij locum illinc rapitur: quò cùm veniſſet, protenſa dextra, nefariè inquit iſta peccauit, quandò tam impijs dogmatis, quæ veritatis aduerſarij mihi propoſuerant, ſubſcripſit: quamobrem pœnas omnium prima dabit. Sic alligatus ad palum, vbi primùm ignis inflammari cœpit, dextram longiſsimè protenſam in illum conijcit, vt cruciatum prima ſentiret. itaq; fuit crematus Angliæ primas, maximæ vir eruditionis et authoritatis. A quo tempore character papiſticus ei fuerat ademptus, degradatio-
D nem ipſi vocant, quod multis ceremonijs fieri ſolet, viliſsima veſte fuit indutus, in eaq; productus in publicum, vt eſſet ludibrio: ſed plæriq; tam indignam illius vicem miſerati, non tenebant lachrymas, tametſi nihil dubitarent, eum ex hac ærumnoſa vita cœleſtem in patriam & æuum ſempiternum emigrare. Tulit eius exuuias Cardinalis Polus, factus Archiepiſcopus, cum anteà miſsificaſſet. Sicut Auſtriaci, ſic etiam Bauari de religione ſuum principem Albertum ſolicitabant, eodem ferè tempore. Princeps, quum à Ferdinando rege ſocero permiſſum illis aliquid eſſe videret, ipſe quoq; ſuis, cum pecuniam exigeret, ad tempus, concedit, vt cœnam Domini totam percipiant, & diebus vetitis vrgente neceſsitate carnes edant: multis tamen verbis profitetur à religione maiorum nolle ſe diſce-
E dere, nec in ceremonijs alijsq; rebus mutare quicquam, nec enim id ſibi licere, niſi de ſupremi ſui magiſtratus, tam ciuilis quàm Eccleſiaſtici voluntate: quod autem iſta duo concedat, eàtenus fieri, donec authoritate publica ſtatuatur aliquid, & conciliatio fiat: nam ſuperioris temporis edicta ſua de religione, velle, vt inviolata ſint & exactè ſeruentur, his duabus tantùm rebus exceptis: curaturum etiam, quantum ipſe poſsit vt Metropolitanus & Epiſcopi confeſsionem hanc approbent, nec hoc nomine moleſtiam vlli faciant. Scriptum hoc editum fuit pridie Calendarum Aprilis. Metropolitanus de quo loquitur, eſt Salisburgenſis Archiepiſcopus. Per hoc tempus Tranſſyluaniæ quidam proceres à Ferdinando rege deficiunt: Ferdinandus etiam Imperij conuentum prorogat in tempus incertum, & copias conſcribi iubet, quæ poſtea ſecundo Danubio delatæ

1556.

Ioannes Funccius.

Cometa conſpectus.

Cantuarienſis archiepiſcopus propter religionem comburitur.

Bauari ſuum principem ſolicitant de religione.

1556.

fuerunt in Vngariam. Est oppidum Alsatiæ, tribus ab Argentinæ milliaribus, A Oberæna: oppidi ciuis quidam, vinitor, propter angustiam rei familiaris, quum abesset vxor Aprilis die decima, treis liberos suos interficit, puellam annorum septem, puerum quadrimum, & infantem in cunis, non plenè semestrem. Rumor tum erat, & increbuit fama de pontificis ac ipsius clientelæ, clandestinis consilijs aduersum confessionis Augustanæ socios. Hanc opinionem augebat, quod dubium non erat, papam indignissimè ferre, superioris anni decretum, Augustæ factum, quo religioni pax data fuit atque libertas: credebatur etiam solicitare Cæsarem vt illud irritum faceret: videbat enim à regno suo nouas fieri quotidie defectiones, et quid Austriaci, quid Bauari molirentur, intelligebat: adhæc Moguntinus, Treuirensis & Coloniensis Archiepiscopi per occasionem Thermarum B tunc conueniebant: nec id nulla de causa fieri putabatur. Ferdinandus rex peractis in Austria conuentibus, in Bohemiam proficiscitur, & finitimis prouincijs Pragam euocatis, aduersus impendens periculum, pecuniam poscit & impetrat: datis deinde literis ad eos, qui mensibus nunc aliquot erant Ratisbonæ, moram excusat, & quòd ipsi reuertendum esset Viennam. ad Cal. Iunias Imperij conuentum edicit. Post abitionem Ferdinandi, Lantgrauius in Misniam venit, & aliquandiu cum Augusto Saxoniæ duce fuit. Ad Maij diem decimum, dux Arescotus, de quo suprà dictum est, in arce Vincennia, non procul à Lutetia captiuus, euasit, & incolumis ad suos peruenit. Cardinalis Augustanus qui totam an- C num fuerat commoratus Romæ, quum nuper illinc reuersus, audisset, quàm incommodè & sinistrè plærique de ipso loquerentur ac sentirent, quasi tractaret occulta cum pontifice & Germaniæ perniciosa consilia, scripto publico sese purgat, edito lingua populari, sub Maij finē, & quum anno superiori, post mortem Iulij tertij Romam, inquit, essem officij causa profectus, eius qui nunc præest, interfui pontificis electioni. Statueram equidem ad meos quamprimùm in Germaniam redire, sed à Papa fui detentus, qui tunc emendationem Ecclesiæ tractabat, & delectis nonnullis ad eam rem viris egregijs omnium nationum, me, licet imparem tantæ prouinciæ, qui Germanus essem, huc etiam allegit. Cùm autem episcopatus mei ratio me præsentem requireret, impetrata domum à pōtifice venia, quod D fuit pridie Idus Apriles, iter sum ingressus. Porrò, quanquam & antea semper, & deinde postquam ad hoc vitæ genus, in quo nunc sum, perueni, ita me comparaui, quod sine iactatione dictum esse velim, vt turpe nihil obijci mihi verè possit, licet pacis consiliarius & author sæpe fui, non sine magno meo dispendio, tametsi patriæ salus atque dignitas curæ mihi semper fuit, tamen, simulac in Germaniam fui reuersus, à viris magnis & fide dignis amicis accepi, per meam absentiam diuulgata quædam fuisse scripta, quæ ad infamiam meam pertinerent, quasi non Romæ solùm apud Papam, sed passim per Italiam occultis consilijs hoc egissem, vt Germania, maximè verò confessionis Augustanæ socij, grauissimo bello rursus implicarentur, huius autem conatus & occultæ tractationis hanc obduci E causam ferebant in scriptis illis, quòd anni præteriti decretum Augusta de religione factum, Papa vehementer improbaret, quòd Cæsari persuasisset, vt illud aboleret, quòd eum ob interpositam fidem, absoluisset, quòd in subiuganda Germania suam opem illi & auxilia quæcunque promisisset, modò Cæsar inuicem ei non deesset in recuperanda per Germaniam iurisdictione sacra, quòd inducias inter Cæsarem Galliæque regem ideò fecisset, vt vtriusque copiæ in hunc vsum accommodari possent. Addebant hoc etiam in libello perscribi, non externum sed Germanū modò militem esse cogēdum, vt res occultior esset: adhuc futurum vt Angliæ rex, equitum ad octo millia conducat, totique bello præsit, vtque diuersis locis habeantur delectus: breuiter adeò prouidè rem omnem esse institutam, vt

Pater interficiens treis liberos.

Papa indignè fert religioni pacem dari.

Ferdinandus rex in Bohemiam proficiscitur.

Arescotus dux euadit ex captiuitate.

Cardinalis Augustanus purgat se publico scripto.

Suspitiones sinistræ de Cardinali Augustano sparsæ.

eodem

A eodem tempore simul omnes copiæ progressuræ sint, & de improuiso facturæ 1555.
impresionem tunc, quum agendis Ratisbonæ conuentibus plærique domo aberunt: deinde, tam pontificem, quàm Angliæ regem, missis in Germaniam legatis ad quosdam principes, amplè illis polliceri, & papam quidem facere maximam manum tum equitum tum peditum, vt subsidio mittat: præterea, Palatinum electorem, Ottonem Henricum, ducem Vuirtembergensem Christophorum, Marchionem Brandeburgicum Albertum à me traduci, tanquam Lutheranos & seditiosos, & dignos qui finibus eijciantur. Lantgrauium autem à me valde commendatum esse in senatu cardinalium, quòd à sua religione defecisset, et quòd ex
B ipsius ecclesiæ ministris quidam Titelmannus doctrinam suam Romæ quum verbo tum scripto reuocasset. Iam, quoniam ista calumnia non ad pontificis tantùm atque Cæsaris iniuriam pertinet, sed meam quoque famam lædit & existimationem: & quia viri boni est, tum suum ipsius, tum sui magistratus honorem & innocentiam tueri, necesse est vt ad ea respondeam. Et principio quidem, auditu mihi sanè perquàm graue fuit atque molestum, existere adhuc atque reperiri nonnullos qui contra priscam illam Germaniæ virtutem, cõstantiam atque fidem, ad eiusmodi calumnias animum adijciunt, & eò spectant, vt teterrimis libellis atque sermonibus Imperij principes aduersus magistratum summum excitent, & ipsos inter se principes nefario bello committant, quàm atrox & turbulenta & plena periculi fuerit
C annis ab hinc duo de triginta excogitata calumnia, multos opinor meminisse: quando rex Ferdinandus, Moguntinus, Salisburgensis, Vuirciburgensis episcopi Brandeburgicus elector, Gulielmus & Ludouicus, Bauari, fratres, & Saxoniæ dux Georgius in electorem Saxoniæ Ioannem, & Lantgrauium coniurasse dicebãtur, quum eò deducta res fuit, vt ad funestissimum bellum ciuile omnia spectarent. Certè memoria eius temporis proponere sibi principes et retinere debet. Nam & detectum fuit scelus artificis, quum singuli principes, editis libellis, pro se quisque factum negarent, & calumniator deinde, sicut meritus erat, capite pœnam luit. Quod ipsum nunc etiam sperò futurum, vt vltore Deò nimirum inuenti tam perniciosi detegãtur authores: ego quidem Deum precor, vt mentem illis
D det meliorem, & ipsorum cõsilia frangat, ne ad patriæ perniciẽ redundent. Quum enim consimilis hæc sit calumnia sicut illa superior, facilè intelligi potest, authores eodem animo prorsus illam finxisse, qua finxerat ille, vel ad eius imitationem hoc tentasse, quo videlicet id quod ille tunc perficere non potuit, ipsi nunc perficiant. Quia verò scopus calumniatoris hic est, vt persuadeat papam et Cæsarem velle decretum illud de pace religionis factum, vi armorum rescindere, & Angliæ regem ac episcopos Germaniæ collaturos huc etiam auxilia: fictum & nefariè excogitatum hoc esse profiteor, eò videlicet, vt exacerbatis animis & auctis offensionibus bellum intestinum nascatur, & omnia ciuili sanguine redundent. Et quanquam non dubito futurum vt Cæsar alijque principes, quorum ad iniuriam libellus hic
E famosus et seditiosus pertinet, suam ipsi causam defendant, tamẽ officij causa prætermittere non possum, quin supremum magistratum etiam ipse purgem. Certè toto illo tempore quo Romæ sum commoratus, me præsente vel conscio, ne verbum quidem vnum factum est de religionis illa pace. Falsò igitur pontifici tribuitur, quasi summam consiliorum referat ad vim & arma, quasi Cæsarem aliosque reges eò permouere sit conatus: falsò inquam ei tribuitur, neque doceri poterit: quod cùm ita sit, illud quoque falsum est, quod de Cæsare perscribitur, quum enim inter eos actio nulla fuerit huius rei causa, qui potuerunt decernere bellum, aut inter se pacisci de recuperanda iurisdictione sacra, deque subiuganda Germania? factas à Cæsare Galliæque rege calumniator ait inducias, vt miles ab vtroque dimissus ad hoc bellum traduceretur: quæ sit induciarum causa, docet illarum exem-

Purgatio cardinalis Augustani contra suspitiones quorundam.

Calumniæ contrà quosdam principes excogitatæ.

Pontificum Cæsare nulla consilia fuisse contra religionem aut libertatem Germaniæ.

1556. plum:deinde milites illi non sunt ab vllo principe retenti, nisi quantum rex Ferdinandus colligi iussit, & in Vngariam aduersus Turcam misit, illis etiam exceptis, quos Augustani, Noribergenses, Bambergicus, Vuirciburgensis Episcopi, ne subitò forsan opprimerentur, conduxerunt, corruit igitur & illorum figmenti pars de papa, de Cæsare, deque reliquis episcopis. Nunc ad me quod attinet, equidem hucusque religionem sum secutus priscam, veram & catholicam, & vt hominem Germanum decet, maiorum insisto vestigijs, & in qua sum educatus, in ea permaneo ecclesiæ communione, sicut etiam comitio superiori per epistolam ac demum per consiliarios quoque meos explicaui. hac in sententia perseuerare beneficio Dei cogito: nec animus est quicquam facere, quod cum honestate vel officij mei ratione pugnet: & tamen pacem nihilominus colere cum omnibus cupio: quòd verò dicitur, cum papa, cum Cæsare, cum Angliæ rege, cum optimatibus Imperij, cumque priuatis quibusdam occulta mihi fuisse fabricandi belli consilia: deinde illud de Palatino, Vuirtembergico, Brandeburgico, falsissimum esse, nec ab vllo probari posse, imò qui talia de me spargunt, seu verbo id fiat, siue scripto, calumniatores, & cōmunis patriæ aduersarios esse dico. De Palatino autem sic res habet. Mei loci dignitas atque ratio postulat, vt episcopatus mei iura conseruem, & vt fidei meæ commissum populum in veteri & catholica religione contineam: certior autem factus Ottonem Henricum principem electorem hoc agere, vt oppida quædam episcopatus mei, suæ religionis efficeret, in ijsque concionatores collocantur, equidem hoc molestè tuli, & causam habui, cur legibus atque iure me defenderem. itaque mei consiliarij, me quidem absente, sed iubente tamen, ad Imperij cameram litem introduxerunt, vbi nunc etiam illa pendet. alioquin nullo verbo famam aut honorem eius vnquam læsi, tantum abest, vt sim in eius prouinciā aliquid molitus: imo si quid efficere possem, quod ad ipsius, atque etiam eius regionis & populi cōmoda spectaret, nihil sim prætermissurus, & populum eius ditionis testimonium huius rei dicere posse puto: sciūt enim quam eis fidem & operam aliquando præstiterim rebus duris & afflictis. huc accedit, quod Palatinam familiam semper amaui, paratus illis gratificari quoquo modo possum: eaque voluntas ne tantillum quidem est immutata. Eodem planè modo sum affectus in Christophorum ducem Vuirtembergensem, virum bonum, prudentem, peritum, pacis amantem: & inde à primo tempore, quo cœpit inter nos esse notitia, valde semper in eum fui propensus, idque factis etiam studui comprobare, vt autem vel ipse vel Palatinus suis finibus profligarentur, id non solùm in mentem mihi non venit, verùm etiam si quid eius generis rescissem quod ad ipsorum existimationis vel bonorum detrimentum spectaret, equidem & magnum eram ex ea re dolorē percepturus, & impediturus etiam pro mea virili parte, ne tale quid accideret. Et adhuc quidem ita me comparaui semper, vt diuersum ab eo, quod profiteor, nihil illos deprehendisse putem, sic etiam in posterum me geram vt ampliorem fidem huius rei sim facturus, ea spe videlicet, quandoquidem offensiones causam nullam dedi, futurum, vt me quoque simili beneuolentia prosequantur. Alberti verò Marchionis fortunam, quam ægrè tulerim, nō ipsum latet, quid enim non tentaui, quid non sum expertus, vt dissidium illud tolleretur, & ocium restitueretur Imperio: sanè, tantus fuit meus in ea re labor, tātumque studium, vt licet rempublicam in eo spectarem, tamen in suspitionem apud nonnullos venerim quasi commoditates illius nimium fouerem, et alijs vellem incommodare. Quam autē candidè rem egerim, id perscriptæ ad eum literæ meæ docere possunt. Cùm igitur ita sim in illos animatus, nec vllum in me requiri possit officium, spero, quæ est ipsis insita virtus, & vera nobilitas, fore vt meo non tam sermoni quàm facto, quòd manifestè lucet, ac sese demonstrat, plus habeant fidei,

quàm

Inducias inter Cæsarem & Galliæ regē non in fraudem Germaniæ factas esse.

Cardinalis Augustanus catholicæ religioni deditus.

Cardinalis Augustani studium erga ducem Vuirtembergicum.

A quàm ſeditioſis illis, qui veluti flabella quædam incendium excitare ſtudent. 1555.
Quanta etiam charitate ſim abſens, & beneuolentia complexus omnes Germanos propter dulciſsimę patrię recordationem, id multorum principum legati, ſed & ex nobilitate complures docere poſſunt, qui tunc Romæ erant, quum ego eſſem, Moguntini, Treuirenſes, Colonienſes, Saxones, Brãdeburgici, Magdeburgici, Bauari, Brunſuicenſes, Paſſauienſes, Oſnabrugenſes, Mindenſes, Baſiliẽſes. Nam hi ſimul omnes ad me, velut ad portum aliquem confugiebant, adiuti fideliter à me ſuis in negotijs, & nonnulli quidem etiam opera & commendatione mea conſecuti præfecturas & conditiones non illiberales. Iam illud de Lantgrauio,
B quàm eſt ineptum figmentum deq; Titelmanno quodam, nam nec vllus vnquam ſermo mihi cum Lantgrauio fuit, eiusq; filijs hac de re, neq; meminiſſe poſſum vllum à me factum eſſe verbum vel Romæ vel per Italiam: multò minus etiã mihi conſtat, quid eius ditionis miniſtri doceant, aut reuocent, hoc quidem affirmare poſſum, me conſcio, reuocationem eiuſmodi nullam eſſe Romæ factam. Itaq; non dubito quin & hoc ipſum Lantgrauius, cùm res ita poſtulabit, & alterũ illud de commendatione noſtra, facilè ſit refutaturus. Quum igitur artifices tam nefarij libelli turpiter omnia confinxerint, vt ignis ille, quem annis abhinc multis conflarunt, totis viribus tandem exæſtuet atq; prorumpat, opus eſt, vt principes ac magiſtratus diligenter ſibi caueant ab illis, & quum aliquando detegentur,
C tale ſtatuant exemplum, quod alios omnes deterreat. Poſtremò, ſi qui fortè minus commodam opinionem ex ijs calumnijs de me conceperunt, hos oro vehementer vt eam deponant, & certò ſtatuant, quum & origine ſim Germanus, & illuſtri natus familia, nihil me commiſſurum eſſe maiorum virtute indignum, atque ſplendore. Cùm hanc epiſtolam quinto calendas Iunias euulgaſſet, vt ſuprà dictum eſt, priuatim etiam ad nonnullos Principes in eandem ſententiam ſcripſit, & pòſt in Italiam recurrit, quo tempore Sigiſmundi Poloniæ regis mater, Bona, domum rediret, Neapolim proficiſcẽs. Interea motus erant per Angliam, & nobiles multi propter ſuſpitionem coniurationis, vt ferebatur, in carcerem conijciuntur, nonnulli decollantur, alij quidam in Galliam euadunt, & in his
D Northumbrij ducis frater, Andreas Dudlæus. Capiuntur etiam ex Eliſabethæ familiaribus duo. Ad Idus Maias Petrus Cartus, qui propter ſeditionem profugerat ante menſes aliquot, regi Philippo reconciliatus, & Ioannes Checus, qui regis Eduardi fuerat præceptor, in Belgium ex Germania reuerſus, vt vxorem educeret, quum Bruxella redirent Antuerpiam, Philippi regis mandatu capti protrahuntur Londinum. Sub exitum Iunij, non procul à Londino tredecim ad vnum alligati palum ſimul cremantur ob religionem. Interea Carolus Marchio Badenſis Auguſtanæ confeſsionis doctrinam recipit, & à vicinis mutuat doctores, qui reforment & inſtituant Eccleſias. Iam antea Spiræ quoque Senatus vnum & alterum Euangelij miniſtrum aſſumpſerat. Ferdinandi regis filius natu
E maximus Maximilianus vnà cum vxore filia Cæſaris Vienna digreſſus, Iulij die decimo ſeptimo Bruxellam venit, quum diu multúmque ſolicitatus eſſet vt ſuſciperet iter. Petrus Martyr, Florentinus, de quo ſuprà diximus, quum diſſidium illud de Cœna Domini rurſus accenderetur, & ipſe nominatim perſtringeretur libellis, Argentina migrauit Tigurum, vt argumentum illud, docendo ſcribendo liberè tractaret. Mortuus tum erat Tiguri Conradus Pellicanus: ideóque Senatus ab Eccleſiæ miniſtris rogatus, ad ſenatum Argentinenſem datis literis, illum ſibi mitti vehementer orat. Sic ille tertio Idus Iulias abit, non ſine multorum ſuſpirijs atque dolore, qui doctrinam eius incomparabilem, iudicium exquiſitiſsimum, humanitatem atque modeſtiam ſummam, cæterasq; virtutes amabant. Eodẽ tempore Baſilea iter faciens, ad Cęſarem ibat in Belgium

Cardinalis Auguſtani ſtudium erga Germanos.

Motus in Anglia propter ſuſpitionẽ coniurationis excitatus.

Ioannes Checus Anglus capitur.

Tredecim ſimul combuſti ob religionem.

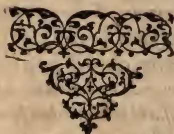
Carolus Marchio Badenſis recipit Euangelij doctrinam.

Petrus Martyr proficiſcitur Tigurum.

1555. à Papa missus Cardinalis archiepiscopus Pisanus, natione Siculus, quum paulò A
Cardinalis Pisanus ad Cæsarem proficiscitur. antè cardinalis Caraffa, Papæ propinquus, ad Galliæ regem venisset. Rumor fuerat, & perscriptum etiam antè grauissimas esse Papæ cum Cæsare inimicitias, & rem ad bellum omninò spectare. Nam inter alia Pontifex familiæ Columnensi suas facultates per Latium ademerat: quæ quidem res ad Cæsaris iniuriam pertinere videbatur: deinde Philippo Cæsaris filio Siciliæ, Neapolisq́ possessionem nolle conferre dicebatur, propositis admodum duris conditionibus. Nam regna illa tributum episcopo Romano persoluunt, ab eiusq́ beneficio pendent.
Comitia Ratisbonæ inchoantur. Sub Idus Iulias, Albertus Bauarus, nomine Ferdinandi regis inchoat Ratisbonæ comitia, & illum agendis conuentibus per Austriam atq́ Bohemiam occupatum fuisse docet, quò minus ad constitutum tempus huc ipse venerit: deinde B quibus in difficultatibus versetur, & quamobrem ne nunc quidem possit adesse comitijs ostendit. Nam authore Petro Petrouicio cliente Regis, qui de subsidio Turcam solicitarit, Transsyluaniam totam, cùm nulla premeret necessitas, nec
Transsyluania à rege Ferdinando defecit. iusta causa subesset, ad Ioannis Vayuodæ filium à Rege defecisse: post Franciscum Beuecum, eiusq́ filium Georgium, per Vngariam facta rebellione quasdam arces & oppida cepisse Vualachorum auxilijs. Deinde Budam nuper missum à Turca præfectum. Alium etiam tunc quum de inducijs ageretur, Zegestum oppidum & arcem iam vndecima die Iunij duriter obsidere & oppugnare cepisse tormentis: adhæc multorum literis atque nuncijs deferri, Bosniæ præfe- C
Zegestus à Turca oppugnatur. ctum cogere maximas copias, vt Sclauoniam inuadat: Græciæ quoq́ præsidem apud Sophiam vrbem facere non mediocrem manum, & cogitare progredi: sed & ipsum Turcarum Imperatorem autumno proximo venturum in Vngariam, & hyematurum ibi, vel si nunc differat, primo vere venturum eò cum ingenti exercitu, vt Viennam obsidione capiat: his ergò de causis, ne hoc quidem tempore vacare nec integrum esse Regi deserere suas prouincias, verùm in comparanda defensione detineri totum & occupari: & quia longius differri comitia non sit ex vsu Reipublicæ, datum ab illo sibi negotium esse vt faceret initium & ageret, donec adesse possit ipse: cæterùm ante annum tertium à Rege splendidam fuisse de pace vel inducijs missam legationem ad Turcam, & illum quidem D
Legati ad Turcã de pace à Ferdinando missi. adhuc detineri Constantinopoli: ac licet pactæ fuerant inter ipsos induciæ, quoad legati domum redissent, Turcas tamen interim, violata fide, multas arces & oppida occupasse in finibus: cumq́ nunc etiam Zegestum ab illis oppugnetur, non apparere, quæ sit ab ijs expectanda pax, firma quidem & tolerabilis: quod cùm ita sit, & quia non Vngariæ tantùm reliquijs, & Austriæ, verùm vniuersæ quoque Germaniæ summum discrimen impendet, inprimis opus esse vt statim de ferendis auxilijs deliberetur, & contribuenda pecunia, quæ certis locis asseruetur, & in hoc bellum à publicis quæstoribus, cùm opus est, depromatur: alios quoque Reges atque Principes de subsidijs, à Rege solicitari, nec ipsum vlli sumptui vel periculo parsurum esse, vel suo vel filiorum etiam, sed quum tot anno- E rum bellis vehementer exhaustæ sint ipsius prouinciæ, non posse tantum hostem sustinere, sed opus esse vt in commune conferant, & quamprimùm quidem: porrò quia superiori comitio decretum sit etiam, vt in isto conuentu religionis ineantur componendæ rationes, Regem hortari magnopere vt diligenter inuestigent, an conciliatio fieri possit & qua via: de moneta quoque ipsis agendum esse: deq́ firmanda per Imperium pace: Turcici verò belli deliberationem minimè postponi, sed inprimis debere ipsis esse cordi, quò præsens & imminens omnibus calamitas depelli possit. Ad decimum quintum diem Septembris, Cæsar
Cæsar in Hispaniã cũ vtraq; sorore proficiscitur. idoneam nactus tempestatem, adornata classe, nauigationem in Hispaniam suscipit, & vtranq́ sororem, reginam Mariam, & Leonoram profectionis comites sibi

sibi adiunxit. Sed antequam discederet, filio suo regi Philippo totius Belgij administrationem tradidit. Fratri verò regi Ferdinando Germaniæ Rempublicam commisit, literis ad Imperij electores datis, quibus petit, vt eundem pro Romanorum imperatore agnoscere, eiq; parere velint. 1556.

Octobris die vltimo Ioannes Sleidanus I.V.L. vir & propter eximias animi dotes, & singularem doctrinam, omni laude dignus, Argentorati è vita decedit, atq; ibidem honorificè sepelitur. *Ioannes Sleidanus moritur.*

IOAN-

IOANNIS SLEIDANI
Apologia.

VIA nonnullos audio parum amanter loqui de mea historia, meisque longe maximis laboribus iniquam uideo referri gratiam, scriptum istud cogor uelut apologeticum edere. Porrò quib. causis impulsus ad scribendam historiam accesserim, quomodo sum in ea progressus, quomodo nullius ad inuidiam aut gratiam scripserim, & res actas in ordinem redegerim, in operis explicaui præfatione simul addebam, ueri me fuisse perquàm studiosum, & sic esse affectum, ut si quid minus uerè perscriptum esse scirem, dispuncturus illud sim, & lectorem moniturus ultrò, ne fidem habeat. Ego sanè fore putabam, ut ea re satisfieret omnibus, præsertim, cùm ipsa quoque lectio fidem esset eius factura quod dicebam: sed quia longè diuersum ad me defertur, quod imprimis est molestum atque graue, necessariò mihi quædam sunt uelut addēda præfationi. Ac primô quidem inde post natos homines in usu perpetuô fuit, ut res tam sacræ quàm politicæ mandarentur literis: hoc nimirum libri testantur, eaque consuetudo maximè semper floruit apud illustres liberasque nationes, Græcã imprimis atque Romanam. Huius scriptionis præcipuum est & præceptum & ornamentum, ut recta sit atque uera, ideoque testem Cicero uocat temporum, historiam, lucemque ueritatis, & memoriæ uitam, uitæque magistram: quibus quidem uerbis & amplißimè illam commendat, & cuiusmodi esse debeat, ostendit. Iam uerò, postquàm in hanc ætatem nostram tanta religionis incurrit mutatio, quanta post Apostolorum ætatem nulla fuit, eamque secuta sit etiam politiæ ciuilis commotio non parua, sicut fieri solet, equidem licet nō omnium aptißimus, bonorum uirorum hortatu, scribendi prouinciam hanc, ad amplificandam Dei gloriam, suscepi, magnaque fide ac diligentia nostrum ad hoc usque tempus perduxi: quod autem affectibus in eo nihil indulserim & tam moderatè sim in hoc argumēto uersatus, quàm ante me fortasse uix alius, id spero fatebuntur omnes non iniqui iudices. Nam licet hanc Euangelij doctrinam, beneficio Dei restitutam, libenter profiteor, & ad eum cœtum aggregatum esse me uehementer gaudeo, tamen ab omni acerbitate uerborum abstineo, remque totam, sic ut est acta, simpliciter expono. Deum quoque testificor, mei consilij non fuisse, quenquam falsô lædere: cuius enim hoc esset imprudentiæ, de ijs rebus, quarum sit adhuc memoria recens, aliquid prodere dissentaneum à uero? Deinde, qui me norunt familiariter, nullam eiusmodi, sicuti spero, uanitatem in me deprehenderunt: ueruntamen si quod fortè sit

erratum

erratum equidem & agnoscam libenter, admonitus, & sicut in præfatione quoq; dixi, palàm profitebor, ne lector impingat. Quod ad laborem meum alioquin attinet, opinor equidem, in inuestigando uero, nullius potuisse maiorem interuenire, quàm mea fuit, diligentiam, & sicut complures id testari possunt, ita quoq; res docebit ipsa, spero. In describendo autẽ religionis negotio, politicas causas omittere non mihi licuit, nã ut antea dixi, cõcurrunt ferê semper, & nostra cumprimis ætate minimè potuerunt separari. Quòd autẽ concurrant, hæc est firma sacrisq; literis innixa causa. nimirum cùm in aliquo populo mutatur religio, statim nascuntur offensiones, dissidia, simultates, turbæ, factiones atq; bella. Nam hac de causa Christus ait à parente filium, & à matre filiam diuelli: suam quoq; doctrinam adferre non pacem, sed gladium, & inter propinquos etiam excitare dicit, incendium. Atque is fuit semper status rerum ab orbe condito, neq; negari potest, & res ipsa loquitur. Nam simulatque nostro tempore cœptum est, Dei beneficium in homines collatum & Euangelium doceri, contra Pontificis indulgentias ac hominum traditiones, ilico cœpit tumultuari mundus, & imprimis ille qui dicitur, ordo ecclesiasticus, Hac uidelicet occasione res ad publicum Imperij cõuentum introducta fuit: cumq; principes etiam atq; ciuitates aliquot doctrinam hanc admitterent, latius est euagatum incendium, & uarijs modis agitata causa fuit, quoad in bellum tandem desiit. In hac autem omni descriptione uidere licet, quanta Cæsaris interuenerit solicitudo & diligentia, ut dissidium tolleretur: uidere quoque licet, quid protestantes ordines responderint, & cuiusmodi sæpe sint ab ipsis delatæ conditiones. Cùm autem ad arma uentum esset, uaria fuit & multiplex actio, & Cæsar quidem, ut ex plurimis unum adducam exemplum, ad principes nonnullos atq; ciuitates datis literis, pòst etiam euulgato scripto publico, facti sui rationem explicabat. Hoc scriptum, in quo firmamentum causæ Cæsaris positum est, unà cum partis aduersariæ respõso, iuxta legem historiæ, præteriri non potuit. Nam alioquin obsecro, qualis ea sit historia censenda, quæ solùm alterutrius partis rem actam commemorat? Et tamen, quomodo me gesserim in eo, quomodo stylum temperarim & inflexerim, uideri poterit, facta scripti Germanici cũ Latino collatione, ad quam me refero etiam. Deducto iã in hyemem usq; bello, superior extitit Cæsar, cùm aduersarij domũ sese reciperẽt. Hæ quoq; illius uictoriæ & triumphi, primò per Germaniam superiorem, deinde per Saxoniã, bona fide à me recitantur omnes, & hic quidẽ ordo seruatur ubiq;: nihil enim uel derogo uel tribuo cuiquam plus, quàm res ipsa requirit atq; patitur. Id sanè pauci præstiterunt, uti constat. nam pleriq; narrationibus iudicium quoque suum tam de personis quàm de rebus interponunt. Et ut ueteres omittam, notum est, quomodo pontificum uitas Platina descripserit. Et nostra ferè memoria,

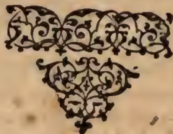
moria, equestris ordinis uir præclarus, Philippus Cominæus insignem edidit sui temporis historiam, ac inter alia refert, quomodo post Caroli Burgundiæ ducis interitum, qui prope Nanceium interfectus in prælio fuit, Ludouicus xij. Galliæ rex, hæredi Caroli filiæ, Burgundiam utramq; simul & Atrebatensem agrum ademerit. Et quanquam fide per iusiurandum addictus erat Galliæ Cominæus, tametsi regis erat consiliarius, tamen non rectè factum hoc ab illo fuisse dicit. Annis abhinc circiter xxiiij. Petro Bembo datum fuit à senatu Veneto negotium describendi bella, quæ cum Cæsare Maximiliano, cum Galliarum rege Ludouico, cum Iulio II. Pontifice gesserunt & alijs, id quod fecit, xij. libris rem complexus: refert autem inter cætera, quemadmodum Galliæ rex Ludouicus xij. bellum Venetis denuntiarit: ait præconem, ubi coram duce totoq; senatu constitisset, in hæc uerba locutũ esse: Bellum, Lauredane, Venetorum dux, cæteriq; huius urbis ciues, Ludouicus Galliarum rex indicere me uobis iußit, tanquam infidis hominibus, Pontificisq; maximi & reliquorum regum oppida per uim perq; iniuriam capta poßidentibus omniumq; omnia dolo malo sub uestram ditionem rapere atq; redigere festinantibus: ipse ad uos armatus ea repetiturus uenit. Hæc uerba, dicat aliquis, eò quòd sunt in Venetos acerba, debuit præterire Bembus. Illi uerò minimè, sed ex publicis commentarijs in suum uolumen ea transscripsit, & responsum præconi datum addidit, non minus acerbum: & procusum est opus Venetijs cum senatus priuilegio. Paulus Iouius, præter alia scripta, quibus illustrium aliquot uirorum uires complectitur, duos quoq; tomos rerum sui temporis non ita pridem euulgauit: quàm liberè uerò scribat, testificari poßunt qui legerunt: tametsi locis aliquot iniuriam Germanis facit: multis uerò munitum priuilegijs opus illud exijt. qui uolet, requirat secundi Tomi fol. ix. item in uita Leonis x. fol. xciij. & xciiij. & in Alfonsi Ferrariæ ducis uita, fol. xlij. exemplis referti sunt omnes bonorum authorum libri. Commendatur autem imprimis hoc nomine Cominæus, quòd tam æquabiliter scripserit: sed morem hunc seruat, sicut antè quoq; diximus, ut non solùm acta describat, sed iudicium interponat etiam, & quid quisq; rectè uel iniquè fecerit, pronuntiet. Et licet hoc ego minimè faciam, tamen usitatum est plærisq;. Vt autem quid utrobiq; gestum sit, recitetur, id non modò æquum est, & inde à primis temporibus deductum, sed necessarium quoq;. Nam aliter historia confici non potest. Vbicunq; sunt factiones, ubi bellum atq; seditio, ibi certe querimonijs & accusationibus & defensionibus & scriptis aduersarijs omnia redundant, uti constat. Iam qui hæc omnia, sic ut acta sunt, recenset, neq; iudicium interponit, neutris iniuriam facit, sed historiæ legem sequitur. Nam in iurgijs illis atq; criminationibus non statim uerum est atq; firmum, quod alteri alteris obijciunt. Cùm simultas intercedit, & odium &

animus

animus hostilis, notum est atque testatum, quomodo res agatur utrinque. Si quæ pontifices & id genus alij complures annis abhinc triginta sex effuderunt in Protestātes maledicta, essent uera, quid illis fingi posset sceleratius? Paulus III. Pontifex, nepotem suum ex filio cardinalem Farnesium anno M.D. XL. in Belgium misit ad Cæsarem. Is deinde consilium dabat in Protestantes, quod non multò pòst typis euulgatum fuit, & à me quoque recitatur historiæ meæ libro xiij. Post multas uerborum contumelias inter alia dicit: Protestantes oppugnare Christum non minus, imò plus quàm Turcæ faciant: hos enim trucidare tantùm corpora, sed illos in sempiternum exitium animas quoque deducere. Cedò, quid grauius aut horribilius dici possit? Quòd si non sint ista recitāda, iam certè Protestantes, querimoniæ causam habituri sunt aduersum me: sed longè secus res habet: nec enim idcirco uera sunt, quòd ille sic dixerit: & si præteritum hoc à me fuisset, in suspitionem meritò uenissem, quasi non candidè rem agerem, & alteri parti gratificarer. Quòd autem ita sit, ut clarè demonstrauimus, non dubito, quin homines æqui iudicent, nihil à me præter historiæ legem esse actum eoque magis, quòd pleraque desumpta sunt ex actis, quæ iam antè typis fuerant excusa. Parum igitur agunt amicè, imò iniuriam mihi faciunt non mediocrem, qui scripta mea sic traducunt, & eò maiorem faciunt, si leges tenerent contexendæ historiæ, si uerò nesciunt, uelim ut ex ijs, quæ iam explicauimus, & alijs historicis addiscant. Cùm autem historicos dico, non illos intelligo nostri temporis nonnullos, qui solùm hoc agunt, ut quam uolunt partem summis laudibus extollant & mirificè commendent, alteram uerò maledictis atque conuicijs obruant. qui sunt eiusmodi, non sunt ea digni appellatione. Commentarios edidit ante sextum annum Ioannes Cocleus, eodem ferè argumento, quo sunt mei: sed horrendis & inauditis atque fictis criminationibus omnia sunt accumulata. Polus Cardinalis in eo libro qui nuper est euulgatus, doctrinam in Germania renouatam uocat semē Turcicum. Id genus uerbis referti sunt ipsorum omnium libri. Quid autem simile meo in opere inuenitur? Equidem admirabile Dei beneficium, huic nostro tempori collatum ordine ac uerè, quantum omnino potui, perscripsi, ad eamque rem annis abhinc sedecim collegi, quicquid eò pertineret, neque uerò scriptionem præcipitaui, sed certo iudicio processi. Quanto autem sudore mihi constet hoc opus, post Deum immortalem, ipse noui. nam eius gloriam spectaui cumprimis, & omissa tractatione iuris, huc omne ferè studium applicaui: ac sanè fatendum est mihi impellente Deo, me quodāmodo pertractum ad hunc esse laborem. Quod uerò tam indignā tantis meis uigilijs gratiam nōnulli referant, commendabo illi, cuius causam imprimis egi: nam indubitanter scio, gratissimū ei me sacrificium immolasse atque uictimā: ea nimirum conscientia bona me consolor atque sustento,

præter-

præsertim cùm doctis uiris laborem meū esse probatum uideam, qui & gratias mihi agunt, & magnum sese fructum inde percipere fatentur. Quapropter ueritatis amatores omneis obsecro, ne quorundam criminationibus fidē habeant: sed meos labores, fidem atq; diligentiam benignè suscipiant, neque sinistram ullam de me suscipiant opinionem. Quod superest, profiteor me Cæsarem ac Romanorum regem agnoscere pro summo Magistratu, quem Deus constituit, & cui rebus in omnibus, quæ non sunt aduersus Deum, obtemperandum est, uti Christus & Apostoli docent.

CHRONI-

CHRONICON NOVVM
RERVM IN ORBE GESTARVM, AB ANNO M. D. LVI. VSQVE AD M. D. LXVII. ANNVM, EX OPTIMIS ET RECEPTISSIMIS HISTORIOGRAPHIS AD VARIAM ET MVLTIplicem rerum vtilissimarum cognitionem succinctè per

clarissimum virum D. Iustinum Goblerum Goarinum, V.I. Doctorem congestum: sed nunc post illius obitum per Iohannem Finckium Rauschenbergensem Hessum, in iustum ordinem redactum, auctum, & fideli opera atq; industria ad nostra tempora continuatum.

ADHÆC ACCESSERVNT COMMENTARII HIERONYMI COMItis Alexandrini, viri disertissimi, de acerrimo ac omnium difficillimo Turcarum bello in Insulam Melitam gesto, Anno M. D. LXV.

Cum Indice Rerum memorabilium perquàm copioso.

Cum gratia & priuilegio Cæsar. Maiest. ad Annos decem.

FRANCOFVRTI AD MOENVM, PER PETRVM *Fabricium, impensis Sigismundi Feyrabend.*

ANNO M. D. LXVIII.

STRENVO ET FORTISSIMO VIRO, ET DOMINO REINHARTO Schenck, præfecto Ziegenhainensi, Eruditione, Virtutibus, & Stemmatum imaginibus clarissimo domino suo.

S. D. P.

VM Historia, Vir fortissime, testis sit temporum, lux ueritatis, uita memoriæ, magistra uitæ, nuntia uetustatis, non certè, (quod doctorum uirorum iudicium esto) monumentum leue, sed omnium maximum post se relinquit, qui Historiam quasi clarissimum speculum, in quo pro diligentia, ingenioq; scriptorum & uires & mores singularum nationum expressi apparent, ad nepotes seu posteros transmittit, idq; non tantùm propter magnitudinē rei, uerumetiam propter posteritatem, quæ historiam tanquam uitæ disciplinam intuens, uirtutes & res præclarè gestas imitatur, uel saltem alijs imitandas proponit. Meruerunt ergò plurimùm laudis uiri insigniter eruditi, qui ab initio mundi, ea sibi explicanda sumpserunt, quæ suo tempore gesta sunt. Sic Ioannes Sleidanus celeberrimus nostræ ætatis Historicus, à Carolo Q. potentissimo Imperatore, qui tot ac tantas res tam breui tempore gessit, inchoans, in eiusdem Cæsaris fermè obitu terminauit. Reliqua etiam quæ post acciderunt conscripturus, si uita ei longior suppeditasset. Et uir clarissimus Doctor Iustinus Goblerus à Sleidani morte, Historiæ suæ initiū faciens, breuissimè saltem ex alijs Chronicis fide tamen dignis, pleraque decerpsit, & potissimùm cuiusque authoris, quoad fieri potuit, stilum retinuit. Quod an mutare uoluerit, commodiorem temporis occasionem nactus & rem omnem proprio stilo exornare non satis constat, utcunque autem hoc fuerit, boni tamen uiri, non solùm ingrauescenti ætati & curis senilibus confectæ multum tribuent, uerumetiam ob inopinatam mortem Authorem excusatum habebunt. Nam in recognoscendis istis & perpoliendis iustam operam & curam defuisse, ex prædictis caussis facilè apparet. Vix enim passus esset hæc sua Collectanea ita in lucem prodire, quæ honestæ occupationis & uoluptatis quoq; gratia, ne omne succisiui temporis spacium sine fructu aliquo periret, in certum ordinem redigenda suscepit. Agant itaq; beneuoli lectores Authori nostro pro religiosa opera ingentes gratias, & eius exemplo prouocati simili studio & labore Historiarum lectionē amplectantur, & à suis tem-

poribus exordia repetentes ad futuram usque ætatem res memoria dignas conscribant. Quod si exequantur, sine dubio plurimum commodi ad ipsos redundabit. Quid enim laudis assecuti sint, scriptores antiqui, qui res illorum temporum gestas, uel etiam à seculi sui memoria remotiores, qualicunque industria à tenebris & obliuione uindicarunt, præclara de illis encomia illustrium uirorum apertius testantur, quàm ut contradici queat. Cùm uerò Doctor Iustinus, ut antea dixi, fatis concessisset, nec seriem rerum gestarum à sesquimillesimo quinquagesimo sexto anno continuatam, ad hunc præsentem annum deduxisset, Typographus apud me institit, ut laborem nonnihil imperfectum, absoluerem. Ego sanè nulla expoliti ingenij atque authoritatis præstantia spectatus, huic oneri me imparem agnoscebam, & alij cuipiam me doctiori imponendum suadebam, Sed cum temporum ratione hæc mea petitio locum habere non posset, & uiri huius amicitia refragari non sineret, diuino fretus auxilio, opus suscepi, & adhibitis commentarijs quibusdam ad finem perduxi. Spero equidẽ lectorem pro suæ humanitatis candore Doctori defuncto æquum futurum, meæq; temeritati, si qua usus sum, ueniam daturum, & potius iuuentutis meæ tyrocinio, necessitatiq; qua Typographis obstrictus sum ascripturum. Vt autẽ hoc Chronicon plenius & perfectius sit, Cõmentarios Hieronymi comitis Alexandrini, de acerrimo ac omniũ difficillimo Turcarum bello in Insulã Melitam gesto adiunxi, quibus omnes res in eadẽ Insula gestæ summatim indicantur, & præcipuè ob eam causam, quòd alij in ijs recensendis aut longiores aut breuiores fuerint, & nonnunq̃ etiam longè errauerint: nam multa quidẽ per uarios nuntios, (ut fieri solet) perq; literas multorũ pro ueris significata sunt, quæ tamẽ postea euentu rerum falsa fuisse notũ est. Quapropter cùm de fide & certitudine huius historiæ nihil dubitandũ sit, rem gratã me factурũ & Authori & lectori existimaui, si Commentarios hosce connecterem, præsertim quia Exemplaria omnia anno superiori Venetijs excusa, distracta esse intelligerem. Et eò libentius ab hoc tã laborioso & periculoso opere huius negotij mihi temperaui, quòd pro uarietate literarum de hac Melitensi obsidione significantium multa incerta pro certis referantur, & nundinæ quoq; instantes me ita urgeant. Quod superest uir nobilissime & fortissime, pro honesta & laudabili consuetudine, huic libro patronum aliquem ex Christianæ religionis proceribus mihi deligendum censui. Occurrit itaq; unicè tua Nobilitas ad quam confugio. Et uolui te mihi Mœcenatẽ asciscere partim ob uarias animi tui uirtutes, quibus ante multos alios adeò emines, iurisq; prudentia, oris maiestate, ac gratia superas, ut iure quodam meritissimo, tanto & uerè Regio muneri præfectus uideare, partim ob singularem erga dominum Doctorem Iustinum & omnes literatos amorem. Accedit, quòd uiri nõ pietate solùm eximia, sed multijuga

eruditio-

eruditione conspicui ad id me hortati sint, ut scilicet hac ratione tuam beneuolentiam mihi conciliarem, & nominis tui familiam per sese quidem nobilissimam, immortalem efficerem, (nam ut Poeta canit:)

Corpora debentur mœstis exanguia bustis,
Effugiunt structos nomen honósque rogos.

Hæ, inquam, nobilissime domine Reinharte, causæ sunt præcipuæ, cur N.T. hunc Chronicorum librum præ multis alijs dedicare uoluerim. Et spem etiam in certam ducor N.T. hunc qualemcunque meum conatum futurum gratissimum. Cui me etiam cum debita animi submissione humiliter commendo. DEVS æternus per filium suum IESVM CHRISTVM Dominum & Seruatorem nostrum N.T. diu nobis uelit incolumem, ad gloriam eiusdem filij sui, & publicam patriæ utilitatem.

XXII. Februarij. Anno reparatæ salutis M. D. LXVIII.

N. T.

deditissimus

Iohannes Finckius R.

CHRONICON NOVVM
CLARISSIMI D. IVSTINI GOBLERI Goarini, V. I. Doctoris.

ARGVMENTVM.

Induciæ factæ inter Carolum & regem Galliæ. Friderici Palatini principis electoris mortem Religionis mutatio sequitur. Episcopus Treuirensis dies suos claudit. Thomæ Cranmeri Angli acta & tragici casus. Cantuariensis Episcopus vitam morte commutat. Reginæ Catharinæ repudium. Mortuo Eduardo de Imperij fremit disceptatio oritur. Inueteratum Mariæ odium in Cantuariensem. Cantuariensis absolutus crimine lesæ maiestatis. Cranmerij palinodiæ exemplar. Cadauera Buceri & Fagij igni subijciuntur. S. Quintinum & Caletum oppida expugnantur. Othonis Henrici obitus. Caroli soror vita excedit. Nouus reperitur orbis. Solymanni de Carolo v. iudicium. Moscouitarum inaudita planè sæuitia & lanieua in Liuonienses. Torpatium Moscouita expugnat. Christiani regis Daniæ obitus. Georgius Dauid Holandus vstulatur. Constituitur pax inter Reges Gall. & Hisp. Glarona Euangel. suscipit. Philip. Melanchthon lux Germaniæ morte extinguitur. Franciscus rex moritur. Ducis Condensis, & quorundam procerum Galliæ fœdus. Fasces regales Maximiliano traduntur. Pestis horrenda Germaniam inuadit. Vuilhelmus à Grumpach Herbipolim occupat. Ferdinandus Cæsar obit. Aquarum magnæ inundationes. Obsidio Melitensis & eius descriptio satis prolixa. Maximilianus Imperator firmo exercitu Turcam inuadit. Gulielmus Grumpachius & Guliel à Stein, cum suis socijs à Cæsare proscribuntur. Arx Grimmenstein cum vrbe Gotha deditione quadã capitur, arx vastatur & solo æquatur. Iohan. Fridericus. II. capiuus abducitur. Lantgrauius princeps è vitæ tuguriolo migrat. Fiunt inundationes in multis Italiæ locis.

1556. DVM passim per Galliam, Angliam, & Germaniam A
quoque horrendæ persecutiones, Religionis causa
fierent, vt Sleidanus & alij rerum in Ecclesia gestarum,
quæ postremis & periculosis his temporibus
euenerunt, scriptores, ante me testati sunt, pax tandem
Dei misericordia pijs atque cordatis viris hinc
inde propter Christum exulantibus, & Euangelij
causa in maximis periculis constitutis, in Germania
præsertim data est. Quum enim rex sapientissimus
Ferdinandus, Imperatoris fratris sui nomine Anno
M.D.LV. Augustæ Vindelicorum cum Ger- B
manis principibus & Imperij statibus comitia celebraret, atque omnes plurimis
de causis magna animorum propensione ad pacem inclinarent, tandem omnium
consensu decretum, ne in posterum catholici (vt vocantur) Augustanæ confessioni
adhærentes, nec hi vicissim catholicos, aut eorum confœderatos, & subditos
nomine doctrinæ, religionis, aut ceremoniarum, molestarent, violarent, inuaderent
aut contra eorum conscientiam à cognita & amplexa doctrina, religione,
ceremonijs, aut ordinibus in sua ditione propositis & seruatis, deficere cogerent,
aut ipsis alia quadam ratione vim facere præsumerent, verùm vt quilibet
alios in diuersa religione, ceremonijs, aut statutis viuentes quiescere, atque bonis,
priuilegijs, & tota ditione pacificè frui permitterent, donec tandem tota illa re- C
ligionis controuersia, pijs, honestis, & pacificis medijs, diuina gratia cooperante
in concilio generali aut nationis saltem componeretur. Si qui verò nec catholicæ
religioni nec Augustanæ confessioni adhærere dignentur, verùm diuersam
sectam tueantur, in dicta pacis formula comprehendi nequaquam oportere. Hac
itaque ratione multis pijs & doctis viris occasio data hinc inde per Germaniam
disseminandi doctrinam Euangelij.

Poloniæ conuentus. Hac etiam ratione factum, vt lux Euangelij ad Polonos quoque deuenerit. Rex itaque Sigismundus paulò pòst cum ordinibus regni Petersouiæ comitia celebrauit,

A lebrauit. Ibi actum de administratione Sacramenti Corporis & Sanguinis IESV CHRISTI sub vtraque specie panis & vini, atque de sacerdotum & ministrorum Ecclesiæ matrimonio. Plurimi enim ex proceribus iam antea ad Augustanam confessionem inclinabant, atque ministros Ecclesiarum vocarant, vt in suis ditionibus annuntiarent verbum Dei. Nihil tamen eo in conuentu certi conclusum fuit, ob animorum dissensiones. Religio quoque in plerisque alijs locis mutata fuit, ut post obitum Friderici Electoris palatini, Euangelica doctrina in palatinatu, & Marchionatu Badensi instituta, Missæ & Papisticæ ceremoniæ abrogatæ sunt, vt postea dicemus. 1556.

Anno 1556. die 5. Februarij, inter Carolum v. Cæsarem, Philippum filium B eius & Regem Galliæ quinquennales non ita dudum fuerant pactæ induciæ, sed hoc anno, multis de causis ruptæ sunt: & ad arma vtrinque infestis signis, magna multorum hominum calamitate concursum, est. Fama quidem erat apud plærosque Papam has inducias non æquo tulisse animo. nam fertur apud Galliæ regem effecisse vt transactæ induciæ rumperentur: Alij verò putabant ipsius instinctu induciarum diem & tempus indictum, quia aduersus Rutheranos bellũ parare uidebatur. Sed publico scripto etiam testatum manet, cur bellum, ad tempus intermissum sit, quod legere poterunt ij, quorum interest hæc omnia exactius nouisse.

Induciæ inter Carolum v. Imp. et Galliæ regem.

26. Februarij, Fridericus Rheni Palatinus Elector, annum agens ætatis C suæ septuagesimum tertium, Altzheimij moritur. Quin vxorem habuit Christierni Regis Daniæ & Suetiæ filiam, Dorotheam: sed quia hæredem masculum ex illa non habuit, Henricus Otho fratris Ruperti filius in demortui Friderici locum suffectus est. Hic statim inito Septemuiratu missam abrogauit, & doctrinam quam vocant Euangelicam, in Palatinatum induxit. Huius exemplo prouocatus Carolus Marchio idem præstitit: nam è suis ditionib. profligauit quoque ueterem religionem, & nouam quam Lutheri vocãt, introduxit. Paulò post Ioannes Treuirensis archiepiscopus, ex comitibus Eysenbergicis diem suum obijt. Eius in locum Dominus Ioannes à Laien surrogatur.

Obitus Friderici Palatini Electoris.
Religio mutatur in Palatinatu.
Mors archiepiscopi Treuirorũ.

Calendis deinde Martij Cometes uisus est pallidi & liuidi coloris orbibus D septus, ab ortu in occasum per multos quidem dies se proripiens. Eodemque anno tantus vbique æstus fuit, vt lacus etiam amplissimi in plærisque locis ferè toti exiccarentur. Multi eius caloris & siccitatis causam fuisse tradunt cometam eo anno sub initium Martij conspectum. Vt etiam patres nostri indicant Cometam anno 1540. conspectum, æstatis ualde torridæ & siccæ supra æstates multas præcedentes caussam fuisse. Quod cùm non tantùm experientia quotidiana, sed naturalib. etiam causis doceamur, manifestius est.

Cometes uisus.

Anno 1556. post natum Christum, 21. die Martij Reuerẽdus in CHRISTO Thomas Cranmerus Cantuariensis archiepiscopus, ob piam doctrinam & Euãgelij confessionem sub Maria Regina Oxoniæ exustus est. Cuius uitam, condẽ E nationem & exitum hoc in loco ex authoribus & Anglicæ historiæ scriptoribus, quoniam multa memorabilia exempla continet, opere pretium est vt subnectam ob eam causam vt clarè non tam cum Cranmeri sed etiam aliæ plures historiæ hoc in loco traditæ cognoscantur. Verba autem sic habent:

Thomas Cranmerus natione anglus, Nortinganiæ natus prouincia, Anno 1489. Iulij 2. patrem habuit suæ appellationis Thomam Cranmerum, ex generosa prosapia, inter eos qui equestri dignitati sunt proximi: illustrem matrem Agnetam Hartfeldam, pari & ortam loco & virtute florentem. Puer cùm primum per ætatem imbibendis literis admoueri cœpit, literatore usus est publico eius oppidi Aslocroniæ liturgo, seu administro, (parochia in sua lingua, clerum vocãt parochianum.) Sub hoc igitur non elegantissimam nactus formationem, quum

Cranmerus studiorum gratia Catabrigiam à matre mittitur.

1556. in minutioribus Grammatices rudimentis aliquandiu detritus, iámque præpa- A
ratus satis videretur, adolescens annum demum agens decimum quartum, Cantabrigiam grandioribus imbibendis disciplinis à matre mittitur. Erant tum ea tempora, quando neglectis, spretisque cultioris doctrinæ authoribus fœda barbaries omnes occupabat scholas.

Artium verè liberalium nomina duntaxat manebant, & numerus, re penitus amissa, Dialectica in nugas Sophisticas degenerauit. Philosophia vtraque argutijs, & quæstionum labyrintis nunquam finiendis miserè conspurcata. Linguarum & nitidiorum literarum perexiguus ferè vsus. Quin & Theologia eò ferè collapsa, vt articulis & distinctionibus onerata, quæstui magis paucorum, quàm multorum ædificationi seruiret. Infeliciter ergò in hæc incidens tempora B
tàm felix indoles cogitur magnam adolescentiæ partem, meliori dignam institutione, Stoicis quæstiunculis, similisque farinæ magistris impendere, vsque ad vigesimum secundum ætatis suæ annum. Tandem post longas barbariæ tenebras cœperunt per id tempus linguæ & politiores literæ paulatim reflorescere: Fabri atque Erasmi libri in manus atque in admirationem rapi, cum elegantiorum authorum copia. Quorum tum ille haud vulgari ductus delectatione, ad hos non aliter quàm ad cotem, quotidie veterem detergebat scabritiem, donec exorto tandem Martino Luthero, plenior ac felicior diuinæ cognitionis dies, mentes hominum ad vberiorem veritatis lucem expergefecit.

Quo tempore ingressus iam annum fermè trigesimum, cæteris posthabi- C
tis studijs, totum animi impetum ad caussam Religionis in vtrámque partem discutiendas appulit. Quoniamque de rebus huiusmodi commodè iudicari non posse videbat, nisi perspectis consultisque fontibus, priusquam opinionis cuiusquam addictio pòsideret animum, totum triennium solis sacræ literaturæ voluminibus legendis impendit. His itaque prudenter non minus quàm fæliciter iactis fundamentis, vbi iam sat collectum præsidij, ad iudicij maturitatem videbatur, tanquam auidus rerum bonarum negociatur, cœpit tãquam euoluendis omne genus authoribus animum adijcere: Nulli interim addictus parti, vel ætati. Sed velut scepticus quidam rerum omnium contemplator, vel Pythagoricus auditor omnes omnium opiniones tacito secum iudicio trutinabat. Ve- D
teres ita legebat scriptores, vt tamen recentiores non fastidiret. Interim in percurrendis, conferendisque scriptorum iudicijs, tardius quidem lector, sed vehemens erat obseruator. Sine calamo nunquam ad scriptoris cuiusquam librum accessit, ita tamen, vt memoriam interim haud minus quàm calamum exerceret. Quicquid de re quaque usquam controuersum, quæ cuiusquam authoris sententia, quæ sententiarum diuersitas erat, breuiter calamo exceptum, in locos Communes, quos in hoc paratos habebat, tanquam in ordines digerebat. Aut si prolixior erat excerptio, locum saltem in authore, numerumque libri signabat, vt aliqua rei nota, ceu vestigium restaret ad memoriam

Hancque studij rationem magna diligentia persecutus est, donec ad annum E
progressus trigesimum quintum, titulum eum assequutus sit, quin in Theologorum schola summus, ac celeberrimus ex discipulis doctores reddit. Per id tempus agebatur de nuptijs regis Henrici octaui, controuersia cùm Catharina Ferdinandi Hispani filia. Quæ cùm prius Arthuro nupsisset fratri, hinc lis per Theologorum scholas nata est, & Academias, an legitimum inire matrimonium posset cum altero fratre, quæ prius nupsisset alteri fratri, essetque ab eo cognita.

Questio de nuptijs Henrici 8. cum Catharina.

Quum igitur ab episcopo Lincolniensi Longlando, cęterisque Ecclesię proceribus aliquot, regi persuasum esset illegitimum esse coniugium, verboque Dei dissentaneum: placuit tandem sex delecta capita hominum doctissimorum ex

vtraque

A vtraque academia Cantabrigiensi, pariter & Oxoniensi in quæstionem eius rei 1556.
adhiberi, num fas censerent cum ea copulari, quæ prius fratris sui esset coniu-
gium experta. In hoc duodecemuiratu erat & hic Cranmerus. Sed quia id *Duodecim arbitri.*
temporis peregrè abesset ille ab academia, suffectus est ei alter, qui absentis
suppleret vicem. Post longam citróque disceptationem, tandem in hanc itum
est sententiam à duodecim, vt coniugium, licet sua natura illegitimum non ne-
garent, posse tamen, dispensante pontifice, concussum fieri, faterentur. Haud
multo pòst reuersus iterum in academiam Doctor Cranmerus, suam rogatus
super ea re sententiam, sic argumentis contendit, sic causam munit, cum do-
ctoribus disputans, vt quinque ex his facilè in suas pertraxerit partes. Vnde *Doctores à Cranmero uicti.*
B mox per totam Cantabrigiam, in diatribis, in colloquijs, in symposijs, in scho-
lis, simúlque priuatis ædibus, publica iam materia,, frequénsque quæstio in o-
mnium ore percrebuit.: An papa facultatem haberet legem diuinam relaxan-
di, vt fratri liceret fratris vxorem sibi in matrimonium consciscere. Eóque
ventum denique, vt à pluribus in diuersam partem, hoc est, contra Pontificis
authoritatem sit iudicatum. Id vbi intelligit Stephanus Gardinerus, qui tum
regi erat à secretis, móxque Vuintoniensis designatus episcopus, regem illico
eius rei certiorem reddit, quemadmodum Cranmerus quinque ex Doctoribus
arbitris in diuersam coëgisset opinionem, itémque alios eius academiæ com-
plures. Quod cum audiret ille, aduocato ad se Cranmero, multam cum eo hac
C de re inquisitionem init. Demum plenius ab eo edoctus rex, domum cum his
mandatis remittit, vt fusius istis apud se per ocium pertractatis, singula diligen-
ter scripto consignetur, atque ad se quàm primum referat. Perfecta ea re, reuer-
sum ad se Cranmerum. Rex rectà ablegat in Galliam, cúmque illo vnà Comi-
tem de Vilugia, legatum primarium, Doctorem Leum Eboracensem designa-
tum Archiepiscopum, Stokisleum episcopum Londinensem: Iuris præterea
doctores & consultos tres, Trigonellum Karnium & Benettum, qui per Lute-
tiam, aliásque academias super eo negotio cum theologis deliberabundi con-
trouerterent. Quid verbis opus? In ea expeditione ita se gessit Cranmerus, vt *Cranmerus ad*
legati literis ad regem pro singulari eius prudentia, grauitate & eruditione com- *Cæsarem mitti-*
D mendatus, obtinuerit tandem, vt solus ad Cæsaream maiestatem legatus regis *tur.*
nomine ad eam sustinendam actionem dimitteretur. Erat tum Cæsar in expedi-
tione Viennensi, contra Turcam mouens.

Quo tempore Cranmerus facto per Germaniam itinere, non paucos ad
suam pertraxit opinionem, non solùm Germanos, sed ex aula etiam Impera-
toria. inter quos erat Cornelius Agrippa, qui de matrimonij negocio ita fer-
tur legato respondisse, veriorem esse quidem Caussam ipsius, sed metu Papæ
& Cæsaris non audere. Cæsar autem ab Caussæ eius cognitione omníque a-
ctione abhorrens, quæstionem totam curiæ remisit Pontificiæ Quocirca do-
mum reuocatus à rege Cranmerus, non multò post Romam eadem de re lega- *Cranmerus ad Pon-*
E tus ad Pontificem proficiscitur. Vbi nihilo segnius rem administrat, diu mul- *tificem legatus.*
túmque cum illis colluctans, donec tandem primarij Pontificis Theologi, in *Rotomagensis*
Pontificia academia Rotomagensi, argumentis adacti necessariò fatentur, hoc *scholæ de nuptijs*
quidem matrimonij genus diuino aduersari præscripto: ita tamen vt nihil ob- *censura.*
staret, quin dispensante Romano Pontifice concedi queat pro legitimo. Con-
tra Cranmerus fieri id non posse contendit acriter. Interea dum hæc aguntur,
Archiepiscopus Cantuariensis concedit in fata sua, Guilielmus Vuaramus, *Cantuariensis ar-*
suffecto in eius sedis successionem Cranmero hoc. Nec multò pòst, vt ansa *chiepiscopus diem*
ansam trahit, ita quæstionem hanc de nuptijs alia excipit quæstio, de Ponti- *suum obijt.*
ficis iure; vt iam in publico totius regni conuentu (parlamentum gallico *De primatu Pon-*
voca- *tificis.*

1556. vocabulo dicunt) de primatu Romanæ Ecclesiæ dubitari cœptum sit. Atque hic A demum nouo archiepiscopo, vetus illa excerpendi colligendique ratio profuit nō mediocriter. Siquidem in huius potissimùm humeros vniuersa negotij moles incubuit. Solus omnia omnium Papistarum obiecta excipit, retundit, profligat. Quum ne Hercules quidem duobus par esse dicatur: vnus hic cum tot theologorum signis & copijs congreditur: vnus omnium aduersariorum impetus sustinet. Quid de Romano pontifice, omnique eius authoritate statuendum, copiosè atque ad amussim rem omnem à fundamentis explicat. Dominatum pontificis, nullo scripturæ firmamento docet; sed affectata & ambitiosa hominum tyrannide inuectum esse. Maximam in terris potentiam Cæsari, regibus, cæterisque dinastis deferri, cui episcopos, præsbyteros, pōtifices & cardinales, ex Dei præscripto, sunt secus, quàm reliquæ politiæ homines subijci necesse sit. B

Proinde nihil esse quur Romanus cæteris authoritate præsit episcopis, sed suos magistratus agnoscere, ac in ordinē cogi oportere: Etsi inter suos ei concedimus authoritatem, tamen tam insolentem, atque immoderatam sedis illius amplificationem, nullo ferendam iure, optimo adæquandam esse. Rectissimè igitur videri sibi fore, si regis, ordinumque unanimi consensu ambitiosus episcopi huius dominatus ex Anglia profligatus, intra suam Italiam, tanquam intra ripas coerceatur.

His ita in perlamento gestis & transactis aliquanto pòst rex cum regina iure Ecclesiastico ad Archiepiscopum Cantuariensem & Step. Gardinerum Vuintoniensem, qui iudices sunt huius matrimonij constituti, citatur Dumstabliæ, auditurus diuinæ lectionis hac de re sententiam. C

Nec recusat rex diuinæ se cognitioni sistere, paratus ad omnia legitima. Regina autem eorum iudicia detrectans, ad pontificiam caussam omnem referre maluit. Cæterùm explosa pontificis è regno authoritate, quum ita decreto publico sancitum esset, & cautum, ne quis extra proprios regni fines, ad Rom. de re quaque prouocationem faceret: iudices nihil cūctati, ex verbo illegitimam matrimonij copulam pronunciant, ac nexum dissuunt.

Vuintoniensis autem, etsi in apertis ordinum conuicijs palàm, conceptisque verbis pontificiam dominationem abiurasset, intus tamen occultum sub vulpino pectore fauorem erga Rom. spirabat. Contrà verò Archiepiscopus id quod res erat, intelligens, nullam esse Ecclesiæ reformandæ spem, vigente pontificis potestate: nunc eadem exturbata primam quanque arripit occasionem rem aggrediendi. Ecclesias ad saniorem Christi disciplinam, & primigeniæ Ecclesiæ archietypum paulatim reuocat, simulque cùm eiecto pontificis primatu, errores pariter, hæreses & corruptelas illius intra suæ ditionis pomeria euertit. Nec eo cōtentus, porrò apud regem partim sua, partim aliorum appellatione impetrat, vt certis ad hoc delectis episcopis, doctisque viris datum sit negotium, vt collatis inter se sententijs, librum institutionis Ecclesiasticæ, qui ab omni superstitione Papistica esset quàm purissimus, instituerent. Erant in eo numero Stokisleus episcopus Londinensis, Gardinerus Vuintoniensis. Sampsonus Chestrensis, Repsius Noruuicensis, Gosdricus Eliensis, Latamerus Vuigorn. Shaxtonus Sarisbur. Barolus S. Dauidis. Vuintoniensis interim pro suo in Roma. studio, cū tribus quatuorúe alijs nihilo melioris farinæ episcopis, dat operā sedulò ac subtiliter, vt iura omnia, ac canones veteris idololatriæ ac superstitionis, quantum possit, rata firmaque retineat. Victus tamen vetustorum patrum, Ecclesiæ vetustioris, vetustissimi verbi cœlestis authoritate, cedit tandem, ac libro subscribit, quem ex authorū titulo episcopalem nuncupabant. Ex eo libro constare potest, non dum satis instructum in doctrina Sacramenti Cantuariensem fuisse, quum in eo realis Christi præsentia statueretur. Addebatur præterea de statuis colēdis D E

Reginæ Catharinæ repudium.

Vuintoniensis.

Liber episcopalis.

in eo

A in eo libro. Quanquam posterior hic articulus non episcoporum fuit, sed regis manu adscriptus posteà, non sine impulsu (vt fert suspicio) Vuintoniensis. His ita constitutis rebus, cœptum est deinceps de monasterijs abolendis agitari. Regis verò huc tendebat studium, vt vniuersus ille cœnobiorum census in fiscum conflaretur. Contrà Archiepiscopo, cæterisque cum eo Ecclesiasticis visum est magis è re, & officio fore Christiano, vt quicquid ex bonis monasticorum corrogaretur (immensum id erat) in necessarios egenorum ac scholarum vsus cederet. Quo nomine sub se nonnihil regis voluntas aduersus Archiepiscopum, eiúsque doctrinæ socios, instigante maxime Gardiuerio Vuintonien. qui omnes captabat occasiones Euangelij retardandi, sex articulos illos plusquam homicidas, summam religionis Pontificiæ continentes, promulgauit, plenóque parlamenti consensu stabiliuit. Quantam stragem innocentissimorum martyrum per octo annos sex articuli isti dederint, quoniam alio in loco à nobis comprehensum est, ociosum hîc fuerit actum, quod aiunt, agere. Quanquam rex postea, remittente ira, perpendens, quod res erat, Cantuariensem cum suis, quicquid hic mouissent non tam proteruia animi vlla, quàm simplici conscientia factitasse, mitius in eos exasperari, ac quorundam asperitatem articulorum lenire, non nihil in animo fertur habuisse; plura reformaturus fortasse etiam, si superuixisset. Cæterùm has restaurandæ religionis partes, maluit diuina prouidentia filio relinquere Eduardo. Qui demum post patris funus in imperij fasces succedens etiamnum puer, instinctu præcipue auunculi sui nobilissimi principis D. Protectoris huiusque Archiepiscopi, simul & adhibito ordinum consensu, sex articulos illos antequauit primùm, deinde & secundæ reformationis librum alterum, mox item & tertium (vt maiora in dies religio collegit incrementa) priore perfectiorē sub sui nominis authoritate, & titulo euulgauit. Verum vt nihil est in rebus humanis perpetuum, nec diu felix, promerentibus sic flagitijs nostris, post sextum sui regni annum in morbum incidens auspicatissimę spei princeps, vbi fatalem diem persensit adesse vt diutius adesse vis venenati morbi haud pateretur, simúlque Mariam sororem intelligens, quam in Pontificias partes insaniebat, regni hæreditariam successionem, reiecta Maria in D. Ianam magnis natalibus, sed maiori doctrina illustrem, regis Henrici ex sorore Neptim, persuasu totius Senatus & iuridicorum legato reliquit. Huic regis testamento, cum summi regni proceres, & ordines, iudicésque ad vnum omnes subscripsissent, accersitum mox Archiepiscopum, vt in idem concederet suffragium sollicitarunt. At ille in hunc excusans modum: Aliter esse in Henrici patris testamento relictum dicebat, seque in Mariæ proximæ hæredis iam olim iurasse successionem. Cuius iuramenti religione sic teneri se, vt sine manifestario periurio iam recedere non liceat. Senatus iterum, hæc quidem sese nō ignorare, conscientias quoque habere, nec minus sibi ipsis charas: dedisse præterea non minus ei testamento fidem: Ne putet igitur si quid inesset periculi se magis eo teneri periculo, aut religione quàm cæteros. Archiepiscopus verò iudicem se nullius cōscientiæ respondet, præterquam suæ. Itaque vt illorum facto, aut periculo submittere, tutum existimare, quum quisque suæ sit conscientiæ, non alienæ rationem additurus. Quod autem ad subscriptionem attineat, priusquam regem super ea re conuenisset, prorsus se facturum pernegabat. Rex igitur ab Archiepiscopo de negotio interpellatus, id sibi authores fuisse regni primores, & iureconsultos dicebat, à quibus sibi persuasum esset, nihil obstare prioris testamenti fidem, quin Ioannam hanc & ipse sibi surrogare hæredem, & populus reginam sibi tutò cognoscere potuisset. Rogata tamen à rege venia, vt liceret prius quosdam, qui in aula adessent legum peritos conuenire, vbi in hoc pariter omnes consentirent, iure & legibus id licere, ad regem reuersus publico

sena-

1556.

Monasteria per Angliā abolita.

Sex articuli homicidæ.

Vide Ioan. Foxii de rebus in Ecclesia gestis.

Eduardus 6.

Liber regius.

De regni successione post Eduardum disceptatio.

1556. *Eduardus obit.* *Eduardi dotes.* senatus consulto, licet ęgrè, subscribit tamen. Post hæc expirat rex Eduardus non multo pòst tempore, annum agens ætatis suæ decimum fermeq́ septimum, non sine magno totius regni luctu, sed maiori calamitate. Erat quippe suprà quàm credibile est charus suis, sed præcipuè bonis, doctisq́ omnibus, nec tam charus quàm suspiciendus insuper, cùm propter raram singularis virtutis & doctrinæ spem, quam indoles illa supra ætatem præ se ferebat, tum ob id etiam, quòd suos eximiè charos semper habuerit. Ingenio cum primis miti erat, & clementi. Vitæ semper parcebat hominū, quod vel ex ea disputatione apparebat, quam aliquando de hæreticorum habebat supplicio trucidandis. Quamuis culpæ non perinde fauebat, proinde & ipse vita dignus longiore. Sed tali principe digna non erat vitæ nostræ impuritas. Mentis & ingenij, quocunq́ se verteret, felix captus, singulare acumen, iudicij mira maturitas: Christi atque religionis insitus à puero amor. Quo organo mirè eguit Ecclesia Britannica, sed nulla vnquam promeruit minus. Ad hæc tot tantaq́ ornamenta, quæ vix hodie in multis emicant principibus, par accesit linguarum & literarum peritia, ad quas natus ille, non educatus modò videbatur. Quanquam neq́ defuit etiam tam heroicę naturę digna sub doctissimis præceptoribus institutio. Quid? multis regi illi tot regijs dotibus cumulato, nihil defuit, præter vnum, Respub. videlicet, quæ suo responderet principi. Nunc in tanta dissimilitudine regis, & Reipublicæ nulla constare potuit diuturnitas. Nec etiam procul diuini numinis abfuit vindicta, quę digno nodo dignum quærebat cuneum.

Defuncto itaque Eduardo, Senatus continuò per præconem, Ioannam hāc (quæ inuita licet ad hoc pertrahebatur(reginam renunciari iubet. Ea res vniuersæ ferè plebi vehementer ingrata fuit, non tam ob fauorem aliquem Mariæ eximium, cui videbant prælatam alteram: quàm odio ducis Northumbrię, cuius filius Ioannæ nuper maritus, rex futurus videbatur.

Gliscebat per hoc tempus capitalis inter patricios & plebeios discordia, ob iniurias nescio quas agrarias; & immoderatas expilationes. Tum inter cæteros Dux Northumbriorum minimè omnium gratiosus, vel ob recentem rusticorum Nortfolcensium stragem, vel ob occultam etiam regis veneno sublati suspicionem. Auxit præterea vulgi odium, ducis Somersetti, clarissimi regis auunculi memoria, quē nefaria huius Northūbriensis suspicio, nulla culpa, nec merito, bis carceri dedit, quum esset regni protector, tandem & securi subiecit, tum inuito rege ipso, tùm conniuentibus etiam & assentantibus Senatorij ordinis primoribus. Qua in re nimis profectò me puderet nostrorum hominum, vsque adeo à Brutorum exoleto iam genere degenerantium, nisi scirem, quid non turpis auaritia, & hac turpior etiam assentatio in corruptissimis ijs mundi moribus efficeret. Sed ad rem. Maria interim in hoc tam tumultuoso rerum statu, dum Northumbriensis comparata tumultuaria armatorum copia, ad eam opprimendam properat, facta ad populum prouocatione, breui tempore idoneam militaris plebeculę manum contrahit. Quod simulatq́ persentiunt ex patricia nobilitate nōnulli, deficere & ipsi pariter incipiunt. Itaque augescentibus in horam magis magisq́ Mariæ rebus, Northumbriensis, vbi studia & animos vulgi videt, suis diffisus rebus, Cantabrigiæ dum se in pacato continet, facili momento à Marianis opprimitur. Moxq́ captiuus ex duce factus, magno fortunæ suæ ludibrio, Londinum sine conflictu reductus, in arcem mittitur. Maria constabilita regni possessione, firmatisq́ rebus, mox paulò Londinū & ipsa insequuta principio Ioannam, tenera adhuc ætate, sed simili raraq́ doctrina ac probitate adolescentulam atque in hac re etiam insontem, postquam nulla ratione à fidei suæ constantia flectere quiuit, vnà cum marito, capite plectit. Quin nec multa interiecta mora, vtriusq́ parentes, Northumbriensem & Suffolcem duces, ad idem supplicium

Vecordia nobilium. *Maria regina.*

pœnasq́

A pœnasque deuocat. Reliquis verò nobilibus, qui reginæ illi pariter nomen dedissent, pecunia tantùm mulctatis, omnibus ignoscitur, præter vnum Cantuariensem: qui etsi per amicos sollicitè ambit veniam, adeò tamen nullum impetrat, vt nec aspectu semel regina cum dignaretur. Quippe nec dum causæ irarum, sæuique dolores: exciderant animo: manet alta mente repostûm iudicium archiepiscopi, spretæque iniuria matris. Accessit insuper præter diuortium illud, mutatus religionis status: quæ omnia archiepiscopo maximè authori imputabantur. Interea dum hæc fiunt, subijt multorū ore iactatus rumor, archiepiscopum reginæ pollicitum, captandi fauoris gratia, missam se, ex veteri instituto, funebrem, in fratris defuncti exequijs, exoluturum. Nec defuerunt qui Missam iam etiam Cantuariæ ab eo celebratam, vulgo disseminarent. Qua in re non abfuit Papistarum sine dubio quorundam, ac præcipuè (vt fertur) Doctoris Thordeni artificium, quò vel archiepiscopo maiorem apud populum inuidiam cumularent: vel vt nominis illius obtentu, ad faciliorem Missæ authoritatem abuterentur. Huic rumori, maturè occurrendum ratus Cranmerus, publico scripto, quod mox typis exceptum est, in hunc se purgat modum, vt Satanæ antiqui hostis consutas fraudes & technas se non ignorare diceret, qui vt ipse à principio mendax est, eiusque rei pater, ita & ministros excitet suos, qui ijsdem artibus Christum, veramque eius religionem nunquam non oppetere, persequique pergant, atque hoc ipso nunc maximè tempore. Quum enim nuper Henricus rex eius nominis octauus, cœpisset nonnihil suis temporibus latinæ Missæ errores emendare: pòstque succedens Eduardus filius, eadem prorsus sublata, cœnam verè Dominicam in genuinum vsum reponeret, fremere illicò aduersarios, insanire ac tumultuari, nihil ferentes minus quàm à latina Missa, tam quæstuaria, velut à gustatis semel intestinis auelli. Idque quò facilius perficiant, extitisse quosdam, qui sui nominis in re falsa prætextu abuterentur, quasi ipse iam Cantuariæ Missam reuocasset, idemque porrò in æde Pauli facere sit reginæ pollicitus. Quod ad se verò attinet, neque tam delicato aut irritabili ingenio esse, vt calumnias maleuolorum, quibus tam diu assueuerit, ferre sine stomacho nequeat, quàmdiu intra priuatam consistant iniuriam. Nunc quum non suæ famæ, sed diuinæ gloriæ officiant, æquo animo nequaquā ferendas existimare. Quocirca monere ac rogare omnes, ne quis istiusmodi persuasus rumoribus, ita de se cogitet, quasi ipse vnquam de Missa reficienda cogitarit. Verùm qui eius rei in Ecclesia Cantuariensi author fuerit, monachum fuisse leuem, futilem, ac parasitum. Porrò ad reginam quod pertinet, abundè testari posse maiestatem illius affirmabat, nunquam apud eam se verbum hac de re significasse. Imò si veniam sibi maiestas illius concessura sit, non dubitaturum se libri illius, qui sub Eduardo rege Perlamentarijs sit suffragijs comprobatus, patrocinium publicum, contra quosuis per vniuersam Angliam aduersarios suscipere, eumque tum ab Ecclesiæ exemplo vetustioris, tum sacrarum literarum veritate defendere. Quum è diuerso missa adeò nullam habeat vel mutationem Christi, vel Apostolicæ Ecclesiæ approbationem, vt ex diametro etiam repugnet, præterea non dicendas blasphemias contineat. Quoniamque multi sunt, qui siue inscitia, siue malicia obcæcati, D. Petro Martyri doctrinæ detrahunt opinionem, audacter se eius nomine recepturum, vt, si in liberam venire disceptationem per reginæ maiestatem liceat, ipsi duo, cum quatuor aut quinque alijs, quos ex omni numero sibi asciscerent, vniuersam hanc religionis causam, sub Eduardo propagatæ, facilè sint cunctis mortalibus approbaturi: modò res ipsa diuini verbi iudicio posit, authoritateque decerni. Velleque nihil aliud ab aduersarijs deposcere, præterquàm illud modò, vt vniuersum disputationis negotium, scripto compræhensum, in acta referatur, orbique publicitus euulgetur: quò sic omnis tergiuersandi, retractandique facultas adimatur. Quæ conditiones si, vt æquæ sint, ita ab

1556.

Vetus Mariæ odium in Cantuariensem.

Cranmeri purgatio contra sinistros de se rumores.

Henricus octauus.

Ii reginæ

1556. reginæ maiestate admitti queant, id effecturum se minimè dubitare, vt quæ religionis, reiq; Ecclesiasticæ fuerit sub Eduardo principe constituto, à præscriptis diuinæ & Apostolicæ veritatis quàm minimum recedere videatur. A

Hæc Cantuariensis abs se scripta in lucem dedit, magno quidem animo: sed parum (vt videtur) reginæ mentem, veteresq; causas perpendens. Implacabili enim odio flagrans illius animus, ob maternum repudium, nihil aliud iam diu in votis & studio versabat, quàm Cranmeri quoquo modo tollendi necem. Nec deest principibus vnquam nocendi causa, quoties in caput grassari cuiusquā libet. Quo magis mecum in animo sæpe mirari soleo, quid miseris in mentem veniat mortalibus, vt posthabita Aristocratia, id est, bonorū virorum optimo & æquabili regimine, leones ac leænas huiusmodi prius habeant in rem admittere, quos B semel intromissas, ipsi nulla postea vel arte edomare, aut vi excludere valeāt. Accidit non multò pòst, vt epistolium hoc per multorum manus peruagatum, tandem ad consilij proceres perueniret. Qui tum accersito archiepiscopo, vbi suum esse scriptum intelligunt, in arcem ablegatū custodiæ mandant: mox & maiestatis reum condemnant. Regina autem cùm honestè non posset, cæteris, qui in eadem causa fuissent, absolutis, huic quoq; nō condonare, præsertim qui postremus omniū, inuitusq; subscripsisset, remissa hac illi actione, cœpit hæreseos nomine cum illo postulare. Quæ res vehementer archiepiscopo cordi, atq; ex animi sententia accidit: quando iā actionē non suā, sed Christi, nō reginæ esse, sed Ecclesiæ intelligeret. In hoc igitur res Cantuariensis motu erant, quū reginæ, ex cōmuni suorum C consilio, sic visum est tandem, vt Cranmerus ex arce, in qua tenebatur, eductus, Oxoniā transferretur, cum eius Academiæ doctoribus & theologis cōflicturus. Interea Oxoniensibus occulta præmittitur denuntiatio, vt se accingāt, quantum possint, armentq; ad congressum. Etsi à regina & episcopis iam prius conclusum esset, quid in caput eius statueretur, placuit tamen argumentis rem decerni, quò sub honesta saltem aliqua disputationis specie, velut legitima actione tegi crudelitas posset. Nec longā admittit dilationē præceps vindictæ libido, rapitur quantum potest Oxoniā Cranmerus. Inducitur solenni renunciatione disputatio. Dictus & disputationis dies, nō sine ingenti multorū expectatione. Præficitur summę rei, velut censorius arbiter, vel prętorius iudex, Doctor Vuesthonus προλόγος, D nostri prolocutorē nominant. Porrò cum archiepiscopo cōiunguntur in eadem simul causa & periculo duo alij, Nicolaus Ridleus Londiniensis, Hugonius Latamerus Vuigorniæ quondā episcopus. Qui tres simul euocati ad rem cum theologis decernendā, diuersis interim carceribus seclusi tenentur, donec aduueniente tandē disputationis die, qui xvi. erat April. Anno 1554. adesse illi in schola Theologica pro se dicturi iubentur. Archiepiscopo primùm (quoniam ab eo exordiri placuit) duo sunt præstituti dies, Lunæ & Martis: quorum altero argumentis responderet obiectis, altero ipsi vicissim quæ vellet obiectare permitteretur. Totidem & illi diebus, similiq; sequitur ordine. Perlongū fuerit singula cōmemorare, igitur ad authorē supra dictum, cuius verba proponimus, lectorē remittimus. E Cùm autē Cranmerus neq; disputando, neq; duris vinculis ad defectionē pellici posset, pollicendo, quoquo deniq; modo seduci se passus est. Perspexerant enim homines ad suum cōmodum sagaces, quàm nō mediocre vulnus hinc acciperent, si in sententia cōstitisset archiepiscopus. Contraq; quantum è re sua foret, si vnus ille antesignanus receptui caneret. Aduolant igitur frequentes theologi minis, blandicijs, precibus, promissis, modis deniq; omnibus satagentes, vt eum ad prioris sententiæ palinodiā quoquo modo adigerent. Quàm id regi atq; reginæ gratum sibi, autē inprimis saluti foret, exponunt: Senatus ac nobiliū propensam voluntatē renunciant. Nec vitæ solùm, sed & pristinæ dignitatis spē resipiscenti ingerunt: Rem ipsam perleuis momenti esse, facillimæq; operæ, quam ab eo contenderent:

Cantuariēsis crimine lesæ maiestatis absolutus.

Crānmerus Oxoniam missus.

Nicol. Ridleus.

Hug. Latamerus.

Anno 1554. disputatio habita.

A tenderent: tandē vt pauculis verbis sua subscriberet manu. Quod si faceret, nihil esse in tota regia tanti, quod non certò sibi apud reginā polliceri posset, siue opes aut dignitates vellet, vel si priuatā etiam mallet in tranquillo ocio vitam vbi vbi liberet exigere: sine omni cōmercio publici ministerij immunem. Sin recusaret subscribere nullā praeterea salutis veniaeque spem esse. Eligeret itaque vtrum vitam in flammis ac facibus iam propè succensis breui finire prius haberet, an cū multa dignitate ad naturae vsque fines protraheret. Mediam quippe nullam esse viam. Ita affectam reginā esse: vt Cranmerum aut catholicum esse, aut omnino non esse velit. Hortari verò se, ac rogare plurimùm, vt fortunis, vt existimationi, vt ocio cōsulat, non tam senem esse, vt non multi adhuc supersint, in tam viuida aetate anni. 1556.

B Quod si reginae respectu nō faceret, vitae saltem haberet rationem, nec pateretur salutē suam alijs esse quàm sibi ipsi chariorem. Dignum hoc eximia doctrina, dotibusque ipsius, quae cum vita coniunctae & sibi & multis vsui esse queant: Morte verò extinctae, nemini felices futurae. Videret proin etiam atque etiā quousque progrediatur. Tempus adhuc esse, cuncta si velit in integrum restituendi, nec quicque deesse iam aliud, modò ipse nō desit sibi. Amplectatur ergò dum liceat salutis vltrò oblatae occasionem, ne si nunc praesentē negligat, post amissam nequicquam sit quaesiturus. His similibusque cōmotus Cranmerus, manum dedit, quo animo nescio, spe puto ac expectatione temporum secundorū, longè verò praeter conscientiā. Sed ita arcanis Dei consilijs visum est, ne vel tantae in archiepiscopo virC tutes sine omni naeuo nimiū alioqui nobis admirationi essent, vel ad minuendā nostrarum virium fiduciam, vt humanae imbecillitatis specimen in hoc exemplo aliquod nobis exhibetur. Palinodiae autem formula cui subscripsit erat talis:

Ego Thomas Cranmerus anathematiso omnem Lutheri & Zuinglij haeresin, & quodcunque dogma sanae doctrinae contrarium, confiteor verò & credo firmissimè vnam sanctam & catholicam Ecclesiā extra quam nō est salus, atque eiusdem in terris supremum agnosco caput episcopū Romanum, quem fateor summum esse pontificem & Papā ac Christi vicarium, cui omnes tenentur subesse fideles. Iam quod ad Sacramenta attinet, credo & colo in Sacramento Eucharistiae verum Christi corpus & sanguinē, sub speciebus panis & vini, verissimè citra vlD lum tropum & figuram cōtenta, conuersis & transubstantiatis pane in corpus & vino in sanguinē redemptoris diuina potentia. Atque in sex alijs Sacramētis (sicut in hoc) id credo & teneo, quod vniuersa tenet ac sentit Ecclesia Romana. Credo insuper purgatoriū locū, vbi ad tempus cruciantur defunctorū animae, pro quibus sanctè & salubriter orat ecclesia: sicut & sanctos colit, ad illosque preces effundit. Demum in omnibus me profiteor non aliud sentire, quàm Ecclesia catholica & Romana tenet: ac me poenitet quòd aliud vnquā tenuerim ac senserim. Deum autē supplex oro, vt pietate sua mihi cōdonare dignetur, quae in illum & eius Ecclesiam cōmisi: fideles simul rogo & obsecro, vt pro me preces effundant. Eos autem qui meo aut exemplo aut doctrina seducti sint, per sanguinē Iesu Christi obE testor, vt ad Ecclesiae redeant vnitatem: idem dicamus omnes, vt non sit in nobis schismata. Postremò sicut me subijcio catholicae Christi Ecclesiae, eiusdemque supremo capiti: ita me submitto Philippo & Mariae Anglae regibus, atque eorum legibus & decretis: & testor Deum Opt. Max. haec in nullius gratiā, nullius metu à me confessa, sed ex animo & libentissimè, vt meae & aliorum simul conscientijs consulam & prospiciam. Per Thomam Cranmer.

Exemplar recantationis Cranmeri.

Testes huius subscriptionis { Frater Ioannes de villa Garcina. / Henricus Sidallus Anglus.

Cranmerus autem hac ratione scripto huic nomē addidit, (vt quod author noster copiosè tradit, breuiter cōcludam) putabat enim ita necis discrimen euitare,

1556. quò diutius in hac miserabili lachrymarum valle vitã protraheret. Sed cùm præ- A
Vltima confeßio Cranmeri.
ter spẽ & factas pollicitationes supplicio adiudicatus esset, apud omnes liberè te-
status est se omnia quibus antè vana spe & infirmitate humana seductus, subscri-
psit, irrita, cassaq; habere. Porrò infelicem dexterã, quæ contra conscientiã, mini-
stra flagitij fuit, primùm ante cæteros corporis actus igni deuouit, & ideò etiam
primam pœnã luet, quòd primam culpã admisit. Quũ autem ad supplicij locum
ventũ est, positis genibus, ad Deum preces effudit, deniq; surgens ad mortem se
exutis vestibus præparauit, ad indusiũ vsq;, se nudans. Pedes erant nudi, caput si-
militer, vterq; exutus pileus nudũ ostendebat, in quo pilus nõ vnus conspicieba-
tur. Barba senilis & syluosa, faciem mira grauitate vestiebat. Talis in tanta graui-
tate vultus amicorũ & inimicorũ omnium perculsit affectus. Tum fratres Ioan- B
nes & Richardus Hispani hortati illũ de integro, sed irrito & casso labore. Cran-
merus adamantino proposito, in doctrinæ suæ perstans professione, dextrã dat
senibus quibusdã & alijs circumstantibus, vltimũ illis valedicturus. Idẽ cum Si-
dallo tentaret facere, manu retracta recusauit ille, negãs fas esse hæreticos homi-
nes cõsalutare, præsertim talẽ qui in abiuratas opiniones iterum rediret tam per-
fidè. Quod si præscisset se facturum, nunq; tam familiariter vsurũ esse eius cõsue-
tudine: simulq; eos iurgat lictores & ciues qui manus illi similiter non negassent.
Fuit hic Sidallus sacrificus νεοπρεσβύτερος, theologiæ cãdidatus, iamq; Doctori pro-
ximus, in eo collegio cui Christi nomen habetur, subdecanus. Inter hęc Cranme-
ro cathena circũdatur ferrea eum ad flãmas admoueri iusserant. Cumq; iã succen- C
sæ faces circumiectã materiã primùm corripuissent, atq; vis ignis vicinius defla-
grare cœpit, brachio exporrecto, dextram in flammas dedit, quam etiam omnes
prius ambustã, quàm corpus tactum cernerent. Sæpissimè autẽ his Stephani ver-
bis vsus: Domine Iesu suscipe spiritũ meum, flammarũ tandem magnitudine ex-
pirauit. Huic in archiepiscopatum successit (vt Sleidanus testatur lib. xxvi. histo-
Card. Caraffa.
riarum) cardinalis Polus. Die xxviij. Iunij eiusdem anni cardinalis Caraffa ex
fratre nepos & à latere legatus Pauli IIII. Pontif. Max. Lutetiam celebri pompa
ingressus est. Obit tertio Nonas Iulij episcopus Cyrenensis Ioan. Nopel à Lip-
pia, archiepiscopo Coloniensi à suffragijs in Summo templo Coloniensi, haud
procul à Sacello vbi trium Magorum corpora asseruari traditur, sepultus est. D

Tempestas horrida apud Locarnenses.
Mense Septemb. horrenda tempestas Locarni vltra alpes in finibus Heluetiorũ
deseuijt. Summo mane turbo vehemens è nubibus descendens, quædam ædificia
subruit, Inde à meridie pluuia, tonitrua, fulgura & fulmina per horas iiij. tam im-
maniter sæuierunt, vt eius loci homines supremum mundi diem adesse putarent.
Ex ea pluuia torrens quidã adeò excreuit, vt & arbores & domos secum raperet,
nec vllum tandẽ quo se euolueret, haberet exitum. Totum itaq; circumiacentem
agrũ occupat, & tanq; lacu efficit. At postea reperto exitu, magno erumpens im-
petu, multa secum iumenta, pecora & homines abripit, & magna clade adiacen-
tem regionem afficit pleriq; authores Septembris 2. die actum esse annotant.

Obitus Adolphi archiepiscopi Coloniensis.
Moritur etiam Adolphus archiepiscopus Coloniensis die xx. Septembris, & E
ei succedit Hermannus frater Anthonius comes à Schauenburg. Ita breui tem-
pore quatuor Rheni electores fato concesserunt. Rex Ferdinandus necessaria
contra Turcarum irruptiones comparare volens, petit à subditis suis eam in rem
subsidia. Austriaci inferiores apud Viennam conueniunt, seq; imperata vltrò fa-
cturos recipiunt, modò ipsis permittatur Euangelij doctrina sicut à Luthero tra-
dita fuerat. Sed nihil impetrarunt. Ferdinandus enim rex hoc tempore religionẽ
mutari noluit: at nihilominus misit exercitum contra Turcas, & dum aliquoties
feliciter cũ illis pugnauit, multis cæsis, multa quoq; præda abacta, Turcæ à Fer-
dinandicis in Hungaria deuicti sunt.

Anno eodem Carolus v. Cæsar, traditis iam filio suo regi Philippo terris ac
dominijs

A dominijs hæreditarijs, die tandem xv. Septembris in Zelandiam abit. Inde cum duabus ſororibus reginis Leonora Franciæ regina, & Maria ſcilicet Hungariæ regina, vtraq; vidua cōmodam nactus tempeſtatem, in Hiſpaniam vento admodum propitio traiecit. Ioannes Sleidanus, hiſtoricus noſtræ ætatis celeberrimus, ſub finem anni 1556. Argentinæ peſte moritur, quæ tum multis locis, præſertim Rhenanis, plurimos extinxit. Calendis Decemb. Ferdinandus Cæſar ad comitia Ratisbonæ indicta venit. Quo quidem ferè tempore Dux Guiſianus Gallici exercitus imperator Valentiam Inſubriæ oppidum, vi expugnauit. Die 23. Decembris, vir doctiſsimus, in ſuprema Lutetię curia ſenator ampliſsimus D. Andreas Tiraquellus multorū liberorū & librorū parens domi ſuæ fato cōceſsit.

1556. Carolus V. nauigat in Hiſpaniā. Sleidanus peſte moritur. Ferdinandus ad comitia venit.

B Anno 1557. Ianuarij viij. die mortuus eſt in Efortzheim apud affinem ſuum Carolum Marchionem Badenſem, Albertus Marchio Brandenburgenſis, anno ætatis ſuæ 35. qui intra paucos annos mirabiliter afflixit Germaniam. Primò cum duce Mauricio bellum geſsit contra Cæſarem, inde Norimbergenſes perſecutus eſt, & epiſcopos Herbipolenſem & Bambergēſem maximis affecit damnis. Nam in eorum fines ſæuijt incendijs & direptionibus. Bambergam etiam, & Schuinfurtum Imperij vrbem cœpit & firmo præſidio munijt. Poſtea à Gallorum rege rurſus defecit ad Cæſarem, cæſis multis Gallis & capto egregio Gallorum duce Aumalio, quē etiam in Germaniā cuſtodiendum miſit. Deinde cum duce Mauricio acerrimè conflixit, in quo multa Germanorum millia perierunt vna die, &
C Mauricius ipſe cum duobus Henrici Brunſuicenſis principis filijs, multiq; comites & nobiles viri, & putatur maiora fuiſſe moliturus, niſi Deus maturè eum abſtuliſſet. Per id genus homines ſolet Deus omnis iniquitatis vindex interdū peccata mortalium caſtigare, quemadmodum veteres narrant hiſtoriæ, Attila Hunnorum crudeliſsimū tyrannum ſe appellaſſe flagellū Dei, quo ſcilicet hominum ſcelera corriperentur. Quomodo aūt dictus princeps Albertus ex hac vita deceſſerit, & Ianuarij x. die in Efortzheim in templo ad S. Michaëlem ſepulturę mandatus ſit, D. Iacobus Heerbrandus, qui præſens fuit, ſcripto publico teſtatus eſt.

1557. Mors Alberti Brandenburgici.

Anno eodem, die xxi. Februarij, iam per vniuerſam Angliā redintegrata Pontificia religione, combuſta ſunt cadauera Martini Buceri & Pauli Fagij, quòd in-
D digna viderentur quæ in ſacrato loco quieſcerent. Templum etiā quod ipſorum ſepulchris expiatum putabant, denuò conſecratum eſt. Simile factum eſt (vt breuiter ſaltē attingā, quod hiſtorici pleriq; luculenter deſcribunt) Baſileæ cum Dauide Georgio (quē tamen peſtilentiſsimum hæreticum fuiſſe nō pauci affirmant) Nā in eius oſſa quoq; iuſſu Magiſtratus Baſilieſis animaduerſum eſt. Huius peruerſi hominis doctrinæ multos execrabiles cōtinet errores. Auſus enim eſt ſcribere, omnē doctrinam Moſaicā, Propheticam, Chriſti, & Apoſtolorum eſſe imperfectā & nō ſufficientē ad conſequendam æternam vitā, ſuam verò doctrinam eſſe perfectā & ſufficientē, quæ homines beare queat. Aſſeruit ſe verum eſſe Meſſiam, patris chariſsimum filium, non ex carne, ſed Spiritu S. natū: ſe reſtauraturū
E domum Iſraëlis, verosq; Leui filios, & verum Dei tabernaculum, idq; non cruce & morte, aut rebus aduerſis vt alter Chriſtus, ſed clementia, & ſpiritus Chriſti amore & gratia. Affirmauit quoq; ſe plenam poteſtatē habere ſoluendi peccata & retinendi, ſeq; in die Iudicij totum mundū iudicaturum, ſe maiorē eſſe Ieſu Chriſto, quòd ex muliere in carnē natus ſit, ſe verò ex Spiritu ſancto. Multa alia abſurda hæreticus ille docuit, quibus totum orbē inficere conatus fuit, ſed morte præuētus impurā doctrinā latius diſſeminare nequiuit. Cōbuſtus eſt aūt (meritò quidē) impius ille nebulo Baſileæ cū ſcriptis ſuis blaſphemis corā maxima hominum frequentia. Circiter eadē ferè tempora, cùm fames & inedia Germaniā inferiorē multùm diuexaret, regis Philippi opera factum eſt, vt aliunde quęſita frumenta per Rhenū aducherentur, ad vſum multorū: & idem ipſe rex (nā paternæ pieta-

Cadauera Buceri & Fagij exurūtur. Liberalitas Philippi regis.

1557. tis æmulator fuisse dicitur) supra tria millia pauperũ suis sumptib. in ea fame aluisse dicitur. Prædicanda equidẽ est in omnẽ æternitatẽ insignis pietas & liberalitas regis Philippi, quòd miseros subditos maxima inedia pressos suo ære aluit & sustentauit. Olim in die Iudicij re ipsa experietur ꝙ vera & dulcis sit vox Psalmi: Beatus qui intelligit super egenũ, in die mala liberabit eũ Dominus. Hunc Philippũ igitur omnibus regib. & principib. exemplũ proponimus, vt eius exemplo excitati, similiter erga pauperes & subditos affecti sint, & regiã liberalitatẽ propenso animo exerceãt. Decimo Martij, cardinalis Ludouicus Borbonius Lutetiæ moritur, in Palatio ducis olim Borbonij, prope Luparã. Hoc anno circiter eadẽ tempora, fuit bellũ inter Pontif. Rom. & Philippũ Hispan. regem: iamq; anno superiori vsq; eò progressæ erãt Philippi regis copiæ, vt ipsam vrbẽ Romã obsidere potuissent, nisi Philippus rex alijs cõsideratis causis Pontif. parcendum esse statuisset. Interim verò rex Galliæ, à quo Pontifex subsidiũ petierat, in Italiã validũ misit exercitum qui ei suppetias tulisset, nisi, vt paulò antè diximus, regis Philippi pietate pacis cõditiones propositæ essent. Porrò dũ exercitus Gallicus hæret in Italia, Philippus Hisp. rex insigni apud D. Quintinũ Galliæ oppidũ, potitur victoria. Miserat Philippus rex Emanuelẽ Philibertũ Sabaudiæ principem cũ toto exercitu, qui in hostiũ terras irruens, tandẽ de improuiso ad munitissimũ D. Quintini oppidũ deflectit, castraq; illic figit, vrbemq; obsidet. Galliæ rex eò mittit Annã Momorantiũ Cõnestabilem, qui postq; hostiũ vim cognouisset, necessariũ omninò putabat vrbẽ militib. præsidiarijs & alijs reb. necessarijs munire. Sed quoniã illud hostiũ præsentia fieri nõ poterat, cũ 32. signis peditũ Germanorũ, duce Rheingrauio, & xxij. signis peditũ Gallorũ, & 5. millibus equitũ, cũ xiiij. maiorib. tormentis, ad alterã vrbis partẽ nõ procul ab hostiũ castris properabat, vt sic hostẽ leuibus prælijs distineret, & si cõmodè fieri posset, alimenta in oppidũ inueheret. Verùm Philibertus princeps, quẽ Philippus rex suis copijs præfecerat, ad eos cõtendit. Erãt in eius exercitu præter alios, equitũ Germanorũ circiter 10. millia, quorũ singuli præter hastas & gladios, 4. aut 5. sclopetos, rotulæ circumactu ignẽ cõcipientes, gestabant. Hi vnà cũ alijs in Gallos irruũt. Galli equitatus tanti impetum nõ ferentes, in fugã vertuntur: pedites turbatis ordinibus, à Philippicis cæduntur, plurimi capiuntur, reliqui abiectis armis sese dedunt. Cõnestabiles ipse cũ filio suo, cumq; alijs multis principib. viris, ab hostibus circumuẽtus capitur, & ad Philippũ regẽ, qui nondũ in castra venerat, perducti sunt. Die autẽ 26. Augusti mensis alij 27. putant, oppidũ D. Quintini iã ad multos dies machinarũ impetu diuerberatũ, fortiter propugnantib. qui in præsidio erant, vi expugnatũ & direptũ est. In ipsa vrbe captus Amiralius, qui illuc ad defensionẽ oppidi mãdante Henrico rege, venerat cũ alijs permultis nobilibus viris qui secum militabant. Vrbe aũt vt diximus, vi capta, arces aliquot proximæ Han scilicet & Castelletũ: sibi diffidentes in potestatem hostis deueniũt. 16. Iunij, Quidam ex S. Imperij Electorib. & sumatib. Francofurtũ venerunt, cõponendi dissidij illius causa, quod inter Hassiæ Lantgrauiũ & comitẽ Vilhelmũ Nassauiens. intercesserat, ꝓpter comitatũ Catzenelnbogen ad Lãtgrauios Hassiæ spectantẽ. Hoc etiã mense Ioan. rex Portugaliæ Lysibonæ vitã cũ morte cõmutauit, ætatis suæ anno 50. & regni 36. Cui succesit nepos Sebastiãus puer 3. annorũ, paulò post patris sui mortẽ natus erat. Dũ Gallus in hac trepidatione positus exercitũ suũ ex Italia reuocat, Lutetiæ Parisiorũ fit armorũ lustratio, die 5. Septemb. anno 1557. Quo quidẽ die, dũ sic bella feruẽt in Gallijs summo mane in ædib. cuiusdã priuati hominis, in platea quã Iacobæam nominãt habitãtis, Lutetiæ dephenduntur permulti viri & fœminæ, qui nocte ipsa illuc ad concionẽ Euangelij cõuenerant, & in vincula ferè omnes, exceptis qui fuga sibi cõsuluerant, cõijciuntur. Die 21. Septembris, vir clarissimus D. Nicol. Brulardus, regis Christianissimi in suprema Lutetiæ curiæ Procurator (vt vocant) generalis, domi suæ fato cõcedit. Reuer-

Victoria Philippi.

Copiæ Gallorũ.

Exercitus Philippi.

Oppidũ S. Quintini expugnatũ.

A Reuerſus ex Italia Gallicus exercitus, hostē inſidias Burgo Breſsiano oppido 1558
Breſsinenſiq; ac Lugdunēſi agro iamdiu molientē, & eius collectā vim in actum
iam iamq; erumpentē, ex itinere repulit: totamq; illā prouinciam ſaluā opportu-
niſsimo quidem tempore conſeruauit. Hoc etiā anno Ioannes à Laſco Polonus
ſcripto edito cōtra Lutheranos conatus eſt probare Zuinglianā doctrinā nō diſ-
crepare ab Auguſtana cōfeſsione. Sed in vanū laborauit. Nā Augustanæ cōfeſsi-
onis editio, anno M.D.XXX. Cæſari Auguſtæ à proteſtantibus exhibita, nullo
modo admittere poteſt doctrinā contrariā. Non longè pôſt euulgat etiam librum
aduerſus Ioachimū VVeſtphalū Caluinus hoc titulo: vltima admonitio ad Ioach.
Vueſtphalū, cui niſi obtēperet, eo loco poſthac habēdus erit; quo pertinaces hæ-
B reticos haberi iubet Paulus, & poſt eū alij multi, vt ſunt Martinus Micronius qui
euulgat ſcriptū Apologeticū aduerſus eundē Vueſtphalum, & Suerinēſes mini-
ſtros, & Paulus Eizenus tuens ſuos ſymmiſtas ſcribit defenſionē veræ doctrinæ
de Cœna domini. Plures ſunt qui hoc āno ab vtraq; parte libros ſcripſerunt (inter
quos etiā Ioach. Vueſtphalus, Iuſtā defenſionē aduerſus inſignia mendacia Ioan.
à Laſco poloni, in lucē mittit) ſed tędioſum ferè eſſet ſingulos recitare. Sub finē i-
ſtius āni 1557. Cardinalis Caraffa, cuius ſupra quoq; mētionē fecimus, multorū e-
piſcoporū & magnę eruditionis virorū frequētia ſtipat9, à Pont. Romano, Paulo
eius nominis IIII. ad Philippū Angliæ & Hiſpaniarum regē in Flandriā mittitur.
Anno 1558. Hēricus II. Gallorū rex, iniquo quidē anni tēpore, licet antè nō me- *Annus 1558.*
C diocriter afflictus ſit amiſsione exercitus ſui ad D. Quintini oppidū, collectū in- *Caletum expu-*
ſtructumq; exercitū, cōtra omniū opinionē, ſuis omnib. repugnantib. Duce Frā *gnant Galli.*
ciſco Guiſio, mittit cōtra Philippū, Caletūq; vrbē omniū opinione inexpugnabi
lem, vij. obſeſsionis die, hoc eſt ix. Ianuar. armis ſubigit, cum iam annis ducentis
Angli eū obtinuiſſent. Mox etiā Guiennā Caſtellum munitiſsimū, fortiter pro-
pugnantib. Anglis duce Grayo vi expugnat, direptumq; incendit. Hamā ſimili-
ter apprehēdit, Britañoſq; qui ſupra ducētos ab hinc āños illā Galliæ partem ſed
Gallis ereptā poſsiderāt, ex tota Gallia expulit nō ſine ingēti laude. Anno eodem
menſis Febr. die 24. Carolus v. Imperator, miſſa inſigni & bonorifica legatiōe ad
principes Electores, qui Frācfurti cōuenerāt, imperij dignitatē vltro eiurat, ac in
D fratrē ſuū Ferdinādū Romanorū regē ius ſuū & authoritatē trāsfert, & vt Imperij
ordines id ratū habere velint, orat. Renūciata Caroli legatiōe, poſt deliberationē
cōditionū illarū, quas imperij electores Ro. regi proponere vellēt, tandē omniū
principū q̄rū intereſt ſuffragijs, Imperij maximi ſacra dignitas 13. Martij defertur
De deinde 17. Martij, cōuētus principū mēſe Nouēbri indicitur: ac tādē imperator
ipſe Ferd. et principes oēs Frācofurto domū repetūt. Hoc factū Caroli v. quo ſpō
te imperio renuntiauit, pulcherrimū exemplū eſt ſumæ modeſtiæ & humilitatis,
quòd cū optimo iure in tāta ſumi imperij dignitate & ſplēdore uſq; ad vitę ſuę exi
tū viuere potuiſſet, ſuo ſe imperio ſpōte tamē, abdicarit. Admonet etiā oēs reges
& principes, vt poſthabita omni ambitione & regnādi libidine, mūdo etiā viuere
E deſinant, et tandē Deo ſe & cultui diuino tradāt vitæ cōtinentiā morūq; tēperātiā
amplectātur, vt poſt hāc miſerabilē vitā, in cœleſti patria cū S. regib. patriarchis,
& omnib. Chriſti fidelib. in æternū regnēt, & dulciſsimo Dei & angelorū cōſpe-
ctu fruantur. Anno 1558. Theofredus Varaglia Pedemontanus veræ religi-
onis cauſſæ captus & in uincula coniectus fuit, & tandem 29. die Martij Taurini
ſtrāgulatus & exuſtus fuit. Cū aūt eò deueniſſet, vnde ſupplicij locus iā piraq; cō-
ſpici poterat, cœpit clara voce canere: In te Domine ſperaui, nō cōfundar in ęter-
nū &c. ac ad ſacrificulū qui ſe ei adiūxerat vt ad cōſtantiam hortaretur cōuerſus:
tu inquit, hîc manes frater, at ego ad mei patris gloriā vocor. Quam ob rē te obſe-
cro, vt fratres omnes & Eccleſias, quas adire forſan cōtigerit ex me ſalutes & eis
pacē Domini meo nomine dicas. Vbi autem in pyrā, fune quo ſuffocādus erat, ex

1558. collo pendente, cõſcendiſſet ad circunſtantes concionem habuit horæ quadrantem cum magna multitudinis attentione, & fidei ſuæ rationem illis omnibus expoſuit. Cumq; cõmendaſſet animã ſuã in manus Domini, nullam pręſe ferens formidinẽ, ad carnificẽ dixit: Fac officiũ quandocunq; placet, carnifex igitur, cũ iterum Deũ precatus eſſet, laqueo ſuffocauit, deinde flãmis abſumendũ curauit. Ac ſtatim pyra ſuccenſa, candida columba bis terue ſupra pyrã volitauit: Quod quidem ex aſsiſtentib. pro diuino prodigio lætoq; nuntio accepere. Hæc acta ſunt Taurini xxix die Martij M. D.L. VIII. Othone Hẽrico Electore mortuo in Palatinatu & Septemuirali dignitate ſucceſsit Fridericus dux Cimbrenſis, eius cognatus. Leonora Caroli v. Cæſaris ſoror, regina olim Gallię, Frãciſci primi regis vxor in Hiſpanijs moritur. Cui dieb. 13. & 14. Aprilis 1558. Lutetiæ pariſiorum in ſummo B. Mariæ Virginis templo parentatũ eſt. Poſtea 16. Aprilis die Melchior Zobel ex antiqua & nobili familia, epiſcopus VVurtzburgẽſis glande (vt aiunt) traiectus in ipſa vrbe Herbipolenſi occubuit. Eodem tempore 24. Aprilis Henricus 2. Galliarum rex, Mariam Stuardã, Scotię reginam, Franciſco Delphino filio ſuo Pariſijs vxorem dedit, nuptijs regia magnificẽtia celebratis. Ac Scotos, antiquos ſocios atq; amicos hęreditario veluti quodã fœdere nuptijs illis adeſſe voluit, E Scotia, cõſentiẽtib. omnib. regni procerib. venẽre in Gallias ad has nuptias legati, quorũ nomina & etiã cognomina ſequũtur: Reue. Domini Iacob. Betome, Eccleſiæ metropolitanæ Glaſguẽſis archiepiſcopus: Robertus Reid. Orcadũ inſularum Præſul, & in ſuprema Scotorum curia ſumus præſes: Iacobus Stuard. Iacobi 5. regis filius, S. Andrææ in Scotia prior: Comites duo Georgius Leſle à Rotheſſ: & Gilbertus Kennedij, à Caſillis. Milordi item duo, Iacobus Fleminus, & Georgius Setoun. Poſtremò Iacobus Erskyn Baro, & D. à Dun. A B C

Prodigium diuinum.

Otho Henricus obit.

Leonora Caroli ſoror moritur.

Epiſcopus Herbipolenſis interficitur.

Iunij 18. moritur Antonius eccleſiæ Coloniẽſis Arch. & ſacri Romani imperij elector & in ęde ſua metropolitana perhonorificè fraterno tumulatur ſepulchro: Fuit aũt hic Antonius è comitũ à Schauuenburg familia. Rex Gallorũ duce Guiſiano Theonuillã omnib. munitionib. munitũ oppidulũ, magna vi armis ſubegit die xxij. Iunij. Illic Petrus Strozza Florentinus, vir illuſtris & rei bellicę peritus, ictu maioris ſclopi tranſuerberatus occubuit, Idẽ rex etiã Lucenburgũ ſed fruſtrà oppugnabat, belli enim fortuna varia eſt & nunq; ſatis tuta. Altero exercitu Gallorũ 14. Iulij ad Grauelingã poſito, cõtra omniũ opinionẽ amiſſo, & à Philippicis partim deleto, partim capto, rex hoſtis victoris non extimuit ferocitatẽ, nec vlla belli minus proſperi offenſione animi ſui magnitudinẽ inflexit, ſed ſemper animo inuictus poſitis ad Ambianũ caſtris, alterũ exercitũ ſecq; ipſum oppoſuit exercitui maximo & fortiſsimo, hoſteſq; recẽti victoria exultãtes magnanimiter repreſsit. D

Epiſcopus Colonienſis obit.

Theonuilla expugnatur.

Menſe Auguſto luridus diruſq; Cometes per totã ferè Europã apparuit, acutũ in occiduã mundi plagã telũ vibrans. Qui procul dubio multorũ principũ & heroum mortẽ portẽdere eſt viſus, vt etiã ex ſequentib. actis facilè iudicari poteſt. Calend. 7. Auguſti Ioañes Gebhardus & comitib. Mãſfeldicis in locũ D. Antonij comitis à Schauuenburg nuper defuncti, hoc eſt in Archiepiſcopum Coloniẽſis Eccleſię & Imperij ſacri Electorẽ, cõſuetis cęremonijs, omnib. fauſta acclamãtib. ſufficitur. Hoc año, Archibaldus Campellus vir illuſtris, & Argatheliæ comes in Scotia, atq; ordinis cochleatorum Galliæ vnus, fatis domi ſuæ conceſsit. Quem non longo tempore póſt R. D. Andræas Dure, Candidæ Caſæ & Sacelli regij in Scotia epiſcopus ſecutus apud regiam Scotorum Edimburgum moritur. Poſt hunc Andræam die nimirum 15. Septẽbris D. Robertus Reud. Orcadum inſularum epiſcopus & in Parlamento Scotiæ ſummus præſes, vnus legatorum apud Gallos in ſuæ reginæ nuptijs, morbo correptus, dum in Scotiam approperat, Diepæ è viuis exceſsit. Sic vno eódemqueanno, immò verò vno eodemque ferè menſe tria præclara lumina regno Scotiæ adempta ſunt. Et hæ poenæ ſunt E

teſtimo-

A testimonia iræ Dei erga Regnum illud, quod fortaſsis indignum fuit tantis viris. 1558.

Vicesimo primo Septembris, die (qui diuo Matthęo apoſtolo & Euangeliſtæ ſacer eſt) Carolus v. qui nuper imperiū eiurarat, cum aliquot dies acutiſsima febre tertiana laboraſſet, in palatio ſuo. Iuſto Caſtiliæ regni oppido, ætatis ſuæ anno 58. 59. è viuis feliciter exceſsit. Poſt aliquas aūt ſeptimanas Caroli ſoror, regina Maria, quæ olim Ludouico Regi Hūgariæ & Bohemiæ matrimonio iūcta fuerat. Vt aūt huius celeberrimi principis vita beneuolo lectori notior ſit, breuiter ſaltē (nā res digna eſt quæ ad poſteritatis notitiā tranferatur, eius hiſtoriā ex authore quodam harū rerum nō ignaro, inſerere placuit. Natus eſt itaq; optimus princeps Carolus Gandaui, anno (vt vocāt) Iubilæo, ſingulari quadā Dei miſericordis prouidētia. *Hiſtoria Caroli Quinti.*

B Incidit enim in triſtiſsima tēpora, quib. omnis ſeditio, nefāda audacia & crudelia bella regnarūt, quę tamē pĳſsim9 Imperator, fortiter repreſsit. Et credibile quidē eſt tumultuarios quoſdā plura atrociora molituros fuiſſe, niſi Caroli prudētia, & fortitudine his omnib. obuiatū fuerit. Nā Deus per id genus homines ſolet contumaces & inobedientes caſtigare vel à propoſito ſuo impio auertere. Quod ad corpus Caroli attinet, erat illi cutis cādida, capillus flauus, oculi glauci, & pęti, in quib. cum ſum̄a grauitate, mira inerat amabilitas: genæ ſucculentę, brachia & fœmora carnoſa, vēter ſubactus, rotundū, neruoſum & cōpactū tergū, graciles ſuræ naſſus aquilinus, labra rubicātia, lata, craſſa: pedes, manus, auriculę breues, digiti vtrinq; lōgiores, neruoſum collū, humeri lati, pectus latū & frōs lata, vultus ſere- *Cæſaris forma externa.*

C nus, placidus, mitis: ſtatura media. Atq; hanc corporis formā vſq; ad annū ætatis 40. incolumem retinuit, multa omnium admiratione. Patrem habuit Philippum Auſtriacū, regē Caſtellę & Legionis: Matrē Iohannā, Filiā Ferdinādi & Eliſabethæ Catholicorū regum Caſtellę & Aragoniæ. Philippi pater fuit Maximilianus Cæſar, Maximiliani Fridericus tertius, Friderici Erneſtus, Erneſti Leopoldus, Leopoldi Albertus, Alberti Albertus Romanorū rex, & hui9 pater Rudolphus ęquè Romanorū rex. Ingenio fuit Carolus v. humano, miti, candido diſciplinarū capeſſendarū auido, taciturno, tractabili, pio, pietatis maximè ſtudioſo, clemēte, honeſto, magnanimo, forti, recōciliabili, multū amicitię appetēte, vindictę nō cu do, liberali, largo, amabili, dulci, verſatili, prudēte, ſapiente, prouido, cunctabūdo *Progenies Caroli* *Ingenium.*

D nō præcipiti, nō effreni, modeſto, moderato, ęquo, iuſto, bono, veraci, triſtitię & grauitati magis quā leuitati aut lętitiæ dedito, rarò hilari, ſemper cōſtāte atq; trāquillo, vbiq; ſui ſimili, nuſquā et nunquā diſsimili, aut ſui im̄emore. Mechliniæ à puero educatus eſt apud Margaretā Maximiliani Cęſaris filiā. Primā eius pueritiam, gubernauit Pōtif. Biſōtinus Vergiacus Sequanus, vir grauis, et poſt hūc Guilielmus à Croia marchio Ariſcotię. Porrò Maximiliāus Cęſar Caroli au9 et tutor cupiēs, eū optimis & literis & morib. imbui, Adrianū Florētinū Vltraiectiuum, virū grauē & eximiū theologū, ei præceptorē adhibuit. Adrianus Caroli ingenio benè perſpecto nihil ſui officĳ in eo optimè inſtituēdo prętermiſit. Carolus verò optimę indolis iuuenis, morigerū ſe præbuit prōptiſsimè, & lectioni, ſcriptioni, *Educatio.* *Adrianus Florentius Caroli præceptor.*

E alĳſq; literarĳs exercitationib. gnauiter incubuit. Guilielmus à Croia Marchio, reb. militarib. luctatiōi, iaculationi quę fit arcu, equitationi, ſaltatiōi, armorū vſui & venatiōi operā dare eū permittebat. In omnib. facilè ſuperabat cōmilitōes ſuos ne tamē eos cōtriſtaret, victoriæ brauiū illis impertiebatur. Multa ei quotidie ꝓponebātur veterū heroū ex ſacris & prophanis hiſtorĳs fortia facta, quin & Maximiliani aui paterni & Ferdinādi aui materni bellica facinora: quib. fiebat, vt literarum ſtudia ſenſim refrigeſcerēt, præſertim dicēte Adriano Forētio, virūm principē magis bonos mores quā bonos colores cōplecti debere, eumq; iā vltro pietati deditum, ad ſtudia pietatis amplectenda extimulante. Interim Adrianus legationis nomine abit in Hiſpaniam, & Carolus totum ſe confert ad Rempublicam. *Guilielmus à Croia.* *Adrianus mittitur legatus in Hiſpaniam.*

Anno ætatis ſuæ XV. ſui iuris factus, Belgicis ditionib. inauguratus eſt, ſum̄a cum

1558. cum Belgicum omniũ gratulatione, maximis illi exhibitis triũphis, idq; nõ rarò. A
Inauguratur Carolus Belgio. Deinde magnopere studuit regũ & principũ sibi affinitates, quòd eæ plurimũ faciant ad pacem publicã, conciliare: et primò quidẽ totũ se ad Francisci Gallorũ regis amicitiã cõtulit, qui tũ recẽs regni titulũ obtinuerat. Lusitano regi Eleonorã *Conciliat sibi reges.* Daniæ regi Isabelã, Pañoniæ Mariã sorores suas collocauit. Hẽricus Angliæ rex eius materterã Catharinam, Ferdinandi Hispaniæ regis filiã, iam antè coniugem *Abit in Hispaniã* acceperat. Anno ętatis suę 17. primò in Angliã, mox in Hispaniã nauigat, matrẽ et regni proceres humaniter et piè tractat, dũ regnis Hispanię inauguratur. Interim verò adfertur ad eũ de obitu Maximiliani Cęsaris, Habebat tum secũ quosdã principes viros, qui cum cuperent in Imperio succedere Maximiliano. At Carolus veritus, ne Franciscum Galliæ regẽ, qui putaretur imperiũ petiturus, ea re offen- B deret, suã illi mentẽ aperuit. Franciscus rex respõdit, nihilò magis se offensum iri quã si duo vnam virginẽ appeterent, pergeret bonis auib. Deũ feliciori adfuturũ. *Carolus eligitur in Imperatorem.* Itaq; imperium Carolo defertur 19. die mẽsis Iulij: quæ illi caussa fuit maturius in Germaniã redeũdi. Relicto igitur Adriano iã Episcopo Dertusensi præceptore *Coronatur Aquisgrani.* quondã suo, eiq; sum̃a in Hispañijs potestate tradita, in Belgiũ redit, & Aquisgrani in regẽ Romanorũ coronatur. Eo tẽpore constans inter Carolũ & Franciscum *Conuentus Vormatiæ.* regẽ pax fuit. Inde ad conuentum Vuormatiensem abit anno ætatis suæ 21. vbi Martinum Luth. dãnauit. Erant tum principes quidã in sententia, vt dicerent Luthero, licet fide publica Vuormatiã accersito, nõ esse seruandã fidẽ. At Carolus eũ *Bellum fit Cæsari* iussit in Saxoniã reduci, dicens fidẽ rerum promissarũ, etiamsi toto mundo exu- C laret, tamẽ apud se cõsistere oportere. In his comitijs dũ est Cæsar, bellũ ei mouetur in Belgio, in Italia, in Hispania. Et ille quidẽ palàm testatus est, se ad Bellũ & arma capessenda prorsus inuitũ descẽdere: porrò rẽ omnẽ Deo cõmittere: sibi verò id maximè dolere. quod interim Turcis in Germaniã via sterneretur. Multa per omnẽ vitã vir mitissimus & clemẽtissimus bella gessit semper ferè ad eo propitio *Virtus eximia.* Numine, vt hostib. suis, ipsiq; adeo potentissimo Turcarũ principi ob perpetuã in cõficiẽdis bellis felicitatẽ, terrori fuerit. Fuit aũt hoc in illo admirabile, & eximiæ virtutis euidẽs argumentũ, quod neq; tum, cũ rex Gallorũ Franciscus in pugna Ticinensi captus, neq; cum Clemẽs pontifex & Roma superata nunciaretur, vllũ dedit lætitiæ signũ nec publicè nec priuatim, sed Deo supplicationes septem D dierum decreuit, porrò pro pontifice ex sęuissimi militis manib. liberando, dierũ quadraginta. Itaq; quã primũ militis efferos animos, qui põtificẽ obsidebãt, pecunia placari iussit. Nec diu post Galliæ rex, Italicis quibusdã ille cõiungẽtib. Neapolim inuadit: sed misericors & omnipotens Deus absentis Caroli Cęsaris curam gerẽs, fœda lue illas hostiles copias adeò attriuit, vt plurima sanè & peditum & equitum millia Gallus se amisisse quereretur. Inter hos autẽ Christiani orbis intestinos motus, & bella ciuilia, valde se pius princeps consolabatur, quod in nouo orbe ab ipsius præfectis subacto, imnumeræ gentes. Ethnicã superstitionẽ detestantes Christianã fidem in dies amplecterentur. Et quidẽ inter cæteros eius præfectos Ferdinandus Cortesius, in regno Mexicano, & Franciscus Pizarrus in re- E *In nouo orbe multi reges subacti.* gno Peruaco, octodecim reges & prouincias, totidem acerrimis prælijs subiugarunt, & Christiana religione initiari curarunt, alijs etiã eò suam operam accõmodantib. Est autem hoc notatu dignum, quòd noui orbis incolæ Temistitani nullis literis siue caracterib. vtũtur: sed res gestas maiorum, imaginib. quibusdã auiũ ac stirpium añotarunt: Peruaci aũt, chordarum colorib. & nodis. Aiunt cœlum & terrã post certa spacia peritura, & animas immortales rectè et malè factorũ pręmiũ et suppliciũ apud cœlites laturas. Porrò antè cœli et terræ interitũ Solẽ prius & Lunam occubituros, quos interim pro dijs coluerunt. Credunt quoq; Peruaci carnis resurrectionem: sed planè barbarum est, quòd eam ob causam mariti cũ vxoribus & familia magis chara sepeliri solebant, & quidem eodẽ momento, eodemq; in loco, vt tanto citius simul resurgerent. Sunt

A Sunt autem in Regno Mexicano magni vbiq; populi, multæ & validę vrbes, pulcherrima ędificia et palatia ex latere et cādido quoq; marmore: incredibilis frugum, auri, argenti, æris & aliorū metallorum copia. Vnica vrbs Mexicana centū viginti millia ędiū habet: vicina autē municipia, alia septē, alia quindecim, alia viginti, alia triginta, alia quadraginta, alia sexaginta, alia septuaginta domorū millia obtinēt: Marchionis Ferdinādi Cortesij palatiū solū tāta est amplitudine, vt cū ipse, et senat9 Caroli Cęsaris, et multi pręfecti & tribuni militares omnes laxissimè habitarēt, septē tamen ducatorū millib. partes ædificij uacuę quotānis elocarētur. 1558.

Multitudo hominum &c. in nouo orbe.

Amplitudo urbis Mexicanæ.

Palatium amplißimum.

In regno Peruaco quāta fuerit regū Cusconiorū potentia, antequā Caroli armis domiti essent, vel inde facilè cōstare potest, quòd duas illi vias militares è ciuitate B Cuscone in septingētas leucas direxerāt, quarū vna per alpes, altera per valles ducebatur: atq; in his vijs ad singulas septenas leucas diuersoria, quas ipsi tumbas vocabāt, constituerāt in quib. singulis semper nudus, exarmatus, famelicus quadraginta aut amplius milliū hominū exercitus, subitò appellēs, vestiri, armari pasci in longū tēpus posset. Et quidē Atabaliba vltimus Cusconij rex, qui multos sub se habebat reges, Cæsaris Caroli subactus armis, septuaginta milliones aureorum Carolinorum (id est septuagies dena centena millia aureorum carolinorū) intra diē septuagesimū se spopōderat appensurū, si libertati suę restitueretur. Sed duorum tribunorū Cæsaris dissensiōe & auaritia factū est vt pòst septies quadraginta auri vasa appensa, morte violenta ablatus sit, non minima Caroli Cæsaris iactu-C ra. Miranda quidem sunt hęc, sed id multò mirabilius, quòd tam opulentæ gentes sanctè, piè & castè Christi religionē colūt, quòd vtiq; sine pręsentissimo numinis fauore et sūmo miraculo fieri nō potuit: vt nos meritò gaudere debeamus, nostro æuo gentes amplissimas & opulentissimas, relictis demū cultib. ad vnius viui & veri Dei cultū traductas esse. Est hoc quoq; admiratione dignū quòd plerisq; Imperij Mexicani locis coloni & incolæ idiomate vtūtur eiusmodi, quot valde affine & simile sit Flādrico, præsertim Gādauiensiū idiomati. Nec verò sine maximo sudore & multis periculis nouus orbis in Caroli Cæsaris ditionē redactus est. Sūt nāq; ibi amplissimę ciuitates, multi altissimi mōtes, rupes inaccessibiles, profundissimę voragines, dēsissimæ syluæ, frequētes hominū turbę, multę & in terra & D in mari horrēdæ beluæ: sed hæc omnia, Deo benè fauēte, Caroli Cęsaris virtuti & pietati cessēre, Hispano veterano milite nullos pro Cæsare & Christi fide propaganda labores recusante.

Potentia regū Cusconiorum.

Atabaliba immensum auri pōdus offert.

Idioma Mexicanorum.

In solo regno Peruaco quadraginta nouas vrbes Carolus Cæsar exædificari curauit: porrò in regno Mexicano vrbē Mexicū (in qua vt diximus, ter quadraginta sunt millia amplissimarū ædiū, quā Cortesius ob seditionē, totā iusserat cōcremari, augustissimè totā nouā ædificari voluit, vnde etiā palatinū Caroli vocatur vrbs ipsa. In nostro quoq; orbe (vt obiter dicā) multas & vrbes & arces construxit Carolus Cęsar, puta Carolomōtiū, Philippopolim Hestinfertū vrbes, Cameraci, Gandaui, vltraiecti, arces validissimas in Belgio, atq; alibi cōplures alias.

40. urbes Cæsar cōdit in Peruaco.

Structuræ Cæsaris in nostro orbe

E Legatus Indicus noui orbis Anno 1555. ter septem milliones aureorum Carolinorum coronatorū siue ducatorum (million significat decies centena millia) Carolo Cæsari obtulit, vt priuilegiū & legem quandā Carolinam abrogaret. Totidē milliones eorundē ducatorum etiā Philippo Caroli Cęsaris filio alter legatus postea obtulit. Ex ipso nouo orbe septē decates millionū auri feruntur in Hispanias relatæ, & totidē decades millionum auri ex margaritis, gēmis, vnionibus & reliquis lapidibus & rebus preciosiorib. noui orbis, quæ summa si ritè supputetur, penè incredibilis euadit: sed sunt magnę opes illarum regionum. At multò maior summa pecuniæ, demptis tamen his auri summis, in milites & præfectos Cæsaris annis quadraginta in nouo orbe subigendo & muniendo consumpta est. Per hos autem auri milliones hoc loco accipi debet purum putum aurum castellanorum ducatorum Carolinorum.

Opes ex nouo orbe allatæ.

Et

1558. Et quidem in Austratiori veteris orbis nostri plaga, trecentis quinquaginta leucis vltra caput Bonę Spei, nouæ noui orbis Carolini plagæ & vastitates repertæ sunt, quæ magnitudine spatiorum longè apud fretum Magellanicum in Orientem & Occidentem & Austrum porrigantur, adeò vt nouę quotidie terrę noctu & interdiu emicarint in mari. A

Orbis nouus ubi repertus.

Porrò in nouo orbe septem Carolus Cæsar esse voluit amplissimo senatus, quorum quidem cancellariæ vocatur, nempe in Fano Dominici, in Mexico, in Guatimala, & Nicaragua, in noua Granata, in regib. ciuitate Peruaca. In Cuba est gubernator, & in noua Galicia sunt quatuor prętores, qui vocãtur Alcades maiores. Constituit quoque duos proreges, alterum qui præsit mari meridionali & eius littoribus & locis mediterraneis, habitatq; Regibus in prouincia Peruaca: B Alterum qui dominetur mari Aquilonari, & eius latissimis littoribus, & locis ac prouincijs mediterraneis, habitans in Mexico. Sunt quoque gubernatores plurimi siue procõsules, vt in Boriqueno, Panama, Cartagena, Venezuela. Sũt Adelandis Præsides prouinciarũ. Sunt & præsides vrbiũ, itemq; cõsulares prouincię, qui in maioribus ciuitatibus habitant, quorum electio ad duos supradictos proreges pertinet.

7. Senatus noui orbis.

Duo proreges.

Magistratus uarij.

In fano Dominici est Archiepiscopus et habet septem sub se episcopos, videlicet Xalisconium, Mechauacanum, Guaxacã, Tascalam, Guatimalam, Chiapã & Nicaraguam. In regibus quæ est vrbs regni Peruaci nobilissima, est archiepiscopus cui inter cęteros subsunt Episcopi Cusconius, Quitonus & Charcas: & C quotidie plures creabãtur. Porro rex castellæ est patronus omnium archiepiscoporum, Episcoporum, dignitatum & beneficiorũ Ecclesiasticorum noui orbis: & ipse illos designat, permissu Rom. Pontificis.

Archiepiscopus fani Dominici.

Item in Regibus

Nouus ille mundus Carolinus in mari Boreali, in dimensione littorum obtinet septem millia leucarum communium Gandauensium, quarum ter septem leucę conficiunt vnum latitudinis siue altitudinis gradum, si à Septentrione Boreali in Australem plagam metiaris. Singulis autem gradibus Ptolæmæus attribuit septuaginta millia passuum, quæ efficiunt septuaginta miliaria Italica. Porrò vetus orbis noster habet trecentos sexaginta gradus: & totidem dies numerant noui orbis incolæ in anno vno: sed illis interserebant dies quinq;, quos habebãt D toto anno celeberrimos, vt nos Pascha nostrum.

Magnitudo noui orbis.

In mari autẽ Australi noui orbis dimensio continet in se ter mille quingentos leucas communes. Noster vetus orbis quacunq; eas, conficit septem millia leucarum communium. Si singulis climatibus mille leucas attribuas, septem erunt orbis climata. Si decem parallelos singulis climatibus inijcias, & singulis parallelis singulas leucarum centurias adijcias, septuaginta parallelos & septuaginta centurias leucarum orbis habebit. Vnde conficiuntur 360. gradus Ptolęmaici, quorum singuli continent ter septem leucas communes Gandauenses, in quos Ptolemæus orbem partitus, spacia telluris marisq; distribuit. Est autem omnino verisimile & ferè necesse, in Australi noui orbis plaga, hoc est, ad polũ antarcticum & fretum Magellanicum, vbi aræ & columnæ Caroli Quinti Constitutæ sunt, esse latissima, vastissimaq; terrarum spacia. E

Magnitudo orbis nostri.

Fuit quidam Sebastianus à Cano appellatus, qui vltra æquinoctialem egressus cum naui Victoria dicta, triennio vnde egressus fuerat nauigans, in Hispanias reuertit, ac in tellure virorumq; Antipodum ancoras fixit. Atque quidem multa Asiæ, Aphricæ, Europæ littora circum nauigauit, vltra lineam æquinoctialem se extendes, quam veteres inhabitabilem ob æstus mimietatem falsò putabant: sed vltra vtrosq; Septentriones, Borealis scilicet & Australes, noluit aut non potuit tantillo temporis spacio progredi. Certè non desunt viri grauissimi, qui contra veterum opinionem dicant, mundum totum non solùm habitabilem,

Sebastiani à Cano nauigatio stupenda.

Terra omnis habitata.

sed

A sed etiam habitatum, idque multis modis probant. Aiunt verò alimenti inopiam, 1558. & libertatem itinerum interclusam, magis vitæ hominũ impedimento esse, quàm solis ardores, aut polorum frigora aut hyemes: constanterque affirmant, esse antipodes, & antœcos & periœcos, nec dubitant dicere nouum orbem Carolinum comprehendi altero mundi hæmisphærio, & nostro esse æqualem, illique in æquilibrio respondere.

Eius orbis septem sunt prouinciæ maiores siue consulares, quarum maximè Borealis est Florida, cuius latera extrema amnem Neuadum & terram Laboratoris attingunt, & Gronlandiam Islandiamque ad ducentas leucas respiciunt. Altera prouincia est Hispania noua: Tertia, est terra Firma: Quarta, Andalousia noua: *Septem prouinciæ maiores noui orbis.*
B Quinta Bresillia, quæ paret Regi Lusitaniæ: & hæ prouinciæ omnes positæ sunt ad mare Boreale. In mari Australi, vnica est Peruaca, prouincia sexta, in qua sunt Chile, Quito, Cusco, Reges, Platana, Loxa, Portus vetus, Guayaquile, Guanucum, Pax, Valles, & similes vrbes ac dynastiæ. Septima prouincia est, quæ nuper reperta est, cōtra caput Bonæ Spei obiecta, & freto Magellonico longissimè respondet, veterem & nouum orbem respiciens.

Porrò septem horis antè lucescit sol apud Hispalim Hispaniæ vrbem, quàm in Mexico & ijsdem septē horis prius ecclipses, solstitia & æquinoctia apparent in limite nostri veteris orbis, quàm noui Carolini. Et quidem anno salutis 1524. venit in ciuitatem Mexicanam frater Martinus Valentinus cum xij. monachis, *Ortus solis in Mexico.*
C tanquam vicarius Papæ à Carolo Cæsare illic cum authoritate eiusdem pontificis missus, eodemque anno prædicauit ille in noui orbis terra continente Euangelium Christi, & magnos illic progressus magnaque incremēta fides Christi accepit. Baptizabantur illic multa hominum millia, & cum antea plures simul vxores habuissent, dubitareturque quam ex omnibus retinere deberent, eodē anno Mexicana habita est Synodus solennis, cui tanquam Papæ vicarius præsedit Martinus Valentinus, in qua tandem definitũ est, quòd qui fidem Christianam cum omnibus catholicæ Ecclesiæ ritibus cōplecterentur, ex omnibus vxoribus vnam tantùm quam vellent, ducerent ritu Christiano. *Synodus Mexicana.*

Inde verò paucis annis tot baptizabantur, in ea noui orbis plaga, vt alij septi-
D es centena millia, alij quaterdecies dena centena hominum millia, in solo illo Mexicano regno baptizata retulerint. Magna etenim in eo noui orbis tractu est hominum copia, adeò vt insula Fani diui Dominici quindecies centena hominum millia fuisse reperiũtur. Anno 1524. misit Cortesius ex Mexico Carolo Cæsari per Diegonē de Soto septuaginta millia castellaneorũ ducatorum aureorũ, vnamque colubrinã argenteam, quadraginta nouē millibus aureorum Carolinorũ æstimatã, &c. Sed noster Carolus nō solùm nouum sibi subiugauit orbem, sed etiam nominis sui fama celeberrima, ex multis rebus feliciter gestis cōparata, & Mauritanorum & Libycorum, & Tartarorum, & Scytharũ, & Sophi regis Persarum & Prætoranis, qui est potentissimus Aethiopũ rex, legationibus perquàm honori- *Colubrina argentea.* *Legationes ad Cæsarem.*
E ficis affectus est. Fuit autē idem ipse magnæ temperantiæ in cibo & potu, vt plerunque ad mensuram & certas vncias biberet, & ad pondus comederet. Nec vnque vestitui nimio indulsit: nusquam purpura Tyria, nusquam preciosa & regalis vestis in vsu vitæ eius quotidiano apparuit: sed atra lanea veste & diu lugubri, præsertim à coniugis obitu, est vsus, vt & in re omni familiari attentus, nusquam immodicus esset. Nusquam præter modũ lauta vtebatur supellectile, nusquam mirifici incendebãtur odores, nusquam mensis epulæ conquisitissimæ inferebantur, nisi certa ratio aliud hortaretur. Et in mensa plerunque solus & tacitus sedebat, ita vt conuiuia eius sine conuiua, moderata, solitaria, honesta, non opiparè apparata esse constaret. Nunque pecuniæ præter causam prodigus fuit, cuius expendendæ magnam semper rationem habendam censuit, non ignarus quantã pecuniæ vim *Cibi & potus parsimonia.* *Vestitus.* *Supellex.*

Kk bella

1558. bella absumerent. A vinolentiæ, vanæ gloriationis, & voluptatum vitijs adeò A

Pudor ingenuus. semper fuit alienus, vt qui illum & à puero optimè nouerant, eandem illi tùm indolem, quæ nunc in sene & extrema ætate apparuit, etiam infanti & ephebo, & adolescenti, & iuueni, & viro fuisse, affirment, semper in eo pudore ingenuo relucente. Fuit humanitate, morum suauitate & clementia in omnes singulari. Familiam suam omnem præcipuè charam habuit. Erat natura valde placabilis & exorabilis, idq; sua lenitate & bonitate assecutus est, vt sæpius ipse ab hostibus laudatus sit, quam alij principes ab amicis & ciuibus suis. Cùm ad Solymannũ Turcarum principem quidam Christianus dynasta transfugisset, & ab illo interrogatus, cur relicto Cæsare ad ipsum perfugisset, ille tribus de causis, puta auaritiæ, libidinis & iniustitiæ Cæsaris fecisse responderet, Solymãnus ait, nihil horum sibi B posse de Carolo persuaderi, quippe qui diu percontando & indagando cognitam habeat Cæsaris vitam, nec posse horum vitiorum labem in illo hærere, qui tam sanctè & piè leges cæremoniasq; Dei & Maiorum suorum obseruaret: iussitq; hominem Solymannus à suo cõspectu remoueri, & postea etiam odijs & proscriptionibus eum est persecutus, & ex tota Turcia exturbauit. Est hoc insigne testimonium ab eo redditum, qui non Caroli tantùm, sed totius Christiani nominis hostis infestissimus esset.

Lenitas & placabilitas.

Solymanni de Carolo V. testimonium.

Multas Cæsar callebat linguas, quod illi ad multa magnas attulit commoditates. Itaq; in bello diuerso vtens milite, cum Germanis Germanicè, cum Hispanis Hispanicè, cum Belgico equitatu Gallicè, cum Italis Italicè, cum Neapolitanis C equitibus mixtim loquebatur: ad Hungaros, Bohemos, Dalmatas, Macedones varijs sermonibus vtebatur. Imperium & imperiale diadema semper nõ vt patrimonium se suum posside, sed vt magistratũ gerere profitebatur, idq; quàm humaniter & beneuolè accepit, tam liberaliter ac munificè reddidit à quibus acceperat. A risu fuit abhorrens, quod idem de Carolo Magno legitur: interim tamen in apophtegmatibus, & acute, salsè, breuiter, facetè dictis valde elegans fuit, sic vt Atticus quidã lepos in eius sermone, & Nestorea eloquentia appareret. Ita enim labijs cõpressis sua verba distinctè, articulatè, & tractim pronuntiabat, vt singulæ & syllabæ & consonantes, & vocales, & diphtongi audirentur. His adiungebat pronuntiationis dulcedinem, cum summa modestia & grauitate coniunctam. In D ipsis autem apophtegmatis suis ita se comparabat, vt essent sine ioco ioci. Atq; ex ipsa natura magis ad condolendum, & collachrymandũ, quàm ad subsannandum aut irridendum vitã aut mores hominum procliuis fuit, quæ quidẽ rara est virtus. Inde accidit vt nõ rarò in lachrymas solueretur, cùm pro hominib. calamitosis ei preces offerrẽtur, & plerunq; magis ipse fleret, quàm pro quibus rogabatur.

Peritia Idiomatũ

A risu abhorrẽs.

Condolentia erga miseros.

Quotidie suas manè horas Canonicas, vt vocant, legebat, easq; ita extendebat, vt bis tantum ferè, quantum presbyteri, semper manè legerit. A cœna semper redibat ad longissimas suas preces, quæ duarum plerunq; erant horarũ, sicut & matutinæ. Non enim suis viribus fidebat potentissimus princeps, sed totus à summi Numinis ope & auxilio pendebat, quod sibi precibus quotidianis conciliare studebat. Et hinc tanta illi in rebus gerendi felicitas, tam insignes victoriæ: E adeò vt ob multa fortissimè gesta, Galli eum Herculi, Germani Carolo Magno, Itali Dauidi, Siculi Africano, Hispani Alexandro Magno, Turcæ Iulio Cæsari, Afri Hannibali cõparârint. Multi cùm aduertissent eum & domi & militiæ æquè continuũ & prolixum esse in precibus suis, dicere solebãt: Carolus sępiùs cũ Deo quàm cum hominibus loquitur. In singulas bellorũ expeditiones nouas sibi preces ipse & cõponebat, & sua manu cõscribebat, quę prolixitate ferè æquarent vij. illos Psalmos vsitatissimos, easq; prius examinãdas dabat suis confessarijs, & ab eis approbatas, quotidie etiã in agmine & acie dicebat, nonnunq; per speciẽ exonerandæ vesicæ aut alui ab agmine secedens, vt prolixius & feruentius oraret.

Preces quotidianæ.

Preces in bellis.

Cùm

A Cùm bella gereret ipse primus semper suo in agmine fuit, nonnunquam xv. horas, nonnunquam diutius in equo iugiter residens. In omnibus expeditionibus bellicis audacissimus fuit, ita vt mortem planè cõtemnere videretur: adeò se ad omnia pericula impauidum offerebat, vt nusquam ad bombardarum ictus caput inclinaret, nusquam pedem moueret, nusquam expallesceret. Et in castris ita se audacter supra humanum modum contra hostes gerebat, vt occidi velle in militia videretur: in omni quoq; ætate nunquam cupidus vitæ, semper mortis auidus fuit. Sæpe etiam in castris, & in ipso iuuentutis flore dicebat: Cupio dissolui & esse cum Christo. Eam verò inusitatam animi fortitudinem inde partim habuit, quòd nullam expeditionem in hostes susceperit, nisi animo tranquillo & B optima conscientia. 1558. *Fortitudo & magnanimitas in bellis.* *Philip. 1.*

Pleriq; viri militares dicere solebant, Cæsarē vincere quidem nosse, sed victoria non perinde vti nosse aut velle: quibus Cæsar respondit, Iulium Cæsarē quem illi obijciebant, & alios veteres Ethnicos vnum tantùm habuisse finem, videlicet honorem: nobis Christianis duos esse propositos, puta & honorem & animæ salutē. Sæpe etiam dixit: Etsi totum expugnassem Franciæ regnū, redderem illud regi, modò id exiguum, quod meum esse cõtendo, mihi relinqueret. In seruandis matrimonij legibus semper castissimus fuit: & licet nõ deessent quæ eum ad libidinē illicerent, eas tamen semper constantissimè respuit. Sæpe ipsemet fenestram clausit, ne inspiceret prætereuntes formosiores fœminas. Sæpe dictitabat, nunq̃ C se ducturum vxorem, si fratrem Ferdinandum tam fœcundum fore sciuisset. *Dictum Cæsaris.* *Castitas in matrimonio.*

Nunquam choræis aut tripudijs delectatus est, nisi decoris & honesti respectu. Nunquam per aliquod numen iurare auditus fuit, nisi cùm fœdera inijt, aut regnis inauguratus est.

Supra modum acuto & perspicaci fuit ingenio, ita vt eius iudicij acrimoniam, prudentiam, & sapientiam præstantissimi viri sæpe mirarentur. Sæpe suam sententiā scripto cõprehensam, ad aliquot suos principes & duces mittebat, & illorum tamen iudicio, vt erat mirabili modestia, se submittebat: sed illi ferè semper eius subscribebāt sententiæ, eumq; melius quàm sese rem perspexisse fatebantur. Hinc cõstans fama fuit semper, Carolum sapientissimū senatorum, fortissimum D centurionū, pientissimum iudicum fuisse: quā iudicij pietatem non semel in illo experti sunt potentissimi Satrapæ, cùm illis grauissima essent intentata crimina. *Ingenij acumen & prudentia.* *Elogiū Cæsaris.*

Tres belli neruos dicebat, commeatum, pecuniā, militem: ex ijs si aliquo carendum esset, militem veteranum se potissimùm electurum, cuius promptitudine reliqua duo se ex hoste cõparaturum confideret. Cùm esset in cubiculo cum suis familiaribus & domesticis, nusquàm quicquā vel læta vel tristia ad eum esse perlata ex eius vultu aduertere potuit: tanta erat oris, oculorum & totius vultus Cæsarei constantia, & quasi perennis quædam serenitas. Quotidie tres quartas horæ partes genu flexo orabat manè, longa talari supra subuculam indutus veste: ac tum nemini in cubiculum patebat ingressus. Postea patebat ijs, quibus ius ingre- E diendi erat, ac tum preces Ecclesiasticorū horarias dicebat. Inde se vestiebat. Pòst ad Rempublicam gerendam se cõponebat. Hinc ad sacrum audiendum se conferebat, quod in omni vita semper audiuit, præterq; in bello Africano semel. A sacro rectà ad mensam, nunquam ad negotia ibat, nisi grauis accidisset casus. Halecibus, salsamentis & piscibus naturaliter delectabatur, sed ita tamen, vt haberet rationem valetudinis. In mensa etsi parum aut nunquam loqueretur, audiebat tamen libenter aliquid nonnunquam ex sacris depromptū. A prandio omnes prolixissimè audiebat etiam infimæ fortunæ homines, vir humilis & misericors, supplicesq; omnium libellos accipiebat. *Nerui belli.* *Constantia oris.* *Vt diem transegerit.* *Audit omnes.*

In præstandis Eleemosynis per omnem vitam admodum liberalis fuit, adeò vt cùm puer esset, quadragenos aureos in loculis habens, sæpe septies vno die eos *Largitas in Eleemosynis.*

1558. erogarit, nescientibus præfectis & œconomis suis. In virili ætate & senili in largiendis Eleemosynis ad puellarum matrimonia, iuuenum studia, senum vitã sustentandam, captiuos ab hoste redimendos, ægrotos curandos, omnium regum, principum, Cæsarũ liberalissimus ac munificentissimus est habitus. Quæcunq; autem eius generis donabat, clanculum faciebat, tum accipientium pudori, tum suæ modestiæ consulens. Nec vnquam ferè tales dedit Eleemosynas, quin lachrymas multas profunderet: grauiterq; doleret, non se posse egenis omnib. ex æquo subuenire. Habuit autem œconomos semper circum se attentissimos, quorum seueritate fiebat, vt princeps natura liberalissimus, nõ esset profusus in eos, quos non esse egenos putaret. Quidam sapientissimi proceres, Cæsari intimæ familiaritate cõiuncti, sæpe eum admirati sunt, atq; planè sui temporis miraculum naturæ Carolum fuisse confitebantur: tanta erat in Carolo & morum & sapientię & pietatis præstantia. Tandẽ optimus princeps sentiens se viribus deficere, & multam erga se ingratitudinem expertus, toti mundo & omnibus mundi honoribus valefecit, & in solitudinem sese cõtulit, nauigans ex Belgio in Hispaniam. Sed in ipso itinere nunciatũ ei est, Ouranum Africæ promontoriũ liberatum obsidione Turcarum & Afrorum, ac multa illic Turcarum & Afrorum millia cõcisa ab Hispanis: atq; etiam in auro quinquagies centena millia aureorũ Carolinorum, & in lapidibus preciosis vicies centena millia aureorũ ex nouo orbe Carolino Hispalim esse allata. Per id tempus stupendæ auri copiæ ex Peruaca & Mexicana plaga tum expectabantur. Deniq; feliciter ex hac luce in lucem sempiternam migrauit optimus & potentissimus princeps Carolus V. cui parem per omnia Imperatorẽ, multa secula nõ viderunt. Atq; interim tamẽ non desunt, qui tantũ principem non semel acerbè perstringant & apud omnes traducere conentur: quos oportebat modestia vti, præsertim in principẽ pijssimum, cui ipsi suis scriptis apud cordatos omnes nõ solùm nihil detrahent, sed eo ipso efficient etiã vt tanto in maiori pretio & veneratione habeatur. Atq; hæc quidẽ ille in Caroli V. longè potentissimi Imperatoris commendatione pro sui instituti breuitate, eleganter descripsit.

Miraculum naturæ Carolus.

Caroli autem huius Cæsaris, de cuius vita nonnulla diximus, mortem, secutus est obitus Mariæ sororis eius, quæ multis annis Belgiæ imperatrix fuerat.

Octobris die prima eiusdem anni R. D. Dauid Paniter episcopus Rossensis in Scotia, vir non indoctus & in tractandis magni momenti negótijs acer, mole corporis oppressus apud suos in Scotia moritur.

Arlunũ & Dietenhouum capiuntur.

Paulò pòst rex Galliæ Henricus secundus, agrum Lucemburgicum, nouo conscripto exercitu, inuadit. Arlunum ciuitatem occupat, ac deniq; euertit. Inde Dietenhouium deditione capit. Postremò Lucemburgum quoq; à Gallico exercitu tentatum est, sed frustrà.

Comites Scoti obeunt diem suum.

Eodem anno 1558. in Nouembri, duo viri illustres & comites Scoti, qui fuerant in legatione nuptiarum suæ reginæ apud Gallos, extremũ vitæ diem obiere Diepæ: vnus scilicet Georgius Lesle à Rothess, die 9. & alter S. Gilbertus Kennedij, à Cassillis, die 14. eiusdem mensis & anni.

Maria Caroli V. soror, moritur.

Sub finem Nouembris mortua est Maria Angliæ regina Henrici 8. Anglorum regis filia, Angliciq; regni hæres, quæ Philppo regi catholico Hispaniarũ, Caroli V. Imperatoris filio nupsit, turbatis & domi & foris bellorum procellis rebus ferè omnibus. Quo quidem tempore eam secutus est Reginaldus Polus Cardinalis, & Cantuariensis archiepiscopus, regio sanguine prognatus.

Item Reginaldus Polus.

Item Iacobus Flemyng.

Iacobus Flemyng, vir illustris, Scotus Milord (pro vt Scoticè dicitur) Flemyng, qui fuit etiam vnus legatorum in suæ reginæ apud Gallos nuptijs, obijt Parisijs 18. Decembris 1558. Et apud fratres Minores Lutetiæ in sacello B. Mariæ virginis sepultus est. Et sic, vt antè quoq; diximus, regnum Scoticum præclarissimos viros breuissimo tempore amisit.

Eodem

A Eodem anno Moscouitarum dux potentissimus in Liuoniæ Torpatensem ditionem ingentem mittit exercitum, trecentorum nempe, millium hominum, qui omnia longè latéque populantur, ferro & igni omnia vastant & per multa miliaria, omnia cæde, rapinis, fœdissima barbarie & immanitate complent. Nulli neque ætati, neque sexui parcitur. Pueri infra annum decimum necantur, intra decimum & vigesimum constituti, Tartaris feris hominibus venduntur: supra viginti annos trucidantur omnes. Pecus omne quod in Moscouiam abduci non potuit, mactatur: ingens & tota Torpatensi prouincia præda abigitur. Quadraginta dies hunc in modum sæuitum est, paucis arcibus & vna Torpatensi ciuitate vim hostilem euadentibus. In Germanos ille Moscouitanus exercitus B præcipuè sæuiebat: deprehensos omnes, mares quidem brachijs truncatis, fœmines sectis vberibus dirè cruciant: plerosq; in frusta discindentes, membra palpitantia hac illac dispergunt. Multa nobilium & popularium, immò infinita propemodum turba cum vxoribus & liberis, & rebus omnibus intra Torpatum vrbem se recipiũt, etiam ex ijs qui decem, immò & viginti miliaribus inde distarẽt, sed cum nimiam multitudinem vrbs capere nõ posset, supra millia decem in oppidi fossas confugiunt. Erat videre miseria, alios asperrimo hyemis frigore, alios inedia, alios postremò hostili gladio confectos, passim interire. Nam sæuissimi Moscouiorum milites, vbi miseros in fossis latitantes conspiciunt, præcipites in eos irruunt: gladijs, lanceis, sagittis immaniter cõficiunt, eratq; plurima mortis C imago. Qui intra vrbem erant, nimia hostium multitudine absterriti, non fuere ausi miseris ferre opem: tandem multis tormẽtis in eos exoneratis, hostes abscedunt. Inde porrò in Teutonici magistri ditionem per Leidense territorium proficiscuntur, eademq; illic horrendæ crudelitatis exempla edunt, adeoq; populantur omnia, vt ne vnum quidẽ tuguriolum incolume permãserit. Eundem in modum se gerunt in regione Neruiensi, quæ & ipsa paret Magistro Teutonico. Vbi satis tandem cædibus, rapinis & incendijs grassatum est, in Rusiã immensis aucti spolijs reuertuntur.

1558.
Moscouitæ populantur Torpatenses.
Exempla barbaræ crudelitatis.
Pereunt multi.
Ditio Mag'stri Teutonici vastatur.

Fit deinde conuentus omnium Liuoniæ procerum in Vuendensi oppido, & post multam disceptationem in eam sententiam itum est, vt sexaginta aut septua- D ginta aureorum millibus pax ab hoste redimatur. Quod etsi turpe videri poterat, post tantam acceptam cladem, tamen in præsens non aliud occurrebat consilium. Interim verò dum Liuoniensium legati longissimis viarum immensis spacijs ad Moscouiæ principem contendunt (abest enim vrbs Moscouia à Torpato centum quinquaginta milliaribus Germanicis) Liuones contra pactas quadrimestres inducias Rutenicæ Neruiæ incolis vim adferunt, duabus colubrinis in eos displosis, & non paucis occisis. At tamen Moscouitæ quibus religio erat violare inducias, nihil se commouent, sed celerrimo nuncio rem totam ad principem suum referunt. Ita accidit, vt eodem tempore quo Liuoniensium legati Moscouiam vrbem perueniunt, etiã hic nuncius ad principem perferretur. Legati eius E quod interea factum erat, ignari, principem adeunt de pace tractaturi. Sed ille vehementer irritatus, induciarum ruptam fidem, improperat, iubet redire ad suos, pecuniam missam reddere Magistro Teutonico, se breui adfuturum, & egregiè satis, acceptam iniuriam vindicaturum. Ad fines Moscouiticæ & Liuoniensis ditionis, duæ erant vrbes cum singulis arcibus: vtraq; Neruia dicebatur, sed altera Germanica, altera Rutenica. Inter vtranq; non nisi fluuiolus intererat. Itaq; Liuones è sua Neruia, duas, vt dixi, colubrinas in Rutenornm Neruiam exonerarunt, alijsq; præterea Liuonibus vicinis, qui inducias ruptas putarent, confluentibus, aliquot Rutenorum cædes ediderunt. Ea res animum Moscouiæ principis ab omni pace prorsus abalienauit. Rursus igitur ingens cõscribitur è Moscouia & Tartaris exercitus, qui primò Neruiam Germaniã occupant vi, arcem de-

Liuones violant inducias.
Duæ Neruiæ.
Neruia Germanica expugnatur

1558. ditione capiunt: ciues Neruienses Moscouitico principi sacramentum dicunt. A
Capta Neruia, exercitus omnis Neruiense territorium longè latè ad xv. Germanica milliaria fœdissimè rursus diripit & vastat, multaq; in sui principis ditionem redigit. Pòst in Torpatensem diocœsin aduolantes, Episcopi arcem Nienhusium, xviij. à Torpato vrbe milliaribus distantem obsident & deditione accipiunt, vita viris & fœminis donata: sed cùm ex arce ad duo milliaria excessissent, in aliud Rutenorum agmen incidunt, qui raptis virginibus & fœminis, viros rebus omnibus spoliatos dimittunt. Habebat magister Teutonicus aliquot equitum turmas, sed cùm audiret Moscouitam cum vniuerso agmine aduentare prælij cōmittendi causa, deserto Torpatensi Episcopo, ad xxv. ferè milliaria aufugit. Porrò Ruteni equites ad xxx. millia cœpto pergunt itinere, Germanos quosque B obuios trucidant. Totius exercitus Moscouitici dux Petrus Sisegalcider, strenuus olim pirata, cum omnibus copijs, in quibus erant Tartarorum xxx. millia, & sclopetariorum xij. millia, ad Torpatum obsidendum progreditur. Erant hominum ad CCC. millia. Interim Germanos quosdā apprehensos crudeliter tractat: viris brachia, fœminis vbera & nares præcidit: sicq; fœdè deturpatos, in vrbem mittit: oppidanis vt se dedāt, imperat: ni faciant eadem se ratione omnes mulctaturū edicit. Multi iam ciues ex vrbe discesserant, paucique qui vrbem defenderent, relicti erant. Moscouitæ vbi ad oppidum veniunt, horrendū in modum tormentis omnia concutiunt. Fit magnus fœminarum & puerorum eiulatus: & tandem intolerandis cōditionibus se dedunt hosti. Longum esset nimis singula enarrare, C quantam scilicet cladem Liuoniæ amplissimæ prouinciæ dederit Moscouiticus exercitus.

Nienhusium capitur.

300000. bellatorum.

Torpatum oppugnatur.

1559. Anno supra 1559. Ianuarij die 1. Christianus rex Daniæ & Noruegiæ mortuus est. Cui victis aduersarijs in regno successit filius eius Fridericus, hac æstate in multorum principum frequentia 20. die Augusti Daniæ rex designatus.

Christianus rex Daniæ obijt.

Circa eadem ferè tempora cognatus regis Christiani, rex Christiernus, qui Caroli Cæsaris sororem Isabellam in vxorem habuit, diem suum obijt. Hic rex ante annos xxx. circiter, ex regno Danico & Suetico expulsus, non multò pòst, à Danicis consiliarijs captus, & in duro carcere detentus est.

Item Christiernus Daniæ rex.

Die 15. Ianuarij 1559. cùm res non satis adhuc essent populi vbiq; motibus in D Anglia cōstitutæ & pacatæ, in demortuæ Mariæ reginæ locum sufficitur D. Elizabetha, quā rex Henricus 8. ex Anna Bolenia susceperat, pietate, forma & prudētia cōspicua virgo, quæ hodie etiamnū regni Anglici gubernacula moderatur.

Anno 1559. die verò 5. Februarij celebratæ sunt Lutetiæ Parisiorum nuptiæ D. Claudiæ, secundæ filiæ Gallorū regis Henrici secundi, cum illustrissimo principe Carolo Lotharingiæ duce.

Mensis Februarij die 25. cœperunt comitia Augustana. Vbi etiam in principum & procerum ex tota penè Europa frequentissimo conuentu exequiæ celebratæ sunt Caroli V. pientissimi & potentissimi Imperatoris, singulari studio & solennibus cæremonijs. Porrò etiam in illo conuentu de religione, & communi E pace & certo ordine in monetis obseruando tractatū est. Magister etiam Teutonicus in Liuonia, per legatos suos opem & auxilium petit ab Imperij ordinibus, contra Russiæ populos & Moscouitas. Ad quod se maximè induxisse scribit populi sui tot bellis iamdudum afflicti commiseratio.

Comitia Augustæ habita.

Exequiæ Caroli Quinti.

Vir clarissimus Ioannes Gropperus Germanus, à Paulo IIII. Pontifice Romano vocatus, Romam se contulit, nempe 7. Calend. Septemb. Anno 1558. Nam prædictus Pontifex eum in Cardinalium ordinem amplissimum cooptarat. Sed homo senex, & mortis sæpenumero petitus, non diu tulit externum cœlum. Die enim 14. Martij 1559. febricula ante aliquot dies agitatus, moritur. Sepultus est in Ecclesia Germanorum ad pedes Adriani VI. Pontificis.

Ioan. Gropperus

Hoc

A Hoc tempore tertio scilicet Aprilis in arce Cambrisiana inter reges Henricum Galliæ, & Philippum Hispaniæ, pax multis conditionibus inita, constituitur. Quod Henricus Lutetiæ 14. calēdis Iulij, Philippus verò Nonis Aprilis Bruxellis sacramento confirmauit. Nam vtriusque regis prouinciæ tot annorum continuis bellis defessæ, tantos bellorū sumptus, molestias & maximas clades sustinere diutius nō poterant. In hac mutua tantorū principum conciliatione, vt esset pax firma & stabilis, Regi Philippo despondetur Elizabetha Henrici regis, regi maxima natu filia, & soror eius vnica Margaretha Emanueli Philiberto Allobrogum clarissimo principi. 1 5 5 9. *Pax inter Galliæ & Hispaniæ reges.*

Hac æstate reges Daniæ & duces Holsatiæ Dietmarsos contumaces & sui iuris populos, vi atque armis subiugarunt, inque suam potestatem redegerunt.

B Die sexto Iunij, Aluæ dux Hispanus cum Aurengiæ principe & comite ab Egmond à Philippo Hispaniarum rege ad Henricum Christianissimum missus, Lutetiam venit. Ac paulo pòst, hoc est 13. eiusdem mensis Emanuel Philibertus Sabaudiæ dux, (quem antea Allobrogum ducem nominauimus) eodem ad Henricum regem celebri nobilium virorum comitatu per dispositos equos peruenit.

10. Iunij, Henricus II. Gallorū rex Lutetiæ apud Augustinos monachos, in senatu suo amplissimo sedens, cum multis principibus viris, nescio quibus rationib. illic offensus, nonnullos eius ordinis cōsiliarios in custodiam deduci iubet.

Iunij 22. magnificentissimo apparatu celebrantur nuptiæ Philippi regis & C Elizabethæ filiæ Henrici Galliarum regis. Quibus multi principes, comites, alij proceresque interfuere. Cumque triduo post Emanuelis Philiberti Sabaudiæ ducis & Margarethæ sororis nuptias esset celebraturus Henricus rex, dum ludi apparantur sumptuosissimi, certamina equestria iam fierēt publicè, cumque ipse sæpius magno omnium plausu in ipsum venisset certamen, tertio certaminis die, qui fuit 30. Iunij, spectantibus omnibus, hostis in pectus vehementi impetu vtrinque confractis, aperto ob grauissimum concursum, oculorum tegmine, ipso hastæ trunculæ aduersum dextrum oculum secunda percussione denis assulis grauissimè vulneratur. Nuptiæ igitur Illustrissimi ducis Sabaudiæ Emanuelis Philiberti cū D. Margaretha regis sorore, hoc potissimum nomine dilatæ sunt, ad 9. diem Iulij D & in Aula regis ex vulnere accepto decumbētis, sed non adeò superbè & fastuosè celebratæ sunt. Hæc autem Regalis voluptas, tristem exitum habuit. Et admonentur hoc loco omnes reges seu principes, imò omnes cuiuscunque fortunæ homines, ne temerarij & audaces sint in hisce certaminibus ludicris, sed si sua exercitia corporis habere volunt, sui rationem habeant & se ipsos in tanta vitæ pericula non præcipitent. *Nuptiæ Philippi regis.* *Nuptiæ ducis Sabaudiæ.*

11. die eius mensis qui Rex Henricus vulnus in dextrum oculum acceperat, nempe 6. idus Iulij, anno à Christo nato 1559. morbo indies ingrauescente, Lutetiæ Parisiorum ad Turriculas, (vulgus Tournellas vocat) de vita decessit, die Lunæ hora prima Pomeridiana, elatus in frequentia maxima & 13. Augusti ad San-E dionysium in maiorum suorum sepulchrum illatus. Vix annos 40. menses 3. dies 11. regnauit annos 12. menses 3. dies 11. *Mors Hērici Gallorum regis.*

Mortuo Henrico 2. Franciscus eius nominis secundus rex, Delphinus, Henrici filius, Parisijs ad Luparam à principibus viris, qui tunc in aula erant rex salutatur: & Guisij fratres tutores constituuntur.

Die 18. Augusti Paulus Quartus, Pontifex Romanus vitam cum morte commutauit. Post quem anno 1560. die 2. Ianuarij. Romæ Pontifex maximus renunciatus est Iohañes Angelus Medices Mediolanēsis, & mutato nomine prius Quartus dictus, qui hodieque pontificatum Romæ administrat. Moritur etiam Hercules Estensis Ferrariæ dux 4 scilicet die octobris itemque Isabella Hungariæ regina quæ fuit regis filia, & regis filia, & regis soror, & vxor & mater.

1559. Septembris 13. Emarus Ramonetus vir Græcè & latinè atq; in omni bonarum literarum antiquitate insigniter doctus, præses in Senatu Parisino, qui ante aliquot mēses ex imperio regis in vincula deductus fuerat, cum vespere hilariter cœnasset, nocte sequenti nescio quo repentino fato, in lecto suo cubans moritur. A

Hoc anno Caluinus vltimam suam admonitionem contra Vuesthphalum scribit, qua imperiosè dicit, se eum tanquam hæreticum posthac vitaturum. Sed Ioachimus Vuestphalus Doctor, nihil sibi metuēs, Caluini blasphemias egregiè refutat. Cui, Caluinus respōdere noluit, quoniam pro sua maiestate dein ceps nihil contra eum scribere constituerat. Itaq; Theodorus Bezza egregius Caluinismi propagator, scriptum edit, quo Ioachimi Vuestphali Doctoris doctrinam euertere conatur, sed frustra. Porrò in Schola Heidelbergensi contentiones grauissimæ ortæ sunt de Cœna Domini inter Tilmañum Heshusium, Lutheranum, & VVilhelmum Clebitium, Zuinglianum. Hæ autem de rebus grauissimis altercationes indies paulatim latius serpere cœperunt. Princeps autem Palatinus expulsis è ditione sua Lutheranis ministris omnibus, profligataq; Lutheri doctrina de Sacrosancta cœna Domini, Zuinglianorum & Caluinistarum opiniones recepit. Vt huius rei fama toti mundo innotuit. B

A morte Henrici regis, Franciscus 2. eius filius primogenitus: sub initium Septembris, comitantibus non paucis viris principibus, & alijs nobilibus propè infinitis, Rhemos contendit, vbi maxima & receptissima ceremonia, præeunte illustrissimo & Reuerend. Cardinale Carolo à Lotharingia, Rhemorum archipræsule, in regem Gallorum sacrosancto oleo inungitur. 17. Septembris. anno 1559. pro vt illic nummi argētei, huius regi gratia de nouo excusi, & effusi de more in populum, amplissimè testantur. Quum annis hic inferior esset, quàm qui regnum commodè administrare posset, princeps Guisius atque Cardinalis constituti, vt hac regis ætate consilia eius moderari, atque omnia diligenter administrare velint. C

Sub 12. Decembris vespere, vir clarissimus. Antonius Minard, in suprema Lutetiæ Parisiorum curia Præses, dum è senatu egressus, à sicarijs perfidis sclopo in via occiditur.

Die 13. Decembris 1559. ex numero consiliariorum, qui iussu Henrici regis in Iunio proximè elapso ducti fuerant in custodiam vnus cognomento Bourg, à sui ordinis amplissimis viris, causa prius cognita, capitis damnatus est. D

In regno Scotię vnus atq; alter temerarius & indoctus nebulo, dum regens ipsa olim illustriss. Iacobi 5 regis vxor, modum rebus illic valde afflictis, quorundam bonorum virorum hortatu, ponere officiosè studet, inter populares multos religionis nomine seditiones excitat planè horrendas: quæ postea à maioribus quibusdam nobilibus adiutæ hominibus plus satis exercuerunt, eiusq; regni statum mirè perturbarunt, vt vix ars reperta sit, quæ iam miris modis res concitatas ad tranquilloremq; statum reuocare posset.

Annus 1560. Anno 1560. die verò 5. Ianuarij Henrici 2. regis Galliarum filia natu maxima D. Elisabetha, magno apparatu, mortuo iam patre, ad Hispaniæ fines, principibus viris illustrissimis, rege scilicet Nauarræ & Cardinale Borbonio eius fratre Germano deducentibus, legatis Philippi regis Catholici ad hoc vnum cōficiendum destinatis, solenni pompa & verè regia traditur, & à rege sponso (pro more) regali magnificentia excipitur. E

Sub finem prædicti mensis Pius 4. Pontifex maximus, cum proximis diebus nescio quid Romæ aduersum se parari per occultos iudices deprehēdisset, 18. nouos Cardinales creauit. Cardinalē verò, Carolū Caraffā & fratrē eius Fridericū de Palliano cū aliquot alijs Cardinalib. in carcerē deduci iussit. Postea verò Cardinalē Carolum in carcere strangulari, fratremq; eius Friderū capite truncari curauit.

Idem

A Idem Pontifex hoc anno, hinc inde in Romanæ Ecclesiæ territorijs, eos qui de Lutheranismo suspecti erant, persecutus est. Potissimum verò grauis persecutio in Regno Neapolitano orta est, ita vt passim plurimi illustres viri vna cum vxoribus magna crudelitate occisi esse dicantur. In Calabria quoque vno die qui fuit 11. Iunij circiter 88. homines, porcorum instar mactati fuerunt. 1560.

Dum hæc in Italia à nouo Pontifice fierent, multæ nationes hinc inde veterẽ Religionis formam in multis locis mutarunt. Præsertim verò Scoti summopere in id incumbebant, vt Ecclesias suas, abrogatis Papisticis cæremonijs, Anglorũ vicinorum exemplo instituerint. Eadem ratione Glaronenses, qui pagus Heluetiorum est antiquissimus, sub autumni initium religionem antiquam profligarũt B atque Euangelij publicam doctrinam susceperunt. Cùm autem eius ditionis indigenæ non omnes idem sentirent, atque reliqui Heluetiorum quique suæ religionis partes tueri viderentur, resque non procul ab armis essent, Glaronenses in magno periculo fuerunt. Tandem habitis hinc inde comitijs, atque prudentibus & pacificis viris sese interponentibus, ne pax patriæ inter confœderatos maxima omnium iactura turbaretur, Dei beneficio, hæc controuersia ad tempus amicè transacta atque sublata fuit. Nec etiam Gallia hoc tempore quieuit, plurimis enim ex procerib. Euangelij doctrina arridebat, liberam tamen verbi prædicationem sibi permittendam nequaquam petere audebãt, præsertim cum hinc inde etiamnum suæ religionis homines ad supplicia raperentur.

Religionis forma mutata.

Glaronæ Euāgelium susceptum.

C Regni Galliæ Nomophylax, vir literatissimus, prudentiaque singulari ornatus, Franciscus oliuarius Parisiensis, die 30. Martij, febri & laborib. in Republica maximis oppressus, Ambœsiæ moritur. Eius cadauer illinc Parisios aduectum in sepulchrum maiorum suorum Lutetiæ ad ædem D. Germani celebri põpa illatum est. In eiusdem demortui locum, alijs nonnullis viris clarissimis rem tàm magnã detrectantibus (vt audio) vir vnus literatorum doctissimus, & doctorum literatissimus Michael Hospitalius absens & nihil tale cogitans, surrogatur.

Aprilis 27. vir doctus Rob. Cœnalis, Arboricensis Ecclesiæ episcopus, ordine & origine Parisiẽsis admodum senex Lutetiæ moritur, & 16. Maij apud cœlestinos Parisijs sepulturæ traditur. Eodem quoque mense Bernardus Naugerius D vir eloquentissimus, & Nicolaus à Pontis, ambo Veneti, à Senatu suo in Gallias regi Francisco eius nominis secundo gratulatum de nouo Imperio & dignitate regia, magno percelebrique equitum numero legati missi, faustè ac multo omnium ordinum plausu in aula Galliæ excepti sunt.

Aprilis 19. anni 1560. Philippus Melanchton Germanus, libris suis non paucis toti mundo satis notus, anno sibi clymacterico, extremum suæ vitæ diẽ Vuitembergæ obijt. Sepultus autem in templo quod est arci contiguum.

Philippus Melāchton obijt.

Philippus Hispaniarũ rex, Caroli V. Imperatoris filius magna classe ad Syrtim maiorẽ, quæ nunc Algellẽs vulgò dicitur, occupãdam eo ferè tempore mittit: vbi paulo post quasi re quã maxime optauerat, excitato illic videlicet propugnaculo, E & imposito fortissimorũ virorũ præsidio, bene cõfecta, nõ paruã cladẽ virorum fortium & nauigiorum multorum, toti populo Christiano damnosam valde, Turcis de nocte præter omnium opinionem nostros inuadentibus, accepit.

Regens Scotiæ illustrissima heroina D. Maria, Guisiani ducis soror, & Iacobi 5. Scotorum quondam regis vxor, dum suppetias à rege Christianiss. genero suo contra motus Scoticos, adoperitur, curis permultis & morbo grauissimo iam dudum oppressa, Edunburgi in arce Regia, 10. Iunij, vitam cum morte commutauit.

Toto hoc anno in Scotia, tumultu de Religione prius concitato, digladiatũ est vario ancipitique Marte, si vsquam aliàs, strenuissimè apud Lethã, portum Scotiæ primarium, Gallis cum aliquot ducibus planè militaribus in præsidio, vnà

Scotia in magno periculo.

cum

1560. cum paucis è nobilitate Scotica existentibus, fortiterꝗ propugnantibus, foris A
autem obsidentibus nonnullis Scotis cum maximo apparatu Anglico. Tandem annuente rege Christianissimo, res ipsa Scotica tot dissensionibus iam diu agitata, ab his qui illuc ad hoc ipsum conficiendum missi fuerant, quibusdam legibus, quas hîc recensere longum esset, quàm commodissimè in re ad ea implicita fieri potuit, sub initium mensis Iulij componitur. Summa tamen pacis erat, vt doctrina quam vocãt Euangelij, sit in Scotia liberè admissa: Pontificijs cæremonijs plęrisꝗ in locis abolitis.

Franciscus rex occumbit.

Cum passim per Galliam magnæ authoritatis homines inuenirentur, qui Euangelij doctrinam amarent, et Ecclesiarum reformationem exoptarent, Franciscus rex ne maior seditio aut tumultus in regno oriretur, quorundam suasu B
Aureliæ omnibus ordinibus conuentum indixit, eo animo vt noua hæc doctrina planè extirparetur, atque vicissim publico decreto stabiliretur antiqua regni huius religio. Ibidem autem cum de ijs rebus seriò agitatur, ecce rex 16. Nouēbris in grauissimum morbum incidit, ingentem cruciatum capitis, præsertim ad aurē sinistram sentiens, vbi etiam prius aliquoties apostemate laborarat. Morbo itaꝗ illo paulatim increbrescente, nec vllum medicorum remedium pręsens inueniēte, tandem quarto Decemb. rex iuuenis & magnæ expectationis consilia sua cum morte commutauit. Huic etiam paulò post solennibus ceremonijs exequiæ peractæ, omnisꝗ religionis tractatio & tempore intermissa est. Rege itaꝗ defuncto

Carolus IX. Rex Galliæ inauguratur.

Carolus eius nominis nonus Francisci frater, optimæ indolis adolescens omniū C
ordinum consensu Rex Galliæ declaratus est. Quoniam autem duodecim tantū añorum esset, atꝗ tot oneribus ferendis ætate impar, proceres Galli Antonium ducem Vandonium & Regem Nauarræ ex regio Gallorum sanguine oriundum gubernatorem & totius Regni vicetenentem elegerunt, donec rex rebus agendis fieret maturior. Eo ergo tempore persecutio in Gallia desijt. Cum enim Rex Nauarræ Gubernator regni, à multis iam annis, vxoris suæ lectissimæ fœminæ admonitionibus, Euangelicis fauere videretur, atque Guisiani fratres non amplius ea authoritate qua prius existerent, effectum vt multi ex procerum atꝗ nobilium turba nunc demum animi sui cogitationes exprimere, atque suam fidem confiteri ausi fuerint. Extare dicitur scriptum Galli cuiusdam, in quo inter alia D
refertur, nefandissimum Geneuæ initum fuisse consilium, de hoc ipso rege Frãcisco, Regina vxore, Regina matre Francisci & eius liberis, proceribus, bonis magistratibus ad certum diem cõmodo loco trucidandis: Sed Deus optimus maximus adolescentis & innocētis regis misertus, plusquam nefaria consilia subuertit. Nam ea seditione diuinitus ac statim retecta, ita prospectum est rebus vniuersis, vt saluo rege optimo, de his qui duces nouæ ac temerarię factioni se prębuerãt die 24. Martij 1560. sine dilatione grauissimum supplicium sumptū sit. Plures huius conspirationis catilinariæ etiam ex præcipui nominis hæreticis apud Gallos, cõscij fuerunt, de quib. legatur Religionis & regis aduersus coniuratorum hęreticorum factiones, defensionem 1. E

Vualdenses in Taurinis oppugnati.

Anno hoc etiam 1560. Quum Philibertus Sabaudiæ dux in auitam ditionem restitutus esset, quorundã adultorum suasu in Taurinis Vualdenses, suæ ditionis homines grauiter oppugnabat. Hi enim à multis iam annis Euangelij doctrinam amplexi, eandem retinere, atꝗ principi nihilominus in ciuilibus obedire proposuerant. Cum itaque Allobroges finitimi aliquoties ijs vim inferre, atque Pontificis traditiones obtrudere conati sint, ab ijsdem fortiter repelluntur, ita vt consuetam hactenus religionem ipsis permittere vel inuiti coacti sint. Hac ergo ratione vtrinque aliquot interfectis, tumultus ille sedatus est. Cum autem Vualdenses illi valles & montes incolant, nec magnos redditus percipiant, atque etiam ea persecutione opibus & bonis suis quasi exhausti essent, à Ger-

manis

A manis principibus & ciuitatibus Euangelicis, subsidium aliquod in vsus pauperum petierunt. Propterea ab ijsdem liberaliter eorum legati auditi, atque auro & argento donati, in patriam remissi fuerunt. 1556.

Proximè quoque ad nos relatum est, fortissimos eos ex Hispania viros, qui fuerant in propugnaculo ad Syrtim maiorem ex imperio sui regis excitato, cum pertinacissimè à Turca & mari & terra obsiderentur, iamque commeatu destituerentur, nec vllum nisi fortè aliquot post menses subsidium affuturum sperarent, ne turpiter deditionem facerent et ad triremes dānari cogerentur, de consilio strenuissimi ducis, qui illis præerat, vna voluntate omnes potius mori optauisse, quā crudeli & immanissimo hosti seruire. Itaque ex præsidio, quo conclusi & obsessi

B tenebātur, facta eruptione, dum viam ferro per confertos Turcas facere sibi conantur, fortiter dimicando simul omnes Iesu Christo domino nostro animas piè & sanctè cadentes reddiderunt.

Hoc eodem anno 1560. multa ostenta in cœlo visa sunt. Nam in regione pedemontana, Chrirasci apparuit ignis in aere per horas tres. Trauillæ totidem horas sanguine pluit. In planicie iuxta Centalium maximus equitum numerus turmatim conspectus. Caegnaain animaduersus est terræ motus, tanquam quadrigæ sonantis. In Gallia quoque Mense Decembri, quum Aureliæ essent procerum regni comitia, præsente rege, visus est cometa supra vrbem per 28. dies, quibus comitia finiebantur. Viennæ Austriæ 13. Decembris fuit terræmotus,

C coruscationes, fulmina, tempestas omnino horrenda: adeò vt templum D. Stephani fulmine tactum, atque cœlum passim ardere visum sit. Eius generis quoque fuerunt duo exercitus visi concurrentes in Polonia, quorum Septentrionalis victor fuit. In Prussia dicitur sanguinem è cœlo in terram cecidisse, tanquam ignis fauillas. In ducatu Vuirtembergico 27. Decemb. subitò orta est vorago, alta pedes 36. lata. 20. Circa planum terræ, non amplior puteo communi, & ambitu rotundo, cuius aquę alta circiter pedes 9. Sequenti die apparuit ignis in aëre amplissimus paulò antè solis ortum per totam ferè Germaniam, in quibusdam locis lōgitudine occupabat quatuor aut quinque stadia, latitudine vnum: adeò vt multis in locis homines putarint oppidum aliquod aut vrbem incensam aliquot etiam lo-

D cis concurrerunt ad vicinum ignem extinguendum. Tandem nonnulli peritiores deprehenderunt, non esse incendium domorum in ambitu terræ, quòd viderent sub flāma candorem. Hæc horrenda meteora vt testes sunt physici doctiss. præcul dubio portenderunt futuros motus Galliæ.

Anno 1561. Aureliæ Gallorum conuentus maximorum virorum habitus est in Ianuario, ob frequentes motus, qui quotidie tum de alijs rebus, tum de Religione maximè emergebant in Galliæ populo. Hunc diem scilicet 10. Decembris Rex Franciscus sui regni principib. & Theologis indixerat: vt cum eis de impēdentib. malis, quid faciēdum, quidúe fugiendū foret, trāsigere posceit. Sed morte præuētus nihil effecit. Iuuenis ergò rex diuersarū partiū theologos hinc inde ad Annus 1561.

E liberū colloquiū euocauit, quo tandē aliquid certi in Religionis causa statui, atque omnis procerum Galliȩ controuersia tolli posset. In quib. præcipui erant Petrus Martyr, qui à Maria Angliæ regina, patria expulsus, atque Tiguri receptus, ibidē Theologiæ professionē habebat, deinde Theodorus Beza. Etsi autem ob rerum grauitatē in ijs colloquijs nihil certi concludi poterat tamen regio edicto cautum fuit, vt in posterum, neutra pars verbis aut factis alteram iniuria afficeret, ipsique Euangelici certos cætus haberent ad prædicationem diuini verbi audiendum, donec aliquid aliud ad gloriam Dei & regni Gallici honorem & vtilitatem decerni posset. Quanquam verò hac ratione pax sancita esset, atque ordinibus regni certæ leges viuendi præscriptæ, tamen priuatorum quorundam hominum libidine in quibusdam locis seditio excitata, Præsertim in Vasconia:

1558. prouíncia atq; finitimis regionibus, ita vt magnus numerus Euangelicorum ab A
aduersarijs de improuiso oppressi fuerint. Propterea rex Carolus sub principiū futuri anni, quum aliquot episcopi suas functiones sponte resignassent, denuó graui pœna interposita pacis sanctionem repetijt, atque statibus regni ordines certos præscripsit, iuxta quos omnes regni Gallici incolæ posthac agere deberēt. Adhortatus præterea publico scripto proceres atque omnes alios sibi subditos, vt omnibus priuatis affectibus sepositis, in primis Gloriam Dei atq; Patriæ honorem & vtilitatem spectare velint, ne Dei iram iustissimam, & regis pœnam ob violatum edictum incurrere, atque hostium loco haberi maluit.

Vt autem id commodius fieri posset, sanciunt frequenti Senatu, vt omnia templa, quæ hactenus per totam Galliam ab Euangelicis essent occupata, & prædicationi verbi destinata prioribus suis Dominis sarta tecta restituerentur. Quód si veró ijdem aliam religionis formam amplecti mallent, sibi ipsis nouis ædificijs & templis, vbi visum esset, prospicerent, hoc enim ipsis liberum fore. Quo factū vt dissidentes partes hac hyeme quieuerint, atque in plurimis locis Galliæ, præsertim Lutetiæ, sæpius aliquot millia hominum sub dio extra vrbes collecti, Euangelij prædicationem magno animorum ardore, ab Ecclesiarum ministris audierint. B

Boreales venti cum frigore immenso, hac hyeme adeò inualuere, vt Rhenus in plurimis locis quò ad superficiem totus concreuerit. Idque & Basileæ 20. Ianuarij factum. C

Hoc anno Pontifex pius, eius nominis quartus, dum multæ mutationes passim per totam Europam fierent, omnes reges & principes sine intermissione de cōcilio Tridentino sollicitauit, vt pacis tempore suam religionem omnibus obtruderet & antiquo more stabiliret. His itaque peracti sub autumni initium legatos suos Tridentum misit, qui sui generis hominibus quædam capita proponere, atque more vsitato omnia constituere deberent. Concilio veró inchoato cōparuere statim quatuor Cardinales, octoginta octo Episcopi, plurimi Abbates, Doctores, & prælati, qui iam antea Pontifici Romano iurati erant. Aduersæ autem religionis proceres, certis de causis, suos domi continere voluerunt, donec huiusmodi conuentus alio ordine susciperetur. Idem quoq; Galli fecerunt. D

Concilium Tridentinum.

Principes itidem Germani, quos protestantes nominamus sub initium Februarij, Numburgi in Thuringia conuentum de hac re agentes, Cardinales duos, Pōtificis legatos infecta re domum remiserunt.

Conuentus Numburgensis.

Sub initium veris tumultus in finibus Burgundiæ, circa arcem & ditionem Elicurt in exortus est. Cum enim Vuirtenbergici duces, multis iam annis cum comitibus Ortemburgicis coram Iudice ordinario de possessione eius loci egissent, & iam quasi definitiua sententia pro Vuirtenbergicis ducibus expectaretur subitó iuuenis quidam Burgundus ex Rhiensium familia, callidè arcem occupauit. Hancq; itaque Vuirtenbergici cōducto milite obsidione cingentes, eandem mox cum circum iacenti agro in suam ditionem redegêre. E

Tumultus in Burgundia.

Sub finem huius anni magna persecutio Euangelicorum in Flandria, Tornouiæ præsertim orta est. Cum enim vicini Episcopi viderent hanc doctrinam, paulatim in suis ditionibus altius radices agere, statuebant eam summa seueritate funditus extirpare, atq; Pontificiam Religionem hac ratione stabilire: propterea multi vtriusque sexus homines in ijs locis partim exilio mulctati, partim occisi, quod doctrinam istam Euangelij eiurare nollent, sed constanter potius in recepta veritate ad finem vitæ vsq; magna patientia perseuerarent.

Euangelicorum in Flandria persecutio.

Anno 1562. Christophorus Vuirtenbergicus cum aliquot alijs principibus, Tabernis Alsatiæ conuentum habuit, vt Guisianos fratres Galliæ proceribus reconciliaret. Simulabant enim illi sese à doctrina Euangelicorum non vsque

Anno 1562.

A vsq; adeò esse alienos: eaq; de re Cardinalis ipse conferebat cum Ioanne Brentio 1562.
theologo Vuirtenbergico. Hacq; ratione occasio futuris Galliæ calamitatibus est data. Nam eodem anno (historiam subijcere placet, cùm publicè in lucem edita sit) Calendis Martijs, Franciscus Guisiacus dux, ex oppido Dāmartino, quod est in Lotharingiæ finibus, profectus est Vasseium oppidulum duobus passuum millibus, à Dammartino distans: vnaq; secum equites ducentos duxit, fistulis omnes ferreis partim minoribus, partim etiam longioribus instructos. Quum aliquantum iam itineris cōfectum esset, & Guisiacus Esclarorum (quod vicinum oppidum est) sese proficisci simularet, quumq; iam proximè Vasseium peruenissent, auditū est campanæ signum: de quo Guisiacus percontatus est, responsumq;
B illi paratum fuit, dari signum concionis Ecclesiæ reformatæ, quæ Vasseij statis diebus ad preces & concionem audiendam conueniebat. Nonnulli etiam hęc addiderunt, Est signum concionis Hugonotorum: quo nomine Guisiaci Ecclesias Galliæ reformatas appellant. Hoc audito, tum qui apud illum gratia & authoritate plurimùm posse existimātur, Enimuerò, inquiunt, mox aliter Hugo notabuntur: alij verò asseclæ nonnulli. Quid? an nobis præda, inquiunt, & direptio dabitur? Vix audita hęc erant, quū Guisiacus iter rectà Vasseium instituit: quo quum peruenisset, ipse vnà cum primarijs, ac sumis quibusq; dimissis equis, & tantisper in pedissequorum custodiam traditis, templum ingressus est, Sacerdote, qui ei templo præfectus est, comitatus: vbi quum aqua se lustrali asperfisset, iter proxi-
C mè forum instituit: vnde ascitis militibus quadraginta, quos ex turma cataphractorum equitum (quæ illi pro Galliæ consuetudine attributa est) euocarat, quiq; vnà cum alijs quibusdam illius aduentum cum ferro ac telis expectabant, rectà ad Ecclesiam reformatam, præeunte iuniore Brossæo capitaneo, militari incessu, seruatoq; ordinę perrexit. Habebatur ille conuentus non in templo (neq; enim id per regis edictum licebat) sed in amplo quodam loco leuiter tecto, & parietibus circumdato, qui horrei vsum antea præbuerat. Quum haud ita procul ab illo loco peruenissent, Brossæus vnà cum alijs septem iussus est ingredi. Aderant in concione homines circiter mille ducenti: ex quibus qui militibus illis proximi erant, quum eos aliquantisper stantes vidissent, honoris illorum causa assurrexe-
D runt, modesteq; ex illis quærere cœperunt, ecquid in subsellijs proximis placeret assidere. Illi nihil omninò responderunt: sed quum inter se aliquantulum admurmurassent, audita est vnius vox, qui ferociter mortem Christi deierans, indignabundus in hæc verba prorupit: Enimuerò omnes ad vnum trucidandi sunt, statimq; vnà cum illorū comitum suorum parte eo ex loco excessit. Nam quū plebs vocem illam audisset, non pauci etiam id quod res erat, paratas sibi insidias suspicarentur, alij verò Guisiacum foris aduentantē animaduertissent, repentè ianuam quam illi ingressi erant recludere cœperunt: sic vt reliqui eo in loco intercluderentur. Verùm ea ianua facilè à primis militum impulsa, vulneratisq; ijs qui primi eo loco globulis tormentarijs obiecti fuerant, pauore omnes & metu exani-
E mati, facilē duci Guisiaco, ipsiusq; cateruę aditum reliquerunt, qui repente multis cinctus sclopettarijs, cōfertos vt fors ferebat, quàm plurimis plumbeis glandibus, quasi grandine, eminus conuulnerabat: cæteri qui exitum quamuis periculosum euitare, quàm stantes trucidari malebant, inter longos militum vtrinq; sæuientiū ordines effugere cœperunt, quos amplexæ cum paruulis liberis coniuges difficiliorem fugam faciebant, sic vt à duce Guisiaco & ipsius satellitibus strages tùm in templo, tùm in ipsius vestibulo miserandum in modum fieret. Qui verò primum illum ordinē vel incolumes vel saucij effugere potuerant, repentè in alios per vias dispositos incidebant, à quibus vel necabantur, vel pluribus vulneribus crudeliter concidebantur: non pauci etiam qui in illius horrei se tectum difficili ascensu subduxerāt, quum à militibus animaduersi fuissent, globulis tor-

1562. mentarijs feriebantur. Miseranda planè fuit ea trucidatio, cuius modum vix post vnam dimidiatamque horã necandis cõcidendisque viris, mulieribus, puerisque paruulis facere potuerunt. Tandem verò signum buccinæ, quasi iam parta victoria, datũ est: domusque aliquot direptæ, ac funditus exinanitæ, captiuique abducti quasi in triumphum nõnulli, quo in numero pastor siue concionator Ecclesiæ grauiter sauciatus, & oppidi præfectus fuerunt. Guisianus autem se in pagum proximum Alancurtium ad cibũ capiendum reficiendosque milites recepit, se cumque concionatorem illum sanguine cruentum, vulneribus non obligatis, quia stare in equo exanimatus, ac plagis illis debilitatus non poterat, per quatuor oppidanos in scalis, quasi in ferculo ad pompam asportari iussit. Eo ipso tempore, quo iam milites ferè omnes in equos ascenderant, ac se in viam dabant, erat mulier quædam, quæ virum suum (mercatorem inter illos oppidanos honestum, & grauiter in illa trucidatione vulneratũ, cui Nicolao Vasseio nomen est) domum ad medicinam faciendam, & obliganda vulnera reducebat: ea paruulum filium suum in macello animaduertit, quem miles quidã stricto gladio medium transuerberabat. Quo aspectu statim relicto marito, ad puerũ aduolat, & sublata voce militis misericordiam implorat. Verùm alter quidã qui iam in equum ascenderat, repentè ex equo desiluit, & districto gladio miseram mulierculam, crudelẽ in modum cõfodit, eiusque mortuæ cingulum ex argento factum, & crumenã, cæteraque præterea quæ precij alicuius fuerunt, eripuit: ijsque spolijs onustus, iterum in equum ascendit. Quatriduo post numerati sunt mortui quinque & quadraginta, qui à suis sepulti sunt: sauciati autem circiter centum, quorũ plærique mortifero & insanabili vulnere affecti putabantur. Nomina saltem eorum qui ipso Calendarum die mortui sunt, lectori ob oculos ponã, vt hæc ingenti strage admonitus, & pericula tam Ecclesiæ quàm Reipublicæ, & vitam suam Deo commendet. Sunt autem hæc: A B C

Horrendum facinus.

Nomina mortuorum.

Robertus Portillius.
Ioannes Mongrotius.
Claudius Guichardus.
Nicolaus Bassonetus.
Iohannes Collinus.
Nicolaus Magnus Prouincius.
Nicolaus Mouisierius.
Guilelmus Droetius.
Claudius Faber, cui crumena erepta est argento plena.
Iohannes Longæus.
Iohannes Bucherius.
Simon Ciginæus.
Iohannes Pusienus.
Nicolaus Malartus.
Dionysius Iaqueuartius.
Guilelmus Bruiatius.
Magister Daniel Thomas.
Iacobus Iollinus.
Claudius Iuuenis.
Iohanna Nicolai Fontesi vxor.
Iohannes Baudessonius.
Claudius Maillartus.
Petrus Arnoldus.

Duobus insequentibus diebus reliqui ad quinque & quadraginta, vt superius dictum est, vulneribus acceptis mortui sunt. Cæteri qui plagis mortiferis sauciati erant, singulis ferè diebus singuli moriuntur.

Eodem

A Eodem anno 1562. mense Aprili, cùm apud Senones multi præstantes viri essent, qui Euangelij dulcedinem iam degustarant, cõmunicatis consilijs verbi ministrum elegerunt, qui statis diebus extra vrbem, iuxta regium edictum, concionem haberet: quanquam verò Canonici vnà cum prætore & præfecto vrbis sedulò Lutetiæ instabant, vt propositum hoc impedirent, factum tamen vt per septem septimanas pacificè verbum Dei annunciaretur. Cùm itaque hac ratione aduersarij nihil efficerent, aliud tentarunt. Nam prætor conuocat plebem, eamque admonet Galliæ statum esse periculosum, adeò vt opus sit portas vrbis custodire, & vigiles constituere, id quod & in alijs locis, & præsertim Lutetiæ fieri soleat. Cùm ergò hæc sententia speciem honesti habere videretur, populus annuit & consen- 1562.

Euangel corum apud Senones persecutio.

B sit. Hac ergò ratione die 7. Aprilis vrbs custodiri cœpta, ne quis Euangelicis Senonensibus subsidio esse posset, tormentaque in muro collocata, quæ etiam omnino ad eum locum dirigebantur, vbi hactenus Euangelici festis diebus ad audiendum verbum Dei conuenerant. Cùm autem Euangelici intelligerent hæc omnia contra sese excogitata, adeoque timerent ne vrbe egresi excluderentur, ad dies aliquot cessarunt, & Ministrum extra vrbem ablegarunt, ne violaretur, atque ipsi sese intra priuatos parietes continuerunt.

Quum hac ratione partes quiescerent, tandem 10. Aprilis inter horam decimam & vndecimam noctis vigiles ad Typographi Richeboi ædes accurrunt, petentes vt regis nomine actutum ianuam aperiat. Paruit bonus homo, atque Deo

C gratias egit quòd magistratus legitimè ipsorum causam examinare velit. Ibi verò statim quidam vigilum acuminatà lancea, quam Hallebardam vocant, eum petens ferè transfodit, hisce verbis additis: Eas iam cubitum. Etsi autem grauiter fuerit vulneratus, non tamen statim est mortuus. Euangelici verò cum facinus tale audiuissent, statuerunt coram Regio præfecto criminali iudicialiter contra huiusmodi pacis violatores progredi. Simulabat autem præfectus sese alijs modò negotijs occupatum, ita vt nulla eis audientia fuerit data. Moti itaque homines illi consilia inter se conferebant quidnam agendum esset vt in posterum quietè viuere possent. Dum autem collecti inter sese consultarent subitò à quodam admonentur, vt conuentu soluto quisque in domum suam sese reciperet, ni omnes

D vnà opprimi velint. Id quod etiam factum est.

Hisce rebus peractis Papistæ 12. Aprilis die inusitatam procesionem (quam vocant) instituerunt. Propterea nouitatis cupida plebs vnà cum præfecto & prætore ex omnibus templis extra vrbem magna pompa in Abbatiam S. Petri dictam progresi sunt. Abbatia autem illa non longè ab eo loco distabat, in quo Euangelici antea ad audiendas conciones aliquoties conuenerant. Rebus itaque alijs peractis magno impetu ædificium Euangelicorum (vt vocantur) destruxerunt, adeoque in eum locum debachati sunt, vt nec vineis circumiacentibus pepercerint, sed cum radicibus extirparint. Eo confecto furibunda plebs sese in vrbem recepit atque publica conuiuia instituit. A prandio statim Hondenarti re-

E gij consiliarij pij hominis ædes infesto agmine circumdant. Itaque placidè admonet ne hac ratione pergant, sed quietè rem cognoscant, ne fortè Regium edictum violasse dicantur: sed omnia frustrà. Itaque vix sese intra ædes recipere & ostium claudere dabatur. Hac autem ratione magis ignobile vulgus insaniebat, atque domum magno impetu oppugnare adoritur. Tandem itaque domus illa expugnata, ipseque Hondenartus captus atque in Cardinalis Guisij Senonum Archiepiscopi (cuius consilio hæc omnia facta dicebantur) carcerem coniectus est. Omnia deinde eius bona direpta, atque multa cum alijs quæ aufferri non poterant, effusa. Postea verò vlterius progresi, ad domum Boulangier, qui & ipse regis consiliarius erat, oppugnandum pergunt. Is autem cum furorem eorum intellexisset, illico aufugit. Filius itaque qui domi permanserat, occisus, do-

1562. musq́ ipsius cum omnibus bonis direpta. Simili ratione expugnatur domus Mallarti consiliarij, & ædes procuratoris M. Iohannis Balthasari, quibus etiam omnia bona vastata aut adempta. A

Seditio ciuilis exorta contra Euangelicos.

Hac ratione cùm insana plebs, quorundam instinctu, seditiosè pergeret, aliquot Euangelici sese in munitam quandam domum recepere, atque generosum dominum de Mombault sibi ducem elegerunt. Eo cognito agmen illud accurrens tormentis quibusdam maioribus ianuam destruere, atque domum illam oppugnare aggreditur. Euangelici itaque cum suo Duce fortiter erumpentes plebem longè de loco illo submouerunt: cùm autem desuper ex proximis ædibus lapidibus obruerentur, sese in tutum receperunt. Cùm autem pòst ad oppugnationem redirent, dominus Mombault denuò erupit, atque eò vsque turbam illam propulit, donec ad habitationem suam peruenerit: eam autem quoque direptam & destructam magno dolore deprehendit. Cùm verò hac ratione plenus irarum longius à suis recessisset, à hostibus vndique circundatur, atque tandem desuper lapide in fronte ictus, concidit: sicq́ cum fideli ministro occiditur, atque corpus eius per lutum contumeliosè tractum, tandem in profluentem abijcitur. B

Interea tumultuatur vndique, reliquiq́ ciues per cantum classicum atque campanarum pulsum ad arma conuocantur. Agmine itaque facto pars ad vulneratum prius Typographum tendunt, eumq́ infirmum, & lecto decumbentem vnà cum grauida coniuge miserè interficiunt, domum diripiunt, atque filias eius puellas in aquis submergunt. Tandem ad vrbis Syndicum, Michaelem Forcentum itur, qui tamen per tectum in vicini ædes, qui etiam aduersæ religionis erat aufugiens, vitam conseruauit: huic autem omnia monilia quæ octingentorum florenorum censebantur, magna iniquitate aufferunt. Simili insania ad Iacobum Vthierum vrbis archiatrum tendunt: hunc autem cùm non inuenissent, vxorem eius interficiunt atque corpus nudum, horrendum dictu, magna contumelia afficiunt. Nec contenti intra vrbem sæuijsse, verùm etiam ad pij pistoris ædes in suburbio diripiendas festinant: quem etiam vnà cum vxore vita & bonis spoliant. Sicq́ dies illa multorum clade & interitu transijt. C D

Sequenti die decimo tertio Aprilis seditiosi homines ad reliqua peragenda conueniunt, atque primò lignifabri ædes, qui cathedram è qua verbum Dei Ecclesiastes populo annuntiarat, confecerat, inuadunt, occupant, & diripiunt, ipsúmque patremfamilias interficiunt. Postea verò in ædes Penonis Regij procuratoris, aliorúmque nobilium qui Euangelio fauebant, irrumpunt, eorumq́ bona magna petulantia diripiunt.

Tandem hac ratione cùm insanijssent, hora diei decima, publica præconis voce edictum est, ne qua domus amplius diripiatur, sed vt omnes Euangelij fautores capiantur & magistratui tradantur: quod si verò aliqui resistere ausi essent, interficiantur. Propterea decimo quarto Aprilis nouus tumultus, & noua persecutio orta: inter captiuos etiam illos aliqui inuenti sunt, qui statim à furente populo, lapidibus sunt obruti. Sic demum Ecclesia illa apud Senones dissipata fuit. E

Ducis Condensis & quorundam procerum Galliæ fœdus.

Dum hac ratione passim violaretur edictum Regium, nuper in Ianuario renouatum & promulgatum, Ludouicus Borbonius dux Condensis cum multis virtute & authoritate præstantibus viris & proceribus Aureliæ Gallorum vndecimo Aprilis anno M. D. LXII. conuentum habuere, & inter sese certis capitibus fœdus inierunt, quod etiam edito scripto omnibus publicarunt, cuius hæc ferè summa erat: Quoniam post Dei gloriam atque honorem, regia maiestas

A maiestas materq; eius vnà cum incolumitate regni Gallici maximæ nobis curæ sit, quæ ab alijs planè negliguntur & contemnuntur, dum contra Regium decretum eos qui pios cœtus ad audiendum verbum Dei instituêre, occidunt, atq; hac ratione contra alios nostræ religionis pergere cupiunt, testamur Deum omnipotentem, nos præter voluntatem cogi vt coniunctis animis fœdus inter nos inierimus. Hoc autem in nullius perniciem aut detrimentum, nec in priuatum cuiusque commodum factum, verùm primò vt Dei Saluatoris gloria promoueatur, authoritas Regis atque Reginæ conseruentur, statuta & edicta Regia confirmentur, atque legum transgressores puniantur. Idqúe tantisper dum Rex ipse matura ætate regnum administrare, atque subditis præesse poterit. Cui etiam parati sumus fœderis huius nostri exactam rationem reddere. Secundò verò præsentibus testamur nos nihil facturos quod Regio statuto in Ianuario huius anni frequenti senatu facto aduersetur, nec etiam aliquid quod Deo aut Regi displiceat admittemus: Cauebimus enim Ecclesiarum & templorum direptiones, bonorum alienorum publicationes, imaginum demolitiones, furta, rapinas, scortationes, & huiusmodi alia scelera: quod si etiam aliqui transgressores inuenti fuerint, hos summa seueritate puniemus. In huius rei gratiam ministros verbi Dei elegimus, qui peccata populi corripiant, & veritatem iuxta Biblica scripta exponant. Tertiò nostri fœderis ducem elegimus primarium illustrißimum principem Ludouicum Borbonium, regio Francorum sanguine prognatum & regis Nauarræ regni gubernatoris fratrem. Cui etiam in hac rerum confusione diligenter obediemus. Quod si verò ipse infirmus fuerit, aut alia ratione officio huic præesse nequeat, parebimus æqua ratione ei, quem is semper substituerit aut nominauerit. Hanc etiam administrationem clementißimus dux in sese haud grauatim suscepit, suam fidem & operam nobis pollicitus. Quartò huic fœderi includimus omnes pios atque regis consiliarios, qui edictum in principio huius anni à proceribus Galliæ promulgatum seruant ac custodiunt. Qui verò aliter agunt, atque Regia decreta contemnunt, hos tanquam publicæ pacis violatores hostium loco habebimus. Si quis præterea nostrûm lædatur contra conuentionis puncta in Ianuario prius facta, eum pro virili nostra fortiter defendemus. Quòd si verò etiam aliquis nostrûm apertè fœdifragus, aut clam cum hoste sentiat, hunc veluti sceleratum & periurum grauiter puniemus. Actum & datum Aureliæ, vndecima Aprilis die. Anno à nato Christo, redemptore generis humani: Millesimo quingentesimo sexagesimo secundo.

1562.

Conditiones fœderis.

Hisce rebus confectis Condensis princeps aliud scriptum ædidit, in quo sese diligenter excusat, quòd sibi huiusmodi officium imponi passus fuerit: hoc enim nequaquam ob priuatum suum commodum, sed ad Reipublicæ vtilitatem & honorem susceptum. Nam aliquos esse inuentos, qui contra edictum Regium piorum Ecclesias inuaserint, & impunè crudeliter deuastarint. Quamuis etiam edictum illud in plerisque Regni parlamentis publicatum sit, tamen id Lutetiæ ab ijsdem pacis perturbatoribus impeditum fuisse, ita vt nec regina ipsa promulgationem eius impetrare potuerit. Cùm itaque timeat ne hac ratione aduersarij contra sese & suos confœderatos insanire pergant, statuisse iusta defensione illis resistere, Deique gloriam & Regni tranquillitatem conseruare. Quòd si verò Guisiani cum suis asseclis Regem & Reginam angustis limitibus circumscriptam liberent, atque arma deponant, paratum quoque sese idem facturum, atq; in loco quodam omnibus opportuno compariturum, vt tandem exoptata pax cunctis restituatur, atque quisque libera conscientia Deum colere, & Reipublicæ vtilitatem promouere queat.

Condensis principis excusatio.

Dum hæc alibi fierent, Franciscus Guisius magno apparatu atq; armata ma-

1562. nu sub initium Aprilis Lutetiam ingreditur. Cui etiam Momerantius magister A

Guisius Lutetiã ingressus.

equitum, quem Connestabilem vocant, princeps Niuernensis & D. S. Andreæ, cum multis alijs Galliæ proceribus obuiam progressus, honorifice excepit. Eo tempore rex & regina in Monceaurx quieti viuebant, omnem occasionem expectantes, qua nam ratione animorum hæc dissensio tolli, atq; pax publica conseruari poterat. Interim verò Guisiani senatu conuocato aliquoties conueniunt, multaq; deliberant & inter sese statuunt, quæ postea euentus declarauit. Publicato præterea scripto, ostendunt aduersarios suos non Dei gloriam & publicam tranquillitatem, verùm priuatum commodum & regni interitum spectare: multos etiam esse qui affectibus indulgentes sacra prophanis misceant: alios verò esse hæreticos, Anabaptistas, sectarios, & qui pro sua libidine Religionem sibi B fingant, quos quidem punire diuinæ & humanæ leges permittunt. Hæc cùm Lutetiæ fierent, magna animorum mutatio secuta, maior pars plebis. Guisianas partes secuta, aduersæ Religionis partes persequi cœpit. Factum itaque vt Connestabili hortatu ciues alij hinc inde ad supplicia raperentur, alij in proprijs ædibus interficerentur, alijq; proscriberentur, ita vt paucis diebus aliquot millia hominum magna crudelitate sublati esse dicantur.

Lutetiæ aliquot millia martyrum facti.

Lugduni Euangelij doctrina recepta.

Interim dum hæc Lutetiæ & Aureliæ à partibus dissidentibus perpetrarentur Senatus populusq; Lugdunensis Euangelij doctrinam susceperunt. Quum enim viderent Euangelici aduersarios suos per aliquot menses arma parasse, atq; certum quendam diem expectare, quo animi sententiam expedire, atq; Hugo- C notos, quos vocant, opprimere possent, ipsi collatis inter sese consilijs vigesimo sexto Aprilis compita viarum armati occupant, templa omni Idolorũ cultu purgant, & vnanimi consensu puram Euangelij doctrinam, Missa Papistica cum alijs superstitionibus abolitis, suscipiunt. Quod si verò aliqui ex sacrificulorum, Monachorum, aut ciuium numero erant, quibus hęc religio nondum cognita displiceret, ijs permissum vt intra certum temporis spacium sese extra vrbem ad suos reciperent. Hisce omnibus constitutis vrbem suam muniunt, præsidium in muro collocant, atq; aliquoties extra vrbem armati erumpentes, hostes suos in vicinis oppidis collectos fortiter opprimunt, & victores in vrbẽ reuertuntur. Hoc Lugdunensium exemplum multæ aliæ vrbes per prouinciã præsertim & North- D manniam secutæ sunt. Cùm itaq; Guisius intelligeret Euangelicorum numerum indies augeri, nõ cunctandum sibi ratus, sed ab externis populis subsidia petenda existimauit.

Heluetij & Germani in Galliam prouocati.

Propterea per legatos suos apud Heluetios suæ religionis maximis precibus & promissis impetrat, vt certæ copiæ ei destinarentur. Idem etiam apud Rheingrauium & Rogendolphum Germanorum militum peritissimos duces effecit. Idcircò Heluetiorum quatuordecim signa duce Guilielmo Frolichio veterano fortissimo, in Galliam profecti, eo tamen titulo, vt veluti Regis confœderati, ei periculoso hoc tempore essent subsidio. Paulò pòst etiam alia octo signa Heluetiorum subsecuta sunt. Adduxit etiam Rheingrauius & Rogen- E dolphus non contemnendum numerum equitum & peditum ex Germania quibus persuasum erat, nequaquam hoc bello Euangelicos, sed seditiosos quosdam & rebelles puniendos esse. Hacq; ratione bellum intestinum passim per Galliam inualuit, ita vt hinc inde multi cordati & pij Viri occubuerint.

…nensium in …liã profectio.

Quum autem Lugdunenses in magno periculo essent, Bernatum vicinorum opem implorarunt, quò vrbem præsidio munire, & hostem procul à mœnibus arcere possent. Quanquam autem senatus prudentissimus sese huic bello implicare nollet, inuenti tamen sunt multi Bernenses, Vuallesiani & Nouocomenses ciues, qui sua sponte nomina dare, atque periclitantibus succurrere proposuerunt. Itaque duodecimo Iulij patria discedentes Geneuæ conueniunt,

atq;

A atque duce Nicolao Diespachio forti & strenuo, decem signis instructissimis Rugdunum petunt: Cum autem extra mœnia hinc inde castra mutarent, atque hostis ad alia loca deflecteret, ita vt nihil memorabile ab ipsis fieri posset: tandem 26. Septembris à magistratu suo, graui pœna transgressoribus constituta, domum reuocati, Lugdunensium permissu in patriam incolumes reuersi sunt. 1562.

Quum bellum ingens hac æstate multa sanguinis effusione in Gallia arderet, atque multæ vrbes Euangelij prædicationem (inter quas & Rhotomagum nobile totius Northmanniæ emporium esset) publico decreto admisissent, Guisius easdem, vel promissis & præmijs, vel vi tandē ad suas partes trahere conatus est.

B Iam enim Rex iuuenis cū regina matre & rege Nauarræ regni gubernatore (qui tamen anteà Euangelij doctrinam agnouerat (Guisio atque eius confœderatis adhærebant, & Condensem Principem, qui Aureliæ desidebat, hostem declararant. Primo itaque Bituricenses tentarunt, qui etiam magnis pollicitis persuasi, certis conditionibus se dediderunt, atque Rheingrauij & similium intercessione, veniam adepti sunt. Postea verò Rhotomagum profecti, similem rei euentum expectabant. Cum autem ciues neque religionem mutare, nec inscijs aut inuitis confœderatis suis vrbem dedere vellent, Guisiani eandem oppugnare atque summa vi inuadere statuerunt. Idcirco 14. Octobris vrbs omnibus ferè copijs regis obsessa & maximo apparatu oppugnata fuit. Cum etiam primus impetus nō suc-

C cessisset, secundo atque tertio idem frustrà tentarunt. In eo conflictu fortissimi quique Gallorum ducum tormentis è muro petiti aut interfecti, aut grauiter vulnerati fuère. Inter hos etiam erat Rex Nauarræ ducis Condensis frater & regni gubernator, qui etiam post dies aliquot vi vulneris mirabili Dei consilio vita functus est.

Aliquot dies postea captum est agi de pacis conditionibus. Inter alias verò petebant Rhotomagenses vt & sibi & alijs ciuitatibus Galliæ libera prædicatio Euangelij permitteretur, id quod etiam in Ianuario frequenti procerum conuentu decretum fuerit. Regem etiam cum matre regina, & aulicis intra mœnia recipere parati, si qua spes daretur, Euangelij doctrinam omnibus futuram libe-

D ram. Cum autem regij duces sibi nihil præscribi vellent, atque omnes copias intra mœnia, cum rege admittendas cupiebant, re infecta inuicem discessum est.

Tandem itaque 26. octobris omnibus copijs collectis Guisiani duces denuò fortunam Martis dubiam tentarunt. Tum demum vtrinque acriter pugnatum, atque noui milites subinde defessis ac vulneratis extra vrbem successerunt. Rex interim & regina cum Momerantio Conestabile in Monasterio V. Catherinæ, quod in monte situm & prius expugnatum erat, spectatores erant prælij, omniáque perspiciebant, quæ intra & extra mœnia peragerentur. Cum itaque sensissent ciues ad pugnam remissiores esse, per tibicines suis signum dedere, vt prælium redintegrarent, atque nouum militem prioribus submitterent, qui recta,

E muro ascenso, magno impetu in vrbem irrumperēt. Tum demum clamor vtrinque auditus atque horribili armorum clangore, & tormentorum sonitu omnibus auditus ferè ademptus. Quisque enim vnicè eò respiciebat vt hostem læderet, nulla suę salutis ratione habita. Propterea vtrinque optimi quique milites occisi. Tandem ergo Guisiani multitudine fræti in vrbem venerunt, atque sequentibus locum dederunt. Cum autem ciues cum præsidio suo diu hosti restitissent, atque numero vicerentur, per alteram portam sese extra vrbem aliò receperunt. Multi quoque nauibus ascensis secundo flumine incolumes euaserunt. In ea tamen expugnationis angustia aliquot viri & mulieres inuēti, qui se spōte potius in aquā præcipitare, quàm viui in hostium potestatem venire maluerunt. Victor enim hostes in omnis generis homines nulla ratione sexus aut ætatis habita crudeliter

1562. sæuijt, atque opulentam vrbem diripuit. Tandem tamen rege & regina iubente reliquæ multitudini quæ supererat parsum, atque vrbs Rhotomagum in gratiam recepta est. A

Angliæ & Germani equites Cõdensi suppetias ferunt.

Quum autem princeps Condensis atque eius confœderati intellexissent Guisium externo milite fretum aliquas vrbes recuperasse & Pontificiam religionem ijs imposuisse, nec ipsi sibi cessandum rati. Itaque ab Elisabetha regina Angliæ impetrant, vt exercitum in Galliã mittat, atque fratres religionis nomine periclitantes adiuuet. Deinde etiã à Germanis principibus obnixè petunt, vt militẽ certo stipendio concedant, quo huius modi hostium conatus reprimere, atque sese cum liberis & vxorib. salua religione defendere queant. Regina itaque Angliæ cum aliquoties antea frustra pro Euangelicis apud Guisianos intercesisset tandẽ lustratis copijs Anglorum aliquot millia transfretare iussit. Hi quidẽ portum Diepensem multaque alia loco occuparunt, atque hostẽ in Nordmania, varijs modis afflixerunt. Quanquã verò nullus Germanorũ principum, ob pacem publicã in Imperio constitutã, sese huic bello implicare, atque suum militẽ in Galliam ablegare hoc tempore vellet, inuenti tamẽ sunt inter Saxos & finitimos populos plurimi, virtute & arte bellica clarissimi viri, qui vel vitę suę dispendio afflictis Christianis in Gallia succurere, atque hostẽ à piorũ finib. propulsare statuerũt. Hac itaque ratione circiter tria millia equitum, (quorum dux erat nobilis quidã Hessus Fridericus à Rolzhausen) & duo millia peditum Germanorum collecti, per Lotharingiam hostium fines depopulantes, sub autumni tempus in Galliam instructissimi peruenerunt. Etsi autem Guisiani omnib. modis impedire conabantur, ne hostium exercitus coniungerentur, tandẽ tamen Germani impetu facto per medias hostium hincinde stationes, Aureliam ad principẽ Cõdensem penetrarunt: sicque virib. vtrinque redintegratis, bellũ crudelissimũ inter Gallos restauratũ fuit. B C

Maximilianus fit Romanorum rex

Anno eodem Mense Nouembri. Inuictissimus Romanorũ Imperator Ferdinandus, cum Electorib. & ordinib. sacri Imperij, Francofurti ad Mœnum comitia celebrant: atque maximæ spei principem Maximilianum, regem Boemiæ paulò antè 20. scilicet Septemb. Pragæ coronatum, Ferdinandi Imperatoris filiũ in Romanorum regem communib. votis eligunt. Aderant tum omniũ regum & principum, ipsiusque etiã Solymani Turcæ oratores nouo regi gratulaturi. Turcici etiam Imperatoris legatus præter literas ad Cęsarẽ Ferdinandũ datas à Turca Solymaño, etiam equũ gradarium & quatuor Camelos munera Solymañi offerens. Ait etiam Solymannum misisse Cæsari dono captiuos Christianos, quos nullo nec pretio, nec muneribus, nec intercesione principum quorumcunque redimi passus esset: petere autem, vt & ipse Cæsar captiuos Turcas dimittat. D

Legati Turcici.

Explicatio belli Gallici.

Quarto etiam Nouembris Gallici legati coram Cæsare Ferdinando, Imperij Electorib. & alijs principibus comparuerunt, atque statum regni miserrimum luculenta oratione proposuerunt, suppliciter petẽtes, vt tandem huic malo succurratur. Cum autem oratio illa, qua explicatio bellorum, quibus Gallia miserrimè conflictabatur, coram Reuerẽdissimis & Illustrissimis Germaniæ principibus, Sacri Imperij electoribus, à Condęi principis legatis, in publico sacri Imperij consessu, Francofurti pridie Nonis Nouembris, habita sit, placuit eam ordine hic subijcere, vt videamus quæ causa fuerit, quòd Gallia tanto tempore tam miserè afflicta, atque passim tot martyres facti fuerint. E

Legati oratio.

Quod in cæteris omnibus causis manifestum esse solet, Reuerendissimi & illustrissimi electores, potentissimique principes, vt in primis intelligant omnes apud quos agitur, pro quo & in quẽ dicatur: id vobis videre positum in controuersia, dum disceptatur vtri eorũ qui in Gallijs contendunt, regis partes tueantur & foueant. Ostendemus autem, dum dicimus apud vos in hoc vestro sacri Imperij cõuentu pro Illustrissimo principe Ludouico Borbonio (qui primũ ordinem

vnà

A vnà cum fratribus inter agnatos stirpis regis Francorum tenet) non tàm ipsius quàm regis Christianissimi, regniq; causam agere. Nihil enim adferemus quod ad principis Condæi propriam peculiaremq; causam, authoritatem, aut dignitatem pertineat: sed miseram regis nostri conditionem, ac totius populi Gallici tristes & acerbos casus, quos vtinam, vt meretur huic sacratissimo consessui depingere & ob oculos ponere possemus. Nam vt miserandum est inprimis, ita inauditum nostro seculo, regem iure Naturæ à Deo optimo maximo constitutum, dum impuberem ætatem agit, eò redactũ, vt in medijs potentissimi regni penetralibus tutò quiescere non possit, eorum improbitate, qui regnum affectant, innocentémque puerum in regni ac vitæ discrimen vocant, eiusque fratres & ma- 1562.
B trem ijsdem calamitatibus inuoluunt: sed ijs artibus vt interim se nihil magis cogitare prædicent, quàm regi, & Reipublicæ adesse in officio, quibus vel optimos quosque vel prudentissimos se fallere, posse existiment. Quæ dum spargunt in vulgus, id agunt vt principis Condæi famam, quæ semper Dei beneficio integra futura est, criminentur & calumnientur. Quod vt intelligant vestræ Reuerendissimæ & Illustrissimæ Celsitudines, petimus vt pro vestra humanitate, Germanoque candore, iudicia vestra tantisper suspendatis, donec causa audita, liqueat vnde tanti mali fomes & origo prodierit. Tum demum pro uestra æquitate & prudentia expendatis, quis nam istis Gallici regni dilacerationibus causam præbuerit. Quod si nos cogant inimicorum criminationes in vos tela reijcere
C vnde fuerunt emissa, cum acrimonia veritatis, id ad causam pertinere existimetis atque ad innocentis Principis Condæi defensionem, qui à culpa longissimè absit, semperq; abstinuerit ab omni Reipublicæ perturbatione atque tumultu. Sic fiet, vt dispersis depulsisq; tenebris & nubibus quas aduersarij nostri congerunt veritas ipsa nuda de se testimonium probatissimum reddat.

Principio itaque sic à vobis statuendum est, regnum populumq; Franciæ suis proprijs legibus semper stetisse, quas à maioribus Germanis acceperunt. Sed vt sunt natura suarum legum tenaces Galli (quod de Masciliensibus antiquitas testatur) quod semel suis legibus cautum esse sciunt, vix fieri potest vt reuelli patiantur. Eas leges à Maioribus suis acceptas ante Caroli illius Magni Germano- *Salicæ leges.*
D rum Imperatoris Regisq; Francorum augustissimi tempora, Salicam legem nominarunt: quæ cum non immeritò semper habita fuerit neruus & fundamentum nostræ reipublicæ, hactenus nefas esse duxerunt nostri maiores, quicquam in ea vel mutare, vel antiquare. Eius autem legis præcipua sunt duo capita: videlicet Edictum de successione in regno: Alterum quod præsentis est instituti, respicit personam regis in pupillari ætate constituti, aut errantis mente. Ait enim tunc conuocãdos esse ordines regni, quos status vocamus, & ex eorum sententia constituendam esse gubernatorem. Rege enim nondum adulto penes ipsos ordines est summa Reipublicæ, ac ius belli & pacis.

Igitur rege Francisco secundo ad regnum vocato, diu multumq; dubitatũ
E est, quatenus post puberem ætatem ordinum consilio atque authoritate reges indigerent. Sed hãc litem regis immatura mors diremit. Deinde coactis rursum ordinibus propter Caroli Regis puerilem ætatem, omnium ore atque consensu, qui comitijs intererant, has leges constituunt, decernunt & publicant. Ad quas vt diligenter aduertatis, etiam atque etiam contendimus à vestris Reuerendissimis & illustrissimis celsitudinibus. In illis enim constitit totius negotij prora puppisque, & vertitur totius contentionis cardo. Illarum autem legum quatuor fecerunt capita. Primum, omnium applausu, Principúmque regiæ stirpis consensu, exemplis causisque grauioribus propositis, decreto publico, regis tutela regniq; administratio reginæ matri regis defertur. Quam mo-

nuerunt,

1562. nuerunt, vt quantum in se esset, honesta parsimonia æs alienum (quo grauiter A
Respublica premebatur) dissolueret: populum vix respirantem oneribus leuaret collapsam Remp. restitueret, & pacem quietemq; populi, domi forisq; procuraret. Hoc itaq; Legis capite soli reginæ (interea dum Rex adolescit) regni competit administratio, frustraq; in alijs quæritur & desideratur.

Alterum caput decernit, repurgandum esse regium consilium ijs hominib. à quibus plus metuitur damni quàm speretur auxilij. Atq; ab illis inprimis qui alieno principi suam fidem adstrinxissent: In quorum numero habendos esse uoluerunt Ecclesiasticos omnes, quod Romano Pontifici sint iuramento deuincti, qui Regi plærumq; est inimicus, aut cum ipsius inimici confœderatus: nec licet regi prius illorum defensionem suscipere, quàm ab ipso Pontifice approbati fuerint. Præterea, absurdum est Cardinales aut Episcopos in aulis versari, cum sit muneris illorum pepetuò adesse Pontifici, horum verò præesse suis Ecclesijs, & earum curam gerere. Quod ipsum cum ad ius diuinam pertineat, à regibus temperari non potest. Insuper exemplo Senatuum regni non possunt duo, pluresue fratres, sicut nec patres cum filijs, in regium consilium admitti, nisi illi quidem ex regia stirpe fuerint, & sanguinis (vt vocamus principes) quos natura ipsa nõ sola hominum prudentia, ad regis cõsilium vocat. Qui autem regio fisco præfuerunt aut sacram pecuniam attrectarunt, interim dum id muneris exercent, ac donec iustas rationes reddiderint inter regis secretiores consiliarios non sunt habendi. Quod etiam pertinet ad eos quibus immensæ & inofficiosæ donationes à regibus præter regni statuta factæ sunt. Eos enim repetundarum reos leges constituunt. Ab hoc autem legum articulo pendet coniurationis & cõspirationis Guisiæ cum Conestablio & Marescehalco fomes & origo, quia se repetundarum crimini obnoxus esse intelligunt, & à regis consilio depulsos. Quod prius ne fieret, vi minisq; grauioribus frustra attentauerant.

Tertium caput est, ne, interim dum rex pubescit, absq; ordinum Statuumq; sententia quicquam quod ad bellum, aut grauiores sumptus faciendos pertineat, attẽtetur ad arma, regis subditos nemo prouocet. Qui cõtrà ausi sunt, in eos dãna belli populari actione repeti possunt, tanquã ab inmicis pacis, quietisq; publicæ.

Quarto capite religionis causam à seditione separari placuit, adeò vt nemini liceat propter alterutrius religionis causam quenquam pro seditioso & rebelli damnare. Item cautum est, ne imposterum eadem causam cuiquam vis fiat publica aut priuata, vtq; iudices prouiciarum non patiantur quenquam sectari eorum qui Euangelicam reformationem profiterentur. Verum illis vbiq; templa ad suę religionis exercitium concedantur, in quibus liberè audiant verbum Dei, & Sacramenta administrentur ab Euangelicæ doctrinæ ministris. Adhæc statuta placuit vetera omnia edicta religionis causa publicata reduci & temperari.

Has leges ægerrimè tulerant coniurati. Quibus constitutis, solutoq; statuum conuentu cum extricare se non possunt, ab ordinum sententia atq; iudicio, quibus & excluduntur à regis consilio, & ad calculos & repetundarum examen vocantur, quæruntur, modis omnibus explicandæ coniurationis viam. Interea, magna cura & diligentia vnitatem Ecclesiarum procurat regina (vt sagaci & maturo in reb. omnibus est ingenio conuocatis vndiq; Ecclesiarum præsulib. cum aliquot Theologis scholæ Parisiensis, & Monachis quos Româ adduxerat, Ferrariensis Cardinalis legatus. Aderãt præterea Euangelicę prędicationis ministri duodecim, qui de doctrina sua cum Põtificijs placidè absq; amarulentia & cõtentione litigiosa differerẽt, vt pię concordiæ rationẽ aliquam inirent. Sed hæc cuncta cõsilia perturbauit suis factionib. insignis ille Cardinalis, qui dum hoc agit, vt Romano pontifici suam operã probet, & honestos reginæ cònatus impediat, effecit vt ille conuentus sine vllo fructu solueretur. Cum verò de confessione Augusta-

Tumultuũ causa E

Marginal letters: B, C, D beside the lines of the second and fourth paragraphs.

A gustana sermo incidisset, sciscitatus est, an illi subscribere in Negotio Cœnæ vellent nostrarum Ecclesiarum ministri. At verò rogatus ipse, quid de reliquis eius confessionis articulis sentiret, magna vocis animiq; asperitate & contentione respondit, se totam confessionem improbare ac detestari. Nostri contrà, illam modis omnibus se laudare & se approbare dixerunt, à qua suam nihil ferè dissentire ex utriusque collatione (vtranque enim habebant in manu) facilimum esset probare. Quod si videantur in articulo de cœna vt cumq; dissentire, id quidem esse huius quàm multi existiment, sed quorundam ambitione & clamoribus in immensum exaggerari. Constat enim vtrámq; partem idem Religionis fundamentum ac sacramenti cœnæ fructum, finem & effectus eosdem cõstituere. Tantùm caueatur, ne veritati Corporis Christi in aliquo derogetur. A uobis autem Reuerendissimi & Illustrissimi Principes, magnis precibus contendit princeps Condæus nomine omnium nostrarum Ecclesiarum, vt alicubi in ipsa Germania synodum indicetis, ad quam promittit se effecturum, vt veniant præcipui Ecclesiarum nostrarum pastores, qui placidè animis cõpositis, facilibusq; cum vestris de rebus controuersis disserent, omnes controuersias coniunctis suffragijs puro Dei verbo decident, ita vt in omnibus constet vtramq; gentem eadem fidei ac religionis puritate & sinceritate Deum colere.

1562.

Augustana confessio.

B

Tandem cum viderent nihil sibi fœliciter succedere qui legibus ordinum damnati erant: persuadent Reginæ & Nauarro noua iniri cõsilia, quibus sperant vt ordinum regni decreta pereant & reuellantur. Quare consilium, vt aliam rationem ineant componẽdi istas controuersias, & eam rem deligãt nos quos sibi & regni multis beneficijs deuinctas esse scirent. Ne tamen horum consulunt authores publicè haberentur, putant autem sibi esse è regia discedendũ, quam coeat hoc consilium. Verùm cũ multa animo versarent Guisij, tentarũt facinus, quod si successisset, maximis alijs motib. initium dedisset. Pridie enim quàm Guisius discederet ex aulà (re ita composita) Dux Nemorsi compellat Aurelianum Illustrissimum ducem, in ipso regis cubiculo, tanquam iocans, an velit in Lotharingiam vsq; expatiari cum Guisijs. Ibi enim esse apparatos ludos & spectacula quibus delectetur. Ducem verò Lotharingiæ simul cum coniuge maximo ipsius desiderio teneri. Proponit postea pericula quæ regi fratri & sibi ab Hugonotis imminerẽt: (sic enim cõtumeliæ causa nominant eos qui nostram religionem profitentur:) aitq; veluti ex oraculo, non esse dubium, quin Rex Nauarræ Condæusq; princeps de occupando regno cogitarent istius nouæ, quam dicunt, Religionis prætextu. Cúmque non persuasisset, cedit Guisio qui alijs rationibus puerum aggreditur & torquet. Sed eodem euentu cedit patri Guisio Guiuilla, qui etiam ostendit qua ratione abduci posset: nimirum vt media nocte è fenestra demissus imponeretur rhædæ, & sic velocibus equis in Lotharingiam abduceretur. Sed ne is quidem plus proficit apud sodalem, quàm aut parens aut Nemorsus. Cum hæc emanassent, rogatus Aurelianus in ipso regis consilio, hoc ipsum negotium aperuit Regi fratri, Regina matri ac Nauarro præsentibus. Habetur & Nemorsi confessio, è Sabaudia transmissa, in qua hac fatetur quidem, sed ipsum prætendit. Quis autem ludos esse putet, vnde tot crimina oriuntur? Quid autem ea remolirentur, facile est cuilibet iudicare, qui Regni Gallici rationes & statum vtcunque nouerit. Guisij verò ea spe deiecti, secedendum esse existimauerunt, quousque aliquantum ea inuidia deflagraret, & ad eos accendendum qui ipsorum artes ignorarent. Nota est omnibus virtus & pietas illustrissimi illius principis apud quem diuerterunt, proximè Germaniam ad tabernas Alsatiæ, cui suis simulationibus conati sunt imponere, dum fingunt se professores Augustanæ confessionis, à qua vix ita pridem abhorruerat Prothæus ille Cardinalis. Eorum sanè discessus ex Gallia magnam spem pacis, & quietis nobis præbebat,

C

D

E

1562. Euangelium in Gallia praedicatum. praebebat. Interim vbique in Gallijs verbum Dei resonabat, atque adeò in ipsa regia, in primatum magnatumque domibus. Impura omnia, & ludicra, blasphemiae, rixae, odia, & caetera eiusmodi, quae facilè irrepunt in animos eorum qui de Deo, & de salute parum diligenter cogitant, videbãtur ita compressa, vt eam mutationem nemo satis mirari posset. Nulla tum ferè vrbs, nullus pagus ex praecipuis absque Dei verbo, magna etiam aduersariorum tolerantia, qui quamuis sanctã Dei doctrinam non satis probarent, pios tamẽ mores, & sanctam mentem nunquam non satis laudare & commendare poterant, summa Dei gloria & magna omniũ admiratione. A

Interim è parlamentis & senatibus, qui frequentes sunt in Gallia, conuocati condicto die & loco, praesentibus Regiae stirpis principibus, atque veteri vniuerso Regum consilio, consultant. Adest Conestablius, adest & Mareschalcus, qui nouam tragoediam nouosque tumultus laeti expectabant. Instabãt ordinum actores, monentes nihil nouandum esse: sed in ordinum sententia standum, repurgãdumque prius esse regis consilium, quam quicquam constituatur. Contrà, sibi non licere putabant illi quos ordines à cõsilio regis depulerant, & reos peculatus fecissent. Verùm cum nullis ignota esset ordinum Gallicorum potestas, nemini in mentem venire potuit, cõstitutas ab ordinibus leges damnari, antiquari ac abrogari, ac in vniuersum refigi à quoquam posse. Sed vt cum Guisijs absentibus, & socijs praesentibus in aliquo consentirent, nouum edictum mense Ianuario constituunt, quo libera verbi, sacramentorumque potestas Ministris Euangelicae doctrinae conceditur: id modò fiat extra vrbium septa, & abstineatur à templis Romano cultui dedicatis. Integrum sit praeterea cuilibet impune ac liberè, quam volet ex duabus religionem sectari. Quod decretum cum ingratum esset Euangelicae doctrinę sectatoribus, praesagirentque inimicorum dolos, quos exitu ipse statim aperuit, nimirum haec ideo sic decerni, vt inermes & procul à suis aedib. procul auxilio, magis essent aduersariorum iniurijs obnoxij, atque illis faciles prædę fierent. Noluerunt tamen Reginae, Nauarro regi, caeterisque tanti consessus hominibus, repugnando molesti esse. Verum propositis conditionibus acquieuerunt hoc tantùm petentes vt bona fide obseruarentur, & tutae essent & absque fraude pacis conditiones. Hoc edictum singulorum Sacramentis confirmatur, atque inprimis à Nauarro, Conestablio & Mareschalco, qui postea illud idem sacramentũ apud Reginam repetunt: addunt etiam iurati, se nunquam eius qui in edictum incurreret, gratiam petituros esse. Publicatur edictum in foro: Per prouincias ministris authoritas praestatur: ędificantur in suburbijs ligneis tabulatis loca publica: abstinetur à templis. Et excrescente in dies singulos magis atque magis per vniuersam Galliam populo, ad verbi Dei auditionem cõcurrente, atque adeo Lutetiae Parisiorum, vbi tanta auditorum copia affluxit, vt ad triginta hominũ millia conuenirent incredibili modestia, necesse fuit sub die populum cõuenire, qui apparatis locis contineri non poterat. B C D

Nouum edictum 1562.

Tantum populi consensum & Euangelij progressum cùm ferre non possent lucis Christianae hostes, à Conestablio monetur Guisius, vt statim in aulam redeat, & crescentibus malis maturè occurrat. Reuocabatur etiam Nauarri literis quem facta spe regni Nauarrae recuperandi, & quibusdam vanis, inanibusque promissionibus, Pontificij in suas partes pertraxerant. Redit itaque Guisius, qui inermis discesserat fugiens, cum magna satellitum armatorum manu, ac in ipso veluti limine, dum ostium coepit apertũ esse verbo Dei, quod magnis viribus adolescebat, dum sibi nihil metuunt Ecclesiae, tutasque se putant Edictorum ac Senatusconsultorum authoritate, nulla accepta iniuria omnes Ecclesias vastat, & ab eo suisque crudeliter trucidantur Vassij, quos in precibus publicis, pietati operam dãtes offenderat, occisis etiam foeminis & infantibus ab vberibus matrum pendenti- E

A dentibus. Regina vbi rescíuit Guisium aduentare, verita ne contingerent ea quę postea acciderunt, obtestatur ne Lutetiam accederet. Illi verò contemptis eius mandatis, vel potius precibus, eò venit, stipatus plærisq; suæ factionis proceribus ac aliquot centurijs equitũ armatorum. Et qui prius temerario ausu leges patriæ violasset, dum armatus hostiliq; animo fines Galliæ attigit & ingressus est (quod iure gentium capitale est) sic non dubitauit Lutetiam, regni præcipuam vrbem progredi, vt ab illa magnifico apparatu armatus exciperetur, neglectis regni legibus. Ob eam rem Carolus Imperator maximus cum iter faceret per Gallias, noluit armatus ingredi Lutetiam in apparata solenni pompa, etsi magnopere rogaret Rex Franciscus, vt id faceret: quòd sciret ad solos reges id pertinere. Exceptus est ergò Guisius magno cum applausu & gratulatione populi Parisiensis, incitati à Sacrificulis, cuius magna multitudo, audito eius aduentu, effusa est extra portas, vt eum faustis acclamationibus exciperet: qui honor solis regibus tantùm præstari solet. Accessit & ad eum præfectus vrbis & illi suam operã & sua officia detulit. Quod sanè non iniustam metus suspicionisq; causam nostris præbuit, cum præsertim recens esset memoriæ patratæ Vassianæ crudelitatis. Verùm cum sub aduentu Guisij in Gallias, literas regina accepisset ab Hispanijs, Lusitania, & Sabaudia, in quibus tota conspirationis series perscribebatur, animaduertens in quantis periculis versaretur, accersit ad se principem Condæum in arcem de Monceaux, reginæ peculiare castrum, & ostendit quid coniurati moliantur. Monet, & magnis precibus contendit, vt conuocatis amicis, collectòque milite se nefarijs illorum conatibus opponat. Postea verò conspiratione ita patefacta, vt iam dissimulari non posset, regina crebris literis & nuntijs Condæum monet non amplius esse differendum, sed Guisij, reliquorumq; coniuratorum conatibus maturè esse occurrendum. Eumq; regina constituit exercitus ducem, defensorem regiæ, suæq; libertatis. Illic aderant plerisq; primariæ & antiquæ Nobilitatis viri, quibus etiam ipsa imperauit, vt regios subditos hortarentur ad sequenda signa Condæi, & ad se opponendum Guisiorum coniurationi. Extant literæ ipsius reginæ manu scriptæ, quæ de principis Condæi vera erga regem & ipsam obedientia testimoniũ ferant, quibus se ei, ac liberos commendat, pollicetúrque regem officiorum eius memorem fore. Alijs literis iubet, ne prius arma deponat, quàm ab aduersarijs posita videat. Præcepit etiam Amurallio, Sonbizæ, alijsq; ordinis regij Equitibus, vt vnà cum Condæo regem iuuarent, quò facilius Guisianam conspirationem opprimere posset. A qua voluntate ipsam non amplius destitisse testabuntur, ea quæ vix ita pridem Principi Condæo reliquísque exercitus eius Principibus ad oppidum Bogenciacum dixit: cum seriò fassa est, se vitam ac dignitatem illis debere. Quæ longè diuersa sunt ab ijs literis, quas nostri aduersarij vi, metúque ab ea extorquere solent. Ne autem vobis in hac re imponi existimetis, En proferimus quaternas literas ipsius reginæ manu scriptas, quas Argentorati Generosissima socius Condæi principis ipsius mandato nobis tradidit, quas certè à vobis legi & videri magnopere cupit Condæus princeps. Reliquas apud se seruat, quas propter itinerum pericula, non est ausus nobis concredere: quas latinas ad verbum fecimus: illarum archetypa post huius orationis finem conscribi curauimus. Earum est hæc sententia: Mi cognate, significauit mihi Baro de la Guarde, quæ ipsi dixeris: quibus, mi cognate, tantam fidem habeo, & habui, vt mihi ipsi maiorem non habeam. Nunquam obliuiscar eorum, quæ regis, filij mei, ac mei causa facies. Quoniam autem ad te is redit ob causas quas indicabit, plura non scribam. Tantùm peto, vt ipsi fidem habeas in ijs, quæ tibi dicet nomine eius, cui non minus quàm matri fidere potes. Ea est Catharina tua cognata.

[Margin: 1562.]

[Margin: *Lutetiam solis regibus armis ingredi licet.*]

[Margin: *Regina Condæũ monet, ut Guisio resistat.*]

[Margin: *Exemplaria literarum reginæ.*]

1562 2. Mi cognate: non minus liberè cum Yuoy sum locuta, quàm tecum A fuissem, de eius fide non dubitans, & certò credens eum nemini Præterquam tibi, ista indicaturum: téque nunquam dicturum ea à me esse profecta. Memineris autem incumbere tibi curam conseruandi liberos, matrem & regnum tanquam ei cuius plurimum intersit. Non dubito has literas à te statim exurendas.

3. Mi cognate, habeo gratiam, quòd non graueris de tuis rebus tam sæpe ad me scribere. Et quoniam spero me visuram te breui, iam minus prolixè ad te scribam. Tibi autem persuadeas, quòd nunquam obliuiscar eorum quæ mea causa facis. Quod si Deus me ex hac vita euocauerit, antequā mihi detur occasio animi mei gratitudinem erga te ostendendi, dabo tamen operam ne liberi mei eius rei B olim sint immemores. Huic qui reddet literas aliquid concredidi tibi significandum. Quare peto, vt ei fidē habeas. Intelliges sine dubio me quicquid facio, ideo facere vt omnia paci & tranquillitati restituam. Quod scio te non minus expetere quàm tuam cognatam Catharinam. Saluto tuam coiūgem, Socrum & Auunculum.

4. Mi cognate, tam multa video quæ mihi displicent, vt vix possem me colligere, nisi me consolaretur spes, quam in Deum repono, & fiducia qua mihi persuadeo te certò mecum cōiuncturum omnes tuos conatus ad conseruandum hoc regnum, & regis filij mei authoritatem, & subditorū erga eum obsequia, etiamsi rumpantur qui omnia conantur euertere. Sed spem me tuo cōsilio & auxilio fre- C tam, adhibiturum remedium istis malis. Et quia huic qui has literas reddet, prolixè explicaui de ijs rebus meam sententiam, eam iam non repetam. Peto vt ei fides habeatur in ijs quæ vtrique vestrûm significabit nomine tuæ cognatæ Catharinæ.

Condæus arma iussu reginæ sumpsit.

Ex his quæ iam dicta sunt, Reuerendissimi, Illustrissimíque Principes, satis liquere vobis putamus, Principem Condæum non priuata aliqua cupiditate, sed instante mandato reginę arma sumpsisse, vt eorum conatibus sese opponeret, qui vi, & audacia leges regni violabant, pacem & tranquillitatem publicam perturbabant, ac summum magistratum nobis à Deo concessum in seruitutem redigere conabantur. Si quid à Condæo principe peccatum est, in eo est peccatum, quòd initio aduersarijs par, aut forsan instructior, non statim eos inuasit & oppressit. D Verùm optimus princeps noluit esse author eorum ingentium malorum quæ iam in Gallia cernuntur. Non enim existimauit istos homines adeo exuisse omnem humanitatis affectum, quin tandem mouerentur pietate erga patriam, & reuerentia erga optimæ spei Regem, à cuius auo & parente & non magna fortuna euecti sunt ad illas ingentes opes, quibus iam ad omnia perturbanda abutuntur. Sed plus potuit in animis eorum immoderata ambitio, quàm hæc omnia. Dolebant enim se excidisse ea authoritate, qua superiorum regum & præsertim Henrici tempore pollebant, cum omnia pro suo arbitrio administrarent. Et existimabant iam sibi dari occasionem eam recuperandi, quæ non facile esset è manibus dimittenda. Id enim non potuerunt sperare. Regina, summa cum pru- E dentia regnum administrante, quæ de filij incolumitate, ac regni prospero successu sollicita, vt vitaret occasiones tumultuum, ambitiosos à gubernatione remouere tentabat, & regnum frugaliter administrare cœperat, paulatimq; dissoluebat illud ingens æs alienum à rege Henrico conflatum. Itaque cum isti animaduerterent hæc esse minimè opportuna suis cōsilijs, putauerunt eam cum rege & Aurelianensi duce redigendam esse in suam potestatem, vt eorum nomine ad suas cupiditates abuterentur. Multis igitur armatis stipati profecti sunt ad fœminam, duósque pueros imbelles, sine viribus, quos omni præsidio destitutos facilè in suam potestatem redegerunt. Degebant tum temporis in regia illa domo Fontisbleaudi, quæ minus diei itinere abest Lutetia, nullis ar-

Regina Galliæ cū rege circūscripti

cibus

A cibus munito loco. Neque ignotum illis erat Condæum non laturum tantam 1562.
indignitatem. Repugnantes eos & multis obortis lachrymis iniuriam deprecantes Melodunum abduxerunt, & incluserunt arci, quam quis carcerem verius quã arcem dicere possit. Rex emissis multis lachrymis, querebatur se abduci, à loco amœnissimo, ad castrum, à quo maximè abhorrebat. Sequebantur reginæ, eiulatus immodici, quæ etiam negabat omnino se eò ituram. Verrum respondetur, licere quidem ipsi manere si velit, sed se planè constituisse regem abducere. Hoc egregio facinore perpetrato, præmiserunt Lutetiam Conestablium, qui populum iam sua sponte furentem aduersus nostros magis concitaret, quod sanè pulchrè præstitit. Non enim puduit hominem penè decrepitum & tantæ dignita-
B tis ab ipsa prima adolescentia, præbere se ducem stolido populo ad exurenda illa ædificia, in quibus nostri religionis causa conuenire solebant.

Lutetiam sanguine replet: populum ad arma, ad prædam, ad lanienam concitat. Mareschalcus à Sancto Andræa sibi Senones delegit, in quos sæuiat per suos, & Cardinalis Guisij, Senonum Archiepiscopi auxiliaribus copijs: in quos crudelem tyrannidem exercet, & barbarè debachatur. Sæuit in fœminas, pueros, puellásque omni genere mortis. Ex quibus secundo flumine deducta sunt Lutetiam innumera corpora natantia, quæ oculis regis oblata sunt, dum agit ad fluminis Sequanæ ripam Lutetiæ. Atque illorum exemplo per vniuersam Galliam omnia miscentur cædibus ad montes vsque Pyrenæos, per totam Aquita- *Senonum persecutio.*
C niam. Quorum facient fidem Tholosa, Castrum Dary, Burdegala. Illinc ad Britones vsque percurrit testis Andegauia, Saumurum, Turonia, Pictauia, Blesa, Biturix, Issodunum, Burgundia, insuper atque prouincia, & Delphinatus adeò vt qui huius crudelitatis calculos tenent, ad tringinta hominum millia cæsa fuisse mensibus quatuor ex his qui Euangelium profitentur, referant, misera, locorum omnium calamitate, quos tutos esse oportuit ordinum iudicio, postea edicto Regio, atque etiam sacramentis Principum Consulúmque atque adeò Senatusconsultis. Vbi nunc nobis miseris afflictissimísque Gallis sacrosanctum ius patriæ? Ordinum nostrorum olim inconcussa potestas, vbi iurisiurandi toties repetita Religio? vbi Sacramentorum dignitas & pondus? Quid ab
D illis speretur quos Dei omnipotentis sacrosanctum nomen, fidei dignitas, iurisiurandi violati metus nec mouet, nec vrget? Si omnis controuersiæ finis est iuramentum, quomodo sperabimus horum tumultuum faciles exitus cum illis qui nullo Dei honore & gloria tanguntur.

Susceptis armis compositóque aliquantum exercitu Condæus Princeps Aureliam deligit, in qua se, suósque recipiat, & Guisijs iam pridem instructis se opponat. Ne tamen hoc bellum multa secum traheret incommoda, visum est Condæo iustissimas pacis conditiones offerre Reginæ, Nauarróque fratri, se discessurum ab armis, à Regia, atque etiam à regno ipse sanguinis Regij princeps, modò easdem conditiones suscipiant aduersarij. Monet principes vici-
E nos succurrant Regi pupillo, pacique publicæ. Quod cum agit apud uos, Principes Illustrissimi, factum est vestra humanitate vt eo fine legatos vestros in Galliam decerneretis. Verum Guisius consilio Cardinalis turbulentissimi, conditiones spreuit. Legatos impediunt officio defungi. Interim externas copias euocant, Heluetiorum, Hispanorum & Italorum, atque etiam Germanorum, ducibus Rochendolpho, & Rhingrauio. Atque istos tres coniuratos non puduit regi & reginæ scriptum exhibere, in quo dicerent coniuratione facta, se non prius ex aula discessuros, quam in verba Pontificis Romani iurarent omnes regis subditi, officiales præsertim, qui munus publicum gerunt aut magistratum.

1562. *Tres homines Galliam turbāt.* Quanta est ista arrogantia, tres homines decreto Ordinum exclusos à regio consilio velle & regi & toti regno in tanta re praescribere? Sed haec ideo faciebant, vt omnia turbarent, ne institutas aduersus ipsos repetundarum & peculatus actiones Ordines regni persequi possent. Nam si liberum iudicium de ijs rebus institueretur, sciunt se non posse poenam euadere, nec posse retinere ingentes illas opes quas vndecunque rapiendo sibi collegerunt. Exemplo sit illis Conestablius de Clisson, qui ex eo quod sexdecim centenis millibus librarum auctus fuisset, omni dignitatis honore muneribúsque publicis destitutus, miseram postea & priuatam vitam agere iudicio damnatus est. Nemo ignorat quàm tenues fuerint Conestablij fortunae, cum primum à rege Francisco primo in regiam acceptus est. Quid ex facultatibus paternis Guisio successione contigerit? Quàm miseris algentibúsque parentibus ortus sit Mareschalcus Andraeanus, antequam ad Aulae delicias & parum honesta officia vocaretur: Quomodo autem ab ipsis sit administrata Respublica, atque eo inprimis tempore, quo Rex Henricus regnauit, vel eo constare potest quòd rex Henricus duplo plus insumpserit illis duodecim annis quibus regnauit, quam Franciscus tribus & triginta annis quibus maxima bella gesserit, & in maximas calamitates inciderit, moriens Franciscus non exiguam summam numeratae pecuniae reliquit. At Henricus aeris alieni ducenties & vicies centena millia aureorum Germanicorum, seu vt loquimur, tres & triginta milliones Francorum reliquit. *Gallia aes alienū contrahit.* Quo nam tanta pecunia peruenerit, aequum est istos dicere, cum eius procurationem habuerint, & eam pro suo arbitrio cum Cardinali erogarint.

Ex ijs quae iam dicta sunt, satis constare putamus Reuerendissimis & Illustrissimis celsitudinibus vestris, quae nam pars praebuerit causam istis ingentibus calamitatibus, quibus tota Gallia ardet, ac planè euertitur. Nulla est enim illius inclyti Regni pars quae non redundet sanguine innocentium hominum. Lutetia iam verius dici potest piorum hominum laniena, quàm ciuitas, in qua iussu Senatu corruptissimi concessa est plebi libera potestas rapinarum & caedium, armantur in seipsas eiusdem corporis partes: praecipuas regni vrbes ab aduersarijs crudeliter direptas nemo ignorat; imò totas prouincias ita deuastatas, vt iam Gallia videatur tantùm esse cadauer illius non ita dudum florentissimi regni, quod à vestris Maioribus tanta indole & virtute constitutum est. Nullum certè exitit in toto orbe pulchrius monumentum veteris gloriae Germaniae. Non dubitamus autem vestras Reuerendissimas & Illustrissimas celsitudines istis nostris malis grauiter affici: sed hoc parum remedij nobis affert. In tantis calamitatibus deceret vos pro insita animis principum Germanorum generositate in hoc incumbere, vt istorum malorum causae tollantur, & miseras reliquias Gallici Regni conseruare, & tanquam naufragij tabulas colligere. Ad quae etiam si vos non impelleret memoria virtutis maiorum vestrorum, digni certè sunt vestra commiseratione afflictissima Regina vidua, & Rex pupillus, cuius eximia indoles omnibus summae virtutis spem praebet, si Deus (vt speramus confidimúsque,) ei vitam longiorem concesserit.

Quod si ab omnibus negligantur (praeter id quod metuendum vobis est, ne fax ista contempta latius praestet incendium) nos tamen Deus non negliget, ad quem quotidie clamat innocentium sanguis crudeliter effusus: cuius se vindicem fore sanctè pollicitus est, qui iustis oculis nostras calamitates cernit.

Principes admoniti ut Galliae succurrant. Nos itaq; à vestris Reuerendissimis & Illustrissimis celsitudinibus magnis precibus contendimus, vt in regis, reginaeq; libertatem fauentibus animis inclinetis, ius populi atque ordinum, regni potestatem atque edictorum publicorum autho-

A authoritatem conseruetis eósque à Guisianorum sociorúmque conspiratione. 1562.
manifestóque scelere liberos securósque reddatis, qua valetis potestate & consilio reuocatis ex Gallia copijs, quæ sub Rochendolpho & Rhingrauio mœrent falso Regis adscripto nomine: sed illis interpositis minis quibus in grauioribus causis cõminari soletis: disertéq; prohibeatis, ne quisquam ex vestris ad Guisiana castra progrediatur. Quod à vobis petimus Illustrissimi principes, per antiquam beneuolentiam qua semper regnũ Galliæ prosecuti estis: per illud studium pietatis quo veræ & Christianæ mentis affectæ esse debent. Per Deum optimum maximum cuius honos hic agitur: Per vnicum ipsius filium Iesum Christum qui suam Ecclesiam, cuius hæc causa est, suo sanguine redemit: per
B Christianissimi regis impuberis orbitatem: per serenissimæ matris viduitatem ac solitudinem: per vicini regni salutem, & incolumitatem: Denique per antiquam Galliæ & Germaniæ necessitudinem, ac propinquitatem: per sancta Illustrissimi principis Condæi in vos amicitiæ & beneuolentiæ figura: Ne in tantas Germanici imperij opibus tam multa Gallorum hominum millia, totúmq; adeo regnum quondam florentissimum propter trium hominum cupiditatem opprimi & interire patiamini. Deum autem oramus vnà cum Filio eius Domino nostro Iesu Christo, vt suæ causæ adsit, nec patiatur suam gloriam pollui, aut eos opprimi qui ipsum ita colunt, quemadmodum se velle coli per Filium toti mundo reuelauit: Qui vestrum imperium celsitudinésq; vestras ad suam gloriam diutis-
C simè conseruet. Diximus.

Sub finem huius anni, in Vigilijs diui Thomæ, 19. Decembris, dum Principes Germani Francofurti comitia celebrarent, dissidẽtes partes in Gallia quas potuerunt maximas copias peditum atque equitum hinc inde collegerunt. Propterea ex multis nationibus Germanis, Gallis, Anglis, Hispanis, & Italis exercitus conflati sunt. *Horrendum prælium in Gallia.*

Cum autem vtriusque exercitus duces timerent, ne tandem in tanta rerum caritate commeatu laborarent, extra vrbes progressi, atque subdio castra metati sunt: sperabant insuper funestum hoc bellum vnico prælio finiri posse præsertim cum pecuniarum inopia à victis non facilè nouæ copiæ conscribi possent.
D Idcirco Condæus princeps Aurelia cum suis confœderatis discedens, Lutetiam versus profectus est, vt itineribus obsessis eos commeatu intercluderet. Guisiani verò magnis ijsq; instructissimis copijs, Helueticóque peditatu fortissimo, obuiam progressi, certam sibi victoriam pollicebantur. Sic tandem inter Carnutes & Parisios in loco campestri Mesiers exercitus consedêre. Etsi verò vterq; exercitus copioso eoq; optimo milite constabat, tamen Guisiani peditatu, Condenses verò equitatu Germanico præualebant. In eo loco per dies aliquot excurrentes velitationes quædam habitæ.

Tandem verò decimo nono Decembris acies instructæ atque propius ad hostem adductæ sunt. Tum demum quisque ducum suos adhortando nihil
E intentatum reliquit, quò alacriores ad pugnam progrederentur. Post meridiem itaque tormentis agi cœptum, deinde infestis animis concursum fuit. Equites Germani pro more fortissimè dimicabant, atque quocunque ruebant, hostem sua loco mouebant, nisi etiam Heluetiorum Phalanx fortiter instar muri sese ijs opposuissent, certè Guisianorum res in summum discrimen adductæ fuissent. etsi enim Condenses illi aliquoties ordines eorum perrupissent, nihilominus tamen sese mox denuò coniungentes, cominus equites hastis suis de equis perturbabant. Idem & Hispani factitarunt. Pedites verò Germani Condenses, metu perculsi, statim armis abiectis, sese turpiter hosti dedidere. Sic toto die diuersis animis pugnatum, & aliquoties Germanorum equitum peditúmque Gallorum virtute prælium restauratum fuit. Multi vtrinque *Heluetiorum fortitudo.*

1562. cadebant, pluresq; vulnerabantur, ita vt quælibet pars per aliquot horas certam victoriam speraret. Hacq; ratione pertexerunt, donec tandem noctis interuentu prælium diremptum fuerit. Tum enim Condenses sese in sua castra receperunt, Guisiani verò ibidem, vbi pugna commissa est pernoctarunt. Aliquot millia vtrinque desiderata dicuntur, sed multò plures Guisianorum. Nam vt cæteros taceam ex 21. centurionibus Heluetiorum, quindecim eo die interiere, antea vero Froelichius summus eorum Dux fatis cõcesserat Lutetię. Præterea Dominus Mareschalckus de Sancto Andræa, Comestabili filius & Princeps Niuernensis cum multis alijs generis nobilitate & dignitatibus clarissimis viris interfecti, ipseq; Momorantius Comestabilis cum alijs captus fuit. Hispani etiam magna ex parte cæsi feruntur. Ex altera verò parte optimi quiq; milites ex diuersis nationibus occisi, præterea Condensis Princeps sui exercitus imperator, cum longius excurreret, captus est. In huius locum statim Dominum Amiraldum, hominem magno loco natum & militem strenuum, cui præfectura clasium maritimarum hactenus commissa fuerat, confœderati sibi summum ducem elegerunt. Cum itaque hac ratione acriter pugnatum, ita vt neutri vel victores vel victos esse re vera censeantur, vterq; exercitus sese in tutum recepit, atque per dies aliquot milites vulneribus curandis occupati quieuerunt. A B

Vuilhelmi Froelich. obijt.

Solutis Francofordianis comitijs, imperator Ferdinandus multis proceribus comitatus, per Rheni amœnissimam ripam ascendens, Alsatiæ è Brisgaudiæ situm contemplatus est, cum etiam per aliquot septimanas Friburgi Brisgaudiæ substitisset, tandem Anno 1563. die 8. Ianuarij, Basileam peruenit. Ibidem magna C
1563. liberalitate magistratus, & insigni humanitate ciuium Imperator cum toto comitatu susceptus est. Quocirca & Basiliensibus multa priuilegia, ab antiquis Cęsaribus Carolo Quarto, & Sigismundo ac Friderico olim concessa, Ferdinandus renouauit.

Quum verò, vt suprà diximus, in Gallia vbiq; bellum ferueret, atq; quælibet factio alterius partis duces in suam sententiam adducere conaretur, tandem factum est vt præter omnium expectationem Baro Sadresius Lugdunensium dux strenuus, qui hactenus multa præclara facinora circa vrbem peregerat, magnis promissis & pollicitationibus persuasus, ad Guisianos transire statuerit. Vt D autem magno quodam scelere sibi hostem reconciliaret, atq; fidem suam comprobaret, proposuerat Lugdunum cum circumiacenti agro proditione inaudita, hosti tradere. Proditio tamen hæc in tempore detecta atque proditor Sadresius Valentię captus, atque in custodiam traditus fuit, qui etiam postea, meritas pœnas luens, capite plexus est. Interim tamen Nomorensis dux, qui ijs in locis Guisianis copijs præerat, statuto die, qui erat 16. Ianuarij, ante solis ortum cum suis copijs Lugduni cõparens, fortunã tentare ausus est, scalas enim muro admouit, atq; vrbem magna vi oppugnare cœpit, sperabat enim hanc proditionẽ nõdum detectam, aut hac ratione suos fautores aliquid noui in vrbe incepturos. Verùm ciues atq; milites qui in prędidio erant, atq; hostiũ consilia antea norãt fortiter sese E coniungentes, hostem magna clade affecerunt, atque procul ab vrbe repulerunt.

Lugdunenses in magno periculo.

Sed cum videret Elisabetha regina Angliæ Guisianorum copias indies in Gallia augeri, atque hinc inde plurimos martyres fieri, nec ipsa suæ Religionis confœderatos deserendos esse rata est. Itaque nouas copias in Galliam misit. Cùm autem hi aliquot loca in Northmannia occupassent, atque vnicè eò respiciebant vt sese cum equitatu Amiraldi coniungerent, Guisiani eos impedire, atque Germanos Anglis obuiam progressos, inuadere statuerunt. Loco itaque oportuno, mense Ianuario eos inuaserunt. Verùm equites Germani pugnam haud quaquam detrectantes hostem fortiter exceperant, res primò bombardis minoribus eminus, postea cominus gladijs acta fuit. Itaque magna strages passim

Angli Galliam inuadunt.

A passim ædita, atque ex parte Guisianorum circiter mille equites desiderati esse dicuntur. Cùm autem illi essent instructissimi & peditatu muniti etiam ex Admiraldicis multi occubuerunt. Hac ratione viam armis patefacientes Anglis sese coniunxerunt, atq; in sua castra reuersi sunt. 1563.

In Februario, Moscus siue Moscouitarum princeps, nondum bellis crudelissimis, quæ aduersus Liuonienses, archiepiscopum Rigensem, & Magistrum ordinis Teutonici, superiorib. annis, non sine ingenti hominum clade, gesserat, exaturatus, Lituaniam quoq; conscriptis omnib. suis nobilibus & præfectis, hostiliter inuadere, secum cõstituit, vt sic barbarus ille dux immanitatem & plus q̃ belluinam crudelitatẽ, apud omnes & posteros etiam, eò notiorem redderet. Ingressus itaq; Lituaniam maximis copijs, arcem munitissimã Polotzko vi cepit, multis millibus hominum occisis, & alijs in seruitutem abductis. Quæ tamen se postea sponte hostibus dedisset. Nam quid faciendũ esset obsessis, cùm & vis hostiũ & tormentorũ bellicorũ maior sit, q̃ vt in arce illa seruari possint, præsertim quia omni cõmeatu destituti, tandem ipsis fame pereundum fuisset. Sic tyrannus Moscouiticus Lituaniã, direptionibus, & incendijs miserabiliter vastans, omnia bona suis vsibus nõ incõmoda spoliauit ac diripuit, pecora vel auexit, vel mactauit, nulliq; sexui pepercit, pueros infra 10. annum trucidauit, alios verò intra 10. aut 20. constitutos secum abduxit, & pro mancipijs Tartaris vendidit.

Arx Polotzko à Moscouiticu expugnatur.

Eodem mense, etsi infestis animis factiones Galliæ aliquoties magna vtriusque partis iactura congressi essent, adeóque nuper Guisiani denuò in portus alicuius oppugnatione infecta re discedere cogerentur, ita vt copiæ paulatim vtrinque diminuerentur: licet etiam Lutetiæ maxima moles tormentarij pulueris de improuiso incensa circumiacentes ædes cum multis hominibus ingenti terrore absumpserit, vt nisi mens cæca esset, fatendum sit Deo huiusmodi cruenta Christianorum bella displicere, nihilominus tamen sub initium Veris nouus militum vbique delectus haberi cœptus. Guisius enim apud suæ Religionis socios diligentissimè egit, vt subsidia mitterentur. Rhingrauius etiam cognitos aliquot centuriones ex finibus Germaniæ cũ peditatu ad sese conuocat.

Simili ratione Admiraldici hortantur confœderatos, vt strenuè verbo Dei insistant atque Euangelij doctrinam fortiter tueri pergant. Effecerunt quoque per Dominum Andelotum virum strenuum & per Germanos equites, vt nouæ turmæ eæq; instructissimæ equitum, vnà cum peditatu hinc inde ex Germania in Galliam proficiscerentur, adeò vt non immeritò timendum sit hac animorum offensione magnam humani sanguinis effusionem breui subsecuturam.

In huiusmodi Gallicorum bellorum tumultibus inuenti sunt homines quidam magna authoritate, prudentia, & potentia præditi, qui Martio mense non destiterunt pacis aliquas rationes excogitare: quamuis enim hactenus iniquissimæ conditiones Euangelicis fuerint propositæ, sperandum tamen Dominum pro sua misericordia tandem principum & magnatum corda emollliturum, vt belli cogitationibus depositis toto pectore ad diuturnam pacem inclinent. quod quidem vt fiat omnibus Christianis summè est necessarium. Propterea optimè factum à pijs quibusdam & doctis viris, qui rationes & media Gallicæ pacis, orationibus æditis, luculentissimè explicarunt, quas etiam (nisi breuitati studeremus) hoc loco subiecissemus. Quod si enim Galliæ proceres eo animorum furore inuicem sæuire pergant, verendum est ne alij Reges & Principes, dum quisque alterius partis causam tueri cupiunt, paulatim sese etiam crudelissimo huic intestino bello implicent, hacq; ratione alios Monarchas & regionum præsides ad iram prouocent.

Pax Galliæ omnibus Christianis exoptanda.

Hoc autem quàm periculosum & calamitosum esse Ecclesiæ atque Christianæ Reipublicæ, nemo mente præditus ignorat. Dum enim omnes illi mu-

Christianorum periculum.

1563. tuis cladibus atterent, procul dubio Christiani nominis ex confesso crudeles hostes Turcæ, Moscouitæ, Tartari, Arabes, Mauri, aut similes Machumetani & Idolorum cultores, ex diuersis partibus mundi ingruentes, quicquid adhuc in Europa Christianis superest, diripient, expugnabunt, atque in miseram seruitutem conijcient, id quod Græcis etiam & alijs potentissimis populis terrarum factitatum legimus. Quin potiùs per viscera Domini & Seruatoris nostri Iesu Christi, cuius nos omnes filij, fratres & membra esse exoptamus, & per Christianæ Reipublicæ tranquillitatem, atque venturos posteros, omnes Christianorum Reges, Principes, & Magistratus hortamur, rogamus, & obtestamur vt omnia sua consilia eò dirigant, atque collatis sententijs efficiant, quò tandem crudelissimum Christianorum intestinum bellum tollatur & componatur, ne tot Martyres, tot Christiani sanguinis profusiones indies conspiciantur. Supersunt multæ rationes quibus hæc fieri possunt, dummodò cæca illa vlciscendi libidine seposita, animus reuera ad pacem respiciat. Sicque tandem fiet vt collatis opinionibus & sententijs, atque sacris literis diligenter inspectis Deum vnanimiter inuocemus, colamus & honoremus, Christumque filium eius vnicum mediatorem, salutisque largitorem agnoscamus, vt in hac terrena vita Dei donis pacificè fruamur, & tandem cum Deo Patre, Filio, & Spiritu sancto, omnibusque Patriarchis, Prophetis, Apostolis, Confessoribus, & Martyribus in regno cœlorum viuamus, gaudeamus, & triumphemus per omnia secula, Amen.

Cùm Guisius fortissimè Aureliam Gallorum obsideret, & decimo octauo Februarij die, huius Millesimi quingentesimi sexagesimi tertij anni, ad vesperum nauigio Ligerim traijceret, in ipso itinere, à nobili quodam Ioanne Poltrotio, ætatis suæ vigesimo sexto, tribus sclopetti globulis in humero dextro lætaliter vulneratur, nec multis post diebus superuixit. Sicarius autem ille, mense Martio, Lutetiæ Parisiorum crudelissimo mortis genere affectus, sceleris huius pœnas luit. Eo ipso tempore rex Galliæ Parisijs comitia habuit, quibus præcipui Ordines interfuisse dicantur. Et quod Religionis causam attinet, vnanimi consensu statuerunt, Euangelij prædicationem, quam nouam dicunt, in plerisque templis admittendam esse.

Hoc tempore, vt suprà dictum est, simultas quædam inter regem Daniæ & Suetiæ exorta est.

Annonæ ingens caritas vbique orta: ita vt Basileæ (præter morem) saccus granorum frumenti sex florenis & amplius fuerit emptus.

Eodem hoc vere ingentes terræ motus in ditione Venetorum & Turcarum ad mare Adriaticum extitere: ita vt magna hominum clade postea decimo tertio Iunij die, ciuitas Cattaro & aliæ aliquot vrbes & arces corruerint.

Mense Maio, Ludouicus illustrissimus Hassiæ princeps, Philippi filius secundo genitus, Christophori Ducis Vuirtenbergici filiam vxorem duxit, & Marpurgi nuptias solenni pompa celebrauit.

Rex quoque Suetiæ, simultate cum rege Danorum Friderico composita, Philippi Hassiæ principis filiam in matrimonium petit, Sed Philippus prudentissimus princeps filiam suam, quæ nunc Adolphi ducis Holsatiæ coniunx est, Regi Suetiæ tradere recusauit. Idcircò Legati regis, re infecta, ad suos reuertuntur.

Hac æstate in autumnum vergente, horrenda pestis in Germania sæuijt: quæ hinc inde, præsertim Norimbergæ & Francofordiæ ad Mœnum, multa millia hominum absumpsit. Hoc flagello solet Deus æternus, superbiam nostram, & alia peccata punire. Sed securitas exitiosa adeò nostris mentibus inhæret, vt nullas pœnas magis timeamus.

Vuilhel-

A Vuilhelmus à Grumbach, qui ab Herbipolensi Episcopo proscriptus fuerat, hoc tempore, stratagemate quodam vsus, Herbipolim occupat, atque pacem in Franconia turbat. Sed Principum quorundam solertia res ad tempus est composita. 1563. *Vuilhelmus à Grumbach Herbipolim occupat*

Moritur hoc anno Reinhardus comes in Solms, & dominus in Muntzenburg, rei bellicæ peritissimus, scripsit multa vtilia de Nobilitatis origine, item de Re militari, quæ omnia certis libris comprehensa, typis excusa sunt. *Comes Solmensis moritur.*

Cùm Galli loca quædam ab Anglis occupata recepissent, tandem ineunte hyeme pacem inuicem restaurant, captiuos passim liberant, atque externum militem, stipendijs liberaliter numeratis, dimittunt.

B Mense Decembri, Tridentinum concilium, varijs decretis publicatis & editis, solutum est, propterea Cardinales, Archiepiscopi, Episcopi, & Ecclesiarum Prælati quisque domum repetierunt. tum etiam Cardinalis Guisius per Basileam in Lotharingiam rediјt. Hoc anno Presburgi, in Hungariæ Regem cum multa celebritate, & solitis cæremonijs coronatus est Maximilianus archidux Austriæ, &c. *Tridentino concilio finis impositus.*

Anno 1564. Rex Daniæ & Lubecenses bellum, quod superiori anno in Regem Suetiæ susceperant, continuant maximis impendijs, multis vtrinque & datis & acceptis incommodis. Est autem hoc bellum, præter alia incommoda, C harum Regionum mercatoribus molestissimum, nam extra Regionis suæ fines propter imminentia pericula excurrere, nec negotiari possunt. Et belli apparatus quotidie augentur, & odia inter Reges cognatos indies magis exardescunt, ita vt non minus animis & æmulatione, quàm armis pugnetur. Aulici nonnunquam assentatores perniciosis bellis causam præbent, dum principes ad tantum belli ardorem commouent, & inexplebili gloriæ cupiditate inflammant, vt postea furore quodam completi cum magno subditorum suorum incommodo vix ad pacis conditiones pellici queant. Sed Sinones illos grauissimum Dei iudicium in die mala condemnabit, patefactis ipsorum astutijs & fraudibus. Videant igitur Principes cui fidant, si consilia sunt salutaria Rei- D publicæ, & pietati maximè consentanea, amplectantur, sin minus, reijciant & detestentur. Reges & Principes opus habent consiliarijs fidelibus, & debent eis rectè suadentibus obsequium præstare. Nam quid consilia sibi velint, apophtegmate illo breuiter indicatur: Qui Scipionis (inquit) gloriæ inuidebant, dicere solent, Illum esse egregiorum facinorum histrionem, Lælium verò collegam illius, gestorem. Alludentes huc quod alius est actor fabulæ, alius author. Sentiebant Scipionem præclaras res gerere, sed Lelij consilijs. Sic multi Principes multa præclara facinora committunt, sed aliorum consilijs. Econtra verò, multa impia à magistratibus suscipiuntur, sed horum conatus perfidi consiliarij quocunque modo possunt, adiuuant, quos interdum facilimè impe- E dire possint, si se illis opponerent, & vtiliorem viam monstrarent. 1564.

Calend. Februarij doctissimus theologus D. Andræas Hyperius, Marpurgensis Academiæ Rector, scriptis suis toti Christiano orbi natus, naturæ pensum in Domino absoluit, sub manibus Eobani Gerhardi Nouiomagi, Marpurgensis Ecclesiæ diaconi, qui edita pia fidei Christianæ confessione, sæpiusque constanti & infracto animo, vel in ipsa agone repetita, placidè obdormiuit. Nec ipsius nomine quicquam periculi metuendum est, quippe cùm neque de vxore, vel liberis, nec de alienis rebus, licet vtcunque de studijs sollicitus fuit, sed vnum Christum semper in ore habuit, eidemque magna deuotione & ardentibus precibus se totum commisit. Pridie quàm moreretur domi suæ cum tota familia communicauit sacræ Cœnæ Domini, veterum instituto.

Reliquit

1564. Reliquit filium tres annos fortè natum, quem cùm conspexisset, porrecta illi manu dextra, submissè dicebat, (nō enim clara voce exprimere poterat) Fili mi, Fili mi, Bene vale. Disce legem Domini Dei tui, hanc custodi, & viue secundū eam, & ipse te enutriet. Ipse amicos, qui aderant mirabiliter & magna cum gratia, ad extremum vsque, non illi ipsum, consolatus fuit. Verè illic poterant experimenta Spiritus sancti, per ipsum efficaciter loquentis, capi. A

Colloquium Mulbrunnense.

Mense Aprili huius anni, habitum est Mulbrunnæ aliquod multis diebus colloquium inter Theologos Vuirtenbergicos & Palatinos, de sacrosancta cœna Domini. Interfuere colloquio Principes duo, Palatinus elector, & dux Vuirtenbergicus. Theologi vtriusque principis, diu multumque inter se disceptarunt, sed nulla ratione, neutris alteri parti cedere volentibus, vllam concordiam inire & conciliare potuerunt. Vuirtenbergici, Lutheri defendunt doctrinam, sed Palatini Caluinistæ vel Zuingliani nullo pacto fieri posse docent, vt se Christus corporaliter præsentem in Eucharistia exhibere queat. B

Mense Maio, Ioannes Caluinus Geneuensis Ecclesiæ antistes, fatis quoque concessisse narratur.

Obitus Ferdinandi Cæsaris.

Vicesimo die Iulij, ipsis ferijs diui Iacobi Apostoli diem suum obijt, potentissimus & inuictissimus Imperator Ferdinandus, de cuius integritate & pietate multa dici possent.

Moscouitarum princeps crebris incursionibus Liuoniam & Lithuaniam miserabiliter vastat, multaque millia hominum in seruitutem abducit. Huic tamen inclytus rex Poloniæ Sigismundus secundus fortiter resistit, ac Regni sui fines defendit. Deus misericors efficiat, vt peccatis renunciantes omnes quæramus Dei gloriam: atque in pace viuentes, post hanc vitam cœlestem patriam per Dominum nostrum Iesum Christum possideamus. C

Classis Philippi regis.

Hoc anno Philippus rex Hispaniarum Garsiam à Toleto, Regiarum triremium & maris ducem suum generalem, cum ingenti classe misit ad expugnandam arcem munitissimam del Peuol di Velez, appellatam, sub dominio Turcarum ad Africæ oram sitam, vnde frequenter impij piratæ in mare Hispanicum incursiones facientes, prædas agebant, quod Rex catholicus minimè sibi ferendum existimabat. Vbi classis vniuersa, centum videlicet triremium, absque alijs nauibus, quarum certum non habemus numerum, Malacam vrbem appulit, magnam illic peditum & equitum tormentorumque bellicorum & commeatus copiam accepit, atque inde soluens, vltimo Augusti mensis die, tranquillissimo mari & secundo flatu ad arcem memoratam incolumis peruenit, expositoque in terram milite, oppugnari cœpta est arx ipsa inter abruptissimas petras sita, & mari vndique septa, difficilimum aditum non solùm hominibus, sed ipsis etiam ilicibus præbens. Cùm autem per singula momenta validis tormentorum ictibus verberaretur, ecce præter omnium expectationem sexta die Septemb. Turcæ milites, qui eam custodiebant, intempestæ noctis silentio turpiter inde aufugiunt. Manserunt autem triginta quinque Turcæ, quod fortassis ob natandi imperitiam fugæ se mandare nō possent: ijque viui in Hispanorū potestatem venere. Dici verò non potest, quanto gaudio ea insperata & incruenta victoria omnium animos perfuderit. Fatebatur dux ipse illustrissimus, & totus exercitus magno clamore testabatur, à Deo exercituum immissum hostibus terrorem, vt ex ea arce turpiter abscederent, quæ vix multo tempore & multo sanguine potuisset obtineri. Impositum inde est fortissimum illi arci præsidium contra barbarorum incursiones. Cùm autem milites sese ad arcem reciperent, Sarraceni ingenti numero & magnis clamoribus, multoque impetu, vt apud illos moris est, eos aggressi, partim cæsi, partim vsque ad quinque vel sex millia vulnerati sunt. Erant in hac expeditione aliquot viri doctrina & pietate insignes, qui rogatu illustrissimi D E

Arx Turcica expugnatur.

Præsidium Hispanicum.

A ſimi ducis Garſiæ eò ſe contulerant, vt exercitui, ſi res poſceret, Sacramenta miniſtrarent, & pietate informarent. 1564.

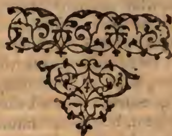
Sub finem anni 1564. & initio anni ſequentis tanta fuit hyemis aſperitas & ſæuitia, vt multis locis vites ad ſolum vſque planè interierint, & grandes quoque arbores exaruerint. Secuta eſt poſtea mira aquarum inundatio, quæ locis non paucis, præſertim Danubio & Rheno propinquis, incredibilem agris & ædificijs cladem intulit. Sæuiſsima quoque peſtis aliquot his annis continuis innumeram hominum multitudinem tulit è medio: & vt intelligerent mortales irati Numinis iram planè effuſam eſſe, etiam horrenda annonæ caritas dirè afflixit multas Europæ regiones, adeò vt non pauci homines ob famis immanitatem & B ſibi & alijs manus attuliſſe ferantur. In Liguria haud procul à Nicæa vetuſta vrbe aliquot vici ita repentino terræ hiatu abſorpti ſunt, vt nulla eorum veſtigia ſupereſſe ferantur. Atque vtinam hæc flagella duras ceruices noſtras vel tandem inflecterent ac edomarent. Percutit nos omnipotens Deus, vt agnoſcamus ſcelera noſtra, & deſinamus impiè agere. Non delectatur ille calamitatibus noſtris, ſed vult vt flagellis caſtigati, emendationem meditemur, ne pœnæ temporales mutentur in æternas.

Frigus. Aquarum inundatio. Peſtis.

Miſit hoc anno 1565. Solymannus Turca ingentem claſſem ad Melitam inſulam, totis viribus oppugnandam, vulgò Maltam vocant. Obtinent eam Equites Iohannitæ, poſtquam Rhodus à Turcis occupata eſt. Hanc hiſtoriam de acer- C rimo, ac omnium difficillimo Turcarum bello, in Inſulam Maltam geſto, vt Hieronymus comes Alexandrinus conſcripſit, addere libuit, quòd ſummatim & breuiſsimè, fide ſingulari ea tradat, de quibus nihil dubitandum eſt, Sciat igitur candidus Lector, ſe huic viro hoc bonum debere.

HIERO-

D

E

1565. HIERONYMI COMITIS ALEXANDRINI A
RERVM A TVRCIS IN INSVLA Melitæ gestarum LIBER.

Quis verè constans.

QVI se in altissimum miseriarum, calamitatumque humanarum pelagus incidisse sentit, neque tamen imbecillitate naturæ, inopiáve ingenij circumstantium calamitatum, & infortuniorum magnitudine mergitur, hic vnus verè constans existimari potest, omnemque salutis, & vitæ suæ spem in Dei voluntate statuisse. Quis enim sapiens posset appellari, cuius voluntas à diuina prouidentia dissentiat? aut qui non omnia nostra diuinitus, nisi quantum nos resistere conamur, gubernari putet? Atqui tametsi Deus viros bonos aliquando vexari, molestiarumque procellis agitari patitur, vt eorum fides & constantia ante oculos omnium elucescat, tamen eos non penitus deserit, sed cùm magis opus est, & cùm propius periculo accessisse videtur, tum Deus omnibus conspicuum facit quanta diligentia nos, nostraque omnia tueatur. Præclarum autem eius, quod dico, fuerunt argumentum res Melitensium gestæ. Nam cùm potentissima Turcarum classis insulam Melitæ obsidione nuper cinxisset, Iehanus Valettanus æquitibus religionis Sancti Ioannis præfectus, id sentiens, primùm, vti par est, omnem bellorum euentũ in diuina voluntate situm ratus est, deinde se ad omnia quæ forent ad arcendas hostium iniurias necessaria diligentissime accinxit. Nam sacris prius ritè peractis, omnibusque militibus in opportuna præsidia distributis, præclarũ & religionis, & militaris peritiæ exemplum suis exhibuit. Hic, cùm classis Turcica tantam haberet nauigiorum multitudinem, tot, tantaque bellica tormenta, tantum rerum omnium apparatum, tantum lignorum numerum ad aggeres extruendos, vt quemuis Christianorum principem, nedum Melitensium animos, metu posset facilè consternare, intrepidus tamen aduersus tantam periculorum, laborumque molem perstitit: atque quod magis est admirabile, non solùm fortiter se perpetuorũ hostium Christiani nominis impetum sustinere posse sperauit, sed certissima spe victoriæ statim illius animus exarsit. Tum equites omnes Melitensis militiæ, ac stipendiarij milites ita animis confirmati sunt, vt vel sibi in pugna fortiter moriendum esse decreuerint, vel mœnia, & religionem, & Christianum nomen, & gloriam Italicæ laudis fortiter defendendam. Sed quoniam omnium bellorum, quæ vnquam gesta fuerunt à Turcis ad hunc vsque diem, hoc atrocissimum & asperrimum esse iudico, cùm neque vlla oppida breuiore spatio temporis tam crebris oppugnationibus tentata, neque tam assiduis laboribus infestata, neque tantis apparatibus vexata vnquàm memorentur, neque contra tanta oppidanorũ animi magnitudine, vel tanta rei militaris peritia, vel tanta diligentia defensa, me operæ precium esse facturum censeo si res à principio, quomodo gesta sit, pertractauero. Iam primum omniũ manifestum esse puto proprias inter Turcarum Imperatorem, & Melitensis militiæ Equites inimicitias intercedere, cùm perpetuæ resideat in animis illorum iniuriæ memoria, quam Philippo Lalidamo militiæ Magistro acceperant. Nam dissidentibus inter se Christianorum armis, principibusque intestinis bellis occupatis, satis aptam gerendæ rei occasionem Turca ratus, Rhodum antiquam eorum equitum vrbem ducentis armatorũ millibus oppugnauit, tantis tamque mirandis operibus, & cuniculis, vt desperatis auxilijs denique in deditionem compulerit. Nam Turcæ satis aptam inimicitiæ opportunitatẽ religionis simulationem arbitrantur, vbi rapinæ, & imperij dilatandi spes apparuerit. Tunc enim, vbi fortuna rei feliciter gerendæ illis arriserit, incredibili propagandæ religionis desiderio

Quare Deus permittat vt boni et fideles molestiarũ procellis agitentur.

Iehanus Valettanus equitum religionis S. Iohannis præfectus.

Exemplum religionis & militaris peritiæ.

Equitum Melit. fortitudo & alacritas.

Bellum Melitense omnium bellorum quæ Turca gessit atrociss.

B C D E

A derio inflammantur. Eius acceptæ iniuriæ memores Equites nonnulla nauigia 1565.
Turcarum mercimonijs onusta ceperunt, vt hostium, vel æquites contemnentium & minimè Christianas vires formidantium, vel illatæ iniuriæ oblitorum. Sed quoniam omnis iactura grauissima est illi, qui res alienas rapere tantùm consueuit, suasq; diuitias perpetuis rapinis locupletare, has iacturas grauiter ferebat Imperator, quare insulam Melitam occupare, aut funditus euertere omninò constituit. fit igitur certior per literas militiæ Melitensis magister Valettanus, quæ Byzantij agerentur, quòd nunquam intermissis operis summa diligentia Imperatoris iussu nauigia omnia, quotquot comparari possunt, instruuntur, quodq; ingentem classem, maximeq; rebus omnibus instructam necessarijs esset ad Meliten expugnandam emissurus. Illud autem fiebat per exploratores, quos magnis sumptibus habebat Byzantij, vt in dies de rebus omnibus, & de Imperatorijs apparatibus certior fieret: quoniam bona pars est victoriæ in hostium viribus cognoscendis, quod per nullos, quàm per speculatores, fit commodius. His igitur acceptis nuntijs minimè territus magister Equitum, neq; tantarum rerum nouitate turbatus ad ea comparanda animum adiecit, quæ forent tantis viribus repellendis necessaria: ac primum suis ad concilium conuocatis ita locutus est, Nemini vestrum proceres obscurum est quanta Turcarum Imperatoris sit arrogantia: qui omnes cæterorum principum vires leuissimas in se esse arbitratur. neque profectò vestrum quempiam latet, quanto nos odio

Aliena rapere iactura grauissima.

Bona pars victoriæ in hostiũ viribus cognoscendis, sita est.

Arrogantia Turcici Imperatoris.

C illi auarissimo, & crudelissimo tyranno esse conueniens sit, apud quem nulla sit illatarum, sed tantùm acceptarum iniuriarum opinio, apud quem nullus est iustitiæ locus, cùm amplissimus auaritiæ, & libidini pateat. Is igitur potentissimam classem ad insulæ nostræ oppugnationem magnis apparatibus iam propè instruxit, qui cùm sibi videatur princeps iustus inferendis iniurijs, quanto nos iustiores erimus illis propulsandis? atqui omnis iustitiæ non solùm author, Sed etiam adiutor est Deus: quo duce nullas neque hostium minas, neque bellicorum tormentorum multitudinem, neque admirabiles apparatus, neque instructarum acierum impetum vereri debemus. nam omnia mortalia facilè superat scelerum omnium vltor Deus. nobis igitur omnibus alacri animo vtpote æqui-
D tatis nostræ ducem Dominum Deum nostrum habentibus animus est ad comparandas res tantis viribus repellendis necessarias adijciendus, Deoq; immortales gratiæ habendæ sunt, qui tam præclaram ostentandi quanta sit in nobis & prudentia, & fortitudo in celeberrimo terrarum orbis spectaculo, opportunitatem præbebit. his auditis tantus laudis ardor in animis singulorum exarsit, tanta lætitia, tantum eius opportunitatis desiderium, vt etiam nimis tardus aduentus hostium fore videretur. At contra Turcarum Imperator ad concilium & ipse præstantiores proceres suorum conuocauit, ad quod vbi circiter sexaginta conuenissent, quos Bassas ac Rays vocant, inter hos ita Turcarum Imperator locutus est. Equidem nullum munus, neque magis Imperatorium, neque magis
E ad conseruanda regna accommodatum esse iudico, quàm prouidere, ne vlli subditorum fiat iniuria, & ne ab externis præcipuè nationibus infestentur, cùm tutò, legitimeq; viuendi ratio, non solùm nostras ciuitates in officio retineat, sed etiam alias æquitatis, & quietis desiderio alliciat. Neque nostræ dignitatis sanè est, vt desides æquo animo feramus nostros à Christianis piratis nulla habita nominis nostri reuerentia vexari, eorumq; facultates pro libidine cuiusque diripi. Nihil igitur mihi vel iucundius, vel gloriosius videri solet, quàm assiduas nostrorum lamentationes non negligere, & eorum præcipuè qui ad Orientem Mauritaniamq; Melitam insulam versus nauigant, qui assiduè de crucigeris illis Melitensibus Equitibus conqueruntur. Verùm cùm vobis notum sit nullum damnum nos magis aliunde, nullumq; dedecus commouere, in hac re ex-

Turca concilium conuocat.

Nn plicanda

1565. plicanda non ero longior. Illud tantùm dicam, quòd ficuti nos equites illos Rhodo capta procul à nobis esse voluimus, & profugauimus, ita nunc vt piratas & maritimos latrones simulata specie religionis illos ex insula profligare, & eorum nomen pro viribus penitus delere decreuimus. Nam quo pacto religio illa, quæ leges nostras euertere conatur, à nobis quiescere relinquetur, si esse ij volumus, qui esse debemus. At huc quotidianæ accedunt iniuriæ, quibus assiduè irritamur: quare quantamcunque potuimus classem studiosè comparauimus, quam ad illam insulam expugnandam mittemus, cùm primùm vernum tempus arriserit. mandauimus idcircò, vt piraticæ omnes, prædatoriæq; naues eo tempore rebus omnibus instructæ ad hanc oppugnationem conueniant. concedet eò Rex Algerij, Alexandriæ præsidia, instructa sunt omnia Draguti nauigia: neque aliud quidquam reliquum est, quàm quomodo insula expugnanda sit, constituere. Atque vt melius sententiam ferre vnusquisque vestrûm possitis, en adest forma & eius insulæ, & munitorum in ea locorum, diligenter expressa. cùm res ab illis proceribus diligenter considerata fuisset, qui Melitensis insulæ situm cognouerant, omnia, quæ viderentur expugnationi illi opportuna, explicarunt. his igitur cognitis deliberatur vt classis quàm citissimè discedat, cùm primùm per anni tempus liceret. Dum hæc geruntur Byzantij in Melitensium concilio antequam discederetur, decretum fuit quid, & per quos, & quo pacto agendum esset aduersus Turcicæ classis obsidionem. atque Imperator Italus & Bornays Gallus ambo Equites religionis, & commendator Aragonius muniendis locis præficiuntur. Hi statim ad destruenda & solo æquanda omnia ædificia animum conuertunt, & ad prosternendas arbores, & ad omnia euertenda extra loca munita, quæ poterant vel nostrorum prospectum impedire, vel aliquod commodum hostibus afferre. His ita peractis animum adijciunt ad illa quæ interius spectant munienda, magnamq; commeatuum copiam, & plumbi, & funiculorum, & pulueris tormentarij, & globorum, & reliqui apparatus in oppida comportari vndique curarunt, cisternas omnes iusserunt dulci aqua repleri, nequid omninò diuturnè obsessis posset deesse. est autem Melite insula in mari Aphrico, quæ Siciliam spectat in septentrionem, at in Meridiem Aphricam: tantundemq; distat ferè à Lylibæo quàm à Pachino Siciliæ promontorijs, vicinior tamen Pachino, nec sanè propinquior est multò Siciliæ quàm Aphricæ. hæc fertilis est, & à Carthaginensibus antequam Siciliæ imperium inuaderent, nobilissima ciuitas in ea ædificata, quam Melitam vocant. Nam illam opportunam ad classes capiendas fore Carthaginenses arbitrabantur, cùm portus habeat duos intra se capiendis classibus multis peraccommodatos: quorum alterum nunc Marsamusettum vocant, alterum Maiorem portum. efficiunt hos portus sinus maris in ipsam insulam ingredientes, qui angustias habent primùm, deinde os ingressis dilatatur, atque nonnullas partes insulæ faciunt peninsulas cùm in mare protensæ exiguo terræ spatio adhæreant insulæ. Inter hos portus intercurrit spatium quoddam terræ ad mille passus latum, cuius in ea parte quæ mare Siculum Pachynumq; spectat, & mari ipsi exterius est contigua locus munitissimus fuit, hunc sanctum Elmum appellarunt. interius verò in alio portu cùm tres emineant peninsulæ in illa quæ magis est vtrinque à mari longinqua, nullum situm fuit oppidum. at in mari Siculo viciniore inexpugnabile prope oppidum, quod sancti Angeli vocabant, exiguo spatio à vocato Burgo disiunctum. in media harum, oppidum munitissimum fuit, vocatum sancti Michaelis, de quibus omnibus suis locis dicemus. Cùm summa igitur diligentia Turcarum classis instructa fuisset, vela ventis explicarunt, & Melitam versus iter arripuerunt, vt primùm satis apta cœli tempestas visa est, sed quoniam nihil magis est obscurum quàm illorum animus, qui vniuersam

Alexandriæ præsidia.

Quid in concilio Byzantij habito, decretum sit.

Cisternæ dulci aqua implentur.

Situs & forma Melitæ insulæ.

Melita vrbs à Carthaginens. ædificata.

Turcarũ animus obscurus.

A vniuersam felicitatem & æquitatem & gloriam in multis posſidendis, & vndiq; 1565.
diripiendis collocarunt, neque vlla magis eſt contra quæ animum excitet, ſuſpicio, quàm quæ ad imperium pertineat, his auditis Garzias Toletanus vir rei militaris peritiſsimus & ſingulari ingenio, veritus eſt, ne ſimulata Melitæ obſidione ſtatim iter ad galathen Turcica claſsis conuerteret, quare oppidum illud quàm munitiſsimum eſſe voluit, & ad omnes fortunæ euentus paratiſsimum: eſt enim Catholicarum triremium omnium præfectus, hunc Philippus Prorege Siciliæ creauerat. id oppidum cùm diligentiſsimè recognouiſſet, ac muniuiſſet, reuertitur in Siciliam Toletanus, vt ſuam claſſem & ipſe pro viribus inſtrueret. cùm Peloponneſum verſus nauigans Turcarum claſsis Methonem

Garzias Toletanus.

B applicuiſſet, Moſtapha ſummus terreſtrium dux copiarum omnem ſuarum cohortium numerum recenſuit. affuerunt illi ex Aphrica minore, Spachium vocatorum ſeptem millia, ſunt autem Spaches dicti apud Turcas qui perpetua equis merentur ſtipendia, quibus dux erat quidam prorege, quem illi vocant Sangiacum ex Aphrica minore: affuit & alius Carmaniæ prorege cum quingentis militibus. alius Mitylenæus cum quadringentis. affuerunt cum ab ipſo Imperatore delectis ex ipſis ducibus duobus ad eam expeditionem, quatuor Ianizerorum millia & quingenti, (nam prætorianis cohortibus omnibus præfectus & dux ſummus, quem illi Agam vocant, nunquam diſcedit Byzantio) qui ordo omnium Turcarum fortiſsimus habetur, quippe cùm à teneris ad militiæ mu-

Aga præfectus cohortibus prætorianis.

C nus ſint delecti, ſemperq; in rerum militarium exercitatione educati. affuit & magna illorum multitudo Turcarum, qui tanquam ſacerdotes redditibus ad templa ſpectantibus potiuntur: qui ſe vltro Imperatori obtulerant, & religionis & imperij & legum ſuarum cauſa Chriſtianis arma illaturos profeſsi, quorum erant in claſſe tredecim millia. affuit è Peloponneſo alius Prorege, cum mille & ducentis ſpachibus. affuerunt & eorum qui ſpe prædæ è varijs locis claſſem ſequebantur, tria millia, & quingenti, qui in prædatorijs nauibus conuenerant. at Pialis Baſſa claſsi vniuerſæ præfectus & ipſe ante quàm Methone diſcederetur, ſuorum nauigiorum numerum recenſere voluit. Erant illi triremes munitiſsimæ centum & triginta, Mahonæ octo, ſunt autem Mahonæ

D naues ampliores conuehendis commeatibus, & militaribus apparatibus accommodatæ tria nauigia quæ vulgo appellant caramuſſalos, minora ſunt autem onerarijs nauibus, & figura prope ouali prora acutiore, quæ frumentaria nauigia ab antiquis appellata fuiſſe crediderim. Naues onerariæ duodecim Bizantio diſceſſerant, at vna earum non procul à Methone naufragium paſſa eſt, in qua ſex cadorum millia pulueris tormentarij plenorum, tredecim globorum ferreorum millia, quadringenti Spaches demerſi ſunt. aderant & triremes Rhodi præſidiariæ decem cum illarum præfecto Aliportho. duæ præterea quæ Mitylenę conuenerant, his præerat Salareys frater Regis Algerij nuper defuncti. aderant & liburnicæ naues, & Hemioliæ, & ſcaphæ decem & ſeptem. Sic

Caramuſſali quid genus nauium.

E igitur inſtructa potentiſsima Solymani claſsis ita felici clementia cæli vſa eſt, vt cum tertio idus Maij Methonem reliquerit idibus procul apparentem Melitæ inſulam videre cæperit, atque die tertio in portum Marſaſiroccum delata, quem primum occupauit, non ſine magna maris moleſtia ſtationem habuerit. ſed cum ibi non ſatis tutò triremes eſſe poſſent, ad locum quem Maiorum vocant, quæ alia eſt inſulæ pars, ſe recipiunt. eo tempore nondum Draguti vires Turcarum claſsi acceſſerant. At pridie eius diei Maurus quidam, quem Valettanus in Aphricam miſerat, ſumma celeritate ex Aegimo Melitam nauigauit, qui ſignificauit Dragutum ingentia nauigia inſtruxiſſe, inter quæ tres erant quinqueremes, ac triremes duodecim, neque aliud expectabat, quam vt à præfecto claſsis accerſiretur. idem ſignificauit biremem ad Tunetis regem miſſam fuiſſe à Dra-

1565. guto, qua is Maurus ex Aegimo ad Galathen vectus fuerat. vehebantur ea bire-mi quatuor bellica tormenta muralia ad ipsum regem Tunetis vnà cum multis alijs muneribus, qui cùm eius belli societatem aduersus Christianos se nolle inire significasset; se aliquam partem annonæ Turcis concessurum dixit, quamuis & ipse aliqua penuria laboraret. ex hoc coniectare facilè possumus Turcas prius habuisse in animo Galathen insulam expugnare, deinde cum hac accessione virium, quæ è commoditate loci comparabatur, ad reliqua penetrare. Non defuerunt tamen qui militarem calliditatem illam fuisse Turcarum arbitrari sint, qui vt magis inopinatos Melitenses inuaderent, rumorem dissiparunt, & in vulgus dederunt, quod Galathen essent inuasuri. Sed quanta est latronum astutia aggrediendis viris bonis, tanta est prudentia plerunque bonorum latronibus & B repellendis & profligandis. Nam ad omnes fortunæ euentus iam multò antea instructi erant adeò Melitenses, vt nullus neque bellicus apparatus, neque quæ maximum est præcipuè præsidium obsessis ciuitatibus, animi magnitudo, & incredibilis in tolerandis militaribus laboribus constantia deesset, quod facilè erit vnicuique vbi res gestæ Melitensium explicatæ fuerint, dijudicare. atque vt sciatur quibus viribus freti Melitenses tantas, tam assiduas, tam crebras Turcarum oppugnationes sustinuerint, earum cohortium numerum quæ in præsidijs Melitæ insulæ fuerunt collocatæ, breuiter recensebo. erant ibi Neapolitani trecenti, Hispani, Galli, Etrusci, ad mille, è triremibus Melitensis religionis, ad mille, quingenti erant intra Burgum, eorum qui è finitimis villis in vrbem se receperant, & ciuium insulam incolentium, sex millia, atque omnes hi C viri omninò bellicosi & sclopettarij peritissimi aderant, & quingenti equites Melitensis militiæ, & non inutilis huic militiæ sacerdotum numerus, quæ omnia præsidia, vel ante hostium aduentum in opportunas oppidorum, locorumque munitorum stationes fuerunt diuisa. erant in vrbe Melita ducenti pedites, & quadringenti ex vniuersa insula lectissimi, ciuesque complures, quibus erant equi trecenti cum satis magna pabuli copia. his præfectus erat eques militiæ Melitensis, quem Vagnonem vocarunt. his tot defensoribus, & rebus victui & pugnæ necessarijs insula erat instructa, omnesque quasi præclarè gerendarum rerum gloriosam opportunitatem Turcarum aduentum expectabant. Deinde cùm D per nuntios accepissent viginti & septem Turcarum triremes in portum Marsasiroccum applicuisse, è quibus exposita fuisset magna manus peditum, è vestigio Melitensium triremium præfectus Gyon cum sclopettarijs quinquaginta ad leue certamen hostes prouocauit: sed Turcæ nullo disploso adhuc à nostris sclopetto ad portum se receperunt. at, vbi maior classis pars stationes habebat, leue certamen incœptum fuit ducentorum Turcarum, qui è nauibus descenderant, quos nouem equites militiæ prouocarant, in quo vnus è nostris cæsus, alius captiuus in castra hostium ductus, reliqui ad vrbem profugerunt. eodem die ex Illyrica naui nuntius ad nostros transfugit è portu Marsasirocco, qui vniuersum consilium hostium aperuit, decreuisse Mostapham scilicet terrestribus E copijs præfectum, vt cohortes è nauibus descenderent, & bellica tormenta ex-extraherent. At Pialis quantò in periculo res Turcicæ versarentur iam tum ab initio eius belli intelligebat, conquerebaturque se in apertum periculum, ac certam rerum omnium iacturam missum fuisse, cùm vix octo Ianizerorum, decemque Spacchium millia in classe haberet, (erat enim, vt diximus, vniuersæ classi præfectus) cum reliqua multitudo non esset rebus militaribus idonea; quippe quæ neque vllum bellum ante illum diem audiuisset, ne dum vidisset. futurum enim prius, vt omnes in oppugnationibus periti cæderentur, quàm illi intrepido animo tormentorum strepitum perferre discerent, quare Mostaphæ consilio minimè assentiebat, nolebat ante Draguti aduentum fortunam omninò

Melitenses ad omnes fortunæ euētus instructi.

Cohortium numerus.

Gyon hostes ad certamen prouocat.

Melitenses de hostium consilijs certiores redditi.

A omninò experiri, cùm is in horas præcipuè expectaretur, ad cuius aduentum decreuerant prius arcem sancti Elmi vocatam expugnare. Deinde cùm vniuersa reliqua classis ad Marsaliroccum applicuisset, egressa sunt ad viginti hominum millia, bellica tormenta leuiora campestria quinque extracta, fossæ militares incœptæ, tuguria, & tentoria erecta, & in parandis stationibus is dies, & sequens absumptus. Decimo Calendas Iunij, Pialis cum septem peditum millibus ad recognoscendum oppidum sancti Michaelis profectus, non valde loco propinquauit propter bellicorum tormentorum frequentiam: quo tempore satis acre initum est leue certamen, in quo eques militiæ Curfelinius impetu facto in hostes Hispano quodam comitante, vexillum hostium extorsit signifero, & in vr-
B bem reportauit. Cæsus est vnus è Sanzacis in eo certamine, Sunt autem Sanzaci viri ab ipso Imperatore propter prudentiæ existimationem prouincijs gubernandis præfecti: deinde alij nonnulli ex hostibus in eo prælio ceciderunt, atque in castra reuersi hostes conuocatis primoribus ad concilium consultarunt an prius arcem sancti Elmi, vel Burgum obsidere conduceret, decretumque fuit vt arx prius obsideretur. deinde cùm ad montem ascenderent, vt arcem illam diligenter intuerentur, leue certamen excitatum est, in quo multi ex hostibus, è nostris pauci desiderati. exiuitque interea per noctem triremis è portu Melitæ, quæ Siciliam versus iter arripuit, vt omnia fierent manifesta Toletano: atque hostes paruo temporis spatio interiecto aggerem facere adorti sunt non procul ab arce
C sancti Elmi, vt illam crebris ictibus concuterent, quam etiam infestabant nonnullæ triremes, quæ portus angustias seruabant. Sed agger ille tam crebris ab arce ictibus tormentorum deuastatus fuit, vt ob quotidianas cædes hostes deterriti fuerint, eorumque audacia aliquantulum depressa videretur. dum hæc agerentur, præsidiariæ Alexandriæ triremes sex accesserunt, quibus pedites noningenti vehebantur, atque his cohortibus Ochialys erat præfectus. postridie eius diei vallum in editiore loco sublime hostes fecerunt, super quo tria ingentia tormenta bellica statuerunt, quæ globos colubrinarum, vel etiam maiores contorquebant, atque his non arcem solùm, sed etiam naues, quæ stationem habebant in portu, infestabant: veruntamen nullo graui damno res Melitensium
D vallum illud affecit, sed hostes breui inde deiecti sunt. Sed quoniam Turcæ sunt diligentissimi rerum militarium, nullumque laborem in rebus bellicis, non ad se pertinere arbitrantur, aggeres facilè transferunt, eò tormenta bellica traxerunt, vnde arcem concutere decreuerant. deinde cùm per transfugas magister equitum consilia hostium cognouisset, ac de ijs omnibus, quæ Turcæ facturi erant, opportunè fuisset edoctus, duo vexilla cum quadringentis Hispanis Ioanne Cerda & Miranda ducibus in arcem emisit, qui præclara virtutis suæ argumenta ediderunt sæpius, cum initis leuioribus certaminibus multos ex hostibus nulla propè suorum iactura trucidarunt. Quarto deinde Nonas Iunij Dragutus cum triremibus tredecim auxit Turcarum vires, quibus sexcenti pedites ve-
E hebantur, vir sanè bellicosus, & rei militaris peritissimus, cuiusque fides & prudentia sæpius Imperatori Solymanno perspecta fuerat in rebus bellicis gubernandis: idcircò iusserat Solymannus ne quid præter Draguti sententiam fieret in castris. post hunc è Gero & Teuthrania accesserunt ad classem decem triremes, quibus vecti sunt octingenti pedites, atque vires hostium in dies conualescebant semper nouis auxilijs se adiungentibus. Interea certior fit Toletanus per Saluagum militiæ Melitensis equitem, virum sanè ad omnia pericula intrepidum, & spectatæ virtutis, qui per medios hostes elapsus Messanam applicuerat, quòd Turcarum classis ad insulam Melitam applicuisset, quòd descensiones nonnulli è nauibus fecissent, quod arcem obsidere, & vniuersam insulam iam cœpissent. His auditis cum Toletanus maximis de rebus in insulam reuerti oportere dixit,

1565.

De arce S. Elmi inuadenda consilium initur.

Leue certamen initum.

Sanzaci quid?

Turcarum in re militari diligentia.

Dragutus auxit hostium vires.

Saluagus in insulam reuersu-

1565. quem celocem ingressum tres triremes comitatæ sunt, donec ad sex millia passuum, aut septem abesset ab insula. tunc ille de salute, & vtilitate suorum mirificè solicitus, minimè hostium multitudine deterritus fortunæ benignitate, & clementia fretus, non sine magno periculo per noctem tertijs vigilijs nuper initis in insulam egressus est. deinde verò cùm reperisset Turcas priorem immutasse sententiam, qui arcem & oppidum sancti Michaelis concutere decreuerant, atque ad aquam Marsæ castrametatos, diu inops consilij constitit: nam quatuordecim canones in eo loco disposuerant. Veruntamen explorato ingressu diligentius ad magistrum equitum denique proficiscitur, omniaq; Toletani consilia illi aperuit, ad quem rursus eadem nocte in Siciliam remittitur, vt moneat sibi opus esse validioribus præsidijs, non enim paucos tantam hostium multitudinem posse sustinere, si bellum diu protraheretur, quare procuraret, vt mille, vel saltem quingenti ad se milites mitterentur. Tum hic ex insula proficiscitur, atque cùm iam dies quo celebrari sancti Elmi solennitas consueuit, illucesceret, ad nouem Spacchium & Ianizerorum millia, nulla ratione bellorum, nullo militari consilio, cùm vallum adhuc non deiecissent, quasi belluarum repentino furore concitarum more, ad terracei valli oppugnationem accurrerunt, & in ea parte fossæ, quæ vicinior erat editiori vallo propugnaculi, scalas per multas breues admouerunt. & quoniam fossa nullum habebat propugnaculum, nostri multis iam diebus propugnaculum quoddam è terra & fascibus lignorum cum camisia satis lati spatij extruxerant. eò cùm accessisset hostium multitudo, (nam multitudine potiùs vis Turcarum, quàm singulorum virtute nititur) quamuis ob frequentiam tardiores, tamen ab eo propugnaculo vi compulsi sunt recedere, cùm nostri plurimum illo adiuuarentur. His tamen propugnaculum denique concedere necesse fuit, atque spacium illud, quod erat intra propugnaculum, omnemq; partem quæ respicit portum Marsamusettum. eo loco potiti hostes ligonibus excauantes, ita fecerunt munimenta, vt ne à nostris offenderentur. ad eam rem adiuuabantur bellicis tormentis, quibus infestabatur altera pars Marsamusetti, illa enim defensionem opprimebat, & valli propugnaculum deuastabat, & editioris valli frontem percutiebat, quod tormentis illis decem & nouem faciebant, vt institutum erat, quæ direxerant. Nam prosternere ipsum vallum editius volebant, cuius altitudo erat illis molesta, sed nostris etiam magis, cùm non haberet propugnacula quibus defenderetur. ibi cùm constitissent ad quinque hostium millia, & hora diei iam esset tardior, necesse fuit, vel potiùs optimum fuit consilium, se in arcem recipere, atque propugnaculum illud & spacium hostibus relinquere. Præstat enim quæ vtiliter defendi non possunt, aliquando euertere, aut si angustia temporis id facere non patitur, hostibus concedere, quàm obstinatè defendendo in discrimen capitis, & rerum omnium vno tempore venire. Tum verò Turcæ noctis beneficio freti, qui ibi constiterant, saccis & terra, & rebus alijs plenis fossam illam replere statuerunt, quæ ducta fuerat è regione valli editioris, vt quæ minus lata & profunda esset, & quæ facilius posset repleri. verùm huiusce suæ temeritatis satis dignas pœnas luerunt, quoniam Ianizerorum & Spacchium cæsi sunt octingenti, atque hi cæteris omnibus præstantiores, præter innumeros propè vulneratos, quorum plurima pars in fossis mortui postea fuerunt. Nam fossæ illa pars, quæ fuerat ab ijs repleta, cùm nullum haberet descensum, nisi in fronte valli, efficiebat ne vel nostri, vel hostes, possent descendere, quare siqui fuissent in ipsa fossa, ibi mori omninò necesse fuit. è nostris primo impetu quadraginta, & quinque cæsi sunt, inter quos Aluernias, Contilius, Lasamaius, & Teutonicus quidam Melitensis militiæ equites fuerunt, vulnerati sunt præterea nonnulli. Cùm suorum cædem cognouisset Valettanus, opus esse nouis præsidijs ad arcem tutandā ratus

Saluagus exploratis diligenter consilijs hostium ad Toletanum redit.

Vis Turcarum multitudine potius quàm singulorum virtute nititur.

Turcæ suæ temeritatis pœnas luunt.

A B C D E

eadem

A eadem nocte pedites ducentos cum nonnullis equitibus misit: atque cum essent antea quadringenti, qui locum defendebant, satis firma præsidia accessionem hanc virium fore credidit ad sustinendos conatus hostium, cum loci etiam angustia non pluribus videretur indigere. Interea Saluagus fortuna sanè benigna & placida vsus Syracusas applicuit, vbi triremes duas Melitenses inuentas, sicut edixerat Valettanus, iubet Melitam cum quadringentis peditibus, septémque tormentorum bellicorum ministris nauigare, docetque quibus in locis hostes castra collocarint, vt possent tutius accedere. Nam & declinare ab Occidentis plaga oportere monuit, ne viderentur ab hostibus, & Orientem versus ad vocatæ Miliaræ descensum esse nauigandum, ac transfretandum, quam Occidentem 1565.

B versus relinquentes citò traijcerent: ibi enim copias esse exponendas, quæ vbi quatuor millia passuum confecissent, ciuitatem ingrederentur, vnde in Burgum facilis esset transitus. his ita monitis ipse Messanam proficiscitur, præsidia à Toletano postulat, paucitatem suorum recenset, opus esse firmioribus præsidijs, illum edocet quo bellum posset tamdiu protrahi, vt eius clasis commodè instruatur: quæ vt apparebat, multis indigebat rebus necessarijs, neque has ita facile comparare poterat, erátque multo triremium, cæterorúmque nauigiorum numero inferior. Nam Turcica clasis 168. habebat triremes, & naues onerarias, & mahonas, & caramussalos, quæ omnia nauigia ad 240. accedebant, cum Toletanus neque centum quidem triremes posset instruere. Melitenses interea, dum

C suppetias expectarent, se strenuè sanè tutabantur, nulla in re, vel animorum suorum nobilitati, vel Italici nominis gloriæ, deficientes: supra omnes vero Valettanus nullis neque militaribus laboribus fatigabatur, neque vllis terrebatur periculis, id vnum grauiter ferebat, quòd tam diu suppetias desideraret, quodq; tam segnes essent Christiani principes, vt tam præclaram, támque opportunam omnes propè vires Turcarum vno tempore labefactandi, & propè euertendi occasionem prætermitterent. Videbat enim iam tum quassatam & afflictam, & propè inermen hostium classem ad extremam partem æstatis futuram. Ad triremes illæ quæ opem ferre obsessis iussæ fuerant, longè aliter fecerunt, atque fuerant admonitæ, cum Occidentem versus, at non ad Orientem Solem *Christiani principes segnes.*

D nauigassent. illud autem ita contigisse dixit nauclerus, quia biremes quasdam ibi conspexisset hostium, æque nonnulla catascopia. Hoc cum falsò dixisset, vt suum errorem excusaret nauclerus, tamen præclaram subsidij opportunitatem Melitensibus nihilomninus eripuit. id Toletano cæterísque omnibus molestissimum accidit, & Saluago præcipuè, quia videbant futurum vt hostes arce occupata classem in portu Marsamusetto tutissimè haberent, (erat enim arx in maximo periculo, cum ob angustiam loci, tum etiam quia nimis propinqui hostes fuissent castrametati) atque Sancti Michaelis oppidum inde forent percussuri, atque omnium terrestrium subsidiorum spem illis ademissent. cum res Melitensium, quanto in periculo essent constitutæ, Pius Quartus eius no- *Pius Quartus Pōtifex Romanus.*

E minis Pontifex maximus per nuntios accepisset, iussit copiarum haberi delectum, quæ subsidio mitterentur laborantibus Melitensibus, edixitq; certam pecuniā in illud bellum erogari Cambiano, & pulueris tormentarij non paruam copiam, & omnibus subsidiorum generibus rem Melitensium adiuuit: vt exemplo, at non oratione solùm, Christianos principes ad defendendum Christianum nomen, & veram ac antiquam religionem, & omnium decus vno tempore hortaretur. Nam si illam insulam in deditionem Solymanus compulisset, manifestum omnibus periculum breui imminebat, cum transitus facillimus inde foret in Siciliam, qua potitus mox Italicos fines anniuersarijs incursionibus populatus denique vniuersam Italiam breui subegisset. missi sunt igitur Pompeio Columna duce sexcenti pedites Neapolim, quem multi sanè viri illu- *Cambianus sacræ Melitensiū religionis orator Romæ.*

1565. stres sine stipendijs, solo gloriæ & nominis virtutis suæ ad posteros transmittendi desiderio sunt secuti, cum tam præclaram tamq; iustam belli opportunitatem nacti sibi viderentur. habebant forte stationes Neapoli eo tempore Andreę Auriæ tredecim triremes, Populoniæ principis nouem, erant & tres triremes Reguli Sabaudiæ, aliæq; tres priuatorum. eò cum Roma cohortes subsidiariæ accessissent omnes communi consilio decreuerunt & has, & quæ aliunde opem ferentes laborantibus Melitensium rebus aduentarent, omnino esse traijciendas atque in insulam deportandas. Hi igitur naues ingressi felici maris benignitate vsi Messanā breui deferuntur, vbi & instruebatur & coniungebatur Christianorum classis ea dum fiunt à nostris, Turcæ non amittendam præsentis temporis occasionem rati, quia classem nostrorum augescere per exploratores quotidie intelligebant, decernunt tam crebris oppugnationibus, tantóque conatu arcem adoriri, vt omnino illa potirentur, qua capta facile sibi esse crediderant reliqua postea loca ad deditionem compellere. nam si illam occupassent, videbantur hanc etiam commoditatem consecuturi, quod in tutissimo loco classis stationes esset habitura in portu Marsamusetto, cum neque maris iniuria, neque nostrorum tormenta vllo modo illam vexare possent. id autem non solùm ad præsentis belli opportunitatem conferre putabatur, vt cognitum est è transfugis, sed etiam non mediocre commodum ad rerum maiorum conatus: quare ibi etiam decreuerant esse in hybernis. Conferebat illud non mediocriter etiam ad infestandum oppidum Sancti Michaelis, àd impedienda subsidia nostrorum, ne terrestri itinere accederent, ad impediendum ingressum denique & egressum è maiori portu. His alijsq; commoditatibus compluribus consideratis, quas cum maxima nostrorum iactura sibi consecuturi ex illa victoria videbantur, ita incredibili pugnandi desiderio, & quasi furore incensi sunt, vt quanta vi tormentorum, quantaq; diligentia nullo temporis spacio propè intermisso mœnia concuterent, vix credi possit. Illud satis constat, triduum assiduis propè ictibus mœnia penè fuisse comminuta. Cessauit aliquantulum die quarto vis tormentorum quo die leue prælium initur. cum recentes Draguti Turcæ mira quadam animi magnitudine, vel temeritate potius elati, sibi feroces esse cæteris viderentur, ac frequentes ad eam partem, vbi est Marsascala se contulissent. eum cum nostri illorum arrogantiam vellent reprimere, ita strenuè pugnarunt, vt multis trucidatis maiore celeritate recedere coegerint, quàm accesserant. Desiderati sunt è nostris septem aut octo ad summum. At sequenti nocte secundis nuper initis vigilijs ad arma conclamatur in arce: nam hostes summum virium suarum conatum experturi pluribus in locis scalas admoturi repente arcem adeunt, cum alij super ruinas quassatorum murorum incedere niterentur. Certatum est acriter vtrinque, & igne missili, & omni genere telorum: at tanta animi fortitudine nostri restiterunt, vt non modo illorum temeritatem in præsenti comminuerint, sed etiam in posterum, ne scalas tam facile admouerent, retuderint. Ad extremum enim cum pugnatum fuisset circiter tres horas insigni clade accepta Turcæ per ruinas præcipites extrorsus deturbati sunt. sequenti deinde die Monserratus Commendator, cohortibus arcis gubernator suffectus est, quia Brolias vir sanè pręclarus propter assiduos labores tum animi tum corporis in morbum inciderat: nam neq; dormire, neque vnquam quiescere inter tantos, & tam crebros hostium tumultus cuiquam tutò licebat, Sed Imperatori, & cui summa rei commissa est, quàm minimum. Hic sæpius Valettano per literas significauit locum egregie esse munitum, atque vix vllo pacto fieri posse vt caperetur ab hostibus. eius oratione & ingenio tantum constantiæ, & audaciæ auctum est equitibus, & militibus arcem illam defendentibus, vt supra humanas vires feroces esse in omnibus certaminibus viderentur. Hostes ea clade nuper accepta minimè

Ad arma conclamatum.

Acre certamen.

Brolias uir preclarus in morbū incidit.

A B C D E

1563.

A minimè perculsi cũ pristinos conatus irritos fuisse grauiter ferrẽt, etiam validius murum bellicis tormentis concutiunt. id cum per dies sex assiduè fecissent, nullo propè spacio temporis interiecto cum omnibus copijs arcem, quam vndique obsidebant, inuadunt. Sed cum timerent ne vt in primis oppugnationibus per ruinas murorum darentur pręcipites, pontem quendam ex antennis triremium in decem cubitorum latitudinem huc deferendum curarunt, quatuor sclopettariorum millia apud fossas collocarunt, omnémque classem ad descensum Sancti Georgij adduxerunt, atque quod ridiculum fuit, omnia nauigia extraxerunt è Marsasirocco tanquam nullo impedimento mox in Marsamusettum ducturi. ita vero secum ratiocinabantur, conquassatos iam esse muros arcis, in quam ad

Arcis S. Elmi murus cõquassatur.

B tredecim millia globorũ ferreorum contorta breui spacio fuissent, exiguum esse loci ambitum, quo magis collectæ futuræ erant inuadentium vires, omnia nauigia posse pugnantes infestare, magnam esse Turcarum aduersus paucos multitudinem, quare necesse esse arcis defensores, vel ferro, vel labore diuturno omnino vinci. Sed quàm varia sunt cõsiliorum, tam varia sunt euentuum ac multo etiam plura defensionum genera, quippe cum pericula & labores & difficultates homines ingeniosos faciant, quibus haud vllus est ad informandos ad prudentiam animos peritior viuendi magister. Quare cum omnia difficultatum genera, quæ obsessos circumuenirent, rectè secum perpendissent, fuit, quanta in ijs esset virtus, & quantopere diuina manu protegerentur, considerandum.

Labore diuturno multa superantur.

Pericula & labores homines ingeniosos faciunt.

C Verùm, quia cæcutimus ad ea, quæ nimis cupimus, longè diuersos habent euentus sæpe nostra consilia. His consilijs permoti Turcæ tanto impetu nostros inuadunt, vt cum & tormentorum ictibus apertè infestarentur, & tanto hostium numero vndique circumuenirentur, diu pugnæ euentus anceps fuerit: at nostris repente diuinitus tantus laudis ardor, tantumq; ostentandæ virtutis desiderium coortum est, vt non amplius pares se fore hostibus sperarent, sed gloriosam etiam victoriam ex illa pugna reportaturos pro comperto haberent. Baraganus itaque spectatæ virtutis Nauariensis Melitensis militiæ Eques, stricto longioris capuli ingenti gladio, quo ambabus manibus vtebatur, tanta fortitudine in hostes, qui pontem conscenderant, irrumpit, vt acrius circa illum, quàm

Cæcutimus ad ea quæ cupimus.

Baragani Nauariensis equitis virtus insracta.

D alibi fuerit certamen, hostesq; ipsos & timore & admiratione virtutis eodẽ tempore perculerit. Verùm cum omnis propè conatus hostium eò conuersus fuisset multis è nostris illum postea adiuuantibus magnam impressionem in hostes fecerunt. Quare cum illos propè in fugam Baragani virtus vertisset, his adiuuantibus multi ceciderunt ex hostibus. At cum recentiora Turcarum auxilia mortuis & fessis prioribus pugnantibus submitti Valettanus animaduertisset, veritus ne nostri labore potius diuturno, quàm hostium vi vincerentur, laborantib. arcis defensoribus recentiores milites trecentos subsidio misit, qui & pontem illum subiectis cadis tormentarij pulueris combusserunt, & ignibus missilibus inflammarũt, quare nemo postea ascẽdere poterat, & cum pons ipse cecidisset plu-

E res octingentis Turcis sunt oppresi, atq; sexcenti vulnerati. in nostrorum potestatem venerunt duo vexilla hostium, quæ fuerant arci affixa, alterum Mostaphę alterum Draguti. ascenderunt eodem tempore Turcæ ad triginta ad altioris valli acumen Lilybæum versus, qui cum à præsidiarijs militibus sancti Angli visi fuissent tormenti bellici minister monetur monetur, vt eos deijceret: is vero septem è nostris illo globo ferreo interemit. Sed cum vellet id propter errorem contigisse demonstrare, ac damnum restaurare nostrorum, maius quoddam tormentum diligẽtius direxit, atq; eos globus ferreus sublimes in aera portauit. nam illo ictu quatuor Rays, & ad duodecim ex præstantioribus exercitus Turcarum fuerunt crudeliter dilaniati. Dum hęc geruntur, magnus hostium numerus iam militares ac castrenses fossas ad frontem arcis, quę oppidũ Sancti Angli spectat, duxerunt,

Plures octingentis Turcis oppressi, & sexcẽti vulnerati.

sed nostri

1563. sed nostri missilis ignis fictilia iaculanter ab instituto opere illos deturbarunt. A
4000. hostium in pugna S. Elmi caesi, & e nostris centum cum totidem uulneratis.
Turcae omni spe potiundae arcis frustrati turpiter in castra reuertuntur, ac naues eò aegrè trahunt, vnde deduxerant. in ea pugna ad duo hostium millia sunt desiderata, & eorum sanè praestantiorum: alij tamen dixerunt copiarum praefectum numerum suorum recognouisse, atque cognouisse in eo praelio cecidisse quatuor suorum millia: è nostris centum caesi, & totidem sunt vulnerati. eo tempore cum triremes nonnullae relictae essent ad portum Marsamusettum, & ad descensum Sancti Georgij, neque portus esset, velut antea, interclusus, iussit Valettanus nauiculam exploratoriam ad Marsascalam asportari, vt Toletanus de rebus omnibus certior fieret, atque ad summum Pontificem literas dedit, quibus pro parta victoria gratulabatur, quòd à diuina bonitate obsessi tam praeclarè fuissent defensi. B Binarum autem literarum hîc adscripsimus exempla. Et ad Pont. quidem hae mittuntur.

BEATISSIME PATER.

Exemplar literarum ad Pontificē Rom. missarum.

Est ita periculo propinquum ne veniant ij in potestatem hostium, quibus do literas, vt mihi rarius scribere omnino necesse sit. Verumtamen id Sanctitati vestrę significandum fuit, quòd optimus Deus suum hunc religionis ordinem in Melitae oppugnationibus tuetur, quod in arce Sancti Elmi defendenda praecipuè apparet. nam cum intra viginti dierum spacium arx illa tredecim millia ictuum globorum ferreorum sustinuerit, facile apparuit quanti sit aduersus hostes Sanctum hoc crucis insigne. C Iidem cum sub crepusculum arcem accerrimè inuasissent, atque quater recentiores pugnatores renouassent, quod praelium ad quinque horas perdurauit, tanta cum suorum clade repulsi sunt, vt plures sexcentis fuerint desiderati, velut ex captiuis perceptum est, vulnerati multò etiā plures. Illud opus fuit sanè non humanarum virium: sed diuinae potentiae, quae nobis hanc tam insignem victoriam comparauit, vt demonstraret quanti nostram religionem faceret, atque vt hoc exemplo Christiani principes alacriores fierent mittendis auxilijs, quod Sanctitatem vestram praecipuè pro sua singulari benignitate facturam esse non diffidimus. Nos interim pro viribus hostes à moenibus repellere & propugnacula defendere diuino adiuuante auxilio non cessabimus, D vitam etiam ipsam pro Christiana religione, si res ita tulerit, effundentes. Atque hac vna spe in tantis molestijs confirmamur, quod Sanctitatem vestram procuraturam certò scimus, non solùm vt hic religionis ordo, sed etiam vniuersa regio Christiani nominis, ab his communibus omnium bonorum, omnisque tranquillitatis hostibus, sit libera. Quod vt fiat Deum optimum suppliciter rogamus & vt Sanctitati vestrae ad hoc tantum negotium accommodatae vires suppeditentur. Melita. XII. Kl. Quint. M.D.LXV.

Ad Toletanum literae.

ILLVSTRISSIME, ET EXCELLENTISSIME PRINCEPS. E

Exemplar literarum ad Toletanum missarum.

Postea quam Saluagum nostrum cum literis misimus, binas ad amplit. tuam dedi, atque cum iter per sacrum Iunonis habuerit, vtinam tutò redditae sint. Deinde cum nauiculam exploratoriam expediuissemus, tres noctes exeundi opportunitatem obseruauit: quae cum vix septima nocte exiuisset, insequentib. hostibus coacta est ad terram appellere, atque homines abiectis in mare literis vix incolumes euaserunt. Nunc quia classis hostium exiuit è Marsasirocco, plurimi referre arbitratus vt id tibi notum sit, quoniam portus non ita clauditur, statui procurare vt catascopium ad Marsascalam feratur, quod non amplius ita impediretur, cum classis stationes habeat in altero latere insulae. Classis igitur hostium,

Catascopium ad Marsascalā mittitur à Valetano

quod

A quod plurimi referre vt sciatur censeo, ad XVII. Cal. Quintilis nobis prospe- 1565.
ctantibus è portu cum omnibus nauibus onerarijs, & Mahonis transfretauit, quod cum ob aduentantis noctis obscuritatem intueri non possemus, intelleximus tamen per captiuos illas quassatas & penè inermes triremes ægrè remulco attractas fuisse. Habent stationes naues supra Marsamusettum, atque maior pars triremiũ ad descensum Sancti Georgij. Aquæ penuria, & metus Christianorum classis, vt intelligo, eò illos compulit, quam sciunt esse Messanç centum & quinquaginta nauigiorum actuariarum nauium, scilicet & triremium, idcirco minimè se ad Sancti Pauli descensum receperunt, sed quanto magis possunt terrestribus copijs vicinæ stationes habent triremes. Nemo conspicitur in ea parte Mar-

Aquæ penuria premũtur hostes

B sasirocci, vbi castrametati fuerunt, primaque tabernacula, quæ erexerant, & villarum ædificia ferro ignique vastarunt. Nunc apud arcem Sancti Elmi castrametati sunt, quam Deus apertissimè tuetur, cum nostri quatuor horas assiduũ hostium prælium, quod totis aciebus intulerunt, fortissimè sustinerint, quod diuersis in partibus eius arcis vno tempore gestum est: & id præcipuè cum Orientem versus, portumque Marsamusetti pontem quendam supra muros iecerint, circa quem acerrimè quater renouatis auxilijs ab hostibus pugnatum est. Deiecti quidem ad extremum sunt hostes præcipites cum magna suorum clade, at non tamen sine aliqua nostrorum iactura, cum ad quinquaginta ceciderint: inter quos fuit Medranus, non sine magna animi mei molestia. Vulnerati sunt ad sexaginta. Hac vi-

Deus tuetur arcẽ S. Elmi.

C ctoria ita confirmati sunt nostrorum animi, vt facile in spem venerim quod arx illa, & omnia insulæ propugnacula, se vsque ad aduentum Ampl. tuæ cum vniuersa classe, tueri possint, illud autem me in hanc opinionem adduxit, quòd repressa est hostium audacia, quia multo tardiores facti sunt concutiendis muris: cum neque sit, neque esse possit maior diligentia, cum vel tredecim millia ictuum intra octo dierum spacium numerata sint. Si mihi saltem supplementum, vt crediderã, per nostras duas triremes accessisset, nunquam me arcem illam amissurum esse putauerim: cum illa spe fretus quiquid habui clarorum virorum, ac rerum penè amiserim: omnesque decreuimus ibidem mori, si ita oportuerit, pro dignitate & existimatione Christiani nominis: at quia benignitati tuæ confidimus, speramus

D fore vt subsidijs adiuuemur. Omnibus autem manifestum est quanto in periculo simus constituti, si supplementa diutius differantur, quippe cum non aspernanda sit etiam oblata commoditas, quòd hostes è Marsasirocco discesserint, nam facile subsidia discensiones facere possunt ad Petram nigram. Te vnum post Deum ipsum habemus, in quem oculos conuertamus, in te vno spes omnis nostra collocata est, in manu tua nostrum omnium sita est salus, quare tibi perpetuam à Deo precantes fecilitatem: te pro salute nostra suppliciter rogamus. Melita XV. Cal. Quint. M.D.LXV.

His literis certior factus Toletanus quanto in periculo esset arx Sancti Elmi ob ictuum tormentorum bellicorum frequentiam, & crebras oppugnationes,

E easque horrificas, quibus arcem ipsam adoriebantur hostes, cumque animaduertisset quanti ponderis esset iactura eius loci futura postea illi insulæ, cum auxilium tota classe non ita cito se ferre posse intelligeret, quòd neque Hispanæ, neque Genuenses triremes adhuc accesserant: decreuit quatuor triremes cum profecto Ioanne Cardoneo emittere, quæ cohortes ferrent subsidiarias, missus est cum his & Robles Magister exercitus, vt appellatur, cum ducentis Hispanis, in rebus bellicis sanè exercitatissimis. vnà vecti sunt equites Melitensis militiæ, qui tunc erant Messanæ, ad octoginta, inter quos fuerunt Commendator Parisottus, Vincentius Caraffa, Maldonatus, & Boninsegna, Hispani. Aderant enim complures è varijs nationibus, qui & si tardè propter maris tempestatem, vt explicabitur postea appulerunt, tamen plurimum ad eius insulæ salutem contulerunt.

Toletanus mittit cohortes subsidiarias in insulã Melitam.

hi si

1565. hi si ante arcis expugnationem in insulam applicuissent, arx fortasse non venisset in potestatem hostium: nam pridie idus Iunij triremes quatuor Messanam reliquerunt. Sed vt ad Turcas redeamus, illi parui suorum iacturam facientes, neque tantam cladem curantes, quantam tot prælijs acceperant, cum etiam se meliore fortuna vsos putarent, decernunt denuò fortunam eius belli experiri, & maioribus viribus arcem, maioribusque conatibus rursus adoriri, tum nullo tempore intermisso globis ferreis tormentorum frequentibus arcē diuerberare, murorum siquid reliquum esset prosternere, propugnacula lacerare, cuncta comminuere, & in puluerem vertere. Deinde tantis viribus tantoque conatu locum aggredi, vt nostri penè deterriti fuerint, & in fugam versi: quod etiam profectò fecissent, nisi sibi ante proposuissent, gloriosè & fortiter sibi omnibus esse moriendum, dimicatur igitur ad quinque horas acri prælio, desiderati è nostris ducenti, ex hostibus magnus numerus. Dragutus eodem die vulnere capto in caput ad naues deportatur, ex quo vulnere post biduum diem suum obijt, eius corpus à duabus triremibus Teuthraniam delatum, cum hostes ab illa oppugnatione se recepissent, nunquam sequenti nocte ab armis cessatum est, sed creberrimis tormentorum globis nostros infra muros recedere cogebant, ita vt vix impedimento esse possent Turcis quo minus scalas pluribus in partibus muris admouerent. Nam tametsi nostri assiduis laboribus & præter consuetudinem erant defessi, tamen egregiè cum admirabili quadam animorum magnitudine eos repellebant. Ad Bassæ, & primores exercitus hostium incredibili propè ira exarserunt, quia tanta vi nostrorum, tantaque semper cum suorum clade recedere cogebantur quare vniuersam classem breui in vnum cogunt, illam circa arcem collocant, decernunt totius exercitus fortunam, & omnium copiarum vires vno tempore experiri, arcem terra marique oppugnare, semper noua subsidia fessis mittere, atque his sæpius renouatis non prius ab incæpto desistere, quàm vel totum exercitum amitterent, vel arce denique potirentur. Deinde omne illorum studium ad pontes & scalas faciendas ad futuram oppugnationem conuersum est: & ad omnia, quæ forent illi negotio necessaria, comparanda. Cum eos apparatus vidisset Valettanus, veritus ne arx illa diutius defendi non posset, biduo ante illam oppugnationem primores suorum ad concionem cōuocauit, quibus ita locutus est. Quanto in periculo arx sancti Elmi constituta sit ob frequentes hostiū oppugnationes commilitones, nemini vestrum obscurum esse censeo: cum ita muri vndique sint comminuti vt aperto Marte pugnare necesse sit: neque amplius nostri murorum beneficio aduersus tam crebros tormentorum hostilium ictus protegantur, his accedit angustia loci, quòd paucis multorum impetus vno tempore sustinere necesse sit neque possunt propter hostium frequentiam, quibus vndique cinguntur recentibus subsidijs adiuuari. Ego sanè magis conferre saluti existimationique nostræ crediderim, quæ tutò defendi non possunt, hostibus relinquere, quàm obstinatè defendendo turpiter cum tanta & virorum bonorum cæde, & rerum iactura, vinci: quippe cū illa quæ inutilia sunt nobis, neque hostibus quidem magnum sint adiumētum allatura. Idcirco, si vobis ita videtur locum iudico oportere hostib. relinquere, clauos tormentis infigere, aquas lætiferas efficere, id enim præstiterit, quàm tot viros fortes, qui locum defendunt, apertissimis periculis, & certæ propè hostium potestati aut cædi exponere. Atqui cum hostes se ad acerrimam oppugnationem accingant, nobis breui consilium vtile capiendum est, vel relinquendæ arcis, vel rebus omnibus necessarijs muniendæ. His diligenter consideratis nihil decernitur in præsenti, nisi vt tres Melitensis militiæ Equites, commendator Medinæ Hispanus scilicet, Roccias Gallus, Constantinus Castriotus Italus sequenti nocte, arcem diligentius intueantur, certioresque faciant milites arcis præsidiarios, quid in concione propositum fuisset.

Hostes arcem S. Elmi rursus adoriuntur. A

Draguti obitus. B

C

Valettani in concilio ad suos oratio. D

Aperto Marte pugnare.

E

Quid in cōcilijs decretum sit.

A Iussæ sunt præterea nauiculæ ad illam noctem parari, vt si forte ita videatur, possint citissime ex arce milites in Burgum trajci. at eò transfretantes equites magnum periculum inuasit, cùm hostes multos sclopettos in illos displosissent. cùm e nauicula egressi essent ob vicinitatem hostium, qui omnia iam poterant late intueri, prostratos ferè humi incedere necesse fuit, vbi tres illi arcem diligenter considerassent, quid in concione propositum fuerit, arcis præsidia commonefaciunt: quibus responsum est, locum ob angustiam quidem esse periculosum, si tam pertinaces præcipuè haberent hostes, qui tam frequenter, tantoque cum impetu locum aggrederentur: verùm tamen, quoniam Deo ita propitio locum hactenus defendissent, quem ipsi defendendum petiuerant, decreuisse pro viribus 1565.
B & in posterum fortissime tutari, cum nullam vnquam aptiorem opportunitatem essent assecuturi virtutis suæ in omnium hominum conspectu demonstrandæ. hortarentur igitur Valettanum vt læto esset animo, atque pro certo haberet illos acerrimè pugnaturos, & nulla in re vel Italicæ gloriæ, vel suo ipsorum honori, vel propriæ saluti defuturos: se scire in acie gladiorum hæc omnia sita esse, omnemque fortunam non in clementia hostium, sed in animi magnitudine & firmitate corporis & in ferro sitam esse, neque hostes vllam lætitiam, nisi quæ multo suorum sanguine sit perfusa, esse capturos. hoc accepto responso, cognitaque illorum militum voluntate, tres illi equites ad Valettanum redeunt, responsum fortitudinis & constantiæ plenum referunt, quod cum summa omnium lætitia &
C admiratione auditum est. Deinde verò, quia fossæ plurimum commodi nostris afferent, posse locum etiam defendi narrauit Castriottus, atque id munus se suscepturum esse profitebatur. Gallus contrà fieri non posse omninò censebat vt locus amplius defenderetur, quippe cùm propugnacula, & defensionum loci omnes sint solo æquati, cum tot millibus hostium præsertim, & tam acrium circundaretur arx illa: neque esse dignitatis Melitensium sibi videri, neque præsenti militiæ conferre tot præclaros & tam fortes viros tam aperto periculo exponere, & tanquam crudelissimis hostibus trucidandos objicere. cognoscendas esse vires hostium, assiduitatemque certandi: non posse paucos multis diutius resistere: posse hostibus subsidia recentia à suis mitti cùm laborauerint, at no-
D stris interclusam esse subsidiorum viam, in aperto loco omnibus tormentorum ictibus expositos oportere nostros dimicare, quare necesse esse vel ferro, vel labore denique ab hostibus vinci. Consulendum esse omninò illorum militum saluti, atque ad meliorum locorum defensionem illos esse reseruandos, cùm natura loci non amplius illos posset defendere. Contra Hispanus fossas castrenses valde esse vtiles memorauit, animos præsidiariorum militum constantissimos esse & pugnandi cupidos, quare locum nō sibi videri tam citò deserendum. Sed quia pauciores sunt, qui rectè in rebus singulis iudicare cognouerint, & deteriora consilia plerunque sequimur, idcircò cū hæc memorata fuissent in concione, decernitur denique locū esse nunc etiam per aliquot dies defendendum: quippe
E cùm non sit eius ordinis consuetudo loca munita tam facilè relinquere, sed singulari constantia & animi magnitudine superborum hostium temeritatem reprimere. Existimant quidam si relictus fuisset locus eo tempore, id fieri non potuisse sine summa eius ordinis infamia, atque hostes ea re nimis elatos & obsessis intolerabiles futuros. Ego contrà sentio, nihil magis formidabile esse cuiquam, quàm sapientiam & prudentis hostis consilium: quod situm est non solùm in vtilium delectu, sed etiam in ijs relinquendis, quæ non modò aliquod damnum, sed etiam nullum commodum sint allatura. at contrà nihil magis hostium animos extollere ad spem rerum omnium potiendarum, quàm si videant quod loca inutilia, & quæ nullo pacto defendi possint, tamen obstinatè & imprudenter defendantur. nam sicuti mendacibus, neque illa quidem, quæ vera sunt, creduntur,

Castriotti & Roccie opiniones.

Pauci sunt qui in rebus singulis rectè iudicare possunt.

Animi constantia superborum hostium temeritas reprimenda.

1565. ita loca omnia expugnabilia putantur, quæ ab imprudentibus hostibus defen- A
duntur. verùm vt ad hostes redeamus, illi tanta diligentia, quod decreuerant, pa-
rarunt, tantaq; celeritas accessit rebus omnibus, vt breui omnia nauigia circa ar-
cem S. Elmi cum omni exercitu coacta sint. cœptum est igitur media nocte vbiq;

Arx terra mariq; inuaditur. *32. canones arcẽ diuerberabant.*

arx terra mariq; inuadi, scalæ vndiq;, vndiq; pontes admouebantur, vndiq; bellica instrumenta reboabant, nam triginta & duo canones exiguam illam arcem diuerberabant, quæ sola res poterat & locum, & defensores in puluerem cõminuere. nostri tamen neq; tam acri murorum pulsatione, neq; tot hostium millibus deterriti, fortissimè resistebant, atq; cùm optimam illam opportunitatem essent rati se ipsos pro defensione religionis sacrificandi, tam strenuè pugnarunt, vt non solùm clarissimum virtutis suæ specimen dederint, sed etiam demonstrauerint B summam in ijs esse fortitudinem, qui omni vitæ spe abiecta tamen ne turpiter ac belluarum more morerentur, pro gloria, & perpetua virtutis suæ memoria decertarent. Hinc inde cædes igitur oriebantur frequentes, cùm hi ascendere, illi detrudere niterentur: & iam à media nocte certatum erat ad tertiam diei horam, cùm hostes nulla re adhuc erant superiores. Sed tanta vis erat tormentorum arcem vndiq; verberantium, vt mœnia ad scopulum vsq;, super quo fundamenta

In arcis oppugnatione 400. è nostris cæsi.

locata erant, euersa & rasa fuerint. ceciderunt è nostris plures quadringentis, atq; ferreo globo canonis laniati sunt viri illustres præ cæteris Monserratus, & Garas Euboicus. Neq; tamen tot cædes, quæ animos cuiusq; facilè consternare possent, nostrorum animos deterruerunt, sed nescio quo pacto ferociores etiam efficie- C

Gloriæ stimulus in arduis rebus constituta. *Centuriones & signiferi occisi.*

bantur, nullisq; cedebant difficultatibus. ita enim repente illos inuasit gloriæ stimulus, quæ nusquam est, nisi in arduis & difficillimis rebus constituta, vt vix credi possit quanta virtute, quamq; intrepidis animis arrepta vi hostium signa, quæ defixa iam fuerant laniauerint, centurionesq; & signiferos, & multos cohortium præfectos trucidauerint. Veruntamen cùm iam succresceret meridies, & sol non mediocriter incaluisset, nostri cædendis tot hostibus fessi, diuturnaq; pugna fatigati, cum ijdem cum semper recentibus hostium copijs cõflictassent, (nam semper noua subsidia illis summittebantur) vincuntur deniq;: sed tanta cum hostium iactura, vt nemo ceciderit, non totus ferè Turcarum sanguine perfusus. nam tametsi mille & trecenti è nostris in ea pugna sunt desiderati, inter quos Equites D

130. equites in arcis S. Elmi pugna desiderati

130. tamen cum omnibus statutum sit semel mori, id non leue solatium esse debet, quòd viri boni præclarũ virtutis suæ argumentum ediderunt, & perpetuam eximiæ fortitudinis memoriam transmiserunt ad posteros. ea clade tam insigni accepta Valettanus summum dolorem, quem è iactura tot insignium virorum ceperat, dissimulauit, ne metu suorum animos consternaret, omnesq; læto animo esse hortatur, partim cęsorum numerum extenuando, partim loci imbecillitatem & angustiam accusando, partim diuino consilio propter aliqua peccata illud accidisse criminando. atq; nihil nouum fuisse dicebat, cùm res huiusmodi in bellis diuturnis nonnunquam contingere soleant. affirmabat multò infirmiores esse factas hostium vires tot viris insignibus deploratis, tantamq; stragem Turcas E cepisse, vt potiùs victi fuisse, quàm vicisse Melitenses iure videri possent. atq;, vt paucis complectar, nulla suorum iactura, nullaq; rerum difficultate Valettanus ab ea spe victoriæ deijci poterat, quam prius in animo conceperat, quam non in humanis viribus, neq; in fortitudine militum, neq; in rerum bellicarum appara-

Victoria in diuina bonitate sita est.

tibus, sed in diuina bonitate sitam esse putauerat: quæ quidem spes non, nisi in virum bonum, & iustum, & temperantem ferè cadere solet. atqui cùm res ita successisset has literas ad Mesquietam vrbanis cohortibus Melitæ præfectum scripsit, quo Toletanum, omnesq; Melitensis militiæ equites, ac centuriones qui erant Messanæ certiores faceret de fortuna arcis sancti Elmi. ita verò se habent literæ,

Religiose,

A RELIGIOSE, ET TANQVAM FRATER CARISSIME. 1565.

NVper infelix arcis S. Elmi iactura grauissima nobis accidit, quæ & si animum nostrum, vt debuit, dolore singulari affecit, tamen vt in mentem venit hæc omnia de manu domini proficisci, æquo animo perferre conati sumus. Speramus enim fore vt diuina clementia nos protegat in reliquis certaminibus, quæ etiam diu defendit. nam S. Elmi arx eo iam erat redacta, vt humanis viribus non amplius defendi posset, cùm nostri tot, tamq; acres hostium oppugnationes fortiter sustinuissent, nullo nostrorum adiuti subsidio, quòd & maximè mittere debebant, & facilè in tanto temporis spatio, potuissent. sed pro rebus omnibus Deo gratias agere oportet, à quo solo, vt hactenus beneficia accepi- B mus, ita in posterum obtinebimus. necq; humanis viribus confidere opus est, nisi quæ diuina ope excitantur: quando necq; literæ nostræ, necq; diligentia, necq; admonitiones, neque mandata vel illos excitare potuerunt qui nobis parere debebant. non patitur angustia temporis vt infortunij, calamitatisq; nostræ magnitudinem Toletano explicemus, tu facilè nostro nomine, ad illum perscribere poteris, omnesq; amicos nostros certiores facere, quod si fecissent, quæ per literas nostras monebantur, & si vel parua auxilia misissent, fortasse arcem illam non amisissemus. atq;, quod etiam magis esset Italiæ finibus calamitosum, vereor ne, nisi Toletanus decreuerit citò ab hac obsidione nos soluere, non opportunus postea accedat: idq; præsertim, si ante obsideamur, quam parua illa militum auxi- C lia nobis accesserint, quæ tanquam in somnis apparuerunt. Non diffidimus sanè domini Dei nostri bonitati, quem nobis & auxilia breui missurum, & optimam Toletani mentem, omniumq; Christianorum salutis cupidam cum summa felicitate incitaturum speramus, vt ad nos liberandos veniat, cùm totius vis negotij in celeritate collocata sit. Hostes cùm totam classem in portu Marsamusetto collocarint expurgandis locis intenti sunt, quæ tormentis infestabantur, vt nos etiã pro viribus infestent. continuò lectis his literis mittito ad nos sanctę Catharinæ, Belcalcarę, Belmesti, & Zorici centuriones cum suis cohortibus, vt eorum militum opera vti possimus: quoniam sine illis maxima sumus in rerum omnium perturbatione. Imperamus igitur illis per has literas, vt statim ad nos iter arri- D piant, quorum auxilia maximè sunt nobis necessaria. Suppliciter diuinam clementiam rogamus, vt aliquem bonum nuntium ad nos mittatis, vosq; & protegat Deus & fortunet. è Burgo VIII. Cal. Quint.

Literæ ad Mesquietam Melitensium militum præfectum.

Non confidendũ est humanis viribus.

Centuriones.

Etsi magnum est periculum ne literæ veniant in manus hostium, tamen illas noluimus secretioribus notis conscribere, vt easdem ad nostros mittere posses, quoniam non mediocriter eius, qui illas affert, diligentiæ confidimus. Verùm vt ad belluas illas crudelissimas, omnisque humanitatis & misericordiæ expertes reuertamur, singulare quoddam odij & crudelitatis genus in eos equites exercuerunt, quos semiuiuos adhuc in arce inuenerunt, vt omnibus pateat quantopere dignum est vt prorsus deleatur Turcicum illud nomen, non so- E lùm sempiternum veræ religionis aduersarium, sed etiam omnis benignitatis & clementiæ. Arce igitur potiti, quotquot viuos adhuc inuenerũt, primum pectus singulis ferro aperuerunt, & cor vi euulserunt, at postea caput amputantes illos nudos apertis pectoribus, & amputatis capitibus ad triginta spectandos nostris, vnde, facilè prospici possent, exposuerunt. Hos deinde Mostapha purpureis superindumentis cum candidis crucibus indutos in mare deijci iubet, ad obsessorũ ignominiam. Sed quoniam mare aliquantulum sequenti die fluctuauit, illorum cadauera in portum ventis delata fuerunt, quæ cognita à nostris sepulturæ sunt mandata. tanta verò animi acerbitate incensus est in illos Valettanus, vt neminẽ è Turcis captiuũ fieri in posterum iusserit, sed omnes tanquam pecudes trucidari, omnesq; qui captiui fuerant ad id vsq; tempus, cæduntur: quorũ capita extra

Belluæ crudeliss.

Immanis crudelitas Turcarum.

Cadauera militũ nostrorũ in portum delata & terræ tradita.

1565. moenia, vbi castrametati erant hostes, deiecta fuerunt. eodem die scripsit Valettanus ad præfectum vrbis & equitatus magistrum, vt vbi captiui Turcæ quæ de hostibus nuntiarēt, auditi fuissent, occiderentur. Sequenti deinde die, Mostapha Chiaurem ad Valettanum misit, est autē Chiaur, cursor, & mandata ferens principis appellatus apud Turcas, qui percunctaretur à Valettano num aliquā conditionem esset accepturus. accessit & senex quidam Hispanus, qui captiuus erat in castris, cui libertas promissa est si nuntium ipsum ad Burgū vsq; comitaretur. Hi cùm peruenissent ad moenia, Chiaur foris permansit, at Hispanus quod iussus fuerat, Valettano significauit, & an aliquā deditionis cōditionem esset accepturus, percunctatur. Hic audito pactionis nomine tanta ira exarsit, vt nisi Christianus & senex fuisset nuntius, statim cæsus esset. Detulit tamen illi optionem cùm ira aliquantulū deferbuisset, num secum in vrbe esse mallet, an in castra reuerti. quòd si mallet castra repetere, à se quàm celerrimè discederet, ac nuntiaret Chiauri, quòd nisi citò recessisset à moenibus, ambo tormentorū globis laniati cecidissent. Hi reuertunt in castra, omnia diligenter Bassæ, quæ audierat Hispanus, aperit, quo vultu excepti sint, & quibus minis recedere iussi, & quòd nisi citissimè recessissent tormentorum globis fuissent cæsi, quòd vix incolumes in castra sunt reuersi. His auditis tanta indignatione inflammatus est Bassæ animus, vt rabidus propè factus palàm profiteretur se nullum crudelitatis genus non in Christianos velle exercere. Hoc cùm sensisset vnus è Spacchibus, Philippus Lascaris nomine, quæ nobilissima fuit in Græcia familia, (hic enim puer adhuc cùm fuisset Christianorum captiuus, quo tempore Christiani potiti sunt Patris, & perhumaniter ab illis tractatus, non mediocri beneuolentia Christianos prosequebatur) cùm se plurimū prodesse posse Christianis intelligeret obsessis, quòd esset à consilijs Bassæ, omniaq; consilia hostium cognosceret, decreuit secum in animo cùm terra transfugere nullo pacto posset, maritimo itinere ad oppidum sancti Michaelis euadere. id sæpius cùm expertus esset frustra, tandem incolumis euasit: at non sine periculo, quia & sclopetti displosi, & sagittæ missæ complures in illum fuerunt. Hic docuit Valettanum non solùm quid decreuissent hostes in posterum, sed etiam quæ mox essent facturi obsessi in acutiore & eminentiore parte oppidi ad repellendos quosdam hostium conatus. Idem cùm vtilia consilia nostris aperuisset, inuadentes etiam hostes fortissimè cum nostris pugnando repulit. Post solutā obsidionem Romam cōtendit, & à summo Pontif. perbenignè acceptus dignam mercedē suæ beneficentiæ reportauit: quippe qui nō solùm de Melitensi ordine equitum, sed de vniuersis Christianis esset benemeritus. tum ad Philippum Hisp. Regem contendit, vt illi vtiliter cōsilia Turcarum Imperatoris aperiret. Verùm vt ad Mesquietā redeamus, lectis Valettani literis, iussit actuariolū instrui, quod ingressus Coronellus Melitensis militiæ eques in Siciliam q; citissimè conuolaret, & ad eos literas dedit cum his, qui in Sicilia morabantur:

Chiaur Turcis est cursor.

Philippus Lascaris Græcus aperit Valettano hostiū consilia.

Actuariolum instituitur.

Clarissimi Commendat. & equites ordinis sancti Ioannis.

POst diem xxxiiij. ex quo Turcica classis omni maiorum nostrorum memoria numerosior, magisq; instructa ad insulam Melitam appulit, arcem S. Elmi decem hominum millibus obsidens cinxit, & triginta ac duobus muralibus tormentis ita cōcussit, vt neq; vis moeniorū, neq; reparationes interius, quæ fierent à nostris summa diligentia, protegerent. fossæ impletæ sunt eius arcis, & pontes ex antennis facti, super quos iactos supra ruinas sine vlla molestia pertransirent. Veruntamen cùm bis hostes totis cohortibus arcem fuissent adorti, cùm nostri multa leuiora prælia excitassent, ita se intrepidè ac gloriosè in omnibus certaminibus defenderunt, vt hostes cum multa suorum cæde semper repulsi fuerint, signa erepta, duces obtruncati, atq; ipse etiā Dragutus cecidit. Sed quamuis animus non deest humanis viribus aliquando, solet corporis firmitudo animo aliquando

Arx S. Elmi 10. millibus hominū cincta et obsessa.

A quando decesse. Nono Cal. Quint. ante diluculum hora tertia hostes arcem sancti Elmi totis viribus terra, mariq; inuaserunt, omnem classem è Marsasirocco circa arcem collocarunt, vt oppugnatio esset potentior, qui conatus & pugna ad meridiem vsque perdurauit. Cùm nostri, qui arcem defendebant iam diuturno certamine, & multa cæde hostium, & calore solis & armorum defessi essent, cùm nulla subsidia possent accipere, tot è partibus in arcem irruentes hostes non amplius sustinere potuerunt, quare omnes crudelissimè trucidati sunt. eo ipso tempore has literas cum summa celeritate ad me dedit ordinis nostri præfectus, quas etiam ad vos mitto, vt intelligatis quantam iacturam fecerimus, & quo animo is tulerit, quòd nulla subsidia illi missa sint, cùm toties id à vobis petierit. 1565. *Arx sancti Elmi quando expugnata.*

B Nam iacturam illam vestra propè causa factam fuisse videtur existimare. Nam tametsi arx illa non videbatur tamdiu posse defendi, tamen tanta erat illorum, qui locum defendebant, animi magnitudo, vt quibusuis vel paruis subsidijs posse confirmari viderentur vsque in aduentum Toletani cum vniuersis auxilijs. Sed quoniam per literas iubeor ad vos scribere, vt patet ex ipsis literis, vos rogo vt suppliciter à Toletano illi subsidia postuletis, commemoratis etiam beneficijs, quæ noster ordo in Maiestatem Catholici Regis pro viribus contulit: ac propositis incommodis, quæ si hostes Christianorum omnium communes insula potirentur, essent consecutura. Neque timendam esse monerent Turcarum multitudinem, quia vt è captiuis intelligitur, & è Christianis trans- *Beneficia à militibus relig. S. Ioannis, Philippo regi collata.*

C fugis, hostium triremes conquassatæ sunt ac debiles, quas centum triremes mediocriter instructæ possent profligare. Verùm quoniam hoc vestri est muneris, & quoniam in celeritate totum pondus rei positum est, vobis eligendum relinquitur commodum ne an iacturam referre malitis, vt Coronellus nobis coram explanabit, qui etiam illa ipsa de causa ad vos ita iubente Valettano proficiscitur. Vos igitur obsecro vt quantam potestis diligentiam adhibeatis, quo & ordinis nostri honorem, & ordinis principem, & omnium Christianorum dignitatem, quæ in hoc vno certamine videtur esse proposita, opportunè defendere possitis. ex hac vrbe Melita. VII. Cal. Quint. M. D. LXV. *Turcarum triremes conquassatæ ac debiles.*

Cùm Messanam igitur Coronellus aduentasset, animaduertit classem Chri-

D stianorum non ita celeriter posse comparari, vt opem ferret laborantibus obsessorum rebus: cùm quia triremes Hispanæ nondum accesserant, tùm quoniam Ioannes Andreas Aurias cum viginti & octo triremibus erat reuersurus, quibus quatuor millia peditum asportaret, qui duce Chiapino Vitellio in Etruria cogebantur. Vbi verò animaduertissent Melitensis ordinis Equites quantum detrimenti rebus omnibus tam diuturna mora afferre posset, statim ad cõcilium, quod inter ipsos indictum fuerat, accedunt, atque propositis periculis quæ è tarditate auxiliorum consequi poterant, omnes decernunt Dijs fauentibus vel clam, vel vi, si aliter fieri non posset, opem ferre omninò obsessis. Principes illorum subsidiorum delecti fuerunt duo ex ijs. hi properè negotium maturantes ad Toleta- *Melitensis ordinis equites ad indictum conciliũ accedunt.*

E num adeunt, illi pro magnitudine beneficiorum, quæ non modò in Philippum regem, sed in omnes Christianos contulerant, rogant, vt negotium adiuuet. Se magnos sumptus ostendunt anno præterito sustinuisse, cùm Pionias oppidum expugnasset, qua in re nullis neque sumptibus, neque laboribus pepercerunt, sed & commeatu omnis generis, & munitionibus, & nauigijs illum iuuerunt, ac neq; ipsis quidem Melitensis militiæ equitibus pepercerunt, vt illud ad suæ Maiestatis commodum, & ad omnium Christianorum quietem spectare cognouerunt. esse enim æquum illis inter miserias opem ferre, quorum officio per felicitatem, & tranquillitatem rerum omnium vsi fuissent. His præterea addiderunt quòd occupata ab hostibus communibus Melitæ insula, neq; Siciliæ quidem ora pacata futura esset, quæ tam cæteros contemnentem & tam superbum hostem pro-

1565. pinquum haberet. Quare non minus Toletani & Philippi regis referre hostem illum à suis finibus arcere, quàm ipsorum etiam Melitensium. Videri enim nunc agi de insulæ Melitæ, at re ipsa de totius Italiæ salute, & Imperio vno prælio dimicari. His alijsq; rationibus compluribus in medium allatis, deniq; postulatum est à Toletano vt quatuor millia militum concederet, cum quibus omnes illius ordinis Equites, & viri illustres præsentes, alijq; gloriæ cupidi nauigassent, auxilia Melitensibus allaturi. Sperabant enim fore vt eorum viribus si non opprimeretur, at debilitaretur saltem & retunderetur hostium audacia: cum rebus interim non ita vrgentibus validiora auxilia possent comparari, quibus Turcica classis posset ex insula depelli, vel etiam profligari. Dum hæc secum in animo cogitaret Toletanus, & quid sibi agendum esset expenderet, eò fortè tabellarius à Philippo rege præsto fuit, qui illum in sententiam citissimè impulit. Respondit igitur illa, quæ postulabantur, sibi esse periculosa, & ad totum negotium postea valde fore incōmoda, si fortuna aliqua contigisset, vt aliqua parte triremium priuaretur. Veruntamen si vellent tantopere in insulam deportari, illud commode fieri posse, per duas triremes, quæ aderant eius ordinis, quibus & ipse duas è suis erat cōcessurus, per has enim & equites & copias Roma profectas cōportari posse. Id cùm delecti ad cōparanda subsidia percepissent, neq; plus eo se obtinere posse viderent. eam auxilij opportunitatem quantulacunq; esset non negligendam duxerunt, Binæ igitur Melitensis militiæ triremes, & totidem Toletani instruuntur, cum octoginta equitibus Melitensis ordinis, & sexcentis peditibus, qui iter Melitam versus capientes viginti dies in mari fuerunt, quia propter multas maris tempestates descensiones facere, & in terram exire nō potuerunt. Iussi sunt præterea non prius è triremibus exire, quàm intellexissent an arx S. Elmi à nostris adhuc teneretur. Hac de causa nauiculam exploratoriam miserunt, quam se dixerunt per totum diem crastinum expectaturos. inde verò tanta maris perturbatio coorta est, tantaq; tempestas, vt triremium præfecti quamuis fecerunt quod dixerant, tamen qui ad vrbem accesserant, promissam celeritatem seruare non potuerint. cùm igitur dubitarent ne catascopium venisset in hostium potestatem Hieram se recipiunt, vt ibi aliquid intelligerent eò profecti arcem nostrorum præsidijs defendi cognouerunt, atq; ad insulam redeuntes longinquam facem classicam vident. quod illos in suspicionem induxit, quòd capta exploratoria nauicula hostes illos præstolarentur. Veruntamen cùm ignis in eodem loco non diutius persisteret, id fieri crediderunt, quia hostes in vnum in tutiorem locum conuenirent, ob temporis iniuriã. Deinde cùm Hieram rursus redijssent è Gallo quodam eius militiæ equite, qui è Melita exierat, cognouerunt, quòd is tanquam melioris, & tutioris itineris signum illum ignem accendisset: quare in ferendis subsidijs non aera solùm, vel mare grauissimos aduersarios nacti sunt, sed is etiam ignis aliquantulum illos retardauit, & propè ex insula auertit. Veruntamen, vt placuit diuinæ bonitati, ad III. Cal. Quint. milites per noctem descensiones faciunt ad Petras nigras, qui locus Lilybæum spectat. Discruciabatur Valettanus interea nulla sibi mitti auxilia, cùm tam diu ad suos scripsisset, ac neque per suas quidem triremes: sed nihil in mari repugnantibus ventis, cùm præcipuè ibi sit ventorum Imperium, confici potest. nam tam aduersa fortuna vsi sunt nostri ferendis auxilijs, quam prospera hostes cum arma Melitensibus importarent. Hostes enim tam secundos ventos, tam facilè & placidum mare, tam omnia felicia Melitam versus nauigantes experti sunt, vt ipsi propè pro Neptuno mari imperare viderentur: cùm intra quinq; dierum spatium ad sexcenta millia passuum nauigauerint, ita illis arridente & duce fortuna, vt neq; remum quidem fregerint. at contra nostris quid non aduersum in tam breui spatio itineris contingit? dicunt enim ad sexaginta millia passuum abesse Melitam à Sicilia, in quo tam paruo

In bello Melitensi de Italiæ totius salute etiam agitur.

Toletanus de suorum salute sollicitus, quid sibi agendũ sit, expendit.

Nauicula exploratoria.

Maris tempestas

Hostes secundis ventis vsi, Melitã versus nauigant.

Nostri, nihil nisi maris perturbationē, in itinere versus Melitam experti sunt.

A paruo maris traiectu, & in cæteris difficultatibus, quæ obuenerunt, multi dies sunt consumpti. quam fortunæ acerbitatem non sunt experti? quæ non difficillima habuerunt? nam Iunio mense per viginti dies circa Melitam insulam vagari coacti sunt, neq; mare tranquillum vnius horæ spacium inuenire potuerunt. At egressi tandem, quanto asperiorem fortunam in mari fuerant experti, tanto benigniorem in terra inueniunt: nam ciuitatem nullo negotio ingrediuntur, nemine ex hostibus non modò non impediente, sed nec sentiente quidem. Enimuero dum nostri vi ventorum, marisq; perturbatione impediebantur, ne exirent è triremibus, à Græco quodam penè per proditionem hostibus sunt indicati. nam cum densissima nebula per eos dies aliquãdo contigisset, puer quidam è fenestra 1569

B castelli despiciens, tanquam hominem quendam per eam nebulam vidit, qui territus se Turcam conspexisse ratus exclamauit. ad eius vocem exciti quatuor milites Græcum comprehendunt, qui captus, (nam præfectorum iniussu è ciuitate in Burgum accedentibus capitale fuit propositum supplicium) & tormentis addictus, se in castra hostium velle proficisci confessus est, vt illos de auxilijs, quę accesserant, certiores faceret: vt illi in insidijs collocati captiuos facerent, cum se magnum emolumentum ex eo nuntio relaturum speraret. hic in quatuor partes discinditur, ne postea occasionem nactus magno aliquo detrimento rex Melitensium postea afficeret. deinde verò triduum in vrbe morata noua subsidia, postridie sub initium noctis omnes incolumes ad Burgũ se recipiunt, præter duos

C pueros, qui non ita celeres esse potuerunt, quòd essent armis, alijsq; impedimentis grauati. Horum subsidiorũ aduentus incredibile est dictu quantam lętitiã obsessis attulerit, nihilq; magis optarent quàm quippe cũ omnes alacri esse animo virtutis & fortitudinis suæ testes hostes efficere. Contendunt igitur à Valettano subsidiarij recentes milites vt oppidũ Sancti Michaelis sibi defendendũ cõcederet, cum eum locum primũ Turcæ viderentur esse aggressuri. Cum illos ita forti animo esse conspiceret Valettanus facile quidẽ concessit, sed nullis remotis è primis loci defensoribus. Die autem postero cum hi diutius pugnandi cum Turcis desideriũ ferre nõ possent, ex oppido frequentes exeunt, in eos impetũ faciunt, qui è parte Sanctę Catharinę erant propinqui, cæsisq; ad centum & sexaginta ex

D hostib. plurib. etiam vulneratis sine vlla suorum iactura omnes multo hostium sanguine perfusi in oppidũ reuertuntur. id cũ cognouisset Bassa recentia auxilia, vt erant, esse credidit, quæ Burgum essent ingressa: atq; cõquestus est grauiter de suorum negligentia, quib. id munus datum fuerat, vt locum diligenter custodirent, ne noua auxilia accederent. Illorum postea fidẽ etiam in dubium reuocauit, quibus commissa fuerat illa prouincia, vt viderent nequa subsidia obsessis in insulam exponerentur. Hanc suspicionem auxerunt etiam trium triremium Regis Algerij fuga. Quę cum ita essent, neq; primis custodibus, neq; illis, qui Christianam religionem abnegauerant, confisus, cum multi eorum profugerent, edictum fieri iussit nequis horum extra triremes in posterũ pernoctaret proposito

Bassa negligentiã exploratorũ suorum incusat.

Edictũ Bassæ militib. suis propositum.

E vel grauissimo pali, vel ignis supplicio illis, qui non edicto paruissent. Mutatis igitur custodib. insulæ dicrotis Rays, quib. maxime confidebat, illo munere obeundo vsus est. Tantã deniq; venit in suspicionem omnium suorum, vt triremes multas cathenis simul vinctas in portu Marsamusetto detineret, ne qui fieri possent Christianorum conatus: atq; magis coniunctã, quàm antea solebat, classem Turcicam habere statuit. Inualescebat eo tempore in castris & in classe morbus è ventris profluuio, & sanguinis fluxu, quo morbo magna multitudo laborabat. Tria igitur loca laborantib. varijs morborum generib. erant assignata: vnus erat in insula aquæ vicinus, vbi erant ad duo vulneratorum Turcarum millia, alius Turcis iam conualescentib. ad puppes triremium, alius Christianis assignatus laborantib. aliquo morbo in ipsis triremib. sic enim diuina potẽtia nõ solum per

Morbus in castris inualescens.

1565. arma nostrorum, sed etiam per varia morborum genera, quæ hostes inuaserant, A
Ochialys in locũ Draguti suffe-ctus. obsessorum rebus opem ferebat. Eodem tempore Ochialys Teuthraniæ gubernator pro Draguto à Bassa instituitur, qui cum quinque triremibus ad suam diœcesin profectus, ministris institutis in classem reuertitur. Misit deinde Bassa duas naues onerarias frumento onustas Teuthraniam, vt panis nauticus ex eo fieret, quòd illo opus erat magnopere clasicæ multitudini, cum antiquum insuauissimum haberent. deinde celocem ad Imperatorem Solymanum misit cum literis, *Bassa mittit celocem ad Turc. imperato.* quibus significabat se arce Sancti Elmi potitos fuisse, & cum literis expressam diligentissimè Melitæ insulæ figuram, sicuti illam se habere reperit: quibus addidit se multo magis bellicosos & validos inuenisse homines eius iusulæ, quàm sperarat, & quàm ab initio eius belli ab omnibus crediti fuerant. quòd si iuberet B bellum diutius protrahi, opus esse maioribus copijs, & commeatibus, & munitionibus: quod futurum quidem erat vt oppidis insulæ munitis potirentur aut vi aut per deditionem, sed non tam citò: quòd dum eius Maiestatis responsum rediret, non erat passurus vt dormire viderentur bellica tormenta. Sed neque dormiebant profectò, quoniam septuaginta canonibus, inter quos tres erant maximi Basilisci, è quatuordecim partibus oppidi Sancti Michaelis & Burgi muros *Aggeres varij à Turcis eriguntur.* quassabant ac perfringebant, extructis sparsim aggeribus ab acumine furcarum ad arcem vsque Sancti Elmi. nam arcem non munierunt quidem, sed purgarunt tantùm, atque ibi trecentos Ianizeros in præsidijs collocarunt. His igitur tormentis bellicis ita erectis dies ac noctes nullo spacio intermisso & oppidum & C Burgum diuerberantes domos deuastabant, & infringebant. tertio deinde Non. Quint. cum bellica tormenta ad illam partem insulæ, quæ spectat oppidum & Burgum attraxissent, duos aggeres erigere adoriuntur, vnde oppidum infestabant, quem locum aggerum Grottam vocant. tertio deinde die perducendis tribus item aggeribus in opere fuerunt supra locum, quem nominant incolæ Courasim, vnde etiam oppidum percuterent. postea his nondum absolutis alium aggerem excitarunt, vbi vulgo Mandraciam vocant, ad infestandum oppidum. deinde alium faciunt non procul à Sancta Maria dicta Subsidij, qui agger & oppido & Burgo erat infestus. postridie eius diei duos aggeres insignes perduxerunt apud Sanctam Margaritã, qui & oppidum & Burgum grauiter diuerberabant. D omnia horam nouem aggerum tormenta nullo neque diurno neque nocturno tempore cessabãt: ita vt in Burgo versari difficillimum & periculosum esset omnino. Erant super singulis aggeribus sex bellica tormenta, quæ mulieres, si qua *Grauidæ mulieres à tormentis infestantur.* esset grauida, præcipuè infestabant, & pueros, Sed cognita ratione offensæ haud difficulter postea inuetum est remedium, quamuis domus protegi non potuerunt, cum editiores essent aggeres. Turcæ circa ipsos aggeres frequentes erant, parumque per insulam vagabantur, quod si quando fieret, nõ sine magno numero audebant, semperque cum aliqua suorum clade redibant in castra. Illi enim, qui equos habebant in vrbe, exeuntes semper ex extremis eorum multos trucidabant sine aliqua nostrorum calamitate. Dum hæc geruntur in insula, nostrique inter assiduos labores, & inter grauissima pericula versantur, nuntius Romam peruenit E quòd hostes arcem per vim occuparint. tum perculsi sunt multorum animi. Eo nuntio accepto, nonnulli quòd procul aberant ab ipso periculo, illud Valettani imperitia contigisse palam dicebant. Sic enim plerunque fit, vt quæ asperrima & *Dulce bellũ inexpertis.* difficillima sunt factu, rerum gerendarum imperitis facilia videantur, atque ex euentu rerum vel sapientes, vel imperitos nominent Imperatores. at sapiens meo *Quis verè sapiẽs* quidem iudicio is vnus appellari potest, qui sapienter decreuerit & facere nitatur at non is, cui benignitate quadam fortunæ res feliciter euenerint. est enim fortuna imperitorum & inertium plerunque, vt sapientia prudentium, mater & moderatrix. Verùm si quis illa, quę pertinent ad id bellũ, diligentius consideret, nullum

A lum neque prudentis,neque diligentissimi Imperatoris munus à Valet ... 1565.
termissum fuisse intelliget: quippe cum quasi ex altissima specula mult... ...ate fu-
tura præuiderit, & omnibus pro viribus consuluerit. nam & ante id bellum o-
mnibus regibus , & Christianis principibus significauit quàm formidabilem
omnibus classem Turcarum Imperator ad euertendam insulam Melitam instrue-
ret : & sæpius eadem per literas repetiuit, non solùm vt commonefaceret Chri-
stianos principes, sed etiam vt excitaret tāti bellici apparatus magnitudine. Atq;
istud ipsum fecit, cum Turcica classis iam inuasisset Melitę insulam, portusq; Me-
litensium occupasset. quare vel nemo accusandus est in insula illa defendenda,
vel omnium Christianorum desidia, qui nullis quidem intestinis , neq; externis
B bellis implicati, tamen æquo animo vexari impune ab hostibus & veræ religio-
nis, & quietis ac pacis, & omnis humanitatis insulam in intimis prope Italię par-
tibus ferebant. Nullum denique industriæ genus vel peritiæ prætermissum est à *Commendator*
Valettano, qui summa diligentia prius Melitam omnibus commeatuum generi- *Valettanus quod*
bus, & præsidijs satis validis , & necessarijs munitionibus communiuit, & quæ *diligentissimi im*
extra mœnia forent , bello quamparatissima fecit. verùm diuturni apparatus *peratoris munus*
bellorum ærarium & vires ciuitatum, vel opulentissimarum exinaniunt. Vt au- *fecerit.*
tem pateat inter quantas difficultates versaretur Valettanus, huc ascribendas pu-
taui literas, quas misit ad summum Pontificem Pium IIII. eius nominis ad XII.
Calend. Maij.

C BEATISSIME PATER.

DVm studeo cum omnibus Equitibus huius ordinis pro virili res illas prę- *Literæ ad sum-*
parare, quæ necessariæ sunt ad resistendum Turcarum classi, tot mihi de- *mum pōtificem*
esse animaduerto , quæ maximè sunt necessaria, vt nisi humanissimè mihi *Pium 4. missæ.*
per literas pollicitus esse te auxilia esse missurum, vel potius iam certissimum si-
gnum tuæ bonitatis numeratam pecuniam , & trecentos pedites tuis stipendijs
misisses, iam prope nescirem quò me veterem, ob grauissimos sumptus, quos pas
sus sum propter minas Turcarum annis superioribus, cum & æs alienum nouum
assidue à me contraheretur, & vetus paulatim excresceret. Quòd vero mihi mo-
lestissimū est, illud existit, quòd siue accesserint Turcę, siue minime, intolerabiles
D hi & grauissimi sumptus omnino non possunt à nobis prætermitti: cum Turca-
rum Imperator persimiles sumptus facere non cesset, atq; si classem emittendam
instrueret. est enim tam elato animo, vt Christianos pręclarè secum agi existima-
re arbitretur, si se ipsos defendere potuerint. tantum abest vt se posse offendi ab
vllo censeat, cum nulla ex parte sibi videat quemquam obsistere. Præterea illi ex-
ploratum est, quòd si vel soli piratę occidentis in vnum conueniant, magis & nu-
merosam classem & potentem efficient, quàm illa fuit, quæ superiore anno cum
sūma omnium Christianorum difficultate coacta est, & tamen faxit Deus vt tan-
ta hoc āno cogatur. Possent igitur vel minimis accitis orientis auxilijs nos mul-
to magis infestare, ne dum si vniuersam classem coegerint : nisi diuino consilio
E refrænentur, atque expectarent, vt vndique arma Christianorum conuenirent. *Opportunitas di*
Sed quoniam ita diuinitus sibi oblatam rei præclarè gerendæ opportunitatem *uinitus oblata,*
Christiani principes paruifaciunt , cum neque tot suorum cladibus , tot dam- *Turcis scilicet*
nis, tot publicis ac priuatis sumptibus, tot incursionibus, cædibus, rapinis, po- *bellum inferēdi*
pulationibus suorum regnorum excitantur, vereor ne ira Dei rabiem illi cru- *à Christianis*
delissimo tyranno & immani belluæ immittat, cui postea resistere non valea- *principibus neg-*
mus. Hæc omnia notissima esse sanctitati tuæ certò scio , & quòd animus tuus *ligitur.*
mirificè incensus est hoc sanctissimo desiderio auertendæ tantæ calamitatis ab
vniuerso suo grege: quare mihi vitio dari posset fortasse, quòd ea cōsilia tibi per-
currere videar, quæ tu multo melius cognouisti. Sed tamen cum illa mihi magis
ante oculos quotidie obuersentur, & propè assiduè, ita cōmotus sum vt supplex

pro

1565. pro tuo paterno in omnes viros bonos amore, & huius ordinis equitum nostrorum nomine, qui se pro Christiana religione sacrificare offerunt, à Sanctitate tua peterem: & præterea pro Christianorum omnium pace & salute, vt sicuti sacro concilio celebrando propter tranquillitatem Christianorum nullis neque laboribus, neque sumptibus pepercisti, ita nunc aliud non minus necessarium cogas, si non ad delendos perpetuos hostes Christiani nominis, at saltem ad arcendas & propulsandas iniurias, quæ assiduæ Christianis inferuntur: cum tot captiui quotannis abducātur, & ad hostes intra suos fines coercendos. Nunc summa facultas est huius rei aggrediendæ, quoniam summa pax est inter Christianos principes: inter quos si fortuna aliqua bellum excitaret, hi nemine postea impediēte omnia ferro, flammisque deuastarēt. Sed quoniam hoc negotium & Deo acceptissimum omnium, & tibi in perpetuum honorificentissimum fore confido, spero me tantum felicitatis à Deo consecuturum, vt diem illum felicissimum videam, antequam concedam naturę. Quòd si longior fui scribendo, quàm tua grauissima negotia patiebātur, suppliciter à te veniam peto, rogoque pro singulari tua clementia, ne mihi in meis grauissimis molestijs desis. Melita III. id. May.

Valetanus apud Pontificē instat de cogendo concilio.

Nunc, vt ad triremes illas, quæ milites in insulam exposuerant, redeamus, illæ Messanam reuersæ ibi denuo instruebantur, quibus parandis tanta vsi sunt diligentia, vt Non. Quint. sexcēti Hispani triremes ingressi sint, equites vero Melitensis militiæ, & milites à Pont. Max. missi trecenti, Pompeio Columna omnibus his pręfecto. erant triremes illæ tum voluntarijs, tum etiam coactis remigib. munitæ: atque coactis promissa est libertas, si totis viribus nixi fuissent remigare donec in portum perueniretur: tum postea futuri essent stipendiarij milites. vehebatur præterea his triremibus magna frumenti copia, & pulueris tormentarij, & salnitri, & plumbi: quare non parum erant onere impeditæ. Sed, cum in portum ampliorem appellere statuissent, eorum conatus difficillimus ab omnibus iudicabatur, & qui ad optatum finem ferè non posset perduci, cum Turcæ arce Sancti Elmi potirentur, omniáque loca circum aggeribus, & oppidulis terraceis, & bellicis tormentis occupassent, omnémque classem haberent in portu Marsamusetto. veruntamen tanta erat desiderij magnitudo ferendi subsidij illis, qui obsidebantur, vt omnia tuta & expedita itinera sibi viderentur, nullúmque timerent periculum, cum spem omnem in diuina ope collocassent. omnes igitur alacres vela ventis explicarunt, atque ita læto vultu, vt nullas neque tempestatis minas, neque fortunæ iniurias posse timere sibi viderentur. quare Melitam versus proras obuerterunt. cum verò distaret adhuc ad decem millia passuum ab insula, catascopium mittunt, vt sibi significaretur an possent tutò in portum peruenire. cum deinde distaret nauicula exploratoria ad quatuor millia passuum, signum è castello Sancti Angeli extollitur, quo significatur esse recedendum. At verò Turcæ vt id signum impedirent, quo minus videretur à nostris, bellica tormenta & sclopettos eodem tempore in id signum disploserunt, ita vt totum cœlum fumo repente fuerit repletum. quod tamen frustra factum est, cum nostri iam recedendi signum percepissent. Sic igitur recedere iussi sunt, tum quia Valettanus non magnopere opus habebat eo tempore illis subsidijs, tum etiam ne tot viri præclari, cum periculo plenus esset conatus, fortunæ arbitrio committerentur. quippe cum statuissent hostes iam sex dies vt quædam triremes in faucibus portus Marsamusetti pernoctarent apud arenam, ne vlli ingressus pateret aut exitus. quod hostium institutum cum è captiuis cognouisset Valettanus, noluit illa auxilia ad se venire. cum leuius prælium, quod commissum fuerat à subsidiarijs recentibus militibus, auditum fuisset in ciuitate, ita erecti sunt militum vrbanorum animi, vt hostes illis imbelles viderētur, quare cum quædam armenta hostes abegissent, equestres tanto impetu in eos feruntur, vt cæsis

600. Hispani triremes ingressi. 300 milites à P. 4. missi.

Signum è castello S. Angeli datū.

A cæsis nonnullis ex hostibus ab insectantibus reliquos vel ad pupes classis peruentum sit. Turcæ cum suorum fugam vidissent, ad arma conclamarunt, atque omnes pulsationibus murorum relictis ad tabernaculum Bassæ se recipiebant. Id cum sensissent Valettanus, putauit hostes parari vt totis viribus oppidum adorirentur. quare statuit in insulam accedere, vt res oppidi magis confirmaret: cum verò se frustra id agere sensisset, recessit. illud sanè intrepidi & magni animi fuit indicium: sed non tam corporis, quàm animi firmitudo in principe requiritur, qui tam cæteris præstare prudentia & iudicio debet, quàm potentia & auctoritate, cum omnis, quæ sub ipsius imperio est multitudo, ad rectè à principe iudicata exequenda accingi debeat: est enim tanquam anima in castris, imperator, cuius munus totum collocatum est in rectè iudicando & prouidendo & imperando: at reliqua militum multitudo manus est principis, vnde rectè manus nuncupatur. cum verò anima maximè opus sit corpori, in cuius salute multorum salus continetur membrorum: minimè laudabilem principem illum duxerim, qui cum totius exercitus periculo, se ipsum periculis, nisi cum necesse sit exponat. nam qui se non sine multorum cæde & ruina cadere posse intelligit, debet seipsum prudenter seruare. at contra cohortium præfectis nullus terror, nulla pericula, nulla vis hostium, sed gloria tantùm, quam sua virtute armis sibi comparabunt, & principis decus, & strenuorum virorum officium ante oculos obuersari debet: quæ omnia priuatis etiam militibus sunt proponenda: quibus pro rebus præclarè gestis omnibus digna præmia & honores concedi debent. quare nullus stimulus acrior homines ad ardua quæque impellit: videndumque ne priuatorum præclara facinora præfectorum cohortium inuidia obscurentur aut occultentur. equidem cum rectè considero, nulla capior admiratione, cur Solymanus imperij sui tam latè fines propagauerit, cum apud illum loca honorificentissima viri fortissimi & prudentissimi teneant, qui omnem nobilitatem in præstantia ingenij, & in animi dotibus sitam esse arbitrantur: apud quẽ, vna excepta religione, multa laudabilia, multa iusta, multa præmia pro meritis cuique proposita sunt. Sed, vt ad propositum opus reuertamur, tertio idus Quint. Regulus Algerij cum viginti & septem triremibus, & nõnullis dicrotis ad classem accessit, quibus vehebantur duo millia & ducenti pedites. Is regulus cum nuper accessisset, discruciabatur, quòd ab initio eius obsidionis non affuisset: & cum cupidus esset mirificè alicuius præclari edendi facinoris, vt suorum animos etiam experiretur, petiuit à Bassa, vt sibi liceret primo oppidum maritimo prælio adoriri. huic non solùm concessum est libenter, vt suæ dementiæ pœnas lueret, sed etiam recentium Turcarum duo millia addita, quò alacrior negotium capesseret. Summa igitur diligentia ad octoginta vel nonaginta nauigia è portu Marsamusetto, qua ex parte Regulus Algerij oppidum inuadere decreuerat, adportantur & scaphæ præterea, lintres, acatia, nauiculæ complures. Ea vbi vidisset Valettanus, hostium consilio opportunè cognito, cum & à transfugis monitus fuisset, cum quanti esset id negotium animaduertisset, è vestigio duos Melitenses nautas iubet accersiri, quibus cum essent spectatæ fidei, & singularis ingenij, plurimum confidebat. his Turcarum consilium aperit, & quo pacto sint hostes oppidum inuasuri: aliquot remedium aduersus eorum consilia excogitandum esse inquit, ne possent hostium nauigia milites ad radices mœniorum oppidi exponere. Hi nautæ, re percepta, ambo in eam sententiam deueniunt, vt ex antennis triremium, paruisque trabibus, & ex alijs lignis, ad id accommodatis, cathena quædam fieret ferreis annulis annexis, quæ ab acumine oppidi ad eum locum, vbi erant oppidum inuasuri, protenderetur: ita enim futurum, vt nullum reliquum esset periculum. Hæc cathena Valettano valde opportunum remedium fore visa est: quare sequenti nocte perficitur, & in loco illo diligen-

1565.

Intrepidi & magni animi indiciũ

Quid in principe requiratur.

Imperator est tã quam anima in castris.

Militibus sunt honesta præmia pro reb. præclarè & fortiter gestis proponẽda.

Qua ratione Solymannus imperij sui fines tam latè propaget.

Regulus Algerij cum 27. triremibus ad classem accessit.

Dementiæ pœnas luit.

Cathena à nostris mira arte confecta.

1565. diligentissimè firmatur. Cum hostes mane impedimentum illud, quod à nostris obiectum fuerat, vidissent, diu consilij inopes constiterunt, quia nullo pacto, sicuti decreuerant, milites oppidum inuasuros poterant exponere. Dum hæc secum in animo considerant primores exercitus, quo pacto transigenda sint, quidam Regulum Algerij adit, profitetur se illam cathenam incisurum: atque multis pollicitationibus Reguli inuitatus, sumpta securi, se mari exponit, hunc sequuntur tres alij, eò profecti, super cathena sedentes eam incidere adorti sunt: at quinque è nostris, strictis gladijs, eò adnatant, atque duobus cæsis, reliquos in fugam vertunt, quare nemo post eam cædem ad cædendam illam cathenam tam temere accedere ausus est. Neque tamen illa de causa Regulus ille ab instituto opere desistit: summa diligentia omnia ad illud negotium necessaria comparat: quare idibus postea die illucescente totis viribus oppidum terra marique adoriuntur. Et quoniam tormenta bellica oppidi eò côuersa fuerant, qua ventura erant hostium nauigia, tanta vis illorum fuit, vt breuiore spacio trium horarum cæsa sint & demersa ad duo Turcarum millia, & nauigia ad duodecim infracta, & mari absorpta. Magna pars illorum cum ad cathenam adijssent, neque possent milites exponere, ad acumen oppidi deuenerunt, sed nulla re gesta, in castra recedere frustra coacti sunt. Qui terrestri prælio oppidum adorti fuerant, ad quinque horas dimicarunt, in quo certamine multi Turcæ ceciderunt, è nostris verò ducenti. Cæsus est globo ferreo in illa oppugnatione vir illustris Fridericus Toletanus, ordinis illius eques, Garciæ Siciliæ Prorege filius, Gordes Gallus, Franciscus Sanoghera, & Ioannes eius nepos Hispani, Medinæ Commendator. Cum animaduerteret Valettanus, quanto in periculo res Melitensium versabantur, si diutius bellum id protraheretur propter assiduitatem laborum, cum nunquam ab armis recedere liceret; semperque foret cum recentibus hostibus dimicandum, cum nullum nuntium adhuc de subsidijs accepisset, quamuis Christianorum classis singulari diligentia instruebatur: decernit nuntium ad ciuitatem mittere, qui è Burgo enatauit, & inter hostes, nemine sentiente, elapsus, incolumis in vrbem peruenit, hic literas ad Toletanum ferebat, quibus à Valettano postulabatur, vt saltem suæ triremes cum equitibus Melitensis ordinis, qui erant Messanæ, ad se mitterentur, & cum militibus quotquot conuehi possent, signumque dedit, quo viso, in portum tutò intrare possent. Illo ipso tempore Hispanæ triremes Messanam conuenerant cum omnibus equitibus Melitensis militiæ, vndique ex omnibus nationibus collectis. Cum vellet igitur Toletanus duas triremes suas ad illum mittere, duos celoces cum literis secretiorum notarum ad Valettanum misit, quæ de aduentu duarum triremium illum certiorem facerent, & vt signa intelligerent quibus cognosceretur, an accedendum vel recedendum esset, cognitum fuit postea alterum celocem, quo multa pharmaca ægrotantibus conuehebantur, cui præerat Orlandus Pilotus, in potestate hostium venisse, alter celox & si incolumis euaserat, & ad Burgum peruenit, tamen nostri summa consilia inopia tenebantur, quo pacto triremes illæ forent admittendæ, nam per aliquot iam dies nulla esse poterant inter ciuitatis & Burgi homines commercia, quæ sustulerat è nostris trium captorum ab hostibus, & crudelissimè tractatorum exemplum, qui iter illud facere solebant: ad quam rem accesserat diligentia nonnullarum triremium ante portum custodia. His rerum difficultatibus nostri circumuenti, quo pacto essent triremes illæ admittendæ, considerabant, sed tamen ne rerum omnium vno tempore iactura fieret, quia Valettanus illas triremes poposcisset, visum est oportere hanc partem rerum fortunæ arbitrio esse committendam. Hoc igitur consilio expediuntur illæ triremes, sed tamen visum fuit non omnes equites esse mittendos: quare quadraginta solùm profecti sunt cum satis apto militum numero missus est cum ea manu Salazzarus Hispanus in quadam

Quidã è Turcis cathenam incisurus mari se exponit.

Nostri Turcas cathenæ insidentes deturbãt et duos occidunt.

Regulus oppidũ S. Michaelis temerè adoritur.

2000. Turcarum millia cæsa.

Terrestre prælium.

Signum datum.

Triremium Turcarum ante portum custodia.

Triremes duæ expediuntur à Toletano cum 40. equitib. in Melitam.

A dam Haliade ampliore, vt tandiu triremes remulco traheret, donec Sacrum Iunonis possent prospicere, atque inde illam ad insulam præmitterent, vt hostium exercitum exploraret. Nunc, vt eò redeamus, vnde discessimus, non oblitus Bassa eius cladis, quam ab oppido acceperat, cum magis etiam exarsisset animus vltionis desiderio, ita studiosè mœnia tormẽtis diuerberabat, vt vix possent nostri reparationes facere, quominus sequẽti die tormentorum impetu per aera ferrẽtur. Dum mœnia ita pulsarentur, hostes pontem quendam extruxerunt, quem postea in fossis eius oppidi deposuerunt. Eum cum nostri vidissent, cognouissentq; quantum incommodi res illa esset allatura, continuo Nicolaus Parisottus Valettani nepos, & Algerias eques, multis comitantibus militibus, pōtem concrematuri ex oppido exeunt. sed infecta re, ferè omnes ceciderunt: nam & Parisottus & Algerias plumbea pillula transfixi sunt. Cum verò formidabilis hostilium tormentorum verberatio nunquam cessaret, IIII. Cal. post meridiem oppidum pluribus è partibus inuadunt, ter conatus renouant: erantq; adeo validi, vt oppido viderentur potituri. sed nostros ita frequentes inuenerunt, vt cum ipsi fortissimè inuaderent, fortius etiam repellerentur, coactiq; sunt denique cum multorum suorum iactura in castra se recipere. Illa victoria ita nostrorum elati sunt animi, vt hostium vires omnino paruifacerent, & non minus essent strenui quàm fuerunt arcis Sancti Elmi defensores. Sed quoniam nostri, nisi cum illos aggrediebantur hostes, nulla, neque magna neque parua tormenta bellica displodebant, & quoniam non exibant amplius ad leuiora prælia: crediderunt hostes & militum præsidiariorum, & munitionum penuria iam nostros laborare: quare facile in spem potiundi oppidi veniebant. sed res longè aliter sese habebat. efficiebatur enim illud Vallettani prudentia, qui & si satis habebat præsidiorum nolebat tamen milites exire in leuiora certamina, quia nullum subsidiorum nuncium accepisset: atque cum hostes quotidie magis essent infesti, nolebat suos intolerabili labore & assiduo defatigari, cum semper armatos esse oporteret. Cum viderent Turcæ, se nulla re factos esse superiores, quòd oppidum toties apertis prælijs inuasissent, rem per cuniculos agendam rati, omnem industriam, omnemq; militum laborem ad effodiendos cuniculos vertunt. ducunt igitur vnum D subter mœniorum fundamenta: sed neque ita quidem res successit illis feliciter. nam nostri oppositum cuniculum, ita studiosè excauarunt, vt hostilem citissimè aperuerint. Interea duas triremes hostes præmiserant, quæ domos intra mœnia infestarent frequentibus tormentorum globis ferreis, vt ancipites consilij oppidani, & spectantes quid acturi essent hostes, minus fierent diligẽtes mœniorum custodes: quare effectum fuisset, vt hostes commodius per cuniculos in oppidũ clam ingrederentur. eo cuniculo deniq; potiti sunt nostri, atque ante cæteros signifer magistri exercitus, multis fictilibus missilis ignis cōiectis, ipsum cuniculum ingressus omnes Turcas, qui fuerant ingressi, hastato telo sumpto in fugam vertit. deinde ob rem præclarè gestam torque aurea quinq; pondo à Valettano E donatur, quam haberet perpetuum suę virtutis & fortitudinis monumẽtum. Calendis deinde Sextilis nostri ex vrbe egressi tum puluere tormentario, tùm etiã fictilibus ignis missilis in pontem illum coniectis, quem hostes in fossa mœniorum fecerant, quò facilius possent ad muros ascendere, cōcremarunt. Paucis dehinc diebus interiectis, hostes in eam partem, quę Caroli Ruffi custodiæ cōmissa fuerat, oppidum inuadunt, quorum labor omnis fuit inanis, cum nō solùm à fortissimis præsidijs repulsi sint, sed etiam cęsi eorum trecenti. oppugnatio illa duabus horis à meridie transactis cœpit, atq; in quartam horam producta est. cecidit in eo prælio ipse Ruffus, & eques Daresius, & duodecim è militibus præsidiarijs. Ita vero nostri eo tempore ab hostibus in oppidum includebantur, vt non modo nulli exire liceret, sed neque extra muros quidem aspicere, quin vel sclopettorum

1565.

Parisotti & Algeriæ obitus.

Valettani prudentia.

Miles à Valettano torque aurea donatur.

1565. pettorum pillulis plumbeis, vel tormentorum globis ferreis feriretur. Neque A tamen his periculis nostri terrebantur, quin omnia militaria munia fortissimè obirent: nam Calderonus Hispanus, vir sanè strenuus, cum opus esse intelligeret illam murorum percussionem, quam fecerant hostium tormenta, recognoscere, in ea parte muri, quæ Castiliæ dicitur, nihil neque vim tormentorum, neque hostium vires pertimuit. verumtamen cum parum faustis auibus profectus esset, pillula plumbea transfixus interijt. Sed neque res illa vlli nostrorum fuit timori,

Hostes student Burgi fossas implere.

quominus cõfirmatis animis, cum hostes fossas Burgi replere studiosè conarentur, sequenti nocte exirent, & sibi potius fortiter moriendum esse decernerent, quàm in crudelissimorum hostium potestatem venire. Omnibus igitur viribus hostem è fossa profugare cupientes Equites & milites ad centum exeunt, leue B prælium initur, acriter vtrinque dimicatur: at Turcæ denique fossam relinquere, & terga vertere coguntur. desiderati sunt ad octoginta ex hostibus in eo prælio, è

Capita nostrorũ hostis imposita Turcæ cõspicienda erexerunt.

nostris Vasques & Macrinus Equites ordinis, milites nouem, quorum abscissa capita Turcæ hastis imposita supra agceres Sancti Saluatoris, vt à nostris è Burgo conspicerentur, erexerunt. Plures ignes eodem tempore vesperi accensi sunt in vrbe, & magna facta salutatio multorum sclopettariorum. quare qui erant in oppido, sicut etiam Turcæ, crediderunt factam fuisse illam salutationem, quia Christianorum classis iter iam cepisset, vel quia nouis aucta ciuitas fuisset auxilijs, quibus possent hostes profligare, cum nihil tamẽ horum contigisset. Illud autem factum fuit, vt intrepidos se esse vrbani milites ostentarent, atque vt aliquam su- C spicionem, & terrorem inijcerent animis hostium. Hostes deinde fossam murorum in parte Castiliæ ita terra repleuerunt, vt sine vlla offensa domus terra plenæ, siue lateris & propugnaculi Aluerniæ, facile possent ad illam percussionem quam fecerant in parte Castiliæ, penetrare, locúmque adoriri. Ager præterea,

Agger à dextris S. Saluatoris.

quem eminentiorem à dextris Sancti Saluatoris duxerant, duobus cannonibus diuerberare cœpit, atque primo ictu fenestram tormentariam percussit Francisci Castiliæ, quo etiam die Franciscus Aguitarus Hispanus, præsidiarius miles, cum filijs è potestate hostium ad Iunonis sacrũ aufugit. Cum vidissent hostes sui tormentorum globis adeo fractos esse muros & oppidi & Burgi, vt vel plaustra fa-

Burgum et S. Michaelis oppidum eodem tempore Turcæ inuadũt.

cile penetrare possent, decernunt hæc duo loca simul collatis signis cuncto præ- D lio adoriri, atque experiri denuo num tantum esset virium oppidanis, vt possent eos tam freqũeter à mœnibus repellere. locum igitur vtrunque tanta Turcarum multitudo inuadit, vt his terra vndique tegeretur, tantoque impetu, & tantis viribus, vt vix credi possit. Tormentorum bellicorum bombus, & strepitus sclopettariorum, & instrumentorum bellicorum sonus, & arma, & clamores vtrinque elati tantum excitabant strepitum, vt insula, & omnia simul corruere viderentur. Cum hæc fierent à Turcis, vrbani tantum strepitum audientes, cum aera fumo plenum prospicerent, veriti, ne id oppido accideret, quod contigerat arci prius, ne negotium scilicet non prius relinquerent, quàm loco potiti fuissent, opem ferendam esse suis existimarunt. exiuit igitur eodem tempore ex vrbe o- E mnis, qui aderat equitatus, tantoque impetu in hostes, qui aquam seruabant, impressionem fecerunt, vt illi, terga vetere coacti, magnum & formidabilem stridorem extulerint. Qui oppidum inuadebant, coacti sunt negotium relinquere, & suis, qui aquam custodiebant, laborantibus opem ferre. Sic igitur magna cum clade vtrinque repelluntur. è nostris ad centum desiderati sunt, & totidem globis tormentorum vulnerati, quæ frequentissimis ictibus nostros infestabant. Turcarum in eo prælio mille & quingenti cæsi, præter illos, qui fuerunt trucidati ab equitatu ante suorum auxilia. oppugnatio illa in quintam horam protracta est, semperque recentia auxilia fessis hostibus succedebant: & quoniam diuina bonitas victoriam illam nostris comparauerat, cum vniuerso populo &

cum

A cum folenni pompa Valettanus gratias Deo, pro tanto beneficio acturus templum adiuit. Cum hæc fierent in insula, nuntiatur Toletano à quodam è Calabria præfecto quasdam caramussalos, militibus, & commeatu, & munitionibus onustas, Byzantio aduentare, quæ subsidium classi Turcarum afferebant. quare comitem Altemiræ, & Gildradam principem cum quinque triremibus illis obuiam misit. cum ad loca, quæ distabant quadraginta millia passuum à Melita, adijssent, prædicta quidem nauigia non inuenerunt, sed phasellum & Liburnicam nauem tantum, qui etiam phasello potiti sunt, cum nauis Liburnica ad insulam Melitæ incolumis euasisset. Cum vellet eodem die Bassa experiri, an nostros per lassitudinem posset vincere, suis rursus imperat, vt oppidum adoriantur: sed de- 1565. *Valettanus actu rus Deo gratias templum adit.*

B nuo cum magna suorum clade repellitur. etsi sciebat futurum esse is Bassa, vt illis locis nullo pacto potiretur: tamen, ne posset negligentiæ apud Imperatorem Solymanum accusari, frequenter oppidum inuadebat. Idem postea Bassa, cum inuictos animos oppidanorum, suorumque numerum in dies decrescere videret, actuariolum summa cum diligentia ad Imperatorem cum literis misit, quibus illum de rebus omnibus certiorem faciebat, quo pacto classis esset instructa quarum rerum penuria laboraret exercitus, quàm exigua spes esset insulæ potiundę, quanti esse nuntiarentur Christianorum apparatus. Interea duę triremes ordinis equitum, quæ Messana discesserant, Syracusas applicuerunt, vbi & per illum diem, & sequentem noctem stationes habuerunt: tum vt catascopi Salaza- *Bassa mittit actuariolum ad Byzantium Imp.* *2. triremes Syracusas applicant.*

C ri carina iungeretur, tum etiam vt diurno tempore Pachinum prænauigarent. hi cum è portu soluissent, quendam Melitensem hominem in haliade siue piscatoria nauicula obuium habuerunt, qui à Turcis vulneratus fuerat, & à duobus Siculis captiuis factis nuntiatum fuisse hostibus dixit duas triremes in illum portum applicuisse, equitibus ordinis Melitensis, & militibus onustas, quę Melitam essent adituræ. quare cum suum aduentum notum esse hostib. intelligerent existimarunt ingressum in maiorem portum, quem intrare statuerant, esse difficillimum. Verumtamen cum ab instituto itinere non desisterent, cognouerunt haud procul abesse duas triremes & dicrotum, quę ipsis visis Melitam versus nauigarunt. Atqui triremes, Himeram vsque profectæ, Toletanum de omnibus,

D quæ euenerant, certiorem faciunt: quę cum propter Austros & meridianos ventos ingredi nequirent, Syracusas reuertunt, vt quid Toletanus imperaret, exequerentur. cum Syracusas igitur applicuissent, nuntius mittitur Messanam ad Toletanum, qui iussit non amplius esse recedendum, cum breui vniuersa auxilia esset missurus. At Salazarus minime reuertit cum triremibus, sed iter institutum perficere omnino decreuit, quamuis eo ipso die & pluuiæ frequentes, & venti, & fulgura aduersarentur: qui tamen adeo prospera fortuna vsus est, vt incolumis Melitam peruenerit. hic Turcico postea more indutus, comitem secum adducens, cum essent ambo Turcici idiomatis periti, ita prudenter egit, vt castra hostium ingressus ad tredecim millia hominum, vel certè non multo plu- *Toletanus de Turcarum rebus certior factus.* *Salazarus hostium castra ingreditur.*

E res, bellis gerendis aptorum in castris esse cognouerit, quorum maior pars erat vulneratorum. reliqua multitudo certaminibus plane erat inutilis, cum præsentibus etiam præstantiores multi in superioribus prælijs, & oppugnationibus tam frequentibus vel ferro, vel igni fuissent absumpti. Cognitis igitur diligenter hostium castris, mox in vrbem redijt, deinde primis vigilijs cum Petro Pazo Hispano locum quendam custodijs Maliacis proximum adeunt. ibi Petrus permansit, vt pro signis vel vrbis, vel Sacri Iunonis posset de rebus omnibus Toletanum certiorem facere, sicuti Salazarus illi significauerat: qui catascopium ingressus in Siciliam nauigans Messanam incolumis peruenit. Tum certiorem facit Toletanum, quo in statu res essent Turcarum, quòd egrè affecti sint. Turcæ, quòd decem millia peditum vim non possent sustinere, quòd facile esset

1565. hostes profligare: qui cum suæ sententiæ certas rationes adduceret, eiusq; oratio A cum multis captiuis ex hostibus consentiret, facile fidem fecit. nam non solùm ad tredecim millia peditum esse ferebantur in castris, sed etiam ita dicebantur esse consternati præteritis calamitatibus, & frequentibus cladibus acceptis, vt vix vllo studio possent ad oppugnationes impelli, cũ multos Bassa vix cogeret verberibus, ac nonnullos etiam sua manu interemisset, Sed id frustra fiebat, quoniã malebant hostes Turcico gladio interfici, quàm horribili nostrorum tormentorum multitudine globorum prosterni. Huc accedebat, quòd mirificè trepidi ad pugnas prodibant, cum omnes propè, qui vulnerabantur à nostris, morerentur, quòd assiduis bellorum laboribus erant defessi, cum fortissimè obsessi resisterẽt quòd ad illud bellum omnino accessisse pœnitebat. quare si locus fugę patuisset, B pauci mansissent in castris: qua de causa impositæ fuerunt vbique custodię, quia, vt dicere solebat Bassa, iusserat Solymanus vel insula potiri, vel omnibus esse in insula moriendum, sic enim significauerat Zalochles Rays quẽ, capta arce Sancti Elmi, cum literis Byzantium adijsse diximus. His rationibus commotus Toletanus statuit cum septuaginta triremibus Syracusas accedere, decem peditum millia Melitam conuehere, atque auxilia denique in insulam exponere. Dum is ita instruitur, Franciscus quidam Aguilates ex oppido ad Turcicarũ copiarum summum ducem transfugit, non esse morandum inquit, sed oportere totis viribus oppidũ adoriri, quod illo sine dubio potirentur, cum non plures essent quadringentis peditibus intra mœnia, quòd reliqui in præteritis oppugnationibus C ceciddissent. Cognita huius fuga, id, quod euenerat, nostri futurum rati, vt is hostes ad nouam oppugnationem excitaret, ad restauranda, quæ forent necessaria, animum adijciunt. quare Franciscus Ginares, vir singularis ingenij, statuit, vt subitaria reparatio fieret exiguo interuallo à recto oppidi pariete, cum parietem ipsum magna ex parte tormenta hostium strauissent. Illa reparatio, & si erat amplissima, (nam ad quinquaginta vlnas extendebatur, & sex erat lata) tamen duabus noctibus perficitur cum suis vtrinque propugnaculis. eodem die cœperunt hostes ad fossæ propugnaculum cuniculum effodere, atque omnis labor, totaq; spes subruendi muri in hoc cuniculo, quem occultissimè excauabant, posita erat. Cum in suspicionem eius rei venissent oppidani, quia tam segnes hostes præter D consuetudinem videbantur, eorum operum locum diligenter inuestigantes cõmotæ telluris pulsu, & latiorum peluium aqua plenorum obseruatione, quæ leniter agitari videbatur, & tympanorum militarium instrumentis humi depositis lenem sonitum audientes, locum denique deprehendunt. tum nostri pari cuniculo fiunt obuij. dum his operibus nostri sunt intenti, nonnulli ex hostibus turrim oppidi conscendere conantur, atque alij alijs è locis sacculos pulueris tormẽtarij plenos intra mœnia conferserunt. quæ cum fierent à militibus, duo Bassæ, aliiq; insigniores classis concilium conuocandum statuunt, vt decerneretur, an diutius etiam morandũ sit, vel ex insula recedendũ. decernit igitur maior eorum pars domum esse redeundũ: sed tamen visum est summo eius expeditionis duci, E vt biremis expectaretur, quam ad Solymanum miserat Byzantium, atq; interim fortunæ inconstantiam rursus experiri. Nullum tempus inane ab illis prętermittebatur, sed quo tẽpore non vexabantur tormentis muralibus oppidani, vel põtes, vel cuniculos faciebant, vel implebant fossas, neq; vnquam à militarib. operibus cessabatur. quidquid enim decernebant præfecti, continuo perficiebatur. Cum nostri cuniculũ igitur hostium aperuissent, eò sub terrã ingressi complures ex hostibus in ea fouea trucidarunt, & quinq; cados pulueris tormentarij plenos ceperunt, Cum triremes illæ & dicrotum, quæ, visis triremib. equitum militiæ, profugerant, in castra reuertissent, classem Christianorum instructã esse principes Turcicæ classis certiores faciunt: quare Pialis ad octoginta nauigia instrui iussit,

Turcarum timiditas.

Cum 70. triremibus Syracusas accedendum putat Valettant.

Franciscus Ginares vir singularis ingenij.

Concilium cõuocatur ut num abeundum sit decernatur.

A iussit, quæ stationes habebant in portu Marsamusetto inermes, lignisq; & hominibus spoliatæ: quippe cum ligna illarum ad pontes faciendos exportassent: quę nauigia partim triremes erant, partim dicrota. Pialis igitur ita instructas ad quatriduum habuit nauigia, quæ per diem insulæ erant propinqua, at per noctem in altum recedebant. Cum intra illud spatium neminem è Christianorum classe vidisset, suos rursus in insulam exposuit. Enimuero munitiones illis iam deesse ceperant, cum triginta cados pulueris tormentarijs singulæ vexissent triremes, & viginti quinque è singulis excepissent. Veruntamen muros maiori impetu, quàm solebant, quassare incipiunt, ac tribus Basiliscis præcipuè, quorum globi ad ducenta pondo accedebant: nam his mœnia oppidi iam propè solo erant aquata. 1565.

30. cados tormētarij pulueris singulæ triremes vexerunt.

B Eodem tempore Pialis ita Burgum globis ferreis diuerberauit Castiliam versus, vt totum murum prorsus solo æquasset: quare in spem oppidi potiundi facile hostes inducuntur, videbant enim nullos esse muros obsessis, quibus protegerentur, sed omnibus in aperto esse dimicandum, se haud amplius posse repelli credebant quare innumerabiles propè vndique totis viribus oppidum inuadunt, atque conatum ter cum magna suorum clade renouarunt. veruntamen nostrorum virtute & fortitudine denique sunt repulsi. neque tantopere sanè vllo in certamine vel nostris, vel multis iam temporibus obsessorum par virtus enituit, neque vllius ciuitatis tam communis omnium ciuium fortitudo, quàm eius populi claruit. quippe cum vel teneri adolescentes strictis armis in hostes impetum

Basilisci tres quorum globi 200. pondo.

Burgi muri solo æquati.

C facerent, & armatæ mulieres intrepidè ad mœnia defendenda accedere non dubitauerint. sic igitur hostes, insigni clade accepta, recedere coacti sunt à nostris. In eo prælio sexaginta è nostris interciderunt, quorum maior pars non ferro oppugnantium, sed tormentorum ictibus cæsi fuerunt. Ceciderunt igitur in oppido viri illustres Scipio Pratus, Soderinus, Bonipertus, Fagianus Ruffinus. eo ipso tempore alius cuniculus inuentus est, per quem hostes se ingressuros oppidum sperabant. sed quoniam in magna hominum multitudine variæ sunt ad omnes euentus animorum mutationes, cum alij magis fiant feroces ob periculorum magnitudinem, alij contrà animo consternentur: ob frequentes oppugnationes, crebraq; hostium certamina, nonnulli innuebant Valettano, non inutile futurū

Adolescenti teneri & mulieres in hostes impetum fecerunt.

Viri insignes in ipso oppido cæsi.

D fortasse, vt res preciosiores in castellum S. Angeli transferrētur, vt in locum magis munitum & tutum. eam orationem sanè ægre tulit Valettanus, cum vel vnum hoc facinus maxime posset Melitēsium animos & militum tam præclarè pugnātium, ac mœnia defendentium terrore percellere. quare vel omnia esse armis cōseruanda respondit, vel si de salute ciuium actum esset, leuem esse putandam cęterorum omnium iacturam. atque ne spes militum, & omnium salutis in muris potius eius castelli, quàm in fortitudine pugnantium, & in virtute singulorum inesse putaretur. his addidit se velle, vt omnes præsidiarij eius castelli ad Burgum sicuti cæteri pugnaturi accederent, quòd solos esset ibi relicturus tormentorum bellicorum ministros, à quibus ipsa tormenta in hostes dirigerentur & displo-

Salus nō in muris sed in sigulorum fortitudine potius sita est.

E derentur. Nec multum sanè tempus intercessit, cum Turcæ denuo summis viribus oppidum vndique inuadunt, sed in parte Castiliæ præcipuè maior fit conatus. ad extremum hostes recedere coacti. in ea pugna cecidit Aluernias, vir insignis, & alij nonnulli vulnera ceperunt. cum Turcæ magna clade accepta, in castra redijssent, tantus tormentorum strepitus repente exoritur mœnia diuerberantium, vt omnia circum viderentur contremiscere. Interea dum vires aliquantulum à recentibus semper laboribus Valettanus reficeret, ecce accurrit quidam qui exclamauit, omnes periuimus, iam enim tria signa Turcis à parte cum Castiliæ ingressa fuerant. eo nuntio audito, sumpta galea & hasta Valettanus, suos breuiter hortatus, hanc esse gloriosam opportunitatem ostentandi quantum armis præstarent hostibus, Turcas non esse timendos, vt imbelles, diuinæ boni-

Exclamatio militis Melitens.

Valettanus hortatur suos ad magnanimitatem.

1565. tati esse confidendum, quę semper illos in superioribus pręlijs adiuuissent, in hostes impetum facit: quoniam armis potius & celeritate defendentium, quàm verbis res erat transigenda. Tum equites Melitensis militiæ, & adolescentes, & mulieres denique Valettanum secutæ, hostes intra mœnia inuadunt, omnes ingressos cędunt, ingredi volentes in fugam vertunt. illud prælium ad occidentem vsque solem perdurauit, quod & nostris & hostibus sanè fuit calamitosum: nam plures ducentis è nostris ceciderunt in ea pugna, ex hostibus ad vnum cæsi sunt oppidum ingressi, & ingens præterea trucidata multitudo: quare turpiter coguntur redire in castra. Cum magna fuisset hostium multitudo in fossa illa Burgi, quæ terræ coniungitur, permulti ibi manserunt, qui ne à tormentis oppidi infestarentur in parte Castiliæ, subitariam reparationem fecerunt è terra & lignorum fascibus, alijsq; lignis ad illud negotium accommodatis, quò & ibi tutò esse possent, & ad mœniorum radices excauare. nam hoc ipso consilio præcipuè ad quindecim vlnas fossam occupauerant. Et si subitaria illa reparatio breui absoluta fuit, tamen non sine magno illorum detrimento illud euenit: quoniam & bellica tormenta, & ignis missilis fictilia complures eorum absumpserunt. Sed iam instructus ita erat Toletanus, vt Melitam facile posset accedere, neq; aliud expectabat Messana Syracusas nauigaturus, quàm Ioannem Cardoneum, qui Panormorum cum duodecim triremibus quatuor naues actuarias pane nautico, alióque commeatu onustas remulco attracturus appulerat. verum cum tardior eius reditus esse videretur, nuntium celerrimè misit Toletanus, vt si naues non ita commodè trahi possent, ijs quantum panis nautici, & aliarum munitionum ad celeritatem sufficere, imponeretur, & quamprimum rediret. Cepit igitur iter Toletanus Syracusas versus cum lectissimis triremibus septuaginta & duabus, quibus decem millia peditum vehebantur, & ducenti Equites Melitensis ordinis, & quadraginta Equites sancti Stephani. Illustres fuerunt viri inter hæc auxilia Hannibal Estensis, Hercules Varannus, Ascanius Cornias, Aeneas Pius, Aluarus Sandes, Chiapinnus & Vincentius Vitellij, & alij complures. cum hi appulissent Syracusas, Toletanus Andream Auriam cum triremi, & nauicula exploratoria Melitam misit, vt per exploratores, & per Petrum Pazum, qui loca maliacis custodijs finitima obseruabat, cognosceretur, quæ hostes agerent. ex ipso Petro perceptum est multos iam dies nullam neq; triremem neque dicrotum fuisse visum, præterquam vnum vel dicrotum vel Hemioliam, quæ Sacrum Iunonis versus nauigauit, quo etiam die è præsidijs Maliacis audierat ad sexdecim vela visa fuisse, quæ ad salinas aquatum accesserant: quæ cum nox aduentasset, quo se receperint, ignotum fuit. Nostri interea validissimas reparationes à parte Castilię fecerant, multisq; in locis tormenta statuerant, quę disploderentur in inuadentes hostes, eosq; in latus ferirent, ac fossas militares deuastabant, quas illi ducebant ad ipsam percussionem Boninsegnæ. Id autem faciebant eo consilio, vt illis perfectis sclopetarij totam aream eius partis oppidi infestarent. Cum accingerentur eo die Turcæ, vt totis viribus Burgum & oppidum adorirentur, primum è trabibus & asseribus opperimentum quoddam ad tabulati formam compactum attraxerunt, sub quo triginta Turcæ tegebantur, id iuxta oppidum Sancti Michaelis ad radices murorum collocarunt, atque ita propinquum, vt nostri omnino intra oppidum includerentur. id cum grauiter oppidani tulissent, adeo forti animo exierunt, vt impressionem in hostes facientes, eósque repellentes, ignibus missilibus operimentum illud concremarint. rursus & ij, qui Burgum inuaserant, consimili ratione repelluntur, concrematúrque illis aliud operimentum, quod ad radices contracti muri in parte Castiliæ parauerant. Sequenti deinde nocte nonnulli è præsidijs exeuntes vt militares fossas destruerent, quas hostes duxerant, ad octoginta Turcas obtruncarunt,

Diuinæ bonitati confidendum.

Valettanus Syracusas proficiscitur

Illustres uiri.

Octoginta Turcæ obtruncati.

A runt, quibus illarum fossarum custodiam erat permissa, omnesque oppidani inco- 1565.
lumes ex illa prælio redierunt. Die verò sequenti Toletanus, relictis Syracusis,
Pachinum versus Melitam accessurus iter cepit, qui fortuna sanè prospera vsus
nauem onerariam obuiam habuit, quæ maris tempestate eò impellebatur, ac Zer-
bis Syriæ ciuitate aduentabat cum magna nautici panis copia, sex millibus cado-
rum pulueris tormentarij, multisque globis ferreis, quæ omnia ad reficiendas vi-
res hostilis classis importabantur. ea potitus Toletanus sexaginta è suis in totidē
Turcarum locum, quos exemit, actuariæ impositis. eam misit Syracusas. Nostri
interea, qui obsidebantur, ex oppido egreßi, repulsis hostibus è fossis militari-
bus, quas duxerant, aliud tabulatum concremarunt, quod ad radices murorum
B fuerat asportatum: neque vnquam vel à leuioribus prælijs, vel oppugnationibus,
vel operibus concremandis, vel aperiendis cuniculis, vel reparationibus aduer-
sus vim tormentorum, cessabatur. tanta erat diligentia, qua Turcæ in oppugnan-
do illo oppido vtebantur. Cùm classis verò Christianorum Melitam versus veli-
ficaretur, tanta repentè exorta est vis procellarum, vt eam ad Aegates insulas ap- *Ad Aegates insu-*
pulerit, quæ distant à Melita ducentis & viginti millibus passuum. Sed quoniam *las classis nostra*
singulari diligentia faciendis reparationibus Turcæ vtebantur, nostrorum cuni- *repulsa est.*
culum ad radices muri Burgi inuenerunt, quem illi in proximam oppugnatio-
nem parauerant, atque octo cadis pulueris tormentarij captis cuniculum deuasta-
runt. paruo deinde spatio interiecto, Mostapha cum omnibus copijs oppidum,
C erecto Regio vexillo, inuadit, cuius in apice pomum erat aureum, atque tantis vi-
ribus mœnia adoriuntur, vt oppido viderētur omninò potituri, cùm vnusquisque
testem virtutis suæ Bassam esset habiturus: sed tamen à nostris fortiter repellun-
tur, cùm bis conatum frustrà renouassent. tum cohortium illarum præfectus vel
intra militares fossas accesßit, suorum singulos cohortatur, vt fortiter vires inua-
lidas propè obsessorum ob diuturnos labores superent. sed tamen nōnullis amiſ-
sis, in castra, re infecta, reditur. Postridie eius diei Mostapha, vt rursus oppidum
die tertio inuadant, decernit: qui quoniam languidas propè suorum vires factas
esse cognoscebat, animosque Turcarū partim difficultate negotij deterritos, par-
tim diuturnis laboribus defessos, ita suos spe victoriæ erigere aliquantulum ad *Mostaphæ ad*
D futuram oppugnationem conatur. Quam debiles vires esse obsessorum rationi *milites suos*
conueniens sit milites, nemini vestrûm potest esse obscurum, si & belli diuturni- *exhortatio.*
tatem cōsiderare volueritis, & quot viri fortes ex hostibus in superioribus præ-
lijs partim ferro à nobis cæsi, partim tormentorum globis laniati ceciderint. nam
quibus superiorum bellorum pepercit fortuna, cùm eos semper armatos esse
oporteat, cùm tamdiu inclusis neque libero quidem cœlo frui liceat, cùm nun-
quàm labores intermittere, quantopere à mortuis distare putandi sunt? an cre-
denda est in his immortalis esse fortitudo, & firmitudo corporis? at nihil est, *Nihil est, quod*
quod non diuturnis laboribus infringatur. Nos contrà cùm tot simus, cùm libe- *non aßiduo la-*
ro aere, quod plurimum facit ad sanitatem & ad vires perfruamur, cùm semper *bore infringatur*
E recentia subsidia fessis in certamina sufficere possimus: quid est, cur inualidos,
& semimortuos, & eosdem semper pugnantes hostes, & diuturna obsidione de-
fatigatos, rerumque omnium difficultate circumuentos, opprimere dubitemus?
atqui non esse inuictam illam gentem, tot à nobis cæsa hostium corpora, quibus
tota propè area arcis sancti Elmi operiebatur, fuerunt argumento. Nullæ sunt
inexpugnabiles milites, sed virtuti nostræ cedant oportet ciuitates omnes, quæ
vim ferri ac ignis sentire possunt. quis enim vnquam se impune inuictæ nostræ
gentis vires expertum esse gloriari potest? aut quod negotium maiores no-
stri frustrà vnquam conati sunt? semper de illarum ciuitatum salute actum esse
putatum fuit, ad quas expugnandas vel nostri exercitus, vel classes appulissent.
At nunc si tantos sumptus in comparanda classe frustrà fecerimus, si tot, tamque

1565. asſiduos labores tulerimus, ac re tamen infecta domum reuertamus, vereor, ne vniuerſam gloriam, quam diuturnis laboribus, & ſingulari rerum militarium peritia maiores noſtri nobis compararunt, hoc tempore turpiter amittamus. quā famam apud Chriſtianas nationes, aut quam exiſtimationē relinquemus? quantopere Imperatoris noſtri expectationem, quam præclaram de nobis cōceperat, fallemus? omnem igitur maiorum noſtrorum gloriam, omnem Turcici nominis dignitatem, omnem veſtrum ſingulorum exiſtimationem credite in huius oppidi expugnatione ſitam & conſtitutam eſſe. nunc nō amplius de inſulæ poſſeſsione, ſed de gloria vniuerſæ gentis noſtræ, de ſingulorum noſtrûm dignitate, de voluntate Imperatoris, de Italiæ deniq;, & totius Imperij amplitudine dimicatur. quare præſtiterit glorioſè inter armatorum cohortes mori, quàm poſtea ita turpiter viuere, & cum ſumma infamia domum redire. His additæ ſunt ingentes pollicitationes honorum ac diuitiarum ijs, qui præclarè ſe in ſequenti prælio geſsiſſent. Tum tantum laudis deſiderium acceſsit animis Turcarum, vt belli ſignum dari omnes conclamarent: ſed, vt in diem poſterum corpora curarent, & pararent arma, imperatur. poſtridie eius diei, quod fuit ad ſeptimum Calend. Sept. ſummo conatu redintegrata eſt pugna vſq; adeò terribilis, vt hoſtes agminatim per ruinas murorum, quas tormenta fecerant frequentia, vi irrumperent ac progrederentur, & denſatas noſtrorum acies, haſtisq; præacutis horrentes paruifacerent: atque inter vndique crepitantem ſclopettorum tormentorumq; procellam, tanquam inter grandinis frequentiam certaretur. Pugna diu fuit anceps, cùm hinc pro imperio totius Italiæ ſe pugnare Turcæ arbitrarentur, pro maiorum ſuorum exiſtimatione, & de ſuo ipſorum honore, deq; omnibus ornamentis, inde de honore, de imperio, de gloria ſingulorum, & de ſalute dimicaretur. Ad extremum multis vtrinq; cæſis Turcæ in caſtra repelluntur: quoniam tanta firmitudo corporis, & animi magnitudo fuit noſtris, vt omnem fidem ſuperaſſe videantur. è noſtris centum & tredecim ſunt deſiderati, at ex hoſtibus plures mille & ducentis cecidere. Calendis autem Septembribus nuntius Burgum ingreditur, quem Valettanus iam biduum miſerat in vrbem. hic Toletani literas attulit, quibus ſignificabatur claſſem Chriſtianorum breui in inſula futuram, quo etiam die cognitum eſt per transfugam paucos eſſe hoſtes pugnæ idoneos, cum fame quotidie multi perirent, & aſsiduis laboribus, & multis captis vulneribus: quòd ad obſidendam vrbem adire decreuerant, ad quod negotium iam quinq; tormenta erant parata. Ea clade ſuorum accepta Moſtapha non mediocriter diſcruciabatur, quòd neq; minis, neq; promiſsis poterat ſuos ita excitare, vt ſuperiores fierent. Interea cùm ceſſauiſſet procella, factaq; fuiſſet ingens maris tranquillitas, Toletanus cum vniuerſa claſſe Drepano diſceſsit, ac Melitam verſus, auxilia in inſulam expoſiturus, nauigauit. quo in itinere triremes ordinis Equitū duabus biremibus hoſtium potitæ ſunt. Noſtri per id tempus cuniculum in parte Caſtiliæ fecerunt, quem parabant aduerſus primum hoſtium oppugnationem: ſed, cùm vererentur ne illum Turcæ inuenirent, qui ſubitarias reparationes excauabant, ignem iniecerunt, & ad ſexaginta Turcæ ſublimes in aera ſunt ſublati. At nihilominus hoſtes tabulatum corio tectum, ne miſsilibus ignibus cremaretur, multò ſuperiorib. validius ſtruunt, ſub quo quadraginta ſclopettarij tegebantur, qui maximā moleſtiam noſtris afferebant. Id cùm ad radices mœniorū collocaſſent, exigua foſſa excauatur, duoq; ſemicannones ibi collocantur, qui tabulatum in latus illud percuſſerunt, atq; cum primo ictu illud cōquaſſatum corruiſſet, omnes, qui erant ſub illo, grauiſsimè oppreſsit. Sequenti deinde nocte noſtri exeuntes omnes reparationes hoſtium deuaſtarunt, eosq; ex illa foſſa, quam ſuper aggeribus noſtrorum duxerant, acerrimè repulerunt. Tum primùm cognitum fuit à noſtris Turcas aſsiduum bellorum laborem perferre non poſſe; cum

Præmiorum pollicitationes militibus ſtrenuis factæ.

A cum illorum trecenti à vigintiquinque è nostris sint in fugam versi. Nonis Septemb. Christianorum classis ad Sacrum Iunonis applicuit, quæ cùm Melitæ signa non vidisset, ad Himeram se recepit: quo statim Andreas Aurias profectus eundum esse inquit, quia pro visis signis possent tutissimè auxilia exponi. Sic igitur ad Sacrũ Iunonis reuersi tertia hora noctis, ibi stationes habuerunt. Confugerat, eodẽ die captiuus, qui significauit Valettano decreuisse Turcas sequenti die oppidum omnibus copijs adoriri, quo die nisi potirentur, erant omninò illud negotium relicturi. His addidit præterea ingentibus pollicitationibus singulos centuriones fuisse ad eam pugnam incitatos, edictum pronunciatum publicè per præconem tria nummorum aureorũ millia illum esse capturum, qui prior

1565. *Turcæ assiduum bellorum laborẽ ferre nõ possunt*

B Turcicum signũ supra muros oppidi fixisset, omnibus Ianizeris proponebatur, vt Spacchium dignitatem obtinerent, si potirentur oppido: cæteris omnibus honores & opes ingentes. Tum gratias agit Deo Valettanus, quòd eius clementia efficeretur, vt de omnibus hostium consilijs certior fieret: deinde ad illa paranda animum adiecit, quæ pertinebant ad arcendas hostium furias. totus autem ille dies consumptus est domibus Burgi bellicis tormentis infestandis, & nauigijs, quæ erant in portu præcipuè: quippe cum illis etiam ictibus auctuaria nauis demersa sit. Cùm Toletanus eò postea appulisset, neminem per noctem descensionem facere uoluit: at illucescente die intra quinq; horarum spatium sine vllo strepitu quinq; Hispanorum millia & quingenti, nautæ trecenti è triremibus, inuitis

Actuaria hostiũ nauis demersa.

C tis propè præfectis, expositi sunt. Equites militiæ Melitensis ducenti, reliqui pedites erant Itali, qui numerus octo millia & trecentos continebat. Erat inter hos Ascanius Cornias Magister exercitus, Aluarus Sandes, Hispanis cohortibus præfectus. Toletanus, dum triremes siccarentur, cum militum præfectis collocutus, iussit vt publica edicta Philippi regis nomine fierent, & vt res ab Ascanio pro sententia maioris partis concilij gubernarentur, donec peruentum esset ad Valettanum, cui parere omnes iubebantur. his igitur iter ingressis meridiano ferè tempore, Toletanus triremem ingressus orientem versus nauigans cum omnibus triremibus à Melitensibus ciuibus prospectus est: tum vrbs omnibus bellicis tormentis & sclopettis displosis magnam fecit salutationem: ac Toleta-

D nus item iussit sua omnia triremium tormenta bis displodi. Mox in Siciliam reuertitur, vt Vrbinates copias, quæ erant Messanæ, & alios Hispanos, qui erant Syracusis, quàm citissimè conueheret, vt tempestiuus ad prędam Turcicæ classis rediret. Hostes iam quatuor dies ante cœperant sua colligere impedimenta, quia iam discedere decreuerant: verùm cùm oppidum extrema oppugnatione essent inuasuri omnibus copijs, Turca citato equo conuolauit, qui significauit ingentia exposita esse Christianorum auxilia. ea re audita, statim totis castris ad arma conclamatũ est, omnesq; Turcæ ad aggeres accurrentes sua impedimenta, quæ reliqua erant, collegerunt: tormenta in triremes attraxerunt, igni aggeres ipsos deuastarunt. Neq; vllum tormentũ bellicum reliquum erat præter Regium quen-

E dam canonem, cuius globi ad centum & viginti pondo accedebant, cùm nostri ex oppido vel iniussu Valettani exeunt, atq; impetùm in quingentos Turcas, quibus eius tormenti custodia erat permissa, facientes, illos pugnare nolentes facilè in fugam vertunt: quare tormentum in oppidum trahitur. Enimuero si nostri illo die impetum fecissent in extremã Turcarum partẽ, qui triremes ascendebant, magna parte tormentorum sanè potiti fuissent: Sed quia incerti sunt bellorum exitus, sæpiusq; repugnant rerum euentus, vel sapientissimis consilijs mortalium, multò fuit prudentius consilium cõmeatum & munitiones conseruare, quæ in loco erant difficili, neq; ita commodè in vrbem importari poterant, quàm hostes tam citò inuadere. nam euenit aliquando, vt, qui rerum suarum custodias reliquerunt, quò commodius hostium res occuparent, ex altera parte hostili-

Hostes fugam arripientes canonem Regium reliquerunt.

Bellorum exitus incerti.

1565. hostilibus rebus non potiantur, at ex altera suas etiam amittant. Turcæ igitur magno otio & bellica tormenta, & impedimenta, & magnam copiarum partem maturè in triremes contraxerunt. Nuntiatur deinde Valettano, quòd classis, quæ exierat è Marsamusetto, decem millia Turcarum emisit, qui cum recentibus auxilijs congrederentur, qui ciuitatem versus iter ceperant. Valettanus è vestigio magnam manum suorum militum emisit, & signum ordinis equitum in arce S. Elmi erigi iussit: quare cùm nostri ex vrbe exissent, Turcæ cum priore parte, qui erant Hispani, leuius prælium committunt. deinde cùm reliquæ copiæ accessissent, in fugam vertuntur: quos nostri ad puppes vsque secuti, plures mille & quingentis trucidarunt. Cùm reliquæ omnes copiæ ascendissent triremes ad descensum sancti Pauli, totum diem posterum ibi stationes habuerunt, deinde, tormento per noctem disploso, iter orientem versus capiunt, insulam ferro ac igni deuastatam, domos cōquassatas, oppidorum mœnia solo æquata relinquentes. nam ictuum muralium tormentorū septuaginta, & octo millia, quibus concussa sint loca insulæ, memorantur. Narrantur in his prælijs ad quinque millia è nostris desiderata, inter quos Equites 240. milites ad 3060. reliqua bellis inutilis multitudo, è Turcis ceciderunt ad 23000. militum, & inter hos quos habebat Solymannus omnium præstantissimi. Quare si quis difficultates nostrorum diligentius consideret, si perpetuos labores in tam diuturnis, tamq; crebris oppugnationibus & leuioribus prælijs, vix vllam militarem virtutem multis annis clarius enituisse intelliget, quæ possit cum magnitudine animi Valettani, aut eorum, qui oppida illa defendebant, eiusq; insulæ incolis, comparari. Verùm, cùm nihil fiat diu felix humana solùm prudentia, vel virtute armorum, semperq; viros bonos Deus adiuuare soleat, credibile est, non minùs probitate, quàm armis, Melitenses excellere: quippe cùm diuina prouidentia præcipuè res Melitensium defensas fuisse constet.

5000. è Christianis militibus desiderata.

23000. millia è Turcis ceciderūt

A B C

EXPLICATIO NOMINVM EORVM, QVAE OBSCVRIORA VIDENTVR IN OBSIDIONE MELITENS.

D

cart. 702. Piraticæ ac prædatoriæ naues, dicuntur partim hemioliæ, quę iustis biremibus sunt inferiores magnitudine: sicut trieremioliæ ampliores quidem biremibus, at triremibus inferiores: partim celoces, quòd his omnibus nauigijs piratæ & ad celeritatem, & ad vim inferendam pro locorum opportunitate vtuntur.

703. Galathe, insula est perexigua in mari mediterraneo non procul ab Aphrica, quæ ante Caroli Quinti Imperatoris ætatem obscura sanè fuit. Sed cùm Barbarussa Turcarum dux aduersus eius vires oppidum in ea insula muniuisset, & id captum à Cæsare ipso postea factum fuisset prope inexpugnabile, nomen celeberrimum obtinuit. nunc vulgò Golettam vocant. E

ibid. Peloponnesus, peninsula est cùm prorsus à terra nō disiungatur, sed Isthmi pertenui vinculo septentrionem versus Attico solo adiungatur: habetq; ad meridiem & occidentem versus Adriaticum mare, ad orientem Creticum pelagus prospecta, quæ peninsula subdita est imperio Turcarum, nunc vulgò Morea vocatur.

ibid. Aphrica minor, regio quæ mari mediterraneo alluitur, & imperio paret Turcarum. vulgò dicitur Barbaria.

ibid. Carmania, regio quæ alluitur ex altera parte sinu Persici mari, paruoq; spatio ab

A tio ab Arabia disiungitur, at ex altera parte Indico pelago, quæ Parthos habet ad Septentrionem. vulgò etiam Carmania.

703. Mitylene, insula in mare Aegeo, quam etiam Lesbum vocarunt, quæ dicitur vulgò Metelinum.

ibid. Methone, ciuitas Peloponnesi, quam vulgò dicunt Modonem.

ibid. Liburnicæ, leuiores sunt biremes, quę ob celeritatem & leuitatem non mediocriter ad prædandum sunt accommodatæ, vulgò dicuntur Bergantini.

ibid. Hemioliæ, biremes sunt, ita dictæ, quod à puppe ad malum binis remis agantur, à malo ad proram vnico tantùm: nunc fustæ dictæ sunt.

703. Scaphæ, paruæ nauiculæ quadrata parte extrema puppis, quas naues onerariæ secum trahunt, vulgò Batelli. sed vocantur eodem nomine etiã quædam maiora nauigia, qui vulgò dicuntur Sciphi. B

ibid. Marsasiroccus, portus est quidam in insula Melitæ exiguus, qui distat à munitis locis satis amplo interuallo: neq; satis tutus est à mari, quia non multum in insulam ingreditur, neq; coarctatur in principio.

704. Aegimus, insula in mari Aphrico inter Galathen & Apollinis templum, quam vulgò Zerbas nominant.

705. Gerus, fluuius ingrediens in sinum Cimmerium, non procul ab Agaro promontorio, quem locum Leucopetram etiam vocant.

ibid. Theuthrania, ciuitas mari Syriaco alluitur, quæ nunc Tripolis vocatur.

C 706. Celox, nauiculæ genus, quæ vnico tantùm remo per sedilia agitur, cùm plures remiges habeat. qui cùm celerrimus sit, eo tanquã tabellario vtuntur clasium præfecti mittendis nuntijs. vulgò dicitur fregatina.

ibid. Marsa, proprium nomen loci insulæ Melitæ, sicut Miliara.

707. Catascopium & exploratoria nauicula, idem sunt, hæc ampliora quidem nauigia sunt celocibus, at eadem forma, quare celocem etiam exploratorium nõnulli vocarunt. Vulgò dicitur fregata.

708. Populonia, ciuitas Ethruriæ, mari Ligustico propinqua, vulgò Piombinũ.

711. Actuariæ naues, ita vocatæ sunt, quia velo potiùs, quàm remis agantur, Et quæ ampliores sunt præcipuè ita vocatæ sunt.

D ibid. Descensus sancti Pauli, vocatus est portus, quod in eum sanctus Paulus naufragus appulisset, ad insulã Melitæ tempestate cõpulsus: quo tempore Romam nauigabat, cùm ab Agrippæ sententia ad Cæsarem prouocasset. hic à vipera morsus, quæ cùm ligna super ignem iaceret de manu pendit, tamen illæsus fuit: multaq; alia admirabilia fecit, vt legitur cap. 28. actuum Apostolorum.

ibid. Petra nigra, loci nomen in insula.

717. Pioniæ, oppidum est Teuthaniæ, quod vulgò Pignonem uocant.

718. Himera, fluuius est non longè ab Agrigento Siciliæ ciuitate, qui, vbi nunc oppidum Terra noua dicitur, in mare exit. Locus exiguus inde parum distat à Sicilia, quem vulgò Pozzalum vocant, atq; Himera pro loco illo capitur. E

719. Dicrota, vocatæ sunt biremes iustæ magnitudinis à Græcis.

720. Panis nauticus, panis qui vulgò biscotus vocatur.

723. Acatia, sunt nauigia minora quidem liburnicis, & actuariolis maiora, quibus & vis est, & celeritas: his vtuntur piratæ, inter vocatarum fregatarum genera collocantur.

ibid. Lintres, sunt nauigia conuehendis rebus necessarijs clasibus accommodata, quæ vulgò Burchi dicuntur, quæ classes adducunt ne triremes tot impedimentis grauentur. his ligna ad aggeres faciendos comportantur, atq; his vtuntur pro pontibus superponentes tabulata.

726. Saluta-

726. Salutatio militaris, fit vbi instrumenta bellica disploduntur lætitiæ causa, quod vulgò dicitur, facere saluam. A

727. Phasellus, nauigij genus liburnicis maius, eius tamen generis, quod è naui oneraria & longa triremi videtur compositum, remisq; & vetris aptum est, ad similitudinem venis phaseoli fortasse olim dictum. nunc Berganti-num vocant.

ibid. Carina inungitur, quod vulgò impalmare dicunt. nam iunguntur carinæ vt ad celeritatem sint aptiores, sic enim facilius natat vncta carina.

ibid. Pachinus, Siciliæ promontorium Melitam propius at Syracusas propinquius spectās, & in eadem base quæ habet pro angulo Lilybæum, Caput-passarum vulgò vocatur. B

727. Maliacæ custodiæ, præsidia eius oppidi, quod Malecca vulgò vocatur.

730. Panormus, vrbs est Siciliæ in eo latere insulæ, quod spectat mare mediterraneum, vulgò Palermum nominant.

ibid. Contractus murus, vulgò scarpa muri, quia inferius latior, superius fit angustior.

731. Drepanum, appellant aliam ciuitatem Siciliæ iuxta Lilybæum, vulgò Trapani.

733. Sacrum Iunonis, insula est perexigua, quæ parū distat à Melita, vulgò vocant Gozum.

C

AMBITVS ET AMPLITVDO *Melitæ Insulæ.*

Ambitus est Melitæ milliū passuum	60.
Longitudo.	22.
Latitudo.	12.

SVNT IN EA OCTO LOCA *munita & pagi 45.*

Arx S. Elmi extollitur à planitie cubitus.	54.
Sancti Angeli.	57.
Burgus.	36.
Oppidum sancti Michaelis cubitus.	30.
Collis sanctæ Margaritæ cubitus extollitur.	45.

DISTANTIA SINGVLORVM LOCORVM.

Distat arx sancti Elmi à sancto Angelo passibus	50.
Ab arce ad vrbem intersunt milliaria	7.
Distat arx à portu descensus S. Pauli milliaria	12.
Ab arce ad descensum sancti Georgij intersunt milliaria	4.
Oppidum sancti Michaelis à Marsa distat milliarium	1.
Inter Marsam & vrbem milliaria intersunt	6.
Distat Melita à Sicilia milliaribus	60. D
Ab Aphrica minore milliaribus ad	80.

AD DISTANTIAM MENSVrarum variarum.

Quinq; millia passuum Italorum, faciunt milliarium Germanicum.

Tria milliaria Italorum faciunt milliare Gallicum.

Decem Italorum milliaria, faciunt milliarium Heluetiorum. E

Anno

A Anno 1566. Augustæ vindelicorum comitia habuit inuictissimus Imperator Maximilianus II. Actum est autem præcipuè de subsidio contra Turcas & alios quosdam rebelles ferendo. Ex communi igitur consensu Electorum, ducum, ac reliquorum Principum, Cæsar contra Turcas bellum gessit, duce fortissimo Lazaro Schuendio, viro rei bellicæ peritissimo, qui magno sibi hoc anno in Pannonia gloriam comparauit. Progressus autem aduersus Solymannum Maximilianus Imperator cum satis firmo exercitu, Vesprinum expugnauit. 1566. *Maximilianus Imperator Turcis bellũ infert.*

Eodem ferè tempore arx Iula à Turcicis proditione quadam capitur, & milites præsidiarij contra datam fidem miserè trucidantur. Imperator Turcicus, vt certis rumoribus allatum est, ex hac vita migrasse dicitur in vrbe quam à quinque
B templis nominant, quinta Septembris die. Cui Selymus filius successit. Deus optimus maximus tandem Christianorum afflictis rebus pro sua misericordia opem ferre, nosque ab immani Turcicæ sæuitiæ infestatione clementer tueri dignetur, vt reddita pace, soli Deo seruire possimus, cui sit omnis honor & gloria in secula seculorum. Amen.

Vuilhelmus à Grumbach, & Vuilhelmus à Stain, qui cum alijs conspirationis suæ socijs anno 63. Herbipolim occupantes, pacem in Franconia turbauerunt. Tandem à Cæsare proscripti, ad Iohannem Fridericum Saxoniæ ducem, tum in arce Gotha habitantem confugiunt, cuius præsidio non exiguum tempus muniti sunt. Princeps à Cæsare Maximiliano, multisque principibus cogna-
C tis familiariter admonitus, vt proscriptos à se dimittat, & illis omni sua prouincia interdicat, ne ipsorum partes sectari videatur, sed nihilominus pertinacius apud se retinuit. Tandem verò iussu Maximiliani Cæsaris, & sacri Rom. Imperij ordinum voluntate ac consensu Augustus Elector & dux Saxoniæ arcem ipsam, (quam Grimmenstain vocant) cum vrbe Gotha obsidione cinxit, quam postea quoque deditione quadam cœptam, ad solum vsque demolitus est. Captus est itaque Vuilhelmus à Grumbach, & pœnas seditiosi conatus luit. Alij etiam huius Catilinariæ conspirationis conscij immanibus supplicijs necati sunt. Dux autem Iohannes Fridericus captiuus deductus est ad Cæsarem. Talem cum plærunque habeant euentum infidæ conspirationes, discant pij Principes insidiosa consilia
D cauere, scientes imperia his non posse consistere. Nam ea neque firmis præsidijs, neque societate & fœdere cum impijs, sed solo Dei auxilio retinentur. 1567.

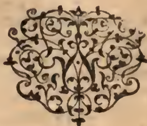
Anno 1567. die 31. Martij illustrissimus princeps Philippus Lantgrauius Hassiæ vitam terrenam cum cœlesti commutauit, qui, cùm & sapientia excelleret, & iam senex, vsu multa gubernationum pericula cognouisset, rectè sentiebat omnibus priuatis consilijs, Dei gloriam & suorum subditorum salutem anteferendam esse. Sciebat enim boni & Christiani Principis officium esse, subditos suos amare & tueri, verbi Dei synceros ministros honestè alere, vt damnatis hæresibus cunctis, Euangelij doctrina ad posteritatem quoque propagetur. Nam cùm studiosè legeret sacra Biblia & scripta Theologorum accuratè pensitaret, ita
E confirmatus est, vt nefas & insignem blasphemiam esse duceret, agnitæ veritati aduersari. Quapropter nullis hostium minis, nullis tam vitæ quàm fortunæ periculis, ac terroribus ad defectionem pellici potuit, sed constantissimè vsque ad vitæ exitum, Euangelij doctrinam coluit & seruauit. Nemo tamen sinistrè iudicans, putet principem hunc Christianum & verè Heroicum, suum de re tanta securum esse iudicium & consilium. Certè sibi ipsi tantum nõ sumebat, nam doctorum virorum, à Deo ad id excitatorum, & principum etiam peritiorum solitus est, (vt testes sunt adhuc hodie) inquirere sententias, & Theologorum præstantium testimonia, veros doctrinæ fontes sciscitari. Omnibus itaque diligenter exploratis, in suæ ditionis Ecclesijs emendationẽ doctrinæ Ecclesiasticæ instituit, & sic in Hassia, & multis alijs vicinis regionibus paulatim Lutheri doctrina pro-

1567. pagari cœpit. Et hæ quidem Religionis mutationes non absque diuina voluntate factæ sunt, Deus enim nonnunquam solet certis medijs vti ad gloriam filij sui Domini nostri Iesu Christi. Quem oramus vt per & propter eundem filium suum Dominum nostrum Iesum Christum, pios & Christianos Principes, qui Ecclesias & Scholas liberaliter fouent, seruet ac defendat, vt Ecclesiæ suæ modis omnibus afflictæ tranquilla hospitia concedantur. Amen.

Non multò tempore pòst, etiam clarissimus & doctissimus Iureconsultus, Ioannes Oldendorpius, Marpurgensis Academiæ reformator, morbo repentino sublatus, hanc mortalem vitam reliquit.

Eodem anno, 30. & 31. Octobris diebus, multis Italiæ locis, vt Veronæ, Vincentiæ, Patauij & Tridenti tanta inundatio fuit, vt plærique homines putauerint, nouissimum diem imminere. Et Veronæ quidem amissis ducentis hominibus, non sine ingenti impetu sexaginta ædificia subuertit, pecora multa ac ligna secum rapuit, quæ etiam postea toto ferè fluuio eiecta visebantur. In vicinia huius vrbis, & non procul etiam à Patauio Venetorum ditionis vrbe in aliquibus locis totos ferè pagos, (miserabile spectaculum) subruit ac penitus deleuit, & plurimas etiam merces perdidit. Illisit enim naues tempestas subitò coorta littoribus & duris cautibus, adeò vt nunquam ferè insignius naufragium, harum regionum incolæ experti sint. Quidam etiam hominum adeò metu perculsi, relictis domibus suis, & omnibus bonis, ad montes editiores, cum liberis & familia sua confugêre, & diem Iudicij adesse autumantes alta voce clamauerunt: Deus miserere nostri. Solet autem æternus Deus, hæc & alia infinita mala hominibus immittere, vt peccatorũ suorum, quibus omni ferè momento diuinam Maiestatem ad pœnam lacessunt, pertæsi, vitam suam impiam corrigant, ac tandem post hasce paternas castigationes resipiscant, ne in die mala, tristissimam æternæ damnationis sententiam audire cogantur: Ite maledicti &c. Idcircò omnibus hominibus, quibus suarum animarum salus curę est, hęc iræ Dei exempla benè notanda sunt.

TABVLA

TABVLA ANNORVM MVNDI ex Biblijs & Philone.

A Creatione mundi vsq; ad diluuium fluxerunt anni 1656.
A diluuio vsq; ad Abraham 292.
Ab Abraham vsq; ad natũ Mosen 425
A nato Mose vsque ad egreßionem, ex Aegypto, legisq; acceptionem 80.
Ab egressu ex Aegypto vsque ad inchoatum templum Salomonis 480
Ab inchoato templo vsq; ad Ioas regem 138
Ab Ioas vsque ad translatum Iechoniam seu Ioakin in Babylonem 291
A transmigratione vsq; ad deuastationem Hierusalem per Nabuchodonosor 11
A deuastatione & captiuitate Babylonica vsq; ad populi liberationem 70.
A populi liberatione, quæ facta est anno primo Monarchiæ Darij & Cyri, vsq; ad Alexandrum Magnum 191.
Ab Alexandro Magno vsq; ad Iudã Machabæum 164.
A Iuda Machabæo vsque ad tyrannicum principatum Herodis 129.
A tyrannico principatu Herodis, vsque ad Christi in carnem aduentum, seu conceptionem (nam 32. anno cœpit legitimus Herodis principatus) 32.
A natiuitate Christi seruatoris nostri, Dei, vsq; ad hoc tempus 1568.

Anno mundi Christus natus est, Olympiadis 194. anno quarto inchoato tribus mensibus, videlicet 8. Calend. Ianuarij.

Roma vrbs, teste Eutropio, steterat ante natum Christum 753. annos: & vt reuocetur ad calculum annorum ratio, aliter supputari non potest ex veris historijs.

Anno hoc præsenti 1568. exacti sunt à condita vrbe Roma 2321. anni. Tam vetusta Babylon non erat ante Alexandrum. nam ab Abrahám vsque ad tempora Alexandri, anni sunt 1686. Iam verò cùm Roma vetustior sit Babylone, post duas monarchias, non dubium est & eius finem propè adesse. Neque verò multùm discrepat numerus annorum qui in Biblijs est, ab ordine monarchiarum 520. annos, & interea vsq; ad Medorum tempora nullam firmam monarchiam fuisse. Tribuit autem Medis vsq; ad Cyri imperium annos 130. Id verò vt minimè falsum videri potest, ita vehementer probo, nam si quis rectè expendat, is facilè intelliget à Biblijs sacris non dissentire. Quòd Assyriorum monarchiã stetisse dicit annos 520. id haud dubiè referri vult ad illud tempus, quo regnum Babylonicum & Niniuæ vrbis nondum diuulsum erat, atque adeò cùm apud Babylonem Assyrij tantùm imperabant.

Agathias lib. 2. de bello Gotthorum scribit, Ctesiam & annorum numerum, & ordinem Monarchiarum ita posuisse. Erat autem Ctesias Græcus, qui, cùm Artaxerxes Mnemon & Cyrus iunior inter se belligarentur, in expeditione vnà fuit, ac mediũ egit. Captus in bello deductus est tandẽ in Babylonem: vbi nõ sordidè tractatus est, ac tum perlectis historijs rerum Babylonicarum, ab initio eius regni annorum numerum, in ordinem digeßit ad hunc modum. A Nino vsque ad initium regni Medorum, qui primùm ab Assyrijs defecerant, sunt anni 1360. & hunc ordinem sequuntur omnes qui scripserunt postea, Diodorus Siculus, & Iustinus. Diodorus Siculus lib. 3. sic scripsit: Similiter & cæteri reges ad Sardanapalum vsque triginta regnum tenuere: cuius tempore Assyriorum imperium quod annos 130. durauerat, quemadmodum Ctesias in libro 2. tradit, ad Medos transijt. Iustinus sic ait: Imperium Assyrij, qui postea Syri dicti sunt, annos 1100. tenuere. Herodotus prætermittit aliquid interea, dũ collapsum Assyriorum regnũ ad Medos peruenit. Quin & hoc puto, hos annos Ctesiæ ab initio Babylonis, hoc est à Nemroth, non à Nini temporibus esse intelligendos.

Medi post defectionem ab Assyrijs regnauerunt vsq; ad Cyrum, circiter 300. annos, quemadmodũ Agathias ex Ctesia colligit.

Persarum regnum vsq; ad Alexandrum, durauit annos 238. teste Agathia, & Græcis scriptoribus plerisq; Alexander & eius posteri Babylonem tenuerunt ad id vsq; tempus, quo Parthorum potentia crescere cœpit: & ponit Agathias 300. anno minus 7. atq; id est ab Alexandro vsq; ad Augusti tempora. Postea in oriente regnarunt Parthi annos 10. vsque ad Cæsaris Alexandri Seueri tempora: ac tum Artaxerxes Persa vltimum regem Parthorum Artabanum transfodit. Atque ita orientale regnum ad Persas redijt, qui deinde potentia claruerunt ad Mahometis vsq; tempora: nam posteri Mahometis inuaserunt Persas, & totius Arabiæ imperium occuparunt. Cæterùm Turcæ postea Syriam & Asiã minorem ipsis ademerunt. Atq; ita demum varijs mutationibus agitata Orientis regna, subinde ab alijs populis ad alios sunt translata. Operæpreciũ inprimis est hæc omnia reputare, vt omnium temporum & historiarum ordo ritè cognoscatur.

CATALOGVS REGVM ET CAESARUM Romanorũ, vsq; ad Maximilianum II.

Reges incipiunt ante Christum, anno 571.

1.	Romulus regnauit annos	37.
2.	Numa Pompilius	41.
3.	Tullus Hostilius	32.
4.	Ancus Martius	24.
5.	Tarquinius Priscus	35.
6.	Seruius Tullius	34.
7.	Tarquinius Superbus	35.

C. IVLIVS CAESAR OPPRESSA REpub. primus singulare Imperium obtinuit, anno ante Christum 46. regnauit annos 4.

2.	Octauianus Augustus	56
3.	Tiberius	23
4.	Caius Caligula	3
5.	Claudius	13
6.	Nero	14
7.	Galba	menses 7.
8.	Otho	menses 3.
9.	Vitellius	menses 8.
10.	Vespasianus	annos 9.
11.	Titus	2
12.	Domitianus	15
13.	Nerua	1
14.	Traianus	19
15.	Adrianus	20
16.	Antonius Pius	23
17.	M. Antoninus	19
18.	Commodus	13
19.	Aelius Pertinax	menses 6.
20.	Didius Iulianus	menses 7.
21.	Seuerus	annos 18.
22.	Baßianus Caracalla	6
23.	Opilius Macrinus	1
24.	M. Aurelius Antoninus.	4
25.	Alexander Seuerus Mameæ filius	13
26.	Maximius	2
27.	Gordianus	6
28.	Philippus	5
29.	Decius	2
30.	Gallus Hostilianus	2
31.	Valerianus	15
32.	Claudius	2
33.	Aurelianus	5
34.	Tacitus	menses 6.
35.	Florianus	menses 3.
36.	Probus	annos 6.
37.	Carus	2
38.	Diocletianus	20
39.	Galerius	2
40.	Constantinus	30
41.	Constantinus secundus	24
42.	Iulianus	1
43.	Iouinianus	menses 8.
44.	Valentinianus	annos 22.
45.	Valens	4
46.	Gratianus	6
47.	Valentinianus secundus	7
48.	Theodosius	3
49.	Arcadius	13
50.	Honorius	16
51.	Theodosius secundus	26
52.	Martianus	4
53.	Leo primus	16
54.	Zeno	17
55.	Anastasius	26
56.	Iustinus	9
57.	Iustinianus	38
58.	Iustinus secundus	11
59.	Tiberius secundus	2
60.	Mauricius	20
61.	Phocas	8
62.	Heraclius	27
63.	Constantinus tertius	menses 4.
64.	Heracleonas	annos 2
65.	Constans	27
66.	Constantinus quartus	17
67.	Iustinianus secundus	10
68.	Leontius, siue Leo secundus	3
69.	Tiberius tertius	7
70.	Philippicus	2
71.	Anastasius secundus	3
72.	Theodosius tertius	1
73.	Leo tertius	24
74.	Constantinus quintus	35
75.	Leo quartus	5
76.	Constantinus sextus	10

GERMANI CAESARES.

1.	Carolus Magnus	14
2.	Ludouicus primus Pius	26
3.	Lotharius primus	15
4.	Ludouicus secundus	21
	Carolus Galuus ex Gallia	2
5.	Carolus tertius Crassus	12
6.	Arnolphus	12
7.	Ludouicus tertius	10
8.	Cunradus primus	7
9.	Henricus primus	18
10.	Otho primus	36
11.	Otho secundus	20
12.	Otho tertius	19
13.	Henricus secundus	22
14.	Cunradus secundus	15
15.	Henricus tertius	17
16.	Henricus quartus	50
17.	Henricus quintus	20
18.	Lotharius secundus	11
19.	Cunradus tertius	15
20.	Fridericus primus	37
21.	Henricus sextus	10
22.	Philippus	9
23.	Otho quartus	4
24.	Fridericus secundus	37
25.	Cunradus quartus	3
26.	Vuilhelmus	2
27.	Rudolphus	19
28.	Adolphus	6
29.	Albertus primus	10
30.	Henricus septimus	6
31.	Ludouicus quartus	33
32.	Carolus quartus	32
33.	Vuenceslaus	22
34.	Rubertus seu Robertus	10
35.	Sigismundus	27
36.	Albertus secundus	2
37.	Fridericus tertius	53
38.	Maximilianus	33

39. Carolus

39. *Carolus quintus* 39
40. *Ferdinandus*
41. *Maximilianus secundus.*
42. Rudolphus, 2.
43. Matthias
44. Ferdinandus

CATALOGVS PONTIFICVM ROMANORVM, vsq; ad Pium huius nominis IIII.

Beatus Petrus, anno mundi 4006. Christi verò 44. Romam venisse & Ecclesiæ 25. annis præsedisse dicitur, quod quàm sit verum ex Ioannis Funccij in Chronologiam suam Commentarijs, & totius Scripturæ sacræ consensu videre est. Notum est (inquit Funccius) quòd omnis totius Romani Pontificatus potentia atq; maiestas, super vnicum hoc fundamentum primitus extructum est, quòd Dominus dixerit Petro: Tu es petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. Hoc Pontificij arripuerunt, ad suam in Ecclesia tyrannidem stabiliendam roborandamq;. Persuaserunt enim hominibus Petrum Romanam Ecclesiam primitus fundasse, primumq; fundamenti lapidem ipsum fuisse, super quem omnes successores eius collocati, eandem potentiam haberent: vt & ipsi fundamentum Ecclesiæ vocitarentur, essentq;. Hoc insigni mendacio totam Europam, & eam quæ in ea est Ecclesiam, dementârunt. Age ergò si ego fundamentum hoc, eis (vt confido) euertero, vanum mentitumq; esse demonstrauero, insignem ne victoriam consecutus ero? Ostendam itaq; primùm, falsum esse quod dicunt, Petrum Romã venisse anno 2. hoc est anno Christi 44. & Ecclesiæ præfuisse annis 25. deinde cætera persequar.

Certum est igitur ex epistola Beati Pauli ad Galatas, quod Petrus anno Christi 51. Hierosolymis fuerit, vbi magnum illud Apostolorum concilium celebratum est, de quo in actis Cap. 15. Dicit enim Paulus se post tres annos, postquam conuersus esset, primùm Hierosolymam venisse, vt videret Petrum: deinde ait se post annos quatuordecim ascendisse vnà cum Barnaba, assumpto simul Tito: vbi illa quæstio, de Lege obseruanda, in concilio agitata est, vt ibi patet. Nam si conclusio illa quæ in Actis 15. scribitur, antea facta fuisset ab Apostolis, non fuisset necessarium vt Paulus denuò cum Tito ad reliquos Apostolos ascenderet. Sed ante sciuisset eorum sententiam, quòd circumcisione non esset opus. Sed vtcunq; sit, certum est eo tempore Petrum fuisse Hierosolymis: computa nunc annos. Anno currente 35. Paulus conuersus est: his adde 17. vsq; ad Concilium, habes 51. si trigesimum quintum pro primo cursu Pauli ponis. Quomodo ergò ante septennium Romæ fuit? Sed dicet quispiam fuit illic & reuersus est. Sed ego respondeo Beatus Lucas nihil de eo scriptum reliquit in Actis: quod certè non tacuisset, præsertim cùm eius propositum fuerit, Acta Apostolorum conscribere. Neq; in vlla fide digna historia reperitur, quòd Petrus Romam, postquam eò venerit, reliquit, & eò reuersus sit. Et fac quòd inueniretur, tamen cùm in Actis Lucas nihil de eo dicat, æquè incertum manet. Patet ergò primum fundamentum falsum esse.

Sed dicat quis: Sit sanè, hoc anno Petrus Romæ non fuerit. Quid si aliquot annos post eò venit? Fac esse. Tamen iterum certum est, eum sub annum Christi 58. & 60. Romæ non fuisse. Cùm Beatus Paulus eò captiuus duceretur, & duobus annis, in suo conducto maneret. Ibi Beatus Lucas iterum nihil de Petro. At quid si hoc tempore eò venerit? Venerit sanè, tamen ex secunda Pauli ad Timotheum epistola capite vlti. iterum certum est, eum sub tempus quo mors Pauli instabat, Romæ non fuisse. Si quidem illic Beatus Paulus eorum qui secum fuerunt, meminit. Eubulum scilicet, Prudentem, Linum enumerans, & de Petrone gry quidem. Cæterùm Romana Ecclesia fundata erat, antequam beatus Paulus eò veniret, vt ex epistola Pauli ad Romanos certum est. Igitur neq; Petrus neq; Paulus eius fundatores esse potuerunt. Si itaq; ab alijs, quàm ab his fundata est Romana Ecclesia, vanum, falsum, fictum & mentitum est quicquid Romani Pontifices de beato Petro &c. gloriati sunt. Vides ergò pie lector, Romanam sedem super mendacio fundatam: quæ tamen tot seculis, magna cum superbia totum ferè mundum tyrannicè oppressit.

Sed obijciat mihi aliquis: ipsum Petrum in sua priori Epistola Babylonis meminisse, atq; ibi typicè Romam significari. Cui respondeo: Hanc coniecturam nullam esse: quia Petrus cùm illam epistolam scriberet, Romæ non fuit, vt ex prædictis patet. Sed quæ illa fuit Babylon? Scias lector vnam fuisse Babylonem in Chaldæa, in scripturis famosissimam, ad illam Petrum venisse, non videtur à veritate alienum. Nam cùm ex actis manifestum sit, eum annis aliquot in Syria egisse, fieri potuit, vt & illam Babylonem adierit. Præterea altera fuit Babylon in Aegypto, in qua multi Iudæi fuerunt congregati. Petrus ergò cùm ad prædicationem Euangelij inter Iudæos vocatus esset, & eò venire potuit. Ac videtur mihi valde verisimile: nam cùm Marcus Petri discipulus, qui Euangelion scripsit, apud Alexandriam Aegypti fuerit constitutus, non videtur alienum, Petrum in Aegypto aliquot annos egisse. Sed vtcunq; sit, certum est Petrum non esse fundatorem Ecclesiæ Romanæ, vt Papa mentitur. Si verò perrexerint, Historiam mihi Ecclesiasticam à beato Petro erectam esse tradunt. Respondeo, suppositititium esse, & ab adulatore quodam Pontificio subornatum. Siquidem Romana Ecclesia circa Nicænam synodum, in eo honore non est habita, quo eam deprauator ille Irenæi circa annum Christi centesimum octuagesimum fuisse tradit, vt eo loci fortaßis indicabimus. Valeant ergò Romani cum sua Pappa, & regnet CHRISTVS verus ille lapis angularis, super quem si quis ædificatus fuerit, non confundetur. Amen.

Quid ergò sentis de morte Petri, quem plæriq;

Romæ in crucem actum esse tradidere? Hoc sentio: si certum est eum Romæ crucem subijsse, necesse est, eum non diu ibi fuisse: alioqui certiora testimonia de eo extarent. Sed & hoc in dubio relinquatur, verum sit nec ne, quòd Romæ interemptus sit. Non est articulus fidei, nec hæreticus censendus, si quis non omnia credat, quæ Pontificij ad suam tyrannidem stabiliendam excogitarunt.

Nihilominus tamen scriptores, vel adulatores potiùs Pontificios hoc in loco secutus ego, ordinem quem ipsi in recensendis Pontificibus tenent, quoque obseruabo. Nam si hunc numerum mutem, qui deinceps ab eo nominantur, omnes erunt mutandi, & molesta numerorum orietur confusio.

2.	Linus sedit Romæ	10	(al.11)
3.	Cletus	12	(al. 11)
4.	Clemens		9
5.	Anacletus	9	(al.12)

Porrò in Chronico nostro S. Irenæum & Eusebium cum Henrico Pantaleone in Chronographia Ecclesiæ Christianæ secuti sumus, qui ex Cleto & Anacleto vnum faciunt: quos in hoc catalogo disiungimus, Platinam & cæteros antiquos et modernum Ioannem Lucidum secuti: ne quis in calumniam rapiat, si catalogus hic cum Chronico videatur non respondere: & Euaristus qui hic 6. ponitur, illic quintus sit.

6.	Euaristus	8	(al.9)
7.	Alexander	10	(al.7)
8.	Sixtus qui & Xistus		10
9.	Telesphorus		10
10.	Hyginus, qui & Iginus		4
11.	Pius	11	(al.9)
12.	Anicetus	11	(al.9)
13.	Soter		9
14.	Eutherius		15
15.	Victor	10	(al.9)
16.	Zepherinus	8	(al.7)
17.	Calistus, qui & Calixtus		6
18.	Vrbanus		4
19.	Pontianus		9
20.	Antherus		5
21.	Fabianus		13
22.	Cornelius		3
23.	Lucius		3
24.	Stephanus primus		7
25.	Sixtus secundus		2
26.	Dionysius		6
27.	Felix primus	4	(al.2)
28.	Eutychianus	8	(al.an.1.mens.6.)
29.	Caius	15	(al.10)
30.	Marcellinus	14	(al.9)
31.	Marcellus		5

Ex Marcellino & Marcello quidam vnum duntaxat faciunt, ne hic quoq; aliquid offendaris.

32.	Eusebius	1	(al.3.al.6)
33.	Melchiades		4
34.	Syluester		23
35.	Marcus		2
36.	Iulius		15
37.	Liberius		6
38.	Felix secundus		1
39.	Damasus		18
40.	Siricius	15	(al.14)
41.	Anastasius primus		3
42.	Innocentius		15
43.	Zozimus, qui & Sosimus	1	(al.2)
44.	Bonifacius primus		3
45.	Cœlestinus	8	(al.9)
46.	Sixtus tertius		9
47.	Leo primus		21
48.	Hilarius		6
49.	Simplicius		15
50.	Felix tertius		9
51.	Gelasius	4	(al.6)
52.	Anastasius secundus		2
53.	Symmachus		15
54.	Hormisda		9
55.	Ioannes primus		2
56.	Felix quartus		4
57.	Bonifacius secundus		1
58.	Ioannes secundus		2
59.	Agapetus seu Agapitus		1
60.	Syluerius		1
61.	Vigilius		17
62.	Pelagius primus		11
63.	Ioannes tertius	11	(al.12)
64.	Benedictus primus		4
65.	Pelagius secundus	10	(al.11)
66.	Gregorius primus		13
67.	Sabinianus		1
68.	Bonifacius tertius		menses 8. dies 20
69.	Bonifacius quartus		an.6
70.	Deusdedit		3
71.	Bonifacius quintus		5
72.	Honorius		12
73.	Seuerinus		1
74.	Ioannes quartus		1
75.	Theodorus primus		6
76.	Martinus primus		6
77.	Eugenius primus		2
78.	Vitellianus		14
79.	Adeodatus		4
80.	Donus	5	(al.2)
81.	Agathon		2
82.	Leo secundus		mens.10
83.	Benedictus secundus		an 1. mens.10
84.	Ioannes quintus		annos 1
85.	Conon		menses 11
86.	Sergius		an.13(al.12)
87.	Ioannes 6.		3
88.	Ioannes 7.		2
89.	Sosimus, (qui & Sisinius)		dies 20
90.	Constantinus primus		an.7
91.	Gregorius secundus	17	(al 15)
92.	Gregorius tertius		10

93 Zacharias

93	Zacharias		10
94	Stephanus 2.		5
95	Paulus 1.		10
96	Constantinus 2.		2
97	Stephanus 3.	5.	(al.4)
98	Adrianus 1.	23	(al.24)
99	Leo 3.		20
100	Stephanus 4.		mens. 8
101	Paschalis		7
102	Eugenius 2.		3
103	Valentinus		dies 40
104	Gregorius 4.		an. 16
105	Sergius 2.		3
106	Leo 4.		8

Hoc loco Ioannes inseritur, quæ fœmina fuisse dicitur, seditq; an. 2. quod uerius interregnum dixeris.

107	Benedictus 3.	5.	(al. 2)
108	Nicolaus 1.	10	(al.9)
109	Adrianus 2.		5
110	Ioannes 8.		10
111	Martinus 2.		1
112	Adrianus 3.		1
113	Stephanus 5.		6
114	Formosus		5
115	Bonifacius 6.		dies 15.
116	Stephanus 6.		an. 1
117	Romanus		mens. 3
118	Theodorus 2.		dies 20
119	Ioannes 9.		ann. 2
120	Benedictus 4.		3
121	Leo 5.		dies 40
122	Christophorus		mens. 7
123	Sergerius 3.		ann. 2.
124	Anastasius 3.		2
125	Lando		mens. 6.
126	Ioannes 10.		an. 13
127	Leo 6.		mens. 7
128	Stephanus 7.		ann. 2
129	Ioannes 11.		4
130	Leo 7.		3
131	Stephanus 8.		3
132	Martinus 3.		3
133	Agapetus 2.		7
134	Ioannes 12.		8
135	Benedictus 5.		mens. 6.
136	Leo 8.		ann. 1
137	Ioannes. 13.		7
138	Benedictus 6.		1
139	Donus 2.		1
140	Bonifacius 7.		mens. 7
141	Benedictus 7.		an. 8
142	Ioannes 14.		mens. 8
143	Ioannes 15.		mens. 4
144	Ioannes 16.		ann. 10
145	Gregorius 5.		2
146	Ioannes 17.		mens. 10
147	Syluester 2.		ann. 4
148	Ioannes 18.		mens. 4
149	Ioannes 19.		ann. 4
150	Sergius 3.		2
151	Benedictus 8.		11
152	Ioannes 20.		11
153	Benedictus 9.		10
154	Syluester 3.		dies 49
155	Gregorius 6.		an. 2. mens. 7.
156	Clemens 2.		mens. 9
157	Damasus 2.		Dies 23
158	Leo 9.		ann. 5
159	Victor 2.		mens. 7
160	Stephanus 9.		mens. 7
161	Benedictus 10.		mens. 9
162	Nicolaus 2.		an. 3. (al. 2)
163	Alexander 2.		11
164	Gregorius 7.		12
165	Victor 3.		1
166	Vrbanus 2.		12
167	Paschalis 2.		18
168	Gelasius 2.		1
169	Calixtus 2.		5
170	Henricus 2.		5
171	Innocentius 2.		14
172	Cœlestinus 2.		mens. 5
173	Lucius 2.		mens. 11
174	Eugenius 3.		ann. 8
175	Anastasius 4.		1
176	Adrianus 4.		4
177	Alexander 3.		21
178	Lucius 3.		4
179	Vrbanus 3.		1
180	Gregorius 8.		dies 57
181	Clemens 3.		an. 3.
182	Cœlestinus 3.		6
183	Innocentius 3.		18
184	Honorius 3.		10
185	Gregorius 9.		14
186	Cœlestinus 4.		dies 18
187	Innocentius 4.		an. 11
188	Alexander 4.		6. (al. 7)
189	Vrbanus 4.		3
190	Clemens 4.		4
191	Gregorius 10.		4
192	Innocentius 5.		mens. 6.
193	Adrianus 5.		dies 40
194	Ioannes 21.		mens. 8
195	Nicolaus 3.		an. 3
196	Martinus 4.		4
197	Honorius 4.		2
198	Nicolaus 4.		4
199	Cœlestinus 5.		mens. 5
200	Bonifacius 8.		ann. 8
201	Benedictus 11.		8
202	Clemens 5.		8
203	Ioannes 22.		18
204	Benedictus 12.		7
205	Clemens 6.		10
206	Innocentius 6.		9

297	*Vrbanus 5.*	8
208	*Gregorius 11.*	7
290	*Vrbanus 6.*	12
210	*Bonifacius 9.*	14
211	*Clemens 7.*	15
212	*Benedictus 12.*	24
213	*Innocentius 7.*	2
214	*Gregorius 12*	2
215	*Alexander 5.*	*mens.* 11.
216	*Ioannes 23.*	*ann.* 4
217	*Martinus 5.*	13
218	*Eugenius 4.*	16
219	*Felix 5.*	9
220	*Nicolaus 5.*	8
221	*Calixtus 3.*	3
222	*Pius 2.*	6
223	*Paulus 2.*	6
224	*Sixtus 4.*	13
225	*Innocentius 8.*	8
226	*Alexander 6.*	11
227	*Pius 3.*	*dies* 17
228	*Iulius 2.*	*an.* 10
229	*Leo. 10.*	9. (*al. an.* 8. *mens.* 8. *d.* 20
230	*Adrianus 6.*	*mens.* 20
231	*Clemens 7.*	*an.* 11
232	*Paulus 3.*	14
233	*Iulius 3.*	

Qui antea Ioannes Maria de monte dicebatur, Episcopus Prænestinus. Electus est autem anno Domini 1550. die 7. Februarij

234	*Marcellus 2.*	
235	*Paulus 4.*	
236.	*Pius 4.*	

SERIES ET ORDO REGVM Francorum in Gallia.

Duces olim regebant Francos, usq; ad initium anni D. 420. quo ipsi filium Marcomiri ducis Pharamundum sibi regem constituunt.

		Anno Christi,	Reg.
1	*Qui regnauit*	420	11
2	*Clodio Comatus*	431	18
3	*Merouеus*	449	10
4	*Childericus*	459	26
5	*Clodoueus Mag. primus rex Christianus.*	485	30
	Huius filij.		
6	*Childebertus Parisiorum, Clotarius Sueßionum, Clodamirus Aurelianensium Theodoricus Mediomatricum.*	515.	45.
7	*Clotarius 1. solus.*	560.	5
	Huius filij.		
8	*Cherebertus Parisiorum Chilpericus Sueßionum Guntrannus Aurelianensium Sigibertus Mediomatricum.*	565	
9	*Chilpericus 1. solus*	574	14
10	*Clotarius 2.*	588	44
11	*Dagobertus*	632	14
14	*Clodoueus 2.*	646	17
13	*Clotarius 3.*	663	4
14	*Childericus 2.*	668	12
15	*Theodoricus*	680	14
16	*Clodoueus 3.*	694	4
17	*Childebertus 2.*	698	18
18	*Dagobertus 2.*	716	4
19	*Chilpericus 2.*	722	5

Carolus Martellus Francorum princeps conditus in Manscolo Dionysiaco in ordine Regum. 723.

20	*Theodoricus 2. Cala*	727	15
21	*Chilpericus 3. stupidus, ultimus huius familiæ, regno exactus, monachus efficitur*	742	*an.* 9

Pipinorum genus.

22	*Pipinus Breuis, Caroli Martelli Franciæ principis F.*	751	18
23	*Carolus Magnus*	769	46
24	*Ludouicus 1. Pius.*	815	26
25	*Carolus 2. Caluus*	841	38
26	*Ludouicus 2. Balbus*	879	2
27	*Ludouicus 3 & Carolomannus eius frater nothi ex Balbo,*	881	5
	Ludouicus Iners		5
28	*Carolus Crassus Imp.*	8886	5
29	*Odo*	891	9
38	*Carolus Simplex*	900	27
31	*Rodolphus*	927	2
32	*Ludouicus 4. transmarinus*	929	27
33	*Lotarius 6.*	956	31
34	*Ludouicus 5. Theuto, Francorum postremus*	987	1

Capetorum genus.

35	*Hugo Capetus, Comes Parisiensis, ui & fauore militum primus Gallus Gallorum rex*	988	9
36	*Robertus*	997	34
37	*Henricus 1.*	1031	30
38	*Philippus 1.*	1061	49
39	*Ludouicus 6. Crassus*	1110	28
40	*Ludouicus 7. iunior*	1138	43
41	*Philippus 2. Augustus, dictus Adeodatus*	1181	43
42	*Ludouicus 8.*	1224	3
43	*Diuus Ludouicus*	1227	44
44	*Philippus 3.*	1271	15
45	*Philippus 4. pulcher.*	1286	28
46	*Ludouicus Hutinus*	1314	2
47	*Philippus Longus.*	1316	5
48	*Carolus pulcher*	1321	7
49	*Philippus Valesius.*	1328	22
50	*Ioannes*	1350	14
51	*Carolus 5. Sapiens*	1364	17
52	*Carolus 6.*	1381	42
53	*Carolus 7.*	1423	38

54 Ludouicus 11. 1461 23
55 Carolus 8. 1484 23
56 Ludouicus 12. Dux Aurelianensis. 1498 17
57 Franciscus Valesius, Dux Engolismensis Ludouici 12. gener, fil. Caroli Valesij, pronepotis Caroli Sapientis, uir omni laude cumulatiss. 1515 32
58 Henricus 2. Francisci Valesij filius, anno Christi 1547 12. 3. 11.
59 Franciscus secundus Valesij secundi filius Anno Christi 1559
60 Carolus 9. Francisci frater 156

Faxit omnip. Deus immensa sua benignitate, ut regnum eius faustum sit, felix atq; fortunatum.

SERIES ET ORDO REGVM HISPANIÆ post Honoriũ Imperatorem, qui more Cæsarum priorum vnà cum Theodosio fratre suo Hispaniarum regnum administrauit.

Alaricus, Pannoninus, ex Balthorum familia rex Vuestogottorum Christianus, cui Honorius Imp. uirtutis ergò Hispaniarum regnum poßidendum aßignauit, ann. Domini 411.

Athaulfus agnatus Alarici & affinis Honorij & Arcadij Imp. ex Gallia Placidia sorore, Primus Gottorum Hispaniam ingressus, rex in ea est habitus anno Domini 434

Sigericus Athaulfi cognatus. an. Dom. 440
Vuallia. anno Domini 447
Theodoricus, an. D. 450
Torismundus. filius. an. D. 473
Theodoricus 2. frater, an. D. 479
Henricus, frater. an. D. 483
Alaricus 2. filius. an. D. 515
Theuta, an. D. 523
Tendesilius filius. an. D. 535
Agila, an. D. 537
Athanagaldus, an. D. 543
Lymba, an. D. 558
Leonogildus, frater. an. D. 560
Recharedus. filius. an. D. 576
Lymbo 2. filius. an. D. 591
Victericus, an. D. 592
Gundemarus, an. D. 593
Sisebutus, an. D. 595
Recharedus 2. filius. an. D. 622
Suintilla, filius, an. D. 626
Rachimirus, filius. an. D. 636. mens. 5.
Sisunandus, frater. an. D. 636
Suintilla 2. frater, an. D. 640
Tulga, filius. an. D. 644.
Sindasundus, cognatus, an. D. 646
Risisundus. filius. an D. 656
Bamba, ab aratro uocatus, an. D. 674
Eringius Græco patre natus. an. D. 686
Egyta, Eringij gener, & Bambæ fratruelis, anno Domini 693
Vitisa, filius, an. D. 698
Costa Roderici frater ætate maior, Theodosfredi filius, anno Domini. 707
Rodericus, frater, an. D. 710
Pelagius, Fauillæ Ducis Cantabriæ filius. Hic primus Hispanus or igine fuit, & Legionis rex dici uoluit an. D. 717
Fauilla, filius Pelagij. an. D. 737
Alphonsus, catholicus, Cantabriæ Dux, Pelagij gener, an. D. 739
Froilla, filius, an. D. 758
Aurelius, froillæ frater. an. D. 771
Sillo, gener Alphonsi ex Egimunda filia. anno Domini 777
Maurigatus, siue Magaretus, Alphonsi cognomento Catholici ex pellice filius, an. D. 783
Veremundus, filius Vimorani, nepos Alphonsi cognomento catholici. an. D. 786.
Alphonsus 2. cognomento Castus, filius Froillæ, anno Dom. 788
Raymiris, filius Veremundi, an. D. 819
Ordonius, filius. an. D. 836.
Alphonsus 3. cognomento Magnus, filius. an. D. 846
Garcias, filius. an. D. 886
Ordonius 2. frater. an. D. 889
Froilla 2. frater. an. D. 898
Alphonsus 4. filius. an. D. 899
Raymiris 2. frater. an. D. 904
Ordonius 3. filius. an. D. 916
Ordonius 4. cognomento Malus, patruus. ann. Dom. 941
Sanctius 1. cognomento Crassus, Ordonij 3. filius. an. Dom. 961
Raymiris 3. filius. an. D. 974
Veremundus 2. Ordonij tertij filius, anno Domini 999
Alphonsus 5. filius. an. D. 1006.
Veremundus 3. filius an. D. 1015
Ferdinandus primus, Castellæ Comes, Sanctij Maioris Arragonum regis filius. Alphonsi quinti ex Eliura filia gener, qui primus castellæ rex dici cœpit, ann. Dom. 1025
Sanctius 2. filius. an D. 1071
Alphonsus 6. frater. An. D. 1979
Alphonsus 7. gener. an. D. 1106
Alphonsus 8. filius Raymundi Berengarij comitis Tholossæ, ex Vrreca Alphonsi sexti filia nepos. an. Dom. 1126
Sanctius 3. cognomento Desideratus, filius. an. Domini 1176
Alphonsus 9. cognomento Bonus, filius, anno Domini 1177
Henricus 1. filius. an. D. 1215
Ferdinandus 3. an. D. 1217
Alphonsus 10. filius, Astronomus, qui & Cæsar Germaniæ. an. D. 1262
Sanctius 4. filius, an. D. 1287

Ferdinandus 4. filius, an. D. 1295.
Alphonsus 11. filius, an. D. 1308.
Petrus, filius. an. D. 1350.
Henricus 2. nothus frater, an. D. 1369.
Ioannes, filius. an. D. 1377.
Henricus 3. filius. an. D. 1388.
Ioannes 2. filius. an. D. 1404.
Henricus 4. filius. an. D. 1454.
Ferdinandus 5. Magnus & catholicus. Ioannis Arragonij unicus filius, prætextu vxoris Isabellæ, adhuc adolescens, patreq; uiuente, mortuo Henrico, Hispaniæ ulterioris rex efficitur, an. D. 1477. Hic primus nouas extra orbem insulas adinuenit.
Philippus Austriæ Archidux, gener, cum socru Isabella regnat. an. D. 1498.
Carolus 5. Romanorum Imperator, Philippi filius, Hispaniarum Rex eius nominis primus: qui etiam Arragoniam et alia pleraq;, cum nouas Insulas obtinuit. an. D. 1516.
Philippus 2. filius ex Isabella Emanuelis Portugaliæ regis filia: cui & Anglia in dotē secundæ coniugis nuper oblata est. Tertio matrimonio D. Elisabetha regis Christianiss. Henrici 2.
Filia Philippo Hisp. regi Catholico matrimonio copulatur, an. D. 1559.
Philippus uero rex ex prima coniuge, quæ fuit regis Portugaliæ filia, sustulit filium Doun Carolo nomine.

ANGLORVM REGVM SERIES post Christum natum.

		Anno Christi	Reg.
1	Egbertus	801	37
2	Edelphus	838	20
3	Ethelbadus	858	mens. 5.
4	Ethelbertus	858	an. 5.
5	Ethelredus	863	9
6	Aluredus	872	28
7	Edouardus senior	90	24
8	Adelstanus	924	16
9	Edmandus 1.	940	6
10	Eldredus	946	9
11	Edumus	955	4
12	Edigarus	959	16
13	Edouardus martyr	975	3
14	Ethelredus	978	38
15	Emundus 2. dictus ferreū latus	1016.	1
16	Canutus 1. Danus	1017.	20
17	Heraldus Danus	1037	4
18	Canutus 2. Danus	1041.	2
19	Edouardus Sanctus	1043.	23
20	Haraldus 2.	1066.	1
21	Guilielmus Conquæstor	1067.	21
22	Guilielmus Rufus	1088.	23
23	Henricus. 1.	1101	25
24	Stephanus	1136.	19
25	Henricus 2.	1155.	34
26	Ricardus 1.	1190.	10
27	Ioannes	1200.	17
28	Henricus 3.	1217.	56
29	Edouardus 1.	1273.	35
30	Edouardus 2.	1308.	19
31	Edouardus 3.	1327.	51
32	Ricardus 2.	1378.	22
33	Henricus 4.	1400.	14
34	Henricus 5.	1414	4
35	Henricus 6.	1423.	38
36	Edouardus 4.	1461.	23
37	Edouardus 5.	1483.	mens. 2.
38	Ricardus 3.	1484.	an. 2.
39	Henricus 7.	1486.	34
40	Henricus 8.	1510.	38
41	Edouardus 6.		
42	Maria		
43	Elizabeth.		

SERIES ET ORDO SCOTORUM Regum.

1 Fergusius primus Scotorum rex, cœpit regnare ante Christi natiuitatem annis ferè 300. hoc est, 299. & regnauit annis 25

		Anno Christi	Reg.
2	Feritharis cœpit	274	15
3	Mainus	259	29
4	Dornadilla	230	28
5	Nothatis	202	20
6	Ruther	182	26
7	Rutha	156	14
8	Thereus	142	12
9	Iosina	130	24
10	Finnanus	106	30
11	Durstus	76	9
12	Euenus 1.	67	19
13	Gillus Nothus	48	2

Candellus Interrex, sed quandiu, non exprimitur.

14 Euenus 2. 46. 17

15 Ederus. Si numeri, quibus produntur singuli Reges Scotorum, & quandiu Vnusquisq; imperitarit, rectè positi sunt, sub hoc rege potius quàm regnante Metallano, Christus nascitur, Anno uidelicet Ederi 29. qui quidem regnauit. an. 48

16 Euenus 3. cœpit à Christi natiuitate, 19. Reg. an. 7.

17	Metallanus	26	39
18	Caratacus	65	20
19	Corbredus 1.	85	18
20	Dardannas	103	4
21	Corbredus 2	107	35
22	Lugthacus	142	3
23	Mogallus	145	36
24	Conarus	181	14
25	Ethodius 1.	195	33
26	Satrahel	228	4

27	Donaldus 1. Idem primus rex Christianus apud Scotos.	232	21
28	Ethodius 2.	253	16
29	Athtirco	269	12
30	Natalocus	281	11
31	Findocus	292	10
32	Donaldus 2.	302	1
33	Donaldus 3.	303	12
34	Crathlinthus	315	24
35	Finconmachus	339	47
36	Romachus	386	3
37	Angusanus	389	2
38	Fetelmachus	391	1
39	Eugenius 1.	394	3
	Interregnum.	397	44
40	Fergusius 2.	441	9
41	Eugenius 2.	450	3
42	Dongardus	453	5
43	Constantinus 11.	458	17
44	Congallus	475	20
45	Conrannus	495	35
46	Eugenius 3.	530	34
47	Conuallus	564	20
48	Kinnatillus	574	2
49	Aidanus	576	27
50	Kennetus Keir		mens. 4
51	Eugenius 4.	603	an. 15
52	Ferquhardus 1.	618	13
53	Doncualdus	631	13
54	Ferquhardus 2.	644	18
55	Malduinus	662	20
56	Eugenius 5.	682	4
57	Eugenius 6.	686	10
58	Ambirkeletus	696	2
59	Eugenius 7.	698	17
60	Mordacus	715	16
61	Ethfinus.	731	30
62	Eugenius 8.	761	3
63	Fergusius 3.	764	3
64	Soluathius.	767	20
65	Achaius, qui cum Carolo Magno fœdus primum iniuit.	787	32
66	Conuallus	819	5
67	Dongallus	824	6
68	Alpinus	830	
69	Kennethus 2.	834	
70	Donaldus 5.	854	
71	Constantinus 2.	860	
72	Ethus	873	
73	Gregorius	875	
74	Donaldus 6.	887	
75	Constantinus 3.	898	
76	Malcolmus 1.	938	
77	Indulphus	959	
78	Duffus	962	
79	Culenus	967	
80	Kennethus 3.	979	
81	Constantinus 4.	997	
82	Crinitus	1002	
83	Malcolmus 2.	1011	
84	Duncanus	1042	
85	Machabæus	1048	16
86	Malcolmus 3.	1063	36
87	Donaldus 7. &		
88	Duncanus simul	1099	4
89	Edgarus 4.	1103	9
90	Alexander 1.	1112	17
91	Dauid 1.	1129	29
92	Malcolmus 4.	1158	12
93	Vuilhelmus	1170	49
94	Alexander 2. qui fœdus cum Philippo eius nominis septimo Gallorum rege renouauit.	1219	35
95	Alexander 3. qui subsidium D. Ludouico Gallorum Regi proficiscenti in Saracenos, tulit.	1254	37
	Interregnum	1291. an. 6. m. 9.	
96	Ioannes Balliolus	1297. an 3. m. 9.	
	Hic Eduardus Anglus Scotos uexat in annos decem, & cœpit	1300	10
97	Robertus Bruiss. 1.	1310	24
	Interregnum	1334	2
98	Dauid 2.	1336	39
99	Robertus 2.	1375	19
100	Robertus 3.	1394	16
	Interregnum	1410	13
101	Iacobus 1.	1423	13
102	Iacobus 2.	1436	24
103	Iacobus 3.	1460	28
104	Iacobus 4.	1483	25
	Interregnum Ioan. Stuart ducis Albaniæ		
105	Iacobus 5.	1513	29

Interregnum Iacobi Hammilton, Araniæ comitis,

Maria Iacobi 5. filia cœpit 1542. sub finem anni 14. Decemb. & uiuit in Gallijs apud Christianiss. regem Henricum eius nominis secundum.

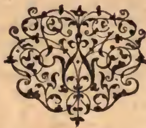
CATALOGVS DVCVM VENETORVM omnium qui hactenus fuere, de libro Petri Marcelli Patritij Veneti &, alijs nonnullis excerptus.

Venetorum res ad 230. & amplius annos alternatim sub consulibus, Tribunis, Ducib. Heraclianis, aut magistris militum fuere: donec sunt in Riuo alto instituti hi Duces.

Anni Christi	Numerus ducum		Anni.	Menses.	Dies.
697	1	Paulutius Anafestus	20	3	
717	2	Marcellus Tegallianus	9		

826	3	*Vrsus Ypatus*	16
742	4	*Theodorus Vpatus Vrsi filius*	13
755	5	*Galla*	1
756	6	*Dominic. Monegareus*	8
764	7	*Mauricius Galbaius*	23
787	8	*Ioannes Galbaius, Mauricij filius*	9
804	9	*Obelerius Anthenorius*	5
809	10	*Angelus Particiatus*	18
827	11	*Iustinianus Particiatus, Angeli filius*	2
828	12	*Ioannes Partiacus, Iustiniani frater.*	8
836	13	*Petrus Gradonicus*	11
864	14	*Vrsus Particiatus*	17
881	15	*Ioannes particiatius,*	6
887	16	*Petrus Candianus*	1
888	17	*Petrus Tribunus*	21
909	18	*Vrsus Badoarius*	23
932	19	*Petrus Candianus*	7
939	20	*Petrus Badoarius*	2
641	21	*Candianus Petri filius*	11
952	22	*Petrus Candianus, Candiani filius*	22
976	23	*Petrus Vrceolus*	1
978	24	*Vitalis candianus, Petri filius*	1
979	25	*Tribunus Memus*	13
991	26	*Petrus urceolus*	18
1009	27	*Otho urceolus, Petri filius.*	15
1024	28	*Petrus Centranicus, siue Barbolanus.*	10
1034	29	*Dominicus Flabanicus*	16
1044	30	*Dominicus Contarenus.*	23
1060	31	*Dominicus Syluius.*	13
1083	32	*Vitalis Falerius*	4
1096	33	*Vitalis Michael*	19
1101	34	*Ordelaphus Faledrus*	11
1120	35	*Dominicus Michael*	17
1131	36	*Petrus Polanus*	5
1148	37	*Dominicus Maurocenus*	8
1156	38	*Vitalis Michael 2.*	17
1173	39	*Sebastianus Zianus*	5
1178	40	*Aurius Mastropetrus*	14
1192	41	*Henricus Dandulus*	13
1205	42	*Petrus Zianus*	22
1228	43	*Iacobus Tepulus*	20
1248	44	*Marinus Maurocenus*	4
1252	45	*Rainerius Zenus*	71
1268	46	*Laurentius Tepulus*	6
1274	47	*Iacobus Contarenus*	4
1280	48	*Ioannes Dandulus*	10
1290	49	*Petrus Grandonicus*	13
1303	50	*Marinus Georgius*	1
1314	51	*Ioannes Superantius*	6.16
1323	52	*Franciscus Dandulus*	11
1339	53	*Bartholomaeus Gradonicus*	3
1342	54	*Andreas Dandulus*	12
1354	55	*Marinus Phalerius*	1
1355	56	*Ioannes Gradonicus*	1. 2
1356	57	*Ioannes Delphinus*	5
1361	58	*Laurentius Celsus*	4
1365	59	*Marcus Cornarius*	2. 8
1368	60	*Andreas Contarenus*	14
1381	61	*Michael Maurocenus*	0 4.
1382	62	*Antonius Venerius*	18
1400	63	*Michael Stenus*	13
1413	64	*Thomas Mocenicus*	10
1423	65	*Franciscus Foscarus*	26
1457	66	*Paschalis Maripetrus*	4. 6
1462	67	*Christophorus Maurus*	9. 6
1471	68	*Nicolaus Thronus*	1. 8
1473	69	*Nicolaus Marcellus*	1. 3
1474	70	*Petrus Mocenicus*	1. 2
1475	71	*Andreas Vendraminus*	1. 8
1477	72	*Ioannes Mocenicus*	7
1485	73	*Marcus Barbadicus*	0. 9
1486	74	*Augustinus Barbadicus*	15
1501	75	*Leonardus Lauredarius, Marci frater.*	19. 8. 20
1520	76	*Antonius Grimanus*	1. 10. 2
1522	77	*Andreas Grittus*	15. 7. 8
1537	78	*Petrus Landus*	6. 9.
1554	79	*Franciscus Donatus*	
	80	*Marc. Anton. Triuisanus*	
	81	*Franciscus Venerius*	
	82	*Laurentius Priolus*	
	83	*Hieron. Priolus, Laurentij frater*	

INDEX.

INDEX RERVM PRAECIPVARVM QVAE IN HAC HISTORIA CONTINENTVR.

Cano-

Ferdinan-

Iohan-

M.

Prußiæ

Secundus

Vuirtem-

FINIS.

Αὐτῷ Θεῷ δόξα.

IMPRESSVM FRANCOFVRTI AD MOEnum per Petrum Fabricium, impensis Sigismundi Feyrabend, Anno salutis humanæ M. D. LXVIII. Mense Aprili.

Verbum dei manet in æternum

Sdro duca Comite

Comite forte

Festus domine grecharum
iudeorum bonum

Festus

VERSUS

Huiusque cesaris [illegible] triumphi

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Dominus [illegible] ex Maria

ante causam

[illegible]

[illegible]

